

TÜRK HUKUK TARİHİ

Sempozyumu

25-27 EKİM 2021 • ANKARA

BİLDİRİLER KİTABI

TÜRK HUKUK TARİHİ

Sempozyumu

BİLDİRİLER KİTABI

25-27 EKİM 2021

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi

ANKARA

TÜRK HUKUK TARİHİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

25-27 Ekim 2021 • Ankara

Yayın Tarihi

08.09.2023

ISBN

978-625-7539-45-6

Sempozyumu Düzenleyen Kurumlar Adına Sahibi

Muhittin ÖZDEMİR, Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

Prof. Dr. Birol ÇETİN, Türk Tarih Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Metin FEYZİOĞLU, Türkiye Barolar Birliği Başkanı

Editörler

Düzenleme Kurulu

Redaksiyon

Akran Oral OKUDUCU, Türkiye Adalet Akademisi - Uzman

Dizgi-Mizanpaj

Hüseyin ÖZTÜRK, Türkiye Adalet Akademisi - Büro Memuru

Ramazan GÜNEY, Türkiye Adalet Akademisi - Grafiker

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

Ahlatlıbel Mahallesi İncek Şehit Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı

Çankaya/ANKARA

Tel : 0 (312) 489 81 80

Faks : 0 (312) 489 81 01

Web : www.taa.gov.tr

E-Posta : yayin@taa.gov.tr

Bu eser;

Türkiye Adalet Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Barolar Birliği tarafından düzenlenen “Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu”nda sunulan, Sempozyum Bilim ve Danışma Kurulu tarafından bilimsel ve akademik olarak değerlendirilen tebliğerden oluşmaktadır.

Bu eserde yer alan tebliğerdeki görüşler; katılımcıların kendi kişisel fikirleri olup, Türkiye Adalet Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Barolar Birliğinin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Eserde yer alan tebliğerdeki görüş ve değerlendirmeler; Türkiye Adalet Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Barolar Birliğini bağlayacak mahiyette resmî bir yorum olarak kabul edilemez.

TÜRK HUKUK TARİHİ SEMPOZYUMU

Türk milleti; tarih boyunca adalet ve insan odaklı bir kültür, medeniyet ve devlet inşası ortaya koymuştur. Bu tarihi birikimin gün yüzüne çıkarılması yönünde bugüne kadar birçok çaba sarfedilmiş ve bu çabalar neticesinde günümüz dünyasına ışık tutacak kazanımlar elde edilmiştir.

Bu itibarla günümüz hukuk teorisi ve uygulamaları için iyi bir kaynak sağlamak, bu yönde bilinç ve farkındalık oluşturmak amacıyla Türkiye Adalet Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Barolar Birliği tarafından 25-27 Ekim 2021 tarihlerinde Ankara'da hâkim-savcılar, hâkim-savcı adayları, avukatlar, bilim insanları, akademisyenler, tarihçiler, hukukçular, öğrenciler, siyaset ve devlet adamlarının katılımıyla “Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu” gerçekleştirilmiştir.

Ülkemizin güzide üç kurumunun iş birliği ile düzenlenen sempozyumun amacı; Türk hukuk tarihine yön veren metinleri, kurumları ve şahısları, tarihçi, hukukçu, bilim insanı, yazar, akademisyen, siyaset ve devlet adamları ile birlikte ele almak; hukuk tarihi birikimini günümüz koşullarında tartışmak ve bu alana katkıda bulunmak; adalet ve hukuk hayatımız için mukayese, genç hukukçular ve kurumlar için bir modelleme imkânı sunmak ve bunun sağlayacağı bakış açısıyla hukukçu kimliğini tahkim etmektir.

Türk hukuk tarihine uygun belirlenen sempozyum ana başlıkları içerisinde; Türk hukuk tarihine yön veren metinler ve kurumlar, Türk hukuk tarihine yön veren hukukçular ve devlet adamları, Türk hukuk tarihinde hukuk eğitimi başta olmak üzere bütün Türk hukuk tarihi konularını içeren 64 bildiri (iki bildiri Azerbaycan Cumhuriyeti'nden katılan iki akademisyen tarafından), aynı anda iki farklı salonda yapılacak 16 oturumda sunulmuştur.

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP / Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mehmet AKARCA / Yargıtay Başkanı

Zeki YİĞİT / Danıştay Başkanı

Abdulhamit GÜL / Adalet Bakanı

Mehmet Nuri ERSOY / Kültür ve Turizm Bakanı

Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU / Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kur. Başkanı

Prof. Dr. Birol ÇETİN / Türk Tarih Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Metin FEYZİOĞLU / Türkiye Barolar Birliği Başkanı

Muhittin ÖZDEMİR / Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

Prof. Dr. Erhan AFYONCU / Milli Savunma Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yusuf TEKİN / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet MUMCU / Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Halil CİN / Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Mehmet Âkif AYDIN / İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Necdet BASA / Türkiye Barolar Birliği

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ / Türk Tarih Kurumu Başkan Yardımcısı

Adnan DÖNDERALP / Türkiye Adalet Akademisi-Hâkim

Birkan SOYKAN / Türk Tarih Kurumu Yüksek Kurum Uzmanı

Uğur Cenk Deniz İMAMOĞLU / Türk Tarih Kurumu Yüksek Kurum Uzmanı

Sevilay DEMİREZEN / Türk Tarih Kurumu Arşiv Uzmanı

Aktan Oral OKUDUCU / Türkiye Adalet Akademisi-Uzman

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ayhan CEYLAN / İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Belkıs KONAN / Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Cihan OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU / İstanbul Üniv. Hukuk Fak.

Prof. Dr. Esra YAKUT / Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Fatma Gül DEMİREL / Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ / İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Haluk SELVİ / Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet AKMAN / Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa AVCI / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN / Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Nuran KOYUNCU / Necmettin Erbakan Üniv. Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Ömer ANAYURT / Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ / Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Yusuf Ziya TAŞKAN / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN / Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem YÖRÜK / İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

AÇILIŞ BİLDİRİSİ 25 EKİM 2021

TÜRK HUKUK TARİHİNİN DÜNÜ, BUGÜNÜ ve YARINI

Mehmet Âkif AYDIN s. 1-8

I. GÜN OTURUMLARI 25 EKİM 2021

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HUKUK LİTERATÜRÜNE
MÜTEVAZİ BİR KATKI: MAURICE GARÇON'UN ADLİYEDE
SÖZ İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ VE BUGÜNKÜ YARGI ETİĞİ
TARTIŞMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sercan GÜRLER s. 11-22

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HÂKİMLİK MESLEĞİNE GİRİŞ
VE MESLEKİ EĞİTİM

Mücahit CEYLAN s. 23-48

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE EVKÂF-I HÜMÂYUN NEZARETİ İLE
İLGİLİ DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Esra YAKUT s. 49-60

NİZAMİYE MAHKEMELERİ'NİN KAYNAKLARINA DAİR
BAZI NOTLAR

Sedat BİNGÖL s. 61-74

SAVAŞIN GÖLGESİNDE HUKUK: DEVLETLER HUKUKU TÜRK
ENSTİTÜSÜ

Evren KÜÇÜK

Şeyma ÇATAK DALDAL s. 75-92

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ARASINDA KARŞILIKLI ADLİ YARDIMIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Metanet PAŞA ESGEROVA s. 93-112

**XIX. YÜZYILDA İNGİLTERE VE FRANSA’NIN OSMANLI
HUKUK YAPISINI İŞGALİ (MISIR -TUNUS ÖRNEĞİ)**

Sevda ÖZKAYA SOFU s. 113-126

**LÉON DUGUÏT’NİN HUKUK-I ESASİYE KİTABI (1923-24) VE
TÜRKİYE’DE KADIN HUKUKU**

Zafer TOPRAK s. 127-136

YÜKSEK MAHKEME KARARLARINDA OSMANLI KANUNLARI

Seda ÖRSTEN ESİRGEN s. 137-150

**İBRAHİM HAKKI PAŞA VE HUKÛK-I İDÂRE ÜZERİNE BAZI
TESPİTLER**

Zeki ERASLAN s. 159-184

**TÜRK HUKUK TARİHİNDE TABİİ HÂKİM İLKESİ VE TÜRK
ANAYASALARINDAKİ GÖRÜNÜMLERİ**

Durulcan SELÇUK s. 185-196

**II. GÜN OTURUMLARI
26 EKİM 2021**

**CUMHURİYET’İN İLK YARGITAY (MAHKEME-İ TEMYİZ)
BAŞKANI ÖMER LÜTFİ BEY’İN İSTİFASI OLAYI: YÜRÜTME-
YARGI İLİŞKİSİ BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME**

Osman KÖKSAL s. 199-218

**CUMHURİYET DÖNEMİ MEDENİ HUKUK RESEPSİYONUNUN
TARİHSEL VE FELSEFİ ZEMİNDEN AYRILMAZLIĞI VE
KIYMETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Serhan YILDIRIM s. 219-238

**ISLAH-I NEFS EDEREK VATAN VE MİLLET UĞRUNDA FEDA-
YI CAN ETMEK: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA MAZNUN VE
MAHKÛMLARIN ORDUDA İSTİHDAMI**

Rıdvan Abdurrahman DEMİRTAŞ s. 239-250

OSMANLI ESNAFININ, HÜRRİYETİ SINIRLAYICI CEZALAR GEREKTİREN HUKUK İHLALLERİ Mehmet DEMİRTAŞ	s. 251-266
10 NUMARALI KISAS DEFTERİ'NİN TANITIMI VE MUHTEVASI Hüseyin MUŞMAL, Hasret GÜMÜŞ	s. 267-288
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SUÇ VE CEZA USULLERİ Meryem DOYGUN	s. 289-312
ON DOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI CEZA KANUNNAMELERİNİN IŞIĞINDA SUÇ VE CEZANIN DÖNÜŞÜMÜ Ufuk ADAK	s. 313-324
LOZAN ANTLAŞMASI'NIN EKALLİYETLER (AZINLIKLAR) İLE İLGİLİ HÜKÜMLERİ ÇERÇEVESİNDE HATİCE MOLLA SALİH VE EMVÂL-İ METRUKE DAVALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ Sevgi Gül AKYILMAZ	s. 325-346
OSMANLI VAKIF HUKUKUNDA VE TATBİKATINDA “İSTİBDÂL” UYGULAMASI Muhammed CEYHAN	s. 347-366
OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCILARA VERİLEN ADLİ İMTİYAZLAR VE HUKUK BİRLİĞİNİN SAĞLANILMASINDA ADLİ İMTİYAZLARIN KALDIRILMA SÜRECİ Mehmet Emin ELMACI	s. 367-394
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KONT LEON OSTROROG'UN RAPORLARI IŞIĞINDA ADALET REFORMU Kemal YAKUT	s. 395-414
OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA KEŞFE İLİŞKİN BİRTAKIM MÜLAHAZAT (17-18. yy. İSTANBUL ÖRNEKLEMİ) Ahmet KILINÇ, Betül ARGUNHAN	s. 415-534

KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE TAŞRA
İDARECİLERİNİN DENETLENMESİ

Betül KAYAR s. 535-554

BEYTÜLMÂL MÜESSESESİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE
HAZİNENİN SORUMLULUĞU

Said Emre KUMRAL s. 555-572

OSMANLI HUKUKUNDA İHKÂK-I HAKK KAVRAMI

Mustafa ÖZTÜRK s. 573-602

ŞERİYYE MAHKEMESİNDE HAK ARAYAN GAYRİMÜSLİMLER
(MANASTIR ÖRNEĞİ 1700-1730)

Zülfiye KOÇAK s. 603-638

KADI VE NÂİBLERLE İLGİLİ DİVÂN-I HÜMÂYÛN'A YANSIYAN
ŞİKÂyetLER: 35 NUMARALI ATİK ŞİKÂyet DEFTERİ ÖRNEĞİ

Muhammet Nuri TUNÇ s. 639-656

OSMANLI HUKUKUNDA MAKTULÜN KADIN OLDUĞU İNSAN
ÖLDÜRME SUÇLARI

Semra Betül DOĞANGÜZEL s. 657-698

OSMANLI HUKUK LİTERATÜRÜNDE AVUKATLIK ANLAYIŞI

Belkıs KONAN s. 699-710

TÜRKİYE'DE MODERN HUKUK EĞİTİMİNİN
KURUMSALLAŞMASINDA MEKTEB-İ MÜLKİYENİN ROLÜ

Resul BABAOĞLU s. 711-728

AHMET CEVDET PAŞA'NIN "MAHKEME-İ TEMYİZ'İN
VEZAİFİNE DAİR" ADLI EL YAZMA RİSALESİ

Ali TURAN s. 729-752

OSMANLIDA MODERN HUKUK EĞİTİMİNİN BAŞLANGICI:
DİVAN-I AHKÂM-I ADLİYYE KAVÂNİN VE NİZAMÂT
DERSHANESİ

Yurdal DEMİREL s. 753-772

TÜRKLERİN İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASI DEVLET
(KAMU) YÖNETİM ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Murat KÖYLÜ s. 773-792

KÜLTÜREL GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE MEŞRUIYETİN YENİDEN
İNŞASI: KARAHANLI VE İLHANLI DEVLETLERİ ÜZERİNE BİR
MUKAYESE

Gaye YAVUZCAN s. 793-812

İÇ ASYA BOZKIRINDA HUKUKUN KAYNAKLARI
VE ÖZELLİKLERİ

Gökay YAVRUCUK s. 813-828

ŞER'İYYE SİCİLLERİ İŞİĞİNDA OSMANLI'DA ARABULUCULUK
UYGULAMALARI: MUSLİHÛN'UN TİCARİ DAVALARDAKİ
ROLLERİ

Abdulkadir ATAR s. 829-850

OSMANLI HUKUKUNDA BİR KREDİ VASITASI OLARAK
MUAMELE-İ ŞER'İYYE (XVII. ASIR)

Salih KORKMAZ s. 851-890

OSMANLI DEVLETİNDE YABANCI ŞİRKETLERİN HUKUKİ
STATÜLERİ VE TÜZEL KİŞİLİKLERİ: THE ORIENTAL CARPET
MANUFACTURERS LTD ÖRNEĞİ

Emrah YILMAZ s. 891-928

III. GÜN OTURUMLARI 27 EKİM 2021

RUMELİ-İ ŞARKÎ NİZAMNÂME-İ DÂHİLİSİ: 1879 RUMELİ-İ
ŞARKÎ (DOĞU RUMELİ) ANAYASASI

Ayhan CEYLAN s. 931-962

1909 KANUN-I ESASÎ DEĞİŞİKLİKLERİNİN HÜKÜMET
SİSTEMİ'NE OLAN YANSIMALARI

Muhammed Ali TORUNOĞULLARI s. 963-982

1876 KANUN-İ ESASÎ DÖNEMİNDE SİYASÎ SUÇLULARIN AFFI

Mehmet GÜNEŞ s. 983-1008

HALEP MEBUSU ARTIN'IN "KANUN-I CEZA'NIN MEVADD-I
KAİME VE MUADELESİ ŞERHİ"

Biray TUGAY s. 1009-1028

OSMANLI DEVLETİNDE TANZİMAT SONRASI CEZA
KANUNLARI VE YARGI KARARLARINDA DEVLETE İSYAN SUÇU

Emine Sümeyye KÖKÇAM s. 1029-1044

UZUNKÖPRÜLÜ ABDULLAH CEVAD [ÇELEBİOĞLU]'NUN
EL-KİSTAS FÎ TEDKİKİ'L-KİSAS ADLİ MEZUNİYET RİSALESİ

İbrahim Enes ONAT s. 1045-1052

XII-XIII YÜZYILLARDA AZERBAJCAN'IN TEORİK VE HUKUKİ
DÜŞÜNCE TARİHİNDE ADALET VE YASALLIK

Hayyam Cebrayil oğlu İSMAYİLOV s. 1053-1066

OSMANLI NASİHATNAMELERİNDE GELENEK VE KANUN
İLİŞKİSİ

Mert Can ERDOĞAN s. 1067-1082

OSMANLI NASİHATNAMELERİNDE BİR ÖVGÜ KAYNAĞI
OLARAK KANUN VE HUKUK BİLİNCİ

Kübra ERDOĞAN s. 1083-1100

OSMANLI HUKUKUNDA TARAFLARIN ÖLMESİ
İLE KİRA AKDİ İNFİSAH EDER Mİ?

İrem KARAKOÇ s. 1101-1134

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA BEYYİNE/DELİL
HİYERARŞİSİ

Hadi SOFUOĞLU s. 1135-1146

OSMANLI'DA KOMŞUNUN ŞUF'A HAKKI

Seval KILIÇ s. 1147-1174

OSMANLI MEDENİ YARGILAMA HUKUKU'NDA "İKRARIN
TECEZZİSİ" MESELESİ

Harun KARAKAYA s. 1175-1208

AÇILIŞ BİLDİRİSİ
25 EKİM 2021

TÜRK HUKUK TARİHİNİN DÜNÜ, BUGÜNÜ ve YARINI

Mehmet Âkif AYDIN*

Türkiye Adalet Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Barolar Birliği'ne, müştereken tertiplemiş oldukları bu sempozyum dolayısıyla en kalbi şükranlarımı sunarım. Tertiplenen bu geniş katımlı sempozyumla Türk Hukuk Tarihçiliği yeni bir aşamaya gelmiş bulunuyor. Hukuk Tarihi disiplini hukuk fakültelerinde uzun süre adeta üvey evlat muamelesi görmüştür. Neden böyle olmuştur bunu hepimizin bildiğini zannediyorum. Türk Tarih Kurumu'nun Ankara'da tertiplelediği XIII. Tarih Kongresi kapanış oturumunda yaptığı dikkate değer konuşmasında 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "Biz Cumhuriyet yönetimi olarak Osmanlı Tarihi ile artık barışmalıyız" demişti. Böylece en yetkili ağızdan Osmanlı dönemiyle küs olduğumuzu itiraf etmiş ve bunun artık bitmesi gerektiğini belirterek Osmanlı Araştırmalarının önemine vurgu yapmıştı. Bu bakış açısından hukuk tarihi de nasibini almıştır. Çünkü Türk hukuk tarihi disiplini tabii olarak Osmanlı hukukuyla, Selçuklu hukukuyla ve bunlar bağlamında İslam hukukuyla ilgilenmek mecburiyetinde idi. Dönemin çok saygıdeğer hukuk tarihçilerinden Sadri Maksudi Arsal yazdığı Türk Tarihi ve Hukuk, Umumi Hukuk Tarihi, Hukuk Tarihi kitaplarında her hukuk sisteminden az veya çok söz etmiş, İslam Hukuku'ndan ve Osmanlı Hukuku'ndan bahsetmemiştir, bahsedememiştir.

2547 sayılı yeni YÖK yasasına kadar Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni istisna edersek Hukuk Tarihi hukuk fakültelerinde var ile yok arası bir konumda olmuştur. Sadece müteveffa Coşkun Üçok'un idaresinde Ankara Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi kürsüsü bu ocağın sönmemesi için çaba göstermiştir, kendilerine müteşekkirimiz. 2547 sayılı kanundan sonra Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi başta olmak üzere yavaş yavaş bu ilmi disiplin hukuk fakültelerinde kendisine bir yer bulmuş ve gittikçe gelişerek bugüne gelmiştir. Gelinen bu noktayı hepimizin büyük bir memnuniyetle, şükranla karşıladığından eminim. Bu sempozyum gelinen bu noktanın tescili anlamını taşımaktadır, emeği geçen herkese kişilere ve kurumlara en samimi şükranlarımı sunarım.

* Prof. Dr., İSAM Eski Başkanı ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hemen belirtmeliyim ki hukuk fakültelerinde durum böyle olmakla birlikte Edebiyat Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi. A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İncalık, Osman Turan, Sabri Şakir Ansay ve Ali Himmet Berki gibi üstatların bu alanda şükranla anmamız gereken çalışmaları olmuştur. Tarihçilerin çabaları arada bir kopma olmadan bugüne kadar devam etmiştir. Yine 80 sonrası kurulan İlahiyat fakültesi hocalarının fıkıh ilminin tarihi tatbikatı olarak Osmanlı hukuku uygulamasıyla ciddi bir tarzda ilgilendiklerini de belirtmem gerekir.

Başlangıç noktasından bugüne kadar kat edilen mesafeden hareketle hukuk tarihi araştırmaları bu sempozyumun da ortaya koyduğu gibi gelecek için ümit vermektedir. Bununla birlikte daha önümüzde alacağımız çok uzun bir yol bulunduğunu belirtmem gerekir. Malum biz bin yıldır Anadolu'yu vatan edinmekte ve bu yönüyle Osmanlı, Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu hukuk tarihleri bizi yakından ilgilendirmektedir. Ne var ki anayurdumuz Orta Asya'da İslamiyet öncesinde Hun, Göktürk ve Uygur devletleri başta olmak üzere kurduğumuz devletlerin hukuk tarihleri de bizim yakından ilgilenmemizi beklemektedir. Şu ana kadar sahip olduğumuz bilgiler -ki itiraf edelim ki bunlar çok mütevazıdır- buradaki hukuki mirasın özellikle kamu hukuku ve devlet teşkilatı alanında sonraki Türk devletlerine şu veya bu şekilde etki ettiğini ortaya koymaktadır. Bu mirasın daha bilinir olması araştırmacıların himmetini beklemektedir. Yine bu coğrafyada Arapların Maveraünnehir diye isimlendirdikleri Türkistan ve Hint alt kıtasında İslamiyet sonrası kurduğumuz devletlerin hukuk tarihleri de -ki büyüklerinden sadece bir kısmını sayayım Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Delhi Sultanlığı, Babürlü, Timurlu, Safevi hukuk tarihleri milli hukuk tarihimizin birer parçasıdır ve maalesef bu alan hak ettiği ilgiyi görememiştir. Özellikle Maveraünnehir diğer adıyla Türkistan bölgesinde onuncu ve on dördüncü asırlar arasında Hanefi hukuk ekolünün en dikkate değer örnekleri ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı forsuna diğer Türk devletlerinin temsil etmek üzere on altı yıldız konmuşsa bunun altındaki kültürel zenginliği -ki hukuk tarihi bunun bir parçasıdır- ortaya koymak bize düşmektedir.

Kabul ediyorum bu coğrafyanın hukuk tarihi ile ilgilenmek ve uygulamadaki zenginliği ortaya koyabilmek Arapçanın yanısıra farklı dillere hâkim olmayı gerektirmektedir. Çağatay Türkçesi, Urduca, Farsça, Çince ve Rusça bunlardandır. Bu dilleri öğrenme konusunda Tarih bölümü mezunlarına burs veren Türk Tarih Kurumu'nun bu imkânı Hukuk, İktisat ve İlahiyat fakültesi mezunu doktora talebelerine uzatmasında büyük yarar olduğu kanaatindeyim. Bir Batı dili ve Arapça'nın yanı sıra ilgilenen alana göre bu dillerden hiç değilse birisini bilmek gerekmektedir. İlgilenmemiz gereken alan gerçekten çok geniştir.

Tarih Kurumu 12 dalda lisans üstü çalışma yapacaklara burs verdiklerini ilan etmektedir, çok memnuniyet verici. Ancak bu dallar arasında hukuku tarihi ve iktisat tarihi dalları bulunmamaktadır, bunların da eklenmesi gerekir diye düşünüyorum. Osmanlı hukuk tarihi ve iktisat tarihi anlaşılmeden Osmanlı tarihi tam olarak anlaşılmalı sayılmaz.

Hukuk tarihi alanının çok geniş olduğunu vurgulamakla birlikte reel dünyaya geldiğimizde ülkemizdeki hukuk tarihi çalışmalarının Tanzimat sonrasına sıkıştığı görülmektedir. 950 senedir bu coğrafyayı yurt edinmiş bulunmaktayız. Anadolu'ya gelmemizin ne kadar stratejik bir adım olduğu her türlü izahtan varestedir. Cumhuriyetin içinde bulunduğu son 100 seneyi tarih değil de hal kabul edersek geride kalan 850 sene hukuk tarihinin ilgilenmesi gereken geniş bir zaman dilimidir. Ülkemizde yapılan hukuk tarihi tezlerinin kabaca yarısı belki biraz daha fazlası Osmanlı devletinin son 75 senesiyle ilgilidir. Bunun sağlıklı bir araştırma stratejisinden ziyade bu dönemle ilgili Türkçe basılı kaynakların nispeten mebzul olmasıyla ve bu sahada çalışmanın kolaylığıyla ilişkisi vardır. Bu alandaki çalışmaları küçümsememekle birlikte artık çalışmalarımızı biraz Tanzimat öncesine ve biraz Osmanlı coğrafyası dışına taşımamızın zamanı gelmiştir diye düşünüyorum. Kaldı ki bu 75 sene hukukun temel alanları itibariyle ondan sonraki döneme doğrudan bir etki de etmemiştir.

Bunun şimdilik değilse bile yakın gelecekte şöyle bir problem doğurmasından endişe etmekte, konu sıkıntısı çekilmesi sebebiyle tezlerin birbirlerini tekrar etmesinden korkmaktayım. Nitekim bazı sosyal bilim alanlarında bugün bu problem yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. İntihal olmadan yapılmış olsa da birbirini tekrar eden tezlerin o bilim dalına bir katkısı olmamaktadır. Halbuki doktora tezlerinin ve doçentlik çalışmalarının bir hedefi bu çalışmaları yapanları alanında yetkin hale getirmek ise küçümsemeyecek bir diğer hedefi de alanına bilimsel bir katkı yapmasıdır. Birbirini tekrarlayan tezlerin alanına bir katkı yapması düşünülemez. Bu kaçınılmaz olarak bir başka problemi doğurmaktadır; vasatlık/mediocrity problemini. Bunu doğuran bir başka sebep de araştırmacıların gerek tezlerde gerekse diğer çalışmalarda unvan almaya yetecek bir araştırmayı yeterli görmeleridir. Vasatlığın sanayide, teknolojide bir verim üretmediği bugün artık anlaşılmıştır. Bu alanlarda vasatlığın çemberini yeni yeni kırmaya başladığımız görülmektedir. Çok bilinen bir örneği hatırlatayım izninizle. İHA'da SİHA'da vasatlıkla yetinseydik bugünkü neticelere ulaşabilir miydik. Aslında sosyal bilimlerde de vasatlık verimsiz sonuçları doğurmaktadır. Birbirini tekrar eden kitaplar, makaleler, bilimsel görüntü vermek için şişirilen dipnotları, unvan almak için yapılan hatır atıfları, beynelmilel yayın şartını sağlamak için çıkarılan güdümlü dergiler vasatlığın en belirgin göstergeleridir. Kimse bizden İHA SİHA yapmamızı beklemiyor ama haklı olarak sosyal bilimlerde mümkün olanın en iyisini yapmamızı bekliyor.

Bugün üç hatta dört fakültenin hukuk tarihi ile ilgilendiğini biliyoruz: Hukuk fakülteleri, Edebiyat, Fen Edebiyat fakültelerinin tarih bölümleri, İlahiyat fakülteleri, İktisat fakülteleri. Bu durum hukuk tarihi alanının disiplinler arası çalışma olduğunu ortaya koyması, bir başka açıdan bu alanda çalışmanın zorluğunu açığa çıkarması bakımından önemlidir. Şimdi burada sağlıklı bir hukuk tarihi araştırma stratejisi belirleyebilmek için her üç veya dört fakülte mensuplarının hukuk tarihi çalışmalarının avantajlı ve dezavantajlı yönlerine temas etmek istiyorum.

Osmanlı mahkeme uygulamalarını hukuk tekniği açısından değerlendirmek için hukuk fakültelerinde edinilen normatif bilgiye şüphesiz ihtiyaç vardır. Bu açıdan hukuk fakültesi mezunu olmak önemlidir, ele alınan uygulamaları, bunların teorik temellerini yorumlarken ihtiyaç duyulan teknik hukuk bilgisi hukuk kitabı okuyarak edinilemez. Bu açıdan hukuk tarihi araştırmaları için hukuk fakültesini bitirmek önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Ancak hukuk mezunlarının çözmek zorunda oldukları iki problem bulunmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemi hukuk araştırmaları için Osmanlıca ve Arapça bilgisi olmazsa olmaz şartlardan birisidir. Hukuk Fakültelerinden mezun olanlar bu alanda ciddi bir eksiklik içerisindedirler. Bunu telafi etmek de o kadar kolay olmamaktadır. Üstelik bu okul mezunlarını bu alandaki çalışmadan caydıracak hakimlik, savcılık, avukatlık gibi prestijli ve bol gelirli çalışma alanlarının mevcudiyeti bu alanı tercihte menfi bir etki yapmaktadır. Hem Arapça ve Osmanlıca'yı öğrenmek hem cazip gelir imkanlarını elinin tersiyle itmek için hukuk tarihine duyulan bir başka ihtiyaç vardır, platonik bir aşka.

Tarih bölümü mezunlarının hukuk tarihi çalışabilmek için tarih formasyonuna sahip olmaları ve Osmanlıca metinlere, arşiv malzemelerine aşinalıkları önemli bir avantajdır. Ancak hukuk formasyonu eksiklikleri özellikleri kadı sicillerindeki örnekleri normatif bir yoruma tabi tuttuklarında, bir başka ifade ile ele aldıkları örneklerden hareketle kural tespitine çalıştıklarında onları ciddi yanlışlıklara düşürmektedir. Teorik fıkıh/hukuk kitaplarından yararlanmadıklarında örnekleri yanlış yorumlamaktadırlar. Colin Imber gibi Batı'da büyük şöhreti olan tarihçilerin bile fetva veya kaza örneklerinden hareketle normatif yorum yaptıklarında ciddi yanlışlıklara düştükleri görülmektedir. Buna mukabil tarihçilerin adli yapı ve kurumların ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili çalışmaları hukuk tarihi çalışmalarına önemli ölçüde derinlik ve zenginlik kazandırmakta Osmanlı hukukunun işleyişini daha doğru anlamamıza ciddi katkıda bulunmaktadır. Tam tersine hukukçular da bu alanlarda tarihçiler kadar başarılı olamamakta, birinci el arşiv materyallerine, kroniklere tarihçiler kadar nüfuz edememektedirler. İlahiyat fakülteleri mezunlarına gelince Arapça, dini ilimler alanında yetmişlikleri sebebiyle önemli bir avantajı sahip olan ilahiyatçılar

klasik İslam hukuku kaynaklarını, yine bu dilde yazılmış modern araştırmaları kolaylıkla kullanmaktadırlar. Onları da hukuk ve tarih formasyonu eksikliği zorlamaktadır. İktisat tarihi ile meşgul olan iktisat fakültesi mezunlarının ekonomi bilgileri önemli bir avantajdır. Ancak hukuk fakültesi mezunları gibi, Osmanlıca metinlere, arşiv malzemelerine yabancılıkları onlar için ciddi bir handicap oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle hukuk tarihi multidisipliner bir alandır. Bir başka ifadeyle hepimiz birbirimize muhtacız. Bu alanda tertiplenen sempozyumlar, çalıştaylar karşılıklı bilgi akışını zenginleştirecektir. Bugün bu alanda çalışmak isteyenler için artık yeni bir imkân da var; çift ana dal veya yan dal imkanlarını kullanmak suretiyle yan disiplinlerdeki eksikliklerini lisans öğrenimi sırasında giderebilirler.

Şu ana kadar bu alanın hep zorluklarından bahsettim. Aslında bu zorlukların yanı sıra eskisiyle kıyaslanmayacak derecede kolaylıklar da var. En azından Osmanlı hukuk tarihinin birinci el kaynaklarından mahkeme defterleri, merkez yönetimin milyonlarca ifade edilen belgeleri, mühimme, ahkam ve şikâyet defterleri, kanunnameler bugün artık elimizin altındadır. Osmanlı Arşivi önemli sayıda belgeyi kendi sitesinde araştırmacıların istifadesine sunmakta, böylece bu belgelere kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Şahsen ben doktora çalışmaları esnasında kâh şer'îye sicilleri arşivinde, kâh Osmanlı arşivinde mahkeme defterleri veya Mühimme defterleri, münferit dosyalar üzerinde çalışarak bu belgelere ulaşabiliyordum. Üstelik şer'îye sicillerinin bir konu fihristi olmadığından sicildeki her kaydın en azından başlangıç kısmını okuyarak işime yarayan bilginin bulunup bulunmadığını tespitte çalışıyordum. Bir mahkeme sicilini okumak bazen bir ayı buluyordu. Bugün aynı defter eğer yayımlanmışsa sadece 10 dakikada taranabiliyor işimize gelen malzemeyi tespit ederek dikkatimize ve mesaimizi bu malzeme üzerine yoğunlaştırabiliyoruz. Bugün İstanbul'a ait 100 cilt, Diyarbakır'a ait 20 ciltte 30 kadar Osmanlı dönemi mahkeme defterleri yayımlanmış bulunmaktadır. Buna yine yayımlanan Safranbolu, Konya mahkeme defterlerini de eklerseniz bu yayınlar sahaya eskisiyle kıyaslanmayacak kadar kolayca nüfuz imkânı sağlamaktadır. Buna yayımlanmış bulunan Ahkâm ve Mühimme Defterlerini de eklemeliyim. Yine o zamanlar ihtiyaç duyduğumuz kitapları ve özellikle makaleleri bulmak ayrı bir zorluktu. Hele İstanbul Ankara gibi metropollerde değil de Anadolu yaşıyorsak. Şimdi birçok kitapların PDF'lerine internette ulaşabiliyor, özellikle makaleler konusunda üniversitelerimizin veya İSAM gibi kuruluşların sağladığı veri tabanlarıyla bu makalelere ulaşmak çok kolaylaştı. Bu kısmı uzatmak istemiyorum. İçinde bulunduğumuz dönem araştırma imkanları bakımından hakikaten çok farklı bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Ne var ki yine de yapılması gerekenler var, biraz onlardan bahsetmek istiyorum.

Ülkemizde birçok kamu kuruluşunun önemli yayın hizmetleri var. Türk Tarih Kurumunu, Türk Dil Kurumunu, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nı, Türkiye Diyanet Vakfı'nı, İSAM'ı, Osmanlı Arşivi'ni, bütün üniversiteleri ve yayını olan bütün kamu kuruluşlarını örnek olarak sayabiliriz. Evet bunların şükranla anılan kültür hizmetleri var. Ancak bugün internetin sağladığı imkanlar karşısında bu kültür hizmetlerinin tabir caizse bir update edilmesi, güncelleştirilmesi gerekiyor. Bununla şunu kastediyorum. Bu saydığım kuruluşların hiç birisi ticari kuruluşlar değil. Bu sebeple birinci hedefleri kâr olamaz, olmamalıdır. Bu yüzden yayımladıkları kitapların PDF'lerinin de internette hiçbir ücret almadan yayımlanması gerek araştırmacılara gerekse genel okuyucuya büyük kolaylık sağlayacaktır. Üstelik bu tür bir yayın kitapların çok daha fazla araştırmacıya, okuyucuya ulaşmasına yol açacaktır. Maksadım böyle yapmayan kurumları suçlamak değil. Tam tersine bunların yaptıkları hizmetlerin çok değerli olduğunu tekraren belirteyim. Ancak bu kültür hizmetlerinin daha çok kimseye ulaşabilmesi için hizmet şeklinin bugününün teknolojik imkanları ışığında güncelleştirilmesi lazım. Yukarıda isimlerinin saydığım ve saymadığım kamu kurumlarının binlerce yayını var. Bu yayınlar yine klasik şekilde basılı olarak yayımlanmaya elbette devam etmeli. Ama bu kitapların PDF'leri ücretsiz olarak sitelerinden okuyucuya sunulmalıdır. Bu durumda bu kurumların yaptığı hizmet emin olun en az 100 misli artıracaktır. 5000 adet basılı kitap 500 bin okuyucuya ulaşacaktır. Bu kimilerine çok mübalağalı gelebilir. Bakınız ben 10 seneyi aşkın bir süre İslam Araştırmaları Merkezi İSAM'ın başkanlığını yaptım. İslam Ansiklopedisi 44 cilt ve iki ek cilt olarak tamamlandı. Ansiklopedi tamamlandıktan sonra aramızda bütün takımın iyi bir reklam ve pazarlama ile 400-500 bin basılıp satılabileceği ve bunun Türkiye Diyanet Vakfı'na ciddi bir gelir getireceği düşüncesinde olanlar vardı. Bunu enine boyuna tartıştık ve sonunda Vakıf'ın gelirinin tamamının toplumun bağışlarıyla sağlandığı halktan aldığımızı ona kültür hizmeti olarak vermenin daha doğru olduğu kanaatine vararak internete açıp herkesin kullanımına sunma fikri ağır bastı, vakıf yönetimi de bu yöndeki teklifimizi kabul edince internette herkese açık hale getirdik. 2013 yılında tamamlanan İslam Ansiklopedisi'ne 2014 yılından itibaren internette ulaşmak mümkün hale geldi. Elimde 2014'den 2022'e kadar 8 yıllık bir veri var. Bu sekiz yıl zarfında 217 milyon defa ansiklopedide arama yapılmış, yine 2013-2018 yılları arasındaki 397 bin defa ansiklopedi ciltleri şahıs bilgisayarlarına indirilmiştir. Yönetim şimdi cilt indirmeyi kaldırmış bulunmakta, sadece madde indirilebiliyor. Ansiklopedi'nin devam edeceği konusunda araştırmacıya, okuyucuya bir güven geldiğinden şimdi artık cilt indirme pek de talep edilmiyor. Böylece hiç kimsenin tahmin etmediği sayıda geniş bir okuyucu kitlesine İslam Ansiklopedisi ulaşabilmiştir. Benim şahsen iki takım ansiklopedim var. Ama bilgisayarım yanımda oldukça Türkiye'nin her yerinden ansiklopediye internette ulaşılıyor, ondan yararlanabiliyorum.

Türk Tarih Kurumu'nun güzel bir hizmeti var. Hicri veya Rumi tarihleri miladi tarihe çevirme kılavuzunu internete koydular, gün gün çeviriyor. Bu konuda beş ciltlik basılı bir kitapları da var. Her ihtiyaç duydukça internette bu imkândan saniyeler içinde yararlanıyoruz.

Hukuk tarihi ile ilgili başka bir kaynaktan örnek vereyim. Biz önce İSAM olarak İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın desteğiyle 40 cilt, daha sonra Medipol Üniversitesi olarak İBB'nin desteğiyle 60 cilt, toplam 100 cilt İstanbul Kadı Sicillerini neşrettik ve internette herkesin serbestçe kullanımına açtık. Onun kullanım rakamlarını da vereyim. 2014 yılından bugüne kadar 558 bin kişi kadı sicilleri sitesini ziyaret edip 8 milyon 341 bin defa arama yapmış, 3 milyon 751 bin defa Latin harflerine çevrilmiş metinleri görüntülemiş, dahası 1 milyon 754 bin defa da orijinal Osmanlıca metin görüntülenmiştir. Bunun hukuk tarihi araştırmalarına getirdiği derinliği ve kolaylığı düşünabiliyor musunuz? Ben bugün özellikle tarih ve hukuk tarihi alanında çıkmış yeni kitapları okurken veya hangi konulara temas etmiş diye göz gezdirirken hangi kaynakları kullanmış diye özellikle dikkat ederim. Yayımladığımız kadı sicillerinin çok yaygın olarak kullanıldığını görerek gerçekten çok mutlu oluyorum. Şimdilerde Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de yayımladığı 20 cilt kadı sicilini ve 3 cilt ahkam defterini internette herkesin kullanımına açtı.

Bu bilgileri övünmek için vermediğimden emin olabilirsiniz. Yukarıda saydığım çoğu kamu kuruluşlarının yayımladıkları kitapların PDF'lerini kendi internet sayfalarına koyduklarını ve herkese ulaşım imkânı sağladıklarını düşünürsek bunun araştırmacılara ne büyük kolaylık, bu kitaplara ne büyük yayılma imkânı sağladığı her türlü tartışmanın üzerindedir. Bu kültür hizmetinin adı geçen kuruluşlarca update edilmesi gerekir derken kastettiğim budur. Aslında bütün yayınevlerinin yayınladıkları kitapların elektronik kopyalarını kitabın üzerindeki fiyattan 1/10 veya 1/5 gibi bir ücret mukabilinde kendi sitelerinden okuyucuya sunmaları en ideal olanıdır. Dünya artık bu yöne doğru gidiyor. Biz de bunu uygulayanlardan biri olmalıyız artık diye düşünüyorum. Burada şöyle bir ihtiyaç daha var. Bazı kamu kuruluşları bazı yayınlarını internete açıyor. Fakat bunlardan gerektiği kadar araştırmacıların, genel okuyucunun haberi olmuyor. Belki bütün bu yayınların tek bir adreste toplanması, orada linklerle hazırlayan kurumun sayfasına yönlendirilmesi lazım. Şimdi ki durumumuz birçok bankada ve banka şubesinde parası olan bir kimsenin ihtiyaç anında hesabı olan bütün şubeleri tek tek dolaşmasına benziyor. Bu tek adresi hayata geçirme ve kurumları buna yönlendirme konusunda Kültür Bakanlığı'nın veya bir başka kamu kurumunun şükranla anacağımız desteğine ihtiyaç var gibi.

Akademik hayata atıldığımın ilk yıllarda İngilizce yazılmış bir kitabı veya makaleyi okurken her konuda çok ayrıntılı bilgiler verildiğini görünce bu ayrıntılı

bilgilerin nasıl toplandığına şaşırıp dururdum. Sonradan bunun Batı'da çıkan kitapların ayrıntılı indeksleri sayesinde oldukça kolay bir şekilde gerçekleştiğini öğrendim. Bu indekslerin önemi bizde çok sonra anlaşıldı. Bilgisayar teknolojisi sayesinde bugün artık araştırmaları kolaylaştıran ve hızlandırılan usuller de ortaya çıkmaya başladı. Şimdi bazı veri tabanları makalelerin veya tezlerin metin içi arama yapmasına imkân tanıyor. Buraya gelirken konuyu bir örnekle daha iyi anlatabilmek için Divan-ı Hümayun'da kazaskerlerin rolü üzerinde bir araştırma yapmak istediğimi varsayarak bu imkânı sağlayan bir veri tabanına kazasker, divan ve Osmanlı anahtar sözcüklerini yazdım. 5-10 saniye içinde 130 bin makalenin ve 2,5 milyon sahifenin tarandığı bilgisiyle bu üç kelimenin içinde yer aldığı 924 makale önüme geldi. Hatta eğer bunlar aynı sayfada yer almışsa onlar da ayrıca belirtilmişti. Dergi Parktaki 450 bin makale, YÖK'teki tezler veri tabanı henüz böyle bir aramaya imkân vermiyor. Benzer bir arama imkânı bu veri tabanında da uygulamaya konursa önümüze ne ufuklar açılabileceğini lütfen düşününüz. Araştırmacıların işini elden geldiği kadar kolaylaştırdığımızda yapılan araştırmaların zenginliğine ve derinliğine ciddi katkı yapmış olmaktadır.

Sizin sabırlarınızı fazla zorlamamak için son olarak hukuk tarihi araştırmalarının bir başka problemine daha işaret edip bu konuşmamı tamamlamak istiyorum. Özellikle Osmanlı hukuk tarihi üzerinde çalışırken bu tarihe bulunduğumuz aidiyet noktasından, politik ve ideolojik duruşumuzdan bakma alışkanlığımız var. Senelerdir Osmanlı hukukunun şer'î ve örfî karakterini tartıştık durduk. Şimdilerde cumhuriyetin ilk elli yılı da hukuk tarihinin inceleme alanına girdi. Her iki alanı da değerlendirirken mümkün olduğu kadar objektif olma mecburiyetimiz var. Netice itibarıyla geçmişin modern araştırma teknikleriyle bir fotoğrafını çekiyor, bir panoramasını ortaya koymaya çalışıyoruz. Bunu yaparken photo shop yapmamak, kimi karanlık noktaları aydınlatmak, kimi aydınlık noktaları karartmak gibi bir yola gitmemek gerekir. İnsanlar bunu bazen veya çoğu kere istemeden yapıyorlar. Bu yüzden tarihçiler son elli yılın bazen de son 100 yılın tarihini yazmazlar, yazmak istemezler sübjektif değerlendirmeye düşmemek için. İstemeyerek de olsa düşülen bu yanlışlığa karşı her zaman bilincimizi açık tutmak mecburiyetindeyiz.

Sözlerime son verirken bu sempozyuma ev sahipliği yapan üç kuruma tekrar tekrar en derin şükranlarımı sunuyor, bu sempozyumun hiç değilse iki senede bir toplanma geleneğini başlatmasını temenni ediyor hepimizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

I. GÜN OTURUMLARI
25 EKİM 2021

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HUKUK LİTERATÜRÜNE MÜTEVAZİ BİR KATKI: MAURICE GARÇON'UN ADLİYEDE SÖZ İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ VE BUGÜNKÜ YARGI ETİĞİ TARTIŞMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sercan GÜRLER'

Özet

Bu tebliğin konusunu Fransız avukat ve hukuk düşünürü Maurice Garçon'un Türkçe'ye *Adliyede Söz* olarak tercüme edilen eserinde ele alındığı şekliyle adli belagatin genel özellikleri ve bugün hukuk etiğinin bir alt dalı kabul edilen yargı etiği ilkeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi oluşturmaktadır. Mezkûr eserin yargı etiğiyle daha kolay ilişkilendirilebilecek avukatın vasıflarını ele alan bölümlerine ağırlığın verildiği bu tebliğde hem genel olarak retoriğin hem de özel olarak hukuk retoriğinin, özellikle de adli belagat tabir edilen kısmının güncel yargı etiği tartışmaları bakımından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

GİRİŞ

Fransız filozof ve düşünür Jacques Ellul, Türkçe'ye *Sözün Düşüşü* olarak tercüme edilen 1981 tarihli *La Parole humiliée* isimli eserinde⁽¹⁾ modern dünyada sözün özellikle görüntü karşısında değerini kaybetmesinin sebeplerini ve neticelerini gündelik hayatın çok farklı veçhelerinden getirdiği örneklerle çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Aradan geçen 40 yıllık süre zarfında sözle ilişkimizin çok daha azaldığını, hatta neredeyse bütünüyle koptuğunu söylemekte beis olmasa gerek. Zira çağımız, imajlar çağı artık. Bütün bir benliğimiz, tercihlerimiz, duygu ve düşüncelerimiz, hatta hayallerimiz bile görselliğin hakimiyeti altında şekillenmekte. Bugün insanlığın içerisinde bulunduğu vaziyeti tarif etmekte aslında görsellik kelimesi de yetmiyor. Daha yerinde bir tabirle neredeyse tümüyle “dijital bir dünya”da⁽²⁾ yaşıyoruz. Dört bir tarafımızın bilişim ve iletişim teknolojilerinin ördüğü ağlarla çevrili olduğu bu “ağ

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, sercan@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8553-0745>.

⁽¹⁾ Eserin Türkçesi için bkz. Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, 1998.

⁽²⁾ İçinde yaşadığımız dünyanın dijitalleşme sürecini ve bu sürecin neticelerini ele alan bir çalışma için bkz. Nicholas Negroponte, *Dijital Dünya*, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, 1996.

toplumu”⁽³⁾, insanlık tarihini iletişim araçları bakımından dönemlere ayırdığımızda sözlü ve yazılı kültür dönemleriyle⁽⁴⁾ kıyaslandığında bambaşka bir değerler sistemine sahip. İnsanlığın neredeyse başından beri geçerliliği olan o kadim “Önce söz vardı!” kabulünün ne yazık ki pek bir karşılığı yok bugün. Dijitalleşmenin, beraberinde getirdiği ağ toplumu özelliklerinin öne çıktığı en önemli mecranın görsel medya olduğu ve sözün değersizleştiği çağımızda kaçınılmaz olarak hakikat fikri de zedelenmekte. Bugün toplumun hemen hemen her şubesinde neredeyse tek geçer akçenin algılar olduğu, eğer söyleyecek bir sözünüz varsa o sözün bizatihi söz olarak değerinden ziyade muhabatında uyandırdığı duyguların önemsendiği, yegâne ölçütün bireylerin tamamen öznel ve kişisel algıları olduğu bir dünyada “hakikat”ten değil ancak “hakikat sonrası”ndan⁽⁵⁾ bahsedilebilir.

Sözün bu kadar gözden düşüğü, bir zamanlar sahip olduğu imtiyazlı mevkii kaybettiği bir vasatta söz ile insanın ahlaki yönü arasındaki bağı görmek ise çok daha zor belli ki. Ahlak gibi anlamca fazla yüklü bir kavramın yine insanın temel vasıflarından olan konuşma ve dil melekesi ile ilişkilendirilmesi ilk bakışta biraz tuhaf gelebilir. Neticede ahlak insanın öncelikle eylem alanıyla ilgili iken konuşma doğrudan eylemi gerektirmez. Buna mukabil sadece “Eline, beline, diline hakim ol!” düsturunu düşünmek bile söz ile ahlak arasında var olduğu vehmedilen bu mesafeyi kapatmaya yeter. Keza, “Dilin kemiği yoktur!” atasözünü, “konuşma adabı” tabirini ve “sözünün eri olma”yı da bu minvalde zikredebiliriz. Nitekim bugün “dile dönüş”⁽⁶⁾ olarak isimlendirilen, felsefenin dille yüzleşmesi gerektiğini savunan, felsefe tarihinin bütün meselelerini dil ve düşünce kategorileri arasındaki ilişkiyle izah eden, “dile gelen felsefe”⁽⁷⁾ olarak tabir edilebilecek bir akım vardır ki⁽⁸⁾ bu akımın temel kalkış noktasını, dilin her kullanım şeklinin bir edim olarak tezahür ettiği, kısaca sözün ve konuşmanın neticede bir eylem olduğu kabulü oluşturur⁽⁹⁾.

(3) Günümüz toplumlarını nitelendirmek için kullanılan “Ağ toplumu” tabiri için bkz. Jan Van Dijk, *Ağ Toplumu*, Üçüncü Baskı, Çev. Özlem Sakin, İstanbul, 2016.

(4) Sözlü ve yazılı kültürün ve doğurduğu düşünme alışkanlıklarının mukayese edildiği bir çalışma için bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, 1995.

(5) “Hakikat sonrası” kavramlaştırması için bkz. Lee McIntyre, *Hakikat-Sonrası*, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul, 2019.

(6) Daha çok İngilizce konuşulan dünyada karşılık bulan analitik felsefe akımının bir özelliği olarak işaret edilen “linguistic turn”ün “dile dönüş” şeklinde Türkçeleştirilmesi için bkz. Özgüç Güven, “Analitik Felsefenin Tanımlayıcı Özellikleri Üstüne”, *Kutadgubilig-Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 28, 2015, s. 11-23, s. 14.

(7) “Dile gelen felsefe” tabiri için bkz. Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

(8) Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, s. 17-18.

(9) İster “dile dönüş” densin isterse “dile gelen felsefe” tabir edilsin dil odaklı bu felsefe akımının taçlandırdığı eser, ünlü İngiliz filozof John R. Searle’ün *Speech Acts (1969)* isimli kitabıdır. Kitap, Türkçe’ye Söz Edimleri başlığıyla çevrilmiştir, bkz. John R. Searle, *Söz Edimleri*, Çev. R. Levent Aysever, Ankara, 2000. “*Söz edimleri*” yaklaşımı hakkında detaylı bilgi için bkz. R. Levent Aysever, “Dil Felsefesi, Söz Edimleri Kuramı ve John R. Searle”, içinde Searle, *Söz Edimleri*, s. 7-62. Searle’ün mezkûr eserinden hareketle dil ile ahlak arasında nasıl bir ilişkinin olduğu, diğer bir deyişle söz edimlerine dayalı bir etik teorisinin imkânı meselesi için bkz. Atakan Altınörs, “Analitik Felsefe ve Etik”, içinde Paul Ricoeur, *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*, Çev. Atakan Altınörs, Bursa, 2000, s. 9-23.

Felsefenin dil meselelerine odaklanması her ne kadar 20. yy'da ağırlık kazanmışsa da felsefe tarihinin neredeyse başlangıcından beri dil, dilin kullanım biçimleri, dil ile düşünce arasındaki ilişki, söz ve sözün doğası, ahlakiliği, konuşma yetisi vb. meseleler filozofların temel konuları arasında yer almıştır. Dilin doğasına dair çok daha soyut ve genel plandaki tartışmalardan oluşan dil felsefesini bir kenara bırakırsak başta edebiyat, siyaset ve hukuk gibi nispeten daha somut, özel alanlarla sınırlı, gündelik hayatta karşımıza çıkan dil kullanımlarını konu alan teorik bir düşünme faaliyeti olarak bir başka felsefe dalının öne çıktığını görürüz ki bu da “retorik” veya bizim düşünce dünyamızdaki karşılığı ile “belagat”tır.

İşte biz de bu tebliğde aslında bir tür belagat kitabı diyebileceğimiz *Adliyyede Söz* isimli tercüme eseri ele alacak, bugünkü yargı etiği tartışmaları bakımından bu eserde temas edilen kimi hususları değerlendirmeye çalışacağız. Mezkûr eseri incelemeye başlamadan önce kısaca retorikten bahsetmekte fayda olabilir.

I. RETORİK – BELAGAT – HİTABET⁽¹⁰⁾

Retorik, çoğu zaman olumsuz çağrışımları olan bir kelimedir. İnandırma, ikna etme gibi anlamlarından hareketle retorığın, belirli bir konuşma sırasında karşısındakini yanıltma, hatta kandırma, doğruyu gizleme veya çarpıtma amacına hizmet ettiği düşünülür. Dili kötüye kullanmayla özdeşleştirildiğinden pek muteber kabul edilmez; ahlaki açıdan yerilmesi gereken bir davranış muamelesi görür. Retorikle ilgili bu ilk intibanın kaynağında kuşkusuz Eski Yunan'da özellikle Sofistler eliyle salt karşısındakini şaşırtmak, hataya düşürmek ve tartışmada ne pahasına olursa olsun galip çıkmak amacıyla kullanılmasının da payı vardır. Nitekim *Gorgias* diyalogunda Platon'un, meşhur sofist Gorgias'a retorığı “sözle kandırma kudreti”⁽¹¹⁾ olarak tarif ettirmesi ve diyalogun diğer tarafı konumundaki Sokrates'in Gorgias'a yönelttiği eleştiriler üzerinden topyekûn retorik sanatını yermesi malumdur⁽¹²⁾.

Hakkında genellikle olumsuz yargılarda bulunulan retorığın ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasını insanlık, Eski Yunan'a borçludur. Nitekim kelimenin kendisi

⁽¹⁰⁾ Retorik kelimesinin bizim düşünce geleneğimizdeki karşılığı aslında “hitabet”tir. Zira retorik özünde konuşma ile ilgilidir; konuşmanın daha etkili ve inandırıcı olması için gerekli kural ve kaideleri gösterir. Bu anlamda yine konuşmayla ilgili olan “hitabet”, retorığın bire bir karşılığıdır. Nitekim sözlüklerde “hitabet”, kalabalıklar karşısında konuşma yolları, fikrini ve inancını muhatabına kabul ettirmek başvurulmuş bir söz söyleme sanatı olarak geçer ve Aristoteles'teki retorik türleri ayırımının aynısının “hitabet” başlığı altında yer aldığı görülür. Buna karşılık “belagat”, daha çok edebiyatla ilgilidir. Hatta edebiyat bilimi anlamına geldiği de söylenebilir. Zamanla edebiyatın, dilin daha doğru, daha güzel ve daha iyi kullanılması için gerekli ilke ve esasları inceleyen dalı hâline gelmiştir. Bununla birlikte tarih boyunca belagat büyük ölçüde retorikle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. “Belagat” ve “Hitabet” terimleri için bkz. Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul, 1954, s. 36, 122; Seyit Kemal Karaalioglu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul, 1969, s. 90, 302. “Belagat”ın tarihi gelişimi için ayrıca bkz. M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul, 2000, s. 33-37; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Erzurum, 2015, 34-36.

⁽¹¹⁾ Platon, *Gorgias*, Çev. Reyhan H. Erben, İkinci Baskı, Ankara, 1967, 452e, s. 12.

⁽¹²⁾ Michel Meyer, *Retorik*, Çev. İsmail Yerguz, Ankara, 2009, s. 7-8.

de Eski Yunanca “retoreia” kelimesinden türer ve “sanatla çekilmiş söylev” demektir. Keza “retoreuo” da “topluluk önünde konuşmak, söylem çekmek” anlamına gelir ve bu kelimedenden türeyen “retor” ise konuşma sanatını bilen ve icra eden kişi için kullanılır. Platon’un yukarıda zikredilen *Gorgias* isimli diyalogunun ise retorik kelimesinin bu anlamda kullanıldığı ilk eser olduğu kabul edilir⁽¹³⁾.

Hocasına nispetle Aristoteles, retoriğe daha sempatik yaklaşıp. Her ne kadar retoriğin, bize kesin bilgi veren bir bilim olmadığını kabul etse de bazı durumlarda retoriğe başvurulması gerektiğini, retorik aracılığıyla ortaya konan düşüncelerin faydalı olabileceğini söyler. Retoriğin hiç kuşkusuz Sofistler’de gördüğümüz gibi kötüye kullanılması mümkündür. Fakat Aristoteles’e göre mutlak ve kesin bilgiden bahsetmenin pek de kolay olmadığı alanlarda gayet iyi niyetli bir şekilde retoriğin yardımına başvurulabilir. Aristoteles’in retoriğin kullanımına cevaz verdiği bu alanların başında siyaset, hukuk ve edebiyat gelir. Zira bu alanlarda sağlıklı bilgiye ulaşmak ancak tarafların belirli ilke ve esaslar çerçevesinde görüşlerini karşılıklı olarak dile getirdiği bir tartışma süreciyle mümkündür. İşte bu tür tartışmalarda tarafların görüşlerini dile getirirken nelere dikkat etmeleri gerektiğini gösteren kural ve kaidelerin tespit ve tayini retoriğin vazifesidir⁽¹⁴⁾.

Aristoteles’in, “belirli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi olarak”⁽¹⁵⁾ tanımladığı ve bir bilimden ziyade bir sanat olduğunu söylediği retorik için kısaca sözle gerçekleştirilen ikna da diyebiliriz. Hatip, hitap ve muhatap olmak üzere asgari üç unsurdan oluşan retoriğin ikna yolları Aristoteles’e göre üç tanedir: *ethos*, *pathos* ve *logos*. Bu anlamda retorik bazen hatibin şahsi özelliklerine, sahip olduğu erdemlere, kısacası ahlaki vasıflarına dayanır. Bu durumda retoriğin temelinde *ethos* yer alır. Bazen retoriğe başvurmanın amacı muhatapta heyecan, coşku ve beğeni duygularının uyandırılmasıdır. Bu durumda ise *pathos* söz konusudur. Nihayet hitabın kendi özelliklerinin belirleyici olduğu, salt akıl ve mantık ilkelerine dayanan bir retorikten daha bahsedebiliriz ki bu da *logos*’tur. Dolayısıyla retorik bir yanıyla ahlakla, bir yanıyla duygularla ve diğer bir yanıyla da mantıkla ilişkilidir⁽¹⁶⁾.

Yukarıdaki açıklamalara paralel şekilde Aristoteles üç farklı retorik türü olduğundan bahisle siyasi retorik, hukuki retorik (adli retorik) ve “epideiktik” ismini verdiği tören retoriğini birbirinden ayırır. Muhatabı merkeze alarak yapılan

(13) Atakan Altınörs, “Platon ile Aristoteles’in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 15, Sayı: 49, 2011, s. 81-92, s. 82.

(14) Meyer, Retorik, s. 8-9. Ayrıca bkz. Altınörs, “Platon ile Aristoteles’in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, s. 91.

(15) Aristoteles, Retorik, Çev. Mehmet H. Doğan, 17. Baskı, İstanbul, 2019, 1355b 30, s. 37.

(16) Aristoteles, Retorik, 1356a, s. 38-39. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Duman, Retorikten Belagate, Mecâzdan Metafora, Ankara, 2019, s. 22; Gülümser Durhan, “Aristoteles Retoriğinde Kullanılan Kanıtlamaların Bilgi Değeri”, Beytulhikme An International Journal of Philosophy, Sayı: 8(2), 2018, s. 751-769, s. 752; Altınörs, “Platon ile Aristoteles’in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, s. 88; Meyer, Retorik, s. 11.

bu ayırmada siyasi retorik daha çok hatibin kişisel özelliklerinin öne çıktığı geleceğe yönelik bir ikna faaliyeti iken, hukuki retorik hitabın kendi özelliklerinin etkili olduğu, akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde işleyen ve geçmişe yönelik bir ikna faaliyetidir. Epideiktik retorik ise muhatabın duygularını harekete geçirmeyi amaçlayan, övgü veya yergi içeren, içinde bulunulan ânı temel alan bir ikna faaliyetine işaret eder⁽¹⁷⁾.

Son tahlilde Aristoteles'in, hocası Platon'dan farklı olarak retorisi topyekûn reddetmediği, başta siyaset ve hukuk olmak üzere gündelik hayatın farklı alanlarında kullanılabilceğini kabul ettiği söylenebilir. Aristoteles'e göre retorik aslında en genel anlamıyla etiğin bir bölümünü oluşturur. Retoriğe, etik başlığı altında yer verilmesi, hukuki veya adli retorik diye ayrı bir retorik türünün varlığı ve gündelik hayatta karşılaşılan pratik sorunların çözümünde retorikten sık sık istifade edilebileceği tavsiyesi bizi doğrudan retorik ile yargı etiği arasındaki ilişkiye götürür ki tebliğimizin asıl konusunu oluşturan *Adliyyede Söz* isimli eserin incelenmesine de bu noktadan başlanabilir.

II. MAURICE GARÇON VE ADLİYEDE SÖZ ADLİ ESERİ

Fransız Barosu'na kayıtlı olarak uzun yıllar avukatlık yapmış ve girdiği siyasi davalarla dikkati çekmiş bir hukukçu olan Maurice Garçon (1889-1967)⁽¹⁸⁾, tebliğimizin konusunu oluşturan *Essai sur l'éloquence judiciaire* (1931) isimli kitabında Aristoteles'in yukarıda ele aldığımız tasnifinde “hukuki retorik” olarak geçen retorik türünün bir örneğini vermiştir. Kendisi de bir hukukçu ve akademisyen olan Orhan Arsal tarafından 1950 yılında *Adliyyede Söz* başlığıyla Türkçeye tercüme edilen⁽¹⁹⁾ bu eserde mütercimim gayet yerinde bir tercihle “adli belagat” karşılığını verdiği, bir dava görülürken tarafların iddia ve savunmalarını karşılıklı olarak daha etkili bir şekilde dile getirmek amacıyla müracaat ettiği retorik türü detaylı şekilde ele alınmaktadır. İsmimin de işaret ettiği üzere burada daha çok bir duruşma sırasında başta hakim olmak üzere muhatapların daha kolay ikna edilebilmesi için gözetilmesi gereken incelikler hatip mevkiindeki avukatın zaviyesinden anlatılmaktadır. Bu anlamda eserin hitabet sanatının hukuk mesleğindeki yerini, işlev ve önemini göstermek amacıyla kaleme alındığı söylenebilir.

Toplamında 10 ana bölümden oluşan eserin bu ana bölümleri sırasıyla “Adli Belagat ve Ahlaki Mesnedi”, “Avukat ve Vasıfları”, “Sözün Beyanı”, “Sözün Tekniği”, “Sözün

⁽¹⁷⁾ Aristoteles, Retorik, 1358b 5, s. 43-44; Altanörs, “Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, s. 88.

⁽¹⁸⁾ Garçon'un ilgilendiği meşhur siyasi davalardan biri de 27 Mayıs darbesi sonrasında açılan Yassıda davalarıdır. Süreyya Ağaoğlu ve Turgut Bayar'ın talebi üzerine Garçon, hem darbe hem de sonrasında kurulan mahkemelerle ilgili bir mütalaa hazırlamış, bu süreçteki hukuki uygulamaları kamu hukukunun genel ilkeleri açısından değerlendirmiş ve eleştirmiştir. Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Emine Gürsoy Naskali, “Avukat Maurice Garçon'un 27 Mayıs Darbesi Mütalaa”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, s. 297-328.

⁽¹⁹⁾ Maurice Garçon, *Adliyyede Söz*, Çev. Orhan Arsal, İstanbul, 1951.

Şekli", "Sözün İnşası", "Giriş", "Anlatış", "Tartış", "Bitiriş" başlıklarını taşımaktadır. Bizim konumuz açısından asıl üzerinde durulması gereken, başlıklarından da anlaşılacağı üzere eserin 1. ve 2. ana bölümleri olduğundan tebliğ metninde sadece bu ana bölümlerde işlenen ve ahlaka taalluk eden hususlar üzerinde durulmuştur.

A. Adli Belagat ve Ahlaki Temeli

Eserin "Adli Belagat ve Ahlaki Mesnedi" başlıklı ilk ana bölümünün "Lâf Bolluğu - Söz Yokluğu" isimli birinci alt bölümünde sözün günümüzde ne kadar önemli olduğu, demokratik rejimlerdeki çoğunluğun egemenliğine işaret edilmek suretiyle gösterilmektedir. Zira çoğunluk, yazıya değil söze bakar. Buna mukabil belagatın ne yazık ki yeterince öğretilmediği, bireylerin şahsi gayreti ve çabasına bırakıldığına işaret edilerek okullarda behemahâl bu sanatın öğretilmesi gerektiği söylenir. Herkesin konuşabileceği, fakat ağzını açar açmaz bir dolu lüzumsuz detayı aklına geldiği gibi peşi sıra dillendirmekle konuşmanın hedefini saptıracağı, böylece meramını yeterince anlaşılır şekilde muhatabına aktaramayacağı gerçeğine dikkat çekilerek bu durumun ancak bir laf bolluğuna yol açtığı, hakiki anlamıyla söz olmadığı belirtilir⁽²⁰⁾.

Böylece daha baştan retoriğin salt bir konuşma sanatı, muhatabını her ne pahasına olursa olsun ikna gayreti olmadığı, belirli ilke ve esaslara tabi, güzel ve etkili konuşma adapını öğreten bir sanat olduğu gösterilmiş olur. Dahası, söz konusu bu ilke ve esaslar aynı zamanda konuşmacıya belirli bir ahlaki yükümlülük de getirir. Konuşmacı, hiçbir usûl ve şekil şartına dayanmaksızın konuşamayacağı gibi sözlerinde muhatabını kandırmaya yönelik yalan yanlış bilgilere de yer veremez⁽²¹⁾.

⁽²⁰⁾ Garçon, Adliyede Söz, s. 7-9. Eserin bu alt bölümü hayli ilginçtir. Zira, her ne kadar kitaba yazdığı önsözde mütercim, fazlasıyla mütevazı bir dille bu kıymetli eseri Türkçe'ye kazandırmak gibi büyük bir işi hakıyla yerine getirebilmek için Aristoteles'ten başlamak üzere tarihe mâl olmuş pek çok retorik klasiğini okumak zorunda kaldığını söylemiş ve ardından yazarın eserini bir Türk olsaydı nasıl yazardı diye düşünerek tercüme ettiğini belirtmişse de (s. 3-4) ilgili alt bölümde yer yer sanki yazarın kastını aşacak kimi ifadeler yer almaktadır. Örneğin kitabın daha ilk satırlarında (s. 7) "İstanbul Barosunun tertip ettiği staj konferansları"ndan bahsedilmekte, hemen bir sonraki sayfada Mithat Cemal ile Hamdullah Suphi'nin retorik notlarına işaret edilmektedir (s. 8). Bu ve benzeri ifadeler eserin en azından bu alt bölümünün tercüme mi yoksa telif mi olduğu konusunda okuyucunun zihninde soru işareti uyandıracak niteliktedir. Fakat bu durum, bir bütün olarak bakıldığında tercümenin başarısına ve güzelliğine gölge düşürmemektedir.

⁽²¹⁾ Eserin ilk ana bölümünün üçüncü alt bölümü de oldukça ilginçtir. Burada iki hayali avukat portresi çizilir. Efdaleddin Haydari ismi verilen ilk avukat, son derece başarılı bir hatiptir. Başarılı bir hatipte bulunması gereken, akıcılık, açıklık, anlaşılabilirlik, kendine güven vb. bütün özelliklere sahiptir. Buna mukabil hiçbir kural, kaide tanımaz. Tek amacı zaferdir; zafer için her yolu mübah görür. Gerekirse muhatabını ikna için yalana, çarpıtmaya, saptırmaya başvurabilir. Bunun dışında iyi, güzel ve doğru gibi değerlerin hiçbirinin kıymeti yoktur. Hatibin kötü örneği olarak tasvir edilen Efdaleddin Haydari'nin karşısında ise yine hayali bir avukat olarak Eşrefeddin Arhavi yer alır. Yine hitabeti kuvvetli, usta bir belagatçı olan Arhavi'nin yegâne amacı zafer elde etmek değildir. Sadece

Giriş niteliğindeki bu açıklamaların ardından belagata dair yalın bir tarifle bölüm bitirilir:

“[Belagat], maşerî vicdana rağmen, namuslu bir adamın, hakikat bildiği bir ahlaki gayeye inandırmak için başvurduğu sanattır.”⁽²²⁾

Adli belagatın ahlakiliğini izah eden bu ana bölümün ardından “Avukat ve Vasıfları” başlığını taşıyan ikinci ana bölüm gelmektedir ki burada üzerinde durulan hususların bugünkü yargı etiği, özellikle de avukatlık etiği tartışmalarıyla doğrudan irtibatlandırabilmesi mümkündür. Dolayısıyla biraz daha detaylı ele alınmayı gerektirmektedir.

B. Avukatın Vasıfları

“Avukat ve Vasıfları” başlığı altında ilk önce avukatın kişilik özelliklerini ifade eden manevî vasıflarla karşılaşırız. Avukat ne bir sofisttir ne de bir demagog. Avukatın niçin sofist olamayacağı şu gerekçelerle izah edilir:

“[...] çünkü, vicdanını rahatsız eden mütalaalara dayanmaz, haksız olduğunu bile bile delil öne üremez. Bilerek ve isteyerek yalan söyleyemez. Hâkimi aldatacak hilelere iştirak edemez.”⁽²³⁾

Avukatın sofist olamayacağını söylemek suretiyle yazar, aslında Sofistler’e ait bir sanat olduğu gerekçesiyle Platon tarafından genellikle menfi karşılanan retoriği Sofistler’in elinden kurtarır ve ona hak ettiği yeri verir. Bununla birlikte avukat, sofist olmadığı gibi bir demagog da değildir:

“[...] [ç]ünkü, dinleyicilerinin arzusuna mümaşat [yoldaşlık] edemez. Kitlenin kötü bildiği kanaatlarını şahsi bir zafer kazanmak için körükleyemez. Yaltaklanamaz. Rey avcılığına çıkamaz.”⁽²⁴⁾

Adli belagatın amacının hakikat olarak tayin edildiği bu sayfalarda avukatın bu amacı ıskaladığında nasıl da mesleğini suistimal edeceği, hatta bu mesleğe layık olamayacağı gayet açık bir şekilde anlatılır. Örneğin avukat, yanlış olacağını bile bile hakimi o yönde hüküm vermeye zorlar ve böylece hakimın kanaatinin hatalı

doğru bildiğini doğru şekilde bildirmeyi isteyen, muhataplarının ruhunda derin etkiler bırakmayı hedefleyen, belagatı salt bir ikna sanatı olmanın ötesinde hakikate inandırma çabası kabul eden bu avukat tipi, ideal hatibi temsil eder; hitabeti ise ahlaka uygun bir belagat olarak sunulur. Gerek hayali avukatlar için seçilen isimler gerekse metnin genel akışı bu bölümün de sanki tercüme değil de telif olduğu intibayı uyandırmaktadır. Bu alt bölüm için bkz. Garçon, Adliyyede Söz, s. 13-15.

⁽²²⁾ Garçon, Adliyyede Söz, s. 20.

⁽²³⁾ Garçon, Adliyyede Söz, s. 23.

⁽²⁴⁾ Garçon, Adliyyede Söz, s. 23.

bir şekilde oluşmasına vesile olursa hakikat amacından sapmış ve âdeta bir sofist gibi hareket etmiş olur⁽²⁵⁾.

Müvekkilinden edindiği bilgileri ve önündeki dosyayı eleştirel ve vicdani bir süzgeçten geçirip belirli bir kanaate vardıktan sonra hazırladığı dava planının başarıya ulaşması için avukatın her türlü söz sanatını işe koşmasında ahlaki açıdan herhangi bir mahzur yoktur. Bu bağlamda belagatı haklaştıran yegâne ölçüt, avukatın, iddia veya savunmasını doğruluğuna bütün samimiyetiyle inandığı bir hakikate dayandırarak gerçekleştirmiş olmasıdır. Avukat tarafından dile getirilen bu hakikatin, dava neticelenip hüküm verildiğinde mahkemece yanlışlanması ve dolayısıyla reddedilmesi bir şey değiştirmez; bu tür bir neticeden ötürü avukatı ahlaki açıdan suçlamak doğru değildir⁽²⁶⁾.

Sahip olduğu belagat sanatını haksızlığına inandığı bir iddiayı savunmak için kullanmaya zorlanan bir avukatın bu baskıya karşı durabilmesini sağlayacak ruh kuvvetinin olması gerekir. Aksi takdirde sergilediği belagat, teknik anlamda ne kadar başarılı olursa olsun meşru görülmez. Dahası, ilk bakışta haklı gibi gözüken kimi taleplerin aslında öyle olmadığını anlayabilmesini mümkün kılacak şekilde eğriyi doğrudan ayırt edebilme kabiliyetini de haiz olması gerekir. Bu tür taleplerin yanlışlığını anladığında ise menfaati aksi yönde olsa bile avukattan o davayı reddetmesi beklenir⁽²⁷⁾.

Avukatın savunduğu hakikat kuşkusuz çoğu zaman nispidir. Buna rağmen söz konusu hakikate sanki mutlakmış gibi sarılması, davanın sonuna kadar o hakikatin peşini bırakmaması gerekir. Değil mi ki belagat “hoşa gitmek, hoşa gidene kabul ettirmek ve bu sayede öne sürülenin hakikatine dinleyiciyi inandırmak”tır o zaman avukat her zaman iyiyi, doğruyu ve güzeli söylemekle mükelleftir:

“Madem ki müdafaanın gayesi dinleyiciyi inandırmak ve onun hislerini söyleyicinin hislerine intibak ettirmektir, o halde söyleyicinin, kendi sözlerine inanmış olması şarttır. Bir riya perdesi çabuk deşilir. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. Yalnız kendi vicdanının sesini dinleyen, şahsi ihtirastan uzak kalabilen, temiz ve berrak bir görüşe sahip olan kimsedir ki belîğ olabilir.”⁽²⁸⁾

(25) Garçon, Adliye Söz, s. 23. Metnin burasında sofistlikle itham edilen bu menfi avukatlık tavrının sergilediği belagata “tezvir” ve bu yola tenezzül eden avukata da “müzevvir” [söz taşıyan, ispiyoncu] denildiği belirtilir. Fakat burada söz konusu isimlendirmelerin “bizde” söz konusu olduğu söylenmek suretiyle yine yazarın mı yoksa mütercimnin mi konuştuğu meselesi muğlak bırakılır.

(26) Garçon, Adliye Söz, s. 24.

(27) Garçon, Adliye Söz, s. 24-25.

(28) Garçon, Adliye Söz, s. 25.

Buraya kadar anlatılanları özetlemek gerekirse avukatta bulunması gereken manevi vasfın “inanmak ve yalnız inandığını söylemek namuskârlığından ibaret”⁽²⁹⁾ olduğu söylenebilir.

İdeal bir belagat ustalığı için avukatın manevi vasıfların yanı sıra doğuştan gelen ve sonradan kazanılan bazı ilave vasıflara da ihtiyacı vardır. “Tabii Vasıf” ve “Kisbi Vasıf” başlıkları altında bu vasıflar ele alınır. Güçlü bir ses, hayal gücü, kavrayış gücü, konuşma rahatlığı vb. hasletler “tabii vasıflar”a; gramer bilgisi ve geniş bir kelime dağarcığı gibi sonradan öğrenilerek elde edilen hasletler ise “kisbi vasıflar”a örnek gösterilebilir⁽³⁰⁾.

Eserin yukarıda ele alınan ilk iki ana bölümünün ardından gelen diğer ana bölümler, daha çok belagatın teknik yönlerine ayrılmıştır. Bu ana bölümler boyunca örneğin sözün beyanı sırasında dikkat edilmesi gereken üslup, sözün kemali için aranan şartlar, söyleyişin daha canlı ve renkli olmasını sağlayan unsurlar; tekrir, cemi, mecaz, hitap, intak, mübalağa gibi daha çok edebiyat alanına giren bir takım söz sanatları; bir duruşmada avukatın söz aldığı anda konuya nasıl gireceği, davayla ilgili hususları hangi sırayla anlatacağı, iddia ve karşı iddialardan oluşan tartışma kısmının nasıl yürütüleceği gibi muhtelif konular incelenmiştir. Tebliğimizin amacını açacağından eserde ele alınan belagatın teknik incelikleriyle ilgili bu ve benzeri konular üzerinde durulmamış, hukuki retorikğin en önemli kısmını oluşturan adli belagatın günümüz yargı etiği tartışmalarıyla ilişkisi hakkında bir kaç hususa değinilmekle tebliğ sona erdirilmiştir.

III. HUKUKİ RETORİK - YARGI ETİĞİ İLİŞKİSİ

Genel olarak hukuk etiği, özel olarak da yargı etiği, hukuk mesleğine üye olan hakim, savcı ve avukatların bu mesleği icra ederken uymaları gereken evrensel bir takım ilke ve kuralların tespitine yönelik bir pratik felsefe dalıdır⁽³¹⁾. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında modern mesleklerin icra edilmesi sırasında karşılaşılan ahlaki sorunların felsefi düzlemde çözülmesi ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıkan basın etiği, iş etiği, tıp etiği, bilim etiği ve çevre etiği gibi meslek etiklerinin dünya genelinde kabul gören ve uygulanan temel ilke ve kuralları bugün önemli ölçüde yazıya geçirilmiş, evrensel geçerliliği olan kodlar hâlinde düzenlenmiştir⁽³²⁾. Nitekim hukuk etiğinin en önemli kısmını oluşturan yargı etiği de hakim ve savcılarının ahlaki açıdan uymakla yükümlü olduğu davranış standartlarını tespit etmiş, bu davranış

⁽²⁹⁾ Garçon, Adliye Sözü, s. 25.

⁽³⁰⁾ Bir avukatta bulunması gereken tabii vasıflar ile kisbi vasıflar için bkz. Garçon, Adliye Sözü, s. 26-32.

⁽³¹⁾ Hukuk etiği hakkında giriş niteliğinde bir çalışma için bkz. A. Can Tuncay, Hukuksal Etik Dersleri, İstanbul, 2019.

⁽³²⁾ Etiğin bir dalı olarak meslek etiklerinin felsefi açıdan bir değerlendirmesi ve belli başlı meslek etiklerinin temel özellikleri için bkz. İoanna Kuçuradi, Ahlak, Etik ve Etikler, Ankara, 2019, s. 7-25.

standartları *Bangalore Yargı Etiği İlkeleri*⁽³³⁾ isimli belge ile bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla bugün bir meslek etiği olarak hukuk etiğinden bahsedildiğinde daha çok yargı etiği akla gelmektedir.

Buna mukabil hukuk etiği, hakim ve savcıların mesleği icra ederken riayet etmesi gereken ilke ve kurallar kadar yargının üçüncü sac ayağını oluşturan avukatlar için de bir takım davranış standartları ve bu standartlara bağlı muhtelif yükümlülükler getirir. Üstelik avukatları ilgilendiren bu standartlar da evrensel nitelikte ilkeler bütünü olarak yazıya geçirilmiş, bu konuda muhtelif belgeler hazırlanmıştır. Örneğin 27 Ağustos-7 Eylül 1990 tarihleri arasında Havana'da toplanan Suçların Önlenmesine ve Suçların İslahı Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı tarafından kabul edilen ve kamuoyunda "Havana Kuralları" olarak bilinen *Avukatların Rolüne Dair Temel Prensipler*⁽³⁴⁾ ile Meksika'nın Morelia kentinde 2 Ağustos 1991 tarihinde düzenlenen Uluslararası Avukatlar Birliği (UIA) Genel Kurulu tarafından kabul edilen *Uluslararası Avukatlar Birliği Morelia Şartı*⁽³⁵⁾ ve 27 Ekim 2002 tarihinde Avustralya'nın Sydney kentinde toplanan Uluslararası Avukatlar Birliği (UIA) Genel Kurulu tarafından kabul edilen *Avukatlık Meslek Kurallarına Dair Turin İlkeleri*⁽³⁶⁾ bu tür belgelerdendir.

Detayına burada giremeyeceğimiz bu ve benzeri belgelerde yer alan ilke ve esaslara biraz daha yakından bakıldığında, avukatların bir duruşma sırasında iddia ve savunmalarını dile getirirken riayet etmesi gereken adli belagatin ilke ve kurallarıyla kayda değer ölçüde benzeştiği görülebilecektir. Diğer bir deyişle ilk sistematik formülasyonunu Aristoteles'te gördüğümüz hukuki retorik ile günümüzün en önemli meslek etiklerinden biri olan hukuk etiği arasında en azından avukatlık bakımından doğrudan ilişki kurmak mümkündür. Bu ilişkinin farklı görünüşleri üzerine daha fazla düşünmek, aynı zamanda bugünkü yargı etiği tartışmalarına hakimlik ve savcılığın yanı sıra avukatlık mesleğiyle ilgili etik sorunların da dahil edilmesine vesile olabilir.

SONUÇ

Kuşkusuz ne koskoca retorik külliyatı ne de her geçen gün yeni bir çalışmaya rastladığımız yargı etiği alanı tek bir tebliğ metniyle tüketilebilir. Buradaki amacımız Maurice Garçon'un küçük ama etkileyici eserini temel alarak bir yandan Aristoteles'in formüle ettiği şekliyle retorik veya belagat "sanatı"nın hem batı düşünce tarihi hem

(33) Çevrimiçi, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc-5b885e98.pdf> (erişim tarihi 04.09.2021).

(34) Çevrimiçi, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/Havana_Kurallari.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

(35) Çevrimiçi, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/morelia_sarti.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

(36) Çevrimiçi, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/turin_ilkeleri.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

de kendi düşünce geleneğimiz açısından taşıdığı önemin altını çizmek ve bu “sanat”ın son derece özel bir türü mesabesindeki adli belagatin ilke ve esaslarını göstermek iken, diğer yandan bugün hukuk etiği veya yargı etiği adıyla bilinen pratik felsefe alanı ile hukuki retorik arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne sermek ve öncelikli amacı adaletin tesisine hizmet etmek olması gereken hukuk mesleğinde sözün kötüye kullanılmasının yol açabileceği muhtemel tehlikelere dikkat çekmektir. Temennimiz odur ki bu tebliğ, hem Türk hukuk literatürünün kıyıda köşede kalmış, kadri kıymeti bilinmemiş örneklerinin gün ışığına çıkarılmasına, hem de hukuk mesleğinin doğasına dair Türkçe gerçekleştirilecek daha derinlikli bir düşünme faaliyetinin her şeyden önce sözü düştüğü yerden kaldırmakla mümkün olduğunun anlaşılmasına vesile olsun.

KAYNAKÇA

Aristoteles, Retorik, Çev. Mehmet H. Doğan, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Altınörs, Atakan, “Analitik Felsefe ve Etik”, içinde Paul Ricoeur, Söz Edimleri Kuramı ve Etik, Çev. Atakan Altınörs, Asa Kitabevi, Bursa, 2000, s. 9-23.

Altınörs, Atakan, “Platon ile Aristoteles’in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 15, Sayı: 49, 2011, s. 81-92.

Altuğ, Taylan, Dile Gelen Felsefe, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Aysever, R. Levent, “Dil Felsefesi, Söz Edimleri Kuramı ve John R. Searle”, içinde John R. Searle, Söz Edimleri, Çev. R. Levent Aysever, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 7-62.

Bilgegil, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2015.

Dijk, Jan Van, Ağ Toplumu, Üçüncü Baskı, Çev. Özlem Sakin, Kafka, İstanbul, 2016.

Duman, Mehmet Akif, Retorikten Belagate, Mecâzdan Metafora, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019.

Durhan, Gülümser, “Aristoteles Retoriğinde Kullanılan Kanıtlamaların Bilgi Değeri”, Beytulhikme An International Journal of Philosophy, Sayı: 8(2), 2018, s. 751-769.

Ellul, Jacques, Sözün Düşüşü, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.

Güven, Özgüç, “Analitik Felsefenin Tanımlayıcı Özellikleri Üstüne”, Kutadgubilig-Felsefe-Bilim Araştırmaları, Sayı: 28, 2015, s. 11-23.

Karaalioglu, Seyit Kemal, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969.

Kuçuradi, İoanna, Ahlak, Etik ve Etikler, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

McIntyre, Lee, Hakikat-Sonrası, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt, İstanbul, 2019.

Meyer, Michel, Retorik, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Naskali, Emine Gürsoy, "Avukat Maurice Garçon'un 27 Mayıs Darbesi Mütalaası", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, s. 297-328.

Negroponete, Nicholas, Dijital Dünya, Çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul, 1996.

Ong, Walter J., Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Özön, Mustafa Nihat, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1954.

Platon, Gorias, Çev. Reyhan H. Erben, İkinci Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

Saraç, M. A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi Belagat, Bilimevi, İstanbul, 2000.

Searle, John R., Söz Edimleri, Çev. R. Levent Aysever, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

Tuncay, A. Can, Hukuksal Etik Dersleri, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2019.

Avukatlık Meslek Kurallarına Dair Turin İlkelere, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/turin_ilkeleri.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

Avukatların Rolüne Dair Temel Prensipler, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/Havana_Kurallari.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

Bangalore Yargı Etiği İlkelere, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc5b885e98.pdf> (erişim tarihi 04.09.2021).

Uluslararası Avukatlar Birliği Morelia Şartı, http://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/morelia_sarti.pdf (erişim tarihi 04.09.2021).

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HÂKİMLİK MESLEĞİNE GİRİŞ VE MESLEKİ EĞİTİM

Mücahit CEYLAN*

Özet

Bu bildirinin amacı, yargı görevini yerine getiren hâkimlerin, Cumhuriyet döneminde mesleğe girişi ve aldıkları mesleki eğitim hakkında yapılan hukuki düzenlemeler ışığında yapılan çalışmaları irdelemektir. Konuyla ilgili literatür taraması yöntem olarak benimsenmiştir. Çalışmada, anayasalar, kanunlar ve yönetmelikler birincil kaynak olarak kullanılmıştır. İkincil kaynak olarak, doktrinde yapılmış olan kitap, tez, monografi, makaleler ile HSK, Adalet Bakanlığı, YÖK ve Türkiye Adalet Akademisinin verilerinden faydalanılmıştır.

Çalışma, 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, ilk dönem İslam tarihinde hâkimliğe giriş şartları ve hâkimliğe özet bir bakış yer almaktadır. İkinci bölümde, Osmanlı döneminde hâkimliğe giriş şartları ve mesleki eğitim konusu, Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlık altında aktarılmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise, Cumhuriyet döneminde hâkimlik mesleğine giriş ve mesleki eğitim; bu devirde çıkarılan üç adet Hâkimler kanunu esas alınarak; 1923-1926, 1927-1934, 1934-1981 ve 1982'den günümüze olmak üzere dört dönemde incelenmektedir. 1982'den günümüze kadar olan dönemde; hukuk fakültesine giriş, kontenjan, puan ve sıra sınırlaması, okutulan dersler, mezuniyet şartları, hukuk mesleklerine giriş sınavı, hâkim adaylığı sınavı, mülakat sınavı, adaylık süreci, akademi dönemi, staj yapılan mahkemeler, mesleğe kabul ve atanma başlıkları altında irdelenmektedir. Cumhuriyet dönemi özelinde karşılaştırmalı olarak ilk kez incelenecek konuya ilişkin bu çalışmanın faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Hâkimlik, Hâkim Adaylığı, Muavinlik, Mesleki Sınav

* Hâkim, Adıyaman Adliyesi, law.mucahit@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8184-5499>

GİRİŞ

Hâkimlik, taraflar arasında ortaya çıkan hukuki meseleleri adalete, hakkaniyete ve hukuk kurallarına göre çözümlene sanatıdır. İnsanlar varoluş itibarıyla birbirlerinden farklı karakterlere ve özelliklere sahiptir. İnsanlık âleminde bir tekdüzelik mevcut olmadığından, kişilerin zarardan kaçma ve menfaate sahip olma gibi tabii refleksleri nedeniyle insanlar arasında tarih boyunca her zaman hukuki ihtilaflar var olmuştur. Bu ihtilafların kişinin sahip olduğu konuma, servete veya gücüne göre değil; hakkının mevcut olup olmaması kıstasına göre değerlendirilip sağlıklı ve bozulmamış bir vicdanla hâll edilmesi hukukun en temel idealidir. Bu sebeple, hâkimlik vazifesine girişte temiz ahlaklı, iyi eğitilmiş, sosyal hayatı okuyup yorumlayabilen ve muhakeme kuvveti tekâmül etmiş kişiler tercih edilmelidir. Zira önüne hukuki mesele getirilen ve bunu isabetli bir şekilde çözmesi beklenen kişinin o işin tabiatını, toplumda görünüş şeklini bilmemesi durumunda meseleyi doğru bir şekilde çözmesi de beklenemez. Öte yandan toplum hayatında çevre, etnik ve kültürel yapı, ekonomik ve sosyal şartlar, afetler ve toplumsal olaylar gibi sayısız müessirin etkisiyle özellikle yerelde siyasi, dinî, örfi ve ekonomik güç odakları oluşmuştur. Yargı organının bu güç odaklarına karşı korunması gerekmektedir. Yine, yargı organının icra ve infaz kuvvetini haiz olması gerekmektedir. Mahkeme kararlarının icra ve infaz edilemediği bir hukuk düzeni tasavvur edilemez.

Yargı organı modern zamanlarda ve medeni milletlerde gücünü milletten alır, hükmünü de millet adına verir. Milletten kendisini yönetmesi için ortaya çıkardığı devletin kurumları dahi, mahkeme önünde taraf olabilir. Özellikle hukuk düzeninde idari yargı kolunun varlığı, bu savı net bir şekilde ispatlar. İşte bu yüzden de, yargı organının tarafsızlığının ve bağımsızlığının devletin idari kurumlarına karşı korunması gerekmektedir. Bu hususta Cumhuriyet döneminde çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır.

I. İLK DÖNEM İSLAM TARİHİNDE HÂKİMLİK

Türk-İslam Hukuk tarihinde yargılama yapan merci için uzun bir süre kullanılan *kadı* kelimesi, “*yerine getirmek, hükmü yerine koymak*” anlamına gelen kaza kelimesinden türetilmiştir ve “*insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’î hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamca tayin edilen kişi*”yi ifade eder.⁽¹⁾

İslam tarihinin başlarında dinin peygamberi Hz.Muhammed hâkimlik vazifesini bizzat kendisi yerine getirmiştir.⁽²⁾ İlerleyen yıllarda devletin sınırlarının genişlemesi ve Müslüman nüfusun artması üzerine ise bu vazifeyi ifa edecek kişileri tayin etmiştir. Hz.Ali, Mua’z b. Cebel, Ebu Musa El Eş’ari, Ma’kil b.Yesar ve Ebu Ubeyde

(1) ATAR, Fahrettin, “Kadı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, s. 66

(2) BUHARİ, Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4; KARAMAN, Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, 9. Baskı, s.98, ATAR, Fahrettin, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, İFAV Yay, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s.61

b. Cerrah bu dönemde kadı olarak görevlendirilmiştir. Hz. Ebubekir uygulamayı aynen devam ettirirken, Hz. Ömer ise merkezdeki kadıları kendisi atamış ve diğer bölgelerdeki atama işinde ise valileri görevlendirmiştir.⁽³⁾ *Dar'ul kaza* yani mahkeme için Hz. Osman döneminde yargılama faaliyetinin yürütüleceği özel bir mekân inşa edilmiştir.⁽⁴⁾

Yargının yürütmeden ayrılması ilk kez Emeviler döneminde gerçekleşmiştir.⁽⁵⁾ Abbâsilerde kadıların atamaları bizzat halife tarafından yapılmıştır. Hârûnürreşîd'ten itibaren, kadıların ataması ve yönetilmesi için başkadı olarak "*Kâdî'l-kudât*" unvanı verilen bir makam oluşturulmuştur.⁽⁶⁾ Selçukluların hâkimiyet bölgesinde kadılık da genel hatlarıyla Abbasilerin ilk devrinde olduğu gibiydi.⁽⁷⁾ Genel olarak, İslam hukukunda kadıların yargı faaliyetine müdahale edilemeyeceği esası benimsenmiş ve bu husus yargı bağımsızlığının önemli bir göstergesi olmuştur.⁽⁸⁾

İslam hukukunda, hâkim olabilmek için bulunması gereken özellikler olarak, Müslüman olması, erkek olması, akıl ve baliğ olması, hür olması, adil olması, müçtehit veya fıkıh bilgini olması, duyu organlarının sağlam ve sıhhatli olması şartları sayılmıştır.⁽⁹⁾ İslam hukukçuları, hâkimin Müslüman, akıllı, reşit, hür, duyu organları sağlam bir kimse olması gerektiği konusunda ittifak hâlinindedirler. Hâkimin adil, müçtehit ve erkek olması gibi bazı şartlarda ise farklı görüşler bulunmaktadır.⁽¹⁰⁾

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE HÂKİMLİĞE GİRİŞ VE MESLEKİ EĞİTİM

A. TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEM

Osmanlı Devleti'nde yargı teşkilatının en mühim görevlisi kadıydı. Osmanlı Devleti'nde kadı olmak için ilmiye⁽¹¹⁾ sınıfının yetiştiği yerler olan medreseden mezun olmak şarttı. Medrese eğitimi bittikten sonra taşraya belirli süreler için kadı

(3) KARAMAN, Hayrettin, a.g.e, s.98, ATAR, Fahrettin, a.g.e, s.63

(4) ATAR, Fahrettin, a.g.e, s.64

(5) KOYUNCU, Nuran/ GÖK, Ümmügülsüm; Türk Hukuk Tarihinde ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş ve Hâkim Yardımcılığı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 1, 2019, s.70

(6) ATAR, Fahrettin, a.g.e, s.65

(7) UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.21

(8) ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *AÜHFD.*, C. 57, S. 2, s. 225 vd.

(9) ATAR, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1979, s. 93 vd.

(10) KOŞUM, Adnan, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2003/1, S. 10, ss. 63-75

(11) Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilâtını oluşturan medrese menşeli ulemâ sınıfı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İPŞİRLİ, Mehmet, *DİYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, İstanbul, 2000, C.22, ss.141-145,

olarak atanabilirlerdi.⁽¹²⁾ Sultan Orhan zamanında kadıların eğitimi için ilk medrese kurulmuştu.⁽¹³⁾

Kadılık mesleğine girecekler, başta Fatih'in kurduğu *Sahn-ı Semân* medreseleri, XVI. yüzyılda ise *Süleymaniye* medreselerinde tahsil görüp icazet almışlardır. Özellikle XVI. yüzyıl sonunda, Anadolu ve Rumeli'deki taşra medreselerinden icazet veya tezkire alanların -eğer önceden verilmiş bir imtiyaz yoksa- kadılığa müracaat ve namzetliğinin mevzubahis olamayacağı karara bağlanmıştır.⁽¹⁴⁾ Süleymaniye medreselerinden mezun olan kişi (*dânişmend*), kazaskerliğe müracaattan sonra *mülâzemet* için mühim sancaklara kadıların yanına gönderilmiş, mülâzemet dönemi (üç-beş sene) sonunda İstanbul'a dönmüşlerdir.⁽¹⁵⁾ XVIII. yüzyılda daha da uzatılan bu bekleme döneminin ardından imtihanı geçenler en alt kademedeki kazalardan birine tayin edilip mesleğe başlamışlardır.

Kadıların tayini mutlaka padişah beratı ile olur, tayin, yol ve nakil işlemlerini kadının mesleğe intisabında seçtiği Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinin daireleri yapardı; dairelerde işlemler *ruznamçe* denilen deftere kaydedilir ve kadıların meslekteki terfisi ve özlük işleri bu büroda yürütülürdü.⁽¹⁶⁾ *Kadı beratı*, belgede belirtilen yargı bölgesi dışında bir bölgede miras taksim etmesini, teftişe çıkmasını önleyici bir belgeydi ve bu beratla müderris, müftü ve kadı gibi görevlilere mansip verildi.⁽¹⁷⁾

Osmanlı Devleti'nde kadı tayini belirli tahsil ve terfi düzenine dayanmaktaydı. İfta (fetva verme, müftülük), tedris (medrese hocalığı) ve kaza (hâkimlik) arasında geçiş mümkündü ve her rütbenin muadili hiyerarşide belliydi. Genel olarak, bir kadı adayı mesleğinin başından sonuna kadar bu hiyerarşik basamakları düzenli bir şekilde ilerleyerek geçebilirdi.⁽¹⁸⁾

Kadılar klasik dönemde kadılar idari olarak kazaskerlere, kazaskerler de sadrazamlara bağlı iken, Tanzimat'tan sonra *Meşihat*'a bağlanmışlardır.⁽¹⁹⁾

Kadılar davalara bakabilecekleri idari sınırlar içerisinde keşif, şahit dinlenmesi gibi işleri yaptırmak için *naip* adlı görevlileri atayabilirlerdi.⁽²⁰⁾ Naip, genel olarak yaptıkları işlerde kadının onayını almak zorundaydılar ve azilleri de kadı tarafından gerçekleştirilirdi.

(12) ORTAYLI, İlber, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2015, s.7

(13) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, İstanbul, 2001, C.24, s.69

(14) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, İstanbul, 2001, C.24, s.70

(15) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, s.71

(16) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, s.71

(17) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, s.71

(18) ORTAYLI, İlber, Kadı md., DİA, s.71

(19) KARAMAN, Hayrettin, a.g.e, s.298, KOYUNCU, Nuran/ GÖK, Ümmügülüm, a.g.m, s.71

(20) ORTAYLI, İlber, 2015, s.74

B. TANZİMAT SONRASI DÖNEM

Tanzimat'la birlikte idare hukuku, ceza ve ticaret alanında Fransız mevzuatının uyarlanmış ve karma mahkemeler kurularak, yeni ilk derece hukuk ve ceza mahkemelerinin, vilayetlerde ise temyiz divanlarının teşkil edilmiştir.⁽²¹⁾ 1864'te nizamiye mahkemelerinin temelini atılmasıyla birlikte şer'î mahkemelerin faaliyet sahası nikâh, tereke taksimi, talak, alacak, borç gibi davalarla mahdut kalmıştır. Noterlik, avukatlık ve müddeiumumilik (savcılık) gibi kurumların da 1880'lerden itibaren adli sisteme girmesiyle kadının vazife alanı daralmıştır.

7 Zilhicce 1293 (1876)'te ilan edilen *Kânûn-ı Esâsî*⁽²²⁾'nin 7. Maddesine göre kadıların da dâhil olduğu mansıpların verilmesinin Padişah'ın mukaddesi yani yetkisinde olduğu vurgulanmış; 39. maddesinde memuriyet güvencesi verilmiştir. *Mehakim* başlığını taşıyan 81. ve 91. maddeler arasında da hâkimliğe atanma ve hâkimlik teminatı⁽²³⁾, hâkim bağımsızlığı⁽²⁴⁾, mahkemelerin görev ve yetkileri ile derecelerinin sınıflandırılması⁽²⁵⁾, hâkimlikten başka bir memuriyeti aynı anda yapamama⁽²⁶⁾ konuları ele alınarak ayrıntılarını hususi kanunlara havale etmiştir.

Yeni şartlara uyum sağlamak için yeni düzenlemeler yapılmış, okullar kurulmuştur. Kadıların ortak bir müfredat ile yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla 1854'de *Muallimhâne-i Nüvvâb* açılmıştır. 1883'te müfredatını yenileyen mektebin adı 1908 yılında "*Mekteb-i Kuzât*" olarak değiştirilmiş, (sonraki isimleri *Mekteb-i Nüvvâb*, *Medresetü'l-kudât*) düzenli eğitim ve programla hukukçu zümresini yetiştirmiştir.⁽²⁷⁾ Bu mektebin mezunları veya ilmiye sınıfından olanlar son devir Osmanlı bürokrasisinde, *Bâb-ı Meşihat* ve *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye* âzalıği dışında *Şûrâ-yı Devlet*'te, *İntihâbât-ı Me'mûrîn* Komisyonu ve Nezâret Meclislerinde, Nizamiye Mahkemeleri'nde fazlaca görev yapmış ve yeni hukuk nizamını da bu zümre yürütmüştür.⁽²⁸⁾

7 Ramazan 1332 (30 Temmuz 1914) tarihli *Kadılarına Muteallik Kanun*'da kadı olmak için sayılan şartlar arasında *Medresetü'l-kudât*'tan mezuniyet aranmaktaydı.⁽²⁹⁾ 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli şer'î mahkemelerin ilgasına dair kanuna kadar kadılar yukarıda sayılan alanlarda hizmet görmeye devam etmişlerdir.

(21) AYDIN, Mehmet Akif; Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, 14. Bası, ss.420-421, EKİNCİ, Ekrem Buğra; Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul, 2005, ss.164-172

(22) Kabul Tarihi: 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876), Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4, s.1-40.

(23) Kanun-ı Esasi, md.81 <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, e.t: 25.09.2021

(24) Kanun-ı Esasi, md.86

(25) Kanun-ı Esasi, md.88

(26) Kanun-ı Esasi, md.90

(27) YURDAKUL, İlhami, *Mekteb-i Nüvvab* md., DİA, ss.240-241, Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK Yayınları, 1965, s. 267-270;

(28) ORTAYLI, İlber, Kadı md. DİA, s.71

(29) ORTAYLI, İlber, Kadı md. DİA, s.73

Diğer yandan Batılı usulde yargılama yapan mahkemelerin kuruluşu, bu usule göre hukuk eğitimi almış kişilerin yetişmesini zaruri kılmıştır. İlk olarak nizamiye mahkemeleri için gerekli hâkimleri yetiştirmek için 1870 yılında “*Kavanin ve Nizamât Dershanesi*” kurulmuştur.⁽³⁰⁾ 1874 yılında üniversite seviyesinde “*Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*” açılmıştır. 1880 senesinde Adliye Nezareti'ne bağlanan bu okul, “*Mekteb-i Hukuk-ı Şahane*” adıyla yeniden açılmış, 1886 yılında Maarif Nezareti'ne devredilen mezkûr hukuk okulu, 1909 senesinde *Darülfünun*'a bağlanana kadar bağımsız olarak varlığını devam ettirmiştir.⁽³¹⁾ Mekteb-i Hukuk kuruluşundan itibaren Darülfünun'un bir şubesi olarak düşünülmüştür. Darülfünun açma girişimlerinin başarısızlığı nedeniyle 22 yıl bağımsız olarak faaliyet gösteren Mekteb-i Hukuk, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı münasebetiyle Darülfünun-ı Şâhâne (1900) kurulunca Darülfünun'un bir şubesi sayılmıştır. Fakültenin adı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Fakültesi/ Şubesi; 1919 Darülfünun Nizamnamesi'nden sonra Hukuk Medresesi olarak değiştirilmiş ve özerk bir tüzel kişilik kazanmıştır.

Bu bölümde *Mecelle*'nin hâkimlikle ilgili maddelerinden bir kısmı aşağıda sunulmuştur:

Mecelle'nin 1792. madde hükmüne göre Hâkim; “...*bakîm* (çok hikmetli iş yapan, çok doğru hüküm veren), *fehîm* (çok iyi anlayışlı), *müstakîm* (temiz ve güzel ahlak sahibi), *emîn* (güvenilir), *mekîn* (vakar sahibi) ve *metîn* (dayanıklı, sarsılmaz) olmalıdır.”

Mecelle'nin 1793. madde hükmüne göre Hâkim, “...*mesaili şer'iyye* (şer'i meseleler) ve *fikhiyyeye* ve *usuli muhakemeye* (yargılama usulüne) *vâkıf* ve *deavi-yi vakıayı* (dava konusu vakıaları) onlara *tatbikan* (fıkıh ve yargılama usulüne göre) *fasl* (doğru ve yanlış ayırma) ve *hasma* (davayı halletmeye) *muktedir* ve *müteverri* (günahlardan kaçan) ve *mütedeyyin* (dinine bağlı) olmalıdır.”

Mecelle' madde 1794 hükmünde ise “*Hâkimin temyiz-i tâmmе muktedir* (tam ehliyetli) olması lâzımdır. *Binaenaleyh* (bundan ötürü) *sağır* (yaşı küçük) ve *ma'tûh* (bunamış) ve *a'mâ* (kör) ve *tarafeynin* (iki tarafın) *savt-ı kavîlerini* (yüksek derecede seslerini) *işitemeyecek* mertebe *sağır* olan *kimesnenin kazası câiz* değildir.” denilmektedir.

III. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HÂKİMLİK

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından mevcut hukuk düzeninin reformu amacıyla düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde hızlı bir şekilde

(30) AYAS, Nevzad; Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s.296

(31) KOYUNCU, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, Y. 2012, S. 3, s. 163 vd.

resepsiyon sürecine girilmiş ve yabancı ülkelerden özel hukuk, kamu hukuku ve usul hukuku alanında yasalar iktibas edilmiştir.

A. 1923-1926 YILLARI ARASI DÖNEMİ

1921 *Teşkilât-ı Esasîye Kanunu*⁽³²⁾nda yani Anayasa'sında devletin esas organları arasında, yargı organına ilişkin hüküm yoktur. Bununla beraber, o dönemde yargı organına ilişkin 1876 Kanun-u Esasîsinin hükümlerinin geçerli olduğu söylenebilir.

1924 *Anayasası*⁽³³⁾'nin yargıyı düzenleyen 4. faslında (53-67. maddeleri arası) yer alan 56. maddesi ile hâkimlerin evsafı (vasıfları), hukuku, vezaifi, maaş ve muhassasatları (ödenek) ve suret-i nasıp (atanma) ve azilleri kanun-u mahsus ile tâyin olunacağı hükme bağlanmıştır. Bu hususta 1926 yılında *766 sayılı Hâkimler Kanunu* çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde çıkarılan ve hâkimlerin mesleğe atanmalarını da düzenleyen 1879 tarihli "*Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati*"⁽³⁴⁾ yeni düzenlemeler yapılana kadar yürürlükte kalmıştır.

1920 yılında 388 sayılı (17 Teşrinisani 1336) kanunla hâkim-savcı-adliye personeli atanabilmesi için sınav geçme şartı getirilmiştir.1923 yılında Adalet Bakanlığı bir talimatname çıkararak yürürlükte bulunan kanunların reformu için komisyonlar kurmuş ve 19 Mayıs 1924 tarihli talimatnameyle ivedi şekilde modern kanunlar hazırlanmasını istemiştir.⁽³⁵⁾

4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli şer'î mahkemelerin ilgasına dair kanunla kadılığa son verilmiştir. Batılı usulde yargılama yapan mahkemeler ve hâkimleri ile diğer personelleri hakkında *Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati* yürürlükten kalkmadığından uygulanmaya devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 tarihli ve 493 sayılı Kanun ile İstanbul Hukuk Medresesi İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi olarak değiştirilmiştir. Fakülte, 1919 Nizamnamesiyle tüzel kişilik kazanarak özerk bir yapıya kavuşmuş; 1924 tarihli Kanun, bu özerk yapıyı teyit etmiştir.⁽³⁶⁾

Ankara'da bir hukuk mektebi açılması konusu Millet Meclisi'nde ilk defa Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey tarafından dile getirilmiştir.⁽³⁷⁾

⁽³²⁾ Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20 Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921), Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-199., Ceride-i Resmîye (Resmî Gazete), 7 Şubat 1337 (1921)

⁽³³⁾ Latinize metin için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasa/> e.t:26.08.2021

⁽³⁴⁾ 1879 (1296) tarihli "Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilât Kanunu"nun metni için bkz., Düstur, 1.tertip, C.IV, s.235 vd.

⁽³⁵⁾ KOYUNCU,Nuran- GÖK, Ümmügülsüm, a.g.m, s.73

⁽³⁶⁾ <https://hukuk.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce>, e.t:15.09.2021

⁽³⁷⁾ AKÇAOĞLU, Ertuğrul; Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Günleri, TBB Dergisi, yıl: 2009, s.80, s.372

16 Mart 1921'de Abdülkadir Kemali Bey, I. Dünya Savaşı'nda askere gönderildikleri için eğitimleri yarım kalan öğrenciler için Ankara'da Adalet Bakanlığı'na bağlı bir hukuk mektebi açılmasını öngören üç maddelik bir kanun teklifi vermiş; ancak, teklif Maarif Encümeni (Meclis Millî Eğitim Komisyonu) tarafından bina, malzeme ve öğretmen bulunamadığı gerekçesi ile reddedilmiştir.⁽³⁸⁾

Osmanlı Devleti'nde hâkim-savcı yetiştiren *Mekteb-i Kuzat'ın* varlığına son verilmesinin ardından, hâkim ve müddei-i umumi (savcı) yetiştirilmesi için bir hukuk mektebinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda 1925 yılında Ankara'da bir hukuk okulu kurma isteği dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in girişimi ile gerçekleştirilmiştir.⁽³⁹⁾ 1925 yılı Bütçe Kanunu tasarısına, yargıç azlığı gerekçesi ile bir yatılı hukuk okulu açılması için ödenek konulmuştu.⁽⁴⁰⁾ 23 Şubat 1925 günü *Bütçe Kanunu* Meclis Genel Kurulu'nda, uzun tartışmalardan sonra *Ankara Leyli (yatılı) Hukuk Mektebi*'nin açılması kabul edilmiştir. Hâkim kadrolarındaki açıkları kapamak üzere kurulan kurum, bir fakülte değil, Adalet Bakanlığı bünyesinde yatılı bir meslek okulu niteliğinde idi ve öğretim kadrosu adliye erkânından oluşuyordu.⁽⁴¹⁾

Henüz binası, müdürü ve öğretim kadrosu bulunmadığı hâlde 1925 yılı yaz aylarında okula kayıt için başvuru alınmaya başlandı.⁽⁴²⁾ Lise, yedi senelik idadi veya bir yükseköğrenim kurumu mezunları ya da bir yükseköğrenim kurumunda kayıtlı olanlar sınavsız, lise öğrencisi olanlarla lise muadili başka kurumlardan mezun olanlarsa bir sınavla okula kabul edildiler. Okula ilk olarak 301 öğrenci kayıt yaptırdı, içlerinden 75 öğrenci yatılıydı.⁽⁴³⁾ Okul, meclis binasında, kısa bir süre Halk Fırkasının Ankara İl Başkanlığında, eski Postane ve Müftülük binalarında faaliyet gösterdikten sonra 1949 yılında Cebeci kampüsündeki binasına taşınmıştır.⁽⁴⁴⁾

15 Eylül 1925 tarihinde Mahmut Esat Bozkurt Adalet Bakanlığı'nda okul müfredatının ve yönetiminin belirlenmesi amacıyla Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Şevket Memadali Bilgişin, Sadri Maksudi Arsal, Cemil Bilsel, Tevfik Kamil Koperler, Yusuf Kemal Tengirşenk, Süheyp Nizami Derbil, Hasan Saka, Refik Saydam gibi dönemin önde gelen hukukçularından oluşan bir komisyon oluşturmuştur.⁽⁴⁵⁾

(38) H. Cahit Oğuzoğlu, "Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş ve İlk Yılları", Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara 1966, s. 2. Mumcu (1977), s. 24-26, <http://www.law.ankara.edu.tr/tarihce-2/>, e.t: 26.08.2021,

(39) BOZKURT, Argun, Ankara Hukuk Fakültesi'nin 100 Yıla Yaklaşan Tarihi, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 2010, s.2, s.88, PDF nüshası için, <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2010-2/15.pdf>, e.t:26.08.2021

(40) <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c018/tbmm02018fih.pdf>, s.23, e.t: 26.08.2021

(41) CENGİZKAN, Ali, Ankara Hukuk Mektebi, Evkam Yayınları, İstanbul, 2004, s.28

(42) <http://www.law.ankara.edu.tr/tarihce-2/>, e.t: 26.08.2021,

(43) <http://www.law.ankara.edu.tr/tarihce-2/>, e.t: 26.08.2021,

(44) MUMCU, Ahmet, a.g.e, s.149 vd.

(45) MUMCU, Ahmet, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) – Ankara Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi, Ankara 1977, s.60

İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okutulmakta olan Mecelle'nin, Ankara Hukuk Mektebi'nde okutulmamasına, Usul-i Fıkıh dersinin kaldırılmasına, genel hukuk tarihi derslerine ek olarak, Mahmut Esat Bey'in önerisiyle, ilk kez Türk Hukuk Tarihi kürsüsü kurularak bu dersin okutulmasına karar verilmiştir.⁽⁴⁶⁾ Profesör unvanı da yine bu heyetin tasvibiyle eğitim sistemimize ve dilimize girmiştir.⁽⁴⁷⁾

Okulun bilimsel araştırmada ve öğretimde tetkik ve tenkit metodu seçildi.⁽⁴⁸⁾ Müfredat komisyonu, kendisini Profesörler Meclisi olarak adlandırmış, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı bu meclisin Fahri Reisliğine ve İsmet Paşayı da Türk Hukuk Tarihi Fahri Profesörlüğüne seçmiştir.⁽⁴⁹⁾ Mahmut Esat Bey Profesörler Meclisi Reisliği'ni ve İhtilâller Tarihi dersinin profesörlüğünü, alırken Cemil Bey okulun ilk dekanı olarak atanmıştır.⁽⁵⁰⁾ Okulun ilk hoca kadrosu ve okuttukları dersler şu şekildeydi: Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey - Hukuku Esasiye, İstanbul Mebusu Akçuraaoğlu Yusuf Bey – Tarih-i Siyasî, Darülfünun Müderrisi Bahaeddin Bey- Hukuku Ceza ve Usulü Cezaiye, İstanbul Mebusu Tevfik Kâmil Bey- Roma Hukuku, Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü Bey- İktisat, Darülfünun Müderrisi Cemil Bey- Hukuku Düvel(Devletler Hukuku), Trabzon Mebusu Hasan Bey- Maliye, Sıhhiye Vekili Refik Bey- Adlî Tıp, İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü Bey- İktisat-ı Nazarî, Mentеше Mebusu Şükrü Kaya Bey - İktisat Mezhepleri, İş Bankası Hukuk Müşaviri Şevket Mehmet Ali Bey – Hukuk-u Ticaret, Sadri Maksudi Bey - Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk Tarihi, Ziraat Bankası Umum Muamelât Müdürü Süheyp Nizami Bey - Hukuk-u İdare, Mahmut Esat Bey - İhtilâller Tarihi, Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Bey- Fıkıh Tarihi, Hariciye Hukuk Müşaviri Veli Bey- Hukuk-u Medeniye ve Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey - İktisat derslerini okutmuştur.⁽⁵¹⁾ İki ders yılı sonunda profesör tayin edilen diğer kişiler ve okuttukları dersler ise şu şekildedir: Hukuk işleri Müdürü Sabri Şakir Bey- Usul-ü Muhakeme- i Hukukiye, Burdur Mebusu Mustafa Şeref Bey- Hukuk-u idare ve Hukuku Âmme, Mazhar Nedim Bey- Deniz Ticareti, Devlet Şûrası Reisi Nusret Bey, Hukuk-u Hususiye-yi Düvel dersi.⁽⁵²⁾

Ankara'da Hukuk Mektebi'nin açılması, ardından Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu⁽⁵³⁾ ve İstanbul Dârülfünunu ıslahatıyla birlikte kadıların fiilî görevi ve eğitimi müessesesi olarak sona ermiştir.

⁽⁴⁶⁾ MUMCU, Ahmet, a.g.e, s.67

⁽⁴⁷⁾ DERBİL, Süheyl, "Fakültenin En Kıdemli Profesörününün Konuşması", AÜHFHD, Yıl 1950 Cilt 7, Sayı 3-4, s.15

⁽⁴⁸⁾ DERBİL, Süheyl, a.g.m, s.68

⁽⁴⁹⁾ MUMCU, Ahmet, s.69

⁽⁵⁰⁾ H. Cahit Oğuzoğlu, a.g.m, s.14

⁽⁵¹⁾ H. Cahit Oğuzoğlu, a.g.m, s.14

⁽⁵²⁾ AKÇAOĞLU, Ertuğrul; a.g.m, s.376

⁽⁵³⁾ Kanun Numarası: 430, Kabul Tarihi: 3/3/1340, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 6/3/1340 Sayı: 63 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3 Cilt: 5 s. 322

B. 1926-1934 YILLARI ARASI DÖNEMİ

Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlanan ilk Hâkimler Kanunu, 03.03.1926 tarihinde kabul edilen, 20.03.1926 tarihinde yayımlanan 766 sayılı *Hâkimler Kanunu*'dur. Bu kanun hâkimleri iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıfta, ilk derece mahkemesi hâkimleri, icra reis ve yardımcısı, savcılarla yardımcısı, sorgu hâkimleri; ikinci sınıfta, temyiz mahkemesi hâkimleri, başsavcısı ve bakanlık müsteşarı yer almaktadır.⁽⁵⁴⁾ 766 sayılı Hâkimler Kanunu, hâkimlik sınıfına girme şartlarını düzenlemiş ve bunun öncesinde bir sınav, adaylık ya da yardımcılık kurumunu düzenlememiştir.

Hâkimlik sınıfına giriş şartlarını ise 766 sayılı Kanun m.2'de "*Türk vatandaşı olmanın yanında, yirmi yaşını doldurmuş olmak, askerliğini yapmış olmak ya da askerlikle ilişkisi olmamak, bulaşıcı hastalığı ve göreve engel başka bir rahatsızlığı bulunmamak, ağır hapis cezası, görevi kötüye kullanma ya da namus ve haysiyete dokunur suçtan ceza almamak, hukuk fakültesi ya da hukuk mektebi mezunu olmak, ecnebi hukuk fakültesinden mezun olanlar için ise noksan kalan derslerden sınavı vererek ehliyeti bulunduğunu ispatlar tasdikname sahibi olmak*" şeklinde düzenlemiştir.

3. ve 4. maddelerde hâkimlerin dereceleri düzenlenmiştir. Kanun 7. Maddesinde Darülfünun Hukuk Fakültesinden veya hukuk mektebinden mezun olanların 1. Sınıfın 3.derecesinde bir vazifeye tayin edilecekleri belirtilmiştir. 8. maddede ise hâkimlerin intihabının (seçimi) intihap encümeni kararı ile yapılacağı, intihap encümeninin Temyiz mahkemesi reislerinden birinin başkanlığında, vekâlet (bakanlık) müsteşarı, üç temyiz azası, zat (personel) işleri müdürü, ceza ve hukuk işleri müdürü ve teftiş heyeti reisinden teşekkül edeceği, encümen reisi ile temyiz heyetine mensup azalar her altı ayda bir Temyiz mahkemesi umumî heyetince intihap olunacağı, Adliye vekili encümenin tabii reisi olduğu, Temyiz reisinin mazereti hâlinde müsteşarın vekâlet edeceği, reyler (oylar) müsavi (eşit) olursa reisin bulunduğu taraf tercih olunacağı ve heyetten altı kişi bulunmadıkça intihap encümeninin toplanamayacağı, hâkimliğe girişle ilgili kararların Adliye vekili tarafından tasvip olununca tasdiki âliye arz olunacağı, intihap kararlarının esbab-ı mucibe (gerekçe) beyanıyla vekil tarafından reddolunabileceği hükme bağlanmıştır.

Kanunun ikinci maddesinde yazılı şartları haiz olup da yirmi yıl bilfil avukatlık edenler veya on yıl Darülfünun Hukuk Fakültesi veya Hukuk Mektebi'nde hukuk ilimleri müderrisliğinde (Profesörlüğünde) bulunanlar veya bu iki vazifede geçen hizmetleri itibarıyla muayyen müddeti bitirenlerden metin ahlâk ile tanınmış olanlar Temyiz mahkemesi azalığına seçilebilecekleri kanunun 14.maddesinde belirtilmiştir.

Kanunun 34. maddesinde de, Kuzat Mektebinden mezun olanların, Darülfünun Hukuk fakültesinden mezun bulunanların haiz oldukları hukuka malik oldukları, 35. maddede, Adliye Meslek Mektebinden çıkmış ikinci dereceye kadar terfi eden

⁽⁵⁴⁾ 766 Sayılı Hâkimler Kanunu, md.1

müstantıklardan (sorgu hâkimleri) üçüncü dereceye geçmek için terfi levhasına ismi geçenler Hukuk fakültesinde veya mektebinde okunan derslerden imtihan vererek ehliyet gösterdikleri takdirde hâkimliğe tayin olunabilecekleri, 36. maddede Adliye Meslek Mektebi'nden çıkıp da icra memurluğunda üç sene iyi hizmet etmiş olanlardan Adliye Vekâleti'nce tayin edilecek usul ve şerait (şartlar) dairesinde yapılacak imtihanda kazananlar, üçüncü merteye icra muavinliğine tayin ve bu kanun üzere birinci sınıf icra reisliğine kadar terfi edebilecekleri hükme bağlanmıştır.

Şartları sağlayanların bir mahkeme yanında zabıt yazma işini en az altı ay yapmak suretiyle uygulama deneyimi kazanmaları” 5 Mart 1927’de Resmî Gazete’de yayınlanan 982 sayılı kanunla öngörülmüştür.⁽⁵⁵⁾ Bu Kanun 1934 yılında 2556 sayılı Hâkimler Kanunu ile ilga edilmiştir.

İsviçreli Prof. Dr. Albert Malche’nin 29 Mayıs 1932 tarihli raporuna dayanılarak 31 Temmuz 1933 tarihinde, 2252 sayılı kanunla Darülfünun ilga edilmiş ve İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Hukuk Fakültesi 1933 Reformu olarak bilinen bu değişiklikten sonra Darülfünun’dan Üniversite’ye nakledilenler, Almanya’dan ayrılmak zorunda kalarak Türkiye’ye sığınan profesörler ve genç kuşak akademisyenlerle yeni bir döneme girmiştir.⁽⁵⁶⁾

Ankara Adliye Hukuk Mektebi, Bakanlar Kurulu kararıyla 1927 yılında Hukuk Fakültesi olmuş, ilk mezunlarını 1928 yılında vermiştir.⁽⁵⁷⁾ 1928 yılından sonra okul kapıları lise mezunu olmayanlara kapatılmış ve sınavlar kaldırılmıştır. Şu an Ankara Vakıf Eserleri Müzesi olarak hizmet veren ve Ankara Opera Binasının karşısında İller Bankasının arkasında yer alan binada Ankara Hukuk Fakültesi 1929-1941 yılları arası faaliyet göstermiştir.⁽⁵⁸⁾

C. 1934-1981 YILLARI ARASI DÖNEMİ

04.07.1934 tarihinde kabul edilip 14.07.1934 tarihinde yayınlanan, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu, 48 sene uygulanmıştır. Bu kanunun 1. maddesine göre; *“Namzetlik (Adaylık) devresini geçirip aşağıdaki şartlar dairesinde ehliyetini isbat etmiş olmadıkça hiç kimse hâkimlik veya müddeiumumilik mesleğine kabul olunamaz. Yetmişinci madde hükmü mahfuzdur (saklıdır).”*

Kanunun 2. maddesine göre; *“Namzetler, hâkimlik ve müddeiumumilik sınıf ve derecelerine dâhil değildirler. Bunlara, Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülü Hakkındaki 1452 sayılı Kanununun on ikinci dereceye tahsis ettiği maaş verilir.”*

⁽⁵⁵⁾ 20/03/1926 tarihli 766 Sayılı Hâkimler Kanunu m.d. 1 ve 2., orijinal metin için bkz. <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/571.pdf> s.2369

⁽⁵⁶⁾ <https://hukuk.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce>, e.t:15.09.2021

⁽⁵⁷⁾ KANTAR, Baha, “Ankara Hukuk Fakültesi’nin Geçmiş 25 Yılı”, AÜHFD, Yıl 1950, Cilt 7, Sayı 3-4, s.4

⁽⁵⁸⁾ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/ankara-vakif-eserler-muzesi> e.t:26.08.2021

Kanun namzetlik kurumunu, sonra ise muavinlik sınıfını düzenlemiştir. 2556 sayılı Hâkimler Kanunu adaylıktan sonra yardımcılığa geçebilmek için iki yıl kadar süren adaylık stajının sonunda adaylığı bitirme sınavında başarılı olma ve kabul mani hâl olmama şartlarını aramıştır.

Hâkim yardımcılığına alımlarda aranan şartları ise kanun şu şekilde düzenlenmiştir:

“Türk olmak, yirmi bir yaşını bitirmiş ve otuz yaşını geçmemiş olmak, askerlik fiili hizmetini yapmış veya askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış bulunmak, başkasına geçer hastalığı, vazifesini gereği gibi yapmağa mâni olabilecek vücut veya akılca bir arızası bulunmamak, yabancı ile evli olmamak, bir Türk hukuk fakültesinden veya mektebinden mezun olmak veya mülkiye mektebinden mezun olup da noksan kalan derslerden hukuk fakültesinde imtihan vermiş olmak veya yabancı bir memleket hukuk fakültesinden mezun olup da Türkiye hukuk fakülteleri programlarına göre noksan kalan derslerden imtihan ile tasdikname almış bulunmak, şeref ve haysiyeti muhbil bir suçtan mutlak surette ve bir' cürümden dolayı üç ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkûm bulunmamak veya bu kabil suçlarla hapsi müstelzim (gerektiren) herhangi bir cürümden dolayı ceza takibi altında bulunmamak, sarhoşluğu, kumar oynamağı adet edinmiş, kumar oynatmış, ahlâk ve suretçe hâkimliğe yaraşmayacak bir hâl ile dile gelmiş olmamak şarttır.”⁽⁵⁹⁾

Adaylığa başvuruyu düzenleyen 4. madde hükmü şöyledir: *“Her sene alınacak namzet miktarı Vekillikçe tesbit olunur. Namzetler Adliye Müsteşarı ile Teftiş Heyeti Reisinden ve Hukuk, Ceza ve Zat (Personel) İşleri Umum Müdürlerinden teşekkül edecek heyetin mütalaası alındıktan sonra Adliye Vekili tarafından tayin olunurlar. Taliplerin sayısı birinci fıkrada yazılı miktarı aştığı takdirde diploma derecesi tercihte esas tutulur. Bu şartta da müsavat (eşitlik) hâlinde kur'a çekilir.”*

Adaylığa kabul ve stajı düzenleyen 5. Madde; *“Namzetliğe kabul olunanlar iki sene müddetle mahkemelerle müddeiumumiliklerde staj görürler. Ceza ve hukuk işlerinde zabıt kâtipliği ve başkâtiplik vazifesini ve kendilerine verilecek tetkikatı ve diğer yazı işlerini yaparlar. İcra memurlarına, sorgu hâkimlerine yardım ve vekâlet ederler. Bunlar dinlemek üzere müzakerede hazır bulundurulabilirler. Namzetler vekâleten ifa eyledikleri vazifelerden ve kendilerine tevdi olunan işlerden dolayı asıl vazife sahipleri gibi mesuldürler.”* şeklindedir.

Staj bitimini düzenleyen 6. Madde; *“Namzetlik müddetini bitirmiş ve seciye ve ahlâkça kabule mâni bir hâli görülmemiş olanlar muavinlik imtihanına kabul olunurlar. Kabule mâni hâli görülenlerin Adliye Vekilligince namzetliklerine nihayet verilir. Bunlar bir daha namzetliğe kabul olunamazlar.”* şeklindedir.

Muavinlik imtihanı 7-10. Maddeler arasında düzenlenmiştir. 7.madde: *“Muavinlik imtihanı Adliye Vekilince ikisi yüksek dereceli hâkimlerden, ikisi hukuk fakülteleri profesörlerinden ve biri avukatlardan olmak üzere seçilecek beyet huzurunda ve her senenin Birinci Teşrininde (Ekim ayında) Ankara'da yapılır.”*

⁽⁵⁹⁾ 14.07.1934 tarihli 2556 Sayılı Hâkimler Kanunu

8. madde: “İmtihanlar *tahrirî* (yazılı) ve *şifahi* (sözlü) olur. *Tahrirî* imtihanlarda: hukuk-u medeniye, ticaret hukuku ve hukuk muhakeme usulleri; ceza hukuku ve ceza muhakeme usulleri; hukuk-u idare ve hukuku ammeden (kamudan) *tatbikî kabiliyeti meydana koyacak surette birer mevzu verilir.*”

Şifahi imtihanlar, *tahrirî imtihanların yapıldığı maddeler hakkında mer’i olan kanunlara tatbik noktasından vukufun derecesini anlamak için yapılır.*”

9. madde: “Her imtihanda onda altıdan ve imtihanların heyet-i mecmuasından (toplamından) vasatı (ortalaması) olarak onda yediden (100 puan üzerinden 70) yukarı numara alanlar muavinliğe ehliyet göstermiş olurlar. İmtihan komisyonu her namzedin imtihanda kazandığı numaralara göre tayin olunacak ehliyet derecesini gösterir ayrı ayrı birer mazbata yaparak imtihan evrakıyla beraber Zat (Personel) İşleri Müdürlüğü’ne verir.”

10. madde: “İmtihanda ehliyet gösteremiyenler veya mazeretine binaen imtihana giremeyenler bir sene sonraki imtihana kabul olunurlar. Üç defa imtihana giremeyen veya üç imtihanda muvaffak olamıyanlar namzetlikten çıkarılırlar. Namzetliğe kabulü tarihinden itibaren beşinci sene nihayetindeki imtihana giremeyen veya bu imtihanda da muvaffak olamıyan namzet hakkında yukarıdaki fıkra hükmü tatbik olunur.”

Madde 11: “Her namzedin vazifesini yapmakta gösterdiği kabiliyetle ahlâkî gidişine dair malûmat, çalıştığı daire âmirleri tarafından mensup olduğu mahkemenin en yüksek dereceli hâkimine veya müddeiumumisine altı ayda bir verilecek delilli takrirlerle (üstyazı ekli rapor) o hâkim veya müddeiumuminin namzet hakkında görgü ve bilgisine dayanan mütalaalarından ve Adliye Müfettişlerinin raporlarından alınır. Yukarıki fıkrada gösterilen merciler bu husustaki mütalaalarını Adliye Vekillîğince buna mahsus olmak üzere hazırlanacak kâğıtlara yazarlar.”

Madde 12: “Zat İşleri Müdürlüğünce her namzet hakkında 9 ve 11’inci maddelere göre toplanacak vesikalar o namzedin şahsi dosyasile birlikte ayırma meclisine verilir.”

Madde 13: “Ayırma meclisi her namzedin, imtihanda kazandığı dereceye; ahlâkî gidişi hakkında toplanan malûmata bakarak tayin edilecek dereceye; namzetlik esnasında gösterdiği kabiliyet derecesine; mektep şhadetnamesinde (diploma) kazandığı dereceye göre emsali arasındaki mertebesini tayin ve en yüksek liyakat kazananlar en başta gelmek üzere sırasıyla bir defter tanzim ve tasdik eder.”

Madde 14: “Muavinliğe hak kazananlar hâkimlik veya müddeiumumilik mesleklerinden hangisinde ihtisas arzusunda bulduklarını Vekillîğe bildirirler. Ayırma meclisince dahi gerek imtihanda ve gerek namzetlik devresinde gösterilen kudret ve kabiliyetin mahiyet ve hususiyetine göre namzedin hangi meslekte ve hangi kısımda daha fazla istidadı (yeteneği) görüldüğü ismi hizasına yazılır. Bu hükümler intihapta (mesleğe kabulde) imkân dairesinde nazara alınır.”

Madde 15: “Açılacak muavinliklere on üçüncü maddede beyan olunan defterdeki sıraya göre önce gelen, önce tayin olunur. Bu deftere ismi geçenlere, muavinliklere tayin olununcuya kadar vekillîğe lüzum görülecek yerlerde o sınıflardaki vazifeler gördürülebilir.”

Madde 16: “Türkiye hukuk fakültelerinin birinden doktora diploması alanların namzetlikte geçirecekleri müddet bir senedir. Türkiye hukuk fakültelerinin birinden çıkmakla beraber İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca lisanlarından biriyle ders okutulan memleketler hukuk fakültelerinin birinden de çıkanlar bir sene namzetlik yaptıktan sonra on üçüncü madde hükmü dairesinde muavinlik sınıflarına sekizinci maddenin son fıkrasına göre yalnız şifahi imtihanları yapılarak kabul olunurlar.”

Madde 20: “Muavinlik sınıflarında bulunanların hâkimlik ve müddeiumumilik sınıflarına ve üçüncü sınıf hâkimlerle müddeiumumilerin ikinci sınıfa terfileri için bu kanunda gösterilen istisnalardan başka hâllerde, her sınıfın son derecesinde en az iki sene hizmet etmiş ve aşağıdaki maddelerde yazılı usul dairesinde ehliyeti anlaşılmış olmak şarttır.”

Madde 70: “Mesleklerinde yirmi sene bilfiil hizmet eden avukatlardan ilmi kudret ve ahlâki metanetleri ile tanınmış olanlarla on beş sene hukuk fakültelerinde hukuk ilimlerini tedris etmiş olan profesörler ikinci sınıf dâhilinde bir vazîfeye veya Temyiz mahkemesi azalığına ve avukatlıkta en az on sene hizmet etmiş olanlardan yukarıda yazılı vasıfları haiz bulunanlar onuncu ve bunlardan İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca lisanlarından birini bilenler dokuzuncu derecede hâkimlik veya müddeiumumiliğe tayin olunabilirler.”

MUVAKKAT (Geçici) MADDELER:

III: Adliye Vekilliği bu kanunun namzetlik müddet ve imtihanına dair hükümlerinin yerine getirilmesini kadro vaziyetinin icaplarına göre geri bırakabilir. Şu kadar ki bu geri bırakma iki seneyi geçemez.

IV: Adliye Vekilliği bu kanunun 26'ncı maddesinde yazılı ihtisas imtihanına ait hükümlerin yerine getirilmesini kadro vaziyetinin icaplarına göre üç sene geri bırakabilir.

2556 sayılı Hâkimler Kanunu adaylığı bitirme diğer bir tabirle yardımcılığa geçmek için yapılan bu sınavları Ankara ilinde yapılmasını düzenlemiştir. Bu sınavdan başarılı olanlar yardımcılığa hak kazanmakta; hâkimlik ya da savcılık mesleklerinden hangisini icra etmek isterlerse arzularını Vekilliğe bildirerek kanunda belirlenen şartlar dâhilinde seçtikleri meslekte görevlerini yapabilmektedirler.

1941 yılına kadar Adalet Bakanlığına bağlı olan Ankara Hukuk Fakültesi, 1946'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve bu tarihten sonra da Ankara Üniversitesi bünyesine alınmıştır. 1940 yılında 3 yıl olan hukuk öğrenimi süresi 4 yıla çıkarılmıştır. 1945'te fakültede doktora eğitimine başlanmıştır.⁽⁶⁰⁾

D. 1982'DEN GÜNÜMÜZE HÂKİMLİĞE GİRİŞ VE MESLEKİ EĞİTİM

Türkiye'de adli yargıda hâkimlik ve savcılık mesleği ile idari yargı hâkimlik mesleğine giriş aynı kanun olan 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda

(60) AKÇAOĞLU, ERTUĞRUL, a.g.m, s.377

düzenlenmiştir. Adli yargıda hâkimlik ve savcılık mesleğine girebilmek için ayrı sınavlar yapılmayıp ortak sınav sonucunda başarı sağlayanlar aday olarak mesleğe girebilmekte ve adaylık döneminde Hâkim ve Savcı Adaylarının Meslek Öncesi Eğitimlerine İlişkin Yönetmeliğin geçici 8. maddesine göre hâkimlik ve savcılık ayrımı yapılmaktadır. Buna göre, “Bu yönetmeliğin geçici 6’ncı maddesi uyarınca meslek öncesi eğitimlerinin üç ayını tamamlayıp, hazırlık eğitimlerini yapmak üzere görevlendirilmeyen adli yargı hâkim ve savcı adayları, bu Yönetmeliğin 10’uncu maddesine göre hâkimliğe veya Cumhuriyet savcılığına atanacak şekilde ayrılarak görev stajına başlatılabilirler.”

Hâkim ve savcı olmak için öncelikle hâkim ve savcı adayı olunması gerekmektedir. Hâkim ve savcı adaylığına giriş için de öncelikle yapılan yazılı yarışma sınavı ve mülakatta başarılı olunması gerekmektedir. Adli yargı ile idari yargı ayrılmasının nedeni, yazılı sınavlarının ve sorulan konuların ayrı olmasıdır.

Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nun 9/A maddesi gereği yazılı sınavı Adalet Bakanlığı ile imzalanan protokole göre Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi yapmaktadır. 23.01.2017 tarihli 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nun 9/A maddesinde yer alan “yazılı sınavda yüz tam puan üzerinden en az yetmiş puan almak kaydıyla en yüksek puan alandan başlamak üzere, sınav ilanında belirtilen kadro sayısının iki katı fazlasının mülakata çağrılması” hükmünden “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi çıkarılmış ve yazılı sınavda yüz tam puan üzerinden en yüksek puan alandan başlamak üzere, sınav ilanında belirtilen kadro sayısının iki katı fazlası mülakata çağrılacağı belirtilmiştir. 23.01.2017 tarihli 680 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, 08.03.2018 tarihli 7072 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun ile kabul edilerek kanunlaşmıştır. 28.02.2019 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan 7165 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu’nun 4’üncü maddesi “24/2/1983 tarihli ve 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nun 9/A maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “üzerinden” ibaresinden sonra gelmek üzere “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi ve fıkraya aşağıdaki cümle eklenmiş, altıncı ve dokuzuncu fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiş, yedinci ve sekizinci fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır.

Adli yargı hâkim ve savcı adaylığı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nda düzenlenmiştir. Adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavına hukuk fakültesinden mezun olanlardan hukuk mesleklerine giriş sınavında başarılı olanlar girebilmektedir. Avukatlık mesleğinden hâkim veya savcı olmak isteyenler ise şartları taşıdıkları takdirde hem avukatlık mesleğinden adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavının yanında mezunlar için açılan adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavına girebilmektedirler. Buradaki fark avukatlık mesleğinden adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavı ile aday olanların aldığı eğitim süresinin, mezunlardan adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavı ile aday olanların aldığı eğitim süresinden kısa olmasıdır.

Yazılı yarışma sınavında sadece alan soruları sorulmamakta bunun yanında, avukatlık-adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavı ve idari yargı ile avukatlık-idari yargı hâkim adaylığı yazılı yarışma sınavı ile ortak olan genel yetenek ve genel kültür konularından da sorulmaktadır. Genel yetenek ve genel kültür konularından; Türkçe, matematik, Türk kültür ve medeniyetleri, Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi ve temel yurttaşlık bilgileri sorulmaktadır. Alan konularından; anayasa hukuku, medeni hukuk, borçlar hukuku, hukuk yargılama usulü, ticaret hukuku, icra ve iflas hukuku, ceza hukuku, ceza yargılama usulü, idari yargılama usulü ve idare hukuku, sorulmaktadır.

İdari yargı hâkim adaylığı ile adli yargı hâkim ve savcı adaylığına alım şartları bazı istisnalar dışında benzerdir. Her ikisi de Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 8. maddesinde ayrımlar belirtilerek düzenlenmiştir. Adli yargı hâkim ve savcı adaylığına alımlarda açılan mezunlardan alım ile avukatlık mesleğinden alımlar için açılan iki farklı sınav, idari yargı hâkim adaylığı için de geçerlidir. Yazılı yarışma sınavında alan konularından; anayasa hukuku, idare hukuku, idari yargılama usulü, hukuk yargılama usulü, borçlar hukuku (genel hükümler), medeni hukuk, ceza hukuku (genel hükümler), vergi hukuku, vergi usul hukuku ve maliye-ekonomi, sorulmaktadır.

Bahsedilen yazılı yarışma sınavında Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından açıklanan sınav sonucunda başarılı olan adaylar Adalet Bakanlığının belirlediği tarihlerde 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 9/A maddesinde belirtilen ölçütlere göre yapılan mülakata katılmak üzere çağrılırlar. 2802 sayılı Kanun 9/A maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

Mülakat, ilgilinin; Muhakeme gücünün, bir konuyu kavrayıp özetleme ve ifade yeteneğinin, genel ve fiziki görünümünün, davranış ve tepkilerinin mesleğe uygunluğunun ve liyakatinin, yetenek ve kültürünün, çağdaş bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığının, puan vermek suretiyle değerlendirilmesi yöntemidir.”

Ülkemizde avukatların, noterlerin, hâkim ve savcılarının mesleğe girmeden önce ayrı ayrı staj yapmaları benimsenmiştir. Avukatlıktan hâkim ve savcı adaylığına atananların meslek öncesi eğitim süresi altı ay olup hazırlık eğitimi ve staj dönemi olmak üzere iki dönemden oluşuyordu. 28.02.2019 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan 7165 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu'nun 5'inci maddesi ile “Adaylık süresi iki yıldır. Avukatlık mesleğinden adaylığa alınanlar için bu süre bir yıldır. Adaylık, eğitim ve staj olmak üzere iki dönemden oluşur.” şeklinde değiştirilmiş ve avukatlık mesleğinden hâkim ve savcı adaylığına geçen kişilerin alacakları eğitim süresi uzatılmıştır.

15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi nedeni ile 23.07.2018 tarih ve 29779 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren “Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname”nin 3/2. maddesi gereği yürürlüğe girdiği tarihte “adli ve idari yargı hâkim ve savcı adayı

olarak görev yapanlar, geçirdikleri süreye bakılmaksızın” Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hâkim ve Savcılar Kurulu'nun kabulü üzerine, hâkimlik ve savcılık mesleğine atanabileceği belirtilmiş ve bunun üzerine beş bin civarında hâkim ve savcı adayı bitirme yazılı ve sözlü sınavı sonrası mesleğe kabulleri yapılarak atanmıştır.

Adli yargıda hâkim ve savcı ile idari yargıda hâkim olabilmek için öncelikle hâkim ve savcı adayı olarak atanmak gerekir. Adayların eğitimleri sonunda mesleğe kabulden hemen önce adaylar eğitim sonu yazılı sınavdan ve sözlü sınavdan başarılı olmaları gerekmektedir. 2802 sayılı Kanununun 13'üncü maddesi gereği eğitim sonunda yapılan yazılı ve sözlü sınavda başarılı olan adayların mesleğe kabullerine Hâkimler ve Savcılar Kurulunca karar verilir. Mesleğe kabule ya da kabul edilmemeye karar veren Hâkimler ve Savcılar Kuruludur. Mesleğe kabulü yapılan adaylar hâkim ve savcı olarak kura çekmek sureti ile asıl görevlerini yapmak üzere atanırlar. HSK, Türkiye Adalet Akademisi ve Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü verilerine göre, mezun gruplarından; adli yargıya 2018 Kasım kurasıyla 21.dönem adaylarından 1998 hâkim-savcı, 2019 Mayıs kurasıyla 22. Dönem adaylarından 1460 hâkim-savcı, 2020 Mayıs kurasıyla 23. dönem adaylarından 1330 hâkim-savcı 2021 Eylül kurasıyla 24. dönem adaylarından 1008 hâkim-savcı HSK tarafından mesleğe kabul edilip vazife yerlerine atanmıştır.⁽⁶¹⁾ 25. dönemde 1048 hâkim-savcı adayı 2 grup hâlinde akademi ve adliyelerde eğitim görmekte iken, 21/11/2020 tarihinde adaylık sınavına giren 26. dönem hâkim-savcı adaylarının mülakat sonuçları işbu yazı hazırlanırken açıklanmamıştır.⁽⁶²⁾ 27. dönem hâkim-savcı adaylığı sınavının ise ÖSYM tarafından 25/12/2021'de yapılacağı bildirilmiştir.⁽⁶³⁾ Ayrıca, 12/10/2016-02/2021 tarihleri arasında 2425 adet avukatlıktan hâkim-savcı adayı alımı yapılmıştır.⁽⁶⁴⁾

1. Hukuk Fakültesine Giriş

Türkiye'de 1948 yılında Ankara ve İstanbul Hukuk olmak üzere 2 fakülte varken, 1982 yılında 6, 1992 yılında 9, 2002 yılında 25, 2021 yılında ise, 79 Hukuk Fakültesi vardır. 2021 yılında Hukuk Fakültesinden 17363 kişi mezun olmuştur. Hukuk Fakültesine girebilmek için ÖSYM tarafından yapılan sınavda EA puan türünde en az 125.000. sırada olmak gerekmektedir.

2. Hukuk Fakültelerinde Okutulan Dersler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde günümüzde bulunan Anabilim Dalları şunlardır: Avrupa Birliği Hukuku Anabilim Dalı, Deniz Hukuku Anabilim Dalı, İş ve Sosyal Güvenlik, Hukuku Anabilim Dalı, Karşılaştırmalı Hukuk Anabilim Dalı, Medeni Usul ve İcra-İflas Hukuku Anabilim Dalı, Medeni Hukuk Anabilim

⁽⁶¹⁾ <https://www.hsk.gov.tr/Arsiv/kararnameler>, e.t: 01/10/2021

⁽⁶²⁾ <https://www.taa.gov.tr/duyuru>, e.t: 01/10/2021

⁽⁶³⁾ <https://www.osym.gov.tr/TR,8797/takvim.html>, 01/10/2021

⁽⁶⁴⁾ <https://www.hsk.gov.tr/Arsiv/kararnameler>, e.t: 01/10/2021; <https://www.taa.gov.tr/duyuru>, e.t: 01/10/2021; <https://adaylik.adalet.gov.tr/>, e.t: 01/10/2021

Dalı, Roma Hukuku Anabilim Dalı, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Mali Hukuk Anabilim Dalı, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde günümüzde bulunan Anabilim Dalları şunlardır: Ceza Ve Ceza Muhakemesi Hukuku Ana Bilim Dalı, Deniz Hukuku Ana Bilim Dalı, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı, İdare Hukuku Ana Bilim Dalı, İnsan Hakları Hukuku Anabilim Dalı, İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku Ana Bilim Dalı, Mali Hukuk Ana Bilim Dalı, Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı, Medeni Usul Ve İcra İflas Hukuku Ana Bilim Dalı, Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı, Milletlerarası Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Roma Hukuku Ana Bilim Dalı ve Ticaret Hukuku Ana Bilim Dalı.

3. Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı

24 Ekim 2019 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 5. maddesi ile 4/11/1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen ve "İlgili kanunlarda belirtilen şartlara ilave olarak, hâkim adaylığı sınavına girmek ve avukatlık veya noterlik stajına başlamak için Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavında veya İdari Yargı Ön Sınavında başarılı olmak şarttır." şeklindeki madde ile birlikte hâkim, savcı veya avukat olabilmek için hukuk mesleklerine giriş sınavına girme zorunluluğu doğmuştur. Madde hükmünde İdari Yargı Ön Sınavı'ndan da bahsedilmektedir. Hâkimlik, savcılık, avukatlık ve noterlik meslekleri hukuk mesleği olarak kabul edilmektedir. Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı test şeklinde, çoktan seçmeli en az yüz soru soru şeklinde yapılacak ve yüz puan üzerinden en az yetmiş puan alanlar başarılı sayılacaktır. Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı yılda en az bir defa olacak şekilde Adalet Bakanlığı ile imzalanacak protokole göre Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı tarafından yapılacaktır. Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavında ilgililerin; Anayasa Hukuku, Anayasa Yargısı, İdare Hukuku, İdari Yargılama Usulü, Medeni Hukuk, Borçlar Hukuku, Ticaret Hukuku, Hukuk Yargılama Usulü, İcra ve İflas Hukuku, Ceza Hukuku, Ceza Yargılama Usulü, İş Hukuku, Vergi Hukuku, Vergi Usul Hukuku, Avukatlık Hukuku, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, Türk Hukuk Tarihi alanlarındaki bilgileri ölçülecektir.

Sınavların yapılma şekli ile sınavlara ilişkin diğer hususlar Hâkimler ve Savcılar Kurulu, Yükseköğretim Kurulu, Türkiye Barolar Birliği ve Türkiye Noterler Birliğinin görüşü alınarak Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikle düzenlenecektir. 24 Ekim 2019 tarihinden sonra üniversiteye kayıt yaptırmış olan her öğrenci Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı'na girmek zorundadır.

4. Hâkim Adaylığı Sınavı

Son çıkarılan 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'na göre, yazılı sınav sonucunda başarı sağlayanlar aday olarak mesleğe girebilmekte ve adaylık döneminde hâkimlik ve savcılık ayrımı yapılmaktadır. Hâkim ve savcı adaylığına giriş için, hukuk mesleklerine giriş sınavının ardından, yazılı yarışma sınavı ve mülakatta başarılı olunması gerekmektedir. Yazılı sınavı ÖSYM yapmaktadır. Sınavda 70 puan baraj şartı vardır. Adli yargı hâkim adaylığı yazılı yarışma sınavına hukuk fakültesinden mezun olanlar girebilmektedir. Avukatlık mesleğinden hâkim veya savcı olmak isteyenler ise şartları taşıdıkları takdirde avukatlık mesleğinden adli yargı hâkim ve savcı adaylığı yazılı yarışma sınavına girebilmektedirler. Yazılı yarışma sınavında başarılı olan adaylar mülakat sınavına çağrılmaktadır.

5. Mülakat

Yazılı yarışma sınavında başarılı olan adaylar mülakat sınavına çağrılmaktadır. Mülakat sınavını geçen adaylar Adalet Akademisinde hazırlık ve son dönem eğitimi alıp, mahkemelerde staj yapmaktadır.

6. Hâkim Adaylığı Akademi Staj Süreci

Mülakat sınavını geçen adaylar Adalet Akademisinde hazırlık, son dönem eğitimi alıp, mahkemelerde staj yapmaktadır.

24/2/1983 tarihli ve 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 10'uncu ve ek 2'nci maddeleri ile 2/5/2019 tarihli ve 30762 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 34 sayılı Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 15'inci maddesine dayanak olarak 12 Aralık 2019 günü Resmî Gazete'de yayımlanan, 30976 sayılı "Türkiye Adalet Akademisi Meslek Öncesi Eğitimin Uygulama Esasları İle Yazılı Ve Sözlü Sınavlara Dair Yönetmelik" çıkarılmıştır. Bu bölümde, 2802 Sayılı Kanun ve bahsi geçen yönetmelik esas alınarak konu başlığı incelenmeye çalışılacaktır.

a. Akademi Eğitiminin Hedefleri:

Mesleğin gerektirdiği tarafsızlık, bağımsızlık, hak ve adalet anlayışının kazandırılması ile mesleki kimlik edindirilmesi, mesleğin gerektirdiği bilgi ve becerinin kazandırılması, yükseköğretimde edinilen bilgilerle ulusal ve uluslararası yüksek mahkeme kararlarından da yararlanarak hukuki uyumsuzlukları çözmeye becerisinin kazandırılması, karar metinlerinin ve gerekçelerinin yazımına ilişkin usul ve esasların öğretilmesi, yargı mercileri ve diğer kurumlarla olan ilişkiler ile yazışma kurallarına dair usul ve esasların öğretilmesi, kişisel gelişimi destekleyen eğitimler verilmesi, insan haklarına ve evrensel hukuk ilkelerine uygun, adil, hızlı ve etkin yargılama yapabilme becerisinin kazandırılması, yargıya güven ve saygı tesis edecek davranışların kazandırılması ve çalışma disiplinine uyma alışkanlığının kazandırılması Adalet Akademisi eğitiminin hedefleridir.⁽⁶⁵⁾

⁽⁶⁵⁾ TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ MESLEK ÖNCESİ EĞİTİMİN UYGULAMA ESASLARI İLE YAZILI VE SÖZLÜ SINAVLARA DAİR YÖNETMELİK, md.5

b. Hâkim Adaylarının Görevlendirilmesi

Adaylığa atananlar, belirlenen eğitim planına uygun olarak hazırlık ve son dönem eğitimlerini yapmak üzere, Bakanlık tarafından Akademide geçici olarak görevlendirilirler.⁽⁶⁶⁾ Adaylar, Akademi tarafından belirlenen eğitim programlarına katılmak ve kurallara uymak zorundadırlar. 2802 sayılı Kanun'un 7'nci maddesi uyarınca, adaylar 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabidirler.⁽⁶⁷⁾ Adaylar hakkında, hazırlık ve son eğitim dönemi bitiminde mevzuata uygun olarak Akademinin ilgili daire başkanı tarafından ayrı ayrı gizli sicil fişi düzenlenir.⁽⁶⁸⁾

c. Akademi Eğitiminin Amacı

Eğitimle, tamamlayıcı, sürdürülebilir ve kişisel gelişimi esas alan bir eğitim modeliyle Anayasa ve kanunlardan almış oldukları yetki çerçevesinde; hukuka ve insan haklarına bağlı, tarafsız, bağımsız, hür vicdanıyla karar veren, mesleki etik ilkelerini benimseyen ve uygulayan, toplumun adalet ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte hâkim ve savcılar yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.⁽⁶⁹⁾

d. Akademi Eğitim Süreleri;

Adli ve idari yargı adaylarının hazırlık eğitim dönemi üç ay, son eğitim dönemi dört ay, avukatlık mesleğinden geçen adli yargı adaylarının hazırlık eğitim dönemi iki ay, son eğitim dönemi dört ay, avukatlık mesleğinden geçen idari yargı adaylarının hazırlık eğitim dönemi iki ay, son eğitim dönemi üç aydır.⁽⁷⁰⁾

e. Akademi Eğitim Müfredatı

Eğitim müfredatı, Akademi tarafından yapılacak ihtiyaç analizi çalışmaları, ölçme ve değerlendirme raporları, yüksek mahkemelerin, bölge adliye/idare mahkemelerinin, ilk derece mahkemelerinin, Hâkimler ve Savcılar Kurulunun, bakanlığın, baroların, hukuk fakültelerinin ve diğer ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri, akademinin taraf olduğu ulusal ve uluslararası projeler kapsamında taahhüt edilen konular, mevzuat çerçevesinde; usul dersleri ağırlıklı olmak üzere mesleğin ilk yıllarında sıkça karşılaşılan, kişisel gelişime ve mesleki kimliğin oluşumuna etki eden, mesleğin gerektirdiği idari görevleri ilgilendiren hususlar, göz önünde bulundurulup, Danışma Kurulunun önerileri de dikkate alınmak suretiyle Başkan tarafından belirlenir. Eğitim müfredatı ihtiyaç duyulması hâlinde Danışma Kurulunun önerisi üzerine güncellenebilir.⁽⁷¹⁾ Akademi tarafından, eğitim müfredatına uygun olarak, adaylara ve öğretim elemanlarına yönelik eğitim modülleri oluşturulur.⁽⁷²⁾

⁽⁶⁶⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.7

⁽⁶⁷⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.8

⁽⁶⁸⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.9

⁽⁶⁹⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.11

⁽⁷⁰⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.12

⁽⁷¹⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.13

⁽⁷²⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.14

f. Eğitim Programı

Eğitim planına ve müfredata uygun olarak, dersler, ders süreleri ve öğretim elemanlarını içerir eğitim programı belirlenir. Eğitim programı, eğitim dönemleri başlamadan önce ilgili öğretim elemanlarına bildirilir. Söyleşi, seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikler de eğitim programında yer alabilir. ⁽⁷³⁾ Yüksek mahkemelerin daire başkanı ve üyeleri, hâkimler ve savcılar, yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim üyeleri ve öğretim görevlileri ile araştırma görevlileri, akademiye öğretim elemanı olarak görevlendirilenler ve alanında uzman kişilerden tercihen eğitim ve ders anlatma tecrübesi olan, mesleki ve bilimsel eseri bulunan, üstün başarısı ile eğitim faaliyetinde faydalı olacağı değerlendirilen öğretim elemanları seçilir. ⁽⁷⁴⁾

g. Sınavlar

Adaylar, adaylık süresi sonunda adayların hazırlık ve son dönem eğitimlerinde aldıkları ders konuları ile mevzuat ve içtihat bilgilerini, mesleki yeterliliklerini, hukuki meseleleri kavrama, çözüme ve ifade etme yeteneklerini ölçme ve değerlendirme amacıyla Akademi tarafından yazılı ve sözlü sınava tabi tutulurlar. ⁽⁷⁵⁾

Eğitim müfredatında yer alan dersler ve temel hukuk bilgisinden yazılı sınav yapılır. ⁽⁷⁶⁾ Öğretim elemanları, kendi alanlarıyla ilgili hazırlayacakları dört sınav sorusunu cevap anahtarlarıyla birlikte Yazılı Sınav Kurulu Başkanına ulaştırılmak üzere Akademiye teslim ederler. Yazılı Sınav Kurulu sınav sorularını; bu soruların içerisinden seçebileceği gibi, bu sorular üzerinde değişiklik yaparak veya Yönetmeliğin 22'nci maddesi kapsamında hazırlamak suretiyle de belirleyebilir. ⁽⁷⁷⁾ Sınavı yönetmek ve sonuçlandırmak üzere Akademiye ders veren öğretim elemanları arasından Akademi Başkanı tarafından seçilen bir başkan, dört asıl ve iki yedek üyeden oluşan bir sınav kurulu oluşturulur. ⁽⁷⁸⁾ Sınav, yazılı sınav kurulu tarafından yüz tam puan üzerinden birlikte değerlendirilir ve yapılan değerlendirmede yetmiş ve üzeri puan alanlar sınavda başarılı kabul edilirler. ⁽⁷⁹⁾ Yazılı sınav sonucuna göre başarısız kabul edilenler tebliğ tarihinden itibaren beş iş günü içinde Akademiye yazılı olarak itiraz edebilir. İtirazlar, Yazılı Sınav Kurulu tarafından karara bağlanır ve ilgisine tebliğ edilir. ⁽⁸⁰⁾

Sınavda başarısız kabul edilen adaylara, başarısız olduğu konulara yönelik Bakanlığın olumlu görüşü alınmak suretiyle bir ayı geçmemek üzere ek eğitim

⁽⁷³⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.15

⁽⁷⁴⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.16

⁽⁷⁵⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.19

⁽⁷⁶⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.22

⁽⁷⁷⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.23

⁽⁷⁸⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.28

⁽⁷⁹⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.29

⁽⁸⁰⁾ TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.31

verilebilir. Bu eğitimin içeriği, süresi, yeri ve zamanı Akademi tarafından belirlenir.⁽⁸¹⁾ Başarısız kabul edilenlere ikinci sınav hakkı tanınır. İkinci sınav, birinci sınav sonuçlarının kesinleşmesinden itibaren Akademinin eğitim plânı ile verilmesi hâlinde ek eğitim de göz önünde bulundurularak iki ay içerisinde birinci sınavın usul ve esaslarına göre yapılır.⁽⁸²⁾

Başkan tarafından tarih ve yeri belirlenen sözlü sınavın yeri ve zamanı Akademinin ilan panosu ile internet sitesinde ilan edilir. Eğitim konularına ilişkin mevzuat, içtihat ve uygulama bilgileri, mesleki yeterlilik, hukuki meseleleri kavrama, çözme ve ifade etme yetenekleri, özgüven, temsil kabiliyeti ve davranışların mesleğe uygun olup olmadığı, Akademi tarafından belirlenen kurallara uyup uymadığı ve eğitim programlarına katılım sağlayıp sağlamadığı, kriterlerine göre sözlü sınav yapılır.⁽⁸³⁾ Akademi Başkanının başkanlığında, Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanı ve Personel Genel Müdürü ile adaylara ders verenler arasından ilgili Bakan Yardımcısı tarafından seçilen iki asıl ve bir yedek üyeden oluşan bir Sözlü Sınav Kurulu kurulur.⁽⁸⁴⁾

Yazılı sınavda yetmiş ve üzerinde puan alan adaylar sözlü sınava girmeye hak kazanır. Sorular, Sözlü Sınav Kurulu üyeleri tarafından adaylara doğrudan yöneltilir.⁽⁸⁵⁾ Sözlü sınav; Eğitim konularına ilişkin mevzuat, içtihat ve uygulama bilgisi (30), mesleki yeterlilik, hukuki meseleleri kavrama, çözme ve ifade etme yeteneği (30), özgüven, temsil kabiliyeti ve davranışların mesleğe uygunluğu otuz (30), eğitim programlarına katılım ve kurallara uyma (10) puan olmak üzere, (100) tam puan üzerinden değerlendirilir.⁽⁸⁶⁾

Adaylık sürelerinin sonunda yapılan sınavlarda; yazılı sınav puanının yüzde altmışı ile sözlü sınav puanının yüzde kırkının toplamının en az (70) puan olması hâlinde adaylar başarılı sayılarak, nihai sonuçlara ilişkin liste Akademinin internet sitesinde ilan edilir. Sınav sonucunda başarılı ve başarısız olanların isim listesi Akademi tarafından Bakanlığa gönderilir.⁽⁸⁷⁾

7. Hâkim Adaylarının Mesleğe Kabulü ve Atanmaları

Adaylık süresi iki yıldır. Avukatlık mesleğinden adaylığa alınanlar için bu süre bir yıldır. Adaylık, eğitim ve staj olmak üzere iki dönemden oluşur. Adaylık süresinin sonunda adaylar, yazılı ve sözlü sınava tabi tutulur. Bu sınavlar yüz tam puan üzerinden değerlendirilir. Yazılı sınavdan en az yetmiş puan alanlar sözlü sınava alınır. Eğitim sonunda başarılı sayılmak için, yazılı sınav puanının yüzde altmışı ile sözlü sınav puanının yüzde kırkının toplamının en az yetmiş olması şarttır. Sınavlarda başarılı

(81) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.35

(82) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.36

(83) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.38

(84) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.39

(85) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.41

(86) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.43

(87) TAA MESLEK ÖNCESİ EĞİTİM YÖNETMELİĞİ, md.45

olamayanlar, talepleri hâlinde Bakanlıkça merkez veya taşra teşkilatında genel idare hizmetleri sınıfında bir kadroya atanabilir, aksi hâlde bunların adaylığına Bakanlıkça son verilir.⁽⁸⁸⁾

Adayın; atanma niteliklerinden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması, adaylığa alındıktan sonra bu niteliklerden herhangi birini yitirmesi, adaylık süresi içindeki davranışlarında hâkimlikle bağdaşmayacak tutumları, göreve devamsızlığı, bilgi ve iş yapma kabiliyeti bakımından yeterli olmadığına tespit edilmesi, hâllerinde adaylığına Adalet Bakanlığınca son verilir. Haklarındaki soruşturma veya kovuşturma nedeniyle adaylıklarına son verilenlerden takipsizlik kararı veya son soruşturmanın açılmasına yer olmadığına dair karar veya beraat hükmü verilenler, Kanunda belirtilen niteliklere sahip olmaları koşuluyla yeniden adaylığa alınabilirler.⁽⁸⁹⁾

Adaylık dönemleri, adayların hâkimliğe veya Cumhuriyet savcılığına atanacak şekilde ayrılması ve bu maddenin uygulanmasına ilişkin diğer hususlar Hâkimler ve Savcılar Kurulunun görüşüyle düzenlenir.

Meslek öncesi eğitim sonunda yapılan yazılı ve sözlü sınav neticesinde başarılı olan ve mani hâli olmayan, erkekler için askerliğini yaptığını veya askerlikle ilişkisi olmadığını belgeleyen adayların mesleğe kabullerine Hâkimler ve Savcılar Kurulunca karar verilir. Mesleğe kabullerine karar verilen adayların, adli ve idari yargı teşkilâtının ihtiyacı ile eş durumu ve diğer durumları göz önünde bulundurulmak suretiyle, adli yargı adayları için görev yerleri; idari yargı adayları için görevleri ve görev yerleri Hâkimler ve Savcılar Kurulunca yapılacak ad çekme ile belirlenir.⁽⁹⁰⁾ Atamalar, ilgililerin adaylığa giriş derece ve kademesine bir derece ilâve edilmek suretiyle bulunacak derece ve kademeler üzerinden Hâkimler ve Savcılar Kurulunca yapılır ve bu kararlar Resmî Gazete’de yayımlanır.

SONUÇ:

Tanzimat döneminden itibaren, ülkemizde hâkimlerin eğitimi, mesleğe giriş şartları, mesleki eğitimleri ve ilgili konular hakkında dönem dönem hukuki düzenlemeler yapılmış ve mesleğin kalitesinin artırılmasına çalışılmıştır. Bu hususta, 1854’te *Muallimbâne-i Nüvvâb* açılmıştır. 1883’te müfredatını yenileyen mektebin adı 1908 yılında “*Mekteb-i Kuzât*” olarak değiştirilmiş, (sonraki isimleri *Mekteb-i Nüvvâb*, *Medresetül-kudât*) bu mektep düzenli eğitim ve programla hukukçu zümresini yetiştirmiştir.

Batılı usulde yargılama yapan mahkemelerin kuruluşu, bu usule göre hukuk eğitimi almış kişilerin yetişmesini zaruri kılmıştır. İlk olarak Nizamiye Mahkemeleri

⁽⁸⁸⁾ 2082 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, md.10

⁽⁸⁹⁾ 2082 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, md.12

⁽⁹⁰⁾ 2082 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, md.13

için gerekli hâkimleri yetiştirmek için 1870 yılında “*Kavanin ve Nizamât Dershanesi*” kurulmuştur. 1874 yılında “*Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*” açılmış, 1880 senesinde Adliye Nezareti'ne bağlanan bu okul, “*Mekteb-i Hukuk-ı Şahane*” adıyla yeniden açılmış, 1886 yılında Maarif Nezareti'ne devredilen mezkûr hukuk okulu, 1909 senesinde *Darülfünun*'a bağlanana kadar bağımsız olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakültenin adı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi; 1919 Darülfünun Nizamnamesi'nden sonra Hukuk Medresesi olarak değiştirilmiş ve özerk bir tüzel kişilik kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 tarihli ve 493 sayılı Kanun ile İstanbul Hukuk Medresesi İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi olarak değiştirilmiştir. İsviçreli Prof. Dr. Albert Malche'nin 29 Mayıs 1932 tarihli raporuna dayanılarak 31 Temmuz 1933 tarihinde, 2252 sayılı kanunla Darülfünun ilga edilmiş ve İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Hukuk Fakültesi 1933 Reformu olarak bilinen bu değişiklikten sonra Darülfünun'dan Üniversite'ye nakledilenler, Almanya'dan ayrılmak zorunda kalarak Türkiye'ye sığınan profesörler ve genç kuşak akademisyenlerle yeni bir döneme girmiştir.

Bütçe Kanunu 23 Şubat 1925 günü Meclis Genel Kurulu'nda, uzun tartışmalardan sonra *Ankara Leyli (yatılı) Hukuk Mektebi*'nin açılması kabul edilmiştir. Ankara'da Hukuk Mektebi'nin açılması, ardından Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ve İstanbul Dârülfünunu ıslahatıyla birlikte kadıların fiilî görevi ve eğitimi müessese olarak sona ermiştir. Ankara Adliye Hukuk Mektebi, Bakanlar Kurulu kararıyla 1927 yılında Hukuk Fakültesi olmuş, ilk mezunlarını 1928 yılında vermiştir. 1928 yılından sonra okul kapıları lise mezunu olmayanlara kapatılmış ve sınavlar kaldırılmıştır. Şu an Ankara Vakıf Eserleri Müzesi olarak hizmet veren ve Ankara Opera Binasının karşısında İller Bankasının arkasında yer alan binada Ankara Hukuk Fakültesi 1929-1941 yılları arası faaliyet göstermiştir. 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığına bağlı olan Ankara Hukuk Fakültesi, 1946'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve bu tarihten sonra da Ankara Üniversitesi bünyesine alınmıştır. 1940 yılında 3 yıl olan hukuk öğrenimi süresi 4 yıla çıkarılmıştır. 1945'te fakültede doktora eğitimine başlanmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde çıkarılan ve hâkimlerin mesleğe atanmalarını da düzenleyen 1879 tarihli “*Mehâkim-i Nizâmîyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati*” yeni düzenlemeler yapılanaya kadar yürürlükte kalmıştır. 1926 yılında 766 sayılı *Hâkimler Kanunu* çıkarılmıştır. 766 sayılı Hâkimler Kanunu, hâkimlik sınıfına girme şartlarını düzenlemiş ve bunun öncesinde bir sınav, adaylık ya da yardımcılık kurumunu düzenlememiştir.

04.07.1934 tarihinde kabul edilip 14.07.1934 tarihinde yayınlanan, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu, 48 sene uygulanmıştır. Kanun namzetlik kurumunu, sonra ise muavinlik sınıfını düzenlemiştir. 2556 sayılı Hâkimler Kanunu adaylıktan sonra yardımcılığa geçebilmek için iki yıl kadar süren adaylık stajının sonunda adaylığı bitirme sınavında başarılı olma ve kabule mani hâl olmama şartlarını aramıştır.

Halen yürürlükte olan, 1982 tarihli ve 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu ve yukarıda bahsedilen ilgili mevzuata göre, hâkimliğe girmek için öncelikle hukuk fakültesini bitirmek ve hukuk mesleklerine giriş sınavında başarılı olmak gerekmektedir. Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı'nda başarılı olan adaylar, ÖSYM tarafından yapılacak Hâkim Adaylığı Sınavı'na girecektir. Bu sınavı geçenler, sözlü mülakata çağrılacaktır. Mülakatı geçenler, adaylığa başlayacaktır. Mahkemeler, savcılık ve Akademi stajı ile Akademi eğitimi ve Akademide yapılan yazılı ve arkasından yapılan sözlü sınavı geçenler HSK tarafından mesleğe kabul edilip, atamaları yapılacaktır.

Çalışmada kısaca değinilmişse de, ülkemizde hukuk eğitimi köklü bir geçmişe yaslanmaktadır. Tanzimat sonrası dönemde hukuk eğitiminin ve hâkimliğe giriş şartlarının serüveni detaylı incelendiğinde, modern zamanlara uyum sağlamak için çıkarılan mevzuata hâkim olan hâkimleri ve diğer hukuk profesyonellerini iyi yetiştirmek için kanun koyucu farklı zamanlarda çeşitli hükümler getirmiştir.

Hukuk mesleğini ifa edenlerin, bazı dönemsel istisnalar dışında, geçmişten bugüne eğitim kurumlarının en iyilerinden ve en başarılı öğrencilerinden seçilmeye çalışılması, hâkimliğe girişte şartların özellikle son 40 yıldır zorlaştırılması, toplum düzeni için hayati önem taşıyan ve makamına kutsiyet atfedilen yargı erki mensuplarının niteliğini arttırmaya yönelik adımlardır.

Türkiye'de nüfusa düşen hâkim sayısında, hâkim başına düşen dosya sayısında iyileşmeler görülmekle birlikte, hukuk fakültesine girişte taban sıralama uygulaması, bütün hukukçuların fakülte mezuniyeti akabinde sınava tabi kılınması, sınavda fakültenin zorunlu bütün müfredatının bulunması gibi yararlı olacağını düşündüğümüz uygulamaların neticesini görmek için 2024 ve sonraki yılları beklemek gerekecektir.

Şunun altını önemle çizmek gerekir; mevzuatta eğitimle ilgili ne düzenleme yapılırsa yapılsın, hukukçu adayları olan kişiler mesleğin sorumluluğunun ağırlığını, adil yargılama hakkının önemini vicdanlarında hissetmeli, mesleğe girişte ve meslek içi eğitim süreçlerinde hukuk müktesebatını olabildiğince geliştirmeye çabalamalı, mesleğe de yalnızca insanlığa hizmet ve adaletin tecellisi için girmelidir.

Cemiyet hayatı, hakların sağlam bir şekilde korunduğu bir hukuk sistemi ile korunur, sağlam bir hukuk sistemi de ancak; iyi hukukçular, en başta vicdanlı, dürüst, bilgili, tarafsız ve bağımsız hâkimlerle kurulur.

“Hâkim, hakîm, fehîm, müstakîm, emîn, mekîn, metîn, mesaili şer’iyye ve fikhîyyeye, usulî muhakemeye vâkîf ve deavi-yi vakıayı onlara tatbikan fasl ve hasma muktedir ve müteverri ve mütedeyyin olmalıdır.” (MECELLE, 1792 ve 1793. madde hükümlerinden)

“Hâkim ve savcılar insan onuruna saygılıdır, insan haklarını korur ve herkese eşit davranırlar, bağımsızdırlar, tarafsızdırlar, dürüst ve tutarlıdırlar. Yargıya olan güveni temsil ederler. Mahremiyeti gözetir, mesleğe yaraşır şekilde davranırlar. Yetkindirler ve mesleklerinde özenli davranırlar.” (14.03.2019 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan ve 06.03.2019 tarihinde HSK Genel Kurulu tarafından kabul edilen Türk Yargı Etiği Bildirgesi’nden)

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE EVKÂF-I HÜMÂYUN NEZARETİ İLE İLGİLİ DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Esra YAKUT*

Özet

Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin müdüriyete dönüştürülerek Meşihat Makamı'na bağlanması, Mütareke Dönemi'nde Cemaat-i İslamiye Teşkilâtı'nın kurulması çabaları sırasında gerçekleştirilmeye çalışılan bir düzenleme girişimidir. Böylece Nezaret'in teşkilat yükü hafifletilmek istenmekte; gelir fazlasının Maliye Nezareti'ne aktarılmasının önüne geçilerek, vakıf mallarının harap duruma düşmesinin engellenebileceği düşünülmektedir. Nihai olarak hedeflenen nokta ise Cemaat-i İslamiye teşkilatlanmasının tamamlanmasının ardından vakıf mallarının bu teşkilatlara devredilmesi yani milletin kendi malının yine kendine verilmesiydi. Bütün çalışmalara rağmen Evkaf Teşkilâtı ile ilgili kanun tasarısı saltanatın kaldırılması nedeni ile yürürlüğe konulamadı. Bu alanda atılan adımlar ancak Cumhuriyet Türkiye'sinde sonuçlandırılabilirdi.

Mütareke Dönemi'nin Genel Özellikleri

Yakın Türkiye tarihinde, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından, 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı saltanatının kaldırılmasına kadar geçen süreç "Mütareke Dönemi" olarak adlandırılır. Bu dönem, devletin temel unsurları yönünden Osmanlı Devleti'nin meşruiyetinin sorgulandığı bir süreçtir. Toprak bütünlüğü kalmayan, egemenlik yetkisinin -coğrafi bakımdan- ülkenin neresine kadar etkin olduğu kestirilemeyen, dış egemenlik (bağımsızlık) sorunu yaşayan bir siyasal iktidarın varlığı da doğal olarak tartışmalıdır.⁽¹⁾

Mütareke yıllarında yaşanan zorlu günlerde, İslamiyet'in toplumsal ve idari anlamda ülke içinde yeniden hâkim kılınmaya çalışıldığı bir süreç de yaşandı.⁽²⁾ İzlenen bu yolun temelinde yatan birkaç ana neden dikkatle incelenmelidir. Bu

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, eyakut@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-00003-0631-3633>

(1) Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, İstanbul, 2002, s. 7; Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul, 1998, s. 29.

(2) Esra Yakut, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)*, İstanbul, 2020, s. 19.

nedenlerden ilki, Sultan Vahideddin'in mutlakiyetçi yönetim anlayışını benimsemiş olduğu görüşüdür. Mutlakiyetçi bir yönetimin halk tarafından destek görebilmesi ancak toplum içindeki dindarlığın artarak beslenmesi ile gerçekleşebilecektir.⁽³⁾ İkinci temel neden, İttihad ve Terakki Partisi'ne ve Parti'nin, dinî, kamusal hayatın dışına taşımaya yönelik düşünce ve girişimlerine karşı bir yönetim şekli benimseyen devlet adamlarının görüşleridir.⁽⁴⁾ Bu görüş aynı zamanda İttihatçıların devlet yönetiminde gerçekleştirdikleri her türlü uygulamanın kaldırılması ya da değiştirilmesi arzusunun da açık bir ifadesidir. İttihad ve Terakki Partisi döneminde yargıda birliği sağlamak amacı ile Adliye Nezareti'ne bağlanan şer'î mahkemelerin Mütareke yıllarında Meşihat Dairesi'ne iadesi, ülke içinde uygulanacak ortak bir aile hukuku oluşturabilme gayretleri içinde hazırlanan ve uygulamaya koyulan Hukûk-ı Âile Kararnamesi'nin ilgası, medrese eğitiminde "usûl-i kadîm-i ilmiye"nin iadesinin istenmesi kararlara birer karşı çıkıştır.

Aynı karşı çıkış, İttihad ve Terakki yönetiminin basına uygulamış olduğu sansürün kısmen yumuşatıldığı bir süreci de beraberinde getirdi. İttihadçı görüşte olmayanlar kendi yayın organlarını çıkartmak için seferber oldu. Basın mensupları, özgürlüklerin sadece bazı siyasi konularla sınırlı kalmayıp tam kapsamlı olmasında görüş birliği içindeydiler. Bu düşüncenin etkisi ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İstanbul'daki muhalif basının sayısında hızlı bir artış görüldü.⁽⁵⁾

Basındaki dinamizmin kamuoyuna yansımaları zaman içinde yeni siyasi örgütlenmeleri de ortaya çıkarttı. İlk olarak, Ahmed İzzed Paşa Hükümeti döneminde, Mütareke'nin imzalanmasından önce, üyeleri İttihad ve Terakki'nin milletvekillerinden oluşan "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası" kuruldu.⁽⁶⁾ Parti'nin programı, içinde bulunulan olağanüstü duruma dokunmadan, siyasi düzenin anayasaya uygun hâle getirilmesini hedefliyordu. Osmanlı halkının hangi din ve mezhebe mensup olduğuna bakılmaksızın hukuk önünde eşitliğini yineliyordu. Partinin, genel teşkilat ile ilgili hükümleri arasında dikkat çeken bir madde vardı. O da Evkaf Nezareti'nin müdüriyete dönüştürülerek Meşihat Dairesi'ne bağlanması isteğiydi (md. 16).

Mütareke sürecinde İstanbul Hükümetleri tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bu düzenleme girişimi, Cumhuriyet Türkiye'sinde 3 Mart 1924'te, Kurumun "Vakıflar Genel Müdürlüğü" adı ile yeniden yapılandırılmasını takiben son şeklini alabilmiştir.

(3) Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul, 2010, s. 269-274.

(4) Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, s. 265.

(5) Orhan Koloğlu, *1918 Aydınlarımızın Bunalım Yılı. Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul, 2000, s. 59.

(6) Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, s. 71.

Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin Müdüriyete Dönüştürülmesi Çalışmaları

Türk tarihinin sosyal, kültürel, ekonomik hayatında önemli rol oynayan vakıflar; dinî, hukuki, sosyal ve ekonomik yönleri olan kurumlardı.⁽⁷⁾ II. Mahmut döneminde, sultanların ve yakınlarının dağınık hâlde bulunan vakıflarının merkezden idaresi amacıyla “Evkâf-ı Hümâyün Nezareti” kurulmuştu. Zaman içinde Nezaret'e bağlı oluşturulan merkez ve taşra teşkilatı istenilen sonucu veremedi. Tanzimat'la birlikte hız kazanan vakıf köy ve mezra aşarı ile mukataa bedellerinin tahsil edilmesi görevlerinin Maliye Nezareti'ne verilmesi, gelir fazlalarının tamamına el konulması, toplam gelirin %15'inin tecil edilmesi gibi yollarla vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi içinde tutulması Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin zarara uğramasına, vakıf mallarının harap ve bakımsız hâle düşmesine neden oldu.⁽⁸⁾

Mütareke Dönemi'nde ortaya atılan Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin müdüriyete dönüştürülerek, Meşihat Dairesi'ne bağlanması düşüncelerinin altında yatan en önemli gerekçe Nezaret'in üstüne çöken ve onu kıvıldamaktan aciz bırakan teşkilat yükünden kurtarmak arzusuuydu. Bu dönemde ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında Nezaret'te ortaya çıkan çeşitli suistimaller de araştırılmaya başlandı. Bu suistimaller içinde en çok dikkat çeken, dönemin Evkaf Nazırı'nın emriyle İttihad ve Terakki Merkez-i Umumiye Binası için gerçekleştirilen binlerce liralık harcamalardı. Bu harcamaların Evkâf-ı Hümâyün Nezareti tarafından yapıldığı Cemiyet'in “tek kuruş için elini cebine atmadığı” üzerinde durulmaktaydı.⁽⁹⁾ Konuyla ilgili incelemeler Kasım 1919 tarihinde sona erdi. Harcamalardan dönemin Evkaf Nazırı doğrudan sorumlu bulunarak Divan-ı Âli'ye sevk edilmesi uygun bulundu. Nazırın emri olmadan yapılan harcamalarda (kireç, çimento kullanımı vb.) ise Nezaret içindeki bazı memurların sorumlu olup olmadıklarının araştırılması, sorumlu buldukları takdirde “Memur-ı Mahsusanın Mahkumiyeti Kanunu” gereğince yargılanmaları istendi.⁽¹⁰⁾

Nezâret ile ilgili düzenleme isteklerinde dikkat çeken bir diğer önemli nokta, hükümet ileri gelenlerinin konuyla ilgili yaptıkları açıklamalardı. 16 Haziran 1919 tarihinde “Vakit” Gazetesi'ne demeç veren Evkaf Nazırı Hamdi Efendi, evkaf teşkilatının hükümet içinde ıslahının mümkün olduğunu belirtmekte ancak gerçekleştirilecek ıslahat hareketinin daha kapsamlı da olabileceğinin altını çizmekteydi.⁽¹¹⁾ Ali Rıza Paşa tarafından 2 Ekim 1919 tarihinde kurulan

(7) M. Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemniyeti”, *Vakıflar Dergisi*, C. 1, S. 1-2, 1938, s. 1-6; M. Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, C. 2, 1942, s. 1-36.

(8) Nafiz Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 92; Nafiz Öztürk, “Evkâf-ı Hümâyün Nezareti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 524.

(9) “Evkâf Nezareti'ndeki Suistimaller”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2757, 16 Haziran 1335 (1919), s. 2.

(10) “Evkâf İşleri”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2889, 2 Teşrin-i sani 1335 (1919), s. 2.

(11) “Evkâf Nazırı İle Mülâkat”, *Vakit*, No:588, 16 Haziran 1335 (1919), s. 2.

kabineye, üçüncü şeyhülislamlık görevini icra etmek için getirilen Haydarizâde İbrahim Efendi'de Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabirine vermiş olduğu demeçte aynı konulara değinmişti. İbrahim Efendi, Evkaf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiye'ye çevrilmesinden sonra bir Evkaf Şûrası'nın oluşturulacağı ve bu Şûra'da yer almak üzere uzmanlardan meydana gelen bir heyetin seçileceğini açıklamıştı. Şûra'nın kuruluş amacı, daha önce oluşturulmaya çalışılan Cemaat-i İslamiye Teşkilatı'na dair ortaya koyulan projeyi incelemektir.⁽¹²⁾ Evkaf Şûrası azalarının, Ayan ve Mebusan Meclisi azaları arasında, ilave memuriyet görevi ile görevlendirilmeleri kararlaştırıldı. Şûra'nın oluşumu kanunun yayınlanmasının ardından gerçekleştirilecekti.⁽¹³⁾ Hükümet, Evkaf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiye'ye dönüştürülmesine yönelik düzenlemesini aciliyeti olan konulardan biri olarak belirlemekle beraber, işlemleri bir kararname çıkartarak gerçekleştirmekten yana değildi. Amaçları Meclis-i Mebusan'ın açılmasını takiben kanuni bir düzenleme yaparak konuyu çözümlenmekti.⁽¹⁴⁾ Bunun için bir kanun layihası hazırlandı ve incelenmek üzere Meclis-i Vükelâya gönderildi.⁽¹⁵⁾

28 Aralık 1919 tarihinde Maarif Nazırlığı görevinin yanı sıra Evkaf Nazırlığı'na da vekâlet eden Said Bey, "Vakit" Gazetesi muhabirlerine vermiş olduğu demeçte, evkaf işlerinin Meşihat'a bağlanması girişimindeki temel amacı, vakıfların siyasi vasıflarından çok, dinî birer kurum olarak görülmelerine bağlamaktaydı. Nezaret'in müdüriyete dönüştürülmesi çabasını ise Evkaf Nazırlığı'nın üzerinde bulunan vekillik sorumluluğunu kaldırarak, yaptığı işlemlerden dolayı hesap verme zorunluluğunun azaltılması olarak değerlendirmekteydi. Böylece Evkaf Müdürleri, vakıflarla ilgili düzenlemeleri çok daha rahat gerçekleştirebileceklerdi.⁽¹⁶⁾

Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin çalışmalarından duyulan hoşnutsuzluk ve Cemaat-i İslamiye Teşkilatları'nın kurulması konusundaki baskılar, Mart 1920'de Evkaf Nezareti'nin Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçe kanununun görüşülmesi sırasında iyiden iyiye kendini hissettirdi. Meclis-i Mebusan'da Encümen Mazbata Muharriri İzmit milletvekili Ali Bey, gerek İstanbul'da gerek taşrada bulunan vakıfların günden güne harap olduğunu belirterek, İstanbul'daki çeşmelerin kurduğunu, sebillerin harap ve işlemez hâle geldiğini, imarethanelerden yalnızca iki tanesinin açık olduğunu, kütüphanelerin dağıldığını ve camilerin duvarlarının harap hâle geldiğini ileri sürdü.⁽¹⁷⁾

(12) "Zat-ı Vâlâ-yı Meşihatpenahiyle Mülâkatımız", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2948, 4 Kanun-ı sani 1336 (4 Ocak 1920), s. 2.

(13) "Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiyeye Tahvili", *Vakit*, No:782, 9 Kanun-ı sani 1336 (9 Ocak 1920), s. 2.

(14) *Y.a.g.g.*, s. 2; "Sulh Meselesi, Kabinenin Vaziyeti, Evkaf Müdüriyeti, Meclis'in İçtimarı", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2927, 10 Kanun-ı evvel 1335 (10 Aralık 1919), s. 1.

(15) Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiyeye Kalb'i Tekerrür Etti", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2930, 13 Kanun-ı evvel 1335 (13 Aralık 1919), s. 3.

(16) "Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiye'ye Tahvili", *Vakit*, No: 770, 28 Kanun-ı evvel 1335 (28 Aralık 1919), s. 1.

(17) *Meclis-i Mebusan Zabut Ceridesi*, D. 4, İç. S. 1, C. 1, Ankara, 1992, s. 416.

Sinop milletvekili Rıza Nur Bey ise vakıfların perişanlığından Evkaf Nezareti'ni sorumlu tutarak Nezaret memurlarını “abidât-ı İslamiyye üzerinde, o cevami-i şer’ife üzerinde onları kemiren birer haşerât” olarak niteledi. Nezaret’in vakıflarla ilgili hiçbir şey yapmamasına rağmen en azından hastaneleri düzene koymasının gerekliliğinin altını çizdi. Büyük hastanelerin dışında mahallelerde “ayak hastaneleri”nin açılması gerektiğini, bu hastanelerin ayak viziteleri yapıp, fakir Müslümanları tedavi etmesinin bir zorunluluk haline geldiğini ifade etti. Açılması gereken vakıf hastanelerinde kadınların hamilelik dönemlerinde onları takip edecek, sorunlarını giderecek bir bölüme yer verilmesinin de acil ihtiyaç olduğunu sözlerine ekledi.⁽¹⁸⁾

Erzincan milletvekili Halil Bey, Doğu Vilâyetleri’nde Rusların saldırılarına uğrayan yerlerdeki cami ve mescitlerin düşman tarafından yıkıldığını, mevcut bulunanların harap edilerek içlerinde eşya bırakılmadığını, bu nedenle Müslümanların namaz kılacak cami bulamadıklarını dile getirdi. Ayrıca müstahdemin maaşlarının ve tahsisatlarının ödenmediğini, medreselerin kullanılamaz durumda olduğunu, bu koşullar altında Evkaf Nezareti’nin konuyla ilgili bir girişimde bulunup bulunmayacağını sorguladı.⁽¹⁹⁾

Ardından söz alan Sivas milletvekili Rauf Bey, Halil Bey’in sözlerini destekledikten sonra Evkaf Nezareti’nin yaşanan perişan günlerde gözle görülen hiçbir şey yapmadığını belirterek Nezaret’in kabinde akıl hocası pozisyonunda bulundurulmuş bir sandalyeden ibaret olduğunu belirtti. Evkaf’ın “Nezâret” unvanının geri alınması durumunda görevini kötüye kullanması nedeni ile cezalandırılmış olacağını da sözlerine ekledi. Rauf Bey’in Evkaf Nezareti için, “Darülaceze ise bilelim ona göre hareket edelim, Darülaceze diye tahsisat verelim ve ne yaptığımızı görerek yapalım. Darülaceze değil ise ve bir Nezaret ise Nezaret olarak vazifeye davet edelim. Nezaret olarak mes’ul edemiyor, ceza veremiyorsak müdüriyet olsun yahut bir şirket olsun da Millet de hakk-ı murakabesini istimal etsin” sözleri dönemin basınında dile getirilen Nezaret’in Müdüriyet’e dönüştürülmesi yolundaki fikirlerin Meclis-i Mebusan’daki yansımalarını oluşturdu.⁽²⁰⁾

Meclis-i Mebusan görüşmeleri ile aynı tarihlerde Peyam-ı Sabah Gazetesi’ne demec veren Evkaf Nazırı Ömer Hulusi Efendi, Evkaf Nezareti’nin müdüriyete dönüştürülmesi sorununun, yaşanan sıkıntılı günlerde gündeme getirilmesinin doğru olmadığını dile getirmekte ve bu sorunun daha uzun uzadıya görüşülüp, incelenmesinin ardından bir karar verilebileceğini söylemekteydi. Ömer

⁽¹⁸⁾ Rıza Nur, kadınların hamilelik süreçlerinde ve doğumları sırasında kendileriyle yakından ilgilenecek ebelere ihtiyaç duyduklarını belirterek, en büyük problemin bu görevi hakkıyla yerine getirecek kişilerin yetişmemesi olarak açıklamıştı. Açılan Ebelik Mektebi’ne devam eden kadınların, okuma-yazma bilmeyen, cahil kadınlar olmasının yaşanan durumda önemli rol oynadığını da özellikle altını çizmişti. Konunun Evkaf Nezareti’ne havale edilmek istenmesinin en başta gelen nedeni de yaşanan bu olumsuzluklara çözüm arayışlarıydı. Bkz.: *Ya.g.z.c.*, s. 417; Yakut, *a.g.e.*, s. 57.

⁽¹⁹⁾ *Ya.g.z.c.*, s. 418; Yakut, *a.g.e.*, s. 57.

⁽²⁰⁾ *Ya.g.z.c.*, s. 418.

Hulusi Efendi, “Evkâf Nezareti demek Müslümanlığın bir müesseseyi maliyesi demektir” sözleri ile böyle bir değişimin ani bir kararla gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktaydı.⁽²¹⁾

Konuyla ilgili tartışmalar, İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgal edilmesi ve ardından Meclis-i Mebusan’ın çalışmalarına son verilmesi nedeni ile sekteye uğradı. Bütün tartışmalar dönemin basını üzerinden yürütüldü. Basında en çok gündeme getirilen konu, Evkaf idaresinin İslami bir kurum olması nedeni ile Meşihat Dairesi ile arasında sıkı bir bağı olduğuydu. Bu bağın, Evkaf Nezareti’nin Müdüriyet’e dönüştürülmesinden sonra Meşihat Dairesi’ne bağlanarak perçinleneceği, Evkaf-ı Hümâyün idaresinin bir “İslam Müessesesi-yi Milliyesi” halini alacağı belirtilmekteydi.⁽²²⁾ Burhan Cahid, “Vakit” Gazetesi’nde kaleme aldığı bir yazıda, yaşanan dönemde ne eskinin ne de bırakılan eserlerin kıymetinin bilinmediğini, ihtiyaca yönelik yeni düşüncelerin de ortaya çıkartılmadığını açıklamakta, vakıflar aracılığı ile geçmişte gerçekleştirilen camiler yapılmamış olsa insanların namazlarını hipodromda kılacaklarını, içme sularını da Kâğıthane Deresi’nden karşılayacaklarını eleştirel bir anlatımla dile getirmekteydi.⁽²³⁾

Basındaki tartışmalar sırasında evkaf teşkilatı ile ilgili dikkat çeken en önemli nokta, vakıfların kuruluş aşamasında merkezi bir yönetimleri bulunmadığı için, vakıf gelirlerinden çalışan personele herhangi bir pay ayrılmamış olması konusuydu. Eski dönemde idari personel olarak görev yapan müteveli, cabi gibi görevliler vakıflarla ilgili tahsilatı ve harcamaları düzenlemişlerdi. Nezaret’in kurulması ile yüzlerce personele vakıf gelirlerinden pay ayırmak, Nezaret’in her türlü cari giderlerini bu gelirden karşılamak ihtiyacı ortaya çıktı. Vakıf gelirlerinin bir kısmının Maliye Nezareti’ne aktarılması ile aynı kaynaktan bu Nezaret’de pay almaya başladı. Bu durum müessesât-ı hayriyenin bakım, onarım ve restorasyonuna, hatta hizmetlerin geliştirilip, devamının sağlanmasına yönelik amaçlar için ayrılmış olan harcamaların, cari giderlere aktarılmasına yol açtı. Bunun sonucunda vakıf eserleri bakımsız kaldı, hizmetleri aksadı ve küçüldü. Her türlü çözüme ve bozulmaların dışında, sadece bu durum bile vakıfların merkezi anlayışla idareleri konusunda, yeni baştan düşünülmesini gerektirecek önemli adımlar atılması ihtiyacını doğurdu.⁽²⁴⁾ Nitekim Burhan Cahid, Nezaret içindeki bu aksaklıklara yazdığı şu satırlarla dikkat çekmekteydi: “Evkâf idaresi meşgul olduğu saha itibariyle bir taraftan Meşihat’a bir taraftan da Defter-i Hâkânîye bağlanmıştır. Onu serbestçe iş görmekten men eden bu iki kuvvetli koldan başka bizzat kendisinin teşkilatı kendisini kımıldatmaktan men etmektedir. Evkaf Nezareti kendi işini başarmaktan acizdir. Çünkü üstünde o kadar ağır bir teşkilat yükü vardır ki kımıldamasına imkân yoktur.”⁽²⁵⁾

(21) “Evkâf Nazırını ile Mülâkat”, *Peyam-ı Sabah*, No: 10894, 21 Cemazi’el ahir 1338 (13 Mart 1920), s. 2.

(22) “Evkâf Nezareti’nde Islahat”, *Vakit*, No: 950, 30 Temmuz 1336 (1920), s. 2.

(23) Burhan Cahid, “Vakıflarda Islahat”, *Vakit*, No: 961, 10 Ağustos 1336 (1920), s. 2.

(24) Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s. 299.

(25) Burhan Cahid, “Vakıflarda Islahat”, *Vakit*, No: 961, 10 Ağustos 1336 (1920), s. 2.

Evkâf Teşkilâtı'nı hantallıktan kurtaracak çare ise yeni bir düzenlemenin gerçekleştirilmesi ile bağlantılandırıldı. Ülke içinde vakıflara ait malların yeniden mahallî cemaatlere verilmesinin doğru olmayacağı görüşü hâkimdi. Bu nedenle öncelikle halk içinde yeni bir teşkilatlanma gerçekleştirilecek ve bu cemaat teşkilatı sağlam, değişmez, kişisel arzular için yıkılamaz esaslara bağlandıktan sonra milletin kendi malı kendine devredilecekti. Ayrıca Evkaf'ın en fazla bağlantı içinde bulunduğu Meşihat, Defter-i Hâkânî ve Şehremaneti arasında ciddi bir anlaşma yapılması önerilmekteydi. Anlaşma, tartışmalı bir konuda dört makam arasındaki yetki paylaşımını ortaya koyabilmek için gerekliydi. Makamlar arasında yetkilerin belirlenemediği bir ortamda, başarılı çalışmaların yapılması imkânsız olarak görülmekteydi.⁽²⁶⁾

Yeni düzenleme içinde hedeflenen noktalar şunlardı: Evkaf-ı İslamiye İdaresi bütünüyle hükümet teşkilatı dışında örgütlenen dinî ve mali bir kurum olacaktı.⁽²⁷⁾ Evkaf işlerinin Meclis-i Vükelâ'dan ayrılması sonucunda, görevlendirildikleri anda siyaseten bazı zorunluluklar hissederek hatalı kararlar alan Evkaf Nazırlarının bu hatalı uygulamalarına da son verilecekti.⁽²⁸⁾ Bu kurum, hayır amaçlı müesseselerin idaresinden sorumlu olduğu için Halife'ye; cami, mescit vb. dinî kurumların nezaretinden sorumlu olduğu için Meşihat Dairesi'ne; okullar, hastaneler, işme ve kullanma sularının temizliği vb. kurumların işleyişinden sorumlu oldukları için de Maarif Nezareti ve Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlı olacaktı. Evkaf-ı İslamiye'nin idaresini oluştururken dikkat edilecek diğer bir husus, bu teşkilatın idaresinde yer alan görevlilerin yönetime doğrudan katılımlarını sağlamaktı. Bunun için de en basit yol, ülke içinde bir Cemaat-i İslamiye örgütlenmesi gerçekleştirmek ve Evkaf-ı İslamiye'nin idaresi için bir "Meclis-i Umumi" oluşturmaktı. "Meclis-i Umumi" üyeleri başta Halife olmak üzere, Meşihat Makamı, Maarif Nazırı ve Sıhhiye Müdürü tarafından görevlendirilecek; evkaf memurlarının atama ve azillerini gerçekleştirecek, evkaf bütçesini denetleyecekti. Evkaf teşkilatına başkanlık edecek kişi de yine bu meclis tarafından seçilecek, teşkilat böylece hükümet dışına alınmış olacaktı. Meclis-i Umumi üyelerinin ancak görevlerini kötüye kullanmaları durumunda azl edilebilmeleri; en az beş, altı yılı kapsayacak şekilde uzun süreli görevlendirilmeleri, seçilmelerinden sonra gerçekleştirecekleri islahat hareketlerini rahatlıkla yapabilmeleri için zorunlu görülmekteydi.⁽²⁹⁾

Konuyla ilgili incelemeler Şûra-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi'nde gerçekleştirildi. 28 Aralık 1920 tarihinde "Evkâf Nezareti'nin Emanete Tahvili Hakkındaki Kararname" kabul edildi. Bu Kararname ile Şeyhülİslam, Hilafet makamından aldığı yetki ile "Evkâf-ı İslamiye"nin vekili sayıldı. Evkaf Nezareti, vekilin görevlendirmiş

⁽²⁶⁾ Burhan Cahid, "Vakıflar, Haberler: Evkaf İşleri ve Cemaat Teşkilâtı", *Vakit*, No: 1025, 16 Teşrin-i evvel 1336 (16 Ekim 1920), s. 3.

⁽²⁷⁾ "Evkâf İdaresi", *Vakit*, No: 1053, 13 Teşrin-i sani 1336 (13 Kasım 1920), s. 1.

⁽²⁸⁾ "Evkâf ve Hükümet", *Vakit*, No: 1070, 30 Teşrin-i sani 1336 (30 Kasım 1920), s. 1.

⁽²⁹⁾ "Evkâf İdaresi", *Vakit*, No: 1053, 13 Teşrin-i sani 1336 (13 Kasım 1920), s. 1.

olduğu bir “Emin” tarafından idare edilecekti. Emin, “Meclis-i Kebir-i Evkaf” adı ile düzenlenecek olan Meclis-i Umumi'ye karşı sorumlu olacaktı. Meclis-i Kebir-i Evkaf, Cemaat-i İslamiye Teşkilatı'na bağlanacaktı. Fakat Cemaat-i İslamiye teşkilatı henüz kurulmamış olduğundan bu işlevi sekiz kişilik bir “Encümen-i Evkaf” yürütecekti. Sözü edilen Encümen; Ayan ve Şûra-yı Devlet'ten birer aza, Dar'ül-hikmet'il İslamiye'den, mütevellilerden ve Hizmet-i Evkaf Cemiyeti'nden görevlendirilen üç aza ile Makam-ı Hilafet tarafından seçilecek üç üyeden oluşacaktı. Görüşmelerin ardından son şekli verilen kanun tasarısı Sadaret Makamı'na sunuldu ama yasalaşamadı.⁽³⁰⁾

Evkâf Nezareti ile ilgili düzenleme çalışmaları ancak 1922 yılının Şubat ayında sonuçlarını verdi. Bu tarihte Cemaat-i İslamiye Teşkilatları ile ilgili hazırlanan kanun tasarısının ardından Evkaf Nezareti ile ilgili düzenlemeleri içeren yeni bir kanun tasarısı da Sadaret'e sunuldu. Tasarıya göre; vakıflarla ilgili işlerin yürütülmesi görevi Meclis-i Vükelâ içinde bulunan bir nazıra verilecekti. Ayrıca Heyet-i Ayan, Şûra-yı Devlet, Meşihat, Maarif ve mütevellilerden birer kişi ile eski eserler, hukuki işler ve iktisadi işler üzerine ihtisas yapmış birer kişi ve Meclis-i Vükelâ ile Cemaat-i İslamiye'den üçer kişinin (toplam on bir aza) katılımıyla “Meclis-i Kebir-i Evkaf” adıyla bir meclis oluşturulacaktı. Azaların memuriyet süreleri üç yıl ile sınırlanacak, üst üste üç kez mazeret bildirmeksizin toplantıya katılmayan azanın görevine son verilecekti. Meclis-i Kebir-i Evkaf'ın görevleri ise bütçenin tetkik ve kabulü ile ilgili işlemlerin yürütülmesi; vakıflara ait kanun, nizamname ve talimatnamelerin tetkik, tanzim ve tadilinin gerçekleştirilmesi; evkaf memurlarının tayini ve azli ile ilgili işlemler; taşra evkafına ait olup sorunları mahallî meclis-i umumilerce halledilemeyen problemlerin çözümlenmesi şeklinde özetlenmişti.

Meclis'in biçimsel olarak haftada bir kere toplanmasına karar verilmiş, ancak üyelerinin çoğunluğunun isteği ile toplantı sayılarının arttırılabileceği belirtilmişti. Bu toplantılarda vakıflarla ilgili hesapların, evkaf memurları ve şer'î hâkimler tarafından incelenmesine, mahallî Cemaat-i İslamiye'nin de görüşünün alınmasının ardından onaylanmasına karar verilmişti. Kanun yürürlüğe girinceye kadar mütevellilerince idare edilen vakıflar, kanunun yürürlüğe girmesinin ardından da yine mütevellileri tarafından idare edilmeye devam edecek, geliri vakfa ait olan malların kira gelirlerinin idareleri de yine mütevellileri tarafından yürütülecekti.⁽³¹⁾

Para vakıflarının tanınması işlemleri, Evkaf idaresince düzenlenecek olan kanun ve kararnamele dikkate alınarak yapılacaktı. Müteveli görevini üstlenecek kişilerin, medreselerde ya da modern okullarda şer'î ilimler ve hukuk eğitimi almış kişiler arasından seçilmeleri şartı aranacaktı. İstenilen eğitimi alanlar ya da sınav komisyonu tarafından ehliyetli sayılanlar sınava tabi tutulmayacaklardı. “Ahkâm-ı Şer'iyye Dairesi”nde kadınlara da vakıflarda çalışma hakkı tanınacaktı. Mütevelliler, vakıf

(30) “Evkâf Nezareti”, *Vakit*, No: 1096, 28 Kanun-ı evvel 1336 (28 Aralık 1920), s. 1.

(31) “Evkâf Nezareti İçin Hazırlanan Teşkilât”, *Vakit*, No: 1506, 19 Şubat 1338 (1922), s. 2.

çalışanlarının yaptıkları işlere nezaret edecek, hata ve kusuru bulunanları “Tevcih-i Cihat Komisyonu”na şikâyet edebileceklerdi.⁽³²⁾

Vakıflarla ilgili düzenleme girişimleri bu kadarla da sınırlı kalmadı. Cemaat-i İslamiye Teşkilâtı’na ait kanun tasarısının Sadaret içindeki bir komisyonda son düzenlemelerinin yapılması aşamasında hazırlanan maddeler arasına evkafı ilgili bazı hükümler de eklendi. Para vakıfları gelirlerinin vakfedilmesi şartlarına, Cemaat-i İslamiyelerin nezaret etmeleri kararlaştırıldı. Ayrıca Cemaat-i İslamiye Meclisleri’nin kendi dairelerine bağlı olan vakıfları gerek mütevellilerinden gerek evkaf memurlarından vakıf defterlerini istemek suretiyle inceleyebilmeleri hükmolundu. Bir yerin vakfedilip edilemeyeceği konusunda anlaşmazlık çıkması durumunda olayın mahkemeye sevk edilmesi esasa bağlandı. Cemaat-i İslamiye Meclisleri’nin vakıf mütevellilerinin ya da evkaf memurlarının vakfiyenâmelere uygun hareket etmediklerini tespit etmeleri durumunda ise sırası ile “Hükümet-i Mahallîye”ye ve “Vilâyet Meclis-i Umumiyesi”ne müracaat etmeleri kararlaştırıldı. Her iki kurumda da vakıf memurlarının görevlerini yerine getirmedikleri düşünüldüğünde söz konusu olayın memurların kanunen bağlı oldukları makamlara iletilmesi koşulu getirildi.⁽³³⁾

Eksikleri giderilen ve kanunlaşması için beklenen Evkaf Teşkilâtı’na ait kanun tasarısı saltanatın kaldırılıp, Osmanlı Devleti’nin sona ermesi nedeni ile yürürlüğe konulamadı. Vakıflarla ilgili problemler Cumhuriyet Türkiye’sine intikal eden önemli sorunlar arasında yer aldı.

SONUÇ

Mütareke yıllarında Sultan Vahideddin’in izlemiş olduğu mutlakiyetçi yönetim anlayışı, peşi sıra İslamiyet’in toplumsal ve idari anlamda ülke içinde yeniden hâkim kılınmaya çalışıldığı bir süreci de beraberinde getirdi. Bu sürecin bir parçası olarak Müslüman halkın örgütlenmesini sağlayacak Cemaat-i İslamiye teşkilatlarının yapılanmasına hız verildi. Yeni teşkilat, dinî yapısı nedeni ile Meşihat Dairesi’nin gözetim ve denetimi altında olacaktı. Evkaf işleri de ekonomik kaynak sağlamak amacı ile dolaylı bir şekilde Cemaat-i İslamiyelerin idaresine bırakılacaktı.

Evkâf-ı Hümayun Nezareti’nin yeni bir teşkilat çatısı altında düzenlenmesi girişimleri böyle bir sürecin sonucunda ortaya çıktı. Gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemelerde Nezaret’in bir müdüriyete dönüştürülerek Meşihat Makamı’na bağlanması öngörülmekteydi. Böyle bir değişiklik ile amaçlanan diğer bir nokta, Evkaf Nazırı’nın üzerinde bulunan vekillik sorumluluğunun ve nezaret üzerinde bulunan teşkilat yükünün kaldırılarak yapılan işlerden dolayı hesap verme zorunluluğunun azaltılmasıydı. Nazırlıktan müdüriyete dönüşen kurum siyasetten uzaklaşacaktı. Böylece vakıflarla ilgili düzenlemelerin çok daha rahat gerçekleştirilebileceği düşünülmekteydi.

⁽³²⁾ *Ya.g.g.*, s. 2.

⁽³³⁾ “Cemaat-i İslamiye Teşkilâtı”, *Vakit*, No: 1524, 9 Mart 1338 (1922), s. 2.

1922 yılında Cemaat-i İslamiye teşkilatları ile ilgili hazırlanan kanun tasarısının ardından Evkaf Nezareti ile ilgili de yeni bir kanun tasarısı düzenlendi. Bu tasarı vakıflarla ilgili işlerin yürütülmesi görevini baştan düşünülenin aksine yine Meclis-i Vükelâ içinde bulunan bir nazıra bırakılmaktaydı. Nazıra yardımcı olmak amacı ile “Meclis-i Kebir-i Evkaf” adı ile yeni bir meclisin oluşturulması da hükmolundu. Meclis'in görevleri, bütçenin tetkik ve kabulü ile ilgili işlemlerin yürütülmesi; vakıflara ait kanun, nizamname ve talimatnamelerin tetkik, tanzim ve tadilinin gerçekleştirilmesi; evkaf memurlarının tayini ve azli ile ilgili işlemler; taşra evkafına ait olup sorunları mahallî meclis-i umumilerce halledilemeyen problemlerin çözümlenmesi olarak belirlenmişti.

Rejimi ayakta tutmak için harcanan bütün çabalara rağmen Evkaf Teşkilâtı'na ait kanun tasarısı Osmanlı Devleti'nin sona ermesi nedeni ile yürürlüğe konulamadı. Vakıflarla ilgili bütün sorunlar Cumhuriyet Türkiye'sine miras kaldı.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, İstanbul, 2010.
- Burhan Cahid, “Vakıflarda Islahat”, *Vakit*, No: 961, 10 Ağustos 1336 (1920), s. 2.
- Burhan Cahid, “Vakıflar, Haberler: Evkaf İşleri ve Cemaat Teşkilâtı”, *Vakit*, No: 1025, 16 Teşrin-i evvel 1336 (16 Ekim 1920), s. 3.
- “Cemaat-i İslamiye Teşkilâtı”, *Vakit*, No: 1524, 9 Mart 1338 (1922), s. 2.
- “Evkâf İdaresi”, *Vakit*, No: 1053, 13 Teşrin-i sani 1336 (13 Kasım 1920), s. 1.
- “Evkâf İşleri”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2889, 2 Teşrin-i sani 1335 (1919), s. 2.
- “Evkâf Nazırı ile Mülâkat”, *Vakit*, No:588, 16 Haziran 1335 (1919), s. 2.
- “Evkâf Nazırı ile Mülâkat”, *Peyam-ı Sabah*, No: 10894, 21 Cemazi'el ahir 1338 (13 Mart 1920), s. 2.
- “Evkâf Nezareti”, *Vakit*, No: 1096, 28 Kanun-ı evvel 1336 (28 Aralık 1920), s. 1.
- “Evkâf Nezareti İçin Hazırlanan Teşkilât”, *Vakit*, No: 1506, 19 Şubat 1338 (1922), s. 2.
- “Evkâf Nezareti'nde Islahat”, *Vakit*, No: 950, 30 Temmuz 1336 (1920), s. 2.
- “Evkâf Nezareti'ndeki Suistimaller”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2757, 16 Haziran 1335 (1919), s. 2.
- Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiyyeye Kalb'i Tekerrür Etti”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2930, 13 Kanun-ı evvel 1335 (13 Aralık 1919), s. 3.
- “Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiyye'ye Tahvili”, *Vakit*, No: 770, 28 Kanun-ı evvel 1335 (28 Aralık 1919), s. 1.

“Evkâf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiyyeye Tahvili”, *Vakit*, No:782, 9 Kanun-ı sani 1336 (9 Ocak 1920), s. 2.

“Evkâf ve Hükümet”, *Vakit*, No: 1070, 30 Teşrin-i sani 1336 (30 Kasım 1920), s. 1.

Koloğlu, Orhan, *1918 Aydınlarımızın Bunalım Yılı. Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul, 2000.

Köprülü, M. Fuat, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemniyeti”, *Vakıflar Dergisi*, C. 1, S. 1-2, 1938, s. 1-6.

Köprülü, M. Fuat, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, C. 2, 1942, s. 1-36.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, İç. S. 1, C. 1, Ankara, 1992.

Öztürk, Nafiz, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Öztürk, Nafiz, “Evkâf-ı Hümâyün Nezareti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995.

Öztürk, Nafiz, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995.

“Sulh Meselesi, Kabinenin Vaziyeti, Evkaf Müdüriyeti, Meclis'in İçtimai”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2927, 10 Kanun-ı evvel 1335 (10 Aralık 1919), s. 1.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul, 1998

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, *Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul, 2002.

Yakut, Esra, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)*, İstanbul, 2020.

“Zat-ı Vâlâ-yı Meşihatpenahiyle Mülâkatımız”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2948, 4 Kanun-ı sani 1336 (4 Ocak 1920), s. 2.

NİZAMİYE MAHKEMELERİ'NİN KAYNAKLARINA DAİR BAZI NOTLAR

Sedat BİNGÖL*

Özet

Tarih bilimi açısından tarihsel olayların, süreklilikler ve kırılma noktalarının saptanması önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş bir dönüm noktasıdır. Ancak bu geçişte -tarihsel süreklilik açısından- Osmanlı geleneğinin sürekliliğini de görmemezlikten gelemeyiz. Bildirimizde 2 noktaya dikkat çekerek araştırmacıların çalışmalarını bu yönlere teksif etmeleri ve hukuk tarihimiz açısından bu eksikliklerin giderilmesi amaçlanmaktadır

Bunlardan ilki resmî vilayet gazeteleri özellikle Cumhuriyet Dönemi için hukuk kaynağı olarak, tarihsel bir sürekliliğin, güzel bir yansımasıdır. Osmanlı Hukuk nizamı ve geleneklerinin de büyük oranda Cumhuriyete intikal ettiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan, en azından Cumhuriyetin ilk 10 yılı için Osmanlı hukuk geleneğinin bir yansıması olarak, resmî vilayet gazeteleri tıpkı önceki dönem gibi faaliyetlerine devam etmiştir. Bu durum Hukuk Tarihi çalışmaları için büyük bir şans olmuştur. Cumhuriyet döneminin yaklaşık ilk on yılını içeren bu kaynak grubuna değineceğiz.

Hukuk tarihimiz bakımından, gözden çoğu kez kaçan, bu kaynak grubunun değerini ortaya koyabilmek için Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreç boyunca, adli yapının ve mahkemelerin uğradığı yapısal ve işlevsel değişimleri kısaca gözden geçirmek öncelikli bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MAHKEMELER

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimata kadar yargılama işleri(Kaza), başında kadı ismini alan tek hâkimli bir mahkeme olan, şer'î mahkemelerce yürütülmüştür. Bu klasik yapı Tanzimat sonrası radikal değişimlere uğradı

Osmanlı Devleti için Tanzimat Fermanı yepyeni kurucu bir merhale ve başlangıç noktasıdır. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başta merkez örgütü olmak üzere,

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sbingol@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2016-2819>.

bütün Osmanlı kurumları büyük bir değişim süreci yaşadılar. Hemen her alanda görülen reform hareketleri, Osmanlı adli yapısını da içermekteydi. Bu çerçevede Şer'î Mahkemelerin yanı başında ve ondan farklı bir yapıda kurulan Nizamiye Mahkemeleri ile karşılaşırız. Adli alandaki bu dönüşüm hareketi, cumhuriyet dönemine de taşınarak oradan günümüze kadar ulaştı. Kısaca yeni mahkemeler sisteminin kurumsal yapısını, Cumhuriyet'in ilk on yılını da kapsayacak şekilde, kısaca ele alacağız.

Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu

Tanzimat döneminde öncelikli olarak her alanda tebaanın eşitliği sağlanmak esas alınmıştı. Özellikle Tanzimat boyunca yürütülen kanunlaştırma hareketleri de bu amacı gözetirken, Amaç laik ve ortak bir hukuk sistemi kurmaktı.

Bu amaca yönelik olarak, 1840'ta neşredilen Ceza Kanunnâmesi ile başlayan Tanzimat devri "kanunlaştırma"ları Cumhuriyet dönemine kadar uzanmıştır. Ancak adli alanda karşılaşılan en önemli sorun tüm tebaanın eşit muamele göreceği, genel nitelikteki "yeni kanunları" uygulayabilecek mahkemelerin yokluğu idi. Mevcut tek mahkeme tipi Şer'î Mahkeme'ydi. Ancak Şer'î Mahkemeler ontolojik olarak laik ve ortak bir hukuk mevzuatın İmparatorluğun anasına uygulaması beklenemezdi. Bu nedenle yeni bir kazaî oluşuma gidilmiştir. 1864 yılına kadar ceza hukuku kapsamındaki davalara bakma yetkisi, önce "Muhassılık Meclisleri"ne verildi. 1854'ten itibaren ise, Memleket Meclisleri'nin bir alt birimi olarak kurulan ve sonradan ayrışan, salt yargılama işlevini yüklenen Meclis-i Tahkik'lere geçti.⁽¹⁾

Islahat Fermânı'nda hukuk davalarının da, eyalet ve elviye karma meclislerinde ele alınmasını istemekteydi. Ancak 1860'lara kadar yine hukuk davaları, karma (muhtelit) mahkemelerce ele alınamadı. 1864'te Tuna Vilayeti'nin kuruluşuyla, imparatorlukta yeni bir vilayet düzenine gidildi. Böylece Islahat Fermânı'nda yer alan, hukuk davalarının da karma(muhtelit) mahkemelere intikali mümkün oldu.

Yeni mülki yapılanma tüm ülkede 1867'de yürürlüğe sokuldu.⁽²⁾ İmparatorluğun mülki taksimatı vilayet, sancak, kaza, köy olmak üzere dörde ayrılmıştı. Yeni mülki düzene paralel şekilde, Nizâmiye Mahkemeleri de yeni isimler altında vilayetlerde kurulmuş oldu.

1879 Sonrası Nizami Mahkemeler

19 Mayıs 1879'da "Mahâkim-i Nizâmiyenin Teşkilât Kanunu" neşredilerek, adli yapı baştan başa değiştirildi.⁽³⁾ Kısaca belirtirsek her kazada bir Bidayet Mahkemesi

(1) Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2004, s. 76-86

(2) İ. Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul, 1985, s. 61

(3) Kanunun tam metni için bkz. *Düster*, Tertib I, c. IV, 1299, s. 235-256

olup, bir reis ve iki azadan oluşuyordu.(14. madde) Azaların birisi başkitabet vazifesi görürken, diğeri cinayetlerde ilk tahkikatları ve istintakları yaparak, bir layihayı mahkemeye takdim edecekti.

Merkez Liva'daki Bidayet Mahkemesi bir reis iki azadan başka, iki de aza mülazımı olacaktı. Gerektiğinde azalara yardım edecek ve mahkeme reisinin emri üzerine gerektiğinde azaların vazifelerini de yapacaktı. (26. madde)

Liva Bidayet Mahkemeleri iki şubeye ayrılarak, her dâirede birer aza ve birer aza mülazımı bulunacaktı (27. madde).

Vilayet merkezi olan her kazada bir İstinaf Mahkemesi kurulurken bir reis ve dört azadan oluşup, azanın ikisi muvazzaf ikisi ise seçimle gelerek, fahri olarak görev yapacaklardı. Bidayet ve İstinaf Mahkemesi muvazzaf azalığı için Adliye Nezâreti'nde imtihana girme şartı getirilmişti. (4) Savcılık kurumu da kurulmuştu. (5)

II. Meşrutiyet Sonrası

II. Meşrutiyet devri sonrasında Cumhuriyete kadar uzanan dönem boyunca, mahkemelerin yapısı yine değiştirildi. (20 Cemaziyevvel 1331) 27 Nisan 1913'te neşredilen "Sulh Hâkimleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat"⁽⁶⁾ ile kazalarda (bidayet mahkemeleri kaldırılıp), nahiyeye ve kuralarda meclisler ve toplu hâkim usulü terk edilirken, tek hâkimli Sulh hâkimlikleri kurulmuştur.⁽⁷⁾

Liva ve vilayet merkezlerindeki, Bidayet Mahkemelerinde de tek hâkim usulüne geçilerek Takvim-i Vekâyi'de neşredilen 6 Ekim 1913 tarihli Nizâmname ile Edirne'de ilk uygulama yapıldı.⁽⁸⁾ Buna göre yeni yapı şöyledir;

Edirne Vilayetindeki her livâda ve vilayet merkezinde, Bidayet Mahkemeleri olup, bunlar dışında birer de İstinaf Mahkemesi bulunacaktı. (m.1) Her Bidayet Mahkemesi'nin bir hakimi ve hakimin yokluğu halinde yetkili kıldığı konularda hükmedebilecek bir muavini bulunacaktı. (m. 2)

(4) S Bingöl, "Eskişehir Tarihinin Yazımında Mahkeme Kayıtları ve Değeri", *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu*, Eskişehir, 2004, s. 86-87

(5) Geniş bilgi için bkz. C. Üçok, "Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye'de Kuruluşu", *S.Ş. Ansayın Hatırasına Armağan*, A.Ü. Hukuk Fak.Yay., Ankara, 1964, s. 35-48

(6) Kanun için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 20 Cemaziyevvel 1331, No 1444

(7) Kanununun 2. maddesinde Sulh Hakimi olmak için Darü'l-fünûn Hukuk Şubesi'nden veya Mekteb-i Kuzâttan mezun olma ve bunun yanı sıra en az 2 sene hakimlik ve müddeimumi muavinliği (savcı yardımcılığı) yapma şartı getiriyordu. Ancak anılan okullardan a'lâ derecede mezun olupta, en az 3 sene müstantiklik, İstinaf ve Bidayet mahkemelerinde başkatiplik yapma veya 3 sene dava vekilliği edenler, son olarak da şahadetnameye sahip olmamakla beraber Başkatiplik, müstantiklik gibi görevlerde en az 4 sene bulunanların Adliye Nezaretince sözkonusu okulların programlarına uygun yapılacak imtihanında, a'lâ derecesinde şahadetname almağa hak kazananların atanacağı belirtilmekteydi. Sulh hakimliğinin hukuk ve ceza davalarında yetkileri için bkz. 3. ve 8. maddeler.

(8) *Takvim-i Vekayi*, 5 Zilkade 1331, No. 1602

İstinâf Mahkemeleri ise bir reis ile 2 azadan oluşup , İstinâf Mahkemesi'nin maiyetinde aza mülazımları ve bir başkatip gerektiğinde azalık yapabilecekti. (m. 3) Cinayete dair davalarda İstinâf Mahkemesi bir reis ile 4 azadan kuruluyordu. (m. 4)

Her bidayet ve istinâf mahkemesinde birer müddeiumumi (savcı)ile gerektiği kadar muavini(savcı yardımcısı) bulunacaktı (m. 5)

Kısa süre sonra 10 Mart 1914'te neşredilen kanunla Edirne'deki uygulama, tüm ülkeye yaygınlaştırıldı.⁽⁹⁾ Böylece Nizamiye Mahkemeleri'nin kuruluşundan itibaren uygulanan toplu hakim sisteminden vazgeçildi. Ancak 1924 yılında Asliye Mahkemeleri için toplu hakim sisteminin yine yürürlüğe girdiğini görüyoruz.

Bilindiği gibi TBMM 8 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 469 sayılı kanunla, bir yandan şer'î mahkemeler lağv edilirken, bir yandan da adli sistem değişmiştir.⁽¹⁰⁾ Türkiye Cumhuriyeti'nde ise ilk derece (Bidayet) mahkemesi olarak, üç mahkeme kurulmaktaydı. Kanuna göre mahkemeler, önce yetki derecesi özel kanunla belirlenmiş olan sulh mahkemeleri, ikinci olarak bu kanunla kurulan 1 reis ile 2 azadan oluşan Asliye mahkemeleri, 3. olarak ağır ceza niteliğindeki suçlar için 1 reis ve 4 azadan oluşan cinayet mahkemeleri (Mahâkim-i Cinâiyye) ve bunların üzerinde ise sadece Mahkeme-i Temyiz bulunacaktı. Mahkeme-i Temyiz (Yargıtay) 2. derece mahkemesi olarak kalmaktaydı. Çünkü kanunun 9. maddesiyle, istinâf mahkemeleri de lağvedilmişti. Böylece neredeyse Tanzimat Dönemi'nin başlarından itibaren Bidayet, İstinâf, Temyiz olarak 3 dereceli yargı sistemi⁽¹¹⁾ ortadan kaldırılıp, yakın zamanlara kadar süren 2 dereceli adli yapının temeli de kurulmuş oldu.

GAZETELER ve HUKUKİ METİNLER

Basın düzleminde nizamiye mahkemelerinin kaynaklarını kısaca sıralarsak, ilkin zikretmemiz gereken kaynak "Ceride-i Mâhakim" Gazetesi'dir.⁽¹²⁾ Gerek Nizamiye Mahkemeleri ve gerekse Ticaret Mahkemeleri'nin bidayeten verdikleri kararlar ile üst mahkemelerce incelenerek verilen, istinâf veya temyiz kararlarını ihtiva eden tek kaynağımız Ceride-i Mahâkim Gazetesi'dir. Ceride-i Mahâkim adli tarihimizde son karar mercisi olarak, Temyiz niteliğinde dava kararlarını yayınlamasıyla büyük önem taşıyan bir kaynak durumundadır.

⁽⁹⁾ *Takvim-i Vekayi*, 13 Rebiülahir 1332, No 1753

⁽¹⁰⁾ *Düstur*, III. Tertip, cilt 5, 1931, s. 794-796

⁽¹¹⁾ Tanzimat sonrası adli teşkilata dair geniş bilgi için bkz. Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı*

⁽¹²⁾ (10 M. 1290) 9 Mart 1873'de bir İrâde-i Seniyye ile "Ceride-i Mahâkim" (23 S.1290) 21 Nisan 1873 tarihinden itibaren yayın hayatına başlamıştı. Her sayı 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. 6 Ekim 1901'den sonra, ismi "Ceride-i Mahâkim-i Adliyye"ye çevrilmiş, süreç içerisinde yine yayın periyodu ve isminde değişiklikler yapılarak "Ceride-i Adliyye" adıyla 1928'e kadar varlığını sürdürmüştür. S. Bingöl "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri*, c. 20, sayı 1, 2005, s. 22-23

İkinci örnek olarak yerel düzeyde olmakla beraber, daha üst seviyedeki (Liva ve vilayet düzeyinde) mahkeme kararlarını ihtiva eden “Vakâ-yi Zaptiyye Gazetesi” ydi. 27 Mayıs 1869 (15 Safer 1286) Perşembe günü ilk sayısı yayın hayatına atılan Vakâ-yi Zaptiyye Gazetesi'nin, “Zaptiyye Müteallik Cerîde-i Resmîye” ibareleriyle resmî niteliği, her sayıda başlıkta gösterilerek, vurgulanmaktaydı.⁽¹³⁾ 21 Nisan 1873 tarihinden itibaren yayınlanan, Cerîde-i Mahâkim'den dört yıl önce yayın hayatına başladığı göz önüne alındığında Vakâ-yi Zaptiyye'nin hukuk tarihi bakımından değeri daha da belirginleşmektedir.

1864 tarihinde Tuna Vilayeti sistemi, 1867'de bütün ülkeye yaygınlaştırılınca, vilayet matbaalarının kuruldu. Tuna Vilayet matbaasının ardından sırasıyla Bursa'da, Erzurum'da, Sivas'ta, Trabzon'da, Konya'da, Adana'da, Kastamonu'da, Diyarbakır'da, Ankara'da, Elazığ'da, Van'da ve Bitlis'te vilayet matbaaları kurulmuştur. Bu matbaalarda salnemeler, nevsaller vb yayınlar dışında “resmî vilayet gazete”leri de yayınlanmıştır.⁽¹⁴⁾

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise yerel düzeydeki hukuki kaynakların bulunması sıkıntısının artarak devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak yerel düzeydeki davaları göstermesi bakımından vilayet gazetelerinin bu ihtiyacımızı, Tanzimat geleneğinin bir devamı olarak, kısmen karşılamaktadır. Büyük bir şans olarak, resmî vilayet gazeteleri Cumhuriyetin yaklaşık ilk 10 yılını kapsayacak şekilde yerel dava kayıtlarını veya hukuki bilgilerini de neşretmiştir. Örneğin Denizli, 1924 yılında bağımsız bir il (vilayet) olduktan sonra vilayet resmî gazetesi “Denizli” adıyla kuruldu. İlk olarak vilayet matbaasında 1923 yılında her hafta Perşembe günleri olmak üzere 4 sayfa olarak yayın hayatına başlamıştır.⁽¹⁵⁾ Gazetede her düzeyde hukuki karar ve ilan yer alacaktır Mesela 1 Ocak 1925'de “Çal kazası Mahkeme-i Asliyesi Sulh Hukuk Kısmı” başlığıyla,

“Çal kazasının Kavak karyesinden Kara hasan Kerimesi Elifenin aynı karyeden davalı Kara İbrahim oğlu Hasan Ali aleyhine Çal Sulh Hukuk Mahkemesi'ne açtığı nafaka takdirine dair davada, ilgilinin ikametgahının bilinmemesi nedeniyle davet varakasının ulaştırılmaması nedniyle müddenin talebiyle ilan tebligatına mahkemece karar verildiğinden 24 Kanunisani 340 tarihi Cumartesi saat 5 de mahkemede bizzat gelediği yahud vekil göndermediği takdirde hakkında muamele-i gıyabiye ifa olunacağı ve davetiyenin

⁽¹³⁾ Sedat Bingöl, “Vakâ-yi Zaptiyye Gazetesi ve İstanbul Mahkemeleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, yıl 6, sayı 11, 2007

⁽¹⁴⁾ Nesimi Yazıcı, “Sırrı Paşa ve Vilayet Gazeteleri”, *AÜİFD*, c. 36, 1997. s. 224; Yavuz Haykır-Handan Haykır, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış”, *The Journal of Academic Social Science*, yıl 5, sayı: 56, Ekim 2017, s. 310-311

⁽¹⁵⁾ Süleyman Altıparmak, *Cumhuriyet Dönemi Denizli'nin Sosyal Tarihi (1923-1950)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi YL. Tezi, 2008, s. 142

bir nüshasının mahkeme divanhanesine asılacağı usul- muhakemat-ı hukukiyenin 26. Maddesi hükmüne tevfikân ilan olunur.”⁽¹⁶⁾

ya da 22 Ocak 1925'te “Denizli Mahkeme-i Asliye Sulh Hukuk Dairesi” başlığıyla,

“Denizli'nin barutçular kariyesinden Koca Halil oğlu kerimesi Meryemin çalıklan kariyesinden Hacı Ramazan oğullarından Mustafa oğlu Ali aleyhine ikame eylediği feshi nikah davası üzerine müddeialeyhin ikametgahının mechuliyeti hesabıyla...”⁽¹⁷⁾ gıyabi yargılama yapılacağına dair tebligat yerine geçecek ilan yayınlanmıştır.

gibi kararlar yanında çeşitli sayılarda mehil kararnameleri, Denizli İstinaf Mahkemesi, Denizli Mahkeme-i Asliye-i Hukuk Dairesi, Denizli Sulh Hukuk Mahkemesi ya da Çal Mahkeme-i Asliyesi Sulh Hukuk kısmı, Çivril Mahkeme-i Asliye Riyaseti, Beklan Hukuk Hakimliği gibi ilçe mahkemelerinin kararları, tebligatları yanında Denizli İcra Dairesi veya Tavas, Çal, Çivril vb. ilçelerin icra dairesi kararlarını⁽¹⁸⁾ yayınladığı gibi vilayet veya ilçe düzeyinde memurların yargılanıp-yargılanmamalarına dair “Memurun-i Muhakemat Encümeni” kararları⁽¹⁹⁾ da yer almıştır.

Aynı şekilde 1921'de yayınlanmaya başlayan bir başka resmî vilayet gazetesi Amasya'dır. Ondan da bir karar göstereyim

“Amasya Mahkeme-i Asliye Hukuk Dairesi

Amasya Hatuniye mahallesinden Salih zevcesi Huriye ile Amasyanın Yenice karyesinden Çeltik oğullarından Mehmed Salih aleyhine ikame eylediği Fesh-i Nikah davasına mütedair... merkurumun hayat ve mematı meçhul bulunmasına binaen mezburenin talebiyle usul-i hukukiyenin 26. Maddesine tevfikân ilamen tebligat ifasına karar verilmiş ve yevm-i muhakeme 2 kanun-ı evvel 341 Çarşamba gününe talik kılınmış olduğundan müdde-i aleyh yevm-i mezkurda Amasya Mahkemesine hiçbir suretle isbat-ı vücud etmediği takdirde hakkındaki muhakemenin gıyaben rüyet olunacağı tebliğ makamına kaim olmak üzere ilan olunur”⁽²⁰⁾ denmekteydi.

Bunlar dışında hemen ilk ağızda sayacağımız yine 1921'de kurulan Çorum'un aynı isimli “Resmî Gazetesi Çarşamba günleri yayınlanırken,⁽²¹⁾ yine ilk sayısını 28

⁽¹⁶⁾ *Denizli Gazetesi*, 1 Kanunisani 1341, sayı 77

⁽¹⁷⁾ *Denizli Gazetesi*, 22 Kanunisani 1341, sayı 80

⁽¹⁸⁾ *Denizli Gazetesi*, 19 Mart 1341(1925) sayı 88, 26 Mart 1341 (1925) sayı 89, 30 Nisan 1341(1925) sayı 94, 7 Mayıs 1341(1925) sayı 95

⁽¹⁹⁾ *Denizli Gazetesi*, 25 Kanunuevvel 1340, sayı 76; 2 Şubat 1343 (1928) sayı 239; 23 Ağustos 1344 (1928), sayı 26.

⁽²⁰⁾ Bazı örnek kararlar için bkz. *Amasya Gazetesi*, (4 Teşrin-i Sani 341) 4 Kasım 1925, sayı 180

⁽²¹⁾ Bazı örnek kararlara için bkz. *Çorum Gazetesi*, (15 Ağustos 1339) 15 Ağustos 1923, sayı 120

aralık 1922'de yayınlanmaya başlayan ve vilayetin resmî gazetesi olan "İstanbul" Cuma günleri hariç her gün yayınlanıyordu.⁽²²⁾

Bunlara ilave olarak (1341) 1925 yılında kurulan "Kırşehir" isimli vilayetin resmî gazetesi⁽²³⁾ dışında, Perşembe günleri yayınlanacak olan Kocaeli vilayetinin resmî gazetesi "Kocaeli" 1333 (1918) kurulmuştu. Tekirdağ, Çankırı, Giresun vb. yeni vilayetler dışında 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve yayın hayatları cumhuriyetin ilk yıllarında da devam gazeteler vardı. Mesela Konya'da çıkarılan ve ismi Konya⁽²⁴⁾, Erzurumda "Envar-ı Şarkıye"⁽²⁵⁾ gibi gazetelerde aynı şekilde mahkemelerden gelen gerek kararları ve gerekse diğer adli belgeleri yayınlamaktaydılar.

Ancak bu resmî vilayet gazeteleri Cumhuriyet sonrası ortalama 10 yıl kadar devam etmekle beraber özellikle vilayet matbaalarının çeşitli sebeplerle elden çıkarılmaları veya kapatılmaları üzerine sona erdiklerini görüyoruz. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1869'dan 1931 yılına kadar, resmî vilayet gazetesi olarak yayımlanan Diyarbekir, 1931'de, özel şahıslara devredildi.⁽²⁶⁾ 1934 yılına kadar vilayet matbaasında resmî olarak basılan Elaziz Gazetesi'nin de 1934 yılının ortalarına kadar yayın hayatına devam ettiğini görmekteyiz.⁽²⁷⁾ Konya Vilayet Matbaasının 1933'de vilayetin elinden çıkmasıyla gazetenin sona ermiş olduğu anlaşılıyor.⁽²⁸⁾ Bu vilayet gazetelerinin bazılarının yayını, resmî niteliklerini kaybettikten sonra özel girişim tarafından sürdürülmüştür.⁽²⁹⁾

Resmî vilayet gazeteleri, kapatılmaları veya aynı isimle devam edenler olsa bile, resmî niteliklerinden dolayı taşıdıkları özel bir hususiyeti kaybetmişlerdir. Bunlarda yer alan özellikle birer hukuk ceridesi olma özelliği nerdeyse ortadan kalkmıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet Dönemi'nin yerel mahkeme kararları için elimizde kalan tek kaynak da ne yazık ki kurumuştur.

NİZAMİYE MAHKEMELERİ'NİN ORJİNAL KAYITLARI

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluştan Tanzimata kadar olan süreç boyunca tüm hukuki davalar Şer'i Mahkemelerce görülmüştür. Kadılar bu yargı

⁽²²⁾ Bazı örnek kararlar için bkz. *İstanbul Gazetesi*, (12 Cemaziyevvel 1341) 31 Aralık 1922, sayı 3

⁽²³⁾ Bazı örnek kararlar için bkz. *Kırşehir Gazetesi*, (23 Temmuz 341) 23 Temmuz 1925, sayı 23

⁽²⁴⁾ Bazı örnek kararlar için bkz. *Konya Gazetesi*, (30 Teşrinisani 1927) 30 Kasım 1927, sayı 134

⁽²⁵⁾ Bazı örnek kararlar için bkz. *Envar-ı Şarkıye*, 8 Ağustos 1927, sayı 7

⁽²⁶⁾ Talip Atalay, "Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbekir Vilayet Gazetesi" *AÜİFD*, XLVIII (2007), sayı I, s. 140

⁽²⁷⁾ Yavuz Haykır, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vilayet Basımına Bir Örnek: Ma'mûrâtü'l-Aziz Vilayet Gazetesi (1883-1934)", *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, yıl 4, sayı 16, Kasım 2017, s. 185

⁽²⁸⁾ Mehmet Akyüz, *Konya Vilayet Gazetesi*, Selçuk Üniversitesi YL. Tezi, Konya, 2009, s.35; Caner Arabacı, "Vilayet Matbaaları ve Konya Vilayet Matbaası", *Selçuk İletişim*, c.2, sayı 2, 2002, s. 117

⁽²⁹⁾ Mustafa Şeker, "Yerel Gazeteler ve Resmî İlan", *Selçuk İletişim*, cilt 4, sayı 1, 2005, s. 103

yetkilerini kullanırken mahkeme kararlarını da içeren ve adına genel olarak Şer'iyye Sicilleri denilen defterleri özenle tutmuş ve korumuşlardı. Bu bakımdan bugün elimizde onbinlerle ifade edebileceğimiz yerel mahkeme kararlarını içeren Şer'iyye Sicilleri bulunmaktadır.⁽³⁰⁾ Ancak bu şanslı durumu, Tanzimat sonrası oluşturulan Nizamiye Mahkemeleri'nin kayıtlarının (defterleri) bakımından söyleyemiyoruz. Birçoğunun akıbetini hâlen ne yazık ki bilmiyoruz.

Ancak Nizamiye mahkemelerinin yerel düzeydeki doğrudan mahkeme kayıtları konusunda birkaç istisnai örnek bulunmuştur. Bunlardan ilki, Nizamiye mahkemelerinin yerel düzeydeki mahkeme kayıtlarını aynen gösterir, nadir bir örnek olarak, Hırsova Kaza Deâvî Meclisi'ne ait müstakil bir karar defteri, tarafımdan bulunarak yayınlamıştır.⁽³¹⁾

Tıpkı Hırsova Kaza Deâvî Meclisi'ne ait müstakil tutanak defterinin bir benzeri ise kısa süre önce bulunmuştur. Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı İzmit Sancağı'ndaki Kandıra Kazası'nın 1870-1871 yıllarına ait mahkeme kayıtlarını içeren "Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları".⁽³²⁾ İsmet Sarıbal tarafından yayınlamıştır.

Öte yandan yukarıda da belirttiğimiz üzere sayıları on binleri aşan Şer'iyye sicilleri arasına karışan pek çok Nizamiye Mahkemesi kaydı bulunmaktadır. Buna dair bir örnek olarak Eskişehir Şer'iyye Sicilleri olarak kaydedilen bazı defterlerin, aslında Nizamiye mahkemelerinin dava kararlarını içerdiğini göstermiştik. "Eskişehir Tarihinin Yazımında Mahkeme Kayıtları ve Değeri"⁽³³⁾ başlıklı yazımızda, bu defterler ayrıntılı olarak incelenmiş ve hukuk tarihimiz bakımından kaynak değerleri gösterilmişti.

2004 yılında yaptığımız bu yayına rağmen bazı araştırmacıların kadı sicillerinin nasıl tutulacağını gösteren Sakk Mecmuaları'nı⁽³⁴⁾ bilmemeleri ya da Kadı Defterleri'nin içerikleri ve Diplomatika açısından kaydedilme usullerine yabancı oluşları, yine Nizamiye Mahkemeleri hakkında bilgi sahibi olmamaları, her iki mahkeme kayıtlarını karıştırmalarına sebep olmuştur.

Oysa ki bu iki mahkeme türünün kayıtlarının tutulma usulleri (diplomatika) açısından birbirlerinden nasıl ayrıştığını teferruatıyla inceleyen oldukça faydalı bir makale⁽³⁵⁾ Muhammed Ceyhan tarafından kaleme alındığı gibi ayrıca Hüseyin

⁽³⁰⁾ M. Birol Ülker-Bilgin Aydın, "Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 16, 2004, s. 202

⁽³¹⁾ Sedat Bingöl, *Hırsova Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları*, Anadolu Üniv. Yayını, Eskişehir, 2002

⁽³²⁾ İsmet Sarıbal, *Osmanlı Hukuk Tarihinden Bir Kesit, (Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019

⁽³³⁾ S Bingöl, "Eskişehir Tarihinin Yazımında..."

⁽³⁴⁾ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005

⁽³⁵⁾ Nizamiye Mahkemelerinin ve Cumhuriyet döneminde de kapsayacak şekilde Diplomatika usulleri bakımından farklılıkları bulunmaktadır. Bu defter örneklerinde defterin hemen baş kısmında

Muşmal-İrem Gürbüz'de 2017'de Beyşehir Mahkemesi'ne dair kaleme aldıkları makalede böyle bir ayırmamanın gerektiğine dikkat çekmişlerdi.⁽³⁶⁾ Ancak tüm bu çalışmalara rağmen şaşılacak bir surette hâlen mahkeme kayıtlarının karıştırılması süreci devam etmektedir. Birazdan bu hatalı değerlendirmelere bazı örnekler vererek, kaynakların yeniden bir tasnif ve değerlendirme süreci başlangıcına katkı yapmayı umuyoruz.

Söz konusu hatalı değerlendirmelere dair birkaç örnek verirken öncelikle üniversitelerimizde yapılmış bazı tezleri zikredelim; 2017'de yapılan "84 No'lu Antalya Şer'iyeye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", başlığını taşıyan çalışma, gerçekte "Teke Sancağı Bidayet Mahkemesi" nin senedât ve karar defteridir. Bu husus defterde açıkça da zikredilmiştir. İçeriği (1897-1902) yıllarına aittir. Ama tezin önemli kısmı Şer'i Mahkeme yapısı, görevlileri vb. anlatılara ayrılırken, Bidayet Mahkemesi sanki Şer'iyeye Mahkemesi'nin bir alt uzantısı gibi gösterilmiştir.⁽³⁷⁾

Benzer şekilde pek çok çalışma ne yazık ki bulunmaktadır. Mesela "9/2 Numaralı Develi Şer'iyeye Sicili (H. 1317–1321 / M. 1899–1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme" başlığını taşıyan Yüksek Lisans tezi de⁽³⁸⁾ bir Nizamiye Mahkemesi olan "Develi Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi" karar defteridir.

Yine Mustafa Salep tarafından hazırlanan Kayseri Sancağı'nın, "9/1 Numaralı Develi Şer'iyeye Sicili..." diye başlayan çalışma 1899-1901 yılları arası "Develi Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi" nin kararlarını ihtiva etmektedir.⁽³⁹⁾

Gökhan Babacan, tarafından hazırlanan "Uşak Şer'iyeye Sicillerinden (1326-1328/1908-1910) Tarihli 9 No'lu Defterin Transkribi ve Değerlendirilmesi", başlıklı çalışma ise gerçekte Uşak Ticaret Mahkemesi kararlarını içermektedir. Yine 4 Numaralı Uşak Şer'iyeye Sicili 1301-1304/1883-1886 olarak kayıtlanmış

mahkemeyi ve defteri tanımlayıcı şu ibareler önemlidir; "Adliye ve Mezahib Nezareti'ne Merbût İlâmât Kaydına Mahsûs Sicildir", "... Kazası Sulh Hukuk Mahkemesi Karar defteridir", "Karar defteri", "... Kazası Bidayet Cezâ Mahkemesi'ne Mahsûs Zabıtınâmedir", "Bidayet Hukûk karar defteridir", "... Kazası Bidayet Hukuk Mahkemesi Esas İstid'â Defteridir", "Mahkeme-i Asliye Dâiresi Esas Kayıt defteri", "... Mahkeme-i Asliyesi Ağır Ceza Dâiresi Esas Kayıt Defteri", "Sulh Mahkemesi Karar defteri" vb ifadeler yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM*, sayı 29 / Bahar 2011, s. 66-68

⁽³⁶⁾ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, "242 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Beyşehir Mahkemesi'nde Yapılan Sorgulamalar", 2. *Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Kongresi*, Konya, 2017, 143-169.

⁽³⁷⁾ Melike Bulut, *84 No'lu Antalya Şer'iyeye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniv. YL. Tezi, Antalya, 2017

⁽³⁸⁾ Özlem Şahin, *9/2 Numaralı Develi Şer'iyeye Sicili (H. 1317–1321 / M. 1899–1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi YL. Tezi, Kayseri, 2007

⁽³⁹⁾ Mustafa Salep, *9/1 Numaralı Develi Şer'iyeye Sicili'nin (H. 1317-1318/ M. 1899-1901) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi YL. Tezi, Kayseri, 2008

defter de “Uşak Ticâret Mahkemesi”ne ait bir karar defteridir.⁽⁴⁰⁾ Bunlar dışında Uşak’a ait Şer’iye sicili adı verilen defterler olarak gösterilen ve gerçekte nizamiye mahkemelerinin resmî kayıtları olan başka defterlerde bulunmaktadır.⁽⁴¹⁾

Bir başka örneğimiz Murat Tufan tarafından hazırlanan “Kütahya Şer’iye Sicilleri 98 Numaralı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, başlığını taşıyan tez⁽⁴²⁾ 1 Kanun-ı Sani 1926 tarihinden 19 Nisan 1926 tarihine kadar olan kayıtları içermektedir. 1924 tarihinde şer’î mahkemeler kaldırıldığı halde bu kayıtlara sırf arşivciler Şer’iye sicili dediği için olsa gerek, Nizamiye mahkemelerinin kayıtları sanki yokmuş gibi algılanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu tez yanlışlarının sayısını çok daha fazla örnekle de gösterebiliriz.

Vurgulamamız gereken bir diğer önemli husus ise üzerinde hiç çalışılmamış pek çok Nizamiye mahkemesi kayıtları, Şer’iye sicili adıyla arşivlerimizde bulunmaktadır. Oysaki bunlar Nizamiye mahkemelerinin çeşitli seviyelerde karar, tutanak, senedat vb. defterleridir. Bunlara dair de bazı örnekler verelim. İlk örneklerimiz Aydın Vilayeti Söke Kazası defterlerine dairdir;

- Söke Bidayet Mahkemesi’ne ait 20 Ağustos 1907- 12 Mart 1910 tarihleri arası 400 civarı ceza davalarına dair kararları içeren defteri⁽⁴³⁾,

- Söke Sulh Hukuk Hakimliği’nin Kasım 1927- 1930 yılları arası kararlarını⁽⁴⁴⁾

- Söke Sulh Ceza Mahkemesi’ne (25.6.1929 – 30. 7. 1929) ait Latin Alfabesiyle yazılmış kararları⁽⁴⁵⁾

- Hatta (7.3.1941- 20.3. 1941) 1941 yılına ait Söke Sulh Ceza Mahkemesi kararlarını da bulabilmekteyiz.⁽⁴⁶⁾

Aynı şekilde Nevşehir Bidayet Hukuk Mahkemesi’ne ait (20 Aralık1921- 30 Ekim 1925) kararlarının defterini⁽⁴⁷⁾ veya bir kısmı latin harfleriyle yazılan yine Nevşehir Asliye Hukuk Mahkemesi’nin⁽⁴⁸⁾ Ocak 1928-Aralık1929 tarihleri arası kararlarını bulabiliyoruz.

1925-1927 tarihli yılları arası 1346 kararın kayıtlı olduğu Denizli Asliye Hukuk Mahkemesi’nin Karar Defteri’ni⁽⁴⁹⁾ de bunlara ekleyebiliriz. Son olarak Ankara

(40) Gökhan Babacan, *Uşak Şer’iye Sicillerinden (1326-1328/1908-1910) Tarihli 9 No’lu Defterin Transkribi ve Değerlendirmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi YL Tezi, Kayseri, 2005

(41) Gökhan Babacan, a.g.e., s. 4-5

(42) Murat Tufan, *Kütahya Şer’iye Sicilleri 98 Numaralı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Dumlupınar Üniversitesi YL Tezi, Kütahya, 2011

(43) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 8011

(44) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 8041

(45) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 8056

(46) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 8045

(47) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 7164

(48) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 7160

(49) COA., *MŞH.ŞSC.d.* 3593

Asliye Mahkemesi, Ağır Ceza Dairesi'nin Mart 1928- Mart 1929 tarihleri arası kararlarını içeren defterini de gösterebiliriz.⁽⁵⁰⁾ Bu örnekler dışında pek çok böyle kaydın bulunduğunu ve bulunabileceğini söylemek isterim.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemeler, değişen dünya koşullarına rağmen gerek yapı bakımından ve gerekse muhakeme hukuku açısından, yüzyıllarca, kuruluştaki yapısını muhafaza etmiştir. Tanzimat sonrası dönemde ise her alanda eskisinden farklı bir yapılanmaya gidilirken, adli teşkilatta bundan nasibini aldı. Bu alanda, özellikle mahkemelerin yapısı ve örgütlenmesi Tanzimat boyunca ve Cumhuriyet devrini de kapsayan şekilde etkilendi.

Bu yenilenme süreci günümüze kadar devam eden bir süreç olmakla beraber, kronolojik olarak bildirimizin odağını cumhuriyetin ilk 10 yılı olarak çerçevelemeye çalıştık. Döneme dair birincil kaynaklar arasında resmî vilayet gazetelerinin önemle dikkate alınması gereklidir. Diğer yandan onlardan da önemli bir kaynak grubu olan ve hatalı olarak "Şer'iyye Sicilleri" adıyla arşivlenen malzeme grubu gelmektedir. Bu kaynak grubuna dair yapılan hatalı bilimsel çalışmalar yeniden gözden geçirilerek doğru bir perspektifle ele alınmalıdır. Bunun yanı sıra herhangi bir akademik çalışmaya konu olmayan ve arşiv kayıtlarında Şer'iyye Sicilleri denilerek kayıtlanan malzemenin ayrıştırılarak "Nizamiye Mahkemeleri'nin Defterleri" vb. bir isim altında tasniflenmesi Türk Hukuk Tarihi'nin kaynaklarını sağlıklı bir zemine oturtacaktır. Öte yandan bir ülkede hangi hukuk sistemi cari olursa olsun yargı kararlarına erişilebilirlik, o hukuk sistemini ve anlayışını güçlendirip, geliştirecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA.); *MŞH.ŞSC.d.*. 1071; 3593; 7160; 7164; 8011; 8041; 8045; 8056

Gazeteler ve Basılı Kaynak Eserler

Amasya Gazetesi, (4 Teşrinisani 341) 4 Kasım 1925, sayı 180

Çorum Gazetesi, (15 Ağustos 1339) 15 Ağustos 1923, sayı 120

Denizli Gazetesi, 25 Kanunuevvel 1340, sayı 76; 1 Kanunisani 1341, sayı 77; 22 Kanunisani

1341, sayı 80; 19 Mart 1341(1925) sayı 88; 26 Mart 1341 (1925) sayı 89; 30 Nisan 1341(1925) sayı 94; 7 Mayıs 1341(1925) sayı 95; 2 Şubat 1343 (1928) sayı 239; 23

⁽⁵⁰⁾ COA., *MŞH.ŞSC.d.*. 1071

Ağustos 1344 (1928), sayı 26

Envâr-ı Şarkîyye, 8 Ağustos 1927, sayı 7

İstanbul Gazetesi, (12 Cemaziyelevvel 1341) 31 Aralık 1922, sayı 3

Konya Gazetesi, (30 Teşrinisani 1927) 30 Kasım 1927, sayı 134

Kırşehir Gazetesi, (23 Temmuz 341) 23 Temmuz 1925, sayı 23

Takvim-i Vekayi, 5 Zilkade 1331, No. 1602; 13 Rebiülahir 1332, No 1753; 20 Cemaziyelevvel 1331, No 1444

Düstur, Tertib I, c. 4, 1299

Düstur, Tertip III, cilt 5, 1931

İncelemeler

Akyüz Mehmet, *Konya Vilayet Gazetesi*, Selçuk Üniversitesi YL. Tezi, Konya, 2009 .

Arabacı Caner, “Vilayet Matbaaları ve Konya Vilayet Matbaası”, *Selçuk İletişim*, c.2, sayı 2, 2002

Altıparmak Süleyman, *Cumhuriyet Dönemi Denizli'nin Sosyal Tarihi (1923-1950)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi YL. Tezi, 2008

Atalay Talip, “Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbekir Vilayet Gazetesi” *AÜİFD*, c. XLVIII, sayı 1, 2007

Babacan Gökhan, *Uşak Şer'îye Sicillerinden (1326-1328/1908-1910) Tarihli 9 No'lu Defterin Transkribi ve Değerlendirmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi YL. Tezi, Kayseri, 2005

Bingöl Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuru-luşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2004

———, *Hırsova Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları*, Anadolu Üniv. Yayını, Eskişehir, 2002

———, “Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Cerîde-i Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları”, *Tarih İncelemeleri*, c. 20, sayı 1, 2005

———, “Eskişehir Tarihinin Yazımında Mahkeme Kayıtları ve Değeri”, *I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu*, Eskişehir, 2004

———, “Vakâ-yi Zaptiyye Gazetesi ve İstanbul Mahkemeleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, yıl 6, sayı 11, 2007

Bulut Melike, *84 No'lu Antalya Şer'îye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniv.YL. Tezi, Antalya, 2017

Ceyhan Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili”, *OTAM*, sayı 29 / Bahar 2011

Haykır Yavuz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vilayet Basınına Bir Örnek: Ma’mûratü’l-Azîz Vilayet Gazetesi (1883-1934)”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, yıl 4, sayı 16, Kasım 2017

Haykır Yavuz – Haykır Handan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış”, *The Journal of Academic Social Science*, yıl 5, sayı: 56, Ekim 2017

Kaya Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, Sayı 5, 2005

Muşmal Hüseyin – Gürbüz İrem, “242 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Beyşehir Mahkemesi’nde Yapılan Sorgulamalar”, *2. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Kongresi*, Konya, 2017

Ortaylı İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul, 1985

Salep Mustafa, *9/1 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili’nin (H. 1317-1318/ M. 1899-1901)*

Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi YL. Tezi, Kayseri, 2008

Sarıbal İsmet, *Osmanlı Hukuk Tarihinden Bir Kesit, (Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019

Şahin Özlem, *9/2 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili (H. 1317-1321 / M. 1899-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi YL. Tezi, Kayseri, 2007

Şeker Mustafa, “Yerel Gazeteler ve Resmî İlan”, *Selçuk İletişim*, cilt 4, sayı 1, 2005

Tufan Murat, *Kütahya Şer’iyye Sicilleri 98 Numaralı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Dumlupınar Üniversitesi YL Tezi, Kütahya, 2011

Üçok, C. “Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye’de Kuruluşu”, *S. Ş. Ansay’ın Hatırasına Armağan*, A.Ü. Hukuk Fak.Yay., Ankara, 1964

Ülker M. Birol – Aydın Bilgin, “Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri”, *Türklük Araştırmaları, Dergisi*, sayı 16, 2004

Yazıcı Nesimi, “Sırrı Paşa ve Vilayet Gazeteleri”, *AÜİFD*, c. 36, 1997

SAVAŞIN GÖLGESİNDE HUKUK: DEVLETLER HUKUKU TÜRK ENSTİTÜSÜ

Evren KÜÇÜK*
Şeyma ÇATAK DALDAL**

“Devletler Hukukunun sığındığı değil, hükümran olduğu bir yurdu, bu kürsüden, herkese ilân edeceğim. O yurt Türkiye’dir.” Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu.

“(Devletler Hukukunu) Okurken de okuturken de, bu hukukun bize tam tatbik edilmeyişinden ve bunun, ya yarı medenilik, barbarlık ile ya hâkimiyeti kavrayamayışımız ile izah edilmek istenilişinden büyük acı duydum.” Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, II. Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam ettiği hâlde ve dünya genelinde hukukun önemszenmediği bir ortamda, Türkiye niçin Devletler Hukuku Enstitüsü’nü (DHTE) açmıştır? Sorusuna yanıt aramaktır. Devletler Hukuku tarihinde önemli bir işgal eden DHTE, II. Dünya Savaşı’nın en zor koşullarında kurulmasına ve tarihsel süre içerisinde çeşitli dönüşümlere maruz kalmasına rağmen günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir.

Akademik literatüre bakıldığında söz konusu enstitü hakkında ilk çalışmalar, Philip Marshall Brown, Nihat Erim ve Cemil Bilsel tarafından yapılmıştır. Fakat Erim’in 1944’deki çalışması söz konusu enstitüye odaklanmaktan ziyade dünyada devletler hukukunun gelişimi ve temenniden ibarettir.⁽¹⁾ Enstitünün kuruluşu hakkında yurtdışında ise 1943 yılında Philip Marshall Brown tarafından kısa bir tanıtım yazısı yazılmıştır.⁽²⁾ Diğer taraftan enstitünün kurucusu olan Cemil Bilsel

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ekucuk@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0904-2453>

** Avukat, seymacatak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2107-495X>

(1) Nihat Erim, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün Kuruluşu”, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:3, 1944, s.343-350.

(2) Philip Marshall Brown, “The Turkish Institute of International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt. 37, No. 4 (Ekim 1943), s. 640-642.

tarafından da çeşitli tanıtım yazıları kaleme alınmıştır.⁽³⁾ 1940'lı yıllarda enstitü hakkında yazılan bu yazılar-dönemin şartları da göz önüne alındığında- eleştirel ve kaynaklara dayalı olmaktan ziyade övücü nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Türk hukuk tarihi literatüründeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kurulduğu sırada büyük heyecan yaratan, DHTE hakkında kaynaklara dayalı bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla çalışma, Türkçe literatürde hâlihazırdaki bu açığın kapatılmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, DHTE'nin kuruluş öyküsü ve faaliyetleri ele alınarak geçirdiği aşamaların Türkiye'de devletler hukukuna ve uluslararası ilişkilere katkısına değinilecektir. Ayrıca Türkiye'de hukuk alanında niçin bir kurumsallaşmaya gidil(e)mediği de açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de meydana gelen siyasi değişim ve dönüşümler çerçevesinde enstitünün de "zoraki" geçirdiği dönüşüm ve devamlılıklar ele alınacaktır. Çalışmanın ana malzemesini temelde arşiv belgeleri, basın, anılar ve resmî yayınlar oluşturmaktadır.

Olağanüstü Bir Ortam İçerisinde Enstitünün Açılışı

II. Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam ederken 14 Mayıs 1943'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağlı olarak Devletler Hukuku Türk Enstitüsü açıldı. Söz konusu enstitüye öncülük eden ve kurulmasını sağlayan İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel'dir. Şubat 1943 seçimlerinde Samsun Milletvekili seçilen Bilsel, devletler hukuku alanında çalışmalarını devam ettirmiştir.⁽⁴⁾

Bilsel niçin devletler hukukunun gelişmesine ve yayılmasına önem vermektedir? Veya niçin bir enstitü kurma gereği duydu? Bu sorulara Bilsel'in 1940 tarihli Devletler Hukuku kitabının girişinde yanıt bulunabilmektedir: "*Ben Devletler Hukukunu 1898'de okumaya ve 1908'de okutmaya başladım. Okurken de okuturken de, bu hukukun bize tam tatbik edilmeyişinden ve bunun, ya yarı medenilik, barbarlık ile ya hâkimiyeti kavrayamayışımız ile izah edilmek istenilişinden büyük acı duydum. Bu acıyı duyduğumu sanıyorum. Bu acının öcü Lozan'da alındı.*"⁽⁵⁾ Bilsel, gerek

(3) Cemil Bilsel, "International Law in Turkey", *The American Journal of International Law*, Cilt: 38, No. 4 (Ekim 1944), s. 546-556; Cemil Bilsel, "Devletler Hukuku Türk Enstitüsü ve Dış memleketlerdeki yankıları", *Ulus*, 23 Şubat 1944, s.2.

(4) Cemil Bilsel: Devletler Hukuku - Ordinaryüs Profesör, Hariciye Tercüme ve Amedi Kalemleri Memuru, Evkâf Nezâreti Emlak, Kudüs Evkâf, Evamir ve Memurin Müdürü, Mektupçu, Şam, Kudüs Selâhattin Eyyubi Külliyesi Müdürü, Batum Mülkiye İdaresi Memuru, Batum Mutasarrıfı, Devletler Hukuku Profesörü, Mülkiye Mektebi Amme Hukuku Muallimi, Daru'l-Fünûn Hukuk Mektebi Devletler Hukuku Müderrisi, Muhtelit Hakem Mahkemeleri Türk Hakemi, Ankara Hukuk Fakültesi Kurucusu ve Yöneticisi, Ankara Hukuk Fakültesi Reisi ve Devletler Hukuku Profesörü, İstanbul Üniversitesi Rektörü ve Devletler Hukuku ve Roma Hukuku Ordinaryüs Profesörü, Yazar - VII. (Ara Seçim) Dönem Samsun Milletvekilidir. TBMM Albümü, 1920-1950 TBMM Albümü, Cilt:1, Edt. S. Yıldırım-B.K.Zeybel, Korza Yayıncılık, Ankara, 2010, s.421.

(5) Boğaç Erozan, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 43 (Güz 2014), s.58.

hukukçu kimliği gerekse diplomasideki ve bürokrasideki deneyimleri ile devletler hukukunun medenilik-barbarlık kavramı çerçevesinde ele alındığından ve söz konusu hukukun uygulan(a)madığından şikâyet etmektedir. Dolayısıyla DHTE'nin kuruluşunda Bilsel'in bu bakış açısı, önemli bir faktör olduğu iddia edilebilir.

Diğer taraftan 1940 tarihli (Devletler Hukuku) kitabında “bir Türk Devletler Hukuku olabilir mi?” diye soran Bilsel, bu soruya olumlu yanıt vermiştir.⁽⁶⁾ Söz konusu iddiasını 1943'te de devam ettiren Bilsel: “*Devletler Hukuku mahiyet itibarıyla milletlerarasıdır. Fakat her milletin bu hukuka bir bakışı vardır. Bu hukuku bir kavrayışı ve bir ilerleyişi vardır. Enstitümüz Devletler Hukukunda Türk bakış ve kavrayışını belirtecek ve aynı zamanda bize Şefimizin [İsmet İnönü] zafer hediyesi olan Devletler Hukukunu içte ve dışta işleyecektir*”⁽⁷⁾ şeklinde “ulusal” bir bakış örneği ortaya koymak istediğini ifade etmektedir. Benzer bir düşünceye sahip olan Erim de devletlerarası hukuku sahasında artık Türkiye'nin de başkalarına öğretecek bilgileri olduğunu ve yalnız “alıcı” olmaktan çıkıp “verici” olmanın zamanı gelmiş bulunduğunu iddia etmektedir. Devamında ilim sahasında, hakiki ve köklü ilerlemenin fikir ve vesika mübadelesiyle olacağını, Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün de bu karşılıklı faaliyetin odağı olmak amacı ile kurulduğunu belirtmektedir.⁽⁸⁾

Milletvekili seçildikten sonra devletler hukuku alanında çalışmalarını devam ettiren Bilsel 1948'de Devletler Hukukunun gelişmesine yardım etmek ve bu ilim kolunu yaymak için İstanbul'da “Devletler Hukuku Türk Derneği” nin kurulması için harekete geçmiştir. Derneğin hayata geçmesi için İçişleri Bakanlığına başvurulmuş ve bu başvuru 1948'de Bakanlar Kurulunun kararı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayı ile kabul edilmiştir.⁽⁹⁾ Bilsel tarafından 1943'te bir devletler hukuku enstitüsü kurulmasına rağmen aynı amaçla 1948'de tekrar niçin bir dernek kurduğu ise muammasını sürdürmektedir.

Olağanüstü bir ortam içerisinde kurulan DHTE'nin kuruluş şartlarına bakıldığında dünyada devletlerarası hukuk alanında önemli bir yere sahip olan (1923 yılında açılan) Lahey Devletler Hukuku Akademisinin (The Hague Academy of International Law) ve diğer enstitülerin, örnek alındığı görülmektedir. Lahey Devletler Hukuku Akademisi, devletlerarası hukuki meselelerin derin ve tarafsız bir şekilde incelenmesine çalışmak imkânları sağlamaktaydı. Söz konusu akademi, devletler hukukunun esas kavramlarını bilen ve bilgilerini geliştirmek isteyenlere hitap etmekteydi. Akademinin belli bir öğretim kadrosu yoktu, mevcut kadroyu, davetli olarak ders vermeye gelen profesör ve devlet adamları teşkil etmekteydi⁽¹⁰⁾

(6) Erozan, A.g.m., s.62.

(7) “Rektör Cemil Bilsel'in Nutku”, İ.Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, Sayı:3-4, 1942, s.359.

(8) Nihat Erim, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün Kuruluşu”, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:3, 1944, s.350.

(9) *BCA*, 30.18.1.2/117.57.3, 17 Ağustos 1948.

(10) Seha Meray, “La Haye Devletler Hukuku Akademisi”, Ankara Üniversitesi *SBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 1949, s.501-502.

DHTE her ne kadar Lahey Devletler Hukuku Akademisine benzer faaliyetler içerisinde olsa da kurumsallaşma alanında başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Nitekim Nihat Erim de “Devletlerarası hukukunun gayelerinden biri de devletlerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları mümkün mertebe önlemek, milletlerarası tahkimin ve kaza müesseselerinin gelişim derecesi bu hukukun olgunlaşması hakkında fikir verebilecek en emin kaynak sayılmalıdır.” iddiasını taşımaktadır. Diğer taraftan Erim, Amerikan Devletlerarası Hukuku Enstitüsü, Milletlerarası Hukuk Birliği, Milletlerarası Diploması Akademisi, Lahey devletlerarası Hukuku Akademisi, Paris Hukuk Fakültesine bağlı Milletlerarası Yüksek Tetkikler Enstitüsü, Cenevre’deki Milletlerarası Tetkikler Enstitüsü gibi hepsi devletlerarası hukukunun gelişimine, yayılmasına, yükselmesine hizmet amacı güden yüksek ilim merkezlerinin kuruluşu birbirini takip ettiğini ve Devletler Hukuku Türk Enstitüsü de bunlara katıldığını vurgulamaktadır.⁽¹¹⁾

DHTE, yurtdışındaki devletler hukuku akademi ve enstitüleri ile karşılaştırıldığında tamamen tarafsız ve bağımsız bir şekilde çalışabildiğini iddia etmek oldukça güçtür. Çünkü söz konusu enstitü hükümet tarafından finanse edilmekteydi ve yöneticilerin bağımsız hareket etmeleri oldukça güçlü. Zaten DHTE’nin tarafsız bir şekilde çalışmayacağını ve hükümetlerin politikaları çerçevesinde hareket edeceğini Erim şu sözlerle ifade etmektedir: “Uygulamada daima insanlık için hayırlı bir rol oynamış ve oynamakta olan Cumhuriyet hükümetlerinin gayretlerine paralel olarak ilim sahasında da enstitümüz çalışacaktır.”⁽¹²⁾

DHTE, 14 Mayıs 1943 tarihinde İstanbul Üniversitesinde törenle açıldı. Fakat DHTE hakkında herhangi bir yönetmelik hazırlanmadan veya onaylanmadan açılmıştı. Nitekim enstitünün yönetmeliği üç ay sonra 18 Temmuz 1943 tarihinde kabul edilmişti. Enstitünün 1943 yönetmeliğine göre; Devletler Hukuku Türk Enstitüsü İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağlı olacaktır. Enstitünün amacı şu şekildeydi: Millî İstiklâl ve hâkimiyet prensiplerini temel olarak Lozan’da bu prensipleri belirlenen kayıtların kaldırılıp, kayıtsız şartsız hâkimiyetin ne suretle temin ve teyit edildiğini belirtmek, diplomatik tarih dâhil olmak üzere devletler hukukunun bütün kollarının gelişimine yardım etmek ve bu yoldaki bütün teşebbüsleri desteklemek, Türkiye’de devletler hukuku bilgisini yaymak, yurt dışında memleket meselelerini tanıtmak ve millî Türk haklarını ve menfaatlerini açıklamak, barışın korunması için milletlerarası münasebetlerde adalet ve dayanışmayı kuvvetlendirmeye çalışmaktı. Ayrıca enstitü bu amacına erişmek için Türkiye’de

(11) Nihat Erim, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün Kuruluşu”, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:3, 1944, s.345, 348-349.

(12) Erim, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün Kuruluşu”, s.350.

devletler hukuku ile uğraşanları bir araya toplayarak teşkilatlı bir surette çalışacak, gerekli belge ve eserleri toplayarak bir devletler hukuku arşiv ve kütüphanesi kuracak, devletler hukuku alanında araştırmalar yapacak ve bunları teşvik ile planlaştıracak ve yayınlarını temin edecek, devletler hukukunun kara, deniz, hava kısımları üzerinde ihtisas yapmak isteyenler için seminer çalışmalar ve kurlar tertip edecek ve devletler hukuku bilgisini yaymak için konferanslar hazırlayacaktır.⁽¹³⁾

Mayıs 1943'teki törene akademisyenler, öğrenciler ve davetliler katılmıştı. Davetliler arasında İstanbul Valisi-Belediye Başkanı Dr. B. Lütfi Kırdar, Parti Reisi B. Behçet Uz, Ordu Müfettişi Orgeneral Fahreddin Altay, milletvekilleri, örfi idare komutanı, polis müdürü, Türk ve yabancı basın temsilcileri yer almıştı.⁽¹⁴⁾ Üniversiteler, Maarif Vekilliğine (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlı olduğundan DHTE'nin kurulması için söz konusu bakanlıktan izin alınmıştı. Fakat dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, işleri sebebiyle, törene katılmayıp bir telgraf ile enstitünün çalışmaları hakkında iyi dileklerini iletmişti.⁽¹⁵⁾ Her ne kadar enstitünün açılış törenine Hasan Ali Yücel katılmamış olsa da dönemin Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Numan Menemencioglu onur konuğu olarak katılmıştı. Törenin açış konuşması enstitünün Başkanı Cemil Bilsel tarafından gerçekleştirilmişti. Bilsel, törende yaptığı konuşmada şu sözlere yer vermişti: "Enstitümüz Devletler Hukukunda Türk bakış ve kavrayışını belirtecek ve aynı zamanda bize Şefimizin zafer hediyesi olan Devletler Hukukunu içte ve dışta işleyecektir... Genel olarak Türkiye Devletlerle münasebetlerini Devletler Hukuku üzerine kuran hatta devletlerle münasebetlerine bu hukuku hâkim kılan bir devlettir."⁽¹⁶⁾

Enstitünün açılışında dönemin Hariciye Vekili Menemencioglu'nun yaptığı konuşma dönemin ulusal ve uluslararası basınında da yankı uyandırmıştı. Kendisi de bir hukukçu olan ifade gücü, tahlil yeteneği ile hukuki mahareti ile ön plana çıkan Menemencioglu, diplomatik kariyeri boyunca devletler hukukuna saygılı olmuş ve Türkiye'nin uluslararası vecibelerine sadık kalmış bir isimdi.⁽¹⁷⁾ Menemencioglu, yaptığı konuşmada bütün dünya, misli görülmemiş bir ızdırıp içinde hukuk mefhumunun yokluğundan inleyip dururken Devletler Hukuku için bir enstitü kurmak acaba yerinde bir hareket midir? Ve Devletler Hukuku denilen ilmin artık dünya yüzünde isterse nazarı olsun sığınacak kaç yeri sayılabilir? Sorularına yine kendisi şu şekilde cevap vermişti: "Kanun devrinin idaresini aramak, içinde

⁽¹³⁾ "Enstitünün çalışma programı tespit edildi", *Ulus*, 18 Ağustos 1943, s.1,3.

⁽¹⁴⁾ Akşam, 15 Mayıs 1943, s.1.

⁽¹⁵⁾ Hasan Ali Yücel'in gönderdiği telgraf: "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağlı bir (Devletler Hukuku Türk Enstitüsü) kurulması hususundaki teklifiniz Vekilligimizce memnulukla karşılanmış ve bildirdiğiniz esaslar dâhilinde hemen faaliyete geçmesi uygun görülmüştür. Enstitüye, memleket için çok hayırlı olacağına inandığım çalışmalarında başarılar dilerim." Bkz. "Rektör Cemil Bilsel'in Nutku", İ.Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, Sayı:3-4, 1942, s.357.

⁽¹⁶⁾ "Rektör Cemil Bilsel'in Nutku", İ.Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, Sayı:3-4, 1942, s.359.

⁽¹⁷⁾ Yücel Güçlü, "Numan Menemencioglu (1893-1958)", Atatürk Ansiklopedisi, <https://aturkan-siklopedisi.gov.tr/bilgi/numan-menemencioglu-1893-1958/>.

bulduğumuz anarşinin izalesinde müessir (etkili) çarelerden birini teşkil eder. Devletler Hukuku Türk Enstitüsü ise böyle bir ihtiyaca cevap vermekte ve realitelerin içinde hizmet görmeğe hazırlanmaktadır” diyerek DHTE’nin kuruluş amacını ortaya koymuştur. Diğer taraftan Türkiye’de Devletler Hukukunun önemini ortaya koymak için “Devletler Hukukunun sığındığı değil, hükümler olduğu bir yurdu, bu kürsüden, herkese ilân edeceğim. O yurt Türkiye’dir” sözlerine yer vermiştir.⁽¹⁸⁾

Menemencioğlu konuşmasını özetle şu şekilde sürdürmüştü: “Artık Cumhuriyet Hariciyesi için istikamet gösterilmiş, yürünecek yol açılmıştı. O andan itibaren hukuk alemini, hariciyenin tepesine diktik. Her işimizde bize yardımcı, her müşkülümüzde bize ışık o oldu... Hariciye çocukları, hukuk mefhumu içinde yetişiyor. Devletler Hukukunu benimsiyor ve haksızlıklar karşısında isyan duyuyor... En hassas olduğumuz millî meselelerde (Boğazlar, Hatay) Devletler Hukukunun bize açtığı yoldan muvaffakiyete eriştik... Türkiye’nin hak ve menfaatlerini müdafaa etmeyi bilen, hukukun kutsiliğine inanan ve yarınki dünyada bir tesanüt, bir huzur yaratacak terbiyeyi almış olan nesildir. Bugün bitarafıktan doğan en nazik meseleleri, Devletler Hukukunun en ince davalarını, hiçbir tarafın itirazına maruz kalmadan dört seneden beri fiilen hâletmekte olanlar da bu güzide Türk gençleridir... Bizim rejimimizin hususiyeti, imtiyazsız, sınıfsız fertlerin hukukuna azami riayetkâr, ideal uğrunda mütesanit (dayanışma içinde) bir millet olmaktadır.”⁽¹⁹⁾

II. Dünya Savaşı’nın en kritik yılı olan 1943’te, Türkiye üzerinde baskıların da arttığı bir dönemdi. Enstitünün kuruluşu, Türkiye’nin “İngiltere ile müttefik Almanya ile dost olduğu” ve oldukça zor zamanlar geçirdiği bir döneme denk gelmekteydi. Türkiye, Lozan Antlaşması’ndan sonra izlediği “barışçı ve tarafsız” politikasını II. Dünya Savaşı’nda terk etmek durumunda kalarak taraf durumuna gelmişti. 1943, II. Dünya Savaşı için bir kırılma noktası teşkil ederken Türkiye için de oldukça kritik bir yıldır. Almanların yenilgi aldıkları, Müttefiklerin adeta konferanslar serisi düzenledikleri bir yıl olan 1943, Türkiye için de hayati kararların alındığı bir zaman dilimi oldu. Türkiye; Balkanlardan Almanya, Ege’den İtalya, kuzeyden ve doğudan Sovyetler, güneyden de İngiltere tarafından adeta çevrelenmiş bir vaziyetiydi. Diğer taraftan söz konusu devletlerin Türkiye’yi savaşın içine çekme gayretleri (veya “tarafsızlığını” sürdürmesini sağlamak) gibi girişimlerin yoğun yaşandığı bir yıl olan 1943, Türkiye için adeta savaşın “en uzun yılı”ydı.⁽²⁰⁾ Menemencioğlu da açılış konuşmasına Türk dış politikasına değinerek Türkiye’nin amacını şu sözlerle açıklamıştı: “Türkiye’nin hak ve menfaatlerini taassupla korumak, müttefik ve dostlarımıza karşı her zamanki gibi açık kalple konuşabilecek bir safiyeti muhafaza

(18) “Hariciye Vekili Sayın Numan Menemencioğlu’nun Enstitüyü Acıs Nutku”, İstanbul Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 8, Sayı: 3-4, 1942, s.363-364.

(19) Menemencioğlu’nun Enstitüyü Acıs Nutku, s.365-368.

(20) Evren Küçük, *Savaşta Diplomasi Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2019.

etmek, yarınki Türkiye'nin bugünkünden çok daha müreffeh, seviyesinde çok daha üstün bir mevcudiyet olmasını en güç zamanlarda da tek ideal olarak gözümüzün önünde tutmak.”⁽²¹⁾

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Harici Vekili Menemencioğlu, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin kaderini ellerinde tutan isimlerdi. Dolayısıyla ifade ettikleri düşünceler, ulusal ve uluslararası basında da önemli yankılar uyandırmaktaydı.

Enstitünün Basındaki Yankıları

Olağanüstü bir ortam içerisinde olduğu için Türkiye'de basın, sansür yöntemiyle kontrol edilmekteydi. Dolayısıyla basında hükümete karşı olumsuz bir eleştirinin yayınlanması pek de mümkün değildi. DHTE'nin basındaki yankıları da bu çerçevede içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Hükümete yakın ve dönemin Türk basınında önde gelen isimlerden biri olan Falih Rıfki Atay, DHTE'nin açılışı münasebetiyle kaleme aldığı yazısında: “devamlı ve kararlı bir barışın, devamlı ve kararlı bir milletlerarası nizamın ancak hukuk temelleri üzerine kurulabileceği bir çağda yaşıyoruz... Milletlerarası münasebetlerde hukuk fikrinin hâkimliği için çalışanlar, yalnız bir ülkü uğruna emek vermekte değildirler: belki de hakiki bir dayanışmanın, kararlı ve devamlı bir barış düzeninin hakiki temellerini kurmaktadır” cümlelerine yer vermiştir.⁽²²⁾

Türk Dış politikasının önemli uzmanlarından bir olan Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer; Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün kuruluşu ile Türkiye'nin yeni bir ilim ve irfan müessesesi daha kazanmış olduğunu, Cumhuriyet için başlı başına, iftihara layık olan bir hadise olduğunu açıklamıştı. Devamında “Lozan'dan beri, devletler hukukunun otoritesini kurmak ve sağlamlaştırmak yolunda atılan her adıma Türkiye iştirak etmiştir. Memleketimiz bu haklardan istifade eden devletler camiasına ancak yirmi sene evvel katılmıştır”⁽²³⁾ sözleri ile Türkiye'nin 1923'ten itibaren Devletler Hukuku içerisinde yer aldığını iddia etmektedir. Gerek Esmer gerekse diğer yazarlar, Osmanlı dönemi Devletler Hukukuna değinmekten özellikle kaçınmışlardır. Devletler Hukuku, adeta Türkiye'nin doğuşu yani Lozan Antlaşması ile başlatılmaktadır.

Esmer, yazısının devamında “Lozan'da büyük Millî Şefimizin sarsılmaz azmi ve kırılmaz metaneti neticesindedir ki memleketimiz, devletler hukukundan faydalanan devletler camiasına girmiştir. Şefimizin bu haklarımızı tanıtmak için sarf ettiği gayret ve söylediği sözler ve nutuklar, yeni kurulan enstitü için bir araştırma konusu olmalıdır. Bunlar devletler hukuku ilmini zenginleştirecek vecizelerdir. Devletler

⁽²¹⁾ Menemencioğlu'nun Enstitüyü Acıs Nutku, s.367.

⁽²²⁾ Falih Rıfki Atay, “Bir enstitünün açılış fırsatı ile”, *Ulus*, 16 Mayıs 1943, s.1,3.

⁽²³⁾ Ahmet Şükrü Esmer, “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Ulus*, 16 Mayıs 1943, s.3.

hukuku milletlerarası olmakla beraber, her milletin de kendisine göre bir tefsiri bir görüşü vardır⁽²⁴⁾ sözleri ile yeni kurulmuş olan enstitüye İnönü'nün Lozan'daki faaliyetleri hakkında bir görev de yüklemektedir.

Asım Us, savaş yıllarındaki mevcut hukuksuz ortama değinerek Türkiye'nin devletler hukukuna saygı duyduğunu bunu da Boğazlar ve Hatay meselelerinde kanıtladığını dile getirmektedir. Us yazısında "Bütün milletlerarası ihtilaflarda Türkiye'nin kendini alakadar eden hiçbir menfaati, devletler hukuku hükümleri dairesinde hakeme havale etmekten çekinmediğini, bundan sonra da çekinmeyeceğini en açık ve kesin gösterdi; bu suretle Türkiye hariciyesinin başka devletlerden, milletlerden de ancak bunu isteyebileceğini anlatmış oldu... Bugünkü cihan harbinin sonu bir gün hak, adalet temellerine dayanacaksa bunu devletler hukuku bilgilerinden kuvvet alan devlet adamları kuracaktır ve ancak o zamandır ki bugün insanlık âleminin çektiği ıstıraplar duracaktır" sözleri ile ifade etmişti.⁽²⁵⁾

Ahmet Emin Yalman da Asım Us'un düşünceleri ile doğru orantılı olarak Türkiye'nin Boğazlar ve Hatay sorunlarında devletler hukuku çerçevesinde hareket ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 17 devletle hakem antlaşmaları yaparak hükümranlık hakkı saklı kalmak kaydıyla bütün ihtilafları hakeme havale etmeye rıza gösterdiğine dikkat çekmiştir. Devamında "Türkiye, milletlerarası tesanüt ve anlaşma işlerini lafta bırakmamıştır... harp zamanında dört senelik bitarafıktan doğan meseleleri kimsenin şikayetine meydan vermeyecek surette halletmesi de Türk Hariciye siyasetindeki hak duygusu bakımından parlak bir imtihan olmuştur"⁽²⁶⁾ sözleri ile Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda izlediği "tarafsız" politikasına değinmişti. Hâlbuki Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği "aktif tarafsızlık" politikası savaş sonrasında gerek Sovyetleri gerekse Batılı müttefikleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir.

Yunus Nadi Abaloğlu, Cumhuriyet gazetesinde Menemencioğlu'nun konuşmasına değinerek konuşmanın tarihi bir belge niteliği taşıdığını iddia etmiştir. "Türkiye, beşeriyetin geçirmekte olduğu eşsiz musibet karşısında kendisini asla alakasız görmemektedir"⁽²⁷⁾ sözü ile Türkiye'nin önemine değinmiştir. Tasviri Efkâr gazetesi ise enstitü hakkında yer verdiği haberinde dünyanın tekrar huzur ve asayişe kavuşmasının tek çaresi devletler hukukunun tekrar hükümran olmasından ibaret bulunduğunu ve muhariplerin de er geç bu hakikati kabul ve teslim etmek mecburiyetinde kalacaklarına göre, bu yolda şimdiden çalışmasının mutlaka sonuç vereceğinden ümidi kesmemek gerektiğini vurgulamıştır.⁽²⁸⁾

(24) Ahmet Şükrü Esmer, "Devletler Hukuku Enstitüsü", *Ulus*, 16 Mayıs 1943, s.3.

(25) Asım Us, "Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün ilk dersi", *Vakit*, 15 Mayıs 1943, s.1.

(26) Ahmet Emin Yalman, "İdealimiz: imtiyazsız, sınıfsız bir dünya", *Vatan*, 15 Mayıs 1943; *Ayın Tarihi*, Sayı:114, 1-31 Mayıs 1943, s.113-114.

(27) Yunus Nadi Abaloğlu, "Numan Menemencioğlu'nun nutku tarihi vesika mahiyetini haizdir", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1943; *Ayın Tarihi*, s.116.

(28) *Tasviri Efkâr*, 15 Mayıs 1943; *Ayın Tarihi*, s.117.

Diğer yazar ve gazetecilerden farklı olarak Peyami Safa, hukuku ön plana çıkarmaktan ziyade gücü ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. Yazısında; Bütün dünya tarihi boyunca hâkim devletler, milletlerarası hukukunu işlerine geldiği zaman milletler arasında değil, yalnız kağıt ve mürekkep arasında bir münasebetten ibaret saydıklarını, “devletler hukuku öyle bir kitaptır ki sahifeleri keseceği ile değil, kılıçla açılır. İnkılabtan sonra kınına koyduğumuz kılıcımızın kabzasından elimizi ayırmayarak ve daima ona dayanarak varlığımıza ait davaların hepsinde, Avrupa’yı Devletler Hukukuna riayete çağırdık ve hepsinde muvaffak olduk” şeklinde uluslararası konjonktürde hukukun geçerli bir akçe olmadığını iddia etmiştir. Montrö ve Hatay sorunlarında ise diplomasi ve hukukun arka planında gücün olduğuna “önünde Türk Hariciyesi, arakasında Türk ordusu” sözleri ile vurgulamıştı. Devamında enstitüde öğretilmesi gerekenleri şu sözlerle açıklamıştı: “Açılan Devletler Hukuku Enstitüsü, elbette ki, zayıf milletler için birer afyondan başka bir şey olmayan mücerret (soyut) hukuk prensiplerinin uyuşturucu zehrini gençliğin ruhuna akıtmak için açılmıyor. Orada, müeyyidesini (yaptırımını) kuvvette bulmayan hakkın hiç değeri olmadığı elbette her gün tekrarlanacaktır.”⁽²⁹⁾

Sol düşüncenin önde gelen isimlerinden biri olan M. Zekeriya Sertel ise “Hakların çiğnendiği, birçok haksızlıklar yapıldığı, kuvvetin hüküm sürdüğü bir sırada, İstanbul Üniversitesinde Devletler Hukuku Enstitüsünün açılması, beynelmil kaymeti haiz mühim bir hadisedir”⁽³⁰⁾ olarak değerlendirmişti.

Necmeddin Sadak ise açılan Devletler Hukuku Enstitüsünün tam yerinde ve zamanında bir kurul olduğunu “Yirmi yıldır politikasına hep Devletlerarası Hukuk prensiplerini temel yapan Türkiye Cumhuriyeti, bu hukukun ayaklar altına alındığı, türlü yeni haklar adına dünyanın yakılıp yıkıldığı bu devirde, dürüst bitarafılığı ve sulh uğruna kullandığı büyük kuvveti sayesinde “Devletler Hukuku” sözünü, hiç yüzü kızarmadan ağzına alabilecek tek devlettir” iddiasında bulunmuştur. Türkiye’nin izlediği dış politikayı ise tarafsız olarak değerlendiren Sadak, Devletler Hukuku bakımından, “Bugün bizim dışarıdan öğreneceğimiz bir şey kalmamıştır.” ifadesi ile Türkiye’nin mevcut durumunu abartmaktan kaçınmamıştır.⁽³¹⁾

DHTE’nin kuruluşu sadece Türkiye’de değil Batı’da dikkat çekmiştir. Özellikle ABD Barış Cemiyeti Başkanı Philip Marshall Brown, enstitü hakkında yazdığı yazıda; Türkiye’nin Balkan milletleriyle ilişkilerinde adalet ve yüksek devlet adamlığı ile nitelenen uzlaştırıcı yöntemlerle, Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesi için Lozan sözleşmelerini imzalayanlara başvurduğunu, mevcut savaş sırasında, tarafsızlık haklarını ve yükümlülüklerini şiddetle savunduğunu dile getirmişti.

⁽²⁹⁾ Peyami Safa, “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Tasviri Efkâr*, 15 Mayıs 1943; *Ayın Tarihi*, s.118.

⁽³⁰⁾ M. Zekeriya Sertel, “Hariciye Vekilinin nutku münasebiyle”, *Tan*, 16 Mayıs 1943; *Ayın Tarihi*, s.121.

⁽³¹⁾ Necmeddin Sadak, “Devletler arası Hukukun değişim devrinde Türkiye”, *Akşam*, 16 Mayıs 1943, s.1.

Brown, Menemencioğlu'nun konuşmasına dikkat çekerek birkaç ulusun uluslararası hukuku alaycı bir şekilde göz ardı etmesi nedeniyle, onun değersiz ve cansız hâle geldiğini varsayan bozgunculara zamanında bir azarlama olduğunu iddia etmiştir. Devamında DHTE'nin kuruluşu hem büyük bir meydan okuma hem de bir ilham kaynağı olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'ni sadece dünya milletleri arasında eşit bir konuma değil, aynı zamanda bilge ve seçkin bir liderlik konumuna da ulaştırması hususunda dikkat çekici bir hizmet görevi gördüğünü ifade etmişti.

Brown'a göre; yüzyıllardır savaşların hüküm sürdüğü bir bölgede uluslararası hukuk ve düzen için büyük bir istihkâm görevi gören Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt içi ve yurt dışında elde ettiği büyük başarılar, ancak güçlü karakterli bir halkın bu kadar kısa sürede bu kadar çok şey başarabileceğini en güzel şekilde göstermektedir. Son olarak Brown, ABD Uluslararası Hukuk Cemiyeti olarak devletler hukukunun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi hususunda işbirliğini dört gözle beklediklerini ifade etmiştir.⁽³²⁾ Brown'un yazısından sonra Prof. Dr. Cemil Bilsel de "Türkiye'de Uluslararası Hukuk" adında bir makale kaleme alarak enstitünün önemine ve yapılacak faaliyetlere değinmiştir.⁽³³⁾

Cemil Bilsel'e göre Devletler Hukuku Türk Enstitüsü'nün Kuruluşu'nun dünyada yankılar uyandırmasının iki sebebi bulunmaktadır: Birincisi Devletler Hukuku, bu savaş günlerinde dahi önemini devam ettirmektedir, en kuvvetli devletler de bu savaştaki ihlallerin mesuliyetinden sıyrılmaya ve kendilerini bu hukuka uygun davrandıklarını göstermeye çalışmaktadır. Birinci Dünya Harbi'nde de birçok ihlaller olmuştu. Harp ertesinde devletler, "Devletler Hukuku kaidelerine harfiyen riayet etmeği" yeni dünya nizamının temeli olarak taahhüt eylediler. Bu harpte de Birleşmiş Milletlerin yetkili adamları devletler hukukunun hâkim olması için harp ettiklerini her vesile ile söylediler. Bugün de savaştan ve savaş dışı milletlerin hepsinde bu hukukun devletlerin ilişkilerini idare etme arzusu kuvvetlidir. Devletler Hukuku Türk Enstitüsü'nün kuruluşu bu yolda atılmış bir adım olarak ilgi çektii. İkincisi Hariciye Vekili Menemencioğlu'nun enstitünün açılış konuşmasını yapmış olmasıydı. Özellikle dış politika alanında yapmış olduğu konuşma Berlin'de de yankı uyandırmıştı. Enstitünün açılışından sonra Bükreş Üniversitesinde bir konferans vermeye çağrılan Bilsel'den, DHTE'nin açılış çerçevesinde bir konuşma yapması istenilmişti. Diğer taraftan İngiltere'de Devletler Hukuku Derneği, DHTE ile işbirliği yapma teklifinde bulunmuş ve savaştan sonra ilk toplantıyı Türkiye'de yapma arzularını dile getirmişti.⁽³⁴⁾ Enstitüye karşı gerek Romanya'daki ve İngiltere'deki ilgi,

(32) Philip Marshall Brown, "The Turkish Institute of International Law", *The American Journal of International Law*, Cilt. 37, No. 4 (Ekim 1943), s. 641-642.

(33) Cemil Bilsel, "International Law in Turkey", *The American Journal of International Law*, Cilt: 38, No. 4 (Ekim 1944), s. 546-556

(34) Cemil Bilsel, "Devletler Hukuku Türk Enstitüsü ve Dış memleketlerdeki yankıları", *Ulus*, 23 Şubat 1944, s.2; *Ulus*, 16 Mayıs 1943, s.1.

gerekse ABD'deki alaka ve tebrikler enstitünün önemini ortaya koymaktaydı. Ayrıca Prof. Dr. Bilsel'in Avrupa'da ve Amerika'da tanınmış bir hukukçu olması enstitüye olan ilgiyi artırmıştı.

Enstitünün Faaliyetleri

DHTE'nin açılışından sonra bir yönetmelik hazırlanarak enstitünün çalışmaları bir an önce aktif hâle getirilmek istenilmiştir. Yönetmeliğe göre her yıl belirlenecek kurslar için enstitüde 80-100 saatlik uzmanlık kursları ve bu kurslarda idare heyetinin uygun göreceği kişiler ders vereceklerdir. Her ders yılı bitince ders ve sömestrelere neticeleri bir veya iki cilt hâlinde yayınlanacaktır. Kurslara katılmak için hukuk, iktisat fakülteleri ile siyasal bilgiler okulundan mezun olmak gereklidir. Enstitüye girecekler aynı zamanda yabancı dil imtihanlarına tâbi olacaklardır. Üniversite fakültelerinin son sınıf öğrencileri de dinleyici sıfatıyla kurslara katılabileceklerdir. Sınavlarda başarılı olanlara DHTE sertifikası verilecekti. Yönetmelikte enstitünün vereceği sertifikaların meslek sınav ve tayinlerinde eşitlik hâlinde tercih sebebi olacağı belirtilmişti. Enstitünün ilk kursu 1943 Ekim'inde başlayacağı ilan edilmişti.⁽³⁵⁾ 1944 yılında da gazetelere verilen reklamlarda DHTE'nin kurslarının başladığı ve enstitüye kaydolmak için hukuk, iktisat fakültelerinden yahut Siyasal Bilgiler Okulundan veya Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinden mezun olmak ve bir yabancı dil bilmek gerekli olduğu belirtilmişti.⁽³⁶⁾

Enstitünün kurucusu olan Bilsel, 1943'te milletvekili seçildikten sonra da enstitünün faaliyetleri içerisinde yer almaya devam etmiş özellikle Lozan ve Boğazlar hakkında konferanslar vermeyi sürdürmüştür. Enstitünün başkanlığını bıraktıktan sonra yerine Devletler Hukuku uzmanı olan Ord. Prof. Muammer Raşit Seviğ getirilmiştir.⁽³⁷⁾ DHTE, geleneksel olarak kurslar açmak yanında çeşitli konferanslar da düzenlemekteydi. Özellikle her yıl Lozan Antlaşmasının yıl dönümünde konferanslar tertip edilmekteydi. Örneğin Lozan Barışının 24. üncü yıl dönümü ve hukuk bayramı münasebetiyle, üniversite merkez binasında bir kutlama töreninin yapılacağı ve bu törende; Samsun milletvekili Ord. Prof. Cemil Bilsel, Lozan'da Boğazlar, Amme hukuku asistanı Dr. Tank Zafer Tunaya, Lozan'ın önemi, Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Müdürü Ord. Prof. Muammer Raşit Seviğ Lozan günü konuları üzerinde konuşma yapacakları duyurusu yapılmıştı.⁽³⁸⁾ Benzer bir konferans

⁽³⁵⁾ *Akşam*, 22 Mayıs 1943, s.3.

⁽³⁶⁾ *Akşam*, 23 Kasım 1944, s.8.

⁽³⁷⁾ Vakıf, 13 Mart 1945, s.6; DHTE Başkanı Prof. Dr. Muammer R. Seviğ, 1947 yılında Amerikan Uluslararası Hukuk Derneği'ne gönderdiği yazıda başında bulunduğu enstitü hakkında bilgi verdikten sonra daha yakın ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir. Bkz. P.B.P., "Exchange of Greetings with Turkish Institute of International Law", *The American Journal of International Law*, Cilt. 41, No.3, Temmuz 1947, s.660- 661.

⁽³⁸⁾ Vakıf, 23 Temmuz 1947.

Lozan'ın 25.yıl dönümünde de yapılmış fakat bu kez İstanbul Üniversitesi'ndeki tamirat işlerinden dolayı, Eminönü Halkevi'nde ve Halkevi ile ortaklaşa yapılması kararlaştırılmıştı.⁽³⁹⁾

DHTE, sadece Türk akademisyenlere değil aynı zamanda yabancı konuşmacılara da konferanslar verdirerek devletler hukuku alanında ilgi uyandırmaya devam etmiştir. Örneğin DHTE, doktora öğrencileri için açılan özel kurslar çerçevesinde Prof. Dr. Ernst E. Hirsch, 5-12 Mart 1944 tarihleri arasında Kant'ın ebedi barışla ilgili felsefe denemesi konusunda bir dizi konferans vermişti. Hirsch "Sanırım bu savaş günleri için en uygun konu bu. Türk siyaseti, Türkiye'yi asıl savaş gürültüsünün dışında tutmayı başardığı hâlde, savaş kendini burada da hissettiriyor."⁽⁴⁰⁾ sözleri ile Kant'ın hukuk-ahlak anlayışı üzerinde durmuştur.

Yurtdışından da Devletler Hukuku alanında uzman kişiler davet edilerek çeşitli konuşmalar yaptırılmıştır. Örneğin Devletler Hususi Hukuku Türk Enstitüsünün davetlisi olarak İstanbul'a gelen Selanik Hukuk Fakültesi Dekanı ve Devletler Hususi Hukuku Prof. Petros G. Valindas, 28 Ocak'ta uluslararası özel hukukun açık ve yazılı olmayan kuralları ve 29 Ocak'ta da uluslararası özel hukuk kurallarının uluslararasılaşması hakkında iki konferans vermişti.

Yine DHTE'nin davetlisi olarak gelen Columbia Üniversitesi Profesörlerinden S. C. Wallace da "Amerika dış siyasetinin gelişmesine tesir eden amiller" ve "Amerika'nın federal hükümet sistemi" konularında iki konuşma gerçekleştirmişti. Ayrıca Wallace, Amerika'da yükseköğrenim konuları ve akademik özgürlük konularında davetlilerle fikir teatisinde bulunmuştu.⁽⁴¹⁾ Enstitü, faaliyetlerini 1950'lere kadar sürdürmüş fakat dönemin liberal dönüşümünden de etkilenmiştir.

Değişen Norm ve Dönüşümler: Devletler Hukuku Türk Enstitüsünden Devletler Hukuku ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsüne

DHTE'nin ilk yönetmeliği -kurulduktan sonra- 18 Temmuz 1943'te hazırlanmıştır. Maarif Vekilliği'nin onayı ile DHTE'nin ilk yönetmeliği oldukça sade ve kısa bir şekilde (16 madde) hazırlanmıştı.⁽⁴²⁾ Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP), 14 Mayıs 1950 seçimlerini kaybetmesi ve Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'deki kurumlarda da çeşitli dönüşümlere neden olmuştur. Etkilenen kurumlardan biri de DHTE idi. 1957'de DHTE'nin adı Devletler Hukuku ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsüne dönüştürülmüştür. "Türk" ifadesinin kaldırılması dönemin konjonktüründe DP Hükümetinin liberalleşme hareketi çerçevesinde hareket ettiği iddia edilebilir.

⁽³⁹⁾ Akşam, 24 Temmuz 1948, s.5.

⁽⁴⁰⁾ Ernst E. Hirsch, Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, çev. Fatma Suphi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2005, s.326.

⁽⁴¹⁾ *Fakülte Haberleri*, Cilt 20, Sayı 1-4, 1955, s.329-330.

⁽⁴²⁾ "Enstitünün çalışma programı tespit edildi", *Ulus*, 18 Ağustos 1943, s.1,3.

İstanbul Üniversitesi çatısı altında kalmaya devam eden Enstitü, kendisinden önce 1952’de kurulan ve Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı’nı çıkaran Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü ile birlikte, uluslararası ilişkilerin hem bir kavram hem de bir disiplin olarak yerleşmesini hızlandırmıştır.⁽⁴³⁾ Nitekim gerek DHTE gerekse Devletler Hukuku ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, devletler hukuku alanında olduğu gibi uluslararası ilişkiler alanında da çeşitli konferanslara ve yayınlara yer vermiştir. Bu da uluslararası ilişkilerin temel saç ayaklarından biri olan Devletler Hukuku’nun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1940’lı yıllarda olduğu gibi 1950’lerde de Enstitü, ABD ile yakın ilişkiler içerisinde olmaya devam etmiştir. Örneğin Devletler Hukuku ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsüne, Amerika’daki Ford Vakfı tarafından bağış yoluyla gönderilen iki sandık muhteviyatı, 3 adet ağaçtan mamul dosya dolabının gümrük vergisinden muaf tutulması Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Bakanlar Kurulu imzasıyla kabul edilmiştir.⁽⁴⁴⁾ ABD’den gelen bağış malzemelerine bakıldığında, enstitünün ekonomik zorluklar içerisinde olduğu, yeterli bağışın yapılmadığı ve ödenek sıkıntısı çektiği görülmektedir.

Gerek Devletler Hukuku ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü gerekse Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak en çok; Özel Hukuk, Usul Hukuku, Azınlıklar, Boğazlar, Kıbrıs, Güncel Dış Politika, Lozan, Batı Trakya Türkleri vs. konularında çalışmalar yaptığı gözlenmektedir.⁽⁴⁵⁾

Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, 12 Eylül 1980 darbesine kadar faaliyetlerini sürdürmüş ancak 1981’den itibaren Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezine dönüştürülmüştür. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağlı olarak çalışmalarını yürütmeye devam eden Enstitü günümüzde faaliyetlerini bir araştırma merkezi olarak sürdürmektedir.

⁽⁴³⁾ Boğaç Erozan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 43 (Güz 2014), s.62. DHTE’nin giderleri 1953 yılında 10,500 lira iken 1963’te bu oran 20,000 liraya çıkmıştır. Bkz. Bkz. *Resmî Gazete*, Sayı:8454, 2 Temmuz 1953; *Resmî Gazete*, Sayı:11345, 2 Mart 1963.

⁽⁴⁴⁾ *BCA*, 30.18.1.2/151.80.7, 23 Mart 1959.

⁽⁴⁵⁾ Enstitü ve araştırma merkezinin faaliyetleri için bkz. Gülören Tekinalp, “Türk ‘Milletlerarası Özel Hukuk ve Milletlerarası Usul Hukuku Tasarısı’”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C 44/S 1-4 (1978), s. 91-92; Rabi Koral, “Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Yeni Kanun ve Karşılıklılık Esası”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 2/S 1 (1982), s.1,5; Vedat R. Seviğ, “Milletlerarası Özel Ticari İlişkilerdeki Hakem Kararların İlişkin Çağdaş Bazı Milletlerarası Düzenleme Çabaları”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 1/S 2 (1981), s. 23; “Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin Milletlerarası Hukuka İlişkin Bazı Sorunları’ Konulu Seminer”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 2/S 2 (1982), s. 49; Sadık Ahmet, “Batı Trakya’da Yaşayan Türk Toplumunun Şikâyetleri ve İstekleri”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 15/ S 1-2 (1995), s.1;

Enstitünün yayınları 1945-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Yayınları altında basılmıştır. 1973-1982 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yayınları olan faaliyetin adı 1982'de Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları olarak değiştirilmiş ve sonlandırılmıştır.⁽⁴⁶⁾ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi bünyesinde akademik bir dergi olan *Public and Private International Law Bulletin (PPIL)* ise 1981'den beri yayınlanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Türk Hukuk tarihinde önemli bir kurum olan Devletler Hukuku Türk Enstitüsü'nün 1943'te niçin açıldığı ve devletler hukuku alanına yaptığı katkıyı ortaya koymayı amaçlamıştır. Enstitünün niçin açıldığı şu şekilde açıklanabilir;

- Cemil Bilsel'in Devletler Hukuku'nun Türkiye'ye tam anlamıyla uygulanmadığını, konun yarı medenilik-barbarlık ve hâkimiyet anlayışı çerçevesinde açıklanmaya çalışılmasından duyduğu rahatsızlık,
- Devletler Hukuku içerisinde bir Türk Devletler Hukuku bakış açısı oluşturulmak istenmesi,
- Türkiye'nin Devletler Hukuku alanında yalnız "alıcı" olmaktan çıkıp "verici" olmanın zamanı geldiğine inanılması,
- Devletler Hukuku alanında uzman yetiştirmek,
- Dünyadaki Devletler Hukuku'nun gelişimine ve yayılmasına katkıda bulunmak,
- Türk Hükümetlerinin politikalarına paralel olarak hukuk sahasında çalışmalar yapmak,
- Lozan'da kayıtsız şartsız hâkimiyetin ne suretle temin ve teyit edildiğini belirtmek,
- Diplomatik tarih dâhil olmak üzere devletler hukukunun bütün kollarının gelişimine yardım etmek ve bu yoldaki bütün girişimleri desteklemek,
- Türkiye'de devletler hukuku bilgisini yaymak, yurt dışında memleket meselelerini tanıtmak ve millî Türk haklarını ve menfaatlerini açıklamak,
- Barışın korunması için uluslararası ilişkilerde adalet ve dayanışmayı kuvvetlendirmeye çalışmak,
- İçinde bulunan savaş ve anarşi ortamında etkili çareler bulmak,
- Türkiye'nin, "Devletler Hukukunun sığındığı değil, hükümler olduğu bir yer" olarak düşünülmesi, gibi nedenlerden dolayı kurulmuştu.

⁽⁴⁶⁾ Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma Merkezinin Yayınları, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 6/S 1 (1986), 122-125.

Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan sonra Avrupalı devletlerle karşı karşıya kaldığı hukuki sorunlar, Türkiye'de Devletler Hukuku'nu daha fazla önemsenmesini sağlamıştı. Türkiye'nin önde gelen hukukçularından biri olan Cemil Bilsel, gerek hukukçu gerekse bürokratik kimliği ile uluslararası ilişkilerde Türkiye'ye karşı Batılı devletlerin muamelesini yakından görmüştü. Türkiye'nin dünyada Devletler Hukuku alanında belli bir saygınlığa erişmesi için kurumsallaşma gidilmesi gerektiğinin farkında olan Bilsel, DHTE ile yetinmemiş 1948'de de Devletler Hukuku Türk Derneği'ni kurmuştur.

Her ne kadar DHTE, 1943'te kurulmuş olsa da Türkiye'nin siyasi atmosferi çerçevesinde siyasi dönüşümlere (1957 ve 1980'de) maruz kalmıştır. Kuşkusuz bu siyasi müdahaleler, kurumsallaşmayı önlediği gibi aidiyet duygusunu da ortadan kaldırmıştır. Kurumsallaşmayı engelleyen faktörlerin başında söz konusu enstitünün bağımsız ve yeterli bir ödeneğinin olmaması da etkili unsurlardır.

KAYNAKÇA

A) Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18.1.2/117.57.3, 17 Ağustos 1948.

BCA, 30.18.1.2/151.80.7, 23 Mart 1959.

B) Kitap ve Makaleler

“Enstitünün çalışma programı tespit edildi”, *Ulus*, 18 Ağustos 1943.

“Hariciye Vekili Sayın Numan Menemencioğlu'nun Enstitüyü Acıs Nutku”, İstanbul Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 8, Sayı: 3-4, 1942.

“Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Milletlerarası Hukuka İlişkin Bazı Sorunları”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 2/S 2 (1982).

“Rektör Cemil Bilsel'in Nutku”, İ.Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, Sayı:3-4, 1942.

Abaloğlu, Yunus Nadi, “Numan Menemencioğlu'nun nutku tarihi vesika mahiyetini haizdir”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1943.

Atay, Falih Rıfki, “Bir enstitünün açılış fırsatı ile”, *Ulus*, 16 Mayıs 1943.

Ayın Taribi, Sayı:114, 1-31 Mayıs 1943.

Bilsel, Cemil, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsü ve Dış memleketlerdeki yankıları”, *Ulus*, 23 Şubat 1944.

----- “International Law in Turkey”, *The American Journal of International Law*, Cilt: 38, No. 4 (Ekim 1944).

Brown, Philip Marshall, “The Turkish Institute of International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt. 37, No. 4 (Ekim 1943).

Erim, Nihat, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün Kuruluşu”, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:3, 1944.

Erozan, Boğaç, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 43 (Güz 2014).

Esmer, Ahmet Şükrü, “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Ulus*, 16 Mayıs 1943.
Fakülte Haberleri, Cilt 20, Sayı 1-4, 1955.

Güçlü, Yücel, «Numan Menemencioglu (1893-1958)», *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/numan-menemencioglu-1893-1958/>. Erişim Tarihi:1.10.2021.

Gülören Tekinalp, “Türk ‘Milletlerarası Özel Hukuk ve Milletlerarası Usul Hukuku Tasarısı”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C 44/S 1-4 (1978),

Hirsch, Ernst E., *Anularım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*, çev. Fatma Suphi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2005.

Koral, Rabi, “Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Yeni Kanun ve Karşılıklılık Esası”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 2/S 1 (1982).

Küçük, Evren, *Savaşta Diplomasi Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2019.

Meray, Seha, “La Haye Devletler Hukuku Akademisi”, Ankara Üniversitesi *SBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (1949).

Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma Merkezinin Yayınları, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 6/S:1 (1986).

P.B.P., “Exchange of Greetings with Turkish Institute of International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt. 41, No.3, Temmuz 1947.

Resmi Gazete. (SİLİNECEK Mİ?)

Sadak, Necmeddin, “Devletler arası Hukukun değişim devrinde Türkiye”, *Akşam*, 16 Mayıs 1943.

Sadık Ahmet, “Batı Trakya’da Yaşayan Türk Toplumunun Şikâyetleri ve İstekleri”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 15/ S 1-2 (1995).

- Safa, Peyami, “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Tasviri Efkâr*, 15 Mayıs 1943.
- Sertel, M. Zekeriya, “Hariciye Vekilinin nutku münasebetiyle”, *Tan*, 16 Mayıs 1943.
Tasviri Efkâr, 15 Mayıs 1943.
- TBMM Albümü, *1920-1950 TBMM Albümü*, Cilt:1, Edt. S. Yıldırım-B.K.Zeybel, Korza Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Us, Asım, “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün ilk dersi”, *Vakit*, 15 Mayıs 1943.
- Vedat R. Seviğ, “Milletlerarası Özel Ticari İlişkilerdeki Hakem Kararların İlişkin Çağdaş Bazı Milletlerarası Düzenleme Çabaları”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C 1/S 2 (1981).
- Yalman, Ahmet Emin, “İdealimiz: imtiyazsız, sınıfsız bir dünya”, *Vatan*, 15 Mayıs 1943.

AZERBAJYAN CUMHURİYETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDA KARŞILIKLI ADLİ YARDIMIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Metanet PAŞA ESGEROVA*

Özet

Araştırmanın konusu Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında karşılıklı adli yardım sağlanmasının tarihsel ve hukuki dayanağıdır. Çeşitli işgaller, el koymalar, zorla katılım ile ilişkili olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihsel gelişiminden ilerleyerek, bu nedenle Türkiye ile Azerbaycan topraklarını içeren diğer devletler arasında karşılıklı hukuki yardım konularını düzenleyen tarihi ikili ve çok taraflı antlaşmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ve Rusya ile olan tarihi antlaşmaları da dâhil olmak üzere analiz edildi. Tarihsel olarak Azerbaycan toplumunda Osmanlı eğilimi duygusu her zaman olmuştur ve tarihin bazı dönemlerinde Azerbaycan'ı da içine alan devletin politikasını belirlemiştir. Bu nedenle, hukuk bilimleri ve yasal düzenleme tarihinin yanı sıra Azerbaycan'ın tarihi Rusya, Türkiye, İran ve Avrupa ülkeleri İngiltere, Fransa ve diğer devletlerle bağlantılıdır. Barış, teslimiyet, ticaret ve diğer antlaşmalar yapılırken, yargı yetkisi, suçluların iadesi, bazen ceza davalarında usul konuları ticaretle ilgili diğer antlaşmalarda yer aldı. Örneğin, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 3 Temmuz 1700'de yapılan İstanbul Antlaşması, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Temmuz 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 29 Aralık 1791'de yapılan Iasi Antlaşması, diğer konulara ayrılmış olsalar da hukuki yardım konularını içeriyordu. Sovyet dönemi, Azerbaycan'ın adli yardımın uygulanmasına katılma hakkının tamamen yokluğu veya geçen yüzyılın 80'lerinden beri resmî nitelikte olması ve SSCB'nin merkezî organlarının yetkinliği içinde olması ile karakterize ediliyor. Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeni döneminde Türkiye ile hukuki ilişkileri güçlenmektedir. Her iki devlet de karşılıklı hukuki yardım alanında ikili ve çok taraflı anlaşmalara bağlıdır. Şimdi her iki devlet henüz resmî olarak değil, diğer devletin kolluk kuvvetlerine dolaysız başvuruda bulunuyor. Buna devletlerin siyasi iradesi,

Doç. Dr., Adalet Danışmanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Adalet Akademisinin Başöğretmeni, matanatasgarova@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1419-9519>.

dostane ilişkiler, dil engellerinin bulunmaması yardım etmektedir. AB ülkelerinde başka bir devletin kolluk kuvvetlerine dolaysız başvuru uygulanıyor. Komşu devletlerin veya bölge devletlerinin başka bir devletin topraklarında soruşturma amacıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın katılımıyla birleştirilmesinin an meselesi olduğunu ve Rogatory mektubunun uygulanmasının azaltılması yönünde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin “makul adalet şartları”nın genişletilmesine yardımcı olacağını düşünüyorum.

İslam hukukunun yasal düzenleme teorisi ve uygulaması üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Antlaşmalara, antlaşmalara zorunlu riayet ve diğer dini inançlılara karşı tavırla alakalı Kur'an-ı Kerim'in ve Peygamber Efendimiz'in antlaşma pratiği ile ilgili konuların suçlular, iade ve diğer konularla ilgili olarak kabileler ve diğer halklar arasındaki hukuki yardım için de geçerli olduğuna inanıyoruz. Azerbaycan ve Türkiye'nin laik devletler olmasına rağmen, her iki devletin nüfusunun çoğunluğu İslam'ı ifade eder ve Kur'an normlarının, cezai konularda hukuki yardım sağlanmasına ilişkin ilişkiler de dâhil olmak üzere devletler arası normlar üzerindeki etkisini inkar etmek mümkün değildir. Bu, Müslüman ve İslami eğilimleri olan diğer devletler arasındaki ilişkilerde iade ve diğer yardım biçimlerinde kendini göstermektedir.

Çalışmanın amacı Azerbaycan ve Türkiye arasındaki cezai konularda karşılıklı adli yardım kurumunu geliştirmek için tarihsel deneyimi kullanma fikrini doğrulamaktır.

Çalışmanın metodolojik temeli resmî-hukuki, karşılaştırmalı-hukuki, tarihsel ve hukuki yöntemlerdir.

Anahtar Kelimeler: karşılıklı hukuki yardım, adli yardım, iade, yürütme, rogatory mektubu, diplomatik yardım

Transkupcacia'da Üstünlük İçin Rusya, İran ve Türkiye Arasındaki Savaşlarda Azerbaycan ve Türkiye Arasında Karşılıklı Hukuki Yardım

Devletler arasındaki adli yardım enstitüsü uzun bir gelişme yolundan geçti, tek seferlik, bazen diplomatik yardımdan kalıcı yardıma taşındı, kaçak bir kölenin naklinden prosedürel ve adli işlemlerin icrasına kadar adli yardımın hacmi, kovuşturmanın devri genişletildi.

Devletler arasındaki ilk adli yardım türlerinden biri kaçak kölelerin iadesi olarak kabul edilir. Mısır Firavunu II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında Kadeş Antlaşması Hitit kralı Hattusil ile Mısır firavunu Ramses II arasındaki ittifak antlaşmasında “Kaçakların iadesi” özel bir bölüm bulunuyordu.

Toprakların coğrafi konumu, Azerbaycan'ın doğal zenginliği, komşu devletler de dâhil olmak üzere her zaman yabancı devletleri çekmiştir. Tarihin farklı dönemlerinde Azerbaycan veya bazı toprakları Rusya, İran, Türkiye'nin bir parçasıydı ve devletler arasında anlaşmazlık konusuydu. Bu nedenle, hukuk bilimleri ve yasal düzenleme tarihinin yanı sıra Azerbaycan'ın tarihi Rusya, Türkiye, İran ve Avrupa ülkeleri İngiltere, Fransa ile bağlantılıdır.

Barış, teslimiyet, ticaret vb. antlaşmaları tamamlarken, yargı yetkisi, suçluların iadesi konularına da değindiler. Hemen hemen bütün antlaşmalarda güçlünün ve muzafferin hakkı hissedilmiştir. Bazı antlaşmalar, vatandaşlarıyla ilgili olarak yerel yargı bölgesinden istisnalar veya sanıkların uyuğundan bir temsilci ve diğler prosedürle ilgili işlemlerin yürütülmesine ilişkin özel kurallar için sağlanmışır. Bazen ceza davalarındaki usul sorunları diğler ticaret antlaşmalarına da dâhil edilmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye tarihine yapılacak bir gezinin, devletler arasındaki hukuki yardım tarihinin izini sürmeyi ve diğler devletler arasındaki bireysel antlaşmaların modern Azerbaycan ve Türkiye topraklarıyla ilişkisini anlamayı mümkün kılacağına inanıyoruz.

Azerbaycan'da (Araks'ın güneyinde) 1410 yılında Tebriz'deki başkenti ile Kara-Koyunlu Türkmen Devleti, Oğuz kabilesi İve başkanlığında kuruldu. 1467'de Kara-Koyunlu Devleti, doğu Anadolu topraklarından ilgili Türkmen kabilesi Ak-Koyunlu tarafından fethedildi. Kara-Koyunlu ve ardından Ak-Koyunlu devletlerinde, başta Türkmenler olmak üzere, yani Oğuz kökenli göçebe Türk boylarının asaleti hâkimdi. XIV-XV yüzyıllarda Güney Azerbaycan ve ova Karabağ nüfusu neredeyse tamamen Türkleşmiştir.

XV - XVI yüzyıllar Azerbaycan Devleti'nin tarihsel gelişim dönemi olarak kabul edilir. Şah İsmail Khatai (1501-1524) tüm Azerbaycan topraklarını (hem kuzey hem de güney) onun yönetimi altında birleştirmeyi başardı. Tek bir merkezi Azerbaycan Devleti vardı - Başkenti Tebriz'de olan Safavid devleti.

Osmanlı Padişahı III. Murad, 1578'de Güney Azerbaycan'a Şamakhi ve Derbent'e dâhil oldu. 1590 yılında İstanbul'da imzalanan Antlaşma'ya göre Azerbaycan'ın güney doğusu hariç, batı toprakları Osmanlı Devleti'ne katıldı. Azerbaycan tarihinde Osmanlı'ya sempati her zaman hissedilmiştir. Şah I. Abbas Azerbaycan'ı yeniden ele geçirmek ve Osmanlı Devleti ile savaşmak amacıyla yeni askerî birlikler oluşturmuş, "Tebriz'deki Safavid mahkemesinin Osmanlı'ya tehlikeli bir şekilde yakınlığı"⁽¹⁾ nedeniyle Devleti yönetmek üzere Pers kökenli kişiler atanmıştır.

1590 yılında Osmanlılar ile Safaviler arasında bir barış antlaşmasına göre Azerbaycan, Osmanlı Halifeliği'nin bir parçası oldu, başkenti Tebriz'den Qazvin şehrine taşındı.

XVI-XVIII yüzyıllarda, Osmanlı Devleti ile Safaviler arasında Transkupcasia ve komşu topraklarda hâkimiyet kurmak, İslam'da Şii veya Sünni ideolojinin baskınlığı için bir dizi savaş devam etmektedir. Bu mücadeleye daha sonra doğudaki nüfuzunu genişletmeye ve güçlendirmeye çalışan Rusya da katıldı. Safavid yönetiminin sonu, 1722'de İsfahan'ı alan Afganlar tarafından konuldu.

1723 yazında, Rusya, Bakü şehrini işgal etti. Aynı zamanda, Türk birlikleri Gürcistan'a girdi ve 1723'ün sonlarında - 1724'ün başlarında Doğu Transkupcasia'nın birçok bölgesini ele geçirdi.

(1) Ágoston, Gábor. Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York: Facts On File, 2009 ...c.280.

İsveç’le savaştan yeni çıkan Rusya’nın yeni bir savaşı kaldıramayacağı ortaya çıktı.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 12 Haziran 1724’te imzalanan Konstantinopolis Antlaşması’na⁽²⁾ (İstanbul) göre Rusya Bakü vilayetinin Hazar bölgelerine, Transkucasia’nın geri kalanı ise Osmanlı İmparatorluğu’na tahsis edilir.

1734’te İran hükümdarı komutan Nadir, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Gence’yi fethetti.

1735’te Rusya, İran’la savaştan kaçınmak ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Nadirşah’ın şahsında bir müttefik edinmek için Bakü vilayetinin Hazar bölgelerini İran’a devrediyor. Mart 1735’te, İran ve Rusya arasında Gence Antlaşması imzalandı ve Rus birlikleri Bakü ve Derbent’i terk etti.

Azerbaycan üzerindeki Pers gücü tamamen geri geldi. 1736’da etnik Türk Nadir Şah Afşar İran’da hüküm sürmeye başladı, 1747’deki suikastından sonra, Kargaşa sırasında merkezi hükümetin zayıflamasıyla, modern Azerbaycan, Ermenistan ve İran (İran Azerbaycanı) topraklarında Türk hanedanlarının önderliğinde bir dizi hanlık kuruldu⁽³⁾.

Azerbaycan veya münferit kısımları zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İran’ın bir parçasıydı ve bu anlaşmalar düşmanlıklardan sonra sonuçlandı ve fethedilen topraklar da dâhil olmak üzere savaşın sonuçlarını resmîleştirdi. Daha önce de belirtildiği gibi, barış, dostluk ve hatta teslim olma anlaşmalarında, devletler arasında cezai ve ticari konularda adli yardımla ilgili konular bulunabilir. “Osmanlı Devleti’nde ise muhtelit ceza davalarında, bir başka deyişle ecnebilerin Osmanlı vatandaşları veya hükümeti aleyhine yahut da Osmanlı vatandaşlarının ecnebiler aleyhine işledikleri suçlara baştan beri Osmanlı mahkemelerinin tercüman bulunduğu hâlde bakması esası kapitülasyonlarda bile açıkça yer almaktaydı.”⁽⁴⁾

3 Temmuz 1700 tarihli Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan İstanbul Antlaşması’nın VIII. maddesi, Rusya ve Osmanlı Devleti barışa direnenlerin ağır şekilde cezalandırılacağına belirtmişlerdir.⁽⁵⁾

Rusya ile Osmanlı arasında 12 Haziran 1711’de yapılan Prut Antlaşması’nın Türk tarafının kayıtlarında, tarafların yurt dışında işlenen suçlar için İmparator ve Çar’ın merhametine yalvarması sağlandı⁽⁶⁾.

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 18 Eylül 1739 Belgrad Antlaşması Artikum 5’e göre, 1739’da, bir kayba neden olanlar hakikat haklarına ve ilâhi kanunlara

(2) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov. Vətən tarixi. Bakı, 2009.. s.82-83.

(3) Иггар Алиев и др. История Азербайджана с древнейших времен до начала XX в. Баку, 1995...s.142.

(4) Ekrem Buğra Ekinci. Osmanlı mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası). İstanbul 2010...s.65.

(5) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov. Vətən tarixi. Bakı, 2009..s.38.

(6) Трoфим П.Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.13.

göre korunmayacak, suçlarının yüküne göre, merhametsizce cezalandırılacak ve soyulanlar iade edilecek⁽⁷⁾.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 10 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 1. ve 2. Artikülleri ceza davalarında hukuki yardım konuları içeriyordu. Hiçbir ayırım yapmaksızın tüm bu konulara karşılıklı af ve genel af, firari suçluların iadesi öngörüldü⁽⁸⁾.

Firari suçluların iadesi türünde hukuki yardım sorularına Rusya ile 29 Aralık 1791 Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Yaş Antlaşması'nın VI. maddesinde de ulaşabilirsiniz⁽⁹⁾.

10 Haziran 1783 tarihli *Osmanlı-Rus ticaret antlaşması* Rus tebaası tarafından ciddi suç işlerken yargı yetkisi konularını göz önünde bulundurdu⁽¹⁰⁾.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 12 Mayıs 1812'de yapılan Bükreş Antlaşması'nın II. maddesi, yasalar gereği, af ve genel bir dilekçe vermeye tenezzüne tabi tutulmasını öngörüyor⁽¹¹⁾.

Azerbaycan'daki Hanlık dönemi, 1800-1830'da Rusya'ya katılımlarından sonra da devam eder. Rusya ile münferit hanlıklar arasında sonuçlanan antlaşmalar, her iki ülke vatandaşlarına karşı belirli davaların yargı yetkisine ilişkin kurallar da içeriyor. 1826'daki yeni bir Rus-İran savaşı Rusya'nın zaferiyle sona erdi ve 10 Şubat 1828'de Tebriz yakınlarındaki Türkmençay köyünde bir barış antlaşması imzalandı⁽¹²⁾, tüm hanlıklar kaldırıldı. Buna göre, tam vassallık ve daha sonra vasalitenin kaldırılmasıyla, hanların diğer devletlerle olan antlaşmalarından bahsetmek mümkün değildi.

Gülüstan (1813) ve Türkmençay (1828) barış antlaşmalarının sonuçlarına göre Kuzey Azerbaycan toprakları Rus İmparatorluğu'na dâhil edildi. Azerbaycan tarihinin Rusya aşaması başladı. Rusya ve Pers arasında "Ticaret Özel Yasası" (10 Şubat 1828) ticarete ayrılmış olmasına rağmen, cezai konularda bazı usul ve sınır konularını da düzenlemiştir. Yasaya göre, Rus tebaası arasındaki cinayet veya diğer suç davasının değerlendirilmesi ve kararı sadece Rus bakan veya konsolosa tabidir, suçlu Rusya'ya iade edilir (madde VIII)⁽¹³⁾.

Rusya ile Osmanlı arasında 2 Eylül 1829'da yapılan Adrianople Antlaşması'nın IV. maddesine göre, taraflar komşu kabilelerin baskın ve soygunlarına karşı konulmaz bir engel koyabilecek araçlar kullanmalıdır⁽¹⁴⁾.

(7) Трофим П.Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.143.

(8) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi.Bakı, 2009..s.157-158.

(9) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi.Bakı, 2009..s.193.

(10) Трофим П.Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.122, 145-146.

(11) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi.Bakı, 2009..s.275,278.

(12) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi., Bakı, 2009..s.321-328.

(13) Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi.Bakı, 2009..s.331.

(14) Трофим П. Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.73.

Bu zamanın Türk mevzuatında adli yardımla doğrudan alakalı hükümler bulunmamakla birlikte, yabancılara ilişkin adalet yönetiminin temellerinden biridir. Gülhane Hatt-ı Şerifi (Tanzimat Fermanı) 3 Kasım 1839'da, konuların güvenli, vergilerin dağıtımında ve toplanmasında, doğru askere alımlarda ve süresinde güvenli olmasını sağlamak için kabul edildi, hiç kimsenin bir başkasını zehirle veya başka bir şekilde gizlice veya açıkça yok etmesine izin verilmemesi kabul edildi⁽¹⁵⁾.

Hattı-Humayun (Islahat Fermanı) 18 Şubat 1856'da din ayrımı olmaksızın, sınıf ayrımı yapmaksızın, her biri tarafından dinine göre telaffuz edilen yemin altında karma mahkemelerin dikkate alınması, cezaevi sisteminde reform öngörülmüştür⁽¹⁶⁾.

Zengin doğal kaynakları ve son derece önemli askerî-stratejik konumu sayesinde Azerbaycan, başta İran, Osmanlı ve Rusya olmak üzere dış güçler arasında bir "anlaşmazlık elması" olarak kaldı. XVIII - XIX yüzyılın başlarında uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı, Azerbaycan hanlıklarının Rusya himayesi altına kabul edilmesinin Azerbaycan topraklarının güvenliğini tam olarak sağlamadığını göstermiştir⁽¹⁷⁾.

Azerbaycan hanlıklarının Rusya'ya girmesinden sonra, ceza davalarında adli yardım konuları esas olarak Rus İmparatorluğu'nun Azerbaycan ile ilgili antlaşmaları Rus yasaları tarafından düzenlenmiştir. XVIII. yüzyılın Rus mevzuatı, ceza davalarında devletler arasında adli yardım konusunda özel kurallar içeriyordu. 20 Kasım 1864 Rusya'nın Yargı Tüzükleri, yabancılara, diplomatlara karşı açılan ceza davalarının yargı yetkisi konularını ayrıntılı olarak düzenledi.

Rusya 1864 Yargı Kararları Kurumları ile oluşturulan genel kurala göre, İmparatorluğun yargı yerlerinin ve yetkililerinin yabancı Devletlerin yargı ve diğer yerleriyle ilişkileri diplomatik yollarla, Adalet ve Dışişleri Bakanları aracılığıyla yürütülecekti, ancak devletin ilgili organlarının etkin bir şekilde çalışması için her zaman en iyi seçenek bu değildi.

İkinci bölümde ekleri bulunan Rusya 1903 Yeni Ceza Kanunu, ceza kanunu kapsamı, iade konularına ilişkin konuları düzenledi.

Rusya'da XIX yüzyılda, suçluların iadesi konularını daha ayrıntılı olarak düzenleyen 1911 "Yabancı devletlerin talebi üzerine suçluların iadesi hakkında" özel bir yasa vardı. İade konuları Adalet Bakanlığı'nın yetkisi dâhilinde yıldı ve iade edilen kişinin cezalandırılma sınırları belirlendi. En önemli suç eylemleri için iadeye izin verildi, hapis cezasından daha düşük olmayan cezalarla cezalanması düzenlendi⁽¹⁸⁾.

(15) Трофим П.Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.173-174.

(16) Трофим. П. Юзефович. Договоры России съ Востоком. С.Петербургъ, 1869...с.178.

(17) Джамал М. Мустафасв. Северные ханства Азербайджана и Россия (конец XVIII — начало XIX вв.). Баку, 1989... с.57-58.

(18) Петр.А. Столыпин: Програма реформ. Документы и материалы. Москва, 2011...с.138-142.

Devletler arasında hukuki yardım, ticari ilişkiler ve ağırlıklı olarak medeni hukukun düzenlenmiş konularının bir parçası olarak oluşturulmuştur. Ancak devletlerin ticaret anlaşmalarında, cezai konularda ve cezai işlemlerde yasal yardımın bazı yönlerini bulabilirsiniz. On dokuzuncu yüzyıla kadar, devletler arasındaki cezai konularda adli yardım sadece iade ve adli yardımın bazı cezai prosedürel yönleriyle sınırlıydı: hukuki yardım sağlamanın usul konuları, diğer devletlerin vatandaşları hakkındaki ceza davalarının yargı yetkisi, yabancı bir devletin temsilcisinin cezai işlemlerine katılması vb.

Türkiye’de modern anlamda kanunlaştırma hareketleri ile diğer ülkelerden kanunların iktibas edilmesi, ceza üsulu hukuku bakımından da, Tanzimat dönemi ile başlamıştır. Ceza üsulu ile bağlı bu dönemin en önemli belgeleri 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun ve 1879 Tarihli usul-i Muhakeme-i Hukukukiyye Kanun-u Muvakkati’dir. Bu kanunlar karşılıklı hukuki yardımı düzenlemez.

“Osmanlı Devleti’nde ise muhtelit ceza davalarına, bir başka deyişle ecnebilerin Osmanlı vatandaşları veya hükümeti aleyhine yahut da Osmanlı vatandaşlarının ecnebiler aleyhine işledikleri suçlara baştan beri Osmanlı mahkemelerinin tercüman bulunduğunda hâlde bakması esası kapitülasyonlarda bile açıkça yer almaktaydı”⁽¹⁹⁾

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Azerbaycan ile Türkiye arasında karşılıklı hukuki yardım

28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Milli Şûrası “İstiklal Beyannamesi”ni ile bağımsızlık eyleminin ilanından sonra, aktif bir dış politika izleyen Azerbaycan Cumhuriyeti, devletlerin uluslararası ilişkilerine katıldı. Azerbaycan için önemli bir dönüm noktası, 1918’de Bakü’nün uzun süren mücadele ve savaşlar sonucunda Nuri Paşa’nın komutasındaki Türk Kafkasya İslam ordusu tarafından kurtarılmasıydı. 4 Haziran 1918’de ADR ile Türkiye arasında Batum Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yapıldı. “Hükümet, Azerbaycan bağımsızlığını yeni ilan ettiği için o anda Avrupa ve Rusya’da diplomatik temsilcilikler tesis etmek iktidarında değildi”⁽²⁰⁾. Batum Antlaşması Osmanlı hükümetinin gerekirse “Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetine, eğer bu da ülkede düzen ve güvenliği sağlamak için gerekli olarsa, silahlı güç kullanarak yardım sağlamayı taahhüt ettiğini içeriyor”.

Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Kars Antlaşması ile Türkiye’nin bu devletlerle olan sınırları kesin olarak çizilmiştir⁽²¹⁾.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, sadece 23 aylık varlığına rağmen demokratik mevzuatın gelişmesinde önemli rol oynamış ve bireysel kurumların

⁽¹⁹⁾ Ekrem Buğra Ekinci. Osmanlı mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)... . İstanbul 2010, s.62.

⁽²⁰⁾ Mehman Ağayev. Kurtuluş savaşı yıllarında Türkiye Azerbaycan ilişkileri. İstanbul 2008...s.38.

⁽²¹⁾ Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı’nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya’nın “sıcak denizlere inme politikası” kapsamında şekillenen doğu sınırları. Kars, 2018... s.326-327.

yasama düzenlemesi için emsal teşkil yaratmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yasama eylemlerinin analizi, Devletler arasındaki cezai konularda hukuki yardım konusunda özel bir eylem olmadığını göstermektedir.

Ancak, 23 Haziran 1918 tarihli ve 155 sayılı "Daha Önce Geçerli Olan Yasaların Geçici Olarak Sürdürülmesi Hakkında" kararına göre, hükümetin ve mahkemenin tüm kollarında mevcut olan tüm yasalar, hükümet tarafından belirlenen yasal düzene uygun olarak yürürlükten kaldırılana veya değiştirilene kadar yürürlükte kalmıştır.⁽²²⁾

Bu nedenle, devletler arasındaki cezai konularda adli yardım konuları, Rus İmparatorluğu'nun yukarıda belirtilen yasama eylemleriyle düzenlenmiştir.

Tarihin bu döneminde Azerbaycan ile Türkiye arasında karşılıklı hukuki yardımı düzenleyen hiçbir yasama eylemi bulunmamaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı hukuki yardım Sovyet dönemi

28 Nisan 1920'de Azerbaycan SSCB'ye katıldıktan sonra Azerbaycan SSCB mevzuatı birlik mevzuatı ile belirlendi. 1924 SSCB Anayasası'nın 1. maddesi ve 1936 tarihli SSCB Anayasası'nın 14. maddesi SSCB'nin uluslararası ilişkilerde temsili, SSCB'nin diğer devletlerle yaptığı anlaşmaların sonuçlandırılması, onaylanması ve ihlali, Birlik cumhuriyetlerinin yabancı devletlerle ilişkilerinde genel bir düzenin kurulması SSCB'nin en üst düzey devlet gücü ve kamu idare organlarının yargı yetkisi yetki alanı altındaydı. Bu tanımdan sonra, uluslararası adli yardım konuları da SSCB'nin yetki alanındaydı.

SSCB'nin çok taraflı ve ikili anlaşmalarının analizi, toplumun kapalı doğası ve SSCB'nin ideolojik mülhazaları tarafından dikte edilen devletler arası ilişkilerin özel niteliği nedeniyle, cezai konularda hukuki yardım sağlanmasına ilişkin herhangi bir anlaşma yapılmamıştır.

31 Ekim 1924 SSCB ve Birlik Cumhuriyetlerinin Ceza Muhakemesi Esasları, ceza davalarında belirli usul eylemlerinin gerçekleştirilmesi ve suçluların iadesi konularını düzenledi.

21 Temmuz 1923 Azerbaycan SSC'nin ilk Ceza Muhakemesi Kanunu'nda, adli yardım sağlanmasına ilişkin herhangi bir kural yoktur. 1 Şubat 1944'te SSCB Anayasası'nda yapılan değişikliklerin yürürlüğe girmesinden sonra, her Birlik Cumhuriyeti yabancı devletlerle doğrudan ilişki içinde olma, onlarla anlaşmalar yapma ve diplomatik ve konsolosluk temsilcilerini takas etme hakkına sahipti. Ama bu hak resmî bir nitelikteydi. Azerbaycan SSC aslında uluslararası ilişkilere bağımsız olarak ve SSCB'nin merkezi organları aracılığıyla katılmadı, ancak SSCB'nin merkezi organlarının liderliği ve kontrolü altında yabancı devletlerin belirli talimatlarını yerine getirdi.

⁽²²⁾ Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920) Законодательные акты Сборник документов. Баку, 1998...s.193.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB, sosyalist kamp devletleri ve devletler arasındaki hukuki yardım alanı da dâhil olmak üzere diğer devletlerle aktif iş birliğine başladı.

SSCB ve Birlik Cumhuriyetlerinin Ceza Muhakemesi Esasları, 25 Aralık 1958'de SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı Kararnamesi ile onaylanan ceza davalarında hukuki yardım sağlanmasını sağlamaz.

8 Aralık 1960 sayılı Kanunla onaylanan Azerbaycan SSC'nin İkinci Ceza Muhakemesi Kanunu bile hukuki yardım sağlanmasını düzenleyen kurallar sağlamadı. 30 Eylül 1983 tarihli kararname ile cezai konularda hukuki yardımla ilgili 23-1 ve 23-2 maddeleri CMK'ye eklendi.

Sovyetler Birliği yabancı devletlerle hukuki yardım konusunda 40'tan fazla antlaşmasını tamamladı. Ancak SSCB ile Türkiye arasında ikili bir anlaşma yapılmamıştır.

Devletler arasında adli yardımın sovyet gelişimi dönemi, geçen yüzyılın seksenlerine kadar, adli yardım sağlanmasının yasal olarak sadece SSCB'nin merkezi organlarının yetkinliği dâhilinde olması, kalıcı bir konvansiyonel ve sözleşmesel nitelikte olması ile karakterizedir. Azerbaycan Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere Birlik Cumhuriyetleri, SSCB'nin merkezi organlarının kontrolündeki yabancı devletlerin yargı taleplerini yerine getire bilirdi. 1944'te uluslararası anlaşmaların sonuçlandırılması olasılığının birlik cumhuriyetlerinin tanınmasından ve yüzyılın seksenli yıllarında bu usul hakkının yasal olarak pekiştirilmesinden sonra bile, resmî nitelikteydi.

Atatürk ıslahatları çerçevesinde Hukuk usulü muhakemeleri Kanunu 1086 Kabul Tarihi: 18/6/1927 kabul edildi. Kanun devletler arasında cezai konularda adli yardımla ilgili herhangi bir hüküm içermiyordu.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığının yeniden tesis edilmesinin ardından Azerbaycan ile Türkiye arasında karşılıklı hukuki yardım

Avrupa Konseyi çerçevesinde Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı hukuki yardım

30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Ali Sovyeti "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığının Yeniden Kazanıldığı" Bildirgesi'ni kabul etti ve 18 Ekim'de bağımsız Azerbaycan'ın devlet, siyasi ve ekonomik yapısının temellerini oluşturan "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığı Hakkında" Anayasa Yasası kabul edildi.

Karşılıklı hukuki yardım, yeni Ceza Muhakemesi Kanunu ve "Cezai Konularda Hukuki Yardım" Kanunu ile düzenlenir. Azerbaycan Ceza Muhakemesi Kanunu'nun "Cezai konularda hukuki yardım sağlanmasına ilişkin işlemler" bölümü, devletler arasında hukuki yardım sağlanmasını düzenlemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 488.2 maddesine göre, Cumhuriyet ile talep eden yabancı devlet arasında adli yardım sağlanmasına ilişkin ilgili bir anlaşma

bulunmaması hâlinde, bu Kanun ve Cumhuriyet Kanunu'nun "Cezai Konularda Hukuki Yardım" hükümleri uygulanır.

Türkiye Cumhuriyetinde karşılıklı hukuki yardım Türkiye Ceza Muhakemesi Kanunu (4/12/2004) ve Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu (6706,23/4/2016) ile düzenlenmektedir.

T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu'nun amacı, cezai konularda uluslararası adli iş birliğinin usul ve esaslarını düzenlemektir, yabancı devletlerle cezai konularda yapılacak adli iş birliğini kapsar.

Azerbaycan ceza davaları için adli yardım hakkında kanunu, adli yardım türlerini spesifik belirler.

T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu'na göre Türkiye Türkiye'nin taraf olduğu adli iş birliğine ilişkin milletlerarası antlaşmalar ile diğer kanun hükümleri saklıdır ve madde 3-1 b) merkezî makamın görev ve yetkilerine uygulanacak adli iş birliğinin türü ve izlenecek yöntem konusunda karar vermeyi de ait ediyor.

T.C. Cezai konularda uluslararası adli iş birliği Kanunu madde 3-1 'in (a) müteakabiliyet ilkesini tanımlamasına rağmen Kanunun 7'nci maddesinin 2'nci kısmında "Adli mercilerce, yürütülen bir soruşturma veya kovuşturma kapsamında başka bir devletin ceza soruşturması başlatmasına neden olabilecek bilgilerin öğrenilmesi hâlinde, talep olmaksızın bu bilgiler, ilgili devlete gönderilmek üzere merkezî makama bildirilebilir" tesbit edilmiştir.

Her iki devlet de Budapeşte Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi'ne taraftır. Sözleşmenin 26. maddesi, spontane bilgilerin (Kendi Kendine Gelişen Bilgilerin) sunulmasını, yani ilgili tarafa yardımcı olabilecek, bilgilerin açığa konması ile ilgili, kendi soruşturma çatısı altında elde ettiği bilgileri paylaşabilir. Bu, devam eden soruşturma boyunca elde edilen bilgilerin yönünü ifade eder ve taraf, bu bilgilerin sağlanmasının, soruşturmanın veya cezai suçların kovuşturulmasının alıcı tarafın başlatılmasına ve yürütülmesine katkıda bulunacağını düşünüyorsa veriyor. Sözleşme her şeyi bilgiyi veren tarafın takdirine bırakır. Şu anda, tarafları tespit edilen bilgileri göndermeye mecbur kılan bir mekanizma yoktur. Bu yönüyle, md. 3-1 (a) ortaya çıkan bilgileri yönlendirmek için bir mekanizmadır. Her iki devletin Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi'nin üyesi olması onların "anında iletilen bilgiler" in (spontaneous information) iletimini düzenlenmiştir. "İşte, başka bir devletin yürüttüğü soruşturma ya da kovuşturmada yardımcı olabilecek bilgilere sahip olduğunu düşünen devlet, kendisinden talepte bulunulmaksızın ve ulusal hukukun izin verdiği ölçüler içerisinde, söz konusu bilgiyi ilgili devlete yol layabilecektir"⁽²³⁾.

⁽²³⁾ Murat Önok. Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi ışığında siber suçlarla mücadelede uluslararası iş birliği. İstanbul, 2013... c.1253.

T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu'nda adli yardımın görüntülü ve sesli iletişim tekniğiyle adli yardımlaşma, Türkiye'den yabancı devlete ve Türkiye'ye iade, geçici tutuklama, iade yargılaması, soruşturmanın veya kovuşturmanın devri, infazın devralınması, Türkiye'ye ve Türkiye'den hükümlü nakli gibi türleri özel olarak düzenlenir. Azerbaycan Cezai davalarda Adli Yardım Kanunu belirli adli yardım türlerini listeler.

Türkiye Mevzuatı'nın yargı taleplerinin yürütülmesinde merkezi organı belirli bir miktar adli yardımla sınırlamadığına ve bu hüküm Azerbaycan Cezai davalarda Adli Yardım Kanunu'nda yer aldığına karşılık gerektirmediğine, hukuki yardım ve sözleşme dışı dayanağın uygulanmasının güvencelerinden biri olacağına inanıyoruz.

T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu, iade konuları hariç olmak üzere "Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesi"ne tamamen uygundur. Azerbaycan kanununda suçluların iadesi ayrıca kanunla düzenleniyor.

"Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesi"nin 4'ncü maddesinde "İlgili memur ve kişiler, yardım istenen tarafça rıza gösterildiği takdirde, istinabenin yerine getirilmesinde hazır bulunabilirler" tesbit olunur ve bu hüküm T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu'na (madde 7) ve Azerbaycan Cezai Davalarında Adli Yardım Kanunu'na da (madde 5.3.) yansır.

Türkiye Ceza Kovuşturmalarının Aktarılmasına Dair Avrupa Sözleşmesini onaylamış, Azerbaycan ise imzalamış, henüz onaylamamıştır.

Türkiye ve Azerbaycan, 17 Mart 1978 Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesine Ek Protokolünü onayladılar. Protokolün ana noktası, "Akit taraflar, Sözleşmenin 2 (a) maddesinde, sağlanan yetkiyi, talebedilen tarafın mali suç olarak telakki ettiği bir suçlu ilgilendirdiği gerekçesiyle sadece bu yönden reddetmek için, kullanmayacaklardır" talebidir.

Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Avrupa Sözleşmesi'ne İkinci Ek Protokol Türkiye tarafından 11/07/2016 tarihinde onaylamıştır, ancak Azerbaycan tarafından imzalanmamıştır. İkinci Protokolün avantajlarından biri, idari makamlar tarafından başlatılan işlemlerde 3 Karşılıklı yardımın da sağlanabilmesidir (madde 1(3)).

İkinci Protokolün 2'nci maddesi, Sözleşmenin 4'üncü maddesine talep eden tarafın yetkililerinin bulunması ile ilgili değişiklik içeriyor - talep eden Tarafın ihtiyaçlarına daha duyarlı olacak şekilde yardım talebinin yerine getirilmesini sağlayacağı ve bu sebeple, muhtemelen ilave yardım talebi ihtiyacından kaçınılacağı durumlarda reddedilmez.

İkinci Protokolün 9'uncu ve 10'uncu maddeleri video ve telefon konferans aracılığıyla duruşmayı düzenliyor. Video konferans aracılığıyla duruşma Azerbaycan Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 51-2'nci maddesi ile "cezai işlemlerin video konferans sistemi kullanılarak uygulanması" gibi ve T.C. Ceza Muhakemesi

Kanununda “Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi”, T.C. Cezaî Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu’nda “Görüntülü ve sesli iletişim tekniğiyle adli yardımlaşma” gibi sağlanmıştır. Azerbaycan mevzuatı telefon konferans aracılığıyla sorgulama sağlamaz .

İkinci Protokolün 11’nci maddesi (acil bilgi ihtiyacı) “ tarafların kendi özel soruşturma ve yargısal işlemlerine halel getirmeksizin, kendi soruşturmaları çerçevesinde elde edilen bilgilerin karşı tarafa soruşturmaları ve yargısal işlemleri başlatmada veya sürdürmede katkıda bulunacağını düşündüğü veya Sözleşme’nin ve bu Sözleşme’nin Protokolleri kapsamında talepte bulunabileceğini öngördüğü takdirde bir Tarafın yetkili makamları, önceden talep edilmeksizin, söz konusu bilgileri diğer Tarafın yetkili makamlarına iletebilir” talebi T.C. Cezaî konularda uluslararası adli iş birliği Kanununa yansır, Azerbaycan mevzuatı sağlamaz.

İkinci Protokolün 14’üncü maddesinin transfer edilen hükümlülerin bizzat bulunması talebi her iki devletin mevzuatı tarafından sağlanmamıştır.

İkinci Protokolün 16’ncı maddesinin posta yoluyla bildirim hükmü T.C. Ceza Muhakemesi Kanununun 43’üncü maddesine tanıkların telefon, telgraf, faks, elektronik posta gibi araçlardan yararlanılmak suretiyle çağrılması gibi yansımıştır, Azerbaycan mevzuatı tanıkların çağrılmasını sağlıyor, ama açıklamıyor.

İkinci Protokolün 17’nci maddesinin (Sınır Ötesi Gözlemleri) ve 19’ncü maddesinin (Gizli soruşturmalar) hükümleri T.C. ve Azerbaycan mevzuatlarında sağlanmamıştır.

T.C. ve Azerbaycan mevzuatları her iki devlet tarafından onaylanmış BM Sınır aşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi (madde 19) ile sınıraşan organize suçlarla mücadelede ortak soruşturma ekiplerinin kurulmasına imkân tanınmasına rağmen, İkinci Protokolün 20. maddesi uyarınca gerekli ortak soruşturma ekiplerinin kurulmasını sağlamaz. Ortak Soruşturma Ekipleri “farklı ülkelerde yürütülmesi gereken tüm bağlantılı soruşturmalar koordinasyonlu bir şekilde yürütülebilir... diğer katılımcı ülkelerce yapılan soruşturma faaliyetlerine ilişkin karar alma sürecine dâhil olmaları imkânını sağlar”.⁽²⁴⁾

İkinci Protokolün 23’ncü maddesinin tanıkların korunması talebi T.C. Ceza Muhakemesi Kanunu (madde 58), Tanık koruma Kanunu, Azerbaycan Ceza Yargılamasında Katılımcıların Devlet Koruması Hakkında Kanunla düzenlenir. T.C. kanunlarında uygulanabilecek tanık koruma tedbirleri daha geniştir.

İkinci Protokolün 26’ncı maddesinin verilerin korunması talebi de, T.C. Cezaî konularda uluslararası adli iş birliği Kanunu madde 6- (1) ve Azerbaycan Cezaî davalarda Adli Yardım Kanunu madde 6 (sırrın sağlanması) ile düzenlenmektedir.

⁽²⁴⁾ Ali Rıza Töngür. Özel bir adli yardımlaşma türü olarak ortak soruşturma ekipleri oluşturulması. Ankara,2015... s.348

Kur'an-ı Kerim'de cezai konularda karşılıklı hukuki yardım

Azerbaycan'ın tarihi, yasal yardımın düzenlenmesinde iz bırakan çok sayıda el koyma, toprakların diğer devletlere devredilme gerçekleri bakımından zengindir. Azerbaycan SSCB'ye katılmadan önce Orta Çağ'da Azerbaycan'ın İslamlaşmasından sonra Azerbaycan hukuku neredeyse İslam hukukuydu ve Müslüman hukuku hükümleri devletler arasındaki hukuki yardım konularını düzenlemiştir.

İslam'ın temel ilkelerinden biri iş birliğidir ve halklar, kabileler arasındaki iş birliğini ifade eder: “Ey ! Şüphesiz Biz sizi, erkek ve kadından yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizi kavimler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah Katında aranızdan en saygın olan, en çok takvayı benimsemiş olanınızdır. Allah, mutlaka sonsuz bilgi sahibidir, (her şeyden) haberdardır. 1 (Kur'an-ı Kerim, 49:13) Kur'an-ı Kerim, vaat ve anlaşmalara zorunlu uyulmasını sağlar: “Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi, erkek ve kadından yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizi kavimler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah Katında aranızdan en saygın olan, en çok takvayı benimsemiş olanınızdır. Allah, mutlaka sonsuz bilgi sahibidir, (her şeyden) haberdardır.” (Kur'an-ı Kerim, 7:35), “Söz verdiğiniz zaman, Allah'a (olan) sözünüzü yerine getirin. Yeminleri sağlamaştırdıktan sonra, Allah'ı üzerinize kefil (kılıp, onları) bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir! (Kur'an-ı Kerim, 6:92).

“İslam hukuk sisteminin son derece yekpare doğası, yasal kaynakların yurt içi ve yurt dışı kaynaklara alt bölümlere dökülme olasılığını dışlamaktadır. Elbette sıra adı altında birleşen bazı yasal fiiller Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde, ilgili yorumlarında, geleneklerinde olduğu gibi Peygamber Efendimizin, halifelerin ve imamların yorumlar, gelenekler ve talimatlarında da bulunabilir... Hz. Muhammed, peygamberlik görevi sırasında çeşitli kabilelerle bir takım antlaşmalar yaptı. Erken İslami dönemde Arap Yarımadası'nda siyasi birliğin yokluğunda, kabilelerin her biri ayrı bir siyasi birim olarak kabul edilirdi. Bu nedenle, bu kabileler arasındaki herhangi bir antlaşmanın sonuçlanması uluslararası bir statüye sahipti”⁽²⁵⁾

Peygamber Efendimiz zamanında elçilik faaliyetleri ile bağlantılı olarak “...şeriatın izin verdiği bir çıkar olmalı ve büyükelçilerin gönderilmesi bir ateşkes ve antlaşmanın sonuçlanmasıyla ilişkilendirilmelidir. Şeriatın izin verdiği ilgi, İslam'a dönüşme, barışı tesis etme, ekonomik ilişkileri örgütleme, Müslümanlara zarar vermenin önlenmesi ve komşulardan iş birliği kurmalarını isteme olasılığını içeriyordu.”⁽²⁶⁾

“İslam, adaletin zaferini sağlamak, doğruluk ve tarafsızlık standartlarını oluşturmak ve düşmanın eylemlerinde belirlenen sınırları aşmamasını sağlamak

⁽²⁵⁾ Санаи Мехди. Мусульманское право и политика: Учебное пособие. –Москва, 2004... с.45-46.

⁽²⁶⁾ Хасан ибн Мухаммад Сафар. Посольская деятельность во времена Пророка, ее особенности и цели...Москва-Нижний Новгород, 2004, с.90.

için hem barış içinde hem de savaş zamanında diğer halklarla ilişkilerde, eski müteakabiliyet ilkesini benimsemiş ve onun rehberliğindedir. Bu bakımdan Kur'an'ın en az bir son derece önemli ayetinden bahsetmek gerekir: “Eğer (size haksızlık edenleri) cezalandırırsanız, haksızlığa uğratıldığınız kadarıyla cezalandırın. Eğer sabrederseniz, sabredenler için o muhakkak daha hayırlıdır. (Kur'an-ı Kerim, 16:127)”⁽²⁷⁾.

Kur'an-ı Kerim, suçların bastırılmasını ve ihlallerin bastırılmasında yardım sağlar, devletler ve insanlar arasında ayırım yapmaz, ancak genel yardım koşullarını tanımlar: “Eğer Allah, (bu kâfirlerden) bazılarının (kötülüklerini) diğerleriyle gidermeseydi, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan camiler alaşağı edilirdi. O'nun (dinine) yardım edene, Allah mutlaka yardım eder. Şüphesiz Allah, son derece güçlüdür (ve her şeyden de) üstündür!” (Kur'an-ı Kerim, 22:41); “İyilik yapmakta ve takvayı benimsemek konusunda yardımlaşın. Günah işlemek ve aşırı davranmakta birbirinize yardımcı olmayın. Allah'ın takvasını benimseyin. Şüphesiz Allah, ceza (vermekte) çok şiddetlidir (Kur'an-ı Kerim, 5:3); “Sizinle savaşanlarla, siz (de) Allah yolunda savaşın. Fakat hiç kimseye aşırı davranmayın. Şüphesiz Allah, aşırı davrananları hiç sevmez. (Kur'an-ı Kerim, 2:191). Ey inananlar! Verdiğiniz kesin sözleri, yerine getirin (Kur'an-ı Kerim, 5:2).

A.V. Petrovsky şöyle yazıyor: “... Şeriat aşağıdaki üç kategoriye ayırt eder: 1) Müslümanlar, ceza hukukunun tam olarak uygulanması gerektiği konusunda İslam'ı itiraf eden İslam Devleti nüfusunun bir parçasıdır; 2) Ahl az-dzimma–inanmayanlar (Hıristiyanlar, Yahudiler) kalıcı olarak Müslüman bir devlette ikamet ediyor, bir sandık vergisi (cizye) ödüyor ve bunun için Müslümanların dış düşmanlardan korunmasından (dimma) ve kişi ve mülkün Müslümanlarla eşit temelde dokunulmazlığının garantisi alıyor; 3) harbi, İslam Devleti topraklarında iken ancak makamlardan izin aldıkları takdirde kişi ve malın dokunulmazlığını garanti eden düşman bir devlete mensup inanmayanlardır... hudud suçlarının komisyonunun sorumluluğu, bir Müslüman tarafından kanıtlanmamış gazf zina suçlaması dışında, ahal al-zimm ve harbi için geçerli değildir”⁽²⁸⁾.

Kur'an-ı Kerim'in inançsızlarla, antlaşmalarla, sözleşmelere zorunlu uyumla ilgili hükümleri'nin ve Peygamber Efendimizin sözleşme uygulaması'nın suçlular, iade ve diğer konularla ilgili olarak kabileler ve diğer halklar arasındaki hukuki yardım için de geçerli olduğuna inanıyoruz. Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin laik bir devlet olmalarına rağmen, nüfusun çoğunluğu İslam'ı övüyor ve Kur'an normlarının devletler arası üzerindeki etkisi, cezai konularda hukuki yardım sağlanması da dâhil olmak üzere inkar edici değil.

⁽²⁷⁾ Шейх Вахбех аль-Зухили. Ислам и международное право. Москва, 2005... с.55.

⁽²⁸⁾ Антон В. Петровский. Мусульманское уголовное право и особенности уголовного законодательства мусульманских государств. Краснодарь, 2013... с.25-26.

Azerbaycan ve Türkiye arasında ikili karşılıklı hukuki yardım

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını restore etmesinden sonra, onu 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet Türkiye oldu. 14 Ocak 1992'de Azerbaycan-Türk diplomatik ilişkileri kuruldu. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin diplomatik misyonu Azerbaycan'da, Ağustos 1992'den itibaren Türkiye'de faaliyete başlamıştır.

Diplomatik ilişkilerin kurulması, iki ülke arasındaki iş birliğinin gelişmesinde geniş perspektifler açmıştır. Her iki devlet de karşılıklı yarar sağlayan iş birliği ilkelerine dayanarak tutarlı adımlar atmaya başladı. Türkiye, bağımsız bir devlet kurma yoluna giren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çabalarını destekleyerek, kapsamlı bağların geliştirilmesine geniş ölçüde yardımcı olmuştur.

Bu sahalardan biri de adli yardımlaşmadır. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında hukuki, ticari ve cezai konularda adli yardımlaşma sözleşmesi 2 Kasım 1992 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme cezai konularda adli yardımlaşma, suçluların iadesi, cezaların vatandaşı oldukları devlette infazı amacıyla hükümlülerin nakli, cezai konularla ilgili muhtelif hükümler bölümlerini içeriyordu. Ceza alanında adli yardımlaşma özellikle belgelerin tevdi, arama, delil teşkil eden belge ve eşyalara el konulması ve teslimi, bilirkişi incelemesi, sanıkların ve tanıkların sorgulanması, bilirkişilerin dinlenmesi ve keşif yapılması gibi usul işlerinin yerine getirilmesini kapsamıştır.

Azerbaycan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 11 ülkeyle cezai konularda hukuki yardım konusunda ikili anlaşmalar yapmıştır. Türkiye'nin cezai konularda Devletler arasındaki hukuki yardım konusundaki deneyimi daha eski ve daha geniştir. İlk sözleşmeler geçen yüzyılın son yıllarında yapıldı.

Türkiye ile yapılan adli yardım anlaşması, adli yardım türleri açısından daha hacimliydi, mesala, Bulgaristan, İran İslam Cumhuriyeti, Arap Emirlikleri ve İran İslam Cumhuriyeti ile cezai konularda hukuki yardım ve iade konusunda, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Litvanya Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ukrayna ile cezalarının vatandaşı oldukları devlette infazı amacıyla hükümlülerin nakline ilişkin özel anlaşmalar yapılmıştır.

Sözleşmenin 38. maddesinin ikinci fıkrasına, yani "2. Acil durumlarda, akit tarafların yetkili makamları 1. paragrafta öngörülen talep bulunmasa dahi, diğer taraf ülkesinde iadeyi gerektiren bir suç işlediğine muttali oldukları kendi ülkelerinde bulunan bir şahsı istisnai olarak muvakkaten tutuklayabilirler" hükmünü diğer antlaşmalarda karşılayamıyoruz. Bu hüküm (spontane bilgiler) Budapeşte Sanal Suçlarla Mücadele Konvansiyonu, 1990 tarihli Suç Gelirlerinin Aklanması, Aranması, Zapt Edilmesi ve Müsadere Edilmesi Hakkında Avrupa Konseyi Sözleşmesi (madde 10), 2005 tarihli Suç Gelirlerinin Aklanması, Araştırılması, El Konulması, Müsaderesi ve Terörizmin Finansmanına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (madde 20), 1999 tarihli Avrupa Konseyi Yolsuzlukla ilgili Karşı Ceza

Hukuku Sözleşmesi (madde 28), 2003 tarihli BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (madde 46, 56) tarafından da sağlanmaktadır.

T.C. ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Hukukî, Ticarî ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşmaya İlişkin Sözleşme'nin (2 Kasım 1992) hacmine ve ceza davalarında hukuki yardımın hemen hemen tüm taraflarının yasal düzenlemesine rağmen T.C. ile Azerbaycan Arasında İmzalanan Hukukî ve Ticarî Konularda Adli İşbirliği Anlaşması'nın (3 Mayıs 2002) 24 (4) maddesi ile hükümsüz olması bildirilmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye arasında, ceza davalarında hukuki yardım diplomatik yollarla sağlanmaktadır, dostane ilişkiler, siyasi ve diğer konularda destek nedeniyle, halkların tarihsel yakınlığı sorun yaratmamaktadır. Türkiye'nin hukuki yardım konusunda ikili anlaşmaların sonuçlandırılmasındaki tecrübesi ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde hukuki yardım sağlama tecrübesi dikkate alınarak, Azerbaycan ile Türkiye arasında cezai konularda hukuki yardım konusunda yeni bir antlaşmanın iptal edilmiş bir antlaşma temelinde ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Avrupa Sözleşmesi'ne İkinci Ek Protokolü kapsayacak şekilde yapılması gerektiğine inanıyoruz.

Azerbaycan ve Türkiye arasında suçların tanınması, suçlarla uluslararası mücadele, siyasi suçlar, ceza davalarında hukuki yardım sağlamanın usul konularında temel bir fark yoktur. Bu nedenle, ceza davalarında adli yardım konularında prens sorunları üzerine anlaşmazlıkların olmaması durumunda, ceza davalarında adli yardım konusunda yeni bir antlaşmanın yapılması kapsam ve içerik olarak örnek teşkil edecektir.

AB, cezai konularda üç temel iş birliği alanı belirler: Üye Devletler arasında cezai prosedürde iş birliği; ulusal ceza hukukunun uyumu; Suçların önlenmesi konusunda devletlerarası iş birliği. Mahkeme kararlarının karşılıklı tanınması ilkesini (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 82. maddesi) uygulamayı amaçlayan önlemler sisteminde özel bir yeri, ceza muhakemesi alanında yasal iş birliğinin temel bileşenlerinden biri olarak Avrupa emirleri (european order) tutuyor. Avrupa emirleri, Ulusal Bir mahkeme tarafından alınan ve Birlik genelinde geçerli olan ve böylece Birlik çapında bir karaktere sahip olan bir karardır. Bugüne kadar, AB yasaları üç tür Avrupa emri sağlar: Avrupa Tutuklama Emri; Avrupa Soruşturma Emri; Avrupa Koruma Emri. Dilsel, dini, siyasi ve diğer anlaşmazlıkların olmaması nedeniyle Azerbaycan ile Türkiye arasındaki cezai konularda hukuki yardım sağlanmasına yönelik ikili ilişkilerde AB mevzuatının ve uygulamasının cezai konularda kısmen uygulanması, vatandaşların ve devletlerin güvenliğinin sağlanması açısından örnek ve etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

Ágoston, Gábor. *Encyclopedia of the Ottoman Empire / Gábor Ágoston and Bruce Masters*. New York: Facts On File, 2009 xxxvi, 650 p.

Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920) Законодательные акты Сборник документов. Баку: Издательство Азербайджан, –1998. – 560 с.

Ali Rıza Töngür. Özel bir adli yardımlaşma türü olarak ortak soruşturma ekipleri oluşturulması. *TAAD*, Yıl:6, Sayı:21 (Nisan 2015). – s. 337-358.

Антон В. Петровский. Мусульманское уголовное право и особенности уголовного законодательства мусульманских государств: монография / А.В. Петровский. –Краснодар: Кубанский гос. ун-т, –2013. – 91 с.

Джамал М. Мустафаев. Северные ханства Азербайджана и Россия (конец XVIII —начало XIX вв.). –Баку: ЭЛМ, 1989. – 128 с.

Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın "sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillenen doğu sınırları, *KAÜİİBFD* 9(17), s.297-334.

Иггар Алиев и др. История Азербайджана с древнейших времен до начала XX в. Под редакцией Иггара Алиева – Баку: ЭЛМ, – 1995. – 432с.

Ирада Нуриева. Внешнеполитические отношения между османской Турцией и Азербайджанской Демократической Республикой (1918-1920 годы)// *Geostrategiya/ ictimai - siyasi, elmi - populyar jurnal*. Sentyabr - Oktyabr 2018 № 05 (47). –с. 26-29.

Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov.Vətən tarixi. Azərbaycan Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi dövrlərlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları 1639- 1828. Dörd cildə, Birinci cild. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Regionların İnkişafı İctimai Birliyi. – Bakı: 2009. – 512 s.

Mehman Ağayev. Kurtuluş savaçı yıllarında Türkiye Azerbaycan ilişkileri. 2008, İstanbul, İQ Kültür Sanat Yayıncılık. 465 с.

Murat Önok. Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi ışığında siber suçlarla mücadelede uluslararası iş birliği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları dergisi*, 2013, Cilt: 19 - Sayı: 2 Sayfa: 1229-1270.

Новое Уголовное Уложение с приложениями. Высочайше утвержденное решение 22 марта 1903 г. – С. – Петербургъ: Издание Каменноостровскаго Юридическаго Книжнаго Магазина В. П. Анисимова, –1903. – 255 с.

Петр.А. Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы: в 2 т. – 2-е изд., стер. – М: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН),2011. Т. 2. –2011. –799с.

Санаи Мехди. Мусульманское право и политика: Учебное пособие. –М.: Институт философии РАН, –2004. –96 с.

Сборник специальных международных договоров Российской Федерации по вопросам правовой помощи и правовых отношений по гражданским, семейным, уголовным и иным делам. В 2-х томах. Т. 2. –М.: ТИССО-Полиграф, – 2006. –608 с.

Шейх Вахбех аль-Зухили. Ислам и международное право//– Москва: Международный журнал Красного Креста, – 2005. Том 87, №858, июнь, с.47-65.

Трофим П.Юзэфович. Договоры России съ Востоком. Политические и т орговые. С.Петербургъ: Типография О.И.Бакста, Невский 71, 1869- 297 с.

Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР. Издание седьмое. Со всеми изменениями и дополнениями включительно по 1 мая 1943 года. – Баку: Азербешр. Социально-экономический отдел, –1944. –120 с.

İNTERNET KAYNAKLARI

Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesi (27 Ocak 1999). URL: http://etik.gov.tr/wp-content/uploads/2019/02/kanun_5065.pdf

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. URL: <http://e-qanun.az/framework/46950>

Azərbaycanda Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5098>

BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (12 Temmuz 2003). URL: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/87c4a353-2edb-43dd-ab35-1e82b80580f2.pdf>

Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/2804>

Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Avrupa Sözleşmesi'ne İkinci Ek Protokol.URL: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2812020085222182_tur.pdf

Ekrem Buğra Ekinci. Osmanlı mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası). Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı. İstanbul 2010. -238 s. URL: <https://silo.tips/download/osmanli-mahkemeler-ta...>

Gülhane Hatt-ı Şerif-i (Tanzimat Fermanı) 3 Kasım 1839. URL: <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/tanzimat-fermani-1373>

Hattı-Humayun (İslahat Fermanı) 18 Şubat 1856. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/islahat-fermani-nedir-islahat-fermani-tarihi-maddeleri-ozellikleri-ve-padisahi-hakkinda-bilgi-41484903>

Kars Antlaşması, 13 Ekim 1921. URL: [https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars- antlasmasi/](https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/)

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. Çeviren Dr. Muhammed Celal Şems. United Kingdom: Islam International Publications Limited, 2011. – 1325 s. URL: <https://www.alislam.org/quran/Holy-Quran-Turkish.pdf>

Конституция СССР 1924 года. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901814438>

Конституция СССР 1936 года. URL: <https://www.prlib.ru/item/337518>

Mısır Firavunu II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında Kadeş Antlaşması. URL: <https://hukukbook.com/kades-antlasmasi/>

Osmanlı Səltənəti Hökuməti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti Hökuməti arasında bağlanan yoldaşlıq müqaviləsi, 1918, Batum. URL: [https://az.wikisource.org/wiki/Batum_m%C3%BCqavil%C9%99si_\(AXC-Osman%C4%B1\)](https://az.wikisource.org/wiki/Batum_m%C3%BCqavil%C9%99si_(AXC-Osman%C4%B1))

Основы уголовного судопроизводства СССР и союзных республик Президиум Центрального Исполнительного Комитета СССР от 31 октября 1924 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2234.htm

Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных Республик, утвержденный Указом Президиума ВС СССР от 25 декабря 1958 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5359.htm

Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi (Budapeşte,23.11.2001). URL: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0676.pdf>

Suç Gelirlerinin Aklanması, Aranması, Zapt Edilmesi ve Müsadere Edilmesi Hakkında Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Strazburg Sözleşmesi,1990). URL: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020153709141_tur.pdf

Suç Gelirlerinin Aklanması, Araştırılması, El Konulması, Müsaderesi ve Terörizmin Finansmanına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Varşova Sözleşmesi,2005). URL: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0992.pdf>

Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Устав Уголовного судопроизводства. Часть вторая -изданные Государственной канцелярией. - 2-е издание, дополненное. - С.-Петербург: в типографии 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867, - 560 с. / URL: <https://www.prlib.ru/item/372593>

T.C. ile Azərbaycan Cumhuriyeti Arasında Hukukî, Ticarî ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi (02/08/1992). URL: <https://www.kanunum.com/files/3906-1-1.pdf>

T.C. ile Azərbaycan Cumhuriyeti Arasında Hukukî ve Ticarî Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi (02/08/1992). URL: <https://www2.tbmm.gov.tr/22/1/1-0515.pdf>

T.C. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu 1086, 18/6/1927. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.1086.pdf>

T.C. Ceza Muhakemesi Kanunu (4/12/2004)/ URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

T.C. Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu (6706,23/4/2016)/ URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6706.pdf>

T.C. Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesine Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. URL: <https://www.kanunum.com/files/3363-1.pdf>

T.C. Tanık Koruma Kanunu 5726, 27/12/2007 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5726.pdf>,

Учреждения судебных установлений 1864 г. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>

Хасан ибн Мухаммад Сафар. Посольская деятельность во времена Пророка, ее особенности и цели//– Мавлид ан-Набий №4 (2010), Москва – Нижний Новгород: Издательский дом “Медина”, 2010, 112 с. URL: http://www.idmedina.ru/books/history_culture/mavlid/4/4-safar.htm?

Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

Ceza Kovuşturmalarının Aktarılmasına Dair Avrupa Sözleşmesi. URL: <https://hukuk.emu.edu.tr/Documents/yayinlar/kanuntbmmc06002080.pdf>

XIX. YÜZYILDA İNGİLTERE VE FRANSA'NIN OSMANLI HUKUK YAPISINI İŞGALİ (MISIR -TUNUS ÖRNEĞİ)

Sevda ÖZKAYA SOFU*

Özet

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için Tanzimat dönemi olarak adlandırılabilir. Zira Ferman'ın ilan edilmesini takiben Cumhuriyet'e kadar devam edecek, gelişmeler, yenilikler ve değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti yapısında büyük değişmelerin tarihi elbette daha erken dönemlere dayanır ancak Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılı için bir nirengi noktasıdır.

Geniş Osmanlı ülkesinin işgallere uğradığı, uzun ve yenilgiyle sonuçlanan askeri ve diplomatik mücadeleler yöneticileri, devleti yeniden yapılandırmaya sevk ettiği gibi, askeri, siyasi ve iktisadi bakımdan büyük sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist Avrupa devletlerinin de baskıları giderek artmış ve bu durum da yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir.

Söz konusu yenilik sahaları içinde en önemli ve başta gelenlerinden birisi elbette hukuk sistemidir. Hukuk, evrensel değerlerden birisi olmakla birlikte her devletin, milletin coğrafyası, inançları, ihtiyaçları, yaşanan çağın gereklerine göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Osmanlı Devleti, hâkimi olduğu geniş coğrafya üzerinde yüzyıllarca huzuru temin edebildiği bir hukuk ve idare anlayışı geliştirmiş olmakla bugün dahi yakalanamayan bir "birlikte yaşama" medeniyeti meydana getirmiştir. Bu yapının temelinde, hükümler altında yaşayan toplumların inançları, değerleri, yönetim biçimleri ve hatta vergi sistemlerini dahi büyük değişikliklere uğratmaması, yani her coğrafyanın kendi yapısını meydana getirdiğinin farkında olmak yatmaktadır.

XIX. Yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin hemen her kurumunda yenilik ve düzenlemeye gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Zira mevcut sistem artık yetersiz ve sorunlu hâle gelmiştir. Mevzu bahis hukuk sisteminde de düzenleme yoluna gidilmiştir. Adliye, mahkemelerin tanzim ve ıslahı, hukuk yapısının modern hâle

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sozkaya@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4542-0917>.

getirilmesi çalışmaları başlamıştır. Bu yenilikler içerisinde en problemlı alan ise Avrupalı devletlerin baskısıyla, gerek Tanzimat Fermanı gerek İslahat Fermanı'nda yer alan ecnebi tebaanın hakları, yargılanmaları, daha sonraki aşamalarda konsolosluk mahkemeleri, bilhassa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki tebaasını himayesi meselesidir.

Bu çalışmada, Osmanlı hukuk sistemine, yenileşme ve düzenleme çalışmalarına Avrupa müdahalesi, arşiv belgeleri, yerli ve yabancı dönem kaynakları ışığında ele alınacak olup konu, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğudaki topraklarını askeri olarak işgal eden İngiltere ve Fransa'nın, Mısır ve Tunus örneği üzerinden, Osmanlı hukukunu ortadan kaldırma girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin mücadelesi açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Mahkeme, Tanzim, Mısır, Tunus, İngiltere, Fransa.

GİRİŞ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de iki önemli üssü Mısır ve Tunus'tur. Her iki bölge de ele geçirilmesi ve hâkimiyetin devam ettirilmesi bakımından zor şartlara sahiptiler. Osmanlı Devleti bilhassa iktisadi-ticari ve siyasi bakımdan Mısır ve Tunus'u kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Aynı yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren bu stratejik önemi haiz bölgeler, sadece Osmanlı Devleti için değil denizlerde güçlü olmak, denizaşırı ticaret ve sömürgelerde söz sahibi olmak isteyen devletlerin tümü için önem arz etmekteydi.

Bu topraklarda günümüze kadar sürecek güç mücadeleleri söz konusu olmuştur. Buralarda tam anlamıyla hâkim olmak ancak iktisadi, siyasi, sosyal ve tabii hukuki nizamına tesir etmekle mümkündür. Uzun zaman Osmanlı Devleti'ne tabi Mısır ve Tunus 'ta merkeze olan uzaklıkları, yerel güçlerin nüfuzu, Avrupa devletlerinin müdahaleleri sebepleriyle tam bir hâkimiyet sağlanamamıştır.

Buna rağmen uzun zaman kontrol ve bağlılığın devamının sebebini Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet anlayışında aramak gerekmektedir. Ele geçirdiği topraklarda mevcut hukuki, sosyal ve iktisadi nizamı yok etmekten yana olmayan Osmanlı, özellikle böylesine merkeze uzak ve kontrolü pek mümkün olmayan bölgelerde kargaşaya meydan verecek uygulamalardan sakınmıştır. Belli dönemlerde alınan vergi ve dış ilişkilerde merkeze bağlılığı sağlamakla yetinilmiştir. Nitekim Mısır ve Tunus'ta da böyle yapılmıştır.

Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği ile başlayan mücadeleli dönem hem Mısır'da hem Tunus'ta ve daha pek çok Osmanlı toprağında Batı etkisi ve müdahalesinin yoğun bir şekilde hissedildiği, Osmanlı Devleti'ne her alanda yaptırımların uygulandığı, modernleşme, ıslahat çalışmalarının hız kazandığı bir dönem olmuştur⁽¹⁾. İşte XIX. yüzyıla büyük değişimler ile giren Osmanlı Devleti

(1) BOA. Y.EE. 123-38 H. 23. 12. 1315

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla modernleşme yolunda büyük bir adım atmıştır. Böylece Tanzimat dönemi olarak bilinen bir dönem başlamıştır. Her alanda yenileşmeyi öngören bu ferman, istenilen düzeyde ve bütün Osmanlı topraklarında, çeşitli sebeplerle, başarı elde edemese de geri dönüşü olmayan bir yola girilmesini sağlamıştır.

Bir yenileşme dönemi olarak adlandırılabilir bu yüzyıl aynı zamanda bir parçalanma dönemidir. Gerek Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika gerekse Ortadoğu toprakları yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde olmakla birlikte XIX. Yüzyılda giderek kaybedilmeye başlanmıştır. Coğrafi keşiflerle birlikte başlayan sömürgecilik çağının en güçlü devletleri başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda'dır. Ancak söz konusu yüzyıl, neredeyse her konuda İngiltere'nin kazançlı çıktığı bir yüzyıldır ve daha çok Osmanlı toprakları üzerindeki menfaatleri, hedefleri nedeniyle Fransa ile rekabet hâlinde olmuştur.

Bu rekabet zengin kaynakları sebebiyle Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'e hâkim olmaktan kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin varlığının Avrupalı Devletler için artık stratejik bir önemi kalmamış, aksine bir süre sonra varlığına tamamen son verilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak söz konusu toprakların askeri olarak işgali o dönem için yeterli olmamış yahut henüz işgal için şartların elverişli hâle gelmediği göz önünde bulundurularak yeni yöntemler hayata geçirilmiştir. Bu yöntemlerden birisi Osmanlı topraklarında iktisadi işgaldir. Bu iktisadi işgalin getireceği zorluklarla da hukuki yollarla baş edebilmek için hukuki işgal süreçleri başlatılmıştır. İşte çalışmada örnek olarak ele alınan Mısır ve Tunus'ta İngiltere ile Fransa'nın hukuki işgalleri ortaya konulmuştur.

MISIR VE TUNUS'TA MAHKEMELERİN ISLAHI VE TANZİMİ, YABANCI MÜDAHALESİ

Hukuk elbette, zamanın ihtiyaçlarına göre değişen ve gelişen bir kavramdır. İhtiyaçlar ve yeni durumlar ortaya çıktıkça yeni kurallar, kanunlar ve sorumluluklar da ortaya çıkar. Doğu toplumlarında hukukun ilahi bir temele dayandırılması onun değişmez olduğu inancını yerleştirmiş bu ise hukuk sahasında geri kalmışlık ve yetersizlik neticesini ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı Devleti yüzyıllarca sahip olduğu hukuk anlayışı ile toplumların güvenini kazanmıştır. Osmanlı hukukunun asla değişmez, değiştirilemez bir yapısı yoktur. Daha önce bahsedildiği üzere hukukun, sosyal düzenin, iktisadi hayatın toplumun özellikleri ve ihtiyaçlarına göre yüzyıllar içinde şekillenmiş olduğunu bilen bir yönetim anlayışına sahiptir. Fakat iç ve dış birçok sebeple zaman içerisinde geri kalan ve hantallaşan Osmanlı kurumlarına hukuk da dahildir⁽²⁾. Bu sebeple XIX. Yüzyılda ıslahat yapılması zorunlu hâle gelen alanlardan birisi de hukuk olmuştur. Avrupa müdahalesini önlemek adına

⁽²⁾ Osmanlı Devleti'nin hukuk anlayışı için bkz. Halil, İncalcık; Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul, 2000.

birtakım düzenlemelere girişilmiştir fakat Avrupalı Devletler tam da bu dönemde Osmanlı'nın tüm zaaflarından faydalanmışlardır. Bahsi geçen hukuki işgal süreci böylece hayata geçmiştir.

Mevzubahis Mısır ve Tunus'ta Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını yok etmeye, şer'i mahkemeler ve yerel mahkemeler de dahil olmak üzere hukukun her alanında söz sahibi olmaya çalışan İngiltere ve Fransa, uygulamalarıyla bu sürecin en dikkat çeken örneklerini ortaya koymuşlardır. Mahkemelerin tanzim ve ıslahında kendi görevlilerinin hazırladıkları raporları dayatarak kabul ettirme girişimleri çoğu zaman başarıya ulaşmıştır, konsolosluk mahkemeleri eliyle İngiliz, Fransız yahut başka bir Avrupa devleti tebaasından olan tüccar, ahalinin haklarını himaye etmişler, davalarda müdahil olmuşlar, Osmanlı Devleti, Mısır Hükümeti ya da Tunus idaresi aleyhine kararların çıkmasını sağlamışlardır. Tabii tüm bu müdahalelere Osmanlı Devleti'nin diplomatik yollarla tepki gösterdiği, dönemin şartları içerisinde bu hukuk işgalini önlemeye ve hukuk üstünlüğünü korumaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Mısır Hükümeti'nin dış borçlar sebebiyle Avrupa karşısında her türlü saldırıya açık olduğu İsmail Paşa ve ardından gelen hidivler döneminde Mısır'da İngiltere, hukuk alanında etkin olmak için yoğun bir çalışma içine girmiştir. Bu çalışmaların önemli neticelerinden biri karma mahkemelerin kurulmuş olmasıdır⁽³⁾.

Bu mahkemelerin 1871 tarihli layihada belirtildiği üzere İskenderiye, Kahire ve Zekazik ya da İsmailiye'de birinci derecede üç mahkeme hâlinde oluşturulması kararlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere söz edilen dört şehir de ticari olarak önem arz eden ve yabancı tüccarın yoğun olarak faaliyet gösterdiği yerlerdir. Bu mahkemelerin her birinin üç Avrupalı ve ikisi yerli olarak beş hâkimden oluşması ve Avrupalı hâkimlerden birisinin reis vekili olarak riyaset etmesi kararıyla mahkemenin Avrupalı devletlerin kontrolünde hareket etmesi amacı güdülmüştür. Nitekim bu mahkemeler yerliler ile Avrupalılar ya da farklı milletlerden Avrupalılar arasında meydana gelecek davalara bakmakla birlikte hatta hükümet görevlileri, yerel idareciler ve Hidiv ailesinden kimselerin de yabancılarla olan davalarında bu mahkemelere tâbi olmaları kararlaştırılmıştır. Böylece hükümet aleyhine haksız bir şekilde kararların alınması mümkün hâle getirilmiştir. Yine yabancıların mabet ve konut ile ilgili tamirat, tadilat ya da yapımına ait meselelerde bu mahkemeler yetkili kılınmıştır. Ayrıca İskenderiye'de bir istinaf meclisi ve tekrar inceleme için ayrı bir meclis daha oluşturulup bunların her birinin dördü Avrupalı ve üçü yerli olarak yedi hâkimden meydana gelmesi ve Avrupalı hâkimlerden birinin yine reis vekili unvanıyla meclise başkanlık etmesi uygun görülmüştür. Söz konusu rapora göre karma mahkemelerin bazı özellikleri ve yetkileri şöyledir⁽⁴⁾;

(3) Mısır'da hukuki modernleşme süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. J. N. D. Anderson, "Law Reform in Egypt: 1850-1950", Political and Social Change in Modern Egypt, ed. P. M. Holt, London, 1968.

(4) BOA. İ.MTZ.05. 21-873-H.17.01. 1287. Ayrıca bkz. Sevda Özkaya; "Modernleşme Sürecinde Mısır'da Karma Mahkemeler Kurulması Meselesi, Turkish Studies, V. 9-4, 2014, s. 927-942, Ankara.

“Onuncu Madde

... yeddinde evrâk-ı diplomasi olanlar divânlar ve mahkemeler huzurunda tarafına vekâlet etmek ve hukûkunu muhâfaza eylemek için kabul olunacaktır.

On birinci Madde

Hükkâmın tâbiyyiün ve intihâbı Mısır Hükümeti'ne âid olub hükümet dahi intihâb olunacak zevât hakkında kendisince itminân ve emniyet hâsıl etmek için Avrupa dâvi-i nezâretlerinden... gayr-i resmî istilâm-ı keyfiyet edecek ve idâre-i intihâba tâbi olduğu hükümetin muvâfakat ve ruhsatını almış olan zevâtdan başkasını kabul eylemeyecektir.

On ikinci madde

Hâkimlerin terfi-i merâtibi ve bir mahkemeden diğerine geçmesi heyet-i hükkâmın teklif ve tensibi üzerine olabilecektir.

On üçüncü madde

Bu divân ve mahkemelerin âzâ-i mürekkibesi olan hâkimler 'azl ve tebdül olunamayacaklardır.

...

On beşinci madde

Mısır Hükümeti tarafından hükkâma rütbe ve nişanı verilecektir.

On altıncı madde

Her divân ve mahkemede ... bir mahkeme kâtibi, kâtib muâvinleri bulunacak ...

On yedinci madde

Her divân ve mahkemede tercüman ve memurlar bulunacaktır.

On sekizinci madde

Bu memurlar ve tercüman hükümet tarafından atanacak ve 'azillerini tâbi oldukları mahkeme yapabilecektir.

On dokuzuncu madde

Mahkeme görevlileri hâkim, muâvin, kâtib, tercüman başka bir işle ticâretle uğraşamayacaklardır. ...”

Mısır mahkemelerinin ıslahı meselesi ve bu konuda yapılacak girişimler doğrudan doğruya Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki ittifaklara, anlaşmalara dayalı olmakla birlikte ortaya çıkan hukuk sorunlarında herhangi bir suistimal söz konusu olmaması için devletin diğer devletlerle görüşmelerine devam etmesi ve

böylece Padişah'ın egemenlik hukukunun korunmasının mümkün olacağına dair bir görüş belirlemiştir. Yukarıda görülen maddelerden de anlaşılacağı üzere bu tarz bir hukuk anlayışının diğer Osmanlı topraklarında da bir kötü örnek teşkil etmesinin önüne geçmek için yine Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında birtakım ittifaklar ve anlaşmalar yoluyla meselelerin çözülmesi daha uygun görülmüştür. Nitekim Tunus Valisi de bu fırsattan istifade ile Mısır hidivi gibi davranmaya kalkışmıştır. Bu ise Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının zaafa uğratılması anlamına gelmektedir.

Zira Hidiv İsmail Paşa, Nubar Paşa⁽⁵⁾ vasıtasıyla mahkemelerin ıslahı konusunda hazırlamış olduğu layihayı Avrupa hükümetlerine arz etmiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nin hukukunu ve tabii Mısır'ın yabancı müdahalesinden korunmasını sağlamak için Osmanlı Devlet adamları Mısır'da bulunan yabancıların söz konusu mahkemeler tarafından tarafsız bir şekilde haklarını temin edebilecek başka bir usul bulunması gerektiği Nubar Paşa'ya iletmışler ancak Paşa'nın Osmanlı hukukunu yok sayan davranışları nedeniyle işler karmaşık bir hâl almıştır⁽⁶⁾. Anlaşılacağı üzere Osmanlı varlığının hukuken yok edilmesi niyeti açığa çıkmıştır. Oysa Mısır bir Osmanlı eyaleti olması sebebiyle Avrupalılara kanun icrası yetkisinin verilmesi girişimine kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin girişimleri neticesinde Hidiv, Nubar Paşa'yı geri çekmişse de bu kez Tunus hâkimi aynı yolu tutmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus Hidiv'in ve Tunus yönetiminin tamamen bağımsızmış gibi davranmalarıdır. Ancak bu tip bir düzenleme ancak Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya Düvel-i Muazzama ile görüşmesi ile mümkündür. Bu süreçte Osmanlı yöneticileri Avrupa müdahalesini hukuk alanında konusu fark etmeksizin reddetmişlerdir. Zira bunu kabul etmek demek Osmanlı hükümetinin bağımsızlığını inkâr etmek olarak değerlendirilmiştir. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta ise Mısır kanunlarının Osmanlı Devleti kanunlarına dayandığıdır. Bu konuda yapılacak ıslahatın hem ihtiyaca uygun olarak yapılması hem anlaşma yapmış olduğu devletlerle görüşmesi hem de yabancılara verilmiş olan imtiyazların kötüye kullanılmasını engellemeyi sağlayacak uygulamaları içermelidir. Bütün bunlarla birlikte Osmanlı Devleti daha önce de belirtildiği üzere hukuk alanında ıslahat yapılması gerektiğinin farkında idi ve bunun en önemli göstergesi Tanzimat Fermanı'ydı⁽⁷⁾.

Mısır'da, Tunus'ta bu konudaki girişimlerin birtakım sebepleri bulunmaktaydı. Bunların en önemlilerinden birisi yabancı tüccar ve tebaanın sayısının giderek artmış olmasıdır. Bu durumun yaşandığı tüm Osmanlı topraklarında yerli mahkemelerde

(5) Mısır'da Ticaret ve Hariciye nazırlığı yapmış önemli bir isimdir. Bkz. Mehmet Sabry; "Nubar Paşa", MEB. İA. C. 9, İstanbul, 1964, s. 337-339.

(6) BOA. HR. TO. 588-71, M. 31.12.1897

(7) Tanzimat'ın Mısır'da hukuk alanında meydana getirdiği değişiklikler konusunda bkz. Ayhan Ceylan, "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (19. Yüzyıl)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 5, 2008, Bahar, s. 65-86.

görülen davalarda bir tercüman hazır bulunmaktaydı. Avrupalı devletler yabancı tebaanın taraf olduğu davaların konsolosluklarda görülmesini talep etmekteydiler. Bu talep konsolosluk mahkemelerinin kurulmasına yol açmıştır. Fakat Osmanlı Devleti yine bunun sebep olacağı sakıncaları da görmüştür. Özellikle Mısır gibi merkez ile bağları zayıf bir bölgede bu tür bir uygulamanın zamansızlığına dikkat çekilmiştir. Bu tür davaların görülmesi için bir muhtelit komisyon kurulmasına öncelikle kara verilmiş ve Avrupa hükümetlerinden de alınan kararların Osmanlı hükümetiyle görüşülmesi konusunda söz alınmıştır. Hidiv ve en yüksek devlet görevlilerin dahi yabancı hâkimlerin kararlarına tabi hâle getirilmesini öngören ıslahat raporunun Hidiv tarafından nasıl kabul edilmiş olduğu ilk bakışta anlaşılacakla birlikte İsmail Paşa ile başlayan büyük oranda dış borç yükünün Hidiv ve adamlarını pek çok yaptırımını kabul etmeye mecbur bıraktığı aşikârdır.

Aynı tarihlerde Tunus'ta da benzer bir girişimin olduğundan bahsedilmişti. Tunus Emiri Mahmud Sadık Paşa, Tunus'ta iktisaden sıkıntıların bir kısmının halledildiğinden bahisle Tunus'un medeniyet yolunda ilerlemesini istediğini ve bunun için gerekenleri yapmak istediği ifade etmiş ve ilk işinin de mahkemelerin ıslahı olduğunu bildirmiştir. Bunun için tıpkı Mısır'da olduğu gibi Tunus'ta yabancı nüfusunun artmış olduğu ve eski kanunların ihtiyaca cevap vermediğini ifade etmiştir. Görüldüğü üzere XIX. Yüzyılın güçlü Avrupa devletleri ele geçirmek istedikleri bu önemli üsler ile ilgili politikalarını iktisat ve hukuk üzerinden bir işgal şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Borç ve kapitülasyonlar, elde edilen imtiyazlar vasıtasıyla bölgede bulunan vatandaşlarının, tüccarlarının eliyle etki alanlarını genişletmek istemişler ve bağımlı hâle getirdikleri yöneticileri de Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmışlardır. Bu konuda Tunus Emiri'nin ifadeleri şöyledir⁽⁸⁾;

“şimdiki usûlün kabul ve ittihâz olunduğu zaman Avrupalıların Tunusla ihtilâti kesret üzere olmadığı ve orasıyla muâmelât-ı ticâriye ve sanâyileri mahdûd olub şimdiki derece-i ehemmiyeti kesb etmemiş idüğü cihetlerle usûl-ü mezkûre Tunuslularla Avrupalıların muâmelât-ı vâkıâlarınca ol vakt kâfi görünmüş idi lâkin el yevm Avrupalılar Tunus'da nüfusça tezâyid etmiş ve ticâretleri kesb-i tenevvi ve ehemmiyet ederek ibtidâ-i nüfus Tunus'la bazı mevâki-i sâhiliyeye münhâsır bulunmuş iken şimdi Tunus ülkesinin her tarafına yayılarak ve tebaa-i ecnebiyeden bir çok kesânın istimlâk -ı emlâk etmelerine ve icrâ-i ziraat ve san'atla mevâşi ve hayvânât iştirâ ve mübâyaa eylemelerine müsââde olunarak muâmelât ve mevâddâtın bu sûretle terakkisi ise Tunuslularla Avrupalılar beyninde münâsebât-ı dâime ve mütenevvia cereyânını istilzâm eylemiş ve bu cihetle kadimen câri olan usûl-ü mehâkimat ve davada tebaa-i muhtelif-i ecnebiye beynindeki münâsebâtın şüûnundan hâsıl olan ihtiyâcâta adem-i kifâyet emâreleri rev nümâ olmuş olduğundan daha muntazam ve mazbut bir usûlün ittihâzıyla mehâkimin tevsi-i dâire-i iktidârî lâzım gelmiştir.”

(8) BOA. İ. MTZ. 05. 21-885-H.29.04.1288

Tunus'ta Avrupalıların yerleşmeleri, ziraat ve sanayi ile uğraşmaları neticesinde nüfuslarının artması söz konusu olmuş ve bu durum elbette yeni hukuki sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların çözülmesinin eski kanunlar ve nizamla artık pek mümkün olmadığı çünkü eskiden Tunus'ta Avrupalı sayısının çok sınırlı olduğu ve bu konuda ıslahat yapılması gerektiğini ifade eden Tunus emirinin görüşlerine değil Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir tavır sergilemesine tepki gösterilmiştir. Bu tavır, davalara ya konsolosluk mahkemelerinin ya da teşkil edilecek yeni mahkemenin (muhtelit mahkeme) bakmasının uygun olduğuna dair görüş bildirilmesidir. Üstelik bu iki seçeneğin Avrupalı devletlerin reyine sunulması ve teşkili düşünülen mahkemelere hakkında bir layiha hazırlanacağını ifade edilmesi açıkça Osmanlı hâkimiyetini yok saymak anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti bu tür girişimler karşısında birtakım önlemler almıştır. Bu önlemler dönemin ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle daha çok diplomatik olmuştur. Gerek ecnebler ile olan davalar ve gerek yerli ahali arasındaki sorunların söz konusu mahkemelerde görülecek olması kabul edilmemiştir. Sefaretler eliyle İngiltere ve Fransa nezdinde görüşmeler yapılmış, Tunus ve Mısır valileri ve görevlendirdikleri kimselere gerekli ikazlarda bulunulmuştur. Bu konuda sefaretin Mısır hidivi ve Tunus emirine yetkileri konusunda uyarıları olduğu gibi Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki anlaşmalar gereği bu devletlerin Osmanlı Devleti ile görüşmeden söz konusu değişiklikler konusunda bir karar alamayacakları hatırlatılmıştır; “... *Mısır ve Tunus valileri taraflarından ta'dili taleb olunmakta olduğuna dâir tarafıma bildirilen ifadesi üzerine talimat-ı seniye-i sadâret penâhilerine imtisâlen ... Mısır vâlisinin dediği ve dilediği merkezde ve kendisinin dâire-i hukûk ve vezâifi dâhilinde olmadığımı ve Bâbüâli'nin bu bâbda olan mütâlâat ve mülâhâzâtını Fransa Devleti tarafına vakit ve zamanıyla tebliğ memur olduğumu ve düvel-i muttâbebe nezdinde bulunan süferâ-i Devlet-i âliye'nin dahi aynıyle bu yolda icrâ-ı telifâta memur oldukları zemininde olmasıyla bu defa dahi İngiltere ve Fransa kabinetoları tarafından Devlet-i âliye ile evvelce bir ittihad hâsıl olmaksızın düvel-i müşarileyhimin bu bâbda hiç bir şeye karar vermeyeceklerine dâir Saltanat-ı seniye'ye karşı taahhüdü hâvi elde mevcûd olan senedâtтан bahs ile gerek Mısır'da ve gerek memâlik-i şâhânenin eyâlet-i sâiresinde câri olan kavânin-i umûmiyeden münbais olan bir usûl ve kâideyi hidiv-i Mısır'ın tekrar rûyete yani Devlet-i âliye ile bil-cümle Avrupa devletleri beyninde mevcûd olan muâbedât ahkâmının ta'dilini taleb ve istid'â etmeye hakkı olamayacağı maddesi üzerine isrâr eyledim.”*

1881 senesinde İngiltere Mısır'da olduğu gibi Tunus'ta bir konsolosluk mahkemesi kurmak istemiştir. Bunun amacı Kraliçe'nin Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz tebaanın üzerindeki hukukunun sınırlarını genişletmektir. Bunun için de Tunus hükümeti ile 1875'te bir mukavele yapılmıştır. Bu anlaşma Tunus valisine zorla imzalatılmıştır. Buna dayanarak Windsor sarayında bir emirname hazırlanmıştır. Bu emirnamede şunlardan bahsedilmektedir⁽⁹⁾;

(9) BOA. Y.A. HUS. 167-107 H. 15. 07. 1298, BOA. HR. SYS. 1611-6- M. 26. 05. 1881.

“... Haşmetlü Kraliçe Hazretlerinin memâlik-i Osmâniye'deki tebaa ve sairesiyle olan münâsebâtında muâbedât ve müsâadât teâmül ve vesâit-i kanûniye ile nüfûz ve iktidârı ve hakk-ı kazayı hâiz olduğuna ve işbu iktidâr ve hakk-ı kazânın tanzim-i icrâsı için 12 Kanûn-ı Evvel 1873 tarihiyle “vindzor” da ısdâr olunan emirnâme ile tâdilâtı hâvi Meclis-i vükelânın sâir bazı evâmîr-i meri'ül- icrâ bulunduğuna ve İngiltere Hükümetiyle Tunus beyninde mün'akid 19 Temmuz 1875 tarihli bir mukavelenâme-i umûmî ile İngiltere tebaasının emlâk tasarrufuna dair 10 Teşrin-i evvel 1863 tarihli mukavelenâme düstûrül- amel idüğüne ve şimdi zikr olunan hüküm ve nüfuz ve hakk-ı kazanın Tunus'ta icrâsı için daha bazı nizâmat vaz'ı ve binâen'aleyh 1870 tarihli emirnâmenin tâdil ve tashihî Meclis-i vükelaca tensib edildiğine mebni İngiltere Hükümeti 1843 ve 78 tarihli ... memâlik-i ecnebiyede hakk-ı kaza kanunnâmelerine tevfikân ve bu bâbdaki hüküm ve iktidârını icrâ-ı mevadd-ı atiyeye karar vermişdir...”

Buna göre Tunus'ta İngiltere'nin Tunus Mahkemesi adında bir mahkemesi olacaktır. Tunus'taki İngiltere konsolosu görevinde bulunduğu müddetçe bu mahkemenin hâkimi olacaktır. Bu konsolosun tayininde yedi sene süreyle İngiltere, İskoçya veya İrlanda avukat encümeni azasından olması ya da yedi sene müddetle Malta avukat encümeni azalığında veyahut Osmanlı eyaletlerinde mahkeme azalığı gibi görevlerde bulunmuş olması gözetilecekti. Tunus'ta hukukun İngiliz denetimine geçmesi demek olan bu girişime karşı Osmanlı Devleti Tunus'un ve Tunusluların himaye hakkının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ifade etmiş gerekli diplomatik girişimlerde bulunmuştur⁽¹⁰⁾. İngiltere faaliyetlerine nihayet vermemiş Mısır'ı işgaline kadar geçen ve işgalden sonra devam eden süreçte bölgede her fırsatta tüm idareyi ele geçirmek üzere mahkemelerin idare ve nezaret kısmını dahi ele geçirmeye çalışmışlardır. Hatta Hakkaniye Nezareti müsteşarlığına bir İngiliz getirmişlerdir⁽¹¹⁾. Bunun sebebi İngilizlerin Mısır'da muhtelit mahkemeleri kaldırmak, yerli mahkemeleri de kendi emirlerine almak istemeleridir. Scott adlı bu İngiliz, Mısır mahkemeleri hakkında bir layiha hazırlamış ve bu layiha da birçok tartışmaya sebep olmuştur⁽¹²⁾. Scott layihası olarak bilinen bu raporun kabulünden dolayı Osmanlı Devleti, İngiltere kabinesine telgraf çekmeyi düşünmüş ancak daha sonra, önce Mısır Hidivliğinden gelecek cevabın beklenmesi uygun bulunmuştur. Çünkü söz konusu layihanın İngiltere'nin ısrarı mı yoksa Hidiv'in kendi isteği ile mi hazırlandığının kesin olarak öğrenilmesi gerekmiştir⁽¹³⁾. Bu hadise hakkında Gazi Ahmed Muhtar Paşa gönderdiği tahriratta şunlardan bahsetmektedir⁽¹⁴⁾; “... İngilizler tarafından kavânin-i Mısriye ve o vasıta ile hukuk-u hükümrâni-i cenâb-ı mülkdâripleri aleyhine vukuû bulduğu mesmu'u âli buyurulan tecâvüzâtın esbâb-ı mücibesi beyân olduğu vechile Mısırca bir mevki-i mümtaz ve münferit kazanmak

(10) BOA. HR. SYS. 1620-70- M. 28 06. 1881.

(11) BOA. Y. PRKÇ MK. 2-3 H. 28 06. 1302

(12) BOA. A. MKT. MHM. 501-71, H. 12. 08. 1308

(13) BOA. İ. MTZ. 05 33-1919 H. 18-08. 1308.

(14) BOA. Y.EE. 129-39 H. 15 07. 1308.

emeliyle idâre-i dâhiliyenin her şubesini işgal eden İngilizler Mısır'ın cihet-i adliyesini de ele almağı öteden beri tasavvur ve tasmin etmiş oldukları hâlde fiiliyatını icrâya bundan 14 ay evvel Mısır'a gelib gitmiş olan parlamento 'azâsından Çembirleyn'in layihası üzerine kıyâm etmişlerdi. Mehâkim-i Musriye'nin teftişi için ol vakt getirmiş oldukları İngiliz Iskot devr-ü teftiş vazifesini bundan iki ay evvel ikmâl ederek iktizâ eden raporunu vermiş ve bu raporun hülâsa-i meâli kendisinin Mısır Adliye Nezâreti Dâimi Müsteşarlığına ta'yini verilen ve İngilizlerden müretteb ve fakat İngilizlerin emri altında bir heyet-i teftiş-iye-i dâimi teşkili ve hükkâmın ehliyetizlerinin tebdili ve mahalli polis idarelerinin islâhı köyler dâhilinde vuku'u bulan cerâimden dolayı ol köy ahâlisinin müstereken me'sul tutulmaları ve istinaf mahkemesine heman iki İngiliz âzânın ta'yini serseriler aleyhinde bir nizamnâme neşri ve daha bunun gibi siyâsi bazı metâlib-i muzırrayı hâvi olduğundan onların dest-i taaruzundan bi'l-nasb-ı sâlim kalmış olduğu zannolunan cihet-i 'adliyeyi vekâye etmek azmiyle her nasıl heyet-i nüzz3ar mezkûr rapor aleyhine itiraza başlamışlar ve hatta istifâyaya kadar gideceklerini ilan eylemişler ise de mehâkim-i hâliyenin taht-ı nüfûz iş görmekte olduklarına ve hilâf-ı kanûn harekette bulduklarına heyet-i hükkâmın cebline müteallik edinmiş oldukları delâil ve senedâtı ortaya koydukları gibi beri tarafın bütün bütün eli uzamış ve mümâileyh Iskot'u müsteşarlığa kabul ile beraber lâyihâsının aksâm-ı sâiresini tetkik etmek üzere bir komisyon teşkiline kara vermişler ve bu kararı ilan etmişlerdir. ...”

İşte nazırların söz konusu layihayı reddettikleri sırada Mısır'da bulunan Fransızlar, İngilizlerin Mısır'da her geçen gün nüfuz sahalarını genişletmelerinden huzursuzluk duymuşlar ve Fransız parlamentosuna durumu bildirmişlerdir. Fransız konsolosu hükümetinden olup bitenleri protesto etmesi emrini almış ancak Mısır idaresi layihayı kabul etmiş olduğundan Fransa'ya rahatlatıcı bir mesaj verememiştir. İngilizler bu adımları ile muhtelit mahkemeleri lağvetmek istemişlerdir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya göre, bu mahkemelerde her devlet tarafından temsilciler bulunması uluslararası bir hâl meydana getirmekteydi, bu ise İngiltere'nin istediği bir şey değildi. Çünkü Mısır'da tek güç olmak istemekteydi. Yine Fransa söz konusu gelişmeler nedeniyle müstakil Mısır mahkemelerinin İngiltere'nin himayesine girmesinden dolayı Osmanlı Devleti'ni bu konuda girişimde bulunmaya teşvik etmiş ve bir çare düşünülmezse Fransa'nın gayretlerinin boşa gideceği de ifade edilmiştir⁽¹⁵⁾.

SONUÇ

İngiltere'nin Tunus ve Mısır'da Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikayı ve Fransa'nın girişimlerini anlamak için hatırlamak gerekir ki; Osmanlı Devleti eyaleti olan Tunus'ta İngiltere, 1651 senesinden itibaren en ziyade mazhar-ı müsaade olan devlettir. Buna bağlı olarak kendi tebaasını mahkeme etmek selahiyetini ve bazı önemli ticari imtiyazlara sahipti. 1871 senesinde başlıca İngiltere'nin ihtarı üzerine Padişah, Tunus ile Osmanlı Devleti arasındaki bağı yeni bir ferman ile düzenlemiş ve

(15) BOA. Y. PRK. HR. 14. 33 H. 27 07 1308.

gerek Padişah gerek Tunus Beyi İngiliz elçiler tarafında tebrik edilmişlerdir. Bu sırada Fransa Tunus'u istila ve ardından burada 40 bin asker ikame etmiştir. Buna rağmen bir işgal niyetinde olmadığını da İngiltere'ye bildirmiştir. Fakat 12 Mayıs'ta bir Fransız General, askeriyle Tunus Beyi'nin konağına girerek, daha önce sözü edilen, muahede imzalamaya mecbur edilmiştir⁽¹⁶⁾. Ve bu mukaveleye dayanarak Fransa, Tunus ile diğer Avrupa devletleri arasında olan muahede hükümlerinin icra edilmesini temin etmiş böylece İngiltere de Tunus'ta sözü edilen İngiliz Konsoloshane Mahkemesini meydana getirmiştir. Burada Lord Granvil'in sözleri dikkat çekicidir; "... *Bahr-i Sefid sevâbilindeki Afrika memleketinin hâl-i hâzırını tâdil edecek her türlü tedbir Avrupa devletleri için ehemmiyetsiz add olunur çünkü düvel-i müşarileyhümadan bazılarının İngiltere gibi Tunus ile mu'ahedât-ı mahsûseleri vardır ve bunlar orada en ziyâde mazhâr-ı müsâade olan devletler hukûkunu hâizdir hâlbûki düvel-i müşarileyhümânın cümlesi Bâb-ı âli ile olan mu'ahedâtına istinâden hukuk-u mezkûreye hâiz olduklarını iddia ediyorlar.*"⁽¹⁷⁾

1882 yılında Fransa'nın Tunus sefiri ve Hariciye Müdürü diğer devletler ile Tunus arasında tek vasıta olmayı talep etmiştir. Uzun bir zaman Fransa'nın tahakkümü altında kalmış olan İngiliz emelleri, bu tarihten sonra Mısır'da adeta buna karşılık olarak Fransa'nın izlediği yolu izlemiştir. Hatta bu konuda İngiliz parlamentosunda şu sözler söylenmiştir "... *Fransızların Tunus'da yaptıkları gibi biz dahi Mısır'da eskârimıza tabiiyet etmeliyiz. Mademki Tunus'da konsoloshane mahkemelerinin ilgâsına müsaade ve İngilizleri Fransız mahkemelerine terk etdik Mısır'da dahi ahd-i atıkayı lağv eylemeliyiz. O hâlde İngiltere hükümeti mâkul sûrette hareket etmiş oluruz... o zaman Tunus'un Fransa tarafından istilâsına muhâlefet etmek müşkil ve belki gayr-i kâbil idi. Bu sûrette Cezayir vakasında yaptığımızı tekrar etmeyi ne menâfîimize ve ne de haysiyetimize muvâfık gördük. Zira Cezayir'in Fransa tarafından istilâsından dolayı itiraz ettiysek de bilâhare itirazdan vazgeçmeye mecbûr olduk. Muhalefet etmek niyeti olmadıktan sonra itiraz fâidesiz olur...*"

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılda verdiği hayatta kalma mücadelesi, İngiltere ve Fransa'nın güçlü müdahaleleri nedeniyle başarı fırsatı bulamamıştır. Yapılan tüm iyi niyetli girişimler, doğru kararlara rağmen ne iktisadi ne hukuki ne de siyasi alanda sonuç alınmıştır. Bunun Osmanlı Devleti'nin kendi yapısından ve dinamiklerinden kaynaklanan bir tarafı olmakla birlikte diğer taraftan bütün kurumlarıyla işgale başlamış olan İngiltere ve Fransa gibi dönemin büyük devletlerinin politikaları da göz ardı edilemez. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz bölgelerinde XIX. Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam edecek mücadelelerin temelinde bu bitmeyen işgal hareketi bulunmaktadır. Söz konusu yüzyıldan başlayarak işgallerin sadece askeri değil siyasi,

⁽¹⁶⁾ BOA. HR. SYS. 1611-6- M. 26. 05. 1881.

⁽¹⁷⁾ BOA. HR. SYS. 1611-6- M. 26. 05. 1881.

iktisadi, kültürel, teknolojik ve tabii hukuki boyutları olduğu görülmektedir. Bu çalışmada İngiltere ve Fransa'nın Müslüman tebaanın yaşadığı topraklarda giriştiği hukuk işgali ele alınmaya çalışılmış ve görülmüştür ki askeri işgal kadar belki daha fazla bir etki ve yıkıcılığa sahiptir. Modernleşmenin kaçınılmaz olduğu, hukuk sisteminin dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerektiği Osmanlı Devleti ve yerel yöneticiler tarafından anlaşılmış ve gerekli teşebbüsler yapılmak istenmişse de bölgede hâkimiyeti ele geçirmek isteyen İngiltere ve Fransa kendi programlarını dayatmışlar, Mısır ve Tunus'ta merkezden bağımsızlık kazanma hayali ise yabancı işgalleriyle son bulmuştur.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

BOA. A. MKT. MHM. 501-71, H. 12. 08. 1308

BOA. İ.MTZ.05. 21-873-H.17.01. 1287

BOA. İ. MTZ. 05. 21-885-H.29.04.1288

BOA. İ. MTZ. 05 33-1919 H. 18-08. 1308

BOA. Y.A. HUS. 167-107 H. 15. 07. 1298

BOA. Y.EE. 129-39 H. 15 07. 1308

BOA. Y.EE. 123-38 H. 23. 12. 1315

BOA. Y. PRKÇ MK. 2-3 H. 28 06. 1302

BOA. Y. PRK. HR. 14. 33 H. 27 07 1308

BOA. HR. SYS. 1611-6- M. 26. 05. 1881

BOA. HR. SYS. 1620-70- M. 28 06. 1881

BOA. HR. TO. 588-71, M. 31.12.1897

ANDERSON, J. N. D.; "Law Reform in Egypt: 1850-1950", *Political and Social Change in Modern Egypt*, ed. P. M. Holt, London, 1968.

AĞIRAKÇA, Muhammed Hamidullah; *XIX. Yüzyıl Mısırında Kanunlaştırma Hareketleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

CEYLAN, Ayhan; "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (19. Yüzyıl)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 5, 2008, Bahar, s. 65-86.

EKİNCİ, Ekrem Buğra; *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2004.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000.

ÖZKAYA, Sevda; "Modernleşme Sürecinde Mısır'da Karma Mahkemeler Kurulması Meselesi, *Turkish Studies*, V. 9-4, 2014, s. 927-942, Ankara.

SABRY, Mehmet; "Nubar Paşa", *MEB. İA. C. 9*, İstanbul, 1964, s. 337-339.

LÉON DUGUIT'NİN HUKUK-I ESASİYE KİTABI (1923-24) VE TÜRKİYE'DE KADIN HUKUKU

Zafer TOPRAK*

Özet

Atatürk'ün ve yakın çevresinin siyasal hukuk bağlamında görüşlerinin oluşumunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan bir hukuk kitabının ayrı bir yeri oldu. Bu kitap, Atatürk'ün hukuk alanındaki görüşlerinin kristalleşmesini sağlamanın ötesinde Cumhuriyet Türkiye'sinin de hukuk anlayışını düzenleyen eserd. Anayasa hukuku alanında Jön Türklerin ve Cumhuriyet'i kurucu kadrosunun referans noktası ünlü Fransız anayasacısı Léon Duguit'yd. Duguit, Auguste Comte ve Emile Durkheim'in izinden pozitivist bir hukuk anlayışı geliştirmişti. Babanzade İsmail Hakkı'nın ve Celalettin Arif'in II. Meşrutiyet'te yazdıkları anayasa kitapları Léon Duguit'den esinlenmişti. Ama "hukuk-ı nisvan" alanında söyledikleri uzun süre görmezlikten gelindi.

Léon Duguit'nin 1923-1924'te TBMM Maarif Vekâletince yayınlanan iki ciltlik *Hukuk-ı Esasiyye* kitabı kadın hakları konusunda önemli bir katkı oldu. Bu ciltlerin ilki "kaide-i hukukiye – devlet meselesi" ikinci cildi ise "devlet – nazariye-i umumiyye" alanlarını kapsıyordu. İlk cildi 428, ikinci cildi 489 sayfaı. Osmanlı'nın son dönemi dâhil, ilk kez bu denli kapsamlı bir anayasa hukuku kitabı Türkçeye çevriliyordu. Afet Hanım'ın Türk Ocağı'nda Gazi'nin ve devlet erkânının huzurunda kadınların siyasal hakları üzerine yaptığı konuşma Türkiye'de, önce yerel seçimlerde, ardından genel seçimlerde kadınların seçme ve seçilme haklarını elde ediş sürecinin başlangıcını oluşturuyordu. Dünyada, siyasal alanda, kadın kazanımlarını ülke ülke dile getiren Afet Hanım, kaynak olarak *Léon Duguit*'nin *Hukuk-ı Esasiyye* kitabını kullanmıştı.

Atatürk'ün ve yakın çevresinin siyasal hukuk bağlamında görüşlerinin oluşumunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan bir hukuk kitabının ayrı bir

* Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Emeritüs Öğretim Üyesi, toprakz@boun.edu.tr.

önemi vardı. Bu kitap, Atatürk'ün hukuk alanındaki görüşlerinin kristalleşmesini sağlamanın ötesinde Cumhuriyet Türkiye'sinin de hukuk anlayışını düzenleyen eserdir. Kitap, Maarif Vekâleti yayınıydı. Bu açıdan, zımnen de olsa bir ölçüde devletin arka çıktığı görüşlere yer verdiği söylenebilirdi. Eser çeviriydi, bir anayasa kitabıydı ve Fransa'nın ünlü hukukçusu Léon Duguit tarafından yazılmıştı. *Traité de droit constitutionnel*, Toulonne Üniversitesi'nden doktora almış olan Mememenlizade Edhem tarafından *Hukuk-ı Esasiyye*⁽¹⁾ başlığıyla Türkçeye çevrilmişti ve 1923-1924 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı olarak iki cilt olarak yayımlanmıştı.⁽²⁾

Léon Duguit, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ünlü bir hukukçusuydu ve İkinci Meşrutiyet'ten itibaren Türkiye'de hukuk alanında kat edilen yolda önemli bir referans noktasını oluşturuyordu. Bu ciltlerin ilki "kaide-i hukukiye – devlet meselesi" ikinci cildi ise "devlet – nazariye-i umumiyye" alanlarını kapsıyordu. İlk cildi 428, ikinci cildi 489 sayfa idi. Osmanlı'nın son dönemi dâhil, ilk kez bu denli kapsamlı bir anayasa hukuku kitabı Türkçeye çevriliyordu. Millî Mücadele ertesini, bir akşam Gazi, bir atlı göndererek Edhem Menemencioğlu'ndan Duguit'nin eserlerini istemişti.

Saffettin Pınar, Tek Parti döneminin başyapıtı olan Nutuk'a gönderme yaparak, o dönemin aydınlanma anlayışının öncülerinden *Yücel* dergisinde yazdığı "Atatürk ve Realist Devlet Nazariyesi"⁽³⁾ başlıklı makalesini şu satırlarla bitiriyordu:

Atatürk'ün 1927'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde söylediği bu tarihî sözlerin bugün beynelmilel ilim hayatında büyük bir kıymeti haiz olacağına işaret etmek isterim. Zira bu asrın üzerinde büyük münakaşalar koparmış meşhur bir nazariye gene bu asırda yaşamış en büyük ve en pratik bir devlet adamı tarafından teyit ediliyor. Bir nazariyenin hakikate tevafuku bakımından cihan muvacehesinde bundan daha itminan [güven] verici tecrübe ve teminat olabilir mi? Léon Duguit ölmeden bu teyidi iştmiş olsaydı, muhakkak ki hayatının en büyük gurur ve şuurunu duyacaktır. Atatürk'ün bu sözleri Duguit için dikilen edebî bir abide olarak kalacaktır.

III. Cumhuriyet'in Radikal Partisi'nin önderi Léon Bourgeois'nın, *Solidarité* (Dayanışma) adlı eseri, Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de bir neslin düşünce yapısını kalın çizgilerle belirleyecek, Osmanlı topraklarında solidarist toplum anlayışı yeşerecekti.⁽⁴⁾ Jön Türklerin iktidara yönelişiyle birlikte Osmanlı topraklarında "solidarizm" giderek ulus-devlet inşa sürecinin omurgasını oluşturdu. Bu süreçte özellikle dört çizgi belirgindi. Bunlar tarih, sosyoloji, iktisat ve hukuktu. Bu alanlarda Fransa'nın pozitivist ve solidarist düşünürleri Osmanlı aydınlarının düşünce anlayışlarını yönlendirecekti. Tarihte, Charles Seignobos, Ernest Lavisse ve Alfred Nicolas Rambaud ile ulusal tarih yazıcılığının temelleri atıldı. Sosyolojide Emile Durkheim'in *Les Règles de la méthode sociologique* ve *De la division du travail*

social adlı çalışmaları Osmanlı toplumunu anlamak için kullanılan “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” kavramlarını pekiştirdi. Bu arada yöntem olarak “ferd”in ötesinde, ondan tümüyle bağımsız bir “cemiyet” arayışına girildi. Mustafa Suphi, Célestin Bouglé’nin *Qu’est-ce que la sociologie?* adlı eserini *İlm-i İctimaî Nedir?* başlığıyla Türkçeye çevirdi. *L’Année sociologique* dönemin aydınlarınca izlenen belli başlı sosyoloji dergisiydi. Türk milliyetçiliğinin geri planında yatan, “tesanütçülük” yani dayanışmacılık fikri ile onun ürünü olan “halkçılık” anlayışı böylece Durkheim’in İctimaî Taksim-i Amel (Toplumsal İş Bölümü) başlığıyla Türkçeye çevrilen kitabında yaptığı tasniften esinlendi. Bu tasnif ilk evrede Selanik’te, “Yeni Hayat” hareketinin düşünce sisteminde yeşerdi.

Durkheim’i Türkiye’ye tanıtan *Yeni Felsefe Mecmuası*’nı çıkaran Yeni Hayat hareketinin öncüleri arasında M. Zekeriya (Sertel) de yer alıyordu. Ziya Gökalp’in İttihat ve Terakki kongresi nedeniyle Selanik’te bulunuşu ve bu kentte Cemiyet’in üst yönetimine girişi, onun Yeni Hayat hareketiyle yakın bağ kurmasına vesile oldu. O sırada Ziya Gökalp, aynı paralelde Ömer Seyfettin ve Ali Canip (Yöntem) ile birlikte *Genç Kalemler*’i çıkarıyor ve “Yeni Lisan”ı savunuyordu. Ziya Gökalp’in Fransız sosyolojisiyle ilgisi büyük ölçüde *Yeni Felsefe*’de savunulan Durkheim’ci görüşlerden kaynaklanıyordu.

İktisadi alanda İttihatçıların görüşlerini biçimleyen yazarlar ise yine büyük ölçüde III. Cumhuriyet Fransa’sı kökenliydi. Charles Gide ile Charles Rist’in görüşleri özellikle etkindi. Osmanlı’da serbest piyasa anlayışına karşı görüşler, 19. yüzyılda gazete sütunlarında gözlemlenmişti. Bu tür görüşlerin öncülüğünü Ahmed Midhat Efendi yapmıştı. Tefrika ettiği yazılara daha sonra *Ekonomi Politik* ve *Halü’l-Ukad* adlı eserlerinde yer vermişti. Ama yüzyılın dönümünde Musa Akyığıtzade bu görüşleri kuramsal bir tabana oturtmakta gecikmedi. “Azade-i ticaret” ile “usul-i himaye” arasındaki farkları yayımladığı iki eserinde ayrıntılarıyla gündeme getirdi. “Millî iktisad” a varacak bu görüşlerin geri planında ünlü Alman iktisatçısı Friedrich List vardı. Jön Türklerin dil birikimi Fransızca olduğu için List’in görüşlerini Fransız İktisatçısı Paul Cauwès’in *Cours d’économie politique*’inden öğrendiler. Ama Paul Cauwès yanı sıra Adolph Wagner, *Gustav von Schmoller*, *Eugen von Philippovich* gibi klasik doktrinin dışına çıkan yazarlar da İttihatçıları etkilemişti. Bu arada İstanbul’da bulunan *Alexander Israel Helphand* Parvus da *Türk Yurdu*’ndaki yazılarıyla İttihatçıları “millî iktisad” a yönlendiriyordu.⁽⁵⁾

Hukuk alanında ise Jön Türklerin referans noktası Léon Duguit’ydi. Sosyolojik pozitivizmin kurucusu Duguit, Auguste Comte ve Emile Durkheim’den esinlenmiş ve pozitivist bir hukuk anlayışı geliştirmişti. Türkiye’deki yeni hukuk anlayışı büyük ölçüde Léon Duguit’in görüşlerinden kaynaklanıyordu. Bunun tipik bir örneği 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ydi.

Atatürk’ün solidarist ya da “dayanışmacı”, o günkü terimle “tesanütçü” fikirlerinin kaynağı Fransa’ydı. Solidarizm aynı zamanda Türkiye’nin kuzey komşusundaki

Bolşevik gelişmelerle arasına mesafe koymaya da yarıyordu. Nitekim solidarizmin siyasette uzantısı halkçılık, Bolşevizme karşı bir kalkan görevi görecekti. 1930'lu yıllardaki "kültür" sürecinin ilk aşamasında gündeme gelen "vatandaşlık bilgisi" büyük ölçüde solidarizmden esinlenecekti. Afet Hanım'a yazdırdıkları Durkheim, Gide, Duguit gibi Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının solidarist düşünürlerinin eserlerinden aktarılacaktı.

Atatürk, her ne kadar Rousseau'dan yola çıkarak "millî irade"ye varmışsa da, uygulamada Léon Duguit'nin "realist" devlet kuramına yakın duruyordu. *Nutuk*'ta Gazi, başkumandanlık kanunu üzerine yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

Efendiler! Hüseyin Avni Bey başkumandanlık kanunu hakkında idare-yi kelâm ederken, bir takım sözler sarf etmiş. Meclis-i âli'ye 'bu tarz-ı hareketle milleti rezil edeceksiniz!' demiş. Miskinler sözünü kullanmış. 'Vazifeler şahıslarla olmaz, şahıs yoktur. Millet vardır, tarzında düsturlar dermeyen etmiş'. Gerçi asıl olan millettir. Hey'et-i ictimaiyyedir. Onun da irade-yi umumiyyesi Meclis'te mütecellidir. Bu her yerde böyledir. Fakat fertler de vardır. Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla yapmaktadır. Hakikati bimâna nazariyatta inkâra mahal yoktur.

Bu sözler, "realist" bir devlet kuramına gönderme yapıyordu. Bu açıdan Atatürk'ün egemenlik konusunda Rousseau ile Duguit'yi uzlaştırma çabası gözlemleniyordu. Duguit'nin "realist" devlet kuramına göre, ortada bireylerden ayrı devlet, millet diye bir şahsiyet yoktu. Devlet de, her toplumsal kuruluş gibi, birtakım görevleri yerine getirmesi beklenen toplumsal bir kurumdu. Hukuku yaratan devlet değil, bilakis devletin kendisi hukuka tabi bir kurumdu. Bu nedenle tahakkümün değil, hukukun uygulanmasını sağlamakla yükümlüydü. Devlet, ancak hakka uygun hareket ettiği sürece meşru olurdu. Bireylerden ayrı devlet, millet isimli bir varlık ve bu varlığın millî irade adıyla bireylerinkinden ayrı bir ifadesi bulunduğu bir efsaneydi. Mevcut olan bireyin bilinci, bireyin iradesiydi. Devlet ancak kamu hizmetlerini düzenleyen ve bu hizmetlerin sürdürülmesini sağlayan bir kurumdu ki bireyler tarafından temsil olunuyordu. Onun kendi başına varlığı yoktu.

Léon Duguit (1859-1928), Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının pozitivist bir kamu hukukçusuydu. Bordeaux Üniversitesi'nde Durkheim ve Maurice Hauriou ile birlikte bulunmuştu. Bordeaux okulu diye de bilinen "Kamu Hizmeti Okulu"nun (*l'école de service public*) ilk temsilcisiydi. Okulun diğer temsilcileri *Gaston Jéze*, *Roger Bonnard*, *André de Laubadère* ve *Latournerie* idi. Kamu Hizmeti Okulu, Toulouse Hukuk Fakültesi'nde Maurice Hauriou'nun öncülüğünde "kamu gücü okulu" (*l'école de la puissance publique*) diye bilinen kesimin görüşlerine eleştirel açıdan bakan bir okuldu.

Devlet ve hukuk ilişkisi üzerine kuramsal önerilerde bulunan Léon Duguit, Durkheim'in toplumbilim yönteminin, Auguste Comte'un ise pozitvizminin etkisi

altında kalmıştı. Bu iki esin kaynağı Duguit'nin hukuk anlayışına özgün bir boyut katmıştı. Var olan hukuk anlayışlarını bu sayede eleştirmiş, devlet ve onun sınırını çizen “kamu hizmeti” kavramını geliştirmeye vesile olmuştu. Böylece tüzel kişilikten kaynaklanan devletin metafizik algılanışına karşı tavır koymuştu. Bu arada devletin gelişim sürecinde ekonominin önemini vurgulamış ve bu bağlamda “sol” a kayarak devlet müdahaleciliğini savunmuştu. Cumhuriyet hukukunun pozitivist açılımında Léon Duguit'nin yadsınamaz bir ağırlığı olmuştu. İleriki yıllarda başka kitapları da Türkçeye kazandırılacak, uzun yıllar Türkiye’de hukuk sosyolojisinde temel referans noktası olacaktı. Cumhuriyet’in laiklik anlayışında Fransa Üçüncü Cumhuriyet’inin ayrı bir yeri vardı ve Türkiye’de hukuk devrimi büyük ölçüde Fransa’nın geçirmiş olduğu evrelerden etkilenerek gerçekleştirilmişti.

Léon Duguit'nin iki ciltlik kitabı birçok açıdan Türk hukuk tarihinin ilgi alanını oluştuyordu. Ancak kitabın toplumsal cinsiyet tarihimiz açısından ayrı bir önemi vardı. Zira kadın hukuku alanında bu denli ayrıntılı bir kitap o güne kadar yayımlanmamıştı. İkinci cilt Devletin Genel Kuramı (*La Théorie générale de l'État*) üzerineydi. Cildin 37. bölümü olan “Le suffrage des femmes”, eski Türkçe çevirisiyle “Kadınların İntihâb Salâhiyeti” başlığını taşıyordu. Türkiye’de 1930’lı yıllarda önce belediye seçimlerinde, ardından genel seçimlerde kadınlara tanınacak seçme ve seçilme hakkının savunusu bu kitapla birlikte Cumhuriyet yazınına giriyordu. Dünyada kadınların siyasal hukukunun gelişimini ele alan Duguit, kadının seçme ve seçilme haklarını elde edilmesini başta İngiltere olmak üzere ülke ülke ele alıyor, sürecin ne denli engeli evrelerden geçtiğine ayrıntılarıyla yer veriyordu.

Bu yazımızın sonuna “Kadınların İntihâb Salâhiyeti” başlıklı bölümü aynen koyuyoruz. Her ne kadar uzun olsa da Cumhuriyet’in ilk yılında Türkiye’de hukuk dilinin yapısı konusunda da bizleri aydınlatacak olan bu metin, o günden bugüne dil devriminin ne denli yol kat ettiğinin de kanıtı olacaktır. Taksim-i amâl (iş bölümü), ârâ’-i nisvân (kadının oyu), ârâ’-i amme (genel oy), sülüsân ârâ (üçte iki çoğunluk oyu), hafi’ rey-i amme (gizli genel oy), i’tâ-i rey (oy verme), vezâif-i kazaiyye (yargı görevleri), zât-üz-zevc kadın (evli kadın) ve benzeri terimler bugün artık dilimizde yer almıyor.

Toplumsal cinsiyet yazınında bilindiği gibi Cihan Harbi kadının siyasal hakları açısından bir dönüm noktası olmuştu. Fransa, İtalya, İspanya gibi Latin ülkeleri dışında hemen tüm Batı ülkelerinde savaş sonrasında kadın, siyasal haklarına kavuşmuştu. Duguit'nin hayıflandığı nokta, dünyada genel seçim anlayışını başlatan Fransa’nın bu konuda yaya kalışydı. Kadını bu tür bir ehliyetten yoksun bırakmanın hiçbir mantıklı izahı olamazdı. Ancak tarihin derinliklerinde, kadınları eve kapayan, dış dünyada erkeklere çalışma ortamı yaratan bir anlayışın kalıntısı olabilirdi. Oysa Cihan Harbi, her şeyi değiştirmişti. Savaş kadını görünür kılmış, kadın-erkek ayırımı olmaksızın herkes seferber olmuştu. Oysa Latin ülkelerinde hâlâ Roma ve Hıristiyan telakkisi varlığını sürdürüyordu. Hâlâ Saint Paul’e, Ulpien’e, Esmeyn’a gönderme

yapılıyordu. Ünlü Fransız hukukçusu *Adhémar* Esmein'a göre, uygarlığın başından beri toplumsal cinsiyetler arasında iş bölümü anlayışı esastı. Kadın ev işlerinden sorumluydu. Konutun dışındaki ekonomik ve toplumsal uğraş ise erkeklerin alanıydı. Kadınlara seçme-seçilme hakkını vermek, onları askere almak kadar mantıksızdı. Latin ülkelerindeki bu kadim anlayış çağın gerçekleriyle bağdaşmıyordu. Duguit'ye göre artık kadın her türlü ortamının bir parçasıydı; kadının katkısı olmayan bir uğraş hemen hemen yoktu. Kadın vergi mükellefiydi. Her ne kadar askerlik yapmıyorsa da vatana evlat yetiştiriyordu.

Kadının siyasal hukuku, Duguit'ye göre, ilk kez 1867'de John Stuart Mill'in Avam Kamarası'nda yaptığı ünlü konuşmasıyla gündeme gelmişti. Ünlü filozof kadınlara seçme-seçilme hakkı talep ediyordu: "Zira, diyordu, kadınlar artık daha uzun müddet sebiler [esirler], eblehler. Mecnunlar meyanına tasnif edilemezler". Ancak bu ilk aşamada yalnız mülk sahibi kadınlar veya nikâhsız olanlar, veya kendi adlarına vergi mükellefi kadınlar için bu hak söz konusuydu. İngiliz hukukunun esası şöyleydi: "Vergisiz temsil olamaz".

John Stuart Mill'in bu söylevinin ardında İngiliz parlamentosu uzun bir yol kat edecekti. Özellikle Lordlar Kamarası bu tür bir hakkın kadına tanınmasına sonuna kadar karşı koyacaktı. İngiltere'de kadın bu hakkı ancak Cihan Harbi biterken 1918'de elde edebilecekti. Duguit, bu hakkın elde edilmesinde kadınların yanı sıra, erkeklerin de mücadele verdiklerini, bu arada *süfraj* eylemlerinin kamuoyu oluşturmada önemli bir rol oynadığını söylüyordu. Avam Kamarası'nın ardından Lordlar Kamarası'nda da muhalefet alt edilmiş ve 3 Mart 1922'de Viscountess Rohanda, Lordlar Kamarası'na kabul edilmişti.

Duguit'nin yaptığı tasnife göre, Çarlık Rusya'nın hükümraniği altında olan Finlandiya'da 1906'dan beri kadınlar siyasal haklarını kullanıyorlardı. Seçme-seçilme hakkı yirmi dört yaşındaki tüm erkek ve kadınlara tanınmıştı. 1907'de parlamentoya seçilen kadın sayısı sekizdi. 1908'de bu sayı yirmi beşe çıkmıştı. Norveç'te bu hak 1907'de tanınmıştı. Yirmi beş yaşındaki her kadın oy kullanabiliyor, seçilebiliyordu. Ancak bir şart vardı; gelirden her yıl devlete ya da beldeye kentler için dört, köyler için otuz kuron vergi ödemesi gerekiyordu. Mevzuattaki değişiklik sonucu en az 300.000 kadın siyasal hakkına kavuşmuş oluyordu. Danimarka'da kadınlara seçme hakkı 1908'de verilmişti. Burada da yirmi beş yaş koşulu vardı. İsveç'te 1919'dan itibaren yirmi üç yaşındaki her kadın seçimlere katılabiliyordu.

Almanya'da benzer bir gelişme Cihan Harbi yıllarında yaşanmıştı. Şubat 1918'de Prusya İçişleri Bakanı, savaş sırasında verdikleri hizmet nedeniyle kadınlara siyasal haklarının verilmesini talep ediyordu. 1918 ihtilâlinde ve imparatorluğun sona ermesinin ardından 1919 Weimar Anayasası kadın-erkek eşitliğini tanıyordu. Anayasa'nın 109'uncu maddesi, Duguit'den yapılan çevirinin diliyle şöyle diyordu: "Bilcümle Almanlar kanun muvacehesinde müsavidirler. Erkekler ve kadınlar, esas itibarıyla aynı hukuk ve aynı vekaib-i medeniyyeye maliktirler". Yirmi yaşını bitirmiş

tüm kadın ve erkeler, Reichstag için oy verebileceklerdi. Keza, imparatorluk ertesi Avusturya'nın anayasası da kadına oy hakkı tanımıştı.

Belçika 1919-1921 arası yasal düzenlemelerle, “ düşman karşısında feda-i can etmiş olan Belçikalıların zevceleri ve müteahhil [evli] olmadıkları takdirde de dul valideleri ve esbâb-ı vatanperveraneden dolayı Almanlar tarafından hapis edilmiş olan kadınların hakk-ı intihâba malik oldukları” beyan edilmişti.

Avrupa'yı turladıktan sonra Duguit, Amerika'yı ele alıyordu. Bu topraklarda Wyoming öncü işlevi görmüştü. 1894'te Wyoming eyaletinin ardından Colorado, Utah, Idaho ve 1910'da Washington, 1911'de Kaliforniya, 1912'de Oregon, Arizona, Kansas, Michigan, ve 1914'te Massachusetts kadına siyasal hak tanımıştı. Bu hak, Amerikan anayasasının gerektirdiği üçte iki oyu sağlayarak 26 Ağustos 1920'de anayasa eki olarak en üst düzeyde kabul görmüştü. Böylece yirmi milyon kadın Amerika'da 1920 başkanlık seçimlerinde oy kullanmıştı.

Federal bir yapıya sahip Avustralya'da Güney ve Batı eyaletlerinde, anayasada yer almadan önce, 1902'de kadına bu hak tanınmıştı. 1902'de Yeni Galler'de, 1903'te Tasmanya'da, 1905'te ise Queensland'de kadın seçme-seçilme hakkını elde edebilmişti. Yeni Zelanda ise 1892'den kadına sadece seçme hakkı tanımıştı. Duguit'nin anayasa kitabında yer alan “Kadınların İntihâb Salâhiyeti” başlıklı bölümün son kısmı Fransa'ya hasredilmişti. Sürecin ne denli sancılı olduğu bir kez daha belirtilerek, Fransız Senatosu'nun bu konuda son derece tutucu bir tavır içerisinde olduğu kaydediliyordu.

Léon Duguit'nin çeviri kitabında yer alan bilgilerin büyük çoğunluğu Türkçede yeniydi. Her ne kadar kadın hareketi II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı topraklarında güç kazanmışsa da kadın hukuku ya da “hukuk-ı nisvân” bu denli kapsamlı bir biçimde herhangi bir kaynakta yer almamıştı.

İlginçtir, belki tek istisnası Selânik Hukuk Mektebi müdürü Muslihiddin Adil'in, *İktisat Dersleri* adlı kitabıydı. Selânik Mekteb-i Hukuk İlm-i İktisat ve Hukuk-ı İdare Muallimi Muslihiddin Adil'in Hukuk Mektebi için yazdığı ve Selânik'te Zaman Matbaası'nda 1912'de yayımlanan, içerisinde iktisat biliminin konusuymuş gibi yer alan feminizm bahsi, dipnotlarından da anlaşılacağı gibi bu konuya vakıf ibi bir kişinin kaleminden çıkıyordu. *La femme et le droit* [Kadın ve Hukuk], *Le droit de la femme* [Kadının Hukuku], *La femme devant la science contemporaine* [Çağdaş Bilimin Nezdinde Kadın], *La condition sociale des femmes* [Kadınların Toplumsal Konumu], Muslihiddin Adil'in bu konuyu yazmak için başvurduğu Fransızca kitaplardı.

Muslihiddin Adil'e göre, kadın ile erkek arasındaki geleneksel iş bölümü kuramsal açıdan kulağa hoş gelse de çağın gerçekleriyle artık bağdaşmıyordu. Geleneksel beklenti erkeğin dışarıda çalışması, iş güç sahibi olması, ailenin maiyetini temin etmesi, kadının ise çocuk doğurması, evi çekip çevirmesi, kitapta yer alan terimle “hayat-ı beytiyyeyi idare” etmesiydi. Bu karşılıklı görevler, aileden beklenen saadeti temin için yeterli görülüyordu. Muslihiddin Adil, doğal gözükene bu iş bölümünün

artık çağdaş toplumlarda anlamını yitirdiğini kaydediyordu. İlkel koşullarda yaşayan toplumlarda bile kadınların hane haricinde birçok iş gördükleri biliniyordu. Uygar dünyada ise artık kadın çalışma hayatına aynen erkek gibi iştirak etmek zorundaydı. Bu zorunluydu; maişet derdi bunu gerektiriyordu. Kadın-erkek eşitliği Muslihiddin Adil için toplumsal ve ekonomik alanda anlam kazanıyordu. Siyasal bağlamdaysa Osmanlı topraklarında o günlerde bunun telaffuz edilmesi olanaksızdı. Bu tür bir beklentiyi güçlü bir biçimde ifade edecek olan gelişmeler Cihan Harbi ertesine gündeme gelecekti. Sabiha Zekeriya (Sertel), Mütareke yıllarında çıkardığı *Büyük Mecmu'a*'da Türk feminizmi diye bir anlayış geliştirecek ve kadının siyasal haklarını savunacaktı. Bu tür bir beklenti için aynen Batı'da söz konusu olan Cihan Harbi yıllarında kadının görünür oluşunu vurguluyordu. 1923 yılı yaz aylarında kurulacak olan Kadınlar Halk Fırkası, fırka adını taşıması nedeniyle siyasal bir girişim olarak değerlendirilirdiyse de kurucu kadrolar bu tür bir beklentinin ancak gelecek için söz konusu olabileceğini kaydediyorlardı. 1923-1924 yıllarında yayımlanan Léon Duguit'nin kitabı bu bağlamda önemli bir aşamayıydı.

Cumhuriyet'in siyasal yapısının oluşumunda *Hukuk-ı Esasiyye* adlı kitabın yanı sıra, etkin ve önemli olan ikinci bir hukuk kitabı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Divan Riyaseti kararıyla, İsmail Müştak Bey'in çevirisiyle iki cilt olarak 1927 yılında çıkan *Mufasssal Hukuk-ı Siyasiyye*'ydi.⁽⁶⁾ İlk cildi 888, ikincisi 841 sayfa olan bu kitap, Fransız devlet kurgusunu son derece ayrıntılı bir biçimde ele alıyordu. Ansiklopedik bir başvuru kitabıydı. Yazarı Fransa Meclis-i Mebusan Kâtib-i Umumisi Eugène Pierre'di. Türkiye'de siyaset pratiğinin oluşmasında bu kitabın ayrı bir yeri oldu. Léon Duguit'nin kavramsal düzeydeki anayasa hukuku kitabı Eugène Pierre'in son derece ayrıntılı Fransız pratiğiyle birlikte ele alındığında Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının siyasal hukuk bağlamında Cumhuriyet Türkiye'sini ne denli etkilediği bariz bir şekilde görülmüyordu.

Türkiye'de anayasa kitapları 1908'den itibaren düzenli bir biçimde yayımlanmaya başladı. Meşrutiyet yıllarında İstanbul ve Selanik Hukuk Mektepleri anayasa hukuku için ders kitapları yayımladılar. Selanik'te Sermed Efendi,⁽⁷⁾ İstanbul'da Celâleddin Arif⁽⁸⁾ ve İsmail Hakkı⁽⁹⁾ Beylerin Hukuk-ı Esasiyye kitapları okutuldu. Cumhuriyet yıllarında İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nde Haşim Rafet Bey'in,⁽¹⁰⁾ Ankara'da Hukuk Mektebi'nde Ahmet Ağaoğlu'nun⁽¹¹⁾ ders kitapları revaç buldu. Mütareke yıllarında dava vekillerinden Feridun Fikri'nin de taş baskı *Hukuk-ı Esasiyye*⁽¹²⁾ kitabı yayımlandı. Bu kitaplar arasında kadın hukukuna kapsayıcı şekilde değinen tek hukukçu Celâleddin Arif Bey oldu. Bu anayasa kitaplarının Celâleddin Arif'in ki hariç, hiçbiri kanun hukukuna yer vermedi. Cihan Harbi yıllarında Hukuk Fakültesi adını alacak Darülfünun Hukuk Mektebi ya da Şubesi'nde okuttuğu *Hukuk-ı Esasiyye* üç baskı yapmıştı. İlk baskı Meşrutiyet'in İlanı'nın hemen ertesine 1909 yılında çıkmıştı. *Hukuk-ı Esasiyye* kitabının ikinci kısmı, "kısm-ı sâni"si Osmanlı Kanun-ı Esasî'si'ne odaklandı ve 1913 yılında yayımlandı. Üçüncü baskı ise 1916 tarihini taşıyordu ve Hukuk Şubesi artık Hukuk Fakültesi olmuştu. İşte bu üçüncü baskıda Celâleddin Arif Bey, kadın hukukuna ve kadınların siyasal haklarına yer ayırmıştı. Büyük

ölçüde Duguit'nin anayasa kitabındaki bilgileri aktaran Celâleddin Arif, maalesef, kadınların siyasal hakları konusunda, Duguit'nin tersine, olumlu düşünmüyordu. 1916 baskısında "İntihâb ve Kadınlar" bölümü okunduğunda Cumhuriyet'in ne denli önemli bir yol kat ettiği açıkça görülüyordu. İlginç bulduğumuz için "İntihâb ve Kadınlar" bölümüne ekte yer veriyoruz.

Batı hukukunda kadın hukuku anayasal haklar manzumesi arasında yer alıyordu. Özellikle *Léon Duguit*'nin anayasa kitaplarının değişik baskılarında kadın hukuku önemli bir yer işgal etmişti. Kitabın Türkçeye çevrilmiş oluşu önemliydi. Kadın hukuku açısından için dönemin Hukuk-ı Esasiyye kitapları arasında kadından yana "hukuk-ı nisvân"ı savunan tek kitap *Léon Duguit*'nin kaleminden çıkmıştı.

Nitekim Afet Hanım'ın 1930 yılında Türk Ocağı'nda Gazi'nin ve devlet erkânının huzurunda kadınların siyasal hakları üzerine yaptığı konuşma, önce yerel seçimlerde, ardından genel seçimlerde kadınların seçme ve seçilme haklarını elde ediş sürecinin başlangıcını oluşturuyordu. Dünyada siyasal alanda kadın kazanımlarını ülke ülke dile getiren Afet Hanım kaynak olarak *Léon Duguit*'nin 1923-1924'te Maarif Vekâleti'nce yayımlanmış olan *Hukuk-ı Esasiyye* kitabını kullanıyordu.

SON NOTLAR

(1) Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiyye* – Birinci cilt: Kaide-i hukukiye – Devlet meselesi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339; İkinci cilt: Devlet – Nazariye-i umumiyye, Mütercimi: Menemenlizade Edhem, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340.

(2) Etem Menemencioğlu ileriki yıllarda Léon Duguit üzerine bir kitap yayımlayacaktı: *Léon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, İstanbul: Maarif Matbaası, T.C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu Yayını, 1939. Léon Duguit'nin *Kamu Hukuku Dersleri*, Süheyp Derbil'in çevirisiyle 1954'te yayımlandı (Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1954). Léon Duguit'ye yer veren bir başka yazar Ali Fuat Gedik'ti: *Hukuk ve Sosyologlar*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1945, Léon Duguit bölümü, s. 124-136. Meşrutiyet yıllarında ise Léon Duguit'nin basın özgürlüğü üzerine bir kitabı yayımlanmıştı: Léon Duguit, *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri*, Mütercimi: Mehmed Münir [Ertegün], İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326.

(3) Saffettin Pınar, "Atatürk ve Realist Devlet Nazariyesi", *Yücel*, yıl 5, sayı 54, Ağustos, 1939, s. 220-222.

(4) Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.

(5) Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

(6) Eugène Pierre, *Mufassal Hukuk-ı Siyasiyye*, Mütercimi: Mülga Meclis-i Ayan Kati-b-i Umumisi İsmail Müştak, Birinci cilt: Türkiye Büyük Millet Meclisi Divan riyaseti

kararıyla tab' olunmuştur. İstanbul: Meclis-i Amire, 1926. İkinci cilt: İstanbul: Millî Matbaa, 1927. Kitabın orijinali: Eugène Pierre (Secrétaire général de la présidence de la Chambre des Députés), *Traité de Droit Politique Electoral et Parlementaire*, Paris: Librairies-Imprimeries Réunies, 1893. 1248 sayfa.

(7) *Hukuk-ı Esasiyye, Muallim-i Muhterem Sermed Efendi'nin Selanik Mekteb-i Hukuku'nda Birinci ve İkinci Senelerinde Takrir Ettikleri Notların Mecmuasıdır*. Mübeyyizi Hafız Mustafa, Selanik: [taş baskı], 1924.

(8) *Hukuk-ı Esasiyye*, Birinci sınıfa mahsustur. Darüfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi muallimlerinden Celâleddin Bey'in takrirleridir. Dersaadet: AhmedSaki Bey Matbaası, 1325; *Hukuk-ı Esasiyye, kısım-ı sâni: Osmanlı Kanun-ı Esasîsi*. Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi muallimlerinden Celâleddin Arif Beyin takrirleridir. Dersaadet: Matbaa-ı Hukukiyye, 1329; *Hukuk-ı Esasiyye*, Darülfünun Hukuk Fakültesi muallimlerinde Celâleddin Arif Beyefendi'nin takrir-i âlileri, Üçüncü Tab'ı, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

(9) Mülkiye Kitaphanesi - *Hukuk-ı Esasiyye*, müellifi Babanzade İsmail Hakkı, ikinci tab'ı, tâbi'i [basanı] Mekteb-i Mülkiye'den mezun Ahmed Halid, Kostantiniyye: Müşterekü'l-menfaa Osmanlı Matbaası, 1329.

(10) Haşim Refet, *Hukuk-ı Esasiyye*, birinci tab'ı, Ticaret Vekâleti İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlîsi neşriyatı, adet 4, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1926.

(11) Profesör Ağaoğlu Ahmed, *Hukuk-ı Esasiyye Notları*, Ankara Hukuk Mektebi, Kader Matbaası, 1927.

(12) Feridun Fikri (İstanbul'da birinci sınıf dava vekillerinden), *Hukuk-ı Esasiyye*, Naşiri: Mehmed Celal, Esaret Kütüphanesi, Esâret Matbaasında tab' olunmuştur, [taş baskı] 1336-1338.

YÜKSEK MAHKEME KARARLARINDA OSMANLI KANUNLARI

Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

Özet

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Türk hukuk tarihinde kanun yapım usulünde yeni bir dönem başlamıştır. Batu hukukundan da yararlanılarak birçok alanda yeni kanunlar kabul edilmiş ve yeni mahkemeler kurulmuştur. 1876 yılında bir anayasanın ilanı, kanun yapım usulünde o dönemki en önemli değişikliği yaratarak, sisteme bir parlamentoyu dâhil etmiştir. Ancak parlamento gerçek etkinliğini, 1909 yılındaki anayasa değişikliklerinden sonra gösterebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin, değişen siyasal, toplumsal ve ekonomik nedenlerle kabul edilerek yürürlüğe giren birçok düzenleme, Cumhuriyetin ilanının ardından kurulan yeni devletin hukuk sisteminde varlığını sürdürmüştür; bu süreçte Türk yüksek mahkeme kararlarına da konu olmuştur. Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay kararlarına bakıldığında, Osmanlı dönemine ait düzenlemelerin birçok açıdan ele alındıkları görülmekte; dolayısıyla söz konusu kararların, yürürlük tespiti yapmanın ötesine geçerek, Osmanlı kanunlarının Türk hukukunun modernleşme sürecine etkisini de ortaya koydukları anlaşılmaktadır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin şer'i hukuk-örfî hukuk çerçevesinde şekillenmiş hukuk sistemi, XIX. yüzyılın başında ortaya çıkan çeşitli şartların etkisiyle bir değişim sürecine girmiştir. Esas itibarıyla 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla başlayan bu süreç, kanun yapım usulünde değişiklik yarattığı gibi, belirli ölçüde Batı hukukunun resepsiyon yoluyla benimsenmesi sonucunu da doğurmuştur.⁽¹⁾ 1876 yılında anayasanın kabulü ve sisteme bir parlamentonun dâhil edilmesi, yasama açısından bir dönüm noktası olsa da, kurulan parlamentonun gerçek gücüne

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. orsten@law.ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7634-8092>

⁽¹⁾ Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerindeki kanunlaştırma hareketleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülnihal BOZKURT, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996; Seda ÖRSTEN ESİRGEN, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", Adalet Dergisi, 2019/1-2, S: 62-63, s. 429-480.

kavuşması, İkinci Meşrutiyet döneminde 1909 yılındaki anayasa değişiklikleriyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde gerek parlamento, gerek Hükümet tarafından kabul edilerek yürürlüğe giren birçok düzenleme, hukuk sisteminde çeşitli alanlarda önemli izler bırakmıştır. Zira Türk hukuk tarihinin İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde, Osmanlı döneminde kabul edilmiş çok sayıda hukuki düzenlemenin yürürlüğünü sürdürmeye devam ettiği görülmektedir.

Kanun, kanun-ı muvakkat, nizamname olarak değişik nitelendirmelerle yürürlüğe giren ve Cumhuriyet döneminde uygulanmaya devam eden söz konusu düzenlemeler arasında çeşitli değişikliklere uğrayarak uzun süre yürürlükte kalanlar olduğu gibi, günümüzde dahi yürürlüğünü sürdürenler vardır.⁽²⁾

Bu çerçevede söz konusu düzenlemeler, Cumhuriyet döneminde uygulamada kaldıkları süre boyunca bir yandan hukuki uyumsuzlukların çözümüne dayanak oluştururken, diğer yandan yüksek mahkeme kararlarında da yer bulmuşlardır. Gerek adli ve idari yargıda, gerek anayasa yargısında, konuyla ilgili kararlar incelendiğinde, maddi hukuk ve usul hukuku açısından Osmanlı dönemi düzenlemelerine atıfta bulunulduğu ya da doğrudan bu düzenlemelerin esas alındığı görülmektedir. Hatta söz konusu kararlar, doktrini de etkilemiş ve karşıt görüşleri savunan birçok makalenin kaleme alınmasını sağlayarak, hukuk literatürünü de zenginleştirmişlerdir.

Bu doğrultuda, idare hukuku, yabancılar hukuku, fikrî mülkiyet hukuku, maden hukuku, eski eserler hukuku gibi konularda verilen yüksek mahkeme kararlarına bakıldığında, hukuki nitelik, yetki problemi, yürürlük durumu, ön sorun ya da anayasaya uygunluk gibi yönlerden ele alındıkları görülmektedir. Hukukun kaynakları arasında kabul edilen yüksek mahkeme kararlarının incelenmesi, Osmanlı döneminden kalan düzenlemelerin Türk hukukunun modernleşmesindeki etkisinin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

I. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI

Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi döneminden itibaren kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi konusunda yapılan tartışmalar⁽³⁾, 1961 Anayasası'nda anayasa yargısının kabul edilerek Türk hukukuna girmesiyle sona ermiştir.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sistemde oluşturulurken, 22.4.1962 tarih ve 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri

⁽²⁾ Detaylı bilgi için bkz. Seda ÖRSTEN ESİRGEN, Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunlar, Türhan Kitabevi, Ankara, 2017.

⁽³⁾ Kanun-i Esasi döneminde parlamentoda anayasaya aykırılık tartışmaları kapsamında hangi hususların dile getirildiği, yapılan değerlendirmelerin 1924 Anayasası döneminde yapılan tartışmalara birikim sağlayıp sağlamadığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Seda ÖRSTEN ESİRGEN, "Osmanlı Parlamentosunda Anayasaya Aykırılık Tartışmaları", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, C: 11, S: 2, s. 422-435.

Hakkında Kanun'un "Eski Kanunlar Hakkında İptal Davası Açılması" başlıklı Geçici 5. maddesinde, Mahkemenin göreve başladığı tarihte yürürlükte olan herhangi bir kanun veya belirli bir kanun hükmü hakkında anayasaya aykırılık iddiasının ileri sürülebileceği; maddenin 3. fıkrasında ise bu durumun kanun adını taşımamakla beraber, kanun niteliğindeki diğer metinler için de uygulanacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla anayasa yargısının kapsamına o tarihte yürürlükte olan Osmanlı döneminden kalma bazı düzenlemelerin de gireceği açıkça anlaşılmıştır.

Ancak bu çalışmanın kapsamı, Anayasa Mahkemesinin sadece atıf yapmakla yetinmeyip⁽⁴⁾, doğrudan ele alarak anayasaya aykırılık iddiası açısından incelediği Osmanlı kanunlarına ilişkin kararların değerlendirilmesiyle sınırlı tutulacaktır.

Anayasa Mahkemesinin Osmanlı dönemine ait bir düzenlemeyle doğrudan ilgili olarak verdiği ilk karar, 17 Kanunusani 1326 (M. 30 Ocak 1911) tarihli bir Sadaret Tezkeresi'ne ilişkindir. Dava, Zonguldak Kadastro Müdürlüğü'nce İbrahim Arı adına yapılan gayrimenkul tespitine, Maliye Hazinesi tarafından Zonguldak Gezici Arazi Kadastro Mahkemesinde açılmıştır. Söz konusu Mahkeme, ilgili Sadaret Tezkeresi'nin 1961 Anayasası'nın 36., 37. ve 39. maddelerinde düzenlenen mülkiyet hakkı, toprak mülkiyeti ve devletleştirme ile ilgili hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle, davanın geri bırakılmasına karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi, başvuruya ilgili olarak 25 Mart 1963 tarihinde verdiği kararında itiraz konusu Sadaret Tezkeresi'nin dayandığı Meclis-i Vükelâ kararının, idari bir karardan ibaret olup, kanun niteliği taşımadığını ve Anayasa Mahkemesinin görev alanına girmediğini vurgulayarak, oy birliğiyle anayasaya aykırılık iddiasını reddetmiştir.⁽⁵⁾

Söz konusu ret kararından sonra Anayasa Mahkemesinin Osmanlı döneminden kalma düzenlemelerle ilgili olarak verdiği kararlara bakıldığında, hukuki niteliği itibarıyla bir ret kararına daha rastlanmadığı görülmektedir. Aksine sonraki kararlar, Osmanlı dönemine ait düzenlemelerin kanun niteliğinde ve anayasa yargısı kapsamında denetlenebilir olduklarına yönelik son derece önemli bir tespiti içermektedir.

Bu yönde Anayasa Mahkemesinin ilk kararı, 6 Temmuz 1965 tarih ve K.1965/41 sayılı olup, 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi hakkındadır. 1973 yılına kadar Türk hukukuna eski eserler alanında hukuki dayanak oluşturan bu düzenlemeye aykırı hareket eden bazı kişilerin Mucur Asliye Ceza Mahkemesindeki yargılamaları devam ederken, Cumhuriyet Savcısı'nın Nizamname'nin 1961 Anayasası'nın cezaların kanuniliğini düzenleyen 33. maddesi ile tüzükleri düzenleyen 107. maddesine

(4) Doğrudan anayasaya aykırılık iddiasıyla ele alınmayan, ama kararda dolaylı olarak değinilen Osmanlı dönemine ait bir kanun olarak 1910 tarihli Menafi-i Umumiyye Mütcellik İmtiyazat Hakkında Kanun örnek gösterilebilir. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E.1994/71, K. 1995/23, 28.06.1995.

(5) 25 Mart 1963 tarih ve E. 1963/28, K. 1963/66 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 1, 1964, s. 145, 146.

aykırı olduğunu ileri sürmesiyle, itiraz yoluna başvurularak, Nizamname'nin 11. maddesinin iptali talep edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, ilk incelemede öncelikle Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'nin kanun niteliğinde olup olmadığı hususunu değerlendirmiş ve Nizamname'nin bir kanunu uygulamak amacıyla düzenlenmiş olmayıp, konuyu doğrudan doğruya düzenler nitelikte kurallar koyduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla 1906 yılında, Meclis-i Umumi'nin kapalı olduğu bir dönemde, yasama ve yürütme yetkisini birlikte elinde bulunduran ve iradesi kanun niteliğinde olan Padişahın kabul ettiği bir düzenlemenin, kanun gücünde olduğu ve bu sebeple de hakkındaki Anayasa'ya aykırılık itirazı incelenebileceği belirtilmiştir.⁽⁶⁾ Ayrıca kararda Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki 44 sayılı Kanun'un geçici 5. maddesinin 3. fıkrasında yer alan “*Yukarıdaki fıkralar kanun adını taşımamakla beraber, kanun mahiyetindeki sair metinler için de uygulanır*” hükmüne de atıf yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan değerlendirme sonucunda, kanun niteliği taşıyan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'nin cezaî hüküm getirmesinde anayasaya aykırılık bulunmadığı sonucuna varılmıştır.⁽⁷⁾

Yaklaşık bir yıl sonra, Anayasa Mahkemesi, 1971 yılına kadar yürürlükte kalan 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi hakkında 1961 Anayasası'nın 33. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle yapılan başvuruda benzer bir karar vermiştir.⁽⁸⁾ Anayasa Mahkemesi, 3 Mayıs 1966 tarih ve K. 1966/25 sayılı kararında “*adı nizamname olmakla birlikte toplum için uyulması zorunlu, genel, soyut, sürekli ve konuyu doğrudan doğruya düzenler nitelikte kurallar kapsar; yani kanun değer ve gücündedir. Nizamname adını taşımasının, o çağda kanunla nizamname arasındaki ayrımın kesin olarak belirlemiş ve tüzük (nizamname) deyiminin henüz bugünkü anlam ve kavramıyla yerleşmemiş bulunmasından ileri geldiği söylenebilir*” şeklindeki değerlendirmesiyle Osmanlı döneminden kalan söz konusu düzenlemeyi de, kanun niteliğinde kabul etmiş ve denetlemiştir.

Söz konusu karardan on yıl sonra, bu kez 1901 tarihli Taş Ocakları Nizamnamesi'yle ilgili olarak itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesine yapılan başvurunun ilk incelemesinde de, benzer yönde bir değerlendirmeye rastlanmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, 3 Haziran 1976 tarih ve E. 1976/31, K. 1976/30 sayılı kararında “*...bu Nizamnamenin yetkili makamca yasama yetkisine dayanılarak çıkartılmış sayılması gerekir. İçerik yönünden de kapsamına giren Yurttaki tüm ocaklar için geçerli ve uygulanması zorunlu, genel, soyut, sürekli kurallar getirmektedir. Öte yandan konuyu doğrudan doğruya düzenleyici nitelikte kurallar koyması nedeniyle...*

⁽⁶⁾ Kemal GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s. 876.

⁽⁷⁾ 6 Temmuz 1965 tarih ve E.1965/16, K.1965/41 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 3, s. 173-175.

⁽⁸⁾ 3 Mayıs 1966 tarih ve E.1964/4, K.1966/25 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 4, s. 168-172.

bu Nizamname öğretinin ve yürürlükteki yasaların, bir metnin yasa sayılması için aradığı tüm koşulları içermekte ve bu haliyle Yasa değer ve gücünde bulunmaktadır. Kaldı ki Taş Ocakları Nizamnamesi yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak her zaman Yasa niteliği ile uygulanagelmış, yeni kurallar eklenmesi ya da kimi kurallarının değiştirilmesi hep Yasa çıkartılması yolu ile yapılmıştır...” denilmiştir.⁽⁹⁾

Görüldüğü üzere, Birinci Meşrutiyet’in ilanından sonra ve Osmanlı parlamentosunun kapalı olduğu dönemde padişahın iradesiyle yürürlüğe giren ve “Nizamname” adını taşıyan hukuki düzenlemelerin, Cumhuriyet dönemi hukuk sisteminde kanun niteliği arz etmesi ve Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya uygunluk yönünden denetlenebilmesi karara bağlanmıştır.

Ancak dikkat çekici bir nokta, söz konusu üç kararda da 1961 Anayasası’nın 33. maddenin 3. fıkrasındaki “*Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur*” ifadesine dayanılarak anayasaya aykırılık iddiasında bulunulmuş olmasıdır. Dolayısıyla verilen kararlarla, cezaların kanuniliği açısından sağlanan anayasal güvencenin kapsamına, Osmanlı düzenlemelerinin de dâhil olduğu ortaya konulmuştur. Şüphesiz bu durum, Türk hukukunda temel hak ve güvencelerin korunması açısından Tanzimat Fermanı’yla başlayan anayasal gelişim çizgisiyle de yakından ilişkilidir.

Benzer şekilde, Osmanlı düzenlemeleri, anayasal güvence olarak vergilerin kanuniliği ve mali güç ilkeleri açısından da Anayasa Mahkemesi kararlarında ele alınmıştır.

Anayasa Mahkemesi, 1914 tarihli Çarşı ve Mahallât Bekçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat’le ilgili olarak 26 Ekim 1965 tarihli ve E.1965/25, K. 1965/67 sayılı kararında düzenlemenin 3. maddesinde yer alan “*...bunlara verilecek ücretin tâyini miktarı ve tarzı tevzii ve cibayet ve tediyesi mahallerinin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre Meclis-i İdare-i mahalliyeye taht-ı karara alınır*” şeklindeki hükmü, Anayasa’nın vergilerin kanuniliğini ve bütçeyi düzenleyen 61. ve 126. maddelerine aykırı bularak, oy birliği ile iptal etmiştir.⁽¹⁰⁾

Bu açıdan dikkat çekici bir husus, Çarşı ve Mahallât Bekçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat’ın Osmanlı döneminde Meclis-i Umumi’ye sunulmuş ve kanun teklif ve tasarıları Kanun-i Esasi’ye uygunluk açısından incelemekle görevli olan Meclis-i Ayan tarafından tasarinın reddedilmiş olmasıdır. Zira 1965 yılında anayasaya aykırılığı iddia edilen husus, aynı zamanda Meclis-i Ayan’ın tasarını reddetme gerekçesini de oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, yargısal güvenceler açısından da anayasaya aykırılık iddiasıyla düzenlemeler hakkında Anayasa Mahkemesine başvurulmuştur.

⁽⁹⁾ 3 Haziran 1976 tarih ve E. 1976/31, K. 1976/30 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 14, s. 198-205.

⁽¹⁰⁾ 26 Ekim 1965 tarih ve E.1965/25, K. 1965/67 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, S: 3, s. 268-275.

Adalet Partisi, 8 Haziran 1879 Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın hâkimlerin adliye müfettişleri tarafından denetlenmesiyle ilgili hükümlerinin 1961 Anayasası'nın 132/2. ve 144. maddelerine aykırı olduğunu ileri sürerek iptalini istemiştir. Ancak dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştır. Zira söz konusu Kanun'un 74. ve sonraki maddelerinin, hâkimlerin adliye müfettişlerince denetlenmesine ilişkin hükümlerinin 22 Nisan 1962 tarih ve 45 sayılı Kanun'la yeniden düzenlendiği ve bu kanuna aykırı hükümlerin yürürlükten kaldırıldığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla davanın konusu kalmadığından, oy birliğiyle reddedilmiştir.⁽¹¹⁾

Aynı dönemde Adalet Partisi, Osmanlı zamanında kabul edilmiş bir başka düzenlemeyle ilgili olarak daha Anayasa Mahkemesine başvurmuştur: 1914 tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat.

Söz konusu düzenleme, Anayasa Mahkemesinin hakkında karar verdiği Osmanlı dönemine ait ikinci düzenlemedir ve anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine çok sayıda başvuru yapılmıştır.

Adalet Partisi'nin başvurusundan önce Söke Asliye Ceza Mahkemesi ve Bulanık Asliye Ceza Mahkemesi tarafından yapılan itirazlar, yetki yönünden oy birliğiyle reddedilmişlerdir. Şöyle ki, ilk itirazda Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın tümünün Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na istisna getirdiği, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanılması ve tabii hâkim ilkesi gibi hususlar açısından anayasaya aykırılık oluşturduğu iddiası ifade edilmiştir. Ancak Söke Asliye Ceza Mahkemesinin, davada uygulayacağı kanun hükümleri hakkında değil, son tahkikatın açılmasından önce idari makamların uyguladığı kanun hükümleri hakkında anayasaya aykırılık itirazında bulunması nedeniyle, itiraz yetki yönünden oy birliğiyle reddedilmiştir.⁽¹²⁾ Kısa bir süre sonra, aynı düzenlemeyle ilgili olarak bu kez Bulanık Asliye Ceza Mahkemesi tarafından hâkim kararı olmadan tutuklama yapılamayacağı, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve kişi dokunulmazlığı gibi maddeler yönünden anayasaya aykırılık iddiası ileri sürülmüş; ancak Anayasa Mahkemesi, benzer yönde bir karar vererek, itirazı yetki yönünden reddetmiştir.⁽¹³⁾

Adalet Partisi'nin başvurusu, Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat hakkında Anayasa Mahkemesine aynı yıl yapılan üçüncü başvuru olup, hâkim kararı olmadan tutuklama yapılamayacağı gerekçesiyle, düzenlemenin 16. maddesinin Anayasa'nın kişi güvenliğini düzenleyen 30. maddesine aykırı olduğu iddiasına ilişkindir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de, oy çokluğuyla söz konusu

(11) 7 Nisan 1964 tarih ve E. 1963/80, K. 1964/29 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 2, 1971, s. 107-109.

(12) 10 Nisan 1963 tarih ve E. 1963/20, K. 1963/88 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 1, 1964, s. 229-231.

(13) 23 Temmuz 1963 tarih ve E. 1963/272, K. 1963/204 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 1, 1964, s. 414-416.

hükümün iptaline karar vermiştir. Muhalif kalan iki üye, hükümdeki tutuklamayla ilgili ifadenin iptaliyle yetinilebileceğini ileri sürerek, hükümün tamamının iptal edilmesine karşı çıkmışlardır.⁽¹⁴⁾

Anayasa Mahkemesi, 1963 yılında Kanun'un 16. maddesine ilişkin verdiği iptal kararı dışında, özellikle memurların ayrıcalıklı kılındığı ve Anayasa'nın eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddiasıyla yapılan diğer başvuruları reddetmiştir.⁽¹⁵⁾ Örneğin 1970 yılında düzenlemenin tümünün tabii hâkim güvencesi ve eşitlik ilkeleri açısından anayasaya aykırılık iddiası incelenerek reddedilmiştir.⁽¹⁶⁾ Mahkeme'nin söz konusu Kanun-ı Muvakkat'i genel yapısı itibarıyla Anayasa'ya uygun bulması ve reddedilen aykırılık iddiasının 10 yıl boyunca tekrarlanamaması, düzenlemeye belirli ölçüde istikrar kazandırmıştır.⁽¹⁷⁾

1982 Anayasası döneminde ise, Anayasa'nın 129. maddesinin son fıkrası⁽¹⁸⁾ ile memur suçları konusunda izin sisteminin benimsenmesi, Kanun-ı Muvakkat'in anayasaya aykırılık iddialarının yeniden ileri sürülmesine yol açmıştır. Anayasa Mahkemesi, bu dönemde önceki daraltıcı yorumundan bazı noktalarda ayrılmakla birlikte, anayasaya aykırılık iddialarına, yine olumlu cevap vermemiştir.⁽¹⁹⁾

Görüldüğü üzere, II. Mahmut döneminden itibaren düzenlenmeye başlanan modern memur kavramı, İkinci Meşrutiyet döneminde farklı açılardan birçok hukuki düzenlemeyle ele alınmıştır. Bunlardan biri olan Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Cumhuriyet döneminde uzun süre memur yargılaması konusunda uygulamaya temel oluştururken, anayasaya uygunluğu da tartışılmıştır.

Sonuçta Cumhuriyet döneminde uygulanan Osmanlı kanunları, Anayasa Mahkemesi tarafından kanun önünde eşitlik, tabii hâkim güvencesi, cezaların ve vergilerin kanuniliği gibi hukuk devleti ilkesinin unsurları bakımından değerlendirilmiş; verilen kararlar, söz konusu ilkenin Türk hukukundaki tarihsel gelişim çizgisinin de izlenmesini sağlamıştır.

⁽¹⁴⁾ 20 Eylül 1963 tarih ve E. 1963/59, K. 1963/225 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S: 2, 1971, s. 41-43.

⁽¹⁵⁾ Anayasa Mahkemesi, E. 1965/18, K. 1965/53, 11.10.1965; E. 1967/14, K.1967/36, 14.11.1967; E.1968/14, K.1968/35, 26.09.1968.

⁽¹⁶⁾ Anayasa Mahkemesi, E. 1970/34, K. 1970/47, 22.12.1970.

⁽¹⁷⁾ Ali AKYILDIZ, "Memur Yargılamasında İdari Süreç", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Dergisi, C.5, Sa.1-2, Haziran-Aralık 2001, s. 175.

⁽¹⁸⁾ md. 129/son: "Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında işledikleri iddia edilen suçlardan ötürü ceza kovuşturması açılması, kanunla belirlenen istisnalar dışında, kanunun gösterdiği idari merciin iznine bağlıdır".

⁽¹⁹⁾ Abdurrahman EREN, "Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat ile Onu Yürürlükten Kaldıran Memurlar ile Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun'un Karşılaştırılması", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2000, C. 55, S: 3, s. 61, 62.

II. DANIŞTAY KARARLARI

Türk yargı örgütü tarihindeki en önemli gelişmelerden biri, II. Mahmut döneminde 1838 yılında Meclis-i Valâ-yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasıdır. Zira bu kurum, geçirdiği çeşitli değişikliklerin ardından, 1868 yılında ikiye ayrılarak, Cumhuriyet dönemindeki iki yüksek mahkemenin temellerini atmıştır. Bunlardan birini oluşturan Şura-yı Devlet, Türk hukukunda modern idari yargının kurumsallaşmasının ilk adımı olduğu gibi, aynı zamanda dönemin kanun, kanun-ı muvakkat ya da nizamnamelerinin hazırlanması, yorumlanması ve uygulanmasında da kilit bir role sahiptir.

Örneğin, 1914 tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat hakkında Şura-yı Devlet'in 3 Eylül 1334 (1918) tarihli bir tefsir kararı, düzenlemenin kapsamını belirlemenin ötesine geçmiş; 1964 yılında Danıştay kararında⁽²⁰⁾ söz konusu tefsir kararına atıf yapılmasıyla, Cumhuriyet dönemi memur yargılamasına da ışık tutmuştur.

Söz konusu Danıştay kararı, aynı zamanda memurların yargılanması ile ilgili tüm konularda Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın uygulanacağını belirtirken, düzenlemenin yürürlükten kaldırıldığı 1999 yılına kadar konuyla ilgili çok sayıda Danıştay kararına da rastlanmaktadır.

Örneğin, Danıştay 1. Dairesi tarafından söz konusu düzenlemenin bir özel kanun olduğu şu şekilde ifade edilmiştir⁽²¹⁾: *“Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat, memurların görevlerinden doğan ya da görevlerini yaptıkları sırada işledikleri öne sürülen suçlardan dolayı ceza mahkemelerinde yargılanıp yargılanmamaları hususunun belirlenmesi için yapılacak işlemlerin esas ve usullerini gösteren özel bir kanundur”*.

Ancak söz konusu Kanun-ı Muvakkat'te memur tanımının yapılmamış olması, önemli bir eksiklik olarak dile getirilmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan uygulanma süreci boyunca farklı dönemlerde memur kavramının kapsamının değiştiği görülmektedir. Bu açıdan Danıştay kararlarının da etkisi söz konusudur.

Örneğin, Danıştay İdari İşler Kurulu, Osmanlı döneminde kurulan vakıfların mütevellilerinin görevleriyle ilgili konularda Ceza Kanunu uygulamasında memur sayılmalarına karar vererek, mütevellileri Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın kapsamına dâhil etmiştir.⁽²²⁾

1991 yılında Danıştay 1. Dairesi de, Ceza Kanunu'nun uygulanmasında memur sayılan vakıf mütevellisinin, ceza kovuşturmasında da memur sayılacağı ve dolayısıyla Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat hükümlerine tabi olacağı

(20) Danıştay 3. Dairesi, E. 1977/437, K. 1977/475, 29.04.1977.

(21) Danıştay 1. Dairesi, E. 1997/76, K. 1997/122.

(22) Danıştay İdari İşler Kurulu, E. 1988/99, K. 1989/6, 31.01.1989; AKYILDIZ, s. 168 dn. 47.

gerekçesiyle, bu konuda bir tereddütün bulunmadığını vurgulamıştır.⁽²³⁾

Görüldüğü üzere, Danıştay, bir yandan yürürlüğünü sürdüren Osmanlı dönemine ait bir kanunun kapsamının belirlenmesine yönelik kararlar verirken, diğer yandan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi düzenlemelerinin arasında aykırılıklar bulunmasına rağmen, birlikte uygulanmalarını gerektiren durumlara da kararlarında dikkat çekmiştir.

Bu konuda, 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi örnek verilmiş; kuruluş sürecinde idari yönden İçişleri Bakanlığına bağlı kılınan kurum, sonradan gerek Osmanlı Devleti döneminde irade-i seniye ile, gerek Cumhuriyet döneminde kararnamelerle başka bakanlığa ve belediyeye bağlanmıştır. 1924 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Belediye'ye devredilmesine rağmen, Darülaceze Nizamnamesi'nin 1. maddesi uyarınca Darülaceze'nin İçişleri Bakanlığına bağlı olduğu gerekçesiyle bu yönde işlem yapılması, hukuka aykırı bulunarak bozma kararı verilmesine neden olmuştur.⁽²⁴⁾

Görüldüğü gibi, farklı rejimlere ait düzenlemeler, hukukun sürekliliği ilkesi çerçevesinde uygulanırken, ortaya çıkabilecek aykırılıkların önlenmesinde ve düzenlemelerin birbirleriyle uyumunun sağlanmasında yüksek yargının rolü ön plana çıkmaktadır. Bu durum, köklerini Osmanlı döneminde bulan birçok kurumun yürüttüğü faaliyetlerdeki devamlılık açısından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, Danıştayın Osmanlı dönemine ait bir düzenlemenin yürürlükte olup olmadığı yönünde değerlendirme yaptığı da görülmüştür.

Örneğin, 1992 yılında "Dersaadet Hamallarına Mahsus Talimat"ın yürürlükte olup olmadığına ve yürürlükten kalktığı tarihin tespitine ilişkin görüş için Danıştaya başvurulmuştur. Başvuru gerekçesi, daha önceden Danıştay 6. Dairesi'nin verdiği 12.1.1960 tarih ve E. 59/2769, K. 60/40 sayılı Karar'da "Dersaadet Hamallarına Mahsus Talimat"ın 1580 sayılı Kanun'la belediyelere verilen görev ve yetkilerin dışında kalan hükümlerinin yürürlükte olduğu izleniminin edinilmesi olarak gösterilmiştir. Ancak yapılan inceleme sonucunda Danıştay 1. Dairesi, 23 Eylül 1293 tarihli "Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunları"nın bütün ekleriyle birlikte 1580 sayı ve 1930 tarihli Belediye Kanunu'nun 162. maddesi uyarınca Kanun'un yürürlüğünden itibaren mülga olduğunu, söz konusu Talimat'ın da bu çerçevede yürürlükte bulunmadığını tespit etmiştir.⁽²⁵⁾

Benzer şekilde, 1901 tarihli Taş Ocakları Nizamnamesi'nin 19. maddesinin o güne kadar çıkarılmış kanunlarla değişikliğe uğramayarak yürürlüğünü sürdürmekte olduğuna⁽²⁶⁾ ve 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati'nin 146. maddesinden sonra 19 Haziran 1335 tarihli kararname ile ilave edilen 1. maddenin

(23) Danıştay 1. Dairesi, E. 1991/209, K. 1991/386, 06.11.1991.

(24) Danıştay 8. Dairesi, E. 1996/1535, K. 1996/3262, 19.11.1996.

(25) Danıştay 1. Dairesi, E. 1992/10, K. 1992/52, 10.02.1992.

(26) Danıştay 3. Dairesi, E. 1963/92, K. 1963/156, 07.12.1963.

uygulama olanağı bulunup bulunmadığına ilişkin verilen karar da⁽²⁷⁾, Osmanlı döneminden kalan düzenlemelere ilişkin yürürlük durumunun tespitiyle ilgili rastlanılan Danıştay kararlarıdır.

Görüldüğü üzere, Danıştay, Osmanlı dönemine ait kanun niteliğindeki çeşitli düzenlemelerin Cumhuriyet dönemindeki uygulanma süreçlerinde gerek kapsamını, gerek yürürlük durumunu belirlemek amacıyla birçok karar vermiştir. Bu durum, hukuk devleti ilkesinin önemli bir unsuru olan kanuni idarenin gereği olarak yapılan değerlendirmelere Osmanlı döneminden kalan düzenlemelerin de dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur.

III. YARGITAY KARARLARI

Tanzimat döneminde yapılan hukuk reformları, yargı örgütünün de şekillendirilmesini kaçınılmaz kılmış; mevcut yargı sistemine çok hâkimli yeni mahkemeler dâhil edilirken, aynı zamanda istinaf ve temyiz uygulamaları da kabul edilmiştir. Bu açıdan 1868 yılında Şura-yı Devlet'le birlikte Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin kurulması, Türk hukuk tarihinde mahkeme kararlarının kontrolü açısından da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Milli Mücadele dönemi ve yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde çeşitli değişikliklere uğrayan bu yüksek mahkeme, Cumhuriyet döneminde Yargıtay olarak kurumsallaşırken, yürürlükteki Osmanlı kanunlarını farklı açılardan ele alan çok sayıda karar vermiştir.

İhtira Beratı Kanunu örneğinde⁽²⁸⁾ olduğu gibi, dava konusu menfaati koruyan ve hükme esas alınan kanunun bir Osmanlı kanunu olduğunun açıkça belirtildiği Yargıtay kararları yanında, hukukun sürekliliğini tespit eden kararlar da bulunmaktadır.

Örneğin, devletler özel hukukunda bir bağlama kuralı olarak aynı hakların malların bulunduğu yer kanununa tâbi olacaklarının⁽²⁹⁾ ya da yabancı anonim şirketlerin Türkiye'de faaliyette bulunabilmeleri için şube veya acente açmaları gerektiğinin⁽³⁰⁾ Türk hukukunda 1915 tarihli Ecnebilerin Hukuk ve Zezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ten itibaren uygulanmakta olduğu Yargıtay kararlarında açıkça belirtilmiştir.

1982 yılına kadar yürürlükte kalan Ecnebilerin Hukuk ve Zezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat örneğinde olduğu gibi, uzun süre yürürlükte kalan düzenlemeler, Yargıtay kararlarında birçok farklı noktadan ele alınmıştır. Söz konusu Kanun-ı Muvakkat'ın, Türk vatandaşı aleyhine dava açacak bir yabancı ülke vatandaşının özel ya da tüzel kişi ayrımı yapılmaksızın teminat gösterme yükümlülüğüne ilişkin hükmü,

(27) 19 Haziran 1335 tarihli Kararname ile ilave edilen 1. maddenin uygulama olanağı bulunup bulunmadığı tereddüt olup, farklı görüşler ileri sürülünce, konu Danıştayın önüne gelmiştir. Danıştay 3. Dairesi, E. 1978/206, K. 1978/279, T. 21.03.1978.

(28) Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E. 1985/4677, K. 1985/6377, T. 22.11.1985

(29) Yargıtay 8. Hukuk Dairesi, E. 1986/9681, K. 1986/10741, 21.10.1986.

(30) Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E. 2014/16217, K. 2015/2385, 23.02.2015.

1927 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu tarafından da benimsenmiş ve teminat yükümlülüğünün yerine getirilmemesi nedeniyle çeşitli bozma kararları⁽³¹⁾ verilmiştir. Ayrıca dava açma hakkının bulunup bulunmaması⁽³²⁾ ya da yetkisizlik kararının bozulması⁽³³⁾ gibi açılardan da Yargıtay kararlarına konu olurken, düzenlemenin yürürlükten kaldırılmasına rağmen, hükme esas alınmış olması nedeniyle verilen bozma kararı⁽³⁴⁾ gibi dikkat çekici örnekler de bulunmaktadır.

Benzer şekilde, 1984 yılına kadar yürürlükte kalmış olan 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi hakkında da, Nizamname'nin özel kanunla değişikliğe uğramış bir genel kanun olduğu ve yürürlüğünü muhafaza ettiği⁽³⁵⁾; sözleşmede Murabaha Nizamnamesi'nde öngörülen faiz oranını aşan kısmın, kamu düzenini ilgilendiren Nizamname hükümlerine aykırılık oluşturacağından geçerli sayılamayacağı, dolayısıyla sözleşmenin Murabaha Nizamnamesi'ne uygun yapılması gerektiği⁽³⁶⁾; ticari iş ve işlemlerde sözleşmeyle belirtilecek faiz miktarının serbest olduğu, Murabaha Nizamnamesi'ne bağlı tutulmadığı⁽³⁷⁾ ve Nizamname'nin uyumsuzluğu uygulanamayacağı⁽³⁸⁾ yönünde verilmiş Yargıtay kararlarına rastlanmaktadır.

Bunun dışında Yargıtay kararlarında Osmanlı dönemine ait bir hukuki düzenlemenin yürürlükte olup olmadığının bir ön sorun olarak ele alınmasına da rastlanmaktadır.

Örneğin, 1914 tarihli Ameliyat-ı Iskaiye İşletme Kanun-ı Muvakkati'nin yürürlükte sayılıp sayılmayacağı hususu bir ön sorun olarak tartışılmıştır. Yargıtay Ceza Genel Kurulunun bir kararında⁽³⁹⁾, üyelere bir kısmının, düzenlemenin yürürlükte sayılıp sayılmayacağı hususunun bir ön sorun olarak tartışılması gerektiği görüşünde olmaları nedeniyle, öncelikle söz konusu Kanun-ı Muvakkat'in yürürlük durumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim Ameliyat-ı Iskaiye İşletme Kanun-ı Muvakkati'nin, herhangi bir kanunla sarahaten veya özel nitelikteki bir kanunla üstü kapalı olarak yürürlükten kaldırılmadığına oy birliğiyle karar verilip, ön sorun bu şekilde halledildikten sonra dosyanın incelenmesine başlanmıştır.

Birkaç yıl sonra aynı konuyla ilgili İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu kararında⁽⁴⁰⁾ da, Ameliyat-ı Iskaiye İşletme Kanun-ı Muvakkati'nin yürürlük durumuna

(31) Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, E. 1973/13729, K. 1975/5236, 18.04.1975; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 1974/8604, K. 1975/90, 07.01.1975; Yargıtay 12. Hukuk Dairesi, E. 1976/813, K. 1976/2919, 18.03.1976.

(32) Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 1985/11103, K. 1986/97, 14.01.1986.

(33) Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 1981/616, K. 1981/799, 09.02.1981.

(34) Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 2005/7121, K. 2005/10169 ve 28.06.2005.

(35) Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, E. 1940/49, K. 1943/12, 03.03.1943.

(36) Yargıtay Genel Kurulu, E. 1970/4-805, K. 1974/634, 5.6.1974.

(37) Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kurulu, E. 1930/13, K. 1930/23, 29.01.1930.

(38) Yargıtay 12. Hukuk Dairesi, E. E. 1976/3296, K. 1976/4165, 2.4.1976.

(39) Yargıtay Ceza Genel Kurulu, E. 1981/7-422, K. 1982/84, 08.03.1982.

(40) Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, E. 1985/1, K. 1985/4, 29.4.1985.

değ inilmiş ve sonuçta suçun nitelendirmesinde yanılığa düşüldüğü gerekçesiyle, Türk Ceza Kanunu'nun hırsızlığa ilişkin hükümlerinin değil, Ameliyat-ı Iskaiye İşletme Kanun-ı Muvakkati'nin 32. maddesine göre cezai yaptırım uygulanması gerektiği sonucuna varılarak bozma kararı verilmiştir.⁽⁴¹⁾

Yargıtay kararlarında yapılan yürürlük tartışmaları açısından 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi dikkat çekmektedir. Zira bu kanunla ilgili verilen Yargıtay kararları, doktrinde yarattıkları tartışmalar açısından da önemlidir.

Yargıtayın 27 Ocak 1943, 9 Şubat 1944 ve 9 Ekim 1946 tarihli İçtihadı Birleştirme Kararları, Arazi Kanunnamesi'nin mülga olduğunu hükme bağlamıştır.⁽⁴²⁾ Ancak Sıddık Sami Onar, 1943 yılındaki İçtihadı Birleştirme Kararı'yla, Yargıtayın daha önceden Arazi Kanunnamesi'ni kısmen yürürlükte kabul ettiği sonucuna varılabileceğini ileri sürerken; 1964 yılında Tapulama Kanunu dolayısıyla konu tekrar tartışmaya açıldığında da, Recai Seçkin, benzer bir görüşü savunmuştur.⁽⁴³⁾

Aynı şekilde, Yargıtay ile doktrin arasında görüş ayrılığı doğuran başka düzenlemeler de vardır. Ancak bunlardan biri olan 1883 tarihli Ecanibin Hakk-ı İstimlaki Kanununun Birinci Maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun, Yargıtayın kendi içinde de farklı yönde kararlar vermesine neden olması itibarıyla dikkat çekmektedir.

Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 14 Şubat 1950 tarih ve E. 1470/778 sayılı kararında söz konusu Kanun'un yürürlükte olduğunu kabul ederken, Hicri Fişek, konuyla ilgili makalesinde aktardığı Yargıtay kararına kendisinin katılmadığını çeşitli nedenlerle açıklamıştır.⁽⁴⁴⁾

Diğer taraftan, Yargıtay 5. Hukuk Dairesi, 3 Şubat 1964 tarihli ve E.2080, K. 550 sayılı kararıyla, 1883 tarihli Kanun'un 2. maddesinin yürürlükten kaldırıldığını belirtirken, Hukuk Genel Kurulu, 24 Şubat 1965 tarihli ve E. II/D-2, K. 79 sayılı kararında aynı maddenin yürürlükte olduğu sonucuna varmış; üstelik kararda, bu görüşün doktrinde yer bulmadığı da vurgulanmıştır.⁽⁴⁵⁾ Bununla birlikte, Yargıtayın 1965 tarihli Hukuk Genel Kurulu kararının, 1982 yılında Ceza Genel Kurulu⁽⁴⁶⁾ tarafından ve 1990 yılında 2. Hukuk Dairesi⁽⁴⁷⁾ tarafından verilen kararlarla da desteklenmiştir.

(41) Yargıtay 8. Ceza Dairesi, E. 2002/11017, K. 2004/2550, 23.03.2004.

(42) Detaylı bilgi için bkz. CİN, s. 790 vd.

(43) ESİRGEN, Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları, s. 237-240.

(44) Hicri FİŞEK, "Türkiye'de Yabancıların Aynı Haklardan İstifadesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1950, C. 7, S: 3, s. 437 vd.

(45) İlhan UNAT, "Türk Vatandaşlığından Kovulanlar Miras Hakkından Yoksun mudur?", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1965, C. 20, S: 3, s. 179, 180.

(46) Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 8 Mart 1982 tarih ve E. 1981/7-422 ve K. 1982/84 sayılı Karar, Yargıtay Kararları Dergisi, Temmuz 1982, C. 8, S: 7, s. 987-991.

(47) Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 1990/4934, K. 1990/11153, 19.11.1990.

Görüldüğü üzere, Osmanlı dönemine ait düzenlemelerin Cumhuriyet dönemindeki uygulamasına ilişkin Yargıtay kararları, doktrinde yarattıkları etkiyle hukukun gelişimine de katkı sunmuş; bu durum, ortaya çıkabilecek hak kayıplarının önlenmesinde uygulayıcılara yol gösterici olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı döneminde yargı örgütünde başlayan değişim, Cumhuriyet döneminde Yargıtay ve Danıştay gibi kurumsallaşan yüksek mahkemeler ve anayasa yargısının sisteme dâhil edilmesiyle geliştirilmiştir. Bu süreç, aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi ve temel hak ve güvencelerin korunması yönünde ilerlemiştir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştayın Cumhuriyet döneminde uygulanan Osmanlı kanunlarıyla ilgili kararları, Türk hukuk tarihindeki bu gelişim çizgisini takip etmek açısından son derece önemlidir. Sonuçta her biri farklı usule tabi olan yüksek mahkemeler tarafından Osmanlı dönemine ait düzenlemelerin değerlendirilmesi, bir yandan hukukun sürekliliğini ortaya koyarken, diğer yandan Türk hukukunun modernleşmesinin temellerinin Osmanlı döneminde atıldığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

AKYILDIZ, Ali; “Memur Yargılamasında İdari Süreç”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi. Dergisi, C.5, Sa.1-2, Haziran-Aralık 2001, s.154-221.

BOZKURT, Gülnihal; Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

CİN, Halil; “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1966, C. 22, S: 1, s. 745-798.

EREN, Abdurrahman; “Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat ile Onu Yürürlükten Kaldıran Memurlar ile Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun’un Karşılaştırılması”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2000, C. 55, S: 3, s. 55-79.

FİŞEK, Hicri; “Türkiye’de Yabancıların Aynı Haklardan İstifadesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1950, C. 7, S: 3, s. 426-440.

GÖZLER, Kemal; Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

ÖRSTEN ESİRGEN, Seda; Osmanlı Devleti’nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.

ÖRSTEN ESİRGEN, Seda; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri”, Adalet Dergisi, 2019/1-2, S: 62-63, s. 429-480.

ÖRSTEN ESİRGEN, Seda; “Osmanlı Parlamentosunda Anayasaya Aykırılık Tartışmaları”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, C: 11, S: 2, s. 422-435.

UNAT, İlhan; “Türk Vatandaşlığından Kovulanlar Miras Hakkından Yoksun mudur?”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1965, C. 20, S: 3, s. 179-226.

www.hukukturk.com (20.10.2021)

www.kazanci.com.tr (20.10.2021)

İBRAHİM HAKKI PAŞA VE HUKÛK-I İDÂRE ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

*Evaluations on İbrahim Hakkı Pasha and Hukuk-ı İdare
(Administration Law)*

Zeki ERASLAN*

Özet

İbrahim Hakkı Paşa, Mekteb-i Mülkiyeyi aliyü'l-âlâ derecesiyle bitirmiş ve 1882 yılında mezun olmuştur. Önce Hariciye Tahrîrat Kalemine bir yıl sonra ise Mâbeyin mütercimliğine (Fransızca) tayin edilmiştir. Bu görev uhdesinde bırakılmak kaydıyla bir süre sonra Bâb-ı âlî hukuk müşavirliği görevini de yürütmeye başlamıştır. Hukuk müşavirliği görevi, İbrahim Hakkı'nın devletin merkez teşkilatında tanınmaya başlamasının ilk adımı olmuştur. Hukuki ihtilaflar karşısında ortaya koyduğu isabetli tahlil ve yaklaşımlar onun tanınmasını ve kendisine itibar edilmesini sağlamış olup devletin merkez teşkilatında Padişah ve Sadrazamın dikkatini çekmeye başlamıştır.

İlmî yönü oldukça kuvvetli olan İbrahim Hakkı Paşa, 19. yüzyılın sonunda kendinden bahsedilen Osmanlı aydınları arasında yer almıştır. Hukukçuluğuna ilaveten tarihçi yönü de söz konusudur. Ancak her ne kadar “Târih-i Umûmî” ve “Muhtasar İslam Tarihi” gibi kitaplar kaleme alsada İbnülemin Mahmud Kemal'in de ifade ettiği üzere tarihçilik noktasında hukukçuluğu kadar mütehassıs değildir. Devletlerarası hukuk üzerine yazdığı “Hukûk-ı Düvel”, “Medhal-i Hukûk-ı Beyne'd-düvel”, “Târih-i Hukûk-ı Beyne'd-düvel” ve idare hukuku üzerine yazdığı “Hukûk-ı İdâre” eserleriyle ön plandadır. Hukûk-ı İdare Türkiye’de kaleme alınmış ilk idare hukuku kitabıdır. Beş kısım ve 18 fasıldan oluşan bu eser Maârif Nezaretinin talebi üzerine Mekteb-i Hukûk-ı Şahane ve Mekteb-i Mülkiye’de ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin yazılış amacı, alandaki ders kitabı ihtiyacını karşılamak ve devletin hukuk bilen bürokrat açığını kapatmaktır. Eserde Fransız etkisi kendisini gösterir. Eser hakkında değerlendirme yapılırken bugünden bakışla anakronizme düşülmemelidir. Eser kendisinden sonra yazılan diğer çalışmalara kaynaklık yapmış onları yöntem ve içerik açısından etkilemiştir.

Devlet adamı olarak ise İbrahim Hakkı Paşa, sırasıyla; Maarif Nazırlığı, Dâhiliye Nazırlığı, Roma Büyükelçiliği, Sadrazamlık (Bir süre Hariciye Nazırlığı görevini de

* Dr., Başkan Yardımcısı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna Yüksek Kurum, <https://orcid.org/0000-0002-4349-2274>.

aynı anda uhdesine almıştır) ile Berlin Büyükelçiliği görevlerini üstlenmiştir. Fakat Hukuk müşavirliği ve ilmi hayatta gösterdiği üstün performansı, devlet adamlığında gösteremediği hatta devlet yönetiminde ciddi hatalar yaptığı gerekçesiyle oldukça sert eleştirilere muhatap olmuştur. Sadrazam olduğunda hükümet programını adl ü ihsan olarak belirlemiş ve bu politika ile özdeşleşmiştir. Bir süre sonra içerde adl ü ihsan politikasını hayata geçiremediği gerekçesiyle eleştirilen İbrahim Hakkı Paşa, dış politika konusunda da Kiliseler Kanunu ve Trablusgarp Meselesi başta olmak üzere ciddi eleştirilerin hedefi haline gelmiş olup ilmi alanda elde ettiği başarıyı devlet hayatına yansıtamamıştır. Hatta Trablusgarp Savaşında işgale zemin hazırlayan sebeplere yol açtığı gerekçesiyle vatan haini suçlamasıyla Divân-ı Âlî’de yargılanması talep edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Hakkı Paşa, Hukûk-ı İdare, Hukuk Müşaviri, Adl ü İhsan, Dış Politika.

Abstract

İbrahim Hakkı Pasha graduated from Mekteb-i Mülkiye (School of Political Science) in 1882 with high honor degree. Then, he was firstly appointed to Hariciye (Ministry of Foreign Affairs), and assigned as French interpreter in private secretary of government one year later. In addition to this task, he also began to work as legal advisor of Bâb-ı âli (Sublime Porte), which constituted the first phase of his prominence within central organization of state. His accurate analysis and approaches toward legal disputes brought him reputation, and he attracted the attention of the Sultan and Sadrazam (Grand Vizier).

With his strong scholarly abilities, İbrahim Hakkı Pasha took place among the Ottoman intellectuals of the late 19th century. As well as his legist side, he could be considered as historian, too. However, despite compiling the books of “Tarih-i Umumi” (General History) and “Muhtasar İslam Tarihi” (Brief History of Islam), he was not expert of history as much as his perfection in law, as İbnülemin Mahmud Kemal asserted. Actually, he came to the forefront with his works on international law –“Hukuk-ı Düvel” (Law of Nations), “Medhal-i Hukuk-ı Beyne’-d-Düvel” (Introduction to International Law), “Tarih-i Hukuk-ı Beyne’-d-Düvel” (History of International Law)- and administration law –“Hukuk-ı İdare” (Administration Law)-. “Hukuk-ı İdare” was the first book written on administration law in Turkey. Upon the submission of Maarif Nezareti (Ministry of Education), the book that includes five parts and 18 chapters was used as textbook in Mekteb-i Hukûk-ı Şahane (School of Law) and Mekteb-i Mülkiye. The aim of preparing the book was to meet the demand of textbook and contribute to raising of bureaucrats who would know laws. The French influence on the work is visible, but it is critical to avoid anachronistic views in evaluating the book. “Hukûk-ı İdare” became a source for future studies, and affected them regarding methodology and content.

Next, as a statesman, İbrahim Hakkı Pasha acted as Minister of Education, Minister of Interior, Ambassador to Rome, Grand Vizier (simultaneously Minister of Foreign Affairs for a time), and Ambassador to Berlin respectively. However, he was harshly criticized as a statesman for not showing good performance as he did in the field of law, and even for making great mistakes in administration. With his appointment as Grand Vizier, he determined the program of government as *adl ü ihsan* (justice and welfare) and was identified with this program. After a while, İbrahim Hakkı Pasha, who was criticized on the grounds that he could not implement the *adl ü ihsan* program in domestic policy, became the target of serious criticism in foreign policy, especially for the Law of the Churches and the Tripoli Question, and could not reflect the success he achieved in the scientific field to the state life. Even, it was demanded that he should have been tried in Divan-ı Âli (Supreme Court) on the charge of treason, on the grounds that he caused the reasons that paved the way for the occupation in the Tripoli War.

Key Words: İbrahim Hakkı Pasha, Hukuk-ı İdare, Legal Advisor, Adl ü İhsan, Foreign Policy

Giriş

Kafkasya'dan göç eden Gürcü bir ailenin çocuğu olarak 18 Nisan 1863'te İstanbul'da (Beşiktaş'ta) doğan İbrahim Hakkı Paşa, Şehremâneti (Belediye) Meclis Reîsi Remzi Efendi'nin oğludur. Beşiktaş Rüştîye Mektebinin ardından Mekteb-i Mülkiyenin idadî kısmını takiben âlî kısmını pekiyi (aliyyü'l-âlâ) derecesiyle bitirmiş ve 1882 yılında mezun olmuştur. ⁽¹⁾

İlmi şöhretiyle 19. yüzyılın sonunda kendinden bahsettirmeyi başaran İbrahim Hakkı Paşa, II. Meşrutiyetten itibaren ricâl-i devlet arasında yerini almıştır. Nazırlık ve Sadrâzamlık dönemleri uzun sürmese de bu dönemlerde aldığı kararların yol açtığı ciddi neticeler söz konusudur. Durum böyle olsa da onun ve döneminin gerek tarihçilerin ve gerekse hukukçuların ilgisini yeter düzeyde çekmediği görülür. Kanaatimizce Türk Siyasal Hayatı ve Türk Hukuk Tarihi açısından İbrahim Hakkı Paşa Dönemi ve eserlerinin iyi anlaşılması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda İbrahim Hakkı Paşa'nın özellikle Hukûk-ı İdâre adlı eseri özelinde ilmî yönü ile devlet adamı vasıfları üzerine bazı değerlendirmelerin yapılmasında fayda görülmektedir.

1. İlim Adamı olarak İbrahim Hakkı Bey ve Hukûk-ı İdâre Eseri

İbrahim Hakkı Bey, Mekteb-i Mülkiye mezuniyetini takiben ilim ile irtibatını kesmemiş ve özellikle de tarih ve hukuk ilmine ilgi göstermiştir. Tarih alanında; *Tarih-i Umûmi* ve *Muhtasar İslam Tarihi* eserlerini neşretmiştir. Ancak asıl ilmi çalışmalarını hukuk alanında kaleme almıştır. Hukuk alanındaki

⁽¹⁾ İbrahim Hakkı Paşa'nın Tercüme-i Hâli için bkz. BOA. DH. Sicill-i Ahval Defteri, Dosya No: 183, Gömlek No: 0100

eserleri; *Mukaddime-i İlm-i Hukûk*, *Hukûk-ı Düvel*, *Hukûk-ı Beyne'd-düvel*, *Tarih-i Hukûk-ı Beyne'd-düvel* ve *Hukûk-ı İdâre*'dir. Mekteb-i Hukûk-ı Şahâneye önce tarih muallimi daha sonra da hukuk muallimi olarak atanmıştır. Tarih sahasında da eser yazmakla birlikte İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın da ifade ettiği gibi İbrahim Hakkı'nın tarihçiliği, hukukçuluğu kadar mütehasıs değildir.⁽²⁾ Asıl ihtisas alanı hukuktur. Ayrıca Hamidiye Ticaret Mektebinde İlm-i Servet derslerine girmiştir.

İlerleyen dönemlerde ise daha ziyade devletler hukuku ve idare hukuku derslerine devam etmiştir. Yabancı dil öğrenme merakı üst düzeyde olan İbrahim Hakkı, Fransızca, Arapça ve Farsçaya ilaveten zamanla İngilizce, İtalyanca ve Almancaya da belirli düzeyde vakıf olmuştur.

İbrahim Hakkı'nın *Hukûk-ı İdâre* adlı eseri üzerine çalışma bağlamında bazı tespitlerin paylaşılmasında fayda görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk idare hukukçusu kabul edilen İbrahim Hakkı Bey'in, Türkiye'de ilk idare hukuku kitabı olarak kabul gören eserinin ilk baskısı 1307/1892'de yapılmıştır.⁽³⁾ Mekteb-i Hukûk-ı Şahânedede ders kitabı olarak okutulan bu kitap kendisinden sonra benzer isimlerle yazılacak idare hukuku kitaplarının öncüsü ve ilham kaynağı durumundadır. Yöntem ve içerik açısından diğer çalışmaları etkilemiştir. Karabet Matbaasında basılan kitabın kapağında Maârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla bastırıldığı yazmaktadır. Eserde *devletin anatomisi* ortaya konulmuştur.

Eser incelendiğinde devletin merkez ve taşra örgütlenmesine yer verildiği görülmektedir. Merkez teşkilatı birimi olan nazırlıklar idare-i mülkiye başlığı altında yer almıştır. Aynı başlık altında örneğin diğer bir merkez teşkilatı birimi olarak Şûrâ-yı Devlete ilk kez matbu olarak bu eserde yer verilmiştir.⁽⁴⁾ Şûrâ-yı Devletin 1868 tarihli Nizâm-nâme-i Esâsîsi ile bir yıl sonra hazırlanan ve yürürlüğe giren Nizâm-nâme-i Dâhilîsi mevzuat aktarımı şeklinde eserde yer almıştır. Ayrıca memur yargılamalarına ilişkin Şûrâ-yı Devlette meydana gelen değişikliklere yer verilmiştir. Taşra teşkilatı birimlerinin ise eserde İdâre-i Vilâyât başlığı altında ele alındığı görülmektedir.

İdare Hukuku bağlamında Türkiye'de idari dava tanımı ilk olarak bu eserde yapılmıştır. Eserin birinci cilt altıncı faslı "Mehâkim-i İdâre" başlığını taşımaktadır. Bu başlığın altında ise "Me'mûrîn Muhâkemesi" alt başlığı yer almaktadır. İdari dava tanımına burada şu şekilde yer verilmiştir: "Devletin gerek müddeî (davacı) ve gerekse müdde'aleyh (davalı) sıfatıyla taraf tuttuğu/

(2) İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, XII. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1951, s. 1783.

(3) İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307.

(4) a.g.e., ss. 93-101 ve 264-268.

olduğu deâvîye/davalara deâvî-i idare/idare davası nâmı verilmekte”dir. İbrahim Hakkı Bey’in yaptığı tanımında yer alan “deâvî-i idâre/idare davasından” anlaşılması gerekenin bugünkü kullanım şekli olan “idari dava” olduğu açıktır. Nitekim Hakkı Bey, idare davası kavramının yanına kavramın Fransızca karşılığı olan “Contentieux administratif” ibaresini eklemiştir.⁽⁵⁾ Bu kavram Fransızcada idari dava anlamına gelmektedir. Kitapta bahsi geçen alt başlıkta dikkati çeken önemli diğer bir husus ise Memur Yargılama usullerine yer verilmesidir. Bu durum da matbu bir eserde ilk kez yer almıştır. Bu çerçevede İbrahim Hakkı Bey, yürürlükteki mevzuatı dikkate alarak konuyu yorumlamıştır.⁽⁶⁾ Memur yargılamalarının memuriyet dışı ve memuriyet suçları bağlamında iki şekilde gerçekleştiği, memuriyete bağlı olmayan suçlarda adli mahkemelerin doğrudan yetkili olduğu, vazifeye bağlı suçlarda ise memurun muhâkemâtına dair usullerin takip edildiği ifade edilmiştir. Memuriyet suçlarında ve yargılama öncesi izin ve yargılama sonucuna göre memuriyetten azil gerektiren durumlarda, memurların atanma şekline göre *yetkili merci* değişmektedir. Şöyle ki, İrâde-i Seniyye ile mansûb olanlar/atananlar için yetkili makam Padişah’tır. Vilayetlerde ise memuriyet derecesine göre vali ya da mutasarrıf gibi makamlar yetkili olabilmektedir.

Hukûk-ı İdâre’nin ikinci baskısı ise 1312/1897 yılında biraz daha genişletilmek suretiyle yayımlanmıştır.⁽⁷⁾ Eser iki ciltten oluşmaktadır. Toplamda 5 kısım 18 fasıldan ve yaklaşık 610 sayfadan oluşmaktadır. Bu baskının ifâde-i müellif kısmında yazar; idare hukukunun, hukuk ilminin önemli bir kısmı olduğunu, Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye ve Mekteb-i Âlî-yi Hukuk’ta ders programlarına alındığını, Maârif-i Umûmiye-i Nezâret-i Celîlesi tarafından böyle bir eser neşredilmesinin uhde-i acizanesine havale buyrulduğunu, mektep talebesine öğretim kolaylığı (tahsîl-i teshil) sağlamanın amaçlandığını ifade ederek eserin yayımlandıktan sonra ciddi rağbet görüp kısa sürede tükendiğini ve ikinci baskının bu sebeple yapıldığını ifade etmektedir.⁽⁸⁾

Eserle yönelik günümüz hukukçularının bazı *tespit ve eleştirileri* söz konusudur. Örneğin Tekin Akıllıoğlu, İbrahim Hakkı Bey’in bu çalışmada Fransız İdare Hukukçusu A. BATBIE’den esinlendiğini ifade etmektedir.⁽⁹⁾ Akıllıoğlu; adı geçen Fransız İdare Hukukçusunun her biri 500 sayfa civarında 9 cilt ve diğer bir hukukçu olan DUFOR’un 7 ciltten oluşan idare hukuku kitapları yanında İbrahim Hakkı’nın eserinin hacim itibariyle mütevazı olduğu,

⁽⁵⁾ a.g.e., s. 251.

⁽⁶⁾ a.g.e., ss.. 250-263.

⁽⁷⁾ İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, 2. Tab’, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312.

⁽⁸⁾ a.g.e., ss. 3-5.

⁽⁹⁾ Tekin Akıllıoğlu, “Hukuk-u İdare Üzerine”, *Amme İdare Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 2, Ankara, 1983, s. 63.

Fransız yazarların kitaplarından iktibasla eserin meydana getirildiğini, *devlet kuramı ve onun sorunlarına yer verme yerine mevzuatı tasvir edici bir üslubun* benimsendiğini ifade etmiştir.⁽¹⁰⁾ Eserin ikinci baskısından yararlandırıldığı ifade edilen diğer bir eleştirel yaklaşımda da benzer tespitlere yer verilerek Osmanlı Dönemine ait idare hukuku kitaplarının, döneminin Batılı kaynakları ile kıyaslandığında ilkel bir idari yargı anlayışına sahip olduğu, sadece mevzuat aktarıldığı, ders kitabı özelliğinin ötesine geçemeyen ve idarenin yargısal denetimine kuramsal düzeyde neredeyse hiç yer vermeyen çalışmalar olduğu tespitinde bulunmaktadır.⁽¹¹⁾ Esere yönelik eleştirilere bakıldığında bunların üç başlık altında toplanabileceği görülmektedir:

1. Eser kuramsal değil kurumsaldır.
2. Eser ders kitabı özelliğinde ve mevzuat aktarımı şeklinde kaleme alınmıştır.
3. İdarenin yargısal denetimine neredeyse hiç yer vermeyen ilkel bir idari yargı anlayışına sahiptir.

Yapılan eleştiriler eser bağlamında ele alınıp tetkik edildiğinde, eleştirilere önemli oranda tarafımızca iştirak edilse de bazı hususlara açıklık getirmekte fayda görülmektedir. Eserin kuramsal olmadığı eleştirisi eserin 1307/1892 tarihli ilk baskısı için geçerliliğini kısmen yitirmektedir. İlk baskısında eserin Cild-i Evvel “Medhal/Giriş” kısmında “Hukûk-ı Esâsiyye-i Osmaniyye’nin Menâbi’i” alt başlığı ile Osmanlı hukukuna esas teşkil eden kaynaklar ve ilkelerin kuramsal dayanakları yazar tarafından gösterilmiştir. Çalışmada yer verilen tam on üç (13) ilkedен bazılarının (“*Müsâvât-ı Medeniyye*”, “*Hürriyyet-i Şahsiyye*”, “*İkametgâhın, Mülkün ve Mekâtibin Masûniyeti*”, “*Serbestî-i Matbuat ve Tedris*”, “*Hürriyyet-i Dîniyye*” ve “*Kuvve-i Umûmiyyenin İnkisâmı*” gibi) bugün de temel hak ve hürriyetler arasında kabul edilen hususlar olduğu görülmektedir. Kitabın ilk 18-80 sayfası bu konuya ayrılmıştır. Eserin (Birinci Baskı) tamamı dikkate alındığında çalışmada kuramsal tespitlere yer vermeye gayret edildiği görülmektedir. Bu durum, İbrahim Hakkı’nın nazârî/kuramsal çerçeveye vukûfiyetini ve çalışmasının başlangıçta salt bir ders kitabı olmadığını, akademik bir yaklaşım örneği de taşıdığını göstermektedir. İbrahim Hakkı’nın kullandığı kavramların Fransızca karşılıklarını da vermesi Fransa’dan mülhem Osmanlı/Türk İdare Hukukuna esas teşkil eden kaynaklardan da haberi olduğunu göstermektedir. Ancak birinci baskıda görelî olarak genişçe yer alan idare hukukuna yönelik kuramsal/teorik hususlara (rûh-ı İdâre) eserin ikinci baskısında neredeyse hiç yer verilmemiştir. Bu durumun dönemin siyasal atmosferinden mi yoksa yazarın “İfâde-i Müellif” kısmında yukarıda da yer

⁽¹⁰⁾ Akıllıoğlu, *a.g.m.*, s. 69.

⁽¹¹⁾ Onur Karahanoğulları, *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 192-193.

verilen bahsettiği gerekçelerden mi kaynaklandığı açık değildir. Eserin ders kitabı niteliğinde hazırlandığı yazar tarafından da kabul edilmiştir. Mevzuat metni aktarımı eserde yer yer (örneğin Şûrâ-yı Devlet bahsi) söz konusu olsa da eserin tümü için isabetli bir eleştiri değildir.

Ele alınan son eleştiri konusu ise “İdarenin kazâ-i murâkabeti/yargısal denetimi” noktasındadır. Batıdaki örneklerine göre eserin ilkel kaldığı ve kuramsal hususlara yer verilmediğine dikkat çekilmiştir. Bu tespiti bir yere kadar iştirak edilse de son eleştiride anakronizme düşme riski kendini göstermektedir. Tüm kıta Avrupa’sının esin kaynağı olan idare hukukunun dünyadaki kaynak ülkesi Fransa’dır. Fransa’da dahi ancak 1872’den itibaren “Justice retenue/tutuk adalet” anlayışından uzaklaşıp “Justice déléguée/bağımsız adalet” anlayışına geçilebildiği dikkate alındığında mutlakiyetle yönetilen bir imparatorlukta II. Abdülhamit Dönemi’nde 1890’lı yıllarda yazılmış bir idare hukuku kitabını Batı’daki örnekleriyle kıyaslayarak kolayca mahkûm etmek hakkaniyetli bir tutum olmayacaktır. Meseleye bugünkü hukuk nosyonu ile bakmak tam bir anakronizm örneği olacaktır. Bu noktada tarihsel metodolojinin temel ilkelerinden biri olan “İncelenen olayı kendi döneminin koşulları içerisinde ele almak, bugünkü değer yargılarıyla hüküm vermemek” ilkesi karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, örneğin İbrahim Hakkı, Şûrâ-yı Devlet bağlamında idari yargı mercilerinin adliye mahkemelerine kıyasla müstakil bir yargı organı olmadığı ve idari yargı yetkisi kullanan hakîmlerin teminattan (istiklâl-i tam/bağımsız ve lâyenazl/azledilemez) yoksun olduğu tespitini çekinmeden yapmış ve bu konuda eleştirel bir yaklaşım da sergileyebilmiştir.⁽¹²⁾ Yine “Kuvve-i Umûmiyyenin İnkisâmı” başlığı altında kuvvetlerin üçe ayrıldığını; bunların kuvve-i teşrî’iyye (pouvoir législatif), kuvve-i icrâîyye (pouvoir exécutif) ve üçüncüsünün kuvve-i adliyye (pouvoir judiciaire) olduğunu Fransızcalarını da vermek suretiyle ortaya koymuştur.⁽¹³⁾

Esasen bugün hukuk devleti olabilmenin ön şartlarından biri olarak aranan kuvvetler ayrılığı dediğimiz yasama, yürütme ve yargıya İbrahim Hakkı da dikkat çekmiştir. Günün koşullarında bu hususu görebilmek ve kaleme alabilmek değerli bir adımdır. Ancak hukuk devleti özelliği taşımayan Osmanlı Devleti’nde pratik ihtiyaçların da baskısıyla İbrahim Hakkı’dan bugünkü hukuk nosyonunun gerektirdiği düzeyde kuramsal değerlendirmeler yapmasını beklemek hakkaniyetli bir değerlendirme olmayacaktır.

Diğer taraftan eserini ele alırken yazarın hangi saiklere dikkat ettiğine bakıldığında İbrahim Hakkı’nın eserin “İfâde-i Müellif” kısmında; idare hukukunun oldukça geniş bir alana hitap ettiğini, eğitim süresinin kısıtlı olduğunu, Mekteb-i Hukuk mezunlarına devletin ivedi ihtiyaç duyduğunu bu

⁽¹²⁾ İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, 2. Tab’, s. 242.

⁽¹³⁾ İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, 1. Tab’, s. 73.

gerekçelerle “*rûh-ı idâre*”ye müteallik cihetlerin tafsilatlı değil icâz (kısa ve öz) ve ihtisâr (özet) yoluyla eserde yer aldığı, bununla birlikte önemli hususlarda bazı usûl ve yabancı kanunlardan da bahsedildiği ifade edilmiştir. Tam bu noktadan bakıldığında yazılan bu eserin kaht-ı ricâl probleminin ziyadesiyle hissedildiği bir dönemde *devletin hukuk bilen bürokrat açığını kapatmaya yönelik pratik bir ihtiyaçtan doğduğu* anlaşılmaktadır. Rûh-ı idâre olarak ifade edilmekte olan kuramsal değerlendirmelerin yeter düzeyde olmamasının oluşturduğu eksikliği İbrahim Hakkı’nın da gördüğü anlaşılmakta olup yazar bunun gerekçelerini yukarıda yer verildiği üzere ortaya koymaya çalışmıştır.

2. Devlet Adamı Olarak İbrahim Hakkı Paşa

İbrahim Hakkı Bey’in, Mekteb-i Mülkiye mezuniyeti sonrasında ilk devlet görevi maaşsız olarak atandığı Hariciye Nezâreti Tahrîrât Kalemidir.⁽¹⁴⁾ Yaklaşık bir yıl sonra ise Mabeyn Mütercimliğine (Fransızca) atanmış olup bu görevde II. Abdülhamit için Fransızcadan polisiye romanlar çevirmiştir. 1894 yılında ise Bâb-ı âlî hukuk müşavirliğine atanmıştır. Bu görev İbrahim Hakkı’nın devletin merkez teşkilatında tanınmaya başlamasının ilk adımı olmuştur. Hukuki ihtilaflar karşısında ortaya koyduğu isabetli tahlil ve yaklaşımlar onun tanınmasını ve kendisine itibar edilmesini sağlamış olup bu sayede devletin merkez teşkilatında Padişah ve Sadrazamın dikkatini çekmeye başlamıştır. Bosna’da, Rumeli’de ve Cebel-i Dürüz (Suriye ve Lübnan Bölgesi) gibi ne kadar münâzaalı devletlerarası hukuki ve siyasi mesele, mukavele/imtiyaz sözleşmeleri ile muâhede/antlaşma varsa hemen hepsine iştirak etmiş olup görüşüne başvurulmuştur.⁽¹⁵⁾ Özellikle uluslararası hukuki ihtilaflarda yaptığı hukuki tahliller yaşanan sorunların çözümünde oldukça etkili olmuştur. Pek çok uluslararası komisyonda görev yapmış olan İbrahim Hakkı Bey, örneğin Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinin 400. yıl dönümü dolayısı ile Chicago şehrinde 1893 yılında düzenlenen uluslararası sergiye Osmanlı Devleti adına “ser komiser” olarak II. Abdülhamit tarafından gönderilmiştir. Üstlendiği görevlerde gösterdiği başarılı performansından dolayı kendisine Mecidi nişanı⁽¹⁶⁾ ile ulâ ve bâlâ rütbesi verilmiştir. Said Paşa’nın altıncı Sadâretinde İbrahim Hakkı Bey’i Hariciye Müsteşarlığına atama isteği hatta ısrarı “Hakkı

⁽¹⁴⁾ Münhasıran İbrahim Hakkı Paşa’yı konu edinen müstakil eser neredeyse söz konusu değildir. Yaptığım araştırmada lisansüstü düzeyde sadece bir adet çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmada ise eserleri hakkında değerlendirmeler yer almamakla birlikte İbrahim Hakkı Paşa ve Dönemine ilişkin ayrıntılı kronolojik bilgiler mevcuttur. Bkz. Muharrem Dördüncü, İbrahim Hakkı Paşa’nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918), Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

⁽¹⁵⁾ A. Adnan Adıvar, “İbrahim Hakkı Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 5. Baskı, 5/2. Cilt, MEB, İstanbul, 1978, s. 892.

⁽¹⁶⁾ Aldığı tüm nişanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dördüncü, a.g.t., s. 11-12.

Bey için ileride başka bir me'mûriyet bulunur" cevabıyla II. Abdülhamit tarafından iki kez reddedilmiştir.⁽¹⁷⁾

II. Meşrutiyetten bir gün önce kurulan yedinci Said Paşa Kabinesine Maârif Nazırı olarak atanmıştır. Böylece II. Meşrutiyet Döneminin ilk Maârif Nazırı olmuştur. İbrahim Hakkı Bey'in Maârif Nazırı olduktan sonra 1902 tarihinde II. Abdülhamit tarafından kapatılan Matbaa-i Âmire'yi, 4 Ağustos 1908 tarihinde tekrar açması, Osmanlı basını tarafından takdirle karşılanmıştır. Said Paşa Kabinesi sonrasında kurulan Kamil Paşa Hükûmetinde konumunu korumuş ilaveten kendisine Dâhiliye Nazırlığı görevi de verilmiştir. Bu nazırlık görevlerini icra ettiği sırada kamu personel rejimini derinden etkileyen ve ciddi tartışmalara yol açan 30 Haziran 1909 (17 Haziran 1325) tarihli Tensikat Kanununun⁽¹⁸⁾ 1. maddesi çerçevesinde Dâhiliye ve Maârif Nezareti adına merkez ve taşra kadrolarında yaptığı uygulamalar devlet adamlığına yönelik ilk eleştirinin sebebini oluşturmuştur. Dönemin tanıklarından Dâhiliye Müsteşarı ve 1912'den itibaren de Mabeyn Başkâtibi olan Ali Fuad (Türkgeldi); Hakkı Bey'in Maarif Nazırlığında kalmak istemediğini ve bir sefarete tayin edilmek arzusunda bulunduğunu ifade eder.⁽¹⁹⁾ İttihat ve Terakkinin Maârif Nezaretine ilaveten Dâhiliye Nezareti görevini de aynı anda yürütmesine yönelik tepkileri artırdığı bir anda İbrahim Hakkı Bey istifa etmiş ve 15 Aralık 1908'de Roma Büyükelçiliğine atanmıştır. Bu görevde birinci yılını doldurduğu sırada İstanbul'da Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve bir hükûmet buhranı kendisini ortaya koymuştur. Yeni Sadrâzam adayları arasında herhangi bir politik grubun partizanı olmayan İbrahim Hakkı Bey dikkat çekmiştir.⁽²⁰⁾

İttihat ve Terakki Cemiyetinin, bir taraftan ilmi karizmasından istifade ederek müspet bir kamuoyu oluşturmak istediği diğer taraftan ise iyi anlaşacağı daha doğrusu daha kolay yönlendirebileceği birisinin Sadrâzam olmasını temin arayışında olduğu bir anda *İkdâm* gazetesinde bir haber yayımlanmıştır. Bu haber, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Adalet Nazırı Necmettin Bey'in birlikte 17 Kanun-ı Evvel 1325 (30 Aralık 1909)'da Padişah V. Mehmet Reşad'ın yanına gittiği ve mevcut durumdaki hükûmet buhranını Sadâret Makamına İbrahim Hakkı Bey'in getirilmesi suretiyle sona ereceğini teklif ettikleri yönündedir.⁽²¹⁾ İbrahim Hakkı Bey'in ilmi birikimine yer verilen

⁽¹⁷⁾ Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* (Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Kavak ve Diğerleri), VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2021, s. 180.

⁽¹⁸⁾ *Tensikat Kanunu* için bkz. Düstur, II. Tertip, Cilt 1, s. 326-327; *Takvim-i Vekâyi* ile neşir ve ilanı 27 Haziran 1325, No: 267.

⁽¹⁹⁾ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2021, s. 17.

⁽²⁰⁾ Feroz Ahmad, "İbrahim Hakkı Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, Volume III, London, 1971, p. 994.

⁽²¹⁾ İkdâm, 17 Kanun-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909, Numara: 5489, s.1.

gazetenin aynı sayfasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın sıhhi sebeplerle istifa ettiği söylentilerine karşılık asıl meselenin İttihat Terakki Fırkası ile yaşadığı görüş ayrılıkları olduğuna dikkat çekilmiş ve ondan sonra kurulacak hükûmette de Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğunu oluşturan bahsi geçen fırkanın yine etkili olacağı vurgulanmıştır.⁽²²⁾

İbrahim Hakkı Bey'in geniş bilgi sahibi olarak Avrupai usulleri bilen biri olması⁽²³⁾ ve aynı zamanda Said, Kamil ve Hüseyin Hilmi Paşalara göre onunla daha kolay uzlaşılabilirliğinin İttihatçılarca düşünülmesi böyle bir teklife zemin hazırlamıştır. Talep, Sultan tarafından kabul görünce Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Bey ile irtibata geçilmiştir. İbrahim Hakkı Bey'in ise "*kuyûd-ı ihtiyatiye*" ile yani bazı taleplerinin yerine getirilmesi şartıyla bu görevi kabul edeceği basında "Hakkı Bey'in Şerâiti" başlığı altında yer almıştır.⁽²⁴⁾ Bu talepler (Günümüz Türkçesiyle); kendisinin Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir parti tarafından desteklenmesi, yeni kabineyi kurarken serbest bırakılması, dış politikanın kendi uhdesine bırakılması, bilgisi dışında Mecliste gensorunun⁽²⁵⁾ söz konusu olmaması, özgürlüklerin gereğinden fazla kısıtlanmaması, görevi yerine getirirken tamamen bağımsız olması noktasındadır.

İleri sürülen şartların içeriğine bakıldığında İbrahim Hakkı'nın müstakbel Sadrâzam olarak bir taraftan Padişaha diğer taraftan ise İttihat Terakki Partisine karşı olası çekincelerini işe başlamadan önce ortadan kaldırmak eğiliminde olduğu görülmektedir. Sadrâzam olarak yetki kullanırken dönemin sembolik Padişahı V. Mehmet Reşad, kendisini tamamen serbest bırakmıştır. Ancak aynı rahatlığı İttihat Terakki Cemiyetinden görememiştir. Daha kabineyi kurduğunda Dâhiliye Nazırlığına Talat Paşa, Maliye Nazırlığına Cavid Bey ve özellikle de Harbiye Nazırlığına da Mahmud Şevket Paşa'nın atanması onun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tamamen kuşatıldığını göstermektedir. İttihat ve Terakki Reisi ve Menteşe Mebusu Halil Bey'in gazetelere verdiği demeçte "Kabine azâsının intihabı, Hakkı Beyefendiye râci bir maddedir. Fırka tarafından kendisine hiçbir namzed gösterilmeyecektir. Hakkı Beyefendi refiklerini kemal-i serbesti ile intihab eyleyecektir" şeklinde⁽²⁶⁾ ifadeler yer alsada bunun söylem düzeyinde kaldığı daha sonra kurulan İbrahim Hakkı Paşa Hükûmetinin üyelerinden bahisle rahatlıkla görülmüştür. İbrahim Hakkı Bey,

(22) Aynı yer.

(23) Mehmet Tefvik Biren, *II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke Devri Anıları 2*, (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Arma Yay., İstanbul, 1993, s. 62.

(24) İkdâm, 19 Kanûn-ı Evvel 1325/1 Ocak 1910, Numara: 5491, s. 1.

(25) Hemen belirtmekte fayda var ki, gerek icraatları ve gerekse özel hayatı (masonluğu ile devlet adamına yakışmayan özensizliği) nedeniyle on beşten fazla gensoru önergesi ile karşı karşıya gelmiştir. Bkz. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 1, YKY Yay., İstanbul, 1999, s. 627.

(26) *Sabah*, 21 Kanûn-ı Evvel 1325 /3 Ocak 1910, Numara: 7285, s. 1.

9 Ocak 1910 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Darülfünûn ve Hukûk Mektebi öğrencileri eski hocaları olan yeni Sadrâzamı karşılamak için bir komite kurmuşlar ve bir karşılama programı hazırlamışlardı. *Yeni Tanîn* gazetesi ser muharriri (başyazarı) Hüseyin Cahid Bey; Sadrâzam olarak İtalya'dan ülkeye dönen İbrahim Hakkı Paşa'ya gıpta ve hatta haset eden pek çok kişinin bulunduğu bir ortam yaşandığına ancak yeni Sadrâzamı bekleyen müşkülât hakkıyla göz önüne alındığında ona imrenmek yerine acımak gerektiğine dikkat çekmiştir.⁽²⁷⁾

İbrahim Hakkı Bey oldukça kalabalık bir grup tarafından “Mekteb-i arîfân ve vatanın fazl-ı muhterem muallimi” iltifatıyla karşılanmış ve kendisi de toplanan kalabalığa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Cenâb-ı Hakk'ın adl u ihsânı emrettiğini, uygulayacağı siyasetin, hükûmet programının temelinde bu iki kavramın bulunacağını ifade etmiştir.⁽²⁸⁾ Kur'ân-ı Kerîm'de Nahl Sûresinin 90. ayetine bakıldığında “adl u ihsân” ibarelerinin yer aldığı görülmektedir.⁽²⁹⁾ İbrahim Hakkı, bu ayeti referans almak suretiyle izleyeceği siyasetin çerçevesini tayin etmiştir.

Dönemin Mabeyn Başkâtibi (V. Mehmet Reşad'ın Özel Kalem Müdürü) ve İbrahim Hakkı Paşa Sadâretinin canlı tanığı Halid Ziya, bu iki kelimenin (adl u ihsân) herkesin yüreğinde in'ikâs (aks) ederek çınladığını, sanki kum çöllerinde uzunca yürüyen bir kervana vâha haberi vermek gibi bütün memlekette bir beşâret (müjde) hükmüne geçtiğini ifade etmektedir.⁽³⁰⁾ Sadâretinin başlangıcında Padişahın, İttihat Terakki ve diğer Partilerin, basının ve halkın büyük beklentilerle güvenine mazhar olan İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti kısa bir süre sonra eleştirilmeye başlanmış ve siyasetinin temel iki umdesi olan “adl u ihsân” basında mizah konusu olmuştur. Sadârette kaldığı yaklaşık 1 yıl 9 ayın son 6 ayında bu noktada kendisine ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve bu iki kavramın icraatta hayalden öteye geçmediğinin altı mizahi yöntemlerle çizilmiştir. Bu dönemde “Gölge etme, adl u ihsân istemem” söylemiyle kısa yayın hayatıyla da olsa okuyucularına ulaşabilen *Adl u İhsân* gazetesi⁽³¹⁾ bu eleştirilerin en çarpıcı örneği olmuştur.

İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti, özellikle dış politikadaki atılan adımlar yönüyle ciddi eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu adımlardan en çok tepki çekerek tartışılanlar; Arnavutluk meselesi, Kiliseler Kanunu ve özellikle de Trablusgarp meselesidir.

⁽²⁷⁾ *Yeni Tanîn*, 28 Kanûn-ı Evvel 1325/10 Ocak 1910, Numara: 17, s.1.

⁽²⁸⁾ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* (Hazırlayan: Abdullah Uçman), YKY Yay., İstanbul, 2019, s. 192.

⁽²⁹⁾ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman ve Diğerleri), TDV Yay., Ankara, 1999.

⁽³⁰⁾ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 192.

⁽³¹⁾ *Adl u İhsan*, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911)

Arnavutluk meselesine bakıldığında; İttihat Terakkinin Arnavutluk'tan muhalif mebus çıkmasını engellemeye yönelik tutumları ile vergi mükellefi olmayan Arnavutların birden bire çeşitli adlarda vergiye tabi kılınmış olmaları daha önce başlayan isyanı pekiştirmiştir. Bölgede bazı devlet memurlarının yaralanması ve öldürülmesi üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın çıkan isyanı sertçe bastırmaya çalışması isyanı büyütüştür.⁽³²⁾ Silah konusunda izzet-i nefesine düşkün olan Arnavutlardan silahlarının, anaları, eşleri ve kızlarının gözü önünde dayakla ve hakaretle alınması gibi uygulamalardan bahisle idare ettikleri memleket halkının ahvalini bilmemeleri yüzünden hükûmetçe ciddi hatalar yapılmıştır.⁽³³⁾ Oysaki Arnavutların çoğunluğu ve bilhassa ileri gelenleri vatansever olup hükûmetin makul bir programla hareket etmesi hâlinde silahlarını hükûmete teslim edip vergiye de alışmalarının mümkün olacağı ileri sürülmüştür.⁽³⁴⁾

İbrahim Hakkı Paşa Döneminde dış politikada yapılan diğer hata ise Balkanlarda kilise malları ile okulların paylaşımından münbais Rum ve Bulgar Kilisesinin arasındaki kronik anlaşmazlığı izâle eden *Kiliseler Kanunudur*. Oysaki bahsi geçen kiliseler arasındaki rekabet II. Abdülhamit tarafından ustaca kullanılmış ve Balkan uluslarının bu sayede Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeleri engellenmiştir. İttihatçılar ise bu sorunun ortadan kalkmasıyla Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan çeşitli unsurların barış içerisinde yaşamalarının mümkün olacağına inanmaktadır. Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmetinin hazırladığı lâyiha Meclis tatile girdiği için yasalaşamamıştır. Bu kanunun çıkmasını, mevcut imtiyazlarını yitirecekleri düşüncesiyle Rumlar da istememiştir. Ancak Rumların talebi İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Rum ve Bulgar Kilisesi arasındaki bu kronik sorunun 20 Haziran 1326 (3 Temmuz 1910) tarihli Kiliseler Kanunu diye bilinen “Rûm ilinde Kâin Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun”⁽³⁵⁾ ile çözülmesini müteakip Balkan ulusları hızlıca Osmanlı Devleti'ne karşı birleşme, ortak hareket etme sürecine girmişlerdir. Balkan ulusları arasındaki önemli bir sorunu İttihat Terakki etkisindeki hükûmet çözmüştür. Fakat bu çözüm Devlet-i Aliyye için adeta sonun başlangıcı olmuştur. Bu adım devlet yönetimi ve devleti oluşturan etnik ve dini anâsır (unsurlar) hakkında günü birlik bir politikanın takip edildiğini ortaya koymuştur. Rum ve Bulgar Kiliselerinin arasındaki müzmin ihtilafı gideren ve sonrasında da Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasındaki

(32) Zekeriya Kurşun, “İbrahim Hakkı Paşa”, *DİA*, 21. Cilt, s. 311.

(33) Biren, *a.g.e.*, s. 64. Bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dördüncü, *a.g.t.*, ss. 143-152.

(34) Biren, *a.g.e.*, s. 64.

(35) Düstur, II. Tertip, Cilt II, ss. 431-433. Toplam 11 maddeden oluşan Kanun metni incelendiğinde 11. maddesinde “İş bu Kanûnun icrasına Dâhiliye ve Mezâhip Nazırları Me'mûrdur” ibaresine uygun olarak Kanun metninin altında Sultana ilaveten Sadrazam, Dâhiliye Nazırı ve Adliye Nazırı unvanları dikkat çekmektedir.

ihtilafların çözüme bağlanmasıyla adı geçen devletlerin Osmanlı Devleti'ne/ Türkiye'ye karşı bir "Balkan İttifakı" akdetmelerine yol açan mezkûr kanunun çıkarılmasını, İsmail Hami Danişmend, İttihat ve Terakki Komitesinin devlet idaresi ve anâsır siyaseti hakkında hiçbir fikrinin olmadığını gösterdiğinden bahisle "Tarihi bir hamâkat (ahmaklık) âbidesi olan menhus (uğursuz) bir kanûn" olarak nitelendirmiştir.⁽³⁶⁾

İbrahim Hakkı Hükûmetinin dış politikada en büyük hayal kırıklığı, dolayısıyla başarısızlığı ise *Trablusgarp'ın* İtalyanlar tarafından işgal edilmesiyle söz konusu olmuştur. Atılan hatalı adımlar, bizzat İbrahim Hakkı Paşa tarafından kabul edildiği gibi dönemin tanığı devlet adamları ve ilim adamları tarafından da bu dönem dış politikası oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir.

İbrahim Hakkı Paşa, Roma Sefirliği yaptığı hâlde İtalya'nın adım adım Trablusgarp'ın işgali ile sonuçlanacak dış siyasetini okuyamama basiretsizliği ile suçlanmıştır. Trablusgarp'ın işgali öncesinde kendi Sadrâzamlığı döneminde yaptığı bazı uygulamalar işgale ciddi anlamda zemin hazırlamıştır. Şöyle ki, İtalya'nın telkiniyle Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'nın görevden alınıp bir süre buranın valisiz bırakılması, buradaki askeri gücün Yemen'e kaydırılması, silah ve mühimmatın ise İstanbul'a getirilmesi İtalya'ya arzu ettiği ortamı hazırlamıştır.⁽³⁷⁾ İbrahim Hakkı Paşa ise İtalya ile sağlam bir dostluk kurduğuna inanmakta ve dış politikada İtalya'ya mutlak itimat göstermektedir. İtalya ile mesele çıkmamasını önceleyen bir tutum söz konusudur. Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya'nın *Saray ve Ötesi* eserinde yer verdiği üzere "... İbrahim Hakkı Paşa İtalya'dan pekiyi intibalarla gelmişti. İki memleket arasındaki dostane münasebetlerin sağlamlığından ve sürekliliğinden o kadar emindi ki, o taraftan ufukta hiçbir leke görünmüyordu. Onunla birlikte herkeste de aynı kanaat vardı."⁽³⁸⁾ şeklindeki ibarelerden bahisle İtalya hakkında İbrahim Hakkı Paşa'ya ilaveten yine büyük oranda Paşa'dan mülhem kamuoyunun genelinde olumlu bir havanın hakim olduğu anlaşılmaktadır. Halit Ziya, Mabeyn Başkâtibi olduğu dönemde bir gün İtalyan sefiri Major des Planches'in kendisini araması ile ilgili yaşadığı bir olayın canlı tanıklığını ise şu şekilde yapmaktadır: "... Hakkı Paşa bu akşam yemeğine bana geliyor. Yemekten sonra da briç yapacağız. Siz de gelerseniz üç kişi olacağız. Başka kimse yok ..." dediğini, kendisinin ise "Yemeğe memnuniyetle katılırım. Fakat ben briç oynayamam" dediğini aktarmaktadır.⁽³⁹⁾

⁽³⁶⁾ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, 1961, s. 383.

⁽³⁷⁾ *a.g.e.*, s. 384.

⁽³⁸⁾ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 292.

⁽³⁹⁾ Aynı yer.

Sultan V. Mehmet Reşad'ın Mabeyn Başkâtibi olarak Halit Ziya'nın anlattıkları oldukça dikkat çekicidir. Sadrâzam'ın İtalyan Sefirinin evine yemeğe gitmek ve sonrasında briç oynamakta hiçbir beis görmemesi, Beyoğlu mekânlarına sık sık giden ve özel hayatı noktasındaki eleştirileri dikkate almayan kişisel yapısıyla uyumludur. Bahsi geçen akşam yemeğinden kısa bir süre sonra 28 Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ın kendisine bırakılması yönündeki ultiyatomu arasında bir bağ olabileceğini başlangıçta aklına getirmeyen Halit Ziya, Hükûmetten Sadrâzamin ve Saraydan ise Mabeyn Başkâtibinin çağrılmasının planlı olabileceğini, yakın olan ultiyatom öncesinde bir taraftan yoklama diğer taraftan gönül almanın düşünülmüş olabileceğini sonradan idrak ettiğini itiraf etmiştir.⁽⁴⁰⁾ Bu dönemde ultiyatomun nasıl verildiğine ilişkin bazı dedikodular ortaya çıkmıştır. Sefirin evinde akşam yemeği sonrası briç masasında oyun oynarken kapalı bir zarf içerisinde İbrahim Hakkı Paşa'ya verildiği noktasında bazı dedikodular ortaya çıksa da bu durumun gerçek dışı olduğu, bunun İbrahim Hakkı için bir bühân olduğu dönemin Dâhiliye Nazırı Halil Bey tarafından ifade edilmiştir.⁽⁴¹⁾ Bu durum dönemin Başmabeyncisi Lûtfî Simavi tarafından da teyit edilmiş olup ultiyatomun yemek sonrası oynanan kumar masasında verildiği iddiasının tamamen gerçek dışı olduğu ifade edilmiştir.⁽⁴²⁾

İtalyan ultiyatomu sonrası Hakkı Paşa'nın kendisini, Sadrâzamlık Konağına davet ettiğini, oraya gittiğinde Hakkı Paşa'yı çok üzgün gördüğünü, Meşrutiyeti (II) ilan ettikten sonra Türklerin artık haksızlığa uğramayacağı beklentisinin doğduğunu ancak İtalya'nın bu beklenmedik hücumunun Padişah dâhil herkesin beyninde bomba gibi patladığını ifade etmiştir.⁽⁴³⁾

Halit Ziya; İtalya'nın yirmi dört saat içerisinde Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını icbar eden ultiyatomu sonrasında İbrahim Hakkı Paşa'yla birlikte Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Adliye Nazırı Necmettin Molla, Dâhiliye Nazırı Halil (Menteşe) ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin yani o gün her türlü zorluğu izale edecek mevkiye bulunan hükûmet üyelerinin acziyet içerisinde perişan halleriyle saraya iltica ettiklerini söyledikten sonra İbrahim Hakkı Paşa'nın Mabeyn Başkâtibi odasındaki hal ve tavırlarını "... nefsine itimattan ayrılmayan bu adamı hiç bu halde görmemiştim. Sanki simsiyah kesilmişti. Etraftan medet uman derin bir endişe içerisindeydi" demek suretiyle yaşananların canlı tanığı olarak yaşananları tasvir etmiştir.⁽⁴⁴⁾

⁽⁴⁰⁾ Aynı yer ve 293.

⁽⁴¹⁾ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (Yayıncı: Murat İpekoğlu), Ankara, 2019, s. 52.

⁽⁴²⁾ Lûtfî Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşâd Hanun ve Halife-nin Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 160-161.

⁽⁴³⁾ Simavi, *a.g.e.* (2004), s. 160-161.

⁽⁴⁴⁾ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 294.

Halit Ziya devamla; karşısında muzmahil (çökmüş) hâliyle duran ve yüzüne bakamayarak duvarlardan medet uman Sadrâzam tarafından siyaset piri olarak nitelendirdiği Sait Paşa'nın, Sultan tarafından saraya davet edilerek görüşüne başvurulmasını kendisinden istediğini, talebinin uygun bulunduğunu duyunca da sanki Sait Paşa, konağından iksîr-i âzâm getirecekmiş gibi derin bir nefes aldığını ancak İbrahim Hakkı Paşa'nın eski Sadrâzam Sait Paşa'dan beklediğini bulamadığını, yaptığı değerlendirme sonucunda da o gece istifa ettiğini anlatmaktadır.⁽⁴⁵⁾ İstifa, gerçekleştiğinde hukuk mektebinden öğrencisi ve aynı kabinede yol arkadaşı dönemin Dâhiliye Nazırı olan Halil Bey (Menteşe); kendisinin ve Mahmut Şevket Paşa'nın İbrahim Hakkı Paşa'yı istifadan vazgeçirmek için ısrar ettiklerini ancak bunda başarılı olamadıklarını hatıratında ifade eder.⁽⁴⁶⁾

Dâhiliye Nazırı Halil Mentеше, hatıratında Trablusgarp hezimetini aklamaya çalışıp İbrahim Hakkı Paşa'nın yerinde kim olsa aynı neticelerin yaşanacağını, Hakkı Paşa'nın bir ihmali olmadığını ifade etse de⁽⁴⁷⁾ İbrahim Hakkı Paşa'nın İtalya ile ilişkileri ve bilhassa Trablusgarp politikası çoğunlukla oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir. Sert eleştirileri yapanlardan biri de İbnülemin Mahmut Kemal İnal'dır. Ona göre; diplomat olmayanların bile Trablus'un vahim bir akıbeta uğrayacağını gördüğü hâlde kemâlât-ı ilmiyye sahibi olduğu ifade edilen İbrahim Hakkı Paşa, basiretsiz davranmış ve "Malumdur ki ilim, vapurlardaki projektörlere benzer, sahibine gideceği yolu ve yolun ilerisini gösterir, tehlikeden muhafaza eder. Selâmet-i âmmeye hizmet edemeyen kemâlât-ı ilmiyyenin faidesi nedir?" şeklindeki bir sorgulamayla Hakkı Paşa'nın sahip olduğu ilmin ona devleti yönetirken fayda sağlamadığına ve bu ilmin kamu yararına hizmet etmediğine dikkat çekmiştir.⁽⁴⁸⁾

Trablusgarp Savaşında işgale zemin hazırladığı gerekçesiyle vatan haini suçlamasıyla Divân-ı Âlî'de yargılanması özellikle Trablusgarp mebuslarının talep edilmiştir. Ancak bu talep İttihat Terakki engeli ile karşılaşmış ve Meclis'ten bu yönde bir karar çıkmasının önüne geçilmiştir.

Halit Ziya gibi dönemin canlı diğer bir tanığı olan Lûtfî Simavi'nin (Dönemin Başmabeyncisi/Protokol Müdürü) İbrahim Hakkı Paşa hakkındaki tespiti son derece dikkat çekicidir: Simavi, memlekette hiçbir şeyin lâyıkiyle rayına oturmadığı bir dönemde devletin en büyük mesuliyetini omuzlarında taşıyan Hakkı Paşa'nın Avrupalı Devlet adamlarına özenerek (Avrupalı Devlet adamları her yıl 1 ya da 2 ay seyahat izni alarak dinleniyorlardı) Temmuz 1910'da izne ayrılarak Romanya üzerinden Avrupa seyahatine çıkmasını

⁽⁴⁵⁾ a.g.e., s. 295-299.

⁽⁴⁶⁾ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, s. 51.

⁽⁴⁷⁾ a.g.e. s. 50-52.

⁽⁴⁸⁾ İbnülemin, a.g.e., s. 1775.

yanlış bularak eleştirmiş ve ona yönelik olarak; “Malûmat-ı vüs’atı (geniş bilgisi), karîhası (fikir üretebilme kapasitesi/yaratıcı fikir), talâkati (akıcı/güzel konuşması) ve vatanperverliği kendisini tanıyanlarca müsellemlen olan (kabul edilen) olan Hakkı Paşa, hiçbir vakit Hükûmet Reîsi olamazdı. Faal ve tecrübe dîde (deneyim sahibi) bir Sadrâzam’ın kabinesinde herhangi bir nezareti derûhde etse devlete hizmet (hizmet) edebilirdi.”⁽⁴⁹⁾ tespitinde bulunmuştur. Bu tespitler İbnülemin’e göre mahz-ı hakikat idi (gerçeğin ta kendisiydi). Lütfi Simavi, İbrahim Hakkı Paşa’nın devlet işlerinde sür’at-ı intikâlinin (hızlı kavrayış) başkalarına göre üst düzeyde olduğunu, başkalarının birkaç saatte başaramayacağı bir işi onun bir saatte başarabildiğini ancak memleketin ahvâl-i rûhiyesine tamamiyle kesb-i nüfuz etmediğini (halkın beklentilerini tam olarak kavrayamadığını) ifade etmektedir.⁽⁵⁰⁾ Siyaset ve yaşam tarzının İbrahim Hakkı Paşa’nın böyle davranmasına yol açtığı anlaşılıyor. Bu sebeple özel hayatında da teamüllerin sıkça dışına çıkmıştır. Eleştirilere “Ne yapayım. Halk alışın”⁽⁵¹⁾ çıkışı da bu durumu teyit etmektedir. Diploması mesleği ile uğraşanların bilmeye adeta mecbur oldukları oyun olan “briç dışında başka bir kâğıt oyununu Hakkı Paşa’nın bilmediği, asla kumarbaz olmadığı hatta briç oyununu da tam olarak öğrenemediği ifade edilmiştir.⁽⁵²⁾

II. Meşrutiyet Dönemi üst düzey devlet adamlarından dönemin başka bir canlı tanığı ve Osmanlı Devleti’nde Şûrâ-yı Devletin son Reîsi/Başkanı, Mehmet Tevfik Biren ise hatıratında İbrahim Hakkı Paşa’ya yönelik olarak; “... Hukuk Müşavirliğinden başka herhangi bir memuriyet tecrübesinin olmaması, idari işlerde vukûfiyet kesbetmemiş olması, siyasi işlerde tecrübesinin azlığı, vazifesiyle pek ziyade alakalanmayıp sathi surette meşgul olması, zevk u sefasına düşkün oluşu, memleketin içinde bulunduğu nazik ve muhataralı durumu takdir edemeyişinden bahisle müsellemlen olan fevkalâde zekâsına rağmen Sadrâzamlık Makamının ehli olamayacağı anlaşılabilir” tespitinde⁽⁵³⁾ bulunmuştur. Biren, İbrahim Hakkı’nın daha önce ifa ettiği Maârif ve Dâhiliye Nezâreti görevlerinde de pek başarılı olamadığına ve Sadrâzam iken Trablusgarp meselesinde göstermiş olduğu basiretsizliğin herkesi hayrete düşürdüğüne dikkat çekmiştir.⁽⁵⁴⁾ Bu çerçevede Hakkı Paşa’ya yönelik olarak bazı edebiyat çevrelerinde de tepkiler yükselmiştir. Örneğin Şair Eşref “Kasîde-i Hürriyet” ile hiciv ustası Hüseyin Kâmi ise hiciv dolu bir

⁽⁴⁹⁾ Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halefenin Sarayında Gördüklerim*, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s. 117-118.

⁽⁵⁰⁾ Simavi, *a.g.e.*, s. 118.

⁽⁵¹⁾ Aynı yer.

⁽⁵²⁾ Aynı yer ve 119.

⁽⁵³⁾ Biren, *a.g.e.*, s. 62.

⁽⁵⁴⁾ Aynı yer.

manzume ile onu kıyasıya yermiştir.⁽⁵⁵⁾ Hukuk Mektebinden öğrencisi Profesör Suphi Nuri İleri ise, Hocası Hakkı Paşa'nın çok iyi bir müderris olduğu hâlde iyi bir nazır, büyükelçi ve Sadrâzam olamadığına ancak kendilerini Kemalizm İnkılâbı'na çok iyi hazırladığına işaret etmiştir.⁽⁵⁶⁾

Trablusgarp Savaşı sonrası yaşananlardan hareketle İbrahim Hakkı Paşa'nın devlet adamlığı, dönemin kamuoyu vicdanında ve sonraki ilmi çalışmalarda ciddi farklı yaklaşımlarla sorgulanmıştır. Yukarıda yer verilen eleştirel yaklaşımların dışında onun dış politikasını başarılı bulanlar da vardır. Örneğin Adnan Adıvar, Trablusgarp Savaşı da dâhil olmak üzere kendisine doğrudan bir eleştiri yöneltmemekte ve Balkan Savaşları sonucunda tekrar iş başına gelen İttihat ve Terakki Kabinesi tarafından İbrahim Hakkı Paşa'nın İngiltere'ye gönderildiğini, İngiltere ile olan ihtilâfı mücîp muhtelif meselelerde muvaffakiyet istihsâl ettiğini, muvaffakiyetinin ardından Berlin Sefirliği esnasında da “Almanya'ya karşı siyasetimizi hüsn-i idâre” ettiğini ifade etmektedir.⁽⁵⁷⁾ İngiltere ve Almanya ile müzakerelerde İbrahim Hakkı Paşa'nın hangi başarıları imza attığına dair somut bir veri ya da bilgiye değinmemiş olsa da Adıvar'ın dikkat çektiği başka bir konu olan Brest-Litovsk Konferansında alınan sonuçtan bahisle murahhas üye olarak İbrahim Hakkı Paşa'nın olumlu neticeye katkı verdiği isabetli bir tespit olarak gözükmektedir. İbrahim Hakkı Paşa Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması öncesinde Osmanlı Devleti adına tam yetkili müzakerecidir.⁽⁵⁸⁾ Bahsi geçen antlaşmadaki kazanım olan Kars, Batum ve Ardahan'ın Ruslardan geri alınışında onun diplomatik deneyiminin katkısı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Dış politikada Sadrâzamlık Döneminde pek çok ciddi hata yapsa da devletlerarası teorik hukuki bilgiyle desteklenmiş deneyim sahibi ikinci bir diplomat günün koşullarında söz konusu değildi. Ancak geniş bilgisi ve çözümcü kişiliği iç ve dış politikada selâmet-i âmmeye (kamu yararına) gerekli katkıyı sağlayamamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İbrahim Hakkı Paşa, hukuk müşaviri olduğu dönemde özellikle de uluslararası hukuku ilgilendiren çeşitli meseleler karşısında fevkalâde isabetli tahlillerde bulunmuş ve pratik zekâsı ile Bâb-ı Âlî'nin işlerini kolaylaştırmıştır. İlimi alanda yaptığı başarılı çalışmalarda ise teorik zekâsı kendini göstermektedir. Oldukça geniş bilgisiyle, yaratıcı fikirlerin desteklediği pratik çözümler, tarih ve özellikle de hukuk alanında kaleme aldığı eserler ile çağının ilerisinde bir ilim

⁽⁵⁵⁾ Kasîde ve Hicivin yayımlanmış mısraları için bkz. Pakalın, *a.g.e.* s. 224-225.

⁽⁵⁶⁾ Pakalın, *a.g.e.*, s. 224.

⁽⁵⁷⁾ Adıvar, *a.g.m.*, s. 893.

⁽⁵⁸⁾ Ahmad, *the artical mentioned*, p. 994.

insanı olmuştur. *Hukûk-i İdâre* adlı eseri Türkiye’de yazılmış ilk İdare Hukuku kitabı, kendisi de ilk idare hukukçusudur. Dönemin Batı dillerini iyi bilmesi, devletlerarası hukuka olan vukûfiyeti, Avrupalı usullerden haberdar olması ve katıldığı toplantılarda elde ettiği tecrübe İbrahim Hakkı Paşa’nın güçlü yönleridir. Bu vasıfları ricâl-i devlet arasına katılmasında ve hızlı yükselişinde en önemli etkindir. Kaht-ı ricâl döneminde aranan bir kişi olmuştur. Müfrit bir ittihatçı olmasa da dönemin önde gelen ittihatçıları ile özellikle de Talat Paşa ile kurduğu yakın ilişki onu, Maârif ve Dâhiliye Nazırlığına, bu nazırlıklarda beklenen başarıyı gösteremediği halde daha sonra ise Sadâret Makamına taşımıştır. Bunların dışında diğer bir dikkat çekici müspet yönü ise, basın özgürlüğüne verdiği önemdir. Sadrâzamlık döneminde kendisi hakkında çıkan olumsuz haberlere ve karikatürlere büyük bir hoşgörü ile yaklaşabilmiştir. II. Meşrutiyet Döneminde gelişen zengin mizah anlayışında onun devlet adamı olarak meseleye hoşgörülü yaklaşımı oldukça etkili olmuştur. Matbaa-i Âmire’yi açması eğitim ve bilim hayatı açısından takdirle karşılanmıştır.

İbrahim Hakkı Paşa’nın iki yılı bulmayan Sadâret Dönemi incelendiğinde, özellikle devletlerarası hukuka olan vukûfiyetinin, ifa ettiği icraî görevlerde kendisine fayda vermediği görülmektedir. Bu duruma ittihatçıların gölgesinde kalmanın yol açtığı, bir yere kadar kabul edilebilse de asıl sorumluluğun kendisinde bulunduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Sadrâzamlık görevini kabul etmeyi “Hakkı Bey’in Şerâiti” olarak basında yer alan bazı özel koşullara bağlamış olup İbrahim Hakkı Bey’in talepleri dönemin ileri gelen ittihatçıları ve Padişah tarafından kabul edilmiştir. Bu koşullar daha çok kabineyi istediği gibi oluşturma ve dış politikayı bizzat şekillendirme üzerine bina edilmiştir. Bu noktadan hareketle kurduğu kabinenin başarısızlığı tamamıyla onun dışında değerlendirilemez.

Balkanları ilgilendiren Kiliseler Kanunu ve Türk-İtalyan ilişkileri bağlamında Trablusgarp politikası gibi 20. yüzyıl Türkiye’sinin ilk çeyreğinde dış politika alanında yapılan en büyük iki hatada onun payı, kendisinin de kabul ettiği üzere oldukça büyüktür. Trablusgarp, Bingazi, 12 Ada ve eldeki Balkan topraklarının kaybı yanlış atılan dış politika adımlarının neticesi olmuştur. Özel hayatındaki dikkatsizliği, özensizliği daha ötesi eleştirileri hiçbir şekilde dikkate almaması, dış politikada özellikle İtalya’ya mutlak itimadı ise onun zayıf yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak; danışmanlık ve ilmi hayatta gösterdiği fevkalâde başarılarla rağmen İbrahim Hakkı Paşa, devlet adamlığında özellikle *dış politika* konusunda aldığı kararlarla Osmanlı Devleti’nin yıkılışını hızlandıran devlet adamları arasında yerini almıştır. Bu durum hiç kuşkusuz onun arzulamadığı ve onu da derinden üzen bir netice olmuştur.

KAYNAKÇA

BOA. DH. *Sicill-i Ahval Defteri*, Dosya No: 183, Gömlek No: 0100

Adl u İhsan (Gazete), 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911).

Adıvar, A. Adnan, “İbrahim Hakkı Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 5. Baskı, 5/2. Cilt, MEB, İstanbul, 1978, ss. 892-894.

Ahmad, Feroz, “İbrahim Hakkı Pasha”, *The Encycyclopaedia of İslam*, Volume III, London, 1971, pp. 993-994.

Akıllıoğlu, Tekin, “Hukuk-u İdare Üzerine”, *Amme İdare Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 2, Ankara, 1983, ss.57-69.

Biren, Mehmet Tefik, *II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke Devri Anıları 2*, (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Arma Yay., İstanbul, 1993.

Danişmend, İsmail Hami İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, 1961.

Dördüncü, Muharrem, İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918), Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307.

İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, 2. Tab‘, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, XII. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1951.

İkdâm, 17 Kanûn-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909, Numara: 5489.

İkdâm, 19 Kanûn-ı Evvel 1325/1 Ocak 1910, Numara: 5491.

Karahanoğulları, Onur, *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2005.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman ve Diğerleri), TDV Yay., Ankara, 1999.

Kurşun, Zekeriya “İbrahim Hakkı Paşa”, *DİA*, 21. Cilt, s. 311-314.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları (Yayıncı: Murat İpekoğlu), Ankara, 2019.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* (Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Kavak ve Diğerleri), VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2021.

Rûm ilinde Kâin Münaza’a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun, Düstur, II.

Tertip, Cilt II, ss. 431-433.

Sabah, 21 Kanûn-ı Evvel 1325 /3 Ocak 1910, Numara: 7285.

Simavi, Lütfi *Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halefenin Sarayında Gördüklerim*, Matbaa-i Osmaniye, 1340.

-----, Lütfi *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Tensikat Kanunu, Düstur, II. Tertip, Cilt 1, s. 326-327; Takvim-i Vekâyi ile neşir ve ilanı 27 Haziran 1325, No: 267.

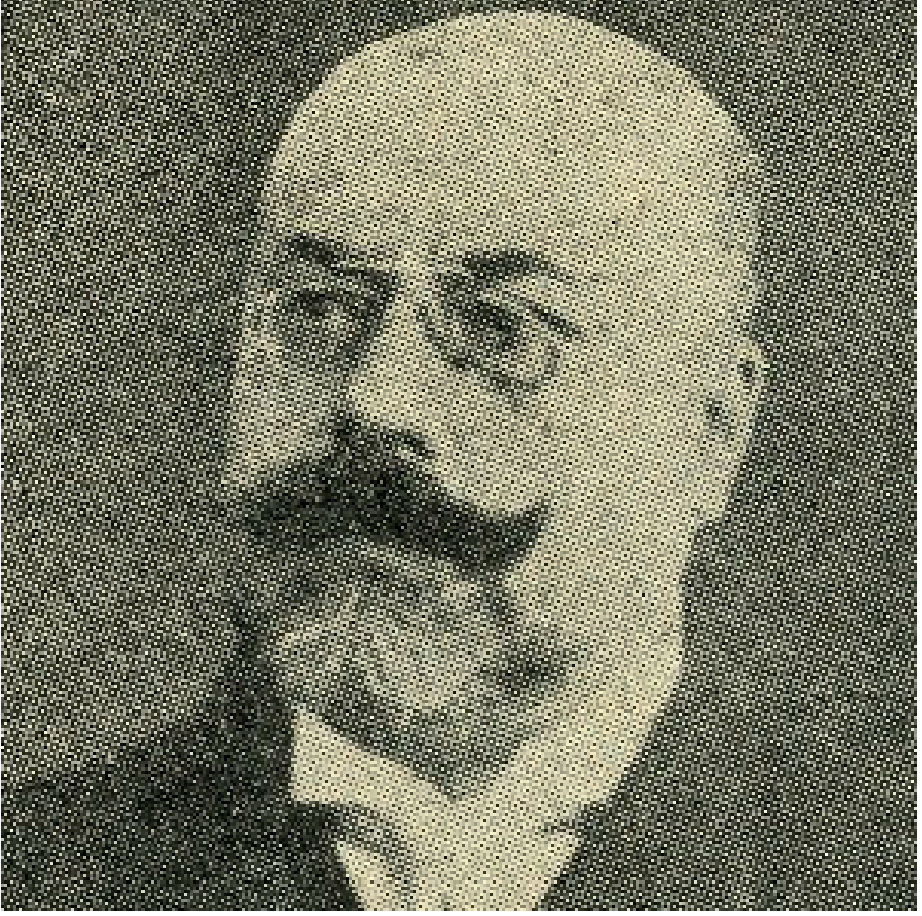
Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2021.

Uşaklıgil, Halit Ziya *Saray ve Ötesi* (Hazırlayan: Abdullah Uçman), YKY Yay., İstanbul, 2019.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Cilt 1, YKY Yay., İstanbul, 1999, ss. 626-627.

Yeni Tanîn, 28 Kanûn-ı Evvel 1325/10 Ocak 1910, Numara: 17.

EKLER (RESİMLER)

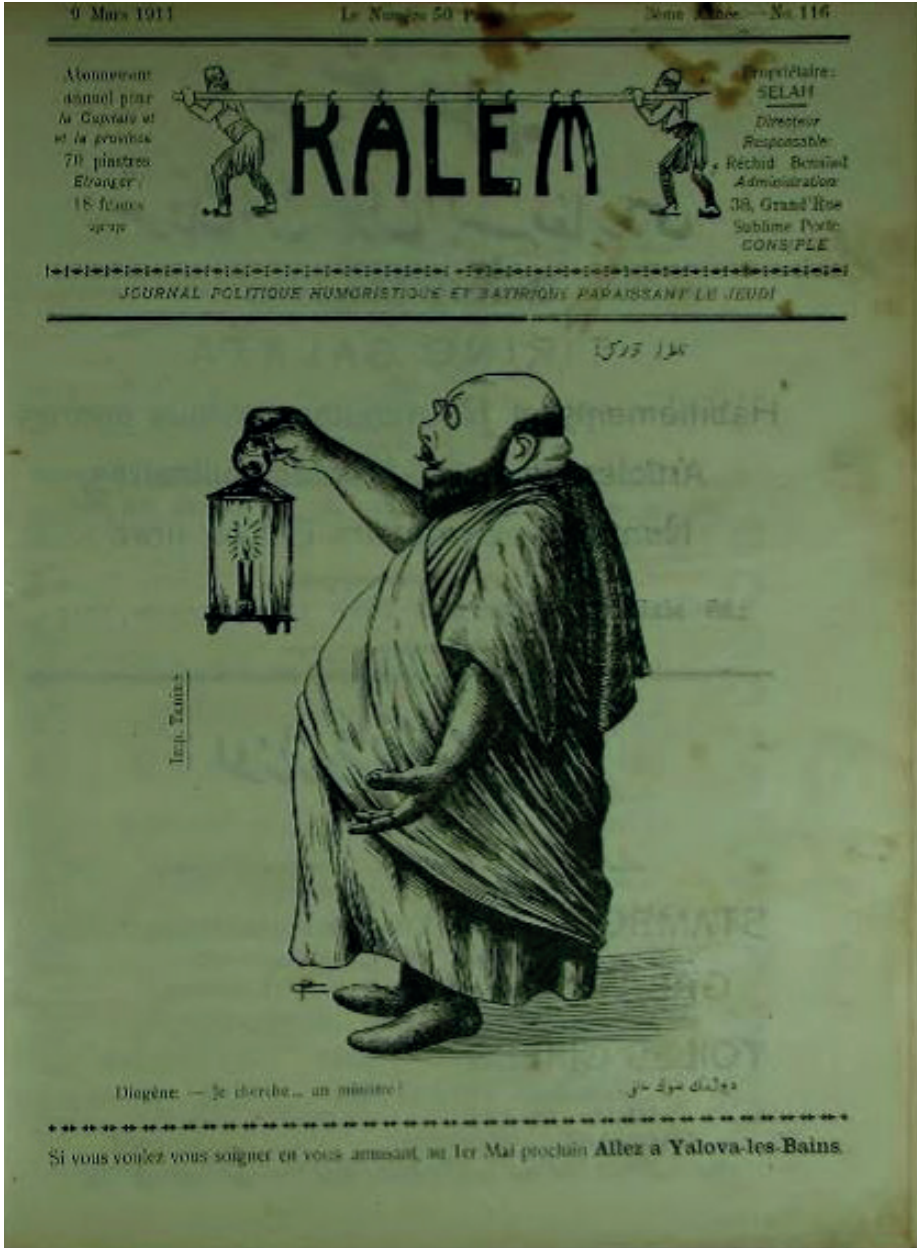

(1863-1918)

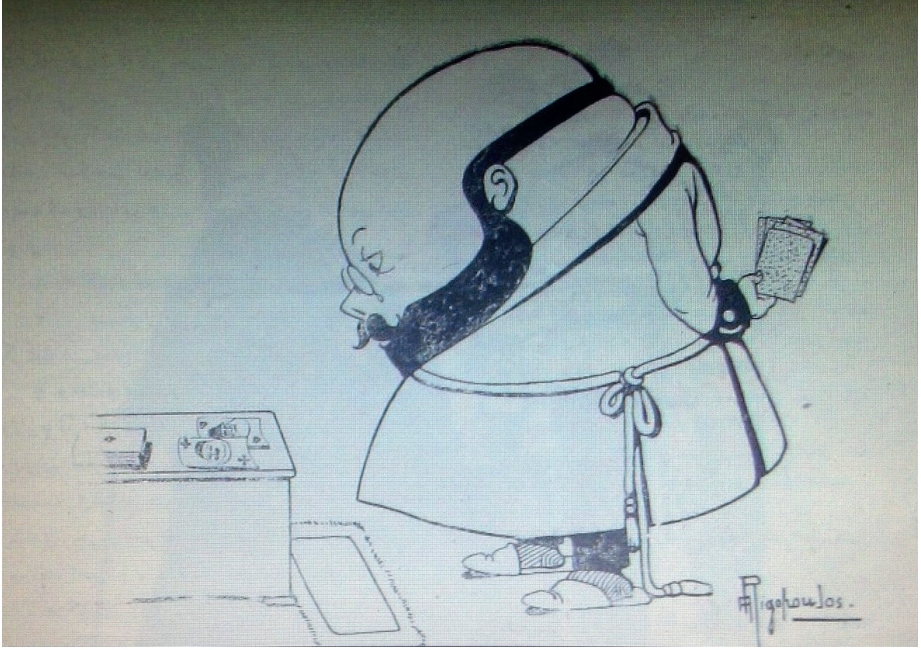

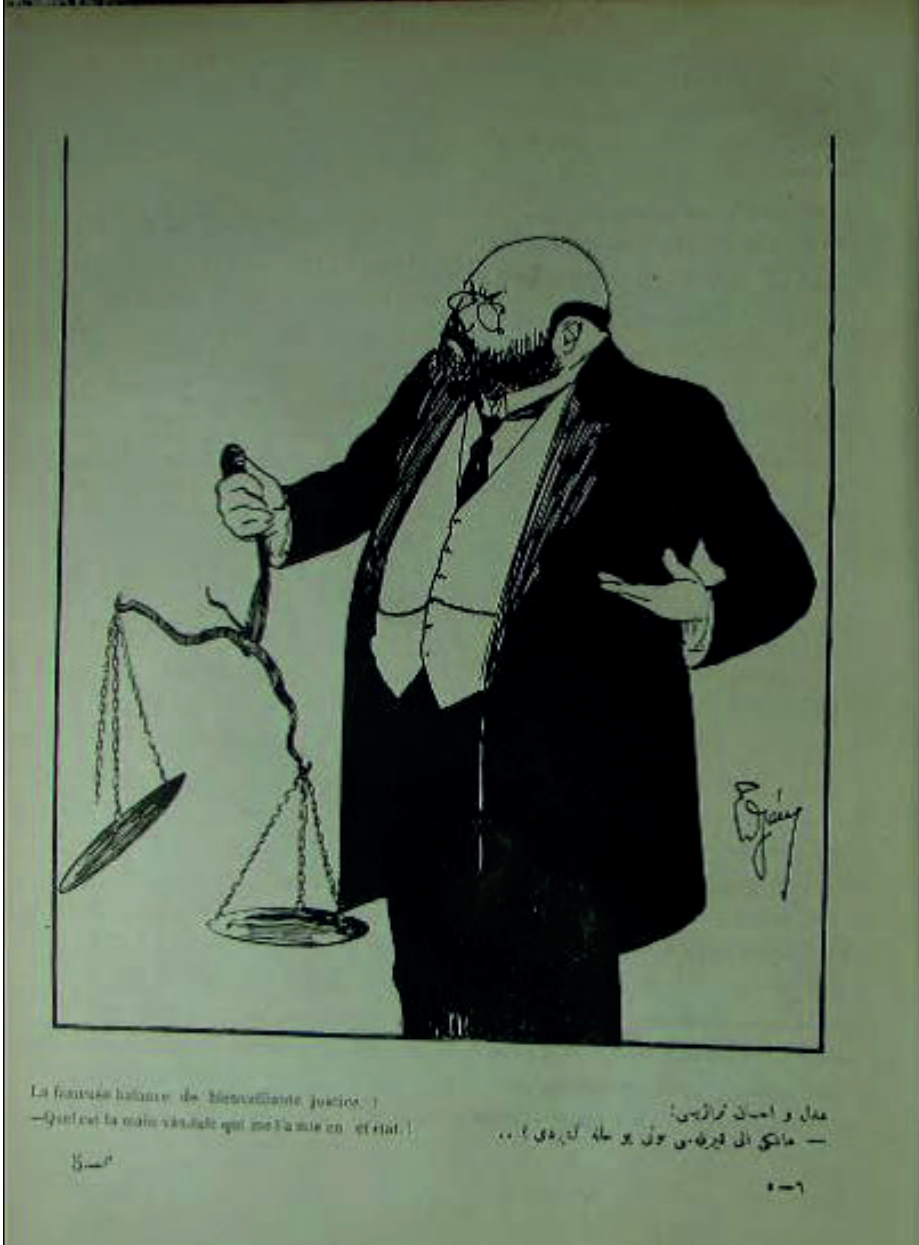
Yayın hayatı kısa süren Adl ü İhsan Gazetesi “Gölge etme başka ihsan istemez” sloganını kullanmıştır.

Dönemin ileri mizah anlayışını yansıtan Kalem Dergisi, yayımladığı karikatürün altına “Diyogen’in son halefi” ibaresini düşmüştür.

İbrahim Hakkı Paşa'nın briç oynama merakı karikatürize edilmiş.

Adl ü İhsan Terazisi: Hangi eli kırılması bunu bu hale getirdi?

TÜRK HUKUK TARİHİNDE TABİİ HÂKİM İLKESİ VE TÜRK ANAYASALARINDAKİ GÖRÜNÜMLERİ*

Durulcan SELÇUK**

Özet

Muhakeme edilecek olay ve kişilerin tabii hâkimi, olay ve kişilerin belli olmasından önce, kanunla gösterilmiş olan hâkim olup; tabii hâkim ilkesi, hukuk devleti ve adil yargılanma hakkı gibi modern hukukun ilke, hak ve idealleriyle doğrudan ilişkili bir yargılama güvencesidir. Bu ilkenin doğal sonucu ise kişileri cezalandırma maksatlı yargı merci, yani olağanüstü merci kurma yasağıdır. Türk hukukuna ilke 1876 Anayasası ile girerek, hemen her anayasada kendine yer edinmiş olsa da; tarihi ve siyasi gelişmeler doğrultusunda çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Söz konusu değişiklikler genellikle Türkiye'nin siyasi bakımdan karışık olduğu dönemlere denk gelmiş; iktidarların yargıya müdahâle etme arzusuyla gerçekleşen, olağanüstü mahkemeler kurabilme amaçlı değişiklikler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tabii Hâkim İlkesi, Kanuni Hâkim Güvencesi, Olağanüstü Mahkeme, Adil Yargılanma Hakkı, Hâkimin Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı.

GİRİŞ

Tabii hâkim ilkesi, yargılanacak kişilerin belli olmasından önce, kanunla muhakemeyi gerçekleştirecek olan hâkim ve mahkemenin belli olmasını öngören bir ilkedir. İlkenin doğal sonucu kişileri cezalandırma maksatlı mahkeme, olağanüstü mahkeme kurulması yasağıdır.

Uluslararası metinlerde ilke, adil yargılanma hakkı içerisinde kendisine yer bulmakta; bu kapsamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde "*yasaıyla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme*", Birleşmiş Milletler Medeni ve

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda savunulmuş olan "*Tabii Hâkim İlkesi ve Türk Yargı Tarihinde Olağanüstü Mahkemeler*" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Konu hakkında daha detaylı ve geniş bilgi için söz konusu yüksek lisans tezine bakılabilir.

** Avukat, Ankara Barosu, av.durulcanselcuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4845-5496>.

Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 14. maddesinde “*yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme*” şeklinde ifade edilmektedir.

Tabii hâkim ilkesi, Türk hukukuna Türk hukuk tarihindeki ilk anayasa olan 1876 Anayasası ile girerek sonraki hemen her anayasada da kendisine yer bulmuştur. Adil yargılanma hakkının ayrılmaz bir parçası ve hukuk mantığının bir ürünü olan ilke her ne kadar Türk anayasalarının hemen hepsinde kendisine yer bulmuş olsa da, Türk hukuk tarihinde, ilkenin ihlali anlamında, kişi ile olaylara özgü ve cezalandırma maksatlı olağanüstü mahkemeler kurulmuştur.

Ne var ki, Türk hukuk tarihindeki olağanüstü mahkeme örnekleri, genellikle siyasi tarih çalışmalarına konu olmuş; bu mahkemelerin hukuksal bakış açısıyla kapsamlı değerlendirmesi yapılmamıştır. Dolayısıyla, tabii hâkim ilkesi ve Türk anayasalarındaki görünülerinin incelenmesi, Türk hukuk tarihine damga vuran olağanüstü mahkemelerin hukukî değerlendirmesinin yapılması anlamına da gelmektedir.

Çalışma kapsamında, tabii hâkim ilkesinin 1876 Anayasası'nın yapım süreci ele alınarak, Türk hukukuna hangi kaynaktan girdiği özgün tespitlerle belirlenmeye ve ilkenin Türk anayasalarındaki görünümleri, anayasaların uygulandığı dönemin siyasi ve tarihî gelişmeleri göz önünde bulundurularak incelenmeye çalışılacaktır.

I. TABİİ HÂKİM İLKESİ VE OLAĞANÜSTÜ MAHKEME KURMA YASAĞI

A. Tabii Hâkim İlkesi

Tabii hâkim, muhakeme edilecek davalar düşünülmeden ve suçtan önce gösterilen hâkim olup; dar anlamıyla tabii hâkim ilkesi, muhakeme edecek olan mahkeme ve hâkimin, muhakeme edilecek kişi ve olaydan önce belli olması, muhakeme edilecek suç ve kişilere özel olarak mahkeme kurulamaması ve hâkim atanamaması anlamına gelir.⁽¹⁾

Diğer bir ifadeyle tabii hâkim, olağan yargılama makamlarının hâkimidir. Olağan yargılama makamı ise, yargılayacağı olayla kuruluş bakımından ilgili olmayan, yargılanacak olaydan önce kurulan makamlardır. Bu kapsamda, olağan yargılama makamının karşıtı, kuruluş bakımından yargılayacağı olayla ilgili olan ve olaydan sonra kurulan olağanüstü yargılama makamları olacaktır. Dolayısıyla, olağan yargılama makamlarını olağanüstü olanlardan ayıran ölçüt, kuruluşunun önceden olup olmamasıdır.⁽²⁾

(1) EREM Faruk, Ceza Usulü Hukuku, B. 5, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 97; KARDAŞ Ümit, Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Öncelikler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul 2004, s. 25.

(2) KUNTER Nurullah, Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, B. 9, Beta, İstanbul 1989, s. 145.

Ne var ki, tabii hâkimi yargılanacak olaydan önce veya sonra belli olup olmamasına göre tanımlamak; yani, tabii hâkim ilkesini sadece zaman gerekliliğine indirgemek, ilkenin sağladığı güvencenin tam anlaşılmasına sebep olabilir. Tabii hâkim, taşıdığı anlam gereği, sadece zamansal olarak değerlendirilemez.⁽³⁾ Dolayısıyla, tabii hâkim ilkesinin, taşıdığı anlamı tam olarak ifade edebilecek, geniş bir tanıma gereksinim vardır. Ancak geniş bir tanım uğraşı da ilkenin sınırlarını belirsizleştirerek, anlaşılmasını zorlaştırabilir. Bu sebeple, geniş anlamda tabii hâkim ilkesinin, uluslararası mevzuatta ele alındığı gibi, adil yargılanma hakkı içerisinde olduğu hatırlanarak; diğer tüm ilke ve güvencelerle bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Tabii hâkim ilkesinin, ilkeye karakterini kazandıran iki unsuru bulunmaktadır. Bunlar; öncedenlik ve kanuniliktir.

Öncedenlik, muhakemeyi gerçekleştirecek olan hâkim ve mahkemenin, bunların görev ve yetkileri ile yargılama usulünün, muhakeme edilecek olan olay ve kişilerden önce belli olması gerektiğini ifade eden unsurdur.

Öncedenlik, tabii hâkimi Kanuni hâkimden ayıran bir unsur olması bakımından önemlidir. Çünkü, Kanuni hâkim öncedenlik içermez, sadece kanunilik unsurunu taşır.⁽⁴⁾

Öncedenlik unsurunun bir diğer önemiye, olağanüstü mahkemeyi ayırt etmede üstlendiği roldür. Zira, hâkimin suç ve özellikle sanıkların belli olmasından sonra gösterilmesi, olağanüstü mahkeme kurmak anlamına gelecektir.⁽⁵⁾ Eklenmelidir ki, bu durumda söz konusu işlemlerin kanunla yapılmış olması, mahkemenin olağanüstülüğünü değiştirmez.

İlkenin ikinci unsuru olan kanunilik, muhakemeyi yapacak olan mahkemenin kuruluş, görev ve yetkileri ile yargılama usulünün sadece kanunla düzenlenebileceği anlamına gelmektedir; ki burada kanundan maksat, meclis iradesini yansıtacak genel, soyut ve kişilik dışı hukuksal metinlerdir. Başka bir ifadeyle kanunilik, idarenin kanun hükmündeki düzenleyici işlemiyle mahkeme kuramaması anlamına gelmektedir.⁽⁶⁾

Tabii hâkim ilkesi, yürütmenin yargı üzerindeki olası etkisini önlemek adına kabul edilen bir teminattır.⁽⁷⁾ Dolayısıyla kanunilik unsuru, erkler arasındaki bu olası etki ve baskının önüne geçilebilmesi için önemlidir.

Eklenmelidir ki, kanunilik her ne kadar erkler arasındaki etki ve baskıyı önleme de önemli bir rol oynamaktaysa da; öncedenlik unsuru olmaksızın, sadece kanunilik

(3) EREM, s. 98; KARDAŞ, s. 25.

(4) TANRIVER Süha, "Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 2014, S. 104, s. 14.

(5) EREM, s. 103.

(6) TANRIVER, s. 13.

(7) KUNTER, s. 340.

unsurunu barındıran bir ilke, eksik olacaktır. Nitekim, doktrinde sadece kanunilik unsuru içeren ilke, kanuni hâkim ilkesi olarak isimlendirilmektedir.⁽⁸⁾

Kanuni hâkim ilkesi, sadece kanuniliğin yeterli olduğu şeklindeki bir lafzi yorum yoluyla olağanüstü mahkemeler kurulması tehlikesini içerebilir. Bu sebeple, kanuni hâkim ilkesinin tercih edildiği durumda, tehlikenin önüne geçilebilmesi için olağanüstü mahkeme kurma yasağı açık biçimde ifade edilmelidir.⁽⁹⁾

Her ne kadar tabii hâkim ile Kanuni hâkim arasındaki farklılıklara işaret edilse de, Anayasa Mahkemesinin 1971 yılındaki anayasa değişiklikleri sonrasında verdiği bir kararında, *“Anayasa’nın 32. maddesinde 1488 sayılı Kanun’la yapılan değişiklikte, her ne kadar eski metindeki “tabii hâkim” yerine “kanunen tabi olduğu mahkeme” deyimini kullanılmış ise de, olağanüstü bir yargı yerinin kanunla kurulması, onu, Anayasa’ya uygun duruma getirmez. Çünkü anayasal düzen kanun devleti temeline değil, hukuk devleti temeline oturtulmuştur.”*⁽¹⁰⁾ diyerek; hukuk devletinde Kanuni hâkimden de tabii hâkim ilkesinin anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Gerçekten de, hukuk devleti ilkesi anayasada bulunduğu sürece Kanuni hâkimden tabii hâkimi anlamak gerekmektedir.⁽¹¹⁾

B. Olağanüstü Mahkeme Kurma Yasağı

Olağanüstü mahkeme kurma yasağı, tabii hâkim ilkesinin doğal bir sonucudur.⁽¹²⁾ İlke ile yasak arasındaki bu ilişki, ilkenin ve olağanüstü mahkeme kurma yasağının Türk anayasalarındaki düzenleniş biçiminden de çıkarılabilir. Zira Türk anayasalarında, 1876 Anayasası istisna tutulacak olursa, ilke ve yasak tek madde hâlinde düzenlenmiştir.

Türk anayasa yazıcılığı bakımından eklenmesi gerekli bir husus, tarihî, siyasi ve hukukî gelişmelerin etkisi ile anayasalarda “olağanüstü mahkeme” yerine, “olağanüstü merci” kullanımının yerleşmiş olduğudur.

Olağanüstü mahkeme, sanıklar adına güvence sağlamayan, yargılanacak kişileri cezalandırma maksatlı ve peşin hükümlü mahkemelerdir. Bu kapsamda, olağanüstü mahkemeler, genellikle, muhakeme edilecek olay ve kişiler belli olduktan sonra kurulmaktadır. Ne var ki, bir mahkemenin olağanüstülüğü sadece zamansal olarak sonra kurulup kurulmamasında değildir. Mevcut bir mahkemenin peşin hükümlü bir yargılama yapması da, olağanüstülüğü göstermektedir.

⁽⁸⁾ TANRIVER, s. 14.

⁽⁹⁾ BİLGE Necip, *“Son Anayasa Değişikliklerine Göre Tabii Hâkim ve Savcı Teminatı”* Profesör Dr. H. C. Oğuzoğlu’na Armağan, Ankara 1972, s. 575.

⁽¹⁰⁾ Anayasa Mahkemesinin 15.04.1975 tarih ve 1973/19 E. – 1975/87 K. sayılı kararı (<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/87?EsasNo=1973%2F19> , Erişim Tarihi: 19.05.2021).

⁽¹¹⁾ SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, B. 11, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 169.

⁽¹²⁾ 1982 Anayasası m.37/2 gerekçesi: *“Maddenin ikinci fıkrası, birinci fıkraya hükmünün tabii sonucudur; sonradan çıkarılan bir kanunla kurulan mahkemelerin, önceki olayları yargılaması önlenmekte, yani «olağanüstü mahkemeler» yasaklanmaktadır.”*

II. TABİİ HÂKİM İLKESİNİN TÜRK ANAYASALARINDAKİ GÖRÜNÜMLERİ

A. 1876 Anayasası'nda Tabii Hâkim İlkesi

Türk hukukunda ilk anayasa olan 1876 Anayasası'nın 23. maddesinde, “Yapılacak usul-i muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.” hükmüyle tabii hâkim ilkesi; 89. maddesindeyse, “Her ne nam ile olursa olsun bazı mevadd-ı mahsusayı rüiyet ve hükmetmek için mehakim-i muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyin-i mevla ve tahkim caizdir.” hükmüyle olağanüstü merci kurma yasağı düzenlenmiştir.

Tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci yasağı, şüphesiz, hukuk devleti, adil yargılanma hakkı, yargının bağımsızlık ve tarafsızlığı ile ilgilidir. Dolayısıyla modern hukukun söz konusu ilke ve ideallerden uzak sayılabilecek bir dönemde ilkenin ilk Türk anayasasında neden ve nasıl düzenlendiğinin araştırılması gereklidir. Bu kapsamda, 1876 Anayasası'nın yapım süreci üzerinde durmak kaçınılmazdır. Konuyu ilgi çekici hâle getiren bir diğer husus, 1876 Anayasası'nın yapımında etkin rol üstlenen Mithat Paşa'nın olağanüstü bir mahkeme olan Yıldız Mahkemesinde yargılanmış olmasıdır.

Kanun-i Esasi'nin çeşitli dünya anayasaları ve taslak metinlerden yararlanılarak hazırlandığı bilinmektedir.

Bu kapsamda, Mithat Paşa'nın 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan yararlanarak hazırladığı Kanun-ı Cedid, Küçük Sait Paşa tarafından Fransız Anayasası'nın tercüme edilmesiyle hazırlanan metin ile çeşitli Batı ülkeleri anayasaları Komisyon tarafından görüşülmüştür. Ne var ki, Mithat Paşa ve Küçük Sait Paşa tarafından hazırlanan metinler Anayasa'ya temel kaynak olmamışlardır. Tam olarak bilinemesi de, 1831 tarihli Belçika ve 1851 tarihli Prusya Anayasalarının 1876 Anayasası'na kaynak teşkil ettiği; Kanun-i Esasi'nin içerik olarak 1851 Prusya Anayasası'na daha yakın olduğu konusunda doktrinde görüş birliği bulunmaktadır.

1876 Anayasası'nın hazırlık aşamalarında kullanılan metinlere, tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci yasağı açısından bakıldığında, Mithat Paşa'nın Kanun-ı Cedid'inde⁽¹³⁾ ilke ve yasağın bulunmadığı; Küçük Sait Paşa'nın Fransız Anayasası'nın tercümesi olan metnin⁽¹⁴⁾ de ise ilkenin bulunmadığı, ama fasl-ı sani'de “Her ne suretle ve ne nam ile olursa olsun bir sıfat-ı fevkalade ile mahkemeler ve komisyonlar teşkil olunamaz.” maddesine olağanüstü merci yasağının bulunduğu görülmektedir.

(13) Kanun-ı Cedid metni için bkz. AHMET MİTHAT EFENDİ, Üss-i İnkılap (Haz. İdris Nebi UYSAL), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 466-474.

(14) Küçük Sait Paşa'nın tercüme metni için bkz. AHMET MİTHAT EFENDİ, s. 474-487.

Kendisinden yararlandığı konusunda görüş birliği bulunan Belçika ve Prusya Anayasalarına bakıldığında ise, ilke ve yasağın 1876 Anayasası'ndaki kaynağına ilişkin değerlendirme yapılabilecektir. Zira, 1831 tarihli Belçika Anayasası'nda⁽¹⁵⁾ 8. ve 94. maddelerinde tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci yasağının açık biçimde düzenlendiği görüldüğü gibi, 1851 tarihli Prusya Anayasası'nın⁽¹⁶⁾ 7. maddesinde de tabii hâkim ilkesi ve yasak açık biçimde düzenlenmiştir.

Bu doğrultuda, tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci yasağının 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan esinlenilerek 1876 Anayasası ve Türk hukukuna girmiş olduğu söylenebilir. Zira, 1851 Prusya Anayasası ilke ve yasağı tek madde hâlinde düzenlemişken; 1831 Belçika Anayasası ilke ve yasağı, Kanun-i Esasi'deki gibi, iki ayrı madde ve iki ayrı bölümde ayrı ayrı düzenlemiştir. Dolayısıyla, söz konusu sistematığın benzerliği, 1876 Anayasası'ndaki tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci yasağının kaynağının 1831 Belçika Anayasası olduğunu düşündürmektedir. Ne var ki, Kanun-i Esasi'nin maddelerinin esin kaynağının tam ve doğru tespit edilebilmesi için, Anayasa'nın hazırlık aşamasına ilişkin komisyon raporları, anılar gibi detaylı bilgi ve belgelere ihtiyac olduğu açık olup; söz konusu detaylı bilgi ve belgeler mevcut olmadığından, yapılan tespit bir yorumdan öteye gidemeyecektir.

B. 1921 Anayasası'nda Tabii Hâkim İlkesi

1921 Anayasası'nda tabii hâkim ilkesi açık biçimde düzenlenmemiştir. Ne var ki, bu durum 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar Türk hukuku açısından bu ilkenin terkedildiğini göstermez.

1921 Anayasası, Türk anayasa hukuku tarihi bakımından istisnai nitelikte bir anayasa olup; bir anayasa metninde olması beklenen yargı ve temel haklar gibi bölümleri içermeyen, oldukça kısa bir metindir. 1921 Anayasası'nın bu özellikleri, hazırlanarak kabul edildiği Millî Mücadele döneminin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanması sebebiyledir. Diğer bir ifadeyle 1921 Anayasası, hazırlanarak kabul edildiği dönemin en önemli ihtiyacı olan devlet yönetimiyle ilgili düzenlemeleri öncelemiş; yargı ve temel haklara ilişkin düzenlemeleri 1876 Anayasası'na bırakmıştır.

Dolayısıyla, 1924 Anayasası'nın kabul edilerek yürürlüğe girdiği tarihe kadar, Türk hukuku bakımından hem 1876 Anayasası'nın hem de 1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu, çift anayasalı bir dönemden söz edilebilir. Bu durumda, 1921 Anayasası'nda düzenlenmemiş bulunan konular bakımından 1876 Anayasası'nda hükümlerin yürürlüklerini korudukları ifade edilmelidir. İşte 1921 Anayasası'nda

(15) 1831 tarihli Belçika Anayasası'nın tam metni için bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_1831.pdf?lang=en Erişim Tarihi: 26.12.2020.

(16) 1851 tarihli Prusya Anayasası'nın tam metni için bkz. için bkz. **ÜÇOK Coşkun**, "1876 Anayasasının Kaynakları", Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu (9 – 11 Nisan 1976): Türk Parlamenculuğunun İlk Yüzyılı 1876 – 1976 (Haz. Siyasî İlimler Türk Derneği), Ajans- Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, s. 9 – 25.

düzenlenmediği için 1876 Anayasası'nda düzenlendiği biçimiyle geçerli kabul edilen hususlardan birisi de tabii hâkim ilkesidir.

Tüm bu açıklamalardan sonra, 1921 Anayasası döneminde, tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü mahkeme kurma yasağının hukukî dayanağının 1876 Anayasası'nın 23. ve 89. maddeleri olduğu söylenmelidir.

C. 1924 Anayasası'nda Tabii Hâkim İlkesi

Türk Devrimi'nin askerî zaferlerle sonuçlanan ilk aşamasının ardından, siyasi devrim aşamasına geçilerek; saltanat ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı gibi siyasi ve hukukî gelişmeler yaşanmıştır. Şüphesiz ki bu gelişmeler, yeni Türk devletinin yapı taşlarıdır.

Egemenlik anlayışı ve yönetim biçiminin kökten değiştiği yeni Türk devleti için, devletin yeni anayasal yapısına uygun bir anayasa yapılması gerekliliği doğmuştur. 1924 Anayasası hem Cumhuriyet'in yeni anayasal yapısına uygun olarak yazılmış olması, hem de Türk siyasi ve hukuk tarihinin otuz altı yıllık bir döneminde yürürlükte olması sebebiyle önemlidir.

1924 Anayasası, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında tek parti iktidarı döneminde uygulanması yanında, çok partili siyasal yaşama geçişle Demokrat Parti iktidarı döneminde de yürürlükte dir. Dolayısıyla tek parti iktidarının beğenilen ve eleştirilen uygulamaları gibi, Demokrat Parti'nin beğenilen ve eleştirilen uygulamaları da 1924 Anayasası'nın sağladığı imkânlar dâhilinde gerçekleşmiştir.

Türk hukuk tarihi bakımından oldukça önemli olan; İstiklal Mahkemeleri, Tahkikat Komisyonu, Yüksek Adalet Divanı gibi olağanüstü mahkemelerin söz konusu Anayasa'nın hükümleri çerçevesinde faaliyet gösterdiği de düşünüldüğünde, ele alınan konu bakımından da 1924 Anayasası'nın önemi anlaşılacaktır.

1924 Anayasası'nın 83. maddesi "*Hiç kimse kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celb ve sevk olunamaz*" hükmünü içermekle açık biçimde tabii hâkim ilkesini ifade etmektedir. Ne var ki, 1924 Anayasası'nda olağanüstü mahkeme kurma yasağını içerir bir hüküm bulunmamaktadır.

Anayasa'da olağanüstü mahkeme yasağının yer almamış olması, anayasa koyucunun bilinçli bir tercihidir. Söz konusu tercih, anayasa tasarısının Meclis'teki Genel Kurul görüşmelerinden anlaşılabilir.

Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanılarak, Meclis Genel Kurulunda görüşülen "*Teşkilâtı Esasiye Hakkında Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası ve Teklifi Kanunisi*"nin maddelerinin oylanması sırasında, mahkemelerin teşkilat, görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceğine ilişkin 53. maddenin oylamasında, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, "*Fevkalade mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur.*" şeklinde, olağanüstü mahkeme kurma yasağını içeren bir maddenin bütün anayasalarda bulunduğunu ama burada ihmal edildiğini söyleyerek, ek fıkra önerisinde bulunmuştur. Azmi Efendi'nin önerisi karşındaysa, Bozok Mebusu

Süleyman Sırrı Bey, “*İcap ederse İstiklal Mahkemesi göndeririz.*” demiş; Azmi Efendi’nin ek fıkra önerisi, Genel Kurul tarafından reddedilmiştir.⁽¹⁷⁾

Altı çizilmelidir ki, 1924 Anayasası’nda “*kanunen tabii olunan mahkeme*” ifadesiyle, tabii hâkim ilkesi, lafzi yorum yoluyla kanunilik unsuru yeterli olarak yorumlanabilecek şekilde yer almış; olağanüstü mahkeme kurma yasağına ilişkin ek fıkra teklifi, olağanüstü mahkeme kurma ihtimali üzerinden reddedilerek, Anayasa’ya konulmamıştır.

D. 1961 Anayasası’nda Tabii Hâkim İlkesi

1961 Anayasası’nın 32. maddesi “*Hiç kimse, tabii hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabii hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*” hükmünü taşımakla; hem açık biçimde ilkenin en doğru kullanım şekli olan “*tabii hâkim*”i kullanmakta, hem de olağanüstü merci kurma yasağını net biçimde ifade etmektedir.

Böylece, Türk hukukunda tabii hâkim ilkesi ve ilkenin doğal sonucu olağanüstü merci kurma yasağının, en açık ve net biçimde 1961 Anayasası’nın 12 Mart ara rejimi öncesindeki ilk hâlinde düzenlendiği söylenmelidir.

Bu durum, 1961 Anayasası’nın yapım sürecinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi 1961 Anayasası, 27 Mayıs hükümet darbesinin ardından, askeri yönetimin anayasa hazırlama görevi verdiği üniversite öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır. Dolayısıyla 27 Mayıs’ın iktidardan indirdiği Demokrat Parti’nin tepki gören uygulamalarına karşı olan üniversite öğretim üyelerince hazırlanması, Anayasa’nın “*teпки anayasası*”⁽¹⁸⁾ olmasına sebep olmuştur.

Demokrat Parti’nin tepki gören uygulamalarının başında, çok partili yaşama geçişle birlikte muhâlefete düşen Cumhuriyet Halk Partisi’ni tamamen kapatmayı amaçlayan, Tahkikat Komisyonu gelmektedir.

Tahkikat Komisyonu’nun taşıdığı olağanüstü yargılama yetkilerine tepki olarak, 1961 Anayasası’nın ilk hâlinde tabii hâkim ilkesi ve olağanüstü merci kurma yasağı, bu kadar açık ve net biçimde düzenlenmiştir.

Söz konusu durumu Anayasa’nın 32. maddesinin gerekçesinden görülebilmektedir. Zira, maddenin ikinci fıkrasındaki olağanüstü merci kurulmasını yasaklayan hüküm için madde gerekçesinde, “*yakın tecrübelerin yarattığı bir reaksiyon hükmü*” olduğu vurgulanmıştır ki bu durum Tahkikat Komisyonu’nu işaret etmektedir.⁽¹⁹⁾

(17) GÖZÜBÜYÜK A. Şeref – SEZGİN Zekâi, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1957, s. 414.

(18) ALDIKAÇTI Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, B. 4, İstanbul 1982, s. 170.

(19) Madde gerekçesi için bkz. TANİLLİ Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 255.

12 Mart ara rejimi, ordu komuta kademesinin siyasete doğrudan müdahâlede bulunan muhtırasıyla Başbakan Süleyman Demirel'i istifaya zorlaması suretiyle bir hükümet darbesidir.

Müdahâlenin ardından 1971 – 1973 ara rejimi döneminde Türkiye, askerî dolaylı yönetimi altında yönetilmiştir. Bu dönemdeki tüm sorunların sebebi, fazla özgürlükçü olduğu düşünülen 1961 Anayasası görüldüğü için, 1971 – 1973 döneminde 1961 Anayasası'nda kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Ne var ki, söz konusu anayasa değişiklikleri temel hak ve özgürlüklerin güvencesini azaltarak hukuk devletine zarar veren nitelikte değişikliklerdir.⁽²⁰⁾

Söz konusu değişikliklerden birisi de, Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin kurulmasında engel olarak görülen tabii hâkim ilkesidir.

Muhtıra sonrası Başbakanlık makamına oturarak anayasa değişikliği çalışmalarına başlayan Nihat Erim'in ilk açıklamalarında, 32. maddenin olağanüstü merci kurulması yasağına ilişkin ikinci fıkrasının kaldırılacağına ilişkin ifadeler görülmekte; Erim söz konusu değişikliği, “...devlet güvenliğini korumak için ... mahkeme kurmak zarureti duyulabilir...” diyerek savunmaktadır.⁽²¹⁾

Ne var ki, kamuoyunda söz konusu açıklamalar tartışılarak eleştirilmiş; bunun üzerine, son taslakta olağanüstü merci kurmayı yasaklar bir son fıkra maddeye eklenmiştir.⁽²²⁾ Ancak söz konusu taslakta, maddenin kenar başlığı “*Kanuni yargı yolu*” olarak; madde metninde geçen tabii hâkim ifadesi de, “*kanunen tabii olduğu mahkeme*” şeklinde değiştirilmiştir. Madde gerekçesinde, değişikliğin yapılmasının sebebi, kavram karışıklığının önlenmesi olarak açıklanmıştır.

Bu son hâliyle anayasa taslağı Meclis'e sunulmuş; Millet Meclisi'nce kabul edilmesinden sonra, Cumhuriyet Senatosu tarafından da kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Anayasa'nın ilk hâlinde, açık ve net biçimde tabii hâkim kullanımıyla ifade edilen ilke; güvencelerinden arındırılmak, lafzi yorumla sadece kanunilik seviyesine indirilerek olağanüstü yargılamaların yolu açılmak için 12 Mart ara rejiminde değiştirilmiştir.

E. 1982 Anayasası'nda Tabii Hâkim İlkesi

12 Eylül 1980'de hükümet darbesi ile yönetimi ordunun ele almasıyla, yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde 2324 Sayılı “*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*” ile Millî Güvenlik Konseyi'ne kurucu iktidar vasfı tanınmıştır.⁽²³⁾ Söz konusu anayasayı değiştirme yetkisi, Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olmak üzere iki kanatlı Kurucu Meclis oluşturularak kullanılmıştır.

(20) KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, B. 7, Yetkin Yayınları, Ankara 2013, s. 136.

(21) CUMHURİYET, 9 Haziran 1971.

(22) MİLLİYET, 18 Temmuz 1971.

(23) ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2016, s. 52.

12 Eylül dönemi yargılamalarının ne denli problemler içerdiği ve 1982 Anayasası'nın hâlen yürürlükte olduğu düşünüldüğünde, bu Anayasa'da tabii hâkim ilkesinin ne şekilde düzenlendiğinin taşıdığı önem ortaya çıkacaktır.

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanılarak Danışma Meclisi'ne sunulan anayasa tasarısındaki⁽²⁴⁾, 36. madde, “*Tabii ve Kanuni hâkim güvencesi*” madde başlığını taşımakta ve “*Hiç kimse kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*” demekle ilkeyi düzenlemektedir.

Maddenin gerekçesi, “tabii hâkim” ve “Kanuni hâkim”in farklılığına işaret etmekte; Kanuni hâkimin suç ve cezaların kanuniliği ilkesinin yansıması olduğunu, tabii hâkiminse tarafsız yargı merci güvencesinin gereği olarak, olaydan sonra kurulan mahkemelerde davaların görülmesini yasakladığına dikkat çekmektedir.

Söz konusu maddenin Danışma Meclisi görüşmelerinde, maddeyi daha açıklayıcı eklemeler yapılması yönünde önergeler sunulmuşsa da, bunlar kabul edilmeyerek; madde Komisyon'dan geldiği şekliyle kabul edilmiş ve Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun gereği son kararı verecek olan Milli Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiştir.⁽²⁵⁾

Milli Güvenlik Konseyi, 18 Ekim 1982 tarihinde Danışma Meclisi'nden “Tabii ve Kanuni Hâkim Güvencesi” madde başlığı ile kabul edilen 36. maddeyi, “Kanuni Hâkim Güvencesi” başlığı ile 37. madde olarak görüşmüştür.⁽²⁶⁾

Konsey'in ilkeyi görüşmesi sırasında dikkati çeken husus, Orgeneral Kenan Evren'in ilkeye Askeri Ceza Kanunu bakımından yaklaşarak; madde metnindeki “merci” kelimesiyle askere disiplin cezası veren komutanın da engellenebileceği yönündeki endişesini dile getirmesidir. Bu durum, 1961 Anayasası'nda da merci kelimesinin geçtiği, söz konusu kelimenin Tahkikat Komisyonu sebebiyle tercih edildiğine ilişkin açıklamayla aşılmış; Danışma Meclisi'nde kabul edilen madde, sadece madde numarası ve kenar başlığı değiştirilerek Milli Güvenlik Konseyi'nce de kabul edilmiştir.⁽²⁷⁾

Söz konusu ilke, hiçbir değişiklik olmaksızın, “Kanuni Hâkim Güvencesi” madde başlığı ve olağanüstü merci yasağını içerir ilk kabul edildiği hâliyle 1982 Anayasası'nda varlığını korumaktadır.

⁽²⁴⁾ Anayasa tasarısı için bkz. Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı. 1, C. 7, Bir. 120, S. Sayısı:166 ve 166 birinci ek.

⁽²⁵⁾ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı.1, C. 8, Bir. 133, s. 360 – 362.

⁽²⁶⁾ Danışma Meclisi tarafından kabul edilen Anayasa Tasarısı üzerinde, Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu tarafından, kimi maddelerin aynen kabul edilmesi, kimi maddelerin sadece madde numarası ve kenar başlığının değiştirilmesi, kimi maddeler ise tamamen kaldırılması gibi değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerin neden yapıldığına ilişkin bilgiler tam olarak bilinmemektedir.

⁽²⁷⁾ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 7, Bir. 118, s. 347 – 349.

SONUÇ

Önüne gelen olay ve kişileri muhakeme edecek olan mahkeme ve hâkiminin, adil yargılama yapabilmesi adına, önceden ve kanunen belli olması gerektiğini ifade eden tabii hâkim ilkesi, modern hukuk ilkelerindedir. İlkenin doğal sonucu ise, kişileri cezalandırma maksatlı olağanüstü merci kurma yasağıdır.

Söz konusu ilke, Batı anayasalarından iktibas edilerek 1876 Anayasası'nda Türk hukukuna girmiş; daha sonraki hemen her anayasada kendisine yer bulmuştur.

Ne var ki, yürütmenin yargı üzerinde baskı yapmasının önüne geçebilmek amacını taşıyan ilke, Türk hukukunda gerek sadece kanunilik unsuruna indirgenerek, gerekse olağanüstü merci kurma yasağına ilişkin hükmün kaldırılması suretiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen çabanın özellikle Türkiye'nin siyasi bakımdan karışık ve olağandışı bulunduğu dönemlerde gösterildiği, Türk siyasi tarihinden çıkarılabilmektedir.

Bu durum, Türk hukuk tarihindeki Yıldız Mahkemesi, İstiklal Mahkemeleri, Tahkikat Komisyonu, Yüksek Adalet Divanı, Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri gibi olağanüstü mahkeme uygulamalarına hukuksal zemin olmuştur. Söz konusu mahkemelerin yerindelik bakımından değerlendirmeleri bir kenara bırakılırsa, hukukilik açısından tabii hâkim ilkesine aykırılıkları açıktır.

KAYNAKÇA

CUMHURİYET, 9 Haziran 1971.

MİLLİYET, 18 Temmuz 1971.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı. 1, C. 7, Bir. 120, S. Sayısı:166 ve 166 birinci ek.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı.1, C. 8, Bir. 133.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 7, Bir. 118.

ALDIKAÇTI Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, B. 4, İstanbul 1982.

AHMET MİTHAT EFENDİ, Üss-i İnkılap (Haz. **İdris Nebi UYSAL**), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

BİLGE Necip, “*Son Anayasa Değişikliklerine Göre Tabii Hâkim ve Savcı Teminatı*” Profesör Dr. H. C. Oğuzoğlu'na Armağan, Ankara 1972, s. 571 – 585.

EREM Faruk, Ceza Usulü Hukuku, B. 5, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

GÖZÜBÜYÜK A. Şeref – SEZGİN Zekâi, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1957.

KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, B. 7, Yetkin Yayınları, Ankara 2013.

KARDAŞ Ümit, Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Öncelikler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul 2004.

KUNTER Nurullah, Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, B. 9, Beta, İstanbul 1989.

ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2016.

SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, B. 11, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.

TANİLLİ Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

TANRIVER Süha, “*Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 2014, S. 104, s. 11 – 35.

ÜÇOK Coşkun, “*1876 Anayasasının Kaynakları*”, Kanun-u Esasının 100. Yılı Sempozyumu (9 – 11 Nisan 1976): Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 – 1976 (Haz. Siyasî İlimler Türk Derneği), Ajans- Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, s. 1 – 25.

Anayasa Mahkemesinin 15.04.1975 tarih ve 1973/19 E. – 1975/87 K. sayılı kararı (<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/87?EsasNo=1973%2F19>, Erişim Tarihi: 19.05.2021).

https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_1831.pdf?lang=en Erişim Tarihi: 26.12.2020.

II. GÜN OTURUMLARI
26 EKİM 2021

CUMHURİYET'İN İLK YARGITAY (MAHKEME-İ TEMYİZ) BAŞKANI ÖMER LÜTFİ BEY'İN İSTİFASI OLAYI: YÜRÜTME-YARGI İLİŞKİSİ BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Osman KÖKSAL*

Özet

Bilindiği üzere 1920 yılında TBMM Ankara'da toplanıp kendi içerisinde bir hükümet teşkil ettikten ve yasama faaliyetlerine başladıktan hemen sonra, iktidarını yeni bir yargı erki ile tamamlamak için harekete geçti. Bazı gerekçelerle ve Meclisten geçirilen (7 Haziran 1920 tarih ve 4 no'lu) Kanunla İstanbul'daki üst yargı organı Mahkeme-i Temyizden ayrı, Anadolu'da merkezî sayılabilecek Sivas'ta "Muvakkat Temyiz Heyeti" adıyla yeni bir üst mahkeme tesis edildi ve Meclis hükümetinin kontrolü altında bulunan bölgelerdeki yerel mahkemelerin yargısal denetimi buraya bağlandı. Sivas Temyiz Heyetinin birinci başkanlığına üst mahkemenin Hukuk Dairesi Başkanlığı uhdesinde kalmak üzere eski Bursa İstinaf Mahkemesi reisi ve TBMM Bursa Mebusu Hasan Fehmi Bey getirilmişti.

Cumhuriyet'in ilanını müteakip, Sivas'ta geçici (muvakkat) olarak tesis edilen mahkim teşkilatının üst kuruluşu Heyet-i Temyiziye yeniden yapılandırıldı ve kabul edilen (14 Kasım 1923 tarih ve 371 No'lu) Kanunla hem görev yeri Eskişehir'e nakledildi hem de teşkilatı genişletildi. Mahkeme-i Temyiz'in birinci başkanlığına da eski Osmanlı Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi başkanlarından ve son Adliye Nezareti müsteşarlarından Ömer Lütfi Bey atandı. Kendisi daha evvel Sivas Temyiz Heyeti Ceza Dairesi Başkanlığı da yapmıştı. Ömer Lütfi Bey, Eskişehir Temyiz Mahkemesi Birinci Başkanlığına, Hukuk Dairesi Başkanlığı uhdesinde olarak 25 Kasım 1923'te 15 000 kuruş aylıkla atanmıştı. Ancak iki yıla bile varmadan dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in bir telgrafıyla 31 Temmuz 1925'te birinci başkanlık görevinden alınıp yerine Ceza Dairesi Başkanı İhsan Bey getirilince bu sebepsiz tasarrufa içerlemiş, maaşı düşürülerek atandığı Hukuk Dairesi Başkanlığından da istifa etmiştir.

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, okoksal@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1675-5972>.

Ömer Lütfi Bey'in Birinci Başkanlıktan alınışı ve istifası, Türk Yüksek Yargı Tarihi bakımından bir ilktir ve erken Cumhuriyet dönemi yürütme ile yargı ilişkisi bakımından ekstrem bir örnektir. Görevden alınışıyla ilgili dönemin Adliye Vekili ile yaşadığı ihtilafın yanında daha önce yazmış olduğu *Namusül-Akvem* ve *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet* adlı iki kitabında ileri sürdüğü fikirleri dolayısıyla, Cumhuriyet yönetim ideolojisine ve devrim ilkelerine ters düştüğüne ilişkin yaklaşımlar mevcuttur.

Konu, Ömer Lütfi Bey'in olaya ilişkin Başvekâlete yazdığı üç sayfalık arzı, diğer arşiv malzemeleri, dönemin gazeteleri, adı geçen eserleri ve muhtelif araştırmalara dayalı veriler çerçevesinde işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Mahkeme-i Temyiz, Ömer Lütfi Bey, istifa

GİRİŞ

Toplumların ortak huzur ve menfaatini sağlamak ve korumakla yükümlü devletin, görevini ifa ederken kullandığı üç temel enstrüman; yasama yürütme ve yargı erkleri Aristo'dan bugüne dikkat çekilen bir olgudur. Bunlardan yargı fonksiyonunun sağlıklı bir biçimde işletilebilmesi, adalet idesinin makes bulabilmesi için yargı bağımsızlığı hayati önemi haizdir. Bu nedenle İslamiyet sonrası Türk devletlerinde ve yakın örnek olarak Osmanlı Devleti'nde hukuk ve yargı adamı olan 'kadı' ile temsil ettiği mahkemenin bağımsızlığına özen gösterilmiştir.⁽¹⁾

Her yönüyle yeni bir yapılanmaya giden Tanzimat sonrası Türk hukuk ve yargı dünyasında, hem kuvvetler ayrılığı (tefrik-i kuva) ilkesi,⁽²⁾ hem de yargı ve yargıç bağımsızlığı güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1876 Kanun-ı Esasi'nin yargı fonksiyonunu düzenleyen "Mehakim" başlığının ilk maddesi (bu anayasanın 81. maddesi)'ne göre, kanuna uygun olarak devlet tarafından tayin olunan hâkim "lâ yen'azildir", yani görevden alınamaz, ancak istifası kabul olunur.⁽³⁾ Mahkemeler

(1) Eski ve günümüz hukukunda yargı bağımsızlığına ilişkin epeyce çalışma mevcuttur. Uzun bir bibliyografya sunmak yerine birkaç eser hatırlatmakla yetineceğiz: Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam Ve Osmanlı Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*; İstanbul 1996; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994; Ferman Demirkol, *Yargı Bağımsızlığı*, İstanbul 1991, Münci Kapanî, *İcra Organı Karşısında Hakimlerin İstiklali*, Ankara 1956; Baki Kuru, *Hakim ve Savcıların Bağımsızlığı ve Teminatı*, Ankara 1966.

(2) Örneğin, Şura-yı Devlet ile Divan-ı Ahkam-ı Adliyenin teşkiline dair 1868 tarihli hatt-ı hümayun ile "tefrik-i kuva" kaidesi kabul edilerek kadıların istiklali bir kat daha artırılmıştır. Ebul-ulâ Mar-din, "Kadı", İA, 1997, 6/45

(3) "Kanun-ı mahsusuna tevfiakan taraf-ı devletten nasb olunan ve yedlerine berat-ı şerif verilen hâkimler lâ yenazildir, fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terakkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i memuriyetleri ve tekââüdları ve bir cürüm ile mahkumiyetleri dahi kanun-ı mahsusı hükmüne tabidir." Kanun-ı Esasi, Mad.81, *Düstur*, Birinci Tertib, C.4, Dersaadet 1295, s.15. Bu hüküm, Teşkilat-ı Mehakim Kanununun 48. Maddesinde de aynen tekrarlanmıştır. Aynı eser, s.252.

her türlü müdahaleden azadedir.⁽⁴⁾ Kanunun “hâkim bağımsızdır” demesi elbette yeterli değildir, bunu temin için yasama, yürütme ve yargı organlarına karşı koruma sağlayacak asgari teminatlara ihtiyaç vardır. Özellikle yürütme organına karşı bağımsızlığı açısından azlulunmama yanında, 65 yaşın altında emekliye ayrılmama, özlük haklarından mahrum bırakılmama gibi maddi garantiler ile baktığı davaya ilişkin emir ve talimat almama gibi ferdî korumalar önemlidir. Nitekim söz konusu Anayasadan iki sene sonra çıkarılan Teşkilat-ı Mehakim Kanunu, yargı mensuplarının tayin, terfi ve özlük haklarını düzenlediği gibi, hâkimlere yargılanma güvencesi de getirdi; meslekleriyle bağdaşmayan ve cezayı müstelzim hareketlerinden ötürü sadece Mahkeme-i Temyizde yargılanma ve azledilmelerini temin etti.⁽⁵⁾

Öte yandan Tanzimat sürecinde mahkemeler arası hiyerarşisi ve yeni bir üst yargı teessüsüne ilişkin şekillenmeler ortaya çıktı. Adli (Nizami) yargıda üst yargı organı olan Temyiz Mahkemesinin temeli ilk önce üstü kapalı biçimde 1 Nisan 1868 tarihli Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Esasisi ile atıldı.⁽⁶⁾ Ardından iki sene sonra 18 Mart 1870 tarihinde çıkarılan Divan-ı Ahkam-ı Adliye Dahilî Nizamnamesiyle söz konusu divan ikiye ayrılarak Mahkeme-i Temyiz hem görevleri hem teşkilatıyla açıkça belirlenmiş ve kurulmuş oldu.⁽⁷⁾ 1875’te Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti, Adliye Nezaretine dönüşüp Ahmet Cevdet Paşa nazırlığa getirildikten sonra⁽⁸⁾ yüksek mahkemenin görev ve yetkileri temyiz prosedürü 1879 tarihli Usul-i

(4) Madde 86, Aynı eser, s.15.

(5) *Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanunu* (5 Haziran 1295/17 Haziran 1879), Özellikle “hükam” başlıklı birinci bab, beşinci faslı, mad.43- 55, Aynı eser, s.251-253.

(6) 8 Zilhicce 1284 tarihli Nizamname’nin üçüncü maddesi: “Hukuk-ı adiy ve muhakemat-ı ticaretten gerek aslen ve gerek istinafen en sonraki derecede bir davayı rü’yet ve hükme memur ve mezun olan mecalis-i kanuniyenin suret-i ilamı hakkında müddei ve müdde-i aleyh tarafından tariz ve iddia vuku’uyla Divan-ı Ahkam-ı Adliyyeye müracaat olundukta iş bu davanın suret-i cereyanı tedkik ile suret-i murâfaa ve hüküm ve ilamı kanun ve nizama muvafık olmadığını görür ise ol hüküm ve ilamı beyan-ı esbab ederek fesih-birle tekrar rü’yetini bili’lam münfeshi vermiş olan meclise veyahut diğer münasib göreceği meclise havale edecektir” hükmüyle Divanın temyiz yetkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bkz. Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, Kostantiniyye 1312, s.23-24; Nejat Özoğuz, *Temyiz Mahkemesi*, Ankara 1944, s.22

(7) 13 Zilka’de 1286 Tarihli Nizamname; “Divan-ı Ahkam-ı Adliye iki mahkeme-yi kanuniyeden mürekkebirdir. Birincisi ‘Mahkeme-i Temyiz’ ıtlak olunur. Bu mahkeme cinayet ve hukuk-ı adiy davaları için mehâkim-i nizamiyeden verilen i’lamların tedkik ve ledil-iktiza nakzına me’murdur ve iki daireye münkasım olub birisi muhakemat-ı cezaiyenin ve diğeri hukuk-ı adiy davalarının temyizi-ne mahsustur...” ifadesiyle Divanın çatısı altında, mahkemeyi açıkça tanımlamıştır. Abdurrahman Adil, s.24-25

(8) Kendi ifadesine göre Cevdet Paşa’ya nezaret tevcihi, 30 Kasım 1875/2 Zilka’de 1292 tarihinde yapılmış, o güne kadar Ticaret Nezaretine bağlı Mehakim-i Ticaret de aynı tarihte Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Cevdet Paşa, *Tezahir IV (40-Tetimme)*, Ankara 1991, s.146; Nezaretin kuruluş süreci için ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2010, s.30-33

Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ile yeniden belirlendi⁽⁹⁾ ve teşkilatı süreç içerisinde tedricen tevessü' etti.⁽¹⁰⁾ Mahkemenin biri reis-i evvel diğer ikisi reis-i sani üç reisi bulunmaktaydı. Reisi-i evvel teamülen aynı zamanda Hukuk dairesi, reisi saniler ceza ve istid'a dairelerine başkanlık etmekteydi.⁽¹¹⁾

Temyiz Mahkemesi başkan ve azalarının önemli bir görevi de 1876 Kanun-ı Esasiyle kurulan 30 üyeli Divan-ı Ali'ye üçte bir oranında üye sağlamasıydı. Genelde ihtiyaca binaen toplanan ve kısmen bu günkü Anayasa Mahkemesi vazifeleriyle mükellef mahkemenin başkanlığını da umumiyetle Temyiz Mahkemesi reis-i evveli deruhte etmekteydi.

Mahkemenin başkan ve üyeleri irade-i seniyye ile atanıyordu; tayin prosedürü, Adliye Nezareti İntihab Encümenindeki⁽¹²⁾ seçimi müteakip, Adliye nazırının teklifi (inha), sadrazamın arzı ve padişahın onayıyla gerçekleşmekteydi.⁽¹³⁾

Yeni Türkiye'de Yüksek Yargının Evrimi; Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti

Yeni Türkiye'nin doğuşu sürecinde Mahkeme yine gerek statüsü, gerek görev yeri ve teşkilatı bakımından farklı evreler geçirmiştir. Birinci Dünya Harbi nihayetinde Osmanlı başkenti İstanbul resmen işgal olunduktan ve Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldıktan hemen sonra yasama faaliyetlerine başlamış; yine kendi içinden teşkil ettiği Meclis Hükûmeti ile icrai kuvvet oluşturmuştu. Yasama ve yürütme gücüne kavuşan TBMM, iktidarını yeni bir yargı kuvvetiyle tamamlamak üzere harekete geçti. İlk yüksek mahkeme, kabul edilen 7 Haziran 1920 tarihli Kanunla⁽¹⁴⁾ ve 'Muvakkat Temyiz Heyeti' adıyla, Ankara'da değil daha uzak bir merkez olan Sivas'ta kuruldu. Burada teşekkülünün, Kanunun görüşülmesi esnasında tartışılan muhtelif gerekçeleri⁽¹⁵⁾ yanında, daha mühim bir nedeni henüz İstanbul'da mevcut bir hükûmet ile ona bağlı bir yüksek mahkeme mevcutken, açık bir siyasi rekabete girerek kamuoyunun tepkisini çekip zihinleri bulandırmamak idi.

(9) 22 Haziran 1879/2 Receb 1296 tarihli 296 maddelik kanunun yedinci bânını oluşturan 217-254 maddeleri temyiz muamelâtına dairedir. *Düstur*, 4/314-323.

(10) Mesela 15 Temmuz 1887/23 Şevval 1304 tarihli kanunla Temyiz Mahkemesinin hukuk ve ceza dairelerine bir İstida'a (dilekçe) dairesi eklendi. Özoğuz, s.23.

(11) Aynı eser, s.23

(12) Özgün adıyla Encümen-i İntihab-ı Memurîn-i Adliye'nin yapısı ve çalışma tarzı için bkz. Fatmagül Demirel, *Age*, s.76-78

(13) İşlem bir nevi, son dönemde Başbakanlık lağvedilmeden önceki üçlü kararnamele ile yapılan atamalara benziyordu. Bir örnek olmak üzere bkz, Ek:

(14) Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun (20 Ramazan 1338/7 Haziran 1336/1920), *Düstur*, 3. Tertip, C.1, s.10

(15) Mahkeme'nin görev yeri ve hükûmetçe Sivas'ta kurulmasının gerekçeleri üzerine TBMM'de yapılan görüşmeler ve ileri sürülen fikirlerin ayrıntıları için bkz., Osman Köksal, "Sivas Tarihine Der-kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti", *Sivas Cumhuriyet Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (CUJOSS)*, C.XLIII/2, Aralık 2019, s.153-155.

Mahkeme, teşkilatı itibarıyla İstanbul'daki Mahkeme-i Temyizin bir benzeriydi. Şer'îye, Hukuk, Ceza ve İstid'a dairelerinden oluşan mahkemeye tayinler adliye vekilinin seçim ve önerisiyle TBMM hükûmetince yapılacaktı.⁽¹⁶⁾ İlk atamalar 26 Haziran tarihli hükûmet kararnamesiyle yapıldı. Şer'îye Dairesi riyasetine, Erzurum eski Kadı ve Mebusu Raif Efendi; Hukuk Dairesi riyasetine, Bursa İstinaf reis-i esbaki ve mebusu Hasan Fehmi Bey getirildiler.⁽¹⁷⁾ Daha evvel Osmanlı idaresinde Halep İstinaf Savcılığı, Bursa İstinaf Mahkemesi Başkanlığı yapan Fehmi Bey, Damat Ferit Hükûmetince Kastamonu'ya görevlendirilince istifa edip 1920 seçimlerinde Bursa milletvekili olmuştu. 29 Mayıs'ta TBMM'ye katılmış, yeni atandığı Temyiz Heyeti Hukuk Dairesi Başkanlığı görevine 28 Temmuz 1336 (1920)'da başlamıştır.⁽¹⁸⁾ Kanunda Mahkemenin birinci başkanlığı için her hangi bir düzenleme bulunmadığı gibi tayin kararnamesinde de Hasan Fehmi Bey'in Temyiz Heyeti reisliğine dair açık bir vurgu yoktur. Muhtemelen Osmanlı dönemi Mahkeme-i Temyizindeki teamüle uygun olarak birinci başkanlıkla vazifelendirilmiştir.⁽¹⁹⁾

Eskişehir Temyiz Mahkemesi

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve bunun Lozan Antlaşması ile hukuken tescilinin ardından 1923 yılı son baharında Cumhuriyetin kuruluş hazırlıkları yürütülürken, eş zamanlı olarak Sivas Temyiz Heyeti'nin de başkent Ankara'ya daha yakın bir merkeze nakli gündeme oturdu. Önce Mahkeme-i Temyizin Konya'ya taşınacağı dedikoduları dolaştı. Sivas Belediye Başkanı Rıza Bey ve ileri gelenler, TBMM Başkanlığına çektikleri dokunaklı ve uzunca bir telgrafla üzüntülerini dile getirip Mahkemenin Sivas'ta ipkasını talep ettiler.⁽²⁰⁾ Konu, 12 Kasım Salı günü

⁽¹⁶⁾ Teşkilat kanunu mad.5. Kanunun Meclisteki görüşmeleri sırasında, seçim ve atamaların doğrudan TBMM tarafından yapılmasına dair Saruhan mebusu Refik Şevket; Amasya mebusu Mehmet Ragıp ve Kırşehir Mebusu Müfid beyler teklif vermişler ise de kabul görmemiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dev.1, İC S. 1, C.1 s.60

⁽¹⁷⁾ Söz konusu kararname ile ilk partide atanan mahkeme üyeleri için; 26 Haziran 1336 tarih ve 47 numaralı kararname, *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-1/1-3-9; Ayrıca Köksal, s.157

⁽¹⁸⁾ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara 1967, s.182. Hasan Fehmi Bey'in kısa biyografisi için ayrıca bkz., *Türk Parlamento Tarihi Mücadele ve TBMM I. Dönem*, C.III, Ankara 1995, s.221-222.

⁽¹⁹⁾ Parlamento tarihindeki biyografisinde bu görevi en kıymetli hâkim olarak üstlendiği bilgisi vardır. Aynı eser, s.222.

⁽²⁰⁾ Telgrafta Belediye Reisi dışında Telgrafta, Sivas Türk Ocağı Reisi Nureddin, Ziraat Odası Reisi Hayreddin, Ticaret Odası Reisi Hayri, Hilal-i Ahmer Reis-i sanisi Mustafa, Birinci ve İkinci Sınıf İhtiyat Zabitan Cemiyetleri reisleri Hayri ve Hamdi beylerin imzaları bulunmaktadır. "Mahkeme-i Temyiz'in Konya'ya nakli haberi bütün Sivas halkını derin bir hüznün ve teessür içinde bıraktı." Cümlesiyle başlayan telgrafta, şehrin Mili Mücadeledeki yeri ve rolünün altı çiziliyor; "mader-i inkılâb" olan Türkiye'nin payitahtı olmaya layık Sivas'tan bu imtiyazın alınmaması isteniyordu. Bu telgraf Başvekaletce hem Adliye Encümenine, hem kanunun görüşüleceği TBMM Başkanlığına gönderilmiştir. *BCA*, 30-10-0/27-157-2. Ayrıntılar için ayrıca, Köksal, s.166.

Mecliste görüşmeye açıldığında Hükümet ve Adliye Encümenine ait iki teklif vardı. Hükümet teklifinde mahkemenin Eskişehir'e, ikincisinde Konya'ya nakli öneriliyordu.⁽²¹⁾ Mahkemenin doğrudan Ankara'da kurulması görüşüne en büyük itiraz, yüksek yargının başkent dışında bir merkezde daha bağımsız çalışacağı inancıydı.⁽²²⁾ Neticede kabul edilen 14 Kasım 1923 tarih ve 371 No'lu Kanunla muvakkat (geçici) kaydıyla Sivas'ta kurulan Temyiz Heyeti lağvedilerek Eskişehir'de yeni bir Mahkeme-i Temyizin teşkili kabul edildi.⁽²³⁾

Temyiz Mahkemesinin İlk Başkanı Ömer Lütfi Bey, Azli ve İstifası Olayı

Eskişehir'de müceddeden kurulan dört dairesli yüksek mahkemeye ilk atamalar, 25 Kasım 1923 tarihli hükümet kararnamesiyle yapıldı. Hukuk Dairesi Başkanlığı ve Birinci Başkanlığa, mülga Sivas Temyiz Heyeti Ceza Dairesi Reisi Ömer Lütfi Bey getirildi, diğer daire başkan ve üyeliklerine atamalar yapıldı.⁽²⁴⁾

Yüksek Mahkemenin ilk başkanı Ömer Lütfi Bey, son dönem Osmanlı valilerinden ve Nizip'te asî Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine karşı savaşan Osmanlı Ordusu kumandanı olan Çerkez Hafız Mehmet Paşa torunlarından idi. 1864 (1281)'de İstanbul'da doğdu. Fatih Askeri Rüştiyesinde okumuş, ayrıca iyi bir medrese eğitimiyle birlikte Arapça, Farsça öğrenmiştir. İlk mesleki görevine 1884 (18 Mart 1300) tarihinde 50 kuruş aylıkla Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesinde mülazım (stajyer) olarak işe başlamış; sonra sırasıyla Lazkiye Sancağı Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı (18 Haziran 1889/1305), Rize Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığı (11 Nisan 1890/1306), ertesi yıl Konya Vilayet Merkez Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı, yine bir yıl sonra Beyrut Bidayet Mahkemesi Savcılığına ve burada terfi ederek Beyrut Bidayet Ceza Dairesi Reisliğine (6 Mart 1895/22 Şubat 1310) atanmış; iki yıl sonra 3000 kuruş aylıkla Halep İstinaf Mahkemesi Savcılığına tayin edilmiş fakat dört ay sonra görevinden çekilmiştir.

(21) Ayrıntılar için, Köksal, s.166-167

(22) Tartışma Mahkeme'nin Sivas'ta kuruluşu sırasında da yaşanmış, hatta Meclis Adliye Encümeni teklifinde Mahkemenin yeri Ankara olarak öngörülmüştü. Dönemin Adliye vekili ve Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey, Encümenin taleplerini "dış ülkelerde de bunun örnekleri olduğu; Almanya'da yüksek mahkemenin Berlin'de değil, buraya hayli uzak Leipzig'de kurulu olduğu"nu söyleyerek geri çevirmişti. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dev.1, İC. 1, C.1 s.46-51.

(23) *Hey'et-i Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Nakline ve Teşkilatının Tevsine Dair Kanun* (5 Rebiülahir 1342/14 Teşrinisani 1339), Düstur, 3. Tertip, C.5, s.414

(24) "Eskişehir'de müceddeden teşkil edilen Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi riyasetine ve reis-i evvelliğine Mülga Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Reisi Ömer Lütfi, ve Şer'îye Dairesi riyasetine mülga Mahkeme-i Temyiz Şer'îye Dairesi Reisi Hacı Kamil ve Ceza Dairesi riyasetine mülga Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi İhsan; azalıklarına..." , *BCA*, 30-8-11/8-41-5.

1898 (1314)'de yeniden mesleğe dönen Lütfi Bey Trabzon İstinaf Savcılığı, ertesi yıl Suriye Vilayeti İstinaf Savcılığına atanmış,⁽²⁵⁾ ancak burada vali ve bazı adliye mensuplarıyla yaşadığı uyuşmazlıklar üzerine idari tedbir olarak Encümen-i İntihab kararıyla açığa alınmıştır. Bir yıl sonra ikinci kez Trabzon İstinaf Savcılığı,⁽²⁶⁾ müteakiben Trablusgarp Vilayeti İstinaf Ceza Dairesi Başkanlığı (1906/1322), iki yıl sonra Ankara Vilayeti Ceza Dairesi Başkanlığına⁽²⁷⁾ tayin edilmiştir. Haziran 1911 (1327)'de Selanik Adliye Müdürlüğü, bir yıl sonra Diyarbakır Adliye Müdürlüğüne atandıysa da bu ikinci görev yeri için özür beyan edip müstafi sayılmıştır. Fakat bundan birkaç ay sonra Ömer Lütfi Bey'in İstanbul görevleri başlamıştır: Üsküdar Bidayet Savcılığı ve Beyoğlu Bidayet Savcılıklarının ardından, İstanbul İstinaf Mahkemesi azalığına (12 Şubat 1913/1329),⁽²⁸⁾ ertesi yıl İstanbul Bidayet Mahkemesi Reis-i evvelliği, müteakiben Üsküdar Bidayet Mahkemesi Reisliği, sonra da İstanbul İstinaf Hukuk Dairesi Reisliği (1918/1334)'ne atanmış ve nihayet 26 Ocak 1919 (1335)'de 7000 kuruş aylıkla Mahkeme- Temyiz azalığına tayin edilmiştir.⁽²⁹⁾ Eylül 1921'de 7000 kuruş maaşla İstanbul İstinaf Mahkemesi Birinci Başkanlığına⁽³⁰⁾ atanan Lütfi Bey, Ocak 1922'de Adliye Nezareti Müsteşarlığına,⁽³¹⁾ Temmuz 1922'de yeniden 8000 kuruş aylıkla Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisliğine⁽³²⁾ getirilmiş, ancak 1 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti ve Mahkemenin görevi son bulmuştur. Ömer Lütfi Bey, Sivas Temyiz Heyetine son katılanlardan olmuş; 29 Nisan 1923'te 10.000 kuruş aylıkla Mahkemenin Ceza Dairesi Başkanlığına getirilmiştir. Kendisi yargı camiasında “Şeyhülharem Müteveffa Hafızpaşa-zade” diye anılmaktadır.⁽³³⁾

(25) Bu sırada İtalyan Devletince kendisine Dördüncü rütbeden Sen Moris ve Lazara nişanı verilmiştir. İrade tarihi 30 Mart 1320/12 Nisan 1904'dür. Beyrut valiliğinin teklif yazısı, Sadaretin arzı tezkeresi vb. yazışmalar BOA, İ. TAL, 327-35, 1-4.

(26) Kendisinin bu ikinci dönüşüne dair Sadaret yazısı ;“... Ve Trabzon Müddeiumumiliğine de Suriye Vilayeti İstinaf Mahkemesi Müddeiumumi-i sabıkı olub evrak-ı infisaliyesi ledit-tatik evaz-ı istihdamına karar verilmiş olan Ömer Lütfi Bey'in tasdik-i memuriyetlerini mutazammın irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi şeref-i müteallik buyrulduktaki... 20 Receb 1319/2 Kasım 1901” *Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, 1754-131491-4*

(27) “... Ve Ankara İstinaf Ceza Dairesi riyasetine Trabzon Vilayeti İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Ömer Lütfi Beylerin tayinleri hususuna bilistizan 15 Cumadilevvel 362 (15 Haziran 1908) tarihinde irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi buyrulmuş olmağla...” *BOA, BEO, 3336-250186-1*

(28) “...Ve Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Reisi Ömer Lütfi Bey'in de Dersaadet İstinaf Mahkemesi azalığına becayış-ı memuriyetleri icra olunmuştur.... 30 Kanunısani 1329/12 Şubat 1914” *BOA, İ. AZN, 115/46*

(29) Mahkeme-i Temyiz Azalığına Dersaadet İstinaf Mahkemesi Reisi Ömer Lütfi ve....”, *Takvim-i Vekayi* Nr. 3457, 26 Kanunısani 1335.

(30) Tayin irade-i seniyyesi Eylül 1338/1922 tarihlidir. *BOA, BEO, 4693-351935*

(31) “Münhal olan Adliye Nezareti Müsteşarlığına Dersaadet İstinaf Mahkemesi Reis-i evveli Ömer Lütfi...” *Takvim-i Vekayi*, Nr.4359, 9 Kanunısani 1338.

(32) İrade-i Seniyyesi 26 Temmuz 1338/1922 tarihlidir. *BOA, BEO, 4716-353647*.

(33) Ömer Lütfi Bey'in, ne Adalet Bakanlığı ve Yargıtay Başkanlığında bulunması gereken özlük dosyasına; ne de Emekli Sandığı Arşivinde mevcut emeklilik sicil özetine henüz ulaşamadık. Özellikle

Yüksek yargının erken devresinde, Ankara dışında daha bağımsız hizmet vereceğinin umulduğu bir dönemde, Mahkeme başkanlarıyla merkezî hükümet arasında yaşanan bazı tatsızlıkların yürütme-yargı ilişkileri bakımından iç açıcı olmadığını göstermektedir. Bunlardan ilki, Sivas Temyiz Heyeti Reisi Hasan Fehmi Bey'in, Adliye Vekaletiyle yaşadığı bir izin meselesidir ve dönemin iş şartları ve kamu hiyerarşisi bakımından manidar bir misal de teşkil etmektedir: Kendisi, 7 Mayıs 1922 (1338) tarihli dilekçesine bir sağlık raporu da ekleyip 15 Haziran tarihinden başlamak üzere iki ay izin talep etmiştir. Raporu kısaca “uzun süredir tedavimiz altında bulunan müzmin hastalığının şifa bulmadığından iki ay izin mahalli yakınlarındaki bir sıcak kaplıcada tedaviye ve istirahatata muhtaç olduğu” belirtilmektedir. Dilekçeyi alan bakanlık yetkilisi, Raporun Adli Tıp Müessesesine değerlendirilmesini istemiş; Adli Tıp, kaplıcalardan umulan yararın sıcak temmuz ağustos aylarından çok sonbaharda alınabileceği görüşünde bulunmuştur. Bunun üzerine kendisine başsavcılık aracılığıyla şu yolda bir cevap verilmiştir: “Hasan Fehmi Bey hakkındaki raporun Adli Tıp Kurumunca incelenmesi sonucunda kaplıcalardan umulan faydanın istenilen aylardan çok sonbaharda temin edilebileceği bildirilmiş olduğundan istenen iznin sonbahara ertelendiğinin kendisine duyurulması”.

Bu cevap üzerine Fehmi Bey yeni bir telgrafla “Talep ettiği haklı iznin, gayrimuayyen bir zamana bırakılması üzerine tedaviden vazgeçtiğini, ailesini Niğde'deki ana-babasının yanına gönderdiğini belirtip hava değişimi için iki ay izin istemiştir. Bu yeni telgraf üzerine Adliye Vekili imzasıyla Temyiz Heyeti Başsavcılığına çekilen telgrafta “arzu ettiği bir hususun derhâl yerine getirilmemesinden dolayı kendisinin infialkâr bir lisan kullanmasından üzüntü duyulduğunun bildirilmesi istenmiş” izne ayrıldığında işlerin aksayıp aksamayacağına dair görüş istenmiştir. Başsavcılığın olumlu görüş bildirmesiyle dilekçede istenen iki aylık izin verilmiştir.

Söz konusu maceralı izne rağmen, Hasan Fehmi Bey aynı yıl sonbaharında (14 Kasım 1338/1922) Sivas Hükümet Konağındaki makam odasında görevi başında vefat etmiştir. Olayı bakanlığa rapor eden Başsavcı İhsan Bey, telgrafında vefatın “sekte-i dimaği” yani beyin inmesinden mütevellit gerçekleştiğini bildirmiştir.⁽³⁴⁾

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun sicil özeti “kişisel sır” olarak görüp yazılı talebimizi geri çevirmesi ibretlik bir tavidir. Bu nedenle aile soyağacını net olarak ortaya koymadık. Mevcut Biyografilerde babası Hakkı Paşa geçmektedir. Yargı camiasında sanını kullandığı büyük dedesi Hafız Mehmet Paşa, muhtelif görevlerini müteakip en son Kasım 1862'de Şeyhülharem olmuş, Nisan 1864'de azledilmiş, fakat İstanbul'a dönmeyerek 3 Mayıs 1866'da Medine'de irtihal eylemiştir. Kızı, Kırım Harbinin meşhur kumandanı Serdarı Ekrem Ömer Lütfi Paşa ile evlidir. Ömer Lütfi Bey adının bu büyük enişte ile ilgili izaha muhtaçtır. Hafız Mehmet Paşa'nın bilinen iki oğlundan Sami Bey 1858'de Bağdat'a giderken kaybolmuştur. Bu sırada Ömer Lütfi Paşa Bağdat valisidir. Diğer oğlu, İzmit redif kumandanı Ferik Sadettin Paşa'dır. Krş. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, II/106-106; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, 1958, s.405-406; Seçkin, s.184-186.

(34) 1960 yılında Yargıtay Birinci Başkanı olan A. Recai Seçkin eserinde, başkanlığa geldiğinde, başkanlık odasında asılı duran önceki Yargıtay başkanları arasında Fehmi Bey'in fotoğrafının bulun-

İkinci ve asıl tebliğ konumuzu teşkil eden hadise ise Eskişehir Temyiz Mahkemesi Reisi Ömer Lütfi Bey'in istifası olayıdır. Aslında birinci başkanlıktan istifa etmemiş, henüz iki senesini doldurmadan dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey tarafından görevden alınmış; bunun üzerine diğer görevlerinden istifa etmiştir. Olay, kendisinin Başbakanlık Arşivinde mevcut dört sayfalık mektubundan⁽³⁵⁾ öğrendiğimiz kadarıyla şöyle gelişmiştir:

Ömer Lütfi Bey, Adliye Vekiline, başkanı olduğu yüksek mahkemenin daha verimli ve serbest çalışabilmesi için gerekli gördüğü bazı hususları içeren özel bir arıza(rapor) sunmuş, Bakan tarafından şifreli telgrafla Bakanlığa çağırılmıştır. M. Esat Bey, gerek rapor içeriğine, gerekse vicahi mükâleme sırasında Lütfi Beyin dillendirdiği bazı görüşlere gücenip kırılmıştır. Eskişehir'e dönüşünü müteakip 30 Temmuz 1925 tarihinde önce Mahkeme-i Temyizin o güne kadarki kıymetli mesaisi öven bir teşekkür telgrafı almıştır. Aynı gün, üç saat sonra kendisine başsavcılıkça "1Teşrinisani 339 tarihli Kuruluş Kanunu'nun Vekaletine verdiği yetkiye dayanarak mahkeme reis-i evvelliğine Ceza Dairesi Reisi İhsan Bey'in görevlendirildiği, kendisinin asli görevi olan Birinci Hukuk Dairesi Reisliği görevini sürdüreceği"ni bildiren ikinci telgraf tebliğ edilmiştir. Başkanlık görevinden el çektiren telgrafta, azil nedeniyle ilgili "kanuni yetki" haricinde hiçbir gerekçe yoktur.

Gördüğü muameleye hayli üzülen Ömer Lütfi Bey, kısa bir istifa telgrafıyla Yüksek mahkemedeki diğer görevlerinden de istifa etmiştir.⁽³⁶⁾ Yeni başkan haricinde, Mahkemenin diğer başkan ve üyeleri istifa etmemesi konusunda tavassutta bulunmuşlarsa⁽³⁷⁾ da bir ara razı olur gibi görünen Lütfi Bey, yapıları hazmedemeyip istifa kararını yinelemiştir; "vukû-1 ısrarına mebni istifası" işleme konulmuştur.⁽³⁸⁾

Ömer Lütfi Bey, muamelenin şahsından çok yüksek yargının kurumsal onuru ve geleceği açısından incitici olduğunu savunmaktadır. Ona göre olay, adliye tarihinde bir ilktir ve sükut ile geçiştirecek bir muamele değildir. Başkanlıktan azli, hem görev

madığını fark ettiğini, fotoğrafını Prof. Hüseyin Nail Kubalı'dan temin edip eksikliği giderdiğini bildirmektedir. Seçkin, s.183-184.

(35) "Arz-ı Tazimkârânemdir" hitabıyla başlayan mektupda makam belirtilmemekle birlikte Başvekalette işlem görmüş, dolayısıyla Başvekil İsmet Bey'e yazılmıştır. *BCA*, 30-10-0/27-157-3. Mektubun bir örneği ve transkribe metni Ek:1 ve Ek: 2'dedir.

(36) Vekaletine çektiği telgraf metni şudur: '*Adliye Vekâlet-i Celîlesine*, "Mu'âmele-i vâkı'anın isti'fâya da'vetten başka bir ma'nâya hamli gayr-ı mümkün olduğundan, bi'l-icâbet isti'fâ eylerim efendim." Bkz, Ek;1-2

(37) Mektubunda aktardığına göre Mahkeme mensupları istifa etmemesi, kendisi için bakanlıktan üç ay izin alabilecekleri konusunda aracı olmuşlar; yumuşatmaya çalışmışlardır. Mektupta görüleceği gibi burada da kaprisli bir tutum sergilenmiştir. Bakanlık Cumhuriyet Savcılığınca gönderilen izin talebini kabul etmemiş, bizzat kendisinin talepte bulunması istenmiş, sonra izin iki aya indirilerek verilmiştir.

(38) Boşalan Hukuk Dairesi Başkanlığı kadrosuna yeni başkan İhsan Beyin atama kararname 23 Ağustos 1925 tarihli. *BCA*, 30-18-1/015-52-10

yaptığı kurum içerisinde kırk yılı aşan mesleki itibarına, hem özlük haklarına bir müdahaledir. Kanunun Bakana tanıdığı “tevfiz” yetkisi, zaruri durumlarla (muhill-i vukû') sınırlı tutulacak bir yetki olup, istediği zaman birini alıp birini tayine izin vermez, aksi hâlde hâkimin kalbinde geleceğe güven kalmaz. İşlem mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na⁽³⁹⁾ da “alâ tarîk-i müstakim” muhaliftir. İstifa tarihi ile arşivdeki mektubun tarihi arasındaki üç ayı aşkın zaman farkına bakılırsa, Ömer Lütfi Bey yaşadığı azil olayının peşini bırakmamış bir süre takip etmiştir.⁽⁴⁰⁾

Aslında, Eskişehir Mahkeme-i Temyizi'nin birinci başkanı Ömer Lütfi Bey'in azil ve istifası olayı, yüksek yargının sadece o güne kadarki tarihinde değil, bu güne kadarki tarihinde de bir ilktir. Görevden alınmasında etken olabilecek iki neden öne çıkmaktadır:

Bunlardan ilki, mektubuna da bir parça yansıdığı gibi, Adliye Vekili ile yaşadığı sürtüşmedir. Aralarında yaşanan soğukluk, istifa mektubunda dolaylı biçimde dillendirilmiştir. Ancak tatsızlığın gerekçesine dair bir ipucu yoktur. Özel olarak ulaştırdığı raporunda hangi hususlarda şikayetçi olmuştur, Bakanla görüşmelerinde neler konuşulmuştur? meçhulümüzdür. Yargı-yürütme arasında gerilim oluşturabilecek, Mahkemenin Yüce Divan statüsüyle bazen Eskişehir'de⁽⁴¹⁾ bazen Ankara'da⁽⁴²⁾ baktığı, 'siyasi' diyebileceğimiz davalar henüz başlamamıştır. Dönemin gazetelerinde, tayin ve istifa olayına dair hiçbir haber yorum geçmemektedir. Bir gün sonraki bazı gazetelerin iç sayfalarında sadece, yeni seçilen İhsan Bey'in Adliye Vekilince Reisicumhur'a takdim edildiği ve vazifesine başlamak üzere Eskişehir'e gittiği haberi geçilmiştir.⁽⁴³⁾ Olayın gerçekleştiği 1925 yılının genel siyasi atmosferi göz önüne alınırsa, bu tür işlemlerin haber konusu yapılma ihtimali de yok gibidir. Şeyh Said İsyanı akabinde Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarıldığı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bürolarının kapatıldığı, tutuklanan pek çok gazetecinin Ankara ve Şark İstiklal Mahkemelerinde “matbuat davaları”nda yargılandığı, Millî Mücadele lehine yazılarıyla öne çıkan Hüseyin Cahid'in Ömür boyu Çorum'a sürgün edildiği,

⁽³⁹⁾ Zira, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 55. Maddesi de hâkimlere “azledileme-me” güvencesi vermiştir.

⁽⁴⁰⁾ İstifa dilekçesinin işleme konulması tarihi net olarak bilinmese bile, hâlefinin boşalan Hukuk Dairesi Başkanlığına atanma tarihi 23 Ağustos, Arşivdeki Mektubun tarihi 28 Kasım'dır.

⁽⁴¹⁾ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa 1991 yılında İbrahim Hakkı Paşa kabinesindeki Bahriye Nazırlığı sırasında o zamanki Seyr-i Sefain İdaresin namına alınan gemilerde devlet hazinesini zarara uğrattığı iddiasıyla 1929 yılında gıyabında Eskişehir'de yargılanmış ve mahkum edilmişti.

⁽⁴²⁾ 1928 yılında, Bahriye Vekili İhsan Bey'in yargılandığı, kamuoyunda “Yavuz-Havuz Davası” diye dillendirilen yolsuzluk davası; yine aynı yıl Ticaret Vekili Ali Cenani Beyler aleyhine yürütülen yolsuzluk davası Ankara'da görülmüştür.

⁽⁴³⁾ “*Mahkeme-i Temyiz Reisi Reisicumhur'a Arz-ı Tazimat Etti*; Mahkeme-i Temyiz Reis-i evvelliğine intihab olunan Temyiz İstid'a Dairesi Reisi İhsan Bey dün Adliye Vekili Mahmud Esat Beyefendi tarafından Reisicumhur hazretlerine takdim edilmiştir ve müşarün iley arz-ı tazimat eylemiştir. İhsan Bey vazifesine mübaşeret etmek üzere Eskişehir'e azimet eylemiştir. *Vakit*, 31 Temmuz 1341/1925; *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1341.

sıkı bir örfi idare rejiminin bütün ağırlığıyla yurt sath-ı mailine hükümran olduğu bir ortamda icrai otoritenin hangi eylem ve işlemi, nasıl eleştiri konusu yapılabilir?

Dillendirilen daha güçlü bir iddiaya göre, Lütfi Bey daha önce yazmış olduğu telifâtından ötürü, bizzat Reiscumhurun isteğiyle görevden alınmıştır. Bu ikinci gerekçeye, 1960 yılında Yargıtay Başkanı olan ve arka arkaya iki dönem -altı yıl- görev yaptıktan sonra Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilen A. Recai Seçkin de temas etmiştir. Olaya hem zaman, hem de konum olarak daha yakındır, görevi sırasında, kurumda hâlâ azil olayına ilişkin konuşulanları dinlemiş, kayda değer bulmuştur. Ömer Lütfi Bey, adli teşkilattaki memuriyeti sürecinde, her kesimden pek çok Osmanlı kamu görevlisinin yaptığı gibi, iki küçük kitap yazıp neşretmiştir. İlk eseri En-Namusü'l-Akvem Li-Saadeti'l-Ümem'i, ikinci kez Trabzon İstinaf Savcılığı göreviyle gittiği Trabzon'da bastırmıştır.⁽⁴⁴⁾ Kitabını, Mahkeme-i Temyiz Reisi Evveli unvanıyla 1924 (1334) yılında İstanbul'da ikinci kez tabettirmiştir.⁽⁴⁵⁾

“Toplumların mutluluğu için en temel kurallar” biçiminde sadeleştirebileceğimiz kitabın konu başlıklarına bakıldığında icrai otoriteyi rahatsız edecek bir içerik taşımamaktadır; İnsan, hayat kuralları, insan hayatı, ilim ve din, insanın hürriyete düşkünlüğü, nefis hürriyeti, akıl hürriyeti, ilim hürriyeti, sağlığın korunması, ailevi görevler, inananların birbirine karşı görevleri vb. kısmen sadeleştirerek verdiğimiz bazı başlıklar; kitabın sıradan fertler için aslında hayat bilgisi veya yurttaşlık bilgisi aktaran bir içerik taşıdığını göstermektedir. Belki üslubu günümüz nesli için epeyce ağır, format olarak muhtelif vesilelerle, bazı kuran ayetleri, hadisler, Arapça-Farsça vecizeler beyitlerle zenginleştirilmiştir. İslamiyetin, sonradan uydurulup dine mal edilmiş hurafelerden öte evrensel prensipleri bulunduğu, kulluğun sadece ibadetler olmayıp, insanın kendisi, ailesi, hemcinsleri, hatta evrendeki tüm varlık âlemi yararına yapacağı tüm mesainin Yaradan'a olan bağlılığın en şereffisi olduğu vurgulanmaktadır. Kitap, Osmanlı döneminde, o günün kültürel vasatında hazırlanmıştır; mevcut siyasi erkin görev alanına giren, ona göndermede bulunan hiçbir yönü yoktur. Olsa olsa dinden, İslamiyetten bahsetmesi, 1925'lerdeki “Devrim İlkeleri”ne veya o günün zihniyetine ters düştüğü değerlendirilebilir.⁽⁴⁶⁾

Lütfi Bey'in, Seçkin'in hiç adını anmadığı ve belki 'ismiyle', mevcut siyasi rejimi birincisine göre daha tedirgin edecek ikinci kitabı, “Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet” adlı eseridir.⁽⁴⁷⁾ Selanik Adliye Müdürü iken orada bastırıldığı 90 sayfalık bir risaledir. Küçük eserde de kavram olarak 'hilafet' kurumu, doğuşu, tarihi gelişimi, yönetim biçimi olarak temel özellikleri, yöneticinin sorumluluğu vb. konular ele

⁽⁴⁴⁾ Bu ilk baskının basım tarihi yoktur. Serasi Matbaasında tab edilmiştir. İçindekiler kısmı Ek: 'dedir

⁽⁴⁵⁾ Matbaa-i Amire, 1334.

⁽⁴⁶⁾ Kitabın Millî kütüphanedeki ikinci baskısını üstünkörü okuduğunu belirten Seçkin de böyle değerlendirilmektedir. Seçkin, s.186-187.

⁽⁴⁷⁾ Ömer Lütfi, *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet*, Asır Matbaası, Selanik 1330 (1912).

alınmıştır.⁽⁴⁸⁾ Muhtevasında, yeni Cumhuriyet'in hilafeti lağvetmesiyle ilgi kurulacak, zülf-i yâre dokunacak bir yönü yoktur. Görünen o ki İskilipli Mehmed Atıf Efendi'nin 1924 yılında Maarif Vekaleti ruhsatıyla bastırıldığı “Frenk Mukallitliği ve Şapka” adlı risalesiyle,⁽⁴⁹⁾ neredeyse iki sene sonra kabul edilen “Şapka İksası Hakkındaki Kanun” a muhalefetten yargılanıp idama mahkum edildiği bir ortamda, “Hilafet, İslam, Ümmet” vb. kavramlar, memnu terimlerdir. Yeni siyasi iktidar, bir zihniyet devrimine yönelmiştir, yasaklı kavramlar üzerine kâlem oynatanlar tasfiye edilmektedir.

SONUÇ

Ömer Lütfi Bey'in azli ve istifası hadisesi, ‘Tevhid-ı kuvva’ esasına dayalı Meclis Hükûmeti geleneğini tevarüs eden genç Cumhuriyet'in, hem yasama hem yargı üzerindeki buyurganlığını arttırdığının yansımasıdır. Burada Adliye Vekilinin azil tasarrufundan ziyade, o yetkiyi veren kanuni düzenlemenin kendisini de tartışmak gerekir. Mahkeme'nin Eskişehir'e Nakline İlişkin Kanun'un 3. Maddesi Reisievvelin “tevfizi” salahiyetini adliye vekiline bırakmıştır. Üyeleri Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve Cumhurbaşkanı onayıyla atanan bir mahkemenin birinci başkanının bakanca tayin ve azledilmesindeki gariplik, kanuni düzenlemenin kendisindedir. Düzenleme bilinçli olarak yapılmış, “yetki” enstrümanı yürütme organınca istenmeyeni tasfiye aracı gibi kullanılmıştır. Halef olarak birinci başkanlıkla görevlendirilen İhsan Bey'in (Ezgi) 1940 senesine kadar Eskişehir ve Ankara'da fasılasız on beş yıl başkanlık yaptıktan sonra yaş haddinden emekliliği geldiği hâlde, üç sene de arka arkaya Bakanlar Kurulu kararıyla görev süresinin uzatılması göz önüne alırsa, yürütme-yargı erkleri arasındaki girift merbutiyetin boyutu daha iyi anlaşılır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Fon ve Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Gazeteler, Resmi Yayınlar

Takvim-i Vekayi, Cumhuriyet, Vakıf

Düstur, Birinci Tertip C.IV; Üçüncü Tertip, C.I-V

TBMM Zabıt Ceridesi

⁽⁴⁸⁾ Yedi bölüm ve bir hatimeden oluşan kitabın girişinde, yazma gerekçesi de açıklanmıştır: Meclis-i Mebusanın dördüncü açılış yılında Hükûmet Meclise gelerek, üç yıl evvel Padişahın tek başına Meclisi kapatma yetkisini elinden alan düzenlemenin (Kanun-ı Esasi, Mad.35) tekrar kaldırılmasını istemiş; Mustafa Sabri Efendi'nin Meclisteki nutukları ardından konu kamuoyunda hararetle bir tartışma mevzusu olmuştur. Age, s.1-2

⁽⁴⁹⁾ Mehmed Atıf, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, Matbaa-i Kader, İstanbul, 1340 (1924)

Monografik Eserler, Araştırmalar

Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-i Ebuuzziya, Kostantiniyye 1330.

Ahmed Cevdet, *Tezahir*, C.IV (Haz. Cavit Baysun), TTK, Ankara 1991.

Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluş ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Bağaziçi Ü. Yay. İstanbul 2010.

Gözübüyük, Şeref –Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, İş bankası Kültür Yay. Ankara 1985.

Erk, Hasan Basri, Meşhur Türk Hukukçuları (Basım yeri yok), 1958.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, İslam Ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı, Beyan Yay. İstanbul 1996.

Kapanî, Münci, İcra Organı Karşısında *Hakimlerin İstiklali*, Ankara 1956; Köksal, Osman, “Sivas Tarihine Der-kenar; Yeni Türkiye’nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, *Sivas Cumhuriyet Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (CUJOSS)*, C.XLIII/2, Aralık 2019, s.151-174.

Mardin, Ebul-ulâ, “Kadı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, MEB Yay. Eskişehir 1997.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (Haz. Mustafa Keskin ve diğerleri) C. I-IV, Sebül Yay. İstanbul 1996.

Mol, Gürsel, *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*, Yargıtay Yay, Ankara 2004

Ortaylı İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

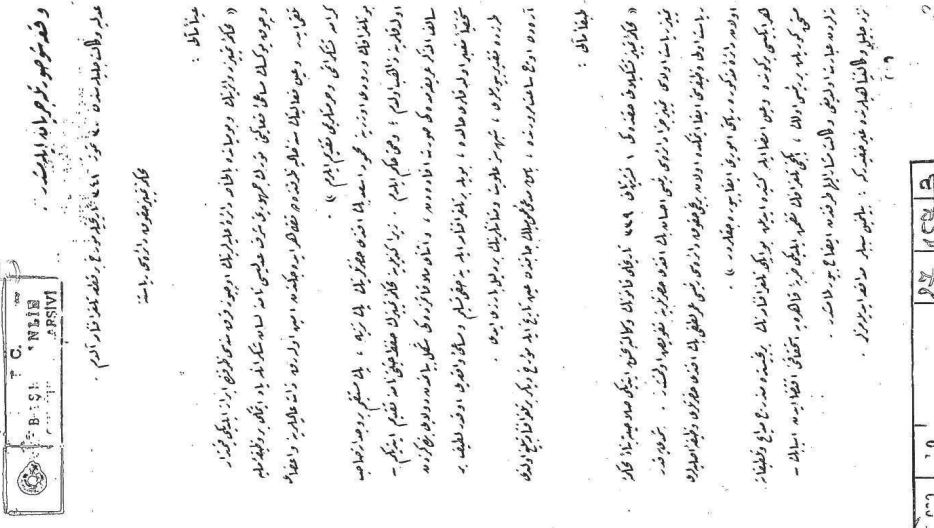
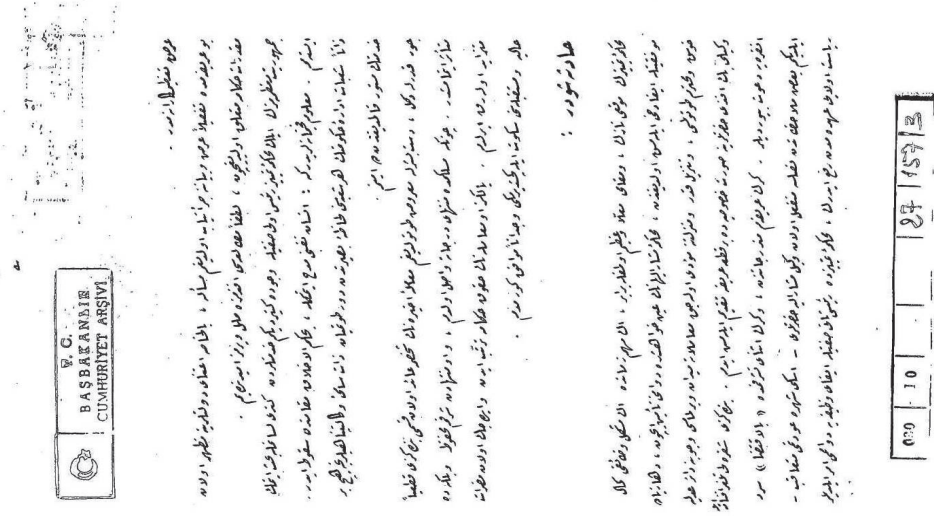
Ömer Lütfi, *En-Namusü'l-Akven Li-Sa'deti'l-Ümem*, Serasi Matbaası, Trabzon.

Ömer Lütfi, *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet*, Asır Matbaası, Selanik 1330.

Özoğuz, Nejat, *Temyiz Mahkemesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1944.

Seçkin, A. Recai, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Yarıaçık Cezaevi Mat, Ankara 1967.

EK 1: ÖMER LÜTFÜ BEY'İN İSTİFA MEKTUBU

EK:2 İSTİFA MEKTUBUNUN KISMİ TRANSKRİPSİYONU

Arz-ı Ta'zimkârânemdir.

Bu arızamda tafsilen arz ve beyânına cür'et-yâb olduğum mes'ele, bilhassa itinâ-yı devletlerine mazhar olan mukadderât-ı hükkâma müte'allik olduğu için, lütfen mütelâ'ası efendimize hâlel vermez ümidindeyim.

Cumhuriyet-i muazzamamızın ilk Mahkeme-i Temyiz re'is-i evveli sıfatıyla vücûda getirdiğim hizmetlerden kendi lisanımla bahs etmek istemem. Malûm-ı fehîmâneleridir ki: İnsan nefsini meth etmekle bi-hükmil-ahlâk makamından sükût eder. Zaten şu'abât-ı idâre-i hükûmetin her şûbesini lehâza-i basîretten dûn tutmayan zât-ı sâmi-i vekâlet-penâhilerince hiçbir hizmetin mestûr kalmadığından da eminim.

Cevr-i kaderle değil, dest-i beşerle ma'rûz tutulduğum muamele-i âhirenin şahsıma âit olan kısmı bendenizi kat'iyyen müte'essir etmemiştir. Çünkü mesleğimde müntehâ-i derecâta vâsil oldum. Ve o müntehâdan şerefim mahfûz belki de mütezâyid olarak ayrıldım. Yalnız o muamelenin hukûk-ı hükkâma tereddüp eden ve edecek olan mazarrât-ı hâliye ve müstakbelesini sükût ile geçiştirmeyi vicdânen muvâfik görmedim.

Hadise Şudur:

Mahkeme-i Temyiz'in mevkii nâzik, makâmı muallâ ve azîm olmağla beraber, en mühim zamanda en müşkil vezâ'ifi kemâl-i muvaffakiyetle ifâ dahi eylemiş olduğundan mahkeme-i müşârün ileyhânın aynı hâhişte devamını te'mîn için, daha ziyade hoş ve muhterem tutulması, ve tenzili kadar menzeletine mü'eddî olacak mu'âmelâta meydan verilmemesi vücûbuna dâir Adliye Vekili beyefendi hazretlerine sûret-i husûsiyyede bir kıt'a arıza takdîm eylemiş idim. Bendenizi şifreli telgrafât ile Ankara'ya da'vet buyurdular. Gerek arızam münderecâtından, ve gerek esnâ-yı teşerrüfümde "bil-iktizâ" serd eylediğim bazı mülâhazâttan fazla münfa'il olan Vekil-i müşârün ileyh hazretleri –Eskişehir'e avdetimi müte'akib- riyâset-i ûlâyı uhdemden ref iderek, Mahkeme-i Temyiz'de re'is-i sâni sıfatıyla ifâ-yı vazifeye devamımı emreylediler.

Vak'a Şu Şûretle Cereyân Eylemiştir

Adliye Vekaleti-i Celilesinden 30 Temmuz 341 tarihiyle müverrah bir kıt'a telgrafnâme aldım.

Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Riyâsetine;

Aynen me'ali:

"Mahkeme-i Temyiz devâirinin ve bu meyanda bilhassa dâire-i aliyyelerinin 340 senesi zarfında ibrâz eylediği kıymetdâr ve çok yüksek mesâi-i faaliyeti Türk Cumhuriyeti şeref-i adliyesi nâmına lisân-ı şükranla yâd etmeyi bir vazife-i milliye

telakkî eder ve aynı faaliyetin sene-i hâliye zarfında da tezâhür edeceğinden emîn olarak zât-ı âlîlerine ve a'zâ-yı kirâma teşekkürâtımı ve hürmetlerimi takdîm eylerim.”

Bu telgrafın vürûdu üzerine Mahmud Esad Beyefendi hazretlerinin pek nezih, pek müstakîm bir vicdana sahip olduklarına zâhib oldum; ve hattâ hükmeyletim. Zirâ kendilerine Mahkeme-i Temyîz'in hıfz-ı haysiyeti nâmına takdîm eylediğim salifü'z-zikr arızamdaki sûret-i ifâdeden esnâ-yı mülâkâtımızdaki şekl-i beyânımdan dolayı bendenizden şahsen muğber oldukları hâlde böyle bir telgrafnâme ile yine hakkı teslim ve mesâ'i-i vâkî'âyı o kadar latîf bir tarzda takdîr buyurmaları şüphesiz ulviyyet ve metânelerinin delîl-i bârizi idi.

Aradan üç saat mürûrunda, Başmüdde-i Umûmilik cânibinden aynı tarih ile müverrah diğer bir telgrafnâme tebliğ olundu.

Tıbbkan Me'ali:

“Mahkeme-i Temyîz teşkilatı hakkındaki 1 Teşrînisânî 339 tarihli Kanunun Vekâlete bahş ettiği salâhiyete binâen Mahkeme-i Temyiz Riyâset-i Ulâsı Temyiz Ceza Dâ'iresi reisi İhsan Beyefendi hazretlerine tefvîz olunmuştur. Şimdiye kadar Riyâset-i Evvelî vazifesini ifâ etmekte olan Birinci Hukuk Dâ'iresi Re'isi Ömer Lütfi Beyefendi hazretleri vazife-i asliyeleri olan dâ'ire-i mezkûre riyâset-i umûrunu ifâ buyuracaklardır.”

Her ikisi bir günde ve aynı imza ile keşide edilen bu iki telgrafnâmenin birincisinde münderic medâiyih ve taltîfata muhik görülen bir reis-i evvelin ikinci telgrafın tazammun eylediği darbe-i kâhireye istihkâkını iktizâ eden esbâbin nelerden ibâret olduğu Vekâlet-i müşârûn ileyha tarafından îzah buyurulmamıştır. Nezd-i celîl-i vekâletpenâhîlerinde gayr-i hafidir ki: Bilinmeyen sebepler müdâfa'a edilemezler. Böyle bir hâl karşısında bendeniz için isti'fâdan başka yapılacak bir şey kalmadığından, vekâlet-i müşârûn-ileyhâya ale'z-zikr telgrafnâmeyi keşide eyledim.

Adliye Vekâlet-i Celîlesine

“Mu'âmele-i vâkî'anın isti'fâya da'vetten başka bir ma'nâya hamli gayr-ı mümkün olduğundan, bi'l-icâbet isti'fâ eylerim efendim.”

Şu cevabı i'tâ buyurdular:

“Mu'âmele-i ahîre-i zât-ı âlîlerini isti'fâya da'vet olmayıp kânûnun bahş ettiği salâhiyyeti isti'mâlden ibârettir. Vazife-i hâzırınıza devam ile millet ve memleketin mesâ'inizden müstefid olması temennî olunur.”

İşte efendimiz, hukûk-ı hükkâma terettüb eden mazarrat, asıl bu noktada tecellî etmektedir. Vekâlet-i müşârûn-ileyhânın istinâd ettiği 1 Teşrînisânî 339 tarihli kanunun Adliye Vekâletine bahş ettiği salâhiyyet, ancak muhill-i vukû'unda re'is-i

evvel intihâbına maksûr olup, yoksa her arzu olunan zamanda riyâset-i ûlânın bir mahkeme-i temyîz re'isinden ref'iyile diğer birine tefvîzine elbette müsa'ade etmez. Ale'l-husûs sebk eden mesâ'i-i faâliyyeti o derecelerde belîğ bir lisânla tasvîr ve takdîr edilen ve devâm-ı mesâ'isinden millet ve devletce fâ'ide beklenildiği sûret-i resmîyyede i'tirâz olunan bir re'is-i evvel hakkında ise sûret-i kat'îyyede câ'iz görülmez.

Garîbi odur ki: vekil-i müşârûn-ileyh hazretleri [*riyâset-i ûlâ idârî bir vazîfedir, vekâletin o vazîfeyi herhangi bir re'is-i sâniye tevcih salâhiyyeti vardır*] buyurmuşlar. Mahkeme-i temyîz riyâset-i ûlâsının mevki'-i kânûnisi vekil-i müşârûn-ileyhin hâtır-ı nişânları olsaydı, bi't-tabî' böyle buyurmazlar idi. Zîrâ re'is-i evvelin asıl vazîfesi 'umûm devâ'îr-i temyiziyyeden müteşekkil olan bir mahkeme-i kübrâya riyâset olup umûr-ı idâriye ise riyâset-i müşârûn ileyhâya mevdû' vezâifât-ı tâliye cümlesindedir. Bundan başka ref' ve tefvîz-i riyâset bir sebep-i kânûniye müstenid olmaz ve şekl-i kânûniyyesinde vukû'a gelmez de; Adliye Vekâletinde bulunan zâtın devâm-ı tevcih, veya zuhûr-ı infisâline vâbeste bulunur ise kulûb-ı hükkâmda âtilerinden emniyet kalmaz; mevki'inden emîn olmayan bir hâkimin salâbet-i vicdâniyyesini muhâfaza edebilmesi ise, müsteb'idât-ı akliyenin haddü'l-gâyesidir.

Kırk iki sene müddet muhteremen ve mükerreremen ifâ-yı vazîfeden sonra, hakkımda revâ görülen böyle bir mu'âmeleyi hazm etmek elimden gelmeyeceği cihetle diğer bir telgraf ile isti'fâda ısrâr ettim. Bu iki telgrafın keşidesinden birkaç sâ'at sonra mahkeme-i temyiz -yerime ta'yin edilen İhsan Bey hariç olarak, sâ'ir bi'l-cümle rüesâ ve a'zâsıyla baş müdde-i umûmî bendehâneye gelerek isti'fâdan sarf-ı nazar etmem için sâ'atlerce ısrârda bulundular ve kendileri tarafından bendeniz için üç mâh me'zûniyet alınacağını söylediler. Böyle bir hey'et-i uz mânın eser-i teveccüh ve muhabbet olan bu taleplerini red ile kendilerini rencide etmeyi şî'âr-ı insâf ve edebe muvâfık görmediğimden sözleri yerini bulsun diye bir müddet-i muvakkate için rızâ gösterdim.

Hey'et-i umûmiye nâmına baş müdde-i 'umûmî cânibinden vekâlet-i celileye telgraf çekildi ve isti'fâdan sarf-ı nazar ettirildiğimden bahs olunarak üç mah me'zûniyet i'tâsı lüzûmu iş'âr olundu. Vekil bey efendi hazretleri; me'zûniyeti bi'z-zât talep etmem lâzım geleceğine dâ'ir telgraf verdiler.

Bu keyfiyeti güzel bir vesile add ederek, ve hey'et-i temyiziyyeye karşı arz-ı i'tizâr, ve kendilerinden afvımı ricâ eyleyerek üçüncü def'a isti'fâ ettim. Vekil bey efendi hazretleri; "talebine binâen iki mâh me'zûniyet verilmiştir" ibâresini hâvî bir kıt'a telgrafnâme daha gönderdiler.

Şahsen me'zûniyet istememiş idim. Binaenaleyh dördüncü def'a olarak sûret-i kat'îyyede isti'fâ ettiğimi beyân ve hareket eyleyeceğimi arz ettim.

"Vukû'-ı ısrârına mebnî isti'fâsı kabul olunmuştur" cevâbını i'tâ buyurdular.

Efendimiz:

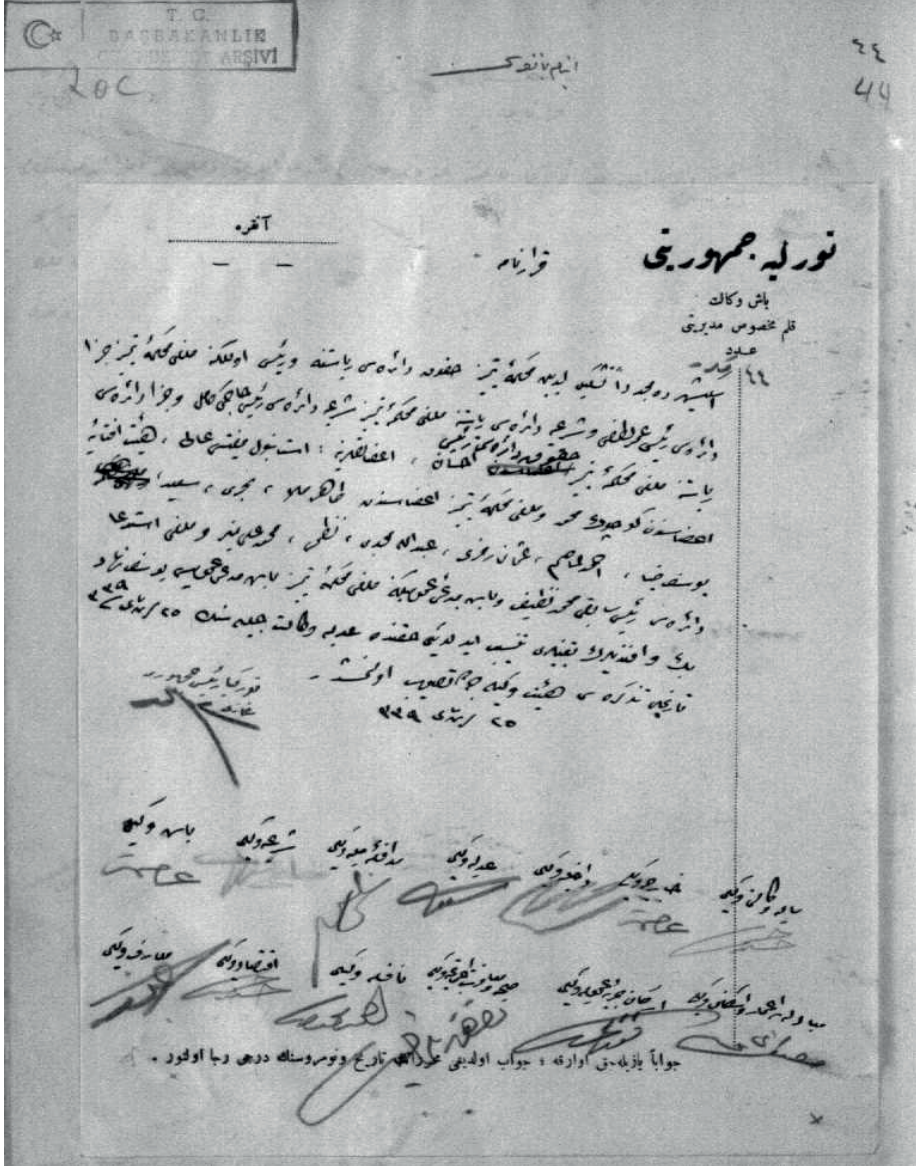
Tarih-i adlîde böyle bir hâl sebk etmemiştir. Bundan sonra vukû'a gelmemesi de cidden temenniye şâyândır. Zirâ hadd-i zâtında vakûr, temkinli, ciddi, hakşinas olması lâzım gelen bir Adliye Vekâletinden, Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnuna -alâ tarîk-i müstakîm- muhâlif olan böyle bir mu'âmenin, böyle garîb bir sûrette sudûr etmesi, nazarperverân-ı ciddiyete kan ağlatacak bir hâdise-i elîmedir. Tedbîr ve tedebbür, sâhib-i fikr-i hikmet efendimiz hazretlerindedir.

fi 28 Teşrîn-i sâni sene 341 (28 Kasım 1925)

Mahkeme-i Temyîz re'îs-i evvel-i sâbıkı

Ömer Lütfi

EK 3: ÖMER LÜTFÜ BEY'İN TEMYİZ MAHKEMESİ BİRİNCİ BAŞKANLIĞI'NA TAYİN KARARNAMESİ

CUMHURİYET DÖNEMİ MEDENİ HUKUK RESEPSİYONUNUN TARİHSEL VE FELSEFİ ZEMİNDEN AYRILMAZLIĞI VE KIYMETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Serhan YILDIRIM*

Özet

Cumhuriyetin ilkyıllarında mevcut hukuki yapının toplumsal ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalışı, modernleşme ve bağımsızlık arzusu hukuk devrimini zorunlu kılmıştı. Nitekim bir yandan Tanzimat'tan beri süre gelen adli reformlar hukuk birliğini sağlamaktan uzak kalırken diğer yandan Osmanlı Devleti tarafından tanınan adli kapitülasyonlar nedeniyle yabancı devletlerin iç hukukumuzda karışmaya yönelik eylemleri söz konusuydu. Zikredilen amiller resepsiyon yoluyla yabancı kaynaklı kanunların alınmasını gerekli kılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen resepsiyonlar modern Türk hukukunun özünü teşkil eder. Medeni hukuk resepsiyonu düzenlediği hukuk kurumları, konusu ve kazanımları nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca Türk medeni hukuku açısından mehz hukukun kurumları, esasları tarihsel ve felsefi zemininden ayrılmaz bir bütündür. Dolayısıyla İsviçre ve Almanya'da kanunlaştırma dönemini hazırlayan tarihsel süreç ile hukuk teorileri, Türk medeni hukukunun temellerinin anlaşılması bakımından yadsınamaz önemdedir.

Anahtar Kelimeler: Medeni Hukuk Resepsiyonu, İsviçre-Alman Hukuk Tarihi, Alman Hukuk Teorisi, 19. Yüzyıl Kanunlaştırma Tartışmaları, Halk Ruhı, Savigny, Thibaut, Nazi Almanyası.

GİRİŞ

Hukukta resepsiyon, evrensellik ve ulusallık ilkelerinin üzerinde yükselen toplumlarda kaçınılmaz bir olgudur. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında hukukta devrim fikrinin resepsiyon sürecini hızlandırdığı vakidir. Bu dönemde, Tanzimat sonrası başlayan resepsiyon faaliyetleri, tarihsel, siyasi, hukuki ve toplumsal nedenlerle zirveye ulaşmıştır. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen resepsiyonlar

* Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, serhanyildirim@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9946-5726>.

modern Türk hukukunun temel yapı taşlarını ihtiva eder. Türk hukukunun yapısal dönüşümü ancak resepsiyon süreci etrafında irdelenerek kavranabilir. Bu bakımdan medeni hukuk resepsiyonu ayrı bir öneme sahiptir. Gerçekten İsviçre Medeni Kanunu'nun (ZGB) resepsiyonuyla birlikte Türk medeni hukukunda yeni bir döneme girilmiş olundu. Evlenme ve rüşt yaşı, tek eşlilik, kadın erkek eşitliği gibi çağdaş hüküm ve esasların tatbikine başlandı. Ayrıca hâkimlere kanunda öngörülen şekliyle geniş takdir yetkisi tanındı. Bunun yanı sıra genel nitelikte kanunlaşan iyi niyet, dürüstlük, hakkın suistimali gibi kurumlar da medeni hukukumuzda tatbik edilmeye başlandı. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen bahse konu resepsiyonla her ne kadar İsviçre Medeni Kanunu alınmış olsa da, onu tarihsel ve felsefi zemininden kopuk değerlendirmek mümkün değildir. İsviçre Federal Yüksek Mahkemesi kararlarında en fazla atıf yapılan kaynakların Alman Federal Mahkemesi kararları ile Alman hukuk doktrini olduğunu göz önüne aldığımızda, İsviçre medeni hukuku için Alman hukukunun mehz nitelikte olduğu görülür. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle resepsiyonun kavramsal ve dönemsel içeriği ortaya konulacak, sonrasında 19. yüzyıl Alman medeni hukuk teorisinin üzerinde yükseldiği temellere değinilecektir. Devamında kurucu iktidar tarafından niçin resepsiyon faaliyetinin gerçekleştirildiği kısaca ele alınacaktır. Akabinde medeni hukuk resepsiyonuyla birlikte elde edilen toplumsal kazanımlar ortaya konulacaktır. Son olarak, mehz kanunun tarihsel ve felsefi köklerinden ayrılmazlığının günümüz Türk medeni hukuku ile ilişkisi irdelenecektir.

1. Resepsiyon Kavramı

Resepsiyon, bir millete ait hukukun kültürel öge olarak başka bir millet tarafından alınması⁽¹⁾, benimsenmesidir. Resepsiyona konu hukuk yabancılik unsuru taşımaktadır. Resepsiyon çağdaş bir milletin hukukunun alınması yoluyla gerçekleşebileceği gibi, geçmiş medeniyetlerin hukuk düzenini benimsenme süreci formunda da gerçekleşebilir. Alma fiili siyasi iradenin özgür iradesi ile gerçekleşmiş olmalıdır.⁽²⁾ Alıcı ülkeye yabancı bir hukuk düzeni cebren dayatılır ise burada bir resepsiyonun varlığından değil, sömürge ve asimilasyondan bahsedilir.⁽³⁾ Bu bağlamda tarihte resepsiyon sayılamayacak olayların bazıları kısaca şunlardır: Fetihler neticesinde İslam hukukunun yayılarak yabancı kültürlerde hâkim konuma gelmesi, Napolyon işgali neticesinde *Code civil*'in Hollanda'ya ve Almanya'daki bazı eyaletlere dayatılması ve sömürgeci devletlerin hukukunu sömürgelere zorla kabul ettirmesidir. Bahse konu

(1) Resepsiyon kavramını çalışmada alma anlamıyla kullanacağız.

(2) Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen, 1967, s. 126-127.

(3) Bir ülkenin kendi hukukunu dayatması, zorla kabul ettirmesi "empozisyon" tabiriyle ifade edilmektedir. Bu fiil başarıya ulaşmış olsa bile "yabancı hukuk alımı" kapsamında değerlendirilemez. Bkz.: Cahit Can, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*, İstanbul, 2012, s. 39-40; Bozkurt'un aktardığına göre, özgür irade ve bilinçle gerçekleşmeyen sömürgecilerin hukuk empozisi "Expansion" kavramıyla ifade edilir. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, 2010, s. 15; Wieacker, *Privatrechtsgeschichte*, 128.

örneklerde siyasi iradenin “isteyerek ve bilinçli” bir şekilde tercihi söz konusu olmadığı için resepsiyondan bahsedilemez.⁽⁴⁾ İlk örnekte yabancı bir ülke savaş neticesinde İslam devletinin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Şayet sulh yoluyla Müslüman olmayan bir ülke İslam devletinin hâkimiyetini tanırrsa, tanıma iradesinin serbestçe ortaya konulması durumlarında resepsiyon gündeme gelebilecektir. Aynı şekilde İslam kültürüne yabancı olmayan toplumlar arasındaki hukuk dolaşımı, yabancılık unsuru söz konusu olmadığı için resepsiyon olarak nitelendirilemez. Jhering’in tabiriyle bu durum “teati, *Austausch*” şeklinde ifade edilir.⁽⁵⁾

2. 19. Yüzyılda Alman Hukuk Camiasının Gündemi: Kanunlaştırma Tartışmaları

19. yüzyıl başları Roma Germen İmparatorluğu’nun yıkıldığı ve Napolyon’un işgali dönemine rastlar. 1806’da yıkılan imparatorluk yerine, ulus bilincinin hâkim olduğu merkezî bir teşkilatlanma hemen kurulamamıştı. Napolyon işgal ettiği yerlerde *Code civil*’i cebren tatbik ettirmeye başlamış müşterek hukuk ise tali yürürlüğünü korumaya devam etmişti. Bu süreçte Ren Konfederasyonu kuruldu. Prusya gibi bazı Germen bölgeleri *Code civil*’i kabul etmemişti.⁽⁶⁾ Burada önem arz eden husus *Code civil*’in siyasi ve askeri üstünlük kullanılarak kabul ettirilmesi durumudur. Dolayısıyla burada bir resepsiyondan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim alıcı taraf özgür iradeyle resepsiyonu gerçekleştirmemiştir. Bu durum sömürgecilik olarak tavsif edilir.⁽⁷⁾

Napolyon işgalinin Germen topraklarında sona erdirilmesi ulus bilincinin kuvvetle hissedilmesine neden olmuştu. Bu ortam Alman hukukçularını ve doğal olarak ortaya koydukları eserlerini de derinden etkilemiştir. İşgal sonrası hemen gündeme gelen kanunlaştırma tartışmaları bunun en bariz örneğidir. İlk nüveyi Thibaut’da görebiliriz. Thibaut 1814’te neşredilen “Almanya İçin Genel Bir Medeni Kanunun Zorunluluğu Üzerine” adlı eserinde müşterek hukukun devamını değil, genel bir kodun gerekliliğini savunmaktadır. Thibaut sadece medeni hukuk alanında değil ceza hukuku, medeni usul hukuku alanlarında da hukuki birliği sağlayabilecek ve bütün ulusu kapsayan bir kodun gerekliliğini ortaya koymaktaydı.⁽⁸⁾ Thibaut

(4) Ergun Özsunay, “Türkiye’de Yabancı Hukukun Benimsenmesi Hareketi İçinde Türk Medeni Kanununun Anlamı ve Önemi”, Medeni Kanun 50. Yıl Sempozyumu, İstanbul, 1978, s. 399-400; Wieacker, *Privatrechtsgeschichte* s. 127.

(5) Ernst A. Kramer, “Der Einfluß des BGB auf das schweizerische und österreichische Privatrecht”, *Archiv für die civilistische Praxis*, S. 3/4, C. 200, 2000, s. 370.

(6) Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht*, München und Berlin, 1966, s. 255; Hans-Peter Haferkamp, “Die Rezeption des römischen Rechts in Deutungen der Rechtswissenschaft des 19. Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Literaturgeschichte*, C. 67, 2013, s. 248; Alfred Manigk, “Savigny und die Kritik der Rezeption”, *ZRG/RA*, S. 1, C. 61, 1941, s. 187; Hermann Conrad, “Aus der Entstehungszeit der historischen Rechtsschule: Friedrich Carl von Savigny und Jacob Grimm”, *ZRG/GA*, S. 1, C. 65, 1947, s. 263-264.

(7) Sevgi Kayak, “Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon Sürecinin Meşruluğu”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul, 2014, s. 56-57.

(8) A. F. Justus Thibaut, *Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, Heidelberg, 1814, s. 63.

eserinde *ABGB* (Avusturya Medeni Kanunu) ile *Code civil*'in getirdiği yeniliklere değinmekteydi.⁽⁹⁾ Siyasi restorasyon öncesinde Thibaut, Alman kanunlaştırmasının *ABGB* ve daha çok *Code civil*'den esinlenerek yerli nitelikte yapılmasını tavsiye etmekteydi. Burada dikkate değer olan husus Thibaut'un kanunlaştırmadaki tavrının yabancı bir kanunun kısmi yahut toptan resepsiyonu şeklinde değil, daha çok yerli bir kanunun *Code civil*'in yapısından esinlenerek yapılması şeklinde olmasıdır.⁽¹⁰⁾ Nitekim zikredilen dönemde *Code civil*'in Almanya'da resepsiyonu hakkında ciddi bir hukuki literatür oluşmamıştır. Alman hukukunda özel hukuk tarihi nazara alındığında resepsiyon olgusundan “Roma hukukunun Almanya'da resepsiyonu” anlaşılır. Roma hukukunun Almanya'da resepsiyonu “teorik” ve “pratik” resepsiyon şeklinde ikili bir ayırım ile ele alınır. Teorik resepsiyon ile kastedilen *Corpus Iuris Civilis*'in Ortaçağ dönemi Roma-Germen İmparatorluğu'nda bağlayıcı kabul edilmesi ve İmparatorluğun, Roma'nın manevi hâlefi addedilmesidir.⁽¹¹⁾ Pratik resepsiyon ise İmparatorlukta Germen menşeli özel hukukun yerini Roma hukukunun hâkimiyetine bırakması şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla Roma hukukunun pratik resepsiyonu; özel hukuka dair hukuki öğreti, yasama faaliyeti ve hukuki tatbikatı ifade eder.⁽¹²⁾ Dolayısıyla zikredilen dönemde tartışmalar Roma hukukunun temel kabul edilip edilmemesi ekseninde odaklanmıştır.

Savigny, son kısmını Thibaut'ya cevaben⁽¹³⁾ kaleme aldığı “Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Bakımından Görevi Üzerine”⁽¹⁴⁾ adlı meşhur eserinde organik nitelikte olmadığı için bütün kanunlaştırma faaliyetlerine karşı çıkmıştır. Daha doğrusu hukuk

(9) Thibaut, Ueber die Nothwendigkeit, s. 37-38, 57.

(10) Thibaut, Ueber die Nothwendigkeit, s. 65-66; Wieacker, Privatrechtsgeschichte s. 390.

(11) Teorik resepsiyon “*translatio imperii* (hâkimiyet yetkisinin aktarılması)” fikri ile temellendirilir. Bu anlayışa göre, Roma-Germen imparatoru, son Roma imparatorunun manevi hâlefi, varisi kabul edilir. Wolfgang Kunkel, “Das Wesen der Rezeption des Römischen Rechts”, Heidelberg Jahrbücher, S. I, Berlin-Heidelberg, 1957, s. 3; Heinrich Honsell, Römisches Recht, Berlin-Heidelberg, 2015, s. 1.

(12) Wieacker, Privatrechtsgeschichte s. 124. Roma hukukunun Almanya'da resepsiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Serhan Yıldırım, 19. yy. Alman Hukuk Teorisinin Tarih Bilinci Bağlamında Oluşumu ve Etkileri, İstanbul, 2018, s. 15-44.

(13) Savigny eserini Thibaut'nun 19 Haziran 1814 tarihinde neşredilen eserine cevap vermek amacıyla yazmamıştır. Hennig'in aktardığına göre, Savigny Thibaut'nun mezkur eseri neşredilmeden önce 4 Haziran 1814 tarihinde yayınevine gönderdiği mektuplarda neşredilecek olan eserinin muhtevası hakkında özet bilgiler vermiştir. Hennig'e göre Savigny'nin Beruf adlı eseri 1810'dan beri üzerinde çalıştığı “ileri tarihli bir eserin ön düşünceleri, prologu” şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Savigny eserinde sadece Thibaut'ya cevap vermez. Hennig'in yayımladığı Savigny'nin mektubuna göre, Beruf adlı eser doğrudan romantik eğilimler ile değil, “hukuk ve tarihin ilişkisi” hakkındaki temel sorunların belirli bir sistem içerisinde çözümlenmesi düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Johannes Hennig, “‘Vom Beruf unserer Zeit’ und ‘Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter’, ihre Entstehung und ihr Verhältnis zueinander; mit einem unbekanntem Briefe Savignys an Zimmer”, ZRG/GA, S. 1, C. 56, 1936, s. 394-397; Wieacker eserinde Savigny'nin yayınevine gönderdiği mektubun tarihini Thibaut'nun eserinin neşrinden önce gönderildiğini ifade etmesine rağmen Hennig'e atfen 4 Temmuz 1814 şeklinde sehven yazmıştır. Bkz.: Franz Wieacker, Wandlungen im Bilde der historischen Rechtsschule, Karlsruhe, 1967, s. 14.

(14) Savigny'nin zikredilen “*Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*” adlı eseri, İngilizce çevirisinden Türkçeye çevirilmiştir. Bkz.: F. C. von Savigny, Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine, çev. Ali Acar, İstanbul, 2018.

bilimi yeterli olgunluğa henüz erişmediği için yasama organının iradesiyle yapılacak olan kanunlaştırmayı, erken ve zararlı görmüştür. Savigny'ye göre hukukun organik oluşumu hâlkın müşterek kanısında tezahür etmelidir. Bu da örf ve âdet hukuku, hukuk bilimi ve hukuki tatbikat ile gerçekleşir. Esasen Savigny ortaya koyduğu öğretisinde “halk” kavramını “kültürel bir kavram” olarak alır. Onu adeta hukukçu akademisyenler ve hâkimler ile özdeşleştirir.⁽¹⁵⁾ Savigny, kültürel kavramı hâlk ile şimdiki ya da geçmişteki Germen hâlkının politik ve toplumsal veçhesini kastetmez. Onun hâlk ile kastettiği ideal bir kültür kavramıdır. Şöyle ki Savigny'de hâlk, ruhsal ve kültürel bakımından cemiyete bağlı müşterek oluşumun kavramıdır.⁽¹⁶⁾ Neticede “halk ruhu” “halkın müşterek kanısı” gibi ifadeler bir nevi hukukun oluşum sürecinde ideal bir faraziye dir. Esas olan hukukçuların hukuk bilimini sistematik bir yapıya kavuşturması ve onu işleyerek gelecekte müşterek bir kanun ortaya koymasıdır.

İfade edildiği gibi Savigny'ye göre kanunlaştırma, henüz hukuk biliminin istenen düzeye gelmemesi nedeniyle erken bir teşebbüs olacaktı. Bunun için hâlk ruhunun temsilcisi konumunda olan hukukçuların faaliyetleri beklenmeliydi. Hukukçuların malzemesini teşkil eden hukuk Roma hukukuydu. Bu nedenle Germanist hukukçuların tarihçi hukuk okuluna en büyük itirazı Roma hukukunun resepsiyonu bağlamında olmuştur. Nitekim Germanistlere göre tarihçi hukuk okulu temel programında hem ulusun bağrından fıskıran, hâlkın özünden neşet eden hukuku savunmakta hem de Roma hukukunun resepsiyonunu teorik ve pratik veçheleriyle temellendirerek meşru kabul etmekte ve tek yanlı tarihsel miras üzerinde ulusal hukuku inşayı amaçlamaktaydı. Oysa tarihçi hukuk okulu görüşleriyle tutarlı hareket etmiş olsaydı, hâlk ruhundan Germen hukukunu, Germen hâlkının ruhunu, Germen hukuk tarihini anlamaları gerekirdi. Germanist hukukçuların en sert eleştirileri bu merkezde yoğunlaşır.⁽¹⁷⁾ Esasen tarihçi hukuk okulunun Roma hukukunun resepsiyonunu temel kabul etmesi, teorik tutarlılık açısından en zayıf yönünü teşkil eder.

3. Me haz Kanunun Tarihsel ve Felsefi Zemini

Kantonlardan müteşekkil konfedere bir yapı olan İsviçre 1648 Vestfalya Barış'ı ile Roma-Germen İmparatorluğu'ndan ayrılmıştır. Henüz zikredilen yüzyılda Hugo Grotius ve Samuel Puffendorf gibi tabii hukuk ekolünün önemli temsilcilerinin eserleri çevirilmiş tir. Fransız İhtilali'nden sonra, İsviçre'de tabii hukuk akımı, aydınlanma düşüncesi ve tarihçi hukuk okulunun etkisi ile kanunlaştırma fikri 19. yüzyılda yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. İsviçre kanunlaştırması ilkin kantonlar düzeyinde gerçekleştirilmiştir.⁽¹⁸⁾ Bunları üç grupta ifade edebiliriz:

⁽¹⁵⁾ Wieacker, *Privatrechtsgeschichte*, s. 391-392; Adolf Laufs, *Rechtentwicklungen in Deutschland*, Berlin, 1991, s. 188-189.

⁽¹⁶⁾ Wieacker, *Privatrechtsgeschichte*, s. 393.

⁽¹⁷⁾ Germanist hukukçuların Roma hukuku itirazları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yıldırım, *Alman Hukuk Teorisi*, s. 63-74; Serhan Yıldırım, “Tarihçi Hukuk Okulunda Germenci Yaklaşımlar”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 16, 2013 (Güz), s. 63-91.

⁽¹⁸⁾ Stephan Meder, *Rechtsgeschichte*, Köln-Weimar-Wien, 2017, s. 277-280, 354-355.

“a) 1804’ten itibaren *Code civil* esas alınarak gerçekleştirilen kanunlaştırmalar. Bu grup en kapsamlı olanıdır. Nitekim Batı ve Güney İsviçre *Code civil*’i temel alarak medeni kanunlarını oluşturdular. Bu gruba dâhil olan kantonlar sırasıyla: Genf (1804), Waadt (1819), Freiburg (1835-1850), Neuenburg (1854-1855), Wallis (1855), Tessins (1837) şeklindedir.

b) 1811 tarihli Avusturya Medeni Kanununa (*ABGB*) yönelen kantonlardan oluşur. *ABGB* doğrultusunda gerçekleştirilen kanunlaştırmalar; Bern (1824-1831), Luzern (1831-1839), Solothurn (1841-1847), Aargau (1847-1855) şeklindedir.

c) Bu gruptaki kantonların hususiyeti kanunlaştırmaların, tabii hukuk etkisiyle değil tarihçi hukuk okulu temelinde oluşturulmasıdır. Tarihçi hukuk okulunun Romacı kolu temelinde sırasıyla: Zürih (1854), Bündner (1862) ve Glarus (1869) kantonlarında kanunlaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Zikredilenlerin haricinde kalan kantonlarda kanunlaştırma faaliyetine rastlanmamaktadır.”⁽¹⁹⁾

İsviçre hukuk tarihinde federal düzeyde kanunlaştırmalar kantonal kanunlaştırmalardan sonra yapılmıştır. İlk federal kanunlaştırmayı zorunlu kılan en önemli etkenin ticari, iktisadi kaygılar olduğu görülüyor. Nitekim kantonlar arası ticari faaliyetlerde herhangi bir hukuki uyumsuzluk söz konusu olduğunda tatbik edilecek normun tespiti problemi büyük sorun teşkil etmekteydi. Bütün bu durumlar hukuki birliğin sağlanmasını zaruri kılıyordu. Zikredilen gerekçelerin yanında, hem neden hem de sonuç olarak merkezî yapı ve ulusallık bilincinin kuvvetlendirilmesi amacıyla 1874 yılında yeni bir Anayasa ortaya konuldu. 1874 tarihli İsviçre Anayasası’nın 64. maddesi gereğince artık sadece kantonal düzeyde değil federal düzeyde, bütün ülkeyi kapsayan bir kanunlaştırma yapılabilecekti. Ancak bahse konu hüküm henüz sadece borçlar ve ticaret hukukunu kapsamına almakta medeni hukuku kapsam dışı bırakmaktaydı. Borçlar ve ticaret hukuku alanlarında kanunlaştırma yapılabilmesi için toplumsal ve hukuki zemin oluşmuştu. Yaşanan hukuki problemler nedeniyle 1874 anayasa değişikliğinden önce İsviçre Federal Konseyi Walther Munzinger’i (1830-1873) ticaret kanunu (1862) ve borçlar kanunu (1868) kaleme alması için görevlendirdi. Munzinger’den istenen müstakil iki kanun yerine iki hukuk alanını tek bir kanun şeklinde kaleme alması yönündeydi. Onun anlayışı da bu talimatla aynı doğrultudaydı. Nihayet Munzinger ciddi bir emek sarf ederek İsviçre Borçlar Kanunu’na *Obligationenrecht* (OR) vücut vermiş böylece İsviçre’nin ilk federal düzeydeki kanunlaştırması 1881 tarihli OR olmuştur.⁽²⁰⁾

⁽¹⁹⁾ Meder, *Rechtsgeschichte*, s. 355.

⁽²⁰⁾ Munzinger’in kanun çalışması 1873’te vefat etmesinden sonra hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan 1881’de kanunlaşmıştır. Meder, *Rechtsgeschichte*, s. 357.

İsviçre Borçlar Kanunu'nun uygulamada olumlu neticeler vermesi ve toplumsal koşulların olgunlaşması ile birlikte medeni hukuk alanında da kanunlaştırmaya gidilmiştir. İlk medeni hukukun kanunlaştırılması amacına yönelik olmak üzere 1898'de anayasa değişikliği yapılmıştır.⁽²¹⁾ Değişiklik öncesinde İsviçre Hukukçular Cemiyeti Eugen Huber'e kantonal özel hukuk hakkında mukayeseli bir eser yazması görevini 1884'te tevdi etmişti. Görevi doğrultusunda Huber kantonal hukuku mukayeseli olarak ele aldığı meşhur dört ciltlik "*System und Geschichte des Schweizerischen Privatrechts* (İsviçre Özel Hukukunun Sistemi ve Tarihi, 1886-1893)" adlı eserini yazmıştır. 1892 yılında ise Huber İsviçre için bir medeni kanun hazırlamakla görevlendirilmişti. Nihayet yaklaşık on yedi yıl sonra İsviçre Federal Meclisi ile Kantonlar Meclisinde (1909-1910) müzakere edilen söz konusu kanun tasarısı oy birliğiyle kabul edilerek kanunlaşmıştır. 1881 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu da bazı maddeleri tadil edilerek ZGB ile birlikte 01.01.1912 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁽²²⁾ Böylece İsviçre Borçlar kanunu müstakil bir kitap hâlinde değil İsviçre Medeni Kanunu'nun 5. kısmı içerisinde ve madde numaraları bir'den başlatılarak düzenlenmiştir.⁽²³⁾

Felsefi açıdan irdelediğimizde İsviçre Medeni Kanunu ile Borçlar Kanunu düzenlenme şekli itibarıyla pandektist karakter taşımaktadır. Nitekim Huber'in Alman Medeni Kanunu'nu (BGB) ve uygulamadaki neticelerini ayrıntılı bir şekilde incelediği bilinmektedir.⁽²⁴⁾ Doğal olarak Huber'in devrin en yeni kanunlaştırması olan Alman Medeni Kanunu'ndan etkilenmemesi düşünülemezdi. Ayrıca İsviçre Medeni Kanunu'nun, Savigny'nin kanunlaştırma hakkındaki fikirleriyle örtüştüğü ifade edilebilir. Şöyle ki, İsviçre Medeni Kanunu'nun elastiki yapısı; Kanun'da boşluk bulunan hâllerde ve Kanun'da öngörülmediği şekliyle hâkimlere takdir yetkisi tanınması, hâkimin koşullar gerçekleştiğinde kanun koyucu gibi kural vaz etmesi ve örf ve âdet hukukunun ikincil dereceden kaynak kabul edilmesine dair hükümler Savigny'nin ideal bir kanunlaştırmada aradığı esaslardır.⁽²⁵⁾ Bu doğrultuda bahse konu Kanun'un pandektist karakterde olduğu veya pandektist öğretiyi örtüştüğü söylenebilir.⁽²⁶⁾

(21) Heinrich Honsell, "100 Jahre Schweizerisches Obligationenrecht", Zeitschrift für Schweizerisches Recht, S. II, C. 130, 2011, s. 9-10.

(22) Meder, Rechtsgeschichte, s. 356; Andreas von Tuhr, Borçlar Hukukunun Umumî Kısmı, çev. Cevat Edege, C. 1. İstanbul, 1952, s. 3.

(23) Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu vd., Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 2017, s. 317.

(24) Tuhr, Borçlar Hukuku, s. 14.

(25) Meder, Rechtsgeschichte, s. 357, Pio Caroni, "Savignys 'Beruf' Und Die Heutige Krise Der Kodifikation", Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis / Revue d'Histoire du Droit / The Legal History Review, S. 3, C. 39, 1971, 468-469.

(26) Yıldırım, Alman Hukuk Teorisi, s. 101-108; Oğuzman/Barlas'a göre 1881 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu ile 1912 tarihli İsviçre Medeni Kanunu birlikte değerlendirildiğinde, Borçlar Kanunu'nda pandektist karakter ağır basarken Medeni Kanun'da germanist karakter ağır basmaktadır. krş.: M. Kemal Oğuzman, Nami Barlas, Medeni Hukuk, İstanbul, 2014, s. 9.

4. İsviçre Medeni Kanunu'nun Resepsiyonu Bağlamında Türk Hukuk Devrimi

Resepsiyon faaliyetlerini Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde resepsiyon yolu ile yapılan ilk kanun 1850 tarihli Ticaret Kanunnâmesi'dir. Burada 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'ndan istifade edilmiştir.⁽²⁷⁾ Söz konusu kısmi resepsiyon hadisesinden sonra da birçok kısmi nitelikte resepsiyon gerçekleştirilmiştir.⁽²⁸⁾ Tanzimat sonrası kanunları bir kısmı yabancı kaynaklı bir kısmı ise millidir.⁽²⁹⁾ Osmanlı'yı yabancı kanunların resepsiyonu özelinde yargı reformuna sevk eden amiller iç ve dış kaynaklı olmak üzere tasnif edilir. İç nedenler, modernleşme ve istiklal arzusu⁽³⁰⁾ medeni, ileri ve asri Avrupalı devletler dairesine girme isteği⁽³¹⁾ şeklinde ifade edilmektedir. Dış nedenler ise adli kapitülasyonlar nedeniyle yabancı devletlerin azınlıkların hukuki statüsünü bahane ederek iç hukukumuzda müdahale etmeye yönelik eylemleridir.⁽³²⁾ Ayrıca sanayi alanındaki teknik gelişmeler ile birlikte yeni hukuk disiplinlerinin ortaya çıkması, ticari hayatta sınırların kalkması, dolayısıyla küresel pazarda ticari ilişkilerde hukuki belirlilik ve güvenliği temine yönelik hukuki eğilimlerin benimsenmesi ihtiyacı⁽³³⁾ da ticaret hukuku ve ilgili alanlarda resepsiyonun amillerinden sayılabilir.

Medeni hukuk alanında Cumhuriyet dönemine değin yabancı kaynaklı bir kanun alınmamıştır. Yabancı bir kanunun benimsenmesi yerine yerli olan ve geleneğin üzerine bina edilen *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* kısa bir süreliğine ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Ancak Mecelle, medeni hukukunun bütün bahislerini kapsamamaktaydı. Özellikle aile hukukuna ilişkin hükümlere yer verilmemişti. Mecelle'de daha çok borçlar hukukuna ilişkin hükümler mevcuttur. Kısmen eşya hukuku ve usul hukuku hükümlerine de yer verilmiştir.⁽³⁴⁾ Aile hukuku alanını da kapsayacak şekilde tam bir

(27) Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2017, s. 428.

(28) Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzman Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul, 2014, s. 46.

(29) Aydın, *Tanzimat dönemi hukuk reformlarının genellikle Batılı devletlerin baskısı sonucunda gerçekleştirildiğinden dolayı reformların milli karakterinin bu durumdan olumsuz etkilendiğini, nihayetinde hukuk sisteminin verilen tavizler nedeniyle "kırk yamalı bohça" görüntüsüne büründüğünü ifade etmektedir. Bkz.: Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 420.*

(30) Mehmet Tefrik Özcan, "Modernleşme ve Medeni Hukuk: Türk Medeni Kanununun İktibas ve Bu Olayın Politik Cephesi", Bülent Tanör Armağanı, 2004, s. 462.

(31) Fethi Gedikli, "Hukuki Düşünce Yahut Cumhuriyetin Hukuk Devrimi", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi*, Ed. Süleyman Hayri Bolay, C. 2, Ankara, 2015, s. 891.

(32) Gedikli, "Hukuki Düşünce Yahut Cumhuriyetin Hukuk Devrimi", s. 891; Özcan, "Modernleşme ve Medeni Hukuk", s. 462.

(33) Özcan, "Modernleşme ve Medeni Hukuk", s. 454-455.

(34) Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 29, Bahar 2011, s. 104, 115-116.

medeni kanun yapmanın birçok zorluğu bulunmaktaydı. Nitekim Osmanlı tebaası Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerden müteşekkildi. Herkes kendi dinî inanışında yer alan hukuki hükümlere tabiydi. Dolayısıyla farklı inançtaki kişiler hakkında medeni hukuk gibi şahsın hukuku ile ilgili alanlarda hukuki birliği sağlamak oldukça güç bir işti. Neticede mevcut hukuki işleyişin ve hükümlerin ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle, aile hukuku alanında kanun birliğini sağlamak adına Hukuk-ı Aile Kararnâmesi yapılmış ve Kararnâme 1917'de yürürlüğe girmiştir. Kararnâme'de sadece Hanefî mezhebinin görüşlerinden değil, mezhep taassubu sınırlı da olsa kırıılarak Sünnî ekole mensup diğer mezheplerin görüşlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca Kararnâme'de farklı dinlere mensup tebaaya uygulanacak hükümlere de yer verilmiştir. Dolayısıyla burada kanun birliği söz konusu olmakla beraber hukuk birliğinden bahsedebilmek mümkün değildir.⁽³⁵⁾ Nitekim farklı dinî inanışta olanlara farklı hükümlerin uygulanması öngörülmekteydi. Neticede uygulamada yaşanan sorunlar ile bir takım siyasi nedenlerden dolayı 25 Ekim 1917'de yürürlüğe giren Hukuk-ı Aile Kararnâmesi 19 Haziran 1919'da İstanbul hükümeti tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.⁽³⁶⁾

İsviçre Medeni Kanunu'nun Cumhuriyetin ilk yıllarında resepsiyonunun birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri iç-dış nedenler şeklinde gruplara ayırabiliriz. İç nedenler: Mevcut hükümlerin modernleşen dünyada ihtiyaçları karşılayamaması, laik devlet tasavvuru, devrim anlayışı, özetle farklı temeller üzerinde yeni bir ulus inşa etme şeklinde ifade edilebilir. Dış nedenleri ise Lozan bağlamında toplamak yerinde olacaktır. Şöyle ki: Lozan'a değin, mevcut hukuki yapı ve tanınan adli kapitülasyonlar bir şekilde yabancı devletlerin iç hukukumuzla karışmasına neden olmuştu. Bu bakımdan özellikle adli kapitülasyonlar ve Türk hukukun istikbali Lozan'ın en tartışmalı konularından olmuştur. Lozan'da hararetli geçen ve görüşmeleri durma noktasına getiren adli kapitülasyonlar, mevcut düzenin azınlıkların hassasiyetlerini gözeterek şekilde tadil edileceği taahhüt edilerek kaldırılmıştı. Buna göre komisyonlar kurulacaktı.⁽³⁷⁾

Neticede Türk hükümeti yabancı devletlerin hesap etmediği bir işi süratle programına aldı. Cumhuriyet'in banisi Gazi Mustafa Kemal 1 Kasım 1925 tarihindeki TBMM konuşmasında resepsiyon faaliyetinin talimatını vermişti:⁽³⁸⁾

"...Cumhuriyet Adliyesinin müstenidatı olacak kanunların bir an evvel vücuda getirilmesine nasb-ı nazar edilmelidir. Geçmiş idarelerden müdevver na-kâfi kanunlarla geçirdiğimiz senelerde hayat-ı umumiyenin mâruz kaldığı müşkilât iktiham olunabilmiş ise, bu, milletimizin Cumhuriyete olan sarsılmaz alâka-i

(35) Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme", s. 47.

(36) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Medenî Hukuku Umumî Esaslar, C. 1, İstanbul, 1959, s. 69.

(37) Yıldırım, Alman Hukuk Teorisi, s. 124-128.

(38) Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi: TBMM - II. Dönem 1923-1927, C. 1, Ankara, 1994, s. 534.

tabiiyesinden ve idare-i Cumhuriyetin esasındaki kuvvet ve kudrettendir. Fakat nakâfi kanunların devamına müsaade etmek yüzünden milletin mâruz bulunduğu müşkilâtın bir an evvel izalesi gayr-i kabil-i tehir zaruriyet cümlesindedir. Meclis-i Âliye takdim edilecek olan Ceza Kanunu, Kanunu Medenî ve Ticaret Kanununun bu sene-i içtimaiye esasında tedvin ve neşrolunmasındaki müstecaliyeti bilhassa ifade etmek isterim... Asr-ı hâzırın ihtiyacatına muvafık kanun yapmak ve onu hüsn-ü tatbik eylemek umran ve terakki esbabının en mühimlerindenir.”⁽³⁹⁾

Bu talimat ile uzman bir heyetin kırk beş gün gibi kısa bir sürede hazırladığı tasarı Genel Kurul gündemine gelmiştir.⁽⁴⁰⁾

Dönemin Adliye Vekili Mahmud Esat Bozkurt Türk Kanun-ı Medenîsi tasarı gerekçesinde, yürürlükte olan Mecelle’ye yönelik değerlendirmesini “ihtiyacat-ı hâzıraya tevafuk eden ancak üç yüz maddesidir” şeklinde ifade etmiştir. Bu bakımdan Bozkurt’a göre Mecelle, “mütebakisi memleketimizin ihtiyacatını ifade edemeyecek kadar iptidai birtakım kaidelerden ibaret olduğundan tatbik edilmemektedir.”⁽⁴¹⁾

Bozkurt 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenîsi tasarı gerekçesinde devletin şer’i hukuktan tamamıyla arındırılmasının gerekliliğini ortaya koyarak laiklik vurgusu yapmıştır. Gerekçede Bozkurt, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmadığı iç içe geçtiği dönemlere atıfta bulunarak görüşünü temellendirmeye çalışır. Bunun için bin küsur yıl öncesinden örnekler getirir. Emevi ve Abbasi döneminde yaşanan problemlere değinir. Tarihsel örneklemeye Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığın hâkimiyetine girmesiyle karşılaştığı sorunlara değinerek devam eder.⁽⁴²⁾ Artık medeni hukuk alanındaki köklü devrimi gerçekleştirme vakti gelmişti. Yukarıda da zikredildiği üzere Tanzimat sonrası yavaş yavaş zemini oluşmaya başlayan ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte belirginleşerek devam eden şer’i hukukun terk edilmesi olgusuna, TBMM’de bazı vekiller karşı çıkmıştır. Medeni hukuk resepsiyonuna karşı çıkanların itirazları özellikle yabancı kökenli bir kanunun Türk milletinin iç içe bulunduğu İslâm hukukuna aykırılık oluşturacağı, bu nedenle uygulamada başarılı neticeler elde edilemeyeceği yönünde yoğunlaşmıştır.⁽⁴³⁾

Adliye Vekili Bozkurt, Kanun’un tasarı gerekçesinde, itirazlara şöyle cevap verir:

“Asr-ı hâzır aile-i medeniyetine mensup milletlerin ihtiyaçları arasında esaslı bir fark yoktur. İçtimâî ve iktisadî daimî temaslar beşer’in büyük ve medeni bir kitlesini bir aile hâline getirmiş ve getirmekte bulunmuştur. Prensipleri yabancı

⁽³⁹⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, “Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku”, C. 19, Devre: II, İctima Senesi: 3, Celse: 1, s. 9-10.

⁽⁴⁰⁾ Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, s. 535.

⁽⁴¹⁾ Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, s. 535.

⁽⁴²⁾ Şaduman Halıcı, Musa Sarıkaya, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler, C. 2, İstanbul, 2014, s. 258-260, 262.

⁽⁴³⁾ Mahmud Esat Bozkurt, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul, 1944, s. 13-14.

bir memleketten iktibas edilmiş olan Türk Kanun-ı Medenisi lâyihasının mevki-i meriyete vazından sonra memleketimizin ihtiyacatı ile kabil-i telif olmaması müddeası varit görülmemiştir. Bahusus İsviçre Devleti'nin muhtelif tarih ve ananata mensup Alman, Fransız ve İtalyan ırklarını ihtiva etmekte olduğu malumdur. Bu kadar, hatta hars itibarıyla dahi yekdiğerinden farklı bir muhitte tatbik elastikiyetini gösteren bir kanunun, Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksanı itibarıyla mütecanis bir ırkı ihtiva eden bir devlette tatbik kabiliyetini bulabilmesi şüphesiz görülmüştür. Bundan başka mütemeddin bir milletin mütekâmil bir kanununun Türkiye Cumhuriyeti'nde çay-ı tatbik bulamayacağı nokta-i nazarı sakat görülmüştür.”⁽⁴⁴⁾

Bozkurt, İsviçre Medeni Kanunu'nun esnek yapısı gereği Türkiye'de uygulanmasında herhangi bir sorun yaşanmayacağını dile getirmektedir. Bu açıklamada yabancı bir kanunun resepsiyonuna yönelik itirazlara kısmen hukuki cevaplar verilmektedir. Esasen Türk Kanun-ı Medenîsi tasarı gerekçesi, hukuki-bilimsel bir üslup ile kaleme alınmamıştır. Bozkurt'un yazısı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini teşkil eden devrimci düşüncenin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu duruş ve tavır, yepyeni temeller üstüne “küllerden modern bir devlet inşa eden dünya görüşü” çerçevesinde okunmalıdır. Bu açıdan Medenî Kanun tasarı gerekçesi, daha çok siyasî kısmen hukuki bir manifesto şeklinde değerlendirilebilir.⁽⁴⁵⁾

Sonuçta Fransızca metninden çevrilen İsviçre Medeni Kanunu, sayılı bazı maddeleri alınmayarak Türk Kanun-ı Medenisi adıyla 1926'da yürürlüğe girdi. Bu duruma Türk tarafının Lozan anlaşmasını ihlal ettiği gerekçesiyle Yunan hükümeti itiraz etmiştir. Ancak itirazı sonuçsuz kalmıştır.⁽⁴⁶⁾ Sonuç olarak adli kapitülasyonlar kaldırılarak muasır bir kanun benimsenmiş oldu. Böylelikle yabancı devletlerin azınlıkların haklarını ve hukuki durumunu bahane ederek Türk devletinin iç hukukuna müdahale etme âdeti bertaraf edildi. Neticede Türk hukuk devrimi, Türkiye Cumhuriyeti devletinin istiklali açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.

5. Medeni Hukuk Resepsiyonunun Kazanımları

Medeni hukuk resepsiyonunun kazanımları başında hiç şüphesiz bağımsızlık ve medeni haklar gelmektedir. Lozan ile başlayan süreç resepsiyon ile tamamlanmıştı. Bu sayede yabancı devletlerin iç hukukumuza karışması bertaraf edilmiş oldu. Bunun yanı sıra medeni haklar bakımından birçok yenilik getirildi. Özellikle kadınların aile hukukundaki statüsü iyileştirildi. Bunlardan başka Türk hukuku Kıta Avrupası hukuk dairesine girmiş oldu. Nitekim İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyonu ile salt kanun maddeleri değil medeni hukuk bütün bilimsel yönleri ve sistematik yapısıyla alınmıştı.

⁽⁴⁴⁾ Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, s. 536.

⁽⁴⁵⁾ Yıldırım, Alman Hukuk Teorisi, s. 130.

⁽⁴⁶⁾ Yunan hükümetinin itirazı hakkında bkz.: Cemil Bilsel, “Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul, 1944, s. 41-46.

Hukuk-ı Aile Kararnâmesi 1919'da yürürlükten kaldırıldıktan sonra, önceki hükümlerin uygulanmasına geri dönmüştü. Ancak Kararnâme'nin hazırlanma nedenini teşkil eden toplumsal ve hukuki ihtiyaçlar hâlâ devam etmekteydi. Osmanlı'da ise artık aile hukuku alanında yeni bir kanun yapacak ortam kalmamıştı.⁽⁴⁷⁾ Siyasi, hukuki ve toplumsal amillerle yürürlüğe giren İsviçre hukukundan alınan 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenisi hukuki ve toplumsal ihtiyaçları karşılamaya başlamıştı.⁽⁴⁸⁾ Bu bağlamda Medeni Kanun'un getirdiği yeniliklere kısaca değineceğiz.

1926 tarihli Kanun'un sistematik yapısına bakıldığında getirdiği en büyük yenilik hâkimlere tanınan takdir hakkı, iyi niyet ve hakkın suistimali kurumlarıdır. Medeni haklar bakımından Kanun ele alındığında ise insanlık onuru, kadın erkek eşitliği, tek eşlilik, irade serbestisi, evlenme ehliyetinde asgari yaş sınırı ve türevi kurumlar kazanımlar arasındadır. Söz konusu kazanımların bir kısmına değinilecektir.

Türk medeni hukukunun temel yapı taşını teşkil eden belirli hâllerde ve belirli şartlar ile uygulanması Kanun'da öngörülen hâkimlere tanınan takdir hakkı Türk Kanun-ı Medenîsi m.1'de vücut bulur. Buna göre hâkim, huzuruna gelen hukuki bir ihtilafta Türk Kanun-ı Medenîsi m.1 gereğince hareket eder:

“Kanun, lafzıyla veya ruhuyla temas ettiği bilumum meselelerde meridir. Hakkında kanuni bir hüküm bulunmayan meselede hâkim örf ve âdete göre, örf ve âdet dahi yok ise kendisi vazı kanun olsaydı bu meseleye dair nasıl bir kaide vazedecek idiye ona göre hükmeder.

Hâkim hükümlerinde, ilmî içtihatlardan ve kazai kararlardan istifade eder.”⁽⁴⁹⁾

Kısaca, hadiseye olduğu gibi tatbik edilebilecek bir hüküm mevcut ise, hâkim ilgili hükmü uygular. Ancak medeni hukuk alanında ortaya çıkabilecek sınırsız hukuki olayların tamamı kanunun lafzıyla doğrudan örtüşmeyebilir. Bu durumda hâkim Türk Kanun-ı Medenîsi'nde kendisine verilen yetkiyi kullanır. Şöyle ki hâkim kanunu lafzı ve ruhuyla yorumlayarak hükmeder.⁽⁵⁰⁾ Bahse konu kanun maddesi ile “hukuk sisteminin boşluk içermeyen bir bütün olduğu” düşüncesi Türk medeni hukuk sisteminin ayrılmaz parçası olmuştur. Bu anlayış Kanun'un evrensel niteliğine işaret eder.⁽⁵¹⁾

(47) Mehmet Âkif Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul, 2018, s. 207.

(48) Aydın eserinde, yabancı bir ülkenin hukuk anlayışını almayı, bin yıllık hukuk geleneğinin terk edilişi şeklinde eleştiride bulunmaktadır. Aydın'ın ifadesiyle: “Böylece Osmanlı Devleti'nin başından itibaren uygulanan İslam aile hukukunun tarihi gelişim süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nde bütünüyle yürürlükten kaldırılmasıyla sona ermiş oldu. Bu sona erişte Türkiye Cumhuriyeti'nin kahir ekseriyeti Müslümanların beklentileri değil, gayrimüslim azınlıkların beklentileri etkili olmuş, onları memnun etme uğruna ve ele geçirilen iktidarı devam ettirme hatırına bin yıllık bir hukuk mirası terk edilmiştir”. Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, s. 217.

(49) https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400743.pdf (e.t. 30/10/2021)

(50) Ahmed Esad Arsebük, Hâkimlerin Hakk-ı Takdiri ve Hüsn-i Niyet, İstanbul, 1927, s. 7.

(51) Yasemin Işıktaç, “Türk Hukuk Devriminin Felsefesi”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2006, s. 129. 117-131

Türk Kanun-ı Medenisi elastiki yapısı ile toplumsal ve sosyal değişimlere cevap verebilecek niteliktedir. Nitekim Esad Arsebük'e göre Kanun sadece düzenlendiği dönemin zihniyetine bağlamında değerlendirilmemelidir. Şayet bu hataya düşülürse Kanun'un esnek yapısı zedelenir ve dinamik yönü ortadan kalkar. Bu nedenle hâkim Kanun'un ruhuna nüfuz etmek istiyorsa mutlak olarak kanun koyucunun iradesini dikkate almamalıdır. Dolayısıyla bireyin toplumsal ve sosyal ihtiyaçları, Türk Kanun-ı Medenîsi yorumlanırken daima göz önünde bulundurulmalıdır. Esasen Türk Kanun-ı Medenîsi millet iradesinin tecellisi olarak görülmelidir. Bu nedenle kanun koyucunun arzusundan başka, Kanun'un kendi müstakil bir şahsiyeti vardır ki bu da toplumsal menfaattir.⁽⁵²⁾ Bu bağlamda, Kanun'un esnek karakterinin günümüz ihtiyaçlarını da karşıladığını ifade etmeliyiz. Örneğin Yargıtayın İslam hukuk kurumu olan mehir hakkında birçok kararı bulunmaktadır.⁽⁵³⁾

Medeni haklar bakımından kazanımlar dikkate alındığında Kanun'un 8. ve 23. maddesi bütün medeni hukuk kurumlarına biçim veren niteliktedir. 8. maddede ırk, din, dil ve cinsiyet fark etmeksizin herkes medeni haklardan istifadede eşit kabul edilmiştir. İlgili Kanun maddesi şöyledir: "Her şahıs medeni haklardan istifade eder. Binaenaleyh kanun dairesinde haklara ve borçlara ehil olmakta herkes müsavidir". 23. maddede ise hiç kimsenin özgürlüklerden medeni haklardan vazgeçemeyeceği ve özgürlüklerin hangi hâllerde sınırlandırılabilceği hüküm altına alınmıştır. Buna göre: "Kimse, medeni haklardan ve onları kullanmaktan kısmen olsun feragat edemez. Kimse, hürriyetini ferag edemediği gibi kanuna veya adabı umumiyye mugayir surette takyit dahi edemez".⁽⁵⁴⁾

Daha önce tatbik edilen çocuk yaşta evlenme/evlendirilme uygulaması Türk Kanun-ı Medenîsi ile yasaklanmıştır. Hanefi mezhebinde evlenmede asgari yaş sınırı erkek çocuklarda 12, kız çocuklarda 9 kabul edilmektedir. Bu alt sınır sağlanmadan önce çocuğun velisine cebren evlendirme yetkisi (velayet-i icbar) verilmişti.⁽⁵⁵⁾ Yani veli çocuğunu bir başkası ile bu alt yaş sınırından önce evlendirebiliyordu. Bu uygulamaya Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile son verilmiştir. Alt sınır erkeklerde 12, kız çocuklarında 9 olarak kabul edilerek Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 7. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Söz konusu maddeye göre "12 yaşını itmam etmemiş olan sağır ile 9 yaşını itmam etmemiş olan sağıre hiçbir kimse tarafından tezvîc edilemez".⁽⁵⁶⁾

(52) Arsebük, Hâkimlerin Hakk-ı Takdiri ve Hüsn-i Niyet, s. 4, 10-11.

(53) Yargıtay, mevcut hukuk düzeninde mehir ile ilgili hukuki bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda Türk Borçlar Kanunu'nun başışlama sözleşmesi hakkındaki hükümlerini (TBK m. 285-298) tatbik etmektedir. Bu doğrultuda, Yargıtay "muaccel mehir" için "elden başışlama", "müeccel mehir" için ise "başışlama vaadi" hükümlerini uygulamaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Türkmen, "Yargıtayın Başışlama Yaklaşımı Çerçevesinde Mehir ve Mehrin Geri Alınması", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 2, C. 22, 2020, s. 541-576.

(54) Işıkaç, "Türk Hukuk Devriminin Felsefesi", s. 127-128.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400743.pdf (e.t. 30/10/2021)

(55) Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 269-270.

(56) Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, s. 195, 202-203, 224.

Türk Kanun-ı Medenisi ile evlenme asgari yaş sınırı yukarı çekilerek çocuk yaşta evliliklerin önüne geçmek amaçlanmıştır. Türk Kanun-ı Medenisi m. 11'e göre "Rüşt, on sekiz yaşın ikmalıyla başlar. Evlenme, kişiyi reşit kılar". Kanun'un 88. maddesi ise evlenmede asgari yaş sınırını düzenlemektedir. Buna göre "Erkek on sekiz ve kadın on yedi yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadar ki hâkim, fevkalade hâllerde ve pek mühim bir sebebe mebni on beş yaşını ikmal etmiş olan erkek ve kadının evlenmesine müsaade edebilir. Ana ve baba ve vasi de dinlenir."⁽⁵⁷⁾ Hükümden anlaşılacağı üzere kural olarak erkeklerde 18, kadınlarda 17 yaşını doldurmuş olma şartı evlenme ehliyeti için aranmaktadır. Bu düzenlemenin çocuk evliliklerin önüne geçilmesi noktasında önemli bir kazanım olduğu açıktır.

SONUÇ

Sonucu tek cümle ile ifade etmek gerekirse, "halk ruhu *Volksgeist*" teorisi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına ve günümüz Türk hukukuna uyarlanamaz. Nitekim tarihçi hukuk okulunun kurucusu Savigny hukukun oluşumu hakkındaki teorisini şu şekilde ifade eder:

"İlk olarak tarihte gördüğümüz üzere, medeni hukuk da kendine özgü bir surette hâlkın uhdesinde dil, töre ve esas teşkilat gibi bulunmaktadır. Bu görünüşler mücerret bir varoluşu imgelememektedir. Zikredilen görünüşler bir hâlkın biricik gücü ve etkinliği olmakla beraber, tabiata ayrılmaz bir şekilde bağlı olup, sadece bizim tetkiklerimiz ile özel bir niteliğe bürünebilir. Bu görünüşler bir bütün olarak birleştirildiğinde, hâlkın müşterek kanısı keza aynı his olan iç zorunluluk, bütün rastlantısal ve keyfî oluşum düşüncelerini yadsır."⁽⁵⁸⁾

1840 senesinde neşredilen *Günümüz Roma Hukuku Dizgesi*'nin birinci cildinde Savigny hukuku, hâlk ruhunun usulca tesir eden gücünün ürünü olarak tasvir eder.

(57) 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenisi'nin 88. maddesi, toplumda daha erken yaşta evliliklerin gelenek üzere devam etmesi nedeniyle 15/6/1938 tarih ve 3453 sayılı Kanun ile değiştirilmiş, evlenme ehliyeti yaşı birer yaş aşağı çekilmiştir. Buna göre 88. maddenin 15/6/1938 tarih ve 3453 sayılı Kanun ile değiştirilmiş hâli şu şekildedir:

"Erkek on yedi, kadın on beş yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadar ki hâkim, fevkalade hâllerde ve pek mühim bir sebebe mebni on beş yaşını ikmal etmiş olan bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine müsaade edebilir. Karardan önce ana, baba veya vasinin dinlenmesi şarttır." <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/maddebilgisi?psira=94551> (e.t. 30/10/2021)

(58) Friedrich Carl von Savigny, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg, 1840, s. 8; Savigny hukukçuların çabaları ile hukukun bilimsel ve sistematik bir yapıya kavuşturulabileceğini, dolayısıyla hâlk ruhunun esasen hukukçulara intikal ettiğini ifade eder. Bu doğrultuda tarihçi hukuk okulunun yayım organı olan "Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası" kurulmuştur. Mecmua aracılığı ile tarihçi hukuk okulu hedefini gerçekleştirmek arzusundadır. Savigny'nin kaleme aldığı Mecmua'nın giriş yazısının çevirisi ve Mecmuanın tarihçesi hakkında ayrıca bkz.: F. C. von Savigny, "Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası'nın Amacı Üstüne", çev. Serhan Yıldırım, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 30, 2020, 55-64; Serhan Yıldırım, "Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası'nın Tarihçesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 30, 2020, 105-112.

Nasıl ki dil ve törenin teşekkülünde hâlk etkindir pozitif hukuk da aynı şekilde hâlkta ve hâlk ile gelişir.⁽⁵⁹⁾ Bu çerçevede hukukun genel oluşumu Savigny'e göre şöyle gerçekleşir:

“Pozitif hukuk, hâlkın kolektif bilincinde yaşar. Onun için biz pozitif hukuku, ‘halk hukuku’ olarak nitelendiriyoruz...Her bireyde cemiyet düzeyinde canlı ve etkin olan ve pozitif hukuku üreten hâlk ruhudur. Pozitif hukuk ise her bir bireyin bilincinde rastlantısal değil, bilakis zorunlu olan bir ve aynı hukuktur.”⁽⁶⁰⁾

Savigny'nin hukukun yaratıcısı gördüğü tikel hâlk ruhu, genel insanlık düşüncesiyle çelişmez. Nitekim her hâlk, insanlığın bir unsurudur. Dolayısıyla “genel insanlık fikri” her hâlkta gerçekleştirilir. Savigny'e göre, “kendini tikel biçimde açımlayan genel insanlık ruhu, tikel hâlkta etki eden yegâne şeydir.”⁽⁶¹⁾ Bu şekilde farklı hâllarda hukukun oluşumu evrensel bir niteliğe sahiptir.

Esasen Savigny, hukukun teşekkülü öğretisinde “halk” kavramını “kültürel bir kavram” olarak ele alır. Onu âdeta hukukçu akademisyenler ve hâkimlerle özdeşleştirir.⁽⁶²⁾ Savigny, kültürel kavramı hâlk ile şimdiki ya da geçmişteki Germen hâlkının politik ve toplumsal veçhesini kastetmez. Onun hâlk ile kastettiği ideal bir kültür kavramıdır. Şöyle ki Savigny'de hâlk, ruhsal ve kültürel bakımdan cemiyete bağlı müşterek oluşumun kavramıdır.⁽⁶³⁾ Neticede “halk ruhu” “halkın müşterek kanısı” gibi ifadeler bir nevi hukukun oluşum sürecinde organizma şeklinde tasavvur edilen ideal bir faraziye dir.

İdeal bir kültürel tasarım olarak ortaya konulan hâlk ruhu teorisi, Nazi Almayası'nda farklı yorumlanarak içi boşaltılmıştır. Nasyonal sosyalist hukukçular Savigny'nin kültürel, ideal, ruhsal bir formda ortaya koyduğu hâlk ruhu öğretisini ters yüz ederek mutlak manada “biyolojik-ırki üstünlük” teorisine çevirmişlerdir. Böylece hâlk ruhu kavramını ırk üstünlüğüne dayalı, felsefi zemininden yoksun bir hâle büründürmüşlerdir. Bu teorik tahrifatın bir takım siyasi emelleri gerçekleştirmek uğruna yapıldığını⁽⁶⁴⁾ ne yazık ki insanlık acı ve vahim hadiselerle tecrübe etmiştir. Neticede nasyonal sosyalizm uygulamasında fikirlerin kuvvetli bir silaha dönüşebildiğini görüyoruz.

⁽⁵⁹⁾ Rinitsu Kawakami, “Die Begründung des ‘neuen’ gelehrten Rechts durch Savigny”, ZRG/RA, S. 1, C. 98, 1981, s. 306.

⁽⁶⁰⁾ Friedrich Carl von Savigny, System des heutigen Römischen Rechts, C. 1, Berlin, 1840, s. 14.

⁽⁶¹⁾ Savigny, System des heutigen Römischen Rechts, s. 21.

⁽⁶²⁾ Wieacker, Privatrechtsgeschichte, s. 391-392; Horst Heinrich Jakobs, Die Begründung der geschichtlichen Rechtswissenschaft, Paderborn, 1992, s.30.

⁽⁶³⁾ Wieacker, Privatrechtsgeschichte, s. 393.

⁽⁶⁴⁾ Yavuz Abadan, “Tarihçi Mektep ve Devlet Nazariyesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1, 1951, s. 170-172; Hubert Rortleuthner, “Volkgeist, gesundes Volksempfinden und Demoskopie”, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV), 1987, C. 2 (70), s. 23-24, 35; Karşılaştırınız: Kasım Akbaş, “Friedrich Carl von Savigny: Tarihsel Hukuk Okulu Geleneği”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 1, C. 74, 2016, s. 69.

Günümüz Türk medeni hukuku bakımından hâlk ruhu kavramını ele alacak olursak, medeni hukuk resepsiyonunu “evrensel insanlık ruhunun” bir tezahürü olarak okumak mümkündür. Nitekim günümüzde ulusları kapalı bir toplum şeklinde değerlendirmek mümkün değildir. Uluslar arasında ekonomik nedenlerle ticari ilişkiler yürütülür. Bunlardan başka artık fiziki sınırların yavaş yavaş kalkmaya başladığı dünyada, dil, din, sanat, bilim vb. kültürel öğelerin de etkileşime tabi olduğu açıktır. Zikredilen bütün unsurlar değişim ve etkileşime tabi iken hukuk biliminin bunun dışında bırakılması elbette düşünülemez.⁽⁶⁵⁾ Esasen yabancı kökenli bir kanunun resepsiyonu ve onun benimsenmesi durumu millilik kavramlarıyla değil toplumsal ihtiyaçlar ile izah edilebilir. Bu bağlamda “halk ruhu” kavramını günümüzde terkedilen hukuk geleneği ile bağdaştırmaya teşebbüs etmenin, elde edilen kazanımların boşa gitmesi tehlikesini taşıyacağını ifade etmeliyiz. Bununla birlikte Türk medeni hukuk sisteminin temel felsefesine aykırı olmayacak şekilde, özellikle hukukun ferî meseleleri hakkında tikel hâlk ruhundan istifade etmek ve bu doğrultuda normlar ihdas etmek, elbette medeni hukukun evrensel niteliğine zarar vermeyecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz, “Tarihçi Mektep ve Devlet Nazariyesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 1, C. 6, 1951, s. 160-185.
- Akbaş, Kasım, “Friedrich Carl von Savigny: Tarihsel Hukuk Okulu Geleneği”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 1, C. 74, 2016, s. 53-72.
- Âkif Aydın, Mehmet, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.
- Arsebük, Ahmed Esad, Hâkimlerin Hakk-ı Takdiri ve Hüsn-i Niyet, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927.
- Aydın, Mehmet Âkif, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bilsel, Cemil, “Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- Bozkurt, Gülnihâl, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Bozkurt, Mahmud Esat, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- Can, Cahit, Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Caroni, Pio, “Savignys ‘Beruf’ Und Die Heutige Krise Der Kodifikation”, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, S. 3, C. 39, 1971, s. 451-476.

⁽⁶⁵⁾ Rudolph von Jhering, Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung, Leipzig, 1907, s. 5-8. Wiardus Modderman, Die Rezeption des römischen Rechts, Jena, 1875, s. 8.

Conrad, Hermann, "Aus der Entstehungszeit der historischen Rechtsschule: Friedrich Carl von Savigny und Jacob Grimm", ZRG/GA, S. 1, C. 65, 1947, s. 261-283.

Gedikli, Fethi, "Hukuki Düşünce Yahut Cumhuriyetin Hukuk Devrimi", Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi, Ed. Süleyman Hayri Bolay, C. 2, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 889-945.

Haferkamp, Hans-Peter, "Die Rezeption des römischen Rechts in Deutungen der Rechtswissenschaft des 19. Jahrhunderts", Zeitschrift für Literaturgeschichte, C. 67, 2013, s. 247-258.

Halıcı, Şaduman/ Sarıkaya, Musa, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler, Kaynak Yayınları İstanbul, C. 2, 2014.

Hennig, Johannes, "'Vom Beruf unserer Zeit' und 'Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter', ihre Entstehung und ihr Verhältnis zueinander; mit einem unbekanntem Briefe Savignys an Zimmer", ZRG/GA, S. 1, C. 56, 1936, s. 394-397.

Honsell, Heinrich, "100 Jahre Schweizerisches Obligationenrecht", Zeitschrift für Schweizerisches Recht, S. II, C. 130, 2011, 1-115.

Honsell, Heinrich, Römisches Recht, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2015.

Işıқтаç, Yasemin, "Türk Hukuk Devriminin Felsefesi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, s. 117-131.

Jakobs, Horst Heinrich, Die Begründung der geschichtlichen Rechtswissenschaft, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1992.

Kawakami, Rinitsu, "Die Begründung des 'neuen' gelehrten Rechts durch Savigny", ZRG/RA, S. 1, C. 98, 1981, s. 303-337.

Kayak, Sevgi, "Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon Sürecinin Meşruluğu", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 55-62.

Koschaker, Paul, Europa und das römische Recht, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1966.

Kramer, Ernst A., "Der Einfluß des BGB auf das schweizerische und österreichische Privatrecht", Archiv für die civilistische Praxis, S. 3/4, C. 200, 2000, s. 365-400.

Kunkel, Wolfgang, "Das Wesen der Rezeption des Römischen Rechts", Heidelberger Jahrbücher, S. I, 1957, s. 1-12.

Laufs, Adolf, Rechtsentwicklungen in Deutschland, de Gruyter, Berlin, 1991.

Manigk, Alfred, "Savigny und die Kritik der Rezeption", ZRG/RA, S. 1, C. 61, 1941, s. 187-229.

Modderman, Wiardus, Die Rezeption des römischen Rechts, Verlag von Hermann Dufft, Jena, 1875.

- Oğuzman, M. Kemal/ Barlas, Nami, *Medenî Hukuk*, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “İsviçre Medeni Kanunu’nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45-54.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 29, Bahar 2011, s. 93-124.
- Özcan, Mehmet Tevfik, “Modernleşme ve Medeni Hukuk: Türk Medeni Kanununun İktibas ve Bu Olayın Politik Cephesi”, Bülent Tanör Armağanı, Ed. Öget Öktem Tanör, Legal Yayınları, İstanbul, 2004, s. 445-478.
- Özsunay, Ergun, “Türkiye’de Yabancı Hukukun Benimsenmesi Hareketi İçinde Türk Medenî Kanununun Anlamı ve Önemi”, *Medenî Kanun 50. Yıl Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü, İstanbul, 1978.
- Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM - II. Dönem 1923-1927*, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Rottleuthner, Hubert, “Volksgeist, gesundes Volksempfinden und Demoskopie”, *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV)*, C. 2 (70), 1987, s. 20-38.
- Stephan Meder, *Rechtsgeschichte*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2017.
- TBMM Zabıt Ceridesi, “Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku”, C. 19, Devre: II, İçtima Senesi: 3, Celse: 1.
- Thibaut, A. F. Justus, *Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1814.
- Türkmen, Ahmet, “Yargıtayın Bağışlama Yaklaşımı Çerçevesinde Mehir ve Mehrin Geri Alınması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 22, 2020, s. 541-576.
- Üçok, Coşkun/ Mumcu, Ahmet/ Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medenî Hukuku Umumî Esaslar*, C. 1, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1959.
- von Jhering, Rudolph, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, Breitkopf und Härtel, Leipzig, C. 1, 1907.
- von Savigny, Friedrich Carl, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Verlag von J. C. B. Mohr, Heidelberg, 1840.
- von Savigny, Friedrich Carl, “Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası’nın Amacı Üstüne”, çev. Serhan Yıldırım, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 30, 2020, s. 55-64.

von Savigny, Friedrich Carl, Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine, çev. Ali Acar, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018.

von Savigny, Friedrich Carl, System des heutigen Römischen Rechts, Veit & Comp., Berlin, C. 1, 1840.

von Tuhr, Andreas, Borçlar Hukukunun Umumî Kısmı, çev. Cevat Edege, C. 1., Yeni Matbaa, İstanbul, 1952.

Wieacker, Franz, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1967.

Wieacker, Franz, Wandlungen im Bilde der historischen Rechtsschule, Verlag C. F. Müller, Karlsruhe, 1967.

Yıldırım, Serhan, “Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası’nın Tarihçesi”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 30, 2020, s. 105-112.

Yıldırım, Serhan, “Tarihçi Hukuk Okulunda Germenci Yaklaşımlar”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 16, 2013, s. 63-91.

Yıldırım, Serhan, 19. yy. Alman Hukuk Teorisinin Tarih Bilinci Bağlamında Oluşumu ve Etkileri, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2018.

ISLAH-I NEFS EDEREK VATAN VE MİLLET UĞRUNDA FEDA-YI CAN ETMEK: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MAZNUN VE MAHKÛMLARIN ORDUDA İSTİHDAMI

Rıdvan Abdurrahman DEMİRTAŞ*

Özet

Osmanlı Devleti, 1. Dünya Savaşı'na girmesinin arifesinde, 2 Ağustos 1914'te ilan ettiği seferberlikle 20 ila 45 yaş arasındaki askerliğe elverişli bütün erkek nüfusunu silah başına çağırdı. Seferber edilecek nüfus yaklaşık iki milyon olarak hesaplanıyordu ki bu sayı, toplam nüfusun neredeyse %10'una tekabül etmekteydi. Nüfusun seferberlik çağrısına büyük oranda icabet ettiği söylenebilir de bunun ülke içindeki dağılımı farklılık gösteriyordu. Kolordu düzeyinde bölgelere ayrılmış Osmanlı ülkesinde orduya katılma oranı, Batı ve Orta Anadolu'daki kolordularda daha fazlayken Doğu Anadolu ile Hicaz ve Yemen başta olmak üzere Arap vilayetlerinde bakaya ve firar sorunları sebebiyle daha düşüktü. Bu sebeple kolordular için hedeflenen askerî personel sayılarına ulaşmak amacıyla çeşitli çarelere başvuruldu⁽¹⁾. Bu çarelerden biri de personel eksiklerinin gönüllüler vasıtasıyla doldurulması oldu⁽²⁾. Gönüllülerden oluşan insangücünün kaynakları çeşitliydi. Bunlardan biri de tevkifhane ve hapisanelerdeki maznun ve mahkûmlardı.

Mahkûmdan Asker Yapmak

Hakkında ceza takibatı veya mahkûmiyeti olan kişilerin orduda görevlendirilmesine 1. Dünya Savaşı'ndan önce, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda da rastlanmaktadır. Cizre merkezli 20. Aşiret Süvari Alayı reislerinin savaşın başından itibaren vatan savunmasında sadakat ve istikamet üzere olduklarını Harbiye

* Ar. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, ridvandemirtas@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4136-8373>.

(1) 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı seferberliği, kolordu düzenleri, zorunlu askerlik uygulamaları ve karşılaşılan zorluklar üzerine bkz.: Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 116-139.

(2) Gönüllü birliklerin oluşturulmasına ilişkin düzenleme ve uygulamalar için bkz. Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi)*, c.1: 1914-1916, 4.basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 4-15.

Nezaretî'ne bildiren alay komutanı, daha önce *cehalet yüzünden* bunlardan bir kısmının çeşitli suçlardan mahkûm olduklarını ve savaşa katılan bazı gönüllülerin affedildiğini ifade ederek savaştaki fedakarlıklarının mükafatı olarak bunların da affedilmelerini talep etti⁽³⁾. Bu hususta Harbiye Nezaretî'nden Sadaret'e yazılan yazıda, söz konusu reislerin gıyaben mahkûm olup hükümetçe yakalanmalarının zor olduğu, durumun o bölgede eşkıyalığın devamına sebebiyet verdiği, oysa bir yıldan uzun süredir savaşta kendilerine verilen görevleri ifaya çalıştıklarından terhislerinden sonra haklarındaki adli takibattan vazgeçilip hukuk-ı umumiyeden affedilmelerinin hükümetin şanına daha layık olacağı bildirildi⁽⁴⁾. Sadaret de talebi uygun bularak yalnızca fiilen savaşa iştirak edenlerin listesinin tutulup bunlar dışında kimsenin aftan faydalandırılmamasına dikkat edilmesini istedi⁽⁵⁾.

1. Dünya Savaşı'na gelindiğinde maznun ve mahkûmların çoğunlukla Kafkasya Cephesi'nde 3. Ordu'ya bağlı olarak faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa'nın gönüllü birliklerinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir⁽⁶⁾. Teşkilat-ı Mahsusa, bir istihbarat örgütü olmasının yanı sıra silahlı bir gayrinizami harp örgütlenmesi olarak düşman cephe ardına, ikmal hatlarına saldırılar düzenleyen çeteler oluşturdu⁽⁷⁾. Seferberlik ilan edildiğinde 20 ila 45 yaş arasındaki erkek nüfusun orduya alınmasıyla Teşkilat-ı Mahsusa, ihtiyaç duyduğu personeli toplayabilmek için hapisanelerdeki mahkûmları, Arap, Çerkez, Laz, Kürt ve benzeri aşiret üyelerini, göçmen ve mültecileri, Mevlevi ve Bektaşiler gibi dinî grupları, haydut çetelerini, emekli subay ve komitacıları elverişli bir insangücü havuzu olarak kullandı⁽⁸⁾. *Zeytindağı*'nda Falih Rıfkı Atay, Harbiye Mektebi'nde yedek subay eğitimi gördüğü sırada Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde sivil çeteler oluşturulduğunu duyarak İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nde Dr. Nazım Bey'le görüştüğünü, bu çetelerde görev almak istediğini söylediğinde "Biz çetelere hapisaneden adam alıyoruz. Senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir." cevabını aldığını aktarmaktadır⁽⁹⁾.

(3) BEO. 4226/316898/3, 8 Teşrinievvel 1329 [21 Ekim 1913].

(4) BEO. 4226/316898/2, 11 Teşrinievvel 1329 [24 Ekim 1913].

(5) BEO. 4231/317257/1, 2 Teşrinisâni 1329 [15 Kasım 1913].

(6) Teşkilat-ı Mahsusa, 1. Dünya Savaşı'ndan önce de maznun ve mahkûmları faaliyetlerinde kullandı. Teşkilat-ı Mahsusa'ya dâhil olarak vatan savunmasında gösterdikleri fedakarlık sebebiyle maznun ve mahkûm olan kırk neferin hizmetlerinin karşılığı olarak affedilmeleri hakkında bkz. BEO. 4186/313897/1, 10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913].

(7) Yazışmalardan gönüllü birliklerin genellikle çete kelimesiyle anıldığını görülmektedir. Askerî terim olarak çete, silahlı küçük birlikler anlamında müfreze kelimesinin yanı sıra, keşif için önden giderek düşman hakkında bilgi toplayan birlikleri ifade etmek için de kullanılmıştır. Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi)*, c.1: 1914-1916, s. 7.

(8) Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1: Savaşa Giriş, çev: Beyza Sumer Aydaş, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021, s.327-331. Beşikçi, mahkûm, muhacir, aşiret ve dinî gruplardan gelen gönüllüleri ayrı ayrı ele almaktadır: Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s. 173-222.

(9) Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2016, s. 38-39.

Maznun ve mahkûm olanların hangi usulle orduya alınacaklarına ilişkin 19 Şubat 1330 [4 Mart 1915] tarihli düzenlemeye kadar bunlar hakkında Meclis-i Vükela'dan karar alınması yoluna gidildi. İlk olarak orduda hizmetlerinden fayda görüleceği umulan maznun ve mahkûmların adları mahallin mülki amirince belirlenerek Dâhiliye Nezareti'ne bildiriliyor, daha sonra Dâhiliye Nezareti tarafından haklarında takibat veya mahkûmiyet olduğundan takibatın tecil edilmesi ve tahliyelerine ilişkin Adliye Nezareti'nden görüş soruluyor ve *uygun* görüşü alınırsa takibatın icrası veya cezanın infazı tecil edilip tahliyeleri için Meclis-i Vükela kararı alınarak bunların orduya katılması sağlanıyordu. Ancak kurumlar arasında gerçekleşen bu yazışma trafiği uzun sürmekteydi. Karar alma sürecinin uzunluğuna örnek olarak Hacı Pir Davud hakkındaki takibatın tecili kararı örnek gösterilebilir. Katl ve gasp suçlarından Musul'da tutuklu bulunan Hacı Pir Davud'un askerî nakliyat ve ihtiyaçlar için altmış katır ve bin koyun vermesinin mükafatı olarak hakkındaki takibatın tecilinin uygun olup olmayacağı Dâhiliye Nezareti'nden Musul vilayetine sorulduktan sonra⁽¹⁰⁾ Musul vilayetinden gelen *uygun* cevabı üzerine⁽¹¹⁾ Adliye Nezareti'nden de aynı yönde cevap alınarak konu Meclis-i Vükela gündemine geldi ve ilk telgraftan on altı gün sonra takibatın tecili kararı alınabildi⁽¹²⁾. Ancak savaş hâlinin acele hareket etmeyi gerektirmesi sebebiyle takip edilen bu uzun bürokratik süreç gözden geçirildi. Meclis-i Vükela, Adliye Nezareti'ne derhal bilgi verilmek şartıyla, vilayetlerce savaşta hizmetlerinden istifade edilmek üzere cepheye sevk edilmelerine lüzum görülen maznun ve mahkûmların tahliye edilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne yetki verdi⁽¹³⁾. Kalpazanlık suçundan tutuklu bulunan Hasan'ın Kafkasya cephesinde hizmetlerinden faydalanmak için tahliye edilip cepheye sevk edildiğinin Dâhiliye Nezareti tarafından bildirilmesi üzerine Adliye Nezareti'nin Hasan hakkındaki takibatın tecil edilmesi yolundaki görüşünü Sadaret'e sunduğu görülmektedir⁽¹⁴⁾.

Maznun ve mahkûmların tahliye edilmelerindeki maksat, onlardan cepheye en iyi şekilde yararlanmaktı. Bu sebeple taahhütlerini yerine getirip getirmedikleri dikkatle takip edildi. Siverek Bidayet Ceza Mahkemesi tarafından gasp suçundan giyaben üç seneye mahkûm edilen Urfa'nın Benî Yusuf aşiretine mensup Halef es-Salih, elli altı kişiyle savaşa katılmak istediğini Urfa mutasarrıflığına bildirerek hakkındaki cezanın infazının tecilini talep etti. Dâhiliye Nezareti kabul cevabını mahalline gönderdikten sonra Dahiliye ve Adliye nezaretleriyle Sadaret arasında mutata yazışmalar gerçekleşti⁽¹⁵⁾. Meclis-i Vükela, bazı emsali gibi Halef es-Salih hakkında da kanuni takibatın teciline 3 Ocak 1915'te karar verdi⁽¹⁶⁾. Ancak Halef es-

(10) DH.ŞFR. 47/41, 3 Teşrinisani 1330 [16 Kasım 1914].

(11) DH.ŞFR. 448/109, 4 Teşrinisani 1330 [17 Kasım 1914].

(12) MV. 195/27/1, 19 Teşrinisani 1330 [2 Aralık 1914].

(13) MV. 195/4/1, 9 Teşrinisani 1330 [22 Kasım 1914].

(14) BEO. 4326/324433/2, 26 Teşrinisani 1330 [9 Aralık 1914].

(15) BEO. 4330/324702/2, 20 Kanunuevvel 1330 [2 Ocak 1915].

(16) MV. 195/114/1, 21 Kanunuevvel 1330 [3 Ocak 1915].

Salih, savaşa katılmadığı için derdest edildi ve on beş gün içinde verilen emri yerine getireceğini taahhüt etmesi üzerine serbest bırakıldı. Ancak bu sürenin sonunda *sözünde durmayacağı ifham ettiğinden* tekrar derdest edildiğinde Meclis-i Vükela, *hakkında tecil olunan karar-ı takibatın istirdadına karar verdi*⁽¹⁷⁾.

Cepheye gönderilen mahkûmlar arasında firar edenlere rastlanmakta, firarları sırasında başka suçlar işledikleri de görülmektedir. Bunların firarları sırasında derdest edilmeleri hâlinde haklarındaki adli takibatın hangi merci tarafından yapılacağı konusunda taşradaki memurların tereddüt ettikleri anlaşılmaktadır. Bazı firari mahkûmların yakalandığı Bolu'da mutasarrıf, bunların adli makamlarca mı yoksa Divan-ı Harp'te mi yargılanmaları gerektiğini merkeze sordu. Çünkü firari iken suç işlemiş olsun ya da olmasınlar firariler hakkında firar suçundan ve işlemlerse diğer suçlardan yeni bir takibatın yapılması gerekir ki bunun da tecil edilmiş takibat veya mahkûmiyet kararıyla birleşmesi hâlinde yetkili merci adli makamlar olacaktır. Ancak mahkûmların orduya sevk edilmeleriyle asker sıfatını kazanmaları mümkünse firar suçu ve firari iken işledikleri diğer suçlar sebebiyle Divan-ı Harp'te yargılanmaları gerekir. Durumun Dâhiliye Nezareti'ne sorulması üzerine verilen 16 Ekim 1915 tarihli cevapta, askere sevk edilen mahkûmların da asker sıfatında oldukları ifade edilerek yargılama yetkisinin Divan-ı Harp'e ait olduğuna işaret edildi⁽¹⁸⁾.

Cihada İştirak Şerefine Nail Olamamak

Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesini takiben 11 Kasım 1914'te cihad-ı ekber ilan edildi. Cihad ilanı, üç farklı belgenin yayımlanmasını içeren bir süreçti. Bu belgelerden birincisi, şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin bütün müslümanlara hitap eden beş soru-cevaptan oluşan fetvasıydı⁽¹⁹⁾. İkincisi, ordu ve donanmaya hitaben kaleme alınan padişahın beyannamesiydi. Üçüncüsü ise Meclis-i Âli-i İlmî tarafından kaleme alınan metindi. Şeyhülislam ve bir kısım ulemanın imzaladığı, müslümanlara İtilaf Devletleri'ne karşı Osmanlı Devleti'ni destekleme çağrısını içeren beyannamenin ilan edilmesi için padişah iradesi çıkarıldı⁽²⁰⁾.

Cihada iştirak arzusunda olan toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar arasında maznun ve mahkûmlar da vardı. Belgelerden izinin sürülebildiği kadarıyla gerek haklarında gıyaben takibat yapılanlar veya hüküm verilmiş olanlar, gerekse tevkifhane ve hapisanelerde maznun ve mahkûm olarak bulunanlar arasında cihad ilanı karşılık bulmuş gözükmektedir. Bunların bir kısmının samimiyetle cihada iştirak

(17) MV. 196/96/1, 4 Şubat 1330 [17 Şubat 1915].

(18) DH. EUM. ADL. 11/5/2-1, 29 Eylül 1331 [12 Ekim 1915]; DH. EUM. ADL. 11/5/1-1, 3 Teşrinievvel 1331 [16 Ekim 1915].

(19) Fetva metinleri dönemin çeşitli yayın organlarında yayınlanmıştı. *Donanma*, nr. 68-25, 3 Teşrinisani 1330 [16 Kasım 1914], s.307; *Ceride-i İlmiyye*, I/7, Evâil-i Muharrem 1333, s. 437-440. Fetvaların transkripsiyonları için bkz.: *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, haz.: İsmail Cebeci, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009, s. 230-231.

(20) Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s. 68-70. Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2016, s. 249-250.

etmek istedikleri kabul edilse bile, bir kısmının amacının haklarındaki takibattan ve cezanın infazından kurtulmak, toplumda kaybetmiş oldukları itibar ve statüyü bu yolla tekrar kazanmak veya eşkıyalık gibi eski alışkanlıklarına geri dönmek olduğuna dair ipuçlarını belgelerin satır aralarında görmek mümkündür.

Orduya katılmak için hapisanelerdeki hareketlilik, seferberlik ilanıyla başladı. Seferberlik ilanının ertesi günü Hüdavendigâr Hapishanesi mahpuslarını temsilen birkaç mahpusun imzasıyla *hapishane köşelerinde kocakarılar gibi müteessir ve nâlân olmaktansa* vatan savunması için en kısa sürede seferberliğe gönüllü olarak kabul edilmelerini isteyen bir telgraf çekildi⁽²¹⁾.

Cihad ilan edildikten sonraki yazışma trafiğini tasvir etmek için başta Dâhiliye Nezareti olmak üzere birçok makamın cihada iştirak etmek isteyen maznun ve mahkûmlar tarafından *telgraf yağmuruna* tutulduğu söylenebilir. Ülkenin dört bir yanındaki hapisanelerden gelen telgraflarda, maznun ve mahkûmların işledikleri suçlardan pişman oldukları ve vatan sevgilerini ispatlamaları için kendilerine fırsat verilmesi mealindeki ifadeler hâkimdir. Bireysel olarak çekilen telgrafların yanında birkaç yüz mahkûm veya hapisanedeki bütün mahkûmları temsilen bir veya birkaç mahkûm tarafından çekilen telgraf ve dilekçeler de vardır⁽²²⁾. Telgraflar incelendiğinde mahkûmların çeşitli kanallar vasıtasıyla dışarıdan haber aldıkları anlaşılmaktadır. Gazetelerden gelişmeleri takip eden İstanbul'daki mahkûmlar, Meclis-i Ayan'da maznun ve mahkûmların askerde istihdam edilmek üzere cezaların infazının tecil edilmesine ilişkin muvakkat kanunun kabul edilmesini büyük bir memnuniyetle öğrendiklerini, kendilerinin de kanun hükümlerinden istifade etmek istediklerini Sadaret'e bildirdiler⁽²³⁾.

Mahkûmların diğer hapisanelerin durumundan da haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Ankara, Konya, Bursa ve Karesi hapisanelerindeki mahkûmların cihad vazifesine katılmalarına izin verildiği hâlde kendilerinin bu şereften mahrum bırakıldığını düşünen Manisa Hapishanesi mahpuslarının, bu durumun mahkûm oldukları cezadan daha büyük ve elim bir ceza olduğunu ifade ederek cihada iştirak taleplerini yineledikleri görülmektedir⁽²⁴⁾.

Mahkûmların bir kısmı, cevap alamamalarına rağmen taleplerinde ısrarcıydı. Yozgat Hapishanesi'nde mahpus olan Ahmed ve Ali, daha önce cihada katılma taleplerine karşılık alamadıklarını, gerekirse bu yolda *kanlı göz yaşları* içinde Dâhiliye Nezareti'ni telgraflarıyla *seleyanzede* edeceklerini ifade eden bir telgrafla taleplerini tekrar ettiler⁽²⁵⁾.

(21) DH.EUM.6.Şb. 1/3/1, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914].

(22) Yozgat Hapishanesi'ndeki 200 mahkûm adına Çerkes Beyzâde Halid tarafından çekilen telgraf: DH.EUM.2.Şb. 10/80/1-1, 20 Ağustos 1330 [2 Eylül 1914]; Hapishane-i Umumi'deki umum mahkûmlar adına Mahmud Sabri'nin telgrafı: DH. EUM. ADL. 26/17/1, 18 Teşrinievvel 1332 [31 Ekim 1916]; Manisa Hapishanesi'ndeki mahkûmları temsilen koğuşlardan birer kişinin mühür ve imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne arz edilen dilekçe: DH.EUM.3.Şb. 6/48/1, 13 Haziran 1331 [26 Haziran 1915].

(23) DH. EUM. ADL. 26/17/1, 18 Teşrinievvel 1332 [31 Ekim 1916].

(24) DH.EUM.3.Şb. 6/48/1, 13 Haziran 1331 [26 Haziran 1915].

(25) Ahmed ve Ali'nin telgrafı, "... 5 Haziran 1332 [18 Haziran 1916] tarihli ajansta Kerbelâ'da hazret-i

Özel Nitelikli Mahkûmlar

Cihada iştirak etmek için defalarca telgraf çekmek zorunda kalan mahkûmların yanında, kimilerinin de sahip oldukları özel nitelikler sebebiyle hapisshaneden çıkarıldıkları görülmektedir. Bazen çetelerde faaliyet gösterecek kimi mahkûmlar için bu yola başvurulmakta, bazen de kimi meslek mensuplarından en iyi şekilde faydalanmak amaçlanmaktaydı.

Devletin cephe ve cephe gerisindeki ihtiyaçları karşılamak için hapisshanelerdeki insangücüne başvurmakta tereddüt etmemesi dikkat çekmektedir. Kanun hükmünü yerine getirirken köylüye karşı silah kullanan Köyceğiz jandarma bölük kumandanı yüzbaşı Fikri ve bölüğündeki bazı askerler hakkında yapılan adli takibatın jandarma ihtiyacı sebebiyle tecil edildiği görülmektedir⁽²⁶⁾. Yeri geldiğinde subay ihtiyacı için de başvurulacak adres, yine hapisshaneler oldu. Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı'nın savaşta istihdamını lüzumlu görmesi üzerine katl ve teşhir-i silah suçlarından Bağdat Hapishanesi'nde tutuklu bulunan yüzbaşı Mehmed hakkındaki takibat, emsaline kıyasen tecil edilmişti⁽²⁷⁾.

Savaş sırasında demiryollarının idaresi askerî idareye terk edildikten sonra demiryolu memur ve müstahdemleri, seferberlik ve askerî nakliyatın muntazam şekilde işlemesi için askerî idare emrine verildi. Meclis-i Vükela'nın 18 Ocak 1915 tarihli kararıyla demiryolu memur ve müstahdemlerinden maznun olanlar hakkındaki takibatın ve mahkûmlar hakkındaki infazın ertelenmesi yoluna gidildi⁽²⁸⁾. Meclis-i Vükela bu kararı alırken eldeki yetişmiş demiryolu çalışanlarının hapisshanelerde cezalarını çekmelerinden demiryolu ulaşımının işler hâlde tutulmasını tercih etmiş olmalıdır.

Gönüllü maznun ve mahkûmların bir kısmının Kafkasya Cephesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'nın gayrinizami birliklerinde istihdamı hedeflendiğinden bölgenin coğrafi koşullarına hâkim, konuşulan dili bilen ve çetecilik yapabilecek özel nitelikli kişilerden daha fazla faydalanmak amaçlanıyordu. İlk dönemlerde çeteciliğe kabiliyetli olmak kadar siyasi suçlardan maznun ve mahkûm olmamak da aranan şartlar arasındaydı. Adliye Nezareti, cinayetle itham edilip firar hâlinde olan Korgan karyeli Ali, Osman, Abdullah ve Kamil'in elbise ve diğer ihtiyaçları tedarik edilmiş hâlde cihada iştirak etmek istedikleri ve çeteciliğe uygun olduklarını Sadaret'e bildirirken hiçbirisinin siyasi suçlardan maznun ve mahkûm olmadıklarına da ayrıca işaret etmektedir⁽²⁹⁾.

İmam Hüseyin'in merkad-ı mübarekesini hedm etmekle ahz-ı sâr etmek isteyen düşmana müdafaa-dan men' edilir isek bu gibi istimdadnamelerle makamâtı işgal edeceğiz." *ikazıyla bitmektedir*: DH. EUM. ADL. 21/22/1-1, 12 Haziran 1332 [25 Haziran 1916].

(26) BEO. 4331/324753/1, 25 Kanunuevvel 1330 [7 Ocak 1915].

(27) BEO. 4336/325158/1, 26 Kanunusani 1330 [8 Şubat 1915]. Benzer şekilde cerh maddesinden itham edilerek cünha ile maznun olan İslam'ın Alman binbaşılardan Flenk Bey'in mülazımı İsmail Hakkı Efendi'nin gösterdiği lüzum ve vilayetin ısharı üzerine askeriye teslim edildiğine dair bkz.: BEO. 4330/324704/2, 18 Kanunuevvel 1330 [31 Aralık 1914];

(28) DHEUM.ADL. 29/9/4-1, 25 Mart 1331 [7 Nisan 1915].

(29) BEO. 4330/324713/2, 17 Kanunuevvel 1330 [30 Aralık 1914].

Muamelelere Kanuni ve Nizami Bir Şekil Vermek

Savaşın başlarında maznun ve mahkûmlar hakkında tahliye ve orduya sevk de dâhिल olmak üzere çeşitli muameleleri yapmakla Dâhiliye Nezareti yetkilendirildi. İşlemiş oldukları suçlar sebebiyle maznun ve mahkûm olanların hizmetlerinden istifade edilmek üzere haklarındaki takibatın ve cezaların infazının durdurularak affedildikten sonra bunlardan bir kısmının cepheye gitme taahhütlerini yerine getirmemeleri veya tekrar suç işlemeleri, hükümet için sorun olmaktaydı. Çünkü affedildikten sonra bunların önceki suçları için tekrar takibat yapılması veya affedilmiş cezaların infaz edilmesi mümkün değildi. İlk dönemlerde bu sorunun çözümü olarak maznun ve mahkûmların affedilmeyip yalnızca haklarındaki takibat ve infazın ertelenerek savaşta yararlılık gösterenlerin affedilmesi yoluna gidildi⁽³⁰⁾. Bununla beraber savaş hâlinin acele karar almayı gerektirmesi, bu önemli konunun kanunen düzenlenmesi ihtiyacını gündemden düşürmedi.

Maznun ve mahkûmların askere alım, tahliye ve affedilmelerine ilişkin sürecin ülke genelinde yeknesak şekilde yürütülmesi için 1915'in ilk günlerinde Adliye Nezareti bir kanun layihası hazırladı⁽³¹⁾. Sadaret kanalıyla Şura-yı Devlet'e gelen layiha üzerinde Tanzimat Dairesi, hem içerik, hem de ibareler bakımından pek çok değişiklik yaptı. Dokuz maddelik bu layihadaki değişikliklerin ilki, başlıkta yapıldı. Uzun ve karışık olan kanun layihasının başlığı, "Darülharbe Gidecek Eşhas Hakkındaki Takibat ve Mücazâtın Teciline Dair Kanun" olarak değiştirildi⁽³²⁾.

Layihanın hangi suçlardan maznun ve mahkûm olanların kanun kapsamında kabul edileceğine ilişkin birinci maddesi, Tanzimat Dairesi tarafından yeniden düzenlendi. Adliye Nezareti layihasında yalnızca *hetk-i urz* ve *fiil-i şeni*'den maznun veya mahkûm olanlar kapsam dışında bırakılmıştı⁽³³⁾. Tanzimat Dairesi bu düzenlemeyi muhafaza ederek harbe sevk edilecek maznun ve mahkûmları üç gruba ayırdı. İlk grup, askerî mükellefiyet yaşında olup bir sene veya daha fazla bir süreyle hapis veya süreli sürgün cezası veya *mücazât-ı terhibiyeden* mahkûm olanları; ikinci grup, mükellefiyet yaşında olmayıp *cünha* veya *cinayet*ten mahkûm olanları; üçüncü grup ise mükellefiyet yaşında olup olmadığına bakılmaksızın *cünha* veya *cinayet*ten maznun olanları kapsamaktaydı. Böylece Tanzimat Dairesi'nin maznun ve mahkûmları, işledikleri suçlara ve askerlik mükellefiyeti kapsamında olup olmamalarına göre bir ayrıma tabi tuttuğu görülmektedir⁽³⁴⁾.

⁽³⁰⁾ Adliye Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkire: ŞD. 2832/17/4-1, 30 Kanunuevvel 1330 [12 Ocak 1915].

⁽³¹⁾ "Cünha ve Cinayet Efalinden Dolayı Maznun ve Mahkûm Olanlardan Harbe İştirak Edecekler Hakkındaki Takibat-ı Kanuniyenin veya Cezanın Teciline Dair Kanun [Layihası]", ŞD. 2832/17/5-2.

⁽³²⁾ ŞD. 2832/17/3.

⁽³³⁾ ŞD. 2832/17/5-2.

⁽³⁴⁾ ŞD. 2832/17/3, 1. madde.

Layihanın ikinci maddesi, cepheye sevk edilecek maznun ve mahkûmların hangi usule göre belirleneceğini düzenlemektedir. Tanzimat Dairesi, bu maddenin düzenlenmesinde Adliye Nezareti layihası üzerinde esasa girmeksizin ibarece bazı değişiklikler yaptı. Tanzimat Dairesi'nin düzenlendiği maddeye göre, maznun ve mahkûmların belirlenmesinde şu usul takip edilecekti: Dersaadet'te Harbiye, Dahiliye ve Adliye nezaretlerince tayin edilecek birer kişi ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından belirlenip Dâhiliye Nezareti'nce tayin olunacak bir kişiden müteşekkil bir komisyon kurulacaktı. Aynı komisyon vilayetlerde ve müstakil livalarda vali ve mutasarrıf veya ileri gelen memurlardan bir kişi, istinaf veya bidayet müddeiumumisi, ilgili yerin asker alma şubesi reisi, jandarma kumandanı ile sıhhiye müdürü veya hükümet tabibi toplanarak oluşturulacaktı⁽³⁵⁾.

Komisyonun görevi ise üçüncü maddede düzenlendi. Bu maddeye göre, komisyonlar tarafından birinci maddede kapsamı belirlenen maznun ve mahkûmların hâl ve ahlakı incelenecek, asker alma şube reisi tarafından bunların bedenlen askerlik hizmetini yerine getirmeye uygun olup olmadıkları tespit edilecektir. Aranan şart ve vasıflara sahip olanların isimleri, maznun veya mahkûm oldukları suçlar ve mahkûm olanların kalan ceza süresini içeren mazbatalar düzenlenecektir⁽³⁶⁾. Dördüncü madde, vali ve mutasarrıflara verilen bu mazbatalarda isimleri yazılı olanlardan cepheye sevk edilmelerine lüzum görülenlerin isimlerinin Harbiye Nezareti tarafından bildirilmesi üzerine bunların askerî birliklere gönderilmesi hususunda Adliye nazırına yetki vermektedir⁽³⁷⁾.

Askerî birliklere gönderilen maznun ve mahkûmların bir suç işlemeleri hâlinde haklarında yapılacak işlemler layihanın beşinci maddesinde düzenlenmektedir. Beşinci maddeye göre, bunlar hakkında öncelikle askerken işlemiş oldukları suçla ilgili askerî kanun ve nizamlara uygun olarak kanuni takibat yapıp gereken ceza infaz edilecektir. Daha sonra bunlardan affedilmemiş olanlar, haklarında ertelenen takibat icra edilmek veya ceza infaz edilmek üzere adli makamlara teslim edilecektir⁽³⁸⁾.

Layihanın altıncı maddesi, savaş sonrasında maznun ve mahkûmlar hakkında nasıl bir yol tutulacağına ilişkindir. Savaş sırasında yararlılık gösterdikleri ordu veya birliklerindeki üstleri tarafından tasdik edilen maznunlar hakkında takibat yapmaktan vazgeçilecek, mahkûm olanlar ise affedilecek veya cezalarının indirilmesi ya da başka cezalarla değiştirilmesi için gereken işlemler yapılacaktır⁽³⁹⁾. Burada özellikle işaret edilmesi gereken nokta, maznun ve mahkûmların affedilmeleriyle ilgili bu işlemlerin yalnızca *hukuk-ı umumiye*yi kapsamaması, *hukuk-ı şahsiye*yi dışarıda bırakarak ilgililerin haklarına hânel getirilmemesidir. Adliye Nezareti'nin layihanın

(35) ŞD. 2832/17/3, 2. madde.

(36) ŞD. 2832/17/3, 3. madde.

(37) ŞD. 2832/17/3, 4. madde.

(38) ŞD. 2832/17/3, 5. madde.

(39) ŞD. 2832/17/3, 6. madde.

geneli hakkında Sadaret'e gönderdiği yazıda, *hukuk-ı umumiye* bakımından cezaların affı veya ceza sürelerinin indirilmesi yetkisinin padişahın Kanun-ı Esasi'de düzenlenen *mukaddes hakları* arasında olduğuna ayrıca işaret edilmektedir⁽⁴⁰⁾.

Yedinci maddeyle kanundan önce cepheye sevk edilenlerin de bu kanun hükümlerinden faydalanması sağlanmıştır. Layihanın sekizinci maddesi yürürlük tarihini düzenlemekte, dokuzuncu maddesi ise kanun hükümlerini yerine getirmeye Harbiye, Dahiliye ve Adliye nazırlarını memur etmektedir. Dokuz maddelik bu kanun layihası, meclisin kapalı olması sebebiyle padişahın 19 Şubat 1330 [4 Mart 1915] tarihli iradesiyle muvakkat kanun olarak çıkarıldı⁽⁴¹⁾. Daha sonra Meclis-i Umumi gündemine alınan bu muvakkat kanun üzerine Meclis-i Mebusan görüşmelerinde güçlük çıkarılmadıysa da Meclis-i Ayan'da özellikle Ahmet Rıza Bey'in kanuna karşı muhalefeti sert oldu. Ahmet Rıza Bey'e göre, bu katil ve canilerin amacı cihada katılmak değil, hapisten kurtulmaktır. Ahmet Rıza Bey'in bunların Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde çetecilik yapmasına yönelik itirazlarına rağmen Adliye Nezareti müsteşarı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey konunun ivedilikle görüşülmesinde ısrar etti. Daha sonra bu muvakkat kanun kanunlaştırılarak 29 Kânunuevvel 1332 [11 Ocak 1917] tarihinde padişahın iradesi alındı⁽⁴²⁾.

Enkaz Altında Kalan Bir Mesele Olarak Af

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda mağlup olması neticesinde imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince orduların büyük bir kısmı terhis edildi. Bu terhis kararıyla birlikte maznun ve mahkûm oldukları sırada silah altına alınanlar da memleketlerine döndüler. Kanundaki düzenlemeye göre, bunlardan maznun olanlar hakkında takibattan vazgeçilmesi, mahkûm olanlar hakkında da af veya cezalarında indirim ya da cezalarının başka cezalara dönüştürülmesi yolunda işlem yapılması gerekmektedir. Ancak hükümet tarafından bu konunun bir müddet gündeme alınmadığı görülmektedir.

Silah altına alınan maznun ve mahkûmlardan bir kısmının terhislerinden sonra derdest edilerek tekrar hapisanelere konulması üzerine Adliye Nezareti'ne pek çok başvuruda bulunuldu. Taşradaki memurlar, affa ilişkin düzenleme bulunmaması sebebiyle bunları derdest ederken maznun ve mahkûm askerler ise verilen af sözünün tutulmamasından şikayetçiydi. Adliye Nezareti, bu kargaşanın önünü

⁽⁴⁰⁾ ŞD. 2832/17/4-1, 30 Kanunuevvel 1330 [12 Ocak 1915]. Kanun-ı Esasi, 7. madde: "... mücâzât-ı kanuniyyenin tahfif veya afvı, ... hukuk-ı mukaddese-i Pâdişâhî'dendir. ...". Mehmet Yıldız, *Moderleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 86.

⁽⁴¹⁾ DH.EUM.MH. 99/54/2-1, DH.EUM.MH. 99/54/3-1. *Takvim-i Vekayi*, nr. 2105, 23 Şubat 1330 [8 Mart 1915], s. 3.

⁽⁴²⁾ Düstur, Tertib-i Sani, c. 9, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s. 94-96. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 285-286. Kanun metninin transkripsiyonu için bkz.: Mete Tunçay, "Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Hey'et-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye", *Birikim*, sy. 33, Kasım 1977, s. 58.

almak amacıyla bir af kanunu layihası hazırlayarak esbab-ı mucibesıyla birlikte 11 Mart 1919'da Sadaret'e sundu⁽⁴³⁾. Layihanın Şura-yı Devlet gündemine alınması ise Ağustos ayı sonunu buldu⁽⁴⁴⁾. Layihanın birinci maddesi, maznun ve mahkûm oldukları sırada cepheye sevk edilenleri de af kapsamına almaktaydı. Af, yalnızca *hukuk-ı umumiyeye* ilişkindi, işlenen suçlar sebebiyle *hukuk-ı şahsiyeye* yönelik taleplere dokunulmamıştı⁽⁴⁵⁾.

Layihanın kanun olarak kabul edilmesi süreci uzadıkça nezaretlere yapılan başvurular da devam etti. 1920 yılının ilk günlerinde Çorum Hapishanesindeki birkaç mahkûm Dâhiliye Nezareti'ne çektikleri telgrafta, hapisteyken 1915'te savaşa sevk edilmek üzere Yakup Cemil Bey emrine verildiklerini, vatan uğrunda savaştıklarını, affedileceklerine inanarak köylerine döndüklerinde beklemedikleri şekilde derdest edildiklerini, birliklerinden firar ederek düşmandan kaçan, yol kesen, insan öldüren, köy basanlar arasında olsalardı önceki hükümetin ilan ettiği aftan faydalanmış olacaklarını, mevcut hükümetin ise uğradıkları haksızlıkları gidereceğine inandıklarını ifade etmekteydiler⁽⁴⁶⁾.

Nihayetinde af kanununun çıkarılması, yılsonunu buldu. "Taht-ı silaha alınmaları sebebiyle haklarındaki takibat veya mücazat tecil edilmiş olanların affına dair kararname", 16 Aralık 1920 tarihli iradeyle ilan edildi⁽⁴⁷⁾.

SONUÇ YERİNE

Çalışma boyunca görüldüğü üzere, 1. Dünya Savaşı'nın savaş esnasında ve sonrasında devletin bünyesinde yarattığı tahribata rağmen devleti hayatta tutmaya çalışan merkez ve taşradaki bürokratik kadroların gündemindeki konulardan biri de maznun ve mahkûm askerler meselesiydi. Gerek savaş süresince, gerekse savaştan sonra yürütülen sürecin şeklen dâhil olsa kanun ve nizamlar çerçevesinde yürütülmesi için gayret edildiği görülmektedir.

1. Dünya Savaşı dönemi ve sonrası hukuk uygulaması, hukuk tarihi disiplini bakımından ayrıca ele alınarak çalışmalara konu edilmeyi hak etmektedir. Bu alandaki ihtiyaç, başvurulacak telif eserlerin sayıca az olmasından da anlaşılmaktadır. Çalışma sırasında imkânlar dâhilinde ancak Osmanlı arşivinde bulunan belgelere başvurulabilmiştir. Ancak bu konu özelinde şunu söylemek gerekir ki Osmanlı arşiviyle Genelkurmay ATASE arşivinde bulunan belgeler, monografiler ve hatıratlar üzerinden yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla bu konunun aydınlatılması mümkün olacaktır.

(43) Adliye Nezareti'nin tezkiresi, ŞD. 2841/49/11, 11 Mart 1335 [1919]; kanun layihası, ŞD. 2841/49/16; esbab-ı mucibe layihası, ŞD. 2841/49/17.

(44) ŞD. 2841/49/7, 28 Ağustos 1335 [1919].

(45) ŞD. 2841/49/8, 28 Ağustos 1335 [1919].

(46) DH.MB.HPS. 98/54/2, 8 Kanunusani 1336 [Ocak 1920]

(47) Düstur, Tertib-i Sani, c. 12, s. 353.

KAYNAKÇA

- Atay, Falih Rıfki, *Zeytinadağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2016
- Beşikçi, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015
- Ceride-i İlmiyye*, I/7, Evâil-i Muharrem 1333
- Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, haz.: İsmail Cebeci, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009
- Donanma*, nr. 25-68, 3 Teşrinisâni 1330
- Düstur, Tertib-i Sâni, c. 9, 12
- Shaw, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1: Savaşa Giriş, çev: Beyza Sumer Aydaş, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021
- Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi)*, c.1: 1914-1916, 4.basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989
- Tunçay, Mete, "Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Hey'et-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye", *Birikim*, sy. 33, Kasım 1977
- Yıldız, Mehmet, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BEO.: Babiali Evrak Odası

DH.EUM.2.Şb.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube

DH.EUM.3.Şb.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube

DH.EUM.6.Şb.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube

DH.EUM.ADL.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibat-ı Adliye Kalemi

DH.EUM.MH.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi

DH.MB.HPS.: Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti

DH.ŞFR.: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

ŞD.: Şura-yı Devlet

OSMANLI ESNAFININ, HÜRRİYETİ SINIRLAYICI CEZALAR GEREKTİREN HUKUK İHLALLERİ

Mehmet DEMİRTAŞ*

Özet

Osmanlı Devleti'nde esnaf, mal ve hizmet üretimini belli bir nizam dâhilinde gerçekleştirmektedir. Ahilik teşkilatı ile de yakın bir ilişkisi bulunan esnaf teşkilatında bunun bir sonucu olarak bir otokontrol mekanizmasının yanı sıra yazılı bir müeyyide sistemi de mevcuttu. Hak ihlali yapan esnaf çeşitli cezalara çarptırılmaktaydı. Esnafa manevi cezalar, mali cezalar, bedeni cezalar ve hürriyeti bağlayıcı veya sınırlayıcı cezalar da verilmiştir. Hürriyeti bağlayıcı veya sınırlayıcı cezaları da ana hatlarıyla hapis, kalebentlik, kürek ve sürgün cezaları olarak sıralamak mümkündür. Esnaf suçlarının tespitinde esnafın denetimi önemli bir yer işgal etmekteydi. Bu çerçevede başta sadrazam ve muhtesip olmak üzere çeşitli devlet yetkilileri görev yapmışlardır.

Esnaf temsilcilerinin bazı hafif cezalar verme yetkisi olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde esnafın işlediği suçlara genellikle mahkemeler bakmakta, gerektiğinde çeşitli cezalar vermektedir. Yargılama usulü açısından; şer'îye mahkemelerinin yetki alanı, hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri kapsamaktaydı. Şer'î ve örfî davaların görüldüğü ve karara bağlandığı yere, mahkeme veya meclis-i şer' denilmekteydi. Hapis cezasının en önemli gerekçelerinden biri esnafın hileli veya sahte mal satmak suretiyle müşteriyi aldatmasıydı. Örneğin kuyumcuların sattıkları malların damgasız olması bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine devletin belirlemiş olduğu narha aykırı bir şekilde malı fazla fiyata satmak, piyasada mal darlığına yol açacak türden davranışlar sergilemek, suçun tekrarına ve sürekliliğine bağlı olarak kalebentlik cezasının yanı sıra hapis cezasını da gerektirmekteydi. Kasap Hasan etin kıyyesini değerinin üzerinde sekiz paraya sattığı için Seddül'bahır Kalesine, kalebent olmak üzere sürgün edilmişti.

Esnafa verilen cezalardan biri de kürek cezasıydı. Vezneciler'deki hamamın küllhancıları fuhuş ve benzeri gayriahlaki işlere bulaştıklarından küreğe konulmak

* Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mdemirtas@beu.edu.tr.

üzere öncelikle hapsedilmişlerdi. Unkapanı çarşısında gece bekçisi olan birisi, bir kuyumcu dükkânını açıp içindeki malın bir kısmını çalmış, yakalandıktan sonra suçunu itiraf etmişti. Bunun üzerine kendisine bir sene süreyle kürek cezası verilmişti. Esnafın devlete vermek mecburiyetinde olduğu vergiyi ödememesi durumunda uygulanan cezalardan biri de yine kürek cezasıydı. Osmanlı esnafının işlediği suçlar ve aldıkları cezalara hakkında arşivlerde çok sayıda kayıt mevcuttur. Bu bildiri İstanbul'da faaliyet gösteren esnafın hürriyeti sınırlayıcı-bağlayıcı cezalar gerektiren suçları arşiv belgeleri ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hukuk İhlali, Esnaf, Hapis Cezası, Kalebentlik Cezası, Sürgün cezası, Kürek Cezası

Abstract

In the Ottoman Empire, craftsmen were producing goods and services within a certain order. As a result of this, there was a written sanction system as well as a self-control mechanism in the craftsmen's organization, which also had a close relationship with the Akhi Brotherhoods. Craftsmen, who violated rights, were sentenced to various penalties. Non-pecuniary penalties, financial penalties, corporal punishments and penalties that restrict or limit freedom are also given to craftsmen. It was possible to list the punishments binding or restricting freedom as imprisonment, foreclosure, hard labor and exile. The control of the craftsmen occupied an important place in the determination of the crimes of the craftsmen. In this context, various state officials, especially the grand vizier and the muhtesip, will going to be observed.

Although the representatives of the craftsmen had the authority to impose some light punishments, the crimes committed by the craftsmen in the Ottoman Empire were usually handled by the courts and given various penalties when it was necessary. In terms of the judicial procedure; The jurisdiction of the sharia courts included both Muslims and non-Muslims. The place where shar'i and customary cases were heard and decided was called the court or assembly-i shar'. One of the most important reasons for the prison sentence was the deception of shopkeepers to the customers by selling false or counterfeit goods. For example, the goods sold by jewelers are unmarked can be evaluated in this context. Another example was the selling goods at an excessive price contrary to the price determined by the state, exhibiting behaviors that would lead to a shortage of goods in the market, required a prison sentence as well as a Kalebent penalty depending on the repetition and continuity of the crime. Butcher Hasan was exiled to the fortress of Seddül'bahr to become a kalebent because he sold the meat for eight coins above its value.

One of the punishments given to craftsmen was the penalty of hard labor. Since the furnace owners of the bath in Vezneciler were involved in prostitution and similar immoral activities, they were first imprisoned to be put on a shovel. Someone who was a night watchman in Unkapanı bazaar opened a jewelry shop

and stole some of the goods inside and confessed to his crime after he was caught. Thereupon, he was sentenced to hard labor for one year. One of the penalties applied in case the craftsmen did not pay the tax they were obliged to pay to the state was again the penalty of hard labor. There are many records in the archives about the crimes committed by the Ottoman craftsmen and the punishments they received. In this paper, it will be tried to deal with the crimes of the craftsmen operating in Istanbul, which require restrictions on freedom and binding, in the light of archival documents.

Keywords

Violation of Law, Craftsmen, Imprisonment, Kalebend Penalty, Exile Penalty, Shovel Penalty

GİRİŞ

Osmanlı esnafının hukuki ihlallerine geçmeden önce esnaf kavramının ne anlama geldiğine bakmakta fayda vardır. Buna göre esnaf şehirlerde çeşitli iş kollarına bağlı olarak ve örgütlü bir şekilde mal ve hizmet üreten sınıfa verilen addır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde esnaf kendisi için belirlenmiş olan alanda faaliyet göstermekteydi. Yine genel geçer bir kural olmamakla beraber kasaba ve köylerdeki mal ve hizmet üretimi esnaf faaliyetleri arasında yer almamaktadır. Bu yaklaşımın hareket noktası ise şer'îye sicilleri ve fermanlar gibi kayıtlardır. Bu kayıtlarda genellikle *ehl-i hıref* veya *ehl-i hırfet*, *ehl-i san'at*, *ashab-ı hırfet*, *ashab-ı san'at* gibi ibareler, yalnızca şehirli esnaf için kullanılmaktadır⁽¹⁾. Dikkat edilmesi gereken başka bir konu ise esnafın mal üreten ve hizmet üreten esnaf olarak iki ayrı gruba ayrılmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde esnafın örgütlü bir sınıf olarak faaliyet göstermesi ise esnaflığın kökeni ile ilgili olup Osmanlı öncesi döneme dayanmaktadır. Her ne kadar esnaflığın kökeni insanlık tarihi kadar eski ise de Osmanlı'daki örgütlenme modeli İlk Türk-İslam devletlerindeki modelden beslenmiştir. Buna göre esnaflığın kaynağı Selçuklu Devleti'nin son zamanlarına kadar giden ahiliğe dayanmaktadır. Aynı zamanda bir tarikat olan ahilik esnaf teşkilatının ilk şekli olarak kabul edilmektedir⁽²⁾.

Osmanlı Devleti'nde esnaf, özel teşebbüse dayanan serbest meslek erbabı ve devlet işletmeciliği esasına dayanan dirlik ve ulufeye bağlı esnaf olmak üzere iki gruba ayrılmıştı⁽³⁾. Osmanlı Devleti'ndeki serbest esnaf kuruluşları rekabet etmekten ziyade karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmışlardı. Aynı meslek erbabı bir arada, kendileri için belirlenmiş olan alanlarda faaliyet gösterdikleri için

(1) Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, Cilt II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No. 2, İstanbul 1995, s. 487.

(2) Osman Şevki Uludağ, "Ahî Evrân (Peştamal Kuşanma)", ÇD-8, Yıl 1, Sayı 8, T. C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946, s. 56.

(3) Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Yayınları, Ankara 1971, s. 111, "Esnaf", TA-15, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 432.

birbirlerini kolayca denetleyebilmekteydiler⁽⁴⁾. Devletin, özel teşebbüse dayanan bu esnaf grubu üzerindeki denetimi dolaylı olup ikinci grubun denetimine göre daha gevşekti. Ancak bu durum söz konusu esnafın denetlenmediği anlamına gelmemektedir. Yukarıda sözü edilen oto kontrol mekanizması dışında ayrıca devlet tarafından oluşturulan ayrı bir denetim sistemi de mevcuttu. Dolayısıyla bu esnaf grubu hem loncanın kendi bünyesinde oluşturduğu, hem de ihtisap kurumunun getirdiği denetim ve müeyyide sistemine tabiydi. Devletin maaş verdiği ikinci gruptakiler Osmanlı sarayının ihtiyaçlarını karşılayan bir nevi işçi/memur olarak görülebilirler. Bu esnaf grubunda tab ü alem mehterleri, çadır mehterleri, aşçı, helvacıyân, habbâzîn, câmeşuyân, hayatîn ile mürekkepçi, kâğıtçı, kuyumcu, çilingir ve kazancı yer alırdı⁽⁵⁾. Yine güğümcü, kürkçü, hakkâk ve saraç gibi sınıflar da saray esnafındandı. Devlete ait işyerlerinde maaş karşılığı çalışan bu esnaf grubuna *ehl-i hıref-i hâssa* adı verilmekteydi. Devlet bunlar üzerinde doğrudan bir kontrol sistemi oluşturmuştu⁽⁶⁾. Çeşitli meslekleri icra eden bu esnaf grubunun sayıları döneme göre değişiklik göstermekteydi. Bu esnaf grubunun imalat yerlerinin bir bölümü Ağa Kapısı'nda iken bir bölümü ise sarayın dışında Saraçhane, Haymehane gibi yerlerde bulunmaktaydı.

Bir bütün olarak bakıldığında bütün esnaf kuruluşları hammadde temini, imalat, pazarlama ve satış aşamalarında devletin denetimi altında bulunur ve ihtiyaç anında serbest meslek sahipleri de devlet hizmetine alınabilirdi. Buna genellikle savaş zamanlarında gıda temini, elbise, savaş malzemesi yapım ve onarımı gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla başvurulurdu. Osmanlı memleketinde asıl olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılayan esnaf grubu, özel teşebbüse dayanan serbest meslek erbabıydı. Bu gruba, toplumun her türlü ihtiyacı için üretim yapan meslek ehli dâhildi. Diğer grupta yer alan, daha çok sarayın ihtiyaçlarını karşılayan ve devlet adına iş yapan esnaf çok dar bir kitleye hitap ettiğinden, Osmanlı esnafı dendiğinde ilk akla gelmesi gereken grup özel teşebbüse dayanan esnaf grubu olmalıdır. Bu esnaf grubu için oluşturulan denetim ve müeyyide sisteminin varlığına ve olabildiğince titiz bir şekilde uygulanmasına rağmen esnafın, bağlı bulunduğu nizamı ihlal etmesinin önüne tam olarak geçilemediği ve devletin, bu meselenin çözümü için ciddi bir çaba sarf ettiği söylenebilir.

A. Suçlar ve Bir Ceza Çeşidi Olarak Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar

Esnafın çok çeşitli cezalar gerektiren ihlalleri her dönemde yaşanmıştır. Her ne kadar ihlalleri ve uygulanan yaptırımları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değilse de yine de her ihlalin karşılığı olan çeşitli cezalar mevcuttu. Burada belirleyici olan, ihlalin ağırlığı ve tekrarı idi. Esnafın yaygın olarak başvurduğu

(4) Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA-11*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 424.

(5) Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık XVII. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 38, 39.

(6) Kal'a, "Esnaf", *DİA-11*, s. 423, 424.

ihlaller çok çeşitli idi. Bunlar genellikle, ruhsatsız dükkân açma, kaçak yollarla seyyar satıcılık veya tablakârlık yapma, hissesini devretme veya gedik hakkını satma, mesleğin ilkelerine aykırı davranışlar sergileme, kendisine ayrılan mekânın dışında faaliyet gösterme, mesleğinde yetersiz olma, kefalet kuralını yerine getirmeme, kaçakçılık, karaborsa, vurgunculuk yapma, borcunu ödememe, kaliteyi bozma, narh uygulamasına aykırı hareket etme ve dirhemle ilgili ihlaller olarak sıralanabilir. Bu ihlallere uygulanan yaptırımları da yine çeşitli şekillerde ele almak mümkündür. Buna göre işlenen suçlara uyarı, teşhir gibi manevi cezalar; dükkân kapatma, dükkân yıkma, meslekten çıkarılma, malın müsadere edilmesi, para cezası gibi mali cezalar; dayak atma, kulağından duvara çivileme, idam gibi bedenî cezalar; hapis, kalebentlik, kürek ve sürgün gibi hürriyeti bağlayıcı cezalar verilmiştir.

Hürriyeti bağlayıcı cezaları, esnafın yaygın olarak karşı karşıya kaldığı cezalar arasında saymak mümkündür. Hapis bu cezalar arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Cezaların çoğunda olduğu gibi hapis cezasında da belirleyici unsurlardan biri suçun mükerrerliği idi. Hapis cezasının infazı için çeşitli yerler belirlenmişti. Bununla birlikte çeşitli adalara veya kalelere gönderilen suçlular buralarda hapsedilirlerdi. Cezanın süresi de infaz yerinin seçiminde belirleyici olmuştur. İstanbul'da, uzun süreli cezalarda genellikle Baba Cafer Zindanı, İplikhâne ve Tersane Zindanı kullanılmaktaydı⁽⁷⁾. Başka bir zindan ise Tersane-i Âmire Zindanıydı. Buraya aynı zamanda forsa veya sanbola zindanı da denilmekteydi. Bu zindanın etrafı yüksek duvarlarla çevrilmişti. Dışarıdan sadece içindeki binaların çatılarının görüldüğü zindanın duvarlarında pencere mevcut değildi. Bina ışığını çatısında yer alan camlardan almaktaydı⁽⁸⁾. Birkaç günlük kısa süreli cezalar için ise kolluk bodrumları veya mahkeme binalarının bodrumları tercih edilmekteydi. Cezaların infaz şeklinde kamu yararı gözetilmekteydi. Bu amaçla zindana kapatılan mahkûm gündüzleri tersanede veya iplikhanede ağır işlerde amele olarak çalıştırılırdı⁽⁹⁾. Uzak yerlere sürgün ve kalebent edilen esnaf genellikle Bozcaada, Tekfurdağı, Limni, Magosa ve Seddülbahr Kalelerine gönderilmekteydi⁽¹⁰⁾. Bunların dışında Midilli Kalesi⁽¹¹⁾, Kilitbahr Kalesi⁽¹²⁾ ve Boğazkesen Kalesi de kullanılmaktaydı⁽¹³⁾.

(7) BOA, A. DVN. KLB. d-924, 3/3, 23 M 1092/12 Şubat 1681, Kınaylı, "Esnaf-İstanbul Esnafi", s. 5325, Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 109.

(8) İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 11, 12.

(9) Hüsnü Kınaylı, "Esnaf, İstanbul Esnafi", İAns-10, Koçu Yayınları, İstanbul 1971. 5325, Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 109.

(10) Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 108.

(11) BOA. C. BLD-5868, Ş 1178/Ocak-Şubat 1765.

(12) BOA. C. BLD-3370, 29 R 1181/24 Eylül 1767, BOA. C. BLD-5563.

(13) BOA. C. AS-18082, . Salih Aynural, İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 136.

B. Osmanlı Esnafının Hukuki İhlaller ve Uygulanan Yaptırımlar

a. Hapis Cezasını Gerektiren İhlaller

Osmanlı esnafını çeşitli nizamnamelerin yanı sıra temel ahlaki kurallar kuşatmıştı. Her şeyden önce esnafın yetişme tarzı ve şartlarının temelinde ahlaki prensipler yer almaktaydı. Çıraklar, kalfalar veya şagirtler bu durum gözetilerek yetiştirilmekteydiler. Dolayısıyla ahlaki prensiplerin ihlali mutlaka bir müeyyide gerektirmekteydi. Bu konuda yaygın bir şekilde hapis cezasının verildiği görülmektedir. Bir arşiv kaydında bu konuya dair örnek bir olay anlatılmaktadır: Buna göre, İstanbul'da berber olarak faaliyet gösteren Ahmed'in şagirdi, ustasının eşyasını ve giysilerini çalmış, yakalandıktan sonra suçunu itiraf etmiş ancak eşyaları başkasına sattığını söylemişti. Bunun üzerine Tersane zindanında hapsedilmesine ve hakkında ferman çıkmadıkça serbest bırakılmamasına karar verilmişti⁽¹⁴⁾. Osmanlı Devleti'nde üretilen ve satılan malın belli standartlarda olması mecburiyeti vardı. Esnaf nizamı da bu temel esas gözetilerek hazırlanmaktaydı. Ancak buna rağmen esnafın sıklıkla ihlal ettiği kurallardan biri hileli mal satarak müşteriyi aldatmasıydı. İstanbul'da bazı kuyumcular damgasız veya sahte mal satmakta ve piyasaya hileli ve ayarı düşük para sürmekteydiler. Bu konuda İstanbul kadısına yazılan bir hükümdede, bu durum belirtilerek, söz konusu esnafın öncelikle uyarılması, uyarıya uymamaları hâlinde hapse atılmaları emredilmiştir⁽¹⁵⁾. Konuyla ilgili başka bir örnek olay ise bakkal Yorgi'nin bayat ekmeği taze diye satmasıydı. Samatyakapısı dışında bakkal olarak çalışan Hırsto oğlu Yorgi bu nedenle hapis cezasına çarptırılmıştı⁽¹⁶⁾.

Osmanlı Esnaf Nizâmında narh önemli bir yer tutmaktaydı. Bazı malların fiyatı devlet tarafından belirlenir ve bu fiyatın üstünde bir fiyata mal satılmasına izin verilmezdi.⁽¹⁷⁾ Yine narha tabi olmasa bile bir malın, değerinin üzerinde bir fiyata satılması yasaktı. Aksi takdirde çeşitli cezalar gündeme gelmekteydi. Bu ihlale uygulanan cezalardan biri hapis cezasıydı. İstanbul'da gerçek değeri üç akçe olan bir gümüşü 10-12 akçeye satan kuyumcu esnafının uyarılara uymamaları hâlinde hapsedilmeleri istenmiş, bu konuda kadı ve kuyumcubaşının bu tür istismaların önüne geçmeleri istenmişti⁽¹⁸⁾. Gıda maddelerindeki ihlal ağır sonuçlar doğurduğundan devlet bu titizlikle durumu takip etmiştir. Nitekim koyun tüccarlarının Rumeli'den İstanbul'a gönderilen koyunları şehre gelmeden satın alarak kendileri için uygun bir zamanda yüksek fiyata sattıkları tespit edilmişti. Bu durum hem İstanbul'da et sıkıntısına yol açmış hem de tüketicinin mağdur olmasına

(14) BOA, A. DVN. KLB. d-924, 3/3.

(15) Ahmed Refik, *On Birinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1592-1688)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 6.

(16) İMŞSA. İK-24, vr. 41-b.

(17) BOA. A. DVNSMHM-103/36 (k. 468), Evâsıt-ı Z 1105/03-12.08.1694, TSMA. d. 4284, 1174/1760-1761, BOA. C. BLD-92/4565, 9 S 1173/02.10.1759

(18) Ahmed Refik, *On Birinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 6.

sebeplere olmuştur. Söz konusu kişilere hapis cezası verildiği görülmektedir⁽¹⁹⁾. Peyniri narh fiyatının üzerinde bir ücretle satan bakkal da cezalandırılmıştı. Buna göre At meydanında bakkal olan Zahari adındaki kişi kaşkaval peynirini piyasa değerinin üstünde bir fiyatla otuz akçeye sattığından hapis cezasıyla cezalandırılmıştı⁽²⁰⁾.

Hapis cezası gerektiren ihlallerden biri de piyasada mal darlığına sebep olan usulsüzlüklerdi. Midilli'den İstanbul'a gönderilmesi gereken yağ saklayarak yağ sıkıntısına yol açan muhtekirlere hapis cezası verilmiş olması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir⁽²¹⁾. Malın belli bir miktarda veya dirhemde olması mecburiyeti vardı. Ancak bazen esnaf belirlenen dirhem altında mal satarak haksız kazanç elde etmekteydi. Bu tür ihlaller genellikle esnafın denetimi sırasında ortaya çıkardı. Esnafı denetleyen görevlilerden biri de sadrazamdı. Sadrazamın tespiti ile ekmeğin dirhemini düşürerek haksız kazanç elde eden ve bu yolla halkın mağduriyetine yol açan dört fırıncıya hapis cezası verilmişti. Söz konusu esnafın "ıslah oluncaya kadar" hapsedildikleri görülmektedir⁽²²⁾. Fırıncı, simitçi, börekçi çörekçi esnafında dirhem ihlalinin yaygın olduğu söylenebilir. Bu konuya dair çok sayıda arşiv kaydı mevcuttur. Daha çok suçunda ısrar edenlere verilen cezalardan biri olan hapis cezasının infazının yapıldığı mekânlardan biri Boğazkesen Kalesiydi⁽²³⁾.

b. Kalebentlik Cezasını Gerektiren İhlaller

Osmanlı hukukunda sıklıkla başvuru alan cezalardan biri olan kalebentlik cezası ile hapis cezası birbirine benzemekle birlikte arşiv kayıtlarında ayrı cezalar olarak yer almıştır. Bu cezalar arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Kalebentlik cezası kalelerde infaz edilirken hapis cezasında böyle bir mecburiyet söz konusu değildir. Hapis cezası için kaleler kullanılmış ise de ağırlıklı olarak kale dışındaki mekânlar-zindanlar tercih edilmiştir. Ancak kalebentlik cezasına çarptırılan esnafın zaman zaman geçici bir süre için hapis hanede tutulduktan sonra kalelere gönderildiğine dair çeşitli arşiv belgeleri mevcuttur⁽²⁴⁾. Kalebentlik cezasının verildiği suçlara ise çeşitliydi. Buna göre malın piyasa fiyatının üzerinde bir fiyata satılmasına hapis cezasının yanı sıra kalebentlik cezasını da verilmiştir. İncelenen dönemde Yeniçeri Ömer adındaki esnaf narh fiyatının üzerinde sebze sattığı için defalarca ikaz edilmiş ancak suçunda ısrar etmiş, bununla da yetinmeyerek müşterilerine hakaretler etmişti. Bunun üzerine Seddülbahr Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmişti. Burada dikkati çeken konu ise kısa bir süre sonra, kendisinin ve kefillerinin ısrarlı

(19) BOA. A. DVNSMHM-134/119 (hk 770), Evâil-i Rebiyülevvel 1140/17-26. 10.1727.

(20) BOA. C. ZB-3287.

(21) BOA. C. BLD-5868.

(22) BOA. C. BLD-64, 16 Z 1180/15 Mayıs 1767.

(23) BOA. C. AS-18082.

(24) Suçlu esnafın geçici bir süre için önce hapse atıldığı, akabinde suçun infaz yeri olarak tespit edilen kaleye gönderildiği hakkında bkz. BOA. C. BLD-6503, 22 M 1173/15 Eylül 1759, BOA. A. DVNS. KLB. d-16, 209/1, Evâhir-i M 1182/07-16 Haziran 1768, BOA. C. BLD-5563, RA 1182/09 Ağustos 1768, BOA. C. BLD-5935, RA 1183/ Temmuz-Ağustos 1769,

ricası üzerine ıslah olduğu varsayılarak affedilmesine karar verilmiş olmasıydı⁽²⁵⁾. Osmanlı esnafının faaliyet alanı birbirinden ayrılmış durumdaydı. Esnaf, icrası kendi yetkisinde olmayan bir faaliyeti yaptığında nizama aykırı davranmış olur ve bir yaptırıma tabi tutulurdu⁽²⁶⁾. İstanbul'da bazı kişilerin, kendi yetkisinde olmadığı hâlde çeşitli malzemeleri boyadıkları ve sattıkları görülmüş, bu durum boyacı esnafının itirazlarına yol açmıştı. Yapılan tahkikat sonucu suçu sabit görülen bir grup zimminin Bozcaada'ya kalebent olarak gönderilmeleri kararlaştırılmıştı.⁽²⁷⁾

Kalebentlik cezasını gerektiren başka bir suç ise esnafın itibarını zedeleyen davranışlardı. Gemilerden pirinç çalan hammal esnafının Sedülbah Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmesi, kahvecilik yapan Yeniçeri zümresine mensup Topuz Mustafa'ya kahvehanesine rezil şahısları topladığı için Seddülbahr Kelesi'nde infaz edilmek üzere kalebentlik cezası verilmiş olması bu konuyu açıklayan örneklerdir⁽²⁸⁾. Osmanlı Devleti'nde esnafın meslek ilkelerine uyması beklenirdi. Aksi takdirde çeşitli cezalara muhatap olurlardı. Ekonomik gücü yerinde olduğu hâlde verilen narhı beğenmeyen esnafın bu davranışı nizama aykırı olduğundan cezaya tabi tutulmuş ve İstanbul'da faaliyet gösteren buğday tüccarı bu gerekçe ile Seddülbahr Kalesine gönderilmişlerdi⁽²⁹⁾. Mezbahane işletmeciliği ve kasaplık mesleğini icra eden Hasan ve İvaz adındaki kişiler esnafı tahrik ederek kışkırttıkları için Bozcaada Kalesi'nde kalebent edilmişlerdi. Yine bir çeki odunu 30 paraya satan Mahmud adındaki oduncu, tebdil gezen padişaha yakalanmış ve Seddülbahr Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmiştir⁽³⁰⁾.

Malı saklayarak piyasada darlığa ve fiyat artışına yol açan muhtekirler hâlin mağduriyetine yol açmaktaydılar. Bazı kahve tüccarları İstanbul'da kahveyi saklayarak fiyatının artmasına yol açmaktaydılar⁽³¹⁾. Özellikle kömürcü esnafı ticareti kendi yetkisinde olan kömürü piyasa fiyatının üzerinde bir fiyata satmaya teşebbüs etmekteydi. Bu teşebbüslerinden birinde padişahın tebdil-i kıyafet ettiği esnada yakalanan Hüseyin'in Seddülbahr Kalesi'nde kalebent edildiği görülmektedir⁽³²⁾. Yine Mısır'dan İstanbul'a getirilen pirinci iskelede birkaç akçe fazla fiyata satın alarak mahzenlere koyan, böylelikle piyasada mal darlığına yol açıp hâli mağdur eden Kiryako oğlu Manol, Yani oğlu Nikola ve Dimitri oğlu Felipe'nin bu türden

(25) *BOA. C. BLD-96/4762*, 11 B 1174/16.02.1761.

(26) *BOA. A. DVNSMHH-112/88* (hk. 658), Evâst-ı L 1113/11-20.03.1702, *BOA. C. BLD-111/5515*, 21 ZA 1137/01.08.1725.

(27) *BOA. A. DVN. KLB. d-927*, sh. 62/3, Evâhir-i Ş 1143/01-09 Mart 1731.

(28) Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılık*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 144, *BOA. A. DVNS. KLB. d-15*, 392/1, Evâil-i N 1180/31 Ocak-06Şubat/1767.

(29) *BOA. C. BLD-4612*, 13 RA 1177/21 Eylül 1763.

(30) *BOA. A. DVNSMHH-103/31* (hk. 398), Evâhir-i Ş 1105/17-26.04.1694, Benzer bir örnek için bkz. *BOA. A. DVNSMHH-103/4* (hk. 12), Evâst-ı CA 1103/09-18-02.1692.

(31) *BOA. C. İKT-30/1458*, Evâil-i Z 1144/26. 05-03.06 1732.

(32) *BOA. C. BLD-43/2115*, 24 Z 1170/09.09.1757.

davranışları konuya uygun bir örnek teşkil etmektedir⁽³³⁾. İstanbul'a sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere getirilen sebze ve meyveyi bazı esnaf Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Cibali ve Balat'ta karşılayıp satın almakta ve daha sonra piyasaya sürmekte idiler. Bu durum hem sarayın ihtiyaçları konusunda sıkıntıya yol açmakta hem de malın fiyatının artmasına sebep olmaktadır⁽³⁴⁾. Buna benzer bir suç da kömürcülerde görülmüştür. Yenikapı'da kömürcülük yapan Yeniçeri Ahmed ile Davudpaşa'da aynı mesleği icra eden Yeniçeri Süleyman kömürü mahzenlerde saklayıp narh fiyatı üzerinden satmakla kalmamış aynı zamanda 38 kıyye kömürü 50 kıyye üzerinden satmak suretiyle ağırlığında da 12 dirhem hile yapmışlardı. Adı geçenlerin suçu sabit görüldüğünden başkasına ibret olsun diye Bozcaada'ya kalebent olarak gönderilmişlerdi⁽³⁵⁾.

Kaçak yollarla dükkân açmak suç olduğu gibi yine belirlenen sayıdan fazla ve izin alınmadan tezgâh açmak da suçtu. Bu suça verilen cezalardan biri de kalebentlik cezasıydı. Söz konusu suçu işleyen Müslüman esnafın kaleye gönderileceği Başmuhasebe'de kayıtlı olduğu gibi nizamda ve fermenda da yer almaktaydı⁽³⁶⁾.

Osmanlı esnafı içinde fırıncı esnafının istismarları oldukça yaygındı. Özellikle ekmeğin dirhemini noksan tutarak haksız kazanç sağlamak bu istismarlar içinde ön sıralarda yer almaktaydı. Ekmekte kâr oranının düşük olması bu duruma yol açan önemli etken olduğu söylenebilir. Bu durumu telafi etmek için fırıncıların bazılarının dirhemde hile yaptığı görülmektedir. Ancak devlet gerek ekmeğin dirhemine gerekse kalitesine büyük önem vermekteydi⁽³⁷⁾. Bu konularda ortaya çıkan suçlara oldukça ağır cezalar verilmiştir. İstanbul'da fırıncılık yapan Seyyid Ahmed adındaki esnaf geçerli narhtan 20 dirhem has ekmek imal ederek sattığı için başkalarına ibret olması amacıyla ıslah oluncaya kadar Bozcaada'ya kalebent olarak gönderilmiştir⁽³⁸⁾. Yine Koska yakınlarında fırıncı olan Yeniçerilerden Ali, Mirahur Hamamı yakınlarında Arnavut Fırını'nın fırıncısı Yeniçeri Ahmed, Çukurbostan yakınındaki Karagümrük Fırını'nın fırıncısı Yeniçeri Ali ekmeğin dirhemini düşük tuttıkları için Seddülbahr Kalesi'ne gönderilmişlerdi⁽³⁹⁾. Tavukpazarı'nda ekmeçilik yapan Yeniçeri İbrahim aynı gerekçe ile Kilitbahr Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmişti⁽⁴⁰⁾. Bu konuda

⁽³³⁾ BOA. A. DVNSMHH-115/311 (hk. 2711), Evâhir-i Rebiyüahir 1120/20-29.06.1708.

⁽³⁴⁾ BOA. C. BLD-114/5669, 19 CA 1123/05.07.1711.

⁽³⁵⁾ BOA. C. BLD-531/1, 14 C 1173/02.02.1760

⁽³⁶⁾ Bir mahkeme sicilinde, tezgâh açma kuralına aykırı hareket eden esnafla ilgili olarak; Ahmet Beşe'nin bundan önce tasarrufunda olan tezgâhı başkasına sattığı, mevcut 432 adet tezgâhtan başka yeni tezgâh açarak nizamaya aykırı hareket ettiği, dolayısıyla suç işlediği vurgulanarak, aleme ibret olması ve adı geçeninin ıslahı amacıyla Boğazkesen Kalesine kalebent olarak gönderildiği bilgisine yer verilmiştir. Bkz. İMŞSA. İK-48, vr. 34-a.

⁽³⁷⁾ BOA. A. DVNSMHH-102/88 (hk. 670), Evâil-i B 1103/19-28.03. 1692.

⁽³⁸⁾ BOA. A. DVNSMHH-110/258, (hk. 2350), 110/1698-1699.

⁽³⁹⁾ BOA. A. DVNS. KLB. d-10, 228/3, Evail-i C 1162/19-28 Mayıs 1749. Aynı olay ayrıca başka bir belgede de yer almıştır. Bkz. BOA. C. BLD-78/3887, 10 C 1162/28.05.1749.

⁽⁴⁰⁾ BOA. C. BLD-5563.

benzer çok sayıda ihlalin meydana geldiği görülmektedir⁽⁴¹⁾. Bu ihlalleri yapanların Yeniçeri, çadır mehteri gibi askerî sınıfa mensup olmaları dikkat çekicidir⁽⁴²⁾.

Ekmekğin veya diğer unlu mamullerin dirheminde hile yapmanın yanı sıra bazı esnaf bu malların kalitesinde de ihlaller yaparak haksız kazanç temin etmekte ve hâlkın mağduriyetine yol açmaktaydılar. Başkent İstanbul temel ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü dışarıdan temin eden bir şehirdi. Bu amaçla Varna iskelelerinden İstanbul'a buğday getirilmekteydi. Zaman zaman getirilen buğdaya arpa ve çavdar katan esnafa tesadüf edilmiştir. Bu durumdakilerin Seddülbahr Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmeleri kararlaştırılmıştı⁽⁴³⁾. İstanbul'da, çıkardıkları ekmekleri iyi pişirmeyen, kalitesine dikkat etmeyen ve rengi siyah olacak kadar bozuk çıkaran fırıncılar cezalandırılmak maksadıyla Magosa Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmişlerdi⁽⁴⁴⁾. Ekmekte ve benzeri temel tüketim maddelerindeki istismarlar aynı zamanda hâlk sağlığını da tehdit etmekteydi. İstanbul'un çeşitli yerlerinde fırıncılık yapan esnafın çıkardığı ekmekler yenemeyecek derecede bozuk olduğu için tüketicilerin hastalanmasına sebep olmuştu. Halkın memnuniyetine büyük önem veren yetkililer bu tür istismarları cezasız bırakmamaya özen göstermişlerdir. Bu durumdaki kişiler defalarca ikaz edildikleri hâlde ıslah olmamış ve Limni Adası'na kalebent olarak gönderilmişlerdi⁽⁴⁵⁾. Verilen örnek olaylar incelendiğinde, kalebentlik cezasına en çok muhatap olan esnafın gıda sektöründe, özellikle ekmekçilikte faaliyet gösterenler oldukları görülmektedir.

C. Kürek Cezasını Gerektiren İhlaller

Genellikle gayrimüslim esnafa verilen kürek cezasının çeşitli gerekçeleri mevcuttu. Bunlar daha çok mesleğin prensiplerine ve ahlaki ilkelerine aykırı hareket etmek olarak ifade edilebilir. Osmanlı uygulamasında bu suçun ve cezasının çeşitli

(41) *BOA. A. DVNS. KLB. d-10, 228/2*. Aynı hüküm için bkz. *BOA. C. BLD-3942, 10 C 1162/28 Mayıs 1749, BOA. A. DVNS. KLB. d-11, sh. 387, hk. 1, Evâsıt-ı C 1169/12-21 Şubat 1756, BOA. C. BLD-6503, 22 M 1173/15 Eylül 1759, BOA. A. DVNS. KLB. d-13, 3/4, Evâhir-i M 1173/14-23 Eylül 1759, BOA. A. DVNS. KLB. d-13, 3/3, Evâhir-i M 1173.*

(42) *BOA. C. BLD-2004, 18 ZA 1182/26 Mart 1769*.

(43) *BOA. BLD-92/4565, 9 S 1173/02.10.1759*. Başka bir belgede olayın ayrıntıları anlatılmaktadır. Buna göre Varna İskelesinden İstanbul Unkapanı'na gemi ile gelen Ayvaz ve Mihâlaki adındaki zimmiler ile Palazoğlu Süleyman, Mangalya'dan Gelen Mehmed Reis ve mal sahibi olan kapan tüccarı Hacı Ömer'in, getirdikleri buğdayın içine arpa ve çavdar kattıkları için buğdayın çöp ve süprüntü ile dolduğu ve karışık hâle geldiği bunun da padişahın emrine aykırı olduğu vurgulanmış ve başkalarına ibret olması için adı geçenlerin Seddülbahr Kalesine kalebent olmalarına karar verilmiştir. *BOA. ZD-11, s. 107, 01 fi Evâil-i L sene 1174/06-15 Mayıs 1761*. Aynural, İstanbul Değirmenleri, s. 47.

(44) Yukarıda sayıları on iki kişi olarak belirtilen nizam ustalarının altısı Müslüman iken Anadolu Ustası olarak görev yapan altı kişinin tamamının gayrimüslim oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır. Bkz. Ergin, *MUB-II*, s. 755.

(45) *BOA. C. BLD-145*.

örneklerine rastlamak mümkündür. Mesela İstanbul Vezneciler'deki hamamın külhancısı olan bir grup zimmi fuhuş başta olmak üzere bir takım gayriahlaki fiilleri dolayısıyla kürek cezası ile cezalandırılmışlardı⁽⁴⁶⁾. Haksız kazanç elde etmek amacıyla dükkânındaki malı narh fiyatının üzerinde bir fiyata satarak hâlkı mağdur eden esnafa kürek cezası verilmişti. Bu kapsamda, dükkânında satması gereken eti taşraya göndererek satan bir grup kasap ıslah oluncaya kadar kaydıyla küreğe konulmuşlardı⁽⁴⁷⁾. Yine Çatladıkapı yakınlarında şarap ve rakı satan esnaf da Tersane-i Amire'de küreğe konulmuştu⁽⁴⁸⁾. Ticaret ilkelerine aykırı davranışlar için yaygın bir şekilde uygulanan cezalardan biri kürek cezası idi. Bozcaada'da ekmeççilik yapan bir grup gayrimüslim kötü fiilleri dolayısıyla ıslah olmaları için sultan gemilerinde küreğe konulmuşlardı. Belgede bu kişilerin işledikleri suçlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş, sadece ef'âl-i şeniâ (kötü fiiller) ifadesi kullanılmıştır⁽⁴⁹⁾. Esnaf arasında fitne çıkarmaya yönelik faaliyetler göstererek düzeni bozan esnafın muhatap olduğu ceza kürekti. Bu çerçevede aralarında çok sayıda gayrimüslim esnafın da bulunduğu elli kişilik grup, nizama ve edebe aykırı hareketlerde buldukları, esnaf arasında kavgaya neden oldukları, hâliyle esnafın huzurunu bozdukları gerekçesiyle dikici esnafından Ohan oğlu Ohannes, Nikos oğlu Manaskan aleyhinde şikâyetle bulunmuş, bu şikâyetleri değerlendiren mahkeme bu kişilerin Tersane-i Amire'de küreğe konulmalarına karar vermişti⁽⁵⁰⁾.

Devlete olan borçlarını ödemeyen, ticareti kendi yetkinde olmayan bir malı alıp satan gayrimüslim esnafa verilen cezalardan biri kürek cezasıydı⁽⁵¹⁾. Devletin izni olmadan dükkân açmanın da cezası küreğe konulmaktı⁽⁵²⁾. Malın kalitesini bozmak amacıyla içine çeşitli maddeler katan esnaf kürek cezası ile cezalandırılırdı. Sadeyağın içine başka yağlar katan, İstanbul'a getirdiği buğdaya çeşitli maddeler katarak kalitesini bozan ve böylece hâlkı aldatan esnafa verilen kürek cezaları bu duruma örnektir⁽⁵³⁾.

a. Sürgün Cezasını Gerektiren İhlaller

Osmanlı hukukunda yer alan sürgün ağır cezalardan biri idi. Öyle ki kürek cezası aldığı ve ıslah olmadığı düşünülen bir kişi Limni Adası'na sürgün edilmişti⁽⁵⁴⁾. Osmanlı esnafı kendisi için belirlenen yerler dışında ticaret yapmaktan men edilmişti. Bu kuralı ısrarla ihlal eden esnafa sürgün cezası verildiği bilgisi belgelerde

⁽⁴⁶⁾ BOA. A. DVN. KLB. d-924, 9/2, 04 C 1094/31 Mayıs 1683, sh. 3, hk. 3, 08 Ş 1094/02 Ağustos 1683.

⁽⁴⁷⁾ BOA. A. DVN. KLB. d-925, 10/6, 14 RA 1118/26 Haziran 1706.

⁽⁴⁸⁾ BOA. A. DVN. KLB. d-926, 11/5, 20 ZA 1120/31 Ocak 1709.

⁽⁴⁹⁾ BOA. C. ZB-4114, RA 1195/Şubat-Mart 1781.

⁽⁵⁰⁾ İMŞSA. İK-48, vr. 17-a, 11 M 1196/17 Aralık 1781.

⁽⁵¹⁾ İMŞSA. İK-48, vr. 28-a.

⁽⁵²⁾ İMŞSA. İK-48, vr. 34-a, 21 RA 1196/06 Mart 1782.

⁽⁵³⁾ Aynural, İstanbul Değirmenleri, s. 45, 47.

⁽⁵⁴⁾ BOA. C. ZB-4444.

yer almaktadır. Buna göre sirmakeş esnafından bir grup Yahudi, söz konusu suçtan dolayı Selanik'e sürgün edilmişlerdi⁽⁵⁵⁾. Ticareti kendi yetkisinde olmayan malın alım satımını yapan Müslüman esnafa verilen cezalardan biri sürgündü. Nizama göre vakıf mezbahanelerinde kesilen koyun, kuzu ve keçilerin başları ve ayakları paçacılar verilmekteydi. Başka esnafa verilmesi yasak olduğu hâlde Edirnekapısı'nda çörekçi fırını çalıştıran Musa, nizama aykırı bir şekilde bu malları alarak kendi fırınında pişirmiş ve satmıştı. Çeşitli kereler ikaz edildiği hâlde bu eyleminden vazgeçmediği gibi kontrole gelen görevlileri de mahâlleli ile birlikte dövmüştü. Bunun üzerine adı geçen esnaf Bozcaada'ya sürgün edilmişti⁽⁵⁶⁾. Dükkân açmak devletin iznine tabiydi. Bu kurala riayet etmeyip izinsiz bir şekilde dükkân açan esnafın dükkânı yıkıldığı gibi kendisi de taşraya sürgün edilmişti⁽⁵⁷⁾. Esnafın ticaretini yaptığı malı dükkânında bulundurması mecburiydi. Gerektiği kadar malı dükkânında bulundurmayıp hâlkı mağdur eden esnafa sürgün cezası verilmiştir. Üsküdar'da sığır kasabı olarak faaliyet gösteren Ahmed, dükkânında et bulundurmadığı, dolayısıyla sıkıntıya sebep olduğu için Seddülbahr Kalesi'ne sürgün edilmişti⁽⁵⁸⁾.

Meslek ahlakına uymayan Müslüman esnafa, suçun niteliğine ve mükerrerliğine göre sürgün cezası verildiği görülmektedir. Kasımpaşa'da kahvecilik yapan İbiş'in, dükkânına ahlaksız kişileri topladığı gerekçesiyle Bozcaada'ya sürgün edilmesi örneklerden biridir⁽⁵⁹⁾. Ticaretini yaptığı malı değerinin üzerinde bir fiyata satan ve bu yolla haksız kazanç temin eden esnafın cezalarından biri sürgündü. Özellikle çiçeğin ilgi gördüğü dönemlerde fiyatını fahiş derecede arttırarak satan çiçekçi esnafı sürgün edilmekteydi⁽⁶⁰⁾. Öyle ki çiçeğe bu dönemlerde narh uygulanmak zorunda kalmıştır⁽⁶¹⁾. Yine narhtan fazla fiyata kundura satan yedi esnafın Bozcaada'ya sürgün edilmeleri gibi örnekler oldukça fazladır⁽⁶²⁾.

(55) Adı geçen Yahudilerin gizlice simkeşlik yaptıkları tespit edilmişti. Bu durum fermana aykırı olduğu için cezalandırılmışlardı. Cezanın gerekçesi birçok kez şahit olduğumuz gibi başkasına ibret olmak şeklinde açıklanmıştır. Ahmed Refik, *On İkinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, s. 34, 35.

(56) Çörekçi Musa'nın ve ona yardım edenlerin sürgününe sebep olan davranışları anlatılırken, her birinin odun alarak yetkilileri şiddeti bir şekilde dövdükleri, düşmanlık ve fesada sebep oldukları, bununla yetinmeyen Musa'nın benzer davranışlarına devam ettiği belirtilmiştir. *BOA. C. BLD-1393*.

(57) *BOA. C. BLD- 1017*, 22 ZA 1145/06 Mayıs 1733.

(58) *BOA. C. BLD-3077*, *BOA. C. BLD-4653*.

(59) *BOA. C. ZB- 3665*, B 1123/Ağustos-Eylül 1711. Benzer suçların benzer cezalara çarptırmasını, herhangi bir döneme mahsus olmayıp genel bir uygulama olduğu görülmektedir. Bab-ı Âli civarında attarlık yapan Selim, şâbb-ı emred (henüz sakalı, bıyığı çıkmamış olan genç) çocukları ve münasebetsiz kişileri topladığı için önce hapsedilmiş, daha sonra yazılan buyuruldu ile Bursa'ya sürgün edilmesine karar verilmişti. *BOA. C. ZB-178*, 28 Z 1255/03 Mart 1840.

(60) Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim* İhtisab Müessesesi, Bilge Yayınları, İstanbul 2006, s. 89, 90.

(61) Ergin, *MUB-I*, s. 417.

(62) Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1988, s. 1041, Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 81.

Esnafın sıklıkla başvurduğu ihlallerden biri de sattığı malın kalitesinde hile yapmaktır. Sattığı sadeyağın içine don ve çerviş yağı katan ve suçunda ısrar eden Müslüman esnafın memleketine sürgün edilmesi kararlaştırıldığı gibi buğdaya yabancı maddeler katan esnafa da sürgün cezası verilmekteydi⁽⁶³⁾. Yine ekmeğin kalitesini bozan ve dirheminde hile yapan ekmekçi esnafının da sürgün edildiği görülmektedir⁽⁶⁴⁾.

SONUÇ

Osmanlı Devleti esnafın faaliyetlerini düzenleyen esnaf nizamnamelerini titizlikle hazırlamış ve tavizsiz bir şekilde uygulamaya özen göstermiştir. Esnafı denetleyen bir mekanizmanın yanı sıra otokontrol sistemi de her zaman etkin bir şekilde kullanılmıştır. Buna rağmen her esnaf grubunda zaman zaman görülen çeşitli ihlallerin önüne tam olarak geçilemediğini söylemek mümkündür. İhlallerin tespitinde genellikle iki yol izlenmiştir. Bu kapsamda esnafı denetlemekle görevli yetkililer belli bir düzen dâhilinde bu görevi yerine getirmiş ve aksamaları tespit ederek yasal süreci başlatmıştır. Bunun yanı sıra gerek esnafın gerekse hâlkın, esnafın istismarlarını şikâyet ederek yetkilileri durumdan haberdar ettikleri ve esnaf nizamının uygulanmasına katkı yaptıkları görülmektedir. Mahkeme esnafa bir müeyyide uygularken özellikle mükerrerlik durumunu gözeterik hareket etmiştir. Suçun ağırlığına ve mükerrerlik durumuna göre cezalar tayin edilmiş ve uygulanmıştır. Özellikle devlet otoritesinin gevşediği dönemlerde esnafın söz konusu nizamnameleri ihlalinde artış olduğu görülmektedir. Bu durum karşısında esnafın işlediği suçlara çeşitli cezalar verilmiştir. Hürriyeti sınırlayıcı cezalar kapsamında hapis, kalebentlik, kürek ve sürgün cezalarını saymak mümkündür. Buna göre esnafın gayriahlaki ve meslek ilkelerine aykırı davranışları, ticaretini yaptığı malın kalitesinde hile yapması, malı piyasa değerinin üzerinde bir fiyata satması söz konusu cezaları gerektirmiştir. Stokçuluk yaparak piyasada mal darlığına yol açan, ticareti kendi yetkisinde olmayan malı alıp satan, kaçak yollarla dükkân açan, devlete olan borcunu ödemeyen, kendisi için belirlenen yerlerin dışında ticaret yapan, dükkânında bulundurması gerekli malı bulundurmuyup tüketiciyi mağdur eden esnafa da duruma göre, hapis, kalebentlik, kürek veya sürgün cezalarından biri verilmiştir. Cezanın verilmesinde en belirleyici unsurlardan biri suçun tekrarı idi. Dolayısıyla esnaf önce ikaz edilir, riayet etmediğinde çeşitli cezalara çarptırılırdı.

⁽⁶³⁾ Aynural, İstanbul Değirmenleri, s. 45, 47, 48.

⁽⁶⁴⁾ BOA. C. BLD-467.

KAYNAKLAR

Ahmed Refik, *On Birinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

AYNURAL, Salih, *İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

DEMİRTAŞ, Mehmet, *Osmanlıda Fırıncılık XVII. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, Cilt II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No. 2, İstanbul 1995.

ERTUĞ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkcılık*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

“Esnaf”, *TA-15*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968.

KAL'A, Ahmet, “Esnaf”, *DİA-11*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

KAZICI, Ziya, *Osmanlıda Yerel Yönetim İhtisab Müessesesi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2006.

KINAYLI, Hüsnü, “Esnaf, İstanbul Esnafı”, *İAns-10*, Koçu Yayınları, İstanbul 1971.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1988

ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

SOYKUT, Refik, *Orta Yol Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Yayınları, Ankara 1971.

ULUDAĞ, Osman Şevki, “Ahî Evrân (Peştamal Kuşanma)”, *ÇD-8*, Yıl 1, Sayı 8, T. C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara

BOA. A. DVN. KLB. d-924, 3/3.

BOA. A. DVN. KLB. d-924, 9/2

BOA. A. DVN. KLB. d-924.

BOA. A. DVN. KLB. d-925, 10/6.

BOA. A. DVN. KLB. d-926, 11/5.

BOA. A. DVN. KLB. d-927., sh. 62/3.

BOA. A. DVNS. KLB. d-10, 228/2.

- BOA. A. DVNS. KLB. d-10, 228/3.*
BOA. A. DVNS. KLB. d-11, sh. 387, hk. 1.
BOA. A. DVNS. KLB. d-13, 3/3.
BOA. A. DVNS. KLB. d-13.
BOA. A. DVNS. KLB. d-15, 392/1.
BOA. A. DVNS. KLB. d-16, 209/1.
BOA. A. DVNSMHM-102/88.
BOA. A. DVNSMHM-103/31.
BOA. A. DVNSMHM-103/4.
BOA. A. DVNSMHM-103/36.
BOA. A. DVNSMHM-110/258.
BOA. A. DVNSMHM-112/88.
BOA. A. DVNSMHM-115/311.
BOA. A. DVNSMHM-134/119.
BOA. C. AS-18082.
BOA. BLD-92/4565.
BOA. C. BLD- 1017.
BOA. C. BLD-111/5515.
BOA. C. BLD-114/5669.
BOA. C. BLD-1393.
BOA. C. BLD-145.
BOA. C. BLD-2004.
BOA. C. BLD-3077
BOA. C. BLD-3370.
BOA. C. BLD-3942.
BOA. C. BLD-43/2115.
BOA. C. BLD-4612.
BOA. C. BLD-4653.
BOA. C. BLD-4653.

BOA. C. BLD-467.

BOA. C. BLD-531/1.

BOA. C. BLD-5563.

BOA. C. BLD-5563.

BOA. C. BLD-5563.

BOA. C. BLD-5868.

BOA. C. BLD-5935.

BOA. C. BLD-5935.

BOA. C. BLD-64.

BOA. C. BLD-6503.

BOA. C. BLD-6503.

BOA. C. BLD-92/4565.

BOA. C. BLD-96/4762.

BOA. C. İKT-30/1458.

BOA. C. ZB- 3665.

BOA. C. ZB-178.

BOA. C. ZB-3287.

BOA. C. ZB-4114.

BOA. C. ZB-4444.

BOA. ZD-11, s. 107.

İMŞSA. İK-24, vr. 41-b.

İMŞSA. İK-24, vr. 88-b.

İMŞSA. İK-48, vr. 17-a.

İMŞSA. İK-48, vr. 28-a.

İMŞSA. İK-48, vr. 34-a.

İMŞSA. İK-48, vr. 34-a.

TSMİA. d. 4284.

10 NUMARALI KISAS DEFTERİ'NİN TANITIMI VE MUHTEVASI

Hüseyin MUŞMAL*
Hasret GÜMÜŞ**

Özet

Türk tarihi içinde en uzun süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, müesseseleri ile diğer Türk devletlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Kurulduğu bölgedeki kültür ve medeniyetin yanı sıra beraberlerinde getirmiş oldukları kendi kültürleriyle heterojen bir yapı oluşturmuştur. Böylelikle devletin her alanına intikal etmiş olan kültür birleşimi neticesinde devletin kendine has kanunları meydana gelmiştir. Dolayısıyla Osmanlı tarihinin herhangi bir dönemini veyahut olayını çalışırken konuyla ilişkili olan her durumu bu noktada değerlendirmek gereklidir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Hukuk Tarihi, geniş ve uzun soluklu bir çalışma alanıdır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini anlamanın ve açıklamanın yolu, kadıların tuttuğu Şer'iyye Sicilleri ile hukuk alanında meydana gelen değişim ve dönüşüm neticesinde kurulan nizamiye mahkemelerindeki kayıtları inceleyerek tahlil etmekten geçmektedir. Bu kayıtlar devletin kanunlara ve bir vakanın karşılık bulduğu hukuki sürece işaret etmekte ve dolayısıyla hukukun genel unsurlarını ele almaktadır. Osmanlı'da hukuk tarihini kavramak maksadıyla Şer'iyye Sicilleri üzerine bir hayli çalışmalar yapılmışken kısas defterleri üzerine ne yazık ki detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmaların çoğunluğu, bu defterlerin kısa bir tanıtımını yapmanın ilerisine geçemediği gibi bunların kapsamlı bir şekilde incelenmemesinden dolayı da defterlerin içeriğini anlamak mümkün olmamıştır. Bu noktada katalogdaki defterlerin hepsini çalışmak ve tanıtmak uzun soluklu bir araştırmacının ürünü olacağından bu çalışmada, sadece 10 Numaralı Kısas Defteri'ni tanıtmak ve içerdiği bilgileri ortaya koymak temennimizdir. Böylece kısas defterleri hakkında genel bir kanaat oluşturulduktan sonra 10 Numaralı Defter izah edilecektir.

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğretim Üyesi, hmusmal@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3137-0069>

** Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hasrettgumus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6776-9354>

Ayrıca bu Defter, Osmanlı mahkemelerinde tutulmuş olan son kısas defteri olması sebebiyle önem arz etmektedir. Suçların kısasa nasıl tabi tutulduğu, en çok hangi şehir ve bölgede meydana geldiği ile işlenen suçların yoğunluğu “10 Numaralı Kısa Defteri” ile tanıtılacaktır.

Anahtar Kelime; Nefy ve Kısa Defterleri, Suç ve Ceza, İdam, Kalebent, Kürek.

GİRİŞ

Kısa, Osmanlı hukukunda, işlenen suç için tayin olunan ceza; nefy ise, sürgün cezasıdır. Nefy ve kısas defterleri de Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye tarafından verilen bu tür cezaların icrasına ait hükümlerin kaydının tutulduğu defterlerdir. Osmanlı ceza hukuku açısından önemli tespitlerin yapıldığı ve yeni çalışmalarla daha fazlasının yapılabileceği kısas defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 989 numaralı *Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğunda* H. 1256-1327 / M. 1840-1903 yılları arasında kapsayan ceza kayıtlarını ihtiva eden 10 adet defter serisi şeklinde tutulmuştur. Kaydedilen defterlerin ilk beş serisi nefy ve kısas defteri adıyla -zira bu ilk beş defter sürgün cezalarını da ihtiva etmektedir- sonraki 5 defter ise kısas defteri adıyla tasniflenmiştir⁽¹⁾. Bu on adet defterin suç ve cezalar üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir yeri vardır. Ceza hukukuna temel kaynak oluşturacak bu defterler hukuk tarihine ışık tutacak mahiyette bir yeri teşkil etmektedir. Katalogdaki bu defter serisinin içeriğinin yoğun olması her birini bir çalışmanın ürünü yapmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle 1874-1909 yılları arasında tutulan 10 Numaralı Kısa Defteri'nin (A. DVNS. NEFY. d. 10) tanıtımı yapılacaktır.

Tablo 1: Nefy ve Kısa Defterleri (A. DVNS. NEFY. d.)⁽²⁾

Katalog No	Sıra No	Fonun Kodu	Tarih		Sayfa Adedi
			Hicri	Miladi	
989	1	Nefy ve Kısa Defterleri	1256-1259	1840-1843	137
	2		1259-1264	1843-1848	192
	3		1264-1272	1848-1856	187
	4		1272-1279	1856-1863	202
	5		1279	1863	356
	6	Kısa Defterleri	1264-1273	1848-1856	190
	7		1273-1278	1857-1862	160
	8		1278-1287	1861-1870	232
	9		1287-1291	1870-1874	242
	10		1291-1327	1874-1909	233

(1) Y. İhsan Genç - Mustafa Küçük vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2010, s. 191.

(2) Tablo için bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 191; 10 adet defterden sekizi yüksek lisans tezleri olarak çalışılmıştır. 1 Numaralı Kısa Defterinin bir bölümünü Tekin Gür *1 Numaralı Nefy*

35x24 cm ebatlarında, ciltli ve ebrulu olan ve toplamda 234 sayfadan teşekkül eden defterin 95, 200, 229 ve 234. sayfalarında herhangi bir dava kaydına rastlanılmamıştır. Kapağın süslemesinde, daire içinde geleneksel Osmanlı çiçek motifi kullanılmıştır. Defterin başlangıç tarihi kapağın ön yüzünde çiçek motifinin hemen altına “min-evâil-i Recep 1291 (1-10 Ağustos 1874)” şeklinde yazılmıştır. Kâtibin mürekkep kurumadan sayfayı kapatması veya sayfanın ıslanması sonucu bu defterin bazı bölümleri zarar görmüş ve belirli kısımların okunması güçleşmiştir. Örneğin 1. belgenin 1. ve 2. sayfalar arasında, su damlasına benzer lekeler oluşmuştur. Muhtemelen defter sayfaları sonradan ciltlendiği için 12. belgenin 21. ve 22. sayfaları arasında ise kelimeler cildin iç kısmında kalarak okunamamıştır. 96. belgenin ise 186. ve 187. sayfaları arasında ciltleme esnasında sayfa daralmasından kaynaklı olarak kelimeler iç içe geçmiştir. Teknik bilginin yanı sıra defter, 102 belge ve 289 hükümden oluşmaktadır. 10 Numaralı Kısas Defteri katalogda, M. 1874-1903 yıllarını ihtiva etmesine rağmen esasında son hükmün, 1909 senesinde kaydedilmesinden dolayı H. 1291-1327 / M. 1874-1909 yıllarını kapsadığı anlaşılmaktadır.

Dibace denilen giriş kısmında ilk olarak büyük boyutlarla defterin ilk kâtibinin adı ve defterin kaleme alınmaya başlandığı tarih yazılmış olup ardından kâtibeye yapılan dua ile bölüm tamamlanmıştır. Şöyle ki; “*Hazâ defter-i kısâs der-zamân-ı sadr-ı sudürül-vüzerâ Hazret-i Hüseyin Avni Paşa ve Nâzır-ı Umûr-ı Hâriciye Hazret-i Ahmed Arif Paşa nâle mâ-yetemennâ hü mâ el-vâki’ fi evâil-i Recebül-mürecceb sene 1291 (1-10 Ağustos 1874)*” şeklinde girizgâhın hemen ardından aynı sayfadan itibaren hükümler yazılmaya başlanmıştır. Dönemin siyasi ortamında hükümler yazılmaya devam ederken sık sık kâtip değişikliği yaşanmış ve bu değişiklikler deftere kaydedilmiştir. 1874-1909 yılları arasında 1 padişah (Sultan Abdülaziz yerine Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir), 1 sadrazam ve 13 kâtip değişikliği kayda geçmiştir.

ve Kısas Defteri'nin (1-35. varaklar) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi adı ile geri kalan kısmını ise Elif Özdemir *1 Numaralı Nefy ve Kısas Defteri'nin (s.74-134) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* ismiyle çalışmıştır. 8 Numaralı Kısas Defteri hariç diğer defterler farklı kişiler tarafından tez çalışması olarak kaleme alınmış olup bu tezlerle YÖK tez tarama merkezinden ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte Melek Deniz *2 Numaralı Nefy ve Kısas Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi'ni*, Tuğba Akıllı Nacar *3 Nolu Nefy ve İtlâk Defteri'nin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi'ni*, Ömer Kılıç *4 Numaralı Nefy ve İtlâk Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi'ni*, Harun Çoban *5 Numaralı Nefy ve İtlâk Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi'ni*, Ali Turan ise *7 Numaralı Kısas Defteri (H. 1273-1278 / M. 1857-1862)'ni*, Hasret Gümüş ise *10 Numaralı Kısas Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi'ni* hazırlamıştır.

Tablo 2: Kâtip Değişiklikleri

Sayfa ve Belge Numarası	Kâtip Değişiklikleri
35. sayfa 19. belge	"Der-zamân nâzır-ı Umûr-ı Hâriciyye Hazret-i Safvet Paşa fî 15 Zî'l-hicce [12]91" (M. 23 Ocak 1875)
49. sayfa 26. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ Saffet ibn-i Said Paşa ve nezâret-i Umûr-ı Hariciye müşârün-ileyh. 19 Rebî'ül-evvel [1]292" (M. 25 Nisan 1875)
77. sayfa 40. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ Mahmud Nedim Paşa fî 25 Receb [1]292" (M. 27 Ağustos 1875)
99. sayfa 51. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ hazret-i Mehmed Rüşdü Paşa ve nâzır-ı umûr-ı hariciye müşârün-ileyh fî 18 Rebî'ül-âhir [1]293" (M. 13 Mayıs 1876)
100. sayfa 51. belge	"Der-zamân-ı nâzır-ı Umûr-ı Hâriciye Hazret-i Safvet Paşa fî 25 Cemâziye'l-evvel [1]293" (M. 18 Haziran 1876)
109. sayfa 56. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ Hazret-i Midhad Paşa ve Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye müşâr-ileyhe fî 3 Zî'l-hicce [1]293" (M. 20 Aralık 1876)
112. sayfa 57. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ hazret-i Edhem Paşa ve Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye müşâr-ileyh fî 21 Muharrem [1]294" (M. 5 Şubat 1877)
117. sayfa 60. belge	"Der-zamân-ı Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Hazreti Arif Paşa fî 7 Receb [1]29" (M. 18 Temmuz 1877)
117. sayfa 60. belge	"Der-zamân-ı Nezâret-i müşârün-ileyh Hazreti Serdar Paşa 20 Receb [1]294" (M. 31 Temmuz 1877)
125. sayfa 64. belge	"Der-zamân-ı Başvekîli Ahmed Vefik Paşa fî gurre Safer [1]295" (M. 4 Şubat 1878)
127. Sayfa 65. belge	"Der-zamân-ı Başvekîl Hamza Sadık Paşa fî 15 Rebî'ül-ahir [1]295" (M. 18 Nisan 1878)
128. sayfa 65. belge	"Der-zamân-ı sadr-ı sudûrül-vüzerâ Hazret-i Safvet Paşa ve Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Hazret-i müşârün-ileyh fî 4 Cemâziye'l-evvel [1]295" (M. 6 Mayıs 1878)
128. sayfa 69. belge	"Der-zamân-ı Başvekîl Hazret-i Arif Paşa ve Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye Hazret-i Safvet Paşa fî 9 Şa'bân [1]296" (M. 29 Temmuz 1879)
139. sayfa 71. belge	"Der-zamân-ı Başvekîl Hazret-i Abdurrahman Paşa ve Nezâreti umûr-ı Hâriciyye Hazreti müşârün-ileyh fî 14 Cemâziye'l-âbir [12]99" (M. 3 Mayıs 1882)
139. sayfa 71. belge	"Der-zamân-ı Başvekîl Hazret-i Said Paşa fî 20 Cemâziye'l-âbir [12]99" (M. 9 Mayıs 1882)
139. sayfa 71. belge	"Der-zamân-ı Başvekîl Hazret-i Said Paşa ve Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Hazreti müşârün-ileyh. fî 24 Şa'bân [12]99" (M. 11 Temmuz 1882)

Tablo 3: Padişah Değişikliği

Sayfa ve Belge Numarası	Padişah Değişikliği
99. sayfa 51. belge	"Der-asr-ı hâzret-i sultân Murad Hân İbnü's-sultân el-Gâzi Abdülmecid Hân abdubû mülke ve saltanata ilâ ahirü'l-devrân fi 7 Ca. (Cemâziye'l-evvel) [1]293" (M. 31 Mayıs 1876)

Tablo 4: Sadrazam Değişikliği

Sayfa ve Belge Numarası	Sadrazam Değişikliği
127. sayfa 65. belge	"Sadriü'l-uzmâ Hızır bin Mehmed Rüşdü Paşa fi 23 Cemâziye'l-evvel [1]295" (M. 25 Mayıs 1878)

İçeriğe dair genel bilgi ve değişiklikler üzerinde tespit çalışması yapılırken hükümlerin kayıt tarihleri arasında uzun bir zaman farkının olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hükümlerin sayısı yıllara göre ayrılarak kayıt tarihlerindeki zaman farkı tespit edilmiştir. Ayrıca hem hükümlerin kayıt aralığını görmek hem de vakaların hangi yıllarda daha fazla yaşandığını tespit etmek açısından tablo bu konuda fayda sağlayacaktır. Defterin tutulmaya başladığı 1874 senesinden sonraki ilk üç senede hüküm sayının fazla olduğu, bunun nedeninin ise hem o dönemde olayların yoğun olmasından hem de bu olayların deftere düzenli olarak kaydedilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer taraftan 1878 yılından sonra olayların bir ay, beş ay, bir sene ve iki sene gibi aralıklarla deftere kaydedildiği; dolayısıyla bu tarihten itibaren dava hükümlerinin tutulmasında bir nizam bulunmadığı görülmektedir. Ancak dava hükümlerinin seyrek olarak tutulması hususunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

Tablo 5: Dava Hükümlerinin Yıllara Dağılımı

Yıl	Hüküm Sayısı	Yıl	Hüküm Sayısı	Yıl	Hüküm Sayısı
1874	32	1886	1	1898	2
1875	78	1887	4	1899	-
1876	36	1888	2	1900	2
1877	11	1889	1	1901	2
1878	15	1890	-	1902	-
1879	4	1891	5	1903	1
1880	1	1892	-	1904	4
1881	2	1893	14	1905	7
1882	-	1894	-	1906	3
1883	2	1895	1	1907	5
1884	-	1896	6	1908	1
1885	-	1897	7	1909	30

1. Tarihlerin Kullanım ve Yazımı

Tarihler, hükümlerin bitiminden hemen sonra hükmün sol altına yazılarak “*mukabele olmuştur*” ibaresiyle bitirilmiştir. Bitişin hemen ardına tarihler kısaltmalar yapılarak yazılmıştır. Kâtiplerin uyguladığı bu kısaltmalar hem ayların yazımında hem de yılların yazımında tespit edilmiştir. Ayların yazımında, zaman zaman tam isim verilirken zaman zaman da kısaltmaları kullanılmıştır. Örneğin Cemaziye'l-evvel yerine “Ca” tercih edilmiştir. Yıllar ise binli ve yüzlü dilimin atılmasıyla iki türlü, yani H. 1295 senesi “295” ya da “95” şeklinde ifade edilmiştir. Defterin tutulması aşamasında “95” şeklinde yazılan tarih, hükümlerin transkripsiyonu esnasında tarafımızca 12[95]; “295” şeklinde yazılanlar ise 1[295] olarak verilmiştir. Günler, bazı hükümlerde tam yazılırken bazılarında ise farklı terimler kullanılarak ifade edilmiştir. Mesela ayın ilk günü ya da son günü gurre ve selh ifadeleriyle yazılırken ayların aynı zamanda onarlı dilimler (evâ'il, evâsıt ve evâhir) hâlinde belirtildiği de görülmektedir. Son yıllara doğru ise hükümlerin hem hicri hem de miladi tarihi belirtilmiştir.

2. Deftere Düşülen Notlar (Der-Kenâr)

Der-kenâr, bir metnin kenarına veya üzerine yazılan kısa ve açıklayıcı notlardır. 10 Numaralı Kıyas Defteri'nde toplamda 13 adet der-kenâr tespit edilmiştir. Bu notlar, ilgili hükmün yerine getirildiğine veya o hususla alakalı yapılan değişikliğe dairdir. Özellikle hükümlerde vakanın neticesinin yazılmadığı göz önünde bulundurulursa bu notlar, dava sonucu hakkında bir bilgi sunması açısından önem arz etmektedir. Örneğin; 26 Z [Zî'l-hicce] [1]291 / 3 Şubat 1875 tarihli bir der-kenârda yer alan bilgiye göre kıyastan affi talep edilen suçlunun “*Kâtil-i merkûmûn ber-mûcib-i emr-i âli icrâ-yı kûsûsına ibtidâr olduğu vârid olan mazbata ve tabrîrât meâlleri bâ-fermân-ı âli şerh verildi. Fî 8 Rebiü'l-evvel[12]92 (14 Nisan 1875)*” ifadesinden affedilmediği anlaşılmaktadır⁽³⁾. Davanın ve notun kayıt tarihi kıyaslandığında sürecin hemen işlediği görülmektedir⁽⁴⁾.

Başka bir der-kenâr örneğinden de Yunan hududunda eşkıyalık yapan bir şahsın, “*Divân-ı Harb karârıyla idâmına karar*” verildiği anlaşılmaktadır⁽⁵⁾. Diğer bir örnek ise hükümde suçlu bulunan failin davanın görülmesinden sonra vefat etmiş olmasıyla ilgilidir. “*İşbu fermân-ı âli mahâlline husûsundan mukaddemce kâtil-i merkûm Kara Evans'ın vukû'ı vefâtı. Gurre-i Şa'bân[1]311 (7 Şubat 1894) tarihli adliye tezkiresi mûcibince işbu mahâlle-i şerh ve tezkire-i mezkûre zir-i deftere kayıd olmuştur*” şeklindeki ibarede Kara Evans'ın 1893'te idamına karar verildiği, ancak suçlunun ölümü sebebiyle infazının gerçekleştirilemeyeceği belirtilmiştir⁽⁶⁾.

(3) DVNS. NEFY. d. 10/ 19.belge-1.hüküm

(4) Dava ve der-kenâr arasında geçen sürede suçlunun infazı tutuklu olarak beklediğine işaret etmekte olup bu durum Osmanlı ceza sisteminin işleyişini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

(5) DVNS. NEFY. d. 10/ 74.b-2.hüküm.

(6) DVNS. NEFY. d. 10/ 79.b-1.hüküm. Der-kenâr tarihi 24 Cemâziye'l-evvel [1]311 / 3 Aralık 1895'tir.

Konuyla ilgili örnekleri artırmak gerekirse; “*Hadice ile merkûm-ı vârisân-ı İbrahim’in idâmlarına bedel küreğe vaz’ı hakkında fî 11 Cemâziye’l-evvel [1]316 tarihli ve 544 numaralı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye mücibince diğer emr-i âli yazılmışdır. Irâde-i seniyye me’mûruna iâde olunmuşdur*”⁽⁷⁾ ibaresinden Hatice’nin gayrimeşru ilişki yaşadığı ve kocasını öldürdüğü İbrahim ile beraber idam edilmesine karar verildiği öğrenilmektedir. İdam cezasına bedel olacak bir cezanın verilmesi gerekirken bu cezalar, bazen müebbet bazen de 15 yıldan az olmamak şartıyla muvakkat olarak kürek cezasına çarptırılma şeklinde değiştirilmiştir. Bu hüküm, suç ve cezada cinsiyet ayrımı gözetilmediğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Defterin kenarına düşülen bu notlar, yalnızca hükümlerle alakalı sonuçları açıklamak amacıyla yazılmamış; aynı zamanda yanlış sayfaya yazılan hükümler için de kullanılmıştır. Örneğin; “*İşbû kayd-ı defterin 182. sahifesine kayıd olunacak iken şehven işbû mahâlle kayıd olduğundan yeridir*”⁽⁸⁾ ifadesi durumu açıkça izah etmektedir.

3. Hüküm Başlıkları

Hükümlerin başlıkları, suçun işlendiği yer ve o yerin sorumluluğunu üstlenen ilgili devlet görevlilerine hitaben yazılmış ve bu sebeple hitaplarda hiyerarşiye dikkat edilmiştir. Vilayetin yöneticisi vali, sancak yöneticisi mutasarrıf, kaza yöneticisi kaymakam, naip ve müftünün isimleri sırayla zikredilerek astlık ve üstlük ilişkisine özen gösterilmiştir. Hüküm başlığında suçun işlendiği yer ve vakada kısasen idam verilmişse infazı gerçekleştirecek ilgili devlet adamı, hüküm başlığında ifade edilmiştir. Örnek vermek gerekirse 24 Şa’bân [1]291 / 6 Ekim 1874 tarihli hükmün başlığı; “*Üçüncü Ordu-yı Hümayûnum müşîrlîği inzîmâmıyla Manastır Vilâyeti Vâlisi olub birinci rütbe mecîdî ve ikinci rütbe osmanî nişân-ı zî-şânlarını hâiz ve hâmil olan vezîrim Ali Saib Paşa iclâluhûya ve ferikân-ı kirâmımdan Prizren sancağı mutasarrıfı ve kezâlik nişân-ı osmanînin ikinci ve mezkûr mecîdî nişânının üçüncü rütbelerinin hâiz ve hâmili Ahmed Hamdi Paşa dâmet me’âlihûya ve Vulçitrin Kazâsı nâib ve müftîsi zîde ilmuhûya ve a’za-yı meclis zîde mecdühûya hükümki*” şeklindedir.

Dava hükümleri, suçun işlendiği bölgeden en üst makama gönderildiği için hüküm başlıkları da ona göre değişiklik göstermektedir. Yukarıdaki örnekte dava Vulçitrin kazasında yaşandığından hüküm, hiyerarşi göz önüne alınarak yazılmıştır. Bir başka hüküm başlığında ise vakanın sancakta görüldüğü anlaşılmaktadır. 8 Recep [1]291 / 21 Ağustos 1874 tarihli hüküm başlığında “*Asâkir-i Nizâmîyye-i şâhânem müşîrlîğinden Selanik Vilâyet-i Vâlisi olub birinci rütbe mecîdî ve ikinci rütbe osmanî nişân-ı zî-şânlarını hâiz ve hâmil olan vezîrim Ömer Fevzi Paşa iclâluhûya ve rütbe-i şâyâna mütemeyyiz ashâbından Siroz Sancağı Mutasarrıfı Haydar Beğ zîde uluvvuhû ve Siroz nâib ve müftî zîde ilmuhûya ve azâ-yı meclis-i memleket zîde mecdühûya*

(7) DVNS. NEFY. d. 10/ 83.b-1.hüküm.

(8) DVNS. NEFY. d. 10/ 103.b-4.hüküm.

hükümki⁽⁹⁾ şeklinde yer alan ifadeyle yine yönetim ve mevki sıralamasına dikkat edildiği görülmektedir. Başlıklar bu çerçevede incelendiğinde, yargının hiyerarşisine dair verilere ulaşılmaktadır.

4. Hükümlerde Kullanılan Dua Formları

Osmanlı Devleti diplomatik alanda alt tabakadan üst tabakaya kadar ulaşan belgede hiyerarşiye sadık kalmıştır. Hiyerarşiye gösterilen özenin yanında belgenin ulaşacağı kişi ve kurumlar göz önüne alınarak dua edilmiştir. Dua, ilgili şahsın ve kurumun rütbe ve şanının sürmesi, statüsünün artması için bir tür iyi dilekte bulunmak amacıyla yazılmaktadır⁽¹⁰⁾. 13 Aralık 1874 tarihli bir hükümle bu konuya açıklık getirilecek olunursa “*Asâkir-i Nizâmiyye-i şâhânem müşîrânından Hüdavendigâr Vilâyeti Vâlisi olub birinci rütbe mecidi ve ikinci rütbe osmanî nişân-ı zî-şânlarını hâiz ve hâmil olan vezîrim İzzet Paşa iclâlubûya ve Kite kazâsı nâib ve müftisi zîde ilmuhûma ve âzâ-yı meclis-i zîde mecdubûya* hüküm ki⁽¹¹⁾ şeklinde dualar kullanılmıştır. Hükümlerde kullanılan dua formlarına genel olarak bakıldığında; vezir ve vali için *dâme iclâlubûya* (büyüklüğü ve mevki artsın), kaymakam ve mutasarrıf için *dâme ikbâlubû* (ikbali ve bahtı iyi olsun), naip ve müftü için *zîde ilmuhûya* (ilmi artsın), meclis-i memleket için *dâme mecdubûya* (büyüklüğü, azameti ve haşmeti artsın), rütbe-i sâniyi ashâbı için *zîde uluvvubûya* (ulviyeti ve büyüklüğü artsın), mutasarrıf için hem *uluvvuhû* hem de *meâlibûya* (şerefleri ve büyüklükleri artsın) ve meclis azası için *mecdubûya* (ululuğu ve büyüklüğü artsın) gibi dua ifadeleri kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra Dedeâğaç Sancağı Mutasarrıfı Miradban Karabet Efendiye “uluvvuhû” şeklinde dua edilmiş olup gayrimüslimler için de dua edildiği tespit edilmiştir⁽¹²⁾. Nitekim verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, mahkemeden çıkan dava hükümlerini içeren belgelerde nizama ve hiyerarşiye dikkat eden anlatım biçimini benimsemiştir.

5. Olayın Anlatıldığı Metin Kısmı

Olayın anlatıldığı bölüm, vakanın tetkik edilmesini sağlaması ve yargı sürecinin nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Davanın salahiyeti açısından yaşanan olay detaylı bir şekilde ele alınmış ve bu sebeple vakaların izahı iki veya üç sayfa sürmüştür. Dava hükmünde, hüküm başlığı yazıldıktan sonra olay hangi kaza/sancakta yaşanmış ise yer ismi başta olmak suretiyle davanın anlatımına geçilerek katledilen şahsın nerede ikamet ettiği, bazı hükümlerde maktulün hangi işle meşgul olduğu ve akabinde davanın hangi kurumlara intikal edip işlem gördüğü yazılmıştır.

(9) DVNS. NEFY. d. 10/ 5.b-1.hüküm.

(10) Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat Yayınları, İstanbul 1994, s. 107-108.

(11) DVNS. NEFY. d. 10/ 17.b-2.hüküm.

(12) DVNS. NEFY. d. 10/ 102.b-3.hüküm.

Kurum yazışmalarının ardından olayın anlatıldığı kısma geçilmiştir. Şahitler var ise bunların ifadesine de yer verilmiştir. Ayrıca yargıç, davayı neticelendirirken suçluya hangi maddeye dayanarak ceza verdiği hüküm sonunda açıklanmaktadır. Örneğin; “*Abdulkadir’in kısâsına hükm-i şer’î lâhik olduğuna ve kanûnen cezânın yüz yetmiş dördüncü maddesinde bir kimse min-gayr-i taammüdin bir şahsı ıtlâk etmiş ise on beş sene müddetle küreğe konulur*” gibi ceza, kanunnamede yer aldığı şekliyle yazılmaktadır. Hükme karar verildikten sonra belge, ilgili vilayetin yöneticisine gönderilecekse cezanın yerine getirilmesi de o vilayetin yöneticisinden istenmiştir. Yine kısasta takdir yetkisi yöneticiye bırakılmış; yöneticinin uygun gördüğü bir zaman diliminde cezayı infaz etmesi kendisinden talep edilmiştir⁽¹³⁾.

Metnin bir kısmını, olayların izah ve tetkik edildiği ana bölüm oluşturmaktadır. Örneğin 18 C. (Cemâziye’l-ahir) [1]292 / 18 Temmuz 1875 tarihli hükümde, *Hersek Sancağında vâki’ Tirebin Kazâsı Müftîsi Süleyman’ın kâtili hakkında icrâ kılınan tedkikât* diyerek davanın tetkik süreci izaha geçilmiştir. Davaya dair belgelerin intikal ettiği kurumlar yazıldıktan sonra, *mazbata mealinde*⁽¹⁴⁾ diyerek geçiş cümlesi ile olayın anlatılmasına zemin hazırlanmıştır. Olay kısmına bakılacak olursa; “*seksen dokuz senesi Receb’inin yirmi beşinci Cumartesi günü maktûl mumâ-ileyh Min’o’nun karyedeki çiftliğın muhasebesini görmek üzere hizmetkârı Tarifo veledi Niko ile beraber karye-i mezkûreye azimetle Askof Tariko’ya müsafir olarak kendüsü ve hizmetkârı ve zikr olunan çiftliğın müste’cirlerinden Gavrilo üçü birlikde gece samanbâneye girub kapuyu sedd ile uykuya yatmış oldukları hâlde Gavrilo kapuyu açub merkûm Askof Tariko ile İstaniş ve mahâlle başı Resto içerye duhûl ile Resto hizmetkârı Tarif’o’nun başı ucuna girub tüfenkle bekleyerek Askof Tariko ile İstaniş ve Gavrilo maktûl mûmâileyhin boğazından ve ayaklarından tutub ihnâk eyledikten sonra Gavrilo’nun tabanca dahi atdığı ve Askof Tariko’nun oğlu diğeri Resto dahi bu esnâda kapu önünde beklediği*” şeklinde vaka ayrıntılarıyla anlatılıp ardından iddianın maktulün varisi tarafından yapılması üzerine keşif süreci başlamıştır. Daha sonra maktulün hayatının son bulmasına sebep olan cinayet aletinden doğan ölüm yarası ve aldığı darbeler, “*maktûl mûmâileyhin sağ koluna kurşun isabetiyle sağ memesi yanından girub bir tarafa çıkmadığı ve boğazının iki tarafıyla arkasından ve sol memesi yanında morluk olduğu*”⁽¹⁵⁾ ibaresiyle ifade edilerek kişinin aldığı bedenî zarara açıklık getirilmiştir.

Olaylar mahiyetine göre bazen ayrıntılı bazen kısa şekilde izah edilmiştir. Yeterli delil ve şahit olmadığı aynı zamanda zanlıların suçlarını inkâr ettikleri

(13) Cezanın infazının gerçekleştirilemediği veya kısasın uygulanmadığı durumda kararı vilayetin yöneticisine bırakması, o vilayetin en üst sorumlusu olan valinin ceza uygulama yükümlülüğünün olduğunu da göstermektedir.

(14) Bu iki kelimeliyi hükümlerde geçiş cümlesi olarak kabul edebiliriz. Çünkü bu cümlenin akabinde hemen olayların anlatıldığı kısma geçilmektedir.

(15) DVNS. NEFY. d. 10/ 36.b-1.hüküm.

durumlarda, defterlerde genellikle kısa açıklamalar yapılmıştır(16). Birden fazla kişinin katledildiği vakalarda ve eşkıyalık hareketlerinde ise dava hükümleri, bir hayli ayrıntılı tutulmuştur. Özellikle eşkıyalık suçlarında, eşkıya grubundaki her şahsın eşkâllerinin ve olaydaki rollerinin belirtilmesi zaruretinden dolayı anlatımın uzun sürdüğü görülmektedir. Her bir detayın belirtilmesi, muhtemelen olaylar tekrar incelendiğinde hata olup olmadığının kontrol edilebilmesi içindir.

6. Suçların Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Hükümlerde, cezaların önemi ile birlikte olayın hangi sebepten dolayı ortaya çıktığı, olayda kimlerin yer aldığı ve kişilerin olaydaki tesirleri davanın netliği açısından sırasıyla açıklanmaktadır. Defterde birden çok suç unsuruna rastlanmakta olmasına rağmen bunların önemli bir kısmını cinayet vakaları oluşturmaktadır. Ancak bu tür vakaların arka planında; hırsızlık, gasp, namusa musallat olma, gayrimeşru ilişki yaşama gibi pek çok olayın meydana geldiği ve bu tür olayların cinayeti tetiklediği varsayılmaktadır. Daha açık ifade ile bir hırsızlık olayında, olayın seyri değişmiş ve cinayet meydana gelmiş ise dava hırsızlıktan değil de adam öldürme suçundan görülmüştür. Bir başka örnek vermek gerekirse tartışmaya dönen bir zina vakası sonucu cinayet vuku bulmuşsa dava, cinayet davası olarak incelenmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki mahkemenin önceliği ağır suçtan yanadır. Buna ilaveten bir askerin üstünü yaralaması vakasında, asker yaralama suçundan değil de üstüne zarar verme maddesinden yargılanmıştır. Eşkıyalık olaylarında da fiili alışkanlık (adet-i müstemmirre) emiş olanların davası, devletin nizamını bozduğu için hem eşkıyalık suçu hem de adam öldürme suçu olarak görülmüştür. Dolayısıyla çalışmalarda kullanılacak veriler bu açıdan incelenmelidir.

Bir başka örnek ise Adana-Ermeni olaylarında meydana gelen davaların adam öldürme maddesinden görülmesidir. Ayrıca 31 Mart Vakası'nda da olayın siyasi boyutunun yanında davaların bir kısmı yine adam öldürme davası olarak seyretilmiştir. Bu minvalde aşağıda verilen tablodaki hükümler ve cinayetin işlenmesine neden olan olaylar konularına göre tasniflenmiştir. Buradan yola çıkarak defterin ihtiva ettiği tarihler arasında toplumda hangi tür vakaların yaşandığı ve cinayeti tetikleyen olayların neler olduğunu görülecektir.

(16) DVNS. NEFY. d. 10/ 36.b-2.hüküm; Abdullah'ı öldüren Ali Baneş "*Hüseyn el-Cubari ve mezkûr Beytü'l-Reçş Karyeli Yakub Hasan ile Humran Abdızâde Hüseyn Mehmed nam şahısların dahi iştinâkları*" ile katli gerçekleştirdiğini ikrar etmiş ise de yardımda bulunan şahısların inkârları nedeniyle tekrar araştırılıp bu kişilerin yardımları neticelenmiştir. Bu tür dava hükümlerinde iştirak olması nedeniyle olayın açıklığa kavuşturulması açısından titiz davranıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Hükümlerin Suç Çeşitlerine Göre Dağılımı.

Suçlar	Belge ve Hüküm Numarası ⁽¹⁷⁾
1-Kasten Öldürme Vakası	3/1, 14/1, 24/2, 25/1, 25/2, 30/1, 36/1, 36/2, 37/3, 38/2, 45/1, 51/3, 52/1, 52/2, 53/1, 53/2, 56/4, 57/1, 57/2, 58/2, 62/1, 63/3, 64/2, 67/2, 70/3, 71/3, 72/2, 72/3, 73/2, 73/4, 74/1, 74/3, 74/4, 75/2, 75/3, 76/2, 76/5, 77/2, 78/2, 78/3, 78/4, 79/1, 80/1, 80/3, 81/1, 81/3, 81/4, 81/5, 82/1, 82/2, 83/2, 83/3, 84/2, 86/2, 87/2, 93/2, 94/1, 96/2, 97/3, 99/1, 99/4, 100/1, 100/3, 100/4.
2-Eşkıyalık Vakası	12/1, 13/1, 16/3, 21/1, 28/1, 28/2, 29/1, 30/2, 30/3, 32/2, 34/1, 34/2, 38/1, 42/3, 46/1, 47/1, 47/2, 50/1, 70/1, 70/2, 73/1, 74/2, 75/4, 76/1, 76/3, 84/3.
3-Gasp Vakası	5/1, 5/2, 6/1, 6/2, 7/1, 10/2, 16/1, 16/2, 18/2, 21/2, 29/3, 33/1, 35/1, 39/1, 40/3, 58/1, 60/1, 71/1, 76/6, 77/3, 86/1, 101/3, 101/4, 102/2, 103/1.
4-Hırsızlık Vakası	2/1, 2/2, 9/2, 11/3, 19/3, 20/1, 23/1, 27/2, 37/1, 45/3, 61/1, 77/4, 80/1, 87/3, 94/2, 101/1.
5-Husumet Vakası	4/1, 8/2, 10/2, 13/2, 31/1, 32/3, 39/2, 49/1, 49/2, 51/2, 54/2, 55/1, 63/2, 66/1, 67/1, 87/4, 91/2, 93/3, 100/2.
6-Fi'l-i Şeni' Vakası	18/1, 26/3, 42/2, 69/1, 72/1, 88/1, 89/2, 93/1, 95/1.
7-Fi'l-i Şeni' Etmek Üzere Haneye Tecavüz Vakası	15/1, 33/3.
8-Namusa Musallat Olma Vakası	8/1, 22/2, 26/1, 26/4, 56/2, 60/3, 64/3, 102/1.
9- Kız Kaçırma Vakası	14/2, 21/3, 40/1, 55/2, 59/1, 73/3.
10-Borç, Tarla, Su, Ekmek, Mal ve Hayvan Satışı, Para Meselesi ve Ticarî Anlaşmazlık Vakaları	17/1, 17/2, 22/3, 27/1, 35/2, 43/2, 44/2, 46/3, 47/3, 48/2, 48/2, 53/3, 54/1, 55/3, 58/3, 60/2, 62/2, 63/1, 64/1, 65/1, 65/2, 66/3, 69/3, 71/2.
11-Ayrılmak İsteyen Eşini Katl Vakası	66/2.
12-Herhangi Bir Nedenen Dolayı Tartışma Vakası	11/1, 11/2, 19/1, 19/2, 24/1, 24/3, 26/2, 29/2, 41/1, 44/1, 48/1, 54/1, 55/3, 69/3.
13-Kavga Sırasında Katl Vakası	41/2.
14-Zina Vakası	36/3, 76/4, 83/1.
15-Gönül Meselesi ve Gayrimeşru İlişki Vakası	37/2, 40/2, 59/1, 83/1, 90/3.

⁽¹⁷⁾ Tasnifleme; önce belge numarası sonra belgedeki hüküm sayısı şeklinde verilmiştir. 3/1 olarak verdiğimiz hüküm numarasında, 3. belgenin 1. hükmünü belirtilmektedir.

16- Eşin Bakire Olmama Vakası	56/3.
17-Kız Almada Anlaşmazlık Vakası	33/2.
18-İzinsiz, Ağaç Kesme ve Tarla Kullanma Vakası	31/2, 39/4, 49/3.
19-Hayvanların Tarlaya Girme Vakası	13/3, 39/3, 41/3, 49/3.
20-Hakaret Etme Vakası	43/3.
21-Tahrik Etme Vakası	3/1, 20/2, 45/2.
22- Rüşvet Vakası	43/1.
23- Devlet Malını Zimmete Geçirme Vakası	75/1, 92/1, 94/3.
24-Askerin Üstünü Cerhi Vakası	68/2.
25-Devlet Malına Zarar Verme ve Asker Öldürme Vakası	75/1, 92/1, 94/3.
26-Devlet İçinde Kargaşa Çıkarma Vakasında Katl	51/1, 59/3, 77/1, 78/1, 80/2, 81/2, 82/3, 84/1.
27-Devlete Hainlik Vakasında Katl	56/1.
28-Ermeni Faaliyetleri	80/4, 85/1, 89/1, 90/1, 90/2.
29-Rum Çete Faaliyeti	91/3.
30-Adana-Ermeni Olayları	98/1, 98/2, 98/3, 98/4, 99/2, 101/2.
31-31 Mart Vakası	96/1, 96/3, 97/1, 97/2, 97/4, 98/5, 99/3.

Yapılan tasnifte nedeni belli olmadan veya sebebi var olduğu hâlde dava hükmüne yansımayan kasten adam öldürme sayısı 65'tir. Çeşitli sebepler ile katlin/cinayetin gerçekleştiği vaka sayısı ise 224'tür. Devlet düzenini bozmak gayesi ile suç işleyenlerin sayısı da bir hayli fazladır. İnsanların genellikle mal ve mülk meselelerinden birbirlerine düşmanlık beslemeleri hususu, adam öldürmeye kadar gitmiştir. Toplum düzenini bozan bu kişiler idam cezasına çarptırılmışlardır. Tablodan da anlaşılacağı üzere azımsanmayacak kadar hırsızlık ve gasp suçlarının olduğu görülmektedir. Bu tür suçlarda kişiler ya idam cezasına ya da 15 sene süreyle kürek cezasına çarptırılmışlardır. Yukarıda da örneğini verdiğimiz bu ceza, başka bir olayın sonucunun cinayete dönüşmesi sonucunda verilmiştir⁽¹⁸⁾. Zina suçlarında da aynı durum söz konusudur⁽¹⁹⁾.

Defterde siyasi olaylar ile ilgili görülen vakalar genellikle XX. yüzyılın ilk

(18) Vakada fail, kısas suçunu gerektiren bir suç (cinayet gibi) işlememiş olsaydı hırsızlık suçundan yargılanacaktı. 1858 Ceza Kanunnamesine göre vaka esnasında şiddet ve silah kullanılması sonucu cinayet vuku bulursa şahıs, 15 seneden az olmamak şartıyla kürek cezasına çarptırılmıştır. Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkuşe Yayınları, İstanbul 2004, s. 266.

(19) Eğer evli kişiler başka kişilerle zina ederlerse 1858 Ceza Kanunnamesine göre 3 aydan 2 seneye kadar hapis yatmakta ve 1-100 mecdiye kadarda altın ödemekteydiler. Avcı, *Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar*, s. 205.

on yılına tekabül etmektedir. Bu yıllarda meydana gelen siyasi boşluktan dolayı olayların önüne geçilememiştir. Aynı zamanda eşkıyalık olaylarının sınır vilayetlerde vuku bulmuş olması da devletin içte ve dışta tehdit edildiğine işaret etmektedir. 24 Zi'l-ka'de [1]293 / 11 Aralık 1876 tarihli bir örneğe göre üç Karadağlı eşkiya ile Osmanlı Devleti askerlerinin savaşmasına engel olmak için anlaşılan İşkodralı Marka Koni'nin(?) devlete hainliği yüzünden idamına karar verilmiştir⁽²⁰⁾. Zira bu yılda Karadağlı eşkiyaların Osmanlı Devleti sınırlarına tehditkâr hareketleri tesadüf değildir.

Bunların dışında rüşvet verme, devlet malını zimmete geçirme, askerın üstünü katletmesi, askeri katletme ve devlet malına zarar verme gibi suçlar, deftere birer kez intikal etmiştir. Ayrıca devlet içinde hem Ermeni faaliyetlerini yürüten hem de fesat yaymaya çalışan ve hainlik yapan kişilerin de sayıları azımsanmayacak kadar çoktur. Suçların tasnifinin genel sureti bu şekilde iken işlenen cinayet sayısının vilayetlere göre ele alınmıştır.

Tablo 7: 21 Ağustos 1874 – 4 Mayıs 1909 Tarihleri Arasında Deftere Kaydedilmiş 264 Cinayet Vakasının Vilayetler Çerçevesindeki Tablo Hâli.

Vilayet	Cinayet Sayısı	Sancak ve Kazalar
Hüdavendigâr	26	Hudavendigâr, Bursa, Adranos, Karesi, İnegöl, Dörtdivan, Danişmendlü, Karahisar-ı Sahib
Bağdad	25	Şehrızor, Kerkük Süleymaniye, Hille, Musul, Gerilla
İstanbul	22	Beşiktaş, Vize, Beykoz, Gebze
Manastır	21	Makedonya, Vulçitrin, Geylan, Üsküp, Debre, İstavre
Yanya	14	Serfiçe, Tırhâla, Yenişehir, Berat, Avlonya, Koroleş, Margilic
Selanik	13	Siroz, Demirhisar, Ustorumca
Edirne	11	Zağra-i Cedid, Filibe, Gelibolu, İslimiye, Tekfurdağı, Lüleburgaz, Edirne, Kırcaali, Sofulu
Yemen	11	Hudeyde, San'a, Abd
Sivas	10	Sivas, Tokad, Amasya, Divriğ
Kastamonu	10	Canik, Kastamonu, Devrekani, Bolu, Adapazarı, Çankırı

⁽²⁰⁾ DVNS. NEFY. d. 10/ 56.b-1.hüküm.

Tuna	9	Varna, Tuna, Vidin, Tırnovi, Sofya, Tulca
Ankara	9	Yozgat, Ankara, Çorum, Çankırı
Adana	9	Silifke, Ayas
Girid	8	İsfakia, Hanya, Yerepetra, Kidonya, Resmo, Knorya
Hâlep	8	Kilis, Haçin, Hacılı, Antakya, Maraş
Erzurum	8	Mamûretü'l-aziz, Erzincan, Erzurum, Hınıs
Kosova	8	Niş, İştib, Priştine, Prizrin, Prepol
Diyarbakır	8	Siirt, Mardin, Palu
Aydın	7	Muğla, Menteşe, İzmir, Karahaba, Çeşme, Turgutlu
Suriye	6	Şam, Hama, Beyrut
Bosna	5	Benaluka, Hersek, Bosna
Trabzon	5	Rize, Canik
Cezayir Bahr-i Sefid	4	Sisam, Rodos, Sakız adaları
Kıbrıs	4	Magosa, Değirmenlik, Kemsun
Trablusgarb	4	Humus, Zaviye, Cebel
Van	3	Bargiri, Van
Konya	3	Konya, Niğde, Teke
Bitlis	3	
Beyrut	3	Sayda, Beyrut
İşkodra	3	
İzmir	2	Sakızlı Toska, Saruhan
Kudüs (müstakil sancak)	1	Kudüs
Zor	1	
Musul	1	
Toplam	285	

Tablo 7'deki suç tasniflerinde yer alan çeşitli olaylarda 285 cinayet vakası kayda geçmiştir. En fazla cinayetin yaşandığı vilayet tabloda görüldüğü üzere Hüdavendigâr vilayetidir. Kısas Defterleri serisinden çalışılmış olan 7 Numaralı Defter'in kapsadığı 1857-1859 yılları arasında (2 yıl gibi bir sürede) 158 cinayet sayısına⁽²¹⁾ karşılık

(21) Ahmet Aksın - Türkmen Törelî, "7 Numaralı Kısas Defterine Göre Osmanlı Şehirlerinde Cinayet Suçları (1857-1859)", *I. Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Canik 2016, s. 477.

10 Numaralı Kıyas Defteri'nin tutulduğu 1874-1909 yılları arasında (35 yıl) örgütlü suçlar haricinde toplam 285 cinayet vakası görülmektedir. Kıyas yapıldığında; 35 yılda 285 cinayet vuku bulurken 2 yılda 158 cinayet vakasının yaşanmış olması; 1857-1859 yılları arasında ya cinayetlerin arttığını ya da 1874-1909 yılları arasında kayıtlarda eksiklik olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca 33 dava hükmünde; 31 Mart Vakası, Adana-Ermeni olayları, eşkıyalık faaliyetleri ve devlet içinde kargaşa çıkarma olayları görülmektedir. Bu vakalar yaşanırken olaylar içerisinde ölümlerde vuku bulmuştur. Ancak bu siyasi olayların örgütlü suçları kapsamı nedeniyle 1858 Ceza Kanunnamesinde yer alan 53, 55, 56, 57, 62, 63 ve 163. maddelere dayanarak cezalar verilmiştir.

7. Suçların Cinsiyet ve Din Yönünden Değerlendirilmesi

Adli vakalara genel çerçevede bakıldığında suçlu veya şüphelilerin geneline, erkekler teşkil etmektedir. Ayrıca incelediğimiz vakalarda maktullerin çoğunluğu da erkekler oluşturmaktadır. Bununla birlikte kadınların suç işleme veya birinin canına kastetme oranı nispeten daha düşüktür. Örgütlü suçlar ile adam öldürme ve yaralama suçları arasında mukayese yapıldığında ise kadınların şahsi suçlarda rol oynadığı görülmektedir. 1874-1909 yılları arasında da erkek suçluların sayısı neredeyse hükümlerin geneline içermektedir. Hükümlerin geneline kapsayan erkeğin suçlu olduğu vakalar tabloda da belirtildiği gibi hırsızlık, eşkıyalık, gasp, kasten adam öldürme, kundaklama gibi ağır adli vakalardır.

Maktulün kadın, katilin erkek olduğu hükümler incelediğinde; gayrimeşru ilişki yaşamak istemeyen kadının katledilmesi, eşinin zıfaf gecesi bakire olmaması⁽²²⁾ ve kadının eşinden boşanmak istemesinden dolayı erkeğin eşini katletmesiyle⁽²³⁾ sonuçlanan vakalar karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu vakaların sayısı da oldukça çoktur.

Katil erkeklere göre katil kadınların sayısı çok azdır. Kadınların sorunlarını çözmede fiziki zarar verici hareketlerden uzak durması ve fitrat olarak da daha yumuşak bir yapıya sahip olması, kadınların suç işleme oranını düşürmektedir. Kadının katil, erkeğin maktul olduğu hüküm sayısı toplamda dört olup bu vakalarda kadınların ikisinin fiziki güç yerine cinayet işleme aracı olarak zehre başvurdukları görülmektedir⁽²⁴⁾. Vakalar incelediğinde, evlatlık oğlunu kama ile katleden Fatma⁽²⁵⁾, gayrimeşru ilişki yaşadığı İbrahim ile iş birliği yaparak eşini katleden Hatice⁽²⁶⁾, eşinden kurtulmak ümidi ile kocasının yediği bala zehir karıştırarak zehirleyen

(22) DVNS. NEFY. d. 10/56.b-3. hüküm.

(23) DVNS. NEFY. d. 10/66.b-3. hüküm.

(24) Kadınlar, cinayet silahı olarak kesici aletlerin yanı sıra zehire (semmî) başvurmuşlardır. XIX. yüzyılda kadınların zehir alması ve zehirden ölenlerin artması nedeniyle zehir satışı yasaklanmıştır. Bk. Ebru Yakut "Osmanlı'nın Nizama Gelmez Aktörleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 194, Şubat 2010.

(25) DVNS. NEFY. d. 10/82.b-1. hüküm.

(26) DVNS. NEFY. d. 10/83.b-1. hüküm.

Gülistan⁽²⁷⁾, Antakya'da başkasıyla evlenmek için eşini ve kızını zehirleyerek öldüren Kamile⁽²⁸⁾ isimli kadınların, işledikleri suçlar neticesinde idam edilmelerine karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı Müslim ve gayrimüslim tebaadan oluşmuş olmasından dolayı farklı dine mensup kişiler arasında adli vakaların yaşanmış olması da kaçınılmazdır. 10 Numaralı Kısas Defteri'ne kayıtlı pek çok hükümde, Gayrimüslim kişilerin dâhil olduğu vakalar bulunmaktadır. Bunlar ya bir Müslüman tarafından Gayrimüslimin ya da bir Gayrimüslim tarafından Müslüman bir kişinin katledilme davasıdır. Bu tür vakalarda şahsın Müslim ya da Gayrimüslim olup olmadığına bakılmaksızın kanunen suçun cezası her ne ise maddeler, olduğu gibi uygulanmıştır. Bu durum, Tanzimat'tan sonra kurulan yeni mahkemelerde dinî ayırım yapılmadığını göstermesi bakımından mühimdir⁽²⁹⁾.

8. 31 Mart Vakası ve Adana-Ermeni Olaylarına Dair Hükümler

II. Meşrutiyet adalet, özgürlük ve cumhuriyet ilkelerini getireceği umudu ile ilan edilmiştir. Ancak meşrutiyetten umulan olmadığı gibi siyasi ve sosyal meseleler, İstanbul'da askerî isyana sebebiyet vermiştir. Öyle ki irtica hareketi olarak da bilinen 31 Mart Vakası'nda isyancılar şeriat isteriz diyerek durumu provoke etmişlerdir⁽³⁰⁾. 10 Numaralı Kısas Defteri'ne göre ihtilal hareketleri esnasında görüş ayrılıkları yaşayan şahısların birbirini katlettiği görülmektedir. İhtilal esnasında taleplerini kabul ettirmek isteyen isyancılar, devlet kurumlarına yağma girişiminde bulunarak isteklerinin yapılması için yetkilileri mecbur bıraktırmıştır. Bununla birlikte isyancılar; tophaneyi ve silah depolarını yağmalamış, ayrıca mitralyöz bölüğüne de hücumda bulunmuşlardır. İrtica yanlıları hâlkı tahrik etmiş; hâlkın düşünce ve fikirlerini devlet aleyhine dönüştürmeye çalışarak olayı alevlendirmişlerdir. Hükümet çareyi, ihtilal esnasında yağma girişiminde bulunanları idam ettirmede bulmuştur⁽³¹⁾. Yaşanan bu olaylarda, asker ve siviller de katledilmiştir⁽³²⁾.

(27) DVNS. NEFY. d. 10/87.b-2.hüküm.

(28) DVNS. NEFY. d. 10/90.b-1.hüküm.

(29) DVNS. NEFY. d. 10/ 53.b- 2.hüküm.

(30) Taner Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM*, C. 28, S. 28, Güz 2010, s. 10.

(31) DVNS. NEFY. d. 10/ 96.b-3.hüküm, 97/5, 98/5, 99/3.

(32) Tanzimat'tan sonra isyana davet edenlere ve isyancılara silah temini sağlayanlara 1840 CK'ya göre siyaseten katl cezası verilirken bu kişileri padişah affederse kürek cezası ile cezalandırılabilirlerdir. Bu esaslar 1851 CK'de de aynı şekilde geçmektedir. Ancak 1858 CK'ya göre padişaha karşı isyan veya hükümet aleyhine karşı silahlanma başlanmış ise olayın faillerinin idam edilmesine karar verilmiştir. Olay isyana girişim aşamasında ise 10 seneden az olmamak suretiyle kalebentlik cezası uygun görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin klasik devrinde isyana teşvik ve tahrikte bulunanlara ise ıslah-ı nefis olununcaya kadar kalebentlik cezası bulunmaktadır. Tanzimat'tan sonraki ceza hukuku düzenlemeleri ile bu kişiler müfsidin başı olarak görülmesinden ve isyan girişiminde bulunanlara ve tahrikçilere 1858 CK'ya göre idam cezası kararlaştırılmıştır. 31 Mart Vakası da meşru düzene karşı yapılmış siyasi isyandır. Meşru düzeni istemeyen isyancılar, askerleri ve devlet görevlilerini isyana

Diğer taraftan İstanbul'da 31 Mart Vakası'nın ortaya çıktığı sıralarda Ermeniler de Adana'da 1909 kanlı isyan ve silahlı hareketlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölünmesini ve dağılmasını isteyen dış güçler arzularını, Ermenileri kullanarak gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu isteklerini hayata geçirmek için de Ermeni isyanlarını teşvik etmişlerdir. Rusya destekli olduğu aşikâr olan Ermeni olaylarında Rusya'dan bazı şahıslar Osmanlı Devleti'ne fedai olarak gönderilerek Hınçak ve Taşnak cemiyeti adına para toplamakla görevlendirilmişlerdir. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında, Rusya'nın bu misyonerlik faaliyetleri sonucunda Ermenilerin sebep olduğu olaylar dava hükümlerine yansımıştır⁽³³⁾. Ermenileri emelleri doğrultusunda piyon olarak seçen Rusya'nın tahrikleri ile başlayan bu hareket, ilk olarak kendini 1895-1896 Zeytun İsyanı'nda gösterirken daha sonra ise 1909 yılında Adana-Ermeni olaylarında ortaya çıkmıştır⁽³⁴⁾. Zeytun olayından sonra Ermenilerin faaliyetlerine devam ettikleri 1896 yılında İstanbul'da, 1902 yılında Erzurum'da, 1905 yılında Van ve İzmir'de, 1906 yılında ise Trabzon'da kargaşa ve ihtilal çıkarma girişimleri 1909 Adana-Ermeni olaylarına kadar sürmüştür. Bütün bu olaylar incelendiğinde Ermenilerin ülke içinde örgütlenmeye başladığı ve bir hazırlık içinde oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü kargaşadan faydalanan Ermenilerin, yol kesmek, Müslümanları katletmek gibi faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Nitekim elimizdeki deftere göre 1909 Adana-Ermeni olayları, Ermenilerin Türkleri, Türklerin Ermenileri katlettiği isyan hareketini de teşkil etmiştir⁽³⁵⁾.

9. 1858 Ceza Kanunnamesine Göre 53, 55, 56, 57, 62, 63 ve 163. Maddeler

Örgütlü suçlara verilen cezalar içerisinde değerlendirilen⁽³⁶⁾ 53, 55, 56, 57, 62, 63 ve 163. maddelerde; bağı, eşkıyalık ve yol kesme suçlarına karşılık verilecek cezalar açıklanmaktadır. Örgütlü suçlarda birkaç husus ele alınarak suçu işleyenlere kısas kabilinde idam cezası bulunmaktadır. Bu tür suçlarda; devlete karşı hainlik yapan, etnik kargaşa çıkarmak isteyen, hâlkı devlete karşı kışkırtanların hareketi bağı suçu olarak kabul edilmektedir. Bağı suçunda, örgütün başı ve tahrikçiler, hem padişaha ve hükümete karşı gelmiş olduklarından hem de toplumun huzurunu bozmalarından dolayı idam cezasıyla yargılanmaktadırlar. Ceza kanununun 55. maddesine göre bağı suçu, "padişaha suikast teşebbüsünün cezası idamdır" şeklinde yer alır. Aynı maddeye göre hükümet aleyhine karşı örgütlenenler de idam cezasına çarptırılmıştır. Eşkıyalık

teşvik ve tahrik ettirmek hareketinde buldukları için bu kişiler idam cezasına mahkûm edilmiştir. Bardakoğlu, "Had", s. 549; Ali Şafak, "Bağı", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 451-452; Avcı, *Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar*, s. 350-360.

(33) Ermenilerin, Ruslar tarafından gönderildiğine ve cemiyet adına para toplayarak etki alanlarını genişletmek ve nüfuzlarını arttırmak için bu girişimde bulunmuşlardır. Para toplama sürecinde tehditkâr ve gaddarane davrandıkları da bir gerçektir. DVNS. NEFY. d. 10/80.b-4.hüküm; 90.b-1. hükümlerinde bu durum görülmektedir.

(34) Ahmet Eyicil, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", *OTAM Dergisi*, S. 10, 1999, s. 167.

(35) DVNS. NEFY. d. 10/ 98.b-1-2-3-4.hükümler.

(36) Avcı, *Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar*, s. 342-360.

faaliyetlerini yürütenlere 62. madde de değinilerek eşkıya çete liderlerinin ve bu suççu devamlı olarak (şekaver-i müstemmirre) işleyenlerin idam edilmesine, diğerlerinin ise suçun derece ve sıfatlarına göre kürek, kalebent ve hapis cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir⁽³⁷⁾.

1858 Ceza Kanunnamesinde 53. madde “*Elli üçüncü madde-i kanûniyyede her kim Memâlik-i Mahrûsem ahâlisini yekdiğeri aleyhinde silâhlandırarak mukâtele için tabrik ve igvâ veyahud bazı mahâllerde gasb ve gâret ve tahrîb-i memleket ve katli-nüfus-ı ef’âlini ikâa mütecasir oldukda kazîyye-i fesâd tamamıyla fi’le çıkar veyahud madde-i fesâdın icrâsına başlanmış olunur ise ol-gecesi i’dâm olunur*” şeklinde geçmektedir. Bu maddeye istinaden “*Köylüleri birbirine kıskırtmak ve Yusuf’un üç-dört yüz eşhâsa reislik yapması ile mezkûr Türkiyan karyesi üzerine hücum ettirmesi ile bazılarını cerh ederek hayvanlarını gasb etmiş olduklarından*” şeklindeki örneğe göre “*Memâlik-i Mahrûsem ahâlisini yekdiğeri aleyhinde silahlandırılmasına*” dayanarak grubun reisi olan Yusuf’un idamına karar verilmiştir⁽³⁸⁾.

55, 56 ve 57. maddeler devlet askerini katletme, yaralama, devlet evrakına ve mal sandığına karşı yapılan herhangi bir saldırıya verilecek ceza ile alakalı olup maddelerin içeriği, “*hükümet adına isyana tabrik, iğrad, ihzar, fıarda bulunmak fesâdlardan birini bir takım eşkıya ile birlikde olarak icrâ ider, eşkıyalığa cüret ve para toplamak yahud icrâsını tasaddî eyler ise bunlardan birinin eşkıya grubu ile yapmak hareketinde bulunanların asıl reisi muhrik-i müfsid olanlar her nerede tutulur ise idam olunur*”⁽³⁹⁾ şeklindedir. Örneğin; “*asâkir-i şâhânem efrâdından beş neferini telef ve bir neferini cerh eylediği mal sanduğunu ahz ve evrâk-ı resmisini ihrâka mücâseret itmiş ve el-yevm fıraden Yunanistan’da bulunmuş olduklarından*” şeklindeki ifadeden Hanya vilayetinde asker olan Espirizo Malide Reno ile Menoli Mişelene(?) adlı şahısların firar ettiği ve bahsi geçen bu maddelere dayanarak bu şahısların idam edildiği anlaşılmaktadır⁽⁴⁰⁾.

Zor kullanarak insanların canlarına ve mallarına kastetmek eşkıyalık olarak tabir edilir. Bunlar kamu düzenini bozduklarından ve hafif bir ceza ile ıslah olmayacakları düşünüldüğünden ölüm cezasına çarptırılırlar. Ayrıca İslam hukukunda eşkıya çeteleri, toplum huzurunu bozmalarından dolayı had suçlarından birini işlemiş olurlar⁽⁴¹⁾. Dolayısıyla toplum düzenini tekrar korumak için çete reisinin ve adam öldürenlerin idam edilmeleri gerekmektedir. 1858 Ceza Kanunnamesininin 62. maddesine göre “*dağlarda ve kırlarda müsellahan gezerek rast geldikleri yolcuları soyup ve canına kasteden eşkıyalar*” idam edilirdi. Zira bu madde; eşkıya çeteleri

(37) Avcı, *Osmanlıda Suçlar ve Cezalar*, s. 342.

(38) DVNS. NEFY. d. 10/ 13.b-1.hüküm; örgütlü suçlarda en ağır cezaı grubun reisi almaktaydı. Bu da genellikle âleme ibret olsun diye idamdır.

(39) DVNS. NEFY. d. 10/ 84.b-1.hüküm.

(40) DVNS. NEFY. d. 10/ 75.b-1.hüküm; 97.b-2.hüküm; 98.b-5.hüküm; 99.b-3.hüküm 55, 56 ve 57. maddelerine örnek diğer hükümlerdir.

(41) Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, *DİA*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 463.

hâlkın güven duygusunu sarstığı, malını gasp ettiği ve insanların canına kastettiği, can güvenliklerini tehlikeye düşürdüğü, ayrıca kastın fiile dönüştüğü durumlarda şakilerin idamını gerekli kılmaktadır. Bu husus için 11 Ramazan [1]291 / 22 Ekim 1874 tarihli “*gasb-ı mal için dağlarda geşt ü güzâr ile Çekelez Mustafa'nın dahi Toykun oğlu Hasan'ı katl ve Gökgöz oğlu Mustafa'yı cerh ettiği eşhâs-ı sairenin mallarını gasb eyledikleri tahakkuk etmiş olduğundan altmış ikinci madde-i kanûniyeye göre merkûm Çekelez Mustafa'nın i'dâmına karar verilmiştir*”⁽⁴²⁾ şeklinde geçen karar örnek gösterilebilir. İkinci bir örneğe göre Bağdat'ta eşkiya kesiminden olan Hızır ve Zayi adlı şahıslar, Yahudi Yahya Derhuman adlı şahsın önünü kesip eşyasını ve parasını gasp etmiş; bu suçun sonucunda ise Hızır Ceza Kanununun 62. maddesine göre kürek cezasına, Zayi ise idam cezasına çarptırılmıştır. Cinayet davası olarak görülen bu vakada muhtemelen Zayi cinayeti işleyen kişi olduğu için idamla, Hızır ise yardım ve yataklık suçu ile yargılanmıştır. Eşkiyalar, bu maddeye göre yargılanırken devlet içinde örgütlenmeye başlayan isyancı gruplar (genellikle Ermeniler) 63. maddeye göre yargılanmışlardır. Yozgat sancağı, Van, Erzurum ve Manastır vilayetlerinde⁽⁴³⁾ Ermeni ve Bulgar eşkiyalarının devlet içinde örgütlenip kargaşa çıkarmaları, cemiyet hâlinde hareket eden reislerinin idam edilmeleri uygun bulunmuş; çete reislerine uyanlar ise suç derecesine göre yine kürek, kalebent ve hapis cezalarına çarptırılmıştır.

İslam hukukunda, ev kundaklama veya bir yeri ateşe vererek cana ve mala zarar verme suçları, had cezaları arasında değerlendirilmiştir. Bu tip suç failleri, kanunnamenin 163. maddesi gereğince idama çarptırılmaktadır. Örneğin; Yanya vilayetinde “*Arap Ali'nin mezbûr İzzet'i taammüden katl ederek setr-i cinayet için mezkûr damı adak*” eylemesi ve Kosova Vilayetinde de “*Maryan İstave Nobah bir fırka eşkiyaya kumandan olarak ehl-i İslâmdan dokuz kişiyi i'dâm ve b'z-zât üç hâneyi ibrâk ve mal-ı mevcûdu garet etmelerinden*” dolayı bu madde gereğince idam edilmelerine karar verilmiştir⁽⁴⁴⁾. Bu örnekler, çetelerin reisleri ile ilgilidir. Bunun dışında çete reislerine veya herhangi bir cinayet vakasında baş faile yardımcı olan suçlular, genel surette kürek, kalebent ve hapis cezaları ile yargılanmışlardır.

SONUÇ

Kıyas defterlerinin mahkeme kayıtlarının tutulduğu defterler olduğu daha önce belirtilmiş olup bu çalışmada şimdiye kadar ele alınan bilgilerle 10 Numaralı Kıyas Defteri'nin tanıtımı yapılmaya ve genel anlamda bu defter serisi hakkında bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu minvalde defterler; hukuk tarihi, ceza hukuku ve sosyal tarih araştırmacıları açısından vazgeçilemez ana kaynak serisini oluşturmaktadır. Öncelikle defterdeki hükümler, hukuk tarihi açısından incelediğinde yargının

(42) DVNS. NEFY. d. 10/ 12.b-1.hüküm; 21.b-1.h; 30.b-3.h; 32.b-2.h; 34.b-1.h; 39.b-1.h; 42.b-3.h; 46.b-1.h; 47.b-1.h; 59.b-3.h; 70.b-2.h; 73.b-1.h; 73.b-3.h; 74.b-2.h; 75.b-4.h; 76.b-3.h; 79.b-1.h; 99.b-4.h.hükümler.

(43) DVNS. NEFY. d. 10/ 79.b-2.h; 81.b-2.h; 89.b-1.h; 94.b-3.h.hükümler.

(44) DVNS. NEFY. d. 10/ 10.b-1.hüküm; 59.b-3.hüküm.

işleyişi ve süreci hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca davanın hangi mahkemeye intikal ettiğinin, mahkemede yargıcın verdiği karar ile kanunnamede yer alan hükümler arasında uyumun olup olmadığının tespiti yapılabilmektedir. Bunlara ilaveten hukukun yaşadığı değişim serüveninde mahkemelerin yapısal ve yönetsel süreçlerine dair de birçok veriye ulaşılabilmektedir.

Defterin bir ceza defteri olmasından dolayı hükümler hem ceza hukuku hem de toplumsal tarih araştırmacıları için önemli bilgiler sunmaktadır. İşlenen suçların çeşitliliği, suçlara hangi cezaların verildiği, cezaların süresi, ceza ile olayın denkliliği; ayrıca failerin cinsiyeti, yaşları ve meşgul oldukları meslekler ile yaşanan olayların içerikleri gibi hususlarda önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Metin içinde suçların tasnifiyle oluşturulan kataloğa bakıldığında; 1876-1909 yılları arasındaki dönemde hangi vilayette ne kadar suç işlendiğine ve hangi cezaya kaç defa başvurulduğuna dair istatistiksel bir sonuca ulaşılabilmektedir. Böylece toplumda, suç ve ceza ile hukuk ilişkisi meydana çıkmaktadır. Bu bilgilerin yanında bazı engeller bulunmaktadır. Şöyle ki, verilen cezaların uygulanması için son karar üzerinde durulmakta, akabinde en üst mercii olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyeye gönderilmekte ve cezanın uygulanması istenmektedir. Fakat cezaların uygulanıp uygulanmadığına dair geri bildirim yapılmadığından davanın nasıl sonlandığı hususunda çok fazla bilgi edinilememektedir.

Netice itibarıyla defterde yazılan kâtip değişiklikleri, dava hükümlerinin yıllara göre dağılımı, der-kenârlar, hüküm başlıkları, olaylar, suçların tasnifi, yaşanan olayların içeriği, cinsiyet, yaş, meslek gibi unsurlar göz ardı edilmeden hükümler tetkik edilirse hukuk tarihçileri, sosyal tarihçiler ve idari teşkilat tarihi açısından pek çok bilgi elde edilebilir.

KAYNAKÇA

AKILLI ACAR, Tuğba, *3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri'nin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.

AKSIN, Ahmet - TÖRELİ, Türkmen “7 Numaralı Kısas Defterine Göre Osmanlı Şehirlerinde Cinayet Suçları (1857-1859)”, *I. Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Canik 2016.

ASLAN, Taner, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM*, C. 28, S. 28, Güz 2010, s.1-26.

AVCI, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.

BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkya”, *DİA*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 63-66.

ÇOBAN, Harun, *5 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

DENİZ, Melek, *2 Numaralı Nefy ve Kıyas Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015.

EYİCİL, Ahmet, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", *OTAM Dergisi*, S. 10, 1999, s. 157-210.

GENÇ, Y. İhsan - KÜÇÜK, Mustafa, vd. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2010.

GÜMÜŞ, Hasret, *10 Numaralı Kıyas Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018.

GÜR, Tekin, *1 Numaralı Nefy ve Kıyas Defteri'nin (1-35.varaklar) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.

KILIÇ, Ömer, *4 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat Yayınları, İstanbul 1994.

ÖZDEMİR, Elif, *1 Numaralı Nefy ve Kıyas Defteri'nin (s. 74-134) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018.

ŞAFAK, Ali, "Bağy", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 51-52.

TURAN, Ali, *7 Numaralı Kıyas Defteri (H. 1273-1278/ M. 1857-1862)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2007.

YAKUT, Ebru, "Osmanlı'nın Nizama Gelmez Aktörleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 194, Şubat 2010.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SUÇ VE CEZA USULLERİ

Meryem DOYGUN*

Özet

Suç ve ceza olguları insanlık tarihi ile yaşıt olgulardır. Bu çalışmaya konu olan Büyük Selçuklulardaki *cezalar*, *devletin yayılma siyasetinin önemli bir unsuru olarak büyük bir gücün elindeki kabır aleti olarak görüldü*. Örfi ve şeri hukuk Selçukluların kuruluşundan itibaren teşekkül ederken birtakım cezalar da suç görülen konulara müeyyide olarak vazedildi. Konunun “devlete ve hana karşı işlenen suçlar ve tatbik edilen cezalar” ve “toplum düzenine ve teamüllere karşı işlenen suçlar ve tatbik edilen cezalar” şeklinde iki ana tema çevresinde ele alındığı başta ifade edilmelidir. Zira milletler, kanunları toplum düzenini ve bunun tezahürü devletlerini korumak önceliğinde yaparlar.

Büyük Selçuklular'da ceza usulleri dönemin geleneğe bağlı, ahlaki ve dinî değerlerine göre şekillenmiştir. Zaman zaman işkenceyle mezc edilen idam cezası, tavsît (suçluyu ortadan ikiye bölme), atların toynaklarının altında çiğnetme, zincirle boğma, asma, zehirleme, suya atma, yay kirişiyile boğma, uzuv kesme ya da koparma, ağza taş ya da toprak doldurma, göze mil çekme, vahşi hayvanlara yedirme, ateşte yakma, taşlama, derinin yüzülmesi gibi ağır cezaların yanı sıra neyf (sürgün), para cezası, müsadere, sopa ile dövme, azarlama, görevden azl, teşhir etme, aç ve susuz bırakma gibi daha hafif sayılabilecek cezalar bu cümledendir. Devlete ve hana karşı isyan eden Selçuklu hanedanından İbrahim Yınal'ın *yay kirişiyile boğularak öldürülmesi*, Sultan Alparslan'ın veziri Amîdülmülk Kündürî'nin evvela *tevkifi*, *mallarının müsadere*, *sürgün edilmesi* en nihayetinde *kafasının gövdesinden ayrılması*, Sultan Melikşah'ın kardeşi Tekiş'in isyanına karşı evvela *gözlerine mil çektirip hapsedirmesi* Sultan Berkyaruk zamanında *boğdurulması*, Tuğrul Bey'in tabiyetinden çıkıp isyana tevessül eden İbn Fecances'in öldürüldükten sonra *cesedinin köpeklere parçalatılması* ve *kellesinin teşhir edilmesi*, Sultan Sancar'ın devletine karşı

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, meryemdoygunn@gmail.com

tehdit olarak gördüğü Hârezmşahlar sultanı Atsız'ı *tevkif ettirmesi* ve esir düşen oğlu Atlıg'ı *zafer nişanesi olarak katlettirmesi*, Büveyhîler'in Türk asıllı kumandanı Arslan Besâsîrî'ye karşı yapılan savaşta ele geçirilen esirlerin *fillerin ayaklarının altında çiğnetilmesi*, Sultan Melikşah'ın zina ile suçlanan bir adamı *hadım ettirmesi*, *el ve ayaklarını* daha sonra da *dilini kestirmesi*, bu zamanda iftira suçundan yargılanan divan kâtibinin *gözlerinin oyulması* ve çıkarılan *gözlerin köpeklere yedirilmesi* gibi örnekler Selçuklularda suç ve ceza anlayışının ve uygulamasının takibini sağlamaya yardımcı olmaktadır.

İşte bu çalışmanın esas gayesi suç ve ceza türlerinin Büyük Selçuklu Devleti'ndeki durumunu tespit etmek, devrin ana kaynakları üzerinden bu gelişime dair sarih ve sahih yorumlar yapmaktır. Elbette bunu yaparken ceza ve hukukta görüldüğü gibi inam ve ihsanların da devletin bekasında önemli bir rol oynadığını hakikati göz ardı edilmeden siyasi zemindeki karşılığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu vesileyle çalışma suç ve ceza olgularının tarihine sağlanan mütevazı bir ilave olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suç, ceza, Büyük Selçuklu, örfi ve şeri hukuk.

GİRİŞ

İnsani düzenin en önemli meselelerinden birisi toplumların yönetimi ve bunu düzenleyen kanunların varlığıdır. Büyük Selçuklular bu kabilden kanunlar çerçevesinde büyük bir devlet inşa ettiler. Kendinden önceki Türk devletleri ve yayıldıkları coğrafyalardaki muhtelif toplumlardan da etkilenecek devletlerini daha büyük çerçevelere taşıdılar. Suç olarak telakki ettiği olgulara karşılık uyguladıkları cezalar ile de toplum düzenini ve bunun tezahürü devletlerini muhafaza etme esasını gözettiler.

Türk devlet anlayışında ceza hakkının hükümdarın elinde olduğunu ve bunun tabii bir yetki olduğunu söylemek lazım gelir.⁽¹⁾ Ancak Büyük Selçuklularda sultanların verdiği cezaları infaz etmekle görevli olan memurlar ve müesseseler bulunmaktaydı. Büyük Selçukluların önemli veziri Nizâmülmülk (ö. 485/1092) eseri *Siyâsetnâme*'de bu işe "Emîr-i hares'in" memur edildiğini ve "emîr-i hâcib'ten" sonra en yüksek makam olduğunu kaydeder. "Herkes padişahın hışmından ve cezalandırılmasından korkar. Padişah bir kimseye kızdığı zaman başını vurma işini, sopa vurma işini, zindana atma işini ona emreder" demek suretiyle emîr-i hares'in görev tanımını ortaya koyar.⁽²⁾ Bundan başka Emîr-i dâd ve bir şehrin veya eyaletin

(1) Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara 2014, s. 280; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara 2017, s. 18.

(2) Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, s. 94; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alp Arslan ve Zamanı*, C. III., Ankara 2011, s. 93; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 506. Bazı yazarlar Selçuklu saray teşkilatında "emîr-i hares" adını taşıyan bir görevlinin bulunmadığını ancak "emîr-i dâd"ın benzer memuriyete sahip olduğunu söyler. Bunun için bkz; Sadi S. Kucur, "Nizâmülmülk'ün Siyâset-Nâme'sine Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd Örneği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, İstanbul 2002, s. 41-72.

askerî valisi olan şahneler de benzer göreve sahiptir.⁽³⁾ Şahneler “ayyar, hırsız, serseri ve her türlü kötülüğü yapan, fesatçı, isyancı kişileri yakalama ve cezalandırma konusunda imam, müftü ve ulemayla işiştare etmeliydi. Yine suçlulara yardım eden ve onları himaye edenler de şahneler tarafından cezalandırılmalıydı.”⁽⁴⁾

Büyük Selçuklular kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi devletin ve toplumun düzenine hâlel getirecek hususları suç olarak kabul etmiştir. Çin kaynaklarında bu suçlar en genel şekliyle şöyledir: “Türklerin ceza kanunları mucibince isyan, vatana hıyanet, katil, başkasının zevcesiyle gayrimeşru münasebet, bağlı atı çalmak idam cezasıyla cezalandırılır.”⁽⁵⁾ Ancak bunlar dışında örfi hukuka ve İslam’ın esaslarına mugayir davranışlar da suç olarak kabul edilmiş buna mukabil failler cezalandırılmıştır. Bu çalışmada cezaya tabi olarak kabul edilen suç grupları “devlete ve hana karşı işlenen suçlar” ve “topluma karşı işlenen suçlar” şeklinde iki ana tema çevresinde ele alınmıştır ve ceza usulleri ise bu suç gruplarına uygun olarak tespit edilmiştir.

Büyük Selçuklu sultanlarının tatbik ettiği ceza usullerine bakıldığında çoğunlukla göze mil çekme, kılıçla öldürme, kirişle boğma, ortadan ikiye bölme, uzuv kesme, zehirleme ve asma gibi mutlak ve ağır cezalara rastlanmakla birlikte hürriyetten mahrum bırakmaya yönelik hapis ve sürgün, devlet erkanının görevden el çektirilmesi, malların müsaderesi, dayak atma, mali cezalar ve tahkir etme gibi ölüm ile sonuçlanmayan ceza usullerine başvurulduğu da görülmektedir. Bu cezaların kimlere uygulandığına bakıldığında ise kişi ayrımı gözetmeksizin suç işleyen herkesin suçun ağırlığı mucibince cezaya çarptırıldığı gerek hanedan üyeleri ve devlet erkanı gerekse reaya, ulema, ordu mensupları ve tabi devletler gibi muhtelif gruplar olduğu görülmektedir.

Devlete ve Hana Karşı İşlenen Suçlar ve Tatbik Edilen Cezalar

Büyük Selçuklular zamanında devlet düzenini muhafaza etmek ve iç nizamı sağlamlaştırmak için çeşitli cezalar infaz edilmiştir. Bu cezalar duruma göre değişmekle birlikte temelde tüm kesimlere yönelebiliyordu. Devlete ve hana karşı işlenen en büyük suç ise *ihānet*, *itaatsizlik* ve *bunun tezahürü isyan* olup bu suçları işleyen kimseler ağır şekilde cezalandırılmıştır. Büyük Selçuklu sultanlarının

(3) Emîr-i Dâd için bkz; Aydın Taneri, “Emîr-i Dâd”, *DİA*, C. XI., İstanbul 1995, s. 130.

(4) G. M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devleti'nin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul 2011, s. 125; Erdoğan Merçil, “Şahne”, *DİA*, C. XXXVIII., İstanbul 2010, s. 292. Kurpalidis bu hususta tafsilatlı malumat vererek şunları söyler. “Sultan Sancar’ı Oğuzlar’dan kurtaran İmâdüddîn Kumac’ın torunu Ebu’l-Ferh Ahmed b. Alâüddîn’in Belh yöneticiliği ve şihneliğine tayiniyle ilgili fermada, şihne mevkiini ilgilendiren konulardan sorumlu naibine suçluları cezalandırma, isyanları bastırma ve önleme, hırsız ve eşkıyaları cezalandırmayı da şeriatın en önemli şartı olarak kabul etmesi emredilmişti. Şihne isyancı ve fesatçıları isyan ve yağma merkezine sürgün etmek zorunda idi. Şihneler suçluları şeriatı göre cezalandırmalı, onlara kaygısızca ve müsamaha ile davranmamalı ve soruşturma yaparken de imam, müftü ve ulemaya danışmalıdır.” Kurpalidis, a.g.e., s. 126.

(5) Arsal, a.g.e., s. 18.

hemen hepsi ihanet, itaatsizlik ve isyan suçu ile karşılaşmış dolayısıyla onları en çok oyalayan mesele bu isyan hareketlerini bastırmak ve bunlara karşı mutlak çözüm bulmak olmuştur. Sultanların devletin bekasını tehlikeye atan bu suça karşı ağır müeyyideler uyguladığı dönemin kaynaklarında görülmektedir. Öyle ki bu suç kimi zaman hanedan üyeleri kimi zaman devletin ileri gelenleri tarafından işlenmiş olsa da Selçuklu sultanları fitnenin başını erkenden ezmek için cezaların şiddetini arttırmaktan imtina etmemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Sultan Tuğrul (1040-1063) zamanında anne bir kardeşi İbrahim Yınal'ın cezalandırılması bu meyandadır. İbrahim Yınal'ın isyankâr tutumu devletin en sıkıntılı günlerinde daha fazla hissedilir olmuş harcı düşmanların da yakinen takip ettiği ve zaman zaman dâhil olduğu mesele hâline gelmiştir. Nitekim Selçuklu tahtını ele geçirmek için her işe tevessül eden İbrahim Yınal Şii devleti olan Fâtımiler (909-1171) ve Türk kumandanı Arslan Besâsiri'nin de desteğini alarak Sultan Tuğrul'a karşı tekrar isyan etmiş ancak Rey havalisinde yapılan muharebede (1059) Sultan Tuğrul İbrahim Yınal'ı bozguna uğratarak *esir etmiş* ve ferman mucibince *yay kirışıyle boğmak* suretiyle öldürmüştür.⁽⁶⁾ Savaşta Yınal'dan başka kardeşi Er-taş'ın oğulları olan yeğenleri Ahmed ve Muhammed (Mehmed) de *esir edilmiş ve aynı şekilde öldürülmüştür*.⁽⁷⁾ Eski Türk geleneğinde hanedan üyelerinin kanlarının kutsal telakki edildiği için kanlarının dökülmesi uğurlu kabul edilmemiş mutad olduğu veçhile boğularak öldürülmüşlerdir. Asalete hâlel getirmemek ve olası bir uğursuzluğa sebep olmamak için yapılan bu cezalandırma usulü mezkûr örnekte görüldüğü üzere Selçuklu sultanları tarafından da tatbik edilmiştir.⁽⁸⁾

(6) Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü' ş-Şafâ' fi Sîretü'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ'*, C. VI., (Tsh. Cemşid Kiyânfer), Tahran 1380, s. 3152; Malihe Sattarzâde, *Selçukîyân*, Tahran 1392, s. 53; Seyyid Ebu'l-Kasım Furuzanî, *Selçukîyân ez Âgâz ta Fercâm*, Tahran 1394, s. 84; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. VIII., (Trc. Ahmet Ağrakça vd.), İstanbul 2016, s. 205; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Ayân'da Selçuklular*, (Trc. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 64; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi I*, (Yay. Ali Öngül), İzmir 2000, s. 24; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nubbetü'l-'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Trc. Kıvameddin Burslan), Ankara 1999, s. 14; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 345. Sadruddin Hüseyin İbrahim Yınal'ın 19 Cemâzeyilâhîr 451 Çarşamba (2 Ağustos 1059) günü katledildiğini söylese de bunun nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi vermez. Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir b. Ali Hüseyin, *Zübdetü't- Tevârih: Abbârü'l-Ümerâ ve'l-Mülükü's-Selçukiyye*, (Trc. Ramazan Ali Rûh-i İllâhî), Tahran 1380, s. 56-57; Nadir Celâlî, *Sergozest-i Selçukîyân*, Tahran 1384, s. 49. Râvendî de nasıl öldürüldüğünü belirtmez ve ölüm tarihini 9 Cemâzeyilâhîr 451 olarak verir. Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü'ş-Şudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Ts. Muhammed İkbâl), Tahran 1385, s. 107. Ahmed b. Mahmûd, Yınal'ın boynunun vurularak öldürüldüğünü söyler. Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), C. I., İstanbul 1977, s. 41.

(7) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2009, s. 137; Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)", *Belleten*, S. 236, C. LXIII, Nisan, Ankara 1999, s. 49; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 205; Furuzanî, a.g.e., s. 82.

(8) Bu yasak hakkında tafsilatlı malumat için bkz; Fuad Köprülü, "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S. 1., İstanbul 1938, s. 71-79.

Sultan Tuğrul ve İbrahim Yınal mücadelesinde kimi zaman devlet erkânı da nasibini almış İbrahim Yınal veziri Ebû Ali'yi kardeşiyle aralarını bozmaya çalıştığı gerekçesiyle ⁽⁹⁾ *tevkif ettirip huzurunda dövürmüş* daha sonra ise *bir gözüne mil çektirerek dudaklarını kestirmişti*.⁽¹⁰⁾

Sultan Tuğrul zamanında görülen bir diğer isyan hareketi de ilk zamanlarda sultana tabiyet arz edip sonradan isyan teşebbüsünde bulunan Ebu'l-Ganâim İbn Fecances'ten gelmiştir. Vâsıt ve yörelerine vali olarak atanan İbn Fecances Fâtımî dâisi el-Müeyyed Fid'dîn'in tahriki ve teşviki ile vassallıktan kurtulma arzusuna kapılmış ve daha önce sultanın adına okuttuğu hutbeyi Fâtımîler adına çevirerek sultana karşı açıktan tavır almaya başlamıştı. İbn Fecances isyanını haber alan Sultan Tuğrul bu suçu cezasız bırakmamış Selçukluların Irak Âmid'i olan Ebu'l-Fazl Hemedanî'nin yardımıyla onu ağır şekilde cezalandırmıştır. Öyle ki tutsak alındıktan sonra Bağdat'a gönderilmiş ve *bir deveye bindirilip hâlka teşhir edilmiş, boynuna idam fermanı asılmış* hâlde arkasından yürüyen kişilerin *yumruklarına ve ağır sözlerine* maruz kalmıştı. Ancak İbn Fecances'in cezası bununla da sınırlı kalmamış şehre dikilen *darâğacına, iki eli başına bağlanmış şekilde asılmış; başı kesilerek* Sultan Tuğrul'un huzuruna gönderilmiş sultan da bu asinin *bayrağa taktırdığı kesik başının askerler arasında dolaştırılmasını* emretmiş ve *cesedi köpeklerle yedirilmişti*.⁽¹¹⁾

Sultanın ölen eşi Altuncan Hatun'dan doğma Enûşirvan adlı oğlu sultana isyan bayrağını kaldırarak firar etmiş ancak yakalandığı vakit sultanın *bağlandıktan* sonra Rey havalisinde bir *kaleye hapsedilmesi* emri mucibince cezalandırılmıştır.⁽¹²⁾ Bu örnek Selçuklularda *kalebent* ⁽¹³⁾ *cezasının* tatbik edildiğine dair bir işaretir.

Yine Sultan Tuğrul adını hutbeden çıkararak kendi adına okutmaya başlayan, sultanın düşmanları ile ittifak yapan Büveyhî emîri el-Melikü'r-Rahîm'i *ve yanındakileri tevkif ettirmiş* ve el-Melikü'r-Rahîm'in *bağlanarak* Rey'deki *Taberek kalesinde hapsedilmesini, iktâlarının hepsine el konulmasını* emrederek *ölene kadar onu esaret zincirine mahkûm etmiştir*.⁽¹⁴⁾

⁽⁹⁾ İbrahim Yınal'ın Sultan Tuğrul ile savaşının veziri Ebû Ali'nin tuzağı ve kıskırtmasından ileri geldiği bilgisine dair bkz; Furuzanî, a.g.e., s. 82.

⁽¹⁰⁾ İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 137; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 17.

⁽¹¹⁾ Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 30-31; Arık, a.g.m., s. 51. Ayrıca bkz; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 190; Köymen, a.g.e., s. 205.

⁽¹²⁾ Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 114; Köymen, a.g.e., s. 239-240.

⁽¹³⁾ Kalebent için bkz; Ömer İşbilir, "Kalebent", *DİA*, C. EK II, İstanbul 2019, s. 5-7.

⁽¹⁴⁾ Zahirüddîn-i Nişâbüri, *Selcûknâme*, (Tsh. Mirza İsmâil Han Afşâr-Muhammed Ramazanî), Tahran 1390; s. 19; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363, s. 99; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 39; Râvendî, a.g.e., s. 105; Mîrhând, a.g.e., s. 3151; Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 56; Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 18; Celâlî, a.g.e., s. 48; Sattarzâde, a.g.e., s. 51. Bu kalenin ismi İbnü'l-Esîr'de es-Sîrevân olarak geçmektedir. İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 181.

Selçuklu sultanları İslam'ın sancığını yüceltmek adına hilafet kurumu ve hâlifeler için tehdit olarak görülen herkese karşı mücadeleler vermiş zaman zaman şeri hukuk mucibince cezalar infaz etmiştir. Büveyhîler'in son döneminde yaşayan Türk kumandanı Arslan Besâsîrî Bağdat'ı ele geçirerek hutbeyi ve sikkeyi Fâtımî hâlifesi Müstansır-Billâh adına çevirmiş, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a zulüm ve tazyikte bulunarak onu hapsedmişti.⁽¹⁵⁾ Bu hâli ile hem İslam dünyası hem de Selçuklular için büyük bir tehlike hâline gelen Besâsîrî'ye karşı Halife Kâim-Biemrillâh Sultan Tuğrul'u Bağdat'a davet etmiş İslam âlemini bu karanlık günlerden kurtarmasını istemişti. Sultan Tuğrul da hâlifenin davetine binaen Bağdat'a girdi Besâsîrî Kûfe taraflarında mağlup ederek (11 Zilhicce 451/18 Ocak 1060) ⁽¹⁶⁾ onu ağır bir cezaya çarptırdı. Savaş meydanında esir edilen Besâsîrî'nin *kafası gövdesinden ayrıldıktan* sonra Sultan Tuğrul'a gönderildi sultan da *kesik başı zafer alameti olarak hâlifenin huzuruna gönderdi*. Bağdat'a getirilen Besâsîrî'nin *başı hâlifenin vezirini astığı aynı ağaca asıldı*.⁽¹⁷⁾ Dönemin önemli müelliflerinden Sibt İbnu'l-Cevzî (ö.654/1256) eserinin bir yerinde bu kesik başın "*önünde davullar vurulmak suretiyle şehrin her tarafında dolaştırıldığını bir süre asılı kaldıktan sonra Başlar Hazinesi'ne (Huzânerü'r-rûs) götürülüp konulduğunu*" bir başka yerde ise "*cesedinin yakılıp bir köpeğe yedirildiğini*" söyler.⁽¹⁸⁾ İbnu'l-Esir de "*kesik başın temizlenip yıkandığını ve bir sopa üzerine takularak öylece dolaştırıldıktan sonra Babu'n-Nûbî önünde asıldığını*" kaydeder.⁽¹⁹⁾

Han'ın hükmünü yerine getirmemek ve emrine mugayir davranışlarda bulunmak da suç olarak telakki edilirdi. Sultan Tuğrul veziri Amîdülmülk Kündürî'yi (ö.456/1064) Hârezm'de bulunduğu sırada muhtemelen Hârezmşah hanedanlığından bir hatunu kendisine istemeye memur etmiş ancak vezirin hatunu kendi nikahına alıp ona ihanet ettiğine dair şayialar yayılmış ve bu suç isnadıyla yargılanmıştı. Bu muhakmeden sonra vezir sultanın emri ile *tenasül organı kesilmek suretiyle hadım edilmiş* ⁽²⁰⁾ bir görüşe göre ise *husyeleri çıkarılmıştı*.⁽²¹⁾ Bir diğer rivayete göre ise vezir sultanın hışmından korkup bu şayiaların asılsız olduğunu ispatlamak için *kendini hadım ettirmişti*.⁽²²⁾ Bazı müellifler hataya düşerek bu hadisenin Sultan

(15) Bkz; Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih*, (Tsh. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî), C. II., Tahran 1373, s. 1003.

(16) Erdoğan Merçil, "Besâsîrî", *DİA*, C. V., İstanbul 1992, s. 529.

(17) Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 58; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 44. Benzer malumat için bkz; Ali Sevim, "İbnu'l-Kalânîsî'nin Zeylî Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H. 436-500=1044/45-1106/7)", *Belgeler*, C. XXIX., S. 33, Ankara 2008, s. 6; Zahîrüddîn-i Nişâbüri, a.g.e., s. 20; Râvendî, a.g.e., s. 108; Şebânkâreî, a.g.e., s. 99; Bundârî, a.g.e., s. 17; Furuzanî, a.g.e., s. 87; Sattarzâde, a.g.e., s. 53.

(18) Sibt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 81, 83.

(19) İbnu'l-Esir, a.g.e., s. 207.

(20) Abbas İkbâl Âşîyânî, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtin-i Bozorg-i Selçûkî*, (Nşr. Muhammed Takî Dâniş-pejâh-Yahyâ Zükâ'), Tahran 1338, s. 43; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 31.

(21) Bundârî, a.g.e., s. 29; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 31; İbnu'l-Esir, a.g.e., s. 231.

(22) Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Halikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü*

Alp Arslan zamanında cereyan ettiğini, vezirin Alp Arslan'a istemeye gittiği hatunu kendi nikahına aldığı söyler. Nitekim Selçuklu tarihçisi Sadruddîn Hüseyinî bu gruptan olup "Sultan Alp Arslan Hârezmşah'ın kızını kendisine nikahlaması için vezire vekalet vererek onu oraya gönderdi. Ancak bundan sonra yalanlar yayılmaya başladı ve sultana vezir Amîdülmülk'ün kızı kendi nikahına aldığı ve ihanet ettiği haberi geldi. Bu yüzden vezire karşı düşünceleri ve hisleri değişti vezirin "*sakalının tıraş edilmesini ve tenasül organının kesilmesini emretti*" der.⁽²³⁾

Sultanın emirlerine riayet etmeyen Selçuklu askerlerine verilen ceza bu konuda bir diğer örnektir. Halife Kâim-Biemrillâh sultanı Besâsîrî'yi yakalaması için davet etmiş sultan da askerlerine "sefer için hazırlık yapmalarını ve kendisiyle birlikte Suriye'ye gelmelerini" emretmiş ancak askerler sultanın bu hükmünü yerine getirmekten imtina ederek bu yerlerde "azık sıkıntısı yaşayacakları ve ailelerinden uzak kalmanın zorluklarından" bahsederek geri dönmek için izin istemişlerdi. Buna mukabil sultan askerlerinden *bir grubu yakalayıp dövdürmüş ve birkaç gün tutuklatmıştı*.⁽²⁴⁾ Bu örnekte görüldüğü üzere dayak cezası daha hafif sayılabilecek suçlar için tatbik edilmiştir.

Vâsıt şehrine giren Selçuklu askerlerinin şehri yağmalarına üzülen Sultan Tuğrul bu yağmaya izin veren ve şehrin zarar görmesine sebep olan Erbasan'ı (El-basan) *azarlamıştı*.⁽²⁵⁾

Sultan Tuğrul'a karşı savaşa teşebbüs eden savaş esirlerinin de ölüm cezasına çarptırıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Sultana tabi olan hükümdar Hezâresb, Arslan Besâsîrî'ye karşı yapılan baskında çok sayıda esir almış esirler sultanın yanına gönderildiğinde sultan onlara "topraklarına ayak basmadığı hâlde kendisiyle savaşmaya geldikleri" için *fil getirip esirleri fillerin ayakları altında çiğnetmişti*.⁽²⁶⁾

Devleti haricî düşmanların karşısında zayıf duruma düşüren girişimler ve düşmanlar ile yapılan iş birlikleri de büyük suçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Sultan Tuğrul'un kendisine karşı Büveyhî hükümdarı Celâlüddevlî Ebû Kâlicâr ile ittifak yapan Türklerin tamamını Bağdat'tan çıkararak Dînever ve Hulvan şehirlerine *sürgün etmesi* ve böylece ittifak kuvvetlerinin güçlerini kırması bu meyandadır.⁽²⁷⁾

Ebnâ'î'z-Zamân, (Yay. İhsan Abbas), C. V., Beyrut ty, s. 141; Abdülkerim Özaydın, "Kündürî", *DİA*, C. XXVI., Ankara 2002, s. 554; Münecimbaşı, a.g.e., s. 31; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 231, Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 53.

(23) Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 60. Karşılaştırma için bkz; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 53. İbn Hallikân da bu hadisenin Alp Arslan zamanında olduğunu söyler. İbn Hallikân, a.g.e., s. 141. Fars menşeilî şair Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen Bâharzî, Kündürî'nin hadim edilmesi üzerine bir tesliyetnâme şiiir kaleme almış ve devrin şairleri tarafından takdir edilmiştir. Bu şiiir için bkz; İbn Hallikân, a.g.e., s. 141-142.

(24) Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 18.

(25) Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 81.

(26) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 192; Arık, a.g.m., s. 52.

(27) Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 25.

Selçuklu sultanlarından başka vezir gibi devletin ileri gelen yöneticilerinin de zaman zaman cezalar tatbik ettiği görülmüştür. Nitekim vezir Amîdülmülk Kündürî Hoy şehrinin ele geçirilmesi sırasında fevkalade direniş göstererek mücadelenin uzayıp askerlerin yorulmasına ve çok fazla kayıp verilmesine sebep olan Hoy ahalisinden sultana karşı savaşıyan *bir grubun ellerini kestirmiş*, diğerlerini katletmiş, şehrin reisi Yusuf ve yeğenini de *tevkif ettirmişti*.⁽²⁸⁾ Bu örnek Selçuklularda uzun kesme müeyyidelerinin de olduğunu gösterir.

Selçuklular kendilerine yapılan hakaretleri de ağır şekilde cezalandırmışlardır. Besâsîrî ile yapılan savaşta (1057) mağlup olan Selçuklu ordusuna türlü eziyet ve işkencelerde bulunan Sincar ahalisi bu cümledendir. Sultan'ın Sincar üzerine gönderdiği kuvvetler de aynı muameleye maruz kalmış hâlk surların üzerinden onlara küfürler etmeye, öldürdükleri askerlerin kafalarını göstererek ve onları mızrakların ucuna takıp dolaştırarak Selçukluları tahrik etmeye; bu şekilde kendileri için acı bir sonun gelmesine yol açtılar. Nitekim sultan şehri zorla ele geçirerek şehrin hâkimi ve ahaliden *pek çok kişiyi öldürmüş, kadınları esir almış ve şehri talan etmişti*.⁽²⁹⁾ Bu örnekten de görüldüğü üzere *intikam da bir cezalandırma* şekli olarak Selçuklu tarihinde yer almış, kendilerine yönelen onur zedeleyici hakaretlerin intikamını alacaklarını göstererek bu niyette olanların gönüllerine korku salmıştır. Ceza caydırmak içinse bu örnek ve benzerleri bu işlevin tahakkuku açısından calib-i dikkattir.

Sultan Tuğrul'dan sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Alp Arslan zamanında da muhtelif ceza usulleri görülmüştür. Sultan Alp Arslan devletin başına geçtiği vakit bazı kaynaklara göre vezir Nizâmülmülk'ün teşviki ve tahriki ile⁽³⁰⁾ amcasının veziri Amîdülmülk Kündürî'yi *vezaretten azledip tutuklatmış ve mallarını müsadere ettirmişti*.⁽³¹⁾ Bu hadiseyi takiben vezir önce Nişâbur'da Horasan Âmid'inin evinde *hapsedilmiş* bir müddet sonra esareti Merverrûd'da devam etmişti.⁽³²⁾ Ancak bu esaret hayatı yaklaşık bir yıl sürmüş sultanın emriyle *boynu kılıçla vurulmak* suretiyle öldürülmüş *kafası torbaya konularak sultana gönderilmişti*.⁽³³⁾ Kaynaklar vezirin hayatını kısa bir vecize ile şöyle özetler: “*Amîdülmülk'ün husyeleri Harezme*

(28) Sibt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 110; Köymen, a.g.e., s. 229.

(29) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 194 Arık, a.g.m., s. 52.

(30) Şebânkâreî, a.g.e., s. 101; Mîrhând, a.g.e., s. 3154; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 32; Furuzanî, a.g.e., s. 105; Sattarzâde, a.g.e., s. 57; Celâlî, a.g.e., s. 51, Arık, a.g.m., s. 46.

(31) Şebânkâreî, a.g.e., s. 100; Sibt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 130; Köymen, a.g.e., s. 11. Benzer malumat için bkz; Râvendî, a.g.e., s. 117; Nişâbüri, a.g.e., s. 23.

(32) İbn Hallikân, a.g.e., s. 142; Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 61; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 230; Bundârî, a.g.e., s. 28; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 32; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 53; Furuzanî, a.g.e., s. 105; Köymen, a.g.e., s. 168.

(33) Sibt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 147; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 230; Bundârî, a.g.e., s. 28. Sultan Alp Arslan vezirin “zincirle boğulup, yedi gün boyunca kalenin kapısına asılmasını, öldürüldükten sonra başını kendisine gönderilmesini” emretmiştir. Köymen, a.g.e., s. 170; Arık, a.g.m., s. 46.

gömülmüş, kanı Merverrûd'da dökülmüş, cesedi köyü Kündür'e defnedilmiş, başı Nişâbur'a, kafatası Nizâmülmülk'ün yanına Kirman'a gönderilmişti."⁽³⁴⁾ Bu örnek Selçuklularda azl, müsadere, sürgün ve katl gibi çoklu cezaların da infaz edildiğinin ispatıdır.

Sultanın canına kastetmek dolayısıyla devleti başsız bırakmak büyük suçlar arasındadır. Sultan Alp Arslan kardeşi Kavurd Bey ile husumetinden istifade eden askerlerinden bir grubun kendilerine çeşitli vaatlerde bulunan Kavurd Bey ile anlaşıklarını ve onun canına kastedeceğini öğrendiğinde *suikast planına dâhil olan askerlerini öldürtmüştür.*⁽³⁵⁾

Sultan Alp Arslan, Şemsülmülk Nasr b. Tamgaç'ın üzerine yürüdüğü sırada Ceyhun Nehri kenarından geçti bu sırada yakalanıp huzuruna getirilen Berzem⁽³⁶⁾ kalesinin kütvâli Yusuf Hârezmî'nin yaptığı kötülükler, bazı kaynaklara göre ise sorduğu sorulara yalan yanlış ve sert cevaplar vermesi⁽³⁷⁾ üzerine öldürülmesini istedi. Katli dört kazığa elleri ve ayaklarının bağlanması suretiyle infaz edilecekti ancak kale muhafızı buna itiraz ederek elindeki bir bıçakla sultana saldırdı ve ölümüne sebep oldu. Bu sırada orada olan Ermeni ferrâş⁽³⁸⁾ Câmi-i Nişâbüri hemen yetişti ve elindeki çekiçle (tokmak) Yusuf Hârezmî'nin kafasına vurup öldürdü. Etraftaki Türkler de gelip kılıçla parça parça ettiler.⁽³⁹⁾ Sıbt İbnü'l-Cevzî onun öldürülmesinden sonra sultanın "Yusuf'un kalbini ve ödünü çıkarıp getirmelerini" buyurduğunu kaydeder.⁽⁴⁰⁾ Tarihçi Hamdullâh Müstevfî bu hadiseden sonra "suçlu olan kimseyi huzura getirirken ellerini bağlamak âdet oldu" demek suretiyle o zamanda olası suikastlara karşı alınan tedbiri ve bunun gerekliliğini ortaya koyar.⁽⁴¹⁾

⁽³⁴⁾ İbn Hallikân, a.g.e., s. 142; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 231.

⁽³⁵⁾ Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 160.

⁽³⁶⁾ Kalenin ismi kaynaklarda farklı şekilde kaydedilmiştir. Sıbt bu kalenin ismini Bîrun olarak yazar. Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 183. Şebânkâreî kaleyi Buzem olarak kaydeder. Şebânkâreî, a.g.e., s. 101. Benâkitî ise Berem kalesi olarak yazar. Dâvûd b. Muhammed Benâkitî, *Târih-i Benâkitî*, (Cafer Şiâr), Tahran 1348, s. 230. Bir başka müellif Bezrem olarak kaydeder. Kadı Ahmed Gaffârî Kazvîni, *Târih-i Cihân-Âvâ*, (Nşr. Hasan Nerâkî), Tahran 1342, s. 108. Berzum olarak geçtiği yerlere dair bkz; Köymen, a.g.e., s. 250; Arık, a.g.m., s. 47. Farklı varyant için ayrıca bkz; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *DİA*, C. II., İstanbul 1989, s. 530.

⁽³⁷⁾ Hamdullâh b. Ebî Bekr Ahmed Müstevfî Kazvîni, *Târih-i Güzide*, (Thk. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran ty, s. 433; Benâkitî, a.g.e., s. 230; Râvendî, a.g.e., s. 120; Şebânkâreî, a.g.e., s. 101-102; Celâlî, a.g.e., s. 52; Furuzanî, a.g.e., s. 118.

⁽³⁸⁾ "Halife ve sultanların yatak ve hâlîlarını seren, çadırlarını kuran kişi; cami, medrese gibi vakıf eserlerinin temizlik işleriyle uğraşan görevli." Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *DİA*, C. XII., İstanbul 1995, s. 408-409.

⁽³⁹⁾ Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 433; Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 87; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 112; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 263; Bundârî, a.g.e., s. 45-46; Münecimbaşı, a.g.e., s. 44; Mîrhând, a.g.e., s. 3170; Şebânkâreî, a.g.e., s. 101-102. Ayrıca bkz; Nişâbüri, a.g.e., s. 28; Râvendî, a.g.e., s. 121; Celâlî, a.g.e., s. 52.

⁽⁴⁰⁾ Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 184.

⁽⁴¹⁾ Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 433.

Devlete ve hana karşı işlenen en büyük suç olarak telakki edilen isyan Alp Arslan zamanında da görülmüş ve bu suça tevessül eden hanedan üyeleri de tabi emîrler de sert şekilde cezalandırılmıştır. Musa isimli Sagoniyan emîri sultana isyan etmiş ve büyük bir kalabalıktan müteşekkil ordu ile harekete geçmişti ancak sultan Musâ'yı *esir alarak öldürülmesini* emretmiş canını kurtarmak için kendisine kıymetli mallar vermeyi teklif eden Musâ'ya "şimdi ticaret zamanı değildir"⁽⁴²⁾ diyerek hükmünün kati olduğunu göstermiştir. Sultan bu hareketi ile *isyanı mutlak şekilde cezalandırılması gereken bir suç olarak aştan hâli bırakmıştır*.

Fars hâkimi Fazlûye, sultanın kardeşi Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd ile iş birliği yaparak sultana isyan etmiş yakalanıp *İsfahan kalesinde hapsedilmiş* daha sonraki zamanlarda *kafası kesilerek başı adamlarının önüne atılmıştır*.⁽⁴³⁾ Fazlûye'nin kardeşi Hasnûye de sultana iltica ederek kardeşiyle bir olmadığını söylese de bunun doğru olmadığı anlaşılınca *bıçakla başı kesilerek sultana verilmiştir*.⁽⁴⁴⁾

Selçuklu sultanları devletin usullerine ve saray teşrifatına mugayir davranışları da cezalandırmıştır. Sultan Alp Arslan devletin başına geçtiği vakit huzuruna gelmekte geciken ve ahvalin sultanın aleyhine olacağı düşüncesiyle emrine girmekte imtina eden kardeşi Süleyman'ın hâcibi olan Ay Tekin'in cezasını *kılıcıyla ortadan ikiye bölerek (tavsît)* vermiştir.⁽⁴⁵⁾

Milletlerarası münasebetlerde tarafların menfaatlerini diplomatik yollarla hâlledeemediği noktalarda en son aşama olarak başvurdukları *savaş bir ceza türü* olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı kaynaklara göre Sultan Alp Arslan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i Malazgirt Muharebesi'nde (26 Ağustos 1071) mağlup ettikten sonra barış teklifini reddettiği, düşmanlarını iade etmediği ve kendisiyle savaşmakta ısrarcı olması gerekçesiyle suçlamış huzuruna getirilirken *ayaklarının bağlanmasını* ve *boynuna bukağı geçirilmesini* emretmiştir. Bu hâlde huzura getirildiğinde sultan ona *üç kırbaç ve tekme vurmuş, şiddetle takdir etmiş* akabinde mecliste kendisine *içki sunmaya zorlayarak saçlarını kesmiştir*.⁽⁴⁶⁾ Tarihçi Râvendî sultanın imparatoru birkaç gün *esir ettiğini kulaklarına hâlka takarak ona aman verdiğini* kaydeder.⁽⁴⁷⁾ Mezkûr örnekte görüldüğü üzere bir devletin en üst makamında bulunanlar için en ağır ceza kendi hâlkına karşı küçük düşmek ve tahkir edilmek suretiyle otoritesinin zafiyete uğraması olabilir.

(42) İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 232; Münecimbaşı, a.g.e., s. 34; Köymen, a.g.e., s. 41.

(43) Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 162; Köymen, a.g.e., s. 64. Bu hususta ayrıca bkz; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 261-262; Furuzanî, a.g.e., s. 106.

(44) Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 159.

(45) Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 149; Köymen, a.g.e., s. 72.

(46) Sibt İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 171-172. Ayrıca bkz, Bundârî, a.g.e., s. 40; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 105; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 257-258; Nişâburî, a.g.e., s. 26-27; Mîrhând, a.g.e., s. 3160; Münecimbaşı, a.g.e., s. 41; Sattarzâde, a.g.e., s. 65; Furuzanî, a.g.e., s. 115.

(47) Râvendî, a.g.e., s. 119; Furuzanî, a.g.e., s. 116.

Sultan Alp Arslan Bizans ile olan savaşında (1070/1071) Ahlat havalisinde ele geçirilen Bizans kumandanının *burnunun kesilmesi* emrini verdi.⁽⁴⁸⁾

Sultan Alp Arslan'dan sonra Selçuklu tahtına çıkan oğlu Melikşah zamanında da cezaların yaptırım gücü devam etmiş bu zamanda hanedan üyeleri, devlet erkanı, tabi hükümdarlar, emîrler, ulema ve faillerin yakınlarına suçları nispetinde cezalar tatbik edilmiştir. Sultan Melikşah da devletin kronik meselesi hâline gelen isyanlar ile iştigal etmiş ve asayiş muhafaza etmek için cüz'î muhalefeti dahi mutlak şekilde cezalandırmıştır. Sultan Melikşah babası zamanında devlete baş kaldıran ve saltanatı ele geçirmek için isyan eden amcası Kirman Selçukluları'nın kurucusu Kavurd Bey'i yenilgiye uğratarak (Nisan 1073) önce bir çadırda *hapsetmiş* daha sonra hanedan üyesi olduğu için kanını akıtmadan *yay kirişiyile boğdurmuş*⁽⁴⁹⁾ bazı kaynaklara göre ise *zehirletmişti*.⁽⁵⁰⁾ Bu sırada Kavurd'u tahta geçirmek niyetiyle ayaklanan askerleri sakinleştirmek amacıyla esaret ızdırabına son vermek için *yüzüğünün kaşındaki zehiri içmek* suretiyle kendi hayatına son verdiği ilan edilmiştir.⁽⁵¹⁾ Kavurd ile muharebeye katılan iki oğlu Sultanşah ve Emîranşah ise *esir edilerek gözlerine mil çekilmişti*.⁽⁵²⁾

Sultan Melikşah zamanında kadınların da işledikleri suç mucibince ceza aldıklarını gösteren örnekler rastlanmaktadır. Öyle ki Melikşah hâlası ve Erbasan'ın eşi Gevher Hatun'u Kavurd'un isyan hareketini desteklediği ve sultana karşı ayaklanan Türkmenlere katılmak için harekete geçtiği gerekçesiyle cezalandırmış hatunun *bütün serveti müsadere edilmiş* kendisi de *öldürülmüştü*.⁽⁵³⁾

Sultan Melikşah'ı saltanatı süresinde en çok meşgul eden meselelerden biri kardeşi Tekiş'in isyan hareketleri olmuş sultan kardeşini birkaç defa affetse de en sonunda *gözlerine mil çektirip hapse attırmıştı* (1085).⁽⁵⁴⁾

Selçuklular zamanında devlet işlerine müdahale etmek de büyük suçlar arasında görülmüştür. Vezir Nizâmülmülk'ün oğlu Belh valisi Cemâlülmülk'ün artan

⁽⁴⁸⁾ Sibt İbnu'l-Cevzi, a.g.e., s. 169.

⁽⁴⁹⁾ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, s. 14, Sadruddin Hüseyinî, a.g.e., s. 90; Münecimbaşı, a.g.e., s. 48; Bundârî, a.g.e., s. 49; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 120; İbnu'l-Esir, a.g.e., s. 267; Sibt İbnu'l-Cevzi, a.g.e., s. 191-192; Sattarzâde, a.g.e., s. 69; Turan, a.g.e., s. 197.

⁽⁵⁰⁾ Nişâburî, a.g.e., s. 30; Mîrhând, a.g.e., s. 3173; Râvendî, a.g.e., s. 127; Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 434; Köprülü, a.g.m., s. 74.

⁽⁵¹⁾ Abdülkerim Özaydın, "Kavurd Bey", *DİA*, C. XXV., Ankara 2002, s. 74; Mîrhând, a.g.e., s. 3173; Nişâburî, a.g.e., s. 30; Kafesoğlu, a.g.e., s. 14.

⁽⁵²⁾ Nişâburî, a.g.e., s. 30; Râvendî, a.g.e., s. 127; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 120; Sibt İbnu'l-Cevzi, a.g.e., s. 191-192; Sattarzâde, a.g.e., s. 69; Celâlî, a.g.e., s. 54; Kafesoğlu, a.g.e., s. 14.

⁽⁵³⁾ Sibt İbnu'l-Cevzi, a.g.e., s. 199; Turan, a.g.e., s. 199.

⁽⁵⁴⁾ Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *DİA*, C. XXIX., Ankara 2004, s. 55. İbnu'l-Esir, a.g.e., s. 312; Bundârî, a.g.e., s. 70; Mîrhând, a.g.e., s. 3173; Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 434; Münecimbaşı, a.g.e., s. 56; Sattarzâde, a.g.e., s. 70; Turan, a.g.e., s. 204. Ayrıca bkz; Kafesoğlu, a.g.e., s. 49. Sadruddin Hüseyinî, Melikşah'ın Tirmiz kalesinde saklanan kardeşini indirerek öldürdüğünü kaydeder. Sadruddin Hüseyinî, a.g.e., s. 95.

nüfuzu ile devlet işlerine el uzatması, Horasan'ı ele geçirme niyeti⁽⁵⁵⁾ ve muhaliflikle suçlanarak cezalandırılması bu meyandadır. Sultan Melikşah aşırılıklarından rahatsızlık duyduğu valinin bir an önce cezalandırılmasına hüküm vermiş ve Horasan Âmid'i Ebû Ali'ye haber göndererek Cemâlülmülk'ün öldürülmesini emretmiş emir mucibince *fukka' (şerbet) kabına zehir konularak öldürülmüştü.*⁽⁵⁶⁾

Devlet erkanının nüfuzunu kötüye kullanması ve sultana karşı haddini aşan davranışlarda bulunması da suça dairdir. Sultan Melikşah'ın iltimas ve teveccühüne mazhar olan Seyyidü'r-rüesâ Ebû'l-Mehâsın bu cezaya çarptırılanlar cümlesindedir. Seyyidü'r-rüesâ, divân-ı inşâ sahibi (divânü'r-resâil) Kemâlüddevle'nin (Kemâlülmülk) oğlu aynı zamanda sultanın nedimi ve babasının naibi sıfatında idi ancak nüfuzundan cesaret alarak Nizâmülmülk hakkında ileri geri konuşmalar yapar olmuş attığı iftiralarla sultanın veziriyle arasının açılmasına çalışmıştır. Ancak Sultan Melikşah tarafından *yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ve Save kalesine hapsedilmiştir.*⁽⁵⁷⁾ Babası da *divânü'r-resâil'deki görevinden atılmış*⁽⁵⁸⁾ *bu suretle itibardan düşmüştür. Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin kaydına göre Ebû'l-Mehâsın'ın iki gözü bıçakla oyulmuş ve av köpeklerinin önüne atılmış köpekler de gözleri yemişlerdi.*⁽⁵⁹⁾

Sultan Melikşah huzurunda haddini aşarak büyük laflar eden ve sultanın kararlarını eleştiren Serahs şehrinin hâkimi kardeşi Togaşah'ı *tutuklatmış*⁽⁶⁰⁾ *ve İsfahan kalesinde hapse attirmişti.*⁽⁶¹⁾

“Elçiye zeval olmaz” sözü her ne kadar bir devlet geleneği gibi görülüp umumiyetle bu hususa riayet edilse de devletler zaman zaman haddini aşan elçilere karşı sert hükümler vermişlerdir. Sultan Melikşah kardeşi Tekiş tarafından gönderilen elçinin huzurunda sarf ettiği sözlere sinirlenerek askerlerinin elçinin etrafını sarmalarını ve kuvvetli bir şekilde *boynunun vurulmasını* emretmiş, elçinin cesedi *gözdağı* verircesine efendisi Tekiş'e gönderilmişti.⁽⁶²⁾ Ahmed b. Mahmûd'un kaydına göre sultan elçiyi *dövdürdükten sonra burnuna ip taktırıp askerlerin arasında dolaştırmıştı.*⁽⁶³⁾

Sultan Melikşah vefat ettikten sonra Selçuklu tahtına oğlu Berkyaruk geçmiş seleflerinin suç ve ceza usullerini miras almıştır. Sultan Melikşah zamanındaki isyanlarından dolayı gözlerine mil çekilerek hapsedilen Tekiş bu zamanda olası muhalefetine karşı kontrol altında tutulmuştu ancak bir rivayete göre sultan

(55) Sıbt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 258.

(56) Bundârî, a.g.e., s. 75; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 303. Ayrıca bkz; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 53; Kafesoğlu, a.g.e., s. 180-181.

(57) Erdoğan Merçil, “Selçuklular'da Rüşvet”, *Belâten*, C. LXXI, Ağustos 2007, s. 452; Bundârî, a.g.e., s. 61; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 3107; Âştîyânî, a.g.e., s. 65. Mukayese için bkz; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 55.

(58) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 307; Âştîyânî, a.g.e., s. 67.

(59) Sıbt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 257; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 144.

(60) Sıbt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 250.

(61) Turan, a.g.e., s. 205.

(62) Sıbt İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 266.

(63) Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 149.

aleyhinde olan işlere tevessül etmesi gerekçesiyle *boğdurulmuştu*.⁽⁶⁴⁾ Bazı kaynaklar bu ölümün *yay kirışıyle* gerçekleştirildiğini söylerken bazıları *Fırat nebrine atılarak boğulduğunu* söyler.⁽⁶⁵⁾

Tarih boyunca cezaların bedel ödetme ve gözdağı verme gibi muhtelif amaçlar doğrultusunda da verildiği görülmüştür. Berkyaruk zamanında kardeşi Muhammed Tapar'ın veziri *Müeyyidülmülk, sultanı Bâtınlık ile itham edip kardeşiyle arasını açtığı ve annesi Zübeyde Hatun'a küfrettiği suçlarıyla* ⁽⁶⁶⁾ *yargılanmış ancak cezalandırılmamıştı. Bazı müellifler sultanın bu kararından dolayı "Selçukluları hamiyetsizlikle" suçlayan bir taştdâra* ⁽⁶⁷⁾ *gözdağı vermek için elinde kısa kılıç olduğu hâlde çadırından çıkıp Müeyyidülmülk'ü çağırdığını, sonra gözlerini bağlayıp kürsüye oturmasını emrettiğini ve tek darbeyle kafasını gövdesinden ayırdığını söyler.*⁽⁶⁸⁾ *İbnü'l-Esîr, Müeyyidülmülk'ün cesedinin yere atıldığını ve birkaç gün öylece kaldığını yazar.*⁽⁶⁹⁾

Sultan Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed Tapar kardeşinden sonra devletin başına geçmiş bu zamanda da örfi ve şeri kanunlar mucibince çeşitli cezalar tatbik edilmiştir. Sultan Muhammed Tapar'ı saltanatı sırasında en çok meşgul eden meselelerden biri Bâtını faaliyetleri olmuştur. Fikir ve inanç temelleri açısından İslam dışı görülen ve aşırı görüşleri itibarıyla sünni İslam dünyasına karşı büyük bir tehdit olan bu gizli örgüt faaliyetlerine Sultan Melikşah zamanında başlamış ve devlet erkanına karşı düzenledikleri suikastlar ile yüreklere korku salmışlardı. Devletin en üst makamlarına, orduya, medreselere, toplumun her hücreğine kadar sızan bu örgüt devletin bekasını ve nizamını ciddi şekilde zafiyete uğratmıştır. İşte Selçuklu sultanları da Bâtınlık faaliyetine destek veren dolayısıyla devlete karşı büyük suç işleyen her kim olursa şiddetle cezalandırmıştır. Sultan Muhammed Tapar zamanında İsfahan'ın nüfuzlu kimseleri vezir Sadülmülk'ü Bâtınlık ile itham etmiş ve vezirin Bâtını reisi İbn Attâş ile iş birliği içinde olduğunu söylemişlerdi.⁽⁷⁰⁾ Ancak sultan vezirin İbn

⁽⁶⁴⁾ İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 385.

⁽⁶⁵⁾ Köprülü, a.g.m., s. 74; Arık, a.g.m., s. 50.

⁽⁶⁶⁾ İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 385. Ayrıca bkz; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, (Trc. Erkan Gök-su-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2014, s. 104; Sattarzâde, a.g.e., s. 103. Müneccimbaşı vezirin öldürülmesindeki en büyük sebebin sultanın annesi Zübeyde Hatun'un ölümündeki payı olduğunu söyler. Müneccimbaşı, a.g.e., 81.

⁽⁶⁷⁾ Farsça *تشت* (leğen) *دار* (dâştên>dâr "sahip", "bulunduran" manasına gelen fiil kökü). Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010; Muhammed Muîn, *Ferbeng-i Muîn*, C. I., Tahran 1375; Hasan Amid, *Ferbeng-i Amid*, Tahran 1369; Gulamhüseyin Sadri Efşar, *Ferbengnâme-i Farsi*, C. I., Tahran 1388. "Hükümdarın ellerini yıkaması ve abdest alması için leğenini ve ibriğini taşımakla" mükellef olan bu saray görevlisi hakkında malumat için bkz; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988; Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Taştdârlık Müessesesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 55-59.

⁽⁶⁸⁾ Reşidü'd-din Fazlullâh, 2014, s. 105; Nişâburî, a.g.e., s. 38; Şebânkâreî, a.g.e., s. 107; Mîrhând, a.g.e., s. 3206; Celâlî, a.g.e., s. 63-64. Mukayese için bkz; Hamdullâh Müstevfi, a.g.e., s. 443; Râvendî, a.g.e., s. 148; Bundârî, a.g.e., s. 89; Müneccimbaşı, a.g.e., 85; Merçil, a.g.m., s. 459.

⁽⁶⁹⁾ İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 434.

⁽⁷⁰⁾ Âşiyânî bu sözlerin gerçek olmadığını sultana bunları söyleyen İsfahan kadısının cahil bir adam

Attâş'a yazdığı bir mektup ele geçene kadar bu sözlere itibar etmemiş ve vezirini görevinde bırakmıştı. Vezir Sadülmülk mektupta “bu köpeği (sultanı) ortadan kaldırına kadar direnişe devam etmelerini” yazmış ve suikast için bir hacamatçıya zehirli neşter ile bin dinar altın vererek sultanı öldürmesini emretmişti.⁽⁷¹⁾ Bütün bunlardan haberdar olan sultan hastalanmış gibi yaparak hacamatçıyı çağırması ve zehirli neşteri damarına vurmalarını emretmiş ve hemen morararak ölmüştü.⁽⁷²⁾ Bundan sonra sultanın vezirin mülhit olduğuna dair hiç şüphesi kalmadı kendisini tevkif mallarını müsadere etti⁽⁷³⁾, ertesi gün onu ve Ebu'l-Alâ-yi Mufazzal'ı İsfahan kapısına astırdı.⁽⁷⁴⁾ Ondan iki gün sonra İbn Attâş'ı iltica ettiği kaleden indirdiler ve tabkîr alameti olarak elleri bağlı olduğu hâlde deveye bindirip davullarla şehrin etrafında dolaştırdılar ve hâlka teşhir ettiler, bu sırada insanlar onun başına koyun gübresi, çerçöp ve küll saçtılar, cesedi İsfahan'da yedi gün boyunca asılı kaldı cesedine ok attular sonra da yaktılar.⁽⁷⁵⁾ İbnü'l-Esîr ise sultanın emri ile hâlka teşhir edildikten sonra derisinin yüzüldüğünü ve derisine saman doldurulduğunu söyler.⁽⁷⁶⁾ Bu örnek suçluların cesetlerine yapılan hakaretin de ceza gibi görülüp uygulandığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Muhammed Tapar'ın saltanatına karşı da isyanlar olmuş ve muhalefet gösterenler şiddetli şekilde cezalandırılmışlardı. Babasının gulamları Sadaka ve Ayaz bu cümleden olup sultan ile girdikleri savaş onların sonu olmuş Ayaz yakalanarak esir edilmiş muharebe meydanında öldürülenler arasında vücudundaki birkaç yara izinden bulan Sadaka'nın ise başı sultanın Horasan'da kâin kardeşi Sancar'a gönderilmişti.⁽⁷⁷⁾ *İbnü'l-Esîr sultanın Ayaz'ı öldürmesi için bir grup adamı görevlendirdiğini onların da Ayaz'ın başına vurup ikiye ayırdığını, cesedinin sarayın önündeki yola atıldığını ve orada kaldığını yazar.*⁽⁷⁸⁾

Selçuklular zamanında memuriyeti kötüye kullanma ve vazifeyi ihmal etme gerekçeleri ile de cezalar infaz edilmiştir. Sultan Muhammed Tapar zamanında

olup vezirden korktuğunu bu sebeple onu Bâtınlık ile suçladığını kaydeder. Âştiyânî, a.g.e., s. 159.

(71) Sultan hararetli mizacından dolayı her ay kan aldırırdı vezirin bu işe bir hacamatçıyı memur etme sebebi bu idi. Bkz, Nişâbüri, a.g.e., s. 41-42.

(72) Nişâbüri, a.g.e., s. 41-42; Mîrhând, a.g.e., s. 3211; Şebânkâreî, a.g.e., s. 109; Râvendî, a.g.e., s. 160; Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 445; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014, s. 110; Celâlî, a.g.e., s. 67.

(73) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 530.

(74) Nişâbüri, a.g.e., s. 41-42; Râvendî, a.g.e., s. 160; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014, s. 110; Müneccimbaşî, a.g.e., s. 103. Mukayese için bkz; Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 117; Bundârî, a.g.e., s. 94; Mîrhând, a.g.e., s. 3211; Âştiyânî, a.g.e., s. 159; Celâlî, a.g.e., s. 73.

(75) Râvendî, a.g.e., s. 161. Ayrıca bkz; Nişâbüri, a.g.e., s. 42; Mîrhând, a.g.e., s. 3212; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014, s. 111; Celâlî, a.g.e., s. 67.

(76) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 528.

(77) Nişâbüri, a.g.e., s. 39; Râvendî, a.g.e., s. 154. Ayrıca bkz; Benâkitî, a.g.e., s. 231; Mîrhând, a.g.e., s. 3208; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014, s. 107; Bundârî, a.g.e., s. 103, Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 444.

(78) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 495; Müneccimbaşî, a.g.e., s. 100.

Zeynelmülk Ebû Sa'd b. Hendû isimli müstevfî⁽⁷⁹⁾ hesabını doğru yapmadan mallar alıp satmış ve israfa sebep olmuştu. Sonunda vazifesine hâlel getiren bu adam *yakalanarak hapse atılmış, malları müsadere edilmiş, evleri yağmalanmış ve senelerce hapis hayatı sürmüştü.*⁽⁸⁰⁾

Büyük Selçukluların son hükümdarı Sancar'ın saltanatı da seleflerinde olduğu gibi isyan ve ihanet suçlarına karşı infaz edilen cezalarla doludur. Ancak bu zamanda münferit suçlara ve farklı ceza usullerine de tesadüf edilmektedir. Sultan Sancar maskaralık derecesinden hâciblik makamına yükselttiği Herat valisi Ali Çetrî'nin ihanetine uğramış ve sultana karşı isyan eden Gurlu hükümdarı Alaeddin Hüseyin ile hareket eden bu emîri şiddetli şekilde cezalandırmıştı. Büyük bir ordu ile Sultan'a karşı harekete geçen Ali Çetrî ve hükümdar Alaeddin bozguna uğramış Ali Çetrî Sultan'ın emri mucibince *sancak altında iki parçaya bölünmüş* hükümdar ise *ayağına pranga takularak esir edilmiş ve sultanın yanında alıkoyulmuştur.*⁽⁸¹⁾

Sultan Sancar kendisine itaatsizlik ve ihanet eden ordu mensuplarını da rütbesine bakmaksızın kati şekilde cezalandırmıştır. Öyle ki Alaeddin Hüseyin ile yaptığı savaşta saf değiştirerek Gurluların tarafına geçen bir kumandana verdiği *ölüm cezası* buna işarettir.⁽⁸²⁾

Selçuklular zamanında cezaya çarptırılan gruplar arasında tabi hükümdar ve emîrlerin de yer alıyordu. *Vassallıktan çıkma, isyan, Selçukluların düşmanları ile ittifak, hâkimiyet bölgelerindeki tebaaya zulm* gibi suçlara el uzatan yöneticiler bunun ceremesini çekiyorlardı. Saltanatının ilk yıllarında Sultan Sancar'a sadık bir tabi⁽⁸³⁾ olan Hârezmşah sultanı Atsız sonraları bağımsızlık tefekkürü ile sultana isyan etmiş ve asi tavırları mukabilinde sultan Hârezm'e üç kez sefer düzenlemiştir.

⁽⁷⁹⁾ Müstevfî İslâm devletlerinde mali işlerle ilgili divanın başkanı ve ona bağlı bazı memurlara verilen isimdir. Bunun için bkz; Abbas Sabbağ-Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *DİA*, C. XXXII., İstanbul 2006, s. 147-148.

⁽⁸⁰⁾ Bundârî, a.g.e., s. 96.

⁽⁸¹⁾ Nişâbüri, a.g.e., s. 47; Mîrhând, a.g.e., s. 3220; Râvendî, a.g.e., s. 176; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014, s. 121; Şebânkâreî, a.g.e., s. 111. Ayrıca bkz; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, (Tsh. Abdülây Habîbî), C. I., Tahran 1389, s. 347; Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 450; Furuzanî, a.g.e., s. 198; Celâlî, a.g.e., s. 72; Köymen, C. II., s. 380.

⁽⁸²⁾ Köymen, C. II., s. 380; Arık, a.g.m., s. 48.

⁽⁸³⁾ "Vesâyik-i uhûd" dan (anlaşma vesikaları) sonra Sultan Sancar'ın hizmetine katıldı ve onun rıza şerefine yaklaşmak için Hârezmşah Atsız, Sancar'ın yanında mülazımdı ve devlet erkânından hiç kimse onun mertebesinde değildi." Hamdullâh Müstevfî, a.g.e., s. 481. Atsız, Sultan Sancar'a gönderdiği mektuplarda kendisini onun bendesi olarak addediyor ayrıca sultan için yüksek unvan ve hitaplarda bulunuyordu. Atsız mezkûr münşeat dâhilinde Sultan Sancar'a gönderdiği ilk mektupta ona "Zendeğânî hodavend-i âlem, sultani beni Âdem, fermandîh-i şark ve garp der padişahî ve kudret ve cihândârî ve nusret, derâz bâd hezarân sâl, evliya-yi mansûr ve i'da-i mekhûr ve saadat-ı hâsil ve kerâmât-ı mütevâsil ve ized, teâlî, hafız ve nasir ve muin" ifadesi bu cümledendir. Reşîdü'd-dîn Vatvât, *Arâ'isü'l-Havâtir ve Nefâ'isü'n-Nevâdir*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, Nr. 4015, vr. 17b. Ayrıca bkz; Ahmet Tetevî-Asif Han Kazvîni, *Târih-i Elfi*, C. V., Tahran 1382, s. 3027; Cûzcânî, a.g.e., s. 299; Bundârî, a.g.e., s. 251; Gaffârî Kazvîni, a.g.e., s. 120.

Bu seferlerden birinde Sultan Sancar Hârezm ordusunu mağlup ederek Atsız'ın oğlu Atlığ'ı savaş meydanında esir almış ve derhal iki parçaya böldürerek ibret için başını Mâverâünnehir'e *göndermişti*.⁽⁸⁴⁾ Bu örnek intikamın bir ceza şekli olarak görülmeye devam ettiğini dolayısıyla ceza kavramında devamlılığın var olduğunu göstermektedir.

Devletin içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade ile Selçuklu ülkelerine tasallut ve istila hareketleri de ceza sebebi görülmüştü. Karahanlı hükümdarı Kadir Han sultanın hâkimiyet bölgesi olan Horasan'ı ele geçirmek için büyük bir ordu ile sultana karşı yürüdü ancak *yakınlarıyla birlikte esir edilerek* sultanın huzuruna çıkarıldı. Sultan onu *tekdîr etti* Kadir Han özür dilemek istese de *özrü kabul edilmedi ve boynu vuruldu*.⁽⁸⁵⁾

Sultanın canına kasta yönelik her türlü eylem suç olarak görülür ve bu işe el uzatan kimseler de kati şekilde cezalandırılırdı. Kadir Han'ın ölümünden sonra Karahanlı Devleti'nin başına geçen Arslan Han'a tabi 12 asker suikast tertibi niyetiyle sultanın karargâhına sızmış, yakalandıktan sonra Arslan Han'ın emriyle hareket ettiklerini itiraf etmişler ve suç mucibince *derhal katl emri verilerek öldürülmüşlerdi*.⁽⁸⁶⁾

Sultan Sancar'ın babasının amcasının oğlu Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman ve yine amcasının çocuklarından Devletşah, Sultana karşı ayaklanmış yakalandıktan sonra her ikisinin gözlerine de mil çekilmişti.⁽⁸⁷⁾

Devlet erkanının görevini kötüye kullanması ve memuriyetine hâlel getiren davranışlarda bulunması suç kabul edilmiştir. Sultan Sancar'ın veziri el-Mucîr Ebû'l-Feth et-Tuğrâî'nin kâtibi, sultan ve askerlerinin kumandanı Emîr Bozkuş'a birbirlerinin ağzından mektuplar yazarak onları birbirine düşürmeye çalışmış, gerçek açığa çıkınca sultan kâtibin *öldürülmesini* emretmişti. Vezir Tuğrâî'ye gelince onun da tevkif edilerek öldürülmesine dair hüküm vermiş ancak Emîr Bozkuş'un araya girmesiyle Gazne'ye *sürgün edilmesini* istemiştir.⁽⁸⁸⁾ Memuriyete yakışmayan tavırlarda bulunan *devlet ricalinden kimselerin sürgünle cezalandırılması emniyeti ve nizamı sağlamanın ölüm dışında farklı yolları da olduğuna delalet etmektedir*.

(84) Faruk Sümer, "Atsız b. Muhammed", *DİA*, C. IV., İstanbul 2004, s. 91; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 347. Ayrıca bkz; Atâ Melik b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî*, (Tsh. Muhammed b. Abdulvehhâb Kazvîni), Tahran 1387, s. 358; C. E. Bosworth, "The Eastern Seljuq Sultanate (1118-57 and the Rise and Florescence of the Khwarazm Shahs of Anushtegin's Line up to the Appearance of the Mongols (1097-1219)", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV., Paris 1998, s. 171; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000, s. 48; Furuzanî, a.g.e., s. 192; Sattarzâde, a.g.e., s. 138; Köymen, C. II., s. 318.

(85) Sadruddin Hüseyinî, a.g.e., s. 122.

(86) Köymen, C. II, s. 161.

(87) Müneccimbaşı, a.g.e., s. 79, 111, İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415.

(88) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 487.

Sultan Sancar'ın kendilerine göstermiş olduğu ilgi ve iltimastan aldıkları cesaretle küstahlıklarda bulunan köleler de cürümleri nispetinde cezalardan nasiplerini almışlardı. Öyle ki kölelerden Sungur el-Has'ın ve kec külâh (eğri külâh) Kaymaz'ın Sultan'ın emri ile huzurunda parça parça kesilmesi ⁽⁸⁹⁾ bu cümledendir.

Toplum Düzenine ve Teamüllere Karşı İşlenen Suçlar ve Tatbik Edilen Cezalar

Büyük Selçuklular zamanında devletin bekası kadar toplum düzenini sağlamanın da önemli bir öncelik olduğu görülmektedir. Organize ve disiplinli bir toplum tesisi için devlet başkanları tebaasına karşı vazifeler üstlenmiş gerektiğinde cezaları ile asayiş, nizamı, emniyeti ve adaleti saf dışı eden her teşebbüsün karşısında olmuşlardır. Bunların dışında Türk devlet geleneği ve İslami teamüllere aykırı tutum ve davranışlar da suçla isnat edilmiş failler çoğu defa ağır cezalara çarptırılmıştır.

Devlet başkanlarının en önemli vazifelerinden biri her şartta tebaasının canını, namusunu ve malını emniyet altına almak ve onları tehlikeye karşı muhafaza etmektir. Hak mahrumiyetine sebep olanların cezası da bu yüzden gerekli görülmekteydi. Sultan Alp Arslan Rey'den Rum diyarına giderken (Rebûlevvel 456) Kürt hırsızlarından bir grubun Hulvan havalisinde haydutluk edip yol kestiklerini ve etrafta bozgunculuk yaptıklarını irat ettiler. Sultan da bir ordu hazırlatarak *hırsızlara biçlik kadehini tattırdı* ⁽⁹⁰⁾ hepsi *kılıçtan geçirildi*.⁽⁹¹⁾

Devlet idaresinde ve askerî sahalarda ihtiyat sahibi olmak önemli bir vasıf olup ⁽⁹²⁾ ihtiyatsızlık suç telakki edilmiş ve failleri cezalandırılmıştır. Sultan Alp Arslan kumandanlarından Erdem'in kâtipliğe getirdiği adamın Bâtını olduğu haberini almış ve soruşturma sonucu haberin sahihliği ispatlanmıştı. Bundan sonra kâtip sultanın emriyle çavuşlar tarafından *dövülmüş ve yarı ölü olduğu hâlde saraydan atılmış* Erdem ise sultanın iltifatından mahrum kalmış, öyle ki sultan bir yıla yakın Erdem'e *yüz çevirmiş ve söz söylememiştir*.⁽⁹³⁾

Ordu mensuplarının disiplinsizlik içinde bulunmaları ve sultanın emrine aykırı davranışları suç olup cezası gerekmektedir. Sultan Alp Arslan "askerlerin hâlin malına el uzatmamaları" konusunda kesin hüküm vermiş has gulamlarından biri köylü kadınlardan birinden etek gasp edince *derhâl idam edilmesini* emretmiştir. İbnü'l-Esîr bunu duyan kimselerin başkalarının mallarına tasallut etmekten uzak

⁽⁸⁹⁾ Münecimbaşı, a.g.e., s. 113, 129; Bundârî, a.g.e., s. 241, 245.

⁽⁹⁰⁾ Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e., s. 69.

⁽⁹¹⁾ Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 59.

⁽⁹²⁾ Yusuf Has Hâcib "beylerin çok ihtiyatlı ve çok uyanık olması gerektiğini eğer ihmalkâr olurlarsa bunun cezasını başkalarının çekeceğine" dair nasihatler vermekte "bir memleketin bağı ve kilitlelerinden biri olarak ihtiyatlılığı" görmektedir. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1974, s. 152.

⁽⁹³⁾ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 115-116, 120. Ayrıca bkz; Köymen, C. III., s. 194, 267.

durduklarını kaydeder.⁽⁹⁴⁾ Bu kayıt cezaların zaman zaman caydırıcı nitelikte olduğuna işaret etmektedir.

Sultan Melikşah da mezkûr suç mucibince cezalar tatbik etmiş Rey'de askeri teftiş ederken disiplin tanımayan 7 bin kişinin derhal *ibracını emretmiş*⁽⁹⁵⁾, huzuruna gelip askerlerinden birinin mızrağını aldığını söyleyen bir bedevinin de hakkını gözeterek askerin yakalanıp *elinin kesilmesine; bedevinin kesik eli mızrağın ucuna takıp obalarda dolaştırmasına* hüküm vermiştir.⁽⁹⁶⁾

Rütbesini kullanarak kendinden daha düşük konumda olanları ezmek ve onlara zulmetmek suç mahiyetindedir. Sultan Melikşah, Emîr Humar-tekin'in yüklü miktardaki paralarını müsadere ettiğine ve birinin ön iki dişini kırdığına dair şikâyette bulunan iki adamın hakkını müdafaa etmiş, Humar-tekin'in *iktâlarından azledilmesini ve dişlerinin sökülebilmesi* için de bunu ispat etmelerini buyurmuştur.⁽⁹⁷⁾

Saray teşrifat kurallarına riayet etmemenin de cezası olmuştur. Sultan Melikşah oğlu Davut'un vefatı üzerine umumi yas ilan etmiş, kâtip İbn Behmenyar ve sultanın maskarası Câferek ise işret meclisinde eğlenceyle iştilal edip hoş gitmeyecek işler yapmışlardı. Bu durumdan haberdar olan sultan, Câferek'in *dilinin üç parçaya bölündükten sonra öldürülmesini* İbn Behmenyar'ın da *kör oluncaya kadar gözlerine birkaç defa mil çekilmesini* söylemiştir.⁽⁹⁸⁾ Bir başka rivayete göre ise Câferek'in *dilinin ensesinden çıkarılmasını* emretmiştir.⁽⁹⁹⁾

Fitne ve bozgunculuk çıkararak asayişe zarar vermek içtimai düzene karşı işlenen büyük suçlardandır. Bir kelimâ âliminin yaptığı konuşmaya karşı çıkıp taraftarlarıyla birlikte şehirlerde kargaşa çıkaran sufi Abdullah Ensârî'nin yakalatılıp *Herat'tan sürgün edilmesi* bu meyandadır.⁽¹⁰⁰⁾

Yine Melikşah zamanında Bağdat şahnesi Gevher Âyin ve Humar-tekin'in sultanı kışkırtması üzerine Basra mütezimi İbn Allân *suya atılıp boğdurulmuştu*.⁽¹⁰¹⁾

Sahte peygamber ve mehdilik iddialarıyla hâlkı iğfal eden ve fitne çıkararak asayişe zarar veren kimseler de cezalandırılmıştır. Sultan Melikşah zamanında

(94) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 265.

(95) Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 48.

(96) Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 273; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 151.

(97) İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 366. Ayrıca bkz, Ahmed b. Mahmûd, C. II., s. 29.

(98) Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 242; Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 142; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 180.

(99) Nizâmülmülk, a.g.e., s. 115-116, 120; Münecimbaşı, a.g.e., s. 53. Ayrıca bkz; Köymen, C. III., s. 194, 267.

İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 302; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 180. İbnü'l-Esîr bu cezanın sultan tarafından değil vezir Cemâlülmülk Mansûr b. Nizâmülmülk tarafından verildiğini söyler. İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 302; Münecimbaşı, a.g.e., s. 53; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 180.

(100) Sibt İbnü'l-Cevzî'den naklen; Köymen, C. III., s. 372.

(101) Münecimbaşı, a.g.e., s. 51. Ayrıca bkz, Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 232; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 178-179; Turan, a.g.e., s. 321.

mehdilik iddiasıyla Mısır'dan Basra'ya gelen, topladığı 10.000 kişiden müteşekkil ordu ile şehri talan; kütüphaneleri, su kanallarını ve vakıfları tahrip eden bir adam yakalanıp *kukuletayla bir deve üzerinde Bağdat'ta hâlka teşhir edilmiş*, bu sırada *kamçulanıp küfürler edilmiş* en sonunda sultanın emri ile şehirde *asılmıştır*.⁽¹⁰²⁾ Sultan Muhammed Tapar zamanında da Nihâvend'de ortaya çıkan bir yalancı peygamber hâlkı kışkırtarak kaosa sebep olmuş ve *katledilmiştir*.⁽¹⁰³⁾

Irza tasallut büyük suçlardan biri olup failerin cezasını gerektirmekteydi. Sultan Melikşah zamanında bir kadın sultanın huzuruna çıkıp “adamın birinin kendisine el uzatıp onun ile uygunsuz iş yaptığını” söyledi. Sultan da olayın hakikatini araştırdı ve adamın suçu sabit olduğunda *tenasül organının ve elinin kesilmesini* kendisine kötü laflar ettiği için de *dilinin koparılmasını* emretti.⁽¹⁰⁴⁾

İslam'ın şiddetle yasakladığı büyü ve büyücülük de suç cümlesindedir. Sultan Muhammed Tapar'a hastalığının ve tedavisinin imkânsız hâlde gelmesinin sebebinin eşinin sihiri olduğunu söylemişler ve sultanı teşvik ederek *eşinin gözlerine mil çekilip dar bir evde hapsedilmesini* sağlamışlardı. Sonra sultanın mührünü göstererek hatunun boğulması emrini verdiği söyleyip *boğazını kırıyla sıkıp öldürmüşlerdi*.⁽¹⁰⁵⁾

SONUÇ

Selçuklular tarihteki büyük rollerini oynarken örfi ve şeri hukuk normlarını tatbik ile değişik coğrafya ve kültürlerde var olmuşlardır. Bunu yaparken insanlık tarihi kadar eski olan *suç ve ceza kavramlarını kendi kültürel bütünlükleri ve birikimleri içerisinde yorumlayıp tatbik etmişlerdi*. Böylece Selçuklu suç ve ceza olgusunun kökenleri oluşmuş, bu kökenler kendinden sonraki Türk devletleri için de dayanak oluşturmuştur.

Hükümdarların inam ve ihsanları kadar verdikleri cezalar da devletin bekası için gereklidir. İşte genelde Türk devletleri özelde ise Büyük Selçuklular, devletlerini tanzim ettikleri kanunlar ile yönetirken devletin mutlak hâkimi olan hükümdarlar suç olarak görülen olaylar karşısında kimi zaman hafif kimi zaman ise ağır cezalar infaz etmişlerdir. Devletin bekasını ve dâhilî nizamı tehdit eden her türlü teşebbüs suç grupları arasında yer alırken cezalar da bunun önceliğinde verilmiştir. Ancak *cezalar bazen gönüllere korku salma, düşmanlara gözdağı verme ve caydırıcı olması düşüncesiyle de uygulanmıştır*. Bunun dışında ceza kimi zaman *iktidarın otoritesini sağlamlaştırmak için elini güçlendiren bir unsur* olarak algılanmıştır.

⁽¹⁰²⁾ İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 347; Turan, a.g.e., s. 314.

⁽¹⁰³⁾ Turan, a.g.e., s. 317.

⁽¹⁰⁴⁾ Ahmed b. Mahmûd, C. I., s. 155.

⁽¹⁰⁵⁾ Bundârî, a.g.e., s. 115; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 110. Urfalı Mateos sultanın hatununu “gizli olarak kendi gözleri önünde boğazlattığını ancak bunu karısının tekrar evlenip kendi çocuklarını saltanat-tan mahrum bırakacağı ihtimaliyle yaptığını” kaydeder. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâme-si (952-1136)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 262.

Selçuklu sultanları en çok isyan, ihanet ve itaatsizlik suçlarına yönelik cezalar vermiş hanedan mensupları dahi cezadan hâli olmamıştır. Ancak suç mucibince yargılanan hanedandan olduğunda diğerlerinden farklı şekillerde cezalandırılmış, ferman olunan idam cezası ise umumiyetle kan dökülmeden “yay kirişiyle boğmak” suretiyle tatbik edilmiştir. *Devletin üst kademelerinde yer almak kimi zaman ikbal sebebi kimi zaman da zeval sebebi olmuştur*. Nitekim mertebe ve mansıp sahibi olmak kimi zaman rical-i devlete ağır gelmiş nüfuzlarından aldıkları cesaret ile küstahlık, zorbalık, haksız kazanç, cana ve mala tasallut gibi suçlar cümlesinden sayılan işlere yönelmişler. Suç ağırlığına göre de idam edilmiş, görevlerinden azledilmiş, malları müsadere edilmiş ya da para cezası ödemeye mecbur bırakılmışlardır. “*Ülkeler kılıçla kazanılır kalemlerle yönetilir*” sözü mucibince ordu, devletlerin belkemiği gibidir; ordudaki düzensizlik ve bozulmalar devlete ağır bedeller ödetir. Selçuklu sultanları bu düsturla hareket etmiş nizamsızlık, ihtiyatsızlık, disiplinsizlik ve ordu içinde nifak gibi suçlara sebep olan ordu mensupları ve kumandanları cezaya çarptırmışlardır. Bunlar dışında Türk örf ve âdetlerine, devlet geleneğine, İslami teamüllere ve toplum düzenine karşı işlenen suçlar da görülmüş failer bunun bedelini bazen canlarıyla ödemiş bazen kamu ve kişisel haklardan mahrum kalmıştır. Selçuklular zamanında *tatbik edilen cezalarda konu ve uygulama açısından farklılıklar olmuş bu da sultanların şahsi endişelerinin yanı sıra dönemin iç dinamikleri ile bağlantılı* görülmüştür. Umumiyetle uygulanan ceza türlerine bakıldığında uzuv kesme, boyun vurma, gözlere mil çekme, sürgün, müsadere, hapis cezası, teşhir etme, dövme zincirle veya suda boğma ve ortadan ikiye bölme gibi eski zamanlardan itibaren uygulanan türlere tesadüf edilir. Bu çalışmada görüldüğü üzere bu cezaların hangi durumlarda nasıl ve ne sıklıkla uygulandığı meselesi ise Selçuklu ceza kültürünün oluşumunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Son olarak kaynaklarda tespit edilen örneklerin incelenip yorumlanması neticesinde Selçuklularda suç ve ceza kavramlarının ete kemiğe büründüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu kavramları zamanın mantığı içinde anlamaya çalışmak daha sahil yorumlar yapmayı mümkün kılacaktır. Aksi takdirde suçlayıcı ve eleştirel tavrın ağırlığı ile anakronik düşünme yanılığısına düşmek kaçınılmaz hâle gelir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), C. I., Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.

Ahmet Tetevî-Asıf Han Kazvîni, *Târih-i Elfi*, C. V., Şirket-i İntişârât-ı ‘Ulumî ve Ferhengî, Tahran 1382.

Arık, Feda Şamil, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Siyaseten Katl (1075-1243)”, *Belleten*, S. 236, C. LXIII., Nisan, Ankara 1999, s. 43-93.

Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Âştiyânî, Abbas İkbâl, *Veżâret der 'Abd-i Selâtin-i Bozorg-i Selcûkî*, (Nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh-Yahyâ Zükâ'), Çâphâne-i Danişgâh, Tahran 1338.

Atâ Melik b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî*, (Tsh. Muhammed b. Abdulvehhâb Kazvîni), Hermes, Tahran 1387.

Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları Ankara 1990.

Bosworth, C. E., "The Eastern Seljuq Sultanate (1118-57 and the Rise and Florescence of the Khwarazm Shahs of Anushtegin's Line up to the Appearance of the Mongols (1097-1219)", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV., Paris 1998, s. 167-181.

Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nubbetü'l-'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Trc. Kivameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Celâlî, Nadir, *Sergozest-i Selcûkiyân*, Müessesesi-i Ferhengî Ehl-i Kalem, Tahran 1384.

Dâvûd b. Muhammed Benâkitî, *Târîh-i Benâkitî*, (Cafer Şîâr), Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1348.

Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-'A'yân ve Enbâü Ebnâ'i'z-Zamân*, (Yay. İhsan Abbas), C. V., *Dâr-ı Sâdır*, Beyrut ty.

Furuzanî, Seyyid Ebu'l-Kasım, *Selcûkiyân ez Âgâz ta Fercâm, Merkez-i Tahkîk ve Towsê'e-i Ulûm İnsânî, Tahran 1394.*

Gulamhüseyn Sadri Efşar, *Ferhengnâme-i Farsi*, C. I., İntişârât-ı Morvarîd, Tahran 1388.

Hamdullâh b. Ebî Bekr Ahmed Müstevfî Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, (Thk. Abdülhüseyn Nevâî), Emîr Kebîr, Tahran ty.

Hasan Amid, *Ferheng-i Amid*, Emîr Kebîr, Tahran 1369.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. VIII., (Trc. Ahmet Ağırakça vd.), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

İşbilir, Ömer, "Kalebend", *DİA*, C. EK II., İstanbul 2019, s. 5-7.

Kadı Ahmed Gaffârî Kazvîni, *Târîh-i Cihân-Ârâ*, (Nşr. Hasan Nerâkî), Neşr-i Kitâbfurûşî, Tahran 1342.

Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, C. II., İstanbul 1989, s. 526-530.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayıncılık, İstanbul 2010.

Köprülü, Fuad, "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan

- Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S. 1., İstanbul 1938, s. 71-79.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alp Arslan ve Zamanı*, C. II-III., TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Kucur, Sadi S., “Nizâmülmülk’ün Siyâset-Nâme’sine Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd Örneği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, İstanbul 2002, s. 41-72.
- Kurpalidis, G. M., *Büyük Selçuklu Devleti’nin İdarî Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Çev. İlyas Kamalov), Ötüken, İstanbul 2011.
- Merçil, Erdoğan, “Besâsîrî”, *DİA.*, C. V., İstanbul 1992, s. 528-529.
- Merçil, Erdoğan, “Selçuklular’da Rüşvet”, *Belleten*, C. LXXI, Ağustos 2007, s. 445-478.
- Merçil, Erdoğan, “Selçuklular’da Taştdârlık Müessesesi”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 55-59.
- Merçil, Erdoğan, “Şahne”, *DİA.*, C. XXXVIII., İstanbul 2010, s. 292-293.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Tsh. Abdülayy Habîbî), C. I., Esatîr, Tahran 1389.
- Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma’u’l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Emîr Kebîr, Tahran 1363.
- Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü’ş-Şudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, (Ts. Muhammed İkbâl), Esatîr, Tahran 1385.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü’ş-Şafâ’î Sîreti’l-Enbiyâ’ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ’*, C. VI., (Tsh. Cemşid Kiyânfer), Esatîr, Tahran 1380.
- Muhammed Muîn, *Ferbeng-i Muîn*, C. I., Emîr Kebîr, Tahran 1375.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phonix, Ankara 2017.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel-Selçuklular Tarihi I*, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Özaydın, Abdülkerim, “Kavurd Bey”, *DİA.*, C. XXV., Ankara 2002, s. 73-74.
- Özaydın, Abdülkerim, “Kündürî”, *DİA.*, C. XXVI., Ankara 2002, s. 554-555.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah”, *DİA.*, C. XXIX., Ankara 2004, s. 54-57.
- Reşîdü’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’ü’t-Tevârîh*, (Trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih*, (Tsh. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî), C. II., Neşr-i Elburz, Tahran 1373.

Reşîdüddîn Vatvât, *Arâ'isü'l-Havâtır ve Nefâ'isün-Nevâdir*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, Nr. 4015.

Sabbağ, Abbas-Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *DİA.*, C. XXXII., İstanbul 2006, s. 147-148.

Sadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali Hüseyinî, *Zübdetü't- Tevârih: Abbârül-Ümerâ ve'l-Mülüküs-Selçukîyye*, (Trc. Ramazan Ali Rûh-i İlâhî), İntişarât-ı İl-i Şahsûn Bağdâdî, Tahran 1380.

Sattarzâde, Malihe, *Selçukîyân, Merkez-i Tabkîk ve Tövse'e-i Ulûm İnsânî*, Tahran 1392.

Sevim, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Sevim, Ali, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylü Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H. 436-500=1044/45-1106/7)", *Belgeler*, C. XXIX., S. 33, Ankara 2008, s. 1-42.

Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Trc. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.

Sümer, Faruk, "Atsız b. Muhammed", *DİA.*, C. IV., İstanbul 2004, s. 91-92.

Sümer, Faruk, "Tuğrul Bey", *DİA.*, C. XLI., İstanbul 2012, s. 344-346.

Taneri, Aydın, "Emîr-i Dâd", *DİA.*, C. XI., İstanbul 1995, s. 130.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken, İstanbul 2009.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136)*, (Çev. Hrant D. Andreyan), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Yazıcı, Tahsin-Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *DİA.*, C. XII., İstanbul 1995, s. 408-409.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara 1974.

Zahîrüddîn-i Nişâbüri, *Selçuknâme*, (Tsh. Mirza İsmâil Han Afşâr-Muhammed Ramazanî), Esatîr, Tahran 1390.

ON DOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI CEZA KANUNNAMELERİNİN IŞIĞINDA SUÇ VE CEZANIN DÖNÜŞÜMÜ

Ufuk ADAK*

Özet

Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından 1840, 1851 ve 1858 yıllarında yürürlüğe konulan Osmanlı ceza kanunnameleri “kanunsuz suç ve ceza” olmayacağı ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Klasik dönem Osmanlı hukukunun temel yapıtaşları olan şeriat, kanun ve örfün yanı sıra on dokuzuncu yüzyılda Avrupa ceza hukukunun özellikle 1810 Fransız Ceza Hukuku'nun 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu üzerinde önemli ölçüde etkisi olmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde en yaygın suç tiplerinden biri olan vergi borcunun ödenmemesine yönelik olarak uygulanan para cezası yerine hapis cezasının infaz edilmeye başlandığı görülmektedir. 1851 tarihli Kanun-ı Cedid ve özellikle 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu hem suç tiplerini hem de suç tiplerine göre verilen cezaların infazını Avrupa ceza hukuku müktesabından da faydalanarak detaylandırmış ve 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, zaman içerisinde çeşitli düzenlemelere uğramakla birlikte yirminci yüzyılın başlarına dek Türk ceza hukukunun temel payandasını teşkil etmiştir. Öte yandan, özellikle on dokuzuncu yüzyıl Avrupa basınında Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Çin örnekleri üzerinden “Doğu despotizmi” argümanını desteklemek için mahkûmlara işkence edildiği ya da Avrupalı konsolos ve tüccarların zindanlara atıldığı gibi iddialar ve kurgu haberlerin yayımlandığı görülmektedir.

Bu bildiri, Tanzimat sonrasında ilan edilen Osmanlı ceza kanunnamelerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde suç ve cezanın dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı arşiv kaynaklarının yanı sıra bu çalışmada on dokuzuncu yüzyıl İngiliz basınında Osmanlı ceza infazına ilişkin yayımlanan haberler ele alınacaktır. İngiliz basınından verilecek örnekler, Tanzimat Fermanı sonrasında ceza hukuku alanında Osmanlı Devleti'nde

* Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi Ortak Dersler Bölümü, ufuk.adak@altinbas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5163-4877>

yaşanan dönüşümün Batı Avrupa basınında oryantalist bir söylemin dışında değerlendirilemediğini göstermektedir. Stratford Canning ve Henry Bulwer gibi İngiliz büyükelçi ve konsololar da yazdıkları raporlar ile bu söyleme destek vermişler ise de Osmanlı arşivindeki suç ve cezaya ilişkin sayısız belge koleksiyonu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı ceza kanunnamelerinin suç ve cezanın tanımının ve ceza infazının profesyonelleşerek geliştiğine açık bir şekilde işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: suç, ceza, Osmanlı ceza hukuku, kanunname, Oryantalizm

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı, özellikle III. Selim ve II. Mahmut'un reformları neticesinde yaşanan merkezileşme ve bürokratikleşme ile çevrelenen bir zaman dilimidir. Tanzimat, can, mal ve namus güvenliğini devlet tarafından güvence altına almakla birlikte suç ve ceza arasındaki ilişkiyi de yeniden tanımlamıştır.⁽¹⁾ Gülhane Hatt-ı Hümayunu sonrasında Osmanlı ceza hukuku, "kanunsuz suç ve ceza olmaz" (*nullum crimen nulla poena sine lege*) ilkesini benimsemiştir.⁽²⁾ Bu çalışma, Tanzimat sonrasında ilan edilen Osmanlı ceza kanunnamelerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde suç ve cezanın dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı arşiv kaynaklarının yanı sıra bu çalışmada on dokuzuncu yüzyıl İngiliz basınında Osmanlı ceza infazına ilişkin yayımlanan haberler ele alınacaktır. İngiliz basınından verilecek örnekler, Tanzimat Fermanı sonrasında ceza hukuku alanında Osmanlı Devleti'nde yaşanan dönüşümün Batı Avrupa basınında oryantalist söylemin dışında değerlendirilemediğini göstermektedir. Stratford Canning ve Henry Bulwer gibi İngiliz konsolos ve büyükelçiler yazdıkları raporlar ile bu söyleme bir ölçüde destek vermişler ise de Osmanlı arşivindeki suç ve cezaya ilişkin sayısız belge koleksiyonu, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde suç ve cezanın tanımının dönüşümüne ve ceza infazının kurumsallaşmasına işaret etmektedir.

Osmanlı Ceza Kanunnameleri: Suç ve Cezanın Dönüşümü

1840, 1851 ve 1858 tarihli Osmanlı ceza kanunlarının birinci maddesi devlete karşı işlenen suçlara ve Tanzimat Fermanı'nda vurgulanan can güvenliğine atfen katli-nefse yani öldürmeye yönelik suçlara ve cezalarına ilişkindir. 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun ilk maddesinde, kanun önünde herkesin bir ve eşit

(1) Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. III-IV, Ankara, 1992, s. 288. Bkz. Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Ankara, 2006.

(2) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 2004, s. 89-90; Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopesi*, İstanbul, 1985, s. 588-611.

(*yeksan ve siyyan*) olduğu ilkesine atıfta bulunulmakta ve “hiç kimse diğer birisinin canına kasdedemeyeceğine binaen; faraza vüzeradan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şer’î icra oluna” ibaresi yer almaktadır.⁽³⁾ Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda vurgulanan “kanun önünde eşitlik” ilkesi ve suçu sabit olmadıkça kimsenin hapsi, tedibi ve nefyi caiz olmadığı noktaları da Kanunname’nin son maddelerine doğru on ikinci fasılda yeniden vurgulanmıştır.⁽⁴⁾ 1851 tarihli Kanun-ı Cedid, 1840 Kanunname-i Hümayunu’nun büyük ölçüde benzeri olmakla birlikte “Fasl-ı Can, Fasl-ı Irz ve Namus ve Fasl-ı Mal” olarak üç ana konuya göre tanzim edilmiştir.⁽⁵⁾ 1851 Ceza Kanunu’nun birinci maddesi, bir kişinin canına kast etmek suçu için maktulün vereseşi diyete razı olsa ya da katili affetse bile “siyaseten ve nizamen” idam cezası ile cezalandırılması ve katl-i nefis maddesinde maktulün yaşının büyüklüğüne ve küçüklüğüne bakılmaması gerektiğini belirtmektedir.⁽⁶⁾

Osmanlı hukuk tarihi literatüründe çoğunlukla 1840 Ceza Kanunname-i Hümayunu ile 1851 Kanun-ı Cedid’in aynı olduğu belirtilmiş ise de 1851 Kanun-ı Cedid’in 1840 kanunnamesine göre suç ve cezaların tasnifini oldukça detaylandığı görülmektedir. Örneğin, özellikle katl maddesine ilişkin olarak, 1840 Kanunu’nda bulunmayan ancak 1851 Kanunu’nun birinci faslı on ikinci maddesinde yer alan maktulün veresesinin taşrada bulunması hâlinde devlet, katilin kısasen idamına hükmedecek ve katilin ödemesi gereken diyeti tespit edecektir.⁽⁷⁾ Yine 1840 Kanunu’ndan farklı olarak 1851 Kanunu’nda kadın katillere ilişkin bir madde bulunmaktadır. 1851 Kanunu’nun on beşinci maddesi, kadınların kadınlara mahsus bir mahbesde “ıslah-ı nefis edinceye kadar haps” edilmesi ve hapisteki süre boyunca geçimleri ve giyinmelerinin (*infak ve iksası*) akrabaları tarafından akrabaları yok ise beytümal tarafından karşılanması gerektiğini ilişkindir.⁽⁸⁾

Irz ve namusa hakaret etme suçu, 1840 Ceza Kanunname’sinde detaylandırılmış iken 1851 Kanun-ı Cedid’de suça ilişkin maddelerde belirli ölçüde sadeleştirmeye gidilmiştir. Örneğin, 1840 Ceza Kanunnamesi’nin üçüncü faslının ikinci maddesinde yer alan devlet memurları ve ulemanın zâbitan-ı askeriye arasında ırz ve namusa hakaret suçu işlenirse davanın Meclis-i Ahkam-ı Adliye’ye sevk edilmesi, eğer şüpheli zabitan-ı askeriyeden ise kendisinin Askerî Kanunname’ye tabi olması nedeniyle Bab-ı Seraskeri’ye havale edilmesi gerektiğine ilişkin madde 1851 tarihli Kanun-ı Cedid’de yer almamaktadır.

(3) Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır, 1986, s. 811.

(4) Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1999, s.224-225; Akgündüz, *ibid.*, s. 818.

(5) Akgündüz, *ibid.*, s. 821-822.

(6) Akgündüz, *ibid.*, s. 811; s. 822.

(7) Akgündüz, *ibid.*, s. 823-824.

(8) Akgündüz, *ibid.*, s. 824.

Öte yandan, 1840 Ceza Kanunname'sinde yer almayan ancak ilk kez Kanun-ı Cedid'de karşılaştığımız maddeler de bulunmaktadır. Örneğin, Kanun-ı Cedid'in ikinci faslının beşinci maddesinde sokaklarda sarhoşların sarkıntılık etmesine ilişkin olarak "öldüresiye olmayarak kaimen üçten nihayetün nihaye 79 adede kadar değnek darbıyla tazir" cezası verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁽⁹⁾ Bu madde kapsamında "edepsiz ve kumarbazların" suçların tekrar etmeleri hâlinde "tevbe-i sahiha hasıl oluncaya kadar" suçun faili İstanbul'da ise küreğe, taşrada ise prangaya vaz olunacaktır.

1840 Ceza Kanunname'sinde yer almayan ancak 1851 Kanun-ı Cedid'de yer alan bir diğer madde kız kaçırma suçuna ilişkindir. Kanun-ı cedidin ikinci faslının altıncı maddesi bu suçu işleyenlerin altı ay hapis cezasına çarptırılmasına hükmetmektedir.⁽¹⁰⁾ 1851 tarihli Kanun-ı Cedid, 1840 Kanunname'nde bulunmayan evrakta sahtecilik suçuna ilişkin bir maddeyi de içermektedir. Kanun-ı Cedid'in üçüncü faslı on ikinci maddesi, "evrak-ı resmiye ve senedat-ı şer'iyeye ve mürur tezkerelerine taklit ve bazı mahallerini hakk ve tağyir eden sahtekar şahıs" hakkında "mertebe-i töhmetine göre" dört aydan dört seneye kadar kürek, pranga ve suçu işleyen kim olduğuna göre sürgün cezasının verilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁽¹¹⁾ Kanun-ı Cedid, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ceza infaz normlarını takip ederek cürüm işleyenlerin ıslah edilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Örneğin, Kanun'un üçüncü faslı on üçüncü maddesinde sürgün edilen ya da prangabend olan mücrimlerin cezasının infazı müddetince ıslah-ı nefis olduğunu ahaliden bir kişinin kefaleti ile ispat edecek olur ise serbest bırakılabileceği ancak aksi durumda cezasının müddetinin uzatılacağı belirtilmektedir.

Kanun-ı Cedid'in üçüncü faslının on beşinci, on altıncı ve on yedinci maddeleri hem ceza infazının detaylandırılmasına hem de hasta ve yoksul mahkûmların durumuna ilişkindir.⁽¹²⁾ Özellikle suçun mahalline göre infaz edilmesi gerektiği on beşinci maddede vurgulanmaktadır. Eğer suç, taşrada işlenmiş ise mücrimlerin eskiden olduğu gibi İstanbul'a gönderilmeleri yerine mahallerinde cezalarının infazının sağlanmasının gerekliliği belirtilmektedir. on beşinci madde, "cünha-i vakia ve müddet-i muayyenelerini" gösteren tezkerelerin ve süflî işlerde istihdam edilecek prangabendlerin durumlarının aydan aya Dersaadet'e gönderilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Kanunun on altıncı maddesi ağır hasta olan mahpuslara bir kişinin kefil olması ile birlikte tam olarak iyileşinceye kadar evlerinde ikamet ve tedavilerine olanak tanımaktadır. on yedinci madde, yoksul olan ve akrabası bulunmayan mücrimlere buldukları mahallin miri bütçesinden yardım edilmesini öngörmektedir.

(9) Akgündüz, ibid., s. 824-825.

(10) Akgündüz, ibid., s. 825.

(11) Akgündüz, ibid., s. 829.

(12) Akgündüz, ibid., s. 829-830.

1858 yılında dört bin nüsha basılarak Osmanlı Devleti'nin tüm vilayetlerine gönderilen Ceza Kanunname-i Hümayunu, Tanzimat Fermanı'ndan sonra ilan edilen ceza kanunları içerisinde en kapsamlı olanıdır. Osmanlı yönetimi, yeni ceza kanunundan tüm tebaanın haberdar olmasına önem vermiştir.

“[...] geçende tanzim olunmuş olan ceza kanunname-i hümayununun tanzim olunmuş olan ceza kanunname-i hümayununun hâvi olduğu enva' muamelat ve cinayât ve bunların fâili olanlar için mukarrer bulunan mücâzât keyfiyât-ı derecâtının kaffê-i sınıf-ı tebaa ve ahaliye layıkıyla anlatılması iktiza-yı madeletden olmasıyla bilcümle eyalatda kain mecmu kıra ve kasabada kıraatle medlul ve ahkamı herkese tefhim olunmak ve okumak bilenler bilmeyenlere okumak için her tarafa matbu [...]”⁽¹³⁾

Osmanlı ceza hukuku literatürü, 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun on dokuzuncu yüzyıl kanunlaştırma hareketleri içerisinde büyük bir kırılma noktası olduğu konusunda büyük ölçüde hemfikirdir. Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman'a göre, 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, “bir umumi suç nazariyesini ihtiva eden” ve Türk ceza mevzuatının bütüncül bir yapıya kazandıran bir kanunlar bütünüdür.⁽¹⁴⁾

1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun tercüme edilmesi ile bu kanun maddelerinin birçoğu 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda yer almıştır. Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda suçlar, cinayet, cünha ve kabahat olarak sınıflandırılmış ancak Fransız Ceza Kanunu'na göre cezaların oranları görece düşük tutulmuştur.⁽¹⁵⁾ 1858 Kanunname, cinayet suçuna, mücrimin teşhir edildikten sonra kürek ve kalebentliğe konulmasına; cünha suçuna, bir haftadan fazla hapis ya da geçici olarak sürgün cezası verilmesine; ve kabahat suçuna ise yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis cezası ve yüz kuruş para cezası verilmesine hükmetmektedir.⁽¹⁶⁾

1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda idam cezasından hapis cezasına kadar cezaların ne şekilde infaz edileceği ayrıntılı bir şekilde beyan edilmiştir. Örneğin, kürek cezası alan bir mücrimin göğsüne cezasının hükmedildiği divan mazbatasının bir özetinin kalın harfler ile yazılarak önce hâlka iki saat teşhir edilmesi ve sonrasında ayaklarına demir takılarak ceza mahalline gönderileceği, on sekiz yaşından aşağı ve yetmiş yaşından yukarı yaşta olanların bu teşhir kaidesinden muaf tutulacağı belirtilmiştir.⁽¹⁷⁾ Cünha ve kabahat mahkûmlarının “devletçe tayin olunan usul ve nizama ve hâllerine göre ve kendilerinin istidadı olan münasip işlerle işgal” olmalarının istenmesi, özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarından

⁽¹³⁾ BOA., A.MKT.UM. 379/55, 23.04.1276 (19 Kasım 1859).

⁽¹⁴⁾ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbiki Ceza Hukuku: Umumi Kısım*, İstanbul, 1965, s. 134.

⁽¹⁵⁾ Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara, 1996, s. 100-101.

⁽¹⁶⁾ Akgündüz, *ibid.*, s. 835.

⁽¹⁷⁾ Akgündüz, *ibid.*, s. 837.

itibaren Batı Avrupa hapisanelerinde uygulanan mahkûmların çalıştırılarak ıslah edilebileceği fikrinin, Fransız ceza hukuku müktesebâtının 1858 Ceza Kanunname-i Hümayununa etkisi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde de uygulama alanı bulduğunu göstermektedir. 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, mücrimlerin hangi koşullarda afv edilebileceğini de sekiz maddede hükme bağlamaktadır.

Kanunname'de, Devlet-i Aliyenin Hariciyesi'nde ve Dahiliyesi'nde güvenliği tehdit eden suçlara yönelik olarak cezalar iki fasıl hâlinde detaylandırılmıştır. Devlet-i Aliye'nin düşmanlarıyla beraber olan ve devletin aleyhine silah tutan her kim olur ise cezası idamdır.⁽¹⁸⁾ İlgili maddenin birinci faslında, yabancı devletlere devletin gizli bilgilerini özellikle tersane ve limanların resim ve haritalarını vererek casusluk yapmak ve bu suça ilişkin cezalar yer almaktadır. İlgili maddenin ikinci faslı, eşkıyalık, gasp ve kutta-i tarik suçlarına ve bu suçlara verilen cezalarına ilişkindir.

1858 Ceza Kanunname'sinden önce yürürlüğe konulan Osmanlı ceza kanunlarında irtikaba yönelik maddeler bulunmak ile birlikte 1858 Kanunnamesi, rüşvet ve irtikab suçlarını ve bu suçlara verilecek cezaları ayrı fasıllar hâlinde oldukça detaylı bir şekilde hükümlere bağlamaktadır.⁽¹⁹⁾ Yine önceki Osmanlı ceza kanunlarında kısmi olarak ele alınan memurlarının nüfuzlarını kötüye kullanmasına ilişkin suçlar da ayrı fasıllar hâlinde 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda yerini almıştır.

Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında vapur ve trenlerin insan hareketliliğini arttırması hem imparatorluk dışından gelenlerin hem de imparatorluk içinde seyahat edenlerin kayıt altına alınmasına ve resmi olarak takibini zorunlu kılmıştır. Osmanlı yönetimi bu hareketliliği pasaport, mürur tezkeresi ve yol emri gibi resmi evraklar yolu ile takip etmiştir.⁽²⁰⁾ Bu nedenle pasaport, mürur tezkeresi, yol emri gibi evraklarda yapılan sahtecilik ile kalpazanlık suçlarına ilişkin olarak da suçun türüne göre kürek, kalebentlik ve hapis cezaları Kanun'da yerini almıştır.

Salgın hastalıkların özellikle veba ve koleranın yaygın olduğu on dokuzuncu yüzyılda kamu sağlığının (*sıhhat-i umumiye*) korunması da Osmanlı yönetimi için büyük önem taşımaktadır. Tahaffuzhanelerin inşa edilmesi ve karantina usulünün yaygınlaştırılması gibi sihi tedbirler, 1858 Ceza Kanunname ile de desteklenmiş, Kanun, kamu sağlığının korunmasına ilişkin çok sayıda maddeyi ihtiva etmiştir.

(18) Akgündüz, *ibid.*, s. 841.

(19) 1840 Ceza Kanunu ve Kanun'un uygulanmasına sınırlara ilişkin bkz. Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, İstanbul, 2015.

(20) Bkz. Nalan Turna, *19. Yı'den 20. Yı'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürit Tezkereleri*, İstanbul, 2013.

Ceza Kanunnamesi (CK)/ Fasil (F) / Madde (Md)	Suç	Ceza
1840 CK/1. F. /2., 3. ve 4. Md.	Katl-i nefis	“faraza vüzeradan (vezirlerden) birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şer’î icra oluna” “hakikat-i hâl tahakkuk etmedikçe ve ba’dêhû hâk-i pây-i Hümayuna arz ile ferman-ı âlî sâdir olmadıkça icrası caiz olmaya”
1851 CK/ 1. F. / 11. Md.		“Mücebi kısas olup sonradan bazı veresenin affı veyahut sulh ile diyete ve mala münkalib olan ve mücebi iptida diyet bulunan madde-i katlin iktizay-ı şer’îsi icra olunduktan sonra, Dersaa- det’te ise bu makûle şahısı katil derecesine göre bir seneden beş seneve kadar küreğe ve taşrada ise bulunduğu mahallin şehr-i muazzamı neresi ise onda pırangaya konularak süflî hizmetlerde kullanıla.”
1840 CK/ 2. F. / 2., 1., 2., 3., 4. Md. 2. Md. “Bir kimseyi veya bir takım adamları bağı ve isyana davet etmek ve onlara esliha ve barut vermek”	Sâî Bil-fesad	“bir seneden beş seneye kadar fesadının derecesine göre vaz’-ı kürek oluna” “cünhası pek azim olacağından katl ve idam kılına. [...] sahib-i cünhanın katle bedel müebbeden küreğe vaz’ı irade-i merâhimâde-i Cenab-ı Şâhâneye müfevvez ola”
1851 CK, 1. F. / 5. Md.		“bir seneden beş seneye kadar fesadının derecesine göre vaz’-ı kürek ve pranga bend ola”
1840 CK / 3. F. / 1., 2., 3., 4., 5 Md. 5. Md. “her hangi sınıfdan olur ise olsun, bir kimse diğêr bir kimseye el kaldırıp döğecek veyahut bir alet ile darbedecek olur ise”	Irz ve Namusa Hakaret	“cünhanın cesametine ve derecesine göre zâbıtı tarafından beş günden yirmi beş güne kadar mahbus ola” “kabahatinin derecesine göre 15 günden 3 aya kadar hapis oluna. [...] kuru iftira ile hükmolunmayıp tahkik ve tetkike bakılarak”
1851 CK / 2. F. /1., 2. Md.		“hetk-i namusa mütecasir olan kesânın cünhası şer’an sabit olup hadd-i şer’î lazım geldiği hâlde hadd-i şer’îsi icra oluna”

1840 CK / 10. F. / 1., 2. Md.	Silah çekmek	Silah çektiği hâlde bir sene ve silah boşaltılmış ise iki sene ve mecrûh eylemiş olduğu surette kezalik iltiyamına kadar masarifi alınmak üzere üç sene müddet için küreğe vaz' oluna.
1851 CK / 1. F. / 17 Md.		silah çektiği hâlde derece-i cünhasına göre bir aydan bir sene ve silah boşaltmış ise iki aydan iki sene ve cerh etmiş ise kezalik iltiyamına kadar masarifi alınmak üzere cerhin derecesine nazaran üç aydan üç seneye kadar prangaya konula ve cerhden müteessiren vefat vukuunda icab-ı şer'î ve kanu- nîsi icra kılına.
1840 CK / 11. F. / 1., 2., 3. Md. 2. Md. 3. Md.	Kuttâ-i Tarik	“itlaf-ı nüfûs-i beşeriye etmeyerek fakat adam soymak fazîhasına cesaret etmişler ise, yedi sene müddet için küreğe vaz' oluna” “adam itlaf ettiklerine cezm ve yakın hasıl olduğu hâlde on sene için küreğe konula” “adam telef ettikleri hâlde bit-tahkik sabit olduktan sonra mesele-i kısısiye icra kılına”
1851 CK / 1. F. / 10. Md.		“Müsella olan erbab-ı fitne ve isyan ve kuttâ-ı tarik takımının beher hâl kuvve-i müselleha ile üzerlerine varılacağından ol hinde maktûl olanlar için kısas lazım gelmez ise de hayyen tutulan eşhasın bila-muhakeme idamı caiz olmayacağından buna cesaret edenler hakkında dahi hükm-i kısas icra oluna”

Tablo 1. on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Ceza Kanunnamelerinde cezaların dönüşümüne ilişkin örnekler.

Suç ve Cezaya Oryantalist Bakışlar

Edward Said'in meşhur Oryantalizm çalışmasının yayımlanmasından sonra Batı'nın Doğu'yu resimde, seyahatnamelerde, gazete ve dergilerde ne şekilde tasvir ettiğine ilişkin çalışmalar artmıştır.⁽²¹⁾ on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ceza hukuku alanında yaşanan büyük değişime rağmen İngiliz basını, kurgusal “Doğu despotizmi” söylemini devam ettirmiştir.⁽²²⁾ Daniel Botsman'a göre, bu söylem, Batı'nın Doğu'daki politik, ticari ve emperyal çıkarlarının korunması açısından

(21) Bkz. Timothy Mitchell, *Colonising Egypt*, Berkeley, 1988; *Edges of Empire: Orientalism and Visual Culture*, eds. Jocelyn Hackforth-Jones, Mary Roberts, Malden, 2005; Gerald MacLean, *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire before 1800*, New York, 2007.

(22) Daniel V. Botsman, *Punishment and Power in the Making of Modern Japan*, New York, 2005, s. 131-140.

önem taşımaktadır.⁽²³⁾ Turan Kayaoğlu, Batı'nın özellikle İngiliz basınının, Osmanlı mahkemelerine, ceza sistemine ve hapisane koşullarına ilişkin korkunç hikayeler yayımlayarak Batı hukukunun idealize edilmiş üstünlüğünü vurguladığı ve bu yolu izleyerek bir tür "hukuk oryantalizmi" yaptığını iddia etmektedir.⁽²⁴⁾ Bu çalışma kapsamında incelediğimiz İngiliz basınındaki örnekler, Kayaoğlu'nun iddiasını doğrular niteliktedir.

1838 tarihli ve İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret antlaşması sonrasında İngiliz basınının, İstanbul'dan gelen ve büyük ölçüde Tanzimat reformlarına ilişkin haberlere yer verdiği görülmektedir.⁽²⁵⁾ 17 Kasım 1838 tarihli *the Hereford Times* gazetesi, II. Mahmud ve Mustafa Reşid Paşa'dan övgü ile bahsettikten sonra 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'na yer vermiştir.⁽²⁶⁾ 2 Haziran 1840 tarihli *Morning Post* gazetesi, 1840 Ceza Kanunname'nin maddelerini yayımlamış ve kanun önünde eşitliğin Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe girdiğini vurgulamıştır.⁽²⁷⁾ Öte yandan, 1840'lı yıllardan itibaren İngiliz basınında Osmanlı ceza infazına ve mahbeslerin fiziksel koşullarına ilişkin olarak çoğu zaman kurgu sayılabilecek çok sayıda haber yayımlanmıştır.⁽²⁸⁾ 1864 yılında Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Paul Gadban yine bir İngiliz gazetesi olan *London Standard* gazetesinde bu iddialara yanıt vermiştir. Gadban, Osmanlı Devleti'nin ileri medeniyetin bir parçası olduğunu, Tanzimat Fermanı ile işkencenin yasaklandığını ve mahkûmların ıslahına büyük önem verildiğini belirtmiştir.⁽²⁹⁾

1870'lerde Balkanlar'da Rusya'nın desteği ile yaygınlaşan Panslavizm neticesinde artan ayrılıkçı hareketler, Osmanlı Devleti, Rusya ve Batılı büyük güçleri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle 1876 yılındaki Bulgar isyanı sonrasında İngiliz basını "Oryantal Despotizm" in bir parçası olarak, Osmanlı ceza sistemini sadece falaka ve işkence gibi öğeler üzerinden karikatürize etmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki ceza infazını gerçek dışı yorumlar ve tasvirler ile Batı kamuoyuna yansıtmıştır.⁽³⁰⁾ 1850'li yıllardan itibaren Stratford Canning ve Henry Bulwer gibi büyükelçi ve konsoloslar

⁽²³⁾ Botsman, *ibid.*, s. 139.

⁽²⁴⁾ Turan Kayaoğlu, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, New York, 2010, s. 30-35.

⁽²⁵⁾ "The Levant Mail", *The Morning Post*, 7 Mayıs 1841, s. 5; "The East", *The Freeman's Journal*, 31 Ocak 1842, s. 2; "Turkey", *The Morning Post*, 21 Nisan 1842, s. 3; "The Tanzimat and the Railway", *Wells Journal*, 31 Ocak 1852, s. 5.

⁽²⁶⁾ "Redschid Pasha", *the Hereford Times*, 17 Kasım 1838, s. 2.

⁽²⁷⁾ "Turkish Penal Code", *Morning Post*, 2 Haziran 1840, s. 6.

⁽²⁸⁾ "The Ramazan-Turkish Fanaticism", *The Freeman's Journal*, 8 Kasım 1843, s. 3; "Turkish Prisons", *York Herald*, 22 Aralık 1855, s. 11.

⁽²⁹⁾ "The Treatment of Prisoners in Turkey", *London Standard*, 29 Şubat 1864, s. 3.

⁽³⁰⁾ "With the Turks – Summary Punishment", *the Graphic*, 1 Aralık 1877; "A New Facts About Turkish Prisons and Practices", *Illustrated Missionary News*, 1 Eylül 1893, s. 136; "A Visit to a Turkish Prison", *the Graphic*, 28 Kasım 1896, s. 677.

da “modern Avrupa’nın medeni ulusları”ndan örnekler vererek Osmanlı ceza infaz sisteminin reform edilmesinin gerekliliği üzerine raporlar kaleme almışlardır.⁽³¹⁾ 1871 yılında İstanbul’da Hapishane-i Umumi’nin modern bir cezaevi olarak tasarlanarak inşa edilmesi ve 1880 yılında hapishanelerin kurumsallaşmasına, koşullarının iyileştirilmesine ve mahkûmların ıslah edilmesine yönelik olarak Adliye Nezareti tarafından yayımlanan “Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname”, on dokuzuncu yüzyılın Oryantalist söylemlerine karşı verilen somut yanıtlar niteliğindedir.⁽³²⁾

SONUÇ

Tanzimat Fermanı’ndan sonra 1840, 1851 ve 1858 yıllarında ilan edilen Osmanlı ceza kanunnamelerinin özellikle 1858 Ceza Kanunnamesi’nin on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ceza hukukuna paralel olarak suç ve cezaları detaylı olarak sınıflandırdığı, cezaların bedene yönelik olmaktan ziyade suçlunun hapsedilmesi ve ıslahına yönelik olarak dönüştüğünü göstermektedir. İngiliz basınından verilen örneklerde görüldüğü üzere, Osmanlı ceza kanunları ve uygulamaları, Oryantalist bakış açısı ile ve büyük ölçüde siyasi menfaatlere göre kurgulanarak gerçek dışı haber ile Batı kamuoyuna aktarılmıştır. Öte yandan, on dokuzuncu yüzyılda ilan edilen ceza kanunnameleri neticesinde Osmanlı ceza hukukunda yaşanan dönüşüm ve ceza infazının kurumsallaşması çalışmaları, İngiliz basını tarafından çoğu zaman görmezden gelinmiştir.

Kanun önünde eşitlik ve kanunsuz suç ve ceza olmayacağı temel prensiplerinden hareket eden on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı ceza kanunları, suçun tanımı, tasnifi ve cezai yaptırımlarını dönemin ceza hukuk normları çerçevesinde değerlendirmektedir. İngiliz basınındaki Oryantalist ve eleştirel söylem karşısında Osmanlı yönetimi, “haysiyet-i adliye” ve “menafi-i devlet” ilkeleri gereğince basın ve uluslararası kongreler aracılığı ile Osmanlı Devleti’nde ceza hukuku alanındaki gelişmeleri uluslararası kamuoyu ile paylaşmış, özellikle yargının ve ceza infazının kurumsallaşmasına vurgu yapmıştır.

(31) BOA., İ.HR., 155/8216, 28 N 1274 (12 Mayıs 1858); İ.MMS., 12/497, 1 Ş 1274 (13 Şubat 1859); HR. TO., 215/58, 24.6.1851 (24 Haziran 1851); MVL. 246/49, 4 R 1268 (24 Ocak 1852); HR. TO., 233/54, 30.3.1860 (20 Mart 1860).

(32) Bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, 2012.

KAYNAKÇA

A- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKTUM. 379/55, 23.04.1276 (19 Kasım 1859)

HR., 155/8216, 28 N 1274 (12 Mayıs 1858)

HR. TO., 215/58, 24.6.1851 (24 Haziran 1851)

HR. TO., 233/54, 30.3.1860 (20 Mart 1860)

MMS., 12/497, 1 Ş 1274 (13 Şubat 1859)

MVL. 246/49, 4 R 1268 (24 Ocak 1852)

B- Gazete ve Mecmualar

Illustrated Missionary News

London Standard

The Freeman's Journal

The Graphic

The Hereford Times

The Morning Post

Wells Journal

York Herald

C- Makaleler ve Kitaplar

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

Botsman, Daniel V., *Punishment and Power in the Making of Modern Japan*, Princeton University, New York 2005.

Bozkurt, Gülnihâl, *Batı Hukukun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

Dönmezer, Sulhi-Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku: Umumî Kısım*, c.1, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1965.

Edges of Empire: Orientalism and Visual Culture, Editörler: Jocelyn Hackforth-Jones, Mary Roberts, Blackwell, Malden 2005.

Kayaoğlu, Turan, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, Cambridge University Press, New York 2010.

Kırlı, Cengiz, *Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Verita, İstanbul, 2015.

MacLean, Gerald, *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire before 1800*, Palgrave Macmillan, New York 2007.

Mitchell, Timothy, *Colonising Egypt*, University of California, Berkeley 1988.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. III-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

Sarkis, Karakoç, *Külliyât-ı Kavânin*, Haz: Fethi Gedikli, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, M. Macit Kenanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

Tahiroğlu, Bülent, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopesi*, İletişim, İstanbul 1985, s. 588-611.

Taner, Tahir, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul 1999, s. 221-232.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Turna, Nalan, *19. Yy.’den 20. Yy.’ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs, İstanbul 2013.

Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Ed: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

Yıldız, Gültekin, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012.

LOZAN ANTLAŞMASI'NIN EKALLİYETLER (AZINLIKLAR) İLE İLGİLİ HÜKÜMLERİ ÇERÇEVESİNDE HATİCE MOLLA SALİH VE EMVÂL-İ METRUKÉ DAVALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevgi Gül AKYILMAZ*

Özet

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim gruplar millet sistemi içerisinde etnik kökenlerine bakılmaksızın din ve mezhep kıstasına göre sınıflandırılmışlardır. Millet sisteminin önemli özelliklerinden birisi de zimmilere tanınan din ve vicdan hürriyetinin bir uzantısı olarak ahvâl-i şahsiyye (aile hukuku ve miras hukuku) alanında mensup oldukları inancın hükümlerine tabi olma ve bu konudaki hukuki anlaşmazlıklarını cemaat mahkemelerine götürebilme hakkının tanınmasıdır. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte ortaya çıkan hukuki metinlerle gayrimüslim tebaa açısından kanun önünde eşitlik ilkesi gerçekleşmiş, 1869 Tabiiyyet Kanunu ve 1876 Kanun-i Esasi ile de bu durum nihai şekline ulaşmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiği zaman müslim- gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası kanun önünde eşit vatandaşlar olmasına rağmen Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde yoğun tartışmaların yaşandığı konulardan birisi de azınlıklar meselesi olmuştur. İtilaf Devletleri antlaşma metninde sadece “*ekalliyet (azınlık)*” kavramını kullanmak isterken Türk heyeti “*gayrimüslim ekalliyet*” kavramında ısrarcı olmuştur. Azınlıklar konusu Lozan Antlaşması'nın üçüncü faslında “*Ekalliyetlerin Himayesi*” başlığı ile 37-45. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Tebliğimizin konusu çerçevesinde özellikle 42. ve 45. maddeler büyük önem arz etmekte olup, günümüze yönelik önemli hukuki yansımaları bulunmaktadır. Bu nedenle sunumumuzda bu iki madde ve ortaya çıkardığı ve çıkarabileceği hukuki sorunlar/sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Bildirimizi ilgilendiren konulardan ilki Lozan Antlaşması'nın 45. maddesindeki müttekabiliyet esası çerçevesinde aile ve miras hukukunda Yunanistan'daki Müslüman azınlığa (Batı Trakya Türklerine) İslam hukuku kurallarının uygulanması konusunda ortaya çıkan bir uyuşmazlıkta Hatice Molla Salih'in AİHM'de açtığı

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Öğretim Üyesi, sevgi.akyilmaz@hvbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9404-9440>.

dava ve AİHM'in 2018'de verdiği karardır. Nitekim Mahkeme kararında Lozan Antlaşması'nın 42, 43 ve 45. maddelerine atıf yapmıştır. Dava devam ederken Yunan Parlamentosu Batı Trakya'da evlenme, boşanma ve miras konularında müftülükler üzerinden İslam hukuku uygulamasını zorunluluk olmaktan çıkarıp tercihe bağlı hâle getiren bir yasayı onaylamıştır. Bu düzenleme Batı Trakya başta olmak üzere yoğun tartışmalara neden olmuş ve benzer uygulamaların önünü açmıştır. Yine son günlerde basına da yansıyan haberlerde de görüldüğü üzere Yunan Hükümeti öğrencileri kalmadığı gerekçesiyle Türk okullarının bir kısmını kapatmaya başlamıştır. Dolayısıyla önümüzdeki günlerde Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri gündeme gelmeye devam edecektir.

Günümüzde gayrimüslimlerle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nden devralınan önemli meselelerin birisinin de mülkiyet iddiaları ve bunun uzantısı olarak gayrimüslimlere ait vakıflar, dinî yapılar ve bunlara ait malvarlıkları konusunda ortaya çıkan hukuki problemler olduğu görülmektedir. Bu konu tebliğimiz açısından da önemli olan ikinci başlığı teşkil etmektedir. Mülkiyet iddialarında son dönemde özellikle 1915 olayları ve Ermenilerin sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüyle ilgili konular ön plana çıkmıştır. Emvâl-i Metruke çerçevesinde hem bireysel mülkiyet iddialarının hem de dinî kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıflarla ilgili davaların derece mahkemelerinden başlayarak AYM'ye kadar uzanan bir süreç izlediği görülmektedir. İç hukuk yolları tüketildikten sonra AİHM'e giden ve gitmesi muhtemel olan davalar da mevcuttur. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında olduğu gibi bu konudaki davaların dava dilekçelerinde Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerinin "*makul beklenti*" oluşturduğu konusundaki vurgular da konumuz açısından kayda değerdir. Özellikle dinî kurumların ve gayrimüslim vakıflarının mülkiyet iddiaları ile ilgili derece mahkemelerinin vereceği kararlar büyük önem arz ettiği için gerek Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri gerekse Osmanlı Vakıf Hukuku çerçevesinde hayrî vakıf-cemaat vakfi ayrımının mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

Bildirimizde önümüzdeki günlerde hukuki açıdan önem arz edecek ve uygulamada da karşımıza çıkabilecek iki ana başlık inceleme konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Lozan Barış Antlaşması, Ekalliyet, Hatice Molla Salih Davası, Emvâl-i Metruke, Osmanlı Vakıf Hukuku, AİHM

GİRİŞ

Hukuk Tarihi sadece geçmişte kalan hukuki meseleleri inceleyen bir hukuk dalı olmayıp, günümüze yansıyan bazı hukuki sorunların çözümünde de önemli bir rol oynamaktadır. Böyle bir başlığın tebliğ konusu olarak seçilmesinin sebeplerinden birisi de bu bağlantıyı ortaya koyabilmektir. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin

hukuki ve toplumsal statüsü gerek yerli gerekse yabancı araştırmacıların ilgisini çeken bir alan olup, konuyla ilgili çok sayıda eser ortaya konulmuştur. Günümüzde de bu ilginin ve çalışmaların devam ettiği görülmektedir. Seçilen tebliğ başlığıyla Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili düzenlemeleri çerçevesinde Osmanlı Hukuku'nu da içine alacak biçimde günümüze yansıyan sorunlardan ikisine değinmeyi, özellikle 42. ve 45. maddeler çerçevesinde değerlendirmeler yapmayı ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmayı hedeflemekteyiz.

Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin değerlendirilebilmesi için öncelikle kısaca Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının hukuki statüsü hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde zimmilerin hukuki statüsü büyük oranda İslam hukukunun bu konudaki kurallarına göre şekillenmiş, ancak başta millet sistemi, gayrimüslimlerden alınan örfi vergiler olmak üzere zaman zaman örfi hukuk düzenlemeleri ile de İslam hukukunun çizdiği sınırlara ilaveler yapılmıştır. Zimmilerin hukuki statüsü ile ilgili olarak öne çıkan noktalardan birisi de zimmilere tanınan din ve vicdan hürriyetinin bir uzantısı olarak ahvâl-i şahsiyye (aile hukuku ve miras hukuku) alanında mensup oldukları inancın hükümlerine tabi olma ve bu konudaki hukuki anlaşmazlıklarını cemaat mahkemelerine götürebilme hakkının tanınmasıdır. Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaaya özel bir hukuki statü sağlarken açık ve net olarak kurucu unsur olan Müslümanlarla gayrimüslimlerin hukuken eşit olmadığını ortaya koymuştur. İslam hukuku zimmilere belli hukuki güvenceler temin etmiş, ancak hiçbir zaman Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini kabul etmemiştir. Bu çerçevede Tanzimat dönemine kadar bazı alanlarda gayrimüslim Osmanlı tebaası için hukuki kısıtlamalar olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin şer'iyye mahkemelerinde şahitliği kabul edilmemiş, Müslümanlardan daha ağır vergi yükü altında olmuşlar, ufak bazı istisnalar dışında kendi kimliklerini koruyarak kamu hizmetinde yer alamamışlardır. Ayrıca evleri, kılık kıyafetleri, hatta binek hayvanları ile ilgili kısıtlamalar getirilmiştir. Zimmilerin silah taşımaları, Müslümanlara benzer kıyafetler giymeleri, evlerini Müslümanlar gibi yapmaları hatta ata binmeleri yasaktır⁽¹⁾. Osmanlı Devleti eşitliğin olmadığı bir yapıda ortaya çıkan boşluğu adalet kavramı ile doldurmaya çalışmış ve padişahın adaletinin din farkı olmaksızın bütün tebaaya ulaşabilmesi için bazı kanallar açılmıştır.

(1) Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin hukuki statüsü ve millet sistemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989; Halil Cin- Gül, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, 12. Baskı, Konya 2020, s. 189-221; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Osmanlı Toplum Yapısı ve Millet Sistemi*, (Editör: Necla Güney), Nobel Yayınevi, Ankara 2020, s. 64-116; Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudred Ayiter Armağanı*, c. III, sy. 1-4, Ankara 1987, s. 115-155; Gül Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü" *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, sy.38, Ankara 2001, s. 671-686.

Osmanlı Devleti, İslam hukukunun zimmiler için belirlediği kurallara aynen uyarken yönetsel bir kolaylık sağlamak amacıyla Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren millet sistemi adı verilen bir uygulama başlatmıştır. Bu çerçevede Ortodoks Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olarak üç millet ortaya çıkmış, XIX. Yüzyılda bunlara Katolik ve Protestan Ermeni milletleri eklenmiştir. Millet sisteminde belirleyici olan din ve mezheptir. Örneğin Ortodoks Rum milleti içinde sadece Rumlar değil Ortodoks olan Bulgarlar, Sırpalar, Ortodoks Araplar da yer almıştır. Millet sistemi yoluyla gayrimüslimler birey olarak değil, cemaat olarak muhatap alınmış, cemaat liderleri yoluyla ilgili topluluklarla ilişki kurulması hem yönetimde kolaylık sağlamış hem de bu grupların kontrolünü kolaylaştırmıştır. Öte yandan bu sistem gayrimüslim grupların dillerini, dinlerini, kültürlerini koruma imkânı sağladığı için Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik akımının kolaylıkla yayılmasını ve her birinin bağımsızlık talebiyle ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte girilen süreçte bir yandan Batılı ülkelerin baskıları diğer yandan Avrupalı devlet olma ve milliyetçilik akımının yıkıcı etkilerine karşı yeni bir üst kimlik, devlet eliyle Osmanlı milleti yaratma arzusuyla birbiri ardınca çıkarılan çeşitli düzenlemelerle Müslim-gayrimüslim eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Müslümanlarla gayrimüslimlerin hukuken eşit olması İslam hukuku ilkeleri çerçevesinde mümkün olmadığı için yeni girilen sürecin ilk belgesi olan Tanzimat Fermanı'nda üstü kapalı bir eşitlik söz konusu olmuştur. Tüm tebaaya tanınan haklar ve güvenceler sebebiyle böyle bir eşitliğin olduğu ima edilmiştir. Ancak 1856 tarihli İslahat Fermanı'nda artık hiçbir yanlış anlamaya yol açmayacak şekilde Müslim-gayrimüslim eşitliği sağlanırken gayrimüslimler için söz konusu olan bütün sınırlamalar ortadan kaldırılmıştır. 1869 Tabiiyyet Kanunu ile de laik bir vatandaşlık kavramı benimsenerek Osmanlı tabiiyetinin kazanılmasında dine ve mezhebe hiçbir atıf yapılmamıştır. 1876 yılında Kanun-i Esasi'de yer alan "*Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur*" (md. 8) ve "*Bütün Osmanlılar dinî ve mezheple ilgili durumlar dışında hak ve görevler açısından kanun önünde eşittirler*" (md.17) ifadeleri ile dinî ve mezhebi ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğu ve hiçbir ayırım olmadan eşit vatandaşlar olarak kabul edildikleri ortaya konmuştur. Özellikle İslahat Fermanı'nın ilanından sonra eşitlik ilkesinin kâğıt üzerinde kalmadığı ve uygulamaya da yansıdığı da görülmektedir. Bu tarihten sonra gayrimüslim tebaa artık Müslümanlarla aynı vergileri ödemiş, mahkemelerde şahitliği kabul edilmiş, Müslümanların gittiği bütün eğitim kurumlarına kabul edilmiş, kamu hizmetine girerek hâkimlik, büyükelçilik, nazırlık, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Şurâ-yı Devlet gibi yüksek yargı organlarında üyelik de dâhil olmak üzere her türlü göreve atanabilmiştir. Önce yerel düzeydeki meclislerde temsil edilen gayrimüslimler anayasal süreçle birlikte seçme ve seçilme hakkına sahip olarak mebus olabilmişlerdir. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin hukuken eşit vatandaşlar hâline gelme süreci tamamlanmıştır. Tanzimat döneminde çıkarılan

bütün düzenlemeler din ve mezhep ayırt edilmeksizin bütün Osmanlı vatandaşları için geçerli olmuştur. Ancak önemle belirtmek gerekir ki Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi gayrimüslimlerin aile ve miras hukuku konusundaki özel statüleri devam etmiş ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yürürlükte olduğu kısa süre haricinde Cemaat Mahkemeleri varlığını devam ettirmiştir.

Lozan Antlaşması öncesi kavramsal olarak üzerinde durulması gereken konu zimmiler için bazı kaynaklarda rastlanıldığı gibi “*azınlık*” ifadesinin kullanılıp, kullanılmayacağıdır. Azınlık (minority) din, dil, kültür ve etnik açıdan farklı grupları nitelemek için kullanılan bir kavram olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki azınlık XX. yüzyıla özgü bir sözcük olup, ilk kez 1914 yılında bir resmî belgede kullanılmıştır. Dolayısıyla eğer kavramları doğru kullanmak istiyorsak Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası için 1914 yılına kadar azınlık ifadesinin kullanılmaması yerinde olacaktır. 1914 yılına gelinceye kadar azınlık sözcüğü kullanılmadan çeşitli uluslararası belgelerde bir dine, mezhebe, inanca tanınan teminatlardan bahsedilmiştir. Azınlık kavramının ilk kez kullanıldığı belge Osmanlı Devleti ile ilgili olup, büyük devletlerin 13 Şubat 1914 tarihinde Yunanistan'a verdikleri notada karşımıza çıkmaktadır. Ege Adaları'na ilişkin olan bu notada Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan “*Müslüman azınlıkların*” himayesinden söz edilmiştir⁽²⁾. Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslim tebaa için zimmi, cemaat-ı muhtelif, mile-i saire, tebaa-i gayrimüslime, mile-i muhtelif, taife-i gayrimüslime gibi ifadeler kullanılmış olup, azınlık kavramına rastlanılmamıştır.

İnceleme konumuz olan Lozan Antlaşması bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Antlaşmada ekalliyet (azınlık) kavramı açık bir şekilde kullanılarak ayrı bir başlık açılmış, Antlaşma'nın 37-45. maddeleri arasında bu grupların sahip oldukları haklar, bu hakların korunması ve hukuki statüleri ile ilgili ilkeler tespit edilmiştir. Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri bildirimizde inceleme konusu yapacağımız günümüze yansıyan hukuki sorunlar açısından da büyük öneme sahip olup, bu sorunlarla ilgili yargısal süreçlerde sık sık ilgili maddelere atıf yapıldığı görülmektedir. Sonraki başlıklarda konu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

I. LOZAN ANTLAŞMASI'NIN EKALLİYETLERLE (AZINLIKLAR) İLGİLİ HÜKÜMLERİ

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat Sloven Devletleri ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Anlaşma müzakerelerinin yapıldığı Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de açılmış ve görüşmeler ertesi gün başlamıştır. Konferansta ilk olarak kurulacak komisyonlar ve içtüzük konuları görüşülmüş;

⁽²⁾ Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 4.

komisyonların her birine, konferansa davet edilen devletlerden birinin baş degesinin başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır. Görüşmeler konferanstaki temel konularda bir uzlaşa sağlanamayıp kesintiye uğradığı için iki döneme ayrılır. Birinci dönem 4 Şubat 1923'te sona ermiştir. İki aydan fazla bir aradan sonra 23 Nisan'da başlayan ikinci dönem 24 Temmuz 1923'te antlaşmanın imzalanmasıyla son bulmuştur. Konferansın birinci döneminde üç ana komisyon oluşturulmuştur. Bunlar; Ülke ve Askerlik İşleri Komisyonu, Siyasi İşler Komisyonu ve Mali ve İktisadi Meseleler Komisyonu'dur. Bu komisyonlar konferansın ikinci döneminde sırasıyla Birinci Komisyon, İkinci Komisyon ve Üçüncü Komisyon olarak isimlendirilmiştir. Azınlıklar konusu İkinci Komisyon'da ele alınmıştır. Ancak uygulamada bazen bir konu Birinci Komisyon'un konusu değilken, Birinci Komisyon'da değerlendirilmiş bazen de Birinci Komisyon'da görüşülmeye başlanan bir konu İkinci Komisyon'un alt komisyonlarına havale edilebilmiştir. Komisyonların her biri ayrıca alt komisyonlara ayrılmıştır. Siyasi İşler Komisyonu da üç alt komisyona ayrılmıştır. Bunlar, Ekalliyetler Alt Komisyonu, Ahali Mübadele Alt Komisyonu ve Harp İşleri Alt Komisyonu'dur. Lozan Konferansı'nda azınlıklar sorunu, Birinci Komisyon'un beş ve İkinci Komisyon'un Azınlıklar Alt-Komisyonu'nun on altı toplantısında görüşülmüş ve hararetli tartışmalara neden olmuştur⁽³⁾.

Batı kökenli azınlık (ekalliyet) kavramı, Türk hukukuna, Lozan Barış Antlaşması'yla girmiştir. Lozan öncesi daha önce de değinildiği gibi, "azınlık" kavramı kullanılmamış, bunun yerine mezhep veya din esasına dayalı olarak Müslüman olmayan topluluklar için "cemaat-ı muhtelif", "milet-i saire", "tebaa-i gayrimüslime", "milet-i muhtelif", "taife-i gayrimüslime" gibi ifadeler kullanılmıştır.

Lozan Konferansı'ndaki önemli tartışma konularından birisi Türkiye sınırları içerisindeki azınlıkların nasıl tanımlanacağı ve isimlendirileceği olmuştur. İtilaf Devletleri sadece "azınlık (ekalliyet)" kavramını kullanmak isterken Türk heyeti "gayrimüslim azınlık" kavramında ısrarcı davranmıştır. İtilaf Devletleri'nin bu taleplerinin arka planında Kürt, Arnavut, Boşnak gibi Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Müslüman grupları siyasi gelişmelere göre kontrol etme politikaları yatmaktadır. Özellikle İngilizler bu yolla dinî farklılıkların yanında dil ve etnik farklılıkları da kullanmak istemişlerdir⁽⁴⁾. Ancak Türk heyeti görüşmelerin zaman zaman kesilmesine rağmen, taviz vermeyerek gayrimüslim azınlıklar tabirinde ısrarcı olmuştur. Yoğun çabalar sonucunda Lozan Barış Antlaşması'ndaki azınlıkların

(3) Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu 6 Ekim 2003, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.13; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1. Cilt (1920 - 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2000, s. 71; Cemil Bilsel, Lozan, c. 2. Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 272.

(4) Ali Güler, "Lozan'da "Ekalliyetlerin Korunması" (37-45. Maddeler) Bölümünün Geri Planı ve Günümüze Yansıması İnsan Hakları: Temel Belgeler, Haklar, Sınırlar", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, c: I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 595-596.

korunması hükümleri “Müslüman olmayan azınlıklar” ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Lozan’ın ilgili maddelerinde azınlıklar için “gayrimüslim ekalliyetler”, “gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası” kavramları daha çok kullanılmış, bir yerinde ise “gayrimüslim tebaa” terimi geçmiştir⁽⁵⁾.

Azınlıklar bahsi Lozan Antlaşması’nın üçüncü faslında “Ekalliyetlerin Himayesi” başlığı ile 37-45. maddeleri arasında ile düzenlenmiştir⁽⁶⁾. 37. maddeye göre; Türkiye, 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar (kavanin-i asliye) olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir hukuki düzenleme ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını kabul etmektedir. Bu maddeye göre Türkiye iç hukukunda azınlıkların korunması ile ilgili madde hükümleri ile çelişkili ya da bunlara aykırı düzenleme yapmayacağını ve bu konular ile ilgili hiçbir düzenlemenin Lozan hükümlerinden üstün olamayacağını taahhüt etmektedir.

Lozan Antlaşması’nın 38. maddesi “Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy, ya da din ayırt etmeksizin, Türk hâlkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir” demektedir. Bu maddeye göre, Türkiye’nin tüm hâlkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Maddenin son cümlesine göre, Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye hükümetince ulusal savunma ve kamu düzeninin korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır. Dolayısıyla anayasada da düzenlenen yerleşme ve seyahat hürriyeti azınlıklar için de geçerli olup, kamu düzeni gerekçesiyle ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanmak suretiyle kısıtlanabilecektir.

39. madde Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşlarının Müslümanlarla aynı medeni ve siyasal haklardan yararlanacağını, Türkiye’nin tüm hâlkının, din ayırt edilmeksizin, kanun önünde eşit olacağını söylemektedir. Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve üst düzey görevlere atanmasına ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel teşkil etmeyecektir.

Madde, azınlıkların ana dilini serbestçe kullanımını da garanti altına almaktadır. Buna göre kendi dillerinde konuşabilmeleri ve imkânlar dâhilinde mahkeme önünde de kendi dillerini kullanabilmeleri sağlanacaktır.

40. maddede Müslüman olmayan azınlıkların her türlü dinsel ve sosyal

(5) Bilal Eryılmaz- Mücahit Bektaş, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2017, c. 5. sy. 2, s. 29.

(6) Maddeler için bkz. *Düstur Üçüncü Tertip*, c. 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s. 36-42.

kurumlarını, okul ve benzeri eğitim öğretim kurumlarını kurabilecekleri, burada kendi dillerini özgürce kullanabilecekleri hükme bağlanmıştır. Buna göre, Müslüman olmayan Türk yurttaşları hukuken ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin aynısından yararlanacaklar, harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme, denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.

41. maddenin ilk fıkrasında anadilde eğitim hakkı düzenlenmiştir. Buna göre, genel öğretim konusunda Türk hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilkokullarda “*kendi dilleriyle*” öğretim görmelerini sağlamak üzere gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Maddenin ikinci fıkrası azınlıkların devlet bütçesinden hakça bir pay almasını düzenlemektedir. Müslüman olmayan Türk yurttaşlarının önemli oranda buldukları kentlerde ya da kasabalarda, bu azınlıklar devlet bütçesi, belediye ya da benzeri bütçelerde eğitim, din ya da yardım amacıyla genel gelirlerden verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacaklardır. Söz konusu paralar ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Antlaşmanın 42. maddesi günümüzde de tartışılan önemli konuları düzenlemektedir. Maddenin ilk fıkrası çok hukukluluk başlığı altında gündeme gelen ve yine Antlaşma'nın 45. maddesindeki müttekabiliyet esas çerçevesinde yakın zamanda AİHM'in karara bağladığı Hatice Molla Salih Davası'nda karşımıza çıkan, azınlıkların aile ve kişi statüsü (miras hukuku) bakımından karşılaştıkları hukuki sorunların kendi gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesine dair düzenlemeleri içermektedir. Bir başka ifade ile azınlıklar kişi statülerini ilgilendiren evlilik, boşanma, velayet ve miras konularında genel mevzuattan ayrı hükümlere tabi olacaktır.

Azınlıkların kişi statülerini ilgilendiren konularda kendi örf ve adetlerini uygulayabilmesi ile ilgili düzenlemeler yapılabilmesi için Türkiye hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlar teşkil edilecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi birlikte Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır.

42. maddenin üçüncü fıkrasında Türk hükümeti sözü geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara mezarlıklara ve diğer dinî kurumlara her türlü korumayı sağlamayı taahhüt etmektedir. Azınlıkların hâlihazırda Türkiye'de mevcut olan vakıflarına, dinî ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık sağlanacak ve izin verilecektir. Ayrıca yeni dinî ve hayrî kurumların açılması için de gerekli kolaylıkları sağlama yükümlülüğü altına girilmektedir.

43. madde, din ve vicdan hürriyetinin uzantısı mahiyetindedir. Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde mahkemelerde hazır bulunmaktan ya da herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle hak kaybına uğramayacaklardır. Bununla birlikte bu hüküm kamu düzeninin korunması bakımından gayrimüslim Türk yurttaşlarını öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı olduğu yükümlülüklerden bağışık kılmayacaktır. Hafta tatilinin 1924 yılında pazar gününe alınmasıyla bu madde hükümsüz kalmıştır.

44. madde azınlıkların Lozan'dan doğan haklarını Milletler Cemiyeti garantisi altına almaktadır. Bunun yanında Lozan'daki hükümlerin ancak Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararıyla değiştirilebileceğini vurgulamaktadır. Taraflar arasında uygulamada yaşanacak problemlerin çözüm merci olarak da Uluslararası Daimî Adalet Divanı yetkili kılınmış ve bu makamdan gelecek olan kararın bağlayıcı olduğu belirtilmiştir. Nitekim bu madde kapsamında Uluslararası Daimî Adalet Divanı, İstanbul'daki Rumların mübadele dışında bırakılmasının kapsamı hakkında 1925 yılında bir danışma görüşü vermiştir⁽⁷⁾.

Azınlıklarla ilgili bölümün son maddesi olan 45. madde mütakabiliyetle ilgilidir. Bu maddeyle Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklara tanınan hakların aynısının Yunanistan'daki Müslüman azınlığa da tanınacağı hüküm altına alınmıştır.

Lozan Anlaşması'nın günümüzde en çok tartışılan başlıkları 42. maddede düzenlenen konularla 45. maddede mütakabiliyet esas çerçevesinde Yunanistan'daki Müslüman azınlığa da aynı hükümlerin uygulanacağına dair düzenlemedir.

42. maddenin birinci fıkrasındaki Türkiye'deki gayrimüslim azınlığın aile hukuku (evlenme-boşanma-velayet) ve kişi statüsü (miras hukuku) ile konularda kendi örf ve adetlerine göre hukuki problemlerini çözümleyeceklerine dair düzenleme aslında Osmanlı Devleti'nde millet sistemi çerçevesinde zimmilere tanınan haklarla büyük benzerlik göstermektedir. Hatırlanacağı üzere Osmanlı'da din ve vicdan hürriyetinin bir parçası olarak görülen yargı muhtariyeti çerçevesinde zimmi tebaaya aile ve miras hukukunda kendi dinlerinin hükümlerine tabi olma ve hukuki problemlerini cemaat mahkemelerine götürme hakkı tanınmıştır. Dolayısı ile bu düzenleme yerleşik bir düzenin devamı olarak nitelenebilir ancak çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun şartlarına göre şekillenen bu hüküm yeni kurulan ulus devletin ruhuna uygun olmadığı gibi daha sonraki yıllarda Türk anayasalarında yer alacak laiklik ilkesini de zedeler niteliktedir. Zaten bu hüküm uygulanma şansına da sahip olmamıştır.

Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde gayrimüslim azınlıklarla ilgili olarak öngörülen üç ayrı komisyon Mayıs 1925'de oluşturulmuştur. Komisyonların Rum,

⁽⁷⁾ Nejat Doğan, "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları," *TESAM Akademi Dergisi*, c. 2, sy:2, 2015, s. 231.

Yahudi ve Ermeni üyeleri Hükümet tarafından atanmıştır. Türk Hükümeti, millî egemenliği tehdit eder nitelikteki bu madde ile ilgili olarak Barış Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık iki yıl sonra, yani öngörülen komisyonlar oluşturulduktan sonra azınlık cemaatleri ile görüşmelere başlamıştır. Yahudilerle Ankara'da yapılan toplantılarda Yahudi kurumlarının örgütlenmesi ve Lozan'da azınlıklara tanınmış haklar ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda ilk olarak Musevi cemaati, hahambaşı başkanlığında, ruhani, cismani ve umumi meclislerin üyeleri vesair cemaat ileri gelenlerinin 25 Eylül 1925'te Hahamhane'de yaptıkları olağanüstü toplantı sonrası Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesi ile cemaate tanınan haklardan feragat edildiğini açıklamıştır. Yahudi cemaatinden sonra Ermeni cemaati 17 Ekim 1925'de 42. madde ile tanınan haklardan feragat ettiğini ilan etmiştir. Aynı dönemde Rumlarla yapılan görüşmeler de devam etmiş, Rum cemaati Yahudi ve Ermenilere nazaran 42. maddeden feragat etmiş ve sürekli olarak tavsiye kararı alacak alt komiteler kurulmuştur. 27 Kasım 1925 günü alt komitede yapılan oylama sonucu yetmiş iki üyeden elli beşinin oyu ile feragatname imzalanmıştır. Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleri de uygulamalarda ayrı birer azınlık toplumu olarak nitelendirilmiş olmamalarına rağmen feragat beyanlarında bulunmuşlardır. Protestanlar, Medeni Kanun'un hazırlık aşamasında diğer gruplarla aynı tarihlerde feragat beyanını bildirmişler; Katolikler Medeni Kanun'un Mecliste kabulünden sonra feragat beyanında bulunmuşlardır⁽⁸⁾. Böylelikle 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Medeni Kanun'la bütün Türk vatandaşları aynı düzenlemelere tabi olmuşlardır⁽⁹⁾.

II. LOZAN ANTLAŞMASI'NIN AZINLIKLARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİ ÇERÇEVESİNDE GÜNÜMÜZE YANSIYAN HUKUKİ SORUNLAR

Tebliğimiz kapsamında bu başlıkta Hatice Molla Salih Davası ve AİHM'in bu konuda verdiği karar ile Emvâl-i Metruke davaları Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleri çerçevesinde ele alınarak değerlendirilecektir. Bildirimizi ilgilendiren konulardan ilki Lozan Antlaşması'nın 45. maddesindeki mütakabiliyet esasını çerçevesinde aile ve miras hukukunda Yunanistan'daki Müslüman azınlığa (Batı Trakya Türklerine) İslam hukuku kurallarının uygulanması konusunda ortaya çıkan bir uyuşmazlıkta Hatice Molla Salih'in AİHM'de açtığı dava ve AİHM'in 2018'de verdiği karardır. Mahkeme 19 Aralık 2018 tarihli kararında Lozan Antlaşması'nın

⁽⁸⁾ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 182; Erhan Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c. VII, sy. 2, 2018, s. 277.

⁽⁹⁾ Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin pozitif hukuk ve Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan laiklik ilkesi ve 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi açısından değerlendirilmesi için bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*, s. 121-123.

42, 43 ve 45. maddelerine atıf yapmıştır⁽¹⁰⁾. Tebliğimizin inceleme alanı içinde yer alan bir diğer başlık ise 1915 olayları ve Ermeniler'in sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüyle ilgili olarak açılan davalardır. Emvâl-i Metruke çerçevesinde hem bireysel mülkiyet iddialarının hem de dinî kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıflarla ilgili davaların derece mahkemelerinden başlayarak AYM'ye kadar uzanan bir süreç izlediği görülmektedir. İç hukuk yolları tüketildikten sonra AİHM'e giden ve gitmesi muhtemel olan davalar da mevcuttur. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında olduğu gibi bu konudaki davaların dava dilekçelerinde Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine atıf yapılması ve düzenlemelerin "*makul beklenti*" oluşturduğu konusunda vurgular bulunması kayda değerdir. Bu nedenle iki ayrı başlık hâlinde söz edilen meseleler hakkında bilgi verilerek değerlendirmeler yapılacaktır.

A. HATİCE MOLLA SALİH DAVASI VE AİHM'İN VERDİĞİ KARAR

Hatice Molla Salih Davası ve AİHM'in konuyla ilgili kararının değerlendirilebilmesi için davanın gelişimi ile ilgili olarak kısaca bilgi verilmesi yararlı olacaktır. Batı Trakya'da ikamet eden Müslüman Türklerden olan Hatice Molla Salih ve eşi Mustafa Molla Salih'in evlilikleri boyunca çocukları olmayınca 7 Haziran 2003 tarihinde Gümülcine'deki bir noterde vasiyetname düzenlemişlerdir⁽¹¹⁾. Vasiyetnameye göre Hatice Molla Salih kocasından önce ölürse malvarlığının tamamı Mustafa Molla Salih'e kalacaktır. Yine aynı şekilde Mustafa Molla Salih daha önce hayatını kaybederse tüm malvarlığı Hatice Molla Salih'e intikal edecektir. Nitekim 2008 yılında Mustafa Molla Salih'in vefatı üzerine Haziran 2008'de Komotini ilk derece mahkemesi vasiyetnameyi onaylamıştır. Vasiyetnameye göre Mustafa Molla Salih Komotini'deki çiftlik hissesi, dükkânları, evi ile İstanbul'daki taşınmazlarını ölmesi durumunda karısı Hatice Molla Salih'e bırakmıştır. 6 Nisan 2010 tarihinde de vasiyete uygun olarak malların tescili Hatice Molla Salih lehine gerçekleşmiştir. Ancak muris Mustafa Molla Salih'in iki kız kardeşi Lozan Antlaşması'nın 45. maddesine göre mirasın İslam hukukuna göre paylaşılması gerekir iddiasıyla bu duruma karşı çıkararak hukuki bir süreç başlatmışlardır. İlk derece mahkemesi ve istinaf mahkemesi kız kardeşlerin talebini reddetmiş ve vasiyetnamenin geçerli olduğu yönünde karar vermiştir. Ancak daha sonra dosya Yunan Yargıtayına gitmiş, Yargıtay 1913 Atina Antlaşması ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması gereğince mirasın İslam hukukuna göre paylaşılması, bu konuda müftülerin yetkili olduğu ve tarafların böyle bir vasiyetname düzenlemeyecekleri gerekçesiyle istinaf

⁽¹⁰⁾ European Court of Human Rights, "Case of Molla Sali v. Greece", (Grand Chamber), December 19, 2018, Application Number: 20452/14, s. 16.

⁽¹¹⁾ Olayın gelişimi ve Hatice Molla Salih'le yapılan röportaj için bkz. "Vasiyetimdir", *Azınlıkça*, Batı Trakya Aylık Haber ve Yorum Dergisi, yıl: 11, sy.82, Kasım 2014, s. 4-18.

mahkemesinin kararını bozmuştur. İslam hukukuna göre bir şahsın birden fazla mirasçısı varsa mirasçılardan biri lehine yapacağı vasiyetlerin geçerli olması için diğer mirasçıların onayı gerekmektedir. Somut olayda diğer mirasçılar olan Mustafa Molla Salih'in iki kız kardeşi bu onayı vermemişlerdir. Yargıtayın kararına göre miras İslam Miras Hukuku kurallarına göre paylaşılırınca Hatice Molla Salih mirasın sadece ¼'nü alırken, kalan kısım iki kız kardeşe verilmiştir. Bunun üzerine Hatice Molla Salih 2014 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) adil yargılanma hakkı (6/1) ve ayrımcılık yasağı (14) maddeleri ile Sözleşmenin 1 Numaralı Ek Protokolünün 1.maddesindeki mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e bireysel başvuruda bulunmuştur.

AİHM davayı doğrudan on yedi üyeden oluşan ve AİHM'in temyiz organı olan Büyük Daire'ye sevk etmiş ve 19 Aralık 2018 tarihinde Büyük Daire kararını vermiştir. Yunanistan davaya ilişkin savunmasında kamu yararı, Batı Trakya azınlığının korunması ve uluslararası yükümlülüklere uyma zorunluluğunu öne çıkarmıştır. Ancak mahkeme bu savunmayı kabul etmemiş ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir. Zira başvuru İslam hukukunun uygulanmasının iradi olduğunu ve ancak tarafların rızası hâlinde uygulanacağını söylemektedir. Mahkeme de bu iddiayı kabul etmiş ve bireyin rızası dışında mahkemenin resen kişinin dinine göre farklı bir hukuku uygulamasının ayrımcılık olduğunu belirtmiştir. Yine mahkemeye göre genel mahkemelere Müslümanlar'ın erişiminin kısıtlanması hâlinde bu kişiler için ayrı bir hukuk sistemi var olduğu kabul edilecek, ayrımcılık daha da derinleşecektir. İslam hukukuna göre yargılama yapılması Müslüman azınlıkları korumak için mümkün kılınmıştır. Bu yüzden de bu uygulama ile kişilerin tercih yapmalarına engel olunmamalıdır. Mahkemeye göre tüm bunların yanında eğer başvuran veya kocası Müslüman olmasaydı somut olaydaki tartışmaların hiçbirinin yaşanmayacak olması bile ayrımcılık yapıldığının delilidir.

AİHM kararında kendi yetkisinin verilen kararın iç hukuka uygunluğunu denetlemek değil, yapılan farklı muamele için nesnel ve makul bir gerekçe olup olmadığına karar vermek olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Lozan Antlaşması'nda İslam hukukunun uygulanmasına ve bir yargı organının belirlenmesine dair açık bir hüküm olmadığı görüşündedir. Yine Mahkemeye göre Atina antlaşması ise zaten yürürlükte olmayan bir anlaşmadır. Bunların yanında İslam hukukunun uygulanması Yunanistan'ın da taraf olduğu başta AİHS olmak üzere diğer pek çok uluslararası antlaşmaya da aykırılık oluşturmaktadır. Devlet belirli bir gruba ayrımcılık tanıyabilir ancak bireyleri bu grupların için olmaya ve bu ayrımcılıkları kabul etmeye zorlayamaz.

AİHM her Yunan vatandaşının hakkı olan, Yunan Medeni Kanunu'nda da yer alan vasiyetname düzenleme hakkının Müslüman olan Salih ailesi açısından ihlal edildiğine, sadece Müslüman oldukları için otomatik olarak Medeni Kanun'un dışına itildiklerine karar vermiştir. AİHM'in de kararında belirttiği üzere Müslüman olmayan herhangi bir Yunanistan vatandaşı vasiyetname düzenlemiş olsaydı karşılaşılan zorlukların hiçbirisiyle karşılaşmayacağı için ayrımcılık yapıldığına

hükmedilerek AİHS'nin 14. maddesi ve 1. Ek Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğine karar vererek Hatice Molla Salih'i haklı bulunmuştur⁽¹²⁾. Ancak ödenecek tazminatın belirlenmesi konusunu daha ileri bir tarihe bırakmıştır. 18 Haziran 2020 tarihinde açıklanan kararlar tazminat miktarı da belirlenmiştir. AİHM tarafından Yunan Devleti 41 bin 103,35 avro maddi ve 10 bin avro da manevi tazminat ödemeye mahkûm edilmiş, ayrıca 5 bin 828,33 avro tutan mahkeme masraflarının da davayı kaybeden Yunanistan'a yüklenmesine karar verilmiştir.

Hatice Molla Salih tarafından açılan dava Yunanistan'da Başbakan Çipras hükümetinin yasa değişikliğine gitmesine neden olmuştur. Yunan Parlamentosu 15 Ocak 2018 tarihinde Batı Trakya'da evlenme, boşanma ve miras gibi konularda müftülükler üzerinden İslam hukuku uygulanmasını zorunluluk olmaktan çıkarıp tercihe bağlı hâle getiren bir yasayı onaylamıştır. Yeni yasa Batı Trakya'da Medeni Kanun'u ilgilendiren konularda davanın tüm taraflarının onay vermesi durumunda İslam hukukunun uygulanmasını, aksi takdirde Yunan Medeni Kanunu'nun geçerli olmasını zorunlu kılmıştır.

B. EMVÂL-İ METRUKÉ DAVALARI VE LOZAN ANTLAŞMASI'NIN AZINLIKLARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİ

Günümüzde Osmanlı Devleti'nden gayrimüslimlerle ilgili olarak devralınan önemli sorunlardan birisinin de mülkiyet iddialarıyla ilgili konular olduğu görülmektedir. Özellikle 1915 olayları ve Ermenilerin sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak "*Emvâl-i Metruke*" olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüyle ilgili konular son dönemde ön plana çıkmıştır. Nitekim soykırım iddialarının yanı sıra konuyu özel hukuk alanına çekme gayreti içine girilerek mülkiyet ile ilgili taleplere ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 27 Mayıs 1915'te çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu ve onu izleyen *Emvâl-i Metruke* ile ilgili hukuki düzenlemelerle evrensel bir hak olan mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesi ileri sürülerek tazminat ve iade talepleri sürekli canlı tutulmaya çalışılmaktadır. 1915 olaylarına dayanan mülkiyet iddiaları ile ilgili olarak önümüzdeki günlerde artan oranda öncelikli olarak Türk yargı sistemi içinde ilk derece mahkemelerinde, ardından da AYM'de açılacak davalarla karşılaşılacaktır. İç hukuk yollarının kullanılması ile istenilen sonuca ulaşamaması durumunda büyük ihtimalle davalar AİHM'e taşınacaktır. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise Türkiye AİHM'de 1915 olayları temelinde mülkiyet hakkının ihlali konusundaki davalarla ve tazminat talepleri uğraşmak zorunda kalacaktır.

Konunun bir başka önemli boyutu ise son dönemde *Emvâl-i Metruke* konusunda bireysel mülkiyet taleplerinden çok dinî kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının yoğunlaşmasıdır. Şu anda bu bağlamda Kilikya Ermeni Katalikosluğu

⁽¹²⁾ European Court of Human Rights, "Case of Molla Sali v. Greece", (Grand Chamber), December 19, 2018, Application Number: 20452/14.

Davası, Sanasaryan Vakfı (Han) Davası ve Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası olmak üzere üç önemli dava karşımıza çıkmaktadır. Ermeni kaynaklarında bireysel mülkiyet davalarından önce kilise-katalikosluk gibi Ermeni dinî kurumları ve Ermeni vakıflarının mülkiyet iddialarının öne çıkarılması konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Böylelikle Batı kamuoyunun daha fazla ilgisini çekebilecekleri gibi mülkiyet hakkının yanına bir de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasını ekleyerek özellikle AİHM'den istedikleri sonucu alabileceklerini düşünmektedirler. Gerek bireysel mülkiyet iddiaları gerekse dinî kurum ve vakıflarla ilgili davalarda Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin tekrar gündeme geleceği açıktır. Nitekim dava dilekçelerinin bir kısmında Lozan Antlaşması'na atıf yapılarak Antlaşma'nın ilgili hükümlerinin davacı tarafta makul beklenti oluşturduğuna dair vurgu yapılmıştır.

Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşlarının Müslümanlar'la aynı medeni ve siyasal haklardan yararlanacağını, Türkiye'nin tüm hâlkının, din ayır edilmeksizin, kanun önünde eşit olacağını söylemektedir. Bu maddeden hareketle diğer tüm haklar gibi mülkiyet hakkının da anlaşma hükümleri çerçevesinde güvence altına alındığı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Emvâl-i Metruke ile bağlantılı olarak ilk derece mahkemelerinde açılmış çok sayıda dava vardır. Sarıyer Davası, Suciyan Davası, Agavni Mari Hazeryan ve Diğerleri Davası bu konudaki örneklerden sadece bir kaçıdır⁽¹³⁾. Son dava AYM'nin verdiği karardan sonra iç hukuk yolları tüketildiği için AİHM'e başvuruda bulunulması sebebiyle özel bir önem arz etmektedir. Mahkemenin bu konuda vereceği karar benzer davalar da için de emsal oluşturacağı için son derece önemlidir.

(13) Agavni Mari Hazeryan ve diğerleri tarafından mülkiyet ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle 2014'te bir dava açılmıştır. Davaya konu olan taşınmaz Sarıyer'de olup, arazi "mukataalı vakıf" statüsündedir. Arazi üzerinde binalar da vardır. Taşınmaz 24.510 metrekare olup, 16.124 metrekaresi yol ve yeşil alan yapılacağı gerekçesi ile kamulaştırılmış, 6.890 metrekaresi ev ve tarla, 1.405 metrekaresi arsa olarak Maliye Hazinesi adına tescil edilmiştir. Davacılar Agavni Mari Hazeryan, Erol Donikoğlu, Anahit Hazeryan ve Agavni Hazeryan dava dilekçelerinde kök murislerinin firari, mütegayyip kişiler olduğu gerekçesi ile Emvali Metruke mevzuatı çerçevesinde 1958 yılında idari bir işlemle tapularının iptal edildiğini, bu işlemi düzeltilmesi için başlatılan idari ve yargısal süreçlerden bir sonuç alamamaları nedeniyle mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İstanbul 12. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde açtıkları tapu iptal ve tescil davasının ise bu konuda idari yargı yerinin görevli olduğu gerekçesiyle reddedilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. İhlallerin tespiti, yeniden yargılama yapılması ve 5.000.000 TL tazminat talebi ile AYM'ye başvurmuşlardır. AYM 15 Haziran 2016'da mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin iddianın zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle, adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddianın ise açıkça dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi, "Agavni Mari Hazeryan ve Diğerleri Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2014/4715; dava ile ilgili olarak bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Mülkiyet Hakkı, Emvâl-i Metruke ve Karşılıklı Muhtemel Hukuki Sorunlar", *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018*, (Editör: Alev Kılınc), Terazi Yayıncılık, Ankara 2019, s. 88-89. Böylelikle davacıların AİHM'e başvurusunun onu açılmıştır. Nitekim AİHM'e başvuru gerçekleşmiş olup, dava Mahkeme'nin önündedir.

Bireysel mülkiyet iddiaları konusunda Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleri kuşkusuz yeniden gündeme gelecektir. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi Lozan Antlaşması'nın Emvâl-i Metruke çerçevesinde daha yoğun tartışılacak olan hükümleri 40. ve 42. maddeleri çerçevesinde dinî kurumlar, eğitim kurumları ve vakıflarla ilgili olan düzenlemelerdir. Yukarıda da zikredildiği üzere 40. maddede azınlıkların harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumlarını, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumlarını kurma, yönetme, denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. 42. maddenin üçüncü fıkrasında ise Türk hükümeti sözü geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara mezarlıklara ve diğer dinî kurumlara her türlü korumayı sağlamayı taahhüt etmektedir. Azınlıkların hâlihazırda Türkiye'de mevcut olan vakıflarına, dinî ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık sağlanacak ve izin verilecektir. Ayrıca yeni dinî ve hayrî kurumların açılması için de gerekli kolaylıkları sağlama yükümlülüğü altına da girilmektedir. Bu düzenlemelere dayanarak Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak açılan (ve açılacak) davalarda dinî kurumlar ve vakıflarla ilgili davalara ağırlık verilirken, Lozan Antlaşması'na da atıf yapılarak bu hükümlerin mülkiyet hakkının tesisi için makul beklenti oluşturduğu, malların iadesinin Antlaşma hükümlerinin gereği olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Konunun önemi sebebiyle şu anda gündemde olan üç önemli davanın kısaca gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

Bunlardan ilki Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davasıdır. Kilikya (Sis) Ermeni Katalikosluğu 1915 olaylarının 100. yılı olan 2015'te iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AYM'de adil yargılanma hakkı, Anayasa'nın eşitlik ilkesi, mülkiyet hakkı ve din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği gerekçeleriyle dava açmış, Kozan'daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması hâlinde maddi tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesini talep etmiştir. AYM'ye sunulan dilekçede aslında temel hedefin AİHM'e giderek daha sonraki benzer davaların yolunu açmak olduğu anlaşılmaktadır. AİHM'in AİHS'in 1 Numaralı Ek Protokolü'nün 1. maddesinde teminat altına alınan mülkiyet hakkı ihlalleri ile ilgili davaları kabul etmesi için kendisini zaman bakımından davaya bakma konusunda yetkili görmesi gerekmektedir. Yaklaşık bir yüzyıl önce gerçekleşen bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan mülkiyet hakkı ihlallerinde Mahkeme'nin zaman engelini aşması için ortada "*meşru bir beklenti*" ve "*süregelen ihlalin*" mevcut olması şartı aranmaktadır. İç hukuk yolları tüketilmeden AİHM'e gidilebilmesi içinse iç hukuk yollarının etkin bir biçimde kullanılamaması ve makul süre aşımı gibi sebeplere ihtiyaç vardır. İşte AİHM sürecinde önemli olacak tüm bu konular henüz AYM davayı reddetmeden önce bireysel başvuru dilekçesinde özellikle vurgulanarak esas amacın AİHM'e gitmek olduğu ortaya konmuştur. Nitekim AYM mülkiyet hakkının ihlali konusundaki başvurusu iç hukuk yollarının tüketilmediği

gerekçesiyle Haziran 2016'da reddedince⁽¹⁴⁾ Katalikosluk Aralık 2016'da AİHM'e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme başvuruyu olması gerektiği gibi iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile Mart 2017'de reddetmiştir Bunun üzerine 2019'da Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram'ın avukatları aracılığıyla Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Kozan Belediyesi ve Maliye Bakanlığı aleyhine açılan dava ile Kilikya Azize Sofia Manastırı ve Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisinin iadesi talep edilmiştir. Böyle bir davanın açılmasının sebebi olarak AİHM'in 2017'de Katalikosluğun başvurusunu reddederken iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği yönünde verdiği karar gösterilmiştir. Davada iç hukuk yollarından istenen sonuç alınamazsa nihai hedefin davanın yeniden AİHM önüne götürülmesi olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda mülkiyet hakkı konusunda "*süre gelen bir ihlal*" olduğu ve Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri çerçevesinde Katalikosluğun mallarının iadesi konusunda "*makul bir beklenti*" oluştuğu iddiası ile Mahkeme'nin Katalikosluk lehine bir karar vermesi sağlanmaya çalışılacaktır⁽¹⁵⁾.

Gündemde olan ikinci dava olan Kudüs Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı'nın açtığı davayı da AYM 12.09.2019'da karara bağlamıştır. Bu davanın önemli özelliklerinden birisi ilk kez Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bulunan, yabancı vakıf statüsünde bir kuruluşun İstanbul'daki taşınmazlarının iadesi talebini içermesidir. Başvurucu vakfın mazbut vakıflar arasına alınması işlemine karşı açılan davanın ehliyet yönünden reddedilmesi üzerine mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasıyla dava AYM'ye taşınmıştır. Ancak bu tür tüm davalarda karşımıza çıktığı gibi bu dava da mülkiyet hakkı ile ilişkilendirilmiştir. Vakıflar 11. İdare Meclisi 18.07.1973 tarihinde 5.06.1935 tarih ve 2762 sayılı mülga Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesi gereğince kanunen ve fiilen hayrî hizmeti kalmamış vakıfların mazbut vakıflar statüsüne alınarak Türkiye'deki taşınmazlarının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare edileceği, Patrikhane ve Kilise'nin müdahale hakkı kalmadığı yönünde bir karar almıştır. Başvurucu bu idari işleme karşı 19.07.2012 tarihinde Ankara 15. İdare Mahkemesi'nde iptal davası açmıştır. Mahkeme 12.12.2013 tarihinde davayı reddetmiştir. Kararın gerekçesinde başvurucu vakfın dava konusu işlemde bahsi geçen vakıf olmadığı kanaatiyle bu davayı açmada menfaatinin ve ehliyetinin bulunmadığı belirtilmiştir. Başvurucunun temyiz ettiği karar Danıştay 10. Dairesince 15.12.2014 tarihinde onanmış, karar düzeltme talebi ise aynı daire tarafından 13.06.2016'da reddedilmiştir. Karar 1.08.2016'da tebliğ edilmiş, başvurucu 26.08.2016'da AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Görüldüğü üzere Maryokop Ermeni Kilisesi iç hukuk yollarını (olağan hukuk yollarını) tüketerek AYM'ye gitmiştir. Dava Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı'nın mazbut vakıflar statüsüne alınması ile ilgili

(14) Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

(15) Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal*, sy. 19, 2018, s. 17-73.

olsa da başvuru dilekçesinde iki iddiaya yer verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki mahkemeye erişim hakkının engellenmesi, diğeri ise mülkiyet hakkının ihlalidir. AYM 12.09.2019 tarihli kararında davanın ehliyet yönünden reddedilmesinin Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bu çerçevede kararın bir örneğinin “*mahkemeye erişim hakkının ihlalinin*” sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak üzere Ankara 15. İdare Mahkemesi'ne gönderilmesine karar vermiştir. Mülkiyet hakkının ihlal edildiği yolundaki şikâyet hakkında ise bu aşamada bir değerlendirme yapılmasına gerek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır⁽¹⁶⁾. Ancak davanın ilk dereceden itibaren yeniden görüleceği düşünüldüğünde mülkiyet ihlali iddiaları kaçınılmaz olarak tekrar gündeme gelecek belki de AYM ve AİHM'e kadar uzanacak bir hukuki süreçle karşılaşılacaktır⁽¹⁷⁾. Kilikya Ermeni Katolikosluğu Davası'nda da AİHM'in mülkiyet iddialarını değerlendirmesi konusunda benzer bir durum söz konusudur. İlk başvuruda AİHM davayı iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddetmiş, bu sebeple davanın esasına girmeyerek mülkiyet hakkının ihlali konusundaki iddiaları incelememiştir. Bu dava da bir kez daha Mahkeme'nin önüne gelirse bu kez mülkiyet hakkının ihlali iddialarının değerlendirileceği konusunda şüphe yoktur.

Gündemde olan üçüncü dava ise Sanasaryan (Han) Vakfı Davası'dır. 2011 yılında Türkiye Ermeni Patrikliği tarafından Sanasaryan Vakfı'na ait Sanasaryan Han'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü adına yapılan yolsuz tescilinin iptal edilip, söz konusu taşınmazın vakıf adına tescil edilmesi için ilk derece mahkemesinde dava açılmıştır. Taşınmazın kimin adına tescil edileceği, Patrikliğin dava açıp açamayacağı hususlarında vakfın niteliği önem kazandığı için dava sırasında alınan bilirkişi raporlarında, vakfın cemaat vakfı mı yoksa mazbut vakıflardan mı olduğu konusu ön plana çıkmıştır. İlk derece mahkemesinin vakfın mazbut vakıf olduğuna hükmedip davayı reddetmesinin ardından davacı Yargıtaya başvurmuş ve Yargıtay 1. Hukuk Dairesi vakfın cemaat vakfı olduğu, bu nedenle taşınmazlarının yeni Vakıflar Kanunu hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gerekçesi ile davacı lehine bozma kararı vermiştir. Davalı vekillerinin karar düzeltme talebi üzerine Yargıtay 1. Hukuk Dairesi Dosyayı yeniden inceleyerek karar düzeltme aşamasında vakfın cemaat vakfı değil mazbut vakıf olduğuna hükmederek önceki bozma kararını kaldırmış ve ilk derece mahkemesinin hükmünü onamıştır⁽¹⁸⁾. Bu karar üzerine AYM'ye bireysel başvuruda bulunulmuş olup, komisyon tarafından incelenme aşamasındadır. Eğer dava AYM tarafından görülür ve olumsuz bir karar çıkarsa bu davanın da AİHM

⁽¹⁶⁾ Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kâin Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu”, Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

⁽¹⁷⁾ Akyılmaz, Kilikya Ermeni Katolikosluğu Davası, s. 66-67.

⁽¹⁸⁾ Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, E. 2018/1683, K. 2018/15478, Karar T. 12.12.2018; Sanasaryan (Han) Vakfı Davası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Durmuş, Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi”, *Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018*, (Editör: Alev Kılınç), Terazi Yayınılık, Ankara 2019, s. 139-164.

önüne götürülme ihtimali yüksektir. Sanasaryan (Han) Vakfı Davası da tebliğ konumuzla ilgili olup, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin gündeme getirildiği bir dava olmuştur. Çünkü cemaat vakfı kavramı Cumhuriyet dönemine özgü bir kavram olup, hukuk literatürüne Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin üçüncü fıkrasına atıf yapılarak girmiştir. Aslında Osmanlı uygulamasında hukuken vakıf tüzel kişiliği olarak kabul edilmeyen cemaatlere ait dinî ve hayrî kurumların cemaat vakıflarına dönüşmesi süreci, 1912 tarihli “*Eşbas-ı Hükmiyyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat*” ile başlamıştır. İlgili hukuki düzenleme ile cemaatlere ait dinî ve hayrî müesseseler tasarruflarında bulunan taşınmazları kendi adlarına tescil ettirme hakkına kavuşmuştur. Bu kurumlar, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin üçüncü fıkrası gereğince, 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'nda vakıf tüzel kişiliği olarak kabul edilmiştir⁽¹⁹⁾.

Görüleceği üzere Emvâl-i Metruke kapsamında gerek iç hukuk gerekse AİHM nezdinde önümüzdeki günlerde mülkiyet ihlalleri ile ilgili iddialarla karşılaşmaya devam edilecektir. Bütün bu hukuki süreçler boyunca da Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri gündeme getirilerek hukuki tartışmalar yapılacaktır.

SONUÇ

Lozan Antlaşması gayrimüslimlerin hukuki statüsü açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Azınlıklar konusu Lozan Antlaşması'nın üçüncü faslında “*Ekalliyetlerin Himayesi*” başlığı ile 37-45. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze gayrimüslimlerle ilgili olarak yansıyan bazı sorunlar tartışılırken Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri de kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Tartışma konularından birisi Lozan Antlaşması'nın 45. maddesinde yer alan Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklara tanınan hakların aynısının Yunanistan'daki Müslüman azınlığa da tanınacağı hükmüdür. Yakın zamanda Hatice Molla Salih Davası'nın AİHM'e taşınması sonucunda Mahkeme'nin eşitlik ilkesinin ihlal edildiği yönünde verdiği karar ve Yunan hükümetinin 2018'de yaptığı yasa değişikliği ile Batı Trakya'da evlenme, boşanma ve miras gibi konularda müftülükler üzerinden İslam hukuku uygulanmasını zorunluluk olmaktan çıkarıp tercihe bağlı hâle getirmesi, taraflar onay vermezse Yunan Medeni Kanunu'nun geçerli olmasını zorunlu kılması önümüzdeki dönemde benzer hukuki problemlerin yaşanmasıyla tartışılmaya devam edecektir. Yine son günlerde basına da yansıyan haberlerde de görüldüğü üzere Yunan hükümeti öğrencileri kalmadığı gerekçesiyle Türk okullarının bir kısmını kapatmaya başlamıştır. Dolayısıyla önümüzdeki günlerde Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri gündeme gelmeye devam edecektir.

Günümüzde gayrimüslimlerle ilgili Osmanlı'dan devralınan önemli meselelerden birinin de mülkiyet iddiaları ve bunun uzantısı olarak gayrimüslimlere ait vakıflar,

⁽¹⁹⁾ Durmuş, s. 160.

dinî yapılar ve bunlara ait malvarlıklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan hukuki problemler olduğu görülmektedir. Mülkiyet iddialarında son dönemde özellikle 1915 olayları ve Ermenilerin sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüyle ilgili konular ön plana çıkmıştır. Hatta bazı kaynaklarda Emvâl-i Metruke kapsamına Rumlara ait malların da dâhil edilme çabalarıyla karşılaşmaktadır. Emvâl-i Metruke çerçevesinde hem bireysel mülkiyet iddiaları hem de dinî kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıflarla ilgili davaların derece mahkemelerinden başlayarak AYM'ye kadar uzanan bir süreç izlediği görülmektedir. Hatta iç hukuk yolları tüketildikten sonra AİHM'e giden ve gitmesi muhtemel olan davalar mevcuttur. Bu çerçevede Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Kudüste Kâin Ermeni Maryokop Kilisesi Davası ve Sanasaryan (Han) Vakfı Davası büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu davalarda mülkiyet hakkının ve adil yargılanma hakkının ihlali dışında din ve vicdan hürriyetinin de ihlal edildiği ve bunun Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan taahhütlere aykırı olduğu iddia edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken önemli hususlardan birisi de Osmanlı Devleti'nde zimmiler tarafından kurulan vakıfların günümüze yansıyan son derece önemli hukuki meselelere kaynaklık etmesidir. Özellikle Rumlar ve Ermeniler tarafından kurulan vakıflarla ilgili davalar sadece derece mahkemelerinde değil Anayasa Mahkemesi'nde (AYM) hatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu davaların önümüzdeki günlerde sayılarının artması da ihtimal dâhilindedir. Bu konuda en önemli nokta cemaat vakfı ile hayrî-sahih vakıf ayrımının doğru bir biçimde yapılabilmesidir. Cemaat vakfı kavramı, Lozan Antlaşması'nın bir gereği olarak doğmuş, Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir kavramdır. Günümüzde ne yazık ki hatalı bir biçimde azınlık vakıfları ve cemaat vakıfları kavramı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa Osmanlı vakıf hukuku hükümlerinin de ortaya koyduğu üzere Osmanlı Devleti'nin zimmi tebaasının kurduğu bütün vakıfları cemaat vakfı olarak nitelemek mümkün değildir. Tıpkı Müslüman tebaa gibi gayrimüslim Osmanlı tebaası tarafından kendi mülk mallarının vakfedilmesi suretiyle sahip bir şekilde kurulan, vakfiyeleri bulunan, vakfedilen gayrimenkullerin vakıfları adına tescil edildiği vakıflar vardır. Bu tür vakıflar vakfiyelerinde hüküm varsa vakıf adına yeni mal edinebilmiş ve yine vakfiyelerinde hüküm varsa veya hüküm olmadığı takdirde emr-i sultani ve kadı izni alarak istibdal denen işlem ile vakıf mallarını değiştirebilmişlerdir. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin bu şekilde kurdukları vakıflar, cemaat vakıflarından tamamen farklı hukuki statüye sahip olup klasik hayrî ve sahih vakıf statüsündedir. Bu nedenle günümüzde Osmanlı Devleti'ndeki zimmilerin kurdukları vakıflar değerlendirilirken cemaat vakfı ile hayrî vakıf ayrımına dikkat edilerek hukuki sonuçlar çıkarılması fevkalade önem arz etmektedir. Bütün bu örnekler ve gelişmeler bize Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın hukuki statüsünün, din ve vicdan hürriyetlerinin, Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin, gayrimüslimlere ait vakıflar ile ilgili konuların ve bunların

ortaya çıkardığı hukuki problemlerin önümüzdeki günlerde de tartışılmaya devam edeceğini, konunun sadece hukuk tarihi ile ilgili olmayıp, güncel hukuki gelişmelerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akyılmaz Gül, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal*, sy. 19, 2018, s. 17-73.

Akyılmaz Gül, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Millet Sistemi*, (Editör: Necla Güney), Nobel Yayınevi, Ankara 2020, s. 51-140.

Akyılmaz Gül, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü” *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, sy.38, Ankara 2001, s. 671-686.

Akyılmaz Gül, “Osmanlı Hukukunda Mülkiyet Hakkı, Emvâl-i Metruke ve Karşılılaşılması Muhtemel Hukuki Sorunlar”, *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lüttem Konferansları 2018*, (Editör: Alev Kılınç), Terazi Yayıncılık, Ankara 2019, s. 77-102.

Arsava Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

Bilsel Cemil, Lozan, c. 2. Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

Bozkurt Gülnihal, “İslâm Hukukunda Zimmilerin Hukukî Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudred Ayiter Armağanı*, c. III, sy. 1-4, Ankara 1987, s. 115-155.

Bozkurt Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Cin Halil- Akyılmaz Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, 12. Baskı, Konya 2020.

Doğan Nejat, “Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları,” *TESAM Akademi Dergisi*, c. 2, sy:2, 2015, s. 221-239.

Durmuş Berna, Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi”, *Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin*

Lütem Konferansları 2018, (Editör: Alev Kılınç), Terazi Yayıncılık, Ankara 2019, s. 139-164.

Düstur Üçüncü Tertip, c. 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

Erhan Çağrı, “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu* 6 Ekim 2003, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.11-16.

Eryılmaz Bilal- Bektaş Mücahit, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2017, c. 5. sy. 2, s. 25-50.

Güler Ali, “Lozan’da “Ekalliyetlerin Korunması” (37-45. Maddeler) Bölümünün Geri Planı ve Günümüze Yansımaları İnsan Hakları: Temel Belgeler, Haklar, Sınırlar”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, c: I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 591-616.

Güllü Erhan, “Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye’nin Azınlıklara Yönelik Politikaları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c.VII. Sy. 2, 2018, s. 268-298.

Soysal İsmail, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları 1. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2000.

Vasiyetimdir”, *Azınlıkça*, Batı Trakya Aylık Haber ve Yorum Dergisi, yıl: 11, sy.82, Kasım 2014, s. 4-18.

Yargı Kararları

Anayasa Mahkemesi, “Agavni Mari Hazeryan ve Diğerleri Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2014/4715

Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kâin Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu”, Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

European Court of Human Rights, “Case of Molla Sali v. Greece”, (Grand Chamber), December 19, 2018, Application Number: 20452/14.

Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, E. 2018/1683, K. 2018/15478, Karar T. 12.12.2018

OSMANLI VAKIF HUKUKUNDA VE TATBİKATINDA “İSTİBDÂL” UYGULAMASI

Muhammed CEYHAN

Özet

Osmanlı Devleti’nde, içtimai ve iktisadi hayat üzerinde hemen hemen her sahaya inhisar edecek şekilde faaliyetleriyle önemli bir etkiye sahip olan vakıf müessesesi; tesis ve tescil edilişinden başlayıp bir vesile ile ortadan kalkışına/kaldırılışına kadar geçen süre içerisinde, verimliliğinin ve sürekliliğinin temin edilebilmesi bakımından bazı kural, kaide ve hukuka tabi tutulmuştur. Bu sayede kimi vakıfların yüzyıllar boyunca devam ettiğini hatta kimisinin de günümüze kadar ulaştığını biliyoruz. Bu bağlamda herhangi bir vakfın bir bütün olarak sürdürülebilirliğinin temini için temelde, “hayrat” denen hizmet araçlarını besleyen ve “akar” olarak adlandırılan gelir getirici mülklerin verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Özellikle dükkân, ev, arsa, tarla gibi kimi taşınmazlar başta olmak üzere daimî olarak gelir getiren malların kesintisiz olarak gelir getirmesi, vakfın sürekliliği ve uzun ömürlü olması bakımından çok önemlidir. Şayet vakfa gelir getiren bir vakıf malın, vakfa gelir getirmekten zaman içerisinde uzaklaşması, o malın başka bir mal ile değiştirilmesini yani “istibdâl”ini zaruri kılmaktadır.

Sözlük anlamı olarak “değiştirmek, yerine başka bir şey almak” demek olan “istibdâl”; vakıf hukukunda “bir vakıf malının mülk olan diğer bir mal ile değiştirilmesi” işlemini ifade eder. Bu bağlamda “istibdâl” uygulaması ile herhangi bir vakıf mal mülk, mülk mal ise vakıf hâline gelir. Osmanlı vakıf hukukunda ve tatbikatında mevcut olan “istibdâl” uygulamasında karşımıza şu sorular çıkmaktadır: Acaba “istibdâl” uygulaması hangi hukuki temellere dayanıyordu? “İstibdâl”in uygulanabilmesi için vâkif, vakfiyesinde söz konusu uygulamaya yer vermek ve öngörmek zorunda mıdır? Öngörmemiş ise bu durumda “istibdâl” işlemi yapılabilmiş midir? Yapılmış ise hangi hukuki gerekçeler ile yapılmıştır? Devletin

Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, muhammed-ceyhan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3880-3506>.

“istibdâl” uygulaması bağlamındaki vakıf politikası ne idi? Bütün bu sorulara cevap bulabilmek için vakfiye defterleri ve şer’iyye sicillerinin incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın amacı; Osmanlı Devleti’nde kurulmuş olan vakıfların “akar” olarak addedilen mallarında “istibdâl” işleminin gerek vakfiyelerde nasıl yer aldığını ve gerekse uygulamada nasıl şekillendiğini incelemektir. Bu sayede vakıf müessesesinin sürekliliğinin temin edilmesi bakımından önemli bir hukuki uygulama olan “istibdâl” kavramının hukuki temelleri ile devletin takip ettiği politikayı bir arada görmek mümkün olacaktır. Bu kapsamda, temelde Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi’nde yer alan vakfiye defterleri ile Osmanlı Arşivi’nde bulunan, hukukun ve yürütmenin işleyişinin yansıdığı ana kaynaklar olan şer’iyye sicil defterlerinden istifade edilmiştir. Söz konusu kaynaklardan *örnek vaka inceleme yöntemi* dâhilinde yukarıda belirttiğimiz sorularımıza cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf Hukuku, İstibdâl, Vakfiye, Şer’iyye Sicilleri.

GİRİŞ

Lügatte “duruş, durma, hareketten kalma, durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelen vakıf, ıstılâhî manada en genel olarak “sahibi tarafından şer’-i şerîf ma’rifetiyle bir fi’l-i hayra ve hayrât ve hasenâta tahsis olunmuş mülk ve mal” anlamına gelmektedir⁽¹⁾. Yine ıstılâhî olarak “Bir mülkün menfaatinin hâlka tahsis edip aynını Allah Teâlâ’nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten menetmektir”⁽²⁾.

Tanımlardaki küçük nüanslara rağmen vakıfta nihai olarak dinî, hayrî ve içtimai bir gaye esastır. Ancak Osmanlı Devleti’nde vakıf müessesesini -her ne kadar nihai gaye toplum ise de- süreç içinde aldığı şekiller göz önüne alındığında:

1. Doğrudan doğruya ve hiçbir kısıtlama yapılmaksızın hayrî eserlere ve gayelere tahsis edilen vakıflar (hayrî vakıflar).
2. Son safhada dinî ve hayrî bir esere tahsis edilmiş olan ve ilk önce vâkıfa, vâkıfın soyundan gelenlere, ailesine ve üçüncü şahısların istifadesine sunulan vakıflar (aile vakıfları). Bu vakıflar vâkıfın soyunun sona ermesi neticesinde hayrî vakıf statüsüne bürünür.
3. Gelirlerinin değişik tarzlarda vâkıf ve ailesi ile dinî, hayrî ve içtimai bir gaye ile müesseseler arasında paylaşıldığı vakıflar (yarı ailevî vakıflar).

olarak üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Vakfın gördüğü hizmet ve gaye noktasında, amacın derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir⁽³⁾.

(1) Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1495-1496.

(2) Bu tanım İmâmeyn’e (İmam Yusufo ve İmam Muhammed’e) göredir. İmamı Âzam’a göre ise, “Bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok), s. 284.

(3) Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiyye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK

1. VAKIF TÜRLERİ

Dinî, içtimai ve iktisadi gayelerin bütün Osmanlı vakıflarında müştereken mevcut olduğu malumumuzdur. Ancak bu güdülen gayelerin sarf edildiği/edildikleri yerler konusunda yukarıda bahsettiğimiz üç kategori, esasen vakıf müessesesinin tabi tutulduğu tasniflerden biridir. Bunun dışında da vakfın türleri mevcuttur. Diğer tasnifler ana hatları ile şu şekildedir⁽⁴⁾:

1. Gördükleri Hizmet Bakımından
 - a. Hayrat Vakıflar
 - b. Akar Vakıflar
2. Menkul ve Gayrimenkul Oluşlarına Göre
 - a. Menkul (Taşınır) Oluşları Bakımından Vakıflar
 - b. Gayrimenkul Oluşları Bakımından Vakıflar
3. Mahiyet Bakımından
 - a. Hayrî Vakıflar
 - b. Zürrî (Ehlî, Evlatlık) Vakıflar
 - c. Hayrî ve Zürrî Vakıflar
4. Mülkiyet Bakımından Vakıflar
 - a. Sahih Vakıflar
 - b. Gayrisahih (İrsadi) Vakıflar
5. İdaresi Bakımından
 - a. Mazbut Vakıflar
 - b. Mülhak Vakıflar
6. Kiraya Verilmeleri Bakımından
 - a. İcâre-i Vâhideli Vakıflar
 - b. İcâre-i Vâhide-i Kadîmeli Vakıflar
 - c. Mukataalı Vakıflar
 - d. İcâreteynli Vakıflar

Yayınları, Ankara 2003, s. 8-19. Barkan evlâdiyelik (aile) vakıfları, devletin merkezîyetçi otoritesi ve tehditlerine (müsadere ve kamulaştırma) ilave olarak bir de İslâm miras hukukunun mülkî parçalayıcı yapısı karşısında, mülk sahiplerinin savunma mekanizması olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1246.

⁽⁴⁾ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 122-147. Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, C. 4, s. 302-308. Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 8-19.

Bu tasnif içerisinde biz konumuzun mahiyeti gereği 2. ve 4. gruptaki vakıf türlerini inceleyeceğiz. Diğer bir ifade ile vakıfları, mülkiyeti bakımından ve taşınır-taşınmaz (menkul-gayrimenkul) oluşları bakımından ele alacağız. İstibdâl hukukunda mülkiyet söz konusu olduğunda vakfın bu iki cihetinin irdelenmesi gerekmektedir.

1.1. GAYRİMENKUL MÜLKİYET BAKIMINDAN VAKIFLAR

1.1.1. SAHİH VAKIFLAR

Sahih vakıf, “zaten ve vasfen meşru olan vakıf” hakkında kullanılır tabirdir⁽⁵⁾. Vakıf yapma ehliyet ve yetkisine sahip olan bir şahsın kendi mülkiyetinde olan malları vakfetmesi neticesinde ortaya çıkan vakıftır. Bu vakıf türünde akar ya da akar hükmünde olan bir mülk, temlik ve temellükten müebbet olarak menedilmek suretiyle insanların faydasına sunulur. Vakıf gerçekleştikten sonra artık vakfi gerçekleştiren kişi mülkiyetindeki malı kendi mülkü olmaktan çıkarmıştır⁽⁶⁾. Vakıf gerçekleştikten sonra taşınmazın rakabesi ve bütün hukuki tasarrufiyesi vakfa aittir ve vakfın işleyişinde vakfın şartları geçerlidir⁽⁷⁾.

Osmanlı Devleti’nde özel mülkiyet hakkının mevcudiyeti düşünüldüğünde sahih vakıfların da var olduğu muhakkaktır. Ancak, arazi mülkiyetinin hemen hemen tamamının devlet mülkiyetinde (mirî arazi) olması nedeni ile araziler üzerinde sahih vakıf azdır. Arazi menşeli sahih vakıflar daha ziyade Osmanlı Devleti’nin mâlikâne-divânî sistemi dâhilinde tesis ettiği topraklarda mevcuttur. Bu toprakların rakabesi kişilere ait olduğu için, toprağın vakfedilmesi durumunda arazinin rakabesi tamamen vakfa ait olmaktadır⁽⁸⁾. Mâlikâne-divânî sistemi dâhilindeki mülk topraklar dışında temliknamelerle elde edilen mülk araziler üzerine de vakıflar ihdas edilebilmiştir. Ancak, temliknameler ile elde edilen araziler üzerinde oluşturulan vakıfların sahih ya da gayrisahih vakıf olma durumu mevzubahistir. İlk zamanlarında verilen temliknamelerde fetihleri ve iskânî teşvik söz konusudur. Oysa 15 ve 16. yüzyıllardan itibaren verilen temliklerle elde edilen araziler de ise zaman içinde oluşmuş bir teamül vardır. Her ne kadar ilk zamanlardaki ve ilerleyen zamanlardaki temliknameler “dilerse sata, murâd edinürse bağışlaya, vakf ide” formülü ile birbirine format itibarıyla benzese de ilk zamanlardaki temliknamelerle elde edilen arazilerin mülk mesabesinde olduğu, sonraki zamanlarda verilen temliknamelerle elde edilen arazilerin ise bir teamülün ürünü olarak mülk gibi gözüktüğü, esasen vakfedileceği gerçeğine istinaden temlik edildiği vakidir. Bu

(5) Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

(6) Kazıcı, *a.g.e.*, s. 35-36.

(7) Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye...*, C. 5, s. 5.

(8) Ömer Lütfi Barkan, “*Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I: Mâlikâne-Divânî Sistemi*”, Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1207-1208.

sebeple ilk zamanlardaki temliknamelerde verilen araziler sahih vakıf statüsünde, sonraki dönem temliknameleri ile verilen araziler ise gayrisahih vakıf statüsünde vakfedilebilmektedir⁽⁹⁾.

Buradan hareketle Osmanlı Devleti'ndeki arazilerin vakıflarla ilişkisi hakkında şunları söyleyebiliriz; her şeyden evvel bütün topraklar yeknesak olarak devletin mülkünde değildir. Özel mülk olan topraklar da mevcuttur. İlk zamanlardaki temlikler ile sonradan verilen temlikler format itibari ile aynı olsa da mahiyetinde farklılıklar vardır. Dolayısıyla temlikler ile elde edilen araziler üzerinde ihdas edilen vakıfların sahih ya da gayrisahih olması söz konusudur. Bu cümleden olarak, ilk zamanlardaki temliklerle verilen araziler mülk olup bunlarla teşkil edilen vakıf sahih vakıftır. Sonraki zamanların temlikleri ile elde edilen araziler mülk mesabesinde olsa da teamül gereğince -vakfa dönüştürüleceği bilindiği için- verilmiş olup, bu topraklar üzerinde oluşturulan vakıflar ise gayrisahihtir. Diğer yandan Osmanlı Devleti öncesinde kurulmuş olan vakıflar her ne statüde olurlarsa olsunlar durumlarını koruyarak devam etmişlerdir⁽¹⁰⁾.

1.1.2. GAYRİSAHİH (TAHSİSAT KABİLİNDEN=İRSADİ) VAKIFLAR

Gayrisahih vakıf, "Aslen sahih olup vasfen sahih olmayan vakıf" hakkında kullanılır tabirdir⁽¹¹⁾. Aslen mirî araziden olup beytülmale ait olan gelirin bir hayra sarf edilmesi ile kurulan vakıflardır. Yani rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlet hazinesine ait olan bir mülkün menfaatinin veya tasarruf hakkının, ya da her ikisinin hükümdarın izni ile başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesi suretiyle kurulan vakıflardır⁽¹²⁾. Menfaati ve tasarruf hakkının vakfedilmesi şeklinde zuhur eden irsadi vakıflar ya doğrudan doğruya hükümdar tarafından ya da hükümdarın izni ve müsaadesi ile o taşınmaza mutasarrıf olan kişilerce kurulurdu⁽¹³⁾.

Gayrisahih vakıfların temel noktası, rakabesi devlete yani arazi-i emîriyeye ait olup geliri hazineден maaş almaya hakkı olan şahıslara tahsis edilen arazilerle

⁽⁹⁾ Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller II: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1272-1273.

⁽¹⁰⁾ Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyetleri", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1289-1329.

⁽¹¹⁾ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.576.

⁽¹²⁾ İrsad, *İrsad-ı sahib ve irsad-ı gayr-i sahib* olmak üzere ikiye ayrılır. *İrsad-ı sahib*: Hazineye ait olan bir mülkün rakabesi yine hazineye ait olmak kaydıyla aşar, rüsüm ve tasarruf hakkı gibi menfaatlerinin, hazineден almaya hakkı olduğu maaş mukabili olarak bir kimseye verilmesidir. *İrsad-ı gayr-i sahib*: Hazineден maaş almaya hakkı olmadığı hâlde, rakabesi hazineye ait olan bir mülkün menfaatinin başkasına tahsisidir ki, bu tahsisler iptal olabilir. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen İstilah ve Tabirler*, VGM Yayınları, Ankara 1965, s. 27-28.

⁽¹³⁾ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, Birinci Kitap, 2. Baskı, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s. 18.

ilgili olmasıdır. Bu tür vakıflarda bir cihete vakıf ve tayin edilmiş olan araziler üçe ayrılmaktadır. Birincisi gerek rakabesi gerekse hukuku tasarrufiyesi beytülmale ait olup sadece aşar ve rüsumu padişah tarafından bir cihete vakfedilmiş araziler. İkincisi rakabesi, aşar ve rüsumu beytülmale ait olup sadece hukuku tasarrufiyesi padişah tarafından bir cihete vakıf ve tahsis edilmiş araziler. Üçüncüsü rakabesi beytülmale ait olmakla birlikte hem hukuku tasarrufiyesi hem de aşar ve rüsumu padişah tarafından bir cihete tahsis edilmiş araziler. Bu son iki vakıf arazide ya bizzat vakıflar adına ziraat yapılır ya da başkasına kiraya verilir. Bunlara arazi kanunu hükümleri çerçevesinde ferağ ve intikal kanunları geçerli değildir⁽¹⁴⁾.

1.2. MENKUL MÜLKİYETİ BAKIMINDAN VAKIFLAR

Vakıfların menkul mülkiyetinin yegâne unsuru para vakıflarıdır. Para vakıfları, herhangi bir vakfın mal varlığının tamamı veya bir kısmının nakit para olarak vakfedildiği paralardır.⁽¹⁵⁾ Ancak vakıf paralar iki kısımdır: Birincisi, rıbh alınmaksızın ödünç verilmesi meşrut olanlardır ki mütevellî bunlardan muâmele-i şer'iyye suretiyle kâr alamaz. İkincisi ise, hayra sarfedilecek rıbh mukabilinde, taliplerine borç verilmesi meşrut olanlardır ki mütevellî bunlardan kâr alabilir.⁽¹⁶⁾ İşte bu ikinci durumda, para vakfının iki yönlü faaliyet gösterdiği görülmektedir. Birincisi, vakfedilen paranın borç verilerek, bu yolla gelir elde edilmesidir. Bu açıdan para vakıfları, kredi kurumu niteliğindedir. İkincisi ise, elde edilen gelirin vakfın kuruluş amaçlarına sarf edilmesidir⁽¹⁷⁾. Yani, para vakıfları, ihtiyacı olanlara, ihtiyacını gördükten sonra geri ödemesi kaydıyla ödünç verilmesi için vakfedilmiş paralardır. Ancak gelir elde edilmesi ve kâr beklentisi ile ödünç verilmesi ancak parayı vakfedenin kâr şartını koymasına durumunda mümkündür ve vakıf paranın işletilmesi sırasında en çok kullanılan yöntem, sözünü ettiğimiz muâmele-i şer'iyye yöntemidir.⁽¹⁸⁾

Aşağıda da temas edileceği gibi, iktisadi zaruretler, hâlk arasındaki adetler ve hayır işleri kaygısıyla kendisine yönelinen bu muamele, Osmanlı hukukçuları tarafından vakıf paraların işletilmesi için ilham kaynağı olmuş ve İslam hukukuna uygun hâle getirilen şeklinin kabul ve tatbik edilmesinden ötürü adına “muâmele-i şer'iyye” denilmiştir⁽¹⁹⁾.

Osmanlılarda gerek gerçek kişiler arası borçlanmalarda gerekse de gerçek kişiler ve tüzel kişiler arasındaki borçlanmalarda başvurulmuş ve muâmele-i şer'iyye adı altında verilen borcun fazlasıyla geri alınması usulü, devlet tarafından birtakım esaslara bağlanarak, meşruiyet kazanmıştır. Ödünç alınan paranın fazlasıyla geri

⁽¹⁴⁾ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye...*, C. 5, s. 6.

⁽¹⁵⁾ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 10.

⁽¹⁶⁾ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye...*, C. 5, s. 47.

⁽¹⁷⁾ Özcan, *a.g.e.*, s. 283.

⁽¹⁸⁾ İsmail Kurt, *Nazariyatta ve Tatbikatta Para Vakıfları*, İstanbul 1996, s. 40.

⁽¹⁹⁾ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1996, s. 161.

ödenmesinde, faiz uygulamasından uzaklaşmak için şeklî bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmiş ve böylece borçlanma akitleri, devletin dayandığı şer'î hukukun temelleri sarsılmadan yapıla gelmiştir. Ancak, uygulamada teorik olarak sağlaştırdığı düşünülen bu usulün esaslarının kimi zaman ihmal edildiği de görülmüştür. Ulemadan bu durumu tenkit edenler olsa da bu tenkitler pek etkili olmamış, muâmele-i şer'îye yöntemi uzun yıllar işlevini korumuştur.

Söz konusu borçlanma akitlerinde, elde edilen gelire “rıbh”, parayı gelir getirmek üzere vermeye “istirbah” ve işletme tarzına “muâmele-i şer'îye”, “murâbaha-ı meriye” veya sadece “muâmele” ve “murâbaha” denir.⁽²⁰⁾

2. OSMANLI HUKUKUNDA İSTİBDÂL

Osmanlı vakıf hukukunda ve tatbikatında vâkıfın *irade beyanı* ve *vakfın lüzumuna* hükmedilmesi neticesinde kadı tarafından *vakfın tescili* yapılmaktadır. Bu tescilden sonra artık *vakfın bağlayıcılığı* başlamakta ve vâkıf da dâhil olmak üzere söz konusu vakıf işlemi bozamamakta ve vakıftan dönülememektedir. Böylece *vakfedilen malın dokunulmazlığı* başlamış olup vakfetme muamelesi kesinleşen vakıf mallar; satılamaz (satıldığında alım satım akdinin iptali ve malın istirdadı gerekir), bağışlanamaz, rehin olarak verilemez, iare akdine konu olmaz, miras yoluyla intikal edemez⁽²¹⁾.

Vakıf işlemi neticesinde bir vakıf bağlayıcılık kazandıktan sonra artık o vakfın mallarına dokunulmaz ve vakıf tüzel kişiliği içerisinde idaresi ve istifadesi söz konusudur. Ancak, bazı zorunlu hâllerde ve şer'î gerekçelerle bağlayıcılık konusunun esnetildiği ve vakfın şartlarında tebdil ve tağyir işleminin yapıldığı da malumdur. Bu bağlamda;

- a. Bir şahsın satın alarak vakfettiği bir malda başka bir şahsın şüf'a hakkı bulunduğu ortaya çıkması
- b. Şer'î gerekçelerle *istibdâl* muamelesinin icrası
- c. Vakıf malın tamamen yıkılması, tamirine imkân kalmaması ve benzeri şer'î gerekçeler
- d. Vakfın bağlayıcı olmayan (gayr-i لازم) vakıflar statüsünde olması
- e. İcâreteyn ve mukâta'alı vakıf uygulaması ile gedik gibi bazı aynî hakların olması

durumunda bir vakıf dokunulmazlığını kaybeder ve vakfın şartlarında değişim mümkün hâle gelir⁽²²⁾.

⁽²⁰⁾ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 160.

⁽²¹⁾ Akgündüz, s. 150-152. Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, s. 33-37.

⁽²²⁾ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 170-171; Şayet bir vâkıf vakfiyenin şartlarında “ileride şartlarını kendisinin tebdil ve tağyir edebilmesini” belirtmişse bu durumda şartları değiştirebilir fakat, vakfın aslını de-

Vakfedilen malda şüf'a hakkının ortaya çıkması hâlinde ve şefi'in talep ve davası neticesinde, vakıf feshedilip şüf'a hakkı sahibine devredilmektedir⁽²³⁾. Bu uygulama şer'i bir dayanak olmakla birlikte Osmanlı vakıf hukukunda çok rastlanılan bir durum değildir.

İstibdâl, Osmanlı uygulamasında belki de en çok rastlanan muameledir. İstibdâl; bir vakfın bir mülkle (menkul veya gayrimenkul) değiştirilmesi işlemidir⁽²⁴⁾. İstibdâl muamelesinin icrası için ise bazı şartların mevcudiyeti ya da ortaya çıkması gerekmektedir. En başta vâkıf vakfiyesinde istibdâli şart koşmalıdır. İstibdâlin vakfiyede şart koşulduğu vakıflarda vakıf tüzel kişiliğini idare edenler vakıfları için *evlâ ve enfâ* olanı ile mülk değişimi yapabilir. Ancak bu konuda dikkat edilmesi gerekli olan husus, değişim yapılacak mülkün, vakıf malın değerinden düşük olmamasıdır. Şayet bir vakfiyede istibdâl şart koşulmamışsa ve vakıf akar gelir getirme vasfını kaybetmişse bu durumda –vâkıf vakfiyesinde istibdâli kesin olarak yasaklamışsa bile- *rey'-i hâkim* ve *izn-i sultânî* ile istibdâl mümkün olmaktadır⁽²⁵⁾. Vâkıf tarafından vakfiyede şart koşulmaması ve vakıf için istibdâlin bir zaruret olarak ortaya çıkması durumunda, olası suistimallerin önünü almak için istibdâl kararı sadece *izn-i sultânî* ile mümkün olabilmektedir. Bu konuda Ebussuûd Efendi'nin fetvası mevcuttur:

“Vakıf akârın bey' u istibdâline müsevviğât-ı şer'iyye mevcûde iken bey' u istibdâl eylemekten kudâtı men' için mer-i şerîf vârid olmuş mudur?”

el-Cevâb: İhdâ ve hamsîn ve tis'i mie tarihinde vârid olmuştur. İzn-i sultânî ile amel olunmak ferman olunmuştur⁽²⁶⁾.

Osmanlı vakıf hukukunda ve tatbikatında *izn-i sultânî* sadece istibdâl uygulaması için değil, genel olarak vakıf şartlarının tebdil ve taşıyırında de daima kendisine müracaat edilen bir uygulamadır. Başka bir ifade ile vâkıfın vakfiyede belirtmediği ve zaruretin gerekli kıldığı hâllerde, vakıf şartlarının değiştirilmesi işleminde padişahın izni aranmıştır. Mesela Celali İsyancıları esnasında Ankara vakıf gayrimenkulleri çok

giştiremez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Hilmi, *a.g.e.*, s. 47. Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, C. 4, s. 353-354.

(23) Ömer Hilmi, *a.g.e.*, s. 35-36.

(24) Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, s. 297; Ömer Hilmi, *a.g.e.*, s. 149; Bilmen, *a.g.e.*, C. 4, s. 287.

(25) Berki, *Vakıflar*, s. 235-239; Ömer Hilmi, *a.g.e.*, s. 115; Bilmen, *a.g.e.*, C. 4, s. 355-357; Osmanlı tatbikatında istibdâl uygulamasına dair örnek çalışma için bkz. İbrahim Oğuz, “Osmanlı Vakıflarında İstibdâl Problemi (Midilli Örneği)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 58, s. 583-601; Osmanlı vakıf hukukunda *izn-i sultânî* uygulaması Cumhuriyet dönemine geçildiğinde Vakıflar İdare Meclisinin kararı ile umum müdürlüğe devredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karınâbâdîzâde Ömer Hilmi – İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sulhi Garan Matbaası, 1978. s. 214-215

(26) Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Pehlul Düzenli, İstanbul, Klasik yayınları, 2013, s.244.

zarar görmüştür. Birçok vakıf taşınmazı yanmış ve yıkılmıştır. Bunun neticesinde vakfın devamını sağlamak açısından birçok vakıf mallarında mülk istibdâline ihtiyaç duyulmuştur. Yine bazı vakıfların da akarlarının aktif ve devamlı hâle gelebilmesi için *icâre-i vâhideli* kira uygulaması yerine *icâretey* veya *mukâta'alı vakıf* uygulamasına geçilmiştir. Özellikle vakıf kira hukukunun değiştirilmesi noktasında şer'iyeye sicillerinde fazlaca *izn-i sultânî* talebi mevcuttur⁽²⁷⁾.

Vakıf malın tamamen yıkılması, tamirine imkân kalmaması ve benzeri şer'î gerekçelerin hâsıl olması durumunda ise; vakfın geride kalan varlığına göre hareket edilmektedir. Şayet vakfın kendisine ihtiyaç kalmamışsa yani *müstağn-anh* konumuna düşmüşse, söz konusu vakfın akarı hâkimin rey ve emriyle ona yakın aynı cinsten olup, geliri olmayan veya olup da ihtiyacını karşılayamayan başka bir vakfa sarf olunabilir⁽²⁸⁾. Ancak, vakfın hayratı durduğu hâlde akarına zarar gelmişse; bu durumda iki uygulamadan birine müracaat edilmektedir. Birincisi yukarıda bahsettiğimiz istibdâl uygulaması ki vakfın mülk değişimi için illaki bir mal varlığı olmalıdır. İkinci yol ise, devlet eliyle vakfın devamının sağlanması için tedbirlerin alınmasıdır. Yani devlet merkez veya taşra hazinesinden ilgili vakfın desteklenmesidir⁽²⁹⁾.

Vakfın bağlayıcı olmayan (gayr-i لازم) vakıflar statüsünde kabul edilerek hâkim tarafından feshedilmesi hâlinde söz konusu vakfetme işlemine konu olan mallar mülkiyet üzere tasarruf edilebilir. Ancak vakfi gayr-i لازم ile vakıf olmasına rağmen hâkim tarafından feshedilmediği müddetçe mülkiyete konu olamaz⁽³⁰⁾.

İcâreteyn ve mukâta'alı vakıf uygulaması ile gedik gibi bazı aynı hakların olması, vakıf muamelesinin dokunulmazlığı kuralının istisnasının bekli de en ciddi olanıdır. Zira bu uygulamalar, vakfın özellikle akarındaki mülk ve tasarrufiyetlerde vakıf tüzel kişiliğinin tek taraflı karar mercii olmadığı uygulamalardır. Esasen icâreteyn, mukâta'a ve gedik uygulamaları Osmanlı klasik döneminde de mevcut olmakla birlikte, zaman içerisinde ve dönemin iktisadi şartları bağlamında (istibdâl yoluyla) giderek kendisine müracaat zaruret hâlini almış ve hatta vakfiyelerde dahi şart koşulması yaygınlaşmıştır.

⁽²⁷⁾ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ceyhan, "Celâli İsyânlarının Ankara Vakıf Gayrimenkulleri Üzerinde Yaratıldığı Tahribatın Tespiti (Şer'iyeye Sicilleri Işığında)", *Tarihîte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Kasım 2011)*, Bildiriler, C. 1, Ankara, Matser Basım Yayın, 2012, s. 359-376.

⁽²⁸⁾ Ali Himmet Berki, "Müstağn-en'anh Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, İstanbul, S. 7, 1968, s. 17-18.

⁽²⁹⁾ Muhammed Ceyhan, "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Statüsünün İptaline Dair Bir Örnek: Sokullu Mehmed Paşa ve Bâli Bey'in Belgrat'taki Vakıf Akarının Devletleştirilmesi", *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.II, İstanbul 2016, ss. 403-422.

⁽³⁰⁾ Ömer Hilmi, *a.g.e.*, s. 36.

3. OSMANLI TATBİKATINDA İSTİBDÂL

Osmanlı vakıf hukukunda istibdâl uygulamasının ne şekilde yer aldığına dair örnekler gerek vakfiye defterlerinde gerekse de şer'iyye sicillerinde rastlamak mümkündür. Bu bağlamda “vaka incelemesi ve örnek olay” yöntemi ile söz konusu kaynaklardan yaptığımız tespitler ve değerlendirmesi aşağıda zikredilmiştir.

İstanbul Beşiktaş'ta Şeyh Yahya Efendi Tekkesinin postnişini olan Hasan Hayri Efendi'nin kendi adına kurmuş olduğu ve 17 Rebiulevvel 1320 tarihli vakfiyesinde;

“ ... ve galle-i vakf-ı mezkûre nezd-i mütevellide mahfûz meblağ ile vakfiçün akâr iştirâsı vakf-ı mezkûruma nâfi ve mümkün olduğu takdirde münâsib bir mevzi'de bir akâr iştirâ idilerek vakf-ı mezkûruma zam ve ilhâk olına ve vakf-ı mezkûrumun galesi diğer akarın zam ve ilhâk sebebiyle tevessu' itdikde masârif-i mezkûrede hisselerine göre tezyid idile ve ma'a arsa ebniye-i mezkûre şerâ'iti **istibdâl** mevcûd olduğu hâlde re'y-i hâkim ve emri veliyyi'l-emr ile mülk akâr ile istibdâl olına ve mürûr-ı zamân ile şerâ'it-i mezkûreye ri'âyet mütéazzir olur ise galle-i vakf-ı mezkûr mutlakâ fukarâ-i müslimine tasadduk olına ve vakf-ı mezkûrun tebdil ve tağyiri şurûtu merreten ba'de uhrâ yed-i meşiyetimde olup benim vefâtımda sonra tebdil ve tağyiri şurûtu asla câiz olmıya ...”⁽³¹⁾

Şeklinde bir şart mevcuttur. Buradaki dikkati çeken iki husus vardır. Birincisi, vakfin işletilen parası ile vakfin menkul olan mülkünün başkasına ait bir gayrimenkul ile istibdâli talep edilmektedir. İkinci olarak da vâkif, vakfa dair istibdâl uygulamasını ancak kendisi hayatta oldukça kendisinin uygulayabileceğini, ölümünden sonra ise şartların değiştirilmemesini şart koşmaktadır.

Yine istibdâl işlemini sadece kendisinin yapabileceğine dair örneklerden birisi de Şeyhülislâm Hamid Çelebi'ye ait H. 983 tarihli vakfiyedir. Söz konusu vakfiyedeki istibdâl ile ilgili şartlar şu şekildedir;

“ ... Müşârin-ileyh Vâkıf, bütün evkâfında ve şartlarında tebdil, ibrac, idhal, tahvil, ilhak, bidal ve istibdâli vakfiyye-i kadimesinde ve bâ-husûs vakfiyye-i ulâda mezkûr altınları vakf-ı nukûd hakkında ihtilâfıdan uzak ve inatçı muhtillerin zarar irasından çekinerek daha **baki ve evlâ olan akara tahvîl husûslarını nefs-i nefisine şart kılmıştı**. Bunun böyle olduğu muamele yapanlar ve evkâf işi ile uğraşanlar ile tahakkuk eyledi. Tamadan neşet iden zarar ve insafın azlığı ve hakk-ı ibtal iden zâlimlerin tağallübi ve yiyicilerin el-uzattıkları ve her sene muameleyi yenilemekte tenbillik itdikleri ve anda ihtimâm edilmesi vâcib olan

(31) VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), defter no: 571, sayfa no: 205, sıra no: 74.

busûslara ve sair noksan ve ziya-i müeddi olan ifsadat ve vaziyetlere dikkat etmedikleri müşâhede olunmağla mezkûr altınlardan bazılarıyla âtide mufassalan zikredilecek ve mükemmelen yazılacak olan akarat ve menzilleri satın alarak para ile mübadele eyledi...⁽³²⁾

Hasan oğlu Lala Hüsam Bey'e ait Evâil-i Muharrem 971 tarihli vakfiyede ise yukarıdaki iki vakfiyede olduğu üzere istibdâl işlemi için sadece vâkif kendini değil aynı zamanda gerekli hâllerde vakfin başka mütevellilerin de istibdâl yapmalarını şart koşmuştur. İlgili vakfiyede;

*“... beş yüz bin dirhem geçer akçe gümüş parayı mâlından ifrâz ve mahzı menâlından ayırdıktan sonra mezbûr mescid-i şerîfin ve mezkûr mektebin mesâlihine vakfitemiş idi. Bu paranın mahalli revâç ve i'tibârda bulunan akarlara tebdilini şart kılınca andan yüz on yedi bin üç yüz dirhem meblağ ile zîrdeki akarları **istibdâl eyledi** onlarda ber-veçhi âtîdir: İstanbul'da Kırkçeşme nâmıyla mâ'rûf mevzi' kurbünde kâin ve kemer nâmıyla mâ'rûf mevzi'de vâki' Abdullah kızı Nan Perver Hâtûn vakfi ile ve Nikola kızı Sultâna mülkü ile ve iki taraftan umûmî yol ile mahdûd dört hücrenin tamâmını cümle hudûd ve hukûkile. Mezbûr mevzi' kurbünde Mimar ayas Mahallesi'nde kâin fevkânî yedi hücreyi ve sekiz dükkânı ve tahtânî bir odayı ve bir su kuyusunu ve bir furunu ve bir bahçeyi ve bir helayı ve bir avluyu hâvî ve Abdullah oğlu Hüsam Ağa mülkü ile ve mezbûr vâkıfın vakfi ile ve iki taraftan umûmî yol ile mahdûd menzilin tamâmı. Mezbûr mahallede vâki' fevkânî bir odayı ve bir gölgeliği müstemil üç taraftan mezbûr vâkıfın vakfi ile ve umûmî yol ile mahdûd menzilin tamâmı. Bursa mahallelerinden Kuruçeşme Mahallesi'nde Çömlekçiler nâmıyla mâ'rûf mevzi' kurbünde vâki' kırkbeş hücreyi ve bir bahçeyi ve on çeşmeyi ve dokuz furunu ve on bir helayı ve bir avluyu müstemil ve merhûm Kadri Efendi vakfi ile ve Abdülkerim oğlu Kemal vakfi ile ve canbaz Mustafa vakfi ile ve İsak oğlu Yasef mülkü ile ve kale ile mahdûd menzilin tamâmı. Vâkıf bu menzilleri istibdâlî sahib-i şer'î ile istibdâl eyledi. Mûmâ-ileyh vâkıf, istibdâlden sonra iki yüz on bin dirhem geçer akçe gümüş parayı cem'i malinden ifrâz ve cümle menâlından mümtâz kıldıktan sonra ikinci def'a vakfetti ve bunu evvelce vakfedilmiş olandan bâkî üç yüz seksen iki bin yedi yüz dirhem para ile karıştırdı mezbûr akarların cümlesini ve mezbûr meblağların tamâmını ileride zikredilecek olan mütevellîye teslim itdikden sonra mûmâ-ileyh vâkıf, kendisile amel olunması lâzım ve vâcib olan bir takım şeyleri şart kıldı ve aşağıda tafsil idileceği üzere anlardan her şartı*

⁽³²⁾ VGMA, defter no: 572, sayfa no: 14, sıra no: 4.

*beyân eyledi. Mezkûr şartlardan biri: mezbûr hücrelerin ve menzillerin icâre-i mu'tade ile icâr idilmesi ve mezbûr meblağların mütevellî elile ve kâtip ve nâzır ve câbî ma'rifetlerle her sene ziyâde ve noksansız onu on bir hesâbı üzre istirbâhı şer'i ve rehn-i kavî ve kefil-i melî ile istirbâh olunması ve mezkûr şehirde sâkin âlim ve cahil ile mu'amele olup seyidlere ve mürtezıkaya ve erbâbı menasıba ve gelüp giden müsafirlere verilmemesi ve mütevellî ve nâzır ve evlâd vesâirenin mezbûr meblağı ve nemâyı istikrâz etmemeleri ve eğer ikraz ve istikrâz iderler ise her birinin azline ve tardına sebep olması ve mezkûr mescid imâmının ve cemaâtının mezbûr evkâf üzerine hasbî nâzır olmaları ve mezbûr vakıf paralar kimin zimmetinde ise ahvâline de alim bulunmaları ve mezbûr akâr harabe yüz tutarda andan daha menfâatli akâr bulunursa nâzır ve cemaât ma'rifetile mütevellînin **istibdâl eylemesidir ...**”⁽³³⁾*

şartları yer almaktadır. Son cümlesinden anlaşılacağı üzere vâkıf, istibdâlî bizzat uygulamakla kalmamış, aynı zamanda vakfiyesinde belirtmiştir. Öte yandan sadece kendisinin değil aynı zamanda ileri zamanlarda mütevellîlerin de istibdâl işlemi yapmasına izin vermiştir.

Osmanlı vakıf hukukundaki *istibdâl* uygulaması sadece Müslüman vakıfları için değil aynı zamanda gayrimüslimlerin kurduğu vakıflar için de cari idi. Mesela; İstanbul'da Açı Yani veled-i Şahin, Açı Giriyo veled-i Sinan, Açı Foti veled-i Piskal, Mihâl veled-i Şahin, Dimitri veled-i Margarat, Safer veled-i Giriyo isimli zimmilerin Kiremit Mahallesi'nde ortaklaşa mâlik oldukları ve kilise fukarasına harcanmak üzere H. 25 Şaban 1170 tarihinde vakfettikleri ev için şu şartları belirlemişlerdir;

*“... Zikr olınan menâzil ma'rifet-i mütevellî ile ba'de li'z-zâide ve'n-kitâi'r-rağbe icâreteyn ile âhere icâr ve bu def'a hâsıl olan mu'acceleri mahalle-i mezkûrda vâki' Kanlı Kinisa demekle ma'rûf Meryem Ana Kenisasi cemaâtları üzerlerine edâsı lâzım ber-mûcib-i defter-i müfredât düyûn-ı müteferrikaları masârifine sarf olunup ve fazla-i mu'accele muhtâr-ı cemâat-i kenisaya mütevellî-i evkâf olan kimesne vakfi için hıfz ve münâsib mahallerde akâra **istibdâl** eyleye hâsıl olan evvel ve sâni mu'acceleri kenisa-i mezbûrun hâne avârizlari ve fukarâsına harç ve sarf olına ve mârru'z-zikr menâzil ve galle vakfile müceddeden iştirâ olınan menâzilden biri mablûl oldıkda ecr-i misli olan mu'accele ile âhere icâr ve hâsıl olan icâre-i mu'accele yine münâsib olan mahalde akâra **istibdâl** olına kezâlik icâre-i mu'acceleri fukarâ-i kenisaya harç ve sarf olına ...”⁽³⁴⁾*

(33) VGMA, defter no: 571, sayfa no: 279, sıra no: 97.

(34) VGMA, defter no: 571, sayfa no: 42, sıra no: 19.

Vakfiyenin şartlarına bakılırsa, kiraya verilen evlerin geliri ile hem kilise fukarasının ihtiyaçlarının giderilmesi hem de artan para ile yeni akarlar alınması noktasında vakfın menkulünün istibdâli şart koşulmaktadır.

İstibdâlin ne şekilde vuku bulduğuna dair örneklerle bakacak olur isek gerek vakfiye defterlerinde gerekse de şer'iyye sicil defterlerinde buna dair örnekler mevcuttur. Bu bağlamda *istibdâl hüccetleri* adı verilen bürokratik evrak ile söz konusu istibdâl işlemi hukuki bir hüviyet kazanmaktaydı. Bu cümleden olarak Şeyh Mehmed oğlu Şeyhülislâm Hamid Çelebi Efendi Vakfı'na ait H. 2 Cemâziyelâhir 1070 tarihli *istibdâl hücceti* şu şekildedir;

“Cerâ indi mâ-yekûni fe-bakemtu bi-sıhbatihî ve lüzûmihî alâ-mâ-hurrîre fihî ve ene'l-abdü'l-fakîr ila'llâhi te'âlâ Mustafa bin Mustafa el-müvellâ hilâfeten bi-Medîneti Kostantiniyye ufiye anhumâ.

el-Hamdü li'llâhi'l-kaviyyi'l-celîl zü'l-celâli'l-münezzehî ale't-tağyîri ve't-tebdîli ve'z-zevâl ve's-salâtü ve's-selâmu alâ-nebiyyihî Muhammedin el-mevsûfi bi-mekârimi'l-ahlâk ve'l-mehâsini'l-hisâl ve alâ-âlihî ve ashâbihî'n-men'utine bi-nu'ûti'l-kemâl

*Emmâ bâ'dü; işbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın tahrîrine bâ'is ve bâdî budur ki Mahmiyye-i İstanbul'da Bıçakçı Ali Mahallesi'nde vâki' merhûm Hamid Efendi Vakfı'na mütevellî olan Abdülhay Bey meclis-i şer'ide takrîr-i kelâm idüp vâkıf-ı mezbûrun mahalle-i mezbûrede vâki' bir tarafı Medîne-i Münevvere Vakfı'na ve bir tarafı Timurhan Vakfı'na ve iki tarafı tarîk-i âmma müntehî muhterik mekteb-i arsasına mutasarrıf olan el-Hâcc Mehmed Beşeler Mustafa nâm kimesnenin yine mahalle-i mezbûrede vâki' bir tarafı arsa-i mevkûfe-i mezbûreye ve bir tarafı el-Hâcc Pervane Vakfı'na ve bir tarafı Abdullah Efendi Vakfı'na ve bir tarafı tarîk-i âmma müntehî iki cânibde taş duvar ve bir sukuyusunu muhtevî mülk arsası vü'sat ve kıymet cihetlerinden vakf-ı mezbûrca ekser ve evfer olup **istibdâle râğib olmağla vech-i muharrer üzre istibdâl cânib-i vakf-ı mezbûre enfa' ve evlâ olmağın ben dahi istibdâl murâdımdır** kibel-i şer'den üzerine varılıp hakikat-i hâl müşâhede tahkik olındıktan sonra istibdâle izn virilme matlûbumdur didikde savb-ı şer'iden hâlâ muhâsib-i evkâf olan fabrû'l-müdürrisin es-Seyyid Mehmed Efendi irsâl olunup ol dahi hâssa mi'mârlarca üstâd el-Hâcc Hasan Amca ve zeyl-i vakfiyyemde isimleri muharrer olan ehl-i vukûf bilâ-garez Müslimîn ile evvelâ vakf olan arsa üzerine varup müşâhede ve mi'mâr-ı mezbûr mesâha ve takvîm itdikde tûlen ve arzen be-hisâb-ı şartınca iki yüz elli altı buçuk zirâ ve kıymeti altı bin akçeye müsâvî idüğü zâhir olup bâ'dehumâ cemî'uhum arsa-i memlûka-yi mezbûreye varup bâ'de'l-müşâhede mi'mâr-ı mezbûr mesâha itdikde tûlen ve arzen be-hesâb-ı mezbûr dört yüz iki zirâ arsası olup iki cânibde taş duvarını mesâha ve*

takvîm itdikde tülen otuz yedi ve kadden dört be-hesâb-ı mezbûr yüz kırk sekiz zirâ olup beher zirâ ellişer akçeden yedi bin dört yüz akçeye müsâvî ve arsa-i memlûka-i mezbûrenin yüz kırk beş zirâ ziyâdesi olmağla vüsâat ve kıymet cihetlerinden vakf-ı mezbûrca ekser ve ezyed olduğu ledeş-şer'i'l-mutahhar ve'l-müteyakkîn ve münevver olmağın istibdâli cânib-i vakfa enfa' idüğü azher-ı mineş-şems olduğu mûmâ-ileyh Mehmed Efendi mahallinde tabrîr ba'dehû cem'-i gafır ile meclis-i şer'e gelüp ihbâr ve takrîr eylediklerinden sonra husûs-ı mezbûr atebe-yi aliyye-i sultânîyye lâ-zâlet meşhûneten bi'l-inâyatı's-sübhâniyyeye arz olındıkda **izn-i hümayûn-i sultânîyi** nâtik emr-i celîli'l-kâdir vârid olup sadr-ı kitâb-ı müstetâbda tevki'-i refî-i ve hatt-ı hatm-i münîfi vakfı olan âlemü'l-ulemâi'l-müteşerrîn afdâlü'l-fudâlai'l-müteverrin yenbû'u'l-fezâi'l-metbu'l-efâzil hâkim-i hâsîmi fâzıl-ı âlim-i bi-mââdil hazretleri fukahâ-yı ulü'l-elbâbdan istibdâli vakfı tecvîz iden meşâyih-i kirâm kavul-i şerîfleri üzre ibdâl ve istibdâle izn virmekle vakf olan arsayı mütevellî-yi merkûm Abdülhay Beymülk olan arsa-i mezbûre ile merkûm el-Hâcc Mehmed Beşe ile müdâhele idüp **mülk olan arsa vakf olup vâkf olan arsa mülk olup** tarafeynden kabz ve tesellüm bulundukdan sonra mekrûm el-Hâcc Mehmed Beşe vâkıf kitâb-ı vakfında ibdâl ve istibdâl şart itdikce sahib olmadığına binâen mütevellî-yi mezbûr ile beylerinde câri olan ibdâl ve istibdâlden rücû' idüp arsa-i mevkûfdan bedel virdiği arsa-i memlûkeyi ke'l-evvel mülküne redd murâd itdikde mütevellî-yi mezbûr cevâba tasaddî idüp eğerçi hâl-bast olunan minvâl üzredir lâkin kütüb-i müteberede “inne'l-vâkıfe izâ şerate'l-istibdâle li-nefsihî fi-asli vakfihî yesubhü'l-vakfu veş-şartu emmâ bi-dûniş-şarti fe-kad eşâre ileyhi fi'l-kebîri inlem yemlûküne'l-istibdâle ile'l-kâdî izâ reâ fihî maslahaten” meselesi muktezâsınca ihbâr-ı ahyâr ile ibdâl ve istibdâlde cânib-i vakfa menfâatî azîme ve maslahat-i amîme olduğu ledeş-şer'i'l-mutahhar sâbit ve münevver olmuştur deyu reddden imtinâ' idüp hâkim-i müşârûn-ileyh huzûrunda müterâfîân ve fasl u hasma tâlibân olduklarından hâkim-i mûmâ-ileyh dahi tarafeynden sâdır olan kelâma nazar ve mübtîl-i hayr olmakdan hazer idüp cânib-i vakfa menfâat-i azîme olmağla kâdî için istibdâli vakf-ı tecvîz iden meşâyih-i kirâm kavullerindedir **sıhbat-i ibdâl ve istibdâle hükm eyledikde** mûmâ-ileyh el-Hâcc Mehmed Beşe inân-ı kelâmını semt-i vifâkdan taraf-ı şikâka sarf idüp fi'l-vâkı' bi-şarti'l-maslahat kâdî istibdâle kâdir olur lâkin bâzı meşâyih katında sıhbat ma'nâ-yı lüzûmu müstelzime değildir binâen-aleyh benim için bâb-ı rücû' münsed olmamağla arsa-i mevkûfeye bedel virdiğim menzil-i memlûku kemâ-kân mülküne redd olunmak matlûbdur didikde mütevellî-yi mezbûr tekrâr cevâba tasaddî idüp sıhbat ma'nâ-yı lüzûm-i müstelzim olmamak utlak üzre değildir belki el-vakf-ı izâ sabha lezîme diyen eimme-i kirâm kavlleri

üzre müstelzimdir deyu reddin imtinâ ve sâniyyen hâkim-i müşâriün-ileybe müterâfiân olduklarına hâkim-i mûmâ-ileyh dahi alâ-kavli men yerâhû arsa-i memlûka-i mezbûrenin vakfindan lüzûmuna hükm itmekle min-bâ'd arsa-yı mezbûre vâkıftır cerâ zâlike hurrire fi'l-yevmi's-sânî min-Cemâziye'l-âhir li-sene seb'ine ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

- *Fabrü'l-vâizin Şeyh Atıf Efendi ibn İsbak*
- *Ali Efendi bin Haydar*
- *Mehmed Çelebi ibn Mehmed*
- *el-Hâcc Ömer bin Abdi*
- *Mehmed Çelebi ibn Hasan el-hümâm*
- *el-Hâcc İbrahim bin Mehmed*
- *Yahya Efendi ibn Mehmed el-İmâm*
- *Abdülbaki bin Abdülkerim*
- *Ömer Çelebi ibn İbrahim*
- *Receb'e Beşe ibn Mehmed*
- *Veli Efendi ibn Mustafa el-müezzin*
- *Zeynelabidin Çelebi ibn*
- *Zülfikar bin Mehmed*
- *İsmail Hakkı ibn hüdâverdi*
- *İbrahim ibn hüdâverdi* ⁽³⁵⁾

Buradaki *istibdâl hücceti* esasen bir vakfiye misali oluşturulmuştur. Yani vakfiyedeki vakfetme, vakıftan vazgeçme/reddedilme ve müştehitlerin sözlerine ve kavillerine istinaden vakfın sahih olarak kabul edilmesi gibi safahatı andırır bir süreç takip edilmiştir. Bu da bize göstermektedir ki aynen vakfiyenin bağlayıcılığı gibi *istibdâl hüccetinin* de bağlayıcılığı ve değiştirilemezliği ilkesi benimsenmiştir.

İstibdâlin uygulamada aldığı şekillere bakacak olur isek şer'iyeye sicillerinde kimi zaman istibdâle izin verildiği kimi zaman da izin verilmediği anlaşılmaktadır. Mesela; Antalya Cami'-i Kebîr Mahallesi Mescidi Vakfı'na ait ev arsasının el-Hâc Mehmed Durmuş'a ait mülk dükkânla değiştirilmesi talebi olumlu karşılanmıştır.

"Ma'rûz, Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen işbu i'lâm ve derkenâra nazar olundukda medîne-i Antalya'da Câmi'-i Kebîr mahallesinde vâki' mescid-i şerîfin bâ-berât-ı âlişân mütevellisi olan Şeyh Osman Efendi b. el-Hâc Mehmed hâli mahâllinde meclis-i şer'a varıp mescid-i mezbûr

⁽³⁵⁾ VGMA, defter no: 572, sayfa no: 7, sıra no: 2.

mahallesinde kâin ma'lûmül-hudûd bir bâb menzil hâl-i imâretde senevî 12 guruşa icâr olunur ise de bundan akdem vâki' olan zelzeleden münhedim ve arsa-i hâliye olup cânib-i vakfa el-ân bir akçe nef'i ve ta'mîrine dahi vakf-ı mezkûrun müsâ'adesi olmamağla istibdâline tâlib ve râğıb olan derûn-ı arzda mezkûrül-ism el-Hâc Mehmed Durmuş b. Abdurrahman'ın mülkü olup medîne-i mezbûrede neccâr çarşısında kâin senevî otuz altı guruşa icâr olunur ma'lûmül-hudûd bir bâb dükkân ile istibdâl murâd eylediklerinde taraf-ı şer'den kâtib ve ümenâ-i şer' ma'rifetleriyle keşfolundukda mülk olan dükkân vakıf olan menzil arsasıyla istibdâl min-küllü'l-vücûh cihet-i vakfa evlâ ve enfa' idiği erbâb-ı vukûfdan ve sikât-ı Müslimînin ibbârlarıyla zâbir ve mütehakkık ol vechile şerâit-i istibdâl mevcûd olduğu beyânıyla ber-vech-i muharrer istibdâle izn-i hümayûnu müşîr bir kit'a emr-i celilü's-şân sudûru istidâ olunduğu meâl-i ilâmdan müstebân ve menzil-i mezkûr 12 guruşa icâr olunduğu ve dükkân-ı mezbûr 36 guruşa icâr olunduğu kazâ-i mezbûr ahâlîsinden Der-aliyye'de müsâfîren sâkinler talebe-i ulûmdan es-Seyyid Hasan Rıfât Efendi b. Mehmed Ârif ve Mehmed Sâdık b. Osman nâm mevûkûl'kelim kimesnelerin alâ-tariki's-şehâde haber vermeleriyle vakf-ı mezbûra evlâ ve enfa' olmağın bu sûrette şerâit-i şer'îyesine ri'âyet olunmuş olduğundan istibdâli tecvîz eyleyen fukahâ-i zevîl-ibtihâcın kavilleri üzere mülk olan dükkân-ı mezbûr [vakf] ve vakıf olan arsa-i menzil-i mezkûr mülk olmak için izn-i hümayûnu nâtik bâlâstı tuğrâ-yı garrâ ile mu'anven bir kit'a emr-i âlî istidâlarına müsâ'ade-i emr-i âlişân sudûru muvâfık-ı irâde-i seniyyeleri ise ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyül-emrindir. Sene [12]49³⁶

Ancak Sivas Zilkar Mahallesi'nden bulunan Hatice bint-i Ali'nin vakfettiği evin istibdâlinin câiz olmadığına hükmedilmiştir.

“Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen işbu arz mütâlaâ olundukda medîne-i Sivas'da vâki' Zilkar mahallesi sâkinelerinden ve sahibül-hayrâtdan Velioglu kızı Hadîce bt. Ali nâm hatunun vakıf musakkafâtından medîne-i mezbûrede vâki' ma'lûmül-hudûd ve müştemilât bir bâb vakıf menzil istibdâline tâlib olan derûn-ı arzda mezkûrül-ism es-Seyyid Ömer b. Mehmed'in medîne-i mezbûrda Sûk-ı Sultânî'de Sipâh Pazarı sükkânından ve terziler arasında zemîni merhûm Lala Sinan nâibi es-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi

(36) İstanbul Kadı Sicilleri 93 Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250/ M. 1831-1834), Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Sabri Atay; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s. 158.

*dâ'îlerinin işbu mühr-i mutâbıkı arzıyla istibdâline mezbûre medînedede istid'âsında olunmuş ise de istibdâl-i mezkûrun şurûtu mevcûd olduğu arz-ı mezkûreden müstebân olmağın bu sûrette zemîni vakf-ı âharın ve binâsı mülk ile zemîni ve binâsı vakıf **istibdâle kütüb-i mu'teberede hilâf-ı şer' olduğundan** verilen hüccet-i şer'îye gayr-ı sahib ve ...? eden şurût ve kuyûd olması ale'l-fâsîd fâsîd ve ...e? şâyân ve i'tibâr olmadığı buzûr".⁽³⁷⁾*

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde vakıf hukuku ve uygulaması dâhilinde "istibdâl" in daha en baştan beri aktif olarak varlığı yukarıda zikrettiğimiz örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın kimi zaman bir ihtiyaçtan kimi zaman da hukukun gereği olarak yapıldığını gözlemek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu uygulamanın vücut bulması bir yandan vakfiyelerde belirtilmesini gerekli kılmakla beraber, vakfiyede olamaması hâlinde dönemin şartları çerçevesinde, vakfın menfaati ve geleceği bakımından zarurî olarak izin-i sultanî ile de bu uygulamaya müsaade edildiğini gözlemek mümkündür.

Netice itibarıyla, vakfın devamlılığı ve sürdürülebilirliği bakımından önem arz eden ve Osmanlı vakıf hukukunun önemli uygulamalarından olan istibdâlin en eski zamanlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde canlı bir şekilde var olduğu ve mevcudiyetini koruduğu anlaşılmaktadır. Bunda devletin vakıf müessesesine vermiş olduğu değerin de etkisi vardır. Zira, Osmanlı Devleti'nde bilhassa iktisadi ve içtimai hayatın merkezinde yer alan ve bu yönüyle devletin yükünü omuzlamış bulunan vakıf müessesesinin devamlılığı esastır.

⁽³⁷⁾ *İstanbul Kadı Sicilleri 93 Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250/ M. 1831-1834)*, Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Sabri Atay; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s. 135.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

Vakfiye Defterleri, defter no: 571, sayfa no: 205, sıra no: 74.

Vakfiye Defterleri, defter no: 572, sayfa no: 14, sıra no: 4.

Vakfiye Defterleri, defter no: 571, sayfa no: 279, sıra no: 97.

Vakfiye Defterleri, defter no: 571, sayfa no: 42, sıra no: 19.

Vakfiye Defterleri, defter no: 572, sayfa no: 7, sıra no: 2.

Yayınlanmış Arşiv Eserleri

İstanbul Kadı Sicilleri 93 Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. -1247 1250/ M. 1834-1831), Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Sabri Atay ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s. 158.

İstanbul Kadı Sicilleri 93 Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. -1247 1250/ M. 1834-1831), Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Sabri Atay ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s. 135.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1996.

BARKAN, Ömer Lütfi, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller I: Şer’î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1246.

BARKAN, Ömer Lütfi, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1272-1273.

BARKAN, Ömer Lütfi, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyetleri”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-*

Makaleler, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1289-1329.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I: Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1207-1208.

BERKİ, Ali Himmet, “Müstağn-en’anh Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, İstanbul, S. 7, 1968, s. 17-18.

BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen Istılâh ve Tabirler*, VGM Yayınları, Ankara 1965.

BERKİ, Ali Himmet, *Vakıflar*, Birinci Kitap, 2. Baskı, Aydınlik Basımevi, İstanbul 1946.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok).

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 5, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok).

CEYHAN, Muhammed, “Celâlî İsyânlarının Ankara Vakıf Gayrimenkulleri Üzerinde Yarattığı Tahribatın Tespiti (Şer’iyye Sicilleri Işığında)”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Kasım 2011)*, Bildiriler, C. 1, Ankara, Matser Basım Yayın, 2012, s. 359-376.

CEYHAN, Muhammed, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Statüsünün İptaline Dair Bir Örnek: Sokullu Mehmed Paşa ve Bâlî Bey’in Belgrat’taki Vakıf Akarının Devletleştirilmesi”, *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.II, İstanbul 2016, ss. 403-422.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

KURT, İsmail, *Nazariyatta ve Tatbikatta Para Vakıfları*, İstanbul 1996.

OĞUZ, İbrahim, “Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 58, s. 583-601.

Ömer Hilmi (Karînâbâdîzâde) – İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sulhi Garan Matbaası, 1978.

Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ablâf Fî Abkâm-il Evkaf*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1495-1496

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Pehlul Düzenli, İstanbul, Klasik yayınları, 2013.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCILARA VERİLEN ADLİ İMTİYAZLAR VE HUKUK BİRLİĞİNİN SAĞLANILMASINDA ADLİ İMTİYAZLARIN KALDIRILMA SÜRECİ

Mehmet Emin ELMACI

Özet

Osmanlı Devleti resmî olarak 1536 yılında ilk olarak Fransızlara verdiği kapitülasyonlar konusunda, başlangıçta karşılıklı bir çıkar elde etme düşüncesindeydi. Ancak zamanla bu ayrıcalıklar tek tarafı uygulanmaya ve devletin bağımsızlığını da tehdit eder hâle gelmeye başlamıştı. Ekonomik ve kültürel kapitülasyonlarla birlikte belli tarihlerde yapılan “kapitüler” antlaşmalarla yabancıların ülkedeki hukuki durumlarında da taviz verilmek zorunda kalınmıştı.

Zamanla ülkede yabancılar, yargılanamaz, tutuklanamaz ve mahkûm edilemez hâle geldiği gibi; sonuçta bu süreç, ülkedeki hukuk birliğinin bozulmasına neden olacak “çokhukuklu” bir yapıyı ortaya çıkarmış ve böylece bağımsızlıktan verilen ödünlerle de devletin yıkımında rol oynayacak hâle gelmesine de neden olmuştu.

Devlet, kendi zararına olan bu yapıyı tümenden kaldırabilecek durumda olmadığından diğer imtiyazlarda olduğu gibi parça parça adli imtiyazlar konusunda da tedbirler almaya başlayacaktı.

Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne gelişte bu adli imtiyazların kaldırılması yolunda devletin çabaları özgün belgeler ve eserler ışığında değerlendirilecektir. Özellikle 1908'den sonra hukuki bağımsızlığın sağlanılmasının düşünüldüğü bu süreçte yapılanlar ve karşılaşılan zorluklar değerlendirilerek, devletin nasıl bu duruma geldiği ve hukuki birliği sağlama konusunda da bu imtiyazlardan nasıl kurtulmaya çalıştığı ortaya çıkartılacaktır. İmtiyazların tümenden kaldırılma tarihi olan 9 Eylül 1914'ten itibaren daha da güçlenen bu süreçte; yabancıların adli imtiyazlarının ortadan kaldırılmasını amaçlayan yasa, kararname ve yönetmelikler ve 1917'deki “Aile Hukuku” kararnamesi de incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çokhukukluluk- Laiklik-Kapitülasyonlar- Aile Hukuku-Medeni Kanun.

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, emin.elmaci@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7336-3561>.

Giriş

Kapitülasyonların; kavramsal tanımlarında genelde “*Hristiyan devletlerin vatandaşlarının İslam ülkelerinde sahip oldukları haklarını düzenleyen antlaşmalar*”⁽¹⁾ olarak söz edilmesine rağmen; İslam’ın ortaya çıkışından önce de var olduğu bilinmektedir⁽²⁾.

Kapitülasyon kavramı; işin en başında fiili olarak, toplumlar arasındaki ticaretten dolayı ülkelerdeki yabancı vatandaşların, kendi ülkelerindeki haklardan aynen yararlanması şeklinde ortaya çıkmıştı. Ancak daha sonra Avrupa’da sanayinin ortaya çıkması ve gelişmesiyle de yeni bir boyut kazanmaya başladı. Gelişen sanayileri nedeniyle üretimleri için pazar aramaya başlayan “sömürgeci” devletler, egemenliklerini uzak bölgelerdeki ilkel toplumlara yaydıkları gibi, kendileriyle kapitülasyon antlaşmaları yapan devletleri de kendi çıkarları için sömürmeye başladılar.

Osmanlı Devleti’nde yabancı devletlere verdiği kapitülasyonların sadece ekonomik imtiyazlar olduğu düşünülüyorsa da kapitülasyonları; 1-*Kişisel imtiyazlar*, 2-*Ekonomik imtiyazlar*, 3-*Adli imtiyazlar* olarak üçe ayırmak mümkündür. Kişisel imtiyazlar, bir ülkede yabancıların, dini, eğitim-öğretim ve sağlık haklarından oluşurken, ekonomik imtiyazlar, kişilerin ticari olarak daha rahat çalışabilmelerine olanak sağlıyordu. Konumuz açısından önemli olan adli-hukuki imtiyazlarda ise; yabancıların Osmanlı Devleti’ndeki hukuki haklarını içermektedir.

Buna göre; Osmanlı’daki yabancıların kendi aralarındaki davaların yargısı; konsoloshanelerdeki hâkim ve mahkemelerin yetkisi alanındaydı. Osmanlılar ile olan davalar ise muhtelit (karma) mahkemelerde ancak yabancıların bağlı bulunduğu konsolosluğun tercümanı huzurunda görülürdü. Eğer tercüman gelmemiş veya davayı bırakıp gitmişse dava olduğu gibi kalırdı. Yabancıları tevkif hakkı da, konsoloslara ait idi. Tercüman olmadıkça suçüstü durumunda bile tutuklama yapılamazdı. Mahkûm edilen yabancı cezasını, Osmanlı hapisanelerinde değil konsolosluklarının hapisanelerinde çekerlerdi. Her türlü adli tebligatlar konsolosluklarca yapılırdı. Elçiliklerce kabul edilmeyen kanunlar (pasaport, gümrük, basın, şirketler) yayınlanmazdı.

Bunun yanında; yabancılar kendi din ve mezheplerine ait kiliselerde serbestçe ibadet edebilirlerdi. Kendi dinsel yöneticilerinin mabed içinde ve dışında

(1) Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s.402.

(2) Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, s. 43. Örneğin; MÖ. 1294-1244 yıllarında Mısır’ın Memphis şehrine yerleşen Fenikelilere kendi tapınaklarında dua etmeleri hakkının verildiği bilinmektedir. Ayrıca İstanbul’un fethinden 300 yıl önce, Bizans Devleti Venedikliler ve diğer İtalyan kavimlerine imtiyazlar da vermişlerdi. Hasan Fehmi Paşa, “İmtiyazat-ı Enebiyenin Çare-i İlğası” *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, No.1., 31 Mart 1325 s.4.

dokunulmazlıkları da bulunurdu, Osmanlı ülkesinde istedikleri yerde (Mekke ve Medine hariç) hiç bir kayda bağlı olmadan oturabilirler, suç işleseler bile sınır dışı edilmezlerdi. Başlangıçta sıkıntı gibi görünmeyen bu konular, zamanla Osmanlı Devleti'nde, imtiyaz alarak kapitüler antlaşmalar yapan yabancı devletlerin tabiiyetinde bulunanların, suç işlemeleri sonucunda bir hukuki sıkıntı olarak rahatsızlık vermeye başlayacaktı.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ve fetih politikasıyla sürekli olarak bünyesinde azınlık gruplarını bulundurmuştur. Bu süreçte; ülke topraklarına başlayan göçlerle de birlikte birbirinden çok farklı etnik kökene ve dinî inanişaya mensup olan azınlıkların, hukuki statüleri de önemli bir konu olmaya başlamıştır. Devlet, bu noktada kendi ülkesindeki Müslümanlara, İslâm hukuku kurallarını uygularken, “*azınlıklar özel hukuk alanında (kişi, aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku alanlarında) mensup oldukları toplumların din ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına; kamu hukuku alanında ise İslâm Hukuku'nun Müslüman olmayanlar için öngördüğü kurallara tabi tutulmuşlardır.*”⁽³⁾

Bu süreçteki sıkıntının ana nedeni de; Osmanlı Devleti'nde Müslümanlarla-Hristiyanlar arasındaki gelenek-görenek açısından farklılıklar ve adli sistemin de çoğunlukla İslam hukukuna dayanıyor olmasıydı. Bu hukukun karakteri kesinlik ve değişmezlik taşımaktaydı ve yalnızca Müslümanlara uygulanmaktaydı. Bu yüzden Avrupa devletleri Hristiyan olan kendi vatandaşlarının Osmanlı'da İslami hukuka değil de, kendi hukuklarına göre yargılanmasını istemişlerdi.

Bu nedenle ülkedeki yabancı ve gayrimüslimler kendi kuralları çerçevesinde kendi sahip oldukları haklardan yararlanmaya başladılar⁽⁴⁾ ki bu da kapitülasyonları adli anlamda da geçerli bir konuma getirmişti. Yabancıların iddiasına göre, “*kanunların şahsiliği*” anlamına gelen bu isteğe göre; her toplumun kendine göre bir hukuk ve gelenek ve görenekleri vardı. Bu toplumların bireylerinin diğer ülkelere gittikleri zaman iş olsun, ticaret olsun buralarda belli bir süre kalmaları gerektiği için, çıkan hukuki sorunlarda da kendi hukuklarına göre yargılanmaları söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla “*kanunların şahsiliği*” kapitülasyonların ortaya çıkışını kolaylaştırmış oluyordu.⁽⁵⁾

Osmanlı Devleti'nin böyle bir durumda kalmasını, yani yabancılara kendi ülkesinde kendi tebaasından farklı bir hukuk hakkı vermesini engelleyecek en önemli noktanın; adli yapının herkese eşit bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

⁽³⁾ Aybars Pamir “*Kapitülasyon Kavramı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl.2002, Cilt.51, Sayı.2, s. 105.

⁽⁴⁾ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1986, s.10

⁽⁵⁾ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1*, TTK.Yayınları, Ankara, 1953, s.5

Bunun gerçekleşmesi için de bu yapının dinî etkilerden uzaklaştırılarak, “*laik*” bir yapı kazanması gerektiğini yani adli birliğini sağlaması gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Bu o dönem için imkânsız bir düşünceydi.

Çoğunlukla dine dayanan Osmanlı adli yapısı, zaten İslam hukuku çerçevesinde kendi gayrimüslimlerine hukuki haklar vermekteydi. Buna bir de, 1536’dan itibaren sürekli genişleyen, yabancıların ülkeye girişi sonrası farklı devletlere bağlı olanlara da verilen adli imtiyazlar eklenince, adli yapı “çokhukuklu” bir yapıya girmiş ve adli birliğin de sağlanamamasına neden olmuştu. Sorunun daha büyük olması ise; ülkedeki bu imtiyazlar nedeniyle kendi vatandaşlarını koruma altına alması nedeniyle bu devletlerin; adli yapı ve diğer noktalar üzerinden, devletin iç işlerine karışmaya başlamasıyla ortaya çıkacaktı. Bu da Osmanlı Devleti için onarılmaz sorunlar yaratan egemenlik ilkesinin ihlaline kadar gidecekti. Bunun farkında olan Osmanlı devlet adamları ellerinden geleni yapmaya çalışmışlar ancak köklü bir değişim yerine, var olanın yanına çağdaş yapıları da getirme düşünceleri nedeniyle de, her ne kadar evrensele dayanan Batı hukukunun ülkeye girmesini sağlamasına rağmen “çokhukukluluk” devam etmiş ve iş daha da karmaşık hâle gelmişti.

Adli İmtiyazların Başlangıcı

Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik kapitülasyonların başlangıcı; I. Murat zamanında, 1365 yılında, Ragusa Cumhuriyeti gemilerinin doğuda serbestçe dolaşmalarına izin veren ahidnameye⁽⁶⁾ dayanan ilk ticari imtiyaz idi. Bundan sonra 1387 yılında yapılan ticaret antlaşmasıyla da Cenevizlilere bir takım ticari imtiyazlar verilmişti.⁽⁷⁾

Adli alanda önemli bir kilometre taşı, aslında genel anlamda da kapitülasyonlar hakkında da ilk önemli örnek sayılabilecek 1536 Fransızlarla olan kapitülasyonlar idi. Osmanlı Devleti, Fransa kralı Francois I.’in Elçisi La Foret’ye bahş ve ihsan edilmiş⁽⁸⁾ olan bu kapitülasyonlar, ekonomisine canlılık getirilmesini, iç ve dış ticaretin geliştirilmesini sağlamak amacıyla olsa da⁽⁹⁾ önemli bazı adli imtiyazlar nedeniyle kapitülasyonlar tarihinde bir ilk oluşturacaktır. Bu 1536 yılındaki kapitülasyon antlaşmasındaki adli imtiyaz maddeleri; daha sonraki yıllarda başka devletlere de yansıtılmasıyla bir yayılma noktası oluşturarak, Osmanlı Devleti’nin yabancı devletler nezdinde bağımlı bir hâle getirilmesine de neden olacaktı⁽¹⁰⁾.

⁽⁶⁾ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 8.

⁽⁷⁾ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 9.

⁽⁸⁾ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 402

⁽⁹⁾ Hayri Sevimay, Cumhuriyete Girenken Ekonomi, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1995, s.178

⁽¹⁰⁾ Ancak işin ilginç noktası; 1397 yılında Yıldırım Beyazıt ile Palaiologos arasında yapılan antlaşma gereği, kendisinin bir başka devletten adli imtiyaz elde etmesi olacaktı. Osmanlı Devleti; kendi açısından kapitülasyon hakkı içeren bu antlaşmayla; İstanbul’da bir mahalle kurma, cami açma ve kendi mahkemesini kurarak burada bir “kadı” bulundurma hakkını elde etmiş olmaktadır. Reşat

Bu antlaşmadaki, adli imtiyaz konusunda çok önemli maddeler bulunmaktaydı. Özellikle Fransa tebasından bir tüccarın ceza maddelerinden dolayı bir Osmanlı tarafından mahkemeye davet edilemeyeceği, iki Fransız arasındaki davaların ancak Fransız konsolosluklarında, Fransa kanunlarına göre görüleceğinin belirtilmiş olması ve bir Fransız ve Osmanlı arasındaki davalara da ancak Fransa konsolosluklarınınca görevlendirilen bir tercümanın da katılımıyla, Osmanlı mahkemelerinde bakılabileceği kararlaştırılması⁽¹¹⁾ adli anlamda Osmanlı Devleti'ni zora sokacak dönemin bir başlangıcı olacaktı. Çünkü 1536 kapitülasyonları, daha sonraki yıllarda Fransızlarla ve diğer devletlerle yapılacak her türlü kapitülasyonlara esas oluşturmuştu.⁽¹²⁾

Fransa, 1536 yılında elde ettiği ilk kapitülasyonlardan sonra sürekli olarak adli alanda kazanımlar için çabalamış, özellikle Osmanlı'daki Fransızların kendi istekleriyle bile olsa Osmanlı mahkemelerine başvurmalarına şiddetle karşı çıkmıştır.⁽¹³⁾ Nitekim Fransa, 1740 Antlaşması ile kendi vatandaşlarının aralarındaki davaların Fransa kanunlarına göre ve Fransa elçi ve konsoloslarının izniyle yapılabilmesi şartını da elde edebilmişti.⁽¹⁴⁾ Örneğin bu tarihe kadar bir yabancıya evine hükümet memurları rahatlıkla girebilirken şimdi, o kişinin bağlı olduğu devletin konsolosuna haber verildikten sonra, gelen biri huzurunda ancak o eve girilmeye başlanmıştır.⁽¹⁵⁾ Ayrıca daha geniş imtiyazlar veren bu kapitülasyonlarla tercümanlık işleri de kesin sonuçlara bağlandığı gibi, Fransızlara ikamet ve dolaşma özgürlüğü de tanınmıştır.⁽¹⁶⁾

Bu antlaşma ile Fransa, yıllardır istediği, imtiyazlarını genişletme fikrini gerçekleştirmiş ve kapitülasyonlar kavramına yeni bir nitelik getirmişti. Artık kapitülasyonlar daimi olmayan durumdan çıkmış, karşılıklı bağlayıcılığı olan bir antlaşma hâline gelmişti.⁽¹⁷⁾ Çünkü kapitülasyonların her padişah değişikçe yenilenmesi kaldırılmış, kalıcı bir hâle getirilmişti. Yani o güne kadar Fransa'ya tanınan imtiyazlar kurumsallaştırılmış idi.

Ama işin daha vahim tarafı; Fransızlarla yapılan bu Antlaşmanın diğer devletlere de örnek olması olacaktı. İngiltere ilk defa 1580 yılında Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması imzaladığı gibi, Rusya'da özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile

Ekrem, a.g.e., s. 11.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tarihi 1401 olarak vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 292

(11) Reşat Ekrem, a.g.e., s. 402 ve sonrası

(12) Reşat Ekrem, a.g.e., s. 410

(13) Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III, B.T.T.D., Sayı 36, Eylül 1970. s. 63

(14) JacquesThobie, Interets et Imperialisme Français dans L'empire Ottoman, 1895-1914, Puplications de la Sarbonne, Paris, 1977.s. 43

(15) Ahmet Nusret, İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika, Dersaadet, 1325, s. 8.

(16) Thobie, a.g.e., s. 45.

(17) Niyazi Berkes,, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul,1978.s. 77.

Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmiş, 1783 yılında yenilenen kapitülasyonlar ile de Osmanlı ülkesinde Fransa'nın yanında yer almaya başlamışlardı. Zamanla diğer devletlerle yapılan kapitüler antlaşmalarla, iş adli anlamda içinden çıkılmaz bir hâle gelmişti. Osmanlı Devleti, artık ticari ve adli yönden tam olarak kapitülasyonların zincirleriyle bağlanmış durumdaydı.

İşte bu ortamda artık dünyanın değişen şartları Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamıştı. Osmanlı Devleti 1908 yılında yeni modern bir anayasa ilan ederek "*laik bir devlet*" hâline gelmiş ve kapitülasyon rejimini de hükümsüz bırakmıştı.⁽¹⁸⁾ Avrupa'da da özellikle adli alanda kanunların şahsiliği ilkesinin zamanla yerini kanunların mülkiliğine bırakması, bağımsızlığına ve egemenliğine önem vermeye başlayan devletlerin, kendi ülkelerinde bulunan diplomasi memurları dışındaki tüm yabancıların, kendi ceza kanunlarına ve mahkemelerine uyması konusunda titiz davranmasına neden olmuştu. Ancak diğer devletler, çağdaş devlet anlayışı gereği bu sistemi uygulamaya başlarken, Osmanlı Devleti'nde aynen devam ettirildi.⁽¹⁹⁾ Hem adli, hem ticari, hem de idari alandaki bu baskılardan kurtulmak amacını taşıyan Osmanlı devlet adamları da, kapitülasyonların kaldırılması yönündeki çabalarına hız vermeye başlayacaktı. Kısaca çerçevesini çizdiğimiz bu sorun bundan sonraki sayfalarda makalenin asıl konusunu oluşturacaktır.

Kapitülasyonları Kaldırma Kararı ve gelişmeler

Osmanlı hükümeti 1914 yılı içerisinde özellikle bir savaş anında taraf olunma noktasında tüm devletlerle görüşme içerisindeydi. İttihat Terakki hükümeti bunun karşılığında kapitülasyonların kaldırılmasını ön şart koymuşlardı. Batılı devletler bir şekilde ekonomik imtiyazlardan vazgeçecek gibi görünse de özellikle adli kapitülasyonlara Osmanlı mahkeme ve hapisanelerine güvenilmemesi noktasında karşı çıkmaktaydılar.

Ağustos 1914 başında elçilerin ortak notalarıyla kapitülasyonlar konusu yeniden çıkmaza girmişti. Devletlerle bu konuda anlaşamayan Babıali, kendi arasında hem tarafsızlık hem de kapitülasyonlar konusunu görüşmeye başlamıştı. Devletlerin adli kapitülasyonların kaldırılmasına kesin olarak istekleri olmadıkları anlaşılmıştı. Ama iktisadi ve mali kapitülasyonlar konusunda ılımlıydılar.

Kapitülasyonların kaldırılması yönündeki hükümetteki ilk görüşme, 2 Eylül 1914'te yapılmış ve bir muhtıra hazırlanılmasına karar verilmişti.⁽²⁰⁾ Daha sonra Adliye Nezareti'nde bir komisyon oluşmuştu.⁽²¹⁾ Komisyon, 4 Eylül tarihinde Nazır

(18) Mahmout Essad, *Du Regime des Capitulations Ottomanes Leur Caractere Juridique d'apres l'histoire et les textes*, Stambol, 1928. s. 94.

(19) Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü*, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920, TTK, Ankara, 1976, s.8.

(20) A.g.e., Tanin, I. İkinciteşrin 1944.

(21) Tahir Taner "*Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi?*", Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan Ayrı Basım, İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1956. s. 34.

İbrahim Bey'in Boğaziçi Paşabahçesi'ndeki sahil evinde toplanarak, kapitülasyonların kaldırılması gerektiği hakkında sadarete yazılacak tezkerenin esaslarını görüşerek kararlaştırmış ve 5 Eylül 1914'te Sadaret'e sunmuşlardı.⁽²²⁾ Bunun üzerine hükümet 5 Eylül'de yeniden toplanmıştı.

Cavit Bey, Hariciye Nezareti'nin de tezkeresinden bahsederek, üç yolun ortaya çıktığını belirtir. Ya kapitülasyonlar tümünden kaldırılacak, ya iktisadi kapitülasyonlar kalkacak ya da tümünün kaldırılmasıyla birlikte adli kapitülasyonların ıslah edilmesi kabul edilecekti. Sonuçta, ilk yol üzerinde anlaşılmış ve gerek iktisadi gerek adli tüm kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmişti. Yapılacak son iş ise, bu karara uygun bir nota yazılmasıydı. Notayı, Hüseyin Cahit Bey yazacak, tercümesini de hukuk müşaviri Ostrorog yapacaktı.⁽²³⁾ Bir gün sonra (6 Eylül'de) Cavit Bey, Hüseyin Cahit tarafından yazılan notayı tashih ettikten sonra tercüme için Ostrorog'a yollamıştı.⁽²⁴⁾

8 Eylül'de hükümet yeniden toplanır. Yazılan nota okunmuş ve 9 Eylül akşamı elçilere tebliğ edilmesi kararlaştırılmıştı.⁽²⁵⁾ Aynı gün, yani 8 Eylül 1914 (26 Ağustos 1330-17 Şevval 1332) de padişahın da kapitülasyonların kaldırılması konusunda iradesi çıkmıştır. Bu irade; "*Memalik-i Osmaniye'de mukim teba-yı ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel ahkamı dairesinde muamele olunmak üzere ebyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari, "kapitülasyon" namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsaidat ve hukukun fi'mabad ref ve ilgası meclis-i vükela kararıyla tensib olunmuştur.*"⁽²⁶⁾ şeklindeydi.

Kararın 9 Eylül akşamı elçilere bildirilmesi ile olayın boyutu değişmişti. Hükümet cesaretli bir karar almıştı.⁽²⁷⁾ Hüseyin Cahit de hükümetin Alman ittifakından cesaretle kendi kendiliğinden kapitülasyonlardan kurtulduğunu belirtmişti.⁽²⁸⁾ Rus Elçisi De Giers'in de hükümetine çektiği telgrafta belirttiği gibi; bundan sonra kapitülasyonların Türkiye tarafından kaldırılması dönemi başlıyordu.⁽²⁹⁾ Rus Elçisi daha önce 12 Ağustos'ta çektiği bir başka telgrafta, Goben

(22) Tahir (Taner) Bey'in el yazısından çıkan bu tezkerede Kanun-i Esasi gereği kapitülasyonların bundan sonra uygulanmasına hiç bir neden kalmadığı belirtilmişti. Taner, a.g.e., s. 34.

(23) "*Cavit Bey'in Not Defterinden*", Tanin, 1 İkindiçeşrin 1944; Taner, a.g.e., s.10. Yusuf Hikmet Bayur, Hariciye Nezaretine düşmesi gereken bu işin bir gazeteci ile bir yabancıya havale edilmesini Osmanlı Devri'nin garabetlerinden olarak nitelemiştir. Bayur a.g.e., III/III s. 162, dipnot 160.

(24) "*Cavit Bey'in Not Defterinden*", Tanin 1, İkindiçeşrin 1944.

(25) "*Cavit Bey'in Not Defterinden*", Tanin, 2 İkindiçeşrin 1944. Bir gün önce ise 7 Eylül'de elçiler de haftalık kabul gününde Sadrazam ile görüşmüşlerdi. Tanin, 8 Eylül 1914.

(26) Düstur, Tertibisani 6. Cil s. 1273; Takvim-i Vekayi, 4 Eylül 1330. (17 Eylül 1914); Ahenk, 6 Eylül 1330 (19 Eylül 1914); Ceride-i İlmiye, 5 Zilkade 1332. Taner, a.g.e., s. 10.

(27) Leland J. Gordon hükümetin bu kararının Almanların cesaretlendirmesi ile gerçekleştiğini belirtmişti. Leland J. Gordon "Turkish-American Treaty Relations" The American Political Science Review, Vol:22, No:3, August, 1928,s.712.

(28) Hüseyin Cahit, „Meşrutiyet Hatıraları“, Fikir Hareketleri, sayı: 215, 14 Kanunuevvel 1937, s. 108.

(29) Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Belge Yayınları, İstanbul,

ve Breslaw gemilerinin İstanbul Hükümeti tarafından satın alınmasının Türklerin moralini yükselttiğini, bu nedenle Türklerin her an cesurane bir karar vermelerinin muhtemel olduğunu belirtmişti.⁽³⁰⁾ Liman von Sanders da anılarında bu olayı; “*Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra “Türkiye Türklerindir” sözü her tarafta söylenmekteydi*”⁽³¹⁾ şeklinde anlatmıştı.

Adliye Nezareti; gazetelerde yayınladığı beyanatta, tüm vilayet İstinaf Müdde-i Umumilikleri’ne seslenerek “*Bilhassa ecnebilere müteallik muamelat-ı adliyede fevkalada mütebassır, itinakar hareket edilerek en küçük bir şikayet-i muhakkaya dahi meydan verilmemelidir*” demiş ve buna karşı davranan memurların, derhal azledileceği ve bir daha adli mesleklere alınmayacağı vurgulanmıştı.⁽³²⁾

Hükümetin aldığı karar devletlerin elçileri tarafından protesto edilmişti. Ancak gelişmeler kararın, tam zamanında alındığını göstermekteydi. Parvus’un Yunus Nadi’ye özel konuşmalarında “*Türkiye bu müstesna fırsatta müstakil bir siyaset takip ederek kendisini kurtarmak yolunda en çok faydaları üretmelidir.*”⁽³³⁾ dediği gibi, Osmanlı Devleti bu müstesna fırsattan yararlanmaktaydı. Babıalî’nin, kapitülasyonların kaldırılmasıyla, Osmanlı’daki yabancıların imtiyazlarını kendilerine geri vermesi, Osmanlı hükümetine de gücünü geri vermişti.⁽³⁴⁾

Savaş sonuna kadar sürecek olan bu yeni durumda, Osmanlı Devleti yüzyıllardır üzerinde ağır bir yük olmuş olan kapitülasyonlardan kurtulmuştu. Ancak, kapitülasyonlardan boşalan yer, yabancıların şikâyetlerini bertaraf edecek şekilde doldurulmalıydı.

Hükümet bu amaçla çalışmalara daha kaldırma kararından bir gün önce başlamıştı. 8 Eylül 1914 tarihinde padişahın iradesinin çıktığı gün, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey başkanlığında bir özel komisyon toplanıp, kapitülasyonlar hakkında görüşmelerde bulunmuştu.⁽³⁵⁾

10 Eylül 1914 tarihinde ise, kapitülasyonların kaldırılmasından dolayı uygulanacak devletler hukuku kurallarını tespit etmek için Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başkanı Mahmut Esat Efendi başkanlığında bir komisyonun kurulduğunu Dahiliye Nezareti’nin 28 Ağustos 1330 / 10 Eylül 1914 tarihli tezkeresinden

1972. s. 117. Dr. Fazıl Berki imzalı İkdâm’da yayınlanan «Uyuyan Arslan» başlıklı yazıda da, devletlerin kapitülasyon zincirleriyle bağladıkları Osmanlı’nın hasta adam olmadığını, uyuyan bir arslan olduğunu şimdi ise uyuyan arslanın ayağa kalktığı belirtiliyordu. İkdâm, 10 Eylül 1914.

(30) Sovyet Devlet Arşivi... s. 100.

(31) Liman Von Sanders, Türkiye’de 5 Yıl, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 184.

(32) Tanin, 4 Teşrinivevvel 1914; Tasvir-i Efkar, 4 Teşrinivevvel 1914 ; Sabah, 4 Teşrinivevvel 1914.

(33) Tasvir-i Efkar, 7 Teşrinivevvel 1914.

(34) Nasim Sousa, The Capitularoty Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature, Baltimore, 1933, s. 329.

(35) Ahenk, 28 Ağustos 1330. (10 Eylül 1914) Ahenk’e 26 Ağustos (8 Eylül) tarihli İstanbul’dan gelen telgraftan.

öğrenmekteyiz.⁽³⁶⁾ Uygulanacak kuralları düzenlemeyi amaçlayan bu komisyonda, müsteşar Ali Münif Bey ile birlikte Rüşumat Müdür-ü Umumi Sırrı Bey ve Maliye Nezareti Varidat-ı Umumiye Müdür vekili Faik Nüzhet Bey ile gereken durumda alınacak memurlar bulunacaktı.⁽³⁷⁾ Dahiliye Nezareti içerisinde de, Polis nizamnamesindeki değişiklik için bir komisyon oluşturulmuş ve işe başlamıştı.⁽³⁸⁾

Kapitülasyonların kaldırılması kararı sonrasında hükümetin 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914)te çıkarttığı “İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlğası Üzerine Ecânîp Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname”⁽³⁹⁾daha sonra 16 Teşrinsani 1330 (29 Kasım 1914) tarihli karar ile ertesi gün tüm vilayetlere gönderilmişti.⁽⁴⁰⁾ Vilayetlere gönderilen 14 sayfalık kitapçık hâlindeki bu talimatnameden Matbaa-i Amire’de 100 adet basılmıştı.⁽⁴¹⁾

Bu 100 adet kitapçığın vilayetlere gönderilmesinden amaç, talimatnamenin vilayet dairelerine ve mülhakata da bildirilmesiydi. Bu nedenle vilayetlerin büyüklüğüne göre belli sayıda kitapçık fazla olarak gönderilmişti. Ancak vilayetlerden Aralık ve Ocak ayında gelen yazılarda gönderilen talimatname kitapçıkların vilayet dairelerine bile yetmediği, matbaa olmadığı için çoğaltılamadığı ve bu nedenle mülhakata gönderilecek talimatnamenin kalmadığı, mümkünse daha fazlasının istendiği hükümete bildirilmişti.⁽⁴²⁾

Örneğin Diyarbakır Valiliği, 10 Kanunevvel 1330 tarihli yazısında, 4 nüsha gönderilen talimatnamenin üçünün mülhakata gönderildiğini, bu nedenle yeterince gönderilmesini istediği gibi, daha aşırı isteklerde bulunan Edirne Valisi Adil Bey ise, 4 adet talimatnamenin merkeze yetmediğini belirterek acilen 90 adet daha istemekteydi.⁽⁴³⁾

⁽³⁶⁾ BOA.DH.SYS., 52-7. Taner, a.g.e., s. 11. Tahir Bey’in de katıldığı bu komisyon çeşitli Devlet dairelerini ilgilendiren konuları tetkik ederek, aldıkları kararları talimatlar ile hükümete tavsiyede bulunmuşlardı.

⁽³⁷⁾ Tasvir-i Efkar, 13 Eylül 1914. Tanin, 13 Eylül 1914.

⁽³⁸⁾ Tanin, 15 Eylül 1914, İsmail Canbolat Bey’in beyanatından.

⁽³⁹⁾ Sicill-i Kavanin, 11. Cilt s.500.; BOA.DH.İŞO. 9.71.

⁽⁴⁰⁾ BOA.DH.SYS., 52-7

⁽⁴¹⁾ İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlğasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname., Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.

⁽⁴²⁾ BOA.DH.SYS., 52-7. Hükümet bunun üzerine 100 tane daha bastırılmış, 400 tane de Adliye Nezareti’ne göndermişti.

⁽⁴³⁾ Diğer istekler şu şekildeydi: Mamuratü’l aziz Valiliği 35 nüsha, Kastamonu Valiliği 20 nüsha, Aydın Valisi Rahmi 25 nüsha, Trabzon Valiliği 15 nüsha ister. 12 adet gönderilir. Beyrut Valisi Muammer 30 nüsha, Van Valiliği 15 nüsha, Hicaz Valiliği 15 nüsha, Adana Valisi 5 nüsha yetmediği için en az 25 nüsha, Hüdevendigâr Valiliği 13 nüsha yetmediği için, daha fazla talimat gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, bu talimatnameden 100 adet daha bastırılmasına karar vermişti. Adil Bey’e fazla olmadığı için 30 nüsha gönderilir. Ancak Defterdarlık’tan da talep olunca daha sonraki telgrafında bu kez 80 adet talimatname istemiştir.

Görüldüğü gibi vilayetten gelen isteklerden de anlaşıldığına göre; yabancı hukukunda köklü değişimler yaratan kapitülasyonların kaldırılmasından sonra, yabancılara uygulanacak işlemler, yönetimin adli, idari, eğitim, sağlık gibi her kademesinde geçerliydi ve bu değişikliklerin de ülkenin dört bir yanında hemen uygulamaya konulması da o kadar kolay değildi. Belli bölgelere talimatnamenin ulaşamadığı da göz önüne alınacak olursa, bu dönemde çıkabilecek sorunların da fazlalığı ortadadır.

Adli İmtiyazlarda Düzenlemeler

A. İlk Düzenlemeler

Kapitülasyonlar 9 Eylül 1914 yılında kaldırılmıştı. Hükümetin ilk çıkardığı yasa, ekonomik ayrıcalıklara vurulacak önemli bir darbe olan 20 Eylül 1914 tarihli “*Gümrük resminin tadili hakkındaki kanun*” olmuştur. Bu kanunu 24 Eylül 1914 tarihli “*Temettu vergisinin yabancılara da uygulanması*” takip etmişti.

Adli alanda ilk girişim de 13 Ekim 1914 tarihli “*Mehakim-i Şer'iyye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaiifi Hakkındaki Nizamname*”⁽⁴⁴⁾ olmuş ve bu kanunla Şer'iyye Mahkemeleri'nin ve Nizamiye Mahkemeleri'nin görevleri ayrılmıştı. Bu nizamname, adalet komisyonlarının çalışmalarının sonucuydu ve bir kaç sene sonra düzenlenecek olan ve bizim de ayrıntılı olarak üzerinde durduğumuz, Hukuk- Aile Kararnamesi ile Osmanlı adli yapısının laikleşmesinde de önemli bir başlangıç olacaktır. Bu nizamname ile amaçlanan, yabancılara şeri mahkemelerine gitme ihtimalini ortadan kaldırarak, “şeri mahkemelerde yargılanamayız” şeklindeki şikâyetlerini bertaraf etmek ve şeri mahkemelerdeki dini kültürle yetişmiş yargıçlara itirazı önlemektir.

Bu noktada önemli bir diğer girişim de; Şura-yı Devlet Tanzimat Reisi Mahmut Esat Efendi'nin başkanlığındaki Adli Komisyonu tarafından 15 Ekim 1914 tarihinde sonuçlandırılmış ve “*Kavanin-i Mevcudede Uhud-u Atıkaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat*”⁽⁴⁵⁾ ile kapitülasyonlar kaldırıldığı için Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin feshedildiği açıklanmıştı. Bu sürecin bir diğer sonucu ise; 17 Ekim 1914 tarihli “*Teba-yı Osmaniye ile Teba-yı Ecnebiye Arasında Mütevekkîn Olup 18 Eylül 1330 tarihinde Derdest-i Rüyet Olan Deavinin Faslı Hasmında Takip Edilecek Usul-ü*

⁽⁴⁴⁾ Düstur, Tertibisani, 6. Cilt, No.554

⁽⁴⁵⁾ Düstur, Tertibisani, 6. Cilt, s. 1334.; Takvim-i Vekayi, 5 Teşrinvevel 1330; Ceride-i İlmiye, 10.Sayı.; Kanun 2 Teşrinsani 1331'de Meclisten alkışlarla geçmiştir. M.M.Z.C. Cilt.I, Devre.3, İctima,1, s. 575. Ayrıca 10 Teşrinsani 1331'de ise İrade-i Seniye olarak yayınlanmıştır. BOA. DH.SYS. 52-7, Düstur, Tertibisani 8.Cilt, No.82; Kanunun Meclis-i Ayan'da görüşülmesi sırasında ise ünlü muhalif Ahmet Rıza bu kanunların ne olduğunu sorar ve bunların kolay kolay kalksın denilerek kalkacak kanunlar olmadığı eleştirisini getirir. M.A.Z.C Devre 3 İctima2, s. 12

Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat.⁽⁴⁶⁾ idi. Bu kanun ile Osmanlılar ile yabancılar arasında 1 Ekim 1914'ten önce ortaya çıkıp, görülmekte olan davaların aynen devam edeceği, ancak kapitülasyonlar kaldırıldığı için istisnai durumların artık göz önüne alınmayacağı kararlaştırılmıştı. Burada amaçlanan, yabancılar ait davalarda, konsolosluk memurlarının müdahalesinin kaldırılması gibi "istisnai durumların" ortadan kaldırılmasıydı.⁽⁴⁷⁾

Adli konularda değişen kanunların fazla olması Adliye memurlarına gerçekten fazla iş yüklemişti. Bu amaçla Adliye Nazırı İbrahim Bey, 3 Ekim 1914 tarihinde vilayetlere ve livalara özel bir yazı göndermiş ve bu konularda çok özenli davranılmasını ve en ufak bir ihmalin cezalandırılacağını belirtmişti.⁽⁴⁸⁾ Adliye Nazırı İbrahim Bey yaptığı bir görüşmede; artık muhtelit mahkemelerin varlığının gereksiz olduğunu belirtmiş ve daha önce başlamış davaların ise tercüman ve konsolos memuru olmadan muhtelit mahkemelerinde görüleceğini duyurduktan sonra, konsoloshanelerin uymaları gerekli şartlar üzerinde de bilgi vermişti.⁽⁴⁹⁾

B. Konsolosluklar ve Yabancı Uyruklar ile İlgili Düzenlemeler

Biraz önce söz ettiğimiz "*Kavanin-i mevcudede uhud-u atikaya müstenid abkamın lağvi*"⁽⁵⁰⁾ hakkındaki 15 Ekim 1914 tarihli kanun gereğince konsolosluklara ayrı bir düzenleme getirilmiş, konsoloslukların uyacağı kurallar belirlenmişti. Buna göre; 1864 tarihli konsolosluk nizamnamesi değiştirilmişti. Artık Osmanlı'daki konsoloshanelerde yerleştirilecek, ister Osmanlı ister yabancı uyruklu olsun katip, hizmetli, kavas ve tercümanların mahalli dile vakıf olmaları gerekmektedir. Ayrıca bu hizmetlilerin sayıları daha önceki gibi general (baş) konsolosluklarda ikiye, konsolosluk ve konsolosluk vekillerinde birer adet olacak ve Osmanlı kanunlarına bağlı bulunacaklardı. Konsolosluklar eğer yeni bir hizmetli almak isterlerse, buldukları yerin en büyük mülki amirliğine başvuracak ve gerekirse konsolosların istediği kişilerin yerine bu mülki amirler hizmetli önerebilecekti. Konsolosluklarla ilgili memurlara gönderilen talimatnamede bir diğer konu, ticaret ve sanatla uğraşan konsolos, konsolos vekilleri, ajan konsolosların yaptıkları sanat ve ticaretten dolayı Osmanlıların ödeyecekleri temettü vergisini de ödeyecek olmasıydı.⁽⁵¹⁾

⁽⁴⁶⁾ Düstur, Tertibisani, 6. Cilt, No.558; Takvim-i Vekayi, 7 Teşrinvev 1330; Bu irade, daha sonra meclisin açılması ile ele alınmış ve kanun hükmüne sokulmuştur. Düstur, Tertibisani, 8.Cilt, No.84.

⁽⁴⁷⁾ Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım I, s. 164

⁽⁴⁸⁾ Anadolu, 5 Teşrinvev 1914; Tanin, 4 Teşrinvev 1914; Bu konunun çok önemli ve nazik bir konu olduğu vurgulanmış ve cezalandırılan kişilerin bir daha adli göreve getirilmeyeceği de bildirilmiştir.

⁽⁴⁹⁾ Tasvir-i Efkar, 2 Teşrinvev 1914; Nazır talimatnamede yazılı bilgileri aynen anlatmıştır. Muhtelit mahkeme olarak bilinen I. Ticaret Mahkemeleri'nin ellerindeki davaları bitirdikten sonra kapatılacağını da başka bir görüşmesinde aktarmıştır. Tanin, 2 Teşrinvev 1914.

⁽⁵⁰⁾ BOA.HR.MTV., 480.45

⁽⁵¹⁾ BOA. HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3.

Talimatnamenin vilayetlere gönderilmesiyle uygulama hemen başlamış ve sorunlar da doğal olarak ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde elçiliklerin tümüne de, sorunlar çıkmaması için 1 Ekim'den sonra kapitülasyonlar kaldırıldığı için, bunlardan daha önce yararlananlara artık yeni kurallar gereği, Osmanlı vatandaşlarından ayrı davranılmayacağı da bildirilmişti.⁽⁵²⁾ Ancak konsolosların müdahalesi devam etmişti.

Bunun üzerine hükümet gönderilen talimatnamenin ardından konsoloslukların işlere karışmasından dolayı, daha açık bir dil kullanma gereğini duymuş ve Dâhiliye Hukuk Müşavirliği aracılığıyla hazırlanan 16 Şubat 1330 / 1 Mart 1915 tarihli yazıda “*ecanibin alakadar oldukları bilcümle mesailde konsolosların resmen müdahaleye hakkı yoktur.*”⁽⁵³⁾ denilmiş ve yabancılara konsolosları aracı etmeden doğrudan kendisinin, Osmanlı memurlarına müracaat etmesi gerektiği hatırlatılmıştı.

Bu sorunların devamının nedeni, daha henüz yabancılara ait yeni bir düzenlemenin olmamasıydı. Yazılı talimat, sorunu çözmek için yeterli olmamıştı. Bunun üzerine hükümet kaldırılmış olan kapitülasyonların yerine koyacağı rejimi, dolayısıyla da ülkedeki yabancılara konumunu belirleyecek önemli bir kararnameyi 23 Şubat 1330 / 8 Mart 1915 tarihinde çıkartmıştı. “*Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnabilerin Hukuk ve Vezâifine Dair Kanun-u Muvakkat*”⁽⁵⁴⁾ ile Osmanlı'daki yabancılara, Kanun-i Esasi ve diğer kanunların Osmanlılara bahşettiği siyasi ve beledi hukuktan yararlanamazlarsa da, yine devletin özel kanunlarıyla Osmanlılara verilmeyen haklardan yararlanabilecekti (1. Madde). Ayrıca güvenlik ve kamu düzeninin sağlanmasıyla ilgili kanunlar yabancılara da uygulanacaktı (2. Madde). Yabancılar hukuk ve ticaret işlerinde Osmanlı mahkemelerine başvurabilecek (3. Madde), Osmanlı vatandaşlarını ilgilendirmese de yabancılara davaları da Osmanlı mahkemelerinde görülecek (4. Madde), Osmanlı vatandaşlarından alınan “*tarh ve resimler*” aynı şekilde yabancılardan da alınacaktı (5. Madde).

Yasanın geçici maddesinde ise, bu kanunun yayınlanışından itibaren Osmanlı'daki dava vekilliği, tabiplik, eczacılık, mühendislik, öğretmenlik meslek ve sanatlarıyla uğraşan, okul açan, gazete ve mecmua çıkartan yabancılara hakları Osmanlı kanunlarına bağlı kalmak şartıyla saklı kalacaktı. Böylece Osmanlı topraklarındaki yabancılara statüleri yeniden belirlenmiş oluyordu.

Yabancı elçilikler ise hâlâ bu kanununun kapitülasyonlara aykırı olduğunu savunarak protesto itirazlarını hükümete iletmişlerdi.

(52) BOA. HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3.

(53) BOA.DH.HMŞ., 9-75, ; BOA. DH.SYS., 52-7.; Dahiliye Nezareti Edirne Valisi Adil'in yazısını 20 Aralık tarihinde Hariciye'ye bildirmiş, Hariciye Nezareti de bu konuda, kapitülasyonlar kaldırıldığı için konsolosların haklarının olmadığını belirten 1 Şubat 1915 tarihli yazıyı Dahiliye'ye göndermişti.

(54) BOA.DH.HMŞ., 9-76, Takvim-i Vekayi, 27 Rebiülahir 1333.; Sicill-i Kavanin, 11. Cilt, s. 658.; Ceride-yi İlmiye, 11.Sayı 1333,

Adli alandaki bu yeni duruma geçiş kolay olmadı. Ancak anlaşıldığına göre konsolosluklar hakkındaki bu kararlar, yalnızca savaş hâlinde olan devletler için kullanılmıştı. Hükümet savaş ortamından yararlanarak, savaş hâlinde olduğu devletlerin konsoloslukları hakkında kararını uygulamış görünüyordu. Örneğin 1916 yılındaki bir Alman raporunda, Osmanlı ile savaş hâlindeki devletlerin vatandaşları dışında, Alman vatandaşlarının hâlâ kapitülasyonlara dayanarak konsolosluk mahkemelerinde yargılandığı ve korunma haklarının da devam ettiği belirtilmişti.⁽⁵⁵⁾ 1917 yılında savaş ilan edilen Amerika vatandaşlarından, misyonerler, eğitimciler, iş adamları ve diplomatlar da kapitülasyonların hukuken yürürlükte olduğu varsayımıyla faaliyetlerine aynen devam etmişlerdi.⁽⁵⁶⁾ Aynı konuda Adliye Nazırı, 24 Nisan 1916'da vilayetlere Amerikalılar ile anlaşmazlıklardan kaçınmaları yönünde telgraf da çekmişti.⁽⁵⁷⁾

Yabancı devletler genelde Osmanlı adli teşkilatının yeterli olmadığı şikâyetlerini dile getirmişler, özellikle mahkemelerin ve hapishanelerin çağdaş olmadığını ileri sürmüşlerdi. Buna karşılık Talat Bey'in gazetelere verdiği beyanda; "*Düvel-i muhasıma bize hitaben hapishanelerimizi ıslah etmedikçe adliyyeye ait kapitülasyonların ref'ine musaade edilmeyeceğini söylüyorlar. Fakat aşikârdır ki, hapishanelerimizi ve teşkilat-ı adliyyemizi ancak para ile ıslah edebiliriz, diğer taraftan ecanibi, efrad-ı ahâlimizin tabi oldukları taahhüdata tabi tutarak, menabi-i varidatımızı tezyid edebiliriz.*"⁽⁵⁸⁾ Derken, Sırp ve Yunan örneklerini de vererek onların da kapitülasyonları kaldırdığı zaman hapishanelerinin iyi olmadığını belirtmişti.

İşin en başında; "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname*" hükümet tarafından, bir kitapçık olarak basılmış ve 3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330) tarihli yazıyla birlikte bütün vilayetlere gönderilmişti.⁽⁵⁹⁾ 1.Kısım olarak planlanan bu talimatnamede ilk olarak yabancılara

⁽⁵⁵⁾ Gülnihal Bozkurt, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi, TTK. Yayınları, Ankara, 1996., s. 113. Dpn. 274. Ancak Yunan Elçiliği'nin 24 Mart 1917 tarihli, davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesine itiraz yazısına, hükümetin kapitülasyonlar kaldırılmıştır şeklindeki 1914'teki aynı yazıyı yollamasından, diğer devletlerin uyruklarına da bu kararın uygulandığı anlaşılmaktadır. BOA.HR.HMŞ.İŞÖ., 62/1-1.

⁽⁵⁶⁾ John M. Vander Lippe, "Öteki Lozan Antlaşması: Amerikan Kamuoyunda ve Resmî Çevrelerinde Türk-Amerikan İlişkileri Tartışması", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Ankara, 1994, s. 65.

⁽⁵⁷⁾ Lucius Ellsworth Thayer "The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of Their Abrogation as it is Affects the United States." American Journal of International Law, Volume.17, No.2, April 1923., s. 229. Amerikan Hükümeti 13 Kasım 1914'te, Osmanlı'nın savaşa girmesiyle, İtilaf Devletleri elçilerinin yurdu terketmesi nedeniyle, Türkiye'deki Amerika konsolosluk mahkemelerinin İngiliz ve Fransız uyruklarını koruma talimatını vermişti. a.g.e., s. 229.

⁽⁵⁸⁾ Ahenk, 2 Eylül 1330. 15 Eylül 1914.

⁽⁵⁹⁾ BOA. DH.HMŞ. 9-71; Bu talimatname Hariciye Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanmış ve iradeye arz olunmadığı gibi Takvim-i Vekayi'de de yayınlanmamıştır. 1330 tarihli bu kitapçıkta olmayan ancak genel talimatlar ile vilayetlere gönderilen yazılarda ise, yabancı postaları ile ilgili bö-

ait adli işlerle, ruhban, eğitim ve sağlık kuruluşları hakkında uygulanması gerekli kurallar belirtilmişti. Böylece, bütün kapitülasyonlar denilen imtiyazlar kaldırılmıştı ve bu karar 1 Ekim 1914 (18 Eylül 1330) tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Talimatnamenin 1. Bölümü tamamen adli işlere ayrılmıştı. Birinci bölümün ilk kısmı da cezai işler ile ilgilidir.

Buna göre, yabancı uyruklu suçluların her türlü işlemleri, doğrudan konsolosluk memuru olmaksızın yapılacağı gibi, avukatı yabancı olduğu hâlde bile suçun araştırılması ve mahkemesinde konsolosluk memuru aracı bulunmayacaktı (2. Ve 4. Madde). Ayrıca adli evraklar doğrudan doğruya Osmanlı Mahkemesi aracılığıyla suçluya gönderilecek ve tutuklanma ve hapis işlemleri de Osmanlı tutukevi ve hapishanelerinde yapılacaktı (3. Madde). Mahkeme sırasında yabancı uyruklu şahitler, konsoloslar aracı edilmeksizin davet edilecekti (5. Madde).⁽⁶⁰⁾ Böylece önemli bir adım atılmıştı. Çünkü uzun yıllardır, konsolosların mahkemelerdeki etkinliği nedeniyle suçlu olan yabancıların nasıl suçsuz kabul edildiği ortadadır.

Bu konuda belgelerden edindiğimiz bilgilere gelecek olursak, yabancı devletler bu uygulamayı şiddetle protesto etmişler ve eskisi gibi davranmaya devam etmişlerdi. Bu amaçla Polis Müdüriyeti 27 Ekim 1914 tarihli yazısında, yabancı konsolosların sorunlarla ilgili verecekleri taktirlerin bundan sonra kendisine verilmesinin gerektiğini belirtmişti. Çünkü konsoloslar eskisi gibi taktirlerini hükümet daire ve şubelerine vermekte, o daireler de hükümetin talimatnamesi gereğince bu taktirleri kabul etmekteydi. Polis Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'nden bu kararın konsolosluklara da bildirilmesini istemişti.⁽⁶¹⁾ Dahiliye Nezareti de Beyoğlu ve Üsküdar gibi küçük mutasarrıflıkların bu taktirleri alıp işleme koyma yetkisinin olmadığını belirtmişti.⁽⁶²⁾

Kapitülasyonların kaldırılması sonrasında yabancıların bu gibi işlerde doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti'ne başvurmasına önem verilmişti. Örneğin Aydın Vilayeti'nden gelen bir yazıda kapitülasyonlar kalkmış olmasına rağmen yabancıların hâlâ konsolosluklara başvurmasından şikayet edilmişti. Aydın Vilayeti'ne bu konuda kesin kararlı olunması ve bu kişilerin de yurtdışına (tard) gönderilmesinin uygun olacağı 27 Ocak 1915 tarihli yazıyla bildirilmişti.⁽⁶³⁾ İzmir Valiliği de yabancıların işlerinin daha kolay hâll edilmesi için konsoloslar aracılığıyla değil, hükümet dairelerine başvurmaları gerektiği şeklinde ilanlar vermişti.⁽⁶⁴⁾

lüm bulunmaktadır ve bu bölüm ancak hükümetin yayınladığı 1331 tarihli İkinci Kısım kitapçıkta yer alacaktır.

⁽⁶⁰⁾ Eylül ayı ortalarında konsolosluk mahkemelerinin kaldırılarak yabancıların tüm dosyalarının Osmanlı Mahkemeleri'nde görüşüleceğine dair Adliye Nezareti'nden İstinaf Müdde-i Umumileri'ne yazı gönderildi Ahenk, 10 Eylül 1330

⁽⁶¹⁾ BOA.DH.SYS, 52-7

⁽⁶²⁾ BOA.DH.SYS, 52-7

⁽⁶³⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 62/1-I

⁽⁶⁴⁾ Anadolu, 26 Teşrinevel 1914

Bu konu hükümeti 1915 yılında devamlı uğraştırmıştı. Bütün vilayetlerden yabancıların konsolosluklara başvurmaya devam ettiğine dair yazılar Mart, Nisan ve Mayıs aylarında da devam etti.

Talimatnamenin Birinci Bölümü'nün 2. Kısımı konsoloslar ve maiyetindeki memurların muhakemesiyle ilgiliydi. Buna göre; General konsolos, konsolos, konsolos vekili, ajan konsuler ve başka sıfatlarla konsolosluklarda çalışan kişilerce işlenecek cinayetten ve suçtan dolayı bu kişilerin davaları, doğrudan Osmanlı mahkeme ve dairelerinde görülecek idi. Ancak bu kişiler mensup oldukları devletlerce işlem yapılması şartıyla Osmanlı mahkemelerinde yargılanmayacaklardı (8. Madde). Cezanın uygulanmasında başvurulacak durumlarda konsolosun şahsi taşınır malları hakkında hüküm uygulanacak, devletine ait eşyaya dokunulmayacaktı (10. Madde). Bir konsolosun şahitliğine veya bilgisine gereksinim duyulduğunda, bir hükümet memuru adı geçen konsolosa bizzat giderek sözlü veya yazılı bilgi talep edecek, buna karşılık konsolos hiçbir nedene bağlı olmadan bu işlemi ret veya tehir hakkına sahip olamayacaktı (11. Madde). Bu konudaki son maddede ise konsolosluklarda görevli katipler, kavaslar, tercümanlar ve ruhani memurlar ile, onların maiyetindeki mütevelliler gerek Osmanlı gerek yabancı olsun hiçbir imtiyazdan yararlanamayacaklardı (12. Madde).⁽⁶⁵⁾

Talimatnamenin Birinci Bölümü'nün 3. Kısımında yabancı ticari gemilerdeki adli işler söz konusuydu. Buna göre bu yabancı ticaret gemilerinde bir suç işlenecek olursa devlet memurları ancak, işlenen suçun limanda veya karada asayiş ihlal etmesi, ihlal etmediği durumda, yerleşik hâlttan birini veya dışarıdan başka birini ilgilendirmesi durumunda müdahale edebileceklerdi (13. Madde). Bu durumlarda suç işleyen yabancıların takibi hâlinde Osmanlı memuru doğrudan yabancı gemiye girerek her türlü işlemi yapmaya yetkiliydi (14. Madde).

Talimatnamenin İkinci Bölümü ticari ve hukuki işlere ayrılmıştı. Bölümün ilk kısmı, cezai işler dışındaki ticari ve hukuki davalarda yabancı uyrukluların durumunu ortaya koymaktaydı. 15. Maddede hukuk ve ticari işlerde yabancılara Osmanlı vatandaşlarına davranıldığı gibi işlem yapılacağı belirtilmiş ve konsoloslar olmadan mahkemelerde yargılanacakları yinelenmiştir. Ayrıca Osmanlı memurları her tür adli evrakı bildirmek için yabancıların binalarına, otel, dükkan ve mağazalarına, kanunun emrettiği şartlarla girme hakkına sahip olacaklardı (16. Madde).

İkinci Bölüm'ün 2. Kısımı ise, aile hukuku ve miras ile ilgiliydi. Yabancıların aile hukukuyla ilgili, nikah, evlenme, velayet, vesayet, boşanma gibi davalarda yabancıların bağlı buldukları devletlerin kurallarının geçerli olduğu belirtilmiş ve Osmanlı kanunlarında bu işlerin yürütülmesi için oluşturulacak kanun ve teşkilat yayınlanıncaya kadar, aile hukuku Osmanlı mahkemelerinde görülmeyecekti (21. Madde). Görüldüğü gibi hükümet, aile hukukunu kendi alanı dışında tutuyor ancak

⁽⁶⁵⁾ Yabancı konsolosların hangi mahkemelerde ve ne suretle yargılanacağını anlatan bu maddeler Hariciye Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanmıştı. BOA.HR.HMŞ.İŞO. 64/10

ileride bu konuda çalışmaların yapılacağını da ortaya koyuyordu.⁽⁶⁶⁾ Yabancıların taşınmaz mallarının mirasından doğan davalarda Osmanlı kanunlarına göre işlem yapılacağı da belirtilmişti (22. Madde).

Talimatnamenin İkinci Bölümü'nün 3. Kısımında da, konsolosların ve memurlarının hukuki ve ticari işlerde yabancı uyruklar gibi Osmanlı mahkemelerinde yargılanması söz konusuydu (24. Madde). Ancak konsoloshanede görevli memurların borçları nedeniyle hapsedilmeleri uygun görülüyor ve yalnızca ticaret ile uğraştıkları durumda borçları hapis için geçerli olacaktı (25. Madde). Bu durumda ancak konsolosların şahsi malları hakkında kanunlar yürürlükte olacaktı (26. Madde).

Talimatnamenin Üçüncü Bölümü'nde ceza mahkemeleri ve hukuk, ticaret ve sulh mahkemeleri'nde, yabancılardan alınacak harç ve vergilerle masrafların Osmanlı uyruklularından alınanlar ile aynı olacağı belirtilmişti (27. Madde).

4. Bölüm'de ise; 28.29.30.31. Maddelerde cezai, hukuki ve ticari davalarda yine konsolosların bulunmayacağı belirtilmiş ve o güne kadar konsolos mahkemelerinde görülen işlerin o bölgedeki Osmanlı mahkemelerine, konsolosluk tutukevi ve hapisanelerindeki tutukluların ve mahkûmların da Osmanlı tutukevi ve hapisanelerine geçişinin sağlanacağı eklenmişti.⁽⁶⁷⁾

C. Yabancılar Hakkında Uygulanacak Talimatnamenin İkinci Kısım

Bu ilk talimatnameden kısa bir süre sonra 1915'te II. Kısım talimatname yayımlanmış⁽⁶⁸⁾ ve bunun önemli bir bölümü de yabancılar ile Osmanlılar arasındaki davalar ile ilgiliydi. 4 Teşrinivel 1330/17 Ekim 1914 tarihli "*Teba-yı Osmaniye ile Teba-yı Ecnebiye Arasında Mütevekkil Olup 18 Eylül 1330 Tarihinde Derdest-i*

⁽⁶⁶⁾ Nitekim, oluşturulan Adalet Komisyonlar'ı bu konuda çalışmalarını yapmaya başlamış ve aşağıda görüleceği gibi yeni Aile Hukuku Kararnamesi'ni oluşturmuştur. Bu konu o dönemdeki gazetelerde de tartışılmıştı. Bazı gazeteler status personel denilen ve aile hukukunu kapsayan ahval-i şahsiye ile dava-yı şahsiye denilen hukuki durumu karıştırmış ve bütün yabancıların şahsi davalarının konsolosluklarda görüleceğini belirtmişti. Tanin'de buna tepki göstermiş ve gazetecilerin bu iki kavram arasındaki farkı bilmeleri gerektiği uyarısında bulunmuştu. Gerçekten aile hukuku davaları Avrupa'da da olduğu gibi her davanın bağlı olduğu devletin kanunlarına bırakılmıştı. Tanin, 2 Teşrinivel 1914. Böylelikle yabancılara Türk kanunları uygulanarak mülkîlik geçerliken, aile hukuku konusunda ise kendi kanunlarına bağlı olduğu için istisna bir durum söz konusuydu. Muammer Reşit Seviğ, "*Türkiye'de Hangi Hallerde Yabancı Kanun Tatbik Edilir?*", İ.Ü.H.F. Ord. Prof. Dr. Tahir Taner'e Armağan'dan ayrı basım, İsmail Akgün Matb, İstanbul, 1956, s.1.

⁽⁶⁷⁾ Adli alandaki bu değişiklikler Adliye Nazırı İbrahim Bey tarafından da 2 Teşrinivel 1914 (2 Ekim 1914) tarihli gazetelerde açıklanmıştı. İbrahim Bey, adli imtiyazların kaldırılmasının erteleneceği şeklindeki dedikodulara yanıt vermek için yaptığı görüşmede alınan bu kararları da açıklamıştı. Tasvir-i Efkar 2 Teşrinivel 1914, Anadolu, 4 Teşrinivel 1914, Tanin 2 Teşrinivel 1914.

⁽⁶⁸⁾ Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat, İstanbul, 1331(15 Mart 1915)

Rüyet Olan Deavinin Fasl ve Hasımında Takip Edilecek Usul-ü Mubakemeye Dair Kanun-u Muvakkat” ile 1 Ekim’den önce yabancılar ile Osmanlılar arasındaki davaların aynı usüle göre sonuçlandırılacağı, ancak kapitülasyonlar kaldırıldığı için özel ayrıcalıkların göz önüne alınmayacağı belirtilmişti. Ayrıca savaş durumuyla ilgili 29 Teşrinevvel 1330 tarihli “*Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleriyle Hal-i Harp İlanı Hakkında İrade-i Seniye*” ile 11 Teşrinevvel 1330 tarihli “*Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Bahriye Hakkındaki Kanun-u Muvakkat*” da bu talimatnamenin içinde yer almaktaydı.

Özellikle ikinci talimatname ile deniz ulaşım araçları hakkında Bahriye Nezareti’ne, yerli olsun yabancı olsun tüm gemilere el koyma hakkı verilmekteydi. Bahriye Nezareti, kapitülasyonların kaldırılmasından sonra önemli işlevler görmüştü. Kanunun Bahriye ve liman işleriyle ilgili bölümleri incelenmiş ve nelerin yapılması gerektiği hükümete sorulmuştu.⁽⁶⁹⁾ Daha önce yabancılar uygulanması konusunda hükümetin çıkardığı ilk talimatname, Bahriye Nezareti tarafından kendisiyle ilgili mevkiilere gönderilmiş ve limanda ilk işlem olarak, Osmanlı limanlarına gelecek yabancı gemilere mürur tezkeresi verilmeye başlanmıştı.⁽⁷⁰⁾

Yabancıların Osmanlı ülkesindeki seyahatlerini düzenleme adına çıkarılan geçici kararnameler ise, 2 Mart 1331(15 Mart 1915) tarihli⁽⁷¹⁾ “*Pasaport Kanun-u Muvakkatı*”, “*Ecnebinin Memalik-i Osmaniyede Seyahat ve İkametleri Hakkındaki Kanun-u Muvakkat*” ve “*Hal-i Harp Dolayısıyla Memalik-i Osmaniyede Dabilinde Geşt ü Güzar Edeceklere Seyahat Varakası İtası Hakkında Kanun-u Muvakkat*” isimlerini taşımaktaydı. Giriş çıkış işlemlerinin ihtiyari olduğu 1911 tarihli Pasaport Kanunu’ndan sonra, bu yeni pasaport kanunu ile hem içeriden dışarıya gidenler, hem de dışarıdan içeriye gelenlere pasaport zorunluluğu getirilmiş oldu.⁽⁷²⁾ Savaş ortamı içinde alınan önemli kararlardan birisi de düşman devletlerin tebalarına, Osmanlı tebalarının borç ve taahütlerinin ertelenmesiydi. 24 Teşrinsani 1330/7 Kasım 1914 tarihli “*Teba-yı Osmaniyenin Düvel-i Muhasıma ve Müttelikleri Tebasına Karşı Olan Düyun ve Taahüdatı Hakkındaki Kanun-u Muvakkat*” ile düşman devletlerin tebalarına olan borçlar ertelendiği gibi, bundan dolayı da hukuki sorumluluk da kabul edilmeyecekti. Nitekim bu kararname daha sonra 10 Mart 1332/23 Mart 1916’ da kanun hâline gelmiştir.⁽⁷³⁾

Talimatnamede bu kararnamelerden sonra, 22 Kanunevvel 1330/4 Ocak 1915

⁽⁶⁹⁾ DA, Bahriye Tahrirat Kalemî, 676/83-94.

⁽⁷⁰⁾ DA, Bahriye Tahrirat Kalemî, 676/97-114.

⁽⁷¹⁾ 1915 Mart ayı içerisindeki talimatnameden. Ecanibin Memalik-i Osmaniyede İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat, İstanbul, 1331

⁽⁷²⁾ Rona Aybay “*Pasaportlar*” Tarih ve Toplum, Cilt.III,Sayı.13., Ocak 1985, s. 52.

⁽⁷³⁾ Düstur, Tertibisani, 8.Cilt, ;Taksim-i Vekayi, 18 Mart 1332.

tarihli “ 1.Tecil-i Düyun Kanunu” ile “2.Tecil-i Düyun Kanunu“ve” 3.Tecil-i Düyun Kanunu” sıralanmıştır. Daha sonra bu kanunun 16 Eylül 1915'te İtalyan tebasına uygulanmasına da karar verilmişti. Talimatnamede yer alan iki ilginç kararname ise, “*Altın İhracının Menni Hakkındaki Kanun-u Muvakkat*” ile “*Bab-iâli 1.Hukuk Müşavirliği Memuriyetinin İlgası ve Memuriyet-i Mezkureye Mukaddema Tayin Edilmiş Olan Zat ile Münakid Mukavelenamenin Feshi Hakkında Kanun-u Muvakkat*” olmuştur. Bu kararnamelerden birincisi ile sikke ve külçe hâlindeki altınların yabancılar tarafından yurtdışına çıkarılması yasaklandığı gibi, kaçak altınlar müsadere olunacak ve sahipleri ise üç aydan iki seneye hapis cezası çekecekti.

D. Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Şer'iyye Mahkemeleri

9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılmasından sonra İttihat ve Terakki Hükümeti'nin her alanda yıllardır kemikleşmiş hâle gelen kapitülasyonların etkisini ortadan kaldırmak için aşama aşama gerçekleştirdiği kanunlar içinde; belki de en önemlisi 25 Ekim 1917'de çıkartılan Hukuk-u Aile Kararnamesi'dir

Hükümet, 1914 yılında kapitülasyonları kaldırma kararını aldıktan sonra, dışarıdan gelecek en önemli tepki nedeninin adli teşkilata olacağını göz önünde bulundurarak, bu yönde önemli adımlar atmaya başladı. Bu alandaki yenilikleri düzenlemek için oluşturulan 3 adet ihzar-ı kavanin komisyonları; Mecelle, Aile Hukuku ve Ticaret Hukuku alanında yasa tasarılarını hazırlamak için çalışmalarına başladı.⁽⁷⁴⁾ Bu üç komisyondan sadece Aile Hukuku Komisyonu başarılı oldu ve tasarısını hazırladı.⁽⁷⁵⁾

Hükümet ise adli alanda yapacağı yeniliklerin dışarıdan gelecek tepkileri azaltacağı düşüncesindeydi. Bu noktada işe devamlı olarak sorun görülen mahkemelerin tümünün Meşihat (Şeyhülislâmlık)tan alınarak, Adliye Nezareti'ne bağlanmakla başlandı. İttihat ve Terakki daha 1332 (1916) yılı Kongresi'nde, Meşihat-ı İslâmiye'nin düzenlenmesi kararlaştırmış ve “*kuvve-i kazaiye (yargı yetkisi) münhasıran Adliye Nezareti'ne mevduudur Binaenaleyh bilcümle teşkilat-ı kazaiyenin Adliye Nezareti'ne rabt ve ilbaki için kanunnameler tanzimi teklif olunacaktır.*”⁽⁷⁶⁾ denilerek kararlılık gösterilmiştir. Ayrıca Hukuk-u Aile komisyonlarının hazırlanması için başta söylediğimiz komisyonların da hazırlandığı vurgulanmıştır.⁽⁷⁷⁾

Ziya Gökalp de, 1917 İttihat ve Terakki Kongresi'nde aile hukuku alanında köklü bir reform yapılması için bir tebliğ sunmuştu⁽⁷⁸⁾. Çokhukukluluğun getirdiği

⁽⁷⁴⁾ Bozkurt; Batı Hukuku'nun... , s.167.

⁽⁷⁵⁾ İkdâm, 30 Temmuz 1918.

⁽⁷⁶⁾ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I-, Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. e..., s.153.

⁽⁷⁷⁾ Bu karar bile kongredeki muhafazakarları rahatsız etmiş, sonrasında ise dönemin Şeyhülislâmi Hayri Efendi muhalif olarak istifasını vermiştir.

⁽⁷⁸⁾ Uriel Heyd, Türk Ulusculuğunun Temelleri, Ankara-1979, s.42

zararların farkında olan Ziya Gökalp 1918 yılında, Osmanlı'daki çokhukukluluk ile ilgili bir manzumeyi, Yeni Hayat'ta yayınlacağı sırada Enver Paşa'nın sansürü üzerine, basılı nüshalar yok edilmişti. Bunun üzerine Gökalp, manzumeyi 1922'de Almanya'da yayınlamıştı. Manzumenin konumuzla ilgili olan bölümü:

***“Hep ikidir teşrii, kaza, mahkeme, ilam;
Devlet dine kanun yapar, din ise devlete.
Sarıklılar memur olur, fesliler imam;
Devlet benzer meşihate, din hükümete.***

***Bir devlet ile bir meşihat anlaşır ama!
Bir ülkede iki devlet mukarrin olmaz.
Bir vicdanda ilim ile din kaynaşır ama,***

İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz”⁽⁷⁹⁾. şeklindedir ve Ziya Gökalp'in bu konuya bakışını açıkça ortaya koymaktadır.

Hükümet bu muhalefeti gördüğü için, bu kararlarını uygulama yolunda kamuoyunu hazırlama çalışmalarını da unutmadı. Özellikle İslâm Mecmuası'nda 16 Kasım 1916 - 25 Ocak 1917 tarihleri arasında 48., 49. ve 50. sayılardaki imzasız yazılarda mahkemelerin Şeyhülislamlığa bağlı olmasının zararları anlatılarak Adliye Nazırlığına bağlanmasının gereği üzerinde durulmuştu.⁽⁸⁰⁾

Daha en başında; 14 Ekim 1914 tarihinde “*Mehakim-i Şer'iyye ve Nizamiye'nin Tefrik-i Vezaiifi Hakkında Nizamname*”⁽⁸¹⁾ ile imtiyazat ve mukavelat ile birlikte ticari, ceza ve gayrimenkul davaların nizamiye mahkemelerinde, diğerlerinin ise, şer'iy mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı. Böylelikle Avrupalıların ülkede din mahkemelerinin varlığından duydukları rahatsızlığı yok etme açısından ilk adım atılmış idi. Uygulamanın gecikmiş olmasına rağmen, Paris Hukuk Fakültesi mezunu Halil Bey'in (Menteşe) 1917 başında Adliye Nazırı olmasıyla işler yeniden hızlanmıştı.

Bu konuda en önemli engel ülkedeki çeşitli dinlere sahip kişilerin yıllar öncesinden elde ettikleri dinî imtiyazlardı. Patrikhaneler, Osmanlı'da özel hukuk alanında yargı hakkına sahiptiler. Patrikhane'nin mahkemesinde Osmanlı Devleti'nin kanunları değil İmparator Justinien'in kanunları muteber ve cari idi.⁽⁸²⁾ Bu nedenle özellikle yabancılar, cemaat liderlerinin bu yargı haklarının elinden alınmasına şiddetle karşı

⁽⁷⁹⁾ Cavit Orhan Tütengil, Gökalp'e İlişkin Yeni Notlar, Sosyoloji Konferansları 64. Kitaptan ayrı basım. İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976, s. 174-175, bkn. EK.2.

⁽⁸⁰⁾ Bayur, a.g.e., C.III, K.4, s.462-471.

⁽⁸¹⁾ Düstur, Tertibisani, 30 Eylül 1330, Cilt.6.,

⁽⁸²⁾ M.Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996. s.98.

çıkılmaktaydılar. Çünkü Osmanlı'da her cemaatin kendi hukukuna göre ayrı ayrı örgütlenmesi ve yargı haklarının cemaat liderlerinin elinde olması, hem çokhukuklu bir sistemi yaratıyor, hem de dış müdahalelerin devamını sağlıyordu.

Özellikle Tanzimat ile birlikte din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesi yasa önünde eşit sayan bir toplum anlayışı getirilmeye çalışılmış ancak, bu arada da yabancılara onların imparatorluk içinde konumlarını güçlendirecek ayrıcalıklar da verilmiştir. Osmanlı'nın bu çelişkesini anlamak gerçekten zordur.

Aile Hukuku, Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle'nin hazırlanması sırasında bile kanunlaştırma dışında bırakılmıştı. Bunun en önemli nedeni ise, Osmanlı'da çeşitli din ve mezheplerden insanların yaşamasından dolayı birçok dinî hukukun aile hukukunda etkili olmasıydı. İşte bu nedenle bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak şekilde bir aile kanunu hazırlanamamıştı.⁽⁸³⁾

Savaş sırasında, İttihat ve Terakki'nin bu kararları doğrultusunda önemli bir aşama da şeri mahkemelerin, Şeyhülislamlık yetkisinin alınmasıydı. Çünkü yabancı devletler sürekli olarak dinî kurullarla yönetilen mahkemelerde bir Hristiyan'ın yargılanamayacağı savını öne sürmekteydi. Bu nedenle şeri mahkemelerin dinî makam olan Şeyhülislamlık'tan alınıp, siyasi bir makam olan Adliye Nezareti'ne bağlanması zorunluydu. Talat Paşa da anılarında bu olaya yer vermiş ve yıllardır Şer'iyye Mahkemeleri'nde düzenleme yapılmasının İttihat ve Terakki kongre programlarında olduğunu fakat kapitülasyonların kaldırılmasından sonra ancak buna teşebbüs edilebildiğini anlatmıştı.⁽⁸⁴⁾ Gerçekten de bu teşebbüste kapitülasyon düzeninden kurtulmak çabası da hesaba katılmıştı.⁽⁸⁵⁾ Halil Bey de Adliye Nazırlığı'ndan itibaren bu konuyu ele almış, parti genel merkezinde nazırların toplantısında bu konuyu kendisinin önerdiğini anılarında belirtmiş, gazete ve mecmualarda yargı birliğinin sağlanması için propaganda yapılması işi Ziya Gökalp'e verildiği için bu fikrin ona ait sanıldığını da eklemiştir.⁽⁸⁶⁾

Fikir kime ait olursa olsun yargı birliğinin sağlanması amaçlanmış ve bu, partinin programına da geçmişti. Meclis-i Ayan'da Şer'iyye Mahkemeleri'nin Adliye'ye bağlanması görüşülürken eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin, "*Benim oyumu sormayınız, bunu fırka böyle istiyor, böyle olacak*"⁽⁸⁷⁾ demesi de bu konudaki gerçekleri ortaya koyuyordu.

(83) M. Akif Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985. s.133.

(84) Talat Paşa'nın Anıları, Haz. Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul, 1986. s.179; Gerçekten de özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra Patrikhaneler yavaş yavaş imtiyazlarını kaybetmeye başladıklarının farkına varmışlardı. 19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Editör Pinelopi Stathis, tarih vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 11

(85) Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Yay., Ankara, 1998, s.432.

(86) Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul-1986, s.175, s.181.

(87) Talat Paşa'nın Anıları, s.178

Halil Bey 1918'de 5.Şube'deki yargılanmasında da Tevhid-i Kuzat (yargı birliği) konusunda devlet ve meclis için bu konunun çok önemli olduğunu vurgulamış ve “*eğer bundan dolayı divan-ı harbe gidip mahkûm olacak isem, bunu tarih-i icraatımın en parlak bir incisi olmak üzere muhafaza eder ve o ilhanı ahfadıma mucib-i iftihar olmak üzere mualla bir mevkiye talik ettirirdim*”⁽⁸⁸⁾ diyerek bu uygulamanın arkasında olduğunu büyük bir cesaretle savunmuştur. Anılarında ise, Şer'iyye Mahkemeleri'nin adliyeye bağlanmasından asıl amacın Şeri Mahkemelerini kaldırmak ve hukukumuzu da “*laicisser*” hâle getirmek olduğunu ama bu konuda “*imparatorluk şeraitine göre tedrici olunması*” gerektiğini söylemiştir.⁽⁸⁹⁾

Sonuçta Mecliste de uzun tartışmalardan sonra, ikinci aşama olan “*Bilumum Mehakim-i Şer'iyye ile Merbutatının Adliye Nezareti'ne Tahvili İrtibatı*” hakkında kanun⁽⁹⁰⁾ 12 Mart 1333 (12 Mart 1917)'de⁽⁹¹⁾ çıkartılmış ve bununla Şer'iyye Mahkemeleri, Adliye Nezaretine bağlanmıştır.

Halil Bey'in Hukuk-u Aile Kararnamesi için bir komisyon oluşturulduğunu açıklaması İtilaf Devletleri'ni tatmin etmişti. Ama Halil Bey yine de ihtiyatlıydı ve çalışmaların olumlu olacağı konusunda umutsuz olduğunu da Rus Elçilik tercümanı Mandelstam'a açıklamıştı.⁽⁹²⁾ Öyle anlaşılıyor ki, Halil Bey yabancı devletlere bu konuda açık vermek istemiyordu. Çünkü anılarında Hukuk-u Aile Kararnamesi komisyonundan amaçlanana “*aile hukukunu mektup hâle koyarak bir an evvel şeri mahkemeleri ilga etmek ve patrikhanelerin imtiyazlarını harp şeraiti içinde kaldırılarak emrivaki yapmak*”⁽⁹³⁾ olarak açıklamıştı.

Üçüncü ve en önemli aşama ise, 8 Muharrem 1336, 25 Teşrinievvel 1333 (25 Ekim 1917) tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin yayınlanması oldu⁽⁹⁴⁾. Kararname Müslüman olsun olmasın bütün Osmanlıların aile hukukunu düzenleyen bir sistem getiriyordu.⁽⁹⁵⁾ Artık Papaz ve Hahamlar nikâh kıyıp, bozamayacak, nafaka drahoma gibi işlerde hüküm verme hakları bulunmayacaktı.⁽⁹⁶⁾ Özellikle 156. Maddesinde “*rüesa-yı ruhaniyenin akd ve fesh-i nikah ile müstetbeatından nafaka-ı zevcat, drahoma ve cihaz hakkındaki hakkı-ı kazaları mülğadır*” denilerek, ruhani liderlerin yargı yetkileri ellerinden alınmış oluyordu. Kapitülasyonların kaldırılmış olmasının son hâlkalarından olan Hukuk-u Aile Kararnamesi ile gayrimüslimlerle

⁽⁸⁸⁾ Selim Osman Kocahanoğlu, İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması, 1918-1919, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s.276.

⁽⁸⁹⁾ Halil Mentşe'nin Anıları, s.227.

⁽⁹⁰⁾ Düstur, Tertibisani, Cilt.9.

⁽⁹¹⁾ Bayur ve Akşin eserlerinde tarihi 25 Mart 1917 olarak vermekteler. Oysa 1333 Mart'ndan itibaren Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki 13 günlük fark kaldırılmıştır.

⁽⁹²⁾ Andre Mandelstam, Le Sort De L' Empire Ottoman, Paris, 1917, s. 94

⁽⁹³⁾ Halil Mentşe'nin Anıları, s. 227

⁽⁹⁴⁾ Düstur, Tertibisani, Cilt.9.

⁽⁹⁵⁾ Akşin; Jön Türkler..., s.432.

⁽⁹⁶⁾ Bayur, a.g.e., C.III, K.4, s.375.

ilgili davaların tümünün Şeri Mahkemelere götürülmesi sağlanarak mahkemelerinin yetkileri genişletilmiş daha önce Şeri Mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasıyla da, Avrupa hukukuna ilişkin davalarda “yargı birliği” sağlanmak istenmiştir.⁽⁹⁷⁾ Hükümetin bu düşüncesi, Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin “*esbab-ı mucibe layihasında*” da açıklanmış ve gayrimüslimlerin hakkında onların din ve mezheplerinin kanunlarından gerekli hükümler alınarak, ortak oluşturulmuş kuralların herkese uygulanacağı belirtilmişti.⁽⁹⁸⁾ Aynı yerde, devlete ait olması gereken yargı hakkının Osmanlı'daki cemaat liderlerine verilmiş olmasının devletin egemenlik haklarına büyük zarar verdiği de eklenmişti. Burada asıl amaç, kapitülasyonlarla cemaat liderlerinin kazanmış olduğu imtiyazların ortadan kaldırılmasıydı.

Sonuçta kapitülasyonların 1914'de kaldırılmasıyla konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisinin ellerinden alınmasıyla birlikte şimdi de Hukuk-u Aile Kararnamesi ile cemaat mahkemelerinin de elinden yargı yetkisi alınmış oluyordu.

Bu konudaki, 7 Kasım 1917'deki son aşama ise, “*Usul-ü Muhakeme-i Şer'iyye Kararnamesi*” idi. Bununla, Şeyhülislamlık yargı alanından çekilmiş, Patrikhane'nin yargı yetkisi kaldırılmış, Şer'iyye Mahkemeleri ile Nizamiye Mahkemeleri aynı teşkilata, yani Adliye Nazırlığı'na bağlanarak yapıda birlik sağlanmıştır.⁽⁹⁹⁾ Hukuk-u Aile Kararnamesi, 1914 yılında şartların uygunluğundan yararlanan hükümetin kapitülasyonları kaldırdığı gibi, 1917'de tam zamanında gerçekleştirilerek, gayrimüslimlerin aile hukuku yönünden aynı hukuka bağlanmasını sağlamıştır. Devlet artık ülkedeki çokhukuklu sistemi ortadan kaldırmış oluyordu. Ancak Hukuk-u Aile Kararnamesi'ne muhalefet de söz konusuydu. Kararname çıkartılmıştı ama mecliste tartışmalar hâlâ devam ediyordu. Yöntem açısından sorun, kararnamenin meclise getirilmeden, Şeyhülislam'ın padişaha bağlı olması nedeniyle doğrudan Şeyhülislam tarafından “*muvaqqat kanun*” olarak padişaha sunulmasıydı.⁽¹⁰⁰⁾

İçerik açısından ise hem muhafazakâr İslamcılar hem de gayrimüslimler itiraz etmekteydi. Aydın Mebusu Emanuel Efendi, Mecliste cemaatlerin dinî haklarıyla ilgili maddeleri eleştirmiş bunun Kanun-u Esasiye'ye de aykırı olduğunu belirtmişti.⁽¹⁰¹⁾ Cemaat liderleri de özellikle 156. maddeyi imtiyazlara aykırı bulmuştu. Vatikan da Katoliklerin evlenme ve boşanması işlemlerinde şeriat mahkemelerinin yetkilerine şiddetle karşı çıkmıştı.⁽¹⁰²⁾ Ayrıca yine cemaat liderleri, hem hükümet hem de İstanbul'daki elçiler nezdinde itirazlarda bulunmuşlar ve

(97) Gülnihal Bozkurt, Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998. s.173. Kararnamenin tümü için, bkn. Orhan Çeker, Aile Hukuk Kararnamesi, Ebru Yayınları, İstanbul, 1985,

(98) Bozkurt, Azınlık...,... s.43.

(99) Taha Akyol, Medine'den Lozan'a, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996. s. 88.

(100) Mehmet Ünal; “*Medeni Kanun'un Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Taribli Hukuk-u Aile Kararnamesi*”, A.Ü.H.F. Dergisi, C.34, 1977, Sayı:1-4, s. 210.

(101) Aydın, a.g.e., s.222.

(102) Bozkurt, Batı Hukuku'nun..., s.173.

kararnemenin gayrimüslimlerle ilgili hükümlerinin uygulanmamasını istemişlerdi. Patrikhane'nin ruhani meclisi oluşturduğu bir komisyon ile Mebusan Meclisi Adliye Encümenliği'ne gönderilmek üzere bir memorandum hazırlanmış ve 156. maddenin Ortodokslar'a uygulanmamasını istemişlerdi.⁽¹⁰³⁾ İstanbul'daki Katolik Meclisi de bu konuda bir nizamname hazırlamış ve Alman Büyükelçisi'ne vererek, Osmanlı yetkililerine iletilmesini istemişlerdi.⁽¹⁰⁴⁾

Görüldüğü gibi gayrimüslimlerin kararnameye itirazları aslında, Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin amacına ulaştığını göstermekteydi. Uzun yıllar boyunca, bu gibi tepkilerden ve müdahalelerden çekinen Osmanlı devlet adamlarının buna cesaret edemeyerek, Mecelle zamanında bile, aile hukuku konusunu kanunlaştıramamaları sonrasında, 1917'de İttihat Terakki ileri gelenlerinin bu kararı almalarının ne kadar isabetli bir karar olduğu açıkça anlaşılmaktadır

Kararın 1918'de mecliste görüşülmesi sırasında kanunu meclisten geçirmek için mücadele eden yeni Adliye Nazırı Haydar Molla'nın, Halil Bey'in bunu neden yaptığına dair sorusuna verdiği yanıtta, Patrikhane'nin kendisini sıkıştırdığını söylemesi de gayrimüslimlerin kararnameye duyduğu tepkiyi net bir şekilde göstermektedir.⁽¹⁰⁵⁾ Ancak gayrimüslimlerin itirazlarıyla beraber muhafazakarların da itiraz etmesi, onların da bu konuda ne kadar bilinçsiz olduklarını gösterir. Buna kanıt da yine Halil Bey'in anılarında, kendisinin Haydar Molla'ya, "*ben bu kararname ile patrikhanelerin devlet içindeki imtiyazlarını ortadan kaldırdım, sen elinle onları iade edeceksin. Halis bir Müslüman, bir vatanperver olarak buna nasıl razı oluyorsun*" demesi üzerine onun verdiği, "*Tövbe olsun, bir daha ağzıma almam, affedersin, ben burasını takdir edememişim*"⁽¹⁰⁶⁾ yanıtında yatmaktadır.

Aslında olay, İttihat ve Terakki düşmanlığı yapan Hürriyet ve İtilaf üyelerinden kaynaklanmaktaydı. Savaşın sona ermesinden sonra Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Şer'iyye Mahkemeleri konusu sorulduğunda kendisi "*Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılacağını ve Şer'iyye Mahkemeleri'nin de kadim ve ananevi merciine iade edileceğini*"⁽¹⁰⁷⁾ belirtmişti. Şeyhülislam bu yanıtı verdiği tarihten bir kaç gün sonra İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi gerçekleşir. Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, hükümete müdahale ederek Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin kaldırılmasını da istemişlerdi.⁽¹⁰⁸⁾

Yeni kurulmuş Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Adliye Nazırı Sıtkı Bey zamanında Hukuk-u Aile Kararnamesi'ni kaldırmak için ilk çaba gösterilmişti.

⁽¹⁰³⁾ Avusturya-Macaristan İstanbul Elçisi'nin kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapordan aktaran; Aydın, a.g.e., s.223.

⁽¹⁰⁴⁾ Bozkurt, Batı Hukuku'nun..., s.174, dipnot.468.

⁽¹⁰⁵⁾ Halil Mentşe'nin Anıları , s.227.

⁽¹⁰⁶⁾ A.g.e., aynı yer.

⁽¹⁰⁷⁾ Sabah, 15 Mart 1919.

⁽¹⁰⁸⁾ Ünal, a.g.e., s. 211.

Ancak olay kanunun Şura-yı Devlet'e gönderilmesiyle sonuçlandı.⁽¹⁰⁹⁾ Sonuçta, İzmir'in işgali sürecindeki dinsel tutuculuk ve Damat Ferit'in Paris'e giderek Sadaret'e Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin vekalet etmesi sırasında⁽¹¹⁰⁾ 19 Haziran 1919 tarihinde hükümetin çıkarttığı "8 Muharrem 1336 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin lağvı hakkındaki kararname"⁽¹¹¹⁾ ile Hukuk-u Aile Kararnamesi yürürlükten kaldırılmıştı. Kararnamenin kaldırılmasının altında, gayrimüslimlerin baskısının olması, kararnamenin neden tümden kaldırıldığını açıklamaya yetmez. Çünkü kamuoyunda Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin dünyanın en medeni memleketlerinde hatta Fransa'da da uygulandığı bilinmekteydi.⁽¹¹²⁾ Ayrıca Fransa manda idaresindeki Suriye'de de, 1921 yılında sadece cemaat liderlerinin yargı yetkisini elinden alan 156.Madde ortadan kaldırılmıştı.⁽¹¹³⁾ Bu nedenlerden dolayı, Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin kaldırılmasının nedenlerini İtilaf Devletleri'nin baskısından daha çok, aşırı muhafazakâr İslamcılarla İttihat ve Terakki düşmanlığı yapan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının içinde aramak gerekir.

Sonuçta gayrimüslim cemaatler kendi aile hukuklarını eskisi gibi kendi cemaat meclislerinde, kendi dinî hukuklarına uygun şekilde yerine getireceklerdi. Kapitülasyonların yeniden tesisi konusunda en büyük rolü, İtilaf Devletleri'nin de baskısıyla -onları kaldırmak için çabalayan bir başka Osmanlı hükümeti gibi- yine bir Osmanlı hükümeti oynayacaktı.

Şer'iyye Mahkemeleri'nin de Mart 1919 tarihinde alınan ilke kararıyla yeniden Meşihat'e bağlanması kararlaştırılmış ve bu amaçla bir komisyon da oluşturulmuştu.⁽¹¹⁴⁾ Zaten Mustafa Sabri Efendi de bu görüşte olduğunu gazetelere açıklamıştı.⁽¹¹⁵⁾ Damat Ferit Hükümeti yaklaşık bir yıl sonra bu amacını da gerçekleştirmiş ve 4 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı kanunla Şer'iyye Mahkemeleri'ni de yeniden Şeyhülislamlığa bağlamıştı. Hükümete göre şeri mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanarak yargı birliğinin sağlanmasının devlete hiç bir yararı yoktu.⁽¹¹⁶⁾ Bu bile beş yıl boyunca aşama aşama gerçekleştirilen kapitülasyonları kaldırma yönündeki çabaların bazı çevrelerce anlaşılmadığını göstermektedir.

Sonuçta adli alanda kapitülasyonlara karşı olarak devlet tedbirlerini almaya çalışmış ve savaşı sürecinde bu konuda elinden geleni yapmış idi. Ancak savaş ortamı ve ekonomik sıkıntılarla birlikte savaşın da kaybedilmesi ile her şey başa dönecekti...

⁽¹⁰⁹⁾ Akşin, İstanbul Hükümetleri..., Cilt. I, s.320.

⁽¹¹⁰⁾ A.g.e., aynı yer.

⁽¹¹¹⁾ Düstur, Tertibisani, C. 11. ; Takvim-i Vekayi, 24 Haziran 1335, (29 Ramazan 1337)

⁽¹¹²⁾ Akşin, İstanbul Hükümetleri..., Cilt.1 s. 320

⁽¹¹³⁾ Aydın, a.g.e., s. 224; Hukuk-u Aile Kararnamesi, Suriye'de 1953 yılına kadar devam etmişken Lübnan'da son yıllara kadar devam etmiştir.

⁽¹¹⁴⁾ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt I, Cem Yayınları, İstanbul,1992. s. 320

⁽¹¹⁵⁾ Sabah, 15 Mart 1919, Ahenk, 7 Nisan 1919.

⁽¹¹⁶⁾ Akyol, a.g.e., s. 90

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı

Hariciye Nezareti Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Tasnifi

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısm Evrakı

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı

B-Deniz Arşivi

Bahriye Tahrirat Kalemî

GAZETELER

Ahenk

Anadolu

İkdam

Sabah

Tanin

Tasvir-i Efkar

RESMÎ YAYINLAR

Düstur

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan.Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye

Sicill-i Kavanin

Takvim-i Vekayi

Ceride-i İlmiye,

ESKİ DİLDE ESERLER

Ahmet Nusret, İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika, Dersaadet, 1325,

Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat, İstanbul, 1331.

Hasan Fehmi Paşa, "İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Çare-i İlğası" İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, No.1., 31 Mart 1325

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlğasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname I.Kısım, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname., II.Kısım, İstanbul, 1331

KİTAPLAR

19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Editör Pinelopi Stathis, tarih vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999

AKŞİN, Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Yay., Ankara,1998.

-----, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt I, Cem Yayınları, İstanbul,1992.

AKYOL, Taha, Medine'den Lozan'a, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.

ALTUĞ, Yılmaz, Yabancıların Arazi İktibas Meselesi, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962

AYDIN, M. Akif, İslam Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul,1985.

BAYUR; Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1983.

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul,1978.

BOZKURT, Gülnihal, Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

-----, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi, TTK. Yayınları, Ankara, 1996

ÇEKER, Orhan, Aile Hukuk Kararnamesi, Ebru Yayınları, İstanbul, 1985.

ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt1, TTK. Yayınları, Ankara, 1953.

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul-1986, s.175.

HEYD, Uriel, Türk Ulusculuğunun Temelleri, Ankara-1979.

KOCAHANOĞLU, Selim Osman, İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması 1918-1919,.Temel Yayınları, İstanbul, 1998

Liman Von Sanders, Türkiye'de 5 Yıl, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 184.

Mahmout Essad, Du Regime des Capitulations Ottomanes Leur Caractare Juridique d'apres l'histoire et les textes, Stambol, 1928.

MANDELSTAM, Andre, Le Sort De L' Empire Ottoman, Paris, 1917.

MERAY, Seha L., Lozan'ın Bir Öncüsü, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920,

TTK Yayınları, Ankara, 1976,

NEBİOĞLU, Osman, Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1986.

PAMİR Aybars “*Kapitülasyon Kavramı Ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri*” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl.2002, Cilt.5I, Sayı.2, s. 105.

REŞAT EKREM, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934,

SEVİMAY, Hayri Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş, İstanbul, 1995.

SOUSA, Nasim, The Capitularoty Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature, Baltimore, 1933.

Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu’nun Taksimi Planı, Belge Yayınları, İstanbul, 1972.

ŞAHİN, M.Süreyya, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

Talat Paşa’nın Anıları, Haz. Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

THOBİE, Jacques, *İnterets et İmperialisme Français dans L’empire Ottoman, 1895-1914*, Puplications de la Sarbonne, Paris, 1977.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I-II-III, Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul,1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

VON SANDERS, Liman, Türkiye’de 5 yıl, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

MAKALELER

AYBAY, Rona, “*Pasaportlar*” Tarih ve Toplum, Cilt.III,Sayı.13., Ocak 1985.

“*Cavit Bey’in Not Defferinden*”, Tanin, 1944

Hüseyin Cahit, „Meşrutiyet Hatıraları“, Fikir Hareketleri, sayı: 215, 14 Kanunuevvel 1937

GORDON, Leland J, “*Turkish-American Treaty Relations*” The American Political Science Review, Vol:22, No:3, August, 1928..

İŞIKSAL, Turgut, “*Kapitülasyonlar, Lozan’da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III*, B.T.T.D., Sayı 36, Eylül 1970.

LİPPE, John M. Vander, “*Öteki Lozan Antlaşması: Amerikan Kamuoyunda ve*

Resmî Çevrelerinde Türk-Amerikan İlişkileri Tartışması.” 70.Yılında Lozan Barış Antlaşması, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

SEVİĞ, Muammer Reşit, “*Türkiye’de Hangi Hallerde Yabancı Kanun Tatbik Edilir?*”, İ.Ü.H.F. Ord. Prof. Dr. Tahir Taner’e Armağan’dan ayrı basım, İsmail Akgün, İstanbul, 1956.

TANER, Tahir “*Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?*”, Muammer Raşit Seviğ’e Armağan’dan Ayrı Basım, İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1956.

THAYER, Lucius Ellsworth, “*The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of Their Abrogation as it is Affects the United States.*” American Journal of International Law, Volume.17, No.2, April 1923.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, “*Gökalp’e İlişkin Yeni Notlar*”, Sosyoloji Konferansları 64.Kitaptan ayrı basım. İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976.

ÜNAL; Mehmet «*Medeni Kanununun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi*”, A.Ü.H.F.Dergisi, C.34,1977, Sayı:1-4,

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KONT LEON OSTROROG'UN RAPORLARI İŞİĞİNDA ADALET REFORMU

Kemal YAKUT*

Özet

Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmesi, Osmanlı reform sürecine radikal bir dinamizm kazandırdı. Uzun süre Jön Türklerin söyleminde yer alan Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Kanun-ı Esasiye işlerlik kazandırılması düşüncesiyle yetinilmedi, toplumun ve devletin dokusunun değiştirilmesini amaçlayan reformlara girildi. Kâmil Paşa Hükûmeti'nin kurulmasıyla birlikte devlet kurumlarında tensikat uygulaması başlatıldı ve kurumların yeniden yapılandırılması amaçlandı. Bu süreçte adliye örgütünde reform yapılması sıkça üzerinde durulan bir konu oldu. Manyasizade Refik Bey'in Adliye Nazırlığına atanmasıyla adliye reformu hızlandırıldı. Avrupa'daki ülkelerin adliye örgütleri incelendi. II. Meşrutiyet döneminde adliye örgütünde yapılacak reformda büyük etkisi olan Kont Leon Ostorog'un uzmanlığından yararlanma yoluna gidildi. Adliye müşavirliğine getirildi. Kont Leon Ostorog'u destekleyenlerden biri ünlü İttihatçı ve Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey'dir. Aynı zamanda İstanbul milletvekili de olan Hüseyin Cahit Bey Batılılaşmadan yanadır ve adliye reformunun topluma nüfuz etmesiyle "Hürriyet'in İlanının" başarılı olacağına inanlardan biridir.

Bu çalışmada, 1909'da Adliye Müşavirliğine getirilen Kont Leon Ostorog'un Osmanlı adliye örgütünün ıslah edilmesi için hazırladığı raporlara odaklanılacak ve bu raporlar ekseninde adliye örgütünde yapılanlar değerlendirilecektir. Türkiye'nin siyasi ve hukuk tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda Meşrutiyet döneminin muazzam bir tartışmaya konu olduğu bilinmektedir. Bildiride, Kont Leon Ostorog'un işaret ettiği reformların yapılıp yapılmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Sonuçta, bu önerilerin ve uygulamaların daha sonra yapılacak düzenlemelere etkisi olduğu vurgulanacaktır. Kont Leon Ostorog hazırladığı raporları "Pour La Reforme Justice Ottomane" adlı eserde biraraya getirerek yayımlamıştır. Bu eser esas alınacaktır. Kont Ostorog'un adliye reformuna temel teşkil edecek raporlarından biri Tanin

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edabiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kyakut@anadolu.edu.tr.

gazetesinde tam metni yayınlanmıştır. Bu raporda; Batı'daki adalet sisteminin özellikleri, Fransa adliye sisteminin Osmanlı'ya etkisi, Osmanlı adalet sisteminin eksiklikleri, taşradaki mahkemelerin yükü, yapılması gerekenler gibi birçok konu ele alınmıştır. Çalışma, Kont Leon Ostrorog'un "Pour La Reforme Justice Ottomane" adlı eserinin yanı sıra Osmanlı Arşivi, basında yer alan haber, yorum ve değerlendirmelere dayandırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kont Leon Ostrorog, II. Meşrutiyet, Adliye reformu, Adliye tensikatu, Tanin

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla toplum ve devlet yaşamı kökten bir değişim geçirmeye başladı. 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurarak yola çıkan Jön Türkler, başlangıçta, 1876 Kanun-ı Esasisi'ni tozlu raflardan indirilerek hükümlerinin uygulanmasını ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasını talep etmişlerdi ⁽¹⁾. Ancak ilerleyen yıllarda toplumsal değişme, toplumsal değişmenin yöntemi Jön Türk yazınında önemli bir yer tutacaktır. Siyasi ve felsefi akımlar bağlamında bir tartışma sürdürülecektir⁽²⁾. Pozitivizme ilgi duyan Ahmed Rıza'nın isteğiyle 1895'te Cemiyet'in adı, Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti olarak değiştirildi. Bunun "basit" bir ad değişikliği olmadığı ortadadır; toplumsal değişme ile pozitivism arasında güçlü bir bağ kurulmak istenmişti.

Jön Türkler, siyasal-toplumsal değişime ilişkin ilk güçlü mesajını Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin yayımlanan ilk beyannamesinde ortaya koymuştu. Bu beyannameye göre Cemiyet, siyasal, toplumsal değişimi gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştu. Beyannameye şu satırlara rastlıyoruz: "(Cemiyet) Hükûmet-ı haziranın adâlet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-ı beşeriyeyi ihlâl eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatanı ecnebi yedd-i tasallut ve itizabına düşüren usul-ı idâresini" değiştirme maksadını gütmektedir⁽³⁾.

Jön Türk söyleminde mutlakiyetçi yönetiminden ötürü II. Abdülhamid, "zulüm ve kıtalin, her fenalığın yegâne faili, başlıca müsebbibi" olarak nitelenir, bu nedenle hürriyet ve adalet isteminin her Osmanlı'nın hakkı ve vazifesi olduğu belirtilir⁽⁴⁾. Adalet, Jön Türk söyleminin başat kavramı olmasına rağmen adalet sisteminin reformuna ilişkin önerilere rastlanılmamaktadır.

(1) M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 173 vd.

(2) Hanioglu, *a.g.e.*, s. 604-644; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

(3) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.39.

(4) Erdem Sönmez, *Ahmad Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.138-139.

Rumeli'de İttihâd ve Terâkki Cemiyeti'nin çatısı altında örgütlenmiş olan bir grup subayın ve sivilin çabasıyla 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle, hürriyet, adalet, müsavat, Kanun-ı Esasi gibi kavramların yanı sıra ıslahat, reform, tensikat kavramları da sıkça kullanılmaya başlandı.

YENİ REJİM, TENSİKAT VE ADLİYE

“Hürriyetin ilanı” olarak adlandırılan II. Meşrutiyet hareketinin temel ilkeleri; hürriyet, müsavat, adalet ve kardeşlik⁽⁵⁾. Tanin gazetesi başyazarı ve daha sonra İstanbul milletvekili olacak olan ünlü İttihatçı Hüseyin Cahid (Yalçın) Meşrutiyet'in ilanının amacının Osmanlı ülkesinin siyasi, iktisadi, mali ve adli bağımsızlığının sağlanması olduğunu belirtmektedir. Bu noktada şu soruları sormak anlamlı olabilir, Meşrutiyetin ilanı ne anlam ifade etmektedir? II. Meşrutiyet'in ilanı süreklilik ve kopuş bağlamında Türk siyasi tarihinde nereye oturtulmalıdır?

Feroz Ahmad, Meşrutiyet'in ilanını gerçekleştiren “İttihatçıların var olan toplumsal yapıyı yıkmak istemeseler bile, statükoyu devam ettirmek niyetinde de” olmadıkları görüşündedir⁽⁶⁾. İttihatçılar içerisinde hatırı sayılır bir ağırlığı olan Hüseyin Cahid, Meşrutiyet'in ilanının “saltanat-ı müebbede” ve “devlet-i ebed müddet-i Osmaniye'nin devamı ile bağlantılı olduğu inancındadır⁽⁷⁾. 23 Temmuz 1908'de olan hadisenin meşruti monarşiyi kurum ve kuruluşlarıyla kurmak olduğu anlaşılıyor. Meclis-i Mebusan'ın hükûmeti denetlediği merkezî bir yönetim temel hedefti. Hiç kuşkusuz İttihatçılar arasında sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı değiştirmek isteyenler de vardı. Ne var ki bunların sayısı azdır. Eğitim ve hukuk başta olmak üzere sosyal-kültürel dokuyu değiştirmeyi amaçlayan reformlar da yapıldı. Devlet eliyle Müslüman-Türk burjuvazisi de yaratılmaya çalışıldı. Fakat, bütün bunlar, devrimci bir kopuş anlamına gelmiyordu⁽⁸⁾.

II. Meşrutiyet döneminin ilk günlerinin başat kavramlarından biri tensikattır. Yeni rejimin sahipleri ve basın, II. Abdülhamid döneminde haksız mal, makam ve rütbe-unvan alanlar ile yüksek maaşla taltif edilenlerin peşine düştü⁽⁹⁾. Sivil ve

(5) Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı. İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terâkki (1908-1914)*, (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 29 vd.

(6) Feroz Ahmad, *İttihadçılıktan Kemalizme*, (Çev: Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.13

(7) Hüseyin Cahid, “31 Mart”, 13 Nisan 1911, No:938, s.1, Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 234-235.

(8) Bu konuyla ilgili geniş bir tartışma için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1-34; Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 39-56.

(9) Kansu, *a.g.e.*, s. 155-215.

askerî bürokrasi hantallıktan kurtarılarak, devlet kurumlarının verimli çalışması hedeflendi. Sonraki yıllarda Maliye Nazırı olacak olan Cavid Bey, “Tensikat meselesi bizim memleketimiz için bir hayat meselesidir” diyordu⁽¹⁰⁾. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yer alan bir makalede de bu tespit teyit edilmişti: “Bizde hiçbir daire yoktur ki baştan başa muhtaç-ı ıslâh ve tensik olmasın. Bugün millet ve hükûmetçe kat’iyyen tayin etti ki, heyet-i hazıra ile medeni devlete layık tensikat vücuda getirmek imkânı yok. Bunun sebebini birçok kimseler ricâl-i kahtta görüyor”⁽¹¹⁾

Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kalan Said Paşa Hükûmeti yerine 6 Ağustos 1908’de Kamil Paşa Hükûmeti kuruldu. II. Abdülhamid’in sık sık sadrazamlığa atadığı Kâmil Paşa, yeni rejimde de başvurulan bir aktör oldu. Kâmil Paşa yeni rejimin siyasi kodlarını çözmüş gibidir ve bu tutumu İttihatçılar arasında da iyimserlik yaratmıştı.

Bu hükûmetin yaptığı ilk siyasi eylem, 1876 Kanun-ı Esasisi’nde bir hüküm yer almamasına ve Osmanlı siyasi geleneğinde bulunmamasına rağmen bir hükûmet programı açıklamak oldu. Hiç kuşkusuz hükûmet programları Batı’daki meşruti sistemlerde uzun süreden beri açıklanmaktaydı. Sadrazam Kamil Paşa hükûmet programında adliye mekanizmasının ıslâh edilmesine geniş bir yer ayırmıştı: “Kâvânin-i mevcudenin ıslâh ve ikmâl ile lüzumu olan nice kâvânin ve nizamatin vücuda getirilmesi zamana muhtaç olup, ancak bazı mesâilin aciliyeti cihetiyle evvel-emirde celb-i nazar-ı dikkat etmesi tabiidir⁽¹²⁾. Kâmil Paşa Hükûmet programında adliyede ıslahat yapılacağına ilişkin güçlü bir mesaj vermişti. Daha da önemlisi yargı gücünün bağımsızlığından söz etmişti: “Bilcümle şubat-ı idâre gibi umûr-ı adliye dahi muhtaç-ı tanzim ve ıslâh olup bir taraftan kâvânin-i adliyenin tadilat-ı mutasavveresi meb’usanın nazar-ı tasvibine arz-ı zımmında hazırlanmakta olduğundan istiklâl-ı mehâkim kaide-i esâsiyyesine dokunulmayarak mehâkimin cümleyle bilâ-kayd ü şart emniyet bakış olacak surette eshab-ı teşekkülü tedkik olunacaktır”⁽¹³⁾.

Hükûmet, tensikatın uygulanması amacıyla nezâretlerde komisyonlar kurmuş ve düzenlemelerin bu yolla yapılmasını tercih etmişti. Ayrıca 13 Ağustos 1908’de bir irâde yayınlatarak tensikatın yöntemini ve hukuksal gerekçelerini ortaya koydu. Hükûmetin dikkati çeken tavrından biri de tensikatın hızlandırılması için art arda genelgeler yayınlamasıdır. Dahiliye Nezareti’nin 18 Ağustos 1908’de vilâyetlere gönderdiği bir genelgede, küçük-büyük “su-i ahvali ile müştehir, emniyete gayri layık ve na-ehil kimselerin ayıklanması” istendi⁽¹⁴⁾.

(10) Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 2009, s. 53.

(11) “Memûrin Maaşatı”, *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Kanun-ı Evvel 1324/2 Ocak 1909, No:9975’den aktaran Tural, *a.g.e.*, s.53.

(12) İhsan Güneş, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükûmetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908- 1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 63.

(13) Güneş, *a.g.e.*, s. 65.

(14) Sancaktar, *a.g.e.*, s. 216.

Nezaret ve komisyonların tensikat uygulamaları birçok şikâyete de konu olmuştu. İşlerine son verilen veya maaşları azaltılan, rütbeleri bir kademe düşürülen memurlar, haksızlığa uğradıklarını hükûmete bildirmişlerdi. Burada dikkate çeken ilgili çekici nokta, tensikat uygulamasına maruz kalanların İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı hergeçen gün artan muhalefet hareketinin doğal tabanını oluşturmasıdır.

Genelgelere rağmen tensikatın uygulanması sırasında –özellikle– ödemeler konusunda sorunlar sürdü. Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de açıldıktan sonra bir tensikat kanununun hazırlanması için çalışma başlatıldı. Hükûmetin son şeklini verdiği Tensikat Kanunu Layihası, 29 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebusan'da görüşülmeye başlandı. Uzun bir süreçten sonra Tensikat Kanunu, 1 Temmuz 1909'da kanunlaşmıştır. Kanun 18 maddeden oluşmaktaydı. Kanunun 1. Maddesinde her dairede bir ayanın başkanlığında, bir mebus ve ilgili dairece seçilmiş üçer üyeden oluşan bir komisyon oluşturulacaktı. Meclis-i Mebusan'ın seçtiği mebus, başkan yardımcısı olacaktı. Komisyon, görevine devam edecekler ile açığa alınacak memurlar, tespit edeceklerdi⁽¹⁵⁾.

Adliye Nezareti Tensik Komisyonu'na Ayan'dan Halim Bey, Meclis-i Mebusan'dan da Niğde Mebusu Hayri Efendi seçildi. Adliye Nezareti'nden de Umur-ı Cezaiyye Müdürü Asım Bey, Mahkeme-i Temyiz azasından Gabriel Efendi görevlendirildiler⁽¹⁶⁾. Komisyonun çalışmaları büyük heyecan yarattı ve adliye bürokrasisinde bir alt üst oluş yaşandı.

Tensikat Kanunu'nun uygulanması sadece Adliye Nezâreti'nde heyecan yaratmadı, diğer nezaretlerde de hoşnutsuzluk oluşturdu. Tazminatsız açığa alınan memurlar yönetime büyük tepki gösterdi. Açığa alınanların “Mağdur-ı Osmaniye” adıyla bir cemiyet kurdukları, Emniyet-i Osmaniye tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmişti⁽¹⁷⁾.

ADALET REFORMU VE LEON OSTROROG

Yeni rejimin ilk günlerinden itibaren adalet sisteminin iyi işlememesinden şikâyet edilmiş ve özellikle II. Abdülhamid'in rejiminin bundan payı olduğu öne sürülmüştü. Bunda şaşılacak bir durum yoktu ve Jön Türk söylemiyle uyumluydu. Taşrada durum daha vahimdi ve bu pasaj taşrada adalet sisteminin içler açısı durumunu ortaya koymuştu: “Taşralarda gelmiş kimi görürseniz, hatta memûrin-i mülkiyeye ve askeriye varıncaya kadar, hep adliyemizden şikâyet ederler. İcra-yı teftişat için vilayetleri gezip ahiren şehrimize avdet eden bir ecnebi jandarma zabitanın ihtisaratını sormuştum. Her şeyde az çok bir iyilik alameti, bir terâkki eseri var. Fakat adliyede yok! cevabını verdi⁽¹⁸⁾.”

(15) *Düstûr*, Tertib-i Sani, C.1 (10 Temmuz 1324- 29 Teşrin-i Evvel 1325), Dersaadet, 1329, s. 326-333.

(16) “Nezaretler Tensikati”, Tanin, 11 Ağustos 1325/24 Ağustos 1909, No:351, s.1.

(17) Tural, *a.g.e.*, s.99.

(18) *Tanin*, 25 Teşrin-i evvel 1324/7 Kasım 1908; Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve

Kâmil Paşa Hükûmeti programında, “Kâvânin-i mevcudenin islâh ve ikmâlinden” söz edilmiştir. Ancak Kâmil Paşa Hükûmeti'nin Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın bu konudaki beklentileri karşılayamaması ve nezarete tensikat çalışmalarından dolayı çok eleştirilmesi üzerine görevden alındı. İttihatçıların isteği üzerine Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik Hukuk Mektebi'nde Müderrislik (profesörlük) yapmış olan Manyasizâde Refik Bey, yeni Adliye Nazırı oldu⁽¹⁹⁾. Selanik'te İttihatçı hareketin önemli isimlerinden biri olan yeni nazır döneminde Adliye Nezareti'nde reform çalışmaları hız kazandı. Tensikat çalışmalarının yanı sıra Tadil-i Kavanin Komisyonu'nun belirlediği bazı reform çalışmaları vardı. Bunlardan biri Ceza Kanunu'na eklenen bir madde ile Kanûn-ı Esasi aleyhtarlığının idamla cezalandırılmasıydı⁽²⁰⁾. Ayrıca Arzuman Efendi, Avrupa ülkelerinin adliye örgütünü incelemek üzere yurtdışına gönderilmiş ve Arzuman Efendi Avrupa'da konuyla ilgili çok sayıda belge toplamıştı. Bunlardan yararlanarak reform önerilerinde bulunmuştu⁽²¹⁾.

Taşradaki adliye örgütüne dinamizm kazandırılması amacıyla “Anadolu reformu” adıyla bir proje geliştirildi. Bu çerçevede 1879 tarihli Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'yla kurulan Adliye Müfettişlikleri ilga edildi⁽²²⁾. Müfettişlerin görevlerini vilâyet ve liva müdde-i umumileri üstlenecekti. Ancak kısa bir süre sonra Adliye Müfettişliği kadroları yeniden oluşturulacaktır.

Kâmil Paşa Hükûmeti'nin 13 Şubat 1909'da düşürülmesinden sonra hükûmeti kurmakla görevlendirilen Hüseyin Hilmi Paşa, ilan ettiği hükûmet programında adalet reformuyla ilgili şu satırlara yer vermişti: “Umur-ı dahiliyemiz nokta-ı nazarından evvel emirde şu'abat-ı idârenin usul-ı meşrutiyette ve ezher-i cihet tarik-ı terâkkiye dahil olan bir heyet-i ictimaiyenin ihtiyacatına muvafık bir surette tekemmülüne çalışma olacaktır. Sizlere tevdi edeceğimiz kâvânin ve nizamatin hakikaten bu fikre tetabuk etmesi için memalik-i saire kanunlarını arız ve amik ve amik tedkik ederek bunlardan lazım gelen esasların iktibasında kusur etmeyeceğiz”⁽²³⁾. Yeni hükûmet meşruti idarenin çağdaş hale getirilmesi için gelişmiş ülkelerin kanunlarının iktibas edileceği vaadinde bulunmaktadır. Ancak adalet örgütünde yapılması planlanan reformları uygulayacak olan Nazır Manyasizade Refik Bey zamansız bir şekilde hayatını kaybetti. Yerine Yanya eski Valisi Nazım Paşa getirildi. Ne yazık ki 31 Mart Ayaklanması sırasında Adliye Nazırı Nazım Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'e benzetilerek öldürüldü. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra 5 Mayıs 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa ikinci kez hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Bağdat eski Valisi

Mezâhip Nezâreti'nde Bürokratik Reform,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.57, S. 2, Yıl:2008, s. 225.

(19) Ahmad, *a.g.e.*, s. 51.

(20) Tural, *a.g.e.*, s.229.

(21) Tural, *a.g.e.*, s. 229-230.

(22) Tural, *a.g.e.*, s. 230

(23) Güneş, *a.g.e.*, s. 73-75.

Necmeddin Molla Bey Adliye Nazırı yapıldı. Yeni hükûmet, hazırladığı programda 31 Mart Ayaklanması'nın ve Adana Vak'asının yarattığı tramvanın etkisiyle de asayişin sağlanmasını, yargılamaların yapılmasını ve ülkenin kalkındırılmasını öncelikleri arasına aldı. Yeni kanunların yürürlüğe konulacağını açıkladı⁽²⁴⁾. Gerçekten de Feroz Ahmad'ın "Meşrutî İslahat" olarak adlandırıldığı bu dönemde bazı temel kanunlar çıkartılmıştı⁽²⁵⁾. Hüseyin Cahid üst üste makaleler yayımlayarak taşrada adaletin hızlı bir şekilde sağlanmasına dikkat çekti⁽²⁶⁾. Ona göre meşrutî düzen ahaliye en ziyade adil bir çehre ile kendisini göstermeliydi. Hükûmeti ahaliye sevdirmenin tek yolu adaletin temin edilmesiydi. Hüseyin Cahid, meşrutî düzenin başarıya ulaşması için taşrada adaletin sağlanmasının zorunlu olduğunu görmekte-dir: "Taşralarda adaleti temin etmek için hükûmet hem kuvve-i icraiye-yi hem kuvve-i adliye-yi ıslâh etmek mecburiyetindedir (...) Evvel emirde köylüyü ikâme-i dava için kazan merkezine kadar gelmekden kurtarmak lazımdır. Saniyen köylüyü arzuhalini yazdırmak, akıl danışmak, muavenet görmek için bir takım iş adamlarının eline düşmekten, onlar tarafından soymağa mahkûm bulunmaktan kurtarmak lazımdır. Köylülere bu kolaylık dairesinde te'min ve tevzi edilecek adalet de mecânen olmalıdır"⁽²⁷⁾.

Hüseyin Cahid somut bir öneride bulunmaktadır ve adaletin hızlı bir şekilde sağlanmasını beklemektedir: "Bizim köylülerimize ufak tefek davalar, farzâ beş yüz veya bin guruşa kadar olan ihtilâflar için seyyar mahkemeler lazımdır. Bu mahkemelerin teşkilâtı ve usûl-ı mehâkemesi sabit mahkemelerinki gibi karışık olmağa lüzum yokdur"⁽²⁸⁾.

1909 yılı yaz aylarında adliye reformu konusunda yoğun bir çaba gösterilmektedir. 1909 yılı bütçesi sırasında Adliye Nezareti'nin çeşitli yönlerden tartışılması ve taşra adliye teşkilâtını yeniden düzenleyecek bir kanunun çıkarılması buna örnektir. Adliye Nezareti, Rumeli vilâyetlerinde uygulanan adliye teşkilâtının Anadolu ve Arabistan vilayetlerinde de uygulanması kararı aldı. Söz konusu teşkilâtın 1909 yılında Anadolu ve Arabistan coğrafyasında 14 vilayet merkezî ve 13 liva merkezî ile ve 100 kazada uygulanması kararlaştırıldı⁽²⁹⁾.

"Vilayât-ı Teşkilât-ı Adliyesince İcra olunacak Ta'dilat Hakkında Kanun Layihası" başlığını taşıyan düzenleme 10 Ağustos 1909'da Meclis-i Mebusan'a gönderildi⁽³⁰⁾. Kanun tasarısı 18 Ağustos 1909'da Meclis'te tartışılmaya başlandı. Şura-yı Devlet'in mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu'daki adliye teşkilâtının iyi bir noktada olmadığı belirtildikten sonra, "adliye müfettişliklerinin tekrar ihdasından büyük

⁽²⁴⁾ İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmeti programının tam metni için bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 93-104.

⁽²⁵⁾ Ahmad, *a.g.e.*, s. 80-88.

⁽²⁶⁾ Hüseyin Cahid, "Taşralarda Adalet", *Tanin*, 23 Haziran 1325/6 Temmuz 1909, No: 303, s.1.

⁽²⁷⁾ *Y.a.g.g. (Yukarıda adı geçen gazete)*

⁽²⁸⁾ *Y.a.g.g.*

⁽²⁹⁾ "Teşkilât-ı Adliye", *Tanin*, 16 Temmuz 1325/29 Temmuz 1909, No:325, s.3.

⁽³⁰⁾ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, İçtima Senesi:1, 130. İnikâd (29 Temmuz 1325/10 Ağustos 1909), C.6, s.310-311.

bir menfaat istihsalı gayr-i kabil olup diğer taraftan teşkilat-ı adliyenin üssül'esâsı olan kaza mehâkiminin ıslâh-ı ahvaline ibtidar dahi lazımeden bulunmasına binaen müfettişliklerin ihdasından şimdilik sarf-ı nazar olunduğu gibi merkezî vilayet teşkilâtının da ancak kısmen icrası tasavvur edilip buna mukabil 100 kazada teşkilat-ı munzammai adliye icrası temin olduğunu" açıkladı. Reformların gereği yapılamamasında bütçenin yetersiz oluşu bir kez daha hatırlatıldı⁽³¹⁾. Tasarı 18 Ağustos'ta görüşüldü ve kabul edilerek yasalaştı.

25 Ağustos'ta yürürlüğe giren kanun beş maddeden oluşmaktadır. Birinci maddesinde adli teşkilatın mülki teşkilata tabi olmadığı ve bidayet mahkemeleri ile istinâf mahkemelerinin lüzum görülen yerlerde kurulacağı belirtilmekteydi. İkinci maddesinde istinâf mahkemesinin gerek duyulması halinde hukuk ve ceza adlarıyla iki daireye bölünebileceği; hukuk dairesinin mevad-ı hukukiye ve ticariyeye bakacağı, ceza dairesinin de ceza davalarına yönelik olacağı açıklanmaktaydı. Ayrıca icâb eden yerlerde ceza dairesi cünha ve cinayet davalarını da yüklenecekti. Üçüncü maddesinde, merkez vilayet ve liva ticaret mahkemelerinin mercii' istinâf bulunduğu dairenin istinâf hukuk mahkemesi olduğu tayin edilmişti. Dördüncü ve beşinci maddelerinde de görev alacak bazı kişiler tanımlanmıştı⁽³²⁾.

Bu dönemin en dikkat çekici konusu, 1909 bütçe görüşmeleri sırasında Kont Leon Ostrorog'un Adliye Nezareti'nde müşavir olarak görevlendirilmesi hadisesidir.

KONT LEON OSTROROG KİMDİR?

Bu sorunun cevabını Kont Leon Ostrorog'un "Ankara Reformu" adlı kitabını Türkçe'ye çeviren Yusuf Ziya Kavakçı, sözkonusu eserin önsözünde vermektedir. Buna göre aslen Polonyalı olan Ostrorog 1867'de Gorh'da doğdu, büyük babası Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı savaşanlardan biriydi⁽³³⁾. Paris'te Hukuk Fakültesi'nde doktorasını 1892'de⁽³⁴⁾ tamamladı. Tezi, "Droit Romain de la Comptabilite des banquiers/ Droit François et la Legislation Comparee de la Constitution des Societes anonymes en France dance lempire allemed eten Grand Bretagne" başlığını taşımaktadır⁽³⁵⁾. Ostrorog doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Fransız

(31) MMZC, Devre:1, İctima Senesi:1,137. İnikad (5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909), s. 523-530, Zabıtın sonundaki ekler.

(32) *Düstûr*, Tertib-i Sâni, C.1, (10 Temmuz 1324 – 29 Teşrin-i Evvel 1325), s.665-666.

(33) Count Leon Ostrorog, *Ankara Reformu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1972, s. 10-11. Kont Leon Ostrorog, Türkiye'de uzun üzere Alman asıllı olarak bilinmekteydi. Fransız Dışişleri belgelerine dayanarak konuyla ilgili makaleler yazan Şeyhmus Güzel, yeni belge ve bilgilerle konuya açıklık getirmiştir. Bkz. Şeyhmus Güzel, "Abidin Dino ile Kont Leon Ostrorog'dan Şeng Ceng'e Tarih", *Tarih ve Toplum*, Sayı:91 (Temmuz 1991). Ayrıca bkz. M. Emin Elmacı, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog" *OTAM*, Sayı: 29 (Bahar 2011), s. 3-4.

(34) Ankara Reformu kitabında çevirmen Yusuf Ziya Kavakçı 1894 olarak vermektedir.

(35) Elmacı, *a.g.m.*, s.4.

Hükümeti tarafından Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde görev yapmak üzere İstanbul'a gönderildi⁽³⁶⁾. İstanbul'da İtalyan kökenli Levanten bir aile olan Lorando'ların Jeanne adlı kızıyla evlendi. Bu evlilikten Jean (doğumu 1896) ve Stanislas (doğumu 1897) adlı iki erkek çocuk dünyaya geldi. Leon Ostrorog'un Darülfünûn'da dersler verdiği, Fransızca Stamboul ve Le Patrie adlı gazetelerde yazılar yazdığı bilinmektedir⁽³⁷⁾.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ADALET REFORMU VE KONT LEON OSTROROG

1908'de Meşrutî düzenin yeniden tesisinden sonra ele alınan başat konulardan biri adalet reformuydu. Ancak bu reformun nasıl yapılacağına ve nasıl bir yöntemin izleneceğine yönelik belirsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Memur tensikatında önemli bir aşama kaydedilmiş, ancak yapısal reformlar konusunda istenilen noktaya gelinmemiştir. Manyasizâde Refik Bey'in Adliye Nazırı olmasıyla yapısal reformların nasıl yapılacağına ilişkin bir arayış vardır. Manyasizâde Refik Bey'in zamansız ölümü ve 31 Mart Ayaklanması'nın çıkması adalet reformuna kısa bir süre ara verilmesine yol açtı. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra bu alanda ciddi adımlar atıldı. 27 Haziran 1909'da Adliye Nezâreti'nde bir heyet-i mahsusanın kurulduğu gazetelere yansdı. Bu heyet, hangi reformların yapılması gerektiğine karar verecekti: "Umuru-ı adliyeyi islâh ile mehâkimin meşrutiyet-i idâreye layık bir surette ifa-ı vazife etmelerini te'min için lazım gelen tedâbiri düşünmek üzere adliye nezâretinde bir heyet-i mahsusa teşkil kılınacağı memnuniyetle haber alınmıştır.

Heyet-i mezkûreye meşâhîr-i hukukşinasandan Mösyö Ostrorog cenablarıyla Salim Efendi ve Zöhrap Efendi gibi mütehassisin-i ilm-i hukuk dahi dahildirler"⁽³⁸⁾.

Bu haberden kısa bir süre sonra 9 Ağustos 1909'da Meclis-i Mebusan'da Adliye Nezareti'nin 1909 bütçesi görüşülürken Leon Ostrorog'un Nezarete müşavir olarak atanması konusu sert tartışmalara yol açmıştı. Adliye Nezareti'nde yabancı uyruklu bir kişinin (Kont Leon Ostrorog) müşavir olarak görevlendirilmesine Tokat Mebusu İsmail Paşa itiraz etti: "Müşavir deniliyor, bu müşavir, şimdiye kadar emsali görülüş şeylerden değildir? Müşavirin ne işi var? Lüzumu olduğu halde buradan tedâriki mümkün değil mi? Burada bu kadar saç sakal ağırtmış erbabı ilm ve kemâdan adamlarımız var"⁽³⁹⁾. Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi de itiraz edenlerden biridir ve itirazını Batılı bir hukukçunun usul-ı fıkha yeterince vakıf olamayacağı noktasında yoğunlaştırdı. Ömer Fevzi Efendi'ye göre, "Mecelle gibi bütün âlem-i medeniyette kendini takdir ettiren bir kitabın tercümesine muktedir olan zevata malik olan bir heyete ayrıca bir muallim-i ecnebi getirmeye" gerek yoktu. Ayrıca bu yöneme

⁽³⁶⁾ Ostrorog, *Ankara Reformu*, s. 11; Elmacı, *a.g.e.*, s.5.

⁽³⁷⁾ Şeyhmus Güzel, "Babadan Oğullara Ostroroglar", *Tarih ve Toplum*, Sayı:92 (Ağustos 1991), s. 74; Elmacı, *a.g.m.*, s.5.

⁽³⁸⁾ "Islahat-ı Adliye", *Tanin*, 14 Haziran 1325/27 Haziran 1909, No:294, s.1.

⁽³⁹⁾ *MMZC*, Devre:1, İhtima Senesi:1, 128. İnikad, (27 Temmuz 1325/9 Ağustos 1909), s. 239.

başvurulursa “ilmiyye de ayak altına alınır” görüşündedir⁽⁴⁰⁾. Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi ise konuya bağımsızlık açısından yaklaştı: “Hükûmetin istiklâline, Meclisin istiklâline en başlıca alâmet hakk-ı kazadır. Bir memleketle Hükûmetin eğer hakk-ı kazası elinde değilse, müstakil hükûmet tamamen addolunamaz”⁽⁴¹⁾. Kontrolün Hükûmette olması halinde müşavirden yararlanılabileceği görüşündedir: “Selamet-i vatan ve istikbal-i memleket için kavânin-i esâsiyyemize muhalif olmamak şartıyla nef’i memleket yolunda herşeyi kabule mecburuz. Efendiler! Acaba müşavir olarak almasını istedikleri zatın, meselâ kaleme alacağı layihaları biz kabule mecbur muyuz, değil miyiz? Meclisimize gelecek kavaid-i asliyye ve nakliyenin muhalif olan cihetini reddederiz”⁽⁴²⁾. Eleştirilere Adliye ve Mezâhip Nazırı Nurettin Paşa cevap verdi. Ona göre, Osmanlı Devleti’ne medeni ülkelerin kanunlarına tek tek incelemiş ve bu kanunları bilen bir uzmana ihtiyaç vardı. Uygun kişi Kont Leon Ostrorog’tu. Çünkü, Dersaadet’te iyi bir tahsil görmüş, Mekteb-i Hukuk’a girmiş ve aliyü’l-a’lâ derecesiyle mezun olmuştu. Usul-ı fıkıh imtihanında büyük başarı göstermişti. Birkaç Batı dilinin yanı sıra Arapça ve Türkçe’ye de hâkimdi. Bu meziyetlere sahip Kont Ostrorog, adliye teşkilâtını islâh etmek üzere layihalar hazırlayacaktı. Görevi bununla sınırlı olacaktı⁽⁴³⁾. Adliye ve Mezâhip Nazırı’na Dersaadet Hukuk Mektebi’nde müderrislik yapmış ve 1908 seçimlerinde Kastamonu’dan mebus seçilmiş olan Yusuf Kemal Bey destek verdi. Yusuf Kemal Bey, adliye reformunda kanun layihası hazırlayacak kişinin hem ahkâm-ı münife-i fikhiyyeye vakıf hem de Batı hukukunu bilen bir kişinin olması gerektiğini savunmaktadır. O’na göre Osmanlı Devleti’nde bu özelliklere sahip bir kişi vardı, o da Kont Ostrorog’tu. Hatta ona kefil olur⁽⁴⁴⁾.

Adliye ve Mezâhip Nazırı’nın amaçlarından biri de kapitülasyonların kaldırılması için Osmanlı kanunlarını yeniden düzenlenmekti. Bunların başında altmış yıl önce yapılmış ve artık “eskimiş” Ticaret Kanunu gelmekteydi. Nazır, İzmir’de Ticaret Mahkemesinde yabancıların Fransızca’yı kullanmak istemesinin uzun tartışmalara yol açtığını belirtmektedir: “Ve “Düşününüz ki, mülkümüzde kapitülasyon ahkâmı şiddetle câridir. Biz kapitülasyon ahkâmını memleketimizden kaldırmak için ne gibi teşebbüsatta bulunmaklığımız iktiza ederse onu itidal ile icraya çalışalım” der⁽⁴⁵⁾. Nazır yapılması gerekeni de söylemektedir: “Bu, ancak mülkümüzdeki kavaid ve teşkilat-ı adliyyeyi dahil ve haricin fevkalâde emin olacağı bir şekilde ifrağ etmekle kabil olabilir. Binaenaleyh kavaid-i adliyyeyi islâh için bizim temaşla değil,

(40) *Y.a.g.e.*, (Yukarıda adı geçen eser), s.240.

(41) *Y.a.g.e.*, s. 242

(42) *Y.a.g.e.*, s. 242.

(43) *Y.a.g.e.*, s. 239.

(44) *Y.a.g.e.*, s.240-241.

(45) *Y.a.g.e.*, s. 242. Nazır, Kont Ostrorog’un müşavirlik görevini “kapitülasyonların ilgası yolunda atılmış ilk adım olacağını” belirtmiştir. Bkz. Tahir Taner, “Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi”, *Muammer Raşit Seviğ’e Armağan*, İstanbul, 1956, s.627.

kemâl-i itidal ile düşünmekliğimiz iktiza eder”⁽⁴⁶⁾. Adliye ve Mezâhip Nazırı, müşavirin görevinin sadece kanun layihası hazırlamak olduğunu, yani usulle ilgili bulunduğunu, asla esâsa taalluk olmadığını belirterek, Meclis’te itiraz sahiplerini teskin etmeye çalıştı. Tartışmalardan sonra, 158 kişi oylamaya katıldı, 94 mebus müşavirin görevlendirilmesi kabul ederken, 64 mebus karşı çıktı⁽⁴⁷⁾.

Kont Ostrorog ile Hükûmet arasında yapılan sözleşmeye göre süre iki yıl olacaktı ve başarılı çalışmalar yapılması halinde bu süre iki yıl daha uzatılacaktı. Eğer umut edilen, öngörülen çalışmalar yapılamazsa müşavire “bir-iki aylık” tutarında bir ücret verilip, sözleşmesi feshedilecekti. Bütçede müşavire maaş olarak 180 bin kuruş ayrıldı⁽⁴⁸⁾.

KONT LEON OSTROROG’UN RAPORLARI, GEREKÇELERİ VE KANUN TASLAKLARI

Kont Leon Ostrorog, hukuk müşaviri olarak resmen görevlendirilmeden önce ve görevlendirildikten sonra Osmanlı hukuk reformu çerçevesinde hazırladığı raporları, gerekçeleri ve kanun taslaklarını 1912’de Paris’te kitap olarak yayımladı⁽⁴⁹⁾. Kitapta belirtildiği üzere Kont Ostrorog, Osmanlı hukuk reformu hakkında onbir başlıkta toplanan çeşitli düzenlemeler önermişti. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

Adliye Nazırı Manyasizâde Refik Bey’e 6 Şubat 1909’da sunulan “Hukuk Mahkemeleri Reformu” hakkında rapor

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey’e 15 Temmuz 1909’da sunulan “Sulh Mahkemelerinin Kurulmasına” ilişkin kanun taslağı

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey’e 12 Ağustos 1909’da sunulan “Yargı Reformu” hakkında rapor

“Fransa’ya Bir Hukuk İnceleme Misyonunun Gönderilmesi” amacıyla 28 Eylül 1909’da Fransa Büyükelçiliğine sunulan nota

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey’e 19 Ekim 1909’da sunulan “Adliye Teşkilat Reformu”na ilişkin rapor ve kanun taslağı

⁽⁴⁶⁾ *MMZC*, Devre:1, İctima Senesi:1, 128. İnikad (27 Temmuz 1325/9 Ağustos 1909), s. 242. Rusya Büyükelçiliği tercümanı Andre Mandalstam, Kont Ostrorog’un “Pour la Reforme de la Justice Ottomane” adlı eserine yazdığı önsözde, “Kapitülasyonlar ceffelkalem lağvedilmeyip bu ilga ancak Osmanlı adliyesinin ecnebilere kat’i bir itimad telkin edecek surette islâhına vabestedir; Kont Ostrorog’un ilim ve vukufu bu gayeye isâl edecek projelerin vücuda getirilmesinin teminatı olacaktır” Bkz. Taner, *a.g.m.*, s.627.

⁽⁴⁷⁾ *Y.a.g.e.*, s.243.

⁽⁴⁸⁾ *Y.a.g.e.*, s.244.

⁽⁴⁹⁾ Comte Leon Ostrorog, *Pour la Réforme de la Justice Ottomane. Rapports-Exposés des Motifs- Avant-Projets de Lois*, Paris, 1912. Kitap, Manyasizâde Refik Bey’in anısına ithaf edilmiştir. Kitaba, Rusya’nın İstanbul Büyükelçiliği tercümanlığı yapmış ve aynı zamanda Saint-Petersbourg İmparatorluk Üniversitesi Uluslararası Doktoru/Uluslararası Hukuk Enstitüsü Doçenti André Mandelstam ayrıntılı bir önsöz yazmıştır.

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e 13 Kasım 1909'da sunulan "Avukatlık Mesleğinin Düzenlenmesi ve İcra Edilmesi", "Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu"nun gözden geçirilmesine ilişkin gerekçe ve kanun taslağı

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e sunulan "Adliye Yardımın Tesis Edilmesi"ne ilişkin gerekçe ve kanun taslağı

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e sunulan "Ticaret Kanunu'nun Gözden Geçirilmesi" (Dış ticaret temsilcileri tarafından ifade edilen temenniler hakkında rapor ve madde taslakları)

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e 16 Şubat 1910'da sunulan "Osmanlı Hukuk Külliyyatının Yayınlanması"

Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e 22 Ağustos 1910'da sunulan "Adliye ve Mezahib Nezareti'nin Merkez Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi"ne ilişkin taslak

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya 29 Nisan 1910'da "Kapitülasyonların Gözde Geçirilmesi"ne ilişkin nota tasarısı. Ayrıca, Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e 23 Şubat 1911'de sunulan yargı alanındaki kapitülasyon ihtilaflarının çözülmesine ilişkin protokol taslağı⁽⁵⁰⁾.

Hukuk müşaviri Kont Ostrorog'un şikayet edilen Osmanlı adalet yapısı üzerine koyduğu teşhis nedir? Türkiye'ye önerdiği çareler nelerdir?

HUKUK MAHKEMELERİ REFORMU

Kont Ostrorog, iyi bir yargı yönetimi için olağanüstü insanların görevli olması ve devasa bütçelerin tahsis edilmesinin aslında doğru olmadığını, bu iki özelliğe sahip ülkelerde adaletin tam olarak sağlanmadığını belirtmektedir. Asıl önemli olanın görevlerin mümkün olduğu kadar kolayca yerine getirilmesi ve bu görevlerin yerine getirilmesinde ihmalin veya görevi kötüye kullanmanın önlenmesiydi. Ona göre Osmanlı Devleti'nde hâkimlerin görevlerini yerine getirmelerini düzenleyen kanunlar yetersizdi. Davalı ve davacının mahkemeye sunduğu dilekçelerin, savunma metinlerinin düzensiz ve muğlak olduğunu öne süren Kont Ostrorog, hâkimin dava hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadan davaya baktığını belirtmektedir⁽⁵¹⁾. Duruşmayı şöyle tasvir etmektedir: "Davacının avukatı ayağa kalkar, -bilinçli olarak kısa ve muğlak yazılmış dava dilekçesinde hiçbir plan öngörülmediğinden- keyfi olarak savunmasını yapar; ne hâkimin ne de karşı tarafın bilgisi dahilinde olmayan, Batı'da dava dosyası diyeceğimiz şeyi oluşturan belgeleri varsa arka arkaya ibraz eder. Karşı taraf genellikle hayal edilebilecek tüm dava süreçlerini ileri sürerek cevap verir; ertelemeler birbirini takip eder; görüşmeler yeniden başlar ve olabilecek en düzensiz bir şekilde devam eder ve sonunda her iki avukat söyleyecek bir şeylerinin kalmadığını söylediklerinde duruşmalara son verilir, hâkim hükmünü ilan edileceği

(50) Ostrorog, *Pour la Réforme de la Justice Ottomane*, s. 355-356 (İçindekiler kısmı).

(51) Ostrorog, *a.g.e.*, s.4-5,

tarihi belirtmeden mahkemenin kapandığını ilan eder”⁽⁵²⁾. Hâkim, davacı tarafından sunulan kısa ve muğlak dilekçe ile duruşma sırasında katibin “iyi kötü” aldığı notlara bakarak hüküm vermektedir. Bu yöntem hâkimin işini olağanüstü zorlaştırmaktadır. Hâkim, bazen duruşmalar sona erdikten uzun haftalar sonra meslektaşlarıyla fikir alışverişinde bulunur, tarafları çağırır ve hükmü açıklar. Kararın gerekçesi de küçük bir memur olan kâtime bırakılır⁽⁵³⁾. Kont Ostrorog’un üzerinde durduğu diğer bir konu da avukat ile hâkim arasında kurulan rüşvet çarkıdır⁽⁵⁴⁾.

Kont Ostrorog muhakeme usulü kanunlarının gözden geçirilmesini istemektedir. Bu çerçevede 14 madde önermektedir. Bunlardan bazıları şöyledir: davacının avukatı kendisi ve müvekkili tarafından imzalanan ve takip eden hususları içeren bir dava dilekçesini ibraz etmesi, belgelerin bir dosyada toplanması ve numara verilmesi, dilekçe ve dosyanın bir kopyasının davalıya verilmesi, davalının avukatının bir karşı cevap dilekçesi sunması, dosya alışverişinin sağlanması için hem davacıya hem de davalıya ek süre verilmesi, duruşmada tüm davayı tek bir seferde ve kesintisiz sürdürmesi için davacının avukatının önce söz almasının değişmez kural olarak kabul edilmesi, ardından savunmasını sunması için davacının avukatının söz alması, duruşmanın sona ermesi ve hükmün açıklanması için kesin bir tarih belirtilmesi, bunun altı haftayı geçmemesi, mahkeme başkanının veya hâkimlerden birinin gerekçeli kararı ilgili kanunlara dayandırarak yazması, avukatların hukuk fakültesi diplomasına sahip ve baroya kayıtlı olması, yardıma muhtaç kişilere mahkeme veya baro tarafından adli yardım tesis edilmesi ve avukatların fiyat tarifesinin sabit olması gibi. Ayrıca bir adli teftiş organının kurulması ve sulh hâkimlerinin özlük dosyalarının tutulması ile atama – terfi işlerini yürütmek üzere Adliye Nezâreti’nde Personel Daire Başkanlığı’nın kurulması da öneriler arasındadır⁽⁵⁵⁾.

SULH HUKUK MAHKEMELERİNİN TESIS EDİLMESİ

Kont Ostrorog, Sulh Hukuk Mahkemelerinin tesis edilmesi üzerine 113. maddelik bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Kanun tasarısının ilk bölümünde İlçe Sulh Hukuk Mahkemelerinin kuruluşuna ilişkin maddelerine yer vermişti. Buna ilişkin birkaç madde şöyledir:

“1. madde: ilçelere gitmek, bilirkişilerden destek alarak duruşma düzenlemek, aynı köyde veya aynı ilçeye bağlı köylerde yaşayan kişiler arasında meydana gelen hukuk veya ceza uyuşmazlıklar hakkında karar vermek üzere görevlendirilmiş sulh hâkimlikleri tesisi edilmiştir”

“2. Madde: Hukuk Mektebi diplomasına sahip, bir hukuk mahkemesinde ve bir ağır ceza mahkemesinde iki yıl boyunca hâkimlik görevini yerine getirmiş veya beş yıl

⁽⁵²⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.5.

⁽⁵³⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.5-6.

⁽⁵⁴⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.6

⁽⁵⁵⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.8-12.

boyunca avukatlık mesleğini icra etmiş kişiler sulh hâkimi olarak atanabilir⁽⁵⁶⁾. Her sulh hâkimine bir katip atanması, Adliye Nazırının başkanlık ettiği bir komisyonun sulh hâkimlerini görevden alabilmesi ve Türkçe'nin İmparatorluğun tüm halkları tarafından öğrenildiği zamana kadar sulh hâkimlerinin atandıkları bölgenin yerel dilini bilmesi, kanun tasarısının maddeleri arasındaydı⁽⁵⁷⁾. Tasarının diğer bölüm ve maddelerinde ise Sulh Hukuk Mahkemelerinin işleyişine yönelik ayrıntılara (madde 15-113) verilmiştir⁽⁵⁸⁾.

YARGI REFORMU

Kont Ostrorog, Meşruti hükümetlerin en önemli hedeflerinden birinin yargının ıslâh edilmesi olduğunu belirtmektedir. Bir asra yakındır sürdürülen ıslah çalışmalarının tatmin edici sonuçlar vermediğini ileri süren Kont Ostrorog, yine de hacimli bir kanun külliyyatının oluştuğu inancındadır. Kont'a göre bu kanunlar harfiyen uygulanmadığı için kâğıt üzerinde kalmıştır. Daha da önemlisi Osmanlı kanunları aceleyle yazılmış ve bugün fazlasıyla eskimiş kaynaklardan alınmıştır. Halkın yeni ihtiyaçlarının karşılanması ve hukuk bilimindeki aralıksız gelişmeler uyarınca gözden geçirilmeleri gerekiyordu⁽⁵⁹⁾. Ancak Osmanlı yöneticileri, iyi veya kötü olsun mevcut kanunları adalet, tarafsızlık ve süratle uygulamalıydı. Yoksulların karşılaştıkları hukuki sorunlara yüksek bedeller ödeyerek çözmelerinin önüne geçilmeliydi.

Kont Ostrorog, hâkimler ve avukatlar için ise özel, sade ve düşük maliyetli kıyafetler önermektedir. Batı'daki gibi modern mimariye sahip adalet sarayları yapmanın İmparatorluk için maliyetli olduğunu tespit eden Kont Ostrorog, mevcut binaların küçük harcamalarla onarılmasının daha uygun olacağı kanaatinde dir. Müşavir, hukuk bilimindeki son gelişmeler dikkate alınarak en akılcı şekilde başta Ticaret Kanunu olmak üzere yürürlükteki kanunların değiştirilmesi gerektiğini önerir. Ona göre kanunlar toplumdaki deneyimli kişilerin, ticaret odalarının, finans kuruluşlarının, iş dünyasının önde gelenlerinin ve ceza alanında görev yapan hâkim ve devlet memurlarının görüşleri ile Batılı hukuk metinleri dikkate alınarak hazırlanmalıydı. Bu hukuk reformu özel bir idâri reformla desteklenmeliydi⁽⁶⁰⁾. Hâkimler, her türlü suiistimal ve rüşvet çarkından uzak, haklarının teminat altında olduğu bir adalet sistemi içerisinde çalışmalıydı. Çağdaş bir şekilde hukuk doktrininin gereklerine göre yapılacak bir adalet reformuyla, Osmanlı Devleti bu alanda egemenlik haklarını serbetsçe ve bağımsız bir şekilde kullanabilirdi. Medeni

⁽⁵⁶⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.15.

⁽⁵⁷⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.16-18.

⁽⁵⁸⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.19-49.

⁽⁵⁹⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.53-54.

⁽⁶⁰⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.55-60.

ülkelerle tam bir eşitlik içerisinde bulunabilirdi⁽⁶¹⁾.

FRANSA'YA BİR HUKUK İNCELEME KOMİSYONUNUN GÖNDERİLMESİ

Kont Ostrorog, hukuk reformunun uygulanması için iyi hukuk öğrenimi görmüş hukukçulara ihtiyaç olduğunu farkındaydı. Bunun için Paris Hukuk Fakültesine öğrenci gönderilmesini önerdi. Bu önerinin altında iki temel amaç vardı. Birincisi hukuk reformunu uygulayacak yetenekli, hâkimler ve memurlar yetiştirmek. İkincisi de Hukuk fakültelerinde Osmanlı öğrencilerine bilimsel gelişmeleri öğretecek, onlarda tam anlamıyla hukukî ruh ve kavrayışı geliştirecek yetkinlikte profesörler yetiştirmek⁽⁶²⁾. Kont Ostrorog'un bu konudaki önerileri şu şekilde özetlenebilir: Paris'e gönderilen öğrencilerin Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilimler Fakültesi programlarından seçilen derslere düzenli devam etmeleri sağlanmalıydı. Hatta Fakülte sekreteryası öğrencilerden yoklama defterine imza atmalarını da istemeliydi. Ayrıca Paris Hukuk Fakültesinde öğrencilerin yeterliliğinin ölçmek için yılda bir kez uygulanan sınav, Osmanlı öğrencileri için her iki veya üç ayda bir uygulanmalıydı. Böylece öğrenciler, kürsü sahibi profesörlerle daha fazla temas kurma imkanı bulacaklardı ve entelektüel eğilimleri gelişecekti⁽⁶³⁾. Öğrencilere kitaplarındaki soyut hukuki bilgileri öğretmenin yanı sıra Paris'te hâkimlerin, avukatların ve mahkeme kalemlerinin yanında pratik yapmaları için ilgili kurumlara başvurulmalıydı⁽⁶⁴⁾.

Adliye Nezareti yaptığı sınav sonucunda belirlediği 15, Maarif Nezareti de 6 Hukuk Mektebi mezununu Paris'e gönderdi. Bu öğrenciler Paris Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmeyen yanı sıra ilgili hukuk kurumlarında staj yapma olanağı bulabilmişlerdir⁽⁶⁵⁾.

YARGI TEŞKİLATI REFORMU

Kont Ostrorog, 19 Ekim 1909'da Adliye Nazırı Necmeddin Bey'e sunduğu rapor ve kanun taslağına İslâm kamu hukukunun işleyişi hakkında genel bilgiler vererek başlamaktadır⁽⁶⁶⁾. İslâm kamu hukukunda adaletin bir hakkaniyet içerisinde gerçekleştirilmesinin ana amaç olduğunu belirtmektedir. Fıkıh alimleri bu ilkeyi yüzyıllarca uygulamaya çalışmışlardı. Ayrıca fıkıh alimleri liyakat ve yeterli ücret üzerinde de durmuşlardı⁽⁶⁷⁾. Kont Ostrorog raporunda ayrıntılı tespitlere ve

⁽⁶¹⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.61.

⁽⁶²⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.65.

⁽⁶³⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.66.

⁽⁶⁴⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.67-69.

⁽⁶⁵⁾ Taner, *a.g.m.*, s.629.

⁽⁶⁶⁾ Kont Ostrorog'un bu raporu Tanin gazetesinde 8 sayı yayımlanmıştır. Bkz. "İslâhat-ı Adliye Hakkında Mühim Bir Rapor", *Tanin*, 22-29 Teşrin-i evvel 1325/4-11 Teşrin-i Sani 1909, No: 421-428, s.1.

⁽⁶⁷⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.73-75.

değerlendirmelere yer vermektedir. Bunların bir kısmını özetlemekle yetineceğiz. Osmanlı adliye teşkilatının esasını oluşturan 17 Haziran 1879 tarihli Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu, meşhur 24 Ağustos 1790 tarihli Fransız adliye teşkilâtından esinlenerek hazırlanmıştır. Osmanlı Hükûmeti, Fransa'da devrimden sonra kurulan mahkeme ve idarî teşkilatı da uyarlamıştır. Fransa'da her kazada (Arondisman) oluşturulan ilk derece mahkemelerinin (bidâyet) Osmanlı Devleti'nde de her kazada bir-iki daireden ibâret, bir reis, iki aza, bir müstantik, bir müdde-i umumi, zabıt katipleri ve muavinleri ile hademedden oluşan personeliyle ihdas edilmiştir. Ayrıca Fransa'da olduğu gibi istinaf mahkemesi ve başkentte bir temyiz mahkemesi oluşturulmuştu⁽⁶⁸⁾. Kont Ostrorog, Fransa'da adaletin iyi işlediği inancındadır. Ve şu can alıcı soruyu sormaktadır: "Osmanlı ve Fransız teşkilat-ı adliyesi, özünde aynı olduğu halde, Fransa'da neden bu kadar iyi ve Türkiye'de bu kadar fena çıkıyor?"⁽⁶⁹⁾.

1790 tarihli kanun, Fransa'da adaletin ücretsiz olmasını, iki dereceli yargılamayı, duruşmaların kamuya açık olmasını, kanunların yeknesak tarzda yorumlanmasını içermektedir. Ostrorog'a göre bu ilkeler yüz yıldır kusursuz uygulanmaktadır. 1810'da hâkimliğe giriş için bazı koşullar belirlenmiştir. Bunlar; asgari yaş sınırı olarak 25; hukuk fakültesi mezunu, deneyimli, iki yıl istinaf mahkemesinde staj yapmış ve onurlu bir yaşama sahip olma gibi. Bu koşullara sahip olmayan hiç kimse hâkimliğe alınmamıştır.

Kont, Fransa'nın yargı teşkilatının başarılı olmasının sırrı olarak Birinci İmparatorluktan bu yana personel alımı, maaşlar, terfiler ve adliye alanında disiplin konusunda benimsenen ilkelerin ısrarlı ve kesintisiz bir şekilde uygulanması olduğunu işaret etmektedir⁽⁷⁰⁾.

Kont Ostrorog, Fransız yargı sisteminin ana ilkelerini belirttikten sonra bu yargı sisteminin uyarlanması olan Osmanlı örneğini değerlendirmektedir. Müşavir'e göre Osmanlı kanun koyucu yetkin hâkimlerin istihdam edilmesine, terfilerin düzenlenmesine, maaşların yapılan işlerin önemine ve hayat pahalılığına göre belirlenmesine, hâkimlerin yeterlilik ve dürüstlük konularına ilişkin kanunlar yapmıştır. 1879 tarihli Kanun'un 5. Kısmı bunlarla ilgilidir⁽⁷¹⁾. Ancak II. Abdülhamid'in bu kanunu etkin bir şekilde uygulamadığını belirten Kont Ostrorog, hukuk eğitiminin de gereğince yapılmadığı kanısındadır. Aynı şekilde baronun teşkil edilmesine yönelik bir kanun olmakla birlikte kağıt üzerinde kalmıştı. Hâkimlerin maaşı düşük tutulmuştu. Kont'a göre en önemlisi de hâkimlerin hükümdara olan sadakatlerinin adil karar almalarını etkilemesiydi⁽⁷²⁾. Kont Ostrorog bu konuda atılacak ilk adımın da, yargı teşkilatının düzgün çalışmasını imkansız kılan rejimin

(68) Ostrorog, *a.g.e.*, s.75-76.

(69) Ostrorog, *a.g.e.*, s.76.

(70) Ostrorog, *a.g.e.*, s.78.

(71) Ostrorog, *a.g.e.*, s.80-81.

(72) Ostrorog, *a.g.e.*, s.82-84.

yerine, Fransa'daki gibi özgür, açık ve denetlenen bir rejimin kurulması ile nazır ve hâkimlerin idarî ve mesleki erdeme sahip olmalarının sağlanmasını⁽⁷³⁾.

Raporda Fransa'da yargı teşkilatının 360 ilçe üzerinden kurulduğu belirtilmiş, ilçe mahkemesinde tahkikat hâkimi ve savcı hariç bir başkan ve iki üye hâkim, İstinaf mahkemelerinin bir başkan ile dört üyeden oluştuğu açıklanmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nde Hicaz ve Yemen hariç, aşağı yukarı 560 kaza; her birinde iki mahkeme mevcut bulunmak üzere 116 sancak ve istinaf mahkemesi iki daireye münkasım 27 vilayet merkezî sözkonusudur. Fransa'da binlerce öğrenciye sahip Hukuk Mektepleri vardır. İstinaf mahkemelerinde ve barolarda çok sayıda hukukçu bilgi ve tecrübelerini arttırma çabası içerisindedir. Kont raporunda, Osmanlı Devleti'nin Fransa gibi üretken bir hukuk eğitimine sahip olmadığı kanısındadır. İstanbul Hukuk Mektebi'nde kalabalık bir öğrenci kitlesi olmakla beraber, taşrada açılan hukuk mekteplerinde öğrenci sayısı azdır. Mezunların staj görecekları, düzenli çalışan bir baro (Deavi Vekilleri Heyeti) bulunmamaktadır. Bu kurum işler hale getirilmeliydi⁽⁷⁴⁾. Ostrorog'un üzerinde durduğu diğer bir konu ise Adliye Nezareti'ne ayrılan bütçedir. Osmanlı Hükûmeti'nin adliyeye ayırdığı bütçe 650 bin liradır ve bu bütçe de Mısır'ın ayırdığı bütçeye denkti⁽⁷⁵⁾.

Kont Ostrorog bu raporunda kaza, istinaf ve temyiz mahkemelerinin hantallığından söz eder ve davaların çok az bir kısmının istinafa götürüldüğünü belirtir. 1900 ve 1901 yılı istatistiklerini yayımlar. Ardından 45 maddelik kanun tasarısını vererek, Osmanlıdaki kaza, istinaf ve temyiz mahkemelerinin işleyişine yeni bir düzenleme getirmek istemektedir⁽⁷⁶⁾.

KONT LEON OSTROROG'UN DİĞER ÖNERİLERİ

Kont Leon Ostrorog'un üzerinde durduğu ve reforma tabi tutulmasını istediği konulardan biri de avukatlık mesleği ile ilgilidir. Adliye Nazırını Necmeddin Bey'e 13 Kasım 1909'da sunduğu "Avukatlık Mesleğinin Düzenlenmesi ve İcra Edilmesi" başlıklı raporunda avukatların iyi yetişmemesini, staj yapmamalarını ve baronun işlevsizliğini değerlendirmiştir. Ve buna ilişkin avukatlık ve baroyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlamıştır⁽⁷⁷⁾. Ayrıca adaletin hızlı ve iyi işleyebilmesi için Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu'nun değiştirilmesi için bir kanun tasarısı kaleme almıştır⁽⁷⁸⁾. Hükûmet, bu tasarı üzerinde çalışma yapmıştır⁽⁷⁹⁾. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yoksulların ihtiyaç duyduğu adli yardımın sağlanması konusunda Leon Ostrorog bir

⁽⁷³⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.85-86.

⁽⁷⁴⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.86.

⁽⁷⁵⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.87.

⁽⁷⁶⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.155-167.

⁽⁷⁷⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s. 181-222.

⁽⁷⁸⁾ Ostrorog, *a.g.e.*, s.225-233.

⁽⁷⁹⁾ Taner, *a.g.e.*, s.628.

kanun taslağı hazırladı. Ancak bu tasarının üzerinde bir işlem yapılmamıştır. Kont, aynı şekilde Ticaret Kanunu üzerinde değişiklik yapılması konusunda da bir rapor hazırlamıştır.

Kont Leon Ostrorog'un raporları arasında bir Osmanlı hukuk külliyyatının yayımlanması da bulunmaktadır. Raporunda Beyoğlu Sulh Mahkemesi Tahkikat Hâkimi Sarkis Karakoç Efendi'nin çalışmasından bahsetmişti. Sarkis Karakoç'un Osmanlı tarihinin en eski dönemlerinden beri ister kamu hukuku ister özel hukuk alanlarında yürürlükte kalmış tüm belgeleri içeren bir eser derlemek niyetinde olduğunu açıklamıştı. Bunun sonucunda 18 cilt metin ve 12 cilt liste (index) yazılmış olduğunu bildirmiştir. Ona göre yürürlükte olan kanunların ve yönetmeliklerin toplu bir yerde yer alması yararlı olacaktır. Meşrutiyet'ten önce Hükûmet "Düstûr" adı verilen bir derleme yayımlatarak bu ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Ancak bu çalışma sistematik değildi ve alfabetik bir listesi yoktu. Özellikle düsturda yer alan kanunların bir kısmı ya ilga edilmiş ya da değiştirilmişti. Kont Ostrorog'a göre bu esere başvurmak tehlikeliydi. Bu eksikliği gidermek için "Mecmua-ı Lahika-ı Kavanin" başlıklı bir derleme hazırlanmıştı. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği eski katibi Georges Young, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuk ve ceza, özel ve idâri olmak üzere tüm alanlardaki hukuk metinlerini Fransızca'ya tercüme ettirmişti. Bu sistematik çalışma 7 cilt olarak Oxford'da Osmanlı Hukuk Külliyyatı adıyla basılmıştır. Kont Ostrorog, Sarkis Karakoç'un çalışmasının basılmasını önermektedir⁽⁸⁰⁾.

Müşavir'in düzenlenmesini istediklerinden biri de Adliye ve Mezahip Nezareti'nin Merkez Yönetimi idi. Buna ilişkin bir tasarı hazırlamıştır⁽⁸¹⁾.

Kont Leon Ostrorog'un dikkati çeken en önemli önerilerinden bir –hiç kuşkusuz– kapitülasyonlardan kaynaklanan ihtilafların çözülmesine ilişkin bir protokol ön-tasarısını kaleme almasıdır. Leon Ostrorog'un hem Osmanlı hem de yabancıların aleyhine sonuçlanan ihtilafların sona erdirilmesi için hazırladığı bu tasarı⁽⁸²⁾ eleştirilere maruz kaldı. Tasarının kapitülasyonlardan yararlanan yabancıların görüşleri doğrultusunda hazırlandığına ilişkin bir kanaat vardı⁽⁸³⁾.

DEĞERLENDİRME

Kont Leon Ostrorog, müşavir atanırken Meclis-i Mebusan'da bazı muhafazakâr mebusların ahkam-ı şeriyye çerçevesinde itirazlarıyla karşılaşmıştı. Osmanlı hukuk sistemini yenileştirmek için hazırladığı raporlar ve kanun tasarıları, eğitim gibi hukuk sisteminin de Batılılaşmasını savunan Tanin gazetesi ve başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) tarafından desteklendi⁽⁸⁴⁾. Aslında Hüseyin Cahid, müşavirin

(80) Ostrorog, *a.g.e.*, s. 265-268.

(81) Ostrorog, *a.g.e.*, s. 271-311.

(82) Ostrorog, *a.g.e.*, s.319-353.

(83) Taner, *a.g.m.*, s.628; Elmacı, *a.g.m.*, s.9.

(84) Elmacı, *a.g.m.*, s.8.

çeşitli itirazlarla karşılaşacağını farkındaydı: “Oradakiler ıslahat lüzumunu teslim etmeyeceklerdir. Buna alenen cesaret edemezlerse müşavirin, müfettişin, mütehasşısın şahsına hücum edeceklerdir. Buna muvaffak olamazlarsa, ecnebinin yaptığı işleri akamete uğratmak için ellerinden geleni yapacak, kendisini bulurlarsa bin ilâve ile etrafa neşreceklerdir. Efkârı, avam-ı müteassibini bu ıslahat teşebbüsü aleyhinde tahrik eyleceklerdir. Mücahadesiz ıslahat olmaz”⁽⁸⁵⁾. Beklenen oldu ve Müşavir sözleşmenin süresi sona ermeden 31 Mart 1911’de istifa etti. Yine Hüseyin Cahid, durumu değerlendiren bir yazı kaleme aldı. Müşavirliğin kaldırılmasını ülkede “fıkr-i teceddüd ve ıslahat namına genç Türklük namına bir ricât” olduğunu ifade etti. Ve “bu sadık Osmanlı dostunun” hizmetinden mahrum olmanın ülkeye çok şey kaybettirdiğini açıkladı⁽⁸⁶⁾.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Tanin

Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, İçtima Senesi:1, 130. İnikâd (29

Temmuz 1325/10 Ağustos 1909), C.6.

Düstür, Tertib-i Sani, C.1 (10 Temmuz 1324- 29 Teşrin-i Evvel 1325), Dersaadet, 1329.

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terâkki (1908-1914)*, (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

Ahmad, Feroz, *İttihadçılıktan Kemalizme*, (Çev: Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Elmacı, M. Emin, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog” *OTAM*, Sayı: 29 (Bahar 2011).

Güneş, İhsan, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908- 1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Güzel, Şeyhmus, “Abidin Dino ile Kont Leon Ostrorog’dan Şeng Ceng’e Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:91 (Temmuz 1991).

⁽⁸⁵⁾ Elmacı, *a.g.m.*, s.10.

⁽⁸⁶⁾ Elmacı, *a.g.m.*, s.11-12.

Güzel, Şeyhmus , “Babadan Oğullara Ostoroglar”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:92 (Ağustos 1991).

Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Hüseyin Cahid, “Taşralarda Adalet”, *Tanin*, 23 Haziran 1325/6 Temmuz 1909, No: 30.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çev: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Ostorog, Count Leon, *Ankara Reformu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1972.

Ostorog, Comte Leon , *Pour la Réforme de la Justice Ottomane. Rapports-Exposés des Motifs- Avant- Projets de Lois*, Paris, 1912.

Sancaktar, Fatih Mehmet , *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Sönmez, Erdem, *Ahmad Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Taner, Tahir, “Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi”, *Muammer Raşit Seviğ'e Armağan*, İstanbul, 1956.

Timur, Taner, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 39-56.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlânı. İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959.

Tural, Erkan, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 2009.

Tural, Erkan, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezâreti'nde Bürokratik Reform,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.57, S. 2, Yıl:2008.

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA KEŞFE İLİŞKİN BİRTAKIM MÜLAHAZAT (17-18. yy. İSTANBUL ÖRNEKLEMİ)

Ahmet KILINÇ*
Betül ARGUNHAN**

Özet

Çalışma, konusu itibarıyla kadıların sıklıkla başvurdukları keşif müessesini belirli bir yüzyıl ve bölge esas alınarak tahlil etmektedir. Bildiride 17 ve 18. yüzyıl İstanbul'una odaklanılmıştır. Başta şer'îye sicilleri olmak üzere, arşiv belgelerine dayanılarak keşfin Osmanlı yargılamasının adil ve hızlı olmasındaki etkisi ve rolü üzerinde durulmuştur. Çalışma, odaklandığı bölge, tarih ve konuyu ele alış tarzı ile diğer çalışmalardan nispeten ayrılmaktadır. Şu ana kadar yapılan araştırmalar ile varılan sonuçlar şunlardır: Hem çekişmeli hem çekişmesiz yargıda keşfe başvurulabilmiştir. Ceza hukukuna ilişkin davalarda ağırlıklı olarak, kimseye cezai sorumluluk düşmediğinin tespiti için keşfe başvurulmuştur. Bundan başka, vakıf mallarının yangın neticesinde zarar görmesi ve bu zararın tespiti gerekliliği, kira tespiti, artırımı ve azaltımı, bazı satış akitleri, su yollarının belirlenmesi gibi çeşitli hukuki uyumsuzluklarda keşfe başvurulduğu görülmektedir. Keşif kararı ve emri bazı davalarda merkezden verilmiş, bazı vakalarda ise keşfe başvurunun teamül olduğu görülmüştür. Keşif raporuna itiraza ise kural olarak rastlanılmamıştır. Keşif için hususi rapor hazırladığı ve buna 'keşif hücceti' dendiği tespit edilmiştir. Keşif görevlilerinin konuya bağlı olarak değişebildiğine; bununla birlikte bilirkişi, şuhûdül-hâl ve keşif heyetinin aynı kişilerden oluşabildiğine rastlanılmıştır. Uygulamada 'keşif naibi'ne rastlandığı, bazı vakalarda da keşif heyetini kadı dışında idari görevi olan kişilerin belirlediği görülmüştür. İslam hukuku kurallarında keşfe ilişkin hükümlere rastlanılmaktadır. Örfi hukuk kuralları ile de keşfe gitmek zorunlu hâle getirilmiş; yangın, sel ve su basması gibi hâllerde keşif zorunlu kılınmıştır. Bazı davalarda doğrudan talep edilen gün dahi keşfe gidilebilmiştir. Anılan yüzyıl ve bölge uygulamasının edindirdiği tecrübeden yola çıkarak şunlar söylenebilir: Kısa

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, akilinc@ybu.edu.tr, ORCID:0000-0002-8977-9588.

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, baslan@ybu.edu.tr, ORCID:0000-0002-2637-9376.

süre içerisinde keşfe gidilmesi, aynı ekibin (şuhûdü'l-hâl ve ehli hibre) keşfe gitmesi, prosedürün daha az olması (itirazın olmaması, raporun naib tarafından yazılması vs. gibi durumlar) yargılamaların hızlı neticelenmesine katkı sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında günümüz yargılamalarında hızlı ilerleme sağlanabilmesi için keşfe gidilecek vakalar yasal düzenlemelerde net şekilde belirlenmeli, dava ile birlikte keşif önceliğe alınmalı, mümkün olduğunca aynı kişiler dosyayı nihayete erdirmelidir denebilir.

Anahtar Kelimeler: Keşif, naip, hüccet, 17. yüzyıl, 18. yüzyıl, İstanbul.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, çok sayıda ırk, dil ve dinden oluşan bir toplumu, uzun yıllar boyunca, sulh içinde bir arada tutmuştur. Kimi hukukçularca 'Pax Ottomana' da denilen bu sulh durumunun sağlanmasında, devletin adaletle hükmetmesinin rolü olduğu muhakkaktır⁽¹⁾. Üstün bir adalet anlayışına sahip olan ve hukukunu bina ederken adaleti önceleyen Osmanlı Devleti, bu minvalde salt yasal düzenlemeler ihdas etmekle kalmamış, bu yasal düzenlemelerin uygulamaya ne şekilde yansıdığını da dikkatle takip ederek adaletin sağlanmasına yönelik hassas adımlar atmıştır. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nde yargılama yapmaya yetkili ilk ismin padişah olduğu söylenebilir. Padişah, yargılama organının başı olup, kendisin vekili sıfatıyla yargılama yapmak üzere kadıları görevlendirmiştir⁽²⁾. Böylelikle Osmanlı hukukunun adalete gitmesini sağlayan kişilerinin başında 'kadı' gelmiştir. Mahkeme önüne gelen davaları dinleyerek hüküm tesis eden kadılar, yargı örgütünün temel ögesi kabul edilmiştir⁽³⁾. Öte yandan kadılar, muhakeme görevlerinden başka, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar en önemli idari amirler olarak görülmüştür⁽⁴⁾.

Yargılamaların adil ve hızlı bir süreç ile tamamlanması için kadıların çeşitli yardımcıları olmuştur. Bu yardımcıları temel olarak naip⁽⁵⁾, müftüler, şuhûdü'l-hâl⁽⁶⁾,

(1) Mehmet Âkif Aydın, Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, 2. Bs., İstanbul, Klasik, 2017, s. 97; Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 5. Bs., İstanbul, Arı, 2017, s. 37.

(2) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahrettin Atar, "KADI", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi#1> (çev. 01.10.2021); İlber Ortaylı, "KADI", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi#2-osmanli-devletinde-kadi> (çev. 01.10.2021); İlber Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, 13. Bs., İstanbul, Kronik, 2020.

(3) Halil Cin-Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 11. Bs., Konya, Sayram, 2019, s. 167.

(4) Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı, s. 19.

(5) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Casim Avcı, "NÂİB", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#1> (çev. 30.09.2021); Mehmet İpşirli, "NÂİB", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#2-osmanlilarda> (çev. 30.09.2021); Aydoğan Demir, "Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi: Osmanlı Devleti'nde Naiplik", Tarih ve Toplum, 1994, s. 41-58; Betül Kayar, "Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Yıl: 2020, Sayı: 1, s. 189-234.

(6) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki 'Şuhûdü'l-Hâl'

kassamlar⁽⁷⁾, kâtipler⁽⁸⁾, muhızrlar⁽⁹⁾, vekiller, subaşı ve çavuşlardır⁽¹⁰⁾. Yargılamaların sürdürülmesinde bunlardan başka bir de kendilerine “muslihûn” denilen arabulucular önemli rol almışlardır⁽¹¹⁾. İleride değinileceği üzere, keşif raporlarında da isimlerine rastlanan muslihûn müessesesi, yargılamaların sulh ile kısa sürede çözülmesi bakımından dikkat çekicidir. Konumuz bakımından münhasıran önem arz eden yardımcı görevlilerin başında ise naipler gelmektedir. Naipler, kadı tarafından belirli bir süre veya belirli bir iş için tayin edilen yargılama görevlileridir⁽¹²⁾. Yine ileride değinileceği üzere, naiplerin keşfe ilişkin hususlarda “keşif naibi” sıfatıyla kadı yerine keşif yapmaları ve onların gözetiminde gerçekleşen keşfe hukuki sonuç bağlanması söz konusu olmuştur⁽¹³⁾.

Padişah ve kadılardan başka, merkezde kurulan Divan-ı Hümayun, Cuma Divanı, Kazasker Divanı gibi bazı mahkemelerde, Rumeli Kazaskerî, Anadolu Kazaskerî ve sair kazaskerler⁽¹⁴⁾ de yargılama ile görevli olmuşlardır⁽¹⁵⁾. Yine bunlardan başka kimi münhasır konu ve olaylarda muhtesiplerin, defterdarların, yeniçeri ağasının, kaptanıderyanın, beylerbeyi ve sancakbeyi divanlarının da yargılama yaptıkları söylenmelidir⁽¹⁶⁾.

Nasıl Değerlendirilebilir?”, Bilig Dergisi, Yıl: 2008, Sayı: 44, s. 25-44; Ahmet Kılınç-Betül Kayar, “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdü’l-Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, Adalet Dergisi, Yıl: 2019, Cilt:1 Sayı: 62, s. 33-48.; Merve Nur Öztürk, “Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü’l Hâl”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

(7) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Said Öztürk, “KASSÂM”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kassam> (çev. 01.10.2021).

(8) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Sabri Küçükaşçı, “KÂTİP”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katip#1> (çev. 01.10.2021); Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, “KÂTİP”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katip#2-osmanli-donemi> (çev. 01.10.2021).

(9) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Recep Ahışalı, “MUHZIR”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhzir> (çev. 01.10.2021).

(10) Mehmet Âkif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 16. Bs., İstanbul, Beta, 2019, s. 173 vd.

(11) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Kılınç, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu”, Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Cilt:2, ed.: Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha, 2016, s. 15-82.

(12) Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 83.

(13) Fahrettin Atar, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, 3. Bs., İstanbul, İFAV, 2019, s. 134; Mustafa Avcı, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 5. Bs., Konya, Mimoza, 2015, s. 144.

(14) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, Belleten, Yıl: 1997, Cilt:61, Sayı:232, s. 597-700.

(15) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, 4. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.; Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Yıl:2005, Cilt: 3, Sayı:5, s.417-439.

(16) Ekinci, Osmanlı Hukuku., s. 379.

Kadılar, önlerine gelen uyuşmazlıkların çözümü için maddi gerçeğe ulaşmayı elzem görmüş, bunun için de çeşitli ispat vasıtalarından faydalanmışlardır. Bu minvalde teorik ve pratik olarak Osmanlı hukuku incelendiğinde, sıklıkla başvuru ve uyuşmazlıkların çözümünde önemli rol oynayan ispat vasıtalarından birisinin de ‘keşif’ olduğu görülür⁽¹⁷⁾.

Keşfin Osmanlı yargılama sürecinde gerek kamuyu ilgilendiren davalarda gerekse kişiler arasında olan ve hâlihazırda özel hukuka dâhil edilen uyuşmazlıklarda önemli bir ispat ve sübut aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir⁽¹⁸⁾. Medeni muhakeme usulünde ispat vasıtalarından birisi olarak keşif, “*Hâkimin, dava konusu şeyi inceleyerek, onun hakkında bütün duygularıyla bilgi edinmesi*” olarak tanımlanmıştır⁽¹⁹⁾. Osmanlı hukuk usulüne bakıldığında, hâkimin dava konusunu bizzat müşahade ederek o hususta bir kaniya varması manasında keşif müessesinin yer aldığı görülmektedir. Bu minvalde Osmanlı hukukunda da ispat vasıtası olarak keşiften faydalanılmış, keşif Osmanlı usul hukukunda takdiri deliller arasında yer almıştır⁽²⁰⁾. Keşfin takdiri deliller arasında yer alması, onun gerek kadı gerekse taraflar bakımından bağlayıcı özellikte olmaması sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte uygulamada keşfin uygulanışı, süresi, raporu, usulü ve nasıl sonuçlar doğurduğu çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecektir.

Bilindiği üzere İstanbul, asırlar boyunca Osmanlı Devleti’nin başkenti olmuştur. Hem başkent olması hem nüfus yoğunluğu hem ekonomik olarak önemli bir konumda bulunması hem de yoğun nüfusun kültürel çeşitliliği sebebiyle İstanbul’da yıllar içinde çok sayıda mahkeme kurulması söz konusu olmuştur. Kurulan mahkemelerde kadılar haricinde çok sayıda yardımcı görevli de hazır bulunmuş, bölgenin hukuki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, 17. yüzyıla gelindiğinde, İstanbul’da Eyüp kadılığında yirmi yedi, Galata kadılığında kırk dört naibin görev yaptığı bilinmektedir; naip sayısı aynı dönemlerde Kahire kadılığında yalnızca on birdir⁽²¹⁾. Görülüyor ki İstanbul’da gerek nüfus, gerek ekonomik ve kültürel vaziyet, oradaki davaların nicelik ve nitelik bakımından çokluğu sonucunu doğurmuştur. Vakıaların nicelik ve nitelik bakımından çeşitliliğinin, bu çalışmanın daha rasyonel sonuçlara ulaşmasını sağlamada etkin bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Öte yandan, 17 ve 18. yüzyıllarının seçilmesinin sebebi, biri olumlu ve biri olumsuz olmak üzere iki düzlemde ele alınabilir. Olumlu düzlem; başlangıcı Kanuni Sultan Süleyman devrini takip eden bu dönemin, hukuki gelişmişlik bakımından incelemeye değer bir dönem olmasıdır. Nitekim yaptığı yasal düzenlemeler sebebiyle

(17) İkinci, Osmanlı Hukuku, s. 387.

(18) Abdullah Demir, Mufassal Türk Hukuk Tarihi, Ankara, Astana, 2019, s. 275.

(19) Abdurrahim Karşlı, Medeni Muhakeme Hukuku, 4. Bs., İstanbul, Alternatif, 2014, s. 578.

(20) Demir, Türk Hukuk Tarihi, s. 275; Akgündüz, Kamu Hukuku, s. 845.

(21) Mehmet Âkif Aydın, “MAHKEME”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahkeme#2-osmanli-devletinde-mahkeme> (çev. 01.10.2021).

“Kanuni” olarak tavsif edilen Sultan Süleyman, döneminde 200’e yakın kanun neşretmiş ve Osmanlı hukukunun değişim ve gelişiminde büyük rol oynamıştır⁽²²⁾. Bu sebeple incelenen dönem, Osmanlı hukuk tarihi bakımından bilhassa kayda değer bir dönemdir. Olumsuz düzleme gelindiğinde; incelenen tarih aralığı aynı zamanda Osmanlı tarihinde “büyük bunalım” olarak adlandırılan dönemi kapsamaktadır⁽²³⁾. Duraklama dönemi olarak da bilinen bu dönemde Osmanlı Devleti ekonomik, askerî ve siyasal hayatta baş gösteren uyuşmazlıklarla yüzleşmiştir. Nüfusun hızla artması, Avrupa’daki gelişmelere nispetle Osmanlı askerî ve mali düzeninin bozulması, uzun süren savaşların olumsuz sonuçlanmaya başlaması, bütün bunlarla birlikte bozulan ekonomi sebebiyle halkın geçim sıkıntısı çekmesi ve vergilerin tahsilinde sorunlar yaşanması gibi birbirini izleyen sorunlar söz konusu olmuştur⁽²⁴⁾. Bu sorunlar tabii olarak hukuk sistemine de yansımıştır. Bu yansıma öncelikle hukuk önüne gelen şikayetlerin artmasında gözlenebilir. Öte yandan artan nüfus, bozulan ekonomi ve artan hukuki uyuşmazlıklar sebebiyle hukuk sisteminde de bozulmalar yaşanması söz konusu olmuştur⁽²⁵⁾.

Nihayet, gerek İstanbul’un çok sayıda mahkemeye ve uyuşmazlığa sahne olmuş olan geniş çalışma alanı, gerek Osmanlı hukuk tarihi bakımından Kanuni dönemindeki gelişmelerin önemli getirileri, gerekse incelenen dönemde meydana geldiği iddia edilen yozlaşma ve bozulmaların⁽²⁶⁾ payitahta ne şekilde yansıdığına tespit için mekân olarak İstanbul, tarih olarak da 17 ve 18. yüzyıllar inceleme konusu yapılmıştır.

Çalışmada kaynak olarak Osmanlı hukukunu oluşturan İslam hukuku ve örfi hukuk kaynakları, Türk hukuk tarihi kaynakları ile kadı sicilleri başta olmak üzere, sakk mecmuaları, şikâyet ve mühimme defterleri gibi çeşitli birinci el kaynaklar ve arşiv vesikalarının incelenmesi planlanmıştır. Bu kaynaklar arasında ise somut durumu daha iyi yansıtabilme adına ağırlıklı olarak kadı sicilleri üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmanın keşfe ilişkin olarak daha önce yapılan çalışmalardan ilk farkı, incelenen keşifler bakımından özel bir konu seçmemiş olmasıdır. Nitekim daha

(22) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Kılınç, “Hukuk Tarihi Açısından Kanuni Dönemine Münhasır Gelişmeler”, I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Bildiri Kitabı, ed. Adnan Baki-Hasan Karal, Trabzon, 2018, s. 46-61.

(23) Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I), Cilt:1, 50. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 191.

(24) İnalçık, Devlet-i Aliyye, s. 191 vd.

(25) Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası, 2. Bs., İstanbul, Arı, 2017, s. 31.

(26) M. Kemal Özergin, “Eski Bir Rûzname’ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, Yıl: 1973-74, s. 263-264; Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinin Gerileme Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Yıl:1999, Sayı: 3, s. 23-39; Ahmet Kılınç, “Çocuk Düşürtme Suçunun 17’nci Yüzyıl İstanbul’undaki Görünümü”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2018, Cilt: 23, Sayı:38, s. 34.

önce yapılan çalışmalarda keşif müessesesi; adli olaylarda keşif, cinayet ve yaralama olaylarında keşif, ceza muhakemesinde keşif gibi çeşitli konular özelinde ele alınmıştır⁽²⁷⁾. Bu çalışmada ise mezkûr çalışmalardan farklı olarak, bahsedilen dönemde İstanbul'da yapılmış olan keşifler başkaca konu sınırlaması olmaksızın, genel itibarıyla ele alınacaktır. Böylelikle keşif kurumuna daha kapsayıcı ve büyük bir çerçeveden bakılabilmesi mümkün olabilecektir.

Öte yandan bu çalışmanın, kendisini diğer çalışmalardan ayıran bir diğer özelliği, konuyu hukuk tarihi çerçevesinde ele alacak olmasıdır. Nitekim çalışma sürdürülürken hukuk tarihi ilkeleri göz önünde bulundurulmuş, bu ilmin prensiplerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya nisbi orijinalite kattığı mülâhaza edilen bir başka yön, yukarıda ifade edildiği üzere, kaynak olarak şer'iyeye sicilleri dışında mühimme kayıtları, sakk mecmuaları, fetva kitapları gibi bazı diğer hukuk tarihi kaynaklarının ve arşiv belgelerinin de kullanılmasıdır. Bu bakımdan keşfin, incelenen dönem ve mekân itibarıyla ele alınmasında daha geniş bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı, keşfin, Osmanlı yargılamasının karakteristik özelliği olarak kabul edilen hızlı ve adil olmasındaki rolünü tespit etmektir. Bunun için keşfin zorunlu olup olmadığı, hukuki dayanağının ne olduğu, hangi yargı faaliyetlerinde keşif yapıldığı, keşif görevlilerinin kimler olduğu, keşif heyetinin kaç kişiden oluştuğu, teorinin ve pratiğin uyumlu olup olmadığı, keşiflerin süre bakımından nasıl konumlandığı, keşif raporlarının hususiyetleri, keşif masraflarının karşılanıp karşılanmadığı, keşif usulünün nasıl olduğu, keşif kararının nasıl verildiği gibi çok sayıda soruya cevap aranmıştır.

A. OSMANLI HUKUKUNDA KEŞFİN KONUMU

Keşif, kelime kökü itibarıyla Arapça ف-ش-ك (k-ş-f) harflerinden oluşmaktadır. Mezkûr harflerden türeyen kelimenin mastarı “*bir şeyi ortaya çıkarmak, bulmak, bir şeyden örtüyü kaldırmak, araştırmak, incelemek, kontrol etmek, teftiş etmek*” gibi

(27) Bu çalışmalardan tespit edebildiklerimiz şu şekildedir: Özen Tok, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2007, Sayı: 22, s. 327-347; Sibel Kavaklı, “Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle”, International Journal of History, Yıl: 2013, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 117-142; Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Kudüs'üne Ait H. 1195/ M. 1781 Tarihli Keşif Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2019, Cilt: 21, Sayı: 3, s. 720-752; Ömer Korkmaz-Nasi Aslan, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme-Keşif ve Tahrir- Raporları”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Yıl:2019, Sayı: 33, s. 239-259; İzzet Sak-Ayşe Güngören, “Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adli Olaylarda Keşif: Konya Örneği (1690-1740)” Tarihin Peşinde, Yıl:220, Sayı: 23, s. 169-211; Musa Sezer, “Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2021, Sayı:52, s. 298-311.

anamlara gelmektedir⁽²⁸⁾. Kelimenin Osmanlı'daki kullanımına bakıldığında, benzer anlamda kullanıldığı görülür⁽²⁹⁾. Örneğin Devellioğlu'nda keşif, 'keşf' maddesinde "1. açma, meydana çıkarma. 2. gizli bir şeyi bulma. 3. bir sırrı öğrenme. 4. bir şeyin olacağını önceden anlama. ... 6. bir yapı için harcanacak paranın aşağı yukarı hesaplanması." gibi anlamlar yer almıştır. Benzer şekilde 'keşf-nâme' maddesinde de "bir yapının önceden hesaplanan masraflarını gösteren defter, keşif defteri." şeklinde bir açıklama bulunmaktadır⁽³⁰⁾.

Osmanlı hukukunu oluşturan iki sistemden biri olan İslam hukukunun kaynaklarında keşif ile ilgili bulunan bazı hükümleri ifade etmekte de yarar vardır. İslam hukukunda keşfin kaynağının sünnet ve sahabe uygulaması olduğu söylenmiş⁽³¹⁾, keşfe dayanak olarak birkaç örnek olay gösterilmiştir. Bunların birincisi Hz. Peygamber'in arazi ve su yoluna ilişkin olarak önüne gelen bir uyuşmazlıkta bizzat dava konusu araziye giderek inceleme yaptığı dava; ikincisi mirasa ilişkin bir uyuşmazlıkta Hz. Peygamber'in Huzeyfe b. Yeman'ı keşif yapmak üzere uyuşmazlığa konu mahalle gönderdiği ve akabinde onun o mahalli inceleyerek verdiği karar tasdik ettiği dava; üçüncüsü Hz. Ömer'in bir cinayet davasında katilin tespiti için keşif yaptığı ve katili tespit ettiği dava; dördüncüsü ise Hz. Osman'ın, Hz. Ali ile Talha b. Ubeydullah arasında arazilerindeki su yolu sebebiyle meydana gelen uyuşmazlığı keşif yaptıktan sonra karara bağladığı davadır⁽³²⁾. Bu örnek olaylar, keşfin İslam hukukunda daha Hz. Peygamber ve dört sahabe döneminden beri uygulanmakta olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Benzer bir örnek Hanefi fıkıh bilginlerinden Serahsi'nin el-Mebsût isimli eserinde de görülmektedir. Eserde Muaviye'nin bir dava görmek üzere katırı ile davanın görüldüğü yere gitmesine ilişkin rivayet incelenmiş, "Bu ifade, büyüyen olayları hâkimin bizzat yerinde görmesi ve ihtiyaç duyarsa olay yerine gitmesi gerektiğine delildir." şeklinde yorumlamıştır⁽³³⁾.

(28) Kadir Güneş, Alfabetik Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, Mektep, 2013, s. 493; Mahmut Çanga, Kur'an-ı Kerim Lügati, İstanbul, Timaş, 2016, s. 435.

(29) Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 33. Bs., Ankara, Aydın, 2017, s.588; Mehmet Kanar, Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Say, 2008, s. 464.

(30) Devellioğlu, Lügat, s. 588.

(31) Ahmet Akman, "1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1985, s. 110.

(32) Bu davaların birincisinde, Medine'de toprak sahibi olan iki kişi arasında araziler arasında su geçirilmesine ilişkin bir uyuşmazlık söz konusudur. Uyuşmazlığın toplumdaki arabulucuların uğraşlarıyla çözülememesi üzerine, konu Hz. Peygamber'e taşınmış ve O da meselenin hâlli için mahallinde keşif yapmıştır. İkinci olay, bir arazi üzerinde müşterek mülkiyetleri bulunan iki kardeşin vefatından sonra, mirasçıları arasında çıkan bir uyuşmazlığa ilişkindir. Bu olayda Hz. Peygamber, sahabeden Huzeyfe b. Yeman'ı keşif için mahalline göndermiş, Huzeyfe b. Yeman keşif yapmış, mahallinde kararını vermiş ve Medine'ye dönüp Hz. Peygamber'e kararını bildirmiştir. Bkz.: Atar, İslam Yargılama Hukuku, s. 265.

(33) Serahsi, el-Mebsût, ed. M. Cevat Akşit, Cilt:19, İstanbul, Gümüşev, t.y., s. 4.

Günümüz İslam hukukçularından Vehbe Zuhaylı, İslam Fıkhı Ansiklopedisi eserinde dava şartlarını incelerken dava konusunun bilinen bir şey olması gerektiğini; şayet böyle değilse onun sınırlarının tespiti için hâkimin veya hâkimin vekilinin (Osmanlı hukukunda keşif naibi) keşif yaparak o şeyin tespitini sağlamaları gerektiğini söylemektedir⁽³⁴⁾.

Osmanlı hukukun örfi hukuk ayağının somutlaşmış hâli olan kanunnamelerden, incelenen dönem ve öncesine ilişkin olan kanunnamelerde keşfe ilişkin düzenlemeye rastlanmamıştır⁽³⁵⁾. Bununla birlikte, incelendiği kadarıyla uygulamada keşfin gerek duyulan her davada başvuru bir yol olduğu görülmektedir. Bu noktada keşfin, klasik dönem Osmanlı hukukundaki sınırlı sayıdaki örfi hukuk düzenlemelerine konu olmamakla birlikte, Osmanlı hukukunun “hâkimin hukuku” şeklindeki ilerlemesinin bir neticesi olarak ve İslam hukuku kaynak alınarak, sık sık başvuru

⁽³⁴⁾ Vehbe Zuhaylı, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, Cilt:8, İlmi Müşavir: M. Emin Saraç, İstanbul, Risale Basım-Yayın, 1994, s. 263.

⁽³⁵⁾ Tanzimat dönemine geldiğinde ise artık keşifle ilgili doğrudan düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin;

“1855 Tarihli Bi'l-umum Mehakim-i Şeriyye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname”nin ikinci bâbında, keşif yapılması durumunda tahsil edilecek harçlara ilişkin münhasır hükümler yer almıştır. Bkz.: Ahmed Akgündüz, İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku, İstanbul, OSAV, 2011, s. 930 vd.; Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin usul hukukuna ilişkin kısmında keşifle ilgili bir düzenlemeye yer verilmediği görülür. Ayrıca 1879 tarihli Nizamiye Mahkemeleri'nin yargılama usulünü düzenleyen Usul-i Muhakeme-i Hukukiye ve Usul-i Muhakeme-i Cezaiye Kanunlarında da keşifle ilgili düzenlemeler yer almıştır. Bunlardan UMHK'nın 63. maddesinde, taşınır ve taşınmaz davalarında gerekli görülürse veya taraflar talep ederlerse, davaya konu eşyanın keşif ve muayenesi ile bilirkişilerden görüş alınabileceği, keşif esnasında tarafların hazır olacakları, keşif için bir kararname hazırlanacağı ve bu kararnamede keşif görevlisi olarak mahkeme naiplerinden birisinin tayin edileceği, yine kararnamede bilirkişilerin kimler olacağı, keşfin ne zaman, ne için ve ne suretle yapılacağı gibi bilgilerin yazacağı hüküm altına alınmıştır. Madde-nin devamında bilirkişilere takdir edilecek ücretin daha sonra haksız çıkan tarafa rücu edilecek olmakla birlikte keşif talebinde bulunandan alınacağı yazılıdır. (Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu, Düstur, I/4, s. 251.) Bu maddeye 1912 yılında getirilen bir değişiklik ile dava konusu eşyanın başka bir mahkemenin yetki alanına girdiğinin tespiti hâlinde keşfin eşyanın bulunduğu yer mahkemesi tarafından yapılabileceği düzenlemesi getirilmiştir. (2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-u Muvakkatine Müzeyyel Kanun, Madde 41, Düstur, II/3, s.275). Yine daha sonra yapılan bir değişiklik ile tarafların keşifte hazır bulunmama hâlleri düzenlenmiş, bu hâlde tarafların hazır bulunması aranmaksızın keşfin icra edileceği hükme bağlanmıştır. (Yavuz Özkan, 1879 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-u Muvakkatı'nın Modern Usul Hukukuna Etkileri, İstanbul, Filiz, 2021, s. 209 vd.) 1879 tarihli Usul-i Muhakeme-i Cezaiye Kanun-u Muvakkatı'ne bakıldığında, bu kanunda da savcının ve hâkimin bazı hâllerde olay mahalline bizzat gidecekleri ve durumu kayıt altına alacakları, gerekirse o yerde hazır bulunanların ifadelerini alacakları, şeklinde düzenlemeler olduğu görülmektedir. (md. 29, 33, 44, 57, 82, 83, Düstur, I/4, s. 131 vd.) İlerleyen yıllarda neşredilen ve Şeriyye Mahkemeleri'nin yargılama usulünü düzenleyen 1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi'nde keşife ilgili doğrudan düzenlemeye yer verilmediği, yalnız iki yerde dolaylı olarak düzenlendiği söylenmiştir. (Akman, “1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi ve Tahlili”, s. 110.)

bir delil elde etme yöntemi olduğu düşünülebilir. Öte yandan, kanunnamelerde düzenlemeler olmasa dahi zaman zaman fermanlarla⁽³⁶⁾ keşfin yapılması gerekli görülmüş, emredilmiştir. Yasa koyucu konumundaki padişahın iradesinin ifadesi olan fermanlar, İslam hukuku kuralları ile birlikte keşfin yasal zeminini oluşturmuştur.

Öğretiye bakıldığında, temel hukuk tarihi kaynaklarında bir usul hukuku müessesesi olarak keşfe ilişkin tanımlara pek yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte az da olsa tanımların yapıldığı söylenmelidir: “*Keşif; hâkimin dava konusunu beş duyusuyla inceleyerek bilgi sahibi olmasıdır.*”⁽³⁷⁾ Bir diğer tanıma göre keşif, “*Hadisenin boyutlarını ortaya çıkarabilmek için suç mahallinde ya da diğer herhangi bir yer veya kimse üzerinde yapılan araştırmadır.*”⁽³⁸⁾ Bu tanımlar, keşfin yukarıda verilen cari hukuktaki tanımına paralel şekilde, hâkimin (veya onun vekili olarak naibin) dava konusu uyuşmazlığı bizzat yerinde yahut ilgili yerde kendi duyu organlarıyla incelemesini ifade etmeleri bakımından uyuşmaktadır.

Öğreti, keşfi bazen kadıların, bazen de onların görevlendirmesiyle naiplerin yaptıkları noktasında hemfikir görünmektedir⁽³⁹⁾. Bununla birlikte keşiflerde zaman zaman kâtiplerin de kadılar tarafından görevlendirildiği söylenmiştir⁽⁴⁰⁾. Katiplerin de keşif yapabildiklerine dair fiili duruma ilişkin bu tezin, 1917 yılına gelindiğinde Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi’nde hüküm altına alındığı bilinmektedir⁽⁴¹⁾.

Gerek teorik tanımlardan gerekse uygulama örneklerinden yola çıkarak keşif, *hukuki ihtilafın nihayete erdirilebilmesi için gerekli görülmesi hâlinde, kural olarak bizzat hâkim veya onun görevlendirdiği naip tarafından, yine gerekli görülmesi hâlinde alanında uzman diğer kişilerle birlikte, uyuşmazlık konusu şeyin doğrudan müşahadesi ve incelenmesi* şeklinde tezahür eden bir *takdiri delil* olarak tanımlanabilir.

⁽³⁶⁾ Ferman, kökeni itibarıyla Farsça bir sözcük olup, “emir, buyruk” manalarına gelmektedir. (Orhan Sakin, Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu, İstanbul, Yeditepe, 2017, s. 173.) Osmanlı hukukunda ise ferman, “Divan-ı Hümayun’da veya Paşakapısı’ndaki divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerinin genel adı” olarak nitelendirilmektedir. [Mübahat S. Kütükoğlu, “Ferman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferman> (çev. 01.11.2021)]. Bu itibarla fermanlar, padişahın emir ve buyruklarını muhtevî örfî hukuk belgeleridir.

⁽³⁷⁾ Demir, Mufassal Türk Hukuk Tarihi, s. 275.

⁽³⁸⁾ Mehmet Akman, Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, İstanbul, Eren, 2004, s. 91.

⁽³⁹⁾ Aydın, Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet, s. 38; Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 173; Avcı, Türk Hukuk Tarihi, s. 145; Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 376; Akman, Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, s. 91.

⁽⁴⁰⁾ Demir, Mufassal Türk Hukuk Tarihi, s. 275.

⁽⁴¹⁾ Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi, Madde 1: “Mehâkim-i şer’iyyede hâkim-i münferid usulü cari ve rüyet ettiği deâviden dolayı hüküm itası münhasıran kadıya aittir. Teklif-i yemin, istim’a-ı şühûd ve icra-yı keşf gibi mahkeme haricinde yapılmasına lüzum görülen hususâtta kadı ketebe-i mahkemedan birini dahi naib tayin edebilir.” Kararname’nin Osmanlıca metni için bkz.: Düstur, II/9, s. 783 ve Latin harfleriyle yazılmış metni için bkz.: Akman, “1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi ve Tahlili”, s. 110.

Keşfi, hukuki açıdan önemli kılan husus, uyumsuzluğu nihayete erdirecek makamın, uyumsuzluk konusunu bizatihi kendisinin ya da yine bir başka hukukçunun duyu organları ile gözlemlemesi ve tahlil etmesidir. Bu noktada keşfi hukukçu olmayanların yapması ya da hukukçu olmayan kişilerce keşif heyetinin belirlenmesi aksaklıklara neden olabilmektedir.

Keşifte görevli bulunan naiplerin kadıların vekili oldukları ve “keşif naibi” olarak adlandırıldıkları söylenmiştir⁽⁴²⁾. Keşfi kadıların veya naiplerin yaptıkları söylenirken, bunların keşifte yargı görevlisi sıfatıyla buldukları, bu sebeple keşifte kadı veya naip dışında keşif konusu davaya özel olarak “ehl-i hibre” veya “ehl-i vukuf” denebilecek alanında uzman “bilirkişi”lerin de yer aldıkları söylenmelidir⁽⁴³⁾. Bu uzmanlığın yalnızca teknik bilgi hususunda uzmanlığı değil, aynı zamanda şahit olma yoluyla⁽⁴⁴⁾ bir şeyi iyi bilmeyi de kapsadığı söylenebilir. Örneğin tahrip olmuş bir kilisede yapılan tamirin aslında uygun şekilde yapılıp yapılmadığının tespiti hususunda kilisenin eski hâline vâkıf olan kişilerin inceleme için görevlendirilmesi söz konusu olabilmektedir⁽⁴⁵⁾. Benzer şekilde, mimariyi ilgilendiren hususlarda mimarların, yaralanma ve ölüm olaylarında doktor ve subaşaların keşiflere katıldıkları bilinmektedir.

Netice olarak, keşif hem İslam hukuku hem de örfi hukuk kaynakları ile beslenen bir usul hukuku argümanı olarak ele alınmalıdır. Bunun sebebi, keşfin bizatihi usuli hukuk işlemi olarak görülüp, ancak bir muhakeme söz konusu olduğunda gündeme gelmesidir. İncelendiği kadarıyla keşif, cari hukuktakine benzer şekilde, hem İslam hukukçuları hem de Osmanlı hukuk tarihi araştırmacıları tarafından muhakeme usulüne dâhil edilmiş ve bir usul hukuku müessesesi olarak ispat vasıtaları arasında değerlendirilmiştir.

Osmanlı hukukunda keşfin incelenmesi hususunda eldeki arşiv belgelerine bakıldığında, keşfe ilişkin kayıtların mühimme defterlerinde, sakk mecmualarında, şikâyet defterlerinde, fetva kitaplarında ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan daha birçok belgeye yansıdığı görülmektedir⁽⁴⁶⁾. Öte yandan, bu çalışmada temel

(42) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, s. 145-146.

(43) Ahmet Kılınç, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Ankara, Adalet, 2019, s. 25-26.

(44) Bu noktada şühûdü’l-hal’in kimi keşiflerde keşif konusuna dair bilgilerini izah ederek doğrudan bilirkişi görevi gördükleri söylenmiştir. Bkz.: Kılınç-Kayar, “Şühûdü’l-Hâl”, s. 38. İleride görüleceği üzere, bu duruma keşifle ilgili olarak incelenen sicil kayıtlarında da rastlanmıştır.

(45) Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, Cilt:19, Sayfa: 453, Hüküm No: 535, [\(46\) Bu minvalde kısas, kalebend, ahkam ve mühimme defteri kayıtları incelenmiş, ilgili görülen kayıtlardan örneklerle çalışmada yer verilmiştir. İncelenen kayıtlar şu şekildedir: Gökhan Yılmaz, “Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul’da Finansal Hayat”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.-Cihan Yemişçi, “1618-28 Arası Osmanlı Venedik İlişkileri \(6004 no’lu Ahkâm Defterine Göre\)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.-Murat Serdaroğlu, “3457 Numaralı Maliye Ahkam](https://www.kadısicilleri.org/madde.php?kلمe=tecav%C3%BCzleri+var+m%C4%B1d%C4%B1r+ke%C5%9Ff&trch=hkm&-find=+ARA+ (30.09.2021); Kılınç, Bilirkişilik, s. 19.</p></div><div data-bbox=)

Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.-Fahri Yasin Şener, “18. yy’da İstanbul’da Ticaret (İstanbul Ahkam Defterlerine Göre)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.-Onur Erdal, “İstanbul Vakıflarının Yönetimi ve İşleyişi (18. yy Ahkam Defterlerine Göre)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.-Muhammet Bedrettin Toprak, “İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Tımar Sisteminin İşleyişi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.-Ülkü Küçük, “Bâb-ı Defteri Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri (1612-1617) (İnceleme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.-Ömer Semih Doğan, “Divan-ı Hümayun Sicilleri 103 Numaralı Mühimme Defteri (1103-1107/1692-1695), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019.-Uğur Koca, “17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M. 1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.-Ramazan Uz, “24 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1203-1205 (M. 1788-1790) Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suçlar, Suçlular ve Cezalar (Değerlendirme ve Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.-Fatma Şahin, “11 Numaralı Kalebend Defterine Göre (s. 1-196) H.1166-1167 (M. 1753-1754) Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu ve Cezalar (Değerlendirme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.-Şahin Alemdaroğlu, “20 Numaralı Kalebend Defteri (1780-1782) Değerlendirme ve Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.-Melahat Kara, “18 Numaralı Kalebend Defterine Göre (s. 147-290) H. 1190-1191/M.1176-1777 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu ve Cezalar (Değerlendirme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.-Faruk Algül, “11 Numaralı Kalebend Defteri’ne (H. 1167-1169/M. 1754-1756) Göre Suç ve Suçlu Profili”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Emel Soyer, “XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi’ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.-Selçuk Demir, “75 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-171)”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.-Ali Rıza Yağlı, “75-127 Numaralı Mühimme Defterlerinde Çorum Sancığı”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2007.-Adem Keleş, “75 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.172-331)”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.-Yeliz Karataş, “18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H. 1013-1015 / M. 1604-1607) (vr. 1-130) (İnceleme-Metin-İndeks)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.-Derya Elvan, “18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H. 1013-1015 / M. 1604-1607) (vr. 131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.-Mihriban Artan, “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Eşkîyalık Hareketleri (1626-1631)”, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2016.-Hülya Yüksel, “86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.-Murat Alanoglu, “86 Numaralı Mühimme Defteri’nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.-Fatma Kaytaz, “88 No’lu Mühimme Defteri (Transkripsiyon ve Özet)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.-Murat Ateş, “88 Numa-

ralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637-1638 (H. 1046-1048)", Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.-Azize Gelir Çelebi, "93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071-1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.-Ercan Alan, "95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.-Yunus Mercimek, "96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-99)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2013.-M. Alper Yayvan, "96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090 / M. 1678-1679) (s. 100-199)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014.-Ulviyenur Pakize Eskin, "97 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon, Özet) H. 1090-1092 / M. 1679-1681", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.-Mesut Demir, "1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Reşat Çelik, "99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-90)", Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2015.-Mehmet Ali Tan, "99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (91-180)", Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2015.-Muzaffer Fehmi Şakar, "1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-145)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.-Tuba Meryem Karacan, "101 no'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2010.-Şeyma Çil, "38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1114-1115 / 1703) (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018.-Ayşe Kavak, "12 Numaralı Mühimme zeyli (H. 1117-M. 1705) (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.-İbrahim Şimşek, "123 Numaralı Mühimme Defteri (1127/1715) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.-Leyla Toraman, "128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.-Zeynep Kurt, "13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.-Yahya Koç, "149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.-Nurcan Kılıç, "9 Numaralı Zahire Mühimme Defterine Göre Karadeniz'in Rumeli İskelelerinin İstanbul'un İfaesindeki Rolü (1749-1755)", Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2017.-Ersin Kırca, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.-İlhan Gök, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.-Kadir Özbay, "177 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1192-1193 / M. 1777-1178)", Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.-Erbuğ Erçelebi, "190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 98-198)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2012.-Kadir Güney, "190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1203-

kaynak olarak kadı sicilleri kullanılmıştır. İlgili dönem ve mekân ile sınırlı olmak üzere, farklı mahkemelerin verdiği 1840 karar incelenmiş, bu kararlardan 879 tanesi konu ile doğrudan ilgili görüldüğünden değerlendirmeye alınmış ve veri olarak kullanılmıştır. Kararlar, davaların hangi uyuşmazlıklara ilişkin oldukları, keşfin talep üzerine mi yoksa resen mi yapıldığı, keşfi kimlerin yaptığı, tarafların hususi bir özellikleri bulunup bulunmadığı gibi çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmış ve irdelenmiştir. Çalışma ile bu kararlardan elde edilen verilerden hareketle keşif konusunda çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

B. KEŞFE BAŞVURULAN YARGI FAALİYETLERİ

Bu başlık altında hangi tür uyuşmazlıklarda ya da yargı faaliyetlerinde keşif yoluna gidildiğine ilişkin veriler incelenmeye ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Daha evvel de ifade edildiği gibi inceleme konusu dönemde İstanbul'da birden fazla kadı mahkemesi mevcuttur. Bu nedenle keşfe ilişkin yargı faaliyet türlerini ortaya koymadan önce, İstanbul'daki mahkemeleri yetki açısından tahlil etmekte yarar vardır. Kadı mahkemeleri kural olarak her türlü davaya bakmaya yetkilidir ve mahkemeler arasında ihtisaslaşma söz konusu değildir. Bununla birlikte İstanbul özelinde Eyüp Mahkemesi'nin su haklarına ilişkin davalarda ihtisas mahkemesi olduğu da savunulmaktadır⁽⁴⁷⁾. Bu bilgiyi teyit edecek şekilde incelenen sicil kayıtlarında da su yollarına ilişkin yapılan 28 keşfin 22 tanesinin Eyüp Mahkemeleri tarafından yapıldığı görülmüştür⁽⁴⁸⁾. Eyüp Mahkemelerince yapılan su yolları konusu dışında kalan keşiflere ilişkin toplam sicil sayısı ise 99'dur. Elbette bu sayılar incelenen dönemin tüm sicil kararlarıyla birlikte daha fazla anlam ifade edecektir.

1204, M. 1789-1790; sayfa 1-97)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2012.-Hatice Çetin Durgun, "197 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2009.-Ayten Ertürk, "2 Numaralı Mühimme-i Mektume Defteri (H. 1208-1211 / M. 1793-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 31-60)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2018.-Vedat Turğut, "208 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Tahlili 1798-1800 (H. 1213-1215)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.-Seniha Şen, "30 Numaralı Atık Şikayet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018.-Abdullah Zazarlı, "16/4 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri 'Venedik Ahidname Defteri' (Transkripsiyon-Değerlendirme)", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2015.

⁽⁴⁷⁾ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 80.

⁽⁴⁸⁾ 28, 29, 32, 33, 554, 553, 555, 556, 275, 309, 313, 318, 320, 384, 386, 387, 389, 390, 548, 549, 557, 579. İşbu çalışmada bu ve bundaki sonraki dipnotlarda belirtilen bu rakamlar, kaynakçada "DİPNOTLARDA ATIF YAPILAN KARARLARIN YER ALDIĞI ESERLER VE SAYFA NUMARALARI" başlıklı tabloda belirttiğimiz karar numaralarına işaret etmektedir. Çalışma boyunca çok fazla karara atıf yapıldığı ve kararların künyesini derli toplu görebilmek için bu yöntem tercih edilmiştir. Dipnotlarda sadece rakamın varlığı hâlinde, o rakam kaynakçada belirtilen karar numarasına işaret etmektedir.

Yine de bazı mahkemelerdeki yargılamaların bazı konular üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Bununla birlikte bir mahkemenin salt bir konu hakkında yargılama yapması söz konusu değildir. Örneğin su ihtisas mahkemesi olarak görülen Eyüp Mahkemelerinin incelenen kararlarında su yollarına ilişkin kararların diğerlerine oranı 1/5 nispetindedir. Aynı mahkemede bina keşfi⁽⁴⁹⁾, değer tespiti⁽⁵⁰⁾, ölüm⁽⁵¹⁾ ve cinayet⁽⁵²⁾ gibi çok çeşitli alanlarda yargılamaların yapıldığı da kararlardan anlaşılmaktadır. Bu minvalde, ihtisaslaşmayı çağrıştıran uygulamalar mevcut olsa da incelenen kararlar arasında İstanbul'daki çeşitli mahkemelerde verilen her alana ilişkin kararların olduğu söylenebilir. Her mahkemenin her konudaki davaya bakıyor olması, adalete erişimi kolaylaştıran ve hızlandıran bir durum olarak görülebilir.

Keşfe başvuru yargı faaliyetlerini kategorileştirmek için kamu hukuku özel hukuk ayırımı⁽⁵³⁾ ile çekişmeli yargı-çekişmesiz yargı ayırımı⁽⁵⁴⁾ bir paradigma olarak karşımızda durmaktadır. Hemen ifade etmek gerekir ki bu ayrımlar Osmanlı hukuku için geçerli değildir. Kural olarak kadılar gerek kamuyu ilgilendiren gerekse özel hukuka ilişkin olan davaların tümünde yargılama yapmaya ve hüküm vermeye yetkilidirler. Kadılar aynı minvalde hem çekişmeli yargı hem de çekişmesiz yargı alanına giren uyuşmazlıkları görmüşlerdir⁽⁵⁵⁾. Bu bakımdan dönemin sistematigine

(49) 374, 558.

(50) 26, 31, 270, 310, 311, 312.

(51) 268.

(52) 269.

(53) Roma hukukundan bugüne süregelen bir ayrıma göre hukuk, kamu hukuku (ius publicum) ve özel hukuk (ius privatum) olarak ikiye ayrılır. Bu ayırım hâlihazırda Türk hukukunda da sürmektedir. Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, 16. Bs., Bursa, Ekin, 2019, s. 86.

(54) Çekişmeli-çekişmesiz yargı ayırımı, medeni muhakeme hukukunda muhakeme çeşitlerini ifade etmek üzere yapılmış bir ayırımdır. Bu sebeple bu ayırım, özel hukuka ilişkin uyuşmazlıkları kapsamaktadır. Karşlı, *Medeni Muhakeme Hukuku*, s. 50 vd.

(55) Günümüzde çekişmeli çekişmesiz yargı faaliyeti ayırımı, kanunla düzenlenmiştir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 382'nci maddesine göre ilgililer arasında uyuşmazlık olmayan hâller, ilgililerin ileri sürülebileceği herhangi bir hakkının bulunmadığı hâller ve hâkimin resen harekete geçtiği hâller çekişmesiz yargı faaliyeti sayılırken; aynı madde kişiler, miras, icra iflas hukuku gibi hukuk dallarından tahdidi olarak çekişmesiz yargı faaliyetlerini saymaktadır. Tahdidi sayılan durumlara bakıldığında, bunların hepsinin çok önemli olgular olduğu görülmektedir. Günümüzde idari işlem ile de yapılabileceği düşünülebilen (ad ve soyadın değiştirilmesi, ayıplı hayvanın bilirkişi tarafından muayenesi, deniz raporu tanzimi, iflasın kaldırılması gibi) bu vakalar önemlerine istinaden hâkim tarafından verilecek karar ile hayata geçirilmek istenmiştir. Bu durumda, hukuk metodolojisi açısından bakıldığında, çetrefilli olabilecek veya etkisi çok önemli olabilecek birtakım işlerin, tarafsız ve bağımsız bir merci (hâkim) tarafından görülmesi istenmiştir. Aynı durumu Osmanlı Devleti açısından incelediğimizde de öğretide kadınların (esnaf denetimi, nikah kıyma gibi) bir takım idari faaliyetler yürüttüğü söylemini yeniden düşünmek gerektiği kanısındayız. Nitekim kadının o dönem yaptığı ve idari faaliyet olarak gösterilen bu gibi uygulamalar, dönemin koşulları açısından bakıldığında (örneğin nikah akdinin İslam hukukunda detaylı düzenlenmesi ve hassas ayrıntılar içermesi gibi) önemli ve nispeten çetrefilli işler olarak görülebilir. Şu durumda

uygun olarak, incelenen kayıtlar arasında da kamu-özel ve çekişmeli-çekişmesiz şeklinde bir ayırım yapılmadığı, her iki alandaki dava türlerinde de keşiflerin hemen hemen aynı usulle yapıldığı görülmektedir. Fakat uyuşmazlıkların genel hukuk sistemi içerisindeki konumunu gözlemleyebilmek için bu hususta kısaca bilgi vermek faydalı olabilir. İncelenen 879 sicil kararından 218 tanesinin bugün kamu hukuku olarak nitelendirilen alanına, kalan 661 tanesinin özel hukuk alanına ilişkin olduğu, böylelikle ağırlıklı olarak özel hukuk alanına giren uyuşmazlıkların keşif konusu olduğu elde edilen verilerden yola çıkılarak söylenebilir. Yine incelenen kararlardan keşfe konu çekişmeli davaların, çekişmesiz yargı faaliyetine oranının 1/3 olduğu görülmüştür.

Keşfe başvurulmuş yargı faaliyetlerine bakıldığında dikkat çekici olanlar su yolu imarı ve tespiti, ölüm vakaları, miras uyuşmazlıklarıdır. Bu uyuşmazlıkları önemli kılan husus, çözümde keşfe başvurunun İslam hukuku menşeli olmasıdır. Yapılan incelemeler neticesinde İslam hukuku hükümlerinin, bozulduğu ifade edilen bu dönemde de uygulanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İslam hukukunun uygulandığı ilk dönemlerde dahi rastlanan keşiflerin, konu ve mahiyetleri itibarıyla yüzyıllar sonra Osmanlı Devleti'nde incelenen davalarda rastlanan keşiflerle çok benzer olduğu değerlendirilebilir. Tıpkı Hz. Peygamber ve dört halife döneminde olduğu üzere, incelenen dönemde de ölüm vakalarında, miras uyuşmazlıklarında, su yolu imarı ve tespitinde ve taşınmazlara ilişkin uyuşmazlıklarda keşfe sıkça başvurulması söz konusudur. Görülüyor ki İslam hukuku hükümleri yüzlerce yıl sonra uygulanmaya devam etmiştir. Keşif de bu hükümlerden birisi olmakla İslam hukukunun Osmanlı uygulamasında sık başvurulmuş bir hukuki yol olarak yerini almıştır. Bu durum aynı zamanda teorik alt yapısı açısından Osmanlı hukuk sistemindeki bozulma iddialarının tutarlı olmadığını göstermektedir.

İncelenen vakıaların başında ceza hukuku alanında keşiflerin geldiği rahatlıkla söylenebilir. Had suçları⁽⁵⁶⁾ kategorisinde yer alan hırsızlık⁽⁵⁷⁾, içki içme⁽⁵⁸⁾, hırabe⁽⁵⁹⁾

kadınların yürüttüğü ifade edilen bir takım idari faaliyetlerin hukuki niteliğinin çekişmesiz yargı olarak değerlendirilebileceği üzerinde düşünülmelidir.

(56) Had suçları, toplumsal yönü ağır basan, miktarı ve unsurları kanun koyucu tarafından kesin olarak belirlenmiş olan, belirli sayıdaki suç tipleridir. Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 249; Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuk Genel Hükümler, 3. Bs., Ankara, Adalet, 2018, s. 30 vd.; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 179; Kılınç, "Çocuk Düşürme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'daki Görünümü", s. 36.

(57) 356, 559, 628.

(58) 465, 541, 875.

(59) 532.

(eşkıyalık), kısas suçları⁽⁶⁰⁾ içerisinde yer alan cinayet⁽⁶¹⁾, ıskat-ı cenin⁽⁶²⁾, yaralama⁽⁶³⁾, tazir suçları⁽⁶⁴⁾ içerisinde yer alan tütün içme⁽⁶⁵⁾, gasp⁽⁶⁶⁾, fuhuş⁽⁶⁷⁾, yağma⁽⁶⁸⁾ gibi suçların işlenmesi üzerine kadı önüne gelen davalarda keşifler yapılması söz konusu olmuştur. Bunlardan başka, intihar olayları⁽⁶⁹⁾, doğal ölüm olayları⁽⁷⁰⁾ ve bina yıkılması gibi olaylar⁽⁷¹⁾ da adli vakıa olarak değerlendirilmiş ve bu olayların kadıya ihbarı üzerine, keşif suretiyle incelemeler yapılmıştır. Ceza hukukunu ilgilendiren durumlara bir örnek olarak, bir bahçede taş çıkartırken devrilen taşların altında kalarak ölen Haçuk ve Nordik isimli zimmilerin cesetlerinde yapılan keşif verilebilir. Bu olayda tebaadan iki zimmi bir kaza sonucu vefat etmiş, mevlânâ Hidayetullah Efendi ile subaşı ve sicilde isimleri yazılı diğer Müslümanlar vefat eden zimmilerin cesetlerinde keşif yapmak üzere mahalle gitmişlerdir⁽⁷²⁾.

Ölümlü olaylara ilişkin olarak dikkat çeken bir diğer kayıt, toplumun sosyo-ekonomik durumuna ve keşif konusundaki tavrına ışık tutmaktadır. Behcetü'l-Fetava'da yer alan fetvaya göre, üzerine dam yıkılarak vefat eden Zeyd isimli bir kişinin ailesi, keşif yaptırılmaksızın defin yapmak istemişler, o yer ahalisi keşif yapılmazsa

(60) Kısas suçları, şahısların hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlardır. Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 264; Avcı, Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 30 vd.; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 192; Kılınç, "Çocuk Düşürme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü", s. 36.; Cevat Akşit, İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 60.

(61) 10, 259, 260, 269, 277, 292, 293, 326, 345, 370, 372, 391, 405, 422, 464, 475, 534, 545, 551, 562, 564, 567, 568, 575, 581, 583, 586, 590, 591, 594, 628, 699, 738, 741, 744, 745, 747, 750, 753, 755, 758, 760, 782, 783, 784, 789, 797, 806.

(62) 459.

(63) 90, 126, 283, 445, 473, 474, 536, 538, 539, 543, 544, 547, 559, 567, 588, 598, 617, 620, 623, 728, 729, 737, 739, 740, 742, 743, 746, 751, 752, 754, 756, 762, 763, 764, 770, 772, 773, 774, 776, 777, 778, 780, 786, 787, 788, 790, 791, 793, 798, 799, 801, 803, 804, 864, 871, 872, 874, 877.

(64) Tazir suçları ise İslam hukuku kaynaklarında yasaklanmakla beraber cezası belirtilemeyen veya zamanın siyasi otoritesinin sınırlı yasama yetkisine bağlı olarak belirlendiği suç tipleri olarak nitelendirilmiştir. Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 271; Avcı, Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 30 vd.; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 197; Kılınç, "Çocuk Düşürme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü", s. 36.

(65) 618.

(66) 81.

(67) 472, 561, 566, 614.

(68) 474.

(69) 66, 291, 593, 634, 646, 721, 771, 795.

(70) 11, 63, 84, 89, 117, 262, 272, 274, 276, 279, 290, 331, 338, 341, 346, 373, 376, 377, 378, 380, 388, 401, 404, 411, 426, 449, 460, 471, 565, 574, 576, 577, 578, 580, 585, 587, 592, 595, 597, 599, 615, 629, 643, 666, 730, 731. 733. 736, 748, 749, 757, 759, 761, 766, 767, 768, 769, 775, 779, 781, 785, 792, 794, 796, 802, 807.

(71) 358, 766.

(72) 376.

ehl-i örfün kendilerinden “öşr-ü diyet⁽⁷³⁾” alabileceği sebebiyle buna itiraz etmişlerdir. Ölenin ailesi böyle bir durumda öşr-ü diyeti kendilerinin ödeyeceklerini söyleyip öleni defnetmişler, sonrasında ehl-i örf ahaliden öşr-ü diyet almış fakat ölenin ailesi bunu tazmin etmemiştir⁽⁷⁴⁾. Fetva makamına sorulan soru, ahalinin ödedikleri bedeli ölenin ailesinden tazmin edip edemeyecekleridir ki fetva makamı edilemeyeceğini söylemiştir. Bu örnek, bir yerde ölen bir kişi olduğunda, tebaanın üstlerindeki sorumluluğun kalkması için keşif yapılmasını istediğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda toplumun iç işleyişinde hukuk düzeninin içselleştirildiğini ve bir sisteme oturduğunu da gösterebilir. Öte yandan yine bu durum keşfin ekonomik sebeplere (kendilerinden öşr-ü diyet talep edilmemesi için) binaen önemsendiğinin de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Birbirinden farklı çok fazla dava türü ve yargı faaliyetinde keşfi gözlemlemek mümkün olmuştur. Bunlardan ilgi çekici olanları şu şekilde gösterebiliriz.

Alacak davalarında alacağın konusunun incelenmesi gerekli görüldüğü hâllerde keşif yapılmış ve incelemeye göre karar verilmiştir⁽⁷⁵⁾. Örneğin bir olayda, ortaklı bir arsaya inşa edilen duvar için ortaklardan birisinin ödemesi gereken bir bedel olduğundan bahisle dava açılmış, duvarın incelenmesi ve bedelin tespit ve tahsili için keşif yapılmıştır⁽⁷⁶⁾. Bir başka olayda bir ev inşa edilmesi ve inşa bedelinin tahsili için dava açılmış ve söz konusu evde keşif yapılmıştır⁽⁷⁷⁾. Davacı ve davalı tarafın çok sayıda kişiden oluştuğu bir başka davada, davacılar Ayşe ve Rukiye isimli kardeşler, davalılar ise Mehmed, Mustafa, Hüseyin ve Hasan isimli kardeşlerdir. Davacılar anneleri tarafından davalılara satılan eve babalarının bazı masraflar yaptığını iddia etmiş, davalılardan bu masrafların tahsilini istemişlerdir. Bu hususta başkatip mevlânâ Ömer Efendi ile hassa mimarlarından Hüseyin ve Ali Halifeler görevlendirilmiş, sicilde ismi yazılı diğer Müslümanlarla birlikte bahse konu evde keşif yapılmış,

(73) Bu paranın alınması, 1609 yılında Sultan I. Ahmed'in ilan ettiği bir adaletname ile “...Reayadan, katledilenin akrabasına ait olan diyetten başka, öşr-i diyet adı altında para alınması kanuna aykırıdır...” denilerek yasaklanmıştır. Bkz.: Yılmaz Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha, 2014, s. 160.

(74) “Bir karye ahalisinden Zeyd'in üzerine dam yıkılıp helak olduğunda vereseşi keşif ettirmeden defin murat ettiklerinde söz konusu karye ahalisi vereseye keşif ettirmeden defin ederseniz ehl-i örf taifesi bizden öşr-ü diyet alır dediklerinde verese ehl-i örf taifesi sizden öşr-ü diyet alırsa biz tazmin ederiz deyip Zeyd'i defin ettiklerinden sonra ehl-i örf taifesinden Amr söz konusu karye ahalisinden öşr-ü diyet namına su kadar akçe alsa karye-i mezkura ahalisi söz konusu meblağı vereseye tazmine kadir olurlar mı? El Cevab: Olmazlar.” Bkz.: Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetava, s. 316'dan naklen: Hayri Ergin, “18. yy. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 84.

(75) 839, 849, 827, 713.

(76) 849.

(77) 713.

taraf lar dinlenmiş ve keşif mahallinde sulh olmuşlardır⁽⁷⁸⁾.

Keşif yapıldığı görülen bir başka vakıa türü, “arsa ölçümü” talepleridir. İlgililer arasında çekişmenin olmadığı iki örnek olayda talep üzerine arsa ölçümü yapılmış ve sicile kaydedilmiştir⁽⁷⁹⁾.

En sık keşif yapılan bir diğer konu özellikle vakıflara ilişkin masraf tespiti konusudur. Yapılan bir inşa veya tamir işindeki harcamanın tahmini için talep üzerine keşif yapılması uygulamasının çok yaygın olduğu görülmüştür. Bu hususta yapılan keşiflerin bir kısmı tamir veya inşadan önce gerekli bedelin tespiti için yapılmış, diğer bir kısmı ise tamir veya inşa sonrası harcanan tahmini bedelin tespiti için yapılmıştır⁽⁸⁰⁾. Bu örnek olaylardan birisinde, talepte bulunan ilgili Şahbaz Ağa b. Abdülmennan, Medine-i Münevvere Vakfı'na ait olan ve içinde oturduğu evde tadilat yaptırmış, 11.186 akçe harcadığını beyan etmiş, bu bedelin keşif yapılarak tespit edilmesini ve kaydedilmesini istemiştir. Keşifte talepte bulunan kişi ve mezkûr vakıf mütevellisi hazır bulunmuş, keşif neticesinde ilgilinin bahsettiği tadilat için 11.080 akçe harcamış olabileceği söylenmiş ve kayıt altına alınmıştır⁽⁸¹⁾. Bir olayda, yangında harap olan bir vakıf evin enkazında keşif yapılmış, enkazın 5575 akçe değerinde olduğu kaydedilmiştir⁽⁸²⁾.

Depremde zarar gören ve sonrasında yeniden inşa edilen Yolgeçen Hanı'nda yapılan keşif bu husustaki bir diğer ilginç örneği oluşturmaktadır. Halihazırda Kapalı Çarşı içinde bulunan bu Han'da yapılan keşfin sebebi, binanın inşa edileceği suret üzere kalmasının hiçbir kimseye zararının olmadığı tespitidir. Sicile göre, kadiya gelen fermana binaen, mahkeme görevlisi Ali Efendi ile hassa mimarlarından el-Hâc Mustafa ve Mimarzâde Mustafa isimli kişiler keşif görevlisi olarak mezkûr Han'a gitmiş, Han'ın “*vech-i meşrûh üzere binâ olunduğu sûretde kimesneye zarârı olmadığı*” şeklinde tespit yapmışlardır⁽⁸³⁾.

Konuyu ilgilendiren ve hakkında keşif yapılan bir başka bahsin kilise denetimleri⁽⁸⁴⁾

(78) 462.

(79) 267, 406.

(80) 5, 78, 613, 477, 478, 155, 174, 26, 31, 35, 36, 37, 55, 56, 59, 75, 96, 98, 165, 167, 178, 181, 183, 204, 239, 241, 255, 257, 265, 266, 270, 271, 273, 278, 282, 285, 287, 288, 289, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 330, 332, 334, 336, 337, 339, 340, 342, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 359, 360, 361, 367, 369, 375, 382, 383, 385, 392, 397, 398, 415, 416, 424, 430, 431, 433, 434, 442, 453, 481, 483, 484, 485, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 512, 514, 606, 624, 625, 626, 637, 651, 652, 654, 676, 681, 682, 683, 684, 689, 692, 695, 734, 670, 410, 16, 27, 58, 1, 4, 8, 14, 17, 2, 22, 23, 24.

(81) 24.

(82) 399.

(83) 49.

(84) Osmanlı'da gayrimüslimlerin kendi inançlarını koruma ve ifade etme hürriyetleri olduğu bilin-

olduğu görülmüştür. Bu denetimlerin bir kısmı tamir gerektiren hâllerde, tamirin gerekli olup olmadığı, gerekli ise tamire ruhsat verilmesi, yapılan tamirin kilisenin eski hâline uygun olarak yapılıp yapılmadığı gibi durumlar incelenmiştir⁽⁸⁵⁾. Bu konuda ilginç bir örnek akla kamu davası kavramını da getirmektedir. Olayda, mahalleli tarafından yapılan bir ihbara binaen, aslında kilise olmayan ama kilise olarak kullanıldığı ihbar edilen bir evde keşif yapılmış ve ihbarın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır, bu hususlar kayıt altına alınmıştır⁽⁸⁶⁾. Yine benzer bir olayda ahalinin Kumkapı Ermeni Kilisesi'ne ekleneceği söylentisi üzerine ihbar edilen bazı evler hakkında bizzat İstanbul kadısı ve mimar ağa tarafından keşif yapılmıştır⁽⁸⁷⁾.

Bunlardan başka, depremde zarar gören bir camiye ilişkin keşif⁽⁸⁸⁾, harabe hâldeki bir binanın yıkılması talebi üzerine yapılan keşif⁽⁸⁹⁾, yine tahrip olmuş camii, Yahudihane ve bir hanın yeniden inşası için yapılan keşifler⁽⁹⁰⁾, inşaat masraflarının tespiti için yapılan keşifler⁽⁹¹⁾ ve genel düzenleme ve teftiş gerekliliği üzerine yapılan keşifler⁽⁹²⁾ bu noktada değerlendirilebilirler. Bu hususta somut bir örnek, cadde, çeşme ve su yolu tamirine ilişkindir. Padişah fermanına binaen, Kartal ve Pendik'te meydana gelen yoğun yağmur ve dolu sebebiyle harap olan camii, cadde, çeşmeler ve suyollarının tamiri için başdefterdar Sarim İbrahim tarafından tayin edilen Hasan isimli kimse, mimar halifesi ve mahkeme memurları keşif yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Bu kayıta yer alan "*ta'mirâtın keyfiyyeti ma'lûm olmak için evvel emirde keşfolunmak kavâ'id-i mîriyeden olduğuna binâen*" ifadesi önem arz etmektedir. Bu ifadeden, benzer olaylarda da tamirden önce keşif yapılmasının

mektedir. Bu kapsamda gayrimüslimlerin tabii olarak inançlarının gereklerini yerine getirmek üzere ibadethaneleri de bulunmuştur. Bu ibadethanelerde zaman zaman tamire ihtiyaç duyulmuş, tamir için İslam hukuku kurallarına uygun olarak devletten izin alınması zorunlu tutulmuştur. Bkz.: Nuran Koyuncu, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti Bağlamında Mabedlerin Hukuki Statüsü, Ankara, Adalet, 2014, s. 111-112; Belkıs Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2011, Cilt: 15, Sayı: 4, s. 270; Muharrem Kılıç, "Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve Vicdan Özgürlüğü Fetâvâ-yi Ali Efendi Örnekleme", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2009, Cilt: 13, s. 78-79; Ahmet Kılınç, "17'nci Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Patrikler Bağlamında Ermenilerin Hukuki Statüsü", Yargıtay Dergisi, Cilt:45, Sayı:1, Yıl: 2019, s. 187-188. İbadethanelerin tamiri hususunda devletten izin istendiği durumlarda, bu izin verilmesinden önce yapılan keşifler, öğretilerde yer alan bu görüşlerin uygulama ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

(85) 45, 46, 68, 366, 400, 418.

(86) 466.

(87) 45.

(88) 47.

(89) 50.

(90) 51, 52, 206, 427, 704, 712.

(91) 41, 42.

(92) 632.

“kavaid-i miriye”den olduğu vurgulanması, keşfin bu gibi durumlarda zorunlu olarak başvuru bir hukuki yol olduğunu düşündürmüştür⁽⁹³⁾.

İlgi çekici bir başka kayıt ‘fakirliğin tespiti’ne ilişkindir. Mahkemece görevlendirilen kâtip Feyzullah Efendi keşif yapmak üzere bir mahalleye gitmiş, o mahalledeki imamı, müezzini ve mahalleliden on sekiz kişiyi dinlemiş ve o mahallede oturan Zeynep isimli bir kadının fakir olduğuna yönelik tespitte bulunmuştur⁽⁹⁴⁾.

Davacıların maruz kaldıkları bir zararın önlenmesini yahut tazminini talep ettikleri davalar keşif yapılan bir başka türü oluşturmaktadır. Örneğin bir kimsenin evine açtığı pencerenin, bacanın yahut başka türlü bir eklentinin komşusuna verdiği zararın izalesi talepleri, keşif gerektiren ve yapılan davaları oluşturmuştur⁽⁹⁵⁾. Benzer mahiyette bir diğer uyuşmazlıkta, Kasab Halil Camii isimli bir camiinin yanına yapılan binanın caminin ışığını kestiğinden bahisle camiye zararı olduğu iddia ve binanın yıkılması talep edilmiş, keşif mahallinde taraflar dinlenmiş, nihayet evin yıkılmasına karar verilmiştir⁽⁹⁶⁾. Bir başka uyuşmazlıkta davacı yan komşusunun pencerelerinin kendi evine zararı olduğundan bahisle şikâyetle bulunmuş, keşif neticesinde davalının pencerelerinin tahta perdelerle kapatılmasına karar verilmiştir⁽⁹⁷⁾. Öte yandan, kira tespiti, artırımı yahut azaltımına ilişkin davalarda keşif yapılmasına rastlandığı gözlenmiştir⁽⁹⁸⁾.

Keşif yapılan bir başka dava türü tahliyeye ilişkin davalardır. Mosi v. David isimli zimminin kiracısı kiraladığı dükkânı terk etmiş, Mosi mahkemeye başvurmuş, mevlânâ Hasan Efendi vasıtasıyla keşif yapılmış, dükkân boşaltılarak sahibine teslim edilmiştir⁽⁹⁹⁾. Ev tahliyesine ilişkin bir kararda, el-Hâc Bâli isimli ev sahibinin evinde kiracı olarak bulunan Aişe isimli kadın evi terk etmiş, ev sahibi kadıya başvurmuş, kiralanan evde keşif yapılmış, kiracının eşyaları tahliye edilmiş ve ev, sahibine iade edilmiştir⁽¹⁰⁰⁾.

Yine vakıflara ilişkin davalar da dikkat çekmektedir⁽¹⁰¹⁾. Örneğin bir davada, bir vakıf evde kiracı olan Amine isimli kadının vakıf malında usulsüz bir şekilde ikamet ettiği iddia edilmiş, mezkûr mahalle başkatip mevlânâ Ömer Efendi ile hassa mimarlarından Süleyman ve Mehmed halifelerle gidilmiş, taraflar mahalde dinlenmiş, davalı Amine bt. Halil keşif mahallinde savunma olarak kiralamaya

(93) 879.

(94) 7.

(95) 9, 25, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 164, 166, 168, 193, 218, 423, 458, 461, 469, 470, 511, 523, 527, 535, 546, 573, 655, 662, 664, 665, 679, 735, 765, 805, 852, 227, 104, 105, 110, 176, 409, 701, 715, 717, 718, 720, 40, 92, 185, 186, 188.

(96) 192.

(97) 118.

(98) 439, 476, 540, 13.

(99) 396.

(100) 407.

(101) 421, 698.

ilişkin bir belge sunmuş, bu belge yetersiz bulunarak davanın kabulüne ve davalının taşınmazdan tahliyesine karar verilmiştir⁽¹⁰²⁾.

Bunlardan başka ferağ⁽¹⁰³⁾, vasinin vesayet altındaki kişi için yaptığı harcamaların muhasebesi⁽¹⁰⁴⁾, hibe⁽¹⁰⁵⁾, ifraz⁽¹⁰⁶⁾, tamir ve inşaat izinleri⁽¹⁰⁷⁾, vakıf malın istibdâli⁽¹⁰⁸⁾, köle azadı⁽¹⁰⁹⁾, kömür mahzenlerinin listelenmesi⁽¹¹⁰⁾, mal taksimleri⁽¹¹¹⁾, miras taksimleri⁽¹¹²⁾, satış⁽¹¹³⁾, sözleşme feshi⁽¹¹⁴⁾, su yolu tahsisi ve ölçümü⁽¹¹⁵⁾, vasi ve vekil tayini⁽¹¹⁶⁾, ve vakıflara ilişkin talepler⁽¹¹⁷⁾ de keşiflere konu olmuşlardır.

Anılan yüzyıl ve bölge açısından bakıldığında, birden fazla başvuru yapılacak yargı mercinin mevcut olması adalete erişim ve hızlı hüküm kurma açısından olumlu bir etki oluşturduğu söylenebilir. Keşfe başvurulmuş yargı faaliyetleri, hukukun her alanında ve türünde kendisini göstermektedir. Bununla birlikte keşfe başvurulmuş vakalarda ülke ekonomisinin bozulmasının ipuçlarına rastlanmaktadır.

C. KEŞFE KARAR VEREN MERCİ BAKIMINDAN İNCELEME

Kadı önünde görülen uyuşmazlıklarda keşif yapılmasına karar veren merciler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Keşif kararı kimi davalarda kadı tarafından verilmiş, kimi davalarda ise kadı mahkemesine gönderilen *'buyruldu-yı şerif'* yahut *'ferman-ı âli'*ye binaen keşfe gidilmiştir. İncelenen kararlar sınıflandırıldığında, kadı mahkemesince karar verilen keşiflerle fermana binaen gidilen keşiflerin sayılarının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Burada bu iki duruma ilişkin örnekler incelenecektir.

(102) 463.

(103) 101.

(104) 570.

(105) 818, 819, 840, 853, 838.

(106) 144.

(107) 145, 146, 147, 150, 151, 152, 158, 194, 198, 199, 221, 224, 225, 226, 228, 244, 363, 371, 638, 640, 685, 366, 621, 133, 202, 379, 513, 630, 653, 669, 707, 3.

(108) 65, 95, 102, 184, 364, 436, 437, 447, 454, 457, 533, 644, 725, 873.

(109) 153, 814, 815, 842, 846.

(110) 691,

(111) 140, 169, 170, 182, 247, 248, 254, 256, 365, 452, 647, 808, 832.

(112) 264, 417, 428, 438, 451, 856, 811, 69, 77, 87, 99, 128, 159, 160, 162, 163, 175, 180, 569, 571, 602, 608, 659, 661, 668, 671, 672, 673, 687, 724, 560.

(113) 645, 709, 719, 809, 810, 813, 823, 829, 830, 841, 848, 855, 857, 858, 859, 862, 863, 868, 860, 74, 100, 120, 154, 161, 172, 173, 403, 456, 455, 663.

(114) 229.

(115) 554, 553, 555, 556, 275, 309, 313, 318, 320, 384, 386, 387, 389, 390, 548, 549, 557, 579, 708, 28, 29, 32, 33, 44.

(116) 850, 845, 843, 837.

(117) 251, 335, 419, 667, 482, 522, 2, 517, 518, 519, 520, 521, 525, 530, 531, 131, 542, 468, 261, 524, 528, 529, 537, 648, 649, 467, 697.

1. Kadı Mahkemesince Keşif Kararı

Osmanlı yargılama hukukunda kadı, şeriye mahkemelerinin en yetkili kişisi konumunda olup, önüne gelen hukuki ihtilafın çözülmesi için tanık dinleme, keşif yapma ve hatta bazı hâllerde sübjektif delil değerlendirme yetkisi dahi vardır⁽¹¹⁸⁾. Dolayısıyla burada ilk zikredilecek olan durum, kadı mahkemesine başvuru olan bir hukuki ihtilafın halli için bizatihi kadının keşif kararı vermesi durumudur. Kadı ya doğrudan keşif yapılması talebi üzerine keşif kararı vermiş ya da çözülmesi istenen uyuşmazlığın niteliğine göre -keşfe ilişkin özel bir talep olmasa da- keşif yapılmasını uygun görmüş ve keşif kararı vermiştir.

Kadının **talep** üzerine keşif kararı verdiği ve böylece keşif yapılan davalara ilişkin çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Örneğin, Bâb Mahkemesi'nde görülen bir davada, tahrip olan bir vakıf evin yeniden inşası için keşif yapılması talep edilmiş, talebe binaen keşif yapılmıştır⁽¹¹⁹⁾. Bir diğer örnekte, el-Hâc Şaban mahallesinde oturan Bünyad isimli kişinin evinde şarap içildiği kadıya ihbar edilmiş, ihbar eden subaşı keşif yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine kadı keşif kararı vermiş, mezkûr kişinin evine keşif yapmaya gitmiştir⁽¹²⁰⁾. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür⁽¹²¹⁾.

Talepler, vakaya bağlı olarak ya doğrudan menfaati olan kişilerce yapılmış ya da konuya bağlı olarak bir grupça da dile getirilebilmiştir. Başka bir ifade ile davacı yahut davalı tarafların birden çok kişi oldukları ve keşfe ihtiyaç duyulan davalar söz konusu olmuş, bu davalarda mahallinde keşifte çok sayıda kişi dinlenmiştir. Örneğin bir Hristiyan vakfı ile bir Müslüman vakfı arasındaki damlalık konusuna dair uyuşmazlık⁽¹²²⁾, komşulara zarar veren pencerelerin kapatılması ve bekarların ikamet ettirilmemesine dair uyuşmazlık⁽¹²³⁾, esnaf arasındaki rekabete ilişkin uyuşmazlıklar⁽¹²⁴⁾, depremde zarar gören bir evin mahalleli için zararlı olduğundan bahisle yıkılmasına ilişkin uyuşmazlık⁽¹²⁵⁾, yol uyuşmazlıkları⁽¹²⁶⁾, Müslüman mahallesine yerleşen gayrimüslimlere ilişkin şikâyetler⁽¹²⁷⁾, keşif yapılan bazı uyuşmazlıklardır⁽¹²⁸⁾. Genellikle mahallelinin şikâyet eden tarafta bulunduğu bu tür davalarda keşif mahallinde mahalleliden çok sayıda kişinin dinlendiği görülmektedir. Örneğin bir davada, mahalle ahalisi keresteci Köse Ahmed isimli

(118) Ortaylı, Kadı, s. 77-79.

(119) 8.

(120) 875.

(121) 15, 39, 278, 546, 876 vb.

(122) 201.

(123) 141, 412.

(124) 187, 700.

(125) 214.

(126) 246, 616.

(127) 627, 636.

(128) Muhtelif konulu diğer benzer uyuşmazlıklar için bkz.: 639, 690, 703, 878, 142, 143.

bir kişinin dükkanının önüne merdiven yapmasını istememiş ve bu durumu kadıya iletmışlerdir. Mahkemece görevlendirilen mevlânâ Ali Efendi ve hazır olan diğer Müslümanlarla mahalle gidilmiş, mahalleli dinlenmiş, kerestecinin dükkanının önüne merdiven yapması hâlinde mahallelinin geliş-gidişinin engelleyeceği tespit edilmiş ve izin verilmemiştir⁽¹²⁹⁾.

Kadının, **resen keşif kararı** verdiği ve böylece keşif yapıldığına da rastlanmıştır. Örneğin bir olayda, kızı ile sürekli kavga eden damadıyla konuşmaya giden Hasan b. Ahmed damadı tarafından yaralanmış, mahkemece keşif ve tespit için yaralının bulunduğu yere gidilmiş, keşif ve tespit yapılmıştır⁽¹³⁰⁾. Bu sicil kaydında genel uygulamadan farklı olarak yalnızca “*husûs-ı âti’l-beyânın mahallinde ketb ü tabirini’çün*” denilmiş, keşfin talep üzerine olduğu yahut bir fermana binaen yapıldığı şeklinde açıklamaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu keşifte keşif kararının kadı tarafından resen verildiği düşünülmüştür. Benzer bir örnek de kimliği bilinmeyen ve maktül olarak bulunan bir şahsın cesedi üzerinde yapılan keşfe ilişkindir⁽¹³¹⁾.

Keşif kararı verildikten sonra keşfin nasıl uygulanacağı hususu, vakaya bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere bazı davalarda başka bir mekâna gidilebilmektedir. Bununla birlikte keşif, mahkemede de yapılabilmektedir. Başka bir ifade ile doğrudan kadı huzurunda yapılan talebe binaen, bir başka yere gidilmeksizin ve yalnız tespit talebi üzerine yapılan keşifler de söz konusu olmuştur. Örneğin bir kişi, yaralandığının tespiti için kadıya gitmiş, bugün “darp raporu” diyebileceğimiz nitelikte, kişinin bir başka kimse tarafından yaralandığına ilişkin bir tutanak tutulmuş ve tespit yapılmıştır⁽¹³²⁾.

2. Üst Mercinin Keşif Kararı

Tebaanın zaman zaman şikayetlerinin halli için kadı mahkemesine başvurmadan, **doğrudan Divan-ı Hümayun’a başvurdukları** bilinmektedir⁽¹³³⁾. Bu gibi durumlarda Divan-ı Hümayun kendisine iletilen uyuşmazlığın çözümü için ilgili kadı mahkemesine durumu bir ferman ile bildirmiş ve keşif yapılmasını istemiştir⁽¹³⁴⁾.

⁽¹²⁹⁾ 429.

⁽¹³⁰⁾ 728.

⁽¹³¹⁾ 89.

⁽¹³²⁾ 751, 752.

⁽¹³³⁾ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, 4. Bs., Ankara, Phoenix, 2017, s. 69; Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet*, 7. Bs., İstanbul, Kronik, 2018, s. 63; Abdullah Vefa Karataş, “Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması (Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği)”, *Adalet Dergisi*, Yıl:2019, Sayı:62-63, s. 249.

⁽¹³⁴⁾ Merkezin keşif kararı verdiği durumlardan başka, doğrudan keşif yapması da söz konusu olmuştur. Örneğin vakıf malın istibdâline ilişkin bir olayda, keşif için yargı görevlisi ve mimar doğrudan merkez tarafından görevlendirilmiş ve keşif yapılmıştır. Bkz.: Ercan Alan, “95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 155.

Kayıtların girişinde yer alan “*sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen*”⁽¹³⁵⁾ veya “*buyruldu-yı şerîfe imtisâlen*”⁽¹³⁶⁾ ibarelerinden anlaşılan bu uygulamaya göre, kadı mahkemesi kendisine gönderilen ferman üzerine o durumu incelemek için keşif yapmıştır. Kayıtlardan yola çıkılarak, kadı mahkemelerine gönderilen fermanlar üzerine keşif yapma hususunda kadı mahkemelerinin takdir yetkisi olmadığı, böyle durumlarda fermana uygun olarak mutlaka keşif yapıldığı söylenebilir. Bu durumda usuli zorunlu keşiften bahsedilebilir. Keşif kararının ve emrinin kadı mahkemesine ferman ile bildirilmesine ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır⁽¹³⁷⁾.

Bu başlık altında değerlendirilebilecek bir diğer durum, **başvuranın önce üst merciye başvurması**, oradan aldığı belge ile kadıya başvurması durumudur. Nitekim bazı davalarda başvuranlar önce padişahın buyruldu almışlar, sonrasında ellerindeki buyruldu ile kadıya başvurmuşlardır. Böyle davalarda doğrudan kadılara keşif için ferman gönderilmemiştir. Kişi elindeki buyruldu ile kadıya başvurmuş ve keşif talep etmiştir. Dolayısıyla bu tür davalarda üst mercinin emrinin kadıya başvuran tarafından getirilmesi şeklinde bir yol izlendiği de söylenebilir. Örneğin; bir kayıtta, kendisini asarak intihar eden Afife isimli kadının eşi Ahmed Ağa kadıya gelmiş, eşinin durumundan bahsetmiş, “*husûs-ı mezkûr için buyruldu-yı şerîf*” ibraz etmiş ve “*imtisâlen-leh*” (buyrulduya binaen) keşif yapılmıştır⁽¹³⁸⁾. Bir başka olayda, ağaç kesmek üzere gittiği yerde ölü bulunan Mehmed b. Abdullah’ın cesedinin keşfi için o yer subaşı ile maktûlün kardeşi kadıya başvurmuş, keşif ve defin işlemleri için ellerinde bulunan buyrulduyu kadıya iletmiş, bunun üzerine keşif yapılmıştır⁽¹³⁹⁾. Genel uygulamadan farklı olarak **buyrulduyun kadıya gönderilmesinin beklenmemesi** ve taraflarca elden getirilmesi şeklindeki iki örneğin de **ölü keşfine** ilişkin olması, bu uygulamanın ölen kimsenin keşif ve defin işlemlerinin hızlandırılması için olduğunu düşündürmektedir.

Üst merciye yapılan keşif taleplerinde dikkat çekici olan hususlardan birisi de yargıya konu olan vakanın genelde umumu ilgilendirmesi ve bir grup hâlinde başvurunun yapılmasıdır. Mahallelinin taleplerinin dinlendiği ve üzerine keşif yapıldığı bir olayda Büyükaada’da geçmiş ve Kartal Mahkemesi’nin kararlarına yansımıştır. Olayda izinsiz avlanan ve havai fişek patlatmak gibi fiillerle ada ahalisini rahatsız eden kişilere mâni olunması padişahın talep edilmiş, bunun üzerine gelen fermana binaen Kartal naibi ile ‘mübaşir tayin edilen’ Abdullah Çavuş isimli bir görevli mahallinde keşifte bulunmuş, mahalle ahalisini dinlemiş ve hüküm kurmuştur⁽¹⁴⁰⁾.

(135) 3, 101, 105, 140, 179, 687, 691.

(136) 42, 274, 378.

(137) 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 41, 71, 101, 121, 200, 202, 203, 254, 259...

(138) 66.

(139) 564.

(140) 402.

Bir fermana binaen yapılan keşiflerde her zaman talep olması söz konusu olmamıştır. Bazı durumlarda yukarıda bahsedildiği şekilde bir hukuki ihtilaf yahut talep olmaksızın, **merkezin resen gerekli görmesi** ve emretmesi neticesinde de kadıya keşif emri verilebilmiştir. Örneğin, 1660 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük yangın sonrası gayrimüslimlere ait ibadethanelerde yapılan keşif, yapılması resen öngörülen ve kadıya emredilen bir keşiftir⁽¹⁴¹⁾. Benzer bir olay 1767 yılında Kartal ve Pendik taraflarına dolu yağması sonrasında yaşanmıştır. Şiddetli yağmur ve dolu sebebiyle bazı camiler, caddeler, çeşmeler ve su yolları tahrip olmuş, bunların tamiri için padişah tarafından resen kadıya bir ferman gönderilmiş ve keşif yapılmıştır⁽¹⁴²⁾.

Keşfe üst merci tarafından karar verilmesi, yargı mekanizmasını hızlandıran bir etken olarak değerlendirilebilir. Hatta üst merci kararının elden takip edilerek kadıya getirilmesi, sürecin nasıl hızlı ilerleyebileceğini gösteren güzel bir örnektir. Kararın Divan'da verilmesi, uygulamanın ise kadıdan beklenmesi, keşfi usuli zorunluluk hâline getirmektedir.

D. KEŞİF HEYETİ BAKIMINDAN İNCELEME

Keşiflerde davaların mahiyetine göre değişmekle birlikte hem bazı yargı görevlileri, hem de bilirkişi olarak da kabul edebileceğimiz diğer görevlilerin hazır bulunduğu görülmüştür. Burada bu görevlileri kimlerin teşkil ettiği, sayıları ve nasıl seçildikleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Keşif Görevlileri

Keşfin kural olarak kadı veya naip tarafından yapılacağı daha önce ifade edilmişti. İncelenen sicil kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, her keşifte mutlaka bulunan en önemli kişi, **yargı görevlisi** olarak kadı yahut onun vekili olan naiptir⁽¹⁴³⁾. Yargı görevlisi olarak keşfe kadıların gittiği davalarda karar doğrudan kadı tarafından verilmiş ve sonrasında yazıya geçirilmiştir. Kadıların naipleri görevlendirdikleri keşiflerde naipler keşif mahallinde tarafları ve keşif heyetindeki diğer görevlileri dinlemiş, vakıaları incelemiş, mahallinde yazmış, daha sonra mahkemede kadıya izah etmişler ve kaydetmişlerdir. Naiplerin yaptıkları keşiflerde kararın verilmesi için mahkemeye dönmek ve vakıayı kadıya izah etmek gerekli görülmemiş, **naipler** genellikle **keşif mahallinde hüküm** kurmuşlardır. Kadıların keşfe bizzat gittikleri olaylara ilişkin örnekler bulunmakla birlikte, keşif görevlisi olarak naiplerin yer aldığı örneklerin **çoğunlukta** olduğu söylenmelidir. Nitekim incelenen 880 kadar

⁽¹⁴¹⁾ 400.

⁽¹⁴²⁾ 879.

⁽¹⁴³⁾ Bilmen'e göre bir kadının dinlediği delil ile naip, naibin dinlediği ile de kadı karar verebilir. Bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Cilt:8, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y., s. 233.

kayıttan kadının bizzat katıldığı keşif sayısı yaklaşık elli kadarken, geri kalan keşiflere naipler katılmıştır. Bu verilerden yola çıkılarak, keşfe kadı yerine naibin katılacağı hususunda bir teamül olduğu ve öğretinin naibin görevlerinden birisinin keşif yapmak olduğu ifadesinin⁽¹⁴⁴⁾ uygulamaya yansıdığı da söylenebilir.

Kadının bizzat katıldığı keşiflerin, genel itibarıyla naiplerin yaptığı keşiflerden **farklı olmadığı** görülmüştür. Dolayısıyla keşfe kadının mı yoksa naibin mi katılacağı hususu, davanın türüne yahut önemine göre belirlenmiş değildir. Kadı bazen masraf tespitine ilişkin bir davada⁽¹⁴⁵⁾, bazen ölü keşfine ilişkin bir davada⁽¹⁴⁶⁾, bazense vakıf mala ilişkin bir davada⁽¹⁴⁷⁾ bizzat keşif yapmıştır. Yine naiplerin de yukarıda incelenen dava türlerinin tamamında keşif yaptıkları görülmektedir.

Naiplerin keşifte görevli olmasına ilişkin olarak sicillerde geçen “*keşif naibimiz*” ibaresi önem arz etmektedir. Bu ibare, sicil kayıtlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, mahkemede naiplerden birisinin sürekli “keşif naibi” olarak görev yaptığını düşündürmüştür. Örneğin İstanbul Mahkemesi’nin 25 numaralı sicil defterindeki kayıtlardan 66 tanesinde “*keşif nâibimiz müderrisîn-i kirâmdan es-Seyyid Halil Efendi*” denildiği görülmüştür⁽¹⁴⁸⁾. Benzer şekilde İstanbul Mahkemesi’nin 22 numaralı sicil defterindeki kayıtlardan 76 tanesinde “*keşif nâibimiz olan fabbrül-müderrisîn Mevlânâ Abdullah Efendi b. Ali*” denilmiştir⁽¹⁴⁹⁾. Aynı mahkemede keşif yapan Abdullah Efendi dışında Abdurrahman Efendi⁽¹⁵⁰⁾, Abdülcelil Efendi⁽¹⁵¹⁾, İbrahim Efendi⁽¹⁵²⁾ gibi isimler de bulunmaktadır. Bâb Mahkemesi’nin 172 numaralı sicil defterinde yer alan kayıtlardan 34 tanesinde “*keşif nâibimiz Hıfzı el-Hâc Mehmed Efendi*” ibaresi yer almış, **keşiflerde ekseriyetle bu naip** görevlendirilmiştir⁽¹⁵³⁾. Bununla birlikte aynı mahkemede başka davalarda Seyyid Ömer Efendi, kadı ve başkatip Lalizade Efendi’nin görevlendirildiğine ilişkin kayıtlar da yer almıştır⁽¹⁵⁴⁾. Yine Bâb Mahkemesi 150 numaralı sicil defterindeki kayıtlardan 16 tanesinde

⁽¹⁴⁴⁾ Mehmet İpşirli, “Nâib”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#2-osmanlilarla> (çev. 01.11.2021); Kayar, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, s. 208.

⁽¹⁴⁵⁾ 265, 273, 282.

⁽¹⁴⁶⁾ 276, 345, 346, 373.

⁽¹⁴⁷⁾ 285, 294, 316, 550.

⁽¹⁴⁸⁾ Bu kayıtların bazıları; 44, 47, 48, 51, 54, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203...

⁽¹⁴⁹⁾ Bu kayıtların bazıları; 41, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 171, 172, 655, 657, 658, 659...

⁽¹⁵⁰⁾ 42, 692.

⁽¹⁵¹⁾ 685.

⁽¹⁵²⁾ 691, 695.

⁽¹⁵³⁾ Bu kararlardan bazıları; 9, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 114, 115, 116, 118, 124, 125, 454, 455.

⁽¹⁵⁴⁾ 117, 458, 459.

“keşif *nâibimiz Abdurrahman Efendi*” denilmiştir⁽¹⁵⁵⁾. Bununla birlikte aynı defterde **Abdurrahman Efendi dışında** Seyyid Ahmed Efendi, Mehmed Abdullah Efendi, Seyyid Mustafa Efendi, Yusuf Efendi, Abdülbaki Efendi gibi başka kişilerin de keşif naibi olarak görevlendirildikleri görülmüştür⁽¹⁵⁶⁾. Bu bilgiler ışığında, mahkemelerde esas görevi keşif olan naippler olduğu, bununla birlikte zaman zaman başka naipplerin de keşiflerde görev aldığı düşünülebilir.

Naipplerden başka, sık rastlanmamakla birlikte **kâtiplerin**⁽¹⁵⁷⁾ de keşifte görevlendirildiklerine rastlanmıştır. Örneğin fakirlik tespitine ilişkin olarak daha önce zikredilen Bâb Mahkemesi, 150 numaralı sicilde yer alan davada keşfi “*cânib-i şerden irsâl olunan Kâtib Feyzullah Efendi*” yapmıştır⁽¹⁵⁸⁾. Bâb Mahkemesi 150 numaralı sicil defterinde olup bu çalışma bağlamında incelenen kayıtlardan bir diğerine göre, bir yaralama olayında Kâtip Hüseyin Efendi keşif için görevlendirilmiş ve keşfi icra etmiştir⁽¹⁵⁹⁾. Üsküdar Mahkemesi’nin 531 No.lu sicil defterinde kayıtlı bir diğer karara göre, bir alacak-verecek davasında yine mahkeme kâtibi Mehmed Salih Efendi, bir başka karara göre ise boğularak vefat eden bir kimsenin cesedinin keşfinden kâtip Abdullah Efendi görevlendirilmiştir⁽¹⁶⁰⁾. Bu hususta başkaca örnekler de bulunmaktadır⁽¹⁶¹⁾. Bu uygulamanın, aradan yüzyıllar geçtikten sonra, 1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriyeye Kararnamesi’nde normatif hâle gelecek olması dikkat çekicidir. Keşif delilinden beklenen hukuki yarar açısından düşünüldüğünde, naip veya kadı yerine kâtibin keşfe gitmesi olumsuz etki oluşturacak bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Zira keşfi, hususi kılan husus uyuşmazlık konusunu çözecek ve hukuki değerlendirme yapabilecek bilgiye sahip olanların vakayı veya konuyu müşahade etmesidir.

Kadı ve naipten sonra, keşifte en çok görev alan kişilerin incelenen dönem ve mekân itibarıyla **mimarlar** olduğu söylenebilir. Özel hukuk alanına giren çok sayıda uyuşmazlıkta mimarlar keşif heyetinde yer almıştır. İncelenen 880 kayıttan yaklaşık 500 tanesinde mimarlar veya mimarbaşılar görevli olmuştur. Bazı davalarda keşif heyetinde tek bir mimar bulunurken, bazı davalarda bu sayı artmıştır. Keşiflerde görevli mimarların sayısının davanın önemine yahut büyüklüğüne göre

⁽¹⁵⁵⁾ 5, 67, 69, 70, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 450.

⁽¹⁵⁶⁾ 2, 3, 4, 6, 72, 73, 74, 76, 77, 84, 89, 75, 91, 92, 94.

⁽¹⁵⁷⁾ Kâtip, Osmanlı mahkemesinde kadının yardımcılarından birisidir. Kâtipler, kadının verdiği kararları, belirli bir usule göre şeriyeye defterlerine geçirmekle görevli olmuşlardır. Erhan Afyoncu, Recep Ahışahı, “KÂTİP”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katip#2-osmanli-donemi> (çev. 01.11.2021); Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 174; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 85.

⁽¹⁵⁸⁾ 7.

⁽¹⁵⁹⁾ 90.

⁽¹⁶⁰⁾ 263, 785.

⁽¹⁶¹⁾ 332, 459, 460, 795, 10, 11, 58, 238, 293, 364, 366.

belirlenmediği kanaatindeyiz.

Mimarlar genel itibarıyla yapılmış veya yapılacak olan tamir masraflarının belirlenmesi, kiralama, yapı işlerine ilişkin alacak davaları gibi kendi alanlarına ilişkin her konuda keşifler yer almışlardır. Yukarıda söylendiği üzere bazı davalarda tek bir mimar görevlendirilmiş, bazı davalarda çok sayıda mimar birlikte keşif yapmışlardır. Bu davaların mahiyetleri farklılaşmakla birlikte, tek veya birden çok mimarın görevli olması konusunda dava türü yahut taraflar farklılık arz etmemiştir. Örneğin Bâb Mahkemesi'nde kayıtlı uyuşmazlıklar arasında yer alan, ev fiyatı belirlenmesine ilişkin iki davadan, birincisinde hassa mimarlarından Hüseyin Halife tek başına görevlendirilirken⁽¹⁶²⁾, ikincisinde hassa mimarlarından Yusuf ve Hüseyin Halifeler birlikte görevlendirilmişlerdir⁽¹⁶³⁾. Bu davalarda mimarbaşının keşif görevlisi olduğu davalar da görülmektedir. Örneğin Bâb Mahkemesi'nde görülen bir davaya ilişkin sicil kaydında, Ayşe isimli bir kadının evinin üstüne sonradan yaptırdığı tahtabentlerin komşularını rahatsız etmesi sebebiyle yıkılması kararı verilmiş, bu olay için yapılan keşifte "*hâssa mimârbaşısı olan izzetlü el-Hâc Mehmed Ağa ve hulefâsından Halil Halife*" keşif görevlileri olarak yer almışlardır⁽¹⁶⁴⁾. Mimarbaşılıkların keşif görevlisi olduğu başkaca örnekler de bulunmaktadır⁽¹⁶⁵⁾. Mimarların bu vakalardaki rollerinin aynı zamanda bilirkişilik olduğu düşünülmektedir.

Keşiflerde sıklıkla görev alan bir diğer isim **su yolu görevlileridir**. Su yollarını ilgilendiren davalarda karşılaştığımız bu kişiler, alanlarında uzman oldukları için bu davalarda mutlaka başvuru alan kişiler olmuşlardır. Kimi keşiflerde "su yolu nazırı", kimi keşiflerde "suyolcusu" unvanlı kişiler görevli olmuşlardır. Örneğin su mahkemesi olarak da bilinen Eyüp Mahkemesi'nin 49 numaralı sicil defterinde bulunan bir kayda göre, su miktarı ölçümü için suyolu nazırı Ali Ağa keşifte hazır bulunmuştur⁽¹⁶⁶⁾. Aynı mahkemenin 90 numaralı sicil defterinde yazılı bir başka su yolu keşfinden suyolcularından İsmail Beşe ve Mustafa Çelebi hazır bulunmuşlardır⁽¹⁶⁷⁾. Su yollarına ilişkin keşiflerde suyolcularının görevli olmasına ilişkin başkaca örnekler de bulunmaktadır⁽¹⁶⁸⁾. Su yolu görevlilerin de mimarlar gibi hukuki statülerinin bilirkişilik olduğu mütalaa edilmektedir.

Ceza hukukunu ilgilendiren davalarda zaman zaman **subaşılar**⁽¹⁶⁹⁾ keşif heyetinde

⁽¹⁶²⁾ 96.

⁽¹⁶³⁾ 98.

⁽¹⁶⁴⁾ 105.

⁽¹⁶⁵⁾ 21, 309, 313, 320, 386, 387, 553, 554.

⁽¹⁶⁶⁾ 28.

⁽¹⁶⁷⁾ 32.

⁽¹⁶⁸⁾ 697, 557, 556, 555, 549, 391, 320, 318, 313, 275, 33, 29, 309, 384, 386, 387, 389, 390, 548, 553, 554, 619, 701.

⁽¹⁶⁹⁾ Subaşılar, Osmanlı Devleti'nde şehirlerin güvenliğini sağlamak üzere tayin edilen görevlilerdir. Ehl-i örften kabul edilen subaşılıkların, suçluların tespiti, yakalanması ve kadı huzuruna çıkartılma-

hazır bulunmuşlardır. Subaşlarının görevli oldukları keşifler genellikle yaralı ve ölü incelenmesine ilişkin keşiflerdir. Emine isimli bir kadının asma çardağından düşerek ölmesine ilişkin davada, Ali isimli bir adamın denizde boğularak öldüğünün tespitine ilişkin davada, Süleyman isimli bir adamın bıçaklanarak öldüğüne ilişkin bir davada, ismi bilinmeyen bir kişinin intihar ettiğine ilişkin bir davada, Hasan isimli bir adamın evinde yapılan hırsızlığa ilişkin bir davada, keşif heyetinde subaşılar bulunmuştur⁽¹⁷⁰⁾. Bahsedilen kararlar örnek niteliğinde olup, subaşlarının keşif heyetinde yer aldığı başkaca benzer kararlar da bulunmaktadır⁽¹⁷¹⁾.

Ölüm ve yaralama olaylarına ilişkin davalarda keşif yapıldığı hâllerde, keşfe subaşlarının yanında zaman zaman **doktorların** da katıldığı görülmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi'nin 531 numaralı sicil defterindeki kayıtlarda yer alan ölüm ve yaralama olaylarında, "*cerrâh tâîfesinden Ali Efendi*" isimli kişinin çok kez keşif heyetinde yer alması söz konusu olmuştur⁽¹⁷²⁾. Bundan başka, Eyüp Mahkemesi'nin 182 numaralı sicil defterinde de iki yaralama olayına ilişkin olarak cerrah Salih isimli doktorun yer aldığı kayıtlara rastlanmıştır⁽¹⁷³⁾. Bu hususta da başkaca örnekler söz konusudur⁽¹⁷⁴⁾. Doktorların da rollerinin birliktirlik olduğu ifade edilebilir.

Sicillerde **zimmilerin**⁽¹⁷⁵⁾ de keşif heyetinde yer alabildikleri görülmektedir. Örneğin Hicri 1000 senesinde İstanbul Kartal'da Hüseyin Çavuş'un inşa ettiği binaların olduğu, bu yerin eskiden beri kireçlik olduğu ve bu nedenle binaların

sı, yapılacak resmî törenlerde düzenin sağlanması, kadınların emirlerinin uygulanması gibi asayişin ve toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik çok çeşitli görevleri olmuştur. Mücteba İlgürel, "Subaşı", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/subasi> (çev. 01.11.2021). Öte yandan subaşının, savcılık kurumunun bulunmadığı klasik dönem Osmanlı'sında 'ham bir savcı portresi çizdiği' söylenmektedir. Subaşlarının kural olarak kadı emrinde çalıştıkları, ayrıca kamu düzenini ihlal eden suçlar bakımından, şikâyete gerek kalmaksızın zanlıyı kadı mahkemesine çıkarma yetkisi olduğu bilinmektedir. Bkz.: Akman, Ceza Yargılaması, s. 47-48. Subaşlarının katıldığı keşiflerde de zaman zaman şikâyete binaen, zaman zaman resen subaşının adli vakaları kadı mahkemesine intikal ettirdiği görülmüştür.

⁽¹⁷⁰⁾ 117, 262, 293, 593, 356.

⁽¹⁷¹⁾ 268, 276, 373, 411, 376, 464, 475, 534, 572, 593, 594, 597, 615, 632, 643, 666, 748, 749, 755, 780, 797, 802, 804, 806, 807.

⁽¹⁷²⁾ 737, 739, 742, 743, 751, 754, 756, 763, 770, 772, 773, 774, 776, 777, 778, 779, 787, 788, 791, 793, 798, 799, 801.

⁽¹⁷³⁾ 588, 598.

⁽¹⁷⁴⁾ 760, 746, 769.

⁽¹⁷⁵⁾ Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası için 'zimmî' ifadesi kullanılmıştır. Zimmilik statüsü, kaynak olarak İslam hukukundaki zimmet akdine dayanmaktadır. Zimmiler İslam devletinin sınırları içinde zimmet anlaşmasına binaen yaşamış, can, mal ve ırz güvenlikleri ile din ve vicdan hürriyetleri korunmuştur. Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Kudret Ayiter'e Armağanı, Yıl:1987, Cilt:3, s. 138-141.; Kılınç, "17'nci Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Patrikler Bağlamında Ermenilerin Hukuki Statüsü", s. 187.

yıkılması istemiştir. Binaların yıkılmasına karar verilmesi üzere Hüseyin Çavuş, yıkılacak binaların değerinin belirlenmesini istemiştir. Mahkeme "... *Mevlânâ Ahmed irsâl olunup ehl-i vukûf ile mahall-i mezbûra vardıklarında Aydın Reis b. Hasan ve Andon v. Pako ve Manol v. Yorgo ve Dimitri nâm kimesneler fi'l-hakika yıkılmasına hüküm olunan evler ve ahırlar otuz bin akçe ile ancak olur dediklerini mevlânâ-yı merkûm haber vermediğin...*" diyerek zimmi olan keşif heyetinden de istifade etmiştir⁽¹⁷⁶⁾.

Bunlardan başka, ölen kişi kadın olduğunda keşfin civardaki diğer kadınlar tarafından yapılması usulü kayıtlarda göze çarpmaktadır. Örneğin intihar ederek vefat eden Afife isimli bir kadının cenazesine ilişkin yapılan keşifte esasında keşif görevlisi erkek olmakla birlikte, ölen kadın olduğu için "*mahalle-i mezbûre sâkinelerinden Fâtıma bt. Mehmed ve Âişe bt. Ahmed nâm hatunlar*" ölen kişiyi incelemiştir⁽¹⁷⁷⁾. Benzer şekilde, asma çardağından düşerek vefat eden Emine isimli kadının cenazesinin keşfinde de "*nisâ-i sâlihâtdan Fâtıma bt. Abdullah ve Safiye bt. Abdurrahman ve Âişe bt. Abdullah*" isimli kadınların öleni inceledikleri kaydedilmiştir⁽¹⁷⁸⁾. Bu hususta benzer başkaca örnekler de bulunmaktadır⁽¹⁷⁹⁾. Yine de ölen kadınların keşfinin erkekler tarafından yapıldığına ilişkin sicil kayıtları da mevcuttur⁽¹⁸⁰⁾. Bu bağlamda kadınların da keşif heyetinde olduğu görülmektedir.

Son olarak, keşfi daima yargı görevlisi olarak kadılar veya naiplerin yapmadığı, zaman zaman bunlar dışındaki kişilerin de "keşif" olarak isimlendirilen bir faaliyette bulduklarına ilişkin verilere rastlanabilir. Ancak bu veriler daha çok idari tasarruf ve veya işlem olarak değerlendirilmiştir⁽¹⁸¹⁾.

(176) <http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=51428> (çev. 01.11.2021)

(177) 66.

(178) 117.

(179) 449, 460, 768, 795, 796, 803, 804, 870.

(180) 370, 545.

(181) Örneğin 1710 tarihli Venedik Ahidname Defteri'nde yer alan bir kayıta şöyle yazmaktadır: "*Ber-vech-i Arpalık Avlonya sancağına mutasarrıf olan Ali Paşa'ya ve Ülgün kadısına hüküm ki: Venedik baylosu arzuhâl gönderüb bundan akdem Ülgün ahâlisinden iki kıt a kebir kayıklar ile fûrûht için Isilde nâm Venedik kal ası limanına buğday götürren birkaç kimesneler bi-gayri hak-kim iki nefer Venedik re âyâsını urub katl etmeleriyle İskenderiye mütesellimi tarafından mahalline âdem gönderilüb husûs-ı mezbûr keşf olundukda kâtil olan üç nefer kimesne olmağla mezbûrlar Kotor nâm Venedik kal asına gönderilüb ânda habs ve sâ'ir bi-günâh olanları mütesellimin âdemisine teslim olunmağla kâtil olan üç nefer mezbûrların ahvâlleri mahallinde şer le görüleb icrâ-yı hakk olunmak bâbında hüküm-i hümayûnum ricâ etmediğin sen ki mirmirân-ı mûmâ ileyhsin Ülgün'e varub () mezbûru mahallinde muktezâ-yı şer -i şerif üzere görüb icrâ-yı hakk ve keyfiyet-i bâli sıbbati üzere der-i devlet-medârıma arz ü i lâm eylemen emrim olmuşdur, buyurdum ki."* Görüldüğü üzere bu kayıta Venedik tebaasından iki kişinin haksız olarak öldürüldüğü, bu sebeple İskenderiye mütesellimi tarafından durum keşfi için mahalline bir kişinin gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Abdullah Zararsız, "16/4 Numaralı Düvel-i Enebiye Defteri 'Venedik Ahidname Defteri' (Transkripsiyon-Değerlendirme)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AKÜSBE, 2015, s. 213.

2. Görevlilerin Seçilmesi

Keşifte görev alacak kişilerin seçilmesi usulü tahlili gereken bir diğer durumdur. Genel itibarıyla bakıldığında keşif için görevlendirilen yargı mensuplarının kadı tarafından seçildiği söylenebilir. Bu durum hemen hemen her kayıta yer alan “... *savb-ı şer’den irsal olunan...*” veya “...*kıbel-i şer’den irsal olunan...*” şeklinde başlayan ibarelerden anlaşılmaktadır.

Keşifte görevli diğer kişilerin ne şekilde seçildiklerine ilişkin olarak sicillerde bir açıklık bulunmadığı söylenebilir. Örneğin mimarlar, mimarbaşılar, subaşılar veya doktorların görevli oldukları keşiflerde tutulan kayıtlarda, bu kişilerin sadece mahkemeden gönderilen naip ile birlikte keşif mahalline gittikleri bilgisi yer almakta, kim tarafından görevlendirildiklerine ilişkin bilgi yer almamaktadır. Bu kişilerin aynı zamanda bilirkişi oldukları kabul edilirse, keşif heyetindeki bu kişilerin bilirkişi seçimindeki usule⁽¹⁸²⁾ göre seçildiği ifade edilebilir. Bu durumda incelenen yüzyıllar itibarıyla keşif heyetinin kadılar tarafından esnaf teşkilatından, merkezi otoritenin belirlemiş olduğu kişiler arasından veya resen görevlendirildikleri söylenebilir.

Genel durum yukarıda izah edildiği gibi olmakla birlikte, bazı kayıtlarda yer alan kimi ifadeler, keşif görevlilerinin çok çeşitli kişilerce seçilebildiğini göstermiştir. Örneğin bir kararda, Büyükağa’da izinsiz avlanan ve başka bazı eylemlerle ahalinin huzurunu kaçıran kişilerle ilgili keşif yapılması için Kartal naibine ferman gönderildiği, bu fermada vaziyetin “*mübaşir tayin edilen Abdullah Çavuş marifetiyle*” soruşturulmasının emredildiği görülmüştür.⁽¹⁸³⁾ Bu örnekte naibe keşifte eşlik edecek kişinin doğrudan merkezden tayin edildiği görülmektedir. Bir başka örnekte, ölen bir kadının keşfine ilişkin kararda “*Cebecibaşı tarafından ta’yin olunan Kollukçu Hüseyin Beşe mübâşeretile*” ibaresi yer almaktadır.⁽¹⁸⁴⁾ Bu örnekte de keşif heyetinde cebecibaşı tarafından bir kişinin görevlendirildiği görülmektedir. Yine bir başka örnekte “*bâ-fermân-ı âli ta’yin buyrulan Mübaşir İbrahim Çavuş*” keşif heyetinde yer almıştır ki bu örnekte de mübaşir olarak tayin edilen kişinin fermana binaen merkezce görevlendirildiği görülmektedir.⁽¹⁸⁵⁾ Bazı görevlilerin, bostancibaşı, evkaf müfettişi, yeniçeri ağası gibi kadı dışında kimselerce tayinine ilişkin başkaca örnekler de bulunmaktadır.⁽¹⁸⁶⁾ Bu uygulama, gereksiz bürokrasiyi azaltarak

Benzer bir başka örnek, yangın sebebiyle tahrip olan Baruthane’deki bir kârhâneye ilişkindir. Bu örnekte de yangın sebebiyle tebaanın uğradığı zararın tespiti için Mahmud Çavuş’a Divan-ı Hümayun’dan hüküm yazılmış, keşif ve tamir konusunda bu kişi görevlendirilmiştir Seniha Şen, “30 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜTAE, 2018, s. 210.

(182) Kılınç, Bilirkişilik, s. 107 vd.

(183) 402.

(184) 449.

(185) 571.

(186) 572, 574, 575, 581, 586, 590, 591, 592, 594, 595, 597, 680, 706, 712, 741.

yargılamanın hızlı olmasına hizmet etmiş ancak kadının sürecin dışında tutulması açısından olumsuz bir etkiye neden olmuştur.

E. KEŞİFTE HAZIR BULUNAN KİŞİLER

Keşifte hazır bulunan kişiler ile kastedilen, keşif mahallinde keşif görevlileri dışında hazır bulunan kişilerdir. Bu kişilerin başında tabii olarak davanın tarafları gelmektedir. İncelenen olayların tamamına yakınında **davanın tarafları yahut taraf vekilleri** keşif mahallinde hazır bulunmuşlardır⁽¹⁸⁷⁾. Taraflardan birisinin kayıp olduğu bazı olaylarda ise yalnız talepte bulunan tarafın keşif mahallinde hazır bulunduğu söylenmelidir. Kiracıların terk edip kayıplara karıştıkları ve taşınmaz sahiplerinin tahliye talep ettikleri iki örnek dava, taraflardan yalnız birisinin hazır bulunduğu hâlde yapılan keşiflere örnek olarak verilebilir⁽¹⁸⁸⁾.

Bilhassa vakıflara ilişkin davalarda **vakıf** mutasarrıflarının ve mütevellilerinin⁽¹⁸⁹⁾ keşiflerde mutlaka hazır bulunmaları da önem arz etmektedir⁽¹⁹⁰⁾. Bu durumun hem vakıf mala verilen önemden, hem vakıf görevlilerinin üstlendikleri görevden kaynaklandığı düşünülebilir. Yine aynı sebebe binaen, vakıf mütevellilerinin bizzat katılmadıkları keşiflere kendileri tarafından görevli bir başka kişinin gönderildiği de vakidir⁽¹⁹¹⁾. Yine zimmi vakıflarını ilgilendiren davalarda, o vakıfların mütevellilerinin de keşifte hazır bulunmaları söz konusu olmuştur⁽¹⁹²⁾.

Keşif yapılan davalarda tarafların **cinsiyet ve dinlerine** ilişkin bir ayırım olmadığı görülmüştür. Zimmi ve Müslüman, kadın ve erkek tebaadan hem davacı hem davalı olarak bulunan kişiler olmuş ve sicile yansımıştır. Örneğin bir kayıтта, taraflar Serabyon ve Kirkor isimli zimmilerdir ve taraflar keşif mahallinde dinlenmişlerdir. Davalı yana yemin teklif edilmiş, davalı zimmi İncil ve Hz. İsa üzerine yemin etmiştir⁽¹⁹³⁾. Yine tarafların zimmi oldukları bir yaralama fiiline ilişkin yapılan keşifte, keşif görevlileri ve Müslüman cemaatinden başka, Yahudi kethüdaları ve cemaatinden bazı kişiler de hazır bulunmuştur⁽¹⁹⁴⁾.

(187) Örneğin; 38, 48, 76, 77, 79, 87, 91, 92, 111, 112, 113, 114, 115...

(188) 396, 407.

(189) Mütevelliler, vakıf işlerini vakıf senedi ve hukuki hükümlere göre ifa etmekle görevli olan kişilerdir. Mütevelliler ya vakfedenin iradesine göre ya da hâkim kararıyla atanmışlardır. Tanzimat sonrası dönemde mütevellilerin tayininde padişah beratlarıyla atanma da söz konusu olmuştur. Nazif Öztürk, "Müteveli", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteveli> (çev. 01.11.2021). Mutasarrıflar ise icareteynli ve mukataalı vakıflarda vakıf maldan tasarruf hakkını elinde bulunduran kimselerdir. Nazif Öztürk, "Mukâtaalı Vakıf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukataali-vakif> (çev. 01.11.2021), Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/icareteyn> (çev. 01.11.2021).

(190) Örneğin; 132, 144, 171, 247, 248, 21, 24, 26, 39, 67, 72, 96, 132, 137, 144, 150...

(191) 537, 514.

(192) Örneğin; 68.

(193) 179.

(194) 90.

Öteyandan, davalarda askerî⁽¹⁹⁵⁾ kesimden isimlerin de taraf olduğuna rastlanmıştır. Örneğin İstanbul Mahkemesi'nin 10 numaralı sicil defterinde bulunan 1663 tarihli bir kayda göre, “*bi'l-fi'îl sahib-i sadâret-i uz mâ olan vezîri azam-ı zî-şân hazret-i Ahmed Paşa*⁽¹⁹⁶⁾”, vekili olan el-Hâc Ebubekir ağa vasıtasıyla mahkemeye başvurmuş, “*bir kebîr su hazînesine Kırkçeşme suyundan cârî bir masûra su ve Süleymânîye suyundan cârî bir masûra suyu müştemil ve kanavâtıyla hakk-ı tasarrufunu mütevellîsi () ağa ve hâlâ su nâzırı olan Mustafa Ağa b. İbrahim mâ'rifetleri ile müvekkil-i müşârün-ileyh Hüseyin Ağa'ya*” hibe etmiştir. Görüldüğü üzere bu örnekte sadrazam, su yollarıyla ilgili bir hakkını bir başkasına hibe etmek için kadı mahkemesine gitmiştir⁽¹⁹⁷⁾. Bu karardan daha önceki bir tarihte, 1644 yılında sicile kaydedilen bir başka vakiada, bu kez sadrazam Mehmed Paşa⁽¹⁹⁸⁾, vekili olan Mahmud Ağa vasıtasıyla, Aişe Hanım isimli bir kişiye dava açmış, keşifte davacının tanıkları dinlenmiş, iddialarının doğruluğu tespit edilmiş, davalı yan tecavüzün meni hususunda tenbih edilmiştir⁽¹⁹⁹⁾. Bu kaydın giriş kısmında ayrıca “[*Derkenâr:*] *Vezîr-i âzam Mehmed Efendi hazretlerinin tarla hüccetidir.*” şeklinde bir not bulunmaktadır. Ayrıca tarafların eski Bursa kadısı, Şam kadısı, eski Kudüs kadısı, eski Bosna kadısı gibi görevliler oldukları kayıtlar da bulunmaktadır⁽²⁰⁰⁾. Bu bakımdan bürokratik olarak önem arz eden isimlerin dahi kadı mahkemesine başvurdukları görülmektedir.

Davanın taraflarından başka, keşif mahallinde zaman zaman **şahitler** de hazır bulunmuş ve dinlenmişlerdir⁽²⁰¹⁾. Bu şahitler bazen bir kişi, bazen çok kişi veya

(195) Osmanlı Devleti'nde halk, idare eden ve edilenleri ifade etmek üzere askerî ve reâyâ olarak ikiye ayrılmıştır. Askerî sınıf, padişah beratı alarak kamu hizmeti gören ve devlet hazinesinden maaş alan memur kesimi ifade etmektedir. Bu bağlamda vezirler, divan üyeleri, beylerbeyi ve sancakbeyleri, şeyhülislam, kadılar, kazaskerler gibi kimseler de askerî sınıftan sayılmıştır. Bkz.: Gül Akyılmaz, “Osmanlı'da Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2004, Cilt: 8, Sayı:2.

(196) Bu kişinin tarih itibarıyla Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kopruluzade-fazil-ahmed-pasa> (çev. 01.11.2021).

(197) 840.

(198) Bu kişinin tarih itibarıyla Sultanzâde Mehmed Paşa olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Feridun Emecen, “Mehmed Paşa, Sultanzâde”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-pasa-sultanzade> (çev. 01.11.2021)

(199) 61.

(200) 410, 821, 826, 867.

(201) Şahitlik, “bir kimsenin başka bir kişideki hakkını ispat etmek için hâkim huzurunda ve tarafların karşısında ‘şahitlik ederim’ şeklindeki beyanıyla görerek bildiği şeyleri haber vermesi” olarak tanımlanır. İslâm-Osmanlı hukukunda kesin deliller arasında yer alan şahitlik, hâkim bakımından bağlayıcı bir delildir. Bu sebeple şahitlik, tek başına bir davanın hükme bağlanmasını sağlama fonksiyonu sebebiyle, en önemli delil olarak görülmüştür. Bkz.: Yılmaz Yurtseven, “İslâm-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Yıl: 2018, Sayı: 2, s. 85–139.

bazen bütün mahalle ahalisi⁽²⁰²⁾ gibi çok kalabalık insan gruplarından oluşmuştur. Örneğin iki kişinin taşınmazları sebebiyle uyuşmazlığa düştükleri bir olayda, “... mahalle-i mezbûreden Müezzîn Ahmed Efendi b. Mehmed ve Mahmud Beşe b. Yusuf nâm müsîn ve ihtiyâr kimesneler alâ tarikiş-şehâde haber...” vermiş, şahitlik etmişler ve onların beyanlarına binaen hüküm kurulmuştur⁽²⁰³⁾. Keşif mahallinde tanıkların dinlenmesine ilişkin olarak çok sayıda örnek bulunmaktadır⁽²⁰⁴⁾.

Keşif mahallinde hazır bulunan bir başka kişi grubu, vekaletle şahitlik eden kimselerdir. Kadı önüne giden uyuşmazlıkta taraflardan birisinin kendisini vekille temsil ettirdiği hâlde, vekalet ilişkisinin ispatı için o hususta şahitlik edecek kişilerin de keşif mahallinde hazır olduklarına rastlanmıştır. Örneğin Bâb Mahkemesi’nde görülen bir davada, Zeliha isimli bir kadının eşi olan Osman kendisine vekalet etmiş, bu vekillik durumu ise “*vekil olduğu zâtını mârifet-i şer’iyye ile ârifân Hasan Efendi b. Mustafa ve Abdi Çelebi b. el-Hâc Mehmed [116b] şehâdetleriyle sâbit olan*” denilerek ispat edilmiştir⁽²⁰⁵⁾. Bu hususta bir diğer örnek, davacının zimmi Agop olduğu bir davaya ilişkin sicil kararıdır. Karara göre davacı zimmi Agop’un vekili yine zimmi olan Haçador’dur ve vekalet ilişkisi iki Müslümanın şahitliği ile keşif mahallinde sübut etmiştir⁽²⁰⁶⁾.

Nihayet keşif mahallinde hazır olan son grup ise **şuhûdü’l-hâl’dir**⁽²⁰⁷⁾. Kayıtlarda “*zeyl-i vesikada mazbûtü’l-esâmi kimesneler*”, “*zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmi müslimîn*” veya “*zeyl-i kitâbda mastûrül-esâmi olan Müslimîn*” gibi şekillerde geçen şuhûdü’l-hâl, genel itibarıyla davalarda kendi vazifelerini icra etmek üzere hazır bulunmuşlardır. Bazı olaylarda ise şuhûdü’l-hâl’in keşif heyetinin bir parçası gibi uyuşmazlık konusunda görüş beyan ettiğine rastlanmıştır. Örneğin İstanbul Mahkemesi’nin 10 numaralı sicil defterinde yer alan kayda göre, şuhûdü’l-hâl davaya etkili bir hususta şahitlik yapmıştır. Bu husus kayıta “*menzîlinin kadîm damlalığı*

⁽²⁰²⁾ 204, 205, 219, 224

⁽²⁰³⁾ 30.

⁽²⁰⁴⁾ 149, 171, 455, 716, 30, 132, 260, 446, 470, 546, 600, 603, 633, 639, 693, 721, 722, 847, 849, 852, 874.

⁽²⁰⁵⁾ 87.

⁽²⁰⁶⁾ 230.

⁽²⁰⁷⁾ Şuhûdü’l-hâl, “Şeriye mahkemelerindeki yargılamaya adil karar verildiğini tespit için müşahit sıfatıyla katılan, mahkemenin işleyişine ve alınan kararlara müdahale etmedikleri hâlde yargılamayı gözlemleyerek ve aleniyeti sağlayarak kadı üzerinde dolaylı yoldan etki doğuran, aralarında bel-denin ileri gelenlerinin, davanın niteliğine ve taraflarına bağlı olarak eski kadı ve kazaskerlerin de bulunduğu, sayıları en az iki olmak şartıyla değişkenlik gösteren topluluk” olarak tanımlanmıştır. Merve Nur Öztürk, “Şuhûdü’l-Hâl’in Tarihsel Gelişimi ve Osmanlı Devleti’ndeki Fonksiyonu”, *Adalet Dergisi*, Yıl:2020/1, Sayı:64, s. 431-455, s. 436. Şuhûdü’l-hâlin yargılamada iki temel görevi olduğu, bunlardan birisinin yargılamanın aleniyeti, diğerinse denetlenmesi olduğu söylenmiştir. Bkz.: Kılınç, Bilirkişilik, s. 70.

olduğu zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî olan Müslimîn ihbâr eylediklerinde” denilerek ifade edilmiştir⁽²⁰⁸⁾. Şuhûdü'l-hâl içerisinde bulunan kişilerin aynı zamanda bilirkişi oldukları da ifade edilmelidir. Bu bağlamda bazı vakalarda aynı kişi hem bilirkişi hem keşif heyeti üyesi ve hem de şuhûdü'l-hâl üyesi olabilmıştır. Bu durum daha az bürokrasi ve daha hızlı yargılama sürecini beraberinde getirmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla şuhûdü'l-hâl'in keşif mahallinde bulunmasına önem verilmiş ve bir özellik atfedilmiştir. Sicil kayıtlarındaki yazım usulü incelendiğinde, kayıtların büyük bir çoğunluğunda keşif heyetini oluşturan kişiler sayıldıktan sonra derhal şuhûdü'l-hâl'in de orada olduğundan bahsedilmiştir. Bu durum, keşfin şuhûdü'l-hâl'in gözetiminde yapıldığının daha başlangıçta vurgulanması bakımından önemli görülebilir.

F. KEŞİFLERİN SÜRE BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Keşiflerin süre bakımından incelenmesi başlığı altında keşiflerin talep yahut emirden sonra ne kadar süre içinde icra edildiği hususunun incelenmesi amaçlanmıştır. Esasında kayıtlarda ayrıntılı şekilde talep, emir ve keşif tarihleri yazmadığından bu hususta kesin bir bilgi vermek zor görünmektedir. Bununla birlikte, süre bakımından özellik arz eden bazı sicil kayıtlarının örnek olarak incelenmesi bu konuda en azından fikir oluşturucu mahiyette bilgi verebilir.

Keşif yapılan davalarda genel itibarıyla **hükmün, keşifle birlikte, aynı gün** verildiği görülmüştür⁽²⁰⁹⁾. Bu bakımdan keşiften sonra karar verilmesine kadar beklenen bir süre tespit edilmemiştir.

Öte yandan, talep tarihi kayıtlara işlenmediğinden, keşif yapılan gün ile talep edilen gün arasındaki süre de tespit edilememiştir. Genel durum bu şekilde olmakla birlikte, bazı kararlardan keşfin talep ile aynı gün yapıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin Mehmed isimli bir kişi suda yıkanırken boğularak vefat etmiş, durum aynı gün kadiya bildirilmiş, keşfe gidilmiş ve sicile kaydedilmiştir⁽²¹⁰⁾. Sürecin bu denli hızlı olması, vakanın ölü ile ilgili olmasıyla ilintili olabilir.

Keşifte sürelerle ilişkin nispeten daha belirgin bir bilgi, ölümlü ve yaralamalı olaylar bakımından verilebilir. Ölümlü veya yaralamalı olaylara ilişkin keşif kayıtlarında, keşfin meydana gelen yaralama yahut ölüm olayından kaç gün sonra yapıldığıyla ilgili bilgiler yer almıştır. Örneğin fırında çalışan Manuk isimli zimminin, bir iş kazası sebebiyle vefat ettiği olayda, olay günü keşif yapıldığı sicilden anlaşılmaktadır⁽²¹¹⁾. Yine kendisini asarak intihar eden Afife isimli kadının cenazesinin keşfi de ölümün

(208) 40.

(209) Örneğin; 15, 18, 19, 20, 133, 177, 265.

(210) 377.

(211) 11.

gerçekleştiği gün yapılmıştır⁽²¹²⁾. Bir arazide biri silahla öldürülmüş diğeri baltayla yaralanmış olarak bulunan kişiler üzerinde yapılan keşfe ilişkin kayıta, keşfin bu ölüm ve yaralama olaylarından bir gün sonra yapıldığı söylenmiştir⁽²¹³⁾. Ölüm ve yaralama olaylarındaki keşiflerin ya bu olaylarla aynı gün yahut bu olayların ertesi günü yapıldığı söylenebilir⁽²¹⁴⁾.

İvedi olarak görülen bazı davalarda, keşfin derhal yapılmasına da rastlanılmıştır. Fiili durumun gerektirdiği ve keşfe geç gitmenin tespiti imkânsız kılacağı, genellikle ‘suçüstü’ yapılacağı düşünülen davalarda keşifler derhal yapılmıştır. Örneğin Dimitri ve Yani isimli zimmilerin, Saime ve Fatma isimli kadınlarla fuhuş yaptıkları yönünde bir iddia subaşı tarafından kadıya ihbar edilmiş, mahkemece görevlendirilen Ahmed Efendi ve **şuhûdü’l-hâl** derhal bahsedilen yere gitmiş, keşif ve tespit yapılmıştır⁽²¹⁵⁾. Yine bir başka olayda, bazı kişilerin Osman Çelebi isimli bir kişinin evinde toplandıkları, orada içki içtikleri ve birtakım kötü işler yaptıkları ihbar edilmiş, kadının iştirakiyle derhal keşif ve tespit yapılmıştır⁽²¹⁶⁾. Bu gibi başka örneklere de rastlanmıştır⁽²¹⁷⁾.

G. KEŞİF MASRAFLARI, RAPORU ve KEŞFİN HÜKMÜN KURULMASINDAKİ ROLÜ

Osmanlı hukukunda yargılama giderleri denildiğinde akla ilk gelen husus, kadılara ödenmesi gereken harçlardır. Bu harçlar Osmanlı’da ilk kez I. Bayezid döneminde neşredilen 1394 tarihli Kanun-u Resm-i Sicil ile kanunlaştırılmış, sonrasında Fatih Kanunnamesi ve devamındaki düzenlemelerde de yer almıştır⁽²¹⁸⁾. Takdiri bir delil olan ve bazen resen, bazen talep üzerine uygulanan keşif faaliyetinin masrafının olduğu göz ardı edilemez.

Keşiflerde yapılan masraflar hususunda Eyüp Mahkemesi 175 numaralı sicil defterinde bulunan bir kayıt önemli görülmüştür⁽²¹⁹⁾. “*Ümmügülsüm Hatun’un vasisi olduğu kızı Emine için yaptığı harcamaların muhasebesi*” başlıklı kayıt, velisi ve vasisi olduğu kızı Emine için yapılan masrafların muhasebe kayıtlarının tutulmasına ilişkindir. Kayda göre ismi geçen küçüğe ait olan Selâhi Mehmed Bey

⁽²¹²⁾ 66.

⁽²¹³⁾ 269.

⁽²¹⁴⁾ Bu husustaki diğer örnekler için bkz.: 272, 275, 276, 277, 279, 283, 331, 338, 346, 358, 373, 401, 404, 405, 411.

⁽²¹⁵⁾ 472.

⁽²¹⁶⁾ 541.

⁽²¹⁷⁾ 465, 466, 561, 612, 614, 877.

⁽²¹⁸⁾ Ortaylı, Kadı, s. 87.

⁽²¹⁹⁾ 570.

Mahallesi'ndeki ev zaman geçmesiyle harap olup oturulmayacak hâle geldiğinden, evin tamiri için mahkeme görevlisi mevlânâ Mustafa Efendi mahalle gönderilmiş, şuhûdü'l-hâl eşliğinde yerinde incelemeler yapmış, vasinin talepleri için gerekli masrafları hesaplamıştır. Kayıtta yer alan "...menzil-i mezkûrun keşfi için harc-ı hüccet ve i'lâm ve ücret-i mi'mâr ve kâtibiye ve hüddâmiye vasiyye-i mezbûrenin masrûfı 2400 akçe..." ibaresi, tamiri gereken evin masraflarının hesaplanması için yapılan keşfin masraflarına ilişkindir. Bu kayıttan yola çıkarak keşif için bazı bedeller tahsil edildiği söylenebilir. Hüccet ve ilam harcından başka, mimar, kâtip ve diğer hizmetliler için ücret takdir edildiği görülmektedir. Bu masraflar, keşiflere ilişkin olarak tutulan sicil kayıtlarında yer almamakta, muhasebe için tutulan kayıtlarda geçmektedir. Muhasebe kayıtlarına ise sicillerde sık rastlanmamakla birlikte, az da olsa örneği bulunmaktadır⁽²²⁰⁾.

Masraflara ilişkin olarak Behcetü'l-Fetava'da rastlanan örnek niteliğinde bir fetva şu şekildedir: "*Zeyd'in oğlu Amr bir karye ahalisinden Bekir'i bi gayr-i hak tabanca ile darp ve cerh edip karye ahalisi Bekir'i hâkime keşif ettirmedikçe menziline göndermeyiz demeleriyle babası Beşir Bekir'i hakime keşif ettirmeye kendi malından belli miktarda su kadar akçe sarf eylese Beşir söz konusu meblağı emrine binaen Zeyd'den almaya kadir olur mu? El Cevab: Olur.*"⁽²²¹⁾ Burada yaralanan kişinin hâkim tarafından keşif için bir miktar bedel ödeneceği, bu bedeli keşfi yaptırmak isteyen kişinin ödediği, sonrasında kusurlu olan kişiye rücu edebileceği söylenmiştir. Örnekte aynı zamanda keşif bedelinin önce keşif talep edenden alındığı, sonrasında yargılama masrafı olarak kusurlu kişiye yükletildiği görülmektedir.

Diğer yandan, tebaadan tahsil edilen vergilere ilişkin denetimlere benzer şekilde, kadı tarafından alınan harçların ve tabii keşif masraflarının denetlenmesi de söz konusudur. Bu hususta bir suiistimal bulunması hâlinde, merkez tarafından kontroller yapılmıştır⁽²²²⁾.

Keşif raporu hususu incelendiğinde, keşif yapılan davalarda keşif mahallinde yapılan işlemler ve tespitlerin yazıldığı, bunların sicile kaydedildiği, keşif raporunu da bu kayıtların oluşturduğu görülmüştür. Bu kayıtlar dışında ayrıca ve özellikle

⁽²²⁰⁾ Örneğin; Kismet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731), cilt: 64, sayfa: 224, Hüküm no: 166, Orijinal metin no: [36b-2], <http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayr-metin.php?idno=37971> (çev. 23.10.2021)

⁽²²¹⁾ Behcetü'l-Fetava, s. 341'den naklen: Hayri Ergin, "18. yy. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği", s. 85.

⁽²²²⁾ Nitekim bu hususta Çarşamba kadı ve mütesellimine yazılan bir hüküm şu şekildedir: "Çehâr-şenbe ve (Boş) Kâdılarına (Boş) ve Mütesellimine Hüküm ki: Çehâr-şenbe kazasına tâbi' Ziş Yeñice nâm karyeden (boş) ve (boş) ve (boş) ve (boş) arz-ı hâl idüb hâlâ kâdıları olan (boş) nâm kâdi keşf nâmıyla hilâf-ı şer' ve kânûn yüz yigirmi gurûşların (...) dahi hüccet akçesi diyü (boş) akçelerin alub gadr itmekle şer'le görilüb alı-virilmek için yazılmışdır." Bkz.: Ercan Alan, "95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Trankripsiyon ve Özet)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 153.

‘keşif raporu’ olarak düzenlenen bir belgeye rastlanmamıştır. Bazı kayıtların girişinde ‘keşif hücceti’, ‘su hücceti’, ‘tarla hücceti’ yazmakla birlikte⁽²²³⁾, bu kayıtlar da içerik ve şekil bakımından diğer kayıtlarla benzer şekilde tutulmuştur. Bununla birlikte kadıların sicilleri nasıl tutması gerektiği yönünde bilgiler içeren sakk mecmualarında keşif raporunun hangi usulle yazılması gerektiği belirtilmektedir⁽²²⁴⁾. Örneğin Debbâğzade’nin sakk mecmuasının birinci bölüm 33. faslında, “*Faslun fi Hücceti Keşfi’l-Ebniye ve’l-Maktül*” (yani maktül ve binaların keşif hücceti faslı) başlığı altında, camii tamirine ilişkin keşif hüccetinin nasıl tutulacağına ilişkin iki örnek ve maktül keşfine ilişkin bir örnek bulunmaktadır⁽²²⁵⁾. Bu örneklerde keşif hüccetlerinin ne şekilde tutulacağına ilişkin taslak mahkeme kararı denebilecek şekilde ayrıntılı bir yazım bulunmaktadır⁽²²⁶⁾. Debbâğzade’nin aynı eserinin ikinci

(223) 32, 33, 61, 257, 548, 557,

(224) Sakk mecmuaları, İslam’da mevcut olan şürût ilmine benzer olarak, genelde tecrübeli kadılar tarafından diğer kadılar ya da kâtiplere yol göstermek için kaleme alınan, ilam, hüccet ve fetvalar barındıran kayıtlardır. Bu belgelerin en önemli özelliği, içlerinde örnek olarak konulan belgelerin şeriye sicillerinden özenle seçilmiş olmalarıdır. Bkz.: Ümit Ekin, “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme” Bilig, Bahar, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Yıl:2010, Sayı: 53, s. 115 vd.; Bu hususta yapılan bir başka tanım, “kadının hakkında hüküm verdiği meseleyi yazıya nasıl geçireceği, hangi ibareleri hangi usulle yazacağı hakkında yardımcı olmak üzere, muhtelif meselelere dair mahkemelerde tutulan kayıtların numunelerini içeren eserlerdir” şeklindedir; Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuası”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı, Yıl: 2005, Cilt 3, Sayı 5, İstanbul, s. 380.

(225) Debbâğzade Numan Efendi el-İstanbulî, Tuhfetü’s-Sukûk, Darü’t Tıbbâti’l Amire, t.y., s. 159, 160, 161. (Eserin tam metnine <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/44042> adresinden, ayrıca Latin harfleriyle yazılmış fihristine Büşra Doğan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden ulaşılabilir. Bkz.: Büşra Doğan, “Sakk Mecmualarında Hüccetlerin Ele Alınışı -Tuhfetü’s-Sukûk Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2020.

(226) Örneğin, maktül keşfine ilişkin örnek keşif hücceti şu şekildedir: “*Husûs-ı âti’l-beyânın mahallinde keşf ve tabriir iltimâs olunmağın savbı şer -i enverden mevlânâ es-Seyyid Mehmed Efendi irsâl olunup ol dabi Livâ-i Teke kâim-i makâmı tarafından mübâşir ta yîn olunan Abdi Ağa ile medîne-i Antalya’ya tâbi Karaman’lı nâm karyede Köprü Deresi demekle ma rûf mahalde cerihan fevt olan Şaban bin Halil’in oba ta bir olunur menziline varıp zeyl-i vesikada muharrerü’l-esâmi’l-müslimîn mahzarlarında akd-i meclis-i şer -i kavim edikde işbu bâ isetâni’l-vesika mezbûr Şaban’ın zevcesi Mümine bint-i Hüseyin ile vâlidisi Emine bint-i Mehmed nâm hatunlar meclis-i ma kûd-ı mezkûrda her biri takrir-i kelâm edip târih-i vesikadan bir gün mukaddem ba de’l-işâ mezbûr Şaban zikir olunan dereden menziline gelirken gâ ib ani’l-meclis Eyüp bin Mustafa nâm kimesne yolu üzerine inip tüfenk kurşunu ile sağ uyluğundan bi-gayri hak darb ve cerb edip beş saat müürunda dâbir ve câribim merkûm Eyüpdür deyip müteessiren fevt olmakla nazar olunup keşf olunması matlûbumuzdur dediklerinde mezbûr Şaban’ın a zâsına müslimîn-i mezkûrın ile nazar olundukda fi’l-bakika sağ uyluğundan tüfenk kurşunu ile mecrûh olduğunu ba de’l-mu âyene ve’l-müşâhede cerb-i mezkûrdan müteessiren fevt olduğunu mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde keşf ve tabriir ve me an ba s olunan ümenâ-i şer le meclis-i şer a gelip alâ vukû ibi inhâ ve takrir etmeğın mâ hüve’l-vaki bi’t-taleb ketb olundu.” Bkz.: Doğan, “Sakk Mecmualarında Hüccetlerin*

bölümüne bakıldığında, 17. ve 18. fasıllarda “*Faslun fî İ'lâmât-ı Keşfî'l-Ebniye*” ve “*Faslun fî İ'lâmât-ı Keşf-i Maktûl*” isimli iki başlığın yer almakta olduğu görülür. 17. fasılda binaların keşif ilanına ilişkin ana başlık altında ‘*ba'del-bina keşfilami*’, ‘*ba'del-keşf muhterik menzil arsası taksimi ilami*’ ve ‘*istibdâl-i vakf için keşf-i menzil ilami*’ şeklinde üç alt başlık bulunmaktadır⁽²²⁷⁾. 18. fasılda maktül keşfine ilişkin ana başlık altında ise ‘*keşf-i maktül ilami*’, ‘*keşf-i maslûbe ilami*’, ‘*keşf-i garik ilami*’ ve ‘*suret-i uhra*’ şeklinde üç alt başlık yer almıştır⁽²²⁸⁾. İncelenen kayıtlardaki keşif sicil kayıtlarının bu hüccet ve ilam örneklerine paralellik gösterdiği, hatta bir kısmının birebir aynı şekilde düzenlendiği görülmüştür.

Düzenlenen keşif raporlarına binaen hükümler tesis edildiği nazara alındığında incelenmesi gereken bir diğer husus raporlara itirazın vaki olup olmadığıdır. Yargılamanın, genellikle taraflardan birisinin lehine diğerinin aleyhine olacak şekilde sonuçlandığı düşünüldüğünde, itiraz hususu önem kazanmaktadır. İncelenen kararlarda, yapılan keşif ve tespitlere itiraz edildiğine rastlanmamıştır. Yalnız bir olayda keşif yapılmasına engel olunması durumuyla karşılaşmıştır. Üsküdar’da ikamet eden nakkaş esnafından Seyyid Ahmed ve Mehmed isimli kişiler, Haseki İbrahim Ağa isimli bir kişinin evinde çalıştıklarını, 750 kuruş masraf yaptıklarını, bunun 358 kuruşunu aldıklarını ve fakat 392 kuruş bakiye alacakları kaldığını, alacaklarının tahsili için daha önce davalının çavuş aracılığıyla mahkemeye çağırıldığını fakat gelmediğini, bu bedeli ödemeye de yanaşmadığını söyleyerek, davalı İbrahim Ağa’nın mezkûr evinde keşif yapılmasına ve alacaklarının tahsiline yönelik bir ferman ile kadıya başvurmuşlardır. Kadı, keşif için mahkeme görevlisi olarak kâtip Mehmed Salih Efendi ile mimar Ahmed ve nakkaş ustası olarak da el-Hâc Ali efendileri ismi geçenin evine göndermiştir. Davalı yan keşif için gelen heyeti görünce olay çıkarmış ve keşfe engel olmuştur. Bu hususlar sicil kaydına “*keşifden dahi imtinâ’ ve keşfettirmem diyerek müdde’ilere şetm edip itâat-i şer’-i şerîfetmediğini*” denilerek geçirilmiştir⁽²²⁹⁾. Görüldüğü üzere, bu olayda itiraz bulunmakla birlikte, bu itiraz keşif raporuna yahut keşifte yapılan tespitlere yönelik değildir. Daha önce mahkemeye gelmekten imtina eden şahıs, bu kez keşif yapılmasına müsaade etmemek için görevlilere hakaret etmiş, taşkınlık yapmış ve keşfe mâni olmuştur.

Keşfin hükmün kurulmasındaki rolüne gelindiğinde, esasında takdiri delil olmakla birlikte genellikle keşifte yapılan tespitlerle uyumlu kararlar verildiği görülmektedir. Bilhassa mimarlar ve su yollarıyla ilgili görevliler tarafından yapılan tespitlerin olduğu keşiflerde, bu kimselerin tespitlerine aynen uyulduğu ve hiç aksi karar verilmediği söylenebilir.

Ele Alınışı”, s. 197.

(227) Debbâğzade, Tuhfetü’s-Sukûk, s. 293, 294, 295.

(228) Debbâğzade, Tuhfetü’s-Sukûk, s. 295, 296, 297.

(229) 263.

Yapılan keşiflere binaen kurulan hükümler arasında maddi neticeler doğuran masraf tespiti, bedel tespiti, alacak-verecek ilişkisinin tespiti, satış akdi ve kiralamaya ilişkin konular yoğunlukta olmakla birlikte; bir kişinin ne şekilde öldüğünün veya yaralandığının tespiti, ölüm veya yaralanmadan sorumlu kişilerin tespiti, diyet ve kasame müesseselerine ilişkin tespitler de azımsanamayacak ölçüdedir. Öte yandan, ölümlü olaylarda yapılan keşiflerde, defin izninin kadı tarafından keşif sonrası verildiği, bu sebeple ölüm olaylarında defin izni için kadıya başvurulduğu görülmüştür.

SONUÇ

İncelenen yüzyıl ve bölgede keşif, İslam hukuku ve örfi hukukun birbirleriyle uyumlu ve destekleyici şekilde uygulanmasına örnek teşkil etmektedir. Nitekim İslam hukukunun asli kaynaklarında yer alan ve ilk dönemlerinde uygulanan hem esasa hem de usule ilişkin keşif faaliyeti, aradan yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen aynı titizlikle uygulanmış, bununla birlikte örfi düzenlemeler ile keşif belli konular açısından zorunlu kılınarak şer-i hukuk ve örfi hukuk uyumu sağlanmıştır. Bu tespit keşfin bir yandan hem İslam hukuku hem de örfi hukuk menşeli bir müessese olduğunu ortaya koymakta, öte yandan anılan yüzyılda keşif özelinde bakıldığında teorik açıdan yargı sisteminde yozlaşma iddialarının mesnetsiz olduğunu açığa çıkarmaktadır. Keza sakk mecmualarındaki örnekler kadı sicillerine neredeyse aynı şekilde yansımıştır ki bu durum hukuk teorisi ile pratiğindeki uyumu göstermektedir.

Devletin başkenti olan İstanbul'da çok fazla mahkeme olması, nüfus popülasyonunun yoğun olması, ayrıca İstanbul'un ticaret, ekonomi, bürokrasi ve siyasetin başı olması, keşfe başvurulacak yargısal faaliyetlerin çok olmasına neden olmuştur. Cinayetler, doğal ölüm vakıaları, yaralanmalar ve yaralamalar, taşınmaz satışları, kira bedelinin belirlenmesi, azaltılması ve artırılması, doğal afetler sebebiyle zarar gören taşınır ve taşınmazlardaki zararların tespiti, miras taksimi, boşanma esnasındaki mal taksimi, çeşitli hâllerde inşaat izni verilmesi, kişiler arasındaki uyuşmazlıklarda zararın yerinde tespiti gibi birçok hâlde mahkemece keşif kararı verilmesi ve durumun yerinde incelenmesi söz konusu olmuştur. Bu vakalar günümüz sınıflandırmaları açısından bakıldığında çekişmesiz-çekişmeli yargı faaliyetleri kategorisine sokulabileceği gibi, vakaların kendilerine kamu hukuku-özel hukuk ayrımında her iki alanda da yer bulduğu ifade edilebilir. Bu geniş dağılımın gerekçesi elbette Osmanlı hukukunda anılan şekillerde tasniflerin yer almamasıdır.

Bir usul hukuku argümanı olarak “*hukuki ibtilafın nihayete erdirilebilmesi için gerekli görülmesi hâlinde, kural olarak bizatibi hâkim veya onun görevlendirdiği naip tarafından, yine gerekli görülmesi hâlinde alanında uzman diğer kişilerle birlikte, uyuşmazlık konusu şeyin doğrudan yerinde müşahedesi ve incelenmesi şeklinde tezabür eden bir takdiri delil*” olarak tanımlamaya çalıştığımız keşfe ilişkin yaklaşık 880 adet sicilini incelemesi ile Osmanlı yargısını adil ve hızlı kılan hususlara ilişkin şu ipuçlarına

ulaşmıştır: Keşif kararı resen veya talep üzerine verilebilmiş, keşif kararına ilişkin bugün belki bidayet mahkemesi olarak nitelendirdiğimiz kadı mahkemeleri karar verebildiği gibi Divan-ı Hümayun da karar verilebilmiştir. Üst mercinin kararlarının bizatihi ilgililer tarafından kadıya sunulması, yargılamanın hızlı olmasını sağladığı gibi, kararların toplum nazarındaki meşrutiyetini de perçinlemiştir.

Bu çalışma bağlamında incelemeler yapılırken göze çarpan Osmanlı hukukuna mahsus bir diğer özellik de her mahkemede her dava türüne bakılmış olmasıdır. Bazı mahkemelerde nispi bir ihtisaslaşma olduğundan bahsedilmişse de, genel olarak bakıldığında her mahkemenin her dava türünü incelediği görülmektedir. Bu durum başvuru sahiplerinin adalete erişimini hızlandırmış ve kolaylaştırmış, böylelikle hızlı neticeler alınmasına katkı sağlamıştır.

Keşif heyetlerinin bazen tek kişi, bazense çok sayıda kişiden oluştuğu bilinmektedir. Hakkında keşif yapılacak konuya göre, alanında ihtisas sahibi kişilerin keşif heyetinde bulunması önemsenmiştir. Keşif heyetinde görev yapan kişilerin aynı zamanda şühûdül-hâl olmaları yargı faaliyetinin hızlı olmasının etkenlerinden birisidir. Keşif heyetinde kadı, naip ve kâtip gibi yargı görevlilerin mutlaka yer alması dikkat çekici bir bilgi olarak karşımızda durmaktadır. Bununla birlikte keşfe naiplerin gitmesi, hatta bazı hâllerde kadı ve naiplerin yerine kâtiplerin gitmesi ve başka idarecilerin dâhil olması yargı teşkilatında aksamaya neden olacak faktörler olarak zikredilmelidir. Bu husus adil yargılanma ilkesi ile de doğrudan ilişkilidir. Nitekim Ceza Muhakemesi Kanunu'nun keşfe ilişkin 83. madde düzenlemesinin gerekçesinde de belirtildiği üzere, keşfin hâkim tarafından yapılması gerekliliği, hâkimin, keşif vasıtasıyla uyuşmazlık konusu şey yahut kişilerle doğrudan teması ve bundan edineceği kanaate göre daha doğru ve adil bir karar vermesi sonucunu doğuracaktır. Öte yandan yapılan keşifler neticesinde hemen hemen her davada keşifteki tespitlere göre hüküm kurulduğu düşünüldüğünde, keşfin bizzat hâkim tarafından yapılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkabilir. Bu yöntemin uygulanmasından uzaklaşılmasının, adaletin tecellisi hususunda sorunlar çıkaracağı muhakkaktır.

Keşif görevlilerinin kural olarak kadı tarafından seçildiği, ancak bazı hâllerde bostancıbaşı, evkaf müfettişi gibi diğer görevliler tarafından seçilmesi dikkat çekicidir. Bu kişiler vakalarda aynı zamanda bilirkişi olmuş olsalar da belirlemenin kadı tarafından yapılmaması yargı faaliyeti açısından bakıldığında bozulma gerekçesi olarak düşünülebilir.

Dönemin ticari, ekonomik ve sosyal koşullarına bağlı olarak heyette mimarlar, su yolu görevlileri, cerrahlar ve subaşılardan oluşan kişilerin yer alması, hukukun diğer sosyal bilimlerden ne derece etkilendiğini göstermesi açısından kıymetlidir. Bu minvalde, keşiflerin dönemin koşullarından etkilendiğinin benzer bir göstergesi olarak, keşfe başvuru sahipleri tarafından da fikir vermektedir. Kararların yarısından fazlasının mimarların görevli olduğu kira, satış, tamir masrafları, alacak ve bedel tespiti gibi davalara ilişkin

olması, ekonomik gelişmelerin yargı faaliyetleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Esasında bu tespiti yalnız ekonomik faaliyetlerle bağdaştırmak da eksik kalabilir; zira zikredilen dava türleri, keşif heyetinde yer alan kişiler ve keşif usulü birlikte değerlendirildiğinde, hukuk biliminin toplumu ilgilendiren diğer tüm alanlarla yakından ilişki ve etkileşim içinde olduğu sonucuna varılabilir.

Hem keşif heyeti hem de heyet dışında keşfe katılanlar bakımından cinsiyet ve din bazlı bir ayrıma gidilmemesi, Osmanlı yargısının adil duruşunun göstergesidir. Kadınlara ilişkin hususlarda kadınlar heyet üyesi olabildiği gibi taraf da olabılmışlar, zimmiler de keşifte hem heyet üyesi hem de taraf olarak Müslümanlar gibi yer alabilmişlerdir.

Keşfin süre bakımından incelenmesi hususunda Osmanlı yargısının hızlı olduğunu teyit edecek şekilde, hükmün ekseriyetle keşifle aynı gün verildiği, talep ile aynı gün keşfin yapıldığı örnekler zikredilebilir. Yargılama ve keşiflerdeki bu hızın, bilhassa ölümlü ve yaralamalı olaylarda göze çarpması söz konusudur. Keşif raporu ve masrafları açısından bakıldığında keşif için ücret takdir edildiği, bunun harç olarak nitelendirildiği ancak bu ücretin keşif raporu olarak nitelendirilen kadı sicil kayıtlarında yer almadığı, muhasebe için tutulan kayıtlara ilişkin hükümlerde geçtiği söylenmelidir.

Keşif yapılan davaların kahir ekseriyetinde keşif heyetinin görüşlerine uygun ve hatta birebir benzer şekilde hüküm kurulmuştur. Bu durum, keşfin Osmanlı Devleti'nde yapılan yargılamalardaki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Keşifte yapılan tespitlere itiraz edilmemesi de bir başka hususiyettir. İncelenen 880 kadar karardan yalnızca bir tanesinde davalı taraf taşkınlık çıkartarak keşif yapılmasına mâni olmuştur. Fakat o vakıada da keşif yapılamadığından, bu fiil keşfe itiraz olarak değerlendirilmemiştir. Bu vakıa dışında kalan hiçbir vakıada, yapılan keşif ve tespitlere itiraza rastlanmaması, taraf iradeleri ile ehl-i vukuf yahut ehl-i hibre denilen bilirkişilerin, keşif heyetinin ve kadıların kanaatlerinden oluşan bir sürecin neticesi olan yargılamaların toplumdaki meşruiyetinin yansıması olarak görülebilir.

Anılan yüzyıl ve yere ilişkin keşif düzenlemeleri ve uygulamasından yola çıkılarak, günümüz yargılamalarında hızlı ilerleme sağlanabilmesi için keşfe gidilecek vakaların yasal düzenlemelerde net şekilde belirlenmesi, dava ile birlikte keşfin önceliğe alınması, dosyaları mümkün olduğunca aynı kişilerin nihayete erdirmesi, keşif heyetindeki kişilerin yargı mercince görevlendirilmeleri, keşifte hâkim veya hâkim yardımcısı gibi hukukçu kişilerin mutlaka yer alması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan- Ahışhalı, Recep, "KÂTİP", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katip#2-osmanli-donemi>

Ahışhalı, Recep, "MUHZİR", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhzir>

Akgündüz, Ahmed, İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı Kamu Hukuku, İstanbul, OSAV, 2011.

Akgündüz, Ahmet, “İcâreteyn”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/icareteyn>

Akman, Ahmet, “1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'iyye Kararnamesi ve Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1985.

Akman, Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, İstanbul, Eren, 2004.

Akşit, Cevat, İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

Akyılmaz, Gül, “Osmanlı'da Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2004, Cilt: 8, Sayı:2.

Alan, Ercan, “95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Atar, Fahrettin, “KADI”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi#1>

Atar, Fahrettin, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, 3. Bs., İstanbul, İFAV, 2019.

Avcı, Casim, “NÂİB”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#1>

Avcı, Mustafa, Osmanlı Ceza Hukuk Genel Hükümler, 3. Bs., Ankara, Adalet, 2018.

Avcı, Mustafa, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 5. Bs., Konya, Mimoza, 2015.

Aydın, Mehmet Âkif, “MAHKEME”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahkeme#2-osmanli-devletinde-mahkeme>

Aydın, Mehmet Âkif, Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, 2. Bs., İstanbul, Klasik, 2017.

Aydın, Mehmet Âkif, Türk Hukuk Tarihi, 16. Bs., İstanbul, Beta, 2019.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Cilt:8, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y.

Bozkurt, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Kudret Ayiter'e Armağanı, Yıl:1987, Cilt:3, s. 138-141.

Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, Türk Hukuk Tarihi, 11. Bs., Konya, Sayram, 2019.

Çanga, Mahmut, Kur'an-ı Kerim Lügati, İstanbul, Timaş, 2016.

Debbağzade Numan Efendi el-İstanbulî, Tuhfetü's-Sukûk, Darü't Tıbbâti'l Amire, t.y., s. 159,

Demir, Abdullah, Mufasssal Türk Hukuk Tarihi, Ankara, Astana, 2019.

Demir, Aydoğın, "Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi: Osmanlı Devleti'nde Naiplik", Tarih ve Toplum, 1994.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 33. Bs., Ankara, Aydın, 2017. Kanar, Mehmet, Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Say, 2008.

Doğın, Büşra, "Sakk Mecmûalarında Hücetlerin Ele Alınışı -Tuhfetü's-Sukûk Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2020.

Düstur, I-II.

Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Yıl:2005, Cilt: 3, Sayı:5, s.417-439.

Ekinci, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 5. Bs., İstanbul, Arı, 2017.

Ekinci, Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası, 2. Bs., İstanbul, Arı, 2017.

Emecen, Feridun, "Mehmed Paşa, Sultanzâde", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-pasa-sultanzade>

Ergin, Hayri, "18. yy. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Eroğlu Memiş, Şerife, "Osmanlı Kudüs'üne Ait H. 1195/ M. 1781 Tarihli Keşif Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2019, Cilt: 21, Sayı: 3.

Gözler, Kemal, Hukuka Giriş, 16. Bs., Bursa, Ekin, 2019.

Güneş, Kadir, Alfabetik Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, Mektep, 2013.

İlgürel, Mücteba, "Subaşı", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/subasi>

İnalçık, Halil, Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I), Cilt:1, 50. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

İnalçık, Halil, Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet, 7. Bs., İstanbul, Kronik, 2018.

İpşirli, Mehmet, "Nâib", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#2-osmanlilarda>

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, Belleten, Yıl: 1997, Cilt:61, Sayı:232, s. 597-700.

Karataş, Abdullah Vefa, “Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması (Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği)”, Adalet Dergisi, Yıl:2019, Sayı:62-63.

Karslı, Abdurrahim, Medeni Muhakeme Hukuku, 4. Bs., İstanbul, Alternatif, 2014.

Kavaklı, Sibel, “Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer’iyye Sicillerinden Örneklerle”, International Journal of History, Yıl: 2013, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 117-142.

Kaya, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuası”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı, Yıl: 2005, Cilt 3, Sayı 5, İstanbul.

Kayar, Betül, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Yıl: 2020, Sayı: 1, s. 189-234.

Kılıç, Muharrem, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve Vicdan Özgürlüğü Fetâvâ-yi Ali Efendi Örnelemi”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2009, Cilt: 13.

Kılınç, Ahmet, “17’nci Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Patrikler Bağlamında Ermenilerin Hukuki Statüsü”, Yargıtay Dergisi, Cilt:45, Sayı:1, Yıl: 2019.

Kılınç, Ahmet, “Çocuk Düşürtme Suçunun 17’nci Yüzyıl İstanbul’undaki Görünümü”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2018, Cilt: 23, Sayı:38.

Kılınç, Ahmet, “Hukuk Tarihi Açısından Kanuni Dönemine Münhasır Gelişmeler”, I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Bildiri Kitabı, ed. Adnan Baki-Hasan Karal, Trabzon, 2018, s. 46-61.

Kılınç, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu”, Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Cilt:2, ed.: Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha, 2016, s. 15-82.

Kılınç, Ahmet, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Ankara, Adalet, 2019.

Kılınç, Ahmet–Kayar, Betül, “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdü’l-Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, Adalet Dergisi, Yıl: 2019, Cilt:1 Sayı: 62, s. 33-48.

Konan, Belkıs, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti’ne Bakış”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:2011, Cilt: 15, Sayı: 4.

Korkmaz, Ömer – Aslan, Nasi, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme-Keşif ve Tahrir- Raporları”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Yıl:2019, Sayı: 33, s. 239-259.

Koyuncu, Nuran, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti Bağlamında Mabedlerin Hukuki Statüsü, Ankara, Adalet, 2014.

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "KÂTİP", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katip#1>

Kütükoğlu, Mübahat S., "Ferman", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferman> Ahmet Mumcu, Divan-ı Hümayun, 4. Bs., Ankara, Phoenix, 2017.

Ortaylı, İlber, "KADI", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi#2-osmanli-devletinde-kadi>

Ortaylı, İlber, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, 13. Bs., İstanbul, Kronik, 2020.

Özcan, Abdülkadir, «Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa», TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kopruluzade-fazil-ahmed-pasa>

Özergin, M. Kemal, "Eski Bir Rûzname'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, Yıl: 1973-74, s. 263-264.

Özkan, Yavuz, 1879 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-u Muvakkati'nin Modern Usul Hukukuna Etkileri, İstanbul, Filiz, 2021.

Öztürk, Merve Nur, "Şuhûdü'l-Hâl'in Tarihsel Gelişimi ve Osmanlı Devleti'ndeki Fonksiyonu", Adalet Dergisi, Yıl:2020/1, Sayı:64, s. 431-455.

Öztürk, Merve Nur, "Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâl", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Öztürk, Nazif, «Mukâtaalı Vakıf», TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukataali-vakif>

Öztürk, Nazif, «Mütevelli», TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutevelli>

Öztürk, Said, «KASSÂM», TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kassam>

Sak, İzzet – Güngören, Ayşe, "Şer'îye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adli Olaylarda Keşif: Konya Örneği (1690-1740)" Tarihî Peşinde, Yıl:220, Sayı: 23, s. 169-211.

Sakin, Orhan, Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu, İstanbul, Yeditepe, 2017.

Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerileme Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Yıl:1999, Sayı: 3, s. 23-39.

Serahsi, el-Mebsût, ed. M. Cevat Akşit, Cilt:19, İstanbul, Gümüşev, t.y.

Sezer, Musa, “Osmanlı Devleti’nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2021, Sayı:52, s. 298-311.

Şen, Seniha, “30 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜTAE, 2018.

Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki ‘Şühûdü’l-Hâl’ Nasıl Değerlendirilebilir?”, Bilig Dergisi, Yıl: 2008, Sayı: 44, s. 25-44.

Tok, Özen, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2007, Sayı: 22, s. 327-347.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, 4. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Yurtseven, Yılmaz, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Yıl: 2018, Sayı: 2, s. 85–139.

Yurtseven, Yılmaz, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Vergi Adaleti”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha, 2014.

Zararsız, Abdullah, “16/4 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri ‘Venedik Ahidname Defteri’ (Transkripsiyon-Değerlendirme)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AKÜSBE, 2015.

Zuhaylî, Vehbe, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, Cilt:8, İlmi Müşavir: M. Emin Saraç, İstanbul, Risale Basım-Yayın, 1994.

Karar No	DİPNOTLARDA ATIF YAPILAN KARARLARIN YER ALDIĞI ESERLER VE SAYFA NUMARALARI	Sayfa No
1	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	186
2	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
3	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	340
4	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	410
5	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	465
6	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	573
7	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	579
8	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	127
9	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	558
10	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	95
11	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	321
12	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	416

13	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	71
14	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	72
15	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	73
16	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	74
17	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	74
18	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	77
19	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	84
20	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	84
21	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	118
22	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	130

23	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	134
24	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	155
25	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	146
26	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	164
27	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	182
28	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	232
29	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	267
30	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	359
31	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	415
32	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	443
33	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	479

34	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	385
35	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M Akif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	386
36	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M Akif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	386
37	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Harzırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	373
38	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	112
39	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	652
40	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	857
41	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	489
42	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	520
43	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	227
44	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	233
45	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	244
46	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	246

47	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	258
48	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	265
49	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	312
50	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	318
51	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	361
52	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	395
53	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	436
54	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	472
55	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	128
56	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	171
57	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	217
58	İstanbul Kadı Sicilleri 78 İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Hazırlayan Fikret Sarıcaoğlu ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	267

59	İstanbul Kadı Sicilleri 46 Rumeli Sadareti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	58
60	İstanbul Kadı Sicilleri 74 Rumeli Sadareti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/ M. 1758) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	76
61	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	98
62	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	184
63	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	362
64	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	497
65	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	594
66	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	385
67	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	135
68	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	136
69	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	148
70	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	156

71	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	170
72	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	228
73	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	332
74	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	337
75	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	361
76	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	372
77	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	373
78	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	445
79	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	454
80	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	464
81	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	471
82	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	473
83	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	477

84	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	482
85	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	486
86	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	487
87	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	488
88	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	492
89	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	496
90	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	523
91	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	527
92	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	546
93	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	561
94	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	594
95	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	74
96	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	130

97	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	132
98	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	144
99	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	172
100	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	236
101	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	265
102	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	333
103	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	406
104	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	436
105	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	446
106	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	452
107	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	456
108	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	464
109	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	467

110	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	474
111	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	478
112	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	486
113	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	493
114	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	498
115	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	503
116	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	511
117	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	530
118	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	546
119	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	547
120	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	549
121	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	553
122	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	556

123	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	557
124	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	558
125	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	571
126	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	115
127	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	136
128	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	143
129	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	150
130	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	153
131	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	171
132	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	175
133	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	180
134	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	208
135	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	208

136	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	220
137	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	263
138	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	309
139	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	313
140	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	362
141	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	366
142	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	370
143	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	378
144	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	387
145	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	416
146	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	433
147	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	449
148	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	503

149	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	522
150	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	556
151	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	558
152	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	652
153	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	752
154	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	757
155	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	315
156	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	333
157	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	368
158	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	372
159	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	380
160	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	381
161	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	383

162	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	389
163	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	409
164	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	418
165	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	423
166	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	434
167	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	435
168	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	446
169	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	448
170	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	449
171	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	456
172	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	476
173	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	477
174	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	497

175	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	513
176	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	515
177	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	539
178	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	577
179	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	594
180	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	612
181	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	633
182	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	635
183	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	637
184	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	692
185	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	79
186	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	80
187	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	82

188	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	89
189	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	90
190	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	98
191	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	99
192	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	100
193	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	111
194	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	123
195	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	124
196	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	132
197	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	135
198	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	136
199	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	140
200	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	148

201	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	151
202	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	159
203	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	164
204	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	168
205	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	170
206	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	172
207	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	173
208	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	181
209	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	187
210	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
211	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	202
212	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	203
213	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	204

214	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	204
215	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	205
216	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	206
217	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	209
218	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	210
219	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	212
220	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	219
221	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	229
222	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	232
223	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	242
224	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	253
225	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	264
226	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	288

227	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	296
228	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	301
229	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	310
230	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	317
231	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	320
232	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	329
233	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	332
234	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	334
235	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	338
236	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	340
237	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	347
238	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	348
239	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	348

240	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	351
241	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	373
242	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	383
243	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	384
244	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	394
245	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	401
246	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	410
247	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	424
248	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	425
249	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	427
250	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	455
251	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	458
252	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	476

253	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrیمان - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	504
254	İstanbul Kadı Sicilleri 77 İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca - Mustafa Yılmaz ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	72
255	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	147
256	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	80
257	İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kismet-İ Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	184
258	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633). / Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İ	87
259	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	154
260	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	236
261	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	237
262	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	802
263	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
264	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
265	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	356

266	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	298
267	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	378
268	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	199
269	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	77
270	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	196
271	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	241
272	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	262
273	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	52
274	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). / Hazırlayanlar Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	547
275	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	144
276	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	285
277	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günelan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	94

278	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	853
279	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	115
280	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	770
281	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	900
282	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	316
283	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	442
284	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	573
285	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	603
286	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	714
287	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	315
288	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	152
289	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	240
290	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	580

291	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	290
292	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	297
293	İstanbul Kadı Sicilleri 79 Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	502
294	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	65
295	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahriman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	130
296	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	171
297	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	211
298	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	215
299	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	215
300	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	216
301	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	217

302	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	221
303	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	230
304	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	444
305	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	480
306	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	483
307	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	517
308	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	549
309	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	67
310	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	86
311	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	135
312	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	139

313	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	166
314	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	205
315	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	208
316	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	327
317	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	334
318	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	344
319	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	389
320	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	398
321	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	454
322	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Aşşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	248
323	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Aşşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	252
324	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	152
325	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	199

326	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	221
327	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	226
328	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	85
329	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	367
330	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	429
331	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüb Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	346
332	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	253
333	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	385
334	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	392
335	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	70
336	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	66
337	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	67

338	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahriman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın ; Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	178
339	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	279
340	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	297
341	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	305
342	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	374
343	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	374
344	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	129
345	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	143
346	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	155
347	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	85
348	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	87
349	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	88
350	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	132

351	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	217
352	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	242
353	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	246
354	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	280
355	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	283
356	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	521
357	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	357
358	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	429
359	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	956
360	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). / Hazırlayanlar Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	552
361	İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	122
362	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş; Kontrol M. Akif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	118

363	İstanbul Kadı Sicilleri 78 İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Hazırlayan Fiktet Sarıcaoğlu ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	98
364	İstanbul Kadı Sicilleri 78 İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Hazırlayan Fiktet Sarıcaoğlu ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	180
365	İstanbul Kadı Sicilleri 85 İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Salih Kahriman - Yılmaz Karaca ; kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akma - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	407
366	İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	114
367	İstanbul Kadı Sicilleri 46 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	343
368	İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591). / Rufat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Canatar, Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mehmet Canatar ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. - İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	267
369	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	211
370	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	217
371	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	288
372	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	260
373	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	99
374	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Aşşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Ve Koordinatöri Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	52

375	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	185
376	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	196
377	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	197
378	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan; Araçça Metin Tahsin Özcan; Kontrol Eden Feridun Emecen; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	160
379	İstanbul Kadı Sicilleri 62 Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridur M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	146
380	İstanbul Kadı Sicilleri 62 Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman	151
381	İstanbul Kadı Sicilleri 62 Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman	152
382	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Araçça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	123
383	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Araçça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	182
384	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620). / Yılmaz Karaca, Rasim Erol; Araçça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	436
385	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	63
386	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	94
387	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır; Araçça Metin; Kontrol Eden Tahsin Özcan; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	96

388	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	159
389	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontro Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	156
390	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontro Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	157
391	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontro Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	568
392	İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Hazırlayan Coşkun Yılmaz - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	305
393	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	906
394	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	842
395	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	883
396	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	510
397	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	823
398	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	825
399	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	839

400	İstanbul Kadı Sicilleri 51 Adalar Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	906
401	İstanbul Kadı Sicilleri 75 Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	36
402	İstanbul Kadı Sicilleri 75 Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	81
403	İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Nedim Pakırdağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	123
404	İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Nedim Pakırdağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	349
405	İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Nedim Pakırdağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	357
406	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	273
407	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	281
408	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	382
409	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	819
410	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	862
411	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	211
412	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	244

413	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	356
414	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	432
415	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	433
416	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	444
417	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	449
418	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	453
419	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	462
420	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	502
421	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	619
422	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	89
423	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrیمان, Fuat Recep ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	306

424	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	316
425	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	323
426	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686). / Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	409
427	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	76
428	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	92
429	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	186
430	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	260
431	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	265
432	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	275
433	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	313
434	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	344
435	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	365

436	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	367
437	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	430
438	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	440
439	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	458
440	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	463
441	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	479
442	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	485
443	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	499
444	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	508
445	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	522
446	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	523
447	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	552
448	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	211

449	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	482
450	İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	486
451	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	280
452	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	293
453	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	331
454	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	74
455	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	227
456	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	261
457	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	351
458	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	370
459	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	443
460	İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Sabri Atay - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	570
461	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	219

462	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	269
463	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	291
464	İstanbul Kadı Sicilleri 73 Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	436
465	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	60
466	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	113
467	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	114
468	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	162
469	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	174
470	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	175
471	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	176
472	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	185
473	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	189
474	İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Arapça Çeviri Mehmet Akman Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	264

475	İstanbul Kadı Sicilleri 79 Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	546
476	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	82
477	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	95
478	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	96
479	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	119
480	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	132
481	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	158
482	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	227
483	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	255
484	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	270
485	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	276

486	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	284
487	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	284
488	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	293
489	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	300
490	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	305
491	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	312
492	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	315
493	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	316
494	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	322
495	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	330

496	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	331
497	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	333
498	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	334
499	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	342
500	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	352
501	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	367
502	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	372
503	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	374
504	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	375
505	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	376

506	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	377
507	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	377
508	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	401
509	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	416
510	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	426
511	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	433
512	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	443
513	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	450
514	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	466
515	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	471

516	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	477
517	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	537
518	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	538
519	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	539
520	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	540
521	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	543
522	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	543
523	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	545
524	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	547
525	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	548

526	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	548
527	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	550
528	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	554
529	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	556
530	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	583
531	İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-I Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun - Nedim Pakırdağ Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	604
532	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620). / Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	208
533	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620). / Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	247
534	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	113
535	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	196
536	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	373

537	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). / Salih Kahrıman, Sabri Atay, Fuat Recep ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	406
538	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	78
539	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	79
540	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	190
541	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	245
542	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). / Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	253
543	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	74
544	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	89
545	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	101
546	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	127
547	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	158
548	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655). / Baki Çakır ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Tahsin Özcan ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	205
549	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	94

550	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	261
551	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	277
552	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). / Hazırlayanlar Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	364
553	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 - 1671). / Talip Mert, Rifat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. - İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	183
554	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 - 1671). / Talip Mert, Rifat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. - İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	185
555	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	103
556	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	105
557	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	118
558	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	122
559	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	131
560	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	195

561	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	199
562	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	276
563	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	298
564	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	307
565	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	371
566	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	424
567	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	436
568	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). / Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	512
569	İstanbul Kadı Sicilleri 67 Eyüb Mahkemesi 163 Numaralı Sicil (H. 1147-1149 / M. 1734-1736) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Numan Yekeler ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	93
570	İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüb Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Mustafa Yılmaz ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	59
571	İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüb Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Mustafa Yılmaz ; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	218

572	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	92
573	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	192
574	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
575	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	202
576	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	209
577	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	240
578	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	242
579	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	244
580	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	252
581	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	253
582	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	255
583	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	293

584	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	318
585	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	334
586	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	340
587	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	346
588	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	347
589	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	357
590	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	394
591	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	531
592	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	533
593	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	543
594	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	546
595	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	559
596	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	589

597	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	598
598	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	602
599	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	614
600	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	74
601	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). / Fuat Recep, Salih Kahrıman ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.	79
602	İstanbul Kadı Sicilleri 54 Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rufat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	393
603	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	100
604	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	108
605	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	114
606	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	117
607	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	141
608	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	159
609	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	183

610	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	263
611	İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Hüseyin Kılıç - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	360
612	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	60
613	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	78
614	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	80
615	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	152
616	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	62
617	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	136
618	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	258
619	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	292
620	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643). / Hazırlayanlar Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, Ayşe Seyyide Adıgüzel ; Arapça Metin ; Kontrol Eden Ve Koordinatör Tahsin Özcan ; Proje Yönetmen M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	402
621	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679). / Tahsin Özcan ; Arapça Metin Tahsin Özcan ; Kontrol Eden Feridun Emecen ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	139
622	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	112

623	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	353
624	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	446
625	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	476
626	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). / Hazırlayanlar Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç; Arapça Metin Mehmet Akman; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	483
627	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	154
628	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	256
629	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	304
630	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	336
631	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	337
632	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	492
633	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	544
634	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	688
635	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr.; Arapça Çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Akif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	715

636	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	727
637	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	836
638	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	874
639	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	197
640	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	226
641	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	291
642	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	422
643	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). / Hazırlayanlar Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	279
644	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). / Hazırlayanlar Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	291
645	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). / Hazırlayanlar Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	530
646	İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	63

647	İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	76
648	İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	135
649	İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	173
650	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	70
651	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	80
652	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	82
653	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	83
654	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	84
655	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	95
656	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	97
657	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	100
658	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	110
659	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	111

660	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	115
661	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	119
662	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	130
663	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	141
664	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	143
665	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	144
666	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	145
667	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	150
668	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	154
669	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	160
670	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	161
671	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	162
672	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	197

673	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	201
674	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	205
675	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	206
676	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	207
677	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	215
678	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	222
679	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	275
680	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	285
681	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	330
682	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	334
683	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	341
684	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	360
685	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	406

686	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	427
687	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	506
688	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	507
689	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	548
690	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	551
691	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	553
692	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	560
693	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	579
694	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	581
695	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	609
696	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	613
697	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	623
698	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	634

699	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	642
700	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738). / hazırlayanlar Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman ; Arapça metin Mehmet Akman ; kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. - İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	315
701	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	106
702	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	134
703	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	229
704	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	268
705	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	277
706	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	305
707	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	309
708	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	310
709	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	314
710	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	350
711	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	381

712	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	435
713	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	49
714	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	68
715	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	113
716	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	129
717	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	141
718	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	244
719	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	253
720	İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rıfat Günalan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	260
721	İstanbul Kadı Sicilleri 62 Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman	208
722	İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kismet-İ Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	700
723	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595). / Rasim Erol, Hüseyin Kılıç ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. - İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	87
724	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633). / Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İ	223

725	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633). / Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İ	233
726	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633). / Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikret Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İ	281
727	İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadareti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca - Mustafa Yılmaz ; Arapça Çeviri Meh	399
728	İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	72
729	İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	78
730	İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	82
731	İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	114
732	İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	163
733	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	55
734	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	65
735	İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Yılmaz V.Dğr. ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	224
736	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	140
737	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	157

738	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	158
739	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	188
740	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	194
741	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	201
742	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	208
743	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	221
744	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	222
745	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	223
746	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	235
747	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	250
748	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	250
749	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	251
750	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	255

751	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	257
752	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	288
753	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	299
754	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	317
755	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	331
756	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	337
757	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	344
758	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	405
759	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	411
760	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	414
761	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	431
762	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	438
763	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	439

764	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	458
765	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	465
766	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	470
767	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	476
768	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	491
769	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	596
770	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	628
771	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	641
772	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	648
773	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	656
774	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	678
775	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	680
776	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	691

777	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	703
778	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	704
779	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	704
780	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	717
781	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	734
782	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	735
783	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	739
784	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	740
785	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	751
786	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	763
787	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	767
788	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	809
789	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	812

790	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	813
791	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	823
792	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	826
793	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	832
794	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	833
795	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	834
796	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	836
797	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	867
798	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	874
799	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	875
800	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	891
801	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	907
802	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	911

803	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	912
804	İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	915
805	İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	135
806	İstanbul Kadı Sicilleri 79 Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	525
807	İstanbul Kadı Sicilleri 79 Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Rasim Erol - Sabri Atay ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	597
808	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	352
809	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	399
810	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	414
811	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	440
812	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	443
813	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	481
814	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	500
815	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rıfat Günalan ; Araçça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	501

816	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	565
817	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	566
818	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	815
819	İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). / Rifat Günalan ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Mustafa Oğuz ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.	872
820	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	72
821	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	145
822	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	182
823	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	183
824	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	210
825	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	247
826	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	290
827	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	314
828	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahrıman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	329

829	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	332
830	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	381
831	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	388
832	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	393
833	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	504
834	İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş ; Arapça Çeviri / Mehmet Akman ; Kontrol M Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	507
835	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	163
836	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	182
837	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	244
838	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	254
839	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	272
840	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	313
841	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	461

842	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpsirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	610
843	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpsirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	610
844	İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) / Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âki Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpsirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	869
845	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	165
846	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	166
847	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	173
848	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	179
849	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	187
850	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	205
851	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	210
852	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	211

853	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	321
854	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	379
855	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	431
856	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	478
857	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	581
858	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	628
859	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	636
860	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	637
861	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	665
862	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	692
863	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	697

864	İstanbul Kadı Sicilleri 75 Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	54
865	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	801
866	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	835
867	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). / Hazırlayanlar Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça Metin Mehmet Akman ; Kontrol Eden Fikre Sarıcaoğlu ; Proje Yönetmeni M. Akif Aydın ; Ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.	864
868	İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Ali Coşkun V.Dğr. ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkil Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	529
869	İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Yılmaz Karaca - Mustafa Yılmaz ; Arapça Çeviri Meh	152
870	İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdullah Sivridağ - Ali Coşkun ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	359
871	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	553
872	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdülkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	634
873	İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Nedim Pakırdağ - Abdullah Sivridağ ; Arapça Çeviri Mehmet Akman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	137
874	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırtış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	54
875	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırtış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	113

876	İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Mustafa Kırış - Salih Kahrıman ; Arapça Çeviri Tahsin Özcan ; Kontrol M. Âkif Aydın - Tahsin Özcan - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	182
877	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	591
878	İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Salih Kahrıman ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	588
879	İstanbul Kadı Sicilleri 75 Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771) / Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın ; Editör Coşkun Yılmaz ; Çeviri Yazı / Mukabele Abdulkadir Altın - Nedim Pakırdağ ; Kontrol M. Âkif Aydın - Mehme Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. - İstanbul : Kültür AŞ, 2019.	96

KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE TAŞRA İDARECİLERİNİN DENETLENMESİ

Betül KAYAR*

Özet

13. yüzyılın sonunda Anadolu'da küçük bir uç beyliği iken bağımsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç farklı kıtada egemen bir devlet hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti, sınırları zaman zaman değişse de geniş topraklar üzerinde hâkimiyetini yaklaşık altı yüzyıl sürdürmüştür. Osmanlı padişahları bir yandan devletin sınırlarını genişletirken bir yandan devlet teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir. Fatih Sultan Mehmet egemenliğin bölünmezliği ilkesi çerçevesinde merkezî otoriteyi güçlendirmiştir. Güçlü bir merkezî otoriteye dayanan Osmanlı Devleti taşra teşkilatı üzerinde de sıkı bir denetim sağlamak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı; eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluşmuştur. Bu taşra idarelerinin yönetiminde ise beylerbeyi, sancak beyi, kadı, naip, tımarlı sipahi ve subaşı gibi görevliler yer almıştır. Bu görevlilerin denetiminin nasıl sağlandığı, kimlerin veya hangi kurumların bu görevlileri denetlediği hususu, Osmanlı Devleti'nin geniş topraklar üzerinde sağladığı uzun süreli hâkimiyet bakımından önemli bir nokta teşkil etmektedir. Literatürde Osmanlı taşra teşkilatı hakkında çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte taşra idarecilerinin klasik dönemde denetlenmesini münhasıran inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bizim çalışmamızda araştırdığımız husus, klasik dönemde Osmanlı'nın taşra idarecilerinin denetimini hangi yollarla sağlamış olduğudur. Çalışmamızda mühimme defterleri, şeriye sicilleri gibi birinci el kaynaklara ve literatüre başvurulmuştur. Bu kaynaklardan yola çıkarak vardığımız sonuçlar şu şekildedir: Osmanlı merkezî otoritesi, kanunname ve adaletname gibi düzenlemelerle taşra idarecileri üzerinde denetim sağlamıştır. Reaya, idareciler hakkındaki şikayetlerini Divan-ı Hümayun'a ve eyalet divanlarına iletebilmiştir. Devlet, taşra idarecilerinin denetimi ile ilgili mehayif müfettişleri, toprak kadıları görevlendirmiştir. Mehayif müfettişi olarak genellikle bir kadı veya beylerbeyi,

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, betul.kayar@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0640-0457>.

sancak beyi gibi taşra idarecileri görevlendirilmiştir. Taşra idarecilerinin birbirlerini denetlemekle yükümlü oldukları da belirtilmelidir. Yapılan denetlemeler neticesinde taşra idarecileri azledilmiş, cezalandırılmış veya malları müsadere edilebilmiştir. İdarecilerin haksız elde ettiği kazançlar tespit edilmiş ise eksiksiz şekilde hak sahiplerine iadesi sağlanmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, farklı yol ve usuller kullanmak suretiyle taşra idarecilerini denetleyerek taşra teşkilatı üzerinde otoritesini güçlü tutmaya özen göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, idare, taşra, denetim, mühimme defterleri.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 13. yüzyılın sonunda bir uç beyliği olarak kurulmuş olup zaman içerisinde geniş topraklara sahip bir imparatorluk hâline gelmiştir. Devletin gelişmesinde, başına geçen padişahların önemli katkısının olduğu kuşkusuzdur. Fakat devlet teşkilatının belirli bir sisteme oturtulmuş olması da bu noktada önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti, fethetmiş olduğu bölgelere iki kamu görevlisi atamış olup bunlardan biri idareyi temsil eden bir bey, diğeri ise hukuku temsil eden bir kadı olmuştur. Söz konusu uygulama Osmanlı taşra teşkilatının temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda merkezîyetçi yapıya önem verilmiş ve bu yapının gelişmesinde Fatih Sultan Mehmet'in uygulamaları etkili olmuştur. 16. yüzyıl itibarıyla Osmanlı taşra teşkilatı; Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika topraklarında en gelişmiş şekline ulaşmıştır⁽¹⁾.

Osmanlı taşra teşkilatının düzgün işlemesi amacıyla, teşkilatta görev alan idarecilerin denetlenmesi hususu önem kazanmıştır. Bu noktada günümüz hukuk sisteminden uzak Osmanlı hukuk sisteminde idarecilerin nasıl denetlenmiş oldukları sorusu ortaya çıkmaktadır. Bizim de çalışmamızda bu soruya cevap bulmak amacıyla literatürden faydalanılmış, Osmanlı şerîye sicilleri ve mühimme defterlerindeki kayıtlar hukuk tarihi perspektifinden incelenerek bazı sonuçlara varılmıştır.

I. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA İDARECİLERİ

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı, uzun bir süreç içerisinde şekillenmiş olup en gelişmiş hâline 16. yüzyıl itibarıyla ulaşmıştır. Osmanlı Devleti, kendinden önceki Türk ve İslam devletlerinin taşra teşkilatından oldukça etkilenmiştir. Bununla birlikte daha önceki sistemleri olduğu gibi kabul etmemiş, pek çok noktada geliştirmiştir. Osmanlı Devleti taşra teşkilatının en büyük idari birimi eyaletlerdir. Eyaletleri, sancaklar; sancakları ise kazalar takip etmiştir. Kazalar nahiyelere ayrılmış olup nahiyeler de en küçük idari birim olan köylere ayrılmıştır⁽²⁾.

(1) **Mehmet İpşirli** 'Osmanlı Devlet Teşkilatı': İhsanoğlu, Ekmeleddin (Editör), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1994, ss. 221-222.

(2) **İpşirli**, s. 222.

Söz konusu taşra idari birimlerinin başında ise beylerbeyi, sancak beyi, kadı, naip, tımarlı sipahi ve subaşı gibi yöneticiler bulunmuştur⁽³⁾.

Osmanlı taşra teşkilatı yöneticilerinin denetlenmesine geçilmeden önce bu idari birimler ve yöneticileri hakkında ayrı başlıklar altında kısaca bilgi verilecektir.

A. EYALETLER VE BEYLERBEYİ

Osmanlı taşra teşkilatında eyalet biriminin tam olarak hangi tarihte ortaya çıkmış olduğu bilinmemektedir. İstanbul'un fethine kadar Osmanlı taşra teşkilatının temel idari birimi olarak sancaklar gösterilmektedir. Beylerbeyi ifadesi ise Osmanlı'nın ilk dönemlerinde geniş askerî yetkilere sahip komutanlar için kullanılmış olup bu kişiler Orhan Bey dönemi itibarıyla görülmeye başlanılmıştır. 14. yüzyıl sonlarında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği ayrımı ortaya çıkmış olup daha sonraki süreçte Osmanlı Devleti çok sayıda eyalete bölünmüştür. Süreç içerisinde zaman zaman sayıları değişmiş olan eyaletler temel olarak üç çeşittir. Bunlar; miri arazi rejimine tabi olup tımar sisteminin uygulandığı eyaletler, tımar sisteminin uygulanmadığı salyaneli eyaletler ve merkezî otoriteyi temsil eden beylerbeyinin bulunmadığı mümtaz eyaletlerdir⁽⁴⁾.

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının en büyük idari birimini oluşturan eyaletin askerî ve idari amiri beylerbeyidir. Türk İslam devletlerinde mir-i miran, emirü'l-ümera ve vali gibi sıfatlarla da anılmıştır⁽⁵⁾. Beylerbeyi, tayin edilmiş olduğu eyalette çok geniş yetkilere sahip olmuştur. Reyanın korunmasından, zulmün ortadan kaldırılmasından, eyalete ait tayin ve tevcihlerin yapılmasından, eyalet kadısının ölmesi hâlinde merkezden kadı tayin edilinceye kadar eyalet kadısının tayin edilmesinden beylerbeyi sorumlu olmuştur⁽⁶⁾.

Bulunduğu eyaleti yönetmekle görevli olan beylerbeyi, aynı zamanda merkezî otoriteyi temsil etmiştir. Eyaletin emniyetinden sorumlu olan beylerbeyi kendi yetkisi içindeki tımarları dağıtmış, bunları kontrol etmiş ve tımar ihtilaflarını çözmüştür. Osmanlı savaşa girdiğinde merkezden emir gelmesi hâlinde eyaletindeki tımarlı askerlerle birlikte sefere katılmıştır. Beylerbeyi bu süreç içerisinde eyalette "*mütesellim*"⁽⁷⁾ adı verilen kişiyi kendisine vekil olarak bırakmıştır⁽⁸⁾.

(3) **Bahtiyar Akyılmaz** 'Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 1999, s. 130.

(4) **Halil Cin/Gül Akyılmaz**, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2013, ss. 160-161.

(5) **Mehmet İpşirli**, 'Beylerbeyi', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 6, 1992, s. 69.

(6) **Cin/Akyılmaz**, s. 162.

(7) Mütesellimin sözlükteki anlamı "teslim edilen şeyi alan, kabul eden" olup Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde, vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memurlara mütesellim denilmiştir. **Yücel Özkaya**, 'Mütesellim', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 32, 2006, s. 203.

(8) **Ekrem Buğra Ekinci**, Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 275.

Rumeli Beylerbeyi, beylerbeylerinin hepsinin üstünde yer almıştır. Aynı zamanda Divan-ı Hümayun'un asli üyesi olan Rumeli Beylerbeyi bu açıdan önemli bir konuma sahip olmuştur. Yalnızca merkezde olduğu sırada Divan toplantılarına katılabiliş olması ise etkisini sınırlandırmıştır. Rumeli Beylerbeyliğinden terfi edilenler, genellikle önce kubbealtı vezirliği daha sonra ise veziriazam mevkiine atanmışlardır. Bu bakımdan da Rumeli Beylerbeyliği Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde önemli bir makam teşkil etmiştir.

Eyaletlerdeki sancak beyleri, kadılar ve diğer görevliler beylerbeyinin emri altında olup ona itaat etmekle yükümlü olmuşlardır⁽⁹⁾. Beylerbeyi bölgesindeki kadıları denetlemiş, şikayet olması hâlinde ilgili konuda merkez tarafından görevlendirilebilmiştir. Diğer yandan kadılar da beylerbeyini denetleyebilmiş ve merkeze şikayette bulunabilmiştir. Bu başvurular neticesinde beylerbeyi azledilmiş, cezalandırılmış veya malları müsadere edilebilmiştir⁽¹⁰⁾. Dolayısıyla emri altında dahi olsa kadılar, beylerbeyi ve taşra idarecilerini denetleyebilmiştir.

B. SANCAKLAR VE SANCAK BEYİ

Sancak kelimesi birçok anlama gelmekte olup Türkçe “*sançmak*” fiilinden türemiştir. Genellikle renk ve desenleriyle hükümdarı temsil eden ve savaşlarda taşınan bayrak anlamına gelmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ise daha çok idari ve coğrafi bakımdan bir bölgeyi ifade ederken sancak tabiri kullanılmaya başlamıştır⁽¹¹⁾.

Osmanlı Devleti henüz bir beylik iken, Rumeli topraklarında fethetmiş olduğu bölgelerde sancak adı altında idari birimler oluşturmuştur. I. Murat'ın hükümdarlığının başlarında ise bu sancaklar Rumeli Beylerbeyliği adı altında büyük bir idari birim hâlini almıştır⁽¹²⁾.

Diğer adı liva olan sancaklar, Osmanlı taşra teşkilatının temel birimini oluşturmuştur. Uygulamaya bakıldığında tahrir defterlerinin ve kanunnamelerin sancak esas alınarak düzenlenmiş olması, sipahilerin genel olarak tımarının bulunduğu sancakta oturmasının zorunlu olması ve reayadan suçlu bulunan kişilerin kendi sancaklarında yargılanarak cezalandırılması, taşra teşkilatında sancakların temel alındığına işaret etmektedir. Ayrıca eyaletlerin sayı ve taksimi zaman zaman değişmişken sancakların taksimatı nispeten aynı kalmıştır. İdari teşkilatta vilayetlere bağlı bulunan sancakların başında sancak beyleri bulunmuştur⁽¹³⁾.

(9) **Cin/Akyılmaz**, ss. 162-163. Rumeli Beylerbeyliği 1361 yılından sonra kurulmuştur. İlk beylerbeyi, Lala Şahin Paşa olmuştur. **Nejat Göyünç**, ‘Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)’: Eren, Güler (Editör), Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 6, 1. Baskı, Ankara, 1999, s. 77.

(10) **İpşirli** (1992) s. 72.

(11) **Seral Tuncer**, İdari Teşkilat İlkeleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Eyalet Sistemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 60.

(12) **İpşirli** (1994) s. 233.

(13) **Cin/Akyılmaz**, s. 163; **İpşirli** (1994) s. 233.

Sancak beyleri de tıpkı beylerbeylerinde olduğu gibi, sancağındaki askerî ve idari ileri gelenlerin amiri olmuştur. Alaybeyleri, umera çocukları, tımar defterdarları, zaimlerin yanı sıra şehzadeler de sancağa çıktığında sancak beyi olarak görev yapmıştır. Sancak beylerinin görevleri askerî ve idari olmak üzere temel olarak ikiye ayrılmıştır. Savaş zamanı emri altındaki tımarlı sipahiler ile bölgesinde bulunduğu beylerbeyinin komutası altında sefere katılmakla yükümlü olmuştur. İdari bakımdan ise yönetmiş olduğu sancakta emniyeti sağlamak, sancak kanunnamesine göre yönetimi gerçekleştirmek, adaleti temin etmek, sancak sınırları içerisindeki tımar sisteminin düzenli şekilde işlenmesini sağlamak ve reayanın her türlü şikayetini dinlemekle görevli olmuştur⁽¹⁴⁾.

C. KAZALAR VE KADI

Günümüz idari teşkilatında ilçelere karşılık gelen kaza, Osmanlı Devleti'nde hem kadıların yönetmiş olduğu idari birimi hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi terimi ifade etmiştir⁽¹⁵⁾. İdari teşkilatta sancaklardan sonra gelen kazaların büyük bir kısmını büyük kasabalar oluşturmuş, bir kısmı da köylerin merkezî şeklinde kırsal alanda yer almıştır⁽¹⁶⁾.

Kazaların başında mülki idari amir olarak kadı bulunmakla birlikte kazaların asayişinden bugünkü polis ve zabıta müdürlerinin muadili olan subaşı⁽¹⁷⁾ sorumlu olmuştur⁽¹⁸⁾. Kadılar esas olarak hukuki uyuşmazlıkları çözmekle görevli olup aynı zamanda kaza bölgesindeki bütün askerî sınıf mensuplarını denetlemek, belirli vergileri toplamak, kazanın beledi işlerini yürütmekle de sorumlu olmuştur. Ayrıca incelemiş olduğumuz kayıtlara göre kadılar merkez tarafından denetlenmiş olduğu gibi farklı olayların denetlenmesinde merkez tarafından görevlendirilebilmiştir. Sonuç olarak kazanın idari ve adli işlerini kadılar yürütürken asayiş ve askerî işlerle subaşılar yükümlü olmuştur⁽¹⁹⁾.

⁽¹⁴⁾ **Tuncer**, ss. 67-68.

⁽¹⁵⁾ **Tuncer Baykara**, 'Kaza', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 25, 2002, s. 119.

⁽¹⁶⁾ **Cin/Akyılmaz**, s. 166.

⁽¹⁷⁾ Subaşı, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde şehir muhafızı konumunda olup bir bölgenin fethedilmesiyle kadı ve beyle birlikte atanan görevli olmuştur. Subaşılardan kanunname ve yasaknamelerle belirlenmiş olan görevleri zaman içerisinde basitleştirilmiştir. Suçluları arayıp bularak adalet önüne getiren, kadıların vermiş olduğu kararları infaz eden subaşı gerekli olduğu hâllerde teftiş de yapabilmıştır. **Mücteba İlgürel**, 'Subaşı', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 37, 2009, s. 447.

⁽¹⁸⁾ **Ekrem Buğra Ekinci**, 'Osmanlı İdaresinde Âdem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler', Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı: 6, 2008, s. 14.

⁽¹⁹⁾ **Cin/Akyılmaz**, s. 166; **Tuncer**, s. 71.

D. TIMARLI SİPAHİLER

Osmanlı Devleti taşra teşkilatının bir diğer parçası olan sipahiler, yukarıda saymış olduğumuz idareciler gibi askerî sınıf içerisinde yer almaları bakımından önemlidir⁽²⁰⁾. Farsça asker anlamındaki “*sipah*” kelimesinden gelen sipahi, Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatının bir kısmını oluşturan gruba verilmiş isimdir. Söz konusu grup Osmanlı ordusunun en kalabalık kısmını oluşturmuştur⁽²¹⁾. Getirdikleri gelire göre tımar, zeamet, has gibi bölümlere ayrılan toprakların, devlet tarafından tahsis edildiği kişilere sipahi denilmiştir. Sipahiler tasarrufta buldukları bu bölgelerden vergiler toplamış ve bu vergileri merkeze göndermeyip asker beslemiştir⁽²²⁾. Ayrıca barış zamanında her sipahi kendi tımar bölgesinde oturmakla yükümlü olmuştur. Aksi şekilde hareket eden sipahiler görevlerinden azledilmiştir⁽²³⁾. Görev aldıkları bölgede reaya ile olan ilişkilerinde kanuna aykırı hareket eden sipahilere kayıtlarda rastlanılmaktadır⁽²⁴⁾. Bu bakımdan sipahilerin denetlenmesi hususu Osmanlı idaresinde önem arz etmiştir.

II. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATI YÖNETİCİLERİNİN DENETLENMESİNDE ROL OYNAYAN KURUMLAR

Osmanlı Devleti'nde taşra idarecilerinin denetimi birkaç yolla sağlanmıştır. Padişahın örfi hukuk düzenlemeleri, Divan-ı Hümayun ve eyalet divanlarına gelen şikayetler üzerine verilen kararlar, mehayif teftişi için merkezden görevlendirilen kadı, sancak beyi gibi görevliler, toprak kadıları ve diğer taşra idarecileri bu denetimde rol oynamıştır. Söz konusu kurumları aşağıda ayrı başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

A. PADİŞAH

Osmanlı Devleti'nde çağdaşı diğer devletlerde olduğu gibi kuvvetler ayrılığı ilkesi mevcut olmamış, padişah; yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplamıştır. Osmanlı padişahı, İslam hukukunun ulul-emre tanımış olduğu sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde örfi hukuk düzenlemeleri yapmıştır. Bu düzenlemeler kanunnameler

(20) Askerî sınıf, Osmanlı Devleti tarafından kendisine berat verilmiş olup devlet idaresinde yer alarak devlet işlerini yürüten kesime verilen isimdir. Askerî sınıf; ilmiye, kalemiye ve seyfiye olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan seyfiye kısmına, tımarlı sipahilerin yanı sıra beylerbeyi, sancak beyi, subaşı gibi görevliler de dahildir. **Mehmet Ali Ünal**, 'Osmanlı Devleti'nde Askerî Sınıfın Yargılanması', XVI. Türk Tarih Kongresi, IV. Cilt, II. Kısım, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 669.

(21) **Erhan Afyoncu**, 'Sipahi', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 37, 2009, s. 256.

(22) Haslar daha çok yüksek makamdaki devlet adamlarına maaş olarak tahsis edilmiştir. Bu kişiler haslarının idaresi için kethüda, mütesellim, muhasıl gibi kişileri vekil kılmış olup asker beslemekle yükümlü tutulmamışlardır. **Ekinci** (2008), s. 24.

(23) **Coşkun Üçok**, 'Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 1944, s. 83.

(24) İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 12, s. 89-90, 124; Rumeli Sadareti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil, Cilt: 74, s. 189, 205.

hâlinde yürürlüğe girmiştir⁽²⁵⁾. Yine adaletnameler, taşra idarecileri gibi devlet otoritesini temsil eden görevlilerin reayaya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını ve kanuna aykırı şekilde hareket etmelerini olağanüstü tedbirler ile yasaklayan padişah hükümleridir. Osmanlı hukuk kurallarının yer aldığı kanunnameler, kimi zaman adaletnameleri de içerecek şekilde düzenlenmiştir. Kamu görevlilerinin yetkilerini aşarak reayadan nakdi ve aynı vergi toplamaları, devre çıkararak kendilerini ve hayvanlarını reayaya besletmeleri gibi uygulamalar, adaletname ve kanunnamelerle yasaklanan en yaygın kanuna aykırı uygulamalar olmuştur⁽²⁶⁾. Osmanlı Devleti, kanunnameler ve merkezden taşra idarelerine göndermiş olduğu adaletnameler ile taşradaki yöneticilerini denetlemiş, görevlerini icra ederken dikkat etmeleri gereken hususları bildirmiştir. Örneğin Niğbolu Kanunnamesi'nin 19. maddesinde; sipahi, subaşı ve sancak beylerine reayadan mal ve akçe toplama usulü ayrıntılı yazılmış, bu usule aykırı bir uygulamaya gidilmemesi, aksi takdirde kadı tarafından engellenmesi, kadı tarafından engellenememesi hâlinde merkeze bildirilmesi emredilmiştir. Yine Semendere sancağına gönderilen Adaletname-i Hümayun'da; kanuna aykırı olarak sancak beyleri ve adamları ile diğer hükümet görevlilerinin reayadan fazladan almış oldukları şeylerin bidat olduğu, bunların tespiti ve önlenmesi için Semendere kadısının görevlendirildiği bildirilmiştir⁽²⁷⁾. Dolayısıyla Osmanlı padişahları, kanunname ve adaletname gibi düzenlemelerle taşra idarecilerini denetlemiştir. Bu denetim sırasında bir başka taşra idarecisi olan kadılar görevlendirilebilmiştir.

B. DİVAN-I HÜMAYUN

Osmanlı Devleti diğer pek çok kurumu gibi Divan-ı Hümayun'u da Türk İslam devletlerinin kurumlarından faydalanmak suretiyle oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk divanın Orhan Bey döneminde mevcut olduğu bilgisi bulunmakla birlikte bu divanın gerçek anlamda Divan-ı Hümayun'un özelliklerine erişmesi zaman almıştır. I. Murat döneminde üye sayısı artmış olan divanın bürokratik yapısı da yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde kurumsallaşmasını tamamlayan Divan-ı Hümayun, en gelişkin dönemini Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren etkinliğini kaybetmeye başlayan Divan-ı Hümayun, artık elçilerin kabul edilmesi, yeniçerilerin maaşlarının dağıtılması gibi zamanlarda toplanan bir merasim aracı hâline gelmiştir⁽²⁸⁾.

⁽²⁵⁾ **Cin/Akyılmaz**, s. 128.

⁽²⁶⁾ **Halil İncalcık**, 'Adaletnameler', Belgeler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Cilt: II, Sayı: 3-4, 1965, s. 49, 60, 69. Yasakname ifadesi de bazı dönemlerde Osmanlı kanunnameleri için kullanılabilen bir ifade olmuştur. **Halil İncalcık**, 'Kanunnâme', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 24, 2001, s. 333.

⁽²⁷⁾ **İncalcık**, 'Adaletnameler', s. 60, 63.

⁽²⁸⁾ **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1988, ss. 1-2; **Ahmet Mumcu**, Divan-ı Hümayun, Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2017, s. 9; **Recep Ahışahı**, 'Divan-ı Hümayun Teşkilatı': Eren, Güler (Editör), Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 6, 1. Baskı,

Divan-ı Hümayun'un asli üyeleri; veziriazam ve kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, defterdarlar, nişancı, kaptanıderya ve yeniçeri ağasıdır. Bu üyeler dışında Divan-ı Hümayun üyesi olmayıp divan toplantılarında görev alarak işlerin düzenli yürütülmesini, şikayetlerin dinlenilmesini, kararların kayda geçirilmesini sağlayan başka görevliler de mevcut olmuştur. Reisül küttab, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası bu görevliler arasından en önemlileridir⁽²⁹⁾.

Divan-ı Hümayun; devletle ilgili idari, siyasi, mali ve askerî işlerin görüşüldüğü, incelendiği ve karara bağlandığı en yüksek kurul organ olmuştur. Divan-ı Hümayun'un bir diğer önemli fonksiyonu ise adli ve idari mahkeme şeklinde uyuşmazlıkları sonuçlandırmasıdır. Buna göre Osmanlı reayası Müslim, gayrimüslim, kadın, erkek fark etmeksizin şikayetlerini Divan-ı Hümayun'a sunabilmiştir. Divan-ı Hümayun önüne gelen uyuşmazlıkları şeri ve örfi hükümlere göre çözümlenmiştir. Bunun dışında kadılar tarafından verilen kararların kanuna uygun olmadığını düşünen kişiler, bu kararların tekrar görüşülmesi için Divan-ı Hümayun'a şikâyetle bulunabilmiştir. Bu şekilde verilen kararlar padişahın onayının alınması ile hüküm niteliğini almış ve mühimme defterlerine kaydedilmiştir⁽³⁰⁾.

Aşağıda yer verilen olayda Siverek sancağının beyi ile subaşarın birlik olarak reyaya zulmettikleri, kanuna aykırı hareket ettikleri, yargılanmak istenildiğinde ise mahkemeyi bastıkları, yöre kadısı tarafından Divan-ı Hümayun'a bildirilmiştir.

“...Diyarbekr beglerbegisine hüküm ki: Siverek kadısı mektub gönderüp Siverek Sancağı Begi Abdullah dame izzuhun'un sübaşarları bir niçe kimesneler ile ittifak idüp ...ba'zı kimesneyi rencide itdüklerinde şikâyetçileri gelüp adem gönderilüp meclisleri tarac itdürilüp mezkur sübaşarlar müşarün-ileyh begün ademleri ile kimi kılıc ve kimi nacak ile mahkemeyi basup Şer'-i Şerif'e hakaret idüp niçe ademlerin mecrub idüp müşarün-ileyhe i'lam olındukda ihmal idüp; “Mezkurlar firar eyledi” diyü cevap virüp taht-ı livasında Şer'-i Şerif'asla icra olunmayup “Reaya, zulümlerinden müşevveşül-hal olmuşlardur” diyü arz itdüğü ecilden bu hususun teftişine Amid kadısı gönderilmesin emr idüp buyurdum ki: Vardukda, te'bir itmeyüp emrüm mucebince mevlana-yı müşarün-ileyhi bir yarar adem ile ta'yin idüp irsal eyleyesin ki varup husus-ı mezburi teftiş idüp, müşarün-ileyh sancak-beginün ademleri ve sübaşarları vech-i meşruh üzre fesad ü şena'at eyledükleri ve Şer'-i Şerif'e adem-i inkıradları Şer'ile sabit ü zabir olursa mufassal yazup arz idesin.”⁽³¹⁾

Ankara, 1999, s. 24.

(29) **Uzunçarşılı**, s. 14.

(30) **Halil Cin/Ahmed Akgündüz**, Türk Hukuk Tarihi Cilt: 1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994, s. 240.

(31) Nezih Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioglu, Feridun Emecan, Mücteba İlgürel, Mehmet İpşirli, Cevdet Küçük, Özcan Mert, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Hüdayi Şentürk, Mustafa Çetin Varlık, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 12, BOA, 3 numaralı Mühimme Defteri, Ankara, 1993, Hüküm No: 2, ss. 8-9.

Söz konusu olayda Siverek kadısının durumu bildirmesi üzerine Diyarbakır beylerbeyine yazı yazılarak, olayların teftişi için Amid kadısının görevlendirilmiş olduğu bildirilmiş olup ilgili kadının teftiş için olay yerine getirilmesi emredilmiştir. Buna göre sancak beyinin adamları ve subaşları ile söz konusu suçları işlemiş olduğunun tespit edilmesi hâlinde, durumun merkeze yazılarak bildirilmesi emredilmiştir. Dolayısıyla burada müfettiş olarak görevlendirilen kadının veya emrin yazıldığı beylerbeyinin cezalandırma yetkisinin söz konusu olmadığı görülmektedir.

Bir başka örnek olayda iki kamu görevlisinin merkeze bildirmiş olduğu hususların teftiş edilmesi söz konusudur: “...*Darende kadısına hüküm ki: ... Yeni-il voyvodasından şekva idüp ol babda Yeni-il kadısı arz gönderüp ve mezkur voyvoda dahı anlar hususunda mektub ve suret-i siciller irsal itmeğın, müşarün-ileyh kadının arzınun ve voyvodanın mektubının ve suret-i sicillerün aynı ile suretleri ihraç olunup hakikati ma’lum olmak için sana gönderildi. Buyurdum ki: Varup vusul buldukda, te’hir ü terahi itmeyüp, bizzat mahall-i hadiseye varup gönderilen suretlere nazar idüp mastur olan mevaddı onat veçhile hakk üzre teftiş idüp göresin. Ol babda kadının arz itdüğü hususlar vaki’ midür? Voyvodasının mektubunun dahi aslı var mıdur? Hak kangı canibdedür? Ve bu hususlarda voyvodanın üzerinde bi-hasebi’ş-Şer’ kimesnenün hakkı sabit ü zahir olursa hakların alvirüp dahı hakikat-i hâli ma’lumun olduğı üzre mufassal yazup bildüresin.*”⁽³²⁾

Kayıtta, Yeni-il kadısı, Yeni-il voyvodasından şikâyette bulunmuş olduğu bir mektubu Divan-ı Hümayun’a göndermiş, Yeni-il voyvodası da aynı hususla ilgili merkeze bildirimde bulunmuştur. Divan-ı Hümayun ise her iki tarafın göndermiş olduğu belgeleri Darende kadısına göndererek söz konusu olayı incelemesini, taraflardan hangisinin haklı olduğunu tespit etmesini emretmiştir. Eğer voyvodanın, bahsedildiği üzere kanuna aykırı hareket ederek haksız elde etmiş olduğu haklar mevcut ise hakların sahiplerine iade edilmesini emretmiştir. Buna göre belirli bir bölgede iki taşra idarecisi arasında uyuşmazlık çıkması hâlinde Divan-ı Hümayun, olayı tarafsız bir üçüncü taşra idarecisine teftiş ettirebilmiştir. Tarafların göndermiş olduğu evrakları olayı incelemekle görevlendirdiği kadıya göndermiş ve bizzat olay yerine intikal ederek araştırma yapmasını emretmiştir. Taşra idarecisinin kanuna aykırı elde etmiş olduğu haklar var ise almasını söyleyerek adaleti tesis etmesi için yetkilendirmiştir. Dolayısıyla Divan-ı Hümayun taşra idarecilerini farklı usullerle denetime tabi tutabilmiştir.

C. EYALET DİVANLARI

Osmanlı Devleti’nde beylerbeyleri tarafından yönetilen eyaletlerde, tıpkı merkezdeki Divan-ı Hümayun’a benzeyen eyalet divanları bulunmuştur. “*Beylerbeyilik Divanı*”, “*Paşa Divanı*” da denilen bu divanlar paşa konağında toplanmış olup

⁽³²⁾ BOA, 3 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 84, s. 47.

buraya “*divanhane*”⁽³³⁾ denilmiştir⁽³⁴⁾. Beylerbeyinin yetkilerinin en etkili şekilde ortaya çıktığı yer olan paşa divanları, beylerbeyinin başkanlığında toplanmıştır. Toplantının yapıldığı beylerbeyi konağı, beylerbeyinin bizzat idare ettiği, eyaletin merkez sancağında bulunmuştur. Toplantının raportörlük işlerini ve yazı işlerini yürüten kişi divan efendisi adı verilen bir görevli olmuştur. Divan efendisinin emri altında katipler bulunmakta olup divanda görülecek işlerin sırası ve merkez ile eyalet arasında olan yazışmalar, adı geçen memur tarafından yürütülmüştür. Paşa divanının bir diğer üyesi, eyaletin mali işlerinden sorumlu olan mal defterdarı olmuştur. Yine eyalette timarlara bakan tımar defterdarı, beylerbeyinin kethüdası, eyalet merkezînin kadısı ve subaşı, paşa divanının diğer üyeleri olmuştur⁽³⁵⁾.

Şehzadelerin başkanlığında olduğu eyalet divanları ise diğer eyalet divanlarından biraz daha farklı olmuştur. Bu divanlarda nişancının bulunması, reisülküttapların çalışması ve şehzadelerin kendi isimleri ile tuğra çektirmeleri gibi hususlar şehzade divanlarını, eyalet divanlarından ayırmıştır. Bununla birlikte Divan-ı Hümayun’un denetimi dışında olmamaları, şehzadelerin de beylerbeyleri gibi merkezden atanmaları ve bölgenin idaresini yürütmekle görevli olmaları göz önüne alındığında, temel yapısı bakımından diğer eyalet divanlarından çok farklı olmadıkları söylenebilir⁽³⁶⁾.

Paşa divanı toplantılarında ilk olarak merkezden gelen yazılar okunmuş ve söz konusu yazılar ile ilgili gerekli işlemler yapılmıştır. Daha sonra eyalet ve eyalete bağlı sancaklar hakkındaki işler görüşülmüştür. Son olarak da halkın şikayetleri dinlenmiş ve karara bağlanmıştır. Paşa divanında verilen karardan memnun olmayan kişiler Divan-ı Hümayun’a aynı şikâyetin incelenmesi için başvurabilmiştir⁽³⁷⁾.

Bu konuya örnek bir kayıt şu şekildedir: “*Ayasuluk kadısına hüküm yazıla ki; Hâliyâ Piri nâm kimesne kapuma gelüp mukâta’ahânelerimden olup rüsûm-ı âdiyemi ve cürm-i cinâyetim sâl be-sâl mukâta’â-i mezbûra [eksik] verip edâ eylediğimden sonra sancak subaşılıarı ve toprak sipâhîleri ve gayrılar dahl edüp tekrâr rüsûm ve cürm ü cinâyet taleb eyleyüp zulmen üzerine konup râyegân yem ve yemek taleb edüp te’addî ederler deyü bildirdi. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda göresiz fi’l-vâki’ mezbûr mukâta’ahânelerimden olup rüsûm-ı âdiesin cürm ü cinâyetin mukâta’ahânelerim zâbitlerine verdikden sonra tekrâr [taleb] olunup ve zulmen ü[zeri]ne konup râyegân yem ve yemek teklîf olunduğu vâki’ ise men’u def’ edüp hilâf-ı şer’u kânûn ve mugâyir-i defter nesnesin aldirmayasız ve te’addî etdirmeyesiz, bu bâbda nesnesin almışlar ise gerü*

(33) Eski Türk İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti’nde divanhane hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **M. Baha Tanman**, ‘Divanhane’, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 9, 1994, ss. 437-444.

(34) **Göyünç**, s. 79; **Akyılmaz**, s. 134.

(35) **Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihal Bozkurt**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, 11. Basım, Ankara, 2006, s. 278.

(36) **Mumcu**, s. 139-140; **Abdullah Vefa Karataş**, ‘Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzade Sarayı Örneği-’, Adalet Dergisi, Sayı: 62-63, 2019, s. 252.

(37) **Üçok/Mumcu/Bozkurt**, s. 278.

aliveresiz, memnû' olmayanı ve muhtâc-ı arz kazıyyeyi yazup kapuma arz eyleyesiz, şöyle bilesiz deyü. Tahrîren fî 11 Cumâde'l-âhîr sene 954⁽³⁸⁾.

Bu kayıтта reayadan haksız yere vergi toplayan subaşı ve sipahiler konu edilmiştir. Kadıya yazılan emirde bu kimselerin zulmünün engellenmesi, kanuna aykırı vergi toplanmasına izin verilmemesi, bu şekilde alınmış olan malların hak sahiplerine iade edilmesi istenmiştir. Divan bu denetimini kadılar eliyle sağlamıştır. Dolayısıyla sipahi ve subaşı gibi taşra idarecileri eyalet divanları tarafından da denetlenmiştir.

Bir diğer örnek kayıt şu şekildedir: “*Uşak kadısına hüküm yazıla ki; Hâliyâ Murad bin Kurd nâm kimesne kapuma gelüp babam mukâtaahânelerinden olup rüsûm-ı âdiyesin sâl be-sâl mukâtaa-i mezbûre zâbitlerine verip edâ ederdi. Hâliyâ fevt olmağla beğlerbeği ve sancakbeği subaşuları ve toprak sipâhîleri ve gayrılar benden rüsûm taleb edüp teaddî eder deyü bildirdi. İmdi buyurdum ki, hük-m-i şerîftim vardukda göresiz, fil-vâki mezbûrun babası mukâtaahânelerinden olup bu emr-i pâdişâhî ile âhara raiyyet yazılmayup hâliyâ babası fevt olmağla beğlerbeği subaşuları ve toprak sipâhîleri ve gayrılar bundan rüsûm taleb eyledükleri vâki ise men u def edüp hilâf-ı şer' u kânûn ve mugâyir-i defter nesne taleb etdirmeyesiz, vâki olan cürm-i cinâyet ve sair rüsûm-ı âdiyesin mukâtaa-i mezbûre zâbitine zabt etdiresin, Bu bâbda nesnesin almışlar ise gerü aliveresiz memnû' olmayanı ve muhtâc-ı arz kazıyyeyi yazup kapuma arz eyleyesiz. Tahrîren fî 18 Cumâdel-ülâ sene 954.*”⁽³⁹⁾

Kayıtta, beylerbeyi ve sancak beyi subaşuları ile sipahiler tarafından haksız yere rüsûm talep edilen reayadan bir kimsenin başvurusu üzerine Uşak kadısına konunun araştırılması için yazı yazılmıştır. Yazıda şeri hükümlere aykırı nesne talep edilmemesi, vergilerin yetkili görevli tarafından toplanması bildirilmiş, eğer haksız yere alınan nesne var ise iadesinin sağlanması, konu hakkında gerekli hususların bildirilmesiyle birlikte emredilmiştir. Dolayısıyla reayaya zulmeden taşra idarecileri şikayet üzerine eyalet divanları tarafından da denetlenebilmiştir. Eyalet divanları, tıpkı Divan-ı Hümayun gibi bu denetimlerde taşra idarecilerinden kadıları görevlendirebilmiştir.

Bir başka kayıтта ise reaya, kendi mülk arazileri üzerinde haksız tasarruflarda bulunan sipahi için kadıya ilettikleri şikayette kadıya “*bizüm ahvâlimizi bâb-ı saâdet-meâba arz ediverin dedikleri*” belirtilmiş, kadı bu hususu şehzade divanına iletmıştır⁽⁴⁰⁾. Kadının konuyu Divan-ı Hümayun'dan önce bölgedeki şehzade divanına ilemesi, eyalet divanlarının denetimdeki rolleri bakımından dikkat çekicidir.

D. MEHAYİF MÜFETTİŞLERİ

Osmanlı Devleti'nde mehayif teftişi ile mahalli idareciler ve kadılar denetlenmiş olup tımarlı sipahi, subaşı, zaim veya naip gibi kamu görevlilerinin de söz konusu

(38) Feridun M. Emecen/Zekai Mete/Arif Bilgin, Osmanlı İdari Teşkilatının Kaynakları Şehzade Divanı Defterleri Manisa Şehzade Sarayı Divanı (1544-1594), Tüba, Ankara, 2017, s. 157.

(39) Emecen/Mete/Bilgin, s. 123-124.

(40) Emecen/Mete/Bilgin, s. 364.

teftişe konu olduğu olaylar kayıtlarda mevcuttur. Fakat genel olarak reayanın şikayetinin çok olduğu ve taşra idarecilerinin bu şikayetlerden sorumlu olduğu büyük problemlerde merkez tarafından mehayif müfettişleri, durumun araştırılması ve değerlendirilmesi için görevlendirilmiştir⁽⁴¹⁾.

Mehayif müfettişi olarak görevlendirilen kişiler genellikle bir kadı olmuş fakat zaman zaman sancak beyi, beylerbeyi gibi taşra idarecilerinin de olayları incelemesi için mehayif müfettişi olarak görevlendirilmesi söz konusu olabilmektedir.

Bu örnek olayda sipahilerin mehayif teftişine tabi tutuldukları görülmektedir: *“...Kaysariyye Beğine ve kâdîsına hüküm ki: Mektûb gönderüp; “... erbâb-ı tîmârdan Ramazân ve Menteş ve sâyir yoldaşlarından Zeyel nâm sipâbînün mehâyifleri emr-i şerîfüm mücebince görülüp Gömülgen nâm karyeye varıldukda, erbâb-ı tîmârdan Ramazân nâm sipâbî ele girüp karye-i mezbûre halkından da'vâ-yı hak idüp mevcûd olanların sâbit olan hakları alvirilüp mufassal defter olunup imzâlanup irsâl olunduğın ve zikrolunan Deli Alilüden Kallâv Ali ve oğlu Çelebi ve Menteş âdemleri şer'-ı şerîfe ve emr-i hümayûna itâat itmeyüp niçe def'a âdemler gönderilüp ve kendünüz varup ele getirilmeyüp fukarânun mehâyifleri görülmedüğün ve nâhiye-i mezbûre sipâbîlerinden hırsuz yatağı olan Zeyel nâm sipâbîyi Mar'aş beğlerbeğisi Gâzî Çavuş nâm âdemisiyle habs ile gönderüp getirüp teslim itmedin habsden gaybet itmeğün mezbûr Zeyel'den da'vâ-yı hak iden fukarânun dahı ahvâli görülmeğe mecâl olmayup ve mezkûr Deli Alilü'den Memik nâm sipâbînün zulm ü te'addîsi cümleden eşedd olup da'vâ-yı hak ider fukarâ bi-nihâye olup hükm-i şerîfde ismi musarrâh olmaduğundan alvirilmeğe cür'et olunmaduğın” bildürmişsin. Buyurdum ki: Varıcak, mezkûr Ramazân'ı ve Memik'i ve yoldaşlarından gaybet iden mezbûrları ... buldurup getürdüp da'vâ-yı hak iden husamâları ile berâber eyleyüp bir def'a şer'le faslolunmayup on beş yıldan berü terkolunmayan da'vâların muktezâ-yı şer'le dikkat ü ihtimâm üzre teftiş idüp bukûk-ı nâsdan şer'le sâbit olan ne ise bi-kusûr ashâbına alvirilüp teftiş tamâm oldukdan sonra mezkûr Ramazân'ı kayd ü bend ile Dergâh-ı Mu'allâm'a irsâl idüp sâbit olan mevâddı tafsil üzre yazup arzeyelesiz.”⁽⁴²⁾*

Buna göre Kayseri beyi ve kadısı mehayif teftişinde olup teftiş sonucu yakalamış oldukları sipahinin bilgisini merkeze bildirmişlerdir. Bunun dışında diğer bazı sipahilerin reayaya zulmettikleri ve isimlerinin daha önce verilen emirde yer almaması sebebiyle yakalanamadıkları belirtilmiştir. Bu durum göstermektedir ki mehayif teftişi ile görevlendirilen müfettişler, kendilerine verilen yetki çerçevesinde hareket etmişlerdir. Yetkilerini aşan bir durum söz konusu olduğunda ise ilgili

(41) İlber Ortaylı, 'Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 24, 2001, s. 73.

(42) Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, BOA, 6 numaralı Mühimme Defteri I, Ankara, 1995, Hüküm No: 161, ss. 110-111.

hususu merkeze bildirmişlerdir. Ayrıca sipahinin teftiş tamamlandıktan sonra cezalandırılmak üzere merkeze gönderilmesi, taşra idarecilerinin merkez tarafından cezalandırılması usulünün benimsendiğini göstermektedir.

Mehayif teftişi ile ilgili bir diğer örnek şu şekildedir: “... *Rûmilinde mehâyif teftîşinde olan Selanik Beği Ali dâme izzühûya ve Timürhısâr kâdîsına ve Dergâh-ı Mu‘allâ çavuşlarından Ferruh zîde kadruhûya hüküm ki: Hâliyâ Selanik sancağında Dobniçe ve Radomir Kâdîliklerinde harâmiler zubûr idüp yollara inüp ve billere varup erbâb-ı sebîle ve re‘âyâ vü berâyâyâ zarar u husrân irişdürmekden hâli olmadukları arz olunmağın zikrolunan kâdîliklerin teftîşini dahı size emridüp buyurdum ki: Me‘mûr olduğunuz yirlerün teftîşin tamâm itdükden sonra zikrolunan kâdîliklere varup elinüzde olan mufassal hüküm-i hümayûnum muktezâsınca ol yirlerün hırsuz u harâmîsin ve sâyir ehl-i fesâd ü şenâati görüp re‘âyâ vü berâyâyâ zulm ü te‘addiden halâs itmek bâbında envâ‘-ı ikdâm ü ihtimâmınız zubûra getüresiz”⁽⁴³⁾. Burada yol kesme suçu işleyen eşkıyaların reayaya zarar vermesi sebebiyle bölgede bulunan kadılikların teftişi söz konusudur. Kadıların da bölgenin idaresinden sorumlu oldukları düşünüldüğünde, bu teftişin kadılar nezdinde de gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Zira bu tip suçları işleyenlerin bölgedeki taşra idarecileri ile işbirliği hâlinde oldukları olaylar, kayıtlarda sıkça geçmektedir. Ayrıca kayıt, birden fazla ve farklı görevlerden taşra idarecilerinin aynı olay ile ilgili mehayif müfettişi olarak görevlendirilebilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.*

E. TOPRAK KADILARI

Osmanlı Devleti’nde seyyar kadılık şeklinde teşkilatlanan ve yolsuzlukları tahkik ve teftişle görevli olan toprak kadıları da mevcut olmuştur⁽⁴⁴⁾. Mühimme kayıtlarında toprak kadılarının yer aldığı olaylara sıklıkla rastlanılmaktadır. Aşağıda yer alan olayda daha önce Hatvan beyi olarak görev yapan Mehmed isimli idareci, Bursa ve Kocaeli sancaklarında karışıklık çıkaran bazı kişileri yakalamakla görevlendirilmiş olup yaptığı araştırmayı merkeze bildirmiştir. Buna göre yöredeki bazı kadıların suçlularla iş birliği hâlinde oldukları ve belirli miktarlarda bedel alıp suçluların hakkından gelmediklerini bildirmiştir. Divan-ı Hümayun söz konusu olayın teftişi ile eski Ankara kadısını görevlendirmiştir:

“...*Mezbûra Ankara kâdîliğina virilüp kâdîliğina varmak emr olunup müfettiş, sâbıkâ Kandırı kâdîsi ol vilâyete buyurılıp hüküm ana yazılmışdur. Sâbıkâ Ankara Kâdîsi olan Mevlânâ Emîrşâh’a hüküm ki: Bundan akdem Hatvan Begi olup hâliyâ Burusa ve Koca-ili sancaklarında bazı ehl-i fesâdı ele getürmek için irsâl olunan Mehmed dâme izzuhû mektûb gönderüp kazâ’-i Taraklu ve Göynik ve Akyaz ve Ilıca’nun yürük tâifesi ehl-i şenâat olup kâdîları ve nâ’ibleri yek-dil olup kurâda olmayup ve*

⁽⁴³⁾ BOA, 6 numaralı Mühimme Defteri I, Ankara, 1995, Hüküm No: 135, s. 94.

⁽⁴⁴⁾ Ortaylı, s. 73.

yollarda âdem katl idüp ehl-i fesâd ele gelüp kâdîlara getürdüklerinde: “Sicill ve hucet hakkı” diyü bir mikdâr altunların alup ehl-i fesâdun hakkında gelinmeyüp halâs olmağla re’âyaya envâ’-ı te’addî olunur diyü bildürüp ... kâdîliklarda olan ehl-i fesâd ü şenâatün teftîşini sana tefvîz idüp bu bâbda ...buyurdum ki:... zikr olunan kâdîlardan ve nâ’iblerden arz olunduğı gibi ehl-i fesâd himâyet olunmuş mudur, ne zamânda olup ne maköle kimesneye himâyet olmuşdur? Anı dabı tamâm ma’lûm idinüp arz idesin ve ehl-i fesâdı ele virmekte ve ele getürmekte toprak kâdîları ve sübaşları ve sâ’ir halka gereğı gibi mu’avenet ü müzâheret idüp ehl-i fesâda himâyet itmekden ve ... ihmâlden ziyâde hazer ideler...”⁽⁴⁵⁾

Buna göre Ankara kadısına, olay hakkında ayrıntılı bilgi edinip merkeze bildirmesi, bölgedeki kadı ve naipilerin reayaya zulmedenleri koruyup korumadıklarını araştırması, suçluların yakalanması amacıyla toprak kadıları, subaşı ve reayaya gereğı gibi yardımcı olması, suçlularla iş birliği hâlinde olmaması ve ihmalden kaçınması emredilmiştir. Dolayısıyla toprak kadıları, taşra idarecilerinin denetlenmesi ve yakalanmasında rol oynayabilmiştir.

Bir başka örnekte ise Vize beyine, suç işleyen kişilerin toprak kadıları eliyle şeri hukuka göre teftiş edilmesi ve eğer suçlular sipahilerden ise durumun merkeze bildirilmesi emredilmiştir:

“...Vize begine hüküm ki:...Pîri Paşa nâm kimesnenün gice ile evi basılıp bir oğlı ve bir kuli katl olunup ve nefsi-i Babaeskisi’nden Hacı Hasan nâm kimesnenün dabı evi basılıp kendü katl ve espâbı gâret olunup ve niçe kimesnenün mezkûrda rehîn konmuş espâbı dabı bile alınup bu fesâdı idenler dağlarda olan kâfir karyeleridür diyü istimâ’ olunmağın buyurdum ki: ...bu fesâdı iden eger ...ve eger sâ’ir kâfir levend tâ’ifesidür, her kande ise tettebbu’ uecessüs idüp her ne tarikle mümkün ise ele getürüp toprak kâdîları ma’rifetiyle ber-müceb-i Şer’-i Şerifonat vechile dikkat ü ihtimâm ile teftîş idüp göresin; şöyle ki, mezbûrların evin basup espâbların gâret iden her kimler ise zuhûra getürüp Şer’ile haklarından gelesin. Bu fesâdı idenler sipâhî tâ’ifesinden olup muhtâc-ı arz ise yazup bildüresin ... Ammâ, bu bahâne ile kendü hâllerinde olanlara hilâf-ı Şer’ dahl olunup abz ü celb olmakdan hazer idesin...”⁽⁴⁶⁾

Buna göre söz konusu olayda Vize beyine ilgili olayı toprak kadıları ile teftiş etmesi, suçluların “şer ile hakkından gelmesi” bildirilmiştir. Suç işleyenlerin sipahi olması hâlinde durumun merkeze bildirilmesi emredilmiştir. Burada Osmanlı Devleti’nin suç işleyenlerin kamu görevlileri olması hâlinde özel ihtimam göstermiş olduğu

(45) BOA, 3 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 196, ss. 93-94.

(46) BOA, 3 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1181, s. 524. Osmanlı Devleti’nde denetimle görevlendirilen toprak kadılarının da kanuna aykırı davrandığı örnekler de mevcut olmuştur. Örnek bir olay için bakınız: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Uğurhan Demirbaş, Mustafa Karazeybek, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler, Zahit Yıldırım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 21, BOA, 5 numaralı Mühimme Defteri, Ankara, 1994, Hüküm No: 262, s. 197.

söylenebilir. Böylelikle suç işleyen taşra idarecisine yöredeki görevliler tarafından gereği gibi ceza uygulanmaması ihtimalinin önüne geçilmiştir. Bu uygulamanın, reayanın devlete olan güveninin tesis ve devamına katkı sağlamış olduğu söylenebilir. Ayrıca gerekli teftişin yapılması esnasında suçla ilgisi olmayanlara müdahale edilmemesi ve şeri hükümlere aykırı davranılmamasının bildirilmiş olması, Osmanlı Devleti'nin suçun şahsiliği ilkesini gözetmiş olduğunu da göstermektedir.

F. TAŞRA İDARECİLERİ

Osmanlı Devleti taşra teşkilatında görev almış olan yöneticiler, bölgelerinde gerçekleşen olaylarla ilgili merkeze bildirimde bulunurken aynı zamanda ilgili bölgeden sorumlu olan idareciyi de denetlemiştir.

Aşağıda yer alan örnek olayda, Boğdan voyvodası, bölgede gerçekleşen suçlarla ilgili merkeze bildirimde bulunmuş olup Divan-ı Hümayun, bölgedeki Akkirman beyine olayı incelemesi için emir vermiştir: “...*Akkirman Beyi'ne hüküm ki: ... bâzı hırsûz u harâmî levend kâfirler ...kurâ vü kasabât re'âyâsına zarar ü te'addileri irişmekden hâlî değıllerdir, deyü Boğdan voyvodası tarafından i'lâm olundu. İmdi ... buyurdum ki: Aslâ te'hîr ü tevakkuf itmeyüp kal'a muhâfazasına kifâyet kadar nefer alıkoyup dahi mâ'adâ eger müstahfiz ve eger azeb tâ'ifesidir, azeb ağasıyla anda olan şaykaları donadup müşârünileyh Silistre Beyi yanına gönderüp zikir olunan ehl-i fesâd ü şenâ'ati tetebbu' ü tecessüs itdürüp ele getirüp haklarından geldirmeğe ikdâm eylesin. Vê sen dahi sancağında Tuna kenârında mahûf ü muhâtara olan yerleri onat vechile görüp gözedüp hıfz ü hırâset-i memleket ve zabt ü siyânet-i ra'yyet bâbında dakîka fevt itmeyesin. Sancağının hıfz ü hırâseti ve zabt u siyâneti uhdene lâzımdır. Taht-ı hükûmetinde bu asıl (?) ehl-i fesâd zuhûr ide. Şimdiye değın mukayyed olmamağa sebep nedir? Bu bâbda müstahikk-ı itâb olmuşsun. Şöyleki, sancağında Tuna yüzüde gemi ile harâmîlik iden ehl-i fesâddan ve âhardan bir mahalle zarar husrân irişe, aslâ özrün makbûl olmaz. Vâki' olan zarar ü ziyân sana tazmîn itdirildikten gayrı mu'âteb ü mu'âkab olursun. Ana göre mukayyed olup ehl-i fesâd ü şenâ'atden sancağına müte'allık olan mevâzı'ı masûn ü mahfûz kılmakda bezl-i maktûr ve sâ'y-i meşkûr eylesin.*”(47)

Söz konusu olayda Silistre beyinin yapması gereken işleri belirten Divan-ı Hümayun aynı zamanda Akkirman beyine sancağında yaşayan reayanın korunmasından sorumlu olduğunu hatırlatmış, görevini gereği gibi yerine getirmede meydana gelen zararların kendisine tazmin ettirileceğini bildirmiştir. Dolayısıyla taşra teşkilatında görevli bir idarecinin bildirimi üzerine bölgenin diğer idarecileri, görevlerini ihmal edip etmedikleri yönünde bir denetime tabi tutulmuştur.

Konu hakkında bir başka örnek kayıt şu şekildedir: “*Bağdâd beğlerbeğisine ve Zekiyye kâdisına hüküm ki: Zekiyye beği ve kâdisı mektûb gönderüp hâliyâ Bayat*

(47) BOA, 5 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 126, s. 116.

Sancağı Beği Hüseyin bin nefer âdemle seher vaktinde Zekiyye Kal'ası yanında vâki' olan Nehrân re'âyâsın basup mâlların ve tavarların yağmâ idüp nice kimesneler helâk olmağın âdemleri men' eylemek istedikde âdemlerinin dahı esbâbın gâret idüp Yukaru Cânib'den gelen dört yüz mikdârı re'âyâ nefret idüp girdüklerin arzyledüğünüz ecilden buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu husûsı hak üzre teftiş idüp göresiz: Şöyle ki; mûmâ-ileyh ol mikdâr âdem ile zikrolunan re'âyâyı nâ-hak yire basup ol vechile emvâl ü esbâb ü tavarların gâret idüp te'addi eylediğünün aslı nedür, ne sebep ile gelüp gâret ü hasâret itmişdür? Şöyle ki; hilâf-ı şer'-ı şerîf ol vechile şenâat itdüğü bi-hasebiş-şer'i'l-kavîm sâbit ü zâhir ola, alınan esbâbı ve emvâl ü tavarları ashâbına alvirdükden sonra kaç nefer kimesnenün mâlı üzerine şer'le sâbit ü zâhir olursa sübût u zubûr bulan zulm ü te'addisinden bir nesnesin ketmitmeyüp sıbhati ve hakîkati üzre yazup arzidesiz; tezvîr ü telbîsden ve şühûd-ı zürdan ve hilâf-ı şer'-ı şerîf iş olmakdan ve hilâf-ı vâki' kazıyye arz olmakdan ziyâde hazer idesiz. Fi 10 Şa'bân, sene: 972."⁽⁴⁸⁾

Buna göre Bağdat beylerbeyi ve Zekiyye kadısına yazı yazılarak, bölgede bulunan Bayat sancak beyinin bin kadar kişiyle reaya üzerine yapmış olduğu baskının sebebinin araştırılması ve baskına karışarak reaya mallarına el koyanların merkeze bildirilmesi emredilmiştir. Kanuna aykırı hareket eden sancak beyi olup bu konuyu merkeze bildirenler ise Zekiyye beyi ve kadısıdır. Dolayısıyla Osmanlı taşra idarecileri birbirlerinin kanuna aykırı işlerini denetlemiş, gerekli gördükleri hâllerde olayı merkeze bildirmiş ve merkez tarafından olayın ayrıntılı olarak araştırılması hususunda görevlendirilebilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, klasik dönemde taşra idarecilerini çeşitli yollarla denetlemiştir. Taşra idarecilerinin denetlenmesinde padişahın örfi hukuk düzenlemeleri, Divan-ı Hümayun'un şikayetler üzerine verdiği hükümler oldukça etkili olmuştur. Yine divan tarafından taşra idarecilerinin denetlenmesi için farklı taşra idarecileri teftiş için görevlendirilebilmiştir. Taşra idarecilerinin suçu sabit görülürse cezalandırılması için merkeze gönderilmesi, haksız elde etmiş oldukları malların hak sahiplerine eksiksiz iade edilmesi bildirilmiştir. Eyalet divanları da tıpkı Divan-ı Hümayun gibi denetimlerde bulunmuştur. Taşra idarecileri veya reayadan gelen şikayetler üzerine ilgili taşra idarecilerinin denetlenmesi için eyalet divanları harekete geçebilmiştir. Taşra idarecilerinden özellikle kadınlar, reayanın şikayette bulunduğu farklı olayları incelemek ve sorumlu taşra idarecilerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Taşradaki idarecilerin denetlenmesinde, merkezden görevlendirilmiş olan mehayif müfettişleri ayrıca öneme sahiptir. Bu kişiler hâli hazırda belli bir yörede beylerbeyi, sancak beyi veya kadı olarak görev yapmakta iken belirli bir olayın teftişi için görevlendirilebilmiştir. Aynı olay hakkında farklı

(48) BOA, 6 numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 857, s. 31.

taşra idarecilerinden birden fazla mehayif müfettişi tayin edilebilmiştir. Mehayif müfettişleri; olayın araştırılması, suçluların yakalanması, hak sahiplerine haklarının iade edilmesi ile görevlendirilebilmiştir. Toprak kadıları da taşra idarecilerinin denetlenmesinde rol oynamıştır. Toprak kadılarının görevleri mehayif müfettişleri ile benzerlik göstermiştir. Kimi zaman mehayif müfettişleri görevlendirildikleri araştırmayı toprak kadıları eliyle yürütmüştür. Osmanlı Devleti taşra idarecilerinin birbirlerini de denetledikleri, incelenen olaylar çerçevesinde varmış olduğumuz bir diğer sonuç olmuştur.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan ‘Sipahi’, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, Cilt: 37, ss. 256-258.

Ahışhalı, Recep ‘Divan-ı Hümayun Teşkilatı’: Eren, Güler (Editör), Osmanlı, Cilt: 6, 1. Baskı, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 24-33.

Akyılmaz, Bahtiyar ‘Osmanlı Devleti’nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 1999, ss. 127-156.

Aykut, Nezih/ Bostan, İdris/Cebecioğlu, Murat/Emecan, Feridun/İlgürel, Mücteba/İpşirli, Mehmet/Küçük, Cevdet/Mert, Özcan/Özcan, Abdülkadir/Şahin, İlhan/Şentürk, Hüdayi/Varlık, Mustafa Çetin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 12, BOA, 3 numaralı Mühimme Defteri, Ankara, 1993.

Baykara, Tuncer ‘Kaza’, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 25, 2002, ss. 119-120.

Cin, Halil/Akgündüz, Ahmed Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Cin, Halil/Akyılmaz, Gül Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra ‘Osmanlı İdaresinde Âdem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler’, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı: 6, 2008, ss. 7-84.

Ekinci, Ekrem Buğra Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

Emecan, Feridun M./Mete, Zekai/Bilgin, Arif Osmanlı İdari Teşkilatının Kaynakları Şehzade Divanı Defterleri Manisa Şehzade Sarayı Divanı (1544-1594), Tüba, Ankara, 2017.

Göyünç, Nejat ‘Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)’: Eren, Güler (Editör), Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 6, 1. Baskı, Ankara, 1999, ss. 77-87.

İlgürel, Mücteba 'Subaşı', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 37, 2009, ss. 447-448.

İnalçık, Halil 'Adaletnameler', Belgeler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Cilt: II, Sayı: 3-4, 1965, s. 49-160.

İnalçık, Halil 'Kanunnâme', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 24, 2001, s. 333-337.

İnalçık, Halil Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul, 2016.

İpşirli, Mehmet 'Beylerbeyi', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 6, 1992, ss. 69-74.

İpşirli, Mehmet 'Osmanlı Devlet Teşkilatı': İhsanoğlu, Ekmeleddin (Editör) Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1. Baskı, İstanbul, 1994, ss. 139-278.

İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 12.

İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 74.

Karataş, Abdullah Vefa 'Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği-', Adalet Dergisi, Sayı: 62-63, 2019, s. 235-264.

Mumcu, Ahmet Divan-ı Hümayun, Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2017.

Ortaylı, İlber 'Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 24, 2001, ss. 69-73.

Özkaya, Yücel 'Mütesellim', İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 32, 2006, ss. 203-204.

Tanman, M. Baha İslam Ansiklopedisi, 'Divanhane', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 9, 1994, ss. 437-444.

Tuncer, Seral İdari Teşkilat İlkeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Eyalet Sistemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1988.

Üçok, Coşkun 'Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 1944, ss. 73-95.

Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, 11. Basım, Ankara, 2006.

Ünal, Mehmet Ali 'Osmanlı Devleti'nde Askeri Sınıfın Yargılanması', XVI. Türk Tarih Kongresi, IV. Cilt, II. Kısım, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 669-697.

Yıldırım, Hacı Osman/Atik, Vahdettin/Cebecioğlu, Murat/Demirbaş, Uğurhan/Karazeybek, Mustafa/Safi, Muhammed/Serin, Mustafa/Uslu, Osman/Yekeler, Numan/Yıldırım, Zahit, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 21, BOA, 5 numaralı Mühimme Defteri, Ankara, 1994.

Yıldırım, Hacı Osman/Atik, Vahdettin/Cebecioğlu, Murat/Safi, Muhammed/Serin, Mustafa/Uslu, Osman/Yekeler, Numan, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, BOA, 6 numaralı Mühimme Defteri I, Ankara, 1995.

BEYTÜLMÂL MÜESSESESİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE HAZİNENİN SORUMLULUĞU

Said Emre KUMRAL*

Özet

Fıkhî istilah olarak devletin kamu hazinesini ifade eden beytümâlin tüzel kişiliği haiz olduğu İslam hukukçuları tarafından kabul görmüş ve kamu faaliyetleri neticesinde zarar gören şahısların beytümâlden tazminat talebinde bulunabildiği iddia edilmiştir. Bu kavram, Osmanlı Devleti'nde zamanla genel vasfından sıyrılarak varisi olmayan terekelerin yönetimiyle alakadar kurum için kullanılmış; devlet hazinesi anlamını ise Hazine-i Âmire, Hazine-i Hümayun müesseseleri karşılamıştır. 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya atılan ve kökenini Roma hukukunda bulan hazine teorisi ile devlet hazinesi özel hukuk tüzel kişisi sayılarak idari faaliyetlerden zarar görenler için hazineyi dava etme hakkı tanınmıştır. Bu çalışmada beytümâl kurumu ve hazine teorisinin mahiyeti incelenerek hazinenin mâlî sorumluluğu anlayışının Osmanlı Devleti'ndeki izleri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Beytümâl, Hazine-i Âmire, Hazine Teorisi, Mâlî Sorumluluk.

GİRİŞ

İslam hukukunda beytümâl devlet hazinesini ifade etmiş ve onun hükmi şahsiyeti haiz olduğu genellikle kabul edilmiştir. Müesses bir kurum haline gelmesi Hz. Ömer dönemine izafe edilmekteyse de beytümâlin esasını teşkil eden bazı uygulamaların Hz. Peygamber'in Medine döneminde hayata geçirildiği İslam tarihçileri tarafından savunulmaktadır. Hz. Peygamber'in kamu menfaati için toplamış olduğu mallar üzerinde malik sıfatıyla değil devlet başkanı sıfatıyla adeta birer emanetçi gibi tasarruf ettiği ve dolayısıyla bu ibtidai hazinenin de hükmi şahsiyeti haiz olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde de beytümâl kavramı cari olmakla birlikte devletin son döneminde bu kavram, varisi olmayan terekelerin idaresine ilişkin

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, said.kumral@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8362-6153>.

kuruma münhasır kılınmış; devlet hazinesi ise Hazine-i Âmire, Hazine-i Hümayun gibi namlar almıştır.

Bu çalışmada beytül mâl müessesesi Osmanlı Devleti'ndeki görünümü ile birlikte idarenin sorumluluğu çerçevesinde incelenmiştir. Meseleyle irtibatı açısından 18. yüzyılda Almanya'da ortaya atılan ve Kıta Avrupası'nda polis-devletten hukuk devletine geçişte önemli bir adım olarak kabul gören hazine teorisi (Die Fiskustheorie) ile beytül mâl/hazinesin) mahiyetinin mukayesesine gayret edilmiştir. Mülkiyet hakkının dokunulmazlığına ilişkin kabullerin yaygınlaşmasıyla revaç bulan hazine teorisine göre idari işlem ve faaliyetlerden zarar gören bireyler devlet aleyhine yargı yoluna başvuramasa da zararını hazineden talep edebilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde beytül mâl müessesesinin genel yapısından, ikinci bölümünde malî sorumluluk konusunda beytül mâl ile ilişkilendirilen hazine teorisinden, üçüncü bölümünde ise Osmanlı Devleti'nde devlet hazinesinin keyfiyetinden bahsedilmiş ve hazinenin malî sorumluluğuna ilişkin arşiv belgelerinden örnekler sunulmuştur. Verilen örneklerin Tanzimat sonrası dönemde yoğunlaşması Osmanlı Devleti'nde hazinenin sorumluluğuna dair kabullerin İslam hukuku ve beytül mâl ekseninden ziyade Kıta Avrupası eksenli hazine teorisi çerçevesinde gelişmiş olduğunu düşündürmektedir.

I. BEYTÜLMÂLİN MAHİYETİ

Kelime olarak “mal evi” anlamına gelen beytül mâl kavramı, fikhî literatürde devlet mallarının muhafaza edildiği mekânın karşılığı olmakla beraber devletin malvarlığı ve bunun idaresine memur hukuki müesseseyi de ifade etmektedir⁽¹⁾. Teşkilatlı bir kurum olarak ortaya çıkışı Hz. Ömer dönemine nispet edilmekle birlikte⁽²⁾ beytül mâl in nüvesinin Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla atıldığı kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in Medine döneminde Bedir Savaşı'nda toplanan ganimetler ve esirler içi alınan fidyeler devlet için pay ayrılmadan savaşa katılan gazilere dağıtılmıştır. Uhud Savaşı'ndan altı ay sonra sulh yoluyla alınan Benî Nadîr toprakları Müslümanların eline geçen ilk topraklar olmuş ve bu topraklar Haşr Suresi'nin 6. ayeti hükmüne göre beytül mâle intikal etmiştir⁽³⁾. Bu gelirler üzerinde

(1) “Beytül mâl”, *El-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, Kuveyt, Cilt 8, 1983, 242-264, 242; Coulson, Noel J. ve diğerleri, “Bayt al-Mal”, *Encyclopaedia of Islam*, Mayıs 30, 2021 tarihinde http://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2097/10.1163/1573-3912_islam_COM_0109 adresinden alındı; Erkal, Mehmet, “Beytül mâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, 90-94, 90; Muhammed Kal'acî ve diğerleri, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Fukahâ (Dictionary of Islamic Legal Terminology)*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2010, 93.

(2) Mardin, Ebulula, “Beytül mâl”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, 1979, 591.

(3) Erkal, 1992, 90. “Allah'ın Rasûlüne kurâ abalisinden tahvil buyurduğu fey' de Allah için ve Rasûlü için ve karâbet sahibi ve yetimler ve miskinler ve yolda kalmış kimseler içindir ki sade içinizden zenginler arasında olaşır bir devlet olmaya, bir de Peygamber size her ne emrederse tutun, nehyettiğinden de sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah şedidü'l-îkâbdır.” Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Tefsir* (H. 1354 tarihli nüshadan tıpkıbasım), 372.

Hız. Peygamber mal sahibi olarak değil, kamu görevlisi olarak tasarrufta bulunmuştur. Halife Hız. Ömer de beytül mâldeki malvarlığı üzerindeki tasarrufunu vâsinin yetim malları üzerindeki tasarrufuna benzetmiştir⁽⁴⁾. Beytül mâlin; devlet başkanının şahsi malvarlığından ayrı tutulması onun müstakil bir hukuki varlığı olduğuna delil kabul edilmiş, İslam hukukuna göre devlet hazinesinin tüzel kişiliği haiz bulunduğu savunulmuştur⁽⁵⁾. Mardin, beytül mâle intikal eden malları sadaka beytül mâli ve haraç beytül mâli olarak ikiye ayırmıştır. Sadaka beytül mâline konulması kararlaştırılan mallarda devletin konumu müstevda' (vedâia alan) gibidir. Mal hazinede emanet konumundadır. Bu mallar Tevbe Suresi 9. ayette geçen sekiz sınıfa dağıtılacaktır. Haraç beytül mâline ise devlet malik gibi tasarruf eder. Devlet başkanı toplumun ihtiyaçlarını gözeterek ve bir kamu maslahatına dayanarak bu mallarda sarfiyatta bulunabilir⁽⁶⁾. Beytül mâlin gelir kalemleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Zekat
- Savaştan elde edilen taşınır ganimetlerin beşte biri
- Gayrimüslimlerden alınan haraç vergileri
- Cizye
- İslâm devleti tebaası olan gayri müslimler (zimmî) tarafından ithal edilen ticaret mallarından yüzde beş, yabancılar tarafından ithal edilen mallardan yüzde on oranında veya karşılıklılık esasına göre toplanan uşûr vergisi
- Devlet arazilerinden elde edilen gelirler
- Lukatalar (sahibi belli olmayan buluntu mallar), varis bırakmaksızın ölen kişilerin terikesi ve velisi bulunmayan maktuller için ödenen diyetler
- İnfak gelirleri⁽⁷⁾

Devlet hazinesinin halifenin şahsi mallarından ayrı tutulması anlayışı Dört Halife sonrası dönemde de devam etmiştir. Emevî halifelerinden Muaviye, Sâsânî hükümdarlarından kendisine kalan özel mülkleri kendi ailesi için muhafaza etmiş ve birtakım masraflarını bu mallardan yapmıştır. Abbasîler döneminde de beytül mâle beytül mâl-i hassa ve beytül mâl-i âmme şeklinde ikili bir ayrıma gidilmiş, devlete ait mallara beytül mâl-i âmme teşkilatı içerisinde idare edilmiştir⁽⁸⁾. Ancak hazineler arasındaki bu ayırımın çok katı olmadığı da ifade edilmektedir. Halifelerin kendi hazinelerinin şahsi mülklerinden olmadığı; cizye, müsadereler, para cezaları ve haraç

(4) *El-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 1983, 245.

(5) Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul, 2017, 226; Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017, 443, Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2017, 284.

(6) Mardin, 1979, 592.

(7) Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (Cilt 4), Bilmen Basımevi, İstanbul, 1996, 77; Erkal, 1992, 93.

(8) Erkal, 1992, 92.

vergileri gibi kamu gelirleriyle bu hazinelerin desteklendiği iddiaları mevcuttur⁽⁹⁾. Bu ayırım sonraki dönemde Memlûklüler ve Osmanlılar'da da devam edecektir⁽¹⁰⁾.

II. İDARENİN SORUMLULUĞUNDA HAZİNE TEORİSİ

Devletin sorumsuzluğu telakkisine dayanan mülk-devlet ve polis-devlet anlayışlarından ilk ciddi sapma, 18. yüzyılda Almanya'da idari faaliyetten zarar görenlere karşı "hazine teorisi" (Die Fiskustheorie) ile adli yargı yolunun açılması ile olmuştur. Bu teoriyle birlikte hükümdarın şahsi hazinesi dışında kalan devlet hazinesi, özel hukuk hükümlerine tâbi bir özel hukuk tüzel kişisi sayılmış ve zarar görenlere hazineyi doğrudan doğruya dava etme hakkı tanınmıştır. Bu hakkın tanınmasıyla hükümdarın yürütme yetkilerini kullanarak yaptığı hükümete ilişkin meseleler (Requierungssache) dışında kalan faaliyetlerden hazinenin malî sorumluluğu kabul edilmiştir⁽¹¹⁾. Polis-devlet anlayışının hakim olduğu dönemde Almanya'da devlete ait yetkilerin fazla genişlemesi ve idari faaliyetlerin her türlü hukuk kuralının dışında tutulması bireyleri yargının himayesinden mahrum bırakmıştır. Kökeni Roma hukukuna dayanan hazine (fisc) teorisi işte bu nedenle ortaya çıkmıştır. Roma'da hazinenin imparatorun mücerret bir şahsiyeti olduğu kabul edilmiş ve esas itibarıyla medeni hukukla muhakeme usullerine tabi olarak kendisine birtakım yetki ve imtiyazlar tanınmıştır. Böylelikle hakimiyete, kayıtsız ve şartsız emretme kudretine sahip devletle, kamu malvarlığına sahip hazine birbirinden ayrılmıştır. Hukuk kurallarının üstünde kabul edilen devlet yargı denetimine tabi olmamış, bir özel hukuk tüzel kişisi kabul edilen hazine ise mahkemelerin muhakeme ve murakabesinden azade kalamamıştır. Malına devletçe el konulan kişi, devlet aleyhinde dava açamamış fakat bu işlem neticesinde kendisine irat kaydedilen hazineden bir istimlak bedeli talep edebilmiştir⁽¹²⁾. Mülkiyet hakkının dokunulmazlığına ilişkin kabullerin ve bu hakkın ancak kamu menfaati gerekçesiyle sınırlanabileceği yolunda düşüncelerin yayılmasının idarenin sorumluluğu fikri ile irtibatı hususunda Muslihiddin Âdil Bey şunları aktarmaktadır:

"Muhtelif teşkilât-ı esâsiyelerde hakk-ı temellükün masuniyetine ve bu hakkın ancak menfaat-ı amme fikriyle ve sahibinin malî hakları te'min edilmek şartıyla nez' edilebileceğinin kabul edilmesi devletin mesuliyeti fikrine doğru atılmış hatvelerin mukaddemesidir. Hatta Hukûk-ı Beşer Beyannamesi de 17. maddesiyle bu esası yani mülkiyete karşı bir zarar

(9) Coulson, Lewis, & R. le tourneau, "Bayt al-Mal" (History).

(10) Memlûklüler'de âmme beytülmalinden hariç olarak kendi dairesine mahsus gelir ve masraflara nezaret eden makama Divân-ı Has denilmiş, başında da Nâzir-ı Has bulunmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, 340.

(11) Bahtiyar Akyılmaz ve diğerleri, *Türk İdare Hukuku*, Seçkin, Ankara, 2015, 105.

(12) Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları* (Cilt 1), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, 129-130.

ikâ' halinde derhal devletin mesuliyetini mevzubahis eylemiştir. Muhtelif memleketlerde 'menâfi'-i umumiye namına istimlâk' kanunları hatta bir kusur ve hataya mukârin olmaksızın efrâdın muhakkak olan zararlarını devletin tazmin edeceği esasını kabul eylemiştir. Mamefih; bu yeni telakki her yerde ve mutlak bir surette kabul ve tatbik sahasına girmiş değildir. Hakikat-ı hal şudur ki henüz intikâl devresi yaşamaktayız. Yani eski adem-i mesuliyet fikri yerine bugün tedricen ve bazı abvalde devletin mesuliyeti fikri kuvvet ve şümul peyda etmeye başlamıştır.⁽¹³⁾"

Onar'a göre hazine teorisinin bir benzeri de İslam hukukunda beytülmâl müessesesinde görülmüştür. İslam hukukunda kamu malvarlığının ifadesi olan beytülmâl özel hukuk hükümlerine tabi olmuş, devlet reisi sıfatıyla hükümdara karşı husumet yöneltemeyen fertler beytülmâlden tazminat talebinde bulunabilmiştir⁽¹⁴⁾.

Devletin, hazine ile bir bütünlük arz ettiği ve hazine ile birlikte tek bir kamu tüzel kişisi olduğu yolundaki temayüller kabul görmeye başladıkça hazine teorisi de peyderpey terk edilmiştir. Bununla birlikte hukuk devleti anlayışına geçiş sürecinde bu teorinin zamanın ihtiyaçlarını belli bir ölçüde karşıladığı ve doğrudan olmasa da bireylere devlet idaresine karşı bazı teminatlar sağladığı ifade edilmektedir⁽¹⁵⁾.

III. OSMANLI DEVLETİNDE HAZİNE-İ ÂMİRE VE TAZMİN SORUMLULUĞU

Osmanlı Devleti'nde hazineye; hazine-i emiriyye, hazine-i padişahî, hazine-i hassa ve hazine-i hümayun gibi unvanlar verilmiştir. Devletin ilk dönemlerinde hazine için "Beytülmâl-i Müslimîn" tabiri kullanılmış olsa da sonraki dönemlerde devlet gelir ve giderlerinin idaresinin de değişmesiyle hazine kavramı beytülmâl yerine yerleşmiş ve beytülmâl sadece varisi malum olmayan ölülerden kalan eşya ve malların muhafaza ve idaresiyle görevli kurum için kullanılmıştır. Mirasçısı olmadan hayatını kaybedenlerin terekeleri beytülmâl müdür ve memurları tarafından kayda geçirilerek belli bir müddet muhafaza edilmiş, bu müddet zarfında mirasçı çıkmazsa mal sandıklarına teslim olunmuştur⁽¹⁶⁾.

⁽¹³⁾ Muslihiddin Âdil, *Mukâyeseli Hukûk-ı İdâre* (1926-27 Sene-i Devriyesi), Darülfünun Matbaası, İstanbul, t.y., 72-73.

⁽¹⁴⁾ Onar, 1966, 139.

⁽¹⁵⁾ Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku*, Turhan, Ankara, 2018, 96; Kemal Gözler, Gürsel Kaplan, *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin, Bursa, 2017, 62; Metin Günday, *İdare Hukuku*, İmaj, Ankara, 2017, 39.

⁽¹⁶⁾ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstîlâbları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2018, 171; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat, İstanbul, 2019, 287; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, 226. "Bir yerde beytülmâl vâki' olduğu gibi kadı defterine yazılıb beytülmâlcıya teslim oluna. Eğer vârisi ma'lûm olub ol vârisin dâhil-i memleketde mekânı ma'lûm olursa, def'i beytülmâlcıya verilmeye, belki vasi elinde altı ay mikdârı dura. Eğer vâris gelmezse beytülmâlcıya teslim oluna..." Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri* (Cilt 1), Fey Vakfı, İstanbul, 1990, 181.

Sultan II. Mahmud zamanına kadar Osmanlı Devleti'nin biri enderun diğeri birun olmak üzere iki hazinesi mevcuttur. Sultan II. Mahmud ile birlikte birun hazinesi Hazine-i Âmire adını almış ve bu tarihten Osmanlı Devleti'nde Hazine-i Âmire, Hazine-i Hassa ve Enderûn Hazinesi olmak üzere üç çeşit hazine bulunmuştur. Hazine-i Âmire İslam hukukundaki beytûlmâlin karşılığı olarak kullanılmış, Hazine-i Hassa ise padişahın hususi hazinesini ifade etmiştir. Enderûn Hazinesi ise bir ihtiyat hazinesi olarak kurulmuş, varidatını padişah haslarının gelirlerinden, ganimetlerden devlete düşen beşte birlik paydan ve yabancı hükümdarlardan gelen hediyelerden sağlamıştır⁽¹⁷⁾. Akgündüz'e göre; müstakil bir hukuki varlığı bulunan Hazine-i Âmire, haklara ve borçlara muhatap olabilmış, davalı veya davacı konumunda bulunabilmiştir⁽¹⁸⁾.

Sultan II. Mahmud'un maliye teşkilatındaki ıslahatları neticesinde dış hazine de üçe ayrılmış; şikk-ı evvel defterdarının idaresinde Hazine-i Âmire, ayrı bir defterdar idaresinde Asâkir-i Mansûre masraflarını karşılamak üzere Mansûre Hazinesi ve nazır idaresinde Darphane Hazinesi kurulmuştur. Hazine-i Âmire defterdarı ile Darphane Nazırı arasındaki sürekli ihtilaflar nedeniyle Defterdarlık, Darphane Nezareti'yle birleştirilerek Darphane-i Âmire Defterdarlığı kurulmuştur. 1838 yılında ise Darphane Nezareti Mansûre Defterdarlığı ile birleştirilerek Maliye Nezareti kurulmuş ve Mansûre Defterdarı Nafiz Efendi vezaret rütbesiyle maliye nazırı olmuştur⁽¹⁹⁾.

İdarenin sorumluluğu bünyesinde bugün cari olan hizmet kusuru, şahsi kusur ve kusursuz sorumluluk (risk ilkesi-fedakarlığın denkleştirilmesi) gibi kavramlar Kıta Avrupası eksenli ve nispeten modern kavramlar olsa da 19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nde de bu kavramlara işaret edecek noktalar bulunmaktadır. İslam hukukuna dair uygulamaların daha yoğun bulunduğu klasik dönemde beytûlmâlin -idarî faaliyetlerden doğan- mâlî sorumluluğuna ilişkin örnekler az olsa da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte hazinenin, idare ajanlarının faaliyetleri sebebiyle tazmin ödemekle yükümlü tutulduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti açısından beytûlmâlin sorumluluğuna ilişkin iddialar/kabullerden ziyade Avrupa'da gelişen hazine teorisinin daha etkili olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak ancak klasik dönem Osmanlı hazinesi üzerine yapılacak yoğun çalışmalarla mümkün olabilecektir.

Tanzimat'ın ilanı sonrasındaki süreçte hazinenin sorumluluğuna ilişkin devlet arşivlerinden bazı örnekler sıralanabilecektir. 25 Ağustos 1852 tarihli bir belgede İngiltere tebaasından olan Cerazimo isimli bir şahsın Hasköy tarafında ticaretle uğraştığı ve kolluk tarafından haksız yere tutuklanması dolayısıyla zarara uğradığı ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak Cerazimo'ya ödenmesi için hazineden iki

(17) Ekinci, 2019, 287; Pakalın, Cilt 1, 1993, 789.

(18) Akgündüz, 2018, 357.

(19) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, 374.

bin beş yüz kuruşun Hariciye Nezaretî'ne ulaştırılması talep edilmiştir⁽²⁰⁾. Örnekte kolluk hizmetine ilişkin bir kusurdan dolayı hazinenin tazminat sorumluluğunun gündeme geldiği görülmektedir. 27 Nisan 1857 tarihli başka bir belgede ise Selanikli Nikolaki'ye el konulan mallarından dolayı hazineden kendisi on iki yük⁽²¹⁾ kuruş ödenmesi talep edilmiştir⁽²²⁾. Müsadereye ilişkin bu karar, hazine teorisi ile ilgili kabullerle doğrudan irtibatlı sayılabilecektir. 20 Nisan 1859 tarihli başka bir belge ise posta hizmetine ilişkindir. Çekmeceler mevki civarında gasbedilen postada Fransız tacirlerinden birinin yüz seksen bin kuruş akçesinin zayi olduğu ve “*postalarmın t'emin-i seyr ü hareketi ve ânlara koyulan emânetlerin emniyet ve mahfûziyeti devletçe bir nevi kefâlet altında olması*”ndan bahisle tacirin zararının hazineden karşılanması gerektiği bildirilmiştir⁽²³⁾. 1908 yılına ilişkin bir örnekte ise Tuz kazası mal müdürlüğünde bulunan Hasan Efendi'nin padişahın doğumunun ve tahta çıkışının yıldönümü münasebetiyle icra edilen törenler için mahallî gelirlerden ve gizli ödenekten toplam 1216 kuruş harcanmasına rağmen bu paranın kendisi tarafından karşılandığı ve mağduriyete uğradığı kaydedilmiştir. Hasan Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi için hazine nam ve hesabına olarak kantar rüsumundan kendisine ödeme yapılmasına ilişkin İşkodra valiliğinden talepte bulunulmuştur⁽²⁴⁾. 1911 tarihli örnek ise günümüzde devletin kusursuz sorumluluk hallerinden sosyal risk ilkesi ile irtibatlı sayılabilir. Trabzon vilayeti içerisinde eşkıyalık yapan Yahya oğlu Ahmed ve çetesini takip eden müfreze, Çeküç oğlu Salih isimli bir şahsın evini yakmak durumunda kalmış ve evin tazmin bedeli olmak üzere 118 liranın hazineden ödenmesi hususunun Maliye Nezaretî'ne havalesi ve keyfiyetin Dâhiliye Nezaretî'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır⁽²⁵⁾. Bu hadise, idarenin terör olaylarından zarar görenlerin zararlarını tazmin etmesini ifade eden sosyal risk ilkesinin erken tarihli bir görünümü olarak kabul edilebilir⁽²⁶⁾. 18 Ekim 1922 tarihli belgedeki örnek ise kamu personelinin suç niteliğindeki davranışları ile ilgili olarak hizmet içindeki kişisel kusuru akla getirmektedir. Bahsi geçen belgede Beyoğlu eski kâtib-i adli (noter) olan Nedim Bey'in, noterliğe emanet bırakılan bir miktar parayı ihtilâs⁽²⁷⁾ ettiği kaydedilmiştir. Noterlerin, özel bir kanun ile yetkili kılınmasıyla kendilerinin “*şahsiyet-i maneviye ve resmiye*”yi haiz bulunmalarından ötürü bahsi geçen miktarın hazinenin masarif-i gayr-ı melhuza kaleminden mudilerine ödenmesi hakkında Maliye Nezaretî'ne tebliğde bulunulması istenmiştir⁽²⁸⁾.

(20) BOA., HR.MKT., 48/48, 9 Zilkâde 1268/25 Ağustos 1852. Bakınız: EK-1.

(21) “100.000 kuruşluk meblağ.” Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/y%C3%BCK> e.t: 17.06.2021.

(22) BOA., HR.MKT., 188/25, 3 Ramazan 1273/27 Nisan 1857. Bakınız: EK-2.

(23) BOA., HR.MKT., 285/45, 17 Ramazan 1275/20 Nisan 1859. Bakınız: EK-3

(24) BOA., DH.MKT., 1266/77, Varak: 2, 5 Cemâziye'l-evvel 1326/5 Haziran 1908. Bakınız: EK-4.

(25) BOA., MV., 153/51, 21 Cemâziye'l-âhir 1329/19 Haziran 1911. Bakınız: EK-5.

(26) Günday, 2017, 381.

(27) “*Aşırma, çalma, para çalma*” Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/ihtilas> e.t: 17.06.2021.

(28) BOA., MV., 224/147, 26 Safer 1341/18 Ekim 1922. Bakınız: EK-6.

Kamu görevlilerinin devletin şahs-ı manevisini temsil etmesiyle alakadar sayılabilecek bir başka örnek ise 1846 tarihlidir. Belgede bahsi geçen olayda Asakir-i Nizamiye ruznamçesi katiplerinden Mehmed Sâlim Efendi'nin sarraf Agop'a olan borcunu ödeyemediğinden bahisle müşkilata uğradığı ve bu borcun bir ihsan olarak hazineden tediyesine ilişkin maliye nazırına emir buyrulmuştur. Burada her ne kadar idari bir faaliyetten doğan zarardan bahsedilemese de devletin, kendi şahsiyetine hanel gelmemesi noktasında kamu görevlisinin tamamen şahsi bir borç ilişkisine üçüncü bir taraf olarak müdahil olduğunu göstermesi açısından dikkate değer görünmektedir⁽²⁹⁾.

SONUÇ

Kıta Avrupası'nda 19. yüzyıl ile birlikte hukuk devleti anlayışına geçilmesiyle idarenin sorumluluğu daha ziyade gündeme gelmiştir. Bu tarihe kadar olan dönemde devletin adem-i mesuliyeti fikri ağırlıkta olmuş; monarşilerde nasıl "kral fenalık etmez" fikri hakim konumda olmuşsa demokrasilerde de halkın hakimiyeti fikri devletin sorumsuzluğuna kuvvet vermiştir. Mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin çalışmalar bu hakkın devlete karşı dahi korunması anlayışına kuvvet vermiş ve en azından hakkı ihlal edilen bireylere zararlarını devlet hazinesinden tazmin etme yolu açmıştır. İdare hukuku doktrininde hazine teorisi olarak ifade edilen bu görüş, İslam hukukunda da kamu malvarlığının ifadesi olan beytülmal müessesesi ile irtibatlandırılmış, beytülmalin de hükümdarın şahsından mücerret bir şahsiyeti olduğu ve bu çerçevede davalı veya davacı olabildiği kaydedilmiştir.

Bu çalışma da idarenin/hazinesinin sorumluluğu fikrinin temelini beytülmal kurumu ve hazine teorisi perspektifinden değerlendirmeye almıştır. Çalışmanın ilk bölümünde beytülmalin mahiyetine ikinci bölümde ise hazine teorisi fikrinin temelleri ve sonuçlarına değinilmiştir. Üçüncü bölüm ise beytülmalin Osmanlı Devleti'ndeki görünümü olan Hazine-i Âmir'e ayrılmıştır. İlgili bölümde devlet arşivlerinden verilen örneklerle hazinenin sorumluluğu fikrinin Osmanlı Devleti'ne yansımaları gösterilmiştir. Devletin klasik döneminde hazinenin malî sorumluluğuna ilişkin örneklerle ulaşılamamış olsa da Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasındaki süreçte hazinenin tazmin sorumluluğu ile ilgili somut verilerin mevcut olduğu görülmektedir. Verilen örneklerin Tanzimat sonrası dönemde yoğunlaşması Osmanlı Devleti'nde hazinenin sorumluluğuna dair kabullerin İslam hukuku ve beytülmal ekseninden ziyade Kıta Avrupası eksenli hazine teorisi çerçevesinde gelişmiş olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönem malî tarihine ilişkin tafsilatlı çalışmalar yapılmadan bu konu hakkında kesin yargıya varmanın zor olduğu kanısındayız. Bu çalışma, konu özelinde atılmış küçük bir adım mesabesinde.

(29) BOA., A.İMKT., 54/80, 23 Zilkade 1262/12 Kasım 1846. Bakınız: EK-7.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA., HR.MKT., 48/48, 9 Zilkâde 1268/25 Ağustos 1852.
BOA., HR.MKT., 188/25, 3 Ramazan 1273/27 Nisan 1857.
BOA., HR.MKT., 285/45, 17 Ramazan 1275/20 Nisan 1859.
BOA., DH.MKT., 1266/77, Varak: 2, 5 Cemâziye'l-evvel 1326/5 Haziran 1908.
BOA., MV., 153/51, 21 Cemâziye'l-âhir 1329/19 Haziran 1911.
BOA., MV., 224/147, 26 Safer 1341/18 Ekim 1922.
BOA., A.şMKT., 54/80, 23 Zilkade 1262/12 Kasım 1846.

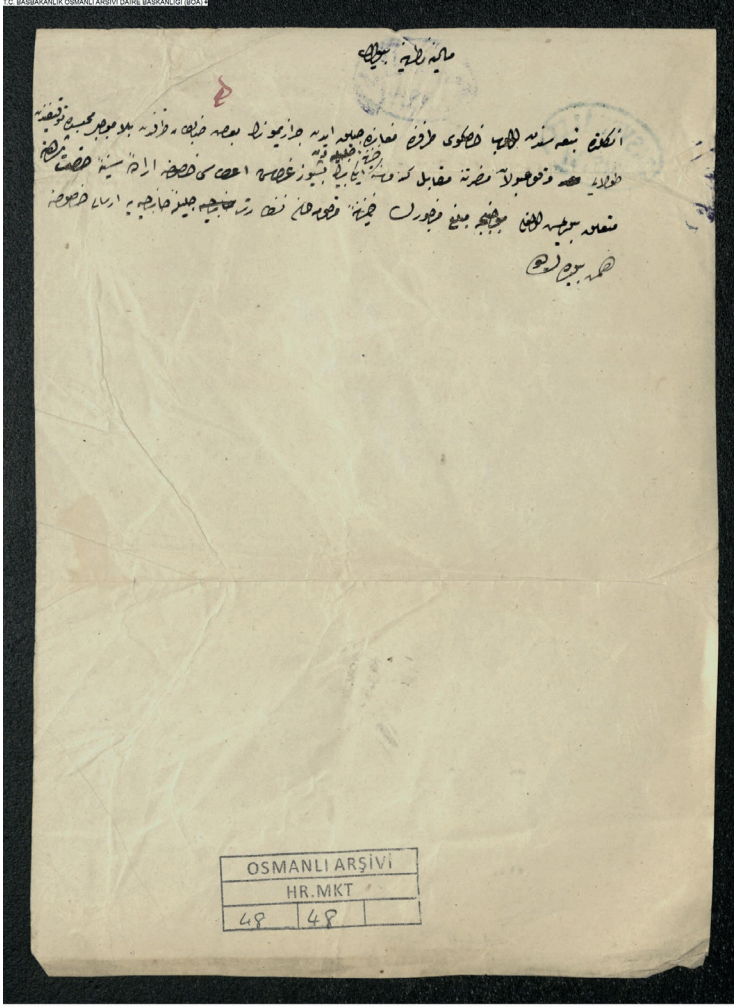
Kitap ve Makaleler

- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri (Cilt 1)*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstilâhları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2018.
- Akyılmaz, Bahtiyar ve diğerleri, *Türk İdare Hukuku*, Seçkin, Ankara, 2015.
- Atay, Ender Ethem, *İdare Hukuku*, Turhan, Ankara, 2018.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul, 2017.
- “Beytümâl”, *El-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, Vezâretü'l-Evkâf ve Şu'ûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, Cilt 8, 1983, 242-264.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (Cilt 4), Bilmen Basımevi, İstanbul, 1996.
- Cin, Halil; Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017.
- Cin, Halil; Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2017.
- Coulson, Noel J. ve diğerleri, “Bayt al-Mal”, *Encyclopaedia of Islam*, Mayıs 30, 2021 tarihinde http://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2097/10.1163/1573-3912_islam_COM_0109 adresinden alındı.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat, İstanbul, 2019.
- Erkal, Mehmet, “Beytümâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, 90-94.
- Gözler, Kemal; Kaplan, Gürsel, *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin, Bursa, 2017.
- Günday, Metin, *İdare Hukuku*, İmaj, Ankara, 2017.
- Kal'acî, Muhammed ve diğerleri, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Fukabâ (Dictionary of Islamic Legal Terminology)*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010.

- Mardin, Ebulula, "Beytül mâl", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, 1979.
- Muslihiddin Âdil, *Mukâyeseli Hukûk-ı İdâre* (1926-27 Sene-i Devriyesi), Darülfünun Matbaası, İstanbul, t.y.
- Onar, Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları* (Cilt 1), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Tefsir* (H. 1354 tarihli nüshadan tıpkıbasım).

EKLER

EK-1

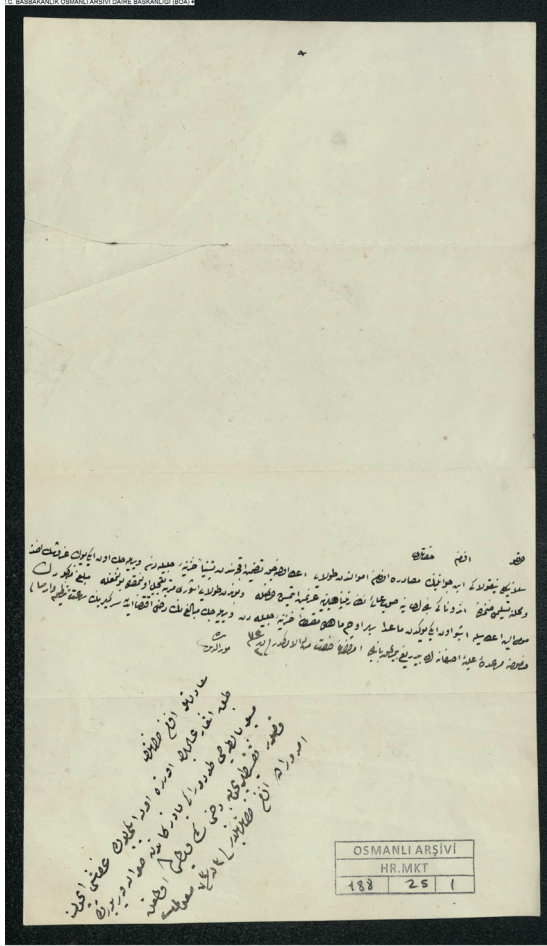

HR.MKT.00048.00048.001

EK-1'deki Belgenin Transkripsiyonu:

“İngiltere tebaasından olup Hasköy tarafında mağazacılık eden Cerazimo'nun bazı zâbitân tarafından bilâ-müceb mahbeste tevkifinden dolayı vuku' bulan mazarratına mukabil kendisine Hazîne-i Celîle'den iki bin beş yüz kuruş itâsı hususuna irâde-i seniyye-yi hazret-i şâhâne müte'allik buyrulmuş olmakla mücebince meblağ-ı mezbûrun hazîne-i merkûmeden Nezâret-i Celîle-i Hariciyeye irsâli hususuna himmet...”

BOA., HR.MKT., 48/48, 9 Zilkâde 1268/25 Ağustos 1852.

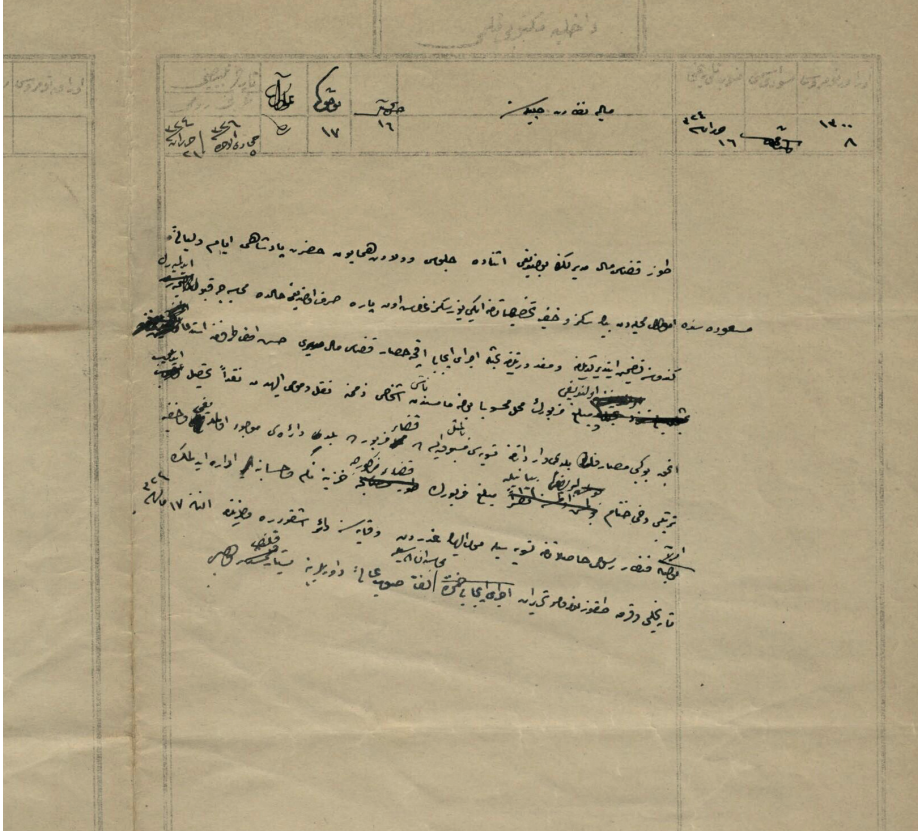

HR.MKT.00188.00025.001

EK-2'deki Belgenin Transkripsiyonu:

“Selanikli Nikolaki ibn-i Cevanli'nin (?) müsâdere olunan emvalinden dolayı i'tâ olunacak tazmin akçesinden peşinen Hazine-i Celile'den verilecek on iki yük kuruşun ahz ve mahalline teslimi zımınında Andonaki bendeleri yine savb-ı 'âlî-yi nezâret-penâhilerine azimet etmiş olmakla ve bundan dolayı aşırı mertbe ta'cil olunmakta bulunmakla meblağ-ı mezkûrun mumaileyhe i'tâsıyla işbu on iki yükten mâada beher üç mâhda mukassatan Hazine-i Celile'den verilecek mebâliğin dahi sergilerinin sür'at-i tanzim ve irsâli hususuna müsâade-i aliyye-yi asafânelerinin bî-dirîğ bırakmak bâbında emr ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir.”

BOA., HR.MKT., 188/25, 3 Ramazan 1273/27 Nisan 1857.

EK-4'teki Belgenin Transkripsiyonu:

“Tuz kazası mal müdürlüğünde bulunduğu esnada cülûs ve velâdet-i hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî eyyâm ve leyâlî-i mes'ûdesinde emvâl-i mahalliyeden bin sekiz ve hafî tahsisattan iki yüz sekiz kuruş on para sarf olunduğu halde muhasebece kabul edilerek kendisine tazmin ettirildiğinden ve mağduriyetinden bahis ile icrâ-yı icâbı Akçahisar kazası mal müdürü Hasan Efendi tarafından istid'â olduğu meblağ-ı mezbûrun mahall-i mahsûbu bulunamamasından nâşi eşhâs zimemine nakil ve mumaileyhden nakden tahsil edilip ancak bu gibi masârifin beledî vâridâtın tesviyesi bilmisil mesbûk ise de kazâ-yı mezbûrda belediye dairesi mevcut olmadığı ve hafî tertibi dahi hitâm bulduğu beyanıyla meblağ-ı mezbûrun kazâ-yı mezkûrda hazine nam ve hesabına idare edilmek tavsiye edilen kantar rûsumu hasılatından tesviyesiyle mumaileyhin gadirden vikayesine dair İşkodra vilayetinden alınan 17 Mayıs 1322 tarihli...”

BOA., DH.MKT., 1266/77, Varak: 2, 5 Cemâziye'l-evvel 1326/5 Haziran 1908.

51

حاضر بولسا نه دولت قاضا سايبی

جلد نمبر	صنطنا نمبر
تخلیقا کفادی	تاریخ
زیچہ	بیت
تاریخ جولہ کفادی	روزہ

سازگه دانسه ماره سنانه در زنگ فرجه فوج مانی با یالی اوره اولمجا اولور نوزوسی دجهس موزیچ و مونیان ذوی فایظ اولدی

تاریخ جولہ کفادی	اوزاق اولمجا نومرؤسی	عکده مافوقاقت	تاریخ
روم	عرب		

خداوند ماط

تاریخ مذکوره جلایس اولور

قتلاری

تذکره مذکوره ده در سید اولمجا و جرایم طرفین ولایت اولمجا استقامتی اوج اصدایم تقاضات حیدر در سید تقاضا
 مامور مغزله طرفین احوال و صورت ماصدوقه و جرایم اوج صایم نام حقه حاکم اولمجا بر باب خاریت ده تقاضا اوج اصداداره طبع اوج
 بر اولمجا اولمجا خیرت جلیوم مصدوقه مامور اولمجا تقاضا خیرت خیرت مایه تقاضا حقه و اوقاف تقاضا در سید تقاضا حقه

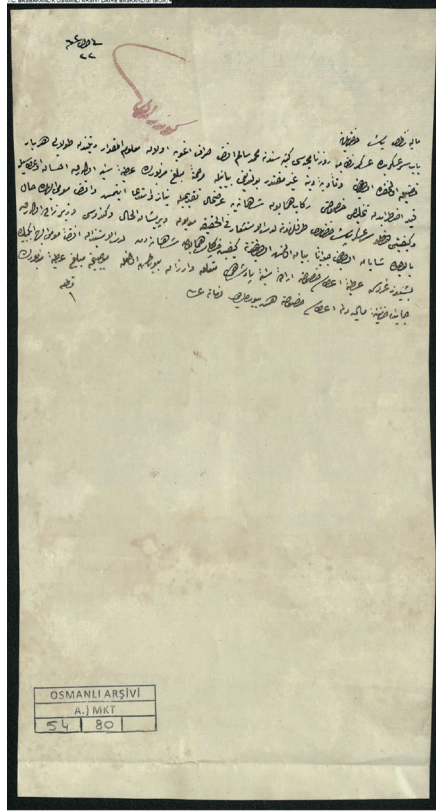
MM 153/51 (2vork 2shf bos)

EK-5'teki Belgenin Transkripsiyonu:

“Dâhiliye Nezareti'nin 20 Mayıs 1327 tarihli tezkire-i cevabiyesi okundu.

Tezkire-i mezkûrede dermeyân olunduğu vechile Trabzon vilâyeti dahilinde eşkiyadan Yahya oğlu Ahmed ile rüfekasının hîn-i derdestlerinde takiplerine memur müfreze tarafından ihrâkına mecburiyet hâsıl olan ve Çeküç oğlu Salih nam şahsa ait bulunan bir bâb hanenin bedel-i tazmini olmak üzere talep olunan yüz on sekiz liranın Hazîne-i Celîlece masârif-i gayr-ı melhûza tertibine tesviyesi hususunun Maliye Nezareti'ne havalesi ve Dâhiliye Nezareti'ne ma'lumât i'tâsı tezekkür kıldı.”

BOA., MV., 153/51, 21 Cemâziye'l-âhir 1329/19 Haziran 1911.

A.}MKT.00054.00080.001

EK-7'deki Belgenin Transkripsiyonu:

“Bâb-ı Seraskerî’de Asâkir-i Nizâmîye rûznameşî ke tebebesinden Mehmed Sâlim Efendi sarraf Agop’a olan ma’lûmu’l-mikdâr deyninden dolayı her bâr tazyik olunmakta olduğı ve te’diyeye gayr-ı muktedir bulunduğı beyanıyla merhameten meblağ-ı mezbûrun atıyye-yi seniyye olarak ihsan ve itâsıyla kayd-ı ızdırâbdan tahlîsî husûsâtı rikâb-ı hümayûn-ı şâhâneye arzihal takdimiyye niyâz ve istid’a etmiş ve efendi-yi mumaileyhin hâl ve keyfiyeti devletlü Serasker Paşa Hazretleri taraflarına lede’l-istiş’âr filhakika medyun ve perişânü’l-hâl ve kendisi vezirzâde olarak bilvücûh şâyân-ı irtibatı (?) cevaben beyan olunmuş olduğundan keyfiyet hâk-i pâ-yi hümayûn-ı şâhânenen lede’l-istîzan efendi-yi mumaileyhe iki bin beş yüz kuruş atıyye itâsî hususu irâde-i seniyye-yi pâdişâhî müte’alîk ve erzân buyrulmuş olmakla mücebince meblağ-ı atıyye-yi mezbûrun cânib-i Hazîne-i Mâlîyeden itâsî hususuna himmet buyrulması...”

BOA., A.}MKT., 54/80, 23 Zilkade 1262/12 Kasım 1846.

OSMANLI HUKUKUNDA İHKÂK-I HAKK KAVRAMI

Mustafa ÖZTÜRK*

Özet

Osmanlı devlet anlayışının temeli meşhur *adalet dairesine* dayanır. Kutadgu Bilig'de de devlet felsefesinin temeli olan bu daire dört unsurdan oluşur. Bunlar *asker-ordu, hazine-iktisat, hâlk* ve *adalettir*. Birisi diğerine tercih edilemez, bütün unsurlar birbirinin tamamlayıcısıdır. Görüldüğü gibi, Türk devlet geleneğinin temelinde *adalet* vardır.

Bilindiği gibi, geleneksel Türk-İslam devlet anlayışına sahip olan Osmanlı hukuku örfi ve şer'î hukuka dayanmaktaydı. Her hâlükârda, hâlkın refahı devletin üss-ü esasıdır. Osmanlı Devleti'nin görevi, dönemin tabiri ile *imar-ı bilâd ve terfih-i ibâdın* sağlanması ve sürdürülmesidir. Halkın-reayanın refahı esastır, şikâyeti makbuldür.

İhkâk-ı hakk talep edenler bütün reaya idi. Din, cinsiyet ve sosyal statüsü ne olursa olsun haksızlığa uğrayan herkes hak talebinde bulunabilirdi. Hatta ülkedeki yabancılar, tüccar ve konsoloslar da aynı şekilde şikâyette bulunabilirdi.

Tebliğimize konu olan *ihkâk-ı hakk* kavramı, adaletin yerine getirilmesi hususunda belirleyici bir kavramdır. Anlam olarak hakkın yerine getirilmesidir. Herhangi bir surette haksızlığa uğrayan bir kişi ihkâk-ı hakk talep ederdi. Alış-veriş, gasp, fuzuli işgal, katl ve yaralama, boşanma vb. her alanda haksızlığa uğrayan veya uğradığını iddia eden kişi, mahkemede ihkâk-ı hakk talep ederdi. Kadı da yargılama usullerine göre şahitleri dinledikten sonra hakkı tevzi ederdi.

İhkâk-ı hakkın icrasını isteyen ikinci unsur ise doğrudan devletti. Divana yapılan şikâyetler dikkate alınır, takip edilir, mahalline emir gönderilir, gerekirse mahallinde veya merkezden mübaşir tayin edilerek haklı ile haksız ayırtilirdi. Özellikle eşkıyalık olaylarının önlenmesinde mahalline gönderilen emirlerde suçluların yakalanarak haklarından gelinmesi istenirdi. Kime zulmedilmiş ise zulmedene gerekli cezanın verilmesi açıkça emredilirdi. Ancak eşkıya tabikine giden görevlilerin de ihkâk-ı hakk yaparken haksız yere hâlka zulmetmemeleri özellikle ihtar edilirdi.

* Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafa.ozturk@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6808-8788>.

Böylece tebliğimizde Osmanlı Devleti'nde adalet sisteminin nasıl işlediğine dair müşahhas örnekler ortaya konmuş ve bu alanda yapılmış çalışmalara farklı bir bakış açısı ile katkı sağlanmış, bu suretle hak talebi ve yargılama usullerini kendi tarihimizden tespit ederek, hukuk sistemimizin tarihî kaynaklarını ve örneklerini, günümüz hukuk sistemine örnekleriyle sunulmuş olacaktır.

İhkâk-ı hakkın uygulanmasına dair örnekler *mühimmeler*, *abkâm-şikâyet defterleri* ve *şer'îyye sicillerinden* takip edilerek tespit ve tahlil edilecektir. Elbette konuyla ilgili tetkik eserlere de müracaat edilecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı hukuku, ihkâk-ı hakk, adalet, mahkeme, yargılama.

GİRİŞ

Tarihi dönemlerde kurulan bütün devletlerde, kral, imparator, sultan veya padişah tarafından hâlkın refah ve huzurunun sağlanması büyük önem arz ediyordu. Klasik dönemlerde doğu memleketlerinde reyanın korunması, adaletin tecellisini sağlayan en yüksek otorite, sultan/padişah idi. Doğru memleketlerinde devletin dayandığı dört temel unsur vardır ki bunlar; güçlü bir ordu, orduyu besleyecek güçlü bir hazine, hazineyi besleyen hâlk/reaya ve hâlkın adaletle idare edilmesidir. Bu unsurların biri diğerine tercih edilemezdi. Ama bütün unsurların temelinde *adalet* vardır. Halk adaletle yönetilmeli, vergiler adil olmalı ki hazinenin gelirleri sürekli olsun. Hazine dolu olunca da ordu güçlü olacak ve dolayısıyla ülkede refah ve huzur olacaktır.

“Mesela; İran'da devlet yönetimi kast sistemi hariç hemen aynı esaslara dayanıyordu. Sani döneminde adaleti ile meşhur Nuşirevan-ı Adil (I. Hüsrev), toprak tasarrufu ve vergi sistemini düzenledi. Ülkenin iktisadi ve beşerî envanterini (tahrir) çıkardı ki, bu daha sonra Bizans'a da geçecektir. Cizye mükelleflerini toplumun durumuna göre belli kategorilere ayırdı. Böylece haksızlıkların önüne geçmiş oldu⁽¹⁾. Kısaca Nuşirevan dönemi kanununun ve adaletin hâkim olduğu bir dönemdir.

Bizans'ta da hâlkın refahı ve korunması anlayışı mevcuttu. *“Örneğin Bizans'ın sınır vilayetlerindeki feodal beylerin ve savaşçıların menkabelerini nakleden Digenis Akritas adlı anonim eserde bir hükümdarın nitelikleri şöyle sıralanır: “Teb'asını sevmek, onlara karşı alicenap davranmak, adil olup soygunları önlemek, kanunsuz vergi almamak, dinden sapmaları önlemek”⁽²⁾. “Bizans, Roma hukuk sistemini geliştirip çağdaş dünyaya hediye eden bir imparatorluk olarak tanınır. Özellikle Justinianus'un ünlü eseri *Corpus Juris Civilis* çağdaş hukukun temel taşı sayılmaktadır. Gerçekte Roma Hukuku esasta prensipler ve temel hukuk kurumları üzerinde inşa edilmiştir”⁽³⁾.*

Klasik dönemlerde adaleti sağlayan en yüksek otorite imparator/kral/sultandı. Haksızlığa uğrayan veya adalet isteyen herkesin başvuracağı en üst makamdı. İran,

(1) İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 25-26

(2) İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 34

(3) İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 37

İslam, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde sultanlar, özel günlerde divanlarda veya Cuma selamlıklarında hâlkın dilek ve şikâyetlerini dinler, gereğinin yapılması için de görevlilere emirler verirlerdi. Meşhur siyasetname eserimiz Kutadgu Bilig'e göre devletin görevi; hâlkın can, mal ırz ve namuslarını haramiden ve eşkiyadan korumak, akçeyi sağ tutmak, başka bir ifade ile iktisadi hayatı düzenlemek, hâlkın karnını doyumak ve iyi kanunlar yapmak ve bu kanunlara uymaktır. Çünkü bir ülkede adalet olmazsa huzur olmaz, iktisadi hayat kesintiye uğrar, can, mal, ırz ve namus güvenliği kalmaz ve nihayetinde devlet çöker.

Türk devlet geleneğinde devlet-halk ilişkileri önemli bir mevkiyi haizdir. Bu geleneğin kökenleri zannedildiğinden daha geri tarihlere kadar gitmektedir. Tarihî dönemlere ait bilgilerimiz, eski Türk örfüne dayanmaktadır ki, bunun ilk yazılı örneği Göktürk Kitabeleri'dir⁽⁴⁾. Bu husus Göktürk Kitabeleri'nde şu şekilde özetlenebilir: Hakan hâlkın hamisidir, onun can, mal ve ırzının korunmasından sorumludur. Halkın karnını doyumak, çıplakları giydirmek, düşmana karşı korumak, Hakanın yani devletin en önemli göreviydi. Hakan, bunu başarmak için gece uyumayıp, gündüz oturmayıp, hâlkının refahı, dirlik ve düzenliği için savaşmalıydı. Göktürk Kitabeleri'nden sonra Türk devlet geleneğiyle ilgili daha etraflı bilgilere Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig⁽⁵⁾ adlı eserinde ulaşmaktayız. Kutadgu Bilig, Doğu kültüründe nasihat ve siyasetnâme türü eserlerin en önemlilerindedir. Bu eserde genel hatlarıyla, hakan, vezir, memurlar ve diğer devlet görevlilerinin özellikleri kendine has üslubuyla anlatılır. Bu meyanda devlet-halk ilişkilerine dair önemli esasları ortaya koymaktadır. Her türlü hırsızlık, eşkiyalık gibi olumsuzluklara karşı hâlkın can, mal ve ırzlarının himaye edilmesi, devletle özdeşleşmiş bulunan Sultanın görevidir. Bilindiği gibi can, mal, ırz ve namus güvenliği *tabii haklardır*, başka bir ifade ile *kul hakkıdır*. Yusuf Has Hacib de meşhur Kutadgu Bilig adlı eserinde devletin hâlkına karşı üç vazifesinin olduğunu; bunların hâlkın can ve malını eşkiyadan ve haramiden korumak, akçeyi sağ tutmak, iktisadi hayatı düzenlemek ve iyi kanunlar yapmak ve kanunlar karşısında herkesin eşit olmasının sağlanması olduğunu ifade eder. Teb'anın yani vatandaşın da devlete karşı üç görevi vardır. Devletin dostunu dost, düşmanını düşman bilmek, çâşitlik/casusluk yapmamak, devlete ihanet etmemek, vergisini tam vermek ve kanunlara uymaktır.

Kutadgu Bilig, devlet-halk ilişkilerini *adalet* ile *kanun hâkimiyeti* ve *herkesin kanun karşısında eşit olmasına* dayandırmaktadır. Devletin temellerini de meşhur *Adalet Dairesi* üzerine bina eder. Adalet Dairesi şu şekilde ifade edilmiştir: Ülke askersiz, asker hazinesiz, hazine hâleksiz ve hâlk da adaletsiz olmaz. Dikkat edilirse adalet devletin/mülkün temelini konmuş, mülk adalet üzerine bina edilmiştir. Malûm olduğu üzere adaletle muhtaç olan, adaletin mefulü hâlkıtır, hâlkın adaletle

(4) Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1987, Muharrem Ergin, *Gokturk Kitabeleri*, 13. Baskı, İstanbul 1989

(5) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., 4. Baskı Ankara 1988

yönetilmesi demek, devletin varlığının devamı demektir. Bu adalet dairesi, bütün doğu memleketlerinin devlet yönetimindeki temel prensibidir.

Halkın adaletle yönetilebilmesi için, hakanın hâlkın dilek ve şikâyetlerine kulak vermesi gerekir. Onun için hakanın çadırı daima hâlka açık tutulmalıdır. Sıradan insanlar, istedikleri zaman seslerini hakana duyurabilmelidir. Halk, dileklerini isterse doğrudan hakana, isterse boy beyleri vasıtasıyla kurultayda hakana ulaştırırdı. Türklerin bu devlet geleneği, İslami anlayış ile de örtüşmektedir. Halkın can, mal, ırz ve namuslarının korunması, onlara adaletle hükmedilmesi ilahî bir emir olduğundan, İslam tarihinde bu hususa dair ibret alınacak pek çok örnek bulunmaktadır. İslam devletlerinde daha çok ağır suçların mahkemesinin yapıldığı ve haftanın belli günlerinde Sultanın başkanlığında toplanan Divân-ı Mezâlim⁽⁶⁾ denen yüksek mahkemede hâlkın dilek ve şikâyetleri de dinlenir bu divanda hâlk şikâyetlerini doğrudan sultana ulaştırma fırsatı bulurdu⁽⁷⁾.

“Bazı İslam hükümdarları, mesela Halife Mehdi ve Nureddin Zengî bu vazifelerine son derece ehemmiyet verirlerdi. Mısır’da bu fevkalade toplantıların yapıldığı hususi daireye *Darü’l-Adl* denirdi. Büyük Selçuklularda hükümdarın haftada iki gün mezalim dinlemesi şarttı. Anadolu Selçukluları ise Sasânî hükümdarları gibi senede bir defa şer’î mahkemeye gider, kadı karşısında ayakta durur, müddei var ise şeriate göre kadının verdiği hüküm yerine getirilirdi. O durumda hükümdarlık haşmet ve merasimi bir tarafa bırakılırdı”⁽⁸⁾.

1. Osmanlı Devleti’nin Adalet Anlayışı

İlk Osmanlı hükümdarlarının, Orhan’ın ve II. Murad’ın sabahları saray önünde yüksek bir yere çıkararak doğrudan doğruya hâlkın şikâyetlerini dinlediklerini ve hüküm verdiklerini biliyoruz ki, bu geleneğin devamından başka bir şey değildir. Divân-ı Hümayunun ilk ve asli vazifesi şikâyet dinlemektir. Yavuz Selim, Osmanlı padişahlarının en adili sayılmıştır; zira “*her gece nısfü’l-leyle değin evlerinde divân ederdi, mesâlih-i müslimîni görüp Memâlik-i Mahrûsada olan mehâyife ilm tahsil edip gece uyumazdı... hiç abara zulm ve cevr olduğuna rızaları yoğidi*”. Kanunî Süleyman 1526 seferinde ekilmiş tarlalara zarar verenlerin idamla cezalandırılacağını ilan etti ve suçluları böyle cezalandırdı⁽⁹⁾.

Hem İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinden hem de İslam devletlerinden geleneksel olarak devam eden bu anlayış Osmanlı Devleti’nde de sıkı bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti için hâlk, Allah’ın padişaha bir vediaşı, emanetidir. Osmanlı devlet anlayışında devlet ile hâlk arasındaki ilişkilerin himaye, emniyet ve

⁽⁶⁾ Divân-ı Mezalim hakkında bkz. Vecdi Akyüz, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divân-ı Mezâlim*, İstanbul 1995

⁽⁷⁾ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Arzuhâllerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi”, *Türk Tarih Kurumu- XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler IV/1*, (15-17 Eylül 2014, Ankara), TTK. Yayınları, Ankara 2018, s. 212

⁽⁸⁾ Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, TTK. *Belgeler*, cilt 3-4, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 50

⁽⁹⁾ Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, s. 50-51

itaate dayanması esastı. Devletin en önemli hedefi *imar-ı bilâd ve terfih-i ibâd* yani ülkenin mamur ve hâlkın müreffeh olması idi. Hatta devletin temel iktisat politikası bu esaslara göre tanzim edilmiş, buna göre müesseseler ihdas edilmişti. Bunun sağlanması için bütün hukuki tedbirler alınmıştı.

Osmanlı devlet anlayışının en önemli kaynakları *kanunname*, *kanun-ı kadim* ve *kanun-ı münif* olarak adlandırılan *kanunnameler*, hâlkın dilek ve şikâyetlerinin takibi ve kanunâmelere aykırı olarak yapılan davranışların önlenmesi için yayınlanan *adaletnameler*⁽¹⁰⁾ ve nihayet *şikâyet defterleridir*.

Osmanlı kanunnameleri ilk olarak Fatih döneminde külliyat hâline getirilmişti. Ondan öncesi de kanun-ı kadim olarak tarif edilen töredir. Kadim tabiri çok eskiyi ifade eder ve şöyle tarif edilmiştir: “*Kadim oldur ki, evvelini bilür kimesne olmaya*”⁽¹¹⁾. Fatih’ten sonra I. Süleyman da kanunnameler vazetti ve bilindiği gibi Kanunî unvanını aldı. Bu kanunnamelerde merkez teşkilatı, divan, teşrifat, toprak, sicil, vergi, cizye vb. bütün alanlara dair düzenlemeler getirilmişti. Öte yandan bütün vilayetlerin kanunnameleri de vazedilmişti. Her sancağın kanununa göre, vergiler, ölçü ve tartılar, suç ve cezalar bütün açıklığı ile açıklanmıştı. Bu kanunnamelerde de adalet esas alınmıştır. Mesela bir çiftlik işleten ile hiçbir şey tasarruf etmeyenlerin verdikleri vergiler farklıdır. Keza cizye vergisi de haraçgüzar hâlkın iktisadi durumuna göre iyi, orta ve zayıf olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Kısaca Osmanlı kanunlarının temeli adalet idi.

Sanayi öncesi dönemin hayat tarzının hüküm sürdüğü bir dönemde, ulaşım, haberleşme ve iletişim imkânlarının çok kısıtlı olduğu, haberleşmenin atlı tatarlar vasıtasıyla haftalar hatta aylar aldığı bir ortamda, hâlkın refah ve huzurunun, can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanmasının ve buna bağlı olarak devlet nizamının korunmasının hiç de kolay olmadığı aşikârdır. Bunun bilincinde olan Osmanlı idaresi, hâlkın *zulm ve te’addiden vikayesi*-korunması için devlet ile hâlk arasında haberleşme kanallarını açık tutmuştu.

Halkın şikâyetlerinin her kademedeki yöneticiye ulaştırılması sayesinde ülkenin her yerinde devletin kararlı tutumu hissedilmekteydi. Hele yapılan şikâyetlerin sözde kalmayıp gerçekten tahkik edildiği ve *ihkâk-hakk* yapıldığı görülünce, bu hem hâlk hem de idareciler üzerinde büyük tesirler bırakıyordu. Bu suretle hâlk, şikâyetlerinin yerini bulduğunu, sultan tarafından araştırıldığını ve hakkının teslim edildiğini, idareciler ise ülkenin çok uzak bir köşesinde olsalar bile, sultanın kendilerini denetlediğini, keyfi davranışlarının hesabının sorulacağını görüyorlardı. Böylece nerede, hangi şartlarda olursa olsun hâlkın zulüm ve haksızlıklara karşı

⁽¹⁰⁾ Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, TTK. *Belgeler*, cilt 3-4, 2. Baskı, Ankara 1993; aynı müellif, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII (1988), s. 33-54; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, c. XXXVIII. S. 151, Ankara (1974), 445-491

⁽¹¹⁾ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB yayınları, İstanbul 2008, s. 94

yaptığı şikâyetler mutlaka karşılık buluyordu. Ancak şunu da itiraf etmek lazımdır ki, alınan bütün tedbirlere ve kurulan idari ve hukuki müesseselere rağmen hâlkın tam anlamıyla haksızlıklardan, zulüm ve te'addiden korunmuş olduğunu söylemek mümkün değildir. Hayatın akışı sürecinde toplumda her türlü haksızlık yapılmış olmalı ki, arşivlere binlerce şikâyet yansımıştır.

Yapılan şikâyetlerin ve ihkâk-ı hakk taleplerinin müracaat mercii Divan-ı Hümayundu. Oraya yapılan başvurular, doğrudan Sultana yapılmış başvurular sayılır. Hükümdar, Tanrı'dan başka kimseye sorumlu olmayan tek otorite olarak, haksızlığı giderebilecek en yüksek otoritedir. Hükümdar adaletin son başvuru yeridir, bu nedenle de adaletin yerini bulması için toplumda herkes, birey olarak yahut toplu hâlde, ona şikâyetini götürebilmelidir.

İhkâk-ı hakk kavramı, hakkın yerine getirilmesi, suçlu ile mağdurun hakkının teslim edilmesi demektir. Bu kavramın yerine ona eş değer olan “*icrâ-yı hakk, şer’le görüleb, hak ve adl üzere*” gibi terimler de sıkça kullanılırdı.

Mutlak otorite sahibi sıfatıyla bunu ancak devlet yerine getirir. Başkaları ihkâk-ı hakk yapmaya kalkarsa, devletin yetki alanına girmiş olur. Bu da toplumda nefret ve kan davalarının meydana gelmesine ve sürmesine, bunun sonucu olarak devletin otoritesini ortadan kaldıracak, onun yerine kendi başına buyruk unsurların doğmasına sebep olacaktı.

Osmanlı dönemine ait zengin arşiv kaynakları elimizde bulunduğundan, bu konuya dair işlemler, şikâyetler ve şikâyetlerin sonuçları hakkında etraflı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Kaynakların takibinden elde edilen bilgilere göre hâlk *dilek, şikâyet ve ihkâk-ı hakk* taleplerini;

a. Kadıya,

b. Beylerbeylik Divanına

c. Adam göndererek veya bizzat kendisi gelerek Sultana arzuhâl sunardı. Arzuhâller bizzat huzura çıkararak yapıldığı gibi yazılı olarak da gönderilebiliyordu. Keza ferdi olarak arz gönderildiği gibi toplu olarak *mahzar* şeklinde gönderilebiliyordu. Toplumun her kesimi, erkek, kadın, Müslim, gayrimüslim, yabancı herkes şikâyet ve hak talebinde bulunabilirdi. Taşradan yapılan şikâyet ve dilekler arz ve mahzarlar kadı aracılığıyla yapılırdı. Kadı, aldığı müracaatları merkeze ilam ederdi. 17. yüzyılın sonlarına kadar hâlkın şikâyet ve talepleri *Mühimme Defterlerine* kaydedilirdi. 17. yüzyılın sonlarından itibaren vilayet *Şikâyet veya Abkâm Defterlerine* kaydedilmeye başlandı.

Divanda bütün şikâyet ve talepler mühimme defterlerine kaydedilir ve gereği için emir gönderilir ve bu emirler de şer’iyye sicillerine işlenirdi. Merkeze yansıyan şikâyet ve hak taleplerinin karşılanması için merkezden müfettiş gönderildiği gibi mahallinde de mübaşir görevlendirilebiliyor ve mutlaka sonuçlandırılıyordu.

2. İhkâk-ı Hakk Taleplerinin Diplomatik Usulü

İhkâk-ı hakk talepleri, hâltkân gelen şikâyet ve talepler ile devlet tarafından icrası istenen ihkâk-ı hakk emirleri olmak üzere iki yönlüdür. Tarihin öznesi olan insanın tarihî süreç içinde yapıp ettikleri tarihi meydana getirir. İnsanların hayatı da kendisi gibi sabit değil seyyâledir, hareketlidir. Her yerde her zaman her türlü olayın failidir. Çünkü bütün insanlar doğumdan ölüme kadar tabii-fitri duygulara sahip olarak yemek-içmek zorundadır. Bütün insanların ihtiyaçları aynıdır ve süreklidir, ancak kaynaklar sınırlıdır. Bu sınırlı kaynaklardan dolayı insanlar arasında bitip tükenmeyen bir hak savaşı yaşanmıştır ki, aslında tarihin muharrik gücü, değişmeyen bu hakikattir.

Birinci kademedeki reayanın şikâyet ve talepleri, tahmin edileceği gibi hayatın her alanına dairdir. Miras, alacak-verecek, işgal, tecavüz, katil, yaralama, yabancı tüccardan kanunsuz mal gaspı ve para talebi ve resmî görevliler ile eşkıyanın zulmünden dolayı yaptıkları şikâyetlerdir.

Eğer müşteki kadıya başvurmuş ise önce o kişinin kimliği tespit edilir ve kimden niçin şikâyetçi olduğu ve talebi zikredilir. Şikâyetçi, gereken açıklamayı yapar ve sonunda *"ihkâk-ı hakk taleb ederim"* ifadesiyle talebini sonlandırır. Kadı taraflardan davalarının ispatı için *beyyine* (delil) talep eder. Şahitlik müessesesi yargılamada önemli bir delil idi. İsimleri tek tek yazılan *udûl-ı müslimînden* şahitler dinlenir. Eğer taraflardan birisi iddiasını ispat edemezse *muarazadan menedilir* ve böylece ihkâk-ı hakk icra edilmiş olurdu. Bazı hâllerde şahitlerden başka arazi, vakıf veya katillik gibi olaylarda yerinde keşif yaptırılırdı. Eğer konu kadınları ilgilendiren bir olay ise mahkeme tarafından bir veya birkaç kadın keşif yapmak üzere görevlendirilirdi. Bu durumda kadınların şikâyetleri kesin olarak kabul edilirdi.

Yargılamada şahitlerden başka yemin de önemli bir usul idi. Delil getiremeyen kimseden usulüne uygun olarak dinî inancı üzere yemin etmesi istenir ve o da yemin ederse kabul edilirdi. Suçun itirafı da asıl delil olarak kabul edilirdi. Mesela Kastamonu'nun Hoşalay kazasına bağlı Kışla köyünden Kenan oğlu Mehmet adlı şahıs Ali oğlu Süleyman adlı kimseyi haksız yere bıçakla boğazını keserek öldürmüş, Kastamonu Meclisine getirilen sanık, maktulün varislerinin bulunduğu mecliste suçunu *"mürtekeb olduğu ef'âl-ı kerîhesini bi't-tav' ve'r-rıza mukırr ve mu'terif olduğu"*ndan kısas lazım geldiğine 10 Kasım 1843 (17 Şevval 1259) tarihinde karar verilmişti⁽¹²⁾. (Bkz. Ek 1). Maktulün varisleri katili affetmedikçe kısas uygulanırdı. Kısas davalarının uygulanması padişah emri ile olurdu. Onun için taşrada alınan kararlar ve ekleri mutlaka İstanbul'a gönderilir, padişahın onayı alınırdı.

Bir görüşe göre kısas davalarında varislerden akıl ve balığ olmayan çocuklar varsa onların reşit olmaları beklenirdi. Fakat belgelerde bunun söz konusu olmadığı, küçük çocukların büyümesini beklemeye gerek olmadığı hakkında fetvalar vardır.

⁽¹²⁾ Cumhurbaşkanlığı Arşivi BOA. (İrade Mesâ'il-i Mühimme) İMSM 2/37, 18

Mesela Kıbrıs'ın Limason kazasına bağlı Biladinisiye (?) köyünden Abdülfettah ibni Rüstem'i balta ile öldüren kölesi Mercan adlı zenci hakkında 30 Eylül 1843 (6 Ramazan 1259) tarihinde kısas kararı verilmişti⁽¹³⁾. Es-Seyyid Osman bin Mennan mührüyle, Mercan'ın kısas için çocukların büyümesini beklemeye lüzum olmadığı "*ber-mantuk-ı ilâm maktulün katili ve abd-i memlukü Mercan'ın ikrârı mücebince kısas lazım gelmekle bundan böyle verese-i kibâr affetmedikçe siğarın buluğuna tevkîf olunmayub verese-i kibâr huzurlarında kısas olunmak lazım geldiği*" ne karar verilmişti⁽¹⁴⁾.

Kısas davalarının uygulanıp uygulanmadığı hususunda bazı tereddütler var ise de buna yer olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Çünkü verilen karar, devlet adına kanun ve şeriate uygun olarak verilmiş olup, padişahın mutlak emrini ifade eder. Onun için uygulanmaması söz konusu değildir. Her şeyden önce hukuken kısas davası verilmiş ise bu mutlaka uygulanırdı. Mesela 1722 tarihinde Adana mahkemesine yansıyan bilgilere göre; Karaman Valisi Vezir Osman Paşa, valiliği zamanında Nevşehir Hacı Bektaş bölgesine gittiğinde "... ol-vaktde Lekvanik Ekradı bir adam katleylemiş olmağla şer'an murafaa olunduklarında ekrâd-ı mezbûreden Kefî Mustafa ve Maioğlu Halil nam şakilerin üzerlerine kan sabit olub verese de kısas olunmakda ısrar itmeleriyle vech-i şer'î üzere kısas olunmuş." idi. Bunun üzerine görevli valinin bölgeden uzaklaşmasının ardından, kısas edilen eşkıyanın akrabaları "... taharrüb ve tecemmü ve mukaddema sübut-ı katle dâvâ ve şehâdet iden dokuz nefer kimesneleri sizler dâva ve şehâdet eylediniz' deyü bi-gayr-i hak katl.." etmişler ve davaya bakan Borlu Ali Efendi'nin dahi "...sen hüccet virdin deyu katl kasdıyla cümlesi..." kadı efendiyi öldürmeye gitmişlerse de bu niyetlerini gerçekleştirememişlerdi. Bu örnekten de görüleceği gibi kısas davaları kesin olarak uygulanıyordu⁽¹⁵⁾.

Mahallinde verilen arzuhâllerin suretleri mahalli sicile işlenirdi. Arzuhâlin metninin hemen üstüne hatt-ı hümayun sureti kaydedilirdi⁽¹⁶⁾. (Bkz. Ek 2). İstanbul'a gönderilen arzuhâl veya mahzarlar da titizlikle incelenerek gereği için mahalline emirler gönderilirdi. Zamanın şartlarında çok uzak mesafelerden gelen arz ve şikâyetlerin yıllar aldığı düşünülmemelidir. Mehmet Genç, Basra'dan gönderilen bir arzuhâlin cevabının otuz üç günde cevaplanarak yerine ulaştığını tespit etmiştir.

(13) BOA. İ.MSM, 2/34, 4

(14) BOA. İ.MSM, 2/34-2096

(15) İbrahim Yılmazçelik- Özcan Tatar, "Osmanlı Hukukunda Kısas Uygulamaları Hakkında Adana Örneğinde Bazı Tespitler (1700-1750)", Türk Tarih Kurumu-XV. *Türk Tarih Kongresi* (11-15 Eylül 2006, Ankara) *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. cilt, II. Kısım, Ankara 2010, s. 1313-1314

(16) Mesela; Hasan adlı kişi, babasıyla Antakya'dan Halep'e giderken Savriye köyü ahalisinden birkaç adamın babasını tüfekte vurup öldürdüklerini ve üzerindeki iki yüz kuruşluk altınını aldıklarını kendisinin köy yakınlarına kaçarak kurtulduğunu bir arzuhâlde merkeze bildirmiş ve ihkâk-ı hakk talebinde bulunmuştu. Arzuhâlin üzerine 20 Ocak 1753 (15 RA 1166) tarihinde (*Şeriat-nisâb Antakiye Naibi Efendi zide ilmuhu voyvodası zide kadrubu tay'in olunan mübaşir ma'rifetiyle sahib-i arzuhâl mahallinde tefahhusuyla murafa'a ve ihkâk-ı hakk iddürülüb sıbbatini ilâm eyleyesin deyü emr* kaydı düşülmüştür. *Antakya Şer'iyye Sicili* 5, s. 9

Keza Hülya Taş da Ankara örneğinde yaptığı çalışmasında, Ankara'ya atanan kadı ya da kale dizdarlarına ait beratların Divan-ı Hümayundan çıkıp Ankara mahkemesine kaydı arasında geçen sürenin 11 gün olduğunu tespit etmiştir. Bazen bu sürenin 25-30 hatta 40 günü bulduğu olmuştur. Şehrin muhafazası için aciliyet kesbeden konularda emirlerin 10-11 günde geldiği tespit edilmiştir⁽¹⁷⁾.

İhkâk-ı hakkın usulü hakkında üzerinde durulması gereken bir husus da merkezden gelen emirlerdeki ihkâk-ı hakk emirlerinin işleyişi hususudur. Vilayetlerde hâlkın can, mal ırz güvenliğini, genel olarak asayiş tehdit eden eşkıyalık hareketlerine karşı devlet çok ciddi ve sert tedbirler alıyordu. Mühimme ile şikâyet ve ahkâm defterlerine yansıyan belgelerden bu konudaki usulü takip etmek mümkündür.

Taşradan merkeze gönderilen arz veya mahzarlar, “*südde-i saadetime mektub gönderüb*” veya “*südde-i saadetime arzuhâl sunub*” şeklinde başlayan ifadelerle, önce şikâyetin kimden geldiği, konusu ve neler olduğu tafsilatıyla zikredilir. Beylerbeyi, sancak beyi, kadı ve diğer iş erlerine hitaben neler yapılması gerektiği, gerekirse komşu vilayet beyleri ile birlikte eşkıyanın hakkından gelinmesi, *ser-i maktu'unun pâye-i serîri-i a'lâya irsâli* (kesik başının gönderilmesi) sıkı bir şekilde emredilirdi. Bazı hâllerde eşkıyanın derdest edilerek Divana veya Beylerbeylik Divanına, mesela Halep Divanına gönderilmesi emredilirdi. Eşkıya takibine çıkan beylerin hâlka haksız vergiler ve salmalar yükledikleri olmuş olmalı ki, özellikle bu hususta beylerin dikkati çekilmiş ve hiçbir surette hâlka zulmetmemeleri istenmişti.

Mart sonları 1692 (Evâ'il-i Receb 1103) tarihinde Trablusşam valisi ve kadısına gönderilen bir hükümde; Ömer adlı bir şahıs kendi hâlinde iken bazı eşirra taifesi tarafından kendisine zulmedildiği ve haksız yere Trablus kalesine hapsedildiğini arz ederek, kurtarılmasını rica ettiğinden, davalarının Divan-ı Hümayunda görülmesi ve *şer'le ihkâk-ı hakk* olunmak için hapisten saliverilmesi hususunda vali ve kadıya emir yazılmıştır⁽¹⁸⁾.

Devlet her hâlükârda hukuki prensiplerden ayrılmamaya gayret ediyordu. Eşkıyalık veya başka suretlerde hâlka zulmedenlere kadı tarafından önce *mürasele** gönderilerek *murafaaya* davet edilirdi. Tabii ki çoğu muhatap *müraseleye ittiba etmeyerek* murafaaya katılmazlardı. O zaman üzerlerine asker gönderilerek yakalanıp *hakkından gelinirdi*. Mesela Kasım ortaları 1691 (Evâhir-i Safer 1103) tarihinde bolu kadısı ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarına gönderilen bir hükümde; Bolu Mütesellimi olan Cafer'in hilaf-ı şer hareketlerde bulunduğu, yakalanıp hapsedilmesi için üzerine adam gönderildiği, davet edilmesine rağmen mahkemeye gelmediği gibi mahkemeyi bastığı ve naibe galiz küfürler ettiği, bölükbaşı ve silahtar ile mukateleye giriştiğinden

⁽¹⁷⁾ Hülya Taş, “Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, (Ed. Kübra Cihangir Çamur), c. 2, S. 3, Ankara (2007), s. 201-202

⁽¹⁸⁾ *A.DVNSMHM (Mühimme)* 102, s. 189, hüküm 739

* Mürasele, Kadının kendisine denk veya daha aşağıdaki görevlilere veya kişilere yazdığı resmî yazı, kadı mektubu.

bahisle, her ne suretle olursa olsun ele getirilip hakkından gelinmesi emredilmişti⁽¹⁹⁾. Görüldüğü gibi, meşhur eşkiyaya mürasele gönderilerek mahkemeye davet ediliyor ama sanık mahkemeye gelmediği gibi, mahkemeyi basarak şiddete başvuruyor.

Taşrada haklarında şikâyet olanların mahkemeye gelmemeleri hâlinde, İstanbul'a gönderilerek kadıaskerler huzurunda ihkâk-ı hakk olunması emredilirdi. Mesela 17 Ekim 1617 (16 Şevval 1026) tarihinde Tırhala kadısına yazılan hükümde, Dobruca köyünde Musli Çavuş adlı kimse mahsulü aldığı, Corce köyünün mahsulünü de kendisine tabi Kırkık adlı kapıcıya verdiği, böylece hâlka gadrettiği ilam olunmuştu. Mahsulü aldıkları şer'le sabit olursa mahsulü vermekte inat ederse Divan-ı Hümayunda kazaskerler huzurunda şer'le hak üzere görülüp ihkâk-ı hakk olunması hususunda emir yazılmıştır⁽²⁰⁾.

3. İhkâk-ı Hak Taleplerinden Örnekler

a. Devletin İhkâk-ı Hak Emirleri

Ülkede asayişin temini ve devamlılığı her bakımdan çok önemliydi. Zira devletin temel felsefesi, *imâr-ı bilâd ve terfih-i ibâd* idi. Asayişin ihlal edildiği, can mal ve ırz güvenliğinin olmadığı dönemlerde, hâlkın devlete olan güveni sarsılır, geleceğe yönelik umutları kaybolur. Böyle bir ortamda her tarafta başına buyruk taşra zorbaları ve eşkiyalar ortaya çıkar. Sosyal ve iktisadi hayat alt üst olur, zirai ve sınai faaliyetler ile dahili ve haricî ticaret durma noktasına gelir, fiyatlar yükselir ve kıtlık başlar. Bütün bunların sonunda merkezî otorite sarsılır. Merkezî otoritenin sarsılması, gücünün hissedilmemesi devletin zaafına ve giderek çöküşüne sebep olur. Bunu çok iyi bilen Osmanlı Devleti, ülke genelinde asayişin sağlanmasına büyük önem vermiş, asayiş tehdit eden eşkiyaların ortadan kaldırılması hususunda ciddi tedbirler almıştı⁽²¹⁾.

Ağustos ortaları 1742 (Evasıt- C. Ahir 1155) tarihinde Payas kadısına gönderilen bir hükümde; Karalar Ceridi Türkmanından Karalar Cemaatinden Bektaşoğlu Osman ve Poturoğlu Murad, hevalarına tabi eşkiya ile el-Hac Ahmed'in yoluna inip 1200 kuruşluk malını gasbettiklerini bildirerek ihkâk-ı hakk talep etmesi üzerine, emval ve eşyalarının geri alınması ve gadredilmemesi hususunda hüküm yazılmıştı⁽²²⁾. Gene aynı tarihte Halep ve Payas kadılarına yazılan hükümde; "*Tüccar taifesinden Miroğlu Hacı Ömer ve Hacı Abdullah nam kimesneler gelüb medine-i Haleb'den Asitaneye getürdükleri Burusa hariri yüklerinden bir katur harir yüklerini Payas*

(19) *A.DVNSMHH (Mühimme)* 102, s. 132, hüküm 545

(20) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-82 Numaralı *Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınoy, Ankara (2000), s. 4

(21) Asayiş bozan hareketler ve eşkiyalıkla ilgili hayli kaynak bulunmaktadır. Bunlardan şu çalışmalara müracaat edilebilir: Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606) I", Ankara Üniversitesi DTCF *Tarih Araştırmaları Dergisi* c. II, S. 2, Ankara 1964, s. 1-49; aynı mlf. "Türkiye'de Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi* c. VIII, S. 14, Ankara 1963, s. 51-61; aynı mlf, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, Kitap ed. Nuri Akbayar, YKB Yayınları, İstanbul 2009; Mustafa Öztürk "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", *Bellekten*, c. LIV, S. 211. Ankara (1990), s. 963-992

(22) *Halep Ahkâm Defteri I*, s. 3, Belge 3

sakinlerinden Üzeyr Sancağbeği etbaından malumu'l-esami kimesneler tegallüben 1147 (1734-35) senesinde abz idüb bunlar dahi bundan akdem ısdar eyledikleri emrimle varub taleb eylediklerinde itaat-ı emr itmediklerinden naşi virmeyüb yine Payas sakinlerinden Sarı İşaoğlu Musa nam zımmiye fũruht gadr-ı külli eyledikleri ve bu babda Őeyhũlislãndan fetva-yı Şerife virildiğün bildirũb mucebiyle Şer'le görũlũb harirleri vazı'ũl-yed olan mesfũrdan alıvirilũb tãallũl itdirilmeyũb icrã-yı hakk olunmak babında hũkmũm reca eylerikleri ecilden Şer'le görũlmek iãun yazılmışdır⁽²³⁾.

Payas kadısı ile Kurdkulağı Hassı Voyvodasına Haziran sonları 1746 (Evã'il-i Cemaziyelãhir 1159) tarihinde yazılan hũkũmde; Antakya, Şam ve Halep ve bağlı kazaların Rum Patriği Silosros mũhũrlũ arzuhãl gönderip, Payas Metropoliti Nikeforos adlı rahip, o havalide Rum reayanın mĩrĩ rũsurları iãin bulunduğu Kurtkulağı mevkiinde eşkiyalar tarafından yolu kesilmiş, elindeki bũtũn malı gaspedilmişti. Metropolitin mallarının eşkiyadan geri alınması ve *ihkãk-ı hakk* olunması iãin emir yazılmıştır⁽²⁴⁾.

Kilis ve Azaz Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ve Antakya Kadısına Aralık ortaları 1750 (Evãsit-ı Muharrem 1164) tarihinde yazılan hũkũmde; Kilis Okçu İzzeddinli aşiretinin eşkiyalarının Antakya ve civarında bũyũk talan yaptıkları, Altınõzũ, Sũveyde nahiyelerinden ve Gũzelburã kũyũnden 548 baş Camus, Sabuhiye, Ilıca ve Akcurun kũyũlerinde yağma yapıp bağı kimseleri õldũrdũklerinden dolayı, bõlge hãlkının perakende ve perişan olduklarından bahisle, yol emniyetinin kalmadığı bildirilerek, İdlib kadısı, Őuđur naibi ve Antakya ahalisinin mahzarlarıyla anlaşılmış olup, marifet-i Şer'le tayin olunan mũbařar marifetiyle *ihkãk-ı hakk* ve eşkiyanın tedibi hususunda emir yazılmıştır⁽²⁵⁾.

Kilis'in eski serdarı Ömer'in, etrafına topladığı adamlarıyla eşkiyalığa başladığı, 1747 (1160) senesinde mahkemeyi basıp serdarı haksız yere õldũrdũđũ ve naibin de iki elini kestiği ve bunun gibi nice zulũmler yaptığının ilam edilmesi üzerine, eşkiyanın yakalanarak gasbettide malların sahiplerine iadesi ve *Şer'le ihkãk-ı hakk* olunması iãin hũkũm rica edilmiş ve mahallinde Şer'le görũlũp *ihkãk-ı hakk* olunması iãin hũkũm yazılmıştır⁽²⁶⁾.

Adana Valisi Said Paşa, Çukurova'nın nizamına memur edilmişti. Bõlgede Sirkintılı Bozdođan cemaatinin eşkiyaları yolları kesip, gelen geãenlerin mallarını yağmalayıp asayış bozuyorlardı. Öte yandan Lekvanik aşireti eşkiyası da aynı Şekilde asayışi ciddi Şekilde bozuyordu. Adana Valisi merkeze gönderdiği arzda, Karaman valisi ile haberleşerek eşkiyanın Şer'le haklarından gelinmesi ve *ihkãk-ı hakk* olunması hususunda emir rica etmişti⁽²⁷⁾.

Mart sonları 1689 (Evã'il-i Rebiũ'l-ãhir 1100) tarihinde Bolu sancağındaki

(23) *Halep Abkãm Defteri 1*, s. 3, Bel. 4

(24) *Halep Abkãm Defteri 1*, s. 173, Bel. 1

(25) *Halep Abkãm Defteri 1*, s. 285, s. 1

(26) *Halep Abkãm Defteri 2*, s. 11, Bel. 3

(27) BOA. A.ãVB.0001-001-001/50

kadırlara, Bolu, Kangırı ve Kastamonu mütesellimlerine yazılan bir hükümde; Taraklı Borlu kazası sakinlerinden sadattan Seyyid Hızır adlı şahsın gönderdiği arza göre; şakavetiyle meşhur Kulaksız Ali ve Emrullah Kadioğlu Mehmed adlı eşkıyalar, 1099 senesinde evini bastıkları, toplamda 500 kuruşluk eşyasını gasbettiklerinden bahisle, ihkâk-ı hakk talep etmektedir. Bolu, Kastamonu ve Kangırı mütesellimlerine birlikte haberleşerek eşkıyanın ele getirilip gasbettikleri eşyanın geri alınması ve *aman verilmeyip katledilmeleri hakkında* Ocak ortaları 1747 (11 Zilhicce 1168) tarihinde hüküm yazılmıştı⁽²⁸⁾.

Nisan ortaları 1689 ((Evâsıt-ı Cemaziyye'l-Âhir 1100) tarihinde Elmalu kadısına ve Teke sancağı mütesellimine yazılan bir hükümde de kaza ahalisinin adam ve arzuhâl gönderip, Gürcüoğlu Ömer, Kara Murad, Yavuzoğlu Murad ve Yusuf Bölükbaşı adlı eşkıyaların 1090 (1679-80) tarihinden beri eşkıyalık yaparak hâlka türlü zulümler ettiklerinden bahisle, *ilam olduğu üzere ise her ne mahalde bulunurlar ise şer'le haklarında lazım gelen icra ve şer'le katli icâb ider ise cümle marifetiyle bilâ te'hir katl olunmak için emir yazılmıştır*⁽²⁹⁾. Keza Erzurum hâlkının adam ile arzuhâl göndererek, Erzurum eski Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı Müftüoğlu Seyyid Halil'in kendi hâlinde olmadığı hâlka türlü zulümler yaptığından dolayı önce Kıbrıs adasına sürgün edildiği, bir şekilde tahliye edildiği, eski hareketlerine devam ettiği için bahisle, "*ol babda hükmüm reca itmeğin mezbur Halil'in keyfiyet-i hâli bî-garez Müslümanlardan sual olunub hâlka ızırârı muhakkak ise ve hilaf-ı şer' reayadan akçe aldığı sabit olur ise şer'le ashabına alvirilüb kendüsün cezirebend itmek üzere*

(28) Bolu Sancağında vaki olan kadılara ve Bolu ve Kangırı ve Kastamonu sancakları mütesellimlerine hüküm ki; Taraklı Borlu Kazası sakinlerinden olub sadât-ı kiramdan Seyyid Hızır arzuhâl idüb yine Taraklı Borlu sakinlerinden şekâvet ile meşhûr olan Kulaksız Ali ve Emrullah Kadioğlu Mehmed şakiler hevalarına tabi diğer Muhammed ve Ali nam şakiler ile 1099 senesinde bunun menzilin basub mezbûr Mehmed 200 guruş ve merkûm Ali 300 ve Kulaksız Ali'nin bölükbaşısı olan (boş) nam şaki 100 guruş aldıklarından maada 500 guruşluk eşyasını gâret idüb bunun emsâli fesad ve şekâvetlerinin nihayeti olmaduğun bildirüb *icrâ-yı hakk* olunmak bâbında emrim reca itmeğin siz ki kadılar ve Bolu Mütesellimisin Kangırı ve Kastamonu Sancakları mütesellimleriyle haberleşüb gönül birliği ile şaki-i mezbûrların ale'l-gafle üzerlerine varılıb *ele getirüb aldıkları eşyaları alvirildikten sonra asla aman ve zaman virmeyüb katl eylemeniz* babında deyü hükm yazılmışdır. Fi evail-i R (Rebiülahir) sene 100. *Mühimme* 98, s. 95, hüküm 298

(29) Elmalu Kadısı'na ve Teke Sancağı Mütesellimi ve sair iş erlerine hüküm ki Kaza-i mezbûr ahali adam ve arzuhâl gönderüb kaza-mezbûr sakinlerinden Gürcüoğlu Ömer ve Kara Murad ve Yavuzoğlu Murad ve Yusuf Bölükbaşı nam şakiler 1090 senesinden berü fukaraya zulm ve teaddi idüb ahvallerin der-devlete ilam eylediklerinden mezbûrların haklarında şer'le lazım gelen icra olunmak için bundan akdem emrimle mübaşir tayin olundukda mezbûrlar firar ve badehu mezbûrlar sipahi ve serbölük olmalarıyla Seriyebaşı Ahmed katl olundukda mezbûrlar firardan kaza-i mezbûra varub hevalarına tabi Çal Hasan oğlu Durak nam şakiyi ve dahi bazı levendat taifelerini yanlarına alub kaza-i mezbûr kuralarından ellışer ve altmışar guruş cebren alub bunun emsali zulm ve teaddilerinin nihayeti olmaduğun bildirüb siz ki mumâ-ileyhümsüz ilâm olunduğu üzere ise ahali-i vilayet marifetiyle ve marifet-i şer'le mezbûr şakiler her ne mahalde bulunurlar *ise şer'le haklarında lazım gelen icra ve şer'le katli icab ider ise cümle marifetiyle bilâ-tehir katl olunmak için yazılmışdır*. Fi Evâsıt-ı C (Cemaziye'l-Âhir) sene 100. *Mühimme* 98, s. 162, hüküm 542

Midillü'ye nefy olunmak" için emir yazılmıştı⁽³⁰⁾.

Burada *ilam olunduğu üzere ise ve ızzarı muhakkak ise* tabirleri hukuki bakımdan önemlidir. Her ne olursa olsun tarafların haklarının, suç ve cezalarının açığa çıkartılması, başka bir ifade ile ihkâk-ı hakk olunması esastır. Çünkü bazı hâllerde suçsuz olduğu hâlde cezaların tertip edildiği vakalara sıkça rastlanmıştır. Eşkıya takibine memur müfettişlerin hâltkân bedava yem ve yiyecek olarak onlara zulmetmemeleri hususu da sıkça hatırlatılmış, bu hususta bir şikâyetin duyulması hâlinde haklarından gelineceği tembih edilmiştir⁽³¹⁾.

Denizli kadısı Veliyüddin Efendi'nin Kasım başları 1756 tarihinde; Denizli mukataasına tabi yerlerin cümle ahalisinin mahkeme gelerek, bir müddet önce isyan eden Sarıbeyoğlu'nun cezasının verildiğini ancak avanelerinin Cafer Bölükbaşı Ali'nin kendi hâlinde olmayıp, etrafına topladığı otuz kırk eşkıya ile köyleri bastığını, reyanın evlerine konduklarını, yem ve yiyecek aldıklarını, dahası ızzarına tasallut ettiklerini, adam öldürdüklerini ifade ederek, bu durumun devamı hâlinde perakende ve perişan olacaklarını, onların şer ve mazarratlarının üzerlerinden kaldırılmasını talep etmişlerdi. Arz üzerine "*mahallinde cümle muvacebesinde hak ve adl ile terafu'-u şer' ve ihkâk-ı hakk ve hıfz-ı hâl-i ibad olunmak için emir*" hatt-ı hümayunu kaydedilmiştir⁽³²⁾. (Bkz. Ek 3).

Eşkıya taifesinin suçlarının sabit görülmesi hâlinde genellikle katledilmelerine dair hüküm veriliyordu. Resmi görevlilerin kanunsuz hareketleri de kalebent⁽³³⁾, sürgün veya vilayetine bir daha girmeme cezası veriliyordu⁽³⁴⁾.

Verilen idam cezalarının infaz edilmesi hususunda bazı tereddütler vardır. Bunun sebebi, idam kararının ne zaman infaz edildiğinin takip edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şurası açıktır ki, mahkeme tarafından verilen kısas, sürgün, kalebent ve kürek cezaları padişah emri olması hasebiyle mutlaka infaz ediliyordu. Bazı hâllerde suçluların cezalarının padişah tarafından affedildiği, idam cezalarının katle bedel küreğe çevrildiği görülmektedir. İdam cezalarının infaz edildiğine dair pek çok örnek vardır. Mesela 1902 tarihinde başka birisi ile evlenmek üzere olan

⁽³⁰⁾ *Mühimme* 99, s. 100, hüküm 317. Mart Başları 1690 (Evâhir-i Cemâziye'l-Evvel 1101) tarihli hüküm.

⁽³¹⁾ *Mühimme* 99, s. 44, hüküm 180. Halep ve Kilis kadılarına ve Kilis voyvodasına yazılan Ocak sonları 1690 (Evâst-ı Rebiü'l-Âhir 1101) tarihli hüküm.

⁽³²⁾ *AE.SOSM.III.00031,02177.001.001*

⁽³³⁾ *Mühimme* 100, s. 126, hüküm 398 Balıkesri Naibine ve Yeniçeri Serdarına Mart başları 1690 tarihli hüküm; *Mühimme* 100, s. 37, hüküm 119. Kastamonu kadısına Subaşı kâtibi ve voyvodalar vekili Receb hakkında Haziran sonları-Temmuz başları 1690 (Evâhir-i Ramazan 1101) tarihli hüküm.

⁽³⁴⁾ *Mühimme* 100, s. 37, hüküm 116. Payas kadısı ve Halep Mütessellimine Payas kalesi neferlerinden Abdülkadir'in fesadından dolayı bir daha vilayetine varmamak üzere sürgün edilmesi hakkında Haziran sonları-Temmuz başları 1690 (Evâhir-i Ramazan 1101); aynı mealde Of ve Rize kadılarına Mart başları 1691 tarihli (Evâ'il-i Cemâziye'l-Âhir 1102) tarihli hüküm. *Mühimme* 100, s. 139, hüküm 529

eski eşi mühtediye Beyaz binti Abdullah'ı öldüren Marko idama mahkûm edilmiş ve idam hükmü 23 Eylül 1902 tarihinde Kısas Defterine kaydedilmişti⁽³⁵⁾.

Kocası Ali'yi zehirleyerek öldüren Gülistan adlı kadın da 16 Eylül 1903 tarihinde idama mahkûm edilmiş ve cezasının infaz hükmü 28 Ocak 1904 tarihli Padişah iradesiyle onaylanmıştı⁽³⁶⁾.

Mamuratü'l-Aziz'de Cemiyet-i Fesadiye üyelerinden olan Agop ve Artin adlı kişiler Sadık ve İsmail adlı kişileri haksız yere katlettikleri, zararlı yayınlar yapmak ve çete üyelerine silah temin etmek suçlarından idama mahkûm edilmişlerdi. Bu suçluların cezalarının infazı için 30 Eylül 1904 tarihinde irade çıkmış ve 22 Ekim 1904 tarihinde de Kısas Defterine kaydedilmişti⁽³⁷⁾.

Bazı idam mahkûmlarının cezalarının padişah iradesiyle müebbet küreğe çevrildiğine da rastlanmaktadır. Mesela Girit'te idama mahkûm edilen Emanuel'in cezası 15 Ocak 1893 tarihli Padişah iradesiyle müebbet küreğe çevrilmişti. Aynı şekilde Manisa'da Sarıoğlu Ali'nin hanesini basarak onunla birlikte misafirini de katleden ve kendisini takip eden askerlerden birkaçını yaralayan eşkiya Şir Necid lakaplı Şerif Mehmet idama mahkûm edilmiş, bu ceza Padişahın 20 Mayıs 1895 tarihli iradesiyle idama bedel müebbet küreğe çevrilmişti⁽³⁸⁾.

b. Reayanın İhkâk-ı Hak Talepleri

Sosyal hayatın bir gerçeği olarak her zaman her yerde insanların can, mal, ırz ve namuslarına yönelik tehditler, haksızlıklar olmuştur. Bu noktada bu haksızlığı önleyecek, yapılan şikâyetlerde haklı ile haksızı ayırt edecek en yüksek merci, mutlak ve mücerred olan devlettir. Esasında devletin görevi adaleti sağlamaktır. Arşivlerimize şikâyet ve hak talepleriyle ilgili binlerce örnek yansımıştır. Örnek olarak verdiğimiz davalardan anlaşılacağı gibi, en basit davadan en ağır suça kadar, reayanın her kesiminden kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim ile yabancılar, alacak-verecek, gasp, tecavüz, katillik ile ilgili hususlarda yoğun şikâyet ve talepler vardır. Bütün şikâyet ve talepler mutlaka işlem görmüş ve değerlendirilmiştir ki, bu husus medeniyet tarihimiz açısından çok önemlidir.

Kıbrıs'tan Ali adlı şahıs 1653-54 (1064) tarihinde, Kıbrıs eyaleti mutasarrıfı olan Zeynel Abidin Paşa'nın Mütesellim Bekir Çelebi'nin haksız yere zulmen 1500 riyali kuruşunu alıp vermediğini arz ederek, İstanbul'a çağrılarak gereğinin yapılmasını rica etmiş ve arzuhâlin üzerine "*mahallinde şer'le görülmesi için hüküm*" hatt-ı hümayun

(35) Ahmet Aksın, "Balkanlarda İşlenen Suçlara Verilen Kısas Hükümlerinin Değerlendirilmesi (1874-1909)", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar I*, (Editörler: Alaaddin Aköz-Slobodan Iliç-Doğan Yörük-Danko Leovac), Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları:5, Palet Yayınları, (2020) s. 37

(36) Aksın, *a.g.m.*, s. 37

(37) Aksın, *a.g.m.*, s. 37

(38) Aksın, *a.g.m.*, s. 38

kaydı verilmiştir⁽³⁹⁾. Bozüyük kazasından Vahide adlı kadın gönderdiği arzuhâlinde; kocası Ömer'in öldüğünü, muhallefatının kendisine intikal ettiğini ancak Bayram adlı bir şahsın metrukata haksız olarak almak istediği hususunda niza etmekte olduğundan bahisle, davanın İstanbul'da görülmesini talep etmiş, bu konuda hüküm çıkmıştır⁽⁴⁰⁾.

Halkın perişan ve dağılmaları pahasına, en kısa sürede yüksek kâr elde etmek isteyen Kıbrıs âyan ve eşrafının hâlka en çok yaptıkları haksızlık (zulm ve te'addi); *hilâf-ı kanun ve defter veya şer' ve kanuna muğayir* olmasına rağmen kanunsuz teftiş gezilerine çıkararak veya rastgele yerlerde mahkeme kurarak, bu esnada hâltkân ücretsiz yiyecek ve içecek ve yem istemek, vergi oranlarını arttırmak, kanunsuz vergi (*şartlama, teşrifîye, kudumîye, mübaşiriye, zahire-bahâ, saray döşemesi ve ayrıca tekâlif-i şakka*) yüklemek, başkasının malını zabt etmek ve rüşvet almak⁽⁴¹⁾.

Bütün gayretlere rağmen Kıbrıs âyan ve eşrafından birçoğunun yaptığı yolsuzluk ve zulümler Kıbrıslı tebaa tarafından zaman zaman İstanbul'a arzuhâl edilmişti. Zamanın merkezi hükümetleri de hâlkın sızlanmalarına kulak verip ellerinden geleni yapmaya çalışacaklardı. Halka zulmeden zalimlere karşı gerektiğinde gayet acımasız davranacaktı. Bu çerçevede, 1655'lerde hâlka zulmünden dolayı idam edilen Kıbrıs Beylerbeyi İbrahim Paşa ve hâlka yaptığı zulümden dolayı çıkan bir arbedede hâlk tarafından öldürülen Silahtar (Çil) Osman Ağa'nın (1761-1765) yolundan giden Muhassıl Abdülbaki Ağa da 1785 yılında sürgüne gönderilmiş ve ondan sonra göreve gelen Muhassıl Ali Ağa da yine gayrimüslim ada ahâlisinin şikâyetleri üzerine ve tahkikat neticesinde 1786 yılında görevinden uzaklaştırılmakla kalınmamış, ayrıca görevi süresince biriktirdiği varlığına el konulup, kendisi de *ibreten li's-sâire* Mağusa kalesine *kalebentî* kılınmıştı⁽⁴²⁾.

Kıbrıs'ın Magosa kazasına bağlı Limye köyünden Tofalli ve eşi Zabto binti Yani, oğulları Yani'nin Lefkoşa'da Yorgi veled-i Dimitri adlı şahıs tarafından haksız yere bıçakla öldürüldüğünü beyan ederek, *mûcebi şer'isi olan kısâsın mersûm Yorgi zimmi hakkında icrâ olunmasını* talep etmişlerdi. Yapılan yargılamada, isimleri belirtilen şahitlerin şahadetleri ile gerçekten Yani'nin, Yorgi veled-i Dimitri tarafından öldürüldüğü anlaşıldığından, hakkında 11 Ağustos 1853 tarihinde kısas hükmü verilmiştir⁽⁴³⁾.

⁽³⁹⁾ A.DVN.ŞKT. d.981.195.11/1

⁽⁴⁰⁾ A.DVN.ŞKT. d.982-2, s. 3

⁽⁴¹⁾ Nuri Çevikel, "Kıbrıs Gayrimüslimlerinin İstanbul'dan Adâlet Talebi (1750-1800)" TTK *Belgeler* c. XXVII, S. 31, Ankara 2006, s. 10

⁽⁴²⁾ Çevikel, *a.g.m.*, s. 10-11

⁽⁴³⁾ Deri devletmekine arzı abdi dâ'iî kemîneleridir ki; Cezîrei Kıbrıs'da Magosa kazâsına muzâfe Limye karyesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem katilen hâlik olan Yani veledi Tofalli veledi Maniko'nun verâseti babası mersûm Tofalli zimmi ile anası Zabto binti Yani nasrâniyeye inhisârı ledeşşer'i lenver zâhir ve mütehakkık oldukdan sonra ebi mersûm Tofalli zimmi ve şahsı mu'arrefe ümmi mersûme Zabto nasrâniye mahrûsei Lefkoşa'da muhassilini kirâma mahsûs konakda meclis

Divriği kazasına bağlı Selim köyü hâlkı Mart sonları 1658 (Evâsıt-ı Rebiül-Âhir 1068) tarihinde İstanbul'a arzuhâl sunarak, şimdiye kadar üzerlerine düşen vergilerini ödedikleri hâlde, aynı köyden Gevar, Ovanos ve Ağna adlı zımmiler, şer'â aykırı olarak bin kuruşlarını aldıklarından başka mülklerini de zaptettiklerini ifade ederek, davalarının İstanbul'da görülmesi için emir rica etmeleri üzerine, talepleri kabul edilmiş ve davalarının İstanbul'da görülmesi için emir gönderilmiştir⁽⁴⁴⁾.

15 Kasım 1607 (25 Receb 1016) tarihinde İstanbul Galata Cami-i Kebir mahallesinden ölen Rukiye adlı hanımın babası, Şeyh Mehmed Efendi bin Ahmed, Mustafa Çelebi bin Mehmed'i dava ederek, Mustafa Çelebi zimmetinde otuz bin akçe mihr-i müecceli olduğu, bunun altıda birinin kendisine hibe ettiğini beyan ile ihkâk-ı hakk olunmasını talep etmişti. Mustafa Çelebi de *"fi'l-hakîka zevcem müteveffât-ı mezbûreye zimmetimde otuz bin akçe mehr-i müeccel olup maraz-ı mevtime bana hibe etmişti maraz-ı mevtime hibe câiz olmamağın mehr-i müeccel olan meblağ-ı merkûm otuz bin akçeyi mûmâ-ileyh eş-Şeyh Mehmed Efendi'nin südüis hisse-i şer'iyyesi zimmetimde deydür min ba'd meblağ-ı merkûm bana hibe olunmuştur diye dâvâ ve nizâim yoktur diye ikrâr etmeğın"* kaydedilmiştir⁽⁴⁵⁾.

4 Eylül 1781 tarihinde Halep valisi ve Ayntab kadısına yazılan bir fermanda; Adile binti Ahmed adlı kadın, dört çocuğunun babası sadrazam çukadarlarından el-Hac Süleyman'ın 1185 tarihinden beri Ayntab sakinlerinden Battazâde Mehmed Sadık adlı kimsenin zimmetinde 5.500 kuruş alacağı olduğunu, irsen bu meblağın kendisine geçtiğini, talep etmesine rağmen vermediğini bildirerek ihkâk-ı hakk

odasında akd olunan meclisi şer'i kavimde karyei mezkûre mütemekkinlerinden Yorgi veledi Dimitri nâm zimmî muvâcehesinde işbu târihi i'lâmdan on üç gün mukaddem oğlumuz mersûm katil Yani zimmî tıraş olmak için karyei mezkûrede vâki berber İstavri zimmînin menziline gidip ve kâtili mersûm Yorgi zimmî dahi menzili mezkûra gelüp oğlumuz mersûm ve sâir ma'lûmü'lesâmî zımmiler huzûrlarında keşfi avret ve def'i hâcet itmekle oğlumuz mersûm ta'yib itdiğine binâen beyenlerinde vukû'bulan münâza'a esnâsında mersûm Yorgi zimmî yedinde olan Çerkes bıçağıyla oğlumuz mersûm Yani zimmîyi sol böğründen bigayrı hakkın amden darb ve cerh edüp te'sirinden nâşi iki sâat mürûrunda oğlumuz mersûm hâlik olmağla *mucebi şer'isi olan kısâsın mersûm Yorgi zimmî hakkında icrâ olunması* bi'lverâse matlûbumuzdur deyü ba'de'ddâ'vâ ve'ssu'âl ve'linkâr müdde'iyânı mersûmândan müdde'âlarına muvâfik beyine taleb olundukda re'âyâyı karyei mersûmûndan olup beyne'nnasârâ makbûlû'sşehâde idükleri ihbâr olunan İstavri veledi Kosti ve Nikola veledi Esbiro nâm zımmiler liecli'sşehâde meclisi mezkûra hâzırân olup lede'listişhâd fi'lhakîka yevmi mezkûrda menzili mezbûrda berminvâli muharrer esnâyı münâza'âda bizim huzûrumuzda mersûm Yorgi zimmî müdde'iyânı mersûmânın oğulları katili mersûm Yani zimmîyi sol böğründen Çerkes bıçağıyla bigayrı hakkın amden darb ve cerh edüp cerhi mezkûrdan mütessiren iki sâat mürûrunda mersûm Yani zimmî hâlik oldu, biz bu husûsa bu vechile şahidleriz ve şehâdet ideriz deyü her biri müttefikü'llafz ve'lma'nâ bi'lmuvâcehe edâi şehâdeti şer'îye itmeleriyle mucibince kâtili mersûm Yorgi zimmîye şer'an kısâs lâzım geldiği pâyei serîri ma'deletmasîri a'lâya arz ve i'lâm olundu. Elemru hazreti men lehu'lemrindir. Fi'lyevmi'ssâdis min şehri Zi'lka'deti'sşerife lisene tis'a ve sittin ve mi'eteyn ve elf. *Kıbrıs Şer'îye Sicili No: 43, s. 1. Bel. 1*

(44) A.DVN_ŞKT_d_00982 Sayfa: 3, Hüküm: 1

(45) İSAM, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H.1015-1016/M.1606-1607)*, Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz, İstanbul (2012), s. 204

talebinde bulunmuştur. Eğer muhalefet ederse İstanbul'a ilam edilerek emrin gereğinin yapılmasını emredilmiştir⁽⁴⁶⁾.

İstanbul Hasköy'den Ayşe Hatun binti el-Hâc tarafından vekil yoluyla kocası Mehmed Bey bin Mustafa aleyhine açtığı davada, kendisinin sol yanından bıçakla yaralandığını, ölüm tehlikesi bulunduğunu ifade ederek ihkâk-ı hakk talebinde bulunmuştur. Davalı, yargılamada iddiayı tamamen inkâr edince Ayşe hanımın vekilinden delil istenmiş, isimleri yazılan şahitler Ayşe'nin eşinin kendilerinin huzurunda, öğle vakti eşini bıçakla vurduğunu ve ne lazım gelir diye sorduğu hususunda şahitlik edince şهادetleri kabul edilmiş ve eşi suçlu bulunmuştur⁽⁴⁷⁾.

Ülkenin her tarafından hak talepleri ve şikâyetler geliyordu. Mekke-i Mükerreme'de, vakıf şartnamesine göre Özbek tekkesi, Özbek fukarasına ait iken Hindistan ahalisinin tekkeyi zaptettiğini ve Özbek ahalisinin perişan olduklarını, sefalet içinde olduklarından bahisle *şer'le murafaa ve ihkâk-ı hakk olunması* için Cidde valisine bir emir gönderilmesini rica etmişlerdir⁽⁴⁸⁾.

Hayatın her alanına dair ihkâk-ı hakk taleplerine rastlanmaktadır. Gülfidan adlı bir kadın 13 Şubat 1855 (25 Cemaziye'l-Evvel 1271) tarihinde verdiği arzında, eşi Bağdatlı Ahmet'in, nakit para ve mal olarak 6.300 kuruş parasını alarak ticaret amacıyla Samsun'a gittiğini fakat orada evlendiğini, kendisinin elinde avucunda bir şey kalmadığını, eşinin mahalli mecliste şer'le ihkâk-ı hakk olunmasını talep etmişti⁽⁴⁹⁾. Girit'ten Emine Hanım, 17 Şubat 1862 (17 Ş 1278) tarihinde vali İsmail Paşa'ya yazdığı arzında, babası Hacı Hasan'ın vefat ettiğini, babasından kalan mirasın tamamını kardeşleri Hasan ve Ömer'in zaptederek hissesine ait olan mirası vermediklerinden dolayı ihkâk-ı hakk talebinde bulunmuştur⁽⁵⁰⁾.

İznikmid sancağının Görele kazasına bağlı Pazarköy'ünden Fatma adlı kadın, kocası Ahmed Alemdar'ın hac niyetinde iken aynı köyden Halil ve Mustafa adlı kişiler birlik olup gece evlerini basarak kocasını haksız yere öldürdükten sonra 10.000 kuruş para ile eşyalarını gaspettiklerini, ırzına tecavüz ettiklerini, gece yarısı bir kilime sarılarak dağdan dağa firar ederek kendisini kurtardığını, üç küçük çocuğunu kurşun ile yaraladıklarını, bütün mallarını tarumar edildiğini, kardeşi Süleyman ile gelerek ifade etmiştir. Fatma hanım, Hafız Mehmed Efendi'yi vekil tayin ederek, İznikmid kadısı huzurunda murafaa, eğer ihkâk-ı hakk mümkün olmazsa İstanbul'da getirilerek Padişah huzurunda icrâ-yı hak olunmasını rica etmiştir. Arzuhâlin üstüne 19 Mayıs

⁽⁴⁶⁾ Ayşe Güdeloğlu, *131 Nolu Şer'îye Siciline Göre Gaziantep'in Kültürel Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 280-281, Belge 132/91

⁽⁴⁷⁾ İSAM-İstanbul Kadı Sicilleri *Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/ M.1619-1620)*, Proje Yönetmesi M.Akif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, s. 173-174

⁽⁴⁸⁾ A.MKT.DV.00013.00099.001.001

⁽⁴⁹⁾ A.MKT.DV.00079.00025.002.001

⁽⁵⁰⁾ A.MKT.UM.00544.00022.001.001

1862 tarihinde *Haseki mübaşetiyile ru'yet ve ihkâk-ı hakk olunmak için İznikmid kadısına hitaben müekked emir yazılması* emri kaydedilmiştir⁽⁵¹⁾. (Bkz. Ek 4)

Edirne'nin eski mimarı olan Seyyid Ahmed, verdiği arzuhâlinde, kendisinin mimarlık fenninde mahir olduğunu ve her yönden hizmetinin bilindiğini, ancak mimarlık fenniyle alakası olmayan kâtip İbrahim'in atanmasının kanunlara aykırı olduğundan bahisle mimarlığa daha layık olduğunu bildirerek kendisinin atanmasını, mağduriyetinin önlenmesini talep etmiştir. Arzuhâlin üstüne düşülen hatt-ı hümayun ile *mahallinde şer'le görülüb ilâm olunmak için emir* verilmiştir⁽⁵²⁾.

c. Yabancıların Arz ve Talepleri

Ülkede mukim veya ticaret amacıyla bulunan yabancılar da uğradıkları haksızlıkları, kadı veya merkeze arz edebiliyorlardı. Çünkü konunun siyasî ve iktisadi boyutu vardı. İstanbul'da çoğu devletin mukim elçileri ile belli ticaret merkezlerinde konsolosları vardı. Mesela Venedik'in ülke genelinde otuzaya yakın konsoloslugu vardı. İstanbul'un dışında İzmir, Selanik, Halep, Beyrut, Şam ve Mısır'da başta Venedik olmak üzere İngiltere, Fransa, Avusturya, İsveç, Danimarka, Hollanda, 19. yüzyıldan itibaren de Rusya'nın konsolosları vardı. Söz konusu devletlere zaman içinde ahitnameler verilmiş, yabancı tüccarlar da ahitname şartlarına göre serbestçe ticaret yapıyorlardı. Ahitnamelere göre resmî gümrüklerini ödeyen tüccarlardan gümrük emirleri, subaşılar gibi görevliler haksız yere fazla para istiyorlar, vermedikleri takdirde onlara eziyet ediyorlar bazen de hapsediyorlardı. İşte yabancıardan gelen şikâyetlerin ana konusu bu hususlardı.

Mayıs Ortaları 1630 (Evail-i Şevval 1039) tarihinde Trablusgarb Beğlerbeyine, Yeniçeri Ağasına Bölükbaşısına ve Odabaşlarına yazılan hükümde; Venediklilerle olan sulh ve salaha rağmen Trablusgarb korsanlarının, İstanbul'dan yük yükleyip yola çıkmış olan iki adet Venedik kalyonunun Muton adası civarında Trablusgarb korsanları tarafından gasbedildiği, kalyonlardaki Venediklilerin esir edildiği, kalyonlarda 368 çuval yapağı ki -1.586 kantar olur- ve 10 denk kuzu derisi ve 15 denk meşin ve 12.000 sığır gönü ve 8 fiçi Müren balığından oluşan emtiayı gaspettikleri, kaptan Gaspar veledi Pakmoyu ve yoldaşlarını esir ederek Trablus'a götürdükleri bildirilmektedir. Korsanlar, zikrolunan eşyayı karaya taşıyıp mahzenlere koyduktan sonra kalyonu yeniden donatıp içinde hayli korsan koyarak korsanlığa çıktıkları, ancak şiddetli fırtınadan gemilerinin battığı ifade edilmektedir. Trablusgarb Beyi'ne ve diğer görevlilere yazılan ferman ile Venedik Beylerine ait esbab ve emtialarının ahitnameler gereğince sahiplerine iade edilmesi, geminin tazmin edilmesi ve esirlerin salıverilmesi, aksi davranışların Venediklilere zulmedenlerin muhkem haklarından gelmesi emredilmiştir⁽⁵³⁾. (Bkz. Ek 5).

(51) C.ADL.0003.00209.001.001

(52) C.BLD.00009.00408.001.001

(53) Venedik Devlet Arşivi (ASVe) *Carte Turche*, 251, 337, s. 285

Ağustos sonları 1639 (Evâ'il-i Ramazan 1039) tarihinde Halep Beylerbeyine, Kadısına ve Defterdarına yazılan hükümde; Venedik Baylosunun arzuhâl sunduğunu, Venedik'ten çuka ve kumaş ve sair emtia getiren Venedik tüccarlarının İskenderun iskelesinde mallarını çıkardıklarında Halep Gümrük Emini Mustafa ve ortağı Kovanoglu demekle maruf eminerin, ödedikleri kanunî gümrük vergilerinden başka, sulh salah ve ahitnamelere aykırı olarak 500 kuruş aldıklarını, bununla da yetinmeyerek *Kassabiye* adı altında 3.800 kuruşlarını aldıklarını, haksız yere tüccarlardan alınan bu paraların sahiplerine iade edilmesi emredilmiştir⁽⁵⁴⁾.

Haziran başları 1733 (Evâhir-i Zilhicce 1145) tarihinde İstanbul'da mukim Fransız elçisi, sunduğu arzuhâlde; Gavgir (?) isimli kaptanın İzmir'e yakın Gümürlü mevkiine vardığında Ayazmend voyvodasının bir miktar buğday satmak istediğini, kaptan da ihtiyacı olmadığından almadığını, bunun üzerine voyvodanın ona kızarak görüşmelerde bulunmak amacıyla sandal ile kıyıya çıkardığını, beş on yeniçerinin sandalla beraber kendisini alıkoyduklarını, 300 kuruş almadıkça bırakmayarak gadrettiklerini bildirip, *şer'le görülp* voyvodanın kanunlara aykırı olarak zorla aldığı 300 kuruşun geri alınması için *ihkâk-ı hakk* olunmasını rica etmiştir. Konunun *hak ve adl üzere* ilam olduğu üzere voyvodanın haksız yere aldığı her ne ise elinden alınması, bu konuda hiçbir surette tembellik gösterilmemesi, şer'i şerif ve ahitnamelere göre kimseye zulmedilmemesi hakkında emir verilmiştir⁽⁵⁵⁾.

Fransa elçisi Kont de Şözel Gufiye (?) verdiği arzuhâlinde; Bursa'da oturan d'Laruka adlı Fransız tüccarının Bilecik kasabasında sakin Barham oğlu Artin adlı zimminin zimmetinde çivit kıymetinden 4.484 kuruş alacak hakkı olduğunu, defalarca talep etmesine rağmen borcunu ödemediği, ikamet ettiği kaza sürekli olarak ikametine izin vermediği için bazen İznik, bazen Karamürsel ve Yenişehir kazalarına gidip gelmek zorunda olduğunu, bu durumda *ihkâk-ı hakk* mümkün olmayacağı anlaşıldığından, borçlu hangi kazada bulunur ise yakalanıp Bursa'ya getirilmesi ve *ihkâk olunması için Bursa kadısına ve Hüdavendigâr mütesellimine* hitaben emir verilmesini rica etmiştir⁽⁵⁶⁾.

Fransız Elçisi Varinyak sunduğu arzında, Halep'te mukim Fransız tüccarından Valyan adlı tüccarın müderrisinden Taha-zâde Seyyid Ali Efendi'den 24.000 kuruş alacağı olduğunu ancak bir türlü borcunu ödemediğini bildirerek *ihkâk-ı hakk* talebinde bulunmuştu. Arzuhâlin üzerine "*İşaretleri mucebince mahallinde terâfu'-ı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak için vali ve kadısına hitaben hüküm, fi 9 M 210 (26 Temmuz 1795)*" irade kaydedilmişti⁽⁵⁷⁾ (Bkz. Ek 6).

Gene Vincent Vise Vekil Fransa tüccarından Masnar (?) arzuhâlinde; ticaret amacıyla Edirne'de ikamet eden Fransa tüccarından Yuvan adlı müstemmen tüccarına

⁽⁵⁴⁾ *Carthe Turche* 251, Dosya 335, s. 24

⁽⁵⁵⁾ C.HR.00145.07201.01.01

⁽⁵⁶⁾ C.HR.00151.07504.001.001

⁽⁵⁷⁾ C.HR.0034.01696.001

gene Edirne’de oturan Daniel Kalon adlı bir Yahudi ve ortağı Şerdaroğlu adlı Rum’a altı ay önce emtia almak amacıyla 7.600 kuruş verdiğini fakat mukaveleye göre emtiayı tamamen teslim etmeleri gerekirken, tam tersine emtia vermediklerinden başka hakkında tezviratta bulduklarını, bu suretle kendisine gadrettiklerini ifade ile *ihkâk-ı hakkın mümkün* olmadığını bildirmişti. Onun için çavuş mübaşeretıyla İstanbul’a getirilerek murafaa edilmeleri ve *ihkâk-ı hakk* olunmasını rica etmiştir. Arzuhâlin sağ üst kenarında verilen şerhte “*bin akçeden ziyade olan dava mutâd üzere ve ahitname-i hümayun mücebince Asitâne-i saadete havâle oluna deyu Francaluya ita olunan ahitname-i Hümayûnda mukayyed ferman devletlu sultanım hazretlerininindir*” kaydı bulunmaktadır. Hemen arzuhâlin üstüne 11 Ekim 1793 (5 Rebiü’l-Evvel 1208) tarihinde “*Çavuş mübaşeretıyla tarafeyn li-eclî’t-terafu’ ve ihkâk-ı hakk-ı ed’iyye ibzâr olunmak için emir*” ifadesiyle hatt-ı hümayun yazılmıştır⁽⁵⁸⁾.

SONUÇ

İhkak-ı hak kavramına dair verdiğimiz örneklerden devletin, adaletin temsilcisi olarak, haksızlığa uğrayan her kesimden insanın hakkını aradığı ve bulduğu mutlak mücerred bir varlık olduğu, Osmanlı Devleti’nin adalet anlayışının geleneksel Türk-İslam kültürü ile dönemin kadim kültürlerinden geldiği görülmektedir. *Osmanlı devlet felsefesinin temeli adalettir ve bu adalet herkes içindir.* Halk arasında imtiyazlı zümre olmadığı için kanun karşısında fakir-zengin, Müslim-gayrimüslim, kadın erkek hukuk bakımından eşitti. Bu eşitliğin zımni hukuku ile farklılaştığı zannedilmemelidir. Zımmilerin de can, mal, ırz ve namusları mukaddesi, örneklerde görüldüğü gibi onlar da *ihkâk-ı hakk* talebinde bulunabiliyorlardı. *Önemle vurgulanması gereken husus, Osmanlı Devleti’nde her türlü ihkâk-ı hakk taleplerinin titizlikle takip edilmesi ve sonuçlandırılması hususudur.*

Gene hak taleplerinin konularına bakıldığında, hayatın her alanına dair davalar görülmektedir. Çok geniş bir alanda belgelere intikal eden davalarda, aynı zamanda ülkede suç türlerini ve yayılma alanlarını görmek mümkündür. Buna göre; en dikkat çekici husus özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda sıkça görülen eşkıyalık olaylarıdır. Aslında 16. yüzyılın sonlarından itibaren iç huzursuzlukların doğurduğu Celâli hareketleri, 18. yüzyılda giderek merkezî otoritenin bozulması sonucunda taşrada mütegalibe zümrelerin, ayanların ortaya çıkması ve eşkıyalık olaylarının yaygınlaşmasına sebep olmuştu. Aşiret eşkıyaları kadar ferdî olarak eşkıyalık yapan gruplar da asayiş bozan önemli unsurlardı. Halkın korunması için devlet olağanüstü gayret sarfetmiş, eşkıyanın tenkiline özel bir önem vermişti.

Araştırmanın konusu *ihkâk-ı hakk* olduğundan dolayı, tabii olarak bu alandaki belgeler ele alınmıştır. İlk bakışta Osmanlı döneminde çok yoğun suç işlendiği kanaati hasıl olabilir. Buradaki belgelerden *ihkâk-ı hakk* kavramının anlamı ve uygulanışı üzerinde durulmuştur. Ama dikkat edilirse her bir olay, farklı coğrafyalarda ve farklı

(58) C.HR.00164.0876.001.001

tarihlerde meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışma ülke genelinde bir suç istatistiği çalışması değildir, henüz yüzyıllara yayılan böyle bir çalışma da yapılmamıştır.

Özellikle adam öldürenlere uygulanan kısas cezaları ile eşkıyaların katledilmesi, diğer suçluların kalebent ve sürgün edilmeleri, yaygın ve caydırıcı bir etkiye sahipti. Çünkü suçun cezasız kalmaması, yöneticiler ve hâlk üzerinde büyük etki yapıyordu. Herkes yaptıklarının mutlaka cezasını çekeceğini biliyordu. Kısacası genel olarak bir kanun hâkimiyeti vardı. Ama her şeye rağmen gene örneklerde görüldüğü her zaman türlü suçlar işlenmekteydi. Ancak bu husus, her dönemde insanların, ihtiyaç, arzu ve ihtiraslarının değişmemesi ve süreklilik arzemesi ile izah edilebilir. Ağır cezai müeyyidelere rağmen, insanlar ihtiyaç ve arzularının peşinden koşarak suç işleyebiliyorlardı. Suçun önüne geçmek kesin olarak mümkün değildir. Ancak devlet otoritesinin sağlanması ve kurumların müesseseseleşmesi, kanun hâkimiyetinin hayata geçirilmesi ve cezaların caydırıcı olması ile suçlar kontrol altına alınabilir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları (Cumhurbaşkanlığı Arşivi BOA)

A.ÇVB.0001-001-001/50

A.DVN.ŞKT. d. 982

A.DVN.ŞKT. d.981

A.DVNSMHM (Mühimme) 102

A.DVNSMHM Mühimme 100

A.DVNSMHM Mühimme 98

A.DVNSMHM Mühimme 99

A.MKT.DV.00013.00099.001.001

A.MKT.DV.00079.00025.002.001

A.MKT.UM.00544.00022.001.001

AE.SOSM.III.00031,02177.001.001

Antakya Şer'iyeye Sicili No: 5

C.ADL.0003.00209.001.001

C.BLD.00009.00408.001.001

C.HR.00145.07201.01.01

C.HR.00151.07504.001.001

C.HR.00164.0876.001.001

C.HR.0034.01696.001

Halep Ahkâm Defteri 1

Halep Ahkâm Defteri 2

İ.MSM 2/37, 18 (İrade Mesâ'il-i Mühimme)

İ.MSM, 2/34-2096

İ.MSM, 2/34, 4

Venedik Devlet Arşivi (ASVe) -*Carte Turche*, 25/235, 337

2.Tetkik Eserler

Akdağ Mustafa, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606) I", Ankara Üniversitesi DTCF *Tarih Araştırmaları Dergisi* II/2, Ankara (1964), s. 1-49

Akdağ Mustafa, "Türkiye'de Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi* VIII/14, Ankara (1963), s. 51-61

Akdağ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, Kitap ed. Nuri Akbayar, YKB Yayınları, İstanbul (2009)

Aksın Ahmet, "Balkanlarda İşlenen Suçlara Verilen Kısas Hükümlerinin Değerlendirilmesi (1874-1909)", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar I*, (Editörler: Alaaddin Aköz-Slobodan Iliç- Doğan Yörük-Danko Leovac), Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları:5, Palet Yayınları, (2020) s. 33-42

Akyüz Vecdi, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divân-i Mezâlim*, İstanbul (1995)

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınoy, Ankara (2000)

Çevikel Nuri, "Kıbrıs Gayrimüslimlerinin İstanbul'dan Adâlet Talebi (1750-1800)" *TTK Belgeler* c. XXVII, S. 31, Ankara (2006), s. 1-31

Güdeloğlu Ayşe, *131 Nolu Şer'îye Siciline Göre Gaziantep'in Kültürel Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı,, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013

İnalçık Halil "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII (1988), s. 33-54

İnalçık Halil, "Adaletnâmeler", *TTK. Belgeler*, cilt 3-4, 2. Baskı, Ankara 1993

İSAM, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H.1015-1016/M.1606-1607)*, Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz, İstanbul (2012)

İSAM-İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M.1619-1620), Proje Yönetmesi M. Akif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011

Orkun Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1987, Muharrem Ergin, *Göktürk Kitabeleri*, 13. Baskı, İstanbul (1989)

Ortaylı İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı Cedit Neşriyat, Ankara (2008), s. 25-26

Özkaya Yücel, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Bellekten*, c. XXXVIII. S. 151, Ankara (1974), 445-491

Öztürk Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Arzuhâllerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi", *Türk Tarih Kurumu- XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, c. IV. Kısım 1, (15-17 Eylül 2014, Ankara), TTK. Yayınları, Ankara (2018), s. 211-229

Öztürk Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Bellekten*, c. LIV, S. 211. Ankara (1990), s. 963-992

Şimşirgil Ahmet - Ekinci Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB yayınları, İstanbul 2008

Taş Hülya, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim*, (Ed. Kübra Cihangir Çamur), c. 2, S. 3, Ankara (2007), s. 186-204

Yılmazçelik İbrahim-Tatar Özcan, "Osmanlı Hukukunda Kıyas Uygulamaları Hakkında Adana Örneğinde Bazı Tespitler (1700-1750)", *Türk Tarih Kurumu-XV. Türk Tarih Kongresi* (11-15 Eylül 2006, Ankara) *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. cilt, II. Kısım, Ankara (2010), 1289-1325

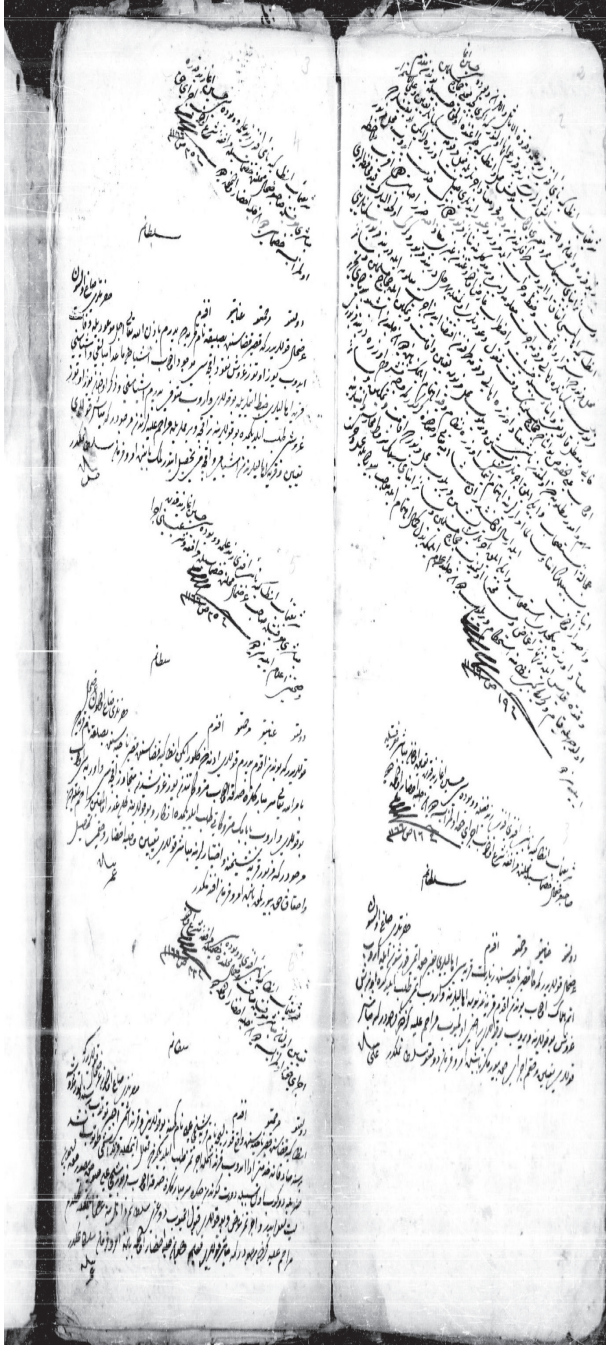
Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., 4. Baskı Ankara (1988)

ÖRNEK BELGELER

Ek 1: Kastamonu'nun Hoşalay kazasına bağlı Kışla köyünden Kenan oğlu Mehmet adlı şahsın Ali oğlu Süleyman adlı kimseyi öldürdüğünden, Kastamonu Meclisinden verilen 10 Kasım 1843 Tarihli kısas hükmü.

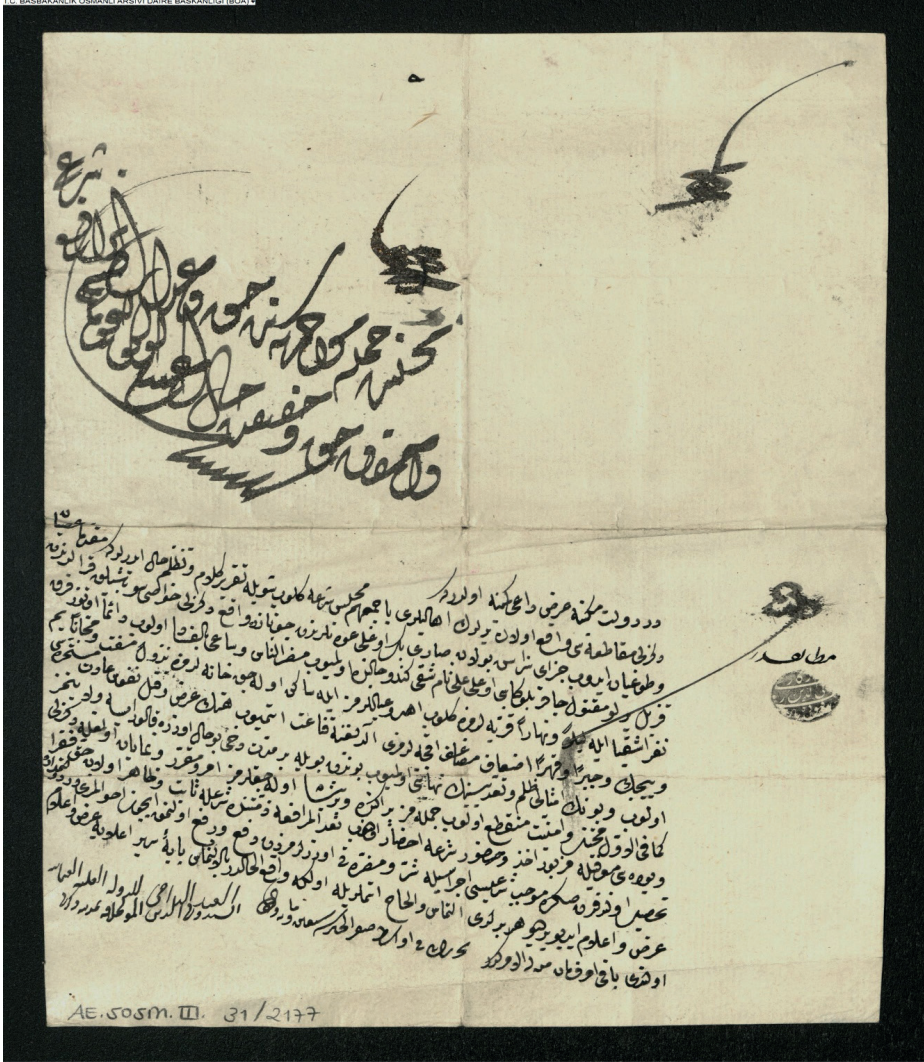

Ek 2: Antakya Ser'iyeye Siciline Hatt-ı Humayun suretleri ile birlikte kaydedilen arzuhâl örnekleri (Antakya Şer. Sic. No 5, s. 3)

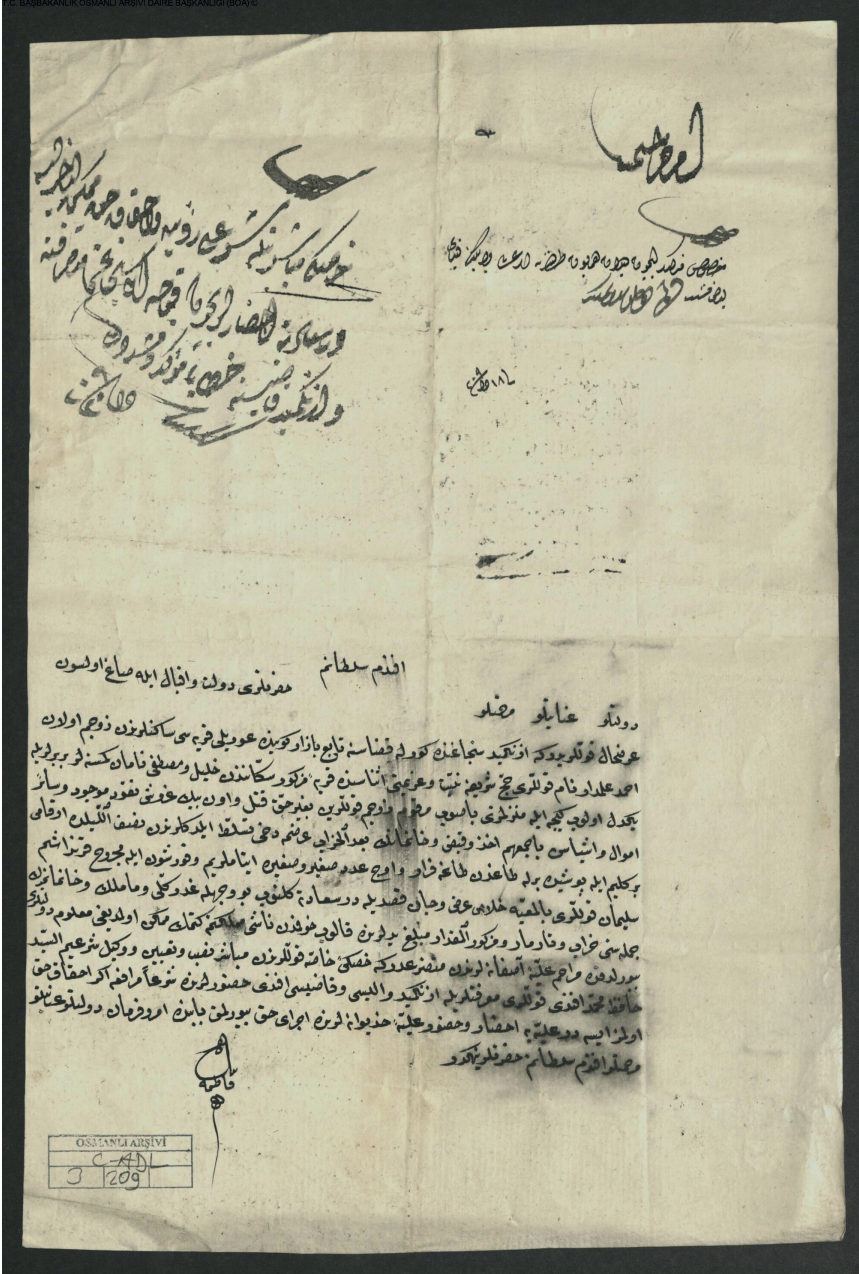

Ek 3: Denizli'de Sarıbeyoğlu eşkiyasının öldürülmesinden sonra avanelerinin yaptıkları zulmün önlenmesi hakkında Denizli hâlkının Ekim sonları 1756 tarihli mahzarı.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

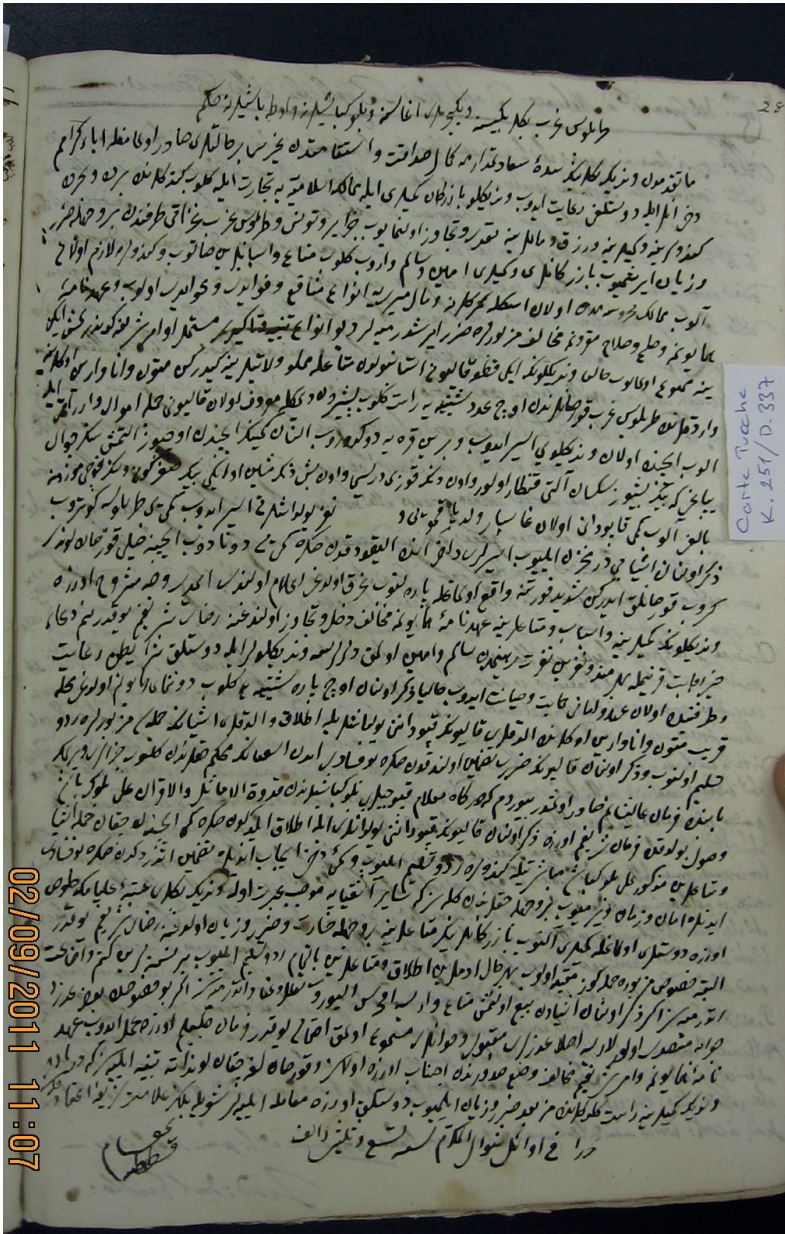

Ek 4: İznikmid sancağının Görele kazasına bağlı Pazarköy'ünden Fatma adlı kadının, kocasını öldürüp 10.000 kuruşunu gaspeden aynı köyden Halil ve Mustafa adlı kişiler hakkında 19 Mayıs 1862 tarihli ihkâk-ı hakk talebi.

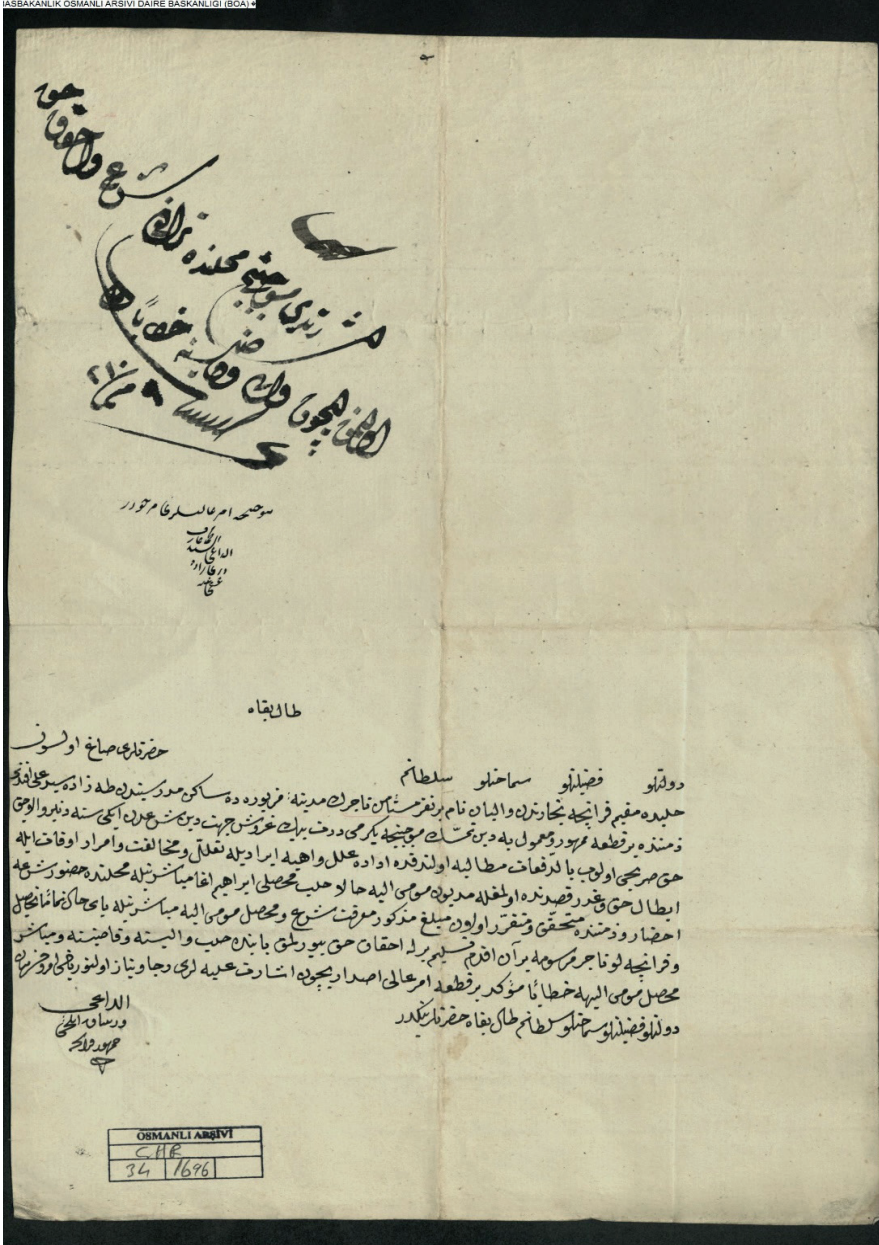

C.ADL.00003.00209.001

Ek 5: Trablusgarp korsanlarının iki adet Venedik gemisini ele geçirerek kaptan ve adamlarını esir ettiklerini ve hayli yüklü mallarını gaspettiklerini ifade ile esirlerin kurtarılması, malların iadesi hakkında Venedik Baylosunun Mayıs Ortaları 1630 tarihli arzı üzerine Trablusgarp Beylerbeyi ile diğer görevlilere yazılan ferman sureti.

Ek 6: Fransız Elçisi Varinyak'ın, Halep'te mukim Fransız tüccarı Valyan'ın Taha-zâde Seyyid Ali Efendi'den 24.000 kuruş alacağı olduğunu ancak bir türlü tüccarın borcunun ödenmediğini bildirerek 26 Temmuz 1795 tarihli ihkâk-ı hakk talebi hakkındaki arzı.

C.HR.00034.01696.001

ŞER'İYYE MAHKEMESİNDE HAK ARAYAN GAYRİMÜSLİMLER (MANASTIR ÖRNEĞİ 1700-1730)

Zülfiye KOÇAK*

Özet

Günümüzde Makedonya sınırları içerisinde bulunan, ülkenin en büyük ikinci kenti olan ve Bitola adıyla anılan şehir, I. Murad döneminde Osmanlı egemenliğine alınmıştı. Adriyatik kıyıları ile Ege denizi arasında *Via Egnatia* adı verilen doğu- batı ticaret yolunun tam ortasında bulunduğundan kısa sürede Osmanlı Rumeli'sinin en önemli şehirlerinden biri hâline gelmişti. Fethettiği tarihten itibaren şehirde adli teşkilatını oluşturan Osmanlı Devleti, buraya hâlkın hukuki sorunlarını çözmek için kadı atamıştı. Kadı, bu işini yaparken aynı zamanda mahkemede gördüğü davaların kayıtlarını da tutmuştu. Şer'iyeye sicili adıyla bilinen bu kayıtlar, Manastır'ın siyasi, iktisadi, hukuki ve içtimai yapısına dair bilgiler içermekle birlikte Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşivler (YB), 021 Makedonya Arşivi fonunda bulunan ve 1700-1730 yılları arasında Manastır kadıları tarafından tutulan 14 adet şer'iyeye sicil defteri kullanılarak, belirtilen tarih aralığında Manastır'da yaşayan gayrimüslimlerin yargılama, kamu, ceza, aile, miras ve vergi hukuku konularında kadı mahkemelerinde hak arama pratikleri irdelenecek ve gayrimüslimlerin kadı mahkemelerini neden, nasıl kullandıklarına dair bazı tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

GİRİŞ

Manastır günümüzde Makedonya'nın güneybatısında kalan Pelister Dağı eteğinde, verimli ve geniş Pelagonia Ovası'nın güneybatı sınırında denizden 590-

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zkocak@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1352-9849>

680 m. yükseklikte eğimli bir alanda yer almaktadır.⁽¹⁾ Ege'den Adriyatik'e uzanan ve Yunan yarımadasını tabanından kesen Roma döneminde imparatorluğun iki başkenti olan Roma ve Konstantinopolis'i birbirine bağlayan Via Egnatia adlı doğu-batı ticaret yolunun tam ortasında, Arnavutluk'a açılan kapı konumundadır.⁽²⁾ Makedonca Bitola, Sırpça Bitolj, Bulgarca Bitolja, Yunanca Monastir veya Manastiryon, Rumence Toli-Monastir şeklinde adlandırılan, Arnavutça ve Türkçede Manastır olarak söylenen, günümüzde ise Bitola ismiyle bilinen şehir, Makedonya'nın ikinci büyük kenti olup Dragor Nehri'yle iki ayrılmaktadır.⁽³⁾

Manastır ve çevresinde yapılan çeşitli arkeolojik kazılar, bu bölgedeki yerleşimlerin neolitik döneme kadar gittiğini göstermektedir. Kısa süreli el değiştirmelerle beraber bu alanlar sırasıyla Makedon Krallığı, Büyük Roma İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu, Sırp Krallığı ve Bulgar Krallığı hâkimiyetinde kalmıştı.⁽⁴⁾ Manastır ve çevresine ilk Türk akınları M.S. II. yüzyılda Asya'nın kuzeyinden Seyhun ve Ceyhun nehirlerinden Lehistan ve Tuna sahiline kadar yayılan İskitler tarafından yapılmış, daha sonra Hun, Avar, Bulgar Türk boyları, Peçenekler ve Kumanlar tarafından devam ettirilmişti.⁽⁵⁾ XIV. yüzyılın ilk yarısında Aydınoğlu Umur Bey tarafından Trakya'ya gerçekleştirilen seferlerde Türk askerleri Manastır hududuna kadar ulaşmış, daha sonra geri dönmüştü. 1329-1344 yılları arasında gerçekleştirilen bu seferler, diğer Anadolu beylikleri gibi Osmanlı beyliğinin de bölgeyi yakından tanımasını sağlamıştı.⁽⁶⁾ Osmanlıların 1345 yılında Kantakuzenos'un müttefiki olarak Balkanlar'da faaliyete başlamaları ve aynı yıl Karesi Beyliği'ni ilhak etmeleri Rumeli'ye geçişi hızlandırırken, 1352 yılında Çimpe Kalesi'nin alınıp ileri bir karakol olarak

(1) Bu çalışma, *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)* adlı kitabın yedinci bölümünde yer alan "Osmanlı İdaresinde Gayrimüslimler" başlığından büyük ölçüde yararlanılıp büyük ölçüde farklı örnekler kullanılarak hazırlanmıştır. Bkz. Zülfiye Koçak, *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Akademi, Ankara 2019.

(2) Krsitaq Prifti, "Manastır", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 562; Djuneis Nureski, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (2014), s. 63-64.

(3) Bernard Lory- Alexandre Popoviç, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918", *Modernleşme Süresinde Osmanlı Kentleri*, (Ed. Paul Dumont ve François Georgeon), çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 60-61; Murtezan İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 17

(4) Prifti, "Manastır", s. 562; Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayeti'nin Tarihçesi*, Manastır, Beyne'l-Milel Ticaret Matbaası, Manastır 1909, s. 22; İsmet Parmaksızoğlu, "Manastır", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, MEB Yay., Ankara 1976, s. 250.

(5) Ali Ahmetbeyoğlu, "Hun Akınları Çağında Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 73; Osman Karatay, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 91-92; Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, haz. Ahsen Batur, TTK Yay., Ankara 2016, s. 155-156; Mualla Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 212.

(6) Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayeti*, 25; Aysel Kayapınar- Levent Kayapınar, "Anadolu Beylikleri ve Balkanlar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti, Anadolu Beylikleri*, XI, Siyer Yay., İstanbul Ekim 2018, s. 454.

teşkilatlandırılması Osmanlı Rumeli'sinin çekirdeğini oluşturmuştu.⁽⁷⁾ Bu olaydan sonra belirli zaman aralıklarıyla düzenlenen seferlerle önemli kavşak noktalarına sahip olan Osmanlı kuvvetleri, 26 Eylül 1371'de II. Meriç veya Çirmen (Çernomen) denilen harpte Sırp kralını ve müttefiklerini yenilgiye uğrattınca Batı Trakya'yı fethettiler, Makedonya'yı zapt etmişlerdi. Bu başarılarından sonra Avrupa tarafından Osmanlılar aleyhine bir hareket olmayacağını düşünen Sultan I. Murad, Makedonya'nın tamamı fethedilmeden Anadolu'ya geçmiş⁽⁸⁾ ve geçici süreliğine askıya aldığı Rumeli askerî harekâtını 1380 yılında yeniden başlatmıştı.⁽⁹⁾ Gerek yerli gerekse yabancı kaynaklar Manastır'ın ele geçirilmesi hakkında farklı tarihler vermişlerdi.⁽¹⁰⁾ Bu durum, şehrin

(7) Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 154-156; M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalası", *İÜFTD*, II (1950), s. 283-308.

(8) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK Yay., Ankara 1998, s. 171-175; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli- Haritalı*, I, TTK, Yay., Ankara 2010, s. 123; Mehmet İnbaşı, "Makedonya'da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen ve Değişmeyen Kimlik", *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne*, der. Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s. 29.

(9) Halil İnalçık, "Murad I", *DLA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 158-159; Mehmet Hacısalihoğlu, "Bitola", *Encyclopaedia of Islam*, III, Leiden- Boston 2014, s. 54-55; İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Manastır*, s. 39.

(10) Aşıkpaşazade, Oruç Bey, Lütfü Paşa, Muhyiddin Cemâlî, Hadîdi fetih yılı olarak 1385'i, Hoca Sadeddin Efendi, Kâtib Çelebi ve son dönem müellifleri olan *Şemseddin Sami ve Mehmed Tevfik ise* 1382'yi işaret etmişlerdir. İ. Hakkı Uzunçarşılı Bahaeddin Yediyıldız, Johann Wilhelm Zinkeisen, Bernard Lory, Alexandre Popoviç, Zoran Altıparmakov-Nadezda Georgieva, Krsitaq Prifti, Orhan Kılıç, Djuneis Nureski ve M. Baha Öztunç 1382 yılını, Aleksander Stoyanovski ise 1385 yılını fetih tarihi olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Derviş Ahmed Aşıkî, Aşıkpaşazade Tarihi, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 84-85; Oruç Bin Âdil, *Oruç Bey Tarihi*, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. 28; Lütfü Paşa, *Tevârih-i Ali Osman*, haz. Kayhan Atik, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2001, s. 161; Hadîdi, *Hadîdi Tarihi*, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 94; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Muhyiddin Cemâlî'nin Tevârih-i Âli Osman'ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 23; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevârih*, I, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 154; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ- İklîm-i Rum*, I, Süleymaniye Kütüphanesi- Halet Efendi No 640, s. 90; Şemseddin Sami, *Kamusul-A'lam*, VI, İstanbul 1312, s. 4437; Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayeti*, s. 26; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 175; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Manastır", Atatürk ve Manastır Sempozyumu, 12- 13 Ekim 1998, Manastır/ Bitola, *Bildiriler*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1999, s. 21; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 177; Lory- Popoviç, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır", s. 62; Zoran Altıparmakov- Nadezda Georgieva, *Stara Bitolska Čarsija Istorisko Urban Razvoj Urbano Arhitektonski Karakteristiki*, (Le Vieux Bazar De Bitola, Histoire du Developpement Urbain Caracteristiques Architecturales et Urbaines), Grafo Prom Bitola, Bitola 2013, s. 5; Prifti, "Manastır", s. 562; Orhan Kılıç, "Başlangıcından 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Balkanlarda Osmanlı İdaresi: İdari Taksimat ve Statü", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, I, ed. Alaattin Aköz vd., Konya 2020, Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No: 5, s. 382; Djuneis Nureski, "Osmanlı'dan Günümüze Makedonya'daki Türk Kültürü ve Makedonya'nın Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Avrasya Etüdüleri*, (Balkanlar Özel Sayısı), 50/2 (Ankara 2016), *TİKA*, s. 353; M. Baha Öztunç, *Manastır, Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şebri*, *Sosyo- Ekonomik Yapı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2020, s. 23; Aleksander Stoyanovski, "Dali Postoel Bitolskiot Sandžak Vo Privte Vekovi Od Turskata Vlast Vo Makedonija", *Glasnik Na Institutot Za Nacionalna Istorija*, IX/ 2, Skopje 1965, s.120; Aleksander Stoyanovski, *Istorija na Makedonskiot Narod*, Kniga Prva, Skopje 1969, s. 196.

alınmasının önemsendiğini ancak hadisenin nasıl olduğuyula ilgilenilmediğine işaret etmiş olsa da Manastır'ın Osmanlı egemenliğine geçmesi hem Konstantinopolis'e giden yollara erişmeyi hem de bu yollar üzerinde denetim kurmayı sağlamıştı.⁽¹¹⁾

Manastır Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Rumeli Beylerbeyliğine bağlı vilayet merkezi, XVI. yüzyılın ortalarına doğru Paşa Sancağına bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştı. XVII. yüzyılın sonuna kadar Paşa Sancağına bağlı olan şehir, yalnız Manastır Nahiyesi ve kadılgının merkeziydi.⁽¹²⁾ Manastır'ın Paşa Sancağına bağlı kaza statüsü, XVIII. yüzyılda da devam etmişti. Bu yüzyılda şehir Paşa Sancağına merkezlik yapmış,⁽¹³⁾ 1816 yılında Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi Sofya'dan Manastır'a nakledilmişti. 1831 yılındaki idari taksimatta Rumeli eyaletine bağlı bir sancak olarak yer almıştı.⁽¹⁴⁾ 1839 Tanzimat Fermanı sonrası eyalet olarak teşkilatlandırılmış ve 1844 yılına kadar Rumeli'nin merkezi olma durumunu devam ettirmişti. 1867 yılında Selanik eyaletine bağlı sancak hâline dönüştürülmüş, 1873 yılında kısa süreliğine vilayet olmuştu. 1877-1879 yılları arası yine Selanik'e bağlı bir sancak olan Manastır, 1912 yılında Balkan harpleri sırasında Sırp tarafından işgal edilmiş, böylece yüz yıllardır süren Osmanlı hâkimiyeti sona ermişti.⁽¹⁵⁾

Manastır'ın Osmanlı hâkimiyetinde alınması, nüfus alanında önemli değişikliklere neden olmuştu. Osmanlı'nın iskân politikası gereği buraya ilk olarak

(11) Galip Çağ, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2010, s. 53; Traian Stoianovich, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380- 1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, haz. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 231.

(12) Nurullah Karta, "Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1482-1615)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41 (Aralık 2015), s. 460; Aleksandar Stoyanovski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", çev. İsmail Eren, *İÜFTED*, 4/5 (İstanbul 1974), s. 218, 227; Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, XX/78 (Nisan 1966), s. 251, 254; Mehmet İnbaşı- Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi)*, TTK Yay., Ankara 2018, s. 28-42; Galip Çağ, "16. yy Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu (1542 Tarihli İcmal Tahrir Kaydına Göre)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XX (Ocak-2011), s. 3-7.

(13) Mehmet İnbaşı, "XVII. Yüzyılda Rumeli Eyaleti ve İdarecileri", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan, Mahya Yay., İstanbul 2017, s. 123; Mesut Idriz, "Ottoman Manastır versus Contemporary Macedonian Bitola: A Historical Survey", *Adam Akademi*, II (Ankara 2012), s. 25; Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Yapılanması", *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 91.

(14) Lory- Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır", s. 63; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV, Ankara 1951, s. 619.

(15) M. Ursinus, "Manastır", *EP*, VI, Leiden 1991, s. 372; Parmaksızoğlu, "Manastır", s. 251; Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilâyeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı 1873- 1912*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, s. 6-7; Necati Çayırılı, "Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 458/ XXXIX (Ankara 2001), s. 375; Lory- Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır", s. 76; Prifti, "Manastır", s. 562; T. H., "Manastır", *İA*, VII, MEB Yay., Eskişehir 1997, s. 274.

askerî garnizonlar yerleştirilmiş, ardından idareciler gönderilmiş, daha sonra da Anadolu'dan farklı Türkmen aşiretleri sevk edilmişti. Bu süreçte şehirde adli teşkilatını oluşturan Osmanlı Devleti, buraya hâlkın hukuki sorunlarını çözmek için bir de kadı atamıştı. Kadı, görevini yerine getirirken mahkemede gördüğü davaların kayıtlarını da tutmuştu. Şer'iyeye sicilleri adıyla da anılan bu kayıtlar, Manastır'ın siyasi, iktisadi, hukuki ve içtimai yapısına dair bilgiler içermekle birlikte Osmanlı tebaası olan Hristiyan, Yahudi ve Kıptilerden oluşan gayrimüslim gruplar hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Gayrimüslimlerin Manastır'daki hukuksal statülerini anlamak Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikasını bilmeyi gerektirmektedir. Bu anlamda devletin vatandaşlarını nasıl adlandırdığı önemlidir. Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarını "Müslim" ve "gayrimüslim" olarak adlandırmasında İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an temel başvuru kaynağı olmuştur. Yaradılış amacının Allah'a iman etme olduğunu öngören Kur'an insanları iman edenler ve etmeyenler olarak ayırmış, iman edenleri; *mümin* ve *Müslim*, etmeyenleri; *kâfir* ve *kefere* şeklinde tanımlamıştı. Bu teolojik sınıflandırma kâfirlerin siyasi yönden Müslümanlarla savaş hâlinde olan *ehl-i harb* ve Müslümanlarla anlaşmış olan *ehl-i ahd* olarak ikiye ayrılmasına zemin hazırlamıştı. *Ehl-i ahd* olanlar da İslam devletinin himayesini kabul eden *zimmiler*, kendileriyle barış yapılan *muâhedler* ve kendilerine eman verilmiş *müste'menler* olarak ayrı kategorilerde değerlendirilmişti.⁽¹⁶⁾ Bu çalışma kapsamına İslam devletinin himayesini kabul eden *zimmiler* girmektedir.

Zimmi; İslam devletinin tabiyetini kabul etmiş, Müslüman olmayan kişi anlamına gelmekte, zimmilik ise Müslüman cemaatin, İslam'ın üstünlüğünü tanımak koşuluyla, ilahi din mensuplarına bahşettiği, dostluk ve korumayı içeren süresiz sözleşmeyi ifade etmektedir. Sözleşmeden yararlananlara zimmi, topluluğa ise ehl-i zimme (ehlü'z-zimme) denilmektedir.⁽¹⁷⁾ Osmanlı Devleti'nde zimmiler, İslam devletinin mensupları olarak kabul edilmiş ve kuruluştan itibaren dönemsel veya kişisel bir takım uygulama farklılıkları dışında genel olarak İslam hukuku prensiplerine göre yönetilmişlerdir.⁽¹⁸⁾ Osmanlı Devleti, İslam hukukundaki "ümme" anlayışına dayanan sistemi, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden devralmış,

⁽¹⁶⁾ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, İstanbul 1987, s. 4; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 1-2; Gulnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüsü", *Prof. Dr. Kudret Ayter Armağanı, DEÜHFD*, III/1-4 (1988), s. 121; Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *İA*, XIII, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 418; T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, *Ütopya Yay.*, İstanbul 1999, s. 25; Cevdet Küçük, "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi", *II. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt 1985)*, Ankara 1986, s. 61-62; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, IV, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 208.

⁽¹⁷⁾ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 663; Mustafa Fayda, "Zimmi", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013, s. 428; Soykan, *Gayrimüslimler*, 68-69.

⁽¹⁸⁾ M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlılar'da Zimmi", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013, s. 438.

hâkimiyet kurduğu ülkelerde amme hukuku açısından muhtar sayılabilecek bir idare sisteminin uygulayıcısı olmuştu.⁽¹⁹⁾ II. Mehmed'in, İstanbul'un fethinden sonra uyguladığı "ekümenik siyaset" de denilen bu idare sisteminde; gayrimüslimler etnik ve dil farklılıklarına göre değil din, mezhep ve inançlarına göre cemaatler ve milletler hâlinde Osmanlı toplumuna eklenmiş, böylece yönetim merkezi İstanbul'da olan bir milletin üyesi olarak Osmanlı siyasi sistemindeki yerlerini almışlardı.⁽²⁰⁾ Osmanlılar dine dayalı bu tasnifi, millet tabiri ile ifade etmişlerdi. Toplumun din-inanç temelinde göre sınıflandırılarak idare etmek, bu örgütlenmeye "millet nizamı" ya da "millet sistemi" denilmesi sonucunu doğurmuştu.⁽²¹⁾

Osmanlı Devleti, Millet Sistemi'nde; mezheplere ve ırklara mensup insanlara din ve vicdan hürriyeti tanıdığı; evlenme, boşanma, nafaka, velayet, vesayet, miras gibi kendi dinî ayınlarına göre belirlenecek hususlarda her türlü uygulama ve düzenleme yetkisini cemaat reislerine bırakmış, hiçbir cemaatin dinî ve hukuki sistemlerine karışmamış, bu şekilde asırlarca çeşitli din, dil, ırk ve mezhepten insanı bir arada yönetmeyi başarmıştı. Kendilerine bir nevi özerklik verilen cemaatler, kendi yapılarını korumuş ve baskı görmeden farklı dinî guruplarla birlikte huzur içerisinde yaşamlarını devam ettirmişti. Bu sistemde gayrimüslimlere din ve özel hukuk işlerinde müsamaha gösterilirken, Sünni Müslümanlar, etnik kökenlerinden bağımsız ümmetin asli unsurları kabul edilmiş ve toplumdaki dinî hassasiyet korunmuştu. Bu sayede Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ve Müslümanlar yan yana aynı devletin egemenliği altında, ama farklı hukuk düzenlerine tabi olarak yaşamışlardı.⁽²²⁾

Manastır'ın tarihine ve Osmanlı Millet Sistemine dair verilen bu bilgilerden sonra Manastır'da yaşayan gayrimüslimlerin yargılama, kamu, ceza, aile, miras, vergi, borç ve ticaret hukuku konularında kadı mahkemelerinde hak arama mücadeleleri örneklerle irdelenecektir.

YARGI HUKUK DAVALARI

Osmanlı Devleti, Müslüman olmayan topluluklara bazı alanlarda yargılama yetkisi tanıdığı. Dolayısıyla ülkede zimmilere ait mahkemeler her zaman vardı. Ancak bu türden mahkemelerin hukuk yetkileri sınırsız değildi. Bir başka ifadeyle mahkemeler basit davalara bakıp karar verebilmişken, ağır davalar için bu durum söz konusu değildi.⁽²³⁾ Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmi vatandaşlar, medeni

(19) Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", s. 210.

(20) Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1996, s. 18; Gülcan Aşın Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/2 (2015), s. 16.

(21) Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 11.

(22) Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara 1996, s. 10; Ahmet Reşit, *Ekalliyetlerin Himayesi*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul 1933, s. 30

(23) Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 247.

hukuk davalarını mensup oldukları cemaat mahkemelerinde çözebilmişlerdi. Ancak aynı cemaat üyeleri arasındaki davalar cemaat mahkemelerinde çözülemezse, kadı mahkemelerine götürülürdü. Davanın cemaat mahkemelerine götürülmesinin önkoşulu davalı ve davacının zimmi olmasıydı. Taraflardan biri Müslüman olursa davaya kadı mahkemesinin bakması zorunluydu. Ayrıca cemaat mahkemelerinde bakılan bütün davalara, eğer davalı ve davacı isterse kadı mahkemeleri de bakabilmekteydi.⁽²⁴⁾ Kadı mahkemelerinde duruşma sırasında Müslüman vatandaşlar ile gayrimüslim vatandaşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaz, tıpkı Müslüman davalarında olduğu gibi önce davacının şikâyeti dinlenir, ardından davalı savunmasını yapardı. Davacı ve davalıyı dinleyen kadı, şayet kararını veremezse şahitleri dinler bu da yeterli olmazsa taraflara yemin ettirir hatta gerekli gördüğünde olay yeri incelemesi de yaptırabilirdi.

Manastır'da yaşayan zimmi vatandaşlar, özel hukuka ilişkin davalarıyla noterlik işlerini sıklıkla kadı mahkemesine götürmüşlerdi. 6 Zilkade 1133/29 Ağustos 1721 tarihinde Diker köyü sakinlerinden Marko veled-i Malço mahkemeye gitmiş ve Vesko, Papasoğlu İsvedko ve muinleri Peter, Milanko ve İsvedko'nun bir gün önce Samurhisarı adlı mevzide üzerine hücum edip baltayla kendisini yaraladıklarını, bu yaradan ölürse dem ve diyetinin onlardan alınmasını ve durumla ilgili eline hüccet verilmesini talep etmişti.⁽²⁵⁾ 27 Cemazeyilevvel 119/26 Ağustos 1707 tarihinde Nedelko, Petko, Sokolo, Stanko, Marko, Apastol adlı kişiler mahkemeye giderek on seneden beridir vergi işlerine karışan ve aralarında sert tartışmaların yaşandığı kişiyle davaları kalmadığını beyan etmiş ve bu duruma dair hüccet verilmesini talep etmişlerdi.⁽²⁶⁾ 13 Şevval 1133/7 Ağustos 1721 tarihinde ise Koyo veled-i Peyçe'nin davası mahkemeye yansımıştı. Koyo, Dragoş köyü sınırında bir tarafı vakıf arazisi, bir tarafı dere ve bir tarafı yol ile çevrili çayır arazisinin dedesi İstepan'dan babasına, ondan da kendisine kaldığını ve kırk elli yıldan fazladır tasarruflarında olduğunu söylemiş ve durumun malumu olanlardan sorulup tarafına hüccet verilmesini istemişti. Kadı bu durumu köy sakinlerinden İstikyo veled-i Kürekci Vasil, İstepanko veled-i Nikolko ve Bogoye veled-i Yovan'a sormuştu. Bu kişilerin adı geçen arazinin Koyo'ya babası ve dedesinden kaldığını ve uzun yıllardır bu aile tarafından tasarruf edildiğini söylemeleri ve yemin etmeleri üzerine Koyo'nun istediği hüccet verilmişti.⁽²⁷⁾ Kadı mahkemesinde durumlarını tasdik ettirip hüccet alan zimmiler, ileride yaşanabilecek muhtemel sorunlara karşı bu hüccetleri birer ispat aracı olarak kullanabileceklerdi. Kadı, hüccet için kendisine başvuran bu kişilere, Müslümanlara uyguladığı esasları uygulamıştı. Nitekim Koyo'nun davasında kadı, İslam hukukunda en önemli ve en çok uygulama alanı bulan şahitliğe başvurmuştu. Bu türden davalarda Müslümanlarla

⁽²⁴⁾ Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüsü", s. 145-154.

⁽²⁵⁾ MŞS, 39, vk. 16/4.

⁽²⁶⁾ MŞS, 32, vk. 41/4.

⁽²⁷⁾ MŞS, 39, vk. 13/2.

eşit muamele gören gayrimüslimler, bazen kişisel bazen toplu davalarında işlerini kolaylaştırmak için kadı mahkemelerini kullanmayı tercih etmişlerdi.

Gayrimüslim bir kişi kanıtlama hakkını, diğer bir gayrimüslim kişiye karşı tam olarak kullanabilirdi. Bu kanıtlama yerinde inceleme, bilirkişi ve şahit aracılığıyla olabilmekteydi. Yani zimmilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda şahitlik yetkisi tamdı. Ancak yargılama usulü açısından zimmilere getirilen en önemli kısıtlama, taraflardan birinin Müslüman olması durumunda dava sırasında ihtiyaç duyulan şahitlerin Müslüman olma zorunluluğuydu. Nitekim zimmi, zimmiye tanıklık edebilir fakat Müslüman için tanıklık yapamazdı. Ama Müslüman, zimmi aleyhine tanıklık yapabiliyordu. Bunun sebebi bu konuya dair İslam hukukundaki kuraldı.⁽²⁸⁾ İncelenen defterlere Manastır mahkemesinde davayı bizzat görmüş kişilerle, dava görüşüldüğü esnada davayı izleyen şühûdü'l-hâl⁽²⁹⁾ adı verilen kişilerin şahitliği kayıtlara geçmişti. Fakat burada esas olan, davayı bizzat gören şahitler olup davaların hepsinde bu şahit ifadelerinin birinci derecede hukuki delil kabul edilmesiydi.

Manastır mahkemesinde görülen davalarda şahitlik üç şekilde gerçekleşmişti. Hem davalının hem davacının gayrimüslim olduğu davalarda; şahitler çoğunlukla gayrimüslim,⁽³⁰⁾ bazen de Müslüman,⁽³¹⁾ davacının gayrimüslim davalının Müslüman olduğu davalarda; şahitler Müslüman,⁽³²⁾ davacının Müslüman davalının gayrimüslim olduğu davalarda; şahitler Müslümanlardan oluşmuştu.⁽³³⁾ Mahkeme tarafından zimmilerden Müslüman şahit bulmaları istendiğinde onlar bu konuda herhangi bir sorun yaşamadan Müslüman şahit bulabilmişlerdi. 4 Rabiulevvel 1126/20 Mart 1714 tarihinde Kara Debbağ mahallesinden İliya, mahkemeye giderek ölen annesinin mallarına küçük kardeşi Rista'ya vasi olan Koyço'nun el koyduğunu söylemiş ve hissesinin alınmasını talep etmişti. Bunun üzerine mahkemeye çağrılan Koyço ifadesinde; İliya ile 600 akçe üzerine sulh yaptıklarını ve birbirilerinin zimmetlerinden ibra ve iskât ettiklerini beyan etmişti. Ortaya çıkan durum üzerine Koyço'dan şahit istenmiş o da Abdülkerim bin Hasan ile Hüseyin bin Ahmed'i mahkemede hazır etmiş, bu kişilerin şahitlikleriyle davayı kazanmıştı.⁽³⁴⁾ 2 Şaban 1141/3 Mart 1729 tarihinde Manastır çarşısından Sekbanoğlu Halil bin Mehmed,

(28) Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 250; E. Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni*, Arı Sanat, İstanbul 2011, s. 332.

(29) Şühûdü'l-hâl hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bogaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Boston 2003, s. 28-29; Ekrem Buğra Ekinci, *Ateş İstidâsı İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 976 vd.; Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesinde Şühûdü'l-Hâl Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilgi*, 44 (2008), s. 25-44; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şühûdü'l-udülden Şühûdü'l-hâl Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2019), s. 1-50.

(30) MŞS, 36, vk. 2/7; MŞS, 36, vk. 10/4; MŞS, 31, vk. 3/3.

(31) MŞS, 36, vk. 2/4; MŞS, 36, vk. 10/6.

(32) MŞS, 39, vk. 9/2; MŞS, 39, vk. 80/2; MŞS, 42, vk. 4/4; MŞS, 42, vk. 38/3; MŞS, 42, vk. 47/2.

(33) MŞS, 38, vk. 8/3; MŞS, 39, vk. 16/1; MŞS, 39, vk. 13/4; MŞS, 39, vk. 78/5; MŞS, 42, vk. 44/2.

(34) MŞS, 36, vk. 10/6.

Oğul Paşa mahallesinde babasından kalan evi zapt ettiği gerekçesiyle Todorça veled-i Dimo'yu mahkemeye vermişti. Mahkemeye çağrılan Todorça da Halil'in ve ölen annesi Rabiahanî'nin bu evi sekiz buçuk yıl önce 5.000 akçeye satıp parasını aldıklarını iddia etmişti. Durum üzerine kadı Todorça'dan şahit istemiş o da Ali Ağa ve Yusuf Efendi'yi şahit göstermiş ve söylediklerini ispatlayarak Halil'in davadan men edilmesini sağlamıştı.⁽³⁵⁾ Her iki örnekte görüldüğü üzere hem Koyço hem de Todorça kadı mahkemesine Müslüman şahit götürebilmiş ve haklılıklarını ispatlamışlardı. Abdülkerim, Hüseyin, Ali Ağa ve Yusuf Efendi'nin kendi dindaşları olmayan Koyço ve Todorça lehine hiç tereddüt etmeden şahitlik yapmalarının temelinde bu ispat vasıtasının Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet dayanağıydı.⁽³⁶⁾

Manastır'da kadı mahkemesini kullanan zimmilerin dava sırasında şayet senet ve şahitleri yoksa kadı onlardan kendi din ve mezheplerine göre yemin etmelerini isteyebilirdi. 1 Rabiulahir 1133/30 Ocak 1721 tarihinde Üsküp'te sakin Yosef veled-i Solomon mahkemeye gitmiş ve altı ay önce 51 guruş karz-ı hasen cinsinden, 10 guruş da barut akçesinden olmak üzere borç verdiği Hayim veled-i Moşe'yi borcunu ödemediği için dava etmişti. Mahkeme tarafından sorgulanan Hayim, borcu kabul etmediğinden Yosef'ten şahit istenmişti. Ancak Yosef şahit bulunamayınca Hayim'in kendi dinî üzerine *yemin billâhi'llezî enzel'e't-Tevrate alâ Musa aleyhi's-selâm şeklinde yemin etmesiyle Yosef davadan men edilmişti.*⁽³⁷⁾ 18 Recep 1133/15 Mayıs 1721 tarihinde Premedi kazasından olup Manastır'da misafir olan Osman bin Hüseyin'in Göriceci Dimo hakkında açtığı dava mahkemeye yansımıştı. Osman, Dimo'ya borç olarak verdiği 80 guruşu defalarca istemesine karşın alamadığını söylemiş ve mahkemedan paranın alınmasını talep etmişti. Dimo borcu kabul etmeyince Osman'dan alacağını ispatlayacak şahit istenmiş ancak Osman şahit gösteremeyince Dimo'ya borcu olmadığına dair yemin teklif edilmişti. Dimo da *yemin billâhi'llezi enzel'e'l-İncile alâ İsa Aleyhi's-selâm* şeklinde yemin etmiş ve Osman asılsız açtığı davadan men edilmişti.⁽³⁸⁾ Yahudi Yosef'in Tevrat ve Hz. Musa üzerine, Hristiyan Dimo'nun İncil ve Hz. İsa üzerine yemin etmesi kadı tarafından ispat aracı olarak kabul edilmiş ve dava yemin edenler lehine sonuçlanmıştı. Nitekim kadı, meşruiyeti âyet ve hadislerle dayanan İslam yargılama hukuku esaslarına uygun davranmıştı.

Manastır mahkemesine başvuran zimmilerle ilgili bir diğer konu da temsiliyet durumuydu. İslam yargı sistemi, belli şartlar dâhilinde hukuki işlemlerde başkalarını temsil ve onlar adına hareket etme imkânı tanımıştı.⁽³⁹⁾ Bu anlamda mahkemede tarafların hazır bulunması had ve kısas davaları dışında zorunlu değildi.⁽⁴⁰⁾ Bu durum

⁽³⁵⁾ MŞS, 42, vk. 4/4.

⁽³⁶⁾ Fahrettin Atar, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2017, s. 238- 239.

⁽³⁷⁾ MŞS, 39, vk. 49/2.

⁽³⁸⁾ MŞS, 39, vk. 76/2.

⁽³⁹⁾ Bilal Aybakan, "Vekâlet", *DİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, s. 1.

⁽⁴⁰⁾ Halil Cin- Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi Kamu Hukuku*, I, Timaş Yay., İstanbul 1995, s. 394.

zimmi vatandaşlar için de geçerliydi. Manastırlı zimmiler, bu haklarını kullanırken ağırlıklı olarak kendi dindaşlarını⁽⁴¹⁾ bazen de Müslüman tanıdıklarını vekil seçmişlerdi.⁽⁴²⁾ 1 Şaban 1116/29 Kasım 1704 tarihinde Ali Çavuş mahallesinden Harise adlı Nasraniye kadın, aynı mahallede bulunan evini Boyacı Tano'ya satmak istediğinde, satış işlemi için mahkemeye gitmemiş yerine Dökmeci Mano'yu vekil etmişti.⁽⁴³⁾ 19 Recep 1116/17 Kasım 1704 tarihinde Staniçe bint-i Yani adlı bir başka Nasraniye, Eflahçe köyü sınırında bulunan mülk bağını 1.200 akçeye Baba Filib'e satarken bu iş için şehir kethüdası Ahmet Çelebi'yi vekil tayin etmişti.⁽⁴⁴⁾ 27 Rabiulevvel 1129/11 Mart 1717 tarihinde ise Kalkandelen kazasından Nikola, kardeşini öldürenler hakkında Manastır mahkemesine vekili İlyas bin Osman aracılığıyla dava açmıştı.⁽⁴⁵⁾ Her ne kadar bu örneklerde vekâlet işinin hukuki yönü öne çıkmış olsa da arka planda tarafların tercihine dayalı olarak oluşan sosyal bir ilişki bulunmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Manastır'da yaşayan zimmilerin, Müslümanlarla güven temelli sosyal ve hukuksal ilişkiler kurdukları söylenebilir.

KAMU HUKUK DAVALARI

Zimmi Osmanlı vatandaşları, toplumsal konum ile toplumsal haklar ve sosyal hayata adapte olma bakımından devlet ve toplum içerisinde yabancılık çekmemiş olmalarına rağmen kamu düzenini ilgilendiren bazı konularda birtakım kısıtlamalara tabiydiler. Ancak devlet zimmet antlaşması çerçevesinde onların haklarını korumaya azami dikkat göstermişti. İdarî makamlara yaptıkları başvurularla haklarının korunmasını talep eden zimmiler, yetkili makamlarca dikkate alınmış ve ihtiyaç hâlinde yeni düzenlemeler yapılmıştı.⁽⁴⁶⁾ Manastır'da yaşayan zimmiler talep ve isteklerini üst mercilere ulaştırmak için şikâyet haklarını kullanmış ve haklarını ihlal eden kişilere yaptırım uygulanmasını sağlamışlardı. Evail-i Şaban 1133/ Haziran 1721 tarihinde Manastır'da yaşayan zimmi hâlkın Divan-ı Hümayun'a yazdığı arzuhâl kayıtlara geçmişti. Bu arzuhâlde zimmiler, Manastır kadısının 1.000 akçelik bir terekeden 15 akçe resm-i kısmet alması kanunken buna kanaat etmeyip 40 akçe almasından, sağır ve sağire ile gaib ve gaibelerden resm-i kısmet talep edilmez iken bunlardan zorla resm-i kısmet talep etmesinden ve 20-30 akçe vermedikçe cenazelerini kaldırmaya izin vermediğinden şikâyetçilerdi. Bu şikâyetleri dikkate alan merkezi hükümet, *“Zeyd müteveffânın vereseşi kibar olup kısmet talep itmezleriken Amr'a kassâm terekeyi cebren tabir idüb resm-i kısmet nâmına vereseden nesne almağa kadir olur mu? Beyân buyrula. El-cevâb: Olmaz.”* ifadeleri içeren fetvaya uygun hareket etmiş ve Manastır kadısına bir hüküm yazarak bu türden

(41) MŞS, 36, vk. 2/5; MŞS, 31, vk. 8/1; MŞS, 36, vk. 2/5.

(42) MŞS, 37, vk. 18/2; MŞS, 37, vk. 18/3; MŞS, 31, vk. 1/5.

(43) MŞS, 31, vk. 8/1.

(44) MŞS, 31, vk. 7/4.

(45) MŞS, 37, vk. 18/2.

(46) M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 283.

davranışlarından vazgeçmesini tembih etmişti.⁽⁴⁷⁾ Ancak Manastır kadısı Emirzade es-Seyyid Ahmed, kanunsuz hareketlerden vazgeçmeyerek hâlka zulme devam edince 1 Zilkade 1133/24 Ağustos 1721 tarihinde görevine son verilmiş ve yerine Mevlana el-Hac Abdullah tayin olmuştu.⁽⁴⁸⁾ 12 Muharrem 1134/2 Kasım 1721 tarihinde ise Köprülü Bağları mevzisinde kocası Avram'ı öldürerek 2.000 guruş, 3 vukıyye gümüş ve birçok çukasını alan Pelçoğlu hakkında İstrahinya adlı Yahudi kadının Dîvân-ı Hümâyün'a yazdığı arzuhâl kayıtlara geçmişti. İstrahinya'nın başvurusu üzerine durum derhal Manastır kadısına ve voyvodasına bildirilmiş, Pelçoğlu'nun yakalanarak Rumeli Dîvânı'na gönderilmesi istenmişti.⁽⁴⁹⁾ Mahkeme kayıtlarına geçen bu davalar, Manastır'da yaşayan zimmilerin hem toplu hem de bireysel şikâyet haklarını rahatlıkla kullanabildiklerine işaret etmektedir.

Kamu hukuku konularından biri de zimmilerin devlet hizmetinde çalışmaları ve birtakım siyasi haklardan yararlanmalarıydı. Zimmiler, Fıkıh hükümlerinin aksine Osmanlı ordusunda sipahi, topçu, levent ve kürekçi olarak çalışmış, martolos, eflak ve voynuq gibi özel örgütlerde geniş ölçüde askerlik görevlerinde bulunmuşlardı. Zimmiler, Osmanlı ordusunda yer aldıklarından daha fazla resmî işlerde bulunmuş, hassa tabipliği, hassa mimarlığı yapmış, çeşitli yerlerin iltizam ve mukataalarında görev üstlenerek tercüman ve diplomat olarak çalışmışlardı. Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerdeki patrik, metropolit ve piskoposları tanımakla kalmıyor, onlara timar vererek bir nevi devlet memuru durumuna getiriyordu. Timar vererek devlet memuru olma sivil hâlka için de geçerli olup bunlardan bir kısmı kendi toplumlarının bir çeşit muhtarı durumunda olan çeribaşılık, köy kethüdalığı, meliklik, kinezlik ve voyvodalık gibi görevler de yapmışlardı. Yine yabancı dil bilenler, casusluk işinde istihdam edilmişlerdi.⁽⁵⁰⁾

İncelenen kayıtlar, Manastır'da da zimmilerin birçok devlet işinde görev aldıklarına işaret etmektedir. Bu işlerin başında özellikle sınır savunmalarında önemli oranda ihtiyaç duyulan ordu hizmetindeki martolosluk gelmekteydi. Martolosluk hizmetinde özellikle Ortodoks Hristiyanlar istihdam edilmiş, Yahudiler nadiren görev almıştı.⁽⁵¹⁾ Manastır'da derbentleri koruma, eşkiya takibi vs. görevler üstlenen martoloslar, ilk zamanlarda tamamen zimmilerden meydana gelirken zamanla kontrolleri mesele hâline geldiğinde Müslümanlar da bu teşkilata dâhil edilmişti.⁽⁵²⁾ Ancak buna rağmen kontrol tam sağlanamamış, martoloslar hâlka

⁽⁴⁷⁾ MŞS, 39, vk. 91/4; MŞS, 39, vk. 91/5.

⁽⁴⁸⁾ MŞS, 39, vk. 101/1.

⁽⁴⁹⁾ MŞS, 39, vk. 124/1; MŞS, 39, vk. 124/2.

⁽⁵⁰⁾ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 202-203; Halil İnalçık, *Hicri 835 Taribli Suret-i Defter-i Sanacak-i Arvanid*, TTK Yay., Ankara 1987, s. 58-73; Tunca Özgüşi, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler", *International Journal of Social Science*, 26/II (2014), s. 348.

⁽⁵¹⁾ Abdülkadir Özcan, "Martolos", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 64.

⁽⁵²⁾ MŞS, 38, vk. 27/1; MŞS, 38, vk. 42/2.

zulmetmeye devam etmişlerdi. Evasıt-ı Rabiulevvel 1132/Ocak-Şubat 1720 tarihli belgede Manastır kazası ahalilerini haydut ve eşkiyadan korumak için Manastır derbendinde altı yıldan beri görev yapan Martolos bölükbaşı Manko'nun görevden alınıp yerine Ali adlı kişinin atandığı ancak Ali'nin de kanuna aykırı her yük başına onar para, meta yüklerinden ellişer para alıp hâlka zulmettiği kayıtlara geçmişti.⁽⁵³⁾ Devlet, Martolos teşkilatını bir düzene koymak ve martolos nizamını uygulamak amacıyla Mora Muhafızı Vezir Osman Paşa'yı görevlendirmiş ve bölgede bulunan kadılara Osman Paşa'ya destek olmalarını sık sık hatırlatmışsa da bu çabalar sonuç vermemiş⁽⁵⁴⁾ ve teşkilat kısa süre sonra lağvedilmişti.⁽⁵⁵⁾ Ayrıca ücretli derbentçi olarak yerli ahali arasından dürüst ve namuslu kişilerden seçilen zaptiye neferi hüviyetindeki pandorlar da çoğunlukla zimmilerden müteşekkildi. Bunlar da tıpkı martoloslar gibi zaman zaman uygunsuz harekette bulduklarından kontrol altına alınmaları ve bir nizam dâhilinde hareket etmeleri sağlanmaya çalışılmıştı. 22 Şevval 1144/18 Nisan 1732 tarihinde Rumeli eyaletinde bulunan kadı, vilayet ayanı ve iş erlerine yazılan hükümde; pandorların hudutları dâhilinde olan yerleri ve ahalilerini, tüccar ve yolcuların mal ve canlarını korumakla görevli oldukları, bu görevleri dışında tüccar ve yolculardan *bac-ı umur* adıyla bir akçe ve bir habbe almaya yetkileri olmadığı hatırlatılmış ve bu nizama uyulması istenmişti.⁽⁵⁶⁾ Manastır'da zimmiler, martolos ve pandorluk dışında çakırcı, çakıryuvacı, şahinci, doğancı ve çalgıcı mehteran taifesinde de yer almışlardı.⁽⁵⁷⁾

Kamu hukuku konularından biri de, zimmi vatandaşların din ve vicdan özgürlüğüdür. Osmanlı Devleti, başlangıçtan itibaren tebaası olan zimmilere İslam hukuku çerçevesinde haklar vermişti. Zira İslam hukukunda mevcut müsamaha ve himaye prensipleri, devlet idaresinin temelini oluşturmuş ve zimmi vatandaşların dinlerini rahatlıkla yaşayabilmelerine, ayin ve ibadetlerini serbest şekilde yapabilmelerine izin vermişti.⁽⁵⁸⁾ Osmanlı Devleti'nde, İslam hukukundaki "dinde zorlama yoktur" kuralına istinaden hiç kimse kendi rızası olmadan Müslüman olmaya zorlanmamıştı.⁽⁵⁹⁾ 25 Rabiulevvel 1134/13 Ocak 1722 tarihinde Ohri ve tevabi patriği Paranof'un merkeze yazdığı arzuhâl kayıtlara geçmişti. Patrik, elinde bulunan

(53) MŞS, 36, vk. 46/1.

(54) MŞS, 38, vk. 21/4; Martalos teşkilatına nizam verilmesi hakkında bkz. MŞS, 33, vk. 2/3; MŞS, 39, vk. 118/1.

(55) Özcan, "Martolos", s. 66.

(56) MŞS, 73, vk. 75/1.

(57) MŞS, 32, vk. 49/3; MŞS, 36, vk. 27/5; MŞS, 34, vk. 8/3; MŞS, 34, vk. 8/4; MŞS, 43, vk. 86/5.

(58) Halil İncalık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK Yay., Ankara 1954, s. 184; Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 239; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, s. 281.

(59) "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapmıştır. Allah her şeyi iştirir ve bilir." Bkz. Bakara 256; "Eğer rabbini dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?" Bkz. Yunus 99; Hüseyin Hatemi, *İslam Hukuku Dersleri*, Sümer Kitabevi Yay., İstanbul 2012, s. 139-140.

berata istinaden kadimden beri paskalya günlerinde kiliselerinde altı yedi gün bir araya geldiklerini ve bu süre içerisinde dışarıdan asla müdahale olmazken bu yıl patrikliğine müdahale edildiğini; Pirlepe, Florina ve Manastır kazalarında yeniçerilik iddiasında olanların şer' ve kanuna aykırı olarak yumurta günlerinde *kefere reayasını cebren ve kabren Müslüman ederüz* diye ittifak edip *celb-i mal* sevdasıyla türlü türlü eziyetler ettiklerini, bundan dolayı reayanın evlerinden çıkamayıp her birinin etrafa perakende ve perişan olduğunu bildirmiş ve gerekenin yapılmasını istemişti. Durum üzerine derhal Manastır, Florina ve Pirlepe kadıları ile yeniçeri serdarlarına hitaben bir hüküm yazılmış ve daha önce yazılan padişah fermanlarına atıf yapılarak buna göre hareket edilmesi, kaza ahalilerinin ve yeniçerilerin paskalya günlerinde toplananlara müdahale etmemeleri için tembih edilmeleri, tembih olmayanların isim ve eşkâllerinin yazılarak İstanbul'a bildirilmesi emredilmişti.⁽⁶⁰⁾ Evail-i Recep 1143/Ocak 1731 tarihinde ise Manastır kadısına ve voyvodasına yazılan emirde; zimmi reayayı zorla Müslümanlaştırmaya çalışanlara engel olunması, bu konuda İslam hukuku ve padişah emirlerine uygun hareket edilmesi, zimmi vatandaşlardan bir ferde eziyet ve zulüm yapılmasına katiyen rıza verilmediğinin altı özellikle çizilmişti.⁽⁶¹⁾ İncelenen dönemde bu iki kayıt dışında başka bir belgeye rastlanmaması Manastır'da din ve vicdan özgürlüğü konusunda ciddi sorunlar yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu ortamın oluşmasında Osmanlı padişahlarının, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun bütün vatandaşlara özellikle ehl-i örf taifesinden gelebilecek her türlü müdahalenin engellenmesine dair yöneticilere sıklıkla yazdıkları hükümlerin oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.⁽⁶²⁾

Manastır'da zimmilerin zorla Müslümanlaştırılması yasak olmakla birlikte kendi rızasıyla Müslüman olmak isteyen birisinin önünde de hiçbir engel yoktu. 10 Zilkade 1121/11 Ocak 1710 tarihinde ismi yazılmayan zimmi bir kadın, mahkemede şeref-i İslam ile müşerref olup Emine adını aldığını kayıt altına aldirmişti.⁽⁶³⁾ Dava kaydının şühûdül-hâl kısmında Mehmed Ağa, İshâk Ağa ve Süleyman Subaşı adlarının geçmesi, bu işin herhangi bir seremoni gerektirmeden o anda mahkemede hazır olan kişilerin huzurunda gerçekleştirilebildiğini göstermektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü içerisinde değerlendirilen konulardan biri de zimmi vatandaşların cenaze ve defin törenleridir. Kayıtlar, Manastır'da yaşayan zimmilerin

⁽⁶⁰⁾ MŞS, 39, vk. 135/2.

⁽⁶¹⁾ MŞS, 43, vk. 110/3.

⁽⁶²⁾ 6 Zilkade 1116/ 2 Mart 1705 tarihinde Rumeli'nin sol kolunda olan kadılar ve diğer yöneticiler hitaben yazılan hatt-ı hümayûnda; "... *fukara ve zuafa ve kaffe-i re'aya ve berayanın neşr-i esar-ı âdâlet ve hıfz-ı cenab-ı merhamet ile himayet ve siyanetleri ve isticlab-ı dua-yı hayırları aksar-ı murad-ı hümayunum ve e'delu ehva-i karibû't-takva fêhva-i mutava'at-ı iktizası semir-i zamir-i inayet makrun ve şefkat-ı meşnunum olmağla fi-ma bâ'd vüzera mir-i miran ve sancak begleri ve mütesellimler ve havas voyvodaları vesayir ehl-i örf tarafından reaya ve beraya ve zir destan züefaya devr namıyla ve kuzzat baba ve zahire baha ve na'al baba ve öşriyet ve sayır vücut-ı mezalimden bir bahane ile zul ve te'addi olunduğuna kat'a rıza-i hümayunum olmayub...*" şeklinde durum kısa, öz ve net ifade edilmişti. Bkz. MŞS, 31, vk. 44/3.

⁽⁶³⁾ MŞS, 34, vk. 49/4.

cenazelerini kendi dinî inançlarına göre törenler yaptıktan sonra yine kendileri için tahsis edilen mezarlıklara defnedebildiklerini göstermektedir. Ancak kimi zaman bu duruma aykırı davranan şehir görevlileri olmuşsa da bunlar merkezden yazılan emirlerle uyarılmış ve zimmi vatandaşların bu haklarını kullanmaları önündeki engeller ortadan kaldırılmıştı.⁽⁶⁴⁾

Din ve vicdan hürriyetinin önemli konularından biri de eğitim-öğretim hakkıdır. Zimmiler diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da serbest olmuş ve bu faaliyetlerini XIX. yüzyıla kadar mabetlerde veya mabetlere bağlı çalışan ve din adamlarının idaresinde olan mekteplerde sürdürmüşlerdi. Eğitim-öğretim faaliyetlerine dair masraflar cemaat mensuplarınca karşılanmaktaydı.⁽⁶⁵⁾ Manastır'da yaşayan zimmi vatandaşların bu özgürlüklerini kullandıkları ve yaşadıkları bazı sorunları kadı mahkemesinde çözmeye çalıştıkları görülmektedir. 6 Ramazan 1141/5 Nisan 1729 tarihli kayıta Manastır'da İncil talimi yaptıran Papas Tanaş, bu işin parasal karşılığını tam olarak aldığını ve kimsenin zimmetinde bir akçesinin kalmadığını mahkemede kayıt altına aldırılmıştı.⁽⁶⁶⁾ Manastır'da yaşayan zimmilerin bir diğer özgürlüğü kendi dinî liderlerini seçebilmeleri idi. Bu konuda merkezden yazılan emirler, din adamlarına dışarıdan müdahalelerin engellenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁽⁶⁷⁾

Bütün bunlara rağmen gayrimüslimlerin ibadet özgürlüklerine kısmî kısıtlamaların getirildiği bazı konular da vardı. Bu kısıtlamaların başında yeni ibadethanelerin yapılmasına izin verilmemesi ve mevcut olanlarının tamirinin izne tabi olmasıydı. Bu kuralın temelinde İslam hukukçularının çoğunun yeni havra ve kilise yapılmasına karşı çıkmaları vardı.⁽⁶⁸⁾ Manastır'da yaşayan zimmi hâlk, kanun ve padişah emrine aykırı hareket ederek kiliselerini ve manastırlarını zaman zaman tamire yönelmişlerdi. 6 Zilhicce 1124/4 Ocak 1713 tarihinde kadıya yazılan hükümde; zimmi hâlkın köy ve kasabalarda ayin sırasında kiliselerin eskiyen yerlerini izinsiz tamir ettiklerinin haber alındığı bildirilmiş, bu kiliselerin teftiş edilerek duruma el konulması istenmişti.⁽⁶⁹⁾ Bu hükümden sonra Manastır'da kiliselerin izinsiz tamiri sona ermemiş olacak ki 4 Rebülevvel 1126/20 Mart 1714 tarihinde Selanik, Tırhala, Naslic, Sarıgöl, Hurpeşte, İstovri, Florina, Pırlepe, Köprülü, Yanya ve Manastır kadılarına yeni bir hüküm yazılmıştı. Bu hükümde adı geçen kazaların kasaba ve kullarında yaşayan zimmilerin, harap olan kiliselerini padişah fermanı olmadan tamir ettikleri, tamirine izin verilenleri ise eski üslup üzerine yapmadıkları bildirilmiş ve durum üzerine mübaşir tayin edildiği, tamir edilen kiliselerin teftişi için mübaşire

⁽⁶⁴⁾ MŞS, 39, vk. 91/2.

⁽⁶⁵⁾ Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 168; V. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, MEB. Yay., İstanbul 1997, s. 80.

⁽⁶⁶⁾ MŞS, 42, vk.10/3.

⁽⁶⁷⁾ MŞS, 35, vk. 22/4.

⁽⁶⁸⁾ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2009, s. 147.

⁽⁶⁹⁾ MŞS, 35, vk. 35/1.

her türlü kolaylığın sağlanması istenmişti.⁽⁷⁰⁾ Zimmilerin ısrarla kilise ve manastırları izinsiz tamir etmeleri, 5 Zilkade 1127/2 Kasım 1715 tarihinde Rumeli'de bulunan bütün kadı, kethüdayerleri, yeniçeri serdarları, ayan-ı vilâyet ağaları ve işlerine yeni bir emir yazılmasına neden olmuştu. Yazılan emirle; Rumeli eyaletinde izinsiz yapılan ya da eski usule aykırı tamir edilen bütün kilise ve manastırlarda görev yapan ruhban ve keşişlerin tutuklanarak yargılanmaları istenmişti.⁽⁷¹⁾ Ancak bu kararın da caydırıcı olmadığı görülmektedir. Nitekim 20 Zilkade 1137/31 Temmuz 1725⁽⁷²⁾ ve 1 Şevval 1140/11 Mayıs 1728 tarihlerinde benzer ifadelerle Rumeli kadılarına emirler yazılmış kilise tamirine izin vermemeleri, sürekli teftiş yaparak merkezi bilgilendirmeleri istenmişti.⁽⁷³⁾

Manastır'da *kanun-u kâdim*'e uygun olmak şartıyla zimmilerin kilise ve manastırlarını tamir etmelerine izin verilmişti. 21 Ramazan 1125/11 Ekim 1713 tarihinde Firuz Bey mahallesinde yaşayan bütün zimmiler, Manastır mahkemesine müracaat ederek fetihten beri ellerinde bulunan kiliselerinin şiddetle tamire ihtiyacı olduğunu söylemişler ve tamirine izin verilmesini istemişlerdi. Bu istek üzerine gerçekleştirilen teftişte kilisenin ibadet edilemeyecek derecede harap olduğu görülmüş ve durum merkeze yazılmıştı. Merkezden üslub-ı sâbıkdan ziyade tevsi' ve tevkî' etmemeleri şartıyla kilisenin tamirine izin verilmişti. Bu iznin verilmesinde Firuz Bey mahallesinde yaşayan ahalinin çoğunlukla zimmi vatandaşlardan oluşması ve ellerinde konuya dair verilmiş fetva bulunması etkili olmuştu.⁽⁷⁴⁾ 17 Zilkade 1142/3 Haziran 1730 tarihinde de Santooğlu Havlusu olarak bilinen Yahudihane içinde bulunan bir havranın tamir meselesi kayıtlara geçmişti. Manastır'da sakin Yahudiler, kapı tarafındaki duvarın yıkılması üzerine ellerindeki fetva ve fermana uygun havralarını tamir ettirmişler ve havranın teftiş edilip ellerine hüccet verilmesini talep etmişlerdi. Bu talep üzerine mahkeme kâtibi Mehmed Efendi başkanlığında oluşturulan bir heyet, havrayı teftişe gönderilmişti. Yapılan teftişte havranın *bilâ tevsi' ve tevkî'* tamir edildiğinin mahkemeye rapor edilmesiyle Yahudilerin istedikleri hüccet kendilerine verilmişti.⁽⁷⁵⁾ Mahkeme kayıtlarına geçen belgeler, Manastır'da yaşayan zimmi vatandaşların kurallara aykırı olmaksızın ibadet mekânlarını sorunsuz tamir edebildiklerini göstermektedir. Fakat buna rağmen zimmiler, zaman zaman kanuna aykırı tamirler de yapmışlardı. Bunun altındaki nedenler tam olarak bilinemezse de izin sürecinin zaman alması ya da belirlenen tamir şartlarına uymadaki isteksizliğin bunda etkili olduğu düşünülmektedir. Sebep ne olursa olsun devlet, izinsiz tamir edilen dinî mekânların kontrolünü sağlamak için gerekli olan bütün tedbirleri almış, bu konuda İslam hukukunu uygulamaya azami gayret göstermişti.

⁽⁷⁰⁾ MŞS, 36, vk. 26/3.

⁽⁷¹⁾ MŞS, 37, vk. 28/3.

⁽⁷²⁾ MŞS, 40, vk. 63/2.

⁽⁷³⁾ MŞS, 41, vk. 17/4.

⁽⁷⁴⁾ MŞS, 36, vk. 2/3; Benzer örnekler için bkz. MŞS, 41, vk. 4/1; MŞS, 41, vk. 21/1; MŞS, 41, vk. 21/2.

⁽⁷⁵⁾ MŞS, 42, vk. 65/1.

CEZA HUKUK DAVALARI

Ceza hukuk davalarında İslam hukukunu esas alan Osmanlı Devleti, zimmi vatandaşlarına medeni hukuk alanına giren davalardan farklı olarak aralarındaki ceza davalarını kendi dinî mahkemelerine götürme yetkisi vermemişti. Bu nedenle taraflardan biri Müslüman olsun veya olmasın, zimmilerle ilgili bütün ceza davaları kadı mahkemelerinde görülmüştü. Kadı mahkemelerinde, zimmilere bu türden davalarda İslam ceza hukuku (ukubât) uygulanmıştı.⁽⁷⁶⁾ Buna göre; zimmilerin aralarındaki kısas ve diyet davalarında, kasten adam öldürme olaylarında ayırım yapılmamış, kısas cezası uygulanmış ancak diyet cezası uygulandığı durumlarda zimmilere, Müslümanlara tayin edilenin yarısı tatbik edilmişti. Böylece Osmanlı ceza hukuku, Müslüm-gayrimüslim eşitliği ilkesinden ayrılmıştı. Fakat yargıcın takdirine bırakılan ta'zir cezalarında ayırım yapılmamıştı.⁽⁷⁷⁾ 9 Şevval 1125/29 Ekim 1713 tarihinde Taritva köyünden evine giderken başına balta ile vurulup öldürülen Petre'nin karısı Neda tarafından açılan dava mahkemeye yansımıştı. Neda, kocasının Valuvışte karyesinden Petko veled-i İstovko tarafından haksız yere öldürüldüğünü iddia etmiş ve şer'an lazım gelenin yapılmasını talep etmişti. Davalı Petko durumu inkâr edince, Neda'dan şahit istenmişti. Mahkemeye gelen iki şahidin Neda'nın söylediklerini onaylamaları ve yemin etmelerinin ardından Petko'nun kısasen katline karar verilmişti.⁽⁷⁸⁾ 8 Cemaziyelahir 1126/21 Haziran 1714 tarihinde Tırnova köyünden İstayko mahkemeye gitmiş ve oğlu Görgi'yi öldürmek kastıyla kasığından kurşun ile yaralayan Mehmed'i şikâyet etmişti. Mahkeme tarafından görevlendirilen Müftüzade Molla İbrahim başkanlığında bir heyet, Görgi'nin yarasını muayene etmiş ve onun *carhem-i mezbûr Mehmed'dir gayri kimesne ile husus-ı mezbûre müteallik nizâm yokdur eğer bu darbdan hâlik olursam dem-u destim mezbûr Mehmed'den taleb olunsun* şeklindeki ifadelerini rapor ederek mahkemeye sunmuştu.⁽⁷⁹⁾ İlk örnekte kasten adam öldüren Petko'ya kısas cezasının verilmesi İslam hukukunun bu konudaki kuralına uygundu. Zira öldüren kişi Petko değil de bir Müslüman olsaydı yine aynı cezayı alacaktı. İkinci davada Görgi'yi yaralayan Mehmed'e ne ceza verildiği kayıtlara geçmemiş olsa da muhtemelen İslam hukukuna göre ya kısas ya da davalı Müslüman olduğu için tam diyet cezası verilmişti.⁽⁸⁰⁾

⁽⁷⁶⁾ Fahrettin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 229-130

⁽⁷⁷⁾ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 187-188; Bozkurt, *Gayrimüslim Vatandaşların Durumu*, s. 25; Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *AÜHF*, 64/1 (2015), s. 182.

⁽⁷⁸⁾ MŞS, 36, vk. 2/7.

⁽⁷⁹⁾ MŞS, 36, vk. 15/1.

⁽⁸⁰⁾ İslâm hukukuna göre el, ayak, burun, göz, diş ve baş yaraları için kısas verilir. Suçun kanuni unsuru Kur'an'da "*cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir.*" (Mâide 5/45); Diyet cezası hakkında bkz. Ekrem Buğra Ekinci, İslam Hukuku, Umûmi ve Husûsî Hükümler, Arı Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 325; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 358; Vehbe Zuhayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, VIII, Risale Yay., İstanbul

Ceza hukuku kapsamına giren bir diğer konu da hırsızlıktı. Manastır mahkemesine yansıyan hırsızlık davalarında, hırsızlıkları kesin delillerle ispat edilen kişilere ne gibi cezalar verildiği bütün davalarda kayıt altına alınmamış olsa da bu türden davalarda suçun şekline göre İslam hukuk kurallarında yer alan el kesme, ta'zir cezası türünden ölüm, hapis, para ve sürgün cezalarının verildiği kuvvetle muhtemeldir.⁽⁸¹⁾ 16 Zilhicce 1120/26 Şubat 1709 tarihinde Martolosbaşı İbrahim Sipahi tarafından mahkemeye sevk edilen ve yol kesip eşkıyalık yapmanın dışında geceleyin Bistritsa ve Pirlepe'de iki farklı evi basarak haksız yere üç kişiyi öldüren, mallarına ve paralarına el koyan, olaya karşı çıkan kişilerin göğüs ve karınlarını kızgın demir ile yakan Gruya veledi-İstoyan'a *hadden katl* cezası verilmişti.⁽⁸²⁾ 13 Zilhicce 1120/23 Şubat 1709 tarihinde çete kurarak organize şekilde hırsızlık yaptıklarını kabul eden Petko ve Bogoye'nin sağ elleriyle sol ayakları eklem yerlerinden kesilmişti.⁽⁸³⁾ 29 Cemazeyilahir 1142/19 Ocak 1730 tarihinde mahkemeye giderek hırsızlık yaptığını kabul eden Altune adlı Nasraniye, çaldığı mallara karşılık 3.000 akçe ödemişti.⁽⁸⁴⁾

Kavga ve küfür olayları da ceza hukuku kapsamına girmektedir. İncelenen dönemde Manastır'da yaşayan zimmi vatandaşlara dair bu türden dava sayısı neredeyse yok denecek kadar azdı. 11 şevval 1141/10 Mayıs 1729 tarihinde Birançe köyünden Evgeniya, boşandığı eski kocası Pançe ile kızlarının nafakası ve bakımı konusunda kavga etmiş ancak daha sonra iş tatlıya bağlanmıştı.⁽⁸⁵⁾ 8 Recep 1142/27 Ocak 1730 tarihinde Dolıncı köyünden Salih Beşe, haksız yere üzerine gelen ve kendisine ağza alınmayacak küfürler edip ayağına sopa ile vuran İsteviça ve Mişa'yı mahkemeye şikâyet etmişti.⁽⁸⁶⁾ Evgeniya ve eski kocası Pançe arasında yaşanan bu sözlü atışmalar, müstakil dava konusu olmadığından herhangi bir cezai durum gerektirmemişti. Küfür ettikleri sabit olan İsteviça ve Mişa'nın davaları ise babalarının onların nefislerine kefil olmalarıyla sonuçlanmıştı. Ancak bu kefilliğin onların ceza alıp almamalarına etki edip etmediği kayıtlara geçmemişti. Şayet bu kefillik durumu olmasaydı kadı muhtemelen İslam hukukuna göre bu kişilere ya ta'zir ya da had cezasından birini verecekti.⁽⁸⁷⁾ Küfür davasında Salih Beşe'ye verilen hüccet ise onun tekrar böyle bir durumla karşılaştığında mahkemeye sunacağı en büyük ispat vasıtasıydı.

1994, s. 108.

(81) Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 393-395.

(82) MŞS, 33, vk. 6/1.

(83) MŞS, 33, vk. 5/4.

(84) MŞS, 42, vk. 53/1.

(85) MŞS, 42, vk. 14/3.

(86) MŞS, 42, vk. 53/5.

(87) Mehmet Boynukalın, "Sövme", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 398; Mehmet Salih Erkek, "Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür", *Tarih Okulu Dergisi*, 9/XXVIII (Aralık 2016), s. 229.

AİLE HUKUK DAVALARI

Osmanlı Devleti'nde zimmiler evlenme, boşanma, nafaka, drohoma, çeyiz, velayet, iddet ve mehir gibi özel hukuku ilgilendiren işlerde kendi dinî kurallarına tabilerdi. Zimmi cemaat din adamları, aile hukukuna dair hükümlerin tatbikçisi ve uygulamada çıkan aksaklıkların çözüm mercileriydi. Bu nedenle zimmiler arasındaki aile hukukuna dair belgelerin çoğunda, aralarına kendi din adamlarından başkasının girmemesi yönünde kayıtlar bulunuyordu. Bu durum 1649 tarihli Kudüs'e gönderilmiş bir fermanla "...patrikliğine müteallik yerlerde bir zimmiye avret erinden kaçsa veya bir zimmi avret boşamalı olsa veyahut avret almalı olsa aralarına patrik-i mezbur rahiplerden gayrı kimse karışmaya" şeklinde formüle edilmişti.⁽⁸⁸⁾ Zimmi cemaat liderlerinin aile hukuku konularında yetkili kılınmış olmaları, İslami kurumların bu konularda tamamen yetkisiz olduğu anlamına gelmiyordu. Zimmiler şayet isterlerse aile hukuku kapsamına giren bütün işlerini İslam hukuk kuralları çerçevesinde çözülmek şartıyla kadı mahkemelerine götürebilirlerdi.⁽⁸⁹⁾

Manastır'da yaşayan zimmiler, aile hukuku konusunda en fazla boşanma meselelerinde kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Bunun nedeni kiliselerin boşanma konusundaki zorluklarına karşın Kadı mahkemelerinde boşanma nedenlerinin derinlemesine irdelenmemesi, uzlaşma döneminin olmaması, sonraki evliliklere yasaklama getirilmemesi ve mahkeme harçlarının daha uygun olmasıydı.⁽⁹⁰⁾ 19 Recep 1141/18 Şubat 1729 tarihinde Altana adlı Nasraniye kadın, mahkemeye giderek İstanbul'da Ahırkapı semtinde Akbıyık Camisi yakınında simit dükkânı işleten kocası Yovan'ın kendisine talak yetkisi verdiğini ve bu yetkiye dayanarak boşanmak istediğini söylemişti. Söylediklerini ispatlamak için de mahkemeye Sinan Ağa mahallesinden Kürkçü Yovan ile Emir mahallesinden Terzi Nikola'yı şahit göstermişti. Şahitlerin Altana'nın söylediklerini doğrulamaları üzerine boşanma gerçekleşmiş ve Altana'nın eline boşandıklarına dair hüccet verilmişti.⁽⁹¹⁾ 1 Safer 1126/16 Şubat 1714 tarihinde Nehteno adlı bir diğer Nasraniye, kendisine talak kastı içeren sözler söyleyen kocası Trayko'dan boşanma isteğiyle mahkemeye başvurmuştu. Mahkemeye çağrılan koca, karısına bu sözleri talak niyetiyle söylemediğini iddia etmişti. Kadı bu iddia üzerine Trayko'ya üç defa yemin teklif etmiş ancak o yemin etmediği için Nehteno

⁽⁸⁸⁾ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 38.

⁽⁸⁹⁾ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 203; Bozkurt, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Durumu*, s. 14; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, s. 246-249.

⁽⁹⁰⁾ Svetlana Ivanova, "Marriage and Divorce in the Bulgarian Lands (XV-XIX c.)", *Bulgarian Historical Review*, 2/3 (1993), s. 51; Rossitsa Gradeva, "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, 4/1 (1997), s. 59; Svetlana Ivanova, "Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, der. Amila Buturovic- İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, s. 166.

⁽⁹¹⁾ MŞS, 42, vk. 5/3.

haklı çıkmış ve boşanma onaylanmıştı.⁽⁹²⁾ 16 Zilhicce 1133/8 Ekim 1721 tarihinde Muayala köyünden Rozo:⁽⁹³⁾ ve 24 Muharrem 1141/30 Ağustos 1728 tarihinde Emir mahallesinden Alto:⁽⁹⁴⁾ bütün kadınlık haklarından vazgeçerek kocalarıyla anlaşmış ve kötü giden evliliklerini bitirmişlerdi. Bu örnekler Manastır'da yaşayan zimmilerin, İslam hukukundaki bütün boşanmaları ve şartlarının uygun olması hâlinde kadı mahkemelerinde nasıl ve ne kadar sürede boşanacaklarını bildiklerini göstermektedir.

Zimmiler özel hukuku ilgilendiren nafaka ve vesayet işlerinde de kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Bu türden davalar, çoğunlukla boşanma sonucunda ekonomik zorluklarla yüz yüze kalan kadınlar tarafından açılmıştı. Manastır mahkemesinde zimmilerle ilgili görülen nafaka davaları, boşanan çiftlerden geriye kalan çocuklar için babaların ödemek zorunda oldukları bakım nafakalarıyla ilgiliydi. Nitekim zimmiler şeriatın iddet hükmüne inanmadıklarından, boşanmalarda onlar için iddet nafakası söz konusu değildi.⁽⁹⁵⁾ 16 Şevval 1141/15 Mayıs 1729 tarihinde Evgeniya bint-i Goşa adlı Nasraniye kadın, on bir yıl önce boşandığı ve Dalbeyler karyesinde Çıldır İbrahim Çelebi çiftliğinde sakin eski kocası Pançe'ye nafaka ve velâyet davası açmıştı. Evgeniya, boşandığından beri -elinde günlük 5 akçe nafaka hücceti olmasına rağmen- yanında olan kızını kendi malından beslediğini ancak şimdi başka biriyle evlendiği için *hâk-ı hidânededen ıskat* ettiğini söyleyerek kızının yanında kalmasına devam etmesini ve biriken 60 guruşluk bakım nafakasının alınmasını talep etmişti. Dava süreci devam ederken bu eski çift, 30 guruş ve kızın annesinde kalması konusunda anlaşmışlardı.⁽⁹⁶⁾ Evgeniya, cemaat mahkemesinde sadece kocanın ölümü durumunda velayetin söz konusu olacağını, kadı mahkemesinde ise çocuğun bakım ve büyütülmesinin anneye verildiğini bildiği için kadı mahkemesine gitmişti.⁽⁹⁷⁾ Evgeniya, kadı mahkemesine gitmekle hem eski kocasının zimmetinde birikmiş parasını alarak ekonomik yönden hem de kızının velayetini alarak psikolojik yönden rahatlamıştı.

Manastır'da yaşayan zimmiler, İslam hukukunda yer alan vasilik uygulaması için de kadı mahkemelerini kullanmışlardı.⁽⁹⁸⁾ Vasilik uygulaması ile yetim kalan

⁽⁹²⁾ MŞS, 36, vk. 9/6.

⁽⁹³⁾ MŞS, 39, vk. 35/3.

⁽⁹⁴⁾ MŞS, 42, vk. 26/1.

⁽⁹⁵⁾ Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi (Kaynaklarıyla Büyük İslam Fıkhı)*, II, çev. Arif Erkan, Haz. Aluned Davutoğlu, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, s. 257.

⁽⁹⁶⁾ MŞS, 42, vk. 14/3.

⁽⁹⁷⁾ Sophia Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'iyeye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, der. Amila Buturovic- İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, s. 266; Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 468.

⁽⁹⁸⁾ Vasilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *DİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, s. 66-70.

zimmi çocuklara ebeveynlerinden kalan para ve mallar korunmuş, zarar görmeleri engellenmişti. Para ve malların tasarruf sorumluluğunu yüklenen vasiler, çocukların yararına olacak bütün işleri takip etmişlerdi. 26 Safer 1126/13 Mart 1714 tarihinde Kara Debbağ mahallesinde Ruja'nın küçük oğlu Rista'ya, bu görevin üstesinden gelebilecek, sağlam ve güvenilir olduğu anlaşılan Korgo vasi atanmıştı.⁽⁹⁹⁾ 29 Cemazeyilevvel 1126/12 Haziran 1714 tarihinde ise ölen Duyo veled-i Ristan'ın kızına, annesi Neda vasi atanmıştı.⁽¹⁰⁰⁾ Bazı durumlarda zimmi çocuklara Müslüman biri de vasi olabilmekteydi. 17 Muharrem 1133/18 Kasım 1720 tarihinde Florine kasabasına tabi Lükas köyü zaimi Mahmud mahkemeye gitmiş ve anne-babası ölen Malça ve Boya adlı iki çocuğa vasi tayin edilmesini istemişti. Bunun üzerine gerekli incelemeyi yaptıran mahkeme, Mahmud Zaim'in vasi olmasına karar vermişti.⁽¹⁰¹⁾ Manastır mahkemesine yansıyan çok sayıdaki bu türden kayıt, vasilik uygulamasının zimmiler tarafından yaygın olarak hayata geçirildiğini göstermektedir.

MİRAS HUKUK DAVALARI

Ahval-i şahsiyeye ait bir mesele olan miras konusunda, zimmiler kendi din kurallarına tabiydiler. Buna göre kendi aralarındaki miras meseleleri mensup oldukları dinin kurallarına göre, mirasa dair problemleri de cemaatlerinin din adamları tarafından çözüldü.⁽¹⁰²⁾ Ancak zimmilerin zaman zaman yaşadıkları sorunları devlete iletip yardım istedikleri ve şer'iyeye mahkemelerine başvurdukları da oluyordu.⁽¹⁰³⁾ İncelenen sicillere göre Manastır'da zimmilerin kadı mahkemesine taşıdıkları konuların başında miras davaları gelmekteydi. Ölen zimmi kadın ve erkekten kalan her türlü mal, alacak, borç ve vasiyetlerin dökümü olan terekelerin taksimi bazen kadı mahkemesinde yapılmış ve sicil defterlerine kaydedilmişti. Sicil defterlerinde dağınık hâlde bulunan 229 adet tereke kaydından 16 tanesinin yani % 7'sinin zimmilere ait olması, onların kendilerine ait başka kayıtları olduğuna işaret etmektedir. Nitekim zimmiler, kendi aralarında anlaşamazlarsa ve şayet tercih ederlerse kadı mahkemesi konuya müdahil olabilişti. Bundan dolayı Manastır'da ölen bütün zimmilere ait terekelerin sicil defterlerine kaydedildiğini söylemek doğru olmayacaktır. 10 Muharrem 1142/5 Ağustos 1729 tarihinde İnebey mahallesinde ölen İstoyan veled-i Velko'nun tereke taksimi mahkemede yapılmıştı. İstoyan'ın vârisleri; karısı Neda ve öz kardeşinin kızları Yana ve Mariya idi. Mallarının toplamı ise 3.262 akçeydi. Bu paradan, masraflar ve borçlar düşürüldükten sonra kalan kısım vârisleri

⁽⁹⁹⁾ MŞS, 36, vk. 10/4.

⁽¹⁰⁰⁾ MŞS, 36, vk. 14/5; Benzer davalar için bkz. MŞS, 36, vk. 14/6; MŞS, 39, vk. 45/4; MŞS, 42, vk. 20/4.

⁽¹⁰¹⁾ MŞS, 39, vk. 22/2.

⁽¹⁰²⁾ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 206.

⁽¹⁰³⁾ Gül Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye Dergisi* (Ermeni Özel Sayısı II), 38 (Ankara 2001), s. 676.

arasında her yeğenine 280 akçe ve karısına 186 akçe verilmek üzere paylaştırılmıştı.⁽¹⁰⁴⁾ 25 Safer 1126/12 Mart 1714 tarihinde de Kara Debbağ mahallesinden Divna'nın tereke taksimi yapılmıştı. Divna'nın masrafları düşürüldükten sonra kalan 15.239 akçesi, başka vârisi olmadığından oğlu Rista'ya teslim edilmişti.⁽¹⁰⁵⁾

Manastır'da yaşayan ya da geçici süreliğine orada bulunan zimmiler eğer vâris bırakmadan ölürlerse onlardan kalan mallar da mahkeme huzurunda sayılmış ve borçları ile masrafları terekeden düşürüldükten sonra kalan kısım devlet hazinesine aktarılması için beytü'l-mâl eminine teslim edilmişti. 29 Cemazeyilevvel 1142/20 Aralık 1729 tarihinde aslen Debre kazasından olup Manastır'da misafir kaldığı sırada ölen Nikola veled-i Trayço'nun zahirde vârisleri olmayınca metrukâtı hesaplanmış ve masrafları çıkarıldıktan sonra kalan 973 akçesi beytü'l-mâl'e teslim edilmek üzere Beytü'l-mâl Emmini Osman Ağa'ya teslim edilmişti.⁽¹⁰⁶⁾ 21 Rabiulevvel 1133/20 Ocak 1721 tarihinde ise tek vârisi kocası olup Yakub Bey mahallesinde ölen Despa bint-i Hranko'nun tereke taksimi yapılmıştı. Despa'dan kalan malların toplamı 5.478 akçe olup masrafları düşüldükten sonra 2.994 akçe baki kalmıştı. Baki kalan bu miktarın yarısı kocasına, yarısı ise Beytü'l-mâl Emmini Abdi Ağa'ya teslim edilmişti.⁽¹⁰⁷⁾ Bu örneklerdeki kişiler zimmi değil de Müslüman olsalardı terekeleri yine aynı şartlarda taksim edilecekti.⁽¹⁰⁸⁾ Kadı mahkemelerinde zimmilere ait yapılan tereke taksimlerinin ardından konuyla alakalı itiraz davalarının açılmamış olması, İslam hukuku çerçevesinde yapılan taksimlerin herhangi bir çatışmaya sebebiyet vermediğini göstermektedir.

Manastır'da yaşayan zimmiler, miras konusunda yaşadıkları bütün sorunlarını da kadı mahkemesi aracılığıyla çözmeye çalışmışlardı. Bu sorunlar ölen yakınlarından kalan mirastan hisse almaktan, miras yoluyla edinilen malların tasarrufuna kadar çeşitlilik göstermişti. 23 Şevval 1141/22 Mayıs 1729 tarihinde Yovan veled-i Peyo, Selim Ağazâde Çifliği'nde oturan kardeşi Pavko'yu babaları Peyo'dan kalan mirası paylaşmadan harcadığı için dava etmiş ve harcanan kısımdaki hissesini talep etmişti. Ancak Yovan iddiasını kanıtlamadığı için davadan men edilmişti.⁽¹⁰⁹⁾ 5 Muharrem 1142/31 Temmuz 1729 tarihinde Gradişte köyünden ölen Kosta veled-i Nikola'nın karısı ve amcasının davası mahkemeye yansımıştı. Varisler, Ostoyo adlı kişinin Kosta'nın terekesinde olan bir çift karasığır öküz, bir karasığır inek, bir bakraç, beş kile buğday, on kile arpa, bir demir saban ve bir baltayı fuzulü zapt edip vermediğini iddia ederek alınmasını talep etmişlerdi. Mahkeme tarafından sorgulanan Ostoyo suçlamayı kabul etmemiş, davalılar söylediklerini ispat edemeyince davadan men edilmişlerdi.⁽¹¹⁰⁾ 12 Cemazeyilevvel 1123/28 Haziran 1711 tarihinde Ali Çavuş

⁽¹⁰⁴⁾ MŞS, 42, vk. 26/3.

⁽¹⁰⁵⁾ MŞS, 36, vk. 10/3.

⁽¹⁰⁶⁾ MŞS, 42, vk. 48/4; Benzer davalar için bkz. MŞS, 40, vk. 47/2; MŞS, 40, vk. 73/3.

⁽¹⁰⁷⁾ MŞS, 39, vk. 46/1.

⁽¹⁰⁸⁾ MŞS, 31, vk. 9/3; MŞS, 36, vk. 2/2; MŞS, 38, vk. 8/1.

⁽¹⁰⁹⁾ MŞS, 42, vk. 16/1.

⁽¹¹⁰⁾ MŞS, 42, vk. 24/3.

mahallesinden Menka, amcası Angel'i babasından miras kalan hissesini zapt etmekle suçlanmış ve hakkının alınmasını istemişti. Mahkemece yapılan inceleme sonucunda Angel'in tereke taksimi sırasında Menka'ya hakkını verdiği anlaşılmış ve Menka haksız kazanç elde etmek amacıyla açtığı bu davadan men edilmişti.⁽¹¹¹⁾

Zimmiler açısından İslam miras hukukunun getirdiği en önemli kısıtlama din ayrılığının miras engeli olarak kabul edilmesi ve bunun sonucunda zimmiler ile Müslümanların birbirlerine mirasçı olamamalarıydı. Bu nedenle zimmi bir kadınla evli olan Müslüman bir erkek, ne karısına miras bırakabilir ne de ondan miras alabilirdi. Yine böyle bir evlilikten doğan çocuklar, Müslüman sayıldıklarından anneleriyle miras bağları yoktu. Ancak farklı dinlere mensup olan iki zimminin birbirine mirasçı olup olamadıkları tartışmalı olmakla beraber, Osmanlı'nın resmî mezhebi olan Hanefî mezhebi, zimmilerin farklı dinlere mensup olmaları hâlinde birbirine mirasçı olabileceklerini kabul etmişti.⁽¹¹²⁾ Manastır'da bazen bu türden davalar da mahkemeye yansımıştı. 1 Muharrem 1133/2 Kasım 1720'de babası öldükten sonra Müslüman olan Ahmed'in davası görülmüştü. Ahmed, dedesi İstrijio'dan amcası Yorgi Dimitre'ye ve babası Kostantin'e kalan mirası, amcasının zapt edip kendisine vermediğini söylemiş ve hissesinin alınmasını talep etmişti. Mahkeme tarafından sorgulanan Yorgi, kardeşi Kostantin'in babası İstrijio'dan önce öldüğünü dolayısıyla Ahmed'in şer'an mirastan mahrum olduğunu ifade etmişti. Ahmed'in de babasının önce öldüğünü onaylamasıyla dava hükümsüz sayılmıştı.⁽¹¹³⁾ Bu davada Ahmed muhtemelen ya din ayrılığının İslam hukukunda miras engeli olduğundan habersizdi ya da haksız yere mirastan pay alma arzusuyla hareket etmişti. Ahmed'in amacı her ne olursa olsun burada asıl önemli olan Manastır kadısının bu türden davaları oldukça dikkatli takip edip suistimalleri önlemede gösterdiği hassasiyetti.

Manastır'da zimmilerle ilgili çok sayıda miras davasının şer'î mahkemede görülme nedeni, İslam miras hukukunun kendisine özgü bir anlayış ve usule sahip olup mirasçı çevresinin geniş tutulması,⁽¹¹⁴⁾ cemaatlerin veraset yasalarına göre mirasçılara verdikleri paylardaki adaletsizlik,⁽¹¹⁵⁾ zimmi vatandaşların kadı mahkemesine ve İslam yasalarına duydukları güvenle ilgiliydi.

⁽¹¹¹⁾ MŞS, 38, vk. 2/4.

⁽¹¹²⁾ Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", s. 676; Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", s. 176.

⁽¹¹³⁾ MŞS, 39, vk. 40/3.

⁽¹¹⁴⁾ Hamza Aktan, "Miras", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 143-144; Zarife Deveci, Şeyhü'lislam Ebu's-suûd Efendi'nin Fetvâlarında Osmanlı Gayrimüslimleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005, s. 65.

⁽¹¹⁵⁾ F. Müge Göçek, Mark David Bear, "18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 57-58; Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottoman a Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota & Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s. 43-45.

VERGİ HUKUK DAVALARI

Osmanlı Devleti, zimmi vatandaşlarını İslam hukuk kuralları çerçevesinde vergilendirmişti. Buna göre zimmiler, cizye ve örfi vergileri (tekalifi örfiyye) vermekle yükümlüydüler. Osmanlı Devleti'ndeki bu sistem, özellikle Balkanlar'da yaşayan ve uzun yıllar feodal sitemin ağır vergi yükünü taşıyan halk için bir nevi kurtuluş olmuştu.⁽¹¹⁶⁾ Osmanlı Devleti'nde Müslüman olanlar ile olmayanları ayıran en önemli fark cizye vergisiydi. Cizye, gayrimüslimlerin İslam devleti tebaası olduğunu gösteren ve onlara aynı zamanda askerlik yapmalarını karşılığında getirilen bir vergiydi. Cizye ve haraç hem Osmanlı Devleti'nde hem de İslam devletlerinde birbiri yerine kullanılmış ve bu sebeple kavram karmaşası ortaya çıkmıştı. Bu karmaşayı önlemek için; topraktan alınan haraca *cizyetü'l-arz*, baş vergisi olan cizyeye de *haracu'r-ru'us* denilmişti. Bununla birlikte müstakil kullandıkları zaman, cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilmişti. Osmanlı Devleti'nde zimmiler *haracu'r-ru'us* denilen baş vergisini öderken İslam hukukundaki hükümler esas alınmaya çalışılmış ancak para birimi ve değerinin değişmesiyle benzerlik yalnız katsayı veya sınıflamalarda devam edebilmişti. Yani zimmiler, *â'lâ* (zengin), *evsâd* (orta), *ednâ* (fakir) şeklinde üç guruba ayrılmış ve sırasıyla 48, 24, 12 dirhem cizye vermeleri kararlaştırılmıştı. Burada şunu belirtmek gerekir ki İslamiyetin ilk yıllarındaki bu oranlar değer bakımından Osmanlılardakiyle aynı değildi. Bu durumu göz önüne alan devlet, alınacak miktarı şer'i dirhem üzerinden hesaplamış böylece para değeri bakımından standarda uymaya ve aynı zamanda para değerinin düşmesiyle azalan geliri yükseltmeye çalışmıştı.⁽¹¹⁷⁾

İncelen dönemde Manastır, Florine, Pirlepe ve Morihova kazalarında sakin ve mürur u ubur eden ehl-i zimmet Kefere, Yahud ve Eramine-i Acem taifelerinin; 1.088 â'lâ, 8.904 evsât ve 2.688 ednâ olmak üzere toplam 12.688 cizye mükellefi bulunmaktaydı.⁽¹¹⁸⁾ Bu mükelleflerin her 100 cizye kâğıdından 10'nu â'lâ, 80'ni evsât ve 10'nu ednâ olarak sınıflara ayrılmış ve â'lâdan 48 dirhem bedeli 4 dinar, evsâddan 24 dirhem bedeli 2 dinar ve ednâdan 12 dirhem bedeli 1 dinar cizye alınmıştı.⁽¹¹⁹⁾ Fakat bu gruplar içerisinde devlet tarafından disiplin altına alınıp hukuki açıdan özel bir nizamla bağlanan Kiptilerin cizyeleri farklı bir değerlendirmeye tabiydi. Manastır'da yaşayan Kiptilerin Müslüman olanlarından 660, keferelerinden 730 akçe alınmış, cizye memurunun masrafları fazla olduğundan cabi olanlara her bir varaktan 9 pare, muhasebecisi ve kâtiplerine 1 pare olmak üzere toplam 10 pare mirî tarafından ödenmişti.⁽¹²⁰⁾

⁽¹¹⁶⁾ Bozkurt, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Durumu*, s. 26.

⁽¹¹⁷⁾ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Bellekten*, LV (213), s. 371-373.

⁽¹¹⁸⁾ MŞS, 42, vk. 95/1.

⁽¹¹⁹⁾ MŞS, 30, vk. 2/1.

⁽¹²⁰⁾ MŞS, 33, vk. 25/1.

İncelenen dönemde Manastır sicilleri arasında zimmilerin ödedikleri cizye, haraç, ispenç, adet-i ağnam, avarız, nüzul, sürsat, imdâd-ı hazariye, imdâd-ı seferiye gibi vergiler hakkında çok sayıda kayıt mevcuttur.⁽¹²¹⁾ Bunlar arasında cizye vergisi hakkında yazılanların daha fazla olması, bu verginin hazinenin en önemli gelir kaynağı olmasından kaynaklıydı. Cizyenin hem toplanması⁽¹²²⁾ hem de eksiksiz olarak merkeze ulaşması devlet açısından son derece önemsenmiş ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması yerel yöneticilere sık aralıklarla yazılan fermanlarla bildirilmişti.⁽¹²³⁾ Devlet bu geliri bazen direk merkez hazineye aktarıırken bazen de diğer giderler için kullanmıştı. Manastır cizye gelirleri de bazen kapıkulu maaşlarına, bazen kale muhafazasında bulunan yeniçerilerin maaşlarına bazen de sefer masraflarına ve bu seferlerde kullanılacak bazı araç-gereçlere ayrılmıştı.⁽¹²⁴⁾

Manastır şer'iyeye sicil defterlerine, cizye toplanması sırasında zimmi vatandaşların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlar karşısında devletin aldığı tedbirler de kaydedilmişti. 9 Cemazeyilahir 1136/5 Mart 1724 tarihinde Manastır kadısına yazılan hükümde; Kıpti cizyelerini toplamakla görevlendirilen cizyedarın, elindeki berat üzerine hareket etmeyip fazla talepte bulunduğu bildirilmiş ve Kıpti taifesinin *kadîmül-eyyâmdan ila-hazihil el-ân mefrûzül-kalem maktu'ül-kâdem min-küllil'vücûh serbest* olduğu hatırlatılarak buna göre hareket edilmesi istenmişti.⁽¹²⁵⁾ Benzer şekilde 28 Cemazeyilevel 1143/9 Aralık 1730 tarihinde Manastır kadısına yazılan hüküm kayıtlara geçmişti. Bu hükümde de; cizyedar tarafından Yahudi taifesinden farklı adlar altında haksız yere alınan paralar yüzünden hâlkın perişan olup dağıldığı bildirilmiş ve gereken tedbirlerin alınarak mağduriyetlerin giderilmesi istenmişti.⁽¹²⁶⁾ Farklı zamanlarda farklı cizye mükellefleri için yazılan bu emirlerde olduğu gibi, cizye toplanması hakkında mutad çıkarılan fermanlarda da cizye toplanması sırasında kimseye zulüm edilmemesi, farklı adlar altında bir nesne alınmaması, küçüklerden, sakat, yaşlı ve hastalardan cizye talep edilmemesi sürekli vurgulanmıştı.⁽¹²⁷⁾ Bu durum, merkezi hükümetin cizye konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

(121) MŞS, 35, vk. 28/1; MŞS, 38, vk. 24/1; MŞS, 43, vk. 119/4; MŞS, 34, vk. 15/3; MŞS, 43, vk. 87/1; MŞS, 40, vk. 20/2; MŞS, 36, vk. 23/6; MŞS, 37, vk. 32/2; MŞS, 42, vk. 76/1; MŞS, 40, vk. 23/4.

(122) 17 Cemazeyilevel 1129 tarihinde Rumeli'de bulunan kadılar ve yöneticilere yazılan hükümde Ke-fere, Yahud, Nasaran, Eramine-i Acem ve Kıptiyan cizyelerinin toplanması için Emirzâde El-Hac Ahmed'in görevlendirildiği bildirilmiş ve cizyenin belirlenen esaslara uygun toplanmasına ve ulaştırılmasına ihtimam gösterilmesi istenmişti. Bkz. MŞS, 38, vk. 54/6.

(123) Cemazeyilahir 1117/ Eylül Ekim 1705 tarihinde Manastır'dan İstanbul'a varınca yol üzerinde bulunan kadı, kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve iş erlerine yazılan hükümde; kapıkulu mevacicileri için Manastır cizye malından ayrılan kısmın İstanbul'a irsalinin söz konusu olduğu bildirilmiş ve yollar-da gece- gündüz güvenliği sağlamaları istenmişti. Bkz. MŞS, 32, vk. 33/2.

(124) MŞS, 32, vk. 30/2; MŞS, 35, vk. 25/2; MŞS, 42, vk. 106/1; MŞS, 35, vk. 7/3.

(125) MŞS, 43, vk. 119/6.

(126) MŞS, 43, vk. 96/1.

(127) MŞS, 40, vk. 24/2; MŞS, 40, vk. 13/4; MŞS, 40, vk. 23/2.

Devlet, Manastır'da yaşayan zimmilerin cizye ödemelerini kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri almış, bunun karşılığında cizye ödemeyenleri de cezalandırmıştı. 6 Cemazeyilahir 1141/7 Ocak 1729 tarihinde yazılan fermanla zimmi vatandaşların altın bulamadıklarından cizyelerini her guruş kırkar pare hesabıyla â'lâ olanın 10, evsât olanın 5 ve ednâ olanın 2,5 guruş ödeyeceği ayrıca Mısır altınının 110 pareye, zincirekli müdevver İstanbul altınının 400 akçeye karşılık sayılacağı belirtilmişti.⁽¹²⁸⁾ Bu uygulamadaki temel amaç zimmi vatandaşların zorlanmadan cizye ödemelerini sağlamaktı. 20 Ramazan 1120/3 Aralık 1708 tarihli belgede Kıptiyan taifesinin cizye toplama zamanlarında ehl-i örf taifesinin evlerine, ahırlarına ve çiftliklerine sığınarak ya da havas-ı selahaddin, vüzerai azam, mir-i miran ve mir-i liva reayasız deyip cizye vermek istemedikleri kayıtlıdır. Bu kayıttan firar zamanlarında devletin her elli nefer Kıpti üzerine bir çeribaşı görevlendirdiği ya da bunlara maktu cizye dışında 300 akçe cerime ödeterek bu sorunu çözmeye çalıştığı ancak çok başarılı olunamadığı belirtilmiştir.⁽¹²⁹⁾ Başka bir kayıttan da cizyeye muhalefet edenlerin â'lâ olanından 12, evsât olanından 9 ve ednâ olanından 6 pare maişet ve her bir varaktan birer pare muhasebeci ve kâtip ücreti alınacağı belirtilmiştir.⁽¹³⁰⁾

Manastır'da cizye vergisinden muaf tutulan bazı kimselerin varlığı, merkezden kadiya yazılan hükümlerden anlaşılmaktadır. Bu türden hükümler daha ziyade muaf sayılan kişilerden cizye talep edilmesi üzerine bu kişilerin merkeze yazdığı arzuhâller üzerine kaleme alınmış ve hak ihlallerinin engellenmesini konu edinmişti.⁽¹³¹⁾ Ayrıca Manastır'da yaşayan ancak derbentçi, tuzcu, madenci, şahinci, çakırcı ve doğancı gibi işleri yapan zimmilerin de *avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyye*'den muaf olmaları, devletin zimmilere bakış hakkında fikir vermektedir.⁽¹³²⁾

BORÇ VE TİCARET HUKUK DAVALARI

İslâm hukuk kurallarına göre devletin toprakları bir takım kısımlara ayrılmış, bunlar içerisinde *arâzi-i harâciyye* kısmında zimmi vatandaşlar, tasarruf ve tam mülkiyet hakkına sahiplerken *arz-ı memleket* veya *arz-ı mirî* kısmında Müslüman hâlk gibi tam mülkiyet hakkına sahip olamamışlardı. Böyle topraklarda bir kereye mahsus olmak üzere *resm-i tapu*'dan başka öşür yerine *harac-ı mukâseme*, çift akçesi yerine de *harac-ı muvazzaf* diye bir vergi vermişlerdi. Yani bir kısım toprakların mülkiyet ve tasarrufu dışında zimmi hâlk hemen hemem tümüyle özgürdü. Devlet onların çayırlarına, okullarına hastanelerine, evlerine, taşınabilen bütün mallarına, mezralarına, çiftliklerine tasarruf hakkı tanımış ve bu malları ister kendi aralarında ister Müslüman olanlara alıp satmalarına müdahil olmamıştı.⁽¹³³⁾

⁽¹²⁸⁾ MŞS, 42, vk. 75/1.

⁽¹²⁹⁾ MŞS, 33, vk. 25/1.

⁽¹³⁰⁾ MŞS, 42, vk. 75/1.

⁽¹³¹⁾ MŞS, 38, vk. 42/1; MŞS, 37, vk. 47/1; MŞS, 35, vk. 16/4.

⁽¹³²⁾ MŞS, 33, vk. 14/4; MŞS, 40, vk. 61/1.

⁽¹³³⁾ Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Huku-*

Zimmiler borçlar ve ticaret hukuku açısından birkaç istisna dışında İslam hukukuna tabilerdi. Ancak kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerde bu durum zorunlu değildi. Müslümanlar için yasaklanmış şarap, domuz eti gibi malları tasarruf etmekte serbest bırakılmalarına rağmen, Müslümanlarla olan ilişkilerinde bu mallarla ilgili ticaret yapamaz, faiz şartı koyamazlardı. Bu kısıtlamalar dışında Müslümanlarla her türlü borç ve ticaret ilişkisine girebilir ve şirket kurabilirlerdi.⁽¹³⁴⁾

Manastır'da yaşayan zimmiler, hem kendi aralarında hem Müslümanlarla olan alım-satım davalarında kadı mahkemesini kullanmışlardı. 7 Safer 1126/22 Şubat 1714 tarihinde Kokraman köyünden Goşa veled-i Yovan, köy sınırları içerisinde bulunan tahminen altı çapalık bağını 2.200 akçeye Yovan adlı zimmiye *bey'i bāt-ı sahib-i şer'* ile satmıştı.⁽¹³⁵⁾ 1 Ramazan 1133/26 Haziran 1721 tarihinde Gradışçe köyünden Murtażâ Çelebi, havâss-ı hümâyûn kazalarından Prespe kazasına tabi İskocine köyü sınırında bulunan bir sulak tarlayı, sahib-i arzın izniyle Stroja adlı zimmiden 1.600 akçeye satın aldığını söylemiş ve köy zabitanın verdiği tapu-nâme üzerine eline hüccet verilmesini talep etmişti. Bu talep üzerine Murtażâ Çelebi'nin elindeki tapu-nâmeye bakılmış ve söylediklerinin doğru olduğu anlaşılınca istediği hüccet verilmişti.⁽¹³⁶⁾

Manastır'da alım-satım davalarında olduğu gibi borç ve ticaret ilişkileri konusunda da zimmilerin hem kendi aralarında hem Müslümanlarla olan davalarında kadı mahkemesini tercih ettikleri görülmektedir. Mesela 18 Recep 1133/15 Mayıs 1721 tarihinde Premedi kazasından olup Manastır'da misafir olan Osman, yine Manastır'da misafir olarak bulunan Göriceci Dimo'yu 80 guruşluk borcunu vermediğinden mahkemeye vermişti.⁽¹³⁷⁾ 5 Ramazan 1141/4 Nisan 1729 tarihinde Bodişte köyünden Kosta, mahkemeye gitmiş ve İnebey mahallesinden Şapo'yu dava etmişti. Kosta, Şapo'nun ölen kardeşi Kosta'dan 600 guruş kahve bahasından alacağı olduğunu, bu paranın yarısını alıp yarısını alamadığını ifade etmiş ve kalan borcu *kefalet-i sahibâ-i şer'iyeye* ile kefil olan Şapo'dan alınmasını talep etmişti. Kosta söylediklerini iki şahitle ispatlayınca Şapo'nun borcu ödemesine karar

ki ve Mali Esasları, I, Kanunlar, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1943, s. 296, 299, 352; Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 213-216.

⁽¹³⁴⁾ Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", s. 676; Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", s. 178; Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 55; Bozkurt, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Durumu*, s. 16-26; İbrahim Özcoşar, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi", *DÜHFD*, VII (2003), s. 133.

⁽¹³⁵⁾ MŞS, 36, vk. 9/8; Benzer satışlar için bkz. MŞS, 36, vk. 16/3; MŞS, 39, vk. 7/2; MŞS, 39, vk. 32/3; MŞS, 39, vk. 47/3; MŞS, 39, vk. 53/3; MŞS, 39, vk. 59/1; MŞS, 39, vk. 64/4; MŞS, 39, vk. 87/3; MŞS, 42, vk. 5/4; MŞS, 42, vk. 8/1; MŞS, 42, vk. 8/1; MŞS, 42, vk. 13/1; MŞS, 42, vk. 15/5; MŞS, 42, vk. 35/1; MŞS, 42, vk. 48/6; MŞS, 42, vk. 59/2.

⁽¹³⁶⁾ MŞS, 39, vk. 3/1; Benzer satışlar için bkz. MŞS, 39, vk. 64/1; MŞS, 39, vk. 65/1; MŞS, 39, vk. 74/1; MŞS, 42, vk. 49/2; MŞS, 36, vk. 4/5.

⁽¹³⁷⁾ MŞS, 39, vk. 76/2.

verilmişti.⁽¹³⁸⁾ 2 Recep 1142/21 Ocak 1730 tarihinde İnebey mahallesinden Ayşe, ölen kocası Hüseyin'in küçük oğulları Osman ve Ali'ye vasi olduğunu söylemiş ve vasiyeti hasebiyle kocasının Kolobucışte köyünden Papsin, Mitre, Rista, Trayçe, Boğdan ve Kırayça'dan *karz-ı şer'iyye* cinsinden alacağı 15.050 akçeyi mahkeme huzurunda teslim almış ve adı geçen zimmilerle herhangi bir davası kalmadığını beyan etmişti.⁽¹³⁹⁾ İlk örnekte hem davalının hem davacının Manastır'da misafir olduğu bilgisi onların ticaret amaçlı şehirde bulduklarını akla getirmektedir. İkinci davada kahve bahasından alacağın olması bu işin ticaretle ilgili olduğuna, borca kefil olma durumu da İslam hukukundaki uygulamaya işaret etmektedir. Üçüncü örnek de Müslümanların şehirde yaşayan zimmilerle borç ilişkileri kurduklarını ve karşılaştıkları sorunları mahkeme yoluyla çözdüklerini göstermektedir.

28 Cemazeyilevvel 1142/19 Aralık 1728 tarihli kayıt, zimmilerin Manastır'da ticari ortaklık kurduklarını ve sorunlarına kadı mahkemesinde çözüm aradıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu davada Yorgi ve Trayçe, 32.000 akçe sermayeyle sabunculuk işi kurmuşlar ancak bir süre sonra şirketleri zarar etmiş ve ortaklar zararın paylaşımında anlaşamadıkları için mahkemelik olmuşlardı.⁽¹⁴⁰⁾ Manastır'da zimmilerin kendi aralarında şirket kurmaları, çok sayıda alım-satım, alacak-verecek davalarını kadı mahkemelerine taşımaları, hem onların şehirdeki iktisadi yaşama oldukça aktif katıldıklarını hem de bu türden konularda İslam hukuk uygulamalarından memnun kaldıklarını göstermektedir.

SONUÇ

XVIII. yüzyılın ilk yarısında önemli bir ticaret merkezi olan Manastır'da, 1700-1730 yılları arasında kadı mahkemesinde tutulmuş şer'iyye sicillerine dayalı hazırlanan bu çalışmada; zimmilerin kadı mahkemelerinde hak arama süreçleri hakkında bazı tespitler yapılmıştır. Ancak bu tespitlerin, mevcut sicil kayıtlarına göre elde edildiği dolayısıyla kadı mahkemesine yansımamış vakaların ya da başka fonlarda ve arşivlerde farklı kayıtların da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı Devleti, incelenen dönemde Manastır'da millet sistemini uygulamış ve bu sayede farklı din ve inançların çatışmasız bir arada yaşamalarını sağlamıştı. Millet sistemini uygularken temel dayanak noktası İslam hukukundaki zimmet politikası ve örfi hukuk kuralları olmuştu. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı Devleti, kendisinden önceki İslam devletlerinin zimmet politikasından çok daha farklı ve çok daha fazla kapsayıcı bir sistemin planlayıcısı ve uygulayıcı olmuş ve uzun süre zimmi topluluklar için egemenliğini arzulanır kılmıştı.

Manastır'da yaşayan zimmiler; kamu hukuku, ceza hukuku, vergi hukuku, özel hukuk alanlarını oluşturan; aile hukuku, miras hukuku, borçlar hukuku ve ticaret

⁽¹³⁸⁾ MŞS, 42, vk. 10/1.

⁽¹³⁹⁾ MŞS, 42, vk. 53/3.

⁽¹⁴⁰⁾ MŞS, 42, vk. 48/5.

hukuku konularında kendi sorunlarını cemaat mahkemelerinde çözme yetkileri varken bu türden davalarını kadı mahkemelerinde çözmeyi tercih etmişlerdi. Bu tercihlerin altında yatan bütün sebepler tam olarak bilinemese de kayıtlara geçen davalar bize bazı ipuçları vermektedir. Bu kayıtlardan öncelikle Manastır şehrinde yaşayan bütün zimmilerin, İslam hukuk kurallarından ve bu kurallardan nasıl yararlanacakları konusunda yeteri kadar bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca zimmilerin, Müslüman hâlkın kadın-erkek, zengin-fakir, askerî-reaya ayrımı gözetilmeden mahkemelerde sorunlarını çözdüklerine şahitlik etmeleri, onların mahkemeleri kullanmasında itici bir güç olmuştur. Bunun yanı sıra kadı mahkemelerine başvurduklarında Müslümanlarla eşit muamele gördüklerini deneyimlemeleri de kadı mahkemelerini daha sık kullanmalarını sağlamıştı.

Manastır'da zimmiler en fazla miras, boşanma, alım-satım, borç alıp-verme, vasi-nafaka tayini ve kefalet konularında kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Miras konusunda zimmilerin kendi cemaatlerinin veraset yasaları uyarınca kendilerine verilen paylardan duydukları rahatsızlık, onları kadı mahkemelerine yöneltmişti. Zira onlar, İslam hukukunda mirasçı çevresinin daha geniş tutulduğunu ve şayet kadı mahkemelerine giderlerse daha karlı çıkacaklarını biliyorlardı.

Manastır'da zimmiler, aile hukuku konusunda en çok mahkemeleri boşanma ve boşanmaya bağlı yaşadıkları meselelerde kullanmışlardı. Bu da cemaat mahkemelerinde boşanma konusundaki zorluklara karşın kadı mahkemelerinde boşanma nedenlerinin derinlemesine irdelenmemesi, uzlaşma döneminin olmaması, sonraki evliliklere yasaklama getirilmemesi ve mahkeme harçlarının daha uygun olmasından kaynaklıydı. Ayrıca kadı mahkemelerinde boşanan kadınların, İslam hukukunda kadınlara verilen birtakım haklardan yararlanmaları da bunda etkili olmuştu. Yine cemaat mahkemelerinde velayetin suçsuz görülen ebeveyne verilmesine karşılık kadı mahkemelerinde çocukların belirli bir yaşa kadar bakımının öncelikle anneye, nafakalarının temininin ergenlik dönemine kadar öncelikle babaya verilmesi mahkeme tercih nedenlerini değiştirmişti.

Sonuç olarak Manastır kadı mahkemesinde İslam hukukunun ve örfi hukukun yerli yerinde, hakkıyla ve hakkaniyetle tatbik edilmiş olması, Müslümanlar gibi çok sayıda zimminin de burada hak aramasına neden olmuştu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- 30 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
- 31 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
- 32 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
- 33 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili

- 34 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
35 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
36 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
37 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
38 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
39 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
40 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
41 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
42 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili
43 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicili

Kaynak Eserler ve Yayımlanmış Belgeler

Derviş Ahmed Âşıkî, Âşıkpaşazâde Tarihi, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacüt Tevârih*, I, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Kâtip Çelebi, *Cihannümâ- İklîm-i Rum* (Süleymaniye Kütüphanesi- Halet Efendi Nr. 00640), İstanbul, 1971.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Ali Osman*, haz. Kayhan Atik, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2001.

Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi (Kaynaklarıyla Büyük İslam Fikhi)*, II, çev. Arif Erkan, haz. Aluned Davutoğlu, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Oruç Bin Âdil, *Oruç Bey Tarihi*, haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, VI, İstanbul 1312.

Tevfik, Mehmet, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Manastır Beyne'l-Milel Ticaret Matbaası, Manastır 1909.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Hun Akınları Çağında Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, ss. 75-90.

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV, Ankara 1951, ss. 617- 628.

Aktan, Hamza, "Miras", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, ss. 143-145.

Aktepe, M. Münir, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *İÜEFTD*, II (1950), ss. 283-308.

Akyılmaz, Gül, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye Dergisi* (Ermeni Özel Sayısı II), 38 (Ankara 2001), ss. 671-686.

Altıparmakov, Zoran- Georgieva, Nadezda, *Stara Bitolska Čaršija Istorisko Urban Razvoj Urbano Arhitektonski Karakteristiki*, (Le Vieux Bazar De Bitola, Histoire du Developpement Urbain Caracteristiques Architecturales et Urbaines), Grafo Prom Bitola, Bitola 2013.

Atar, Fahrettin, İslam Adliye Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

Atar, Fahrettin, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2017.

Ayşin Güneş, Gülcan, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/2 (2015), ss. 1-30.

Aybakan, Bilal, "Vekâlet", *DİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 1-6.

Aydın, Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2009.

Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, ss. 384-396.

Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, ss. 467-471.

Bardakoğlu, Ali, "Vesâyet", *DİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 66-70.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1943.

Bozkurt, Gulnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüsü", *Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, DEÜHFD*, III/1-4 (1988), ss. 115-156.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara 1996.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli- Haritalı*, I, TTK Yay., Ankara 2010.

Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi Kamu Hukuku*, I, İstanbul 1995.

Çağ, Galip, “16. yy Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu (1542 Tarihli İcmal Tahrir Kaydına Göre)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XX (Ocak-2011), ss. 1-40.

Çağ, Galip, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2010.

Çayırılı, Necati, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 458/XXXIX (Ankara 2001), ss. 371-376.

Çiçek, Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi”, *Pax Ottoman a Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota &Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, ss. 31-49.

Deveci, Zarife, Şeyhülislam Ebu’s-suûd Efendi’nin Fetvâlarında Osmanlı Gayrimüslimleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Ateş İstidâsı İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Hukukun Serüveni*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2011.

Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku, Umûmi ve Husûsî Hükümler*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2016.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, LV (213), ss. 371-991.

Ercan, Yavuz, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK Yay., Ankara 1988.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

Ergene, Bogaç, *Local Court, Provencial Society and Justice in the Otoman Empire*, Boston 2003.

Erkek, Mehmet Salih, “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9/XXVIII (Aralık 2016), ss. 223-247.

Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2018), ss. 1-50.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1996.

- Fayda, Mustafa, "Zimmi", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013, ss. 428-434.
- Göçek, F. Müge- Bear, Mark David, "18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, ss. 48-63.
- Gökbilgin, Tayyib, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, XX/78 (Nisan 1966), ss. 247-294.
- Gradeva, Rossitsa, "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, 4/1 (1997), ss. 37-69.
- Hacısalihoglu, Mehmet, "Bitola", *Encyclopaedia of Islam*, III, Leiden 2014, ss. 54-55.
- Hasan Hüseyin Adalioğlu, *Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.
- Hatemi, Hüseyin, *İslam Hukuku Dersleri*, Sümer Kitabevi Yay., İstanbul 2012.
- Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, İstanbul 1987.
- Idriz, Mesut, "Ottoman Manastir versus Contemporary Macedonian Bitola: A Historical Survey", *Adam Akademi*, II (Ankara 2012), ss. 21-38.
- Ivanova, Svetlana, "Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, der. Amila Buturovic- İrvın Cemil Shick, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, ss. 163-209.
- Ivanova, Svetlana, "Marriage and Divorce in the Bulgarian Lands (XV-XIX c.)", *Bulgarian Historical Review*, 2/3 (1993), ss. 49-83.
- İdrizi, Murtezan, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008.
- İnalcık, Halil, "Murad I", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss. 156-164.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK Yay., Ankara 1954.
- İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sanacak-i Arvanid*, Ankara 1987.
- İnbaşı, Mehmet- Kul, Eyüp, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi)*, TTK Yay., Ankara 2018.
- İnbaşı, Mehmet, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 154-165.
- İnbaşı, Mehmet, "Makedonya'da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen ve Değişmeyen

Kimlik”, *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne*, der. M. Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, ss. 27-45.

İnbaşı, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Rumeli Eyaleti ve İdarecileri”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan, Mahya Yay., İstanbul 2017, ss. 282-295.

Karatay, Osman, “Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması”, *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, ss. 91-98.

Karta, Nurullah, “Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1482-1615)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41 (Aralık 2015), ss. 458-470.

Kayapınar, Ayşe- Kayapınar, Levent, “Anadolu Beylikleri ve Balkanlar”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti, Anadolu Beylikleri*, XI, Siyer Yay., İstanbul Ekim 2018, ss. 451- 464.

Kenanoğlu, M. Macit, “Osmanlılar’da Zimmi”, *DİA*, c. 44, İstanbul 2013, ss. 438-440.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2012.

Kılıç, Orhan, “Başlangıcından 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Balkanlarda Osmanlı İdaresi: İdari Taksimat ve Statü”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, I, ed. Alaattin Aköz vd., Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No: 5, Konya 2020, ss. 375-406.

Kılıç, Orhan, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Yapılanması”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 89-110.

Koçak, Zülfiye, *Manastır’da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Akademi, Ankara 2019.

Konan, Belkis, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *AÜHFD*, 64/1 (2015), ss. 171-193.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenekler*, haz. Ahsen Batur, TTK Yay., Ankara 2016.

Küçük, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı*, IV, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 208-216.

Küçük, Cevdet, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi”, *II. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt 1985)*, Ankara 1986, ss. 61-68.

Laiou, Sophia, “Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer’iyye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, der. Amila Buturovic- İrvin Cemil Shick, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, ss. 253-280.

Lory, Bernard- Popoviç, Alexandre, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918", *Modernleşme Süresinde Osmanlı Kentleri*, ed. Paul Dumont ve François Georgeon, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, ss. 60-78.

Mehmet Boynukalın, "Sövme", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, ss. 397-398.

Nureski, Djuneis, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri", *BAED*, 3/1 (2014), ss. 63-102.

Nureski, Djuneis, "Osmanlı'dan Günümüze Makedonya'daki Türk Kültürü ve Makedonya'nın Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Avrasya Etüdüleri*, Balkanlar Özel Sayısı, 50/2 (Ankara 2016), *TİKA*, ss. 351-388.

Özcan, Abdülkadir, "Martolos", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, ss. 64-66.

Özçoşar, İbrahim, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII (2003), ss. 124-139.

Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", *İA*, XIII, MEB Yay., İstanbul 1996, ss. 418-427.

Özgişi, Tunca, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler", *International Journal of Social Science*, 26/II (2014), ss. 345-356.

Öztunç, M. Baha, *Manastır, Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri, Sosyo- Ekonomik Yapı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2020.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Manastır", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, Ankara 1976, ss. 250-251.

Prifti, Krsitaç, "Manastır", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, ss. 562-563.

Reşit, Ahmet, *Ekalliyetlerin Himayesi*, Matbaai Ebuzyia, İstanbul 1933.

Stoianovich, Traian, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380- 1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, haz. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, ss. 225-240.

Stoyanovski, Aleksandar, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", çev. İsmail Eren, *İÜFTED*, 4/5 (1974), ss. 213-230.

Stoyanovski, Aleksander, "Dali Postoel Bitolskiot Sandžak Vo Prvite Vekovi Od Turskata Vlast Vo Makedonija", *Glasnik Na Institutot Za Nacionalna Istorija*, IX/ 2, Skopje 1965, ss. 119- 122. Stoyanovski, Aleksander, *Istorija na Makedonskiot Narod*, Kniga Prva, Skopje 1969.

T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler, Ütopya*, İstanbul 1999.

Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde Şühûdü'l-Hâl Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, 44 (2008), ss. 25-44.

Ursinus, M., “Manastır”, *EF²* VI, Leiden 1991, ss. 371-372.

Uydu Yücel, Mualla, “Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Karam, Vadi Yay., Ankara 2006, ss. 187-214.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK Yay., Ankara 1998.

Ünlü (Sarı), Mucize, *Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı 1873-1912*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.

Vahapoğlu, V. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, MEB Yay., İstanbul 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Manastır”, Atatürk ve Manastır Sempozyumu, 12-13 Ekim 1998, Manastır/ Bitola, *Bildiriler*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1999, ss. 21-35.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, VIII, Risale Yay., İstanbul 1994.

KADI VE NÂİBLERLE İLGİLİ DİVÂN-I HÜMÂYÛN'A YANSIYAN ŞİKÂYETLER: 35 NUMARALI ATİK ŞİKÂYET DEFTERİ ÖRNEĞİ

Muhammet Nuri TUNÇ*

Özet

Bireyler arasında vuku bulan anlaşmazlıkları şer'i hükümler çerçevesinde çözmekle görevlendirilen kadı ve naipler doğrudan merkeze karşı sorumlu kişiler olup padişahın taşradaki en önemli temsilcileri konumundadırlar. Reayanın ehl-i örf taifesine karşı zulmünü engellemek, eşkıyalık hareketleri, isyan gibi toplumsal karışıklıklara neden olabilecek asayiş sorunlarının önüne geçmek gibi önemli görevlerinin yanı sıra kadı ve naiplerin idarî, iktisadi ve içtimai hayatı ilgilendiren birçok alanda sorumluluğu bulunmaktadır. Kadı ve naipler tüm bu alanlarda üstlenmiş oldukları büyük sorumluluğa rağmen kimi zaman bu sorumluluklarının aksine hâl ve hareketler içerisinde yer alabilmekte ve rüşvet, iltimas, zorbalık, baskı, zulüm gibi hukuka aykırı faaliyetlere karışabilmektedir.

Kadı ve naiplerin yaptıkları kanuna aykırı faaliyetler mağduriyet yaşayan kişi veya kişiler tarafından Divân'a başvurularak üst düzeydeki yetkili mercilere iletilirdi. Divân'a yansıyan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetler tüm diğer şikâyetlerde olduğu gibi önceleri Mühimme Defterleri'ne kaydedilirken 17. yüzyılın sonlarıyla birlikte Şikâyet Defterleri'ne 18. yüzyıl ortalarıyla birlikte ise eyaletlere göre tasnif edilmiş olan Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiştir.

Bu araştırmanın amacı Şikâyet Defterleri'ne yansıyan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetleri 35 Numaralı Atik Şikâyet Defteri özelinde inceleyerek kadı ve naiplerin yaptıkları kanunsuzlukları, haksızlıkları, karışmış oldukları rüşvet, iltimas gibi sorunları tespit edebilmektir. 18. yüzyılın hemen başlarıyla ilgili şikâyetleri kapsayan bu defterin Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, askerî, içtimai alanlarda değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemle ilgili olması kadı ve naiplerle ilgili yaşanan sorunların da bu değişim ve dönüşüm içerisindeki yerini anlamak bakımından önem kazanmaktadır.

* Dr., Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, mu.nu.tunc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6693-6758>

35 Numaralı Atik Şikâyet Defteri'nde kadı ve naiplerle ilgili dikkate değer sayıda şikâyet hükmü bulunmaktadır. Bu şikâyetlerin önemli bir kısmında kadı ve naipler doğrudan şikâyet edilen kişiler olmayıp görevli oldukları mahkemeye yansıyan davalarda bir tarafa destek çıktıkları, diğer tarafı mağdur ettikleriyle ilgilidir. Bunun yanı sıra kadı ve naiplerin haksız akçe talebi, rüşvet, iltimas, borcunu ödememe, yerliden naip tayin etme gibi kanun dışı faaliyetlerin içerisinde yer aldıkları görülmüştür. Kadı ve naiplerin yaptıkları haksızlık ve kanunsuzluklar ise birçok defa komşu kazaların kadıları tarafından ve kimi zaman da ehl-i örf taifesinden olanların sürece dâhil olmasıyla çözüme kavuşturulmuştur. Kadı ve naipler, işledikleri suça göre görevden azl, İstanbul'a ihzar edilme veya kalebend edilme gibi cezalara çarptırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı, naip, şikâyet, hukuk, 18. yüzyıl.

GİRİŞ

Türk ve İslam devlet anlayışında hükümdarın gücünü ve kudretini arttırmasının en önemli yolu hâlkın huzurunu sağlamak; memnuniyetsizliğini ve fakirliğini ortadan kaldırmak olarak kabul edilmiştir. Bu devlet anlayışına göre, bu durumun sağlanması ancak padişahın “adil” olmasıyla, yani hâlkın üzerinden zulmü gidermesi, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemesi, tebaanın can ve mal güvenliğini sağlamasıyla mümkündür.⁽¹⁾

Bu devlet anlayışının bir sonucu olarak Türk ve İslam devletlerinde şer'î mahkemeler, Dârü'l-'adl, Divânü'l-mezâlim, Divân-i a'lâ, Divân-ı Hümâyûn, teftîş-i memâlik gibi kurumlar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte hükümdarlar adaletnâmeler yayınlayarak adaletin tesisi noktasında önemli adımlar atmışlardır. Nizamü'l-Mülk'ün, Siyâsetnâme adlı eserinde hükümdarlara hâlkın şikâyetlerini dinlemeleri yönünde tavsiyede bulunması, adil devlet anlayışının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽²⁾ Yine Sultan Orhan'ın ve Sultan II. Murad'ın, sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya hâlkın şikâyetlerini dinlemeleri de bu geleneğin devamından başka bir şey değildir.⁽³⁾

Divân'da şikâyetlerin dinlenmesi, adil devlet anlayışının devlet merkezinde ve padişah nezdindeki tezahürü olmakla birlikte icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyeye memur olan kadılar da taşrada padişahın hukuki temsilcisi olarak adil devlet düzeninin sağlanması noktasında önemli roller üstlenmişlerdir. Nitekim kadı olacak kişilerden adil, akil, salih, mutemet, tarafsız, nesebi sahih kişiler olması, temyiz kudretine, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olması, yeterli derecede hukuk bilgisine vakıf olması gibi özellikler aranması, adil devlet düzeninin sağlanmasına önem verildiğini göstermektedir.⁽⁴⁾

(1) Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, C.II, S.3-4, TTK. Basımevi, Ankara 1993, s.49.

(2) Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, Çev.: Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 17

(3) İnalçık, a.g.m., s.50.

(4) İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *AÜ. SBE. Dergisi*, C.30, S.1, Ankara 1975, s.118; A. Refik Gür, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s.49-50.

Adil devlet düzeninin sağlanması konusunda üstlendiği rol ile taşradaki hukuki ve idari yapının en önemli temsilcilerinden olan kadılar, tüm diğer devlet görevlileri gibi dönemlerinin idarî, içtimai ve iktisadi gelişmelerinden doğrudan etkilenmişlerdir. Nitekim hemen hemen tüm dönemlerde kadınların da kendilerinden beklenen adil devlet adamı özelliğine aykırı hâl ve hareketler içerisinde oldukları örneklerle rastlanmaktadır. Yıldırım Bayezid'in, suistimallerinden dolayı bütün kadınları toplattığı ve hepsini bir eve koyup yakmaya karar verdiğine dair rivayetin bulunması; Fatih devrinde, kadınların haksız akçe aldıkları, zorbalık ve zulüm yaptıklarına dair hükme rastlanması; Kanuni devrinde Mısır'da kadınların mahkemelerini naiplere satmalarının şiddetle yasaklanması ve bunu yapanların beylerbeyi tarafından hapsedilerek durumun padişaha arz edilmesi ihtişam dönemlerinde dahi kadınlarla ilgili olumsuzlukların yaşandığını göstermektedir.⁽⁵⁾

Kadı ve naiplerle ilgili yaşanan bu olumsuzluklar devletin ihtişamlı döneminin sona erdiği, idarî, iktisadi ve içtimai alanlarda büyük sorunların yaşanmaya başladığı 16. yüzyılın sonlarından itibaren artmaya başlamıştır.⁽⁶⁾ Nitekim bu dönemde yayınlanan adaletnâmelerde kadı ve naiplerin karışmış oldukları yolsuzluk, usulsüzlük, görevi suistimal, haksızlık ve zorbalıklara dair konulara yer verilmesi ve bu tür hâl ve hareketlerde bulunulmamasına dair tembihlerde bulunulması bu olumsuzlukların boyutunu göstermektedir.⁽⁷⁾

Kadı ve naiplerin görevlerinde adalet ve dürüstlük üzere hareket etmeleri yönündeki adaletnâmelere rağmen farklı senelerde benzer içeriklerle yeniden adaletnâmelerin yayınlanmış olması kadı ve naiplerin yolsuzluklarının, görevi suistimallerinin bitmediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. 1713 yılında Anadolu'nun sol kolundaki kazaların kadınlarına gönderilen adalet fermanında kadınların şer'î hükümlerin dışında kararlar verdikleri, servet edinmek için çeşitli yolsuzluklara başvurdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınların gelir elde etmek için birçok davayı İstanbul'a havale ettikleri ve bunun da İstanbul'da davaların yığılmasına neden olduğu belirtilmektedir. 1783 yılında yazılan adalet fermanında ise kadınların ahalden haksız akçe talebinde buldukları ve ayanlarla iş birliği yaparak görevlerini suistimal ettikleri anlaşılmaktadır. 1796 yılında Anadolu'nun orta kolunda bulunan kaza kadınlarına gönderilen fermanında ise kadınların haklıyı haksız, haksızı da haklı göstererek para elde etmeye çalıştıkları belirtilmiş, bir yıl sonraki fermanında ise kadınların mahsül-ı def adıyla para almamaları emredilmiştir. 1798 yılında ise kadınların şikâyetleri etraflıca görmeden, hakkaniyet ve doğruluk esaslarına göre değerlendirmeden ilam ve mahzar ile şikâyeti İstanbul'a havale ettikleri bu durumun da İstanbul'da dava süreçlerinde yığılmalara neden olduğu belirtilmiştir.⁽⁸⁾ Fermanın aksine hareket eden mevaliden

(5) İncalcık, a.g.m., s.75-76.

(6) Kadı ve naiplerin 16. ve 17. yüzyıllarda yapmış oldukları usulsüzlüklerle ilgili bk. Feriha Karadeniz, *Complaints Against the Kâdis an Abuses of Their Authority*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 1999, s.34-51..

(7) İncalcık, a.g.m., s.78.

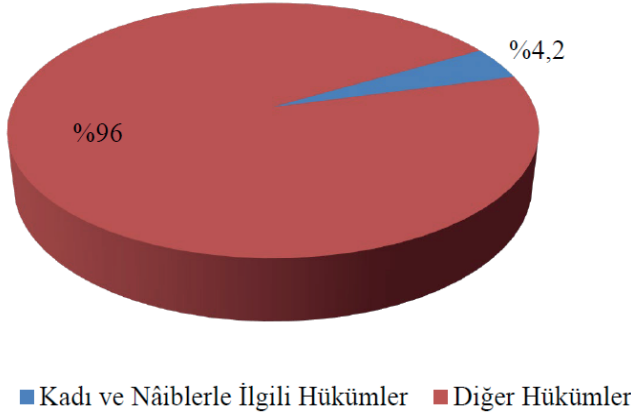
(8) Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmlere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, C.XXXVIII, S.151, Ankara 1974, s.455-457.

olanlar azledilecekler ve icap ederse sürgüne gönderileceklerdir. Kadı ve naipler ise özür ve cevaplarına bakılmayıp azledilmekle kalınmayacak yerleri kadıasker ruznamçelerinden kazınacak, ayrıca haklarında şiddetli cezalar tertip edilecektir.⁽⁹⁾

Kadı ve naiplerin durumlarını anlamak açısından adaletnâmeler önemli birer kaynak olmakla birlikte bir diğer önemli kaynak ise Divân'da tutulan ve reayanın şikâyetlerini de içeren ana defter serileridir. Divân'da görülen davalar önceleri Mühimme Defterleri'ne kaydedilirken 17. yüzyılın ortalarıyla birlikte Şikâyet Defterleri'ne ve 18. yüzyılın ortalarıyla birlikte ise eyaletlere göre tasnif edilmiş Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmeye başlanmıştır. mühimme, şikâyet ve ahkâm defterlerinde toplumu ilgilendiren hemen her konuda hükümler yer aldığı gibi kadı ve naiplerin şikâyet edilmeleri neticesinde yazılan hükümler de yer almaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde kadı ve naiplere dair şikâyetlerin içeriğinin neler olduğu, kimlerin şikâyet başvurusunda bulunduğu, hangi bölgelerden şikâyetlerin yapıldığı gibi sorulara cevap bulmak mümkün olmaktadır.

Bu bildiride 35 Numaralı Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili hükümler incelenmiştir. Defterde 2.420 hüküm bulunmakta olup bu hükümlerden 102 tanesi yani %4,2'si kadı ve naiplerin usulsüzlükleriyle ilgilidir (Bk. Grafik 1). Değerlendirmeler bu 102 hüküm üzerinden yapılmıştır. Defterin kapsadığı tarih evâsıt-ı Z (ilhicce) 1113 ile evâsıt-ı C (emâziyyelahir) 1114 (Mayıs 1702-Kasım 1702) arasındır.

Kadı ve Nâiblerle İlgili Şikâyetlerin Oranı

Grafik 1: Kadı ve Nâiblerle İlgili Şikâyetlerin 35 Numaralı Şikâyet Defteri'ndeki Oranı

⁽⁹⁾ Özkaya, a.g.m., s.458; Kadı ve naiplerle ilgili tüm bu olumsuzlukların yanı sıra Koçi Bey, risalesinde, onların devletin yanlış politikalarıyla veya devlet görevlilerin yanlış tutumlarıyla itibarının kalmadığını belirtmektedir. Bk. Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Sad.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.30-31.

35 Numaralı Şikâyet Defteri'ne Göre Kadı ve Nâiblerin Usulsüzlükleri

35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerde kanuna aykırı şekilde akçe ve resm-i kısmet talep etmeleri; devre çıkarak⁽¹⁰⁾ köylülere yağ, bal, koyun, kuzu gibi taleplerde bulunmaları, rüşvet almaları, taraf tutmaları; ehl-i örf, ayan, tefeci, zorba veya eşkıyalarla birlikte hareket ederek ahaliye zulmetmeleri gibi konular dikkati çekmektedir. Bununla birlikte kadı ve naipin doğrudan şikâyet edilmediği; ancak Divân'a başvuran müştekinin şikâyet ettiği kişi veya kişilerin kadı/naipe istinat ederek kendilerine haksızlık yapıldığını belirttikleri ve dolaylı olarak kadı/naipden şikâyetçi oldukları hükümlere de sık bir şekilde rastlanmaktadır. Kadı ve naiplerle ilgili bu şikâyetlerin yanı sıra kadı/naipin borcunu ödememesi, başka bir kazanın kazaî işlerine müdahale etmesi, davaları tekrar görmek istemesi, vakfin tasarrufuna müdahale etmesi gibi şikâyetlere de rastlanmaktadır (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Kadı ve Nâiblerle İlgili Şikâyetlerin Konusu

Şikâyetin Konusu	Sayı
Kadı/naipin davalardan kanuna aykırı akçe talebi, resm-i kısmet talebi	22
Kadı/naipin davalarda rüşvet alması, haksız haklı çıkarması, taraf tutması	21
Kadı/naipe istinat ile suç işleme	10
Kadı/naipin devre çıkarak yem, yemek, akçe talep etmesi	10
Yerliden naip olma sorunu (devre çıkma, haksız akçe talebi, zulüm)	9
Kadı/naipin ahaliye zulmetmesi	8
Kadı/naiple ilgili alacak-verecek meseleleri	8
Kadı/naipin ayan, ehl-i örf, tefeci ile iş birliği yapması ve ahaliye zulmü	6
Diğer	8
Toplam	102

35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerin ayrıntılı tasnifi ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bk. Tablo 2).

⁽¹⁰⁾ Devre çıkmayla ilgili bk. Feridun Emecen, "Devre Çıkma", İslam Ansiklopedisi, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s.250-251; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, Cilt IX, FEY Vakfı, İstanbul 1996, s.562-569; Konuyla ilgili değerlendirme için bk. İnalçık, a.g.m., s.77.

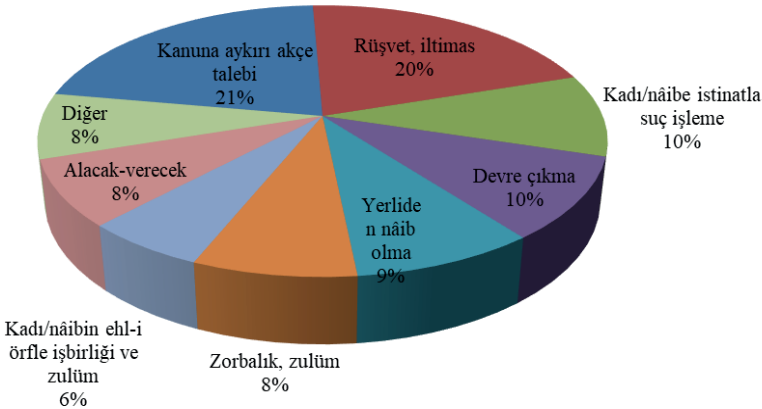
Tablo 2: Kadı ve Nâiblerle İlgili Şikâyetlerin Konusu

Şikâyetin Konusu	Sayı
Kadı/naipin haksız akçe ve resm-i kısmet talebi	19
Kadı/naipe istinat ile suç işleme (hırsızlık, eşkıyalık, gasp, borç isnadı, tefecilik)	10
Kadı/naipin devre çıkması, haksız şekilde akçe ve yem ü yemek talebi	7
Yerliden naip olma sorunu ve naipin devre çıkması, haksız akçe talebi, zulmü	6
Miras meselesinde kadı/naipin taraf tutması	7
Kadının borcunu ödememesi	5
Kadı/naipin toprak/arazi anlaşmazlığında taraf tutması	3
Kadı/naipin haksız şekilde resm-i kısmet, akçe talep etmesi, devre çıkması	3
Kadı/naipin ailevi meselede taraf tutması	3
Sabık kadı/naipin ahaliye zulmetmesi	3
Nâibin hırsızdan rüşvet alarak serbest bırakması	2
Kadı'nın öldürülmesi	2
Kadı/naipin tefeciyle iş birliği yapması	2
Kadı/naipin alacak-verecek meselesinde taraf olması	2
Fukara reayanın kadı/naibe gammazlanması	2
Kadı/naipin haksız akçe talep etmesi ve zorbalık yapması	2
Kadı'nın başka kazaya müdahale etmesi	1
Kadı/naiplerin ehl-i örf ile (ayan) birlik olup ahaliye zulmü	1
Yerliden naip olma, yeniçerinin naip olup ahaliye zulmetmesi	1
Eski kadıda kalan bedel-i sulhün alınarak ahaliye teslim edilmemesi	1
Kadının alacağını tahsil edememesi	1
Kadıların atandıkları kazada davaları tekrar görmek istemesi	1
Kadının su anlaşmazlığında taraf tutması	1
Yerliden naip olma, naipin rüşvet alarak nahak olanı himaye etmesi	1
Divan'a şikâyet edilen naip ve kâtibin görevden alınmasıyla ilgili hüküm	1
Kadıyı zincirleyip hapsedme, mallarını gasp ve zulüm	1
Nâibin suç isnadıyla bir kişiden akçe talep etmesi ve şiddet uygulaması	1
Nâibin ayanlarla birlik olup ahaliye zorla akçe almaları	1
Pandurbaşının kadı ile iş birliği yaparak ahaliye akçe alması	1

Şikâyetin Konusu	Sayı
Yeniçeri serdari ve adamlarının kendisini şikâyet ettiklerine dair kadının şikâyeti	1
Kadı kethüdasının haksızlık yapmasına rağmen kadı tarafından himaye edilmesi	1
Kadı'nın bir kişinin eşyalarına ve parasına haksız şekilde el koyması	1
Ahaliden haksız yere akçe alan naipin firar etmesi	1
Kölelik konusunda kadının taraf tutması	1
Kadı'nın başka bir kadıdan alacağına olması	1
Mülke müdahalede kadı'nın taraf tutması	1
Vakfın tasarrufu konusunda kadı/naipin taraf tutması	1
Kadı/naipin esnaftan haksız akçe talebi	1
Kadı/naipin rüşvet alması, zorbalık, zulüm yapması	1
Kadının rüşvetle vasi tayin etmesi	1
Toplam	102

35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerin kendi içindeki oranı ise aşağıdaki grafikteki gibidir (Bk. Grafik 2).

Kadı/Nâiblerle İlgili Şikâyetler

Grafik 2: Kadı ve Nâiblerle İlgili Şikâyetlerin Kendi İçindeki Oranı

Grafikten de anlaşılacağı üzere Divân'a yansıyan şikâyetlerin önemli bir kısmının kanuna aykırı akçe talebi, rüşvet ve iltimas, yerliden naip olma, devre çıkma, zorbalık ve zulüm gibi konular olduğu görülmektedir. Nitekim Divân'a yansıyan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerin %21'i kanuna aykırı akçe talebi, kısmet ve resm-i kısmet talebiyle ilgili iken %20'si rüşvet ve iltimas, %10'u devre çıkma, %9'ı yerliden naip olma, %8'i alacak-verecek, %8'i zorbalık ve zulüm, %6'sı ehl-i örfle iş birliği yapılarak zorbalık ve zulüm, %8'i de diğer konuları içeren şikâyetlerle ilgilidir (Bk. Grafik 2).

Görüldüğü üzere Divân'a yansıyan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerin önemli bir kısmının kanuna aykırı akçe talebi, kısmet ve resm-i kısmet talebi gibi konuların olduğu görülmektedir. Kısmet kavramı, sözlükte "bölmek" anlamına gelmekte olup fıkhîta şayi hisseli mallarda ortakların hisselerinin muayyen hâle getirilmesi, daha çok da terekenin mirasçılar arasında paylaşılması işlemini ifade etmektedir. Mirasın taksim işlemi genelde ya mahkeme kararıyla (kazaî) ya da taraflar arasında anlaşmayla (rızaî) gerçekleşir. Taksim işleminin mahkemede gerçekleşmesi için taraflardan birinin kısmet talebinde bulunması veya mirasçılar içinde çocuk yaşta olanların bulunması ya da kaybolanların olması gerekmektedir.⁽¹¹⁾ Bu taksim işleminde kadı ve naiplerin aldıkları resm-i kısmet, kendileri için önemli bir gelir oluştururdu. Kısmet ve resm-i kısmetin kadı ve naipler için önemli bir gelir kapısı olması bu işlemin suistimale açık hâle gelmesine neden olmaktadır.

Kısmet ve resm-i kısmet talebiyle ilgili şikâyetlerde kadı veya naipler, bir kişi öldüğünde vârisleri kısmet talebinde bulunmamasına rağmen kısmet ve resm-i kısmet talebinde bulunmakta ve gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Reaya bu konuyla ilgili Divân'a ilettikleri şikâyetlerinde; "...içlerinden biri fevt (zımmi ise mürd) oldukda vereseden sağır ve sağıre, gâib ve gâibe olmayıp cümlesi hazır ve kibâr olub kısmet taleb etmezler iken..." kadı/naiplerinin kendilerinden kısmet ve resm-i kısmet talebinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Kadı ve naiplerin kısmet ve resm-i kısmetle ilgili bu usulsüzlüklerinin yanı sıra resm-i kısmet binde on beş olmasına rağmen daha yüksek meblağlar talep ettiklerine dair şikâyetler de söz konusu olmaktadır. Bu tür şikâyetlerde müştekiler, kendilerinin binde on beş resm-i kısmet vermeye razı olduklarını; ancak kadı/naiplerinin bu meblağa kanaat etmeyerek binde otuz beş ile binde iki yüz arasında gerçekleşen oranlarda taleplerde bulunduğunu belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽¹²⁾ Örneğin Tuht kazası sakinlerinden Mahmud isimli bir kişinin babası vefat ettikten sonra kendilerine intikal eden miras mahkemede taksim edilmiş ve kısmeti verilmişken Tuht kadısı, tekrar kısmet talebinde bulunmuş ve bunun 35 kuruşunu, bir kılıç, bir çakşır ve bazı eşyalarını almıştır.⁽¹³⁾ Bir diğer örnekte, İzmir naipine gönderilen hükümde, Seferihisar-ı Çeşme naipinin ahaliden

(11) Hamza Aktan, "Kısmet", İslam Ansiklopedisi, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.497-498.

(12) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.19, 72.

(13) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.139.

ellişer ve yüzde beş kuruluşlarını aldığı, hatta bazılarının dahi kısmet vermediklerini bahane ederek beşer, onar kuruluşlarını aldığı ve bu sebeple İstanbul'a ihzar edilmesi emredilmiştir.⁽¹⁴⁾ Gayrimüslimlerin kadından şikâyetçi oldukları benzer bir hükümden ise, Yalakabad'ın zımmi reayasından biri öldüğünde (mürd olduğunda) bunlar kısmet talep etmemelerine rağmen Yalakabad kadısı, bunlardan haksız bir şekilde kırkar, ellişer kuruluş almıştır.⁽¹⁵⁾

Kadı ve naipler, atandıkları kazada, gelir elde etmek amacıyla, daha evvelden görülmüş olan davaları yeniden görmek, kısmeti yeniden taksim etmek ve verilen hüccet nevinden belgeleri yeniden düzenlemek gibi kanunsuz birtakım yollara da başvurmuşlardır. Örneğin Zile kazasına atanan Mehmed isimli naip, kanunda belirtilenden daha yüksek miktarda akçe talep ettiği gibi ahalide bulunan hüccetleri yırtarak ve yakarak yeniden hüccet düzenlemek istemiş ve her birinden yirmi beşer, otuzar kuruluş talep etmiştir.⁽¹⁶⁾

Bununla birlikte kadı ve naiplerin çeşitli konularda kanun üzere alması gereken ve ahaliye tevzi edilen vergilerden kanunda belirtilen miktarın üzerinde akçe talep etmesiyle ilgili de çok sayıda şikâyet gerçekleşmiştir. Vardar-ı Kebir nahiyesinin demirci, terzi ve cullah taifesi Divân'a başvurarak kadılarının kendilerinden haksız bir şekilde senede birkaç defa akçe talebinde bulunduğunu belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽¹⁷⁾ Drama kazasının kadısı olan Yusuf, oğlu İbrahim ve kethüdası Mehmed ile birlik olup reayanın tekâliflerinden 120 kuruluş, nüzül ve avarızdan 200 kuruluş, güherçile tekâlifinden 100 kuruluş, celeb-keşân tekâliflerinden 200 kuruluş talep etmiştir. Bu da yetmiyormuş gibi 30-40 senelik davaları tekrar görüp bunların 200 kuruluşunu almıştır.⁽¹⁸⁾

Kadı ve naiplerin kanuna aykırı akçe talebi bazen farklı boyutlarda zuhur edebilmektedir. Rodosçuk kazasının zımmi reayası Divân'a başvurarak hâlâ kadıları olan Haşim Efendi'nin kendilerine zorla züüf ve kırkık akçe vererek cedit zolota aldığını, bunun yanı sıra emr-i şerif ile kendilerinden talep olunan 3.000 kile arpa için harç-ı mahkeme adı altında 100 kuruluş, menzil için 50 kuruluş ve İstanbul'a nakli için gereken 100 adet araba hususunda da yine harç-ı mahkeme adı altında 100 kuruluşlarını almıştır. Haşim Efendi, ayrıca bunlardan hüccet için otuzar, kırkar kuruluş almıştır.⁽¹⁹⁾

Nâiblerin haksız akçe talep etmelerinde, niyabeti iltizam ile almaları ve görev sürelerinin tahdit edilmiş olması önemli bir rol oynamakta olup, bu kişiler ödedikleri parayı bir an önce çıkartmak, dolayısıyla haksız kazanç elde etmek yoluna

⁽¹⁴⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.77.

⁽¹⁵⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.77; Benzer hüküm için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.332.

⁽¹⁶⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.79; Konuyla ilgili bk. İnalçık, a.g.m., s.78-79.

⁽¹⁷⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.34.

⁽¹⁸⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.44.

⁽¹⁹⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.234.

başvuruyorlardı.⁽²⁰⁾ Buna örnek olarak, Seferihisar-ı Günyüzü naipinin reayadan kanuna aykırı bir şekilde akçe talep etmesi dikkati çekmektedir. Mustafa Efendi isimli naip, ahaliye niyabeti kesim ile aldım diyerek bunların tekaliflerinden kendisi için fazladan kırkar, ellîşer kuruş talep etmiş ve ahaliye bunun emsali türlü zulümler yapmıştır.⁽²¹⁾

Reyanın kadı ve naiplerle ilgili Divân'a yaptıkları başvurularında, yerel mahkemede görülen davalarında kadı ve naipin taraf tuttuğu ve bir tarafa haksızlık yaptığıyla ilgili şikâyetler önemli bir yer tutmaktadır. Yerel mahkemelerde görülen miras, arazi, alacak-verecek, su anlaşmazlığı, ailevi meseleler, vakfın tasarrufu, kölelik gibi konularda kadı ve naipler, kimi zaman rüşvet karşılığında kimi zaman da güç devşirme amacıyla taraf tutmuşlar ve haklıyı haksız, haksızı da haklı göstermişlerdir. Nitekim Divân'a yansıyan şikâyetlerin 21 tanesinde yani %20'sinde müştekiler kadı ve naiplerden bu sebeple şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetlerin önemli bir kısmında müşteki, davalı olduğu kişinin «*hevâsına tâbî' kâdi/naipe istinâd ederek*» hareket ettiğini belirtmiş ve mahkemede kendisine haksızlık yapıldığını dile getirmiştir. Örneğin, Filibe kazası sakinlerinden Ali isimli bir kişi İslamiyet'e geçmiş olan bir kızla naipin iznini alarak evlenmiş olmasına rağmen kızın babası bunu şikâyet etmiş ve davaları naipin huzurunda görülüp haklı olduğuna karar verilmişken kızın babası bu sefer de kadıya şikâyette bulunmuş ve kadı, Ali'nin şahitlerini dinlemediği gibi bunu hapsedirmiş ve kızı da babasına teslim etmiştir.⁽²²⁾ Bu konuyla ilgili bir diğer örnekte, Larende kadısı Seyyid Ahmed, ahaliden kanuna aykırı bir şekilde kırkar, ellîşer akçe aldığı gibi bazı kişileri himaye ederek bunların emlaklerini başkalarına ipotek ettirmiş ve her iki tarafa hüccet verip ahalinin mağduriyetine sebep olmuştur.⁽²³⁾ Kadı ve naiplerin taraf tuttuğu ve haklıyı haksız, haksızı haklı gösterdiklerine dair Divân'a yapılan şikâyetlerin bir kısmında ise müştekiler, «*iki hasım ile vardıklarında nahak olan kimesnenin akçesini almalarıyla ol-tarafı himâyeye edip icrâ-yı hakk olunmayub...*» ifadeleriyle kadı ve naip hakkında şikâyetini dile getirmişlerdir. Örneğin Foça-i Atik ve Cedid kazasının ahali Divân'a başvurarak kazalarında görevli olan naipin yerliden olduğunu ve rüşvet alarak nahak olanı himaye ederek haklı çıkarttığını, kendilerine de türlü zulümler yaptığını belirterek naipden şikâyetçi olmuşlardır.⁽²⁴⁾

Kadı ve naiplerle ilgili sık bir şekilde Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan bir diğer şikâyet ise kadıların naip tercihleriyle ilgilidir. Nâib olarak atanacak kişilerde de tıpkı kadılarda olduğu gibi ilmî ve hukuki yeterlilikler aranmakla birlikte bu kişilerin adil

(20) Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, TTK. Yay., Haz.: Mehmet İpşirli, Ankara 2018, s.125-126; Jun Akiba, "Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Talimnâme-i Hükkâm", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.XXIX, İstanbul 2007, s.12; Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 8, 1997, s.62.

(21) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.94; Benzer örnek için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.281, 299, 307.

(22) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.233.

(23) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.276.

(24) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.374; Benzer örnek için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.569.

ve tarafsız olmaları, yerliden (kaza sınırları içinden) olmamaları beklenmektedir. Bu beklentilere rağmen kadılar, kimi zaman bu özellikleri taşımayan kişileri naip olarak atayabilmektedirler.

Osmanlı kazalarında, kadınların naip olarak atadıkları kişiler sürekli aynı kişiler olabilmekte ve eğer bu kişiler adalet ve dürüstlük üzere görevlerini yapan kişiler değilse bu durum ahali için çekilmez olmakta hatta ahalinin perişan hâle gelmesine ve buldukları bölgeyi terk etmelerine neden olabilmektedir. Zağferanbolu kazasında Ali isimli kişi, atanan her kadıya naip olmaktadır ve ahaliden kanuna aykırı olarak fazladan akçeler alıp, ahaliye türlü zulümler yapmıştır. Ahaliye yaptığı haksızlıklar o kadar artmıştır ki kaza ahali perişan hâle geldiği gibi farklı bölgelere dağılmıştır.⁽²⁵⁾ Benzer bir diğer örnekte ise Turgudlu nahiyesinin naipi yerliden olup her gelen kadıya naip olmakta ve kimi zaman devre çıkararak kimi zaman da resmî evraktan haksız akçe talep ederek ahaliye türlü zulümler yapmıştır.⁽²⁶⁾ Yerliden naip olma hadiselerinde kimi zaman yeniçerilerin de yer aldığı görülmektedir. Örneğin Ağrıcan nahiyesi ahali Divân'a başvurarak yerliden naip olmak yasak olmasına rağmen yeniçeri taifesinden Arifoğlu Hüseyin isimli kişinin "Ben nahiyenizde naip oldum." diyerek köy köy gezdiğini ve kendilerinden haksız yere akçe talep ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır. Merkezden Gümülcine kadısına gönderilen emirde söz konusu yeniçerinin niyabetten azledilmesi istenmiştir.⁽²⁷⁾

Devlet tarafından yerliden naip olmanın yasaklanmış olmasına rağmen kadılar, bu yasağa aldırış etmeden ısrarla yerliden naip tercih etmeye devam etmişler ve bu sebeple naiplerle ilgili Divân'a yansıyan şikâyetlerin önemli bir kısmında bu durum dile getirilmiştir. Nitekim 35 Numaralı Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerden 9 tanesi yani %8,82'si bu konuyla ilgilidir. Yerliden naip olmayla ilgili yapılan şikâyet başvurularının hemen hepsinde naipin başka vukuatlarına da yer verilmiştir ki bunun önemli bir kısmı naipin yaptığı resmî işlemler için, kanuna aykırı bir şekilde, fazladan akçe talebinde bulunması ve köy köy gezerek reyadan bal, yağ, zahire, koyun, kuzu gibi taleplerde bulunmasıdır. Örneğin Virancık nahiyesi ahali Divân'a başvurarak *yerliden naip olmak memnû* (yasak) iken şu anki naiplerinin yerliden olduğunu ve kadimden naiplerin otura geldikleri mahalde oturmayıp bazı köy kethüdalarının himayesiyle köy köy gezerek reyaya türlü zulümler ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽²⁸⁾ Bir diğer örnekte ise Timurcu kazasının zeamet ve timar sahipleriyle ahali hep birlikte Divân'a arzuhal gönderip kadı ve naiplerinin davet olunmadan ziyade atlı ile köy köy gezip kendilerinden yem ve yiyecek talebinde bulduklarını ve bî-namaz teftişi adı altında ikişer, üçer yüz kuruşlarını aldıklarını belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽²⁹⁾

⁽²⁵⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.111.

⁽²⁶⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.191.

⁽²⁷⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.84.

⁽²⁸⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.68.

⁽²⁹⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.272; Yerliden naip olma sorunuyla ilgili örnekler için bk. BOA.

Kadı ve naiplerle ilgili sık bir şekilde rastlanan şikâyetlerden biri de devre çıkma hadiseleridir. Devre çıkma uygulamasında, taşrada görev yapan ve “ehl-i örf” denilen beylerbeyi, sancakbeyi ve bunların adamları, timar ve zemet sahipleri, subaşı, has voyvodaları gibi görevliler asayişini sağlamak, merkezden gelen emirleri yerine getirmek ve bazı mali meseleleri halletmek veya teftişte bulunmak amacıyla zaman zaman kendi idarî bölgelerini dolaşırlardı. Ancak bu hareket çoğu defa maksadını aşmakta ve reayadan talep edilen akçe, erzak ve mal sebebiyle reaya için adeta bir zulme dönüşmekteydi. Bu durum hâlıkın şikâyetlerine yol açtığı için devre çıkma uygulaması belirli bazı şartlara ve kaidelere bağlanmış, kanunnâmelere yer yer genel hükümler konularak bu uygulama düzen altına alınmaya çalışılmış, hatta suistimallerin çok arttığı dönemlerde geniş kapsamlı adâletnâme denilen emir ve yasaknâmeler çıkarılmıştır.⁽³⁰⁾ Buna rağmen söz konusu devlet görevlileri devre çıkma uygulamasını devam ettirmişlerdir.

Reayanın büyük mağduriyetler yaşadığı devre çıkma uygulaması 18. yüzyılın başlarında yasak olmasına rağmen kadı ve naiplerin de devre çıktıkları ve reayadan kanuna aykırı taleplerde buldukları birçok örneğe rastlanmaktadır. Kadı ve naipler, adamlarıyla birlikte devre çıkararak yani köy köy gezerek, bazen köylerde birkaç gün zaman geçirmekte ve bu süre zarfında ahaliden yem, yiyecek, yağ, bal, koyun, kuzu ve sair taleplerde bulunmakta, tekaliflerinden kendisi için kırkar, ellişer kuruş alıp ahalinin perişan hâle gelmesine hatta köylerini terk etmesine sebep olmaktadır. Örneğin Ruskasî ahalisi Divân'a başvurarak kazalarında naip olanlar şimdiki değin Kapıcı köyünde oturma gelmişlerken naiplerinin bu köyde oturmuyup kendileri davet etmemişken köy köy gezerek kendilerinden yem ve yiyecek talebinde bulunduğunu, kendisi için tekaliflerinden fazladan akçe aldığını belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽³¹⁾

Yaptıkları haksızlık ve usulsüzlükler sebebiyle Divân'a şikâyet edilen ve bunun sonucunda niyabetten men edilen bazı naipler, haklarında bu yönde emr-i şerif verilmiş olmasına rağmen ısrarla naiplik yapmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Yenişehir-i Fenar kazasına bağlı Fenar nahiyesinin naipi olan Ömer yerliden olup ehl-i örf taifesiyle iş birliği yaparak kanuna aykırı bir şekilde ahalinin akçelerini almış, bu sebeple kendisinin niyabetten men edildiğine dair birkaç defa emr-i şerif yazılmasına rağmen naipliğe devam etmiştir.⁽³²⁾

Kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerin bir kısmı da zorbalık ve zulümle ilgilidir. Aslında yukarıda izah edilmeye çalışılan şikâyetlerin büyük bir kısmı bu başlık altında değerlendirilebilir; ama burada daha çok haksız yere hapsedme, darp etme, zincirle bağlama ve mala el koyma gibi hadiseler ele alınmıştır. 35 Numaralı Atik Şikâyet

A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s. 144, 173, 374, 379, 399, 411.

⁽³⁰⁾ Emecen, a.g.m., s.250.

⁽³¹⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.43; Benzer örnekler için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.332, 354, 429, 469, 473.

⁽³²⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.379; Benzer örnek için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.186.

Defteri'nde kadı ve naiplerin zorbalık ve zulümleriyle ilgili 8 hüküm bulunmaktadır. Örneğin Braniç kazası naipi, Braniç'e bağlı Ulucak köyünden Mustafa isimli kişiye, sen ağılında hırsızları saklıyorsun diyerek *celb-i mâl* için iftira atmış ve bunu dövdüğü gibi yalancı şahitlerin şahitliğiyle on gün boyunca hapsedmiştir.⁽³³⁾ Benzer bir diğer örnekte ise Tuht kadısı Numan, kanuna aykırı bir şekilde Hüseyin isimli bir kişinin 28,5 kuruşunu, bir adet kılıcını, bir adet tüfek palaskasını ve sair eşyalarını zorla almıştır.⁽³⁴⁾ Bir diğer örnekte, Owayüzü kazası naipi, ahaliden hüccet için on beşer, yirmişer kuruşlarını aldığı gibi çeşitli bahanelerle akçelerini almış ve tekaliflerin tevzisinden kendisi için akçe almıştır. Bununla birlikte davalarda rüşvet alarak bakire kızları zorla nikahlamış, reayayı ehl-i orfe gammazlamıştır.⁽³⁵⁾ Kadıların yanı sıra kimi zaman da kadıların yakınlarının veya adamlarının ahaliye zulmettiği ve kadı'nın da bu kişileri himaye ettiği örneklere rastlanmaktadır. Örneğin Zağra-i Atik kadısının kethüdası ve aynı zamanda Küreci köyünün zabiti olan Hacı Mustafa isimli kişi mirasla ilgili bir konuda Hüseyin isimli bir kişiye haksızlık ettiği gibi babasından buna intikal eden emlak ve eşyayı gasp edip satmıştır. Hüseyin de Hacı Mustafa'dan şikâyetçi olunca kaza kadısı, kethüdası olan Hacı Mustafa'ya taraf olmuş ve onu himaye etmiştir.⁽³⁶⁾

Kadı ve naipler kimi zaman da ehl-i örf ve ayan gibi kazalarındaki ileri gelen, nüfuz sahibi kişilerle iş birliği yaparak ahaliye zulmetmekte veya zulme seyirci kalmaktadır. Nitekim Divân'a yansıyan 6 tane şikâyetle kadı ve naiplerin bu kişilerle iş birliği yaparak ahaliye zulmettiği, onların haksız bir şekilde paralarını aldığı görülmüştür. Örneğin, Nevrekop nahiyesinin evlâd-ı fâtihan taifesi Divân'a başvurarak Tırnova'nın ileri gelenlerinden bazı kişilerin naiple iş birliği yaparak kendilerine zulmettiklerini, haksız yere 5.500 kuruşlarını aldıklarını belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽³⁷⁾ Bir diğer örnekte ise Eğridere palankasının sabık pandurbaşı olan Kara Hasan isimli kişi kadı ile birlik olup ahaliden kanuna aykırı bir şekilde akçe almış ve ahaliye zulmetmiştir.⁽³⁸⁾

Kadı ve naipler kimi zaman da ahaliye zulmeden tefeciler veya eşkıyalarla birlikte hareket etmekte ve ahalinin mağduriyet yaşamasına sebep olmaktadır. Örneğin İslimiye kazasına bağlı Dragon köyü gayrimüslimleri Divân'a başvurarak muameleci taifesinden Mehmed isimli kişinin kendilerinden zorla fazladan para aldığını, bu kişinin güç sahibi olduğundan ve kadıyla iş birliği yaptığından davalarının mahallinde çözümünün mümkün olmadığını belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁽³⁹⁾ Bir diğer benzer olayda ise, Aksaray kazası sakinlerinden Ali isimli sipahi Divân'a başvurmuş ve eşkıyaların kadıyla iş birliği yaparak kendisine türlü zulümler yaptığını belirterek şikâyetçi olmuştur.⁽⁴⁰⁾

⁽³³⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.194.

⁽³⁴⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.328.

⁽³⁵⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.330.

⁽³⁶⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.303.

⁽³⁷⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.251.

⁽³⁸⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.280.

⁽³⁹⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.533.

⁽⁴⁰⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.152.

Kadı ve naiplerle ilgili Divân'a yansıyan şikâyet konularından biri de alacak-verecek meseleleridir. Bu tür şikâyetler kimi zaman borçlu olan kadı borcunu ödemediği için kimi zaman da alacaklı olan kadı alacağını tahsil edemediği için Divân'a yansımıştır. Kırkkilise'nin sabık kadısının Mehmed isimli bir kişiye 120 kuruş borcu olmasına rağmen borcunu ödememiştir. Mehmed de çareyi Divân'a başvurmakta bulmuştur.⁽⁴¹⁾ Alacak verecek meseleleri bazen de kadılar arasında cereyan etmektedir. Tırhala kazasının sabık kadısı Ali'nin mevcut Tırhala kadısı olan Seyfullah isimli kadıdan 200 kuruş alacağı olup dört defa talep etmesine rağmen alacağını tahsil edememiştir.⁽⁴²⁾

Kadı ve naiplerin şikâyet edildikleri tüm bu konuların yanı sıra mağdur oldukları ve bu sebeple kimi zaman kendileri tarafından kimi zaman da yakınları tarafından Divân'a başvurulduğu örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, sabık Niğde kadısı olan Kemal isimli kadı, Adana mahkemesine başvurarak Niğde sakinlerinden Seyyid Hacı Süleyman ve başka bazı kişilerin ehl-i örf taifesiyle birlik olup kendisini zincirleyip hapsettiklerini ve eşyalarını gasp edip zorla kadılık mührünü çaldıklarını belirterek şikâyetçi olmuştur. Adana kadısı da durumu Divân'a bildirmiştir.⁽⁴³⁾ Kadı ve naiplerle ehl-i örf taifesi veya yerel güç sahipleri arasında sorunların yaşandığı durumlar da söz konusu olmuştur. Nitekim böyle bir olayda Larende kadısı Divân'a başvurarak yeniçeri serdarının, kardeşi ve bazı arkadaşlarıyla birlik olup kendisini Divân'a haksız yere şikâyet ettiklerini ve Larende kadılığını başka bir kazaya ihraç etmek istediklerini belirterek şikâyetçi olmuştur.⁽⁴⁴⁾

KADI VE NÂİBLERİN SORUŞTURULMASI

Kadı ve naipleri tayin eden hükümdarın, aynı zamanda bu kişilerin teftiş edilmesi noktasında da yetkisi bulunmaktadır. Kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerde, önceleri, Divân-ı Hümâyûn'a karşı sorumlu olan mehâyif müfettişleri görevlendirilir ve bu kişiler kadı ve naipleri kontrol ve teftiş ederdi. Dava görme yetkisi bulunan bu müfettişler, hükümlerini de Divân'a arz ederlerdi. Bununla birlikte kadı ve naiplerin teftişi için sancakbeyi, beylerbeyi veya başka bir mahallin kadısı da münferiden veya beraberce görevlendirilebilirdi.⁽⁴⁵⁾

35 Numaralı Atik Şikâyet Defteri'nde yer alan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerde konunun soruşturulması için mehâyif müfettişinin atanmasıyla ilgili bir örneğe rastlanmamış olup kadı ve naiplerin soruşturulması için birkaç farklı yol izlendiği görülmektedir. Şikâyetin geldiği kazada bulunan müftü veya eski bir kadı vasıtasıyla soruşturulma yapılabildiği gibi komşu kazalardan birinin kadısı da bu soruşturma

(41) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.200; Benzer örnek için bk. BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.529.

(42) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.471.

(43) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.174.

(44) BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.290.

(45) Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, C.65, S.244, Yıl 2001, s.969-970.

için görevlendirilebilirdi. Gövvelendirilen kişi hükmün başında muhatap alınır ve “*busûs-ı mezbûra müvellâ ta’yin*” olunduğu kendisine bildirilirdi. Bununla birlikte kadı ve naiplerle ilgili bazı olayların soruşturulmasında dergâh-ı muallâ çavuşları görevlendirilmiştir. Kadı ve naiplerin soruşturmaları çoğu zaman mahallinde yapılmakla birlikte kimi zaman da İstanbul’a ihzar edilmek suretiyle davaları Divân’da görülmüştür.

Kadı ve naipler, işlemiş oldukları suçlar sebebiyle azledikleri gibi kimi zaman da kalebentlik veya sürgün cezası gibi cezalara çarptırılmışlardır. Bu cezalardan daha ağır cezaya çarptırıldıklarına dair 35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri’nde herhangi bir hükme rastlanmamıştır.

İşlediği suçlar karşısında hakkında soruşturma açılan kadı ve naipler kimi zaman yakalanmamak için çareyi firar etmekte bulmaktadır. Böyle bir durumda, firar eden kadı/naip, firar ettiği kazada tespit edilirse oranın ehl-i örf yöneticisine ve kadı/naipine emir gönderilerek suça karışmış olan bu kişinin yakalanması ve cezasının tertip edilmesi ya da gerek duyulursa İstanbul’a ihzar edilmesi istenirdi. Örneğin Prevadi kazası naipi olan Silistrelili Müftüoğlu Mustafa isimli kişi ahaliye türlü zulümler etmiş ve haksız yere akçelerini almıştır. Ahali de bu sebeple kendisinden Şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine hakkında tahkikat başlatılan naip firar etmiştir. Özi valisine ve çevre kazalara gönderilen emirde naipin derhal bulunması ve mahkemeye ihzar edilmesi istenmiştir.⁽⁴⁶⁾

SONUÇ

Osmanlı Devleti, kadınların yetiştirilmesine büyük ihtimam göstermiş ve kadı olacak kişilerin adil, tarafsız, davaları çözme kabiliyetine ve bilgisine sahip, oturaklı, anlayış ve hikmet sahibi kişiler olmasına dikkat etmiştir. Ancak beklenti her ne kadar bu yönde olsa da kadı ve naipler de tüm devlet görevlileri gibi 16. yüzyılın sonlarından itibaren kurum ve müesseselerde yaşanan olumsuzluklardan etkilenmişler ve yolsuzluk, rüşvet, iltimas, görevi suistimal gibi suçlara karışmışlardır.

Kadı ve naiplerin yolsuzluk ve görevlerini suistimal ettiklerine dair bilgiler adaletnâme ve kaynak eserlerden öğrenilebilmekle birlikte Divân’da tutulan Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm defterlerinden de önemli bilgiler elde etmek mümkündür. Nitekim 35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada, defterde yer alan 2.420 adet hükümden 102 tanesinin yani %4,2’sinin kadı ve naiplerle ilgili Şikâyetler olduğu görülmüştür. Bu Şikâyetlerin önemli bir kısmı kadı ve naiplerin reayadan kanuna aykırı olarak akçe talebinde bulunmalarıyla ilgilidir. Kadı ve naipler resm-i kismet, mürâsele, hüccet gibi konularda fazladan akçe talebinde buldukları gibi kimi zaman da köy köy gezerek reayadan yağ, bal, koyun ve kuzu talebinde bulunmuşlardır. Nitekim kadı/naiplerle ilgili Şikâyetlerin %40’a yakını bu sebeplerle gerçekteşiştir.

⁽⁴⁶⁾ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., nr. 35, s.372.

Kadı ve naiplerle ilgili öne çıkan bir diğer sorun ise gördükleri davada taraf tutmalarıyla ilgilidir. Nitekim miras, evlenme, boşanma, alacak-verecek, vakfin tasarrufu, su kullanımı anlaşmazlığı gibi konularda kadı ve naiplerin taraf tuttukları ve bir tarafı himaye ettikleriyle ilgili hükümler %20'yi oluşturmaktadır. Kadı ve naipler kimi zaman rüşvet karşılığında ve kimi zaman da güç devşirmek amacıyla haklıyı haksız, haksızı da haklı göstermişlerdir.

Kadı ve naiplerle ilgili öne çıkan bir diğer sorun ise yaptıkları zorbalık ve zulümlerdir. Kadı ve naiplerin darp, yaralama, zincirleme, hapsedme, mala-mülke el koyma gibi zorbalıklar yaptıklarına dair 8 hüküm bulunmaktadır. Kadı ve naipler bu tür suçları bazen kendi başlarına yaptıkları gibi bazen de ayan, mütegalibe, eşkiya, fecici gibi kişilerle birlikte hareket etmişlerdir.

Kadı ve naiplerle ilgili bu şikâyetlerin yanı sıra alacak-verecek ile ilgili de 8 hüküm bulunmaktadır. Bu tür şikâyetlerde kadı ve naipler kimi zaman alacaklı olduğu için kendisi Divân'a başvurmakta kimi zaman da borçlu olduğu için Divân'a şikâyet edilmektedir. Kadı ve naiplerin alacak-verecek davaları reaya ile aralarında olabildiği gibi başka bir kadı arasında da olabilmektedir.

Sonuç olarak kadı ve naiplerle ilgili yaşanan usulsüzlük, yolsuzluk ve görevi suistimallerin, önceki ve sonraki dönemlere benzer bir şekilde 18. yüzyılın başında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu şikâyetlerin yoğunluğunu istatistikî olarak tespit edebilmek önemlidir. Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm defterleri özelinde kadı ve naiplerle ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılarak elde edilecek veriler sayesinde kadılık müessesesinin sürecine dair daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir ve bu araştırma sahasına önemli katkılar sağlanabilir. Bununla birlikte bu defterlerde yer alan şikâyetlerle ilgili sürecin takibi güç olduğundan kadı ve naiplerle ilgili şikâyetlerde müştekilerin ne ölçüde haklı olduklarını veya kadı ve naiplerin ne ölçüde suçlu oldukları konusunda kesin bir çıkarım yapmak güçleşmektedir. Bu durum mutlak çıkarımlar yapmak konusunda ihtiyatlı yaklaşılmasını gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Atik Şikâyet Defteri (BOA.A.DVNS.ŞKT.d.): nr. 35

Kaynak ve Tetkik Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, TTK. Yay., Haz.: Mehmet İpşirli, Ankara 2018.
AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, Cilt IX, FEY Vakfı, İstanbul 1996.

AKIBA, Jun, "Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Talimnâme-i Hükkâm", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.XXIX, İstanbul 2007, s.9-40.

AKTAN Hamza, "Kısmet", *İslam Ansiklopedisi*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.497-498.

- ARIK, Feda Şamil, “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 8, Ankara 1997, s. 1-71.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, *Belleten*, C.65, S.244, Yıl 2001, s.959-1005.
- EMECEN Feridun, “Devre Çıkma”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s.250-251.
- GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.
- İNALCIK Halil, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, C.II, S.3-4, TTK. Basımevi, Ankara 1993, s.49-145 (ek-9).
- KARADENİZ, Feriha, *Complaints Against the Kâdîs an Abuses of Their Authority*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 1999.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Sad.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Nizamü’l-Mülk, *Siyasetname*, Çev.: Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- ORTAYLI İlber, «Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi», *AÜ. SBE. Dergisi*, C.30, S.1, Ankara 1975, s.117-128.
- ÖZKAYA Yücel, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmlere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, C.XXXVIII, S.151, Ankara 1974, s.445-491.

OSMANLI HUKUKUNDA MAKTULÜN KADIN OLDUĞU İNSAN ÖLDÜRME SUÇLARI

In Ottoman Law, Murders in Which the Victim is a Woman

Semra Betül DOĞANGÜZEL*

Özet

Çalışmada Osmanlı hukukunda maktulün kadın olduğu öldürme suçları ele alınmıştır. Suçun asli cezası olarak kısas, hem şer'i hem de örfi hukuk kaynaklarında düzenlenmiştir. Bu konuda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Bununla birlikte kısasın diyete dönüşmesi durumunda gündeme gelen bir miktar farklılığından bahsedilebilir. Bu farklılık, diyete tazminat odaklı bakılmasıyla ilgili bir durumdur. Osmanlı'da kısas cezası çoğu zaman sulh yoluyla anlaşmaya dönüşmüştür. Bazı durumlarda katile ceza verilmemektedir. Olayda hukuka uygunluk sebebinin olması ve katil ile maktul arasındaki bazı ilişkiler bu kapsamda zikredilebilir. Kadının, hakkında hükmedilen bir cezaya çarptırılması, savaş esnasında veya meşru müdafaya sonucu öldürülmesi hukuka uygunluk sebebi teşkil edecektir. Osmanlı'da geniş anlamda meşru müdafaya ayrıca bir önem atfedildiği gözlemlenmiştir. Kadının maktul olduğu insan öldürme suçlarında suçun özel görünüş biçimleri de gündeme gelebilir. Bu çerçevede çalışmada, suçun teşebbüs aşamasında kalması, suçların içtiması ve suçta iştirak konularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: insan öldürme suçu, maktul, kadın, kısas, diyet

Abstract

In this study, the murders, in which the victim was a woman, were discussed in Ottoman law. As the main punishment for the crime, retaliation is regulated in both Sharia and customary legal sources. There is no distinction between men and women in this regard. However, there may be some difference in the amount raised in the event that a retaliation becomes a blood money. This difference is related to the compensation-oriented treatment of blood money. In the Ottoman Empire,

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, sbdoganguzel@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5489-1476>

retaliation often turned into agreements through magistrates. In some cases, the killer is not punished. In this context, the reason for compliance with the law and some relations between the killer and the victim can be mentioned. The fact that a woman is sentenced to a sentence, killed during a war or in self-defense will be a reason for compliance with the law. In the Ottoman Empire, it was observed that in a broad sense, self-defense was also attributed to an importance. In the murders in which the woman is the victim, special forms of appearance of the crime may also be raised. The fact that the crime remains in the attempted stage, the joinder of the offences, and participation in the crime are issues that will be discussed in this context.

Key Words: Murder, victim, woman, retaliation, blood money

GİRİŞ

Çağlar boyunca hukuk sistemleri ve toplumların kültürleri, hak anlayışları değişmiş olsa da insanın yaşama hakkının korunması, ortak bir hukuk prensibi olmuştur. Ancak insanın güvenli bir şekilde yaşaması temin edildikten sonra evlenme, borç alma, şirket kurma vesaire hukuki muameleler gündeme gelebilecektir. Devletler de yönetim şekilleri ne olursa olsun insan faktöründen bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla hukuk, insanın haksız yere öldürülmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasından sorumludur. Osmanlı'da da insanın yaşama hakkına önem verilmiş ve haksız yere insan öldürme ağır ceza gerektiren bir suç olarak anlaşılmıştır.

Osmanlı hukuku denildiği zaman şer'i ve örfi hukuktan mürekkep bir hukuk sistemi anlaşılmaktadır. Buna göre esasen İslam hukukuna dayandırılan Osmanlı hukukunda, şer'i hukukun boşluk bıraktığı meselelerde devlet başkanı birtakım örfi kurallar koyabilmiştir. Devlet başkanı bu yetkisini kullanırken hakkında ayrıntılı düzenlemeler bulunan özel hukuk sahasında daha kısıtlı olurken nisbeten boşluğun arttığı ceza hukukunda daha serbest davranmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan maktulün kadın olduğu insan öldürme suçları, genel olarak insan öldürme suçları ile doğrudan ilişkilidir. Söz konusu spesifik bakışın sebebi, İslam hukukunda kimi zaman mağdurun sıfatının suçun asli cezasına etki edebiliyor olmasıdır. Gerçekten bazı suçlar kapsamında mağdurun zimmi, köle, devlet başkanı olması gibi çeşitli hâllerde cezanın değişmesi, görülen bir durumdur. Ayrıca belirtildiği üzere ceza hukuku kapsamında Osmanlı'ya has bir örfi hukuk gündeme gelebilmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili Osmanlı'nın bakış açısının araştırılması önem arz etmektedir.

Çalışmada konunun teorik boyutu Osmanlı hukuku çerçevesinde araştırılırken doğal olarak İslam hukuku hükümlerine yer verilecektir. Belirtmek gerekir ki Osmanlı'da uzun yıllar resmî mezhep Hanefi mezhebi olmuş, bu ekol Osmanlı hukukunun şekillenmesinde de rol oynamıştır. Dolayısıyla çalışmada Hanefi mezhebi görüşlerine ağırlık verilecektir. Yine bu çerçevede fetva kaynakları da önemli dökümanlar olarak zikredilmelidir. Teorik kapsamda araştırılması gereken bir diğer

husus ise Osmanlı hukukunun diğer kanadını oluşturan örfi hukuk hükümleridir. Bu çerçevede ise Osmanlı kanunnamelerine göz atılacaktır.

Çalışmada maktulün kadın olduğu öldürme suçlarının Osmanlı uygulamasında nasıl gerçekleştiğini anlamak için ise şer'iye sicillerine başvurulacaktır. Şer'iye sicilleri sayesinde hem davacıların iddialarından hareketle suçun işlenme şekli hakkında fikir edinilebilmekte hem de şayet mahkeme bir karar verirse suç için hukukun öngördüğü cezanın tatbik edilip edilmediği gözlemlenebilmektedir. Kayıtlarda verilen cezaları gözlemek mümkün olduğu gibi, suça ilişkin bilgiler de dönemin konjonktürünü anlamak adına önem arz etmektedir. Zira bilindiği üzere hukuk kuralları toplumu değiştirebildiği gibi toplumun bakış açısı da hukuka yön verebilmektedir.

Konumuz bağlamında kadınların maktul olduğu insan öldürme suçlarının araştırılması da günümüzde sıkça gündeme gelen kadın cinayetlerinin önceki devirlerde konu olduğu hukuki mantalite ve toplumsal anlayış adına bazı ipuçları verebilir. Konuyla ilgili atılacak hukuki adımlarda toplumun nabzını yakalamak önemli olduğu kadar şayet toplumda yaygınlaşan veya yerleşen suçlar söz konusu ise bu kez hukukun bu suçları önlemek üzere işlemesi gerekecektir. Bu noktada geçmişte vazedilen normların bilinmesi, toplumda adil bir düzen tesisinde benimsemek veya reddetmek bakımından düşünce imkânlarını zenginleştircektir.

I. OSMANLI HUKUKUNDA İNSAN ÖLDÜRME SUÇU VE MAKTULÜN KADIN OLMASI

Osmanlı hukuku şer'i ve örfi hukuktan mürekkep olup kural olarak örfi kuralların, devlet başkanı tarafından şer'i hukukta boşluk bulunan meselelere çözüm getirmek amacıyla, şer'i hukuka aykırı olmayacak şekilde konulması gerekmektedir⁽¹⁾. Bu çerçevede öldürme suçu, İslam hukukunda kısas suçları kategorisinde⁽²⁾ yer alan ve fıkıh kitaplarının "*cinayat*" bölümünde ele alınan suçlar olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla esasen insan öldürme suçu, asli şer'i kaynaklarda yer almaktadır. Aynı şekilde Osmanlı'da da konuyla ilgili düzenlemelere rastlanmaktadır. Öte yandan, İslam hukukunda mağdurun kişiliğine bağlı olarak farklı cezalar gündeme gelebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada maktulün kadın olması durumu irdelenecektir.

İnsan öldürme suçlarını maktulün kadın olması bağlamında ele almadan önce, "*kadın*" ifadesinden ne anlaşılması gerektiğine kısaca değinmekte yarar vardır. Kur'an'da insanların erkek ve kadın olarak iki ayrı cinsten yaratıldığına ilişkin ayetlere rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi, bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık..."⁽³⁾

(1) Halil Cin/Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 9. Baskı, Konya, 2017, s. 78.

(2) İslam ceza hukukunda diğer suç kategorileri için bkz. Cin/Akyılmaz, s. 224.

(3) Hucurât, 49/13.

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının...”⁽⁴⁾”

Görüldüğü üzere kadın ve erkek, birbirinden farklılık arz eden iki ayrı cins olarak belirtilmektedir. İslam hukuku kimi zaman bu farklılıkları göz önüne almıştır. Burada kadının hünsadan da farklılık arzettiğini belirtmekte fayda vardır. İslam hukukunda hünsa, kendisinde hem erkek hem dişilik organı bulunan ve erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen kişiyi ifade etmektedir⁽⁵⁾. Bu durum, İslam hukuk literatüründe doğal karşılanmış ve bu kişilerin tabi olacağı hukuki hükmü belirleyebilmek için birtakım kriterler getirilmesi yoluna gidilmiştir. Şayet hünsa, her iki cinsin belirtilerini taşımakla birlikte erkek veya kadın olduğuna kolayca hükmedilebiliyor ise bu kişiler “*hünsa-i gayri müşkil*” olarak anılmış ve kendileri hakkında belirgin cinsin hükümlerinin uygulanması öngörülmüştür. Fakat eğer hünsa, kolayca hükmedilemeyecek şekilde erkeklik ve dişilik organı taşıyan veya bunlardan ikisini de taşımayan biri ise kendisine “*hünsa-i müşkil*” denilmiş ve bu durumda uygulanacak hukuki hükmün tespitinde ise ergenlik öncesi veya sonrası için bazı kriterler belirlenmiştir. İslam hukukçularından İbn-i Âbidin, nikâh bahsinde farklı cinslerin evlenmelerini esasa ilişkin bir şart olarak ortaya koyarken kadını, hünsadan ayrı tutmuş, “Bir kadından murad kadınlığı muhakkak olan kimsedir” demiştir⁽⁶⁾. Hünsanın öldürülmesi neticede bir canın öldürülmesini ifade ettiğinden öldüren kişi için yine kısas cezası gündeme gelecektir. Bununla birlikte diyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş; Hanefi, Maliki ve Hanbelilere göre erkek ve kadın diyetlerinin ortalamasının ödenmesi, Şafii mezhebine göre ise kadın diyetinin ödenmesi gerektiği ileri sürülmüştür⁽⁷⁾.

A. SUÇUN UNSURLARI BAKIMINDAN İNSAN ÖLDÜRME SUÇLARINDA MAKTULÜN KADIN OLMASI

Ceza hukuku bağlamında bir kadının öldürülmesi, söz konusu fiilde belirli unsurların bulunmasını gerektirmektedir. Zira bazı durumlarda meydana gelen netice ölüm olsa bile bu ölüm, suç kapsamında değerlendirilmeyebilecektir. Örneğin bir kadının hastalığı neticesinde ölmesi böyledir. Yine ölümün meydana gelmesinde bir kişinin etkisi olsa bile ortada bir hukuka uygunluk sebebi söz konusu olabilir. Bu konu, ayrı bir başlık altında ele alınacak olup aşağıda suç teşkil eden insan öldürme fiilinin unsurlarına yer verilecektir.

(4) Nisâ, 4/1.

(5) Orhan Çeker, “Hünsa”, TDVİA, c. 18, y. 1998, s. 491.

(6) İbn-i Âbidin, c. 5, s. 249.

(7) Çeker, s. 492.

1. Kanuni Unsur

Osmanlı hukukunda kasten insan öldürme suçuna verilecek asli ceza kısastır. Konuyla ilgili Kur'an'da ayetler bulunduğu gibi Hz. Peygamber'in de kavli ve fiili sünnetleri mevcuttur. Bahsi geçen ayetlerden bazıları şu şekildedir:

“Kısasta sizin için hayat vardır⁽⁸⁾.”

“Haksız yere (kasten) öldürülenin velisine (adil bir karşılıkta bulunma) yetkisi verdik; ama hâl böyle de olsa bu kişi (karşılığa) bire bir sınırını aşmasın⁽⁹⁾.”

Hz. Peygamber de suç için öngörülen cezaya şu şekilde işaret etmiştir: *“Kasten öldürme suçunun cezası kısastır⁽¹⁰⁾.”*

Osmanlı'da da İslam hukukuna paralel olarak suçun asli cezası kısas olarak kabul edilmiştir. Konuyla ilgili Osmanlı Kanunnamelerinde çok sayıda hükme rastlamak mümkündür. Örneğin II. Beyazıt Umumi Kanunnamesinde şu hükme yer verilmiştir: *“Ve adam öldüren kimesneyi yerine öldüreler⁽¹¹⁾.”* Yine Kanuni Umumi Kanunnamesinde söz konusu ceza şu şekilde ifade edilmiştir: *“Ve eğer bir kimesne adam öldürse, yerine kısas edeler. Ve eğer kısas olunmasa, afv olursa, dört yüz akçe cürm adına⁽¹²⁾.”*

Şeriyeciler kayıtlarından, kanunda yer alan kısas cezasının, uygulamada da tatbik edildiği anlaşılmaktadır⁽¹³⁾. Görüldüğü üzere gerek şer'i kaynaklarda gerek örfi kaynaklarda suçun meydana gelmesi hâlinde verilecek asli ceza belirtilmiş ve bu konuda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Burada kadının öldürülmesi durumunu da kapsayan kanun hükümleri, suçun kanuni unsurunu teşkil etmektedir. Konuya suçun yaptırımı çerçevesinde daha detaylı bir şekilde yer verilecektir. Bununla birlikte kanunun düzenlediği öldürme fiillerinde birtakım maddi ve manevi unsurlar da söz konusudur.

2. Maddi Unsur

Suç teşkil eden bir insan öldürme fiili, birtakım maddi unsurlardan oluşmaktadır. Bununla anlatılmak istenen failin niyeti gibi görünenin ardında yatan unsurlar

(8) Bakara, 2/179.

(9) İsrâ, 17/33.

(10) Ebu Davud, Diyat, 5; İbn Hanbel, Müsned, I/63.

(11) Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c. 2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 43, no: 27.

(12) Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 299, no: 16.

(13) *“... bundan akdem şerefyafıta-yı sudür olan emr-i şerifim ve feteva-yı şerife mucibince kısasen katılınan Sultan hanı Ağası demekle maruf Süleyman nam kimesnenin...”* 57 Numaralı Konya Kadı Sicili (1148-1149/1736-1737), haz. İzzet Sak/İbrahim Solak, Konya BŞB, Konya, 2016, s. 324, no: 154/1

değil, mevcut durumda göze çarpan unsurlardır. Bu bakış açısıyla olaya yaklaşıldığı zaman birinin bir başkasını öldürmesinde bir failin, bir mağdurun, bir öldürme fiilinin, bu fiilin yol açtığı bir ölüm neticesinin ve söz konusu fiil ile netice arasında bir nedensellik bağının söz konusu olduğu görülecektir. Aşağıda söz konusu maddi unsurlara değinilecektir.

a. Fiil

Failin gerçekleştirdiği hareketin öldürmeye elverişli bir hareket olması gerekmektedir. Öldürme suçu, söz konusu hareketin şekli itibarıyla serbest hareketli bir suçtur. Diğer bir deyişle çeşitli şekillerde bir insanı öldürmek mümkündür. Bununla birlikte kullanılan alet, kastı ve buna bağlı olarak cezayı belirlemede etkili olmuştur. Buna göre “alet-i cariha” denen kesici-delici aletle öldürme kasten, künt bir cisim ile veya alet kullanmaksızın gerçekleştirilen öldürme ise kasta benzer sayılmıştır. Bu konuya ileride daha detaylı değinilecektir.

Öldürmenin ihmali bir davranışla gerçekleşmesi hâlinde sorumluluk doğacağı hususunda hukukçular görüş birliği içinde olsalar da sorumluluğun türü konusunda farklı görüşler gündeme gelebilmiştir. Maliki, Şafii ve Hanbeli hukukçulara göre bir kimseyi yanında su bulunduğu hâlde çölde susuz bırakarak ölümüne seyirci kalan kimse, şayet öldürme kastı varsa kasten öldürme suçunu işlemiş sayılacaktır. Hanefiler ise böyle bir kimsenin öldürme suçunu işlemiş sayılmayacağı, kendisine tazir cezası verilebileceği görüşündedirler⁽¹⁴⁾.

b. Netice

Kasten öldürme suçunda netice ölümün gerçekleşmesidir⁽¹⁵⁾. Bu çerçevede gaiplik gibi hukuken ölüm sayılan hâller veya ölümün gerçekleşmediği yaralanma gibi sonuçlar öldürme suçunun neticesi olmayacaklardır. Ölüm ile ruhun cesetten ayrılması söz konusudur⁽¹⁶⁾.

c. Nedensellik Bağı

Fiil ile ölüm neticesi arasında bir nedensellik bağının bulunması, suçun gerçekleşmesi için gereken bir diğer unsurdur. Örneğin iki kişiden biri, mağdurun başını, diğeri de kolunu kesse kısas, başı kesen kişiye uygulanacaktır. Zira ölüm neticesinin gerçekleşmesine sebep olan fiil odur.

d. Fail

Öldürme fiilinin faili herkes olabilecektir. Çalışma kapsamında kadının öldürülmesi de kadın veya erkek tarafından gerçekleştirilebilir. Osmanlı'da nadir de olsa kadınların öldürüldüğü olaylarda katilin de kadın olduğu durumlara rastlanabilmektedir. Bunlardan biri 17. yüzyıl sonlarında Rusçuk'ta yaşanan bir

⁽¹⁴⁾ Avcı (2014), s. 17.

⁽¹⁵⁾ Avcı (2014), s. 20.

⁽¹⁶⁾ Bilmen, c. 3, s. 28.

olaydır. Olayda üç erkek, mahalleden Havva isimli kadının Pazar günü gecesi evindeyken, akrabasından Aişe isimli kadın tarafından bıçakla vücudunun çeşitli yerlerinden darp edilerek öldürüldüğünü iddia etmişler, cesedin keşfini talep etmişlerdir⁽¹⁷⁾. Olayda katile verilen cezadan bahsedilmemiş olmakla birlikte “*cana can*” mantalitesi gereği böyle bir durumda kadına uygulanacak ceza da aynı olacaktır⁽¹⁸⁾. Bundan başka failin, mağdurla arasındaki kimi ilişkiler, suça verilecek cezaya etki edebilmektedir. Buna ilerde değinilecektir.

e. Mağdur

Suçun maddi unsurlarından biri de mağdur olup öldürme filinde öldürülen için maktul ifadesi de kullanılmaktadır. Tıpkı fail gibi maktul de herkes olabilecektir. Bununla birlikte İslam hukukçuları mağdurun kimliğine göre verilecek cezanın değişebileceğine ilişkin görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefiler ise meseleye “*cana can*” mantığı ile yaklaşarak maktul kim olursa olsun cezanın kısas olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Kadının öldürülmesi hâlinde ise suça verilecek asli cezanın değişmeyeceği konusunda mezhepler hemfikirdir⁽¹⁹⁾.

Öldürülenin kadın olması durumunda kısas cezasının uygulanmasından başka Hanefilere göre öldürülenin zimmi veya köle olması hâlinde de yine kısas cezasının uygulanması gerekecektir. İmam Malik ve İmam Şafii, bu konuda Ebu Hanife’den ayrılarak bir Müslümanın, bir gayrimüslimi öldürmesi durumunda kısasla cezalandırılmayacağını ve fakat bir gayrimüslimin, Müslümanı öldürmesi durumunda ise kısas cezasının verileceğini öne sürmüşlerdir⁽²⁰⁾. Yine diğer mezheplere göre bir köleyi katleden hür, kısasla cezalandırılmaz. Görüşün dayanağı İbn Abbas’tan rivayet olunan “*Köle birisinden dolayı hür kişi kısas olunmaz.*” hadisidir. Buna göre öldürülen hür, öldüren köle ise kısas cezası uygulanabilecekse de tersi durumda uygulanamayacaktır⁽²¹⁾. Hanefiler ise söylediği üzere kısas cezasına “*cana can*” mantığıyla yaklaşmışlardır. Onlara göre kısasla ilgili Kur’an hükümleri umumi olup teminat altındaki bir canın yok edilmesi, cezanın verilmesi için yeterlidir. Buna binaen Müslümanın zimmiyi öldürmesi veya hürün köleyi öldürmesi aynı kapsamda değerlendirilmiş; kısas hususunda herhangi bir cinsiyet, din veya hürriyet farkı gözetilmemiştir⁽²²⁾. Dolayısıyla çalışma bağlamında zimmi bir kadının veya bir cariye nin öldürülmesi de failin kısasına yol açacaktır. Nitekim konuyla ilgili verilen bir fetva şu şekildedir: “*Zeyd-i müslim Amr-u zimminin cariyesi Hind-i nasraniyeyi*

(17) Emrah Dal, R-2 Numaralı Rusçuk Şer’iyye Sicili’nin Çeviriyazısı ve Tahlili (H.1108-1111/M.1696-1699) v. 1-58., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2018, s. 114-115, Varak no: 16, hüküm no: 63.

(18) Akyılmaz, s. 64.

(19) Dağcı, s. 149; İbn-i Âbidin, c. 16, s. 252.

(20) İbn-i Âbidin, c. 16, s. 248; Avcı (2014), s. 22; Dağcı, s. 251.

(21) Udeh, s. 155-156.

(22) Cin/Akyılmaz, s. 265; Rudolph Peters, Crime and Punishment in Islamic Law, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 47.

amden alet-i cariba ile cerh ve katl eylese Amr, Zeyd'i kısas ettirmeye kadir olur mu? Elcevap: Olur⁽²³⁾.

Son olarak maktulün kadın olması çerçevesinde öldürme fiilinin gebe bir kadına yönelmesi gündeme gelebilir. Böyle bir durumda ceninin veya kadının yahut her ikisinin birden ölümü gündeme gelecektir. Ceninin ölmesi hâlinde erkek veya kadın olması farketmeksizin “*gurre*” ödenecektir. Gurre, ilk defa Hz. Peygamber tarafından ödenen ve miktarı daha sonra İslam hukukçuları tarafından netleştirilen diyet miktarı olup Hanefilere göre diyetin yirmide biri kadardır⁽²⁴⁾. Gebe kadının öldürülmesi hâlinde ise şayet kadın ölmüş ve akabinde çocuk canlı olarak doğduktan sonra ölmüşse kadın ve çocuğa olmak üzere iki tam diyet gerekecektir. Kadın ölmüş ve henüz doğmamış durumdaki cenin de düşmüş ise yalnızca kadının diyeti alınacaktır.

3. Manevi Unsur

Osmanlı hukuku bağlamında konuya Hanefilerin nasıl yaklaştığına göz atmakta fayda vardır. Hanefiler, insan öldürmede kastın varlığını belirlemeye yönelik beşli bir ayrıma gitmişlerdir⁽²⁵⁾.

Hanefilere göre insan öldürme suçlarından ilki ve kısasa tabi asıl şekli kasten öldürmedir (katl-i amd). Fakat mağdur, suçu affederse ceza diyete dönüşebilecektir. Burada fail, sonucu kastederek fiilinin ölüm sonucuna yol açacağına bilincinde olarak fiili gerçekleştirmektedir. Bundan sonra gelen kasta benzer insan öldürmede (katl-i şibh-i amd) ise fail, düşmanca hareket etmekle birlikte sonucu kastetmemekte, mağduru en azından yaralamayı, ona zarar vermeyi kastetmektedir ve kastının öldürmeye yönelik olduğuna ilişkin şüpheden ötürü cezası kısas olmamaktadır⁽²⁶⁾. İşte cezada gerçekleşecek bu farklılıktan ötürü suçta kastın tespiti önem kazanmaktadır. Burada Hanefiler, kullanılan alete göre bir değerlendirme yapmışlardır. Buna göre öldürme fiilinde “*alet-i cariba*” denilen kesici, delici, vücudu parçalara ayırıcı bir alet kullanılmışsa, kasten öldürme söz konusudur⁽²⁷⁾. Böyle bir durumda katilin “*Ben onu öldürmeyi kastetmemiştim*” demesi kabul edilmez⁽²⁸⁾. Fakat öldürme fiili, alet-i carihadan olmayan bir aletle gerçekleştirilmiş veya herhangi bir alet kullanılmamış ise kasta benzer insan öldürme söz konusudur⁽²⁹⁾. Böyle bir öldürmenin hükmü ise kısas

(23) Dürrizade, Neticetü'l-Fetâvâ, my., ts., s. 580.

(24) Ahmet Kılınç, Çocuk Düşürtme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü, DÜHFD, c. 23, S. 38, y. 2018, s. 54.

(25) İbn-i Âbidin, Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar, ter. Mazhar Taşkesenlioğlu/Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, ts., c. 16, s. 342.

(26) Cin/Akyılmaz, s. 267; Şamil Dağcı, İslam Ceza Hukukunda Müessir Fiiller, b.y., Ankara, 2018, s. 102.

(27) İbn-i Âbidin, c. 16, s. 238; Bilmen, c. 3, s. 28; Cin/Akyılmaz, s. 265; Dağcı, s. 103-104; Udeh, s. 49.

(28) İbn-i Âbidin, c. 16, s. 238.

(29) Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, c. 3, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 28; Dağcı, s. 104.

değil, diyet ve kefarettir⁽³⁰⁾. Bu ayrıma Osmanlı'da da önem verildiği, mahkemelerde öldürme suçunda kullanılan özellikle incelendiği gözlemlenmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda örnekten biri olarak 18. yüzyıl başlarında Hüseyin bin Mirza'nın, koyun otlatırken Kara Arab Abdullah tarafından "bıçağla amden zebb ve katl" edilmesi ve katilin suçunu ikrar etmesi üzerine de davacının, katilin kisasını talep etmesi gösterilebilir⁽³¹⁾.

Hanefi hukukçuların tasnifinde öldürmenin üçüncü çeşidi, hataen öldürmedir. Böyle bir öldürme, kişide hata veya fiilde (hedefte) hata şeklinde gerçekleşebilir. Bir kişiyi av hayvanı zannederek öldürmek birincisine, bir kurşunun sekmesi neticesinde hedefin şaşarak başkasının ölümüne yol açması durumu ise ikincisine örnektir. Hataen öldürmede ceza diyet veya kefaret olacaktır⁽³²⁾. Dördüncü öldürme şekli hata benzeri adam öldürmedir (hata mecrasına carî katl). Burada fail, gayriihtiyari olarak ölüme yol açan fiili gerçekleştirmekte; örneğin uyuyan birisinin üzerine yuvarlanarak onu öldürmektedir⁽³³⁾. Bu çeşit bir fiilin hükmü akilenin ödeyeceği diyet ve kefarettir⁽³⁴⁾. Beşinci ve son öldürme türü ise tessebbüben adam öldürmedir. Burada da kişi, herhangi bir öldürme kastı olmasa da yaptığı bir iş ile birinin ölümüne sebebiyet vermektedir. Devletin izni olmadan kendisine ait olmayan bir yere taş koyan ve birinin takılıp ölmesine veya kuyu kazarak birinin düşmesine sebep olan kişinin durumu böyledir. Tesebbüben öldürmenin hükmü, akilenin ödemesi gereken diyetdir⁽³⁵⁾. Görüldüğü üzere masum birisinin hata ile de olsa öldürülmesi hâlinde maktulün kanının korunması için diyet alınmaktadır. Bununla birlikte kişi, bir yönüyle mazur görülebileceği için kendisine kısas cezası verilmemektedir. Kasta benzer öldürmede de kastın varlığı şüpheli olduğundan yine kısas cezası düşmektedir. Dolayısıyla Osmanlı hukukunda kısas cezasını gerektiren asıl öldürme türü, alet-i cariha ile gerçekleştirilen kasten öldürme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kasten insan öldürme suçunun asli cezası kısas olmakla birlikte maktulün mirasçılarının kısası affetmeleri mümkündür ve bu durumda kısas cezası düşecektir⁽³⁶⁾. Kısas suçlarında mağdurun af yetkisi, asli kaynaklarda geçen bir husustur. Konuyla ilgili bir ayet şu şekildedir: "Ancak her kimin cezası, kardeşi, (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir⁽³⁷⁾." Yine Hz. Peygamber: "Her kim bir inanmış kişiyi boğazlar, canına kastederse, o bu suçuna karşılık kısas olunur. Ancak

⁽³⁰⁾ Cin/Akyılmaz, s. 267.

⁽³¹⁾ 39 Numaralı Konya Kadı Sicili (1113-1113/1701-1702), haz. İbrahim Solak/İzzet Sak, Konya BŞB, Konya, 2016, s. 69-70, no: 41-1.

⁽³²⁾ İbn-i Âbidin, c. 16, s. 244; Bilmen, c. 3, s. 29.

⁽³³⁾ Bilmen, c. 3, s. 29.

⁽³⁴⁾ İbn-i Âbidin, c. 16, s. 245.

⁽³⁵⁾ Bilmen, c. 3, s. 29.

⁽³⁶⁾ Cin/Akyılmaz, s. 227.

⁽³⁷⁾ Bakara, 2/178.

maktulün mirasçuları (velileri) affederse kısastan kurtulur. ...⁽³⁸⁾” Dolayısıyla kısasın affedilebileceği hususu üzerinde hukukçular arasında bir tartışma yoktur. Ancak kısas düşüğünde şayet katil ile diyet üzerinde anlaşılmamışsa Ebu Hanife ve İmam Malik’e göre diyet de düşecek; İmam Şafii ve Hanbeli’ye göre ise kısasın affedilmesi otomatikman cezayı diyete dönüştürecek ve katilin bu konuda bir söz hakkı olmayacaktır⁽³⁹⁾. Demek ki Osmanlı hukukuna yön veren Hanefi doktrinine göre diyet hususunda tarafların anlaşmaları gerekmektedir.

Hanefilerin söz konusu görüşlerini şu hadise dayandırdıkları söylenmektedir⁽⁴⁰⁾: “*Bir kimsenin, birisi tarafından öldürülen bir ölüsü olursa, ölünün yakınları için iki seçenek vardır; isterlerse kısas yoluyla onu öldürürler. İsterlerse fidye alırlar*⁽⁴¹⁾.” Buna göre burada ifade edilen fidye, otomatikman diyete dönüşen bir miktar değil, bir anlaşma neticesi kararlaştırılan miktardır. Bu minvalde kasten öldürmede kısas uygulanmaması hâlinde karşılıklı rıza olmaksızın malla ödeme söz konusu olmayacaktır. Bu karşılıklı rıza durumu ise tarafların sulh olmaları durumunu gündeme getirmektedir. İslam hukuku doktrininde sulh, taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları karşılıklı rıza ile sonlandırmak üzere tarafların yaptıkları anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır⁽⁴²⁾. Burada sulh bedelinin diyet miktarı ile aynı olmayabileceğinin vurgulanmasında yarar vardır. Sulh bedeli taraflarca diyet miktarı veya daha fazlası olarak takdir edilebilir⁽⁴³⁾. Diyet miktarları ise kadılar tarafından İslam hukuku hükümlerine göre belirlenmektedir. Bununla birlikte hataen öldürme söz konusu ise taraflar, diyet miktarından fazla bir miktar üzerine sulh olamayacaklardır, zira burada diyet asli cezadır⁽⁴⁴⁾.

B. SUÇUN YAPTIRIMI BAKIMINDAN İNSAN ÖLDÜRME SUÇUNDA MAKTULÜN KADIN OLMASI

Osmanlı şer’iye sicillerinde maktulün kadın olduğu öldürme olaylarına rastlanmakta; genellikle ölen kadın için “*maktule*” ifadesi kullanılmaktadır⁽⁴⁵⁾.

(38) Ebu Davud, Fiten, 6.

(39) Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku I, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991, s. 136-137.

(40) Serahsi, Mabsüt, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. 21, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14.

(41) Buhârî, Lukatâ, 7; Müslim, Hacc, 447.

(42) Ahmet Kılınç, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu”, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, c. II, On İki Levha, İstanbul, 2016, s. 22.

(43) Dağcı, s. 176-177; İbn-i Âbidin, c. 16, s. 240.

(44) Kılınç (2016), s. 50-51.

(45) Naime Yüksel Kayaçağlayan, 1714-1715 Tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2011, s. 143-144, hük. no: 18; Canan Yıldırım, 4 Numaralı Amasya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Amasya, 2018, s. 113-114, no:21/4.

Çalışmada taranan şeriye sicillerinde öldürülen kişilerin çoğunlukla erkek olduğu, kadınların öldüğü durumların toplam cinayet vakaları arasında azınlığı teşkil ettiği gözlemlenmiştir⁽⁴⁶⁾. Örneğin 18. yüzyıl Konya'sına bakıldığında karşımıza çıkan dört sicilde de durum böyledir. Bunlardan ilkinde bir kadının ölümüne ilişkin herhangi bir kayda ratlanmamış, buna mukabil üç erkek öldürülmüş, bunlardan birinde mahkeme faili kısas cezasına çarptırılmıştır. İkincisinde altı ölüm vakasından yalnızca birinde ölen kadın olup burada da kadının kendini asma söz konusu olmuştur. Dolayısıyla sicilde maktulün kadın olduğu bir öldürme olayı yer almamaktadır. Üçüncüsünde meydana gelen beş ölüm hadisesinden biri kadına ait olsa da burada da bu kez hukuka uygunluk hâli olarak cezanın infazı bağlamında kadının öldürülmesi söz konusu olmuştur. Nihayet son sicilin çalışma kapsamında daha zengin örnekler içerdiği söylenebilir. Burada karşılaşılan sekiz ölüm olayından üçünde ölen kadın olup bu ölümlerin ikisi insan öldürme suçu, biri ise faili meçhul cinayet şeklinde gerçekleşmiş, yine kadın ölüm oranı erkeklere nazaran azınlığı teşkil etmiştir. 1696-1699 yıllarında Rusçuk'un ele alındığı şeriye sicilinde toplamda 12 ölüm olayı kaydedilmiş; bunlardan biri Yusuf isimli bir kölenin intiharına yönelik olup öldürme suçu kapsamının dışında kalmıştır. Kalan 11 ölüm olayına bakıldığında ise bunlardan yalnızca birinde maktul kadın olup diğer 10 tanesinde maktul erkektir. Yine Rusçuk'ta bu kez 1778-1779 yıllarında meydana gelen 9 ölüm hadisesinden biri kendini asma olup kalan 8'inin ikisinde maktul kadın, altısında ise erkek olarak kayıtlara yazılmıştır.

Sonuç olarak sicillerde maktulün kadın olduğu insan öldürme suçları maktulün erkek olduğu suçlara nispeten azınlığı teşkil etmektedir. Yukarıda verilen örnekler çerçevesinde intihar veya suçun infazı gibi detaylardan bağımsız öldürme olaylarına bakılacak olursa kadın ölüm oranlarının %12 gibi bir oranı teşkil ettiği görülür. Ancak bu oranın genele teşmil edilebilmesi için şüphesiz bütün sicillerin taranması gerekecektir ki bu da çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirecektir. Ayrıca ölüm hadiselerinde cesedin keşfinin talep edilmesi de dikkat çekici bir husus olarak göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili çok sayıda örnekten birinde 17. yüzyıl Ayntab'ında Mehmet, mahkemeye gelerek Kasım Mahmud isimli kişinin, karısı Döndü'yü bıçak ile katlettiğini beyan etmiş ve cesedin keşfini talep etmiştir. Ceset, muayene edildiğinde Döndü'nün bıçaklandığı doğrulanmıştır. Ayrıca olay, Müslümanlardan üç erkek ve iki kadından sorulmuş, her biri Döndü'nün bıçaklandığını ikrar etmiştir.

⁽⁴⁶⁾ Buna istisnai bir durum olarak 17. yüzyıl Bursa'sına ait bir defterde katli vakası olarak kaydedilen üç olayda da maktulün kadın olması örnek gösterilebilir. Ölüm olaylarının incelendiği defterde üç kadının katledildiği, üç erkeğin idam edildiği, bir erkeğin kayıp olduğu ve bir erkeğin ise kaza sonucu öldüğü kaydedilmiştir. Böylece deftere göre 200 erkekten beşi, 182 kadından ise üçü çeşitli sebeplerden hayatını kaybetmiş olup erkek ölüm oranı fazlalık gösterse de katli sebebiyle ölüm oranı kadınlarda daha fazladır: Halil Yücel, B 153 Nolu Şeriyye Siciline Göre 1693-1699 Yılları Arasında Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Yapı, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2018, s. 45.

Olayda söz konusu kadınlardan “*müteveffiyeye-i mezburenin başında hâzırın olan Nisa taifesinden Gülefbint-ü Biruz ve Emine bint-ü Abdullah*” şeklinde bahsedilmesi maktul kadınların başında kadınların bulunduğunu düşündürmektedir⁽⁴⁷⁾.

Keşif ile öldürmede kullanıldığı öne sürülen alet izi, vurulduğu bölgeler detaylıca araştırılmaktadır. Esasen bu durum maktulün erkek olduğu durumlar için de söz konusu olup⁽⁴⁸⁾ iddiaların doğrulanmasına ayrıca kastı ve buna bağlı olarak da cezayı belirlemeye yöneliktir. Hatta söz konusu keşiflerde kimi zaman “*ehl-i vukuf*” da denilen bilirkişiler yer alarak olayın adli vaka olup olmadığını inceleyebilmişlerdir⁽⁴⁹⁾. Çalışma kapsamında genellikle iddiaların ve keşif sonuçlarının örtüştüğü gözlemlense de istisnai olarak örtüşmediği durumlar da söz konusu olabilmıştır. Örneğin 17. yüzyılda ölen Medelle isimindeki bir kadının boğazında ve kolunda birtakım yara izleri bulunduğu iddia edilmiş, durum kontrol edilerek böyle izlerin olmadığı söylenmiş, daha sonra oğlu, annesinin sara hastası olduğunu ve birkaç gün önce hastalığının nüksettiğini, ölümünün bunun üzerine gerçekleştiğini itiraf etmiştir⁽⁵⁰⁾. Olayda yine keşifte hazır bulunan kadınlardan “*Saliha hatunlar*” şeklinde bahsedilmiştir. Dolayısıyla maktulün kadın olduğu durumlarda keşif heyetinde yahut bilirkişiler arasında kadınların da yer aldığı düşünülebilir.

Maktulün kadın olduğu durumlarda katile verilecek cezanın genel öldürme suçları bahsinde yer verilen cezalardan herhangi bir farklılık arz edip etmediği ise incelenmesi gereken ayrı bir konudur. Bu bağlamda genel öldürme suçlarına verilen cezalar, maktulün kadın olması durumu bakımından aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

(47) Hüsnüye Güner, 21 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2006, s. 343, no: 3. Yine bir olayda Zeynep binti Ahmet isimindeki kadın vefat etmiş, maktulün arsası, bölgedeki idare ve ihtiyar meclisi azaları, zaptiye onbaşı, Zeynep’in annesi Hatice ve ahaliden kişilerle keşif edilmiş, Zeynep’in kalbinden kurşun isabet etmek suretiyle öldüğü anlaşılmıştır. Durum, Hatice’ye sorulmuş, oğlu Halil, Zeynep, diğer kızı Emine ve küçük oğlu Mustafa hep birlikte bir çadırda yatıp uyuduktan sonra Halil’in kalkıp yanbaşında duran tüfeği alarak Zeynep’in kalbine dayadığını ve ateşlediğini, ardından da kaçtığını bildirmiştir. Görüldüğü üzere keşifler, ölümün gerçekleştiği bölgeye ve cesede şamil olarak kapsamlı araştırma faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır.: Fırat Biçer, 69 Numaralı Antakya-Beylân (Belen) Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1280-1301/M.1863-1884), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019, s. 158-159, no: 1023/2.

(48) “... *Mehmed’i keşif ve nazar eylediklerinde, fi’l-vâki’ mezbûr Mehmed’in vech-i meşrûb üzre başının sağ tarafında bıçak cerâhati olup, mecrûhan fevt olduğunu müâyene ve müşâhede eylediklerinde...*” Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, İSAM İstanbul Kadı Sicilleri, c. 20, s. 89, no: 57.

(49) Konuyla ilgili detaylı bilgi için: Ahmet Kılınç, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2019, s. 222-224.

(50) Perihan Aksoy, 35 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683) (s. 1-145), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2018, s. 263, no: 322.

1. Kıyas

Esasen kasten öldürmenin asli cezası hususunda İslam hukukçuları arasında bir tartışma bulunmamakla beraber kastın tespiti hususunda farklı görüşler gündeme gelebilmektedir. Bu tespite göre de faile verilecek ceza değişmektedir.

Osmanlı'da sıklıkla sulh yoluna gidildiği gözlemlenmektedir. Konuyla ilgili kanunname hükümlerine rastlamak da mümkündür. Örneğin Kanuni döneminde yürürlükte olan Bozok Kanunnamesi'nde şu hükme yer verilmiştir: *“Her kim kan etse katle müstehak ise kısâs oluna. Ve eğer sulh edüb veya diyete müstehak ise diyetten gayrı otuz altun cürm alına⁽⁵¹⁾.”* Sulh, insan öldürme suçlarında da sıklıkla gündeme gelen bir durum olmuştur. Konuyla ilgili çok sayıda örnekten biri şu şekildedir: *“katl-i amdin müceb-i kısas olduğuna binaen mezbûrân Ömer ve Emine kısas murad itmeleriyle kâtil-i mezbûr dahi kısasından sulha râğûb olmağla beynerine Müslimûn-ı müslibûn⁽⁵²⁾ tavassut idüb dava-yı kısasdan mezbûrân Ömer ve Emineyi iki yüz guruş üzerine inşâ-i akd-i sulh-ı şer'i eylediklerinde⁽⁵³⁾”*

Sonuç olarak Osmanlı hukukunda İslam hukuku ve Hanefi içtihatları doğrultusunda kasten birini öldürmenin asli cezasının kısas, katilin affedilmesi durumunda ise kendisiyle anlaşılması durumunda diyet veya fazlası miktarınca maddi ceza olduğu söylenebilir. Ancak belirtmek gerekir ki devletin, tazir cezası verme hakkı saklıdır⁽⁵⁴⁾. Ayrıca bir tabi ceza olarak katil, şayet murisini öldürmüş ise öldürdüğü kişinin mirasından da mahrum kalacaktır.

Maktulün kadın olması, kasten öldürme suçunda kısas cezasına etki eden bir faktör değildir. Dört mezhep hukukçuları da cinsiyet farkını insan öldürmede kısasa engel teşkil eden bir durum olarak görmemişlerdir⁽⁵⁵⁾. Hz. Peygamber'in de Yemenlilere yazdığı bir mektupta *“Bir erkek bir kadını öldürürse kısas edilir.”* dediği söylenmektedir⁽⁵⁶⁾. Ayrıca Hz. Peygamber, müslümanların canlarının birbirine denk olduğunu da söylemiştir. Kadın ve erkekten biri diğerine iftirada bulunduğu zaman had cezası aynen uygulanmaktadır. Dolayısıyla kasten öldürme suçunda maktul kadın da olsa erkek de olsa kısas cezası uygulanacaktır⁽⁵⁷⁾.

(51) Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 6, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 228.

(52) Tarafların sulh olmaları genellikle *“muslibun”* denilen arabulucu kişiler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için: Kılınç (2014).

(53) Yılmaz Deniz Ateş, 40 Numaralı Aynatâb Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1103-1104/M.1692-1693) (S.110-220), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2014, s. 162, no: 231.

(54) Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya, 2014, s. 90.

(55) Dağcı, s. 149; İbn-i Âbidin, c. 16, s. 252.

(56) Avcı (2014), s. 21; Abdulkadir Udeh, Mukayeseli İslam Ceza Hukuku -Özel Hükümler-, ter. Ali Şafak, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 155.

(57) Udeh, s. 155.

Maktulün kadın olması, kısas cezasına etki etmemekle birlikte Osmanlı'da böyle vakalara kısas tatbik edildiğine ilişkin bir örneğe rastlamak hayli güçtür. Bunun sebebi, aşağıda da ifade edileceği üzere tarafların genellikle sulh yoluna gitmiş olmalarıdır. Ayrıca delil yetersizliği de kısas cezasının tatbik edilememesi sonucunu doğurabilmektedir. Örneğin 19. yüzyıl Urfa'sında Leysi binti Hamo isminde bir kadın öldürülmüş, babası Hamo, Leysi'yi öldüren nişanlısı İbrahim için "muceb-i şer'isi olan" kısas cezasını talep ettiğini mahkemeye bildirmiştir. Hamo'nun iddialarına göre Leysi, su çekmek için İbrahim'in bulunduğu bölgedeki su kuyusuna gitmiş, İbrahim Leysi'yi kaçırmak için yeltenmiş, Leysi'nin itirazı üzerine de onu "alet-i carihadan" çerkez olarak anılan bir bıçakla yaralamış, Leysi yaraların tesiriyle yarım saat sonra vefat etmiştir. Ayrıca Hamo, İbrahim'in bölge muhtarına Leysi'yi yedi yerinden bıçakladığını ikrar ettiğini de söylemiştir. Fakat İbrahim, duruşmada Leysi'nin kendisine "gel beni kaçır" dediğini, bunun üzerine kuyu başına gittiğini, Leysi'nin rızasıyla kendisini kaçıracağı sırada da ahaliden Sado ve Kadiro isimli kişilerin arkalarına düşüp İbrahim'i hafif şekilde yaraladıklarını, Leysi'yi de katlettiklerini beyan etmiştir. Bunun üzerine Hamo'dan iddiasına yönelik delil talep edilmiş, Hamo mahkemeye iki şahit getirmiş, şahitler İbrahim'in kendilerine Leysi'ye iki bıçak darbesi vurduğunu, bununla bir şey olmayacağını söylediğini beyan etmişlerdir. Muhtar ise İbrahim'e Leysi'yi neden vurduğunu sorduğunda elinden bir kaza çıktığını söylediğini bildirmiştir. Mahkeme, şahitlerin iddialarının açık olmadığı gerekçesiyle şahadetlerini kabul etmemiş, Hamo başka delil getiremeyince de kısasa hükmedilmemiştir⁽⁵⁸⁾. Görüldüğü üzere olayda alet-i cariha ile gerçekleştirilen ve dolayısıyla kasta işaret eden bir öldürmenin cezasının kısas olacağı kabulü mevcut olmakla birlikte delil yetersizliğinden faile bu ceza verilmemiştir.

Burada maktulün kadın olmasının tarafların sulh yoluna gitmeleri durumunda sulh miktarında bir değişikliğe yol açıp açmayacağı akla gelebilir. Bu sorunun cevabı için arşiv kayıtlarında aynı tarihlerde aynı bölgede gerçekleşen ölüm olaylarını incelemek gerekir. Zira sulh miktarının belirlenmesi, bölgede mevcut kültür ve sosyoekonomik durumla ilintili olacağı gibi paranın değeri de yıllara göre değişim gösterecektir. Bu çerçevede 18. yüzyıl Bursa'sında öldürülen Nefise ve Ahmet için kararlaştırılan sulh miktarlarına bakılabilir. Buna göre Nefise binti Abdullah'ın oğlu Ahmet, Molla Abdurrahman ismindeki kişiden davacı olarak on üç sene önce annesi Nefise'yi büyük bir bıçak ile kasten öldürdüğünü iddia etmiş, taraflar otuz kuruş üzerine sulh olmuşlardır⁽⁵⁹⁾. Aynı tarihlerde Bursa'da Abdullah oğlu Ahmet ve arkadaşları tarafından öldürülen Hüseyin oğlu Süleyman'ın varisleri ise, katillerle

(58) Nursen Tekin, 228 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1288-1289/M.1871-1872), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2016, s. 254-256, no: 181.

(59) Önder Körfez, B-221 Numaralı (1783-1784 Tarihli) Bursa Mahkemesi Defteri (Metin ve Analiz), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010, s. 143-144, varak no: 08/a, belge no: 39.

elli kuruş değerinde erzak ve nakden beş guruş üzerine sulh olmuşlardır⁽⁶⁰⁾. Bir diğer örnek olarak 18. yüzyılda Konya'sında Alime ve Sarac Ömer gösterilebilir. Ahmed'in Alime'yi darp ederek öldürdüğü olayda taraflar otuz kuruş üzerine, Sarac Ömer'in öldürüldüğü davada ise taraflar yüz elli esedi kuruş, bir yeşil çuka, bir nefli çuka, iki kontuş, bir kürk, iki sarık üzerine sulh olmuşlardır. O zamanlar esedi kuruşun yaklaşık 70 akçe civarında, Osmanlı kuruşunun ise 120 akçe civarında⁽⁶¹⁾ olduğu düşünülürse⁽⁶²⁾ yine Sarac Ömer'in sulh miktarı otuz kuruştan fazla olacaktır. Bununla beraber her zaman için erkeğin sulh miktarının kadınınkinden fazla olduğunu tam manasıyla tespit edebilmek için hem kadın hem erkeğe ait sulh örneği içeren daha fazla sayıda belgeye ulaşmak gerekecektir. Böyle kapsamlı bir inceleme ise çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Kıyasın uygulanmadığı durumlarda katil için diyet cezası gündeme gelecektir. Aşağıda maktulün kadın olduğu durumlarda cezanın diyet olması hâli incelenecektir.

2. Diyet

Kasten öldürme suçunda kıyasın düşmesi durumunda kadının diyeti erkeğinkinin yarısı kabul edilmektedir⁽⁶³⁾. İslam hukukçularının büyük çoğunluğu ve bu arada mezhep imamları bu görüşte olup konuyla ilgili icma bulunduğu da iddia edilmektedir. Ancak azınlıkta kalan bir görüş ise, kadın ve erkeğin diyetlerinin eşit olması gerektiğini savunmaktadır⁽⁶⁴⁾. Böylece maktulün kadın olması hâline ilişkin önemli bir ayrımı ortaya çıkmaktadır. Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olmasının, hakkında belirli bir diyet bulunan konularda olduğu da söylenmektedir. Buna göre şayet bilirkişinin tayin edeceği bir ceza söz konusu olur ise diyet, bir görüşe göre yine erkeğinkinin yarısı, diğer bir görüşe göre ise erkeğinkine eşit miktarda olacaktır⁽⁶⁵⁾.

Erkek ve kadının diyetleri arasındaki söz konusu fark, kadın ve erkeği insani değer olarak eşit gören genel İslam mantalitesi⁽⁶⁶⁾ adına düşündürücü bir husustur. Nitekim cezanın kıyas olması durumunda "*cana can*" düsturu gereği öldürülen kadına karşılık da kıyas öngörülmüştür. Bilmen, diyet konusundaki bu farklılığın, meselenin uğranılan maddi zararlar bakımından değerlendirilmesi sonucu gündeme geldiğini ifade etmektedir. Buna göre erkekler, ailelerinin geçimini temin etmek, ülkeyi

⁽⁶⁰⁾ Körfez, s. 145, varak no: 08/a, belge no: 41.

⁽⁶¹⁾ Şevket Pamuk, "*Kuruş*", TDVİA, c. 26, y. 2002, s. 458.

⁽⁶²⁾ Halil Sahillioğlu, "*Esedî*", TDVİA, c. 11, y. 1995, s. 368.

⁽⁶³⁾ Dağcı, s. 150; Bilmen, c. 3, s. 51.

⁽⁶⁴⁾ Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu Yayınları, Konya, 2000, s. 64-65; Ali Bardakoğlu, "*Diyet*", TDVİA, c. 9, y. 1994, s. 476.

⁽⁶⁵⁾ İbn-i Âbidin, c. 16, s. 342.

⁽⁶⁶⁾ Akyılmaz, s. 20. "*Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Hiç kuşkusuz Allah katında en üstün olanımız, kötülüklerden en çok korunanımızdır.*" Hucurat, 105/13.

korumak gibi sebeplerle kişilik olarak değilse de ölüm neticesi meydana gelecek zararlar itibarıyla kadınlardan daha kritik bir konum arz etmektedirler. Dolayısıyla diyet konusunda mali tazminat anlayışıyla hareket edildiği ifade edilebilir⁽⁶⁷⁾.

Diyetin Hanefilere göre taraflar arasında anlaşma sağlanması suretiyle gündeme geldiği ifade edilmişti. Osmanlı'da da bu minvalde taraflar sık sık sulh yoluna gitmişler, bu durum maktulün kadın olduğu öldürme olaylarında da görülmüştür. Aşağıda bu konuya yer verilecektir.

a. Sulh

Osmanlı'da genel olarak sulhe sık başvurulduğundan bahsedilmiştir. Maktulün kadın olduğu öldürme suçlarında da tarafların sulh olmaları az rastlanan bir durum olmamıştır. Öyle ki suçun asli cezası kısas geri plânda kalmış görünmektedir.

Sulh miktarı, nakden veya aynen ödenebilmiştir. Örneğin 19. yüzyıla ilişkin bir davada bedel aynen alınmıştır. Olayda Musa isimli şahıs, Şihanlı aşiretinden Eyüp oğlu Haco'dan davacı olarak eşi Zarife'nin Haco tarafından sol gözünden kurşunla vurulup öldürüldüğünü iddia etmiş, olay şahitler tarafından doğrulanmıştır. Daha sonra taraflar, araya muslihunun girmesiyle Zarife'nin diyeti olarak 2500 kuruş para üzerinde anlaşmışlar, sulh bedelini karşılamak üzere davalıdan bir Kur'an, bir saat ve bir kılıç alınmıştır⁽⁶⁸⁾.

Sulhün, zimmiler arasında vuku bulan öldürme suçlarında da gündeme gelebildiği görülmektedir. 18. yüzyıl Sivas'ında geçen bir olayda vefat eden Süreyya binti Toros ismindeki zimmi kadının varisleri, Süreyya'nın Abraham ismindeki bir kişi tarafından Çerkes bıçağı ile öldürüldüğünü iddia etmişler, mahkemeden gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Fail, suçunu ikrar etmişse de af ile kısas cezası düşmüş, taraflar arasında dört yüz kuruş üzerine sulh gerçekleşmiştir⁽⁶⁹⁾.

Kimi zaman taraflar, herhangi bir bedel ödemeksizin karşılıksız olarak da davadan vazgeçebilmişlerdir. Böyle durumlarda ibranın varlığından bahsedilecektir. Konuyla ilgili bir fetva örneği şu şekildedir: *"Sulh ile ibrâ'nın farkı nedir, tafsilen beyan buyurula? El-cevap: Sulh tarafeyn rızâsı ile olur, yine tarafeyn rızâsı ile feshe kâbilidir. İbrâ' bir cânibden olur, cânib-i âharın fi'line mevkûf değildir. İbrâ' olunan nesne sâkıt olur gider, ikisi ittîfak etseler⁽⁷⁰⁾."* Dolayısıyla taraflar ittîfak ederek veya anlaşarak borçlarından karşılıklı olarak vazgeçebilirler. 17. yüzyılda Mehmet isimli kişi, Osman ile gayrimeşru ilişkisi olan Aişe isimli kız kardeşini sekiz sene önce

⁽⁶⁷⁾ Bilmen, c. 3, s. 47-48.

⁽⁶⁸⁾ Ali Yıldız, 204 Numaralı Şer'îye Sicili Defterine Göre Urfâda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 128, no: 69.

⁽⁶⁹⁾ Şeyma Arıkan, 3 Numaralı Sivas Şer'îye Sicili'nin (H.1202-1203/M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2009, s. 251, no: B-218.

⁽⁷⁰⁾ M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1983, s. 156, no: 768.

öldürdüğünü mahkemede ikrar etmiş, bu mesele yüzünden Osman'ın da hanesini basıp haksız yere hayvanlarını öldürdüğünü ve eşyalarını yağmaladığını söylemiştir. Daha sonra karşılıklı olarak davalarından vazgeçtiklerini mahkemeye şu sözlerle beyan etmiştir: *"Aişe'nin dem ve deynine müteallık da'vadan mezbûr Osmanın zimmetini ibrâ' ve iskât itdik min ba'd bizim mezbûr Osman ile ... alaka ve medhalimiz kalmadı."*⁽⁷¹⁾

Ölen kimse için diyet ödenmesi, faili meçhul cinayetlerde de gündeme gelebilmektedir. Aşağıda bu konuya değinilecektir.

b. Fail-i Meçhul Cinayetler

Kadının kasten öldürüldüğünün anlaşıldığı bazı hâllerde öldürenin kim olduğu bilinmemektedir. Bu tür faili meçhul cinayetlerde kimin sorumlu tutulacağı hususunda, ölen kişinin cesedinin nerede bulunduğu önem arz etmektedir.

Bir mahallede veya köyde öldürülmüş birinin bulunması hâlinde o bölge halkından elli kişi, *"Allah'a yemin ederiz ki onu biz öldürmedik. Kimin öldürdüğünü bilmiyoruz"* diye yemin ederler. Daha sonra da o ölünün diyetini öderler⁽⁷²⁾. Bu özel yemin usulüne *"kasame"* denmekte olup bir tür sosyal denetim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte şayet bir misafir bir kimsenin evinde öldürülür ve katil tespit edilemezse Ebu Hanife'ye göre diyet mülk sahibinden, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a göre ise o mülkte ikamet eden kimseden alınır. Osmanlı'da son görüşün tercih edildiği söylenmektedir⁽⁷³⁾.

Demek ki kasame için ölen kişinin cesedinin kimsenin mülkünde olmayan bir yerde bulunmuş olması gerekmektedir. Konuyla ilgili bir fetva şu şekildedir: *"Zeyd bir karye içinde kimesnenin mülkü olmayan hâlî mevzide mahnûkan katil bulunup katili malum olmasa karye-i mezbûre abalisine kasâme ve diyet lazıme olur mu? El-cevap: Olur"*⁽⁷⁴⁾. Bununla birlikte birinin mülkü içinde bulunan ölmüş kişi için Osmanlı hukuku çerçevesinde orada ikamet eden kişiden diyet alınacaktır. Bu duruma ilişkin verilmiş bir fetva ise şu şekildedir: *"Zeyd'in kızı Hind, Zeyd'in sakini olduğu mülk menziline mecruhaten maktule bulunup katili malum olmasa Zeyd'e kasâme ve diyet lazıme olur mu? El-cevap: Olur"*⁽⁷⁵⁾.

Kasame uygulaması için maktul yakınlarının mahkemeye şikayette bulunmaları veya dava açmaları gerekmektedir⁽⁷⁶⁾. Ancak maktul yakınları tespit edilemiyor ise veya ölen kişinin şikayet hakkı olan bir yakını bulunmuyor ise devlet organlarının

(71) Neşe Toğrul, 129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziantep Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2010, s. 33-34, no: 22.

(72) Serahsî, Serahsî, Meksûr, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. 26, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2009, s. 159.

(73) Avcı (2014), s. 85.

(74) Behcetü'l-Fetâvâ, s. 618, no: 3212.

(75) Behcetü'l-Fetâvâi s. 618, no: 3214.

(76) Avcı (2014), s. 85

failin bulunması hususunda resen harekete geçme yükümlülüğü doğacaktır. 18. yüzyıl Konya'sında bir kadının ölü bulunduğu yerin yakınlarındaki mahalle ahalisinden iki kişi mahkemeye gelerek Lârende Kapsu taşrasında Kal'a Hendeğine ismini bilmedikleri vücudu yaralanmış şekilde bir fahişe kadının ölüsünün atılmış bulunduğunu mahkemeye haber vermişler ve mahkmeden kadının defnine izin verilmesini talep etmişlerdir⁽⁷⁷⁾. Burada kadının kimsesiz olması dolayısıyla kasamenin gündeme gelmediği düşünülebilir.

Fail-i meçhul cinayetlerin birinin mülkünde gerçekleşmesi hâlinde davacıların söz konusu kişiden şikayetçi oldukları gözlemlenmektedir. 19. yüzyıl Antakya'sında Hasan isimdeki kişi, katledilen kızı Fattum için damadı İbrahim'den davacı olarak mahkemeye kızının kırk gün önce İbrahim'in bahçesi içinde katlen öldürülmüş olarak bulunduğunu ve fakat katilin belli olmadığını, bahçesinde ölmesi hasebiyle diyetini İbrahim'den talep ettiğini, İbrahim'in ise durumu inkâr ettiğini bildirmiştir. Daha sonra taraflar, sekiz bin kuruş üzerine anlaşarak sulh olmuşlardır⁽⁷⁸⁾. 17. yüzyıl Bursa'sında geçen bir olayda ise Abdullah, Ahmed Dede, Kadri, Mustafa ve Ebubekir mahkemeye gelerek Perviz, karısı Meleknaz ve üvey kızları Kerime'nin Perviz'in mülkünde ölü bulduklarını, katillerinin bilinmediğini ve fakat mahalle ahalisinden bazı kişilerin kişilerin, diyetin aralarında bölüştürülmesi gerektiğini söylediklerini, bu durumun kendilerini rencide ettiğini söylemişlerdir. Mahkeme, ölen kişilerin Perviz'in mülkünde bulunmuş olmaları sebebiyle Perviz'e diyet lazım geleceğine, şu durumda Perviz de ölmüş olduğundan hiç kimse üzerine diyet lazım olmadığına hükmetmiştir⁽⁷⁹⁾.

Son olarak bu çerçevede intihar vakalarına değinilebilir. Böyle bir durumda kişinin, kendi kendisini öldürdüğü anlaşılırsa diyet de söz konusu olmayacaktır. Osmanlı'da kadınların intihar ettiği durumlara az da olsa rastlanabilmektedir. 18. yüzyılda Aynî isimli bir kadın kendini asmış, hakkında mahalle ahalisinden birkaç kişi, Aynî'nin hayatta iken sara hastalığı bulunduğu, öldüğü gece de sarasının etkisiyle kendisini astığını, olayda kimsenin bir dahlinin olmadığını beyan etmişlerdir⁽⁸⁰⁾. Daha sonra cesede keşif yapılarak vücutta herhangi bir yara izine rastlanmadığı müşahede edilmiştir⁽⁸¹⁾.

(77) 37 Numaralı Konya Kadı Sicili (1102-1103/1691-1692), haz. İzzet Sak, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2016, s. 192-193, no: 117-2.

(78) Gülsen Esiroğlu, H.1283-1284/M.1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Hatay, 2015, s. 83-84, no: 2.

(79) Yakup Ünal, XVII. (1615-1617) Yüzyıl Başlarında Bursa (B-35 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 52, no: 5b-3.

(80) 41 Numaralı Konya Kadı Sicili (1115-1116/1703-1704), haz. İzzet Sak, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016, s. 301, no: 208-1.

(81) 41 KKS, s. 301, no: 208-2.

3. Mirastan Mahrumiyet

Kasten öldürmede bir tabi ceza olarak mirastan mahrumiyetin gündeme geldiğinden bahsedilmişti. Maktulün kadın olması durumunda bu konuda kural olarak bir değişiklik söz konusu olmamaktadır. 19. Yüzyılda Edremit'te meydana gelen bir olayda Mehmet isimdeki kişi, annesi Aişe'yi öldürmüş, bunun sonucu olarak mirasından mahrum kaldığı şu sözlerle ifade edilmiştir: "... *vâlidesi mezbûre Âişe Hâtûn'u katl edüp ber-vechle şer'an vâlidesi müteveffât-ı mezbûre Âişe Hâtûn'un mirâsından mahrûm olup...*"⁽⁸²⁾

Sonuç olarak maktulün kadın olması durumunda kasten öldürmeye ilişkin cezalarda önemli değişiklikler olmamaktadır. Bu çerçevede kadının öldürülmesi hâlinde de katil kısas edilecek ve eğer murisini öldürmüş ise bu kişinin mirasından mahrum olacaktır. Osmanlı hukuku çerçevesinde kadının zimmi veya köle olması hâlinde de katilin kısas edileceğini belirtmek gerekir. Kısasın affi veya delil yetersizliği gibi sebeplerle uygulanmaması durumunda ise hukukçuların çoğunluğunun görüşüne göre kadının diyeti erkeğinkinin yarısı miktarında olacaktır. Burada meseleye tazminat odaklı bakılmış, erkeğin dönem şartları çerçevesinde ölümü neticesinin toplumu bazı noktalarda daha büyük zararlara uğratabileceği düşünülmüştür.

Burada günümüz İslam devletlerinin uygulamalarına göz atmak, suça verilen cezaya ilişkin bakış açısının değişip değişmediğini gözlemlemek adına yararlı olabilir. Bu çerçevede İran'da ilginç bir uygulama göze çarpmaktadır. Buna göre Müslüman bir adam, kasten Müslüman bir kadını öldürmesi hâlinde cezaya çarptırılacak, ancak cezanın uygulanmasından önce kadının varisleri katile bir erkeğin diyet miktarının yarısı kadar bir meblağ ödeyeceklerdir⁽⁸³⁾. Böyle bir durumda ölen kadının mirasçuları, katile tam diyetin yarısını ödeyerek cezayı tercih edebilecekleri gibi katilden kadının diyetini talep de edebileceklerdir⁽⁸⁴⁾. Kanaatimizce burada kadının diyet miktarının erkeğinkinin yarısı kadar olduğu kabulü devam etmekte olup kısas için bunun ödenmesi, bu durumda diyet mükellefiyetinin katilden düşmesi ile ilintili bir durumdur. Kısasın uygulanmaması durumunda ise artık bu meblağ, katil tarafından mirasçılara ödenecektir. Bununla birlikte İslam hukukunda kısasın söz konusu olması hâlinde mirasçuların katile herhangi bir bedel ödemeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla uygulama, İslam hukuk mantalitesi ile bağdaşmayan bir uygulama olarak dikkat çekici niteliktedir. Söz konusu hüküm 1982 yılına ait olup 1991 yılında İslam Ceza Kanunu, 1996 yılında Ta'zirat bölümü ve 2013 yılında yeni İslam Ceza Kanunu kabul edilmiş olsa da yapılan değişikliklerin daha ziyade tazir

⁽⁸²⁾ Faruk Atacan, Hicrî 1311-1312 Tarihli Edremit Şerhiye Sicili, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 128-129, no: 462.

⁽⁸³⁾ Ali Raza Naqvi, The Qisas Act of Iran 1982, Islamic Studies, Winter 1985, Vol. 24, No. 4, pp. 521-556, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, p. 523.

⁽⁸⁴⁾ Naqvi, s. 533.

cezalarına ilişkin olduğu ifade edilmektedir⁽⁸⁵⁾. Dolayısıyla kısasa ilişkin herhangi bir değişiklikten bahsedilmemektedir. Bir diğer İslam devleti olarak Pakistan'da da kısas cezasının geçerli olduğu anlaşılmakta, bu konuda kadın ve erkek arasında bir ayrıma gidilmemektedir. Konumuz bağlamında kadına yönelik çocuk düşürtme suçundan bahsedilebilir. Buna göre çocuk düşürtme suçunun bir sonucu olarak, kadına herhangi bir zarar verilmesi veya kadının ölmesi durumunda, suçlu, bu tür bir zarar veya ölüm için verilen cezadan da sorumlu tutulacaktır. Dolayısıyla gebe kadının ölmesi, kısas cezası hükümlerine tabidir. Cezanın uygulanması için ise Yüksek Mahkeme'nin onayı gerekmektedir⁽⁸⁶⁾. Bundan başka tarafların sulh yoluyla anlaşmaları da mümkün olup sulh bedeli, diyet miktarından az olamayacaktır⁽⁸⁷⁾. Pakistan'daki bu bakış açısının Osmanlı'daki sulh anlayışı ile uyum arzettiği ifade edilebilir. Ancak diyet hususunda kadın ve erkek arasında ayırım yapılmaksızın yetişkinin kısas hakkından feragatinden bahsedilmiş⁽⁸⁸⁾, yetişkinden kastın ise 18 yaşını dolduran erkek veya 16 yaşını dolduran kadın olduğu belirtilmiştir⁽⁸⁹⁾. Yine Malezya'da kasten öldürme suçunun cezasının kısas olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, Malezya Ceza Kanunu'nun 302. maddesinde "Cinayet işleyen kişi ölümle cezalandırılır⁽⁹⁰⁾." denilerek açıkça belirtilmiştir. Ayrıca çocuk düşürtme suçunda hapis cezası veya para cezası yahut her ikisine mahkum edilme durumu söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte annenin ölümüne sebep olma hâlinde, katil suç için öngörülen cezadan, dolayısıyla kısastan sorumlu tutulacaktır⁽⁹¹⁾.

Günümüz İslam devletlerine kabaca göz atıldığında kısas cezasının hâlâ söz konusu olduğu, fakat diyet hususunda anlayışın değiştiği söylenebilir. Buna göre Pakistan ve Malezya'da kadının diyetinin erkeğin yarısı olduğu görüşü terkedilmiş, İran'da ise bu telakki devam etmekle beraber İslam hukukunun öngörmediği şekilde kısasın gündeme gelmesi hâlinde diyetin katile ödenmesi öngörülmüştür. Kısas

(85) Amir Vatani vd., Criminal Sociology of Prison Population with Emphasis on Iran's Penal Policy Evaluation, Iranian Journal of Educational Sociology, Vol. 1, Nu. 2, 2017, p. 188.

(86) Pakistan Ordinance on Qisas and Diyah, Islamic Studies, Winter 1990, Vol. 29, No. 4, pp. 397-430, p. 422.

(87) Pakistan Ordinance on Qisas and Diyah, p. 403.

(88) Pakistan Ordinance on Qisas and Diyah, p. 403.

(89) Pakistan Ordinance on Qisas and Diyah, p. 398-399.

(90) Majdah Zawawi/Nasimah Hussin, Forgiving the Enemy: A Comparative Analysis of the Concept of Forgiveness in Shari'ah and Malaysian Law, Pertanika Journals, Social Sciences & Humanities, Vol. 23, pp. 43-54, p. 49. Söz konusu kanunun başında kanunun ilk yürürlük tarihi olarak 1936 yılı gösterilmekte, 1997'de revize edildiği ifade edilmektedir. Burada kanunun revize edilmesinin Malezya'nın bağımsızlık sonrası dönemine tekabül ettiği söylenebilir. Buna göre 1952 yılında Selangor ile başlayan, bölgedeki İslam devletlerinin tedvin hareketlerinin görüldüğü bir dönem söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kılınç, İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Karranamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün Mukayesesi, ERÜHFD, C. XIV, S. 2, 2019, s. 634.

(91) Laws of Malaysia, Online Version of Updated Text of Reprint, <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/61339/117909/F-833274986/MYS61339%202018.pdf>, s. 181, m. 316.

cezasının affedilmesi durumunda ise İran uygulamasının Osmanlı uygulamasına benzerlik arzettiği söylenebilir. Ayrıca Pakistan'da, diyet miktarında eşitliğin söz konusu olmasıyla Osmanlı uygulamasından farklılıktan bahsedilebilirse de, sulhe yer verilmesi ve sulh miktarının diyet miktarından az olamaması Osmanlı anlayışı ile bağdaşan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da suç için öngörülen cezalar yukarıda bahsedildiği şekilde olmakla birlikte bazı durumlarda faile ceza verilmemektedir. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

II. CEZANIN UYGULANMADIĞI HALLER

Bazı durumlarda katile kısas cezası verilememektedir. Bu durumlar, olayda bir hukuka uygunluk sebebinin bulunmasından kaynaklanabileceği gibi fiil hukuka aykırı olmakla birlikte mağdur ve fail arasındaki ilişkinin farklı bir hukuki anlayışa tabi olmasından da kaynaklanabilir. Aşağıda söz konusu durumlar incelenecektir.

A. HUKUKA UYGUNLUK SEBEPLERİ

“Adaletin gereği dışında Allah'ın kutsal saydığı insan hayatına kıymayın ...⁽⁹²⁾” ayetine göre kanuni bir cezanın infazı, toplumu korumaya yönelik savaş ve kişisel meşru savunma hâlleri dışında insan öldürmek yasaklanmış, bu hâller ise hukuka uygunluk sebebi sayılmıştır⁽⁹³⁾. Bahsi geçen durumlar, aşağıda ele alınacaktır.

1. Cezanın İnfazı

Kadının ölümü, bir cezanın infazı sebebiyle gündeme gelebilir. Burada hukuka uygunluk sebebi bulunduğundan, faile herhangi bir ceza verilmeyecektir. Hz. Peygamber'in kadına ölüm cezası verdiğine ilişkin rivayetler mevcuttur. Örneğin Hayber'in fethinden sonra kendisine suikast teşebbüsünde bulunan ve zehirli koyun eti ikram eden Yahudi bir kadını önce cezalandırmadığı, fakat aynı koyundan yiyen Bısr b. Bera'nın ölmesi üzerine bu kez faili kısas cezasına mahkum ettiği söylenmektedir⁽⁹⁴⁾.

Osmanlı'da 18. yüzyıla ait bir kayıta, zina eden ve ahaliye eziyet eden bir kadının katline karar verilmiştir. Olayda Mustafa isimli bir şahıs, ana bir kız kardeşi olan Sultan isimdeki kadını dava ederek, Sultan'ın sürekli namahrem yabancı erkeklerle içki içip onlarla görüşüğünü, fesat ehli kişilerle çeşitli irtibatlarda bulunduğunu, son olarak da damın üzerine çıkıp açık gezerken onu bu davranışından men ettiğini ve fakat Sultan'ın çekinmeyerek bir taşla kendisinin sol kolunu ve böğrünü darp ettiğini ve kendisine küfrettiğini beyan etmiş, gereğinin yapılmasını istemiştir. Hasan ve Hüseyin isminde iki kişi de olaya şahit olduklarını bildirmişler, ayrıca mahalle ahalisinden birkaç kişi de Sultan'ın genel hâliinden bahsederek daima

⁽⁹²⁾ En'am, 6/151.

⁽⁹³⁾ Avcı (2014), s. 31.

⁽⁹⁴⁾ Avcı (2014), s. 14.

yabancı erkeklerle bir araya gelerek şarap içtiğini ve elindeki kılıçla üzerlerine hücum ettiğini, çeşitli yerlerde eşkıyalarla görüştüğünü, çok kez kendisine nasihat edildiğini bildirmişler, böyle birinin siyaseten katle kadir olunacağına ilişkin fetva örneğini mahkemeye sunmuşlardır. Mahkeme, fetvanın gereğine karar vererek Sultan'ın siyaseten katle müstehak olduğuna hükmetmiştir⁽⁹⁵⁾.

Demek ki kadın, işlediği suçtan dolayı ölüm cezasına çarptırılabilen ve bu ceza hukuka aykırı olmadığı gibi hukukun bir gereği olarak tezahür etmektedir. Nitekim kadının ölümünde katilin kadın olması hâlinde de “cana can” mantığı gereği kadın kısas cezasına çarptırılacaktır. Bir diğer hukuka uygunluk sebebi savaş hâlidir.

2. Savaş Durumu

Hz. Peygamber bir savaşta bir grup askerinin bir şeyin etrafında toplandığını görmüş ve etrafındakilere bunun nedenini sormuştur. Sahabeler, “Öldürülmüş bir kadına bakıyorlar” diye cevap verince “Biriniz Hâlid'e yetişsin ve çalıştırılan işçileri, kadın ve çocukları öldürmemesini söylesin” demiştir⁽⁹⁶⁾. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber ölmüş bir kadın görmüş ve “Bunu kim öldürdü?” diye sormuştur. Biri kendisine “Ben, ey Allah'ın Resulü. Onu arkama atın terkisine bindirmiştim. Beni öldürmek için kılıcımı ele geçirmeye çalıştı, ben de onu öldürdüm” diye cevap verince “Kadınları öldürmek bizim şanımızdan değildir. Onu göm ve bir daha böyle bir iş yapma” demiştir⁽⁹⁷⁾. Yine Mekke'nin fethi günü öldürülmüş bir kadın görünce “Bu kadın savaşmıyordu ki...” diyerek yapılanı doğru bulmadığını göstermiştir⁽⁹⁸⁾.

Hz. Peygamber'in konuya yaklaşımı, İslam hukukunda kural olarak savaş hâlinde dahi kadınların öldürülmesinin hoş karşılanmadığını göstermektedir. Bununla birlikte buradaki mantalitenin kadınların savaşlarda taarruz hareketini icra edici bir surette boy göstermemesi, başka bir deyişle muhariplik vasfına sahip olmamaları olduğu söylenebilir. Nitekim Hanefiler, savaşa ehil yahut savaşta etkili kadınların öldürülebileceğini kabul etmişlerdir. Örneğin Hz. Peygamber, Ümmü Mervan adındaki bir kadını öldürtmüştür, zira bu kadın hem savaşan hem de başkalarını savaşa teşvik eden bir kadındır. Hz. Ebubekir'in öldürttüğü Ümmü Karfe adındaki kadın ise otuz oğlu olan ve onları Müslümanlarla savaşmaya kışkırtan bir kadındır⁽⁹⁹⁾.

(95) 39 KKS, s. 174-175, no: 103-1.

(96) Ebû Dâvûd, Cihad, 111; Taberâni, el-Mu'cemü'l-kebir, V/72

(97) Buhârî, Cihâd, 145; Müslim, Cihâd 24; Ebû Dâvûd, Cihâd 30

(98) İbn Hibbân, Sahih, XI/110

(99) Serahsi, c. 10, s. 204. Kadının savaşması hâlinde öldürüldüğü bir diğer hadise olarak Ümmü Zeml örneği verilebilir. Hz. Ebubekir döneminde geçen bu hadisede Ümmü Zeml, annesinin devesine binip irtidat ederek isyancıların başına geçmiş; Hâlid b. Velid'in ordusuna karşı savaşmıştır. Halid b. Velid, bu kadının devesini vurana yüz deve bağışlayacağını vadedmiş, Ümmü Zeml'i de savaş meydanında katlettirmiştir: Bahriye Üçok, İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler, AÜİF, Ankara, 1967, s. 26-27

Sonuç olarak savaşta kadınların öldürülmeyeceğine ilişkin genel bir siyasetten bahsedilebilirse de kadının savaşa ehil veya savaşta etkili olması durumunda savaş, bir hukuka uygunluk sebebi olacak, böyle kadınlar öldürülebilecektir. Bununla birlikte çalışma çerçevesinde konuyla ilgili Osmanlı örneğine rastlanmamıştır. Son olarak meşru savunma, bir diğer hukuka uygunluk sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Meşru Savunma Hâli

Meşru savunmayı, dar anlamda veya geniş anlamda meşru savunma olarak incelemek mümkündür.

a. Dar Anlamda Meşru Savunma

Dar Anlamda meşru savunmada kişinin, kendisine veya başkasına ait bir hakka yönelik gerçekleşmekte olan yahut gerçekleşmesi muhakkak haksız bir saldırıyı, saldırı ile orantılı olarak defetme zorunluluğu söz konusudur. Saldırı, cana veya ırza yönelik olduğunda meşru savunma bir görev hâlini almaktadır⁽¹⁰⁰⁾.

Cana yönelik meşru savunma çerçevesinde bir kimse, birine silah çekerek saldırırsa ve şayet saldırıya maruz kalan başka türlü kurtulma imkânı bulamayacaksa saldırganı öldürmesi herhangi bir sorumluluk gerektirmeyecektir. Konuyla ilgili bir fetva şu şekildedir: “Ehl-i örf Zeyd’i tutup ‘Amr senin darbından öldü’ dedikde Zeyd dahi Amr üzerime geldi, bataen ben de bıçakla vurdum’ demekle Zeyd’e diyet ve kısastan nesne lazım olur mu? El-cevap: Halâsa gayri tarikile kadir olmadıği sabit olacak, ne kısas lazımdır ne diyet⁽¹⁰¹⁾.”

İrız ve namusu korumak maksadıyla yapılan bir meşru savunmada da aynı şekilde sorumluluk gerekmez. Buna göre bir kimse, kendisine cebren zina maksadıyla harekete kalkışan birini öldürmekten başka bir yolla def edemeyecekse, öldürmesi durumunda bu kişiye katl hükümleri uygulanmayacaktır⁽¹⁰²⁾. Bazen, bir kişinin kendisine yönelik olmasa da zinayı def etmesi durumu gündeme gelebilir. Bu durumda kişi, kendi ırzını değil, umumi ahlakı korumaya yönelik olarak hareket etmiş olur. Dolayısıyla meşru savunmanın geniş anlamda yorumlanması söz konusu olur. Konu, aşağıda incelenecektir.

b. Geniş Anlamda Meşru Savunma

Geniş Anlamda meşru savunma, “emr bi’l-maruf ve nehy ani’l-münker” olarak da anılır. Marufu emir, ihmal edilen görevin yapılması, münkeri nehy de kötülüğün önlenmesi anlamını taşır⁽¹⁰³⁾. İslam hukukunda fertlerin alenen toplumun huzur ve güvenini bozacak davranışları önlemeleri ve böylece bir tür sosyal denetim mekanizması sağlanması öngörülmüştür. Bu mantalite, şu hadise dayandırılmaktadır:

⁽¹⁰⁰⁾ Avcı (2014), s. 31.

⁽¹⁰¹⁾ Düzdağ, s. 152, no: 742.

⁽¹⁰²⁾ Bilmen, c. 3, s. 125.

⁽¹⁰³⁾ Avcı (2014), s. 37.

“Sizden biriniz, gördüğü kötülüğü eliyle düzeltsin⁽¹⁰⁴⁾.” Dolayısıyla suçun önlenmesi veya suçluların yakalanması devletin kolluk güçleri için bir görevse de halktan kişiler için de bir hak olarak gündeme gelmektedir. Zina suçunda yakalama yetkisinin aşılması ise özellikle incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir erkeğin, karısını kendisine yabancı bir erkekle zina ederken görmesi, esasen genel zina suçunun ispat ve muhakeme sürecinden bir farklılık arz etmemektedir. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e, karısının Şerik bin Sehma adında bir adamla zina ettiğini bildirmiş, Hz. Peygamber de ona “Şahit getir, yoksa sırtına had vurulacak⁽¹⁰⁵⁾” demiştir. Yani zina isnadında bulunan kişi, müddeinin bizzat karısı da olsa, şahit getirmesi gerekmektedir. Fakat olayın bundan sonrası, konuyla ilgili özel bir düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, söz konusu adam, “Ya Resulullah! Birimiz karısının üzerinde bir adam gördüğünde gidip şahit mi arayacak?” diyerek duruma itiraz etmiştir. Hz. Peygamber, yine “Şahit getir yoksa sırtına had vurulacak” demiş, bunun üzerine adam, “Seni hakikat ile gönderene and olsun ki ben doğru söylüyorum. Allah benim sırtımı haddenden kurtaracak bir ayeti mutlaka indirecektir” şeklinde cevap vermiş, gerçekten de konuya ilişkin olarak Nur suresinin 6-9. ayetlerinde geçen lian ayetleri nazil olmuştur.

Lian, özel bir boşanma usulüdür. Bu usule göre önce koca dört kez “Allah adına yemin ederim ki bu kadını zina hâli nde gördüm” dedikten sonra beşincide “Yalan söylüyorsam Allah’ın gazabı üzerime olsun” der. Arkasından kadın dört kez kocasının yalan söylediğine dair Allah adına yemin ederek beşincide “Yalan söylüyorsam Allah’ın gazabı üzerime olsun” der. Bundan sonra taraflar hakim kararıyla boşanmış kabul edilir⁽¹⁰⁶⁾.

Sahabenin görüşünün de aynı doğrultuda, genel zina hükümlerine paralel olduğu gözlemlenmektedir. Hz. Ali, eşini ve yabancı bir erkeği suçüstü yakalayıp öldüren biri için “Eğer katil dört tanık getirmezse kısasen ölüm cezasına çarptırılır” demiştir. Hz. Ömer döneminde ise kılıcı kana bulanana biri için arkasından gelen bir grup “Bu adam, kendi eşini ve arkadaşımızı öldürdü” demiş, adam maktullerin zina hâlinde olduğunu söyleyince Hz. Ömer, şikayetçilere “Bu adamın söyledikleri doğru mu?” diye sormuş, şikayetçiler tasdik edince de katile “Bunlar çıkıp gidince sen de gidebilirsin, çünkü ölümü hak edenleri öldürmüşsün” demiştir⁽¹⁰⁷⁾. Dikkat edilirse burada katile ceza verilmemişse de olayda bir grubun tanıklığı söz konusudur. Hz. Ömer, adam maktullerin zina hâlinde olduğunu söyleyince değil, tanıklar durumu doğrulayınca adamı serbest bırakmıştır. Dolayısıyla esasen genel prensibe aykırı bir durumdan bahsedilemeyecektir.

⁽¹⁰⁴⁾ Buhari, İlim, 28; Müslim, İman, 78.

⁽¹⁰⁵⁾ Olayda kastedilen had cezası kaza suçuna ilişkindir. Buna göre şayet zina iddiası ispat edilemezse, zina iftirası suçu gündeme gelir: Avcı (2014), s. 277.

⁽¹⁰⁶⁾ Cin/Akylmaz, s. 437.

⁽¹⁰⁷⁾ Avcı (2014), s. 44.

Hanefi hukukçulardan İbn Abidin'e göre bir kimse bir şahsı, kendisine helal olmayan bir kadınla zina ederken bulsa ve bağırma veya dövme ile bu fiile engel olamayacağını bilirse onu öldürebilecektir. İmam Şafii de böyle bir durumun başka türlü engellenememesi hâlinde son çare olarak failleri öldürmeye başvurulabileceği görüşündedir. Şu durumda hukukçuların içtihatlarında suçluların ölümü için şahit mecburiyeti hususunda bir esnemenin varlığından bahsedilebilir. Nitekim Osmanlı hukukunda da konuya daha sert bir yaklaşım görülecektir.

Osmanlı hukuk doktrininde bir kişinin annesi, kız kardeşi gibi mahremlerini veya bunların suç ortaklarını zina hâlinde yakalaması hâlinde onları öldürmesinin, şahsi cezasızlık sebebi olacağı kabul edilmiştir⁽¹⁰⁸⁾. Şeyhülislam M. Arif b. Muhammed Dürrizade'nin Neticetü'l-Fetâvâ'sında konuya ilişkin olarak şu fetva yer almıştır: *"Zeyd, Amr'ı anası Hind ile zina ederken gördükte Amr'ı katl eylese Zeyd'e nesne lazım olur mu? Elcevap: Olmaz"*⁽¹⁰⁹⁾. Yine Ebussuud Efendi'nin de konuya ilişkin fetvaları mevcuttur: *"Zeyd, zevcesi Hind ile Amr'ı zinâda katl eyledikten sonra, Hind ile Amr'ın verese Zeyd'i kısas yahut Zeyd'den diyet almağa kâdir olur mu? El-cevap: Olmaz, kat'an teftiş olunmaz memnûdur"*⁽¹¹⁰⁾. Bir diğer fetvası ise şu şekildedir: *"Zeyd mülkünde, bir gece Amr ile Zeyd'in kız kardeşi Hind ile zinâ eyleseler, Zeyd Amr'ı katledip Zeyd'in anası Hind'i katl eylese, ehl-i örf bunlara dable kâdir olur mu? El-cevap: Aslâ olmaz"*⁽¹¹¹⁾. Görüldüğü üzere fetvalarda kişinin karısını, annesini, kız kardeşini yahut bunların suç ortaklarını zina hâlinde yakalaması üzerine söz konusu kişileri öldürmesi bir cezasızlık sebebi olarak kabul edilmiştir.

Yakının zina hâlinde görülmesi durumunda öldürmenin hukuka uygunluk sebebi oluşturacağı, Osmanlı kanunnamelerinde de yer almıştır. Örneğin Bozok Sancağı Kanunnamesi m. 16 şu şekildedir: *"Ve eğer bir kimesne mahremini nâ mahrem ile mülâ'abe ve mübâseret ederken görse anları öldürse, şer'an kanlı olur, örfen suçlu olmaya. Ve bir kimesne dedüğü ile öldürse suçlu ve kanlı olur. Meğer şahid-i şer'i kâim ola"*⁽¹¹²⁾. Alâüddevlî Bey Kanunnamesi m. 13 ise şu şekildedir: *"Eğer bir kimesne mahremini ecnebi ile mülâ'abe ve mübâseret ederken görse anları öldürse kanlı değüldür. Örfen günahlu oldu deyü nesne alınmaya"*⁽¹¹³⁾. Kanuni'nin Umumi Kanunnamesi'nin farklı nüshalarında ise şu hükme rastlandığı söylenmektedir: *"Ve bir kimesse kendi avretin bir kimesne ile zinâ ederken bir yerde bulsa, ikisin bile katl etse, hemân evi içine cemâ'at getirüb işhâd etse, ol maktûllerin vârislerinin da'vâları istimâ' olunmaya"*⁽¹¹⁴⁾.

Osmanlı'da halk arasında "namus cinayeti" olarak anılan, yakının zina hâlinde yakalanması veya meşru olmayan bu tür ilişkilerin duyulması sebebiyle gerçekleşen

⁽¹⁰⁸⁾ Avcı (2014), s. 51

⁽¹⁰⁹⁾ Dürrizade, s. 610.

⁽¹¹⁰⁾ Düzdağ, s. 158, no: 777.

⁽¹¹¹⁾ Düzdağ, s. 158, no: 778.

⁽¹¹²⁾ Akgündüz, c. 6, s. 227.

⁽¹¹³⁾ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 7, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 157.

⁽¹¹⁴⁾ Akgündüz, c. 4, s. 297, dp.

öldürme olaylarına genel ölüm hadiseleri çerçevesinde sık rastlanmaktadır. 16. yüzyılda Ayntab'da meydana gelen bir olayda Matuk isimli kişi, karısı Tebrike'yi, Şaban isminde biriyle birlikte gördüğü için öldürdüğünü şu sözlerle itiraf etmekte ve cesedin keşfini istemektedir: “*Şaban Mihni ile zevcem Tebrike binti Ali kendi mülki evim içinde halvet husûsda bulub zevcem mezbûr Tebrike'yi bir bıçak ile karnından vurub katl eyledim üzerine varub esval-i keşf olunmasını taleb ederim.*” Bunun üzerine maktulün karnının bıçakla yarıldığı doğrulanmıştır⁽¹¹⁵⁾.

18. yüzyıla ilişkin bir başka olayda Rahime isimli bir kadının babası Hüseyin Beşe, iki gün önce Rahime'nin kendisine namahrem olan es Mustafa ile gizli bir mekânda yakın ilişki içinde gördüğünü, bunun üzerine Rahime'yi, dayısı Mustafa'nın evinde üç yerinden bıçak ile darp ve katlettiğini, cesedini de Mustafa'nın evine taşıdığını söyleyerek cesedin keşfini istemiştir. Bunun üzerine Rahime'nin azaları muayene edilerek bıçak yaraları doğrulanmıştır⁽¹¹⁶⁾. Olaya ilişkin bir başka duruşma kaydında Hüseyin Beşe, kızını bizzat öldürdüğünü, kimsenin olayla bir ilgisinin bulunmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “... *sulbiye kızım Rahime'yi kendüye nâ mahrem olan kimesne ile muâşeretine vakıf olmağla Rahime'yi üç mevziinden bıçak ile amden darb ve cerb idüb katl itmişidim kimesnenin sun'ı ve medhali yokdur kendim katl eyledim*⁽¹¹⁷⁾...”

Yakının zinasına binaen öldürme hususunda yönetici sınıftan izin dahi alınabilmiştir. 17. yüzyıl Ayntab'ında geçen olayda Mehmed Bey, kız kardeşi Fatıma'nın Hasan ile zina ettiğini ve on beş gün Mehmed Çavuş'un evinde saklandığını duymuş; Fatıma'yı kocası Yusuf ile beraber Ayntab sancakbeyi olan Kasım Bey'in izni ile katletmiştir. Mahkemede Ahmed ve Ali Veli isimli kişiler, Yusuf'un kendilerine, Fatıma'nın Hasan ile ilişkisinden ve on beş gün Mehmed Çavuş'un evinde sakladığından bahsettiğini söylemişler, Fatıma'nın Mehmed Çavuş'un evinden çıkarıldığına şahitlik etmişlerdir⁽¹¹⁸⁾. Olaya ilişkin diğer bir duruşma kaydında yine Mehmed Bey, Fatıma'yı Yusuf ile birlikte boğduklarını söylemiş, cesedin keşfini talep etmiştir. Keşifte Fatıma'nın boğularak öldüğü doğrulanmış, Yusuf da “*Fatıma'yı ben bile boğdum*” diyerek durumu ikrar etmiştir⁽¹¹⁹⁾.

Görüldüğü üzere yakının zinası durumlarında failler, mahkemede fiillerini itiraf etmek hususunda oldukça rahat davranmaktadırlar. Bu da söz konusu tavırların, bu gibi durumlarda mahkemenin kendilerini cezalandırmayacaklarına dair bir

(115) İbrahim Arslan, 166 Numaralı (H.980/M.1572/1573) Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2012, s. 93, no:4.

(116) Mustafa Çavdaroğlu, 61 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-100) H.1124-1125/M.1712-1713, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2013, s. 154, no: 140.

(117) Çavdaroğlu, s. 170, no: 160.

(118) Melahat Arıkan, 1618-1619 Ayntab 12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. s.105-204., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2017, s. 143, no: 176.

(119) Arıkan, s. 142-143, no: 175.

güvenceden kaynaklandığını düşündürmektedir. Kayıtlarda yaptırıma ilişkin bir bilgi yer almasa da verilen fetvalar, yönetici kesimin izin vermesi gibi hususlardan hareketle Osmanlı'da yakının zinası durumunda mahkemelerin bunu hukuka uygunluk nedeni kabul ederek faili cezalandırmadığı düşünülebilir. Öte yandan bazı durumlarda fiil hukuka aykırı olsa da maktulün şartlarından doğan bir cezasızlık hâli gündeme gelmektedir. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

B. KATİL ve MAKTUL ARASINDAKİ İLİŞKİ

Katil ve maktul arasındaki bazı ilişkiler, katile kısas cezası verilmesine engel teşkil edebilecektir. Bu ilişkiler, maktulün katilin altsoyu olması, maktulün varisleri arasında katilin furuunun olması veya maktulün katilin mülkünde bulunması durumlarından biri şeklinde tezahür edebilir. Söz konusu durumlara sırasıyla değinilecektir.

1. Maktulün Katilin Altsoyu Olması

Şayet maktul, katilin altsoyu ise katilin kısasına hükmedilemeyecektir⁽¹²⁰⁾. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in "*Oğlunu öldüren baba, kısasen cezalandırılmaz*"⁽¹²¹⁾ şeklinde bir sözü mevcuttur. Bununla birlikte oğlun babasını öldürmesi durumunda oğula kısas cezası uygulanacaktır. Buna gerekçe olarak babanın oğlunu karşılıksız sever ve kollarken oğlun, çıkarı uğruna babasını öldürme ihtimalinin daha yüksek olduğu ve onu bu fiilden men etme amacının güdüldüğü ileri sürülmektedir⁽¹²²⁾.

Fıkıh kitaplarında genellikle baba ve oğul örneği üzerinden işlense de esasen konu, altsoyun öldürülmesidir. Dolayısıyla çalışma çerçevesinde babanın kızını öldürmesi de kısasa tabi olmayacak, kız veya oğlun annesini öldürmesi ise kısas ile cezalandırılabilir. Konuyla ilgili bir fetva örneği şu şekildedir: "Zeyd anası Hind'i alet-i câriha ile amden cerh ve katleylese Zeyd'e ne lazım olur? El-cevap: Kısas"⁽¹²³⁾.

Osmanlı'da babanın kızını öldürmesi şeklinde olaylara rastlanmaktadır. Bu olayların genellikle geniş anlamda meşru savunma olarak ifade edilen ırza yönelik hususlarda cereyan ettiği gözlemlenmektedir. Örneğin 17. yüzyıl Ayntab'ında Hıdır ismindeki şahıs, mahkemeye kızı Aişe'nin bazı kimselerle yakın ilişki içinde olduğunu duyduğunu, bu sebeple Aişe'yi hançerle yüreğinden vurarak katlettiğini ifade ederek cesedin keşfini talep etmiştir. Keşif sonucunda hançer yaraları doğrulanmıştır⁽¹²⁴⁾. Olayın sonucunda mahkemenin hükmettiği karar yer almamakla birlikte Hıdır'ın İslam hukuku hükümleri çerçevesinde kısasına hükmedilmeyeceği düşünülebilir. Ayrıca mirasçılık ilişkisi, gündeme gelecek bir diğer meseledir.

⁽¹²⁰⁾ Udeh, s. 149.

⁽¹²¹⁾ Tirmizî, Diyât, 9.

⁽¹²²⁾ Udeh, s. 150.

⁽¹²³⁾ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetâvâ, haz. Süleyman Kaya/Betül Algın/Zeynep Trabzonlu/Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s. 599, no: 3065.

⁽¹²⁴⁾ Aksoy, s. 431-432, no: 530.

Katile maktul ile ilişkisinden kaynaklı kısas cezası verilemeyecek bir diğer durum, maktulün varisleri arasında katilin furuunun olması hâlidir.

2. Maktulün Varisleri Arasında Katilin Furuu Olması

Hanefi, Şafii ve Hanbelilere göre katilin altsoyu maktulün mirasçıları arasındaysa katile kısas cezası verilemeyecektir⁽¹²⁵⁾. Örneğin bir kimse kendi karısını katletse ve ona kendi oğlu veya torunu varis bulursa bu katil hakkında kısas cezası icra edilemeyecektir⁽¹²⁶⁾. Bu durumun, en çok kocanın karısını öldürmesi olaylarında gündeme geldiği söylenebilir. Esasen dört mezhep imamına göre de karı ve koca iki eşit kişi durumundadırlar ve birinin diğerini öldürmesi, herhangi bir üçüncü kişiyi öldürmüş gibi sonuç doğuracaktır⁽¹²⁷⁾. Burada kadının ölümü hâlinde kısas cezasının düşmesi, tamamen kadının mirasçıların katilin alt soyu olmasına ilişkin kural ile ilintilidir ve bu durum maktulün erkek olması durumu için de geçerlidir.

Osmanlı'da kocanın karısını öldürmesi şeklinde olaylara rastlanmaktadır. 18. yüzyıl başlarına ait bir olayda İbrahim Ağa, Ahmet'in, karısı Latife'yi mezarlık karbında "*bi-gayrı hak amden katl ve defn*" ettiğini, Ahmet'in durumu ikrar ettiğini bildirmiş ve cesedin topraktan çıkarılarak muayene edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine maktulün bedeni muayene edilerek durum Ahmet'e sorulmuş, Ahmet de karısını ipe boğup katlettiğini ikrar ve itiraf etmiştir⁽¹²⁸⁾. Yine 17. yüzyıl Amasya'sında "*maktule*" olan Ümmühan, kocası Mustafa tarafından bıçakla katledilmiş, durum şahitler tarafından da doğrulanmıştır⁽¹²⁹⁾.

18. yüzyıl Ayntab'ına ilişkin bir başka örnekte sancak mutasarrıfı Ahmed Ağa, Sarı Ali ve başka birtakım kişilerle birlikte Fatma isimli kadının cesedini keşif için gitmişler, bölge sakinlerinden İshak ve Mehmet, Fatma'nın, gece yarısı kocası Ahmed bin Halil tarafından saçma dolu tabancayla sağ böğründen darp ve cerh edilip bıçakla boğazlanmak suretiyle öldürüldüğünü bildirmişlerdir. Ceset incelendiğinde iddialar doğrulanmıştır⁽¹³⁰⁾.

Söz konusu olaylarda katil için herhangi bir cezaya hükmedildiğine ilişkin bir bilgiye yer verilmemiş, fakat kimi olaylarda görülen kısas talebi de yer almamıştır. Son olarak katil ve maktul arasında mülkiyet ilişkisinin bulunması durumunda da katilin kısasına hükmedilemeyecektir.

⁽¹²⁵⁾ Peters, s. 48.

⁽¹²⁶⁾ Bilmen, c. 3, s. 65.

⁽¹²⁷⁾ Udeh, s. 153.

⁽¹²⁸⁾ Tuğba Ayas, 1229 Numaralı Edremit Şer'ie Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2015, s. 311, Varak no: 66, belge no: 3

⁽¹²⁹⁾ Canan Yıldırım, 4 Numaralı Amasya Şer'ie Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Amasya, 2018, s. 113-114, no:21/4.

⁽¹³⁰⁾ Kayaçağlayan, s. 143-144, hük. no: 18

3. Maktulün Katilin Mülkünde Bulunması

Kasten öldürmede kısasın gerekmesi için ölenle öldüren arasında babalık-oğulluk, kölelik-efendilik ve ölenin “beni öldür” demesi gibi bir şüphenin bulunmaması gerekmektedir⁽¹³¹⁾. Yine Hz. Peygamber’in “Çocuğunu öldüren ebeveyn ile kölesini öldüren efendi kısas olunmaz⁽¹³²⁾.” şeklinde bir sözü bulunmaktadır. Ebu Hanife’nin bu hadisi esas alarak kendi kölesini öldürene kısas uygulanamayacağını söylediği belirtilmektedir⁽¹³³⁾. Ayrıca yine Hz. Peygamber’in kendi kölesini kasten öldüren birine kısas cezası değil, yüz sopa ve bir yıl sürgün cezası verdiği rivayet edilmektedir⁽¹³⁴⁾. Dikkat edilirse kısas cezasına “cana can” mantığıyla yaklaşan ve köleyi öldüren hürün de kısas edileceğini savunan Hanefilerin köle ölümünde kısas öngörmemeleri, kişinin kendi kölesini öldürmesine mahsus bir durumdur. Başkasının kölesini öldürme durumunda kısas uygulanabilecektir.

Kişinin kendi kölesini öldürmesi durumunda kısas cezasının düşmesi, çalışma kapsamında kendi cariyesini öldüren kişinin kısas edilemeyeceği sonucunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki katil ve maktul arasındaki ilişkiden dolayı katile kısas cezası verilemeyen bütün durumlarda kasten öldürme suçunun büsbütün cezasız kalacağı düşünülmemelidir. Burada faile kısas cezası verilmese de başka bir cezanın tatbik edilmesi mümkündür.

Sonuç olarak kasten öldürmede sayılan ilişkilerden biri mevcut olayda bulunmuyor ve bir hukuka uygunluk durumu söz konusu değil ise katile kısas cezası verilebilecektir. Öldürme suçunun bazı özel görünüşleri ise kısas bağlamında ayrıca düşünülmesi gereken hususlardır. Aşağıda bu hususlara yer verilecektir.

III. SUÇUN ÖZEL GÖRÜNÜŞLERİ

Kasten öldürme suçuna ilişkin olarak gündeme gelebilecek bazı özel görünüş biçimleri, suça verilecek cezaya etki edebilecektir. Bu çerçevede aşağıda suçun teşebbüs aşamasında kalması, suçların içtimai veya suçun iştirak hâlinde işlenmesi durumlarına göz atılacaktır.

A. TEŞEBBÜS

Birini öldürmek kastıyla öldürmeye elverişli bir harekette bulunan kişi, eğer ölüm neticesi gerçekleşmezse o ana kadar gerçekleşmiş olan neticeden sorumlu tutulur⁽¹³⁵⁾. Eğer hiçbir netice meydana gelmemişse; örneğin bıçak çekilmiş ve fakat herhangi bir sebeple öldürülmesi hedeflenen kişi vurulamamış ise, müstakil bir tazir cezası

(131) İbn-i Âbidin, c. 16, s. 248.

(132) Nesai, Kasame, 11.

(133) Avcı (2014), s. 21, dp; Udeh, s. 156.

(134) Avcı (2014), s. 21.

(135) Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2018, s. 182.

gerekecektir. Ayrıca Osmanlı'da böyle durumlar için hapis cezasının öngörüldüğüne ilişkin kayıtlara da rastlanmaktadır: “Bir kimseye karşı öldürme veya yaralama kastıyla silah çekerek hücum eden şahıs tazir suretiyle hapse müstebak olur.”

Karı-koca arasındaki cinayetlerin teşebbüs aşamasında kaldığı hâllerde, kadına tedip hakkı gündeme gelmektedir. Tedip hakkı, Nisa suresi 34. ayetine göre kadının kural ve ölçü dışı tavırlarına, ağırlığı nisbetince erkeğe tanınan karşılık verme yetkisini ifade etmektedir. Ayette erkeğin aşama aşama öğüt verme, yatağını ayırma gibi karşılık verme seçeneklerinden bahsedildikten sonra son çare olarak bir disiplin yaptırımı mahiyetinde darp seçeneğine yer verilmiştir⁽¹³⁶⁾. Mahkemeye gelen davalarda erkeğin haksız yere şiddet uyguladığının anlaşılması erkeğin aleyhine bir durum olmuştur. Böyle durumlar, dava kayıtlarına genellikle “*bi gayr-ı hakkın*” ifadesiyle yansımıştır. 18. yüzyıl Konya’sında geçen bir olayda Asiye isimli bir kadın, kocası Mehmet’i dava etmiş; Mehmet’in kendisine haksız yere şiddet uygulamayı adet edindiğini ve bir akşam kendisine odunla vurup “*Seni boğazlayayım*” diyerek üzerine hücum ettiğini, feryat ederek kaçması üzerine civarda bulunanların kendisini kurtardıklarını anlatmıştır. Olayda Mehmet, Asiye’nin kendisine uymadığını, bu yüzden darp ettiğini ve fakat haksız yere etmediğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Mehmet’in hâli mahalleliden sorulmuş, mahalleli kendisinin binamaz olduğunu, namahrem yabancı kadınlar ile bir araya geldiğini söylemiş, mahkeme Mehmet’in tazirine hükmetmiştir⁽¹³⁷⁾. Burada Mehmet’in karısına “*Seni boğazlayayım*” demesi ve Asiye’nin etraftakilerin yardımıyla kurtulması bir öldürme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.

18. yüzyıla ilişkin bir kayıtta bir zimminin Müslüman bir kadına dair öldürme teşebbüsü görülmektedir. Olayda mürtedde (İslam’dan çıkan kadın) olan ve hapsedilen bir kadın, tekrardan müslüman olarak Aişe ismini almış ve salınmıştır. Daha sonra Aişe, pazara gittiği bir esnada Nodul İliço isimli bir zimmi, sarhoş ve silahlı bir vaziyette kendisine “*niçün İslamı kabûl eyledin deyü*” yaklaşarak Aişe’yi öldürmeye yeltenmiştir. Söz konusu zimmi yakalanmış ve “*sâ’i fi’l-arz bi’l-fesâd*” bir eşkıya olduğu anlaşılmış, bunun üzerine siyaseten katline hükmedilmiştir⁽¹³⁸⁾.

Suçun teşebbüs aşamasında kaldığı durumlarda kural olarak fail, o ana değin gerçekleşen hareketten sorumlu tutulacaktır. Failin başkaca suçları var ise veya itiyadi suçlu ise katline hükmedilebilecektir. Burada maktulün kadın olması, herhangi bir farklı sonuca yol açmayacaktır. Suçun özel görünüş biçimlerinden bir diğeri, içtimadır.

⁽¹³⁶⁾ Cin/Akyılmaz, s. 400.

⁽¹³⁷⁾ 37 KKS, s. 178-179.

⁽¹³⁸⁾ Selman İleri, Bulgaristan Millî Kütüphanesi’nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2017, s. 105-106, hük. no: 50.

B. İÇTİMA

Şayet cezaları farklı neviden olan farklı suçların işlenmesi durumu söz konusu ise kural olarak faile her bir suçun cezası ayrı ayrı verilecektir. Burada önce şahsi hakların baskın olduğu cezalardan veya diğer cezaların uygulanmasına imkân vermeyen ölüm cezasından başlanır. Cezaları aynı neviden olan farklı suçların işlenmesi durumunda ise en ağır olanın uygulanması yeterli görülmüştür. Yine şahsi haklara ilişkin cezaların ayrıca ve öncelikle uygulanması söz konusu olacaktır⁽¹³⁹⁾.

Osmanlı'da birden fazla kişinin öldürülmesi durumunda; başka bir deyişle aynı neviden içtima hâlinde tek bir kısas cezasının yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. Kanuni'nin Umumi Kanunnamesinde konuyla ilgili şu hükme yer verilmiştir: "... *Ve eğer bir kişi, iki kişi yahud ziyâdeyi öldürse, yerine kısâs olsa, şer'at yerine varub ayruk nesne demeyeler ve cürm almayalar...*" Hükmün devamında ise şu ifadeler yer verilmiştir: "*Ve eğer kısas olmasa, kâdî diyet buyura; veliyy-i maktul yetirüb hakkın aldıktan sonra, kan cürmi her kandan bir cürm alalar...*"⁽¹⁴⁰⁾ Görüldüğü üzere cezanın diyete dönüşmesi hâlinde artık bütün cezaların üstünde yer alan ölüm cezası söz konusu olmadığından ölen her kişi için katilden ayrı ayrı bedel alınacaktır.

18. yüzyıl Ayntab şehrinde Emine isimli bir kadının varisleri Seyyid Veli isimdeki kişiden davacı olarak Veli'nin kızları Emine'yi zina kastıyla cebren götürdüğünü ve kendisine tecavüz ettiğini, daha sonra da beyaz saplı bir bıçakla kasten katlettiğini beyan etmişlerdir. Seyyid Veli, iddiaları kabul etmiş ve suçunu itiraf etmiştir. Bunun üzerine davacı olaya mutabık bir fetva sunmuş, buna istinaden kısasını talep etmiş ve neticede davacı taraf haklı görülerek Seyyid Veli'nin kısasına hükmedilmiştir⁽¹⁴¹⁾. Burada farklı neviden iki suç söz konusu olmakla birlikte tecavüz suçuna verilecek ceza, ölüm cezasının içinde erimiştir. Genel olarak mahkemelerin kasten öldürme ile birlikte farklı suçlar işleyen kişilere kısas cezasına hükmetmek konusunda daha kararlı davrandığı gözlemlenmektedir.

Yine 18. yüzyıla ilişkin bir örnekte ise Zeliha isiminde bir kadının bir akrabası, Zeliha'nın Süleyman isiminde biri ile yakın ilişki içinde olduğu söylentilerinden hareketle önce gece yarısı Zeliha'yı katlettiğini, sonra sol kolunu kestiğini ve cesedi dama götürdüğünü beyan etmiştir⁽¹⁴²⁾. Olayda Zeliha'nın babası katilden "*akrabamdan bir adam*" diye bahsetmiştir. Burada fail için öngörülen cezadan bahsedilmemekle birlikte genel mantaliteye göre şayet söz konusu akrabasının Zeliha ile kısasa engel bir ilişkisi bulunmuyorsa böyle bir durumda katile en yüksek ceza olan kısas cezasının uygulanacağı söylenebilir. Ayrıca kolun kesilmesi imkânsız hâle gelecektir.

⁽¹³⁹⁾ Ali Bardakoğlu, "Ceza", TDVİA, c. 7, y. 1993, s. 476.

⁽¹⁴⁰⁾ Akgündüz, c. 4, s. 299, dp.

⁽¹⁴¹⁾ Eyüp Erbilici, 1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2014, s. 321-322, hük. no: 335.

⁽¹⁴²⁾ Erbilici, s. 368-369, hük. no: 391.

Osmanlı'da sürekli suç işleyen kişilerin sai bi'l fesad sayılarak onlara ölüm cezası verilmesi hususunda daha kararlı bir tavrın söz konusu olduğundan bahsedilebilir. Bununla birlikte müstakil olaylarda aynı neviden veya farklı neviden suçlara verilecek cezalarda somut olaydaki suç tiplerine göre değerlendirme yapılacaktır. Suçun bir diğer özel görünüş biçimi iştirak hâlinde işlenmesidir.

C. İŞTİRAK

İştirak, çeşitli şekillerde gündeme gelebilir. Bu çerçevede suçlu, suçun maddi unsurunda başkasıyla müştereken hareket edebilir veya suçun icrasında başkasıyla iş birliği yapabilir. Bir başkasının suça tahrik veya teşvik edilmesi de söz konusu olabilir. Yine kişi, suçun icrasına iştirak etmeksizin çeşitli yollarla suçun işlenmesinde suçluya yardımcı bulunabilir. Bu şahısların hepsi suçun maddi unsuruna iştirak etsin veya etmesin, suça iştirak etmiş sayılacaklardır. Suçun maddi unsurunu icra eden kişilere doğrudan veya asli şerik denir. Suçu bizzat icra etmeyenler ise dolaylı veya ferî şerik olarak adlandırılırlar⁽¹⁴³⁾. Aşağıda söz konusu durumlar incelenecektir.

1. Doğrudan İştirak

Doğrudan iştirak hâlinde şeriklerin, suçun işlenmesine bilerek ve isteyerek katılmış olmaları ve işlenmesine karar verilen suç, her birinin maddi olarak gerçekleştirmiş olmaları gerekir⁽¹⁴⁴⁾. İnsan öldürme suçunun doğrudan iştirak hâlinde işlenmesi durumunda tüm failler kısas edilecektir. Bu konuda mezhepler arasında ihtilaf yoktur ve cezanın dayanağı Hz. Ömer'in San'a şehrindeki uygulamasıdır. Buna göre Hz. Ömer, San'a şehrinde bir kişiyi müştereken öldüren birden fazla faile ayrı ayrı kısas uygulamış ve *"Eğer bütün San'a halkı suça iştirak etmiş olsaydı, hepsini kısas ederdim."* demiştir⁽¹⁴⁵⁾.

Hanefiler, söz konusu hükmün cumhurun icması ile sabit olduğu görüşündedirler⁽¹⁴⁶⁾. Bundan başka hayat hakkının muhterem olduğunu, müştereken adam öldüren asli failleri, suçun asıl cezası ile ayrı ayrı cezalandırmak yerine ortaklaşa diyet ödetmenin kanın hederine sebep olabileceğini ileri sürmüşlerdir⁽¹⁴⁷⁾. İnsan öldürmede her bir failin kısas edilmesindeki bir diğer sebep de içtimai hayatın selameti açısından da bunun gerekli görülmesidir. Zira bir şahsı öldürmek için faillerin ittifak etmesi sık rastlanan bir durumdur. Şayet bu durumun cezada düşme veya azalma gibi bir sonuç doğurmasına meydan verilirse herkes bu suçta müştereken

⁽¹⁴³⁾ Udeh, s. 381.

⁽¹⁴⁴⁾ Dağcı, s. 158; Udeh, s. 383.

⁽¹⁴⁵⁾ Muhammed Ebu Zehra, İslam Hukukunda Suç ve Ceza, ter. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 350; Dağcı, s. 159.

⁽¹⁴⁶⁾ Dağcı, s. 165; Ahmet Akgündüz, *"İştirak"*, TDVİA, c. 23, y. 2001, s. 443. Hanefiler, ceza hukuku alanında kıyası bir kaynak olarak kabul etmemektedirler: Cin/Akıymaz, s. 56.

⁽¹⁴⁷⁾ Dağcı, s. 166.

işleyecektir⁽¹⁴⁸⁾. Dolayısıyla söz konusu hüküm, suçluyu caydırma ve fesadı önlemek adına da gereklidir⁽¹⁴⁹⁾.

Daha önce ifade edildiği üzere kadın ve erkek arasında canlılık yönünden eşitlik vardır. Buna göre birden fazla erkeğin bir kadını öldürmesi durumunda, tıpkı erkeği öldürmede olduğu gibi faillerin hepsine birden kısas uygulanacaktır⁽¹⁵⁰⁾. Ancak belirtmek gerekir ki cezanın diyete dönüşmesi durumunda maktulün kan bedeli bu kez her bir failden ayrı ayrı alınmayacak, söz konusu miktar failler arasında paylaşılacaktır. Kanuni'nin Umumi Kanunnamesinde konu, şu şekilde belirtilmiştir: *"Ve eğer adam öldüren iki kişi yahud dahi ziyâde olsa, hemân bir kan cürmin alalar; her kişiden başlu başına almayalar. ..."*⁽¹⁵¹⁾ Burada öldürülenin kadın olması hâlinde paylaşılacak miktarın da hâliyle erkeğinkinin yarısı olacağı söylenebilir.

Osmanlı'da 18. yüzyılda gerçekleşen bir olayda ölen Hatice isimli kadının annesi Hatun, mahkemede kızını, oğlu Mehmet'in, dayısının oğlu olan Ahmet ile birlikte gece vakti, rengi siyaha yakın bir hançer ile göğsünden, yüzünden, böğründen, arkasından ve karnından darp ve katlettiklerini ifade etmiş, cesedin keşfini talep etmiştir. Bunun üzerine Hatice'nin azaları keşfolunarak bahsi geçen hançer darbeleri doğrulanmıştır. Daha sonra Mehmet, mahkemede kız kardeşi Hatice'yi dayısının oğlu Ahmet ile birlikte hançerle kasten darp ve katlettiklerini itiraf etmiştir⁽¹⁵²⁾. Olayda her iki failin katli gerçekleştirmede fiili hâkimiyeti olup söz konusu suçun doğrudan iştirak hâline örnek teşkil ettiği söylenebilir. Bununla birlikte mahkemede hükmedilen cezaya ilişkin bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Demek ki öldürülen kişi kadın da olsa katillerin suçu maddi olarak işlemeleri hâlinde kısaslarına hükmedilmesi, cezanın diyete dönüşmesi durumunda ise bedelin failler arasında paylaşılması gerekmektedir. Kasten öldürme suçunda iştirakin, dolaylı olması da mümkündür.

2. Dolaylı İştirak

Suç işleme konusunda başkasıyla iş birliği yapan, başkasını suça tahrik veya teşvik eden, başkasına suç için yardımda bulunan kişi suça fer'an veya dolaylı olarak iştirak etmiş sayılır.

İslam hukukunda genel kurala göre ceza, suçta ve cezada şahsilik prensibi doğrultusunda bizzat suçu işleyene verilir. Dolaylı şerik, cezası belli bir suça iştirak etmişse suç için takdir edilen ceza ile cezalandırılmaz. Böyle bir kimse, işlenen suçun had, kısas veya tazir cezasını gerektiriyor olması fark etmeksizin tazir cezası

⁽¹⁴⁸⁾ Bilmen, c. 3, s. 108; Ebu Zehra, s. 350.

⁽¹⁴⁹⁾ Ebu Zehra, s. 359.

⁽¹⁵⁰⁾ Serahsî, Mabsût, c. 26, s. 193.

⁽¹⁵¹⁾ Akgündüz, c. 4, s. 299, dp.

⁽¹⁵²⁾ Kayaçağlayan, s. 235-236, Hüküm no: 121

ile cezalandırılacaktır⁽¹⁵³⁾. Ayrıca dolaylı şerikin alacağı ceza, kural olarak asli şerike nisbetle tespit edilir ve asli şerik, tazir cezası olsa bile dolaylı şerikin alacağı tazir cezasının daha hafif olması gerekir⁽¹⁵⁴⁾.

Bahsi geçen kural, Ebu Hanife tarafından bilhassa dikkate alınmış, diğer mezhep hukukçuları ise insan öldürme ve yaralama suçlarını ayrı tutmuşlardır⁽¹⁵⁵⁾. Şöyle ki Malikilere göre şayet öldürme suçunda bir iştirak iradesi mevcutsa, asli veya ferî şerik ayrımı yapılmaksızın suça katılanların tümüne kısas cezası uygulanacaktır⁽¹⁵⁶⁾. Ancak Hanefilere göre şerik, fiil üzerinde öldürmeyi gerçekleştiren maddi bir hâkimiyete sahip değil ise kendisine kısas cezası uygulanmayacaktır⁽¹⁵⁷⁾.

Suçta yardım etme, “*mütesebbip olma*” şeklinde de anılmaktadır ve suçun icra hareketi dışındaki bir fiille suçun işlenişini kolaylaştırmayı ifade etmektedir⁽¹⁵⁸⁾. Öldürme ve yaralama suçlarına asli şerik sıfatıyla iştirak etmeyen kimse, yalnızca faile yardım etmiş, söz gelimi öldürülecek kişinin direnmesini engellemek üzere ellerini ve kollarını tutmuş veya suçun işlenmesinde gözcülük yapmış olabilir. Böyle bir kimse, şayet bunu katilin niyetini bildiği hâlde yapmışsa, Hanefilerin de dâhil olduğu çoğu İslam hukukçusuna göre yardım eden sayılır ve asli şeriklere kısas cezası verilirken ferî şerik olarak bu kişiye ise tazir cezası verilir⁽¹⁵⁹⁾. Bununla birlikte, şayet yardım eden, failin öldürme kastını bilmiyor ise kendisine herhangi bir ceza verilmeyecektir⁽¹⁶⁰⁾.

Kural olarak suçun oluşmasında ve cezanın hak edilmesinde asli şerikin iradesi esas alınır. Hanefiler, suça azmettirme mülci ikrah şeklinde olmadığı sürece azmettiren için bir sorumluluk öngörmemektedirler⁽¹⁶¹⁾. Buna göre emre muhatap olan kimsenin, mülci ikrah derecesine varmadığı sürece emre uymaması da mümkündür. Örneğin Hanefi hukukçulardan Mevsilî, konuyla ilgili yaptığı şu yorumda, zorlanan kişinin hâlen irade sahibi olduğu düşüncesinden hareket etmektedir: “*Bir kişiyi zehir içmesi için zorlasa ve o da içse, ne kendisi ne de âkilesi üzerine bir şey gerekir. Çünkü bu durumda zehri içen kişi, kendisini bilerek kuyuya atan kimse gibi kendi kendisini öldürmüştür sayılır*”⁽¹⁶²⁾.

Suçta yönlendirilen kişinin gayrimümeyyiz olması ve kendisini yönlendiren kişinin elinde suç aleti konumunda olması durumunda ise ferî şerik, asli şerik olarak değerlendirilmektedir⁽¹⁶³⁾. Bununla birlikte Ebu Hanife, yönlendirmenin

(153) Akgündüz, İştirak, s. 443.

(154) Udeh, s. 397.

(155) Udeh, s. 382.

(156) Avcı, s. 72.

(157) **İbn-i Âbidin, c. 16, s. 299; Ebu Zehra, s. 353.**

(158) Akgündüz, İştirak, s. 442.

(159) Dağcı, s. 158; İbn-i Âbidin, c. 16, s. 299.

(160) Akgündüz, İştirak, s. 443.

(161) Ebu Zehra, s. 354.

(162) Mevsilî, s. 215.

(163) Akgündüz, İştirak, s. 443; Udeh, s. 391.

zorlama derecesinde olması şartını bu durum için de gerekli görmektedir. Örneğin bir kimse gayrimüeyyiz bir kişiye birini öldürmesini söylese ve bu kişi öldürülse, söyleyen kişi, İmam Malik, Şafi ve Ahmed'e göre suçun asli şeriki sayılacakken Ebu Hanife'ye göre ancak sözün zorlama derecesinde olması hâlinde asli şerik olarak değerlendirilebilecektir⁽¹⁶⁴⁾.

Osmanlı'da 17. yüzyıl Konya'sında geçen bir olayda mübaşir Mehmed Ağa, Mustafa Bey'den davacı olarak mahkemede bulunan Yahya ve Hacı isimli kişilerin kendi mülklerinde kız kardeşleri Müslime'yi ve Ahmed isimindeki hizmetkârlarını boğarak katlettiklerini iddia etmektedir. Olayda Mustafa Bey, hizmetkârı Ahmed ile kızı Müslime'nin ilişkisi olduğuna dair şüphelerinden oğulları Yahya ve Hacı'ya bahsetmiş, bunun üzerine Ahmed, Müslime'nin zina üzere olduğunu müşahade etmiş, Mustafa Bey'in emriyle de Hacı ile birlikte Ahmed ve Müslime'yi katletmişlerdir. Yahya ve Hacı, Müslime'yi Ahmed ile zina üzere gördüklerini ve açıklandığı şekilde boğarak katlettiklerini itiraf etmişler, ardından mahkemeye şu fetvayı sunmuşlardır: *"Zeydû amm ve kız karındaşların ecnebiden olan Bekir ile bir arada zina ider iken görüb Bekir ve Hind'i katl itseler ne lazım gelür? El-cevap: Hederdir, nesne lazım gelmez."* Mahkeme, maktullerin zina ederlerken katledildiklerine ilişkin yemin teklif etmiş, failer yemin etmiş ve durum kayıt altına alınmıştır⁽¹⁶⁵⁾. Olayda Yahya ve Hacı'nın katli, Mustafa Bey'in emriyle gerçekleştirmiş olsalar da Hanefi görüşü doğrultusunda bu kişilerin iradeleri hâlen mevcuttur. Dolayısıyla olayda Mustafa Bey'in ferî, Yahya ve Hacı'nın ise asli şerik olduğu söylenebilir. Ayrıca Yahya ve Hacı bakımından suçta hâkimiyet ölçüsünce doğrudan iştirak hâlinde de bahsedilebilecektir. Son olarak olayın geniş anlamda meşru savunma kapsamında meşru görülmesi ve hatta konuyla ilgili mahkemeye fetva sunulması dikkat çekicidir.

SONUÇ

Çalışmada öldürme suçlarında maktulün kadın olması durumunun Osmanlı hukuku baz alınarak, hukuk aleminde farklı sonuçlar doğurup doğurmayacağı irdelenmiştir. Bu çerçevede bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Öncelikle kadının öldürülmesi, erkeğin öldürülmesinden farkı olmaksızın bir can kaybını ifade etmektedir. Buna binaen suçun asli cezasında bir değişiklik de söz konusu değildir. Bu hususta mezhepler arasında ihtilaf bulunmamakla birlikte Hanefilerin *"cana can"* mantıklarının daha geniş bir zümreye şamil olduğu görülmektedir. Bu durumun çalışma bakımından önemi, öldürülenin zimmi bir kadın yahut cariye olması durumunda da faile kısas cezasının uygulanacak olmasıdır. Ayrıca gebe bir kadının öldürülmesi de kısasa tabi olacak, diyet konusunda ise farklı ihtimaller gündeme gelebilecektir.

⁽¹⁶⁴⁾ Udeh, s. 385.

⁽¹⁶⁵⁾ Hamit Şafakçı, 1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'iyecine Göre), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005, s. 168-169, no: 34-1

Kıyasın affi durumunda ise ceza diyete dönüştüğünde bu kez önemli bir ayrıntı ortaya çıkmaktadır. Buna göre kadının kan diyeti, erkeğinkinin yarısı miktarındadır. İslam hukukunun kadın ve erkek arasında insani değer bakımından bir ayrım gözetmediği göz önüne alındığında bu durum, üzerine düşünülmesi gereken bir husus olarak belirmektedir. Burada hukukçular, diyetin mali tazminat işlevi üzerinde durmuş, erkeğin vatan savunması, ev geçimi gibi görevlerinden dolayı insani anlamda kadından üstün olmamakla beraber kaybının toplumda daha fazla zarara yol açabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bakış açısının, dönemin şartları göz önüne alındığında makul görülmesi mümkündür. Zira evin geçimini temin eden erkeğin ölümü, geride kalan aileyi maddi açıdan zora sokacak, ödenecek diyet bu anlamda aileye yardımcı olabilecektir. Buna mukabil kadının ölümü hâlinde erkek şayet varsa çocuklarını geçindirmeye devam edecek, diyet bedeli belki bir özür mahiyetinde olacaktır. Dolayısıyla meseleye tazminat odaklı bakılmış, erkeğin dönem şartları çerçevesinde ölümü neticesinin toplumu bazı noktalarda daha büyük zararlara uğratabileceği düşünülmüştür.

Kanaatimizce günümüzde kadınların da ev geçimine katkı sağladıkları düşünüldüğünde bu hükmün uygulanmamasının, hukuk aleminde hukuka aykırılık teşkil edeceği düşünülebilirse de bundan dolayı kişiler sorumlu tutulmamalıdır. Diğer bir deyişle burada cezayı ortadan kaldıran veya azaltan hâllerden biri olarak zaruret hâlinde bahsedilebilir. Günümüzde kadının evi geçindirmek adına çalışmak durumunda olması öldürülmesi hâlinde de geride kalanları geçindirecek bir diyeti gerektirecektir. Zira İslam hukuku unsurları birbirine perçinli bütün bir sistemi ifade etmektedir. Buna örnek olarak Hz. Ömer'in kıtlık zamanı hırsızlara had uygulamaması gösterilebilir. Kadının diyetinin miktarda az olması da, bu bütün sistemde nafakanın erkeğe ait olmasıyla anlam kazanmaktadır.

Nitekim günümüz İslam devletlerine bakıldığında Pakistan ve Malezya'da kadının diyetinin erkeğin yarısı olduğu görüşünün terkedilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Pakistan'da sulh miktarının diyet miktarından az olamayacağı görüşü Osmanlı uygulaması ile benzerlik arzemesi bakımından göze çarpan bir diğer husustur. Diyet miktarlarındaki farklılık İran'da devam etmekle beraber burada İslam hukukunun öngörmediği şekilde kıyasın gündeme gelmesi hâlinde diyetin katile ödenmesi gibi bir uygulamaya rastlanmaktadır. İran bağlamında Osmanlı ile benzerlikten ancak kıyasın affedilmesi hâlinde bahsedilebilecektir. Bu durumda katil, bir tam diyetin yarısı kadar miktarı, maktulün varislerine ödemektedir.

Çalışmada kadınların öldürülmesi olaylarının, erkeklere nazaran azınlıkta kaldığı, ölüm olaylarının büyük çoğunluğunu ise akrabalar arası cinayetlerin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yakınların öldürülmesi şeklinde ifade edilebilecek bu tür olayların sebebinin büyük oranda kadının zinası olması dikkate değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen kayıtlarda kimi zaman kadın, zina hâlinde yakalanmış, kimi zaman da kendisine yabancı biriyle yakın ilişki içinde olduğu

duyulmuştur. Olaylarda katillerin bu konuda kendilerini hukuki bir güvence altında hissettikleri görülmektedir. Gerçekten de Osmanlı hukukunda, geniş anlamda meşru savunma hâli olarak yakının zinasına binaen suçluları öldürmek hususunda, genel İslam hukuku hükümlerinden daha sert ve kararlı bir tutumun varlığı göze çarpmaktadır. Hz. Peygamber ve sahabe uygulamalarında bu konuda özel bir boşanma usulü olan lian vurgusu görülürken Osmanlı hukukunda kanunname hükümleri ve fetvalardan zina hâlinde suçluları öldürmenin meşruluğu görülmektedir.

Osmanlı'da kadınların genellikle akrabaları tarafından öldürülmesinde kadınların sosyal hayatta günümüze nazaran daha seyrek yer almalarının etkili olduğu düşünülebilir. Zira günümüzde kadınların öldürülmesi, aile dışı ilişkiler, iş yeri patronu, sokakta tartışılan kişi gibi daha geniş bir zümre eliyle olabilmektedir. Bununla birlikte kadının gayrimeşru ilişkilerinin günümüzde de öldürülmesinde etken bir faktör olarak öne sürüldüğü görülmektedir. Bu da toplumumuzda yerleşmiş bir algıya işaret etmekte, bu algıya göre kadının arasında nikah ilişkisi bulunmayan kişilerle yakın ilişki içinde olması, giderilmesi gereken bir ahlak problemidir. Belirtmek gerekir ki bir kötülüğün ortadan kaldırılması, ona yol açan şartların da önüne geçilmesini gerektirmektedir. Bu noktada Osmanlı hukukunun daha kararlı bir tutum sergilediği öne sürülebilir. Zira kanunnamelerde gerek erkeğin gerek kadının gayrimeşru ilişkide bulunmaları sarih ifadelerle yasaklanmış, bu tür durumlarda kişilere ceza verilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı hukuku yapılması istenmeyeni belirtme ve bu fiil yapıldığında da kişileri cezalandırma konusunda daha tutarlı görünmektedir. Bununla birlikte kadının ahlaki gerekçelerle öldürülmesinin esasen İslam hukukunun katı bir görünümü olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Çalışma kapsamında hemen hemen bütün ölüm vakalarında keşif talebinde bulunduğu ve darbe izlerinin ayrıntılı bir şekilde incelendiği gözlemlenen bir diğer husustur. Böylece iddiaların doğruluğu tespit edildiği gibi araştırmalar, kullanılan alete göre kastın ve dolayısıyla cezanın belirlendiği Hanefi içtihatlarına da hizmet etmektedir. Olaylarda kullanılan aletin "*alet-i cariha*" olduğu özellikle belirtilmiştir.

Sicillerde kısas cezasının uygulandığına sık rastlanmamış, taraflar genellikle sulh olmuşlardır. Bu durumda katille anlaşılması hâlinde diyet istenemeyeceği görüşünde olan Hanefi ekolünün payı olduğu ileri sürülebilir. Katilin başka suçlar da işleyen, toplumun güvenini tehdit eden sai bi'l fesad olması durumunda mahkemelerin kısasa hükmetmekte daha kararlı davrandıkları söylenebilir. Yine de belirtmek gerekir ki her sicil kaydında hükmedilen cezaya yer verilmemiş olması, araştırmacıları zorlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada fail ve maktulün arasındaki ilişkilerin kısas cezasına engel teşkil etmesi değinilen bir diğer husustur. Bu çerçevede maktulün katilin altsoyu olması, maktulün varisleri arasında katilin furuunun olması ve maktulün katilin mülkünde olması durumları ele alınmıştır. Denilebilir ki kısas cezası gelişigüzel verilen bir ceza olmayıp pek çok detaya tabi bir cezadır.

Çalışmada suçun özel görünüşleri kapsamında iştirak hususunda Hanefi görüşünün kimi farklılıklar belirtmesi, dikkat çeken bir diğer husustur. Doğrudan iştirak hükümlerinde genel olarak görüş birliği bulunmakla birlikte dolaylı iştirakte Hanefiler, failin fiilde hâkimiyeti yoksa kısas cezasının verilemeyeceğini ve ayrıca azmettirme durumunda emir verenin asli şerik sayılamayacağını öne sürmüşlerdir. Buna göre birden fazla kişinin bir kadını öldürdüğü bir durumda fiilde hâkimiyeti olan kısas cezasına çarptırılabilcekken hâkimiyet kurmaksızın katkı sağlayan kişiye ceza verilmeyecektir. Ayrıca öldürmeye azmettiren kişilerin sorumluluğunda da, azmettirme mülcü ikrah olmadığı sürece azalma durumu söz konusu olacaktır. Konu, katil ve maktul ilişkisiyle beraber düşünüldüğünde kısasın uygulanacağı durumlarda genel olarak tedbirli ve çekimsiz bir tavrın varlığından bahsedilebilir. Nitekim uygulamada da taraflar genellikle sulh yolunu seçmişlerdir.

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: bakınız
BŞB	: Büyükşehir Belediyesi
c.	: cilt
dp.	: dipnot
ERÜHFD	: Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
haz.	: hazırlayan
hük. no.	: hüküm numarası
KKS	: Konya Kadı Sicili
M.	: Miladi
my.	: matbaa yok
no	: numara
p.	: page
S.	: Sayı
s.	: sayfa
Vol.	: cilt
ter.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vd.	: ve diğerleri
y.	: yıl

KAYNAKÇA

- 37 Numaralı Konya Kadı Sicili (1102-1103/1691-1692), haz. İzzet Sak, Konya BŞB, Konya, 2016.
- 39 Numaralı Konya Kadı Sicili (1113-1113/1701-1702), haz. İbrahim Solak/İzzet Sak, Konya BŞB, Konya, 2016, s. 69-70, no: 41-1.
- 41 Numaralı Konya Kadı Sicili (1115-1116/1703-1704), haz. İzzet Sak, Konya BŞB, Konya, 2016.
- 57 Numaralı Konya Kadı Sicili (1148-1149/1736-1737), haz. İzzet Sak/İbrahim Solak, Konya BŞB, Konya, 2016.
- Akgündüz, Ahmet, “İştirak”, TDVİA, c. 23, y. 2001.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 6, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 7, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Aksoy, Perihan, 35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683) (s. 1-145), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2018.
- Akyılmaz, Gül, İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Göksu Yayınları, Konya, 2000.
- Arıkan, Melahat, 1618-1619 Ayntab 12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. s.105-204., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2017.
- Arıkan, Şeyma, 3 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili'nin (H.1202-1203/M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2009.
- Arslan, İbrahim, 166 Numaralı (H.980/M.1572/1573) Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2012.
- Atacan, Faruk, Hicrî 1311-1312 Tarihli Edremit Şer'iyye Sicili, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

Ateş, Yılmaz Deniz, 40 Numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1103-1104/M.1692-1693) (S.110-220), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2014.

Avcı, Mustafa, Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2018.

Avcı, Mustafa, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya, 2014.

Ayas, Tuğba, 1229 Numaralı Edremit Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2015.

Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, İSAM İstanbul Kadı Sicilleri, c. 20.

Bardakoğlu, Ali, "Ceza", TDVİA, c. 7, y. 1993.

Bardakoğlu, Ali, "Diyet", TDVİA, c. 9, y. 1994.

Biçer, Fırat, 69 Numaralı Antakya-Beylân (Belen) Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1280-1301/M.1863-1884), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c. 3, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968.

Cin, Halil/Akyılmaz, Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 9. Baskı, Konya, 2017.

Çavdaroğlu, Mustafa, 61 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-100) H.1124-1125/M.1712-1713, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2013.

Çeker, Orhan, "Hünsa", TDVİA, c. 18, y. 1998

Dağcı, Şamil, İslam Ceza Hukukunda Müessir Fiiller, my., Ankara, 2018.

Dal, Emrah, R-2 Numaralı Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Çeviriyazısı ve Tahlili (H.1108-1111/M.1696-1699) v. 1-58., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2018.

Dürrizade, Neticetü'l-Fetâvâ, my., ts.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

Ebu Zehra, Muhammed, İslam Hukukunda Suç ve Ceza, ter. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.

Erbilici, Eyüp, 1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2014.

Esiroğlu, Gülsen, H.1283-1284/M.1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Hatay, 2015.

Güner, Hüsnüye, 21 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2006.

İbn-i Âbidin, Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar, ter. Mazhar Taşkesenlioğlu/Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, ts., c. 16.

İleri, Selman, Bulgaristan Millî Kütüphânesi'nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2017.

Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku I, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991.

Kayaçağlayan, Naime Yüksel, 1714-1715 Tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2011.

Kılınç, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu", II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, c. II, On İki Levha, İstanbul, 2016.

Kılınç, Ahmet, Çocuk Düşürme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü, DÜHFD, c. 23, S. 38, y. 2018.

Kılınç, Ahmet, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2019.

Körfez, Önder, B-221 Numaralı (1783-1784 Tarihli) Bursa Mahkemesi Defteri (Metin ve Analiz), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010.

Naqvi, Ali Raza, The Qisas Act of Iran 1982, Islamic Studies, Winter 1985, Vol. 24, No. 4, pp. 521-556, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad.

Öztürk, Emrullah, R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H.1192-1193/M.1778-1779), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2014.

Pakistan Ordinance on Qisas and Diyah, Islamic Studies, Winter 1990, Vol. 29, No. 4, pp. 397-430.

Pamuk, Şevket, "Kuruş", TDVİA, c. 26, y. 2002, s. 458.

Peters, Rudolph, Crime and Punishment in Islamic Law, Cambridge University Press, New York, 2005.

Sahillioğlu, Halil, "Esedî", TDVİA, c. 11, y. 1995, s. 368.

Serahsî, Mebsût, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. 21, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2008.

Serahsî, Mebsût, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. 26, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2010.

Şafakçı, Hamit, 1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetâvâ, haz. Süleyman Kaya/ Betül Algın/Zeynep Trabzonlu/Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.

Tekin, Nursen, 228 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1288-1289/M.1871-1872), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2016.

Toğrul, Neşe, 129 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili'nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziantep Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2010.

Udeh, Abdülkadir Mukayeseli İslam Ceza Hukuku -Özel Hükümler-, ter. Ali Şafak, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.

Üçok, Bahriye, İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler, AÜİF, Ankara, 1967.

Ünal, Yakup, XVII. (1615-1617) Yüzyıl Başlarında Bursa (B-35 Numaralı Bursa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2011.

Vatani, Amir/Garmaroodi, Homa Davoudi/Ahmadi, Aysan, Criminal Sociology of Prison Population with Emphasis on Iran's Penal Policy Evaluation, Iranian Journal of Educational Sociology, Vol. 1, Nu. 2, 2017.

Yıldırım, Canan, 4 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Amasya, 2018.

Yıldız, Ali, 204 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

Yücel, Halil, B 153 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre 1693-1699 Yılları Arasında Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Yapı, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2018.

Zawawi, Majdah/Hussin, Nasimah, Forgiving the Enemy: A Comparative Analysis of the Concept of Forgiveness in Shari'ah and Malaysian Law, Pertanika Journals, Social Sciences & Humanities, Vol. 23, pp. 43-54.

OSMANLI HUKUK LİTERATÜRÜNDE AVUKATLIK ANLAYIŞI

Belkıs KONAN*

Özet

Bu tebliğde, Osmanlı hukukçularının avukatlık mesleğine bakışı hukuk literatüründe yer alan makaleler çerçevesinde incelenecektir. Çalışmamızda, Ali Haydar, Şekib, İbrahim Edhem, Kavasoglu Fuad, Mehmet Şeref, Mustafa Reşit, Orhan Mithad gibi hukukçuların gözünden dava vekilliğinden modern avukatlığa geçiş süreci aktarılmıştır. Araştırmamızda ilk olarak Tanzimat Dönemi öncesinde muhızrlık, ayak kavafılığı ve arzuhalciliğe kısaca değinilecek, ardından Tanzimat Dönemi'nde dava vekilliğine geçiş ve sonrasında muhami (avukat) mesleğinin kurumsallaşması ele alınacaktır. Yöntem olarak, 1910-1928 yılları arasında Muhamat, Mizan'ül-Hukuk, Memurîn, Hukuki Bilgiler Mecmuası gibi farklı dergilerde dava vekilliği ve avukatlık konularında yazılmış makaleler incelenmiş ve makaleler konularına göre gruplara ayrılarak dönem hukukçularının avukatlık mesleği konusundaki düşünceleri ortaya konmuştur. Makalelerde, avukatlarda olması gereken özellikler, mesleğe kabul şartları, mesleğin tarihçesi, ruhsatnamesiz dava vekilliği, vekâlet ücreti, söz hakkının özgürlüğü gibi konular öne çıkmaktadır. Ayrıca çalışma sırasında, Muhamat Kanunu'nun hazırlanması aşamasında yaşanan tartışmalar, nasıl bir avukatlık kanununa ihtiyaç duyulduğu ve en önemlisi ülkemizde avukatlık mesleğinin hak ettiği itibara kavuşabilmesi için önerilen çözümler üzerine birçok makale olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Avukat, dava vekili, muhami, Muhamat Kanunu, Türk Hukuk tarihi.

GİRİŞ

Her insan için temel bir ihtiyaç olan savunma duygusu Antik Yunan'dan Roma'ya, Çin, Hint, Mısır kültürlerinden Ortadoğu ve İslam devletlerine kadar

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, bkonan@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5500-8999>

çok farklı coğrafyalarda farklı kültürlerde yer almıştır. Savunma hakkının avukatlık mesleğine doğru dönüşümü ise bireyler adına savunmayı farklı kişilerin üstlenmesi ile olmuştur. Türk hukuk tarihi açısından söz konusu yapının Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile birlikte oluşmaya başladığı görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde temel hak ve güvenceler açısından atılan adımlar, gerek maddi hukuk, gerek usul hukukunda yeni kuralların varlığı ve yeni mahkemelerin kurulması beraberinde hak arama özgürlüğünün kullanılması açısından kurumsallaşmayı gerektirmiştir.

Osmanlı Hukuku'nun klasik döneminde, dava vekilliği, İslam hukukundaki vekâlet sözleşmesine dayanıyordu. Yargılama esnasında bir şahsın vekil ile temsil edilmesi ve hukuki yardım alması, ilk dönemlerinden beri İslam hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı hukukunda da kabul edilen bir uygulamaydı⁽¹⁾. İslam hukukunda “temsil” işlemi “vekâlet” ile sağlanır.

Tanzimat öncesi dönemde kişiler mahkemelerde vekâlet sözleşmesi kapsamında bulundukları vekiller aracılığıyla haklarını arayabiliyordu. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde dava vekilliği mesleği husumete vekâlet veya murafaaya vekâlet şeklinde gelişerek avukatlığa benzer görevleri yerine getirmiş olsa da bu dönemde avukatlık kurumunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Nitekim davaya vekâlet/murafaaya vekâlet sayesinde kişiler kendi adına vekil tayin edebilseler de bunlar (vekiler) günümüz anlamında avukatın özelliklerini taşıymıyordu. Klasik dönemde dava vekilliği Osmanlı toplumunda Batı'da olduğu gibi bir meslek olarak gelişmemiş farklı meslek gruplarınca üstlenilmiş olan faaliyetler şahıslara hakkını aramasında aracılık etmişlerdir.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı sonrasında savunma mesleğinde önemli yenilikler yapılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde, yeni mahkemeler kurulmuş ve Batı'dan resepsiyon yoluyla bazı kanunlar alınmıştır. Bu durum, artık mahkemelerde vekillik yapacak kişilerin bazı özel niteliklere sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Hukuk eğitimindeki modernleşme süreci de dava vekilliğinin kurumsallaşmasını gerektiren bir başka etkidir. Gerek avukatlık, gerek yargı örgütü ile ilgili çeşitli düzenlemelerde yer alan avukatın hak ve yükümlülükleri, vekâlet ücreti, cezai, hukuki ve disiplin sorumluluğu gibi konulardaki hükümler, modern avukatlık anlayışının oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1870 yılında İstanbul'da yabancı uyruklu avukatlar tarafından Konstantinopol Barosu Cemiyeti kurulmuştur (*Société du Barreau de Constantinople*). Konstantinopol Barosu Cemiyeti yalnızca 5'i Osmanlı tebaasına mensup toplam 33 üyeden oluşmaktaydı⁽²⁾.

(1) Fahrettin Atar, İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi (6. bs.), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 131.

(2) Ali Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, İstanbul: Arkadaş Kitabevi, 1940, s. 47.

Avukatlık mesleğinin kurumsallaşmaya başlaması, 13 Ocak 1876 (1292) tarihli *Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname*'si⁽³⁾ ile gerçekleşmiştir⁽⁴⁾. Bu Nizamname bazı kaynaklarda *Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi* olarak da anılmaktadır⁽⁵⁾. İstanbul'daki dava vekilleri için düzenlenmiş olan bu Nizamname'nin uygulaması o kadar faydalı sonuçlar vermiştir ki daha sonra bu Nizamname'nin taşrada da uygulanmasına karar verilmiştir⁽⁶⁾. Sonrasında, *Mehâkim-i Nizamiyede Dava Vekilleri Hakkında Nizamname*'nin dördüncü bölümünde bir "dava vekilleri cemiyeti" kurulmasına dair bir düzenleme yapılmış ve daha sonra "İstanbul Barosu" kurulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı hukukçuları, avukatlık mesleğinin Osmanlı Devleti'nde çağın gereklerine uygun, bağımsız, serbest bir meslek hâline gelmesi için gerekli gördükleri hususları yazdıkları makalelerle anlatmaya çalışmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet Dönemi'nde Muhamat Kanunu'nun çıkarılmasına kadar olan süreçte yazılan birçok makale, mesleğin tanımı, mesleğe kabul şartları, ruhsatnamesiz dava vekilliği, muhamilerin hak ve yükümlülükleri ve vekâlet ücreti gibi konularla ilgilidir.

1. Avukatlık Mesleğinin Tanımı:

Osmanlı Devleti'nde hukukçuların avukatlık mesleği tanımlarına bakacak olursak: Şekib dava vekilini, "*kanunların istediği şartları yerine getirdikten sonra vatandaşların maddi ve manevi haklarının savunması için zaman ayıran kişi*" olarak tanımlar⁽⁷⁾. Artin Efendi "Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık ve Muhamilik" adlı makalesinde avukatı (muhami) "*bireylerin can, mal, şeref ve özgürlüğünü savunan ve koruyan kişiler*" olarak tarif eder. Artin, avukatlık mesleği için ise şunları söylemektedir: "*dava vekâleti mesleğinin maksadı adaletin maksat ve neticesi olarak herkesin hukukunu muhafaza ve temindir. Şöyle ki can ve mal ve ırz ve namusu tehlikede bulunan zât, dava vekillerinden muâvenet bulur ve mazlum ve mağdur olanlar dava vekillerinden kuvvet ve yardım görerek zulüm ve mağduriyetleri mübeddel-i hak ve adalet*

⁽³⁾ Düstur, 1. Tertip, C. III, s. 198-207.

⁽⁴⁾ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, Ankara: TTK Basımevi, 2010, s. 127.

⁽⁵⁾ Funda Öztürk, *Osmanlı Devleti'nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 114.

⁽⁶⁾ Dava Vekâleti Nizamının Vilâyatta Dahi İcrasına Dair Adliye Nezaretinden Vilâyat ile Müstakillen İdare Olunan Mutasarrıflıklara ve Mehakimi Nizamiye Rüesasına Yazılan Muharretati Umumiye 7 Receb 1296, bkz: 1. Tertip Düstur C. IV, s. 762.

⁽⁷⁾ Ş. Şekib, "Tarihçe-i Muhamat-Avrupa'da Dava Vekâletinin Menşei", *Muhamat Dergisi*, 5, 1327(b), s. 136.

olur”⁽⁸⁾. Şekib ise dava vekili ve avukat kelimelerini birbirinden ayırmıştır. Dava vekilini “*kanunlar ve yürürlükteki düzenlemelerin aradığı şartları sağladıktan sonra vatandaşların maddi ve manevi hak ve menfaatlerini savunmaya kendisini hasır ve vakf eden kimse*”⁽⁹⁾ olarak tanımlamıştır.

2. Şehadetname (Diploma)

Daha önce de değindiğimiz gibi, tarih boyunca avukatlık mesleği tüm hukuk sistemlerinde belli niteliklere sahip kimseler tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise ilk defa 1876 tarihli Dava Vekilleri Nizamnamesi ile dava vekilliği yapacak olan kimselerde “dava vekili ruhsatnamesine sahip olmak” veya “hukuk mektebinden mezun olmak” şartları aranmıştı⁽¹⁰⁾. Buna rağmen 20. yüzyılın başlarında dahi bu şartların tam olarak uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Dava vekilleri 1909-1923 yılları arasında yazmış oldukları makalelerde bu durumdan şikâyetçi olmuşlar ve dava vekillerinde bulunması gereken şartların hazırlanan Muhamat Kanunu’nda yer almasını istemişlerdir.

Şekib, “Şehadetsiz Dava Vekilleri” başlığını taşıyan makalesinde⁽¹¹⁾, dava vekilliğinin herkes tarafından yapılmamasını, aynı hekimler gibi dava vekillerinin de özel bir eğitimden geçmesi gerektiğini söyler. Öyle ki tabiplerin insanların sağlığına hizmet ederken, dava vekillerinin hukuku uygulayarak tüm toplumun manevi sağlığına hizmet ettiklerine işaret eder. Şekib yazısında bu mesleği yapabilmek için en başta hukuk eğitimi almak ve şehadetsizliğe sahip olmak gerektiğini belirtmiştir.

Mehmet Şeref, dava vekillerinin mutlaka ruhsatnameye sahip olması gereğinden bahsederek ruhsatsız dava vekillerinin mecelleye dayanarak vekâlet edebileceklerini iddia ettiklerini, ruhsatnameli dava vekillerinin ise bu kişileri “tabib-i cahil” olarak nitelendirerek dava vekilliğinin ancak ruhsatname sahibi kişiler tarafından yapılabileceğini belirtmiştir⁽¹²⁾.

3. Dava Vekillerinde Olması gereken Özellikler

1921 yılında Lütfi Fikri tarafından yazılan bir makalede, çıkarılacak Muhamat Kanunu’nda dava vekilliği mesleğinin öneminden bahsedilerek vekillerde bulunması gereken özellikler anlatılır⁽¹³⁾. Yazıda, toplumda çok

(8) Artin Toptaş, “Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık ve Muhamilik”, *Muhamat Dergisi*, 10, 54, 1338, s. 317-318.

(9) Şekib, 1327(b), s. 136.

(10) Ş. Şekib, “Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz”, *Muhamat Dergisi*, 52, 1326, s. 70.

(11) Ş. Şekib, “Şahadetsiz Dava Vekilleri”, *Mizan’ül-Hukuk Dergisi*, 12 Ağustos 1325, s. 478-479.

(12) Mehmet Şeref, “Muhami”, *Muhamat Dergisi*, 25-69, 1339, s. 783-784.

(13) Lütfi Fikri, “Avukatlık Mesleği, Mahiyeti ve İcabatı, Hukuk ve Vezâifi - Şeref ve Haysiyeti ve Mecbûriyetleri”, *Muhamat Dergisi*, 41-45, 1337, s. 10-26.

önemli bir konumda bulunan avukatların kendisine biçilen rolü hakkıyla yapabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gereğine değinen Lütfi Fikri'ye göre sadece namuslu ve dürüst olmak, iyi avukat olmak için yeterli değildir. Aynı zamanda fedakâr ve çalışkan olunmalıdır. Lütfi Fikri, avukatın aldığı bir davada, o mesele ile ilgili her türlü araştırmayı yapması ve anlaşmazlıkla ilgili hukuku kuralları çok iyi bilmesi gerektiğini, aksi durumda görevi ihmal ve suistimal etmiş sayılacağını sözlerine eklemektedir.

Artin Toptaş, ise 1922 yılında çıkan bir makalesinde dava vekilinin dürüst, bilgili ve saygılı kişiler olması zorunluluğuna dikkat çeker. Muhamilerin geçmişteki kötü şöhretlerinden kurtulmak için birbirlerine karşı saygılı davranmalarını ayrıca hâlkın güvenini hâkimlerin saygısını kazanmak için doğruluktan ayrılmamalarından, şeref ve haysiyetlerini korumalarından, davaları uzatmadan sonuçlandırmalarından ve maddiyatçı olmamaları gerektiğinden bahsetmektedir⁽¹⁴⁾.

Ali Haydar hâlkın gözünde muhamilerin pek güven vermediğin dava vekille değinerek dava vekilliğinin iyi eğitim ve terbiye almamış kişilerce yapılması halinde telafi edilemez zararlar doğuracağını vurgular. Yazarın **“Usûl-i muhakemenin tayin ettiği şerâiti ezberinden bülbül gibi saydığı hâlde sahih bir dava arzuhâli yazamayan, hukuk istilahlarını daha doğru dürüst söyleyemeyen nice arkadaşlara tesadüf ediyoruz. Kaldı ki muhamilik için yalnız meziyet-i ilmiye de kâfi değildir. Mesleğin bir de ahlâkî safhası vardır ki o daha mühimdir. Bu safhanın tesiri umumdur.”** şeklindeki sözleri muhaminin ilim ve ahlaklı olmasının önemini göstermektedir⁽¹⁵⁾.

Dönem hukukçularının birçoğu, avukatın iş (dava) almak için müvekkil arama çabasına girmemesi aksine davanın kendisine gelmesini beklemesi gerektiği düşüncesindedirler⁽¹⁶⁾.

Dava vekillerinde bulunması gereken özellikler konusunda Osmanlı hukukçularının cinsiyet konusunda açıklamada bulunmadıkları görülmektedir. Şekib, 1911 yılında yazdığı bir makalede 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'da kadın dernekleri tarafından yürütülen kadın-erkek eşitliği davasının yenedünyada birçok değişikliğe yol açtığını ve Avrupa'da da etkili olmaya başladığından söz ederek Avrupa'da kadınlar arasında da avukatlık, doktorluk gibi mesleklerin görülmeye başladığını söyler⁽¹⁷⁾.

⁽¹⁴⁾ Toptaş, s. 318.

⁽¹⁵⁾ Ali Haydar, “Mesleğin Tealisi Neye Mütevakkıfır? Nasıl Bir Kanun İsteriz? Muhasebe Biraz da Tarihçe”, *Muhamat Dergisi*, 11-55, 1338, s. 339-340.

⁽¹⁶⁾ Lütfi Fikri, s. 20-21.

⁽¹⁷⁾ Ş. Şekib, “Sanat-ı Muhâmâtı İcra Salahiyetini İhraz İçin Muktezî Şartlar”, *Muhamat Dergisi*, 7, 1327(c), s. 217.

4. Ecnebi Dava Vekilleri

Muhamat Kanunu çıkarılmasından önce Osmanlı hukukçuları dava vekilliğinin ecnebiler tarafından yapılabilmesi konusunu tartışmışlardır. Şekib, Fransa'dan örnek vermiş ve Fransa'da yabancı bir devlette hukuk fakültesi mezunu olanların Fransa'da avukatlık yapabilmeleri bazı özel şartlara bağlandığından bahsetmiştir.⁽¹⁸⁾

Şekib, bir başka makalesinde, Osmanlı Devleti'nde yabancıların dava vekilliği yapabilmelerinin konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisi ve Tanzimat Dönemi'nde kurulmuş olan karma mahkemeler nedeni ile olduğu düşüncesindedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nde dava vekilliği yapan ecnebilerin Osmanlıca'yı iyi bilmediklerini hatta bir cümleyi bile düzgün kuramadıklarını, bu nedenle çoğu zaman hâkimlerin yabancı lisan öğrenmek zorunda kaldıklarına değinmiştir⁽¹⁹⁾.

5. Avukatların Hak ve Yükümlülükleri

Vekâlet sözleşmesi her iki tarafa borç yükleyen bir akittir. Avukatın davayı kabul etme veya reddetme hakkı, dosya inceleme hakkı, tanıklıktan çekinme hakkı, duruşmayı terk hakkı, söz hakkı (söz hürriyeti), müvekkilinden ücret isteme, baroya katılma, baro idare meclisini seçme ve seçilme hakları vardır⁽²⁰⁾. Avukatların sorumlulukları ise özen yükümlülüğü, sır saklama yükümlülüğü, haksız bulduğu işi reddetme yükümlülüğü, dosya tutma yükümlülüğü, reklam yasağı, yazıhane edinme yükümlülüğü, avukata yaraşır kılık kıyafetle görev yapma yükümlülüğü, işi sonuna kadar takip etme yükümlülüğü, hâkim ve savcılara saygılı davranma yükümlülüğü, mesleki dayanışma içinde bulunma yükümlülüğü, baro levhasına yazılma şeklinde sıralanabilir⁽²¹⁾.

Dönem hukukçuların hemen hepsi muhaminin “haklı gördüğü” davayı almasını hem hak hem de görev olduğunu düşünmüşlerdir. Lütfi Fikri, dava vekilinin haklı gördüğü davayı kabul etmesi kadar gerektiği zaman davadan çekilmesini avukatın görevlerinden sayar⁽²²⁾. Yazar ayrıca hâkimlere karşı

(18) Ş. Şekib, “Tarihçe-i Muhamat, Mezuniyet İcazet Licence”, *Muhamat Dergisi*, 8, 1327(ç), s. 242.

(19) “..Ecnebi vekil lisan-ı resmîyi bilmek lâzım gelirken hâkim fehmi müdafaa için muhâminin lisanını öğrenmeye mecburiyet hissediyor işte şu cihetler cidden câ-yı teemmüldür.” Ş. Şekib, “Tarihçe-i Muhamattan Mâbe’ad: meleketimizde Muhâmin-i Ecnebiye”, *Muhamat Dergisi*, 11, 1328(a), s. 337.

(20) Semih Güner, *Avukatlık Hukuku*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2003, s. 212-343.

(21) Güner, 2003, s. 348-478.

(22) Lütfi Fikri, s. 16-17.

saygılı davranmalarının da mesleğin kendilerine yüklediği bir görev olduğunu bildirmiştir⁽²³⁾.

Kahveciyan, daha önce görüşlerine yer verdiğimiz diğer hukukçular gibi muhamilerin dürüst olması, bağımsız olması ve meslektaşlarına karşı saygılı olması gerektiğini söylemektedir⁽²⁴⁾.

Şekib “*Muhâminin Hukuk ve Vezâifi*” adlı makalesinde dava vekilinin sahip olması gereken önemli özelliklerden birinin menfaatini gözetmeden iş yürütmek olduğunu ifade eder. Makalede, dava vekilinin haksız işleri kabul etmemesi, ayrıca dava almak için arayışına girmemesi ve resmî makamlar nezdinde de böyle bir teşebbüste bulunmaması gereğine de değinilmiştir⁽²⁵⁾.

Avukatların en önemli haklardan biri söz hakkıdır. Osmanlı Devleti’nde, avukatlık yapmakta olan N. Kohen, “*Avukatların Hakk-ı Kelamı*” isimli makaleyi çevirerek söz hürriyetinin önemini “*Eğer avukatı, yürürken adımlarını sağlamlaştırmak isteyen bir adam gibi sözlerini ölçmeye, tartmaya, fikir ve maksadına verilecek mânânın tefsirinden ihtiraza (sakınma) mecbur kılarırsanız, irticalen (içinden geldiği gibi konuşma) irad edilen nutukların âlicenâb-ı sünûhâtını boğmak, belâgatın menba’ını kurutmak tehlikelerini ihzâr etmiş olursunuz.*”⁽²⁶⁾ sözleri ile gözler önüne sermiştir.

Avukatların müvekkillerine karşı “sır saklama yükümlülüğü” vardır. Muhamiden, müvekkilinin sırrını açıklaması ve bu konuda şahitlik yapması istenemez. Lütfi Fikri avukatın müvekkiline ait olan bilgileri başkasına veremeyeceğini bunun meslek sırrı kapsamına girdiğini söylerken aynı zamanda avukatın hiçbir şekilde bu sırrı açıklamaya zorlanamayacağını da belirtir⁽²⁷⁾. Şekib’e göre muhaminin doğruluk ve dürüstlük kuralı çerçevesinde mesleğini yapması ve hukuka uygun davranması en önemli mesleki yükümlülüğüdür⁽²⁸⁾.

Muhamilerin hâkim ve savcılara karşı saygılı davranmak zorunda oldukları da incelenen makalelerde yer alan hususlardan biridir. Bununla birlikte bazı durumlarda hâkimlerin avukatlara saygı konusunda çok hassas olmadıkları

⁽²³⁾ Zira, avukatlar hâkim karşısına kendi şahsi işleri için değil müvekkillerinin haklarını savunmak ve korumak için çıkarlar. Gereksiz asabiyet müvekkillerinin haklarına zarar verebilir. Aynı şekilde hâkimlerin de avukatlara saygı göstermesi lazımdır. Avukatlar, bir davadan dolayı hâkimi evinde veya makamında özel olarak ziyaret etmemelidir. Lütfi Fikri, s. 18.

⁽²⁴⁾ Hacik Kahveciyan, “Dava Vekili Hâkime Muavenet Edecektir”, *Muhamat Dergisi*, 15, 1328, s. 454-456.

⁽²⁵⁾ Ş. Şekib, “Tarihçe-i Muhamat: İstihkar-ı Menfaat”, *Muhamat Dergisi*, 18, 1328(c), s. 561-563.

⁽²⁶⁾ Viviani (Çev.: N.Kohen), “Avukatların Hakkı Kelamı”, HBM/se.I/ s1 12/ 1927/ s. 783-792.

⁽²⁷⁾ Lütfi Fikri, s. 25.

⁽²⁸⁾ Ş. Şekib, “Tarihçe-i Muhamat: Muhâminin Hukuk ve Vezâifi”, *Muhamat Dergisi*, 16, 1328(b), s. 503.

da görülmüştür. Mardinizade Ahmed Muhtar “*Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık Muhamilik*” adlı makalesinde, dava vekilliği mesleğine ilk başladığı zamanlarda bir mahkeme reisinin davalı vekiline kızarak “bu durum karşısında vekâlet mesleğinin (avukatlığın) bağımsız bir meslek olarak değil de hâkimlerin emri altında ona bağlı yapılan bir meslek olduğu” kanısına kapıldığını yazmıştır⁽²⁹⁾.

Kahveciyan ise muhamilerin hâkimlere karşı saygılı davranmak zorunda olduklarını, saygısızlık yapan dava vekillerinin tasfiye edilmesi gereği üzerinde de durmuştur⁽³⁰⁾. Şekib, “*Müdafaa*” başlıklı yazısında, muhaminin savunma görevinin, hâkimlerin verdiği hizmetten daha az olmadığına dikkat çekerek “hâkimlik” ve “vekâlet” meslekleri arasındaki ilişkinin birbirlerine karşı bazı davranış kalıpları getirdiğini söylemektedir⁽³¹⁾.

Lütfi Fikri ise hâkimler ve avukatlar arasındaki ilişkiyi “*Hükkâm ve avukatlar birbirinden ayrılamaz biri muhterem mi öteki de mutlaka muhteremdir. Biri değilse öbürü hiç değildir. Onun için bu hakikati biz avukatlar ve hükkâm bihakkın anlamalıyız ve el ele vermeliyiz*”⁽³²⁾ diyerek tarif etmektedir.

6. Baro

20. yüzyılın başında dava vekillerinin mesleki olarak örgütlenmesi, sorunların çözülmesi ve mesleğin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi açısından zorunlu görülmüştür. Dönem hukukçuları, muhamilerin mutlaka baro levhasına kayıt yaptırması gerektiğini söylerken bağımsız, güçlü ve meslektaşlarını koruyacak bir baroya olan ihtiyaca dikkat çekmişlerdir. Lütfi Fikri, memleketimizde baronun kendi haklarını henüz tam olarak sağlayamamış olduğunu ve bu nedenle Avrupa’daki barolarla kıyas bile edilemeyeceğini vurgulanmıştır. Ayrıca Lütfi Fikri baronun üyesini koruyabilmesi için bağımsız ve güçlü olması gerektiğini de ifade etmektedir⁽³³⁾.

Kahveciyan 1909 yılında yazdığı “*Mesleğin İki Türü Tariki*” adlı makalesinde, dava vekilliği mesleğinin kurumsallaşması ve geleceği açısından baro levhasına kayıt yaptırmanın önemine dikkat çekmektedir⁽³⁴⁾. Şekib, 1911 tarihli “*Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz*” isimli makalesinde, Avrupa devletlerinde baronun kurulmasının ardında dava vekillerinin disiplin altına

(29) Mardinizade Ahmed Muhtar, “Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık Muhamilik”, *Muhamat Dergisi*, 2-48, 1337, s. 111-114.

(30) Kahveciyan, 1328, s. 456.

(31) Ş. Şekib, “Tarihçe-i Muhamat: Müdafaa”, *Muhamat Dergisi*, 20, 1328(ç), s. 622.

(32) Lütfi Fikri, s. 19-20.

(33) Lütfi Fikri, s. 14-16.

(34) Hacik Kahveciyan, “Mesleğin İki Türü Tariki”, *Muhamat Dergisi*, 29, 1329, s. 885.

alınması amacının bulunduğunu ifade etmiştir⁽³⁵⁾. Yuvanaki Yorgiyadis, Baro'nun dava vekilleri üzerinde denetim sağlayabilmesi için memurların tabi olduğu sicil hükümlerinin uygulayabileceğini söyleyerek bir anlamda baronun denetiminin gerekliliğine değinmiştir⁽³⁶⁾.

7. Vekâlet Ücreti Konusu

Müvekkil ile avukat arasında yapılan avukatlık sözleşmesinin unsurlarından biri davanın görülmesi veya yapılan hukuki yardımın karşılığı olarak ödenecek vekâlet ücretidir. Buna göre avukatlık ücreti bir taraf için hak olurken diğer taraf için yükümlülük olarak karşımıza çıkar. Nitekim avukatlık sözleşmesine konu olan hizmet, ücret karşılığında yapılan bir hizmettir. Bu nedenle avukatın mutlaka müvekkilden ücret alması, işi ücretsiz takip etmemesi, günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde hukukçuların özellikle üzerinde durduğu bir konudur. Vekâlet ücreti kararlaştırılırken uyulması gereken bazı kurallar da vardır. Örneğin, vekâlet ücreti için senet verilmesi, vekâlet ücretinin dava meblağının belli bir oranı (hisse) olarak da belirlenmesi veya avukatın ücrete binaen müvekkilden başka bir mal alması uygun görülmemiştir. Lütfi Fikri avukatın dava üzerinden hisse almasının uygulamada yaygın olduğunu belirtmekle birlikte bunu doğru bulmamaktadır. Başkanlığı sırasında, zaman zaman baroya avukatlarını şikâyet eden müvekkillerinin geldiğinden söz eden yazar, müvekkilin dosyasını istediği zaman avukatından alabileceğini belirterek avukatların ücret ödenmeden dosyayı vermekten imtina etmelerinin uygun olmadığına dikkat çeker.

Lütfi Fikri'ye göre vekâlet alacağını tahsil edemeyen bir avukatın müvekkili hakkında hukuki takibat yapması da hoş görülmeyen bir davranış olarak algılanmaktadır. Ücretini alamamış olan avukatın müvekkili hakkında dava açmasının mesleğin onuruna zarar getireceğini dile getiren yazar, Avrupa ülkelerinde bu şekilde hareket eden avukatın kaydının barodan silindiğini de makalesinde belirtmiştir. Ancak uygulamada bazı uyanık müvekkillerin kötü niyetli hareket ettiğini ve avukatlarını azleden bu kişilerin daha önce ödedikleri vekâlet ücretini almak için baroya başvurduklarını yazmıştır⁽³⁷⁾. Artin Toptaş, bazı hâllerde müvekkilin yararına olarak vekâlet ücretinde dava vekilince bir indirim yapılabileceğini hatırlatır. Ayrıca, dava vekilinin vekâlet ücreti konusunda çarşı pazarlığı yapar gibi davranmaması ve ücreti alamadığı zaman müvekkil aleyhine mahkemeye başvurmaması gereğinden de bahseder. Toptaş, dava vekilliği mesleğinin onur ve itibarı için gerektiğinde fakir ve

⁽³⁵⁾ Ş. Şekib, "Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz-2", *Muhamat Dergisi*, 4, 1327(a), s. 109.

⁽³⁶⁾ Yuvanaki Yorgiyadis, "Meslek-i Muhamat", *Muhamat Dergisi*, 2, 1327, s. 58.

⁽³⁷⁾ Lütfi Fikri, s. 23-26.

mazlumların davalarında gerekli yardımın yapılmasını mesleki bir görev olarak görmektedir⁽³⁸⁾.

SONUÇ

Klasik dönemde dava vekillerinin meslek anlayışı sebebiyle toplum saygınlığı düşen avukatlığın algılanma biçimini değiştirmek çok zor olmuştur. Yalnızca Osmanlı'da değil birçok toplumda avukatlık maalesef güven veren bir meslek olarak kabul edilmemiştir. Klasik dönem sonrasında Osmanlı'da dava vekilliği mesleğine ilişkin kuralların çıkarılması ile meslek yüksek bir seviyede icra edilmeye başlansa da toplum algısının gelişmesi zaman almıştır.

Bu makalede, 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nde dava vekilliği (muhamilik) yapan hukukçuların mesleğe bakış açılarını yansıtmaya çalıştık. Görüldüğü gibi bu dönemde, hukukçular arasında dava vekilliği mesleğinin kapsamı, vekillerde bulunması gereken özellikler, çalışma usulleri, dava vekilinin sorumlulukları, güçlü baro oluşturulması ve mesleğin itibarlı hâle gelmesi için yapılacaklar konusunda hemfikirdirler. Dava vekilleri kendilerini “adaletin sağlanmasına hizmet eden makam” olarak kabul etmişlerdir. Bir başka ifadeyle, yargılamada savunma makamını temsil eden kişiler olarak kamu hizmeti yaptıklarını açıkça ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ali Haydar, *Mesleğin Tealisi Neye Mütevakkıftır? Nasıl Bir Kanun İsteriz? Muhasebe Biraz da Tarihçe*, Muhamat Dergisi, 11-55, 1338.

Atar Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi* (6. bs.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020.

Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

Güner Semih, *Avukatlık Hukuku*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2003.

Kahveciyan Hacik, *Dava Vekili Hâkime Muavenet Edecektir*, Muhamat Dergisi, 15, 1328.

Kahveciyan Hacik, *Mesleğin İki Türü Tariki*, Muhamat Dergisi, 29, 1329.

Lütfi Fikri, *Avukatlık Mesleği, Mahiyeti ve İcabatı, Hukuk ve Vezâifi – Şeref ve Haysiyeti ve Mecbûriyetleri*, Muhamat Dergisi, 41-45, 1337.

Mardinizade Ahmed Muhtar, *Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık Muhamilik*, Muhamat Dergisi, 2-48, 1337.

⁽³⁸⁾ Toptaş, s. 318-319.

Mehmet Şeref, *Muhami*, Muhamat Dergisi, 25-69, 1339.

Özkent Ali Haydar, *Avukatın Kitabı*, Arkadaş Kitabevi, İstanbul, 1940.

Öztürk Funda, *Osmanlı Devleti'nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

Ş. Şekib, *Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz*, Muhamat Dergisi, 52, 1326.

Ş. Şekib, *Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz-2*, Muhamat Dergisi, 4, 1327(a).

Ş. Şekib, *Sanat-ı Muhâmâtı İcra Salahiyetini İhrâz İçin Muktezâ Şartlar*, Muhamat Dergisi, 7, 1327(c).

Ş. Şekib, *Şahadetnamesiz Dava Vekilleri*, Mizan'ül-Hukuk Dergisi, 12 Ağustos 1325.

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamat, Mezuniyet İcazet Licence*, Muhamat Dergisi, 8, 1327(ç).

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamat: İstihkar-ı Menfaat*, Muhamat Dergisi, 18, 1328(c).

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamat: Muhâmînin Hukuk ve Vezâîfi*, Muhamat Dergisi, 16, 1328(b).

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamat: Müdafaa*, Muhamat Dergisi, 20, 1328(ç).

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamat-Avrupa'da Dava Vekâletinin Menşei*, Muhamat Dergisi, 5, 1327(b).

Ş. Şekib, *Tarihçe-i Muhamattan Mâbe'ad: meleketimizde Muhâmin-i Ecnebiye*, Muhamat Dergisi, 11, 1328(a).

Topraş Artin, *Memleketimizde Dava Vekâleti, Avukatlık ve Muhamilik*, Muhamat Dergisi, 10, 54, 1338.

Viviani (Çev.: N.Kohen), *Avukatların Hakkı Kelamı*, HBM/se.I/ s1 12/ 1927.

Yuvanaki Yorgiyadis, *Meslek-i Muhamat*, Muhamat Dergisi, 2, 1327.

TÜRKİYE’DE MODERN HUKUK EĞİTİMİNİN KURUMSALLAŞMASINDA MEKTEB-İ MÜLKİYENİN ROLÜ

*The Role of Mekteb-i Mülki’ye in the Institutionalization
of Modern Legal Education in Turkey Abstract*

Resul BABAĞLU*

Özet

Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılına damga vuran Tanzimat reformlarının esas mantığı modern devlet sistemine geçiş çabalarında ifadesini bulmaktadır. Merkezîyetçi devlet aygıtının gerektirdiği geniş taşra bürokrasisinin modern hukuk normlarına dayanan bir idare anlayışına sahip olması gerektiği düşüncesi, geleneksel hukuk eğitiminin formel yaklaşımlarla ikame edilmesini gündeme getirmiştir. Nizamiye Mahkemeleri, Adliye Nezareti ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye gibi kurumların tesis edildiği Tanzimat döneminde devlet yönetiminin hukuki bir niteliğe bürünmesi her şeyden önce hukuk alanında uzmanlaşmış bir yönetici kitlesinin eğitilmesini zaruri kılmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde hukuk eğitiminin nüvesini teşkil eden Mekteb-i Nüvvab gibi son derece sınırlı ve geleneksel bir eğitim kurumuna ek olarak Galatasaray Sultanisi bünyesinde “Hukuk Mektebi” ve Darulfünun-ı Osmani’de bir “Hukuk Şubesi” kurulması bir yana, Adliye Nezaretine bağlı bir kurum olarak Hukuk Mektebinin tesis edilmesi hukuk eğitiminin kurumsallaşmasında önemli bir adım olarak kabul edilmelidir. Diğer yandan, hukuk eğitimi alanındaki bu kurumsallaşmanın Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinin yarım asır sonrasına tekabül etmesi, aradaki kayıp dönemde hukuk eğitiminin Osmanlı Türkiye’sinde nasıl şekillendiği sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada Tanzimat dönemi reformlarını uygulayacak taşra idarecilerinin yetiştirilmesi amacıyla kurulan Mekteb-i Mülkiye’nin “hukuk devleti”ne geçiş sürecinde oynamış olduğu etkin rol aynı zamanda Türkiye’de hukuk disiplininin gelişimiyle de örtüşmektedir. Mekteb-i Mülkiye’nin kuruluşundan itibaren hukuk ağırlıklı bir ders müfredatının takip edilmesi, yine hukuk ağırlıklı bir kamu yönetimi anlayışının yerleşmesine zemin

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, babaoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8726-904X>.

hazırlamıştır. Kıta Avrupası ekolüne dayanan bu gelenek Türkiye’de idare hukukunun aynı zamanda kamu yönetimi anlayışını belirlediği II. Dünya Savaşı sonrasına kadar tevarüs edecektir. I. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra Osmanlı entelektüel ve yönetici elitlerinde gündemden düşmeyen anayasal yönetim düşüncesinin Mekteb-i Mülkiye’nin ders programlarına da yansımaları olmuştur. “Fransa, ABD ve İngiltere Kanun-ı Esasilerinin Tarihçesi” adlı bir dersin de müfredata girdiği Mekteb-i Mülkiye’de hukuk derslerinin yoğun bir şekilde takip edilmesi, bu okulun 1915’te Darulfünun Hukuk Mektebi’ne bağlanmasının gerekçelerinden birini oluşturması oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti’nde modern hukuk eğitiminin gelişimi sürecinde ürettikleri bilimsel birikimle öne çıkan Sakızlı Ohannes Paşa, Babanzade İsmail Hakkı ve bu birikimi Cumhuriyet Türkiye’sinin hukuki altyapısının oluşturulmasında işleyecek olan Menemenli-zade Ethem ve Muslihiddin Adil (Taylan) beylerin Mekteb-i Mülkiye çatısı altında vermiş oldukları dersler ve telif etmiş oldukları eserler Türkiye’de hukuk disiplininin uzak tarihi açısından zikredilmeye değerdir.

Anahtar Kelimeler: Mekteb-i Mülkiye, usûl-ı İdare, kamu yönetimi, hukuk-ı düvel, Kanun-ı Esasi

Summary

The main logic of the Tanzimat reforms, which marked the 19th century of the Ottoman Empire, finds its expression in the efforts to transition to the modern state system. The idea that the large provincial bureaucracy required by the centralist state apparatus should have an understanding of administration based on modern legal norms brought about the replacement of traditional legal education with formal approaches. In the Tanzimat period, when institutions such as the Nizamiye Courts, the Ministry of Justice and the Court of Appeals were established, the legal nature of the state administration made it necessary to train a mass of administrators who were specialized in the field of law. Apart from the establishment of a very limited and traditional educational institution such as Mekteb-i Nüvvab, which constitutes the core of legal education in the Ottoman Empire, a “Legal School” within the body of Galatasaray Sultanisi and a “Law Branch” in Darulfünun-ı Osmani, the establishment of the Law School as an institution affiliated to the Ministry of Justice should be considered as an important step in the institutionalization of legal education. On the other hand, the fact that this institutionalization in the field of legal education corresponds to half a century after the proclamation of the Tanzimat Fermanı brings to mind the question of how legal education was shaped in Ottoman Turkey in the intervening lost period. At this point, the active role played by the Mekteb-i Mülkiye, which was established to train provincial administrators who would implement the reforms of the Tanzimat period, in the transition process to the “state of law” also coincides with the development of the legal discipline in Turkey.

Following a law-based curriculum since the establishment of Mekteb-i Mülkiye paved the way for the establishment of a law-based public administration approach. This tradition, which is based on the Continental European school, will inherit until after the Second World War, when the administrative law also determined the understanding of public administration in Turkey. After the declaration of the First Constitutional Monarchy, the idea of constitutional management, which did not fall on the agenda of the Ottoman intellectual and administrative elites, also had reflections on the curriculum of the Mekteb-i Mülkiye. It is quite remarkable that law courses were followed intensively in Mekteb-i Mülkiye, where a course called “The History of the Laws of France, USA and England” was included in the curriculum, which is one of the reasons why this school was affiliated with the Law School of Darülfünun in 1915. The lectures that Sakızlı Ohannes Pasha and Baban-zade İsmail Hakkı, who came to the fore with the scientific knowledge they produced during the development of modern legal education in the Ottoman Empire, and Menemenli-zade Ethem and Muslihiddin Adil (Taylan), who would use this knowledge in the formation of the legal infrastructure of the Republic of Turkey, under the roof of Mekteb-i Mülkiye, gave and the works they copyrighted are worth mentioning in terms of the distant history of the discipline of law in Turkey.

Keywords: Mekteb-i Mülkiye, Administration Law, Public administration, International law, Kanun-i Esasi

GİRİŞ

1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilan edilmesiyle resmîyet kazanan Tanzimat'ın kurumsal, idari ve hukuki alanlarda getirdiği yenilikler, Osmanlı Devleti'nin modern devlete geçiş çabalarının bir ürünü olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne ciddi bir birikimi miras bıraktığı bilinen bir husustur.⁽¹⁾ Çağdaş hukuk sistemi ve yargılama düzenine ilk adımların atıldığı bu dönemde, aynı zamanda yargı bürokrasisini de içine alan geniş bir merkezleşme ve eğitim alt yapısı oluşturulmak istenmiştir. Tanzimat reformlarıyla modern kurumların oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde birçok alanda olduğu gibi adalet mekanizması da parçalı ve düalist bir görünüm arz etmiştir.⁽²⁾ Tanzimat'a kadar yargı örgütünün temeli olan kadı mahkemelerine eklenen nizamiye mahkemeleri ile birlikte ticaret, cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin farklı işleyiş ve felsefi yapıları hukuk alanında standardizasyonun önündeki en önemli engel olarak kabul edilebilir.

(1) İnalçık, Halil-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s. 623.

(2) Zafer Toprak, “Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü”, içinde **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 1994, İstanbul, s. 33.

Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda merkezîyetçi bir anlayışla mülki, idari, askerî ve hukuki modernleşmesinin temel dinamiği tesis edilen yeni eğitim kurumlarıydı. 1830’lardan sonra nezaretlerin kurulmasıyla Babıâli’nin tedricen yeni teşkilat düzenine girdiği bu dönemde Batı tarzında hükümet ve idari yapılar model olarak alınmıştır.⁽³⁾ Bu merkezîyetçi kurumsallaşma sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikli idari personelin yetiştirilmesi için kuruluşu gerçekleşen bir dizi eğitim müessesesi döneme temel rengini veren reformların kalıcı hâle gelmesinde büyük bir önem taşımıştır. Anca bu konuda belki de ilk vurgulanması gereken husus, Tanzimat döneminde taşra ve merkezî idare memuriyetlerinde görevlendirilecek yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla tesis edilen eğitim kurumlarının ilk etapta ciddi sorunlarla baş etmek zorunda kaldığı gerçeğidir. Darülfünununun birçok kez açılıp kapanması örneği bir yana, Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulûm Edebiye ve Mekteb-i Mülkiye gibi okulların kuruluş süreçlerine dair var olan belirsizlik, Osmanlı eğitim tarihi çalışmalarında birçok soruyu cevapsız bırakan ayrıntılar doğurmuştur. Osmanlı mülki bürokrasisindeki bu kurumların kuruluş tarihleri, ders müfredatları, ne zaman kapatıldıkları ya da kendilerinden sonra kurulan eğitim müesseselerine bağlandığı ya da tamamen kapatılıp kapatılmadığı gibi belirsizlikler hukuk eğitimi verilen okullar için de geçerlidir. Dolayısıyla, XIX. yy’da hukukçu yetiştirmek üzere kurulan okullar ile ilgili tarihsel yazında da zaman zaman birbiriyle çelişen bilgilere rastlamak olasıdır. Bu durum bir nebze kanunlaştırma faaliyetlerinin arttığı ve yeni bir yargı düzeninin oluşturulmaya başladığı Tanzimat döneminde reformcu devlet adamlarının müstakil bir hukuk mektebinin tesis edilmesinde gerekli olan zemini oluşturma noktasında yaşadıkları gecikmeden kaynaklanmış olabilir.

Modern devletin gerektirdiği uzmanlaşma ve fonksiyonel farklılaşmanın gün yüzüne çıkmaya başlamasıyla beraber yeni hukuki kurum ve normların benimsenmeye başlaması kaçınılmaz olarak yargı bürokrasisinde görev alacak olan görevlilerin yeni hukuki düzene aşına olarak yetiştirilmeleri meselesi de gündeme gelmiştir. Osmanlı klasik yargı düzenine yargı personeli yetiştiren medrese sistemine ek olarak Tanzimat döneminde kurulan nizamiye mahkemelerine nitelikli eleman yetiştirmek üzere 1854’te *Mekteb-i Nüvvâb* kurulmuş, daha sonra 1859’da mülki-siyasi, mali-hukuki alanlarda yetişmiş kamu yöneticilerine duyulan ihtiyacı karşılamak üzere Mekteb-i Mülkiye tesis edilmiştir.⁽⁴⁾ Tanzimat döneminin yarattığı değişim dalgası yeni şartlara uygun hukukçuların eğitilmesini de gerektirdiği için yeni kurulan yüksek dereceli mekteplerde hukuk derslerinin müfredata dâhil edilmesi doğal karşılanmalıdır. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti’nde ilk hukuk mektebinin hangi tarihte

(3) Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Bürokrasisine Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklam (Mahrec-i Aklam)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 6, (2002), s.17.

(4) Ahmet Cihan, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Türkiye’sinde İdare Hukuku Eğitimi ve Türk İdare Hukukçuları”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, S. 12, (2000), s. 108.

kurulduğu sorusuna verilecek cevabın kesinliği konusunda ihtilaf yaşanmasına yol açmaktadır. Bu dönemde hız verilen kanunlaştırma hareketleri ve yargı bürokrasisinin yeniden yapılandırılması hukuk öğretimi alanında acil bir ihtiyaca yol açmıştır. 1854 yılında kurulan *Mekteb-i-i Nüvvab* adlı okulu 1870’te Ahkâm-ı Adliye Nezareti bünyesinde kurulan *Kavânin ve Nizamât Dershanesi* izlemiş, ardından 1874’te Galatasaray Mekteb-i Sultanisi bünyesinde açılan *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani* formel hukuk eğitimi için önemli bir merhale teşkil eden tarihsel dönemeçler olarak kabul edilebilir. Hukuk tarihi yazınında genel kabul gören yaklaşıma göre yukarıda bahsi geçen eğitim kurumları formel hukuk öğretiminin ilk adımları sayılırken, 18 Nisan 1880 tarihinde Adliye Nezaretine bağlı olarak kurulan Mekteb-i Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin çekirdek ve nüvesini teşkil ettiği yönünde bir oйдаşma mevcuttur.⁽⁵⁾ Hukuk öğretiminin geleneksel medrese sisteminin dışına çıkmaya başladığı bu dönemde henüz müstakil bir hukuk mektebi açılmadan önce Mekteb-i Mülkiye’nin müfredatında yer verilen modern hukuk eğitimine dönük dersler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

MEKTEB-İ MÜLKIYE’DE HUKUK DERSLERİ

Osmanlı Devleti’nin genel idari yapısının dönüştürülmeye başladığı Tanzimat döneminin dikkat çeken bir yönü de Avrupalı devletlerle giderek yoğunlaşan diplomatik ilişki trafiğine paralel olarak ticari ilişkilerin de gelişmesiydi. Avrupa ile bu dönemde hemhal olmak aynı zamanda hukuk alanında bir resepsiyon sürecini doğurmuştur. Tanzimat’la birlikte şer’i ve örfi hukuk yanı sıra Batı’dan seküler hukuk iktibas edildi. Bu dönemde ticaret ve ceza hukukuna ek olarak devletler hukuku alanında da hızlı bir batılılaşma gözlemlendi.⁽⁶⁾ Hukuk alanında yapılan kodifikasyona uygun bir hukuk bilgisine sahip yöneticilerin yetiştirilmesi ve ülke genelinde modern bir hukuk birikiminin oluşturulabilmesi için Tanzimat’ın ilk yıllarında öne çıkan eğitim kurumlarının başında Mekteb-i Mülkiye gelmektedir. 12 Şubat 1859 tarihinde kurulan okulun Meclis-i Âli-i Tanzimat tarafından hazırlanan 10 maddelik ilk nizamnamesine bakıldığında mülkiye memuriyetlerine istihdama ehil memurlar yetiştirilmesi hedeflenmiştir.⁽⁷⁾ Ancak kuşkusuz Batılı bilgilerin Osmanlı Devleti’ne ilk giriş kapısı olma niteliğini taşıyan Mülkiye mezunları yalnızca idari memuriyetlerde görev almamışlar aynı zamanda Şuray-ı Devlet, Divan-ı Muhasebat

(5) Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebi’nin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 3, (2012), s. 168; Cihan, a.g.m., s. 109; Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 3. Krş. Fethi Gedikli, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, *İÜHFİM*, C. LXIX, S.1,-2, (2011), ss. 91-104.

(6) Zafer Toprak, “Mülkiye Mektebi ve Türkiye’de Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Gelişimi” içinde, *Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye*, Yay. Haz. Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, s.21.

(7) BOA., *DVN. MKL.*, 74/32, 29 Cemaziye’l-evvel 1275/4 Ocak 1859.

ve Devair-i Merkezîyeye de memur yetiştirmek bu okulun hedefleri arasındadır.⁽⁸⁾ Dolayısıyla 1859’da ilk kurulduğunda bir idadi ölçüsünde eğitim veren Mekteb-i Mülkiye’nin ders müfredatına bakıldığında maliye, hukuk ve idare alanlarında yer verilen derslerin yıllar geçtikçe daha geniş bir yelpaze teşkil ettiği görülecektir.

Mekteb-i Mülkiye’nin İlk Ders Programı⁽⁹⁾

Yıl	Dersler
1. Yıl	Fıkıh-ı şerif ve fenn-i tarih, kavani ve usul-ı Tanzimat-ı Hayriye ve coğrafya ile istatistik ve inşâ-yı Türki ve ilm-i hesap ve mesaha ve kavanin-i ticaret ile usul-i senet ve defatir
2. Yıl	Hukuk-ı düvel ile muâhedât Devlet-i Aliyye ve usul-i idare ve siyaset-i medeniye ve usul-i ahkâm-ı ceza ile kavaid ve usul-i muhakemat ve ekonomi politik yani istihsal-i servet ve yesar-ı mülk ve tebaa ve kozmografya yani ilmi münasebatı arz ve sema ile esas-ı hikmet ve tarihi tabiiyye ve inşâ-i Türki ve fenni tarih

Mekteb-i Hukuk tesis edilmeden önce Mekteb-i Mülkiye’de okutulan hukuk dersleri bir bakıma, sözü edilen dönemde sosyal bilim disiplinlerin kesin sınırlarla birbirinden ayrılmaması ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerin Kıta Avrupası kaynaklı bir gelişim göstermesinden ileri geliyordu. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin özellikle Fransa ile yakın bir ilişki içine girmesi sosyal bilimlerle alakalı kavramların da yine bu ülkeden iktibas edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁽¹⁰⁾ Darulfünun, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye gibi okulların müfredatlarında uluslararası ilişkiler disiplini Hukuk-ı Mîlel ya da Hukuk-ı Düvel adlarıyla yer almıştır.⁽¹¹⁾ Benzer bir şekilde kamu yönetiminin “usul-i idare” ve “hukuk-ı idare” başlıklarıyla ders programlarında yer alması hukuk ağırlıklı sosyal bilimlere yaklaşımının uzantılarıydı.⁽¹²⁾

Yargı bürokrasisinde ve hukuk düzeninde dönüşüme gidilen Tanzimat döneminde, bu değişime ayak uydurabilecek, yeni kural, kurum ve yöntemlerin bilgisiyile donatılmış gençleri eğitmeye dönük bir hukuk öğretimi

⁽⁸⁾ Ali Birinci, “Türkiye’nin Modernleştirilme Sürecinde Mekteb-i Mülkiye”, içinde, **Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye**, Yay. Haz. Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, s.48.

⁽⁹⁾ *Ceride-i Havadis*, No. 923, 12 R 1275 (15 Şubat 1859), s.1. Ayrıca bkz. BOA., *İ.MV*, 411/17887, h. 4 Cemaziye’l-evvel 1275/10 Aralık 1858.

⁽¹⁰⁾ Boğaç Erzoan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 11, S. 43, (Güz, 2014), s. 56.

⁽¹¹⁾ Erzoan, a.g.m., s. 56.

⁽¹²⁾ Nuray E. Keskin, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu”, **Amme İdaresi, Der-gisi**, C. 39, S. 2, (Haziran 2006), s. 6.

kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak pozitif hukuk normlarına aşına idarecilere duyulan ihtiyacın aciliyeti Mekteb-i Mülkiye gibi eğitim kurumlarında hukuk derslerinin didaktik ve betimleyici bir anlayışla verilmesi sonucunu doğurmuştur.⁽¹³⁾ Mekteb-i Mülkiye’de okutulan müfredatın yıllar geçtikçe daha ayrıntılı ve derinlikli bir şekle büründüğü görülmektedir. Eğitim tarihçilerine göre ilk kurulduğu yıllarda idadi ile rüştiye düzeyinde eğitim verilen bir eğitim müessesesi olduğu kabul edilen Mekteb-i Mülkiye’de verilen dersler de bu gerçekliğe paralel bir şekilde ileri düzey bilimsel bir zeminden uzaktır.⁽¹⁴⁾ 1868 yılı ders müfredatında yapılan değişiklikle 3. Sınıfta “mecelle” ve 4. Sınıfta okutulmak üzere “kanun-ı ticaret” dersleri programa eklenmiştir.⁽¹⁵⁾

II. Abdülhamid’in saltanat yıllarında, Mekteb-i Mülkiye’nin mevcut hâliyle devletin yönetim sorunlarına çözüm üretemediği anlaşıldığından ve Batılı devletlerin iç müdahalelerine engel olmak amacıyla etkili bir merkezî idare için ihtiyaç duyulan liyakatli memurların yetiştirilebilmesi adına Mekteb-i Mülkiye’nin bir yüksekokul derecesinde eğitim verebilmesinin ön şartları sağlanmaya çalışılmıştır. Bizzat II. Abdülhamid’in yakından takip ettiği Mekteb-i Mülkiye’yi islah girişiminin sonucunda okulun yeni nizamnamesi oluşturulmuş ve öğretim süresi beş seneye yükseltilmiştir. Yeni ders programında özellikle beşinci sınıfta okutulmak üzere belirlenen derslere bakıldığında;⁽¹⁶⁾ hukuk ve yasal mevzuatı içine alan derslerin yalnızca 5. senenin ders programında yer bulduğu görülmektedir.

5. Yıl	Tercüme ve Fransızca Münşeat, usul-i idare-i umumiye ve idareye müteallik mevad, usul-i maliye ve varidat ve tekâlif, devair-i maliyenin usul-i teşkilîyesiyle nizamât ve imtiyaziyat, Devlet-i Osmaniye Kanun-ı Esasiyesi, hukuk-ı milel, hukuk-ı medeniye
---------------	--

Mekteb-i Mülkiye’de hukuk derslerinin öneminin Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte daha da arttığı görülmektedir. Anayasal yönetime geçilmesinin eğitim müfredatları üzerinde genel bir etki bırakmış olması dönemin siyasal ikliminde yaşanan dönüşüm ile alakalıydı.

⁽¹³⁾ Nazile İrem Yeşilyurt, “Türkiye’de İdare Hukukunun Gelişmesine Mülkiye’nin Katkısı”, **Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye Sempozyumu Bildiriler**, Yay., Haz., Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 696, Ankara, 2021, s. 357.

⁽¹⁴⁾ Osman Ergin, İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 600.

⁽¹⁵⁾ Ali Çankaya, ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949, M.M. ve S.B.O.**, C.I, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

⁽¹⁶⁾ Mahmut Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, (Haz.) Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.86.

Mekteb-i Mülkiye'nin II. Meşrutiyet Dönemindeki Müfredatında Hukuk Dersleri⁽¹⁷⁾

Sınıf	Ders Adı	Ders Saati	Dersin Hocası
1. Sınıf	Mebadi-i İlmi Hukuk	2	Vükela-i Deaviden Yusuf Kemal
	Mecelle	1	Maliye Hukuk Müsteşarı Mahmud İsmet Efendi
	Fransa, İngiltere ve Amerika Kanun-ı Esasileri Tarihçesi	1	Paris Ulüm Siyasiye Mektebi Mezunlarından Celaleddin Arif
	Usul-ı İdare	2	Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Azasından Ziyad
2. Sınıf	Kanun-ı Ticariye	2	Ticaret-i Bahriye Mahkemesi Reisi Yorgaki
	Hukuk-ı Hususiye-i Düvel	1	Babıâli istişare Odası Muavinlerinden Muhtarzade Ahmed Bey
	Hukuk-ı Esasiye ve Umumiye	2	Manyasizade Refik Bey
	Arazi Kanunu		
3. Sınıf	Hukuk-ı Hususiye-i Düvel	1	Babıâli istişare Odası Muavinlerinden Muhtarzade Ahmed Bey

Tabloda görüldüğü üzere II. Meşrutiyet dönemine geçilmesiyle birlikte Mülkiyenin ders müfredatında hukuk dersleri belirgin bir ağırlık kazanmıştır. Anayasanın ilanı ve hukuk devletine geçiş gibi gelişmeler Osmanlı Devleti’nde modern hukuk bilgisinin yerleşmesini de zorunlu kılmıştır. Bu tabloda dikkat çeken bir diğer husus da II. Abdülhamid döneminde müfredattan çıkarılan anayasa hukuku dersinin Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yeniden programa eklenmesidir. Diğer yandan, bu dönemde Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye’de okutulan *idare hukuku ve hukuk-ı esaiye* derslerinin eskisinden farklı bir şekilde anayasa

(17) BOA., MF. MKT., 1081/21, s.2, h. 15 Şevval 1326/7 Kasım 1908.

ekseninde anlatılmaya başlamıştır.⁽¹⁸⁾ Bu dönemde Mekteb-i Mülkiye'nin birinci sınıfında okutulan *Fransa, İngiltere ve Amerika Kanun-ı Esasileri Tarihçesi* dersi, zamanın ruhuna ve siyasi havasına son derece uygun bir ders görünümündeydi. Anayasal yönetim sistemine yönelik çabaların ve bu yöndeki yönelimlerin yer altına indiği II. Abdülhamid döneminin aksine Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sözü edilen dersin programa eklenmesi, Mekteb-i Mülkiye yönetiminin Meşrutiyet'in değer ve tasavvurlarına bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu derste okutulmak üzere Celaleddin Arif Bey tarafından hazırlanmış olan kitabın en önemli yönü kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bir devlet okulunda okutulan ilk anayasa kitabı olmasıdır. Bu yönüyle anayasal yönetimin ve bu alandaki kavramların basit düzeyde aktarıldığı kitapta İngiltere, Fransa ve Amerika devletlerinin yönetim düzeni karşılaştırmalarla ele alınmıştır. Bu ülkeler arasında doğal olarak İngiltere üzerinde yoğun bir şekilde durulmuştur. Kitabın ilk bölümünde konuyla alakalı şu ifadeler yer verilmiştir: *"İngiltere kanun-ı esasisi, sair hükümet kanun-ı esasilerinin en eskisi, en mühimi, en bedi'idir. Hepsinden dört yüz sen evvel husule gelmiş olduğu için bütün dünyaya me'hus olmuştur."*⁽¹⁹⁾ Esere konu olan devletlerin anayasal yönetime geçişlerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarihsel geçmiş üzerinde yoğun olarak durulmuştur.⁽²⁰⁾ Ancak hukuk derslerine giren hocaların yüksek memuriyetlere ek olarak akademik faaliyetlerde bulunmaları hukuk disiplininin sınırları belli müstakil bir zemin kazanmasının önündeki en önemli engeldi. Bu hocaların birden çok derse girmiş olmalarına ek olarak Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiye'deki hukuk derslerinin dönemsel olarak kesintili bir şekilde programlarda yer alması da Osmanlı Devleti'nde bir hukuk literatürünün oluşması açısından dezavantaj oluşturmuştur.⁽²¹⁾

MEKTEB-İ MÜLKİYE'DE HUKUK ALANINDA OKUTULAN DERS KİTAPLARI

Mekteb-i Mülkiyede yürütülen eğitim faaliyetlerinin niteliği, kapsamı ve içeriği konusunda araştırmacılara önemli veriler sunan Ali Çankaya'nın eserinde yer verilen ve genel olarak Mülkiyeli mezunların yaşamışlıklarına dayanan anlatılara ek olarak eğitim materyali olarak kullanılan ders kitapları oldukça değerli kaynaklar arasındadır. Mekteb-i Mülkiyenin işleyişini belirleyen nizamnameler, ders müfredatları ve tevzi' mükâfat cetvelleri bir ölçüde eğitim ortamı ile ilgili ipuçları taşımakla beraber, okulda verilen eğitimin içeriğini ve takip edilen bilimsel birikimin düzeyini ortaya koyması bakımından ders kitapları genel olarak eğitim tarihi araştırmalarının vazgeçilmez

⁽¹⁸⁾ Bkz. Resul Babaoğlu, *Mekteb-i Mülkiye (1859-1960), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilimsel ve Kültürel Modernleşmenin Kurumsallaşması*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 136.

⁽¹⁹⁾ Celaleddin Arif Bey, *Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur*, Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiyehi, 1324, s.2.

⁽²⁰⁾ Babaoğlu, a.g.e., s. 138.

⁽²¹⁾ Yeşilyurt, a.g.m., s. 154.

malzemeleri arasındadır. Mekteb-i Mülkiye’de okutulan diğer derslerde olduğu gibi hukuk dersleri için de ilk kullanılan kitaplar mektebin litografya destgahında taş baskıyla çoğaltılan ders notlarından oluşuyordu. Ali Birinci’nin tespitiyle, bu matbaada basılan kitapların sayısı 215’tir.⁽²²⁾ Söylemeye gerek yok, bu kitaplar öğrenci sayısı kadar çoğaltıldığı için günümüze kadar ulaşan fazla sayıda nüsha bulunmamaktadır. Ancak Seyfettin Özege Kataloğu’nda yer alan nüshalar sayesinde dönemin Mülkiye Mektebinde yürütülen ders faaliyetleri hakkında bir kanaate varabilmekteyiz. Zafer Toprak’a göre, Mülkiye Mektebi birçok sosyal bilim disiplininin Osmanlı Devleti’ne giriş yaptığı bir mahreç konumundaydı. Dolayısıyla, yine Toprak’ın sözleriyle ifade edilecekse; *memlekette doğru dürüst hukuk eğitimi yokken 1301/1885 yılında Muallim Hakoçyan Efendi’nin taş baskısı olarak basılan ilm-i hukuk ders kitabı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane dördüncü senesinde tedaris olunmak üzere telif ve tercüme edilmişti.*⁽²³⁾

Mekteb-i Mülkiyenin kurulduğu dönemde sosyal bilim alanındaki birçok disiplinin ilk kez okutulduğu bir mektep olması dolayısıyla hukuk alanında da yazılmış olan ders kitapları alanın öncüleri niteliğindedir. Mekteb-i Mülkiye’de hukuk derslerine giren ve bu alanda ders kitabı telif etmiş olan Ali Şahbaz Efendi, Hakoçyan Efendi, Karabet Hüsrevyan, İbrahim Hakkı, Sakızlı Ohannes, Ali Ragıp, Kemalpaşazade Said, Hacı Ahmed Reşid, İsmail Hakkı, Ahmed Şuayb, Mustafa Şeref ve Müslihiddin Adil gibi isimler alanın kurucu öncüleri olarak kabul edilebilir.⁽²⁴⁾ Mülkiyede verilen derslerde takip edilen hukuk kitaplarının içeriğinin tahlil edilmesi, her şeyden önce Tanzimat modernleşmesinde Osmanlı kurumlarının hangi ülkelerden ilham alarak dönüştüğü, XIX. yüzyıl Osmanlı çağdaş hukuk düzeninin şekillenmesinde Avrupa’nın hangi nazarla değerlendirildiği gibi konularda fikir verici bilgiler sunmaktadır.⁽²⁵⁾

Hakoçyan Efendi tarafından telif edilen *Medhal-i İlm-i Hukuk* adlı eserin ilk göze çarpan yönü, aslında dersin hocasına ait olan bu ders notlarını kâğıda aktaran öğrencinin ismine “mübeyyizi 215 numaralı Ahmed Şevki” sıfatıyla kitabın kapağında yer verilmiş olmasıdır.⁽²⁶⁾ Osmanlı Devleti’nde hukuk alanındaki ilk bilimsel birikimin ürünü olan bu eserin giriş kısmında kitabın içeriği ile şu açıklamaya yer verilmiştir:⁽²⁷⁾

Medhal-i İlm-i Hukuk üç kısma taksim olunur: Birinci kısım hukukun mebanisi ve zahire ibracı suretleri, ikinci kısım ilm-i hukukun iksamı ve iksam-ı mezkuranın yekdiğeriyle olan münasebatı ve üçüncü kısım tarihi beyanındadır.

(22) Birinci, **a.g.m.**, s. 49.

(23) Toprak, **a.g.m.**, s. 11.

(24) Yeşilyurt, **a.g.m.**, s. 352; Toprak, **a.g.m.**, s. 12.

(25) Erkan Tural, **I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa’da Devlet**, IQ Yay., İstanbul, 2009.

(26) Hakoçyan Efendi Hazretleri, **Medhal-i İlm-i Hukuk**, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litografya Destgahında Tab’ Olunmuştur, 1310.

(27) Hakoçyan Efendi Hazretleri, **Medhal-i İlm-i Hukuk**, s. 3.

Hakoçyan Efendi İlm-i Hukuk adlı eserine hukukun tarifini şu cümle ile yapmaktadır; “Hukuk, bir heyet-i efradiyenin bazı harekât-ı hariciye ittibâa mecbur tutulabilecekleri kavaidin heyet-i mecmuasıdır.” Bu tanıma göre insan davranışları “harekât-ı dâhiliye” ve harekât-ı hariciye diye iki kısma ayrılıyor ve mesela “namusu muceb bir sözü söylemeyi zihninde kuran birinin ağzından bir lakırdı çıkarmadığı hâlde şu hareketi harekât-ı dâhiliyeden olduğu gibi, söyleyebilirse hareketi harekât-ı hariciyeden olur” açıklaması yapılmıştır.⁽²⁸⁾ Diğer yandan, harekât-ı dâhiliyenin açıklaması yapılırken bu tarz eylemlerin ilm-i ahlak (morale) tahtında olduğu da belirtilmiştir.⁽²⁹⁾ Kitapta kanunun tanımı ile alakalı Montesquieu’ya atıfla şu ifadeler yer verilmiştir: *Kanun, birkaç manayı şamildir. İtlak üzere ma’ruf olunur ise Montesquieu’nun tarifi veçhile tabiat-ı esbattan mübanaat ... zaruriye ve daha bazularının kavline göre bir kaidenin hülasa-i memasilede ve daimen vaki’ olan hüküm tesiri demektir.*⁽³⁰⁾ Hakoçyan’ın *Medhal-i İlm-i Hukuk* adlı kitabının dikkatleri çeken en önemli yönü, içerdiği bilgilerin Fransız düşünürlerinden sık sık iktibaslara yer vermiş olması ve hukuki deyim ve kavramların Fransızca karşılıklarının da mutlaka kitapta yer alıyor oluşuydu Söz gelimi, “kanunun tefsiri”, “Interpretation de la loi”; “hukuk-ı umumiye veya siyasiye”, *droit publique ou politique*; “hukuk-ı cezaiye”, “*droit pénal*” ve “hukuk-ı düvel”, “*droit internationale*” şeklinde kavramların Fransızca karşılıkları da yazılıyor ve öğrenciler zamanın “lingua franca”ına aşına hâlde getirilmek isteniyordu.⁽³¹⁾

Mekteb-i Mülkiye’de hukuk-ı düvel derslerine giren Hamayak Hüsrevyan da ders notları ve takrirleri Mekteb-i Mülkiye’nin litografya tezgâhında basılan hocalardan biridir. Hukuk-ı Umumiye-i Düvel başlıklı eserinin kapağında bu kitabın sınırlı sayıda basıldığı ve Mekteb-i Mülkiye dışında satılamayacağı uyarısı yapılmıştır. Mekteb-i Mülkiye talebelerinden Ahmed Halit Bey tarafından tabettirildiği de verilen bilgiler arasındadır.⁽³²⁾ Osmanlı Devleti’nde devletler hukuku ya da uluslararası ilişkiler disiplininin Kırım Harbi’nin ardından 1856 yılında imzalanana Paris Antlaşması ile oluşan yeni devletler uyumunun yarattığı gereksinim doğrultusunda gelişim gösterdiğine ilişkin genel bir kanı vardır. Diğer yandan, ayrılıkçı akımlara ve Avrupalı devletlerin müdahalelerine askerî yollarla karşı koyamayacağı gerçeğiyle yüzleşen Osmanlı yönetici elitinin devletler hukuku ve diplomasinin sağladığı faydalara yönelmesinin de bu alandaki literatürün oluşumunu başlattığı ileri sürülebilir.⁽³³⁾

(28) Hakoçyan Efendi Hazretleri, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, s. 4.

(29) Hakoçyan Efendi Hazretleri, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, s. 5.

(30) Hakoçyan Efendi Hazretleri, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, s. 9.

(31) Hakoçyan Efendi Hazretleri, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, s. 22.

(32) Hamayak Hüsrevyan, *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel*, Mekteb-i Mülkiye Kütüphanesi, Sene-i tedrisiye 1325-1326.

(33) Gencer Özcan, “Siyasiyattan Milletlerarası Münasebetlere: Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Kavramsal Tarihi”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 17, S. 66, (2020), s. 8; Mustafa Serdar Palabiyik,

Yazının başında da belirtildiği gibi modern sosyal bilimlerin Osmanlı Devleti’ne giriş yaptığı bir merkez konumunda olan Mekteb-i Mülkiyede bu devletler hukuku ile ilgili derslerin ağırlık kazanması ve bu alanda bilimsel üretime geçilmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Hamayak Hüsrevyan’ın Hukuk-ı Umumiye-i Düvel adlı eseri de zamanın ekonomi politikğine uygun bir içeriği barındırmış olup kavramsal ve olgusal olarak devletler hukuku alanındaki birikime son derece değerli bir katkı sunmuştur. Alanında yazılmış ilk eser olması dolayısıyla kitabın ilk kısmı hukuk-ı düvel disiplinini tanıtmaya hasredilmiş ve ilk kısım; “Hukuk-ı Düvelin Tarifi, Maksadı ve Esası” başlığını taşımıştır.

Tarih gösteriyor ki medeniyet henüz intişar etmediği zamanlar her millet sair milletlere tabii düşman nazarıyla bakar, bu nazarla baktığı için harbden maada bir sebab-i münasebet kabul etmez ve binaenaleyh münferideyi heyet-i müctemiaya tercih ederdi. Milletler medeniyet yolunda terakki ettikçe aralarında müşarekat-ı menfaat mevcut olduğunu yekdiğerine mütekabilen müavenet etmek mahsulat-ı fikriye ve senayialarını mübadele eylemek ve elhasıl esbab-ı terakkiyelerini münasebat ve revabit-ı mütekabilenin tahdidinde değil, tevsiinde aramakzarureti muvacebesinde bulduklarını idrak ettiler.

Evet! Anladılar ki efradın terakkisi tabii ve zaruri bir kanuna kabiliyet içtimaiye-i kanuna tabii olduğu gibi kendilerinin de maddi ve manevi terakkileri o kanuna merbuttur. Bu tekâmül neticesi olmak üzere şu fikir inkişaf etti ki azası eşhastan ibaret ve devlet namı tabtında maruf olan cemiyet-i hususiye haricinde azası bu cemiyetlerden yani devletlerden mürekkeb olmak üzere mahiyet-i mahsusayı haiz bir cemiyet daha vardır. Bu cemiyetin ismi cemiyet-i düveldir.⁽³⁴⁾

Bu satırlardan da anlaşıldığı gibi devletlerarası ilişkilerde diplomasinin ön plana çıkmaya başladığı Avrupa genelinde bu siyasal ortamın hukuki zeminini oluşturan devletler hukukunun kapsamı ve mantığı gayet basit ifadelerle anlatılmıştır. Hiç şüphesiz, Hüsrevyan’ın kitabında da bazı hukuk terim ve kavramlarının kökenlerine ilişkin bilgiler bulabilmek olasıdır. *On sekizinci yüzyıl İngiliz alimlerinden Bentham’ın isti’mal ettiği international laid yani Droit international tabiri ekser müellifin kabulüne iktiran eyledi. Maahâzâ, müellimler Droit des gens tabirini istimalden büsbütün feragat etmediler. Bazıları hukuk-ı düvelin hukuk-ı umumiye kısmını Droit des gens diye tesmiye ettikleri gibi diğer bazıları da bu tabirden hukuk-ı tabiiyeyi kast ettiler. Hukuk-ı düvel, Droit Public de l’Europe dahi denilmiş ise de*

“The Emergence of the Idea of International Law in the Otoman Empire Before the Treaty of Paris (1856)”, *Middle Eastern Studies*, 50:2, (2014), pp. 233-251; Nabuyoshi Fujinami, “The First Ottoman History of International Law”, *Turcica*, 48, (2017), s. 248.

⁽³⁴⁾ Hamayak Hüsrevyan, **Hukuk-ı Umumiye-i Düvel**, s. 4.

cemiyet-i düveliyenin daire-i ihatası bugün hayli tevsî' etmiş olmağla bu tabirin isti'mali pek nadirdir.⁽³⁵⁾ Unutmamak gerekir ki genelde sosyal bilimler disiplinlerinin özelde de hukuk dalları arasındaki sınırların yeni yeni kesinleşmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde bu tarz ders kitaplarının önemli bir bölümünün bu tarz bilgilere hasredilmesi doğal karşılanması gereken bir durumdur. Zira çalışmamızda yer verdiğimiz bu eserler hukuk disiplininin Osmanlı Devleti'nde henüz emekleme aşamasında olduğu bir devrede kaleme alınmıştır.

Mekteb-i Mülkiye'de ders kitabı kaleme alan hocalardan bir diğeri de Nusret Metya'dır. Mekteb-i Mülkiye'nin ikinci sınıfında okutulmak üzere basılan Hukuk-ı Düvel serlevhali kitabın ilk kısmında yer alan "Devletleri haricen temsil eden zevat" (Les representants des états) başlığı altında; "Devletleri, milletleri haricen temsil edenler rüesay-ı hükümettir" açıklamasından sonra *rüesanın yüklendikleri vezaif-i azimenin ifasında bazı kimseleri tevkil ederler ki bunlar da nazır (Le ministre) veya secrétaire d'État ıtlak olunur. Nazırların heyet-i mecmuası kabinedir* ifadeleri yer almaktadır.⁽³⁶⁾ Kitapta devletler hukuku alanında temel kavramlar; *Sefirin Hamil Olması İcab Eden Evrak, Memurin-i Diplomatika, Muharrerat-ı Siyasiye, Memurin-i Diplomatanın Hitam-ı Memuriyeti* ve *Rüesay-ı Hükümetin İmtiyazatı* gibi başlıklar altında ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin siyasi ortamına uygun bir ders olarak Mülkiye Mektebi'nin programına giren derslerden biri olan Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri adlı dersin hocası olan Celaleddin Arif Bey'in aynı isimle yayınlanan ders notları Mülkiyenin birinci sınıfında okutulmak üzere okulun matbaasında çoğaltılmıştır. İngiltere, Amerika ve Fransa'nın anayasalarına mercek tutan bu çalışmada ilgili ülkelerin siyasi hayatları partiler ve parlamentolar üzerinden incelenmiştir.⁽³⁷⁾

Osmanlı Devleti'nde kamu yönetimi disiplini ile iç içe gelişen hukuk disiplininin alt dallarından biri olan usul-i idare dersleri, Mekteb-i Mülkiye'nin ders programlarında her dönemde önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Mülkiye'nin kurumsal tarihinde ön plana çıkan hocalardan Ohannes Efendi ve İbrahim Hakkı isimlere ait ders kitapları idare hukukunun ilk ders malzemeleri arasındadır. İdarenin usul ve *menşei* başlığıyla başlayan kitabın medhal kısmında Ohannes Efendi, *Cemiyet-i beşeriye bazen siyasiyenin tasavvur etmiş oldukları gibi insanların ahval-i asliye-i tabiyelerinden zuhur etmiş olan karışıklık ve intizamsızlıktan kurtulmak üzere güya beyenlerinde akd olunan mukavele tahtında teşkil etmiş bir heyet-i musanna değildir* açıklamasına yer vermiştir. Kitap, genel olarak idare hukukunun genel hatlarıyla

⁽³⁵⁾ Hamayak Hüsrevyan, **Hukuk-ı Umumiye-i Düvel**, s. 5.

⁽³⁶⁾ Nusret Bey, **Hukuk-ı Düvel**, Mekteb-i Mülkiye-i Şahanenin İkinci Sınıfına Mahsus, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1336, s. 3.

⁽³⁷⁾ Celaleddin Arif Bey, **Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi**, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur, Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiyeye, 1324.

tanımlanması ve çerçevesinin çizilmesine hasredilmiştir. İlk sayfalarda *Hukuk-ı İdarenin Ulûm Hukukiye-i Saireye Nisbeti* başlığı altında idare hukukunun diğer alt dallarından farklarının tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. *Hukuk-ı İdarenin Tarifi* ve *Usul-i İdare Derslerinin Taksimatı* bölümlerinden sonra Hukuk-ı Umumiye-i Osmaniye bölümünde de Osmanlı Devleti’nde idari yapısından bahsedilmiştir. Kitapta, Osmanlı Devlet yönetiminde eşitlik ilkesi en başta yer verilen hususlardan biri olmuştur. *Kaide-i Müsavat* üst başlığı altında *Memalik-i Şahane’de Müsavat* Kaidesinin Suret-i Takriri bölümü yer almıştır. Daha sonra, Bazı Avrupa devletlerinin yönetim idare yapılarından örneklerle Osmanlı Devlet yönetiminde uygulanan idare pratikleri açıklanmaya çalışılmıştır. *Kavanin-i Ecnebiye* bölümünde *Fransa’da Tabiiyet Şeraiti* ve *Hürriyet-i Şahsiyenin Esası ve Buna Dair Ahkâm-ı Kanuniye* gibi bölümlerde Avrupa’daki uygulamalardan sıklıkla bahsedilmiştir.⁽³⁸⁾

Mekteb-i Mülkiye’nin ikinci sınıf programında yer alan hukuk-ı idare dersinin hocası olan İsmail Hakkı Bey’in, aynı isimle kitaplaştırmış olduğu ders notları aynı zamanda günümüzde idare hukuku adlı dersin isimlendirilmesinde tarihsel süreçte gerçekleşen değişimi simgelemektedir. Türkiye’de idare hukuku disiplininin gelişmesinde önemli bir yeri olan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devletinde il yönetimi ve belediye meclislerinin işleyişi (Meclis-i Belediyenin Teşkilatı) ile ilgili bölümlerin yanı sıra idari birimlerin güvenliğinden sorumlu zabıta ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin görevleri ile ilgili bölümlere yer vermiştir.⁽³⁹⁾

SONUÇ

Tanzimat Fermanı, getirdiği kurumlar ve Batılılaşma anlayışıyla Osmanlı Devleti’nde modernleşme hareketine ivme kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda “kanun devleti”ne geçişi de simgelemesi bakımından İmparatorluğu geri dönülmesi imkânsız bir dönüşüme sevk etmiştir. Devletin bütün kurumlarıyla işleyişinin ve diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerinin yeni hukuki normlara uygun bir düzene kavuşturulması her şeyden önce bu hukuk düzenine uygun bir hukuk bürokrasisini ve modern hukuk bilgisinin öğretileceği yeni eğitim kurumlarını gerekli kılmıştır. Şüphe yok ki, Osmanlı Devleti’nin idari modernleşme programı doğrultusunda yeni bir anlayış ve biçimsel forma kavuşturulan merkezî idare ve taşra bürokrasisinde görev alacak kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi için 1859’da kurulan Mekteb-i Mülkiye’de uygulanan müfredat, “hukuk devleti” anlayışı gereğince hukuk disiplininin de dâhil olduğu bir içeriğe sahip olmuştur. Osmanlı Devleti’nde yeniden tanzim edilen hukuk bürokrasisine personel yetiştiren Hukuk Mektebi’nin açılmasından yıllar önce, Mekteb-i Mülkiye’de verilen hukuk dersleri Osmanlı Devleti’nde hukuk disiplininin iyi kötü bir birikim kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan, Mülkiye Mektebi’nde

⁽³⁸⁾ Ohannes Efendi, **Usul-i İdare**, Mekteb-i Mülkiye Litografya Destgahında Tab’ Olunmuştur, 1325, s. 24.

⁽³⁹⁾ İsmail Hakkı Bey (Şuray-ı Evkaf Azasından), **Hukuk-ı İdare**, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1335.

verilen hukuk derslerine giren hocaların ders notlarından oluşan ders kitapları alanın ilk örnekleri olması açısından muazzam bir önem taşımaktadır.

Mekteb-i Mülkiye'nin liografya tezgâhında çoğaltılan hukuk kitaplarının taşıdığı değer bu kitapların hukuk derslerinin ilk materyalleri olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti'nde hukuk disiplininin çeşitli alt dallarının genel hatlarının çizilmesi ve Osmanlı yönetim düşüncesinin modern devlete doğru evrilmesinde bu ders kitaplarının yarattığı entelektüel birikimden ileri gelmiştir. Dönemin siyasal ruhuna uyumlu olarak şekillenen Mekteb-i Mülkiye'nin ders müfredatında hukuk derslerinin özellikle II. Meşrutiyet döneminde yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Esasen, mektebin kuruluş yıllarından itibaren müfredatta yer bulan usul-i idare, hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel gibi dersler, Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'ndan sonra uluslararası ilişkilerde dünyadaki genel gidişata uygun bir hareket etme ve diplomatik ilişki geliştirme misyonu doğrultusunda ilerliyordu. Bu dersler için hazırlanan ders kitaplarında yer alan içeriğe bakıldığında, kelimenin tam anlamıyla hukuk bilgisinin Osmanlı literatürüne girişini temsil eden sınırlı bir derinlik ve bilgi düzeyi ilk göze çarpan hususlardandır. Hukuk disiplininin temel kavram setleri ve terminolojisini Osmanlı aydınlarına tanıtan bu ders kitaplarında sıklıkla Fransızca iktibaslara yer verilir. Osmanlı Devleti'nde henüz hukuk birikiminin oluşmadığı Tanzimat döneminde hukuk reformlarının genellikle Fransadan iktibas edilmesi bu durumu en iyi açıklayan gerçektir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde hukuk disiplininin daha ayrıntılı bir içerikle öğretildiği ve hukuk eğitimini merkeze alan müstakil eğitim müesseselerinin kuruluşuna kadar Mekteb-i Mülkiye'nin hukuk eğitiminde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Gerek en önemli ders malzemeleri olan ders kitaplarının hazırlanması gerekse de hukuk disiplininin Osmanlı entelijansiyasına ilk sunulduğu bir müessese olması açısından Mekteb-i Mülkiye, modern hukuk eğitiminin kurumsallaşmasında değeri inkâr edilemez bir ağırlığa sahiptir.

KAYNAKÇA

BABAOĞLU, Resul, **Mekteb-i Mülkiye (1859-1960), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilimsel ve Kültürel Modernleşmenin Kurumsallaşması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

BİRİNCİ, Ali, "Türkiye'nin Modernleştirilme Sürecinde Mekteb-i Mülkiye", " içinde, **Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye**, Yay. Haz. Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 45-53.

BOA., *DVN. MKL.*, 74/32, 29 Cemaziye'l-evvel 1275/4 Ocak 1859.

BOA., *İ.MV.*, 411/17887, h. 4 Cemaziye'l-evvel 1275/10 Aralık 1858.

BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, s.2, h. 15 Şevval 1326/7 Kasım 1908.

CELALEDDİN Arif Bey, **Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur**, Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiyе, 1324.

CELALEDDİN Arif Bey, **Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi**, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur, Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiyе, 1324.

Ceride-i Havadis, No. 923, 12 R 1275 (15 Şubat 1859).

CİHAN, Ahmet, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Türkiye’sinde İdare Hukuku Eğitimi ve Türk İdare Hukukçuları”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, S. 12, (2000), ss. 107-134.

ÇANKAYA, Ali Çankaya, , Mücellidoğlu Ali, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949, M.M. ve S.B.O.**, C.I, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

ERGİN, Osman, İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve **San’at** Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 600.

EROZAN, Boğaç, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 11, S. 43, (Güz, 2014), ss. 53-80.

FUJİNAMI, Nabuyoshi, “ The First Ottoman History of International Law”, **Turcica**, 48, (2017), ss. 245-270.

GEDİKLİ, Fethi, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, *İÜHFМ*, C. LXIX, S.1,-2, (2011), ss. 91-104.

HAKOÇYAN Efendi Hazretleri, **Medhal-i İlm-i Hukuk**, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litoğrafya Destgahında Tab’ Olunmuştur, 1310.

HAMAYAK Hüsrevyan, **Hukuk-ı Umumiye-i Düvel**, Mekteb-i Mülkiye Kütüphanesi, Sene-i Tedrişiyе 1325-1326.

İNALCIK, Halil-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006.

İSMAİL Hakkı Bey (Şuray-ı Evkaf Azasından), **Hukuk-ı İdare**, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1335.

KESKİN, Nuray E., “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu”, **Amme İdaresi, Dergisi**, C. 39, S. 2, (Haziran 2006), ss. 1-28.

KOYUNCU, Nuran, “Hukuk Mektebi’nin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVI, S. 3, (2012), ss. 163-1186.

MAHMUT Cevat İbnüş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i**

Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, (Haz.) Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

NUSRET Bey, **Hukuk-ı Düvel**, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin İkinci Sınıfına Mahsus, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1336.

OHANNES Efendi, **Usul-i İdare**, Mekteb-i Mülkiye Litografya Destgahında Tab' Olunmuştur, 1325.

ÖZCAN, Gencer, "Siyasiyattan Milletlerarası Münasebetlere: Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Kavramsal Tarihi", **Uluslararası İlişkiler**, C. 17, S. 66, (2020), ss. 3-21.

PALABIYIK, Mustafa Serdar, "The Emergence of the Idea of International Law in the Otoman Empire Before the Treaty of Paris (1856)", **Middle Eastern Studies**, 50:2, (2014), pp. 233-251.

SARIYILDIZ, Gülden, "Osmanlı Bürokrasisine Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklam (Mahrec-i Aklam)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 6, (2002), ss. 249-267.

TOPRAK, Zafer, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü", içinde **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 1994, İstanbul, ss. 33-49.

TOPRAK, Zafer, "Mülkiye Mektebi ve Türkiye'de Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Gelişimi" içinde, **Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye**, Yay. Haz. Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 5-45.

TURAL, Erkan, **I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet**, IQ Yay., İstanbul, 2009.

YEŞİLYURT, Nazile İrem, "Türkiye'de İdare Hukukunun Gelişmesine Mülkiye'nin Katkısı", **Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye Sempozyumu Bildiriler**, Yay., Haz., Orhan Çelik vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 696, Ankara, 2021, ss. 351-383.

YÖRÜK, Ali Adem, **Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.

AHMET CEVDET PAŞA'NIN “MAHKEME-İ TEMYİZ'İN VEZAIİNE DAİR” ADLI EL YAZMA RİSALESİ

Ali TURAN*

Özet

Tanzimat devrinin en mühim müesseselerinden biri olan Meclis-i Vala 1868 tarihinde kaldırılarak yerine Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve Şura-yı Devlet kuruldu. Bu iki müesseseden biri olan ve Türk hukuk tarihinde ilk defa sistematik bir şekilde temyiz vazifesini icra etmeye memur kılınan Divan-ı Ahkam-ı Adliyenin belki de en büyük talihi, Ahmet Cevdet Paşa'nın riyasetinde kurulmuş olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin en büyük hukukçularından biri olan Ahmet Cevdet Paşa, riyasetinde kurulmuş olan bu müesseseye çok mühim hizmetlerde bulundu. En başta buraya liyakat sahibi hâkimlerin ve memurların tayinini sağladı. Ayrıca dairelerin ve kalemlerin güzel bir şekilde tanzimine gayret gösterdi. Daha pek çok konuda Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de mühim işlere ön ayak olan Cevdet Paşa'nın Mahkeme-i Temyizin vazifelerine dair kaleme aldığı bir yazması da mevcuttur. Pek bilinmeyen ve “Mahkeme-i Temyiz'in Vezaiine Dair Risale” başlığı taşıyan bu el yazması risale, Ahmet Cevdet Paşa'nın temyiz mahkemesinin vazifelerine ilişkin kanaatlerini ihtiva etmesi cihetiyle oldukça mühimdir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda mevcut olan “Mahkeme-i Temyiz'in Vezaiine Dair Risale”, Ahmet Cevdet Paşa'nın kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir müsveddedir. Yedi varaktan müteşekkil olan bu risalede bilhassa Mahkeme-i Temyiz'in hukuk kısmına dair vazifeleri ele alınmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'ya ait olan bu risale ve diğer başka müsveddeler, kızı Fatma Aliye Hanım'ın terekesinden İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'na intikal etmiştir. Bu çalışmanın amacı da Türk hukuk tarihimizin mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Ahmet Cevdet Paşa'nın Mahkeme-i Temyiz'e ilişkin olarak kendi el yazısıyla tutmuş olduğu ve henüz gün yüzüne çıkarılmamış olan bu risaleyi ilim dünyasına takdim etmektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkam-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz, Mahkeme-i Temyiz'in vazifeleri, Osmanlı Devleti'nde temyiz.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, ali.turan@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6563-6315>

GİRİŞ

Ahmet Cevdet Paşa gerek idareciliği gerekse de hukukçuluğu ve tarihçiliği cihetiyle Türk hukuk tarihinin mümtaz şahsiyetlerinden biridir. Osmanlı hukukunun büyük ölçüde batı hukukunun tesiri altına girdiği bir zamanda gelenekçi ve yenilikçi çizgi arasında uyumlu bir köprü oluşturabilmiştir. Fransa adliye teşkilatı örnek alınarak teşekkül edilen modern Osmanlı adli müesseselerine de mühim hizmetlerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, devleti ayakta tutmaya yönelik yoğun reform hareketlerine sahne olmuştu. Klasik dönemde esaslı bir değişikliğe uğramayan adliye teşkilatı, Tanzimat dönemiyle birlikte büyük bir dönüşüme maruz kalmıştı. Batılı devletlerin baskıları, şer'îye mahkemelerinin oluşan yeni ihtiyaçlara cevap verememesi; değişen iktisadi, içtimai ve ticari gelişmeler neticesinde birçok yeni adli müessese ihdas edildi. Bu dönemde teşekkül edilen en mühim müesseselerden biri de Divan-ı Ahkam-ı Adliye idi⁽¹⁾. Divan-ı Ahkam-ı Adliye, İslam ve Türk hukuk tarihinde sistematik bir şekilde temyiz vazifesini icra etmek üzere tesis edilen ilk müessesedir. Bu müessesenin ilk reisi de Ahmet Cevdet Paşa'dır.

Divan-ı Ahkam-ı Adliye, esasen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile kurulan nizamiye mahkemelerinin temyiz mercii olarak vazife görmekteydi. Daha sonra Mahkeme-i Temyiz ismiyle yoluna devam eden bu müessese, bugün Yargıtay ismiyle adli yargı düzeninin en yüksek mahkemesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin ilk reisi olan Ahmet Cevdet Paşa, bu müessesenin muhkem bir surette teşkil edilmesinde mühim bir rol oynadı. Teşkilatında gösterdiği hizmetlerin yanı sıra, bugün İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan ve Mahkeme-i Temyiz'in hukuk dairesinin vazifelerine değindiği el yazması bir risale de kaleme aldı. Türk hukuk tarihinin en mühim şahsiyetlerden biri olan Ahmet Cevdet Paşa'nın bugüne kadar üzerinde çalışma yapılmamış olan bu risalenin ehemmiyeti ortadadır. Bu çalışmanın temel gayesi de pek bilinmeyen bu risaleyi gün yüzüne çıkarmaktır. Böylelikle çalışmada evvela Ahmet Cevdet Paşa'nın Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ye ilişkin hizmetlerine temas edilecek, akabinde de "Mahkeme-i Temyiz'in Vezaifine Dair" başlığı taşıyan el yazması risalenin niteliklerine ve muhtevasına değinilecektir. Ayrıca risalenin tam metin transkripsiyonu da çalışmanın ekinde verilecektir.

(1) Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ye dair tafsilat için şu eserlere müracaat edilebilir: Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-yı Ebu'z-zıya, Konstantiniyye, 1312; A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Basımevi, Ankara, 1967.; Nejat Özoguz, *Temyiz Mahkemesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944.; M. Akif Aydın, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye", DİA, C. 9, 1994.; Gürsel Mol, *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*, Yargıtay Yay., Ankara, 2004.; Ali Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2020.

1. Mahkeme-i Temyiz Cihetinden Ahmet Cevdet Paşa

Divan-ı Ahkam-ı Adliye, 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihli irade ile kuruldu⁽²⁾. 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihinde ise Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Esasisi⁽³⁾ çıkarıldı. Nizamname-i Esasi'ye göre Divan-ı Ahkam-ı Adliye nizamiye mahkemelerinin en yükseği olarak hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Kısa ve müesseseyi ana hatlarıyla düzenleyen bu nizamnamenin tadili ve eksikliklerinin tamamlanması amacıyla 27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli irade⁽⁴⁾ ile Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi kabul edildi⁽⁵⁾. Nizamiye mahkemelerini dört dereceye ayıran bu nizamnameye göre Divan-ı Ahkam-ı Adliye, "mehâkim-i nizâmîyenin a'zamı" idi. Ayrıca bu düzenlemeyle birlikte Divan-ı Ahkam-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz ve İstanbul'daki en büyük nizamiye mahkemesi olan Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere iki mahkeme hâlinde teşekkül etmişti. Bununla birlikte bu düzenlemeyle Divan-ı Ahkam-ı Adliye riyaseti nezarete tahvil edildi⁽⁶⁾.

Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile kurulan Mahkeme-i Nizamiye 21 Ramazan 1288 (4 Aralık 1871) tarihli Dersaadet Hukuk-ı Adliye ve Cezaiye Mehakim-i Nizamiyesinin Teşkilat ve Vezaifine Dair Nizamname⁽⁷⁾ ile kaldırıldı ve bu sefer Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de bir Mahkeme-i İstinaf kuruldu⁽⁸⁾.

27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmîye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile Divan-ı Ahkam-ı Adliye kaldırılarak Mahkeme-i Temyiz, Adliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir mahkeme oldu. Zaman içerisinde esaslı sayılamayacak bazı değişiklikler geçiren Mahkeme-i Temyiz, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar kesintisiz bir şekilde vazifesini sürdürdü.

Ahmet Cevdet Paşa'nın nizamiye mahkemelerinin ve bilhassa Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin teşkilatlanmasında büyük emekleri vardır. Bu çalışmada Cevdet Paşa'nın

(2) İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, 3. Bs., Dergah Yay., İstanbul, 1982, s. 221.; Seçkin, a.g.e., s. 6.; Aydın, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye", s. 387.

(3) Nizamname metni için bkz.: BOA, İDUİT., 58-51.; Düstur, I. Tertip, C. I, s. 325-327.; *Takvim-i Vekayi*, No:963, 2 Muharrem 1285.; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XI, Haz. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 162-164.; Nizamnamenin transkripsiyonu için bkz.: Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", s. 321-323.

(4) BOA, İMMS., 36-1505.

(5) Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", s. 54.; Nu nizamname Düstur'da 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) tarihli olarak gösterilmiştir. Nizamname metni için bkz.: BOA, Y.EE., 41-128.; BOA, Y.EE., 41-129.; BOA, A.}DVN.MKL, 7-10.; BOA, A.}DVN.MKL, 78-28.; BOA, A.}DVN.MKL, 85-6.; Düstur, I. Tertip, C. I, s. 328-342.; *Cevide-i Mebakim*, No:3, 8 Rebiülevvel 1290 ve No:4, 15 Rebiülevvel 1290.; Ayrıca nizamnamenin tam metin transkripsiyonu için bkz.: Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", s. 324-338.

(6) BOA, İMMS., 36-1505.; *Takvim-i Vekayi*, No:1055, 5 Zilkade 1285.

(7) Düstur, I. Tertip, C. I, s. 357-361.

(8) Mahkeme-i İstinaf, Adliye Nezareti kurulana kadar Divan-ı Ahkam-ı Adliyyeye bağlı olarak vazife gördü. Bkz.: Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", s. 189-191.

adliye teşkilatındaki faaliyetlerinin tamamına yer vermek mümkün olmamakla birlikte, hususen Divan-ı Ahkam-ı Adliyede yaptıklarına kısaca temas etmek gerekir⁽⁹⁾. Divan-ı Ahkam-ı Adliye, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında kuruldu. Yukarıda kısa bir şekilde tarihçesine yer verdiğimiz Türk-İslam tarihinin ilk temyiz mercii olan bu müessesenin kesintisiz bir şekilde ve esaslı bir değişikliğe uğramadan yoluna devam etmesinde Ahmet Cevdet Paşa'nın mühim katkıları olmuştur. En başta divan azalığına ulemadan ve devlet ricalinden mühim ve ehil zatların tayinini sağladığı gibi mümeyyizlik ve zabıt katipliği için de sakk usulüne vakıf memurların tayinini sağlamıştır⁽¹⁰⁾. Böylece temelleri sağlam bir müessese vücuda getiren Cevdet Paşa, bu gayretleri neticesinde hasıl olan hakikati bizzat şu sözleriyle dile getirmişti:

"Şûrây-ı devlet pek ziyâde âlâyîşli olarak teşkil olundu. Fakîr ise âlâyîşe bakmayıp esâsının metin olmasına hasr-ı nazar eyledim. Ahkâm-ı adliyye dâirelerini tedric ü tecrübe üzerine teşkil ve kalemlerini güzelce tanzim ve mahâkim-i nizâmîyye ilâmlarının usûl-ı sâkk ü sebkini vaz'-ı makbul ve müstahsen üzerine têsîs ettim. Binâen-aleyh devâir-i adliyye refte refte tevessü' ve lâyıkiyle t'e'ssüs eylemiş olduğuna mebni sonraları Şûrây-ı devlet'in bi'd-defe'ât uğradığı tahavvülât ve inkilâbâtta sâlim kalmıştır⁽¹¹⁾."

Şer'îye mahkemelerinin varlığına rağmen nizamiye mahkemelerinin kurulması hâlk ve ulema nezdinde tepki yaratmıştı. Bu tepki tabii olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin tesisi sırasında da ortaya konulmuştu. Bu noktada da devreye giren Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı ulemasının da aşına olduğu meşhur fıkıhçı Celaleddin Devvani'nin *Divân-ı Def'-i Mezalim* isimli risalesini tercüme etmiş ve bu konuda hazırladığı makaleyi ulema önünde tartışarak onların da Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin tesisinin lüzumu hususunda ikna olmalarını sağlamıştı⁽¹²⁾.

Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin ilk nazırını olan Cevdet Paşa, birçok defa adliye nazırını unvanıyla da Osmanlı Devleti'nin adliye teşkilatına hizmetlerde bulunmuştu. Bu vazifeleri icra ederken adliye çalışanlarının güzel bir şekilde yetişmesine mesai harcadığı da vakidir. Nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte bu mahkemelerdeki kaynaklara ve usule vakıf olan hukukçu sayısı oldukça azdı. Dolayısıyla adliye teşkilatının iyi bir şekilde yetişmiş elemana acilen ihtiyacı vardı.

⁽⁹⁾ Ahmet Cevdet Paşa'nın adliye teşkilatına ilişkin faaliyetleri hakkında tafsilat için bkz.: Kübra Fettahoğlu, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1823-1895)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, 2020, s. 233-327.

⁽¹⁰⁾ Böylelikle nizamiye mahkemelerinde sağlam bir sakk usulünün oluşmasına hususen ehemmiyet veren Ahmet Cevdet Paşa, nizamiye mahkemelerindeki ilamların kolay bir şekilde kaleme alınması için mahkeme ilamlarını neşretmek üzere Ceride-i Mehakim'in çıkarılmasına da öncülük etmiştir. (Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", DİA, C. 7, 1993, s. 447.)

⁽¹¹⁾ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, Haz. Cavid Baysun, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 84.; Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. Bs., TDV Yay., Ankara, 2009, s. 61.

⁽¹²⁾ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 90.

Cevdet Paşa'ya göre uzun zamandan beri İstanbul'da bir hukuk mektebinin açılması istenmiş ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin tesisıyla birlikte bu hukuk mektebine duyulan ihtiyaç bariz bir şekilde kendini göstermişti⁽¹³⁾. Bu ihtiyaçtan hasil olan ilk müessese, 3 Rebiülahir 1287 (3 Temmuz 1870) tarihinde resmi törenle Divan-ı Ahkam-ı Adliye bünyesinde açılan⁽¹⁴⁾ Kavanin ve Nizamât Dershanesi olmuştur⁽¹⁵⁾. Hukuka ve kanunlara vakıf adliye memuru yetiştirmek maksadıyla ortaya çıkan bu teşebbüs pek muvaffakiyete ulaşmasa da hukuk mektebine doğru giden yoldaki ilk teşebbüs olması cihetiyle mühimdir. Nitekim ilk müstakil hukuk mektebi olan Mekteb-i Hukuk, 1880 senesinde Ahmet Cevdet Paşa'nın adliye nazırı bulunduğu sırada açılmıştır⁽¹⁶⁾. Böylelikle dönemin iyi yetişmiş hukukçu ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetlerde de Ahmet Cevdet Paşa'nın rolü vardır.

Görüldüğü üzere Ahmet Cevdet Paşa'nın nizamiye mahkemelerinin ve bilhassa Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin teşkilatlanmasında büyük emekleri vardır.

2. Ahmet Cevdet Paşa'nın "Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair" İsimli Risalesi Hakkında

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair* isimli el yazma risalesi, bugün İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda yazma eserler koleksiyonunun Muallim M. Cevdet Yazmaları bölümünde bulunmaktadır. Burada katalog bilgileri "Demirbaş Mc_Yz_0_0006; Yer Numarası 346.87 CEV1" şeklindedir. Dikkat edildiği üzere Ahmet Cevdet Paşa'ya ait olan bu risale sehven Muallim Mehmed Cevdet Yazmaları bölümünde kataloglanmıştır⁽¹⁷⁾. Halbuki Atatürk Kitaplığı'nın yazma eserler koleksiyonunda müstakil olarak Cevdet Paşa Yazmaları bölümü de bulunmaktadır. Cevdet Paşa'ya ait bulunan bu yazmaların hikayesi şöyledir: Fatma Aliye Hanım'a ait belge, defter ve kitaplar Atatürk Kitaplığı'na

⁽¹³⁾ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 196.

⁽¹⁴⁾ Mahmud Cevad, *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-yı Amire, 1338, s. 118.

⁽¹⁵⁾ Bu dersane hakkında bkz.: Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004, s. 203-207.; Ali Adem Yörük, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008, s. 19-23.; Turan, "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", s. 170-174.

⁽¹⁶⁾ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 196-197.; Mektebin açılışına dair tafsilat için bkz.: Yörük, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", s. 34-40.

⁽¹⁷⁾ Tetkiklerimize göre bu risaleyle birlikte toplamda Cevdet Paşa'ya ait on eser Muallim M. Cevdet Yazmaları bölümünde kataloglanmıştır. Çalışmamıza konu olan risale haricindeki diğer eserlerin isimleri şöyle verilmiştir: "Maruzat: Bosna Hersek Hakkında 1-114'üncü Arızalar, Kozan ve Gavur Dağı Hakkında Layiha, Maruzat: Bosna - Hersek Hakkında Sadarete Yazdığı 115-150'nci Arızalar, Halep Vilayetine Dair Bazı Kayıtlar, Tezakir: 1272 Hicaz Hadisesi, İcar ve Akar Nizamnamesi Layihası, Sosyalistlere Dair Bir Makale, Anapa Kalesi'ne Dair Fikarât-ı Tarihiye; Cevabname-i Fetvapenahi: Müslüman Olan Ecnebi Gazetecininin Meşihat Makamına Takdim Ettiği Arızaya Cevaben Kaleme Alınan Yazı.

bağışlanmıştı. Ancak Fatma Aliye'den kalan bu değerli eserlere dair yapılan katalog çalışmasında bu bağışın ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair bir kayıt bulunmadığı malumatı verilmiştir. Bu belgeler arasında Ahmet Cevdet Paşa'ya ait bulunan parçalar da mevcuttur⁽¹⁸⁾. Böylelikle Atatürk Kitaplığı'ndaki Cevdet Paşa yazmaları, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın terekesinden İBB Atatürk Kitaplığı'na intikal etmiştir. Bunların birçoğu Cevdet Paşa'nın yayınlanmış eserlerinin müsveddesidir. Katalogda risalelerle birlikte 64 eser yer almaktadır⁽¹⁹⁾.

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mahkeme-i Temyiz'in Vezaifine Dair* isimli el yazma risalesi yedi varaktan müteşekkildir. İlk varakta sol üst köşede muhtemelen Fatma Aliye Hanım'ın el yazısıyla "*Peder-i merhumun hatt-ı destidir.*" ibaresi mevcuttur. Risalenin ne zaman kaleme alındığına dair gerek katalog gerekse de risale muhtevasında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Risale muhtevasından yola çıkarak en azından bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Risalede Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'ne, Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile Mecelle'nin Kitabü'l-Büyû' ile Kitabü'l-İcâre kısımlarına atıfta bulunmaktadır. Bu listede en son kabul edilen metin Mecelle'nin Kitabü'l-İcâre'sidir ki bu kitabın dair arz tezkiresi 6 Zilkade 1286 (7 Şubat 1870) tarihinde kabul olmuştur⁽²⁰⁾. Söz konusu risalenin bu tarihten sonra kaleme alındığı ifade edilebilir. Ayrıca usul kaidelerine dair 1879 tarihinde kabul edilen Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ile Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'ndan bahsedilmemiştir. Dolayısıyla risalenin usul kanunlarının kabulünden evvel kaleme alındığı kesindir.

Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış bu risalenin lisanı ağır değildir. Açık ve anlaşılır bir şekilde ve somut örneklerle Mahkeme-i Temyiz'in vazifeleri ve temyiz sebepleri ele alınmıştır. Bununla birlikte müsvedde bir metin olması hasebiyle sistematik bir çalışma hüviyetinde görülemez.

Mahkeme-i Temyiz'in Vezaifine Dair isimli el yazma risalesini tafsilatlı bir şekilde tetkik eden herhangi bir çalışmaya tesadüf edilmemektedir. Yine de söz konusu risaleden kısa bir şekilde bahsedildiği görülmüştür. Fakat bu bahisler yalnızca risalenin ismi ve bulunduğu yere ilişkindir. Ayrıca risaleye ilişkin olarak nakledilen malumatlar birbirini tekrar etmekten öteye gitmemiştir. Bu sebeple söz konusu çalışmalardan yalnızca birkaç tanesi zikredilecektir. *Mahkeme-i Temyiz'in Vezaifine Dair* isimli risaleden bahseden müelliflerden biri Hulûsi Yavuz'dur. Yavuz, risalenin künyesini verdikten sonra yalnızca "Cevdet Paşa tarafından yazılmış bir nizamname müsveddesidir." malumatını vermiştir⁽²¹⁾. Nesibe Feyza Büyükdiñç tarafından

(18) *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I*, Haz. Mübeccel Kızıltan, Tülay Gençtürk, İBB Yay., İstanbul, 1993, s. 10.

(19) *Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'an-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu*, Haz. Nail Bayraktar, İBB Yay., İstanbul, 1997, s. 95.

(20) Bkz. Osman Kaşıkçı, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV, İstanbul, 1997, s. 104.

(21) Hulûsi Yavuz, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) İslâm Tarihçiliğinin Son Asırdaki Büyük Temsilcisi", *Osmanlı Devleti ve İslamiyet* (içinde), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 143.; Yavuz, başka

hazırlanan yüksek lisans tezinde ise risale ismi “Mahkeme-i Temyizin Vazifesine Dair” şeklinde verilmiş ve temyiz mahkemelerinin vazifelerinin açıklandığı bu eserin İnkılâp Müzesi’nde Ahmet Cevdet Paşa’nın el yazısı bir nüshasının bulunduğu ifade edilmiştir⁽²²⁾. Ahmadov da “Mahkeme-i Temyizin Vazifesine Dair” şeklinde isimlendirdiği risalenin Türkçe olduğunu ve temyiz mahkemelerinin vazifelerinin izah edildiğini ifade ederek risale için İnkılâp Müzesi’ne atıfta bulunmuştur⁽²³⁾.

3. Mahkeme-i Temyiz’in Vezaifine Dair’in Muhtevası

Ahmet Cevdet Paşa bu risalesinde esasen Mahkeme-i Temyiz’in hukuk şubesinin vazifelerini ele almaktadır. Zaten metne de “*Mahkeme-i Temyiz’in hukuk şubesinin vazifesi kavanin-i mevcudeye yahud tarafeyn beyninde akd olunan mukaveleye yanlıış mana verilerek devainin kavanin tatbikatında hata vukubulduğu yahud usul-i muhakemeye hâlel getirildiği takdirde verilen hükümlerin nakzı ile kavanin-i mevcudenin hüsn-i cereyanını temin ve tatbikini tavsiye eylemektir.*” şeklinde başladığını görüyoruz.

Risalede ele alınan ilk mesele, Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahili’si’nin birinci maddesinin “*Mahkemei Temyiz’in vezâîfi evvelâ hükmü kâbil-i istinâf olmayan mehâkimden verilen ilâmların müdde’i veya müdde’i-aleyhin istid’ası üzerine veyahûd ahkâm-ı vâkı’ada kanunun hüsn-i cereyânını temin için tedkik ve temyizi...*” şeklindeki ilk kısmıdır. Burada esasen son derecede verilen kararların temyiz edilebileceği hususu vurgulanmak istenmiştir. Dolayısıyla Cevdet Paşa, bu maddenin ıslaha muhtaç olduğu kanaatinde. Bu cihetle maddedeki “*kâbil-i istinâf olmayan*” şeklindeki ibarenin “*son derecede*” şeklinde değiştirilmesi icap eder. Son derecede verilmeyen; yani itiraz, istinaf ya da iade-i muhakeme ile düzeltilme imkanı bulunan kararlar temyiz edilememektedir. Yine Cevdet Paşa’ya göre bir hükmün Mahkeme-i Temyiz’ce bozulabilmesi için son derecede verilen bir kararla birlikte kararın kati (nihai) surette bulunması gerekir. Böylelikle nizamiye mahkemelerinde verilen kararları karar-ı idadi, karar-ı karine ve karar-ı kati olarak üçe ayırmış ve bunlardan ilk ikisinin temyize konu olamayacağını belirtmiştir. Fakat Nizamname-i Dahili’nin yedinci maddesine göre taraflara telafisi güç zararlara sebebiyet verecek karar-ı karineler istisna olarak temyiz edilebilecektir. Yine söz konusu yedinci maddeye göre nihai karar verilmeden davanın bir ciheti hakkında nihai karar verilirse asıl hükümden evvel bu karar temyiz edilebilir.

bir çalışmasında da Cevdet Paşa’nın Mahkeme-i Temyiz’in vazifelerini birçok misalle ele aldığı bu risaleye atıfta bulunmuştur. Bkz.: Hulusi Yavuz, “Events Leading to the Compilation of the first Ottoman Civil Code”, İslâm Tetkikleri Dergisi, C. VIII, No:1-4, 1984, s. 97.

⁽²²⁾ Nesibe Feyza Büyükdinç, “Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münâzara ve Ahmet Cevdet Paşa’nın Âdâb-ı Sedâd Adlı Eseri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi SBE, 2007, s. 59.

⁽²³⁾ Rashadat Ahmadov, “Ahmed Cevdet Paşa ve İcâzetnâme’si”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sa. 5, 2016, s. 66.

Ahmet Cevdet Paşa son derece verilen kararlara ilişkin bazı mevzulara daha değinmiştir ki bu mevzuların Nizamname-i Dahili'de yer almaması sebebiyle oldukça ehemmiyet arz ettiğini söyleyebiliriz. Hakem kararlarının temyiz edilip edilmeyeceği mevzusu bunlardan biridir. Cevdet Paşa'ya göre hakem kararları da son derecede verilen kararlar mertebesinde buldukları için Mahkeme-i Temyiz'de tetkike tabi tutulabilmelerinde herhangi bir şüphe yoktur. Yine tahkimname ile verilen mezuniyet neticesinde ecnebi mahkemelerden kararnamelerin icrası için ilam verilmesi öteden beri tatbik edilen bir adettir. Eğer böyle bir ilam kararnameye mutabık olmazsa istinafen feshedilip gerektiğinde Mahkeme-i Temyizce nakzolunabilir.

Temyiz edilebilecek kararlar meselesinden sonra temyiz hakkının düşmesine yol açacak meselelere kısaca temas edilmiştir. Akabinde yapılmalarında herhangi bir hukuki sakınca bulunmayan mukavelelere mahkemece yanlış mana verilmesinin bozma sebebi olacağı meselesine geçilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre nizamden akdedilmesi yasak olmayan mukaveleler taraflar nezdinde kanun hükmü gibidir.

Ahmet Cevdet Paşa, görev ve yetki haricinde verilen kararların Mahkeme-i Temyiz'de bozulabileceğini ifade ederek davanın açılması gereken yerleri örnek vermek suretiyle izah etmektedir. Burada mahkemelerin görev ve yer bakımından yetkileri, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin üçüncü maddesine göre izah edilmiştir. Akabinde "Taşralar Hakkındadır" şeklinde bir başlık atılarak görev ve yetki meselelerine devam edilmiştir.

Risalede, Nizamname-i Dahili'nin birinci maddesinin ilk kısmındaki meseleler ele alındıktan sonra "Usul-i Muhakemeye Muhalefetten Naşı Davanın Nakzı Bahisleri" başlığı ele atılarak ikinci kısma değinilmiştir. Nizamname-i Dahili'ye göre muhakeme usulünden dolayı bir davanın bozulabilmesi için mahkemeye ait vazifelerde muhakeme usulünün ihlal edilmesi ve böyle bir kusur ya da hatanın meydana çıkan hükmü mahvetmesi veyahut taraflarca muhakeme usulünün ihlal edildiğini ispat edecek derecede bir itirazda bulunulup da bu itirazın mahkemece tetkik edilmemiş olması gerekir⁽²⁴⁾. Cevdet Paşa göre bu kısımda tashihe muhtaç olup buraya "tarafeyne ait vezaifde" hükmünün de eklenmesi gerekmektedir. Bu malumattan sonra Cevdet Paşa, hükmü mahvedecek hataları tarif etmektedir. Bu hatalar Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin yüz yirmi dördüncü maddesinde beş fıkra hâlinde tespit edilmiştir. Bunlardan ilki hükmü veren mahkemenin nizama uygun olarak terkip ve teşkil olunmaması; ikincisi mahkemenin vazifesi olmayan bir konuya bakması, hadd-ı mezuniyetini aşarak bir davaya son derecede hükmetmesi, kanunen hükmü sakıt olmayan bir maddenin butlanına karar vermesi ve bir davanın görülmekten men edilmesini gerektiren nizam haricinde sebepler ortaya koyarak davanın görülmemesine karar verilmesi; üçüncüsü ise muhakeme evvelinde ya da muhakeme

(24) Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi md. 13.; Çalışmamızdaki madde numaraları, Düsturda neşredilen metne göre yapılmıştır.

esnasında muhakeme usulüne aykırı muamelelerin bulunması veyahut mahkemeden veya taraflardan yazılmış olan bir evrakın gerekli şartları ihtiva etmemesidir. Cevdet paşa bu ilk üç sebebi kısaca izah etmiş; ancak dördüncü ve beşincisinin tafsile muhtaç olmadığını belirtmiştir⁽²⁵⁾.

Cevdet Paşa, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin yüz yirmi dördüncü maddesindeki sebeplerden bahsederken birtakım tenkitlerde bulunmuştur. Ona göre bu kanunun ıstılahat manası henüz muayyen değildir. Ayrıca nizamnamenin mehazının telif ve tanziminde ıslaha muhtaç birçok hüküm vardır ki bunların birçoğu ıslah edilmeksizin nakledilmiştir. Bu tenkide dayanak olmak üzere kimi örnekler de nakledilmektedir. Buna göre kanunda çok mühim olmayan bazı hususlarda sarıh hükümler varken daha mühim denilebilecek mevzularda sarahat yoktur.

Cevdet Paşa'ya göre nasıl ki muhakeme usulüne muvafık olmayan ilamlar Mahkeme-i Temyiz'ce bozulabiliyorsa kanunda gösterilen hâllerde hakeme müracaat edildiğinde tayin olunan hakemler de o davaya ilişkin muamelesinde usul kaidelerine uymalıdır. Müellife göre hakem heyeti, muvakkat bir mahkeme heyeti hüviyetindedir. Dolayısıyla usul-i muhakemeye uygun yapılmayan son derecedeki hakem kararları Mahkeme-i Temyiz tarafından tetkik edilebilir.

Cevdet Paşa bu meseleleri ele aldıktan sonra diğer bir bozma sebebi olan farklı mahkemelerde aynı konuya ilişkin olarak verilen kararların birbirine aykırı olması meselesine geçmiştir. Cevdet Paşa'ya göre böyle bir hâlde temyiz vazifesinin Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de mi ya da Şura-yı Devlet'te mi yapılacağı tetkike şayan bir meseledir. Müellife göre bu hâlde her iki meclisten mürekkep olan bir komisyon söz konusu meseleyi tetkik ederek eğer dava sırf hukuk-ı şahsiyeden ise idare meclisinin kararı Şura-yı Devlet'te feshedilmelidir. Eğer dava idare meclislerinin vazife sahasına giriyorsa da Mahkeme-i Temyiz'ce nizamiye mahkemesinin ilamı feshedilip diğer ilamlar infaz edilmelidir.

Ahmet Cevdet Paşa son olarak “Keyfiyet-i Nakz ve Tashih” başlığı altında, Mahkeme-i Temyiz'in bir davayı tetkikinden sonraki meseleleri izah etmiştir. Kanuna muhalif bir ilam Mahkeme-i Temyiz'ce tetkik edildiğinde mahkeme hükmün hangi cihet sebebiyle kanuna aykırı olduğunu belirtir; ancak o hükme tatbik edilecek kanun maddesini belirtilmez. Yine bir ilamın bozulması için gösterilen sebepler kanuna muvafık olmayıp da temyiz talebi reddedilirse başka bir sebeple olsa bile söz konusu ilamın yeniden bozulması istenemez. Zira temyiz dilekçesinde ve ona bağlı layihada gösterilen delillere ek olarak yeni delil eklenmesi kanuna muvafık değildir.

Cevdet Paşa risalenin sonlarında iştika anı'l-hükkam (hakimlerden şikayet) meselesine de temas etmiştir. Buna göre bir mahkemede hile ve irtikap yapıldığından bahisle o mahkemenin azası hakkında “muamele-i tedibiye” talebinde

⁽²⁵⁾ Ahmet Cevdet Paşa'nın tafsile muhtaç görmediği dördüncü sebep verilen bir hükümde gerekçenin bulunmaması, beşinci sebep ise verilen hükmün kanun ibaresine açık bir şekilde aykırı olmasıdır.

bulunulduğunda hile ve irtikabın nasıl ve ne şekilde olduğu ve yine buna delalet eden delillerin neler olduğu açıkça belirtilmezse talebin reddedilmesi gerekir. Cevdet Paşa'ya göre Mahkeme-i Temyiz'in ceza dairesinde görülecek bu tür davalarla alakalı hiçbir usulü kaide yoktur. Müellife göre hâkimlere bu yolda bir isnatta bulunulup bunun muhakemesine girilmesi pek ağır bir muameledir. Çünkü her ne kadar böyle bir suçlamadan beraat edilse dahi zihinlerde hep bir şüphe eseri kalacaktır. Dolayısıyla bu konularda muhakeme girilmesi için pek kuvvetli delillerin ibrazı icap etmelidir. Yine Cevdet Paşa bu hususta bir muhakeme esnasında hâkimler tarafından taraflara hoş olmayan sözler söylenmesinin ve muhakeme usulüne aykırı muamelelerde bulunulmasının hile ve irtikabın varlığına delalet edemeyeceğini ilave etmektedir.

Risalenin sonunda Mahkeme-i Temyiz'in dördüncü vazifesi zikredilmiştir ki o da bir davanın görülmesinin umumi asayışı ihlal edeceği endişe belirirse Mahkeme-i Temyiz'in söz konusu davayı bir başka mahkemeye havale edebilmesidir. Cevdet Paşa'ya göre bu husus cünha ve cinayet davalarına ilişkindir.

Risalenin son paragrafında iade-i muhakeme (muhakemenin tekrarlanması) meselesine değinilmektedir. Buna göre Mahkeme-i Temyiz'in vereceği hükümlerin iade-i muhakemesi, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin 123. maddesinin birinci ve üçüncü fıkralarındaki sebeplerle yapılabilir⁽²⁶⁾.

SONUÇ

Türk hukuk tarihinin ilk temyiz mahkemesi olarak tesis edilen ve Ahmet Cevdet Paşa gibi çok yönlü bir hukukçunun riyasetinde vazifeye başlayan Divan-ı Ahkam-ı Adliye, günümüzde Yargıtay ismiyle adli yargı düzeninin üst derece mahkemesi olarak vazifesini sürdürmektedir. Bu cihetle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin ve hatta cumhuriyet sonrası Türk adliye teşkilatının en mühim müesseselerinden biri olan bu temyiz mercii, Ahmet Cevdet Paşa'nın mühim hizmetlerine mazhar olmuş ve kesintisiz bir şekilde vazifesini sürdürmüştür. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu adli müesseseye yaptığı hizmetlerden biri de çalışmamıza konu olan ve Mahkeme-i Temyiz'in hukuk şubesinin vazifelerini ele aldığı el yazması risaledir. Her ne kadar müsvedde niteliğinde bir eser olsa da müessesenin başında bulunan ve müessesenin teşkilinde büyük emekler sarf eden mümtaz bir şahsiyetin elinden çıkmış olması, bu el yazması risaleyi başlı başına tetkike şayan kılmaktadır. Bu risalede Mahkeme-i Temyiz'in vazifeleri salt mevzuat hükümleri verilerek izah edilmemekte, birçok meselede anlaşılmayan hususlar örnek verilmek suretiyle açığa kavuşturulmaktadır. Aynı zamanda temyiz muhakemesine konu olan mevzuatın eksiklikleri ve ıslaha muhtaç cihetleri de gösterilmektedir.

⁽²⁶⁾ Bu sebepler mahkemenin talep edilmemiş şeylere hükmetmesi ve talep edilen şeylerden bazılarının hükümde bulunmamasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi

Süreli Yayınlar:

Düstur, Ceride-i Mehakim, Takvim-i Vekayi

Basılı Kaynaklar:

Abdurrahman Adil: *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-yı Ebu'z-ziya, Konstantiniyye, 1312.

Ahmadov, Rashadat: "Ahmed Cevdet Paşa ve İcâzetnâme'si", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sa. 5, 2016.

Ahmed Lütfi: *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XI, Haz. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara, 1989.

Aydın, M. Akif: "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, C. 9, 1994.

Bayraktar, Nail: *Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'an-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu*, İBB Yay., İstanbul, 1997.

Bingöl, Sedat: *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004.

Büyükdiñç, Nesibe Feyza: "Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münâzara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Âdâb-ı Sedâd Adlı Eseri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi SBE, 2007.

Cevdet Paşa: *Tezakir*, 40-Tetimme, Haz. Cavid Baysun, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ebul'ula Mardin: *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. Bs., TDV Yay., Ankara, 2009.

Fettahoğlu, Kübra: "Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1823-1895)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, 2020.

Halaçoğlu Yusuf, Aydın Mehmet Akif: "Cevdet Paşa", *DİA*, C. 7, 1993.

İbnülemin M. Kemal İnal *Son Sadrazamlar*, C. I, 3. Bs., Dergah Yay., İstanbul, 1982.

Kaşıkcı, Osman: *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV, İstanbul, 1997.

Kızıltan Mübeccel, Gençtürk Tülay: *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-1*, İBB Yay., İstanbul, 1993.

Mahmud Cevad: *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaayı Amire, 1338.

Mol, Gürsel: *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*, Yargıtay Yay., Ankara, 2004.

Özoğuz, Nejat: *Temyiz Mahkemesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944.

Seçkin, A. Recai: *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Basımevi, Ankara, 1967.

Turan, Ali: "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2020.

Yavuz, Hulusi: "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) İslâm Tarihçiliğinin Son Asırdaki Büyük Temsilcisi", *Osmanlı Devleti ve İslamiyet* (içinde), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

"Events Leading to the Compilation of the first Ottoman Civil Code", İslâm Tetkikleri Dergisi, C. VIII, No:1-4, 1984.

Yörük, Ali Adem: "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

EK: MAHKEME-İ TEMYİZ'İN VEZAIFİNE DAİR

Mahkeme-i Temyiz'in hukuk şubesinin vazifesi kavanin-i mevcudeye yahud tarafeyn beyninde akd olunan mukaveleye yanlış mana verilerek devainin kavanine tatbikinde hata vukubulduğu yahud usul-i muhakemeye hâlel getirildiği takdirde verilen hükümlerin nakzı ile kavanin-i mevcudenin hüsn-i cereyanını temin ve tatbikini tavsiye eylemektir.

“Mahkeme-i Temyiz'in vazifesi hükmü kabil-i istinaf olmayan mehakimden verilen ilamların müdde-i veya müdde-i aleyhin istidası üzerine veyahud ahkam-ı vakıada kanunların hüsn-i cereyanını temin için tedkik ve temyiz etmektir” diyu nizamname-i dahilin birinci maddesinde muharrerdir. Bu maddeden beş bin kuruştan aşağı miktar üzerine bir mahkeme-i ibtidaiyeden hükm-i gıyabi verilir ise ol hükmün kabil-i istinaf olmamasıyla temyizen tedkik olunabileceği manası anlaşılıyor ise de bu mananın ne Mahkeme-i Temyiz'in esasına ve ne de usul-i muhakeme kaidelerine muvafık olduğu âtiyü'z-zikr delillerden anlaşılır. Şöyle ki bir hükmün cerh ve feshine kanunen tayin olunan suretlerden birincisi itiraz ale'l-hükm veyahut ale'l-gayr ikincisi istinaf üçüncüsü iade-i muhakemedir. Bir hükm-i gıyabiyeden dolayı istinaf mahallinin itiraz ale'l-hükm için tayin olunan müddetin inkızasından itibaren hesap olunacağı Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesinin yüzüncü maddesinde muharrer olmasına ve bir hükmün son derecede olduğu veyahut gıyaben verilip de kezalik son derecede bulunduğu ve itiraz ile cerhi kabil olmadığı hâlde ol hükm aleyhine iade-i muhakeme istidası makbul olacağı nizamname-i mezkurun yüz yirmi ikinci maddesi icabından olduğuna nazaran bu iki madde-i kanuniye birleştirildik de manası şu oluyor ki evvela bir mahkeme-i ibtidaiyeden bir hükm-i gıyabi verilip de ol hükmün yine ol mahkemede itiraz ile cerhi mümkün ise kable'l-itaraz istinafi caiz olmaz. Saniyen son derecede olmayan yani bir mahkeme-i ibtidaiyenin kâbil-i istinaf olan hükmünden dolayı kable'l-istinaf iade-i muhakeme istidası makbul olamaz. Salisen istinafen verilen bir hümn-i gıyabının itiraz ile kabil ise ol hükümden dolayı iade-i muhakeme istidası kezalik makbul olamaz. Binaenaleyh itiraz yahud istinaf veya iade-i muhakeme ile kabil-i cerh ve fesh olan bir hükmün temyiz olunamaması evveliyetde görünür.

İşte nizamname-i dahilin salifü'z-zikr birinci maddesinin muhtaç-ı tashih olduğu bu suretle meydana çıkıp ol maddede muharrer kabil-i istinaf olmayan ibaresi son derecede diyu tashih olursa bu yolda tashih olunan ibare hem mana-yı hakikiyi ifade eder ve hem de Mahkeme-i Temyiz'in vazife-i tabiiyesine muvafık olur. Zira bu mahkeme mehakim-i nizamiyenin derece-i ahiresinden bulunmağla mutlaka evvelki derecelerden geçtikten sonra mahkeme-i mezkureye müracaat icab eder. Yoksa nizamen verilen bir hükmün sair bir mahalde tağyir ve islahı kabil oldukça Mahkeme-i Temyiz'e müracaat abes olur.

Tafsilat-ı sabıkadan anlaşıldığı üzere bir hükmün nakz olunabilmesi ol hükmün son derecede olmasına mütevakkıf olduğu cihetle itiraz veya istinaf veyahut iade-i

muhakeme ile cerh ve feshi kabil olan bir hükmün nakzı istida olunur ise reddi lazım gelir. Şu kadar ki iade-i muhakemeyi mucib olur diyu Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin yüz yirmi dördüncü maddesinde ta'dad olunan esbab-ı hamseden dolayı bir hükmün nakzını veyahut iadesini mucib olan ahval ve keyfiyat ilerüde tarif ve tafsil olunacaktır.

Bir hükmün nakz olunabilmesi için ol hükmün son derecede olmasıyla beraber kati surette bulunması dahi şarttır. Çünkü Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nden mestur olduğu üzere mehakim-i nizamiyeden verilen kararlar üç nev' olup birincisi karar-ı i'dâdidir ki bir davanın tedkik ve rü'yetini teshil ve netice-i hükmünü i'dâd eden tedbiri mübeyyin bir karardır. Meselâ bir şeyin tasarrufi hakkında olan da'vaya hükm olumazdan evvel ol şeyin keşif ve muayenesine dair mahkemenin vukubulan kararı bu kabildendir. İkincisi karar-ı karinedir ki bir da'vânın tahkik ve rü'yetini teshil ile beraber netice-i hükmü imâ eden bir tedbiri mübeyyin bir karardır. Mesela müdde'inin tahlif olunmasına dair karar bu kabildendir. Üçüncüsü karar-ı katidir ki bir davanın faslından sonra ol davada müddeinin hakkı olup olmadığına dair mahkemenin netice-i hükmüdür. Mesela iddia olunan bir meblağın tahsilini mübeyyin karar bu kabildendir. İdadi kararlarının bazısında karine rengi olmağla bunların yekdiğerinden temyiz ve tefriki ekseriya güç ise de ta'dad ve tefriki bahsimizin haricinde olup şu kadarı malum ola ki ber-vech-i meşrûh üç nev'i karardan mutlaka kati ve son derecede olan kararlar nakz olunabilir. Karine üzerine tertib olunmuş olan bir karar ki anın neticesi tarafeyne telafisi kabil olmayan bir zararı mucib olacağı evvelce tahakkuk ide ol karar nakz olunur diyu nizamname-i dahilinin yedinci maddesinde muharrerdir. Mesela bir hakka mukabil gark olmak tehlikesinde bulunan bir sefinenin sattırılması istida olunup da buna hükm olunmazdan evvel sahib-i hakkın tahlifine karar verilir ve sahib-i hakkın baid bir mahalde bulunması mülahesesiyle icra-yı tahlifine değin mezkur sefinenin gark ve telef olabileceği erbab-ı vukuf tarafından ihbar olunur ise işbu kararın nakzı istida olunabilir. Lakin bu kabilden olmayan bir karar-ı karine hükm-i katiyeden evvel nakz olunamaz.

Bir davanın netice-i hükmü verilmezden mukaddem ol davanın bir cihetine kati suretde tertib-i hükm olunur ise bunun dahi nakz olunabilmesi nizamname-i dahilinin yedinci maddesi iktizasındandır. Mesela bir ticaret şirketi azasından istihsal-ı hak olunmak üzere evvel-emirde ol azanın muamelat-ı şirketten mesul olduğu iddia olunup da hükm lahik olur ise bunun temyizen tedkiki istida olunabilir.

Bir davayı bilâ-istinaf fasl ve rü'yet için tayin olunan hakemlerin kararnamesi son derecede bir hükm olmağla kabil-i temyiz ise de Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin Nizamname-i Dahilisi'nde bu makule kararnamenin nakzını mucib bir fıkra-yı mahsusa olmadığından vehle-i ûlâda tereddüd hasıl olur. Lakin işbu kararnamenin mahkeme-i nizamiyeden son derecede verilen ilam mertebesinde bulunduğuna ve havi olduğu hükme medar olan ilel ve esbab-ı kanuniyenin gösterilmesi lüzumu Ticaret Kanunnamesinin ellinci maddesinin hamışında muharrer olup ilel ve esbab-ı

mezkurenin muvafık-ı kanun olup olmadığına tahkiki vazifesi Mahkeme-i Temyizde raci olduğuna ve hususiyle tahkimname yani kompromeso senedi tarafeynin hakk-ı istinafinı iskat ederse de hakk-ı temyizini ibtal edemeyeceğine mebni salifüzzikr hakem kararnamesinin kabil-i temyiz olduğunda şek ve şübhe kalmaz.

Tahkimaname ile tarafeynden verilen mezuniyetden dolayı hakemlerin yaptığı kararnamenin icrası için havi olduğu hükme mutabık mahkeme-i ecânibinden öteden beri ilam verilegelmekde olmasıyla şayet bu ilam kararnameye mutabık olmaz ise istinafen fesh ve lede'l-hâce nakz olunabilir.

Hakemlerin kararnamesi aleyhine temyiz istidası vukubulduğu hâlde esbab-ı nakziyenin mezkur kararname üzerine bina edilmesi icab eder zira işbu kararname ilamın esası olup nakz olduğu hâlde ol ilam dahi ana tebean menkuz olur. Yohsa yalnız ilamın nakz olunmasıyla mezkûr kararname menkuz olmaz.

Temyiz hakkı müddet-i nizamiyesinin inkızasıyla sakıt olduğu gibi hükm-i ilamın mahkumu'n-aleyh tarafından icrasına izhar-ı rıza ve muvafakat olunmasıyla dahi sakıt olur. Mahkumu'n-bihin veyahut mehakim mesarifinin tediyesi için mahkumu'n-aleyh tarafından taahhüd vukubulması yahud kefalet ve teminat iraesî velhasıl her ne suretle olursa olsun hükm-i ilamın icrasına izhar-ı rû-i rıza ve sa'y ü gayret olunması ile ol hükme mahkumu'n-aleyhin muvafakatı anlaşılır. Lakin her makavelede icab ve kabulün iltihakı şart olmağla bi'l-farz mahkumu'n-aleyh mahkumu'n-bihden bir mikdarını tenzil ile kusûrunun tediyesini daine teklif edip de ol dahi red eylese veya kable'l-kabul mahkumu'n-aleyh teklifinden nükûl eylese hükm-i ilamın icrasına muvafakat etti denilemez.

Bir ilamın hükmü cebren icra olunur yahud icra için hükümet tarafından bazı tedabir ittihaz olunur ise medyunun muvafakatına mebni olmamağla temyiz hakkı sakıt olmaz.

Mahkumu'n-aleyhin vuku-ı rıza ve muvafakatına mebni temyiz hakkının sakıt olup olmadığına tahkik ve tayini maddesi hükümet-i icraiyenin vazifesinden olmayıp mutlaka Mahkeme-i Temyiz'in kararına mütevakıftır.

Her mukavelenin akdi tarihinde mer'î olan kanuna tatbik olunacağı nizamnameden anlaşılır lakin ol mukaveleye dair olan tarih-i akdinde mevcut olmayıp da muahharan yapılmış olsa bile hükmü ol mukaveleden hasıl olan neticeleri şamil olur. Mesela Ahkam-ı Adliye kitaplarının tab' ve neşrinden mukaddem akd olunan bey'de müşteri mebf'yi hıyar-ı ayb ile dilerse red dilerse kabul eder. Ve yine bu tarihten mukaddem akd olunan icareden dolayı âcir ile müste'cir beyninde vukua gelen davalar kitab-ı icarenin ahkamına tatbikan rü'yet olunur. Nizam ve kanun olmayan madde hakkında tevessül ü örf-i belde mer'î ve muteber tutulur. Bu hâlde örf-i beldeye mugayir bir hüküm verilse nakz olunabilir.

Lakin kanunda münderiç olmayıp da mehakim-i nizamiyede tatbik-i dava için ittihaz olunan kaideler bu kabilden olmamağla bir davanın mücerred ol kavaide tatbik

olunmadığına mebni verilen hükmün nakzı istida olunamaz. Mesela dellala mikdar-ı muayyen ücret verilmesi örf-i belde iktizasından olduğu hâlde bilâ-sebeb noksan hükm olunur ise bu hükm nakz olunur. Ama ticaret mahkemesinde bir medyunun kefilî aleyhine dava vukubulduğu hâlde evvel- emirde dainin asıl medyuna müracaat eylesine hükm olunmakta ve açık bono tabir olunan senedat bir şahsın emrine muharrer olan bonolara tatbik kılınmakta olduğu hâlde aksi karar verilmesi işbu kararın kavaid-i mezkureye muvafik olmadığından bahisle nakzı istida olunamaz.

Bir madde-i kanuniyenin tayin-i manası hakkında mahkemece ihtilaf hasıl olduğu hâlde bunun tayin-i manasıyla tatbik-i dava edilmesi mahkemenin vezaif-i tabiiyesinden olup bu babda sair devaire müracaat olunamaz. Lakin bir davanın rüyetinde idare-i mülkiyeye müteallik bir nizama müracaat lazım gelip de manası hakkında mahkemede tereddüd olunur ise ol hâlde Şura-yı Devlet'ten veyahut idare meclislerinden istifsar-ı mana olunabilir.

Nizamen akdi memnu olmayan bir mukavelenin hükmü akideyn(?) beyninde hükm-i kanun gibi mer'î ve muteber olmağla böyle bir mukaveleye yanlış mana vermek aynı bir madde-i kanuniyeye yanlış bir mana vermek raddesinde hata demek olacağından böyle bir hata-yı ilamın nakzı icab eder. Her nevi resmi varakanın müfadinâ yanlış mana verilerek bir davaya hükm olunursa ol hükmün nakzı evveliyetde görünür.

Daire-i salahiyet ve mezuniyet haricinde olarak bir mahkemenin verdiği hükm nakz olunur. Yalnız istinafen rü'yet-i davaya memur olan mehakim-i nizamiye bazen daire-i hükmünü tecavüz edebilir ki bu da Mahkeme-i Temyiz'in bir ilamı nakz ettikten sonra ol ilamı tahsis eylemek üzere tensib ettiği mahkemeye havalesiyle olur.

Bir davanın hangi mahkemede rüyeti lazım geleceğine dair Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin üçüncü maddesinde bazı ahval ve kavaid beyan olunmuştur.

Bu maddenin fıkra-ı ülâsında muharrer olduğu üzere müddei davasını müdde-i aleyhin ikametgahı ve olmadığı hâlde muvakkaten bulunduğu veyahut menşe-i iddia olan eşyanın taahhüd ve teslim kılındığı veya akçanın te'diye olunduğu mahaller mehakiminden her hangisinde murad ederse fasl ve rü'yet ettirmeğe muktedirdir. Buralarının layıkıyla anlaşılması bazı izahata muhtaç olmağla beyanına ibtidar olunur.

Şöyle ki bir tacirin ikametgahı icra-yı ticaret ya zanaat için küşad eylediği mahaldir. Ve tacir olmayan bir şahsın ikametgahı dahi ol şahsın li-ecli'l-ikame ittihaz eylediği mahaldir. Binaenaleyh bir tacir merkez-i ticaretgahı haricinde bulunan bir mahalde ikamet eylese bile anın müddeisi ol merkezin mahkemesine müracaat edebilir ve yine ol tacir merkez-i ticaretgahını terk ile li-ecli't-ticare diğer bir merkez ittihaz eylediği hâlde anın müddeisi bu iki merkezden her hangisinde dilerse oranın mahkemesine davasını havale ettirmekte muhayyerdir.

Tacir olmayan bir şahsın daimi surette mahal-i ikameti olmadığı hâlde muvakkaten bulunduğu mahalin mahkemesinde anın aleyhine ikame-i dava olunur. Binaenaleyh Bursa'da mütemekkin bir şahsın li-ecli's-seyyaha Dersaadet'e geldikde aleyhine dava vukubulup da ol davanın nizamen Bursa'da rü'yeti iktiza edeceği anlaşılıyor ise Dersaadet'te rü'yeti mugayir-i nizam olur.

Müddei dilerse davasını eşyanın taahhüd olduğu mahallin mahkemesinde rü'yet ettirmeğe muktedir olup işbu mahal ise akideynin bi'l-muvacehe akd-i mukavele eyledikleri mahaldir. Fakat akideyn ba'îdül-mesafe iki şehirde bulunup da bi'l-mükâtebe icab ve kabul vuku bulmuş olur ise çünkü her mukavele kabulden sonra tam olacağından ol mukaveleden dolayı zuhur eden davanın kabulün lahik olduğu mahallin mahkemesinde rü'yeti icab eder. Kefalet dahi bir nevi taahhüd olmağla her kefil aleyhine asıl medyunun ihzar olduğu veyahut ihzarı lazım gelen mahkemede dava olunabilir.

Müddei dilerse davasını eşyanın teslim olduğu mahallin mahkemesinde dahi rü'yet ettirmeğe muktedir olur. Teslim ve teslime müteallik mesail ise ahkam-ı adliyenin büyü hakkında olan kitabında tafsilen tarif olunmuş olmağla tekrara hacet olmayıp şu kadar ki mebi'anın teslimi müşterinin bilâ-mani kabz edebilecek veçhile teslimine bâyi'in izin vermesiyle hasıl olduğundan bu izin verildiği vakit mebi' herhangi mahalde bulunur ise mahall-i teslim olur.

Ve yine müddei davasını akçanın tediye olunacağı mahallin mahkemesinde dahi rü'yet ettirmeğe muktedir olup işbu mahal ise mebi'in semeninin veyahut her ne cihetten olur ise olsun edası vacib olan deynin tediye olunacağı mahalden mebi'in semeni peşin verilmek üzere mukavele olunmuş ise ol semen mebi'in mahall-i tesliminde verilir ve eğer mebi' vade ile satılmış ise inkiza-yı vadede semen-i mezkur müşterinin ikametgahında tediye olunur. Bu kabilden olarak bir senedin havi olduğu meblağ dahi medyunun ikametgahında tediye olunur.

Bir şirketin taaddüd şubeleri olduğu hâlde doğrudan doğruya heyet-i şirkete taalluk eden dava ol şirketin esas olan mahallin mahkemesinde rü'yet olunur.

Mesela Dersaadet'te müteşekkil bir şirketin İzmir'de ve Selanik'te birer şubesi olup da duyûn-ı vakiasını vade anında ifa eylemediği cihetle dainler tarafından mezkur şirket hakkında iflas muamelesinin icrası iddia olunur ise ol iddiaya İzmir veyahut Selanik mahkeme-i ticaretinde hükm olunmayıp mutlaka Dersaadet mahkemesinde karar verilir.

Ticaret mahkemeleri ticaret veya sarraflık ile meşgul olanlar ve poliçeler ve esnaf-ı saireden bulunanlar beyninde vukua gelen taahhüdata ve muamelat-ı ahz ve itaya dair bi'l-cümle davaları rü'yet edecektir diyü zikr olunan yirmi yedinci maddede muharrer olduğuna nazaran bunun mefhum-u muhalifinden ehad-ı tarafeyn mezkur sınıflardan birine dahil olduğu hâlde davanın ticaret mahkemesine taalluk etmeyeceği anlaşılır. Mesela bir tacirin tüccardan olmayan bir şahs aleyhine ikraz ve

istikraz muamelesinden dolayı vukua gelen davasının ticaret mahkemesine rü'yeti iktiza eylemez zira ol muamele her ne kadar tacir hakkında ticaret muamelesi add olunur ise de diğer tarafa nisbetle bu kabilden bir muamele değildir. Lakin bir şahs aleyhine dava olduğu hâlde ol şahsın mahkeme-i tabiiyesine müracaat olunması kaide-i külliyyeden olduğu cihetle yukarıki misalde zikr olunan tacir müddei olur ise dava zaten ticaret muamelesinden neşet etmemesiyle mahkeme-i nizamiyede rü'yet olunur. Bilakis diğer taraf müddei bulunduğu takdirde müddei-yi aleyh bulunan tacire göre mevad-ı ticariyeden itibar olunacağına ve bunun mahkeme-i tabiiyesi ise ticaret mahkemesi bulunduğu binaen müddei davasını ticaret mahkemesinde rü'yet ettirmeğe muktedirdir.

Bir mahkemenin salahiyet ve mezuniyeti haricinde rü'yet-i dava eylemesi ol mahkemenin mevki itibariyle daire-i hükmü haricinde olan yahud davanın cinsi veya tarafeynin sıfatı itibariyle daire-i vazifesi haricinde bulunan bir davayı rü'yet eylemesidir ki ol dava hakkında verilen ilam son derecede ise nakz olunur.

Bir mahkeme mevki itibariyle daire-i hükmünü tecavüz ederek rü'yet-i dava eder ve buna tarafeyn muvafakat gösterir ise verilen hükmün nakzını istida edemez. Lakin ol mahkeme davanın cinsi ya tarafeynin sıfatı itibariyle daire-i vazifesini tecavüz eder ise ehad-ı tarafeyn ol davanın mahkemedan kaldırılmasını talep ve iddia edebilir. Ve böyle bir iddia vukubulmasa bile mahkeme ol davayı rü'yetden sarf-ı nazar eylemeğe borçludur. Şayet hariç ez-vazife ol davayı rü'yet eylemesine ehad-ı tarafeyn itiraz etmemiş olsa bile verilen hükmün nakzını istida edebilir.

Taşralar Hakkındadır

Her nevi taahhüde kefalet etmiş olan şahıs asıl medyunun mahkemesine ihzar olunabileceği misillü asıl medyun dahi kezalik ikametgahı mahkemesine davet olunabilir.

İki tacir beyninde vukubulan ahz ü i'tâ davası her hâlde mahkeme-i ticarete havale olunur. Hatta tüccardan olmayan bir şahsın müdde-â-aleyhe vaki olan kefaletinden dolayı ol mahkemeye ihzarı lazım gelir lakin davanın rengine nazaran sırf muamele-i adiyeden neşet eylediği anlaşılır ise ol hâlde dava sair iktiza eden mahkemeye havale olunur. Mesela bir tacir bir tacire iyâlinin yüzüğünü emanet hıfz etmek üzere bırağub ol emanetin istirdadı hakkında olan davası bu kabildendir.

Bir tacir tüccardan olmayan bir şahıs aleyhine dava ettik de ol dava ahz ü i'tâdan münbais olup da poliçe gibi sırf ticaret muamelesinden neşet eylediği anlaşılır ise Meclis-i Temyiz-i Hukuk'a havale olunur. Lain ol ahz ü i'tânın ticarete dair olduğu mahkemece tahakkuk eyledik de davanın rü'yetinden sarf-ı nazar olunacağından ol hâlde davanın mahkeme-i ticarete havalesi iktiza eder. Ahz ü i'tâ davasını Meclis-i Temyiz-i Hukuk yahud mahkeme-i ticarete havale ettirmekte muhayyerdir. Lakin ol davanın rengine nazaran sırf umûr-ı adiyeden hasıl olduğu anlaşılır ise meclis-i temyize havalesi icab eder.

Tüccardan olmayan eşhas beyinde her nevi ahz û i'tâdan dolayı vukubulan davalar meclis-i temyiz-i hukuka havale olunur. Dava bir poliçe yahud bonodan neş'et edip de ol poliçe ya bononun Ticaret Kanunnamesi'nin yetmiş ikinci maddesinde beyan olunan sebeplerden dolayı adi sened hükmünde bulunmasıyla te'diyesi hakkında olan dava kezalik meclis-i mezkûrde rü'yet olunabilir ise de evvel-emirde ticaret mahkemesine havalesi icab eder.

Usul-i muhakemeye muhalefetten naşi davanın nakzı bahisleri

Bir mahkemede usul-i muhakemeye muhalif olarak rü'yet olunan davaya müteallik verilen ilamın nakz olunabilmesi ol mahkemeye aid olan vezaifde usul-i muhakemenin ihlal olunmasına ve işbu kusur ve hatanın lahik olan hükmü mahvedecek derecede bulunmasına veyahut müddei veya müddei[-aleyh] tarafından usul-i muhakemenin tağyir ve ihlal olunduğunu isbat edecek derecede itiraz olunup da mahkemece tedkik kılınmamış olmasına menûttur diyü Nizamname-i Dahili'nin on üçüncü maddesinde muharrerdir. Bu maddede tarafeyne aid olan vezaifden bahs olunmamış olmağla ol vezaif dairesinde vukubulan hata usul-i muhakemeyi ihlal ve verilen hükmü mahvedemeyeceği anlaşılır ise de bu mananın hiçbir kaideye ve ne de zikrolunan nizamnamenin mazmun ve muktezasına ve hususiyle yirmi sekizinci maddesinin müfâdına muvafik olmamasıyla mevzubahs olan madde "mahkemeye veyahut tarafeyne aid olan vezaifde" diyü tashih olunmak iktiza eder.

Hükmü mahvedecek hataların tarifine ibtidar olunur:

Bu hatalar Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin yüz yirmi dördüncü maddesinde beş fıkra üzerine tertib olunan sebeplerdir ki birincisi hükmü veren mahkemenin nizama tevfikân terkib ve teşkil olunmamasıdır. Mesela mahkeme dört azadan mürekkeb olduğu hâlde azadan ikisi bulunmadığı hâlde rü'yet-i dava olunması veyahut davanın muhakemesinde hazır bulunmayan azanın ol davanın müzakeresine dahil olarak re'y vermesi bu kabildendir.

İkincisi bir mahkemesinin vazifesi dahilinde olmayan bir davayı rüyet eylemesi veyahut hadd-ı mezuniyetini tecavüz ederek bir davaya son derecede olarak hükm eylemesi veyahut kanunen hükmü sakıt olmayan bir maddenin butlanına hükm eylemesi ve bir davanın istimâ'dan men'i için nizamât haricinde esbab-ı mânia tayiniyle ol davanın istimâ'a gayr-şayân olduğuna hükm eylesidir. Bir mahkemenin hadd-ı nizamiyesini tecavüz eylemesi mesela ticaret mahkemesinin beş bin kuruştan ziyade miktar üzerine bir davaya son derecede hükm eylesidir. Kanunen hükmü sakıt olmayan bir maddenin butlanına hükm olunması mesela bir istinaf istidasının makbuliyeti hakkında kanunen tayin olunan şerait müstenif tarafından tamamıyla ifa olunmuş ve mehl-i istinaf münkazî olmamış olduğu hâlde kanunun haricinde bir takım esbab beyanıyla hakk-ı istinafin sukûtuna karar verilmesidir. Bir davanın istimâ'dan memnû'î için nizamen muayyen olan esbabın haricinde esbab-ı mania

tayini mesela arazi davaları mürur-ı zaman ile sakıt olup bu kaideye tatbikan arazi hakkında olmayan⁽²⁷⁾ bir davanın istimâ'a şayan olmadığına hükm olunmasıdır.

Üçüncüsü kable'l-muhakeme veyahut esna-yı muhakemede ol muhakemenin usulüne muhalif ahval ve muamelat vukubulması veyahut ol muhakemeye müteallik mahkemeden veya tarafeynden yazılmış olan evrakın şerait-i mahsusuna muhalif olmasıdır ki böyle ahval ve muamelat veyahut evrakın butlanı sarahaten kanunda zikr olunmuş ola. Lakin böyle bir hata kable'l-muhakeme vukubulup da müddei davasının isbatına ve müddei-aleyh dahi ol davanın def'ine mübaşeret etmeksizin zikr olunan evrak ve muamelata itiraz eylemez ise artık andan sonra hakk-ı itiraz sakıt olur. Mesela ihzar pusulasının suret-i tanzim ve tebliği hakkında Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin ikinci faslında muharrer olan usul ve şeraite riayet olunmadığı hâlde emr-i tebliğin keenlemeyekün hükmünde olacağı nizamname-i mezkurun on sekizinci maddesinde muharrer olup bir şahsın ihzarı için gönderilen ihzar pusulası ahvalinin hilafında olarak tebliğ olunur ise ol şahıs mahkemeye girdikde her gûna muhaseme ve mücavebeden evvel şürû olunduktan sonra ber-vech-i meşrûh hilaf-ı usul icra olunan tebliğ itiraz edemez. Yalnız davanın havale kılındığı mahkemenin vazifesi haricinde olduğuna dair itirazın evvel-be-evvel mahkemeye irad olunabilmesi caiz olup mahkemece red olunur ise isbat-ı müddeadan mukaddem zikr olunan muamelat ve evrakın butlanı iddia olunabilir. Esna-yı muhakemede hilaf-ı usul vukubulan ahval ve muamelat hakkında kable'l-hükm kezalik tarafeynden itiraz beyan olunabilir. Lakin ol ahval ve muamelata muvafakat gösteren tarafın bade'l-hükm itiraz salahiyeti olmaz. Mesela bir davanın tedkiki için ol davanın mümeyyizlere havalesine mahkeme karar verip mümeyyizlerin dahi hilaf-ı kanun olarak doğrudan doğruya nasb ve tayin edip buna tarafeynden itiraz olunmaz ise davaya karar verildikten sonra vukubulan itiraz makbul değildir.

Dördüncüsü ve beşincisi tafsile muhtaç değildir. Âh.

Bir mertebe daha tafsil edelim.

Usul-i muhakemede mücerred bir hata vukubulmasıyla verilen karar nakz olunmaz. Lakin hata ol kararı mahv ve ibtal edecek derecede bulunur ise karar-ı mezkur nakz olunur.

Usul-i muhakemece bir hükmü mahveden hatalar kanunen tayin olunan usul ve vezaifin hilafında gerek muhakemeden evvel ve gerek esna-yı muhakemede kanunen batıl hükmünde tanzim olunan evrak ve vukubulan ahval ve muamelattır. Mesela Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin ikinci ve sekizinci ve on sekizinci ve otuz dördüncü ve yüz altıncı maddelerinde ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin yirmi beşinci ve yirmi altıncı maddelerinde beyan olunan ahval ve muamelat bu kabildendir. Ve bunların butlanına delalet eden lafızlar dahi redd-i keenlemeyekün ve sakıt ve gayr-ı makbul ve bu manaları ifade eden lafızlardır. Lakin

(27) Mükerrer.

mezkur maddelerde beyan olunan her sebepten dolayı karar-ı mahkeme batıl olmaz. Mesela zikr olunan ikinci maddenin havi olduğu şeraite muvafık olmayan arzuhalin makbul olmayacağı ol maddenin fıkra-yı ahiresinde gösterilmiş ise de geçen fasılda tafsil olunduğu üzere müdde-aleyhin sanat ve sıfatı yerine ol şahsı tayin eder derecede sair evsaf zikr olunmasında beis olmadığı cihetle bundan mahkemenin hükmüne hâlel gelmez. Bunun aksi olarak bir hükmü hakikaten mahv eder bir hata vukubulup da ol hata üzerine cereyan eden muhakemenin butlanı kanunda sarahaten zikr olunmamış olsa bile verilen ilam nakz olunur. Mesela salifü'z-zikr nizamnamenin elli beşinci maddesinde muharrer olduğu üzere bir davanın muhakemesine dair olan zabıt⁽²⁸⁾ varakasında ol muhakemede mevcut olan azanın imzası olmayıp da böyle ihtiyac-ı gayr-ı salih bir varaka üzerine davanın ilamı tanzim olunur ve bunun hükmüne ehadd-ı tarafeynden itiraz vukubulur ise ol hükm nakz olunur zira zabıt varakası ilamın esası olmağla emniyet-bahş olur suretde tanzim olunmamış olması hem usul-i muhakemeyi ihlal ve hem de ilamın hükmünü ibtal eder derecede bir hatadır.

Kanunda sarahaten butlanı gösterilmemiş olan ahval ve muamelatın batıl hükmünde tutulması zikr olunan yüz yirmi dördüncü maddenin ikinci fıkrasının müfad-ı sarihine muhalif görünmez ise de bunun sebebi çünkü ıstılahat-ı kanuniyenin manası henüz takarrür ve taayyün etmemiş olmağla usul-i muhakemeye dair olan nizamnamenin ibaresi hükm-i kanunu layıkıyla ifade eylemediği gibi ol nizamnamenin mehazının telif ve tanziminde dahi muhtaç-ı ıslah birçok mevadd-ı fikarat bulunmağla bunların bilâ-ıslah ahz ve nakl olunmuş olduğu mebnidir. Mesela ol nizamnamenin mevadd-ı muhtelifesinde gösterilen usul ve şeraite mugayir ahval ve muamelatın batıl olduğu mevadd-ı mezkurenin bazısında sarahaten zikr olup ekserisinde böyle bir kayd yoktur. Bu kabilden olarak böyle bir davaya müteallik tanzim olunan ihzar pusulasında tarafeynin şöhet veyahut ikametgahı tasrih olunmadığı hâlde ol pusulanın emr-i tebliği muteber olmayacağı zikr olunan nizamnamenin sekizinci maddesinde muharrer olup işbu tebliğ maddesinden daha nazik ve mutena olan icra-yı muhakeme hususu ki buna müteallik olan bir takımı mezkur nizamnamenin beşinci faslında mündericidir. Ol usulün hilafında cereyan eden muhakemenin butlanına dair mezkur fasılda sarahat yoktur. Binâen alâ-zâlik mezkur nizamnamenin yüz yirmi dördüncü maddesinin ikinci fıkrasına bakılınca hilaf-ı usul vukubulan tebligat batıl olup lakin davanın muhakemesinin mezkur beşinci fasılda gösterilen usulün hilafında cereyan eylemesiyle ol muhakeme batıl olmayacağı anlaşılır. Halbuki böyle bir mana ne Mahkeme-i Temyiz'in vazife-i esasiyesine ve ne de kanunun mefhum ve muktezasına muvafık olmağla anifen sebkate eden ebhâsin fıkra-yı mezkûreye muhalif olmasıyla beraber müdafa-yı hâl ve maslahat olduğunda şüphe yoktur. Yani mehakim-i nizamiyenin usul-i esasiyesine muhalif olan ahval ve muamelatın butlanı kanunda sarahaten beyan olunmamış olsa bile

⁽²⁸⁾ Mükerrer.

hükmü mahvedecek derecede fâhiş olduğu anlaşıldıkda iptal edilmesi Mahkeme-i Temyiz'in vezaif-i tabiiyesindedir. Mesela ehadd-ı tarafeynin hin-i tahlifinde diğer tarafın dahi hazır bulundurulması kadimen cari olan usul iktizasından olmağla icra-yı tahlifde hazır bulunmak üzere diğer tarafın bilâ-sebep davet olunmaması ve bir davanın müzakeresine heyet-i mahkemedan olmayan bir zatın ol müzakerede bulunması bu kabildendir.

Balada beyan olunduğu üzere usul-i muhakemece vukubulan hatadan dolayı bir davanın hükm-i ilamı batıl olur ise de ol hata davanın mebdeinde vukubulup da ehadd-ı tarafeynden kablê'l-muhakeme itiraz olunmaz ise hakk-ı itiraz sakıt olur. İtiraz olunup da hatanın isbatı için ityân olunan delail mahkemedan tedkik kılınmaksızın asıl davaya hükm olunur ise ol hükmün nakz olunması Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin on üçüncü maddesinin fıkra-yı ahiresi iktizasındandır. Mesela varis sıfatıyla dava eden bir şahsın varis-i sahih olmadığına dair müddeâ-aleyh bir resmi varaka ibraz edip ol varakanın mahkemece tedkik olunmaması bu kabildendir. Esna-yı muhakemede hilaf-ı usul vukubulan ahval ve muamelat hakkında dahi itiraz makbul olup ancak ol ahval ve muamelattan terettüb eden neticelere muvafakat gösteriliyor ise artık itiraza salahiyet kalmaz.

Usul-i muhakemeye müteallik olup nakz-ı hükmü mucib olan hatalar iade-i muhakeme hakkında kanunda tayin olunan esbabdan ma'dûd olmağla ol hatalardan dolayı bir hükm-i ilamın Mahkeme-i Temyiz'de nakzı istida olunabileceği mesela iade-i muhakeme istidası dahi makbûldür lakin hata esna-yı muhakemede vukubulup da anın üzerine davaya hükm olunmuş olur ise ol hükmün iade-i muhakeme ile feshi talep olunması ve ol hatadan dolayı ehadd-ı tarafeynden itiraz vukubulup da mahkemece red olunmuş olur ise hükm-i mezkurun nakzı için Mahkeme-i Temyiz'e müracaat kılınması muvafık-ı maslahattır.

Mehakim-i nizamiyenin muhakematı usul-i mevzuasına tevfikan cereyan etmediği hâlde ol muhakemat üzerine verilen ilamlar nakz olunduğu misillü kanunda gösterilen ahvalde bir davanın rü'yeti için tayin olunan hakemler ol davaya müteallik olan tetkikat ve kararda zikr olunan usul-i muhakemeye tevfik harekete mecburdur. Çünkü hakem komisyonu heyet-i mecmuası itibariyle bir muvakkat mahkeme heyeti demek olup hatta ol komisyon azasının reddi mahkeme azasının reddi hakkında kanunen tayin olunan sebeplerden neşet eylediği Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin kırk ikinci maddesinde gösterilmiş olduğuna ve hakemlere havale olunan davaların usul-i kanuniyeye tatbikan rü'yet olunması mezkur nizamnamenin otuz sekizinci maddesinde münderiç bulunduğuna ve'l-hasil hakemler tarafından verilen kararların esbab-ı kanuniyesinin beyan olunması Ticaret Kanunnamesi'nin ellinci ve mezkur nizamnamenin otuz sekizinci maddelerinden anlaşıldığına binaen hakemlere havale olunan davanın usul-i muhakemeye tatbikan rü'yeti lazım geleceğinde şek ve şüphe kalmaz ve aksi takdirinde bunların marifetiyale yapılmış olan kararname son derecede bulunur ise nakz olunur.

Bir madde hakkında verilen ilamların yekdiğere mübâyin bulunması dahi sebeb-i nakzdır.

Bir idare meclisiyle nizami bir mahkemeden balada tarif olduğu üzere yekdiğere mübâyin iki ilam verildiği hâlde bunların Şura-yı Devlet'te mi yohsa Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de mi nakzı lazım gelir? Burası şayan-ı tetkiktir. Bunda suret-i tesviye budur ki Şura-yı Devlet ile Divan-ı Ahkam-ı Adliye azasından mürekkeb bir komisyon marifetiyle yekdiğere mübâyin olan ilamlar bade't-tedkik bunların hâkimi olduğu dava sırf hukuk-ı şahsiyeden görünüyor ise mezkur idare meclisinin ilamı Şura-yı Devlet'te fesh olunarak diğerinin ibkası iktiza eder. Bilakis davanın idare meclisleri marifetiyle rü'yet olunacak mevaddan olduğu anlaşıldığı hâlde zikr olunan mahkemenin ilamı bidayeten verilmiş olsa bile Mahkeme-i Temyiz'de nakz olunup diğer ilamların infaz-ı hükmü lazım gelir.

Keyfiyet-i Nakz ve Tashih

Bir ilamın kanuna muhalefetinden dolayı nakzı lazım geldikde ancak hükmün ne cihetten dolayı kanuna muhalif olduğu gösterilir fakat ol hükmün tatbik olunacağı madde-i kanuniye tasrih olunmaz.

Bir ilamın nakzı için irad olunan esbabın muvafık-ı kanun olmamasıyla Mahkeme-i Temyiz'den red olduğu hâlde mehl-i temyiz münkazi olmamış olsa bile sair esbab-ı kanuniye beyanıyla yine ol ilamın nakzı istida olunamaz. Zira temyiz istidasında ve ana merbut layihada gösterilen edilleye muahharan edille-i cedide zammı muvafık-ı kanun olmadığı geçen yedinci fasılda gösterilmiş olduğuna nazaran sahib-i istidanın istidası bir kere red olunduktan sonra yeniden edille beyanıyla teccid-i istidaya salahiyeti olmayacağı anlaşılır.

Bir mahkemede hile ve irtikab yapıldığından bahisle ol mahkemenin azası hakkında muamele-i te'dibiye icrası istida olunup da hile ve irtikabın kangı taraftan ve ne yolda vukubulduğu ve buna delalet eden maddelerin neden ibaret olduğu tasrih kılınmaz ise ol istidanın reddi lazım gelir. Bu makule davalar Mahkeme-i Temyiz'in Muhakemat-ı Cezaiye Dairesi'nde görüleceğinden ve bunların usul-i muhakemesi hakkında hiçbir kaide mevcut olmadığından tafsilatına girişilemez. Şu kadar malum ola ki hile ve desise ve irtikab isnadıyla taht-ı muhakemeye aldırma gayet ağır bir muamele olduğu ve bi'l-farz tebriye-i zimmet etse bile zihinlerde bir şüphe eseri kalacağı cihetle böyle bir dava vukuunda isnad olunan maddelerin vücudunu isbat edecek derecede şübhe-i kaviyye hasıl olduktan sonra ol davanın kabulü lazım gelir. Şu dahi ilave-i beyan olunur ki esna-yı muhakemede mahkeme azası canibinden ehadd-ı tarafeyne nâ-be-câ söz söylenmesi ve usul-i muhakemeye mugayir hâl ve hareket vukubulması ve davaya yanlış hükm olunması hile ve desise ve irtikabın vücuduna delalet edemez.

Mahkeme-i Temyiz'in vezaifinden dördüncüsü ki bir davanın bir mahkemede rü'yeti asayiş-i umumiyyeyi ihlal edeceği anlaşılır ise ol davanın mahkeme-i

mezkureden ref'ile ahar mahkemeye havalesidir. Bu bahs cünha ve cinayet davalarına mütealliktir.

Mahkeme-i Temyiz'in hükmünde iade-i muhakeme olunması ancak Ticaret Usul-i Muhakeme Nizamnamesi'nin yüz yirmi üçüncü maddesinde dokuz fıkra üzerine tertib olunan esbabdan yalnız birinci ve üçüncü fıkralarda gösterilen sebepler temyiz muhakemesinin iadesini mucib olabilir.

OSMANLIDA MODERN HUKUK EĞİTİMİNİN BAŞLANGICI: DİVAN-I AHKÂM-I ADLİYYE KAVÂİN VE NİZAMÂT DERŞANESİ

Yurdal DEMİREL*

Özet

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hukuk eğitimi medreselerde yapıldı. Tanzimat dönemiyle birlikte hukuk alanında başlayan yenilik hareketleri, değişen ve yenilen hukukun uygulanmasında mükellef kişilerin yetiştirilmesi gereği hukuk eğitimi alanında değişik girişimlerin formel hukuk eğitimi verecek mektebin kuruluşunu sağladı. Osmanlı yargı teşkilatındaki yenilikler ve eğitimde modernleşme çabaları da hukuk mektebinin açılışında önemli rol oynadı. Yüksek öğrenim seviyesindeki ilk hukuk mektebi Mekteb-i Sultani bünyesinde kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanidir. 1880 yılında ise Adliye Nezaretine bağlı olarak Mekteb-i Hukuk-ı Şahane açıldı ve bir süre sonra bu iki okul birleştirildi. Hukuk mektebi uzun bir dönem Darülfünundan bağımsız olarak eğitime devam etti ve nihayet 1909 yılında Darülfünuna bağlandı.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte pek çok alanda yapılan düzenleme ve değişikliklerden hukuk alanı da etkilendi. Yapılan reform ve Batılı usuldeki mahkemelerin kurulmasıyla birlikte kadı ve naiplerin haricinde nitelikli kişilere ihtiyaç arttı. Bu durum modern tarzda bir hukuk mektebi kurulması zorunluluğunu beraberinde getirdi. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla 1880'de Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne kuruldu.

Osmanlı Devleti'nde medreselerin kalitesinde 16. yüzyıldan itibaren düşüş başladı. Medreseler ve sonrasında kurulan Muallimhane-i Nüvva'nın da şer'i mahkemelere dahi bilgili yetkin insanlar yetiştiremeyecek duruma gelmesi ve yetişenlerin de kanunların yazıldığı dili anlamamaları, yeni bir hukuk mektebi ihtiyacını oluşturdu.

* Müdür/Bilim Uzmanı, Kızıltepe 23 Nisan İlkokulu, Adıyaman Üniversitesi Doktora Öğrencisi, yurdaldemirel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0820-7642>.

2 Temmuz 1870 tarihinde Adliye Nezareti tarafından nizamiye mahkemelerine eleman yetiştirmek amacıyla “Kavanin ve Nizamât Dershanesi” kuruldu. Kurulan bu dersanenin yetersiz kalması üzerine 1874’te “Mekteb-i Hukuk-ı Sultani” kuruldu. Ancak bu kurum 1878 yılında kapatıldı. 7 Kasım 1878’de Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, bütün hukuk sisteminin derlendiği, mahkeme teşkilatının baştan sona düzenlendiği ve meşruti idare tecrübesinin geçirildiği bir ortamda kuruldu.

Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’nin 1880 yılında kuruluşundan önce Osmanlı hukuk eğitiminde iki kurum ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavânîn ve Nizamât Dershanesi ikincisi Mekteb-i Hukuk-ı Sultani’dir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavânîn ve Nizamât Dershanesi, nizamiye mahkemeleri için formel eğitim almış elemanları yetiştirmek ve onlara gerekli kanunlarla hukuk usul ve prensiplerini öğretmek üzere 2 Temmuz 1870 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Reisi Yusuf Kâmil Paşa ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nazırı Edhem Paşa’nın katıldığı bir törenle açılmıştır. Dershane, memurlara mahsus olarak eğitim öğretime başlamış daha sonra herkese açık hâle getirilmiştir.

Çalışmamızda Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde okutulan dersler, mektebin öğretim kadrosu, sınav sistemi gibi nitelikleri belirlenmiş, açılışından kapanışına kadar geçen süreçte, değişimi ve dönüşüm evreleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın esas kaynağını arşiv vesikaları oluşturmakta olup gazete ve salname gibi dönemin çeşitli yayın organları kullanılmıştır. Ayrıca dershanede görev yapan bazı şahsiyetlerin hatıratları ile muallim-öğrenci ilişkileri, eğitim ortamı, öğretim yöntemleri aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hukuk, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, Eğitim, Kavânîn ve Nizamât Dershanesi.

GİRİŞ

KAVÂNİN VE NİZAMÂT DERSHANESİ’NDEN ÖNCE OSMANLI’DA HUKUK EĞİTİMİ

Tanzimat öncesi klasik Osmanlı dünyasında eğitim müesseseleri arasında en önemlisi ve ilim ile ilgili faaliyetlerin başta gelen kaynağı hiç şüphesiz kuruluşundan yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdüren medreselerdir. Değişik etnik menşelerden gelen Müslüman hâklar mozağının eğitim ve kültür birliğini ve aynı dünya görüşüne sahip oluşunu sağlayan medreseler aynı zamanda fertler arasında eğitim eşitliği ile toplumdaki değişik tabakalar arasında hareketliliği (dikey ve yatay) sağlayan sosyal bir fonksiyona sahipti. Medreseler aynı fikrî temele oturan kamu hayatının bir parçası olarak zihniyet bakımından dini müessesenin güdümünde, yapısı açısından vâkıf sisteminin içinde, mali yönden ise muhtar bir kuruluş olup hizmetini devletin denetiminde yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Klasik Osmanlı dönemine damgasını vuran medresenin yanında, Enderun Mektebi ikinci bir eğitim

sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Mülkî ve askerî teşkilatlara ve özellikle saraya adam yetiştiren bu mektep daha çok siyas müessesenin tesiri altında gelişmiştir. Resmî eğitimin başka bir türü ise bürokrasi içinde değişik kalemlerde çalışacak personeli yetiştirmek üzere düzenlenen “hizmet içi” eğitim olup, devletin son yıllarına kadar başarı ile yürütülmüştür⁽¹⁾.

Osmanlı devlet ve toplum sisteminde tedris, kaza ve ifta mesleklerinin ayırımı, derecelenmesi ve rütbelerin muadeletinin asıl şekillenışı Fâtih Sultan Mehmed devrinde olmuştur. Bu dönemde de henüz başşehir müftüsü ne şeyhülislâm unvanını taşır ne de ilmiyenin reisidir. İlmiyenin reisleri Rumeli ve Anadolu kazaskerleridir. Kadıların tayin, terfi mercii her zaman için bu iki kazaskerin dairesi olmuştur. Özellikle müderrislerin yüksek sınıfı gibi kadıların da yüksek yevmiyeli ve molla unvanlı sancak kadıları (mevleviyet payeli) “eşrâf-ı kudât” diye anılır oldu ve bunlar arasında muadelet vardı. İlk kadıların İznik, Bursa ve Edirne gibi merkezlere tayin edildiği, yeni fethedilen yerlere ikinci ve üçüncü derecede kadıların gönderildiği vekayinamelerden öğrenilmektedir⁽²⁾.

Devletin gerçek anlamda kurucusu olan Fâtih Sultan Mehmed kanunnamesinde kadıların alacağı harçları belirtmiş, hiyerarşiyi kurmuş, tedris, kaza ve ifta arasındaki muadeleti tesbit etmiştir. Bu devirde kadının mesleki eğitiminde kurumlaşma ve hiyerarşisinin yerleşmesi açısından en önemli olay Sahn-ı Seman diye bilinen Fatih medreselerinin teşekkülüdür. Böylece XVI. yüzyılda Süleymaniye medreseleri kuruluncaya kadar bu yüksek eğitim kurumu kadılık mesleğine girecek gençlerin tahsil görüp icazet aldıkları yer olmuştur. Süleymaniye medreselerini bitiren bir kişi (danişmend), kazaskerliğe müracaattan sonra bir nevi stajyerlik olan mülazemet için önemli sancaklara mevleviyet payeli kadılar yanına gönderilir ve mülazemet devri (üç beş yıl) sonunda İstanbul’a gelirdi. XVIII. yüzyılda daha da uzatılan bu bekleme döneminin ardından imtihanı verenler en alt kademedeki kazalardan birine tayin edilerek mesleğe başlarlardı⁽³⁾.

XIX. yüzyılda yaşanan değişim neticesinde medreseden farklı müstakil hukuk okulları ve bünyesinde hukuk eğitiminin verildiği Mekteb-i Mülkîye (1859) gibi kurumlar ortaya çıkmıştır. II. Mahmud Han’ın (1808-1839) döneminden önce ve sonra şekillenen yeni devlet anlayışı ister istemez yeni hukuk alanlarını da beraberinde getirmiştir. Kara ve deniz ticaretinin önceki yüzyıla nazaran artışı, gayrimüslimlerin vatandaşlık hakları elde etmeleri, yeni devlet anlayışına göre düzenlenen kanun ve nizamnamelerin çoğalması, medeni kanun düzenlemeleri gibi etkenler yeni hukuk alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁽⁴⁾.

(1) Ekmeleddin İhsanoğlu, “Eğitim ve Bilim”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.2, IRCICA Yay., İstanbul, 1998, s. 229-230.

(2) İlber Ortaylı, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, 2001, s. 70.

(3) Ortaylı, *Kadı*, s.70.

(4) M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta, 2017, s. 415-420.

13 Ocak 1845 tarihinde Babialiyeye yaptığı geleneksel ziyaret esnasında ülkede askerî reformlar dışındaki yeniliklerin yolunda gitmediğini ve yapılmakta olan reformların önünde engel olarak gördüğü cehaletin ortadan kaldırılabilmesi için yeni okulların açılması gerektiğini belirten Sultan Abdülmecid, hükümeti sert bir dille eleştirerek reformların başarısıyla eğitim arasındaki doğrudan ilişkiyi dikkat çekmiştir. Hükümet, 1 Mart 1845 tarihinde mahalle mektepleri ve genel olarak da eğitimi düzenlemek amacıyla bir Meclis-i Muvakkat, yani geçici bir komisyon kurarak bu eleştiriye cevap vermiştir. Meclis, yaptığı çalışmalar neticesinde biri eğitimin temelini teşkil eden sıbyan mekteplerinin düzenlenmesine, biri orta dereceli okulları oluşturmak üzere rüşdiye mekteplerinin açılmasına ve diğeri de yüksek ilimlerin (ulûm-ı âliyye) okutulacağı bir Darülfünun'un (üniversite), kurulmasına yönelik üç önemli rapor hazırlamıştır⁽⁵⁾. Bu raporlarda Darülfünun'un kurulması hâlinde hukuk şubesinin de yer almasına yer verilmiştir. 1845 yılında Ayasofya'da Darülfünun binasının temeli atıldı. Ancak binanın yapımı uzun sürdüğünden eğitime bir türlü başlanılamamıştır⁽⁶⁾.

1855 yılında Süleymaniye civarında Mekteb-i Ulum-ı Edebiye binasında kurulan Muallimhâne-i Nüvvâb, ilk aşamada şer'î hâkim (naib) adaylarına kısa süreli eğitim verilmesi amaçlanıyordu⁽⁷⁾. Muallimhâne-i Nüvvâb mektebi ile hukuk eğitimi ilk kez genel medrese sistemi içinden çıkartılıyordu⁽⁸⁾.

Muallimhâne-i Nüvvâb, ders programında müstakil olarak hukuk derslerine yer vermesi ve mahkeme işleri ile ilgili uygulamaların olması hasebiyle, yargı alanında önemli bir kurum olmuştur. Mektebin kurulduğu dönemlerde şer'î mahkemelerin haricinde farklı yargı kurumları açılmış ve buralarda görev alacak yeni hukukçular için istihdam alanları oluşmuştur. Böyle bir ortamda Muallimhâne-i Nüvvâb mezunları, şer'î mahkemelerle birlikte farklı yargı alanlarına bakan nizamiye mahkemelerinin de önemli insan kaynağı hâline gelmişlerdir. Bu noktada hem nizamiye mahkemelerinde görev alacak hem de yeni oluşan hukuk müktesebatını öğrenecek hukukçuları yetiştirmek üzere açılacak hukuk mektepleri için Muallimhâne-i Nüvvâb'ın, okulda uygulanan eğitim müfredatı ve hukuk alanında mesleki kurumsal karakteri hasebiyle öncü bir kuruluş olduğunu ileri sürmek mümkündür⁽⁹⁾.

Muallimhâne-i Nüvvâb, medresenin hukukçu yetiştirme özelliğini, medrese eğitimini hiç almayanlar ya da yarıda bırakanlar için, büyük ölçüde üstlenmiştir.

(5) Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2018, s. 11-13.

(6) Ali İhsan Gencer, "Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, 13- 14 Mart 1985*, Ankara, 1994, s.31-37.

(7) Akiba, Jun, "Son Dönem Osmanlısında Kadılık Kurumu", *Notlar*, Haz. Şeyma Şahinoğlu, S. 13, İstanbul, 2008, s. 58; a.g. mlf., "Muallimhane-i Nüvvâb'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni", *Sabn-ı Semân'dan Dârülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Du'nyası XIX. Yüzyıl*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2021, s. 14.

(8) Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi", *Hukuk Öğretimi Sempozyumu (13-14 Mayıs 1993)*, Editör: Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1993, s.

(9) Hüseyin Sabri Çelikaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s. 84.

Dârulmuallimîn de aynı şekilde medresenin sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirme vazifesini uhdesine almıştı. Bu yeni eğitim kurumlarına girişte öğrenci olacaklar için medrese şartının aranmaması, okullara karşı öğrencilerin ilgisinin artmasını kaçınılmaz kılmıştır. Müfredatlarının medresede uygulanan programdan hafif, pratik ve kolay olması ile okulu bitirdikten sonraki iş imkânlarının hazır bulunması Muallimhâne-i Nüvvâb'ın öğrenciler tarafından tercih edilebilirliğini artıran önemli özellikler arasında görülmektedir⁽¹⁰⁾.

12 Şubat 1859 tarihinde açılan Mekteb-i Mülkîye'de de bazı hukuk dalları okutuluyordu. Mektebin nizamnamesinde yer alan ve mektepte okutulan hukuk dersleri ağırlıklı olarak, sonraki yıllarda kurulacak olan Mekteb-i Hukuk'un müfredatında yer almaktadır. Dolayısıyla Mekteb-i Mülkiye, müstakil bir hukuk okulu açılmadan ve hatta ilk defa Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nde ayrıntılı bir ders programı hazırlanan Mekteb-i Hukuk'tan çok önceleri hukuk müfredatının uygulandığı bir okuldur⁽¹¹⁾. Mülki amir ve idareci yetiştiren okulun müfredatına hukuk ile ilgili dersler zamanla artmıştır. Örneğin 1289/1872 yılında ders programında Mecelle dersine yer verilmiştir⁽¹²⁾.

1869 yılında yayımlanan Maarifi Umumiye Nizamnamesi'ne göre yeni kurulacak olan yüksek öğretim kurumuna "Dârulfünûn-ı Osmanî" ismi verilmiştir. Nizamname'de Dârulfünûn-ı Osmanî'nin üç şube olması ön görülmüştür. Bu şubeler; Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ile Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye'dir. Nizamnameye göre hukuk şubesinde, Fıkh-ı Şerifin Muamelat Bahsi, Usûl-i Fıkıh, Romalıların Kanunu, Fransızların Hukuk-ı Âdiye Kanunnâmesi, Hukuk-ı Âdiyeye Müteallik Usûl-i Muhakeme, Ticaret-i Berriye ve Bahriye, Ceza Kanunnâme-i Hümâyunları, Usûl-i Muhakeme-i Cinayet, Hukuk-ı Mülkîye ve Hukuk-ı Milel dersleri okutulacaktır⁽¹³⁾.

Nizamname'de ayrıntılı bir şekilde verilen üç şubeli program ile zikredilen dersler fiiliyatta uygulama imkânı bulamamıştır. Mektebin açıldığı 20 Şubat 1870 tarihinden sonra dersler, Takvim-i Vekâyi'de⁽¹⁴⁾ ilan edilen programa göre uygulanmıştır. Yani mektepte Nizamname'de öngörülen esaslara aykırı olarak şubeler yoktu. Tüm öğrencilerin aynı dersleri göreceği bir program hazırlanmıştı. Ders programına göre haftada iki saat hukuk dersleri vardı. Dersler konferans biçiminde veriliyordu. Hukuku tabiiye ve mevzua, deniz hukuku, devletlerarası hukuk, idare hukuku ve cinayet konularında konferanslar verilmişti⁽¹⁵⁾.

⁽¹⁰⁾ Çelikaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, s. 84-85.

⁽¹¹⁾ Bozkurt, *Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi*, s. ; Çelikaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, s. 96.

⁽¹²⁾ Çelikaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, s. 97.

⁽¹³⁾ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İraatı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, Yay. Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2001, s. 439-440.

⁽¹⁴⁾ *Takvim-i Vekâyi*, 2 Şubat 1870 (1 Zilkade 1286), No: 1184, s. 1.

⁽¹⁵⁾ Bozkurt, *Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi*, s. ; Çelikaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi*

1. Divan Ahkâm-ı Adliyye Personeli

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyede reis, azalar, aza mülazımları, müdde-i umumiler, mümeyyiz, zabıt kâtibi, veznedar, muhasebe kâtibi ve hademeler (çavuş, kılavuz, postabaşı, odacı, muhafız ve mübaşir) gibi memurlar görev yapmışlardır.

Mahkemelerde görevli reis, aza, aza mülazımları, müdde-i umumiler Adliyye Nezaretinin takrirî üzerine irade-i seniyye ile tayin edilirdi. Mahkemelerde görevli ketebe, mukavelat muharriri gibi diğer memurlar ise, doğrudan doğruya Adliyye Nezareti tarafından tayin olunurdu. Merkezde durum bu şekildeyken, taşra mahkemelerinde görevli olan ketebe, hademe, icra memuru, mübaşir, odacı, aza mülazımı, gibi mertebe-i evvel adliyye memuru olarak adlandırılan memurların intihapları taşra adliyye encümenleri tarafından yapılırdı. Vilayet Adliyye Encümeni görevlileri, adliyye müfettişi, istinaf ve bidayet mahkemelerinin reis-i evvel ve sanisi, müdde-i umumi ve muavini ile ticaret mahkemesi reisinden oluşurdu⁽¹⁶⁾.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyede görev yapan memurlardan mümeyyizler altı taneydi. Bunların atanması irade-i seniyye ile olurdu. Divana havale olunan davalar evvela mümeyyizler tarafında tetkik edilir ve icab eden kanuni hükümler belirlendikten sonra ait olduğu dairede çözümler ve hükme bağlanırdı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye mümeyyizleri, daha çok günümüz raportörlerinin ve üye yardımcılarının vazifesini icra etmekteydiler⁽¹⁷⁾.

1879 tarihli Mehakim-i Nizamiyye'nin Teşkilat Kanunu ile Mahkeme-i Temyiz'in hukuk ve ceza dairelerinde bir baş mümeyyiz ile lüzumu kadar mümeyyiz ve zabıt kâtibi bulunacaktı. Böylelikle her dairedeki kalem işleri de baş mümeyyizlerin maiyetine geçmiş oluyordu. Yine bu kanuna göre aza ve aza mülazımları haricindeki personelinin doğrudan adliyye nazırı tarafından seçilip tayin edileceği hükmü getirilmişti⁽¹⁸⁾.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyedeki en mühim işlerinden biri olan tahrirat işleri zabıt kâtipleri (veya hulefa) tarafından icra edilmekteydi. Zabıt kâtipleri gerek mahkeme ve dairelerde ve gerekse de divana bağlı cemiyetlerde görev alıyordu. Divanda ayrıca tahsilat işleriyle alakadar olan veznedar ve muhasebe kâtibi de görev almıştı. Nasıl ki mümeyyizlerin üstünde bir baş mümeyyiz bulunmuşsa, diğer görevleri icra edenlerin içinden bir zat da işlerin idaresi hususunda diğerlerine nezaret ediyordu. Bunlar için başkâtip, serhalife, evrak müdürü, serhademe gibi unvanlar kullanılmaktadır.

Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda), s. 113. Dârülfünûn-ı Osmanî'de ilk başta üç şubeli bir yapı olmasına karşılık, fiilî olarak uygulanan tek şubeli programda diğer üç şubenin derslerinden birer parça bulunması, medrese eğitim anlayışındaki küllî bakışa dayandırılabilir Çeliktaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, s. 113.

⁽¹⁶⁾ Fatmagül Demirel, *Adliyye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2008, s. 106-111.

⁽¹⁷⁾ Ali Turan, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kırıkkale, 2020, s. 153-155.

⁽¹⁸⁾ Turan, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, s. 155.

Yine bunlara yardımcı olmak babında evrak müdürü muavini, serhalife refiki veya serhalife muavini gibi görevliler de istihdam ediliyordu⁽¹⁹⁾.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyede evrakların dairelere veya diğer mahal veya kişilere nakledilmesi, celp işlemleri, temizlik ve güvenlik işleri gibi hizmetleri icra eden hademeler de çalışmaktaydı. Bunlar çavuş, kılavuz, postabaşı, odacı, muhafız ve mübaşir gibi görevlilerdi. Bu hademelerden bir kısmı daha evvel Meclis-i Valada çalışan kavaslardan oluşmaktaydı. Divanda çalışan hademelerin vazifelerini ve uyması gereken kaideleri içeren talimat 5 Zilhicce 1289 (3 Şubat 1873) tarihli bir iradeyle kabul edildi. Bu talimata göre divanda çalışacak hademe bir müdür, dört ser-hademe, dört ser-hademe muaviniyle birinci sınıf 20, ikinci sınıf 40 ve üçüncü sınıf 130 zabitan ve bir muhafız-ı nisvan olmak üzere 200 kişiden mürekkep olacaktı. Hademelerin temiz ve düzenli bir şekilde giyinmeleri ve hâl ve hareketlerine azami şekilde dikkat etmeleri gerekiyordu. Hâl ve hareketlerine dikkat etmeyenlerin ahvalini tespit etmek için hademe müdürünün riyasetinde ser-hademelerin aza olduğu bir komisyon tanzim edilecekti. Bu komisyondan çıkacak karar İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetlerinin de tasdiğiyle gerekli müeyyidenin verilmesi için nezarete verilecekti⁽²⁰⁾.

2. Kavânin ve Nizamât Dershanesi'nin Açılışı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şer'îye mahkemelerinde görev alan kişiler ilmiye sınıfına mensup bulunmaktaydı. Buradaki görevliler umumiyetle medreselerde yetişiyordu. Nizamiye mahkemelerinin tesisıyla beraber kanun ve nizamnamelere vakıf, onları yorumlayıp tatbik edebilen mahkeme personeline ihtiyaç duyulmaktaydı. Zira bu mahkemelerde görev alan hâkimlerin ve diğer mahkeme personelinin bu hususlara vâkıf bir vaziyette olduğunu söylemek imkansızdı⁽²¹⁾. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyenin kurulmasından sonra bu çatı altında örgütlenen nizamiye mahkemelerinde görev yapacak kişilerin yetiştirilmesi meselesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu ihtiyacı gidermek maksadıyla açılan Kavânin ve Nizamât Dershanesi, standart bir eğitimden geçmemiş olan kişilerin nizamiye mahkemelerinde görev alamamalarını öngören ilk teşebbüstür. Dershanenin kuruluş amacı "*kanun âşina*" memurlar yetiştirmektir⁽²²⁾.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyede hukuk dersleri verilmesi fikrini ortaya atan kişi Fransa Elçisi Bourée olmuştur⁽²³⁾. Mekteb-i Sultani'nin, Şûrâ-yı Devlet'in kurulması ile

(19) Turan, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, s. 155-156.

(20) Turan, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, s. 158-159.

(21) Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, s. 93.; Cevdet Paşa, *Tezakir, 40-Tetimme*, Yay. Haz., Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1967, s. 196-198.

(22) Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 19.

(23) 1811 yılında Bolonyada doğan Nicolas Prosper Bourée, hukuk öğrenimini tamamlayarak 1836 yılında Hariciye Nezareti'ne girdi. 1837-1839 yılları arasında İspanya'nın Valencia kentinde

maarif-i umûmiyye nizamnamesinin hazırlanması projelerine katkı yapan ve dönemin nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Bourée, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Dairesinde “Fransa kanunnâmesi” okutulması için oraya bir Fransız muallim atanmasını ve nizamiye mahkemelerinde Fransız kanunlarının uygulanmasını istemekteydi. Bourée’nin isteği, bu sırada Mecelle’nin dördüncü kitabı basılmasına rağmen nizamiye mahkemelerinde uygulanacak medeni kanun hakkındaki mücadelelerin hâlâ devam ettiğini ortaya koymakla beraber hukuk eğitimi ile kanunlaştırma cereyanının paralel yürüdüğünü göstermesi bakımından da anlamlıdır. Nizamiye mahkemelerinde uygulanmak üzere medeni kanun hazırlamakla görevli komisyonun başkanı olan Cevdet Paşa, bu tartışmaların şiddetlendiği bir sırada (Nisan 1870) Bursa valiliğine atanarak İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır. Bununla beraber Fransa elçisi de amacına ulaşmamıştır. Zira Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye bünyesinde birkaç ay sonra açılacak dershane onun isteklerini karşılamaktan uzaktı; ders programına Codé Civil konulmamıştır. Fakat Mecelle dershanenin ders programında yer almıştır⁽²⁴⁾.

Hukuk tahsilinin “mükemmel mekteb küşâdına münhasır olduğu”nun bilincinde olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezaretî, nizamiye mahkemelerinde görev alacak memurları kısa sürede yetiştirmek amacıyla mektep yerine “şimdilik” bir hukuk dershanesi açılmasını Sadaret’e önerdi. Dershanede nizamiye mahkemesi ile mülkiye memurlarına kanunların öğretilmesi hedeflenmekteydi. Böylece idare (umûr-ı mülkiyye) ile adliye (de’âvi-i hukukiyye) arasındaki ihtilafın çözüleceği ve yürütme (kuvve-i hükümet) ile yargının (kuvve-i kanuniyye) birbirinden gerçekten ayrılacağı düşünülmüyordu⁽²⁵⁾.

Kavânin ve Nizamât Dershanesinin tesis edileceğini beyan eden 24 Mayıs 1870 (22 Safer 1287) tarihli resmî beyannamede dershanenin neden açılacağı açıkça belirtilmekteydi. Buna göre hukukun temin edilmesi için nizamiye mahkemeleri ve mülkiye memurlarının nizamname ve kanunlara vâkıf olması icap etmekteydi. Böylelikle idare ile adliye beynindeki ihtilaflar çözülecek ve hükümet ile yargı kuvvetleri hakiki manada birbirlerinden ayrılmış olacaktı. Ayrıca verilecek olan kâvânin ve nizamât derslerine Bâb-ı Âli memurlarından isteyenler de katılabilecekti. Divanın

geçici konsolos olarak görevlendirildi. 27 Eylül 1839 tarihinde Beyrut’a konsolos olarak atandı. 1840 yılında Paris’e geri çağırıldı. 1844 yılında birinci sınıf konsolos ve 1846 yılında aynı konutta başkonsolos olarak Lübnan’ın yeni teşkilatlanmasını hazırlayan müzakerelerde yer aldı. 1849’dan itibaren, Fas, Tanca, Türkiye, Yunanistan, İran, Almanya, Danimarka’da görevlendirildi. 28 Ekim 1866 tarihinde Marquis de Moustier’in yerine İstanbul Büyükelçisi olarak atandı. Sultan Abdülaziz’in 1867 yılında Evrensel Sergi için Fransa’ya gelmesine etkili rol oynadı. Mekteb-i Sultani ve Şûrâ-yı Devlet’in kuruluşunda etkili oldu. 10 Haziran 1870 tarihli kararname ile Prosper Bourée, İkinci İmparatorluğun senatörlüğüne yükseltildi. 9 Temmuz 1886 tarihinde vefat etti. “Nicolas Prosper Bourée”, https://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Prosp%C3%A9r_Bour%C3%A9 (Erişim Tarihi: 22/09/2021); Ali Akyıldız, “Şûrâ-yı Devlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s. 236.

(24) Yörük, *Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, s. 19.

(25) Yörük, *Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, s. 19-20.

mümeyyiz ve kâtiplerinin ise bu derslere devam etmeleri zorunluymdu. Dersler bir sene içinde tamamlanıp akabinde yapılan imtihanla hakedenlere rüûs ve şehadetname verilecekti. Muaallim maaşları ve doğacak diğer masraflar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretinden tesviye edilecekti. Dershane, 2 Temmuz 1870 Cumartesi günü Şûrâ-yı Devlet Reisi Yusuf Kâmil Paşa ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nazırı Edhem Paşa'nın katıldığı bir törenle açıldı tarihinde yapılan törenle açılmıştır⁽²⁶⁾.

3. Dershane de Eğitim-Öğretim ve Okutulan Dersler

Kavânin ve Nizamât Dershanesi açılmadan önce eğitim-öğretimi, çalışma usulü ve dersler hakkında yirmi yedi maddelik bir nizamname hazırlanmıştır⁽²⁷⁾. Bu nizamnameye göre üç yıla yakın bir süre eğitim-öğretime devam eden dershane de ki işleyiş istenildiği gibi gitmemiş ve 10 Mayıs 1873 tarihli bir iradeyle 1870 tarihli nizamnameyi tashih ve ıslah eden yedi maddelik ikinci bir talimat kabul edilmiştir⁽²⁸⁾.

1870 yılında yayımlanan ilk nizamnameye göre dershane de Mecelle'nin neşredilmiş ve neşredilecek olan kitapları, Arazi Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, kara ve deniz ticareti kanunları, Usul-i Muhakeme Nizamnamesi ile nizamiye mahkemelerinin ve idare meclislerinin vazife ve tertibatlarına dair olan nizamât öğretilecekti. Bunlar haricinde kalan ve mahkemelerde cari olan kâvânin ve nizamât öğretilmeyecekti. Fakat talebenin bu hususlara da vâkıf olması şart olduğu için bunları kendi aralarında okuyup mütalaa edecek ve bu konularda zorluk çektiklerinde muallimlere müracaat edebileceklerdi⁽²⁹⁾.

Tedrisat için haftada üç gün tahsis edilecek ve dersler iki saat sürecekti. Dersin ilk saatinde muallim dersini anlatacak, dersin ikinci saati ise verilen derslere dair talebenin soru, cevap ve mütalaalarına ayrılacaktı. Dersin gün ve saatleri üç ayda bir değiştirilip ilan edilecek ve her dersin hangi gün yapılacağı muayyen olacaktı. Dershane de tedris edilecek olan derslerin nizami bir şekilde cereyan etmesi ve eksikliklerin tamamlanması ve ıslahı meselelerini tetkik etmek için bir müfettiş tayin edilecekti⁽³⁰⁾.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyiz ve zabıt kâtiplerinin geçerli bir mazeretleri olmadıkça derslere devam etmesi mecburiydi. Derslere iştirak edip etmeyenlerin belirlenmesi için muallim nezdinde bir yoklama jurnali bulunacaktı. Bu derslere Bâbâli daire memurları ile diğer daire memurlarından istekli olanlar da katılabilecekti. Geçerli bir mazereti olmaksızın sırasıyla üç defa derse gelmeyen talebe, sene sonuna kadar yapılacak olan derslere kabul edilmeyecekti⁽³¹⁾.

⁽²⁶⁾ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, s. 116-118.

⁽²⁷⁾ *Takvim-i Vekayi*, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1.

⁽²⁸⁾ *BOA, İ.DH.*, 666/46390, 10/03/1290 (8 Mayıs 1873).

⁽²⁹⁾ *Takvim-i Vekayi*, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1.

⁽³⁰⁾ *Takvim-i Vekayi*, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1.

⁽³¹⁾ *Takvim-i Vekayi*, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1.

Sene sonunda nezaretçe tayin olunacak kişiler marifetiyle talebeler imtihana tabi tutulacaktı. Bu imtihanda talebenin nizamiye mahkemelerinde cari olan mevzuat ve fenn-i kitabet (yazışma usulü) bilgisi ölçülecekti. Yapılacak imtihanlar sonucunda katılımcıların başarısı üç derece şeklinde değerlendirilecekti. Birinci derece mevzuat ve fenn-i kitabet hususlarına tamamen vâkıf olunmasını, ikinci derece bu hususlara vasat bir şekilde vâkıf olunmasını ve üçüncü derece ise kâvânin ve nizamattan sadece birinin öğrenilip diğerlerinin öğrenilmemesi veya kitabet bilgisinin bulunmamasını göstermekteydi. İmtihan neticesinde birinci derecede bulunanlara rûûs, ikinci derecede bulunanlara ise şehadetname verilecekti. Üçüncü derecede kalanlara hiçbir şey verilmeyecekti. Rûûs ve şehadetname alanlar tedricen nizamiye mahkemelerinin her memuriyetinde istihdam edilebilecek ve rûûsu olanlar şehadetnamesi olanlara göre öncelikli olacaktı. İkinci derecede kalan talebe, rûûs almak için ikinci sene derslerinden dilediğine katılabılırdı. Üçüncü derecede kalanlar ise ikinci sene derslerinin tamamını yeniden almak zorundaydı. İki yıl üst üste ikinci veya üçüncü derecede kalanların, yani rûûs alamayanların kayıtları silinecekti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaleminin sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sâni hulefası ve Evrak Odası mukayyidleri ile diğer memur ve zabitanı derslere devam etmeyip de imtihan talebinde bulunurlarsa bu talepleri kabul edilecekti⁽³²⁾.

10 Mayıs 1873 tarihinde yayımlanan 1870 tarihli nizamnameyi tashih ve ıslah eden yedi maddelik ikinci talimata göre “*Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin şâmil olduğu devair ve mehâkim me'mûrlarının bi'l-husus mümeyyiz ve zabıt katiblerinin kaffe-i kâvânin ve nizamât-ı devlet-i aliyeyi bilmeleri lazım olarak bu lüzum ve ehemmiyete binaen iktiza eden dersler tedris ve talim olunmak üzere iki sene mukaddem Bâb-Âli'de bir daire-i tedrisiye tahsis olunmuş ise de nasılsa layıkıyla devam olunamamasından ve tedrise râğbet edenler dahi pek nadir olmasından dolayı bu tertib semere-bahş*” olamamıştı⁽³³⁾.

Dershanenin ikinci döneminin dersleri 26 Mayıs 1873 (14 Mayıs 1289) tarihinde başlayacaktı. Yeni talimat ile haftanın belirli günleri olan dershaneye gelişler resmî tatiller haricinde her gün sabahları açılıp iki saat tedrisat yapacaktı. Daha evvel üç muallim tarafından verilen dersler iki muallim tarafından verilecekti. Böylelikle iş yükleri arttığı için daha evvel üç muallime tahsis edilmiş olan biner kuruştan toplam üç bin kuruş, yeni tedrisatı icra edecek olan iki muallime bin beş yüzer kuruş olarak paylaştırılacaktı. Ders programı her fasıl ve mevsime göre muallimlerce tayin edilecekti. Dersler iki kısma ayrılmış olup bir kısmı Mecelle ile iktiza eden fıkıh bahisleriyle Arazi Kanunnamesi ve nizamiye mahkemelerinin ve onlara bağlı dairelerin suret-i tertib ve teşkillerine dair olacaktı. Bu dersler her hafta pazar, salı ve perşembe günleri

⁽³²⁾ *Takvim-i Vekayi*, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1-2; Bu nizamnamenin transkribe edilmiş hâli için bakınız Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu: (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2004, s. EK-VI.

⁽³³⁾ *BOA, İ.DH.*, 666/46390, 10/03/1290 (8 Mayıs 1873).

okutulacaktı. Derslerin ikinci kısmı Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kanunları ile Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ve Osmanlı Devleti'nin ecnebi devletlerle yaptığı muahedelere dair olacaktı. Bu dersler ise Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba günleri okutulacaktı. Talimatın ikinci maddesine göre bu tedrisat sadece nizamiye mahkemesi memurlarına mahsus değildi. Dersleri okumaya muktedir her sınıf ketebe ve sairinin nizamiye mahkemeleri hizmetinde kullanmak ve bulunduğu nizamiye mahkemesi görevinde yükselmek isteyen ve ayrıca mahkemelerde dava vekilliği yapabilmek için usul ve mevzuatı öğrenmek isteyen herkes derslere katılabilecekti⁽³⁴⁾. Mahmud Cevad bu düzenlemeden sonra, Mayıs ayının son günlerinden itibaren derslerin serbest hâle getirildiğini ve isteyenlerin derslere ve sınavlara katılabildiğini belirtmektedir⁽³⁵⁾.

Bu yeni talimata göre tedrisata başlanmasından itibaren her altı ayda bir defa imtihan yapılacak ve imtihanın neticesinde hak edenlere şهادetname verilecekti. Şهادetnameye müstehak olanların hayatları boyunca töhmet ve cinayet için hapse girmemiş olması, kısa bile olsa bir madde-i mahsusayı kaleme alacak kitabete muktedir olması, bir dereceye kadar hesap bilmesi ve tedris edilen derslere ilişkin imtihanında irat edilecek emsileye (pratik sorulara) verdiği cevapların en az yarısından fazlasının doğru olması gerekmektedir. Bu şartları haiz olmayana şهادetname verilmeyecekti. Ayrıca bundan sonra şهادetnamesi olmayanlar nizamiye mahkemelerinde mümeyyizlik ile zabıt kâtipliği memuriyetlerine ve bunlara ait daire ve kalem kâtipliği sınıfına alınmayacaktı. Yine bundan sonraki yükselmelerde şهادetnamesi olanlara öncelik verilecekti. Bu usul ileride taşra mahkemelerinin ketebesine şamil olununcaya kadar İstanbul mahkemelerinin ketebesi hakkında cari olacaktı⁽³⁶⁾.

Dershane hakkında bir durum değerlendirmesi yapmak amacıyla açılıştan birkaç yıl sonra yazılmış olan bir ıslahat layihasına göre; dershaneyi faydalı bir teşebbüs olarak gören layiha sahibi, bazı temel derslerin aynı hoca tarafından verilmesi, ceza hukukunun okutulmaması ve sınavların düzenli olarak yapılmaması gibi eksikliklere işaret etmiştir. Muhakeme usulü ve mahkeme teşkilatı dersinin kara ve deniz ticaret hukuku ve muâhedeler dersinden ayrılarak farklı bir hoca tarafından verilmesini; ceza hukuku dersinin programa eklenmesini ve memurların sınava girmeye mecbur tutulmasını önermiştir. Önerilerden anlaşıldığı üzere dershane öğretimi düzeni planlananın gerisinde seyretmiştir. Bununla beraber dershane potansiyeline dikkat çeken layiha sahibine göre adliye hizmetlerine dışarıdan hiç kimsenin alınmaması ilkesi yerleştirilebilirse dershane zamanla mükemmel bir hukuk mektebi hâline gelecek ve adliye mesleği için gerçek bir kaynak (mahrec-i sahîh) olacaktır⁽³⁷⁾.

⁽³⁴⁾ BOA, İ.DH., 666/46390, 10/03/1290 (8 Mayıs 1873); Turan, *Divân-ı Abkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, s. 173-174.

⁽³⁵⁾ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, s. 128-129.

⁽³⁶⁾ BOA, İ.DH., 666/46390, 10/03/1290 (8 Mayıs 1873); Turan, *Divân-ı Abkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, s. 174.

⁽³⁷⁾ Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, s. 21-22.

Kavânîn ve Nizamât Dershanesi, bünyesinde açıldığı Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye memurları başta olmak üzere diğer bir kısım kurumlarda görev yapan memurların, kanun ve nizamnamelere vakıf, onları yorumlayıp tatbik edebilmeleri hakkında kendilerini yetiştirmeleri, bilgi sahibi olabilmeleri için günümüzdeki hizmet içi eğitim faaliyetleri gibi görev görmüştür. Sadece günümüzdeki hizmet içi eğitim faaliyetlerinden farklı olarak dershanedeki eğitim-öğretim süreci kısa süreli değil de bir yıllık uzun bir sürece yayılmıştır.

4. Öğretim Kadrosu: Muallimler

Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde muallim olarak görev yapan dört kişi tespit edilmiştir. Midhat Paşa'nın ilk adliye nazırlığı esnasında adliye mektupçuluğuna ait işleri gören ve ayrıca Kavânîn ve Nizamât Dershanesi'ndeki derslere devam eden Nâzım Paşa dershane görev yapan muallimler ile ilgili şunları kaydetmektedir:

“Bir aralık Bâbîâli'de hukuk mektebi tesis edilmişti. Bâbîâli hulefâsı devam mecbur kılınmıştı. Sâir dairelerden gelenler dahi kabul olunurdu. Kemal-i şevk ile devam ederdik. Mektebin muallimleri arasında Mahkeme-i Temyiz Reisi Ahmed Hilmi, Şirvanizâde Hulusi, Temyiz azasından İkiyadis ve Gavril Efendiler gibi zamanın en meşhur fıkıhçıları vardı. Mektepte Mecelle, Ceza ve Ticaret Kanunlarının tedrisine bilhassa ehemmiyet verilirdi”⁽³⁸⁾.

4.1. Ahmed Hilmi Efendi

Ahmed Hilmi Efendi, Kastamonuludur. Meslekî hayatına Kazasker Zeynelâbidin Efendi'nin çocuklarına muallimlik yaparak başlamıştır. 1859 yılında Galata, 1866 yılında da Sofya mollası olmuştur. Ardından Mekke-i Mükerreme payesini elde etmiştir. 1868 yılında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığına tayin olmuştur. Ekim 1875 tarihinde Mahkeme-i Temyiz reisi olduktan sonra Anadolu kazaskerliği payesini almıştır. 14 Ağustos 1888 tarihinde vefat etmiştir⁽³⁹⁾.

Ahmed Hilmi Efendi, ilim ve fazileti, ve fıkıhtaki derin bilgisiyle meşhur olmuştur. Mecelle'nin bütün kitaplarının hazırlanmasına iştirak etmiş ve Mecelle Cemiyeti onun fikhî meselelere vukufundan çok faydalanmıştır. Mecelle'nin bir-on birinci kitaplarında “Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye azası” unvanıyla, on ikinci kitabında unvansız, on üç-on altıncı kitaplarında da “Mahkeme-i Temyiz reîs-i sânisî” unvanı altında mührü vardır. Mecelle Cemiyeti reisi Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Hilmi Efendi'nin fıkıhtaki derin bilgisinden övgüyle bahseder. Paşa Yanya valiliğinde bulunduğu sırada da Mecelle ile ilgili çalışmaları Hilmi Efendi ile haberleşerek takip etmiştir⁽⁴⁰⁾.

(38) Nâzım Paşa, *Selanik Vali-i Sabıkı Nâzım Paşa'nın Hatıraları*, Arba Yay., İstanbul, 1992, s. 57.

(39) Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 203; Hulusi Yavuz, “Ahmed Hilmi Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1989, s. 89-90.

(40) Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, s. 203; Hulusi Yavuz, “Ahmed Hilmi Efendi”, s. 90.

4.2. Ahmed Hulusi Efendi

Ahmet Hulusi Efendi, Amasyalıdır. Şîrvânî Hacı Siraceddin İsmâil Efendi'nin oğlu, Sadrazam Şîrvânîzâde Rüşdü Paşa'nın kardeşidir. Tahsilini Amasya ve İstanbul'da yapmıştır. Önce müderris, Mayıs 1867 tarihinde de Galata mollası olmuş; aynı yılın aralık ayında Mekke-i Mükerrreme ve daha sonra da İstanbul payelerini almıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (Doksanüç Harbi) sırasında Afganistan'ın Rusya'ya taarruz ederek Osmanlı Devleti'ne yardımında bulunmasını ve aynı zamanda İngiltere ile diplomatik münasebetlere girişmesini temin için 1877'de fevkalade sefir olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından Afganistan'a, Emîr Şîr Ali Han nezdine gönderilmiştir. Ahmed Hulusi Efendi, dönüşte 1878 yılında Diyarbekir naipliğine tayin edilmiştir. İki yıl sonra da Amasya'da ikamete mecbur tutulmuştur. 17 Ocak 1889 burada vefat etmiştir⁽⁴¹⁾.

Mecelle'nin birden beşe kadar olan kitaplarında "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye azası" unvanı ile mührü vardır. Altı, yedi ve sekizinci kitapların hazırlanmasına katılmamıştır. Dokuzuncu kitapta aynı unvan, onuncu kitapta "Şûrâ-yı Askerî müftüsü", on birinci kitapta "Dârülhilâfe kadısı" unvanı altında, on ikinci kitapta unvansız, on üçüncü ile on dördüncü kitaplarda da "Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye ve Meclis-i İntihâb-ı Hükâm reisi" unvanı altında mührü vardır⁽⁴²⁾.

4.3. Yusuf İkiyadis Efendi

Yusuf İkiyadis Efendi, Doktor Ancilo Ekiyadis Efendi'nin oğludur. 1824 yılında Midilli'de doğmuştur. İstanbul ve İzmir mekteplerinde okuduktan sonra 1837 yılında önce Londra, sonra Paris'e daha sonra Atina'ya giderek hukuk tahsil etmiştir. 1844 yılında Babiali Tercüme Odasında görev yapmaya başlamıştır. 1846 yılında Hadika ve Çiflikât-ı Hümayun Nezareti Tercümanlığına tayin olmuştur. 1847 yılında ilaveten Ayamama Çiftliği'nde pamuk mahsulünün terakkisi ve ziraatine müteallik fon muallimliği ile çiftlik müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1850 yılında memuriyetinin lağvından dolayı açıkta kalmıştır. 1853 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Tercümanlığına, 1855 yılında Hariciye Nezareti Tercümanlığına tayin olmuştur⁽⁴³⁾.

1861 yılında Meclis-i Tahkik, 24 Haziran 1868 tarihinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Azalığına tayin edilmiştir. Bu dönemde 1.000 kuruş maaşla, Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde Ceza Kanunu Muallimliğine tayin olmuştur. 17 Eylül 1876 tarihinde Fevkalade Komisyon Azalığıyla Filibe'ye gönderilmiştir. 13 Nisan 1877 tarihinde vazifesinin tamamlanması üzerine geri dönmüştür. 26 Eylül 1894 tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Adliye Müfettişliğine, 29 Mayıs 1886 tarihinde Mahkeme-i Temyiz Azalığına tayin olmuştur⁽⁴⁴⁾.

(41) Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.6, Yay. Haz. Mesut Aydın – Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya, 2004, s. 345-347; Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 161-162.

(42) Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, s. 162.

(43) *BOA. DH.SAİDd.*, 26/475, 29/12/1240.

(44) *BOA. DH.SAİDd.*, 26/475, 29/12/1240.

4.4. Gavril Efendi

Gavril (Kristeviç) Efendi, Bulgar bir ailenin çocuğu olarak 1820 yılında Kazan'da doğmuştur. İlk tahsilini doğduğu kasabada yaptıktan sonra on iki yaşına geldiğinde, Aleko Paşa'nın babası Stefanaki Bey tarafından evlatlık olarak alınmıştır. Bu sayede ciddi bir tahsil görmesinin yanı sıra Türkçe, Fransızca ve Grekçe'yi öğrenmiştir. Yirmi yaşında hukuk tahsili yapmak için Paris'e gitmiştir. Tahsil hayatını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve burada İslam Hukuku öğrenmiştir. Ticaret Nezareti'nin Muhtelit Ticaret mahkemesi'nde uzun yıllar azalık görevinde bulunmuştur⁽⁴⁵⁾.

Gavril (Kristeviç) Efendi, Aleko Paşa'nın babası Stefanaki Bey'in Sisam Valiliği sırasında, kâtip olarak ona refakat etmiştir. Stefanaki Bey'in vefatı üzerine⁽⁴⁶⁾ 6 Haziran 1861 - 14 Ocak 1862 tarihleri arasında Ticaret Mahkemesi reisliği, 14 Ocak 1862 - 26 Nisan 1868 tarihleri arasında İstinaf Mahkemesi azalığı, 27 Nisan 1868 - 2 Mayıs 1868 tarihleri arasında İkinci Ticaret mahkemesi reisliğinde, 3 Mayıs 1868 - 12 Mayıs 1879 tarihleri arasında Divan-ı Ahkam-ı Adliye azalığında bulunmuştur⁽⁴⁷⁾.

Gavril (Kristeviç) Efendi, Aleko Paşa'nın 21 Mayıs 1879 tarihli tahriri üzerine Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin ilk dâhiliye müdürü ve müsteşarı olmuştur. Bu memuriyeti beş sene boyunca yürütmüştür. Aleko Paşa'nın valilik süresinin 12 Nisan 1884 tarihinde dolması üzerine 23 Nisan 1884 tarihli irade ile bu makama vekâleten, 18 Mayıs 1884 tarihinde bu göreve asaleten tayin olmuştur⁽⁴⁸⁾. Buradaki görevi 15 Ocak 1886 tarihine kadar devam etmiştir⁽⁴⁹⁾.

5. Dershanenin Kapanışı

Değişen şartlar çerçevesinde Tanzimat'ın ilanından sonra memleketin ihtiyaç duyduğu yeni tipte hukukçuyu yetiştirmek için ilk teşebbüs olan Kavânin ve Nizamât Dershanesi isminden de anlaşılacağı üzere bir dersane niteliğinde olup bir hukuk mektebi iddiasında olmamıştır⁽⁵⁰⁾.

Modern hukuk eğitimine doğru gidişin ve adli müesseselerde muhakkak hukuk eğitimi almış kişilerin istihdam edilmesinin ilk basamağı olan bu dersane uzun ömürlü olmadı. Cemil Bilsel, “[B]u ilk dersane ne kadar sürdü ve ne netice verdi, bilmiyoruz”, demektedir⁽⁵¹⁾. Ali Adem Yörük, Kavânin ve

(45) “Vali-i Ceditimiz”, *Hilal*, 25 Mayıs 1884, No: 24, s.2; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 120.

(46) Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 121.

(47) *BOA. ŞD.*, 3004/18, 21/07/1318 (14 Kasım 1900).

(48) Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 121-122.

(49) *BOA. ŞD.*, 3004/18, 21/07/1318 (14 Kasım 1900).

(50) Fethi Gedikli, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXIX, S. 1-2, İstanbul, 2011, s. 91.

(51) Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 57.

Nizamât Dershanesiyle Mekteb- i Hukuk-ı Sultani arasında da geçiş ve irtibatlardan bahsedilebileceğini ve 1877-78 yıllarında Dershanenin yerini tamamen yeni hukuk mekteplerine bırakmak zorunda kaldığını ve dershanenin tahsisat yetersizliği sebebiyle kapatıldığını belirtmektedir⁽⁵²⁾.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hukuk eğitimi medreselerde yapılmaktaydı. Tanzimat dönemiyle yapılan reform ve Batılı usuldeki mahkemelerin kurulmasıyla birlikte kadı ve naipin haricinde nitelikli kişilere ihtiyaç artmıştır. Bu durum modern tarzda bir hukuk mektebi kurulması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Osmanlı yargı teşkilatındaki yenilikler ve eğitimde modernleşme çabaları da hukuk alanındaki yeni eğitim kurumlarının açılmasında önemli rol oynamıştır.

Adliye Nezareti tarafından nizamiye mahkemelerine “*kanun âşina*” memurlar yetiştirmek amacıyla 2 Temmuz 1870 tarihinde Kavanin ve Nizamât Dershanesi kurulmuştur. Dershanede üç yıla yakın bir süre haftanın üç günü, üç muallim tarafından dersler verilmiştir. Dersler ikişer saat sürmüştür. İki saatlik derslerde ilk saatte muallimler dersi anlatmış, ikinci saat ise talebelerin soru, cevap ve mütalaalarına ayrılmıştır. Derslerin gün ve saatleri üç ayda bir değiştirilmiştir. Bu derslerin usulüne uygun bir şekilde işlenmesi, eksikliklerin tamamlanması ve ıslahî meselelerini tetkik etmek için bir müfettiş tayin edilmiştir.

Dershanede Mecelle'nin neşredilmiş ve neşredilecek olan kitapları, Arazi Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, kara ve deniz ticareti kanunları, Usul-i Muhakeme Nizamnamesi ile nizamiye mahkemelerinin ve idare meclislerinin vazife ve tertibatlarına dair olan nizamât öğretilmiştir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyiz ve zabıt kâtiplerinin geçerli bir mazeretleri olmadıkça derslere devam etmesi mecburiydi. Bu derslere Babıalı daire memurları ile diğer daire memurlarından istekli olanlar da katılmıştır.

Sene sonunda nezaretçe tayin olunacak kişiler marifetiyle talebeler nizamiye mahkemelerinde cari olan mevzuat ve fenn-i kitabet (yazışma usulü) bilgisi ölçülmek üzere imtihana tabi tutulmuşlardır. Yapılacak imtihanlar sonucunda başarılı olan kişilere rüûs ve şehadetname verilmiştir. Rüûs ve şehadetname alanlar nizamiye mahkemelerinin her memuriyetinde istihdam edilmişlerdir.

10 Mayıs 1873 tarihinde yayımlanan ikinci talimat ile dershanedeki eğitim-öğretimde dersler resmî tatiller haricinde her gün sabahları açılıp iki saat yapılmaya başlanmıştır. Daha evvel üç muallim tarafından verilen dersler iki muallim tarafından verilmiştir.

Dersler iki kısma ayrılmıştır. Her hafta Pazar, Salı ve Perşembe günleri Mecelle ile iktiza eden fıkıh bahisleriyle Arazi Kanunnamesi ve nizamiye mahkemelerinin

⁽⁵²⁾ Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, s.158.

ve onlara bağlı dairelerin suret-i tertib ve teşkillerine dair konular okutulmuştur. Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba günleri ise Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kanunları ile Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ve Osmanlı Devleti'nin ecnebi devletlerle yaptığı muahedeler okutulmuştur.

Dershanede eğitim-öğretim gören kişiler ikinci talimat ile birlikte dershanedeki derslere katılmak katılacaklar sadece nizamiye mahkemesi memurları ile sınırlandırılmamıştır. Dersleri okumaya muktedir her sınıf ketebe ve sairenin nizamiye mahkemeleri hizmetinde kullanmak ve bulunduğu nizamiye mahkemesi görevinde yükselmek isteyen ve ayrıca mahkemelerde dava vekilliği yapabilmek için usul ve mevzuatı öğrenmek isteyen herkes derslere katılabilmektedir.

Yeni talimat ile birlikte dershanedeki imtihanlar yıl sonunda bir defa yapılmak yerine her altı ayda bir olmak üzere yılda iki defa yapılmaya başlanmıştır. Bu imtihanlar neticesinde hak edenlere şهادetname verilmiştir.

Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde muallim olarak görev yapan dört kişi tespit edilmiştir. Bunlar, Mahkeme-i Temyiz Reisi Ahmed Hilmi, Şirvanizâde Hulusi, Temyiz azasından İkiyadis ve Gavril Efendi'dir.

Değişen şartlar çerçevesinde Tanzimat'ın ilanından sonra memleketin ihtiyaç duyduğu yeni tipte hukukçuyu yetiştirmek için ilk teşebbüs olan Kavânîn ve Nizamât Dershanesi, bünyesinde açıldığı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye memurları başta olmak üzere diğer bir kısım kurumlarda görev yapan memurların, kanun ve nizamnamelere vakıf, onları yorumlayıp tatbik edebilmeleri hakkında kendilerini yetiştirmeleri, bilgi sahibi olabilmeleri için günümüzdeki hizmet içi eğitim faaliyetleri gibi görev görmüştür.

Kavânîn ve Nizamât Dershanesi, 1877-78 yıllarında Dershanenin yerini tamamen yeni hukuk mekteplerine bırakmak zorunda kalmış ve tahsisat yetersizliği sebebiyle kapatılmıştır.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade-i Dahiliye (İ.DH.)

Sicil-i Ahval Defterleri (DH.SAİDd...)

Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

II- Süreli Yayınlar

Hilal

Takvim-i Vekayi

III- Tetkik Eserler

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.6, Yay. Haz. Mesut Aydın – Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya, 2004.

Ahmed Cevdet, *Tezâkir, 40-Tetimme*, Yay. Haz., Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1967.

Ahmed Lütfî, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. XII, Haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

Akiba, Jun, “Son Dönem Osmanlısında Kadılık Kurumu”, *Notlar*, Haz. Şeyma Şahinoğlu, S. 13 İstanbul, 2008, s. 51-59.

-----, “Muallimhane-i Nüvvab’dan Mekteb-i Kuzat’a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfü’nün’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Du’nyası XIX. Yüzyıl*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2021, s. 13-29.

Akyıldız, Ali, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş’in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2018.

-----, “Şûrâ-yı Devlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s. 236-239.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta, 2017.

Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.

Bilsel, Cemil, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Bingöl, Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargın Reformu (Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Eskişehir, 2004.

Bozkurt, Gülnihal, “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, *Hukuk Öğretimi Sempozyumu (13- 14 Mayıs 1993)*, Editör: Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1993, s. 51-69.

Çelikleş, Hüseyin Sabri, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2008.

Ebül’ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Mardin Valiliği Yay., Mardin, 2011.

Gedikli, Fethi, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu ?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXIX, S. 1-2, İstanbul, 2011, s. 91-104.

Gencer, Ali İhsan, “Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, 13- 14 Mart 1985, Ankara, 1994, s.31-37.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Eğitim ve Bilim”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.2, IRCICA Yay., İstanbul, 1998, s. 221-444.

Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, Yay. Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2001.

Nâzım Paşa, *Selanik Vali-i Sabıki Nâzım Paşa'nın Hatıraları*, Arba Yay., İstanbul, 1992.

Ortaylı, İlber, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, 2001, s.69-73.

Turan, Ali, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kırıkkale, 2020.

Yavuz, Hulusi, “Ahmed Hilmi Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1989, s. 89-90.

Yörük, Ali Adem, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

IV- İnternet Kaynakları

“Nicolas Prosper Bourée”, https://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Prospier_Bour%C3%A9 (Erişim Tarihi: 22/09/2021)

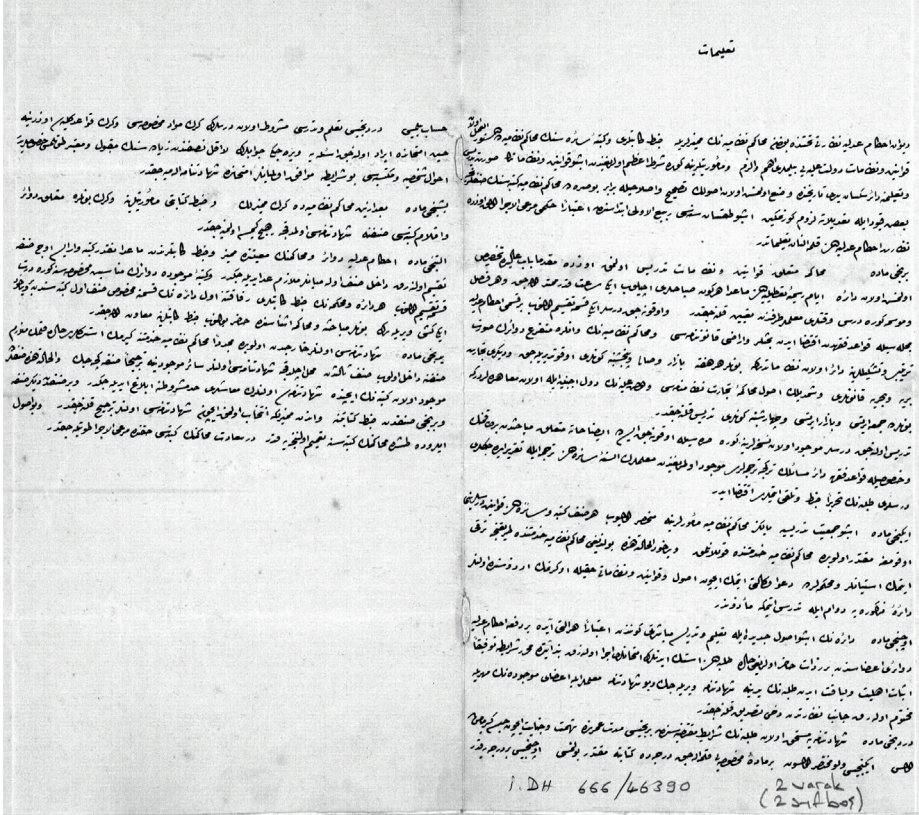
EKLER

Ek 1: Dershaneye Ait İlk Nizamname.

Takvim-i Vekayi, 18 Haziran 1870 (18 Rebiülevvel 1287), No:1238, s.1.

Ek 2: Dershaneye Ait 10 Mayıs 1873 Tarihli Yedi Maddelik Talimat.
BOA, İ.DH., 666/46390, 10/03/1290 (8 Mayıs 1873).

İ.DH.00666

TÜRKLERİN İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASI DEVLET (KAMU) YÖNETİM ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison of State (Public) Administration Approach of the Turks Before and After Islam

Murat KÖYLÜ*

Özet

Türklerin devlet meydana getirme konusunda izledikleri zengin çeşitlilik gösteren uzun bir tarihî geçmişi vardır. Tarih boyunca hüküm sürdüğü coğrafyalarda temel töresi değişmeyen çeşitli özelliğe sahip farklı isimlerde devletler kurmuşlardır. Devlet olma özelliğinin altında yatan neden ise sosyal düzen içinde yaşama prensibi ile töre, kanun ve hukuk olgusunun yaşamları süresince var olmasıdır. Türkler, İslam dinini kabul etmeden önce töre ismini verdikleri atalarından süregelen örfi hukuku devlet yönetiminde ve sosyal hayatın her alanında uygulamışlardır. Ancak İslam dininin ortaya çıkması ve “Kutsal Kitap”ta emredilen kuralların Türklerin kadim dinleriyle benzerlikleri Türklerin İslam’a, diğer tüm inançlardan farklı bir gözle bakmalarını sağlamıştır. Yine de Türklerin İslamiyet’i kabullenmeleri birdenbire olmamıştır. İslamiyet’in çıktığı 7. yüzyıldan, Türklerin büyük bir bölümünün Müslüman oldukları zamana kadar yaklaşık 400 yıl geçmiştir. Bu süre içinde Türkler yavaş yavaş İslamiyet’i kabul etmişlerdir. Bir kez Müslüman olduktan sonra ise Türkler, İslam din ve kültürünün en büyük savunucusu ve koruyucusu olmuşlardır. Kamu hukuk sistemi İslamiyet’ten sonra değişen Türk devlet yapısı, zamanla evrilerek İslam kamu hukuk sistemine dönüşmüştür. Değişen durum Yavuz Sultan Selim tarafından 1517’de Memluklerden Hilafetin Osmanlı İmparatorluğu’na getirilmesiyle de devletin her kademesinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum III. Selim ve sonrasında II. Mahmut’un padişahlıkları döneminde modernleşme hareketlerine kadar sürmüş, Tanzimat ile birlikte Osmanlı kamu hukuku şer’i hukuk ile Batı hukuku ile birlikte yürütülmeye çalışılmış olsa da cumhuriyetle birlikte devrimlerle kamu hukuku laik (dinden arındırılmış) hukuk sistemine geçilmiştir. Çalışmanın amacı, Türklerin

Doç. Dr., Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Anabilimdalı, muratkoylu@cag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7759-7675>.

İslamiyet`e geçmeden önceki kamu hukuk düzenleri ile İslamiyet`i kabullerinden sonraki kamu hukuk düzenlerini karşılaştırarak, değişiklikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Kamu Hukuku, İslamiyet, Yönetim

Abstract

The Turks have a long and varied history of state formation. In the geographies it has ruled throughout history, it has established states with different names with various characteristics whose basic customs have not changed. The underlying reason for being a state is that the principle of living in social order and the phenomenon of custom, law and law exist throughout their lives. Before accepting the religion of Islam, the Turks applied the customary law inherited from their ancestors, which they called 'töre', in state administration and in all areas of social life. However, the emergence of the religion of Islam and the similarities of the rules commanded in the "Holy Book" with the ancient religions of the Turks enabled the Turks to look at Islam from a different perspective from all other faiths. However, the Turks did not accept Islam all of a sudden. About 400 years have passed since the emergence of Islam in the 7th century, when most of the Turks became Muslims. During this time, the Turks gradually accepted Islam. Once they became Muslims, the Turks became the greatest defenders and protectors of the Islamic Religion and Culture. The Turkish state structure, whose public legal system changed after Islam, evolved over time and turned into an Islamic public legal system. The changing situation started to be implemented at every level of the state when the Caliphate from the Mamluks was brought to the Ottoman Empire by Yavuz Sultan Selim in 1517. This situation III. Selim and later II. Although it continued until the modernization movements during the reign of Mahmut, with the Tanzimat, Ottoman Public Law was tried to be carried out together with Shari'a law and Western law, but with the republic, the public law was passed to a secular (de-religious) legal system. The aim of the study is to compare the public law orders of the Turks before they converted to Islam and the public law orders after their conversion to Islam, and to reveal the changes and differences.

Keywords: Turks, Public Law, Islam, Administration

GİRİŞ

İslamiyet`ten önce Türkler, Orta Asya bozkırlarında göçebe kültür içinde kavimler (boylar) olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Türklerin ilk ana yurdu, Orta Asya`nın kuzey ve batısında uzanan yüksek yayladır. Bu yaylalar güneyde Kven-Lün, Pamir, Hindikuş Dağları, kuzeyde Sibiry orman bölgesi, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin ile sınırlanmıştır (Üçok, vd., 1999, s. 15). Diğer taraftan göçer yaşam şartları ve Türklerin yazılı belge bulundurmaması nedeniyle anılan bölgenin iklim

koşulları kurulan Türk devletleri idari yapıları hakkında gerekli yazılı kaynakların bulunmasını güçleştirmiştir.

Wilhelm Thomsen ise Türklerin coğrafi alanı olarak belirtilen Orta Asya'nın genelini şu sözleri ile belirtmektedir.

“Türklerin vatanı, bizim bildiğimiz ölçüler içinde coğrafya parçası değildir. Türklerin sahip oldukları geniş kıta her bakımdan müstakil bir dünyadır. Çünkü genişliği beş milyon kilometrekareyi-bütün Avrupa kıtasının yarısından geniş-aşan bu koskoca sahada, dünyanın en uç taraflarında rastlanan hususiyetler, birbirini kovalar. Böylesine değişik bir âlem içinde vahdetini muhafaza eden tek varlık, buraların bilinen devirlerden beri sahipleri olan Türker'dir (Anadol, 2006, s. 113).”

Göçebelik kültür gelişmesinde, insanlığın geçmek zorunda kaldığı bir aşama değildir. İnsanın doğaya boyun eğmesinin bir sonucudur. Ancak dünyanın diğer bölgelerinden farklı olmak üzere Orta Asya Türk göçbeliği ise bir boyun eğmeden öte, yaşam biçimidir. Orta Asya'nın özellikle batısında ve doğrusunda, tarıma elverişli son derece geniş bölgeler vardır. Bu bölgelerde halk yerleşik hayata yakın bir yaşam sürerdi. Gerek bu halk kesiminin etkisi, gerek Çin gibi kökeni çok eskiye dayanan milletle ilişkiler içinde bulunulması ve ayrıca bozkır yaşamının doğurduğu zorluklar Türkleri bazı bölgelerde “yarı göçebe” durumuna getirmiştir.

Orta Asya kış göçlerine pek elverişli olmadığı için buradaki toplumlar kışın kışlaklarda kalır, demircilik⁽¹⁾, savaş zamanı kullanacakları silahları yapmakla uğraşırlardı. Genel olarak boy beylerinin liderliğinde yaşamlarını kışlıkla yaylak arasında göçle geçiren uruglar (büyük aile birlikleri), dış düşmanlara karşı koyabilmek ve ihtiyaçlarını yerleşik toplumlardan zorla elde edebilmek için, en güçlü boy beyin (başbuğ) emrinde birleşerek boylar oluşturmuşlardır. Bu birleşimler zamanla daha büyük daha güçlü başbuğlar ve en sonunda büyük bir han veya kağan emri altında toplanarak devletler kurmuşlardır. Özünde göçebe olan bu devlet başkanları, hanlar ve kağanların birinci vazifesi boyları bir arada tutmak ve sürülerini en iyi şekilde besleyecekleri yaylakları adil bir şekilde üleştirmek (paylaştırmak) olmuştur.

Türk Devlet yönetiminde esas, yargu (adalet) ile yönetmektir. Bu nedenle kağanlar Gök Tengri'den aldıkları “kutla” (güç ve kudret) ile töre esaslarına göre yönetim sergilemek zorundaydılar.

Ancak güçlü olduklarında törelerini koruyabilen Türk devletleri, zayıfladıkların dağılarak başka milletlerin hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Doğuya giden boylar Çin'in etkisinde Budizm, güneye gidenler İran etkisinde kalarak Mazdeizm (Zerdüş), Maniheizm, batıya gidenler ise Hristiyanlık ve Musevilik ile

⁽¹⁾ Demircilik, o devirde Türklerin genel özelliği kabul edilirdi. (Y.N)

tanışmışlar ve bu dinleri kabul etmişlerdir. Türk örf hukukunda dinde özgürlük olması, özellikle kara budun (halk) arasında dolaşan Hristiyan, Musevi ve Budist misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Ak budun olarak adlandırılan başta kağan ve ailesi, yapgu ve diğer soylular ise ata dinleri olan Gök Tengri dinini uzunca bir süre devam ettirmişlerdir.

Ancak İslam dininin ortaya çıkması ve “Kutsal Kitap”ta emredilen kuralların Türklerin kadim dinleriyle benzerlikleri Türklerin İslam’a, diğer tüm inançlardan farklı bir gözle bakmalarını sağlamıştır. Yine de Türklerin İslamiyet’i kabullenmeleri birdenbire olmamıştır. İslamiyet’in çıktığı 7. yüzyıldan, Türklerin büyük bir bölümünün Müslüman oldukları zamana kadar yaklaşık 400 yıl geçmiştir. Bu süre içinde Türkler yavaş yavaş İslamiyet’i kabul etmişlerdir. Bir kez Müslüman olduktan sonra ise Türkler, İslam din ve kültürünün en büyük savunucusu ve koruyucusu olmuşlardır.

Kamu hukuk sistemi İslamiyet’ten sonra değişen Türk devlet yapısı, zamanla evrilerek İslam kamu hukuk sistemine dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim tarafından 1517’de Memluklerden Hilafetin alınmasıyla da devletin her kademesinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum III. Selim ve sonrasında II. Mahmut’un padişahlıkları döneminde modernleşme hareketlerine kadar sürmüş, Tanzimat ile birlikte Osmanlı kamu hukuku şer’i hukuk ile Batı hukuku ile birlikte yürütülmeye çalışılmış, cumhuriyetle birlikte ise laik (dinden arındırılmış) hukuk sistemine geçilmiştir.

1. Hukuk Devleti

Devlet içinde siyasal iktidarın yürütülmesi, kaynağını hukuktan alan bir takım usul, prensip ve kurallara göre olursa, yani devlet faaliyetleri hukuk normları (anayasa ve kanunlar) içinde yürütülürse devlet, hukuk devleti kavramı ile isimlendirilir.

Doktrinde hukuk devleti kavramı ile isimlendirilen hukuka bağlı devlet, tarihî süreç içinde polis devleti anlayışından sonra ortaya çıkmıştır. Hukuka bağlı devlet, bütün tasarrufları idare edenlerin keyfine ve ölçüsüne göre değil, önceden konulmuş kurallara bağlı olan devlettir (Onar, 1942, s. 123). Hukuk devleti, yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan, hukukun gerçekleştirilmesi amacına yönelik kurulmuş, yönetimi hukuk kurallarına bağlı olan devlettir (Özbudun, 1993, s.89).

Hukuk devleti kavramı ile yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan devletin hukuka tabi olduğu ve bireyle eşit durumda bulunduğu, bireyin gerektiğinde devlete karşı korunacağı, devlet gücünün tasarruflarının bağımsız mahkemelerce sorgulanabildiği devlet düzeni anlaşılır. Buna göre hukuk devleti, mevzuatı ve faaliyetlerini hukuk kuralları içerisinde düzenlemiş devlettir ve hukuk, devletin ve yönetimin üstündedir. Devletin faaliyetleri de tıpkı bireylerinki gibi hukuk kurallarına uygunluk şartıyla ve bu kuralların çizdiği sınırlar içinde muteberdir. Yönetim, kanun hükümleri gereği ve bu hükümleri uygulama amacı dışında hiçbir müdahale ve işlem yapmaz (Sargın, 2001, s.138).

2. İslamiyet Öncesi Türk Kamu Hukuku

Asya'nın ortasında çok eski zamanlardan beri varlıklarını sürdüren, geniş alanlara yayılan Türk soylu ulusları tarihin en eski siyasi örgütlerinden bir bölümünü kurdukları kanıtlanmıştır (Üçok, vd., 1999, s.11). Orta Asya'nın değişken iklim koşulları Türklerin yaşadıkları bölgelerde kurdukları devletler devletlerin hukuk düzenleri hakkında gerekli belgelerin bulunmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle çalışmada, toplanabilen kaynaklar ışığında tarihte İslamiyet'ten önce varlığını sürdüren iki büyük devlet ve kamu yönetim yapısı incelenecektir.

2.1. Hun Devleti ve Kamu Hukuk Sistemi

Çin kaynaklarına göre M.Ö. 200-300 yılları arasına Çin'in kuzey-batısında göçebe hâlinde yaşayan Hun İmparatorluğu en parlak dönemleri M.Ö 209'da Mete (Mao-tun, Mo-tun, Baktur, Bahadır)'nin babası Tuman (Teoman)'nın yerine "Han" olması ile başlamıştır (Üçok, vd., 1999, s.18).

Göçebe beylikler hâlinde yaşayan Hun obalarını bir araya getirerek büyük bir "Hanlık" kuran Tuman (Teoman) Han zamanla kendisine hediye olarak gönderilen Çin Konçuyu (Prensesi)'nin etkisi altına girmesi, büyük oğlu Bahadır (Mete) Şad üzerinde büyük bir rahatsızlık yaratmış ve efsaneye göre⁽²⁾ Bahadır Şad'ın babasını öldürerek (Terzioğlu, Büyük Hun Hakanı Mete Han 2013, 316) yerine geçmesiyle Büyük Hun İmparatorluğu'nun kurulmasıyla tarihte yerini almıştır. Üçok, Hunların en parlak döneminin M.Ö 209'da Mete'nin hükümdar olmasıyla başladığını, kişiliği efsaneleşen Mete'nin Oğuz Han ile aynı kişi olabileceğini, söylemektedir (Üçok, vd., 1999,s.18).

Bu dönemde Mete'nin Türkler adına muazzam başarılar elde ettiğini birçok farklı kaynaklarda da belirtilmektedir. Öyle ki Mete döneminde Hunların gücü arttı ve bu dönem kuzeyde bulunan birçok kavimi kedisine bağlandığı bilinmektedir. Türklerin tarih sahnesinde göstermiş oldukları bu üstün başarıları dönemlerindeki birçok komşu devleti tedirgin etmiştir. Hiç şüphesiz güneyde bulunan ve sürekli sürtüşme hâlinde oldukları Çin halkının kendilerini Türk akınlarına karşı koruma adına yaptıkları Çin Seddi bunun en açık kanıtıdır. Ancak Çinliler tarafından alınan bu önlemlere rağmen Türklerin göstermiş oldukları başarı sonucunda Çin sınırlarına kadar girilmiştir. Bu başarılar ile kalınmayıp Büyük Okyanus'tan Hazar Denizi'nin kıyılarına Sibiryaya ve

⁽²⁾ "Bahadır Şad kendi bulduğu ıslıklı oku emrindeki ordubaşlarına göstererek " Buyruğumdur, ıslık çalan okumu izleyecek, ben nereye ok atarsam o hedefe ok salacaksınız! Buyruğumu dinlemeyenin başını..." emir vermesi üzerine zaman içinde önce en sevdiği atını, sonra karısını ıslıklı okun hedefi hâline getirmiş, ıslıklı okun hedefine ok salmayan yoldaşlarının başını almıştı. Teoman Han'ın teriplemediği büyük bir av sırasında Bahadır Şad'ın o çığgın okun çıkardığı ıslık duyulmuştu. Emrindeki tümen ordubaşları buyruğa uyarak ıslıklı okun hedefine doğru ok salmışlardı. Acun durdu. Her şey, herkes sustu. Yalnızca kısa bir acı feryat duyuldu. Teoman Han bir anda vücuduna saplanan onlarca ok ile ne olduğunu anlayamadan uçmağa varmıştı (Terzioğlu, Büyük Hun Hakanı Mete Han 2013, 316)

Himaliya alanlarına kadar da sahalarını genişlettiklerinde bilinmektedir (Zengin, 2019, s.29).

Hunlar gibi Orta Asya'da yaşayan göçebe budunların (halkların) ortak din anlayışı "Gök Dini" olarak kabul edilirdi. Hakan ve ya han olabilmek için Gök'ten "kut (gökten gelen siyasi iktidar gücü)" almak şarttı. Bu nedenle Çinliler Mete Han'ı "Tan-Hu (Gök'ten kudret alan)" olarak anlatmaktadırlar.

Hun devlet yönetimi yazılı olmayan ancak nesillerin birbirine kesintisiz aktardığı "töre" devlet yönetimini sürdürmüşlerdir. Hakan gökten aldığı kutla, devleti yönetir, kazanılan zaferlerde adına ganimetler töreye uygun üleş (kısbet, nasip, pay, ganimetlerin adil paylaşımı) yapardır (Terzioğlu, 2016, s.169).

Hunlar başlangıcından itibaren sınıfsız bir budundu. Devlet yöneticilerinin Gök'ten geldiğine, Gök'ten buyruk aldığına inananların bile çok fazla ayrıcalığı yoktu. Soy ve soyluluk önemliydi ancak en soylu yöneticiler bile budunla aynı şartlarda yaşıyorlardı. Gerektiğinde baş tacı yapılırdı, gerektiğinde ise "Tanrı Kut'unu geri aldı diyerek" alaşağı edilirdi. Bu sitem içinde oğlun atasına (babasına) karşı gelmesi, onu tahtan indirmesi bile mümkündü. Mete Han'ın hanlığı babasından alması bu sistemin en güzel örneği olmuştur.

Türkler için ulvi bir makam olan hakanlığın önemi birçok kaynakta belirtilmektedir. Ayrıca herkes bu göreve nail olamazdı. Hun Devletinde Hakanlığın ilan edilme şekli ise Hun Oğuz Destanında şu sözlerle aktarılmaktadır;

"Oğuz Han bir gün bütün halkı büyük kurultaya çağırıyor. Ahali birbiri ile danıştıktan sonra kurultaya toplanıyor. Oğuz Han kurultay dolayısıyla büyük bir ziyafet veriyor ve diyor ki: Ben sizin Kağanınız oldum, alnınız yay ve kalkan. Buyan bizim damgamız olsun. Gökbörü bizim uranımız olsun. Güneş bayrağımız olsun, sema bizim çadırımız olsun (Zengin, 2019, s.39)."

Hunlarda yazılı yasalar yerine "bozkır töresi" uygulanırdı. Kısa ve netti. Uzun süreli hapisler ve cezalandırmalar olmazdı. Devletin temelini oluşturan ve sosyal yapıyı düzenleyen töre kuralları üç şekilde ortaya çıkışı söz konusudur:

Birincisi; törenin doğrudan hakan tarafından konulmasıdır. Hakan töre koyabilir çünkü yasamanın başıdır. Bu yetki Gök Tanrı'dan gelen ve ona verilen egemenlik yetkisi (kut) ile açıklanıyordu. Mete Han'ın ordu⁽³⁾ ve budunu yeniden şekillendiren töreler bu duruma örnektir.

(3) Mete Han tarafından ordu onluk, ellilik, yüzlük, binlik sistemle yeniden düzenlenmiş ve her sistemin başına ordubaşı denilen (onbaşı, ellibaşı, yüzbaşı, binbaşı ve onbinlik bir tüme kabul edilerek tümen başı oranında (rütbesinde)) subaylar atamıştır. Bu nedenle Mete Han'ın hakan olduğu yıl olan M.Ö. 209, Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı olarak kabul edilmiştir.(Y.N)

İkincisi; törenin kurultay tarafından konmasıdır. Genel adı “Toy” olan toplantının adıdır. Budunun soyluları, beyleri, ileri gelenleri, hakan ve yakınlarının katıldığı kurultaylarca alınan kararlar da törenin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Kurultaylara büyük önem verilmekteydi. Kurultay üyesi olan ve “Toygun” unvanını alan üyeler düşüncelerini açıklamaktan çekinmezlerdi. Ancak töre kesinleştikten sonra hiç kimse itiraz edemezdi (Terzioğlu 2016, 170-171).

Hunlarda kurumsallaşmış, zamanları önceden belli olan üç kurultay toplantısından söz edilirdi. Bunlardan birincisi, yılın ilk ayında, başkentte⁽⁴⁾ hakanın otağında yapılan ve daha çok dinî niteliğe sahip olan bir kurultaydı. Kurultayda önce uçmağa gitmiş atalara kurbanlar⁽⁵⁾ sunulur, önemli idari ve hukuki kararlar alınır, yıl boyunca yapılacaklar planlanırdı. Yılın beşinci ayında toplanan ve “Büyük Kurultay” adı verilen toplantıda dinî törenler yapılır, kurbanlar kesilir, devletin tüm yönetici ve beylerinin katılımıyla hakana bağlılık ve sadakat yemini yenilenirdi. Kurultaya katılmayan beyler ise hakan karşı başkaldırmış sayılır haklarında kıyım (ceza) kesilirdi. Kurultayda ayrıca yönetimle ilgili gerekli kararlar alınır, törede yapılacak değişiklikler tartışılırdı. Üçüncü kurultay güz başında yapılan “savaş ve sayım kurultayı” olarak yapılırdı. Diğer kurultaylar gibi dinî ritüellerle başlayan, kurbanların kesildiği bu kurultayda asker ve at sayımı yapılır, onların savaş kabiliyetleri tespit edilir, yapılacak akınlar planlanır, askerî talim ve manevralar planlanırdı (Terzioğlu, 2016,s.172).

Kurultaylar hakanın aldığı kararları denetleyici bir rol üstlenerek onun egemenliğine bir sınır teşkil ettiği de bilinmektedir. Kurultaya hakanın ilk eşi ulu hatunun da katılması, söz sahibi olması kadına verilen değer bir göstergesiydi.

Üçüncü kaynak, toplumun kendiliğinden ortaya çıkan, ihtiyaca göre şekillenip yerleşen gelenek görenek kurallarıdır (yosun töresi). Toplum içinde geleneksel olarak yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşan kurallar hakanın kabul ettiği nispette Türk töresi sayılırdı.

Hakanın töre koyma yetkisini coğrafi koşulların dayattığı göçebe tarzı yaşamın yanı sıra, eski Türk egemenlik anlayışı da etkilemiştir. Hunlarda hakanın egemenlik yetkisi ona Gök Tanrı tarafından verildiğine inancı bir kişiye değil bir aileye olduğu kabul edilirdi. Aile budun içerisinde yönetim hakkının mutlak sahibi hâline geldiği anlamındaydı. Devlet hakan ailesinin ortak malı sayılırdı (Terzioğlu, 2016, s.173). Ailenin tüm erkek üyeleri yönetiminde söz sahibiydi. Bu üyelerden biri hakan seçilebile, aslında diğerlerinin de devleti yönetme hakkı devam ediyordu. Bu durum eski Orta Asya Türk devletlerinde görülen sağ-sol şeklinde bölünmelerin sebebi budur. Hun Devleti de, büyük devlet adamlarınca yönetilen sol ve sağ, yani doğu ve batı dirlik devletlerine ayrılmıştı (Osmanlı İmparatorluğu da bu yönetim şeklini

(4) Ötügen Yiş

(5) At kurban edilmesi esastır (Y.N).

sürdürmüş, Rumeli ve Anadolu beylerbeyliği ayrımı ile yönetim teşkilatı kurmuştu) (Üçok, vd., 1999, s.19).

Çin kaynakları Hunların ceza yasalarından da söz etmektedir: Birine kılıç çeken öldürülür. Eşkîyalık yapanın ailesi devlet memurları tarafından rehin alınır, tutulur. Ufak suçlar araba tekerleği altında ezilmekle (bazı kaynaklar sopayla dövülmek, damgalamak olarak belirtmiştir), büyük suçlar ölümle cezalandırılır. Hapis cezası en fazla on güne kadar verilir, böylece devletin sınırları içindeki hükümlülerin sayısı çok azdı. Göçer budunların hapisane kurulması istenmemiştir.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında işlenen suçlara karşı ise farklı boyutlarda uygulanan yazısız töre hukuku bulunmaktaydı. Devlete başkaldırmak, vatana ihanet etmek, bağlı bulunan atı çalmak, başkasının canına kast etmek, barış dönemlerinde kılıç çekmek ve buna benzer devlet tarafından kabul edilemeyen suçların bedeli ölüm cezası idi. Yine başka bir duruma baktığımızda örneğin, bir kavga esnasında taraflar arasında herhangi birinin gözüne zarar verildiğinde bu cezasının hukuki karşılığı ise suçu işleyen her kimse, mağdur tarafa kızını vermekle mükellef olduğu belirtilmektedir (Zengin, 2019, s.32).

2.2. Göktürk Devleti ve Kamu Hukuk Sistemi

Türk tarihinde ehemmiyeti yüksek olan Göktürk Devleti 552 yılında Orhun Nehri civarında bulunan Ötüken'i başkent ilan etmeleri sonucunda kuruluşlarını tamamladıkları belirtilmiştir. Türk adının tarih sahnesine bu devlet ile nail olması ise büyük bir başarıdır. Göktürk devleti ile ilgili çalışmalar uzun bir zaman önce başlayıp hâla devam etmektedir. Ülkemizde "Gök-Türk "Kök-Türk "diye anılan bu devletin gerçek ismi, Türk ya da Türük olarak düşünülmektedir. Çin kaynaklarında ise bu isim, "T'u-chü" olarak kayıtlara geçmiştir. Yine Göktürk devleti hakkında önemli bilgiler veren Orhun Anıtları'ndan Kültegin ve Bilge Kağana ait olanlarında ise Gök-Türk "Kök-Türk "şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır (Zengin, 2019, s. 43).

Göktür devletinin başında bulunan kişi kağan olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca Türklerde hâkimiyet kaynağının ilahi bir güçten geldiği ve onun temsili olarak yeryüzünde kağana verildiği görüşü birçok eserde aktarılmıştır. Başka milletlerde de buna benzer görülen ilahi hâkimiyet anlayışları noktasında Türkleri onlardan farklı kılan nokta ise, onlar gibi hakani diğer insanlardan üstün özelliklere sahip bir ilah olarak nitelendirmemeleridir. Bu bağlamda bu göreve nail olan kişinin kader, dâhilinde Allah'ın kağana nasip ettiği görüşü kabul görmektedir. Orhun Abidelerinde de ifade edildiği üzere "Üstte mavi gök, altta yağız yer yarıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerine ise Türk kağanları oturtulmuşlardır (Köseoğlu, 1991: 36-37)."

Devletin başına geçen kağan milletine ve devlete karşı olan sorumluluklarını belli hukuki kurallar yani töre dâhilinde gerçekleştirmektedir. Böylelikle millet huzurlu bir şekilde yönetilip, devletin varlığı iç ve dış tehditlere karşı ebediyen korunmaya çalışılmaktadır (Üçok, vd., 1999, s.29).

Orhun Anıtları'ndan Kültegin'e ait olan yazıttan vereceğimiz örnekte kağanın görevini yerine getirişi şu şekilde aktarılmaktadır;

Göktürkler de tıpkı Hunlar gibi bir kagan etrafında toplanmış budunlar birliğidir. Kağanın görevi budunları bir arada tutmak, birbirleriyle ve dış budunlarla ilişkilerini düzenlemek, devlete gelir sağlamaktır. Yazıtların bazı bölümlerinde kağanın vazifesini nasıl yaptığını ve halka hesap vermesinin örneği olarak gösterilebilir:

Türk Budunu için gece uyumadım, gündüz oturmadım... ondan sonra Tengri irade ve lütfettiği ve talih ve kısmetim olduğu için ölecek budunu diriltip kaldırdım, çıplak budunu giyimli ettim, yoksul budunu zengin ettim, başka elli budunlar, başka kaganlı budunlar arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki bütün yağı (düşman) budunları hep barışa mecbur ettim ve yağılıktan vaz geçirdim (Orkun, 1987, s. 38).

Göktürkler dönemine yönelik yapılan çalışmalarda o dönemde uygulanan hukuki ceza işlemleri ise şu şekilde aktarılmaktadır;

- Suçu işleyen kimseye karşı uygulanacak olan cezai işlemlerde kişilerin, devletten bağımsız bir şekilde kendi başlarına hareket etmemeleri gerektiği konusu oturtulmuştur. Bunun sonucunda tüm hukuki yaptırımlar devletin sorumluluğuna bağlanmıştır.
- Suçlunun işlediği suç göz önüne alınıp, büyük ve küçük olarak değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, suçlunun uygun bir cezaya tabi tutulmakta olduğu belirtilmiştir.
- Devlete başkaldırmak, hamile kadının ırzına geçmek ve birinin hayatına kıymak gibi büyük sayılan suçların Göktürklerde hukuki cezası ölümdü.
- Birini incitmek, ya da dövmek gibi buna benzer küçük çapta işlenen suçlara karşı uygulanan cezai işlemin ise hukuk kuralı dâhilinde hayvanla ödenen tazminat olduğu belirtilmiştir.
- Herhangi birinin hırsızlık yapması durumunda ise kişinin, karşı taraftan çaldığı şeyin on kat bedelini ödeme şeklinde cezai işleme tabi tutulduğu aktarılmaktadır.
- Ayrıca bir kişinin işlediği suça karşı uygulanacak olan hukuki ceza bedelinin bazı durumlarda ailenin diğer üyelerini de etkilediği unutulmamalıdır (Zengin, 2019, s.45).

Devletin üç ögesinden birincisi olan egemenliği temsil eden kağandır. Kağandan sonra örgütlenmiş ülke anlamına gelen ikinci ögeye "il" veya "el" denilmektedir ki bu gün "Paşaeli". Kocaali, İçel" isimleri o dönemden uyarlanarak ve dar bir anlamda dilimizde yaşamaktadırlar. Üçüncü öge halka ise Hunlarda olduğu gibi "halk" "budun" adı verilmektedir (Üçok, vd., 1999s, 27). Göktürk töre ve kurultay sitemi

Hunlarda olduğu gibi işlemekteydi.

3. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve İslam Hukuku

3.1. Türklerin İslamiyet’i Kabulü

Türklerin en son kabul ettikleri din İslamiyet’ tir. Ama bu dine girmeden önce binlerce yıl “Şamanizm” adı verilen geleneksel “Gök Tanrı (Tengri)” dinine bağlı olarak yaşamışlardır. Ancak Şamanizm diğer dinlerin etkilerine çok açıktı (İnan, 1952). Bu nedenle gittikleri ve ilişkiye girdikleri toplumlarda yeni inanç sistemleri hoşlarına gitmişse benimsemişlerdir. Başka bir deyişle İslam öncesi Türklerde büyük bir din özgürlüğü vardı. Ayrıca başka dinlere karşı da hoşgörülü oldukları bilinmektedir. Cengiz Han, ünlü Cengiz Han yasalarında Moğollara egemenlik altındaki ulusların dinlerine karşı hoşgörülü ile davranmalarını buyurmuştur.

İslamiyet’in M.S. 7. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin Müslümanlar ile temas ettikleri tarihten itibaren büyük bir kısmının Müslüman oluşu ise yaklaşık olarak 400 yıl kadar uzun bir süreyi kapsadığı aktarılmıştır. Sonuç olarak İslamiyet’in Türkler arasında kabulü öyle aniden gerçekleşen bir hadise olmayıp, bu uzun süren dönem içerisinde kademe kademe gelişmiştir. Bir kez Müslüman olduktan sonra da İslam din ve kültürünün en büyük dayanağı ve savunucusu hâline gelmişlerdir (Üçok, vd., 1999, s. 45).

Türklerin İslamiyet’le tanışmaları ve gerçekleşecek olan Arap birlikleri hâkimiyet mücadelesi sonucunda Abbasiler başa geçmiştir. Kısa bir süre sonra ise Çinliler ile 751 yılında vuku bulan Talas savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sırasında Karlukların Abbasi güçleri ile birleşmeleri sonucunda ise Abbasi Devleti savaştan galibiyet ile çıkmıştır. Akabinde Türk Abbasi ilişkilerinin zirveye ulaşması sonucunda Türkistan’da Müslümanlığın artık Türkler arasında çoğunlukla yayılmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca üstün Türk askerlerinin Müslüman Arap orduları içerisinde zamanla çoğalmaları ve önemli görevler üstlenmeleri Türkler için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur (Turan, 1979, s.219).

Türklerin Abbasi Halifeliği ile ilişkileri başladıktan sonra İslamiyet’i kabulü konusunda Müslümanlığa kabulü ile ilgili bilinen en önemli kaynak onuncu yüzyılda Abbasi Halifesi Cafer el-Muktedir Billah`ın divan katibi Ahmed bin İbn-i Fadlan`nı Bulgar İlteberi Almuş Han`ın daveti üzerine yapmış olduğu seyahatnamesinde görülmektedir.⁽⁶⁾

⁽⁶⁾ Bulgar İlteberi Almuş Han, kurultayını toplayıp devletin dinin seçme konusunda bir çalışma başlatılması buyruğunu vermişti. Almuş Han: “ Demem o ki Bulgar Hanlığı için artık safını seçme günü gelmiştir. Kara Budun (Halk), Bulgara gelen sehabelerin, Harzemilerin ve Arap tüccarların etkisiyle İslam dinini tanıdı, sevdi ve Müslüman oldu. Elhamdülillah ben de onlar gibi Müslüman oldum. Sıra Ak Buduna, yani siz beylerime, tiginlerime (oğullarıma), begümlerime (kızlarıma) ve kıtlu Hatun`uma gelmiştir. Biliyorsunuz ben yıllarca Kagan`ı ve Ak Budun`u Museviliği seçen Hazarların sarayında rehin kaldım. Ve gördüm ki Museviliği seçen Ak Budun ile Müslümanlığı

İlteber Almuş Han kurultayda yapmış olduğu konuşmada Gök Tengri dinî ile Müslümanlık arasındaki benzerliği Ayet el-Kürsi⁽⁷⁾ (2Bakara, 255) ile açıklamıştı:

“...Duyduğunuz sözler size hiç yabancı gelmedi mi? Biz Yafes Ata`dan beri tek Tengri`ye inanan bir milletiz. Bizim dinimiz Gök Tengri dinîdir. Müslümanlığa gelince ... İslam dininin kuralları zaten bizim Töremizdeki kurallarla hemen hemen aynı. Biz Türkler yüzyıllardır bu kurallara göre yaşarız. Anaya, ataya, akrabaya saygı duymak, yetimlere, dullara sahip çıkmak , zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, dedikodu yapmamak, adaletsiz davranmamak, sebepsiz yere adam öldürmemek, yalan söylememek, yalancı şahitlik yapmamak, sapıklık yapmamak, çocuklara ve kadınlara kötü davranmamak, mazlumlara sahip çıkmak, zalimlere boyun eğmemek zaten uyulması gereken kesin kurallardır. Tengri'nin hoşuna giden güzel ahlaklı kutlu kişidir. Bütün bu güzel isimlerin sahibi olan Gök Tengri Yüce Allah, bizi yaratırken mayamıza bazı özellikler katmıştır. Bulgar halkının da dahil olduğu büyük Türk Milleti doğuştan dört huy taşır: Adaletle hükmetmek, kutsalı korumak, iyi işlere, hayra vesile olmak ve zulme isyan etmek... Türkler bu özellikleri ile diğer kavimlerden ayrılır.. (Doğan, 2018, s. 94-95).

İlteber Almuş Han`nın da üzerinde durduğu gibi Türkler arasında İslamiyet`in kabul edilip diğer inanışlarına göre daha etkili olmasında İslam inancı ile Türklerin kendi dinî inançları arasında ortak benzerliklerin bulunduğu unutulmamalıdır. Bu benzerliklere değinecek olursak (Zengin, 2019, s. 55);

- Türklerin her şeyden önce en eski dönemlerinden itibaren tek Tanrı diye nitelendirdikleri Gök-Tanrı inancına sahip olmaları ve İslam dininde de tek bir güç olan Allah`ın varlığına inanmaları konusundaki benzerlikleri bulunmaktaydı..Aralarından biri zulme uğrar veya başına olumsuz bir şey gelirse başını semaya doğru kaldırır, bir Tanrı der.

seçen Kara Budun arasında soğukluk var. Her ne kadar Türkün kadim töresine göre devlet, dinler üstü kurallarla yönetilir ve herkes seçtiği dinî özgürce yaşarsa da Kara Budun ile Ak Budun arasında soğukluk olmaması için aynı inancı paylaşmalarında fayda vardır. Zaten bana sorarsanız Yafes Ata (Nuh Peygamberin oğlu)`dan ve Oğuz Kagan`dan bize yadigar olan Gök Tengri inancı ile Müslümanlık arasında fazla bir fark yoktur (Doğan 2018, 93-94).

(7) “Allah`tan başka ilah yoktur. O, Hayy`dır, sürekli diridir; Kayyum`dur. Ne gaflet yaklaşı O`na ne kendinden geçme ne de uyku. Göklerde ne var, yerde ne varsa yalnızca O`nundur. O`nun huzurunda, bizzat O`nun izni olmadıkça kim şefaate edebilir? O, insanların önden gönderdiklerini de bilir, arkada bıraktıklarını da! İnsanlar O`nun bilgisinden, bizzat kendisinin dilediği dışında, hiçbir şey kavrayıp kuşatamazlar. O`nun kürsüsü gökleri ve yeri çepeçevre kuşatmıştır. Gökleri ve yerin koruması O`na hi de zor gelmez. Aliyy`dir O, yüceliği sınırsızdır; Azim`dir O, büyüklüğü sınırsızdır.”

Bunun Türkçe karşılığı Allah bir demektir. Türkçede bir Arapçadaki vahid anlamına gelirken Tanrı ise Allah karşılığı olarak bilinmektedir (Fadlan, 2015, s.10).

- Eski Türk toplumlarında bulunan Şamanların, İslam ermişleri ve Mutasavvif dervişleri ile olan benzerlikleri.
- Kaza-kader, cennet-cehennem gibi ahiret inançları konularında yine aralarında ortak benzerliklerin olması İslam dininin Türkler arasında kabul görüp yayılmasına kolaylık sağlamıştır.
- İslam inancı dâhilinde din uğruna gaza ve cihat anlayışı adı altında yapılan savaşların Türk Cihan savaşçılık özellikleri ile yakınlık göstermesidir (Merçil, 2015, s.15) .

Her iki dindeki benzer özellikler ve farklı nedenler Türk milletinin İslam dinine karşı hoşgörü ile yaklaşması konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Akabinde Türklerin bu din ile zamanla tam anlamı ile bütünleşmeleri de kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki ilerleyen dönemlerde İslamiyet'i koruyup geniş beldelere yayılmasında ve İslam kültür ve medeniyetinin genişlemesi konusunda Türklerin öncü olduğu birçok yerde belirtilmektedir (Zengin, 2019, s.55).

3.2. İslam Hukuk Sistemi

“İslam Hukuku”, modern dönemde kullanılmaya başlanan bir kavramdır. İslam'ın ilk yıllarında ve sonrasında “İslam Hukuku” gibi bir ifade kullanılmamıştır. İslam hukuk sistemini ifade etmek için daha çok *şeriat* ve *fıkıh* kelimeleri tercih edilmiştir. Şeriat, insanların iradi fiillerini Allah'ın buyruklarına göre sınırlandıran kurallar bütünüdür. Bazen de devletin toplumu yönetmek için kullandığı kanunlara bu ad verilebilmektedir (Cin ve Akgündüz, 2011: 122; Yılmaz, 2018). Fıkıha gelince, Ebu Hanife'den gelen bir tarife göre, kişinin hak ve vazifelerini bilmesi demektir. Bu tariften de anlaşıldığı gibi fıkıh, inanç, hukuk, ahlak ve siyaseti içine almak üzere çok geniş bir alanı kaplar ve bugünkü “sosyal bilimler” kavramına karşılık gelir. Fıkıh, toplum problemleri karşısında bir tavır alış tarzıdır; bu problemlerin açıklanması ve çözümlenmesi hususunda kullanılan usuldür (Başgil, 1962, s. 32).

İslam hukukunun asli kaynaklarından Kur'an, Hadis, Kıyas, Taklit ve Fetva ile birlikte olan icma, Kur'an ve hadislerin yorumunu tespit ve hangi hadislerin sahih sayılacağını tayin eder. İslam hukukunun dördüncü temeli olan kıyas metodu tamamıyla analogiktir. Bütün bu hususiyetler, İslam hukukunun tamamına hâkim olan özel bir düşünce tarzının tezahürleridir. İslam hukukunun kaynağı itibarıyla Kur'an ve sünnet olmak üzere vahye dayanması, kazuistik bir metotla ve içtihat faaliyetiyle gelişimini sürdürmesi müstakil kanunlaştırmaların ortaya çıkmasına imkân vermemiştir. İbn Mukaffa 754 yılında ikinci Abbasi hâlifesi Mansur'a hitaben yazdığı

küçük bir eserde ona normativiteyi kendisinin tesis etmesini teklif eder (Demirci, 2005:128). Görüleceği üzere siyasi iktidarın normativiteyi belirleme görevini üzerine alması, kuralların derlenmesi, bir araya getirilmesi ve sıraya sokulmasıyla kendisini göstermektedir. Fakat Halife, İbn-i Mukaffa'yı dinlemeyecektir ve onun bu girişiminin başarısızlığı devlet ile yasanın birbirlerinden ayrılmasının bir simgesidir. Bu tarihten sonra İslam hukukunda, 19.yüzyıla kadar devletin merkezî bir yasama faaliyeti ile ülkenin tümünde yürürlüğe konulacak bir kanun düzenlemesinin örneği bulunmamaktadır (Kılıç, 2008, s.107; Yılmaz, 2018).

İlk Abbasi devrine kadar gelişen ve şartlara uyabilen İslam hukuku, bu tarihlerden sonra gittikçe katılaştırmıştır ve bu katılık, siyasi müesseselerin çöküşüne kadar hukukun sağlamlığını korumasında yardımcı olmuştur. Diğer medeniyetlerde hukuk, devlet merkezliyen İslam'da yönetici güçlerin modernliğin doğuşuna kadar hukuk bilgisi veya hukukun üretimi ve yürürlüğe girmesi ile bir alakaları olmamıştır. Bu nedenle İslam'da hukuku siyasi olmayan bir otorite sistemine; fıkıh ekolleri yani mezheplere bağlama ihtiyacı duyulmuştur (Karaman, 2011, s.155; Yılmaz, 2018).

İslam hukuk sistemi ile diğer hukuk sistemlerini karşılaştıracak olursak tarihsel olarak İslam hukuk sistemi, Roma hukukuna dayandığı için Kara Avrupası hukuk sisteminden sonra İngiltere'de oluşan Anglo-Sakson hukuk sisteminden öncedir. Batılı hukuk sistemleri dinî değilken İslam hukuk sistemi dinî bir yapıya sahiptir. Batılı hukuk sistemlerini ortaya koyanlar insan olduğu için yine aynı insanların kanunları değiştirmesi daha kolaydır, ancak İslam hukuku ilahi kaynaklı olduğu için değişimi daha zordur (Liebesny, 1972; Yılmaz, 2018).

3.3. İslam Devlet (Kamu) Hukuku

Devlet kelimesi siyasi kullanımı Abbasi hâlifelerinin 8. Yüzyılın ortalarında iktidara gelmesiyle başlar. Ebul-Abbas es Suffah'ın bir konuşmasında, devlet kelimesini, ihtilal ve darbe yoluyla yönetimi ele geçirme anlamında kullandığı anlaşılmaktadır (Sargın, 2001, s.70). Tarihî süreç içinde devlet kelimesi zamanla iktidarın el değiştirmesinden ayrılıp teşkilatlanmış yönetim anlamını almaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı zamanında devlet kelimesi günümüzdeki anlamına kavuşmuştur.

İslam, insanın yalnız Allah'a karşı olan vazifelerini açıklamamış, aynı zamanda insanlar arası ilişkileri düzenleyen prensipler de getirmiştir. Çünkü her dönemde, insana mutluluk, şeref ve şahsiyet kazandıracak erdemli toplumlar oluşmasında sosyal ilkelere ihtiyaç vardır. İslam'ın bu ilkeleri ihmal etmesi düşünülemez. Zira, genel anlamda, toplumsal hayatın düzenlenmesi gereken ilkeler, sadece ahlaki nasihatlerden ibaret değildir; yaptırımlar da gereklidir. Bu yaptırımları koyacak ve uygulayacak olan tek kurum devlettir (Sargın, 2001, s.82).

İslam Devleti'nin başında Halife bulunur. Halife, Emir ül-Mümin yani Müslümanların emiri, hükümdarı olması dolayısıyla aynı zamanda Müslüman olmayanlarla savaş hâlinde orduların komutanıdır. Halife, Peygamber'in hâlefidir.

Hazret-i Muhammed öldüğü zaman bir an müminler ne yapacaklarını şaşırılmışlar, sonradan Medinelilerin hemen hemen bir İcma` sı ile İslam Devleti` nin başına aynı yetkilerle bir kimseyi getirmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak bu kimse peygamber olamayacağı ancak onun adına yönetime devam edeceği için kendisine “Halife” adı verilmiştir (Üçok, vd., 1999, s.65).

Müslüman hukukçular hilafet/imamet başlığı altında geniş anlamda hükümet kavramı içindeki faaliyetleri incelemişlerdir. Dolayısıyla bu yaklaşım genel kamu hukukundan ziyade esas teşkilatı ilgilendiren ve devlet başkanlığını merkez kavram alan bir inceleme alanı ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle İslam hukukunda hükümet etmeye dair yetkilerin tek kişilik bir organın elinde toplandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu toplanma hükümeti oluşturan organların yalnızca devlet başkanından ibaret olduğu anlamına gelmektedir (Sargın, 2001, s. 194).

Fıkıha uygun olarak iki yoldan hâlife olabilirdi: Birincisi, seçmenlerin seçmesiyle, buna “ihtiyar” denilmekteydi. İkinci ise önceki hâlifenin atamasıyla, buna da “ahd” denilirdi. Sonradan bu iki yola bir üçüncü yol daha eklenmiştir ki bu da halifeliğin güç veya zor ile elde edilmesi yoludur. Buna da “kahriyye” denilmektedir (Üçok, vd., 1999, s.67-68).

İslam kamu hukukunda yasama faaliyetlerinin ilahi bir yönü vardır. Kur`anı Kerim yasamayı birinci derecede doğrudan ve de dolaylı olarak yönlendirmektedir. Çünkü Kur` an ayetlerinin toplumsal düzenlemelerle ilgili ifadeleri her zaman aynı üslupta değildir. Hz Peygamber döneminde Kur`an ayetlerinin başkası tarafından teşri açısından önemsizdi. Çünkü Kur`an-ı Kerim, birey ve toplum açısından insanları ilgilendiren hemen her konuda ayetler içermektedir. Evlenme, boşanma, miras, haciz vb. gibi özel hukukla 70, satış, kiralama, rehin, şirket, borçlanma ile 70, ceza ve cinayetlerle 30, muhakeme, şahitlik, yemin ve ilgili konularla 13, anayasa, yasama biçimi, yönetim-halk ilişkiler 10, devleteler (özel ve genel) hukukuyla 25, iktisat ve maliye ile 10 olmak üzere toplam (yaklaşık) 228 ayet doğrudan hukukla bağlantılıdır (Sargın, 2001, s.169).

Yasamanın dayandığı ikinci kaynak, Hz. Peygamber` in kendisi, yani Sünneti idi. O, yaptıklarıyla, hareketleriyle ve söylemleriyle döneminin tek kanun koyusuydu ve bu hak kendisine Allah tarafından verilmişti. O, Kur` an'daki hükümleri açıklar, bazı ilaveler yapar, yeni hükümler getirirdi. Hz. Peygamber tarafından konulan bazı yasalar: “Kim ölü toprağı işe yarar hâle getirir, ihya ederse, o toprak onundur”, “Katil, mirasçı olamaz”, “Kim dinini değiştirirse, onu öldürünüz” (Sargın, 2001, s.170).

Hız. Peygamber döneminde yasama, Kur`an ve sünnette toplanmıştı. Onun vefatıyla, Müslümanların başvurduğu bir yasama kaynağı ortadan kalkmış oldu. Yalnız ondan sonraki dönemlerde de bu iki kaynak, yasamanın yönlendirici olarak etkisini devam ettirmiştir. Çünkü Müslüman toplumlarda hukukun karakterini, Kur`an ve sünnet belirlemiştir.

Ayrıca bir yasama faaliyetleri içinde “şûra” da önemli bir kurumdu. Hz. Peygamber zamanında bile zaman zaman toplantılar yapılır ve bu toplantılarda istişare yapılırdı. Kur`an, İslam öncesi var olan şûra prensibini devam ettirmiştir. Yalnız şûraya,, kabile yaklaşımından farklı olarak evrensel bir boyut kazandırmıştır. Şûra kavramı dolaylı bir çok ayette geçmekle birlikte açıkça iki ayette yer almaktadır: “*Allah`ın rahmeti sebebiyledir ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onlara (ın kusurların)dan geç. Onlar için af dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış. Karar vermede Allah`a dayan. Çünkü Allah, kendine dayanıp güvenenleri sever (3Al-i İmran 159). Rablerinin çağrısına gelirler, namaz kılarlar, işleri arasında şûra iledir(42 Şûra 38).*

Kur`an`ın işaret ettiği şûra kavramı Sünnet`te de önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Hz. Peygamber; İstişare eden her toplum, mutlaka doğru yolu bulur”. “Bir toplum istişare ettiği sürece zillete düşmez” buyurmuştur (Sargın, 2001, s.172). Hz. Peygamber, din ve dünya ile ilgili pek çok konularda arkadaşlarıyla istişare yapmıştır: “*Namaz vakitlerinin belirlenmesi için ezanın benimsenmesi*” gibi.

Yargı, Kur`an-ı Kerim`de üzerinde önemle durulan bir fonksiyondur. Allah bu görevi, insanlar arasında düzeltmeleri için peygamberlere vermiştir. Hz. Peygamber Medine`de Allah emri üzerine insanlar arasında hükmetmesi için yargıçlık yapmıştır. Bu açıdan İslam düşüncesinde yargı peygamberliğe vekalet olarak nitelendirilir. Doktrinde yargılama Kitap ve sünnet tarafından tek tek bireylere değil, doğrudan toplumun kendisine bırakmış, yerine getirilmesi toplumun yükümlüğünde bulunan önemli bir fonksiyondur. Bu sebeple İslam hukukunda yargılama, bir devlet yetkisi ve fonksiyonu olarak düzenlenmiştir. Bütün İslam hukukçuları da yargının bir farz-ı kifaye olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Çünkü İslam hukuk bakımından yargı kamu yararına gerektirdiği bir işlev olup ancak devlet yetkilerini kullananlar tarafından yerine getirilebilir ve bu işlev hâkimler ve mahkemeler tarafından yerine getirilir.

Halifenin önemli görevlerinden biri de vergi koymak ve toplamaktır. İslam Devleti`nin toplamakta olduğu vergiler Müslümanlardan ve zimmilerden alınan olmak üzere ikiye ayrılır. Müslümanlardan alınan vergilerin başlıcaları zekât, ganimet ve Uşr' (Öşür), Müslüman olmayanlardan (Zimmiler ve diğerlerinden) alınan ise haraç ve cizye`dir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarih sahnesine ilk çıktığı andan itibaren göçebe hayatı yaşayan, yaşadığı coğrafyanın tüm zorluklarına katlanabilen Türk toplulukları din tercihlerini, Tanrı`nın ancak bu kadar güçlü özelliklere sahip “Gök Tengri” olabileceği düşüncesiyle yüzlerce yıl “Gök” ün kutsallığına inanmışlardır. Her sabah doğan güneşe karşı diz vurup, baş keserek dua etmeleri, ölümden son yaşamı ifade etmek için cennettin “uçmak” olduğunu ve ruhların uçarak göğe yükseldiğine inandıklarını, tüm iyiliklerin ve kötülüklerin gökten geldiği ve hakanların Gök`ten kut (kudret ve

güç) almaları hep bu inancın bir gereği olarak süregelmiştir. Hunların ulu hakanı Mete Tan-hu (Çinlilerin ifadesiyle Gök'ten güç alan) "Gök çadırımız, güneş bayrağımız" sözüyle ok, yay kullanan ve at üstünde yaşayan bozkırın göçebe halkının inanç karakterini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ancak zamanla yerleşik hayata geçmeye başlayan toplulukların inanç sistemlerini sorgulamaya başlamaları, yeni bir din ve inanç sistemi arayışı içine girmelerini sağlamıştır. Özellikle 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar, güneyden Arap İslam ordularını akınları, dindar Arap tüccarlarının etkisi, batıdan Hristiyanlar tarafından doğuya sürgün edilen Museviler ve Hristiyan tüccar ve misyonerlerin propagandası özellikle kara budun diye adlandırılan alt sınıf halk arasında yayılmaya başlamış, inanç özgürlüğünü savunan Türkler arasında topluluklar hâlinde ata dinleri terk edilerek Musevi, Hristiyan ve Müslüman olmaya başlamışlardır.

Tüm bu inanç sitemleri ve dinler arasında İslam, "Gök Tengri" inancına yakın olması nedeniyle Türklerin Müslüman olmasını kolaylaştırmış, topluluklar hâlinde Türklerin Müslüman olmasını sağlamıştır. Yüce Allah'ın Ayet el- Kürsi'de ifade ettiği gibi "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri çepeçevre kuşatmıştır" ifadesi, Türkler için var oluşlarından beri inandıkları Gök Tengri'nin sadece Gök'te değil aslında kendilerine çok yakın (şah damarından daha yakın) olduğunu görmeleri ve inanmalarını sağlamıştır. Cennetin atalarının "uçmak" olarak gördüğü göğün yedi kat ötesinde olduğunu, cehennemnin ise yerin yedi kat altında olduğunu İslam'da da görmüş olmaları, her iki dinde de özgür düşünce ve hoşgörünün olması, tek tanrı inancının yüzlerce yıl süren töre ve gelenekleriyle bağdaşması Müslümanlığı kendileri için uygun bir din olduğu düşüncesini, kabullenişini kolaylaştırmıştır.

Selçuklu Devleti'ni kuran ve adını veren Selçuk Bey neden Müslüman olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"...Ben Kınık Boyu Beyi Selçuk, ben Demir Yaylı Dokak Bey'in oğlu, Oğuz Ata soyundan gelen Selçuk... Müslüman olacağım. Ruhum yüreğim bunu istiyor. İnandığım Gök dinî, atalar dinî ile İslam arasında pek de büyük farklar göremedim. Biz Tanrı'yı Gök'te bildik. İslam O'nun her yerde olduğunu söylüyor ve ben bu gün baktığım her yerde onu görebiliyorum... (Terzioğlu, 2018, s. 264)"

Türklerin Müslüman olmadan önce ve Müslüman olduktan sonra kabul ettikleri İslam Hukuku esasları ile kamu devlet (kamu) yönetimi anlayışının karşılaştırılması yapıldığında;

Tablo 3.1. Türklerin İslam`dan önce ve İslam`dan sonra (kamu) yönetimi anlayışının karşılaştırılması

	İslam`dan Önce	İslam`dan sonra	Değerlendirme
Kaynak	Yazılı olmayan Töre kuralları	Kur`an-ı Kerim, Sünnet, Fıkıh, İcma, Kıyas, Taklit ve Fetva	Töre kuralları her ne kadar toplumsal ihtiyaçtan çıktığın kabul edilse de kuralların temeli Gök Tengri inancına dayandırılmaktaydı. İslam`da ise Kur`an temel kaynaktır.
Devlet Başkanı	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu	Arap kökenli İslam devletlerinde Halife, Emir olmasına rağmen Müslüman olan Türk devletlerinde Sultan, Padişah, Şah gibi unvanlar kullanılmıştır.	Türkler devlet başkanı olarak "halife" sanını hiç kullanmamışlardır. Halife sanı Araplar tarafından çoğunlukla kullanılmıştır. Türkler 1517`den sonra Yavuz Sultan Selim ile birlikte, Halifelik makamını da padişahlıkla birlikte anmalarına rağmen söylemde uhdesinde bir makamdan öteye gitmemiştir.
Yasama	Han, Kağan ile birlikte her yıl belirli zamanlarda kurultay (toy) aracılığıyla töre ile ilgili yeni kuralların konulması ve ya değiştirilmesi ile sosyal olayların tartışılması ilgi toplanırdı.	Arap toplumundaki İslam devletlerinde hâlîfe ile birlikte şûra. Müslüman Türk devletlerinde ise "divan" teşkilatı.	Şûra, bir nevi istişare meclisi adı altında toplanan şûrada alınan kararlar hâlîfe tarafından onaylandıktan sonra uygulanırdı. Müslüman Türkler ise eski geleneklerini devam ettirmişler başlangıçta kurultay ve Osmanlı İmparatorluğunda ise Orhan Bey tarafından ise "divan" teşkilatına geçirilmiştir.
Yürütme	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu yürütmenin başı ve tam yetkilisi.	Arap kökenli İslam devletlerinde Halife, Emir olmasına rağmen Müslüman olan Türk devletlerinde Sultan, Padişah, Şah yürütmenin başı ve tam yetkilisi.	Yürütmenin başı güç ve kudretini ilahi bir güçten aldığına inanılır, Türkler bu gücü "kut" diye nitelendirirlerdi. İslam`la birlikte Osmanlı hanedan soyu da benzer bir kutsallığı korumuştur. İslam Devleti yöneticileri de "halife" olarak oturdukları makamın Hz. Peygamber`in makamı olduğu düşüncesiyle kutsallık atfederlerdi. Müslümanlıktan önce idari teşkilat genellikle kağanın aile üyeleri tarafında yönetilir, aileden olmayanlara yönetim hakkı çoğunlukla verilmezdi. Selçuklu ve Osmanlı idari teşkilatı da şehzadeler tarafından yönetilmesi bakımından bu gelenek sürdürülmüştür.

Türklerin İslamiyet Öncesi ve Sonrası
Devlet (Kamu) Yönetim Anlayışının Karşılaştırılması

Yargı	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu, kurultay ve onların özel olarak görevlendirdiği kimseler	Divan-ı Hümayun, vezir divanları, kazasker divanları, paşa divanları	Osmanlı yargı teşkilatı, kadınların görev almış olduğu şeriye mahkemelerinin ön plana çıkması ile diğer devletlerden ayrılmıştır. Divan-ı Hümayun, vezir divanları, kazasker divanları, paşa divanları gibi çeşitli kazai merciiler bulunmakla birlikte hukuki uyumsuzluklar esas olarak şeriye mahkemelerinde çözülmüştür.
Ceza	Ceza Hukuku özel intikam alanından çıkmış ve kamu intikam alanına girmiştir. Yani cezayı belirtip uygulayacak olan suçtan zarar gören değil devlettir. Bu tarz olayları yargılama işlemini üstlenen kuruma ise Yargu ismi verilmekteydi.	Tamamen İslam hukukuna göre Allah`a karşı işlene suçlar (Hadd) ve kişilere karşı işlenen suçlar olarak ayırım yapılarak cezalandırılır.	Hadd suçları devlet tarafından cezalandırılan suçlardır, affedilemez. Zina, zina iftirası (kazf), harm içme, Hırsızlık, yol kesme, dinden dönme, devlete başkaldırma (ayaklanama)
Vergi	Vergiler, diğer tüm göçebe devletlerde olduğu gibi göçebelerin en değerli şeyi olan sürü hayvanlardan ödenir.	Zekat, ganimet, uşr (öşür), cizye, haraç	Cihatla elde edilen ülkelerdeki toplumlardan cizye zimmilerden (kâfirken Müslüman olanlar) alınan vergi, haraç ise gayri Müslimlerden alınan vergidir. Zekat, öşür ve ganimet Müslümanlar tarafından ödenen vergiler.

Sonuç olarak Türkler, binlerce yıllık ata dinlerini İslam ile değiştirmelerinin kamu hukukunda çok büyük değişiklikler yapılmadan geçiş sağladıkları gözükmektedir. İslam hukuk ile Türk hukuk arasındaki benzerlik ve yakınlık geçişi kolaylaştırmış, hatta Müslüman olmadan önce kamu yönetimi uygulamalarını devam ettirmişlerdir. İslam`dan sonra kamu yönetimiyle ilgili yaptıkları uygulamalarda da görüleceği gibi; devlet yönetiminde Hunlar ve Göktürkler idari yapıyı doğu ve batı olmak üzere iki büyük yetki alanına ayırmaları, başlarına ise tigin (prens) ve şad (veliaht prens veya kağan kardeşi) görevlendirmeleri, Osmanlı yönetim sisteminde de yönetimin Anadolu (doğu) ve Rumeli (batı) teşkilatlandırılması ve sancaklara şehzadelerin görevlendirilmesi değişmeyen bir yöntem olarak süregelmiştir. Diğer taraftan kağan ve İslam`dan sonra hanedan ailelerinin “kutsal” sayılmaları, infazlarında bile yay kirişi kullanarak kanlarının akıtılmamaları bir gelenek olarak devam etmiştir. Diğer

tarafından Hun ve Göktürk gibi Orta Asya'nın güçlü Türk devletlerinde Han ve kağan kararlarının "kurultayın (toy)" toplanarak alınması, İslam'dan sonra "divan" olarak bir istişare şekline dönüşmüştür.

Türklerin, çoğunlukla ata dinlerinden vazgeçerek kendilerine ve ata dinlerine en yakın gördükleri İslam'ı seçmeleri, binlerce yıllık töre hukukunu İslam hukuku ile birleştirerek kurdukları İslam devletleri, kamu hukuk sistemi içinde yüzlerce yıl tüm İslam devletlerine örnek olacak şekilde uygulamaları kamu hukuk tarihî adına önemli bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

Anadol, C. *Tarihe Hükmenden Millet Türkler*. İstanbul: Bilge Karınca Yayıncılık, 2006.

Başgil, A. F. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1962.

Cin, H., ve Ahmet A. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı yay, 2011.

Demirci, M. «Emevilerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l Mukaffa ve Risaletü's Sahabesi.» *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005: 117-148.

Doğan, N. *Togarma'nın Çocukları*. Ankara: Kripto Yayınları, 2018.

Fadlan, A. bin İ. *Seyahatname*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

İnan, A. *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*. Snkara: İlh. FD., 1952.

Karaman, H. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 2011.

Kılıç, M. T. «İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu.» Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Köseoğlu, N. *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1991.

Liebesny, H. J. «Comparative Legal History: Its Role in the Analysis of Islamic and Modern.» *American Journal of Comparative Law*, 1972: 41-52.

Merçil, E. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Onar, S. S. *İdare Hukuk*. İstanbul, 1942.

Orkun, H. N. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara, 1987.

Özbudun, E. *Türk Anayasa Hukuk*. Ankara, 1993.

- Sargin, İ. *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2001.
- Terzioğlu, A. H. *Bir Devlete Adını Veren Ata, Selçuk Bey*. Ankara: Kripto Yayınları, 2018.
- . *Büyük Hun Hakanı Mete Han*. Ankara: Kripto Yayınları, 2013.
- . *Hunlar 'da Çılgındı*. Ankara: Kripto Yayınları, 2016.
- Turan, O. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1979.
- Üçok, C, Ahmet M., ve Gülnihal B. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları, 1999.
- Yılmaz, Y. *Osmanlı Devleti 'nde Batıcılık Fikri ve Hukuk Sistemine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kamu Hukuku ABD, 2018.
- Zengin, Z. *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnamelerin Işığında Türk Hukuk Anlayışı*. Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi SBE, 2019.

KÜLTÜREL GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE MEŞRUIYETİN YENİDEN İNŞASI: KARAHANLI VE İLHANLI DEVLETLERİ ÜZERİNE BİR MUKAYESE

*The Reconstruction of Legitimacy in Cultural Transitional Periods:
A Comparison on the Karakhanid and Ilkhanid States*

Gaye YAVUZCAN*

GİRİŞ

İslam öncesi Türk devletlerinde yönetme, yönetilme ve dolayısıyla meşruiyet anlayışlarının İslami dönemin pratik ve teorik anlayışlarından farklılığı açıktır. Meşruiyet, örgütlü bir siyasi yapının hukuki manada devlet olabilmesinin temel şartları arasında yer alır. Meşruiyetin sağlanabilmesi için yönetilenler arasında, yönetenlerin kendilerini yönetme hakkına sahip olduğu konusunda genel bir mutabakatın var olması gerekmektedir. Bu yönüyle verili bir tarihsel cemiyette meşruiyetin kabul görmüş koşullarının kolektif bilincin bir ürünü olduğu ifade edilebilir. Üstelik toplumların tarihsel mukadderatında tecrübe ettikleri serüvenin içselleştirilip bakiyelerinin nesilden nesle aktarılması suretiyle, meşruiyet paradigma ve pratiklerine ilişkin tecrübe, beklenti ve kanaatler kolektif bilinç dışında da kendisine yer bulmuş olmalıdır.

Bozkır atlı göçebeliğini hayat tarzı olarak benimsemiş ve buna uygun yönetme-yönetilme gelenekleri inşa etmiş bulunan tarihsel yapıların farklı etkenlerle ve farklı zamanlarda İslamlaşmaları, teoride yeni dine paralel olarak yeni bir medeniyete ve dolayısıyla yeni idare anlayışlarına ve meşruiyet zeminlerini kabule yönelmeleri anlamına gelmektedir. Bununla beraber gönüllü olarak yeniye geçiş azmi söz konusu olsa dahi kültür değişmesinin tedrici doğası dolayısıyla, din değiştirmeye birlikte beklenen meşruiyet anlayışındaki değişimin de ani ve kökten bir şekilde gerçekleşme ihtimali mümkün görünmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gaye.yavuzcan@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1018-4256>

Her ikisi de bozkırda cari idare etme gelenekleri kökenli yönetenlerin tesis ettiği ve sonradan İslam medeniyet dairesine dâhil olan Karahanlılar (Türk Hakanlığı, 840-1219) ve İlhanlı Devleti (1256-1353) özelinde mukayeseli bir tetkikle, bu türden siyasi yapılar da meşruiyetin yeniden inşası süreci mercek altına alınacaktır. Kavramsal çerçeve belirlenirken, söz konusu her iki devletin de İslamlaşmadan önceki yönetme-yönetilme anlayışları, İslamlaşma süreçleri, din değiştirmekle mensubu oldukları İslam medeniyetinin bu dönemdeki cari yönetme-yönetilme tecrübe ve pratikleri de konunun ana eksenini kapsamlı ölçüsünde tetkike dâhil edilmiştir.

I. KARAHANLI DEVLETİNDE DİN-KÜLTÜR DEĞİŞİMİ VE MEŞRUIYET KURGUSU

Doğu Göktürk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Uygurların kurdukları idarenin uzun soluklu olmaması ve onları güç yitimine uğratan Kırgızların da üst hâkim olma iddiasında bulunmayarak Sayan dağlarına geri çekilmesi üzerine oluşan güç boşluğu, VIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslam'ın doğudaki en güçlü komşusu ve rakibi⁽¹⁾ hâline gelen Karluklar tarafından dolduruldu. 766'da eski Türgiş merkezleri Suyâb ve Taraz'ı, ayrıca Batı Göktürk ordugâhı Balasagun'u (Kuz Ordu) ele geçiren Karluklar, 840'a gelindiğinde Bilge Kadir Han idaresinde dokuz tuğlu bir devlet hâline geldi.⁽²⁾ Bu dönemde ayrıca Türk ülkelerinden Şaş bölgesi, Samanî gazalarına maruz kalmakta ve giderek İslamlaşmakta idi.⁽³⁾ Yine 840'ta kaydettiğimiz üzere Uygur kağanlığının dağılması üzerine kalabalık Türk bakiyeleri Karahanlı topraklarına yöneldiler. Bu sıralarda Karahanlıların tespit edilebilen ilk hükümdarı Bilge Kadir Han hayatını kaybetti. Oğullarından Bazîr Arslan Han hakkında yeterli malumatımız yoktur. Ülkenin batısında faaliyet gösteren diğer oğlu Oğulcak Kadir Han ise Samanîlerle temasları ölçüsünde kaynaklarda yer bulmaktadır.⁽⁴⁾

Samanîler, temellerinin Abbasî hâlifesi Me'mûn'un emriyle Esed b. Sâmânhudât'ın oğullarından Nûh Semerkant'a vali atanmasıyla atıldığı, Türklere karşı başarılı seferler yürütmelerinin ardından 874'te Halife Mu'temid-Alellah tarafından Maveraünnehir'in idaresini bir fermanla Nasr b. Ahmed'e vermesiyle kurulduğu kabul edilen bir devletti.⁽⁵⁾ Halifeliğin toprak bütünlüğünün fiilen nihayete erip İslam topraklarında yerel hâkimiyetler kurulmasının bir örneği idi. Belirtmeliyiz ki hâlifeliğin gücündeki aşınma bütüncül manada İslam dünyasında bariz bir kesintiye yol açmadığı gibi, ilke olarak Abbasîlere bağlılığını sürdüren yerel hâkimler

(1) Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı, Karahanlılar(766-1212), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 92.

(2) Ömer Soner Hunkan, İpek Yolu'nun Muhafızları, Bozkırlardan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 25.

(3) Karşı'den naklen Hunkan, Türk Hakanlığı, s. 95; Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, TTK, Ankara 2002, s. 8.

(4) Hunkan, age, s. 96.

(5) Aydın Usta, DİA, XXXVI, s. 65.

gayretlerini kendi hâkimiyet sahalarının refah ve asayişine hasredebilmişti. 893'te Mâverâünnehr'in menşuru kendisine verilen Samanî emiri İsmail, Narşahî'nin kaydına göre aynı yıl Taraz'ı fethederek buradaki en büyük kiliseyi camiye çevirdi ve Halife Mu'tazîd Billâh adına hutbe okuttu.⁽⁶⁾ Oğulcak Kadir Han üzerine gerçekleştirilen bu sefer, Karahanlı başkentinin Kaşgar'a nakline yol açtı. Bu savaşta elde edilen ganimetlerin bolluğuna dair atıflar, Karahanlı başkentinin zenginliğini de ortaya koyar niteliktedir. Yine Narşahî'nin [Amr b. Leys'in ağzından] düşman serhaddi⁽⁷⁾ nitelenmesi önemlidir. Halife el-Mu'tazîd'in Horasan menşurunu da Emir İsmail'e vermesiyle Hulvan geçidinden Horasan vilayetine, Maveraünnehr, Sind, Hind ve Gürgen'a kadar olan vilayetler Samanîler hâkimiyetine girdi.⁽⁸⁾ Mutî-Lillâh'ın hâlifeliği zamanında hâlkın hâlifelere hürmeti devam etmekle birlikte başta Deylemlilerin Bağdat'a hâkim olmasından dolayı hâlifeler siyasi işlevlerini yitirdiler.⁽⁹⁾ 973'te babası Mutî-Lillâh'ın ardından hilafet makamına getirilen Tâyi-Liemrillâh, 991'de Büveyhîler tarafından tutuklanarak Kâdir Billâh'a biat edildi.⁽¹⁰⁾

Geniş İslam coğrafyasında yerel hâkimlerin pratikte bağımsız hareket etmeleri, meşrulaştırma için ise hâlifelerden yönetme haklarına istinaden onay almalarına müsait bir ortam söz konusuydu. Cahen, Müslüman Orta Asya tarihinin altın çağını yaşadığını ifade ettiği Samanî idaresinde, dini açıdan meşruiyetin hâlîfe tarafından atanmayla gerçekleşmesiyle birlikte, fiilî olarak hâlifelerin bu onaydan kaçınmadıklarını, üstelik Samanîlerin bir Sasanî soyağacı da hazırlamış olduklarını ifade eder.⁽¹¹⁾ Yönetenlerin yönetilenlerin itaatini sağlamak için kendilerini eski hükümdar aileleriyle ilişkilendirme ihtiyacının devrin gelenekleri kapsamında karşılanmasıyla efsanevi İran hükümdarı Keyümers'e bağlanan bu şecere, meşruiyet zeminini tahkim amaçlıdır.⁽¹²⁾

Hâlihazırda mevcut bir devletin hükümdar değişimini idrak eden Karahanlılarda ise süreç daha farklı işleyecektir. "Bir İslam coğrafyasında değil, tamamen bu coğrafyanın dışında kalan hâkimiyet sahasında İslamiyet'i kabul eden⁽¹³⁾" Karahanlılar, bu süreci Bazîr Aslan Han'ın tahtı gasp edilmiş varisi Satuk Buğra Han ile gerek hanedan üyeleri arasındaki rekabet, gerekse Türk boyları arasındaki parçalanmışlığa son verilerek İslam dairesinde ülkenin ve hanedanın birleştirildiği

(6) Narşahî, Tarih-i Buhârâ, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK, Ankara 2013, s. 126

(7) Narşahî, s. 128.

(8) Narşahî, s. 134.

(9) İbnü'l Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, VII, Tercüme: Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019, s. 111.

(10) İbnü't-Tiktaka, el-Fahrî, Çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 206.

(11) Cahen, age, s. 224.

(12) Aydın Usta, Türkler ve İslamiyet, İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2021, s. 138.

(13) Hunkan, age, s. 70.

ikinci kuruluş aşamasıyla yaşamışlardır.⁽¹⁴⁾ İslam'ın Türkler arasında yayılmaya başlamasında Müslüman tüccar ve sufilerin rolünü vurgulayan Golden, İslam medeniyetinin cazibesini de kaydeder. Bütün ana ve kolaylaştırıcı sebeplerin yanında şunu ekler: “İslam’a geçiş, teolojiye çok az atıfta bulunan kabile içi veya hanedan içi rekabetler tarafından benimsenmesi dikte edilmiş olabilecek yeni bir siyasi yönelimi sembolize edebilirdi ve etti de.”⁽¹⁵⁾ Gündüz, yukarıdan aşağıya doğru sirayet eden din değiştirmelerde siyasal liderin etkisine dikkati çeker ve İbn Fadlan tarafından aktarılan bazı kabile reislerinin Müslüman oldukları hâlde kabilelerinin itirazı dolayısıyla eski dinlerine döndüklerini; Satuk Buğra Han'ın başarısının ise Karahanlı tahtına geçmiş olmasından kaynaklandığını belirtir.⁽¹⁶⁾ Cahen'in vurguladığı üzere Türklerin İslamlaşmadan önce de güçlü bir devletin idaresi altında yaşamayı bilen bir ulus olmaları son derece önemlidir ve Göktürk Devleti, sınırları içerisinde yaşamış bütün hâkların hatırasında varlığını sürdürmüştür.⁽¹⁷⁾ Bu noktada Karahanlı hükümdar ailesinin menşeyini Alp Er Tonga'ya, yani Afrasiyâb'a dayandırmaları⁽¹⁸⁾ önem kazanır. Kaşgarlı Mahmud, Afrasiyâb'ın hakan olduğunu, Afrasiyâb oğullarına da han denildiğini ve “han”ın anlamının Türklerin en büyük hükümdarı olduğunu kaydetmiştir.⁽¹⁹⁾ İbnü'l-Esir de Karahanlıların Türk asıllı Afrasiyâb'ın neslinden gelip Müslüman olduklarını ancak aralarında anlaşmazlıklar bulunduğunu ifade eder. Satuk Kara Hakan olarak kaydettiği Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasını da bir rüya motifine bağlar. Buna göre rüyasında Türkçe olarak kendisine *Müslüman ol ki dünya ve ahirette selamet bulasın* denilen Satuk Buğra Han uykuda Müslüman olmuş ve sabah olunca da Müslümanlığını ilan etmiştir.⁽²⁰⁾ Bu rivayet Satuk Buğra Han'ın destani bir niteliğe bürünen hayat hikâyesinin bir parçası olarak değerlendirildiği gibi, onun Müslüman olma yaşının 12 olarak verilmesi de Hz. Ali ile arasında bir benzerlik kurma çabası olarak yorumlanmaktadır.⁽²¹⁾ Karahanlılar döneminden itibaren Türk devletlerinde din ve inançları uğruna savaşılan kahraman bir veli kültü ortaya çıkmıştır ve Satuk Buğra Han, bu veli kültürünün ilk alp-eren tipidir.⁽²²⁾ Satuk

(14) Hunkan, age, s. 98.

(15) Peter Golden, The Karakhanids and Early Islam, The Cambridge History of Early Inner Asia, Cambridge University Press, 1990, s. 354.

(16) Tufan Gündüz, Kur'an ve Kılıç, Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019, s. 130.

(17) Claude Cahen, İslamiyet, 1. Kitap, Türkçesi: Esat Mermi Erendor, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 267.

(18) Genç, age, s. 3.

(19) Mahmüd el-Kâşgarî, Divânu Lügati't-Türk, Çev. Mustafa S. Kaçalın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2019, s. 190.

(20) İbnü'l Esir, IX, s. 156.

(21) Gündüz, age, s. 129.

(22) İsa Özkan, “Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı,” Bengü Bitig, Dusrun Yıldırım Armağanı, Ed. F. Ağca, F. Gökçe, Türkbilgi Yayınları, Ankara 2013, ss.467-488, s. 7. Bu türden bir kurgu Ortaçağ için eşsiz değildir. Fouracre VII ilâ VIII. Yüzyıllarda Fransa'da meşruiyet inşası sürecini değerlen-

Buğra Han destanında kaydedilen anekdotlar bu tipin meşruiyet kurgusundaki önemini göstermek bakımından önem arz eder. Destana göre Hazreti Muhammed, Satuk Buğra Han ile miraçta karşılaşmış⁽²³⁾, Satuk Buğra Han'ın ruhu kırk arkadaşıyla birlikte İslam Peygamberinin huzuruna girip sahabeyle tanışmış⁽²⁴⁾, Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasında önemli rol oynayan Ebû'n Nasr Samanî de bu kırk kişinin arasında yer almıştır.⁽²⁵⁾

Eski Türk kültüründe hâkimiyetin zihni izahı olan kut kavramı perspektifinden değerlendirildiğinde, Satuk Buğra Han'ın konumu ve rolü ilahi bir seçim olarak görünmektedir. İslam siyaset teorisinde olduğu şekliyle hâlife tarafından bağışlanan yönetme yetkisine malik bulunmayan Satuk Buğra Han, doğrudan İslam Peygamberi ile ruhen tanışmış, bu tanışıklıkta da Türkistan'ın İslamlaşmasına yapacağı katkı vurgulanmış⁽²⁶⁾ bir kişidir. Satuk Buğra Han'ın İslam'a girdiğini açıklamaması ve hâkimiyet iddiası olarak belirmesinden sonra amcası ile arasında geçtiği ifade edilen rivayet de kanımızca önemli bir motif içermektedir. Buna göre Harun Buğra Han'ı İslam'a davet eden Satuk Buğra Han, olumlu yanıt alamayınca onu öldürmekten kaçınmış ve *Ey Yüce Tanrım! Sen Kabbar sıfatınla gazap kıl, bu kâfirin saadeti de kendisi de yere batsın*, demiştir. Bunun üzerine yer yarılmış, toprak Harun Buğra Han'ı içine çekmeye başlamış, Satuk Buğra Han amcasına son kez İslamiyet'i kabul etmesini söylediye de o *yere girmeyi tercih ederim* deyip kabul etmemiş ve yer Harun Buğra Han'ı tamamen yutmuştur.⁽²⁷⁾ Yer tarafından yutulma motifini ilgi çekici kılan, din değiştirmeye paralel olarak yaşanan kültür değişiminde eski inanç öğeleri için farklı örneklerinin de mevcudiyetidir. Örneğin İslam öncesi Türk topluluklarında hamî ruhlardan Kambar Ata'nın atlarla suların hamiliği kimliğine uygun olarak İslami dönemde Hazreti Ali'nin seyisi olmasıyla alakalı anlatmalarda onun ikiye ayrılan yerin içine girmesine dair bir rivayet mevcuttur.⁽²⁸⁾ Rivayetler eski hâkimleri ve eski kutsalları tamamen yok etmeyen bir anlayışı ortaya koymaktadır. İslami Türk destanları ile eski Türk destanlarının ortak kavramlarının yer aldığı Satuk Buğra Han destanı için Hunkan, Türk tarihiyle İslam inanışlarının menkıbevi

dirirken, doğaüstü olma unsurunun önemini vurgular ve Hıristiyanlık öncesi karizmatik gücün Hıristiyanlaşması olarak yorumlanan aziz ilan edilmiş Merovenj hanedanlığı mensuplarının mevcudiyetine dikkati çeker. Onun ifadesiyle "pek çok yeni azizin üretildiği bir çağda önde gelen hâkim ailelerin mensuplarından birinin aziz ilan edilmesi sıra dışı değildir." Paul Fouracre, "Conflict, Power and Legitimation in France," *Building Legitimacy, Political Discourses and Forms of Legitimacy in Medieval Societies*, Ed. Isabel Alfonso vd., ss.3-26, s. 1.

(23) Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s.22-24.

(24) Demir, age, s. 25-26.

(25) Demir, age, s. 26.

(26) Demir, age, s. 24.

(27) Demir, age, s. 55.

(28) Pervin Ergun, *Atlarla Suların Hamî Ruhü Yılkıcılarla Bağışların Piri Kambar Ata Baba Gammar*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 79.

tarzda birleştirildiğini ifade eder.⁽²⁹⁾ Bu anlatmaların zihniyet çözümlemesi bize meşru hâkimin kişiliğinde dışa vuran bir sentez olgusunu düşündürmektedir. Satuk Buğra Han hâlk muhayyilesinde hem İslami temelde bir meşruiyet zeminine yerleştirilmiş hem de İslam öncesi Türk kültürünün kutlu kağan anlayışına uygun bir şekilde sunulmuştur.⁽³⁰⁾ Sözlü kültür dairesi mensubu bir yönetilen grubu için anlatı geleneğinde ona verilen yer, idaresinin kutsanması anlamına gelmektedir.

Her otoritenin bir statüye bağlı olduğunu⁽³¹⁾ kabul ediyor isek, statü değişiminin otoritenin kaynağı, uygulanışı ve cisimleşmesinde de bir değişimi tetiklediğini ifade edebiliriz. Geniş bir zaman dilimine yayılan bir değişimin tedricen şekillendirdiği şartların etkisiyle doğal seyrinde başkalaşan bir statüyü dışa vuran otorite, sosyokültürel iş birliğini sekteye uğratmadan başkalaşma imkânına maliktir. Belirli bir dinin diğer ideolojiler karşısındaki zaferinin her zaman toplumsal mücadeleyi gerektirdiğini kaydeden Therborn, bu nedenle bir dini kabul etmekte en doğrudan belirleyici olanın, o dini benimseyen toplumsal güçlerin üstün dünyevi iktidarı olduğunu ifade eder⁽³²⁾. Tarihsel bir toplumda yöneten ve yönetilen tabakalarına mensup unsurların tedricen din değiştirmek suretiyle kültürel yapıda yol açtıkları farklılaşma, siyaset etmenin doğasına da etki edecektir. Bu türden bir farklılaşma sürecinde muhafazakâr yönetenler tahakküme dayalı bir sosyal-siyasal nizamı sürdürülebilir kılacak ölçüde askerî güce malik değilseler, yönetimin yeni bir meşru muktedir idaresinde teşkilatlanması zarureti ortaya çıkacaktır. Bu zaruret keskin bir kırılmaya yol açacak şekilde örneğin eski nizama göre yönetme hakkını haiz olmayan bir kişi yahut ekip etrafında kümelenenlerin kalkıştığı bir isyanın mevcut iktidarı devirip yeni bir iktidara yerini bırakması yahut eskisinin hâkimiyet sahasının belirli bir bölümünde kendi yeni idaresini tesis etmesi şeklinde gerçekleşebilir. Ancak, daha az köktenci, daha yumuşak bir meşruiyet tesisi, yönetenler seviyesinde yeni şartların sevkini idrak ederek eski nizamın verasetle kendisine aktardığı (bazen kısmî) yönetme hakkını yeni bileşenlerle tahkim ve artık işlevini yitirenleri törpülemek suretiyle hanedan mensubu bir kişi eliyle hayata geçirilebilir. Bu ikinci durumun gerçekleşmesi hâlinde, yeni muktedir aday, değişime ayak direyen anasır zaviyesinden de belirli ölçüde makul, dolayısıyla meşru bir idareci sıfatına sahip bulunacaktır. Otorite tesisinde gerçekleştirilecek bu türden bir manevra, kendiliğinden yaşanmaya başlanmış bir kültür değişmesinin kaçınılmaz olarak dayatacağı yeni bir nizam tesisinin öngörülmesiyle gerçekleşebilir. Karahanlı Devleti'nde Satuk Buğra Han'ın Müslüman olduğunu açıklaması ve hâkimiyet iddiası olarak öne çıkması da bu türden bir süreci düşündürmektedir.

⁽²⁹⁾ Hunkan, age, s. 183.

⁽³⁰⁾ Gaye Yavuzcan, "Türk Kültür Tarihinde Veli-Kahramanlar Üzerine Bir değerlendirme," Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (8-10 Kasım 2018) Bildiri Kitabı, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, ss. 427-434, s. 430.

⁽³¹⁾ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi, Siyasal Bilimin Öğeleri*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1982, s. 201

⁽³²⁾ Therborn, age, s. 39.

İktidar mücadelesinde başarı sağlayan Satuk Buğra Han, bunu müteakiben birbirleriyle mücadele hâlindeki Türk boylarını itaat altına alıp asayişini temine gayret ederken, Müslüman olmayanlar üzerine de gazalar gerçekleştirmiştir. Buğra Han devrine geldiğinde ise Karahanlılar, 991-992'de tek tarafı olarak Abbâsî Halifesi'ni tanımlar ve onun Büveyhîler tarafından hâledilmesine rağmen sikkelerinde adını kullanmayı sürdürmüşlerdir.⁽³³⁾ Dindar, hayırsever ve adil bir hükümdar olarak nitelenen Buğra Han'ın kendisi için "*Resûlullah'ın azatlı kölesi*" denilmesini istediği ifade edilir.⁽³⁴⁾ Bu dönemde Karahanlılar ve Samanîler, her ikisi de Müslüman olan rakip devletlerdir. Üçüncü bir İslam devleti olarak Gazneliler de rekabetin üçüncü ayağını oluşturmuştur.

İbnü'l Esir, Türk hükümdarı Buğra Han İlig'in 992'de Buhara'ya yürüdüğünü ve Nuh b. Mansur tarafından üzerine gönderilen kalabalık orduyu yenerek Buhara'ya ilerlediğini kaydeder. Bunun üzerine Nuh b. Mansur bizzat ordusunun başında sefere çıkmış ve Buğra Han mağlup olarak başkenti Balasagun'a dönmüştür.⁽³⁵⁾ 993'te Karahanlılar Buhara'ya hâkim olsalardı da Buğra Han'ın hastalanarak şehirden ayrılması üzerine hâlk şehirde kalan askerlere karşı ayaklanmış, Nuh b. Mansur yeniden Buhara'ya girmiştir. İbnü'l Esir'in konuyu naklinde Oğuz Türklerinin de Karahanlı askerlerine karşı isyana katıldıklarını ifade etmesi önemlidir.⁽³⁶⁾

Kalkaşendî, Gazne hâkimi Sebükting'in Horasan'ı ele geçirip Samanîler adına hutbe okutmayı bırakmasının ardından, Karahanlı Hükümdarı İlig Han'ın Buhara'ya girdiğini (999) ve Mâveraünnehir'de Samanî idaresine son verdiğini ifade etmiştir.⁽³⁷⁾

Karahanlı Devleti'nin İslamlaşmasının Samanî zayıflaması üzerindeki etkisine değinmek gerekir. Dârü'l-İslam'ın sınırlarını koruma vazifesini üstlenmiş bu devletin kendi iç huzursuzlukları süregiderken, sınırlarının ötesindeki Türklerin İslamlaşması sınır gazilerinin işlevlerini budamış olmalıdır.⁽³⁸⁾ Yönetilenlerin devletlerin mukadderatına etkisi de bu aşamada karşımıza çıkar. Lapidus, hâkim imparatorluklar zayıfladığı, kötü kurulduğu yahut hem içeride taht mücadeleleri hem de dışarıda düşmanların baskısı altında olduğunda, dinî liderlik, ayyarlar ve gazilere dayalı şehir direnişinin belirleyici etkisine dikkat çeker. Karahanlıların Buhara'yı ele geçirmesi bunun bir örneğidir.⁽³⁹⁾ Samanî hatipleri tarafından Karahanlı ordusuna karşı direnişe çağrılan Buhara hâlkı, bu daveti dinlemedi. Hunkan'ın ifade ettiği üzere derviş meşrepli gayriresmî din adamlarının hâlk üzerindeki etkisi daha

⁽³³⁾ Hunkan, age, s. 152.

⁽³⁴⁾ İbnü'l Esir, s. 417.

⁽³⁵⁾ İbnü'l Esir, VII, s. 413.

⁽³⁶⁾ İbnü'l Esir, VII, s. 417.

⁽³⁷⁾ El-Kalkaşendî, Halifelik Kurumu ve Tarihi, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2019, s. 171.

⁽³⁸⁾ Cahen, Samanî Devleti'nin yıkılmaya mahkum olduğunu kaydeder. Artan dış baskılarla baş edebilmek için Türk memluk orduları kalabalıklaştırılmıştır. Cahen, age, s. 227.

⁽³⁹⁾ Ira M. Lapidus, İslam Toplulukları Tarihi, C. I, Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla, Çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 259.

fazla idi ve onların etkisiyle Buhara hâlkı Karahanlılardan yana bir tutum takındı.⁽⁴⁰⁾ Nihayet Karahanlıların Mâveraünnehr'i Samanîlerden almasıyla “*Büyük Han'ın egemenliği altında hem uzun zamandan beri İranlılaşmış ve İslamlaşmış topraklar, hem de o sırada İslamiyet'i kabul etmeye hazırlanan Türklerin yurdu birleşmiş oldu.*”⁽⁴¹⁾ Bununla birlikte 998'de Karahanlı Togan Han'ın Abbasi hilafet merkeziyle temasları yeni bir aşamayı başlatmıştı. Buhârâ'nın alınmasından bir süre sonra Togan Han ve İlig Nasr'ın sikkelerinde Kâdir Billâh'ın adı yazıyordu ve karşılıklı olarak tanınma söz konusuydu. Dolayısıyla Türk hakanı “*hilafet makamını tanımakla en azından resmîyette tanrısal gücünden feragat etmiş görünüyordu.*”⁽⁴²⁾ İbadi, Karahanlıların Halife tarafından resmen tanınma arzularının Karahanlı-Gazneli ilişkilerine olumsuz etkisini ifade eder. Coğrafi açıdan kendilerine daha yakın ve Sultan Mahmud'un şahsında güçlü bir hâkimin idaresi altında örgütlenen Gaznelilerle anlaşma yapan Hilafet merkezi, onların haber olmadan Karahanlılarla temas kurmamayı kabul etmiş, Sultan Mahmud da Karahanlılar'dan kendi tebaası olarak söz etmiştir.⁽⁴³⁾ Gazneli Mahmud'un “*sultan*” unvanını alması da İslam devlet hukukunda yeni bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.⁽⁴⁴⁾ Halife Kâdir Billâh'ın hâkimiyetinin sınırlılıkları ise Bağdat'ta dahi Şii mahallelerde hutbenin Fatımî Halifesi adına okunması, hac yollarının güvenliğinin sağlanamaması⁽⁴⁵⁾ gibi örneklerden anlaşılmaktadır. Ancak bu sınırlılık hâlifenin gönderdiği hâkimiyet alametleri ve menşurun Gazneli Mahmud'un sultanlığını meşru kılmasını engellememektedir.

Yönetenlerin iktidarlarının meşruiyetinin temel sağlayıcısı olan din (burada Sünni hilafet merkezi aracılığıyla meşrulaştırma) siyasal yapının belirli bir ideolojik hedefe bağlı bulunması ön koşulunu da beraberinde getirmektedir. Ancak burada ilgi çekici olan, önceden mevcut meşruiyet tanımının, hâlifeliğin tarihsel süreçte tecrübe ettiği koşullar dolayısıyla fiilen değişime uğramasıdır. Bu değişimin sağladığı esneklik, iktidarının teorik kaynağını hilafet merkezinden devralmak suretiyle sağlayan sultanın da fiilen, kendisine devredileni aşan ölçüde otorite kullanımına imkân sağlamaktadır. Karşılığında ise sultan, yeni durumu ideolojik aygıtlarla da meşru kılmak ve desteklemek zorunda kalmaktadır ki, ulema, asker ve tüccardan seçkinler bu süreçte *sine qua non* aktörlerdir. Bunun iktisadi-idari bir örneği, Maveraünnehir dihkanlarının Karahanlıları ülkeye davet ederek Sâmanîlerin yıkılışında oynadıkları

⁽⁴⁰⁾ Hunkan, age, s. 144.

⁽⁴¹⁾ Cahen, age, s. 269.

⁽⁴²⁾ Hunkan, age, 152.

⁽⁴³⁾ Mohammad Qasim İbadi, “Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi,” İstem, Yıl 9, S. 18. ss. 161-180, s. 178. Gazneli Mahmud'un bu nitelemesinin gerekçe ve doğruluk payını çalışmanın hacmi dolayısıyla detaylandırmıyoruz ancak Karahanlı Devleti'nin doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra her iki taraftaki hâkim ve hâkimiyet iddialarının Gaznelilerle ilişkilerinin farklılığını belirtmekle yetinelim.

⁽⁴⁴⁾ Bahattin Kök, “Gazneli Mahmud'la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler,” Ekev Akademi Dergisi, C. 1, S. 2 (Mayıs 1998), ss. 117-126, 120.

⁽⁴⁵⁾ Casim Avcı, “Hilafet,” DİA, XVII, İstanbul 1998, ss.539-546.

rolle açığa çıkar. Bu sayede dihkanlar Karahanlıların kendilerine bağışladığı imtiyazlarla adlarına para bastırmak dâhil, imtiyazlara kavuşmuşlardır.⁽⁴⁶⁾ Bu türden siyasi-idari imtiyazlara tedricen son verilerek yönetimin sadece Karahanlı hanedan mensupları elinde toplandığı XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevkillerini yitiren dihkanlar bu kez Gaznelilerden yardım isteyeceklerdir.⁽⁴⁷⁾ Lapidus, Doğu-İran İslam devletlerinin geleneklerini hızla benimseyip Abbasi hâlifesinin sembolik otoritesini kabul ederek İslam'ın yayılmasına katkı yapan Karahanlı seçkinlerin Ortadoğu İslam medeniyetinin dinî ve edebî mahiyetini Türk kimliği altında canlandırdıklarına dikkati çeker.⁽⁴⁸⁾ XI. yüzyılda İranlı bürokratların hâlifenin evrensel egemenlik iddiası karşısında sultanlar, otoritelerini güçlendirmek için eski İran siyaset teorilerine yüzlerini dönmüşler ve pendname, nasihatname türü edebiyatın özellikle Türk hanedanlar ve İran etkisi dönemini izleyerek İslam topraklarında hızla gelişmiştir.⁽⁴⁹⁾ Bu bağlamda Kutadgu Bilig de İran hükümdarlık teorisi ile birlikte Türk devlet ve hukuk kavramının yansıtıldığı bir eserdir.⁽⁵⁰⁾

Karahanlı Devleti'nin İslamlaşması hâkimiyet merkezinin meşruiyet prensiplerini değiştirmekle, aynı zamanda gücün kullanımında aracı olan odakları ve onlarla merkezin ilişkilerini de yeniden düzenlemiş olmalıdır. Dolayısıyla Karahanlılarda yukarıdan aşağıya inen bir şemada din değiştirilmesi hadisesi, yönetimin iç dinamiklerinin yeniden şekillendirildiği köklü bir örgütsel başkalaşımı da beraberinde getirmiş olmalıdır. Yönetilenler açısından değerlendirildiğinde sürecin nispeten sorunsuz, tedrici, hatta adeta olağan akışında ilerlediği ifade edilebilmekle birlikte, yönetenler ve onların yönetme kabiliyetinin aracı olan kişi ve gruplar açısından bakıldığında Karahanlı Devleti'nin yeni dinsel yönelimi son derece radikal bir karar gibi görünmektedir.

Mevcut bir siyasi yapı olarak Karahanlıların iktidarlarını tesis için mücadele etmeleri gerekmediğini varsayabiliriz ancak iktidarı elinde toplayan muktedirin değişiminde açığa çıkan sosyolojik yapının değişiminin iktidara etkisi bu varsayımı şüpheli hâle getirmektedir. Çağdaşları Gazneliler, Hindistan sahasında hem kurucu hâkimlerinden farklı bir kültür dairesine hem de dinsel farklılığın gazayı mümkün kıldığı bir coğrafyaya yönelik ataklarla sınırlarını genişletip güçlerini tahkim ederken, Karahanlıların soydaşlarına karşı yürüttükleri gaza faaliyetiyle paralel olarak yönetenler arasındaki rekabetten kaynaklı iç çatışmalarla da mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu çatışmalarda dinsel yönelimin bir motif olarak belirmediği açıktır. İçselleştirilme derecesinin eşitliği tartışmaya açık olmakla beraber hakanlığın her iki kolu da İslam dinini benimsemiştir. Bu da yönetilenlerin gelinen aşamada

⁽⁴⁶⁾ Hunkan, age, s. 248.

⁽⁴⁷⁾ Hunkan, age, s. 250.

⁽⁴⁸⁾ Lapidus, age, s. 123.

⁽⁴⁹⁾ Halil İnalçık, "Din ve Devlet," Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 8.

⁽⁵⁰⁾ İnalçık, s. 10.

din değiştirmeye hazır yahut zaten kendiliğinden yeni dine yönelme safhasında bulduklarını düşündürür.

Karahanlıların din değiştirmesi ve kâfir soydaşlarına dönük başarılı askerî faaliyetlerinin İslam dünyasında, Darü'l-İslam'ı genişletmekte yaptıkları katkıdan dolayı onlara seçkinlik vurgusunu kazandırdığını söylemek zordur. Din değiştirdikleri andan itibaren parçası oldukları kültür dairesinin inanç merkezli toplumsal kuruluşu hiç olmazsa teoride buna müsait bir zemin de sağlamamaktadır. Böyle olmasaydı dahi üzerinde gaza faaliyetleri yürütülenlerin de aynı soya mensubiyeti seçkin bir millet olma özelliğinin onlara bağışlanmalarına imkân vermezdi denebilir. Bununla beraber Türklerin İslamlaşmasına İslam kaynaklarında verilen önem de yadsınamaz. Karahanlılarla başlayan sürecin en somut sonuçları ise Selçuklular devrinde idrak edilecektir. Türk-İslam sentezi açısından Karahanlı ve Gazneli miraslarından çokça faydalanmış bulunan Selçuklu Devleti'nin meşrulaştırma konusunda bu iki devletle olan münasebetlerinin gölgesinde sürekliliğin vurgulanmasındaki eksiklik, hâli değiştirmez.

İnalçık, en eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtın ilahi takdire açık olması hususunun bütün diğer adet ve teamülleri hükümsüz kıldığını belirterek şöyle yazar: “*Asırların yenemediği bu esas davranış, Türklerde hâkimiyetin menşei ve mahiyeti hakkında eski dinî inançlara dayanan kökleşmiş telakkilerle münasebettar görünmektedir.*”⁽⁵¹⁾ Türk devletlerindeki egemenliğin tanrısal kaynağı anlayışı, İslami dönemin egemenlik kavramı ile özdeşleştirilmek suretiyle Türk-İslam devletlerinde sultanın gücünün mutlak niteliğine katkıda bulunmuştur.⁽⁵²⁾

II. İLHANLI DEVLETİNDE DİN-KÜLTÜR DEĞİŞİMİ VE MEŞRUIYET KURGUSU

Temelleri Cengiz Han'ın torunlarından Hülâgû tarafından atılan İlhanlı Devleti de Karahanlılar gibi mevcut bir siyasal yapının din değişimiyle İslam devleti hüviyetine bürünmüştür. Bununla birlikte İlhanlı Devleti, içinden çıktığı Büyük Moğol Ulusu'nun kendisinden önce hâkim olduğu bir coğrafyada, bu birlikten tedricen kopmak suretiyle kurulmuştur. Cengiz soyundan bir hâkimin bölgeye sevkinden önce Noyanlar seviyesinde idare olunan İran coğrafyasında Moğol egemenliğinden önce yerleşmiş bir yönetme-yönetilme geleneği mevcut olup bu geleneğin temsilcileri, düşmanlık ve rekabet içinde bulunan siyasi örgütlerin aidiyetleriyle ortaklıkları dolayısıyla İlhanlı yönetenlerce bir tehdit olarak görülme potansiyelini haizdirler. Son fakat önemli bir husus da İslam siyaset teorisinde kat edilen farklılaşmaya rağmen meşrulaştırma konusunda merkezî konumunu sürdüren hâlifenin durumudur. Abbasî Halifeliği bizzat İlhanlı Devleti'nin temellerini

(51) Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisi ile İlgisi,” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Yıl 1959, C. 14, S. 1, s. 73.

(52) İnalçık, age, s. 10.

atan Hülâgû eliyle yıkılmış, Bağdat'taki son Abbasî Halifesinin hayatına son verilmiştir. Bundan sonra yeni ve dinamik bir Müslüman güç olan Memluk Türk devleti topraklarında hilafet makamı tesis edilmiş olmakla birlikte, süreç içerisinde kemikleşen Memluk-İlhanı mücadelesi, Sünni İslam dünyasında hiç olmazsa manevi bir otorite ve siyasal meşrulaştırma kaynağı olma özelliğini sürdüren hilafet makamı ile İlhanlı ilişki hattını da etkilemiş olmalıdır. Buna ek olarak İlhanlı egemenlik sahasındaki yönetilenler de Karahanlı devrindeki sosyolojik dönüşümün öznesi değildirler. Onların zaviyesinden “kâfir” Moğollar idaresi altında geniş bir Müslüman taban ve yanı sıra Hıristiyanlık ile Yahudilik inanışlarında daha dar bir kitle, yalnız Müslüman olmakla kalmayıp Moğollardan önce dağılmış olmakla birlikte Sünni İslam'ın temsilcisi ve savunucusu Selçukluların egemenliğini tecrübe etmiş bir coğrafyada İlhanlı idaresinin teşekkülü, farklı din mensupları ile ilişkileri, yerleşik bürokratik yönetme-yönetilme geleneklerine uyum sağlama süreçleri ve din değiştirmelerine tanık olmuşlardır.

Süreci değerlendirdiğimizde İlhanlı Devleti'nin temelleri Moğol Büyük Hanı Mengü'nün 1253 yılında düzenlenen kurultay kararları uyarınca kardeşlerinden Hülâgû'yu İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tabi bir “ilhan” (bölge hükümdarı) olarak idare etmek üzere görevlendirmesiyle atıldı.⁽⁵³⁾ Mengü Kağan, Hülâgû'dan İsmailileri cezalandırmasını, Abbasi Halifeliğini itaat altına almasını ve kurultayın kendisine verdiği görevleri bitirdikten sonra Karakurum'a dönmesini istediği, dolayısıyla bu tasarrufun sadece bölgede merkezî idarenin gücünü tahkim amacına matuf olduğu da ifade edilir.⁽⁵⁴⁾ Her durumda Hülâgû'nun henüz Yakınoğ'u'da Moğol genişlemesi önündeki tek potansiyel engel (ki bu potansiyellerini Ayn Calut mevkiinde 1260 yılında gerçekleşen savaşta açığa vuracaklardır) olan Memluklerle yüzleşmesinden önce Mengü Han'ın ölümüyle Hülâgû bölgede kaldı. Böylece Gazan Han dönemindeki İslamlaşma hadisesine dek teoride Büyük Moğol Hanlığı'na bağlı olmakla birlikte fiilen bağımsız hareket eden İlhanlı Devleti'nin kuruluş aşaması da başladı. İlhanlı Devleti'nin kuruluşu, bölgede ilk Moğol istilasının yaralarını sarmakta başarılı oldu mu yahut böyle bir azme girdi mi tartışması verimli sonuçlar sağlamaktan yoksundur. Bununla beraber açıktır ki İran'da Moğol hâkimiyetinin ilk asrı tahripkâr olsa da müteakip dönemde İlhanlı “rejimi tarihsel eğilimi devletin iktidar merkezizetiğine doğru geri çevrildi ve Selçuklu dönemi Türk-İran monarşik kültürünün parlaklığını yeniden yarattı.”⁽⁵⁵⁾

İlhanlı Devleti'nin kuruluşu Yakınoğ'u'daki siyasi güç dengelerini kökten değiştirmekle birlikte devletin kendi egemenlik sahası açısından bakıldığında buradaki idare ve kültür mirasını dışlamak yeni hâkimler için faydalı hatta mümkün

(53) Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, DİA, XXII, İstanbul 2000, ss. 102-105, s. 102.

(54) Abdülkadir Yuvalı, İlhanlı Tarihi, Bilge Kültür Sanat, 2. Baskı, İstanbul 2019, s. 134.

(55) Lapidus, age, s. 384.

değildi. Böylece askerî aristokrasinin Moğollar, bürokrasinin ise yerel unsurlarca temsil edildiği, ilhanın iki kanat üzerinde bir hakem mevkiinde bulunduğu sistem⁽⁵⁶⁾ başlangıcından itibaren devletin mukadderatını belirleyecek bir özellik olarak benimsendi. Ele geçirdikleri topraklarda yönetici iktidarla ittifak hâlindeki kabileci askerî aristokrasinin yasa aracılığıyla meşrulaştırılmış idaresi altındaki İlhanlı hâkimiyet sahasında önceki Selçuklu idaresi gibi yerel soylu ailelerin desteğine duyulan ihtiyacın, İranlı kent bürokratları, tüccar ve ulema ile ittifakı gerektirmesi⁽⁵⁷⁾ Karahanlılar dönemi için vurguladığımız aynı olmazsa olmaz aktörleri gündeme getirdi. Russell bir hükümdarın keyfi iktidara sahip olabilmesi için uyrukların çoğu önce korku ve ardından alışkanlık yahut gelenek yüzünden boyun eğerken hükümdarın yanında tahta yakın bir grubun onayının gerekli olduğunu vurgular.⁽⁵⁸⁾ Russell'ın dikkati çektiği bir diğer husus, hükümdarların hâlk topluluğunun belirli bir bölümüne güvenme alışkanlığı edinmeleri ancak iktisadi ve kültürel değişikliklerin bu grubun iktidarını yavaş yavaş azalmasıdır.⁽⁵⁹⁾ İlhanlılarda yalnız iktisadi ve kültürel gelişmelerin bir sonucu olarak değil, yasa aracılığıyla meşrulaştırmayı sağlayan Moğolların kendilerinden önceki köklü rejim ile aynı aidiyet tanımlığını haiz unsurlara karşı zaman zaman duydukları güvensizlik dolayısıyla da egemenlikleri altındaki yönetilen gruplarla, özellikle de iktidarı destekleme yahut aksi potansiyelleri mevcut olanlarla karşılıklı ilişkileri değişken olmuştur. Hülagu Han döneminde Budizm; Abaka, Argun, Geyhatu ve Baydu dönemlerinde Hıristiyanlığın değer görmesi bu iki dini ve mensuplarını ön plana çıkartırken diğer dinlerin baskı altına alınmasına neden olmuştur. Teküder'le başlayan, Gâzân Hân, Olcaytu ve Ebû Said'le devam eden İslamlaşma sürecinde ise düşmanlık tersine dönmüştür.⁽⁶⁰⁾

İktisadî açıdan İlhanlılar, yerleşik kültüre mensup yönetilenler üzerinde hâkim konar-göçer yönetenlerin karşılaşması beklenen sorunlarla yüzleştiler. Yerli anasıra dayanarak tesis ettikleri sistemin gelişimi uzun sürdü. Bununla birlikte askerî genişlemenin durması dolayısıyla yağma ve ganimetin elde edilememesi, özellikle Moğol askerî seçkinlerin finansmanı noktasında problemlere yol açtı. Halk üzerine yüklenen ağır vergilerle birlikte Moğol askerî sınıfın tahakküm ve zorbalıkları da durumu oldukça zorlaştırdı.⁽⁶¹⁾ Bölgeye yeni bir dilsel yahut dinsel kimlik getirmeyen

(56) İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-doğu'ya Etkileri," Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 31, Ankara 2000, ss. 1-35, s. 9.

(57) Lapidus, age, s. 385-386.

(58) Bertrand Russell, İktidar, Çev. Mete Ergun, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 188.

(59) Russell, age, s. 190.

(60) Hanifi Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", İlahiyat, Yıl 2016, S. 45, ss. 109-138, s. 112.

(61) Osman G. Özgüdenli, Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim – Gazan Han ve Reformları, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 45.

İlhanlı idaresi, tedricen⁽⁶²⁾ mevcut kültür içerisinde erimekle birlikte bu kültüre “yeni bir yaratıcılık safhası getirdiler”.⁽⁶³⁾ İlhanlı devri tarih yazıcılığını patronaj ve bürokratik egemenlik bağlamında değerlendiren Uyar, bu ekol çerçevesinde kaleme alınan eserlerde kendisine yer bulan Moğol iktidarını kutsallaştırma söyleminin bu dönem kaynaklarında en sık başvurulan meşrulaştırma aracı olduğunu ifade eder.⁽⁶⁴⁾ İslam dünyasında büyük ve kanlı bir istila hareketini başlatan Cengiz Han, İlhanlı tarih yazıcılığında çeşitli vesilelerle meşrulaştırılmakla kalınmamış, Ata Melik Cüveynî onu tevekkül ehli olarak arz etmiştir. Cüveynî’ye göre, [Cengiz Han’ın] “*Bir kimseyi yola getirmek için kullandığı en sert ifade, “Ne olacağını biz bilmeyiz, Yüce Tanrı bilir”* ifadesiydi. Eğer dikkat edilirse, bu söz, Allah’a tevekkül edenler tarafından söylenebilecek bir sözdür. Nitekim Yüce Allah, “*Allah’a tevekkül edene O yeter*” buyurmuştur. Bu tevekkül sayesinde Cengiz Han, her amacına ulaşmış, her istediğini elde etmiştir.”⁽⁶⁵⁾

İlhanlı Devleti’nde İslamlaşmaya yönelik ilk teşebbüs, Ahmet adını alan Teküder (1282-1284) zamanında gerçekleşmiştir. Hülâgû’nun oğullarından olan Teküder, inancı dolayısıyla Moğol yasalarına ihanet etmekle suçlandıysa da onun kısa süren egemenliğini yitirmesi daha ziyade dirayetsiz bir hükümdar olmasıyla açıklanır.⁽⁶⁶⁾ Yine de Teküder zamanında devletin İslamlaşmasının “*tobumlarının atıldığı*”⁽⁶⁷⁾ ifade edilebilir. Onun İslam’la tanışması ve bu dine girişi popüler sūfî bir çevrede ve tahta oturmasından kısa süre önce gerçekleşmiştir.⁽⁶⁸⁾ Bu çevrenin bütüncül olarak İlhanlı sahasında İslamlaşmada etkisini vurgulamak önemlidir. Uyar’ın kaydettiği üzere Teküder’in çevresinde yerli İrani bürokrasiye mensup Müslüman şahsiyetler bulunmakla birlikte onu ihtidaya davet ettikleri yolunda bir malumat söz konusu

⁽⁶²⁾ Bu aşama aşama İslamlaşmanın net bir örneğini Pfeiffer, Câmîu’t-Tevarîh’in IV. cildine göre hazırladığı İlhanlılarda İrani-İslami adlar taşıyan Moğol emirlerinin ilhanların hâkimiyet zamanına göre sayı ve oranındaki artışı gösteren tablo ortaya koymaktadır. Buna göre Hülâgû zamanındaki oran %6,8; Abaka Han zamanında %10,4 iken Geyhatu zamanında % 30,4; Gazan Han zamanında ise %21’dir. Judith Pfeiffer, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond the Legacy of Genghis Khan* içinde, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 374. Makalenin Türkçe tercümesi için bkz. “Karşılıklı Yakınlaşma: Erken İlhanlı Devrinde Moğol Seçkin Sınıfının İhtidası Üzerine Düşünceler,” çev. Kazım Uzun, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/2, 2018, ss. 639-660.

⁽⁶³⁾ Lapidus, age, s. 384.

⁽⁶⁴⁾ Mustafa Uyar, “Patronaj ve Bürokratik Egemenlik Bağlamında İlhanlı Dönemi (1256-1353) Tarihyazımı”, *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan vd., İlem Yayınları, İstanbul 2021, ss. 121-145, s. 122. Uyar tarafından Cüveynî, Reşidüddin ve Cüzcânî’nin Moğol egemenliğini meşrulaştıran kayıtları derlenmiştir. Bkz. agm, 122-133.

⁽⁶⁵⁾ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Ankara 2013, s. 85-86.

⁽⁶⁶⁾ Hamid Algar, “Ahmed Teküder,” *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 139.

⁽⁶⁷⁾ Mustafa Uyar, “İlhanlı Hükümdarlarının İslam’a Girmesinde Rol Alan Türk Sūfîleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri,” *Belleten*, LXXVI, C. 76, S. 275, Ankara 2012, ss. 7-30, s. 25.

⁽⁶⁸⁾ Uyar, agm, s. 15.

değildir.⁽⁶⁹⁾ Teküder'den sonra girilen İslamlaşma sürecinde de yine etki sahibi olanlar bu popüler mutasavvıflar olarak görülmektedir.

Geyhatu zamanında İlhanın Budist olmasına rağmen İslam'a karşı hoşgörülü olduğu ifade edilir ve bu durum Müslüman olan eşine bağlanır.⁽⁷⁰⁾ Bununla beraber Geyhatu'dan sonra yaşanan süreci değerlendirdiğimizde Müslümanlara karşı baskıcı tutumun artık fayda sağlamadığı, hatta devletin tedricen İslamlaşmaya doğru gittiğinin anlaşıldığı dahi varsayılabilir. Nitekim Geyhatu'ya karşı hâkimiyet iddiası olarak beliren Baydu'nun hâkimiyeti Gazan tarafından tanınmayıp taraflar iktidar mücadelesine girdiklerinde, İslamiyet "o zamana dek görülmedik bir biçimde en önemli enstrümanlardan biri oldu."⁽⁷¹⁾ Uyar, İlhanlı Devleti'nin kurulmasından sonra doğan gençlerin giderek artan şekilde tabilerinin hâkim kültürüne ve dinine yöneldiklerine dikkati çeker. Bu ihtida sürecinde de daha ziyade yerli Türk dinî, siyasi ve askerî elitin etkisini belirtir.⁽⁷²⁾ Gazan Han döneminde "Moğol ve Türk askerî eliti İslam'a girdi ve kültürel meşruluğunu Moğol geleneklerinin yanı sıra İran edebî kaynaklarından aldı. Moğol destekçiliği altında Moğol evrensel kader duygusunu yansıtan tarih yazımı gelişti."⁽⁷³⁾ Gazan Han zamanında devlet telakkisi, idari gelenekler ve hükümdar için kullanılan unvan ve lakaplarda İslami geleneklerin benimsenmeye başlandığını belirten Özgüdenli, onun hâkimiyetini iki temele dayandırdığını belirtir: Cengiz Han'a dayanan yüce soyu ve Tanrı'nın takdiri.⁽⁷⁴⁾

Olcaytu Han'ın hükümdarlığı zamanında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin telkinleriyle İsnâaşeriyeye meyledildiği rivayeti hususunda İbn Battûta'nın kaydı ilgi çekicidir. Buna göre Şii âlim, "Râfızileri överek güya diğer mezheplerden daha tutarlı olduğunu anlattı. Ayrıca hilâfet meselesine de değinerek Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in Peygamberimizin vezirleri olduğunu, Hz. Ali'nin ise Peygamberimizin amca oğlu ve damadı olmak münasebetiyle hilâfetin varisi olduğunu anlattı. Öte yandan Sultan'ın elindeki mülkün ata ve akrabalarından miras yoluyla intikal ettiğini de belirterek, onun alışkın olduğu bir örnekle, imamet meselesini izah etti. Sultan henüz İslam'a girdiği için dinî konuları pek bilmiyordu. Bu yüzden Cemâleddin'in sözlerine kanarak milletini de zorla Rafızî mezhebine sokmaya çalıştı."⁽⁷⁵⁾ Spuler, Olcaytu'nun

⁽⁶⁹⁾ Uyar, agm, s. 17.

⁽⁷⁰⁾ Yuvalı, agm, s. 103.

⁽⁷¹⁾ Erdem, agm, s. 23.

⁽⁷²⁾ Uyar, agm, s. 24. Uyar ayrıca Teküder'in hâl edilip öldürülmesine rağmen Gazan'ın Müslüman bir hükümdar olarak tahta geçmekte hiçbir iç problem yaşamamasının kültürel değişim ve dönüşümün safhaları ile izah edilebileceğini vurgular. Uyar, agm, s. 25.

⁽⁷³⁾ Lapidus, age, s. 384. Sümer, Gazan Han'ın Müslümanlığının Memluk kaynaklarında zahiri olarak nitelendiğine, buna karşılık Gazan Han'ın da Memluk sultanlarını asil olmadıkları için hor ve hakir gördüğüne dikkati çeker. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, 1969, TTK, Ankara 1970, s. 72.

⁽⁷⁴⁾ Osman G. Özgüdenli, Gâzân Han ve Reformları (1295-1304), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 243-244.

⁽⁷⁵⁾ İbn Battûta Tancı, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı,

Şii akidelerin doğruluğuna kanaat getirmiş olduğunu ve eğer nispeten kısa zaman sonra hayatını kaybetmese idi Sünniler ve Şiiler arasında şiddetli mücadelelerin önünü almanın mümkün olmayacağını ifade eder. Bununla birlikte oğlu ve hâlefi Ebû Said bir Sünni olarak yetişmiş ve İlhanlı Devleti'nin mezhepsel yönelimindeki olası değişikliği engellemiştir.⁽⁷⁶⁾ Mezhep açısından yaşanan çalkantılara rağmen Olcaytu, İslam dünyasını sonradan istila eden ve sonradan İslamlaşmış bir hâkim olarak değil, vefatından hemen önce Mekke reisinin oğlunun kendisine sığınmasından anlaşıldığı üzere Mekke yöneticisine askerî ve mali olarak destek sağlayarak mukaddes toprakların idaresine müdahil bir Müslüman hükümdardır.⁽⁷⁷⁾ Alan'ın ifadesiyle “İlhanlı hükümdar modelinin Gazan Han zamanındaki geçiş döneminin ardından Olcaytu'nun şahsında Yakınoğu hükümdar tiplemesine uygun hâle gelmiştir.”⁽⁷⁸⁾ Belirtelim ki İlhanlı hâkimiyet sahasındaki Sünni-Şii çatışması devletin mukadderatını aşan bir mirası bölgede bırakmıştır.⁽⁷⁹⁾ Gazan Han zamanında devlet bütün kurumları ile İslamleşirken yönetenler ve yönetilenler arasındaki uyumsuzluk ortadan kalkmıştır⁽⁸⁰⁾ ancak Şii ve Sünni yönetilenler arasında kökünü geçmişten alan anlaşmazlıklar giderek şiddetlenmiş, hatta çatışmaya dönüşmüştür. Bazı Şii âlimler Gaib İmam'ın çıkışını hızlandıran bir millet olarak gördükleri İlhanlıların idaresinde etkinliklerini arttırmaya gayret etmişler, kadılık, devâtdârlık, bekçilik ve benzeri hizmetleri üstlenmişler, özellikle de Gazan Han zamanında nüfuzlarını arttırmışlardır.⁽⁸¹⁾

Moğolistan sınırları dışında kalan ve Avrasya sahasında iktidarlarını sürdüren Cengizogullarının kaderi tamamen Türklükle birleşti. Bu sahada iktidar sahibi olan Moğollar, Türklüğün ve İslam'ın etkisiyle varlıklarını yitirirken çoğunlukla Türkleştiler.⁽⁸²⁾ Bu meyanda İlhanlılarda Türk popüler dinî şahsiyetlerinin İslamlaşmadaki etkisi kültürel boyutuyla da değerlendirilebilir. İlhanlıların bölgeye gelişinden önce egemenliği yitmiş bulunan Selçuklu öncülleri İslam medeniyetinin katılımcısı olma azimlerinde hâkimiyet sahalarında kendilerinden önceki kültür

İstanbul 2013, s. 201.

⁽⁷⁶⁾ Bertold Spuler, İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350, Çeviren Cemal Köprülü, 3. Baskı, TTK, Ankara 2011, s. 212-213.

⁽⁷⁷⁾ Hayrunnisa Alan, “İlhanlılar,” Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları,” Ötügen, İstanbul 2017, ss. 150-179, s. 172.

⁽⁷⁸⁾ Alan, agm, s. 172.

⁽⁷⁹⁾ Bu miras hakkında bkz. Hanifi Şahin, İlhanlılar Döneminde Şiilik, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2010; Michael M. Mazzaoui, The Origins of the Safawids, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1972, ss. 22-40.

⁽⁸⁰⁾ Hanifi Şahin, “Câmiu't-Tevârih'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları,” Bilig, Yıl 2015, S. 73, s. 207.

⁽⁸¹⁾ Hanifi Şahin, “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünni İlişkileri,” e-mâkâlât, Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), s. 26-27.

⁽⁸²⁾ Dinçer Koç, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar,” Türk Moğol Tarihi, Ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2021, ss. 151-168, s. 165-166.

bakıyelerinden beslendikleri gibi, kendilerinden sonraki bozkır kökenli yönetenler olarak İlhanlılara da bir kültürel zemin bırakmışlardır denebilir.

İlk bakışta İlhanlı sahasında tecrübe edilen kültür değişmesi daha uzun bir zaman dilimine yayılmış görünmektedir. Bu zaman diliminde meşruiyetin kurgulanma biçimine ilişkin yeni teoriler üretmekte mahir İlhanlı bürokrasisine mensup Müslümanların faaliyetlerine değinilmişti. Bu meşrulaştırma görünürde ancak kitabî kültür seviyesinde gerçekleştirilmiştir ve yönetilen Müslümanların muktedirin iktidarını benimseme ölçütünü belirler. Madalyonu tersine çevirdiğimizde ise Moğol yönetenler ve onların askerî seçkinleri için yasadan ayrılmaksızın yeni dini benimsemelerinin önünde bir beis olmadığını ortaya koyar.

Burada önemli bir mesele İslam siyaset teorisinde hâlifenin meşru yönetme hakkını bağışlaması anlayışının mevcudiyetidir. Memluk Sultanı tarafından da gündeme getirilmiş ve Gazan Han'a eğer diğer Müslümanlar gibi Halife'ye itaat etmezse din ve dünya işlerinin eksik kalacağı hatırlatılmıştır.⁽⁸³⁾ İlgi çekici olan Memluk Sultanının bu davetinin Gazan Han'ın kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıması için gönderdiği elçilik heyeti aracılığıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Tanrı'nın yönetme hakkını Cengiz oğullarına verdiği anlayışıyla atalarının yaptığı kendilerine itaat talebini bu kez Gazan Han, her ne kadar yumuşak bir üslupta kaleme alınmış olsa da her ikisi de Müslüman hâkimler olmak sıfatıyla kendi üstünlüğünü vurgulayarak gerçekleştirmiştir.⁽⁸⁴⁾

SONUÇ

Hem Karahanlı hem İlhanlı devletlerinde meşruiyet algı ve pratiklerinin değişimini değerlendirirken vurgulanması gereken önemli bir husus, orta çağın baskıcı mutlak hâkimler altında ona körü körüne bağlı seçkinler, baskı ve şiddet dâhil her aracın mübah görüldüğü bir anlayışla ezilen yönetilenlerden oluştuğu şeklindeki basit ve genelleyici önyargısından kendimizi kurtarmamız gerektiğidir. Bu modern öncesi siyasi örgütlerde bugün anladığımız şekliyle bir sivil toplumun yokluğu, yönetim üzerinde baskı sağlama potansiyelini haiz unsurların da yokluğunu gerektirmemektedir. Ele aldığımız dönemde sınıflı bir toplum yapısı mevcut değildir. Bu durum yönetme hakkı, ideoloji ve alternatif ideoloji gibi konular söz konusu olduğunda, rakip unsurları analiz kategorilerine ayırmak hususunda bir zorluğa yol açmaktadır. Bu zorluk ancak analize konu olan kümeleri bir araya getiren sebeplerin kendi çağı ve koşullarına uygun olarak tespit edilebilmesiyle aşılr. Söz gelimi maddî zenginlik yahut statü, etnik köken, dinsel tanımlık gibi ilk bakışta ayırt edici kategorilere olanak veren etiketlemeler çoğu kez söz konusu dönem ve devletlerin ideolojik kümelenmelerinde tutarlı bir veri sağlamamaktadır.

(83) Ahmet Sağlam, "Memluk İlhanlı Diplomatik İlişkileri," Belleten, LXXII, S. 293, Ankara 2018, ss. 83-158, s. 117.

(84) Özgüdenli, age, s. 209.

İlhanlı coğrafyası için Müslümanlar ve gayrimüslimler karşıtlığı kurmak çok makul görünmemekte. İlhanlıların hâkim olduğu saha uzun yıllar Selçuklu egemenliği altında Sünni İslam'ın adeta siyasi-askerî merkezi ve dolayısıyla karşıt fikirlerle mücadelede önemli rol oynayan medreseler aracılığıyla meşrulaştırma sürecinin de başat ajanı idi. İlhanlı yönetenlerinin dinî serüvenine yakın geçmişten uzağa doğru inerek bir sondaj çalışması perspektifinden baktığımızda, Safevî dönemindeki dinsel dönüşümün zeminin bu aşamada sağlandığını ifade etmek mümkündür. Zeminin altında Selçuklu dönemi ve öncesine uzanan kökler bu aşamada çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Karahanlı ve İlhanlı devletlerinin kültürel geçiş dönemleri ve bu dönemde meşruiyetin yeniden inşası üzerinde genel bir değerlendirme yaptığımızda sağladığımız sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Her ikisi de bozkır atlı göçebeliği kökenli iki yöneten gruptan Karahanlılar, bozkırda siyasi buhranların mevcut bulunduğu bir otorite boşluğu döneminde kurulmuş olup İslamlaşma öncesi tarihi hakkında malumat yetersizdir. İlhanlılar ise bozkırda atlı göçerliğin Cengiz Han'ın sancağı altında teşkilatlanıp Türk-Moğol ordularının dünya tarihini değiştiren yayılmasının bir ürünüdür. Karahanlı Devleti hâkimiyet iddiası olan hanedan mensubunun İslamlaşmasıyla din değiştirmiş dolayısıyla İslamlaşma yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir. İlhanlılarda ise büyük bir İmparatorluktan kopan mevcut bir devletin kurulduğu coğrafyada idrak ettiği kültür değişimi neticesinde İslamlaşma hâkimiyet mücadelelerinin bir motifi hâline gelmiştir. Din değiştirme aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmiştir denebilir. Karahanlılarda İslamlaşma, tedricen Samanoğullarından miras kalanlar dışında gayri İslami topraklarda gerçekleşmiştir. Senkretik inançlara daha uygun bir zeminin varlığı söz konusu edilebilir ve bu durum eski hâkimiyet telakkisi ve inanışların İslami edebiyatta yansımalarına imkân sağlamıştır. İlhanlılarda İslamlaşma, kadim İslam coğrafyasında, kendilerinden önce Sünni İslam hilafetinin koruyuculuğu argümanı ile ve Sünni İslam dünyasının siyasi-askerî liderliğini üstlenen bir devletin (Büyük Selçuklular) bakiyesi olan topraklarda gerçekleşmiştir. Bu saha kitabı İslam pratikleri yaygın olmakla birlikte tasavvufun da kökleşmiş olduğu bir coğrafyadır. Karahanlı Devleti'nde yönetilen taban tedricen İslamlaşırken, yönetilme anlayışının eski kültür unsurları ile uzlaştırılması ihtiyacının duyulduğu anlaşılmaktadır. İlhanlılarda ise yönetilen taban hâlihazırda Müslüman kalabalık bir nüfusa ve bunun yanında kitabi din mensuplarına sahiptir. Müslüman kesim için daha önce medeniyetlerinin "kara yazısı" olan yönetenler "nihayet" İslamlaşmıştır ancak bundan sonra mezhep meselesi gündeme gelmiştir. Karahanlılarda hanedan anlayışı sürdürülmüş, hilafet merkezine bağlanma zaman içerisinde ve şartlara göre gerçekleşmiştir. İlhanlılarda Cengiz soyuna mensubiyet anlayışı sürdürülmüştür. Halifelik merkezini yıkan bir hanedanın devamı ve yeni hilafet merkezinin topraklarında bulunduğu Memluklarla kronik mücadelesi süren İlhanlı Devleti tabii olarak hâlifeden bir onay beklememiştir.

Her iki bölge ve dönem için ifade edilebilecek husus ise ulaşılan sonucun mevcut ile hedeflenen kültür daireleri arasında bir uzlaşma ve sentezin sağlanması olduğudur. Her iki siyasi örgütün temellendirdiği meşruiyet kurgusu da kendilerinden sonraki Türk-İslam devletlerine bir miras olarak intikal etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, ss. 102-105.
- Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, 2. Baskı, İstanbul 2019.
- Ahmet Sağlam, “Memluk İlhanlı Diplomatik İlişkileri,” *Bellekten*, LXXII, S. 293, 2018, ss. 83-158.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013.
- Aydın Usta, “Samaniler”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2006, ss. 64-68.
- Aydın Usta, *Türkler ve İslamiyet, İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler*, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2021.
- Bahattin Kök, “Gazneli Mahmut’la Abbasî Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler,” *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, S. 2 (Mayıs 1998), ss. 117-126.
- Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çeviren Cemal Köprülü, 3. Baskı, TTK, Ankara 2011.
- Bertrand Russell, *İktidar*, Çev. Mete Ergun, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.
- Casim Avcı, “Hilafet”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, ss.539-546.
- Claude Cahen, *İslamiyet, 1. Kitap*, Türkçesi: Esat Mermi Erendor, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 267.
- Diñçer Koç, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar,” *Türk Moğol Tarihi*, Ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2021, ss. 151-168.
- Ebü Bekr Muhammed b. Ca’fer en-Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, Farsçadan Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK, Ankara 2013.
- El-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2019.
- Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, TTK, Ankara 1970, ss. 1-147.
- Gaye Yavuzcan, “Türk Kültür Tarihinde Veli-Kahramanlar Üzerine Bir değerlendirme,” Motif Vakfı *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (8-10 Kasım 2018) Bildiri Kitabı*, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, ss. 427-434.

Halil İnalçık, “Din ve Devlet,” *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisi ile İlgisi,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yıl 1959, C. 14, S. 1, ss. 69-94.

Hamid Algar, “Ahmed Teküder,” *DİA II*, İstanbul 1989.

Hanifi Şahin, “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünni İlişkileri,” *e-mâkâlât, Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), ss. 17-42.

Hanifi Şahin, “Câmiu’t-Tevârih’e Göre Gâzân Hân’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları,” *Bilig*, Yıl 2015, S. 73, ss. 207-230.

Hanifi Şahin, “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü,” *İlâhiyat*, Yıl 2016, S. 45, ss. 109-138.

Hayrunnisa Alan, “İlhanlılar,” *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken, İstanbul 2017, ss. 150-179.

Ira M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi, c. I, Hazreti Muhammed’den 19. Yüzyula*, Çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, 10. Baskı, İstanbul 2020.

İbnü’l Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, Tercüme Heyeti: Ahmet Ağırakça vd., IX. Cildi Tercüme Eden: Abdülkerim Özaydın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019.

İbnü’t-Tıktaka, el-Fahrî, *Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258*, Çeviren: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.

İlhan Erdem, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-doğu’ya Etkileri,” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, Ankara 2000, ss. 1-35.

İsa Özkan, “Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı,” Bengü Bitig, *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ed. F. Ağca, F. Gökçe, Türkbiğ Yayınları, Ankara 2013.

Judith Pfeiffer, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond the Legacy of Genghis Khan* içinde, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, ss. 369-389.

Judith Pfeiffer, “Karşılıklı Yakınlaşma: Erken İlhanlı Devrinde Moğol Seçkin Sınıfının İhtidası Üzerine Düşünceler,” çev. Kazım Uzun, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/2, 2018, ss. 639-660.

Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânu Lügati't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalin, Kabcacı Yayinevi, İstanbul 2019.

Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi, Siyasal Bilimin Öğeleri*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1982.

Mohammad Qasim İbadi, "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi," *İstem*, Yıl 9, S. 18, ss. 161-180.

Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri," *Belleten*, Yıl 2012, C. 76, S. 275, ss. 7-30.

Mustafa Uyar, "Patronaj ve Bürokratik Egemenlik Bağlamında İlhanlı Dönemi (1256-1353) Tarihyazımı", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan vd., İlem Yayınları, İstanbul 2021, ss. 121-145.

Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020

Osman G. Özgüdenli, *Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim – Gazan Han ve Reformları*, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2009.

Ömer Soner Huncan, *İpek Yolu'nun Muhafızları, Bozkırlardan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.

Ömer Soner Huncan, *Türk Hakanlığı, Karahanlılar (766-1212)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Paul Fouracre, "Conflict, Power and Legitimation in France," *Building Legitimacy, Political Discourses and Forms of Legitimacy in Medieval Societies*, Ed. Isabel Alfonso vd., ss.3-26.

Pervin Ergun, *Atlarla Suların Hami Ruhu Yılkıcılarla Bağlıların Piri Kambar Ata Baba Gammar*, Kömen Yayınları, Konya 2011.

Peter Golden, *The Karakhanids and Early Islam, The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, 1990.

Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2002.

Tufan Gündüz, *Kur'an ve Kılıç, Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

İÇ ASYA BOZKIRINDA HUKUKUN KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ

Gökay YAVRUCUK*

Özet

Konargöçer toplumların hukuki birikimleri ön yargılar ve eksik sorulan sorular sebebiyle yanlış ve kusurlu anlaşılmıştır. Konargöçer toplumu devlet öncesi (eşitlikçi) olarak gören araştırmacılar, hukuktan mahrum olduklarını, sosyal düzeni her eşitlikçi toplumda olduğu gibi sosyal yaptırım yoluyla sağlamaya çalıştıklarını düşünür. Oysa konargöçer toplumlar tarih öncesi devirlerde boylar hâlinde örgütlenmeye başlamışlardır ve boylar -bilhassa Batı'da kalıplaşmış ön yargıların aksine- devletin bozkırdaki ilk formudur. Kurumsal yargı ortaya çıkmış, sosyal yaptırımın yerini hukuk almıştır. Diğer taraftan konargöçer hukuka dair araştırmaların “töre” kavramının anlamı hakkındaki spekülasyonlara sıkışmış olması sebebiyle hukukun kaynaklarını, nasıl şekillendiğini ve çeşitlendiğini, boylar üstü nitelikteki bozkır devletlerinin (Hun, Rouran, Gök Türk, Uygur, Oğuz, Moğol vb.) yasama-yürütme-yargı ilişkilerini nasıl teşkil ettiklerini ve hukuk birikimlerinin özelliklerini araştırmada zaaf olmuştur.

Konargöçer toplumlarda hukukun insan-doğa ilişkisini de içermek kaydıyla yaşam tarzından kaynak aldığı anlaşılacaktır. Hayvancılık, avcılık, silah kullanma, göç ve yolculuk toplum yaşamını düzenleyen kurallar içinde en önemli temalardır. Bu çerçeveye yerleştirilebilecek olan bir başka kaynak ise inançtır. Bozkır imparatorlukları kurulurken egemen oldukları sahada mevcut hukuku büyük oranda onaylıyor, bazı eklemeler ve yenilikler yapıyorlardı. Bağlı boyların yahut farklı etnik grupların hukuklarına da yerel düzeyde yürürlük veriyorlardı. Bu bakıma hukuk birliği olmadığı düşünülebilir. Kuruluş sürecinde şekillenen hukuk düzeninin değiştirilmemesinin öğütlediği anlaşılıyor. Fakat zamanla değişiklikler olduğu, yeni hükümler eklendiği veya bazı hükümlerin değiştirildiği görülüyor. Hükümdar, kurultayın onayıyla yeni hükümler koyabiliyor yahut mevcut hükümlerde değişiklik yapabiliyordu.

Anahtar Kelimeler: Töre, casag (yasak), Konargöçer toplum, İç Asya tarihi, hukuk tarihi

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü. gokayyavrucuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1787-6282>

GİRİŞ

Konargöçer toplumların hukuki birikimleri ön yargılar ve eksik sorulan sorular sebebiyle yanlış ve kusurlu anlaşılmıştır. Konargöçer toplumu devlet öncesi (eşitlikçi) olarak gören araştırmacılar, hukuktan mahrum olduklarını, sosyal düzeni her eşitlikçi toplumda olduğu gibi sosyal yaptırım yoluyla sağlamaya çalıştıklarını düşünür. Oysa konargöçer toplumlar tarih öncesi devirlerde boylar hâlinde örgütlenmeye başlamışlardır ve boylar -bilhassa Batı'da kalıplaşmış ön yargıların aksine- devletin bozkırdaki ilk formudur. Kurumsal yargı ortaya çıkmış, sosyal yaptırımın yerini hukuk almıştır. Diğer taraftan konargöçer hukuka dair araştırmaların "töre" kavramının anlamı hakkındaki spekülasyonlara sıkışmış olması sebebiyle hukukun kaynaklarını, nasıl şekillendiğini ve çeşitlendiğini, boylar üstü nitelikteki bozkır devletlerinin (Hun, Rouran, Gök Türk, Uygur, Oğuz, Moğol vb.) yasama-yürütme-yargı ilişkilerini nasıl teşkil ettiklerini ve hukuk birikimlerinin özelliklerini araştırmada zaaf olmuştur.

Toplumlarda hırsızlık, cinayet, zina, sahtekârlık gibi fiillere karşı sosyal yaptırımlar vardır. Fakat bu yaptırımlar vasitalardan mahrum olup ayıplama, sosyal izolasyon gibi tepkilerden ibarettir. Üstelik herkese sosyal yaptırım uygulanabilmesi söz konusu değildir. Yani sosyal yaptırım yalnızca toplumdaki konumu itibarıyla güçsüz olanlara karşı uygulanabilir⁽¹⁾. Devlet yaptırım uygulama yetkisini tekeline alır ve bunu koyduğu kurallara göre yapar. Krader'e göre kurallara uyulmaması otoritenin kurduğu düzeni tehdit eden bir durum sayıldığı için cezayı otorite tekeline almıştır⁽²⁾. Hukukun bir başka boyutu devletle ilişkili olan vergi, yargı, protokol, hiyerarşi gibi konuları şekillendiren yeni kurallar koymasındır.

Kradin, konargöçer toplumda iş bölümünün aile veya uruk içinde gerçekleştiğinden bahisle sınıflaşma olmadığını yazdı⁽³⁾. Marxist teoriye sadık olan Kradin'e göre sınıfsız bir toplumun bürokrasiye ihtiyacı yoktu. Marxist teoride altyapı olarak tanımlanan ekonomik yapıda sınıfları ortaya çıkaracak bir devrim olmadıkça üstyapıyı oluşturan siyasi yapıda da devrim olmayacak, devlet ortaya çıkmayacaktı. Neticede konargöçerler devlet kurmamış ama bu aşamayı atlayarak imparatorluk kurmuştu⁽⁴⁾. Konargöçerleri buna sevk eden, yerleşik komşularının imparatorluklar kurmuş olmasıydı⁽⁵⁾. Hun, Rouran, Göktürk, Uygur ve Moğol imparatorlukları birer imparatorluktu ama devlet değildi. Devlete benzer özellikleri yalnızca komşu imparatorluklarla ilişkilerinde beliriyordu⁽⁶⁾.

(1) Fried, 1967, s. 15; Service, 1975, s. 86

(2) Krader, 1968, s. 10

(3) Kradin, 2005, s. 151

(4) Kradin, 2004, s. 502; Kradin, 2014, s. 15, 16

(5) Kradin, 2004, s. 504; Kradin, 2011 s. 83

(6) Kradin, 2004, s. 510; Kradin, 2014, s. 19

Töre, Türkçe çalışmalarda konargöçer toplum hayatını düzenleyen kurallar bütünü olmaktan ziyade anlamı üzerinde tartışılacak bir sözcük gibi ele alınmış, bunun haricinde yalnızca bozkır devletleri için çok önemli bir unsur olduğunun vurgulanmasıyla yetinilmiştir. Modern Türkçe literatürde sözcüğe verilen anlamlar irdelenince üç anlam öne çıkar: gelenek, kanun, düzen⁽⁷⁾. Her biri diğerinden çok farklı olan bu üç anlamın da töre ile özdeşleştirilmesi üzerinde durulmayı hak eden bir mesele olmakla birlikte, konargöçer toplumların hukuk birikimlerinin nerelerden kaynaklandığını, nasıl şekillendiğini, nasıl uygulandığını sorgulamayı unutturmamalıdır. Bu çalışmanın amacı töre kavramının öne çıkan üç anlamından hukuk niteliğini merkeze alarak konargöçer toplumların hukuk birikimlerini ana hatlarıyla ortaya koymak olacaktır.

1. Bozkırda Devletin İlk Formu Olarak Boy

Henri J. M. Claessen ve Peter Skalník, devletin tanımı ve ilk defa ortaya çıkış şekli hakkında üç sorundan bahsetmiştir. Devletin herkesin kabul ettiği bir tanımı yoktur. Konuyla alakadar olanların her birinin kendi tanımı vardır ve bundan dolayı tanım tartışması kısır hâle gelmiştir. Çoğunlukla sınırlı sayıda kaynak kullanılan, bir kültürle veya bölge için geçerli ama dünya genelinde düşünüldüğünde geçersiz olur⁽⁸⁾. Devletin en önemli özelliği siyasi iktidardır. Siyasî iktidar; siyasi karar verme, buyurma ve yasaklama gücüdür. Kandaş topluluklar olan uruklarda reisin iktidarı yaşa ve cinsiyete dayanır. Yaşına, tecrübesine ve bilgeliğine güvenildiği ölçüde reisin sözü dinlenir. Söz dinlemeyenlere karşı yaptırım aygıtları yoktur. Siyasî iktidarda kararlar belirli kurumlar tarafından temsil edilen yaptırım gücüyle dayatılır⁽⁹⁾. Yaptırım gücü iktidarın kontrolündeki kolluk kuvvetleri aracılığıyla kullanılır⁽¹⁰⁾. Devletle birlikte sosyal yaptırımdan hukuki yaptırıma geçilir. Toplumlarda uygunsuz bulunan eylemlere yönelik sosyal yaptırımlar vardır. Bunlar belirli kurumların karar verme yetkisine sahip olduğu vasıtalarla mahrum olup ayıplama, sosyal izolasyon gibi tepkilerden ibarettir. Sosyal yaptırım toplumdaki her bireye eşit şekilde uygulanamaz⁽¹¹⁾. Devlet herkes için geçerli olan kurallar koyar, muafiyet şartlarını belirler ve bu kurallara uyulmasını temin etme görevini belirli kurumlara verir. Krader'e göre kurallara uyulmaması otoritenin kurduğu düzeni tehdit eden bir durum sayıldığı için cezayı otorite tekeline almıştır⁽¹²⁾.

(7) Ahmet Caferoğlu'na göre örf, kanun, nizam. Bkz. Caferoğlu, 1968, s. 250. Hüseyin Namık Orkun ve Muharrem Ergin, örf, gelenek, düzen, kanun olarak anladı. Bkz. Ergin, 2012, s. 117; Orkun, 1986, s. 117

(8) Claessen- Skalník, 1978, s. 3

(9) Claessen- Skalník, 1978, s. 21; Fried, 1967, s. 13; Service, 1975, s. 12-14, 49

(10) Krader, 1968, s. 22

(11) Fried, 1967, s. 15; Service, 1975, s. 86

(12) Krader, 1968, s. 10

Wilhelm Radloff, konargöçer hayvancıların boylarüstü bir siyasi teşkilata gerek duymadıkları kanaatindeydi. Boylar gerekli olduğunda ortak çıkarlar etrafında birleşmeler dahi gereklilik ortadan kalkınca yine bağımsızlaşıyorlardı⁽¹³⁾. Boylar arasındaki güç dengesi değişken olduğundan istikrarlı bir boylarüstü egemenlik kurulamazdı⁽¹⁴⁾. Kradin'e göre iş bölümünün aile ve uruk içinde şekillendiği konargöçer toplumlarda sınıflaşma gerçekleşmiyordu ki sınıfsız toplumların bürokrasiye ihtiyaçları yoktu⁽¹⁵⁾. Marxist teoride altyapı olarak tanımlanan ekonomik yapıda sınıfları ortaya çıkaracak bir devrim olmadıkça üstyapıyı oluşturan siyasi yapıda da devrim olmayacak, devlet ortaya çıkmayacaktı. Neticede konargöçerlerin devleti yoktu, ama imparatorlukları vardı⁽¹⁶⁾. Konargöçerleri buna sevk eden, yerleşik komşularının imparatorluklar kurmuş olmasıydı⁽¹⁷⁾. Devleti özellikleri yalnızca komşu imparatorluklarla ilişkilerinde beliriyordu⁽¹⁸⁾.

Boylarda kimin nereye ev kuracağı kurala bağlıydı. Abdülkadir İnan bu kuralların Oğuz ve Cengiz gibi efsanevi veya tarihî büyük hükümdarların belirlediğine inanıldığına dikkat çeker ki bu hiyerarşiye işaret eder⁽¹⁹⁾. Yine Abdülkadir İnan'ın çizimi beyin evini batıda, kapısı doğuya bakacak şekilde kurduğunu, oğullarının ve akrabalarının yakınlık derecesine göre onun sağında ve solunda, doğuya doğru sıralanacak şekilde ev kurduğunu gösterir. Resmî törenlerde ve boy meclisinde de aynı şekilde oruna göre yer belirlenirdi⁽²⁰⁾. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Temuçin ile Camuha yollarını ayırdıktan sonra Temuçin'in etrafında toplananların onu kağan kaldırmak istedikleri yazar. Bu kalabalık onun etrafında yeni yeni toplanıyordu ve henüz bir teşkilat kurulmuş değildi. Bu yüzden öncelikle boy niteliğinde bir teşkilat kurdu. İnan, resmî törenlerde protokolün düzenlenmesinden sorumlu yasavulları ve bökövulları hatırlatır⁽²¹⁾.

Boyların farklı şekillerde teşkil edilebildiği görülür. *Weishu*'ya göre Rouranlar Jin (晉) imparatoru Mudi (穆帝) zamanında (344-361) dağılmışlardı. Daha sonra Mugulu'nün oğlu Cheluhui 100 kadar aileyi birleştirerek Hetulin isminde bir boy oluşturmuştu⁽²²⁾. Buna göre boyların bir grup insanın asil ailelerden gelen bir lider etrafında toplanmasıyla teşekkül edebildiği sonucuna varılabilir. Bunun aksine bir boyun bölünmesiyle yeni boylar da oluşabilir. *Liaoshi* buna dair örnekler

(13) Radloff, 1954, s. 527

(14) Radloff, 1954, s. 529

(15) Kradin, 2005, s. 151

(16) Kradin, 2004, s. 502; Kradin, 2014, s. 15, 16

(17) Kradin, 2004, s. 504; Kradin, 2011 s. 83

(18) Kradin, 2004, s. 510; Kradin, 2014, s. 19; Barfield, 1989, s. 6; Barfield, 2001a, s. 13; Barfield, 1981, s. 47; Barfield, 2001b, s. 235

(19) İnan, 1998, s. 241

(20) İnan, 1998, s. 248

(21) İnan, 1998, s. 249

(22) WS: 103: 2289

vermektedir. Rivayete göre Kitanların atası Qishou Kağan (奇首可汗) idi. 7 oğlu vardı. Soyu (zu/族) zamanla büyüdü ve 8 boya (部) bölündü⁽²³⁾. Boy büyüdüğü zaman baba ve 7 oğlu boyu 8 boya bölmüş ve her birinin başına geçmişlerdir. Daha sonra bunlardan 8 Kitan boyu doğmuştur: Xiwandan (悉萬丹), Hedahe (何大何), Fufuyu (伏弗郁), Yuling (羽陵), Rilian (日連), Pijie (匹黎), Li (黎), Tuliuyu (吐六于)⁽²⁴⁾. Kitan boyları bölünmeye devam etmiş ve nihayet sayıları 54'e kadar çıkmıştır⁽²⁵⁾. Bir uruk siyasi teşkilat kazanarak bir boya dönüşebiliyordu. *Liaoshi*'de buna örnek olarak Wuyuan (五院) ve Liuyuan (六院) gösterilmiştir⁽²⁶⁾. Dieci'ler (迭剌) güçlenip kalabalıklaştıktan sonra Wuyuan ve Liuyuan olarak ikiye bölünmüşlerdi⁽²⁷⁾.

Boylar genellikle urukların toplaşip siyasi olarak örgütlenmesiyle oluşur. *Liaoshi*'de “Kitanların eski âdetlerince toprağı idari birimlere ayırdıkları ve soyların (zu/族) birlikte yaşadığı” yazılıdır⁽²⁸⁾. Türklerin Çin tarihlerinde aktarılan menşee efsanesinde dişi kurdun Gaochang'ın kuzeyindeki bir dağda doğurduğu 10 oğlan mağaranın dışından birer kız bulup evlenmiş ve onlardan çocukları olmuştu. Bu çocukların her birinin kendi soyu (姓) vardı ve Ashina (阿史那) bunlardan biriydi. İçlerinde en bilgisi o olduğu için Ashina'yı başlarına geçirmişlerdi. Bu şekilde çoğalmış olan Türkler bir “buluo/部落” yani boy/bod olmuştu⁽²⁹⁾. *Zhoushu*'da aktarılan başka bir rivayete göre Neduliu'nun (訥都六) 10 oğlu vardı ve hepsi annesinin adını almıştı. O öldüğü zaman tüm hanımları toplandı. 10 oğuldan en yükseğe sıçrayan boyun başına geçecekti. Hem gayrimeşru bir ilişkinin neticesi hem de en küçük oğul olmasına rağmen, Ashina'nın oğlu en yükseğe sıçrayarak boyun başına geçmeye hak kazanmıştı⁽³⁰⁾. İki rivayetten de Türk boyunun 10 uruktan oluştuğu sonucunu çıkarmak herhâlde yanlış olmayacaktır. Hetulin Boyu'nun kuruluşuna dair yukarıda zikredilen rivayetin uruklardan bahsetmemesi münasebetiyle bazı boyların siyasi örgütlenmeye ihtiyaç duyan fakat uruk niteliğı taşımayan insanlar tarafından tekil edildiğı düşünülebilir. Nihayet Beş Yuan ve Altı Yuan örneklerinden hareketle tek bir uruktan oluşan boyların da mevcudiyeti dikkate alınmalıdır.

Bazı araştırmacılar boy adlarının kurucularından geldiğini düşünmüştür. Bu nevi mülâhazaların başlıca kaynağı Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't Türk*'üdür. Kaşgarlı Mahmud'un “boy” maddesinde yazdığı şudur:

(23) LS: 32: 378

(24) LS: 32: 377-378

(25) LS: 32: 376

(26) LS: 32: 376

(27) LS: 33: 384

(28) LS: 32: 376

(29) ZS:50: 907; SS: 84: 1863; BS: 99: 3285

(30) ZS: 50: 908

“Kavim, boy, cemaat (qabile, aşiret, reht-Oğuz lehçesi). Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman, biri diğerini selamlar ve ‘hısımların, boyun, kavmin kimlerdir?’ anlamına gelecek biçimde boy kim diye sorar. Diğeri ‘Salgur’ diyerek onu yanıtlar, bu ‘cemaatim (reht) Salgur kavmidir’ anlamına gelir ya da kitabın ilk bölümünde andığım kollardan birinin adını zikreder. Bu adlar, kavimlerin kurucu atalarından gelir. Bundan sonra konuşmaya başlar ya da daha fazla gevezelik etmeden kendi yollarına giderler; böylece her biri, diğerinin ait olduğu tarafı (hizb) bilir.”⁽³¹⁾

Divanü Lügati't Türk'ün birinci bölümündeki “Ana hatlarıyla Türk kavimleri ve kolları üzerine” kısmında Türklerin 20 kavim olup her kavmin kollara ayrıldığı belirtilir. Kaşgarlı Mahmud'un “boy”, “uruk”, “oğuş”, “kavim”, “aşiret” gibi kavramları özenli kullandığı söylenemez. “Boy” karşılığını anlamları birbirinden epeyi uzak olan “kavim”, “kabile” ve “cemaat” olarak verir. “Oğuz”u bir kavim olarak gösterdikten sonra 22 Oğuz boyu sayar. Neticede hem Oğuz hem onu oluşturan boylar birer kavim olarak terimleştirilir. Bu durum Kaşgarlı Mahmud'un oğuş-uruk-boy-bodun terimlerine hâkim olmadığını yahut bunların Arapça karşılıklarını bulmakta zorlandığı için özensiz davrandığını gösterir. Kaşgarlı'nın boyların isimlerinin kuruculardan geldiği beyanını destekleyici delil bulmak güçtür. Daha evvel Rubruklu William'ın ve Plano Carpini'nin şahadetleriyle Moğolların evlerine atalarını temsil eden ongunlar yerleştirip bunlara kurban verdiğinden bahsedilmişti⁽³²⁾. Ataları temsilen hayvan figürleri yapılması âdetiyle her boyun hayvan şeklinde bir tamgası olduğu bilgisi birleştirilerek boyların tamgalarının kurucu atalarını temsil ettiği yorumu yapılabilir. Boyların köken efsaneleri bey soyunun dip atasıyla başladığına göre tamgaların bu dip atayı temsil ettiği ve boya adını verenin de o olduğu düşünülebilir. Fakat bu yorum birbiriyle benzerlikleri bulunmakla beraber birbirinden tamamen ayrı olan şeyleri fazla zorlayıcı bir önyargıyla bir araya getirmek olur.

Boyların başında beyler⁽³³⁾ bulunuyordu. Beyler boyun kurucu beyinin soyundan gelirdi. Bey öldüğü zaman boyun önde gelenleri toplanarak beyin oğullarından veya kardeşlerinden birini seçiyorlardı. *Tongdian*'a göre Shiwei'lerde bey öldüğü zaman oğlu veya kardeşi seçiliyordu ki en cesuru kim ise o seçilirdi⁽³⁴⁾. Hetulin (紇突隣) Boyunun kurucu beyi Cheluhui (車鹿會) idi. 4 nesil boyunca beylerin yine onun soyundan devam ettiği kaynaklarda takip edilebiliyor⁽³⁵⁾. *Weishu*'nun 34.

(31) DLT: 198

(32) Carpini, 1996, s. 42-43

(33) Çin kaynaklarında bey karşılığında bu-shuai 部帥, junchang 君長, qiuchang 酋長 gibi kelimeler kullanılmıştır. Dengguo (登國) Saltanat Devresi (386-395) ilk yılında Hufuhou (護佛侯) Boyunun beyi (部帥) Houchen (侯辰) idi (WS: 2: 20). Huangshi (皇始) Saltanat Devresi (396-397) 2. yılında Helan Boyu (賀蘭) beyi (部帥) Fulijuan (附力眷), Hetulin Boyu (紇突隣) beyi (部帥) Niwuni (匿物尼), Hexi Boyu (紇奚) beyi (部帥) ise Chinugen (叱奴根) idi (WS: 2: 29).

(34) TD: 200: 5487

(35) Wei-shu'ya göre Che-lu-hui ölünce yerine oğlu Tu-nu-gui (吐奴傀), Tu-nu-gui ölünce oğlu Ba-

Bölümünde Hexi (紇奚) Boyunun beyinin Jiba (稽拔) olduğu, onun babasının adının Gen (根) olduğu yazar. Gen, Huangshi (皇始) Saltanat Devresinin (396-397) başlarında Wei Hanedanı'na bağlanmıştı⁽³⁶⁾. *Weishu*'nun 2. Bölümünde Huangshi Saltanat Devresinin 2. Yılında Hexi Boyunun başında Chinugen adlı bir bey bulunduğu yazar (WS: 2: 29). Jiba'nın babasının adı Chinugen (叱奴根) olup, *Weishu*'nun 34. Bölümünde kısaltılarak Gen (根) olarak yazılmıştır. Yani Chinugen ölünce Xi boyunun başına oğlu Jiba geçmiştir.

Kaynaklar boyların teşkilât yapısı hakkında detaylı bilgi içermez. Boyların sadece bir beyin yönetimindeki siyasi teşekküller oldukları anlaşılabilir. Bundan doğan boşluğu gidermek için boydan başka siyasi teşkilatlar hakkındaki bilgileri değerlendirmek zorunluluğu ortaya çıkar. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Temuçin'in Camuha ile yollarını ayırmasını izleyen günlerde kağan ilan edilmesi üzerine kurduğu teşkilata dair detaylar vardır. Her ne kadar kağan ilan edilmiş olsa da henüz fetihler yaparak devletini bir imparatorluğa dönüştürmemişti. Üstelik kurduğu teşkilât bir hükümet bir merkez ve taşra unsuru içermiyordu. Öyle bir hâldeydi ki bir boy teşkilâtı olmaya daha uygundu⁽³⁷⁾. Temuçin, kağan olur olmaz en başta nökerlerine bazı görevler dağıttı. En yakınlarına “okluk taşıma” ve “kılıç kuşanma” hakkı verdi. Bunlar Temuçin'in güvenliğini hem de asayişini sağlayacaktı. Temuçin'in şahsi hizmetine girenler vardı. Üç kişi aşçı, biri çoban, biri seyis oldu. Biri arabaların bakımını diğeri ise hizmetçilere göz kulak olma sorumluluğunu üstlendi.

Shiji'de Hunların Modu Chanyu devrine gelindiğinde çok güçlenip Han Hanedanı'na rakip oldukları, bu sebeple soyları, devletleri ve memuriyetleri hakkında kayıt tutulduğu yazar. Bu vesileyle konargöçer toplumların tarihi hakkında mufassal ve düzenli kayıtlara ulaşılabilir. Konargöçer toplumlar bu tarihlerde boylarüstü yapılar kurmaktaydılar. Boylar hâlinde örgütlenmeye başladıkları dönemlere dair yazılı kayıt bulunmadığından boyların boylar oluşurken hukuku nasıl şekillendirdikleri olsa olsa tahmin konusu olabilir. Devletin bozkırdaki ilk hâli olduğuna göre konargöçer geleneklerden hukuka (töre?) geçişi temsil ettiği söylenebilir.

2. Konargöçer Hukukun Kaynakları

Konargöçer toplumlarda hukuk; insan-doğa ilişkisini de içermek kaydıyla yaşam tarzından, inançlardan ve geleneklerden kaynak almıştır. Hayvancılık, avcılık, silah

ti (跋提), Ba-ti ölünce oğlu Di-su-yuan (地粟袁) bey olmuştu. Di-su-yuan ölünce boyu ikiye bölünmüş ve yine onun iki oğlu Pi-hou-ba (匹候跋) ve Yun-he-ti (纒紇提) iki boyun başına geçmişlerdi. (WS: 103: 2289)

⁽³⁶⁾ WS: 34: 804

⁽³⁷⁾ Cengiz, Camuha'yı yendikten sonra devletini yeniden şekillendirdi. Artık sınırları genişlemiş ve ona bağlı olan nüfus artmıştı. Bu yüzden “çadırlarda yaşayanlarla tahta kapılı evlerde yaşayanlar” birbirinden ayrıldı. Artık muhafızlar değil tümenbaşılar atanır oldu. Bu bilgiler ışığında Temuçin'in kağan olduğu ilk zamanda kurduğu teşkilâtın bir boy teşkilâtı olmaya daha yakın olduğu anlaşılıyor.

kullanma, göç ve yolculuk toplum yaşamını düzenleyen kurallar, hukuk içinde en önemli temalardır. *Zhoushu*'ya göre Gök Türklerde atların koşum takımlarını çalanlar idamla cezalandırılıyorlardı⁽³⁸⁾. Hanedan mensupları kanlarında kut taşıdıklarından kanları dökülmeden öldürülmeleri esastı. Hanedan mensuplarını boğmak için yay kirişi kullanıyorlardı ki bu okçu kültürün bir yansımasıdır⁽³⁹⁾. Savaşçı toplumların düzenini sağlamak için silah kullanımını kurala bağlamak gerekliydi. Hunlarda kılıcı kından bir ji kadar çıkarmanın cezası idamdı⁽⁴⁰⁾. Cengiz, kağan kaldırıldığı zaman kamu düzenini ve asayişini sağlamakla görevlendirdiği kişilerin okluk taşıma hakkı vermişti⁽⁴¹⁾. Hunlarda savaşta ölenin cesedini getiren kişinin ganimetten ölene düşen payı da alması savaş hukukuna dair bir madde olarak belirmektedir⁽⁴²⁾. *Tarih-i Cihangüşâ*'dan Moğol ordusunun savaş esirleri arasındaki güzel kızları hiyerarşik yapıya uygun olarak herkes bir üstüne teslim etmek suretiyle en güzel olanların kağana ulaştırıldığı öğreniliyor⁽⁴³⁾.

Tarih-i Cihangüşâ'da Moğol hükümdarlarının “dinsiz” oldukları için başka dinlere karşı hoşgörülü oldukları yazar ki bu her zaman geçerli değildir. Aynı kaynak, Cengiz'in oğulları Ögeday ve Çağatay'ın av dönüşünde gündüz vakti nehirde yıkanmakta olan bir Müslüman'ı idam etmeyi düşündüğünü anlatır⁽⁴⁴⁾. Zaten önceden belirtilmiştir ki Moğollar bahar ve yaz aylarında suya girmeyi, suda elleri veya çamaşırları yıkamayı, kaplara nehirden su doldurmayı yasaklamışlardır⁽⁴⁵⁾. Aynı yasaktan 10. Yüzyılda İbn Fadlan Oğuzların yurdunda gusül abdesti almaya ihtiyaç duyan bir Müslüman'ın gündüz değil, gece vakti herkes uyuduktan sonra nehre girmesini önererek bahseder⁽⁴⁶⁾. Onun şahadetine göre Oğuzlar hiç yıkanmıyor, yıkananları da azarlıyor ve tazminat ödemeye zorluyordu. Rubruklu William da Moğolların kıyafetlerini yıkamaları hâlinde Tengri'yi kızdıracaklarına inandıklarını, bu yüzden kıyafetlerini ve bulaşıklarını yıkamadıklarını yazar⁽⁴⁷⁾. Konargöçer hukukun inançtan kaynaklanan fakat başka dinlerle çatışma şeklinde kaydedilmemiş olan unsurları da vardır. Moğollar ipekten ongunlar yapıp arabalara asıyorlardı ve bunları çalanlar öldürülüyordu⁽⁴⁸⁾. Ailesinden birini kaybetmiş kişinin hükümdara uğursuzluk getirebileceği düşünüldüğünden belirli bir süre boyunca huzurdan men edildiği kaydedilmiştir⁽⁴⁹⁾. Konargöçer toplumlarda büyü

(38) ZS: 50: 910

(39) Oktay, 2007, s. 188

(40) HS: 94A: 3752

(41) Temir, 2016, s. 58

(42) SJ: 110: 2892

(43) Cüveynî, 2013, s. 90

(44) Cüveynî, 2013, s. 201-202; Juvaini, 1958, s. 205

(45) Cüveynî, 2013, s. 201

(46) Şeşen, 1975, s. 32

(47) Jackson, 2010, s. 90-91

(48) Carpini, 1996, s. 42; Jackson, 2010, s. 156

(49) Jackson, 2010, s. 94

inancı bulunduğundan önemli kişiler hediye yahut misafir kabul ederken bunlar şamanların nezaretinde iki ateş arasından geçiriliyordu. Rubruklu William'ın tanıklığına göre bir Moğol hanımına gelen hediyeler iki şaman tarafından iki ateş arasından geçirilerek büyüden temizlenirken hediyeler arasından hakları olandan fazlasını aldılar. Hanımın hazineden sorumlu hizmetçisi bunu hanımına bildirdi ve hanım şamanları azarladı⁽⁵⁰⁾. Çünkü ateşin kötü büyülerini bozacağına ve her şeyi arındıracağına inanılıyordu⁽⁵¹⁾. Konargöçer toplumların hükümdarlarına giden elçilerin iki ateş arasından geçirilmelerinin elçi kabul protokolünde mühim ve kesin bir yer tuttuğunu gösteren pek çok kayıt bulunmaktadır. Bizans elçisi Zemarkhos Gök Türk topraklarına ulaştığında elçilik heyetindekilerin tüm yükleri şamanlar tarafından ateşler ve dualarla temizlenmiş, sonra da elçilerin iki ateş arasından geçerek temizlenmeleri sağlanmıştı⁽⁵²⁾. Carpini'nin anlattığına göre Rus prensi Michael, Batu'nun huzuruna çıkarken iki ateş arasından geçirilmişti⁽⁵³⁾. Kendisi de Batu'nun huzuruna çıkarken aynı şekilde iki ateş arasından geçirildi⁽⁵⁴⁾.

Sosyal yaptırımın hukuka dönüştüğünün açık göstergeleri geleneklere dayanan hukuk normlarıdır. Her devlette olduğu gibi konargöçer devletlerde de geleneklerden beslenen hukuk normları mevcuttur. Hunlardan itibaren kolaylıkla takip edilebilen bir konargöçer adeti baba veya ağabey öldüğünde üvey anneyle yahut yengeyle evlenmedir⁽⁵⁵⁾. Bu geleneğin hukuk normuna da dönüştüğünü düşündürecek örnekler bulunabiliyor. Abartılı bir uygulamanın örneğini Carpini'de buluyoruz. Chernigov Prensi Batu Han'ın atlarını çalıp satma suçlamasıyla idam edilmişti. Kardeşi, dul yengesiyle birlikte Batu'ya başvurup abisinin topraklarının alınmaması için ricada bulundu. Moğollar onu Moğol töresince yengesiyle evlenmeye zorladılar. Öyle ileri gittiler ki evlendirmekle yetinmeyip ikisini cebren cima ettirdiler⁽⁵⁶⁾. Ceza hukukunda tebarüz eden zinaya yahut tecavüze uygulanan yaptırımlar da özleri itibarıyla geleneklerden kaynaklanmıştır. Gök Türklerde bakire bir kıza tecavüz eden şahsın sopa cezasına çarptırıldıktan başka mağdure ile evlendirilmesi; fakat evli bir kadına tecavüz eden failin idam edilmesi gelenekle hukuk arasındaki bağın bir delilidir⁽⁵⁷⁾. Gerdizî'nin verdiği malumata göre Oğuzlar bakire kızla zina yapanlara 300 sopa cezası yanında 1 kısra ve 50 deve tazminat yaptırımı uyguluyorlardı. Evli kadınla zina yapanlar ise zina ettikleri kadınla evlendiriliyor, aldatılan kocaya tazminat yahut yeni bir yuva kurması için destek verdiriliyordu⁽⁵⁸⁾.

⁽⁵⁰⁾ Jackson, 2010, s. 242-243

⁽⁵¹⁾ Carpini, 1996, s. 47

⁽⁵²⁾ Brockley, 1985, s. 120-121

⁽⁵³⁾ Carpini, 1996, s. 43

⁽⁵⁴⁾ Carpini, 1996, s. 100

⁽⁵⁵⁾ Hunlar için bkz. SJ: 110: 2879; Gök Türkler için bkz. ZS: 50: 910; Oğuzlar için bkz. Şeşen, 1975, s. 32

⁽⁵⁶⁾ Carpini, 1996, s. 44

⁽⁵⁷⁾ ZS: 50: 910

⁽⁵⁸⁾ Şeşen, 1975, s. 80

3. Boylarüstü Devletlerde Hukuk

Orhun Abideleri'nde Bumin'in ve İltiş'in ili tutup töreyi düzenlediğinden bahsedilir ki bunun anlamı devleti kurup ilk hukuk düzenini oluşturduklarıdır. Moğol İmparatorluğu'nda aynı şekilde Cengiz'in koyduğu yasalar vurgulanır. Öyle ki Cengiz, oğullarından Çağatay'ı yasanın hükümlerinin korunmasından sorumlu kılmıştır. Bunlara bakınca değişmez bazı kurallar olduğu ve bu kuralları devletin kurucusunun koyduğunun farz edildiği anlaşılıyor. Kurucunun ve onun eseri olan ilk düzenin muhafazakârâne bir takdirle yâd edilmesi, kurucunun devletin köklerini hatırlatarak asabiye güçlendirmesinin yanında devletin -yani düzenin- sağlamlığını ve kalıcılığını gösteren bir sembole dönüşmesidir. Kurucunun töresine/yasasına bağlılığın ikrarı çoğunlukla ilk düzenin hukukunun değişmezliğinden ziyade devletin bekasına verilen öneme işaret eder.

İlk düzenin hukuki yönü hiç yoktan var edilmiş kurallar değildir. Buraya kadar izah edildiği üzere töre yaşam tarzından, inançlardan, geleneklerden beslenerek şekillenmiştir. Boylarüstü devletlerin teşekkülleri esnasında önceden kökleşmiş ve boyların temel aldığı töreler vardır. Kurucu hükümdar bu törelerin geçerliliğini teyit eder. Moğol İmparatorluğu'nun Yasak'ında dikkat çeken bazı hükümler vardır ki bunlar önceki bozkır devletlerinde de mevcuttu. Cengiz'in yasakladığı fiillerden zinanın, oğlancılığın, Müslüman usulünce hayvan kesmenin, elbiseler iyice yıpranmadan yıkamanın ve kara büyüyle uğraşmanın bozkır hukuk kültüründe yeni şeyler olmadığını gösteriyor⁽⁵⁹⁾. Gök Türk töresinin, Hun töresiyle önemli ölçüde uyuşmasına dikkat çekmek gerekir. Cinayet, hırsızlık, isyan gibi fiiller iki devlet nezdinde de yasaktı. Levirat geleneği her iki toplumda da vardı ve hukukta da yer ettiği anlaşılıyor. Bütün bu benzerlikler ve devamlılıklar çok büyük bir boşluk bırakıyor. Hun-Gök Türk-Oğuz-Moğol devletleri arasında uzun zaman aralıkları olduğu gibi başka toplumlar ve devletler de vardır. Törelerin karşılaştırılmasında bunun hesaba katılmamasının açıklanması gereklidir ve açıklanacaktır. Çin kaynaklarında bozkır toplumlarının töreleri “âdat/俗” kavramıyla anlatılır ve bazı toplumların “âdetlerinin” aynı olduğu yazılır. Bu nevi sınıflandırmalar sebebiyle kaynaklarda bütün bozkır devletlerinin törelerindeki hükümleri birbiriyle karşılaştırmak mümkün olmuyor. Yine de “âdetlerin” aynı olması törelerin devamlılığını gösteriyor.

Taşagıl, *Orhun Abideleri*'nden hareketle töreyi kanunlar bütünü olarak tanımladı. Törenin hükümlerinin değiştirilebildiğini ama bazı hükümlerin ki bunlar aslında ilkeler olarak adlandırılmıyordu, değiştirilemez olduğunu yazdı⁽⁶⁰⁾. Aynı çalışmada kağanın töre hükümlerini değiştirme yetkisi olmadığını, yalnız korumakla mükellef bulunduğunu yazdı. Buna mukabil törenin değiştirilebilir olan hükümlerini değiştirme yani yasama yetkisinin hangi kurumda veya kimde olduğunu belirtmedi.

⁽⁵⁹⁾ Zina Gök Türklere ve Oğuzlarda da yasaktı. Oğlancılık, İslâm kurallarına göre hayvan kesmek, elbiseler iyice yıpranmadan yıkamak Oğuzlarda yasaktı.

⁽⁶⁰⁾ Taşagıl, 2016, s. 29

Ögel ise yine Orhun Yazıtları'nda geçen "ağır töre" ifadesinden hareketle töreyi ikiye ayırdı. Ağır töre namıyla anılan hükümlerin "ilk anda devleti düzene sokmaya yarayan, atalardan kalan töreler"; anayasa yerine geçen, saygı değer töreler (hükümler) olarak diğer törelerden (hükümlerden) ayrıldığını yazdı⁽⁶¹⁾. Tarihî kayıtlar incelendiğinde kurucu hükümdardan sonraki hükümdarların töre hükümlerini değiştirebildikleri yahut yeni hükümler koyabildikleri; bunun için kurultay onayına ihtiyaç duydukları anlaşılıyor. Yine anlaşılıyor ki törenin bazı hükümleri özenle korunuyor. Gök Türk Kağanlığı'nın sınırlarının iyice genişlemesinden sonra Taspar Kağan yeni kurumlar ihdas ettiği gibi "küçük kağanlar" atayarak geniş çaplı bir reform yapmıştı. Bunlar kalıcı değişiklikler olup töre içinde değerlendirilmeleri uygundur. Moğol İmparatorluğu'nda Ögeday hayvanların başları kesilerek öldürülmelerini yasaklayarak karınlarının yarılmasını hükme bağlamıştı⁽⁶²⁾. Güyük Kağan tahta çıktığında babası zamanında koyulan bütün hükümlerin kendi zamanında da geçerli olduğunu duyurmuştu⁽⁶³⁾.

Bozkır devletlerinde güçler ayrılığı olmadığı gibi yetki sınırları da iyice belirlenmiş değildi. M.Ö. 60'ta şaibeli bir yöntemle tahta çıkan Woyanqudi Chanyu, başta hükümet üyeleri olmak üzere pek çok kişiyi idam etmişti⁽⁶⁴⁾. Onun ölçsüz kararları yüzünden başlayan iç savaşta bir süreliğine iktidarı ele geçiren Tuqi Chanyu da bir dizi idam kararı vermişti⁽⁶⁵⁾. Batı Gök Türk kağanı Chuluo, 603'te isyan eden Tiele boylarının önde gelenlerinden yüzlercesini yeni bir isyan tertipleyecekleri endişesiyle idam etmişti ki bu da yeni bir isyana yol açmıştı⁽⁶⁶⁾. İllig Kağan, 627'de Tiele isyanını bastırmayı başaramayan yeğeni Tuli Kağan'ı 10 gün hapse mahkûm etmişti⁽⁶⁷⁾. 732'de Bilge Kağan, Buyruk Çor tarafından zehirlendi. Ölmeden önce Buyruk Çor'u ve suç ortaklarını idam ettirdi⁽⁶⁸⁾. Uygur kağanı Külüg Bilge Kağan (Dengli Kağan), Sarı Irmak'ın kuzeyinde kamp kurmuş ve kendisine verilecek Tang prensesinin teslim edilmesini beklemişti. Prensesi teslim etmek üzere gelen heyetin başındaki Ziang (子昂), kağanın huzuruna çıkınca Uygur töresince dans etmesi isteğini reddetti. Ziang, imparatorun torunu olduğunu söylediye de kağan onu cezalandırmak istedi, ama Çinli generaller imparatorun torununun yabancı bir hükümdar emriyle sopalanmasına razı olmadılar. Ziang'ın yerine onlara 100'er sopa vuruldu. İçlerinden o gece ölenler oldu⁽⁶⁹⁾. İbn Fadlan'ın naklettiğine göre Harezmlî

⁽⁶¹⁾ Ögel, 2016, s. 281

⁽⁶²⁾ Cüveynî, 2013, s. 202

⁽⁶³⁾ Cüveynî, 2013, s. 238

⁽⁶⁴⁾ HS: 94A: 3789; Onat vd. 2004, s. 50-51

⁽⁶⁵⁾ HS: 94B: 3795; Onat vd. 2004, s. 53

⁽⁶⁶⁾ SS: 84: 1880; BS: 99: 3303; ZZTC: 180: 5622-5623; TD: 199: 5465; Cen, 1958, s. 86; Jian vd. 1961, s. 256

⁽⁶⁷⁾ JTS: 194A: 5158; Togan vd. 2006, s. 18; Liu, 2011, s. 196

⁽⁶⁸⁾ JTS: 194B: 5177; ZZTC: 214: 6809; Togan vd. 2006, s. 61; Liu, 2011, s. 252

⁽⁶⁹⁾ JTS: 195: 5203; XTS: 217A: 6118

bir Türk hükümdarının vekili, Oğuz yabgusunun amcası ve vekilinin (kuzerkin) obasına gelmiş, evinde misafir kaldığı adamın çocuk yaştaki oğlunu kandırması, suçüstü yakalanarak oğlancılıktan yargılanmıştı. Kuzerkin, kendisi yargılanmıştı⁽⁷⁰⁾. Bu kayıt yargı yetkisini sadece hükümdarın değil diğer yöneticilerin de kullanabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Cengiz Kağan, muhafız kıtalarını düzenlerken üstlerin aslarına haksız muamele etmesi durumunda asların bizzat kağana müracaat etmeleri gerektiğini, yargıyı kendisinin yapacağını bildirdi⁽⁷¹⁾. Moğol imparatoru Ögeday ve kardeşi Çağatay avdan döndükleri sırada gündüz vakti nehre girmiş yıkanmakta olan bir Müslüman görmüş, kağan onun derhal idam edilmesini düşünmüş, Çağatay ertesi gün yargılamaya kağanı ikna etmişti⁽⁷²⁾. Mengü Kağan, Bala Bitikçi'yi Uygur İdikutunun yanına memur etmişti. Bala Bitikçi görevini kötüye kullanarak Beşbalık'taki Müslümanların öldürülmelerine sebep olmuş, kağan olayın araştırılması için Mengeser Noyan'ı görevlendirmiş, İdikut'a işkence yapılarak suçlu itiraf ettirildikten sonra diğer suçlularla birlikte, kağanın fermanı ile idam edilmişti. Bala Bitikçi ise kağanın emriyle idam edilmekten kurtulmuş, sürgün edilmişti⁽⁷³⁾. Rubruklu William'ın tanıklığına göre bir Moğol hanımına gelen hediyeler iki şaman tarafından iki ateş arasından geçirilerek büyüden temizlenirken hediyeler arasından hakları olandan fazlasını aldılar. Hanımın hazineden sorumlu hizmetçisi bunu hanımına bildirdi ve hanım şamanları azarladı. Daha sonra bu hanım hastalandığında yeniden çağrılan şamanlar, hanıma onları ihbar eden hizmetçinin büyü yapmış olduğunu söylediler. Hizmetçiye günlerce işkence yapıldı. Hanım öldükten sonra Mengü, hizmetçinin masumiyetine inanarak yaşamasına izin verdi. Şamanlar bu sefer merhumenin kızının dadısını suçladı. Bu kadına da işkence yapıldı ve nihayet idam edildi. Bu esnada Mengü Kağan'ın hatunu bir oğlan doğurdu. Adet olduğu üzere şamanlar çocuğun falına bakarak uzun ömürlü olacağını söylediler. Ama oğlan birkaç gün sonra öldü. Hatun, şamanları çağırarak hesap sordu. Şamanlar kısa süre önce idam edilmiş olan dadının ona da büyü yaptığını öne sürerek, hatunun oğlu öldüğü hâlde büyücünün oğlunun ve kızının hayatta olduğunu söyledi. Hatun öfkeye kapılarak bir erkek ve bir kadın getirip idam edilmiş olan dadının oğlunu ve kızını onlara öldürttü. Mengü Kağan bunu öğrendiğinde çocukları idam eden adamla kadının başlarının kesilmesini, kadının başının adamın gövdesine, adamın başının da kadının gövdesine dikilmesini emretti. Sonra hırsını alamayarak hatunu da idam ettirdi⁽⁷⁴⁾. Bu olayda kağanın yargılama yapmasının da ötesinde, hatunun kağanın bu yetkisine ortak olabildiği görülür. Gerçi Mengü Kağan hatuna kendisine danışmadan idam kararı vermeye yetkisi olmadığını söylemiştir. Yani hatunun yargılama yapma yetkisi olmadığı anlaşılıyor, ama hatunun idam kararı vermesine kağandan başka kimsenin

(70) Şeşen, 1975, s. 34

(71) Temir, 2016, s. 152

(72) Cüveynî, 2013, s. 201-202; Juvaini, 1958, s. 205

(73) Cüveynî, 2013, s. 97-100; Juvaini, 1958, s. 48-53

(74) Jackson, 2010, s. 242-244

itiraz edememiş olması dikkate değer bir durumdur. Yine bu olayda kağanın idam şeklini belirlemesi ve idam edilenlerin bedenleri üzerinde ayrıca tasarrufta bulunması, törenin/yasanın cezaların yöntemlerini kesin bir şekilde belirlemiş olmadığını düşündürür. Mengü, idam şeklini keyfince belirlemiştir.

Bozkır devletlerinde yönetici sınıfın töre hükümlerine uygun davranıp davranmadığını denetleyen, töreye aykırı hüküm yahut kararları iptal edebilen kurumlar yoktu. Bu boşluğu -doldurabildiği kadar- siyaset dolduruyordu. Ülüş sahiplerinin töreye aykırı tutumları belki kurultayda gündeme getirilebilir yahut başka bir yolla hükümdara şikâyet edilerek çözüm aranabilirdi. Buna karşın hükümdarların aykırılıkları konusunda bir başvuru makamı yoktu. Ermeni kaynaklarında övgülerle anılan Ermeni Kralı Hetum, Moğolların üstünlüğünü idrak ederek kendiliğinden boyun eğmiş, ardından Ermeni tebaanın daha iyi muamele görmesi için girişimlerde bulunmuştu. Onun girişimlerine Moğolların Müslümanlarla savaşa girmeleri de eklenince daha önce Moğollardan lanetlerle bahseden Ermeni kaynakları tam aksi bir tutuma geçivermişlerdi. Kurultaya katılmayı reddetme, her türlü ilişkiyi kesme ve nihayet isyan yollarına tevessül edilebiliyordu. Woyanqudi Chanyu'nun daha evvel bahsi geçmiş olan haksız idam kararlarından sonra oğlunu ölen Yujian beyinin yerine ataması bardağı taşıran son damla olmuş, bütün muarızları ardı ardına isyan ederek Beş Chanyu Dönemi olarak bilinen ve sonucu Hun İmparatorluğu'nun önce bölünmesi sonra da Han İmparatorluğu'nun üstünlüğünü kabul etmesi olan bir iç savaş dönemi olmuştu. Yine önceden değinildiği üzere İllig Kağan'ın yeğeni Tuli'yi Tiele isyanını bastırmakta başarısız olduğu için haksız şekilde hapsedirmesi kırınglık yaratmış ve Tuli serbest kalır kalmaz Tang İmparatorluğu'na sığınmış, hatta Taizong'dan İllig Kağan'a saldırmasını istemişti.

Bozkır İmparatorluklarında hukuk birliği olduğunu düşünmek doğru olmaz. Hükümdara karşı yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece bağlı boyların kendi törelerine uygun hareket etmelerinde beis görülüyordu. Daha açık olarak, bağlı olan yerleşik toplumların kendi hukuklarına göre hareket ettiklerini ve pek fazla müdahaleyle karşılaşmadıklarını görüyoruz. Keyfiyeti engelleyici kurumların yokluğunun bu konuda da kendini gösterdiği söylenebilir. Bunun belirgin bir örneği ölen Chernigov Prensi'nin kardeşinin yengesiyile evlenmeye zorlanmasıdır.

SONUÇ

Yerleşik toplumlar üzerindeki çalışmaların yetkin yahut yüzeysel yorumlarına dayanan, kendi içinde tutarlı olmakla birlikte gerçeklikle bağlantısı zayıf teorilerin toplumlar için öngördüğü evrim silsilelerini konargöçer toplumlara uygulamakla kabul edilebilir sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Bu hatadan kaynaklanan ön yargılar neticesinde konargöçerliği yerleşik yaşamın bir önceki ve devletsiz safhası zannetmek gerçekçi değildir. İsbetli sonuçlar ancak konargöçer toplumların tarihine dair kaynakların detaylı incelenmesiyle mümkün olabilir.

Konargöçer toplumlarda devletin ilk formunu boylar oluşturmuştur. Ancak ilk boyların ortaya çıktığı zamanlara ait yazılı kaynak bulunmadığından sosyal yaptırımından hukuka ve devlete geçiş sürecinin detaylarına erişmek mümkün değildir.

Töre sözcüğü Türkçe yazılı kaynaklarda gelenek, hukuk ve devlet düzeni anlamlarında kullanılmıştır. Buna mukabil söz konusu metinlerde geçen cümlelerin anlamı üzerindeki tartışmalara sıkışıp kalmanın konargöçer toplumların hukuk birikimlerini kavrama çabasını gölgelemesi bakımından problemlili bir tercih olduğu anlaşılıyor.

Konargöçer toplumların boylarüstü devletleri mevcut hukuk birikiminin geçerliliğini tasdik etmenin yanında kurultay onayıyla yeni hükümler koyarak hukuk yapısını boylarüstü devletin gereklerine göre geliştirmiş/genişletmiştir.

Boylarüstü devletlerde töreye uygun hareket etmeyi denetleyecek ve aykırı kararları iptal etme yetkisi olan bir kurum olmadığından töreye uygunluk ancak siyasi ilişkiler yoluyla sağlanmaya çalışılmış, çözülemeyen sorunlar kırınglık, bölünme ve iç savaş gibi sert karşılıklar bulmuştur.

KAYNAKÇA

Ala-ad-Din Ata-Malik Juvaini. *The History of the World Conqueror*. Translated by John Andrew Boyle. Manchester University Press, 1958.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî. *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

班固, 漢書, 北京: 中 局 (Ban Gu. *Hanshu*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1988.

Barfield, Thomas James. "Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Imperial Policy." *Journal of Asian Studies* (1981): 45-61.

— *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China. 221 BC AD 1757*. Wiley-Blackwell, 1989.

— "The Shadow Empires: Imperial State Formation Along The Chinese-Nomad Frontier." *Empires: Perspectives from Archaeology and History*. (2001): 10-42.

— "Steppe Empires, China and the Silk Route: Nomads as a Force in International Trade and Politics". *Nomads in the Sedentary World* (2001): 234-250

Brockley, Roger C. *The History of Menander the Guardsman Introductory Essay, Text, Translation, and Historiographical Notes*. Francis Cairns, 1985.

Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968.

Carpini, Giovanni DiPlano. *The Story of the Mongols Whom We Call The Tartars*. Çev. Erik Hildinger. Branden Publishing Company, 1996.

岑仲勉 (1958). 突厥集史, 上海: 中 局 (Cen Zhongmian, *Tujue Jishi*, Shanghai: Zhonghua Shuju).

Claessen, Henri J. M; Skalník, Peter. “The Early State: Theories and Hypotheses”. *The Early State*. (1978): 3-29.

杜佑, 通典, 北京: 中 局 (Du You. *Tong-dian*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1992.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2012

Fried, Motron H. *The Evolution of Political Society An Essay in Anthropology*. Random House, New York, 1967.

İnan, Abdülkadir. “Orun ve Üliş Meselesi”, *Makaleler ve İncelemeler*. (1998): 241-254.

翦伯 主 (1961), 中外历史年表, 北京:中 局 (Jian Bozan ed. *Zhongwai Lishi Nianbiao*, Beijing: Zhonghua Shuju).

Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lügati't Türk*. Çev. Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi. Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Krader, Lawrence. *Formation of the State*. Prentice Hall, New Jersey, 1968.

Kradin, Nikolay. “Nomadic Empires in Evolutionary Perspective.” *The Early State Its Alternatives and Analogues*. (2004): 501-524.

— “From Tribal Confederation to Empire: The Evolution of the Rouran Society”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*. (2005): 149-169.

— “Stateless Empire: The Structure of the Xiongnu Nomadic Super-complex Chieftdom”. *Xiongnu Archaeology Multidisciplinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia*. (2011): 77-96.

— *Nomads of Inner Asia in Transition*. Krasand, 2014.

李延壽, 北史, 北京: 中 局 (Li Yanshou. *Beishi*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.

令狐德芬, 周書, 北京:中 局 (Linghu Defen. *Zhoushu*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.

Liu Mau-tsai. Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri. Çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu. Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

劉昫, 舊唐書, 中 局 (Liu Xu. *Jiu Tangshu*. Shanghai: Zhonghua Shuju), 1975.

Oktay, Hasan. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

Onat, Ayşe, Orsoy, Sema, Ercilasun, Konuralp (2004). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.
- 歐陽修, 新唐書, 中 局 (Ouyang Xiu. *Xin Tangshu*. Shanghai: Zhonghua Shuju), 1975.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Radloff, Wilhelm. *Sibirya'dan*. Çev. Ahmet Temir. Maarif Basımevi, İstanbul, 1954.
- Service, Elman. *Origins of the State and Civilization-The Process of Cultural Evolution*. W.W. Norton & Company Inc. New York, 1975
- 司馬光, 資治通鑑, 上海: 中 局 (Sima Guang. *Zizhi Tongjian*. Shanghai: Zhonghua Shuju), 1976.
- 司馬遷, 史記, 上海: 中 局 (Sima Qian. *Shiji*. Shanghai: Zhonghua Shuju), 1973.
- Şeşen, Ramazan. *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*. Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Taşagül, Ahmet. *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.
- Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- Togan, İsenbike, Kara, Gülnar, Baysal, Cahide. *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a "Türkler" Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- 脫脫, 遼史, 北京: 中 局 (Tuotuo. *Liaoshi*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.
- 魏收, 魏書, 北京: 中 局 (Wei Shou. *Weishu*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1974.
- 魏征, 隋書, 北京: 中 局 (Wei Zheng. *Suishu*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1982.

ŞER'İYYE SİCİLLERİ İŞİĞINDA OSMANLI'DA ARABULUCULUK UYGULAMALARI: MUSLİHÛN'UN TİCARİ DAVALARDAKİ ROLLERİ

Abdulkadir ATAR*

Özet

Topluluk hâlinde yaşayan insanlar arasında zaman zaman çıkar çatışmaları, hak ihlalleri ve ceza doğuran olaylar meydana gelebilir. Hiç şüphesiz insanlar arasında meydana gelen uyuşmazlıkların meşru usuller çerçevesinde yetkili yargı makamlarınca çözümlenerek adaletin tecelli etmesi sağlanır. Osmanlı şer'îyye sicillerinde yargı sisteminde arabuluculuk (ıslâh, ıslâh-ı beyn, ıslâh-ı zâtü'l-beyn) müessesine büyük bir önem verildiği ve arabulucuların (muslih, çoğulu muslihûn), yargılama esnasında devreye girip ihtilafların sona erdirilmesinde olumlu rol oynadıkları görülmektedir.

07/06/2012 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu"nda arabuluculuğun uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyari olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi olduğuna vurgu yapılmıştır. Günümüzde Türkiye'de ticaret, iş ve tüketici hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklar dava şartına, diğer hukuk davaları ise ihtiyari (seçime bağlı) olarak hukuk süreçlerindeki yerini almıştır. Modern arabuluculuk uygulaması ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış, burada özellikle ticari, etnik ve dinî grupların kendi aralarındaki uyuşmazlıkların giderilmesinde bu hukuk yolu icra edilmiştir. Arabuluculuk uygulaması, 1990'lı ve 2000'li yıllarda öncelikle kıta Avrupası ve bilahare bütün Avrupa Birliği ülkelerini kapsayacak şekilde hukuk mevzuatlarındaki yerini almıştır. Ülkemizde de 2012 yılında 6325 sayılı "Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu" ve bir yıl sonra ise bu kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmelik yayımlanarak arabuluculuk mevzuatı oluşturulmuş, 2013 yılından itibaren fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde her geçen gün bilinirliğini ve etki alanını artırmakta olan arabuluculuk uygulaması, haddizatında aynı isimle ve fonksiyonla olmasa da pre-modern dönemde de bilinen ve tatbik edilen bir hukuki çözüm yolu olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nde "muslihûn" adı verilen kişiler, günümüzdeki

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, a.kadir83@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5721-9826>.

arabuluculuk uygulamalarına benzer alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına katkı sağlamışlardır. Arapça “sulh” (Türkçe: barıştırma, uzlaşma, anlaşma) kökünden türetilen çoğul “muslihûn” kelimesi, Türkçeye uzlaştırmacı(lar), barıştırmacı(lar) gibi ifadelerle tercüme edilebilir. Bu tebliğde Osmanlı'da birer arabulucu gibi hareket eden “muslihûn” zümresi hakkında genel bilgiler verilecek, icra ettikleri görevler ve bunların ticari davalardaki yansımalarına bakılacaktır. Çalışmanın arşiv kaynağını mahkeme kayıtları olarak da ifade edilen Osmanlı dönemi İstanbul şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Arabuluculuk, Osmanlı'da Ticarî Davalar, Muslihûn, Sulh, Şer'iyeye Sicilleri.

GİRİŞ

Osmanlı'da hukuk uygulamalarının temelini İslam hukuku oluşturmaktadır. İslam hukukunun dar anlamda kaynaklarını Kur'an ve sünnet, geniş anlamdaki kaynaklarını ise icma ve kıyas oluşturmaktadır. Buna göre Osmanlı hukukunun teorik arka planını fıkıh kitaplarını incelemekten anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte şüphesiz ki teori ile pratik arasında da birtakım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Osmanlı hukuku bu yönüyle bizlere zengin bir tarihî arşiv sunmaktadır. Fıkıh kitapları, şeyhülislam fetvaları hukukun teorik yapısını öğrenebileceğimiz kaynaklar iken, bu çalışmada aynı anlamda kullanılan kadı sicilleri, mahkeme kayıtları ya da şer'iyeye sicilleri olarak bilinen kayıtlar ise hukukun sahadaki tatbikatı olarak kıymetli bilgilere erişmemizi olanaklı kılan kaynaklardır. İslam hukukunda yargılamanın usulü (metodolojisi), yargı mensuplarının kimler olduğu ve sorumluluk/yetki alanının neler olduğu (organizasyon/teşkilât yapısı), suç ve ceza kavramları fıkıh kitaplarında yerini almış temel hukuki konulardır. İşbu bildiriye yargı mensuplarının birer yardımcı unsuru olarak zikredilebilecek ve günümüzdeki “arabuluculuk” faaliyetlerine benzetilebilen “muslihûn” zümresinin dâhil olduğu ticari davalara mercek tutulacak, davaların tarafları arasında zikredilen bu zümrenin fonksiyonları şer'iyeye sicilleri ışığında ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle İslam yargılama hukukunda ve Osmanlı'da yargı mensuplarının kimler olduklarına kısaca değinilecek, şer'iyeye sicilleri hakkında temel bilgiler verilecek, günümüzdeki arabuluculuk uygulaması hakkında kısa bir malumat sunulacak, mahkeme kayıtlarına yansımış ticari davalardan örnekler seçilerek “muslihûn” zümresinin mahkeme safahatındaki etkileri hakkında yorumlar yapılacaktır.

1. İslam ve Osmanlı Yargılama Hukukunda Yargı Mensupları

İslam ve Osmanlı yargılama teşkilatında görev alanları kadılar ve yardımcıları olmak üzere iki temel yapıda ifade etmek mümkündür⁽¹⁾. Kadıların yardımcıları olarak kâtip, mübaşir, kâsım, müzekkî, tercüman gibi görevliler kastedilmektedir.

(1) Fahrettin Atar, İslam Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2020, s.195.

İslam yargılama teşkilatının kadı ve yardımcısı pozisyonunda bulunan görevlileri hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

1.1. Kadı

İslam yargılama teşkilatının temel umdesini teşkil eden kadı, kelime anlamı olarak Arapça “kaza” kelimesinde türemiş olup, fıkıh literatüründeki ıstılahî anlamı ise insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve davalara İslam hükümlerine göre çözüm bulması için devletin yetkili mercileri tarafından görevlendirilen kişidir⁽²⁾. Kadı kelimesinin yerine örneğin Mecelle’de “hâkim” kelimesi de kullanılmıştır. Bununla birlikte günümüzdeki hâkimin yetki ve sorumluluk alanıyla İslâm/Osmanlı kadısının yetki ve sorumlulukları alanında farklar bulunmaktadır. Günümüzde hâkim yalnızca adli süreçlerde karar verme yetkisini haiz iken, kadı ise adli, mülki ve iktisadi yetki ve sorumluluklarla mücehhezdir. Osmanlı’da şer’î hukukun önemli bir yönünü teşkil eden kadı, ilmiye sınıfına bağlı bir memur olarak son derece özel bir konuma sahiptir⁽³⁾. Bu önemli konumu nedeniyle İslam tarihi boyunca fakihler bir kadının sahip olması gereken özellikleri fıkıh kitapları tafsilatıyla belirtmişlerdir. Buna göre bir kadıda icra edecekleri hukukun bütün yönlerine vâkıf olması, kişilik özellikleriyle mesleğin gereklerini yerine getirebilecek bir karaktere sahip olmaları, çalıştıkları bölgelerin örf ve âdetlerini iyi bilmeleri gibi vasıflar aranmaktadır⁽⁴⁾. Kadı konusunda gerek sahip olmaları gereken özellikler gerekse icra ettiği işler yönünden çok daha fazla malumat verilmesi hiç şüphesiz elzemdir. Fakat çalışmamızın ana konusunu teşkil etmemesi bakımından bu öz bilgileri vermekle yetinmek istiyoruz.

1.2. Naip

İslâm/Osmanlı hukukunda kadıların en önemli yardımcıları olarak naipler gösterilmektedir. Naipler, kadılarca belirli bir süre veya belirli bir iş için görevlendirilen yardımcılardır. Naiplerin görev yetki ve sorumluluklarının çerçevesi onları atayan kadılar tarafından belirlenmektedir. Belirli bir süreliğine kadı tarafından görevlendirilen naip, kadının görevi başında olmadığı zamanlarda onun adına vekâleten işlere bakan bir memur konumundadır. Bu süre kısa bir zaman dilimini içerebileceği gibi daha uzun vadeli bir süre de kapsayabilir.

1.3. Zabıt Kâtipleri

Zabıt kâtipleri, kadının yardımcıları arasında zikredilmektedir. Bu memurların başlıca görevleri duruşmada davalıların ve şahitlerin konuşmalarını yazarak kayıt altına almak ve dava dosyalarını oluşturup arşivlenmesini temin etmektedir. Kadının yardımcısı konumunda olan zabıt kâtiplerinde de kadıda aranan şartlara yakın şartlar aranmaktadır⁽⁵⁾.

(2) Fahrettin Atar, “Kadı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2001, s.66.

(3) İlber Ortaylı, “Kadı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2001, s.69.

(4) Atar, a.g.e., s. 196.

(5) Atar, a.g.e., s. 239, 241.

1.4. Mübaşir

İslam yargı teşkilatının bir diğer yardımcı unsuru mübaşirlerdir. Günümüz Türk adliye teşkilatında da aynı isimle varlıklarını sürdüren mübaşirler davalıları mahkeme salonuna çağırarak, tarafları duruşma salonundaki yerlerine oturtmak gibi görevler ifâ etmektedirler⁽⁶⁾.

1.5. Şühûdü'l-Hâl

İslam ve Osmanlı hukukunda, mahkemelerde olayın bizatihi şahidi olarak değil fakat aralarında önemli hukuk bilginlerinin de yer aldığı bir zümre olarak şühûdü'l-hâl adı verilen zümre bulunmaktadır. Mahkemenin olduğu bölgede sayıları beş ya da daha fazla sayıda olmak üzere seçilen bu kişiler yargılamaya müdahil olmazlar fakat duruşmadaki varlıklarıyla kadıların adil karar vermeleri yönünde manevi bir etki yaratırlar. Hukuk tarihçileri şühûdü'l-hâl'in yargılamadaki temel fonksiyonun denetimi sağlamak olduğu belirtmektedir⁽⁷⁾.

1.6. Kassâm

İslam hukuk jargonunda ölen kimselerin geride bıraktıkları mallara tereke denilmektedir. İslam miras hukuku olarak ifade edilebilecek olunan ferâiz ilmi ise işte bu terekenin ölen kişinin vârislerine hangi esaslar çerçevesinde taksim edileceğini göstermektedir. Bu taksim işini yapan kimselere ise yargılama teşkilatında kassâm adı verilmektedir. Kassâmın bu işlemleri kadı adına yürütürler. Osmanlı'da ölen kişi devlet görevlisi olduğunda kassâmlık işi kazaskerlerce yürütülür ve bunlar da resm-i kısmet adı altında bir harç tahsil ederler⁽⁸⁾.

2. Muslihûn/Arabulucular

Arapça "sulh" (Türkçe: barıştırmak, uzlaşma, anlaşma) kökünden türetilen çoğul "muslihûn" kelimesi, Türkçeye uzlaştırmacı(lar), barıştırmacı(lar) gibi ifadelerle tercüme edilebilir. Osmanlı'da muslihûn'un adli süreçlerdeki konumu ile günümüzdeki arabuluculuk uygulaması birbirine çok benzemektedir. Birbirlerinden ayrılan yönleri şu şekilde özetlenebilir; Günümüzde arabuluculuk faaliyetinde bulunabilmek için beş yıllık avukatlık kıdemine sahip olunması ve merkezî bir sınava girip belirlenen kontenjanlar içerisindeki sıralamaya dâhil olunması gerekmektedir. Peki tabii ki pre-modern Osmanlı döneminde ise böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Birbirlerinden ayrılan bir diğer husus ise yine adli süreçte günümüzdeki arabulucuların resmî şekilde bir rol almalarıdır. Osmanlı uygulamasında ise mahkeme kayıtlarında muslihûn olarak arabuluculuk hizmeti

(6) Mehmet Âkif Ersoy, Türk Hukuk Tarihi, Hars Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 89.

(7) Ersoy, a.g.e., s. 90.

(8) Ersoy, a.g.e., s. 91.

yapanların kimliklerine ilişkin bir kayda rastlanılmamaktadır⁽⁹⁾. Günümüzde Türk yargısında arabuluculuk profesyonel bir meslek grubu olarak tanımlanmış iken Osmanlı'da bunun daha ziyade gönüllülük esasıyla yürütülen bir iş olduğu değerlendirilebilir. Günümüz Türk hukuk sisteminde arabuluculuk temelde dava şartı ve ihtiyari arabuluculuk şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Dava şartı arabuluculuk, mahkeme sürecinde tarafların öncelikle bir arabulucuya başvurmalarını zorunlu kılan arabuluculuk türüdür. Mer'î mevzuata göre işçi- işveren anlaşmazlıkları ve ticari davalardaki anlaşmazlıklar dava şartı arabuluculuk kategorisine girmektedir. İhtiyari arabuluculuk ise daha geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Aile, tüketici, sağlık, fıkri sınai, bankacılık ve finans, sigorta, spor hukuku gibi alanlarda ihtiyari arabuluculuk uygulamaları bulunmaktadır⁽¹⁰⁾.

Muslihûn'un sahip olması gereken özellikler hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Jennings, Osmanlı dönemi Kayseri mahkeme kayıtları üzerine yaptığı bir çalışmada arabulucu olmak için özel bir şartın gerekmediğini, onların kadrolu sabit bir sınıf olmadığını, ahalinin ya da Müslümanların şahit, yardımcı soruşturmacı ya da arabulucu olarak mahkemede görev alabildiklerini ifade etmektedir. Jennings'e göre arabulucu olmak için kişide aranan vasıflar, basiretli olma ve kamuoyuna yansımış bir sahtekârlığının olmamasında ibarettir⁽¹¹⁾. Bazı araştırmacılar ise muslihûn'un şahitlik yapan kimselerle aynı vasıflara sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu vasıflar şöyledir; Tam ehliyetli olmaları, dilsiz, kör ve köle olmamaları, adil yani dürüst olmaları, hadd-i kazf ile mahkum edilmemiş olmaları, çok dikkatsiz ve ulu orta konuşan (gafil ve mücazif) olmamaları, davada menfaatlerinin olmamaları⁽¹²⁾.

3. Muslihûn'un İstanbul Kadı Sicillerine Göre Ticari Davalardaki Rollerini⁽¹³⁾

Çalışmamıza konu olan muslihûn ile ilgili Osmanlı dönemine ait İstanbul kadı sicillerinde birçok mahkeme kaydına rastlanılmaktadır. Muslihûn'un uzlaşma sağladığı mahkeme kayıtları incelendiğinde birçok farklı hukuki konu hakkında bu uygulamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Mahkeme kayıtlarında iktisadi konulara ilişkin başlıca en çok rastlanılan arabuluculuk faaliyet alanları arasında borç- alacak, işçi- işveren, vergi, boşanma hukuku, miras, sağlık hukuku, ticaret hukuku gibi anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Mahkeme kayıtlarının detayları incelendiğinde

⁽⁹⁾ Ahmet Kılınç, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Editör: Fethi Gedikli, Cilt: II, İstanbul 2016, s.66.

⁽¹⁰⁾ Ali Yeşilirmak, Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı, Editör: Ali Yeşilirmak vd., II. Baskı, 2016, s.36.

⁽¹¹⁾ Ronald C. Jennings, Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System, *Studia Islamica*, No. 48, 1978, s.148.

⁽¹²⁾ Ahmet Kılınç, a.g.e., s.71.

⁽¹³⁾ Çalışmaya konu olan şer'iyye sicillerinin asılları ve transkripsiyonları <https://kadisicilleri.istanbul/web> adresinden erişim sağlanarak elde edilmiştir.

arabuluculuk işlerinde yer alan kimselerin kimlikleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Çalışmamıza sınır koymak adına birçok kadı sicili arasında farklı hukuki anlaşmazlık alanlarından beş adet olarak belirlediğimiz mahkeme kayıtları örneğinden hareketle ticari işlemlere ilişkin arabuluculuk faaliyetlerine değinilecektir.

İncelediğimiz birinci kadı sicili örneğinde, Emrullah b. Abdi ile Mehmed Beşe arasında miladi 1652-1653 yıllarında vuku bulan bir alacak anlaşmazlığının muslihûn marifetiyle çözüldüğü görülmektedir. Bu kayda göre Emrullah b. Abdi, Mehmet Beşe'den 6.000 akçe alacağını olduğunu iddia etmektedir. Muslihûn'un aracılığıyla tarafların 4.000 akçe üzerinde uzlaştıklarını görmekteyiz (Örnek-1).

Ele alınan ikinci kadı sicili örneğinde, miladi 1652-1653 yıllarında Rize'de yaşayan Ömer Beşe isimli birisi ile İstanbul Tarabya'da mukim Savaris isimli gayrimüslim bir kişi arasında buğday alımından kaynaklanan bir alacak anlaşmazlığına yine muslihûn aracılığıyla çözüm bulunduğu görülmektedir. Buğday satın almak için 10.000 akçe ödeme yaptığını ifade eden Ömer Beşe, malı (buğdayı) almadığı için parasını geri almak istediğini belirtmekte, bunun üzerine muslihûn aracılığıyla tarafların 6.500 akçe üzerinde uzlaşarak bir çözüm sağlandığı belirtilmektedir (Örnek-2).

Bir diğer kadı sicili kaydında ise, İstanbul'da miladi 1652-1653 yıllarında "Çavdar Fırını" isimli bir ekmek fırını işleten el-Hâc Mehmed isimli kimse ile bu fırında tezgahtar olarak çalışan Ermeni Haçok v. Yani isimli çalışan arasında meydana gelen anlaşmazlık muslihûn marifetiyle çözüme kavuşturulmuştur. Fırın sahibi el-Hâc Mehmed, tezgahtar Haçok'un fırınına 54.000 akçe değerinde maddi zarar vererek kaçtığını belirtmekte, bu maddi zararın Haçok'a kefil olan habbâz tâifesinden (ekmekçi esnafından) Havas veledi Şahmed tarafından karşılanmasını talep etmektedir. Muslihûn'un aracılığıyla el-Hâc Mehmed'in alacağı konusunda taraflar 38.000 akçe üzerinde uzlaşmıştır. 10.000 akçesi peşin, kalan 28.000 akçesi ise 120 güne yayılarak ödenmesi konusunda bir mutabakat sağlanmıştır (Örnek-3).

Miladi 1666-1667 tarihli muslihûn'un uzlaşma sağladığı bir diğer kadı sicili örneğinde ise, İstanbul'da mukim Mehmed Beşe b. Mustafa, eski Habeş Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya 130 esedî guruş değerindeki Rus asıllı bir cariyeyi sattığını ancak bu satış bedelini Ahmed Paşa'dan tahsil edemediğini, bunun üzerine alacak işlemleri için Ahmed Paşa'ya kefil olan Sâliha bt. Abdullah isimli bir kadına rücu ettiğini belirtmektedir. Muslihûn aracılığıyla borçlu kefil Sâliha ile alacaklı Mehmet Beşe arasında 80 esedî guruş bedel üzerinde mutabakat sağlanmış, ödeme için mahkeme kararından itibaren 25 günlük bir mühlet verildiği de belirtilmiştir (Örnek-4).

Kadı sicillerinde rastlanan ilgi çekici bir diğer kayıta ise Müslim ve gayrimüslim tebaa ile vergi toplayıcılar arasında da arabuluculuk marifetiyle sulh yoluna gidildiği görülmektedir. Osmanlı yargı teşkilatının hâlk ile yönetici kesim arasında adil bir konumda olduğuna delalet eden bu kayıtlara bir örnek olarak değerlendirebilecek bu kayıta, Rumeli vilayetinde meskûn Hasan b. Ali ve Hüseyin b. Hasan isimli

Müslüman kimseler ile Hiyo v. Bidos ve Tanaş v. Kolya, Kolya v. Duma ve isimleri zikredilen pek çok zimmi, bedel-i sürsatı toplamaya memur kılınmış Halil Beşe b. Sinan isimli kimsenin Padişah'ın emr-i şerifiyle belirlenen bedel-i sürsattan daha fazla olarak kendilerinden 30.000 akçe tahsil ettiğini iddia etmektedirler. Muslihûn'un aracılığıyla taraflar 3.000 akçe üzerinde mutabık kalarak anlaşma sağlamışlardır (Örnek-5).

SONUÇ

Osmanlı yargı teşkilatında yer alan muslihûn, davalardaki rolleri, mahkemelerin iş yükünü azaltmadaki fonksiyonları, arabuluculuk sürecinin tarafların haklarını teminat altına almak adına kadı (mahkeme) kayıtlarına geçirilmesi, birbirinden farklı hukuki anlaşmazlık süreçlerinde uygulanması gibi birçok veçhesiyle günümüz modern arabuluculuk uygulamasına oldukça benzemektedir. Günümüz Türk hukukunda alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından biri olan arabuluculuk uygulaması ile Osmanlı'da muslihûn adı verilen kimselerin uyguladığı arabuluculuk uygulaması arasında ise bazı farklar bulunmaktadır. Öncelikle günümüzde Türk hukukunda arabuluculuk faaliyetinde bulunabilmek için belirli bir kidede (beş yıllık avukatlık deneyimi), yapılan merkezî sınavda başarı gösterilmesi ve bunun sonucunda arabuluculuk meslek odasına kaydolmak gibi birtakım şartlar bulunmaktadır. Günümüz Türk hukuk sisteminde arabuluculuk profesyonel bir meslek grubu olarak tanımlanmakta, Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığının belirlediği asgari bir ücret tarifesi bulunmakta, arabuluculuk işleminden arabulucular belirli bir bedel tahsil etmektedir. Buna mukabil Osmanlı'da muslihûn adı verilen arabulucular profesyonel bir meslek grubu olarak tanımlanmamış, gönüllü bir iş olarak bu vazifeyi yerine getirmişlerdir. Modern arabuluculuk uygulaması ilk kez 1960'larda A.B.D.'de ortaya çıkmış, 1990'lı ve 2000'li yıllarda ilk olarak Kıta Avrupası ve zaman içerisinde Avrupa Birliği ülkelerinde gündeme gelmiştir. Türkiye'de yasal zemin 2012 yılında oluşturulmuş, 2013 yılından itibaren fiilen devreye sokulmuştur. Osmanlı'da ise çok erken tarihlerden itibaren asırlar boyunca arabuluculuk uygulaması yapılagelmiştir. Günümüz Türk hukuk sisteminde dava şartı ve ihtiyari olmak üzere ikili bir sistemle tanımlanan arabuluculuk uygulaması Osmanlı döneminde böyle bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlı'da dava şartı olarak değil, tarafların isteğine bağlı olarak bu uygulamaya gidilmiştir. Ticari davalara yansıyan arabuluculuk uygulamalarına bakıldığında muslihûn'un en çok çözüme kavuşturduğu davaların borç-alacak, işçi-işveren anlaşmazlıkları, miras ve boşanma hukukundan kaynaklanan anlaşmazlıklar ile devlet ile hâlk arasında yaşanan vergi anlaşmazlıkları olduğu görülmektedir. Günümüzde Türk yargılama teşkilatında etkinlikleri artırılmaya çalışılan ve daha fazla hukuki anlaşmazlık alanlarında icra edilmesi hedeflenen arabuluculuk uygulaması, Osmanlı döneminden tevarüs eden bir tecrübeyi barındırması itibarıyla hukuk sistemimizin daha hızlı ve daha etkin bir

yapıya kavuşturulmasına katkı sunması bağlamında Türk yargı teşkilatında yakın gelecekte daha da önemli bir konum elde edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

A. Şer'iyce Sicilleri

1. Defter kodu: ahi001 | cilt: 49, sayfa: 72 | Hüküm no: 40 | Orjinal metin no: [7a-1] Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)
2. Defter kodu: ahi001 | cilt: 49, sayfa: 141 | Hüküm no: 157 | Orjinal metin no: [24b-3] Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)
3. Defter kodu: ahi001 | cilt: 49, sayfa: 174 | Hüküm no: 214 | Orjinal metin no: [32b-1] Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)
4. Defter kodu: ahi001 | cilt: 49, sayfa: 304 | Hüküm no: 435 | Orjinal metin no: [64a-2] Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)
5. Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 121 | Hüküm no: 52 | Orjinal metin no: [7b-1] Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)
6. Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 116 | Hüküm no: 45 | Orjinal metin no: [6a-4] Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)
7. Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 503 | Hüküm no: 601 | Orjinal metin no: [78b-5] Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)
8. Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 612 | Hüküm no: 771 | Orjinal metin no: [95b-5] Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)
9. Defter kodu: bab011 | cilt: 53, sayfa: 296 | Hüküm no: 345 | Orjinal metin no: [64b-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)
10. Defter kodu: bab011 | cilt: 53, sayfa: 465 | Hüküm no: 571 | Orjinal metin no: [105b-1] Defter adı: Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)
11. Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 156 | Hüküm no: 156 | Orjinal metin no: [25a-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691)
12. Defter kodu: bab092 | cilt: 60, sayfa: 76 | Hüküm no: 4 | Orjinal metin no: [2a-1] Defter adı: Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709)

B. Diğer Kaynaklar

Atar, Fahrettin, İslam Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2020.

Atar, Fahrettin, “Kadı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2001.

Ersoy, Mehmet Âkif, Türk Hukuk Tarihi, Hars Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2005.

Jennings, Ronald C., Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System, Studia Islamica, No. 48, 1978.

Kılınç, Ahmet, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Editör: Fethi Gedikli, Cilt: II, İstanbul 2016.

Ortaylı, İlber, “Kadı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2001.

Yeşilirmak, Ali, Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı, Editör: Ali Yeşilirmak vd., II. Baskı, 2016.

EK-1: Şer‘iyye Sicilleri Transkripsiyonları

Örnek-1: Emrullah b. Abdi'nin, Mehmed Beşe'ye emanet verdiği para davasında aralarında sulh sağlandığı

Yazıcı tâifesinden Emrullah b. Abdi nâm kimesne makâm-ı kazada işbu bâ'isü'l-kitâb Mehmed Beşe b. Ca'fer muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem mezbûr Mehmed Beşe'ye emânet vechi üzere altı bin akçe def' ve teslîm eylemişdim deyü da'vâ eylemeğin mezbûr Mehmed Beşe dahi benim de senin zimmetinde mâl-ı şirketden beş bin yüz akçe hakkım vardır deyü da'vâ edip beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâkı'a olmağın el-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tavassut edip meblağ-ı mezbûr altı bin akçeyi dört bin akçe üzerine beni sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûru bi't-tamam yedinden ahz u kabz edip ba'de'l-yevm benim mezbûr Mehmed ve mezbûr Mehmed'in benim ile mâl-ı şirket ve gayra müte'allik biri [birimiz] ile da'vâ ve nizâ'imız kalmadı dedikde gibbe't-tasdîki ş-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâbi' min-Şa'bâni'l-mu'azzam li-sene selâse ve sittin ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: İmâmzâde Mehmed Efendi b. Rıdvan el-müezzin, es-Seyyid Mehmed Efendi el-Kâdı, Hasan Çelebi [b.] Kanber er-Ressâm, Pîrî b. Hüseyin, Mehmed Beşe Çukadâr.

Kaynak: *Defter kodu: ahi001 | Cilt: 49, Sayfa: 72 | Hüküm no: 40 | Orjinal metin no: [7a-1]*

Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)

Örnek-2: Ömer Beşe ile Savaris arasındaki buğday alış-verişi davasındaki anlaşmazlığa sulh bedeli karşılığında son verildiği

Vilâyet-i Anadolu'da Rize kasabasında İmade Mahallesi'nde sâkin Ömer Beşe b. Mehmed nâm râcil meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde Mahrûse-i Galata muzâfâtından İstinye nâhiyesine tabî Tarabya nâm karye zimmilerinden sâhib-i hâze'r-rakîm Savaris v. Aknadi nâm zimmi muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Savaris'e buğday iştirâ edivermek üzere yedine râyicen **on bin akçe** def' ve teslim etmiş idim, iştirâ ediverme[me]ğîn [25a] meblağ-ı merkûmu taleb ettiğimde edâ ve ifâda ta'allül ve terâhî etmek ile beynimizde münâza'ât-ı kesîre ve muhâsamât-ı şedîde vâkî olmuş idi. El-hâletü hâzihî aramıza muslihûn tavassut edip meblağ-ı merkûmdan beni mezbûr Savaris ile altı bin beş yüz râyicen fi'l-vakt akçe üzerine an-ikrâr sulh ettiklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh üzere meblağ-ı merkûm **altı bin beş yüz akçeden** zimmetini ibrâ-yı âmm-ı kâtî'u'n-nizâ' ile ibrâ ve iskât eyledim, min-ba'd mezbûr Savaris ile husûs-ı merkûma müt'e'allika da'vâ ve nizâ'im ve alâka ve medhalim kalmadı dedikte gibbe't-tasdikî's-şer'î mâ-hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb ü sebt olundu.

Tahrîren fi'l-yevmi hâmis aşer min-Zilhicce'ti's-şerîfe sene selâse ve sittî ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Ali Bey b. Süleyman, Mehmed Beşe b. Osman, el-Hâc Rıdvan b. Abdullah, Yusuf Beşe b. Abdullah, İbrahim Çelebi b. Davud, Siyavuş Beşe b. Hüseyin, Hüseyin Beşe b. Hasan.

*Kaynak: Defter kodu: **abi001** | cilt: **49**, sayfa: **141** | Hüküm no: **157** | Orjinal metin no: **[24b-3]***

*Defter adı: **Abi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)***

Örnek-3: el-Hâc Mehmed'in ekmek fırınında çalışırken zarar verip firar eden Haçok'un kefilinin zararı karşılığında

Mahmiye-i İstanbul'da Üsküblü Mahallesi'nde sâkin el-Hâc Mehmed b. el-Hâc Receb mahfil-i kazada habbâz tâifesinden işbu bâ'isü'l-kitâb Havas v. Şahmed muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mahalle-i merkûmede tavuk pazarında vâkî çavdar fırını demekle meşhûr mülk ekmekçi fırınında tezgâhdârım olan Haçok v. Yani nâm Ermeni zikrolunan fırında benim elli dört bin akçelik rızkımı itlâf ve istihlâk edip firâr eyledikde mezbûr Havas gâib anî'l-meclis Aleksan v. Mercan ile herbir malın cem'isine kefil olmuşlar idi. Hâlâ meblağ-ı mezbûru kefâleti hasebiyle merkûm Havas'dan da'vâ sadedinde iken aramıza muslihûn tavassut edip otuz sekiz bin akçeye mezbûr Havas ile beynimizde inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve meblağ-ı mezbûr otuz sekiz bin akçeden on bin akçesini mezbûr Havas'dan ahz u kabz edip bâkî kalan yirmi sekiz bin akçe hakkımı târîh-i

kitâbdan yüz yirmi gün tamamına değin imhâl eyledikten sonra husûs-ı mezbûra müte'allik da'vâdan zimmetini ibrâ ve kâti'û'n-nizâ' ile ibrâ ve iskât eyledim, min-ba'd da'vâ ve nizâ'im kalmadı, eğer mazmûn-ı kitâba muhâlif bir tarik ile benden bi'z-zât ve bi'l-vâsıta da'vâ sudûr ederse lede'l-hükkâm istimâ' ve ısgâ olunmaya dedikde mukırr-ı mezbûr el-Hâc Mehmed'i ikrâr-ı meşrûhunda el-mukarru lehü'l-mezbûr Havas vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb sebt olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis min-Şevvâli'l-mükerrem li-sene erba'a ve sittin ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Ali Efendi b. Ebûbekir el-müderriş, Mustafa Çelebi b. Ali, Mehmed Beşe b. Sinan, Musa b. Ca'fer, Ali ve gayruhum mine'l-huzzâr.

*Kaynak: Defter kodu: **abi001** | cilt: 49, sayfa: 304 | Hüküm no: 435 | Orjinal metin no: [64a-2]*

Defter adı: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)

Örnek-4: Mehmed Beşe b. Mustafa'nın, Ahmed Paşa'ya sattığı cariye'nin bahasından alacak davasında kefil ile sulh olduğu

Mahmiye-i İstanbul hısn-ı ebvâbindan Yedikule kapısı dâhilinde Mirahor mahallesi sükkânından Mehmed Beşe b. Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'-i hatir-i lâzümü't-tevkîrde bâ'isetü'l-kitâb Sâliha bt. Abdullah nâm hâturn mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip sâbıkan Habeş beylerbeyisi olan Ahmed Paşa zimmetinde yedimden müşterâ ve makbûza orta boylu, açık kaşlı, elâ gözülü Rûsiyyetü'l-asl () nâm cariye semeninden yüz otuz esedî guruş hakkım olup meblağ-ı mezbûra paşa-yı müşârün-ileyhin emri ile mezbûre Sâliha Hâturn kefil olmağın meblağ-ı mezbûru kefâletine binâen mezbûreden taleb ve da'vâ eylediğimde ol dahi kefâleti inkâr edip benim dahi beyinem olmamağla mezbûre Sâliha'ya yemîn verdirmek murâd ettiğimde mezbûr Sâliha yemînden nükûl ettikten sonra beynimizde muslihûn tavassut edip mezbûre Sâliha Hâturn ile beynimizde seksen esedî guruş üzerine inşâ-i akd-i sulh ettiklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûru târih-i kitâbdan yirmi beş gün tamâmına değin te'cil eyledim dedikde gibbe't-tasdikî-ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-işrin min Şa'bâni'l-mu'azzam li sene seb'a ve seb'in ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Hacı Yusuf [b.] Abdullah, Mehmed Efendi [b.] İbrahim, Dede Ramazan Beşe, Mehmed Çelebi b. Süleyman, Mehmed Çelebi b. Kurd.

*Kaynak: Defter kodu: **bab003** | cilt: 17, sayfa: 503 | Hüküm no: 601 | Orjinal metin no: [78b-5]*

Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)

Örnek-5: Opar kazasına bağlı köy hâlkının kendilerinden fazla sürsat vergisi tahsil ettiğine dair şikâyetinde buldukları Halil Beşe ile anlaşmaları

Vilâyet-i Rumeli'nde Opar kazası tevâbi'inden Zilina nâm karye ahâlîsinden Hasan b. Ali ve Hüseyin b. Hasan nâm kimesneler ile Hiyo v. Bidos ve Tanaş v. Kolya nâm zimmiler ve Prava nâm karye ahâlîsinden Kolya v. Duma ve Opar nâm karye ahâlîsinden Aleksî ve Tanaş ve Çakır v. Angeli ve Nikofoz v. Anderya ve Niyo v. Nikofoz ve Nasko v. Yorgi ve Dimo v. Likinoz ve Pato v. Kemermo ve Lafdar nâm karye ahâlîsinden Anderya v. Kiler nâm [65a] zimmiler kendi tarafından asâleten ve her biri sâkin olduğu karyesinin ma'lûm'ül-esâmî ve mahsûr'ül-eşhâs ahâlîsi taralarından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl oldukları bi-mâ hüve tarîkı's-sübût şer'an sâbit olduktan sonra vekâleten meclis-i şer' de bin yetmiş dokuz senesinde kurâ-i mezbûre ahâlîsi üzerlerine fermân olunan bedel-i sürsatı cem'a memûr olan işbu râfi'ü'l-kitâb Halil Beşe b. Sinan nâm kimesne mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Halil Beşe sene-i mezbûrede bizim ve müvekkillerimizin üzerine fermân olunan bedel-i sürsatı cem' etdikde emr-i şerifle ta'yîn olduğundan ziyade bizden ve müvekkillerimizden bi-gayr-ı hakkın otuz bin akçemizi almağla mezbûr Halil Beşe'nin vech-i muharrer üzere aldığı otuz bin akçemi mezbûr Halil Beşe'den taleb [ve] da'vâ ettiğimizde mezbûr hâlil Beşe vech-i muharrer üzere ziyade otuz bin akçe aldığını inkâr etmekle beynimizde münâza'ât-ı kesîre ve muhâsamât-ı şedîde vâkı'a olmuş idi. el-hâletü hâzihi muslihûn tavassut edip mezbûr Halil Beşe ile beynimizde üç bin akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh etdiklerinde biz dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr üç bin akçeyi mezbûr Halil Beşe yedinden tamâmen alıp kabz ettiğimizden sonra husûs-ı mezbûra müt'e'allıka âmm-e-i da'vâdan bizim zimmetimizi ibrâ-i âmm-ı kâtı'u'n-nizâ' ile ibrâ ve iskât eyledik dediklerinde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ-vaka'a bî-t-taleb ketb olundu.

Fî 27 min-Recebi'l-mürecceb sene 1081

Şuhûdü'l-hâl: Osman Beşe b. Abdullah, Mustafa Çelebi b. el-Hâc Ahmed, Şükrullah b. Mustafa, İbrahim b. Mehmed.

Kaynak: Defter kodu: bab011 | cilt: 53, sayfa: 296 | Hüküm no: 345 | Orjinal metin no: [64b-3]

Defter adı: Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)

Örnek-6: Cennet bt. Ahmed'in, kızı Âlime'nin küpesini ve başlığını gasbeden Receb Beşe b. Abdullah ile olan davasından sulh yolu ile vazgeçtiği

Havâss-ı aliyye müzâfâtından kasaba-i Hasköy'de () mahallesi sâkinelerinden işbu bâ'isetü'l-kitâb Cennet bt. Ahmed nâm hâton mahfil-i kazada Receb Beşe b. Abdullah nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip târih-i kitâbdan yedi sene mukaddem Cihangir mahallesi sokağında gider iken kızım Âlime nâm sagîrenin kulağından altı yüz elli akçe kıymetli bir tek incili küpe ve

beş yüz elli akçe kıymetli sırmalı ter-pûşını mezbûr Receb Beşe ahz ve gasb etmişidi deyû bundan akdem mezbûrdan da'vâ ve taleb ettiğimde ol dahi inkâr etmeğin beynimizde münâza'ât-ı kesîre vakı'a olmuşidi el-hâletü hâzihî muslihûn tavassut edip da'vâ-yı mezbûrumdan mezbûr Receb Beşe ile beynimizde beş yüz akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh ettiklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr beş yüz akçeyi merkûm Receb Beşe yedinden tamâmen ahz u kabz edip husûs-ı mezbûra müte'allika da'vâdan mezbûr Receb Beşe benim zimmetimi ben dahi mezbûrun zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtî'ü'n-nizâ'la ibrâ ve iskât eyledik dedikde gibbe't-tasdîkiş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ısrîn min şehri Rebî'ilâhir li sene seb'a ve seb'in ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Şükrullah Bey b. Mustafa, İbrahim Çelebi b. Mehmed, Abdi Çelebi b. Hüseyin, Mehmed b. Ramazan.

Kaynak: Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 121 | Hüküm no: 52 | Orjinal metin no: [7b-1]

Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)

Örnek-7: Kerime Hatun bt. Mehmed'in boşandığı kocası Yusuf Beşe b. Osman'daki mehrini sulh yoluyla tahsil ettiği

Medîne-i Üsküdar mahallâtından Yeni mahalle sâkinelerinden Kerime Hâtun bt. Mehmed meclis-i şer'-i şerîf-i lâzımü't-teşrîfde zevc-i sâbık-ı mutallıkı bâ'isü'l-kitâb Yusuf Beşe b. Osman nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Yusuf Beşe târih-i kitâbdan iki sene mukaddem beni talâk-ı bâyin ile tatlik etmeğin zimmetinde mütekarrir ve ma'küdon-aleyh olan üç bin akçe mehr-i müeccelimi bundan akdem mezbûr Yusuf Beşe'den taleb ve da'vâ eylediğimde muslihûn tavassut edip merkûm Yusuf Beşe ile beynimizde dört yüz akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr dört yüz akçemi mezbûr Yusuf Beşe yedinden ahz u kabz edip husûs-ı mezbûra ve zevciyyete müte'allika âmme-i de'âvîden ben mezbûr Yusuf Beşe'nin ve merkûm Yusuf Beşe dahi benim zimmetimi ibrâ-i âmm-ı kâtî'ü'n-nizâ' ile ibrâ ve iskât eyledik dedikde gibbe't-tasdîkiş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâdis ve'l-ısrîn min şehri Rebî'ilâhir li sene seb'a ve seb'in ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Musa Beşe b. İbrahim el-Mübaşir, Mehmed Beşe b. Hüseyin, Mustafa Beşe er-Râcil, İbrahim Beşe b. () er-Râcil, Abdi Çelebi b. Hüseyin

Kaynak: Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 116 | Hüküm no: 45 | Orjinal metin no: [6a-4]

Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)

Örnek-8: Fazlullah Beşe'ye ait gemide çalışanların ücretleri ve taşıdıkları malın navlunu hususundaki davada sulh olduğu

Mellâh tâifesinden Ali b. Mehmed ve Eyüb b. İslam ve Abdullah b. Abdullah ve Ma'den b. Ali ve Sadık b. Kara Ali nâm kimesneler meclis-i şer'-i şerif-i lâzımü't-teşrifde sefine reislerinden bâ'isü'l-kitâb Fazlullah Beşe b. Abdurrahman nâm kimesne mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Fazlullah Beşe'nin seffinesinde yoldaşlar olup emri ile medîne-i () iskelesinde seffinesini yükletip İstanbul'a geldiğimizde her birimizin ecr-i misli olan yedi yüz akçeyi mezbûr Fazlullah Beşe'den talep edip da'vâ eylediğimizde mezbûr Fazlullah Beşe dahi medîne-i mezbûrda almış[lar]dır deyû seffineye tahmîl ettiğimiz metâ'in navlunumla verin deyû da'vâ ettiğinde beynimizde nizâ'-i küllî vâki' olmağın muslihûn tavassut edip mezbûr Fazlullah Beşe her birimize yüz seksen akçe vermek üzere beynimizde inşâ-i akd-i sulh ettiğinde biz dahi sulh-i mezbûru kabûl ve her birimiz bedel-i sulh-i mezbûru mezbûr Fazlullah Beşe yedinden tamâmen ahz u kabz edip husûs-ı mezbûra müte'allik âmme-i da'vâdan her birimiz Fazlullah Beşe'nin zimmetini ibrâ ve iskât eyledik dediklerinde gibbe't-tasdikî-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî gurreti Şa'bâni'l-mu'azzam li sene seb'a ve seb'in ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: İbrahim Beşe b. Receb el-Mübaşir, Veli b. Hamza, İbrahim Çelebi b. Ahmed, Hasan Çelebi b. Ahmed, Resul [b.] Rıdvan.

Kaynak: Defter kodu: bab003 | cilt: 17, sayfa: 612 | Hüküm no: 771 | Orjinal metin no: [95b-5]

Defter adı: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)

Örnek-9: Şehrizol sancağının Kerkük'e tabi Kunya köyünün zaimi Hüseyin Ağa'nın ve sâir köylerin zaimleri aleyhindeki alacak iddiasında anlaşma sağlanması

Vilâyet-i Anadolu'da medîne-i Şehzol [Şehrizor] sancağında Kerkit [Kerkük] kazasına tabi Kunya [Kuriye] nâm karye za'îmi olan Hüseyin Ağa b. Budak nâm kimesne kendi tarafınan asâleten ve kaza-i mezbûra tabi Ali Sarayı nâm karye za'îmi olan Yusuf Bey b. Hüseyin ve Lasun nâm karye za'îmi olan Ali Bey b. Budak ve Neçivar? nâm karye za'îmi olan Mustafa Ağa b. Receb ve Hacı Şükruallah nâm karye za'îmi olan Mehmed Ağa b. Musa ve Kişinik nâm karye za'îmi olan Hasan Ağa b. Ebubekir nâm kimesneler taraflarından husûs-ı âti'l-beyâna vekil olup vekâleti Ali b. Hasan ve Receb b. Ali nâm kimesneler şehâdetleriyle sâbite oldukdan sonra vekâleten meclis-i şer'-i hatîrde sâbıkâ medîne-i mezbûre paşası olan Hasan Paşa'nın divân efendisi olan bâ'isü hâze'l-kitâb Ahmed Efendi b. Mehmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Ahmed Efendi Paşa-i mûmâ-ileyhe istinâd ile benden ve müvekkillerimden mukaddemâ bi-gayr-ı hakkın ahz eylediği

altmış kıt'a esedî guruşu mezbûr Ahmed Efendi'den asâleten ve vekâleten taleb ve da'vâ etdiğimde, ol dahi inkâr etmekle beynimizde nizâ'-ı küllî vukû'undan sonra muslihûn tavassut edip mezbûr Ahmed Efendi ile beynimizde kırk kıt'a esedî guruş üzerine inşâ-i akd-i sulh etdiklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr kırk esedî guruşu mezbûr Ahmed Efendi yedinden ahz u kabz edip husûs-ı mezbûra müte'allıka da'vâdan zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtı'ı'n-nizâ' ile ibrâ eyledim edikde gibbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ-hüve'l-vâki' bî't-taleb ketb olundu.

Fî 20 min-şehri Ramazani'l-mübârek sene 1081.

Şuhûdü'l-hâl: Sâbıkâ Kerkit Ağası olan Ali Ağâ, Helvacı Ahmed Ağâ, Kazzâz Ahmed Çelebi Vardar Ahmed Ağâ.

Kaynak: Defter kodu: bab011 | cilt: 53, sayfa: 465 | Hüküm no: 571 | Orjinal metin no: [105b-1]

Defter adı: Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)

Örnek-10: Salamon v. Yuda ile İzmit mütesellimi Hüseyin Ağâ'nın sulh olması

Misine cemâ'atinden olup medîne-i İznikmid'de sâkin Salamon v. Yuda nâm Yahudi meclis-i şer'î şerîf-i enverde, sâbikan İznikmid mütesellimi olan Hüseyin Ağâ tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekil olan Pîrî Ağâ b. Osman nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip, mezbûr Hüseyin Ağâ zimmetinde bundan akdem yedimden iştirâ ve kabz eylediği beynimizde ma'lûm atlas ve telli hatâyî ve hâre ve yasdık semenlerinden yirmi bir bin akçe hakkım olup, meblağ-ı mezbûra merkûm Pîrî Ağâ kefil dahi olmağla meblağ-ı mezbûru mezbûrdan taleb ve da'vâ eylediğimde, ol dahi edâdan imtinâ' etmekle muslihûn tavassut edip, da'vâ-yı mezkûremden vekil-i mezbûr Pîrî Ağâ ile beynimizde on iki bin akçe üzerine inşâ-i sulh eylediklerinde, ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûrun üç bin akçesini nakid ve bâkî dokuz bin akçesi mukâbelesinde meclis-i sulhda mevcûd iki çift yasdık ve bir ihrâm ve bir pıştahta ve bir kalın anteri yine vekil-i mezbûr Pîrî Ağâ yedinden bî't-tamâm ahz u kabz ettiğimden sonra husûs-ı mezbûra müte'allıka cemî' da'vâdan mezbûr Hüseyin Ağâ'nın ve mezkûr Pîrî Ağâ'nın zimmetlerini ibrâ ve iskât eyledim dedikde, gibbe't-tasdîki'l-vicehî mâ vaka'a bî't-taleb ketb olundu. Fî'l-yevmi's-sâmin min Cumâdelâhire li sene isneteyn ve mi'e ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Ali Çelebi b. Hasan, Mahmud Çelebi b. Mustafa, Hüseyin Odabaşı, Ahmed Çavuş ve gayruhüm mine'l-huzzâr.

Kaynak: Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 156 | Hüküm no: 156 | Orjinal metin no: [25a-3]

Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691)

Örnek-11: Hacı Ali b. Abdullah'ın Hacı Ahmed b. Mehmed'den satın aldığı köle Abdullah b. Saltana'nın hür olduğunu ispat etmesi üzerine köle bedeli olan parayı sulh yoluyla Hacı Ahmed'den geri aldığı

Mahmiye-i İstanbul'da Sarıdemirci Mahallesi'nde sâkin el-Hâc Ali b. Abdullah tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl-i müsecceli olan Hasan Çelebi b. Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde işbu râfî'u'l-kitâb el-Hâc Ahmed b. Mehmed nâm kimesne bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr el-Hâc Ahmed bundan akdem orta boylu açık kaşlı gök elâ gözlü Abdullah b. Saltana'yı abd-i memlûkû olmak üzere yüz yirmi beş guruşu müvekkilim mezbûr el-Hâc Ali'ye bey' ve teslim ol dahi ba'de'l-iştirâ meblağ-ı mezbûr yüz yirmi beş guruşu mezbûr el-Hâc Ahmed müvekkil-i mezbûr el-Hâc Ali'den ahz u kabz eylediğinden sonra mezbûr Abdullah yedimde olan hüccet nâtıka olduğu üzere hürri'l-asl olduğunu şuhûd-ı udûl ile mezbûr el-Hâc Ali muvâcehesinde isbât ve hürriyetine hükm-i şer'î lâhık olup sebîli tahliye olunmağın müvekkil-i mezbûr el-Hâc Ali semen olmak üzere medfû'u olan meblağ-ı mezbûr yüz yirmi beş guruşu mezkûr el-Hâc Ahmed'den talep ve da'vâ etmekle beynlerinde nizâ'-ı küllî vukû'undan sonra muslihûn tavassut edip meblağ-ı mezbûr da'vâsında mezkûr el-Hâc Ahmed müvekkil-i mezbûr ile yüz on iki guruşu sulh oldukda müvekkil-i mezbûr dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr yüz on iki guruşu mezbûr el-Hâc Ahmed'den bi't-tamam ahz u kabz eyledi dedikde gıbbe't-tasdikî'l-mer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî 14 min-şehri Rebî'ülevvel sene 1121

Şuhûdü'l-hâl: Mehmed Efendi b. (), el-Hâc Mustafa b. Hüseyin Kethüdâ-yı Efendi, el-Hâc Mehmed b. (), Hüseyin Beşe Çukadâr ve gayruhum mine'l-huzzâr.

Kaynak: Defter kodu: bab092 | cilt: 60, sayfa: 76 | Hüküm no: 4 | Orjinal metin no: [2a-1]

Defter adı: Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709)

Örnek-12: Avraham'ın kızları Sinyora ile Realî'nin alacakları konusunda sulh bedeli karşılığı anlaşmaya vardıkları

Mahmiye-i İstanbul'da Çelebioğlu Mahallesi sâkinelerinden Sinyora ve Realî bintey Avraham nâm Yahûdilerin vâlideleri ve husûs-ı âtiye vekilleri olup Şa'ban Çavuş b. Ahmed nâm kimesne ile Bünyad v. Mentuş Yahûdi şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan Sahola bt. Merliye nâm Yahûdiye mahfil-i şer'-i şerîfde mahrûse-i Galata kazasına tabî Kapudağı nâhiyesinde Mahanya nâm karye ahâlîsinden işbu sâhibü'r-rakîm Dimitri v. Yani nâm zimmi muvâcehesinde bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip müvekkilelerim mezbûretânın mezbûr Dimitri zimmetinde cihet-i

şer'iyeden olan iki yüz seksen guruş haklarını vekâlet-i mahalliyem [mahkiyem] hasebiyle taleb ve da'vâ eylediğimde bi'l-külliye inkâr eyleyip beyyine ikâmetine dahi iktidârları olmayıp yemin teklifi esnâsında muslihûn tavassut edip iki bin akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan iki bin akçeyi ahz ve istîfâ ettik, husûs-ı mezbûra müt'e'allika âmme-i da'vâdan zimmetini ibrâ ve iskât eyledim, ba'de'l-yevm mazmûn-ı kitâba muhâlif da'vâ sudûr ederse lede'l-hükkâmi'l-kirâm istimâ' ve ısgâ olunmasın dedikde gıbbe't-tasdîkîş-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb ü sebt olundu.

Fî-evâsıtı Saferi'l-hayr min-şühûri sene erba'a ve sittin ve elf.

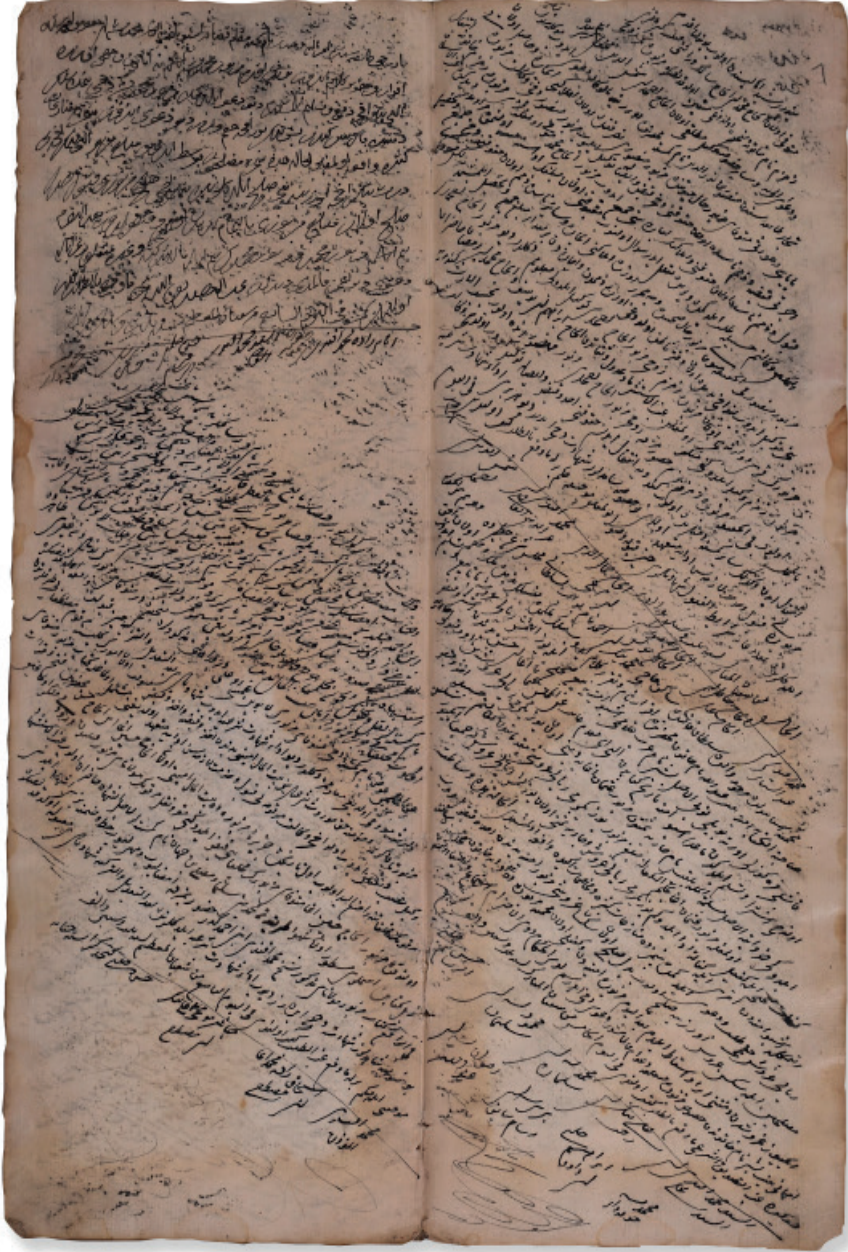
Şuhûdü'l-hâl: Mehmed Beşe b. Süleyman, Pîri Beşe b. Hüseyin, Mehmed Çelebi b. Hüseyin, İbrahim Çelebi b. Davud ve gayruhum mine'l-huzzâr.

*Kaynak: Defter kodu: **abi001** | cilt: **49**, sayfa: **174** | Hüküm no: **214** | Orjinal metin no: **[32b-1]***

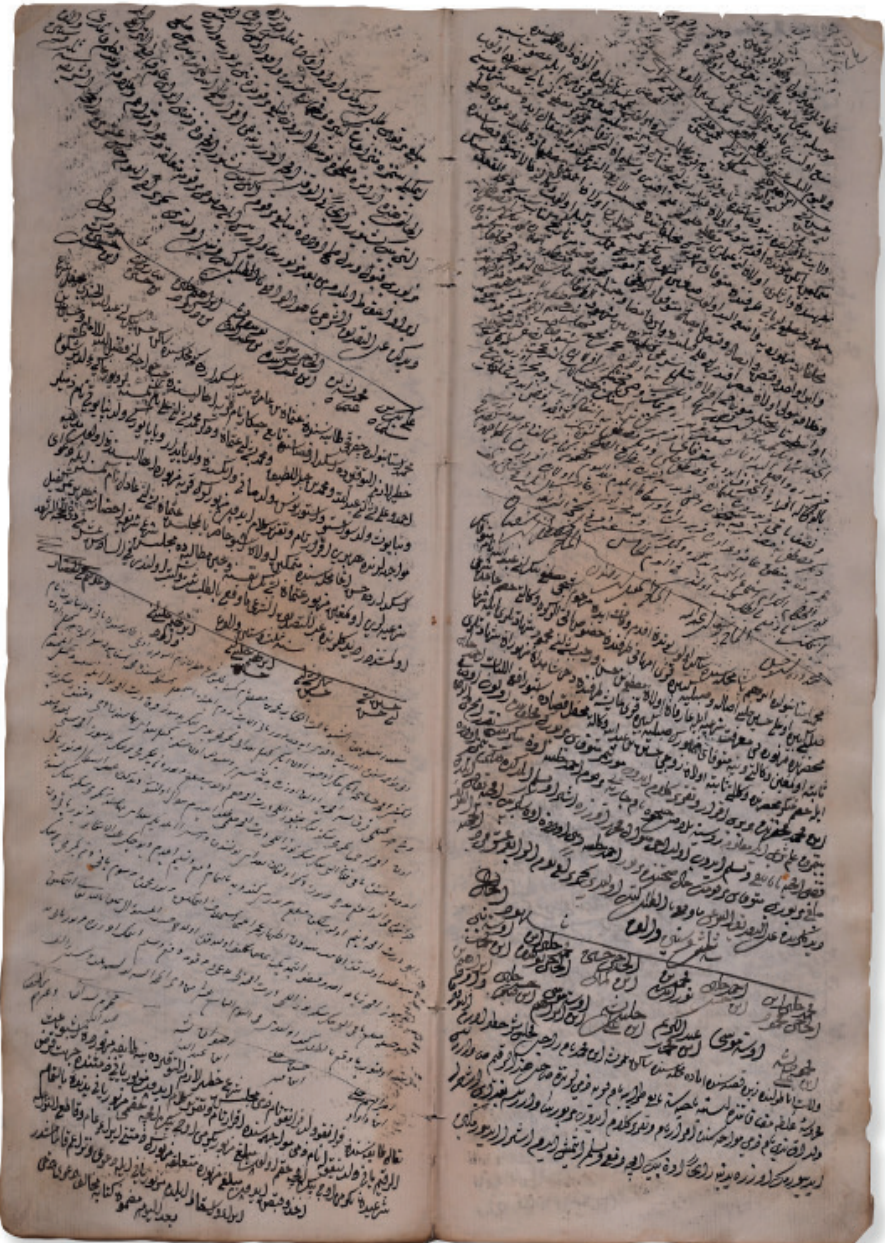
*Defter adı: **Abi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)***

EK-2: Şer'iyce Sicilleri Örnekleri Belge Asılları

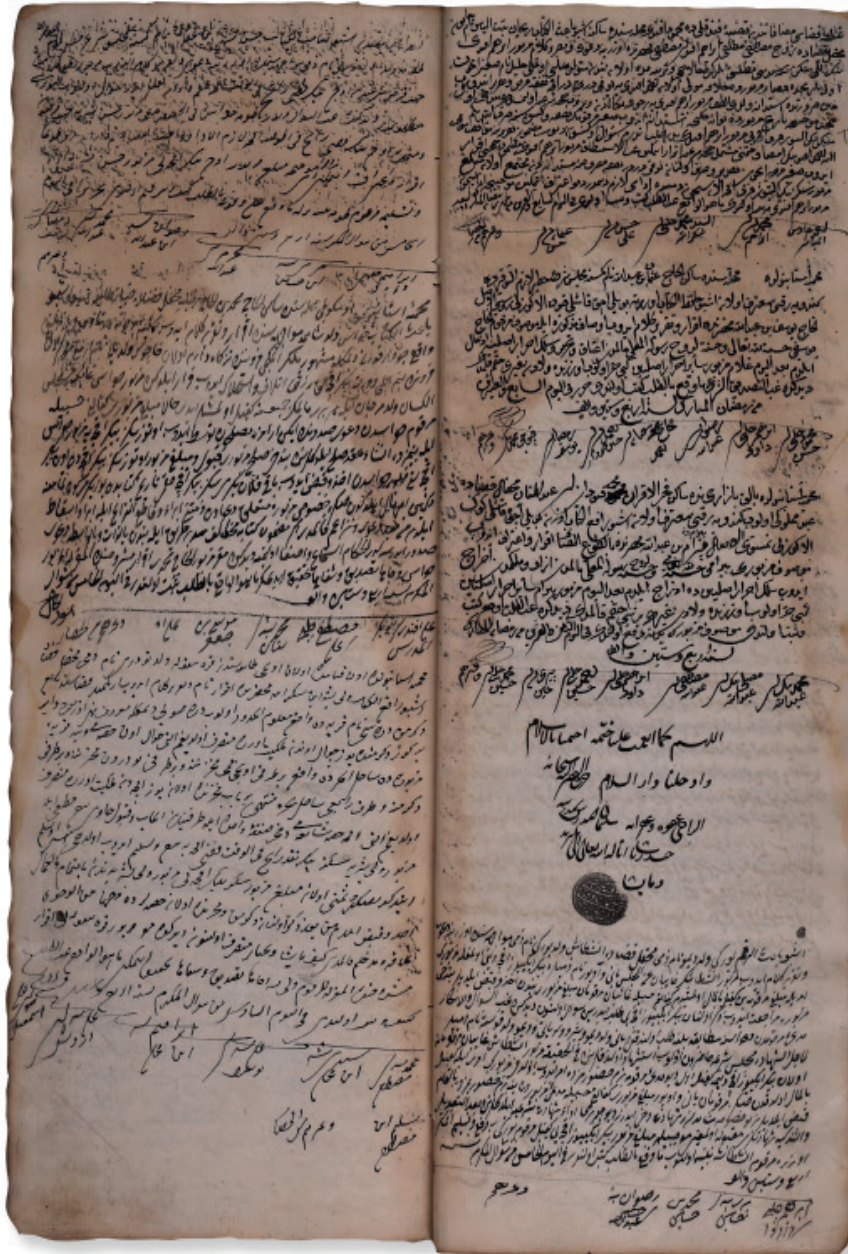
Örnek.1

Örnek.2

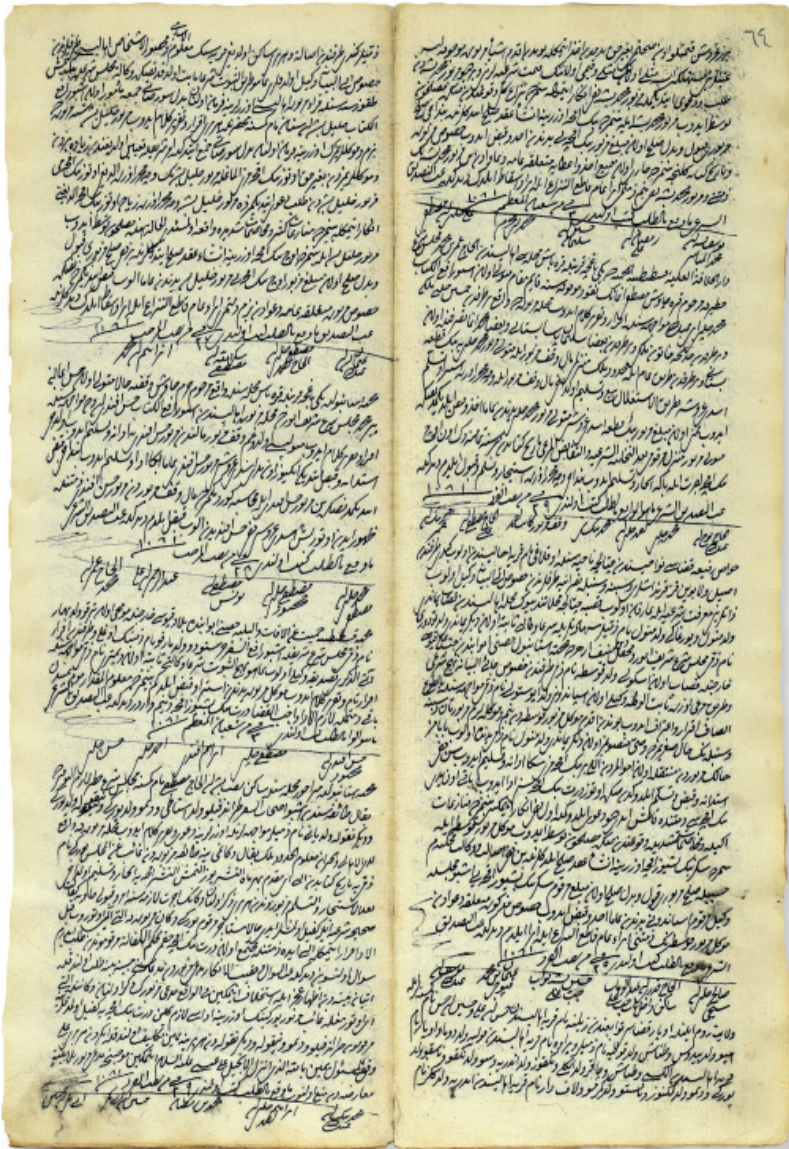
Örnek.3

Örnek.4

Örnek.5

OSMANLI HUKUKUNDA BİR KREDİ VASITASI OLARAK MUAMELE-İ ŞER'İYYE (XVII. ASIR)*

Salih KORKMAZ**

GİRİŞ

İslam hukukunun faizi yasaklamasına, karz-ı haseni⁽¹⁾ de teşvik etmesine rağmen, herkesin ihtiyaç hâlinde karz-ı hasen bulması mümkün olmayabilir. Muamele-i şer'îyye ise zaruret-zorluk durumunda karz-ı hasen bulamayan kimsenin faizden kurtulması amacıyla tavsiye edilen bir çaredir. Bu çerçevede muamele-i şer'îyye, birden fazla akit yapılarak borçlanmayı sağlayan bir kredi temin usulü ve bir karz/ borç münasebetinde faiz yasağından kurtulmak amacıyla müracaat edilen bir çare olarak tarif edilebilir. Aslında kelime manası olarak, hukuka uygun bütün hukuki muameleler, muamele-i şer'îyyedir. Fakat bu mefhum, zamanla sadece malum bir hile (hiyel) çeşidi olan ve birden fazla akit yapılarak borçlanmayı sağlayan bir kredi temin usulü olarak kullanılan hukuki muameleler için kullanılmış;⁽²⁾ muamele-i şer'îyyenin kurulması için yapılan hukuki muamele ise *devr-i şer'i* olarak adlandırılmıştır.

Bu muamele, tarihte bey'ü'l-iyne⁽³⁾ olarak bilinen akdin geliştirilmiş hâlidir.⁽⁴⁾ Bu mevzuda Osmanlı ulemasınca kaleme alınan eserlerde, muamele-i şer'îyye, bey'ü'l-iyne yerine kullanmıştır.⁽⁵⁾ Muamele-i şer'îyyeye dair müstakil bir risalesi bulunan

* Bu çalışma yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kamu hukuku doktora programında tamamlanan "Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'îyye" isimli doktora tezine istinat etmektedir. Tez On İki Levha Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Bkz. Salih Korkmaz, **Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'îyye (XVII. Asır)**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2021.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi, korkmazslh@gmail.com, salihkorkmaz@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7824-0037>.

(1) Faizsiz/menfaatsiz borç vermek olarak basitçe tarif edilebilecek akit.

(2) Halil Sahillioğlu, "Muamele-i Şer'îyye", İktisat Dergisi, S.164, 1978, s.11.

(3) Borç isteyen birine bir malı vadeli ve yüksek fiyatla satıp, peşin ve daha ucuza geri almak olarak basitçe tarif edilebilecek akit. H. Yunus Apaydın, "İne", **DİA**, C.22, İstanbul, TDV, 2000, s.284.

(4) Kaya, Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **MÜSBE**, İstanbul, 2007, s.15.

(5) Joseph Schacht, **An Introduction to Islamic Law**, Oxford University Press, 1982, s.79. (Çevrim İçi Erişim, 11/12/2018) <http://www.almuslih.org/Library/Schacht,%20J%20-%20An%20Introduction.pdf>; Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", s.15.

Hamza Efendi'nin risalesinin şerhlerinde, bey'ül-ıynenin ve muamele-i şer'iyenin aynı şey olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁽⁶⁾

Muamele-i şer'iyenin pek çok farklı usulde yapılması mümkün olmakla birlikte,⁽⁷⁾ Osmanlı tatbikatında sıkça karşılaşılan usul şöyledir: Muamele-i şer'iyeye ile borç verecek olan kimse, borç isteyen kimseye (misalen) 100 akçeyi karz olarak verir. Ardından 1 akçe kıymetindeki bir mal, borç isteyene 10 akçeye vadeli satılır. Dolayısıyla aslında 101 akçe kıymetinde borç+mal için 110 akçe borçlanılmış olmakta, bu da bir karz ve bir bey (satım) akdi ile sağlanmaktadır.⁽⁸⁾ Mevzuu hakkındaki temel ihtilaf da aradaki (9 akçelik) kısmın yasak olan ribâ (faiz) olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ve bu muamelenin faiz yasağını dolanmak için üretilmiş bir usul olup olmadığıdır.

Osmanlı Devleti'nde tatbik edilen kredi temin usullerinin çok benzerleri, bugün de faizsiz finans kuruluşları aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla meselenin doğru anlaşılmasının hem tarihî hem aktüel faydası büyüktür.

I. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN USUL

Hukukun temel hedeflerinden biri insanların ihtiyaçlarını karşılamak, problemlerini çözmektir. Bu münasebetle hukukun tatbiki şartlara göre farklılaşır. Hukukta hemen her mevzu üzerinde birden fazla görüşün bulunması da bu farklılaşmaya imkân verir. Nitekim örf/âdet ve maslahat İslam hukukunun delillerindendir. Dolayısıyla hukuk tatbikatı, pek çok farklı müessirin bir araya gelerek oluşturduğu bir bütünün son parçasıdır ve bu tatbikat siyasetten, sosyolojiden, iktisattan vb. müstakil değildir.

Hükmü hususunda ihtilaf bulunan ve tatbikatı olan bir hukuki mesele ele alınırken, onun sadece nazari olarak tetkik edilip de nasıl tatbik edildiğine, neden ve hangi şartlar altında tatbikatın bu şekilde geliştiğine, tercih edilen fetvanın/ hükmün neden tercihe şayan görüldüğüne, tatbik edildiği devirde hangi problemleri çözdüğüne, içtimai hayatta oynadığı role vb. değinmemek bu meselenin hakiki

⁽⁶⁾ Tarikatçı Emîr Mustafa, **Tebynü'l-Merâm**, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Abdullah Efendi 186, v.74a-2 ve Mahmud Seydişehri, *Şerh-i Bey' ve Şira'*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar 129, v.136b'den aktaran Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", s.15.

⁽⁷⁾ Bu usuller için bkz. Korkmaz, **Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)**, s.81 vd.

⁽⁸⁾ Nazari olarak muamele-i şer'iyeden farklı olan bey bi'l-istiğlâl (kiralama şartı ile satış) ve bey bi'l-vefâ (geri alım şartı ile satış) akitleri, tatbikatta birbiri ile aynı vazifeyi icra etmektedirler. Hatta bunların, muamele-i şer'iyenin yapılış usullerinden birisi olarak değerlendirildiği ifade edilebilir. Nitekim bazı kayıtlarda bu mefhumlar birbiri yerine kullanılmıştır. Bu çerçevede incelenen kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, borç talep eden kişinin münasip bir evi, arsası vb. varsa bey bi'l-istiğlâl yapılmakta; bunlar yoksa veya (vakıflarca yapılan muamelelerde) vakfın şartları istiğlâle izin vermiyorsa muamele-i şer'iyeye yapılmaktadır. Çalışmada muamele-i şer'iyeye tasarrufları ifadesi ile hem muamele-i şer'iyeye hem bey bi'l-istiğlâl ve bey bi'l-vefâ kast edilmiştir.

mahiyyetini ve vazifesini anlamaya engel olur. Dolayısıyla bir mesele ele alınırken tarihî arka planı göz önünde tutmak metodolojik açıdan bir zarurettir.

Muamele-i şer'iyenin hukuki hükmü hususunda fikhî ihtilaflar bulunmasına rağmen Osmanlı ulemasının kahir ekseriyeti muamele-i şer'iyeye cevaz vermiştir. Bu çerçevede, muamele-i şer'iyenin İslam ve Osmanlı hukukundaki hükmü hususunda pek çok akademik çalışma da yapılmıştır. Ancak, neden ulemanın kahir ekseriyetinin buna cevaz verdiği ve neden bu usulün çok geniş bir tatbik imkânı bulup hüsnükabul gördüğü meselesi şimdiye kadar hemen hemen hiç değerlendirilmemiştir. Hâlbuki ihtilaflı bir fikhî meselede hangi görüşün tercih edileceği, içinde bulunulan zamanın şartları ile doğrudan alakalıdır. Dolayısıyla bir tatbikatın hangi şartlar altında geliştiği ortaya konulmadan o meselenin hükmüne dair değerlendirmeler ve bu tatbikat hakkında söylenenler noksan kalacaktır. Zira bu, vakıanın şartlarını bilmeden hüküm vermek manasına gelir ve tatbikatın ne niyetle yapıldığını anlamaya engel olur.

Bu minvalde İslam hukuku ile alakalı olarak, tarihte tatbikatı olan bir mesele ele alınırken sadece fıkıh ve fetva kitaplarından yola çıkıp tarihî arka plana değinmemek, iskeleti ortaya çıkarıp bunu ete kemiğe büründürmemek gibidir. Bu mahzuru bertaraf edebilmek ve muamele-i şer'iyeye tatbikatının her yönden görebilmek maksadıyla çalışma 17. asra tarihlenen risalelere,⁽⁹⁾ fetva/fıkıh kitaplarına, şer'iyeye sicillerine, Osmanlı kanunnamelerine, Osmanlı arşiv vesikalaları ile birlikte hatırat-seyahatnâme türü eserlere, tarih kitaplarına ve devrin şartlarını anlamaya yardımcı her türlü kaynağa istinat ettirilmiştir. Buradan elde edilen malumat, herhangi bir devir-zaman aralığı sınırlaması yapılmaksızın diğer fıkıh kitapları ve tâli kaynaklar ile desteklenmiştir. Fakat takdir edilecektir ki bir makalede, hükmü ihtilaflı ve aynı zamanda geniş bir tatbikatı olan bir meselenin hem hukuki hem de içtimai veçhelerinin bütün tafsilatıyla ele alınması mümkün değildir. Meselenin hukuki veçhesi hakkında hem fıkıh/fetva kitaplarında tafsilatlı malumat bulunması hem de bu mevzuda pek çok akademik çalışmanın mevcudiyeti sebebiyle muamele-i şer'iyeye üzerindeki hukuki ihtilaflar, muamele-i şer'iyenin hukuki temelleri, bey'ül-ıyne, karz akdi, hile (hiyel) meselesi, zaruret hâli, gabin, akdin lafzî ve gâi tefsiri meselesi, muvazaa ve bunların muamele-i şer'iyeye ile münasebeti, muamele-i şer'iyenin kuruluş ve işleyişi, hukuki neticeleri zaruret miktarınca ele alınmış olup meselenin tafsilatı alakalı kaynaklara havale edilmiştir. Burada muamele-i şer'iyenin Osmanlı tatbikatındaki görünümü, neden bu müesseseye geniş bir hüsnükabul gösterildiği, meselenin tarihi ve içtimai arka planı, muamele-i şer'iyenin içtimai hayattaki rolü ve muamele-i şer'iyeye devletin müdahaleleri üzerine odaklanılmıştır. Kısaca çalışma, muamele-i şer'iyenin Osmanlı Devleti için ifade ettiği mana üzerine eğilmiştir.

(9) 17. Asırda kaleme alınmış olup meseleyi doğrudan alakadar eden üç risale tespit edilmiştir. Bunlar için bkz. Mehmed b. Hamza el-Güzelhisâri, **Risâle fi Bey'ül-ıyne**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Ak Ze 268/4.; Âhizâde Hüseyin Efendi, **Risâle fi Tahkiki'l-Bey' Bi'l-Vefâ**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Ae Arabi 1122/2.; Kazerûnî, **İşaratü Ba'zı Ehli'l-Vefâ bi Cem'i Ahkâm-ı Bey'ül-Vefâ**, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 1166, No: 967.

II. MUAMELE-İ ŞER'İYYENİN HUKUKİ TEMELİ: HİLE MESELESİ

İslam hukuku dinî menşeli bir hukuk sistemidir ve insanların her türlü faaliyeti hukukun şümulüne girer.⁽¹⁰⁾ İslam hukukunun dinî menşeli bir hukuk sistemi oluşu, bütün kaidelerin değişmez olduğu manasına da gelmemektedir.⁽¹¹⁾ İslam hukukundaki içtihat müessesesi, hakkında açık hüküm bulunmayan meselelerin hükmünün bulunması çabasındır. Dolayısıyla İslam hukukundaki pek çok meselede hüküm, hukuk ekollerinin (mezhepler) meseleyi ele alış tarzı ile irtibatlı olarak değişebilmektedir ve bu durumun *rahmet* olduğu İslam hukuku kaynaklarında zikredilmiştir.⁽¹²⁾ İşte bu ihtilaflı meselelerden bir tanesi de hile (hiyel) meselesidir.

Kelime manası olarak hile, çare, çıkış yolu, çözüm, kurnazlık, maksada ulaşmak için fikir değiştirmek, maharet gibi manalara gelir.⁽¹³⁾ Arapçada mahlâs, mehâric kelimeleri de bunu ifade etmek için kullanılmıştır.⁽¹⁴⁾ Hile kelimesi Kur'an'da bir yerde "çare", "kurtuluş yolu" manasında geçmektedir.⁽¹⁵⁾ Türkçede başkalarını aldatmak manasında kullanılan hile ise Arapçada hud'a, gışş, mekr gibi kelimelerle ifade edilir.⁽¹⁶⁾

İstilah manası ile hile bir hukuki neticeye farklı yollar kullanarak ulaşmak;⁽¹⁷⁾ gayrimeşru bir neticeye meşru vasıtalarla ulaşmak⁽¹⁸⁾ olarak basitçe tarif edilebilir ki hile-i şer'iyeye ve hile-i bâtıla olmak üzere ikiye ayrılır.

(10) Bu çerçevede modern hukukun, hukukun sahası dışında kabul ettiği ibadet vb. gibi hususlar da İslam hukukunun şümulündedir. M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta, 2009, s.31 vd.; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, İstanbul, Arı Sanat, 2014, s.103 vd.; Cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olup olmaması ile alakalı bkz. Mansûrîzâde Saîd, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair", *İslam Mecmuası*, C.1, S.10, 1330, s.295-303.; İzmirli İsmail Hakkı, Mansûrîzâde'nin bu makalesine reddiye olmak üzere Sebîlürreşâd'da bir dizi makale kaleme almıştır. Bunlardan ilki için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriat'ten Olup Olmadığına Dair Nizâ Nizâ-ı Lafzîdir", **Sebîlürreşâd**, C.12, S.303, 1330, s.296-301.

(11) Bkz. Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukukunda Değişimin Sınırı*, İstanbul, Arı Sanat, 2018.

(12) Bunlar hakkında bir değerlendirme için bkz. İbn Âbidîn, **Reddül-Muhtar**, Beyrut, 1407(1987), C.1, s.44 vd.

(13) Kazerûnî, *İşaratü Ba'zı Ehli'l-Vefâ* bi Cem'i Ahkâm-ı Bey'i'l-Vefâ, v.1-b.; İlm-i hiyelin matematik, teknik, mekanik manada kullanımları ile alakalı bilgi için bkz. Ebu'l-İzz el-Cezerî, **Tercüme-i Hiyel Mekanik Tercümesi**, Haz. İhsan Fazlıoğlu- Mustafa Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.; Cevat İzgi, "Hiyel", **DİA**, C.18, İstanbul, TDV, 1998, s.178-180.

(14) Mustafa Baktır, "İslam Hukukunda Hile-i Şer'iyeye", *İslami Araştırmalar*, S.2, s.71.; Hamdi Döndüren, "Hile-i Şer'iyeye", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, Dergah Ofset, 2000, s.294.

(15) Bu ayet, hicret etmeye güç yetirmeyenlerin bundan muaf olduğunu bildirmektedir. "*Erkekler, kadımlar ve çocuklardan zayıf sayılanlar (çaresiz kalanlar) ve hiçbir çare (kurtuluş yolu) bulamayanlar müstesnadır.*" Nisa Suresi (4), 98.

(16) Hacı Zihni Efendi, **Nîmet-i İslam**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316, s.206.; Bu kelimeler hakkında tafsilatlı bir değerlendirme için bkz. Saffet Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 94 vd.

(17) Serahsî, **Mebûsât**, C.30, s.272 vd.

(18) İbn Kayyim, *İ'lâmü'l Muvakkîin*, C.3-4, s.279 vd.; Saffet Köse, "Hiyel", **DİA**, C.28, İstanbul, TDV, 1998, s.170-171.

Hile-i şer'iyye, hukuka uymakta bir zorluk ile karşılaşıldığında, insanları içinde buldukları zorluktan hukukun sınırları dâhilinde kalarak kurtarma faaliyeti⁽¹⁹⁾ veya bir kimsenin kendisiyle haramdan kurtulup helale ulaştığı yollar⁽²⁰⁾ olarak; hile-i bâtıla ise “*hukukî hükümleri kurnazca kullanarak başkasının hakkını iptal etmek, geçersiz kılmak, hukukun emrini yapmamak veya yasakladığını irtikâp etmek*”⁽²¹⁾ ya da “*hakkı batıl, batılı hak göstermek*”⁽²²⁾ olarak tarif edilebilir.

Bu ayırımın sınırlarının tespiti çok mühimdir. Zira pek çok ihtilaf buradan kaynaklanmakta ve bir hilenin şer'i mi, batıl mı olduğunun tespiti, o hukuki muamelenin hükmünü belirlemektedir. Hile-i bâtıla, yukarıdaki tariftan de anlaşılacağı üzere, hükümlerin arkasını dolaşarak, bir başkasının hakkına tecavüz veya hukukun emirlerini yerine getirmemektir. Hile-i şer'iyye ise hukuka uygun davranmakta bir zorluk bulunduğu, buna yine hukuka aykırı olmayan bir başka hâl tarzı bulma arayışıdır. Daha müşahhas bir ifade ile hile-i bâtılada “*kendisine itaat zarureti olan bir normla bundan kaçmaya çalışan yani bu norma itaat etmemek hem de bu itaatsizliğini gizlemek isteyen bir süje*”⁽²³⁾ vardır. Hile-i şer'iyyede ise yine bir hüküm/norm vardır. Fakat bu hükme uymak (içinde bulunulan şartlar gereği) buna uyması beklenen kişiden beklenmemektedir. Kişinin uyması gereken hükme karşı bir isyanı yoktur, aksine bu kişi, hukukun içinde kalmak istemekte fakat bu mümkün olmamaktadır.⁽²⁴⁾ İşte hile-i şer'iyye burada devreye girmekte ve bu yolla duruma münasip bir hâl tarzı geliştirilmektedir.

Hile-i şer'iyye ve hile-i bâtıla zahiren birbirine benzemektedir. Her ikisinde de şekli olarak hukuka uygun muamele/ler vardır. Fakat bunlar gerçekte yasaklanmış bir muameleyi/neticeyi de gizliden gizliye bünyesinde barındırır. Bu ikisini birbirinden ayıran en mühim unsur niyettir. Hile-i bâtıla niyet, hukuktan kaçmak; hile-i şer'iyyede ise hukuka uymaktır.

Hile-i şer'iyye ile bâtılayı, benzer misaller üzerinden mukayese etmek farkı anlamaya yardımcı olacaktır. Mesela on altın zekât vermesi gereken bir zengin, zekât vereceği kadar altını bir çuval buğdayın içine koyar ve bir fakire verir. Bunu alan kimse çuvalın içinde altın olduğundan habersizdir. Daha sonra buğdayı alan kimseye “Sen bu kadar buğdayı ne yapacaksın? Bunu bana sat!” der ve içinde on altın da bulunan bu bir çuval buğdayı ondan satın alır ve zekât mesuliyetinden

(19) Mustafa Baktır, “Hile-i Şer'iyye”, **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006, s.796.; Ekinci, “*Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyyeye Dair*”, **AÜEHFD**, C.X, S.1-2, 2006, s.4.

(20) Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, s.105.

(21) Ekinci, “*Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyyeye Dair*”, s.4.

(22) Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, s.105.

(23) Hamide Topçuoğlu, **Kanuna Karşı Hile (Kanundan Kaçınma Yolları)**, Selülöz Basımevi, 1950, İzmit, s.3.

(24) Topçuoğlu, **Kanuna Karşı Hile**, s.284.

kurtulduğunu zanneder. Hâlbuki böyle bir hile bâtıldır.⁽²⁵⁾ Zira niyet, zekât vermek değil, bu mesuliyetten kurtulmaktır. Bir başka örnekte ise zekât verecek kimsenin bir fakirden alacağı vardır. Zekâtın (mutlaka mevcut mal varlığından çıkması gerektiği için) bu alacak ile takası mümkün değildir. Hem zekâtını vermek isteyen hem de alacağını tahsil etmek isteyen kimse, zekâtını alacaklı olduğu fakire verse, ardından zekâtı alan kimse de aldığı bu zekât ile borcunu ödese bu muamele hile-i şer'iyye kapsamında değerlendirilip caiz görülmüştür.⁽²⁶⁾ Nitekim burada niyet, zekât mesuliyetinden kurtulmak değil; hem zekâtını ödemek bununla birlikte borçlusunu borcundan kurtarıp, alacağına da kavuşmaktır. Bu ayırım göz önüne alınmaksızın, sadece zâhire bakılarak söylenecekler eksik olacaktır.⁽²⁷⁾ Nitekim bir vakıa hakkında

(25) İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, C.5, s.513 vd.

(26) **Fetâvâ-yı Hindiyeye**, C.6, s.391.

(27) Bu mevzuda kaleme alınan pek çok çalışmada hile-i şer'iyye ve hile-i bâtıla ayırımı yapılmamıştır. Bunlar için bkz. Jon E. Mandaville, "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması", Çev: Fethi Gedikli, **Türkiye Günlüğü**, S.51, 1998, s.129-144.; Colin Imber, Şeriatın Kanuna –Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk-, Çev. Murteza Bedir, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.156.; Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records", **Journal of The Economic and Social History of the Orient**, C.16, 1973, s.168-216.; Osman Nuri Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1936, s.27 vd.; Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995, s.283.; Neşet Çağatay, **Güncel Konular Üzerine Makaleler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.67.; Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul, 1970, s.32.; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.539 vd.; Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.76.; Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s.6.; Süleyman Uludağ, **İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s.152 vd.; Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.; Abdülaziz Bayındır, "Osmanlılarda Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz", **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri Sempozyum Bildiri Kitabı**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1992.; Burada ayrıca zikri gereken bir eser, Saffet Köse tarafından hazırlanan "İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile" isimli doktora tezidir. Bu tez konuyu tafsilatlı bir şekilde anlatmış ve çok sayıda misal zikretmiştir. Yine fukahânın hile meselesi ile ilgili görüşleri tafsilatlı bir biçimde zikredilmiştir. Müellif, meşhur hile-i şer'iyye kitaplarından olan ve Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen "el-Mehâric fi'l hiyel" isimli kitabın içeriğini ve Ebû Hanîfe'ye nisbetini tartışırken bu kitabın Ebû Hanîfe'ye nisbetinin mümkün olmadığını, fakat bazı güvenilir eserlerde Ebû Hanîfe'den nakledilen bazı hilelerin mevcut olduğunu söylemekte, fakat bu hilelerin hiçbirisinde "hikmet-i teşrie" aykırı bir hüküm olmadığını, bu hilelerin bir hakkı iptal etmeksizin darlıktan kurtulmak için gösterilmiş çareler olduğunu belirtmektedir. Burada Köse, aslında hile-i şer'iyye ile hile-i bâtıla ayırımını yapmıştır. Yine eserde delillerin değerlendirildiği bölümde "*İslam Hukukunun Maksatlarına Aykırı Olmayan Hiyele'nin Cevazına Dair Ortaya Konan Deliller*" ve "*İslam Hukukunun Ruhuna Aykırı Hilenin Caiz Olmadığına Dair Deliller*" başlığı altında aslında hile-i şer'iyye ve hile-i bâtıla ayırımı yapılmıştır. Fakat eserin devamında bazı yerlerde bu ayırım yapılmamış ve hile-i şer'iyye ile hile-i bâtıla bazı misallerde aynı kefiye konmuştur. Bunlar için bkz. Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, s.118, s.173, s.235,

değerlendirmede bulunurken, bu vakianın gerçekleştiği şartları ve tarafların niyetini göz önünde tutmak zaruridir.

Hile kelimesinin Türkçede kullanılan manası ile Arapça karşılığının farklı olması, modern devirde yapılmış pek çok çalışmada hile-i şer'iyye, hile-i bâtila ayrımının net şekilde yapılmaması ve bu ayrıma ilişkin kıstasların tam olarak tespit edilmemesi, hile-i şer'iyye mefhumunun galat olarak şer'i-bâtıl bütün hileler için ve kanuna karşı hilenin karşılığı olarak kullanılıyor oluşu hile-i şer'iyye mefhumuna karşı bir önyargı oluşturmuştur. Bu sebeple hile-i şer'iyye ve hile-i bâtilanın şartlarını tespit etmek gerekmektedir. Bu şartlar, hilede şer'i ve bâtila ayrımı yapan ulemanın, bu ayrımı yaparken kullanmış olduğu ölçüler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

İslam hukukuna göre caiz olmayan hileleri ifade eden hile-i bâtilanın şartlarını⁽²⁸⁾ şu şekilde sıralayabiliriz:

- Şeklen hukuka uygun bir muamelenin var olması. (Eğer yapılan muamele bizzat hukuka aykırı ise burada bir hile değerlendirmesi yapmaya gerek yoktur. Zira hilenin ilk şartı, *şeklen de olsa hukuka uygun bir muamelenin var olmasıdır*. Ortada şeklen dahi olsa hukuka uygun bir muamele yoksa bu zaten bir neticeye doğrudan haram bir yoldan ulaşmak manasına gelir ve hâliyle doğrudan haram kategorisine girer. Mesela kocasından boşanmak isteyen kadına irtidat etmesini (böylece nikâhın fesholacağını) sonra tekrar Müslüman olmasını tavsiye etmek böyledir.)⁽²⁹⁾
- Bu muamelenin içerisinde hile iradesinin bulunması. (Hile iradesi, yapılan muamelenin hile kasdı ile yapılmasını ifade eder. Yani tabii seyri içinde gerçekleşen hukuki muameleler şeklen bir hile türüne benzese bile, kasıt bulunmadığı için hile sayılmaz.)
- Nihai hedefe, araya başkaca hukuki muameleler sokularak ulaşılması.
- Hukuktan kaçma niyeti ve/veya bu muamele ile üçüncü şahısların haklarının haleldar edilmesi. (Bir hile ile üçüncü bir şahsın hakkı haleldar edilmiyorsa, o hileyi bâtila yapan niyettir. Fakat bu hile ile üçüncü bir kimsenin hakkı haleldar ediliyorsa niyet göz önüne alınmaksızın, muamele doğrudan hile-i bâtila olarak değerlendirilir.)

s.313. Ayrıca bkz. Saffet Köse, "Hile-i Şer'iyye Konusunda Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen İthamlar", **İHAD**, S.19, 2012, s.161.

⁽²⁸⁾ Köse, "kanuna karşı hilenin" üç şartını şu şekilde tespit etmiştir: Şeklen kanuna uygun bir muamele, kanunun ruhuna aykırı bir netice ve hile kasdı. Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, s.112.

⁽²⁹⁾ Bir kısım ulema bu tür yolları da hile-i bâtila kapsamında değerlendirmiştir. Buna göre hile-i şer'iyye sayılmayacak bütün hileler hile-i bâtila kategorisine girer. Buradaki tasnife göre ise şeklen hukuka uygun olmayan bir muamelede hile değerlendirmesi yapmaya dahi gerek yoktur. Bu nazari farklılık, neticeyi değiştirmemektedir ve her iki yaklaşıma göre de bu tür muameleler caiz değildir.

İslam hukukuna göre caiz olan hileleri ifade eden hile-i şer'iyenin şartlarını da şu şekilde sıralayabiliriz:

- Şeklen hukuka uygun bir hukuki muamelenin var olması.
- Bu muamelenin içerisinde hile iradesinin bulunması.
- Nihai hedefe, araya başkaca hukuki muameleler sokularak ulaşılmaması.
- Hukukun içerisinde kalma niyeti. (Bu niyet, bir kimsenin hukuka uymak istemesi fakat bu hususta bir zorluk bulunması münasebetiyle bunu yerine getirememesini ifade eder. Dolayısıyla burada niyet, zaruret/hacet hâlini de havi bir şekilde kullanılmıştır.)
- Üçüncü şahısların haklarının haleldar edilmemesi.

Türkçede kullanılan iki tabir, hile-i şer'iyeye ve hile-i bâtila ayrımını anlamaya yardımcı olmaktadır. "Kitabına uydurmak", hile-i bâtilayı; "kitapta yerini bulmak" ise hile-i şer'iyeyi tasvir etmekte ve bunların arasındaki ayrımı veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hîlenin hükmü hususunda ulemanın ihtilaf etmesinin pek çok sebebi bulunmakla birlikte, esasında ihtilafın kaynağı tektir ve bu noktada karşımıza *"ameller niyetlere göre dir"* hadisi çıkmaktadır.⁽³⁰⁾ Hîleye cevaz verenler de reddedenler de bu hadisi delil getirmişler, hîleye (bazı Hanefiler ve Şâfiler) haramdan kaçınmak maksadıyla cevaz verirken, (hîleye cevaz vermeyen Hanbeli ve Malikiler) bu yolların harama götürdüğünü iddia etmişlerdir.⁽³¹⁾ Hîleye karşı çıkanlar, insanların bu yolları kullanarak harama ulaşmak niyetiyle hareket ettiğini varsaymakta; hîleye cevaz verenler ise hilenin, zor durumda kalan kişiyi haram irtikâp etmekten kurtardığını, dolayısıyla bu kişinin haramdan kaçınmak niyetiyle bunu yaptığını varsaymaktadır. Netice itibarıyla her iki görüş de aynı ölçüyü (niyet) esas alarak farklı hükümlere ulaşmışlardır.⁽³²⁾

Hile-i şer'iyenin meşruiyeti zarurete dayanmaktadır. Nitekim zaruret varsa hile caiz olmaktadır. Burada zaruret ile kastedilen hem dar manasıyla zaruret hâli hem de

⁽³⁰⁾ Hadisin tam metni şöyledir: "Ameller ancak niyetlere göre dir ve herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne ise onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık yahut nikâhlayacağı bir kadın için ise, onun hicreti de hicret ettiği şeyedir." Müslim, "İmâret", 155.; Buhârî, "Nikah", 5. Bu hadis diğer pek çok hadis kitabında da zikredilmiştir.

⁽³¹⁾ İbn Kayyım, İ'lâmü'l Muvakkîin, C.3-4, s.173.

⁽³²⁾ Şâfi mezhebine mensup âlim olan Kastalâni bu durumu "niyete dair hadisi hem hilenin lebinde hem de aleyhinde olanlar kullandılar. Çünkü her ikisinde de esas olan kişinin niyetidir. Şayet niyet bir mazlumun kurtulması ise bu matlubdur. Fakat bununla bir bak zayi oluyorsa o da yerilmiştir." şeklinde ifade etmiştir. Kastalâni, İrşâdu's-Sârî li Şerhî Sahihî'l-Buhârî, C.10, Bulak, 1305, s.103.; Köse de bu konuyu şöyle izah etmektedir: "Hiyele karşı çıkanların onlarla yasak olan şeylere ulaşmak istendiği için hilelere izin vermezlerken, hiyel taraftarları da yasak olanı işlemekten kurtardığı ve meşru neticelere ulaştırdığı için hileleri kabul etmektedirler." Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, s.239.; Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Malların Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", **XI. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 1994, s.51 vd.

geniş manadaki zaruret yani hacet hâlidir. Bununla birlikte hacet hâlinin umumi bir hâl alması ve bu sebeple amme nizamının bozulması durumunda eğer bu hacet bir hile-i şer'iyye ile giderilecekse bunlara başvurmak maslahat icâbı olur. Bu sebeplerle böyle durumlarda şer'i hilelere başvurmak bir ruhsat olarak telakki edilmiş, keyfi olarak hileye başvurmak ise uygun görülmemiştir.⁽³³⁾

Nihayetinde hile-i şer'iyye, şartların zorlaması sonucu hukuka uymakta zorlanan kimselere bir çıkış yolu bulabilmek, haramların irtikâpını azaltmak, amme nizamını temin etmek gibi maksatlarla kullanılan, hukuki bir usul-müessesese görünümü arz etmektedir.

III. MUAMELE-İ ŞER'İYYENİN HÜKMÜ

Muamele-i şer'iyyenin bir hile çeşidi olması ve hilenin hükmünün de niyete ve şartlara göre değişebilmesi münasebetiyle, muamele-i şer'iyyenin hükmü niyete ve şartlara göre değişebilecektir. Zaruret hâlinde hileye başvurmaya cevaz verilmesi, bu durumda muamele-i şer'iyyeye de cevaz verildiği anlamına gelir.

Muamele-i şer'iyyenin dinî hükmünün tarafların niyetlerine ve şartlara göre değişebilmesi münasebetiyle, hükme varabilmek için tarafların bunu faizden kaçınmak için mi, yoksa faize ulaşabilmek için mi yaptığını tespit etmek gerekmektedir. Bu tespit yapılmadan bütün vakıalar için umumi ve tek bir hüküm verilemez. Bu çerçevede, muamele-i şer'iyye ile borç veren açısından bir değerlendirme yapıldığında karşımıza pek çok ihtimal çıkar. Mesela bir kimse, ihtiyacı olanlara bu yolla borç vermeyi meslek hâline getirmiş olabilir. Diğer taraftan bir kimse, vasisi olduğu yetimin malını muhafaza etmek için veya mütevellisi olduğu hayır maksatlı bir vakıf için muamele-i şer'iyye ile borç veriyor olabilir. Muamele-i şer'iyye ile borç alan kimse açısından bir değerlendirme yapıldığında da pek çok ihtimal mevcuttur. Bununla birlikte bunlardan en kuvvetlisi bir kimsenin müşkül durumda kalıp, karz-ı hasen de bulamayıp ve bu şartlar altında muamele-i şer'iyye ile borçlanmış olmasıdır. Şüphesiz hiç kimse karz-ı hasen bulabilecekken, borç aldığı miktardan fazlasını ödeyeceğini bilerek muamele-i şer'iyye yapmaz. Dolayısıyla misallerde zikredilen herkesin faiz yasağını delip haramı elde etmek maksadıyla hareket ettiği söylenemez. Niyetin insanın iç dünyasına ait oluşu ve bunun tespitinin mümkün olmayışı da devrin şartlarını göz önüne alarak bir değerlendirme yapmayı zaruri kılmaktadır.

Günümüz literatüründe muamele-i şer'iyye ekseriyetle, faiz alabilmek için bir kılıftan ibaret görülmektedir.⁽³⁴⁾ Ancak bu meselede öncelikle hile-i şer'iyye ve hile-i bâtıla ayırımı yapılmamakta; muamele-i şer'iyye değerlendirilirken tarafların niyeti ve bu niyetin tespiti için gerekli olan, muamelenin hangi durum ve şartlar altında yapıldığı ile alakalı bir değerlendirmede bulunulmamaktadır. Tarafların

⁽³³⁾ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, C.4, s.339.; Benzer ifadeler için bkz. *Fetavâ-yı Hindiyeye*, C.6, s.390 vd.; Serahsî, *Mebûsât*, C.30, s.274.

⁽³⁴⁾ Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)*, s.26 vd.

niyetini, vakıanın hangi durum ve şartlar altında gerçekleştiği göz önüne almadan bir değerlendirme yapılırsa, bu değerlendirme işin esasına girmeden yapıldığından şekli bir değerlendirmenin ötesine geçemez ve yukarıdaki misallerin tamamına tek bir hüküm verilir. Hâlbuki bu misallerdeki kimselerin niyetleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla bunlara verilecek hüküm de farklı olmalıdır.

Belirli bir devir ve yerdeki muamele-i şer'iyeye tatbikatını ve muameleyi yapanların bunu hangi niyetle yaptıklarını anlamak da başta zamanın ulemasının görüşlerine başvurmak ve devrin şartlarını göz önüne almakla mümkündür. Burada hedef, bu muameleyi yapanların bunu ne niyetle yaptıklarını devrin şartlarını göz önüne alarak anlamaya çalışmaktır. Bunlar yapılmaksızın muamele-i şer'iyeye tatbikatı hakkında söylenecekler eksik olacaktır. Bu minvalde Kaya'nın şu ifadeleri de zikre değerdir: “*Bir şeyin meşruiyetinin tespiti noktasında içinde bulunulan şartların etkili olduğu düşünüldüğünde; o dönemde yaşamış ve ilmî kudretinde şüphe olmayan ulemanın kendi dönemleri için meşru gördükleri bir muamelenin, o dönem için meşru olmadığını söylemek imkân dâhilinde görülmemektedir. Yine o dönem hile-i şer'iyelere başvurmak yerine kredi ihtiyacını karşılamak üzere nelerin yapılabileceğine dair günümüzde teklifler sunulduğu görülür. Hâlbuki bu tekliflerin, o dönemin şartlarında uygulanabilirliği ve dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilirliğini test etme imkânı mevcut değildir. Üstelik bu tekliflerin o dönemde yaşayan insanlar tarafından düşünülmeyeceği varsayılmaz.*”⁽³⁵⁾ Bu çerçevede hilenin dolayısıyla muamele-i şer'iyenin hükmünün tarafların niyetine göre değişebileceği 18. Asır Osmanlı ulemasından Mahmud Seydişehrî tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bu muamele, mal biriktirmek, servet yağmak için yapılırsa mekruhtur diyenlerin görüşü tercih olunur. Yetim ve vakıf mallarında olduğu gibi iktiza hasebiyle yapılırsa caiz diyenlerin görüşü tercih olunur.*”⁽³⁶⁾ Buna göre muamele-i şer'iyenin mal biriktirmek için yapılması caiz görülmezken, yetim ve vakıf mallarında olduğu gibi bunların mallarının muhafaza edilmesi gibi “gereklilik” durumlarında yapılması caiz görülmüştür.

Muamele-i şer'iyenin dinen ruhsat kategorisine girmesi,⁽³⁷⁾ bu ruhsatın umumiyetle mübahlık ifade etmesi, devletin de mübahları sınırlama hatta

(35) Kaya, “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*”, s.12.

(36) Seydişehrî, Şerh-i Bey' ve Şirâ, v.137-a'dan aktaran Kaya, “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*”, s.19.; Aynı husus Kazerûni tarafından “Zarardan, zorluktan, haramdan kurtulmak için hileye başvurmak caizdir. Bey' bi'l-vefâ da ribâdan kurtulmak için başvuru bir hiledir. Zamanımızda insanların çoğu buna ihtiyaç duymaktadır ve insanları ribâdan kurtardığı için hile yasaklanamaz. Fakat bir hile üçüncü kimselerin hakkını ihlâl ediyorsa o zaman bu caiz olmaz” ifadeleri ile vurgulanmıştır. Kazerûni, İşaratü Ba'zı Ehli'l-Vefâ bi Cem'i Ahkâm-ı Bey'i'l-Vefâ, v.1-b.

(37) Bu çerçevede bu ifadelerin burada ifadesi elzemdir. “*Maamañih bu muamelede kerahetten bâli değildir. Hatta bazı zevata göre bu muamele haramdır, bir riba meselesidir. Fakat bu muameleler Ebu Yusuf'a göre caizdir. Ve bunlar bir emri hayra hizmet için yapıldığı ve ayrıca bir bey ve şirâ mabiyetinde bulunduğu cihetle memduhtur. Ribadan kurtulmak için bir mahlas-ı şer'i dir... Vakıa karz-ı hasen... pek müstahsendir. Fakat her zaman bu yüksek insani vazifeyi ifâ edecek zâtilar bulunamaz. Artık nâssın ihtiyacını tehvin için böyle bir mahlas-ı şer'iyeye müracaat, azimet tarikine münâfi olsa da ruhsat tarikine muhalif olmaz.*” Bilmen, *Kamus*, C.6, s.100.

yasaklama hakkı bulunması münasebetiyle, gerektiğinde devlet belirli bir hileye müdahale edebilir hatta yasaklayabilir. Yani belirli bir hile kazaen gayrimeşru addedilebilir. Fakat devletin belirli bir hileyi yasaklaması, onu her zaman ortadan kaldıracılabileceği manasına gelmemektedir. Nitekim bu yasak karşımıza çözülmesi gereken pek çok başka meseleyi de çıkarabilir. Muamele-i şer'iyeye üzerinden misal vermek gerekirse mesela, iki kişi muamele-i şer'iyeye yapsa, bunu da bir satış ve bir karz-ı hasen yaparak formüle etse, devlet nasıl ve neden bu muameleler hakkında hukuki bir süreç başlatacaktır. Taraflar iki farklı hukuki muamele yaptığını iddia ediyorken, mahkemenin bunların faizi gizlemek için yapılmış olduğunu ispata yeltenmesi hayatın tabii seyrine aykırıdır. Nitekim bunu yapmak, aynı kimselerin aynı esnada veya yakın zaman aralığı ile yaptığı bütün satım ve karz akitlerinin mahkemece incelenmesi manasına gelir ki bunun mümkün olmadığı açıktır. Yine aynı kimselerin, aynı vakitte yapmış oldukları satım ve karz akitleri her zaman muamele-i şer'iyeye yapıldığını da göstermez. Taraflar muamele-i şer'iyeye yapma niyeti olmaksızın birbirinden bağımsız birer satım ve karz akdi yapmış olabilir. Bu durumda bunlarında hile kapsamında değerlendirilmesi hukuki güvenliği tehdit eder. Ayrıca muamele-i şer'iyede, üçüncü kişilerin hakkı haleldar edilmemektedir. Dolayısıyla böyle bir muamele ancak taraflarca mahkeme önüne getirilebilir. Taraflar da bunu bilerek ve isteyerek yaptıkları için böyle bir ihtilafın dava konusu olması düşük bir ihtimaldir. Bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda da gerçek durumun ispatına dair yeni problemlerle karşılaşılacaktır. Bir müesseseye işlerlik kazandıran şey, ona duyulan ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç devam ettiği müddetçe tatbikat da bir şekilde devam eder. Bütün bunlar göz önüne alındığında devletin bu muameleyi kazaen gayrimeşru görmesi ve yasaklaması nazari olarak mümkün olmakla birlikte, şartlar bunu zorunlu kıldığı müddetçe tatbikatta bu mümkün görünmemektedir.

Neticede muamele-i şer'iyenin dinî meşruiyeti, niyete bağlıdır. Kişilerin gerçek niyetinin bilinmesindeki güçlükler münasebeti ile kazâi hükmü bu niyetin dış dünyaya aksetme şekli olan hukuki muamelelere bakarak verme zarureti vardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, muamele-i şer'iyenin (devr-i şer'i) yapılmasını, faizli muameleden kaçma iradesine bir karine olarak kabul etmiş ve kazaen bu muamelenin meşruiyetini tanımıştır.

IV. OSMANLI DEVLETİNİN 17. ASIRDA YAŞADIĞI ÜÇ TEMEL PROBLEM (TARİHİ ARKA PLAN)

Muamele-i şer'iyeye tatbikatı çerçevesinden bakılarak devrin tarihî şartları göz önüne alındığında üç temel problem göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, para darlığı; ikincisi, zirai kriz; üçüncüsü ise devlet harcamalarının (hususen askerî alanda) artması ile birlikte hâlka yüklenen vergi yükünün artmasıdır.

A. Para Darlığı

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi (ve dolayısıyla içtimai) sıkıntıların en önemlilerinden birisi, ülkede yaşanan para darlığıdır. Para darlığı, o devirde

para olarak kullanılan altın ve gümüşün Osmanlı Devleti'nde yeterli miktarda bulunmayışı manasına gelmektedir. Bu, bütün iktisadi nizama tesir etmiş ve ülkedeki sermaye ihtiyacının karşılanmasında sıkıntılara yol açmıştır.

Para darlığı sebebiyle 16. asrın sonuna kadar, hususen köylük yerlerde ahali, ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin bedelini buğday ile ödemiş ve alışverişte takas usulünü kullanmıştır. Alışverişte kullanılan takas usulü sadece köylük yerlerde yaşayanlar arasında değil; büyük yerli ve yabancı tacirlerce de yaygın olarak kullanılmıştır.⁽³⁸⁾

Devlet hazinesinin zaman zaman para darlığına düşmesi ve bu sebeple gerek devletin gerek şehzadelerin tüccarlardan, sarraflardan borç almaları yaşanan para darlığının boyutlarını göstermesi bakımından mühimdir.⁽³⁹⁾

B. Zirai Kriz

Osmanlı Devleti'nin 16. ve 17. asırda karşı karşıya kaldığı problemlerden birisi de zirai krizdir. Zirai kriz Osmanlı Devleti gibi ekonomisi büyük ölçekte tarıma dayanan ülkeler için ciddi sonuçlar doğurabilecek bir hadisedir.

16. asrın başlarında Anadolu toprakları, yeterli nüfus olmaması sebebi ile ekilemiyordu. Bu devirden sonra yaşanan nüfus artışı ile birlikte bu topraklar ekilmeye başlanmış ve tarımsal üretimde artışlar meydana gelmiştir.⁽⁴⁰⁾ 16. asrın ortalarından itibaren ise belirli bölgelerde ekilebilecek alan kalmamış ve üretim, nüfus artış hızının gerisine düşmeye başlamıştır.⁽⁴¹⁾ Aynı devirde Avrupa'da da aynı durum gerçekleşmiş, Avrupa nüfusu tarımsal üretim artışından daha yüksek biçimde artmış ve işe-hammadde sıkıntısı baş göstermiştir. Bu sıkıntıyı aşmak amacıyla Avrupalı tüccarlar, Akdeniz üzerinden Anadolu'ya gelmiş ve tarımsal mahsulleri yüksek fiyatla satın almışlardır. Osmanlı Devleti'nde cari narh tatbikatı sebebiyle iç piyasada

(38) Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s.251.

(39) Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s.518, s.576 vd.; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, s.255 vd.; Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.133 vd.

(40) Nüfus meselesi de Osmanlı Devleti açısından hayati ehemmiyet taşıyordu. Hususen Osmanlı klasik devri bakımından, nüfusun, zirai üretimle denge içinde olması hayati bir ehemmiyeti haizdi. Anadolu topraklarında, 16. asrın başından itibaren nüfus artmış (ki bu yukarıda ifade edildiği üzere ekilemeyen arazilerin ekilebilmesi demektir); bu artış 16. asrın ortalarına kadar sürmüştür. 16. asrın sonu ve 17. asırda ise nüfusta bir azalma görülmektedir. Bu durumun sebebi şimdilik net olarak ortaya konmuş değildir. Fakat hastalıklar, eşkıyalık sebebiyle göç, savaşlar ilk akla gelen sebeplerdir. 18. asrın başları Anadolu nüfusu için sınırlı bir artış devri olmuş, bu asrın sonu ve 19. asrın başı savaşların da etkisi ile bu artış devrinin sonu olmuştur. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mâli Sayımları Üzerine Araştırma", Çev. Mehtap Özdeğer, **İÜİFM**, C.51, S.1, 2001, s.18 vd.; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C.10, 1953, s.10 vd.; Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, s.154.; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, s.21 vd.

(41) Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, s.110.

zirai mahsul ucuza gittiği için üretici de malını dış piyasaya satmak istemiştir. Devlet bunu yasaklasa bile denetim gerçekleştirilmemiş kaçakçılık/ihracat devam etmiştir.⁽⁴²⁾ Bu, üreticinin cebine daha çok para girmesini sağlamıştır. Fakat bu durum Osmanlı şehirlerinde ve hususen İstanbul'daki iâşe sıkıntısını artırmış, malların fiyatları iç piyasada da ciddi oranda yükselmiştir. Yine bu sebeple şehirlerde yaşanan hammadde sorunu üretime ve loncalara da darbe vurmuş ve işsizliği artırmıştır.

İşsizliğin, akçe taşışının ve fiyat artışlarının neticesinde sabit gelimli çalışan kimseler ve hususen yeniçeriler arasında problemler çıkmış, pek çok yeniçeri ayaklanması görülmüştür. Celali İsyânları ve çiftçiler üzerindeki vergilerin artması sebebiyle Anadolu'da karışıklıklar çıkmış, bu da çiftçilerin topraklarını terk ederek şehirlere göç etmesine yol açmıştır. Bunlardan bazıları eşkıyalık hareketlerine katılmış ve Anadolu'nun güvenliği bozulmuştur. Bu da tarımsal üretimin düşmesine, zirai krize, Osmanlı ekonomik ve içtimai düzenin alt üst olmasına sebebiyet vermiştir. Neticede, nüfusun artması sebebiyle tarımsal mahsule ve hammaddeye ihtiyaç artarken, bunların Avrupa'ya satılması ve tarımsal üretimin azalması ile elde kalan mahsul/hammadde azalmıştır.

16. asrın son çeyreğine gelindiğine Osmanlı Devleti, iç ticaretin daraldığı, şehirlerdeki üretimin gerilediği, köy ve şehir arasındaki iktisadi bağların zayıfladığı bir portre çizmektedir.⁽⁴³⁾

Bu şartlarda bile üretici bölgeler kendi kendini rahatlıkla doyurabilecek seviyede üretim yapmışlardır. Fakat şehirlere gönderilecek üretim fazlası azalmaya başlamıştır. Bu da hususen İstanbul için iâşe ve hammadde sıkıntısına yol açmıştır. İstanbul'un iâşesinin karşılanması, Osmanlı'nın her devrinde mühim bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul hem başkent olması hem de üretim-tüketim dengesi cihetinden, tüketimin üretimden çok daha fazla olması hasebiyle, iâşe İstanbul için hep mühim bir gündem olarak karşımıza çıkmıştır.⁽⁴⁴⁾ Bu sebeple soruna çözüm bulabilmek için sürekli bir gayret müşahede edilmiştir.⁽⁴⁵⁾ Nitekim başkentte hâlıkın, ordunun ve sarayın iâşe sıkıntısı yaşaması çeşitli siyasi sıkıntıların da doğmasına sebebiyet vermiş ve bu sert sayılabilecek tedbirlerin alınmasına yol açmıştır.⁽⁴⁶⁾

Osmanlı Devleti için hayati ehemmiyeti haiz, zirai ekonomide yaşanan krizlerin ve para darlığının "faizcilige" sebep olduğu hatta Anadolu coğrafyasında ciddi sermaye

(42) Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, İstanbul, TTK, 1990, s.173.

(43) Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, s.105 vd.

(44) Bkz. Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, s.167 vd.; Philip Mansel, **Konstantinopolis**, Çev. Şerif Erol, İstanbul, Sabah Yayınları, 1996, s.107 vd.; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, s.215 vd.

(45) Veziriâzâmın en mühim vazifelerinden birisinin İstanbul'un iâşe meselesi ile ilgilenmek olduğu ve bu sebeple veziriâzâmların tebdil-i kıyafet denetime çıkmaları meselenin ehemmiyetine işaret etmektedir. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, s.217.

(46) Mesela bkz. "Ribahorların Kasap Olarak Vazifelendirilmesi" başlığı.

sahibi “ribâhorların” (faiz yiyici) ortaya çıktığı da ifade edilmelidir.⁽⁴⁷⁾ Bu ribâhorlardan çok fazla şikâyet gelmekte, bunların resmi hadlerinden de üzerinde “faiz” aldıkları, bu sebepten bazı çiftçilerin topraklarını terk etmek, kimilerinin ise faizcilere hizmet etmek zorunda kaldığı şikâyet vesikalarında görülmektedir.⁽⁴⁸⁾ Devletin bu kişilerle sürekli mücadele etmesine ve belirli bir haddten fazla miktarın mahkemelerde dinlenilmesini yasak etmesine rağmen ribâhorların zirai ekonomiyi tahrip ettiği de müşahede edilmiştir.⁽⁴⁹⁾ Ribâhorlar hakkındaki şikâyetlerden toplumdaki nakit ihtiyacının ne kadar fazla olduğuna dair bir çıkarım yapılması da mümkündür. Zira meşru hadlere, bu

(47) Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1975, s.62.; Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti II.”, **Bellekten**, C:XIV, S.55, 1950, s.364.; Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, (Çevrim İçi Erişim, 18/08/2019) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/8767>, s.512.; Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s.92-94.

(48) Bkz. Mora sancağında timar ve zeamet sahipleri ile bazı zenginlerin fakir hâlka selem akdiyle para verip ancak hasat zamanında anaparayı almadan üzerine ilave yaparak bir sonraki sene için yeniden kesim yapmak sûretiyle hâlki iki üç yılda, verdiklerinin on katı oranında borçlandırdıkları, bunun sonucunda da hâlkin perişan olduğu ve ne borçlarını ödeyebildikleri ne de ziraat yapabildikleri; ayrıca bazı sipahilerin de ispençe vergisini buğday ve ipekten aynı olarak tahsil edip hâlka zulmettikleri... hakkında bkz. COA, A.{DVNSMHHM.d... / 5 - 78 - 0, H.14/01/973.; Ayrıca bkz. Selanik kadısına hüküm: Sabıka hazine defterdarlığından mazul olan Hasan mektup gönderip Berka nam karye ahalisinden isimleri yazılı faizci Yahudiler yetmiş üç bin akça talep edip köyün dağılmasına sebep olduklarını bildirmekle teftiş edip ona on birden fazla faiz aldirmaması ve almışlar ise iade ettirmesi. COA, A.{DVNSMHHM.d... / 21 - 118 - 0, H.19/09/980.; Ayrıca bkz. Halka fahiş faizle para verip ziraat olunan yerleri cebren zabteden Kulak Ali'nin Kıbrıs'a sürgün edilmesi hakkında Selendi kadısına hüküm. COA, A.{DVNSMHHM.d... / 23 - 558 - 0, H.11/10/981.; Ayrıca bkz. Kırçova kadısına hüküm: Kırçova'da İshak Bey Mescidi'nin İmamı Halil hâlka fazla faizle para verip köylünün terk-i vatan etmesine sebep olduğu bildirilmekle teftiş edip sabit olan cürmünün bildirilmesi. COA, A.{DVNSMHHM.d... / 24 - 72 - 0, H.21/11/981.; Bu hususta Ebussuud Efendi'nin maruzatındaki şu ifade mühimdir. “... hatta bazı köyler bu husus için harap olmuştur...” Ebussuud Efendi, **Ma'rûzât**, s.125.

(49) Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”**, s.63. Bu meselede 1572 (9 Zilkade 979) tarihli bütün Rumeli Sancakları için yayınlanan bir fermandaki ifadeler konu için mühimdir. Bu sebepten burada aynen zikredilmiştir: “ribahurların reayaya onunu on beşe veya on altıya ve belki daha ziyade akçe verüp zamanı gelince reâyada akçe bulunmamakla, emlak ve bağ ve bahçelerini vesair yerlerini ve yurtlarını rebîn tarikiyle alup reayayı kendi çift ve çubuk vesair bizzetlerinde meccanen istihdam idüp, akçe deyu tazyik eylemekle memlekelerini sattırıp envayı teaddi eylemekle reaya bu yüzden fakir ve müflis olup, cilâyı vatan edüp memleketin harabe olmasına bâis olmuşlardır.” Bu ifadelerden sonra onu on bir buçuktan ziyade muameleye müsaade edilmediği, bu muamelenin kadı huzurunda yapılp sicil olunması gerektiği, ancak bundan sonra “faiz”in işlemeye başlayacağı, şimdye kadar ki muamele davalarında da on bir buçuktan ziyadeye müsaade edilmeyeceği ve reayanın “emlakinin gerü kendilerine istirdadı” emrolunuyor aksine hareket edecek olan olursa Kıbrıs'a sürgün olunacağı ifade ediliyordu. Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”**, s.63.; Ayrıca 1609'da zirai krizin önüne geçebilmek amacıyla ve köylüleri ehl-i örf ve tefecilerin elinden kurtarmaya matuf bir Adaletnâme yayınlanmıştır. Bkz. Halil İnalıcık, **Devlet-i Aliyye**, C.1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s324 vd.; İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2006, s.151.

hadlerde borç veren vakıflara ve kişilere rağmen nakit ihtiyacı tam olarak karşılanmamış olacak ki insanlar ribâhorlardan yüksek ribh ile borç almıştır.⁽⁵⁰⁾

C. Askeri Nizamın Değişimi

Osmanlı iktisadi düzeninin bozulmasının bir sebebi de askerî sebep olarak adlandırılabilir, tımar sisteminin artık ihtiyaçlara kâfi gelmemesiydi. Bunda ateşli silahların savaşlarda etkin olarak kullanılmaya başlanması en mühim amil olmuştur.

Tımarlar, Osmanlı ekonomisi ve ordusu açısından önemli vazifeler ifa etmiş müesseselerdir. Buna göre topraklar hizmet karşılığında belirli kimselere (sipahi) tahsis edilmiş, bunlar da oradaki arazi kirası ve vergileri devlet adına toplayıp bunun karşılığında belirli sayıda asker beslemişlerdir. Bu askerler savaş zamanlarında orduya katılmışlardır. Böylece hem ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu dönemlerde vergi toplama gibi muameleler kolaylıkla yapılmış hem de ordunun büyük bölümü için nakdi bir ödemede bulunulmamıştır. Fakat zamanla ateşli silahların yaygınlaşması ve düzenli orduların kurulması tımarların sonunu hazırlamıştır. Çünkü tımarlarda beslenen askerler süvari idi ve düzensiz bir ordu teşkil ediyordu. Ayrıca bu askerlerin toplanmasında bazen sıkıntılar yaşanmış ve bu savaş zamanlarında zaafiyete yol açmıştır.

Avrupa'da orduların ateşli silah kullanan, düzenli ve koordineli hareket edebilen bir hâl alması, Osmanlı Devleti'ni de bu şekilde bir orduyu kurmaya/güçlendirmeye itmiştir. Fakat bu durum devletin üzerine çok daha fazla bir iktisadi yük binmesi demektir. Çünkü bu ordunun maaşının merkezden nakden verilmesi gerekiyordu. Bu sebeple artık devlet gelirlerinin merkezde toplanması icap ediyordu. Bütün bunlar ise tımar sisteminin sonunu hazırlamıştır.⁽⁵¹⁾

Merkezde, sürekli maaş alan düzenli ve güçlü bir ordu ihtiyacı da devletin ihtiyaç duyduğu nakit miktarını ciddi ölçüde artırmıştır.⁽⁵²⁾ Diğer bir taraftan, tımar düzeninin bozulması ile beraber, merkezi ordunun güçlendirilmesinin ve sürekli maaşlı askerlerin bulunmasının getirdiği ekonomik yükler için devlet, hususen savaş zamanlarında, hâltkân avarız-ı divâniyye veya tekâlif adı altında yeni vergiler talep

⁽⁵⁰⁾ Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, **Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)**, s.183 vd.

⁽⁵¹⁾ Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s.506 vd.; Halil İncalcık, "Tımar", **DİA**, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s.172.; Ayrıca bu süreçte güçlenen merkez ordusu (yeniçeriler) artık yeni bir güç grubunu temsil edecektir. Burada ortaya çıkan/güçlenen bir başka grup da âyanlar olacaktır. İncalcık, "Tımar", s.172.

⁽⁵²⁾ Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s.459 vd.; Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C.15, 1995, s.157, s.162.; Bu durum Koçi Bey Risâlesinde "*hâlâ ulûfeli tâ'îfesi ziyâde olub, kul ziyâde oldukça masraf ziyâde olub, masraf ziyâde oldukça teklif ziyâde olub, teklif ziyâde oldukça re'âyâyâ te'addî ziyâde olub âlem harâb olmuştur*" şeklinde ifade edilmiştir. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, C.10, s.88.; Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, Haz. Zuhuri Danışman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.68.

ediyordu.⁽⁵³⁾ Bununla birlikte tımar sistemi de yerini iltizama terk etmiştir. Bütün bunlar hususen kırsal/tarım alanlarında yaşayanların üzerindeki yükü artırmıştır.⁽⁵⁴⁾

V. DEVRİN ŞARTLARI VE MUAMELE-İ ŞER'İYYE

Devrin tarihî şartları göz önüne alındığında üç temel problem göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, para darlığı; ikincisi, zirai kriz; üçüncüsü ise devlet harcamalarının (hususen askerî alanda) artması ile birlikte hâlka yüklenen vergi yükünün artmasıdır. İşte muamele-i şer'iyeye tasarrufları ve para vakıfları tatbikatta bu sıkıntıları bertaraf edebilmek gayesine hizmet etmiştir. Nitekim bu, zenginlerin kontrollü ekonomi ve risk sebebiyle ticari hayata dâhil etmediği *yastıkalıtı* parasını bir şekilde ticari hayata dâhil etmiş ve birinci problemi bertarafına yardımcı olmuştur.

Para vakıflarının meşru kabul edilmesi de temelde iki vazifeyi icra etmiştir. Birincisi, amme hizmetlerinin bu vakıflar eliyle görülmesi ve devlet hazinesinden bu kalemler için para çıkmaması; ikincisi, ticari ve zirai hayatta krediye ihtiyaç duyan kimselere bu vakıflar vasıtasıyla borç verilerek, bunların, “tefecî” vb. gibi kimselerin eline düşmekten kurtarılmasıdır. Bu da yukarıda zikredilen birinci ve ikinci problemin bertarafına yardımcı olmuştur.

Para vakıflarının meşru kabul edilmesi ile hususen Anadolu'da çok sayıda avarız vakfının kurulduğu bilinmektedir. Avarız vakıfları da paralarını ekseriyetle muamele-i şer'iyeye tasarrufları ile işletmiştir. Bu da yukarıda zikredilen birinci ve hususen üçüncü problemin bertaraf edilmesine hizmet etmiştir. Zira bu yolla hem piyasaya kredi sağlanmış hem de beklenmedik zamanlarda gelen ek ve ağır vergilerin yükü hafifletilmiştir.

Devrin uleması bazı fetvalarında muamele-i şer'iyeyi izah ederken, zarurete ve şiddetli ihtiyaca vurgu yapmıştır.⁽⁵⁵⁾ Bu da tarihî şartların ve zaruretin hukuk tatbikatına nasıl tesir ettiğini göstermesi bakımından mühimdir.

Muamele-i şer'iyenin cevazına ve kurumsallaşmasına sebep olarak değerlendirilmesi gereken bir durum da enflasyondur. 16. asırda Avrupa'da başlayıp Osmanlı'yı da etkileyen fiyat devrimi süreci, Osmanlı ekonomisini de enflasyonist ekonomiler kategorisine soksa da bu durumun, muamele-i şer'iyenin meşruiyeti ile bir alakası tespit edilememiştir. Zira uzun vadedeki enflasyon yıllık %1 ile %3 arasındadır.⁽⁵⁶⁾ Muamele-i şer'iyeye tasarruflarındaki ribh nisbetleri ise bundan çok daha yüksektir. Nitekim devrin uleması arasında bu mevzuya temas eden de yoktur.

(53) Oğuzoğlu, “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)”, s.158.

(54) Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s.140 vd.; Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016, s.47 vd.; İnalçık, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, Çev. Ferhan Kırıldökme-Molloağlu, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi**, S.10, 1999, s.346 vd.

(55) **Mecmû'atü'l-letâif**, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi, No:3729, v.143a-144b. Mecmû'atü'l-letâif'te bulunan muamele-i şer'iyeye dair fetvalar Akgündüz tarafından Vakıf Müessesesi kitabı içinde neşredilmiştir. Bkz. Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, İstanbul, OSAV, 2013, s.242 vd.

(56) Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s.182 vd.; Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.103 vd.; Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469- 1998**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000, s.7 vd.; Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri”, s.570 vd.

VI. MUAMELE-İ ŞER'İYYE İLE BORÇ ALIP VEREN ŞAHIS VE MÜESSESELER

Muamele-i şer'iyeye tasarruflarının hangi kişi ve müesseseler tarafından ne nisbette yapıldığını daha net gösterebilmek amacıyla, incelenen şer'iyeye sicil defterlerindeki kayıtlar bir tablo hâlinde burada zikredilmiştir. Muamele-i şer'iyenin içtimai hayatta oynadığı rol bakımından İstanbul ile İstanbul dışındaki yerler arasında farklılıklar bulunması münasebeti ile İstanbul'a ve İstanbul dışındaki yerlere ait defterler ayrı ayrı gösterilmiştir.

İstanbul defterleri:

Taranan Defter Sayısı: 23.

Taranan Toplam Belge Sayısı: 12185.

Karz: 687+ adet.

Muamele-i Şer'iyeye: 294+ adet.

Bey' bi'l-vefâ: 49+ adet.

Bey' bi'l-istiğlâl: 374+ adet.

Bey' bi'l-istiğlâl:

No	Borç Veren	Toplam Sayı	Oran
1	Para Vakfi	259	%69.2
2	Şahıs	54	%14.4
3	Yeniçeri Ortası-Vakfi	28	%7.4
4	Avarız Vakfi	5	%1.3
5	Yetim malı	28	%7.4

Muamele-i Şer'iyeye:

No	Borç Veren	Toplam sayı	Oran
1	Para Vakfi	192	%66
2	Şahıs	48	%15.2
3	Yeniçeri Ortası-Vakfi	22	%7.6
4	Avarız Vakfi	13	%4.4
5	Yetim Malı	19	%6.5

İstanbul harici defterler:

Taranan Defter Sayısı: 17.

Taranan Toplam Belge Sayısı: 7956.

Karz: 206+ adet.

Muamele-i Şer'iyeye: 181+ adet.

Bey' bi'l-vefâ: 16+ adet.

Bey' bi'l-istiğlâl: 10+ adet.

Bey' bi'l-istiğlâl:

No	Borç Veren	Toplam Sayı	Oran
1	Para Vakfi	8	%80
2	Şahıs	2	%20
3	Yeniçeri Ortası-Vakfi	-	
4	Avarız Vakfi	-	
5	Yetim malı	-	

Muamele-i Şer'iyeye:

No	Borç Veren	Toplam sayı	Oran
1	Para Vakfi	117	%64.6
2	Şahıs	22	%12.1
3	Yeniçeri Ortası-Vakfi	-	%0
4	Avarız Vakfi	34	%18.7
5	Yetim Mali	8	%4.4

VII. MUAMELE-İ ŞER'İYYEYE DEVLETİN MÜDAHALESİ

Muamele-i şer'iyeye tasarruflarının kötüye kullanılmaması için devlet birtakım tedbirler almıştır. Bunlar üç başlık altında ele alınmıştır.

A. Ribh Nisbeti

Devlet, muamele-i şer'iyenin kötüye kullanılmaması için âzamî bir ribh nisbeti belirlemiştir. Literatürde, bu nisbetin zamanla değişmekle birlikte, umumiyetle, *onu on bir buçuk* yani %15 olduğu zikredilmektedir. Devrin fetva kitaplarında da ribh nisbetinin %15 olduğu ve bundan fazlasının yasaklanmış olduğu ifade edilmiştir.⁽⁵⁷⁾

⁽⁵⁷⁾ Bu ifade eden bir fetva şöyledir: "Mütevellisi olduğu nukûd-i mevkûfeden Amr'a muamele ile vir-digi akçesi için bir sene tamamına dek Amr'ın üzerine onu, on bir buçuktan ziyâde ribh ilzâm idüp bâ'dehû sene tamamında ribh-i mezbûrî Amr'dan dâvâ eylese onu on bir buçuktan ziyâdeyi dâvâsı mesmû olur mu? El-Cevâb: Olmaz, memnû'dur." Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, v.96. Aynı min-

Devletin tayin etmiş olduğu ribh nisbetinden yüksek kısım mahkemelerde talep edebilecek bir borç değildir. Bu durumda mahkeme azami nisbet üzerinden hesap yaparak karar verir.

Devletin tayin etmiş olduğu bu ribh nisbeti azami olup bu hususta asgari bir sınır koyulmamıştır. Dolayısıyla ribh nisbeti devletin tayin ettiği azami sınırı aşmamak kaydıyla tarafların anlaşmasına bağlıdır. Bu anlaşma yapıldıktan sonra alacaklı, daha fazla ribh talep edemez.⁽⁵⁸⁾

İncelenen belgelerde %15 nisbetinin üstünde ve altında birbirinden farklı oranlarla sıkça karşılaşılmış, bu sebeple üç farklı yoldan ribh nisbeti tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk kaynağımız incelemiş olduğumuz şer'iyeye sicilleridir ki bu nisbetin tatbikatta nasıl karşımıza çıktığı ile alakalı mühim malumatlar vermiştir. İkinci kaynak Osmanlı arşividir. Burada konu ile alakalı bir tarama yapılmıştır. Çalışmada 17. asra odaklanılmış olmasına rağmen, ribh nisbetinin tarihî seyrini görebilmek maksadıyla, bu taramada tarih sınırlaması yapılmamış ve bütün Osmanlı Klasik Devri taranmıştır. Son olarak Osmanlı kanunnamelerinde bu hususta bir tarama yapılmıştır.

İncelenen farklı kaynaklar mukayese edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Osmanlı Toprakları üzerinde cari tek bir ribh nisbeti yoktur. Bu, zamana ve bölgeye göre farklılıklar arz edebilmektedir. Ribh nisbeti ile alakalı düzenleme yapan kanunnamelerin çoğu da zaten hususi/bölgesel kanunnamelerdir. Bununla birlikte umumiyetle-kabul edilen azami sınırın %15 olduğunu, bunun üzerindeki miktarların ise istisnai olduğu belirtilmelidir.

Bu istisnai nisbet karşımıza ekseriyetle %20 olarak çıkmıştır. Nitekim mahkemelerdeki pek çok kayıta %20 ribh nisbeti üzerinden muameleler yapılmış ve mahkeme bunları sınırın aşıldığı gerekçesi ile reddetmemiştir.⁽⁵⁹⁾ Dolayısıyla buradan belirli kimselere/gruplara azami sınırı aşan ribh nisbeti tayin edebilme hakkı verildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu istisnânın kime/kimlere nasıl tanındığını anlayabilmek maksadıyla, %15'ten fazla nisbetle yapılan bütün muameleler mukayese edilmiş ve herhangi bir ortak özellik taşıyıp taşımadıklarına bakılmıştır.

%15'ten fazla ribh ile yapılan muamelelerin çoğu para vakfı statüsündeki müesseselerce (para vakfı, yeniçeri odası vakfı, avarız vakfı vs.) yapılmıştır. Fakat sayıca çok az da olsa, bazı kayıtlarda yetim mallarından yapılan ve şahıslar arası muamelelerde %15'ten fazla nisbetlere tesadüf edilmiştir. Bu münasebetle devletin

valde başka fetvalar için bkz. Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, 1389, s.221.; Yahya Efendi, **Nûru'l-fetâvâ**, s.285.; Minkârizâde Yahya Efendi, **Fetâvâ-yı Atâullah**, v.222.

⁽⁵⁸⁾ Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, v.96.

⁽⁵⁹⁾ Akgündüz, Ebussuud Efendi'nin mâruzatında %15 olarak belirlenen nisbetin daha sonraki pa-dışahlarca da teyit edildiğini ve "bu emre bütün Osmanlı uygulamasında riayet edildiğini" ifade etmiştir. Fakat görüldüğü üzere tatbikatta bu nisbet üzerinde çok sayıda muamele-i şer'iyeye misal mevcuttur. Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.231.

belirli vakıflara %20 ribh ile borç verme hakkı/imtiyazı tanıdığı söylenebilir. Eğer bu vakıfların %20 ile muamele yapma hakkı olmasaydı mahkemelerin bu talepleri reddetmesi gerekirdi. Yetim mallarının Osmanlı hukukundaki ayrıcalıklı statüsünü göz önüne alarak, aynı durumun yetim malları açısından da geçerli olduğu söylenebilir.

Şahıslar arası vuku bulan ve %15'ten fazla ribh belirlenen muameleler ise bu kişilerin sarraf olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Devletin bazı sarraflara %15'ten fazla (ekseriyetle %20) ribh belirleme hakkı verdiği bilinmektedir.⁽⁶⁰⁾ Bu çerçevede karşılaşılan belgelerde, bunu yapan kişilerin sarraf olup olmadıklarına dair açık bir malumat yoktur. Fakat bu kişilerin sarraf olma ihtimalleri vardır. Bazı kayıtlardaki borç miktarlarının yüksekliği ve/veya borç alanların yüksek sınıftan askerî kişiler olması göz önüne alındığında bu ihtimal daha da kuvvetlenmektedir.⁽⁶¹⁾ Burada borç verenlerin sarraf olması ihtimalinden başka, borç alanların kimlikleri dolayısıyla ribh nisbetinin yüksek olması ihtimali de mevzubahistir. Nitekim borç alan kimsenin askerî sınıftan olması durumunda tatbik edilen ribh nisbetinin daha yüksek belirlenebileceğine ilişkin bir malumat, Fransız Devriminden sonra, Fransız Hükümeti'nce bir heyetin başında İstanbul'a gönderilen Antonie Olivier'in 18. asırda İstanbul ve Türkiye'yi anlatan seyahatnamesinde geçmektedir. Buna göre ribh nisbeti, Avrupalı tüccarlar için %8-10; Müslümanlar, Yahudiler ve Ermeniler için %15-20'dir. Eğer borç alacak kişi askerî sınıftan, yani mallarının müsadere edilmesi ihtimali olan gruptan ise ribhin nisbeti %30-40 hatta %50'ye kadar çıkmaktadır.⁽⁶²⁾ Şer'iyeye sicillerinde karşılaşılan bazı kayıtlarda da askerî sınıftan kimselerin %15'ten fazla bir nisbet ile borçlandığı müşahede edilmiştir.⁽⁶³⁾

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin her bir bölge için farklılık arz etmekle birlikte azami bir ribh nisbeti belirlediği, bazı kişilere/

(60) Ali Akyıldız, "Sarraflık – Osmanlı Dönemi-", **DİA**, C.36, İstanbul, TDV, 2009, s.164.; 18. Asır muamele-i şer'iyeye tatbikatında da sarraflara %15'ten fazla ribh belirleme hakkı verildiği düşünülmektedir. Kaya, "XVIII.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", s.62.

(61) Mesela bkz. Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil v.91a-4, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, v.147b-2 İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil 57b-1, Eyub Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil v.14a-1, v.24a-1, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil v.84a-2, Eyub Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil v.91b-1.; Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil v.53a-1'de yer alan kayda göre, %17 ribh ile borç veren kimse "Saraylı Aışe Hâtun bt. Abdullah" tır. Borç alacak kişinin vekillerinin mahallenin müzezzini ve kayyımı olması, "saraylı" lafzının gerçek manasıyla kullanıldığı izlenimini vermektedir. Bu durumda mezkûr kişiye bu hususta imtiyaz verilmiş olmalıdır.

(62) Olivier, **18.Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, Haz. Aloda Kaplan, İstanbul, Kesit Yayınları, 2007, s.191.

(63) İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 57b-1.; İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, v.147b-2.; Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil v.84a-2.; Eyub Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil, v.91b-1.

müesseselere ise belirlediği bu nisbetten daha yüksek oranla muamele-i şer'iyeye tasarrufları yapabilme imtiyazı tanıdığı söylenebilir.⁽⁶⁴⁾ Fakat bu imtiyazın kime, nasıl, ne gerekçe ile verildiğiyle alakalı olarak tafsilatlı bir malumata ulaşamamıştır.

B. Ribh Nisbetinin Artırılması ve Yetim/Vakıf Mallarının Paraya Çevrilerek İşletilmesi Talebi

Muamele-i şer'iyeye devletin müdahalesi ile alakalı bir husus para vakıflarının ve yetimlerin mallarının işletilmesinde karşımıza çıkmaktadır.

Para vakıflarının parasını hangi usullerle ve hangi ribh nisbeti ile işleteceği, vâkıf (vakfeden kimse) tarafından belirlenir. *Şart-ı vâkıf nass-ı şâri gibidir* temel kaidesi uyarınca, vakıf şartlarında belirli hâller dışında değişiklik yapılamaz. Para vakıflarında da vakıf şartlarında belirlenen nisbetin üzerinde muamele-i şer'iyeye yapılması prensip itibarıyla mümkün değildir.⁽⁶⁵⁾ Fakat belirlenen bu nisbet, vakfın ihtiyacı/ zaruret hâlinde devletin tespit ettiği nisbeti geçmemek kaydıyla ve kadı izni ile artırılabilir.⁽⁶⁶⁾ Bazı vakfiyelerde vâkıfın belirlediği nisbetin fazlasının tespit olunmamasını şart koştuğu müşahede edilmiştir. Bu şarta rağmen, zaruret varsa bu nisbet kadı izni ile artırılabilir. Ribh nisbetinin artırılması için kadının izninin gerekmesi de bir devlet müdahalesidir.

Vakıf mütevellilerinin, ihtiyaç hâlinde mahkemeye başvurarak, belirlenen ribh nisbetinin artırılması için talepte buldukları görülmüştür. Bu kayıtlarda mütevellî, belirlenen ribhin vakfın masraflarına kifayet etmediğinden bahisle ribh nisbetinin artırılması talebinde bulunmuştur. Vâkıfın belirlediği şartların keyfi olarak değiştirilmesi mümkün ve meşru olmadığı için bu değişiklik mahkemelerin onayına bağlanmıştır. Bununla alakalı bir misal şöyledir: Bir mescid lehine kurulmuş olan para vakfının parası %10 ribh ile muameleye verilmektedir. Vakfın mütevellisi ise vakfın parasını ve masraflarını mahkemeye sunduktan sonra parayı %10 ile muameleye vermenin vakfın masraflarını karşılamaya yetmediğini belirtmiş ve bundan sonra %15 ribh ile muamele-i şer'iyeye yapmak için mahkemeden izin istemiştir. Mahkeme talebi haklı görüp vakfın %15 ribh ile borç vermesine izin vermiştir.⁽⁶⁷⁾

⁽⁶⁴⁾ Tanzimat devrinde düzenlendiği için ele alınmayan murabaha nizamnâmelerinde de yetim malları ve bazı sarraflara daha fazla ribh nisbeti belirleme hakkı verilmiştir. Bkz. **Düstur**, I.Tertib, C.1, s.268, 16 Şevval 1280 Tarihli Nizamnâme, Madde.1.

⁽⁶⁵⁾ “*Bir vakf-ı nukûdun mütevellisi vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında onu on birden ziyadeye istirbâh olunmaya deyu yazılmış ise mütevellî vakıfda müzayaka yoğiken onu on bir buçuka istirbâha kâdir olur mu? El-Cevâb: Hâkim men eder.*” Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, v.60.

⁽⁶⁶⁾ Bununla alakalı bir fetva da şöyledir: “*Onu on bire istirbâhi meşruta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi vakfa zaaf târi olmağla re'y-i hâkimle onu on bir buçuk hisâbı üzere istirbâha kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur.*” Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, v.60.

⁽⁶⁷⁾ Kaydın aslı şu şekildedir: “*Mahmiye-i Kostantiniyye'de vâki' merbûm el-Hâc İlyas Kaftânî mescidi evkâfi'na hâlâ mütevellî olan işbu râfi'ül-kitâb fahrü'l-akrân Çâker Çavuş b. Abdullah meclis-i şer'î-i şerif-i şâmihül'imâdda, takrîr-i kelâm ve ta'bir anı'lmerâm edip, vakf-ı mezburun hâlâ seksen iki bin*

Kayıtlarda vakıflara ait para dışındaki malların çeşitli sebeplerle paraya çevrildiği ve ve muamele-i şer'iyeye ile işletildiği müşahede edilmiştir.⁽⁶⁸⁾ Buna ilişkin bir misalde mütevellî mahkemeye müracaat etmiş ve bazı vakıf malların harap olup kullanılmadığını ve taminine de vakfın gücünün yetmediğini, bu malların satılarak semeninin muamele-i şer'iyeye ile işletilmesinin vakıf için daha faydalı olduğunu belirterek malların satışı için mahkemeden izin talep etmiştir. Mahkemenin izni üzerine bu mallar satılmıştır.⁽⁶⁹⁾ Bir başka misalde de bir camii vakfı mütevellisi vakfa ait olan belirli malların satılarak semeninin muamele-i şer'iyeye ile işletilmesinin vakıf için daha faydalı olduğunu belirtmiş ve bunların satılması için mahkemeden izin talep etmiştir. Mahkemenin izni ile bu mallar satılmıştır.⁽⁷⁰⁾ Burada yukarıdaki misalden farklı olarak, vakıf mallarının gelirinin giderini karşılamaması veya harap olması gibi bir durum da söz konusu değildir. Malların satılmasının tek gerekçesi bunların satılarak işletilmesinin vakıf için daha faydalı olmasıdır.

Vakıfların mallarının satılarak semeninin muamele-i şer'iyeye ile işletilmesi tatbikatı yetim mallarında da caridir. Yukarıda izah edildiği üzere yetim vasilerinin, yetimlere kalan bazı malların, yetimler için daha faydalı olduğu gerekçesi ile veya malların gelirinin giderini karşılamaması münasebeti ile satılması ve parasının muamele-i şer'iyeye ile işletilmesi için mahkemeden izin talep etmişlerdir.

Neticede hem para vakıflarının ribh miktarını artırmasının hem de vakıf ve yetim mallarının satılarak semeninin muamele-i şer'iyeye ile işletilmesinin mahkeme iznine tabi kılınması muamele-i şer'iyeye bir devlet müdahalesidir. Bu müdahalenin en önemli hedefi de bu yolların suistimalinin önüne geçmektir.

beş yüz elli akçesi mevcûd olup ve vezâîfi her bir senede on bir bin kırk akçe olup, meblağ-ı mezbûrun onu on bir hesabı üzere istirbâh olunmağla, rub'u vezâîf-i mezbûreye kifâyet eylemez, mescid-i mesfûr mahallesi ahâlisinden istihbâr olunup, onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâh olunmağa kibel-i şer'-i şerîfden izin talep ederim dedikde, gibbe'l-istihbâr mahalle-i mezbûreden Muharrem Efendi b. Musa ve Abdullah Bey b. Şemseddin ve Abdi b. Himmî ve Şükrullah Efendi b. Kasım nâm kimesneler ve cemm-i gafîr ve cem'-i müşîr meclis-i şer'a li ecli'l-ibbâr hâzırın olup, fi'l-vâkı' nukûd-ı mezbûrenin onu on bir hesabı üzere beher sene hâsıl olan rub'u vezâîfine kifâyet eylemez deyû ihbâr eylediklerinde, minvâl-i meşrûb üzere meblağ-ı mezbûr onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâh olunmağa izin verilip, mâ vakââ ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî min [şebri] Cemâziyelevvel sene seb'â ve işrîn ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Alâaddin Efendi b. Hamza el-imâm, İbrahim b. Receb, Mustafa serbölük, Hasan Çelebi b. Ahmed, Osman b. Mustafa, Murad b. Mehmed" İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, v.31b-4.

(68) Vakfın istibdali hakkındaki görüşler ve Osmanlı tatbikatı için bkz. Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.377 vd.; H. Gökçen Özkaya, "Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul'da Barınma Kültürü ve Kent Yapısına Dair Neler Sunar?", **TALİD**, C.8, S.16, 2010, s467-488.

(69) 14 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili v.39-3. Bu durum kayıтта "bir tabhâne ve bir izbeyi müstemil menzil" in "harâbe müşrif olup tamîr ve termime vakfın müsâadesi olma"dığı, bunların "bey olunup semeni istirbâh olunmak mahalle-i merkûme vakfına evlâ ve enfa' ol"duğu şeklinde ifadesini bulmuştur.; Benzer bir misal 19 Nolu Konya Şer'iyeye Sicili v.137-3'de yer almaktadır. Buna göre "Dinekeş mahalesi evkâfi mütevellisi" mahkemeye başvurmuş ve vakfa ait olan "birkit'a harabe evi" n "bey idüp semeni istirbâh olunmak canibi vakfa enfa' ol"duğunu belirtmiş ve ev satılmıştır.

(70) 19 Nolu Konya Şer'iyeye Sicili v.52-4. Bu durum kayıтта "bir tabhane ve bir oda ve bir samanlık ve bir örtme ve iki kuta havluyu müstemil mukaddeme mescid-i mezbûrun vakıf akçası ile iştirâ olunan menzil" in "bey olunup semeni istirbâh olunmak vakfa evlâ ve enfa' ol"duğu şeklinde ifadesini bulmuştur.

C. Ribâhorların Kasap Olarak Vazifelenendirilmesi

Muamele-i şer'iyeye devletin müdahalesi kabilinden ele alınması gereken bir mevzu da ribâhorların (hususen İstanbul'a) kasap olarak vazifelenendirilmeleridir. Nitekim devlet bu tatbikatı hem İstanbul'un iâşe ihtiyacını temin hem de kanun dışı murabahacılık yapanlarla mücadele için bir usul olarak telakki etmiştir. Dolayısıyla bu mevzu muamele-i şer'iyeye tatbikatına bir devlet müdahalesidir.

Osmanlı arşivinde "kasap yazılma" konusu ile alakalı çok sayıda belge mevcuttur. Bunlar, 16. asrın ortasından başlanarak 17. asrı da kapsayacak şekilde taranmıştır. Buna göre kasap yazılma, sadece kanun dışı muamelecilik-murabahacılık yapanlara has bir tatbikat değildir. Zamana ve ihtiyacın büyüklüğüne göre her "şüpheli servet sahibi" hatta "servet sahibi" bu tatbikattan etkilenebilmiştir.⁽⁷¹⁾ Çok büyük serveti olmayanlardan da bu maksatla ödeme talep edildiği vâkidir.⁽⁷²⁾ Fakat kanun dışı murabahacılık yapanlar burada öncelikle tercih edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti için, hâlkın iâşesinin karşılanması çok mühim bir mesele olduğundan, hususen İstanbul'un iâşesinin, sadece iâşe mevzu değil aynı zamanda bir siyasi mevzu olarak müşahede edilmiştir. Mesela İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması somut misali üzerinden konuyu biraz daha açmak gerekirse, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un et ihtiyacı devlet vazifelisi olan celepler vasıtasıyla sağlanmıştır. Bunlar hayvan sürülerini umumiyetle Trakya bölgesinden satın alıp İstanbul'a getirmişlerdir. Bu hayvanların kesim, satım ve dağıtımıyla da kasaplar ilgilenmiştir.⁽⁷³⁾ İstanbul'da hâlkın, sarayın ve ordunun iâşe ihtiyacının ucuza karşılanması için umumen tüm gıda maddeleri, hususen et üzerine narh koyulmuş

⁽⁷¹⁾ Mesela Bkz. Edirne sakinlerinden olup bilfiil İstanbul'da olan bir şahsın zengin ve kasaplığa muktedir olduğu bildirilmekle gizlice tahkik edip doğru ise kasap yazması, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 62 - 123 - 0, H.16/05/995.; Ayrıca bkz. Zenginlerden kasap yazmasına dair Halep tahririne memur Mustafa Çavuş'a hüküm, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 28 - 957 - 0, H.05/09/984.; Konya yolu üzerinde olmakla her vakit askerlerin uğrağı olup et muzayakası olduğundan gazi cemaatından ve saireden mallı ve zengin adamlardan kasap alınmasına dair Karaman beylerbeyisine, Eskil ve Konya kadılarına hüküm, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 42 - 217 - 0, H.02/06/989.; Arşivde bunlara benzer çok sayıda belge mevcuttur.; Ayrıca bkz. Suraya Faroğı, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.286 vd.; Ahmet Refik, **XVI. Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul, MEB Yayınları, 1935, s.87.; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", **Vakıflar Dergisi**, S.9, 1971, s.51 vd.

⁽⁷²⁾ Mesela bkz. İki yüz bin akçe serveti olup kasaplık etmeye elverişli kimseleri İstanbul'a göndermeleri ve böyle adam bulunmazsa memleketin zenginlerinden kasap akçesi tahsil edip göndermeleri hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 39 - 332 - 0, H.22/12/987.; Ayrıca bkz. İstanbul kadısına hüküm: Bezazistan dâhilinde ve haricinde olan esnaf ile diğer sanat erbabından hâllerine göre kasap akçesi tahsil etmesi, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 58 - 605 - 0, H.29/08/993.

⁽⁷³⁾ İstanbul'un temel gıda ve hammadde ihtiyaçlarının, Balkanların güney ve doğu kesimleri ile Batı ve Orta Anadolu coğrafyasınca karşılandığı söylenebilir. Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, S.15 (1-4), s.273.; Fethi Gedikli, "Galata Şer'iyeye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri", **İstanbul Araştırmaları**, C.7, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1998, s.38.

ve bu narh düşük tutulmuştur. Bu sebeple celepler için sürü satın alıp İstanbul'a getirmek; kasaplar için de et satışı karlı bir iş olmaktan çıkmıştır. Hatta bu devirde kasaplık, büyük servetleri eritebilecek bir meslek olarak görünmektedir.⁽⁷⁴⁾

Kasapların bu sıkıntılarını bertaraf edebilmek gayesine matuf olarak para vakıfları kurulmuş ve bu yolla hem kasaplara maddi destek sağlanmış hem de işe sıkıntısı halledilmeye çalışılmıştır.⁽⁷⁵⁾ Bu vakıflardan ekseriyetle İstanbul kasapları istifade etmişlerdir. Fakat ihtiyaca göre başka yerlerdeki kasaplara da bu vakıflar vasıtasıyla destek verilmiştir.⁽⁷⁶⁾ Osmanlı arşivinde bununla alakalı çok sayıda belge mevcuttur.⁽⁷⁷⁾ Bu vakıf paralar muamele-i şer'iyeye ile nemalandırılmış ve kasaplar bundan istifade etmiştir. Bu paranın dağıtımının nasıl ve hangi kaidelere bağlı olarak yapıldığı hususunda tafsilatlı malumatımız bulunmamakla birlikte, bu paranın "zarar gören kasaplara" taksim edilmesi gerektiği ile ilgili malumatlar mevcuttur.⁽⁷⁸⁾

(74) Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.271 vd.; İstanbul'da kasaplık faaliyetlerinden doğan bazı davalar ile alakalı bkz. Gedikli, "Galata Şer'iyeye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri", s.38 vd.

(75) Bu şekilde kurulan para vakıflarına diğer esnaf grupları arasında da rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye I**, s.704.; Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, s.355.; Krş. Sir Hamilton Gibb-Harold Bowen, **Islamic Society and The West**, C.1, (Çevrim İçi Erişim, 06/09/2019) <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.530139/page/n3>, s.300 vd.; Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği**, s.80 vd.

(76) İstanbul'da koyun eminine hüküm: Galatasaray'na hizmet eden kasap Sinan ve Ahmed müracaatla kesilen koyunlardan İstanbul kasaplarının zararlarına karşılık olarak toplanan akçeden otuz bininin kendi zararları için verilmesi ricasında bulduklarını bildirmesine binaen İstanbul kasaplarına zararı dokunmazsa şer' ile sabit olacak zararlarına karşı yılda otuz bin akçe vermesi hakkında bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 46 - 623 - 0, H.7/12/989.

(77) Mesela bkz. Mısır Beylerbeyi müteveffa Mahmud Bey'in İstanbul kasapları akçesinden murabaha ile aldığı paranın aslının ve ribhının, metrukâtından tahsil edilip Dergâh-ı Muallâ'ya irsali hakkında bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 7 - 1948 - 0, H.25/02/976.; Ayrıca bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 26 - 122 - 0, H.01/03/982.; Ayrıca bkz. Atranos kadısına hüküm: İstanbul ahalisinden kırk beş bin filori cem edilip murabahaya verilerek faizi ile kasapların zararının ödenmesi meşrûr iken mütevellî olanlar parayı yedikleri bildirilmekle hesaplarını görüp kimin zimmetinde kalmış ise tahsil etmesi, **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 58 - 366 - 0, H.17/05/993.; Ayrıca bkz. Süleymaniye, Fatih, Bayezid, Sultan Selim, Şehzâde Mehmed, Ali Paşa, Üsküdar, Murad Paşa, Mahmud Paşa, Davud Paşa ve diğer bazı imâretlerin evkâfından toplam altı yüz doksan sekiz bin akçenin, mütevellîlerinden alınarak murabahaya verildiği ve faizinin İstanbul kasaplarına sermaye olarak verilmesi için Müteferrika Mustafa Ağ'a teslim edilmesi hakkında bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 5 - 1251 - 0, H.25/08/973.; Ayrıca bkz. İstanbul kadısına hüküm: İstanbul kasapları mütevellîlerinin elinde evvelden kırkbeş bin altın sermaye bulunup kasaplar müzayaka çekmez iken bu para eksilerek on iki yük akçe kaldığı bildirilmekle mütevellîlerin defterlerini tetkik edip kimlerin zimmetinde kalmış ise tamamen tahsil edilmesi için bildirilmesi, **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 58 - 529 - 0, H.08/08/993.; Ayrıca bkz. İstanbul kasaplarına sermaye olması için muhtelif yerlerden toplanarak Müteferrika Mustafa'ya teslim edilen paranın muameleye verilip sene başında İstanbul kadısı huzurunda muhasebesi yapılarak senelik nemâsinin İstanbul kasaplarına dağıtılmak üzere koyun eminine verilmesi hakkında bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 5 - 1433 - 0, H.17/09/973.; Ayrıca bkz. İstanbul Kasapları için kurulan vakfın mütevellî değişimi sebebiyle hesabının görülmesi için bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d... / 26 - 122 - 0, H.01/03/982.

(78) Mesela bkz. **COA**, A. {DVNSMHHM.d./19-317-0, H.13/02/980.; Ayrıca bkz. İstanbul Koyun

Kasaplar lehine kurulan para vakıflarının desteklerine rağmen kasapların zararı tamamen ortadan kalkmamıştır. Devlet ise kasapların zarar/iflas etmesi problemini ortadan kaldırmak için narhı yükseltmek yerine celep ve kasapları zor kullanarak bulma yolunu seçmiş, dolayısıyla bu işler bir nevi zorunlu amme hizmeti/cezaya dönüşmüştür.⁽⁷⁹⁾ Bu vazifeler için en temel kıstas belirli bir mal varlığına sahip olmaktır. Fakat devlet kasap olarak vazifelendireceği kimseleri seçerken şüpheli servet sahiplerini öncelikli olarak seçmiş, burada da kanun dışı murabahacılık yapanlar ilk sırayı almıştır.⁽⁸⁰⁾

İstanbulda et temininde sıkıntılar baş gösterdiği zaman, yeni kasaplara ihtiyaç duyulmuş ve devlet belirlediği şahısları İstanbul'a kasap olarak vazifelendirmiştir. Bu vazifelendirmede en mühim kıstas, bu işi yapabilecek mal varlığına (bu umumiyetle esbap ve emlakından gayri 200.000 akçe olarak tespit olunmuştur) sahip olmaktır. Kasaplık vazifesi bu mal varlığına sahip olanlar arasında da “kanun dışı murabahacılık” yapanlara öncelikli yüklenmiştir.⁽⁸¹⁾ Arşivde yer alan çok sayıda belgede bunun misallerini görmek mümkündür.⁽⁸²⁾ Böylece devlet hem kanun dışı murabahacılıkla

Emini Mustafa'nın elinde bulunan mirî akçe ve altından hâsil olan nemânın, zararlarına mukâbil İstanbul kasaplarına dağıtılıp sicill-i mahfuzaya kaydedilmesi hakkında bkz. COA, A. {DVNSM-HM.d./7-190-0, H.06/03/975.

⁽⁷⁹⁾ Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.279 vd.

⁽⁸⁰⁾ Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s.92-94. Ayrıca bkz. Tabakoğlu, **Osmanlı Mâlî Tarihi**, s.449, dipnot 23.; Ayrıca bkz. Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti II”, s.365.; Ayrıca bkz. Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, s.181.; Ayrıca bkz. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.282.

⁽⁸¹⁾ Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.271 vd.

⁽⁸²⁾ Mesela bkz. Koyun Emîni Hüseyin Çavuş'un arzı üzerine kasap tayin olunan Edremid sakinlerinden mütemevvil ve ribâhor Ebû Cafer'in bu hususa memuren oraya gelecek olan Dergâh-ı Mualla çavuşlarından Mehmed Çavuş ve yeniçeri Hasan'la birlikte Dersaadet'e irsali hususunda Edremid kadısına ferman. COA, AE.SMMD.III / 1 - 25 - 0, H.29/12/1007.; Ayrıca bkz. Üsküb beyine ve kadısına hüküm: Ribâhor ve zengin oldukları bildirilen Halil ve İbrahim'in oralarından alakaları kesilip İstanbul'a kasablık etmeye gönderilmesi hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 34 - 107 - 0, H.20/01/986.; Ayrıca bkz. Yalvaç kadısına ve Ahmed Çavuş'a hüküm: Ribâhor ve yirmi yük akçeye kâdir olduğu işitilmekle kasablık için İstanbul'a gönderilmesi emredilen Hoca Osman İstanbul'a savuşması hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 31 - 442 - 0, H.09/06/985.; Ayrıca bkz. Selanik kadısına hüküm: Kazanın (Vatföva) köyünde sakin Ahmed'in mütemevvil ve ribâhor olduğu bildirilmekle İstanbul'da kasab olmak için alakasını kesip göndermesi hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 35 - 650 - 0, H.27/07/986.; Ayrıca bkz. Haliya Mihaliç kadısı olan Karesi sancağı müfettişine hüküm: Bergama ahalisinden Muhiddin'in ribâhor olup fukaraya taaddi eylediği şikayet edilmekle teftiş edip taaddisi vaki ve kendisi mütemevvil ve kasab olmaya yarar ise bildirmesi hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 49 - 402 - 0, H.11/06/991.; Ayrıca bkz. Tokad kadısına hüküm: Tokad ahalisi mahzar gönderip nefsi Tokad'ta sakin Ali nam kimsenin kırk elli bin filoriye malik ribâhor olmakla Müslümanların akçe ve emlakını alarak rencide etmekten hâli olmadığı cihetle kasab yazılıp kaldırılmasını rica ettiklerinden o vehile taaddisi ve esbab ve emlakından gayri iki yüz bin akçeye iktidarı sabit olur ise kasablık için Asitaneye göndermesi ve celb ve ahz ile himayeden hazer etmesi hususunda bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 49 - 432 - 0, H.19/06/991.; Ayrıca bkz. Amasya kadısına hüküm: Amasya'da sakin Çataloğlu Hacı Mustafa arz

mücadele etmiş hem de bu şekilde kazanılmış “şaiBELİ” paranın bir şekilde hâlka döndürülmesini sağlanmıştıR. Kasap yazılma tatbikatına benzer bir tatbikatta da ribâhor olduğu mahkemece tespit edilen bir kişi İnegölde’ki bir madene “baloncu?” olarak yazılmıştır.⁽⁸³⁾ Ayrıca “kanun dışı murabahacılık yapanlar” sürgüne ve kürek cezasına kadar varan müeyyidelerle karşılaşmışlardır.⁽⁸⁴⁾

Nihayetinde Osmanlı Devleti’nde kasaplık zorunlu bir amme vazifesi, bazen de bir ceza olarak telakki edilmiş, ihtiyaçlara göre belirli bir miktarın üzerinde servete sahip olanlar ve hususen kanun dışı murabahacılık yapanlar kasap olarak vazifelendirilmiştir. Böylece devlet hem “kanun dışı murabahacılıkla” mücadele etmiş hem de bu şekilde kazanılmış “şaiBELİ” paranın bir şekilde hâlka döndürülmesini sağlamıştır. Bu çerçevede bu tatbikat, ribâhorluk/tefecilik yapanların kasap olarak vazifelendirilip, edindikleri gayrimişru/şaiBELİ servetlerinin, bir şekilde hâlka ve/veya devlet hazinesine döndürülmesi şeklinde özetlenebilir ve Osmanlı’nın kendine has çözümlerinin/sosyal adalet anlayışının bir misali olarak zikredilebilir.⁽⁸⁵⁾

VIII. MUAMELE-İ ŞER’İYYENİN İÇTİMÂİ HAYATTAKİ ROLÜ

Muamele-i şer’iyyenin içtimai hayatta ne gibi vazifeleri olduğu, bununla hangi ihtiyaçların nasıl karşılandığı vb. mevzular hakkında izahat yapılması gerekmektedir. Zira bir müessesenin yaygınlığını ve içtimai hayatta oynadığı rolü anlamadan söyleneceklerin eksik kalacağı şüphesizdir.

olunduğu gibi maldar ve ribâhor ise kasaplık için Asitane’ye gönderilmesi hakkında bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 49 - 433 - 0, H.19/06/991.; Ayrıca bkz. Bolu müftüsü ve kadısı ile Dergâh-ı Muallâ’m çavuşlarından Hacı Mehmed Çavuş’a hüküm: Nefs-i Mudurnu ahalisinden Hacı Abidin’in kırk elli bin Filoriye malik ve onda ondukuz akçeye ribâhorluk etmekte olmasına mebni İstanbul’da kasaplığı layık olduğunu Mudurnu kadısı yazdığından merkumun bilfiil tevliyyete mutasarrıf olup olmadığını ve ma-mülkinin miktarını öğrenip bildirmeleri. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 26 - 673 - 0, H.08/06/982.

(83) Bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 24 - 784 - 0, H.03/02/982.

(84) Halka fahiş faizle para verip ziraat olunan yerleri cebren zabteden Kulak Ali’nin Kıbrıs’a sürgün edilmesi hakkında Selendi kadısına hüküm için bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 23 - 558 - 0, H. 11/10/981.; Ayrıca bkz. Diyarbekir beylerbeyisine ve Amid kadısına hüküm: Diyarbekir’in ulema ve ayanı mazhar gönderip Diyarbekir kalesi dizdarı Mehmed’in ribâhor şaki ve müzevvir olduğunu ve arkadaşlarıyla geçinmeyip ve gediklerini ahara arz etmek tehdidiyle ulufelerini tamam vermeyip ve fukaraya yalancı şahidlerle isnadlar yapıp teaddilerde bulunduğu arz ettikleri acilden dizdarlığı Asitane’de Baba Kethuda’ya verildiğinden teftişi yapılarak sabit olacak haklar sahiplerine verildikten sonra habsedilip arzolanması, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 53 - 698 - 0, H.03/01/993.; Ayrıca bkz. Trablus hâlkından Nâsiruddîn adlı ribâhor hakkındaki iddiaların araştırılıp doğruluğu hâlinde küreğe konulmak için Südde-i Saâdet’e gönderilmesi, eğer iddialar doğru değil ise şikâyetçi Şeyh Mehmed’in gönderilmesi, COA, A. {DVNSMHHM.d... / 6 - 1191 - 0, H.27/10/972.

(85) Kasap yazılma meselesi ile alakalı olarak yapılmış tafsilatlı bir akademik çalışma yoktur. Bu sebeple sadece kendi mevzumuzla alakalı olan kısma değinilmiş, konunun diğer boyutlarına işaret etmekle iktifa edilmiştir.

Muamele-i şer'iyeye, Osmanlı toplumunun neredeyse bütün kesimlerince kabul görmüş ve tatbik sahası bulmuştur. Bu açıdan Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir fark yoktur. Bu durum hem şahıslar arası vuku bulan hem de para vakfı, avarız vakfı vb. vasıtasıyla yapılan muamele-i şer'iyeye tasarruflarında geçerlidir. Vakıflarca yapılan muamele-i şer'iyeye tasarruflarında, bundan yararlananlar vakfın kuruluş maksadına göre değişebilmekle birlikte Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir fark yoktur.⁽⁸⁶⁾

Muamele-i şer'iyeye gösterilen bu hüsnükabul, sadece hâlkın bu muameleye teveccühü şeklinde değil; devletin de teveccühü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim devletin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla sarraflardan muamele-i şer'iyeye borç aldığı, ayrıca sarrafların vergi toplama sürecinde aktif rol aldığı, vergi toplayacak kişileri muamele-i şer'iyeye ile finanse ve vergi toplama işini organize ettiği bilinmektedir.

Muamele-i şer'iyeye tasarrufları toplumun hemen her kesimince kabul görüp tatbik edilse bile, hâlk arasında karz-ı hasenin muamele-i şer'iyeye tasarruflarına nazaran çok daha sık kullanıldığı ifade edilmelidir. Nitekim incelenen şer'iyeye sicillerinde karz akdi ile de sıkça karşılaşılmıştır. Hem İstanbul'a ait hem İstanbul harici defterlerde karz-ı hasen ve muamele-i şer'iyeye tasarruflarının sayılarını mukayese edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmıştır. İstanbul'a ait 23 defterde toplam 687 karz akdi; 717 muamele-i şer'iyeye tasarrufu (bey bi'l-vefâ ve bey bi'l-istiğlâl dâhil) ile karşılaşılmıştır. İstanbul haricindeki taranan 17 defterde de, 206 karz akdi, 207 muamele-i şer'iyeye tasarrufu ile karşılaşılmıştır. Öncelikle gerçekte var olan karz akdinin sayısının bu sayılardan daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü sicillerdeki pek çok kayıta borcun kaynağının ne olduğu açıkça ifade edilmemiş ve sadece "deyn" veya "deyn-i şer'i" şeklinde ifade edilmiştir. Bunlardan bazılarının karz olduğu şüphesizdir. Ayrıca mahkemeye aksetmemiş karz akitlerinin olduğu da hayatın tabii seyri gereği şüphesizdir. Şahıslar tarafından gerçekleştirilen muamele-i şer'iyeye tasarruflarının nisbetinin, incelenen defterler açısından yaklaşık %14 olduğu göz önüne alındığında, muamele-i şer'iyeye tasarrufları ile borç veren şahıslardan en az yedi kat fazlası karz-ı hasen ile borç vermeyi tercih etmiştir. Burada şahıslar tarafından gerçekleştirilen muamelelerin bir kısmının da sarraflarca yapılmış olma ihtimali; kaynağı belirtilmeyen ve mahkemeye aksetmeyen pek çok karz akdinin varlığı da göz önüne alındığında, şahıslar tarafından gerçekleştirilen muamele-i şer'iyeye tasarrufları ile karz akdi arasındaki fark daha da büyüyecektir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü iktisadi şartlara rağmen hâlk arasında karz-ı hasenin muamele-i şer'iyeye tasarruflarına göre çok daha yaygın olduğu, içtimai dayanışma çerçevesinde mühimdir. Bu durum bazı müellifleri faiz yasağının hâlk için cari olduğu, vakıflar ve yetimler için ise esnetildiği yorumunu yapmaya itmiş

⁽⁸⁶⁾ Krş. Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak ve Köylü", **Eyüp'te Sosyal Yaşam**, Ed. Tülay Artan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.9.

olmalıdır.⁽⁸⁷⁾ Fakat ifade edilmelidir ki bu yorum doğru değildir. Muamele-i şer'iyeye tasarrufları hukukun aradığı şartlara uygun yapılmak şartı ile herkesçe yapılabilir.⁽⁸⁸⁾ Fakat yukarıdaki tabloya dayanarak muamele-i şer'iyeye tasarruflarının ekseriyetle para vakıfları, yetim malları vb. müesseselerce yapıldığı; hâlkın da bunları yapmakla birlikte karz-ı haseni çok daha fazla kullanıp itibar ettiği söylenebilir.

Muamele-i şer'iyenin içtimai hayattaki rolü ile ilgili para vakfı niteliğindeki vakıflar ayrıca zikredilmeye değerdir. Zira yukarıda tafsilen açıklandığı üzere pek çok hayır hizmeti ve bugünkü manasıyla amme hizmeti bu vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Su yollarının tamirinden camilerin ve din görevlilerinin masraflarının karşılanmasına, vergilerin ödenmesinden ihtiyaç sahiplerinin nafakasının karşılanmasına, fakirlerin evlendirilip iş kurulmasından cenazelerinin kaldırılmasına, devletin ve toplumun kredi ihtiyacının temin edilmesinden esnaf teşkilatlarının paralarının işletilip meslek içi sosyal dayanışma sağlanmasına kadar pek çok bayındırlık, eğitim, amme, sağlık hizmeti ve sosyal hizmetler bu vakıflar aracılığı ile yerine getirilmiştir. Vakıf kurmak isteyip gayrimenkule sahip olmayanlar da bu sayede vakıf kurabilmiş ve hâlkın elinde bulunan para bu şekilde iktisadi sisteme dâhil edilmiştir. Para vakıfları hususen taşrada kanun dışı muamelecilik vs. yapılarak servet elde edilmesine ve devlete karşı bir güç grubu oluşmasına engel olmaya da yardımcı olmuştur.⁽⁸⁹⁾ Biraz da bu sebeplerle toplumda ve ulema nezdinde bu vakfın kabul görmesi kolay olmuştur. Barkan'ın ifadesiyle “*birçok vakıflarda hayır işine tahsis edilen gelir kaynağının bazan münhasıran faizle işletilecek paralardan teşekkül etmiş olmasıdır. Bu suretle, ekserisi kendi namlarının hayırla yâd edilmesi ve ruhlarının selâmeti için devamlı olarak yapılmasını arzu ettikleri dinî ayınlerin masraflarının bıraktıkları paraların faiziyle ödenmesinde hiçbir mahzur görmemişlerdir.*”⁽⁹⁰⁾ Bu ifade aslında para vakıflarının neden bu derece yaygınlaştığının da dolaylı bir ifadesidir. Para vakfı meşru görülmüştür çünkü çoğu hayır hizmetleri bu yolla yapılmakta ve toplumdaki kredi ihtiyacı bu vasıta ile karşılanmaktadır. Kredi ihtiyacı bunun gibi meşru veya meşrulaştırılmış yollarla giderilmezse bu muameleler sermaye sahiplerinin elinde tabiri caizse el altından devam edecek ve bu sebeple devletin uğraşması gereken problemler büyüyecektir.⁽⁹¹⁾ Nitekim para vakıfları meşru

(87) Genç, **Devlet ve Ekonomi**, s.54.; Paul Ricaut, **Türklerin Siyasi Düsturları**, Çev. M. Reşat Uzman, yy. Tercüman, t.y., s.54.

(88) Korkmaz, **Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)**, s.137.

(89) Krş. Dönmez, “Murabâha”, s.151.

(90) Ömer Lütü Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C.3, S.5-6, 1966, s.34.

(91) Bursa şer'iyeye sicillerine dayanarak yapılan araştırmalarda para vakıflarının bölge açısından mühim vazifeler icra ettiği ifade edilmiştir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Kredi ve fon sağlama, vakfedecek bir gayrimenkule sahip olmayan kimselerin düşük miktardaki paralarının da vakfedilerek ekonomiye kazandırılması, bunlardan elde edilen gelir ile sosyal ihtiyaçların karşılanması. Bkz. Değer Alper, Canan Erdoğan, “16. ve 18 yy. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisi-

görülmesine rağmen, devlet kanun dışı murabahacılık yapanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁽⁹²⁾

Ulemanın bizzat para vakfedip bundan hayır umması da bu müesseseyi devletin isteği ve baskısı ile değil o günün şartlarında muamele-i şer'iyenin meşru olduğunu düşündükleri, şeklinde yorumlanmalıdır.⁽⁹³⁾ Ulemanın bizzat vakfettiği ve onayladığı para vakıfları da bunun bir delilidir. Ulema devlet baskısı sebebiyle fetva vermiş olsa idi, Çivizâde en güçlü padişahlardan birinin zamanında bu vakfı yasaklatmaya güç yetiremezdi. Bu vakıf teşkilatı, ekonomik darlık ve para darlığı zamanında muamele-i şer'iyeye tasarruflarına yönelmiş ve bu durum toplum ihtiyaçlarını karşılamak bakımından zaruri ve meşru görülmüştür. Para vakıflarının sayısında 16. asırda yaşanan artış da bu zaruretin neticesi olmalıdır.

Vakıfların yapmış oldukları bu hizmetler, muamele-i şer'iyeye tasarruflarından ayrı düşünülemez. Zira muamele-i şer'iyeye tasarrufları olmadan para vakıflarının bu kadar yaygın ve etkili olması mevzubahis olamazdı. Nitekim ilgili bölümde de açıklandığı üzere, bu vakıflar %100'e yakın bir oranda muamele-i şer'iyeye veya istiğlâl suretiyle işletilmektedir. Ayrıca vakıf mütevellilerinin (ve yetim vasilerinin) idare ettikleri malların paraya çevrilip muamele-i şer'iyeye tasarrufları ile işletilmesi talebi ile mahkemeye müracaat etmeleri, muamele-i şer'iyeye tasarruflarının içtimai hayatta

ne Etkileri”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.28, 2009, s.94.; Para vakıflarının rollerine ilişkin olarak ayrıca bkz. Mehmet Bulut-Cem Korkut, “A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions”, **Vakıflar Dergisi**, S.46, 2016, s. 28 vd.

⁽⁹²⁾ Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, s.36.

⁽⁹³⁾ Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil v.8a-1'de yer alan vakfiyede yer alan ifadeler bu işin nasıl hayır telakki edildiğine delil teşkil etmektedir. **Şöyle ki** “*Kıdvetü ashâbi'l-hayrât ve'l-hasenât sâhibü ezyâli'l-meberrât ve'lihsân mefharür-rüesâli Ali Reis b. Kasım, dünyâ-yı deniyye ve me'vâ-i beliyenin fânî ve bâkî olan âhiret için mezraâ olduğunu, akul sâhiblerinin âhiret için burada ektiklerini âhirette biçtiklerini, tasadduk ettiklerine nâil olduklarını, yaptıklarının karşılığını âhirette alacaklarını, yediklerinin onu ölüme götürdüğünü, giydiklerinin onu eskittiğini, tasadduk ettiklerinin ise onu bâkî kıldığını ve âkibetinde faydalı olanın tasadduk etmek olduğunu idrâk ettiğinde meclis-i şer'-i şerîf-i şâmihü'limâd ve mahfil-i dîn-i münîf-i râsibü'l-evtâdda -sâneballâhü te'âlâ ani't-tağyîr ve't-tahrîf- âti'z-ziker vakfı tescil maksadıyla mütevellî nasb ettiği fabrül-eshbâh el-Hâc Ali b. Hüseyin nâm kimesne ile birlikte hâzır olup mezbûr el-Hâc Ali'nin mahzarında, niyet-i hâlise-i sâfiyye ve taviyye-i sâdika-i vâfiye ile hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li merzâtihî yevme yestazullül-mer'u tahte zullî sadakâtihî, bâlis-i malından ve etyab-i menâlinde ifrâz ettiği râyicül-vakt otuz bin akçe-i Osmâniyi vakf edip haps ettiğini ikrâr-ı sahib-i şer'i ve i'tirâf-ı sarih-i mer'i ile ikrâr ve i'tirâf etti. Vâkıf-ı mezbûr, meblağ-ı merkûmun istiğlâl-i şer'i-i mu'tâd ve cem'i-i bilâdda câri istirbâh-ı mer'i ile senede eksiksiz fazlasız ona on bir ve çeyrek akçe ribh üzere ve rehn-i kavî ve kefl-i melî-i bi'l-mâl ile veya baseb-i iktizâ-i hâl ikisinden birisi ile istiğlâl ve istirbâh edilmesini şart etti Mu'âmelenin zenginlerle ve tüccâr ile yapılmasını, asker tâifesi ve fukarâ ile yapılmamasını şart etti. Meblağ-ı mevkûf-ı mezbûrun ribhinden...”*

vakıflar, yetim malları vs. gibi müesseseler ve şahıslar için ne kadar mühim bir rol oynadığını göstermektedir.

Yetim mallarının muamele ile işletilmesi de bu malların muhafazası açısından mühim bir rol oynamıştır. Nitekim bu mallar muamele ile işletilerek, bu paranın ribhinden yetimin ihtiyaçları karşılanmış; ribhin yeterli gelmediği durumlarda ana maldan harcama yapılmış böylece yetim malları muhafaza edilmiştir.

Muamele-i şer'iyenin meşru hadler dâhilinde serbest bırakılmasına, bu hadlerde borç veren vakıflara ve kişilere rağmen nakit ihtiyacı tam olarak karşılanmamış olacak ki insanlar ribâhor vb.lerinden yüksek ribh ile borç almak zorunda kalmıştır. Yani nakit darlığı hâlk için ciddi bir sıkıntı teşkil etmiştir ki ribâhorlar yüksek ribh ile borç verecek *müşteriler* bulabilmiş⁽⁹⁴⁾ ve bu sebeple hususen İstanbul dışındaki bölgelerde çeşitli güç grupları ortaya çıkmıştır. Bu güç gruplarının yüksek ribh ile borç vermekle kalmayıp ödenmiş borcu tekrar talep ettiklerine, çeşitli yollarla insanları borçlandırıp arazilerini ellerinden aldıklarına, hatta köy basıp adam ve hayvan kaçırp zorbalık yaptıklarına dair Osmanlı arşiv vesikalarından çok sayıda misal bulmak mümkündür.⁽⁹⁵⁾ Bu çerçevede muamele-i şer'iyeye tasarruflarının ve para vakıflarının içtimai hayattaki bir rolü de “*ribâhorların zulüm derecesini bulan bu yoldaki yeliştirmelerinin kötü etkilerini önemli çapta azaltmak*”⁽⁹⁶⁾ olmuştur.

Kontrollü bir ekonomik politika izleyen Osmanlı Devleti'nde elindeki parayı nemalandırmanın en kolay ve güvenli yolunun muamele-i şer'iyeye tasarrufları olması bu muamelelere geniş bir sahası sağlamıştır. Nitekim elinde belirli bir sermaye olan kimse, bugünkü serbest piyasa koşullarının olmadığı Osmanlı Devleti'nde bu

⁽⁹⁴⁾ Bazı ribâhorların %50, %60 hatta %90 ribh ile borç verdiği göz önüne alındığında, nakit sıkıntısının ve hâlkın nakde olan ihtiyacının boyutu daha iyi anlaşılabilir. Bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 26 - 673 - 0, H.08/06/982.; COA, A. {DVNSMHHM.d... / 16 - 525 - 0, H.29/11/979.; “*Ribâhorların Kasap Olarak Vazifelenendirilmesi*” başlığı altında zikredilen misallerin hemen hepsi burada da zikredilebilir. Tekrardan kaçınmak maksadıyla mezkûr bölümde zikredilenler burada zikredilmemiştir.

⁽⁹⁵⁾ Muamele-i şer'iyeye tasarruflarından kaynaklanan borcun, ödenmiş olmasına rağmen borç verenlerce tekraren talep edilmesi ile alakalı bir misal şöyledir: “*Mazarak'a bağlı Kızılkaya ve Mazarak köyleri abalisinin, Yanya sakinlerinden merhum Ali Paşa, Hızır, Osman ve Hüseyin adlı kişilerden murabaha yoluyla aldıkları parayı, 2530 yıl içerisinde, aslı ve murabahasıyla birlikte kat kat fazlasıyla ödedikleri hâlde adı geçen şahısların hâlâ kendilerinden para talep etmesi üzerine*” ortaya bir ihtilaf çıkmış, bunun üzerine bu ihtilafın “*mahkemece çözüme kavuşturulması; hâll edilemediği takdirde davanın Asitanei Saadet'e havale edilmesi*” emrolunmuştur. İhtilafın yerel mahkemece çözüme kavuşturulamaması hâlinde İstanbul'a havalesinin istenmesi, muamele ile borç verenlerin bölgede güçlü bir konum işgal ettiklerine işaret etmektedir. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 91 - 190 - 0, H.29/04/1056.; Benzer bir ihtilafa “*Tırhala'nın Balıtnus köyü ahâlisi*” “*aldıkları borç parayı birkaç defa geri ödedikleri hâlde kendilerinden hâlâ daha murabaha adı altında para talep edilmekte olduğunu bildir*” mişlerdir. Bunun üzerine “*davalarının görülüp muamele-i şer'iyeden fazla para aldıkları sâbit olursa geri alınarak sahiplerine iade edilmesi*” emredilmiştir. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 82 - 157 - 0, H.29/11/1026.

Aynı minvalde bir başka misal için bkz. COA, A. {DVNSMHHM.d... / 91 - 45 - 0, H.10/02/1056.

⁽⁹⁶⁾ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, s.543.

parayı ticarete ancak belirli alanlarda ve sınırlı olarak sokabilmektedir. Burada bazı kimselerin elindeki malı mudarebe ortaklığı çerçevesinde işlettiği görülmüştür.⁽⁹⁷⁾ Fakat bu ve benzeri yolların riskleri (mesela mudarebede, işletilmek üzere mudâribe teslim edilen malın helak olması durumunda tazminin gerekmemesi gibi) göz önüne alındığında, muamele-i şer'iyeye tasarrufları güvenli liman olarak görülmüştür. Pamuk'un Osmanlı zenginlerinin paralarını nasıl kullandığına dair yaptığı çalışmasında da aynı husus şu şekilde ifade edilmiştir: “Herkes servetinin bir kısmını ev, mücevher, köle, ev eşyası şeklinde tutuyor. İkincisi, en zenginler, gayrimenkul artı tarım ağırlıklı yatırımlara yöneliyorlar. Son olarak da, gücü yeten hemen herkes servetinin geri kalan kısmını nakitle ve borç vererek değerlendiriyor. Bu sonuçlar aslında şaşırtıcı değildir, beklenenle uyum içindedir. Fabrikaların, büyük miktarda sanayi yatırımlarının olmadığı, yatırım enstrümanlarının henüz fazla gelişmediği, tarım ağırlıklı bir ekonomide bundan daha farklı bir sonuç beklememek gerekir.”⁽⁹⁸⁾ Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere muamele-i şer'iyenin fonksiyonlarından birisi de zenginlerin yastıkaltında atıl bekleyen parasını bir şekilde ticari hayata dâhil etmektir.⁽⁹⁹⁾

SONUÇ

İslam dinî karz akdine hususi bir ehemmiyet atfetmiştir. Nitekim ihtiyacı olana karz-ı hasen vermenin sadakadan efdal olduğu hadisle sabittir. Buna rağmen bazen insanlar ihtiyaç duyduklarında karz bulamayabilirler. Karza ihtiyaç duyan tarafın bu ihtiyacı zaruret durumuna geldiğinde “karz-ı hasen bulamayan kişi nasıl hareket etmelidir?” suali gündeme gelir. Nitekim tarihte bu vb. suallere cevaplar aranmış, İslam uleması zaruret hâli içinde kalanlara çeşitli yollar-usuller tavsiye etmiş; nihayetinde,

⁽⁹⁷⁾ Bkz. Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü**.

⁽⁹⁸⁾ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.153. Altın'ın mücevher olarak elde tutulması Olivier'in de dikkatini çekmiştir. “Bir tek kadın yoktur ki bilezik, küpe, yüzük, kemer, köstek hâlinde her tarafından altın sarkmasın. Hiçbir çocuk göremezsiniz ki başında veya elbisesinde birkaç altın lira takılı olmasın. Ama süs ve mücevher olarak kadınların taşıdığı bu altınların artık ticarete kullanılmayacak hâle geldiğini ve ekonomiden çekilmiş olduğunu düşünebilen yoktur.” Olivier, **18.Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, s.193. Krş. Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, s.230.

⁽⁹⁹⁾ Bu durum ülkede yaşanan para darlığı ile doğrudan irtibatlıdır. Nitekim Tabakoğlu'nun ifadesi ile “Osmanlı Devleti kıymetli maden ihracatını yasaklar, ithalatını ise teşvik ederken para arzını artırmanın başka yollarını da arıyordu. Paranın en önemli fonksiyonunun sürekli olarak tedâvülde kalması ilkesi olduğuna dayanarak, özellikle bunalımlı dönemlerde saraydaki ve özel şahısların ellerindeki altın ve gümüş eşyanın darbhâneye gönderilip para kestirilmesi istenirdi. Böylece altın ve gümüş eşyanın yaygın bir şekilde kullanımı yasaklanarak bunların para hâlinde tedavülü istenirdi.” Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s.545.; Mantran belgelerde “faizli” muamelelere rastlamadığını ifade ile birlikte, borç verenler açısından “vergi iltizamına talip olanlara kredi, başkentini iaşesiyle uğraşan toptancı tüccarlara kredi, ticari muamelelerin finansmanı, bazı esnaf loncalarına yardım, eyaletlerde toprak satın alınması için kredi vs.” olanaklarının mevcut olduğunu belirtmiştir. Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, s.161.

umumen hile-i şer'iyeye/bâtıla; hususen muamele-i şer'iyeye tasarrufları⁽¹⁰⁰⁾ karşımıza çıkmıştır.

Muamele-i şer'iyeye bir hile tatbikatıdır ve bey'ü'l-ynenin geliştirilmiş bir hâlidir. Hile ekseriyetle Hanefi ve Şafiiler tarafından şer'i ve bâtil olmak üzere ikiye ayrılmış, şer'i hilelere (hîle-i şer'iyeye) haramdan/zarardan kaçınmak, yasakları ihlal etmemek maksadıyla cevaz verilirken, bâtil hilelere (hîle-i bâtila) cevaz verilmemiştir. Hanbelî ve Malikîler ise harama götürdüğü iddiası ile hileye cevaz vermemiştirlerdir. Yani hileye cevaz verenler hilenin, zor durumda kalan kişiyi haram irtikâp etmekten kurtardığı, dolayısıyla bu kişinin haramdan kaçınmak niyetiyle bunu yaptığını varsaymakta iken; hileye cevaz vermeyenler insanların bu yolları kullanarak harama ulaşmak niyetiyle hareket ettiğini varsaymaktadır. Osmanlı ulemasının hileye dair temel yaklaşımı, insanları haramdan kurtaran ve üçüncü şahısların haklarını haleldar etmeyen hilelerin meşru oluşu yönündedir.

Mezheplerin hileye ilişkin bu yaklaşımlarının bey'ü'l-yneye ve dolayısıyla muamele-i şer'iyeye yansıdığı söylenebilir. Nitekim Hanefi ve Şafiiler ekseriyetle muamele-i şer'iyeyi hile-i şer'iyeye kategorisinde değerlendirip cevaz verirken; Hanbelî ve Malikîler bunu caiz görmemiştirlerdir.

17. asır Osmanlı ulemasının muamele-i şer'iyeye bakışı devrin fetva kitaplarından, bu meseleye hasredilmiş risalelerden ve fıkıh kitaplarından yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Buna göre meseleyi ele alan bazı kaynaklarda muamele-i şer'iyenin kerahetine vurgu yapıldığı müşahade edilse de Osmanlı ulemasının kahir ekseriyeti muamele-i şer'iyenin cevazına ve/veya sıhhatine hükmetmiştir ve bu muamele içtimai hayatta çok geniş bir tatbik sahası bulmuştur.

Osmanlı ulemasının muamele-i şer'iyenin cevazına dair görüşü tercih etmesinin en mühim sebebi, iktisadi ve içtimai şartların zorlamasıdır. Devrin iktisadi şartları göz önüne alındığında üç temel problem göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi para darlığı; ikincisi zirai kriz; üçüncüsü ise devlet harcamalarının (hususen askerî alanda) artması ile birlikte hâlka yüklenen verginin artmasıdır. Muamele-i şer'iyeye tasarrufları ve para vakıflarının tatbikatta bu sıkıntıları bertaraf etmek gayesine hizmet ettiği tespit edilmiştir. Nitekim bu muameleler, zenginlerin kontrollü ekonomi ve risk sebebiyle ticari hayata dâhil etmediği *yastıkaltı* olarak tabir edilebilecek parasını bir şekilde ticari hayata dâhil etmiş ve birinci problemin bertarafına yardımcı olmuştur.

Muamele-i şer'iyeye Osmanlı iktisadi ve içtimai hayatında zannedildiğinden çok daha fazla etki alanına sahiptir. Muamele-i şer'iyeye tasarruflarının meşru görülmesi sayesinde para vakıflarının yayılıp çok çeşitli hizmetler yapabilmesi mümkün olmuştur. Nitekim bu vakıfların hukuki muamelelerinin hemen hemen hepsi muamele-i şer'iyeye tasarruflarından müteşekkildir. Su yollarının

⁽¹⁰⁰⁾ "Muamele-i şer'iyeye tasarrufları" ifadesi ile muamele-i şer'iyeye, bey bi'l-vefâ ve bey bi'l-istiğlâlin kasdedildiği yukarıda zikredilmiştir.

tamirinden camilerin ve din görevlilerinin masraflarının karşılanmasına, vergilerin ödenmesinden ihtiyaç sahiplerinin nafakasının karşılanmasına, fakirlerin evlendirilip onlara iş kurulmasından cenazelerinin kaldırılmasına, devletin ve toplumun kredi ihtiyacının temin edilmesinden esnaf teşkilatlarının paralarının işletilip meslek içi sosyal dayanışma sağlanmasına, eğitim ve sağlık müesseselerinin masraflarının karşılanmasından insanları tefecilerin eline düşmekten kurtarılmasına kadar pek çok bayındırlık, eğitim, amme, sağlık hizmetinin ve sosyal hizmetlerin bu vakıflar aracılığı ile yerine getirildiği düşünüldüğünde, para vakıfları açısından muamele-i şer'iyenin ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır ki muamele-i şer'iyeye tasarrufları sadece para vakıflarınca da yapılmamış, toplumun her kesimi bu muamelelerden istifade etmiştir. Yetimler ve avarız vakıfları burada ayrıca zikre değerlidir. Kendisine miras kalan yetimlerin malları muamele-i şer'iyeye ile işletilmiş ve bu paranın ribhinden bu küçüğe nafaka verilmiştir. Haliyle muameleye verilen anaparanın miktarına göre yetim, nafakasını buradan sağlarken asıl malı azalmayacak veya daha az bir nisbette azalacaktır. Bu durum yetimin lehine olduğu için pek çok misalde vasi, küçüğe kalan gayrimenkullerin paraya çevrilmesi ve muamele ile işletilmesi için mahkemeden izin istemektedir. Aynı şekilde avarız vakıfları belirli bir bölgedeki kimselerin üzerlerindeki vergi yükünü kaldırmış veya hafifletmiştir. Bu tatbikat sayesinde kredi ihtiyacı karşılanmış ve insanlar tefeci eline düşmekten kurtarılmıştır. Ayrıca kontrollü bir ekonomik politika izleyen Osmanlı Devleti'nde elindeki parayı nemalandırmanın en kolay ve güvenli yolu muamele-i şer'iyeye tasarruflarıdır. Dolayısıyla muamele-i şer'iyenin fonksiyonlarından birisi de zenginlerin *yastıkaltında* atıl bekleyen parasını bir şekilde ticari hayata dâhil etmek olmuştur. Ayrıca para vakıfları hususen taşrada kanun dışı muamelecilik vs. yapılarak servet elde edilmesine ve devlete karşı bir güç grubu oluşmasına engel olmaya ve finansal istikrarı sağlamaya da yardımcı olmuştur.

Günümüz literatüründe Osmanlı hukukunda belirli bir nisbette faiz istenebileceği, bunun için herhangi formaliteye başvurmak zorunluluğu olmadığı, para vakıfları ve yetim malları için faiz yasağının esnetildiği gibi pek çok ifade kullanılmaktadır. Bu iddiaların incelenen devir ve belgeler açısından geçerli olmadığı ifade edilmelidir. Muamele-i şer'iyeye yapılmadan faiz-rihb talebi caiz ve mümkün değildir. Nitekim muamele-i şer'iyeye yapmadan ribh talep eden kişilerin talepleri mahkemelerde kabul edilmemiş ve sicillerde bununla alakalı çok sayıda kayda rastlanmıştır. Bu açıdan vakıflar, yetim malları, sarraflar vb. arasında da herhangi bir fark yoktur. Yani devr-i şer'i yapılmışsa, ribh talebi herkes için mümkün; yapılmamışsa hiç kimse için mümkün değildir. Dolayısıyla belirli alanlarda faiz yasağının esnetildiği iddiasının yerinde olmadığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde içtimai ve iktisadi şartlar muamele-i şer'iyeye tatbikatını zorunlu kılmış, Osmanlı ulemasına da bu işi, mensubu buldukları ilmi geleneğin usullerini kullanarak hukuka uygun bir şekilde hâletmek kalmıştır. Nitekim nasıl bugün faizsiz finans sistemi üzerine çalışmalar yapılıyor; içinde

bulduğumuz ekonomik sistem içinde, Müslümanların işlerini İslama uygun bir şekilde halledebilmesi için çıkış yolları arıyor ve bu çaba takdire şayan görülüyor ise Osmanlı ulemasının yaptığı da bundan farklı değildir. Günümüzde “İslam Ekonomisi” sahasında pek çok akademik çalışma yapılmakta, araştırma merkezleri kurulmakta, konferans-kongreler düzenlenmektedir. Sadece Türkiye’de “enflasyonlu ortamda borç ödeme” ve “faizsiz finans kuruluşları” ile alakalı çok sayıda lisanüstü çalışma, makale hazırlanmıştır. Bu çalışmalar esnasında çok farklı fikirler ileri sürülerek Müslümanların içinde yaşadığımız çağın ekonomik sisteminde, nasıl dine uygun şekilde muameleler yapabilecekleri üzerine kafa yorulmaktadır. Bu çalışmalarını yapanları faize kılıf aramakla suçlamak ne derece ilmî ahlak ve gerçekten uzaksa; Osmanlı ulemasını muamele-i şer'iyeye verdikleri cevaz sebebiyle *düzenbazlık yapmakla, sahtekarlıkla, devletin her talebini meşrulaştırmakla* suçlamak aynı derecede ilmî ahlaktan uzaktır. Zira hem o gün hem de bugün niyet ve çaba aynıdır. Bu çerçevede serdedilen görüşler hatalı da olabilir. Fakat bu da Bâli Baba'nın ifadesi ile “*gâyeti bu ki hatâ eylemiş ola, müçtehidin hatâsı dabi şer'îdir, ehl-i ilme layık mıdır şer'i değildir demek?*”⁽¹⁰¹⁾

Çalışma esnasında Osmanlı ulemasının hususiyetleri ile alakalı, dikkat çeken bir noktaya da temas edilmelidir. Osmanlı ulemasının üç temel özelliği; yeni ihtiyaçlar karşısında pratik, pragmatik ve gelenekçi olmasıdır.⁽¹⁰²⁾ Yani problemi çözerken mensup olduğu geleneğin içindeki çözüm metotlarını kullanmıştır. En tartışmalı mevzularda bile maslahat ve/veya örf varsa, mezhep içindeki en zayıf görüş tercih edilebilmiş; gerektiğinde Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerin görüşleri de esas alınmıştır.⁽¹⁰³⁾ Osmanlı Devleti'nde fetvanın değişim süreci göz önüne alındığında, Osmanlı ulemasının mevcut fıkıh külliyyatı içinde var olan görüşlerden birini tercih etmesi meselesi ile ilgili “*müftünün; şartların değişmesi, maslahat, zaruret, istihsan vb. bir gerekçe göstererek müftâ-bih olan görüşten udûl edebildiği görülmektedir*”⁽¹⁰⁴⁾ ifadesi mühimdir. Nihayetinde pratik, pragmatik, gelenekçi Osmanlı ulemasının;

⁽¹⁰¹⁾ Özcan, “Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, Çivizade'ye Mektûb-II, s.147.

⁽¹⁰²⁾ Genç, **Devlet ve Ekonomi**, s.311.; Ayrıca bkz. Kayahan Cantürk -İrfan Görkaş, “Para Vakıfları emelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 2016 ,s.312 vd.; Müellifler Osmanlı Finans Felsefesinin, Hanefi geleneğe bağlı olarak “ihtiyaç”, “yarar” ve “uygulama” mefhumları üzerine inşa edildiğini ifade etmişlerdir; Ayrıca bkz. Ricaut, **Türklerin Siyasi Düsturları**, s.170.

⁽¹⁰³⁾ “İslam hukukçuları, ilk dönemlerden itibaren, kendi dönemlerinde fazla uygulama alanı bulmayan konularda da fikir yürütmüşler, hem hukuk teorisini, hem de hâlin ihtiyaçlarını ve uygulamalarını göz önüne alan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Aynı şekilde, para vakfı tartışmalarında da Osmanlı ulemasının fıkıhın teorik bilgileri ile toplumun maslahatlarını birlikte ele alan, iyi bir hukuk performansı sergiledikleri görülmüştür.” Koyunoğlu, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”, s.301.

⁽¹⁰⁴⁾ Kaya, “Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim”, s.98.; Ayrıca bkz. Süleyman Kaya “Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci”, İHAD, S.20, 2012, s.71-86. Ayrıca bkz. David S. Powers, **Hukuk, Toplum ve Kültür**, Çev. İsmail Eriş, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014.

anlamak, izah etmek, uyarlamak (adapte etmek) şeklinde bir yol takip ettiği de ifade edilmelidir. Bu durum içtihat kapısının açık ve kapalı olması tartışması ile de irtibatlıdır. Nitekim Osmanlı uleması içtihat yaptığını iddia etmese bile, yaptığı faaliyet geniş manada içtihatdır. Nitekim şartlara göre mezhep içinden, hatta bazen başka mezheplerden görüşle fetva vermek de bir içtihat faaliyetidir. ⁽¹⁰⁵⁾ Osmanlı hukukunda bunun çok sayıda misalini bulmak mümkündür. ⁽¹⁰⁶⁾ Bunun misallerinden biri de muamele-i şer'iyyedir.

KAYNAKÇA

Çalışmada istifade edilen şer'iye sicilleri ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunup çalışmada istifade edilen arşiv belgeleri, sayısının çokluğu ve bunların arşiv numaralarını tekraren zikretmenin manasızlığı sebebiyle burada tek tek zikredilmemiştir. Bunlar için çalışmanın içeriğine bakılmalıdır.

Âhizâde, Hüseyin Efendi. **Risâle fî Tahkîki'l-Bey' Bi'l-Vefâ**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Arşiv no: 34 Ae Arabi 1122/2.

Akdağ, Mustafa. **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1975.

--- **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.

--- "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti II.", **Bellekten**, C:XIV, S.55, 1950, s.319-418.

Akgündüz, Ahmed. **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 2013.

--- **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları ve OSAV, C.1-11.

⁽¹⁰⁵⁾ Osmanlı Devletinde Hanefî içtihatı ihtiyaca kâfi gelmez ise öncelikle Hanefî mezhebi içindeki zayıf görüşlerin hatta bazen Hanefî mezhebi dışı diğer görüşlerin tespiti ve tatbiki Anglo-Sakson sisteminde hâkimin veya avukatın bir meselede eski kararları tarayıp karar bulmasına teknik olarak benzemektedir.; Gerber, Remlî'nin fetvaları üzerinden, İslam hukuku için ileri sürülen, içtihat kapısının kapanmış oluşu, donuk bir hâlde olması gibi eleştirileri reddederek "*geçmişteki önderlerin izini takip etmekle beraber bir açıklık ve esneklik unsurunu da her zaman bünyesinde barındırdığını*" ifade eder. Haim Gerber, "Rigidity Versus Openness in Late Classical Islamic Law: The Case of The Seventeenth-Century Palestinian Muftî Khayr al-Dîn al-Ramlî", **Islamic Law and Society**, C.5, S.2, 1998, s.165-195.; Akgündüz, **Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları**, Ankara, Fecr Yayınları, 2017, s.18.

⁽¹⁰⁶⁾ Mesela, muamele-i şer'iyye, bey bi'l-vefâ, bey bi'l-istiğlâl, icarateyn, mukataa, para vakfı vb.; Bu noktada şu da ifade edilmelidir ki Osmanlı uleması tek mezhebe bağlı kalıp hüküm verdiğinde içtihat kapısını kapatmakla, hukuku donuklaştırmakla vb. ithâm edilirken; geniş manada içtihat yapıp farklı görüşleri tercih ettiğinde "*devletin her talebini meşrulaştırmak için hukuku zorlamakla*", "*düzenbazlıkla*" vb. ithâm edilmektedir.

Akgündüz, Said Nuri. **Hayreddin er-Remli'nin Fetvâları**, Ankara, Fecr Yayınları, 2017.

Akyıldız, Ali. "Sarrafılık –Osmanlı Dönemi-", **DİA**, C.36, İstanbul, TDV, 2009, s.163-165.

Alper, Değer- **Erdoğan**, Canan. "16. ve 18 yy. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.28, 2009, s.85-99.

Apaydın, H. Yunus. "İne", **DİA**, C.22, İstanbul, TDV, 2000, s.283-285.

Aydın, M. Âkif. **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta, 2009.

Baktır, Mustafa. "İslam Hukukunda Hile-i Şer'iyye", **İslami Araştırmalar**, S.2, s.71-89.

- "Hile-i Şer'iyye", **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı Mâli Sayımları Üzerine Araştırma", Çev. Mehtap Özdeğer, **İÜİFM**, C.51, S.1, 2001, s.13-24.

---"Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C.10, 1953, s.1-26.

---"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, C.34, S.136, 1970, s.557-607.

---"Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri", (Çevrim İçi Erişim, 18/08/2019) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/8767>

---"Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C.3, S.5-6, 1966.

---"H.933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.15 (1-4), s.251-329.

Barkan, Ömer Lütfi - **Ayverdi**, Ekrem Hakkı. **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul, 1970.

Bayındır, Abdülaziz. **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

---"Osmanlılarda Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz", **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri Sempozyum Bildiri Kitabı**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1992.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukuk-i İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y.

Bulut, Mehmet - **Korkut**, Cem. "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions", **Vakıflar Dergisi**, S.46, 2016, s.23-45.

Cantürk, Kayahan - **Görkaş**, İrfan. “Para Vakıfları emelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afro- Avrasya Özel Sayısı, 2016 ,s.304-317.

el-Cezerî, Ebu'l-İzz. **Tercüme-i Hiyel Mekanik Tercümesi**, Haz. İhsan Fazlıoğlu-Mustafa Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Çağatay, Neşet. **Güncel Konular Üzerine Makaleler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

---“Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, S.9, 1971, s.39-66.

Çatalcalı Ali Efendi (Şeyhülislâm). **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv no: 06 Mil Yz B 59.

Döndüren, Hamdi. “Hile-i Şer’iyye”, Şamil İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, Dergah Ofset, 2000, s.294-295.

Dönmez, “Murâbaha”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2006, s.148-152.

Düstur, 1.Tertib, C.1, s.268, 16 Şevval 1280 Tarihli Nizamname.

Ebussuud Efendi (Şeyhülislâm). **Ma’rûzât**, Haz. Pehlul Düzenli, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku**, İstanbul, Arı Sanat, 2014.

---“*Eski Hukukumuzda Hile-i Şer’iyyeye Dair*”, **AÜEHFD**, C.X, S.1-2, 2006, s.4-16.

Erdoğan, Mehmet. İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2016.

Ergin, Osman Nuri. **Türkiye’de Şhirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1936.

---**Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Fetâvâ-yı Hindiyeye, Bulak, Daru'l-Fikr, 1310 (1991).

Feyzullah Efendi (Şeyhülislâm). **Fetâvâ-yı Feyziyye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.

Gedikli, Fethi. **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2018.

---“Galata Şer'iyeye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri”, **İstanbul Araştırmaları**, C.7, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1998, s.7-92.

Gerber, Haim. “Rigidity Versus Openness in Late Classical Islamic Law: The Case of The Seventeenth-Century Palestinian Muftî Khayr al-Dîn al-Ramlî”, **Islamic Law and Society**, C.5, S.2, 1998, s.165-195.

Gibb, Sır Hamilton- **Bowen**, Harold. **Islamic Society and The West**, C.1, (Çevrim İçi Erişim, 06/09/2019) <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.530139/page/n3>

Gözübenli, Beşir. “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlilli Bir Değerlendirme”, **XI. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 1994, s.51-72.

el-Güzelhisâri, Mehmed b. Hamza. **Risâle fi Bey'î'l-Iyne**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Ak Ze 268/4.

Hacı Zihni Efendi. Nîmet-i İslam, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316.

Imber, Colin. Şeriattan Kanuna –Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk-, Çev. Murteza Bedir, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

İbn Âbidîn. **Reddü'l-Muhtar**, C.1-5, Beyrut, 1407(1987).

İbn Kayyim el-Cevziyye. İ'lâmü'l Muvakkiîn, Çev. Pehlül Düzenli, İstanbul, Pınar Yayınları, 2017.

İnalçık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600**, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

---**Devlet-i Aliyye**, C.1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

---“Tımar”, **DİA**, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s.168-173.

---“Osmanlı Tarihinde Dönemler”, Çev. Ferhan Kırıldökme-Mollaoğlu, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi**, S.10, 1999, s.333-350.

---“Eyüp Sicillerinde Toprak ve Köylü”, **Eyüp'te Sosyal Yaşam**, Ed. Tülay Artan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.9-14.

İzgi, Cevat. “Hiyel”, **DİA**, C.18, İstanbul, TDV, 1998, s.178-180.

İzmirli, İsmail Hakkı. “Cevâzın Ahkâm-ı Şeriat'ten Olup Olmadığına Dair Nizâ Nizâ-ı Lafzîdir”, **Sebilürreşâd**, C.12, S.303, 1330, s.296-301.

Jennings, Ronald. “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, **Journal of The Economic and Social History of the Orient**, C.16, 1973, s.168-216.

Kastalâni, İrşâdu's-Sârî li Şerhî Sahihî'l-Buhârî, C.10, Bulak, 1305.

Kaya, Süleyman. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **MÜSBE**, İstanbul, 2003.

---“*XVIII.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **MÜSBE**, İstanbul, 2007.

---“Akifzâde’nin Mecelletü’l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvâsında Değişim”, **MÜİFD**, S.40, (2011/1), s.93-108.

---“Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvânın Müftâ- bih Hale Geliş Süreci”, **İHAD**, S.20, 2012, s.71-86.

Kazerûnî, Abdullah b. Hasan. İşaratü Ba’zı Ehli’l-Vefâ bi Cem’i Ahkâm-ı Bey’i’l-Vefâ, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 1166, No: 967.

Korkmaz, Salih. **Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer’iyye (XVII. Asır)**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Köse, Saffet. **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996.

---“Hiyel”, **DİA**, C.28, İstanbul, TDV, 1998, s.170-178.

---“Hile-i Şer’iyye Konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar”, **İHAD**, S.19, 2012, s.149-162.

Mandaville, Jon E. “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 10, S.3, 289- 308.

---“Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, Çev: Fethi Gedikli, **Türkiye Günlüğü**, S.51, 1998, s.129-144.

Mansel, Philip. **Konstantinopolis**, Çev. Şerif Erol, İstanbul, Sabah Yayınları, 1996.

Mansûrîzâde Saîd. “Cevâzın Ahkâm-ı Şer’iyyeden Olmadığına Dair”, İslam Mecmuası, C.1, S.10, 1330, s.295-303.

Mantran, Robert. **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay- Enver Özcan, İstanbul, TTK, 1990.

Minkârîzâde Yahya Efendi (Şeyhülislâm). **Fetâvâ-yı Atâullah (Fetâvâ-yı Minkârîzâde)**, (Çevrim İçi Erişim, 26/07/2019) <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079125012&view=1up&seq=3>.

Oğuzoğlu, Yusuf. “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680- 1700)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C.15, 1995, s.157-186.

Olivier, Antonie. **18.Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, Haz. Aloda Kaplan, İstanbul, Kesit Yayınları, 2007.

Özkaya, H. Gökçen. “Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul’da Barınma Kültürü ve Kent

Yapısına Dair Neler Sunar?"; **TALİD**, C.8, S.16, 2010, s467-488.

Pamuk, Şevket. İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000.

---**Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

---**Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Powers, David S. Hukuk, Toplum ve Kültür, Çev. İsmail Eriş, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014.

Refik, Ahmet. XVI. Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul, MEB Yayınları, 1935.

Ricaud, Paul. Türklerin Siyasi Düsturları, Çev. M. Reşat Uzmen, yy. Tercüman, t.y.

Sahillioglu, Halil. "Muamele-i Şer'iyeye", İktisat Dergisi, S.164, 1978, s.10-16.

Schacht, Joseph. An Introduction to Islamic Law, Oxford University Press, 1982, s.210. (Çevrim İçi Erişim, 11/12/2018) <http://www.almuslih.org/Library/Schacht,%20J%20-%20An%20Introduction.pdf>

Serahsî, Şemsü'l-cimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. Mebsût, Ed. Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, Gümüşev Yayınları, 2008.

Tabakoğlu, Ahmet. Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

Topçuoğlu, Hamide. Kanuna Karşı Hile (Kanundan Kaçınma Yolları), Selüloz Basımevi, 1950, İzmit.

Uludağ, Süleyman. İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010.

Yahya Efendi. Nûru'l-Fetâvâ, Açıklamalı Osmanlı Fetvâları-2, Haz. H. Necâti Demirtaş, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2012.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCI ŞİRKETLERİN HUKUKİ STATÜLERİ VE TÜZEL KİŞİLİKLERİ: THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LTD ÖRNEĞİ*

*Legal Status and Legal Entity of Foreign Companies in the Ottoman Empire:
The Case of the Oriental Carpet Manufacturers Ltd*

Emrah YILMAZ**

Özet

Batı'da özellikle Sanayi Devrimi sonrasında görülen sosyal ve ekonomik gelişmelerle ilişkili olarak gelişme gösteren şirketleşme olgusu, Osmanlı'da daha çok bir tür emek ve sermaye ortaklığı olan Mudarebe sistemine dayanmaktaydı. Bununla beraber 19. yüzyılda yaşanan gelişmelere bağlı olarak Tanzimat Dönemi'nden itibaren şirketleşme hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1850 yılında Fransız Ticaret Kanunu iktibas edilerek Ticaret Kanunu (Kanunnâme-i Ticaret) meydana getirilmiştir. Ticaret Kanunu'nda şirketler kolektif, komandit ve anonim olmak üzere üç gruba ayrılıp bunların işlev ve tanımlamaları yapılırken yabancı şirketlerle ilgili hukuki mevzuata ne ticaret kanununda ne de Mecelle'de yer verilmiştir. Osmanlı hukuki mevzuatında yabancı şirketlere yer verilmemesi yabancı şirketlerin kapitülasyonlar kaldırılincaya kadar devletin onay ve iznine gerek duymaksızın Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunabilmesine zemin hazırlamıştır.

Bildirimiz bu tür yabancı şirketlerden biri olan ve hâlicilikte bir tekel hâline gelen The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM]'i incelemektedir. 1907 yılında bir İngiliz şirketi olarak Londra'da kurulan OCM, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla Anadolu coğrafyasındaki ticari faaliyetlerine başlamakla beraber Osmanlı Devleti tarafından *gayr-i musaddak* addedilmiş ve bu durum bu önemli şirket için hukuki anlamda ciddi sorunlara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, her ne kadar yürürlüğe koyduğu yönetmelik ve nizamnamelerle OCM'yi Osmanlı hukukunun normlarına

* Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi'nde bitirilen "The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, emrah.yilmaz09@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5955-8277>

uygun bir şirket hâline getirmeye çalışmışsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla bunu 1918 yılına kadar yapamamıştır. Bildirimizde OCM'nin yabancı bir şirket olarak Osmanlı'nın hukuki norm ve değerlerine uymadan ve resmî anlamda kayıtlı olmadan Osmanlı topraklarında nasıl ve ne şekilde varlığını devam ettirdiği ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri de incelenecektir. Bu şekilde bir şirket özelinden yola çıkarak, yabancı şirketlerin Osmanlı'da hukuki statülerinin genel özellikleri ortaya çıkarılmaya ve devletin son yıllarına kadar tüzel kişiliğe sahip olmadan Anadolu topraklarında varlıklarını nasıl devam ettirdikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şirket, Yabancı Şirketler, Nizamname, OCM, Tüzel Kişilik

Abstract

The phenomenon of corporatization that developed in relation to the social and economic developments in the West, particularly after the Industrial Revolution, was based on the Mudaraba system, which was a labor and capital partnership kind in the Ottoman Empire. Nevertheless, corporatization, depending on the developments in the 19th century, has been tried to be placed on a legal basis since the Tanzimat Reform Era.

Within this scope, Commercial Code (Kanunnâme-i Ticaret) was created by adapting the French Commercial Code in 1850. Companies were divided into three groups as collective, limited, and joint-stock companies in the Commercial Code, and their functions and definitions were made, whereas the legal legislation regarding foreign companies was neither included in the Commercial law nor the Ottoman Code of Civil Law (Mecelle). The fact that foreign companies were not included in the Ottoman legal legislation lead up to foreign companies being involved in the activity in the Ottoman geography without the need for the approval and permission of the empire until the capitulations were abolished. In our paper, one such foreign company, The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM], which has become a monopoly in the carpet business is examined. After being founded in London in 1907 as a British company, OCM started its commercial activities in the Anatolian geography as of January 1, 1908, but was deemed *unlawful* by the Ottoman Empire and this situation led to serious legal problems for this significant company.

Even though the Ottoman Empire tried to make OCM a company that complies with the norms of Ottoman law with the regulations and directory it put into effect, the Empire couldn't make it true until 1918 as far as we can determine. In our paper, how and in what way OCM, as a foreign company, continued its existence in the Ottoman lands without complying with the legal norms and values of the Ottoman Empire and without being officially registered, and its relations with the Ottoman Empire will also be examined. In this way, based on particular company, it will be tried to set the general characteristics of the legal status of foreign companies in the Ottoman Empire forth and to explain such companies continued their existence in Anatolian lands without having a legal personality until the last years of the empire.

Keywords: Company, Foreign Companies, Regulation, OCM, Legal Entity

GİRİŞ

Şirketleşme, Sanayi Devrimi sonrasında Batı'da görülen gelişmeler neticesinde gelişme göstermiştir. Kapitalizmin merkezi konumunda bulunan Batı Avrupa ülkelerinde tarım, ticaret, ve mali etkinlikler ile beraber önemli bir kâr söz konusu olmuş ve bu da sermaye oluşum ve birikim sürecini hızlandırmıştır. Batı'daki bu sermaye birikimi banka, finansal kurumlar ile şirketlerin de gelişmesine zemin hazırlamıştır ki erken dönemlerde ortaya çıkan banka, ticari kurum ve kuruluşlar ile şirketler bu süreci kanıtlamaktadır.⁽¹⁾

Batı'da bu tür ekonomik ve teknik gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde şirketleşme olgusu bir tür emek ve sermaye ortaklığına dayanan ve bir iş ortaklığı şeklinde adlandırılabilir *mudarebe sistemine* dayanmaktaydı. Osmanlı, Batı'nın yaşadığı beşeri, ekonomik ve teknik gelişmeyi gerçekleştirmediği için şirketleşme konusunda Batı'dan farklı bir yol izlemiştir.⁽²⁾ Osmanlı'nın klasik dönem olarak adlandırılan zaman diliminde şirketleşme hususunda Batı'dan farklı bir yol izlemesinde mudarebenin yanında İnan şirketleri de etkili olmuştur. İnan şirketi, belli veya genel bir ticari faaliyette bulunmak amacıyla iki veya daha fazla kişinin belirli bir sermayeyi ortaya koyup, kârı aralarında anlaştıkları oranda paylaşmak suretiyle oluşturdukları ticari bir ortaklık olarak tanımlanmaktadır.⁽³⁾

Genel hatlarıyla şirketleşme olgusu ve klasik dönem Osmanlı şirketleşmesinin nasıl oluştuğu hakkında genel bir bilgi verdikten sonra Osmanlı'nın 19. yüzyılda yaşadığı şirketleşme tecrübesi üzerinde durabiliriz. Devletin, 19. yüzyıl boyunca yaşadığı ekonomik ve toplumsal dönüşümler ile Batılılaşma süreci Osmanlı ekonomik hayatında şirketleşmeyi hızlandıran etkenler arasındaydı. 19. yüzyıldaki şirketleşme olgusu Sultan Abdülmecid başta olmak üzere birçok padişahın yakın ilgisine mazhar olmuştur. Sultan Abdülmecid, Osmanlı ekonomi politisinin dönüşüm geçirdiği 19. yüzyılda kumpanyalar [şirket] kurup devlet gelirlerinin arttırılması gerektiğini düşünmekle beraber bu yönde somut adımlar atılması gerektiğini de bizzat ifade etmekteydi. Padişah, şirketlerin önem ve teşkilini şu sözlerle açıklıyordu:

“İstikrâz olunmamak için çok çalışdım. Lâkin ahval bizi istikrâza mecbur etti. Bunun te'diyesi vâridâtın artmasıyla olur. Bu dahi imar-ı mülk ile yani her devlet de olduğu gibi *kumpanyalar teşkil ederek demiryolları yapmakla olur. Artık kumpanyalara da muvâfakat eylemeliyiz.*”⁽⁴⁾

(1) F. Braudel, Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV- XVIII. Yüzyıllar. Cilt. 2, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, 1993, s. 331 – 352.

(2) M. Koraltürk, “Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu,” Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 443 vd.

(3) F. Gedik, “Osmanlı Şirketleri,” Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 433 vd.

(4) A. Cevdet Paşa, Ma'rûzât. (Yay. Haz: Y. Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 6 – 7. Metindeki italik vurgular araştırmancın yazmasına aittir.

19. yüzyıl padişahlarının yakın ilgisine mazhar olan şirketleşme olgusu, Tanzimat'tan itibaren hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmış ve bu noktada yabancı kanunlar tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda 28 Temmuz 1850 [18/N/1266] tarihinde Fransız Ticaret Kanunu iktibas edilmiş ve iktibas edilen bu kanun, Osmanlı Ticaret Kanunu'nu veya diğer bir ismiyle Kanunname-i Ticareti meydana getirmiştir.⁽⁵⁾ Camiç Ohannes Efendi tarafından tercüme edilen Osmanlı Ticaret Kanunu'na çeşitli tarihlerde zeyiller yapılmıştır.⁽⁶⁾ 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun bir tercümesi olan Osmanlı Ticaret Kanunu'nun 10. maddesi şirketleri kolektif, komandit ve anonim olmak üzere 3 gruba ayırmaktaydı.⁽⁷⁾ Ticaret Kanunu'nun üçüncü faslı şirketlere ayrılmıştı. Bu kapsamda ticaret kanununun 11 – 13. maddeleri kolektif şirketlere, 14 – 19. maddelerinin de komandit şirketlere ayrıldığı görülmektedir. Ticaret Kanunu'nun 11. maddesi kolektif şirketleri:

“marü'z-zıkr kollektif tabir olunan şirket şu veçhiledir ki iki veyahud ziyade kimseler beyinlerinde akdolunup ol şirkete bir ismi mahsus vaz' yani şirket unvanıyla ticaret kasdinden ibarettir” şeklinde tanımlarken; aynı kanununun 14. maddesi de komandit şirketleri: “Komandit yani sipariş tarihiyle olan şirket şöyledir ki bir taraftan birbirine mütekeffil ve mesul olan bir ve müteaddit şerikler ve diğer taraftan yalnız sermayelerini koyup komanditer yani sermaye sahibi ve siparişli ortak tabir olunan bir ve müteaddit şeriklerden ibaret olan şirkettir ve bunun dahi müşterek bir tesmiyesi olup birbirini mütekeffil ve mesul şeriklerden birinin veyahut nicelerinin ismi olmak lazımdır”, şeklinde tanımlamaktadır.⁽⁸⁾

1850 tarihli Ticaret Kanunu'nda kolektif ve komandit şirketler yukarıdaki gibi tanımlanırken anonim şirketler ise 20. maddede şu şekilde tarif edilmiştir:

“Anonim tabir olunur tesmiyesiz şirketin ticaret usulü üzere şirket ünvanı olmayup hiçbir hissedaran ismiyle tarif olunamaz.”⁽⁹⁾

Osmanlı Ticaret Kanunu'nda ticari şirketlerin tanımları yapılmış ve bu tanımlarla ilgili kanun maddeleri belirtilmiş olmakla beraber aynı kanunda şirketlerin tüzel

⁽⁵⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 1, s. 375 vd.

⁽⁶⁾ M. Macit Kenanoğlu, Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005, s. 75 vd.

⁽⁷⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 1, s. 378. İlgili madde şu şekildeydi: “Hasbe'l kanun ticaret şirketlerinin üç nevi olub birinci kolektif tabir olunur umumi bir isimle şeriklerin mecmu'nu şamil olan şirkettir. İkinci komandit tabir olunur, sipariş tarihiyle olan şirkettir. Üçüncü anonim tabir olunur hiçbir hissedarın ismi mezkûr olmaksızın eshâm üzerine vaki olan şirkettir.”

⁽⁸⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 1, s. 378 – 380; H. Arslanlı, Kollektif ve Komandit Şirketler. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1960, s. 23 – 25.

⁽⁹⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 1, s. 380; H. Arslanlı, Anonim Şirketler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1959, s. 2 – 3.

kişiliğine dair herhangi bir hüküm yer almamıştır. Anadolu coğrafyasında faaliyette bulunan şirketlerin tüzel kişilik kazanması ancak cumhuriyet döneminde ve 1926 yılında çıkarılan Ticaret Kanunu ile söz konusu olmuştur.⁽¹⁰⁾ Osmanlı Ticaret Kanunu'nda şirketlerin tüzel kişiliklerinin olmamasının yanında yabancı şirketlerle ilgili herhangi bir mevzuata da yer verilmemiştir. Yabancı şirketler araştırmamızın önemli bir noktasını oluşturduğu için onu ayrı bir başlıkta ele almayı uygun görüyoruz.

1. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Şirketler Hukuku

Osmanlı Ticaret Kanunu'nda şirket türleri ve bunların işlev ile tanımlamaları yapılmışken yabancı şirketlerle ilgili herhangi bir mevzuata yer verilmediğini belirtmiştik. Bu noktada ne Mecelle'nin adı şirketlerden söz eden Kitabül Şirketi'nde ve ne de Ticaret-i Berriye Kanunu'nda yabancı şirketlerle ilgili bir hüküm bulunmaktaydı.⁽¹¹⁾ Yabancı şirketler, 8 Eylül 1914 tarihine kadar diğer bir ifadeyle kapitülasyonların ilgasına⁽¹²⁾ kadar Osmanlı Devleti'nin izin ve onayına gerek duymaksızın Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerde bulunabilmişlerdi. Ayrıca bu şirketler tüzel kişilik taşımalarına rağmen kapitülasyonlarla yabancı gerçek kişilere tanınan her türlü ayrıcalıktan yararlanıp yerli şirketlere göre önemli bir avantaj da elde etmişlerdi.⁽¹³⁾

Kapitülasyonların varlığı ve yabancıların bu tür ayrıcalıklardan ziyadesiyle faydalanması, Osmanlı basınında ve iç siyasetinde bu konunun sürekli tartışılan ve güncelliğini koruyan bir mesele hâline gelmesine neden olmuştur. Konu güncelliğini korurken aynı zamanda Osmanlı düşün insanları ile yazarları da bu konuda hakkında birçok farklı dergi ve gazetede değerli yazılar kaleme almışlardır. Bu önemli yazarlardan biri de Mizan Gazetesi'nde döneme ait sosyal ve ekonomik konular üzerinde görüş belirten Mizancı Murat Bey'di. Mizancı Murat, yabancıların müdahalesinin kabul edilemeyeceğini, bir zamanlar millet-i hâkime anlayışının sonucu verilen kapitülasyonların Osmanlı ekonomi ve maliyesini zor durumda

⁽¹⁰⁾ H. Hâtemi, Medeni Hukuk Tüzelkişileri I. İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s. 138 – 143; Düstur, I. Tertip, Cilt. 1, s. 382. Hâtemi, şirketlerin tüzel bir kişilik kazanmalarınının 865 sayılı ve 29 Mayıs 1926 tarihli Ticaret Kanunu'nun Ticaret Kanunnamesi'nin yerini aldıktan sonra mümkün olduğunu belirtmektedir. 856 sayılı yeni kanunun 121. maddesinde “kollektif, komandit, limited, anonim ve kooperatiflerin” şahsiyet-i hükmiyeyi haiz” oldukları belirtilmiştir. Bu kanunla beraber, şirketler uzun bir zamandan sonra tüzel kişilik kazanmış oluyorlardı.

⁽¹¹⁾ Z. Toprak, Millî İktisat – Millî Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 54 – 56; Z. Toprak, Türkiye'de Millî İktisat 1908 – 1918. İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 190 – 191.

⁽¹²⁾ İttihat ve Terakki yönetimi, savaş ortamından yararlanarak kapitülasyonları 8 Eylül 1914 tarihinde tek tarafı olarak kaldırdığını ilan etmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması hakkında farklı tarihler belirtilmiş de araştırmamızda Meclis-i Vükela kararını ve aynı kararın yayımlandığı Düstur'daki tarihi benimsedik. İlgili kayıtlarda kapitülasyonların Hicri 17 Şevval 1332, Rumi 26 Ağustos 1330 tarihinde [8 Eylül 1914] kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Meclis-i Vükela Mazbataları [MV]. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332, 1 – 2; Düstur, II. Tertip, Cilt. 6, s. 1273.

⁽¹³⁾ Toprak, a.g.e., 1995, s. 54; Toprak, a.g.e., 2012, s. 190 – 191.

bıraktığını ve bunlardan bir an önce kurtulmak gerektiğini ifade etmekteydi. Mizancı Murat, ayrıca yabancıların kapitülasyonlara çok büyük önem atfettiğini belirterek kapitülasyonları kuşatılan bir kalenin düşmana teslim edilmesi şeklinde yorumlamış ve bir anlamda tepksini dile getirmiştir.⁽¹⁴⁾ Aynı yazar, Mizan Gazetesi'nde kaleme aldığı bir diğer makalesinde ise kapitülasyonların sürekliliği karşısında şaşkınlığı gizleyememiş ve dünyada her şey değişim ve dönüşüm içindeyken Osmanlı tarafından yabancılar verilen imtiyazların geri alınamayışını ve bu durumun devam etmekte olmasını kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.⁽¹⁵⁾ Mizancı Murat'ın 1880'lerin sonlarında kaleme aldığı makalelerinde üzerinde durduğu bir diğer nokta ise imtiyazlara malik olan yabancıların Osmanlı ihracat – ithalatında önemli bir mevki işgal ettiği ve yerli tüccarların bunlar karşısında tutunamadığı ve yine kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı'nın Avrupa ve Batı ülkeleri için bir “pazar” durumuna düştüğü şeklindeki yorumlarıdır.⁽¹⁶⁾

Yabancıların, kapitülasyonlar nedeniyle özellikle sigorta ve piyango şirketleri kurmaları ve bu şirketlerin yüklü miktarda parayı dışarıya akıtmaları, sigorta şirketlerinin sigorta bedellerini icap ettiği şekilde ödememeleri ve bundan kaçınmaları da ciddi eleştirilere sebep olmuştur.⁽¹⁷⁾ Yapılan bu eleştirilere bilakis Osmanlı devlet adamları da katılmıştır. Küçük Mehmed Said Paşa hatıratında, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancıların iç ticaret ve sanayi ile meşgul olanların herhangi bir isim altında vergi vermediğini, ithalat vergisini verdikten sonra her türlü iç ticareti yapabildiklerinden ve yabancı tüccarların yerli tüccara oranla daha rahat ticari faaliyetlerini sürdürdüğünden dem vurmuş ve bundan devlet ve memleketin zarar gördüğünü dile getirmiştir.⁽¹⁸⁾ Küçük Said Paşa, kapitülasyonların Osmanlı ekonomisi ve ülkesine verdiği zararın bilincinde olmakla beraber yabancılar bahşedilen bu tür imtiyazlar için bir patent vergisi alınmasının devlet tarafından Tanzimat'tan beri tasavvur edildiğini ve bu verginin alınması için de çeşitli tarihlere devletler

(14) Mizan (17 Ramazan 1304/9 Haziran 1887). Sayı:34, s. 279 – 280. Mizan Gazetesi'nde Osmanlı ülke, toplum ve ekonomisiyle ilgili önemli makaleler kaleme alan Mizancı Murat Bey, 9 Haziran 1887 tarihli ve 34 sayılı nüshada “Müdahalât-ı Ecnebiyyeyi Men İçin En Kısa Târik” adıyla bir makale kaleme almış ve bu makalede kapitülasyonların Osmanlı'nın millet-i hâkime anlayışından doğduğunu belirterek kapitülasyonlardan bir an önce kurtulmak gerektiğini belirtmiştir.

(15) Mizan (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı:48, s. 424. Mizancı Murat, kapitülasyonların sürekliliği karşısında duygu ve şaşkınlığını: “Bunların kavlince dünyada her şey tecceddüt ve inkılâba tabi ise de ecnebilere Şarkta nail oldukları imtiyazat-ı mütenevvia bu babda “müstesna”dır. Dünyada hiçbir kanun, hiçbir hâl ve adet hiçbir mukavele ve muahâde baki ve kaim değil ama (kapitülasyonlar) baki imiş, külliye ilgasına kıyam etmek şöyle dursun hatra tâdilini iltizam eylemek bile caiz değil imiş!” sözleriyle dile getirmiştir.

(16) Mizan (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı:48, s. 424 – 425.

(17) BOA. İrade Meclis-i Mahsus [İ.MMS]. Dosya/Gömlük: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 2; Mizan (25 Rebi'ül Evvel 1306/ 29 Teşrin-i Sani 1888). Sayı:73, s. 725; B. Emil, Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 270 – 272.

(18) Said Paşa'nın Hatıratı. Cilt.1, Dersaadet: Sabah Matbaası, Hicri 1328, s. 142 – 144.

nezdinde teşebbüste bulunulduğunu ve muhtelif nizamnamelerin hazırlandığını belirtmiştir. Said Paşa, kendisi de 1871/1872 [H. 1288] tarihinde kurulan bir patent komisyonu azalığında bulunduğunu kaydetmekte, sorunun nizamname hazırlamakla bitmediğini yabancı devletleri ikna etmenin bu konuda daha öncelikli olduğunu ifade etmektedir. Said Paşa, devletin kapitülasyonlar hakkında içinde bulunduğu durumu *iş nizam yapmaktan değil, nizamı mevki-i icraya koyabilmekte idi.* sözleriyle açıklamaktadır.⁽¹⁹⁾ Küçük Said Paşa'nın da belirttiği gibi nizamnameleri uygulayabilmek kolay ve mümkün olamıyordu. Ancak, Osmanlı devlet adamları, yabancı şirketlerin faaliyetlerini kontrol edebilmek ve bu şirketleri bir nizama koymak için 14 Kasım 1883 tarihinde Ticaret Nezareti bünyesinde bir komisyon oluşturmuşlardır.⁽²⁰⁾ Bu komisyonun çalışmaları sonucu 8 Aralık 1887 tarihinde [H. 22/Ra/1305] "Memalik-i Ecnebiyye'de Teşekkül Eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-i Aliyede İcrayı Muamelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname" hazırlanmış ve bu nizamname kapsamında yabancı şirketlerin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri faaliyetler hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği belirlenmişti.⁽²¹⁾

Bu nizamnamenin 1. maddesi, yabancı bir ülkede kurulmuş bir şirketin Osmanlı Devleti'nden ruhsat almaksızın şube açamayacağı ve acente tayin edemeyeceğini, 2. madde, ruhsat almak isteyen yabancı şirketlerin istidanamelerini [dilekçe] Ticaret Nezareti'ne takdim etmelerini, 3. madde, adı geçen şirketlerin ruhsat almak için verdikleri istidanamelerinin şirketin bağlı bulunduğu ülke konsolosu tarafından onaylanmış nizamname suretlerinin Ticaret Nezareti'ne sunulmasını, 4. madde ise Ticaret Nezareti'ne verilen istidaname ve evrakın devlet yasalarına, genel ahlaka aykırı olmamak şartını taşımaları hâlinde şirkete onay verilebileceğini belirtiyordu. Nizamnamenin 10. maddesinde yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti'nden ruhsat almaksızın açacakları şube veya tayin edecekleri acentelerin derhal men edileceği belirtilmiştir.⁽²²⁾ Osmanlı'da faaliyette bulunacak yabancı şirketler hakkında ayrıntılı bir nizamname olmasına rağmen bu nizamnamenin yürürlüğe

⁽¹⁹⁾ Said Paşa'nın Hatıratı. a.g.e., H. 1328, s. 142 – 143. Küçük Said Paşa, patent vergisi ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getiriyordu: "Ecanibin bu hususta yerlilerden fark ve imtiyazları bulunması hazine-i devlete mızır olduğu gibi hukuk-u idare cihetlerince dahi memleketi bi't-tabi ızrar eylemektedir. Bu cihetle teba-i ecnebiyeden patent vergisi ahzını tanzimattan beri devlet tasavvur ediyor. Bu emr-i faâle getirmek için devletler nezdinde vakit vakit teşebbüsatta bulunulmuş ve muhtelif nizam layihaları tanzim edilmiştir. Hatta seksen sekiz tarihinde ben de bir patent komisyonu azalığında bulunmuştum. Bu komisyon evvelki layihalara nisbetle daha mükemmel sayılır bir patent nizamı layihası kaleme almıştı. *Lakin iş nizam yapmaktan değil, nizamı mevki-i icraya koyabilmekte idi.*" Bkz. Said Paşa'nın Hatıratı. a.g.e., s. 143. Metindeki italik vurgular araştırmanın yazmasına aittir.

⁽²⁰⁾ Toprak, a.g.e., 1995, s. 56; Toprak, a.g.e., 2012, s. 190 – 191.

⁽²¹⁾ BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; Düstur, I. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

⁽²²⁾ BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1 – 2; Düstur, I. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

girmesinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Temel zorluklardan biri, yabancı ülke sefaret ve konsolosluklarının bu nizamnameye itiraz etmeleriydi. 8 Aralık 1887 tarihli nizamnamenin yürürlüğe girmesi için Osmanlı Devleti ile yabancı sefaretler arasında uzun yazışmalar yapılmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır.⁽²³⁾

Kapitülasyonlardan yararlanan yabancı ülkeler bu nizamname hakkında Osmanlı Devleti'ne sözlü nota verip 8 Aralık 1887 tarihli nizamnamenin uygulanamaz maddeler içerdiğini belirtmişlerdir. Yabancı devletlerin hep bir ağızdan bu nizamnameye karşı çıkmaları yabancı anonim şirket ve sigorta şirketlerini kontrol ve denetim altına almayı amaçlayan bu nizamnamenin yürürlüğe girmesini engellemiştir. Yabancı sefaret ve konsoloslukların bu nizamnameye karşı olmalarında ikili antlaşmalarla güvence altına alınan "serbest ticaret" ilkesinin darbe alacağı yönündeki düşünce ve endişeler önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı coğrafyasının uçsuz bucaksız topraklarında serbestçe ticaret yapan ve devlet kontrolünün dışında hareket eden yabancı şirketler, serbest ticaret ilkesinin kendi menfaatleri adına devam etmesini istiyorlardı.⁽²⁴⁾ Osmanlı Devleti'nin yabancı anonim ve sigorta şirketlerini kontrol altına alma isteği 1887 tarihli nizamnamenin yürürlüğe girmemesinden dolayı her ne kadar sekteye uğramışsa da devlet yabancı şirketlerin denetim altına alınma konusunu sürekli gündemde tutmuş ve bu yönde adımlar atmıştır. Bu adımlardan biri 1887 tarihli nizamnameden yaklaşık 19 yıl sonra 25 Mart 1906 tarihinde [R. 12 Mart 1322] "Memâlik-i Mahruse-i Şâhana'de İfa-i Muamele Etmekte Olan Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname" adıyla yürürlüğe giren nizamname ile atılmıştır.⁽²⁵⁾

25 Mart 1906 tarihinde yürürlüğe giren nizamname, iki fasıldan oluşmaktaydı. Birinci fasıl yabancı anonim şirketlerle ilgili iken ikinci fasıl sigorta şirketlerine yer veriyordu. Nizamnamenin 1 – 15. maddeleri yabancı anonim şirketlerinin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri hükümlerle ilgiliyken 16 – 36. maddeler yabancı sigorta şirketlerinin faaliyetlerine ayrılmıştı.⁽²⁶⁾ Bu nizamnamenin 1. maddesi özellikle konumuz açısından önemlidir. 1. madde, yabancı bir ülkede kurulup Osmanlı coğrafyasında şube ve acenteler aracılığıyla faaliyette bulunacak yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti'ne şirket unvanı, nerede teşkil edildiği, tabiiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı coğrafyasında yürüteceği faaliyetler için Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermesi gerektiğini belirtiyordu. Nizamnamenin

⁽²³⁾ BOA. Şura-yı Devlet [ŞD]. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 1 – 9; Foreign Office [FO].195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

⁽²⁴⁾ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307; Toprak, a.g.e., 1995, s. 56; Toprak, a.g.e., 2012, s. 190 – 191. Yabancı sefaret ve konsolosların bu nizamnamenin serbest ticaret ilkesini ihlal ettiği hakkındaki görüş ve düşünceleri, Avusturya sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen takrirde ifadesini bulmaktadır. Bkz. BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 14.

⁽²⁵⁾ BOA. Hariciye Nezareti İstişare Odası [HR. HMŞ. İŞO]. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5; Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476.

⁽²⁶⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476.

bu maddesinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, yabancı anonim şirketleri kontrol ve denetim altına almak istediği gibi onları Osmanlı kanun ve yasalarına tabi olmalarını da istemiş, onların keyfiliklerinin farkında olarak bu tür şirketlere müdahale etmeye çalışmıştır.⁽²⁷⁾ Bu nizamnamede dikkati çeken bir diğer husus ise Osmanlı yasa ve kanunlarına tabi olmayan yabancı anonim veya sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin [şahsiyet-i manevviye] tanınmayacağına belirtilmiş olmasıdır.⁽²⁸⁾ Yabancı anonim ve sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin tanınmayacağı şu cümlede ifadesini bulmuştur:

“Ecnebi anonim şirketleri ol babdaki 12 Mart sene 1322 tarihli nizamname ahkâmına göre memalik-i Osmaniyede icra-i muamele edebilmek için memurin-i aide-i Osmaniyeye nazarında mevcudiyet-i kanuniyelerinin tanınmasını temin edecek bazı şeraiti ifâya mecbur olub şerait-i mezkureyi ifâ etmeyen şirketlerin memalik-i Osmaniyede kanunen gayr-i mevcud add olması iktiza eder.”⁽²⁹⁾

Osmanlı Devleti'nin, kendi toprakları üzerinde ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunan yabancı anonim ve sigorta şirketlerine karşı bu tür kanun ve nizamnameler yayınlamasının birçok haklı gerekçesi vardı. Kapitülasyonlar nedeniyle yabancı uyruklulara tanınan imtiyazlar hem ekonomik ve mali hem de adli, idari ve toplumsal sorunları beraberinde getiriyordu. Örneğin, yabancılara tanınan adli kapitülasyonlar nedeniyle yabancı ülke sefaretleri Osmanlı mahkemelerinde davacı, davalı ve bazı durumlarda şahit olan uyrukları için tercüman/dragoman bulundurabiliyorlardı.⁽³⁰⁾ Yabancı ülke sefaretleri – özellikle İngiliz ve Fransız sefaretleri - Osmanlı ülkesinde öyle bir konuma gelmişlerdi ki devletin ekonomik, adli, mali konular hakkında aldığı kararlara müdahale ve itiraz edebiliyorlardı. Sefaretler, kendi çıkarlarına aykırı gördükleri bir durum söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmekten çekinmiyorlardı. Sefaretler ayrıca yabancı şirketleri yakından ilgilendirdiği için yukarıda ismi geçen 25 Mart 1906 tarihli nizamnameye de karşı çıkmışlar ve bu durum yabancı şirketlerin nizamnameye uygun davranmamaları sonucunu doğurmuştur.⁽³¹⁾

Osmanlı Devleti, birtakım hukuki düzenlemeler yapmakla beraber devletin içinde bulunduğu ekonomik ve mali durum, Osmanlı Devleti'ni yabancı şahıs ve şirketlere karşı harekete geçmesini engelliyordu.⁽³²⁾ Nitekim 25 Mart 1906 tarihli

⁽²⁷⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 470.

⁽²⁸⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 6.

⁽²⁹⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6.

⁽³⁰⁾ FO.195/2360 içinde, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Haziran 1910.

⁽³¹⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6.

⁽³²⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1.

yabancı anonim şirketleriyle sigorta şirketleri hakkındaki nizamname, aradan 4 yıl geçmesine rağmen 1910 yılında hâlen uygulamada ciddi sorunlarla karşılaşılıyordu. Yabancı ülke sefaretleri, nizamnameye sürekli karşı çıkıyorlar ve işin sürüncemede kalmasına sebep oluyorlardı. Osmanlı devlet kurumları sefaretlerle görüşmeler yapıp nizamnamenin hangi fasıllarına itiraz edildiğini anlamaya çalışmışlarsa da bundan bir sonuç alınamamıştır.⁽³³⁾ İlgili dönemde, devletin yabancı sefaretler karşısındaki durumu resmî kayıtlara da yansımış ve durum şu cümlelerde ifadesini bulmuştur:

“Ecnebi anonim şirketler ve sigorta kumpanyalarına dair, nizamname hin-i neşrinde sefaretlerin itirazına uğrayarak tatbik edilemediğinden naşi bunun nerelerine itiraz olunursa beyanı zımında sefaret-i mezkureye bi’z - zaat müracat olunduğu hâlde izahat-ı matlube olunamamış ve te’kiden tasdir buyurulan 12 Kanun-ı Sani sene 1910 tarihli ve 4/156 rakamlı mezkure-i umumiyyede alat-ı cevab vüruddur, *istişare odasının malumatına göre üç yıldan beri bu işi sürüncemede bırakan ikinci tercümanlar komisyonu bu defa nizamname-i mezkûrla iştigala başlamışlar ise de bu defaki müzakerelerinin de ya akim kalması yahud tēhirat-ı medideye dūçar olması (...)*”⁽³⁴⁾

Yukarıda verilen alıntıdan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın yabancı anonim ve sigorta şirketleri üzerinde tam bir hâkimiyet ve kontrol sağlamasının zor olduğu anlaşılmaktadır. Devletin yabancı şirketler üzerindeki bu denetim ve kontrol eksikliği daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na müdahil olduğu 1914 yılında bile yabancı anonim şirketler ile sigorta şirketleri üzerinde tam bir denetim ve kontrol sağlayamamıştır.⁽³⁵⁾ Osmanlı Devleti, her ne kadar yabancı şirketler üzerinde mutlak bir denetim ve kontrol sağlayamadıysa da İttihat ve Terakki'nin politikaları devleti daha kalıcı çözümler üretmeye yöneltmiştir. Bu çözümlerin başında, yabancı anonim ve sigorta şirketlerine serbest ticaretle birlikte adli, mali ve birçok alanda imtiyaz sağlayan kapitülasyonların kaldırılması geliyordu. Bu yönde bir adımın atılması ise ancak 1914 yılında yani I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile mümkün olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, savaş ortamından yararlanarak ve devlet kurumları arasında yapılan görüşmeler neticesinde kapitülasyonları tek taraflı olarak 8 Eylül 1914 tarihinde kaldırdığını belirtmiştir.⁽³⁶⁾

Kapitülasyonların kaldırılması Meclis-i Vükelâ kararıyla alınmış ve çıkan iradede Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon namı altında

⁽³³⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1.

⁽³⁴⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1. Metindeki italik vurgular yazara aittir.

⁽³⁵⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1.

⁽³⁶⁾ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332, 1 – 2; Düstur, II. Tertip, Cilt. 6, s. 1273.

tüm cari, mali, iktisadi, adli ve idari imtiyazlarının ortadan kaldırıldığı ifade edilmiştir.⁽³⁷⁾ Kapitülasyonların İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tek taraflı olarak kaldırılması başta İngiltere olmak üzere büyük güçlerin tepkisini çekmiş, İngiltere kapitülasyonların karşılıklı antlaşmalara dayandığını ve bundan dolayı kaldırmayacağını beyan etmiş ve Osmanlı'ya kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığı için sözlü nota vermiştir.⁽³⁸⁾

Her ne kadar yabancı ülkeler ve sefaretleri kapitülasyonların lağvedilmesine tepki göstermiş ve protesto etmişlerse de kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı ülkesinin farklı kentlerinde sevinçle karşılanmış ve bazı Osmanlı kentlerinde sevinç gösterileri bile yapılmıştır.⁽³⁹⁾ Böyle bir durumda İttihat ve Terakki yönetimi, kapitülasyonların kaldırılması sonucu arkasına aldığı hâlk desteğiyle ülke hakkında önemli kararlar almaya başlamıştır. Bu önemli kararlardan biri de gerçek yabancı kişilerin yanında Osmanlı coğrafyasında yıllardır faaliyet gösteren yabancı şirketler ile sigorta şirketlerini denetim altına alınmasını öngören ve aynı zamanda bu gibi tüzel kişiliklerin Osmanlı yasa ve mevzuatı kapsamına alan 13 Aralık 1914 [30 Teşrin-i Sani 1330] tarihli “Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanunu Muvakkat” ile hayata geçirilmiştir.⁽⁴⁰⁾

Bu geçici kanun iki fasıldan oluşmaktaydı. Birinci fasıl ve ilk 15 madde yabancı anonim ve sermayesi eshama münkasım şirketlere ayrılmışken; ikinci fasıl ve 16 – 28 arasındaki maddeler yabancı sigorta şirketlerine ayrılmıştı. Bu geçici kanunun ilk maddesinde, yabancı ülkelerde teşkil edilip Osmanlı topraklarında şube ve acente açarak faaliyette bulunacak anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin faaliyetlerine başlamadan önce şirket unvanı, mahalli teşkili, tabiiyetleri ve sermayelerini Ticaret Nezareti'ne bildirmeleri isteniyor, yine aynı maddede bu gibi şirketlerin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri ticari faaliyetlerinin Osmanlı yasalarına uygun olacağı yönünde Ticaret Nezareti'ne bir dilekçe/istidaname vermeleri gerektiği belirtiliyordu. Aynı madde kapsamında, şirketlerin kurulu buldukları ülkelerdeki noter ve o ülkede bulunan Osmanlı sefaret ve şebhenderlerinden onaylı kuruluş belgesini, iç tüzüklerini ve merkez idarehanesinin bulunduğu ülkenin yasalarına uygun olarak kurulduklarını ve faaliyetlerine devam ettiklerini belgeyen bir şahadetnameyi Ticaret Nezareti'ne sunmaları isteniyordu. Bu madde nihai olarak şirket nizamnamesinde belirtilen iş ve işlemleri uygulayacak ve bu işlerden doğacak her türlü davada şirket

⁽³⁷⁾ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332, 2; Düstur, II. Tertip, Cilt. 6, s. 1273.

⁽³⁸⁾ FO. 195/2460 içinde, Note Verbale, Tarabya, 1 Ekim 1914.

⁽³⁹⁾ Kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı'nın farklı kentlerinde yapılan gösterilerle kutlanmıştır. İzmir ve Beyrut'ta yapılan gösteriler için bkz. FO. 195/2460 içinde, Heathcote Smith'ten Louis Mallet'e, İzmir, 11 Eylül 1914; FO. 195/2460 içinde, Cumberbatch'ten Louis Mallet'e, Beyrut, 14 Eylül 1914.

⁽⁴⁰⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148; Takvim-i Vekâyi (28 Muharrem 1333/ 4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025, s. 1 – 2.

adına davalı, davacı veya diğer başka sıfatlarla mahkemelerde bulunacak bir vekilin tayin edilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁽⁴¹⁾

Geçici yasanın diğer maddelerinde ise yabancı bir şirket, bu nizamnamede yazılı olan hükümleri yerine getirir ve tanınırsa Osmanlı'nın diğer kent ve mahallerinde açacağı şube ve acenteler için adı geçen nizamname hükümlerini yerine getirmekten muaf tutulduğu belirtilmiş şube ve acente açtığını Ticaret Nezareti'ne bildirmesi yeterli bulunmuştur. Ayrıca bu nizamname hükümlerine göre şube ve acente açılan mahaller yabancı anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketler için kanuni mahal kabul edilmiş ve bu mahallerde bulunan mahkemeler şirketler için başvurulacak yetkili merci olarak kabul edilmiştir. Yine şube ve acenteler şirketin uyruğunda kabul edilmiş ve şirketin işlemlerinden dolayı açılacak davalarda şirket vekilleri ile şube müdürlerinin uyruğuna bakılmayacağı belirtilmiştir. Yabancı anonim şirketler ile sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin Osmanlı kanun ve nizamlarına uymak zorunda oldukları ifade edilmiş; bununla beraber asıl faaliyetlerini Osmanlı coğrafyasında yürüten yabancı şirketlerin geçici yasanın yürürlüğe girdiği tarihten [17 Aralık 1914]⁽⁴²⁾ itibaren üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüştürülmeleri gerektiği aksi takdirde idarehanelerinin kapatılacağı belirtilmiştir.⁽⁴³⁾

Geçici kanunun ikinci faslı yabancı sigorta şirketlerine ayrılırken bu kanun ile beraber yabancı anonim şirketler ile sigorta şirketleri hakkındaki 8 Aralık 1887 [22/Ra/1305] tarihli nizamname ile 25 Mart 1906 tarihli [29/M/1324] nizamnameler yürürlükten kaldırılmıştır.⁽⁴⁴⁾ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na müdahil olduğu bir dönemde kapitülasyonları tek taraflı kaldırmakla ve yukarıdaki gibi geçici kanunlarla yabancı anonim ve sermayesi paylara bölünmüş şirketleri kontrol altına almak istemiştir. Geçici kanunun 15. maddesinde belirtilen kanunun yürürlüğe giriş tarihinden itibaren yabancı şirketlerin üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüşmesi hükmünün ilerleyen zamanlarda yabancı şirketlere tam olarak uygulanmadığı görülmektedir.⁽⁴⁵⁾ Yabancı şirketler, geçici kanunun yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1914'ten iki yıl gibi görece uzun bir süre sonra bile hâlen Osmanlı anonim şirketine dönüşmemiş olabiliyorlardı. Bu durum, yabancı şirketlerin Osmanlı hukuk ve yasalarına önemli şekilde direndiğini göstermesi açısından önemlidir. İttihat ve

(41) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19,Tarih: R. 30/09/1330, 1; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 143.

(42) Geçici kanunun yürürlüğe giriş tarihi, 4 Kanun-u Evvel 1330 [17 Aralık 1914] olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 2.

(43) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19,Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148. Metinde verilen açıklamalar, geçici kanunun 8 ve 10. maddeleri ile 11, 13 ve 15. maddeleridir.

(44) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19,Tarih: R. 30/09/1330, 2; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 148. Nizamnamelerin yürürlükten kaldırılışı geçici kanunun 29. maddesinde şu sözlerle açıklanmıştır: "Ecnebi anonim şirketleriyle sigorta kumpanyaları hakkında 22 Rebiülevvel 1305 ve 29 Muharrem 1324 tarihlerinde neşr olunan nizamnameler mefsúhtur."

(45) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8.

Terakki yönetimi her ne kadar millî iktisat ve ekonomi politikaları uygulamaya çalışmış ve bunda kısmi bir başarı sağlayabilmişse de aynı başarıyı yabancı şirketleri kontrol ve denetim altına alınabilmesinde gösterdiğini söylemek güçtür.⁽⁴⁶⁾

2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Şirket Olarak Teşkilî

Anadolu coğrafyasında yabancı tüccar ve sermayedarlar 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren özellikle Batı Anadolu'da bir dizi ekonomik aktiviteyi daha etkin bir hâle getirmişlerdir. İngilizler başta olmak üzere farklı kimlik ve ülkelerden insanların İzmir özelinde Batı Anadolu'da yatırımlar yapmak istemelerinin ve bu noktada teşebbüste bulunmalarında İzmir'in kendine özgü ekonomik özellikleri önemli rol oynamıştır. İzmir, öncelikle Doğu Akdeniz'de iki demiryolu hattıyla hinterlandı ile görece erken bir tarihte bağlantı kurabilmiş tek kentti. Bağlantı kurulan bu zengin hinterlandın ürünleri demiryolları ile İzmir Limanı'na sevk edilmiş ve bu önemli ticaret sayesinde de özelde İzmir olmak üzere Batı Anadolu Bölgesi'nde ekonomik bir gelişme söz konusu olmuştur. İzmir'in uygun coğrafi konumu ve iklimi, tarımsal ürün çeşitliliği ile toprak verimliliğini olumlu anlamda etkilemiştir.⁽⁴⁷⁾ Bu olumlu koşullar ve bölgeye özgü birtakım özellikler Batı Anadolu'da belli bir sermaye birikimine sebep olmuş ve kısmen burjuva özellikler taşıyan bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁽⁴⁸⁾

İzmir ve çevresinde oluşan bu sermaye birikiminde yabancı tüccarlar etkin bir rol oynamışlardır. Bu anlamda, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İzmir ve çevresinde bulunan bazı yabancı hâlî tüccarları hâlî ticaretini ellerine almışlar ve hâlî ticareti Avrupalı tüccarların girişim ve sermayeleri sayesinde kısa sürede önemli gelişmeler yaşamış, hâlicilik sadece Batı Anadolu'ya özgü ekonomik bir aktivite olmaktan çıkıp Anadolu'nun birçok mahalline yayılmıştır.⁽⁴⁹⁾ Bu tüccar ve ticaret evlerinden bazıları uzun süredir Anadolu coğrafyasında hâlicilikle yakından ilgilenen şirketlerdi. Hâlî ticaretiyle uzun zamandır ilgilenen ticaret evlerinden bazıları P. De Andria & Co., Habif & Polako, T. A. Spartali & Co., G..P. & J. Baker Ltd, Sydney La Fontaine ve Sykes & Co. gibi şirketlerdi. Bu altı şirket dönemin en önemli hâlî şirketleri arasında yer almaktaydı. Bu şirketler, 20. yüzyılın başında Avrupa ve Amerika'daki Osmanlı hâlîlarına olan sürekli talebin farkında olarak bu talebi en kısa sürede karşılayabilecek aynı zamanda hâlî ticaretinde önemli bir tekel oluşturarak Osmanlı hâlîlerinin üretiminde uzmanlaşmış onları yurt dışına ihraç edecek *"The Oriental Carpet Manufacturers*

⁽⁴⁶⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8 – 9.

⁽⁴⁷⁾ The Times (London) (7 Ağustos 1906). Sayı: 38092, s. 3; The Times (London) (14 Ekim 1908). Sayı: 38777, s. 10.

⁽⁴⁸⁾ E. Frangakis – Syrett, "Modernity From Below: The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922," Perspectives on Global Development and Technology, 14 (4), 2015, s. 417 – 418.

⁽⁴⁹⁾ Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna (1904). Londra: Harrison and Sons, s. 7 – 8; Ahenk (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1.

Limited" [OCM] şirketini kurmuşlardır.⁽⁵⁰⁾ OCM'yi kuran altı kurucu şirket ve ticaret evi OCM'yi kurmakla beraber kendi adlarına hâli ticareti yapmayacaklarını da 1 Ocak 1908 itibarıyla ilan etmişlerdir. Bu kurucu şirketler aynı zamanda kendilerine ait Paris, Londra, Kahire ve İskenderiye gibi yerlerde bulunan acente, şube ve hâli satış mağazalarını da 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla tasfiye etmişlerdir.⁽⁵¹⁾

OCM'nin kuruluş süreci ve bu şirketi meydana getiren hâli ticaret evlerinin hangi amaç ve hedefler doğrultusunda bu şirketi getirdiklerini ifade ettikten sonra şirketin hukuki mevzuatı hakkında bilgi verebiliriz. Bu noktada öncelikle şirket isminin açıklanması önem arz etmektedir. OCM her ne kadar bazı kaynaklarda ve literatürde farklı isimlerle adlandırılmışsa da⁽⁵²⁾ şirketin kuruluş nizamnamesinde ismi "*The Oriental Carpet Manufacturers Limited*" [OCM] olarak kaydedilmiştir.⁽⁵³⁾ Şirketin kuruluş nizamnamesinde OCM'nin İngiltere'de kayıtlı olduğu, merkez ofisinin Londra veya İngiltere'nin herhangi bir yerinde olacağı belirtilmiş; şirketin genel merkezinin ise yönetim kurulu tarafından belirlendiği üzere İzmir [Smyrna] veya o zamanki Anadolu topraklarının herhangi bir yeri olabileceği belirtilmiştir. Her ne kadar şirket nizamnamesinde şirketin merkez ofisinin Londra veya İngiltere'nin başka bir yeri olabileceği, şirket genel merkezinin ise İzmir veya o zamanki Anadolu topraklarında herhangi bir yer olabileceği belirtilmişse de şirketin ilerleyen zamanlardaki kayıtlarından da anlaşılacağı üzere kayıtlı olduğu yerin Londra/İngiltere ve genel merkezinin ise İzmir olduğu anlaşılmaktadır.⁽⁵⁴⁾

OCM, hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise şirketin İngiliz yasalarına göre kurulmuş olmasıdır. OCM, 1862 – 1907 tarihli İngiliz Şirketler

⁽⁵⁰⁾ Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited, s. 1- 8; Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited, s. 1 – 9; Ahenk (11 Cemaziyel Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁽⁵¹⁾ St. Antony's College Middle East Centre Archive OCM Collection [SAC MECA OCM COL], Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı.

⁽⁵²⁾ Şirket ismi İngiliz kaynaklarında genellikle olduğu gibi yani, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd* şeklinde yazılmıştır. Birkaç örnek için bkz. FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911. Yine bazı İngiliz kaynaklarında şirket ismi *Oriental Carpet Manufacturers Ltd of Smyrna*, olarak verilmiştir. Bkz. FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910. OCM'nin Osmanlı kaynaklarında ismi bazen olduğu gibi Türkçe telâffuzla verilirken bazen de *Şark Halı Kumpanyası*, *İzmir Halı Kumpanyası*, *Osmanlı Şark Kumpanyası*, *Karpet Şirketi*, *İzmir Halı Sendikası*, *Halı Kumpanyası*, *Halı Sendikası* ve *Sendika* gibi farklı isimlerle verilmiştir. OCM'nin farklı isimlerle adlandırılması için şu kaynaklara bkz. BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 49/130, Tarih: H. 09/03/1333, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2; Ahenk (1 Safer 1325/3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1; Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

⁽⁵³⁾ Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited, s. 1; Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited, s. 1.

⁽⁵⁴⁾ SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909). London: Harrison and Sons, s. 12.

Yasası'na [The Companies Acts, 1862 to 1907] göre hisseli bir limitet şirket olarak kurulmuştur. Şirket, İngiliz Ticaret Bakanlığı [Board of Trade] kayıtlarında 31 Aralık 1907 tarihine kadar İngiltere merkezli olarak kurulan, kurulduğuna dair beyanname veren ve tescil edilen şirketler arasında yer almaktaydı.⁽⁵⁵⁾ OCM, 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına göre kurulmakla beraber şirketin tescil edilip tüzel kişilik kazanması 16 Aralık 1907 tarihinde mümkün olmuştur.⁽⁵⁶⁾ OCM'nin bir şirket olarak tüzel kişilik kazanması 16 Aralık 1907 tarihinde mümkün olmuşsa da şirketin yasal anlamda kurulmadan önce İzmir'de bir oluşum içinde olduğu ve bu oluşumun basına yansıdığı anlaşılmaktadır. İzmir basınının önemli gazetelerinden Ahenk Gazetesi'nde şirketin 25 Şubat 1907 pazartesi günü kurulduğu belirtilmiştir. İlgili gazetenin nüshasında şirketin İzmir'in önde gelen – isim vermeksizin - hâli tüccarları tarafından uzun görüşmelerden sonra İzmir'de kurulduğu ve kurulduğuna dair bir mukavelenamenin de tanzim edildiği belirtilmiştir.⁽⁵⁷⁾

OCM'nin 1907 Şubat'ında İzmir'de kurulduğuna dair haberler sadece İzmir basını ile sınırlı kalmamış, İstanbul basının önde gelen gazetelerinden İkdâm Gazetesi de şirketin kuruluşu üzerinde önemle durmuştur. İkdâm, 27 Şubat 1907 tarihli Le Moniteur Oriental Gazetesi'nden iktibas ettiği haberde OCM'nin 26 Şubat 1907 tarihinde ve İzmir'in önde gelen hâli tüccarları tarafından kurulduğunu belirtmiştir. Ahenk'te olduğu gibi İkdâm Gazetesi de şirketin kuruluşuna dair bir mukavelename hazırlandığını belirtmiştir.⁽⁵⁸⁾ OCM'nin kurulması sadece Osmanlı basınının gündemini meşgul etmekle kalmamış aynı zamanda uluslararası basının da dikkatini çekmiştir. Fransızca yayın yapan Revue du Monde Musulman Dergisi, OCM'nin kuruluşunu haber olarak vermiş ve şirketin 26 Şubat 1907 tarihinde kurulduğunu ve İzmir hâli tüccar ve komisyoncularının birleşerek bu şirketi meydana getirdiklerini belirtmiştir.⁽⁵⁹⁾

⁽⁵⁵⁾ Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908). Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 56. Şirketin İngiliz Ticaret Bakanlığı'na onaylandığı ve tescil edildiği aynı kaynakta 56. sayfada yer alan "Alphabetical List of Companies Registered during the year ended the 31st December 1907 which filed a Declaration" başlığı altında bulunmaktadır.

⁽⁵⁶⁾ Şirketin 16 Aralık 1907 tarihinde tüzel kişiliğe sahip olduğu kuruluş nizamnamesinin hem İngilizce hem de Fransızca nüshalarının kapağında yer almaktadır. Bkz. Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited. s. kapak sayfası, Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited. s. kapak sayfası.

⁽⁵⁷⁾ Ahenk (16 Muharrem 1325/ 16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1.

⁽⁵⁸⁾ İkdâm (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2. İkdâm'ın ilgili sayısında 2. sayfada yer alan ve Moniteur Oriental Gazetesi'nden iktibas edilen, "Halı Sendikası" isimli makalede İzmir'de hâli tüccarlarının aralarında bir "Sendika" teşkil ettikleri ve 26 Şubat 1907 tarihinde şirketle ilgili bir mukavelenamenin hazırlandığı ve adı geçen sendikanın 1908 Ocak ayından itibaren faaliyetlere başlayacağı belirtilmiştir.

⁽⁵⁹⁾ Revue Du Monde Musulman (Mart 1907). Cilt. 2, Sayı: 5, s. 53 – 54. Revue Du Monde Musulman, OCM'nin kuruluşu hakkındaki bilgileri İkdâm Gazetesi'nden almıştır. Revue Du Monde Musulman Dergisi Fransızca yayın yapmaktaydı ki Fransızcanın dönemin popüler ve yaygın dili olduğu göz önünde bulundurulduğunda dergide verilen haberlerin birçok ülkede geniş bir okuyucu kitlesine hitap ettiği söylenebilir.

OCM'nin kurulması basında olduğu kadar yabancı ülkelerin konsolosluk raporlarına da yansımış, şirketin kendisini Londra'da kayıtlı göstermesinin *son zamanların modası* hâline geldiği belirtilmiştir. OCM'nin yasal bir şirket olarak kendisini İngiltere'de tescil ettirip bu alanda bir ilki gerçekleştirmesi daha sonraki zamanlarda benzer girişimlerin de söz konusu olduğunu ve birden fazla şirketin bu şekilde Osmanlı topraklarında faaliyette bulunduğunu göstermektedir.⁽⁶⁰⁾ Şirketin kuruluşu ses getirmekle beraber bu önemli ticari ortaklığın belli amaçlar doğrultusunda kurulduğu ve OCM'yi bir araya getiren altı kurucu şirket ve ticaret evinin bu amaçlar doğrultusunda bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Dönemin önemli hâli üreticilerinden biri olan OCM'nin kuruluş amaç, hedef ve programını şirket nizamnamesinden anlamak mümkündür. OCM'nin kuruluş nizamnamesine bakıldığında şirketin, 20. yüzyılın başında Osmanlı topraklarında uluslararası nitelikte bir hâli şirketi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Şirket, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısını gözler önüne sermekle beraber OCM'yi oluşturan her bir hâli şirketi bu kozmopolitizmin birer temsilcisi olarak görev yapmaktaydı. Çünkü her bir şirket farklı bir aile, etnik grup veya kültürün izlerini taşıyordu. OCM'nin kuruluş amaçlarının satır araları okunduğunda şirketin hâli ticaretinin her alanında faaliyet gösterebilecek, hâlicilikle ilgili her türlü işlemi yerine getirebilecek hem Osmanlı topraklarında hem de yurt dışında faaliyette bulunabilecek, gerektiği yer ve zamanda kendisine bağlı yan kuruluş ve şirketlerle hâli için gerekli ham maddelerin temini, hâli üretimi, ticareti, ihracatı, hâli için patent almak, hâli desen ve modellerin belirlenmesi ve bunların tescil edilmesi, hâli ticaretini genişletmek için başka şirketlere borç para alıp vermek gibi çok geniş bir yelpazede faaliyette bulunacağı, bulunabileceği anlaşılmaktadır.⁽⁶¹⁾ Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, OCM'nin bir şirket olarak teşkil edilmesi Osmanlı hâliciliğinde daha sonraki zaman dilimlerinde birtakım önemli değişikliklere sebep olmuştur.

3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Statüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Kanunu ile şirket türleri ve bunların işlev, tanımlamaları yapılmışken yapılan hukuki düzenlemelerde yabancı şirketlerle ilgili mevzuata yer verilmediği daha önce ifade edilmişti. Osmanlı Devleti, yabancı şirketlerin imparatorlukta daha etkin ticari, ekonomik faaliyetler yürüttüğünün farkında olarak bu yabancı şirketleri kontrol altına almak için Ticaret Nezareti bünyesinde 14 Kasım 1883 tarihinde bir komisyon oluşturmuş ve bu komisyonun 4 yıllık çalışmaları sonucunda 8 Aralık 1887 tarihinde *Memalîk-i Ecnebiyye'de*

⁽⁶⁰⁾ Report for the Year 1908, on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909). s. 12. Metindeki italik vurgular bu araştırmanın yazarına aittir.

⁽⁶¹⁾ Şirketin amaç, hedef ve programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited; Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.

Teşekkül eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devleti Aliyede İcray-ı Muamemat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamname ile birlikte yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında yürütecekleri faaliyetler hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği belirlenmiştir.⁽⁶²⁾

Ayrıntılarına yukarıda değindiğimiz bu önemli nizamnameye yabancı ülke konsoloslukları tarafından itiraz edilmesi sonucu kayda değer bir nitelik taşıyan bu nizamname yürürlüğe girememiştir. Yabancı ülke konsolosluklarının bu nizamnameye karşı olmalarının en önemli nedenlerinden biri serbest ticaret ilkesiydi. Elde ettikleri ticari serbestliğe sıkı sıkı sarılan bu ülkeler buna darbe vurulacağını düşündüklerinden adı geçen nizamnamenin yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti'ne sözlü nota vermişler ve bu nizamnameye karşı direnmişlerdir.⁽⁶³⁾ Her ne kadar 8 Aralık 1887 tarihli nizamname yabancı sefaret ve konsoloslukların itirazı karşısında yürürlüğe girememişse de Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketleri kontrol altına alma isteği daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Bu isteğin somut bir tezahürü olarak 25 Mart 1906 [R. 12 Mart 1322] tarihli *Memâlik-i Mabruce-i Şabane'de ifa-i Muamele Etmekte Olan Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname* yayınlanmıştır.⁽⁶⁴⁾ 25 Mart 1906 tarihli bu nizamnamenin 1. maddesinde, *yabancı bir ülkede kurulup Osmanlı coğrafyasında şube ve acenteler aracılığıyla faaliyette bulunacak yabancı şirketlerin* Ticaret Nezareti'ne şirket unvanı, teşkil edildiği mahal, tabiiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı topraklarında yürüteceği faaliyetler için Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁽⁶⁵⁾ Osmanlı Devleti, nizamname, yasa ve kanunlarına tabi olmayan yabancı anonim veya sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin tanınmayacağını belirtmiştir.⁽⁶⁶⁾

OCM'nin Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri de 25 Mart 1906 tarihli nizamname kapsamında hukuki bir önem kazanmaktadır. Bilindiği üzere OCM, 16 Aralık 1907 tarihinde 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına göre limitet bir şirket olarak teşkil edilmiştir. İngiliz Ticaret Bakanlığı kayıtlarında da OCM'nin 31 Aralık 1907 tarihine kadar İngiltere'de kurulan ve tescil edilen şirketler arasında yer aldığı kaydedilmiştir.⁽⁶⁷⁾ OCM, her ne kadar resmî olarak İngiltere'de kurulmuş ise de ticari faaliyetlerini Osmanlı topraklarında sürdürmekteydi. Bundan dolayı da

⁽⁶²⁾ BOA. İ. MMS. Dosya/ Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; Düstur, I. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965; Toprak, a.g.e., 1995, s. 56; Toprak, a.g.e., 2012, s. 190 – 191.

⁽⁶³⁾ BOA. ŞD. Dosya/ Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 1 – 14; Toprak, a.g.e., 1995, s. 56; Toprak, a.g.e., 2012, s. 190 – 191.

⁽⁶⁴⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6; Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476; Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Smyrna. (1907). s. 7.

⁽⁶⁵⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 470. Metindeki vurgular araştırmanın yazarına aittir.

⁽⁶⁶⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 6.

⁽⁶⁷⁾ Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908). Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 56.

Osmanlı yasa ve kanunlarına tabi olmak zorundaydı. OCM, 1907 yılında kurulduğu için 25 Mart 1906 tarihli nizamnamenin 1. maddesine göre şirketin unvanı, nerede teşkil edildiği, tabiiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermesi gerekiyordu. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla OCM'nin Osmanlı Devleti'nde resmî anlamda kayıtlı olmadığı ve şirketin Ticaret Nezareti tarafından da onaylanmadığı anlaşılmaktadır.⁽⁶⁸⁾

OCM gibi kendilerini yurt dışında kayıtlı gösteren yabancı şirketlerin amaçları, kendilerini kayıtlı oldukları ülkelerin kanunlarına tabi göstererek Osmanlı Devleti'ne temettü vergisi ödeme yükümlülüğünden kurtulmaktı. Osmanlı Devleti de şirketlerin bu yöndeki eğilimlerinin farkında olarak bu tür şirketler hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini araştırıyordu.⁽⁶⁹⁾ OCM'nin kendisini İngiltere'de kayıtlı bir limitet şirket olarak gösterip hem temettü vergisinden kaçınmak istemesi hem de Osmanlı topraklarında kayıtsız ve onaysız bir şekilde ticari faaliyetlerde bulunması birçok hukuki sorunu beraberinde getirmiştir. Bu hukuki sorunlardan biri, OCM'nin Sivas şubesinin müdürü ve Osmanlı tebaası Zakarya Efendi ile yine Osmanlı tebaası bazı kişiler arasında hâli üretim ve dokunmasına yönelik olarak meydana gelen bir davada ortaya çıkmıştır. Sivas'taki davada mahkeme OCM'nin tabiiyetinin İngiltere'ye isnat edilmesinden dolayı şirketin hukuki yapısını soruşturma ihtiyacı hissetmiş ve bu durumu Ticaret ve Nafia Nezareti'nden sormuştur.⁽⁷⁰⁾ Sivas Vilayeti'nden 17 Şubat 1910 tarihinde gönderilen tahriratta, "*Evvel emirde Oryantal Karpet Manifaktör Şirketi'nin Nafia Nezareti'nce ecnebi şirket sıfatıyla mukayyed olub olmadığının ve öyle olduğu hâlde hangi devlet tabiiyetinde mukayyed idüğünün nezareti müşarun ileyheden tahkik ile beraber şirket-i mezkure İngiltere'de kavanin-i mahalliyeye tabikan tesis etmiş midir? Hissedârânı İngiliz midir? Hisse senedleri Londra Borsası'nda İngiliz şirketi senedât-ı maiyyetinde kota edilmiş midir?*" gibi sorular çerçevesinde şirketin hukuki yapısı Osmanlı Londra sefaretî aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmıştır.⁽⁷¹⁾

Sivas'taki mahkemenin OCM'nin hukuki yapısı hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti ile Hariciye Nezareti gibi ilgili kurumlardan bilgi istemesi şirketin şahsiyet-i maneviyesi diğer bir ifadeyle tüzel kişiliğinin Osmanlı Devleti tarafından tanınmamasından kaynaklıydı. OCM'nin tüzel kişiliği ilgili kurumlar arasında yazışmalara sebep olmuş ve şirketin Osmanlı Devleti tarafından onaylanıp onaylanmadığı, ne tür bir şirket olduğu ve ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve Sivas'ta başka yabancı şirket bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.⁽⁷²⁾ Bâb-ı Ali

⁽⁶⁸⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1 – 9; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2.

⁽⁶⁹⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2.

⁽⁷⁰⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1.

⁽⁷¹⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1. Metindeki italik vurgular yazara aittir.

⁽⁷²⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 2 – 3.

Hukuk Müşavirliği'nce yapılan tahkikat ve soruşturma neticesinde OCM'nin *gayr-i musaddak bir ecnebi anonim şirketi* olduğu ve bundan dolayı da bu gibi onaysız yabancı şirketler ile Osmanlı tebaası arasında meydana gelen davalarda hiçbir konsoloslukun şirketi himaye yetkisi olmadığı, davaya konu olan olay Osmanlı tebaası Zakarya Efendi ile yine Osmanlı tebaası olan kişiler arasında meydana geldiği için yabancı konsolosluk tercüman ve dragomanlarının kabul edilmeyeceği, OCM'nin tüzel kişiliği Osmanlı Devleti tarafından tanınmadığından OCM lehine karar almanın da mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁽⁷³⁾

Osmanlı Devleti, kapitülasyonlardan kaynaklı yabancı ülkelere verilen himaye ve mahkemelerde tercüman bulundurma hakkının yabancı şirketlerin ancak 25 Mart 1906 tarihli nizamnamenin hükümlerine uygun olarak kendilerini tasdik ettirmeleri hâlinde verilebileceğini, diğer türlü bu tür şirketlerin hiçbir şekilde tanınmayacağını Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Dairesi aracılığıyla İngiliz sefaretine bildirilmesini istemiştir.⁽⁷⁴⁾ Diğer taraftan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunu iddia etmekle beraber OCM'nin Sivas'taki çıkarlarının Sivas'ta bulunan Fransız konsolosluk tarafından korunacağı yönünde hem Ticaret ve Nafia Nezareti hem de Dâhiliye Nezareti tarafından Sivas valisine önceden bilgi verildiğini öne sürmekteydi.⁽⁷⁵⁾ İngiliz Dışişleri Bakanlığı ayrıca Dâhiliye Nezareti'nin Sivas'ta bulunan yerel makamlara OCM'nin Sivas'taki acentesinden temettü vergisi alınmaması hakkında talimat göndermekle OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunu açıkça kabul ettiğini iddia etmekteydi.⁽⁷⁶⁾

Bu iddialara temel teşkil eden durum, 16 Haziran 1911 tarihinde İzmir'de bulunan İngiliz konsolos vekili Heathcote Smith tarafından İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'e yazılan belgede açıklamasını bulmaktadır. Bu belgede Heathcote Smith, 21 Mayıs 1908 tarihli yazıya istinaden Sivas'ta bulunan Fransız konsolosunun Fransız Büyükelçiliği tarafından Sivas'taki İngiliz çıkarlarıyla ilgilenmesi için yetkilendirildiği ifade edilmiştir.⁽⁷⁷⁾ Sivas'taki Fransız konsoloslukunun İngiliz ve dolayısıyla OCM'nin çıkarlarını korumakla görevli olduğunu dile getiren sadece Heathcote değildi aynı zamanda OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti de aynı

⁽⁷³⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 4 – 5.

⁽⁷⁴⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5.

⁽⁷⁵⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁽⁷⁶⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁽⁷⁷⁾ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911. OCM, Anadolu'nun farklı mahallerinde açtığı imalathane, acenteleri ve menfaatlerinin korunması için birçok yerde İngiliz konsoloslukundan yardım ve koruma talep etmekte ve bundan dolayı da İngiliz konsoloslukları tarafından korunmaktaydı. İngiliz konsolosluklarının Anadolu coğrafyasında bulunmadığı yerlerde ise OCM, İngiltere aracılığıyla Fransız konsolosluklarının korunmasını talep ediyor veya edebiliyordu. Buna bir örnek olarak, OCM Maraş'ta kendi menfaatlerinin korunması için Maraş'taki Fransız konsoloslukundan yardım talep etmiştir. Bkz. FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910.

düşünceleri dile getiriyordu. Aliotti, 16 Haziran 1911 tarihli dilekçesinde Fransız koruması hakkındaki düşüncelerini:

“22 Mayıs 1908 tarihinde [İngiliz] başkonsolosluğunuz tarafından İstanbul Fransız Büyükelçiliği'nin Sivas'taki Fransız [Fabri] konsolosluğuna o bölgede İngiliz konsolosluğu olmadığından Sivas'taki İngiliz çıkarlarının korunması yönünde talimat verildiği tarafınızdan bize bildirilmişti. Bu yıllarda Sivas'taki Osmanlı yetkilileri, bu durumu kabul etmişlerdir. (...) Sonradan yerel Osmanlı makamları, Sivas'ta bulunan acentemizin çıkarlarının Fransız konsolosluğundan korunması ve olaylara müdahil olma hakkını tanımayı reddetmişlerdir. Sivas'taki acentemiz Osmanlı makamlarının Fransız konsolosunun OCM'nin çıkarlarını koruma hakkını reddetmelerinde iki sebep ileriye sürmüştür ve bu konuda bizi bilgilendirmişlerdir. İleri sürülen sebepler: 1 - Osmanlı makamlarının elinde İngiliz çıkarlarının Fransız konsolosluğundan korunmasına yönelik ve onları bu konuda yetkilendiren bir belgenin olmadığı, 2- İstanbul'daki Osmanlı makamları OCM Ticaret ve Nafia Nezareti'ne kayıtlı olmadığından şirkete konsolosluk koruma hakkı tanınmayacağı ve buna izin verilemeyeceği,” şeklinde ifade etmiştir.⁽⁷⁸⁾

Genel müdür Albert Aliotti, yukarıda ifade edilen OCM'nin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olmadığı yönündeki iddianın safsata olduğunu ileri sürmüştür ve OCM'nin Maliye Nezâreti tarafından İngiliz statüsünün usulüne uygun ve resmî olarak kabul edildiğini ve bundan dolayı da OCM'nin İngiliz şirketi olduğunu ve bunu açıklamaya ihtiyaç bile duymadığını dile getirmiştir. Aliotti, OCM'nin özel olarak Sivas ve genel anlamda ise Osmanlı makamları tarafından tanınmamasının önemli sorunlara gebe olduğunu ve bu sürecin devamının ise daha ağır sorunları beraberinde getireceğini ifade etmiştir. Aliotti, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden OCM'nin hukuki durumunun belirginleşmesi ve şirketin aynı zamanda tanınması için hem Bâb-ı Ali nezdinde hem de İstanbul Fransız Büyükelçiliği nezdinden girişimde bulunulmasını rica etmiştir.⁽⁷⁹⁾ Yukarıda ifade edildiği üzere Aliotti, her ne kadar OCM'nin 1908 yılında - yani ticari faaliyetlere başladığı yıl- Osmanlı makamlarınca ve Maliye Nezareti tarafından tanındığını belirtse de 1911 yılında şirketin tüzel kişiliğinin tanınmamasından kaynaklı birçok sorunun yaşandığı anlaşılmaktadır. Şirket yöneticileri, bu durumun kendi ticari faaliyetlerine sekte vurduğunun farkında olarak bu hukuki süreci yasal anlamda tabi oldukları İngiltere'yi devreye sokmakla çözebileceklerini düşünmekteydiler.⁽⁸⁰⁾

OCM'nin yöneticileri şirketin Osmanlı makamları tarafından tanınmasını ve bir İngiliz şirketi olduğunu sağlamaya çalışmakla beraber OCM'nin Osmanlı

⁽⁷⁸⁾ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911. Metin tarafımızdan sadeleştirilerek aktarılmıştır.

⁽⁷⁹⁾ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

⁽⁸⁰⁾ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

makamlarınca tüzel kişiliğinin tanınmaması benzer sorunların farklı yer ve zamanlarda tekrarlanmasına neden olmuştur. Benzer sorunların yaşandığı yerlerden biri de İzmir idi. OCM, 1911 yılında bir Osmanlı vatandaşına karşı İzmir Ticaret Mahkemesinde dava açmış ve davalının mallarının haczedilmesi için mahkemeye zamanında dilekçe vermiştir. Şirket, dilekçeyi vermekle beraber mahkeme şirketin İngiliz tabiiyetini sorgulama ihtiyacı duymuş ve Bâb-ı Ali'ye başvurarak şirket hakkındaki gerekli bilgileri istemiştir. Bâb-ı Ali'ye başvurulunca mahkeme süreci doğal olarak uzamış ve davalı OCM'nin haczedilmesini istediği malları gizlice elden çıkararak şirketin önemli bir zarara uğramasına sebep olmuştur.⁽⁸¹⁾ İngiliz yetkililer, Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan tüm yabancı anonim şirketlerin, Osmanlı hükümeti tarafından tanınmadıkça resmî hüviyete sahip olamayacaklarını bildikleri hâlde yabancı şirketler aleyhinde karar alınmasında belli kişilerin hareket, tutum ve davranışlarının etkili olduğunu düşünmekteydiler. İzmir İngiliz konsolosluğu, yurt dışında kurulmuş şirketlerin Osmanlı'daki acentelerinin yerel otoriteler tarafından tanınmamasında İzmir ticaret mahkemesi başkanı Mustafa Nuri Efendi gibi aşırı heveskâr kişilerin tutumlarının etkili olduğunu düşünmekteydi.⁽⁸²⁾

İngiliz yetkililerin, yabancı şirket acentelerinin Osmanlı topraklarında tanınmamasında belli kişilerin etkili olduğunu düşünmesinde İzmir Ticaret Mahkemesi tarafından 20 Mart 1911 tarihinde alınan bir kararın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu davada, Belçika menşeli yabancı bir şirketin, şeker satış ve sevkiyatını Abacıoğlu Kardeşler adındaki yerel bir komisyon aracılığıyla bir Osmanlı vatandaşına satması konu olmuş, daha sonra şirket ile kişi arasında anlaşmazlık vuku bulduğundan şirket malların değeri için alıcıya dava açmıştır. Bu davada İzmir Ticaret Mahkemesi davalı lehinde karar vermiştir; çünkü Belçikalı şirketin 22 Rebiül – Evvel 1305 [8 Aralık 1887]⁽⁸³⁾ tarihli nizamname gereği Osmanlı'da acente kurması için izin alması gerekirken şeker satış ve sevkiyatını yerel bir komisyoncu aracılığıyla yaptığı ortaya çıkmış ve bu anlamda Osmanlı kanun ve nizamlarına karşı hareket ettiği tespit edilmiştir. Şirketin bu şekilde nizamaya aykırı davranması mahkemenin davalı lehinde karar vermesine sebep olmuştur.⁽⁸⁴⁾

İzmir Ticaret Mahkemesinin Osmanlı topraklarında acentesi bulunmayan yabancı bir şirket hakkında böylesi bir karar alması konsoloslukları tedirgin etmiş ve panik havası yaratmıştır. 5 Nisan 1911 tarihinde İzmir'de konsolosluklar arasında

⁽⁸¹⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

⁽⁸²⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

⁽⁸³⁾ Hicri 22/Ra/1305 ve Miladi 8 Aralık 1887 tarihli *Memalik-i Ecnebiyye'de Teşekkül Eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-i Aliyede İcrayı Muamelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname*'den bahsedilmektedir. Bu nizamnamenin 1. maddesi gereğince yabancı bir ülkede kurulmuş bir şirketin Osmanlı Devleti'nden ruhsat almaksızın şube açamayacağı ve acente tayin edemeyeceği belirtilmiştir. Bkz. BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; Düstur, I. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

⁽⁸⁴⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

yapılan toplantıda bu mahkeme kararının bir emsal teşkil etmemesi için yabancı ülke büyükelçilerinin gündemine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Yabancı konsolosluklar, bu yargı kararının emsal teşkil etmesi durumunda yabancı şirketlerin işlerinin zora gireceğini ve ticari kıymetlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklarının farkına varmışlardır.⁽⁸⁵⁾ Yabancı şirketlerin Osmanlı'daki varlıkları ve Osmanlı Devleti'nin bunlar üzerinde kontrol, denetleme hakkı uluslararası basın da dikkatini çeken bir konu olmuştur. Fransızca yayın yapan La Réforme Gazetesi'nin 5 Nisan 1911 tarihli sayısında *Les Sociétés Anonymes* [Anonim Şirketler] adlı makalede bu sorun üzerinde durulmuş ve anonim şirketlerle ilgili konu ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.⁽⁸⁶⁾

Uluslararası basının dahi dikkatini çeken yabancı anonim şirketler meselesi, Osmanlı Devleti için de önemli bir mesele olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti, 25 Mart 1906 tarihli nizamnameyi yabancı şirketlere kabul ettirmeye çalışmış ve bunun için bu şirketleri baskı altında tutmaya çabalamıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti, şirketin kurulmasından sonraki yıllarda OCM'ye de bu nizamnameyi kabul ettirmeye çalışmıştır.⁽⁸⁷⁾ Tespit edebildiğimiz Osmanlı arşiv belgelerinde, I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda OCM'nin tüzel kişiliğinin hâlen tanınmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, şirketin tüzel kişiliğini tanımamasından dolayı şirketle ilgili – genellikle ticari - davalarda şirketi değil de Osmanlı tebaası olan şube müdürleri veya ilgili kişileri tanıyıp ona göre hukuki süreci devam ettirmiştir.⁽⁸⁸⁾

OCM, I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetlerini tüzel kişiliğe sahip olmadan sürdürebilmiştir. Her ne kadar devlet, OCM'yi yabancı şirketlerle ilgili kanun ve nizamnamelere uymaya zorlamışsa da OCM buna karşı dayanabilmiş ve devletin uygulamalarına karşı direnç gösterebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin fiilen Kasım 1914'te I. Dünya Savaşına girmesi devleti birçok alanda düzenlemeler yapmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, savaşın başlamasıyla beraber uzun zamandır Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı anonim şirketler ile sigorta şirketlerinin denetim altına alınmasını ve bu gibi tüzel kişiliklerin Osmanlı yasa ve mevzuatına uygun hareket etmesini öngören 13 Aralık 1914 [30 Teşrin-i Sani 1330] tarihli *Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanunu Muvakkat* adındaki nizamnameyi hayata geçirmiştir.⁽⁸⁹⁾

Bu geçici kanunun ilk maddesinde, yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı topraklarında şube ve acente açarak faaliyette bulunacak anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin faaliyetlerine başlamadan önce şirket unvanı, mahalli

(85) FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

(86) FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

(87) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 7.

(88) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 7.

(89) BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148; Takvim-i Vekâyi (28 Muharrem 1333/ 4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025, s. 1 – 2.

teşkilî, tabiiyetleri ve sermayelerini Ticaret Nezaretine bildirmeleri isteniyordu.⁽⁹⁰⁾ Aynı nizamnamenin 15. maddesinde esas faaliyetlerini Osmanlı topraklarında icra eden yabancı şirketlerin geçici yasanın yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1914 tarihinden⁽⁹¹⁾ itibaren üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüştürülmeleri gerektiği aksi takdirde idarehanelerinin kapatılacağı belirtilmiştir.⁽⁹²⁾

OCM'nin 13 Aralık 1914 tarihli nizamnamenin 15. maddesi kapsamında üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketine dönüşmesi gerekiyorken bu süre zarfında ve sonrasında bunun gerçekleşmediği görülmektedir. OCM'nin nizamnamedeki süre zarfında Osmanlı anonim şirketine dönüşmediği şirketin I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kendisine bağlı olarak ticari faaliyetlerde bulunan *Orient Teppich Aktiengesellschaft* [Doğu Halı Anonim Şirketi]'nin Almanya hükümeti tarafından 1917 yılında tasfiye edilmek istenmesi üzerine ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁽⁹³⁾ Alman hükümeti, I. Dünya Savaşı sırasında hasım devletlere ait şirketler hakkında 31 Temmuz 1916 tarihinde bir kararname çıkarmış ve bu kararname kapsamında düşman devletlere tabi şirketlerin Almanya'da her ne faaliyette bulunurlarsa bulunsun tasfiye edilecekleri belirtilmiştir.⁽⁹⁴⁾ Alman hükümetinin yaptığı tahkikat ve soruşturma neticesinde Almanya'da hâli ticaretiyle ilgilenen *Orient Teppich Aktiengesellschaft* şirketinin Alman yasalarına göre Berlin'de kurulduğu anlaşılmış olmakla beraber bu şirketin OCM'nin bir şubesi olarak Almanya'da faaliyette bulunduğu ve OCM'nin ise 1917 yılı itibarıyla İngiliz tabiiyetinde olduğu ve merkezinin Londra'da olduğu belirtilmiştir. Alman hükümeti, OCM'nin bir İngiliz şirketi olmasından ve Almanya'da hâli ticaretiyle ilgilenen *Orient Teppich Aktiengesellschaft*'nin de onun bir şubesi olmasından dolayı *Orient Teppich*'i tasfiye etmek istemiştir. Alman hükümeti tasfiye gerekçesini ise OCM'nin sermayesinin en azından araştırmanın yapıldığı zamana kadar – 1916/17 yılları – önemli bir kısmının İngiliz ve Fransızların elinde olmasına dayandırmış ve şirket hisselerinin Osmanlı vatandaşlarının eline geçtiyse bile bunun son zamanlarda yapıldığını ileri sürmüştür.⁽⁹⁵⁾

Almanya hükümeti, her ne kadar tasfiye kararı almış ve bunu hukuki bir zemine oturtmuşsa da 1917 yılı gibi I. Dünya Savaşı'nın tüm yoğunluğuyla devam ettiği bir dönemde müttefiği Osmanlı Devleti'ni incitmemek için Osmanlı

⁽⁹⁰⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142.

⁽⁹¹⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 2.

⁽⁹²⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148.

⁽⁹³⁾ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8; BOA. HR. Siyasi [SYS]. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1 – 3.

⁽⁹⁴⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5. Osmanlı arşivlerinde bulunan 4 ve 5. varakların asılları Fransızcadır.

⁽⁹⁵⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5.

menfaatlerini gözeteyeceğini belirtmiş bunun için de OCM'nin tabiiyeti ile OCM ve Orient Teppich'in hisselerine Osmanlı vatandaşlarının ne zaman iştirak ettiğini Osmanlı Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'dan öğrenmek istemiştir.⁽⁹⁶⁾ Alman hükümetinin OCM'nin tabiiyetinin sorgulanması ve bunun neticesinin bildirilmesini istemesi üzerine Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey⁽⁹⁷⁾, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey'e⁽⁹⁸⁾ OCM'nin 1917 yılında Osmanlı tabiiyetine geçip geçmediğini ve şirketin toplam sermayesinin ne kadarının Osmanlı tebaasının elinde olduğunu sormuştur.⁽⁹⁹⁾

Ticaret ve Ziraat Nezareti Ticaret Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen tezkirede OCM'nin Almanya'da bulunan mal ve mülküne Almanya hükümeti tarafından el konulacağı şirket tarafından verilen bir dilekçede belirtildiği, OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek için üzerine düşen görevleri yaptığına dair 25 Kanun-u Sani 1332 [7 Şubat 1917] tarihli bir tezkire ile Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliğine müracaat ettiği belirtilmiştir.⁽¹⁰⁰⁾ OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek isteği ve bu anlamda 13 Aralık 1914 tarihli nizamnamenin 15. maddesi kapsamına uygun olarak hareket ettiğini beyan etmesi Osmanlı belgelerinde:

“Merkezi İzmir'de kâin ve İngiliz tabiiyetini haiz “*Dı Oryantal Karpet Manufakturers Limited*” nam hâli şirketinin Almanya'da bulunan emval ve emlakine Almanya hükümetince vaziyed edilmekte olduğunun şirket tarafından verilen istidanamede beyan edilmiş olduğuna ve şirketin tabiiyet-i Osmaniyeyi iktisab için uhdesine müterettib vezaifi ifâ edilmekte bulunduğu dair malumatı havi ticaret ve ziraat nezaretinden varid olub havale buyrulan 25 Kanun-u Sani sene 1332 tarih ve 111/79.42 numrolu tezkire mütâlâa olundu. *Şirketin esas muamelesi memalik-i Osmaniyeye dahilinde münhasır olduğu ve ecnebi anonim ve sermayesi esbama münkâsım şirketler ile ecnebi sigorta şirketleri hakkındaki 30 Teşrin-i Sani sene 1330 tarihli kanunu muvakkatın on beşinci maddesi ahkâmına tevfiқан tabiiyet-i Osmaniyeyi*

⁽⁹⁶⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5.

⁽⁹⁷⁾ Ahmet Nesimi Bey [Sayman], Şubat 1917 – Ekim 1918 tarihleri arasında Osmanlı Hariciye Nazırı olarak görev yapmıştır. Ahmet Nesimi Bey, Paris'te Ecole des Sciences Politiques'te öğrenim görmüş ve Osmanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenmiştir. Bkz. M. Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836 – 1922)”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 35, 2015, s. 177, 191.

⁽⁹⁸⁾ Mustafa Şeref Bey [Özkan], 1917 yılında 32 yaşındayken Talat Paşa'nın kurduğu kabinede Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak görev yapmıştır. Nazırlığı I. Dünya Savaşı'nın işe bakımından en kritik dönemlerine denk gelmiş; Mustafa Şeref Bey işe sorununu çözmek için çeşitli adımlar atarak Mükellefiyet-i Ziraie Kanunu gibi kanunlar hazırlamış ve Osmanlı'nın tarımsal üretimini arttırarak Osmanlı'yı açlık yüzünden teslim olma tehlikesinden kurtarmıştır. Mustafa Şeref Bey, Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesinin istifasıyla Ticaret ve Ziraat Nazırlığından ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Şabudak, Unutulan Devletçi Bir İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2009, s. 1 – 32.

⁽⁹⁹⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 2.

⁽¹⁰⁰⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 2.

iktisab için uhdesine müterettib vezaifi ifâ etmiş olub henüz tabiiyet-i mezkureyi ibraz edememiş olması taksirden neş'et etmediği (...)” ifadesiyle karşılık bulmuştur.⁽¹⁰¹⁾

Yukarıdaki alıntıda da açıkça görüleceği üzere OCM, 13 Aralık 1914 tarihli kanun-u muvakkatın 15. maddesi uyarınca Osmanlı tabiiyetine geçmek istemiş ancak bu girişim Şubat 1917 tarihine kadar bir sonuca varmamıştır. OCM, Osmanlı tabiiyetine geçebilmek için çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Bunlardan biri OCM'nin hisse senetlerinin birçok Osmanlı tebaasının elinde bulunduğu iddiasıydı. Osmanlı tabiiyetine geçmek için öne sürülen bir diğer gerekçe ise OCM'ye bağlı *Osmanlı Aba Şirketi* [Ottoman Cloth Company]⁽¹⁰²⁾'nin Osmanlı ordusu için uzun zamandır kumaş üretiminde bulunduğu ve bunun I. Dünya Savaşı sırasında da devam ettiği görüşüydü ki OCM yöneticileri bu tür gerekçeler öne sürerek bir anlamda Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ispat etmeye çalışıyorlardı.⁽¹⁰³⁾ Ticaret ve Ziraat Nezareti, Hariciye Nezaretine OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek için 13 Aralık 1914 tarihli geçici kanunun 15. maddesi gereğince Ticaret ve Ziraat Nezaretine başvuru yaptığını ve şirket nizamnamesinin takdim edilmiş olmasına rağmen nizamnamenin Şura-yı Devlet tarafından kabul edilmeyip iade edildiğini bildirmiştir.⁽¹⁰⁴⁾

Şura-yı Devlet tarafından şirket nizamnamesinin iade edilmesinin gerekçesi ise bu tür yabancı anonim şirketlerin Osmanlı tabiiyetine geçmek için öncelikle tabii oldukları yabancı ülkelerle ilişkilerinin kesilmiş olmasının istenmesiydi. Bu durum OCM'ye bildirildiği hâlde OCM'nin 1917 yılı Şubat ayında hâlen İngiliz yasalarıyla ilişkisinin kesilip kesilmediği anlaşılammış olduğu ve bundan dolayı da OCM'nin her ne kadar Osmanlı şirketi olmak için 13 Aralık 1914 tarihli nizamname hükümlerini yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmışsa da Osmanlı şirketi ol(a)madığı belirtilmiştir.⁽¹⁰⁵⁾ 7 Şubat 1917 tarihli ilgili kayıta OCM'nin Osmanlı şirketi ol(a)madığı belirtilmişse de OCM'nin yöneticileri veya hissedarları tarafından yazıldığı anlaşılan tarihsiz bir belgede Almanya hükümeti tarafından OCM'nin şubesi olan Orient Teppich Aktiengesellschaft'ın tasfiye edileceği ve bu gibi istenmeyen bir olay karşısında Osmanlı hükümetinden yardım talebinde bulunulması şirketin yönetici ve hissedarlarının OCM'yi Osmanlı tabiiyetinde gösterip Almanya'daki şirketlerini kurtarma niyetinde olduklarını düşündürmektedir.⁽¹⁰⁶⁾

⁽¹⁰¹⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1.

⁽¹⁰²⁾ Ottoman Cloth Company Ltd [OCC], Temmuz 1910'da Londra'da kurulmuş bir limitet şirkettir. Her türlü yün ve diğer kumaşların üretimi ile ilgilenen şirketin sermayesi 1912 yılında 81. 200 İngiliz Sterliniydi. OCC'nin yönetim kurulunda Albert Aliotti, Tacvor Spartali gibi OCM'nin kurucu ve hissedarları yer almaktaydı. Bkz. *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. I, s. 190. OCC'nin 1911 yılında 81. 200 Sterline kurulduğunu belirten kaynaklar da bulunmaktadır. Bkz. *Report for the Year Ending July, 1913, on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

⁽¹⁰³⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1.

⁽¹⁰⁴⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 3.

⁽¹⁰⁵⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 3, 7.

⁽¹⁰⁶⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 6.

OCM yönetici veya hissedarlarının bu isteklerine istinaden Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey imzalı 31 Mayıs 1917 [H. 9/Ş/1335] tarihli belgede OCM'nin Osmanlı anonim şirketi olmak için 13 Aralık 1914 tarihli nizamname gereğince Ticaret ve Ziraat Nezaretine başvuru yapıp şirket nizamnamesini ibraz ettiği ifade edilmiş olmakla beraber Şura-yı Devlet'in yaptığı tahkikatın hâlen sonuçlanmadığı ve şirketle ilgili sürecin Bâb-ı Ali'ye arz edilmemiş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, OCM'nin İngiltere'de onaylı nizamnamesinin son zamanlarda şirket tarafından getirildiği ve tercümesiyle beraber Şura-yı Devlet'e gönderilmiş olduğu kaydedilmiştir.⁽¹⁰⁷⁾ 25 Eylül 1918 tarihli [R. 25/E/1334] bir belgeden OCM'nin Osmanlı şirketine dönüşme sürecinin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.⁽¹⁰⁸⁾ OCM'nin hukuki statüsü yukarıda ifade edilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir süre belirsiz kalmıştır. OCM'nin, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin çıkardığı 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanunu Muvakkat'ın 15. maddesi gereğince 3 ay zarfında Osmanlı anonim şirketine dönüşmesi gerekirken OCM'nin böyle bir girişimde bulunmadığı ve belirtilen sürenin fazlasıyla aşıldığı anlaşılmaktadır. OCM yöneticilerinin, şirketin Almanya'daki şubesi olan Orient Teppich'in Almanya hükümeti tarafından tasfiye edilmek istenmesi üzerine Osmanlı tabiiyetine geçme girişimlerini hızlandırdıkları ilgili belge ve kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak bu girişimlerine rağmen OCM'nin hukuki statüsü ile tüzel kişiliğinin 25 Eylül 1918 tarihine kadar Osmanlı Devleti tarafından tanınmadığı ve OCM'nin bir Osmanlı şirketi sıfatını haiz olamadığı anlaşılmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾

OCM'nin hukuki statüsü ve tüzel kişiliği hakkında üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise OCM'nin hukuki statüsünün Osmanlı'ya tahvili için şirket yöneticileri tarafından öne sürülen şirket hisselerinin Osmanlı tebaası birçok kişinin elinde bulunduğu iddiasının Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yapılan tahkikat neticesinde gerçeği yansıtmadığının ortaya çıkmasıydı. Ticaret ve Ziraat Nezaretince yapılan tahkikatta OCM'nin sermayesinin 1. 200.000⁽¹¹⁰⁾ Osmanlı Lirası olduğu ve bu sermayenin hisse senetlerinden müteşekkil olup büyük çoğunluğunun

⁽¹⁰⁷⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁽¹⁰⁸⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁽¹⁰⁹⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1 - 7.

⁽¹¹⁰⁾ 31 Mayıs 1917 tarihli belgede OCM'nin sermayesi 1. 200.000 Osmanlı Lirası olarak kaydedilmişse de şirket, 1912 yılında aldığı bir kararla sermayesini 1.000.000 İngiliz Sterline çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912, s. 6. OCM'nin 1913 yılından 1920 yılına kadar sermayesi 1.000.000 İngiliz Sterliniydi. 1913 yılı için bkz. SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913, s. 3. 1920 yılı için bkz. SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Annual Ordinary General Meeting of the 10th November 1920, s. 3.

yabancıların elinde olduğu tespit edilmiş, bunun ne kadarının Osmanlı tebaası kişiler ve ne kadarının da yabancı şahısların elinde olduğu ise tespit edilememiştir.⁽¹¹¹⁾

4. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devletiyle İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Temettü Vergisi

OCM'nin Osmanlı Devleti'ndeki hukuki belirsizliği ve devlet tarafından resmî olarak tanınmaması, devletin önemli gelir kaynaklarından biri olan Temettü [gelir] vergisi konusunda da ciddi sorunlara sebep olmuştur. Temettü vergisi, II. Meşrutiyet'le birlikte devletin önemli gelir kaynakları arasında yer alırken bu verginin yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi için devletin çaba sarf ettiği görülmektedir.⁽¹¹²⁾ Bu noktada Anadolu coğrafyasında faaliyette bulunan OCM'nin de devlete temettü vergisi ödemesi gerekiyordu. Bilindiği üzere OCM, Anadolu'daki hâli üretim faaliyetlerine 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla başlamıştı.⁽¹¹³⁾ Şirket, ticari faaliyetlerine başlamadan önce Osmanlı Devleti'nde temettü vergisi esaslarını düzenleyen 9 Nisan 1907 [H. 25/S/1325] tarihli *Temettü Vergisi Nizamnamesi* yayınlandı.⁽¹¹⁴⁾ 9 Nisan 1907 tarihli nizamnamenin yayınlanmasından yaklaşık sekiz ay sonra 21 Aralık 1907 [H.16/ZA/1325] tarihinde ilk nizamnamede bazı değişiklikler yapılmış ve ikinci temettü vergisi nizamnamesi yayınlanmıştır.⁽¹¹⁵⁾ 21 Aralık 1907 tarihli nizamname 13 Aralık 1914 [R. 30/TS/1330] tarihinde yayınlanan *Temettü Vergisi Hakkında Kanun-u Muvakkat*'a kadar yürürlükte kalmıştır.⁽¹¹⁶⁾

⁽¹¹¹⁾ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁽¹¹²⁾ Temettü vergisi Osmanlı'da tüccar ve esnafın yıllık gelirleri tahmin ve takdir edilerek tahsil edilen bir vergiydi. Bu verginin esası II. Mahmut tarafından konulan İhtisap Resmî'ne dayanmaktadır. 24 Ocak 1840 tarihli nizamname ile ihtisap resmî kaldırılarak temettü vergisi konmuştur. İlk zamanlarda temettü vergisi devletin en az önem verdiği gelir kaynakları arasında yer alırken daha sonraları çıkarılan yeni nizamnamelerle temettü vergisi devletin önemli gelir kaynakları arasında yer almaya başlamıştır. Bkz. M. Öztel, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 82 – 83. Konumuzu teşkil eden II. Meşrutiyet yıllarında temettü vergisinin Osmanlı bütçe gelirleri içindeki oranı % 1'den biraz fazlaydı. Temettü vergisinin bütçe gelirlerindeki oranı, 1324 [1908 – 9] yılında % 1,58; 1325 [1909 – 10] yılında % 1,68; 1326 [1910 – 11] % 1,25; 1327 [1911 – 12] yılında % 1,25; 1328 [1912 – 13] yılında % 0,98; 1329 [1913 – 14] yılında % 0,92 idi. Temettü vergisi için 1334 [1918 – 19] yılında tahmin olunan gelir 75 milyon kuruş civarındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztel, a.g.e., 2009, s. 87.

⁽¹¹³⁾ SACMECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; Ahenk (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1; Ahenk (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

⁽¹¹⁴⁾ Nisan 1907 tarihli temettü vergisi nizamnamesinin ayrıntıları için bkz. Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 658 – 664.

⁽¹¹⁵⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 798 – 807.

⁽¹¹⁶⁾ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na müdahil olduktan sonra birçok konuda önemli değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerden biri de 13 Aralık 1914 tarihinde yayınlanan "Temettü Vergisi Hakkında Kanunu Muvakkat" idi. Bu geçici kanunla beraber Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan tüm yerli ve yabancı şirket ve ticarethaneler temettü vergisine tabii tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Düstur, II. Tertip, Cilt. 7, s. 148 – 159; Takvim-i Vekâyi (24 Muharrem 1333/ 30 Teşrin-i Sani

21 Aralık 1907 tarihli nizamname Osmanlı ülkesindeki vergi mükelleflerini belirlemekteydi. Buna göre vergi, vilayet, liva ve kaza merkezleriyle nüfusu iki binden fazla olan mahallerde ticaret, sanat ile meşgul olanları vergi mükellefi olarak kabul etmekteydi. Yine nizamname temettü vergisini biri maktu diğeri nispi olmak üzere iki kısma ayırmıştı. Nizamnamenin 3. maddesi temettü vergisinden kimlerin muaf olacağını açıklamaktayken⁽¹¹⁷⁾ nizamnamenin 7. maddesi ticarethane ve imalathaneleri her sene başından iki ay önce kendi ortakları olmayan tezgâhtar, işbaşı, kâtip, amele ve hamalların isimlerini bildiren bir beyanname vermekle mesul tutmuştur. Nizamnamenin 8. maddesinde ise 7. maddede belirtilen beyanname isimleri verilenler için ticarethane sahiplerine ihbarname gönderileceği ve temettü vergisinin ödenmesi için ticarethane sahiplerinin mecbur tutulduğu ve zamanında ödenmeyen vergilerin mesuliyetlerinin yine ticarethane sahiplerine ait olduğu hükmü yer almaktaydı.⁽¹¹⁸⁾

21 Aralık 1907 tarihli yeni nizamnamenin yayınlanmasıyla beraber bu nizamname hükümlerinin yabancı ticarethane ve imalathanelerde çalışan kişiler ile yabancı tüccarlara uygulanıp uygulanmayacağı gündeme gelmiştir.⁽¹¹⁹⁾ Nizamname hükümlerine göre yerli ve yabancı tüm tüccar ve sanatkârlara uygulanması gereken hükümlerin yabancı tüccar ve sanatkârların yabancı ülke konsoloslukları tarafından korunması nedeniyle nizamname hükümlerinin uygulanmasında sorunlar yaşandığı görülmektedir. Yabancı ülke konsoloslukları, bu nizamnamenin kendilerine tebliğ edilmediğini ve bundan dolayı nizamnamenin 7 ve 8. maddeleri kapsamında hazırlanması gereken defterlerin hazırlanmadığını ifade etmişlerdir.⁽¹²⁰⁾

17 Şubat 1908 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti temettü vergisinin tüm yabancıları kapsayacak şekilde uygulanmasını istemiştir.⁽¹²¹⁾ Osmanlı Devleti her ne kadar temettü vergisinin tüm yabancılara teşmil edilmesini sağlamaya çalışmışsa da kapitülasyonlar nedeniyle bu konuda yabancı konsolosluklarla uzlaşma sağlanması gerekiyordu. Bundan dolayı temettü vergisinin tüm yabancı tüccar ve esnafa teşmil edilmesi devlet tarafından ilerleyen bir zamana bırakılmıştır.⁽¹²²⁾ Buna göre Meclis-i Vükela 1908 Mart ayında aldığı bir kararla konsolosluklarla anlaşma sağlanması için gelecek senenin [1909] bitiminden önce yabancı konsolosluklarla bu konuda anlaşma sağlanıp sorunun hâll edilmesini istemiştir. Meclis-i Vükela, aynı kararda temettü vergisinin şimdilik Osmanlı tebaası ile şimdiye kadar temettü vergisi alınmakta olan diğer yabancı devlet tebaasına uygulanmasına da

1330). Sayı: 2021, s. 5.

⁽¹¹⁷⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 798 – 799.

⁽¹¹⁸⁾ Düstur, I. Tertip, Cilt. 8, s. 802.

⁽¹¹⁹⁾ BOA. Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı [TFR.I.A]. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 1 – 2.

⁽¹²⁰⁾ BOA. TFR.I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 1 – 2.

⁽¹²¹⁾ BOA. TFR.I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 2.

⁽¹²²⁾ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H.07/02/1326, 1.

hükmetmiştir.⁽¹²³⁾ Meclis-i Vükela tarafından alınan karar doğrultusunda 1908 yılının ilerleyen tarihlerinde temettü vergisi nizamnamesinin yabancılara teşmil edilmediği görülmektedir.⁽¹²⁴⁾

Osmanlı Devleti, temettü vergisini Osmanlı tebaası ve günlük 60 para yevmiye ile hâlî dokuyan kadın hâlî dokuyucularına bile uygulayabilirken⁽¹²⁵⁾ bu vergiyi aynı şekilde yabancı kişi, tüccar ve işçileri kapsayacak şekilde uygulayamaması veya bir süreliğine dahi olsa vergi ödemelerini onların lehine erteleyebilmesi konsoloslukların gücünü göstermesi açısından önemlidir. Bu durum devletin egemenlik haklarına da gölge düştüğünü veya düşürüldüğünü de açık bir şekilde göstermektedir.⁽¹²⁶⁾ Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına hâlel gelmekle beraber, devlet ilerleyen süreçte istenmeyen bu duruma bir son vermek istemiştir. Bu noktada devlet, 1910 yılından itibaren yabancı devletlerin tabiiyetinde olan tüccar, esnaf vb. kişi ve gruplardan temettü vergisi talep etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda İzmir valisi İzmir'de bulunan İngiliz şirketlerinden bu şirketlerde çalışanların listelerinin takdim edilmesini istemiştir. Osmanlı, bu tür yabancı şirket ve ticarethanelerde çalışarak temettü vergisinden kendilerini muaf tutmaya çalışan kişileri tespit etmeye çalışmış ve bundan dolayı da 1910 yılında İngiliz konsolosluğundan yardım istemiştir.⁽¹²⁷⁾

İzmir İngiliz konsolosluğu, İngiliz şirket ve ticarethanelerinde çalışanlardan sadece Osmanlı uyruğunda olanların isimlerini vermiştir. Osmanlı Devleti, bunun üzerine İngiliz şirket ve ticarethanelerinde – OCM, The Anglo Eastern Cooperative Stores ve C. Whittall gibi - çalışan Yunan, İranlı, Bulgar, Faslı ve Romanyalıların da isim ve maaşlarını içeren listelerin Osmanlı yetkililerine takdim edilmesini istemiş aksi hâlde İngiliz şirket ve ticarethanelerinin devletle olan resmî işlemlerinin yapılmayacağını ifade etmiştir.⁽¹²⁸⁾ Bir İngiliz şirketi olan OCM de İzmir İngiliz başkonsolosu Barnham'ın uyarılarını dikkate alarak Osmanlı yetkililerine temettü vergisi kapsamında sadece Osmanlı uyruğunda olanların isimlerini vermiştir.⁽¹²⁹⁾

Osmanlı, özellikle yabancı şirket ve ticarethanelerinde çalışanlardan temettü vergisini tahsil etmek için konsoloslukları sıkıştırınca ve İtalya, Avusturya ile Hollanda konsolosları Osmanlı'ya gerekli bilgileri verince İngiliz konsolosluğu bu durumda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini İstanbul'da bulunan büyükelçi Gerard Lowther'den sormuştur. Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Anadolu coğrafyasının

⁽¹²³⁾ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H.07/02/1326, 1.

⁽¹²⁴⁾ BOA. HR. İdare [İD]. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908, 2.

⁽¹²⁵⁾ BOA. DH. Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [MÜİ]. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2 – 3.

⁽¹²⁶⁾ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H.07/02/1326, 1; BOA. HR. İD. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908, 2.

⁽¹²⁷⁾ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 5 Şubat 1910.

⁽¹²⁸⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

⁽¹²⁹⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

farklı bölgelerinde 20. yüzyılın başlarında önemli ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunan OCM, The Anglo Eastern Cooperative Stores ve C. Whittall gibi İngiliz şirketlerinin Osmanlı Devleti'ne temettü vergisi ödememek için direndikleri görülmektedir, bununla beraber bu şirketler başta İzmir İngiliz konsoloslugu olmak üzere çeşitli kurumlardan yardım istemekten de geri durmamışlardır.⁽¹³⁰⁾

OCM, temettü vergisini ödemekten imtina etmekle beraber bir İngiliz şirketi olarak İngiliz konsoloslugu aracılığıyla 1911 yılında Anadolu'da hâli üretiminde bulunan tüm acenteleri için temettü vergisinden muafiyet sağlanmasını istemiştir.⁽¹³¹⁾ 30 Ocak 1911 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporunda OCM'nin Konya'daki acentesinin temettü vergisinden muaf tutulması meselesinin İngiliz büyükelçisinin müdahalesiyle çözüme kavuştuğu belirtilmektedir. Her ne kadar OCM, Anadolu'da bulunan acentelerinin temettü vergisinden muaf tutulmasını İngiliz elçiliği aracılığıyla talep etmişse de bunun çok mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İngiliz kaynaklarına göre Konya'daki acente temettü vergisini ödemekten muaf tutulmuşken Sivas'taki acente temettü vergisini şirket mallarına devlet tarafından el konulmaktansa nakdi olarak ödemiştir. Burada verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Orta Anadolu'da faaliyette bulunan Konya ve Sivas'taki acenteler için farklı prosedürler izlendiği anlaşılmaktadır. Bu farklı prosedürlere rağmen İngiliz yetkililer, Konya acentesine tanınan muafiyetin diğer acentelere de tanınması gerektiğini düşünmekten kendilerini alamamışlardır.⁽¹³²⁾

Bununla da yetinmeyen İngiliz yetkililer daha sonraki zaman dilimlerinde OCM, İngiliz tabiiyetini haiz olduğu için Sivas'taki acentenin temettü vergisinden muaf tutulması gerektiğini bizzat Dâhiliye Nazırı tarafından dile getirildiğini iddia etmişlerdir. İngiliz kaynaklarına göre Dâhiliye Nazırı, Sivas'ta bulunan yetkili mercilere OCM'nin acentesinden temettü vergisi talep edilmesinden imtina etmelerini istemiştir.⁽¹³³⁾ İngiliz yetkililer, OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunu Osmanlı tarafından kabul edildiği görüşünü sürekli dile getirmişlerse de OCM'nin Osmanlı Devleti'nde kurulduğu tarihten itibaren tüzel bir kişiliğe sahip olmadığı daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı. Bundan dolayı da İngiliz yetkililerin iddia ettikleri gibi OCM'nin Osmanlı Devleti tarafından hukuki anlamda tanınması söz konusu değildi ve bu hukuki belirsizlik farklı yer ve zamanlarda sürekli gündeme gelmekte ve birçok hukuki soruna neden olmaktadır.⁽¹³⁴⁾

OCM ile Osmanlı yetkilileri, temettü vergisi konusunda sadece çalışanların isim ve maaşları ile acentelerin bu vergiden muafiyeti konusunda karşı karşıya

⁽¹³⁰⁾ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 5 Şubat 1910; FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

⁽¹³¹⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Ocak 1911.

⁽¹³²⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Ocak 1911.

⁽¹³³⁾ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁽¹³⁴⁾ OCM'nin Osmanlı Devleti'nde tüzel kişiliğe sahip olmadığı ve şirketin hukuki durumu, OCM'nin Osmanlı'daki hukuki statüsü başlığı altında tartışılmıştır.

gelmemişlerdir. Bahsedilen konular dışında da birtakım olaylar meydana gelmiştir. OCM'nin Afyonkarahisar'daki hâli dokuyucularına hâli dokunması için temin ettiği boyanmış yün ipliklere Afyonkarahisar'da bulunan yetkili makamlarca hâli dokuyucularının temettü vergilerini tahsil etmek için el konulması OCM ile Osmanlı Devleti arasında ciddi bir sorun teşkil etmiştir. OCM'nin Akşehir'deki acentesi Afyonkarahisar'daki bu beklenmedik durum karşısında Afyonkarahisar mutasarrıflığını telgrafla protesto etmişse de şirketin hâli iplikleri yetkili makamlar tarafından önce haczedilip sonra da satılmıştır.⁽¹³⁵⁾ Bunun üzerine OCM, hâli üretiminde kullanılan iplik, malzeme ve tezgâh vb. için gelecekte benzer sorunların yaşanmaması, haczedilen yün ipliklerin iadesi veya tazmini için İngiliz konsolosluğundan yardım istemiştir.⁽¹³⁶⁾ OCM'nin İngiliz konsolosluğundan yardım talebi karşılık bulmuş ve İngiliz konsolosluğu Hariciye Nezaretine şirketin haczedilip satılan ipliklerinin iade edilmesini veya bedelinin tazmin edilmesini istemiştir.⁽¹³⁷⁾ Osmanlı belgelerine de yansıyan bu durum şu sözlerle ifade edilmiştir:

“ (...) Sefaretden bu kerede itâ olunan takribde *zıkr olunan ve ipliklerin şirket-i mezkurenin mahalli acentası tarafından vâki olan protestoya rağmen fûruht edildiği istihbar kılındığı ve muamele-i vaki'â mugayir-i hakkaniyet olduğu beyanıyla ba emval-i mahcuzenin aynen iadesi veyahut bedelinin tazmini* ve bir de şirketin malı olarak işçiler nezdinde bulunan kâffe-i eşya ve edevât hakkında bundan böyle bu gibi muameleye teşebbüs edilmemesi zımında icab edenlere evamir ve tebligat-ı lazıme itâsi iltimas edilmiş olmağla iktizasının ifâ ve inbası (...)”⁽¹³⁸⁾

İngiliz konsolosluğu tarafından Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirilen bu olay hakkında Osmanlı makamları soruşturma ve tahkikat yapmışlardır. Osmanlı makamları işçilerin temettü vergilerinden dolayı el konulan bu ipliklerin OCM'ye ait olduğu iddiasının olayın meydana geldiği sırada ne orada bulunan kişiler ne de mahalle muhtarı tarafından ifade edildiğini belirtmişlerdir. Haczedilen ipliklerin OCM'ye ait olduğu iddiası, daha sonra OCM'nin umumi vekili olarak görev yapan Karahisarlı Dikran Efendi tarafından yetkili makamlara müracaat edilerek bildirilmiştir.⁽¹³⁹⁾ Karahisarlı Dikran Efendi, OCM adına Afyonkarahisar'daki yetkili mercilere ipliklerin iadesi için başvurmuşsa da Osmanlı makamları OCM'nin

⁽¹³⁵⁾ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

⁽¹³⁶⁾ FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

⁽¹³⁷⁾ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 1 – 3.

⁽¹³⁸⁾ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 2. Metindeki italik vurgular araştırmancının yazarına aittir.

⁽¹³⁹⁾ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5.

Afyonkarahisar'da *icra-i sanat ve ticaret ettiğine dair bir güne kayd u malumat-ı resmîyyenin olmadığını* belirtmiş ve bundan dolayı da OCM'nin hâli ipliklerinin iadesi hakkındaki talebine olumsuz cevap vermiştir.⁽¹⁴⁰⁾

Osmanlı makamlarının yün ipliklerin iadesine olumsuz cevap vermesi üzerine olay şirketin umumi vekili Dikran Efendi tarafından mahkemeye taşınmış ve Osmanlı makamları da bu durum hakkında mahkeme kararının beklenilmesini bildirmişlerdir.⁽¹⁴¹⁾ Mahkemenin nasıl sonuçlandığına dair herhangi bir kayda rastlanamamakla beraber⁽¹⁴²⁾ olayın meydana gelmesinden yaklaşık 3 ay sonra – 15 Aralık 1910 - İngiliz yetkililer olayın OCM ile Osmanlı yerel makamları arasında çözümlenmesini gerektirdiğini belirtmişlerdir.⁽¹⁴³⁾ OCM'nin resmî kayıt ve belgelere yansıyan temettü vergisi konusundaki tutumundan da anlaşılacağı üzere şirketin Osmanlı coğrafyasındaki ticari ve ekonomik faaliyetleri sürmekle beraber hukuki statüsünün belirsizliği sürekli sorun teşkil etmiştir. OCM'nin Osmanlı topraklarında bu şekilde tüzel kişiliğe sahip olmadan varlığını koruyup devam ettirmesi özellikle İngiltere'nin OCM lehine müdahaleleriyle mümkün olmuştur. OCM, Osmanlı Devleti ile yaşadığı en küçük bir sorunu bile İngiliz konsolosluğuna bildirmekten geri durmayarak İngilizlerden sürekli yardım istemiş ve çoğu zaman da bu yardımı ilgili konsolosluklardan görmüştür.⁽¹⁴⁴⁾

SONUÇ

Anadolu menşeli Osmanlı hâllilerinin 20. yüzyılın başındaki üretim ve ihracatında özellikle 1908 – 14 yılları arasında önemli bir rol oynayan The Oriental Carpet Manufacturers Limited, 16 Aralık 1907 tarihinde 1862 – 1907 tarihli İngiliz Şirketler Yasası'na [The Companies Act, 1861 to 1907] göre hisseli bir limitet şirket olarak teşkil edilmiştir. OCM, bir İngiliz şirketi olarak tüzel bir kişilik kazanmakla beraber İngiliz Ticaret Bakanlığı [Board of Trade] kayıtlarında da İngiltere merkezli olarak kurulan ve 31 Aralık 1907 tarihine kadar tescil edilen şirketler arasında yer almaktaydı. OCM'nin bir İngiliz limitet şirketi olması ve İngiliz kanun ve nizamlarına göre oluşturulması Osmanlı coğrafyasında I. Dünya Savaşı öncesi yürüttüğü faaliyetlerinin ve varlığının sorgulanması yol açmıştır.

OCM'nin bir İngiliz şirketi olması varlığının sorgulanmasına yol açtığı gibi şirketin Osmanlı Devleti tarafından talep edilen vergilerden kaçınması da devletle

⁽¹⁴⁰⁾ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6. Metindeki italik vurgular araştırmannın yazmasına aittir.

⁽¹⁴¹⁾ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

⁽¹⁴²⁾ OCM'nin hâli üretimi için dokuyuculara verdiği yün ipliklerin haczedilmesi hem İngiliz hem de Osmanlı arşivlerine yansımış ve bu konuda uzun yazışmalar yapılmıştır. Ancak, mahkemenin nasıl sonuçlandığıyla ilgili ne Osmanlı arşivlerinde ne de İngiliz arşivlerinde bir kayda rastlanmıştır.

⁽¹⁴³⁾ FO. 195/2360 içinde, İstanbul, 15 Aralık 1910.

⁽¹⁴⁴⁾ Bazı örnekler için bkz. FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910.

şirket arasında ciddi sorunlara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, her ne kadar toprakları üzerinde şube veya acente tesis ederek faaliyette bulunan yabancı anonim şirketleriyle sigorta şirketlerini çeşitli tarihlerde yayınladığı nizamnamelerle kontrol ve denetim altına almaya çalıştıysa da OCM'nin bir İngiliz şirketi olması İngiliz elçilerinin OCM ile ilgili olaylara sürekli müdahil olmasına sebep olmuş ve bu durum yayınlanan nizamnamelerin uygulanmasında ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. OCM, Osmanlı Devleti ile herhangi bir konu hakkında bir sorun yaşadığında İngiliz elçileri aracılığıyla İngiltere'ye başvurmadan kendisini alamamıştır. OCM'nin Osmanlı Devleti'nde karşılaştığı sorunlarla ilgili sürekli İngiliz elçilerini müdahil edebilmesinde kapitülasyonların önemli bir rolü bulunmaktaydı. OCM, kapitülasyonlar sayesinde yabancı gerçek kişilere tanınan birçok hak ve normdan yararlanmış ve bunları kendi ticari faaliyetlerini devam ettirebilmek için kullanmış, kullanabilmiştir. Her ne kadar İttihat ve Terakki yönetimi I. Dünya Savaşı koşullarında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmışsa da bunun uygulamada istenilen sonucu ver(e)mediği OCM örneği bize açıkça göstermektedir. OCM, kapitülasyonlar ve İngiltere'nin kendisine her koşul ve şartta destek çıkması üzerine tüzel kişiliğini kayıtsız ve onaysız bir şekilde 1918'e kadar devam ettirebilmiştir. Osmanlı Devleti, her ne kadar OCM'nin bu kayıtsız ve şartsız durumuna karşı birtakım önlemler almış ve nizamnamelere göre hareket etmesini istemişse de OCM birtakım hukuki gedikler bularak ve siyasi ilişkiler aracılığıyla bu süreçten kendisini bertaraf edebilmiştir.

Osmanlı Devleti, her ne kadar imparatorluk toprakları üzerinde ticari ve ekonomik faaliyette bulunan şirketleri hukuki norm ve mevzuatına göre denetim altına almaya çalıştıysa da OCM örneği bunun birçok şekilde dışında kalılabildiğini ve yabancı şirketlerin istedikleri şekilde Osmanlı topraklarında ticari faaliyetlerini devam ettirerek, temettü vergisi gibi en temel vergileri bile vermeden ciddi sermayeler biriktirebildiklerini göstermektedir. Bu sermaye birikimi OCM örneğinde görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1.000.000 İngiliz Sterlini bulabilmekteydi.

KAYNAKÇA

Arşivler

I. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328

BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 49/130, Tarih: H. 09/03/1333

BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328

BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330

BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331
BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334
BOA. HR. İD. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908
BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917
BOA. İ.MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305
BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H. 07/02/1326
BOA. MV. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332
BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307
BOA. TFR.I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326

II. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi [Foreign Office /FO]

FO. 195/2360, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 5 Şubat 1910
FO. 195/2360, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910
FO.195/2360, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Haziran 1910
FO. 195/2360, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910
FO. 195/2360, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910
FO.195/2360, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910
FO. 195/2360, İstanbul, 15 Aralık 1910
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Ocak 1911
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911
FO.195/2383, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911
FO. 195/2383, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911
FO. 195/2460, Heathcote Smith'ten Louis Mallet'e, İzmir, 11 Eylül 1914
FO. 195/2460, Cumberbatch'ten Louis Mallet'e, Beyrut, 14 Eylül 1914
FO. 195/2460, Note Verbale, Tarabya, 1 Ekim 1914

III. St. Antony's College Middle East Centre Archive OCM Collection [SAC MECA OCM COL]

SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı

SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Annual Ordinary General Meeting of the 10th November 1920

Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.

Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.

IV. Yayınlanmış Belge ve Kaynaklar: Düstur, Konsolosluk Raporları

1. Düstur

Düstur, I. Tertip, Cilt. 1

Düstur, I. Tertip, Cilt. 5

Düstur, I. Tertip, Cilt. 8

Düstur, II. Tertip, Cilt. 6

Düstur, II. Tertip, Cilt. 7

2. Konsolosluk Raporları

İngiliz Konsolosluk Raporları

Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna (1904). London: Harrison and Sons

Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Smyrna. (1907). London: Harrison and Sons

Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909). London: Harrison and Sons

Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908). London: Eyre and Spottiswoode

Report for the Year Ending July, 1913, on the Trade of Smyrna (1914). London:
Harrison and Sons

V. Süreli Yayınlar: Gazete ve Dergiler

1. Ahenk

Ahenk (16 Muharrem 1325/ 16 Şubat 1322). Sayı: 3228

Ahenk (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241

Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245

Ahenk (11 Cemaziyel Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324

Ahenk (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340

2. Annuaire Oriental

Annuaire Oriental (1912). Cilt. I

3. İkdam

İkdam (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582

3. Mizan

Mizan (17 Ramazan 1304/9 Haziran 1887). Sayı: 34

Mizan (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı: 48

Mizan (25 Rebi'ül Evvel 1306/ 29 Teşrin-i Sani 1888). Sayı: 73

5. Revue Du Monde Musulman

Revue Du Monde Musulman (Mart 1907). Cilt. 2, Sayı: 5

6. Takvim-i Vekâyi

Takvim-i Vekâyi (24 Muharrem 1333/ 30 Teşrin-i Sani 1330). Sayı: 2021

Takvim-i Vekâyi (28 Muharrem 1333/ 4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025

7. The Times (London)

The Times (London) (7 Ağustos 1906). Sayı: 38092

The Times (London) (14 Ekim 1908). Sayı: 38777

VI. İkincil Kaynaklar: Kitap, Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

A.Cevdet Paşa. Ma'rûzât. (Yay. Haz: Y. Halaçoğlu). Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Akpınar, M. “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836 – 1922)”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16 (35), 2015, s. 173 – 205.

Arslanlı, H. Anonim Şirketler. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959.

Arslanlı, H. Kollektif ve Komandit Şirketler. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1960.

Braudel, F. Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV- XVIII. Yüzyıllar. Cilt. 2, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1993.

Emil, B. Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Frangakis – Syrett, E. “Modernity From Below: The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922,” Perspectives on Global Development and Technology, 14 (4), 2015, s. 413 – 429.

Gedik, F. “Osmanlı Şirketleri,” Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 433 – 442.

Hâtemi, H. Medeni Hukuk Tüzelkişileri I. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Kenanoğlu, M. Macit. Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku. Lotus Yayınevi, Ankara, 2005.

Koraltürk, M. “Osmanlı Devleti’nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu,” Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 443 – 448.

Öznel, M. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Said Paşa’nın Hatıratı. Cilt.1, Sabah Matbaası, Dersaadet, Hicri 1328.

Şabudak, Ö. Unutulan Devletçi Bir İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan. Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Toprak, Z. Milli İktisat – Milli Burjuvazi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Toprak, Z. Türkiye’de Milli İktisat 1908 – 1918. Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

III. GÜN OTURUMLARI
27 EKİM 2021

RUMELİ-İ ŞARKÎ NİZAMNÂME-İ DÂHİLÎSİ: 1879 RUMELİ-İ ŞARKÎ (DOĞU RUMELİ) ANAYASASI

Ayhan CEYLAN*

Özet

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, 1878 Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulan ve geniş bir alana yayılan Bulgaristan topraklarını tekrar belirlemiş ve Bulgaristan Eمارeti'nin toprakları üç parçaya bölünmüştür. 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndaki statüsünü önemli ölçüde koruyan Bulgaristan Eمارeti, Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi veren, millî askere sahip, ancak bu kez toprakları oldukça sınırlanmış Hristiyan bir hükümet olarak yeni bir şekle kavuşmuştur. Büyük Bulgaristan'ın topraklarına dâhil olan Makedonya ikinci parça olarak Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Üçüncü parçada ise mümtaz bir vilâyet olarak Rumeli-i Şarkî kurulmuştur. 1878 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren bu vilayette Nizamnâme-i Dâhili adı altında hem maddi hem de şekli açıdan anayasa olan bir belge kabul edilmiştir. Bu anayasa 1878 Berlin Antlaşması'nda yer verildiği üzere Babiali'nin de yer aldığı bir Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Komisyon tarafından hazırlanan Anayasa Padişah tarafından 1879 yılında ilan edilerek yürürlüğe girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasacılık, Osmanlı Anayasacılığı, Balkan Anayasacılığı, 1879 Şarkî Rumeli Anayasası, Bulgaristan Anayasacılığı

GİRİŞ

Batı'ya olan coğrafi ve kültürel yakınlık, bölgede Rusya ile Avrupa devletleri arasındaki nüfuz rekabeti, vilâyetlerin bağımsızlık mücadelesi, merkez-vilâyet ilişkilerindeki dinamikler ve vilâyetlerin iç sosyal ve siyasal gelişmeleri anayasa hareketlerinin merkezden de önce Osmanlı coğrafyasında ilk görüldüğü bölgenin Balkanlar olmasını beraberinde getirmiştir. Balkanlarda anayasalara veya anayasal belgelere sahne olan vilâyetlerin devletlerarası ilişkilerin ortaya çıkardığı siyasi-idari statüye sahip, iç işlerinde, hukuki, idari ve mali düzenleme yapabilme yetkisini haiz

* Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, aceylan@ticaret.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5680-4399>.

“eyâlet-i mümtaze” niteliğinde oldukları görülmektedir. Bu kapsamda belli başlı örnekler olarak, 1800-1807 yılları arasında Cezâyir-i Seb’â-i Müctemia Cumhuriyeti (Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti) Anayasaları, 1838 Sırbistan Emâreti Türk Anayasası (Turski Ustav), 1866 Romanya Anayasası, 1879 Şarkî Rumeli Anayasası ve 1879 Bulgaristan Emareti Anayasası sayılabilir. Vilayetlerin genelde uluslararası antlaşmalarla çizilen “eyâlet-i mümtaze” statüsü “şerâit-i imtiyaziyelerine tevfikten” birbirinden farklı olabilmekte, buna bağlı olarak da kabul ettikleri anayasalar üzerinde Osmanlı Devleti’nin etkisi merkez-vilâyet ilişkilerinin konumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir. 1878 Berlin Antlaşması sonrası kurulan Şarkî Rumeli, askerî ve siyasi açıdan padişaha bağlı muhtar/mümtaz bir eyalettir. Bu eyaletin teşkilatını belirlemek üzere 1879 yılında ilan edilen Anayasa, 1879 Bulgaristan Emareti Anayasası ile birlikte, 1876 Osmanlı Kanun-i Esasî’sinden hemen sonra yürürlüğe konulan vilâyet anayasaları arasındadır. Bu yönüyle 1876 ve öncesi kabul edilen mümtaz eyaletler ve merkez anayasa tecrübesi üzerine oturur. Şarkî Rumeli Anayasası, kendisinden önce mümtaz vilâyetlerde yürürlüğe konulan anayasalar içinde muhtevasında Osmanlı merkezinin etkisinin en çok görüldüğü anayasa olması bakımından da dikkat çekmektedir.

Şarkî Rumeli’ye yer veren az sayıda çalışma olmak ve idari ve teşkilat yapısı ele alınırken kısmen anayasasına yer verilmekle birlikte vilâyetin anayasası ayrıntılı ele alınmamıştır. Anayasanın el yazısı ve matbu metinleri Fransızca orijinali ve Osmanlıca tercümesiyle Osmanlı Arşivinde ve Düstur’da yer almaktadır. Çalışmada, temelde Osmanlı Arşivindeki birinci el kaynaklar dikkate alınarak Rumeli-i Şarkî Vilayeti özelinde Osmanlı Anayasacılığının bir cephesinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bildiride, Şarkî Rumeli Eyâleti ve Anayasasını doğuran sebepler, anayasa niteliği, Babıâli ile olan ilişkiler, temel organlar, fonksiyonlar, hak ve özgürlükler ve uygulama yönüyle konu ele alınacaktır.

I. RUMELİ-İ ŞARKÎ VİLAYETİNİN OLUŞUMU

Balkan coğrafyasında devlet kuran bir topluluk olarak varlıkları oldukça önceye gitmekle beraber⁽¹⁾ Bulgarlar XVIII. yüzyıl sonlarında hatta XIX. yüzyıl başlarında bölgede Rumlar ve Türkler kadar hatırlanan ve bahsedilen bir millet değildir⁽²⁾. XIX. yüzyılla birlikte Batı Avrupa temelli liberalizm ve milliyetçilik düşünceleri, Şark Meselesi ve bununla bağlantılı Rusya ve Avrupa devletleri arasında yaşanan nüfuz

(1) Bölgede V. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bulgar Türkleri olarak ortaya çıkan topluluk, 618’de eski Türk devlet geleneğine göre teşkilatlanarak Tuna Bulgar Devleti’ni kurmuş, 865 yılında Hristiyanlığı kabul edip Slavlaşarak yeni bir kimlik elde etmiştir (Halil İnalçık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992, s. V-VIII; Ayşe Karapınar, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, Balkanlar El Kitabı, 3. Baskı, Edt. Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ-Prof. Dr. Osman Karatay, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 109-128; Barbara Jelavich, Balkan Tarihi 1, 18 ve 19. Yüzyıllar, 2. Baskı, çev. Haşim Koç-Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 366).

(2) İnalçık, age, s. 17.

rekabeti, Rusların Ortodoks-Slavları koruma ve birlik amacı taşıyan Panslavizm siyaseti Balkanlarda yer alan çeşitli milletlerin bağımsızlık hareketlerine girişerek bir kısmının bağımsız bir kısmının da özerk yönetime kavuşmalarına sebebiyet vermiştir⁽³⁾.

XIX. yüzyılda Şark Meselesi siyaset sahnesine din ve mezhep kisvesiyle de yansımakta, ülkeler ilgili oldukları çeşitli mezhep mensuplarını himayeleri altına almaya çabalamaktaydılar. Fener Rum Ortodoks Patrikhânesine dinî yönden bağlılık sonucu Bulgaristan'da Rum ruhbanlarının nüfuz ve idaresine duyulan tepki Bulgarları millî bir kimlik arayışına yöneltmede başat bir rol üstlenmiştir. Bulgarlar, 1856 Islahat Fermanı'nın gayrimüslümler lehine olan hükümlerinden de istifade ederek 1860 yılında Rum Patrik'in riyasetini kabul etmediklerini ilan etmiş, Osmanlı Devleti 1870 yılında yayınladığı Eksarhlık Beratı ile Bulgar Kilisesinin bağımsızlığını duyurmuştur⁽⁴⁾.

Rusya Panslavizm siyaseti kapsamında Balkanlar'da kendisine bağlı Slav devletleri vücuda getirmek emelindeydi. Bu amaçla Bulgarları Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmekteydi. Tahriklerin etkisiyle komitecilik ve çoğu etkisiz büyük küçük pek çok isyan girişimi ortaya çıkmıştır⁽⁵⁾. Beklenen sonucu vermese de isyanlar Bulgarlar bakımından millî bir devlet oluşumuna giden yolda geriye dönülemez bir süreçte girildiğini göstermekteydi⁽⁶⁾.

Şark Meselesi'nin bir safhası olarak görülebilecek Kırım Savaşı⁽⁷⁾ sonrası 1856 yılında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla Avrupa devletler topluluğuna kabul edilmiş, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmıştır (m.7)⁽⁸⁾. Antlaşma hükümlerinden memnun kalmayan Rusya antlaşma hükümlerini değiştirmek için fırsat kollamaya başlamıştır. 1870'de Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi ile aradığı fırsatı yakalayan Rusya, antlaşmayı imzalayan devletlere nota vererek antlaşma maddelerini müzakere yoluna gitmiş, diğer taraf devletlerden ciddi bir tepki ve itiraz da gelmeyince 1871 Londra Mukavelenamesi⁽⁹⁾ ile Paris Antlaşması'nın ruhunu meydana getiren maddeleri değiştirmeye muvaffak olmuştur⁽¹⁰⁾.

(3) Jelavich, age, s. 195-198; M. Hüdayi Şentürk, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875), Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 47.

(4) Geniş bilgi için bkz. Ed. Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniyenin Tarih-i Islahatı 1826-1882, müt. Ali Reşad, İstanbul, 1328, s. 157-163, 275-282; Mahir Aydın, Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 5-6.

(5) İnalçık, age, s. 39; Şentürk, age, s. 76-77.

(6) Aydın, age, s.2-8.

(7) Bekir Sıtkı Baykal, "Makam-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli", Belleten, C. XXIII, Sy.90, Ankara, 1959, s. 241.

(8) Muâhedât Mecmuası, IV, İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s.248.

(9) Maddeleri için bkz. Muâhedât Mecmuası, V, İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s.103-108.

(10) Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.I, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. Baskı, An-

1877 yılında Rusya, safında yer alan Sırbistan, Romanya ve Karadağ ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişmiştir. Osmanlı Devleti hem doğuda hem de Batı'da önemli ilerlemeler kaydeden Rus ordusu karşısında 1878'de Rusya ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık, Bulgaristan ise Emaret (Prenslik) olarak mümtaz bir eyalet statüsü elde etmiştir. Antlaşma hükmüne göre Bulgaristan Beyi ahalî tarafından seçilecek ve Düvel-i Muazzama'nın muvafakatıyla Devlet-i Aliyye tarafından tasdik olunacaktır. Ayrıca Bulgar seçkinlerinden oluşan bir meclis Rusya Devlet Komiseri'nin nezareti altında ve Devlet-i Aliyye Komiseri huzurunda 1830 Edirne Muâhede'sinden sonra Tuna Emâretleri'nde yapılan düzenlemelerde olduğu üzere Bulgar İdare-i Müstakbele Nizamnâmesi'ni (Bulgaristan Anayasası) hazırlayacaktır. Bulgaristan'da yeni düzeni kurmak ve icrasına nezaret etmek üzere iki sene süreyle bir Rus Devlet Komiseri görev yapacaktır⁽¹¹⁾. İmzalanan antlaşma hükümleri ne Batılı devletleri ne de Balkan ülkelerini tatmin etmiştir. Batılı devletler Rusya'nın elde ettiği ve edebileceği nüfuz alanını kendi menfaatleri açısından tehlikeli bularak antlaşma hükümlerinin değiştirilmesini istemişlerdir. Rusya, Batılı devletlerle bir savaş göze alamayınca bu teklifi kabul etmiş, Berlin Kongresi müzakereleri başlamıştır⁽¹²⁾.

Berlin Kongresi, 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılımıyla 1878 yılında Berlin'de gerçekleştirilmiştir. Bismark, Kongrenin amacını, 1878 Ayastefanos Antlaşması ile değişikliğe uğrayan Avrupa'daki durumu, 1856 Paris Antlaşması ve 1871 Londra Mukavelesini imza eden devletlerin serbest müzakeresine sunma, bu kapsamda özellikle Bulgaristan'ın sınır ve teşkilatının belirlenmesi olarak belirtmiştir. Bismark'ın, Ayastefanos Antlaşması'nın Bulgaristan'ın teşkilatına ilişkin maddelerinin öncelikli olarak müzakere edilmesi teklifi ittifakla kabul görmüştür⁽¹³⁾. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, 1878 Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulan ve geniş bir alana yayılan Bulgaristan topraklarını tekrar düzenlemiş, Bulgaristan Emareti'nin toprakları üç parçaya bölünmüştür. 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndaki statüsünü önemli ölçüde koruyan Bulgaristan Emareti, Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi veren, millî askere sahip, ancak bu kez toprakları oldukça sınırlanmış Hristiyan bir hükümet olarak yeni bir şekle bürünmüştür. Büyük Bulgaristan'ın topraklarına dâhil olan Makedonya, ikinci parça olarak Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş, üçüncü parçada ise mümtaz bir vilâyet olarak Rumeli-i Şarkî kurulmuştur.

kara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.211-213, 224-226; Aydın, age, s. 6.

(11) A.DVN.NMH., 24/6 -3, -19, 5 Rebiülevvel 1295/9 Mart 1878; Muâhedât Mecmuası, IV, s. 183-190; Aydın, age, s. 10-11.

(12) Aydın, age, s. 12.

(13) Muâhedât Mecmuası, V, s. 181-182; Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi, İstanbul:Matbaa-i Âmire, 1298, s.4-5.

Berlin Antlaşması'nın Şarkî Rumeli hakkındaki belli başlı hükümleri şunlardır⁽¹⁴⁾:

- Balkanların güney kısmında siyasi ve askerî açıdan doğrudan doğruya padişaha bağlı Rumeli-i Şarkî adıyla muhtar bir vilâyet kurulmuştur. Bu vilâyet Hristiyan bir vali tarafından yönetilecektir (m.13).
- Osmanlı Devleti, eyaletin müdafaası için kara ve deniz sınırlarında istihkam inşa etme ve asker bulundurma hakkına sahip olacak, dâhilî asayiş, mahallî milis askerinin yardımıyla yerli jandarma tarafından sağlanacaktır (m.15).
- Eyâletin dâhilî ve hâricî güvenliği tehdit altında olduğunda vali Osmanlı askerini davet edebilecektir (m.16).
- Rumeli-i Şarkî Valisi devletlerin muvâfakatıyla beş sene müddetle Babîali tarafından tayin olunacaktır (m.17).
- Berlin Muahedesi'nin onayları mübâdele olunduktan sonra Şarkî Rumeli'nin tanzimi konusunu Babîali ile müzakere etmek üzere bir Avrupa Komisyonu teşkil edilecektir. Bu Komisyon üç ay içinde valinin yetki ve görevlerini, eyaletin mülki, adlî ve mali idaresini [dâhilî nizamname/anayasa] belirleyecektir. Şarkî Rumeli için belirlenecek maddeler bir Fermân-ı Âlî'ye dercolunarak padişah tarafından neşr ve ilanla diğer devletlere tebliğ edilecektir (m.18).
- Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında imzalanmış veya imzalanacak antlaşmalar ile yabancıların sahip oldukları muafiyet ve imtiyazlar Rumeli-i Şarkî'de de geçerli olacak ve uygulanacaktır. Din ve mezhep âyinlerinin serbestliğine ilişkin kavânin-i umumiye bu eyalette de yürürlük kazânaacaktır (m.20).

II. RUMELİ-İ ŞARKÎ VİLİYETİ ANAYASASININ ORTAYA ÇIKIŞI

Anayasalar bir takım şartlar sonucu ortaya çıkan belgelerdir. Anayasa, devlet yanı sıra bir vilâyetin de teşkilatını düzenleyebilir. Şarkî Rumeli'de bir anayasa hazırlanmasını sağlayan temel etken Berlin Antlaşması'nın Şarkî Rumeli Eyâleti adı altında mümtaz/ayrıcılık bir eyalet oluşturması ve bu eyaletin statüsünü belirlemek üzere 18'inci maddesinde yapılacak bir düzenlemeyi belirtmesidir. Dolayısıyla, eyalette anayasa sürecinin temel dayanağı uluslararası bir antlaşmadır⁽¹⁵⁾.

III. ANAYASANIN HAZIRLANIŞI VE İLANI

Şarkî Rumeli teşkilatını/anayasasını belirlemek üzere Berlin Muahedesi gereğince çeşitli devlet komiserlerinden oluşan Avrupa Komisyonu ilk toplantısını, 30 Eylül 1878'de, İstanbul Kanlıca'da bulunan Sadrazam Saffet Paşa Yalısı'nda yapmıştır.

⁽¹⁴⁾ Muâhedât Mecmuası, V, s. 120-125.

⁽¹⁵⁾ Babanzâde İsmail Hakkı, Hukuk-ı Esasiyye, Konstantiniyye, 1329, s. 27-28.

Fransızca tutulan toplantı tutanaklarına göre Avrupa Komisyonu'nda; Almanya'yı Braunschweig, Avusturya-Macaristan'ı Kallay, Fransa'yı Ring ve Coutouly-Dorset, İngiltere'yi Henry Drummond Wolff ve Donoughmore, İtalya'yı Vernoni, Rusya'yı Schepelew ve Tzheretelew, Osmanlı Devleti'ni ise Ayan Üyesi Asım Paşa ile Deâvi-yi Hâriciye Kâtibi Abro Efendi komiser olarak temsil etmiştir⁽¹⁶⁾. Avrupa Komisyonu'na Osmanlı Devleti başlangıçta sadece Asım Paşa'yı belirlemişken, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın iki üye tayini üzerine ikinci üye olarak da Abro Efendi'yi atamıştır⁽¹⁷⁾. İstanbul'da başlayan toplantılar 2 Kasım'dan sonra "Filipe"de yapılmaya başlanmıştır⁽¹⁸⁾.

Babiali, Asım Paşa ve Abro Efendi'nin Filibe'ye hareketinden evvel Rumeli-i Şarkî Vilayeti'nin müzakere edilecek olan Nizamnâmesi için ön hazırlık yapmıştır. Hariciye Nezâreti bünyesinde özel bir komisyonda incelenip daha sonra teşkil olunan Encümen-i Meşverette mütaaa olunarak son şekli verilen Nizamnâme Lâyihası, padişahın uygun bulmasıyla bu iki üyeye teslim edilmiştir. Vali, İdare Meclisi ve Meclis-i Umûmiden oluşan temel organlar, bunların yetki ve görevleri, belirlenme şekilleri, organların birbirleriyle ve Osmanlı merkezi ile olan ilişkileri, eyaletin idari taksimatı ve yönetimi, asayişle ilgili birimler, maarif, din ve mezheplerin konumu, mahkemeler ve vergi konularına yer veren Tasarı 39 maddeden oluşmaktadır⁽¹⁹⁾.

21 Nisan 1879 tarihiyle birlikte hazırlamış oldukları metnin bütünü üzerinde görüşmeler yapan Avrupa Komisyonu, altmış dördüncü toplantısını 26 Nisan 1879'da İstanbul'da Mekteb-i Sultani'de gerçekleştirerek Şarkî Rumeli Nizamnâme-i Dâhilisi ve zeyillerinden oluşan Fransızca metni ittifakla imzalayarak padişaha sunmuştur⁽²⁰⁾. Bu metin padişah tarafından etraflıca incelenmek üzere Meclis-i Vükela'ya gönderilmiştir. Nizamnâmenin Fransızca metni ile tercümesi zeyilleriyle birlikte madde madde mütaaa ve müzakere edilmiş, gerekli görülen konularda Heyet-i Vükelâ Umûm Heyeti'ne davet edilen Devlet-i Aliyye Komiseri Asım Paşa'dan açıklama istenmiştir. Kısmen tashih ve ikmaller yapılmış metin⁽²¹⁾, padişah tarafından da kabul ve tasdik olunarak uygulanmak üzere tebliğ ve ilan edilmiştir. Ayrıca eyaletin Rusya askerinden arındırılıp bir an önce Osmanlı Devleti'nin idaresi altına alınmasına önem verilmiştir. Bu kapsamda, Viyana eski sefirlerinden Aleko Paşa'nın Nizamnâme hükümlerine uygun olarak yönetmek üzere beş sene

(16) BOA, HR.SFR.4., 316/51, 23 Ekim 1878.

(17) BOA, İ.MTZ. (04).., 6/194, 1 Şevval 1295/28 Eylül 1878; Aydın, age, s. 32; Bilâl N. Şimşir, Rume-lî'den Türk Göçleri, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 649-653.

(18) BOA, HR.SFR.4., 316/57, 20 Kasım 1878; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 162/26, 13 Zilhicce 1295/8 Aralık 1878.

(19) BOA, İ.MTZ. (04).., 6/197, 28 Şevval 1295/25 Ekim 1878.

(20) BOA, A.DVN. MKL. 17/1, 6 Cemaziyelevvel 1296/28 Nisan 1879.

(21) Nizamnâme-i Dâhili'nin Osmanlıca zeyilsiz müsvedde bir metni için bkz. BOA, HR.TO., 584/2, 5 Mayıs 1879. Osmanlıca zeyilsiz bir başka Nizamnâme metni orijinal metinden az da olsa eksiklikler ve farklılıklar taşımaktadır (BOA, A.DVN.MKL. 16/18, 13 Cemaziyelevvel 1296/5 Mayıs 1879).

müddetle eyalete vali tayin edilmesi ve Komisyonla birlikte eyalete gitmesi uygun görülmüştür⁽²²⁾.

IV. ANAYASANIN ŞEKLİ VE HUKUKİ NİTELİĞİ

1879 Rumeli-i Şarkî Nizamnâme-i Dâhilisi Berlin Antlaşması'nın 18'inci maddesinde belirtildiği üzere padişah tarafından bir ferman şeklinde yayınlanmıştır. Metin ilan edilirken, Şarkî Rumeli'nin idâre-i dâhiliyesini tanzime yönelik "emr-i âlî" suretinde ve Vali Aleko Paşa'ya bir hükümlerle birlikte yazılmıştır⁽²³⁾. Osmanlı Devleti, vilâyet anayasalarında, vilâyetlerin merkeze bağlılıklarına işaret etmek üzere mümkün olduğunca dâhilî bir düzenleme olduğuna özen göstermiş, bunu belgelerin başlıklarına da yansıtılmıştır. 1803-1807 yıllarındaki Cezâyir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuriyeti anayasa/larını "Dâhilî Nizam" veya "Nizamnâme-i Dâhilî" olarak isimlendirmiştir⁽²⁴⁾. Aynı niteleme Rumeli-i Şarkî için de öngörülerek, anayasası, "Nizamnâme-i Dâhilî" olarak belirlenmiştir⁽²⁵⁾. Bununla birlikte zaman zaman yazışmalarda "Nizamnâme-i Esâsî" kavramının kullanıldığı da görülmektedir⁽²⁶⁾.

Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığına yer verilmiştir. Bu özellik hem anayasanın ilanında hem muhtevasında hem de Vali Aleko Paşa'ya yazılan hükümlerde görülebilir. Padişah, Paşa'ya, anayasa hükümlerinin tamamıyla ve daima uygulanmasını, hükümlerine aykırı hâl ve hareketten kaçınılmasını tembih etmiştir⁽²⁷⁾. Vali, anayasa gereği de, "hükümlerinin muhafazasına" özen gösterecektir (m.51). Anayasa, Osmanlı kanunlarının Rumeli-i Şarkî Anayasası hükümlerine aykırı olmadıkça eyalette geçerli olabileceğini düzenlemektedir (m.11). Bu maddede görüleceği üzere, "kanunların anayasaya aykırı olamayacağı" açıkça belirtilerek "anayasanın üstünlüğü" ilkesine yer verilmektedir⁽²⁸⁾. Eyâlette hazırlanan kanun layihaları onay için padişaha

(22) BOA, Y.A.RES., 3/24, 23 Cemaziyelevvel 1296/15 Mayıs 1879; BOA, İ.MTZ. (04), 6/224, 22 Cemaziyelevvel 1296/14 Mayıs 1879; BOA, İ.MTZ. (04), 6/226, 23 Cemaziyelevvel 1296/15 Mayıs 1879. Aleko Paşa'ya verilen 17 Mayıs 1879 tarihli Ferman'da, kabul ve tasdik olunan Nizamnâme hükümlerini icrası istenmektedir (HR.SFR.3., 264/95, 29 Mayıs 1879). Babıali, Berlin Antlaşması'nın "valinin atanmasında onayın önceden mi, yoksa sonradan mı alınacağına" ilişkin açıklık taşımayan hükmünden hareketle, ilgili devletlerin onayını almaksızın Şarkî Rumeli Valiliği'ne Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Rüstem Paşa'yı atamıştı. Rusya tarafından bu tayin uygun bulunmadı. Kendisi de mazeret beyan edince yerine Aleko Paşa tayin edilmiştir. Belgede yer aldığına göre Aleko Paşa'nın babası Bulgar annesi Rum milletindendi; Avrupa'da bulunmuş, devlet tecrübesine sahip, siyaset ve diplomasi usulüne âşinaydı (BOA, İ.MTZ. (04), 6/217, 20 Rebiülahir 1296/13 Nisan 1879).

(23) HR.SFR.3., 264/95-4.

(24) BOA, HH. 144/6033, 7 Ramazan 1216/11 Ocak 1802.

(25) BOA, Y.A.RES., 3/24; BOA, HR.SYS., 1919/11, 29 Mart 1879.

(26) BOA, ŞD, 554/20, 13 Şevval 1296/30 Eylül 1879; BOA, ŞD., 2432/14, 20 Recep 1297/28 Haziran 1880; BOA, MV., 34/41, 23 Zilkade 1305/ 1 Ağustos 1888; BOA, DH. MKT., 1636/4, 11 Zilkade 1306/9 Temmuz 1889; BOA, A.MTZ. R.Ş., 9/2, 16 Cemaziyelelahir 1311/25 Aralık 1893.

(27) HR.SFR.3., 264/95-4.

(28) BOA, ŞD., 2472/21, 11 Safer 1301/12 Aralık 1883.

arzedilmektedir (m.54). Padişah tarafından Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ'nın incelemesine havale edilen bu layihaların Vilayet Anayasasına uygunluk bakımından da denetlendiği anlaşılmaktadır⁽²⁹⁾.

Eyâletin temel yapısını, işleyişini, organlarını, yetkilerini ve kişilerin hak ve hürriyetlerini belirleyen Rumeli-i Şarkî Nizamnâme-i Dâhilisi maddi açıdan tam bir anayasa özelliği taşımaktadır. Rumeli-i Şarkî Anayasası'nın kanunlardan daha farklı şekil ve usulle konulduğu ve değiştirildiği görülmektedir. Dâhilî Nizamnâme, hükümlerinin ne şekilde değiştirileceğine dair kurala yer vermektedir. Anayasa zeylindeki düzenlemeler ve cerveller bir eyalet kanunuyla değiştirilebilirken, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerle Babıali arasında ittifak olmadıkça Anayasa hükümleri tadil olunamayacaktır (m. 495). Anayasa, kanunlardan daha zor bir değiştirme usulüne tabi olmasıyla "katı anayasa" grubuna dâhildir. 15 fasıl 495 asıl madde ile 637 maddeyi bulan 13 bölümden oluşan zeylleriyle Anayasa oldukça detaylıdır⁽³⁰⁾. Bu bakımdan kazuistik bir anayasa⁽³¹⁾ özelliği gösterir.

Nizamnâme'nin, düzenleniş ve yazım biçimine bakılarak da şekli açıdan anayasa özelliği tespit edilebilir. Metin, anayasaya özgü bölümler ve maddeler şeklinde yazılmış, ayrıca genel, soyut ve hukuki terminolojiyle ifade edilmiştir.

V. ANAYASANIN MUHTEVASI

Şarkî Rumeli Anayasası, Berlin Antlaşması'nda düzenlenen esaslar çerçevesinde, uluslararası; Osmanlı Devleti'nin mümtaz bir eyaletinin statüsünü belirlemesiyle, merkez-eyâlet; Bulgar, Türk ve Rumlar'dan oluşan çok unsurlu yapısıyla da vilâyet dengelerini dikkate alan tarafsız bir metin görünümündedir. Avrupa Komisyonu'nun Filibe'de yapacağı müzakereler öncesinde Babıali'de hazırlanan ve iki Osmanlı Komisyon üyesine verilen Nizamnâme Lâyhısındaki esaslar; umûm müdür sayısının yedi yerine altı kişi olarak tayini, oluşturulan bazı müdürlüklerdeki farklılıklar, Meclis-i Umûmi'nin yapısı ve sayısındaki kısmî değişiklikler ve Meclis-i Umûmi'nin feshi sonrası yeni Meclisin toplanacağı sürenin altı ay yerine iki ay olarak düzenlenmesi hariç tutulursa genel olarak kabul ve ilan edilen Nizamnâme-i Dâhilî metninde yer almıştır.

⁽²⁹⁾ BOA, İ.MTZ.(04), 7/280-9,10, 20 Rebiülahir 1298/22 Mart 1881.

⁽³⁰⁾ Şarkî Rumeli Nizamnâmesi'nin esas ve zeylerden oluşan Fransızca orjinal metni için bkz. BOA, A.DVN.MKL. 17/1. Zeylsiz Fransızca metin için bkz. BOA, MHD, 300.Esas ve zeylleri içeren Nizamnâme'nin Osmanlıca metni için bkz. Düstur, I/4, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1296, s. 867-1111; Düstur, I/4, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295, s. 813-1047. Nizamnâme-i Dâhilî ve zeyllerinin Osmanlıca ayrı basımı için bkz. Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâhilisi, Defa-i Sâlis, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1295. Yayınlanan metinlerin gerek başlık gerekse muhtevalarında esasa ilişkin olmayan çok az da olsa farklılıklara rastlanmakta, birbirinin aynı tek bir metinden bahsedilememektedir.

⁽³¹⁾ Kazuistik anayasa özelliği için bkz. Abdurrahman Eren, Anayasa Hukuku Dersleri, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 45-48.

A. Anayasanın Genel Şeması

Anayasa asıl kısım ve ona bağlı zeylden oluşmak üzere şu şekilde bir şemaya sahiptir:

Asıl Bölüm;

Birinci Fasil Eyâletin Hukuk-ı Umûmiyesi (m.1-22),

İkinci Fasil Efrâd-ı Ahâlinin Hukuku (m.23-43),

Üçüncü Fasil Vâliye Dâir (m.44-55),

Dördüncü Fasil Eyâletin İdare-i Merkeziyesi (m.56-67),

Beşinci Fasil Eyâlet Meclis-i Umûmiyesi (m.68-107),

Altıncı Fasil Eyâletin Taksimatıyla Bunların İdareleri (m.108-193),

Yedinci Fasil Umûr-ı Maliye (m.194-239),

Sekizinci Fasil Ziraat, Ticaret ve Umûr-ı Nâfia (m.240-247),

Dokuzuncu Fasil Memurin-i Adliye ve Muhakeme (m.248-334),

Onuncu Fasil Mezâhip (m.335-346),

Onbirinci Fasil Maarif-i Umûmiye (m.347-361),

Onikinci Fasil Milis Askeri (m.362-453),

Onüçüncü Fasil Jandarma (m.454-483),

Ondördüncü Fasil Temellük-i Arazi Tensikâtı (m.484-488),

Onbeşinci Fasil Memurin-i Hükümetin Ahvâl-i Kanuniyesi (m.489-495) hakkındadır.

Zeyl Bölümü;

İntihâp Nizamnâmesi (m.1-14),

Mutasarrıfların Vezâifi,

Meclis-i Kebirlerin Selâhiyeti (m.1-9),

Sancak Komisyonunun Vezâifi,

Kaimakamların Vezâifi,

Meclis-i Belediyeye Dâir Nizamnâme (m.1-7),

Beledî ve Köy Zâbitasına Aid Mevâd,

Şehir Nâhiyeleri İçin Mecburiyü'l-İfâ Olan Masârif,

İdare-i Mâliye (m.1-144),

Ziraat, Ticaret ve Umûr-ı Nâfia (m.1-84),

Memurin-i Adliyenin Vezâifi (m.1-96),

Milis Nizamnâme-i Muvakkati (m.1-67),

Jandarma Nizamnâme-i Muvakkati (m.1-150) hakkındadır.

B. Babialı-Vilayet İlişkisi

Berlin Antlaşması'nın 13'üncü maddesinde yer verildiği üzere Anayasa'nın ilk maddesi, Şarkî Rumeli'yi, askerî ve siyasi bakımdan doğrudan doğruya padişaha bağlı mümtaz bir eyalet olarak tanımlamıştır. Vilayetin sınırları Berlin Antlaşması'nda tespit edilen sınırlar üzerinde Avrupa Sınır Belirleme Komisyonu tarafından yapılan tashihler sonrası belirlenecektir (m.2). Padişah Berlin Antlaşması'nın 15 ve 16'ncı maddeleri gereğince eyaletin müdafaası için kara ve deniz sınırlarında istihkam inşa etme ve asker bulundurma hakkına sahip olacak, dâhilî asayiş ise mahallî milis askerinin yardımıyla yerli jandarma tarafından sağlanacaktır. Eyâletin dâhilî ve hâricî güvenliği tehdit altında olduğunda vali Osmanlı askerini davet edebilecektir (m.3).

Şarkî Rumeli Vilayeti'nin valisi padişah tarafından tayin edilecektir (m.7). Eyâlette, adalet padişah adına icra olunacak (m.8), padişah, mahkumları af ve genel af yetkisi yetkisine sahip bulunacaktır (m.9). Şarkî Rumeli'de daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olan orman, maden ve gayrimenkuller eyalete bırakılacaktır (m.15). Devlet-i Aliyye'ye bırakılan gelirler müstesna olmak üzere, eyalet, devletin umumi masraflarının karşılanması için gelirlerinin onda üçü oranında katkıda bulunacaktır (m.16). Gümrük, posta ve telgraf gelirleri merkezî devlete kalacaktır (m.17).

Eyâletin resmi parası, Osmanlı Devleti'nin altın sikkesidir (m.18). Vilayette gerek memurlar gerekse memurlar ile ahali arasındaki muamelelerde vilâyetin başlıca lisanları olan Türkçe, Bulgarca ve Rumca; Babialı ve diğer Osmanlı vilâyetlerindeki görevlilerle yapılacak yazışmalarda ise resmî lisan olarak Türkçe kullanılacaktır. İlan olunacak kanunlar, valinin emirnameleri, genel yazışmaları ve ilanları, müsteşar ve müdürlerin kararname, genel yazışma ve ilanları eyalette ilgili olduğunda Türkçe, Bulgarca ve Rumca lisanlarında yazılacaktır. Mahkeme huzurunda kişilerin bu üç lisandan istediklerini kullanma hakları bulunacaktır (m.22).

Babialı ile yabancı devletler arasında imzalanmış veya imzalanacak her türlü antlaşma ve karar ile yabancıların sahip oldukları imtiyaz ve muafiyetler eyalette de geçerli olacaktır. (m.20).

Vilayet, Osmanlı kanunlarına kendisi için belirlenen sayıda mebusu Meclis-i Umûmisi aracılığıyla belirleyerek Devlet-i Aliyye Meclis-i Mebusanına gönderecektir (m.12).

C. Vilayette Temel Organlar

1. Valilik

Şarkî Rumeli, padişah tarafından atanmakla beraber Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin onay vereceği, beş sene müddetle seçilen Hristiyan bir vali tarafından yönetilecektir. Valiye gerektiğinde vekâlet etmek üzere valinin bildirmesiyle padişah tarafından tayin olunacak bir Hristiyan müsteşar atanacaktır (m.7). Vali, vilayetteki mülki daire memurlarını, Divan-ı Âlî Muhâkemât Hâkimlerini ve sancak mutasarrıflarını padişahın onayıyla; yüzbaşı ve alt rütbedeki subayları ise

kendisi tayin edecektir. Vilayetteki milis ve jandarma amirleri ile üst düzey subaylar doğrudan padişah tarafından belirlenecektir (m.7).

Vali, eyalette padişahın vekilidir ve icra kuvvetini/yetkisini haizdir. Vali ayrıca, Dâhilî Nizamnâme’de belirlenen sınır ve usul kapsamında eyalet kanunlarının düzenlenmesinde yetkili kılınmıştır. Vali tarafından usulüne uygun şekilde konulan ve yayınlanan kararlar “emirname” olarak isimlendirilir (m.44). Vali, görevine ilişkin işlemlerinden padişaha karşı sorumludur (m.45).

Vali ihanette bulunur, eyaletin Dâhilî Nizamnâmesi’ni ihlal eder ya da devletin, eyaletin ve ahalinin zararına zimmetine para geçirirse, başkan ile beş üyesi Babıali, diğer beş üyesi ise Meclis-i Umûmi-i Eyâlet tarafından belirlenen bir Divan-ı Âlî huzurunda muhakeme olunur. Divan-ı Âlî, aleyhine olan iddianın esaslı olduğuna dörde karşı yedi oyla karar verirse, hakkında ceza kanunu gereğince terettüp edecek cezaya bir hâlel gelmeksizin valinin görevine son verir (m.46).

Vali’nin, Babıali’nin izni olmaksızın İstanbul dışında bir mahalle yönelik olarak eyaletten ayrılması durumunda valilik görevi sona ermiş sayılır (m. 47). Vali’nin geçici olarak ortadan kaybolması, bir engel ortaya çıkması ya da bir şekilde valilik makamının boş kalması hâlinde imtiyaz ve görevi müsteşara intikal eder. Ancak bu vekâlet süresi üç ayı geçemez (m.48).

Vali, Meclis-i Umûmi Dâimi Encümeni’nin görüş ve onayıyla eyaletin tümünde veya belli yerlerinde sıkıyönetim ilan edebilecektir. Böyle bir tedbire; ahalinin usulüne uygun bir şekilde yayınlanmış kanun, nizamname veya emirnamenin uygulanmasına ısrarla karşı gelmesi, ahalinin genel haklarını ihlal edecek silahlı bir hareket veya ciddi karışıklıklar ortaya çıkması ve hükümetin normal araçlarla asayışı sağlamaktan aciz kalması durumlarında başvurulabilecektir. Sıkıyönetim kararına yer veren emirname, gerekçe içermeli ve derhal Babıali’ye bildirilmelidir (m.50).

Vali, icra kuvvetinin başı olarak Dâhilî Nizamnâme hükümlerinin muhafazasına, kanunların icrasına, genel nizam ve asayişin sağlanmasına dikkat ve önem gösterecektir (m.51).

Vali, seçilenleri, Meclisi Umûmi’ye üye tayin etmek, belediye seçimleri için davette bulunmak ve Eyâlet Meclis-i Umûmisi’ni toplamak ve toplanma süresinin sone ermesine karar vermek yetkisini haizdir (m.53).

Eyâlet valisi, Nizamnâme-i Dâhilî’de belirlenmiş alanlarda Meclis-i Umûmi’ye kanun layihası sunabilir. Meclis-i Umûmi tarafından kabul edilen kanun layihalarını onay için padişaha arzeder. Ayrıca her senenin bütçesi ve sona eren mali işlemlerin hesabı da vali tarafından Meclis-i Umûmi’ye takdim edilir. Eyâlette yürürlüğe girecek Osmanlı Devleti Kanunları ile eyalet kanunlarını, tasdiklerini müteakip padişah adına ilan etmek de valinin görevidir (m. 54).

Vali, kanunların icrasına ilişkin nizamnameler tertip edebilir. Meclis-i Umûmi’nin toplantı dönemleri arasında Encimen-i Dâimi’nin yardımıyla kanun hükmünü haiz

Nizamnâme-i Umûmi tanzim edebilir. Böyle bir Nizamnâme-i Umûmi düzenlenmesi durumunda vali keyfiyeti derhâl Babıalı'ye arzeder ve Meclis-i Umûmi'nin ilk normal toplantısında bu düzenlemeyi kanun layihası şeklinde sunmak zorundadır (m.55).

Vali, eyalette kurulan anonim şirketlerin nizamname-i dâhilîlerini onaylar ve bu şirketlerin oluşumuna izin verir (m.55)

2. Umûmi Müdürler ve Husûsi Meclis

Eyâletin idari işleri altı umumi müdür tarafından yürütülecektir. Bu müdürler; Müsteşâr ve Dâhiliye Müdürü, Adliye Müdürü, Mâliye Müdürü, Ziraat, Ticaret ve Nâfia Müdürü, Maarif-i Umûmiye Müdürü ve Milis ve Jandarma Kumandanından oluşmaktadır (m.56).

Valinin Husûsi Meclisi bu altı umumi müdürden teşekkül etmektedir. Bu meclis valinin başkanlığında toplanacaktır. Üyelerden en az üç kişi bulunmadıkça meclis bir konuda karar veremeyecektir (m.57). Vali, gerek Nizamnâme-i Dâhilî veya kanuna riayet kapsamında gerekse bizzât kendisinin talebinden kaynaklansın, kamu yararına ilişkin bir konuda görüş istediğinde, meclis görüşünü beyan edecektir. Meclisin görüşü valiyi bağlamaz; vali alacağı kararlardan kendisi sorumludur (m.58). Umum müdürler, yasal düzenlemeler ile vali tarafından sâdır olan emirnamelerin kendi görev alanlarına ilişkin olanlarının yürürlüğünü sağlar, gerek maiyyetleri gerekse hâltkân gelen meseleleri/talepleri karara bağlarlar. Husûsi Meclisin onayıyla kendi dâireleri için gerekli ihtiyaçlar için sözleşme yapabilir, kendi dâirelerine ilişkin harcamalarda resen karar verebilirler. Ayrıca kanunların belirlediği durumlarda gerekli düzenlemeleri yapma, yargı ve denetim iktidarını haizdirler (m.59).

Dâhiliye Müdürü, eyalette yer alan mezheplerin cemaatleri, din ve mezheplerin zâbitası, Deâvi-i İdare Divan-ı Âlîsi ile münasebetler, Divan'ın oluşum şekli, umumi zâbita, eyâletin çeşitli bölgelerindeki müdürlere gerekli emirleri verme ve genellikle diğer umumi müdürlere verilmemiş hizmetlere ilişkin konularda görevlidir (m.60).

Adliye Müdürü, Divan-ı Âlî-i Muhâkemât ile mahkemelerin oluşumu, cezâî konularda Müdde-i Umûmi Heyeti aracılığıyla yürürlüğe konmak üzere hukuk-ı umumiye davaları açma, meclislerin idaresiyle cezaların uygulanması, ceza affına ilişkin dilekçelerin incelenmesi ve genel aflayihalarının hazırlanması, mahkemelerde bulunan memur ve hizmetlilerin nezareti, doğum ve ölüm defterlerinin kontrolü, adliyeye ilişkin istatistik yapılması, adliye teşkilatına, ceza yargılaması usulüne, meclislerin idaresine, hukuk ve ticarî usûl yargılamasına dâir kanun ve düzenlemelerin hazırlanması hususuna bakar (m.61).

Mâliye Müdürü, vergilerin konması ve dağılımı, genel gelirlerin, para cezalarının ve eyâletin hakkı olan her türlü gelirin tahsili, eyalet hazinesi yararına oluşturulmuş inhisârların emâneten veya iltizâm yoluyla idaresi, koru, orman ve madenler dışında eyaletteki gayrimenkul emlâkın idaresi, eyalete ait masrafların ödenmesi, eyâletin genel hesaplarına bakma, eyalet bütçesini hazırlama, vergi kanunları ve çeşitli mali

alanlarla ilgili kanun ve düzenlemelerin hazırlanmasından sorumludur (m.62).

Ziraat, Ticaret ve Nâfia Müdürü, ziraat, ticaret ve sanatın teşvik edilmesi ve kamu yararına uygun olarak kontrolü, yol ve köprülerin inşâsı ve korunması, Devlet-i Aliyye'ye ait olmayan ve imtiyazı şahıslara verilmemiş olan demiryollarının inşâsı, işletilmesi ve korunması, eyalete mahsus demiryolların veya imtiyazı kişilere verilmiş olan tramvayların inşâsı, işletilmesi, korunmasının kontrolü ve denetimi, köprü, rıhtım ve deniz mühendisliğiyle ilgili eserlerin inşâsı ve korunması, nehirlerin ıslâhı, baraj inşâsı, su baskınlarının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması, gemilerin gelip geçeceği kanallar açılması ve bunların korunması, bataklıkların kurutulması, kurak yerlerin sulanması, eyalete ait binaların inşâsı, korunması ve tefrişi, eyalete ait kuru ve ormanların korunması ve işletilmesi, suların kontrolü, kara ve deniz avcılığının bir düzene kavuşturulması maden ve ocakların işletilmesi ve kontrolü, belirtilen alanlarla ilgili kanun ve düzenlemelerin hazırlanmasıyla görevlidir (m.63).

Maarif-i Umûmiye Müdürü, eğitim ve öğretimle ilgili kurumların idaresi, nâhiyeler, mezhep cemaatleri ve kişiler tarafından yapılan eğitim-öğretim kurumlarının kontrolü, muallimlik ve sanatta yeterliliğe ilişkin sınavlar yapma, diploma ve şehâdetnâme verme, okullarda eğitim kalitesinin yükseltilmesine yönelik araştırmalarda bulunma, eğitimin elde edilmesi ve yayılmasında gerekli yardımlarda bulunma, ihtiyaç sahibi muallimlere yardım etme ve eğitim ve öğretim alanında kanun ve düzenlemelerin hazırlanmasından sorumludur (m.64).

Milis ve Jandarma Kumandanı, vilayetteki milis ve jandarmanın kaydı, oluşumu, eğitimi, silahlandırılması, hazırlanması, düzeni ve görevlendirilmesi, silahhâne ve depoların idaresiyle görevlidir (m.65).

3. Eyâlet Meclis-i Umûmîsi

Eyâlet Meclis-i Umûmîsi, tabii üyeler, ahali tarafından seçilen üyeler ve vali tarafından atanan üyelerden oluşur (m.68). Tabii üyeler, müftü efendi, beş Hristiyan cemaatin ruhâni reisi, eyalet merkezinde yerleşik hahambaşı, Divan-ı Âlî-i Muhâkemât Reisi, Deâvi-i İdare Divan-ı Âlîsi Reisi ve maliye başmüfettişinden ibaret olmak üzere on üyeden meydana gelmektedir (m. 69).

Meclis-i Umûmi'ye seçilmiş veya atanmış üye olabilmek için Rumeli-i Şarkî yerlisi sıfatını taşımak ve eyalette yerleşik olmak gerekir (m.70). Meclis'in devamlı üyeleri ahali tarafından doğrudan doğruya ve gizli oyla seçilir. Bu üyeler otuz altı kişiden oluşur ve üyelerin yarısı iki senede bir yenilenir (m.71). Vali tarafından Eyâlet Meclisi'ne tayin edilecek üye sayısı ondur. Bu üyeler mümkün merteye eşit sayıda olmak üzere; birincisi, eyaletin en çok vergi veren mülk, ticaret ve sanat sahibi yüz kişisi arasından, ikincisi, mülki idare memurları ve hâkimlerden, üçüncüsü diplomalı yüksek eğitim yapmış tanınmış sanayiciler olmak üzere toplamda üç sınıf arasından belirlenecektir. Bu üyeler de iki senede bir yenilenecektir (m.74).

Seçmen olabilmek için; Şarkî Rumeli Eyâleti yerlisi olmak, yirmi bir yaşını tamamlamış bulunmak, Şarkî Rumeli'de yerleşik olmak ve bir mülk sahibi veya bir mülk sahibinin oğlu ya da ticaret veya sanatla ilgili bir işin başında bulunmak gerekir (m.75). Çeşitli mezheplerin ruhânî görevlileri, umumi mektep muallim ve mürebbileri, hâkimler ve eyaletin mülki memurları, Osmanlı ve yabancı devletlerin bir darülfünundan doktorluk ya da mezuniyet diploması veya bir yüksekokuldan buna muâdil senet almış olan kişiler seçmen olmak için aranan son şarttan muaf tutulacaktır. Jandarma mensupları, dâimi milis kadrolarının subay ve erleri görevli oldukları sürece seçme hakkını kullanamazlar. Bu Nizamnâmenin ilanından on beş sene sonra rüşet yaşına ulaşarak seçme hakkını kullanmak isteyenlerin belirtilen şartlardan başka Osmanlı, Bulgar veya Rum lisanlarından birini okuyup yazması gerekecektir (m.75). Cinayet, hırsızlık, emniyeti suiistimal, dolandırıcılık ve genel adaba aykırı hareket etmekten mahkum olanlar, hacir altına alınmış bulunanlar, iâde-i itibar etmemiş müflisler, yabancı bir devlet hizmetinde yer alanlar seçme hakkına sahip olamazlar (m.76).

Meclis-i Umûmi üyesi seçilebilmek için yirmi beş yaşını tamamlamış olmak gerekmektedir (m.81). Sancak ve kazâların hükümet tarafından atanan idare memurları, jandarma veya milisin dâimi kadrolarına mensup olanlar ve eyalet mal memurları görev süreleri boyunca Meclis-i Umûmi'ye üye seçilemezler (m.82).

Meclis olağan toplantısını her sene teşrinievvelin ikinci pazartesi Filibe'de gerçekleştirecektir. Normal toplanma süresi iki aydır. Vali her toplantıyı bizzat veya özel temsilcisi marifetiyle açar ve kapar. Vali bu hakkı kullanmadığında en yaşlı üye bu yetkiyi kullanır (m.86). Vali, bir veya birkaç konuyu müzakere etmek üzere Meclis'i olağanüstü toplantıya davet edebilir. Olağanüstü toplantının başlangıcı ve sona erişti davet kararnamesinde belirtilir ve davet sebebi derhal Babâli'ye bildirilir (m.87). Vali normal toplantı döneminde sebebini belirtmek suretiyle toplantı süresini bir kere ve iki ayı geçmemek üzere uzatabilir; bu tedbirin sebebi derhal Babâli'ye bildirilir (m.88).

Padişah, valinin teklifi üzerine Meclis-i Umûmi'yi feshetme yetkisine sahiptir. Feshedilen Meclis tamamıyla yenilenir. Fesihden sonra iki ay içinde yeni Meclisin toplantıya davet edilmesi gerekir. Umûmi Meclis en az iki ay olağan toplantı yapmadıkça feshedilemez (m.89).

Meclis'in toplanma döneminde, Meclis üyelerince belirlenen iki aday arasından valinin atayacağı bir başkanı olacaktır. Ayrıca Meclis'in iki başkanvekili ve iki katibi bulunacaktır (m.90).

Meclis müzakerelerinin geçerli olabilmesi için (toplantı yeter sayısı) üyelerin en az yarısının hazır olması şarttır. Müzâkere olunan konuda (karar yeter sayısı) mevcut üyelerin mutlak çoğunluğuyla karar verilir. Oyların eşit çıkması durumunda müzakere olunan konu reddedilmiş sayılır. Kanunları kabulü ve değiştirilmesine ilişkin oylamalarda sekizde beş çoğunluk aranır (m.91). Kanun layihaları madde madde kararlaştırılıp oylanır (m.92).

Meclis üyelerinden biri, padişaha, saltanat seniyye hanedanına, vali ve Meclis-i Umûmiye dokunacak söz söylediğinde reis tarafından sözünü geri alması istenir, bundan kaçınması veya tekrarı durumunda toplantı dönemini geçmeyecek bir süre Meclis'ten ihraç edilebilir (m.93). Meclis müzakereleri alenî olup dinleyicilere açıktır. Meclise verilecek dilekçeler üye veya reis aracılığıyla teslim alınacaktır (m.94).

Meclis üyeleri hangi sınıftan olursa olsun hak, imtiyaz ve görev bakımından eşittir. Ayrıca oy kullanıp kullanmamakta, görüşlerini ifade etmekte özgürdürler. Meclis üyelerinin, altı meclis üyesi tarafından kanunen belirlenmiş bir suç işledikleri iddia ve talep edilip, Meclis tarafından izin verilmedikçe, yapmış oldukları konuşmalardan, yazılı sundukları tekliflerden ve hazırladıkları raporlardan dolayı haklarında dava açılmaz. Görevleri dışındaki fiillerden dolayı Divan-i Âlî Muhâkemât nezdindeki müdde-i umuminin talebi üzerine meclis tarafından izin verilmedikçe toplantılardan birinin devam süresince de haklarında ceza davası ikâme olunamaz (m.95). Umûmi Dâhil-i Nizamnâmesini (içtüzük) Meclis kendisi kararlaştırır (m.96).

Üyeler, görev alanlarıyla ilgili konuşma, kayıt, teklif ve yazılarında Osmanlı, Bulgar ve Rum lisanlarından birini kullanmakta özgürdür (m.97).

Vali, yazılı, tayin ettiği bir veya birkaç Müdür-i Umûmi ya da seçtiği komiserler aracılığıyla Meclis-i Umûmi ile görüşür. Meclis'in açık olduğu zamanlarda ona vekâleten bir Müdür-i Umûmi veya komiser hazır bulunur. Müdür-i Umûmiler, Vilayet Meclisi'ne girebilir ve görüşlerini belirtebilir. Müdür-i Umûmiler ile komiserlere, vilâyet idaresindeki işlemlerden dolayı soru sorulabilir (m.98).

Eyâlet Meclisi, Nizamnâme-i Dâhilî'nin 13. maddesi gereği yetkisi kapsamında olup vali tarafından kendisine sunulan kanun layihalarını görüşür. Meclis, bu layihaları değiştirmeksizin, kabul eder, düzeltir veya reddeder (m. 99).

Meclis, bir kanun tasarısının veya kamu yararı için gerekli gördüğü bir teklifin hazırlanması ve sunulmasını bir yazıyla valiye tavsiye edebilir. Düzenlenmesi tavsiye olunan kanun veya kamu yararına teklifin hangi esaslara dayanması gerektiği bu yazıda belirtilebilir. Vali her hâlde talep edilen yasa tasarısını sunmak zorundadır. Eyâlet bütçesine bir masraf getirmedikçe bir konuda kanun teklif etme yetkisi müştereken vali ile Meclis'e aittir. Vali tarafından teklif olunan kanun layihaları dışında Meclis'in altı üyesi tarafından imza olunmayan kanun layihaları Meclis'te müzakere edilemez (m.100).

Yıllık olağan oturumun başında, o yıla ve gelecek yıla ait bütçe teklifleri vali tarafından Meclis'e sunulur (m.101). Meclis, tasarrufun nerede ve ne şekilde olacağını belirtmek suretiyle teklif olunan tahsisâtı azaltır veya iptal edebilir (m.102).

Meclis-i Umûmi, valinin yanında İdare Meclisi görevini yerine getirmek üzere bir Encümen-i Dâimi tayin eder (m.10). Meclis-i Umûmi üyeleri tarafından seçilecek olan Encümen-i Dâimi on asıl ve üç yardımcı üyeden oluşur (m. 104). Encümen, kanunen kendisine havale edilen işleri inceler, müzakere eder ve Meclis-i Umûmi

tarafından kendisine yollanan işleri yetkisi dâhilinde çözüme kavuşturur. Ayrıca vali tarafından gönderilen veya kamu yararı görerek valinin dikkatine sunduğu konularda görüş açıklar (m.107).

D. Fonksiyonlar

1. Yasama

Vali ve Meclis-i Umûmi kanun teklifinde bulunabilmektedir. Eyâlet kanunları padişahın onayına sunulur. Kanunlar tasdik edildikten sonra vali tarafından ilan olunacaktır. Padişaha arz edilip iki ay zarfında hakkında herhangi bir karar verilmeyen kanunlar tasdik olunmuş kabul edilecektir (m.10). Osmanlı kanunları, Rumeli-i Şarkî Nizamnâmesi hükümlerine aykırı olmadıkça eyalette de geçerli olacaktır. Osmanlı kanunları eyalet menfaat ve ihtiyaçları dikkate alınarak eyalet kanun yapıcılarınca tadil edilebilecektir (m.11). Eyâlette kanun koyucu organlar; mülki, adlî ve mali idarelerin işleyişleri, vergi konulması ve değiştirilmesi, bütçe cetvelleri ve mâli yıl sonu hesaplarının kabulü ve tasdiki, maarif-i umumiye, şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen eşyadan alınan bir vergi olan oktruva⁽³²⁾, maden, sular ve ormanların idaresi, yollar ve eyalete mahsus demiryollarının imtiyazı, inşâsı, işletilmesi ve masrafları devlet tarafından karşılanmayan bayındırlık işleri, ziraat, ticaret ve sanat ile ilgili alanlar, kredi kuruluşları tesisi, eyalet emlakının düzenlenmesi ve idaresi, adliyenin düzenlenmesi, usûl-i muhâkemât-ı cezaiye ve hukukiyeye ilişkin konularda kanun yapmaya yetkili kılınmıştır (m.13). Eyâlet kanunları ancak eyalet kanun koyucu organları tarafından tadil ve tebdil olunabilecektir (m.14).

2. Yürütme

Anayasanın 44'üncü maddesi açıkça yürütme/icrâ yetkisinin valiye ait olduğunu düzenlemektedir. Anayasa hükümlerinin korunması, kanunların uygulanması ve vilayette güvenliğin sağlanmasından vali sorumludur. Vali, kanunların uygulanmasına ilişkin nizamname yayınlayabilmekte, sıkıyönetim ilan edebilmekte ve Meclis-i Umûmi'nin toplanmasına ve sona ermesine karar verebilmektedir. Ayrıca Meclis-i Umûmi'ye ve çeşitli idari makamlara üye ve görevli atayabilmektedir. Anayasa vali dışında icra yetkisini haiz herhangi bir kişi veya kuruldanda bahsetmemektedir. 1876 Kanun-i Esâsisi'nde icra organı ve buna bağlı olarak vükela ve heyet-i vükela gibi kavramlara yer verilmiş, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmişken, Osmanlı Devleti, Şarkî Rumeli'nin bir vilâyet olmasını göz önüne alarak Anayasasını "dâhilî nizamname" şeklinde nitelediği gibi, görüldüğü kadarıyla muhtevasında da bağımsız bir devleti çağrıştıran "vükela/nâzır", bakanlar kurulu/heyet-i vükela" gibi kişi ve kurullara yer vermemeye özen göstermiştir⁽³³⁾. Öte yandan, Babiali

(32) Oktruva vergisi için bkz. Mehmet Sürme, "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmî", Belleken, C.80, Sy.288, 2016, s. 531.

(33) Mahir Aydın, "Doğu Rumeli Vilayeti", Osmanlı, C.II, Ankara:Yeni Türkiye, 1999, s. 331.

Berlin Antlaşması'nda da düzenlenmesinden güç alarak eyalette kendisine bağlı ve sorumlu vali merkezli bir yönetim oluşturmayı kendi menfaatleri açısından daha uygun görmüş, yürütme gücünü onun şahsında toplamaya çalışmış gözükmektedir. Nitekim Anayasa görüşmeleri öncesi Babiali tarafından hazırlanan Taslak metinde, valinin “kuvve-i icraiyenin bil-cümle vezâifini câmi” olacağı belirtilmektedir.⁽³⁴⁾ Bu çerçevede, valinin teklifiyle padişah tarafından atanan; Dâhiliye Müdürü, Adliye Müdürü, Mâliye Müdürü, Ziraat, Ticaret ve Nâfia Müdürü, Maarif-i Umûmiye Müdürü ve Milis ve Jandarma Kumandanından oluşan altı Umûmi Müdür, görev alanları yanı sıra yetki ve sorumlulukları bakımından bir bütün olarak değerlendirildiğinde bakandan ziyade üst düzey idari bürokrata daha çok benzemektedir. Bu müdürlerin bir araya gelmesiyle valinin nezdinde oluşan “Husûsi Meclis” de bir “bakanlar kurulu” olmaktan çok görüş açıklayan, ancak görüşleri valiyi bağlamayan ve valiye yardım edecek bir İstişâri Meclis olarak öngörülmüştür.⁽³⁵⁾

3. Yargı ve Mahkemeler

Viayettede, hukuk ve ceza davaları; kazâ hâkimi bulunmayan nâhiyelerde nâhiye müdürleri, kazâ hâkimleri, sancak mahkemeleri ve Divan-ı Âlî-i Muhâkemât tarafından yerine getirilir (m.248). Hüküm ve kazâ iki derecedir (m.249). İlk derece yargı, hukuk dairesi ve ceza dairesi adlarıyla iki bölümden oluşarak; altı sancak merkezinde sancak mahkemeleri, yardımcılıyla beraber kazâ hâkimleri ve kazâ hâkimi bulunmayan köy nâhiyelerinde ise yardımcılıyla birlikte müdürler tarafından yerine getirilir (m.250). İstinaf yargılaması ise, sancak mahkemeleri ile Filibe'deki Divan-ı Âlî-i Muhâkemât tarafından icra edilir (m.251). Mahkeme heyetleri, dâimi ve geçici hâkimlerden meydana gelir (m.252). Kazâ hâkimleri, sancak mahkemesi başkan ve üyeleri ile Divan-ı Âlî-i Muhâkemât başkan ve üyeleri dâimi hâkimdirler (m.253). Dâimi hâkimler, vali tarafından atanırlar ve yargı hükmü veya memuriyet değişikliği olmaksızın görevlerinden azledilemezler (m. 255).

Şerî mahkemeler ile mezhep cemaatleri ruhâni reisleri (cemaat mahkemeleri); evlilik, nesep ve vesâyet meselelerine bakacaktır. Bu mahkemelerin yetkileri dâhilinde olan verâset ve sâire gibi emlâka ilişkin diğer meseleler bundan sonra hukuk mahkemeleri tarafından görülecektir (m.257). Ceza davalarına bakan her mahkemede bir müddeiumûmi yer alacaktır (m.258).

Genel adap gerekçesiyle gizli toplantıya karar verilmedikçe duruşmalar alenidir; hüküm ve îlamlar da aleni gerçekleştirilir (m.260).

İdam cezasına mahkum olan suçlular, hüküm padişah tarafından onaylanmadıkça idam olunamaz (m.262). İstinâf başvurusu îlamın icrasını durdurur (m.264).

Divan-ı Âlî-i Muhâkemât, sancak mahkemelerinin hukuk ve ceza dâirelerinden

⁽³⁴⁾ BOA, İ.MTZ. (04), 6/197.

⁽³⁵⁾ BOA, İ.MTZ. (04), 6/197.

verilen kararlara istinâf mahkemesi olarak bakar (m.291, m.312.) Divan-ı Âlî-i Muhâkemât, hukuk ve ceza dairelerinden meydana gelir (m.314). Hukuk Dairesi, menkul, gayrimenkul ve ticaret davalarına bakan üç meclise ayrılır (m 315). Ceza Dairesi, cinayet ve cünha davalarına bakan iki meclisten oluşur (m.316).

Her sancakta üç üyeden oluşan bir Deâvi-i İdare Mahkemesi bulunur (m.120). İdarî davalara bakan bu mahkemenin verdiği kararlara Deâvi-i İdare Divan-ı Âlîsi, istinâf mahkemesi sıfatıyla bakar (m.123). Mezhepler arasındaki ihtilaflar taraflarca oluşturulan karma bir komisyon marifetiyle çözülmeye çalışılır. Uyuşmazlık komisyon tarafından uzlaşma ile sonlandırılmadığı takdirde emlâke ilişkin ise hukuk mahkemesinde, idari bir meseleye dâir ise Deâvi-i İdare Mahkemesi'nde görülür (m.193).

Deâvi-i İdare Divan-ı Âlîsi, bir başkan, iki üye ve yardımcıdan oluşur. Başkan, Divan-ı Âlî-i Muhâkemât üyeleri arasından her sene başında Divan tarafından belirlenir. İki üyenin biri vali, diğeri Meclis-i Umûmi-i Dâimi Encümeni tarafından her sene başında tayin olunur. Yardımcılar iki üyede olduğu şekilde belirlenir. Divan nezdinde müdde-i umumilik görevi her sene başında müsteşar tarafından maiyetindeki kalem memurlarından tevkil edilecek iki memur aracılığıyla ifâ olunur. Deâvi-i İdare Divan-ı Âlîsi, müdir-i umumiler tarafından verilen kararlardan zarara uğradığını iddia eden ve kazânılmış bir hakkı ileri süren kişilerin kendisine havale ettiği kararlar ile müdir-i umumiler tarafından yapılan sözleşmelerden dolayı idare ile kişiler arasında meydana gelen ihtilaflara bakar. Ayrıca umûm müdürler ile liva meclisleri taraflarından Deâvi-i İdarece bidâyeten verilen kararlar aleyhindeki itirazları istinâf mahkemesi sıfatıyla görür (m.67).

Atanmış ve seçilmiş memurlar görevlerinin yerine getirilmesinden kaynaklanan fiillerinden dolayı hükümete karşı bizzat sorumludur. Memurların hata ve kusurlarından dolayı kişilerin uğradıkları zararlardan hükümet doğrudan doğruya sorumludur. Hükümetin verilmiş olan zarardan dolayı ödemediği tazminat için memura karşı dava açma hakkı (rücu hakkı) vardır (m.489). Memurlar yargılama olmaksızın azl ve rızası dışında emekli edilemez (m.491).

E. Kişilerin Hak ve Hürriyetleri

Gerek Şarkî Rumeli'de doğan ve gerekse 1 Ocak 1877'den evvel orada ikamet eden tüm Osmanlı tebaası eyaletin yerlisi⁽³⁶⁾ sayılacaktır. Devlet-i Aliyye tebaasından olan herhangi bir kimse eyalette bir sene ikamet ettiğinde Şarkî Rumeli yerliliğine sahip olabilecektir. Yerlilik hakkını kazânmak isteyen yabancıların öncelikle Tâbiyyet-i Devlet-i Aliyye'yi elde etmeleri gerekmektedir. Osmanlılık sıfatının kaybı ve valinin izni olmaksızın yabancı bir ülkenin askerlik mesleğine girme Şarkî Rumeli yerliliğinin kaybını beraberinde getirecektir (m.23).

(36) Anayasanın ikinci faslının başlığı Fransızca metinde "Droits des Citoyens", Osmanlıca metinde "Efrâd-ı Ahâlinin Hukuku" şeklindedir. Fransızca metnin fasıl başlığında yer alan citizen (vatan-daş) kelimesi madde içinde "indigénat" (yerli) şekline dönüşmüş durumdadır.

Şarkî Rumeli yerlileri millet ve mezhep ayrımı olmaksızın aynı haklardan yararlanacak, kamu görev ve hizmetlerine ehliyet, liyakat ve kabiliyetine göre eşit olarak nâil olabilecektir. Eyâletin kamu görevlileri ve hizmetlileri istisnâlar hariç yabancılardan seçilmeyecektir (m.24).

Vergiler, kamu menfaati dikkate alınarak herkesin servet ve gücü nispetinde konacaktır (m.25). Kanunî dayanağı olmadıkça yeni bir vergi konamayacak ve tahsil edilemeyecektir (m.26).

Güvenlikle ilgili getirilen düzenlemelere riayet edildikçe vilâyet yerlileri vilâyet içinde serbestçe seyahat etme ve istedikleri yerde yerleşmede özgür olacaktır (m.27).

Eyâlette herkes din ve mezhebinin gereklerini serbestçe yerine getirebilecektir. Hükümet âyinlerin icrasında herkese eşit davranacaktır. Din ve mezheplerin tümü genel kanun hükümleri ve mezheplerin alenî uygulamalarına ilişkin güvenlikle ilgili konulan düzenlemelere riayet etmekle yükümlüdür (m.28). Hiç kimse bir dinle ilgili muamelât ve merâsimi her ne suretle olursa olsun ifâya ve özel günlerine riayet etmeye zorlanamayacaktır (m.29).

Şahsi hürriyet güvence altına alınmıştır. Kanunun belirlediği hâller ve yer verdiği usûl dışında kişi aleyhine dava açılmayacak, tutuklanamayacak, hapsedilemeyecek veya her ne suretle olursa olsun hürriyeti sınırlanamayacaktır. Suçüstü hâlinde derdest olanlar müstesnâ tutulmak ve meşru surette ilan edilen sıkıyönetim uygulamasına hâlel gelmemek üzere hiç kimse adliyeden verilmiş gerekçeli bir karar (müzekkere) olmadıkça tutuklanamayacak ve hapsedilemeyecektir. Bu müzekerenin de tutulduğu esnada veya 24 saat zarfında kişiye tebliğ edilmesi gerekecektir (m.30).

Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeye gitmekten menedilemeyecektir. Ceza davalarında özel komisyonlar kurulamayacaktır (m.31).

Kanun tarafından belirlenmedikçe hiçbir ceza icra olunamayacaktır (m.32).

Rumeli-i Şarkî'de kanunen belirlenen hâller ve usûl hariç yerleşik herkes ikâmetgâh dokunulmazlığı hakkına sahiptir (m.33).

Vilayetteki genel âdap ile toplumun emniyet ve sıhhati ihlal edilmedikçe her türlü çalışma, sanat ve ziraatın icrası serbesttir (m.34).

Genel gelir elde etme ve genel emniyeti korumak amacıyla kanunen düzenlenenler dışında inhisâr konulamayacaktır (m.35).

Emlâkın tümü güvence altındadır. Kişi ancak kamu yararına dayanılarak, kanun tarafından belirlenen hâl ve surette ve önceden hak ettiği bedel ödenmek kaydıyla emlakından mahrum bırakılabilecektir (m.36). Kimsenin malı müsâdere edilemeyecektir. Bir suçla itham edilenlerin ve gıyâben mahkum olanların malları haczedilemeyecektir (m.37).

Vilayette öğretim serbesttir. Öğretim serbestliği kabiliyet ve ahlakça kanunen belirlenen şartlara göre âdap, kamu düzeni ve vilâyet kanunlarını korumak amacıyla hükümetin denetimi altında gerçekleştirilecektir (m.38).

Kişiler yürürlükteki kanunlara uygun hareket etmek kaydıyla düşüncelerini sözlü, yazılı veya matbûât aracılığıyla beyan edebilecektir (m.39). Matbûât serbesttir. Matbûât özgürlüğünün kötüye kullanılması durumunda kanunî tedbirlere başvurulur. Matbûât yayın öncesi denetime tabi tutulamaz. Matbûâta hiçbir vergi konulamaz (m.40).

Şarkî Rumeli ahaliyi toplanma hakkına sahiptir. Bu hakkı önceden alınacak izin şartına bağlamamak kaydıyla kullanma şekline dâir konulacak kanunlara uygun hareket etmek gereklidir. Açıkta yapılacak toplantılar ise zâbıta nizamlarına tabi olacaktır (m.41).

Maksatları ve kullandıkları vasıtalar gayrimeşru olmadıkça veya hükümet tarafından tehlikeli görülmedikçe eyalette ahali şirket kurma hakkına sahip kılınmıştır. Emniyet ve genel asayişini korumak amacıyla bu hakkın kullanılma şekli kanunla belirlenecektir (m.42).

Herkes eyalet görevlilerine dilekçe verme hakkına sahiptir. Genel topluluklar adına dilekçe vermek ise yalnız yönetim tarafından tanınmış heyetlerin hakkı olacaktır (m.43).

F. Mezhepler

Şarkî Rumeli'de resmen tanınmış olan mezhep cemaatleri savaş öncesi yararlandıkları hak, müsâade, imtiyaz ve muafiyetleri koruyacaktır (m.335). Çeşitli cemaatlerin gerek hiyerarşik yapısına gerekse yerli ve yabancı ruhban reisleriyle olan ilişkilerine engel olunmayacaktır (m. 336). Ayrıca cemaatlerin ruhban sınıfı mensupları Osmanlı padişahları tarafından kendilerine verilen haklardan mahrum bırakılmayacaktır (m.337). Cemaatlerin eyalette seyahat eden veya geçici ikamet eden ziyaretçi ve keşişleri de aynı mezhepteki yerli ruhbanın mazhar oldukları müsâadededen yararlanacaktır (m.338). Eyâlette herhangi bir cemaat eyalet kanunuyla tanınmadıkça resmen tanınmış olan mezhep cemaatlerinin yararlandıkları hak, müsâade, imtiyaz ve muafiyetlere sahip olamayacaktır. Bununla birlikte resmen tanınmış dinlerden birine mensup olmayan kişi kamu düzenine aykırı olmadıkça kendi dininin gereklerini özgürce yerine getirebilecektir (m.340). Resmen tanınmış olan mezhep cemaatleri mal ve mülklerini koruyabilecektir (m.341). Memuriyet beratlarını daha önce Babıalî'den alan gayrimüslim mezhep cemaati reis ve memurları bundan sonra beratlarını hem Babıalî'den hem de padişah nâmına vekâleten validen alabilecektir (m.346).

G. İdarî Taksimat

Rumeli-i Şarkî, altı sancak ile yirmi sekiz kazâya ayrılmıştır (m.108). Kazâlar da şehir nâhiyelerine ve köy nâhiyelerine taksim olunmuştur (m.111). Sancak bir mutasarrıf tarafından idare olunur. Mutasarrıfın maiyyetinde, Dâhiliye Müdürü'nün teklifi üzerine vali tarafından tayin edilen bir yardımcı ile iki üyeden oluşan bir meclis yer alır. Valinin vekili olan mutasarrıf Meclis ile istişâre eder, ancak yaptığı işlemlerden

tek başına sorumludur (m.113). Mutasarrıf, eyalette yürürlükte olan kanun ve nizamât ile valinin emirnamelerine uygun olarak gerekli gördüğü tedbirleri alır (m.114).

Sancakta ayrıca Meclis-i Umûmi yapısı model alınarak, tabii üyeler, sancak dâhilindeki kazâ sayısının beş katı oranında ahalinin seçtiği üyeler ile vali tarafından atanan üyelerden müteşekkil bir Meclis-i Kebir bulunur (m.125). Vali, Husûsi Meclisi ile müzakere ederek yayınlayacağı bir kararnâme ile bu Meclisin feshine karar verebilir (m.132).

Kazâlar, vali tarafından atanan ve mutasarrıfın maiyyetinde bulunan bir kaymakam tarafından idare olunur (m.156). Şehir nâhiyesinde, bir müdür, büyüklüğüne göre bir ilâ üç kişiden oluşan, yardımcı ve üyeleri ahali tarafından üç yıllığına seçilen belediye meclisi yer alır (m.160). Köy nâhiyesinde ahali tarafından bir yıllığına seçilen ve nâhiyenin çeşitli işlerini görmek üzere bir müdür ile müdür yardımcısı görev yapar (m.183). Ayrıca köy nâhiyelerinde üyesi dört ilâ on iki arasında değişen ihtiyar meclisi bulunur (m.187). Nâhiyelerde özellikle de köy nâhiyelerindeki yapılanmada mezhep cemaatlerinin özel bir önemi bulunmaktadır. İdarî yapılar mezheplerin birimdeki ihtiyaçlarını karşılamak üzere şekillenmiştir.

VI. ANAYASANIN UYGULANIŞI

A. Anayasal Düzenin İşleyişi

Şarkî Rumeli'nin ilk valisi olarak tayin edilen Aleko Paşa görevine başlamak üzere 27 Mayıs 1879'da Edirne üzerinden Filibe'ye geçmiştir⁽³⁷⁾. Babiali, Aleko Paşa'ya karşı ihtiyatlı bir tutum takınmıştır. Paşa'nın Filibe'ye gitmesi öncesinde, göreve başlarken yapacağı konuşma kontrol edilmiş ve Osmanlı valisi ve bağlılığına işaret eden fes ve Osmanlı kıyafeti giymesi konusunda kendisinden taahhüt alınmıştır⁽³⁸⁾. Paşa'nın, göreve başlangıcında fes yerine kalpak giymesi, Osmanlı bayrağı çekileceğinin ilan edilmesine rağmen bunu yerine getirmeyip Bulgar bayrağının dalgalanmasına izin vermesi şikâyet konusu olmuştur⁽³⁹⁾.

Teşkilat yapısının hukuken şekillenmesi sonrasında vilâyetin idaresinde görev yapacak birimlere tayinler yapılmaya başlanmıştır. Mevzuat çerçevesinde doğrudan padişahın atayacağı ya da vali tarafından seçilip padişahın onayına tabi olan yöneticiler belirlenerek valiliğe bildirilmiştir⁽⁴⁰⁾. Aleko Paşa'nın görevi devralacağı Şarkî Rumeli Valisi Rus General Stolipin ile görüşmesi sonrası onun tavsiye ettiği görevlileri ataması, makamlara Türkler ile Rumları tayin etmekten sakınması

⁽³⁷⁾ BOA, Y.A.HUS., 161/25-2, 15 Mayıs 1295/27 Mayıs 1879.

⁽³⁸⁾ BOA, Y.A. RES., 3/36-3,4., 7 Cemaziyelahir 1296/29 Mayıs 1879; BOA, MB.İ., 52/141, 29 Cemaziyellevvel 1296/21 Mayıs 1879.

⁽³⁹⁾ BOA, Y.PRK.AZJ., 2/93, 19 Cemaziyelahir 1296/10 Haziran 1879; Tefvîk Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, C.I, 3. Baskı, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 41; Aydın, s. 115.

⁽⁴⁰⁾ BOA, A.MTZ.RŞ., 1/6, 10 Şaban 1296/30 Temmuz 1879; BOA, A.MTZ.RŞ., 1/9, 28 Ramazan 1296/15 Eylül 1879.

rahatsızlık doğurmuştur⁽⁴¹⁾. Paşa, başlangıçta Avrupa ile Rus nüfuzu yanında vilâyetin iç unsurları arasındaki karşılıklı menfaat ve dengeleri gözetken bir siyasi tutum takınmış gözükmektedir. Zamanla gelişen olaylar Aleko Paşa'nın tavrının Bulgarlar lehine değiştiğine işaret etmektedir⁽⁴²⁾.

Babiali, yapılan savaşlar sebebiyle vilayetten ayrılarak Dersaadet ve diğer yerlere göç etmek zorunda kalan Türk muhâcirlerin vilâyete geri dönüşlerini kolaylaştırmak ve Bulgarlar tarafından el konulan arazi ve mülklerinin tahliyesini sağlamak üzere gerekli tedbirlerin alınmasını Şarkî Rumeli Valiliğinden istemiştir. Bulgarların geri dönen muhâcirlere yönelik yapmış oldukları saldırı ve kötü muamelelerin ihbar ve şikâyet konusu olması karşısında, Babiali, emniyet ve asayişin sağlanarak zulmün sona erdirilmesini bildirmesine rağmen Vali Aleko Paşa muhâcirlerin sorunlarının çözülmesine yönelik beklentilere yeterince karşılık verememiştir⁽⁴³⁾. Paşa'nın görev süresi içinde; vilâyetin senelik olarak merkezî devlet hazinesine ödenmesi gereken yıllık verginin tenzili ve düzenli ödenmemesi, askerî jurnallerin gönderilmemesi, gümrüklerin Devlet-i Aliyyenin ilgili birimleri tarafından teftişinin istenmemesi, Vilayet Meclisi'nde çıkarılan kanun ve nizamların çoğunun içeriğinin merkezî hükümetle vilâyet arasında ihtilafa sebebiyet vermesi ve bunların düzeltilmesinde oldukça zorluk çıkarılması, müslümanların memuriyetlere tayini başta olmak üzere eşit haklardan yararlandırılmaması, vilayette yapılan mitingler ve Bulgaristan ile birleşmek yönündeki fikirleri Rusya'nın kabul etmeyerek bunu Aleko Paşa'nın idari zafiyetine bağlaması, Rusya'nın karşı çıkması durumunda atanmasının, uygun görmesi hâlinde ise yeniden atandığında görevden alınmasının mümkün görülmemesi ve Devleti Aliyyeye karşı ihlas ve samimiyetinin kestirilememesinden hareketle tekrar atanması uygun bulunmamıştır⁽⁴⁴⁾. Diğer devletlerin onay vermesiyle, Rumeli-i Şarkî Eyâleti Valiliğine, 18 Mayıs 1884'de Vilayet Müsteşarı ve Dâhiliye Müdürü Gavril Efendi tayin olunmuştur⁽⁴⁵⁾.

(41) BOA, Y.PRK.AZJ., 2/93. Aleko Paşa Bulgarların mutasarrıflığa daha chil olduklarını belirtirken Bulgarca yanında Türkçe ve Rumca lisanlarını bilmelerini öne çıkarmaktadır (BOA, HR.TO., 380/20, 29 Ağustos 1879).

(42) Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı-Hayat-ı Husûsiye ve Siyaseti-, Cild-i Sâni, İstanbul 1327, s. 634-635; Yuluğ Tekin Kurat, Henry Loyard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968, s. 151-152; Aydın, age, s. 116-117. Osman Nuri, Aleko Paşa'nın Bulgarlar lehine olan siyasetini, kendisini onlara sevdiren ilerde Büyük Bulgaristan Krallığı teşkil edildiğinde kendisinden daha münasip aday olamayacağı fikrini elde etme amacına yönelik görmektedir (Osman Nuri, age, s. 635).

(43) BOA, A.MTZ.RŞ., 1/2, 12 Recep 1296/2 Temmuz 1879; BOA, A.MTZ.RŞ., 1/17, 10 Şevval 1296/27 Eylül 1879; Osman Nuri, age, s. 635. Osmanlı Devleti sıkıntılarla karşı karşıya kalan göçmenlerin sorunlarına çözüm bulmaya ve onlara yardım etmeye, özellikle elini güçlü tutacağı gerekçesiyle bölgede göçmenlerin yaşadıkları toprakları terk etmemesi siyasetini sürdürmeye çalışmıştır (Aydın, age, s.199).

(44) BOA, İ.MTZ.(04), 9/371-1, 10 Recep 1301/6 Mayıs 1884; Aydın, age, s. 119.

(45) BOA, İ.MTZ.(04), 9/374-8, 22 Recep 1301/18 Mayıs 1884.

Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan'ın bölünerek Şarkî Rumeli'ni ayrı bir vilâyet olarak ortaya çıkması Bulgar milliyetçiler tarafından kabullenilememiştir. Birleşme arzusu gittikçe artan faaliyetlerle kendini göstermeye başlamış⁽⁴⁶⁾, Gavril Paşa da selevi Aleko Paşa gibi milliyetçiler karşısında direnç gösterememiştir⁽⁴⁷⁾.

Vilâyet Meclis-i Umûmisi'nin seçim hazırlıklarına 1879 Ağustosunda başlanmıştır. Bulgarların çoğunluğu teşkil ettiği Meclis, Aleko Paşa'nın üç dilde yaptığı konuşma ile 3 Kasım 1879'da açılarak çalışmalarına başlamıştır⁽⁴⁸⁾. Meclisin toplantı döneminin sona ermesi ve valinin yaptığı kapanış konuşması da Babıali'ye bildirilmiştir⁽⁴⁹⁾. Meclis toplantılarının açılış ve kapanışları ile burada valinin yaptığı açılış ve kapanış nutukları düzenli bir şekilde Babıali'ye haber verilmiştir⁽⁵⁰⁾.

Meclis-i Umûmi'de görüşülerek kararlaştırılan kanun layihaları Anayasa gereği padişahın onayına sunulmuştur⁽⁵¹⁾. Babıali'ye arz edilen kanun layihaları, incelenmek üzere Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesine havale edilirdi. Kanun layihaları, Anayasa hükümlerine uygunluk açısından da denetlenir, düzenlenen mazbatada layihaların kabulü, tadili veya reddi yönünde görüş belirtilirdi. Şûra-yı Devlet mazbatasına daha sonra Meclis-i Vükela tarafından mütaaa olunurdu. Burada da layihalar kabul, tadil veya red bakımından değerlendirilirdi. Tadil veya red olunan lâyihalar sebep de belirtilirdi. Tadili teklif olunan layihaların tekrar Babıali'ye sunulması gerekirdi⁽⁵²⁾. Rumeli Valisi bunları padişah adına ilan ederek uygulanmasını isterdi⁽⁵³⁾.

Şarkî Rumeli'nin mümtaz eyalet statüsü Berlin Antlaşması'nın belirlediği esaslar dikkate alınarak Anayasada düzenlenmişti. Askerî ve siyasi açıdan padişaha bağlı olan vilâyette valinin padişahça tayini, üst düzey bürokratların atanmasının padişahın onayına tabi olması, vilâyetin senelik vergi yükümlülüğü, Osmanlı Devleti'nin vilâyet üzerindeki askerî hakları, Osmanlı sikkesinin resmî para olması, valilerin zaman zaman İstanbul'a gelme yükümlülüğü Osmanlı Devleti'nin vilâyet üzerindeki hükümlerine işaret etmekteydi. Anayasada yer verilen kapsamda hukuki, idari,

(46) Osman Nuri, age, s. 634, 639; Aydın, age, s.122; Jelavich, age, s. 396, 399.

(47) Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.200.

(48) BOA, Y.A. HUS., 162/112-7, 22 Zilkade 1296/7 Kasım 1879; Osman Nuri, age, s. 635. Seçilen 36 üyeden 31'i Bulgar üyeden oluşmaktaydı (Osman Nuri, age, s. 771).

(49) BOA, Y.A. RES., 5/22, 2 Safer 1297, 11 Ocak 1880.

(50) BOA, Y.A. RES.,27/17, 20 Rebiülevvel 1302/7 Ocak 1885.

(51) BOA, A.MTZ.RŞ., 1/36, 13 Zilhicce 1298/6 Kasım 1881; BOA, A.MTZ.RŞ., 2/11, 14 Zilhicce 1300/16 Ekim 1883; BOA, A.MTZ.RŞ., 3/5, 1 Zilhicce 1301/22 Eylül 1884; BOA, A.MTZ.RŞ., 4/6, 1 Zilkade 1302/11 Eylül 1885.

(52) BOA, İ.MTZ.(04), 7/280-9,10; Aydın, age, s. 188-198.

(53) Vilâyet meclis tarafından kabul edilerek padişah tarafından onay verilen bir kanunun ilanında şu ifadeler yer verilmektedir: "Nâm-ı nâmi-yi Hazret-i Pâdişâhiye olarak Nizamnâme-i Dâhili'nin 3'üncü ve 54'üncü ve 495'inci ahkâmına tevfiken 1880 senesi Teşrinisânîsinin 26'ncı günü Meclis-i Umûmi-i Vilâyetten kabul olunup lede'l-arz meriyeti hakkında müteallik buyurulan irade-i seniyye mucibince valisi bulunduğum Rumeli-i Şarkî Vilâyetinde işbu kanunun meriyü'l-icrâ tutulmasını ilan ederim" (BOA, İ.MTZ.(04), 7/280-1).

mali düzenlemeler yapabilme konusunda serbest olması, dış ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin antlaşma siyasetine ve hükümlerine aykırı davranmamak kaydıyla ilişkiler geliştirebilmesi ise Şarkî Rumeli'nin imtiyazlı bir eyalet olmasının göstergelerindendi.

Vilayete tanınan özerk konumun sınırları, valinin yetki alanı zaman zaman valilikle-Babıali arasında ihtilaf konusu olmuştur. Tespit edilen yıllık vergi miktarı tenzil edilmek istenince ya da zamanında ödenmeyince, vali, Babıali tarafından uyarılmıştır⁽⁵⁴⁾. Genel olarak imtiyazlı eyaletler başka ülkelerle yapacakları temasları Osmanlı Devleti'ne haber vermek zorundaydı⁽⁵⁵⁾. Gavril Paşa döneminde, Bulgaristan Emâreti ile Şarkî Rumeli arasında niteliği tartışmalı olan bir Gümrük Mukavelesi aktedilmişti. Şarkî Rumeli Vilayetinin anayasa hükümlerine aykırı olarak Babıali'nin bilgisi olmaksızın yabancı bir ülke veya Osmanlı Devleti'ne tabi bir emâretle müzâverede bulunması Babıali tarafından uygun görülmemeyerek yapılan sözleşme kabul edilmemiştir⁽⁵⁶⁾. Öte yandan vilayette bulunan tebaalarının ticari işlerini takip etmek üzere diğer eyalet-i mümtazelerde olduğu gibi ilgili devletin Dersaadet'te bulunan sefirinin takrihi ve Babıali'nin izniyle devletlerin konsolos atamalarına izin verilmiş; İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, İtalya, Yunanistan ve İran vilayete konsolos tayin etmiştir⁽⁵⁷⁾.

Göçlere rağmen vilayette önemli ölçüde bir Türk nüfus yaşamıştır⁽⁵⁸⁾. Babıali tarafından, bunların hayır kurumlarıyla ilgilenmek Cemaat-i İslamiye şeklinde oluşum ve idarelerine nezaret etmek ve merkezle vilâyet arasında irtibat ve bilgi akışını sağlamak üzere önce ilmiyeden Ali Haydar Efendi, ondan sonra ise Cemaleddin Efendi görevlendirilmiştir⁽⁵⁹⁾.

B. Şarkî Rumeli Valiliği'nin Bulgaristan Prensi'ne Verilmesi

Osmanlı Devleti, mahzurlar doğuracağını varsayarak, Berlin Antlaşması hükümleri gereğince kendisine tanınan Şarkî Rumeli hududuna asker gönderme hakkından imtina etmişti. Vilayete Emâretin birleşmesi veya vilâyetin iltihakı taraftarı olan Bulgarlar bu durumdan oldukça hoşnut olmuşlardı. Zira hudutta bir askeri birliğin varlığı onların emellerini boşa çıkarabilirdi. Bu gruplar, çok geçmeden Şarkî Rumeli'de çeşitli adlar altında teşkilatlanmaya başladılar. Bir

⁽⁵⁴⁾ Aydın, age, s. 173-176.

⁽⁵⁵⁾ Ayhan Ceylan, Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması, İstanbul:Kitabevi, 2014, s. 22.

⁽⁵⁶⁾ BOA, Y.A. RES., 27/4, 6 Rebiülevvel 1302/24 Aralık 1884; BOA, İ.MTZ. (04), 9/393, 18 Rebiülevvel 1302/4 Şubat 1885.

⁽⁵⁷⁾ BOA, İ.MTZ. (04), 6/218, 25 Rebiülahir 1296/18 Nisan 1879; BOA, İ.MTZ. (04), 6/236, 14 Recep 1296/4 Temmuz 1879; Aydın, age, s. 250-251.

⁽⁵⁸⁾ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi-", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, s.401-403; Aydın, age, s. 214-216.

⁽⁵⁹⁾ BOA, MV., 4/17, 8 Ramazan 1302/21 Haziran 1885.

yandan da Avrupa'ya taraftarlarından heyetler göndererek planladıkları ilerideki hareketlerine zemin hazırlamaya çalıştılar. Komiteler teşkil ederek vilayette yavaş yavaş eylemlere yöneldiler. 1885'in Eylül ayında Filibe'de başlayan eylemler kısa sürede isyana dönüştü. Asiler Vali Gavril Paşa'nın bulunduğu hükümet konağını muhâsara ederek onu tutuklayıp hapsedtiler. Sonrasında geçici bir hükümet kurulduğunu ilan ettiler. Bulgaristan Prensi Aleksandır'a telgraf çekerek yönetimi üstlenmesini istediler. Filibe'ye gelen Aleksandır bir beyanname yayınlayarak Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a iltihakını ilan etti. İsyanın haber alınması üzerine Babıali Avrupa devletleri nezdinde protestoda bulundu. Babıali'nin askerî yollarla sorunun çözümüne yönelik görüşü, Sultan Abdülhamid'in diplomatik yollarla çözüm tercihi karşısında tatbiki konulamadı⁽⁶⁰⁾.

İsyan sonrası gelişmelerle ilgili İstanbul'da Berlin Antlaşması'na taraf devletlerle zaman zaman bir araya gelindi. Nihayet 5 Nisan 1886 tarihinde tertiplenen konferansta alınan kararlar bir kararnâme şeklinde yayınlandı. Kararnâmeye göre; Şarkî Rumeli Valiliği Berlin Muahedesinin 17'nci maddesi gereği Bulgaristan Prensine bırakılacak, Kırcalı Nâhiyesinin müslümanlardan oluşan köyleriyle Rodop cihetinde bulunup Şarkî Rumeli Vilayeti'nin idaresine geçmemiş bulunan müslümanların yaşadıkları köyler doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından yönetilecek, eyaletin anayasası tadil edilecek, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ile Şarkî Rumeli hakkındaki diğer tüm hükümleri eskiden olduğu gibi geçerli olacaktır. Taraf devletlerce imza olunan senet Prens Aleksandır tarafından da kabul edilince, Rumeli-i Şarkî Eyâleti Valiliği'nin uhdesine tevcihi hakkındaki emr-i âli kendisine gönderildi⁽⁶¹⁾. Konferansta alınan karar şartsız ve tam birleşme kararında olan Bulgarları tatmin etmeyince Bulgar ve Şarkî Rumeli meclisleri Sofya'da birlikte toplandı. Aleksandır açılış konuşmasında iki vilâyetin birliği fikrini vurgulayarak, ortak meselelerin bir Bulgar Meclis-i Umûmisi tarafından ele alınmasına yönelik arzusunu dile getirdi⁽⁶²⁾. Rusya kendi inisiyatifi dışında gelişen olaylar sonucu Aleksandır'ın yönetimi üstlenmesinden hoşnut olmadı. Kısa süre sonra ona yönelik tavır alınca, Prens istifa etmek zorunda kaldı ve yerine 1887 yılında Ferdinand geçti⁽⁶³⁾. Babıali, 1896 yılında gönderdiği iki fermanın biriyle Prens Ferdinand'ın Bulgaristan Prensligi'ni tasdik ederken diğeriyle de Şarkî Rumeli Valisi olduğunu bildirmektedir⁽⁶⁴⁾.

Eyâlet Valiliğinin Bulgaristan Prensi uhdesine tevcihi sonrasında Bulgaristan Emareti'nin Şarkî Rumeli üzerinde etkisi artmaya başlamıştır. Eyalette yaşayan müslüman ahalinin tabi olduğu vergi sistemi⁽⁶⁵⁾, kurmuş oldukları vakıfların idare

(60) Osman Nuri, age, s. 768-880; Aydın, age, s. 255-260.

(61) Türkgeldi, C.III, s. 232-233; Aydın, age, s. 275-281.

(62) Türkgeldi, C.III, s. 235.

(63) Türkgeldi, C.III, s. 235-236; Aydın, age, s. 293.

(64) Osman Nuri, age, s. 796.

(65) BOA, HR. SFR.04., 332/8, 24 Haziran 1886.

sistemi, müftülerin seçimi, müftülerin Şeyhülislamlık ile irtibat usulü⁽⁶⁶⁾, posta ve telgraf muâmeleleri⁽⁶⁷⁾ değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikler Bulgaristan Emareti ahalisi için öngörülen düzenlemeler şeklindedir. Emâret, Şarkî Rumeli Eyaletini ilhâk ettiğini varsaymış, fiilen bu yönde adımlar atmıştır.

5 Ekim 1908'de Bulgaristan Emareti "Bulgar Krallığı" unvanıyla bağımsızlığını ilan etti. İlanın kapsamına, devletlerarası anlaşma sonrası muhtariyet idaresiyle 1885 yılında Bulgaristan Prensine tevdi edilmiş olan Şarkî Rumeli de dâhil edildi. Bu durum Berlin Muahedesini imza eden devletler nezdinde uluslararası antlaşmalara aykırı görülerek protesto edildi. Ancak 19 Nisan 1909'da Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokol ile Bulgaristan'ın bağımsızlığı tanındı. Protokol Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından da onaylandı⁽⁶⁸⁾.

Osmanlı Devleti, Şarkî Rumeli Valiliği'nin, 1885 Filibe İsyanı sonrası 1886 yılında İstanbul'da ilan edilen Kararnâme ile Bulgaristan Emareti Prensliğine ihâle ve tevcihini bir iltihak olarak görmemiştir. Babialî, Bulgarların fiilî adımlarına karşı, eyaletin, Berlin Muahedesi ve 1886 Kararnâmesi ile belirlenen hukuki statüsünün Bulgaristan Emareti'nin 1909 yılında tanıdığı bağımsızlığına kadar sürdüğünü öngörmüştür. Eyâlet Valiliği Bulgar Prensliğine verilmekle birlikte, önceden olduğu gibi Babialî, coğrafi alan⁽⁶⁹⁾ ve muhtar bir vilâyet tüzel kişiliği olarak Şarkî Rumeli'nin devam ettiğini ileri sürmüş ve yeri geldiğinde varlığını savunmuştur. Şarkî Rumeli için "Cenubî Bulgaristan" tabirinin kullanılmasına⁽⁷⁰⁾, Bulgaristan Prens'i'nin onu Bulgaristan'ın ayrılmaz bir parçası olarak görmesine karşı çıkmıştır⁽⁷¹⁾. Osmanlı Arşiv Belgelerine yansıdığı kadarıyla, mümtaz eyaletler için öngörülen kapıkethüdalığı; "Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Kapıkethüdalığı" şeklinde⁽⁷²⁾, Şarkî Rumeli'nin ödemesi gereken vergiler Bulgaristan Emareti'nin zimmetinde borç görülerek⁽⁷³⁾ Emaret ve Eyâlet konumu iki ayrı hukuki kişilik olarak Bulgaristan'ın 1909'daki bağımsızlığına kadar varlığını sürdürmüştür. Uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara dayanılarak hukuki statüye sahip çıkmış olsa da yeterli uluslararası destek bulunamayınca fiilî durum kabullenilmek zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte eyalet, benzeri fiilî durumla karşılaşan Mısır, Tunus gibi mümtaz vilâyetlerle beraber, 1890 ve 1904 devlet salnâmelerinde yer almayı sürdürmüştür⁽⁷⁴⁾.

(66) BOA, HR. SFR.04., 502/16, 14 Temmuz 1888; BOA, HR. SFR.04., 352/24, 6 Ağustos 1896.

(67) BOA, MV., 34/41, 23 Zilkade 1305/1 Ağustos 1888.

(68) BOA, HR. HMŞ. İŞO., 28/18-9, 6 Nisan 1325/19 Nisan 1909; BOA, İ. MTZ. (O4.), 27/1770, 27 Rebiülahir 1327/18 Mayıs 1909.

(69) BOA, Y.PRK. MYD., 16/38, 27 Zilkade 1312/22 Mayıs 1895.

(70) BOA, MV., 11/9, 23 Şevval 1303/25 Temmuz 1886.

(71) BOA, HR.SFR. O4., 549/19, 29 Temmuz 1901.

(72) BOA, DH. MKT., 7/77, 14 Cemaziyelahir 1311/23 Aralık 1893.

(73) BOA, HR. SFR. O4., 433/120, 31 Ocak 1908.

(74) Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1300 Sene-i Hicriyye, Konstantiniyye 1299, s. 340-343; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1307, Dersâdet 1307, s. 822-825; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i

C. Anayasa Değişiklikleri

5 Nisan 1886 İstanbul Konferansı'nda ilan edilen kararnâmenin üçüncü maddesine göre 1879 tarihli Şarkî Rumeli Anayasası, Babialı ile Bulgaristan Prensi tarafından tayin olunan memurlardan müteşekkil bir komisyon tarafından ihtiyaçlar ve mahallî şartlar dikkate alınarak gözden geçirilecek, değişiklik yapılırken Osmanlı hazinesinin menfaatleri göz önünde bulundurulacaktı. Komisyon, anayasa değişikliği çalışmasını dört ayda tamamlayacak, hazırlanan metin İstanbul'da toplanacak olan konferansta taraf devletlerin onayına sunulacaktı. Bu değişiklikler tasdik oluncaya kadar eyalet Prens'in gerekli gördüğü çerçevede idare olunacaktı⁽⁷⁵⁾.

Anayasanın tadil müzakeresinde bulunacak Komisyona Devlet-i Aliyye'yi temsil etmek Şûrâ-yı Devlet üyesi Abro Efendi ile Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî Müdürü Macid Paşa tayin olunmuştur⁽⁷⁶⁾. Osmanlı Devleti, Anayasa tadil müzakeresinde görevlendirdiği üyelerden; devletin haiz olduğu çeşitli hakların gözetilmesi, tebaa içindeki çeşitli sınıfların refah ve saadetinin temin edilmesi, devletin mali haklarının teminat altına alınması, eyalet valilik makamının muhtariyet idaresiyle Prens'e verilmesi, Şarkî Rumeli'nin fiilen devamı ve bekası ve Bulgaristan Eمارeti ile Rumeli-i Şark Eyâleti arasında ittihadı karşı çıkılması konularına özen göstermelerini istemiştir. Babialı bu kapsamda tadil müzakeresinde görevli iki üyesine, görüşmelerde göz önünde bulundurmaya üzere bir komisyon tarafından hazırlanan ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da mütaaa olunarak gözden geçirilen bir Talimat Müsveddesi vermiştir⁽⁷⁷⁾.

Talimat⁽⁷⁸⁾ yirmi dört maddeden oluşmaktadır. Talimatta, anayasanın tadilinde; 1886'da İstanbul'da ilan edilen Kararnâmenin dördüncü maddesinin esas alınması, mezkur Kararnâme Berlin Muahedesi'nin yalnız on dört ve on beşinci maddelerini kısmen tadil ettiğinden bu iki maddenin kalan fıkraları ile Berlin Muahedesi'nin Şarkî Rumeli'ye dâir on üç, on altı, on yedi, on sekiz, yirmi ve yirmi birinci maddeleri geçerliliğini koruduğundan devletin hakları bakımından müzakerede bu maddelere dayanılması, Kararnâme Şarkî Rumeli Anayasası'nın iki, üç, kırk yedi, kırk sekiz ve yüz onuncu maddelerinde tamamen veya kısmen tadil yapmış olduğundan bu maddeler gereğince tashih edilmesi, gümrükler hakkında karşılaşılan zorlukların giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına ivedilikle gayret edilmesi, anayasanın gümrüklere ilişkin on yedi ve yüz doksan beşinci maddeleri

Osmaniye 1322 Sene-i Hicriyye, Dersâdet 1320, s.858-860. 1905'deki bir belgede, Mısır, Bosna-Hersek, Tunus, Kıbrıs, Rumeli-i Şarkî, Girid gibi mümtaz eyaletlerin ahâlisinin fiilî konularına rağmen Osmanlı Devleti nezdinde "tâbiyyet-i Osmaniye sıfatını" kaybetmedikleri belirtilmektedir (BOA, DH. MKT., 925/55, 16 Zilkade 1322/22 Ocak 1905).

(75) Türk geldi, age, s. 232.

(76) BOA, İ.MTZ. (04), 11/562, 22 Recep 1303/26 Nisan 1886.

(77) BOA, Y.A.RES., 34/3, 4 Ramazan 1303/6 Haziran 1886.

(78) BOA, Y.A.RES., 34/3.; Aydın, age, s. 283-287.

kısmen tashih gerektirmekte olduğundan bu iki maddenin resen müzakere olunarak Babıali'nin onayına sunulması, vilayetten alınan beş bin liralık gümrük vergisinin alınmaması, gümrüklerin idaresi, teftişi ve gümrük memurlarının tayini, valiye yabancı askerden subay tayin yetkisi veren dört yüz yetmiş birinci maddenin tadili, vilâyetin borçlanmasında Babıali'ye önceden haber verilmesine ilişkin bir madde eklenmesi, anayasada yer alan beş numaralı zeylin on iki ve on üçüncü fıkralarıyla sekiz numaralı zeylin on beşinci fıkrasının cemaat hukukunun muhafazasına delalet eden ibârelerle tashih edilmesi, vilâyetin ödeyeceği vergi miktarında ortaya çıkan indirim sorununun tekrar yaşanmaması için ilgili zeylin asıl madde olarak düzenlenmesi, on bir numaralı zeyilde yer alan istinaf süresinin uzatılması, nâhiye müdürlerinin verdikleri hükümlerin istinafi ve Divan-ı Âlî hükümlerine temyiz merci gösterilmesi, Bulgar olmayan ahaliye ilişkin olumsuz sonuçlar doğurduğundan Meclis-i Umûmi ve Meclis-i Kebir âzâlarının seçim usulünün anayasadan çıkarılması, cemiyetlerin kurulmasına yönelik kırk birinci maddedeki yetkilerin devletlerin çoğunda bulunmadığından ilgâ edilmesi, yüz onuncu maddenin Bulgarlar dışındaki ahalinin de çalışabilmesine imkan sağlayacak şekilde düzenlenmesi, Osmanlı kanunlarının vilayette de geçerli olduğuna ilişkin on birinci maddenin yanlış anlaşılmalara imkan vermeyecek ve devletin menfaatleri dikkate alınacak şekilde düzeltilmesi, Babıali tarafından reddedilen kanun layihalarının vilâyetçe bir idare nizamnamesi ile düzenlenerek yürürlüğe konulmasının önüne geçilmesi, Türk köylerine Bulgarlar'ın ziyareti veya yerleşmelerinde Türklerin dini hassasiyetlerine özen gösterilmesi, kadastro vergisinin ilgâsı, mektep müfettişlerinin cemaatlerden seçilmesi, milis ve jandarma kumandanlıklarına müslümanlardan da subay tayinine dikkat edilmesi, müslüman göçmenlerin hakkı olarak ilk sene bütçesine konulan kırk bin altının talebi, on üçüncü maddenin Devlet-i Aliyye'ye ait bir hak olarak düzenlenmesi, Anayasanın altmış üçüncü maddesinin üçüncü fıkrasının tamamıyla kaldırılması, Anayasanın üçüncü zeylinin otuz beşinci maddesinde yer alan demiryolları inşâsına ilişkin düzenlemenin Osmanlı Devleti'ne hak bahşedecek şekilde düzeltilmesi, Anayasanın on birinci maddesinin son fıkrasında derpiş olunan; "eyâletin mahallî ihtiyaç hâlinde Osmanlı kanunlarını değiştirebileceğine" ilişkin maddenin tadili konularına dikkat edilmesi istenmektedir.

Anayasa tadillerinin tamamlanması için öngörülen dört aylık süreye rağmen Bulgaristan Emareti'nde görülen Prens değişikliği, Osmanlı Devleti'nin bu değişiklik şeklini uygun bulmaması ve eyalet için Berlin Antlaşması'nda öngörülen şartlara riayet edilmemesinden dolayı Osmanlı Devleti bu süreçte tadillerin yapılmasına olumlu yaklaşmamış ve tadiller gerçekleştirilememiştir⁽⁷⁹⁾.

(79) BOA, Y.PRK. MYD., 13/10, 29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893. Bir Osmanlı Arşiv Belgesine bu süreç şu şekilde yansımıştır: "Tahavvülât-i idâreden dolayı Nizamnâme-i mezkûr ahkâmının şu aralık eyalet-i mezkûrede tamamıyla icra olunamayıp muâmelât ve hususât-ı vâkıada Bulgaristan'a mahsus nizamât ahkâmına riayet edilmekte olmasına mebnî..." (BOA, A.MTZ. RŞ. 9/2.).

SONUÇ

XIX. yüzyılda devletlerarası ilişkiler ve gelişmeler Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak siyasi-idari statüleri farklı eyalet-i mümtâzelerin ortaya çıkışına müncer olmuştur. Şark meselesi etrafında devletlerarası rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı, milliyetçi hareketlere ve panslavist siyasete sahne olan Balkanlar mümtaz eyaletlerin en fazla ortaya çıktığı bölgedir. Bu eyaletler ve ayrıcalıklı idare tarzları Osmanlı Devleti'nin tercihi olmayıp uluslararası şartların dayatmasıyla ortaya çıkmıştır. Uluslararası antlaşmalarla çerçevesi çizilen bu eyaletlerin statüleri genelde anayasalarla belirlenmiştir.

1878 Berlin Antlaşması ile Şarkî Rumeli adı altında siyasi ve askerî açıdan padişaha bağlı muhtar bir eyalet kurulmuş ve teşkilatını düzenlemek üzere bir anayasa yapılacağı belirtilmiştir. Berlin Antlaşması'nda tasrih edildiği üzere bu anayasa uluslararası bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 1879 yılında padişah fermanıyla ilan edilerek yürürlüğe konmuştur.

Hem süreçte yer alan pek çok devlet ve hem de vilayette yerleşik Türk, Bulgar ve Rum ahalî arasındaki hak ve menfaatleri gözeterek bir denge sağlama gerekliliği 495 asıl madde ve 637 zeyl maddeden oluşan oldukça kazuistik bir anayasa ortaya çıkartmıştır. Bu anayasa bir vilayet teşkilatını düzenlemesi hasebiyle diğer mümtaz vilayetlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından "dâhilî nizamname" olarak isimlendirilmiştir. Anayasanın belki de en önemli özelliği, Osmanlı Devletine tabi diğer muhtar eyalet anayasalarından farklı olarak, Berlin Antlaşması'nda çizilen çerçevesinin de etkisiyle padişaha tanınan yetkilerin oldukça geniş tutulmasıdır. Maddî ve şekli açıdan anayasa özelliği taşıyan metin, vilayetteki temel organları, işleyişlerini, aralarındaki ilişkileri düzenlemiş temel hak ve hürriyetlere yer vermiştir. Anayasada hak ve özgürlük listesi 1876 Osmanlı Kanun-i Esâsî'sinin ilk şeklinden daha geniş tutulmuş; basının sansüre tabi tutulamayacağı vurgulanmış, toplanma hakkı tanınmıştır. Din ve mezhep hürriyeti teminat altına alınarak oldukça ayrıntılı düzenlenmiştir.

Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü açıkça belirtilmiştir. Padişahın onayına gönderilen kanun layihaları Babîâlî tarafından anayasaya uygunluk bakımından denetlenmiştir. Şarkî Rumeli Anayasası, aynı zamanda, önceki Balkan vilayet anayasaları ve merkezdeki 1876 Kanun-i Esâsî'si tecrübesi sonrasına denk gelir. Bu bakımdan belirgin bir anayasacılık birikimi yansıtır. Bulgaristan Emareti'nin 1885 yılındaki fiilî ilhâk kararına rağmen Osmanlı Devleti Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ve anayasal düzenini hukuken 1909 yılındaki bağımsızlık ilanına kadar sürdürmeye gayret göstermiştir.

KAYNAKÇA

I-Osmanlı Arşiv Belgeleri

- Bulgaristan İradeleri (İ.MTZ. (04))
Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.)
Hariciye Nezâreti Londra Sefareti (HR.SFR.3.)
Hariciye Nezâreti Paris Sefareti (HR.SFR.4.)
Hariciye Nezâreti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.)
Hariciye Nezâret Tercüme Odası (HR.TO.)
Hatt-ı Hümayun (H.H.)
Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ.)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)
Muahedeler (MHD.)
Sadaret Mukavelenamer (A.DVN.MKL.)
Sadaret Rumeli-i Şarkî (A.MTZ.RŞ.)
Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)
Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)
Yıldız Husûsi Maruzat (Y.A.HUS.)
Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)
Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD.)

II-Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

- Aydın, Mahir; Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1992.
Aydın, Mahir; “Doğu Rumeli Vilayeti”, Osmanlı, C.II, Ankara:Yeni Türkiye, 1999.
Babanzâde İsmail Hakkı; Hukuk-ı Esasiyye, Konstantiniyye, 1329.
Baykal, Bekir Sıtkı; “Makam-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli”, Belleten, C. XXIII, Sy.90, Ankara, 1959.
Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi; İstanbul:Matbaa-i Âmire, 1298.
Bıyıklıoğlu, Tevfik; Trakya’da Millî Mücadele, C.I, 3. Baskı, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
Ceylan, Ayhan; Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması, İstanbul:Kitabevi, 2014.

Düstur, I/4; İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295.

Düstur, I/4; İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1296.

Engelhardt Ed.; Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniyenin Tarih-i Islahatı 1826-1882, müt. Ali Reşad, İstanbul, 1328.

Eren, Abdurrahman; Anayasa Hukuku Dersleri, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.

Halaçoğlu, Yusuf; “Bulgaristan-Osmanlı Dönemi-”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992.

İnalçık, Halil; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1992.

Jelavich, Barbara; Balkan Tarihi 1-18 ve 19. Yüzyıllar-, 2. Baskı, çev. Haşim Koç-Gülçin Koç, İstanbul:Küre Yayınları, 2009.

Karapınar, Ayşe ;“Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, Balkanlar El Kitabı, 3. Baskı, Edt. Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ-Prof. Dr. Osman Karatay, Ankara:Akçağ Yayınları, 2017.

Kurat, Yuluğ Tekin; Henry Loyard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968.

Muâhedât Mecmuası; IV, İstanbul:Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298.

Muâhedât Mecmuası; V, İstanbul:Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298.

Osman Nuri; Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı-Hayat-ı Husûsiye ve Siyasiyesi-, Cild-i Sâni, İstanbul 1327.

Rumeli-i Şarkî’nin Nizamnâme-i Dâhilîsi; Defa-i Sâlis, Dersaâdet: Matbaa-i Âmire, 1295.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1300 Sene-i Hicriyye; Konstantiniyye 1299.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1307; Dersaâdet 1307.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1322 Sene-i Hicriyye; Dersaâdet 1320.

Sürme, Mehmet;“Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi”, Belleten, C.80, Sy.288, 2016.

Şentürk, M. Hüdayi; Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi

Şimşir, Bilâl N.; Rumeli’den Türk Göçleri, I, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1989.

Türkgeldi Ali Fuat; Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.I-III, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

1909 KANUN-I ESASİ DEĞİŞİKLİKLERİNİN HÜKÜMET SİSTEMİ'NE OLAN YANSIMALARI

Muhammed Ali TORUNOĞULLARI

Özet

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'deki 1909 tadilleri neticesinde ortaya çıkan hükümet sistemi tetkik edilmektedir.

1876 yılında Kanun-i Esasi ilanı ile Osmanlı Devleti anayasalı ve parlamentolu bir monarşi hâlini almıştır. Ancak bu dönem pek uzun sürmemiş, 1878 yılında meclis padişah tarafından tatil edilmiştir. Kanun-i Esasi ise açıkça ilga olunmamış, parlamentoya dair hükümleri tatbik edilmemiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiş, ülkede yeniden seçimler yapılmış ve parlamento yeniden çalışmaya başlamıştır. Ancak 1876 Kanun-i Esasi'sinin hâkimiyet-i milliyeye, meşrutiyete uygun olmadığı düşünülen hükümlerini değiştirmek ve aynı zamanda meclisin tekrardan süresiz olarak tatil edilmesine mani olmak için bir takım tadiller gerçekleştirilmiştir. 1909 yılında yapılan bu tadillerle yasama ve yürütmeye dair mühim düzenlemeler yapılmış olup, tadillerin hükümet sistemi cihetiyle önemli yansımaları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi, Parlamento, 1909 Tadilleri, Hükümet Sistemi, Anayasa

GİRİŞ

Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca monarşi ile yönetilmiştir. Yasamanın ve yürütmenin başında yegane salahiyet sahibi padişah olmuştur. Ancak padişah yasama ve yürütme yetkisini kullanırken şer'i prensiplere, kanun-i kadime, örf ve adetlere riayet etmek zorundadır. Bu sebeple sınırsız bir yetkiye sahip değildir.

Klasik devir Osmanlı Devleti'nde her ne kadar yazılı olmayan anayasa teamülleri bulunsa da, yazılı bir anayasa metni yoktur. Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası 1876 yılında ilan edilmiş olan Kanun-i Esasi'dir. Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olması hasebiyle oldukça mühimdir. Zira padişahın yetkileri tenkis

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, muhammed.ali@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7077-4130>

edilmiş, temsili vasıfta bir meclis teşkil olunmuş, temel hak ve hürriyetler yasal olarak güvence altına alınmıştır. 1909 yılında ise Kanun-ı Esasi'de mühim değişiklikler yapılmış, yapılan değişiklikler bir nevi yeni bir anayasa olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple söz konusu değişikliklerin, yasama ve yürütme münasebetleri açısından tetkik edilmesi, hükümet sistemi açısından meydana getirilen yeniliklerin ortaya konulması ehemmiyet arz etmektedir.

Söz konusu çalışmada, 1909 Kanun-ı Esasi tadillerinin hükümet sistemine olan yansımaları ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle, Osmanlı Devleti'nin klasik devirdeki hükümet sistemine dair kısa bir izahatta bulunulmuştur. Daha sonra ise 1876 Kanun-ı Esasi'sinin getirmiş olduğu hükümet sistemine dair tafsilatlı malumat verilmiştir. Sonrasında ise 1909 tadilleri yasama ve yürütme cihetinden ele alınmıştır. Yasama ve yürütme münasebetleri açısından tadiller tetkik edilmiş, hükümet sistemine dair izahatta bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanun-ı Esasi, Parlamento, 1909 Tadilleri, Hükümet Sistemi, Anayasa

I. KLASİK DEVİR OSMANLI HUKUKUNDAKİ HÜKÜMET SİSTEMİ

Osmanlı hukuku şer'i ve örfi hukukun birlikte tatbik edildiği bir hukuk sistemidir. Osmanlı amme hukuku; İslam hukuku kaidelerinden, önceki Türk devletlerinin geleneklerinden, teamüli esaslardan, anayasa geleneklerinden, padişah emirnameleri ve kanunnamelerden meydana gelmektedir. Klasik devirde yazılı bir anayasa metni bulunmamaktadır. Ancak Fatih Sultan Mehmet tarafından çıkarılan Teşkilat Kanunnamesi anayasal bir faaliyet olarak değerlendirilebilir⁽¹⁾.

Klasik devir Osmanlı hukukunda yasama, yürütme ve yargı salahiyetleri padişahın toplanmıştır. Ancak padişahın bu salahiyetleri mutlak olmayıp çeşitli sınırlamalara tabidir. Bu manada padişahın teşri salahiyeti mahduttur. Zira İslam hukukunda mutlak kanun koyucu Allah ve Hz. Peygamber'dir. Padişah ise ancak şer'i hükümleri kanun hâline getirebilir. Bir meseleye dair hükümlerden(içtihatlardan) birini tercih edebilir. Şer'i hukukun düzenleme yapmadığı alanlarda şer'i hukuka aykırı olmayan yeni hükümler koyabilir⁽²⁾. Padişahın yasama salahiyeti daha ziyade bu noktada ortaya çıkmış olup, çeşitli suç ve cezalar, vergiler ihdas edilmiştir.

Padişahın yürütme yetkisi de yasama salahiyeti gibi mutlak değildir. Padişah yürütme yetkisini kullanırken şer'i prensiplere, örf ve adet kaidelerine, kanun-ı kadime, amme maslahatına riayet etmek zorundadır⁽³⁾.

(1) Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010, s. 106.

(2) Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011, s. 224.

(3) Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk, 2. Basım, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2012, s. 239.

Klasik devir Osmanlı hukuku mevcut hükûmet sistemlerinin hiçbirisine tam manasıyla uygun düşmemektedir. Zira bütün salahiyetlerin tek başına padişaha toplanması yönüyle mutlak monarşiyi andırırsa da, padişahın İslam hukuku ve örfi hukuk kaidelerine riayet etmek zorunda olması sistemi mutlak monarşiden uzaklaştırmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun gibi bir meclisin varlığı onu parlamenter sisteme yaklaştırmaktadır. Ancak bu meclisin istişari vasıfta bir meclis olması ve azalarının padişahça tayin edilmesi parlamenter sisteme uymamaktadır. Bu minvalde Klasik devir Osmanlı hukukunun kendine has bir hükûmet sistemine sahip olduğu söylenebilir⁽⁴⁾.

II. 1876 TARİHLİ KANUN-İ ESASİ VE HÜKÛMET SİSTEMİ

A. Kanun-i Esasi'nin İlanı ve Genel Özellikleri

Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi sadece padişahın tek taraflı iradesine dayanmamaktadır. Zira anayasanın ilanının hazırlayan pek çok âmil bulunmaktadır. Bunların bir kısmı iç, bir kısmı ise dış âmillerdir. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Yeni Osmanlılar ve onların başını çektiği fikrî muhalefet, idareye karşı gerçekleştirilen fiilî muhalefet hareketleri, yaşanan iktidar değişiklikleri anayasanın ilanına zemin hazırlayan iç amiller olarak sayılabilir⁽⁵⁾. Yabancı devletlerin ,Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaanın hakları üzerinden devletin iç işlerine müdahale ve baskıları ise anayasanın ilanına dair önemli bir dış âmil olarak gösterilebilir. Yine Amerika, Avrupa ve Balkanlarda yaşanan anayasa hareketleri de, Kanun-i Esasi'nin ilanında tesirli olmuştur⁽⁶⁾.

Bu çerçevede İstanbul'da yapılan Tersane Konferansı öncesinde Avrupalı devletlerin müdahalelerine mani olmak ve görüşmelerde müspet netice elde etmek için 23 Aralık 1876 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Kanun-i Esasi ilan edilmiştir⁽⁷⁾. Kanun-i Esasi bir hâlk hareketi ya da bir ihtilal neticesinde ilan edilmemiştir. Anayasa bir kurucu meclis tarafından yapılmamıştır. Uzun bir fikrî çalışma neticesinde meydana getirilmemiştir. Kanun-i Esasi daha ziyade 1831 tarihli Belçika ve 1850 tarihli Prusya anayasalarından esinlenilerek meydana getirilmiştir. Zira içerik ve sistem açısından pek çok yönü ile bu anayasalara benzemektedir⁽⁸⁾.

(4) Ekinci, Osmanlı Hukuku- Adalet ve Mülk, s.196; Cin ve Akgündüz, s.191; Gözler ise bu sistemi mutlak monarşi olarak kabul etmektedir, Kemal Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Bursa: Ekin Kitapevi, 2010, s. 224; Aldıkaçtı ise sistemi despotluk ile mutlak monarşi arasında bir yere koymuştu, Orhan Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973,S. 32-33.

(5) Ekrem Buğra Ekinci, "Kanun-u Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1-2 (Prof. Dr. Süleyman Arslan'a Armağan), 1998, s. 509-554; Suna Kili, "1876 Anayasası ve Çağdaşlaşma Sorunu", Armağan: Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 192-194.

(6) Ekinci, Kanun-u Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar, s. 509-554.

(7) Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı. İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1327.

(8) Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-i Esasinin 100. Yılı Sempozyumu, Ankara, 9-11 Nisan 1976, s. 4-8.

Kanun-ı Esasi'nin hukuki vasfına dair çeşitli tartışmalar mevcuttur. Okandan, anayasanın hâlk tarafından seçilmiş bir meclis vasıtasıyla meydana getirilmediğini, hak ve hürriyetlerin hukuki bir teminata bağlanmadığını dile getirmekte, bu sebeple Kanun-ı Esasi'yi modern manada bir anayasa olarak kabul etmemektedir⁽⁹⁾. Kubalı⁽¹⁰⁾ ve Özçelik⁽¹¹⁾şekil itibarıyla tam bir anayasa olarak kabul etmektedir. Tanör⁽¹²⁾ ise ferman mahiyetinde bir anayasa olarak görmektedir. Karal ise değerlendirme yapılırken devrin şartlarının ele alınması gerektiğini dile getirmekte, Kanun-ı Esasi'yi bir anayasa olarak kabul etmektedir⁽¹³⁾.

B. Kanun-ı Esasi'nin Temel Unsurları ve Muhteviyatı

Kanun-ı Esasi 119 madde ve 12 kısımdan meydana gelmektedir. Anayasada temel hak ve hürriyetler, padişahın hak ve yetkileri, saltanat ve hilafete dair hususlar ayrı ayrı tanzim olunmuştur. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri kuvvetler ayrılığı prensibine uygun şekilde ayrı organlara verilmiştir. Buna göre yasama yetkisi Meclis-i Umumi'ye aittir. Yürütme yetkisi ise padişah ve Heyet-i Vükela'ya verilmiştir. Yargı yetkisi ise mahkemelere aittir. Ayrıca Kanun-ı Esasi'de yüksek yargı organı olarak Divan-ı Ali'ye ve vilayete dair düzenlemeler yer almaktadır⁽¹⁴⁾.

C. Yasama Organı

Kanun-ı Esasi'de yasama organı olarak Meclis-i Umumi gösterilmiştir. Meclis-i Umumi çift meclisli bir yapıya sahip olup, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan teşkil olunmaktadır. Anayasaya göre meclis Kasım ayında padişahın iradesiyle açılır ve Mart ayında kapanır (md.43). Padişah meclisi vaktinden önce açıp kapatabilme hakkına sahip olduğu gibi, toplantı sürelerini tenkis etme yetkisine de sahiptir (md.44).

1. Heyet-i Ayan

Heyet-i Ayan azaları Kanun-ı Esasi'de belirtilen özellikleri taşıyan kişiler arasından padişah tarafından tayin olunur (md. 61). Azalar ömür boyu vazife yapacak şekilde atanır (md. 62). Azaların sayısı, Heyet-i Mebusan'ın aza sayısının üçte birinden az olmalıdır (md. 60).

Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan tarafından sunulan kanun tekliflerinin dinî hükümlere, Kanun-ı Esasi'ye padişahın şahsi hak ve statüsüne, devletin ve memleketin emniyetine uygun olup olmadığını tetkik edecektir (md.64).

(9) Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları-Türkiye'nin Siyasi Gelişimi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s. 146-147.

(10) Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası, 1960, s. 77-78,

(11) Selçuk Özçelik, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983, s. 66-67.

(12) Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 28. Basım, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 149.

(13) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 227-229.

(14) Düstür, Birinci Tertip, C. IV, s. 4-20.

Heyet-i Mebusan tarafından sunulan teklifler, Heyet-i Ayan denetime tabi iken; Heyet-i Ayan'ın sunduğu teklifler böyle bir kontrole tabi değildir. Bu denetim ile Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan'ın kontrol mercii hâline getirilmiştir. Heyet-i Ayan'a, temsili vasfa sahip meclis karşısında üstün bir sıfat kazandırılmıştır⁽¹⁵⁾.

2. Heyet-i Mebusan

Heyet-i Mebusan azaları, iki dereceli bir seçim neticesinde dört yıllığına hâlk tarafından seçilmektedir. Heyetin reisi, heyetin göstereceği üç aday arasından padişah tarafından tayin olunacaktır.

Heyet-i Mebusan seçimlerinin nasıl yapılacağına dair Kanun-i Esasi'de ayrıntılı bir düzenleme mevcut değildir⁽¹⁶⁾. Anayasada seçimlerin tertibinin, çıkarılacak özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Ancak seçimlerin çok kısa bir süre içinde yapılmak istenmesi sebebiyle seçim kanunu çıkarılamamıştır. İlk seçim yılına mahsus olmak üzere seçimler; Kanun-i Esasi, "*Meclis Mebusan'ın Suret-i İntihabi ve Tayine dair Talimat-ı Muvakkat*" ile İstanbul ve çevresi için yapılacak seçimlerde tatbik olunacak olan "*Beyanname*" doğrultusunda yapılmıştır⁽¹⁷⁾.

Yapılan seçimler neticesinde Heyet-i Mebusan'a 115 aza seçilmiştir. Bunların 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslimdir⁽¹⁸⁾. Heyet-i Ayan'a ise 26 aza tayin olunmuştur. Bunların ise 21'i Müslüman, 5'i gayrimüslimdir⁽¹⁹⁾.

3. Kanunların Hazırlanması

Kanun-i Esasi'ye göre teşri yetkisi, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Vükela'ya aittir (md.53). Ancak ayan ve mebusan heyetlerinin kanun yapma yetkisi son derece sıkı tahditlere tabidir. Şöyle ki:

Mebusaların istedikleri her mevzuda kanun teklifi sunma yetkileri bulunmamaktadır. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan azaları ancak kendi görev alanlarına giren konularda (vazife-i muayyeneri dairesinde) kanun teklif edebilmektedir. Anayasada zikredilen vazife-i muayyene ibaresi belirsiz ifadedir.

⁽¹⁵⁾ Kubalı, s. 84, Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, C. 2, İstanbul: Baha Matbaası, 1960, s. 67.

⁽¹⁶⁾ Kanun-i Esasi'de sadece 50 bin erkeğe bir mebus seçileceği (md.65), mebus olma şartlarının neler olduğu (md.68), seçimlerin gizli olarak ve dört yılda bir yapılacağı hususları düzenlenmiştir (md. 66,69).

⁽¹⁷⁾ Tanör, s. 152-153, Bekir Sıtkı Baykal, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", Belleten, C. 13, S. 96, s. 609-623.

⁽¹⁸⁾ Meclisteki gayrimüslim mebusların oranı yaklaşık olarak yüzde 40'dır. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 25'inin gayrimüslim olduğu düşünüldüğünde, gayrimüslimlerin mecliste nüfuslarının çok üzerinde bir nispete temsil edildiği görülmektedir, Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, İstanbul: Risale, 1996, s. 159-160; İlber Ortaylı mecliste gayrimüslimlerin yüksek bir nispete temsil edilmesini Osmanlı Devleti'nin geleneksel bir imparatorluk olmasına bağlamaktadır, İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Milletlerin Temsili", Armağan: Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 169-170.

⁽¹⁹⁾ Osman Nuri, s. 197.

Bu sebeple mebusların kanun teklif etme yetkisinin sınırlarının ne olduğu açık bir şekilde belli değildir⁽²⁰⁾.

Ayrıca mebuslar meclise doğrudan kanun teklif etme yetkisine de sahip değildir. Zira kanun teklifi için önce sadrazam vasıtasıyla padişah'tan izin alınmalıdır. İzin alındıktan sonra teklif, ilgili dairelere gönderilmeli ve teklife dair bilgi ve izahat alınmalıdır. Teklifin daha sonra ise tanzim olunmak üzere Şura-yı Devlet'e gönderilmesi gerekmektedir (md.53).

Şura-ı Devlet tarafından tanzim olunan kanun teklifi önce Heyet-i Mebusan'da daha sonra ise Heyet-i Ayan'da müzakere edilerek karara bağlanır. Heyet-i Ayan kanun teklifini, md. 64'te yer alan hususlara uygunluk açısından bir denetime tabi tutar. Eğer teklif Heyet-i Ayan'da reddedilirse, Heyet-i Mebusan'a geri gönderilir. Kabul edilen teklifler ise padişaha sunulur ve onun iradesiyle yürürlüğe girer (md.54). Padişahın kanun tekliflerini ret veya kabul etmesi için bir süre öngörülmemiş, bu husus belirsiz bırakılmıştır. Ayrıca reddolunan kanun teklifi, o toplantı senesi müddetince tekrardan teklif edilemeyecektir.

Görüldüğü üzere yasama organının faaliyetleri padişahın iradesine bağlanmıştır. Zira meclisin kanun teklif edebilmesi, kanunun yasallaşabilmesi padişahın izni ve iradesiyle gerçekleşmektedir. Meclisin padişahın iradesine muhalif bir karar alması mümkün değildir. Buna karşılık padişah ise meclis tarafından uygun görülmeyen bir kanunu ihdas etme yetkisini haiz değildir⁽²¹⁾.

D. Yürütme Organı

Kanun-ı Esasi'ye göre yürütme organı çift başlı bir yapıya sahiptir. Yürütmenin bir tarafında gayri mesul bir statüye sahip olan padişah yer alırken, diğer tarafta ise yapılan işlemlerden mesul olan Heyet-i Vükela bulunmaktadır.

1. Padişah

Anayasaya göre padişah yürütmenin başıdır ve pek çok mühim yetkilere sahiptir. Bu yetkilerden ilki Heyet-i Vükela üyelerinin azl ve tayini yetkisidir. Padişah istediği kişileri nazır olarak tayin edebilmekte, istediği zaman herhangi bir sebep göstermeden azledebilmektedir. Sadrazamın, vükela azl ve tayininde herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca nazırlar, padişaha karşı mesul olup mevkilerini padişaha borçlu olduklarından dolayı onun istek ve talepleri doğrultusunda hareket etmek mecburiyetindedirler. Aksi takdirde padişah tarafından görevden alınabilirler. Bu cihetle padişah yürütmenin diğer kanadı üzerinde etkin bir güce sahiptir⁽²²⁾.

Padişahın mühim yetkilerinden bir diğeri ise fesih yetkisidir. Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında bir ihtilaf vukuu hâlinde, vükela reyinde ısrar eder ancak

(20) Tanör, s. 139.

(21) İkinci, Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk, s. 568.

(22) Okandan, s. 151-153, Tanör, s. 37.

meclis, katiyen ve mükerreren vükela kararını reddederse vükelanın değiştirilmesi veya meclisin fesih edilmesi padişahın takdirindedir (md.35). Padişah bunun haricinde meclisi lede'l-iktiza fesih yetkisine sahiptir. Bu sayede padişah herhangi tahdite tabi olmadan meclisi fesih edebilecektir. Anayasadaki lede'l-iktiza tabiri muğlak bir ibare olup, padişaha geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. Her ne kadar altı ay içinde yeniden seçim yapılması gerekse de, fesih neticesinde meclis çalışmaları sekteye uğrayacaktır. Ayrıca yeni seçilen meclisin toplantıya çağırılması yetkisi de yine padişahın iradesinde bulunmaktadır.

Padişaha lede'l-iktiza fesih yetkisinin verilmesi kimi yazarlar tarafından eleştirilirken, kimilerince yerinde görülmüştür. Kubalı'ya göre bu yetkinin verilmesi demokratik bir usul değildir. Zira meclisin fesih edilmesi sadece padişahın iradesine bırakılmış, meclis istiklalden mahrum edilmiştir⁽²³⁾. Okandan'a göre lede'l-iktiza gibi belirsiz bir ibarenin varlığı sayesinde meclis her türlü hâl ve koşulda dağıtılabilecektir⁽²⁴⁾. Aksi yönde Gözler ise fesih hakkının her monarşide bulunduğu ve sistemdeki tikanıklıkların giderilmesi için gerekli olduğu görüşündedir⁽²⁵⁾. Benzer şekilde Celaledin Arif Bey de fesih hakkını "hâkimiyet-i milliyeyi müdafaa eden" bir hak olarak görmektedir⁽²⁶⁾.

Padişahın diğer bir mühim salahiyeti sürgün yetkisidir. Anayasaya göre padişah, yapılacak tahkikat neticesinde hükümetin emniyetini ihlal ettikleri sabit olan kişileri ülkeden sürgün etme yetkisine sahiptir (md.113). Bu sayede mahkemece muhakeme yapılmadan ve kesin hüküm verilmeden kişileri ülkeden sürgün etme imkânı padişaha verilmiştir.

Kanun-i Esasi'deki 113. madde padişaha geniş bir iktidar sahası vermesi, temel hak ve hürriyetlerin ihlal edilebilecek olması sebebiyle çokça eleştirilmiştir. Zira söz konusu düzenleme "*Kanunsuz suç ve ceza olmaz*", "*Yargılama yapılmadan suç ve ceza verilemez*" ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir.

Sürgün salahiyeti bir kısım devlet adamları tarafından da tenkit edilmiştir. Ziya Paşa söz konusu yetkiyi "*Kanun-i Esasi'nin, Kanun-i Esasi denecek yeri kalmamış, böyle meşrutiyet kanunu nerde görülmüş*" diyerek eleştirmiştir. Namık Kemal ise sürgün yetkisi ile Kanun-i Esasi'nin bir nevi lağvedildiğini, "*Avrupa nezdinde Tanzimat'ı bile kaldırmış olduğumuz*" şeklinde değerlendirilebileceğini söylemiştir⁽²⁷⁾.

A. Mumcu'ya göre söz konusu yetki nedeniyle anayasanın, temel hak ve hürriyetler açısından kıymeti değersizleşmiş, Kanun-i Esasi Tanzimat'ın bile gerisinde

⁽²³⁾ Kubalı, s. 90.

⁽²⁴⁾ Okandan, s. 163-164.

⁽²⁵⁾ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitapevi, 2000. s. 33.

⁽²⁶⁾ Celaledin Arif Bey, *Hukuk-i Esasiye: Birinci Sınıfa Mahsustur*, Dersaadet: Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, s. 154-155.

⁽²⁷⁾ Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1969, s. 344-347.

kalmıştır⁽²⁸⁾. Aldıkaçtı'ya göre ise bu yetki sayesinde padişah mahkeme kararı olmadan kendisi için tehlikeli addettiği kişileri sürgün edebilecektir⁽²⁹⁾. Okandan'a göre ise padişaha bu hakkın tanınması meşruti yönetimi değil, mutlak monarşik bir idareyi güçlendirmektedir⁽³⁰⁾. Tanör ise düzenlemeyi eleştirmekle birlikte, Kanun-i Esasi'nin bir takım temel hak ve hürriyetler tanıdığını kabul etmek gerektiğini dile getirmiştir⁽³¹⁾.

Yukarıda zikredilen salahiyetler haricinde padişahın; şer'i hükümlerin ve kanunların icrası, milletler arası anlaşmaların yapılması, harp ve sulh ilanı, rütbe ve nişan verilmesi, cezaların af ve hafifletilmesi (md.7) ve Heyet-i Ayan azalarının tayini yetkileri mevcuttur.

Padişah geniş yetkileri olmasına karşın, monarşilerde olduğu üzere gayrimesul bir statüye sahiptir (md.5). Siyasi ve cezai mesuliyeti bulunmamaktadır. Bu "*Kral hata yapmaz.*" prensibinin gereğidir. Padişahın gayrimesul olması karşısında mesuliyet, karşı imza kaidesi çerçevesinde sadrazam ve ilgili nazıra aittir.

2. Heyet-i Vükela

Yürütmenin diğer tarafında Heyet-i Vükela bulunmaktadır. Sadrazam heyetin reesidir. Ancak vükelanın tayininde herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Heyet-i Vükela'nın tüm kararları padişah onayıyla yürürlük kazanmaktadır. Sadrazam ve nazırlar yürütmüş oldukları siyaset ve yapmış oldukları icraatlar çerçevesinde padişaha karşı mesuldür⁽³²⁾. Meclise karşı bir mesuliyetleri bulunmamaktadır. Ayrıca Heyet-i Vükela'nın ortak bir program ve siyaset çerçevesinde hareket etme mecburiyeti yoktur⁽³³⁾.

Heyet-i Vükela meclisin açık olmadığı zamanlarda, meclisin açılma imkânı yoksa ve zaruri bir durum mevcutsa, Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olmayacak şekilde kanun-ı muvakkat çıkarma yetkisine sahiptir. Ancak meclis açıldığında söz konusu kanun-ı muvakkat meclise sunulmalı ve padişah tarafından onaylanmalıdır (md.36).

E. Yasama ve Yürütme Münasebetleri

Kanun-i Esasi'de padişaha geniş salahiyetler verilmiştir. Bu salahiyetler karşısında yasama organı müstakil bir vaziyet kazanamamış, kuvvetler arasındaki denge yürütme lehine bozulmuştur. Şöyle ki:

(28) Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı", Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı: Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu, Ankara, 9-11 Nisan 1976, s. 38.

(29) Aldıkaçtı, s. 63.

(30) Okandan, s. 169-170.

(31) Tanör, s. 149.

(32) Her ne kadar Anayasa metninde buna dair bir düzenleme bulunmasa da, vükelanın azil ve tayinin padişahın yetkisinde olması sebebiyle padişaha karşı mesul oldukları kabul edilmektedir.

(33) Tanör, s. 138.

Meclis-i Umumi'nin kanun teklif edebilmesi ve kanunun meriyet kazanabilmesi padişah iradesine tabi kılınmıştır. Ayrıca kanun teklifleri, azaları padişah tarafından tayin olunan Heyet-i Ayan denetime tabi kılınmıştır. Meclisin açılması ve kapanması, çalışma sürelerinin düzenlenmesi padişahın yetkisi dâhilindedir. Bu çerçevede Meclis-i Umumi'nin kendi istekleri doğrultusunda ve padişahın iradesine aykırı bir karar alma yetkisi mevcut değildir. Yine padişahın meclisi lede'l-iktiza fesih yetkisi bulunmaktadır.

Yürütme, yasamaya yönelik etkin denetim vasıtalarına sahiptir. Ancak yasama yürütmeye yönelik faal kontrol mekanizmalarından yoksundur. Zira Heyet-i Vükela meclise karşı mesul değildir⁽³⁴⁾. Vükela göreve güvenoyu almadan başlamaktır. Meclisin vükelaya sadece istizah-ı madde çerçevesinde soru sorma hakkı vardır (md. 38). Heyet-i Vükela azaları sualleri cevaplamak için meclise kendileri gelebilecekleri gibi, yerlerine başka birini de gönderebilecektir. Vükela sualler karşısında cevap süresini tehir etme hakkına sahip olup, buna dair herhangi bir süre kısıtlaması mevcut değildir. Ayrıca istizah neticesinde vükelaya veya hükümete karşı herhangi bir müeyyide tatbik olunamamaktadır. Bu sebeple yürütmenin siyasi olarak tam manasıyla denetlenmesi imkânı yoktur⁽³⁵⁾. Bunun haricinde ise meclis, vükelayı cezai mesuliyet kapsamında Divan-ı Ali'ye gönderebilmektedir (md. 31). Ancak bu çok mahdut bir denetim aracı olmakla birlikte, padişahın iradesi ile gerçekleşebilmektedir.

F. 1876 Kanun-i Esasi'sinin Hükümet Sistemi Cihetinden Tahlili

Kanun-i Esasi'de kuvvetler ayrılığı prensibi kabul edilerek yasama, yürütme ve yargı salahiyeti farklı organlara verilmiştir. Padişahın yetkileri kısıtlanmış, vatandaşlara temel hak ve hürriyetler tanınarak, yasal güvence altına alınmıştır. Temsili nitelikte bir meclis meydana getirilmiştir. Meclisin fesih olunması hâlinde, 6 ay içinde seçimlerin yapılması gerektiği güvence altına alınmıştır. Böylece Kanun-i Esasi ile mutlak monarşiden çıkılarak, parlamenter sisteme yakın bir hükümet sistemi benimsenmiştir. Ancak tam manasıyla parlamenter sisteme geçilememiştir. Şöyle ki:

Padişah parlamenter sistemin aksine sembolik bir konumda değildir. Padişah yasama ve yürütmenin diğer kanadı olan Heyet-i Vükela karşısında üstün salahiyetlere haiz kılınmıştır. Bu sebeple Meclis-i Umumi ve Heyet-i Vükela müstakil bir şekilde hareket etme imkânına sahip değildir.

İkinci olarak Heyet-i Vükela'nın meclise karşı mesuliyeti bulunmamaktadır. Vükela padişaha karşı mesuldür. Oysa parlamenter sistemlerde hükümet meclise karşı mesul olmalıdır. Ayrıca yürütmenin yasamaya karşı sahip olduğu etkin denetim vasıtaları karşısında, yasama savunmasız bırakılmıştır. Yasama ve yürütme arasında bir denge kurulamamış, yürütme yasamaya karşı üstün bir vaziyet almıştır.

⁽³⁴⁾ Celaleddin Arif, s. 156-157.

⁽³⁵⁾ Babanzade İsmail Hakkı, Hukuk-ı Esasiye, Kostantiniye, Osmanlı Matbaası, 1329, s. 601-603.

Son olarak padişaha muhakeme yapmadan kişileri sürgün etme salahiyeti verilmesi neticesinde temel hak ve hürriyetler tehlikeye girmiştir.

Netice itibarıyla Kanun-ı Esasi ilanıyla birlikte, tam manasıyla parlamenter sistem ile uyumlu bir hükümet sistemine geçilemese bile, bu yolda mühim bir ilerleme kaydedilmiştir. Devlet anayasalı ve parlamentolu bir monarşi hâlini almıştır⁽³⁶⁾.

III. 1909 KANUN-İ ESASİ TADİLLERİ VE HÜKÜMET SİSTEMİ

A. Tadilleri Hazırlayan Sebepler

1876 yılında Kanun-ı Esasi ilan edilmiş, yapılan seçimler neticesinde temsilî vasıfta bir meclis meydana getirilmiştir. Ancak meclisin varlığı çok uzun ömürlü olmamıştır. Osmanlı-Rus harpi dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid ve hükümet ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Padişahın harpi ve devleti idare tarzı tenkit edilmiş, nazırların askerî ve siyasi alanlarda ehliyetsiz oldukları dile getirilmiştir⁽³⁷⁾. Bunun neticesinde Sultan II. Abdülhamid Osmanlı-Rus Harbi'nden ve alınan mağlubiyetten mesul gördüğü meclisi süresiz olarak tatil etmiştir⁽³⁸⁾. Ona göre devletin içinde bulunduğu vaziyet sebebiyle hızlı karar alınması gerekmektedir. Ancak Meclis-i Umumi açık olduğu müddetçe bu pek mümkün değildir. Meclisin tatil edilmesiyle birlikte Kanun-ı Esasi ilga olunmamış, anayasanın parlamentoya dair hükümleri bir nevi askıya alınmıştır⁽³⁹⁾. Böylece yetki yeniden tek başına Sultan II. Abdülhamid'te toplanmıştır. Padişahın idareyi tek başına eline alması askerler, devlet adamları, talebeler arasında ona karşı bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunun neticesinde Jön Türkler olarak adlandırılan muhalif bir kesim ortaya çıkmıştır. Jön Türkler memleketin idare tarzının kötü olduğunu, bu şekilde devam edilmesi hâlinde memleketin parçalanabileceğini dile getirmişlerdir. Onlara göre memleketin kurtulması için Kanun-ı Esasi yeniden yürürlük kazanmalı, meşveret ilan edilmeli ve padişahın salahiyetleri tahdit edilmelidir⁽⁴⁰⁾.

Jön Türklerin fikrî ve fiilî muhalefet hareketleri, orduda yaşanan muhalif hareketler ve ihtilal teşebbüsleri neticesinde 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

⁽³⁶⁾ Tanör, s. 149

⁽³⁷⁾ Mahmud Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1327, s. 546-548; Baykal, s. 79.

⁽³⁸⁾ Takvim-i Vekayi, 3 Şubat 1293; Sultan II. Abdülhamid'in meclisin kapatılması hususunda, "1293 Harbi'nin patlamasına taraftar değildim. Sulh ile buna bir çare bulunacağına kâni idim. Fakat Mithat Paşa harp istiyordu, Meclis-i Mebusan'ı da bir tazyik altında bırakmıştı. Bu harp bizi müşkül bâle sokacak, mali tâkatimizi mahvedecekti. Bir müddet yalnız başıma kalarak düşündüklerimi tahakkuk ettirmek istedim. Meclis-i Mebusan'ı kapattım" dediği rivayet edilmektedir. Hüsameddin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Samih Nafiz Tansu (hızl.), İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964, s. 21-22

⁽³⁹⁾ İkinci, Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk, s. 568.

⁽⁴⁰⁾ İbrahim Temo, İbrahim Temo'nun İtihat ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayıncılık, 1987, s. 13-15; Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Tan Matbaası, 1945, s. 30; Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 219-220.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeniden seçimler yapılmış, parlamento aktif olarak çalışmaya başlamıştır. Parlamento aktif olarak çalışmasıyla birlikte yoğun bir yasama faaliyetine girişmiştir. Bu minvalde meclisin tekrardan kapatılma ihtimalini ortadan kaldırmak, meşrutiyetin tehlikeye düşmesine mani olmak, padişahın salâhiyetlerini tenkis etmek için Kanun-i Esasî'de tadil yapılması gereği duyulmuştur⁽⁴¹⁾.

Anayasanın tadili için 3 teklif meclise sunulmuştur. Bu tekliflerden sadece Yahudi asıllı İstanbul mebusu Albert Vitali Feraci Efendi'nin teklifi mecliste okunmuştur. Feraci Efendi tadil teklifinde, Kanun-i Esasî'deki bazı hükümlerin hâkimiyet-i milliyeye, meşrutiyete uygun olmadığını dile getirmiş ve bu sebeple anayasanın tadil edilmesi gerektiğini söylemiştir. Hükümetin meclise karşı mesul hâle getirilmesi, Heyet-i Ayan azalarının seçiminin hâkimiyet-i milliyeye esasına göre yapılması, Osmanlıların medeni haklarının ve şahsi hürriyetlerinin muhafaza edilmesi hususlarını dile getirerek 17 maddede değişiklik yapılmasını talep etmiştir⁽⁴²⁾.

Söz konusu tadil teklifi önce encümene gönderilmiştir. Daha sonra mecliste müzakere edilmiştir. Neticede Kanun-i Esasî'nin 21 maddesi tadil olunmuş, 1 madde ilga edilmiş ve 3 yeni madde ilave olunmuştur⁽⁴³⁾.

B. Yapılan Tadiller

1. Genel Hükümlere Dair Tadiller

Anayasada yer alan umumi hükümler genel itibarıyla değişikliğe uğramamış, saltanat usulü, hilafet ve padişahın gayrimesul olması esasları muhafaza edilmiştir. Ancak padişaha “Şer'i şerife ve Kanun-i Esasî abkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine” dair yemin etme mecburiyeti getirilmiştir. Böylece Kanun-i Esasî ve Meclis-i Mebusan'a padişah üstü bir statü verilmiştir⁽⁴⁴⁾. Ayrıca yemin, padişah tarafından hâlka bir teminat verilmesi cihetiyle mühim bir yere sahiptir.

(41) Tarık Zafer Tunaya, “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-i Esasî'nin 100. Yılı Sempozyumu, Ankara, 9-11 Nisan 1976, Kanun-i Esasî'ye dair tadil fikrî meclis açılmadan önce konuşulmaya başlanmıştır. 1908'de yapılan İttihat ve Terakki Kongresinde hükümetin meclise karşı mesul olması, Heyet-i Ayan azalarının üçte biri padişah, üçte ikisinin ise millet tarafından tayin olunması, meclisin kanun teklif edebilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, padişahın sürgün salâhiyetine son verilmesi hususlarına dair karar alınmış ve cemiyetin programına dâhil edilmiştir, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998, s. 98-99; Hüseyin Cahid Yalçın'da “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı” adlı makalesinde benzer tadillerin yapılması gerektiğini dile getirmiştir, Hüseyin Cahid, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı”, Tanin, 24 Eylül 1908.

(42) MMZC, D. 1, İ. 1, C. 3, s. 136 vd.

(43) Düstur, İkinci Tertip, C. I, s. 638.

(44) Kubalı, s. 121; Cem Eroğul, “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, Sina Akşin-Sarp Balcı-Bariş Ünlü (Ed.), 100 Yılında Jön Türk Devrimi içinde (85-139). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 5.

2. Yasama Organına Dair Tadiller

2.1. Meclis-i Umumi

1909 tadilleri ile meclisin toplanma zamanı ve süresi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre meclisin kapanma tarihi mayıs ayı olarak belirlenmiş, böylece çalışma süresi altı aya çıkarılmıştır. Meclisin biladavet (davet olmadan) toplanabilmesi kararlaştırılmıştır. Bu değişiklik sayesinde padişahın daveti olmadan Meclisin toplanabilmesine imkân sağlanarak, meclisin toplanamama tehlikesi ortadan kaldırılmıştır.

Ayrıca meclisin vaktinden evvel açılma ve meclisin çalışma süresini uzatma yetkisi padişahla birlikte meclise de verilmiştir. Padişahın meclisin çalışma süresini tenkis etme yetkisi ise kaldırılmıştır. Böylece meclisin iradesine aykırı şekilde çalışma müddeti padişah tarafından kısaltılmayacak, meclis toplanma ve çalışma süresini kendisi belirleyebilecektir.

2.2. Heyet-i Mebusan

Heyet-i Mebusan'a dair hükümlerde 1909 tadilleri ile yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki mebusların kanun teklif edebilme yetkilerinin önündeki mánilerin kaldırılmasıdır⁽⁴⁵⁾. Heyet-i Mebusan'a dair yapılan diğer bir mühim değişiklik ise meclis reisinin seçilme usulüdür. Tadilden önce reis, meclisin göstereceği üç aday arasından padişah tarafından tayin olunmaktaydı. Tadil neticesinde meclise reisini doğrudan tayin etme salahiyeti verilmiştir.

Ayrıca Heyet-i Mebusan'ın bütçe yetkisine dair de bir değişiklik yapılmıştır. Bütçe'nin Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Vükela tarafından birlikte yapılması usulü ilga edilerek, bütçe hazırlama yetkisi tek başına meclise verilmiştir. Artık meclis bütçenin hazırlanmasında tek başına söz sahibi olmuştur.

2.3. Heyet-i Ayan

1909 tadilleri ile Heyet-i Ayan'ın gizli olan görüşmelerinin aleni şekilde yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece Heyet-i Ayan'ın faaliyetleri aleni bir vaziyet kazanmış, kamuoyu denetimine açık hâle gelmiştir⁽⁴⁶⁾. Bunun haricinde Encümen tarafından, Heyet-i Ayan'ın tayin edilme şekline ve tayin sürelerine dair değişiklik yapılması talep edilmiştir. Buna göre azaların üçte ikisini tayin etme hakkının meclise verilmesi, azaların ömür boyu yerine dokuz yıl müddetince tayin olunması ve aza sayısının azaltılması teklif olunmuştur⁽⁴⁷⁾. Ancak söz konusu tadil teklifi meclis tarafından kabul olunmamıştır.

⁽⁴⁵⁾ Bu hususa dair ayrıntılı malumat ilerde verilecektir. Ayrıca söz konusu değişiklik Heyet-i Ayan içinde geçerlidir.

⁽⁴⁶⁾ Değişiklerden önce ayanların görüşmelerinin yapılma usulüne dair anayasa metninde herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Görüşmelerin gizli yapılması usulü iç tüzük ile getirilmiştir, Meclis-i Mebusan ve Âyan Nizamname-i Dahiliyesi, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1293, s. 91.

⁽⁴⁷⁾ MMZC, D. 1, İ. 1, C. 3, s. 350.

2.4. Kanun Yapma Usulü

Kanunların yapılmasına dair düzenlemeler Kanun-i Esasi'nin 53. ve 54. maddelerinde yer almaktadır. 53. madde kanunların teklif usulüne dair iken, 54. madde ise kanunların kabulüne dairdir. 1909 tadilleri ile söz konusu maddelerde mühim değişiklikler yapılmıştır.

53. maddede yapılan değişiklikler neticesinde mebusların kanun teklif etmesine dair "vazife-i muayyene" ibaresi kaldırılmıştır. Ayrıca teklifin meclise sunulmasından önce padişahın izin alınması, ilgili dairelere ve tanzimi için Şura-ı devlete gönderilmesi lüzumu da kaldırılmıştır. Böylece Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan azalarına her hususta ve doğrudan kanun teklif etme imkânı sağlanmıştır. Meclis temsilî vasfı olmayan ve yasama yetkisine haiz bulunmayan bir yapının kontrolüne tabi olmaktan çıkmış, tek başına iradesi çerçevesinde hareket edebilen bir yasama organı hâlini almıştır⁽⁴⁸⁾.

Kanun yapma usulüne dair yapılan bir diğer değişiklik ise kanunların kabul olunma şekline dairdir. Madde metninde yapılan tadil neticesinde teklifin iki mecliste birden kabul edilmesi ve padişah onayıyla yürürlüğe girmesi usulü muhafaza edilmiştir. Ancak padişahın teklifleri ret veya onaylamasına dair hususlarda değişiklik yapılmıştır. Padişahın artık kanun tekliflerini 2 ay içinde ret veya kabul etmesi gerekmektedir⁽⁴⁹⁾. Ayrıca padişahın meclise iade ettiği kanun teklifi mecliste tekrardan görüşülüp, üçte iki çoğunlukla kabul olunursa padişah bu teklifi onaylamak zorundadır. Böylece padişahın kanunlara dair mutlak veto yetkisi, yerini geciktirici veto yetkisine bırakmıştır⁽⁵⁰⁾. 2 aylık bir süre tanınması ile padişahın kanun tekliflerini değerlendirme müddetine ilişkin kanundaki boşluk giderilmiştir. Ancak padişah kanun tekliflerinin değerlendirilmesi için 2 aylık bir süre ile tahdit edilirken, Heyet-i Ayan tarafından yapılacak değerlendirmelere dair herhangi bir süre sınırlaması getirilmemiştir. Bu serbestlik Heyet-i Ayan tarafından suistimal edilebilecektir⁽⁵¹⁾.

Kanun yapma usulüne dair tadiller neticesinde meclis müstakil şekilde ve sadece kendi iradesi çerçevesinde karar alabilme ve yürürlük kazandırabilme yetkisini haiz kılınmıştır. Her ne kadar alınacak kararlar azaları padişah tarafından tayin olunan bir meclisin denetimine tabi olsa da, padişahın meclis üzerindeki kontrol yetkisinin azaldığını kabul etmek gerekmektedir⁽⁵²⁾.

⁽⁴⁸⁾ Tanör, s. 194.

⁽⁴⁹⁾ Kanunların değerlendirilmesi hususunda padişah 2 aylık bir müddet tanınması mecliste çeşitli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Bazı mebuslar söz konusu süreyi az bulup tenkis edilmesini talep ederken, bir kısmı ise böyle bir süre kısıtlanması kaidesinin kaldırılmasını talep etmiştir, MMZC, D. 1, İ. 1, C. 3, s. 278-280.

⁽⁵⁰⁾ Ekinci, Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk, s. 569.

⁽⁵¹⁾ Kenan Olgun, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 167-171.

⁽⁵²⁾ Tanör, s. 195.

3. Yürütme Organına Dair Tadiller

3.1. Padişah

1909 tadilleri ile padişahın yetkilerine dair hususlarda pek çok değişiklik yapılmış, padişahın salahiyetleri tenkis edilmiştir. Padişahın yetkilerine dair değiştirilen hususlardan ilki vükelanın azil ve tayini yetkisidir. Tadillerden önce padişah, sadrazam ve vükelanın tayininde tek başına yetkili iken, bu salahiyet padişahın elinden alınmıştır⁽⁵³⁾. Artık padişah sadece şeyhülislamı ve sadrazamı tayin edebilecek, vükelanın tayin edilmesi ise sadrazamın salahiyetinde olacaktır. Ancak sadrazam tarafından tayin olunan Heyet-i Vükela padişahın tasdikine sunulacaktır. Padişah vükelayı azletme yetkisine de sahiptir.

Vükelanın tayin yetkisi padişahın elinden alınarak, hükümete dair hâkim konumu zayıflatılmıştır. Her ne kadar sadrazamı tayin yetkisi elinde olsa da, padişah bu hususta tamamen bir serbestiyete sahip değildir. Zira sadrazam ve kuracağı hükümet göreve başlamak ve görevde kalmak için güvenoyuna ihtiyaç duyacaktır. Bu sebeple padişahın seçeceği sadrazam meclisinin de itimatına uygun biri olmalıdır.⁽⁵⁴⁾

Tadiller ile yeniden tanzim olunan hususlardan bir diğeri padişahın fesih salahiyetidir. Kanun-ı Esasi'nin ilk hâlinde padişaha verilen geniş fesih salahiyeti çokça eleştirilmiş, meclisin istiklaline aykırılık teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Yapılan tadille birlikte padişahın fesih yetkisini tanzim eden 35. madde yeniden düzenlenmiştir. Metne göre Heyet-i Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuu hâlinde, vükela kararında ısrar eder ancak meclis bunu katiyen ve mükerreren ret ederse, vükela ya meclisin kararını kabul edecek ya da istifa edecektir. Vükelanın istifası üzerine yeni kurulan Heyet-i Vükela eski reyinde ısrar ederse bu durumda meclisin fesih edilmesi Heyet-i Ayan'ın muvafakati alınmak koşulu ile padişaha aittir. Böylece padişah ihtilaf vukuu hâlinde direk meclisi fesih edemeyecek, ancak yeni kurulan vükelanın eski kararında ısrar etmesi hâlinde meclisi fesih yoluna gidebilecektir. Ayrıca bu durumda bile tek başına buna karar verme salahiyetine sahip olmayıp, Heyet-i Ayan'ın rızasına ihtiyaç duyacaktır.

Feshe dair tadiller ile meclisin yeniden kapanmasına engel olunmak istenmiş, ancak sıkı şartların varlığı ile fesih salahiyeti adeta yok edilmiştir⁽⁵⁵⁾. Padişah ihtilaf vukuunda meclisi haksız görse dahi bu yola gidemeyecek, vükelanın istifası gerekecektir⁽⁵⁶⁾.

(53) 7. madde de yapılan değişiklikle madde metni"Sadrazam ve şeyhülislamın intihâb ve tayini ve sadrazamın teşkil ve arz edeceği vükelanın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelanın ale'l usul azl ve tebdili..." haline dönüştürülmüştür.

(54) Okandan, s. 298-302.

(55) Tanör, s. 195.

(56) "Her ne kadar meclisinin devamlı şekilde kapatılmasına mani olmak için bu tahditler getirilmiş olsa da, padişahın bu şekilde tahdit edilmesi ve fesih salâhiyetinin kullanılamaz hâle getirilmesi parlamenter sistemin gereklerine aykırılık teşkil etmektedir. Zira parlamenter sistemde bir nevi hakem statüsünde olan padişah, fesih salâhiyeti ile hâkimiyet-i milliyeyi muhâfaza etmektedir. Padişah bu salâhiyet ile

1909 Tadilleri ile padişaha dair yapılan bir diğer düzenleme sürgün yetkisinin kaldırılmasıdır. Sürgün yetkisi çokça tenkit edilmiş, anayasal teminatları ortadan kaldırdığı ileri sürülmüştür. Mithat Paşa tarafından 2 kazasker, 1 paşa ve birkaç devlet adamı muhakemesiz olarak sürgüne gönderilmiş, ancak daha sonra mezkur hüküm kendisine tatbik edilerek sürgün olunmuştur⁽⁵⁷⁾. Tadiller neticesinde söz konusu yetki kaldırılmıştır.

Bunların haricinde padişahın sulhe, ilhak-ı araziye, ticarete ve Osmanlı tebaasının hukuk-ı asliye ve şahsiyesine dair olan ve devlet tarafından masraf yapılmasını gerektiren anlaşmaları yapma ve umumî af çıkarma yetkileri, meclis tasdikine tâbi tutulmuştur. Böylece memlekete dair önemli hususlarda, padişahın yanında meclis de söz sahibi olmuştur⁽⁵⁸⁾.

Ayrıca padişahın gayrimesul olduğu, mesuliyetin karşı imza kuralı çerçevesinde sadrazam ve ilgili nazıra ait olduğu kabul edilmiştir. Padişaha kanun teklif edebilme yetkisi tanınmıştır.

3.2. Heyet-i Vükela

1909 tadilleri ile birlikte Heyet-i Vükela'nın belli konuları müzakere etmeden önce padişahın izin alması mecburiyeti kaldırılmıştır. Padişahın Heyet-i Vükela kararlarını tasdik etme salahiyeti ise muhafaza edilmiştir.

Heyet-i Vükela'ya ilişkin diğer bir değişiklik ise, vükelanın mesuliyetine dair hususları tanzim eden 30. maddede yapılmıştır. Yeni düzenleme neticesinde vükelanın genel siyaset çerçevesinde birlikte ve kendi vazife alanına dair hususlarda ise ferdin meclise karşı mesul olması esası kabul edilmiştir. Böylece vükelanın kime karşı mesul olduğu hususundaki belirsizlik giderilmiştir. Yürütme, yasamaya karşı mesul kabul edilerek, keyfi şekilde hareket edilmesine mani olunmuştur. Hükümetin icraatları meclis denetimine tabi kılınmıştır.

Tadiller ile istizaha dair hükümlerde de düzenleme yapılmış, istizah etkin bir denetim aracı hâline getirilmiştir. Tadilden önce meclis vükelayı siyasi açıdan denetleme, soru sorma imkânına sahipti. Ancak herhangi bir müeyyide tatbik etme imkânı bulunmamaktaydı. Yapılan yeni düzenleme ile istizah neticesinde meclis, nazırları ve hükümeti görevden düşürebilecektir. Mebuslar istizah-ı madde için

parlamento siyasetinin, millet iradesine aykırı bir hâl almasına mâni olmakta, meclis istibdadının oluşmasının önüne geçmektedir. Oysa padişah ve hükümetin istibdadına mâni olmak için konulan tahditlerin, başka bir istibdadı meydana getirebileceği düşünülmemiş, parlamenter sistemin gereklerine aykırı şekilde hareket edilmiştir.. Celaleddin Arif, s. 154-155. 420 Babanzadeye göre: "Bazı ahvâlde hükümdar vükelâyı haklı addedebilip, meclisinin feshi yoluna gidebilmelidir. Anayasa buna mâni olmamalıdır". Babanzade İsmail Hakkı, s. 530.

⁽⁵⁷⁾ Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 12, İstanbul: Hayat Kitapları, 1967, s. 98-99.

⁽⁵⁸⁾ Muhammed Ali Torunoğulları, Hükümet Sistemi Cihetinden 1909 Kanun-ı Esasi Tadilleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 102.

vükelayı meclise çağırabilecek, istizah neticesinde meclis ilgili nazırı güvensizlik reyleri ile görevinden düşürebilecektir. Ayrıca güvensizlik oyları sadrazama yönelik olursa hükümet vazifeden düşmüş sayılacaktır. Böylece hükümetin meclise karşı olan mesuliyeti, istizah salahiyeti ile teyit edilmiştir⁽⁵⁹⁾. Bunun haricinde meclis vükelayı cezai mesuliyet kapsamında Divan-ı Ali'ye gönderebilmektedir.

Hükümet anayasa tadilleri neticesinde güvensizlik reyini ile görevden düşürülebilmektedir. Ancak göreve başlamadan önce güvenoyu alınmasına dair Anayasada herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Göreve başlarken güvenoyu alınmasına dair tatbikat ilk olarak Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin göreve başlaması ile olmuştur. 17 Şubat 1909'da hükümet programı mecliste okunmuş, bunun neticesinde hükümet güvenoyuna sunulmuş ve ekseriyet-i ara ile itimat oyu almıştır. Ondandır vazifeye gelen Tevfik Paşa hükümeti güvenoyuna tabi tutulmamıştır. Tevfik Paşa'dan sonra tekrardan göreve gelen Hüseyin Hilmi Paşa güvenoyu talebinde bulununca mecliste böyle bir usulün olmadığına dair tartışmalar yaşanmıştır. Neticede hükümetin güvenoyu alması gerektiği karara bağlanmıştır. Böylece göreve başlarken güvenoyu alma esası anayasa geleneği hâline gelmiştir⁽⁶⁰⁾.

C. 1909 Tadilleri Neticesinde Kanun-ı Esasi'deki Hükümet Sistemi

1876 Kanun-ı Esasi'si ile mutlak monarşiden çıkmış, parlamenter sisteme yakın bir hükümet sistemi benimsenmiştir. Ancak daha önce zikretmiş olduğumuz sebepler nedeniyle tam manasıyla parlamenter sisteme geçilememiştir. 1909 tadilleriyle Kanun-ı Esasi'de parlamenter sistemin gerekleri doğrultusunda pek çok düzenleme yapılmıştır. Hatta yapılan mühim tadiller nedeniyle kimi yazarlar tarafından bir nevi yeni bir anayasa teşkil olunduğu dile getirilmiştir⁽⁶¹⁾.

Yapılan tadiller neticesinde meclis padişahın tesirinden kurtulmuş, müstakil bir vaziyet almıştır. Meclis dilediği hususta kanun teklif edebilme salahiyetine sahip kılınmıştır. Artık padişahın iradesi olmadan toplanabilecek, kendi çalışma süresini belirleyebilecektir. Bunun haricinde padişahın yürütme üzerindeki tesiri de azaltılmıştır. Padişahın 35. madde kapsamında meclisi fesih salahiyeti de sıkı taahhütlere tabi kılınmış, fesih için Heyet-i Ayan muvafakati aranmıştır. Vükela padişaha değil, meclise karşı sorumlu hâle getirilmiş, vükelanın tayin yetkisi padişahın elinden alınmıştır. Ayrıca yasama yürütmeye karşı etkin denetim mekanizmalarını haiz kılınmış, meclise güvensizlik oyları ile ilgili nazırı veya hükümeti düşürme yetkisi verilmiştir. Yasama ve yürütme arasında bir güçlü bir münasebet kurulmaya çalışılmıştır.

(59) Mehmet Arif Bey istizah ile hükümetin etkin bir şekilde denetlene bilmesi imkânın meclise verildiğini söylemektedir, Mehmed Arif, "Hukukî Siyasiye Mebahisinden :Hakkı-İstizah- Hakk-ı Sul", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, C. 1, S. 19, İstanbul, (1326), s. 521.

(60) İhsan Güneş, II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları, Otam, S. 1, (1990), s. 180-186.

(61) İkinci, Osmanlı Hukuku- Adalet ve Mülk, s. 552; Aldıkaçtı, s. 70.

Netice itibarıyla 1909 tadilleri ile kuvvetlerin iş birliği esasına dayalı yumuşak kuvvetler ayrılığı prensibi kabul edilmiştir. Yasama ve yürütme birbirlerine karşı etkin denetim mekanizmalarını haiz kılınarak aralarında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Fesh yetkisinin sıkı tahditlere tabi kılınması sebebiyle bu denge yasama lehine kısmen bozulsa da, ülkedeki hükümet sistemi umumiyetle parlamenter sistemle uyumlu bir vaziyet kazanmıştır⁽⁶²⁾.

NETİCE

1909 tadilleri ile Kanun-i Esasi'nin siyasi yapısı ve idare sisteminde büyük değişimler yapılmıştır. Devletin idaresinde padişahın etkin rolüne son verilmiş, padişah sembolik bir mevki hâlini almıştır. Parlamenter sistemin gerekleri doğrultusunda hükümet meclise karşı mesul hâle getirilmiş, yasama ve yürütme arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Neticede Osmanlı Devleti parlamenter bir monarşi hâline gelmiştir. Ancak tadiller lafzi bir boyutta kalmış, tatbikatta tam olarak uygulanmamıştır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet Âkif. Türk Hukuk Tarihi. İstanbul, Beta, 2010.

Aldıkaçtı, Orhan. Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973.

Arsel, İlhan. “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Tecrübesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 10, S. 1, 1953, ss. 194-211.

Babanzade İsmail Hakkı. Hukuk-i Esasiye. Kostantiniye: Osmanlı Matbaası, 1329.

Başgil, Ali Fuat. Esas Teşkilat Hukuku. İstanbul: Baha Matbaası, 1960.

Baykal, Bekir Sıtkı. “93 Meşrutiyeti”, Belleten. C. VI, S. 21-22, 1942, ss. 45- 83.

Celaleddin Arif Bey. Hukuk-i Esasiye: Birinci Sınıfa Mahsustur. Dersaadet: Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325.

Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz. Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.

Düstur. Birinci Tertip, C.IV.

Düstur. İkinci Tertip, C. I.

Ekinci, Ekrem Buğra. “ Kanun-u Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 6, S. 1-2 (Prof. Dr. Süleyman Arslan'a Armağan), 1998, ss. 509-554

⁽⁶²⁾ İlhan Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Tecrübesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1, (1953), s. 201, Tanör, s. 116, Kubalı, s. 119.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2016.

Eroğul, Cem. “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, Sina AkşınSarp Balcı-Bariş Ünlü (Ed.). 100 Yılında Jön Türk Devrimi içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, ss. 85-139.

Ertürk, Hüsameddin. İki Devrin Perde Arkası. Samih Nafiz Tansu (hızl.), İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964.

Eryılmaz, Bilal. Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi. İstanbul: Risale, 1996.

Gözler, Kemal. Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Kitapevi, 2000.

Gözler, Kemal. Anayasa Hukukunun Genel Esasları. Bursa: Ekin Kitapevi, 2010.

Güneş, İhsan. “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları”, Otam. S. 1, 1990, ss. 171-269.

Hüseyin Cahid. “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet'nin Siyasi Programı”, Tanin. 24 Eylül 1908.

İbrahim Temo, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba Yayıncılık, 1987.

İnal, Mahmud Kemal. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1969.

Karal, Enver Ziya Osmanlı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Kili, Suna. “1876 Anayasası ve Çağdaşlaşma Sorunu”, Armağan: Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kubalı, Hüseyin Nail. Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri. İstanbul: Tan Matbaası, 1960.

Kuran, Ahmet Bedevi. İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

Mahmud Celaleddin Paşa. Mirat-ı Hakikat. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1327.

Mardin, Şerif. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Meclis-i Mebusan ve Âyân Nizamname-i Dahiliyesi. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri.

Mehmed Arif. “Hukuk-ı Siyasiye Mebahisinden :Hakkı-İstizah- Hakk-ı Sual”, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası. C. 1, S. 19, İstanbul, 1326, ss. 521-536.

Mumcu, Ahmet. “Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve

Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı”, Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı: Kanun-i Esasinin 100. Yılı Sempozyumu. Ankara, 9-11 Nisan 1976, ss.31- 48.

Okandan, Recai Galip. Amme Hukukumuzun Anahatları- Türkiye'nin Siyasi Gelişimi. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977.

Olgun, Kenan. 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.

Ortaylı, İlber. “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Milletlerin Temsili”, Armağan: Kanun-u Esası'nın 100. Yılı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.

Osman Nuri, Abdulhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı. İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1327.

Özçelik, Selçuk. Anayasa Hukuku Dersleri. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983.

Öztuna, Yılmaz. Türkiye Tarihi. İstanbul: Hayat Kitapları, 1967.

Takvim-i Vekayi. 3 Şubat 1293.

Tanör, Bülent. Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri. 28. Basım. Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Torunoğulları, Muhammed Ali. “Hükümet Sistemi Cihetinden 1909 Kanun-i Esasi Tadilleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Tunaya, Zafer. “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı: Kanun-i Esasinin 100. Yılı Sempozyumu. Ankara, 9-11 Nisan 1976, ss.75-131.

Tunaya, Zafer. Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi. 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998

Üçok,Coşkun. “1876 Anayasasının Kaynakları”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-i Esasinin 100. Yılı Sempozyumu. Ankara, 9-11 Nisan 1976, ss.1- 30.

1876 KANUN-İ ESASİ DÖNEMİNDE SİYASİ SUÇLULARIN AFFI

Mehmet GÜNEŞ*

Özet

Türk hukuk tarihinin ilk yazılı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, farklı düzenlemeleriyle 1924 yılına kadar şeklen geçerliliğini sürdürmüştür. 1921 Anayasası da Kanun-i Esasi'nin 1921 Anayasası'na aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu düzenlediğinden dolayı 23 Aralık tarihli 1876 Kanun-i Esasi, yaklaşık 48 yıl boyunca geçerli kabul edilmiştir. Türk hukuk tarihinde 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi önemli kılan hususlardan biri de suçların affı kurumunun ilk defa anayasal bir dayanak kazanmasıdır. 1876 tarihli Anayasa'nın 7. maddesinde, "... mücazati kanuniyenin tahfifi ve affi...mukaddese-i padişah cümlesindedir..." yani; yasalar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi padişahın kutsal haklarından, denilmektedir.

Türk hukuk tarihinde suçluların affedilmesi ve cezaların hafifletilmesinin anayasal dayanağa kavuşmasından daha önceki bir zamanda Padişaha af yetkisi tanıyan yasal düzenleme ilk defa 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu ile yazılı hâle getirilmişti. 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununu örnek alan 1274 (1858) Ceza Kanunname-i Hümayunu, değişik zamanlardaki değişiklikleri ile 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Adı geçen kanunun 47. maddesine göre; Padişahın, idam cezasını küreğe, kürek cezasını kalebentliğe, müebbet kalebentliği muvakkat kalebentliğe çevirme yetkisi bulunmaktadır. Bu konuda özel bir irade olmadıkça ve kanunda açık bir hüküm bulunmadıkça cezaların affı veya değiştirilmesi ise caiz değildir. Ayrıca bu kanunda, adi suçlardan farklı olarak siyasi suçlardan sayılan devletin kişiliğine ve padişaha karşı işlenecek suçlar da sınırlı ve belirli tarifler ile düzenlenerek, cezaları da açık şekilde belirtilmiştir.

1876 öncesinde padişahlar tarafından "afv-ı şahane", "afv-ı umumi", "afv-ı âli" isimleri altında özellikle adi suçlara yönelik çeşitli afflar çıkarılmıştır. Bu şekilde

* Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi, Genel Kamu Hukuku, dr.megunes@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0003-3285-3043.

isimlendirilen aflar daha çok padişahların tahta geçişlerinde, kendi doğum günlerinde, ziyaret ettikleri şehirlerde, bayramlarda, mevlit geceleri gibi dinî günlerde, mahkûmların kronik hastalıkları öğrenildiğinde kullanılmıştır. Ancak 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte münhasıran devletin siyasi düzenini, hükûmet şeklini, siyasi güçler düzen ve faaliyetini, vatandaşların siyasi haklarını ihlal eden, iktidarın ve devletin güvenliğini tehdit ederek vatandaşı devletine isyana kışkırtan türden siyasi suçlarda büyük bir artış yaşanmaya başlamıştır. 1880'lerden sonra siyasi suçların artması mahkûm sayısına da yansımıştır. Ayrıca Anadolu'da Ermenilerin, Trakya'da Rum, Bulgar ve Makedonyalıların faaliyetleri ve Abdülhamid karşıtı siyasi faaliyetler sonucunda muhaliflere verilen hapis cezaları mahkûm sayısının artışında çok etkili olmuştur. Artan sayı yaşanan sorunların boyutlarını da büyütüştür. Bu dönemde hem yabancı devletlerin baskısı ile hem de ülke içindeki çeşitli sebeplerden dolayı adi suçlulardan daha çok siyasi suçluların affedilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Türk hukuk tarihinde daha önce incelenmemiş olan siyasi suçluların affına yönelik bu çalışmada; 1876 tarihli Kanun-i Esasi sonrasında Osmanlı Devleti'nde siyasi suçların belirlenmesi, siyasi görüşleri sebebi ile kişilerin cezalandırılması ve verilen cezaların infazına ilişkin bilgiler verilirken ayrıca bu dönemde ortaya çıkan af sebeplerinin belirlenmesi, affın etkililiği, afların sonuçlarına yönelik elde edilen arşiv bilgileri yanında doktrinde ileri sürülen değerlendirmeler de paylaşılacaktır. Bildirinin amacı, Türk hukuk tarihinde siyasi suçların ne şekilde belirlendiği ve hangi durumlarda affedildiğini ortaya koyarak Türk ceza hukuk düzenindeki değişimi açıklayabilmektir. Bildirinin sonucunda, hukuk ve siyasetin karşılıklı etkileşimi ile devlet iktidarının anayasal sistemde hangi saik ve tercihlerle ne yönde hareket ettiği de belirlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi, Siyasi Suç, Af, II. Abdülhamid, İsyân.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte Türk hukuk düzeninde birçok yeni değişiklikler gözlemlenmiştir. Tanzimat sonrası başlayan gelişmelere ek olarak modern anayasalarda görülen birçok yeniliğe sahip olan bu anayasa, suç ve cezaların şahsiliği, kanuniliği gibi ilkeler yanında suçluların affı müessesine de anayasal bir dayanak kazandırmıştır. Özellikle Padişah Abdülhamid'in tahtta bulunduğu süre içerisinde sadece adi suçlar değil siyasi nitelikteki suçlarda da büyük bir artış görülmüş devletin baş etmek zorunda olduğu isyanlarla büyüyen siyasi muhâlefet karşısında suçların tür ve özellikleri çeşitlilik göstermiştir. Ancak adi suçlardan farklı olarak siyasi suçlar özellikle azınlıklar tarafından işlendiğinde yabancı devletlerin büyük bir baskısı olduğu ve bu tür suçluların sürekli olarak affedilmesinin talep edildiği belirlenmiştir. Devlet egemenliğinin en önemli işareti olan yargılama ve cezalandırma yetkisini gittikçe kaybeden Osmanlı Devleti, son döneminde siyasi suçlarla yeterli şekilde mücadele edememiş ve otoritesini bu şekilde yitirerek hukuk tarihinde başarısız addedilebilecek bir dönem geçirmiştir. Bu çalışmada ilk olarak devletin, işlenen suçları affetme gerekçesi ve sebepleri ortaya konulacak daha

sonra Osmanlı'da 1876 öncesinde ve sonrasında af sisteminin nasıl yürütüldüğü açıklanacak ve akabinde 1876 sonrası siyasi suçların çeşitleri ve affedilmelerine ilişkin yaşanan olaylara ilişkin karşılaştırma ve incelemeler yapılacaktır.

1. SUÇLARIN AFFI VE KAVRAMIN ETİMOLOJİK İÇERİĞİ

İşlenen bir suç “bağışlamak” anlamına gelen “af”, hukuk terimi olarak “kesinleşmiş veya kesinleşecek cezaların devletin yetkili organlarınca azaltılması veya kaldırılmasıdır.” Bu şekilde uygulanan bir tasarruf birçok hukuk sisteminde mevcut olup temelde anayasa ve ceza hukuku alanlarını ilgilendirmektedir.⁽¹⁾ Bir suç yönelik uygulanacak “af”, cezalandırmanın tam tersi olup işlenen suç bağışlamak, kayıttan silmek, olduğu gibi bırakmak, hak edenin cezasını vermektan vazgeçmek manalarına gelmekte ve bir ahlak ve hukuk terimi olarak genellikle kötülük yapanı, haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni cezalandırmaktan vazgeçmeyi anlatmak için kullanılmaktadır.⁽²⁾ Türkçedeki “af” kelimesinin kökü Arapça’daki “âfv” (عفو) kelimesinden gelmektedir.⁽³⁾ Arapça’daki anlamı ise “bir suç bağışlama, bir kimsenin, düşmanından veya suçludan intikâm almaya, karşılığını yapmaya gücü yettiği hâlde bir şey yapmaması, elinde olduğu hâlde intikâm almamasıdır”⁽⁴⁾ Sadece hukuki açıdan incelendiğinde “af” kelimesi; bir suç bağışlama, suç işleyen kişinin adalet ve genel yarar düşüncesiyle cezalandırılmasından tamamen veya kısmen vazgeçilmesidir.⁽⁵⁾ Günümüzde bir suçun affi denildiğinde literatürde; “Genel olarak kaynağını anayasalarda bulan, teknik yönleri bakımından ise ceza kanunlarında düzenlenmiş olan; bazen kamu davasını düşüren veya kesinleşmiş bir ceza mahkûmiyetini bütün kanuni sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldıran, bazen de kesinleşmiş bir cezanın sadece kısmen veya tamamen infazını önleyen veya başka bir cezaya dönüştüren yasama ya da yürütme organlarının yaptığı bir kamu hukuku tasarrufudur.”⁽⁶⁾

Cezayı ortadan kaldıran af, işlenen suçların çeşidine göre değişmekle birlikte genellikle, “bireysel af-toplu af”, “yasama organının affi-yürütme organının affi”, “genel af-özel af” gibi farklı şekillerde tasniflere tabi tutulabilmektedir. Ancak Türk hukuk sisteminde çoğunlukla “genel af-özel af” tasnifi temel esastır.⁽⁷⁾ Türk Ceza

(1) İlhan Akbulut, Türk Hukukunda Af, Yargıtay Dergisi, C. XXI, S. 4, 1995, s. 446-465.

(2) Yüksel Salman, İslam Ceza Hukukunda Af, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, s.11.

(3) İbrahim H. Seydioğulları, Türkiye’de Ceza Afları: Ankara’da Af Konulu Alan Araştırması. Polis Bilimleri Dergisi, C. VIII, 2006, s. 1-28.

(4) Serdar Mutçalı, Arapça- Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012, s.127.

(5) Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 44.

(6) Adem Sözüer “Türk Hukukunda Af, 4454 ve 4616 sayılı Kanunlarda Öngörülen Şartla Salıverilme ve Ertelemeye İlişkin Hükümlerin Hukuksal Niteliği ile Bu Hükümlerin Anayasaya Uygunluğu Sorunu”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg18/SOZUER.PDF, E.T: 24.09.2021.

(7) Mesude Atilla, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Af Kurumu”, Ankara Barosu Dergisi, C. 68, S. 1, Ocak 2010, s. 275.

Kanunu'nda genel af, terim olarak, Fransızcadaki “amnistie”, İtalyancadaki “amnistia” ve İngilizcedeki “amnesty” yerine kullanılmaktadır. Avrupa ve Anglo-Saxon dillerinde müşterek olan bu terim, Yunancadan gelmekte ve mazinin unutulmasını ifade etmektedir. Nitekim genel af mahiyetinde ilk kanun ilk defa M.Ö. 403 yılında Atina'da kabul edilmiştir. Atina'lı General Thrasybule, bu affa “Geçmiş şeyleri unutma yasası” adını vermiştir. Maxime Valeere, 2400 yıl önce ilan edilen bu genel aftan söz ederken “*Thrasybula geçmiş şeylerden bahsetmeyi yasak eden bir kanun ilan etti. Atina'lıların Amnestia dedikleri bu “unutma kanunu”, sitenin sarsılmış ve yıkılmak üzere olan temellerini eski hâline getirdi*” demektedir.⁽⁸⁾ Eski Yunan'da başlayan bu uygulama zamanla Avrupa hukukuna geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise “af” konusu daha çok İslam hukukuna göre şekillenmiş ve padişahlar tarafından zaman zaman kişisel tasarrus şeklinde kullanılmıştır.⁽⁹⁾

2. 1876 KANUN-İ ESASİ ÖNCESİ DÖNEMDE AF UYGULAMALARI

Kanun-ı Esasi öncesinde Osmanlı Devleti'nin af sistemi uygulaması ile ilgili net ve açık bilgiler mevcut değildir.⁽¹⁰⁾ Dönemin ceza hukukunda af kavramı, herhangi bir ayırma tabii tutulmadan bütün çeşitleri ile birlikte ortak bir şekilde ifade edilmiş ve doğrudan İslam hukukundan etkilenmiştir. Bu dönemde mahkemeler veya padişah tarafından hükmedilen cezalar, yine padişahın bir fermanı sonunda ortadan kaldırılabilmıştır. Nitekim klasik dönemde padişahın af kullanma yetkisini daha çok bireysel ve toplu aflara yönelik kullandığı görülmüştür.⁽¹¹⁾ “*Bununla beraber, imparatorluk devrinin bu meshuma yabancı olduğu iddia edilemez, imparatorluk ceza hukukunda genel af kavramı, diğer af çeşitleri ile birlikte “af” terimi ile ifade edilmekte idi. Bu devirde mahkemeler veya bizzat padişah tarafından hükmedilen cezalar, yine padişahın bir emri sonunda suçluluğa da şâmil olmak üzere ortadan kaldırılabilirdi. Modern ceza hukukundaki genel af yetkisini karşılayan bu tasarruf, bilhassa cüluslarda ittihaz edilirdi. Ancak genel af, bugün olduğu gibi muayyen bazı prensiplere bağlı değildi. Çoğu zaman padişah üzerinde nüfuz sahibi olanlar, istedikleri kimseleri affettirebilmekte idiler. Bundan başka genel affın neticeleri de kesin değildi.*”⁽¹²⁾

Tanzimat öncesi Osmanlı hukuku, şer'î ve örfî olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Padişahlar tarafından konulan hukuk kuralları da “Örf”, “Kanun” ya da “Kavanin-i Örfiyye” olarak isimlendirilmiştir.⁽¹³⁾ İlk önceleri işlenen fiilin devlette

(8) Aktaran Seha L.Meray, Ceza Hukukunda Af Konusu Üzerine Bir Deneme. Ankara: Türk Hukuk Kurumu Neşriyatı, 1944, s.4. s. 9.

(9) Meray, age, s.4.

(10) Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Umumi Kısım, C. I, II / I, II / 2, İstanbul 1959-1961, sh. 941.

(11) Sahip Beroje, Günümüz ve İslam Ceza Hukukunda Af. Ankara: Fecr Yay., 2013, s.31.

(12) Ahmet Mumcu, Siyaseten Katl, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1963, s. 144-145.

(13) Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye

veya toplumda yaptığı etkinin derecesine göre cezalandırmalar yapılmış olsa da daha sonraları vazifeli makamlar tarafından yapılan suistimler artarak cezalar keyfî bir hâle gelmeye başladığı belirlenmiştir. Özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren pek çok savaş ve iç isyanlardan dolayı devlet idaresinde meydana gelen bozulma, kişisel haklar konusunda da gerilemeyi ve cezalandırma konusunda keyfî tutumu beraberinde getirmiştir.⁽¹⁴⁾ Özellikle taht kavgalarının arttığı klasik dönemde, padişah fermanı ile “ehli örf” adı altında kişilere verilen idam cezalarına “siyaseten katli” denilerek “İslam hükümdarının mutlak yetkisine dayanarak verdiği en ağır ceza” olarak kabul edilmiştir.⁽¹⁵⁾ “padişahın hayatına kastetmek”, “padişah hakkında ileri geri ölçüsüzce konuşmak ve ona sövmek”, “devlete karşı isyan”, “halka zulüm yapmak” gibi suçları işleyenlerin “siyaseten katli” gerektirdiği kabul edilmiştir.⁽¹⁶⁾ Aynı şekilde Padişahın tahtına karşı işlenebilecek suçlar arasında örneğin bir devlet adamının padişahı tahttan indirerek bir şehzadeyi tahta geçirmeye teşebbüs etmesi, doğrudan padişahın tahtına ve egemenlik hakkına tecavüz olarak kabul edilmiş ve isyan eylemi sayılmıştır.⁽¹⁷⁾

Osmanlı Devleti’nde zaman zaman suçlular arasında ayırım yapılmaksızın “afv-ı şahane”, “afv-ı umumi”, “afv-ı âli” isimleri altında çeşitli aflar çıkarılmıştır. Bu şekilde isimlendirilen aflar daha çok padişahların tahta geçişlerinde, kendi doğum günlerinde, ziyaret ettikleri şehirlerde⁽¹⁸⁾, dinî bayramlarda, mevlit geceleri gibi dinî günlerde⁽¹⁹⁾, mahkûmların kronik hastalıklarında veya Meşrutiyet’in ilanı gibi önemli günlerde ilan edilmiştir.⁽²⁰⁾ Bunların dışında ülkede yaşanan savaşlar sonrasında, çıkan isyanların bastırılması sonucunda da yine çeşitli aflar ilan edilmiştir.⁽²¹⁾ Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nı sona erdiren ve Osmanlı Devleti açısından önemli toprak kayıplarına yol açan “Küçük Kaynarca” ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan “Ayastefanos” Antlaşmalarından sonra çıkarılan aflar buna örnek gösterilebilir.⁽²²⁾

Yayınları, c.10, 2002, s. 15–20.

⁽¹⁴⁾ Tahir Taner, “Tanzimat Döneminde Ceza Hukuku”, Tanzimat 1 (Komisyon), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1999, s.221–222.

⁽¹⁵⁾ Alper Kabacalı, Tanzimat’tan 12 Mart’a Siyasal Cinayetler, Güner Yayınları, İstanbul, 2007, s.7.

⁽¹⁶⁾ Mumcu, age, s. 88.

⁽¹⁷⁾ Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku -Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya, 2014, s.438.

⁽¹⁸⁾ Ahmet Halaçoğlu, II. Abdülhamit Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyanları Açısından Bir Değerlendirmesi, XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı), Ankara: TTK Basımevi, 2010, s. 2515.

⁽¹⁹⁾ Cihat Tanış, Birinci Dünya Savaşı’nda Af, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 65, Ağustos 2019, s.282.

⁽²⁰⁾ Gültekin Yıldız, Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908), İstanbul: Kitabevi Yay., 2012, s.302-303.

⁽²¹⁾ Halaçoğlu, agb, s. 2513-2516.

⁽²²⁾ Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I, Ankara: Ankara Üniversitesi

İstanbul'da Gülhane Hattı Hümayunun ilan edildiği 3 Kasım 1839 tarihinden itibaren Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 tarihine kadar olan döneme, "Tanzimat Dönemi" denilmektedir. Bu dönemde Türk hukuk düzeninde önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemin ilk ceza kanunnamesi olan hicri 1256, miladi 1840 Ceza Kanunnamesi sayılan 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunu, suçları; kanuna muhâlefet, padişah ve devlete karşı işlenen suçlar, isyan, anarşi (fesat), dövme, sövme, hakaret, gasp, rüşvet, silah çekme, yol kesme gibi türlere ayrılmış ve ölüm cezası gerektiren suçlar da ayrıca sınıflandırılmıştır.⁽²³⁾ Ancak bir mukaddime, bir hatime ile on üç fasılda kırk maddeden ve padişahın kanun hakkındaki görüşünü bildiren Hatt-ı Hümayun'dan ibaret olan bu kanunda; suçların affına yönelik herhangi bir düzenleme yer almıyordu. Daha sonra çıkarılan hicri 1267, miladi 1851 tarihli "Kanun-ı Cedit" ise önceki kanunun eksikliklerini gidermek amacıyla düzenlenmesine rağmen, yine bazı suçlarla sınırlı kalan ve aynı şekilde suçların affı konusunda düzenleme içermeyen bir kanundur.

Tanzimat döneminde çıkarılan üçüncü ceza kanunu, hicri 1274, miladi 1858 tarihli "Ceza Kanunname-i Hümayunu" ise 1810 Fransız Ceza Kanunu'ndan (Code Pénal de 1810) tercüme edilerek bazı tadil ve zeyillerle birlikte yayınlanmış ve Cumhuriyetin ilanı sonrası 1926 tarihli ceza kanunu çıkarılincaya kadar uygulanmıştır. Bu kanunun örnek aldığı Fransız Ceza kanunundan bazı düzenlemelerin yanlış tercüme edildiği gibi iddialar⁽²⁴⁾ doktrinde ileri sürülse de aslında "1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun yanlış bir tercümesi değildir. Sadece söz konusu Kanuna da dayanmamaktadır. Belki mazbatasında ifade olunduğu üzere, daha önce hazırlanan Men'-i İrtikâb Kanunnamesi "islah ve tashih ile" aynen yeni kanuna alındığı gibi, önceki kanunlardan ve Şeyhülislamlık makamının tavsiye ettiği maddelerden de yararlanılmıştır"⁽²⁵⁾ 1858 tarihli ceza kanunu, önceki kanunlardan farklı değişiklikler içermektedir. Örneğin devletin kişiliğine ve padişaha karşı işlenecek suçlar sınırlı ve belirli şartlar ile düzenlenerek, cezaları açık şekilde belirtilmiştir. Bu kanunun örneğin 55. Maddesinde yer alan "Padişaha Suikast" suçu, "Zatı Hazret-i Padişahinin hayatına suikast eden veyahut işbu suikastın icrasına teşebbüs eyleyen kimse idam olunur" şeklinde düzenlenmiştir.⁽²⁶⁾ Ayrıca Padişahlar tarafından kullanılabilir af yetkisi de ilk defa 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda yazılı hâle getirilmiştir. Mehz alınan 1810 tarihli Fransız Ceza

Hukuk Fakültesi Yay. 1953, s.129.

(23) Halil Cin, Ahmed Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, 5. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 336.

(24) Senem Öner, Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan Çevrilmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013, s.59.

(25) Ahmet Akgündüz, 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-İ İrtikâb Kanunnamesi, Belleten Nisan 1987, Cilt II - Sayı 199, ss. 153-191.

(26) Çetin Özek, Devlet Başkanına Karşı Suçlar, İstanbul, 1970, s. 98.

Kanununun 65'nci maddesine karşılık gelecek şekilde Kanunun 47. Maddesinde af yetkisi ve esasları;

“İdam cezasının kürek cezasına, kürek cezasının kalebentliğe, müebbet kalebentliğin müebbet sürgüne, geçici kalebentlik ile hapsin geçici sürgüne dönüştürülmesinin kesin olarak padişahın özel iradesine bağlı olduğu, padişahın yüce iradesi olmadıkça ve kanunda açık bir şekilde belirtilmedikçe, herhangi bir sebeple bir cezanın affının ya da değiştirilmesi ve hafifletilmesinin mümkün olmadığı” şeklinde düzenlenmiştir.⁽²⁷⁾

3. 1876 KANUN-İ ESASİ'DE SUÇLARIN AFFININ DÜZENLENMESİ

İlk defa 1858'de kanunen düzenlenen “af” konusu, Türk hukuk tarihinin ilk yazılı anayasası olan hicri 1293, miladi 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile ilk defa anayasal bir dayanak kazandırılmıştır. Dolayısıyla af konusu ilk defa kanunda yer almış daha sonra anayasada düzenlenmiştir. Osmanlı döneminde çıkarılsa da 1876 tarihli Kanun-i Esasi, farklı düzenlemeleriyle cumhuriyetin ilanı sonrası 1924 yılına kadar şekli geçerliliğini sürdürmüştür. 1921 Anayasası da Kanun-i Esasi'nin 1921 Anayasası'na aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu düzenlediğinden dolayı, 23 Aralık tarihli 1876 Kanun-i Esasi, yaklaşık 48 yıl boyunca şeklen de olsa geçerli kabul edilmiştir. Dolayısıyla anayasada yer verilen af düzenlemesi de bu süre zarfında yürürlükte kalmıştır.

Af düzenlemesinin yer aldığı 1876 tarihli Kanun-i Esasinin 7'nci maddesinde; “.....mücazaatı kanuniyenin tahfifi ve affı....hukuku mukaddese-i Padişahi cümlesindedir.” (*Kanuni cezalandırmaların hafifletilmesi ve affedilmesi ...Padişah'ın kutsal yetkisine dâhildir*) şeklinde yer almıştır. 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin af ile ilgili bu hükmü, 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan alınmıştır. Belçika Anayasası'nın 73. Maddesinde; “nev'i gösterilmeksizin Kralın cezaları tahfif ve affedebileceği” ifade edilmiştir. Belçika Anayasası'nın bu sistemi, af yetkisinin genelde “özel af” şeklinde kabul edilmesine müsaittir; zira bu sistemde bütün yetkiler hükümdarın elinde toplanmamıştır.⁽²⁸⁾

Belçika anayasasından alınmakla birlikte 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de geçen ‘af’ düzenlemesini diğerinden farklı olarak genel affı da içine alacak şekilde yani hem genel ve hem de özel affı içine alacak kadar geniş yorumlamak gerektiği ileri sürülmüştür.⁽²⁹⁾ Bu şekilde hem genel hem de özel affı içeren padişah tarafından birçok kez af kararı alınmıştır. Ancak Meşrutiyet'in 1908'deki ilanı sonrasında hicri 1325 miladi 1909 yılında 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin af ile ilgili 7'nci maddesinde

⁽²⁷⁾ Düstür, C.1, m. 47, s. 545-546. Aktaran Doğan Soyaslan, “Af”, Anayasa Yargısı Dergisi, C. 18, Ankara, Nisan 2001. s. 414.

⁽²⁸⁾ Selahattin Keyman, Türk Hukukunda Af, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Basım evi, 1965. s. 85.

⁽²⁹⁾ Tunçer Karamustafaoğlu, Anayasalarda Genel Af Yetkisi, Ankara, 1962, s. 26-27.

değişiklik yapılmıştır. Bu madde, “...*mücaazatı kanuniyenin tahfifi veya affı, Meclisi Umuminin tasvibi ile affı umumi ilanı...hukuku mukaddesei Padişahidendir*” (Kanuni cezalandırmaların hafifletilmesi ve affedilmesi, Genel Meclisin onayı ile genel af ilanı padişahın; kutsal yetkisine dâhildir) şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklik hem “genel af” ve hem de “özel af” yetkisini 1876’daki anayasal sistemde padişahın mutlak hâkimiyetine verirken aradan geçen 33 yıl sonra “genel af” yetkisinin kullanımında aynı zamanda Meclisin onayını da gerekli hâle getirmiştir.⁽³⁰⁾ Böylece padişahın, Meclis onayı gerekmeksizin tek başına kullanabileceği af yetkisi sadece “özel af” ile sınırlandırılmıştır. Diğer yandan dönemin anayasa hukukçularından olan Celalettin Arif Bey, Kanun-i Esasi’nin değişikliğine kadar olan dönemde padişahın bazı şahıslar hakkında geçmişe dönük olarak kanunun uygulanmasını engelleme hakkına sahip olduğunu da ifade etmektedir. Bu şekilde genel affın sonuçlarının özel affa uygulanmış olacağını ileri sürmektedir⁽³¹⁾

Kurtuluş Savaşı devam ederken TBMM tarafından 1921 yılında yeni bir anayasa ihdas edilmiştir. 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte 1924’e kadar yürürlükte bulunan bu 1921 tarihli anayasa (Teşkilâtı Esasiye Kanunu)da ise genel affa ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak genel af yetkisinin TBMM’ye ait olduğu 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun 7’nci maddesi hükmünden çıkartılabilmektedir. Sözü edilen hükümde, “*Abkâmu şer’iyenin tenfizi, umum kavanininin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafası ilanı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir*” denilmektedir. Burada açıkça genel affın bahsedilmemesine rağmen, o dönem meclis hükûmeti sistemi kabul edildiğinden bu yetkinin de yasama organına ait olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim bu süreçte, Adana ve havalisinin Fransızlar tarafından tahliye edilmesi üzerine bölgede bir TBMM tarafından “genel af” ilan edilmiştir.⁽³²⁾

4. SİYASİ SUÇLARIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Siyasi suçlar diğer suç türlerinden ayrı olarak zaman içerisinde çeşitlenerek kendi içerisinde “tam siyasi suç-nisbi siyasi suç”, “karma nisbi siyasi suç- bağlı siyasi suç”, “sırf siyasi suç-nisbi siyasi suç” gibi çeşitli gruplara ayrılarak incelenmiştir.⁽³³⁾ Siyasi suçlar, ceza hukukunun tarihsel doktrinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin ünlü Fransız ceza hukukçusu Achille Morin (1815-1898)’e göre; “*Siyasi suç millete ve idare eden iktidara karşı işlenen suçtur.*”⁽³⁴⁾ Alman ceza hukuku Von

(30) Çetin Özek, “Umumi Af”, İÜHF Dergisi, C. 24, S. 1-4, 1959. s. 127.

(31) Celalettin Arif, Hukuku Esasiye (eski harflerle), İstanbul 1325, s. 49. Aktaran Karamustafaoğlu, age, s. 27.

(32) Düstur, Üçüncü Tertip, C. II., s. 188, Kanun no: 168. Aktaran Keyman, Selahattin, agt, s. 86.

(33) Köksal Bayraktar, Siyasal Suç, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982, s. 69.

(34) Aktaran Ümit Hassan, “Siyasi Suç Kavramı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:26, Ankara 1972. s.211.

Liszt (1851-1919)'e göre “*Topluluğun ve fertlerin siyasi haklarını hedef tutan suçlar siyasi suçtur*”.⁽³⁵⁾ İtalyan ceza hukukçusu Pellegrino Rossi (1787-1848)'e göre; “*Sosyal kitlenin şahsiyetine, bir devletin varlığına veya mevcudiyet şekline karşı çıkan suçlar, siyasi suçtur*”.⁽³⁶⁾ Fransız hukukçu Jacques Frédéric Rauter (1784_1854)'a göre, “*siyasi suç muayyen bir memleketin siyasi müesseselerine karşı olan fiillerdir*”.⁽³⁷⁾ Türk hukukçulardan Gözübüyük'e göre, siyasi suçlar münhasıran devletin siyasi düzenini, hükümet şeklini, siyasi güçler düzen ve faaliyetini, siyasi hakları ihlal eden fiillerdir.⁽³⁸⁾ Hafizoğulları'na göre; siyasi suç, devletin toprak bütünlüğünü, egemenliğini, devletin toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenlerini, devletin güvenliğini ihlal eden, vatandaş devletine isyana kıskırtan, vatandaşın siyasi haklarını kullanmasının engellenmesine ve siyasi haklarına yönelik suçlardır.⁽³⁹⁾ Dönmezer-Erman'a göre, devletin anayasa ile belli olan siyasi düzenine yönelen suçlar siyasi suç sayılmalı, devletin iç ve dış güvenliğinin ihlaline yönelik fiiller ise siyasi sayılmamalıdır.⁽⁴⁰⁾

Siyasi suçlar, devletlerin özel siyasi düzenlerini doğrudan doğruya ihlal eden veya ihlal etmek amacıyla işlenen suçlar olarak özellikle “devlete karşı suçlar” bağlamında tarih boyunca hemen her devletin mevzuatında en eski devirlerden itibaren yer almıştır.⁽⁴¹⁾ Geçmiş dönemlerde, önceleri aileler, daha sonra küçük topluluklar ve nihayet merkezî otoritenin ortaya çıktığı toplumların varlıklarına yönelik suçlar “siyasi suç” olarak kabul edilmiş, daha sonra merkezî otoriteyi elinde tutan kişilere ve makamlara yönelik suçlar da “siyasi suç” kapsamında görülmüştür.⁽⁴²⁾ Siyasi suçları nitelendirebilmek için öteden beri adi suçlardan farklı oldukları ileri sürülmüş ve bu şekilde “adi ve siyasi suç ayrımı” Roma hukukuna dayandırılmıştır. Siyasi bir amaç taşımayan, kişiler arasında işlenen, basit nitelikte olan ve sadece bireylerin haklarını ihlal eden türdeki suçlar “adi suç” kategorisine sokulurken zaman içerisinde devletin toplumsal alandaki etki gücü artıkça temsil ettiği siyasal düzene karşı işlendiği ileri sürülen eylemler ise “siyasal suç” olarak nitelendirilmiştir. Siyasi suçların; modern devlet düzeninin gelişmesiyle birlikte özellikle devlet kavramının evrimi ile geliştiği, zamanla anlam ve içeriğinin pek çok değişikliğe uğradığı ve böylece içerik, saik ve amaçları itibarıyla adi ve genel suçlardan ayrı olarak kategorize edildiği belirtilmektedir.⁽⁴³⁾

(35) Aktaran Fahir Armaoğlu, “Belçika Kaidesi ve Siyasi Suçların İadesi Meselesi”, Adalet Dergisi; Ekim 1951, S.10. s.1594.

(36) Aktaran Eralp Özgen, Suçluların Geri Verilmesi, Ankara, 196,2 s.69.

(37) Aktaran Hassan, agm, s.212.

(38) Abdullah Pulat Gözübüyük, Devletlerarası Ceza Hukuku, Ankara, 1959, s.99.

(39) Zeki Hafizoğulları, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2008. s.56.

(40) Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Cilt:3, İstanbul, 198, s.608.

(41) Dönmezer-Erman, age, s.593-594.

(42) Bayraktar, age, s.43.

(43) Abdullah Pulat Gözübüyük, Milletlerarası ve Milli Hukuk Bakımından Siyasal Suçlar, Adalet Der-

Toplumlarda devlet yapısının ortaya çıkmasından sonra devletin sorumlu olduğu düşünülen iç ve dış güvenliği, siyasi düzeni bozmaya yönelik eylemler vahim kabul edilerek siyasi suç olarak değerlendirilip en ağır şekilde cezalandırılmaları istenilmiştir.⁽⁴⁴⁾ Dolayısıyla devletin ve onun temsil ettiği otoritenin değişim geçirmesi ile siyasi suçlar da zamanla çeşitlenmiştir. Devlet kavramına verilen anlam, tarihsel dönemle birlikte devletin korunmasını amaçlayan ceza hukuku hükümlerini de etkilemiştir. Devlet kavramının içeriğinin değişikliği ile devleti himaye eden ceza normlarının içeriği ve niteliği de beklenen korunmayı daha uygun biçimde sağlayacak şekilde değişim geçirmiştir.⁽⁴⁵⁾ Örneğin Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemde devletin korunması ile siyasi iktidarı elinde bulunduran "monark"ın veya "kral"ın korunması aynı anlama gelirken yönetme gücünü dine dayandıran teokratik devletlerde ise hâkim din anlayışın korunması da aynı şekilde devletin korunması ile eşdeğer olduğu için dine karşı girilen eylemler devlete karşı işlenmiş gibi "siyasi suç" sayılabilmektedir.⁽⁴⁶⁾

Özellikle Avrupa'da ülkelerin kral veya kraliçeleri olarak monarşik güçler karşısında 19. yüzyılın ilk yarısında çeşitli ülkelerde çıkan isyanlar sonrasında pek çok yerde bu monarşiler muhalif güçlerce yıkılmış ve çıkan isyanlardan önce hâlkı yönlendiren ve başlarda asi ve hain olarak görülen isyan fikrinin sahibi olan bazı düşünürler ve elebaşları daha sonra değişen yönetim biçimi ve gelişen toplumsal anlayışla birlikte saygın ve kahraman olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde siyasal anlayış olarak bir ülkede siyasal sistemi eleştiren ve gerekirse bu sistemi değiştirmeyi düşünen ve eyleme geçenlerin toplumda bireylere karşı suç işleyen adi suçlulardan, eylemlerinin de genel adi suçlardan farklı olduğu fikri yerleşmiştir.⁽⁴⁷⁾ Siyasi suçluların çeşitli yerlerde milliyetçiliğe dayalı bağımsızlık savaşı vermesi veya özgürlük mücadelesi adı altında baskı rejimlerine karşı koyması sonrasında devleti ele geçirmesi ile bu tür suçlulara karşı duyulan hayranlık ve meşruiyet daha da artmıştır. Bu tür suçlular ile ilgili artan sempati ve hoşgörüle birlikte Avrupa'da özellikle Devrimin merkezî Fransa'nın öncülüğünde siyasi suçlular lehine yeni hükümler kabul edilmiştir.⁽⁴⁸⁾ Örneğin siyasi suçlular arasında işledikleri suçlardan dolayı başka ülkelere kaçanlar için "geri verilmeme" ilkesi getirilmiş ve bu ilke kanunlarda ilk kez 1833 Belçika'da uygulanmaya başlanmıştır.⁽⁴⁹⁾ Ancak Belçika Temyiz Mahkemesi, 12 Mart 1855 tarihli kararında, 1833 tarihli bahsi geçen kanunda belirtilen siyasi suçların, ancak belli bir devletin hükümet şekliyle, düzenini münhasıran ihlal etmek isteyen, suçluluğun takdiri bakımından tamamen siyasi

gisi, Yıl:45, S:4, Ankara, 1954, s. 391.

⁽⁴⁴⁾ Özgen, agt, s.76.

⁽⁴⁵⁾ Çetin Özek, Türk Ceza Kanununun Elli Yılında Devlete Karşı Suçlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., 1976, s. 6.

⁽⁴⁶⁾ Özek, age, s. 7.

⁽⁴⁷⁾ Baha Kantar, Siyasal Suçlar, Ankara, Hukuk İlmi Yayın Kurumu Konferanslar, 1936, s.4.

⁽⁴⁸⁾ Dönmez-Erman, age, s.598 ve Hassan, agm, s.203-204.

⁽⁴⁹⁾ Armaoğlu, agm, s.1598.

olaylara dayanan olayları ifade ettiğini, bu kanunun her ülkede ve her zaman ceza kanununun cezalandırdığı olaylara uygulanmayacağını, herkes için zararlı olan bu çeşit suçların takibinde karşılıklı yardımda bulunmanın devletler hukukundan doğan bir yükümlülük olduğunu ifade ederek “devlet başkanlarına karşı işlenen suikast” suçunun bir istisna olarak “siyasi suç” sayılmayacağına karar vermiştir.⁽⁵⁰⁾ Daha sonra Avrupa’daki devletlerin başındaki kralların ve aile fertlerinden birinin hayatına karşı işlenen suçların “siyasi suç” sayılmayarak suçu işleyen faillerin geri verilmesi gerektiği kabul edilerek zamanla siyasi suçun en eski istisnası bu şekilde kabul edilmiştir. Bahsedilen durum ilk olarak Belçika’da 1856 tarihli kanun ile kabul edildiğinden dolayı doktrinde bu düzenlemeye “Belçika Kuralı” ya da “suikast hükmü” (Clause d’attentat) da denilmektedir.⁽⁵¹⁾

Günümüzde de yukarıda tarihsel gelişimi açıklanan kurala dayalı olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından yayınlanan “Mültecilik Statüsünün Belirlenmesine İlişkin Prosedür ve Kriterler Hakkındaki El Kitabında” mültecilik ve siyasi suçlu kavramını ayırt etmede suçun siyasi unsurunun esas alınacağı belirtilerek şayet kişilerin işlediği suçlarda “siyasi unsur” asıl amaçtan daha ağır ise işlenen suçun siyasi olacağı kabul edilmektedir.⁽⁵²⁾ Halen Türkiye’de 6706 sayılı “Cezaî Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu”nun ülkeye sığınanlar içerisinde geldiği ülkeye iadenin kabul edilmeyeceğinin belirtildiği suçlar arasında Md. 11’de “*Düşünce suçu, siyasi suç veya siyasi suçla bağlantılı bir suç niteliğinde olması*” açıkça yer almaktadır.

Osmanlı hukuk düzenini asırlar boyu etkileyen İslam hukukunda ise “siyasi suç” olarak genelde “Devlete isyan suçu” kabul edilirken bu suç “elBağy” (bağî); siyasi suçlular ise “el-Buğat” veya “el-fietül Bağîye” olarak adlandırılmıştır.⁽⁵³⁾ Bir suçun siyasi suç sayılabilmesi için, İslam hukukunda “*suçun amacının meşru Devlet Başkanı veya hükümetin görevden alınması veya Devlet Başkanına itaatten kaçınmak olması, suçluların bu suçu işlerken geçersiz addedilse de bir sebeplerinin olması (tevil), suçluların bir topluluk hâlinde güçlü bulunması*” şartlarının birlikte olması gerekmektedir.⁽⁵⁴⁾ Ancak devleti yönetenlere karşı işlenen her suç, siyasi suç da sayılmamaktadır. Bu sebeple örneğin “bağy”, örgütlü suçlardan cebir unsurunu içeren ve siyasi gerekçeyle işlenen bir suçtur. Şiddet unsuru olmayan siyasi eylemler, meşru muhâlefet sınırları içinde değerlendirilmektedir. Bir kişinin tek başına ve kendi adına devlete başkaldırması, iç savaş tehlikesi doğurmayaacağı için “bağy” da sayılmayacaktır.⁽⁵⁵⁾

⁽⁵⁰⁾ Özek, Devlet Başkanına Karşı Suçlar, s.124.

⁽⁵¹⁾ Özgen, agt, s.90.

⁽⁵²⁾ Geoff Gilbert, Aspects Of Extradition Law, Dordrecht, 1991. s.136-137.

⁽⁵³⁾ Cin ve Akgündüz, age, s. 308 ve Abdulkadir Udeh, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, 2. Cilt, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 102.

⁽⁵⁴⁾ M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 15. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2018, s. 189-190.

⁽⁵⁵⁾ Avcı, age, s.433.

Örgütlü işlenen ve şiddet içeren siyasi suçlara ise genelde ağır cezalar verilmiştir. Bu sebeple örneğin Padişaha düzenlenen suikast, teşebbüs aşamasında kalsa dahi idam cezası ile cezalandırılmıştır.⁽⁵⁶⁾ Dolayısıyla, Osmanlı'da devlete isyan yani "bağy" suçu çoğunlukla siyasi suçları ifade etmektedir ve Türk Hukuk Tarihi'nde çokça bahsedilen "siyaseten katl" müessesesinin de temelini teşkil etmektedir.⁽⁵⁷⁾ Bu sebeple "bağy" suçunun temel unsurları arasında, devlete (imama, padişaha) karşı ayaklanmak, kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamak (magalebe) ve açık bir isyan kastı içinde bulunmak şeklinde belirlenmiştir.⁽⁵⁸⁾

5. 1876 KANUN-İ ESASİ SONRASINDA OSMANLI'DA SİYASİ SUÇLAR VE YARGILAMASI

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası Kanun-i Esasi ile birlikte oluşturulan Genel Meclis, 19 Mart 1877'de açılmıştır. Ancak 24 Nisan 1877'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nda Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması ve Rus ordusunun İstanbul kapılarına dayanması üzerine 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalanmıştır. Bu olaydan 13 gün sonra yani 13 Şubat 1878'de Padişah II. Abdülhamid, bir yılını doldurmadan meclisi süresiz olarak tatil etmiş ve anayasayı fiili olarak askıya almıştır. Ülkede bozulan asayiş düzeltmek ve savaş boyunca ülkede başlayan çeşitli isyan ve ayrılıkçı faaliyetlerin önünü almak üzerine birçok şehirde işlenecek siyasi suçlara karşı İdâre-i Örfiye (Sıkıyönetim) ilan edilmeye ve bu suçları yargılamak üzere Mahkeme olarak "Divan-ı Harb-i Örfi"ler kurulmaya başlanmıştır.⁽⁵⁹⁾ Özellikle azınlıklara birçok olanak tanıyan 1878 Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Rumeli'deki topraklardan Selanik, Yanya, Kosova ve İşkodra'da, 1890'da Girit'te ve Hanya'da, 1895-1896'da Trabzon, Maraş, Van, Erzurum, Sivas, Merzifon gibi Ermeni isyanı çıkan daha birçok Anadolu şehirlerinde ve daha sonraları İkinci Meşrutiyet'in ilanını ile ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan karışıklıklar sebebiyle Rumeli'de, Arnavutluk'ta, yine XX. yüzyılın başlarında Ermeni karışıklıklarının yoğun yaşandığı Adana, Maraş, Van, Antakya gibi bir çok bölgede Örfi İdâre ve Divan-ı Harb-i Örfiler ilan edilerek, devlete karşı işlenecek siyasi suçlarla mücadele edilmeye çalışılmıştır.⁽⁶⁰⁾

Bahsedilen sıkıyönetim mahkemelerinde "siyasi suçlar" olarak 1858 tarihli "Mülkiye Ceza Kanunnamesinin Birinci Bab, birinci ve ikinci fasıllarındaki yer alan suçlar genelde yargılama konusu yapılmıştır. Adı geçen Kanunnamenin birinci faslı

⁽⁵⁶⁾ Avcı, age, s.502.

⁽⁵⁷⁾ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, 18. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016, s. 34.

⁽⁵⁸⁾ Ahmed Akgündüz, Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili, Journal of Islamic Research Vol: 12, No 1, 1999, s.6.

⁽⁵⁹⁾ Osman Köksal, Tarihsel Süreci içinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922), Ankara. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, s. 36.

⁽⁶⁰⁾ Halaçoğlu, agb, s.2514.

“Devlet-i Aliyyenin emniyet-i hâriciyesini ihlal eden cinayet ve cünhaları (suçları)”, ikinci faslı ise, “Devlet-i Aliyyenin emniyet-i dâhiliyesini ihlal eden cinayet ve cünhaları (suçları)” düzenlemektedir. Bahsi geçen kanunda siyasi nitelikte görülerek devletin dış güvenliğini ihlal ettiği kabul edilen suçlar arasında;

“Devletin düşmanlarıyla birlik olarak devlete karşı silah kullanmak” (mad. 48), “Yabancı devletleri Osmanlı Devleti aleyhine harbe veya hasmane hareketlere tahrik ve teşvik etmek” (mad. 49), “Düşman askerî hareketlerine kolaylık ve yardım etmek, memleketin herhangi bir yerini düşmana teslim etmek” (mad. 50), “Askerî ve siyasi casusluk” (mad. 49-50), “Devlet memurlarının memuriyetleri icabı kendilerinde bulunan (plan, harita, resim vb.) bilgileri karşı tarafa vermek” (mad. 53) türünden suçlar mevcuttur. Bahsedilen kanunda devletin iç güvenliğini ihlal eden siyasi suçlar olarak;

“Teb’â-yı, saltanat-ı seniyye aleyhine isyana tahrik” (mad. 55), “Halkı birbiri aleyhine silahlandırarak mukateleye (vuruşmak) tahrik” (mad.56) ve “Bu fiilleri icra için gizli ittifak kurmak” (mad. 58), “Devlete ait bina, mühimmat, ambar ve malzemeleri kasden yakmak ve tahrip etmek” (mad.61), “Devletin veya ahalinin emlak, emval ve paralarını zapt ve yağma eden eşkıya çeteleri kurmak ve bu çetelere muavenette bulunmak” (mad.62), “Yukarıdaki fiiller dışında hâlkı gerek sözle, gerek afiş (yafta) yapıştırmak, gerekse neşriyat yoluyla tahrik etmek” (mad-66) şeklinde suçlar kabul edilmiştir. Ancak bu suçlarla sınırlı olmamak üzere adi suçlar da eğer devlet aleyhine ve toplumsal düzeni sarsmak için icra edilirse “siyasi suç “olarak kabul edilerek Divan-ı Harb-i Örfiler’de yargılanacağı kabul edilmiştir. Örneğin *“cerâim-i âdiyeden olan bir kundakçılık fiili, bir cemiyet-i hafiyenin âmâl ve maksadına hizmet ve memlekette galeyân ve kargaşalık husule getirmek” amacıyla işlendiği takdirde adi suç olmaktan çıkarak muhakemesi Divan-ı Harb-i Örfi’de görülür. Yine normalde adi bir suç olan telgraf tellerini kesmek (kat’) fiili, emniyetin muhafazası için hükümet-i askerîyece alınacak inzibati tedbirleri akamete uğratmak amacıyla yapılırsa bu amacından dolayı davasına yine söz konusu mahkemelerce bakılacağı”* düzenlenmiştir.⁽⁶¹⁾

Hem Askerî ve hem de Mülkiye Ceza Kanunnamesinde yer alan ve siyasi suç teşkil eden fiiller (ceraim) üçe ayrılmış ve bunlar en ağırından başlamak üzere cinayet, cünha ve kabahat şeklinde sıralanmıştır. Cezaları da aynı sistemle “Mücazât-ı Terhibiye” (Korkutucu (Ağır) Cezalar), “Mücazât-ı Te’dibiye” (Uslandırıcı (Orta) Cezalar) ve “Mücazât-ı Tekdiriye” (Azarlama (Hafif) Cezaları) şeklinde sınıflandırılmıştır. Bahsi geçen kanunlarda ağır ceza örnekleri olarak idam (katl), müebbed (ve muvakkat) kürek, müebbed (ve muvakkat) kalebentlik, bir seneden on seneye kadar prangabend, müebbed nefy gibi cezalar yer almaktadır. Ayrıca aynı kanunlarda siyasi suçlardan dolayı mahkûm olan kişiler ayrıca *“hukuk-ı medeniyeden müebbeden iskat”* yani *“medenî hakları kullanmama cezası”* da almaktadırlar. Örneğin bu şekilde

⁽⁶¹⁾ 17 Temmuz 1332 tarihli talimat, Gnkur. ATAŞE Arş. BDH, klas.2329, dos.38, fiih.49. Aktaran Koksall, agt, s.87.

“rütbe ve memuriyetten mahrumiyet”, “mahalli yönetimlerle esnaf teşkilatlarına seçilememek”, “mektepe muallimliği yapamamak”, “davada muteber şahitlik ve dava vekilliğinde bulunamamak”, “vasi olamamak” ve “silah taşıyamamak” gibi kısıtlamalar bulunmaktadır.⁽⁶²⁾

1858 tarihli Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 55'nci maddesine göre padişaha karşı düzenlenecek suikast, teşebbüs safhasında kalsa dahi idam cezası verileceği düzenlenmiştir. Yine bu maddeye göre padişah ve hükümet aleyhine silahlı isyana tahrik hâlinde isyan gerçekleşirse tahrikçiye idam, isyanın icrasına başlanmış ise isyana katılanlara 10 seneden az olmamak üzere kalebentlik cezası verileceği yer almıştır. Ancak bu kanunda isyanın silahlı olması şart koşularak padişah otoritesine her karşı çıkışın isyan olarak nitelendirilmesinin önüne geçilmiştir. Aynı kanunun 57. maddesine göre örgütün başı fesat tahrikçileri idam, diğer üyeler suçlarının derecesine göre müebbet veya muvakkat kürek cezası alacakları düzenlenmiştir. Neticede Osmanlı'da klasik dönemde bağy suçuna kural olarak “siyaseten katl” cezası verilmiş ise de Meşrutiyet' sonrası bu şekilde örgüt kuranlara sürekli kalebentlik cezası verilmiştir.⁽⁶³⁾

Adi suçlardan farklı olarak Sultan Abdülaziz döneminin sonlarından itibaren Osmanlı siyasi lügatine giren “*politika töhmeti*” de denilen “siyasi suç” kavramı, Sultanahmet Meydanı'nda inşa edilen ilk Umumi Hapishane ve Zaptiye Nezareti binalarında tutulan Müslim ve gayrimüslim tutukluların sayısı artıka toplum tarafından daha iyi anlaşılmağa başlamıştır. 1890'lardan itibaren İstanbul'da özellikle yabancıların devlet güvenliğine karşı eylemlerini takip etmek üzere İstanbul polisi bünyesinde, Paris Polis Müdürlüğü örnek alınarak, “Birinci Şube” adıyla bir “siyasi şube” oluşturulmuş, sivil polis memurları ve hafiyelerle Müslim ve gayrimüslim muhaliflerinin yanı sıra İstanbul'a gelip giden yabancı militanları takibe çalıştıkları ve siyasi suçları araştırdıkları görülmüştür.

6. 1876 KANUN-İ ESASİ SONRASINDA SİYASİ SUÇLARIN AFFI

Özelliği sebebiyle yargı (temyiz) denetimine bile kapalı olan, dolayısıyla hükmün verililiyle birlikte kesinleşen Divan-ı Harb-i Örfi kararlarındaki siyasi suçlara verilen cezaların diğere suçlardan farklı olarak affı daha da önem kazanmaktadır. Bahsedilen mahkemelerce siyasi suçlara verilen cezayı azaltma ve tamamen af yetkisinin anayasal düzenlemede yer aldığı üzere 1876 ile 1909 yılları arasında sadece padişaha ait olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde 1876 Kanun-i Esasi öncesinde de “Afv-ı Şâhane, Afv-ı Umûmû, Afv-ı Alî” ismi altında çeşitli aflara rastlanmaktadır. Özellikle padişahların tahta cüluslarında, padişahların doğum günlerinde, padişahın ziyaret ettiği şehirlerde, Peygamber'in doğum günü münasebeti ile dinî bayramlarda veya Meşrutiyet'in ilanı gibi bazı önemli ve sevindirici olaylarda tüm ülke genelinde “genel

(62) Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesi ve Osmanlı Mülkiye Ceza Kanunnamesi.

(63) Avcı, age, s.453.

aflar” ilan edilmiştir. Ayrıca savaş sonrasında, isyanların bastırılması sonucunda isyan çıkan bölgeye mahsus olarak da genel af çıkarılmıştır. “Afv-ı Umumi” denilen genel aflar, “suçların tümünü, ya da belirli suçları ve bunlarla ilgili kamu davasını düşüren, hükmolunmuş ise, cezalarını bütün sonuçları ile birlikte kaldıran afdır”⁽⁶⁴⁾ Ancak bu afların çoğu, genellikle siyasi olmayan adi suçları kapsar şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca Divan-i Harb-i Mahsusa’da yargılanıp, ceza alanlar da genellikle af kapsamına alınmamıştır.⁽⁶⁵⁾ Bazen padişahın bir bölgeyi ziyareti de suçların affı için yeterli bir sebep sayılmıştır. Örneğin 1910 yılında padişahın Edirne’yi ziyaretinden dolayı Edirne Hapishanesi’nde cezalarını çekmekte olan ve ceza olarak yatacakları sürenin en az üçte birini doldurmuş olan adi suç işlemiş mahkûmlar affedilmişlerdir.⁽⁶⁶⁾ Diğer bir örnek olarak Padişah Abdülhamit, 1901’de Osmanlı tarihinde o zamana kadar yapılan en büyük kutlamalardan biri olan tahta çıkışının 25. yılında ülke genelinde cezalarının üçte ikisini çeken bütün mahkûmların affedilmesine karar vermiştir.⁽⁶⁷⁾ Genelde adi suçların affında” tecavüz”, “suikast” ve “siyasi suçlar” kapsam dışı bırakılmıştır.⁽⁶⁸⁾ Çalışmanın ana konusu sadece siyasi suçların affına yönelik olduğundan çalışmanın bu bölümünden sonra özellikle siyasi suçların affedilmesine ilişkin inceleme yapılacaktır.

6.1. Siyasi Suç Olarak Silahlı İsyanlar Sonrasında Çıkarılan Aflar

Bu konudaki incelemede en baştan belirtilmesi gereken husus, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Ermeniler, Bulgarlar başta olmak üzere ülkede azınlık konumunda olanların başlattığı ayrılıkçı tedhiş, terör içerikli siyasi olaylar ile Padişah Abdülhamidkarşıtıyazarvepolitikacıların içinde yer aldığı siyasi suçlardagiderek büyük bir artışın başladığıdır. Rusya ile yapılan savaş sonrası imzalanan Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşmaları (13 Temmuz 1878) sonunda Balkan Hristiyanlarından Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan ise elde ettiği imtiyazlarla Babıali’ye âdeta pamuk ipliği ile bağlı bir duruma gelmiştir. Böylece Avrupalı büyük devletlerin emelleri doğrultusunda Balkan Hristiyanları bağımsızlık elde etmişler ve sıranın Anadolu Hristiyanlarına yani Ermenilere geldiği inancı giderek artmıştır.⁽⁶⁹⁾ Özellikle Ermeniler, 1878 yılından itibaren yurt içinde ve dışında ihtilalci Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başlamış ve silahlanarak isyan hazırlıklarını

⁽⁶⁴⁾ Gözübüyük, agm, s.75.

⁽⁶⁵⁾ BOA. DH.MKT. 2252/152.

⁽⁶⁶⁾ BOA. İ.AZN. 97/1328-L-13.

⁽⁶⁷⁾ Y. MTV. / 206-126 (24 Cemaziye’l-evvel 1318) (M. 19 Eylül 1900) Aktaran Sevim Çakmak, “Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cüls Yıldönümü Kutlamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 103.

⁽⁶⁸⁾ Fatmağül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876–1909)”, “Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza”, “18.- 20. Yüzyıllar”, (Derleyenler: Noemi Levy, Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, 107.

⁽⁶⁹⁾ Halaçoğlu, agb, 2517.

başlatmıştır. Ancak Padişah Abdülhamid döneminde isyan eden ve özellikle ağır ceza gerektiren siyasi suç işleyenlerin dahi Avrupa devletlerinin diplomatik baskı, zorlama ve tehditleri ile ülke içerisindeki cemaat liderlerinin tavassutu yüzünden sık sık affedildikleri görülmüştür. Sürekli taviz vermeyi gerektiren ve ülkede suç ve ceza adaletini zamanla yok eden devletin güvenliğine karşı Ermeniler tarafından işlenen birçok siyasi suç devamlı olarak affedilmiştir. Örneğin 1881 yılında Erzurum'da faaliyete başlayan ve 1882'de Erzurum'da bir isyan hazırlığına girişerek, bunun için yemin kağıtları bastırdıkları gerekçesiyle, Ermenilerden oluşan "Anavatan Müdafileri Cemiyeti" mensuplarından mahkûm edilen 40 kişi, Patrik Nerses ve Erzurum Piskoposu Ormanyan'ın tavassutları sayesinde, 1886 yılında padişah tarafından affedilmişlerdir.⁽⁷⁰⁾ Aynı şekilde 1891 yılı İstanbul Kumkapı Olayları'ndan ötürü suçlanan Ermenilerin tümünün İngiltere, Rusya ve Almanya sefaretlerinin müracaatı üzerine Padişah tarafından affedilmesine ilişkin *Deba* gazetesinin 22 Kanûn-ı sâni 1891 tarihli nüshasında da yer alan habere göre;

"Zât-ı Hazret-i Padişâhi Ermeniler haklarında afv-ı umûmî ilan buyurmuşlardır. 76 mahkûm Pazar günü patrikhâneye iade olundu. Patrik kiliselere telgrafla işbu tedbir-i lütuf- kârâneyi işar idüb zât-ı hazret-i padişâhi için duâlar okunmasını emr etmiştir"⁽⁷¹⁾

1892 yılın sonlarında Van valisine karşı suikast teşebbüsünde bulunan Ermeniler, sonraki yıl içinde Amasya, Merzifon, Ankara, Çorum, Tokat, Yozgat ve Diyarbakır'da devlet aleyhine pankartlar asarak olay ve isyan çıkardıkları görülmüş ve çeşitli suçlardan tutuklanan Ermeniler için II. Abdülhamid, Nisan 1893'te bir genel afı ilan daha çıkarmıştır. Bu genel af'ta da yine Avrupalı devletlerin baskısı söz konusudur. Nitekim 1893'de Merzifon'da çıkan isyanın elebaşları Ankara'da yargılanarak 17'si idama mahkûm olmuş, ancak ABD, İngiltere ve Almanya'nın siyasi baskısı üzerine Padişah tarafından cezaları affedilerek mahkûmlar yurt dışına sürülmüştür.⁽⁷²⁾ Ülkede Ermeniler tarafından çıkarılan isyanların artması üzerine, yabancı devlet elçileri 11 Mayıs 1895'te Babıali'ye bir nota hâlinde "İslahat (Reform) Lâyihası (Tasarısı)" sunmuşlardır. Bu reform tasarısında, Ermeni komitelerinin tahrik ve katliamları görmezlikten gelinerek "*Siyasî olaylara karışmış olmasından dolayı mahkemesi görülen veya hüküm giymiş olanlarla adi suçlardan olan cinayetlere katılmış olan Ermeniler için genel af çıkarılmalıdır.*" şeklinde yer alan talepler üzerine, Padişah Abdülhamid tarafından bu durumun gereği için Avrupalı devletlerin istediği altı vilayetle sınırlı

⁽⁷⁰⁾ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 127-138.

⁽⁷¹⁾ BA, Y.PRK.TKM. (Yıldız Perakende Evrakı Tahrîrât-ı Enebiye ve Mabeyn Mütercimliği), Dosya no. 20, Gömlek no. 23, 16 C. 1308/15 Kanûn-ı sâni 1306 (27 Ocak 1891). Aktaran Halaçoğlu, agb, 2518.

⁽⁷²⁾ Sadi Bayram, *Tarihte Merzifon Amerikan Anatolian Koleji ve Belgeleriyle Ermeni Ayaklanması*, Önder Matbaası, Ankara, 2012.

kalmayarak tüm ülkede 3 Temmuz 1896'da umumi af kapsamında siyasi suçluları da kapsayacak şekilde af çıkarılmıştır. Ayrıca ülkeden kaçmış veya sürülmüş olanların da affedildiğinden dolayı ülkeye geriye dönmelerine izin verileceği açıklanmıştır. Devleti küçük düşüren bu girişim sonrası İngiltere'nin af kararını yetersiz bulması üzerine II. Abdülhamid, Zeytun, Maraş, Van, Trabzon, Harput gibi yerlerde isyana katılanları da kapsayacak şekilde 23 Aralık 1896'da tekrar bir af kanunu çıkararak, idam mahkûmu dışındaki adi ve siyasi suç işlemiş bütün hükümlüleri affettiğini açıklamıştır.⁽⁷³⁾ Neticede Avrupalı devletlerin istediği olmuş, af kapsamına giren Ermeniler yanında tüm mahkûmlar için genel af çıkarılmış, bu şekilde Padişah tarafından Ermenileri kendi vatandaşlarından ayırmadığını ve bunun Ermenilere has bir af olmadığını göstermek istemiştir. Bu şekilde Padişah Abdülhamid, güya Avrupalıları iç meselelerinden uzak tutmaya ve bu affi kendi devletin bir seçimi ve hakkı olarak göstermeye çalışmıştır.⁽⁷⁴⁾

Ermeniler haricinde devlete karşı Makedonya'da isyan eden Bulgar komitaları, Büyük Bulgar Devleti'ni kurmak için kanlı eylemler düzenlemişler özellikle Rusya ve Avusturya'nın desteğini arkalarına alarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Olayların artması ve siyasi suçların çoğalmasından dolayı 1903 yılında Rumeli vilayetlerinde yalnızca Bulgar mahkûmları kapsayan bir af çıkarılmıştır. Çıkarılan bu af sadece siyasi suçluları kapsamaktadır. Bulgar meselesinden dolayı fesat çıkaran şakiler bu affin kapsamı içinde oldukları hâlde, adi suçlular bu affa dâhil edilmemişlerdir. Merkezin bu kararı Rumeli Müfettişliği tarafından da onaylanmıştır.⁽⁷⁵⁾ Öyle ki bu aftan rahatsız olan Bulgar komitacılarının fesat çıkarma hazırlığında olduğu istihbarat edilmiş ve af çalışmaları hızlandırılmıştır.⁽⁷⁶⁾ Bu şekilde Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde “yasak evrak bulundurma”, “bomba atma”, “komitacı barındırma” gibi siyasi suçlardan mahkûm bulunan komitacılar için Şubat 1903'te çıkarılan af ile 1100 civarında mahkûm ve tutuklu tahliye edilmiş ancak tümünün gayrimüslim olması büyük bir sorun oluşturmuştur. Müslüman mahkûmların bu durumdan rahatsız olabileceği endişesiyle bu bölgedeki adi suç işlemiş mahkûmlarından cezasının üçte ikisini çekenlerin de daha sonra affına karar verilmiş ve böylelikle 800 mahkûm daha affedilmiştir.⁽⁷⁷⁾

Padişah tarafından ilan edilen bu umumi af neticesinde, sadece Edirne vilayetinin muhtelif hapishanelerinde mahpus olan 395 Bulgar'ın tahliye edilmesine karar

⁽⁷³⁾ Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984, s. 162-165.

⁽⁷⁴⁾ Gizem Parlakoğlu, II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve uygulamaları, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

⁽⁷⁵⁾ BOA. İHR. 437/20; İ.HUS. 102/1320-Za- 104; BEO. 2009/150666; TFR.I.A. 3/284; TFR.I.SL. 5/466; BEO. 2012/150895.

⁽⁷⁶⁾ BOA. Y.A.HUS. 443/20.

⁽⁷⁷⁾ 5 İ. HUS. / 1320Z-008 (5 Zilhicce 1320) (M. 5 Mart 1903); TRF. I. UM. / 1-85 (23 Zilhicce 1320) (M. 23 Mart 1903).

verilmiştir.⁽⁷⁸⁾ Edirne vilayetinin muhtelif hapisanelerinde bulunan mahkûm ve tutuklulardan, padişah tarafından affedilen 395 Bulgar'ın tek tek fotoğraflarının çekilerek, daha sonra da papazlar huzurunda Bulgarca yazılmış olan, af kararı kendilerine okunduktan sonra, hükûmet avlusuna getirilerek burada "Padişahım Çok Yaşa" duası yapıldıktan sonra tahliye edilmelerine karar verilmiştir.⁽⁷⁹⁾ Nitekim 19 Nisan 1904 tarihinde Edirne hapisanelerinde bulunan ve padişah tarafından affedilen çoğu siyasi suç işlemiş 386 Bulgar mahkûm ve tutuklunun fotoğrafları çekildikten sonra serbest bırakılmışlardır. Bu fotoğrafların birer sureti o dönemki uygulama gereği Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁽⁸⁰⁾ Bu şekilde ilk olarak siyasi suç işlemiş Bulgarların affedilmelerinin devletin siyasi menfaatlerine uygun bulunması, muhtemelen dış ülkelerin baskısıyla veya büyük devletlere hoş görünme politikasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Sadece devlete karşı gelenler değil bizzat padişaha karşı eylem yapanlar da affedilmiştir. Bu durumun en önemli örneği olarak Padişah'a karşı 21 Temmuz 1905 tarihinde Yıldız Sarayı Hamidiye Camisi önünde 26 kişinin öldüğü ve 58 kişinin yaralandığı suikast sonrası getirilen af gösterilebilir. Olaydan sonra yapılan soruşturma sonucu olaya karışan 40 kişinin kimlikleri belirlenmiş ve bunlardan 15 kişi yakalanarak tutuklanmıştır. Bu suikastı düzenleyen Belçikalı anarşist Edward Jorris, olaydan beş ay sonra, 18 Aralık 1905'te yargılama sonucunda idama mahkûm edilmiştir. Ancak devreye giren Belçika devleti, Osmanlı Devleti ile arasındaki 1838 kapitülasyon antlaşmasına gönderme yaparak, bombacı anarşistin iadesini istemiştir. Sultan II. Abdülhamid canına kasteden bu şahsı, belki de diplomatik olarak iade etmek zorunda kalınacağını anladığı için, iki yıl hapis yattıktan sonra affederek serbest bırakmıştır.

Osmanlı'da siyasi suçlara yönelik aflar arasında öne çıkan en kapsayıcı uygulama İkinci Meşrutiyet' sonrası çıkarılan aftır. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olan 24 Temmuz 1908'de başlayan af talepleri ilk başta sadece Makedonya'daki siyasi suçluları kapsıyor iken devlet güçleri o dönem Makedonya'da tüm kamu gücü otoritesini tamamen yitirdiğinden dolayı mahkûmlar ve isyancılar, yok olan devlet otoritesi ve anarşi ortamında zaten kendiliğinden serbest kalacaklardı. İstanbul'da Padişah, bu durumun gerçekleşmesini beklemeden affı çıkararak en azından af uygulamasını kendi kararı hâline getirmek ve bu şekilde isyancılara karşısında küçük düşmekten kurtulmak istemiştir. Bu amaçla 27 Temmuz 1908'de tüm Trakya'da ayaklanmaya katılanlara şartlı genel af çıkartılmıştır. Padişah Abdülhamit, isyancıların silahlarını bırakarak evlerine dönmeleri karşılığında onları affettiğini açıklamıştır. Aynı gün İttihat ve Terakki Cemiyeti; Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerinde "cinayet" dışındaki siyasi suçluların, sürgündeki memurların ve Divan-ı Harp mahkûmlarının da affedilmesini talep etmiş ve Abdülhamit de bu istek doğrultusunda ülke genelindeki

⁽⁷⁸⁾ BOA. DH.TMIK.S. 46/22.

⁽⁷⁹⁾ BOA. TFR.I.A. 17/1645.

⁽⁸⁰⁾ BOA. ZB. 466/92.

bu tür suçluların hepsini affetmiştir.⁽⁸¹⁾ 27 Temmuz 1908 (14 Temmuz 1324) tarihli irade-i seniyye ile Rumeli Vilayet-i Selâsesindeki “*politika mücrimini*” için çıkarılmış olan bu af “cerâim-i âdiye” mahkûmlarını (adi suç işlemişleri) af kapsamı dışında tutmuştur. Fakat çıkarılan af sadece Makedonya’da bulunan siyasi suçluları kapsadığı hâlde Rumeli’de bulunan bütün suçlular zorla hapishanelerden çıkmışlardır. Aynı durum Anadolu’ya yansımış olsa da Anadolu’da kuvvet kullanarak tüm mahkûmların hapishaneden kaçmalarının önü alınmıştır. Fakat Harbiye ve Bahriye nazırları bu iş için kuvvet ayıramayacaklarını belirtmeleri üzerine 29-30 Temmuz 1908’de ülke genelinde kalmayan devlet otoritesinin bir sonucu olarak hiçbir suç ayırımı yapılmaksızın bütün mahkûmlar serbest bırakılmışlardır.⁽⁸²⁾ Neticede kaybolan devlet düzeninin bir sonucu olarak tamamen zorunlulukların şekillendirdiği bu af, önceleri yalnızca Makedonya hapishanelerindeki siyasi suçluları kapsarken, sonrasında cezasının üçte ikisini tamamlayan tüm mahkûmları kapsamış ve nihayetinde üçte iki cezasını çekmediği hâlde bu kapsamına girmeyen mahkûmlar için yapılan başka protestolar sonucu ülkenin suç ve ceza geçmişi bir anda sıfırlanarak suçlular için bir genel affa dönüştürülmüş ve bir anda bütün hapishaneler boşaltılmıştır.⁽⁸³⁾

6.2. Siyasi Suç Olarak Siyasi Muhâlefet Yapanlara Getirilen Aflar

Tanzimat sonrasında daha çok yaygınlaşan basın ve özellikle gazeteler otoriteye karşı muhâlefet için en önemli imkânı sağlamıştır. Muhâlefetin mevcut yönetimden memnun olmayan ve İstanbul’da yaşayan eğitimli kişiler eliyle oluşturulduğu görülmektedir. İlk başlarda gazetelerdeki yazılar ile yapılan muhâlefet daha sonraları bu yazılardan etkilenen kişilerin harekete geçirilmesi ile devam etmiştir. Tanzimat sonrası siyasi muhalif hareketlerin ve siyasi suçların işlendiği en bilindik olay “Kuleli Vakası”dır. Padişah Abdülmecid’i öldürmeyi ve iktidar değişikliğini amaçlayan bu olay, dönemin ilk siyasal suikast girişimidir. 1859 tarihinde gerçekleşen bu komployu düzenleyenlerin asıl amaçları Abdülmecid ve nazırlarından kurtulup Abdülaziz’i tahta geçirmektir. Abdülmecid’in yerine kendi oğlunu bırakma isteğine karşın Abdülaziz’i destekleyen yüksek mevkideki taraftarların tertiplemediği ileri sürülmüştür. Kuleli Vakasında yer alan “Fedailer Cemiyeti”nde bulunan 41 kişi arasında lider grupta yer alan ve yakalanan beş kişiye verilen idam cezaları daha sonra hafifletilmiş ve ilerleyen yıllar içinde mahkûmların çoğu yeniden siyasi sisteme dâhil edilmişlerdir. Ancak bu olay daha sonra yaşanacak olan 1867’deki başarısız Yeni Osmanlı planlarına ve 1876’daki başarılı darbeye dayanak oluşturmuştur.⁽⁸⁴⁾

⁽⁸¹⁾ Ö. F. Bulut, II. Meşrutiyet’ Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913). Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2016, s.26.

⁽⁸²⁾ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. C: I, TTK, Ankara. Cilt I, 2009, s.241

⁽⁸³⁾ İlkay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet’ Kutlamaları ve Genel Af” Otam, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 17, 2005, ss. 1-10, s.6.

⁽⁸⁴⁾ R. H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876), Çev: Osman Akınhay, C:1. Papyrus, Ankara, 1997, s.118.

Padişah şahsına yönelik siyasi suç içeren diğer bir olay ise Çırağan Baskını'dır. V. Murad tahta geçtikten üç ay sonra akıl melekeleri yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirilmiş yerine II. Abdülhamid getirilmiştir. II. Abdülhamid de tahtan indirilen abisi Murad'ı Çırağan Sarayı'na göndererek orada ailesiyle yaşamasını istemiştir. Ancak Abdülaziz döneminde Avrupa'ya kaçan Ali Suavi, tekrar ülkeye geri döndükten sonra bu değişikliğe karşı harekete geçerek V. Murad'ı tekrar tahta geçirmek için gizlice kurduğu "Üsküdar Komitesi"nin öncüsü olarak 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayı'na baskın düzenlemiş ve bu olay 21 kişinin ölümüne, 30 kişinin de yaralanmasına neden olmuştur.⁽⁸⁵⁾ Olaya ilişkin yapılan soruşturma ve yargılamalarda dört kişiye idam, 54 kişiye ise idam yerine muhtelif zamanlarda gerçekleştirilecek sürgün kararları verilmiştir. Bu olaydan sonra, siyasi muhalifleri başkent İstanbul'dan uzaklaştırarak ülkenin başka bölgelerine sürgün edilmesinin önü açılmıştır. Dolayısıyla siyasi suçlardan dolayı bu şekilde sürgün edilmek idam veya hapis cezası yerine bir nevi daha sonra verilebilecek bir affa giden yola zemin hazırlamak için getirilmiş geçici bir uslandırma aracı olarak işlev görmüştür. Özellikle "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" üyelerinin ve diğer siyasi muhaliflerin Abdülhamid döneminde sıkça sürgüne gönderildiği anlaşılmıştır. Bunlar arasında Süleyman Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Midhat Paşa'nın ilk olarak hatırlatılması gerekir. Ayrıca Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mabeynci Fahri Bey, Basiretçi Ali Efendi, Ebuzziya Mehmed Tevfik gibi isimler de yer almaktadır. Daha sonraki yıllarda ittihat ve Terakki mensuplarından siyasi muhâlefet yapanların sürgüne uğramamak için yurt dışına çıktıkları ve orada muhâlefete devam ettikleri görülmektedir. Padişah Abdülhamid bu şekilde yurt dışına çıkan siyasi muhalifleri belli bir zaman sonra affederek ülkeye geri dönmelerini istemiştir. Yurt dışına çıkanlar arasında yer alan Ahmed Rıza, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir geri dönmedikleri hâlde Mizancı Murad, Ahmed Celaleddin Paşa gibiler ise geri dönmüşlerdir.

Kanun-i Esasi döneminde "siyasi töhmet" altında görülerek sürgün edilen memurlar aynı zamanda memurluktan çıkarılır, elindeki rütbe, nişanları da alınır, malları haczedilirdi. Padişahın iradesiyle gönderilen sürgün ancak yine padişahın iradesiyle affedilebiliyordu. Belgelerde, memur ve muhalifler için siyasi sürgün nedeni olarak en fazla rastlanan tabir "Erbab-ı Fesad"tan olmaktadır. Bu tabirle kastedilen, "Jön Türk" olarak adlandırılan genel muhalif kesim ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi örgütlü cemiyetlere üye olunmasıdır. Kısaca Kanun-i Esasi'nin ilanını isteyen ve bu yolda çaba sarfedenler "erbab-ı fesad" olarak kimi zamanda "fesad cemiyeti üyesi" olduğu şeklinde belgelerde tabirler kullanılmıştır. Kimi belgelerde ise "siyasi sebeplerden dolayı" ifadesi kullanılmıştır.⁽⁸⁶⁾ Bu dönemde siyasi muhaliflere yöneltilen

⁽⁸⁵⁾ Orhan Cevat Tütengil, Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği, 1867- 1967, Türkiye İş Bankası Yı, İstanbul, 2011, s.26.

⁽⁸⁶⁾ BOA, Y.MTV., 204-10, BOA, BEO., 1170/87711. Aktaran Gülsüm Şimşek, II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler, Doktora Tezi Akdeniz Üni. SBE, 2018, s. 150.

suçlamalar arasında yer alan “Muzır evrak bulundurmak” suçu (yurt dışında basılan muhalif gazeteleri yurt içine sokmak ve dağıtmak, Yeni Osmanlıların eserlerini okumak ve bulundurmak, cemiyet beyannameleri okumak ve bulundurmak) çok sıkı şekilde işleme konularak Ceza Kanunu'nun 55 ve 58'nci maddeleri gereği kişilerin bir daha memuriyete alınmamak üzere memuriyetten çıkarılmasına, rütbe ve nişanları alınmak suretiyle nefy (ihraç) edilmelerine neden olmuştur.⁽⁸⁷⁾

Padişahın siyasi suç işledikleri gerekçesi ile sürgüne gönderilenlere karşı af yetkisini kullanmasına en ilginç ve en farklı örnek “Şeref Vapuru” sürgünleridir. Askerî okul öğrencileri arasında kurulan ve Abdülhamid'i tahtan indirmeyi hedefleyen bir örgütün üyesi oldukları iddiası ile yapılan bir soruşturmada 324'ü öğrenci olmak üzere toplam 630 kişi tutuklanmıştır. Aralarında 32'si Tıbbiyeli askerî öğrenci olmak üzere 77 kişi İstanbul'da Şeref Vapuru'na bindirilerek 28 Ağustos 1897'de Trablusgarp-Fizan bölgesine sürgüne gönderilmiştir. Bu kişiler daha sonra Padişah'ın af çıkarması üzerine dokuz buçuk ay sonra 21 Haziran 1898 günü Trablusgarp'ta valinin huzuruna çıkıp her biri “*Velinimeti bi-nimetimiz zatı şevketsimat efendimiz hazretlerine sadakatle hizmet edeceğime fımabat fesatlarla meşgul olmayacağıma, herhangi bir suretle firar ederek Avrupa'da kötü yayınlar ile uğraşanlara katılmayacağıma Vallah Billah..*” şeklinde yemin etmeleri ve sonrasında hep beraber “Padişahım çok yaşa” diye bağırma üzerine İstanbul'a geri dönebilmişlerdir.⁽⁸⁸⁾

6.3. Siyasi Suçlara Savaşlar Döneminde Uygulanan Aflar

Siyasi suçlularla birlikte adi suçluların birlikte affını doğuran Osmanlı'da savaş dönemlerinde cepheye asker göndermek ve cephe gerisini emniyete almak için genelde “askerî aflar” çıkarılmıştır. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı döneminde bazı hapishaneler ciddi zararlar almış ve zaten pek de iyi durumda olmadıklarından artık kullanılamaz hâle gelmişlerdi. Ayrıca cepheye gönderilmek üzere ülkede askere ihtiyaç bulunması üzerine mahkûmlardan askerliğe engeli olmayanların bazı özel şartlarla askerliğe alınmasına karar verilmiştir. İlk olarak Selanik'te uygulanan askerî af ile 381 mahkûm cepheye gönderilmiş ve böylelikle hem asker ihtiyacı karşılanmış hem de hapishane boşaltılarak tasarrufa gidilmiştir.⁽⁸⁹⁾

Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı öncesinde İmparatorluk hapishanelerinde izdiham o kadar artmıştır ki 9 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla hapishaneler artık mahkûm kabul edemeyecek duruma gelmiştir.⁽⁹⁰⁾ Savaş başlayınca, 1914 yılının aralık ayının ortalarında hapishanelerin tamamına yakınında tahliyeler gerçekleşmiştir.⁽⁹¹⁾ Birinci Dünya Savaşı'nda çıkarılan afların birçoğu askerî af adı altında genelde firariler

⁽⁸⁷⁾ Şimşek, agt, s. 154

⁽⁸⁸⁾ Orhan Koloğlu, Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine, Truva Yayınları, İstanbul, 2008, s.25.

⁽⁸⁹⁾ İ. DH. / 749-61202 (27 Cemaziye'l-âhir 1294) (M. 9 Temmuz 1877) Aktaran Yıldız, age, s. 355-356.

⁽⁹⁰⁾ BOA. DH.MB.HPS.M. 16/17.

⁽⁹¹⁾ Kurtuluş Demirkol, II. Meşrutiyet' Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.86.

için çıkarılmıştır. Savaşın ilerleyen yıllarında 20 Ekim 1917 tarihinde Meclisi Vükela kararıyla suç ayırımı yapılmaksızın yine bir af çıkarılmıştır. Ayrıca savaşın bitiminde 1918 yılının sonunda İmparatorluğun muhtelif hapisanelerinde cezasının üçte birini çekmiş olan tüm mahkûmlar yine suç ayırımı gözetilmeden af edilmişlerdir.⁽⁹²⁾

Siyasi suçların af edilmesine son örnek olarak son Osmanlı Padişahı Vahdeddin'in cülusu dolayısıyla ilan edilen genel affı da hatırlatmak gerekecektir. 23 Aralık 1919 (1334) tarihli bir kararname ile Sultan Vahdeddin'in tahta çıkış tarihi olan 3 Temmuz 1919 tarihine kadar siyasi suçlular olarak "*Cerâim-i Siyasiyeden dolayı maznun olup da haklarında tutuklama emri çıkarılanlar ile hükümleri kesinleşmiş olsun olmasın bu suçtan dolayı mahkûm bulunanlar veya mahkûmiyetle neticelenen cürme iştirak etmiş olanların*" tümü affedilmiştir.⁽⁹³⁾ Bu şekilde Osmanlı'nın son döneminde hem siyasi suçlular ve hem de adi suç işleyenlerin cezalarının infazı kaybolan devlet otoritesinin açık bir sonucu olarak devamlı şekilde affarla mümkün olamamıştır.

SONUÇ

Osmanlı'nın son döneminde Kanun-i Esasi'nin yer aldığı süreçte siyasi nitelikte olan ve devlete karşı işlenen suçları belirten eylemlerde büyük bir artış yaşanmıştır. Çeşitli bölgelerde çıkan isyanlar, ülkede başlayan huzursuzluk ve muhâlefet sebebiyle Padişah Abdülhamid sürekli olarak suçlular ve suçların affına başvurmuştur. Çoğu zaman dış devletlerin baskı ve tehdidi ile alınan suçluların affı kararları ülkedeki hukuk düzeninin tamamen bozulmasına sebep olmuştur.

Siyasi suçların yeterince kodifikasyonu yapılamamış, sıkıyönetim tedbirleri ile ve yargulamaları ile siyasi muhâlefete karşı ayırım yapılmadan muamele yapılmıştır. Padişahı eleştirmek bazen isyan suçu derecesinde ağır cezalara çarptırılmıştır. Özellikle azınlıklar ve gayrimüslimler Türk unsurlara karşı daima suç işledikleri hâlde kollanmış ve himaye edilmiştir. Ülkede hukuk reformu yapılamayınca yabancı devletlerin talepleri öne çıkmış ve bu talepleri geri çeviremeyen Padişah Abdülhamid, doğabilecek sakıncaları önlemek adına gerekli veya gereksiz af kararları vererek kendisine yönelecek baskıyı hafifletmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada siyasi suçların Osmanlı Devleti'nin son döneminde doğurduğu sorunlar karşısında sıkça başvurulan af müessesinin bir çözüm oluşturmadığı, hukuka bağlı devlet ve adalet anlayışına sahip yöneticiler ile asıl suçluları ayırt edecek bir hukuk düzeni olmadıkça çoğu zaman yabancı devletlerin müdahâlelerine maruz kalınacağı ortaya çıkarılmıştır.

⁽⁹²⁾ BOA. DH.MB.HPS.M. 35/93.

⁽⁹³⁾ Aktaran Köksal, agt, s.142.

KAYNAKÇA

Abdulkadir Udeh, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, 2. Cilt, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.

Abdullah Pulat Gözübüyük, Devletlerarası Ceza Hukuku, Ankara, 1959.

Abdullah Pulat Gözübüyük, Milletlerarası ve Milli Hukuk Bakımından Siyasal Suçlar, Adalet Dergisi, Yıl:45, S:4, Ankara, 1954.

Adem Sözüer <"Türk Hukukunda Af, 4454 ve 4616 sayılı Kanunlarda Öngörülen Şartla Salıverilme ve Ertelemeye İlişkin Hükümlerin Hukuksal Niteliği ile Bu Hükümlerin Anayasaya Uygunluğu Sorunu", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg18/SOZUER.PDF, E.T: 24.09.2021.

Ahmed Akgündüz, Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili, Journal of Islamic Research Vol: 12, No 1, 1999.

Ahmet Akgündüz, 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'î İrtikâb Kanunnamesi, Belleten Nisan 1987, Cilt II - Sayı 199, ss. 153-191.

Ahmet Halaçoğlu, II. Abdülhamit Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyanları Açısından Bir Değerlendirmesi, XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı), Ankara: TTK Basımevi, 2010.

Ahmet Mumcu, Siyaseten Katl, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1963.

Alper Kabacalı, Tanzimat'tan 12 Mart'a Siyasal Cinayetler, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

Baha Kantar, Siyasal Suçlar, Ankara, Hukuk İlmi Yayın Kurumu Konferanslar, 1936.

Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984.

Cihat Tanış, Birinci Dünya Savaşı'nda Af, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 65, Ağustos 2019.

Coşkun Uçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, 18. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016.

Çetin Özek, "Umumi Af", İÜHF Dergisi, C. 24, S. 1-4, 1959.

Çetin Özek, Devlet Başkanına Karşı Suçlar, İstanbul, 1970.

Çetin Özek, Türk Ceza Kanununun Elli Yılında Devlete Karşı Suçlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., 1976.

Doğan Soyaslan, "Af", Anayasa Yargısı Dergisi, C. 18, Ankara, Nisan 2001.

Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara 2011.

Eralp Özgen, Suçluların Geri Verilmesi, Ankara, 1962.

Fahir Armaoğlu, “Belçika Kaidesi ve Siyasi Suçluların İadesi Meselesi”, Adalet Dergisi; Ekim 1951, S.10.

Fatmagül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876–1909)”, “Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza”, “18.- 20. Yüzyıllar”, (Derleyenler: Noemi Levy, Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Geoff Gilbert, Aspects Of Extradition Law, Dordrecht, 1991.

Gizem Parlakoğlu, II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve uygulamaları, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Gülsüm Şimşek, II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler, Doktora Tezi Akdeniz Üni. SBE, 2018.

Gültekin Yıldız, Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908), İstanbul: Kitabevi Yay., 2012.

Halil Cin, Ahmed Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, 5. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 308

İbrahim H. Seydioğulları, Türkiye’de Ceza Afları: Ankara’da Af Konulu Alan Araştırması. Polis Bilimleri Dergisi, C. VIII, 2006, s. 1-28.

İlhan Akbulut, Türk Hukukunda Af, Yargıtay Dergisi, C. XXI, S. 4, 1995.

İlkay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet’ Kutlamaları ve Genel Af” Otam, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 17, 2005, ss. 1-10.

Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012.

Köksal Bayraktar, Siyasal Suç, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982.

Kurtuluş Demirkol, II. Meşrutiyet’ Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 15. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2018.

M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.10, 2002.

Mesude Atila, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Af Kurumu”, Ankara Barosu Dergisi, C. 68, S. 1, Ocak 2010.

Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku -Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya,2014.

Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. 1953.

Orhan Cevat Tütengil, Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği, 1867- 1967, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 2011.

Orhan Koloğlu, Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.

Osman Köksal, Tarihsel Süreci içinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-ı Örfler (1877-1922), Ankara. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesi ve Osmanlı Mülkiye Ceza Kanunnamesi.

Ö. F. Bulut, II. Meşrutiyet' Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913). Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2016.

R. H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876), Çev: Osman Akınhay, C:1. Papyrus, Ankara,1997.

Sadi Bayram, Tarihte Merzifon Amerikan Anatolian Koleji ve Belgeleriyle Ermeni Ayaklanması, Önder Matbaası, Ankara, 2012.

Sahip Beroje, Günümüz ve İslam Ceza Hukukunda Af. Ankara: Fecr Yay., 2013.

Seha L.Meray, Ceza Hukukunda Af Konusu Üzerine Bir Deneme. Ankara: Türk Hukuk Kurumu Neşriyatı, 1944.

Selahattin Keyman, Türk Hukukunda Af, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Basım evi, 1965.

Senem Öner, Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu’nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan Çevrilmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Serdar Mutçalı, Arapça- Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012.

Sevim Çakmak, “Sultan II. Abdülhamid’in 25. Culus Yıldönümü Kutlamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Umumi kısım, C. I, II / I, II /2, İstanbul 1959-1961.

Tahir Taner, “Tanzimat Döneminde Ceza Hukuku”, Tanzimat 1(Komisyon), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1999.

Tunçer Karamustafaoglu, Anayasalarda Genel Af Yetkisi, Ankara, 1962.

Ümit Hassan, “Siyasi Suç Kavramı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:26, Ankara 1972.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. C: I, TTK, Ankara. Cilt I, 2009.

Yüksel Salman, İslam Ceza Hukukunda Af, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

Zeki Hafizoğulları, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2008.

BOA. DH.MB.HPS.M. 16/17.

BOA. DH.MB.HPS.M. 35/93.

BOA. DH.MKT. 2252/152.

BOA. DH.TMIK.S. 46/22.

BOA. İ.AZN. 97/1328-L-13.

BOA. İ.HR. 437/20; İ.HUS. 102/1320-Za- 104; BEO. 2009/150666; TFR.I.A. 3/284; TFR.ISL. 5/466; BEO. 2012/150895.

BOA. TFR.I.A. 17/1645.

BOA. Y.A.HUS. 443/20.

BOA. ZB. 466/92.

HALEP MEBUSU ARTİN'İN “KANUN-I CEZA'NIN MEVADD-I KAİME VE MUADELESİ ŞERHİ”

Biray TUGAY

Özet

Türk hukuk tarihinin en önemli aşamalarından biri olan 1858 Ceza Kanunu, Osmanlı'da hukuk siteminin Batılılaşma sürecine girişinde etkili olmuştur. Tanzimat Dönemi'ne yeni bir düzen getiren bu kanun uzun bir süre yürürlükte kalmıştır. 1810 Fransız Ceza Kanunu, 19. yüzyılın ilk yarısında tüm Avrupa kanunlarına ilham verdiği gibi Osmanlı ceza hukukunda da etkisini göstermiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde ceza hukukunda yeni düzenlemelere yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Almanya'da 1870'te, Macaristan'da 1878'de ve İtalya'da 1889'da yeni ceza kanunları hazırlanmıştır. İşte bu çerçevede Osmanlı'da da 1858 Ceza Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi ilgili görüşler ortaya çıkmıştır. 1911 yılında yapılan değişiklikler bu konuda başlatılan çalışmaların bir sonucudur. Bu sürece kadar, 1858 Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinde farklı düzenlemeler yapılmakla birlikte en önemli değişiklikler II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, 1858 Ceza Kanunu'nu ile ilgili tespit edilen eksiklikler ve bu konuda yapılan tartışmalara yer verilecektir. Ceza hukukuna dair farklı görüşleri, bu dönemde ceza hukukçularının kaleme aldığı eserlerinden takip etmek mümkün olduğu gibi, bu hususta başvurulacak en önemli kaynaklardan biri de Ceride-i Adliye Dergisi'dir. Halep Mebusu Artin Efendi tarafından kaleme alınmış olan ve Ceride-i Adliye Dergisi'nde yayımlanmış olan “*Kanun-ı Ceza'nın Mevadd-ı Kaime ve Muadelesi Şerhi*” adlı çalışma döneme önemli bir ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Ceza, Kanun, Ta'dil, Ceride-i Adliye

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi'ndeki hukuk reformları Türk ceza hukukunun Batı'ya açılmasını kolaylaştırmıştır. 9 Ağustos 1858 Ceza Kanunnamesi, 1810 Fransa Ceza Kanunu esas olarak tanzim edilmiş ve 1926 yılına kadar pek çok değişiklik geçirmekle birlikte Türk Ceza Hukuku'nun temelini oluşturmuştur.⁽¹⁾ Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle Osmanlı ceza hukukunda yeni bir dönem başlamış ve bu dönemde "*Ceza hukuku açık bir şekilde garplılaştırılmıştır.*"⁽²⁾ Bununla birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'nde birçok hukukçunun büyük ölçüde uzlaştığı husus, Adli Teşkilatta Osmanlı Mahkemelerinin ne derece ıslaha ihtiyacı varsa Ceza Kanunu'nun da o nispette tadile muhtaç olduğu yönündeki görüştür.⁽³⁾ Aslında bu tartışma 1810 Fransa Ceza Kanunu için de Fransa kamuoyunda geçerli olmuştur. Çünkü insanlar medeniyet yolunda ilerledikçe, daha önce yürürlüğe koydukları ve kendilerini idareye yeterli gördükleri kanunların zamanla ihtiyaçlarını karşılayamadığını görmekte ve buna ayrıca tecrübe ve kanunların tetkik edilmesi gibi mecburiyetler de eklenince çağın değişmesiyle hükümlerin de değişebileceği gibi bir kaide apaçık ortaya çıkmaktadır. Nitekim Fransız Adliye Bakanı Mösyö Sariyen 1887 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı'na verdiği raporda bu konudaki mütalaasını açık bir şekilde izah etmiştir. Sariyen'in raporuna göre Fransa Ceza Kanunu yürürlüğe girdiği 1810 tarihinden sonra 1824, 1832 ve 1863 tarihlerinde tadilata uğramış, ancak bu durum yeni bir Ceza Kanunu'na duyulan ihtiyacı daha çok ortaya çıkmıştır. Adliye Bakanı raporunda komşu ülkelerden örnekler vererek Fransa'yı bu konuda bir ıslahat yapmaya davet etmiştir. Mösyö Sariyen, Fransa Ceza Kanunu'nun ihtiyaç duyduğu bu esaslı tadilat için bir komisyon kurulmasını önermekte ve Fransa Cumhurbaşkanı'na bu konuda bir beyanname imzalatmak istemektedir. İşte Fransa Adliye Bakanının bu kadar haklı bir şekilde talep ettiği ıslahat, İtalya tarafından 1889 tarihinde ilan edilen ve bütün İtalya topraklarında geçerli olan yeni bir Ceza Kanunu ile hayata geçirilmiştir. 1911 yılında tadile uğrayan Osmanlı Ceza Kanunu'nun esasını bu kanun teşkil etmektedir. İtalya Ceza Kanunu medeni milletlerce kullanılan ceza kanunlarından yararlanılarak tertip edilmiş olmakla beraber, dönemin en önemli hukukçularının da fikirlerini içermesi nedeniyle dönemi içinde en iyi hazırlanmış kanunlardan biri olmuştur.

İtalya Ceza Kanunu'nun tatbikat kabiliyeti nedeniyle, tadiline girilen Osmanlı Ceza Kanunu'nun diğer kanunlara tercihen bu yeni kanunun içerdiği hukuk nazariyesine dayandırılması son derece olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Osmanlı Ceza Kanunu'nun tadili sürecinde ülkenin toplum yapısının kendine özgü ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmuştur. İtalya Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Mösyö Zanardelli'nin başlı başına bir hukuk mecmuası teşkil

(1) Prof. Dr. Coşkun Üçok, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2011, s.344

(2) Bahaddin Bey, Hukuk-ı Ceza Dersleri, Nefaset Matbaası, İstanbul 1336, s.86

(3) Muhtar Kemal, "*Kanun-ı Ceza Hakkında Bir Mütalaa*", İstişare, N:15, İstanbul: Suat Muhtar, 18 Kanun-ı evvel 1324, s.706

edebilecek derecede etraflıca hazırlanmış layihası -bu layihanın birinci cildi 242 ve ikinci cildi 751 sayfadan oluşan büyük bir eserdir- Meclis-i Mebusan'a sunulmuştur. Ancak Meclis-i Mebusan'da kanunun müzakere usulü üzerine büyük bir tartışma yaşanmıştır. Mebusların bir kısmı daha önce Kanun-ı Esasi maddelerinde yaptıkları gibi kanun maddelerini ayrıntılarıyla tetkik etmek ve gerekirse yeni cezalar ilave etmek, yani madde madde oy vererek görüşmeleri gerçekleştirmek istemişlerdir. Hükümet ve Adliye Encümeni tarafından hazırlanan maddeler Mecliste tek tek okunmuş, fikir belirtmek isteyen mebuslar bu maddelerle ilgili söz almış, zaman zaman hararetle tartışmalar yaşanmış ve genellikle de bu tartışmalar Adliye Nazırı Necmeddin Bey'in, Meclis'i ikna eden ayrıntılı açıklamalarıyla son bulmuştur. Neticede uzun süren müzakerelerden sonra yapılan bazı değişikliklerle 67 oya karşılık 245 oy ile Meclis-i Mebusan'da kabul edildiği gibi, Meclis-i Ayan'ca da 33 oya karşılık 101 oy ile tasdik edilerek kanun layihası kanun şekline getirilmiştir.⁽⁴⁾ 1858 Ceza Kanunu'nun maddeleri Mebusan Meclisi'nin de katılımıyla kapsamlı bir müzakerenin sonucunda tadil edilmiştir.⁽⁵⁾

Meclis-i Mebusan'da Ceza Kanunu maddelerinin müzakereleri sürecine bizzat tanıklık etmiş isimlerden biri Halep Mebusu Artin Boşgezenyan'dır. Daha önce Halep'te dava vekilliği yapmakta olan Artin Efendi, 1909 tarihinde aynı vilayetin İstinaf Mahkemesi azalığına tayin edilmiştir.⁽⁶⁾ Halep mebuslarından Meri Paşa ve Mustafa Bey'in Meclis-i Mebusan'dan ayrılmalarıyla birlikte, bu iki mebusun yerine 24 Kasım 1909'da Artin Efendi ve Baha Bey Halep mebusu olarak seçilmişlerdir.⁽⁷⁾ 1912 seçimlerinde de Halep mebusu olarak Mebusan Meclisi'ne katılan Artin Efendi uzun bir süre mecliste görev almıştır.⁽⁸⁾

1858 Ceza Kanunu'nun tadil edilen maddelerinin⁽⁹⁾ tek tek görüşülmesi sürecinde, Adliye Encümeni ve hükümet tarafından meclise sunulan maddeler üzerinde sık sık söz alarak, bizzat meclis tarafından yapılan değişikliklerde önemli katkılar sağlayan

(4) Osman Bedri, "İtalya Ceza Kanunu", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, S.9, C.2, Mehmed Arif, İstanbul, 30 Teşrin-i Sani 1325, s.169-172

(5) Ceza Kanunu'nun tadili ile ilgili Meclis-i Mebusan Müzakereleri için bakınız. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, 50, 55, 59, 67, 74, 79, 82, 84, 91, 101. İçtimaiye, 17 Şubat 1326-5 Mayıs 1327, BOA, BEO, 3904-292770, H-17.06.1329 Meclis-i Mebusan'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

(6) BOA, BEO 3652-273886, H-10.10.1327

(7) BOA, DH.MUİ 46-16, H-05.12.1327

(8) Prof. Dr. İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, C.2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.373, Artin Efendi Hazine-yi Hassaya ait arazilerin maliyeye devredilirken çiftçilere verilmesine ve fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine dair kanun teklifleri vermiştir.

(9) "28 Zilhicce 1274 Taribli Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadını Muaddel Kanun" Tam metin için bakınız Düstur, Tertib-i Sani, Cilt:3, 12 Zilkade 1328-21 Şevval 1329, 1 Teşrin-i sani 1326-1 Teşrin-i evvel 1327, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330, s.436-460, Takvim-i Vekayi, Numara:851, 20 Cemaziyel ahir 1329, 4 Haziran 1327

Artin Efendinin, tadil edilen 59 madde ve zeyli yaklaşık 132 sayfada incelediği "Kanun-ı Ceza'nın Mevadd-ı Kaime ve Muadelesi Şerhi", 1911-1912 yıllarında Ceride-i Adliye'nin 42-57 sayı aralığında tefrika hâlinde yayımlanmıştır.⁽¹⁰⁾ Artin Efendi, Meclis'ten oylanarak geçen kanun maddeleri hakkında geniş izahatlar içeren bu eserini, Ceza Kanunu'nun tadil edilmesi ve Meclis'e sunulmasında çok büyük çaba sarf ettiğini bizzat gözlemlendiği dönemin Adliye Nazırı Necmeddin Bey'e ithaf etmiştir. "Bundan kırk elli sene mukaddem yapılmış olan bizim Kanun-ı Ceza dahi ihtiyacat-ı hazıraya kifayet etmeyecek bir dereceye gelmiş çok geride kalmış eskimiş idi. Bu köhne binanın en mühim aksanı Adliye Nazırı ali himmeti Necmeddin Bey Efendi hazretlerinin teşebbüs ve takibat-ı mütevalisi ile teccid olunup içinde barınılacak bir hâle getirildi. Müşarün-ileyhin bu babda sarf eylediği himmet ve gayreti, benim gibi re'y-el-ayn müşahede eden herkesin zimmetine bir vazife-i takdir ve şükran tertib eylemesi tabiidir, ben bu vazifeyi bi-l-fi'l ifa etmek arzu eyledim. İşte bunun içindir ki kanun-ı mezkûrun yeniden tanzim ve tadil edilen mevadına dair işbu şerhi yazıp nam-ı namilerine takdime cesaret ediyorum. Lütfen kabul buyurulur mu? Yoksa rüşvettir diye red mi ederler? Artık orasını iyice bilemiyorum. Fakat şurası malum olsun ki benim maksadım bu takdime-i naçizi yalnızca şükraniye değil bir de tamamen yeni bir kanun tanziminin ta'cil için müşarün-ileyhin celb-i himmetlerine vesile ittihaz eylemektir." Bu eserinde yalnızca tadil edilen maddeler ile ilgili şerhlerle bu sürece bir katkı sağlamak isteyen Artin Efendi, diğer maddelerin şerhlerine ise gerek duymamıştır. "İnşallah Kanun-ı Cezamız baştan ayağa yeniden tanzim olursa ol vakit mecmu' hakkında yeni şerh yazmak sırası da gelir" ifadesiyle yeni Ceza Kanunu'nun hazırlanması ile ilgili beklentisini de açıkça ortaya koymuştur.⁽¹¹⁾ Bu girişten sonra tadil edilen maddelerin altına şerhlerini ve daha sonra da tenkit kısımlarını yazarak eserini devam ettirmiştir. Artin Efendi'nin bu kapsamlı tefrikasından yararlanılarak hazırlanan bu çalışma, Ceza Kanunu'nda önemli değişiklikler taşıyan maddelerle sınırlandırılmıştır.

Genel Suç ve Cezaların Tertibi

1858 Ceza Kanunu'nun en mühim noksanlarından biri, genel usullere ait babın birinci faslında yer alan tekerrür suçundan bahseden 8. Madde idi. Tâdilden önce bu madde, kanunun tayin ettiği durumlar dışında mükerrirler hakkında cezayı iki kat olarak belirlemişti. Oldukça muğlak ve belirsiz olan bu ifade, mahkemelerce türlü türlü yorumlara yol açtığından bu duruma bir açıklık getirilmek üzere yapılan yeni düzenleme ile tekerrür usulü sadece cinayet ve cünhalara mahsus kılınmış,

⁽¹⁰⁾ Tefrikanın tam metni için bakınız: Halep Mebusu Artin Efendi, "Kanun-ı Cezanın Mevadd-ı Kaime ve Muadelesi Şerhi", Ceride-i Adliye, S.42, C.2, 1911, s.2185-2205, S.43, C.2, 1911, s.2237-2253, S.44, C.2, 1911, s.2293-2304, S.45, C.2, 1911, s.2336-2346, S.46, C.2, 1911, s.2382-2392, S.47, C.2, 1911, s.2425-2432, S.48, C.2, 1911, s.2471-2472, S.49, C.2, 1911, s.2502-2512, S.50, C.2, 1912, s.2542-2552, S.51, C.2, 1912, s.2586-2592, S.52, C.2, 1912, s.2629-2632, S.53, C.2, 1912, s.2666-2672, S.55, C.3, 1912, s.2740-2750, S.56, C.3, 1912, s.2784-2790, S.57, C.3, 1912, s.2824-2830

⁽¹¹⁾ Halep Mebusu Artin Efendi, *a.g.m.*, Ceride-i Adliye S.42, C.2, 1911, s.2185-2186

kabahatlerde tekrür önemli görülmemiştir. Gerek cinayetlerde gerek cünhalarda hükmün kesinlik kazanarak icra edilebilir hâle gelmesi tekrürün en öncelikli şartı olarak kabul edilmiştir. Tekrürün ikinci aranan şartı ise eski mahkûmiyet ile yeni suç arasında geçen zamandır. İkinci suçun, mahkûm cezasını çektikten veya ceza kanuni sebeplerden biri nedeniyle düştükten sonra cinayetlerde 10 cünhalarda 5 sene geçmeksizin meydana gelmiş olması şartı aranmıştır.⁽¹²⁾

8. Madde ⁽¹³⁾		
Birinci Ceza	İkinci Ceza	Mükerririn Müstahak Olacağı Ceza
Müebbet Kürek	Müebbet Kürek	İdam
	Müebbet Kalabendlik	Müebbet Kürek
	Müebbet Nefy	Müebbet Kalabendlik
	Muvakkat Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın ağırlaştırılması
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın ağırlaştırılması
Müebbet Kalabendlik	Müebbet Kürek	Müebbet Kürek
	Müebbet Kalabendlik	Müebbet Kürek
	Muvakkat Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
	Müebbet Nefy	Müebbet Kalabendlik
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
Muvakkat Kürek	Müebbet Kürek	İkinci ceza (daha ağır olduğundan)
	Müebbet Kalabendlik	İkinci ceza (daha ağır olduğundan)
	Muvakkat Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
	Müebbet Nefy	Müebbet Kalabendlik
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
Muvakkat Kalabendlik	Müebbet Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
	Müebbet Kalabendlik	İkinci ceza (daha ağır olduğundan)
	Müebbet Nefy	Müebbet Kalabendlik
	Muvakkat Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
Müebbet Nefy	Müebbet Kürek	İkinci ceza (daha ağır olduğundan)
	Müebbet Kalabendlik	Müebbet Kürek
	Müebbet Nefy	Müebbet Kalabendlik
	Muvakkat Kürek	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci suçun müstahak olduğu cezanın iki katı

(12) Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Ta'dilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, Meclis-i Mebusan I. Devre 1326-1327 İctimai, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1326, s.4, BOA, ŞD, 2794-15, H-27.04.1328

(13) Ahmed Ziya, Kanun-ı Ceza Teferruatı, Mihran Matbaası, İstanbul 1329, s.41-43

Tekerrür düzenlenen yeni hâliyle, biri cinayetten cinayete, diğeri de cünhadan cünhaya olmak iki sınıfa ayrılmıştır. Hâlbuki suçta dört ayrı suret düşünülebilir ki bu durumda bunlardan ikisi dışarıda bırakılmıştır. Birinci suret birinci fiil, cinayet olduğu gibi ikinci fiilin de cinayet olması durumu kanunda mevcuttur. İkinci suret birinci fiil cünha ve ikinci fiil cünha olması durumu da kanunda mevcut olup, tekerrür yalnız hapsi gerektiren hususlarda kabul edilmiştir. İlk mahkûmiyet bir sene hapisten fazla olduğu takdirde, ikinci mahkûmiyeti gerektiren ceza en üst sınırdan uygulanabileceği gibi, gerekli görüldüğü takdirde ceza iki misline kadar çıkarılabilmektedir. İlk mahkûmiyet bir sene hapisten aşağı olduğu takdirde ikinci suçu gerektiren ceza ilk mahkûmiyetin iki mislinden az ve müstahak olduğu cezanın iki mislinden fazla olamamaktadır. Üçüncü suret birinci fiil cünha, ikinci fiil cinayet olması durumu da kanun dışında bırakılmıştır. Bu duruma gerekçe olarak da ikinci suç ağır ceza gerektirdiğinden ayrıca cezanın ağırlaştırılmasına gerek olmadığı gösterilmiştir. Üçüncü suret birinci fiil cinayet, ikinci fiil cünha olması durumu da kanunda yer almamıştır.⁽¹⁴⁾ Bu maddenin en dikkat çekici yönlerinden biri, müebbet kürek cezasına mahkûm olan bir kimse daha sonra yine o cezayı gerektiren bir suç işlediği takdirde idam olunacağı yönündeki ifadedir. Artin Efendi "*Kürek cezasını müstelzem her cürmün faili mükerririne idam cezası vermek gayet insafsızlıktır. Bu ileriye doğru gitmek değil, geriye doğru gitmektir. Bu kanuni bir irticadır ki bizim Ceza Kanunu'nda bu şedit ceza 30 sene evveli bile kabul edilmemişti.*" ifadesi ile eleştirisini ortaya koymuştur.⁽¹⁵⁾ İdam cezasının kanunda tamamen kaldırılması mümkün değilse de bu cezayı hiç olmazsa genişletmemek gerektiğini belirterek, bu durumun yalnızca katl fiilleri için uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Artin Efendi, 7. maddenin ilga edilmiş zeylinde böyle bir mükerrerin 6 sene muhabere ve ihtilattan men edilerek bir hücreye konulup müddetini tamamladıktan sonra mahkûmiyet yerine iade edilmesi usulünü daha doğru bir usul olarak adlandırmış, hatta 1884 tarihinde Ceza Kanunu'na zeyl olunan bu ifadenin Avrupa devletleri tarafından da örnek alındığını belirtmiştir.⁽¹⁶⁾

Nakdi cezanın tarif ve ne suretle tahsil edileceği belirleyen 37. maddede yapılan yeni düzenleme ile birlikte tahsil edilememesi durumunda nakdi ceza hapis cezasına tahvil edilebilmektedir.⁽¹⁷⁾ Artin Efendi'ye göre, nakdi ceza en üst sınırdan hükmedilmiş olsa bile zengini etkilemediği ve fakiri etkilediği için mahkûmun elinde olmayan böyle bir durumdan dolayı hapis cezası yoluna gidilmesi uygun değildir. Bunun yerine diğer devletlerde uygulanan nakdi ceza ödeyemeyen mahkûmun borcuna karşılık hükûmet adına çalıştırılması, çalışmaktan imtina ettiği

⁽¹⁴⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2190-2191

⁽¹⁵⁾ Meclis-i Mebusan Zabtu Ceridesi, Birinci Devre, Ellinci İçtimaiye, 17 Şubat 1326, s.1403

⁽¹⁶⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2193

⁽¹⁷⁾ Mahkûma tebliğ olunan ihbarname tarihinden itibaren iki ay zarfında tahsil olunamadığı durumda nakdi cezanın her çeyrek Lira ve küsuru 1 günlük hapse muadildir.(37. Madde), Düstur, s.439

takdirde hapse tahvil etmek kaidesini kabul edilmesi gerektiğini belirtir.⁽¹⁸⁾ Osmanlı adli mahkemelerin kuruluşundan itibaren tahkikat ve muhakemede geçen zaman -mevkufiyet-, mahkûmiyet müddetinden tenzil edilmekte ise de bu usul hiçbir kanuna dayanmayarak nezaretin emriyle bir usul hâline gelmiştir.⁽¹⁹⁾ Bu nedenle 39. maddenin tadili ile mevkufiyet süresinin mahkûmiyet müddetine dâhil edilmesi usulü bir kaide olarak kabul edilmiştir.⁽²⁰⁾

Ceza Kanunu'ndaki eski 40. madde cezai mesuliyet herhangi bir yaş belirlememişti. Kanununun ilan edildiği tarihten itibaren yaklaşık elli asır boyunca bu mesele mahkemeler arasında daima tereddütte neden olmuştur. 1874 tarihli bir tezkere, zamanla hükmü geçer bir kanun hâline gelmiş ve buna göre henüz 13 yaşını ikmal etmemiş olanlar sabi olarak, 15 yaşını ikmal etmemiş olanlar da buluşları sabit olamadığı takdirde mürahik olarak adlandırılmışlardır.⁽²¹⁾ Yeni madde, 13 yaşından küçükler için bu devre için ceza tertip etmemiştir.⁽²²⁾ Bu yaştakilerin -reşit yaşlarını geçmemek kaydıyla- bir ıslahhaneye gönderecekleri yazılı olsa da bu muamele bir ceza uygulaması olmayıp yalnızca çocuğun talim ve terbiyesi için kullanılan bir tedbir olarak düşünülmüştür. Zira çocuğun suçu genellikle buldukları muhitin ve gördükleri kötü muamelelerin ve terbiyenin eseri olduğundan onları iyi bir mekâna naklederek terbiyesine hizmet etmek insanlığın yararına sayılmıştır. Ancak, Osmanlı'da bir tek ıslahhane bile mevcut olmadığından bu maddeyi tatbik etmek pek mümkün değildir. Kanun ikinci devir olarak 14-15 yaş aralığı ve üçüncü devir olarak 15-18 yaş aralığı belirlemiştir. Maddenin getirdiği yeniliklerden biri de 13 yaşından küçüklerin muhakemelerinin cünha mahkemesine havale edilmesidir. Artin Efendi, -Avrupa kanunlarında farklı yaşlar belirlenmiş olsa da- mesela 7 yaşından küçük olanlar için kanuni takibatın tamamen menine ve 13-15 yaş aralığında bulunanlarla ilgili de "*fîl ve amelinin neticesi bir cürm olduğunu bilerek işlemiş ise*" kaydının ilavesine dair öneri getirmektedir.⁽²³⁾

(18) Artin Efendi, a.g.m., s.2196

(19) Ahmed Ziya, a.g.e, s.111

(20) Mahkûm hakkında nefy cezası hükm edilmiş ise tutukluluk günleri nefye muadil tutularak 1 günlük tutukluluk 5 günlük nefye muadil olarak adlandırılır. (39. Madde), Düstur, s.439

(21) Servet, Hukuk-ı Ceza, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1326, s.141

(22) 13 yaşından küçükler işledikleri suçtan mesul olmazlar ve bir taahhütname ile ya ailelerine verilirler ya da bir ıslahhaneye gönderilirler. 13-15 yaş aralığında olanların suçu idam, müebbet kürek, müebbet kalabentlik ve nefy-i ebed gerektirdiği takdirde 5 seneden 10 seneye kadar hapis, muvakkat kürek, muvakkat kalabentlik ve muvakkat nefy gerektirdiği takdirde asıl cezanın 1/4'ünden 1/3'ü müddetinde haps olunur. 15-18 yaş aralığında olanların suçu idam, müebbet kürek, müebbet kalabentlik ve nefy-i ebed gerektirdiği takdirde 7 seneden 15 seneye kadar hapis, muvakkat kürek, muvakkat kalabentlik ve muvakkat nefy gerektirdiği takdirde asıl cezanın 1/2'sinden 1/3'ü müddetine kadar haps olunur.

(23) Artin Efendi, a.g.m., s.2200

Ceza Kanunu'nun 42. maddesine "meşru müdafaa" ile ilgili bir zeyl ilave edilmiştir. Bu zeyle nefis ve ırza yönelik saldırılarla birlikte mala yönelik saldırılar da dâhil edilmiş, kişinin kendisinin dışında başkasının hayat ve ırzına yönelik saldırıyı ortadan kaldırması da meşru müdafaa sayılmış, meşru müdafaa'nın ne gibi fiiller olacağı belirlenmiştir. Cebir ve şiddet yoluyla gerçekleştirilen hırsızlık ve yağma suçlarında, kişinin iradesini ortadan kaldırarak derecede büyük bir zararın ortaya çıkması durumunda da meşru müdafaa bir hak olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kanunen verilen emrin yerine getirilmesi sırasında zabıta memurlarının kanun dairesinde yapabilecekleri katl, yaralama ve darp fiilleri ile birlikte tevkif, ikametgâha girme gibi icra edecekleri fiiller de cezadan muaf tutularak kanuni emir kaidesi daha kapsamlı hâle getirilmiştir.⁽²⁴⁾

"İştirak-ı cürm" meselesi ceza hukukunun en mühim konularından biridir. Hakikaten bir suçun meydana gelmesinde girişimi olan birden fazla şahısın her birinin iştirak derecelerini tayin etmek tahmin edildiğinden daha güçtür. Bu hususta kaleme alınan eski 45. maddede "Bir cürmün müsterek failleri, kanunun sarahati olmayan mevadda ol cürmün fail-i müstakili gibi mücazat olunur" gibi müphem bir ifade kullanılıyordu. Bu maddede yapılan yeni düzenleme eskisi ile kıyaslanamayacak ölçüde kapsamlıdır. Birden fazla kişi suçun meydana gelmesine ya doğrudan doğruya iştirak ederler ki, kanunen adı "hem-fi'l"dir, ya da dolaylı yoldan iştirak ederler ki kanunen adı "fer'ien zi-medhal"dir. Bu iki durumu birbirinden ayırt etmek çoğu zaman güçtür. Bir suç fiilinde, girişimi olanlardan hangisinin fiil ve yardımı olmaksızın o suçun meydana gelmesi mümkün değilse o kimse "hem-fi'l"dir. Yine bir suç fiilinde girişimi olanlardan hangisinin fiil ve yardımı eklenmeksizin o suçun meydana gelmesi mümkün ise o kimse "fer'ien zimedhal"dir.⁽²⁵⁾ Zimedhalin ceza görmesi için cünha ve cinayet türünden asli bir fiilin bulunması gerekir.⁽²⁶⁾ Bir suçta zimedhal sayılmak için zanlının o suça kanunun tayin ettiği surette iştirak eylemesi lazımdır. Zimedhal iştirak edeceği fiilin yasak olduğunu hem bilmiş, hem de bu fiili yapmayı istemiş olmalıdır. Suça ortaklık eden zimedhalin eşkâli kanunda, bir cinayet ve cünhayı hazırlama, kolaylaştırma veya tamamlanmasına sebep olan tüm fiiller ile bilerek asıl faile yardımda bulunanlar şeklinde tanımlanmıştır. Suça iştirak suç fiilinden önce ve sonra olabilir. Suçtan önce iştirak, tahrik, tarif ve vasıtalar tedarik etme, suç sonrası iştirak ise yardım ve yataklık yoluyla olur. Artin Efendi'ye

(24) Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Ta'dilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, s.7

(25) Ahmed Ziya, a.g.e, s.164, 178

(26) Eğer asıl fiil idam ve müebbet kürek cezalarını gerektiren bir fiil ise zimedhal hakkında 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kürek, müebbet kalabentlik cezasını gerektirirse 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kalabentlik, nefy-i ebed cezasını gerektirirse 3 sene müddetle kalabentlik cezası hükm olunur. Diğer durumlarda cinayet ve cünha için belirlenen asıl ceza 1/6'dan 1/3'e kadar tenzil edilir. (45. Madde) Düstur, s.440-441

göre, çoğu kez öyle durumlarla karşılaşılır ki, bir fiilin tahrik edeni icra edenden çok daha fazla suçlu olabilir. Mesela bir oğulun pederinin mirasına konmak gazeziyle iyiyi ve kötüyü ayırmaktan aciz bir sefili para ile kıskırtarak pederini öldürtmesi gibi. Bu tür durumlarda katillere idam cezası verildiği hâlde oğula muvakkat kürek veya kalabentlik cezası verilir. Hâlbuki suçun sebebinin ta kendisi olduklarına ve ilk kendileri tasavvur ve tasmin edip failleri azm ettirmiş bulduklarına göre gerek ahlaken ve gerek fiillerin asayişe verdiği zararın ağırlığı itibarıyla bu gibilerin daha şiddetli cezalandırılmaları lazımdır.⁽²⁷⁾

Ceza Kanunu'nun eski 46. maddesinde suçta teşebbüs hakkında hiçbir açıklama mevcut olmadığı gibi, kanunun diğer maddelerinde de buna dair hiçbir kaide yoktu. Suçta teşebbüs⁽²⁸⁾ evvela kanunen men edilmiş bir fiilin icrasına fikren kasd ve niyet etmek, ikinci olarak o fiilin meydana gelmesi için tedarikte ve hazırlıkta bulunmak, üçüncü olarak da o fiilin icrasına başlamak suretiyle olur. Burada bahsi geçen aşamalardan birincisine “*kasd ve tasmin*”, ikincisine “*harekât-ı idadiye*” ve üçüncüsüne “*harekât-ı icraiye*” adı verilir. Bazen “*harekât-ı icraiye*” tamamlanmış iken bir engel ile suç ortaya çıkmaz ki bu duruma “*teşebbüs-ü tam*” denir. Bazen de “*harekât-ı icraiye*” herhangi bir sebeple tamamlanamaz ki bu duruma “*na-tam teşebbüs*” adı verilir.⁽²⁹⁾ Kanun tam teşebbüse asıl cezadan hafif ve na-tam teşebbüse daha hafif bir ceza tertip etmiştir. Bu usul ise hem adalet kaidesine hem de hem de kamunun yararına son derece uygundur. Zira na-tam teşebbüste her ne kadar suç failin kendi elinde olmayan sebeplerle meydana çıkmamış ise de fiili ikmal etmeden önce failin her zaman pişmanlık duyma ihtimali mevcuttur. Bu durum failin muafiyetini gerektirecek kadar kuvvetli olmasa da cezanın hafifletilmesine kâfidir. Tam teşebbüste fail icra aşamasını ikmal eylemiş olduğundan dönmesi veya pişman olması düşünülemez. Ancak burada da verilmek istenen zararın ortaya çıkmamış olması ceza-yı hafifletmeyi gerektirir.⁽³⁰⁾

1858 Ceza Kanunu'nun tanzimi sırasında bu kanunun kaynağı olan Fransız Ceza Kanunu'nda hafifleştirici sebepler hakkında ayrı bir madde mevcut olmadığı için, Osmanlı Ceza Kanunu'nda bu konu noksan kalmıştır. Eski maddede bazı

⁽²⁷⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2240-2252

⁽²⁸⁾ Na-Tam Teşebbüs fiil idam veya müebbet kürek cezalarını gerektirirse müteşebbis hakkında 7 seneden eksik olmamak üzere muvakkat kürek, muvakkat kürek ve müebbet kalabentlik cezasını gerektirir ise 7 seneden eksik olmamak üzere kalabentlik, nefy-i ebed cezasını gerektirir ise 3 seneden eksik olmamak üzere kalabentlik cezası hüküm olunur. Diğer cinayet kabilinden suçlarda cezanın 1/2'sinden 2/3'üne kadar tenzil edilir. Tam Teşebbüs fiil idam, müebbet kürek cezalarını gerektirirse müteşebbis hakkında 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kürek, müebbet kalabentlik cezasını gerektirirse yine 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kalabentlik, nefy-i ebed cezasını gerektirir ise 3 sene kalabentlik cezası hüküm olunur. Diğer durumlarda asıl ceza 1/3'ünden 1/2'sine kadar tenzil edilir. (46.Madde), Düstur, s.441-442

⁽²⁹⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.188-189

⁽³⁰⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2298

cezaların daha hafif cezalara tebdili için bir kaide konulmuş olsa da, bu durum yalnızca padişah iradesine bağlı kılındığı için bundan istifade etmek çok sınırlı idi. Hâlbuki suçlunun hâl ve mevkisi, suçun mahiyet, sebep ve etkisi, toplumsal şartlar ve çevrenin durumu gibi birçok durum vardır ki, bunları dikkate almadan ceza tayin etmek doğru olamaz.⁽³¹⁾ 47. maddede⁽³²⁾ bu duruma dair bir düzenleme yapılmıştır. Bir suçun kanunen belirlenen cezasını hafifleten durumlar kanunda tayin edildiği takdirde "*esbab-ı muhaffife-i kanuniye*", hâkimin takdirine bırakıldığı takdirde "*esbab-ı muhaffife-i takdiriye*" adını almıştır. Gerek suç fiilinin ortaya çıkışında, gerekse faili o fiile iten sebeplerde çok sayıda farklılıklar olduğundan bunları birer birer tayin etmek mümkün olmaz. Hâkim suç ile ceza arasında bir adalet terazisi gözetmeye mecbur olduğundan her bir suç fiilini kendine has durumu ile dikkate alır ve ceza bir alt ve üst sınır arasında belirlenebilecekse alt sınıra kadar hükmedebilir. Fakat bazen cezanın bu derece hafifletilmesi de yeterli olmaz. Suç ile ceza arasında adalet ölçüsünün sağlanması hususunda o suçun kanunda belirlenen alt sınırından da aşağı bir ceza tayin etmek gerekebilir. Kaldı ki bazı cezalar vardır ki –mesela idam ve müebbet cezalar gibi- onlar sabit yani aşarisi olmayan cezalardır. İşte bu madde hâkimlere böyle kanunen belirli olmayan hafifletici sebepler karşısında buldukları hâlde cezayı daha da hafifletmek için yetki vermektedir. Artin Efendi'ye göre, hadiselerin farklılığı ve aynı suçun birçok farklı yönü olduğu dikkate alınırsa bu maddenin faydası inkâr olunamasa da, cezaların gayet mutedil, hâkimlerin de ziyadesiyle merhametli olmasından mıdır bilinmez ama suçun ağırlaştırıcı sebepleri sanki hiç dikkate alınmayarak her zaman alt sınırdan hüküm vermeye meyilli olmalarından dolayı bu husus kimi zaman faydasız daha doğrusu zararlı da olabilir. Neticede ağır cezaların ne kadar mahzuru var ise lüzumundan hafif cezaların da o derece mahzuru vardır.⁽³³⁾

Kamu Aleyhindeki Suçlar

Ceza Kanunu'nda 55. Maddenin tadilinden önce fazahat-ı lisanıyeye kalkışanlar hakkında muhakeme usulünden farklı birtakım usuller uygulanmaktaydı. Bunlar hakkında gizli bir tahkikat ve muhakeme icra edilerek ceza tayin edilmeden evrakı Babıali'ye gönderilirdi. Mahkemenin bu husustaki vazifesi yalnız tahkikat ve

⁽³¹⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.196-197

⁽³²⁾ Bir cürmde tahfif-i cezayı mucib esbab takdiriye mevcut olduğu hâlde idam cezası müebbet veya 15 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat küreğe, müebbet kürek muvakkat küre veya 5 senden aşağı olmamak üzere muvakkat kalabentliğe ve muvakkat kürek müebbet kalabentlik cezası muvakkat kalabentliğe tahvil olunur. Cürm müebbet nefy veya muvakkat kalabentlik veya hukuk-ı medeniyeden ıskat ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezasını gerektirdiği takdirde ceza seneden az olmamak üzere hapis cezasına tahvil edilir. Cürm cünha kabilinden olduğu takdirde mahkeme mücazat-ı tedibiyenin alt sınırına kadar hükmedebilir. (47. Madde), Düstur, s.442

⁽³³⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2301, 2336

muhakeme icrasından ibaret olup ceza tayin edemezdi. Bunun sebebi de buna dair hiçbir ceza olmaması idi. Babiali, gönderilen evrakı zamanında tetkik ve gereğini icra edemediğinden, zanlılar iki üç sene, hatta daha fazla tutuklu kalırlardı.⁽³⁴⁾ İşte Ceza Kanunu'na bu madde ile ilgili bir fıkranın ilavesiyle her türlü istisnai muameleye son verilmiş oldu.⁽³⁵⁾ Padişaha alenen itale-i lisanda bulunmak hapis cezası ile cezalandırılıyor ki buradaki alenen kelimesi önemlidir. Çünkü eski devirlerde meşhur “tefevühât” iddiasıyla nice hanenin söndüğünü hatırdan çıkarmamalıdır. Kanun-ı Esasi, hükûmetin şekli ve saltanata usulünü değiştirmeye ve imhaya cebren teşebbüs eden şahıs idam ile cezalandırıyor. İdam cezasını her fırsatta eleştiren Artin Efendi'ye göre, eğer uygulanacaksa bundan daha iyi idam cezasını tatbik edilecek bir yer bulunamaz.

Rüşvet almak memuriyet vazifesini suistimal etmenin en kötü hâli olduğundan, kanun toplum düzenine kötü tesiri ve vahim sonuçlarını dikkate alarak, bunu cinayet türünden bir suç olarak adlandırmıştır. Eski 67. madde yalnız “*terviç-i meram için verilip alınan şeyin rüşvet olduğunu*” beyan etmekle yetinmişken maddenin tadil edilen hâli daha açıklayıcıdır.⁽³⁶⁾ Rüşvetin şartlarından birincisi alan kişinin devlet memuru, hakem, bilirkişi ve dava vekili gibi kişilerden olması, ikincisi akçe ve diğer başka şeylerin alınmış veya taahhüt edilmiş olması, üçüncüsü bu şeyleri alan kimsenin kanunen ve nizamen mükellef bulunduğu hususu yapması veya yapmaması için verilmiş olmasıdır. Artin Efendi, bu maddeye hakem ve bilirkişi gibi resmî görevlilerin dâhil edilmesini son derece doğru bulmakla birlikte dava vekillerinin rüşvet alması ile ilgili ayrı bir fıkra tanzimi gerektiğini düşünmektedir.⁽³⁷⁾ Mürteşîye dair olan 68. maddenin⁽³⁸⁾ eski ve yeni düzenlemesi arasında önemli farklar vardır. Eski maddede

⁽³⁴⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.218-219

⁽³⁵⁾ Enbiya-yı azam huzeratına karşı alenen fazahat-ı lisanıye ictisarı sabit olanlar 1 seneden 3 seneye kadar hapsedilir. Padişahın hayatına suikast eden veya bu suikastın icrasına teşebbüs eden kimse idam olur. Padişahın şahsına taarruz eden kimse muvakkaten küreğe konulur. Her kim devletin, padişahın ve hükûmetin aleyhinde hâlkı silahlı bir isyan ettirmek üzere tahrik edip bu maksad ile isyan fiile çıkar ise idam, isyanın icrasına başlanmış olur ise 10 seneden az olmamak üzere kalabentlik ile cezalandırılır. Padişaha alenen itale-i lisanda bulunan şahıs 3 aydan 3 seneye kadar haps olunur. Kanun-ı Esasi ve hükûmetin şekli ve mahiyetini veya saltanatın veraset usulünü değiştirmek veya imhaya cebren teşebbüs eden şahıs idam edilir. (55. Madde), Düstur, 442-443

⁽³⁶⁾ Hâkimlerin, resmî hizmetle görevli memurların, seçilmiş veya atanmış meclis azalarının ve hâltkân olup da hakem ve bilirkişi gibi resmî bir görevle mükellef bulunan kişilerin ve dava vekillerinin kanunen ve nizamen yapmağa mecbur oldukları şeyi yapmak veya yapmamağa mecbur oldukları şeyi yapmak veya yapmamak için aldıkları akçe, hediye namıyla aldıkları eşya ve temin ettikleri diğer çıkarlar rüşvet olduğu gibi bu maksada mebni düşük veya fazla değere satın aldıkları ve sattıkları mal ve mülklerin hakiki kıymetleri arasındaki fahiş fark dahi rüşvettir. (67. Madde), Düstur, s. 443

⁽³⁷⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2337-2341

⁽³⁸⁾ Mürteşîden aldığı para iki kat olarak istirdad veya taahhüd olunan nukudu bir misli para cezası olarak alındıktan sonra muvakkaten kalabent edilir ve ifa eylediği muamele bir hakkın ihlalini mucib olmuş ise kalabentlik cezası 5 seneden az olamaz. (68. Madde), Düstur, s.443-444

rüşvet almanın bir hakkın ihlaline neden olup olmadığı dikkate alınmamışken, yeni maddede bu husus telafi edilmiş ve ifa edilen muamele bir hakkın ihlaline yol açmış ise mürtesinin cezası ağırlaştırılacağı kaidesi getirilmiştir. Raşiye dair olan 69. maddenin⁽³⁹⁾ eski hâlinde raşi, rüşveti ister hak ihlali için vermiş olsun, ister bir hakkı kullanmak için olsun böyle bir fiile kalkışmış ise her türlü kalabentlik cezasına müstahak oluyordu. Yeni madde ise yalnızca hak ihlali maksadıyla verilen rüşvetten raşiye cezaya müstahak olarak adlandırıyor.⁽⁴⁰⁾ Bu maddeden anlaşılıyor ki rüşvet verenin cezası rüşvet alandan hafiftir. Yani ancak vermiş veya taahhüt etmiş olduğu para cezasının kendisinden alınması ile yetiniliyor. Burada vazifesini para ile satan memur ile meramını yerine getirmek için para veren kimsenin sıfat ve maksatlarına göre bir tutulamayacaklarından hareket ediliyor.⁽⁴¹⁾

Herkesin meskeninin taarruzdan masun olduğuna dair düzenlenen 105. madde, kişi özgürlüğü ile irtibatlı olarak kanunun en mühim maddelerinden biridir.⁽⁴²⁾ Tadil edilen Ceza Kanunu'nda bu maddenin getirdiği en önemli hususlardan biri devlet memurlarının haneye girişlerinde ceza vermek için şart tutulan "*cebren*" kaydının kaldırılmış olmasıdır. Ayrıca yeni düzenlemede ikametgâh ve müştemilat gibi yerler de dâhil edilerek, ticarethane ve idarehane gibi çalışma mekânlarında arama için de ayrı bir fıkra ilave edilmiştir.⁽⁴³⁾

Ceza Kanunu'nun 130. madde zeyli⁽⁴⁴⁾ "*ihkak-ı hak*"a yer vererek çok önemli olan ve esaslı bir yenilik meydana getirmiştir. Hükümete müracaat imkânı varken yalnızca keyfi olarak ihkak-ı hak edenler için Ceza Kanunu'nda daha önce bir madde olmaması mahkemeler nezdinde büyük güçlükler neden olmuştur. Mahkemeler bu konuda kanuni izahatın eksikliğinden dolayı mecburen 254. maddeye başvurmak

(39) Raşi vermiş veya taahhüt etmiş olduğu meblağ para cezası olarak alınır ve bu rüşveti bir hak ihlali için verdiği sabit olursa muvakkaten kalabent edilir. (69. Madde), Düstur, s.444

(40) Ahmed Ziya, a.g.e, s.250-251

(41) Artin Efendi, a.g.m., s.2342

(42) Bir memur vazifesini suiistimal ederek veya kanun belirlediği usul ve şartlar haricinde başkasının ikametgâhına veya müştemilatına girerse 3 aydan 3 seneye kadar ve eğer bu fiile ikametgâhı taharri etmek gibi keyfi muameleler de eklenirse 6 aydan 3 seneye kadar hapis olunur. Usule aykırı olarak insanların ticarethaneleri ve idarehaneleri gibi hususi yerlerde taharriyat icra olunursa fail yine 3 aydan 3 seneye kadar hapsedilir ve amirini vazifesi dâhilinde olan bir husustan dolayı onun emriyle yapmış ise kendisi cezadan muaf tutulur ve amir her kim ise ceza onun hakkında uygulanır. Memur olmayanlar dahi her kim olursa olsun sahibinin karşı çıkmasına rağmen cebr ve şiddet veya korkutarak bir kimsenin hanesine girer ise 1 haftadan 6 aya kadar hapis cezası verilir. (105. Madde), Düstur, s.445

(43) Ahmed Ziya, a.g.e, s.311-312

(44) Bir kimse hükümete derhal müracaata muktedir olduğu hâlde cebr ve şiddet yoluyla bizzat istifa-yı hak eder ise 1 seneye kadar hapis cezası verilir. Ancak neticede failin hakkı sabit olursa 3/4 kadar ceza hafifletilir. Birisi çekişmeli bir gayrimenkul hükmen sahibine teslim edildiği hâlde bunu tekrar zabt ederse 1 aydan 1 seneye kadar hapis, eğer bunu cebr, şiddet, tehdit veya silahlı ve bir den fazla kişi ile birlikte yapmışsa hapis cezası 6 aydan 2 seneye kadar çıkarılır.(130. Madde Zeyl), Düstur, s.447

zorunda kalmışlar ancak bu maddede ceza hafif olduğundan tesiri çok fazla olmamıştır. Özellikle de asıl sahibine teslim edilen bir gayrimenkulü tekrar zabt edenlere karşı Adliye daireleri çaresiz kalmıştır. Öyle kişiler vardır ki senelerce mahkemelerde dolaşarak bin türlü güçlkle aldığı ilam elinde iken, kendisine teslimi mahkeme kararı ile değişmez bir hükme bağlanan emlakini kullanmaktan acizdir.⁽⁴⁵⁾ Bireyin başka bir bireye üstünlüğünü hükümet nezdinde kabul etmek demek, devletin kendi kuvvetinden başka bir kuvvetin üstünlüğünü kabul etmek demek olacağından Artin Efendi'nin ifadesiyle “*Bu maddenin tertibi ile medeniyette büyük bir adım atılmıştır.*”⁽⁴⁶⁾

Şahıslar Aleyhinde Suçlar

Ceza Kanunu tadile uğrayan maddelerinde en fazla değişiklikler kişiler aleyhinde işlenen suçlarla ilgili yapılmıştır. “*Taammüden*” katilde idam cezası sürdürülmekle beraber “*mingayri taammüd*”de anne ve babayı öldürme fiiline idam cezası tayin edilmiştir.⁽⁴⁷⁾ 174. Mingayri taammüd katl⁽⁴⁸⁾ fiilleri için tertip edilen 15 sene kürek cezası yeni düzenlemede devam ettirilmiştir. Ancak bu cezanın alt ve üst sınırı olmadığı için, cezayı suçun derecesine göre takdir etmek mümkün değildir. Mesela hâkim ağırlaştırıcı durumları takdirde ne kadar kuvvetli olursa olsun mingayri taammüd katl için hiçbir zaman 15 seneden fazla hüküm veremez. Artin Efendiye göre “*on beş sene müddetle*” yerine “*on seneden akall olmamak üzere*” küreğe konulur ifadesi daha uygun olurdu.⁽⁴⁹⁾

Kanunun umumi kaideler kısmına iştirak suçu hususunda bir madde koyulduğu için 175. madde⁽⁵⁰⁾ tamamen kaldırılarak yerine ceza hukuku açısından son derece önemli yeni bir madde tanzim edilmiştir. Bazen katl olunan kişi, onun hayatını kaybetmesine neden olan fillin hiç ortaya çıkmaması hâlinde yaşaması mümkün olsa da, daha önce hayatında olan bir hastalık ile suç fiilinin birleşmesi nedeniyle de hayatını kaybetmiş olabilir. Ayrıca bir yaralı, tedavi sürecinde suç fiilinden ayrı müstakil başka bir sebep daha eklenerek bundan dolayı ölebilir. Her iki durumda da ölümün sadece failin fiiline atf edilmesi uygun görülmemiş ve bu nedenle cezanın

⁽⁴⁵⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.378

⁽⁴⁶⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2388

⁽⁴⁷⁾ Taammüden bir şahsı katleden veya akrabalarından birini velev min gayri taammüd kasden katl eden kimse idam olunur. (170. Madde), Düstur, s.448

⁽⁴⁸⁾ Bir kimse min gayri taammüd bir şahsı kasden katl ederse 15 sene müddetle küreğe konulur. Bu katl birinci olarak meclis azasından, devlet memurundan biri aleyhinde vazife hâlinde veya ifa eyledikleri vazifeden dolayı icra edilmiş, ikinci olarak işkence ve eziyet ıcrasıyla ika edilmiş veya birden fazla şahıs aleyhinde vuku bulmuş ise fail müebbeden küreğe konulur. (174. Madde), Düstur, s.441

⁽⁴⁹⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2426-2429

⁽⁵⁰⁾ Telef-i nefis fiilden tamamen ayrı bir sebebin eklenmesiyle vukua gelirse idamı gerektiren durumda 15 seneden az olmamak, 15 sene küreği getiren durumda 10 seneden az olmamak üzere kürek cezası hüküm olunur. (175. Madde), Düstur, s.449

hafifletilmesi yoluna gidilmiştir. Bu maddede iki tür hafifletici nedene yer verilmiştir. Bunlar suç fiilinden önce mevcut olan nedenler, maktulün öteden beri yakalandığı hastalık gibi fiilden tamamen bağımsız nedenler ve kötü tedavi veya yaralının ihmale uğraması gibi fiil sonrası nedenlerdir.⁽⁵¹⁾

177, 178 ve 179. maddeler darp ve yaralama gibi suçlara tayin edilen cezalara ilişkindir. Uzvun işe yaramaz hâle gelmesi ile ilgili suç fiili 177. maddede⁽⁵²⁾ tanımlanmıştır. Önceki düzenlemeden farklı olarak yeni düzenlemede kırılma, kesilme veya daimi bir sakatlığa neden olabilecek suretlerle birlikte "*fil-i müessire*" ifadesi ilave edilmiştir. Darp ve yaralamalarda 20 günden fazla hastalığa ve iş göremezliğe neden olma⁽⁵³⁾ ve 20 günden az hastalık ve iş göremezliğe neden olma⁽⁵⁴⁾ suçlarına hapis cezası tayin edilmiştir. Darp ve yaralama 10 günden fazla hastalığa neden olmadığı takdirde takibatın icra olunması şikâyetnameye bağlıdır ki bu da müddeiumumilerin resen takip edemeyecekleri anlamına gelir. Darp ve yaralama akrabalar arasında vuku bulmuşsa şikâyetin geri çekilmesi davayı düşürür. Kanun cünha derecesindeki darp ve cerh fiillerinde müteşebbislere ceza tayin edilmediğinden Artin Efendi'ye göre bu maddeye "*Bir kimse diğer bir şahsı darb ve cerhe teşebbüse edüb de esbab-ı mânia hayluletiyle madde-i darb ve cerh fiile çıkamaması 24 saatten 1 aya kadar ve eğer tasavvur ve tasmim ile yapmış ise 1 haftadan 6 aya kadar hapis olunur*" fıkrası ilave edilmelidir.⁽⁵⁵⁾

Ceza Kanunu'nunda 180. madde⁽⁵⁶⁾'nin tadili ile ceza tatbikinde tesadüf olunan mühim bir mesele hâll edilmiştir. Şöyle ki, bir kavgaya iştirak etmiş olan birden fazla kişi arasında bir katl veya cerh meydana geldiği takdirde her türlü tahkikata rağmen

(51) Artin Efendi, a.g.m., s.2430

(52) Bir uzvun kesilmesi, kırılması veya üretimden sükûtunu veya daimi bir surette sakatlık durumu ile neticelenebilecek surette darb ve cerhe veya diğer bir müessir fiile kasden cüret eyleyen kimse cerrahi masrafının alınmasıyla beraber muvakkaten küreğe konulur. Bu fiili taammüden işlenmişse kürek cezası 6 seneden az olamaz. (177. Madde), Düstur, s.449

(53) Bir kimse bir şahsı 20 günden fazla işinden kalmasına veya hastalanmasına neden olacak surette cerh veya darb eder veya bir fiil-i müessir ika eder ise 3 aydan 2 seneye kadar haps olunur ve onun tedavi masrafları ve sağlıklı durumdayken elde edeceği kazancın misli kendisinden alınıp saldırıya uğrayana verilir. Eğer saldıran kişi bunu tasarlayarak yapmışsa hapis müddeti 1 seneden az olamaz. (178. Madde), Düstur, s.449

(54) Cerh ve darb 178. Maddedeki dereceden daha hafif olursa saldırgana 1 haftadan 1 seneye kadar hapis cezası tayin edilir. Tasarlayarak yaptığı takdirde hapis müddeti 1 aydan 2 sene kadar uzatılabilir. Katl kasdı olmadan yalnızca korkutmak amacıyla silah çekenler 1 haftadan 6 aya kadar hapis olunur. (179. Madde), Düstur, s.450

(55) Artin Efendi, a.g.m., s.2502-2503

(56) Bir kavga esnasında meydana gelen katl, ta'til uzv ve cerhden müteessiren vefatta ve darb ve cerh fiillerinin icrasına birden fazla kişinin iştirakı olup, failin kim olduğu tayin edilememiş ise bu şahıslardan her birisi hakkında fiil için kanunda belirlenen ceza 1/3'den 1/2'ye kadar tenzil edilerek hükm edilir. İdam ve müebbet kürek cezalarını gerektiren fiillerde 10 seneden az olmamak üzere kürek cezası tayin edilir. (180. Madde), Düstur, s.450

bu katl veya cerhin hangi şahıs tarafından yapıldığı tayin edilemezse, bu kişilere bu fiillerin failleri gibi ceza tayin etmek adalete uygun olamayacağı gibi, ortada bir katl veya cerh gibi suç fiili varken failin yakinen tayin edilememesinden dolayı bu kişilerin tamamının suçsuz sayılması da toplum menfaati bakımından uygun olmaz. Hâkimler birden fazla kişi tarafından işlenmiş bu tür suçlar ile karşılaştıkları zaman hangi fiilin hangi fail tarafından işlendiğini ve hangilerinin fiillerinin faili bilinmeyen suçun ortaya çıkmasına yol açtığını iyi tetkik etmeli ve suçun meydana gelmesine sebep olanları belirleyerek yalnızca bunlara ceza tayin etmelidir. Aksi takdirde birçok masum bu madde doğrultusunda suçlular ile beraber cezalandırılır ki bu adalet kaidesinin çiğnenmesine neden olur.

188, 189 ve 190. maddeler cezanın hafifletilmesini gerektiren mazeretlerden bahseder. Ceza Kanunu'nda mazeret olarak adlandırılan durumların başında tahrik kavramı gelir. Tahrikte intikam hissini teskin edebilmek için yeterli sürede zaman geçmemiş olması mazeretin esas şartıdır. Bir kimse karısını bir şahıs ile zina hâlinde görüp birisini veya her ikisini birden darp, cerh veya katletse mazur sayılır. Burada kişiye ceza verilmemesi, karısını zina hâlinde gören bir kimsenin bu fiilin tesiri ile kapıldığı hiddet ve kinin onun iradesini tamamen ortadan kaldırdığı faraziyesine dayanır. Artin Efendi'ye göre bu maddenin en noksan taraflarından biri muafiyet ve mazeretin yalnızca kendi karısını vuran, yaralayan, öldüren kocaya ait olmasıdır. Bu durum kocasını o hâlde yakalayan kadın için geçerli değildir. Karı-koca hakkındaki bu ihtilafli muamele eşitlik kaidesine uygun değildir.⁽⁵⁷⁾ Tadilden önce 190. Maddenin tatbiki ve izahı oldukça tuhaftı. Zira mukabele ile meydana gelen katl, darp ve cerh fiilleri 190. maddeye göre 3 aydan 3 seneye kadar hapis cezası tayin edilmişti. Hâlbuki adı bir darp fiili bile 1 haftadan 1 seneye kadar hapis cezasını gerektirirken mukabele durumundaki darp fiilinin cezasının daha mantıken daha hafif olması gerekirdi. Tam aksine darp fiiline 1 hafta veya 10 gün ceza vermek gerekirken, mukabele ile ilgili darp fiiline 3 ay vermek izah edilebilecek bir durum değildi. Yeni düzenleme⁽⁵⁸⁾ ile mazeret durumuna asıl cezaya nispetle hafif cezalar tayin edilmiştir. Tehdit suçunda bahseden 191. maddede tadilden önce şifahen yapılan tehditlere dair bir ifade mevcut olmadığından birçok kimse cezasız kalmakta idi ki, tadilatla birlikte bu noksan giderilmiştir. Ayrıca namus ve haysiyet aleyhinde meydana gelebilecek tehdit ifadeleri de maddeye ilave edilmiştir.⁽⁵⁹⁾

Ceza Kanunu'nda en az ehemmiyet verilen fiil ıskat-ı cenindir denilebilir. Eski düzenlemede ceza verilmeyen ıskat-ı cenin eden kadının yeni düzenlenen

⁽⁵⁷⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2505-2509

⁽⁵⁸⁾ Mazeret hakkı bulunanların cezaları şu şekildedir. Eğer fiil mücazat-ı terhibiyeyi gerektirirse fail 1 seneden 3 seneye kadar, fiil mücazat-ı terhibiyeyi gerektirirse fail 6 aydan 2 seneye kadar, fiil muamele-i tekdiriye gerektirir ise fail 24 saatten 6 aya kadar haps olunur ve beş beşlikten iki liraya kadar nakdi cezaya mahkûm olur. (190. Madde), Düstur, s.451

⁽⁵⁹⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.535-536

maddede⁽⁶⁰⁾ hususi hâli göz önüne alınarak diğer kişilere nazaran cezası nispeten hafif tutulmuştur. İskat-ı cenin eğer doktor, sağlık memurları veya ebe tarafından icra edilmişse ki bunlar meslekleri itibarıyla sağlığın muhafazası ile sorumlu olmaları cezayı ağırlaştırıcı sebep olarak görülmüştür.⁽⁶¹⁾

Ceza Kanunu'nun eski 197. Maddesi oldukça manasız olan maddelerinden biriydi. Şöyle ki bir taraftan 11 yaşından küçük olan bir çocuğa fi'l-i şeni edenler cünha derecesinde hafif bir ceza alırken, diğer taraftan 198. Maddede cebren fi'l-i şeni edenler muvakkat kürek cezasıyla cezalandırılmaktaydılar. 197. Maddenin⁽⁶²⁾ tadili ise bu manasızlığı ortadan kaldırılarak gerek kız gerek erkek olsun 15 yaşını tamamlamış olan bir çocuğa fi'l-i şeni icra edenlerin muvakkat kürek cezasına müstahak olduklarını kabul etmiştir. Ayrıca bu fiili cebr ve şiddet yoluyla işleyenlerin cezası 7 seneden az olamayacağı da açıklanmıştır.⁽⁶³⁾ 15 yaşını tamamlamış olan kimseler iyiyi kötüden ayırt edecek bir olgunluğa erişmemiş olmaları nedeniyle kanun bu yaştakiler için rızayı yok saymıştır. Burada maddi bir zorlama yoksa bile manevi zorlama vardır. Çünkü çocuk kendi hakkında icra edilen fiilin sonuçlarını idrak etmekten acizdir. Artin Efendiye göre bu madde tertip edilirken "*fiilin busule getirdiği mazarratın ağırlığına göre cezanın teşdid olunması*" kaidesi her nasılsa dikkate alınmamıştır.

Önemli değişikliklerin yapıldığı maddelerden biri zina ile ilgilidir.⁽⁶⁴⁾ Bir kadının rızası ile fi'l-i şenide bulunması durumunda dava hakkı zevcine, zevci olmadığı takdirde velisine ait olup, zevcin dava hakkı boşanmadan sonra dört ay ile sınırlandırılmıştır. Şikâyet üzerine başlayan dava müddeiumumi tarafından yalnız başına takip edilebilir.

⁽⁶⁰⁾ İskat-ı cenin eden kadın 6 aydan 3 seneye kadar haps olunur. Bir kadının rızasıyla araç kullanarak ıskat-ı cenin ettiren şahıs 1 seneden 3 seneye kadar hapse mahkûm olur. İskat-ı cenin neticesinde vefat söz konusu olursa ceza 4 seneden 7 seneye kadar kürek cezası olarak verilir. Bir kimse hamile olduğunu bildiği kadının rızası olmadan bazı araçları kullanarak veya darp gibi yöntemlere başvurarak ıskat-ı cenine neden olursa 3 seneden 10 seneye kadar küreğe konulur. Eğer kadın bu sırada hayatını kaybederse ceza 15 seneden az olmamak üzere kürektir. İskat-ı cenine kalkışan kimse doktor, sağlık memuru veya ebe devlet memurları ise ceza 1/6 oranında arttırılır. (192. Madde), Düstur, s.452

⁽⁶¹⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2546-2547

⁽⁶²⁾ Her kim 15 yaşını ikmal etmemiş bir çocuğa fill-i şenni icra eyler ise muvakkaten küreğe konulur. Bu fiil cebr ve şiddet yoluyla olursa kürek cezası 7 seneden az olamaz. (197. Madde), Düstur, s.452

⁽⁶³⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.555

⁽⁶⁴⁾ Bir kadın kendi rızasıyla yaptığı zinadan dolayı evli ise veya boşanmış ise boşanmasından sonra dört ay sonuna kadar kocasının, evli değil ise velisinin şikâyetine bağlı olarak zina yaptığı anlaşıldığı takdirde 3 aydan 2 seneye kadar hapsedilir. Kadının zina yaptığı şahıs evli ise 3 aydan 2 seneye, değil ise 1 aydan 1 seneye kadar hapsedilir ve kendisinden 5 Osmanlı altınından 100 Osmanlı altınına kadar para cezası alınır. Hükümden önce ve sonra koca veya veli davadan feragat edebilir veya koca karısını alır ise gerek kadın gerek zina yaptığı şahıs hakkında ceza düşer. Karısı ile birlikte ikamet ettiği hanede bir hatun ile zina fiili icra eden koca, karısının şikâyeti üzerine 3 aydan 2 seneye kadar haps ve 5 Osmanlı altınından 100 Osmanlı altınına kadar para cezası ile cezalandırılır. (201. Madde) Düstur, s.452-453

Kanun bu suçta ceza tertip ederken, zevcin veya velinin intikamını almak maksadıyla değil evvela toplumun temel esası olan evliliği korumak niyetiyle hareket etmiştir. Davanın düşmesi ise şikâyetnamenin geri çekilmesine bağlıdır. Davadan feragat, kadınlara birlikte suç ortağının cezasını da ortadan kaldırır. İkamet ettiği hanede zina yapan zevc hakkında ise hapis ve para cezası tayin edilmiştir. Bu durumda zevcin işlediği zina fiili yalnızca ikamet ettiği evde söz konusuysa cezalandırılmaktadır. Artin Efendi'ye göre kadını nerede olursa olsun işlediği zina suçundan dolayı mesul tutup, erkeği yalnız karısıyla beraber yaşadığı hanede işlediği zinadan dolayı mesul tutmak eşitlik kaidesine aykırıdır. Ayrıca erkeğe verilen davadan feragat hakkı kadına verilmemiştir.⁽⁶⁵⁾

Anadolu'da bazı kimselerin bir araya gelip dağ, kır, bağ ve bahçelerde fuhuş maksadıyla kadın oynatmaları giderek artması nedeniyle 202. maddeye⁽⁶⁶⁾ bir zeyil ilave edilmiştir. Bu fiilin ceza gerektirmesi için birinci husus fuhuş icrası maksadıyla yapılmış olmasıdır ki, düğünlerde, tiyatrolarda, balolarda dans ettirmek kanuna aykırı olmadığı hâlde, bazen de sadece eğlence amacıyla kadın oynatanların maksadı fuhuş da olmayabilir. Maddedeki "icra-yı fuhuş" kaydı bu gibi durumları diğer durumlardan ayırt etmek için kullanılmıştır. İkinci husus bu fiilin hâlka açık yerlerde icra edilmesidir. Zaten bu maddedeki suçun temel unsuru aleniyet durumudur. Çünkü bu fiilde şahsa taarruz yoktur, ancak toplumun edep ve namusunu yaraladığı ve bazen de birtakım kavgalara neden olduğu içindir ki bu durum suç olarak adlandırılmıştır.

Kız kaçırmak çok fazla işlenen bir suç fiili olduğundan, kanunun bu hususta tayin ettiği cezalar yeterli görülmeyle ağırlaştırılmıştır. Yeni maddedeki düzenlemeler birkaç fıkradan meydana gelmiştir.

206. Madde Suç	206. Madde Ceza
15 yaşından küçük kaçırılırsa	1 seneden 3 seneye kadar hapis
15 yaşından küçük kız cebr ve hile kaçırılırsa	Muvakkaten kürek
15 yaşından küçük kız fi'l-i şeni icra edilirse	10 seneden az olmamak üzere kürek
15 yaşından büyük kaçırılırsa	2 seneden 3 seneye kadar hapis
Zorla kaçırılan kız hakkında nikâh vuku bulursa	Kız 15 yaşını doldurmuşsa davadan feragat
Kaçırılan kadının kocası var ise veya fi'l-i şeni icra edilirse	5 seneden az olmamak üzere kürek
48 saat zarfında kaçırılan teslim edilirse	1 aydan 1 seneye kadar hapis

⁽⁶⁵⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2548- 2555, 2586

⁽⁶⁶⁾ Adaba aykırı olarak fuhuş maksadıyla açık yerlerde kadın oynatıldığı takdirde oynatan kişi ve iste-yerek onayan kadınlar 1 aydan 1 seneye kadar hapsedilir. (202. Madde İkinci Zeyil), Düstur, s.453

Artin Efendi'ye göre bu maddenin en noksan taraflarından biri suçun oluşması için cebir ve hile şartının aranmasıdır. Hâlbuki bu yaşta bulunanların iradesi olgunlaşmadığı için onların rızaları hükümsüz tutulmalıdır.⁽⁶⁷⁾

İftirayı konu olan 213. madde⁽⁶⁸⁾ iftiranın şekil ve derecesine göre ceza tayin ettiği gibi, iftira atılan kişi hakkında müfterinin isnat ettiği vakadan geri dönmesi hâlinde ceza hafifletilmiş böylece ahlak dışı bir suçta ısrardan sakınma yolu aranmıştır.⁽⁶⁹⁾ İftira, ihbar ve şikâyetname veya suça ilişkin delilleri uydurma suretiyle icra edilir. İftiranın bir suç teşkil etmesi için altı şart aranır ki bunlar, ihbarın resmî müracaat tarzında yapılması, yazılı olması, adli kuvvetlere verilmiş olması, isnat olunan şeyin bir suç olması, isnatın gerçek dışı olması ve gareze dayanmasıdır. İftiranın ikinci yolu ise bir kimse aleyhinde sahte delil uydurmaktır. Düzenlenen 214. madde ise zem, kadh ve bunlar dışında kalan şetm ve itale-i lisan gibi hakaret suçlarını kapsamaktadır. Bu maddedeki en önemli yenilik saldırıya uğrayan kişiye maddi ve manevi tazminat hakkının verilmiş olmasıdır. Maddi zarar daha önce kanunlarda yer almış olsa da manevi zarar ilk kez zikredilmiş olmasından dolayı son derece önemlidir.⁽⁷⁰⁾

Ceza Kanunu'nun tadil edilen 220, 222, 224, 225, 226 ve 230. maddelerinin tamamı sirkat fiiliyle ilgilidir. Bu maddeye "veya suver-i saire ile pencere veya kapısını kırarak veya açarak" ifadesinin eklenmesi son derece önemlidir. Çünkü daha önce kapı açmak fiilinin "alet-i mahsusa" olması şart olduğu için, kanun maddesinin tatbikinde güçlükler yaşanmıştır. Ayrıca eski maddede yalnız "kapı açmak"dan bahs edilirken, kapı kırmaktan, pencere kırmak ve açmaktan da bahsedilmesi son derece mühimdir.⁽⁷¹⁾ Ülkenin hâl ve durumu, toplumsal şartları da dikkate alınarak hayvan sirkatine dair tayin edilen cezalar ve biçilmiş veya biçilmemiş mahsullerin sirkatine dair cezalar arttırılmıştır.⁽⁷²⁾ Adli takibata başlamadan önce veya adli takibata başladıktan sonra sirkat edilen bir malı iade veya tazmin eden suçlular, 230. maddedeki düzenlemeye kadar hiçbir kanuni müsaadeye mazhar olamamakta iken, bu düzenleme ile birlikte bu maddeye cezaların hafifletilmesine dair bir fıkra ilave

⁽⁶⁷⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2589-2592

⁽⁶⁸⁾ İsnad olunan suç mücazat-ı terhibiyeyi (cinayet) gerektirdiği surette müfteri hakkında kürek cezası hüküm olunur. Eğer isnat olunan suç mücazat-ı tedibiye (cünha) ise 1 haftadan 3 seneye kadar hapis cezası verilir. İftira atılan kişi hakkında cinayetle mahkûmiyeti gerektiren bir hüküm verilmiş ise, müfteri hakkında verilecek kürek cezası 10 seneden az olamaz. Müfteri takibat öncesinde pişmanlık hissiyle isnatından vazgeçerse asıl cezanın 1/6'sı tayin olurken, takibat sonrasında vazgeçerse asıl cezanın 2/3'ü tenzil olunur. (213. Madde) Düstur, s.454

⁽⁶⁹⁾ Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Tâdilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, s.16

⁽⁷⁰⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2629-2742

⁽⁷¹⁾ Ahmed Ziya, a.g.e, s.650

⁽⁷²⁾ Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Tâdilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, s.17

edilmiştir.⁽⁷³⁾ Bu maddedeki yeniliklerden bir diğeri de, sirkat edilen eşyanın, değersiz olması cezayı hafifleştirici sebep olarak kabul edilmiştir. Bu zeyildeki bir diğer husus sarıklere yardım ve yataklık edenlerin bazı kayıt ve şartlar altında cezadan tamamen muaf tutulmalarına dairdir.⁽⁷⁴⁾

Ülkede en fazla şikâyet edilen konulardan biri de kişilerin tasarrufu altında bulunan gayrimenkullere yönelik saldırılardır. Yeni düzenleme ile gayrimenkul sahiplerinin başına gelen saldırılara bir dereceye kadar mani olacak bir değişiklik 252. maddenin zeylinde yapılmıştır. 253. madde tadiliyle birlikte hayvanları mahsullere salıveren kimseler hakkında hapis cezası tayin edilmiştir.⁽⁷⁵⁾ İstanbul Mebusu Kırkor Zohrab'ın katkılarıyla tanzim edilen sarhoşluk ile ilgili bir madde de Ceza Kanunu'nun 265. maddeye ilave edilmiştir.⁽⁷⁶⁾ Toplum rahatsız edecek surette sarhoş olanlar hakkında para cezası ve bunu alışkanlık hâline getirilenlere hapis cezası tayin olunarak itiyat fiili ağırlaştırıcı sebep olarak belirlenmiştir.⁽⁷⁷⁾

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci içinde 1810 Fransa Ceza Kanunu'ndan tercüme edilerek hazırlanmış 1858 Ceza Kanunu hukuk sistemindeki modernleşmenin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Ancak toplumların değişmesiyle birlikte kanunların da değişmesi gerektiği kaidesinden hareketle 1858 Ceza Kanunu ile ilgili Osmanlı hukukçularının da kendi aralarında dile getirdikleri değişim ihtiyacı II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu kez Osmanlı adalet sistemi, Avrupa hukukunda önemli bir yer tutan 1889 İtalyan Ceza Kanunu'ndan (Zanerdelli) etkilenmiş ve bu doğrultuda 1911 tarihinde birçok madde Meclis-i Mebusan'ın da katkısıyla tadil edilmiştir. Halep Mebusu Artin Boşgezenyan'ın bir hukukçu olarak bu tadil sürecine çok yakından tanıklık etmiş olması, konu ile ilgili ortaya çok ayrıntılı bir eserin çıkmasını sağlamıştır. Suç ve ceza tartışmalarına dair döneme önemli bir ışık tutan bu eser Osmanlı ceza hukuku tarihi açısından son derece kıymetlidir. Tekerrür, suçta teşebbüs, meşru müdafaa, cezai mesuliyet gibi genel kaidelerle ilgili ayrıntılı açıklamalar içeren bu eserde, aynı

⁽⁷³⁾ Sirkat edilen malın takibat öncesinde iadesi söz konusu ise ceza 1/3'ten 2/3'e kadar, takibat sırasında iadesi söz konusu ise ceza 1/6'dan 1/3'e kadar tenzil edilir. Sirkat edilen malın değeri düşükse ceza müddeti 1/3'den 1/2'ye kadar tenzil edilir. Sarıklere yardım ve yataklık edenler taharriyata başlamadan önce veya taharriyat sırasında asıl sarıkları kendiliğinden hükümete haber verir ve yakalanmalarını kolaylaştırışa sirkat cezasından af olunurlar ve 1 seneyi geçmemek üzere Zabtiye Nezareti altında bulundurulurlar. (230. Madde Zeyl), Düstur, s.458-459

⁽⁷⁴⁾ Artin Efendi, a.g.m., s.2787-2789

⁽⁷⁵⁾ Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Ta'dilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, s.18

⁽⁷⁶⁾ Meclis-i Mebusan Zabtu, Birinci Devre, Üçüncü Sene İçtimaiye, 84. İçtima, 7 Nisan 1327, s.2487

⁽⁷⁷⁾ Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Ta'dilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, s.18

zamanda cezaların kadın-erkek ve zengin-fakir eşitliği açısından bir değerlendirmesi de yapılmaktadır. Artin Efendi'nin yepyeni bir ceza kanunu beklentisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşmemiş olsa da, 1889 İtalyan Ceza Kanunu'ndan iktibas edilen 1926 Türk Ceza Kanunu geçmişte atılan adımların ve elde edilen tecrübelerin nihai bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

BOA, BEO, 3652-273886, H-10.10.1327

BOA, BEO, 3904-292770, H-17.06.1329

BOA, DH.MUI 46-16, H-05.12.1327

BOA, ŞD 2794-15, H-27.04.1328

Düstur, Tertib-i Sani, Cilt:3, 12 Zilkade 1328-21 Şevval 1329, 1 Teşrin-i sani 1326-1 Teşrin-i evvel 1327, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330

Kanun-ı Ceza'nın Bazı Mevadd-ı Makamına Kaim Olmak Üzere Hükümetçe Tanzim ve Adliye Encümenince Ta'dilen Kabul Edilen Mevadd ile Esbab-ı Mucibe Mazbataları, Meclis-i Mebusan I. Devre 1326-1327 İçtimai, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1326

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, 50, 55, 59, 67, 74, 79, 82, 84, 91, 101. İçtimaiye, 17 Şubat 1326-5 Mayıs 1327

Halep Mebusu Artin Efendi, "Kanun-ı Cezanın Mevad-ı Kaime ve Muaddelesi Şerhi", Ceride-i Adliye, S.42, C.2, 1911, S.43, C.2, 1911, S.44, C.2, 1911, S.45, C.2, 1911, S.46, C.2, 1911, S.47, C.2, 1911, S.48, C.2, 1911, S.49, C.2, 1911, S.50, C.2, 1912, S.51, C.2, 1912, S.52, C.2, 1912, S.53, C.2, 1912, S.55, C.3, 1912, S.56, C.3, 1912, S.57, C.3, 1912

Muhtar Kemal, "Kanun-ı Ceza Hakkında Bir Mütalaa", İstişare, N:15, İstanbul: Suat Muhtar, 18 Kanun-ı evvel 1324,

Osman Bedri, "İtalya Ceza Kanunu", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, S.9, C.2, Mehmed Arif, İstanbul, 30 Teşrin-i Sani 1325

Servet, Hukuk-ı Ceza, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1326

GÜNEŞ Prof. Dr. İhsan, Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, C.2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997

ÜÇÖK Prof. Dr. Coşkun, MUMCU Prof. Dr. Ahmet, BOZKURT Prof. Dr. Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2011, s.344

OSMANLI DEVLETİ'NDE TANZİMAT SONRASI CEZA KANUNLARI VE YARGI KARARLARINDA DEVLETE İSYAN SUÇU

Emine Sümeyye KÖKÇAM*

Özet

Bağy suçunun dayanağı olan Hucurat suresinin 9. ayetinde bağy kelimesi haddi aşma anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bağy suçunun yaptırımını belirtilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebi; isyan suçu için her durumda uygulanacak belirli bir cezanın mevcut olmaması ve isyan sırasında bağylerin öldürülmesinin isyanı bastırmak hususunda gerekli bir tedbir olduğu gerekçesiyle bu suçu had suçları kapsamında değerlendirmemiştir. Bu da Osmanlı uygulamasında padişahın bir fiilin isyan niteliği taşıyıp taşımadığı ya da kimlerin devlete isyan suçunun faili sayılacağı hususunda geniş bir takdir yetkisine sahip olmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada; devlete isyan suçunun düzenlenmesi bakımından Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası dönem arasında ne tür bir farklılığın olduğu, Tanzimat sonrası ceza kanunlarında bu suçun nasıl düzenlendiği, bu suç için öngörülen yaptırımın neler olduğu ve yargı kararları ışığında uygulamanın nasıl olduğu sorularına yanıt aranacaktır.

GİRİŞ

Osmanlı hukuk sistemi esas olarak İslam hukukuna dayalı şer'i hukuk ve bu hukukun yanında zaman içerisinde oluşan örfi hukuktan meydana gelmektedir. Şer'i hukuk; İslam müçtehitlerinin Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas ve diğer fer'i şer'i delillere dayanarak devletin müdahalesinden bağımsız olarak fıkıh kitaplarında tedvin ettikleri hükümlerdir. Örfi hukuk ise; İslam hukukuna aykırı olmayan, İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir yetkisine dayanan kaynağını padişahın irade ve fermanlarından alan kurallar bütünüdür. İslam hukuku tazir suç ve cezaları bakımından devlet başkanına geniş bir takdir hakkı sağlamaktadır. Bu sebeple Osmanlı ceza hukuku ifadesinden sadece şer'i ya da örfi ceza hukuku değil bu

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi ABD., emine.kokcam@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

ikisinin oluşturduğu bir bütün anlaşılmalıdır. Bu bağlamda kadılar da suçun türüne ve ispat şekline göre davalarda şer'î veya örfî hukuk kurallarından birini uygulardı. Kadılara gönderilen çeşitli ferman, kanunname ve adâletnâmelerde hükmün “*şer ve kanuna uygun*” olarak verilmesi emredilmiştir. Buradaki “*şer*” şer'î hukuk, “*kanun*” da örfî hukuk anlamına gelmektedir⁽¹⁾.

İslam hukukunda bağı suçu genel olarak; silahlı müslüman bir grubun, kendilerince haklı bir sebebe dayanarak, meşru devlet başkanına karşı, topluca ve isyan esnasında kuvvet kullanarak başkaldırmaları şeklinde tanımlanabilir⁽²⁾. Sözlük anlamı olarak bağı; iyi ya da kötü bir şeyi istemektir. Örfte; haksızlık, eziyet, zulüm gibi icrası helal olmayan bir şeyi istemek, haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak anlamlarına gelmektedir⁽³⁾.

Bağı suçu ve cezasıyla ilgili olarak Kur'an'da ve hadislerde doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır⁽⁴⁾. Bu suçun hangi aşamasında ne tür bir ceza uygulanacağı ve verilecek cezanın had mi tazir mi olduğu İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Hanefi mezhebi dışındaki üç Sünnî mezhebin kaynaklarında bağı suçu büyük ölçüde had suçları arasında değerlendirilmektedir. Bunun sebepleri arasında; kısas-diyet dışında kalan ve Allah hakkına yönelik olan suçları genelde had olarak adlandırma usulü; bağı suçunun zina, hırsızlık gibi diğer had suçlarını içinde barındırması durumunda işlenen bu alt suçlara had cezasının uygulanmasının kaçınılmaz oluşu⁽⁵⁾ ve bağı suçunun tazir kabul edilmesi durumunda devlet başkanına çok geniş bir takdir hakkı tanınmanın yol açacağı olumsuzlukları önleme amacı sayılabilir. Hanefi hukukçular ise bağı suçunu, tazmin ve kısas sorumluluğu gibi bazı yönlerden adi suç olarak değil olağanüstü durum ve savaş hukuku kapsamında değerlendirmiş diğer adi suçlara göre bir kısmı suçlu lehine birtakım farklı ve istisnai hükümlere tabi tutmuştur⁽⁶⁾. Bağı suçunda saldırı siyasi iktidar düzenine ya da yöneticilik vasfından dolayı doğrudan devlet başkanına yönelik olabilir. Bu durumda bağı suçu ile korunan hukuki yarar siyasi iktidar düzenidir⁽⁷⁾. İbn-i Teymiye'ye göre; devlet

(1) Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 2013, s. 65-67; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 2011, s. 156; M. Akif Aydın, “Ceza”, İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul, 1993, s. 478; Aydın, 2013, s. 66.

(2) Aydın, 2013, s. 189; Cin ve Akgündüz, s. 308.

(3) Ömer Nasuhi, Bilmen, (1968). Hukuki İslâmiyye ve İstılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu. C. III. İstanbul, 1968, s. 333.

(4) Bağı kelimesi, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde hem sözlük hem terim anlamıyla geçmektedir. Haddi aşmak anlamında ise el-Hucurât 49/9'da geçmektedir. “*Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarımı düzelttin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarımı adaletle düzelttin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.*” Ayet için bkz. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4621/9-ayet-tefsiri>, (E. T. 01.10.2021)

(5) Abdülkadir, Udeh, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Hukuku (Çev. A. Şafak). (2. Baskı). C. II. İstanbul, 2012, s.619.

(6) Ali, Bardakoğlu, “Had”. İslam Ansiklopedisi, C. XIV, İstanbul, 1996, s.549.

(7) Mustafa, Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, (3. Baskı). C.II. Ankara, 2018, s. 483.

başkanı toplumun bütününi temsil etmesi sebebiyle onun öldürülmesi büyük bir infial oluşturacağından yakınları kısas talebinde bulunmasa dahi katile ölüm cezası verilir⁽⁸⁾.

Ayaklanan kişinin hukuki ve cezai sorumluluğu işlenen fiilin isyandan önce isyan sırasında veya isyandan sonra olmasına göre farklılık göstermektedir.

İsyancılar, ayaklanmadan önce ya da ayaklanma bastırıldıktan sonra işledikleri suçlar bakımından İslam isyan hukuku hükümleri çerçevesinde değerlendirilmazler. Bağlı olan kişi ayaklanmadan önce işlediği her suçtan ve ayaklanmadan sonra, işlediği her suçtan adi bir suçlu gibi hem hukuken hem de cezai olarak sorumludur⁽⁹⁾.

Ayaklanma sırasında isyancılar tarafından işlenen suçlar; isyanın gereği ve neticesi olarak ya da bundan bağımsız olarak işlenmiş olabilir. İsyanın gereği ve neticesi olarak işlenen suçlara; meşru devlet idaresinden yana olanlara karşı koymak, bölgeyi istila edip ele geçirmek, hâlinin mallarına el koymak, vergiler almak, yolları ve köprüleri tahrip etmek, kalelerden top ve gülle atmak, surları ve depoları yakıp yıkmak şeklinde örnek verilebilir. Bu fiiller isyan suçundan ayrı bağımsız bir suç olmadıkları için de normal cezaları ile cezalandırılmazlar. Dolayısıyla bu durumda işlenen suçlar isyan ve savaş hâlinin gereği olarak işlendiği için faille verilecek ceza da yalnızca devlete isyan suçunun cezasıdır. İsyana ve savaş hâlinin gereği olarak işlendiği kabul edilmeyen suçlar ise, hırsızlık, içki içme, zina, zina iftirası ve sövme gibi isyanın başarıya ulaşması için gerekli olmayan ancak isyancılar tarafından işlenmiş olan suçlardır. Bu tür suçlar adi suçlar sayılıp, bağı esnasında işlendikleri takdirde her bir suça ilişkin olarak kaynaklarda belirlenen ceza ne ise o uygulanır⁽¹⁰⁾.

İsyana suçu için isyana katılanlarla harp edilebileceği ve bu sırada gerekiyorsa isyancıların öldürülebileceği genel olarak kabul edilmektedir. Çatışma esnasında ancak isyanı bastırarak ölçüde sertliğe izin verilmiştir. Bunun neticesinde yaralılar öldürülemez, malları ganimet sayılmaz, çocukları esir alınmaz. İsyana bastırıldıktan sonra bu kişilere ölüm cezası dışında uygun bir tazir cezası verilir. Ebu Hanife'ye göre, sığınacakları emniyetli bir yerleri olup yeniden kuvvet kazanma ihtimalleri varsa ele geçirilen faille ölüm cezası verilebilir⁽¹¹⁾. Diğer mezhep imamlarına göre ise; ele geçirilen faillerin bu konuda belirlenmiş bir had cezasının bulunmadığı gerekçesi ile ölüm cezası dışında uygun bir tazir cezası ile cezalandırılması gerekir⁽¹²⁾. Ebu Hanife; isyancılara tazir cezası olarak ölüm cezası da verilebileceği görüşündedir⁽¹³⁾.

(8) İbn teymiye Takıyyuddin Ahmed, es siyasetü's- Şer'iyye fi İslah'ı Rai ve'r- Raiyye, Beyrut, 1993, s. 105'den aktaran Avcı, s. 483.

(9) Udeh, s. 786.

(10) Udeh, s. 787; Serahsi, Mebsut, (Çev. A. Bostancı), (Ed. C. Akşit), C. X. İstanbul, 2008 s. 250.

(11) Aydın, 2013, s. 190; Serahsi, s. 234; İmam Tahavi Mukayeseli Hanefi Fıkhı Tahavi Muhtasarı. (Çev. S. Duman). İstanbul, 2013. s. 483.

(12) Vehbe, Zuhayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi. (Çev. A. Efe ve A. Ural). C. VII. İstanbul, 1994, s.429.

(13) Yaşar, Yiğit, İslam Ceza Hukuku Hükümlerinin Yürürlüğü, Ankara, 2012, s. 100.

Anlaşılabacağı üzere, isyan suçu için her durumda uygulanacak belirli bir ceza mevcut değildir. İsyan sırasında ölüm cezası da bir had cezası olmayıp isyanı bastırmak hususunda gerekli olan bir tedbirdir. Yaralıların öldürülmeyeceklerinin belirtilmesi bunun had cezası olmadığına bir işarettir. Bağy suçunun dayanağı olan Kur'an-ı Kerim'deki Hucurat suresinin 9. ayetinde bağy kelimesi haddi aşma anlamında kullanılmıştır. Bu nedenlerle bağy suçunu had suçları arasında değil de tazir suçları grubunda değerlendirmek daha isabetlidir⁽¹⁴⁾.

Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'e göre; meşru bir teville dayanan isyancıların savaş sırasında isyan ve savaş hâlinin bir gereği ve neticesi olarak vermiş oldukları zararlardan dolayı tazmin sorumlulukları yoktur. Zira bağilere savaş sırasında verdikleri zararlar tazmin ettirilecek olursa isyanı terk ederek tekrardan itaate dönmeleri zorlaştırılmış olur. Ancak isyancılar, isyan ya da savaş hâli gerektirmediği hâlde cana ya da mala zarar vermişlerse bu zararı tazminle mükelleftirler. Bununla birlikte ayaklananların hiç telef etmediği, zarar vermediği mallar ile kısmen zarar verdikleri mallardan ellerinde kalanları asıl sahiplerine iade etmeleri gerekir. Şafii mezhebinde kabul edilen bir diğer görüşe göre ise, ayaklananlar savaş sırasında verdikleri her türlü zararı tazminle mükelleftirler⁽¹⁵⁾. Ayrıca isyancılar; Hanefi mezhebine göre; devlet başkanının uygulamalarının haksız olduğuna dair inançları sebebiyle eyleme kalkıştıkları için isyan ve savaş sırasında öldürdükleri kişiler için de kısas cezası ile cezalandırılmak yerine diyet ödemeye mahkûm edilirler⁽¹⁶⁾. Çatışma sırasında bağilerden alınan silah ve binek hayvanları müsadere edilir, diğer mallar emanete alınarak tövbe ederlerse geri verilir⁽¹⁷⁾.

Hanefilere göre darülbağyde işlenen had suçları takip edilmez. Çünkü meşru idarenin isyancılar üzerindeki velayet hakkı kesintiye uğramıştır. Bu durumda fiil sanki darülharpte işlenmiş kabul edilecektir⁽¹⁸⁾. Diğer mezheplere göre ise darülbağyde işlenen suçlar cezalandırılır. Bu hususta dar'ül bağy ve darülislam topraklarının farklı ülke kabul edilmesinin bir önemi yoktur⁽¹⁹⁾.

I. TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEMDE DEVLETE İSYAN SUÇU

Klasik dönem Osmanlı hukukunda bağy suçuna kural olarak siyaseten katl cezası verilmiştir⁽²⁰⁾. Kanunnamelerde isyan suçunun cezası "had" ifadesi kullanılmadan belirtilmiştir. 1524 tarihli Kanuni Mısır Eyaleti Kanunnamesi'nin 81. maddesi

(14) Aydın, 2013, s 190; Yiğit, s. 96.

(15) Udeh, s. 787, 788; Zuhayli, s. 430.

(16) Avcı, 506; Tahavi, s. 484.

(17) Bilmen, s. 417; Zuhayli, s. 430.

(18) Molla Hüsrev, Gurer ve Dürer Tercümesi. (Çev. A. Erkan) C. III. İstanbul, 1980, s. 305.

(19) Ahmet, Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darül-İslam Darül-Harb, Darül-Sulh. İstanbul, 1988, s. 139.

(20) Avcı, 505; Cin ve Akgündüz, s.308.

devlete isyan suçundan bahseder. Buna göre: “...*Ve bedevî Arab'ın nev'an isyânı vememlekete teaddisi ve tuğyânı zâhir olsa, mecâl vermeyip ele girince reisinün başın kesip atı ve sâir esbâbı ve âlâtı ol baş kesen kimsenin ola.*” denilerek öncelikle isyanın başını çeken kişinin katledilmesinden bahsedilmiştir⁽²¹⁾.

İslam hukukuna göre failerin cezalandırılabilmesi için isyanın fiilen çıkması gerekli olduğu hâlde Osmanlı'da en küçük isyan şüphesi isnadı dahi ölüm cezasının uygulanması için yeterli görülmüştür. Bir fiilin isyan niteliği taşıyıp taşımadığı ya da kimlerin devlete isyan suçunun faili sayılacağı hususunda padişah geniş bir takdir yetkisine sahiptir⁽²²⁾.

Osmanlı hukukçuları, padişahın meşru emirlerine her çeşit itaatsizliği; umumi rahatı, ve nizam-ı alemi ihlal edecek her türlü başkaldırmayı ve memlekette idari anarşi çıkarma hareketlerini bağy olarak kabul ederek idam cezası verilebileceği hususunda fetva vermişlerdir⁽²³⁾.

Bağy suçunun idam cezası gerektiren bir suç olduğuna ilişkin 1565 yılına ait bir mühimme defterinde hâlkî isyan üzerine bulunan İspat kazasına tabi Dardas karyesine baskın yapılarak elebaşlarının kılıçtan geçirilmesine dair hüküm bulunmaktadır⁽²⁴⁾.

Suçun hazırlık aşamaları kural olarak cezalandırılmaz ancak kamu düzenini ve sosyal barışı bozma tehlikesi olan hazırlık hareketleri cezalandırılabilir. Bununla ilgili olarak 1560 yılına ait mühimme defterinde Ma'arra'da bulunup üç yüz miktarı yay alıp fitne ve fesada hazırlandıkları bildirilenlere göz açtırılmaması ve isyan ettiklerinde haklarından gelinmesine dair bir kayıt mevcuttur⁽²⁵⁾.

Bağy suçunda hazırlık hareketleri suç olarak değerlendirilebilmiştir.⁽²⁶⁾ 1592 tarihli mühimme defterindeki bir kararda isyana hazırlık aşamasındaki eylemler için sürgün cezası verilmiştir. Kayıtta;

“Cezâyir-i Garb beylerbeyisine hüküm ki Patrik ehl-i fesâd olup ba'zı umûruna ihtilâlâle bâ'is olmağla Cezâyir'e gönderilmek emrim olmağın Dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından kıdvetü[l-emâsil ve'lakrân] (Boş) Çavuşum ile gönderilmişdir buyurdum ki, (Boş) varıcak mezbûr patrik Cezâyir'de bir münâsib mahalde hıfz idüp hârice salıvirmeyesin mûmâ-ileyh çavuşum mezbûr[u] sana teslim eylediğine eline temessük virüp arz eylesin.”

(21) Ahmet, Akgündüz, Osmanlı Kanunnamaları ve Hukuki Tahlilleri, C. IV. İstanbul, 1992, s.112.

(22) Ahmet, Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 2007, s. 78.

(23) Cin ve Akgündüz, s.308.

(24) 6 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: III, 1995, s. 215.

(25) 3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: I, 1993, s.19.

(26) Avcı, s. 495.

kararı yer almaktadır. Cezayir-i Garb beylerbeyine gönderilen bu hükümde, karışıklık çıkarmaya yönelik hareketlerde bulunan Patrik'e sürgün cezası verilmektedir⁽²⁷⁾.

Bağı'nın sahih tevbesi (ceza kurumu açısından; etkin pişmanlığı), makbuldür, tevbe ettiyse katli haramdır, katline diyet lazımdır. Osmanlı uygulamasında itirafçı olup isyana katılanları haber verenlere katle bedel müebbet hapis cezası verilmiştir⁽²⁸⁾. 1827 tarihli nefy defterindeki bir kayıtta, Abdullah isimli şahsa, yeniçerileri devlete karşı isyana teşvik ve takrik etmesinden dolayı idam cezası verilmesi gerekirken isyana katılan esnaf ve diğerlerinin isimlerini söyleyerek itirafçı olması ve suç ortaklarını söylemesi hâlinde idamdan kurtulacağı söylenmiş, isyana katılanları söylediği için idam cezası katle bedel hapis cezasına çevrilmiştir⁽²⁹⁾.

İnsanları fitne ve fesada sevkeden kimseler (*azmettiren*) siyaseten katl cezasına çarptırılır⁽³⁰⁾. Osmanlı'da hâlkı devlete karşı ayaklanmaya teşvik ve tahrik edenlere uslanıncaya kadar kalebentlik cezası verilmiştir. 1695 tarihli mühimme defterindeki bir kayıtta, orduda görevli bir askere, diğer askerleri devlete isyan etmeleri için tahrik etmesinden dolayı kalebentlik cezası verilmektedir⁽³¹⁾. İsyana teşvik ve tahrik suçlarına sürgün cezası da verilmektedir. Uygulamadaki bir örnekte diğer imamları da devlet aleyhine kışkırtan imama sürgün cezası verilmektedir. 1791 tarihli kalebent defterindeki bir kayıtta, Mudanya Kasabası'nda orta camiinde imamlık yapan Seyyid Molla Ahmet'e, kasabada fitne fesat çıkarmaya yönelik hareketlerde bulunması ve diğer imamları da tahrik etmesinden dolayı sürgün cezası verilmiştir⁽³²⁾.

(27) Osman, Okumuş, Hicri 1000-1001/1592-1593 Tarihli 6 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 77.

(28) Avcı, s. 497.

(29) "Çirmen Sancâğı mutasarrıfı vezîre ve Dimetoka nâ'ibine ve dizdârına, çörekçiler kethüdâsı Abdullâh nâm şahıs ocâğ-ı mülgâya gayretkeşlik dâ'riyye-i bâtulasıyla yeniden nâ'ire-i ikâd-ı fitne vü fesâd zımınında [gerek] esnâfından ve gerek bâriciden bir takım hüte-i gürübünü tahrik ve ifsâda çalışmakta olduğı tabkik kılınarak merkûm abz u istintâk olundıkda fi'l-hakika şu mâddede mebnî'-i fitne vü fesâd olduğınu kendüsi ikrâr idiüb katl u i'dâmı lâzım gelmiş ise de merkûm vukû'-ı maslahatı olduğı gice haber vermek ve şu fesâdda gerek esnâfından ve gerek bâriciden her kimler bulunmuş ise de cümlesini haber vermek şartıyla katl u i'dâm olunmamak üzere peşin kendüsüne söz virilmiş ve merkûm dahi erbâb-ı fesâdı birer birer haber virerek ve kendülerine dahi ikrâr itdirilerek her birinin haklarında lâzım gelen t'edibât icrâ' kılınmış olmaksın nâşi mücerreden kendüsüne ol vechle söz virilmiş olduğına mebnî i'dâmından sarf-ı nazar ile ebedî afu u ulâk olunmamak ve ömrü oldukça mü'ebbeden ikâmet itmek şartıyla kavâs mübâseretiyle katline bedel Dimetoka Kal'ası zindânına vaz' u bend olunmak bâbında divândan emr-i âli." Sibel, Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2005. s. 49.

(30) Bilmen, s 313.

(31) Bekir, Gökbnar, 105 Numaralı Mühimme Defteri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996, s. 112.

(32) "Mudanya Kasabası'nda vâkı' Orta Cami'i dimekle ma'rûf câmi'in imâmı Seyyid Molla Ahmed nâm kimesne kendü hâlinde olmayub gûna-gûn fitne ve fesâda ictisâr birle sâ'ir e'immeyi dahi tabrik ve iğfâl iderek muğâyir-i rızâ harekâta ictisâr eylediğı sen ki Mudanya Kâdisi mevlânâ-yı mûmâ-i-

Fetva mecmualarında isyan eden grup içinde olmadıkları hâlde isyankârlara yardım yataklık yapanlara dayak ve hapis cezasının verileceği ifade edilmektedir⁽³³⁾. Yardım ve yataklık, mal vermek veya fiilen onları barındırmak şeklinde olabileceği gibi; isyancıların eylemlerini tasvip ederek propaganda yapmak şeklinde de olabilir⁽³⁴⁾.

II. TANZİMAT SONRASI CEZA KANUNNAMELERİNDE DEVLETE İSYAN SUÇU

A. Genel Olarak

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan Tanzimat Dönemi sonrasında devletin, başlıca toplumsal, siyasal ve ekonomik açılardan karşılaştığı güçlükleri aşabilmesi ve zamanın şartlarına ayak uydurabilmesi amaçlı kapsamlı kanunlaştırma hareketleri ve hukuk alanında önemli yenilikler yapıldı. Tanzimat Dönemi'nde ilk kanunlaştırma hareketi ceza hukuku alanında gerçekleştirildi ve ilk olarak 1840 tarihli Ceza Kanunu yapıldı. İlk hukuk düzenlemesinin ceza alanında yapılmasının sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun tanımadığı suçları padişahın örfi yetkisine dayanılarak cezalandırılmasına alışılması gösterilebilir. Böylece ilk düzenlemenin bir ceza yasası olması tepkiyle karşılanmazdı. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nda yer aldığı üzere; kişilerin yasa hükümlerine göre cezalandırılmamasından doğan büyük sıkıntıların bir an önce giderilmesi gerekiyordu⁽³⁵⁾.

B. 1840 tarihli Ceza Kanunu Bakımından Bağlı Suçu

Osmanlı Devleti'nde bütün yurttaşları ayrıcalıksız olarak kapsamına alan ilk yasa 1840 tarihli Ceza Kanunnamesidir. Nitekim yasada, kanun hükümlerinin uygulanmasında “dağdaki çobanla bir vezirin eşit tutulacağı” belirtilmektedir. (1.

leyhsin bu def'a vârid olan i'lâmında tahrîr ve inhâ olmağla merkûm İmam Ahmed kendü hâlinde 'ırzıyla mukayyed olmayub hilâf-ı marzî ihtilâl-ı umûr-ı beldeyi müceb harekâta ictirâ eylediği i'lâm-ı mezkûrdan müstebân olmağla çavuş mübâşeretiyile 'ibreten li's-sâ'irin islâh-ı nefis idinceye değin Bozcaadaya nefis ve iclâ olunmak fermânım olmağın imdi sen ki Mudanya Nâ'ibi mevlânâ-yı mûmâileyhsin İmâm Ahmed 'abz ve Divân-ı Hümayun'um çavuşlarından ta'yîn olunan (boş) çavuş ve iclâyâ mübâderet eylesin ve sen ki Bozcaada Nâ'ibi mevlânâ-yı mûmâileyhsin merkûm İmâm Ahmed çavuş-ı merkûm ile tarafında led'e'l-vusûl cezîre-i mezkûrede menfiyyen meks ve ikâmet itdirüb bilâ emr-i şerîf ulâk ve mahall-i ahere harekete irâ'et-i ruhsattan mübâ'edet ve vusûl ve ikâmet itdirildiğini çavuş-ı merkûm ile Der-'aliyyeme i'lâma müsâre'et eylemen bâbında Fî evâbir-i CÂ (Cemâziye'l-evvel) sene 1205" Oğuz, Baytimur, 25 Numaralı Kal'Abend Defteri (1/61-a.Sayfa) (H. 1205 / M. 1790–1791). Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s. 101.

⁽³³⁾ Ertuğrul, Düzdağ, Şeyhülislâm Ebûsuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı. İstanbul, 1972, s. 191.

⁽³⁴⁾ Avcı, s. 498.

⁽³⁵⁾ Coşkun Üçok ve diğerleri, Türk Hukuk Tarihi. (17. Baskı). Ankara, 2015, s. 340; Ahmet, Akgündüz, “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri Ve Şer'i Tahlili”. İslami Araştırmalar Dergisi. C. 12. S. 1, 1999, ss. 1-16, s. 14.

Fasıl, 1. madde) 1840 tarihli ceza kanunnamesi yasa tekniği açısından oldukça ilkel kaleme alınmıştır. Örneğin; her faslın maddeleri kendi içinde numaralanmakta, diğer fasla geçince yeniden numaralandırma yapılmaktadır. Madde metinleri içerisinde açıklamalar ve gerekçeler bulunmaktadır. Bu yasa; suçları gruplara ayırmış, ölüm cezası gerektiren eylemleri sınırlamıştır. Ölüm cezasının yerine getirilmesinde padişahın onayını bağlamaktadır. Ancak cezalandırılması gereken bütün eylemler yasada sayılmamaktadır. Bu yasanın en sakıncalı yanı ise her suça tek ve sabit bir ceza vermesidir. Böylece yargıç olayı ayrı ayrı değerlendirip, cezayı artırma veya azaltma yetkisinden yoksun bırakılmaktadır. Bu durum aslında, İslam hukuku anlayışını yansıtmaktadır. Diğer yandan bu düzenleme ile hem şer'i hem örfi cezalar birleştirildiği için, ceza hukuku alanında bütünlük sağlanmıştır⁽³⁶⁾.

1840 tarihli Ceza Kanunu'nun evvelki fasıl 1. maddesinde bağı suçuna üstü kapalı olarak değinilmiştir. *“Osmanlı vatandaşlarının hukuki lideri olan Padişah'a ihanet ve Devlet-i Aliyye aleyhine fitne uyandırmak.”* ifadelerinden bağı suçunun varlığını anlıyoruz. Bu madde; bağı ve adam öldürme suçlarında tarafsız bir şekilde suçu sabit bulunup mahkeme kararı olmaksızın kimsenin canına kast olunamayacağından, vezir ile bir çobanın ceza kanununun uygulanması bakımından eşit olduğunu ifade eder⁽³⁷⁾.

Kanunda bağı suçunun tanımı ve bunun yaptırımı yer almamaktadır. Kanunun 2. faslında bağı suçu ile ilgili olarak iki suç tipi yer almaktadır. Burada; isyana sözle teşvik ve fiilen yardıma teşebbüs suçları düzenlenmiştir. Ve fasılın diğer iki maddesinde davaların görüleceği yer mahkemesi belirtilmiştir⁽³⁸⁾.

2. fasıl, 1. madde; karışıklık çıkarmanın kavlen ya da fiilen iki surette olacağını, bir kişi bir veya daha fazla kişiye Devlet-i Aliyye'ye ve nizamata aykırı harekete teşvik nevinden fesatlı sözler söylese, fesadının derecesine göre bir seneden beş seneye kadar kürek cezasına mahkum edileceğinden bahseder.

2. madde; bir kimsenin, bir veya birden fazla kişiyi isyana davet etmesi ve onlara silah, barut vermesi gibi şeylere teşebbüs etmesi durumunda çok büyük bir suç olduğundan bahisle cezasının idam olacağını söyler. Ancak bu ceza maddenin devamında ifade edildiği üzere; siyaseten verildiğinden, padişahın ölüm cezasını ömür boyu kürek mahkumiyetine tahvil etme yetkisi bulunmaktadır.

⁽³⁶⁾ Üçok ve diğerleri, s. 340.

⁽³⁷⁾ *“Bila istisna Devlet-i Aliyye aleyhine ikaz-ı fitneye cesaret ve katli nefse cüret misillü bir hareket-i sarıhası vuku bulup da şer'an ve kanunen ve alenen ve tahkikat-ı lazime ve tetkikat-ı muktaziye ile kıvaren ve miraren davası görülerek, bila garaz cünhası ba'des-sübut hüküm terettüp etmeksizin hafi ve celi ve katilen ve tesmimen ve gerek her türlü suver-i mümkin ile hiç kimsenin canına kast olunmamasma taraf-ı eşref-i hazret-i şabaneden abd ü misak buyrulmuş olduğundan, Devlet-i Aliyye memurlarından ve ale'l ıtlak sair eşhastan hiçkimse diğer birisinin canına kastedemeyeceğine binanen; faraza vüzeradan birisi tarafından bir çobanın bile canına kast vukuunda ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şer'i icra oluna.”* Akgündüz, 2011, s. 605.

⁽³⁸⁾ Akgündüz, 2011, s. 606.

Bu davalar önemine binaen İstanbul'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görülecektir. (md. 3). Hatta bu suç taşrada işlenmiş olsa bile, o yer meclisince bakılan dava tekrar "Meclis-i Ahkam-ı Adliye"de görülecektir. (m. 4)

1843-1848 yılları arasında verilen hükümleri içeren "2 Numaralı Nefy ve Kıyas Defteri"nde devlete isyan ve hâlk içinde fesat çıkarmak hususlarında kararlar mevcuttur. Burada yer alan bir kayıtta meşru olmayan isyan hareketine cesaret eden Şeyh Mehmet, kardeşi Ömer ve Mustafa isimli isyancıların Vidin kalesine sürgün edileceğine dair bir hüküm bulunmaktadır.⁽³⁹⁾ Yine başka bir kayıtta Ermeni milletinden Kivork ile Anayiz'in düzeni bozan (karışıklık çıkararak) hareketlere cesaretlerinden dolayı ıslah-ı nefis oluncaya kadar Van'a sürgün edilmelerine dair bir karardan bahsedilmektedir.⁽⁴⁰⁾

C. 1851 tarihli Ceza Kanunu Bakımından Bağy Suçu

1851 tarihli Ceza Kanunnamesinde (Kanun-ı Cedit) ilk kez, "tekerrür" ve "iştirak" e ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu yasa eskisine göre büyük bir yenilik getirmez. Ancak bu yasada çok önemli bir ilke kabul edilmiştir. Bu da mirasçılarının, kisası gerektirecek durumlarda suçluyu affetmesinin devletçe bağlayıcı olmaması ilkesidir. Yani suçlu affedilse bile devlet onu cezalandırabilecektir. Böylece, İslam ceza hukukunun özel hukuka yaklaşan bir ilkesi kaldırılarak "kamu davası" anlayışı Türk hukukuna girmiştir. Ancak savcılık kurumu, Osmanlı hukukuna henüz yerleşmediği için bu soruşturmayı devlet adına kimin yapacağı belli değildir⁽⁴¹⁾.

Bu kanunun faslı evvel 1. maddesinde; önceki kanunda olduğu gibi benzer ifadelerle isyan ve adam öldürme suçlarında, bir kimsenin mahkeme kararı olmaksızın suçu sabit bulunup, canına kast olunamayacağından bahsedilmektedir.

Faslı evvel, 5. madde; asayiş bozup karışıklık çıkarmanın biri kavlen diğeri fiilen iki surette olacağını, bir kişi bir veya daha fazla kişiye Devlet-i Aliyye'ye ve nizamata aykırı harekete teşvik nevinden fesatlı sözler söylerse, fesadının derecesine göre bir seneden beş seneye kadar kürek ve pranga cezasına mahkûm edileceğinden bahseder.

Sözlü olarak isyan teşvik suçunu düzenleyen bu madde 1840 tarihli ceza kanunuyla neredeyse aynıdır. Yeni kanunda kürek cezasına ek olarak pranga cezası da yer almaktadır.

⁽³⁹⁾ "123/2: Cebel-i Halilürrahman tarafıyla nefis-i Halilürrahman kasabasında hilâf-ı rızâ harekât-ı bâğiyaneye ictisâr eden Şeyh Mehmed, karındaşı Ömer ve Mustafa nâm şahitlerin Vidin kal'asına nefy olunmalarını bildiren hüküm. Fî-evâsıt-ı ZA sene (12)62." Melek, Deniz, 2 Numaralı Nefy Ve Kıyas Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015, s. 114.

⁽⁴⁰⁾ "14/1: Ermeni milletinden ve Kayseri mütemekkinlerinden Kalyos oğlu Acı Kivork ve çubukcu Sahaf oğlu Anayiz'in ibtilâl-i şîrâze-i milleti mücib harekâta ictisârlarından dolayı ıslâh-ı nefis edinceye değin Van'a nefy olunmalarını bildiren hüküm. Fî-evâbir-i RA sene (12)60" bkz. Deniz, s. 63.

⁽⁴¹⁾ Üçok ve diğerleri, s. 340, 341.

Faslı evvel, 6. madde; bir kimsenin, bir veya birden fazla kişiyi isyana davet etmesi ve onlara silah, barut vermesi gibi şeylere teşebbüs etmesi durumunda çok büyük bir suç olduğundan cezasının idam olacağını söyler. Ancak bu siyaseten verildiğinden, padişahın ölüm cezasını ömür boyu kürek mahkûmiyetine tahvil etme yetkisi bulunmaktadır.

Yine bu madde de yer alan düzenleme de 1840 tarihli ceza kanununda yer alan ifadelerle aynıdır. Fiilî olarak isyana teşebbüs suçu bakımından bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

Faslı evvelin 10. maddesinde; isyan edip de sağ olarak ele geçirilen kişilerin yargı kararı olmaksızın öldürülmelerinin kisası gerektireceği ifade edilmiş ve bunlar hakkında idam cezası verilip verilmeyeceğinin, mahkeme sonucunda kararlaştırılacağı belirtilmiştir⁽⁴²⁾.

Bu davalar “Meclis-i Ahkamı Adliye’de” görülecektir. (1 fasıl madde 7)

D. 1858 tarihli Ceza Kanunu Bakımından Bağy Suçu

1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin kaynaklarından ilki 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'dur. Bir diğer kaynağı ise 1855 tarihli Men'-i İrtikâb Kanunnâmesi'dir. Büyük ölçüde Fransız Ceza Kanuna dayanan 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi, çoğu yerde metnin aynen çevirisi ile hazırlanmış, ancak şer'i bazı konular ilgili yerlerine eklenmiştir. Bu yasa ile *modern* anlamda ceza hukuku Osmanlı hukuk sistemine girmiştir. Bu yasa 1926 yılına kadar pek çok değişiklik geçirmekle birlikte Türk ceza hukukunun temeli olmuştur. Bu yasaya çeşitli tarihlerde zeyiller eklenmiştir. 1911 tarihinde yapılan önemli değişiklikler sırasında 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasasından büyük ölçüde yararlanılmıştır. 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanununun, İtalyan Ceza Kanundan bir iktibas olduğu düşünülürse; Osmanlı ceza hukukunun devletin son yıllarında bugünkü ceza hukukumuz ne kadar yaklaştığı daha iyi anlaşılır⁽⁴³⁾. 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan büyük oranda etkilenen 1274/1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun'da ise, isyan suçuyla ilgili daha ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır. İsyana tahrik ve toplu olarak isyana katılmak suçları kanunda özel olarak ifadesini bulmuştur.

“Devlet-i Aliyye'nin Emniyet-i Dahiliyesini İhlal Eden Cinayet ve Cünhalar” başlıklı kısımda yer alan bu suçların ilki, Osmanlı vatandaşlarını, Saltanat-ı Seniyye aleyhine silahlı olarak isyan ettirmek üzere tahrik etmek ve bu tahrik sonucu ayaklanmanın gerçekleşmesi ya da ayaklanmanın icrasına başlanmış bulunulması suçudur (madde 55).

(42) “Müsellah olan erbab-ı fitne ve isyan ve kutta-i tarik takımının beher hâl kuvve-i müsellaha ile üzerlerine varılacağından olhinde maktul olanlar için kisas lazım gelmez ise de hayyen tutulan eşhasın bila mabkeme idamı caiz olmayacağından buna cesaret edenler hakkında dahi hüküm-i kisas icra oluna” Akgündüz, 2011, s. 614.

(43) Üçok ve diğerleri, s. 341; Akgündüz, 1999, s. 15,16.

Her kim padişahın ahalisini, bir diğeri aleyhine silahlandırarak savaşa tahrik ve teşvikte bulunursa, bazı yerlerde gasp, yağma, memleketi tahrip ve nüfus katli fiillerini işlemeye cürret gösterirse ve bunun sonucunda ayaklanma ortaya çıkar yahut karışıklığın icrasına başlanmış olursa, o kimse idam olur. (madde 56)

10 numaralı kısas defterinde yer alan kayıta 1909 İstanbul askerî ihtilalinden (31 Mart Vakası) sonra irtica hareketlerinde bulunmuş olan Divan-ı Hümayun kalemi Hakkı Bey, isyancıları teşvik ve tahrik eylemesinden dolayı ceza kanunununnamesinin ilgili maddesine uygun olarak idam cezasına karar verildiği görülmektedir⁽⁴⁴⁾.

İsyan suçunu toplu olarak işlemek veya işlemeye teşebbüs etmek suçları da ayrıca hemen ardından gelen 57. maddede düzenlenmiştir. 55. ve 56. maddelerde belirtilen suçlu kişi, bir takım kişilerle birlikte işler yahut icrasına başlarsa (ancak fiil tamamlanmamış, teşebbüs aşamasında kalmış) isyanın elebaşlarının cezası idam, diğerlerinin cezası ise ortaya çıkacak ihlallerinin derecesine göre müebbeten veya muvakkaten küreğe konulmak olarak belirlenmiştir⁽⁴⁵⁾.

1332/1905 senesinde Van Vilayeti'nde, Taşnak Komitesine mensup Varingis, Osbik, Körik, Artin, Hamayak, Vartan ve Karabet fesatlık yaymak, ihtilal çıkarmak ve Komiser Hüsnü Efendi'yi yaralamak suçlarından, Varingis'in idamına, Osbik'in sekiz sene, Körik'in yedi, Vartan'ın beş sene, Hamayak ve Artin'in on üçer sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiştir. Başka bir kayıta Manastır Vilayeti'nde Rum çetesinin kargaşa çıkarmak, köyü ateşe vermek, cinayet işlemek, hâltkın kimselerin evine girip eşya ve para gasp edip şahıslara çeşitli işkenceler yapmalarından dolayı Çete reisi Foti'nin idamına, Vasil'in on beş sene, Giro Yorgi ve Lozo'nun on üçer sene küreğe konulma cezalarına karar verilmiştir. Verilen cezaların kanunnameye uygun olduğu görülmektedir. Diğer bir kayıta Yozgat'ta Ermeni Cemiyetinden Dedo diğer namı Mardiyos'un, eşkiya çetesine reislik yaparak fesatlık çıkarmak ve hâlkın huzurunu bozmasından dolayı elli beş, elli altıncı ve elli yedince maddeler gereğince idam edilmesine karar verildiği yer almaktadır⁽⁴⁶⁾. Bu örnekte diğerlerinden farklı olarak hükümde kanuni dayanağa doğrudan yer verilmiştir.

55. ve 56. maddelerde belirtilmiş olan isyan suçunu icra etmek üzere bir gizli örgüt kurulmuş olup, o ittifakta isyanın icrası kararı alındıktan sonra suçun icrasına hazırlık açısından bazı fiillere ve tedbirlere teşebbüs edilmiş ise ancak isyan suçu henüz tamamlanıp fiilen icra derecesine gelmemiş ise, bu kişiler hakkında müebbeten sürgün cezası verilmektedir. (m. 58/1)

⁽⁴⁴⁾ Hasret, Gümüş, 10 Numaralı Kısas Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015. s. 106.

⁽⁴⁵⁾ "Bâlâda muharrer bulunan 55. ve 56. maddelerde beyan olunan fesadlardan birini birtakım eşkiya birlikte olarak icra eder veyahut icrasına tesaddi eyleylerse ol cemiyeti şekavete dahil bulunanlardan asıl reis-i eşkiya ve muharrik-i mefasetet olanlar nerede tutulur ise idam olunup sairlerden dahi mevki-i cinaete ahz ü girift olanlar, madde-i fesadda tebeyyün edecek cinayet ve medhallerinin derecatına göre müebbeten yahut muvakkaten küreğe vaz' olunur." (Md. 57). Akgündüz, 2011, s. 629.

⁽⁴⁶⁾ Gümüş, s. 104, 105.

Ancak böyle bir gizli örgütte, suçun icrasına hazırlık açısından bir hareket olmayıp yalnızca suç işleme kararından ibaret bir durum var ise; örgütte bulunan kimseler hakkında muvakkaten kalabentlik cezasına hükmolunur. Belirtilen maddelerde yer alan isyan suçunu işlemek üzere gizli bir örgüt kurulmasına ilişkin bir teklif vaki olmuş ancak bu kabul edilmemiş ise, teklifte bulunan kimse, bir seneden üç seneye kadar hapsolunur. (m. 58/2)

5 numaralı nefy defterinde 1864 tarihli bir kayıta isyan için hazırlık yapma suçu ile ilgili iki karar bulunmaktadır⁽⁴⁷⁾. İsyana hazırlık aşaması cezalandırılmaktadır. 200/3 numaralı kayıta; isyan suçu işlemek için gizli bir örgüt kuran Savt oğlu Pertev ve Vasil oğlu terzi Miloş 58. madde gereğince yargılanmış, ancak olayda isyana yalnızca sözlü olarak karar verilmesi, suçun icrasına yönelik teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir sabit olmaması nedeniyle taraflara 15'er sene Diyarbakır'da muvakkaten kalabentlik cezası verilmiştir⁽⁴⁸⁾.

58/2 ile ilgili olarak bağy suçuna teşebbüsün olduğu bir başka karar şöyledir: *"Heyet-i Devlet-i Aliyye aleyhinde ihtilal örgütü kurmalarından dolayı muayyen müddetle kalebent edilmek üzere Kıbrıs ve Rodos adalarına sürgün edilmiş olan... bu on kişiye de Kıbrıs'takiler gibi on kuruş yevmiye tahsisi merhamet-i hazret-i vekaletpenahilerine mütevakkıf bulunmuş olmakla..."*⁽⁴⁹⁾

1860 tarihli nefy ve itlak defterindeki bir kayıta, devleti yıkmak için gizli bir teşkilata üye olan şahıslara, devlete hiyanete teşebbüs ettikleri gerekçesiyle işledikleri suçun ağırlığına göre verilecek cezalar dört kısma ayrılarak, birinci gruba; siyaseten katl, ikinci gruba; müebbet kürek ve kalebent, üç ve dördüncü gruplara; muvakkat

(47) Harun, Çoban., 5 Numaralı Nefy Ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisan Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. s. 39.

(48) *"...Bulgaristan fesadında medhali bulunan ele geçirilen eşbaştan Dersaadetime gönderilip Bab-ı Zaptiyede mevkuf bulunan Savt oğlu Pertev ve Vasil oğlu terzi Miloş nam şahısların Turnova meclis-i muvakkatında ve divan-ı alî cenabında icra edilen mahkemelerinde Bulgaristan'ı ifsad etmek ef'al-i kabihasında bulunacaklarına yemin eyledikleri ikrar ve itiraflarıyla sabit olduğu ba tahrirat ve mazbata inha ve olbapta tanzim kılınan istintakname dahi tanzim ve isra kılınmış ve kanun-u cezanın elli sekizinci maddesinde teba-i Devlet-i Aliye ve sekene-i Memalik-i Mabrusa-yı Saltanat-ı Seniyye aleyhine müsallihan isyan ettirmek veyahut Memalik-i Mabrusa ahalisini yekdiğeri aleyhinde silahlandırılarak mukateleye tabrik eylemek fesadatından birini icra kastıyla bazı eşbas beyininde bir ittifak-ı hafî teşkil olunup da ol ittifakta tashih olunan fesadın icrası söyleşilüp karargir olduktan başka esbab icraiyesini tehyi zmnında bazı ef'al ve tedabire dahi teşebbüs olunup da madde-i fesat henüz fiilen icra derecesine çıkmamış ise ol ittifakta bulunan kimesneler nefyi ebed cezasıyla mücazat olunur ve eğer böyle bir ittifak hakkında bervechi muharrer fesadın esbabı icraiyesini tehyi zmnında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir sabit olmayıp yalnız söyleşilerek karar verilmiş olmaktan ibaret bulunur ise ol hâlde dâbili ittifak bulunan kimesneler muvakkaten kalabent kılınır deyu muharrer ve mestur bulunmuş olduğundan... on beşer sene müddetle Diyarbakır'da kalebent olunmaları babında lazım gelen emri şerifinin..."* Çoban, s. 429.

(49) Bab-ı Asafi Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ No:2/56 (5 Safer 1285/16.05.1284)'den Aktaran: Avcı, s. 497.

kürek, kalebent ve sürgün cezalarına hükmedilmektedir⁽⁵⁰⁾. Bu örnekte 1858 CK m.55 ve 56'da zikredilen “silahlı isyanın fiilen icrası içerisinde olanların ve reislerinin idamına”, m. 57'de zikredilen “isyanda işledikleri suçların ağırlığına göre müebbet veya muvakkat kürek cezası verilir” ve m.58'de “ isyan etme kastıyla gizli örgüt (ittifak-ı hafi) kurarak isyan teşebbüsünde bulunanlara müebbet sürgün, teşebbüs yoksa muvakkat kalebent veya hapis cezaları verilir” şeklindeki kanun maddelerinin uygulandığını görmekteyiz.

Kanununun 59. ve 60. maddelerinde ise asker kişilerin isyan suçunu işlemeleri kaleme alınmıştır.

Bu faslın son maddesinde, isyana alenen tahrik suçu düzenlenmiştir. Buna göre; her kim, meydanda, çarşı pazarda, insanların toplandığı yerlerde gerek yafta yapıştırarak veyahut matbu belge yayınlayarak ahali ve sakinleri bu fasılda yer alan suçları işlemeye doğrudan doğruya tahrik ederse fiilen isyan etmiş gibi cezalandırılır. Yapılan tahrik sonucu fiili bir isyan emaresi ortaya çıkmamışsa, ceza ömür boyu sürgüne dönüşmektedir⁽⁵¹⁾.

SONUÇ

Bağy suçu ve cezasıyla ilgili olarak Kur'an'da ve hadislerde doğrudan bir hükmün bulunmaması sebebiyle bu suçun hangi aşamasında ne tür bir ceza uygulanacağı ve verilecek cezanın had mi tazir mi olduğu İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Bu bağlamda Osmanlı uygulamasında padişah bir fiilin isyan niteliği taşıyıp taşımadığı ya da kimlerin devlete isyan suçunun faili sayılacağı hususunda geniş bir takdir yetkisine sahip olmuştur. Devlete isyan suçuna en ağır ceza olarak siyaseten katlden başlayarak çeşitli cezalar verilmiştir.

Tanzimat sonrası dönem bakımından ise; 1840 tarihli Ceza Kanunu incelediğimizde, bağy suçunun tanımına ve yaptırımına kanunda yer verilmediğini görmekteyiz. Bu suçla ilgili olarak isyana sözle teşvik ve fiilen yardıma teşebbüs suçları düzenlenmiştir.

⁽⁵⁰⁾ “Geçende *ba'zı eşbâsm bir ittifak-ı hafi teşkil itmekte oldukları* bi'l-istihbâr cümlesi ahz u girift ile tertib olunan dîvân-ı mahsûsda münferiden ve muvâceheten istintâk ve muhâkemeleri icrâ olunarak ve iktizâ iden tahkikât ve tedkikat kâmilen icrâ kılınarak terkîm ve takdim olunan mazbatada tafsil ve beyân olunduğu üzere *bunlar devlet-i aliyyem aleyhine aleni ihânet-i cinâyâtına mutasaddî' olunduklarından* müttehimin dört dereceye münkasım olub *birinci derecede olanların siyâseten i'dâm cezâsına ikinci derecede bulunanların müebbeten kürek ve kal'a-bendlik ve üçüncü ve dördüncü derecede olanların dahi muvakkaten kürek ve kal'a-bendlik ve nefy ve tard cezâlarına istihfâfları hükm olunmuş olduğundan...*” bkz. Ömer, Kılıç, 4 Numaralı Nefy Ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010, s. 215.

⁽⁵¹⁾ “Her kim meydan ve esvakda ve mecmua-i nâs olan mahallerde gerek nutuk irad ederek ve gerek yafta yapıştırarak veyahut matbu varaka neşr eyleyerek ahali ve sekeneyi işbu fasılda beyan olunan cinayetleri işlemeğe doğrudan doğruya tahrik eder ise ol cinayetlerin fiilen mürtekibi gibi mücazat olunur. Fakat zikrolunan tabrikatın bir güna eser-i fiilisi zuhur etmez ise nefy-i ebed cezasıyla mücazat kılınır.”(Md. 66) Akgündüz, 2011, s. 631.

1851 tarihli Ceza Kanunu, bağı suçu ile ilgili olarak bir önceki ceza kanununda yer alan hükümler aynıyla tekrarlanmaktadır. Sadece isyana sözle teşvik suçunun cezasında kürek cezasına ek olarak pranga cezası da yer almaktadır.

1274/1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun'da ise, isyan suçuyla ilgili daha ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır. İsyana tahrik ve toplu olarak isyana katılmak suçları kanunda özel olarak ifadesini bulmuştur. Bu ceza kanunda isyan amacıyla gizli bir örgüt kurmak, isyana alenen tahrik ve teşvikte bulunmak suçları da düzenlenmiştir. Konu ile ilgili bulunan yargı kararlarında da kanunilik ilkesine uygun olarak cezalara hükmedildiği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: III, 1995.

Ahmet, Akgündüz, "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri Ve Şer'i Tahlili". İslami Araştırmalar Dergisi. C. 12. S. 1, 1999, ss. 1-16.

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Avcı, Mustafa, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, (3. Baskı). C.II, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Aydın, M. A. "Ceza", İslam Ansiklopedisi, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Aydın, Mehmet Akif, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.

Bardakoğlu, Ali, "Had". İslam Ansiklopedisi, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Baytimur, Oğuz, 25 Numaralı Kal'Abend Defteri (1/61-a.Sayfa) (H. 1205 / M. 1790–1791). Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.

Bilmen, Ömer Nasuhi, (1968). Hukuki İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fikhiyye Kamusu, C. III, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968.

Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.İstanbul, 2011.

Çoban, Harun, 5 Numaralı Nefy Ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisan Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Düzdağ, Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi İstanbul, 1972.
- Gökbunar, Bekir, 105 Numaralı Mühimme Defteri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996.
- Gümüüş, Hasret, 10 Numaralı Kısa Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.
- İmam Tahavi Mukayeseli Hanefi Fıkıhı Tahavi Muhtasarı, (Çev. S. Duman), Beka Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Kavaklı, Sibel, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2005.
- Molla Hüsrev, Gurer ve Dürer Tercümesi, (Çev. A. Erkan) C. III, Eser Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Mumcu, Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- Okumuş, Osman, Hicri 1000-1001/1592-1593 Tarihli 6 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Özel, Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darül-İslam Darül-Harb, Darül-Sulh, Marifet Yayınları İstanbul, 1988.
- Serahsi, Mebcut, (Çev. A. Bostancı), (Ed. C. Akşit), C. X, Gümüüşev Yayınları, İstanbul, 2008.
- Udeh, Abdülkadir, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Hukuku, (Çev. A. Şafak), (2. Baskı). C. II, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Üçok, Coşkun; Mumcu, Ahmet; Bozkurt, Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi. (17. Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.
- Yiğit, Yaşar, İslam Ceza Hukuku Hükümlerinin Yürürlüğü, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Zuhayli, Vehbe, İslam Fıkıhı Ansiklopedisi, (Çev. A. Efe ve A. Ural). C. VII, Risale Yayınevi, İstanbul, 1994.

UZUNKÖPRÜLÜ ABDULLAH CEVAD [ÇELEBİOĞLU]'NUN EL-KİSTAS FÎ TEDKÎKÎ'L-KİSAS ADLI MEZUNİYET RİSALESİ

İbrahim Enes ONAT*

GİRİŞ

Bu çalışmada Medrese-i Süleymaniye Mütahhasısın kısmından 1337-1338 (1921-22) tedrisat yılı Fıkıh şubesinden mezun olan Abdullah Cevad b. el-Hâc Ahmed Sabri b. el-Hâc Hüseyin eş-Şehîr bi-Çelebioğlu el-Uzunköprevî el-Hanefî'nin 27 Rebiülevvel 1341 [17 Kasım 1922] tarihinde kaleme aldığı *el-Kistas fî Tedkîkî'l-Kisas* adlı mezuniyet risalesi tanıtılacaktır. Böylece ilim âlemine yeni bir hukuk eseri ve müellifi tanıtılmış olacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra medrese ıslahatı çerçevesinde, mütahhasıs yetiştirilmesi amacıyla 1915 yılında Medrese-i Mütahhasısın kurulmuştur. 1917 yılında ilk mezunlarını veren medresenin öğrenim süresi aynı yıl üç yıla çıkarılmış ve adı Süleymaniye Medresesi olarak değiştirilmiştir. Medrese, 1915-1924 yılları arasında altı devre mezun vermiştir. Medreseden mezun olan talebenin ihtisaslarını tamamlaması için mensup oldukları şubede talim edilen derslerden, Heyet-i Celile-i Talimiyenin seçmiş olduğu bir konu hakkında mezuniyet risalesi adı altında bir risale (tez) yazmaları “Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamname”nin 30. maddesine göre zorunluymdu⁽¹⁾:

“...Bu cümleden olarak medarisden beklenen füyuzat-ı ilmiye ve fenniye ve dîniye temin maksad-ı mübecceli ile ihdas ve tatbik edilen “Islahat ve Teşkilât-ı Medaris” Nizamnamesi mucebince medaris programlarına ruh-ı İslâmiyeti teşrih ve tebyin edecek “Tefsir-i şerif, Hadis-i şerif, Fıkıh, Kelam gibi durûs-ı âliye idhal edilmiş ve her birerlerine şubeler

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, ionat@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5988-809X>.

(1) Ali Adem Yörük, *Müderris ve Hukukçu Rizeli Hafız Kasım Efendi II Meşrutiyet Dönemi Hukuk Eğitiminde Üslup Arayışları*, Dergah, İstanbul, 2014, s. 49-58.

tahsis ve tefrik edilerek tedkikat-ı ilmiye, teşrihât-ı diniyeye sarf-ı makderet edilmiştir. İşbu nizamnamenin mevadd-ı mahsusasından biri de medrese-i Süleymaniyyeden mezun olan efendilerin intisab ettikleri şubede tedris ve tedkik edilen fen hakkında Heyet-i Celile-i Talimiye tarafından intihab ve tayin edilecek mevzu hakkında bir risale tahrir etmeleri mecburiyetini natiktir⁽²⁾.”

Burada tanıtacağımız, *el-Kıstas fî Tedkiki'l-Kısas* bu zorunluluğun ortaya çıkardığı bir eserdir.

Bugüne kadar Medrese-i Süleymaniye’de yazılan diğer ilim dallarına ait bazı mezuniyet risaleleri ortaya çıkmışsa da fıkıh (hukuk) alanında Rizeli Kasım Efendi’nin *Risaletü’l-İmtihan fî Mesâili’r-Radâ* adlı mezuniyet risalesinin⁽³⁾ müsveddesinden sonra ortaya çıkan ikinci risale (tez), bu eserdir. Bu bakımdan da ayrı bir önemi vardır.

Abdullah Cevad Efendi’nin Hayatı

*el-Kıstas*ın müellifi Abdullah Cevad Efendi, 1892’de Edirne’nin Uzunköprü ilçesinde dünyaya geldi. Kürsü şeyhi babasının adı Ahmet Sabri Efendi, annesinin adı Fatma Zehra Hanım’dır. Aynı yerde 9 Ağustos 1319’da [22 Ağustos 1903] âlâ derece ile İbtida mektebinden; 24 Kanunisâni 1326’da [6 Şubat 1911] aliyyülâlâ derece ile Rüşdiye’den mezun olduktan sonra Darü’l-Hilafe Medresesi’ne girdi. 5 Haziran 1332’de [18 Haziran 1916] Darü’l-Hilafe Medresesi’nin talî kısmından tasdikname, 22 Mayıs 1335’de [22 Mayıs 1919] Sahn kısmından aliyyülâlâ derece ile ehliyetname, 5 Temmuz 1923’te Süleymaniye Mütchassisîn Medresesi’nden icazetname aldı. Beşinci devre mezunlarındandır.

18 Kasım 1923-18 Ekim 1924 arasında (mektepe lağvedilene kadar) Edirne İmam-Hatip Mektebinde Arapça muallimliği (Edirne Darü’l-hilafe Medresesi Sarf ve Nahv-i Arabî Müderrisliği), 5 Ekim 1930-13 Temmuz 1932 tarihleri arasında Uzunköprü müftü vekilliği yaptı. 1935 Mayıs ayının sonlarında ikamet etmek üzere İstanbul’a gelmesi nedeniyle Uzunköprü Emvalinden aldığı Dersiamlık maaşı İstanbul’a nakletti⁽⁴⁾. 16 Haziran 1950 tarih ve 3742 sayılı kararname ile 90 lira aylıklı Diyanet İşleri Reisliği Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu azalığına tayin edildi. Bu kadroya tayin için Abdullah Cevad Efendi’nin sakıncalı bir hâlinin bulunup bulunmadığının soruşturulması amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Milli Eğitim Bakanlığına yazılan

(2) *Risale*, s. 1.

(3) Yörük, *a.g.e.*, s. 96-101.

(4) Cevad Efendi’nin emekli olduğu sırada İstanbul Fatih’te ikamet ettiği adresi: Muhtesip İskender mahallesi Altay Tramvay Durağı Rüştü Efendi sok. No: 10.

3.9.1950 tarih ve 1510 sayılı yazıdan müellifin Heyet-i Müşavere üyeliğinden önce bir müddet İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonunda memur olarak çalıştığını anlıyoruz. 9 Kasım 1957’de emekli olan Cevad Efendi 1 Şubat 1969 yılında vefat etti⁽⁵⁾. 31 Kanunîsânî 1339’de [31 Ocak 1923]’de 1315 doğumlu Şerife Hanım’la evlenen Cevad Efendi’nin sırasıyla 1926 ve 1928 doğumlu Şerife ve Merzuka adında iki çocuğu vardır.

Abdullah Cevad Efendi’nin hazırlamış olduğu mezuniyet risalesinin ferağ kaydına göre babasının adı Ahmed Sabri; dedesinin adı ise Hüseyin’dir. Kayıta babası Ahmed Sabri’nin, kürsü şeyhi olduğu bilgisi varsa da nerede görev yaptığına dair herhangi bir bilgi yoktur⁽⁶⁾.

Risale Konusunun Belirlenmesi

Abdullah Cevad Efendi, 1923 mezunudur. Adlarını bildiğimiz aynı dönemde mezun olan diğer iki kişi ise Ali Rıza [Hakses] ve Ferhat Kemalî [Genişyürek’tir.] ve bunların da hazırlamış olduğu risalelerin konusu “kısas”tır⁽⁷⁾. Bu bilgiler, uygulamada tek bir mezuniyet sınıfı için talebelere aynı risale konusunun verildiğini düşündürmektedir. Bunun yanında Fıkıh şubesinden 1919 mezunu olan Rizeli Kasım Efendi ve Hasan Hüsnü Erdem’in risale konusu ise “Ahkâm-ı Radâ’dır⁽⁸⁾.

Tefsir ve Hadis şubesinden 1924’te mezun olan Tirebolulu Hasan Fehmi Efendi’nin *er-Risaletü’l-Hüseyniye fî Emânâti’l-İlâhiye* adlı risalesinin⁽⁹⁾ “ifade-i merâm” kısmındaki “bu sene dahi Tefsir ve Hadis şubesi mezunlarına ... [Nisa, 4/58] ayet-i celîlesi mevzu olarak esâtize-i kirâm tarafından

(5) *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü 1924-2009*, Ankara, DİB Yay, 2010, C. I, s. 78. adlı eserde verilen bilgilerin gözden geçirilmiş ve bu bilgilere Abdullah Cevad Efendi’nin Diyanet İşleri Başkanlığında bulunan mufassal dosyasına göre eklemeler yapılmış hâlidir.

(6) *Risale*, s. 450.

(7) Yörük, *a.g.e.*, s. 96; Ferhat Kemalî Efendi Tercüme-i hâl varakasında bu hususla ilgili şunları kaydetmiştir: “Sahn Medresesini bâde’l-ikmâl 335 senesi Eylül’ünde Süleymaniye Medresesi dühul imtihanında muvaffak olarak medrese-i mezkure Fıkıh şubesine intisap ile 338 senesi Nisan evahirinde ikmal-i tahsil ve ale’l-usul mensup olduğum Fıkıh şubesi müderrisîn-i kirâmî tarafından intihap ve tayin olunan kısas mevzuuna dair *Risale-i Kısas* ünvanıyla bir risale tahrir ve 338 senesi evahirinde Medrese-i Süleymaniye Müdüriyet-i Umumiyesine teslim eyledim. Müderrisîn-i müşarünileyhimce lede’t-tetkik ve’t-tahkik risale-i âcizi şâyân-ı kabul görölüp Hicriye 1341 ve Maliye 1339 tarihli derece-i ulâ Süleymaniye icazetnamesinin ahzına bi-avnillâhi’l-kerim muvaffak oldum. Arapçaya vakıfım. Kitabet dahi ederim. Türkçe tekellüm ve kitabet ettiğim gibi Romanca da kitabet ve ifade-i meram eylerim.”

(8) Yörük, *a.g.e.*, s. 96.

(9) Bu risale üzerine yapılan yüksek lisans çalışması için bkz. Saide Yetişken Hançabay, “Tirebolulu Hasan Fehmi Efendi’nin *er-Risaletü’l-Hüseyniye fî Emânâti’l-İlâhiye* Adlı Çalışmasının Tahlili”, Sakarya Üni. SBE, 2009.

verilmiştir.” ifadesi de bu hususa işaret etmektedir⁽¹⁰⁾. Abdullah Cevat Efendi de “muhtasarü’r-risale” başlığı altında aynı devre mezunlarına aynı konunun verildiği hususunu bir kademe daha berkiten şu ifadeleri not etmiştir: “Medrese-i Süleymaniye muhtereme-i tadrîsiyesi tarafından 1337/1338 sene-i tadrîsiyesinde mezun olan talebeye intihab ve tayin edilen mevzu-ı risale.”

Risalenin Şekli Özellikleri

el-Kıstas, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Katalog bilgilerine göre 1144 numaralı demirbaşta kayıtlıdır. 18+221 varaktır. Fihrist bölümünün bulunduğu sayfanın altında yazılan ibareye göre eserin 450 sayfa olduğu belirtilmiştir⁽¹¹⁾. Bu bakımdan, varak numaralarının sol üst köşeye sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Rika hatlı Osmanlı Türkçesi ile yazılan risale ortalama 27 satırdır. Eserin şirazesi dağılmış, cilt gövdeden ayrılmak üzere olup varakların dikişleri açılmıştır. Eserin formları birbirinden ayrılmak üzeredir. Bu bilgilerden yazmanın yorgun olduğunu anlıyoruz. Eserin dış kapağı yoktur. Risale metninde siyah, mehazlarda kırmızı, dipnotlarda ise mor mürekkep kullanılmıştır. “Mütalaa olunmuştur.” ibaresinin bulunduğu onay sayfası ile başlayan eser, iç kapağa kadar sırasıyla “ifade-i meram”, “muhtasarü’r-risale”, “tertib-i risaleyi gösterir cedvel”, “fihrist” ve “mehazı gösterir cedvel” başlıklarını içermektedir. Bu hâliyle risale, son başlık haricinde şekil bakımından günümüzde hazırlanan tezlerle benzerlik göstermektedir. Nitekim günümüzde hazırlanan tezlerin mehazları (kaynakça) son bölümde bulunmaktadır.

Modern Anlayışın İzleri

Osmanlı hukuku, Hanefî mezhebi temelinde oluşmuş ve gelişmiş bir hukuktur. Bu durum İmparatorluğun son zamanlarına kadar geçerliğini korumuştur. Bununla birlikte modernleşmenin getirdiği yeni arayışlar, resmî mezhep konusunda bir değişime kapı aralamıştır. İlk defa 1916 yılında nafaka ile ilgili Şafii mezhebi içtihadından yararlanmayı öngören bir irade-i seniyye ile başlayan bu süreç ondan bir sene sonra yayımlanan *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* ile devam etmiştir⁽¹²⁾. İmparatorluğun son dönemlerinde daha fazla görünür hâle gelen telfikçi anlayışın izleri kendisini mezuniyet risalesinde de göstermektedir.

Müellifin, Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerini verdikten sonra diğer mezhep imamlarının görüşlerini klasik fûru eserlerinde göremediğimiz bir yoğunlukta işleme modernleşmeyle birlikte gelen bu anlayışın bir sonucu olmalıdır. Bu anlayış kendisini Fıkıh tarihinin dönemlendirilmesinde de

⁽¹⁰⁾ Geniş bilgi için bkz. Yörük, *a.g.e.*, s. 96-101.

⁽¹¹⁾ Abdullah Cevat Efendi, *Dersiamlık Vesikası Suretinde* risalenin 500 sayfa olduğunu ifade etmiştir: “*el-Kıstas fî Tedkiki'l-Kısas* isimli yazmış olduğum 500 sahifelik risalem Heyet-i Tadrîsiye tarafından bi'l-intihab Şer'îye Vekâletine gönderilmiştir.”

⁽¹²⁾ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM, 2020, s. 263-264.

göstermektedir. İctihat faaliyetlerinin kurumsallaştığı ilk üç asrın öne çıkarılması günümüz için müsbet bir çıkış noktası olarak gösterilirken sonraki asırlar “taklid dönemi” adı ile mevcut problemlerin sebebi olarak olumsuz bir kullanıma tabi tutulmuştur. Geleneksel kavram ve tarihî malumat üzerinden bu şekilde yapılan bir geçmiş inşası hiç şüphesiz fasılasız sürekliliğin sağlanabilmesindeki zorluk ve yeni arayışlarla ilgilidir⁽¹³⁾. Dönemin baskın düşüncesine uygun olarak müellifin, üçüncü asrı olgunlaşma ve duraklama olarak tanımlaması bu bakımdan dikkate değerdir:

“Fıkh-ı İslam karn-ı evvelde tevellüd ve taazzuv, karn-ı sanide derece-i kemâle doğru kat’ ve merâhil, karn-ı salisde tekamül ve tevakkuf ediyor. “li-küllü kemâlin zeval” fehvasınca bundan sonra da bazı mahallerde gurub edip sönüp gidiyor⁽¹⁴⁾.”

Kitaplara Ulaşmadaki Zorluk

Müellif ehl-i sünnet fukahânın, eimme-i erbaadan daha fazla olduğunu ve eserlerin de bu ölçüde çok olduğunu ve fakat fıkıhlarının ve kütüb-i fikhiyelerin yok olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı zikredilen fukahânın eserlerinden yararlanmak mümkün olmamıştır. Yararlanılan diğer üç mezhebe ait fıkhın ise memleketimizde yoğun bir şekilde öğretilmediğinden bu mezheplere ait kitapların yaygınlık kazanmadığını ve dolayısıyla kitaplara ulaşılmasının zor bir durum olduğunu kaydetmiştir. Bununla birlikte Şafii mezhebinin diğer iki mezhebe nispetle daha fazla gelişmiş olması, risalenin genelinde Hanefi ve Şafii mezhebinin karşılaştırılmasını gerekli kılmıştır:

“Müçtehidîn ve fukaha-i ehl-i sünnet bu zikrolunanlardan pek ziyadedir. İleride mesail-i cüziyede vaki ihtilafâtın beyanı sırasında burada esamisi görülmeyen bir takım müçtehidîn kaydedilecektir. Herhangi bir mesele hakkında bilumum fukaha-i ehl-i sünnet reylerinin cem’ edilememesi bunların eskerîsinin fıkıhları munkariz kütüb-i fikhiyeleri münderis bulunmasından neşet etmektedir. İhtilafâtın bu kadarcık cem’ ve tertibine muvaffakiyet de ulemâ-yı İslam (nevverallahu merkadehum) hazeratının mesai-i mütemadiye, himemat-ı bî-nihâyeleri neticesinde meydana getirdikleri kütüb-i hilafiye sayesinde. Biz[im] rey ve icthad ve mezheplerini kendi kütüb-i fikhiyesinden tedkik edebildiğimiz ancak eimme-i erbaa-i ehl-i sünnet hazeratıdır. Maahaza eimme-i müşarûn ileyhimin kütüb-i fikhiyesi de memleketimizde kesretle talim ve tedkik olunmadığından nûsah-ı adide, kütüb-i muhtelifte elde etmek, mehaz

(13) Sami Erdem, “Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi”, *TALİD*, C. 3, S. 5, 2005, s. 86-87.

(14) *Risale*, s. 11.

bulmak hususunda büyük müşkilata tesadüf edilmektedir. Mezahib-i erbaadan mezheb-i Hanefiden sonra en ziyade mazhar-ı terakkî olan “fikh-ı Şâfiî” olmuştur. Esasen bizzat İmam-ı müşarûn ileyh hazretleri karşısında derece-i kemalin evc-i balasına irtifa etmiş olan fikh-ı Hanefiyi bulmuş, temin-i galebe için *Kitabu İhtilâfi'l-Hadis-Kitabu'r-Red alâ Muhammed b. el-Hasan* bu ümniye ile telif buyurmuştur. Sırası geldikçe bu kitapların mevzumuzu taalluk eden müdafaatı da serd ve ityan edilecektir. Binaenaleyh bu cihet nazar-ı itibara alınarak irad-ı edille, isbat-ı müddeâ, mukabele, müdafaâ hülâsa her hususta bu iki fikh-ı şerif hedef-i tahkik ve tedkikimiz olacaktır⁽¹⁵⁾.”

Eserin Muhteviyatı

Risale esas itibarıyla “füru-ı fıkıh”, “usul-i fıkıh”, ve “tarîh-i fıkıh” olmak üzere üç büyük kısımdan oluşmaktadır. Eserin ana konusu olan kıstas, füru-ı fıkıh kısmında incelenmiş olup diğer iki kısımdan daha geniştir. Bu bölüm, altı rükün ve bir hatimeden oluşmakta olup alt başlıkları *cinayet, kıstas ve enva-ı kıstas, şürut-ı kıstas, mevani-i kıstas, afv-ı kıstas, icra ve tehir-i kıstas* ve *diyât*’ten oluşmaktadır.

Eser; rükün, bap, fasıl ve bahislere ayrılmıştır. Herhangi bir konuda şerh, izah veya tafsil yapılacaksa bu husus “Mesele” başlığı altında gösterilmiştir. Fukaha arasında tartışmalı olan konular ise “İhtilâfât” başlığı altında alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Tartışmanın tarafları, fırka-i saniye ve ûla olarak belirlenmiş, önce fırka-i saniyenin delilleri akabinde fırka-i ûlanın delilleri numaralandırılmıştır. Daha sonra “Fırka-i Saniye Delâil ve İstidlalatına Cevap” başlığı altında bu fırkanın görüşleri cerh ve iptal edilmiştir. İki fırkanın görüşlerinin bu şekilde karşılaştırılmasından sonra “Muhakemat ve Tedkikat” bölümünde her müçtehidin itiraz ve müdafaaları; ve nihayetinde “Netice-i Muhakemat” başlığı altında hangi fırkanın görüşünün daha isabetli olduğu gösterilmiştir. Müellif gerektiği yerlerde kendi fikrini de belirtmiştir.

Burada dikkati çeken bir husus, görebildiğimiz kadarıyla müellifin her ihtilâfâtın neticesinde Ebu Hanife’nin görüşünün isabetli olduğunu ifade etmesidir. “Katli Amdin Mucibi” bahsindeki şu ifadeleri buna örnek gösterebiliriz:

“İmam Şâfiî hazretleri Ümmde Ahmed b. Hanbel hazretleri de *Keşşâfi'l-Kına*’da *Tahyîri* tercih ve müddealarına bir takım edille ikame ve irad etmişlerse de şimdiye kadar nakl ve beyan, serd ve ityan ettiğimiz vech ile istidlalleri red ve iptal edilmiştir. İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretlerinin müddeî ve delilleri ise cerh ve iptal, red ve tatilden salimdir. Maahaza hiçbir delili olmasa bile muhalifinin delillerini iptal ile ispat-ı müddeî etmiş olabilirdi. Binaenaleyh Allahu a’lem hak ve hakikat İmam-ı Azam, hümmam-ı efham Ebu Hanife hazretlerinin rey ve içtihadında tecelli etmektedir⁽¹⁶⁾.”

(15) *Risale*, s. 39-40.

(16) *Risale*, s. 56.

Risale, kısas konusunun yalnızca teorik kısmını içermekte olup uygulama ile ilgili bilgiler içermemektedir. Katil davalarının klasik dönemde şeriye mahkemelerindeki yürüyüşü, Divan-ı Hümayundaki serencamının nasıl olduğu hakkında da bilgiler yoktur. Bu konuda müellif yalnızca *Miyar-ı Adalette* bulunan ve Tanzimat dönemindeki prosedürü içeren kısmı aynen almakla yetinmiştir⁽¹⁷⁾.

Müellif, fıkıh ilminin ne büyük bir genişlik ve derinliğe sahip olduğunu belirttikten sonra tahsilinin son döneminde bulunan kendisinin bu ilmin gerektirdiği dikkat, tefekkür, ince ve derinlemesine araştırma yeteneğine sahip olmadığını ifade etmiştir.

Risalesini, 29-30 yaşlarında telif eden Abdullah Cevad Efendi ilk defa bir eser telif eden bir kişi için bu alanda yazılan bir kitabın mükemmeliyetinden de bahsedilemeyeceğini söyler. Bu risalede yapılan şey ancak ortaya konulmuş olayların araştırılması ve fukahanın içtihatlarının incelenmesi ve gösterilmesidir. Ayrıca geniş bir muhteviyata (içindekiler) sahip olan eserden beklenen faydalardan birisi de konuların yerlerinin rahat bir şekilde bulunabilecek olmasıdır. Müellif her ne kadar mütevazılık eseri olarak kendisini fıkıh ilminin gerektirdiği sıfatlara sahip görmese de kullanılan dildeki üslup, cümlelerin kuruluşunda göstermiş olduğu dikkat ve derinlik, hakikatin böyle olmadığını düşündürmektedir. Mesela önceki sayfalarda işlemiş olduğu bir konuya temas etmek gerektiğinde ıtına mahal vermeden sayfa numarasını işaret ederek okuyucu oraya yönlendirmektedir. Kimi yerlerde kendi görüşünü, derin bir özgüven içinde kesin ve net bir üslupla vermektedir. “Şibh-i Amd” bahsinde Fahreddin Razi’nin ifadelerine karşı kaydettiği şu cümleler buna örnek verilebilir:

“Fahreddin Razi hazretlerinin burada istimal etmekte olduğu şiddet ve .. lisan, kendisinin fakih olmaktan ziyade müfessir ve müevvil olmasına bağışlanmalıdır. Delil-i aklîsi bile hacr-i sagîr ile katl suretinde de kısası vacip kılacak kadar basittir⁽¹⁸⁾.”

Risalenin Mehazları (Kaynakçası)

Müellif, Hanefi mezhebinden on beş, Şafii’den altı, Maliki’den beş, Hanbeli’den üç fıkıh kitabını mehaz olarak kullanmıştır. Tefsir’den dört, Hadis ve Usul-i Fıkıh’tan yedişer, Hilafiyat’tan altı kitap kullanmıştır. Müellif, eserini hazırlarken dört tane de lügat kullanmış, böylece mehaz kitapların sayısı elli yediye ulaşmıştır.

Mehaz olarak kullanılan eserler, dipnotlarda değil cümle sonlarında veya altında gösterilmiştir. Dipnotlarda ise bazı açıklamalar ve mehazlardan alınan Arapça

⁽¹⁷⁾ Ömer Hilmi, *Miyar-ı Adalet*, İstanbul, Bosnevi Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1301, s. 77; *Risale*, s. 290.

⁽¹⁸⁾ *Risale*, s. 72.

cümlelere yer verilmiştir. Bu me hazlar ayrıca dipnotta da gösterilmiştir. Me hazlar, sadece eser adı ve sayfa numarasıyla ve varsa cilt numarası da eklenerek gösterilmiştir. Gereken yerlerde müellif tarafından ilave edilen yerlerin yanına veya altına ise “li-muharririhı” ibaresi eklenmiştir.

Abdullah Cevad Efendi ve mezuniyet risalesi bugüne kadar pek az kimse tarafından biliniyordu. Şu anda kendisi hakkında edindiğimiz muhtasar hayat hikayesini ve mezuniyet risalesini ilim alemine sunmuş bulunmaktayız. Daha sonra eserin tam neşri, Abdullah Cevad Efendi'nin tafsilatlı biyografisiyle birlikte hazırlanacaktır.

XII-XIII YÜZYILLARDA AZERBAIJAN'IN TEORİK VE HUKUKİ DÜŞÜNCE TARİHİNDE ADALET VE YASALLIK

*XII-XIII Əsrlərdə Azərbaycanın Nəzəri-Hüquqi Fikir Tarixində Ədalət və Qanunçuluq
Justice and Legality in the History of Theoretical and Legal Thought of Azerbaijan
in the XII-XIII Centuries*

Hayyam Cebrayil oğlu İSMAYİLOV*

Özet

Adalet ve yasallık fikirleri, ilk devletlerin kuruluşundan bu yana toplumun eğitilmiş kesiminin düşünce ve görüşlerine hâkim olmuştur. İnsanların normal bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlama, refahlarını artırma, toplumun ahlaki ideallere uyum sağlama, insan toplumunun adil yasalara göre yönetilmesi vb. çabalar bu fikirlerin gerçek hayatta oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanmasına yöneliktir. Bu bağlamda, incelenen dönemin siyasi ve hukuki düşüncesinde adalet ve yasallık fikirlerinin somutlaşmasına, içeriğine ve özüne gösterilen özen, modern toplumumuzun ahlaki ve yasal saflığının korunması açısından oldukça önemlidir. Makale, incelenen dönemde yaşamış ve çalışmış olan Azeri düşünürlerin, özellikle Nizami Gencevi ve Nasireddin Tusi'nin öne sürdükleri adalet ve yasallık kavramlarını incelemekte ve bu fikirlerin eserlerindeki yeri ve rolünü genel olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Nasireddin Tusi, adalet, yasallık, hukuk, düşünür, adil yasa, sosyo-politik ve hukuki görüşler, ahlaki normlar, evrensel değerler, faziletler.

Xülasə

Ədalət və qanunçuluq ideyaları hələ ilk dövlətlərin yaranmasından başlayaraq cəmiyyətin savadlı kəsiminin düşüncələrində, baxışlarında hâkim mövqeyə malik olmuşdur. İnsanların normal birgəyaşayışının təmin olunması, onların rifahının

* Prof., Azərbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Adalet Akademisi, Araştırma ve Doktora Bölümünün Kıdemli Araştırmacısı, Bakü Devlet Üniversitesi, Devlet ve Hukuk Teorisi ve Tarihi Bölümü Profesörü, Hukuk Doktoru, xayyam-ismail@mail.ru.

yüksəldilməsi, toplumun mənəvi ideallara köklənməsi, insan cəmiyyətinin ədalətli qanunlarla idarə olunması və s. uğrunda səylər həmin ideyaların formalaşmasına, inkişafına və gerçək həyata tətbiqinə istiqamətlənmişdi. Bu xüsusda nəzərdən keçirəcəyimiz dövrün siyasi-hüquqi fikrində ədalət və qanunçuluq ideyalarının təcəssümünə, onların məzmun və mahiyyətinə diqqət ayrılması müasir cəmiyyətimizin də mənəvi və hüquqi saflığının qorunub saxlanılması baxımından olduqca aktualdır. Məqalədə baxılan dövrlərdə yaşayıb yaratmış Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, əsasən də Nizami Gəncəvinin və Nəsirəddin Tusinin ədalət və qanunçuluq haqqında irəli sürdükləri konsepsiyalar təhlil olunur, ümumilikdə onların yaradıcılığında adı çəkilən ideyaların tutduğu yer və rol açılıb göstərilir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, ədalət, qanunçuluq, hüquq, mütəfəkkir, ədalətli qanun, sosial-siyasi və hüquqi təlim, əxlaq normaları, ümumbəşəri dəyərlər, fəzilətlər.

Abstract

The ideas of justice and legality have dominated the thoughts and views of the educated part of society since the founding of the first states. Efforts to ensure the normal coexistence of people, increase their well-being, the adaptation of society to moral ideals, the management of human society according to fair laws, etc. were aimed at the formation, development and application of these ideas in real life. In this regard, the attention paid to the embodiment of the ideas of justice and the rule of law, their content and essence in the political and legal thought of the period under consideration, is very important from the point of view of preserving the moral and legal purity of our modern society. The article analyzes the concepts of justice and legality put forward by Azerbaijani thinkers, in particular, Nizami Ganjavi and Nasiraddin Tusi, who lived and worked in the period under review, and reveals the role and place of these ideas in their work in general.

Keywords: Nizami Ganjavi, Nasiraddin Tusi, justice, legality, law, thinker, fair law, socio-political and legal views, moral norms, universal values, virtues.

GİRİŞ

İctimai həyatda ədalət, qanunçuluq və hüquq anlayışları bir-biri ilə sıx bağlıdırlar. Məhz ədalət uğrunda mübarizədə hüququn mahiyyəti daha aydın şəkildə özünü ifadə edir. Qəbul olunan hüquqi aktlar ilk növbədə ədalətin tələblərinə cavab verməli, hümanist məzmun kəsb etməlidirlər. Bu baxımdan da hüquq sisteminin mühüm elementi kimi çıxış etməklə, onun bütün məzmununu əhatə etməklə ədalət qanunvericilik sisteminin keyfiyyət göstəricisi funksiyasını yerinə yetirir. İstənilən tarixi mərhələdə hüququn, ədalətin, qanunçuluğun sıx bağlılığı özünü onda ifadə edir ki, hüquq ədalətin müəyyən ölçüsü sayılmış, qanunçuluq isə dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri də daxil olmaqla bütün cəmiyyət üzvlərinin ciddi şəkildə hüquq normalarına, ilk növbədə qanunlara riayət etməli olduqları dövətdə hüququn

gerçəkdən fəaliyyətini əks etdirən prinsip qismində çıxış etmişdir. Hüququn təşəkkülü nöqtəyi-nəzərindən baxılan insan cəmiyyətinin bütün tarixi özündə sosial ədalətin daha da geniş şəkildə həyata keçirilməsini mümkün edən obyektiv və subyektiv şəraitlərin və zəminlərin tədricən formalaşmasını əks etdirir.

İbtidai cəmiyyətdə hüquq və ədalət daha çox ilahi mənşəyə malik mifoloji təsəvvürlərdə ifadə olunurdu. Tədricən hüquqi düşüncənin formalaşması ilə sosial ədalət anlayışı insan əməllərinin mütənasibliyini, onların dünya nizamına münasibətini ifadə etməyə başlamışdı. Ümumiyyətlə, istər ədalət, istərsə də qanunçuluq anlayışları bəşəriyyət tarixində ictimai-siyasi və fəlsəfi-hüquqi düşüncənin, müxtəlif anlayışların, müxtəlif ideoloji istiqamətlərin əsas mövzuları kimi həminə gündəmdə olmuşlar. İctimai-siyasi fikir tarixində aparılan araşdırmalar göstərir ki, ədalət və qanunçuluq ideyaları sadə insanlardan müdrik filosoflara qədər bütün sivilizasiyalarda heç vaxt göz ardı edilməmişdir. Bu ideyalar ictimai həyatın ən mübahisəli, ziddiyyətli və mürəkkəb aspektlərinin həlli üçün hələ də aktualdır. Çünki ədalətin tələb olunmadığı bir həyat sahəsi yoxdur. Cəmiyyət inkişaf etdikcə yeni sosial münasibətlərin formalaşması insan münasibətlərində ədalət prinsiplərinə bağlılığın yeni formalarını açır (12, s.22). Əvvəlki dövrlərin ədalət və qanunçuluqla bağlı anlayışlarının təhlili keçmişlə bu gün arasında uzun bir körpü yaradır. Bu səbəbdən ədalətdən və qanunçuluqdan danışıarkən keçmişin fikirlərini dərindən öyrənməmək çox ədalətsizlik olardı.

Məhz bunları əsas götürərək XII- XIII əsrlərin hüquqi və fəlsəfi fikir tarixində, xüsusən də ədalət və qanunçuluq ideyalarının formalaşması və təkamülündə müstəsna rol və mövqeyi ilə seçilən, ictimai şüurun inkişafına ölçüyəgəlməz sosial-siyasi təkan verən dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılıq irsinə müraciət etmək istərdik. 880 il bundan əvvəl dünyaya göz açmış, çoxşaxəli yaradıcılığı bütün dünyanın elm adamlarının diqqət mərkəzində olduğu dahi mütəfəkkir əsərlərində ədalət və qanunçuluq ideyalarına xüsusi yer ayırmışdır.

Özünün dərin zəkası, mükəmməl və əhatəli elmi-bədii, fəlsəfi-hüquqi dünyagörüşü ilə cəmiyyət, dövlət, insanlıq, haqq-ədalət kimi təməli başlangıcların mahiyyətinin dərkinə yeni nəfəs verən, dövləti-hüquqi məsələlərin izahında öz dövrünə qədərki elmi bilikləri əsas götürməklə və onları inkişaf etdirməklə, sonrakı tarixi inkişaf mərhələləri üçün aktual ola biləcək məqamları açıb göstərən Nizami Gəncəvi azadlıq, bərabərlik, ədalət, humanizm, ümumi rifah ideyalarının dərin təhlilini aparmaqla nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünya miqyasında sosial-siyasi və fəlsəfi-hüquqi ideyaların yenilənməsinə və inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermişdir (3, s.41). Onun fəlsəfi və siyasi-hüquqi nəzəriyyə səviyyəsinə qaldırdığı ədalət mühâkiməsi, qanunçuluq, sosial ədalət, müharibə və sülh problemlərinin əhatə olunduğu ayrı-ayrı siyasi-hüquqi ideyalar bu gün də dəyişilməz olaraq öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Yaradıcılıq yoluna qədəm qoyduğu andan etibarən Nizaminin öz qarşısında qoyduğu başlıca məqsədlərdən biri bədii çalarlarla hökmdarlara xalqın acınacaqlı

vəziyyətini izah etmək və özünün müdrik kəlamı ilə onları soyğunçuluqdan, zorakılıqdan, qanlı müharibələrdən çəkəndirməyə çalışmaq idi (17, s.62). Bu baxımdan o, sanki xalqla hökmdarlar arasında bağlayıcı bir əlaqəni yaradan həlqəni ifadə edirdi. Dövrünün olduqca savadlı insanı, şairi, alimi olan mütəfəkkir bütün poetik obrazlarını həmin dövrün elmi məlumatları üzərində qurmaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda özünün tarixi missiyasının, yorulmaz axtarışlarının nəticəsi olan dərin düşüncələri və dəlilləri ilə özü elmi inkişaf etdirmişdir.

Dahi mütəfəkkirin cəmiyyətin saflığı, insanın rifahı, dövlətin inkişafı üçün hüquqi qaydanın, ədalətin zəruriliyi ilə bağlı fikirlərinin aktuallığı müasir dövrümüzdə baş verən siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi proseslərlə bir daha təsdiqlənir. A.Bertelsin “böyük sosial problemlərin həllinin ən zəruri ehtiyacları və real imkanlara bağlandığı indiki günlərimizdə biz Nizamini onun öz müasirlərindən daha fərqli bir duyğu ilə oxuyuruq” fikri ilə razılaşmamaq çətindir. Hələ ötən əsrdə akademiklərin haqlı olaraq vurğuladığı kimi, “zamanımıza qədər bütün bəşəriyyətin səkkiz yüz illik təcrübəsi var və biz humanizmin, insana olan ülvü məhəbbətin, isti münasibətin tədricən gerçəkləşməyə necə qovuşduğunu, mücərrəd normalardan ictimai institutlara çevrildiyini və cəmiyyətin yeni quruluşu ilə necə təsbitləndiyini görürük. Və eyni zamanda dərk olunmamışlara və həyata keçirilməyənlərə də nəzər salmaqla bir daha əmin oluruq ki, Nizamini qarşısında olduğu kimi, bizim də qarşımızda həlli olduqca çətin olan məsələlər durur. Bununla belə əldə olunanlardan məmnunuq, bu, bizə irəliyə ümidlə baxmağımız və insanların min illərdir çətinliklə, bədrəyərək gətirdiyi xeyirxahlıq və həqiqət yolunda yorulmaq bilmədən irəliləməyimiz üçün əsas verir” (21).

Nizami yer üzündəki bütün nizamsızlığın, bütün müsibət və bəlalərin səbəbinin sosial bərabərsizlikdə gizləndiyini iddia edirdi. Məhz bu səbəbdən cəmiyyətin əksər üzvləri özlərinin ən zəruri tələbatlarını ödəmək iqtidarında olmadıqları baxımından təbii ehtiyaclarını və istəklərini hədsiz dərəcədə azaltmaq məcburiyyətində qaldıqları halda, digərləri, yəni cəmiyyətin azlıq təşkil edən gözüdoymaz hissəsi birincilərin, yəni ac-yalavac çoxluğun hesabına öz tələb və istəklərini tamahkarcasına daha da genişləndirirlər. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, cəmiyyətin əsas qayğısı istəklərin, instinktlərin tərbiyələndirilməsi, mənəvi zənginliyi qorumaq naminə onların şüurlu şəkildə məhdudlaşdırılması və ram edilməsidir. Dərrəkəsi olmayan, özünün var-dövləti və qüdrəti, hâkimyyəti və dəbdəbəsi, ehtiraslarının ölçsüz və məhdudiyətsiz təmini, başqaları üzərində öz üstünlüyünü nümayiş etdirməsi və s. ilə yolundan azan insan şüursuz məxluqat səviyyəsindən yüksələ bilməz, çünki belələri xoşbəxt əbədiyyət hissəsinin nə olduğunu dərk etməyən deyillər.

Nizamini konsepsiyasına görə, əxlaqi əsaslara söykənən cəmiyyət yalnız o zaman qurula bilər ki, cəmiyyətin bütün üzvləri və ilk növbədə hökmdarlar özlərini tərbiyə etməklə bütün səylərini faydalı əməllərə yönəltsinlər. Xalqı xoşbəxt həyata aparan qanunlar, şəxsiyyətin üzərində dövlət qayğısı mütəfəkkirin utopiyası idi və o, belə bir gələcəyə inanırdı. Bu utopiya onun uzaqgörənliyi idi və onun öz dövründən çox daha

irəlidə olduğu haqqında şəhadət verirdi. Çünki hamının qanun qarşısında bərabər olacağı bir cəmiyyət hələ çox uzaqda idi. Bu, Nizaminin müasirlərindən heç birinin XII əsrdə irəlicədən görə bilmədiyi bir ictimai həyat idi.

Sosial ədalətsizlik, sosial və əmlak bərabərsizliyinə qarşı çıxan mütəfəkkir feodal cəmiyyətini özbaşınalığın, qanunsuzluğun hökm sürdüyü, ədalət mühəkiməsinin və həqiqətin olmadığı, “hər şeyin kirə bulaşdığı və hüquqsuzluğa büründüyü” “məşəqqətli zindan” adlandırır (15, s. 111). Bu baxımdan onun ədalətsizliyə, qanunsuzluğa və zülmə qarşı sosial etirazının nümayiş olunduğu “Sirlər xəzinəsi” poemasından sitat gətirmək yerinə düşərdi: “*Dövrə bax ki, alçalıb, zülmədən, şərdən bəşər, Azgınlığın əlindən qaçır bəşərdən bəşər. İnsanda nə ləyaqət, nə mərdlik qalıb indi, İnsandan insanlığı namərdlik alıb indi*” (5, s. 81). Zülm və zorakılıq, ədalətsizlik deyərkən elə qanunsuzluqları nəzərdə tutan mütəfəkkir qanunçuluğun pozulmasını ölkənin bərhad vəziyyətə düşərək olmasına şərait yaradan vasitələrdən biri hesab edirdi.

Yaşadığı cəmiyyətdə hüququn, qanunların başlıca olaraq hâkim zümrənin maraqlarını müdafiə etməsini açıb göstərməsinə rəğmən, Nizami xalqın mənafeyini əks etdirən ədalətli qanunların pozulmasına qarşı kəskin mövqə sərgiləyirdi. Nümunə olaraq göstərmək olar ki, mütəfəkkirin “Xosrov və Şirin” poemasında sadə əhalinin xeyrinə verilmiş qanunların pozulmasına görə Hörmüz şahın öz doğma övladını amansız şəkildə cəzalandırdığını göstərməklə, mənsəbindən asılı olmayaraq hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyi kimi bütün dövrlər üçün aktual olan bir ideyanı qabardırdı: “*Doğma bir övlada əvvəl nə sayaq, Ədalətlə cəza verilir bax! Hanı o ədalət, o insaf hanı?! Verə öz oğluna belə cəzanı. İndi yüz yoxsulun tökülsə qanı, Nahaq qan tökənə bir cəza hanı?*” (6, s.53)

Mütəfəkkir qanunsuzluğun, qeyri-bərabərliyin sosial ədalətsizliyə, insanın şərf və ləyaqətinin alçaldılmasına, insan azadlığının, sərbəstliyinin inkarını isə zülm və istibdada yol açdığını söyləyir. Nizami insana zülm edən, onu aşağılayan hər şeyə qarşı çıxdı. Bu, hökmdarların despotizmi də, insanın özünün rəzil hissləri də ola bilər. Onun “Sirlər xəzinəsi” poemasını ibrətamiz nəsihətlərin xəzinəsi, həyat dərsliyi adlandırmaq daha düzgün olardı. Əsərin məzmununda yalnız bir süjet xətti yoxdur, burada həm sosial ədalətsizliyin qeyzli şəkildə mühəkimə edilməsini, həm hâkimiyətin özbaşınalığının və zorakılığının ifşasını, həm də insanın tamahkarlıq, xəyanət, tənbellik, yaltaqlıq və s. kimi mənfi xüsusiyyətlərinin istehza hədəfinə çevrilməsini özündə əks etdirən nəsihatəmiz rəvayətlər məcmusunu görmək mümkündür. Sadə xalqın nümayəndələrinə böyük rəğbətlə yanaşan mütəfəkkir həmin əsərdə əməkçi əhali ilə istismarçı təbəqənin müxtəlif obrazlarını məharətlə yaratmaqla, bu obrazların nümunəsində cəmiyyətə bir növ tərbiyəvi, əxlaqi mesajlar ötürür. Poemanın müxtəlif ibrətamiz hekayələrində (“Ədalətin müdafiəsi haqqında şaha nəsihət”, “Şahın təbəələrinə xeyrixah münasibəti haqqında”, “Qoca qarı və Sultan Səncər”, “Zalım şah və həqiqətpərəst insan haqqında” və s.) Nizami hökmdarlara öyüd-nəsihətlə müraciət edir və onlara bu nəsihətlərə əməl edəcəkləri təqdirdə ədalət

sahibi olacaqlarını, öz dövlətlərini zülmün və özbaşınalığın tüğyan etdiyi şahlıqdan ədalət və hüquqi qayda-qanunun hökm sürəcəyi abad bir ölkəyə çevirən, insanların rəğbətini qazanan bir başçı kimi şöhrət tapacaqlarını başa çalmağa çalışırdı (3, s.43).

Nizaminin məntiqinə görə dövlətin xoşbəxt gələcəyi və cəmiyyətin rifahı ədalətlə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Ədalətin şərtlərinə riayət etmək bir tərəfdən dövləti gücləndirir, digər tərəfdən isə cəmiyyətin maddi, iqtisadi və sosial vəziyyətindəki tarazlığı təmin edir. Mütəfəkkir hesab edirdi ki, ədalət təbiətlə cəmiyyət arasında bir harmoniya yaradır və bu cür harmoniya nəticəsində cəmiyyətə yad elementlər məhv olur, cəmiyyət üzvlərinin həyatı fəaliyyəti normal inkişaf yollarını əldə edir. Belə şəraitdə hər kəs və bütövlükdə cəmiyyət insan əməyindən faydalanır. Ədalət və qanunçuluq kateqoriyaları mütəfəkkir tərəfindən dövlət-hüquqi təzahürlərin postulatları kimi təsdiqlənir, siyasi və hüquqi səciyyə kəsb edir.

Dahi mütəfəkkiri narahat edən başlıca problemlərdən biri feodal münasibətlərinin anti-humanist səciyyə daşması və mükəmməl olmaması idi. Bu münasibətlər üçün bütün insanlığın iki nəhəng qrupa – müstəbidlərə və əzilənlərə, hökmlülərə və mütilərə, zülmkarlara və məzumlara bölünmüş kimi təsəvvür edilməsi xarakterikdir. Həmin qruplar arasında mövcud olan münasibətləri (müasir dillə desək, feodal münasibətlərini) şair-mütəfəkkir insanlıqdan kənar, qeyri-təbii, anormal hesab edir və onların kökündən dəyişdirilməsinin zəruriliyi ideyasını öz əsərlərinin leytmotivinə çevirir. Bununla belə, Nizami üçün mütləq zalımlar və mütləq məzumlar yoxdur, yalnız həmin keyfiyyətlərin bu və ya digər situasiyadan asılı olaraq xarakter və davranışının dəyişkənliyini ortaya qoyan konkret daşıyıcıları var (13, s. 151).

Bütün zamanların mütəfəkkirləri tərəfindən ədalətsizliyin zülmə bərabər olduğu dəfələrlə vurğulanmışdır. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə sosial təzahür olaraq tərənnüm edilən ədalət (həmçinin də ədalətsizlik) ikili mahiyyət daşıdığı haqqında fikirlər də söylənilir: 1) fəal mövqedə ifadə edilən ədalət və ya ədalətsizlik; 2) passiv davranışın nəticəsi olan ədalət və ya ədalətsizlik (4, s.104).

Birinci halda ədalət daxili əxlaqi niyyətdən fəal zahirə hərəkətə çevrilərək nəyinsə həllində özünü biruzə verir. Məsələn, hökmdar kiminsə cəzasını yüngülləşdirir və ya günahlarını bağışlayır və ya ümumiyyətlə, vətənpərvərlik hisslərinin təsiri altında heç bir haqsızlığa yol vermir. İkinci halda ədalət adətən hansısa ədalətsizliyin edilməməsində özünü biruzə verir. Belə ki, insan başqaları üçün xeyirli olmayan hərəkətlər etmir (hətta zahirən hərəkət haqlı görünsə də, nəticədə faydalı ola bilməyəcəyi hallarda belə müvafiq hərəkətlərə yol vermir). Nümunə olaraq ədalət göstəricisi kimi hökmdarın öz təbəələrinə qarşı münasibətlərində müəyyən sərtliyi, şiddəti ilə nəzərə çarpan qanuni rəftarın nisbətən yumşalmasını göstərmək olar. Nizami bu problemə diqqət çəkərək şahlara hökmdarlara nəsihət edirdi ki, təbəələrlə bağlı hər hansı bir hərəkət etməzdən əvvəl hər zaman ətrafı ilə məsləhətləşmək lazımdır. Müdrik hökmdarlar ağıllı məsləhətlərin nəticəsi olaraq, müvafiq problemlərin həlli zamanı yüngülləşdirici halları daha çox önə çəkirdilər.

Ədalət ideyası və ictimai hadisələrin bu ideya baxımından dəyərləndirilməsi onun bütün əsərlərində mövcuddur. Nizaminin elə bir əsəri yoxdur ki, orada ədalət, sosial bərabərlik, qanunçuluq prinsipləri önə çəkilməsin və qorunmasın. Sosial bərabərlik ideyası qadınlara münasibətdə bir qədər də geniş şəkildə müdafiə olunur. Bu kontekstdə onun müdrilik və azadlıqsevərlik kimi xüsusiyyətləri özündə daşıyan qadınların bərabərliyi haqqında ideyası orijinal görünür. Nümunə üçün deyək ki, qadın hökmdarlar (“Xosrov və Şirin”də şahzadə Şirin, “İsgəndərnamə”də Bərdə şahərinin hökmdarı Nüşabə) yer üzündə firavanlıq və dinclik yaratmaq uğrunda çarpışan müdrək hökmdarlar kimi davranırlar.

Nizaminin ədalət və qanunçuluq haqqındakı fikirlərinin təhlili göstərir ki, qədim dövrün mütəfəkkirlərin, xüsusən də Platon və Aristotelin müfəfiq Nizaminin siyasi-hüquqi dünyagörüşünə müəyyən dərəcədə təsir göstərmişdir. Bununla belə, Nizaminin humanizm, ədalət, qanunçuluq haqqında baxışlarında yalnız uzlaşmanı deyil, həm də fərqli məqamları görmək olar. Nüminə üçün deyək ki, o da, Platon və Aristotel kimi, zülmkarlığın, ölüm cəzasının və hâkimiyətdəkilərin özbaşınalığının qəti əleyhdarı olaraq çıxış edir. Lakin Nizaminin fikirlərinin əksinə olaraq Platon hesab edirdi ki, dövlət işlərində “daxili təlatümlərə” yol verməmək, “sosial gərginliyi” yumşatmaq üçün “bərabərliyin püsk atmaq yolu ilə tətbiq olunması zəruridir, özü də bu zaman tanrıya yalvarmaq və xeyirli bəxtə təvəkkül etmək lazımdır ki, onlar taleyi yüksək ədalətə uyğun olaraq yönəlsinlər. Hər necə olsa da, bərabərliyin hər iki övündən istifadə etmək lazım gəlir, lakin elə etmək lazımdır ki, təsadüfiliyə əsaslanan bərabərlikdən mümkün qədər az istifadə edilsin” (16, s. 231-232). Platonun ədalət haqqındakı təsəvvürlərinin sözün müasir mənasında elmi nöqtəyi-nəzərdən dəyəyə malik olmasını söyləmək oluqca çətindir. Çünki onlar həm ziddiyyətli mühâkimələri, həm də təbii ki, hâkim təbəqənin ideoloji yönümlərini ehtiva edir.

Öz vətəndaşlarının layiqli həyatını təmin edə bilən dövlətin normal fəaliyyət göstərməsi üçün ən mühüm şərt kimi sosial ədalət konsepsiyasını təfərrüatlı şəkildə ortaya qoyan Aristotel ədaləti “axşam və səhər ulduzlarının işığından daha çox heyərləndirən” fəzilətlərin ən böyüyü hesab edirdi (10, s.147). Nizaminin ədalət ideyasından fərqli olaraq, Aristotel ədaləti qismən əmlakların, mənəslərin və bütün vətəndaşlara məxsus digər nemətlərin onların ləyaqətinə görə, yəni xidmət və məziyyətləri nəzərə alınmaqla (bir növ ictimai əmlakın bölüşdürülməsi zamanı bəzi hallarda ayrı-ayrı vətəndaşların xəzinəyə verdiyi ödənclərin arasındakı proporsiyanın əsas götürüldüyü kimi) bölüşdürülməsi ilə əlaqələndirirdi. Aristotel müxtəlif təbəqələrdə ədalətin eyni dərəcədə traktovka edilməməsi baxımından meydana çıxan sosial münaqişələrin qarşısını almağın ən yaxşı üsulu kimi bir sıra hallarda kəmiyyət bərabərliyinin (bərabərləşdirici ədalət), digər hallarda isə həndəsi bərabərliyin (bölüşdürücü ədalət) əsas götürülməsini düzgün hesab edirdi. O, bərabər olan insanların rifahına münasibətdə bərabərliyin ədalətli olduğunu qeyd etməklə bərabər, həm də bərabər olmayanların bərabərsizliyini də ədalətli sayırdı. Mütəfəkkirə görə, bərabər olmayan insanların bərabər tutulması ədalətsizlik olardı

və bu səbəbdən də Afina demokratiyasına xas olan sosial bərabərsizliyi əsaslandırdı: “bəzi insanlar təbiətə azaddırlar, digərləri kölədir və bu sonuncuların kölə olması faydalı və ədalətlidir” (10, s. 341, 384).

Nizami insanların yüksək vəzifələrə ağıl və biliyinə, şəxsi bacarıq və qabiliyyətinə görə deyil, əsl-nəcabətinə və ya xüsusi imtiyazlarına görə təyin olunmasını cəmiyyətin, quruluşun böyük qüsuru sayır və ədalətsizliyin göstəricilərindən biri hesab edirdi. Cəmiyyətdə qanunçuluğa nail olunmanı bir sıra vacib şərtlərə əməl edilməsinə bağlayan mütəfəkkir bu şərtlərin içərisində insanın şəraf və layəqətinə hörmət göstərilməsini, hər kəsin hüquqlarına ehtiramla yanaşılmasını və onların müdafiə olunmasını, insan haqlarının məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyini, zorakılığın aradan qaldırılmasını, cinayətlərin və bütün digər haqsızlıqların cəzalandırılmasını, ictimai faydalı əməyə, zəhmətə xor baxılmamasını, şəxsiyyətin toxunulmazlığını və s.göstərirdi.

Həqiqi və ədalətli qanunlarla idarə olunan dövlət-cəmiyyət şəir-mütəfəkkirin ən böyük arzularından biri olmuşdur. “İsgəndərnamə” əsərinin “İqbalnamə” adlanan hissəsində belə bir cəmiyyəti təsvir edən Nizami bu ideal dövlət-cəmiyyətdə ədalətin əsası olaraq onun sakinlərinin əxlaqi saflığı və kamilliyinin, həmçinin insanların sosial və mülkiyyət bərabərliyinin çıxış etdiyini göstərir. Yəni burada fəaliyyət göstərən qanunlar sakinlərin mala və mülkiyyətə sahib olmalarında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol vermir. Dövlət, hökmdar, təbəə anlayışlarını yad olduğu, hamının eyni dərəcədə hüquqlardan istifadə etdiyi bu ölkədə zorakılıq, istismar, sosial və iqtisadi bərabərsizlik aradan qaldırılıb. İnsanlar bərabərdir, eyni hüquq və vəzifələrə malikdir. Nizamının ideal şəhərinin sakinlərinin oğurluq, yalan, kələk gəlmə haqqında heç bir anlayışı olmadığından şəhərdə polis və məhkəmə yoxdur; bu insanlar “qan tökmürlər” və “sülhün köməyi ilə” müharibələrdən çəkinirlər; heç biri zənginləşməyə can atmır və qızıla dəyər vermir; şəhərdəki maddi sərvətlər bərabər paylanır: *“Bizdə bərabərdir hamının varı, Bərabər bölərlər bütün malları. Bizdə artıq deyil heç kəsədən heç kəs. Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz”* (7, s.574).

Özünün bütün yaradıcılığı boyu Nizami kainatın ədalətli şəkildə yenidən qurulması, şəxsiyyətin və cəmiyyətin mənafeələrinin uyğunlaşdırılması barədə mütərəqqi siyasi-hüquqi fikirləri tərənnüm və təbliğ etmişdi. Nizamının ideal cəmiyyət, ədalət və qanunçuluqla bağlı ideyaları sonrakı dövrlərin siyasi-hüquqi fikrinə mühüm dərəcədə təsir göstərmiş oldu.

XIII əsrdə yaşayıb yaratmış dahi Azərbaycan alimi, filosof, riyaziyyatçı, astronom, həkim, fəqih, eləcə də müxtəlif digər elmlərin inkişafına böyük töhfələr vermiş Nəsirəddin Tusi özündən əvvəlki böyük mütəfəkkirlərin, xüsusən də Nizami Gəncəvinin siyasi-hüquqi fikirlərini inkişaf etdirmiş, özünün çoxsaylı əsərlərində cəmiyyətin saflığı, dövlətin ədalətli zəminlər üzərində təşəkkül tapmasına yönəlik qiymətli bilik xəzinəsi yaratmışdı.

Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, əgər Xacə Nəsirəddin Tusiyə dünya şöhrətini özünün riyaziyyata və astronomiyaya aid əsəri olan “Zic-i elxani”, yəni “Elxani

astronomik cədvəli” əsəri və Marağa rəsədxanasının yaradılması gətirmişdisə, bütün Şərq xalqlarına onu sevdiren “Əxlaqi-Nasiri” əsəri olmuşdu (22). Nəinki Şərq xalqlarının, bütün millətlərin mənəvi-hüquqi inkişafına xidmətə yönələn bu dahiyənə yazılmış əsərdə ictimai quruluşa, siyasətə, hüquqa, əxlaqa, iqtisadiyyata, fəlsəfəyə, təhsil və tərbiyəyə geniş yer verilirdi. Təsadüfi deyildir ki, bu əsərdən Yaxın və Orta Şərqlin bütün mədrəsələrində, məktəblərində, universitetlərində 800 yüz ilə yaxın müddətdə dərs vəsaiti kimi istifadə olunur. Onu da deyək ki, dahi mütəfəkkirin məhz bu əsərində ədalət və qanunçuluq ideyaları geniş şəkildə öz təsbitini tapmışdır.

Nəsirəddin Tusinin geniş şərh etdiyi fəzilətlərin içərisində ədalət və qanunçuluq problemləri daha geniş şəkildə araşdırılır və mütəfəkkir tərəfindən bu məfhumların sosial-siyasi və hüquqi təbiətinin tam şəkildə açılıb göstərilməsinə səy göstərilir. Təsadüfi deyildir ki, bütün digər fəzilətlərin içərisində məhz ədalət onun tərəfindən fəzilətlərin ən şərəfli kimi dəyərləndirilir. Ümumi şəkildə mütəfəkkir ədalətin mahiyyətinin həm obyektiv həvəsləndirməyə, həm də layiqli cəzaya səy göstərilməsində ifadə olunduğunu bildirir. Onun fikrincə, *“hər şey məntiqə uyğun şəkildə baş verməlidir. Dürüst və fədakar əmək ədalətin əsasıdır... hər kəsin ümumi rifaha verdiyi töhfəyə uyğun olaraq onun gəlirlərinin, topladığı sərvətin müdafiəsinə və ehtiyaclarının təminatına çalışılması zəruridir”* (18, s.85).

İlahi ədaləti ən yüksək ədalət hesab edən alim ədalət ruhunun insana məhz Allah tərəfindən verildiyini, ədalətin böyük yaradanın insan vücudundakı vəkili olduğunu söyləyir. Bu baxımdan da hər bir insanın ilahi tərəfindən ona verilmiş ədalətdən onu əhatə edən bütün insanlara tətbiq etmək üçün, öz ədalət hissələrindən, duyğularından, fəaliyyətindən öz imkanları və bacarığı çərçivəsində istifadə etməli olduğunu vacibliyini ortaya qoyurdu. Dahi mütəfəkkir xislətində ədalət olmayan insanları nəyinsə xətrinə, yaxud da məqsədinə çatmaq naminə saxta xeyirxahlıq nümayiş etdirən riyakarlar kimi qiymətləndirirdi. Bu baxımdan da Tusi qarşılıqlı ünsiyyətdə, qarşılıqlı münasibətlərdə ədalətə əməl etməyi, müəyyən tarazlığın gözlənilməsini, hər hansı digər məqsədlərin güdülməməsini vacib hesab edirdi.

Böyük mütəfəkkir “ədalət” anlayışını “bərabərlik” və “tarazlıq” kateqoriyaları ilə eyniləşdirirdi. “Bərabərlik” anlayışının özünü isə “birlik” anlayışını dərk etmədən mümkünsüz sayır, sonuncunu insanları kamillik və şərəf zirvəsinə aparan yolun başlanğıcı kimi qiymətləndirirdi. Ədalətin təzahür formalarından biri olan bərabərliyin yaradılmasına riayət edilmədikdə ahəngdarlığın pozulduğunu göstərən Tusi ədalətin şərtlərinin kənarında saxlanmamasını tövsiyə edirdi: *“Əgər həyatı şüurlu olaraq nizama salmaq işlərində ədalət anlayışından istifadə edilsə, onu üç qismə bölmək lazım gələr: birinci – mal və sənətə aid olanlar; ikinci – müamilə və mübadiləyə aid olanlar; üçüncü – məcburiyyət olan işlərə (məsələn, tərbiyə və tənbeh kimi) aid olanlar”* (1, s.98).

Nəsirəddin Tusi ədalətə bütün fəzilətlərin ittifaqı olaraq, idrakın yaxşısını pisdən ayıran qüvvəsinin hâkimliyi ilə formalaşan bir təzahür kimi baxırdı. Alimin fikrincə,

“başarıyyəti ədalətsizlik təhlükəsindən yalnız “ortaqlıq” xilas edə bilər, çünki “ortaqlıq” “birliyin” mərkəzidir, çünki ədalət də həqiqətin ortasındadır. Ədalətdən “artıqlığa” və ya “əskikliyə” yönəldilən hər bir hərəkət və fəaliyyət ədalətsizliklə nəticələnər və zilmə gətirib çıxarar, çünki zilm həm çox tələb etməkdə olar, həm az tələb etməkdə... Ədalət – tarazlıq, tarazlığın iki tərəfi isə azlıq və çoxluq olduğundan, deməli, ədalətin də hər iki tərəfi zülm olar... Ədalət bütün ortaqlıqlara aid olan ümumi kateqoriyadır” (20). Fikrimcə, “ədalət” anlayışına bundan dəqiq tərif vermək qeyri-mümkündür.

Tusiyə görə, ədalət şərtlərinin həyatiliyi insanın ağılı, zəkası, istedadı, fəaliyyəti ilə bağlıdır. Burada mütəfəkkir “yaratıcı insan” anlayışını ədalət problemi ilə əlaqələndirir. İnsanlara ədalət qanunlarına riayət etməyi, onları qoruyub saxlamağı, onun təbiətinə uyğun davranmağı aşılamağın vacib olduğunu söyləyən mütəfəkkir məhz bu şərtə əməl olunduğu təqdirdə yaratıcı insanın mövcudluğu barədə danışmağın mümkünlüyünü göstərir və ədalətin hər bir şüurlu insanın təbiətində olmasının vacibliyini də dilə gətirirdi.

N.Tusi “ədalət” konsepsiyasında “mükafat-cəza” problemini qoyur və bu problemin düzgün həllinin ədalətin təbiətindən irəli gəldiyini təsdiqləyir. Onun fikrincə, ədalətin belə bir inkaredilməz prinsipi əsas götürülməlidir ki, *“mükafat və cəzada ciddi-cəhd birtərəfli olmasın, haqsızlığa yol verilməsin, artıq-əskiklik baş verməsin, üzr gətirilməsin”* (20). Onun istinad etdiyi “mükafat-cəza” problemi global səciyyə daşıyır və bu prinsipin pozulmasının bütün ölkənin ədalət prinsiplərinin pozulması ilə nəticələnə biləcəyi ilə bağlı xəbərdarlıq edilirdi.

Dahi mütəfəkkir dövlətin idarə olunmasında ədalət prinsipinin böyük önəm kəsb etdiyini söyləyir və bu məsələdə Şərq islam fəlsəfəsinə istinad edirdi. Həmin prinsipi əsas götürməklə o, qeyd edirdi ki, *“rəyyəti ədalət, fəzilət və hikmət qanunları əsasında idarə etmək lazımdır... Dövlət, hökmdar elə qanunlar verməlidir ki, bu qanunlar hamı tərəfindən qəbul olunsun və yerinə yetirilsin... Əgər hökmdar bir şey deyir, yerlərdə valiləri başqa cür edirlərsə, onda qayda-qanun pozular, hərc-mərclik yaranar, zülm ərsə dayanar”* (20). Nizami kimi, Tusi də mütərəqqi dövlətin əsas vəzifələrindən biri olaraq insanların zənginliyinə, əsl-nəcabətinə görə deyil, hər adamın öz ləyaqəti və istedadına görə ona rütbənin, vəzifənin verilməsini düzgün hesab edirdi.

Tusinin ədalətlə bağlı ortaya qoyduğu fikirlərdən biri də bundan ibarət idi ki, dövlət vergilərin müəyyən edilməsi zamanı hər bir təbəqənin imkanlarını, onların gəlirlərini nəzərə almalıdır. Mütəfəkkir “Maliyyə haqqında traktat” əsərində göstərdiyi kimi, vergilərin və rüsumların dərəcələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və əhəlinin xüsusən də aşağı təbəqələrinin vergi ödəmə imkanlarının nəzərə alınması dövlət məmurlarının başlıca vəzifələrindəndir və bu, həm də dövlətin idarə olunmasında ədalətin göstəricisi sayıla bilər.

Münbit olmayan torpaq ərazilərindən yığılmalı olan vergilərlə münbit ərazilərdən tutulmalı olan vergilərin bərabərləşdirilməsini, yaxud torpaq sahəsi münbit olsa da, müəyyən səbəblərdən üzündən nəzərdə tutulan gəliri əldə edə bilməyənlərlə bol

məhsul götürənlərin bərabərləşdirilməsini, həmçinin xırda ticarətlə məşğul olan şəxslərin rüsumlarının iri tacirlərdən yığılan rüsumlarla eyniləşdirilməsini ədalətsiz və qanunsuz hesab edən mütəfəkkir bu halların dövlətin nüfuzuna, əhalinin yaşayış tərzinin pisləşməsinə, nəticə etibarilə ədalətsizliyin baş alıb getməsinə gətirib çıxardığını vurğulayır və onların aradan qaldırılması üçün hökmdarlar tərəfindən islahatların keçirilməsinin zəruri olduğunu göstərirdi.

N.Tusin bu fikirləri müasir dövrümüz üçün də olduqca aktualdır və günümüzdə irəli sürülən *distributiv* və *kommunikativ* ədalət konsepsiyalarının mahiyyəti ilə uzlaşır. Həqiqətən də müasir dövrdə bir çox inkişaf etmiş və ya etməkdə olan ölkələrin qanunvericiliyində vergi dərəcələri gəlirlərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Yəni, kasıb zümrənin gəlirlərindən tutulan vergi dərəcələri ilə zəngin insanların gəlirlərindən müəyyən edilən vergi dərəcələri arasında fərqlər qoyulur və azgəlirli insanların sosial təminatının gücləndirilməsinə yönəlik hüquqi tədbirlər həyata keçirilir.

Tusi ədalət prinsipi ilə sıx bağlı olan qanunçuluq prinsipinin mahiyyətini də əhatəli şəkildə açıb göstərir. Onun fikrincə, qanunçuluğun olmadığı dövlətdə fəzilətlərin hüsünüdən danışmağa dəyməz, çünki qanunlara ciddi şəkildə riayət edilməsi insanları xoşbəxtliyə və səadətə doğru apararı başlıca amildir. Cəmiyyətin rifahını dövlət başçılarından qanunvericilik sahəsindəki fəaliyyəti ilə əlaqələndirən mütəfəkkirə görə, verilən qanunlar hər bir fərdin, bütövlükdə isə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi baxımından onun təkmilləşməsinə xidmət etməli, inkişafı təmin etməlidir. O yazırdı: “...*hər şey kamala doğru* ədalət *qanunları* əsasında *inkişaf edər*” (1, s.215). Qanunun məzmununa münasibətdə hansı tələblərə riayət edilməsinin vacibliyinə münasibətdə Tusi qeyd edirdi ki, qanunlar o dərəcədə anlaşıqlı, başa düşülən və sadə şəkildə yazılmalıdırlar ki, onların əhali tərəfindən yerinə yetirilməsində hər hansı çətinliklik, çəşqinliklər yaranmasın.

Məzmun etibarilə xalqın əxlaqi-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirməyən, əhalinin maraqları ilə uzlaşmayan qanunun cəmiyyət üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini qeyd edən mütəfəkkir belə qanunun ləğvini məsləhət bilirdi. Ümumiyyətlə, qanunların hazırlanması zamanı bir sıra vacib məqamlara riayət edilməsini zəruri hesab edən Tusi bu məqamların içərisində qanunyaradıcılığından baş çıxaran hüquqsünaşların bu işə cəlb edilməsini, qanun normalarının cəmiyyətin həyat tərzinə və sosial-iqtisadi inkişafa uyğun olmasını, ədalətli, demokratik, düşünülmüş olmasını və s. göstərirdi.

Dövlətin öz qanunlarında ədalətin şərtlərinə əməl etməsini onun ən mühüm vəzifəsi hesab edən mütəfəkkir eyni zamanda qanunlara riayət edilməsini ölkə sakinlərinin insanlıq borcu, başlıca vəzifəsi sayırdı. Cəmiyyət üzvləri tərəfindən qanunlara riayət olunmaması dövlətə və onun başçısına münasibətdə bir növ haqsızlıq kimi qiymətləndirilirdi. Tusinin məntiqinə görə, dövlətin göstərdiyi etimad ondan ibarət deyildir ki, “...*borcumuzu yerinə yetirməyib*, özümüzü ədalət

qayda-qanunlarından məhrum edək" (1, s.103). Şübhəsiz ki, mütəfəkkir burada ölkə sakinlərinin mənəvi bircundan bəhs edir və məzmununda ədaləti, hümanizmi, xalqın mənafeyinə uyğun normaları əks etdirən qanunların verilməsini dövlət tərəfindən xalqa göstərilən etimad kimi dəyərləndirir.

Eyni zamanda Tusi ilk növbədə dövlət məmurlarının, əsasən də qanunların tətbiqi ilə məşğul olanların qanunlara sayğı göstərmələrini, onun normalarını pozmamığı, əhali ilə ədalətli və qanuni çərçivədə rəftar etmələrini qanunçuluğun mühüm tərəfləri hesab edirdi. Xüsusən də ədalət mühəkiməsini həyata keçirən şəxsləri kimliyindən asılı olmayaraq hər kəsə insan kimi obyektiv yanaşmağa dəvət edirdi. Cinayət törətməkdə təqsiri olan şəxslər barəsində istintaqa tanış olmayan üsullardan istifadə olunmasına və əsassız olaraq cismani işgəncələrin verilməsinə qarşı çıxan mütəfəkkir belə zorakı, qeyri-insani münasibətləri ədalət mühəkiməsini həyata keçirən şəxslərin nöqsanı kimi qələmə verirdi.

Tusi ədalət mühəkiməsini həyata keçirənləri qəzəb hissindən uzaq olmağa çağırır və qəzəbi "*nəfsin şəhvət və intiqam hissindən doğan hərəkəti*" (1, s.126) kimi xarakterizə edirdi. O göstərirdi ki, "*Qəzəbin şiddətini kişiliyin çoxluğu hesab edən və onu şişirdərək "şücaət" əlaməti kimi qələmə verən bəzi adamlar kimi qəzəbi müsbət sifətlər sinfinə daxil etmək düzgün deyildir. Çünki qəzəb mötədilliyin ifrata doğru pozulması nəticəsində əmələ gələn ədalətsizlik deməkdir*" (1, s.131). Bu xüsusdə ədalət mühəkiməsi işçiləri də daxil olmaqla hər kəsin qanunlara ciddi riayət etmələri, qanunların nüfuzunu gözləməsi qanunçuluğun möhkəmlənməsinə, qanunsuzluqların və ədalətsizliyin aradan qaldırılmasına göstərilən xidmət sayıla bilərdi. Mütəfəkkirin "*Qanun cəzalandırmaqla yanaşı, həm də bəraət verməlidir*" (20) ifadəsini həm də həkimiyyətin ədalətli şəkildə həyata keçirilməsinin göstəricisi hesab etmək olar.

Nəsirəddin Tusi də, Nizami Gəncəvi kimi ədalətin və qanunçuluğun tam şəkildə təcəssümünü ideal cəmiyyətdə görürdü. O, özünün "fəzilət icması" adlandırdığı ideal cəmiyyətin üzvləri tərəfindən əxlaq normalarının, qanunların tam mühafizə olunduğuna, bu cəmiyyətdə insanlar arasında davranış qaydalarının, qarşılıqlı sosial münasibətlərin tənzimlənməsi sabitliyə və möhkəm özü ilə əsaslandığına görə qanunların təsirinin də güclü olduğunu açıb göstərir. Mütəfəkkirin fikrinə görə, məhz belə cəmiyyətdə hər bir məsələ qanunların vasitəsilə çözümlür, məhz qanunlar ədalətsizliklərin və haqsızlıqların qarşısını alır, pozulmuş hüquqları bərpa etməklə, insanları tərbiyələndirir.

Nizami Gəncəvi və Nəsirəddin Tusi tərəfindən ədalət və qanunçuluqla bağlı irəli sürülmüş fikirlər Azərbaycanda və onunla qonşu olan ölkələrin ərazisində yaşayan bütün xalqların siyasi-hüquqi ideologiyasının, mənəvi-mədəni və siyasi-hüquqi dəyərlərinin formalaşması və inkişafına, həmçinin dünyanın bir çox ölkələrinin siyasi və hüquqi mədəniyyətlərinin inkişafına böyük təsir göstərmiş oldu.

Sülh, tərəqqi, ədalət, qanunçuluq kimi ideallar insanların birləşdirilməsinə, onların maddi-mənəvi rifahının yüksəldilməsinə, daha xoşbəxt gələcəyin təmin

edilməsinə yönəlmişdir. Yuxarıda fikirlərindən nümunələr gətirdiyimiz dahi mütəfəkkirlərimizin də əsas qayəsi bu ideyaların mahiyyətini insanlara başa salmaq, onları azad, bərabər və hər kəsin hüququnun tam təmin olunduğu humanist bir cəmiyyət yaratmaq, ədalətli bir dövlət qurmaq uğrunda çalışmağa sövq etmək, eyni zamanda bəşəriyyətin xoş gələcəyinin rəhni olan məsələləri proqnozlaşdırmaq olmuşdur.

Təssüflə qeyd edilməlidir, biz müasir günümüzdə hələ də insan eqoizminin yol açdığı mənəvi-hüquqi əsasları gözləməmək, həmrəyliyi dağıtmaq, münafişələrə yol açmaq və s. kimi neqativləri müşahidə edirik ki, bu da bir sıra mənfi halların, xüsusən də vaxtilə görkəmli alim L.Qumilyovun yazdığı kimi kimi, "subpassionar" hesab edilən qüvvələrin⁽¹⁾ fəallaşmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, belə bir halı ayırı-ayrı dövlət mənsublarının da timsalında izləmək olar. Müasir dövrdə bəzi dövlət başçılarının "siyasi eqoizmi", öz dövlətlərinin "maraqları" naminə ikili standartlardan çıxış etməsi, digər dövlətlərin təhlükəsizliyinə, ərazi bütövlüyünə etinasız, bəzən də düşmənçiliyə, münafişə və müharibələrə gətirib çıxaran təcavüz xarakterli münasibətləri ortaya qoymaları, beynəlxalq aktlarda və konvensiyalarda təsbit edilmiş norma və prinsipləri kobud şəkildə pozmaları adi hal almışdır. Bu da nəticə etibarilə bütün dünya miqyasında, beynəlxalq münasibətlər çərçivəsində ədalətsizliyin, qanunsuzluğun tüğyan etməsinə, dövlətlər arasında bəyan edilən sülh və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamanın mahiyyətinin, bütövlükdə ümubəşəri dəyərlərin heçə sayılmasına geniş yol açır. Eyni zamanda qeyd etmək istərdim ki, demokratik siyasi-hüquqi mədəniyyətin mühüm atributu kimi ədalət və qanunçuluq konsepsiyaları analitiklərin mahiyyətini çözməyə çalışdıqları postulatlar kimi qalmayacaq, bəşər övladının bütün tarixi dövrlərdə arzuladığı kimi gerçək həyatda öz realizəsini tapa biləcək.

Ədəbiyyat

Xacə Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: Elm, 1980, 286 s. ("Lider", 2005, 280 s.).

İsmayilov X.C. Azərbaycanın hüquq tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 572 s.

İsmayilov X.C. Azərbaycanda siyasi-hüquqi ideologiyanın formalaşması və inkişafında Nizami Gəncəvi yaradıcılığının rolu// Qanunçuluq, 2021, №3, s.40-49.

Quliyev A.İ. Azərbaycanın ictimai-siyasi fikrində sosial ədalət ideyası. Bakı: Təknur, 2008, 352 s.

Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Elm, 1983, 260 s.

Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Yazıcı, 1983, 456 s.

(1) L.Qumilyov özünün passionarlıq və etnoqez nəzəriyyəsində onları "istehlakçı psixologiyası ilə yaşayan antisosial, əxlaqsız fərdlər yığını" adlandırır, çünki onların özünüqoruma instinktinə söykənən eqoizmi özünü təmin etməkdən qırağa çıxmır.

Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. Bakı: Yazıçı, 1982.

Rzayev A.Q. Nəsirəddin Tusi: həyatı, elmi, dünyagörüşü. Bakı: "İrşad" islam araşdırmaları mərkəzi, 1996, 266 s.

Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. II hissə (İqbalnamə). Bakı: Çəşioğlu, 2007, 395 s.

Аристотель. Сочинения в 4-х томах /Аристотель; общ. ред. А. И. Доватур; пер. с древнегреческого. Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова, С. А. Жебелева [и др.]; АН СССР, Ин-т Философии Т. 4.-Москва: Мысль, 1984. 830 с.

Гаджиев А. Ренессанский мир "Хамсе" Низами Гянджеви. Баку, 2000. 296 с.

Исмаилов Х.Д. Идея справедливости в политико-правовых воззрениях Низами Гянджеви// Северокавказский Юридический Вестник, РФ, Ростов-на-Дону, 2021, №2, с.22-32.

Мамедова Д.М. Политико-правовые взгляды азербайджанских поэтов-мыслителей XII в. Диссерт. на соискание уч.степ. кандидата юридических наук. Москва. 2002, 164 с.

Меликова М.Ф. Эпоха Низами Гянджеви и просветительство // Политика и право: история и современность (тематический сборник научных трудов). Баку: Изд.-во Бакинского Университета, 1991, 101 с., с.3-12.

Низами Гянджеви. Стихотворения и поэмы. Л.: Советский писатель, 1981, 791 с.

Платон. Собрание сочинений. В 4 т. Т.3. М.: Мысль, 1994. 654 с.

Рзаев А.К. Очерки истории политико-правовых учений Азербайджана. Баку: Азернешр, 1983, 195 с.

Чашин А.Н. Философские основания права. Москва: Дело и сервис, 2016, 224 с.

Christine van Ruymbeke, "Science and Poetry in Medieval Persia: The Botany of Nizami's Khamsa", University of Cambridge Press, 2008, 252 p.

<http://anl.az/el/t/tsn-en.pdf>.

<http://ebooks.azlibnet.az/book/mNwo1SaR.pdf>.

<https://gsaz.az/ru/articles/view/250>.

OSMANLI NASİHATNAMESİNDE GELENEK VE KANUN İLİŞKİSİ

Mert Can ERDOĞAN*

Giriş

Osmanlı nasihatname yazarları farklı mesele ve sorunların çözümünü genellikle kadim geleneklerde ve eski kanunlarda aramışlardır. Bu durum, günümüz araştırmacıları tarafından devlet adamları arasında güçlenen bir hukuk bilincinin göstergesi olmaktan ziyade geçmişe yönelik bir nostaljinin neticesi olarak görülmüştür. Yakından bakıldığında, Osmanlı siyaset düşüncesinde devlet idaresini konu alan kural ve kaideler ile oturmuş gelenekler arasında güçlü bağlar olduğu göze çarpmaktadır. Fakat bu bağlar, Osmanlı siyaset yazarlarının, geçmişe saplantılı olduklarını veya herhangi bir meselede yeni fikir üretemediklerini anlamına gelmemektedir. XVI. yüzyılın sonundan itibaren, Osmanlı nasihatname yazarlarının birçoğu, kendi fikirlerini savunurken, geçmişteki başarılı kurum ve uygulamaları kendilerine dayanak olarak gösterip kanun-ı kadim kavramı üzerinden gelenek ile hukuk arasında güçlü bağlar kurmuşlarsa da kadim kanunların yüceltilmesi nasihatname yazarlarının asıl amacı olmamıştır. Bu yazarların çoğu zaman asıl amacı kendi sınıfsal çıkarlarını devletin bekası ile örtüştürerek, geleneksel imtiyazlarını, devletin asli gelenekleri olarak tasvir etmek olmuştur. Böylelikle sınıfsal imtiyaz taleplerini kadim kanunlar olarak sunarak, taleplerine meşruiyet kazandırma yoluna gitmişlerdir. Bu yazarların gerçek amacı geçmişin ihyası olmadığı için, kendi aralarında da eski kanunların ne olduğu konusunda tam bir fikir birliğine varamamışlar ve geçmiş uygulamaları farklı şekillerde sunarak fikirlerini savunmuşlardır. Yazarların asıl amacı, kendi görüş ve önermelerini savunmak olduğu için, kimi zaman bunu yapmak adına, hukuki meşruiyetten vazgeçmeden geleneksel usulleri eleştirmiş ve zamanın değişen ihtiyaçlarına karşılık verecek yeni kanun ve uygulamaların getirilmesini önermişlerdir. Bu çerçevede bir bütün olarak baktığımızda Osmanlı nasihatname yazarlarının kanun-ı kadim vurgusu, düşüncenin durağanlaşması, içine kapanması ve geçmişe yönelik bir nostaljiye dönüşmesi anlamına gelmemektedir.

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü, historianturk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6667-5401>

Bu vurgu, devlet adamları arasında gelişen gelenek, hukuk ve kanun bilincini göstermektedir. Devlet adamları arasında ortaya çıkan kanun bilinci siyasi tartışmaları zenginleştirmiş ve farklı fikirlerin hukuki zeminde ve yasal dayanaklar çerçevesinde tartışılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ilgili çalışmada XVI. yüzyılın sonundan itibaren yazılan nasihatnameler üzerinden Osmanlı siyaset yazarlarının kanun ve gelenek ilişkisine yönelik geliştirdikleri farklı yaklaşımlar ortaya konulacak ve kanun-ı kadim kavramının sanılanın aksine dinamik ve çok boyutlu bir düşünce iklimi yarattığı savunulacaktır.

Tarihsel Süreçte Gelenek ve Hukuk İlişkisi

Geleneksel kuralların ve kadim uygulamaların, ülke yönetiminde hukuki bir zemin, yasal bir çerçeve olarak kabul edilmesi anlayışı, dünyanın bir çok yerinde karşımıza çıkan oldukça yaygın bir anlayıştır. Örneğin, Antik Yunan düşüncesinde, geleneksel kuralların (*dike*), yasal düzenin (*nomos*) özü olduğu düşünülmekte ve yazılı olmayan bu kuralların tanrılar tarafından koyulduğuna inanılmaktaydı.⁽¹⁾ Ünlü Yunan Filozofu Platon'a göre, yazılı olmayan geleneksel kurallar oldukça önemliydi ve mevcut yazılı yasaların temelini teşkil ediyordu. Ona göre bu tür kurallar, bilge devlet adamları tarafından akıl süzgecinden geçirilerek yasaya dönüştürülmeli ve bu yasalara harfiyen uyulmalıydı. Çünkü ona göre, bir devlette yasa güçsüzse ve çiğneniyorsa, yıkılış çok yakındı; ama yöneticiler yasaların kölesiye, o devlet yükselir ve her türlü nimete ulaşırdı.⁽²⁾

Hukuka verdikleri önemle tanınan Romalılar da geleneği, kanunların bir parçası olarak görmekteydiler. Romalılara göre "Roma şehri hâlkının örf ve adetleri kanundu."⁽³⁾ Eğer bir sorunun mevcut yasalar içinde açık bir karşılığı yoksa Roma hâlkının örf-adetlerine göre hüküm verilirdi. Roma'nın ilk yazılı kanunları olan On iki Levha Kanunları da bu dönemde, örf adet hukukunu yazılı hâle getirmek amacıyla hazırlanmış ve uygulamaya konmuştu.⁽⁴⁾ Roma hukukçuları bu kanunları sürekli geliştirmeye devam etmiş nihayet Roma düşünürleri ve devlet adamları kendi kanunlarını, doğa yasaları olarak görmeye başlamışlardı. Ünlü Roma düşünürü ve devlet adamı Cicero, sadece Roma'da değil Dünya'nın her yerinde geçerliliği olan doğal yasaların, Roma geleneklerinde ve kanunlarında mevcut olduğunu dile getirmiş ve bu yasalara uyan devletin başarılı olacağını yazmıştı.⁽⁵⁾

Devletlerin, geleneklere ve yerleşik uygulamalara dayanan kurallar içerisinde yönetilmesi anlayışı İç Asya'da hüküm sürmüş Türk devletleri arasında da oldukça yaygındı. Türk devlet geleneğinde hükümdarın uyması beklenen kural ve ilkeler

(1) Sophokles, *Antigone*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016; Sophokles, *Kral Oidipus*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

(2) Platon, *Yasalar*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 35

(3) Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1990, s. 76.

(4) Peter Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 4.

(5) Cicero, *Yasalar Üzerine*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 46.

bütününe töre adı verilmekteydi. Törenin temel kaynağı bozkır gelenekleriydi ve bu gelenekler devletlerin kurucu hükümdarları tarafından şekillendirildikten sonra hukuki bir zemine hâline gelirdi.⁽⁶⁾ Türk siyaset düşüncesinde bu hukuki zemine büyük önem verilmekteydi. Örneğin ünlü siyaset yazarı Yusuf Has Hacib'e göre zamanın başlangıcından beri aklı başında insanların kurduğu bir düzen vardı.⁽⁷⁾ Dünyaya gelen iyi ve bilgili beyler de ülkelerine bir töre koymuşlardı.⁽⁸⁾ Onlardan kalan bu iyi töreyi uygulayan hükümdar yükselir⁽⁹⁾ hâlkı ise zenginleşirdi.⁽¹⁰⁾ Dolayısıyla bey olmak önemli olsa da daha önemli olan şey töreydi ve onu doğru uygulamak gerekirdi.⁽¹¹⁾

Kanunlarla gelenek arasında güçlü bağların bulunduğu hukuk düzenlerinden biri de İslam hukukudur. Bu durum bir bakıma dikkat çekicidir. Çünkü vahye dayalı bir din olan İslam'da tek gerçek kanun koyucunun Allah olduğu kabul edilmektedir. Buna rağmen, İslam hukukçuları geleneksel kuralları, İslam'a uygun olanlar (sahih örf) ve olmayanlar (fasid örf) şeklinde ikiye ayırmışlar ve İslam'a aykırı olmayan geleneksel kuralları, İslam hukukunda kullanmışlardır.⁽¹²⁾ Bu sebeple devletin toplumda kabul görmüş değer ve uygulamalar çerçevesinde yönetilmesi anlayışı İslam devletlerinde de karşılık bulmuş ve özellikle “*Bir kavim kendi hâlet-i ruhiyesini değiştirmedikçe Allah onların hâlini değiştirip bozmaz*” mealindeki *Ra'd Suresinin* 11 ayetine yapılan göndermelerle ülke idaresinde geleneklere bağlı kalma prensibi, ilahi bir emir olarak görülmüştür.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, hukuki zeminin gelenekler üzerine kurulması, tarih boyunca oldukça sık rastlanan, yaygın bir anlayıştı. Bu da oldukça normaldi. Çünkü kanun ve gelenek kavramları doğaları gereği birbirlerini besleyen ve kimi zaman örtüşen unsurlardı. Hukuki bir zemin ancak zaman içerisinde ulaşılmış dengeler ve oturmuş uygulamaları kapsadığı takdirde kalıcı olabilir ve toplum tarafından kabul edilebilirdi. Bu kapsamda Osmanlı düşüncesinde hukuki söylem, önemli ölçüde geleneksel uygulamalara ve eski kabullere dayanmakta ve gücünü hâlihazırda benimsenmiş değerlerden almaktaydı.

Osmanlı Düşüncesinde Gelenek ve Hukuk İlişkinin Ortaya Çıkışı

Osmanlılar arasında gelenek üzerinden hukuki bir söylem geliştirilmesi anlayışı, neredeyse Osmanlı düşüncesinin kendisi kadar eskidir. İlk Osmanlı siyasi ve tarihi metinlerinden olan XV. yüzyıl kronikleri, devletin kapsamlı bir dönüşüme

(6) Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adalet”, *Adalet Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 16.

(7) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 125/ 219. beyit

(8) Age., s. 131 /252. beyit

(9) Age., s. 133 /269. beyit

(10) Age.,s.137 /291. beyit

(11) Age.,s.159 /454. beyit

(12) İbrahim Kafi Dönmez, “Örf Maddesi”, *DİA*, 34. Cilt, İstanbul, 2007, s. 87-93

girdiği Fatih Sultan Mehmet dönemini ve uygulamalarını, hukuka aykırı oldukları gerekçesiyle eleştirmişlerdi. Ancak bu hukuki söylemin altını doldurmak için de eski Osmanlı geleneklerini öne çıkaran tarih anlatıları inşa etmişlerdi. Aşıkpaşazade ve Neşri gibi ilk Osmanlı tarih yazarları, mali kaynakların merkezî hazineye aktarılmasını ve sonradan Osmanlı düzenine katılmış kimselerin yönetici olmasını, hukuka aykırı bulmuşlardı. Bu hukuka aykırılığın altını çizmek için de Osmanlı'nın kuruluş geleneklerine ve ilk Osmanlı padişahlarının eylemlerine dikkat çekmişlerdi.⁽¹³⁾

İlk Osmanlı tarih yazarlarına göre, ülkenin mali kaynakları, yönetici sınıf içerisinde paylaşılmalıydı. Bu kaynakların, hükümdar tarafından merkezî bir hazineye aktarılması, Osmanlı geleneklerine ve dolayısıyla Osmanlı kanunlarına aykırıydı. Bu durumu ortaya koymak isteyen tarih yazarları, özellikle devletin kurucusu Osman Gazi'nin uygulamalarına ve vasiyetine vurgu yapmaktaydılar. Çünkü önceki kısımda ifade edildiği üzere, Türk devlet düzeninde, eski gelenekler, kurucu hükümdarlar tarafından şekillendirildikten sonra hukuki bir zemin hâline gelirdi. Bu kapsamda Osmanlılar açısından, geleneği, hukuka dönüştüren güç, Osman Gazi'nin uygulamaları ve düzenlemeleriydi.⁽¹⁴⁾

Aşıkpaşazade ve Neşri'ye göre, Osman Gazi, Orhan Gazi'ye vasiyetinde: “Sana bağlı kimseleri hoş tutasin ve silah arkadaşlarına ihsanda bulunmayı eksik etmeyesin” demişti.⁽¹⁵⁾ Bu vasiyet aslında Orhan Gazi'ye değil tüm Osmanlı sultanlarına yönelikti. Osman Gazi, mali kaynakların yönetici sınıf içerisinde paylaşılması âdetini bu sözleriyle kanun hâline getirmişti. Zaten bu yazarlara göre de Osman Gazi, vefat ettiğinde, geride altın-gümüş cinsi hiçbir mal bırakmamış, yani o zamana kadar elde ettiği tüm kaynakları, silah arkadaşları arasında paylaşmıştı.⁽¹⁶⁾ Bu durum, *Anonim Osmanlı Kroniği*nde özellikle vurgulanmış ve Osmanlı beylerinin “*besap defter bilmediğini*”, “*akçe yağıp hazine biriktirmediklerini*” açıkça yazılmıştı.⁽¹⁷⁾ Bu bağlamda, söz konusu yazarlara göre mali kaynakların yönetici sınıfa mensup aileler arasında paylaşılması ve bunların merkezî bir hazineye biriktirilmemesi gerekmekteydi ve bu gereklilik Osmanlı kurucu geleneğinin ve dolayısıyla Osmanlı hukukunun bir parçasıydı.

İlk Osmanlı tarih yazarlarının, gelenekler üzerinden karşı çıktığı bir diğer önemli mesele sonradan Osmanlı düzenine katılmış kimselerin yönetici sınıfına dâhil olmasıydı. Anonim Osmanlı Kroniği'ne göre başlangıçta sadece kurucu

(13) Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, s. 140-162

(14) Halil İnalçık, “Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı”, *Söğütten İstanbul'a*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 119-145

(15) Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hazırlayan: Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41 ; Mehmet Neşri *Kitab-ı Cibannüma*, TTK Yayınları, Ankara, 2016, s.145-147.

(16) Aşıkpaşazade, age., s. 45; Mehmet Neşri, age., s.147-149.

(17) *Anonim Osmanlı Kroniği*, hazırlayan Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 37-38

aileler (kadimler) vardı. Bütün makamlar onlara verilirdi. Ölen tımarlının oğlu yoksa karısı ve kızı sıkıntı çekmesin diye bir kişi ile evlendirilir, tımarı da karısı veya kızı ile birlikte o kişiye verilirdi. Devşirmelere rağbet edilmezdi.⁽¹⁸⁾ Aşıkpaşazade ve Neşri'ye göre bu sadece bir gelenek değil, Osman Gazi'nin kanunuydu. Ona göre Osman Gazi, tımar arazilerini paylaşırıp, sebepsiz yere kimsenin arazisinin geri alınmamasını ve sahibi ölen tımarların oğullarına bırakılmasını emretmiş ve *Her kim bu kanunu tutarsa Allah razı olsun. Eğer neslime bu kanundan başka bir kanun koyduracak olurlarsa edenin de ettirenin de Allah dinini ve dünyasını bozsun*.⁽¹⁹⁾ Dolayısıyla makamların kurucu aileler içinde kalması sadece geleneğin değil, Osmanlı hukukunun bir gereği idi.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, ilk Osmanlı tarih yazarları, gelenekle hukuku harmanlayarak, kendi dünya görüşlerini savunabilecekleri yasal bir zemin yaratmışlardı. Bu yasal zemin üzerinde, kurucu ailelerin eski imtiyazları, kanunların bir parçası olarak sunmuşlar ve bu sayede söz imtiyazları tehlikeye sokan uygulamaları, hukuka aykırı olmakla suçlayabilmişlerdi. Burada dikkat çeken nokta, söz konusu merkezileşme siyasetinin temsilcisi Fatih Sultan Mehmet'in de kendi uygulamalarını, muhalifleri gibi geleneksel hukuk düzleminde savunması olmuştur. Sultan Mehmet bu dönemde devlet teşkilatını yeniden düzenlemek için eşi görülmemiş bir kanun yazımı faaliyeti başlatmış, kurmakta olduğu merkezî devlet düzenini hukuki zemine taşıyacak idari, mali ve cezai sahaları içine alan detaylı ve sistemli bir yasal çerçeve oluşturmuştu. Üstelik bu yasal çerçeve, Sultan Mehmet yönetimine, hukuki bir zemin sağlamakla kalmamış onun geleneklerle olan bağını da kurmuştu. Çünkü oluşturulan kanunname, sadece Fatih'in değil önceki hükümdarların kanunlarını da kapsamaktaydı. Buna dayanarak, Fatih Sultan Mehmet, ortaya çıkardığı hukuki düzenin, kanun-ı kadime aykırı olmadığını tam tersine kanun-ı kadimin bir devamı olduğunu özellikle vurgulamış ve hazırlattığı kanunnamenin girişinde *"Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, benim soyumdan gelenler de her nesilde bu kanuna göre ülkeyi yönetmeye devam etsin."*⁽²⁰⁾ demiştir. Böylece geleneğe aykırı olmakla eleştirilen uygulamaları, kanunlaştırarak ve eski hükümdarların hükümlerine bağlayarak geleneğin kendisi hâline getirmiştir.

Merkezileşme siyaseti etrafında şekillenen tartışmalardan anlaşılacağı üzere, Osmanlıların, gelenek üzerinden hukuki bir söylem geliştirme çabası, Osmanlı düşüncesinin en erken safhalarına kadar gitmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu tartışmada, farklı siyaset anlayışları, kendi iddia ve yaklaşımlarını meşrulaştırmak adına aynı geçmişe sirtlarını dayamışlar ve kendi geçmiş yorumları üzerinden, güncel yaklaşımlarına hukuki dayanak aramışlardı.

(18) *Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 38-39

(19) Aşıkpaşazade, age., s. Mehmet Neşri, age., s. 111-113

(20) Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Ali Osman*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 3

Osmanlı Nasihatnamelerinde Gelenek ve Kanun İlişkisi

Fatih Sultan Mehmet'in kararlılıkla uyguladığı merkezîleşme siyaseti, Osmanlı Devleti'ni yeni bir döneme sokmuştu. Yaklaşık olarak XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen bu süreçte, Osmanlı Devleti, çağın ihtiyaçlarını mükemmelen karşılayan kurumları sayesinde, yenilmez bir orduya, güçlü bir maliyeye, istikrarlı bir ekonomiye ve güvenli bir taşra teşkilatına sahip olmuştu. Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçişinden Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına kadar uzanan bu dönemde, Osmanlılar arka arkaya zaferler kazanarak devasa fetihlerde bulunmuşlar ve eşine az rastlanan güçte ve boyutta bir imparatorluk oluşturmuşlardı. Fakat XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan çeşitli uluslararası gelişmeler sonucunda tımar sistemi başta olmak üzere birçok başarılı Osmanlı kurumu ömrünü tamamlamış ve eski işlevini yitirmişti. Bunun sonucunda Osmanlı ordusu eski üstünlüğünü kaybetmiş, devletin mali yapısı zayıflamış, ekonomik istikrarı bozulmuş ve taşra düzeni sarsılmıştı. Bu sancılı sürecin ortasında geçmişe bakan Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman dönemini bir tür altın çağ olarak görmeye başlamışlar ve o dönemin kanunlarına, uygulamalarına ve geleneklerine, güncel yaklaşımlarını destekleyecek meşru hukuki gelenekler olarak yaklaşmışlardı.⁽²¹⁾ Bu durum Osmanlı düşüncesindeki gelenek-hukuk ilişkisini hiç olmadığı kadar sıkılaştırmıştı. Osmanlı yazarları, artık siyasetnamelerine “*Bir kavim kendi hâlet-i rubiyesini değiştirmedikçe Allah onların hâlini değiştirip bozamaz*” mealindeki *Ra'd Suresinin* 11 ayeti ile başlıyor ve geleneksel kanunları, şariat hükümleriyle birlikte anıyorlardı.⁽²²⁾ Bu sayede, değişen Osmanlı devlet ve toplum düzeninde, farklı talep ve temenniler, geçmişle, ilişkilendirilerek savunulabiliyor ve eski imtiyazların muhafazası kolaylıkla hukuki bir tartışmanın konusuna dönüşebiliyordu. Dolayısıyla siyaset yazarlarının geleneksel uygulamaları kanunlaştırma çabaları, düşüncenin durağanlaşmasından ziyade siyasi taleplerin meşrulaştırma çabalarından kaynaklanıyordu.

XVI. yüzyılın sonu itibarıyla tımar sistemine dayalı ve sosyal hareketliliğe kapalı Osmanlı devlet ve toplum düzeni ortadan kalkmaya başlamıştı. Eski düzende babalar, mesleklerini oğullarına bırakmakta ve yönetici zümre mensupları sahip oldukları imtiyazları kendi çocuklarına aktarmaktaydılar. Fakat XVI. yüzyılın sonlarına doğru, yönetici zümre mensupları ile diğer toplumsal kesimler arasındaki keskin ayrımlar zayıflamış; farklı toplumsal kesimler, orduya ve bürokrasiye girmeye başlamıştı. Farklı toplumsal kesimlerin makam rekabetine katılması sebebiyle, atanan kişilerin görev süreleri kısalmış ve tekrar atanmak isteyen memurlar, rüşvet vermek zorunda kalmışlardı. Böyle bir ortamda, yönetici zümre mensubu Osmanlı

(21) Öz, , *Osmanlı Tarihi Üzerine*, s. 140-162

(22) Rad Suresinin 11 ayetine yapılan bazı atıflar şöyledir: Hasan Kâfi Akhisari, *Usulü'l-Hikem Fi Nizamü'l-Âlem (Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar)* hazırlayan: Kenan Ziya Taş, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 131; Veysi, *Habname-i Veysi*, Hazırlayan Mustafa Altun, mvt yayıncılık, İstanbul, 2011 s. 76; Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatü's Selatin*, Hazırlayan Faris Çerçi Yükselen Ay Yayınları, İstanbul, 2015. s. 289

siyaset yazarları, umdukları makam ve mevkilere kavuşamamışlar ve yükselbilmek için çeşitli sıkıntılara katlanmak zorunda kalmışlardı. Bu devlet adamları kendi hayatlarında yaşadıkları mesleki belirsizlikleri ve zorlukları, devletin içinde bulunduğu istikrarsızlıkla birlikte değerlendirmişler ve bu çerçevede siyasal metinler inşa etmişlerdi. Onlara göre güncel sorunlarının, kaynağı mevcut yöneticilerin Osmanlı geleneklerine ve kanunlarına aykırı hareket etmesiydi. Onlara göre, toplumsal sınıflar arası kural dışı geçişlerin engellenmesi, atamaların uzun süreli olması ve atamalara eşlik eden maddi gelir ve mülklerin babadan oğula geçmesi gerekiyordu. Bu duruma uymayan uygulamalar Osmanlı geleneklerinden sapma anlamına geliyor ve kanunlarını ihlal ediyordu.

Yönetici zümre mensuplarının geleneksel imtiyazlarını, Osmanlı kanunlarının bir gereği olarak savunan Osmanlı yazarlarından biri Gelibolulu Mustafa Âli'ydi. Gelibolulu Mustafa Âli gençliğinde devlet adamlarının öngörülebilir bir şekilde aşama aşama yükseldiklerini ve ulaştıkları makamlarda kalıcı oldukları bir Osmanlı düzeni görmüştü. Örneğin yirmili yaşlarının başında tanıştığı ve o zamanlar yetmişlerinde olan Celalzade Mustafa 35 yaşında reisülküttap olmuş, 45 yaşında nişancılığa yükselerek mesleğinin zirvesine ulaşmış ve 68 yaşına kadar bu görevde kaldıktan sonra emekliliğe ayrılmıştı. Emekliliğe ayrıldıktan sonra bile kendisine tahsis edilen mali kaynaklar sayesinde herhangi bir sıkıntı yaşamamış ve kendisinden sonra da yakın akrabaları yüksek memuriyetlere atanmıştı. Eserlerinde Celalzade Mustafa'ya olan hayranlığını gizlemeyen Gelibolulu Mustafa Ali de muhtemelen kendisini böyle bir Osmanlı düzeninin beklediğini düşünmüştü.⁽²³⁾ Fakat XVI. yüzyılın son çeyreğine denk gelen kendi yetişkinlik döneminde, Gelibolulu Mustafa Âli, istediği ve hatta talep ettiği yüksek makamlara bir türlü erişememiş ve atandığı makamlarda da kalıcı olamamıştı. Tüm hayatını makam ve mevki mücadelesi ve maddi belirsizlik içinde geçiren Mustafa Âli, büyük bir hayal kırıklığı hissetmiş ve bu hayal kırıklığı içerisinde yaşadığı dönemi, Osmanlı geleneklerinin ve kanunlarının uygulanmadığı, hak edene hakkının verilmediği, hukuksuz bir dönem olarak tasvir etmişti. Siyaset kitaplarını da bu ruh hâli içerisinde kaleme alan Mustafa Âli, kendi sınıfsal çıkarlarını, Osmanlı kanunları ve gelenekleriyle birlikte değerlendirmişti.

Bu kapsamda Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre gerekli özellikleri taşıyan kâmil insanların marifet makamları nasıl daimîyse dünyadaki mevkilerinin de o şekilde kesintisiz olması gerekmektedir. Kabiliyetli insanların hayat boyu görevlerinde kalmaları ve mantıksız bahaneler ile görevden alınmalarını ve hayırlı hizmetlerine devam etmeleri farz kılınmış namazlar kadar gerekiyordu.⁽²⁴⁾ Kendisi başarılı bürokratların azledilmesinden o kadar büyük rahatsızlık duymaktaydı ki görevden alma fikrinin şeytana mahsus bir bela olarak tanımlamaktaydı.⁽²⁵⁾

(23) Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali - Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 29,35

(24) Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatüs Selatin*, s. 340.

(25) Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatüs Selatin*, s. 340.

Gelibolulu'ya göre başarılı devlet adamları görevlerinde muhafaza edildikleri gibi aileleri de devlet tarafından himaye edilmeliydi. Bu görevlilerin çocukları babalarının makamlarına getirilmeliydi⁽²⁶⁾. Ona göre eski hükümdarlar bu hizmet hakkını gözettikleri için emirlerinde bulunan sayısız hizmetkârlar her zaman mal ve canlarını feda etmeye hazırlardı. Makam güvenliğinin bulunduğu dönemlerde, hükümdarın çevresinden görevden alınmış küskün insanlar bulunmuyordu.⁽²⁷⁾

Gelibolulu Mustafa Âli'nin siyasi yorumlarında eski dönemden kalma imtiyaz beklentileri öne çıkmaktaydı. O, yetenekli devlet adamlarının yüksek makamlara ulaşabildikleri ve makamlarında uzun süre kalabildikleri geleneksel Osmanlı düzenini savunmaktaydı. Gelibolulu'nun savunduğu düzende, devlet adamları sadakatle hizmet ettikleri sürece geleceklerinden endişe etmemeli ve iktisadi sıkıntı çekmemeliydiler. Bu da yönetici sınıf mensuplarının makamlarını ve imtiyazlarını çocuklarına aktarabilmesi ve toplumsal sınıf geçişlerinin engellenmesiyle mümkün olabilirdi. Dolayısıyla Gelibolulu Mustafa Âli, farklı zümrelerden kimselerin devlet hizmetine katılmasını ve makam sahiplerinin görevlerinden erken alınmasını kanuna aykırı buluyor ve bu şekilde geleneksel imtiyaz taleplerini hukuki bir zeminde ifade ediyordu.

Mustafa Âli'nin yönetici sınıfın imtiyazları üzerinden geliştirdiği makam istikrarı talebi Koçi Bey tarafından da savunulmakta ve yine aynı şekilde geleneksel Osmanlı düzenine ve kanunlarına gönderme yapılmaktaydı. Koçi Bey'e göre ortada sebep yokken bir devlet adamını görevden almak gibi "ham bir fikir" Osmanlı hükümdarlarından birinin arzusu olsa dahi böyle bir değişiklik ne dinin gereklerine sığardı ne de kanunlara uyardı. Bu yüzden adaletli hükümdarlar asla akla zarar böyle bir uygulamaya kalkışmazdı. Koçi Bey'e göre tüm makam ve dirlikler, onları yöneten zümrenin geçim vasıtasıydı. Bu makamları elinden alındığı takdirde devlet adamlarının maiyetlerindeki hizmetkârlarının masraflarını karşılamaları mümkün olmazdı. Suçu olmayan bir devlet adamının makamı elinden alındığı takdirde o kişi başka bir mesleğe vakıf olmadığı için fakir düşerek borçlanır ve rezil olurdu. Devlet adamı farklı mesleki becerilere sahip olsa dahi bunu yapması onun mevkisi için uygun olmazdı. Koçi Bey'e göre Ailesi nesillerce devlete hizmet etmiş devlet adamları dururken yabancı kimselerin makamları doldurması devletin namusu için büyük bir eksikliklerdir. Makamların, yönetici sınıf dışından gelenlere rüşvet karşılığı verilmesi durumunda bu kişiler verdikleri rüşveti çıkarmak için hâltkân zalimce vergiler toplamaktadırlar. Koçi Bey'e göre tarihsel tecrübenin açıkça gösterdiği üzere zulmün ve rüşvetin yaygınlaşması durumunda ülkenin harap olması mukadderdir. Dolayısı ile rüşvetin ve zulmün önüne geçmek için başta beylerbeylikleri olmak üzere tüm makamların uzun süreli olması sağlanmalıdır. Makamlarından alınan kimseler eğer rüşvete gerek duymadan yeniden atanacakları bilirlerse görev süreleri boyunca

(26) Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatüs Selatin*, s. 341.

(27) Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatüs Selatin*, s. 341.

ağır vergiler toplamazlar, arkalarında güzel işler bırakırlardı. Bu şekilde ülkeye düzen gelir ve makam sahipleri adil yöneticilere dönüşürdü.⁽²⁸⁾

Koçi Bey'in geleneksel kanunlara yönelik vurgusu, kamu hizmetine dışarıdan girişlerin engellenmesine ve makam sahiplerinin, görevlerinde uzun süre tutulmasına dayanmaktaydı. Makamların yabancılara dağıtılmasının önüne geçildiğinde, yönetici sınıf mensuplarının sayısı ile mevcut makamlar arasında bir denge oluşacaktı. Makamların sayısı yeterli olduğu zaman ise devlet adamları gelecek kaygısı gütmeyen uzun sürelerle idari görevlerini yerine getirecekler ve kendilerinden sonra da makamlarını evlatlarına bırakabileceklerdi. Dolayısıyla Koçi Bey'in geleneksel kanunlara bakışı, onun sınıfsal talepleriyle örtüşüyordu.

Koçi Bey'in geleneksel düzene ve Osmanlı kanunlarına bakışı, aynı tarihlerde yazılmış *Kitab-ı Müstetab* isimli anonim bir eserde de karşımıza çıkmaktadır. Kitabın yazarı, Osman Gazi'den Sultan III. Murad zamanına kadar, Osmanlı kanunlarının titizlikle uygulandığını ancak o tarihten itibaren kanunlardan sapıldığını ve devlet hizmetine yabancıların alındığını dile getirmiştir.⁽²⁹⁾ Yazara göre sipahiliğe, yeniçeriliğe ve diğer devlet görevlerine kimlerin geleceği eski kanunlarda kesin bir şekilde düzenlenmiştir. Toplumsal hareketliliğe kapalı bu düzeni, eserinde detaylarıyla izah eden yazar, ülkenin tüm sorunlarını, tarif ettiği bu geleneksel düzenden ve kanunlardan sapılmasına bağlamaktadır.⁽³⁰⁾ Yazara göre, yaklaşık yirmi beş yıldır geleneksel kanunlara aykırı şekilde, hâlkten kimseler “bir çift öküz satıp, onun parasıyla” devlet hizmetine girmektedir. Devlet hizmetine yabancı bu kimseler, sancak beyliği ve beylerbeyliği gibi yüksek makamlara kadar gelmektedir. Ancak buna rağmen içlerinde İstanbul'un yerini bile bilmeyen kimseler vardı. Yazara göre, sarayda yetişmemiş, hatta İstanbul'un yerini bile bilmeyen bu insanların, devletin usul ve erkânına göre hizmet etmeleri ve düzeni sağlamaları mümkün değildi. İşte bu yüzden Osmanlı kanunlarına aykırı şekilde devlet hizmetine girmiş bu yabancılar, ülkedeki sorunların esas sebebiydi.⁽³¹⁾ Dolayısıyla bu sorunun çözülmesi için, Osmanlı kanunlarını ve geleneklerini iyi bilen bir sadrazamın göreve getirilmesi ve bu sadrazamın ülkeyi geleneksel kanunlara göre yönetmesi gerekmektedir.⁽³²⁾

Kitab-ı Müstetab'ın yazarına göre devlet hizmetine yabancıların girmesine engel olunması gerektiği gibi geleneksel kanunları bilen ve bunları uygulayan devlet adamlarının da makamlarında uzun süre tutulması gerekmektedir. Esere göre ancak gereksiz bahaneler ile azledilme korkusuna sahip olmayan devlet adamları ülkeye hakkaniyetle hizmet edebilmekteydi. Yazar'a göre, tecrübeli devlet adamlarının

⁽²⁸⁾ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 206-208.

⁽²⁹⁾ *Kitab-ı Müstetab*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.1-2

⁽³⁰⁾ *Kitab-ı Müstetab*, s. 7-8.

⁽³¹⁾ *Kitab-ı Müstetab*, s. 9

⁽³²⁾ *Kitab-ı Müstetab*, s. 31.

makamlarını koruması, Osmanlı devlet geleneğinin bir gereğiydi. Örneğin Sultan Süleyman döneminde veziriazam Topal Mustafa Paşa türlü zahmetlerden ötürü sakatlanmış ve bu yüzden de Divan toplantılarına gidecek gücü kalmamıştı. Buna rağmen paşa görevinden alınmamış ve kendisine itibar gösterilerek hükümdar karşısında oturmasına izin verilmişti. Devlet işlerini hükümdara oturarak arz eden paşa hakkında Kanuni Sultan Süleyman şöyle demişti:

“şimdiki vezirimiz devletin işleyişine vakıftır, eğer onu görevden alırsak yerine gelen kişi onun tecrübesine ulaşana kadar birçok önemli devlet işi yarım kalacaktır ve birçok meselede çözüme ulaşmayacaktır. Bu yüzden Mustafa Paşa sadrazamlık hizmetlerini sürdürsün Divan-ı Hümayun kapısına varıncaya kadar at üzerinde gelsin ve huzuruma gelmesi gerektiğinde de tezkere sunsun”

Esere göre Mustafa Paşa uzun süre bu şekilde hizmet etmeye devam etmişti. Çünkü o devirlerde devlet düzenine hâkim, kanunları ve gelenekleri iyi bilen bir devlet adamlarına büyük saygı duyulmakta ve onları görevden almanın ülke için ne kadar zararlı olacağı bilinmekteydi. O dönemlerdeki başarının sırrı, günübirlik davranılmayarak her hareketin sonrasının düşünülmesi ve ülkenin bu şekilde yönetilmesi idi.⁽³³⁾ Dolayısıyla yazarın, gelenek ve kanun bilinci, yönetici zümrenin kıymetinin bilinmesi ve bu zümreye yabancıların girmesinin engellenmesi ilkelerine dayanıyordu.

Yukarıda anlatılar ışığında anlaşılacağı üzere XVI. yüzyılın sonundan itibaren, Osmanlı yönetici sınıfına mensup nasihatname yazarları, Osmanlı kanunlarını, geleneksel düzenle birlikte görüyorlar ve böylece kendi sınıfsal taleplerini ve imtiyaz beklentilerini, hukuki bir zeminde savunmuş oluyorlardı. Bu kapsamda, yönetici sınıfa, yabancıların alınmaması, devlet adamlarına tahsis edilen makamların uzun süreli olması ve makamların sağladığı maddi gelir ve kaynakların soy esasına göre babadan oğula aktarılması, geleneksel kanunların (kanun-ı kadimin) bir gereği olarak talep ediliyordu.

Gündemlerindeki yönetim düzenini kadim kanunlar olarak sunarak, taleplerine meşruiyet kazandırma yoluna giden Osmanlı siyaset yazarlarının gerçek amacı geçmişin ihyası olmadığı için, kendi aralarında da eski kanunların ne olduğu konusunda bir fikir birliğine varamamaktaydılar. Bu çerçevede farklı yönetim modellerini savunan farklı siyaset yazarları, geleneksel uygulamaları ve eski kanunları farklı şekillerde sunarak kendi gündemlerindeki fikirlerini savunmuşlardı. Bu durumun en dikkat çekici örneklerinden birisi padişah ve sadrazamın yetkileri üzerine geçen tartışmada yaşanmıştır.

XVII. yüzyıl, Osmanlı siyaset düşüncesinin temel meselelerinden biri saray ile sadrazam arasındaki yetki rekabeteydi. Bu rekabetin sebebi XVII. yüzyıl'da yaşanan

⁽³³⁾ Kitab-i Müstetab, s. 29.

veraset düzenlemesiydi. Yüzyıl başında yaşanan veraset düzenlemeleri sonucunda, şehzadeler, eğitim almak için sancağa gönderilmiyor ve tahta kendi çabalarıyla değil saray mensuplarının desteğiyle geçiyorlardı. Bu destek karşılığında haremın güçlü şahsiyetleri hükümdar ve devlet idaresi üzerinde büyük bir nüfuz elde ediyordu. Hükümdarın yakın çevresinin yani harem ve saray görevlilerinin ülke yönetimine müdâhil olmasına, başta sadrazam olmak üzere yüksek makam sahipleri karşı çıkmakta ve bu karşı çıkışlarını da kaleme aldıkları nasihatnameler üzerinden göstermekteydiler. Bu kapsamda kaleme alınan nasihatnamelerde, önemli mevkilere yapılacak atamaların doğrudan hükümdar tarafından mı yoksa sadrazam aracılığıyla mı yapılacağı önemli bir tartışma konusu olmuştu. Fakat burada dikkat çeken nokta tartışmanın her iki tarafının da kendi görüşlerini geleneksel kanunlara (kanun-ı kadime) gönderme yaparak savunması olmuştu.

Bu bağlamda sadrazamların sıkı denetim altında tutulmasını ve üst düzey makamların sadrazam değil hükümdar tarafından dağıtılmasını öneren Hırzül Mülük'ün anonim yazarı, yaklaşımını kadim uygulamaları dayanak göstererek desteklemekteydi. Yazara göre yüksek makamların sadrazam tarafından değil hükümdar tarafından dağıtılmasını lazımdı. Ona göre eski zamanlarda bir makam boşaldığında devrin sadrazamı seçtiği kişiye “*İnşallah bu konuyu yarın padişaha sunacağım, ama makamın sana verileceğine söz veremem. Padişah hazretleri, bu makamı başka bir kuluna da bahşedebilir. Sen git şimdi duanı et*” derdi. Hatta o kimseye bazıları “*hayırlı olsun*” dediğinde o kişi, “*nereden biliyorsunuz makamın bana verileceğini, konu padişaha sunulduğunda, makamı başkasına da verebilir*” diye cevap verirdi. Fakat Hırzül Mülük'ün yazarına göre şimdiki zamanda sadrazam daha konuyu padişaha arz etmeden, seçtiği kişinin şüphesi kalmamakta ve makamın kendisinin bilerek tebriklerini kabul etmektedir. Yazara göre, 5-10 yıldır yaşanan bu durum sebebiyle, Osmanlı düzeni bozulmuş ve sadrazamlar makamları parayla satmaya başlamıştır. Bu makamlara gelen kişiler ise sadrazama ödedikleri parayı çıkarmak için hâltkân ağır vergi toplayıp zulmetmiştir. Dolayısıyla yapılması gereken, Osmanlı geleneklerine dönmek ve atama yetkisini sadrazam dâhil kimseye vermemektir.⁽³⁴⁾

Hırzül Mülük'ün yazarı atama yetkilerinin padişahın tekelinde kalmasını önermiş ve bunu Osmanlı geleneklerini öne sürerek savunmuştu. Fakat birçok Osmanlı yazarı, Osmanlı geleneksel düzeninin tam tersi bir istikamette olduğu fikrindeydiler. Gelibolulu Mustafa Âli, Selaniki Mustafa Efendi, Koçi Bey ve Hazerfen Hüseyin Efendi'ye göre, geleneksel Osmanlı düzeni tam yetkili ve mutlak bağımsız bir sadrazamın idaresine dayanmaktaydı. Onlara göre, eski padişahlar, memleket meselelerine hâkim birini veziriazam yaptıktan sonra ona güvenerek çalışmalarına karışmazlar ve kimsenin de onun işine karışmasına izin vermezlerdi.⁽³⁵⁾ Bu Osmanlı

⁽³⁴⁾ *Hırzül Mülük*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 188-189

⁽³⁵⁾ Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, Hazırlayan Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999 s. 427-428; Gelibolulu Mustafa Âli, *Küh'ül Ahbar*, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s 952.; Koçi Bey, Koçi Bey

yönetim geleneği, III. Murad dönemine kadar devam etmiş ve en son Sokullu Mehmet Paşa ülkeyi başka kimsenin müdahalesi olmaksızın on beş yıl idare etmişti. Fakat III. Murad'ın iktidara gelmesiyle birlikte bu kanundan sapılmış, valide sultan, harem ağası ve harem kethüdası gibi saray mensupları devlet işlerine dâhil edilmişti.⁽³⁶⁾ Bu şekilde sadrazamın gücü zayıflamış ve otoritesi kaybolmuştu. O günden sonra da Osmanlı Devleti'nin düzeni bozulmuş, hazinesi boşalmış ve ordusu zayıflamıştı.⁽³⁷⁾ Selaniki'ye göre bu sebeple memlekete hiçbir şeyin hayrı bereketi kalmamış,⁽³⁸⁾ Koçi Bey'e göre aynı sebeple devlet toprak kaybetmeye başlamıştı.⁽³⁹⁾ Hâlbuki Osmanlıların bunca güçlü, değerli ve başarılı olmasının sebebi, vezirlerinden birine veziriazamlık verip, bağımsızlık dizginlerini kendisine teslim etmesi ve devlet işlerine *ondan başkasının* karışmasına izin vermemesiydi.⁽⁴⁰⁾ Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre devlet idaresinde sadrazamın üstünde bir mevki olamazdı ve hükümdar bir kere vezirin yeterliliğine güvenip ona sadrazamlık verdikten sonra vezirine mutlak bağımsızlık verir ve onun kararlarını asla geri çevirmezdi. Bu, Osmanlı kanunlarının gereği idi.⁽⁴¹⁾

Yukarıda anlatılar ışığında görüleceği üzere Osmanlı yazarları farklı yönetim modellerini önerirlerken dahi bunu aynı şekilde meşrulaştırma yoluna gitmişlerdi. İster sadrazam merkezli ister saray merkezli yönetim modellerini savunsunlar, XVII. yüzyıl Osmanlı siyaset yazarları, önermelerini, Osmanlı yönetim geleneklerine ve kanunlarına göndermeler yaparak desteklemişlerdi. Bu yazarların gerçek amacı geçmişin ihyası olmadığı için, kendi aralarında da eski kanunların ne olduğu konusunda tam bir fikir birliğine varamamışlar ve geçmiş uygulamaları farklı şekillerde sunarak fikirlerini savunmuşlardır. Sadrazam ve hükümdarın yönetim yetkileri üzerine gerçekleşen tartışmadan anlaşılacağı üzere, Osmanlı siyaset yazarlarının geçmiş tasavvurları ve geleneksel kanun anlayışları somut ve genelgeçer bir gerçekliği ifade etmiyor; farklı dünya görüşlerine sahip yazarlar kendi ideal düzenlerini meşrulaştırmak adına birbirinden farklı geçmiş tasavvurlarına ve geleneksel kanun anlayışlarına sahip olabiliyorlardı.

Osmanlı siyaset yazarlarının geleneksel uygulamaları ve kanunları yüceltmelerinin asıl amacı geçmişin ihyası değil mevcut gündemlerinin meşrulaştırılması olduğu için; bazı siyaset yazarları, mevcut fikirlerini savunmak adına gerektiğinde geleneksel kanunları esnetmeyi ve değişen ihtiyaçlara göre yeniden düzenlemeyi savunmuşlardır.

Risalesi, s. 149.

⁽³⁶⁾ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s. 149

⁽³⁷⁾ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künh'ül Abbar*, s. 956-957

⁽³⁸⁾ Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, s. 431.

⁽³⁹⁾ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s. 150.

⁽⁴⁰⁾ Koçi Bey, age, s. 186.

⁽⁴¹⁾ Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telbisül-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.s. 84.

Bu bağlamda, yeri geldiğinde geleneksel kanunları yücelten ve bunlardan sapılmasını kıyasıya eleştiren Osmanlı siyaset yazarları yeri geldiğinde kanunları, geleneksel düzenlemelerin üstünde yorumlayarak, değiştirilmesini savunmuşlardı. Örneğin eserlerinde kanun bilincine geniş yer veren ve hukuka aykırı hareketleri, bozulmanın sebebi olarak gören Gelibolulu Mustafa Âli⁽⁴²⁾, söz konusu akıllı ve bilgili devlet adamlarına görev verilmesi olduğunda, kanun-ı kadime bakılmasına gerek olmadığını düşünmekteydi. Kur'an-ı Kerim'deki "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" ayetinden yola çıkan Gelibolulu'ya göre akıllı insanlara saygı gösterilmesi Allah'ın bir emriydi. Ona göre, akıllı insanlar bir ülkenin hazinesiydi. Zihni açık devlet adamları sayesinde ülkenin hedefleri ortaya çıkar ve düşünce dünyası oluşurdu.⁽⁴³⁾ Bu bağlamda, muhtemelen kendisini de akıllı insanlar arasında gören Mustafa Âli, kendi makam taleplerini de kapsayan akıllı insanların istihdamı fikrini savunmak adına, kanun-ı kadimi yok saymayı göze almış ve hukuki söylemini geleneklerin dışına çıkarmıştı.

Gelibolulu Mustafa Âli örneğinde olduğu gibi çeşitli Osmanlı yazarları kanunlara uymanın ve hukuk kurallarına bağlı kalmanın önemini vurgulamakla birlikte, bazı durumlarda geleneksel kuralların esnetilebilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu tarz görüşe sahip olan yazarlardan biri de XVII. yüzyılın ortalarında yaşamış ve Kitabı Mesalibi'l Müslimin ve Menafi'il Müminin isimli eseri kaleme almış anonim yazardı. Yazar, tıpkı Gelibolulu Mustafa Âli gibi kanunlara ve hukuki müeyyidelere büyük önem veriyor ancak gerekli şartlar oluştuğunda eski kanunlarda ısrar edilmesini yanlış buluyor ve böyle durumlarda hukuki zeminden ayrılmadan yeni kanunların düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu. Yazara göre devlet adamlarının öncelikle mevcut kanunları bilmesi çok önemliydi. Kanunlara hâkim olan devlet adamları görevinin ne olduğunu iyi bilir ve işini yaparken zorlanmazdı. Bu yüzden makam ve mevkiler, kanunları iyi bilen devlet adamlarına bırakılmalıydı. Kanunları bilmeyen ve mesleği tanımayan insanlara görev vermek, zaten daha en başından Osmanlı kanunlarını (kanun-ı kadimini) ihlal etmek demektir.⁽⁴⁴⁾ Eserin yazarı, ülke idaresinde kanunların uygulanmasına ve hukuki hükümlere riayet edilmesine büyük önem vermekteydi. Eseri boyunca, ülke idaresinde çeşitli konularda kanun-ı kadime uygun hareket edilmesi gerektiğinin altını çizmekteydi.⁽⁴⁵⁾ Fakat yazarın öne çıkardığı kanun bilinci, geçmiş uygulamaların körü körüne uygulanması anlamına gelmiyordu. Yazarın yaklaşımına göre lazım olan yerlerde eski kanunlar uygulanabilirdi ancak yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğu zaman eski kanunlarda ısrarcı olmaya da gerek yoktu. "*Evvelden olagelmıştır demek fayda vermez, o zaman bu zamana uymaz.*

⁽⁴²⁾ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 358-359.

⁽⁴³⁾ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 324.

⁽⁴⁴⁾ *Kitabu Mesalibi'l Müslimin ve Menafi'il Müminin*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.113.

⁽⁴⁵⁾ *Kitabu Mesalibi'l Müslimin ve Menafi'il Müminin*, s. 107-108.

Her hususu kendi zamanına göre ele almak gerekir.⁽⁴⁶⁾ diyen yazar, eski kanunların hatalı olduğu ve sıkıntılara yol açtığı durumlarda yeni kanunların hazırlanmasını teklif etmektedir. Bu bağlamda yazar, İstanbul'un çevresinde bulunan çayırların biçilmesinin öteden beri bölge köylülerine yaptırılmasını örnek vermektedir. Yazara göre, İstanbul'dan Çorlu'ya kadar uzanan arazide, sırf eski adettir diye, bölge hâlkı işlerinden alıkonulup her yıl iki ay zorla çayır sürmeye götürülmektedir. Doğru düzgün tırpan tutmayı bilmeyen bu insanlar hem kendi işlerinden geri kalmakta hem de çayırları ziyan etmektedirler. Köylüleri bu işe seferber etmek yerine sipahilerin maiyetinde bulunan deneyimli seyisler buraya gönderilse hem çayır doğru düzgün biçilir ve buradan daha çok kar elde edilir hem de bölge hâlkı bu eziyetten kurtulurdu. Bu bağlamda bölge köylülerinin sipahi çayırlarında zorla çalıştırılmasını hükmeden eski kanunun kaldırılması gerektiğini ifade eden yazar, mevcut sadrazamın yeni bir kanun hazırlaması gerektiğini düşünmekteydi. Bu sayede hem kamu hazinesinin hem de bölge hâlkının fayda sağlayacağını düşünen yazar sırf kanun olduğu için hatalı bir uygulamanın sürdürülmesine şu sözlerle karşı çıkmaktaydı:

“Diyelim ki kanundur fakat bu kanunu koyanlar ya Hersek oğludur ya da Karagöz Paşadır ki bunlar okuma yazma bilmeyen adamlardır, lazım mıdır şimdiki zamanın akıllı ve bilgili yöneticileri onların yolunu takip etsin. Allaha şükür bu konu ne sünnettir ne de farzdır ki terk etmele günaha girilsin... Bu kanun peygamber zamanından kalmış değildir ki bozmak günah olsun. Karagöz Paşa ya da Hersek oğlu zamanında onlar öyle uygun gördüğü için kanunlaşmıştır. Allaha şükür şimdiki sadrazam hazretlerinin akli ve bilgisi onlardan fazladır, kendi yaklaşımını ortaya koymalı ve okuma-yazma bilmeyen eski vezirlerin yolundan ayrılmalıdır.”⁽⁴⁷⁾

Yukarıda anlatılanlar ışığında görüleceği üzere, Osmanlı siyaset yazarları kanunlarla gelenekler arasında güçlü bağlar kursalar da hukuk bilinçlerini bütünüyle eskinin övgüsüne üzerine inşa etmiyorlardı. Bu yazarlar gerektiğinde geleneksel uygulamaların ve eski adetlerin, bir kenara bırakılabileceğini düşünüyor ve hukuk bilincini terk etmeden kanun-ı kadimi eleştirebiliyorlardı.

SONUÇ

Çalışma boyunca ortaya konan bilgilerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı siyaset düşüncesinde devlet idaresini konu alan kural ve kaideler ile oturmuş gelenekler arasında güçlü bağlar mevcuttu. Fakat bu bağlar, Osmanlı siyaset yazarlarının, geçmişe saplantılı olduklarını veya herhangi bir meselede yeni fikir üretmediklerini anlamına gelmemekteydi. Eski Yunan'dan Romaya, İç Asya'dan İslam Dünyası'na kadar uzanan coğrafyada birbirinden farklı hukuk gelenekleri, hukuki söylemlerini, geleneksel uygulamalara ve eski kabullere dayandırmakta ve dünyanın çeşitli yerlerinde yasalar güçlerini hâlihazırda benimsenmiş değerlerden almaktaydı.

⁽⁴⁶⁾ *Kitabu Mesalibi'l Müslimin ve Menafi'ül Müminin*, s. 46-47

⁽⁴⁷⁾ *Kitabu Mesalibi'l Müslimin ve Menafi'ül Müminin*, s. 89, 118.

Bu açıdan Osmanlı düşüncesinde de daha en başından itibaren hukuki söylemler geleneksel kabullerin etrafında şekillenmiş ve kanuna aykırılık tartışmaları geçmiş uygulamalara yapılan göndermeler üzerinden gerçekleşmişti. Bu tartışmalarda farklı siyaset anlayışları, kendi iddia ve yaklaşımlarını meşrulaştırmak adına aynı geçmiş sınırlarını dayamışlar ve kendi geçmiş yorumları üzerinden, güncel yaklaşımlarına hukuki dayanak aramışlardı.

XVI. yüzyılın sonu itibarıyla tımar sistemine dayalı ve sosyal hareketliliğe kapalı Osmanlı devlet ve toplum düzeni ortadan kalkmaya başladığında Osmanlı nasihatname yazarlarının birçoğu kendi sınıfsal çıkarlarını devletin bekası ile örtüştürmüş ve geleneksel imtiyazlarını, devletin asli gelenekleri olarak tasvir etmişti. Böylelikle sınıfsal imtiyaz taleplerini kadim kanunlar olarak sunmuşlar ve taleplerine hukuki bir meşruiyet kazandırma yoluna gitmişlerdi. Bu yazarların gerçek amacı geçmişin ihyası olmadığı için, kendi aralarında da eski kanunların ne olduğu konusunda tam bir fikir birliğine varamamışlar ve geçmiş uygulamaları farklı şekillerde sunarak fikirlerini savunmuşlardı. Yazarların asıl amacı, kendi görüş ve önermelerini savunmak olduğu için, kimi zaman bunu yapmak adına, hukuki meşruiyetten vazgeçmeden geleneksel usulleri eleştirmiş ve zamanın değişen ihtiyaçlarına karşılık verecek yeni kanun ve uygulamaların getirilmesini önermişlerdir. Bu çerçevede bir bütün olarak baktığımızda Osmanlı nasihatname yazarlarının kanun-ı kadim vurgusu, düşüncenin durağanlaşması, içine kapanması ve geçmişe yönelik bir nostaljiye dönüşmesi anlamına gelmemektedir. Bunlar, devlet adamları arasında gelişen gelenek, hukuk ve kanun bilincini göstermektedir. Bu bilinç, siyasi tartışmaları zenginleştirmiş ve farklı fikirlerin hukuki zeminde ve yasal dayanaklar çerçevesinde tartışılmasını sağlamıştı.

Siyasal tartışmaların kanun kavramı etrafında şekillenmesi ve farklı fikirlerin geleneklere dayandırılarak ifade edilmesi sayesinde farklı güç odaklarının rekabeti ve mücadelesi, devletin meşruiyetini tartışmaya açmadan gerçekleşmiş; rahatsızlıklar, kurumları değil kişiler suçlayarak ifade edilmişti. Bu kapsamda, rakip çıkar grupları, farklı anlayış ve hedeflere sahip olsalar da Osmanlı kanunlarının ve geleneklerinin üstünlüğü konusunda hemfikir olmuşlar ve mücadelelerini mevcut sistem içinde kalarak gerçekleştirmişlerdi. Dolayısıyla farklı kesimlerin kaygı ve endişeleri, Osmanlı düzenine yönelik topyekûn bir başkaldırıya dönüşmemiş ve devletin devamlılığı tehlikeye girmemişti.

KAYNAKÇA

Anonim Osmanlı Kroniği, hazırlayan Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hazırlayan: Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

Cicero, *Yasalar Üzerine*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

- Dönmez İbrahim Kafi, “Örf Maddesi”, *DİA*, 34. Cilt, İstanbul, 2007.
- Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Ali Osman*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Fleischer Cornell H., *Taribçi Mustafa Ali - Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 201.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künh’ül Abbar*, TTK Yayınları, Ankara, 2019.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, Hazırlayan Faris Çerçi Yükselen Ay Yayınları, İstanbul, 2015.
- Hasan Kâfi Akhisari, *Usul’ül-Hikem Fi Nizami’l-Âlem (Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar)* hazırlayan: Kenan Ziya Taş, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2011.
- Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- Hırz’ül Mülük*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- İnalcık hâtil, “Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı”, *Söğütten İstanbul’a*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- İnalcık hâtil, “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adalet”, *Adalet Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.
- Kitab-ı Müstetab*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Kitabu Mesalih’ül Müslimin ve Menafi’ül Müminin*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, TTK Yayınları, Ankara, 2016.
- Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, Hazırlayan Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999
- Öz Mehmet, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019.
- Platon, *Yasalar*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Sophokles, *Antigone*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Sophokles, *Kral Oidipus*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Stein Peter, *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Umur Ziya, *Roma Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1990.
- Veysi, *Habname-i Veysi*, Hazırlayan Mustafa Altun, mvt yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2006.

OSMANLI NASİHATNAMESİNDE BİR ÖVGÜ KAYNAĞI OLARAK KANUN VE HUKUK BİLİNCİ

Kübra ERDOĞAN*

GİRİŞ

Osmanlı nasihatname yazarları, özellikle XVI. yüzyıl'ın ortalarından itibaren, yönetimin hukuki temeli konusunda önemli eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde, nasihatname yazarları kimi zaman benzer kimi zaman farklı fikirler savunsalar da fikirlerini çoğunlukla kanun-ı kadime veya şeriata vurgu yaparak savunmuşlardı. Böylelikle Osmanlı siyaset düşüncesinde, devlet adamları ve idari meseleler, hukuki tartışmaların konusu olmaya başlamıştı. Nasihatnamelerde giderek yoğunlaşan kanun-ı kadime ve şeriata uygunluk tartışması; idarecileri ve sahip oldukları makamları, kişilerden bağımsız bir şekilde ele alıp tartışmaktaydı. Bu durum, düşünce hayatında yöneticiler için önceden belirlenmiş kalıplar oluşturmakta ve onları bu kalıplara uygun hareket etmeye çağırıyordu. Buna göre öncelikle, İslam'ın bir gereği olarak başta padişah olmak üzere tüm devlet adamlarının İslami kurallara yani şeriata uymaları gerekmektedir. Şariat hükümlerinin altı çizilerek, padişah ve diğer yöneticilerden, ülkeyi yönetirken İslam hukuku kapsamında hareket etmesi bekleniyordu. İslam hukukunda her Müslümana tanınan temel hak ve özgürlüklere vurgu yapılarak; devlet adamlarının yetkilerini bu hak ve özgürlüklere dokunmadan kullanması gerektiği ifade ediliyordu. Böylece toplumdaki bireylerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınıyordu. İslam hukukuna yapılan bu göndermelerin yanı sıra nasihatname metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan kanun-ı kadim kavramı üzerinden de devlet adamları ve padişahın yerleşik kural ve kaidelere göre hareket etmesi bekleniyordu. Böylece iktidar gücünün sınırsız ve gelişigüzel kullanılmasının önüne geçilmeye ve yönetimin öngörülebilir olmasına çalışılıyordu. Kanun-ı kadim ve şeriata yapılan vurgu üzerinden Osmanlı nasihatname yazarları devlet adamları arasında yükselen endişe ve kaygıları, hukukilik tartışmaları üzerinden iktidar katına taşıyabiliyorlardı. Bu tarz eserlerde, nasihatname yazarları, ülke yöneticilerini askerî meziyetlerinin yanı sıra kanuna olan saygıları üzerinden övüyorlardı.

* Avukat, Kırkkale Barosu, av.olmezzra@outlook.com.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu gücü açıklarken de ordularına veya hazinesine değil kanunlarına vurgu yapıyorlardı. Hatta bazı nasihatname yazarları, Osmanlı hanedanını dahi kahramanlıkları veya soylu şeceresi üzerinden değil hukuka olan sadakatinden ötürü övmekte ve onu bu vasıfları üzerinden meşrulaştırmaktaydı. Dahası nasihatname yazarları sadece övgü ve takdirlerinde değil, aynı zamanda eleştiri ve yergilerinde de farklı meseleleri hukuki bir zeminde ele almaktaydılar. Bu yazarlar ülkede tespit ettikleri sorun ve aksaklıkları ve bunlara yönelik geliştirdikleri önerileri ifade ederken devletin yaşadığı sorunların genel olarak hukuksuzluktan kaynaklandığı savunmuşlar ve bu sorunların çözümünü yine kanunların ihyasında görmüşlerdi. Dolayısıyla XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kanuna ve hukuka saygı, siyasal tartışmalarda bir meşruiyet aracı hâline gelmişti. Bu kapsamda ilgili çalışmada da Osmanlı nasihatname yazarlarının eserleri üzerinden doğrudan örnekler verilerek bu yazarların kanunu ve şeriati ideal yönetimin temeli olarak yorumladıkları gösterilecek ve bunun da devlet adamları arasında güçlenmeye başlayan kanun ve hukuk bilincinin yansımaları olduğu ifade edilecektir.

OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE KANUN VE HUKUK BİLİNCİNİN TARİHSEL KÖKENLERİ

Osmanlı düşünce hayatında, ülkenin, kanunlar ve hukuki düzenlemeler içerisinde yönetilmesi fikrine büyük önem verilmekteydi. Yöneticiler, ülkeyi keyfi kararlar ile yönetmeye kalktığında, devlet adamları, buna iki hukuksal çerçeveyi öne sürerek karşı çıkabilirlerdi. Bunlar Türk devlet geleneği içerisinde oluşmuş kanun-ı kadim kavramı ile İslam hukukunu meydana getiren şariat kavramlarıydı. Her iki kavram da Osmanlı düşüncesine ulaşmadan önce uzun bir tarihsel serüven geçirmişlerdi. Bu tarihsel serüvenler, ilgili kavramların, Osmanlı'da kanun ve hukuk bilincinin oluşmasında nasıl rol oynadıkları ve Osmanlı düşünce hayatında nasıl karşılık buldukları konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Şariat ve Kamu Hukuku

Osmanlı yazarlarının ülke yönetiminde hukuki bir çerçeve olarak başvurdukları şariat kavramı, İslamiyet'in getirdiği çeşitli cezaları, muameleleri ve ibadetleri içine alan bir kurallar bütünüydü. Bu bütün miras, borçlar ve ticaret hukuku gibi özel hukuk konularının yanı sıra kamu hukukunu da kapsamaktaydı. Bu açıdan şariat, hükümetin çeşitli kurum ve yetkilileri arasında işlevleri, güçleri ve görevleri taksim eden, bunlarla hâlk arasındaki ilişkiyi düzenleyen toplumsal ve kamusal hayata yönelik çeşitli hükümler içeren yasal bir çerçeve oluşturmaktaydı. Bu yasal çerçevenin geliştirilmesi için uzmanlaşmış fakih adı verilen hukuk bilginleri bulunmaktaydı. Fakihler yüzyıllar boyunca şariatın işleyişi üzerinde çalışarak hem özel hukuk hem de kamu hukuku konusunda kapsamlı eserler kaleme almışlardı. Bu kapsamda fakihlerin kamu hukuku üzerine yazdıkları eserler, İslam düşüncesinde, devlet adamlarının ülke yönetiminde başvurabilecekleri, hukuki çerçeveler yaratmıştır.⁽¹⁾

(1) Patricia Crone, *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2005, s. 287.

Fakihlerin kaleme aldıkları kamu hukukuna yönelik çalışmalar, XI. yüzyıldan itibaren, *Abkamu's Sultaniye* isimli kapsamlı kaynak kitaplara dönüşmeye başlamış ve bu kitaplarda ülke idaresine yönelik Şer'i hükümler bir araya toplanmıştı. Özellikle Kadı Ebu Ya'la ve Maverdi gibi büyük İslam âlimlerinin yazdıkları bu tarz eserler, dönemin yöneticileri için detaylı yasal çerçeveler sağlamıştır.⁽²⁾ Bu kapsamda eserinin girişinde Maverdi, kamu hukukuna yönelik şeriat kurallarının, ülke yöneticileri tarafından bilinmesi gerektiğini söylemiş ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında çok dağınık bir hâlde bulunduğunu belirtmişti. Bu yüzden, kendisi, devlet adamlarının ülke yönetiminde başvurmaları için ilgili şeriat hükümlerini içeren kapsamlı bir eser kaleme aldığı belirtmişti. Maverdi bu eserinde, hâlifenin görev ve yükümlülüklerinden, vezirlerin tayinine çok sayıda kamu meselesini ilgili şeriat kurallarına göndermeler yaparak tartışmış ve yöneticiler için rehber niteliğinde kapsamlı bir eser hazırlamıştı.⁽³⁾ Maverdi'ye göre, ülke yöneticilerinin mevcut kanunlara ve kurallara riayet etmesi ve insanların hukukuna saygı göstermesi gerekmektedir. Bu açıdan kendisi kaleme aldığı çeşitli siyaset ve nasihat kitaplarında yöneticilerin, kamu hukukunu iyi bilmesi gerektiğini savunmuş ve idarenin hukuki zemine dayanması gerektiğini vurgulamıştı.⁽⁴⁾

XI. yüzyılda, İslam hukukçularının, kamu hukukuna yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmasının önemli bir sebebi, bu dönemde fıkıh bilgisi olmayan ve hatta hiç Arapça bilmeyen hanedanların, iş başına gelmesiydi. Bu açıdan Selçuklu yöneticilerine hitaben yazılan nasihat kitaplarında, kendilerinden, şeriat kurallarını öğrenmeleri ve bunlara uygun hareket etmeleri istenmekteydi. Örneğin ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, kaleme aldığı *Siyasetname* adlı eserinde, Arapça bilmeyen Türk yöneticilerinin şeriat hükümlerini bilen naiplere sahip olması gerektiğini bildirmişti. Nizamülmülk'e göre, Arapça bilmeyen hükümdarlar, Türkçe yazılmış şeriat kitaplarını okuyarak şeriat hükümlerini öğrenmeli ve ülkeyi bu kurallara uygun yönetmeliydiler.⁽⁵⁾ Nizamülmülk'e benzer bir şekilde, İmam Gazali, bu dönemde yazdığı nasihat kitabında, şeriat hükümlerinin önemini vurgulamış ve yöneticileri bu hükümlerin dışına çıkmamaya çağırılmıştı. Ona göre hükümdarlar şeriata aykırı hiçbir istekte bulunmamalı ve eğer şeriat kurallarına hâkim değillerse, ülke yönetiminde şeriat hükümlerini bilen âlimlere danışmalıydılar.⁽⁶⁾ Dolayısıyla hem Nizamülmülk hem de Gazali, ülke yönetimini, hukuki bir zemine dayandırmak istemiş ve idari kararların, şeriat hükümlerine uygun olması gerektiğini dile getirmiştiler.

(2) Ali Şafak, "Ahkâmü's Sultaniyyesi Maddesi", *DİA*, C1, S. 554.

(3) Ebul-Hasan El-Maverdi, *El-Abkamu's-Sultaniye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, Bedir Yayınları, İstanbul, s. 2017.

(4) Ebul-Hasan El-Maverdi, *Siyaset Sanatı / Nasihat'l Müluk*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2004. S. 67-103; Ebul-Hasan El-Maverdi, *Dürerü's-Sülük Fi Siyaseti'l-Mülük*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 94.

(5) Nizamü'l Mülk, *Siyaset-Name*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, S. 37, 51-52.

(6) İmam-I Gazali, *Devlet Başkanlarına: Nasihat-ül Müluk*, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 47.

İslam âlimlerinin, idareyi, hukuki bir çerçeveye yerleştirme çabaları, XIII. yüzyılın sonunda yeni bir seviyeye ulaşmıştı. Bu dönemde yaşanan Moğol istilası ve Abbasi hâlifeliğinin yıkılması gibi olaylar, İslam dünyası üzerinde sarsıcı etkiler yaratmış ve İslam âlimlerini kamu otoritesi arayışına yöneltmişti. Bu arayışlar sonucunda İslam âlimleri, yöneticilerin, faziletli veya soylu insanlar olmasından ziyade onların şeriat hukukuna uygun bir şekilde kamu düzenini sağlayabilme becerilerine bakmaya başlamışlardı. Bu kapsamda dönemin ünlü âlimlerinden İbn Teymiyye ve İbn Cemâa'ya göre, önemli olan, ülkenin, şeriat hukukuna uygun şekilde yönetilmesi olmuştur. Bir hükümdar, ülkesini şeriat hukukuna uygun şekilde yönettiği sürece, istediği soydan gelebilir, yönetimi zorla veya haksız bir şekilde ele geçirmiş olabilir ve hatta diğer Müslümanlar için örnek bir insan da olmayabilirdi. Ancak hukuku uyguladığı ve kamu otoritesi sağladığı sürece her bir Müslümanın yöneticiliği, meşruydu.⁽⁷⁾ İbn Teymiyye'ye göre burada, İslam âlimlerine büyük görev düşmekteydi. Çünkü âlimler, yöneticilere göre, hukuk kurallarını daha iyi bilmekteydiler. Bu yüzden âlimler, ülke yönetiminde, yöneticilere yol göstermeli ve onlara hukuk kurallarını bildirmeliydiler. Eğer yöneticiler, şeriat hukukundan saparlarsa, âlimler, onlardan desteğini çekmeli ve hatta gerekirse, onlara muhalefet etmeliydiler. Dolayısıyla yöneticiler şeriat hukukuna uydukları sürece meşruidirler.⁽⁸⁾

Yukarıda anlatılanlar ışığında görüleceği üzere, XIV. yüzyıla gelindiğinde, İslam âlimleri, şeriatı, kamu otoritesini sınırlayan yasal bir çerçeve olarak yorumlamaktaydılar. Dolayısıyla bu dönemde kurulan Osmanlı Devleti, hâlihazırda çok güçlü bir kamu hukuku geleneğiyle karşılaşmıştı. Yönetimin şeriat hukukuna uygunluğu üzerinden meşrulaştırılması geleneği, zamanla, Osmanlı düşüncesini de etkisi altına almış ve Osmanlı yazarları da kendi yöneticilerini hukuki bir zeminde tartışmaya başlamıştı.

Töre, Kanun ve Kamu Hukuku

Osmanlı yazarlarının ülke yönetiminde hukuki bir çerçeve olarak kullandıkları kanun-ı kadim kavramının, Türk devlet geleneği içerisinde derin tarihi kökleri mevcuttu. Türk devlet geleneğinde hükümdarın uyması gereken kural ve teamülleri kapsayan hukuki zemine töre adı verilmekteydi. Bu kavram kaynağını göçebe boylar arasında gelişen geleneksel hukuktan almaktaydı. Ancak geleneksel hukuku, ülke idaresinde yasal bir zemine dönüştüren güç, yine hükümdarlık makamıydı. Türk devlet geleneğinde, özellikle kurucu liderlerin, kendisinden sonra gelecek hükümdarlar için mutlaka bir töre koyması yani yasal bir zemin oluşturması beklenirdi. Örneğin Selçukname'de, Oğuz Kağan, arkasından gelecek hükümdarlar için bir vasiyet hazırlayarak töre oluşturmuştu.⁽⁹⁾ Orhun Abideleri'ne göre, Gök

(7) Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Routledge, London, 2004, S. 138-152

(8) Hanifi Şahin, "İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 3, March 2013, s. 632.

(9) Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk: Oğuzname-Selçuklu Târîhi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017, s.24

Türk Devleti'ni kuran Bumin Kağan tahta oturduğunda Türk milletinin ülkesini ve töresini ortaya çıkarmış ve düzenlemişti.⁽¹⁰⁾

Ancak Türk devlet geleneğinde töre kavramı sadece bir kurallar bütününden ibaret değildi. Töre bunun ötesinde bir toplumsal düzeni, hayat tarzını ve dünyayı yorumlama şeklini ifade etmekteydi. hâlk tarafından benimsenmiş ve kabul görmüş bir değerler bütünüydü. Bu değerler bütünü, bir kurucu hükümdar tarafından, töre olarak düzenlendiği zaman hukuki bir meşruiyet zeminine dönüşüyor ve törenin devamı âdeta ilahi bir uyumun muhafazası olarak görülüyordu. Bu kapsamda, Orhun Abideleri'ne göre İltəriş Kağan, Gök Türk Devleti'ni, Çin hâkimiyetinden kurtarıp, ikinci kez kurduğunda, sadece Türk devletinin bağımsızlığını sağlamış olmuyor aynı zamanda töresi bozulmuş milletin töresini yeniden canlandırmış oluyordu.⁽¹¹⁾ Dolayısıyla, bir hükümdar, töreyi sağladığı veya töreye uygun hareket ettiği gerekçesiyle meşrulaştırıldığında, bu onun toplum tarafından kabul görmüş değerler bütünüyle barışık bir yönetim sergilediği anlamına geliyordu. Bu kapsamda, Bumin Kağan “böyle kazanılmış, düzenlenmiş, ülkemiz, töremiz var” diyerek kendi yönetimini meşrulaştırmış oluyordu.⁽¹²⁾

Türk devlet geleneğinde, kutsal bir konuma sahip olan töre kavramı, hükümdara meşruiyet sağladığı gibi onun meşruiyetini tartışmaya da açabiliyordu. Toplum tarafından kabul gören değerlere aykırı davranan hükümdarlar töreyi bozmakla suçlanabiliyor veya töreye aykırı şekilde hükümdar olan kağanlara, bu gerekçeyle meydan okunabiliyordu. Dolayısıyla, töre kavramı üzerinden, yöneticiler, toplum tarafından kabul görmüş belirli değerler içerisinde kalmaya zorlanabiliyordu.⁽¹³⁾

Ülkenin, hâlihazırda benimsenmiş değerlerle uyumlu bir şekilde yönetilmesi anlayışı, Türklerin İslamiyet'e geçişinin ardından daha somut bir hâle gelmeye başlamıştı. X. yüzyılda yaşamış ünlü Türk-İslam filozofu Farabi, Arapça kaleme aldığı eserinde bir devleti kuran ilk hükümdarın, hâlelerine bıraktığı usul ve uygulamaların, kendisinden sonra gelen hükümdarlar için kılavuz niteliğinde olduğunu savunmuştu. Ona göre ideal bir hükümdar, kendisinden önce yürürlükte olan kanun ve uygulamaları iyi bilmeli ve bütün işlerinde bu kanunlara uygun hareket etmeliydi. Çünkü ancak hâlihazırda benimsenmiş değerleri iyi bilen bir hükümdar, karşılaştığı yeni sorunlar karşısında doğru çıkarımlarda bulunup iyi çözümler üretebilirdi. Bu yüzden iyi bir hükümdar, ülkesinin kanunlarını, kendisinden sonra gelecek yöneticilere de öğretmeli ve onları bu vazifeye hazırlamalıydı.⁽¹⁴⁾

⁽¹⁰⁾ *Orhon Yazıtları*, hazırlayan: Talat Tekin, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 62.

⁽¹¹⁾ *Orhon Yazıtları*, s.41-43.

⁽¹²⁾ *Orhon Yazıtları*, s.45.

⁽¹³⁾ Liu Mau Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 195-196; Aşçe Onat, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 50-52.

⁽¹⁴⁾ Farabi, *İdeal Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 109

Farabî'nin felsefi bir metin içerisinde sunduğu yaklaşımı yaklaşık yüzyıl sonra bu sefer Türkçe bir eserde Yusuf Has Hacib isimli bir Karahanlı Türkü, töre kavramını kullanarak savunmuştu. Kutadgu Bilig adlı eserde, Yusuf Has Hacib, töreyi, siyasal meşruiyetin kaynağı olarak görmüş ve devletin töreyi yansıttığı oranda yükseldiği savunmuştu. Yazara göre zamanın başlangıcından beri bilge insanlar tarafından bir töre oluşturulmuştu.⁽¹⁵⁾ Çünkü ülkeleri fetheden güç, kılıç kuvveti olsa da hâlkı bir arada tutan ve devletin devamlılığını sağlayan unsur töreydi.⁽¹⁶⁾ İlk Müslüman Türk hükümdarı olan Saltuk Buğra Han ülkesini töreyle düzene sokmuş bu sayede asayişini temin etmişti.⁽¹⁷⁾ Bu yüzden hükümdar ve yöneticilerin hâlkına töreyi doğru sunması gerekirdi. Eğer hükümdar töreye uyar ve ülkesini bu şekilde yönetirse bütün dileklerine kavuşurdu.⁽¹⁸⁾ Bu yüzden hükümdarlık iyi bir şey olsa da ancak törenin doğru uygulanmasıyla yücelebilirdi.⁽¹⁹⁾

Kutadgu Bilig'de ifade edilen töre-devlet ilişkisinin Türk-İslam düşüncesinde güçlü bir karşılığı vardı. Birbirinden farklı Türk-İslam devletlerinde yaşayan göçebe boylar, İslam hukukunda yer almayan ancak geleneksel olarak sahip oldukları çeşitli hak ve uygulamaları, devletten talep etmek için töre kavramını kullanabiliyorlardı. Bu sebeple ilk Müslüman Türk devletleri, İslam hukukunun yanı sıra geleneksel hukuku düzenleyen kanunlar ve bu kanunlardan sorumlu kurumlar meydana getirmişlerdi. Örneğin Selçuklularda örfi hukukla ilgilenen özel mahkemeler kurulmuştu. Ordu mensuplarının davalarına bu mahkemeler [kazaskerlik] bakıyorlardı. Bu mahkemelerin başına Emir-i Dad denilen yüksek yargıçlar konulmuştu. Bu yargıçlar, devlete ve hükümdara karşı işlenen ağır suçları, hükümdarın bizzat katılabildiği yüksek mahkemelerde yargılamışlardı.⁽²⁰⁾ Selçuklularda, geleneksel hukuka verilen önemi dönemin ünlü veziri Nizamülmülk, Siyasetname isimli eserinin girişinde görmek mümkündür. Nizamülmülk, Sultan Alparslan'ın kendisine, "*Selçuklu sultanları ve başka devirlerde yaşamış hükümdarların her ne kanun ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize sununuz; biz de onlar üzerinde düşünelim ve bundan sonra işlerimizde onlara uyalım*" dediğini yazmıştır.⁽²¹⁾

Yukarıda anlatılanlar ışığında görüleceği üzere, Türk devlet geleneğinde, ülkenin, hâlihazırda benimsenmiş değerlere ve kurucu hükümdarların sunduğu çerçeveye göre yönetilmesine büyük önem verilirdi. Eski Türk metinlerinde töre olarak adlandırılan bu hukuki çerçeve Osmanlı Türkleri arasında atam dedem kanunu ve kanun-ı kadim gibi isimlerle hayat bulmuş ve kısa süre içerisinde Osmanlı yazarlarının gündemine oturmuştu. Çok sayıda Osmanlı yazarı, yönetimin meşruiyetini

(15) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 125

(16) Yusuf Has Hacib, age., s. 135

(17) Yusuf Has Hacib, age., s.108

(18) Yusuf Has Hacib, age., s.175

(19) Yusuf Has Hacib, age., s.159

(20) Mehmet Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?", *Adalet Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 65.

(21) Nizamülmülk, age., s. 1

desteklemek veya tartışmak için bu kavramı kullanmaya başlamış ve bu böylece siyasi meselelere, geleneksel hukuk süzgecinden yaklaşmışlardı.

OSMANLI DÜŞÜNÇESİNDE KANUN VE HUKUK BİLİNCİ

Osmanlı Devleti'nde idarenin hukuki zemine yönelik tartışmalar, Osmanlılarca kaleme alınmış ilk siyasi metinlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bu metinlerde, Osmanlı yazarları, kendilerinden önce yazılmış siyaset kitaplarında pek görülmeyen bir üslup ve anlayış sergilemişlerdi. Osmanlılar öncesinde yazılmış siyaset kitapları, genel geçer, teorik ve öğütleyici nasihatler vermekte ve güncel konulara girmemekteydiler. Buna karşılık Osmanlı yazarları kaleme aldıkları eserler, devlet adamlarının güncel gözlemlerine ve tecrübelerine yer veriyordu. Osmanlı siyaset yazarları, zamandan münezzeh kavramlar ve ilkeleri tekrar etmekle yetinmeyerek kimi zaman polemik boyutuna ulaşan çağdaş örneklerle devletin mevcut sorunlarını tartışıyorlardı. Bu kapsamda Osmanlı metinlerinde karşımıza çıkan ilk ciddi siyasi tartışma, Fatih Sultan Mehmet'in gerçekleştirdiği merkezileşme siyasetinin hukuki geçerliliği üzerine olmuştur.

Merkezileşme Siyasetinin Hukukiliği Üzerine Eleştiri ve Savunular

İstanbul'un fethi sonrasında kararlı bir merkezileşme siyaseti izleyen Fatih Sultan Mehmet, fetihlerini sürdürmek ve yeni başkentini imar etmek için Osmanlı tarihinde o zamana dek görülmemiş mali uygulamalara başvurmuştu. Yaptığı düzenlemeler sonucunda on binlerce köy, mezra ve çiftliğe el koyarak bunları tımar olarak dağıtan genç sultan çok sayıda tekkenin mülk ve vakıf arazisini kamusalılaştırmış ve böylece ülkenin birçok kaynağını doğrudan merkezî hazineye aktarmıştı. Bu merkezileşme siyaseti sonucunda, ülke idaresinde soyu kurucu ailelere dayanan tımarlı sipahiler güç kaybederek yerlerini kul kökenli devşirmelere bırakmışlardı. Eski imtiyazlarını kaybeden kurucu unsurlar, itirazlarını dile getirmek için hukuki bir söylem geliştirmiş ve yeni uygulamaları kanun-ı kadime uymamakla eleştirmişlerdi.⁽²²⁾

Bu dönemde merkezileşme karşıtı yazarlar arasında en dikkat çeken isim Aşıkpaşazade olmuştu. Fatih Sultan Mehmet döneminde takip edilen merkezileşme siyasetini eleştirmek isteyen Aşıkpaşazade, bir Osmanlı tarihi kaleme alarak, devletin kuruluş yıllarını kendi penceresinden anlatmış ve bu anlatı üzerinden yaşadığı dönemin güncel sorunlarını tartışmaya açmıştı. Aşıkpaşazade'nin anlatısından en dikkat çeken unsurların başında, kendisinin devletin kurucu lideri Osman Gazi'nin kanunlarına ve vasiyetine yaptığı vurgu gelmektedir. Türk devlet geleneğinde, özel bir yere sahip olan kurucu irade, geleneksel hukuku, töreye dönüştürme gücüne sahipti. Aşıkpaşazade de Osman Gazi'nin kanunlarını ve vasiyetini ele alarak, Osmanlı kanun-ı kadimini yani töresini ortaya koymuştu.⁽²³⁾

⁽²²⁾ Halil İnalçık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğütten İstanbul'a*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 119-145

⁽²³⁾ Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, s. 140-162

Aşıkpaşazade'ye göre Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye vasiyetinde hükümdar olarak yoldaşlarına karşı daima cömert olmasını ve ihsanda bulunmasını öğütlemiştir. Osman Gazi, vefat ettiğinde, oğluna, altın ve gümüş cinsi hiçbir mal bırakmamış, miras olarak arkasında sadece fethettiği ülkeler ve kişisel eşyaları kalmıştı. Çünkü, ilk Osmanlı beyleri “*hesap defter bilmez*”, “*akçe yığıp hazine biriktirmezlerdi*”. Aşıkpaşazade göre, ülkesini bu esaslara göre yöneten Osman Gazi, tımar sistemi ve vergi düzeni konusunda çeşitli kanunlar koyduktan sonra “*Her kim bu kanunu tutarsa Allah razı olsun. Eğer neslime bu kanundan başka bir kanun koyduracak olurlarsa edenden de ettirende de Allah razı olmasın*” demiştir.⁽²⁴⁾ Buradan anlaşılacağı üzere, Aşıkpaşazade, Osman Gazi'nin uygulamalarını ve siyasetini, tüm Osmanlı padişahlarının takip etmesi gereken bir kanun-ı kadim olarak sunmuştur.

Ancak Aşıkpaşazade'ye göre Osman Gazi'nin bıraktığı kanun-ı kadime, daha sonra uyulmamıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemi nişancısı Karamanlı Mehmed Paşa, kanun-ı kadimi bozmuş ve Osman Gazi'nin reyaya verdiği arazilere el koymuştur.⁽²⁵⁾ Aşıkpaşazade, bu anlatısında, merkezileşme siyasetiyle topyekûn bir hesaplaşmaya girmiştir. Ona göre kanun-ı kadimden ilk sapış, Osmanlı tarihinde merkezîyetçi politikalarıyla tanınan Sultan I. Beyazıt döneminde başlamıştır. Aşıkpaşazade'ye göre Sultan Beyazıt'a kadar, Osmanlı padişahları şarap içmekten kaçınıyor, ulemadan utanıyor ve onların sözünden çıkmazlardı. Ancak Sultan Beyazıt döneminde saraya gelen yabancılar, sultanı şaraba alıştırmışlar ve düzeni bozmuşlardı.⁽²⁶⁾ Osmanlı beylerinin, etraflarını saran İranlı ve Karamanlı vezirler, Osmanlı beylerini kandırıp onları hilelerine ortak etmişlerdi. O tarihten itibaren, Osmanlı beyleri, kanun-ı kadimden sapmışlar ve *akçe biriktirip hazine doldurmaya* başlamışlardı.⁽²⁷⁾ Bu bağlamda Aşıkpaşazade, ortaya koyduğu tarih anlatısıyla Osmanlı yönetimine sonradan katılmış devlet adamlarını hedef tahtasına oturtmuştu. Devşirme kökenli devlet adamları kâfirin oğlu olarak vasıflandırılıp, hâlâ Müslümanların aleyhine davranmakla suçlarken, diğer beyliklerden gelen Müslüman devlet adamları, âleme fesat karıştırıp, Osmanlı sultanlarını günaha alıştırmakla ve kanunları bozmakla itham etmişti.⁽²⁸⁾

Aşıkpaşazade'nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, ülkenin kurucu unsurları merkezileşme siyasetini kanun-ı kadime aykırı olduğu gerekçesiyle tartışmaya açmışlar ve bu şekilde kendi sınıfsal çıkarlarını hukuki bir düzlemde savunmuşlardı. Fakat siyasi önermelerini hukuki bir zeminde dile getirenler sadece merkezileşme

⁽²⁴⁾ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hazırlayan Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, Ankara 2015, s.31-32.

⁽²⁵⁾ “Mehmet Öz, “Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı mı, İslahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı mı?” *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, derleyen Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

⁽²⁶⁾ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 63.

⁽²⁷⁾ *Anonim Osmanlı Kroniği*, hazırlayan Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 37-38.

⁽²⁸⁾ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 75

siyasetinin muhalifleri değildi. merkezileşme siyasetini destekleyen yazarlar da görüşlerini hukuki bir zeminde ifade etmekteydi. Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmet dönemini ele alan bir tarih kitabı yazan Tursun Bey, eserinin girişinde merkezileşme siyasetini destekleyen kapsamlı bir girizgâh kaleme almıştı. Bu girizgâhta Tursun Bey merkezileşme siyasetini hem örfi hem de şer'i hukuka başvurarak meşrulaştırmış ve her iki hukuk geleneğini de kapsayan *tedbir* kavramını sultanın otoritesi anlamında kullanarak öne çıkarmıştı.⁽²⁹⁾ Bu kapsamda Tursun Bey, Allah'ın bazı insanları diğerlerine üstün kıldığını belirten İrsa Suresinin 70. Ayetine gönderme yaparak, devletin tüm faziletlerini kendi üzerinde toplayan hükümdara itaatin farz olduğunu yazmıştı. Ona göre, *zillu'lahi fi'l arz* yani Allah'ın yeryüzüne düşen gölgesi olan hükümdarın tedbiri güçlendikçe Allah'ın yeryüzüne yansıyan gölgesi de genişleyecekti.⁽³⁰⁾ Bu yüzden tedbirin güçlenmesi, İslam hukuku açısından meşruydu ve ona boyun eğmek hukuki bir zorunluluktuktu. Tursun Bey'e göre bu hukuki zorunluluğu, örfi kaynaklar da ortaya koymaktaydı. Çünkü ona göre hem Cengiz yasaları hem de İran nasihatnameleri, adaletin tesis edilmesi ve zulmün defedilmesi için tedbirin güçlenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Tedbir güçlendikçe âleme düzen gelecek ve insanların birbirine zulmetmesi engellenecekti. Tedbirin zayıf kaldığı yerde karışıklık doğacak ve burada insanlar birbirinin hakkına girecekti.⁽³¹⁾ Dolayısıyla tedbirin güçlenmesi, zulmün önlenmesi ve adaletin tesis edilmesi için gerekliydi. Bu yüzden de örfi hukuka ve geleneksel siyaset düzenine uygundu. Bu açıdan, Tursun Bey hem örfi hem de şer'i hukuka dayanarak hükümdarın genişleyen otoritesini meşrulaştırmaktaydı. Ona göre hükümdarın genişleyen otoritesi İslam hukukunda, şariat düzenini, örfi hukukta ise adaleti tesis eden kamu düzenini güçlendirmekteydi. Bu yüzden de hükümdarlık otoritesinin güçlenmesi hem örfi hem Şer'i hukuk açısından bir gereklilikti.⁽³²⁾

Aşıkpaşazade'nin ve Tursun Bey'in yaklaşımlarından anlaşılacağı üzere, beylikten, devlete geçiş sürecinde yaşanan dönüşüm tartışmaları, hukuki bir zemin üzerinden gerçekleşmişti. Dönüşümün taraftarları ve karşıtları, kendi yaklaşımlarını hukuki dayanaklar üzerinden savunmuştu. Bu çerçevede merkezileşmeye karşı çıkan Aşıkpaşazade, ilk üç hükümdarı kanun-ı kadime uygun davrandıkları için övmüş ancak bundan sonra gelen hükümdar ve devlet adamlarını, kanundan saptıkları için eleştirmişti. Buna karşılık Tursun Bey Fatih Sultan Mehmet'in merkezileşme siyasetini Şer'i ve örfi hukuk üzerinden savunmuş, hükümdarlık otoritesinin güçlenmesini hukuki bir gereklilik olarak sunmuştu. Dolayısıyla idarenin hukukiliği hem taraftarlarının hem de muhaliflerinin gözünde siyasal meşruiyetin temelini oluşturmuştu.

(29) Tursun Bey, *Tarih-i Ebül Feth*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

(30) Tursun Bey, age., s. 15.

(31) Tursun Bey, age., s. 14, 18.

(32) Fatih Yeşil, "Tedbirden Adalete", Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, Timaş, İstanbul, 2015, s.537-543.

Başarının Kaynağı Olarak Hukuk ve Kanun Bilinci

Fatih Sultan Mehmet'in başarılı merkezîleşme siyaseti sonucunda, Osmanlı Devleti, yerleşik teamüllere sahip bürokratik bir imparatorluğa dönüşmüştü. Bu yeni devlet düzeninde, öne çıkan merkezî bürokrasi, idarenin işleyişinde hukuki zeminin gerekliliğine en az kurucu unsurlar kadar önem vermişlerdi. Bu sebeple, Fatih sultan Mehmet'in merkezîleşme siyasetinin başarıya ulaşması, siyasi konulardaki hukuk vurgusunu azaltmamış, artırmıştı. Bu durumun ilk dikkat çeken örneklerinden birisini Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşen meşruiyet söylemi oluşturmaktadır.

Osmanlı tarihinin en başarılı hükümdarlarından biri olarak kabul edilen Sultan Süleyman, kısa süre içerisinde gerçekleştirdiği fetihlerle Osmanlı Devleti'ni mutlak bir süper güce dönüştürmüş ve bu başarılarından ötürü Avrupalılarca "muhteşem" Süleyman olarak adlandırılmıştı. Ancak tüm fetihlerine rağmen, onun hakkında kapsamlı eserler yazan Osmanlı bürokratları, kendisini şeriata olan bağlılığından ötürü övmüş ve onun hukuka olan katkılarını öne çıkarmışlardı. Bu kapsamda, Sultan Süleyman'ın nişancı Celalzade Mustafa, padişahı ne olursa olsun kibre kapılmayan, bir an olsun şükür vadisinden ayrılmayan mütevazı bir Müslüman olarak nitelenmiş, Padişah'ı hem kişisel hayatında hem de ülke yönetiminde şariat kurallarını uygulamaya özen gösteren ve İslam hukukuna uymaya riayet eden bir hükümdar olarak betimlemiştir.⁽³³⁾ Celalzade'nin başlattığı Sultan Süleyman'ı hukuk bilinci üzerinden övmeye zamanla yaygınlaşmış ve Osmanlılar, hükümdarı, hukuka olan katkısı üzerinden övmeye başlamıştı. Bu kapsamda Sultan Süleyman'ın adına inşa edilen Süleymaniye Camii'nin kitabesi, hükümdarı, *nashiru kavanin*, yani kanun yayıncısı,⁽³⁴⁾ olarak betimlemiş ve çağdaş bir eserde kendisi *sahib-i kanun* olarak nitelenmiştir.⁽³⁵⁾ Çağdaşlarının öne çıkardığı bu vasıflar zamanla Osmanlı yazarlarınca ideal hükümdarın özellikleri olarak görülmeye başlamış ve hukuka riayet etmek başarılı yönetimin temeli olarak algılanmıştı. Bu bağlamda sonraki dönemlerde kanuni unvanıyla anılmaya başlayan Sultan Süleyman'ın hükümdarlık dönemi, Osmanlı yazarlarınca, hukuk kurallarının ve kanunların uygulandığı ideal bir dönem olarak resmedilmişti.

Osmanlı Devleti'nin siyasi istikrarını kaybederek çalkantılı bir sürece girdiği XVI. yüzyılın son çeyreğinde siyaset yazarlarının Sultan Süleyman dönemine yaptıkları vurgu daha belirginleşmişti. 1595 tarihli bir adaletname, Sultan Süleyman dönemini, Osmanlı hukukunun en parlak dönemi olarak tarif etmekteydi. Adaletname'ye göre "Sultan Süleyman hazretlerinin zaman-ı adalet-i iktidarında"

(33) Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 221.

(34) Cevdet Çulpan, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 293.

(35) Cernal Kafadar, "The Myth of Golden Age", *Süleyman the Second and His Time*, The Isis Press, İstanbul, 1993, s. 41

kanunnameler yazılıp her şehre yollanmakta ve kadılar bu kanunname-i hümayunlara göre adalet dağıtmaktaydılar.⁽³⁶⁾ Bu dönemde kapsamlı bir tarih kitabı kaleme alan Gelibolulu Mustafa Âli da aynı şekilde Sultan Süleyman dönemini hukuka dayalı uygulamaları üzerinden övmüştü. Gelibolulu'ya göre Sultan Süleyman tahta çıkar çıkmaz haksızlıklarla mücadele etmiş ve kırk sekiz yıllık saltanatında adalet ve insafla hâlka hizmet etmişti. Bu bağlamda Sultan Süleyman dönemini, adaletiyle meşhur Sasani Kralı Anuşirvan'ın iktidarına benzeten Gelibolulu, "O asra, o vezirlere, o kanunlarına can feda" diyerek Süleyman dönemine olan özlemini dile getirmişti.⁽³⁷⁾

Osmanlı siyaset yazarlarının Kanuni Sultan Süleyman dönemi hukukuna ve kanun bilincine yönelik kaleme aldıkları methiyeler, XVII. yüzyıla gelindiğinde farklı bir boyuta ulaşmıştı. Bu dönemde yazarlar sadece Sultan Süleyman dönemini değil bir bütün olarak Osmanlı geçmişini hukuk ve kanun bilinci üzerinden övmeye başlamışlardı. Bu bağlamda XVII. yüzyılda Sultan IV. Murad ve Sultan I. İbrahim'e yazdığı ıslahat risaleleri ile tanınan Koçi Bey de Osmanlı Devleti'nin geçmiş başarılarını hukuk kurallarına olan bağlılığa dayandırmaktaydı. Kaleme aldığı risalede, ideal dönem olarak tasvir ettiği Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerini anlatırken, "şeriat hukukunun yüce hükümlerine harfiyen uyulduğunu, eski Osmanlı kanunlarına gereken saygının gösterildiği ve kanunlara aykırı işlerden son derece sakınıldığını yazmaktaydı.⁽³⁸⁾ Ona göre şeriat hukukuna riayet edildiği ve Osmanlı kanunlarına uyulduğu sürece memleketin düzeni sarsılmaz ve devletin gücü zayıflamazdı. Dolayısıyla devletin başarısının temel sırrı hukuka duyulan saygıya ve kanun bilincinde gizliydi.⁽³⁹⁾

Osmanlı yazarları arasında, devletlerinin mevcut başarısını, yöneticilerin hukuk bilinci üzerinden açıklama anlayışı, Kitab-ı Müstetab'da da karşımıza çıkmaktadır. XVII. yüzyılın başında yazılmış anonim bir eser olan bu kitapta, Osmanlıların tüm başarıları hukuk kurallarına gösterdikleri saygının bir sonucu olarak yorumlanmıştı. Esere göre, Osman Gazi'den Sultan III. Murat dönemine kadar geçen süreçte iş başına gelmiş Osmanlı yöneticilerinin tamamı, adalet yolundan ayrılmadan, şeriat hükümlerini eksiksiz uygulamışlardı, bu yöneticiler Osmanlı kanunlarına riayet ettikleri için devlet yenilmez bir güce kavuşmuş ve sayısız zafer kazanarak büyük fetihlerde bulunmuştu.⁽⁴⁰⁾

Devletin mevcut başarılarını eski devlet adamları ve hükümdarların hukuka ve kanuna gösterdikleri bağlılık üzerinden açıklama çabasında bulunan dikkat çekici eserlerden biri de Veysi'nin Habname isimli eseri idi. Bu eserde, Osmanlıları, dünya

⁽³⁶⁾ Halil İnalçık "Adaletnameler" *Belleten Belgeler Cilt: 2 Sayı:3-4*, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s. 104

⁽³⁷⁾ Gelibolulu Mustafa Âli Kühü'l Ahbar, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 540-541.

⁽³⁸⁾ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 193

⁽³⁹⁾ Koçi Bey, age., s. 130

⁽⁴⁰⁾ *Kitab-ı Müstetab*, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 2.

tarihindeki en başarılı hanedan olarak takdim edilmekteydi. Eserin yazarı Veysi, çalışmasında, zamanın başlangıcından beri gelip geçen tüm devletlerin birbirinden farklı sorunlarla karşılaşarak yıkıldığını ifade etmiş ve bunu tarihten çeşitli örnekler vererek okuyucuya göstermişti. Ancak Veysi'ye göre, Osmanlı Devleti'nin durumu, diğer devletlerden farklıydı. Çünkü Osmanlı Devleti, kurulduğu andan itibaren şeriat hukukuna riayet edilerek yönetilmiş ve bu yüzden güçlenip yükselmişti. Osmanlı yönetiminde İslam hukukuna o kadar önem verilmekteydi ki Osmanlı sultanları bir kararı uygulamadan önce, bunun şeriata uygunluğu yedi-sekiz kere kontrol ederlerdi. Kararların şeriat hukukuna uygunluğunu denetlemek ve ancak bu denetimden sonra onları hayata geçirmek, Osmanlıların kanunu hâline gelmişti. Yazara göre, İslam hukukuna riayet, Osmanlı Devleti'nin temel direği olduğuna göre, bu esas korunduğu müddetçe ülkede bir sorun çıkmaz ve devlet kıyamete kadar yıkılmazdı.⁽⁴¹⁾

Veysi'nin ortaya koyduğu yaklaşım, Osmanlı düşünce hayatında gelişen hukuk bilincinin açık bir göstergesiydi. Veysi tıpkı, İbn hâldun gibi, tarih boyunca yaşamış devletlerin zaman zayıflayıp yıkılmalarını, doğal karşılamış, ülkelerin çöküşünü, yöneticilerin karakter kusurlarıyla değil, tarihin akışıyla açıklamıştı. Ancak Veysi, İbn hâldun'dan farklı olarak devletlerin çöküşünü kaçınılmaz görmemiş, hukuk kurallarını uyguladığı takdirde Osmanlı Devleti'nin varlığını koruyacağını ifade etmişti. Yani ona göre Osmanlı hükümdarlarını, farklı kılan ve iktidarlarını daim yapan unsur, soylu şecereleri veya eşsiz cesaretleri değil, hukukun üstünlüğüne duydukları saygıydı. Dolayısıyla hukuk bilinci Osmanlı hanedanının temel meziyeti ve meşruiyet kaynağıydı. Hukuk bilincini kaybetmeyen bir devlet zamanın akışına direnebilir ve sonsuza kadar yaşayabilirdi.

Gerileme ve Bozulmanın Sebebi Olarak Kanundan Sapma ve Hukuksuzluk Eleştirisi

Osmanlı siyaset yazarları, devletlerinin gücünü ve başarısını hukuk bilinci üzerinden izah ederken, devletin aksayan yönlerini de yine hukuka aykırı eylemlerle açıklamaktaydılar. Bu bağlamda, Sultan Süleyman dönemi sonrasında yaşayan çok sayıda Osmanlı yazarı, ülkenin karşılaştığı sorunları hukuk bilincinin zayıflamasına ve kanun aykırı karar alınmasına bağlamıştı. Gelibolulu Mustafa Âli idari işleyişteki tüm sorunların kaynağını kanunsuz uygulamalara bağlamaktaydı. Bu sebeple, kaleme aldığı siyaset kitabında, ülkenin sorunlarını “kanunsuzluktan ortaya çıkan karışıklıklar” başlığı altında tartışmaya açmıştı.⁽⁴²⁾ Ona göre, darphane yöneticilerinin ve defterdarların kanunsuz uygulamaları sebebiyle paranın değeri kaybolmakta ve iktisadi düzenin bozulmaktaydı.⁽⁴³⁾ Taşradan kanunsuz bir şekilde

(41) Veysi, *Habname-i Veysi*, Düzenleyen: Mustafa Altun, MVT yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 76

(42) Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, Hazırlayan Faris Çerçi Yükselen Ay Yayınları, İstanbul, 2015, s.313-343

(43) Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 361

gelip, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyükşehirlere yerleşen insanlar sebebiyle hayat pahalılığı ortaya çıkmakta ve devletin vergi gelirleri azalmaktaydı.⁽⁴⁴⁾ Makamların o meslek kollarında yetişmiş insanlar yerine kanunsuz bir şekilde dışarıdan gelen kimselere verilmesi yüzünden ehliyesiz yöneticiler iş başına gelmekte ve devletin düzeni sarsılmaktaydı.⁽⁴⁵⁾ Kısacası Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre ülkedeki düzenin bozulmasına yol açan sorunların tamamı kanunsuz uygulamalardan kaynaklanmaktaydı.⁽⁴⁶⁾

Gelibolulu Mustafa Âli'nin görüşleri, ilmiye mensubu bir çağdaşı tarafından paylaşılmaktaydı. Sultan III. Mehmed ile Eğri Seferi'ne katılan ve yazdığı siyaset kitabı ile padişahın teveccühünü kazanan, Hasan Kâfi Akhisari'ye göre de devlet düzeninde bozulmanın en açık alameti, idarenin hukuk kurallarına göre işlememesi ve yöneticilerin şeriat hükümlerini önemsemeden hareket etmesiydi.⁽⁴⁷⁾ Kanunlara aykırı olarak köy ve kasaba hâlkının askere alınıp savaşa sürülmesi sebebiyle köyler boşalmış,⁽⁴⁸⁾ haksız vergiler sebebiyle çiftçinin tarlasını ekecek gücü kalmamıştı.⁽⁴⁹⁾ Bu hukuksuz uygulamalar yüzünden ülkenin düzeni bozulmuş ve adalet terazisi şaşmıştı.⁽⁵⁰⁾ Dolayısıyla Akhisari'ye göre ülkenin sorunlarının kaynağı hukuka aykırılıktaydı.

Gelibolulu Mustafa Âli ve Hasan Kâfi Akhisari gibi Kitab-ı Müstetab da Osmanlı Devleti'nin yaşadığı güncel sorunları, yakın zamanda iş başına gelen yöneticilerin hukuka aykırı davranışlarına bağlanmaktaydı. Esere göre, III. Murad döneminden itibaren göreve gelen devlet adamları, adaletin tesisinde başarısız olup, yanlış yollara sapmışlar ve kanun-ı kadime aykırı davranmışlardı. Bu kimseler şeriat kurallarını ihlal ederek kanunları çiğnemiş, rüşvet almış ve cana kıymışlardı. Bu yüzden âlemin düzenini bozmuş ve devletin temelini kazmışlardı.⁽⁵¹⁾ Bu durumun önüne geçmek için bir an önce tüm beylerbeylerine, sancak beylerine, kadılara ve diğer devlet adamlarına talimatnameler gönderilmeli ve bu talimatnamelerle şeriate uygun hareket edilmesi konusunda uyarılarda bulunulmalı, İslam hukukuna riayet eden yöneticiler kesinlikle görevlerinden alınmamalıydı.⁽⁵²⁾

Koçi Bey, risalesinde de benzer bir şekilde, ülkede yaşanan bütün sorunları, hukukun dışına çıkılmasına ve kanuna aykırı uygulamalarda bulunulmasına bağlamaktaydı. Ona göre, Yörükler ve Yahudiler gibi saraya alınması kanuna aykırı

⁽⁴⁴⁾ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 333

⁽⁴⁵⁾ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 343

⁽⁴⁶⁾ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, s. 313-343

⁽⁴⁷⁾ Hasan Kâfi Akhisari, *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Âlem (Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar)* hazırlayan: Kenan Ziya Taş, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2011, s.183

⁽⁴⁸⁾ Hasan Kâfi Akhisari, age., s. 115-117

⁽⁴⁹⁾ Hasan Kâfi Akhisari, age., s. 183-185

⁽⁵⁰⁾ Hasan Kâfi Akhisari, age., s. 113-115

⁽⁵¹⁾ *Kitab-ı Müstetab*, s. 2.

⁽⁵²⁾ *Kitab-ı Müstetab*, s. 28.

toplumsal kesimlerin saraya alınması sebebiyle sarayın düzeni bozulmuş;⁽⁵³⁾ medrese ve mahkemelerde âlim adaylarının sayısı kanuna aykırı şekilde arttırıldığı için ilmiye sınıfı gerilemiş;⁽⁵⁴⁾ tımar ve zeamet arazileri hukuka aykırı şekilde padişah hasslarına dönüştürüldüğü için toprak sistemi bozulmuş;⁽⁵⁵⁾ Yeniçeri Ocağı'na kanunsuz şekilde çok sayıda kişinin kaydolması sebebiyle, ordu zayıflamıştı.⁽⁵⁶⁾ Bu kapsamda Koçi Bey de tıpkı Gelibolulu Mustafa Âli, Kitab-ı Müstetab ve Hasan Kafi Akhisari gibi ülkedeki bütün aksaklıkları kanunsuz uygulamalara bağlamaktaydı.

SONUÇ

Çalışma boyunca ifade edildiği üzere, Osmanlı düşüncesinde ülkenin belirli kanunlar ve hukuki düzenlemeler içerisinde yönetilmesi fikrine büyük önem verilmekteydi. Bu kapsamda, Türk devlet geleneği içerisinde oluşmuş kanun-ı kadim kavramı ile İslam hukukunu meydana getiren şeriat kavramları, yönetimin hukukiliği üzerinde yaşanan tartışmalara zemin oluşturmuyordu. Yöneticiler, kanun-ı kadime ve şeriata riayet eden bir idare sergiledikleri zaman övülüyor ancak ülkeyi keyfi kararlar ile yönetmeye kalktıklarında, kanun-ı kadime ve şeriata uymadıkları gerekçesiyle eleştirebiliyorlardı.

Osmanlı düşüncesinde hukuk ve kanun bilinci meydana getiren bu kavramlar uzun tarihsel süreçler içerisinde şekillenmişlerdi. Fakihler yüzyıllar boyunca şeriatın işleyişi üzerinde çalışarak kamu hukuku konusunda kapsamlı eserler kaleme almışlar ve bu eserler vasıtasıyla siyaset yazarları şeriati, kamu otoritesini sınırlayan yasal bir çerçeve olarak yorumlamışlardı. Eski Türk devletlerinde, bozkır aşiretleri arasında gelişen geleneksel hukuk, kurucu hükümdarlar tarafından yasallaştırılmış ve sonraki hükümdarın uyması gereken kural ve teamüllere dönüştürülmüştü. Töre adı verilen bu hukuki kavram sayesinde, hükümdarların toplum tarafından kabul görmüş belirli değerler içerisinde hareket etmesi beklenmişti.

Şeriat ve töre gibi iki güçlü hukuk geleneğinden beslenen Osmanlı düşüncesinin henüz ilk safhalardan itibaren hukuk ve kanun bilinci tartışması ortaya çıkmıştı. Beylikten, devlete geçiş sürecinde yaşanan dönüşüm tartışmaları, hukuki bir zemin üzerinden gerçekleşmişti. Dönüşümün taraftarları ve karşıtları, kendi yaklaşımlarını hukuki dayanaklar üzerinden savunmuştu. Bu çerçevede merkezileşmeye karşı çıkan Aşıkpaşazade, ilk üç hükümdarı kanun-ı kadime uygun davrandıkları için övmüş ancak bundan sonra gelen hükümdar ve devlet adamlarını, kanundan saptıkları için eleştirmişti. Buna karşılık Tursun Bey, Fatih Sultan Mehmet'in merkezileşme siyasetini şer'i ve örfi hukuk üzerinden savunmuş, hükümdarlık otoritesinin güçlenmesini hukuki bir gereklilik olarak sunmuştu. Dolayısıyla idarenin hukukiliği hem taraftarlarının hem de muhaliflerinin gözünde siyasal meşruiyetin temelini oluşturmuştu.

(53) Koçi Bey, age, s. 151

(54) Koçi Bey, age, s. 154.

(55) Koçi Bey, age, s. 160.

(56) Koçi Bey, age, s. 169.

Osmanlı Devleti'nin siyasi istikrarını kaybederek çalkantılı bir sürece girdiği Sultan Süleyman dönemi sonrasında, siyaset yazarlarının hukuksal zemine yaptıkları vurgu daha da artmıştı. Bu dönemde Osmanlı yazarları, devletin mevcut başarılarını eski devlet adamları ve hükümdarların hukuka ve kanuna gösterdikleri bağlılık üzerinden açıklarken, yaşanmakta olunan sorunları da yine hukuktan sapılmasının bir sonucu olarak yorumlamışlardı. Bu dönemin yazarlarından Veysi, hukuk bilincini Osmanlı hanedanının temel meziyeti ve meşruiyet kaynağı olarak görmüş. Bu bilinci koruduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin sonsuza kadar yaşayabileceğini savunmuştu. Kitab-ı Müstetab isimli anonim eserde ise Osmanlı yöneticilerinin şeriat hükümlerini eksiksiz uyguladıkları ve kanunlara uygun hareket ettikleri için devlet yenilmez bir güce kavuştuğu ve sayısız zafer kazanarak büyük fetihlerde bulunduğu ifade edilmişti. Koçi Bey'e göre de şeriat hukukuna riayet edildiği ve Osmanlı kanunlarına uyulduğu sürece memleketin düzeni sarsılmaz ve devletin gücü zayıflamazdı. Dolayısıyla devletin başarısının temel sırrı hukuka duyulan saygıda ve kanun bilincinde gizliydi. Osmanlı siyaset yazarları, devletlerinin gücünü ve başarısını hukuk bilinci üzerinden izah ettikleri gibi devletin aksayan yönlerini de yine hukuka aykırı eylemlerle açıklamışlardı. Gelibolulu Mustafa Âli'den Hasan Kafi Akhisari'ye, Kitab-ı Müstetab'ın anonim yazarından Koçi Bey'e, dönemin nasihatname yazarları ülke düzeninin bozulmasına yol açan sorunların tamamını kanunsuz uygulamalara bağlamışlardı.

Tüm bunlar Osmanlı düşünce dünyasında gelişmiş bir hukuk bilinci olduğunu göstermekteydi. Osmanlılar kanunlara saygıyı, ülke idaresinde temel bir meziyet olarak görüyor, ülkedeki sorunların hukuksuz eylemlerden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Bu yüzden düşünce hayatının gündeminde bulunan temel tartışma konuları hukuki zeminde ele alınıyor, yaklaşım ve uygulamalar kanunlara dayandığı ölçüde kabul görüyordu.

KAYNAKÇA

Anonim Osmanlı Kroniği, hazırlayan Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hazırlayan Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, Ankara 2015.

Crone Patricia, *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press, Edinburg, 2005.

Çulpan Cevdet, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970.

Ebul-Hasan El-Maverdi, *Dürrerü's-Sülûk Fî Siyâseti'l-Mülûk*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Ebul-Hasan El-Maverdi, *El-Abkamü's-Sultaniye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, Bedir Yayınları, İstanbul, 2017.

Ebul-Hasan El-Maverdi, *Siyaset Sanatı / Nasihat'l Müluk*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2004.

Farabi, İdeal Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Fatih Yeşil, “Tedbirden Adalete”, Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan, Timaş, İstanbul, 2015.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l Abbar*, TTK Yayınları, Ankara, 2019.

Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatüs Selatin*, Hazırlayan Faris Çerçi Yükselen Ay Yayınları, İstanbul, 2015.

Hasan Kâfi Akhisari, *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Âlem (Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar)* hazırlayan: Kenan Ziya Taş, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2011.

İmam-ı Gazali, Devlet Başkanlarına: Nasihat-ül Müluk, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1969.

İnalcık hâilil “Adaletnameler” *Belleten Belgeler Cilt: 2 Sayı:3-4*, TTK Basımevi, Ankara, 1993

İnalcık hâilil, “Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı”, *Söğütten İstanbul'a*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

Kafadar Cemal, “The Myth of Golden Age”, *Süleyman the Second and His Time*, The Isis Press, İstanbul, 1993, s. 41

Kitab-ı Müstetab, hazırlayan Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Köprülü Mehmet Fuad, “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?”, *Adalet Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.

Lambton Ann K. S., *State and Government in Medieval Islam*, Routledge, London, 2004.

Liu Mau Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011

Nizamü'l Mülk, *Siyaset-Name*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Onat Ayşe, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

Orhon Yazıtları, hazırlayan: Talat Tekin, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1998.

Öz Mehmet, “Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı mı, Islahat

Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı mı?" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, derleyen Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.

Öz Mehmet, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019.

Şafak Ali, "Ahkâmı's Sultaniyyesi Maddesi", *DİA*, C1.

Şahin Hanifi, "İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 3, March 2013.

Şahin Kaya, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l Feth*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Veysi, *Habname-i Veysi*, Düzenleyen: Mustafa Altun, MVT yayıncılık, İstanbul, 2011.

Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk: Oğuzname-Selçuklu Târihi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.

OSMANLI HUKUKUNDA TARAFLARIN ÖLMESİ İLE KİRA AKDİ İNFİSAH EDER Mİ?

*Ali Haydar Efendi'nin "Risâletü Fi Hakk-ı Adem-i İnfisahül-İcâretü Bi'l-Mevt"
Başlıklı Makalesi Bağlamında Osmanlı Kira Hukukunda Bir Adem-i İttirad Örneği*

İrem KARAKOÇ*

Özet

Çalışmada Osmanlı hukukçusu ve Adliye Nâzırı *Ali Haydar Efendi*'nin "İcârenin Ehad-i Âkideynin Vefatı Hâlinde Adem-i İnfisahi Hakkındaki Ahkâm" başlıklı makalesinde ele alınan hukuki görüşler değerlendirilmiştir. Kira akdi *şer'i hukukun* muamelat alanına giren bir işlemdir. Osmanlı'da hâkim mezhep olan *Hanefi Mezhebi* hukukçularına göre kirada, taraflardan biri veya ikisi öldüğünde akit infisah etmektedir. Dönemin Borçlar Kanunu niteliğindeki *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* de bu doğrultuda hazırlanmıştır. Risalede dört fıkıh mezhebinin görüşleri, fıkıh/ hukuk terim ve kaideleri bağlamında karşılaştırmıştır. Kira, Hanefi Mezhebi'nin diğerlerinden ayrıldığı bir konudur. Hanefiler, akdin taraflarının ölmesiyle kira sözleşmesinin infisah ettiğini kabul etmekle diğerlerinden farklı bir görüş ortaya koymuşlardır. Fakat Hanefi hukukçuların bu görüş ayrılığı ile, sadece infisah konusunda değil; kira akdi, mal, gayrimenkul, fesad ve butlan gibi Borçlar Hukuku'nun çok temel kavramlarında da karşılaşılmaktadır. Her ekolün kendine göre bir uyumu vardır, olmalıdır. Kanaatimizce bir kanunda ve hatta hukuk sisteminde aynı hukuk ekolünün hâkim olmasının gereği buradan kaynaklanmaktadır.

Ali Haydar Efendi'nin çalışmamıza konu olan makalesinde kiranın tarafları öldüğünde sözleşmenin münfesihi olmayarak devam ettiği kanun, nizamname hükmü ve uygulama olduğundan bahsedilmiştir. Doktrinde bu görüş, diğer üç Sünni hukuk mezhebinden olan Şâfi, Maliki ve *Hanbelî (Eimme-i Selâse)* hukukçularca kabul edilmiş; Hanefiler ise tam aksini benimsemişlerdir. Osmanlı hukukunda bazı kanunlarda Hanefi, bazılarında diğer görüşün benimsenmesi *Ali Haydar Efendi* tarafından bir "adem-i ittirad"; yani, bu konuda bir uyumun olmayışı şeklinde

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, irem.karakoc@deu.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-1142-8689>.

nitelendirilmiştir. Oysa her iki zıt görüş, kendi ekolünün usulleri bağlamında istisnalarını da tanımlamıştır. Yazarın Risalesinde, uyumun sağlanması için bazı önerileri de olmuştur.

Osmanlı hukukunda zaten önceden beri örfi hukuk bağlamında, *mirî arazi mutasarrıfı* ile *icâreteyn* ve *mukâtaalı* vakıflardaki tasarruf hakkı (fasit kira) sahibinin ölmesi durumunda tasarruf hakkının mirasçılara intikali kabul edilmişti. Oysa şer'î hukukta istikrarlı bir uygulama olmalıydı. 1284 tarihli *Kontrato Nizamnamesi*, 1291 tarihli *Îcâr-ı Akâr Nizamnamesi*, 1299 tarihli *Îcâr-ı Akâr Nizamnamesi*, *Mecelle*, 18 Rebûlâhîr 1332 ve 1 Şubat 1330'da yapılan tadiller bağlamında çelişkili hükümler olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akd-i İcârenin İnfisahi, Ali Haydar Efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Kontrato Nizamnamesi, Îcâr-ı Akâr Nizamnamesi.

IN OTTOMAN LAW, DOES THE RENTAL CONTRACT DISSOLVE BY DEATH OF ONE OF THE CONTRACTING PARTIES?

An Example of Non-Compliance in Ottoman Rental Law in the Context of Ali Haydar Efendi's Article Titled "Risâletü Fi Hakk-ı Adem-i İnfisahü'l-İcâretü Bi'l-Mevî"

Summary

In this study, the legal views discussed in the article titled "Articles of Codes about The Rental Contract Dissolve By Death of one of the Contracting Parties" by the Ottoman jurist and Justice Minister Ali Haydar Efendi were evaluated. The lease contract is a legal action that falls within the scope of the şer'î law. According to the jurists of the Hanefî doctrine, which is the dominant school in the Ottoman Empire, the lease is dissolved when one or both parties of contract die. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, which is the Code of Obligations of that period, was prepared in line with this opinion. In the treatise, the views of the four schools of fiqh were compared in the context of fiqf/ law terms and rules. İcâre (rent/lease) is a subject where the Hanefî school differs from the others. However, with this difference of opinion of Hanefî jurists, it is not only about dissolution; It is also encountered in very basic concepts of the Law of Obligations such as lease contract, property, real estate, corruption and nullity. Each school has its own harmony, it should be. In our opinion, the need for the same school of law to be dominant in a law and even in a legal system arises from this.

In the article of *Ali Haydar Efendi*, which is the subject of our study, it is mentioned that there are laws, regulations and practices in which the contract continues without being annulled when the parties to the lease die. In the doctrine, this view was accepted by the jurists of Şâfiî, Maliki and *Hanbelî* (*Eimme-i Selâse*), who are from the other three schools of law; Hanefîs, on the other hand, adopted the exact opposite. The adoption of the Hanefî view in some laws and the other view in

others is a “non-compliance” by *Ali Haydar Efendi*; that is, he described it as a lack of harmony in this regard. However, both opposing views have defined exceptions and some suggestions have been made to ensure harmony.

In the Ottoman law, in the context of *customary law*, the inherit of the right of disposal to the heirs of the *miri land tenant (mutasarrıf)* and the *possessor* of the right of disposition (*fasit icâre*) in the *waqfs of icâreteyn* and *mukâtaa* had already been accepted in the context of customary law. However, there should have been a stable application in *şer’î law*. It is seen that there are contradictory provisions in the context of the amendments made in the *The Code of Contract* dated 1284, *The Code of Real Estate* dated 1291, *The Code of Real Estate* dated 1299, *Mecelle*, law amendments in 18 Rebiülâhir 1332 and 1 February 1330.

Keywords: The Dissolution of Lease/rent Contract, Ali Haydar Efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Contract Code, Code of Contract of Real Estate.

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu, Osmanlı hukukçusu ve Adliye Nâzırı *Ali Haydar Efendi*’nin “Risâletü fî Kazâi’-d-Düyûn ve İktizâühû” adlı çalışmasının “Deynin Sûret-i İdaresi ve İcârenin Ehad-i Âkideynin Vefatı Hâlinde Adem-i İnfisahı Hakkındaki Ahkâm” başlıklı makalesinin İkinci Risale’si olan “İcârenin Ehad-i Âkideynin Vefatı Hâlinde Adem-i İnfisahı Hakkındaki Ahkâm” üst başlıklı kısmıdır. “Mûcir ya Müste’cirin Vefatıyla İcâre Münfesh Olamaz” başlıklı bu İkinci Risale’nin *Giriş* kısmında 1331 ve 1335 olmak üzere iki tarih vardır.

Mecelle’nin 207 (m. 404-611) maddeden oluşan İkinci Kitabı, kira akdine ayrılmıştır. Ayrıca Tanzimat devrinde kira sözleşmesini düzenlemek üzere belli aralıklarla *Kontrato ve İcâr-ı Akâr Nizamnameleri de çıkarılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti hukuk sistemi iki ana çizgide ilerlemektedir. Biri naslarla düzenlenmiş alan olan şer’î hukuk; diğeri, hakkında Nas bulunmayan ve genellikle kamu hukuku alanına dâhil konularda eski Türk devlet teamüllerine göre kanunname ve nizamnamelerle hüküm sevkedilen örfî hukuk alanıdır. nas olan yerde farklı hüküm koymak ya da değişiklik yapmak çok zordur. Kira, şer’î hukuka ait bir sözleşme olmakla birlikte miri arazi kirasında kiranın konusu, kuru mülkiyeti devlete sadece tasarruf hakkı özel kişilere ait topraklar olduğundan şer’î kiradan farklı düşünülmüş ve örfî intikale tabi tutulmuştur.*

Osmanlı Devleti’nde şer’î hukukta *Hanefî* görüşün egemen olduğu ve Mecelle’de de aynı doğrultuda hükümler konulduğu doktrinde genel olarak kabul edilmektedir. Ancak bu genel kabulün sonucu zihinlerde, muamelatta *Hanefî Mezhebi* görüşlerinin uygulanması “kesintisiz bir süreçmiş ve sonunda *Mecelle*’de de bunlar kabul edilerek bu ahenkli uygulama kanun maddesi hâline getirilmiş” gibi bir izlenim uyanmaktadır. Fakat *Ali Haydar Efendi*’nin çalışmamıza konu risalesinde bunun böyle olmadığı delilleriyle ortaya konulmuştur.

Aşağıda öncelikle *Ali Haydar Efendi*'nin hayatı; tahsili, görevleri ve eserlerine kısaca değindiğimiz bir bölüm bulunmaktadır. Ardından gelen başlık altında konuyla ilgili doktrinde yapılan tartışmalar ele alınmıştır. Farklı hukuki görüşler mezheplerin farklı usullerinden kaynaklanmakta, bu bağlamda doktrin tartışmalarının konumuzla da ilgisi bulunmaktadır. Çalışmada hukuk tarihi kaynaklarının yanı sıra Mecelle şerhleri ve fetva derlemelerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun ilgili hükümleri ile yapılan mukayesenin çalışmaya özgün bir nitelik kazandırdığı düşünülmektedir.

I. ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN HAYATI

Ali Haydar Efendi (1853-1935) son dönem Osmanlı hukukçularından ve Mecelle şârihlerindedir. "Küçük" lakabı ile diğer *Ali Haydar Efendi*'den ayrılan hukukçu, sonradan *Arsebük* soyadını almıştır. Babası *Dardağanzâde Mehmet Emin Efendi* de müderris ve ilk Kanûn-ı Esâsî'yi hazırlayan heyette bulunmuş aynı zamanda Mekke kadılığı, İzmir naipliği ve Anadolu kazaskerliği yapmıştır. Batum'da doğan *Ali Haydar Efendi* ilköğretimin ardından İstanbul'da hünkâr imamı *Hâfız Reşid Efendi*'den ders almış ve Medresetü'l-kudat'ı bitirmiştir. Görev aldığı devlet daireleri Burdur, Uşak ve Denizli kadılıklarıdır. İstanbul İstinaf Mahkemesi üyeliği sırasında Hukuk Mektebi'nde Mecelle ve Usûl-i Muhakemât-ı Hukûkiyye derslerini vermiştir. İstanbul Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi, Birinci Bidayet Mahkemesi ve İstinaf Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi Başkanlıkları yapmıştır. Temyiz Mahkemesi üyeliği, hukuk dairesi üyeliği ve başkanlığı ile Temyiz Mahkemesi başkanlığı görevlerinde de bulunan hukukçu, 1914'te fetva eminliğine getirilmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra (14 Kasım 1914) ilan edilen cihad-ı ekber fetvasını okumuştur. 1916'da Rumeli kazaskeri olmuş ve emekliye ayrılmıştır. *Tevfik Paşa* ikinci kez sadrazam olduğunda kısa süre Adliye Nâzırı olmuştur. Bu sırada yaşanan tarihi bir olay hukukçunun hayat hikâyesinin önemli unsurlarından biridir. Görevi esnasında Medine, *Fabreddin Paşa* tarafından savunulmaktadır. *Paşa*, burayı asla düşmana teslim etmemeye ve gerekirse askerleriyle birlikte kanının son damlasına kadar savunmaya and içmiştir. Ancak padişah bu kutsal peygamber şehrinin teslim edilmesini istemektedir. Bunu dinlemeyeceği belli olan *Paşa*'nın teslimini sağlamak için bir irade çıkarılmıştır. İşte bu iradenin, teslimine yanaşmayan *Paşa*'ya iletilmesiyle *Ali Haydar Efendi* görevlendirilmiştir. Kendisi, Adliye nazırlığından ayrıldıktan sonra hayatının geri kalan kısmını evinde kitap yazarak geçirmiş 14 Eylül 1935'te İstanbul'da vefat etmiştir. Ankara Hukuk Fakültesinde yıllarca öğretim üyeliği yapan *Ahmet Esat Arsebük* onun oğludur. Eserleri arasında başta Mecelle şerhi *Dürrerü'l-Hükkâm Şerhü Mecelleti'l-Abkâm* olmak üzere birçok kitap ve makale vardır.

Çalışmamızla da bağlantılı olduğundan o dönemde dört sünni mezhebin görüşlerinin telifi girişimleri yapıldığını belirtmek uygun olacaktır. Nitekim dönemin şeyhülislamı *Hayri Efendi* Mecelle Cemiyeti'ni yeniden hayata geçirmek isteyip de bu mümkün olamayınca şeyhülislamlıkta bir heyet-i iftâiyye ve bunun

içerisinde de bir te'lif-i mesâi bölümü kurmak yoluna gitmiştir. Bu kurumun görevi dört mezhepten de faydalanarak muteber fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları hazırlamaktır. *Ali Haydar Efendi* bu heyette yer almış ve *Kitabü'n-Nafakât*'ı yazmıştır. Diğer eserleri arasında en bilinenleri, *Mirkâtü'l-Mecelle* (İstanbul 1298-1299); *Şerh-i Cedid li-Kanûni'l-Arazi* (İstanbul 1311,1319,1321); *Tertibü's-Sunuf fi Ahkâmi'l-Vukuf*; *Tavzîhu'l-Müşkilât fi Ahkâmi'l-İntikalât* (İstanbul 1329, 1339) ve *Teshîlü'l-Ferâiz*'dir⁽¹⁾.

II. KİRA SÖZLEŞMESİNİN TEMEL KAVRAM VE KURALLARI

A. Genel Açıklama

Tarafların ölmesiyle kira (icâre) sözleşmesinin infisah edip etmeyeceği (infisah veya adem-i infisah)⁽²⁾ değerlendirilirken öncelikle *kira akdi* ve unsurları ile *fesih* ve *infisah* kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Kira akdi ile ilgili fikhî/hukuki terimlerin tamamı *icâre* ile aynı kökten türemiştir. Kiraya vermeye *îcar*; kira ile tutmaya *istîcar*; kiraya verene *mûcir/âcir*; kiracıya *müstecir*; kira bedeline ücret; kiraya konu mala ise, *me'cur* denir. Aynı şekilde *kira* kelimesinden türeyen “*mükârat*”, kira akdini; *iktira*, bir şeyi kira ile tutmayı; *mükri*, kiracıyı; *mükâri* de malı kiraya vereni ifade eder⁽³⁾. Bu sözleşme için önceki hukukumuzda *icâre*; günümüzde ise, *kira* terimi tercih edilmektedir.

Kirada, hangi türden olursa olsun, satılan şey (ma'kûdün-aleyh/mebî') soyut bir kavram olan menfaattir (Mecelle m. 420)⁽⁴⁾. Tüm sözleşmelerde olduğu gibi burada da konunun ve bedelin belirli olması akdin sıhhat şartıdır. İcârenin konusunun soyut bir mefhum (kullanma/yararlanma/menfaat) oluşu, Hanefilerin sadece *fiziki varlığı* ve *ekonomik değeri* olan şeyleri *mal* sayan anlayışı karşısında kira akdini geçersiz saymak gibi bir sonuç doğurmaktadır. Hanefi mezhebine göre, fiziki varlık olmayan hak ve menfaatler hukuki işlemlere konu olamazlar⁽⁵⁾. Temlik kabiliyeti mallara özgü bir durumdur. Mal ise, ihtiyaç zamanı için biriktirilebilen şeydir (Mecelle m. 126). Menfaat biriktirilemediği için de mal sayılamaz ve bu yüzden hukuki işlemlere konu edilemez. Buradan temlik anında menfaatin mevcut olmadığı yani, *ma'dum* olduğu sonucuna varılır ki, ma'dumun yani olmayan bir şeyin satımı da batıldır (Mecelle

(1) *Aydın*, Ali Haydar Efendi, s. 396-397.

(2) *Adem*, yokluk; âdem, insan demektir. Her iki sözcük de çalışmamızda, ilgili olduğu bağlamda, geçmektedir. Adem, *adem-i infisah* yani, “infisah etmemek, devam etmek, sona ermemek” anlamında; âdem ise, *icâre-i âdemî* yani, insan kirası/iş akdi/hizmet sözleşmesi anlamında kullanılmaktadır. İki kelime ancak bağlam ve telaffuz farklılığıyla ayırt edilebilir.

(3) *Bilmen*, C. 5, s. 171-172; Mecelle m. 404. Ayrıca *Zıyâeddin Efendi*'nin Hukuk Lügati'nda kiraya verilen şeye *mûcer* de dendiği belirtilmiştir (*Zıyâeddin Efendi*, s. 163).

(4) *Ali Haydar Efendi*, Şerh, C. 1, s. 422.

(5) Eşya hukukunda bir malın maddî/cismanî varlığına *ayn* denir. Kira akdi bu kuralın, Sünnet kaynaklı bir istisnasını oluşturmaktadır (*Ebü Zehra*, El-Milkiyye, s. 53-54'ten aktaran *Aydın*, Tarih, s. 332, dpn. 3).

m. 205). Bu durumda satıma kıyaslandığı zaman kiranın batıl olması gerekir⁽⁶⁾. *Ansay* ise, kiranın batıl sayılma sebebinin menfaatin, semen/bedel gibi bir seferde teslim edilemeyecek olmasına bağlamıştır. Kirada, taraflardan birisi parayı peşinen verirken diğerinin edimi zamana yayılmakta ve bu durum bir belirsizlik ve eşitsizlik yaratmaktadır. Bu yüzden kira Hanefilerce, kıyasa aykırı olmakla birlikte, cevazında zaruret olduğundan istihsânen kabul edilmiştir⁽⁷⁾.

Kira akdine duyulan ihtiyaç sadece ürün kirasında ortaya çıkmaz. İnsanın bazen satın alamadığı ve belki de hiçbir zaman alamayacağı malları kullanması zorunlu olmaktadır. Bu nedenle o malı satın almaktan daha düşük bedel ödeyerek, menfaatine sahip olmayı tercih edebilir. Olaya bir de kiraya veren açısından bakılırsa, malik az miktar paraya ihtiyacı olduğunda malını satarak elinden çıkarmak istemeyebilir. Buna mukabil, talip olan bir başkasını malından ücreti karşılığında yararlandırmak yoluyla para kazanmayı düşünebilir. Dolayısıyla hem kiralayan hem de kiracı bakımından bu akde ihtiyaç olduğu açıktır. Mecelle’de de yer alan genel kaidelerden biri “Meşakkat (zorluk) teysiri (kolaylığı) celbeder (çeker)” yani, darlık vaktinde kolaylık gösterilmesi gerekir (Mecelle: 17) kaidesidir. Her ne kadar kıyasla kiranın meşruiyeti ispatlanamazsa da Kur’an, sünnet ve icma’ ile delillendirilmiştir⁽⁸⁾. Günümüzde bir hukuk sisteminde kira akdinin meşru bir akit olmadığı kabul edilmesi dahi düşünülemez.

Kira akdi geçerli kabul edildikten sonra, sözleşmelerde herhangi bir temel unsurdaki belirsizlik onu geçersiz kılacağından menfaatin belirli hâle getirilmesi hususu gündeme gelmektedir. Bunun için kısa veya uzun bir müddet kararlaştırmak ya da süreyi belli bir iş ile sınırlandırmak gibi yöntemler kullanılmıştır⁽⁹⁾.

Çalışmamızda kira akdinin hukuki niteliğinden çok fesih ve infisahı üzerinde durulmuştur. Bunlar bir akdin sona ermesi bağlamında gündeme gelen iki durumdur. Akdi sona erdiren hâlleri ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan biri,

(6) *Ali Haydar Efendi*, Şerh, C. 1, s. 411. Hadislerde Hz. Peygamber’in, tarla kiralayarak ekmiş bir kişiye hitaben “bunu yapmamalarını” söylediği aktarılmaktadır. *Ebü Hanîfe*’nin görüşlerine kaynak olarak kullandığı hadislerden *Kitabü’l-Müzâraa*’da (Ziraat Bahsi) bulduğumuz mevcut iki hadisin de konusu, kirayı *nehyeler* görünmektedir (İmam-ı Azam Ebü Hanîfe, Müsned, s. 210-211). *Sahîb-i Buharî*, Kitabü’l-İcâre, C. 5, s. 2111/25 (Sözü geçen *nehiy*, hadisin içinde zikredilmektedir). Hukukçular bu hadisteki olayı bütün olarak düşünmek gerektiğini, Hz. Peygamber’in, kişilerin tarlalarını, henüz ekmeden önce, elde etmeyi planladıkları belli miktar zâhire karşılığı kiraya vermesini yasakladığını anlatmış ve bu konuda doktrinde çeşitli hukuki görüşler ortaya çıkmıştır (İbn Mâce, C. 6, s. 604 vd).

(7) *Ansay*, s. 40-41.

(8) Bakara Sûresi’nin 233, Talâk Sûresi’nin 6, Kasas Sûresi’nin 25’inci âyetleriyle Hz. Peygamber’in “âcîre ücretini veriniz” mealinde bir hadisi vardır. İcmâ-ı ümmete gelince her asrın hukukçuları icârenin sıhhatinde ittifak etmişler ve kira akitlerini meşru saymışlardır (*Arsebük*, s. 5-6).

(9) *Aydın*, Tarih, s. 332. Kirada süre veya işin belirlenmesiyle ilgili fetva örnekleri için bkz. *Halebî*, s. 389-390. Ayrıca bkz. *Mergânî*, C. 3, s. 400.

kira sözleşmesinin normal sebeplerle sona ermesi yani, *ikâle* ve *sürenin dolması*; diğeri, olağanüstü sebeplerle sona erme yani, *fesih* ve *infisah*tır⁽¹⁰⁾. Bir akdin *infisabı*, hukuken tanımlanmış bir durum/olaya bağlı olarak infisah sebebi gerçekleştiği anda o sözleşmenin, araya hiçbir kesinti veya işlem girmeden kendiliğinden son bulması/*sona ermesidir*. İnfisah ile aynı kökten gelmekle birlikte *fesih* farklı bir terim anlamı kazanmıştır. Sürekli bir borç ilişkisini geleceğe etkili olarak sona erdiren bir sebep ve aynı zamanda bozucu yenilik doğuran bir hak olan fesih hakkı akdin, taraflarca veya yetkili makamca iradi olarak ortadan kaldırılması/*sona erdirilmesidir*. Fesih, infisapta olduğu gibi kendiliğinden gerçekleşen bir sonuç değildir⁽¹¹⁾.

B. Kiranın Tanımı ve hukuki Niteliği

İcâre hukuki terim olarak, biri geniş diğeri dar olmak üzere iki kapsamda tanımlanmaktadır (Mecelle m. 405). Geniş anlamda kira, bir şeyin cins ve miktarı belli olan menfaatinin, *deyn* (*alacak hakkı*) veya *ayn* (*eşyanın kendisi*) olsun, satımda semen olmaya uygun her şey olabilen bir ücret karşılığında satılmasıdır⁽¹²⁾. Dar anlamda kira dendiğinde ise, sözleşmedeki bedel anlaşılır. Aynı zamanda bir Mecelle şârihi de olan *Zıyâeddin Efendi*'nin *Lûgat*'inde icâre “menfaat-i mâlûmeyi ivaz, bedel mukabilinde bey' etmek demektir ki; bu da ma'kûdün-aleyh itibarıyla iki nev'idir. Birincisi menâfi-i a'yân üzerine vârid olan akd-i icâredir ki, bu icârede icâr olunan şeye ayn-ı me'cur, ayn-ı müste'cir denilir. Mâamafih bu akd-i icâre de üç kısma ayrılır ki, bunlar da icâre-i akar, icâre-i uruz ve icâre-i hayvandır”⁽¹³⁾ şeklinde yer almıştır. Hükümleri bakımından kira sahih, batıl ve fasit olmak üzere üçe ayrılır⁽¹⁴⁾.

İcâre-i akar, ev ve arazi gibi bir malın kirasıdır (Mecelle m. 421)⁽¹⁵⁾. Bu hususa Mecelle'de ayrı bir Fasil (m. 522-533) ayrılmıştır. 522'nci maddeye göre “Kimin sükânası için olduğu beyan edilmeyerek (edilmese bile) bir hane veya dükkân isticâr olunsa câiz olur”. Çalışmamızın konusu olan birçok İcâr-ı Akâr ve *Kontrato Nizamnameleri* bu türden kira akdini düzenlemek için çıkarılmıştır⁽¹⁶⁾.

⁽¹⁰⁾ *Akgündüz*, Külliyyat-3, s. 273; *Akgündüz*, Tarih, s. 657. İkâle, geçerli şekilde kurulmuş fakat tam ifa edilmemiş bir akdin taraflarca anlaşılacak bozulmasıdır (Mecelle m. 163).

⁽¹¹⁾ *Eren*, Genel, s. 1259-1260; *Aybakan*, s. 292-293; *Bardakoğlu*, s. 427-436. *Ansay*, sadece fesihden söz etmiş, infisaktan ayrıca bahsetmemiştir. Feshin bir borç ilişkisini mevcut değilmiş gibi bir hâle getirdiğini belirtir. Akitten önceki hâli tekrar sağlamak ancak iki tarafın rızaları veya kabul ile olabilir. Tek taraflı fesih, Mecelle'nin 442,443, 380, 581'inci maddelerinde vardır (Mecelle m. 376) (*Ansay*, s. 139-140).

⁽¹²⁾ *Halebi*, C. 3, s. 386; *Merginâni*, C. 3, s. 399. Mecelle m. 405.

⁽¹³⁾ *Zıyâeddin Efendi*, s. 102; *Bilmen*, C. 5, s. 175; *Akgündüz*, Tarih, s. 653.

⁽¹⁴⁾ *Ansay*, s. 166 vd.

⁽¹⁵⁾ Hanefî doktrininde ev ile arazinin hükmü farklıdır. Bu anlamda sadece dünyanın bir parçası olduğu için arazi (arz) gayrimenkul sayılmakta, ev, ağaçlar vs. eşya menkul (taşınır) kabul edilmektedir.

⁽¹⁶⁾ *Akgündüz*, Külliyyat-3, s. 273, dnp. 6. “Mecelle birinci görüşü, İcâr-ı Akâr Nizamnameleri ikinci görüşü benimsemiştir” (*Akgündüz*, Tarih, s. 657).

Kira akdinin hukuki niteliği menfaatin temlikidir. Bu yüzden de mülkiyet hakkının değil yararlanmanın devrini sağlayan akitler arasında yer almaktadır⁽¹⁷⁾. Mülkiyet hakkı, gerek nesnelere gerekse menfaatler üzerinde kurulabilir. Normal şartlarda bir malın kendisine malik olan, onun menfaatine de maliktir. Fakat kira, âriyet, vakıf ve menfaat vasiyeti olmak üzere dört durumda bir mal üzerinde kuru mülkiyet ile menfaat mülkiyeti farklı kişilerde olabilmektedir. Bu durumda kira akdinde biri, malın kuru mülkiyetinin (rakabesinin) Maliki; diğeri, menfaatinin Maliki (kiracı) olmak üzere iki malik olabilmektedir⁽¹⁸⁾. Kiracı burada -aksine sözleşme yoksa- kirayla tuttuğu evin her türlü maddî ve hukuki semerelerinden yararlanabilir. Örneğin, bir başkasına kiraya (alt kira) dahi verebilir. Rakabe mülkiyetine (kuru mülkiyet) sahip olunmadığı için kira vb. akitlerdeki menfaat malikliğine *eksik mülkiyet* denir⁽¹⁹⁾.

III. TARAFLARINDAN BİRİNİN ÖLMESİ HÂLİNDE KİRA SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMEMESİ (İNFİSÂH ETMEMESİ) GEREKTİĞİNİ SAVUNAN GÖRÜŞ

A. Genel Açıklama

Klasik kaynaklarda kira akdinin feshinin talep edileceği durumlar vaka/olgu temelli (kazuistik) olacak şekilde sayılmıştır. Bu sayım sınırlayıcı (ta'dadî) değil; örnekleyicidir (tahdidî)⁽²⁰⁾. Kural olarak, bir kimse kiraladığı evde oturmayı sakıncalı kılan bir durumun varlığında akdi feshedebilir. Sözleşmeyle bizzat amaçlanan gayeyi gerçekleştirmeye elverişsiz hâl doğuran durumlarda, kira ile sağlanmak istenen menfaati ortadan kaldıran bir ayıbın varlığında *fesih hakkı* gündeme gelir. Evin yıkılması ve/veya araziden suyun kesilmesi bu durumlara örnek gösterilebilir. Başka bir deyişle, örnek verilen durumlara benzer hâllerde sözleşme feshedilebilir⁽²¹⁾.

Gerek kira sözleşmesinin tanımı, sona eriş şekilleri ve gerekse tarafların ölmesinin akde etkileri konusunda benzer hükümler günümüz hukukunda da

(17) Yararlanmanın (menfaatin) temlik sonucu doğuran diğer akitler kullanma ödünçü (âriyet), tüketim ödünçü (karz) ve bağımsız bir akit konusu teşkil etmeyen intifa haklarıdır. Hanefî görüşüne göre, *mal*, insanlar arasında ekonomik değer ifade eden maddî varlıklardır (*Arsebiik*, s. 3; *Aydın*, Tarih, s. 332, 337; *Akgündüz*, Külliyat-3, s. 804 vd).

(18) Günümüzde kira sözleşmesinde kiraya veren *asli zilyet*; kiracı *fer'i zilyet*dir. Mal sahibi, şahsi bir hak sağlamak için bir malı başkasına teslim etmekte; fakat, bunu yaparken malik sıfatıyla hareket etmektedir. Kiracı da aynı şekilde başkasının olduğunu kabul ederek malı sadece belli süre kullanmak için almaktadır (TMK m. 974: "Zilyet, bir sınırlı aynı hak veya bir kişisel hakkın kurulmasını ya da kullanılmasını sağlamak için şeyi başkasına teslim ederse, bunların ikisi de zilyet olur. Bir şeyde malik sıfatıyla zilyet olan asli zilyet, diğeri fer'i zilyettir").

(19) Mecelle m. 125. *Aydın*, Tarih, s. 338, 340; *Akbulut*, s. 228.

(20) Klasik dönemde Osmanlı hukuk sisteminde henüz daha yazılı kanun yöntemine geçilmediğinden açıklamalar belli bir norm üzerinden değil, hep olgu temelli, örnekler üzerinden yapılmaktadır. Nitekim Mecelle'de bile bunun izlerine rastlamak mümkündür.

(21) *Halebi*, C. 3, s. 413.

vardır. Kira, her türlü kirayı kapsayacak şekilde kiracının ödemeyi üstlendiği bir kira bedeli karşılığında, kiraya verenin belirli veya belirli olmayan bir süre için bir şeyin kullanılmasını veya kullanılmasıyla birlikte ondan yararlanılmasını kiracıya bırakmayı üstlendiği sözleşmeye denmektedir (TBK. m. 299)⁽²²⁾.

Kira sözleşmelerinin sona ermesi, sözleşmenin belirli veya belirsiz süreli oluşuna göre değişmektedir. Belirli süreli sözleşmeler sürenin dolmasıyla kendiliğinden sona erer; fesih için her hangi bir işlem yapmaya gerek yoktur (TBK. M. 327/1). Belirsiz süreli akitlerde *feshin ihbarı* prosedürü işletilmelidir⁽²³⁾.

Kiracı ve/veya kiraya veren öldüğünde mevcut sözleşmenin feshini isteme ihtimali olanlar, kural olarak *karşı taraf* ile ölenin mirasçısıdır. Ölenin mirasçısı, kanunî feshi ihbar sürelerine uyarak en yakın fesih döneminin sonu için sözleşmeyi feshedebilirler. *Kiracının ölümü*, sözleşmeyi kendiliğinden sona erdirmemektedir (infisah ettirmez)⁽²⁴⁾. Başka bir deyişle, kiraya veren, sırf “kiracı öldü” diye sözleşmeyi feshedemez.

Sözleşmenin, *kiracı tarafından sona erdirilmesini* haklı kılacak iki ana gerekçe olabilir. Bunlar, kiraya verenin sözleşmedeki şartlara uymaması ve/veya sözleşmenin devamında kiracı için çekilmez addedilebilecek olan önemli sebeplerin bulunmasıdır. İkinci durumda, bazen fesihte bulunan kiracının karşı tarafın uğradığı zararı tazmin etmesi dahi gerekebilir⁽²⁵⁾.

Kural olarak *kullandırma borcu* doğuran sözleşmelerden kaynaklanan hak, sahibinin ölümüyle ortadan kalkmakta ve terekeye dâhil olmayıp mirasçılara intikal etmemektedir. Çünkü kiraya veren için Maliki olduğu malını kullananın kişiliği önem taşıyabilir ve kiracının mirasçısı buna uygun kişiler olmayabilir. Başka bir deyişle, kiraya veren sözleşmeye ölmüş kiracısının mirasçısıyla devam etmek istemeyebilir. Kira sözleşmeleri kullandırma borcu doğuran sözleşmelerden olmasına rağmen kiranın genel hükümlerinden olan 333’üncü madde, genel kurala istisna oluşturarak “Kiracının ölmesi durumunda mirasçısı, yasal fesih bildirim süresine uyarak en yakın fesih dönemi sonu için sözleşmeyi feshedebilirler” şeklinde düzenlenmiştir. Kiracının mirasçısı bu *olağanüstü fesih hakkını* kullanmadığı takdirde ev sahibi sözleşmeyi, kiracının mirasçısıyla devam ettirecektir. Aynı Kanun’un 356’ncı maddesi de bir yandan kiracının ölümüyle sözleşmenin devam edeceği hükmünü desteklerken öte yandan “Ölen kiracının ortakları veya bu ortakların aynı meslek ve sanatı yürüten mirasçısı ve ölen kiracı ile birlikte aynı konutta oturanlar, sözleşmeye ve kanun hükümlerine uydukları sürece, taraf olarak kira sözleşmesini sürdürebilirler” demekle

⁽²²⁾ *Eren*, bir şeyin *kullanılmasının* kiracıya bırakılması ile bir şey veya haktan yararlanılmasının devrini ayrı düşünmek gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, birinciye “kira” ikinciye ise “ürün kirası” denmesi uygundur (*Eren*, Özel, s. 332).

⁽²³⁾ *Eren*, Özel, s. 403 vd.

⁽²⁴⁾ *Eren*, Özel, s. 410; *Zevkliler-Gökyayla*, s. 324.

⁽²⁵⁾ TBK. m. 331/II. *Eren*, Özel, s. 411.

özel bir intikal kuralı kabul etmiştir. Kiracılık hakkı terekede kalmamakta yani, kanunî mirasçılara intikal etmeyerek terekeden ayrılıp 356'ncı maddede sayılan kişilere geçmektedir⁽²⁶⁾. Bu yönde Yargıtay kararları da bulunmaktadır. Örneğin 8'inci Hukuk Dairesi kira sözleşmesinin kiraya verenin ölmesi durumunda sona ermeyeceğini ve mülk sahibi öldüğünde tüm mirasçuların kendiliğinden kiralayan sıfatını kazandığını ve sözleşmenin devam edeceğini hükme bağlamıştır. Ayrıca mahkeme sözleşmenin ya feshi ihbar ya kiralananın yok olması ya da mahkeme kararıyla sona ereceğini de belirtmiştir.

Günümüzde tanımlar ve ayrımlar eskiye oranla daha belirgindir. Genel kira, konut ve çatılı işyeri kiralaları ile ürün kirası birbirinden ayrılarak farklı hükümlere tabi tutulmuştur. Ölümün sözleşmenin akıbetine etkisi, kiraya veren ve kiracı bakımından ayrı ayrı düzenlenmiştir. Kira sözleşmelerinin genel hükümlerinin yanında konut ve çatılı işyeri kiralaları ve ürün kirası⁽²⁷⁾ için ayrı kanunî düzenlemeler dahi yapılmıştır.

B. Osmanlı Hukuku'ndaki Uygulama

1. Genel Olarak

Osmanlı hukukunda kira, kısmen şer'î hukuk alanına, kısmen de örfî hukukun⁽²⁸⁾ uygulandığı *arazi hukukuna* dâhil bir hukuki işlem görünümündedir. Bu ayrım, kiraya konu malın Malikinin mal üzerindeki mülkiyet hakkının türü/kapsamı ile ilgilidir. Şer'î hukuk, kişilerin *rakabe-yed-tasarruf* olmak üzere tam Maliki oldukları mülklerini kiraya verirken yaptıkları sözleşmelerde uygulanan İslam hukukudur. Örfî hukuk ise, kuru mülkiyeti (rakabe) devlete veya bazı durumlarda vakfa ait olup da tasarruf hakkı özel kişilere devredilmiş olan arazilerde uygulanan; İslam hukukunun ruhuna aykırı olmayacak şekilde bazen ondan esinlenilerek düzenlenen; fakat genel olarak fıkıh kurallarının uygulanması zorunluluğu bulunmadığından her toplumun kendi idarî teamülleriyle oluşturduğu hukuk kısmıdır. Şer'î miras kuralları değişmezken (ferâiz/farzlar) örfî intikal hükümleri çok kere değiştirilmiştir⁽²⁹⁾.

⁽²⁶⁾ TBK madde 333, kiraya verenin ölümüne ise herhangi bir sonuç bağlamamıştır. Zira kira sözleşmelerinde sözleşmenin sürmesinde kiraya verenin şahsı önemli değildir (*Eren, Özel, s. 435; Zevkliler-Gökyayla, s. 325 Sağlam, s. 255-256*). Burada kanunun özel bir intikal kuralı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta ölen kiracıya ait olan kullanma hakkı kanunî mirasçılara değil, bu özel düzenlemede belirtilen kişilere geçer (*Sağlam, s. 254-255*).

⁽²⁷⁾ Kiracının ölümü, ürün kirasını sona erdiren olağanüstü sebeplerden sayılmıştır (TBK. m. 371). Ölen kiracının mirasçıları/kiraya veren altı aylık kanunî fesih süresi içinde akdi feshettirebilir. Çünkü ürün kirasında kiralananın işletilmesi için kiracının kimliği, kişiliği, yetkinlik ve yeterliği önemlidir. Kiraya verenin ölmesi ise, fesih sebebi sayılmamaktadır (*Eren, Özel, s. 470; Zevkliler-Gökyayla, s. 332, 334*).

⁽²⁸⁾ Örfî hukuk-Şer'î hukuk farkı için bkz. *Cin-Akyılmaz, s. 78*.

⁽²⁹⁾ *Cin, İntikal, s. 54*.

Mîrî arazinin topraksız köylüye “tarım yapsın ve tarımın sürekliliği sağlansın diye” verildiği hukuki işleme (tefviz) şer’î hukuktaki icârenin hükümlerinden hareketle *fasit kira* denmiştir. Geniş topraklarda tarımın sürmesi için mutasarrıf/köylü öldüğünde onun sahip olduğu tasarruf yetkisinin -mümkün olduğunca arazinin bütünlüğü bozulmadan- başlangıçta, bir tek fakat sonradan az sayıda intikal hakkı sahibine kalmasına cevaz verilmiştir. Bu intikalde ferâiz kuralları uygulanmaz. Örfi intikal hükümleri geçerlidir⁽³⁰⁾. Tefvizde kiraya veren yönetici değil; devlettir. Kira konusu mal da yöneticinin özel mülkü değil, hazinenin yani, tüm milletindir. Tarafardan biri öldüğünde kiranın süreceğine dair kaynak kabul edilen olayda Hz. Peygamber, Hayber arazisini, gelirin bir kısmı hazineye ait olmak üzere, Hayberlilere vermiştir⁽³¹⁾. Hz. Peygamber vefat ettiğinde akit bir süre devam ettiğinden tarafın ölmesinin akdi infisah ettirmeyeceğini kabul edenler olmuştur. Bu olay ve Hz. Ömer’in uygulamaları miri arazinin mutasarrıfa verilmesinde uygulanan esaslara dayanak teşkil eder⁽³²⁾.

Tarafardan birinin ölmesiyle kira sözleşmesinin infisahı hükmü daha çok şer’î kirada öne çıkmaktadır. İslam hukukunda sözleşmenin taraflarından birinin ölümüyle kira sözleşmesinin sona ermesinin mi yoksa sona ermeyerek devam etmesinin mi daha doğru olacağı hakkında müçtehitler farklı görüşlere sahiptir.

Kira sözleşmesinde tarafların akitten beklenen (kastedilen) menfaati veya ondan daha azını elde edebilecekleri (istifa edebilir); fakat daha fazlasına tecavüz edemeyecekleri kaidesi vardır. Başka bir deyişle, kullanan kimsenin değişmesiyle intifa derecesi değişen şeylerin kirasında sınırlama esası (takyit) geçerli iken; değişmeyen şeylerin kirasında mevcut sınırlamalar kaldırılır (lağvdir) (Mecelle m. 426-428)⁽³³⁾.

2. Osmanlı Hukuku’nda Hanefî Görüşü ve Mecelle’de Düzenlenişi

Hanefî mezhebinde sözleşmenin taraflarından biri veya ikisinin ölümüyle kira akdinin münfesihi olacağı; fakat, eğer taraflar sürmesini isterlerse, sözleşmeyi yenileyerek (tecdid⁽³⁴⁾) bunu da sağlayabilecekleri kabul edilmiştir. Bu konuda Osmanlı hukukunda kanun gibi uygulanan birkaç fetvadan örnek vermek bütünlüğü sağlayacaktır. Fetvâlardan birinde “*Zeyd (kiraya veren/kiralayan), mülkü olan değirmenini Amr’a (kiracı) malum müddet tamamına kadar icara verip teslim ettikten sonra müddet tamam olmadan önce Amr ölürse, bu icar fesholunmuş olur mu? sorusuna “Olur” cevabı verilmiştir*⁽³⁵⁾. Bir diğer örnek fetvada “*Zeyd (kiraya veren),*

⁽³⁰⁾ Kira ile tefvizin karşılaştırılması için bkz. *Cin*, Toprak, s. 111.

⁽³¹⁾ *Sabîh-i Buhârî*, Kitabü'l-İcâre, C. 5, s. 2110-2111/22.

⁽³²⁾ Hz. Peygamber ve Hz. Ömer’in uygulamaları için bkz. *Cin*, Toprak, s. 64; *Hâtemî*, s. 107 vd. *Mardin*, s. 20; *Berki*, s. 59-60.

⁽³³⁾ *Arsebük*, s. 7. Çeşitli örnek ve açıklamalar için bkz. *Ali Haydar Efendi*, Şerh, C. 1, s. 429-431.

⁽³⁴⁾ *Avcı*, s. 550.

⁽³⁵⁾ *Âli Efendi*, C. 2, s. 191 (*Halebî*, C. 3, s. 416).

mülkü olan evini yirmi yıllığına her sene belirlenmiş bir kira bedeli karşılığında Amr'a (kiracı) icara verip teslim ettikten sonra müddet tamamlanmadan önce Amr ölürse, bu icar fesholunmuş olur mu? sorusuna “Olur” denmiştir⁽³⁶⁾. Bir başka fetvada soru, “Zeyd, mülkü olan değirmenini belli bir süre doluncaya kadar Amr'a icara verip teslim etse, Amr da bu sürenin tamamına kadar Bekir'e kiraya verip teslim ettikten sonra, müddet tamamlanmadan önce Zeyd ve Amr ölseler, bu icarlar fesholunmuş olur mu?” şeklinde sorulmuş ve cevaben “Olur” denmiştir⁽³⁷⁾.

Klasik dönemde kural olarak ölüm ile icârenin infisah edeceği kabul edilmiş olmasına rağmen Mecelle'de bu esas açıkça bir hüküm maddesi olarak yazılmış değildir. Bunun sebebi *Bâb-ı Âlî*'nin Hanefilik dışındaki bir mezhep görüşünün esas alınmamasını istemesi, bu konudaki tereddüdü ve kanunu hazırlayanların da “ihtiraz ve tehâşi” (çekinerek ve korkarak) ile hareket etmeleridir. Kira gibi en sık rastlanan önemli bir konuda kanun maddesi yazılmaması bu hususun İcâr-ı Akar Nizamname ve *Kararnâmeleri*'ne bırakılması sonucunu doğurmuştur⁽³⁸⁾. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Mecelle'de hüküm bulunmayan meselelerde zaten Hanefi mezhebi hükümlerine başvurmak gerekmekteydi ve tarafların ölmesi durumunda genel kabul infisah kuralı idi⁽³⁹⁾. Zaten tercümesi hazırlanmış olan Fransız kanununa karşı adeta bir savaş veren *Ahmed Cevdet Paşa*, sırf bu mezhep tartışması yüzünden Mecelle'nin askıya alınmasını istememiştir. Üstelik bu sorun mezhep içi usul yöntemleriyle de çözülebilirdi⁽⁴⁰⁾.

Ali Haydar Efendi, Mecelle'nin 443'üncü maddesinde “çocuğun ölümü ile kira münfesi olur” denilmesini de aslında Hanefi mezhebi görüşünün tercih edilmesine dayandırmıştır. Her ne kadar yazar burada kendi dönemi itibarıyla anlaşılır bir örnek vermişse de bu, günümüz hukuku bakımından açıklanmaya muhtaç bir ifadedir.

Mecelle m. 443: “Mûceb-i akdin icrâna mani' olur bir özür zuhur etdikte icâre münfesi olur”.

Söz konusu madde kira sözleşmesinin gereğinin yerine getirilmesini önleyen bir özrün⁽⁴¹⁾ meydana gelmesi hâlinde kira sözleşmesinin münfesi olacağını belirten genel nitelikli bir hükümdür. Mecelle'de mutad olduğu gibi⁽⁴²⁾, maddenin altında

(36) *Abdurrahim*, C. 2, s. 191 (*Halebî*, C. 2, s. 134).

(37) *İbn Nüceym*, 280 (*Halebî*, C. 2, s. 134). Burada bir alt kira örneği vardır. Ayrıca bkz. *Ansay*, s. 168; *Akgündüz*, *Külliyat-3*, s. 273.

(38) “Medeni Hukuk Cepsesi'nden Ahmed Cevdet Paşa'dan örnekler-IV” *Sungurbey*, s. 121 vd.

(39) *Ansay*, s. 168-169.

(40) Âlî Paşa'nın teklifi için bkz. *Sungurbey*, s. 124, dpn. 138. Mecelle'de Hanefi görüşü dışındaki bir görüşe başvurulamayacağı bir yana mezhep içi görüşlerden zayıf görüşün tercihi dahi sorun olmuştur.

(41) *Akgündüz*, *Külliyat-3*, s. 273. Doktrinde kimi kaynaklar *fesih* ve *infisah* ayrımı yapmamışlar fesih sebeplerini kiralanda, bedelde ve taraflarda ortaya çıkan sebepler şeklinde üçe ayırmışlardır. İnfisah yerine *fesih*; fesih için ise, *hâkim kararı ile fesih* denmiştir (*Ansay*, s. 168; *Akgündüz*, *Tarih*, s. 657).

(42) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye teknik bakımdan günümüz kanunlarından farklı özellikler taşımakta-

bu konuda üç örnek verilmiştir. Örneklerden üçüncüsü istirzâ/istirdâ (sütannelik/emzirme sözleşmesi⁽⁴³⁾) ile ilgilidir. Fıkıhta baba/nafaka yükümlüsü ile sütanne arasındaki sözleşmenin hukuki niteliği, icâredir. Sütanne kiralayan kişinin ölmesiyle kira sözleşmesi münfesi olmamakta; fakat, çocuğun veya sütannenin ölmesiyle münfesi olmaktadır. *Ali Haydar Efendi*, Şerh'inde konuyla ilgili başka açıklayıcı örnekler de vermiştir⁽⁴⁴⁾.

Hanefi hukukçulara göre, kiraya veren öldüğünde akdin münfesi olma sebebi, kira akdinin konusu olan malın aynının, ölenin mirasçısına kalması ve bundan sonra “menfaatin, mirasçının mülkünde doğacak olması”dır. Oysa, kiraya verenin mirasçısı kira akdinin tarafı değildir. Akdi yapan mûristir ve ölmüştür. Mirasçı aynı zamanda *sözleşme terazisinde rıza* sahibi de değildir. Kiracının, kiralananındaki hakkı soyut bir menfaatle ilgili olduğundan eğer kiracı ölürse, bu menfaat de onun mirasçısına kalmaz⁽⁴⁵⁾.

Diğer sünni mezheplere⁽⁴⁶⁾ mensup olan hukukçulardan *Eimme-i Selâse*⁽⁴⁷⁾,

dır. Bunlardan biri de maddelerin sadece genel anlamda hükmü değil buna ek olarak bazı açıklama ve örnekleri de içermesidir. Yazarın sözünü ettiği 443'üncü madde de bunlardan birisidir. Örnekler madde hükmüne dâhildir. Bunun “kanun nehcine uygun olmadığı” fakat Mecelle'nin değerinden de eksiltmediğine dair görüş için bkz. *Sungurbey*, s. 121.

(43) “Radâ”, İslam hukukunda bir annenin çocuğunu veya başka birinin çocuğunu emzirmesi anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bebeğin annesi ölmüş veya emziremeyecek durumda ise ya da anne, çeşitli sebeplerle bebeğini emzirmekten kaçınıyorsa nafaka yükümlüsü olarak bebeğin babası, bir sütanne tutarak çocuğun anne sütü almasını sağlar. Baba ile sütanne arasındaki bu sözleşmeye *istirzâ/istirzâ akdi* denmektedir (*Bilmen*, C. 5, s. 196; *Karakoç*, Hidâne, s. 160; *Aydın*, Tarih, s. 294). Konu ile ilgili Sünnet kaynakları için bkz. *Merginânî*, C. 3, s. 414, dpn. 169.

(44) *Ali Haydar Efendi*, Şerh, C. 1, s. 454.

(45) *Ali Haydar Efendi*, Şerh, C. 1, s. 453; *Merginânî*, C. 3, s. 426-427; *Halebî*, C. 3, s. 413.

(46) İslam hukukunda sünni hukuk ekolleri arasında Hanefilik, Şâfiilik, Malikilik ve Hanbelilik temâyüz etmiştir. Fikhî mezhepler “Allah'ın varlığı, birliği, Hz. Muhammed (SAV) Allah'ın resulü ve elçisi olduğu...” gibi imana/inanca ilişkin konularda değil, aslî kaynaklardan hüküm çıkarmak gibi hukuki (fikhî) konularda farklı bir usul/yöntem tercih etmeleri bakımından ayrılmışlardır veya en azından böyle olması gerektiği düşünülmektedir. Nitekim bu husus, çalışmamıza konu olan makalede hukukçuların “kira akdinin, tarafların ölümüyle infisah edip etmediği” konusundaki görüş ayrılığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yöntemler ve usullere ilişkin açıklayıcı bilgi ve konuyla ilgili detaylı kaynaklar için bkz. *Karakoç*, Hukukçu, s. 4225-4259; *Karakoç*, Mecelle, s. 458, 466.

(47) *Eimme-i Selâse* (Üç İmam) tabiri iki farklı bağlamda, iki farklı terim anlamı kazanmıştır. Eğer Hanefi Mezhebi içinde bir görüş farklılığından bahsedilmekteyse, başta mezhebin kurucusu İmam-ı Azam Ebû Hanife olmak üzere diğer iki talebesi İmam Ebû Yusuf ve *İmam Muhammed*'i birlikte ifade eder. Fakat mezhepler arası bir görüş ayrılığından söz ederken kullanılıyorsa, Hanefilik dışındaki diğer üç sünni mezhebin kurucularını anlatır. *Ali Haydar Efendi*, sözü geçen terimi ikinci bağlamında kullanmıştır. Hukuk ekolleri, mezheplerin oluşum döneminde esere (hadis) veya re'ye (akli deliller) ağırlık vermelerine bağlı gelişmiştir. İmam Mâlik, İmam Şâfi ve *Ahmed b. Hanbel* taraftarları, Hadis/Medine/Hicaz ekolündendir. Bunlara *ehl-i hadis* de denir. Eser (hadis) buldukları sürece kıyasa başvurur

taraflardan birinin ölmesinin kira akdine etki etmeyeceğini düşünmüşlerdir. İmam Şâfiî⁽⁴⁸⁾, *İmam Mâlik* ve *İmam Ahmed bin Hanbel'e* göre niteliği gereği kira da satım (bey') gibi, kurulduğu anda (in'ikâdü'l-bey') bağlayıcı (ukûd-ı lâzime) bir akittir⁽⁴⁹⁾. Nasıl ki satımın gerçekleşmesinden sonra satıcı (bâyi') veya alıcının (müşteri) ölmesi akdin sıhhatini engellememekte ise, kiranın sıhhati için de aynı durum geçerlidir⁽⁵⁰⁾. Bu yüzden -soyut bir şey üzerinde tesis edilmiş olsa da- kullanma hakkı da aynı şekilde kiracı ve kiraya verenin mirasçılara intikal etmelidir. Kira süresinde menfaatin döneceği (rücu' edeceği) yer (mesab) yani, müsâvebü'l-menfaa, terekedir⁽⁵¹⁾.

Fıkıhta bir konuda hüküm arandığında bunun aslî kaynaklardan çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda sünni mezheplerde öncelikle *Kur'an*, *sünnet*, *icma* ve *kıyas* sıralamasına uygun şekilde ilk dört kaynağa başvurulmalı ardından tali kaynaklara geçilmektedir. Kaynak sıralaması hiyerarşik olup bir üst sıradaki kaynaktan hüküm yoksa alt sıradaki değerlendirmeye alınmaktadır. Bir mesele hakkında aslî kaynaklardan ilk üçünde herhangi hüküm bulunmadığında eğer bu meseleye belli bir yönden benzeyen başka bir meselenin hükmü varsa, aralarındaki *ortak illetten* dolayı bu mevcut hüküm, kıyasen, diğerine uygulanır. Kira için de hukukçular tarafından, benzerlik teşkil edebilecek ve hükümleri uygulanabilecek başka akitler önerilmiştir. Sonuçta kira, konusu menfaat de olsa bir tür satım (bey') olduğundan birçok hükmü satım akdine kıyaslanarak elde edilmiştir⁽⁵²⁾.

Eimme-i Selâse'nin görüşüne göre, kirada tarafların ölümünün sözleşmeye etkisi konusunda benzerlik kurulması gereken (icâre nazîri) akit, *menfaat vasiyeti* olmalıdır⁽⁵³⁾. Örneğin bir kimse kendi mülkü olan evinin menfaatini üç yıllığına

maksızın hükümleri doğrudan Naslar üzerine bina etme konusunda titiz davranmışlar; Medine uygulamalarını ön plâna almışlardır. *Re'y ehlî* ise, *Ebü Hanîfe* etrafında toplanan ve Küfe/İrak ekolü denilen görüş taraftarlarıdır. *Ebü Hanîfe* de en az diğerleri kadar hadislere önem vermiştir. Kendine özgü bir kaynak sıralaması ve yöntemi bulunmaktadır (Kur'an, Sünnet, İcmâ, kıyas, istihsan ve diğer tali kaynaklar için bkz. *Apaydın*, s. 143).

(48) İmam Şâfiî bir akdin ancak kusurla feshedilebileceği düşüncesindedir (*Merginânî*, C. 3, s. 427).

Şâfilere göre kiranın fesih ve infisah sebeplerine örnekler için bkz. *Bilmen*, C. 5, s. 198.

(49) *Aydın*, Tarih, s. 380.

(50) *Bilmen*, C. 5, s. 199. Her üç mezhebe göre ayrı ayrı icârenin münfesh olma sebepleri için bkz. *Bilmen*, C. 5, s. 197-198.

(51) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 17. Ayrıca bkz. *Ansay*, s. 168-169.

(52) *Ansay*, s. 166.

(53) Eğer bir kimse bir hayvan veya aracını, birkaç yıl için veya süresiz olarak bir kimsenin hizmetine verilmesini vasiyet ederse, bu hukuki işlem geçerlidir. Burada eşyanın menfaati, vasiyet lehdarına ait olurken kuru mülkiyeti, Malikinde kalmaya devam etmektedir. Eğer böyle bir vasiyetin konusu, bir hayvan veya aracın yararlanması ise ve vasiyetlerin genel sınırı olan terekenin 1/3'ünü aşmıyorsa, mal vasiyet lehdarına teslim edilir (İslam miras hukukunda ölenin yapabileceği tüm vasiyetlerinin toplamı terekenin 1/3'ünü aşamaz ve buna sülüs kuralı denir). Ölenin başka malı yoksa, eşyayı iki gün mirasçılar bir gün lehdar kullanacak şekilde paylaşırlar. Lehdar öldüğünde bu hak vasiyet edenin mirasçılara geri döner (*Merginânî*, C. 4, s. 389-390).

bir komşusuna/arkadaşına/hayır kurumuna vasiyet ettikten sonra ölürse bu evin *mülkiyeti* ile *intifai* birbirinden ayrılmakta; mülkiyet derhal mirasçısına tereke olmakta; fakat, lehine menfaat vasiyeti yapılan kişi (lehdar) üç yıl süreyle o evden *yararlanma hakkı* (intifa) kazanmaktadır. Üç yıllık süre zarfında mirasçı her ne kadar kuru mülkiyetine sahip olsa da o evden yararlanamaz. Buna göre, kiranın bir tarafı, sözleşmeyi kendisi için akdettiyse bu akit, kendi ölümüyle münfesihi olmayacağı gibi, hissetü't-tevliye ya da hasbül-vesâye akdetse de yine ölümüyle infisah gerçekleşmez. Böylece kiraya veren öldüğünde mirasçıları onun yerine geçerek (ikâme/kâim olarak) kiraya verenin hayattayken aldığı ücreti (kira bedeli) kiracıdan almaya devam ederler. Aynı şekilde kiracı öldüğünde de onun mirasçıları, ölmüş kiracının yerine kaim olarak kira süresinin bitmesine kadar kiralananandan yararlanabilirler⁽⁵⁴⁾.

Kiracı vefat ettiğinde geride birden çok mirasçısı kalırsa kiracısı olduğu yerde/ maldaki bakıyye yararlanma hakkı, bu mirasçılarına tıpkı aylarda (a'yân) olduğu gibi şer'î hisselerine göre intikal eder. Örneğin kiracının mirasçısı olarak bir oğlu ve bir kızı kalsa, kira konusu malın yararlanması bunlara sülüs (1/3) ve sülüsân (2/3) hisse olarak intikal eder. Bu iki mirasçı, kiralananın kalan süresini başka bir sözleşme yaparak bir üçüncü kişiye kiraya verseler, aynı şekilde bu kira bedeli de -sülüs ve sülüsân olmak üzere- aralarında paylaşılır⁽⁵⁵⁾.

C. Osmanlı Devleti'nde Müçtehit Hukukçularca Kabul Edilen Tüm hukuki Görüşleri (Akvâl-i Müçtehdün fihâ) Esas Alan Uygulamalar:

1. Genel Olarak

İçtihat, kıyas, rey, istidlal, istinbat, fıkıh gibi yakın içeriklere sahip kavramlarla birlikte düşünüldüğünde nasların lafız, anlam ve boşluklarında, gizli olan şer'î-amelî ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik insanî/zihnî çabadır. İçtihat edene *müçtehit*, hakkında içtihat edilen konuya *müçtehdün-fihâ* denilir. Konu ile ilgili olarak gerek miri arazide ve gerekse çeşitli *Kontrato* ve *İcâr-ı Akâr* Nizamnamelerinde farklı görüşler esas alınarak düzenleme yapıldığı görülmektedir. Aşağıda bunlar ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır.

2. Mirî ve Mevkuf Arazideki Tasarruf Hakkının İntikali

Mirî arazi, devletin Hanefi Mezhebi içtihatları doğrultusunda rakabesini (kuru mülkiyet) kendi uhdesinde muhafaza edip kullanma hakkını (tasarruf yetkisini) -süresiz ve mirasçıya intikal edecek şekilde- reaya (çiftçi/köylü) verdiği (tefviz⁽⁵⁶⁾) tarıma hasredilen devlet topraklarıdır (Arazi Kânunnâmesi m. 3). Köylü bunu belirli esaslar dâhilinde kullanmalı; karşılığında, devlete her yıl maktu (harac-ı muvazzaf) veya yetiştirdiği ürün üzerinden değişen miktarda vergi (harac-ı mukâseme)

⁽⁵⁴⁾ *Ali Haydar Efendi*, *İcare*, s. 17.

⁽⁵⁵⁾ *Ali Haydar Efendi*, *İcare*, s. 17.

⁽⁵⁶⁾ *Sungurbey*, s. 89; *Avcı*, s. 505; *Akbulut*, s. 231.

ödemelidir⁽⁵⁷⁾.

Miri arazideki tasarruf hakkının ve kişi ile devlet arasındaki bu sözleşme ilişkisinin hukuki niteliği Osmanlı devri hukukçusu *Ebussuûd Efendi*'ye göre devletin, *kiraya veren*; mutasarrıf/köylünün ise, *kiracı* konumunda olduğu bir kira sözleşmesidir⁽⁵⁸⁾. Ancak bu akit, süre ile sınırlanmadığından⁽⁵⁹⁾ ve kiraya verilen topraklar devletin hazine arazisi olup aslında tüm halka ait bulunduğundan şer'î hukuktaki kira tanımına tam olarak uymamaktadır. Onu şer'î kiradan ayırmak için *fasit kira* denmesi daha uygundur. Köylü araziye devralırken devlete peşin bir kira bedeli öder (icâre-i muaccele). Buna her ne kadar *tapu bedeli* denir ise de köylü toprağın Maliki olmamakta, sadece menfaatine sahip olmaktadır. Sözleşme sebebiyle köylünün ayrıca her yıl ödeyecek olduğu bir kira bedeli daha vardır (icâre-i müeccele)⁽⁶⁰⁾. Bu örfi uygulama aynı zamanda *icâreteyn* ve *mukâtaalı* vakıflarda⁽⁶¹⁾ da geçerli kılınmıştır. Bu ilişkide kiraya veren devlet veya vakıf tüzel kişiliği olduğundan ölmesi söz konusu değildir. Tasarruf hakkı, Osmanlı hukukunda menfaat mülkiyetinin özel bir şeklidir. Menfaat mülkiyeti sınırlı ve süreli olup, Hanefilere göre mirasa konu olamazken miri arazi mutasarrıfı öldüğünde intikalin mümkün kılınması⁽⁶²⁾, kiracının ölmesiyle kira akdinin infisah etmeyeceğinin kabulüdür.

Örfi hukuk kaynaklı bu fasit kirada şüphesiz şer'î miras intikal kuralları (ferâiz) uygulanamazdı. Çünkü İslam hukukunda naslarla sabit olan ferâiz kuralları, bir aynın mutlak mülkiyetine sahip olunması durumunda geçerli olabilirdi. Burada ise, mutasarrıf malın aynına değil, yararlanmasına maliktir. Ayrıca miri arazide tarımın sürdürülmesi esas olup, terekenin, ferâizdeki gibi küçük küçük parçalara ayrılması istenmemekte; aksi hâlde tarım arazilerinin bütünlüğü ve üretimin sürekliliği aksamaktadır⁽⁶³⁾.

Devlet vakıflar ile miri arazinin, intikal hakkı sahiplerine geçiş usulünü kabul etmekle bu tür akaratta *kiracının vefatı ile icârenin infisah etmemesi kuralını* kabul

(57) Osmanlı toprak sisteminde miri topraklar, hükümleri bakımından arazi-i emîriyye-i sırfe ve arazi-i emîriyye-i mevkufe olmak üzere ikiye ayrılmıştır (*Mardin*, s. 19-20; *Cin*, Miri, s. 46 vd; *Karakoç*, Mukâtaa, s. 10 vd; *Karakoç*, Sahih-Gayrisahih, s. 15; *Karakoç*, Vakıf, s. 281).

(58) *Karakoç*, Mukâtaa, s. 5-36.

(59) (Mecelle m. 109). Akdin konu, semen veya süresi belirlenmeden (garar) yapılan sözleşmeler fasit olur. Sözleşme fesadı da bir tür geçersizlik (butlan) olmakla birlikte batıl olma durumunda butlan sebebi ortadan kalksa bile sözleşmeye geçerlilik kazandırılmazken fesadda, sebep ortadan kalktığına yani, belirsiz olan husus belirlendiğinde taraflar da itiraz etmezlerse, fasit akit geçerlilik kazanmaktadır. Süresiz ya da süresi belirsiz kiranın hukuki niteliği de budur (*Aydın*, Tarih, s. 379).

(60) *Aydın*, Tarih, s. 365 vd.

(61) Sahih-gayrisahih vakıf ayrımı için bkz. *Karakoç*, Mukâtaa, s. 9.

(62) *Cin*, Toprak, s. 64 vd; *Aydın*, Tarih, s. 339; *Akbulut*, s. 227.

(63) Buna rağmen zaman içinde çıkarılan *Tevsî-i İntikal Kanunları* ile intikal hakkı sahipleri giderek genişletilmiştir (*Cin*, İntikal, s. 55; *Cin*, Toprak, s. 239; *Aydın*, Tarih, s. 370 vd; *Karakoç*, Sahih-Gayrisahih, s. 18).

etmiş olmaktadır⁽⁶⁴⁾.

3. 1284 Tarihli Kontrato Nizamnamesi

6 Şaban 1284 (3 Aralık 1867⁽⁶⁵⁾) tarihli *Kontrato Nizamnamesi*'nin⁽⁶⁶⁾ 7'nci maddesi "...mukavelesi icrâ edilmiş olan emlak ve akar-ı sâireye *mutasarrıf veya müstecirlerinden birinin vukû'ı vefatında* mukavele senedinin tamam-ı ahkâmı ve mutasarrıf veya müstecir müteaddit olup da içlerinden birisi vefat etmişse, mukavele senedinin yalnız ölenin hissesine ait cihetinin hükmü *münfesih olur*" şeklindedir. Hüküm Hanefi görüşüne göre yazılmıştır. İlgili *Düstur*'da bu Kanun'un 8'inci maddesinin Mecelle'nin "Kitabü'l-İcâre"si ile fesholunduğu da belirtilmiştir⁽⁶⁷⁾.

1279 tarihli bir *Kontrato Nizamnamesi*'nde⁽⁶⁸⁾ İstanbul ve eyaletlerde her türlü dükkân, mağaza, çiftlik, bağ ve bahçelerin kira sözleşmelerinin devlet tarafından basılan *kontrato senetleri* üzerine yazılacağı (m. 1) ve *kontrato senetlerinden* emlak sahibinden *kontrato harcı* alınacağı belirtilmiştir (m. 3). 1284 tarihli *Kontrato Nizamnamesi*'ndeki harç miktarları %1 ve %2.5 olarak değiştirilmiş, tahriri yapılan yerlerde, emlak ve temettü (gelir) vergileri alınacağından bu harcın kaldırılması öngörülmüştür⁽⁶⁹⁾.

4. 1291 Tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi

Şaban 1284 tarihli *Kontrato Nizamnamesi*'nin yerine geçmek üzere yapılan ve 10 Rabiülevvel 1291'de (15 Nisan 1290/27 Nisan 1874) yürürlüğe giren *İcâr-ı Akar Nizamnamesi*'nin⁽⁷⁰⁾ 21'nci (27'inci)⁽⁷¹⁾ maddesinde taraflardan biri veya ikisi

⁽⁶⁴⁾ *Ali Haydar Efendi*, *İcare*, s. 18; *Sungurbey*, s. 91.

⁽⁶⁵⁾ Hicri veya Rûmî tarihleri Milâdiye çevirmek için <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> kullanılmıştır.

⁽⁶⁶⁾ *Düstur*, T. 1, C.1, s. 263 (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, file:///C:/Users/ASUS/Downloads/199609231-c1.pdf. Şerh'te de aynı Nizamnameye atıf vardır (*Ali Haydar Efendi*, Şerh, s. 454, dpn. 66).

⁽⁶⁷⁾ *Ali Haydar Efendi*, *İcare*, s. 18.

⁽⁶⁸⁾ Bu nizamnameden "*Kontrato Nizamı*, *Düstur*, 1279, s. 509-510" şeklinde Şener bahsetmiştir (Şener, s. 162, dpn. 232).

⁽⁶⁹⁾ 6 Şaban 1284 tarihli Nizamname m. 19. Konunun vergi hukuku açısından değerlendirilmesi için bkz. Şener, s. 163, 254, 270.

⁽⁷⁰⁾ *İcâr-ı Akâr Nizamnamesi*, *Düstur*, T. 1, C. 3 s. 511, (*Kontrato Nizamnamesi* makamına kaimdir). Otuz üç maddelik bu Nizamname 10 Rebiülevvel 1291/15 Nisan 1290 tarihlidir.

⁽⁷¹⁾ Makalenin aslında geçen "21'inci madde" lâfzı kanaatimizce bir baskı hatası ile bu şekilde yazılmıştır. *Düstur*'daki Nizamname metninde m. 21: "müstameliyenin (kullanılan) ihtilâfiyle muhtelif olan akarın sahibinin izni olmadıkça müsteciri hod be hod başkasına icar edemez. Ama bir akar ki onu isti'malde herkes müsâvî olduğu hâlde başkasına icar etmemek şartı dahi mukavelenâmesinde münderiç olmaya anı müsteciri başkasına devir ve icar edecek oldukta mücirden istizâne mecbur değildir" şeklindedir. Bu maddenin akdin taraflarının vefatıyla ilgisi bulunmamaktadır. O nedenle Nizamname'nin diğer maddeleri detaylı bir şekilde okunduğunda sonuçta bir baskı hatası olduğu Risalenin yazarının aslında 27'inci maddeyi belirtmek istediği kanaatine varılmıştır. Ancak Şerh'te konunun açıklandığı yerde de aynı hatanın olduğu görülmüştür (*Ali Haydar Efendi*, Şerh, s. 454, dpn. 66).

öldüğünde diğer taraf kira akdinin infisahını dava ederse o davanın dinlenmeyeceği (istima olunmaz) belirtilmiştir. Bu hükümden de sözü geçen bu Nizamname'nin yürürlüğe girdiği tarihlerde *Eimme-i Selâse* mezhebinin kabul olduğu anlaşılmaktadır⁽⁷²⁾. Nitekim 27'nci maddeye göre, "tarafeynden bir yahut ikisinin dahi vefatı vukuunda vârisleri onlar makamına kaim olup rızalarıyla mukavelenameyi fesh yahut ibka edebilir. Ama yalnız tarafeynden birinin vefatı vukuuyla icârenin infisahını dava ederse, istima olunmaz".

5. 1299 Tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi

28 Cumâdelulâ 1299 (17 Nisan 1882) yayın tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi'nde, bir önceki Nizamname'deki infisah maddesi kaldırılmıştır (tayı)⁽⁷³⁾. Taraflardan birinin ölümüyle akdin infisahı ya da adem-i infisahı hakkında hiçbir şey zikredilmemiştir. *Ali Haydar Efendi'*ye göre, hükümetin bu konu hakkında önce Hanefî mezhebini kabul etmesine rağmen sonradan Şâfiî mezhebini benimsemesi; üçüncü seferde ise, konuyu tamamıyla hükümsüz bırakması (meskûtün-anh) aslında bu konunun, Mecelle ve onun kaynağı (mehaz) olan fıkıh kitaplarına göre çözülmesini istemesindedir⁽⁷⁴⁾. Bu sonuncu Nizamname'nin yapıldığı tarihten önce Mecelle'nin *Kitabül-İcâre* kısmı yayınlanmıştır. Mecelle'nin kaynağı olan Hanefî fıkıh kitaplarında sözleşmenin taraflarından birinin ölmesi ile kira akdinin infisah edeceği hükmü zaten vardır.

6. İcâr-ı Akâr Nizamnamesi'nde Değişiklik Yapılması

1 Şubat 1330 ve 18 Rabiülâhîr 1332 tarihlerinde yukarıdaki başlıkta sözü geçen Nizamname'nin 17'nci maddesinde değişiklik yapılarak (tadil) maddeye şöyle bir fıkra eklenmiştir: "(ne) kiraya verenin ne de kiracının ölümüyle kira münfesi olamaz (olur)". Bu fıkradan kira akdinde tarafların ölmesi durumunda akdin akibeti ile ilgili olarak yine *Eimme-i Selâse* mezhebine bir dönüş yapıldığı anlaşılmaktadır⁽⁷⁵⁾.

Kanaatimizce kira hukukundaki bu değişkenliğin ve yapılan düzenlemelerle getirilen yeni hükümlerin *Eimme-i Selâse*'nin ya da Hanefî mezhebinin şu veya bu görüşünün benimsenmesi şeklinde bir bilinçle yapıldığı konusu kesinlik taşımamaktadır. Belli bir sistematik izlenerek ulaşılan bir sonuçtan ziyade o günkü konjonktüre göre değişiklik yapıldığı izlenimi edinilmektedir. Böyle bir kanaat edinmemizin sebebi ise, her yeni kontrat yapıldığında devletin bu sözleşmeden harç alacağını düzenleyen hükümdür. Kiradan harç alınması usulü getirildikten sonraki dönem için düşünüldüğünde, sözleşmenin infisahı görüşü benimsendiğinde, mirasçılar aynı kişiyle akde devam etmek isteseler bile yeniden bir sözleşme yapmaları gerekeceğinden yeniden harç ödemek durumunda kalacaklardır. Bu durum, taraflar

(72) *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 18.*

(73) Nizamname'nin çevirisi için bkz. *Akgündüz, Külliyyat-3, s. 565 vd.*

(74) *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 18.*

(75) *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 18.*

bakımından olumlu bir sonuç doğurmasa da devletin hazinesine gelir oluşturması bakımından olumludur. Kontrat harçlarından sonra *Hanefî* görüşü hazineyi; *Eimme-i Selâse* görüşü ise, tarafları korumaktadır.

Ç. Hukukta Meydana Gelen Uyumsuzluk (Adem-i İttirad)

Sözleşmenin taraflarından birinin ölümüyle kira sözleşmesinin infisah etmeyeceği kuralı gayrimenkul kirasına (icar-i akar) hasır edilmiş görünmektedir. Çünkü bu konuları düzenleyen Kontrato ve İcâr-ı Akâr Nizamnameleri vardır. Mecelle ile kaynağı olan Hanefî fihına göre taraflardan birinin ölümü, kira sözleşmesinin infisah sebebidir. Kiralanan *menkul* olursa, kiranın infisahı gerektiği gibi *icâre-i âdemîde*⁽⁷⁶⁾ (iş akdi) kiracı vefat ederse yine kira sözleşmesi infisah edecektir⁽⁷⁷⁾. Hâlbuki diğer mezhep imamlarına göre bu durumda dahi kira sözleşmesi münfesihi olmamaktadır⁽⁷⁸⁾. Çünkü menkul kirası ile iş akdi yukarıda sözü geçen nizamnamelere dâhil değildir.

Bu durumda Osmanlı hukukunda zamanla gelişen uygulamada taraflardan hangisinin öldüğüne ve kiralanan malın türüne bağlı olarak hukuki hükmün değiştiği sonucuna varılabilir. Yani, uygulamada mezhep görüşlerinin karışık tercihi neticesinde, kiralanan malın bir türünde *infisah* ve diğer türünde *adem-i infisah* hükmü söz konusu olmuştur. Oysa *Ali Haydar Efendi*'ye göre, bunun için bir sebep ve hikmet mevcut değildir. Bu uyumsuzluk ve dağınıklık, ahkâm-ı mücib (olması gereken hüküm) ve ahkâm-ı kanuniye (kanunda olan hüküm) arasında insicâmın kaybedilmesine neden olmuştur.

Aynı hukuk düzeni içerisinde, aynı konuda birbirine zıt kanun hükümlerinin olması doğru değildir. İslam hukuku içtihat sisteminin kendine özgü yapısında her mezhebin ortaya koyduğu ahkâmın farklı dayanakları ve çıkarılış usulü (dayandığı asıllar) vardır. Her asla dayalı olarak çıkarılan; o aslı temel alan alt meseleler ve fer'î hükümler de bulunmaktadır. Bu yüzden yazar "*bir asla müteferri' mesâil arasında ihtilaf-ı ahkâm müstelzim oldu*" demiştir. Örneğin Hanefî hukukçular, kiranın bir de yolculuk ve seyahat (sefer/müsâferet) gibi bazı özürlerden (i'zar) dolayı fesholunacağı görüşünü benimsemişler; buna karşılık Şafiîler bu konuda da aksi

⁽⁷⁶⁾ İnsanlar hakkındaki icâreye *mücâvere* denir (*Bilmen*, C. 5, s. 171). Mecelle'nin 413'üncü maddesine göre "ecir, nefsin kiraya veren kimsedir" (işçi, kendisini kiraya veren kimsedir). İş akdine *icâre-i âdemî* denmekte olup bu, Mecelle'de insan emeğinin belli bir ücret karşılığında satılması şeklinde hükme bağlanmıştır. İşçinin yaptığı işin karşılığı olarak aldığı bedele de bu yüzden kira parası anlamında ücret denmektedir. Nitekim hizmet sözleşmesi bir tür kira akdi olduğundan dolayı "Kitabül-İcâre"de yer almıştır (Mecelle m. 421). Kanun'da hizmet sözleşmesi adı altında başka bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Ahkâm, C. 1, s. 178; *Sabîh-i Buhârî*, Kitabül-İcâre, C. 5, s. 2086 vd. *Mergînânî*, C. 3, s. 399. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Arsebük*, s. 7 vd.; *Ansay*, s. 171; *Akgündüz*, Külliyyat-3, s. 276.

⁽⁷⁷⁾ Menkul ve insan kirasının, kontrato harçlarına dâhil olup olmadığının ayrıca değerlendirilmesi gerekir.

⁽⁷⁸⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 19.

kanaat beyan etmişlerdir. Yazara göre, asıl mesele kiranın bağlayıcı bir sözleşme olup olmadığının kabulündedir.

IV. SÖZLEŞME SONA ERMEDİĞİNDE MİRASÇILARA İNTİKAL ŞEKLİ

A. Genel Açıklama

Osmanlı kira hukukunda akdin kurulmasından sonra taraflardan birinin ölmesinin sözleşmeye etkisi bağlamında mevcut iki görüşün de uygulamada yeri olduğu görülmektedir. Bunların her biri bir kural belirlemekle birlikte istisnalarını da kabul etmişlerdir. Akdin devamından yana olanlar ile sona ereceğini savunanların kendilerince haklı oldukları noktalar ve dayandıkları esaslar olduğu su götürmez bir gerçektir. İleri sürülen görüşlerden birine göre gayrimenkul kirası taraflardan birinin ya da ikisinin ölümüyle münfesihi olmayıp belki vefattan sonra da sürenin bitmesine kadar devam etmektedir. Buna kiranın infisah etmemesi/sona ermemesi; yani, *adem-i infisah hükmü* denmektedir. İnfisah etmeme kuralı kabul edildiğinde ölenin mirasçıları bakımından ne gibi hüküm ve sonuçlar ortaya çıkacağını çeşitli ihtimaller üzerinden değerlendirmek gerekmektedir.

B. Sona Ermeyen Sözleşmeden Doğan Hak ve Borçların İntikali

1. Genel Olarak

Osmanlı hukuk sisteminde infisah etmeme hükmü zaten, gayrimenkulün hem mülk ve icâreteynle tasarruf olunduğu vakıf akarlarında ve hem de mirî ve mevkuf arazilerdeki kiralarda, sürekli şekilde (müttarîden/biteviye) geçerli ve yürürlükte (cari ve meri) olmuştur. Bu tür kiralarda mirasçıları ikiye ayırarak incelemek gerekmektedir. Bunlardan biri şer'î mirasçılar, diğeri intikal hakkı sahipleri; yani, örfî mirasçılardır⁽⁷⁹⁾. Sırf mülk akarlarının kirasında, şer'î hukukta mezhepler arası doktrinde *infisah etme* ve *etmeme* olmak üzere iki farklı görüş olduğundan durum bundan farklıdır. Bir hukuk sisteminde “infisah etmeme kuralı” benimsendiği takdirde meydana gelecek hüküm ve sonuçlar geride kalan mirasçıların şer'î ve/veya örfî mirasçılar olmasına göre değişmektedir. Ayrıca bir de ölenin kiracı mı yoksa kiraya veren mi olduğu da önem taşımaktadır.

2. Şer'î Mirasçılara İntikal

Bir kimse “sırf mülk” akarını⁽⁸⁰⁾ on sene süreyle bir başkasına kiraya verdikten sonra *kiraya veren* vefat eder ve ardında şer'î mirasçılarından; yani, *eshâbü'l-ferâiz*, *asabe* ya da *zevîl-erhamdan* mirasçıları kalırsa, mevcut kira akdi baki olup devam edeceğinden murisin kiracısından tam olarak tahsil edemediği (istifa etmediği) kira bedelini, sözü geçen bu mirasçılar tam olarak almak ve miras hisseleri oranında bölüşmek hakkına sahip olurlar (iktisam)⁽⁸¹⁾.

⁽⁷⁹⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 19.

⁽⁸⁰⁾ *Karakoç*, *Sahih-Gayrisahih*, s. 9.

⁽⁸¹⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 19.

Ölenin hiç mirasçısı yoksa kiralanan malın beytümale kalması gerekeceğinden bu durumda dahi kira akdi münfesihi olmayacaktır. Çünkü kira süresinin bitmesine kadar ücretin beytümale tarafından alınması hazinenin yararına daha uygundur⁽⁸²⁾.

Kiraya veren hayattayken kira bedelini almamış ya da kiracıyı ibra etmemiş ise, mirasçılar ya da beytümale kiracıdan ücret talep edebilir. Ama kiraya veren, kira bedelini hayattayken kendisi zaten tahsil etmiş/almış ya da kiracıyı ibra etmiş ise, mirasçının ya da beytümale ücret talebine hak ve yetkisi olamaz. Çünkü bir hak iki kere kullanılmaz. “Hakk-ı vâhidin iki defa istifa olunamayacağı kuralı” genel bir hukuk ilkesidir. Burada ibra açısından düşünülecek olursa da “düşmüş olan hak geri dönmez” (Sâkıt olan hak avdet etmez) ilkesi gündeme gelmektedir⁽⁸³⁾.

Bir kişi bir akarı on sene süreyle kiraya verdikten sonra bir üçüncü kişiye vasiyet ederek vefat ederse, eğer tereke bakımından da bu vasiyeti ifaya uygunsa⁽⁸⁴⁾, her ne kadar sözü geçen akarın, lehine vasiyette bulunulana (vasiyet lehdarı) verilmesi gerekirse bile kira akdi yine de münfesihi olmamaktadır⁽⁸⁵⁾. Bu takdirde vefattan sonra kira bedelinin hükmüne gelince, bu bedeli kiraya veren ve aynı zamanda vasiyet eden (mûsî), ayrıca bir üçüncü kişiye vasiyet etmiş olabilir. Bu durumda dahi vasiyet hükümleri uygulanacaktır. Ama bu konuda bir vasiyet yoksa akar, kira süresi için selbedilmiş (ilişkisi kesilmiş) menfaat (meslûbü'l-menfaa) sayılarak vasiyet lehdarına ait olacaktır⁽⁸⁶⁾.

Nitekim bir kimse mülk hanesinin süknâsını diğer kimseye vasiyet ettiği takdirde, o hane mirasçılara tereke olur; fakat, hayatta olduğu müddetçe -vasiyet gereği- o evden vasiyet lehdarı yararlanır. Bu durumda kira bedeli, ölenin malı ve alacak hakkı olup şer'î mirasçılara ferâiz hükümleri çerçevesinde kalır. Vasiyet lehdarı bu bedele müdahale edemez. Kira süresi sona erdikten sonra vasiyet lehdarı akarı alarak dilediği şekilde tasarruf eder⁽⁸⁷⁾.

Bir kimse bir akarı on sene süreyle kiraya verdiği gibi aynı akarın süknâsını da on sene müddetle birine vasiyet edebilir. Bu kişi öldüğünde kira münfesihi olmayacak ve kiracı, kiralanan ile intifaa devam edecektir. Bu durumda vasiyet lehdarının hakkı ne olacaktır? sorusunun cevabını iki ihtimal dâhilinde değerlendirmek gerekir. Vasiyette bulunan eğer, *menfaati tahsis ile tayin etmiş*, yani örneğin, özellikle kira süresine denk gelen menfaati vasiyet etmiş ise, bu vasiyetin tenfizine imkân olmadığından

(82) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 19.

(83) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 20.

(84) İslam miras hukuku kurallarına göre terekenin en çok 1/3'ü vasiyete konu edilebilir. Buna vakıfları da dâhildir (Üçok-Mumcu-Bozkurt, s. 135; *Hâtemî*, s. 115; *Hâtemî*, Tarih, s. 544; *Aydın*, Tarih, s. 306; *Avcı*, s. 452).

(85) İslam miras hukuku kurallarına göre kanunî mirasçılara vasiyette bulunulamaz. Mirasçı lehine yapılan vasiyetin bir değer taşıyabilmesi için tüm diğer mirasçılardan rıza göstermesi gerekir (*Hâtemî*, s. 128; *Aydın*, Tarih, s. 306; *Avcı*, s. 453; Üçok-Mumcu-Bozkurt, s. 135).

(86) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 21.

(87) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 21.

hükümsüz kalır. Vasiyet önce yapılmış ve kira akdi sonra kurulmuş ise, kira sebebiyle vasiyetten fiilen rücu etmiş sayılır. Kira akdi önce ve vasiyet sonra gerçekleşmiş ise, menfaat kira akdiyle birlikte kiracıya geçmiş olacağından kiraya veren, kendisine ait olmayan bir hakkı vasiyet etmiş olup bu kez vasiyet hükümsüz sayılır⁽⁸⁸⁾.

Vasiyette bulunan/kiraya veren eğer genel olarak ve bir şart ya da süreyle kayıtlı olmayarak yani, *min gayri tahsis/ale'l-ıtlak* örneğin, on senelik bir menfaati vasiyet etmiş ise, vasiyet lehdarının on yıllık yararlanma süresi kira süresinin bitiminden itibaren başlar⁽⁸⁹⁾.

3. Örfi Mirasçılara İntikal

Kiralanan, sırf mülk olmayıp da arazi-i emîriyye-i sırf veya mevkufe ya da icâreteynli vakıfta tasarruf olunan müstegallât-ı vakfiye ise, akdin taraflarından birinin ölümüyle kira akdi münfesihi olmamaktadır⁽⁹⁰⁾. *Kiraya veren* vefat ettiğinde geride mirasçı olarak ferâiz mirasçıları dışında örfi intikal hakkı sahipleri de (ashâb-ı intikal) mevcut olabilir. Bu durumda kira süresi doluncaya kadar sözleşme baki kalır ve kira bedelini intikal hakkı sahipleri (eshâb-ı intikal) alır. Ancak burada ilginç bir sonuç vardır. Bu kira bedelinin paylaşılması, *ilm-i ferâize* tabii olup yoksa, akarın intikaline tabii değildir. Örneğin bir kimse arazi-i emîriyyesini (miri arazideki tasarruf hakkını) on sene müddetle ve senede otuz altın ücretle bir kimseye kiraya verdikten sonra ve bir sene dolunca vefat edip de geriye mirasçısı olarak bir oğlu ve bir kızı kalsa, kiralanan arazi⁽⁹¹⁾ bunlara eşit olarak (seviyyen) intikal eder. Fakat kira bedeli eşit tereke olmayıp bir sehmi kız ve iki sehmi oğlan alır. Yani ferâize göre kız ve erkek evlat arasında geçerli olan birli-ikili paylaşımına göre intikal eder⁽⁹²⁾.

Birbaşka örnekte bir kimse vefat edip de geride mirasçısı olarak bir annesi ile üç kardeşi kalsa, kiralananın yarısı annesine ve diğer yarısı üç kardeşine eşit olarak intikal eder⁽⁹³⁾.

⁽⁸⁸⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 22.

⁽⁸⁹⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 22.

⁽⁹⁰⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 22.

⁽⁹¹⁾ Kiralanan arazideki tasarruf hakkı kastedilmektedir. Arazinin tam mülkiyeti değildir.

⁽⁹²⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 22-23. Kanaatimizce, bu yaklaşım şekli sözü geçen arazideki tarımın sürdürülmesi amaçlı örfi hukuk düzenlemelerinin mantığına da uygun görünmektedir. Tarım arazisindeki tasarruf hakkının paylaşımı örfi hukuka; kira bedelinin paylaşımı ise, şer'î hukuka göre olmaktadır.

⁽⁹³⁾ Mirî arazide tasarruf hakkının intikalinde geçerli olan kurallar ve intikal hakkı sahipleri dönemlere göre farklılık göstermektedir. *Tasarruf yetkisinin intikalinden pay sahibi olacaklar*, altı dönemde incelenmektedir. İlk ve ikinci dönem ayrımı çok belirgin değildir. İkinci dönem kuruluştan ve belki daha da öncesi gelenek hukukundan başlayarak, doktrinde tartışmalı da olsa, 1567'de başlayıp 1847'ye kadar sürmüştür. Bu dönemde hak, erkek ve kız çocuklardan başkasına intikal etmez. Erkek çocuklara karşılıksız olarak, erkek evlat yoksa kızlara belli bir tapu bedeli mukabilinde intikal eder. Üçüncü dönemde (1847-1858) mirî arazide tasarruf hakkı kız evlada da erkekler gibi bedelsiz ve her ikisi de varsa, eşit intikal eder. *Dördüncü dönem* 1867'ye kadar sürmüş ve intikal hakkı sahiplerine ölenin babası ve annesi de eklenmiş hiyerarşik bir geçiş kabul edilmiştir. 1867 tarihli Tevsî-i İntikal Nizamnamesi ile başlayan *beşinci dönemde* intikal hakkı sahipleri -çocuklar, torunlar, baba,

Kira bedeli ise ferâiz oranlarına göre bir hisse anneye ve kalan, üç kardeşe olacak şekilde dağıtılır⁽⁹⁴⁾.

İntikal hakkı sahibi kimse yoksa kiralanan mal terekeyle birlikte mahlul olmaktadır. *Mahlûliyet* terekenin devlet hazinesine kalması demektir. Bu durumdaki bir gayrimenkul vakfa ait olup da kiraya verilmiş ve ölen kiracı, mutasarrıf sıfatını da taşımaktaysa, kira bedeli vakfa ait olmayıp ölenin şer'î mirasçılara geçecektir. *Ali Haydar Efendi*'ye göre bunun sebep ve hikmeti kira bedelinin, *müeccel*; yani, ödeme zamanı henüz gelmemiş bile olsa ölenin (kiraya veren) malı ve alacağı olduğudur. Bunda vasiyet geçerlidir. Ölen, hayatında kiracıyı ibra veya kira bedelini kiracıya bağışlama (hibe) yetkisine de sahiptir. Nitekim bir kimse diğer kimsenin malını fuzûlen kiraya verse⁽⁹⁵⁾ kira bedeli mal sahibine değil kiraya verene (fuzûliye) ait olur. Kiraya verenin bu şekilde kira bedelinde tasarrufta bulunma iktidarının olması onun sarf Maliki olduğunun bir delili ve göstergesidir. Sonuç olarak kira bedeli akarın intikaline tabi olmayıp belki onda yalnız ahkâm-ı mülkün cârî olduğunu göstermektedir⁽⁹⁶⁾.

Yukarıda belirtildiği şekilde, *kiraya verilen bir gayrimenkulün mutasarrıfı vefat edip de* intikal hakkı sahiplerinden kimse mevcut olmadığı için o yer mahlul olursa kira sözleşmesi, yine de münfesihi olmamaktadır. Bu takdirde ölenin (kiraya veren) şer'î mirasçıları var ise, kira bedeli bunlara, ferâize göre, kalmaktadır. Ölenin şer'î mirasçısı yoksa, ancak o zaman, kira bedeli beytûlmale kalır.

Kira akdinin münfesihi olup olmadığı tartışıldığı bir diğer mesele, tarafların borca batık şekilde vefat etmeleridir. Konusu gayrimenkul mülk, vakıf ya da miri arazi olan bir yer başkasına kiralandıktan sonra malik ve/veya mutasarrıfın terekesi borca batmış (müstağrak-ı düyün) ise alacaklıların hakkı (deyn) kiralanan taalluk ediyor demektir. Bu durumda bile kira akdi münfesihi olmamakta; kira süresi bitinceye kadar kiracı kiralananın menfaatinden yararlanmaya devam etmektedir. Kiralanan şey, borcu kapatmak için (berây-ı deyn), kira müddetinin dolmasından

anne, kardeşler (ana-baba bir veya baba bir erkek kardeşler; ana baba bir veya baba bir kız kardeşler, ana bir erkek kardeşler) ile sağ kalan eş olacak şekilde sekiz gruba çıkarılmış ve intikalin esasları oluşturulmuştur. *Altıncı dönem* ise, 6 Mart 1913 tarihli Tevsi'-i İntikal Kanunu ile başlayıp devletin sonuna kadar sürmüştür. Bu dönemde, günümüz miras paylaşımına benzeyen bir "zümre esası" benimsenmiştir (*Cin*, Toprak, s. Aydın, Tarih, s. 324-327 Avcı, s. 468-471; *Hâtemî*, Tarih, s. 578).

⁽⁹⁴⁾ Kira bedeli ferâize göre intikal ettiğinde; ölenin fütû'u olmadığından anne 1/3; üst soyda babası da olmadığından kalanı kardeşleri, kız ya da erkek oluşlarına göre değişebilen oranlarda, paylaşacaklardır.

⁽⁹⁵⁾ İslam hukukunda vekâleti olmadan bir başkasının işini yapana *fuzûli* denir. Kendisinin olmayan bir malı, Malikin talebi ve/veya haberi olmadan kiraya veren fuzûlinin bu fiili bir *vekâletsiz iş görme* olup günümüzde bir borç kaynağı kabul edilmektedir. Bu türden işler her zaman gereksiz olmayabilir; hatta bazen çok lüzumlu bir iş de vekâletsiz şekilde yapılmış olabilir (Genel olarak bkz. *Cin*, Genel, s. 115-116, 606).

⁽⁹⁶⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 23.

önce borçlular (dâyinler) tarafından satılsa bile akit, kiracı izin vermedikçe nâfiz olmayarak Mecelle'nin 590'ıncı maddesi hükmüne tabi olmaktadır⁽⁹⁷⁾.

4. Kiracı Öldüğünde İntikal

Kiracı öldüğünde bunun mirasçılarının, kiraya vereninkilerde olduğu gibi iki kısma ayrılması sahih olmaz. Çünkü kiraya vereninkiler kira parasını da paylaşacaklardır. *Kiracıda ise*, sadece şer'i mirasçılardan söz edilebilir. İntikal hakkı sahipleri/örfi mirasçılar, yalnız mücerret intikalden olmaları bakımından vereseden sayılmamışlardır⁽⁹⁸⁾. Adem-i infisah kuralının geçerli olduğu durumda örneğin, *kiracı vefat ettiğinde* mirasçısı olarak geride bir oğlu ve bir de kendisinden önce ölmüş olan bir oğlunun oğlu bulursa, kiracının kira akdi ile kazandığı hak olan *yararlanmanın* geriye kalan kısmı (bakıyye-i menafi) yalnız oğlana tereke olup ve oğlunun oğlu bu yararlanma hakkında pay sahibi olamaz. Çünkü sözü geçen yararlanma mülkiyeti, mülk bir ayndaki mülkiyet hakkı gibidir. Başka bir deyişle, mülk aylarda geçerli olan (ayân-ı memlûke) miras usulü burada da geçerli olur. Sonuçta kiracı vefat ettiğinde de yine kira akdi münfesih olmamakta; kiracının mirasçıları, kiralanan ile intifa ederek kira bedelini kiracının terekesinden tesviye etmektedirler. Bu aşamada kiralanan ile intifa hakkının kiracının mirasçılarna intikal ediş şeklinin hangi kaideye tabi olduğuna da bakmak gerekmektedir. Kira akdinin taraflarından birinin vefatı ile kiranın sona ermeyeceği kuralını benimseyen *Eimme-i Selâse'*ye göre, *yararlanma* ile *malın aynı* arasında bir fark yoktur. Sözü geçen yararlanma, şer'i miras yani, ilm-i ferâiz kapsamında olmalıdır. Örneğin kiracının bir oğlu ve bir de kızı bulursa yararlanmanın 2/3'ü (sülüsân) oğluna 1/3 (sülüs) kızına kalmaktadır. Çünkü ödenmeyen kira bedeli, kiracı/müteveffanın terekesinden ödeneceği için -nasıl ki, ödenecek bedel tereke olmaksızın- yararlanmanın da aynı şekilde tereke olması gerekir. Bu takdirde kiracının mirasçıları, kiralananı bir sözleşme ile bir üçüncü kişiye kiraya verdiklerinde kira bedelini, yararlanmanın miras kaldığı şekilde bölüşmeleri (iktisam) gerekir.

Kira bedelinin paylaşılmasında sözleşme ile başka türlü bir paylaşım oranı kabul edilmesi batıl olur. Örneğin yararlanması kendilerine kalmış bulunan kiracının oğlu ile kızı gayrimenkulü yarı yarıya ortak (menâsifeten müşterek) olmak üzere anlaşarak

(97) Mecelle'nin 590'ıncı maddesine göre, kiracının izni olmaksızın kiralayan kiralananı satarsa bu satış kiracı hakkında nâfiz olmaz (izin verilmesine bağlı olarak mevkuf olur/durur), ama satıcı ile alıcı arasında nâfiz olur (hüküm ve sonuçlarını doğurur). Hatta bu satım, kira süresinin son bulmasıyla lâzım (yerine getirilmesi gereken/bağlayıcı) bir satım sözleşmesi olur ve alıcı almaktan kaçınmaz. Kira süresinin bitmesinden önce alıcı satıcıdan malın teslimini talep edip de teslim mümkün olmazsa ve kadı satım akdini fesh eyleser durum değişir. Eğer kiracı bu satışa icazet verirse, satım her iki taraf bakımından da mevkuf olmaktan çıkar ve nâfiz olarak hüküm ve sonuçlarını meydana getirir. Fakat kiracının peşinen vermiş olduğu miktardan faydalanmadığı süreye karşılık gelen bedel varsa, kendisine iade edilir. Bu iade yapılmadıkça da kiralanan mal kiracının elinden alınmaz. Eğer kiracı kendisine iade edilmesi gereken bu bedeli almadan malı teslim ederse hapis hakkı kalkmış olur.

(98) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 24.

bir başkasına kiraya verseler bu sözleşme batıldır. İslam miras hukuku esasları, *ferâiz* (farzlar) olduğundan aksi kararlaştırılmaz ve sözü geçen bedeli sülüs ve sülüsân olarak bölüşmeleri gerekir⁽⁹⁹⁾.

Nitekim bir mülkün sülüsânı bir kimsenin ve sülüsü diğer bir kimsenin olmasına rağmen satış bedelini aralarında eşit (münâsafeten müşterek) paylaşmak şartıyla, birine üç yüz altına satsalar, bu şartın da hükmü yoktur. Sözü geçen semenin sülüsânını biri, sülüsünü diğerinin alması gerekir⁽¹⁰⁰⁾.

Kiracı öldüğünde, hayatta iken ödemediği kira bedeli kiracının terekesine ait olmaktadır (taalluk etmektedir). Geride kalan mirasçılarının bunu terekeden ödemeleri (tesviye) gerekmektedir⁽¹⁰¹⁾. Kiracı/müteveffanın mirasçuları, sırf (mücerret) mirasçı oldukları gerekçesine dayanılarak kendi şahsi mallarından bu kira bedelini ödemeye zorlanamazlar. Terekede kira bedelinin tesviyesine yeterli mal bulunmadığı takdirde “mirasçılar, kendilerine kalan terekeden yararlandıkları gibi kira bedelini de kendi şahsi mallarından ödesinler!” denilmesi fıkhen sahih değildir. Fakat mirasçılara “kira bedelini şahsi mallarınızdan ödeyerek miras kalan bu menfaati (menafi-i mevrûse) kurtarınız ve kiralananı bir başkasına kiraya vererek kira bedelinden kiracı/müteveffanın borcunu tesviye ediniz!” denilebilir⁽¹⁰²⁾.

Mirasçılar bunu kabul ettikleri takdirde kendilerine kalan terekeden sayılan menfaatler/yararlanmalar bir başkasına kiralananarak alınacak kira bedelinden kiracı/müteveffanın borcunu kapatabilirler. Fazlalık olursa da bu kalan meblâğ kiracının mirasçalarına verilir. Noksan kalırsa kiraya veren bu noksanı, mirasçılarının kendilerine ait mallarından (emvâl-i zâtîye) tamamlayamaz. Ancak kefaletleri varsa bu da mümkün olabilir⁽¹⁰³⁾.

C. İnfisah Etmeme Hükmüne İlişkin Görüş ve Değerlendirmeler

Mecelle yürürlüğe girdikten sonra hâkimler, mezhepler arası ve mezhep içi farklı görüşleri kararlarına esas ittihaz edemeyecekler; Mecelle hükmünün uygulayacaklardır. Bundan sonra bir hâkimin haklı gerekçesiyle birlikte de olsa farklı içtihatlarla göre hüküm vermesi imkânı ortadan kalkmıştır (Mecelle m. 1801)⁽¹⁰⁴⁾.

Kirada akdin taraflarından birinin ölümüyle kira akdinin infisahı, kiranın sürdürülmesi konusunda birtakım zararlar meydana çıkarabilir. Örneğin büyük sermaye sahibi bir tacir senelik beş bin altın bedel ile büyük bir daireyi kiralasa

⁽⁹⁹⁾ Mirasçılarının terekeden bir şey almaksızın veya muayyen bir şey olarak mirasçılıktan çekilme yahut miras oranlarında değişiklik yapma hususunda anlaşmaları her zaman mümkündür (*Aktan*, s. 144).

⁽¹⁰⁰⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 25.

⁽¹⁰¹⁾ İslam miras hukukuna göre ölümle birlikte tereke aktif ve pasifile birlikte derhâl mirasçılara geçmemektedir. Öncelikle terekeden ölenin defin masrafı, borçları, vasiyetleri ve varsa kurduğu vakıflar ifa edilmekte, eğer kalan olursa mirasçılara dağıtılmaktadır. Kira borcu da terekeden mirasçılarının hisselerinin dağıtımına geçilmeden önce ödenmesi gereken borçlar kapsamında düşünülmelidir.

⁽¹⁰²⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 26.

⁽¹⁰³⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 26.

⁽¹⁰⁴⁾ *Aydın*, Mecelle, s. 233.

ve birçok masraf edip yenileyerek kullanıma hazır hâle getirirse; tam gerekenleri (levazım) tamamlayarak kullanmaya başladığı sırada *kiraya veren vefat etse*, kiraya verenin mirasçıları akdi yenilemeye rıza göstermedikleri takdirde infisah ederek kendiliğinden sona eren kira akdi nedeniyle gayrimenkulü tahliye etmek zorunda kalan kiracının büyük zararı doğar. Kiracının yaptığı bütün masraf da hebâ olur, boşa gider⁽¹⁰⁵⁾.

Yukarıdaki örnekte *kiracının vefat ettiği* ve vefat durumunda akdin sürdüğü kabul edilse (bâki addolunsa) kiracının tek mirasçısı bir küçük bebek (tıfl-ı radî') olsa, onu, ticarethâneyi idare ve işletmeye muktedir oluncaya kadar geçecek zamanda büyük yekûn tutacak olan toplam kira bedelini ödemeye mecbur bırakmak hakkaniyete uymayacağı gibi çocuk için büyük bir zarara neden olacaktır.

Benzer şekilde bir kiracı büyük bir konağı seneliği beş bin altına kiralasa ve akid kurulduktan sonra ölse, geriye mirasçısı olarak bir tek küçük (sagîr) çocuğu kalsa, bu küçük çocuk için üç odalı yüz kuruşluk bir ev yeterli iken, babasının hayattayken tuttuğu konağa beş bin lira kira bedeli vermeye zorlanması büyük zarara yol açar. Kiracının terekesinde kira bedeline yeter miktarda malının bulunmadığı durumda kiranın sürmesinde (ibkâ-i icâre) kiraya verenin zararı doğar⁽¹⁰⁶⁾.

Yukarıdaki örnekler her iki taraf bakımından her iki görüşün de sakıncaları olabileceğini ortaya koymaktadır. *Ali Haydar Efendi, akdin taraflarından birinin ölümüyle kira akdinin feshine veya adem-i feshine hükmetmek konusunda kadının muhayyer bırakılması gerektiğini düşünmüştür*. Başka bir deyişle, akdin feshiyle taraflarından biri zarara giriyorsa ve akdin devamında zarar doğmuyorsa kadı, Şafî Mezhebi'ne uyararak, akdin sürmesine (ibkâsında) karar verebilmeli; infisahtan zarar doğmuyorsa ve bilakis akdin devamında zarar mevcutsa, o zaman da sözleşmenin feshine hükmedebilmelidir⁽¹⁰⁷⁾. Ama hukukçunun bu görüşü, mutlak değil, şartlı bir biçimde benimsediği görülmektedir. Kendisi o dönemde mevcut önemli bir çekinceyi belirtmeden geçmemiştir. Ona göre, müçtehitler arası ihtilaflar ümmete rahmet ve kolaylık sağlamakta ise de bu serbestîyi doğru ve hukuka uygun şekilde kullanabilecek (hüs-ü istimal) hâkim, ender bulunur⁽¹⁰⁸⁾.

Kanaatimizce yazar burada hâkimlerin somut olayda uygun gördükleri görüşü tercih ederek karar vermelerinin önemi üzerinde durmakta fakat aynı zamanda hukuk sistemine yönelik bir eleştiri de içermektedir. Nitekim Cumhuriyet kurulduktan sonra benimsenen Kara Avrupası hukuk sisteminin *mahkemeleri bağlayıcı, yazılı kanun sistemi* bu anlamda yargının düşebileceği keyfilik bakımından hâkimleri sınırlandıran sistemdir. Yazar kendi döneminde İslam hukukundaki bu içtihatlar

⁽¹⁰⁵⁾ *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 26.*

⁽¹⁰⁶⁾ *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 27.*

⁽¹⁰⁷⁾ Benzer bir görüşü *Bilmen* ifade etmiş ve “..fukahâ-yı kiramdan bu cihete kâil olmuş bir zâta muttali' değiliz” demiştir (*Bilmen, C. 5, s. 199*).

⁽¹⁰⁸⁾ *Ali Haydar Efendi, İcare, s. 27. Arıca bkz. Hâtemî, Tarih, s. 588.*

arasında doğru seçim yapma yetkinliğinde hâkim olmadığını düşünmektedir. Nitekim bu husus Mecelle'nin gerekçesinde de dile getirilmiş genel bir şikâyetir.

Kirada tarafların ölümüyle infisah kuralı o dönemin hukukçularınca da maksada uygun görülmemiş olacağından Mecelle'nin bu hükmünün değiştirilmesi çalışmalarına hemen başlanmıştır⁽¹⁰⁹⁾. İlgili maddenin, bizzat Mecelle Cemiyeti tarafından sonradan müzakere edilerek "İcâre ehad-i âkideynin ya ikisinin vefatıyla olmaz. Binâenaleyh müste'cir vefât ettikde vârisi müddet-i icâre hitâmına deġin me'cûr ile intifa eder" şeklinde -Şâfi görüşünü tercih ederek- dönüştürülmesi uygun bulunmuştur⁽¹¹⁰⁾.

Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden itibaren kurulan çeşitli kanun komisyonları aracılığıyla ülkede hukuk sistemini düzenleme süreci devam etmiştir. 1923'te Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Adliye Vekâleti tarafından Medenî Kanun hazırlama göreviyle bir komisyon daha kurulmuştur. 1923 tarihli zabıtlardan⁽¹¹¹⁾ komisyonun sadece fikhî değil, İsviçre ve Almanya gibi Batı ülke kanunlarını da inceleyerek çalıştığı anlaşılmaktadır. Fakat kendisinden öncekiler gibi burada da bir resepsiyon gayesi ile değil fikhî esaslarına dayalı bir kanun hazırlama amacıyla yola çıkıldığı görülmektedir. 1924'te Ukûd ve Vâcibat Komisyonu ile Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun üyeleri, yenileri ile değiştirilerek çalışmalara hız kazandırılmak istenmişse de ne eksiklikler giderilebilmiş; ne tartışmalar son bulmuş; ne de bir Kanun ortaya çıkarılabilmıştır.

Ç. Sona Ermeye (İnfisaha) İlişkin Görüş Ve Değerlendirmeler

1. Genel Açıklama

Şer'î hukukta ileri sürülen başlıca görüşlerden biri de Hanefî mezhebinin kabulü olan gayrimenkul kirasının taraflardan birinin ya da ikisinin ölümüyle münfesi olacağıdır. Buna kiranın infisah etmesi/sona ermesi; yani, *infisah hükmü* denmektedir. Aşağıda infisah kuralının kabul edilmesi hâlinde meydana gelecek olan hüküm ve sonuçlar çeşitli ihtimaller üzerinden değerlendirmiştir.

2. Akdin Sona Ermesini (İnfisahı) Gerektiren Durumlar

Ali Haydar Efendi, makalesinde kira akdinin infisâhını gerektiren durumları altı başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki bir kimsenin bir aynı, belirli süreyle kiraya verip, kiralanan malı kiracıya teslim etmeden önce kira süresinin dolup bu aşamada taraflardan birinin ölmesidir. Burada önemli olan teslimden önce kira süresinin dolmasıdır. Akitle bağlanan taraflardan örneğin kiracı, kiraladığı şeyi teslim

⁽¹⁰⁹⁾ Mecelle yürürlüğe girdikten kısa süre sonra zamanın ihtiyaçlarına cevap veremediği gerekçesi ile değişiklik yapılması düşüncesi gelişmiş bunun için komisyonlar kurulmuştur. Ayrıca bkz. *Hâtemî*, Karşılaştırmalı, s. 32.

⁽¹¹⁰⁾ *Hâtemî*, Külliyyat-3, s. 560.

⁽¹¹¹⁾ *Hâtemî*, Külliyyat-3, s. 675, 704, 713 (İsviçre), 712, 715 (Almanya). Ayrıca kira akdinin ölümle infisahı hakkındaki görüşme kayıtları için bkz. *Hâtemî*, Külliyyat-3, s. 678-679.

almadan önce öldüğüne göre *infisah* hakkaniyete uygundur. Eğer teslimden önce kira süresinin belli bir kısmı geçmiş olursa kira akdi, o geçen kısım için müfesihi olup kalan için kiracıya seçimlik hak tanınması gerekir. Geçen süreye, kalan sürenin bedeli eklenemez⁽¹¹²⁾.

İnfisah gerektiren ikinci durum gayrimenkulün menfaatinin vasiyet edilmesinde görülmektedir. Gayrimenkulün yararı kendisine vasiyet edilen kişi, bu hakkına dayanarak sözü geçen akarı örneğin beş yıllığına bir üçüncü kişiye kiraya verir ve iki sene sonra o kimse ölürse, kira akdi müfesihi olmaktadır. Zira vasiyet lehdârının ölmesiyle birlikte, vasiyette bulunanın (mûsî) şartı ortadan kalkmaktadır⁽¹¹³⁾.

Üçüncüsü, akid ile ulaşılmak istenen sonucun ya da akdin kendisinin (mevrîd-i akd) ortadan kalkmasıdır. Örneğin bir kimse belirli bir ücretle çalışan, kendi işgücünü kiraya veren/gündelikçiyi (ecîr) bir sene süreyle kiraladığında iki ay sonra işçi ölse, kira akdi müfesihi olur⁽¹¹⁴⁾. Bu örnekte işçi sözleşmenin tarafıdır.

Bir kimse bir hayvanını (dabbe) kiraya verdikten sonra hayvan telef olursa da kira müfesihi olur. Ama kira, kişinin zimmeti üzerine kurulan bir akid olduğundan hayvan burada, akdin tarafı değil konusudur. Başka bir deyişle, zimmeti ifanın bir aracıdır. Her ne kadar hayvanın ölmesiyle ifa yerine getirilemezse de aslında hayvanın telefıyla kira müfesihi olmamak gerekir. *Ali Haydar Efendi* bu konuda ilginç yaklaşım getirmiştir. Buna göre, kiraya verenin bedel olarak ölen hayvanın yerine geçecek bir diğer malı vermek suretiyle üstüne düşen borcu ifa etmesi mümkündür ve beklenir. Kiraya veren, bunu yapmaktan imtina ederse hâkim, kiraya verenin aleyhine olarak başka bir hayvanı kiralayıp kiracıya teslim etmelidir⁽¹¹⁵⁾.

İnfisahnın gerektiği dördüncü ve beşinci durum vakıf hukukunda ortaya çıkmaktadır. Bir vakıfta yöneticilik ve gelirden yararlanma (tevlîyet ve galle) nesilden nesle intikal edecek şekilde yani, vakfiyede “batnen ba’de batnin” denilerek şart edilmişse, vakfa konu mal bir önceki nesilde mevcut kişi tarafından kiraya verilip de sürenin tamamlanmasından önce, kiraya veren ölürse, bu durum akdin infisahını gerektirir. Çünkü yönetici ve denetçilerin gözetim/denetim (nazar) ve yöneticilikleri vakfeden (vâkıf) tarafından vakfiyede öngörülen süre ile sınırlanmıştır⁽¹¹⁶⁾.

Denetçi (nazır) veya hâkim vakfı, ikinci nesle (batn-ı sâni) kiraya verip kira süresinde ilk nesil vefat edip de menafî ikinci nesle intikal ettiğinde akdin infisahu gerekir. Çünkü yararlanma, istihkak yoluyla artık ikinci nesle intikal etmiştir. Ayrıca hukukta “bir kişinin kendi aleyhine olarak nesneye hak sahibi olması mümkün değildir” ilkesi gereği kiraya veren ve kiracı aynı kişi olamayacağından kiranın devamı mümkün değildir.

⁽¹¹²⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 27.

⁽¹¹³⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 27-28.

⁽¹¹⁴⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 28.

⁽¹¹⁵⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 28.

⁽¹¹⁶⁾ *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 28.

Kiranın infisah sebepleri arasında son belirtilmesi gereken durum ismin yok olması ve menfaatlerin ortadan kalkmasıdır. Bir kimse bir yıllığına bir ev kiraladıktan sonra henüz hiç yararlanamadan ev yıkılmış olsa, kira külliyyen münfesihi olacağı gibi altı ay sonra yıkılsa, kalan altı aylık dönem için münfesihi kabul edilmelidir. Hatta binanın yıkılması, kiracının fiiliyle olsa dahi yine de kira infisah eder⁽¹¹⁷⁾.

D. Genel Değerlendirme

Kiracı ya da kiralayanın ölmesi durumunda akdin akıbetinin ne olacağı sorusunun cevabı bir yana, mezheplerin kiranın tanımı konusunda bile farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. *Malikîlerin* çoğunluğu *icâre* kelimesini insan, giysi (libas) ve avanî (kap-kacak yemek eşyası) gibi bazı şeylerin menfaatine dair sözleşmeler hakkında kullanmışlar, hayvan ve gemi gibi eşyada ise, kira/iktirâ terimini tercih etmişlerdir⁽¹¹⁸⁾.

Bir önceki başlık altında açıklanan kira akdinin infisah etmesi gereken altı hâl, aslında Şafî *Mezhebi*'ne göre olan istisnalardır. Konunun başında bahsedildiği gibi Şafî *Mezhebi*'ne göre kural olarak taraflardan birinin ölmesi akdin infisahını gerektirmemektedir.

Yazar burada kira akdinde *ayıbı* tanımlayan Mecelle'nin 514'üncü maddesindeki örneği ele almıştır. Maddede bu kapsamda evin tamamen yıkılması, değirmenin suyunun kesilmesi, çatının çökmesi, oturmaya elverişsizlik yaratan yıkılma tehlikesi vb. durumlar ayıp örnekleri olarak sayılmış; fakat, *akdin infisah edeceğine* dair bir hüküm cümlesine yer verilmemiştir. Buna ilişkin hüküm 518'inci maddede yer almakta fakat fesih ile infisahın ayırt edilmediği görülmektedir. Kiracının sonradan meydana gelecek yararlanmasını engelleyen bir ayıpta sözleşmeyi feshetmek isterse bunu kiraya verenin huzurunda yapması gerektiği aksi hâlde geçersiz olacağı belirtilmiştir (m. 518/2). Ama eğer faydalanma amacı tamamen (bi'l-küllüyye) ortadan kalkarsa kiralayanın yokluğunda da feshedebilir haber vermesi ve ücret ödemesi gerekmez (m. 518/3). Bu hükümlerin her ikisinde de *fesih* sözcüğü kullanılmasına rağmen ikinci fıkra, feshi; üçüncü fıkra infisahı düzenler görünmektedir. Nitekim maddenin örneğinde kiracının, yıkılma tehlikesi olduğunda haber vererek *fesih* yolunu kullanabileceği⁽¹¹⁹⁾, ama ev bütünüyle yıkıldıysa sözleşmeyi, haber vermeden ve kira ödemedi de feshedebileceği ifade edilmiştir.

Bir evin eskiyerek yıkılması (inhidam) durumunda akdin infisahı, Mecelle'nin 514 ve 518'inci maddelerine aykırıdır. Bu şekilde bir kimse evini beş yıllığına kiraya verdikten ve kendisi öldükten sonra ev yansa (muhterik olsa) *Hanefî* hukukçulara göre, kiraya verenin ölümüyle akid münfesihi olmaktadır. Şafî hukukçulara göre ise, normal şartlarda sırf taraflardan biri/ikisi öldü diye sözleşme münfesihi olmamakla

(117) *Ali Haydar Efendi*, *İcare*, s. 29.

(118) *Bilmen*, C. 5, s. 171.

(119) Bu durumda haber vermeden fesih ve tahliye ederse tahliye etmemiş gibi ücret öder.

birlikte, evin yanması durumu bundan istisna tutulmuştur. Başka bir deyişle, eğer ev yanarsa Şafiler de kiranın münfesihi olacağını kabul etmişlerdir. *Hanefi* hukukçulara göre ise, ölümle münfesihi olan akit yangın durumunda münfesihi olmamaktadır. Yazara göre bu meselede Şâfi mezhebi kabul edilmelidir⁽¹²⁰⁾.

SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda Osmanlı Devleti'nde kira akdinin taraflarının ölmesiyle infisah edip etmeyeceği konusunda *Hanefi Mezhebi* ile diğer üç sünni mezhep olan Şâfi, Maliki ve *Hanbelî* (*Eimme-i Selâse*) ortak görüşlerinin her ikisinin de farklı yerlerde uygulandığı görülmüştür. Çalışmada mezhep görüşleri, fıkıh/hukuk terim ve kaideleri göz önünde bulundurularak karşılaştırılmıştır. Kira, Hanefi Mezhebi'nin diğerlerinden ayrıldığı bir konudur. Hanefiler kiranın taraflarının ölmesiyle akdin infisah ettiğini kabulden başka *kira akdi*, *mal*, *gayrimenkul*, *fesad* ve *butlan* gibi Borçlar Hukuku'nun temel kavramlarını da diğerlerinden farklı şekilde tanımlamışlardır. *Ali Haydar Efendi*'nin çalışmamıza konu olan makalesinde kiranın tarafları öldüğünde sözleşmenin münfesihi olmayarak devam ettiği kanun, nizamname hükmü ve uygulama olduğundan bahsedilmiştir. Doktrinde bu görüş *Eimme-i Selâse* tarafından kabul edilmiş; *Hanefiler* ise, tam aksini benimsemişlerdir. Osmanlı hukukunda miri arazide ve bazı vakıflarda istisnai olarak kiracının ölmesi ile akdin infisah etmeyerek örfi mirasçılara, ferâizden farklı oranlarda ve şekilde devri öteden beri kabul edilmiştir. Fakat asıl üzerinde durulması gereken husus şer'î kira akdinde Mecelle ve diğer hukuki düzenlemelerde *Hanefi* veya *Eimme-i Selâse* görüşünün uyumlu şekilde tercih edilmesi gerekirken bunun yapılmamış olmasıdır. Kanunî düzenlemelerin birinde farklı diğerinde farklı görüşün esas alınması sebebiyle dönemin siyasîleri *Ali Haydar Efendi*'nin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Doktrindeki bu karmaşanın nedeninin henüz Mecelle gibi ana Kanunlardaki hükümlerin *Genel Esaslar* ve *Özel Hükümler* şeklinde ayrılmamış olduğu düşünülmektedir. Hüküm maddelerinde örneğin *fesih*, *infisah*, *bağlayıcılık* gibi ana terimler tam olarak tanımlanmış değildir. Eğer bu yapılabilmiş olsaydı, birçok maddede yer alan “örnek”leri Kanun'a koymaya gerek kalmayacağı gibi bazı maddelere bile ihtiyaç duyulmayacaktır. Örneğin geç bir dönem olmasına rağmen Mecelle'de dahi *fesih* ve *infisah* ayrımının tam olarak yapılamamış olduğu sonucuna varılmaktadır.

Hukuk sistemindeki tüm düzenlemelerin belli bir mezhep esas alınarak yapılmasının gerekli olduğu, çalışmadan elde edilen bir diğer sonuçtur. Kural

(120) *Ali Haydar Efendi*, İcare, s. 29. Mecelle'nin kiraya ilişkin hükümleri tedvin edilirken sadece Hanefi görüşten yararlanılması kanunu dar bir çerçeveye hapsedmiştir. Oysa kirada olduğu gibi ihtilâfî hükümlerde kesin bir hüküm konularak tereddüdü gidermek zamanın gereği doğrultusunda ahkâmı dönüştürmek, kanun yaparken iç siyaset endişesiyle hareket etmemek gerekir (*Sungurbey*, s. 121).

olarak taraflardan birinin ölmesi durumunda akdin infisah edeceği (veya feshinin talep edilebileceği) hükmünü benimseyen *Hanefi Mezhebi* hukuk insanları bunun istisnalarını da belirlemişlerdir. Aynı şekilde kural olarak tarafların ölümüyle akdin infisah etmeyip süreceğini benimseyen *Eimme-i Selâse* de istisnai olarak infisah hâllerini saymışlardır.

Osmanlı Devleti'nde kira, şer'î hukukun uygulama alanına giren muâmelât kısmına dâhildir. Doktrinindeki yaygın kanaate göre, muamelatta Hanefi içtihatları benimsenmiştir. Kural olarak akdin taraflarının vefatında icârenin münfesihi olduğunun kabul edilme nedeni, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren hâkimlerin *Hanefi Mezhebi'*ne göre hüküm tesis etmeye memur kılınmış olmalarıdır⁽¹²¹⁾. Bu durum ülkede hukuk birliğini sağlamak açısından gereklidir. Fakat kira konusunda Mecelle'de ihtiyaç olduğu yerde diğer mezhep görüşlerinden de yararlanılmadığı için bu önemli konu, *Kontrato* ve *İcâr-ı Akâr* nizamnameleriyle konulan birbiriyle çelişkili ve bağlantısız hükümleriyle düzenlenmek zorunda kalmıştır. Bu yanlış yaklaşım şekli gerek *Ali Haydar Efendi* gerekse diğer hukukçularca eleştirilmiştir. Mecelle yerine Fransız Medeni Kanunu'nun (Code Civil) tercüme edilip tüm mahkemelerde meriyete girmesinin teklif edilebileceği bir yerde Mecelle'de gerekli olduğu için sünni mezheplerden birinin görüşünün kabul edilmeyişi ilginçtir. Aslında bu sorun Hanefi mezhebi içinde de çözüme kavuşturulabileceği düşünülmektedir.

Mecelle'de kirada tarafların ölümünün hükmü, 443'üncü madde bağlamında ele alınmıştır. Çalışmamızda birbiriyle çelişen birçok nizamname hükmü incelenmiştir. Bunlar *1284 tarihli Kontrato Nizamnamesi*, *1286'da yürürlüğe giren Mecelle'nin İcâre Kitabı'ndaki ahkâm*, *1291 tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi*, *1299'daki bir değişiklik*le önceki hükmün kaldırılması ve *1 Şubat 1330'da mevcut Nizamname'yi* değiştiren düzenlemelerdir. Oysa, Yürürlükte aynı konuda farklı mezhep görüşlerini esas alan Kanun ve Nizamname maddelerinin bulunması hukuk uygulamasında bir düzensizlik, âhenksizlik ve istikrarsızlığa yol açar. Bu uyumsuzluk içtihat karmaşası yaratmakta, suistimallere uygun zemin hazırlamakta; hukuka olan güveni yok etmektedir.

Ali Haydar Efendi'nin Risalesi ile *Dürerü'l-Hükkâm* şerhi birlikte değerlendirildiğinde bu konuda farklı çözüm önerdiği görülmektedir. Yazar şerhinde, ileriki zamanlarda hangi görüşün insanların yararına daha uygun olacağını şimdiden bilinemeyeceğini ifade etmiş, gerek infisah gerekse adem-i infisahın uygulanmasının yerine göre zararlar ortaya çıkarabileceği kanaatini belirtmiştir. Bir meselede hem kural ve hem de istisnaların olması gerektiğinden hem infisahı hem de adem-i infisahı kural kabul eden görüşler aslında birbirini desteklemektedir. Başka bir deyişle, yazar aslında -henüz tüm sözleşmelere uygulanması gereken *Genel Hükkümler* bağlamında

⁽¹²¹⁾ Hatta diğer mezhepleri taklid eden hâkimler dahi Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmişler ve fakat bunlar da Hanefi Mezhebi'nin görüşlerini uygulamışlardır (*Ali Haydar Efendi*, Şerh, s. 454).

olmasa bile- bir anlamda “*Kiranın Genel Hükümleri*” diyebileceğimiz *fesih ve infisah* kurallarının öncelikle tanımlanmasını; ardından da istisnalarının belirlenmesini önermektedir. Bu, bir tek mezhep esas alınarak da yapılabilir. Muamelatta bir kısım kurallarda bir mezhebe, başka kurallarda başka bir mezhebe başvurulmasına gerek yoktur. Çünkü zaten hüküm bulunmadığında mezheplerin yeni hüküm oluşturma usulleri vardır. Aslında *Ali Haydar Efendi*'nin önerdiği, bu yolu işletmekten başka bir şey değildir. Sonuçta önemli olan, kanunlarda hukuk mantığını gözeterek sistemli bir yapı meydana getirmek; hukuk birliğini sağlamak için tüm ülkedeki mahkemelerde aynı şekilde uygulanacak düzenlemeler yapmaktır.

KAYNAKLAR

- Akbulut, İlhan; Türk Hukuk Tarihi, (Timaş Yayınları), İstanbul 2018.
- Akgündüz, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, (Osmanlı Araştırmaları Vakfı), İstanbul 2011, (Tarih).
- Akgündüz, Ahmet; İslam ve Osmanlı Özel Hukuku Külliyyâtı, Özel Hukuk-II, Üçüncü Cild, İstanbul 2012, (Külliyyat-3).
- Akgündüz, Ahmet; Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gereçleriyle Birlikte), (Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları) İstanbul 2013, (Karşılaştırmalı).
- Aktan, Hamza; “Miras”, (*DİA*, C. 30 143-145, İstanbul 2005).
- Ali Haydar Efendi (Hocaeminefendizâde); Dürerü'l-Hükkâm Şerhü'l-Mecelletü'l-Ahkâm, (Osmanlıca Aslından Çeviren C. 1, (R.Gündoğdu-O.Erdem), (Osmanlı Yayınevi), İstanbul, (Şerh).
- Ali Haydar Efendi (Hocaeminefendizâde); “Risâletü Fî Hakk-ı Adem-i İnfisahü'l-İcâre-i Bi'l-Mevt”, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1335 (Bu makale, “Deynin Sûret-edası” ve “İcârenin Ehad-i Âkideynin Vefatı Hâlinde Adem-i İnfisahı Hakkındaki Ahkâm” başlıklı iki makaleden oluşan bir Risalenin 16'ncı sayfasından itibaren başlamaktadır), (İcare).
- Ansay, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş İkinci Bası, (AÜİF Yayını), Ankara 1953.
- Apaydın, Yunus; “Bir Muhafazakâr Reycilik Teorisyonu: Ebu Hanife”, İslamî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 15, S. 1-2, 2002, s. 143-147, http://isamveri.org/pdfdr/D00064/2002_1-2/2002_1-2_APAYDINHY.pdf, (16.09.2021).
- Arsebük, Esat; “Hususi Akit Tipleri Etrafında İncelemeler”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/634384>, (24.08.2021)
- Avcı, Mustafa; Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, (Atlas

- Akademi Yayınları), Konya 2019, (Türk Hukuk Tarihi).
- Aybakan, Bilal; “İnfisah”, (*DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 292-293).
- Aydın, Mehmet Akif; Türk Hukuk Tarihi, 16. Baskı, (Beta Yayınları), İstanbul Eylül 2019, (Tarih).
- Aydın, Mehmet Akif; “Ali Haydar Efendi”, (*DİA*, C. 2, İstanbul 1989, S. 396-397), (Ali Haydar Efendi).
- Aydın, Mehmet Akif; “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, (*DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 231-235), (Mecelle).
- Bardakoğlu, Ali; “Fesih”, (*DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 427-436).
- Berki, Şakir; Toprak Hukuku, Üçüncü Baskı, (AÜHF Yayınları), Ankara 1967.
- Bilmen, Ömer Nasuhi; Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu, C. 5, (İstanbul Üniversitesi Yayınları), İstanbul 1952, (Kamus).
- Bilmen, Ömer Nasuhi; (Haz. Abdullah Kahraman), Fıkıh İlmi Ve İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, (Nizamiye Akademi Yayınları), İstanbul 2017, (Sözlük).
- Cin, Halil; Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, (Sevinç Matbaası), Ankara, 1979, (İntikal).
- Cin, Halil; Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, 3. Baskı, (Çağ Üniversitesi), Aralık 2005, (Miri).
- Cin, Halil; Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 4. Baskı, (Berkan Yayınevi), Ankara, 2016, (Toprak).
- Cin, Halil-Akyılmaz, Gül; Türk Hukuk Tarihi, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, (Sayram Yayınları), Konya Ekim 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmail; (Müt. Mehmed Sofuoğlu), El-Câmiu’s-Sahih, Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, C. 5, (Ötüken Yayınları), İstanbul 2009.
- Eren, Fikret; Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 16. Baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara 2014, (Genel).
- Eren, Fikret; Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 16. Baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara 2014, (Özel).
- İbn Mâce, El-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni; (Terceme ve Şerheden: Haydar Hatipoğlu), Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi, C. 6, (Kahraman Yayınları), İstanbul 1983.
- İbrahimî Halebî; (Tercüme: Mustafa Uysal), İzahlı Mülteka El-Ebhur Tercümesi, C. 3, İstanbul Tarihsiz.

İmam-ı Azam Ebû Hanife; (Ter. M.Selim Köse), El-Müsned, (Şamil Yayınevi), İstanbul 1978.

Karakoç, İrem; "Hicrî I. Yüzyılda Hukukçu Kavramı", *DEÜHFM*, (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan Özel Sayısı, C. 16, Armağan'ın 4. Cildi), İzmir 2015, s. 4225-4259, (Hukukçu).

Karakoç, İrem; "Ebû'l-Ulâ Mardin'in Mukâtaa-i Kadîmeli Vakıfların İntikal Şekli Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", (*Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Journal of Turkish Legal History* (2019), ISSN: 1306-6889, S. 23, 2017, Bahar, s. 5-36), (Mukataa).

Karakoç, İrem; "Osmanlı Devleti'nde Sahih ve Gayrisahih Vakıflardaki ve Mîrî Arazideki Tasarruf Hakkı Arasındaki Farkın, Hakir ve İntikale İlişkin Hükümler Bağlamında Değerlendirilmesi", (*Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Journal of Turkish Legal History* (2019), S. 17, 2014, Bahar s. 5-60), (Sahih-Gayrisahih).

Karakoç, İrem; "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Hukukun Kaynakları", *İÜHFM*, Özel Sayı 2017, s. 455-512, (Mecelle).

Karakoç, İrem; *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*, (Yetkin Yayınları), Ankara 2017 (Vakıf).

Mardin, Ebu'ulâ; *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947.

Sungurbey, İsmet; *Ebül-Ulâ Mardin*, İstanbul 2011.

Şener, Abdüllatif; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, (İşaret Yayınları), İstanbul, 1990.

Şeyhü'l-islâm Burhânüddin Ebu'l-Hasan Ali B. Ebû Bekir Merginânî; (Mütercim: Ahmed Meylanî), *Hanefiler İçin İslam Fıkhı El-Hidâye Tercemesi*, (Kahraman Yayınları), C. 3, İstanbul 2013.

Sağlam, İpek; "Kıracının Ölümünün Her Türlü Kira İlişkisine Etkisi ve Bu Etkinin Özellikle Konut ve Çatılı İşyeri Kiraları Bakımından Gösterdiği Özellikler", (*Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2, 2017, s. 249-266).

Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal; *Türk Hukuk Tarihi*, 21. Baskı, (Turhan Kitabevi), Ankara 2015.

Ziyâeddin Efendi, Hafız Mehmed (Haz. Fethi Gedikli-İ. Enes Onat); *Osmanlı Hukuk Sözlüğü*, (Onikilevha Yayınları) İstanbul Aralık 2017, (Sözlük).

Zevkliler, Aydın-Gökyayla, Emre; *Borçlar Hukuku-Özel Borç İlişkileri*, 14. Bası, (Turhan Kitabevi), Ankara 2014.

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA BEYYİNE/DELİL HİYERARŞİSİ

Hadi SOFUOĞLU*

Özet

Beyyine İslam muhakeme hukukunda kesinlik ifade eden belli ispat vasıtalarına verilen genel bir addır. Tanımını “bir hakkın veya kendisine hukuki sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kati delil” şeklinde yapmak mümkündür. Beyyine genel olarak mahkemeye sunulan her türlü şahitlik, yazılı delil ve kesin karineyi ifade etmektedir.

Beyyine, hâkimin hükmüyle birlikte hem ilgili şahsı ve hem de üçüncü şahısları bağlayıcı bir delildir. Öte yandan nizayı kendiliğinden sona erdiren “ikrar” beyyineden daha kuvvetli görünse de sadece ikrarı yapmayı bağlamaktadır. Bu açıdan beyyineye nisbetle daha zayıftır. Fıkıh kaynaklarında beyyineye “hüccet-i müteaddiyye”, ikrara da “hüccet-i kāsıra” denmektedir.

Aynı meselede birbiriyle çatışan beyyinelerin bulunması hâlinde hangi beyyinenin tercih edileceği konusunda İslam fıkıh ekolleri farklı ölçüler ve çözüm yöntemleri benimsemişlerdir. Mesela delilin kuvvetçe üstünlüğü, şahitlerin daha adil olması, bazılarına göre şahit sayısındaki fazlalık, beyyinenin ayrıntılı veya özlü olması, ziyadeyi veya asli durumu ispat etmesi hâli, tarafların zilyet olması veya olmaması gibi durumlar bu konuda söz konusu edilebilecek ölçülerdir. Ancak burada biz beyyinenin kabul şartlarından ziyade hukuken kabulü mümkün olan beyyinelerin çatışması hâlinde hangisinin tercih edilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız. Mesela bir malın satımı esnasında akdin vefa yoluyla mı yoksa kesinlik ifade eden (bey’-i bât) şeklinde mi gerçekleştiği taraflar arasında bir nizaya sebep olduğunu, taraflardan birinin vefa yoluyla satışın gerçekleştiği konusunda mahkemeye delil sunduğunu, diğerinin ise bey-i bât şeklinde gerçekleştiğine dair delil sunduğunu farz edelim. İşte bu durumda zamanın teknik ve adli imkânlarına göre kesinlik ifade

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hadi.sofuoglu@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5210-8257>

eden ve hukuken geçerli sayılan iki beyyineden hangisinin hâkim tarafından tercih edilmesi gerektiği İslam muhakeme hukuku kaynaklarında belirtilmiştir.

Bu gibi meseleleri İslam muhakeme hukuku üzerine eser kaleme alan müellifler, “Da’vâ ve Beyyinât” başlığı altında ele alıp incelemişlerdir. Bu tebliğin hazırlanmasında Osmanlı şer’i hukukunu ortaya çıkaran ve onun doğrudan kaynakları mesabesinde yer alan Bezzaziyye, el-Veciz, Melceü’l-Kudat Inde Tearuzî’l-Beyyinât, Tercih-i Beyyinât, Kâdihân, Hidâye, Mülteka’l-Ebhur, Dürer, Cevahirul’l-Fıkh, gibi kaynaklar kullanılacaktır. İslam muhakeme hukuku kaynaklarından hareketle Osmanlı yargılama hukukunda tarafların mahkemeye sunduğu delillerin birbiri ile çatışması durumunda kadıların bu delillerden hangisini tercih etmesi gerektiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Muhakeme Hukuku, Kadı, Dava, Beyyine, Tearuz

GİRİŞ

İslam muhakeme hukukunda müdei iddiasını ispatla mükelleftir. Zira bir hadiste iddia edenin beyyine (delil) getirmesi, inkâr edenin (davalının) da yemin etmesi gerektiği bildirilir.⁽¹⁾ Bu bakımdan beyyine, kesinlik ifade eden belli ispat vasıtalarına verilen genel bir addır. Mecelle’nin ifadesine göre “hüccet-i kaviyye” (sağlam delil) demektir.⁽²⁾ Müddeinin iddiasını ispat için mahkemeye sunduğu “apaçık delil, hüccet, kesin belge” demektir. Bir başka ifadeyle “bir hakkın veya kendisine hukuki sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kati delil”dir. Klasik fıkıh kaynaklarında beyyinenin mahiyetine yönelik iki yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlardan birine göre beyyine şahit iken ikinci yaklaşıma göre ise beyyine hakkı ortaya koyan delillerin genel ismidir. O hâlde beyyine şahitlik, yazılı delil ve kesin karineyi içine alan geniş bir kavramdır.⁽³⁾

Davacı (müddei) dava açma konusunda özgür, istemediği takdirde davada bulunmaya zorlanmayan ve davadan vazgeçtiğinde davaya devam etmeye mecbur edilmeyen kimsedir. Öte yandan davalı (müddea aleyh) ise istemese de davaya devam etmek zorunda olan kimsedir. Dolayısıyla davacı olan şahıs, mahkemeye beyyine sunmadığı takdirde iddiasını ispat için beyyine sunmaya mecbur edilmez. Ancak iddiasını ispat etmek istiyor ve lehine karar verilmesini istiyorsa, iddiasına uygun bir beyyineyi mahkemeye sunmakla yükümlüdür.⁽⁴⁾ Nitekim Türk hukuk tarihinin en önemli vesikalarından şer’iye sicili kayıtlarına baktığımızda davalının iddiayı reddetmesi hâlinde davacıdan davası hakkında beyyine getirmesi “müdde’asını mübeyyin beyyine”, “sıdk-ı mekâline mutâbık beyyine”, “def’-i meşrûhuna mutâbık beyyine” gibi ifadelerle istendiğini görmekteyiz.

(1) Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), “Şehadet”, 6.

(2) Ahmed Cevdet Paşa vd, *Mecelle-i Abkam-ı Adliye* (İstanbul, 1876), Md. 1676.

(3) Bkz. Ali Bardakoğlu, “Beyyine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, VI/97.

(4) Vehbe Zuhayli, “el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletühü”, Şam: Dar Al-Fikr, VI/ 514.

Bazen taraflarca mahkemeye sunulan beyyineler birbiri ile çatışma hâlinde bulunabilir. Buna fıkıh dilinde “tenakuz” denmektedir. Tenakuz durumundan Kadıların beyyineler arasında bir tercihte bulunması gerekir. Tercih terimi, ispat hukukunda davacı ve davalının dava konusu hakkında ortaya koyduğu delillerden birini diğerinden üstün tutmayı ifade eder. Kadıların çelişki durumunda hangi beyyineyi tercih etmesi gerektiğini bildiren bölümler fıkıh kitaplarında ve özellikle “edebül-kâdi” türü eserlerde genellikle “tercih-i beyyinât” başlığı altında ele alınmaktadır. Hatta bu konuda müstakil eserlerden de söz etmek mümkündür. Bunların en meşhurları Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Ganim b. Muhammed el-Bağdâdî'nin “*Melceü'l-kudât inde te'âruzi'l-beyyinât*” (Beyyinelerin çatışması durumunda Kadıların sığınağı) başlığı ile kaleme aldığı eserdir. Eserin yüzlerce yazma nüshası yazma eser kütüphanelerinde yer almaktadır. Diğer önemli eserler arasında Mehmed Vâni Efendi'nin “*Risâle fi beyân-i usûl-i tercihi'l-beyyinât*” adlı eseri; Hasan b. Nasûh b. Fîrûz ed-Dümnevî el-Bosnevî'nin “*Mecma'u tercihi'l-beyyinât*” adlı eseri; Abdurrahman b. Kara Dâvudzâde Süleyman Çelebi es-Saruhânî er-Rûmî'nin “*Beyyine lehâr-rüchân inde te'âruzi'l-burhân*” adlı eserini saymak mümkündür.

Mecelle'de “*Kitâbü'l-Beyyinât ve't-tablîf*” adlı bölümün ikinci ve üçüncü fasılları (md. 1756-1777) tercih konusuna ayrılarak bazı genel prensipler ortaya konmuştur. Ali Haydar Efendi bu bölümü şerh ederken “Lâhika” başlığı altında beyyinelerin tercihine dair kırk bir mesele sıralamıştır.⁽⁵⁾

TENAKUZ KAVRAMI

Tenakuz, çelişki demektir. Bir sözün başka bir sözün veya davranışın başka bir söz veya davranış ile çelişmesi durumuyla ilgili kullanılır. Biraz daha açacak olursak “karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki” anlamlarındaki tenakuz, fıkıh usulünde iki eşit, yani hukuken kabul edilebilir meşru iki hüccetten her birinin diğerinin gereğini (hükmünü) engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesini ifade eder. Kaynaklarda tenakuzla eş anlamlı olarak muaraza, tearuz, teadül, tezad, temânu', tedâfu', tenâfi, ihtilaf gibi kelimeler de kullanılır. Mecelle'de hukuk kaideleri arasındaki çelişkiyi tearuz (md. 28, 46), ispat vasıtaları (şahitler) arasındaki çelişkiyi ihtilaf (md. 1712-1715), bir davacının daha önce davasını geçersiz kılacak şekilde bir söz söylemesini veya davranış sergilemesini ya da sükûtta bulunması tenâkuz terimiyle ifade edilmiştir.

Fıkıhtaki tenakuzdan başka üç çeşit tenakuzdan da bahsetmek mümkündür. Lügavi tenakuz, usuli tenakuz, mantıki tenakuz.⁽⁶⁾

Lügavi tenakuz; sanki her biri diğerinin hükmünü ortadan kaldırıyormuş gibi iki sözün çelişmesidir. Bir kimsenin söylediği sözün bazı yönleri, yine söylediği sözün diğer bazı yönlerini iptal ettiği durumlarda “sözünde tenakuz var” denir ki, kişinin

⁽⁵⁾ Bkz. Ali Haydar Efendi, *Düverü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-abkam*. (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ts.).

⁽⁶⁾ İsmail Hakkı, *Tenâkuz-ı Fikhi* (İstanbul: Matbaa-i Nişan Berberyan, 1308), 7.

sözlerinde çelişkili bir durum söz konusudur.⁽⁷⁾ Bu duruma lügavi tenakuz denir.

Usuli tenakuz; herhangi bir şeyin doğruluğu kabul edildiğinde diğerinin doğru olmadığı sonucunun veya tam tersi, herhangi bir şeyin yanlışlığı kabul edildiğinde diğerinin doğru olduğu sonucunun zorunlu olarak ortaya çıktığı önermelerin çelişmesidir.

Mantiki tenakuz; birinin doğru diğerinin yanlış olmasını bizzat zorunlu kılacak bir şekilde iki önermenin icab ve selb üzere ihtilaf etmesidir. İcab birbirinin zıddı iki kelimenin aynı sözde ya da ibarede kullanılmasıdır. Yunus Emre'nin "Kuru idik yaş olduk ayağ idik baş olduk / Kanatlandık kuş olduk uçtuk elhamdülillâh" beytini örnek olarak verebiliriz. Selb ise aynı fiilin olumlu ve olumsuz kiplerinin birlikte kullanılmasıyla gerçekleşir: İnsan hayvandır, insan hayvan değildir önermelerini örnek olarak verebiliriz⁽⁸⁾.

Fıkhi tenakuz –ki bu tebliğde üzerinde durulan asıl konudur- klasik kaynaklarda ayrıntılı bir tarifini bulamadık. Mevcut tarifler meselenin bir yönünü ele alıp diğer yönlerine temas etmemektedir. Mesela bazı fukahaya göre fıkhi tenakuz ile sadece kavli tenakuz kastedilmektedir.⁽⁹⁾ Bazıların göre de fıkhi tenakuzdan kasıt müddeinin davası ikrar edildikten sonra inkârı mütezammin, müştemil olmasıdır. Mecelle'de tenakuz "müddeiden davasına münakız bir sözün sebki eylemesidir" diye tarif edilmiştir. Davalara mani fıkhi tenakuz ile diğer bahse konu tenakuzlar arasındaki nispet, umum ve husus açılarından. Mesela Osmanlı yargılama hukukuna göre bir kimse diğerinin elinde olan bir şey için "bu şey mülküm değildir" dedikten sonra "bu şey mülkümdür" dese bu sözünde fıkhi tenakuz ile diğer lügavi ve mantiki tenakuzlar birleşmiş olur. Çünkü bu söz bütün tenakuz çeşitlerine göre de tenakuzdur, yani çelişkilidir. Öte yandan yine bir kimse ölen kişinin terikesinden olan mallarını bizzat kendisi taksim etmeye başladıktan sonra terikeden bir şeyin mülkiyetinin kendine ait olduğuna dair iddiada bulunup dava etse buna sadece fıkhi tenakuz denir ve o kişinin davranışları ile sözü veya iddiası arasından bir çelişki meydana geldiğinden davası dinlenmez. Bu durumda diğer tenakuz çeşitlerinden bahsedilemez. Mesela Osmanlıda cari hukuk anlayışına göre başka kimselerin hakkı tealluk etmediği durumlarda bir kimsenin kendi aleyhine çelişkili ifadelerde bulunması durumunda lügavi, usuli ve mantiki tenakuzdan söz edilir, ancak fıkhi tenakuzdan söz edilemez. Bir kimse ölen bir şahsın terikesinden hak iddiasında bulunduğu "benden başka meyyitin varisi yoktur" dedikten sonra başka bir varisin bulunduğunu ikrar etse iddiası kabul olunur. Gerçekte bu iddia ve ikrar arasında malumunuz üzere bir tenakuz mevcuttur. Lakin fukahaya göre fıkhi tenakuzu gerçekleşmesinden,

(7) İsmail Hakkı, *Tenakuz-ı Fıkhi*, 8; Ahmed b. Muhammed b. Ali Hamevi, *el-Misbahu'l-münir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), II 621.

(8) Bkz. İsmail Durmuş, "Tezat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2012, XLI/60.

(9) Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Babru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Daru'l-Kitabi'l-İslami, ts.), VI/154.

birazdan zikredeceğimiz gibi, başkasının hakkına tecavüzü şart koşmuş olmalarına, yukarıdaki meselede ise başkasının hakkı zayi ve batıl olmadığına binaen ikrar ile adı geçen dava arasında fihhi bir tenakuz bulunmamaktadır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki lügavi tenakuz iki söz arasında; usuli ve mantıki tenakuz iki önerme arasında gerçekleşmektedir. Şu kadar var ki, usuli tenakuzda selp ve icap şart değildir.

Osmanlı mahkemelerinde cari fihhi tenakuz şu beş şekilde gerçekleşebilir:⁽¹⁰⁾

1. İki kelam arasında: Mesela bir kimse bir akarın mevkufl olduğunu iddia ettikten sonra mülkü olduğunu iddia etmesi gibi.
2. Kelam ve sükut arasında: Babanın bir gayrimenkulü sattığı esnada evladının herhangi bir itirazda bulunmayıp sükut etmesi ve satış gerçekleştikten sonra evladın satılan gayrimenkulün kendi mülkü olduğunu iddia etmesi gibi
3. Fiil ve kelam arasında: Bir kimse terikeyi bizzat kendisi taksim etmeye başladıktan sonra taksim ettiği şeyin kendisine ait olduğunu iddia etmesi gibi.
4. İki icap arasında: Bir kimse cariyesi ile nikâhlandığını iddia ettikten sonra cariyenin mülkiyetini iddia etmesi gibi.
5. Mutlak ve mukayyet arasında: Bir kimse şira (satım) veya irs ile mukayyet, yani bunlara bağıntılı olarak bir şeyi iddia ettikten sonra onu mutlak surette, yani şira ve irsten bağımsız bir şekilde iddia etmesi gibi.

Aynı şekilde bir kimse hukuki bir işleme başladıktan sonra bu işlem için lazım olan bir hususu ortadan kaldırıcı, nefyedici bir iddiada bulunursa bu durumda sadece fihhi tenakuzdan söz edilebilir. Zira usulcülere göre bu durumda tenakuz gerçekleşmez. Fukaha bu tür tenakuz için “selb-i lazım” tabirini kullanmaktadır. Tabi burada lazım olandan kasıt, ister lazım-ı zihni olsun ister olmasın, hukuken lazım olan şeylerdir. Mesela, bir kimse alışveriş akdinden doğan borcun ödenmesi için kefil olduktan sonra bu alışverişin fasit olduğunu iddia etmesi gibi. Zira kefil olmasıyla alışveriş akdinin sahih olduğu sonucu hukuken lazım olan bir durum iken daha sonra bu alışverişin fasit olduğunu iddia etmesi önceki durumu ile bir tenakuz oluşturmaktadır. Aynı şekilde bir kimse bir borca kefil olduktan sonra bu borcun kumar veya gayrimeşru olan bir işlemde kaynaklandığını iddia etmesi de böyledir. Kefil olması ile sonradan ortaya attığı iddia arasında bir çelişki mevcuttur ki o kimsenin iddiası Osmanlı mahkemelerinde kabul edilmez.

Müddeinin iddiasında bir tenakuz ortaya çıktıktan sonra davası tamamen batıl olmaz. Sadece çelişki içeren ikinci sözü geçersiz olur. Mesela bir kimse bir başkasından yüz lira alacağım var diye iddiada bulunduktan sonra ikinci bir iddia olarak iki yüz lira alacağım var dese, ikinci iddiası batıl olur ve mahkeme bu iddiayı kabul etmezken birinci iddiası hakkında kendisinden beyyine talep edebilir.

⁽¹⁰⁾ İsmail Hakkı, *Tenâkuz-ı Fihhi*, 9.

TENAKUZ (BEYYİNE ÇATIŞMASI) İLE İLGİLİ BAZI DURUMLAR VE KADILARIN TERCİH ÖNCELİĞİ

Bu başlık altında kadıların beyyine çatışması durumunda hangi beyyineyi esas olarak hüküm vermesi gerektiği ile ilgili Osmanlı yargılama hukukunu etkileyen temel kaynaklardan bazı tespitlere yer verilecektir.

Bey' bi'l-vefa (Vefa yolu ile satış) beyyinesi bey'-i bât (kesin satış) beyyinesi ile çatışması durumunda vefa yoluyla satış beyyinesi tercih edilir.⁽¹¹⁾

Bey' bi'l-vefa'ya günümüzde geri alım hakkı denmektedir. Kararlaştırılan süre içinde satılanı geri almak koşulu ile yapılan satış sözleşmesidir. Bir gayrimenkulü satın alma hakkının öncelikli olarak eski sahibine verilmesine denir. İslam fıkında ise bey' bi'l-vefa, Müslüman hâlkın faizsiz borç para temin etmekte karşılaştığı güçlükleri faiz sayılmayacak bir usulle ortadan kaldırmak ve sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve bir kazanç elde etmelerini sağlamak gayesiyle V. (XI.) yüzyıl Hanefi fakihleri tarafından ortaya konmuş bir akit çeşididir.⁽¹²⁾ Osmanlı mahkemesine bir malın vefa yoluyla satıldığına dair sunulan beyyine, geri alım hakkı bulunmadan satış yapıldığına dair sunulan beyyineden daha kuvvetlidir. Mahkeme geri alım hakkının kullanılması yönünde karar verir.

Herhangi bir akdin baskı ve tehdit altında, zor kullanılarak gerçekleştiğini ortaya koyan bir beyyine akdin tarafların gönül rızası ile gerçekleştiğini ortaya koyan bir beyyinden daha kuvvetlidir.⁽¹³⁾ Çünkü hayatın normal akışı içinde gerçekleşen akitler zaten gönül rızası ile gerçekleşen akitlerdir. Beyyineler normal hâl olarak kabul edilen suçsuzluk ve borçsuzluk durumunu ispat için değil normal hâlin dışında kabul edilen suç ve borcu ispat etmek için vardır. Dolayısıyla Osmanlı mahkemesine sunulan akdin baskı, tehdit, şantaj vs. altında zorla gerçekleştiğini ispat eden bir beyyine meşru ve makbul bir beyyine olarak kabul edilir ve karar müddeinin lehine sonuçlanır.

Beraat beyyinesi, ikrar beyyinesine göre daha kuvvetlidir. Beraat zimmetin suçtan veya borçtan beri olması veya mahkemede suçsuzluğun veya borçsuzluğun tescil edilmesi hâli gibi anlamlara gelmektedir.⁽¹⁴⁾ Osmanlı yargılama hukukunda da ikrarın gönül rızası ile yapılmış olması gerekir. Tehdit, zorlama ve baskı altında yapılan ikrar hukuken geçerli bir beyyine değildir. Yargılama esnasında kişi suçsuzluğunu veya borçsuzluğunu ispat için mahkemeye sunduğu beyyine bir başkasının müddeinin iddiasına muvafık ikrarından daha kuvvetlidir. Aynı şekilde beraat beyyinesi borç beyyinesinden, bey' akdi beyyinesi de beraat beyyinesinden daha kuvvetlidir.

⁽¹¹⁾ Heyet, *Fetava'l-Alemgiriyye (el-Fetava'l-Hindiyeye)* (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1310), VI/364.

⁽¹²⁾ Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, VI/20.

⁽¹³⁾ Burhaneddin Mahmud Ebu'l-Meali, *el-Mubitu'l-Burhani fi Fıkhi'n-Numani Fikhül-İmam Ebi Hanife* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), VII/69.

⁽¹⁴⁾ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, *el-Mebsût* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), XVIII/121.

Osmanlı mahkemesine taraflar arasında gerçekleşen satım işleminin kesin (Bey’-i bât) bir şekilde gerçekleştiğine dair sunulan bir beyyine, satış işlemi yapılmadığını bilakis rehin işlemi yapıldığını ispat eden beyyineden daha kuvvetlidir.⁽¹⁵⁾ Söz gelimi bir kimse bir başkasının yedine teslim ettiği eşyanın satım sözleşmesiyle değil, rehin sözleşmesiyle geçtiğini iddia ederek davacı olsa ve rehin olarak bıraktığı eşyayı borcunu ödediği gerekçesiyle geri istese bu durumda kadı müdde-aaleyhin savunmasına bakar. Müdde-aaleyh iddia edilen eşyanın mülkiyeti kendisine satış yoluyla geçtiğini ispat eden bir beyyine sunduğunda müddeinin iddiası boşa çıkmış olur. Mahkeme müdde-aaleyh lehine kararını tescil eder.

Karz akdinin yapıldığını ispat etmek için ileri sürülen bir beyyine, mudarebe akdi yapıldığını ispat eden bir beyyineden daha kuvvetlidir.⁽¹⁶⁾ Karz akdi sözlükte “kesip koparmak, karşılık vermek”, mekânla ilgili olarak kullanıldığında “çaprazından dolaşip gitmek” gibi anlamlara gelen karz, terim olarak “geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/boş vermek” demektir. Aynı kökten türeyen istikraz kelimesi “ödünç istemek/almak”, iktiraz “ödünç almak”, ikraz “ödünç vermek”, mukriz “ödünç veren”, müstakriz “ödünç isteyen/alan” ve mukrez “ödünç olarak verilen mal” manasına gelmektedir. Karz olarak alınan malın karşılığında verilecek şey ise karz bedeli olarak isimlendirilir. Mudarebe akdi de bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşımı esasına dayalı ortaklığı ifade eder. Osmanlı muhakeme sistemine göre bir kimse başkasının yedine verdiği para veya malı borç olarak verdiğini iddia edip borcunu yasal yollardan talep ederek mahkemeye iddiasına muvafık beyyine sunsa; karşı tarafın da iddiayı kabul etmeyip aralarında mudarebe, yani emek/sermaye ortaklığı kurulduğuna dair mahkemeye sunduğu beyyineden daha kuvvetli olur. Mahkemedен borçlunun borcunu ödemesi yönünde bir karar çıkar. Öte yandan mudarebe ortaklığına emeği ile katılan mudarib beyyinesi de sermayesi ile katılan rabbü’l-mal beyyinesinden daha kuvvetlidir.

Yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde taraflar arasında emanet akdinin yapıldığını ispat eden bir beyyine, satım (bey) akdi yapıldığını ispat eden bir beyyineden daha kuvvetlidir.⁽¹⁷⁾ Osmanlı yargılama hukukunda bir kimsenin başkasının yedine bıraktığı para veya eşyayı emanet olarak bıraktığını iddia edip iadesini talep ettiğini ve iddiasına uygun beyyineyi mahkemeye sunduğunu; karşı tarafın da bahse konu para veya malın bey akdi neticesinde mülkiyetine geçtiğini ispat eden bir beyyineyi mahkemeye sunduğunu ve iadedен kaçındığını düşünelim. Bu durumda mahkemenin emanet beyyinesini kabul ederek karar vermesi gerektiğini kaynaklar zikretmektedir.

⁽¹⁵⁾ Muhammed b. Ğanim el-Bağdadi, *Melceü’l-Kudat ’inde tearuzi’l-beyyinat* (Yazma Eser, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, no: 3754, ts.), vr.86a.

⁽¹⁶⁾ el-Bağdadi, *Melceü’l-Kudat ’inde tearuzi’l-beyyinat*, vr. 105b.

⁽¹⁷⁾ Alauddin Ebu Bekir b. Mes’üd Kâsânî, *Bedai’ü’s-sanâi’ fi-tertibî’s-şerâi’* (Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), VI/25.

Hibe sözlükte “karşılıksız vermek, bağışlamak” anlamına gelmektedir.⁽¹⁸⁾ Hukuk dilinde hibe akdi özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden akdin adıdır. Ariyet de bir fıkıh terimi olarak, dönülmesi kabil olmak üzere menfaat karşılıksız olarak başkasına temlik edilen maldır. Diğer tarife göre ise menfaat, mülkiyeti değil, intifa hakkını devreden akitlerdir. Vedia da bir kimseye koruması için bir malın bırakılmasını ve bu şekilde bırakılan malı ifade eder. Vedia güvene dayalı emanet akitleri içinde ayrı bir akit türü olarak ele alınmıştır. Osmanlı mahkemesine sunulan ispat vasıtalarından biri taraflar arasında mülkiyet intikalinin hibe akdiyle gerçekleştiğini diğeri ise hibe akdi yapılmadığını ariyet veya vedia akdi yapıldığını ispat etse, bu durumda hâkimin hibe akdinin yapıldığını ispat eden beyyineye göre karar vermesi gerekir. Zira hayatın normal akışı içinde mülkiyetin bütünüyle (aynı ve menfaatıyla birlikte) bila-bedel karşılıksız intikali ispat gerektiren bir durumdur. Bu durumu ispat için ortaya konan bir beyyine elbette diğer beyyinelerden daha kuvvetli olacaktır.

Bir başka örnek de gabin beyyinesi ile ilgilidir. Gabin kelimesi sözlükte “bir şeyi unutmak, gizlemek, yanlış yapmak, alışverişte eksik ödeme ile karşı tarafı aldatmak; eksiklik ve zayıflık” anlamlarına gelir. İslam hukukunda ise genelde iki taraflı akitlerde karşılıklar arasındaki, özelde ise satım akdinde satılan şeyle fiyatı arasındaki değer yönünden farklılık ve denksizliği ifade eder. Osmanlı yargılama sisteminde gabin beyyinesi, aksine oluşan, yani gabin olmadığı yönünde ispat ortaya koyan bir beyyineden daha kuvvetlidir.⁽¹⁹⁾ Bir kimse satın aldığı bir ürünü, satıcının hileli satış yapmasından kaynaklı, piyasadaki muadillerinden daha fazla bir ücretle satın aldığını iddia edip ve bu iddiasını bir beyyine ile ispat ettiğinde satıcının aksi durumu ortaya koyan beyyinesinden daha kuvvetli olur. Kaynaklara göre Osmanlı mahkemesi bu durumda müşteri lehine karar vermelidir.

Osmanlı mahkemesinde taraflardan birinin malın sahibi, maliki olduğuna dair ortaya koyduğu beyyine, karşı tarafın aynı kişinin malı gâsıp sıfatıyla işgal ettiğine dair iddiasını ispat için mahkemeye sunduğu beyyineden daha kuvvetlidir.⁽²⁰⁾ Hâkim bu durumda müddeinin iddiasını dikkate almayacaktır. Mesela Osmanlı hukukunda bir kişinin, herhangi bir gayrimenkul üzerinde mutasarrıf olan başka bir kişi aleyhine, gâsıp sıfatıyla işgal ettiği için gayrimenkulün tasarrufundan men edilmesi talebiyle, davacı olması ve iddiasına uygun beyyineyi mahkemeye sunması durumunda müdde-aleyhin savunması talep edilir. Mülkiyetin üzerinde tasarruf yapan müdde-aleyh gayrimenkulün maliki olduğuna dair beyyineyi mahkemeye sunması durumunda kadı davacının iddiasını dikkate almaz.

Bir kişi hakkında akıl sağlığını yitirdiğini ispat eden cünun beyyinesi ile bunadığını ispat eden ateh beyyinesi, akıl sağlığının yerinde olduğunu ispat eden akıl

(18) Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), XVII/421.

(19) Ekmeliüddin El-Bâberti, *el-İnaye şerhu'l-Hidaye* (Daru'l-fikr, ts.), VII/109.

(20) Serahsi, *el-Mebsût*, XI/76.

beyyinesinden daha kuvvetlidir. Bu konuda bazı zayıf görüşlere göre de tam tersi bir durum geçerli olup akıl beyyinesi, cünun beyyinesinden daha kuvvetlidir. Mahkeme cünun veya ateh beyyinesini dikkate alarak karar vermelidir. Yine benzer şekilde bir kişinin sağlıklı olduğunu ortaya koyan bir beyyine, hasta (maraz) olduğunu ortaya koyan bir beyyineden daha kuvvetli kabul edilir ve hâkim hükmünü verirken sağlıklı ilgili beyyineyi dikkate almalıdır.

Boşanma davalarıyla ilgili olarak son birkaç örnek vererek metnimizi bitirmek istiyorum. Osmanlı mahkemesinde boşanma (talak) beyyinesi nikâh beyyinesinden daha kuvvetlidir.⁽²¹⁾ Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda evlilik birlikteliği mahkemeye mürâata gerek olmaksızın boşama lafızları veya kadının alacağından vazgeçmesi suretiyle gerçekleşen muhalaa usulüyle gerçekleşebiliyordu. Taraflar arasında gerçekleşen bu işlem çoğu zaman mahkemeye bildirilerek kayıt altına alınıyordu. Bu bilgiden hareketle bir kimse mahkemeye eşyle arasında boşanma gerçekleştiğine dair beyyine sunduğunda geçerli olur ve karşı tarafın evliliğin devam ettiğine dair beyyinesi nazarı dikkate alınmaz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı mahkemesinde de beyyine külfeti müddeiye aittir. Beyyine, hâkimin karar vermesiyle birlikte sadece davacı olan şahsı değil aynı zamanda diğer şahısları da bağlayıcı bir delildir. Öte yandan taraflar arasındaki nizayı kendiliğinden sonlandıran ikrar ilk bakışta beyyineden daha kuvvetli gözüксе de sadece ikrarı yapanı bağladığından beyyineye göre daha zayıftır. Bunun için beyyine “hüccet-i müteaddiyye” (üçüncü şahısları da bağlayan delil), ikrar da “hüccet-i kasıra” (sadece sahibini bağlayan delil) sayılmaktadır.

Beyyinenin mahkemede geçerli ve meşru olabilmesi için taşıması gereken şartlar vardır. Genellikle davacı konumundaki müddeiden, mevcut hâlin aksini iddia ettiği için kuvvetli bir delil olarak iddiasını destekleyen bir beyyine getirmesi istenir. Davalı konumundaki müdde-aleyhden de sadece yemin etmesi istenmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, davalının yeminden kaçınması da (nükul) ayrı bir ispat vasıtasıdır. Beyyine kuvvetli bir delil kabul edilirken yemin zayıf bir delil olarak kabul edilir. Çünkü hâlihazırdaki durum davalıyı desteklemektedir ve davacı ise zayıf durumdadır. Bundan dolayı zayıf taraftan, kuvvetli delil kabul edilen “beyyine”, kuvvetli taraftan da zayıf delil kabul edilen “yemin” istenmiştir. Böylece adilane bir yargılama gerçekleşsin diye adeta taraflar arasında bir denge gözetilmiştir diyebiliriz. Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste “davacının beyyine getirmesi, davalının da yemin etmesi” prensibiyle kastedilen de budur. Öte yandan beyyine hâlihazırda görünen durumun aksini ispat ederken, yemin ise mevcut durumun devamını sağlamaktadır.

⁽²¹⁾ el-Bağdadi, *Melceü'l-Kudat 'inde tearuzi'l-beyyinat*, vr.85a.

Burada söz konusu ettiğimiz davacı ve davalıdan maksat “müddei” ve “müde-aleyh” olduğundan, “müddei” olma da sürekli bir sıfat değil davadan davaya değişebilir bir özellik arz ettiği için İslam-Osmanlı muhakeme hukukunda beyyine külfeti sadece müddeiye yüklenmiş bir yük değildir. Müdde-aleyhin de karşı beyyine getirmesi her zaman mümkündür. Ayrıca müddeinin iddiasını destekleyen ikinci bir şahidi bulamadığı durumlarda yemin etme imkânı da vardır.

Aynı davada birbiriyle çelişen beyyinelerin bulunması hâlinde hangi beyyinenin tercihe şayan olduğu konusunda İslam hukuk ekolleri farklı görüşler ve ölçüler geliştirmiştir. Mesela beyyinenin kuvvetçe üstünlüğü, şahitlerin daha adil olması, bazılarına göre şahit sayısındaki fazlalık, beyyinenin ayrıntılı veya özlü olması, ziyadeyi veya asli durumu ispat etmesi hâli, tarafların zilyet olması veya olmaması gibi durumlar bu konuda söz konusu edilebilecek ölçülerdir. Ancak kabul edilen bütün ölçütleri üzerinde taşımasına rağmen zaman zaman tarafların mahkemeye sundukları beyyineler birbiri ile çelişebilir. İşte bu durumda Kadılar hangi beyyineyi tercih etmesi gerektiği problemi ile karşı karşıya kalır. Hem Osmanlı Şer’iye Sicili kayıtlarının incelenmesi esnasında karar merciinin zihnini şekillendiren hukuk nosyonunun doğru bir şekilde ortaya konabilmesi ve yargılama sürecinin doğru anlaşılabilmesi ve hem de Osmanlı muhakeme usulünün kendine mahsus özelliklerinin gün yüzüne çıkarılabilmesi için beyyineler arasındaki tearuz ve tercih konusunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Cevdet Paşa vd. *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*. İstanbul, 1876.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü’l-hukkam şerhu Mecelleti’l-ahkam*. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ts.
- Bardakoğlu, Ali. “Beyyine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. “Hibe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1998.
- Bayındır, Abdülaziz. “Bey bi’l-Vefâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003.
- Durmuş, İsmail. “Tezat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2012.
- Ebu’l-Meali, Burhaneddin Mahmud. *el-Muhitu’l-Burhani fi Fıkhi’n-Numani Fikhü’l-İmam Ebi Hanife*. Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004.
- El-Bâberti, Ekmelüddin. *el-İnaye şerhu’l-Hidaye*. Daru’l-fıkr, ts.
- el-Bağdadi, Muhammed b. Ğanim. *Melceü’l-Kudat ’inde tearuzi’l-beyyinât*. Yazma Eser, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, no: 3754, ts.

Hamevi, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbahu'l-münir*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Heyet. *Fetava'l-Alemgiriyye (el-Fetava'l-Hindiyye)*. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1310. <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=51320&tarama=hindiyye>

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Daru'l-Kitabi'l-İslami, ts.

İsmail Hakkı. *Tenâkuz-ı Fıkhî*. İstanbul: Matbaa-i Nişan Berberyan, 1308.

Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekir b. Mes'ûd. *Bedai'u's-sanâi' fi-tertîbi's-şerâi'*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.

Zuhayli, Vehbe. "el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü". *Şam: Dar Al-Fıkr*, 1997.

OSMANLI'DA KOMŞUNUN ŞUF'A HAKKI

Seval KILIÇ*

Özet

Şuf'a hakkı günümüz hukukunda olduğu gibi İslam hukukunda da bulunan, mülkiyet hakkını sınırlandıran inşai bir haktır. Osmanlı'da da şuf'a hakkı şahısların hem mahkeme önüne getirdiği hem de fetva yolu ile çözülmesini istediği önemli hukuki problemlerden biridir. Osmanlı dönemindeki şuf'a hakkının İslam dünyasında önemli bir yeri vardır. Bunun nedeni, ülkede Hanefi mezhebinin icra edilmesidir. Hanefi mezhebine göre diğer mezheplerden farklı olarak özellikle bitişik komşuya şuf'a hakkı tanırken, diğer mezhepler sadece ortağa şuf'a hakkı tanımıştır. Komşuya şuf'a hakkı verilmesi, kişiler arasındaki hukuki çatışmaları artırmış, bu da Osmanlı hukukunun ve içtihadının gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda Hanefi mezhebinin kodifikasyonu olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'de de Şuf'a hakkına geniş bir biçimde yer verilmiştir. Mecellenin 950. maddesine göre şuf'a, *“Bir milk-i müşterayı müşteriye her kaçta mal oldu ise ol miktar ile temellük etmektedir.”* Bu hakka sahip olanlar; aşamalı bir şekilde öncelikle malda ortak olanlar, sonra su hissesi ya da yol hissesi sahibi olanlar ve en son olarak bitişik komşu olanlar olarak Hanefilere göre belirlenmiştir. Şuf'a hakkının konuluş sebebi o mülk akara yabancı bir kişinin ortak olmasının önüne geçmektir. Dolayısıyla, mezhep alimlerine göre komşunun şuf'a hakkının olması bu amaca uygundur.

Komşunun şuf'a sahibi olduğu belirlendikten sonra bu hakkın her komşuya verilir verilmeyeceği tartışılmış ve bir sıralama belirlenmiştir. Bu belirlemede farklı ölçütler kullanılmış ve örneğin aradan yol geçen kapısı oldukça yakın karşı komşuya şuf'a hakkı verilmezken, müşterek duvarın olduğu yan komşulukta derece yükselmiş ve akara ortak sayılmıştır.

Komşuluğun şuf'a hakkında önemli olması, mal sahibinin mülkiyetinde tasarruf hakkını sınırladığı için kişileri bu hakkı dolanma yöntemleri bulmaya itmiştir. Çalışmamızda bu yöntemler sicillerle desteklenerek etraflıca incelenecektir.

* Arş. Gör. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, seval.kilic@medeniyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7677-7823>.

Sonuç olarak, bu çalışmanın amacı, Osmanlı'da komşunun şufa hakkını, gelişmiş olan içtihadı ortaya çıkararak ve sistematik bir biçimde hazırlayarak sempozyuma katılanların bilgisine sunmaktır. Çalışmada fetva mecmualarından, fıkıh eserlerinden, sicillerden, arşiv belgelerinden ve günümüz İslam hukuk müelliflerinin yazdığı eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Komşuluk, Şufa, Tarîk-i has, Câr-ı mülasık, Mülk akar

GİRİŞ

Şufa hakkı, İslam hukukunda ve diğer hukuk sistemlerinde mülkiyetten tasarruf hakkını sınırlayan, koşullar sağlandığında hak sahibinin tek taraflı iradesi hüküm doğuran yenilik doğuran bir haktır⁽¹⁾. Şufa hakkı, sahibine, hakkının konusu olan taşınmazın bir satım sözleşmesi veya satım hükmündeki ivazlı bir sözleşme ile başkalarına devri hâlinde, sözleşmede kararlaştırılan bedeli ödemesi karşılığında malın kendisine devredilmesini talep etme yetkisi vermektedir⁽²⁾. Hanefi mezhebinin önemli âlimlerinden biri olan Serahsi'ye göre şufa hakkı sahibi, alıcının geçerli bir nedene dayanarak mülkiyetine geçirdiği malı, onun rızası olmadan zorla almaktadır⁽³⁾. Mecelle madde 950'de ise "Şufa bir mülk-i müşterâyı müşteriye her kaçta mâl olduysa ol mikdar ile temellük etmektir." Günümüzde şufa hakkı kanundan ya da sözleşmeden doğarken; İslam hukukuna göre, ittifak ile paylı mülkiyetten, azınlık görüşü olarak irtifak niteliğindeki hakka ortaklıktan ve bitişik komşuluktan meydana gelmektedir⁽⁴⁾. Sözleşmeden doğan şufa hakkı Osmanlı uygulamasına Tanzimat döneminden sonra Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu ile getirilmiştir⁽⁵⁾.

Kur'an'da şufa hakkına ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. İslam hukukunda şufa hakkının kaynağı sünnettir. "Ortak şufa hakkına sahiptir ve her şeyde şufa hakkı vardır"⁽⁶⁾ ve "Şufa taksim edilmeyen her şeyde geçerlidir. Sınırları belirlenip yollar ayrıldığı zaman şufa yoktur"⁽⁷⁾ hadislerine dayanan Hanefiler dışındaki

(1) M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, ve Saibe Oktay Özdemir, *Eşya Hukuku*, Gözden geçirilmiş 20. bası (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 554.

(2) İbrahim Kâfi Dönmez, "Şufa", içinde *DİA*, 2010, 247.

(3) Serahsi, *Mebcut*, ed. Mustafa Cevat Akşit (Gümüşev Yayıncılık, 2016), cilt 14, 155..

(4) İbn Rüşd, *Bidayetül Müctehid ve Nihayetül-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, çev. Ahmed Meylani (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), cilt 3, 208.

(5) Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati, 3 Cumadela-hira 1297/12 Mayıs 1880 *Düstur*, Z4, 190-292, madde 64/1: "Kavanin ve nizamı mahsusa ile memnu ve adap ve intizamı umumiye muhil olmayan ve ehliyeti akideyn gibi ahvali şahsiyeye ve irs ve intikaleye nukud ve akarati mev-kufenin ve emvali gayrimenkulenin tasarrufuna' müteallik kavaid ve ahkâma muhalif bulunmayan bilcümle mukavelat ve taahhüdât ahkâmı akitler hakkında meri ve muteberdir. Şu kadar ki maku-dünaleyh mümküni'l-husul değilse butlan iddiası meşumdur."; "Kanunen ve nizamen memnu ve adab-ı umumiyeye mugayir ve asayiş-i umumiyeye mehil olmayan ve şerait-i kanuniye ve nizamiyeye muvafik olan mukavele senetlerinin ahkamı mer'i ve muteber addolunur.", Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ve Şerhi ve Zeyli* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1329), 301-2.

(6) İmam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, t.y., Ahkam, 34.

(7) Buhari, *el-Camiü's-Sahih*, t.y., Şufa'a, 36/1.

mezhep alimlerine göre şuf'a hakkı sadece ortak için vardır. Komşuya şuf'a hakkı verilmemesinin temeli olarak bir kimsenin satın aldığı bir şeyin zorla elinden alınması için kesin bir delil bulunması gerektiğini ve komşuluktaki şuf'a hakkının kesin olmadığını iddia etmişlerdir⁽⁸⁾. Hanefiler ise komşuluk ilişkilerinin sıkı tutulmasını tembihleyen bazı hadislerle dayanarak hem irtifaka dayalı ortaklığı hem de bitişik komşuluğu şuf'a hakkı doğuran hâller arasında kabul etmektedir⁽⁹⁾. Bunlardan ilki "*Kişinin malı herkesten çok komşusunun hakkıdır.*"⁽¹⁰⁾ hadisidir. Bir diğer hadis olan "*Ev komşusu, komşunun evini almakta herkesten çok hak sahibidir*"⁽¹¹⁾ ise malını satmak isteyen birisinin komşuluk hakkını gözetmiş olması açısından, komşusuna teklif etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Komşunun şuf'a hakkının kullanılmasına ilişkin ilk rivayet Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Ebû Râfi'nin evini satmak istediğinde durumu önce komşusu Sa'd b. Ebî Vakkâs'a haber vermesidir. Önce komşu Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın evi almak istememiş ancak evin sahibi başka birine teklif götüldüğünde komşu Sa'd, "*ancak dört bin dirheme (gümüş para) ve taksitle*" alabileceğini söylemiştir. Bu şartlarda evi, komşusu olan Sa'd'a satmayı kabul eden Ebû Râfi, "Hz. Peygamber'in, "*Komşu (bitişikindeki malı satın almada) öncelik hakkına sahiptir.*" dediğini işitmemiş olsaydım, bu paraya asla satmazdım. Zira beş yüz dinar (altın para) veren olmuştu." demiştir⁽¹²⁾. Ancak Ebu Rafi'nin daha az fiyatla komşusuna evini satması ayrı bir incelikler. Yoksa satılan malın değeri ne ise o miktara satılması şuf'a hakkı için yeterlidir⁽¹³⁾.

Hanefiler bunlardan hareketle şuf'a hakkının konuluş amacının, ortaklıkta ortaya çıkabilecek nizaların ve huzursuzluğun önlenmesi ise komşuluğun da en az onun kadar huzura ihtiyacı olması nedeniyle komşulukta da şuf'a hakkının bulunması gerektiğini iddia etmişlerdir⁽¹⁴⁾. Osmanlı dönemine baktığımızda şuf'a hakkı konusunda diğer fihhi konularda olduğu gibi Hanefi mezhebinin uygulandığını görmekteyiz. Mecellenin şuf'aya ilişkin 1008 ve devamı maddelerinde şuf'a hakkı ve komşunun şuf'a hakkı detaylı bir şekilde hüküm altına alınmıştır⁽¹⁵⁾.

(8) İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 209-210.

(9) Dönmez, "Şuf'a", 249.

(10) Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, t.y., Buyû, 17/75.

(11) İmam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Ahkam, 13/31.

(12) Buhari, *el-Camiu's-Sahib*, Şuf'a, 2.

(13) Mehmet Emin Özafşar ve Mehmet Görmez, ed., *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), cilt 4, 342.

(14) İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 209.

(15) Şuf'a hakkına ilişkin literatürde ve uygulamada kullanılan kavramlar şefii, bayi, müşteri, meşfu ve meşfu'un bihtir. Şefii, şuf'a hakkına sahip olan kişiyi; bayi, şuf'a hakkına konu taşınmazı satan kişiyi; müşteri, şuf'a hakkına konu taşınmazın bayi tarafından devrolunduğu kişiyi; meşfu, bu hakkın konusu olan taşınmazı; meşfu'un bih ise bu hakkın doğmasına sebebiyet veren taşınmazı ifade eder, Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılabat-ı Fikhiye Kamusu* (Ravza Yayınları, 2018), cilt

Hanefiler ve Mecelleye göre şuf'a hakkına üç durumda sahip olunur:

- Satılan akarda ortaklık,
- Satılan akara mahsus irtifak haklarında ortaklık/halîtlük⁽¹⁶⁾
- Satılan akara bitişik komşuluk.

Şuf'a hakkının kabul edilmesinin arkasında yatan temel esasın, paylı mülkiyet veya irtifak hakkı bağlamında, bu hakka konu olan taşınmazın bir yabancından ziyade mülkiyet üzerinde hâlihazırda hak sahibi olanlara devrolunarak mülkiyetin parçalanmasını önlemektir. Komşuluk bağlamında ise yine bir yabancının mahallede veya sokakta mülkiyet sahibi olması yerine bilinen tanınan bir kimsenin mülkiyeti devralarak yabancının komşuluk ilişkilerine dahilinin, başka bir ifade ile yabancından gelebilecek muhtemel bir zararın önlenmesidir⁽¹⁷⁾.

İlk bölümde detaylı olarak anlatıldığı üzere, Osmanlı şehirlerinde mahalle yalnızca fiziki veya idari değil, aynı zamanda sosyal bir birimdir. Bu sosyallik mahalle kavramının tanımında kendini hissettirmektedir: *aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ibadet ettikleri şehrin bir kesimi*⁽¹⁸⁾. Dolayısıyla mahalle, birbirini tanıyan insanların bir araya geldiği, kendi içinde bir birliklilik, bütünlük ve düzen barındıran bir yapıdır. Şuf'a hakkının taşınmazın parçalanarak yabancı şahıslarla ortak olmasının engellenmesi amacıyla paralel olarak, mahalle düzeninin kim olduğu bilinmeyen kişilerce tehdit altına alınmasını önlemek maksadı komşunun şuf'a hakkının gerekliliğini bize göstermektedir. Şuf'a hakkını komşunun kullanması durumunda mahallenin ortak menfaati ile malikin mülkiyet hakkı çatışmakta ve ortak menfaate ağırlık verilmektedir. Bununla birlikte her koşulda bitişik komşunun hak sahibi olduğu düşünülmemelidir. Çeşitli fetvalar ve mahkeme kararları incelendiğinde şuf'a konusunda hüküm verenlerin şer'i hukuka bağlı kaldıkları görülmektedir. Eğer bitişik komşu haklı değilse ya da başvuru sürelerini kaçırdıysa şuf'a talebi kabul olmayacaktır⁽¹⁹⁾. Bu yüzden hak sahibinin en ufak ihmalinde ileri sürülemeyeceği için zayıf bir hak olarak görülmüştür. Zayıf bir hak olmasının diğer bir delili de ilgilinin bu hakka sahip olabilmesi için çeşitli prosedürleri harfiyen yerine getirmesi ve mahkeme kararının ya da rızanın bulunması şarttır⁽²⁰⁾.

6, 131.

(16) Mecelle'nin 954'üncü maddesine göre hâlîtlük, su hissesi ve yol hissesi gibi hukuk-u mülkte müşarîk demektir.

(17) Dönmez, "Şuf'a", 249.

(18) Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* 4, sy 4 (1984): 69.

(19) Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, ed. Süleyman Kaya vd. (Klasik Yayınları, 2012), 550, 552.

(20) Şeyh Bedreddin, *Letâîfü'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâîfü'l-İşârât*, çev. Hacı Yunus Apaydın (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), cilt 1, 761.

Hanefi mezhebine göre şuf'a hakkındaki üç durum derecelendirilmiştir ve birinin hakkı zayıf olmadan ötekisine geçilemez⁽²¹⁾. Mecellenin 1009'uncu maddesine göre de şufa hakkı ilk önce satılan mala ortak olan kimsenin, daha sonra su ve yol hakkı gibi satılan mala halit olan kimsenin ve üçüncü olarak da satılan mala komşu olan kimsenindir. Birinci sıradaki hakkını kullanmışsa diğerlerinin şuf'a talep etme hakkı yoktur. Birinci sıradaki şuf'a hakkından vazgeçmiş ya da mala ortak olan kimse yoksa sıra ikinci sıradaki mala hâlî olana gelir. O hakkını kullanırsa üçüncü sıradaki komşunun şuf'a hakkı bulunmaz. Mala hâlî olan yoksa ya da hakkından vazgeçmişse bu sefer de mala komşu olanın şuf'a hakkı vardır:

“Zeyd Hind ile iştiraken malik olduğu menzilde hissesini ol menzile muttasıl mülk menzili olan Amr'a semen-i maluma bey' ve teslim ettikten sonra Hind bey'i istimâ' eylediği anda ittihaz-ı şuf'a edip ve şeraitine bi-tamamihân riayet edecek hisse-i merkumeyi Amr'dan almak istedikte Amr mücerret benim de menzilimin ittisâli olmakla şuf'ada sana müşarık olurum diye tamamen vermemeğe kâdir olur mu?

El-Cevap: Olmaz⁽²²⁾.”

Bir diğer fetvada cevap kısa tutulmamış, hâlîliğin şeriklikle eşdeğer görülmüştür:

“Zeyd bir mülk evini şefi'leri olan Amr ile Bekir'e bey' edip birkaç yıldan sonra mezburlar mezkûr evi üleştikte komşusu Beşir tutup ben dahi şefi'yim deyip bir miktar almaya kâdir olur mu?

El-Cevap: Olmaz, onlar birbirleri ile halitlerdir, şeriklerdir. Bekir ise câdır. Onlardan muabhardır⁽²³⁾.”

Çalışmanın konusu olan komşunun şuf'a hakkına dikkat edildiğinde üçüncü durumun yanında ikinci sıradaki halit olma durumunun da komşulukla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bir grup komşu ya da kişi kullandıkları su alanına ortak olmuşlarsa veya benzer şekilde önlerinden geçen yola ortaklarsa, içinde komşuluk barındıran mala ortaklık benzeri sıkı bir ilişki doğar. Çıkma sokakta/*tarik-i hasta* komşu olmak bu ilişkiye güzel bir örnektir. Şuf'a hakkında bitişik komşudan önceliklidir⁽²⁴⁾. Örneğin iki kişinin mülk bahçesi kapıları çıkma sokağa açılıyorsa ve bu sokakta ortaklıkları varsa, taraflardan biri mülkünü başka yola açılan kapısı olan bitişik komşuya sattığı zaman çıkma sokağa kapısı olan diğer malik şuf'a hakkı sahibidir ve bitişik komşu bu hakka ortak olamaz:

⁽²¹⁾ Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 159.

⁽²²⁾ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 545.

⁽²³⁾ H. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu'ud Fatih Nüshası*, c. 2 (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 923.

⁽²⁴⁾ İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 13-15.

“Zeyd ve Amr’ın yerleri dahi mülk bağçelerinin kapıları bir tarik-i hasda olup hakk-ı mürurda halit olsalar Zeyd bağçesin ol bağçeye muttasıl yeri dahi mülk olup kapısı abar tarike bağçesi olan Bekir’e semen-i maluma bey’ ve teslim ettikten sonra Amr bey’i istima ettiği anda ittihaz-ı şuf’a edip şeraitine bitamamiha riayet etmekle ol bağçeyi şuf’a ile Bekir’den almak istedikde Bekir mücerred “Benim bağçemin ittisali olmakla şuf’a ile sana müşarık olurum” demeğe kâdir olur mu?”

el-Cevab: Olmaz⁽²⁵⁾.”

Çıkmaz sokakta bulunan bir konağa ortak olan iki kişiden biri bu binadaki payını satarsa, binanın diğer ortağı da şuf’a hakkını kullanmaktan vazgeçmişse ve konağın avlusunu kullanan başka bir bina yoksa çıkmaz sokakta bulunanlar şuf’a hakkına sahip olurlar. Çıkmaz sokaktakiler de şuf’a haklarından vazgeçerlerse, bu durumda bitişik komşu (car-ı mülasık) şuf’a hakkını kullanabilir. Serahsi’ye göre burada bitişik komşudan kastedilen, bu konağın sırtına dayalı olup, kapısı arka sokağa açılan komşudur⁽²⁶⁾. Buradan hareketle hangi komşuların bitişik komşu olduğunu açıklamak gerekir. Birincisi, örnekte olduğu gibi birbirinin arka kısmına bitişik olması ve kapılarının farklı sokaklara açılması hâlidir. İkinci olarak yemin ü yesar, yani birbirlerinin sağında ve solunda yer almalı ve ikisinin kapısı da tarik-i amma açılmalıdır⁽²⁷⁾. Üçüncü olarak, bir binada iki kat varsa ve her kat başka kişiye aitse, Mecelle’nin 1011’inci maddesine göre bu kişiler birbirlerine bitişik komşu olarak kabul edilirler. Birden fazla katlı yapılarda üst katın yolu, alt katından farklı da olsa, başka bir deyişle kot farkı nedeniyle farklı yollara açılan kapıları olsa da bu katlar bitişik komşu sayılmaktadır⁽²⁸⁾. Bu durumda meşfu’ mülkün kapısı çıkmaz sokağa açılıyorsa şuf’a hakkı öncelikli olarak alt/üst kat komşunun değil, ikinci derecede olan çıkmaz sokak komşularının olacaktır. Alt katın bir odası satılmışsa ve alt kat başka birinin yoluna çıkış yapıyorsa (geçiş hakkı), şuf’a hakkı sahibi öncelikli olarak yolun sahibidir. Çünkü yolda hâltlik ilişkisi vardır. Yolun sahibi hakkından vazgeçerse o zaman komşu olarak kabul edilen üst kat malikinin şuf’a hakkı doğacaktır⁽²⁹⁾.

Bunlardan ayrı olarak, bir binanın içindeki oda satılıyorsa, bu durumda bitişik oda sahibinin bir ayrıcalığı yoktur, binadaki diğer oda sahipleri ile eşit derecede hak sahibidir⁽³⁰⁾.

(25) es-Seyyid Ahmed Efendi ve es-Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi, ed., *Neticeti’l Fetava* (Klasik Yayınları, 2014), 374-75.

(26) Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 167.

(27) Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Abkam* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), cilt 3, 1875.

(28) Dönmez, “Şuf’a”, 249.

(29) Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 222-223.

(30) İbn Abidin, *Reddü’l Muhtar Ale’d-Dürri’l Muhtar*, cilt 15, 14.

Kapıların yakınlığı şuf'a hakkı için önemli değildir. Karşı komşunun kapısı bitişik komşudan yakın olsa bile aradan yol geçmesi sebebiyle şuf'a hakkına sahip değildir⁽³¹⁾. Konuyla ilgili fetvalarda bu durum gözetilmiştir:

“Zeyd ve Amr’ın yerleri dahi mülk bağçelerinin kapıları bir tarik-i hasda olup hakk-ı mürurda halit olsalar Zeyd bağçesin ol bağçeye muttasıl yeri dahi mülk olup kapısı ahar tarike bağçesi olan Bekir’e semen-i maluma bey’ ve teslim ettikten sonra Amr bey’i istima ettiği anda ittihaz-ı şuf’a edip şeraitine bitamamiha riayet etmekle ol bağçeyi şuf’a ile Bekir’den almak istedikde Bekir mücerred “Benim bağçemin ittisali olmakla şuf’a ile sana müşarık olurum” demeye kâdir olur mu?”

El cevab: olmaz⁽³²⁾.”

“Zeyd ve Amr’ın menzillerinin mâbeyninde tarik-i âm olup birbirine ittisali yokken Zeyd menzilini Bekir’e semen-i maluma bey’ ve teslim ettikde Amr mücerred “Menzillerimiz birbirine mukabil olmakla menzil-i mezburu şuf’a ile ben alırım” demeye kâdir olur mu?”

El cevab: olmaz.⁽³³⁾”

Bitişik komşunun şuf'a hakkını kullanmasında bitişiklik oranının bir önemi bulunmamaktadır. Bir komşu iki taraftan, diğer komşu bir taraftan komşu olsa bile ikisinin şuf'a hakkı eşittir ve meşfuu aralarında eşit olarak paylaşılır⁽³⁴⁾.

Müşterek duvar, şuf'a hakkını ileri sürerken önemli bir unsurdur ve duvarın mülkiyeti ve durumu, şuf'a hakkını ileri sürerken kaçınıcı dereceden hak sahibi olduğunda belirleyicidir. Alt ve üst kat komşuları bitişik komşu, çıkmaz sokak komşuları ikinci dereceden halit sayılırken bir evin duvarında ortak olan komşu, o evin de ortağı olarak kabul edilmiş yani birinci dereceden şuf'a hakkını haiz olduğu kabul edilmiştir. Eğer duvar ortak değilse ve kişi, evinin girişlerini komşusunun duvarına dayamışsa bu durumda üçüncü dereceden şuf'a hakkına sahip olur, bitişik komşu sayılır, halit veya ortak sayılmaz (Mecelle m. 1021).

I. ŞUF'A HAKKININ TARAFLARI

Yukarıda da bahsi geçildiği üzere Hanefilere göre gayrimenkul henüz satıcının elinde ise şuf'a hakkının bir tarafında gayrimenkulünü satan bayi ve satın alan müşteri varken, öbür tarafında varsa malın ortağı, irtifak hakkı sahibi ya da bunlar yoksa bitişik komşudur. Özellikle araziye ilişkin şuf'a davasında bitişik komşu olmayanın

⁽³¹⁾ Serahsi, *Mebhut*, cilt 14, 162-163..

⁽³²⁾ Efendi ve el-Gedusi, *Neticetü'l Fetava*, 374-75..

⁽³³⁾ Efendi ve el-Gedusi, 374.

⁽³⁴⁾ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Abkam*, cilt 3, 1875.

şuf'a hakkı bulunmadığı hüküm altına alınmıştır⁽³⁵⁾. Gayrimenkul müşterinin eline geçmiş ise şefiin karşısında taraf olan kişi müşteridir, satıcı değildir⁽³⁶⁾.

Şuf'a hakkını ortaya koyan deliller bu hakkın herkes için geçerli olduğunu gösterdiği için bu hak yalnızca Müslümanlar için değil, gayrimüslimler için de geçerlidir⁽³⁷⁾. Hatta Trablusgarp'ta bir cami ve bir türbenin bitişiğinde olan evi satın alan Naci'ye karşı şuf'a davası açan Musevi olan bitişik komşunun davasına, Naci'nin cami ve mescitlere bitişik emlakın gayrimüslimlere satılmamasına ilişkin kararı ileri sürmesine rağmen, ortada şeriye mahkemesinin kararı olduğu için sürece devam edilmesi yönünde sadareten tezkire gönderilmiştir⁽³⁸⁾.

İstanbul Mahkemesinde görülen bir davada da bir gayrimüslimin olan ve başka bir gayrimüslime satılan evin komşusu Abdullah Beşe, şuf'a talebinde bulunmuş ve hâkim şuf'a isteğini kabul etmiştir⁽³⁹⁾. Gayrimüslimlerin şuf'a talebinde

(35) "Budur ki vilâyet-i Rumeli'nde Fener kazâsına tâbi' Nihor nâm karyeden Efenko v. Rocovet nâm zimmî mahfil-i kazâda yine karye-i merkümeden olan bâ'is-i tahrîr-i sicil Yani v. Filoreş nâm zimmî mahzarında takrîr-i merâm kılıp karye-i mesfûre sınırında vâki' bir tarafı İstefano ve bir tarafı Eş-refli çayırlarına ve bir tarafı benim çayırına ve bir tarafı tarik-i âma müntehî olup Trandafilo ve Salona ibnihâ Todor nâm zimmiyyeler tasarruflarında[kı] çayırın hakk-ı tasarrufunu sâhib-i arz mâ'rifetiyle mezbûr Yani'ye tefvîz edip mukâbelesinde iki bin üç yüz akçesi alınmış benim haberim yoğidi hâlâ mesmû'um olup şuf'a da vâsın taleb ederin deycecek arzî husûsunda şuf'a câriye olma-ğın mesfûr Efenko bu husûsa müte'allik da'vâdan men' olunduktan sonra mâ vaka'a gibbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Fi selhi Muharremi'l-harâm sene 994", M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*, çev. Baki Çakır vd., c. 22 (İSAM, 2011), 103.

(36) İmam Tahavi, *Tabavi Muhtasari*, çev. Soner Duman (Beka Yayınları, 2013), 249.

(37) Ali Can, "Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri", *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 21 (2013): 225.

(38) "Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi'ne, Devletlü efendim hazretleri, Trablusgarb'da kâin Mahmud Câmi'i Şerîfiyle e'izze-i kirâmdan Seyyid Hattab hazretlerinin türbesi ittisâlinde iştirâ etmiş olduğu hane hakkında bir Müsevî tarafından ikâme olunan şuf'a davasının cevami ve mesacidi-şerife ile mukabir müs-limine muttasıl emlakın nizası? gayr-i müslimeye bey' u ferâğ edilmemesi hakkındaki karara tevfikân istimâ' edilmemesi istid'âsını hâvî Nâci imzasıyla verilüp şûrây-ı devlete havale olunan arzuhâl üzerine Trablusgarb Vilâyeti vekâlet-i celîlesiyle ba'de'l-muhâbere tanzimât dâiresinden i'tâ kılınan mazbatada mezkûr şuf'a da'vâsı hakkında Trablusgarb Mahkeme-i şer'iyyesinden sâdir olup sûreti vilâyetden celb ve tedkik edilen i'lâm usûl-i şer'iyyeye müttebi' hükmü mutazammın olup buna karşı idâre-i mu'amele icrâsı ile i'lâm-ı mezkûr hükmünün te'hîr ve 'adem-i tenfizi mümkün olamayacağını vilâyet-i müşâ-rün-ileyhâya tebliğî hususunun nezâret-i celîlesine havâlesi ekseriyetle tezekkür edildiği der-meyân kılınmağla ber vech-i tezekkür ifây-ı muktezâsına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim. Fi 17 Rebi'ül-âhir sene (1)323 Fi 8 Haziran (1)321, Sadrazam, Devlet Arşiv-leri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliyye Mektubi Kalemi*, DH. MKT, 982/4, H-25-04-1323.

(39) "Mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Mirahor mahallesinde sâkin yaya Mustafa Beşe b. Abdullah meclis-i şer'at-i şerîfet-i garrâda hâzır olup aşağıda bahsi geçecek evin vâzi'-ı yedi olan ve vaz'-ı yedi hükûken sâbit olan mahalle-i mezbûrede sâkin Turasi v. Bayram nâm davalı zimmî hak-kında şöyle iddî'a etti ki, zimmî-i merkûm Huri bt. Dimitri ve ...? bt. Bayram adlı iki kadından mâliki oldukları ve ellerinde ve taht-ı tasarruflarında bulundurdukları mahalle-i mezbûrede vâki', bir taraftan davalı mülkü ile, diğer taraftan davacı mülkü ve Yasef nâm zimmî mülkü ile, öbür taraftan Ergiros mülkü ile ve diğer taraftan da tarik-i âm ile mahdûd cemî-i menzili cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile râyic fi'l-vakt on iki bin akçe semen-i mu'ayyen-i mak-bûz ile kendi malıyla ve kendi nefsi için satın almıştı. Bunu duyup şahid olduğumda derhal şuf'a

bulunabileceğine bir başka örnek de Avusturya Sefareti'nin bitişiğindeki bostana sefirliğine şuf'a talebinde bulunmasıdır⁽⁴⁰⁾.

II. KOMŞUNUN ŞUF'A HAKKININ ŞARTLARI

Bu başlıkta bahsedilecek olan şartlar sadece komşunun şuf'a hakkı için değil, genel olarak bütün şuf'a talepleri içindir. Ancak uygulamadaki problemler çoğunlukla komşunun şuf'a hakkını kullanırken ortaya çıktığı için şartların komşunun bu hakkı kullanmasına göre tespit edildiği anlaşılmaktadır.

A. Meşfûun Mülk Akar Olması Şarttır

Akar, genel olarak ev, tarla, dükkân, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerdir. Bu türden akarın şuf'a hakkına konu olabileceği tüm mezhepler tarafından ittifak edilmiştir⁽⁴¹⁾. Hanefiler şufa hakkının sadece ana gayrimenkülü değil bunun yanında ana gayrimenkülün üzerinde bulunan eklenti ve irtifak haklarını da (geçiş hakkı ve su hakkı gibi) kapsadığını belirtmişlerdir⁽⁴²⁾. Buna karşın gayrimenkullerin bir kısmında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İmam Malik, yukarıda sayılanlara ek olarak kuyuları ve tarladaki ağaçları ve ağaçların meyvelerini de şuf'a hakkı kapsamına almıştır. Ancak yol ve ev arsalarında şuf'a hakkının olmadığını belirtmiştir. Ebu Hanife ise kuyular ve döl hayvanlarında şuf'a hakkının olmadığını fakat arsa ve yollarda bulunduğunu ifade etmiştir. İmam Şafii ise arsa yol ve kuyularda İmam Malik'i takip etmiş, meyveler hususunda ise Ebu Hanife'ye uymuştur⁽⁴³⁾.

talebinde bulundum.... Hâkim şuf'aya hükmetti. Vaka'al-işhâd ve't-tahrîr fi'l-yevmi't-tâsi' işrîn min Cumâdelülâ sene 1027^m. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618)*, çev. Yılmaz Karaca vd., c. 13 (İSAM, 2010), 249..

(40) Devletlü efendim hazretleri, Müteveffâ Dâmad Mahmud Paşa veresine âid ve Beyoğlu'ndaki sefârethâneye muttasıl olan bostanın karibene satılacağı istihbâr kılındığından bahisle mezkûr bostanın fûruhtu hâlinde sefâretin hakk-ı şuf'asını muhâfaza etmek beyninde bulunduğuna dâir (Av)usturya sefâreti'nden i'tâ olunan takrîr tercemesinin gönderildiğini mutazammın Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden meb'ûs tezkere leffen savb-ı devletine irsâl kılınmış olmağla bu babda olan ma'lûmât ve mütâlâ'i devletlerinin iş'arına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. *Fi 2 Ramazan (1)308ve fi 9 Nisan (1)307 Sadr-ı A'zam* Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Hâme-ârây-ı ta'zîm olan işbu tezkire—i sâmiye-i cenâb-ı sadâret-penâhileriyle melfûf tezkire ve takrîr tezkiresi senedât idâresine lede'l-havâle müsakkafât ve müstafillât-ı mevkûfeden mâ 'adâ sarf-ı mülk olan mahallerde şuf'a da'vâsi mesmû' olup bunda dahi bey' u ferâğ vukû' bulacak olur ise kâide ve usûlen te'hîr-i mu'âmele kâbil olamayacağı gibi mücerred şuf'a da'vâsi ikâmesine şefî'in hak ve salâhiyeti bâkî ve mevcûd olacağı ve mebhûsün-anhâ olan bostanın vakıf yahud mülk olduğu bilinemediğinden şuf'anın vücûd veya adem-i vücudu ta'yîn olunamıyacağı cihetle sefârethanece mezkûr bostana lüzûm var ise mutasarrıflarının lâzım geleceği ifade ve mezkûr tezkire ve terceme leffen savb-ı sâmi-i dâver-i a'zamilerine i'ade kılınmış olmağla olbabda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. *Fi 26 Ramazan 1308 ve fi 23 Nisan 307*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Tabiriat*, HR. TH, 108/52, H- 26-09-1308.

(41) İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 211.

(42) İzzî Dien ve Mawil Y, "Shuf'a", içinde *Encyclopaedia of Islam, Second Edition* (Brill, 2012).

(43) İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 211.

Menkul mallarda şuf'a hakkının olmadığı ittifakla kabul görmüştür⁽⁴⁴⁾. Taşınır mallarda şuf'a hakkının olmamasına sebep olarak Hanefiler, menkul mallarda komşuluk hâlinin mümkün olmamasını gösterirler. Taşınmaz mallarda ortaklık sahiplerine komşuluk sonucunu doğururken, taşınırlarda kira veya ariyet hâli olsa bile bu iki durum süreklilik arz etmediğinden oluşan ortaklık komşuluk sonucunu doğurmaz⁽⁴⁵⁾. Örneğin kahve gediğini ortak olarak iki kişi kullanmakta iken gedik hakkı olan kişilerden biri hakkını başkasına satarsa, gedik hakkı söz konusu olan mallar menkul olarak kabul edildiği için, diğer ortağın şuf'a hakkı bulunmamaktadır⁽⁴⁶⁾.

Taşınırların yanında, akar olmadıkları için gemiler ve arzdan müstakil olarak satılan bina ve ağaçlarda şuf'a hakkı mümkün değildir⁽⁴⁷⁾. Zahiri mezhebindekiler ve daha sonra el-Kasani, gemilerde ve bazı taşınırlarda şuf'a hakkının olacağını ifade etmekle birlikte, bu görüşün Hanefi mezhebinde kabul gördüğü söylenemez⁽⁴⁸⁾.

Taşınmaza bağlı hâlde olan ağaç ve yemişlerinde ise şuf'a hakkı ileri sürülebilir. Yeter ki “*menkul akara muttasıl olsun*”⁽⁴⁹⁾. Başka bir deyişle, arazi ile birlikte satılması hâlinde şuf'a hakkına konu olabilirken, müstakil satışlarda şuf'a hakkına konu olmazlar⁽⁵⁰⁾.

Taşınmazlara dönecek olursak, Osmanlı'da her akar olarak kabul edilen taşınmaza bağlı olarak şuf'a hakkı ileri sürülemez. Önce şeyhülislam fetvaları ile

⁽⁴⁴⁾ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi* (Risale Yayınları, 1990), cilt, 272.

⁽⁴⁵⁾ Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 165-166.

⁽⁴⁶⁾ “Ma'rûz, Hüseyin Beşe b. Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'î-i münirde Kahveci Mustafa Ağa b. el-Hâc Ali hâzır olduğu hâlde kaşıkçılar kethüdâsı Ahmed Ağa b. Ahmed muvâcehesinde İstanbul'da Tarakçılar sükunda vâkî' bir bâb kahve dükkânı derûnunda mevcûde beyne'l-esnâf gedik tâ'bir olunur âlât-ı lâzime-i ma'lûmenin nısfı benim ve nısf-ı âharı hâzır-ı merkûm Mustafâ'nın yedimizde iştirâken ve şây'an mülkümüz iken mezbûr Mustafa Ağa âlât-ı lâzime-i merkûmeden nısf hissesini işbu mezbûr Ahmed Ağa'ya bin beş yüz guruş semen tesmiyesiyile bey' ve temlik ol dahi iştirâ ve temellük ve kabul eylediği mesmû'a oldukda müciz olmayıp ittihâz-ı şuf'a etmemle medfû' olan semen-i merkûmu benden alıp nısf-ı âlât-ı lâzime-i mezkûreyi bana versin deyü takrîr-i meşrûhu üzere âlât-ı lâzime-i merkûme menkûlât kabilinden olup ve menkûlât şuf'a câriye olma- mağla mütâlebe kâdir olmadığı kendiyeye ba'de't-tefhîm merkûm Ahmed Ağa rızâsıyla nısf-ı âlât-ı lâzime-i mezkûreyi ol mikdâr semen ile müdde'î-i merkûm Hüseyin Beşe'ye bey' edecek oldukda istemem deyip ibâ etmekle dönüp ben yedimde mülküm olan nısf-ı âlât-ı lâzime-i mezkûreyi hâzır-ı merkûm Mustafâ'dan bin beş yüz elli guruşa iştirâ etmişdim bu def'a nısf-ı âharını mezbûr Ahmed Ağa'ya bin beş yüz guruşa bey' etmekle mukâyese olundukda benden ziyâde me'hûzu olan elli guruşu hâzır-ı merkûm Mustafâ'dan istirdâd ederim deyü takrîri üzere tasaddi eylediği da'vâ-yı mezkûresi dahi şer'an mesmû'a ve iltifâta şâyân olmamağla bi-vech mu'arazadan men' olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803)*, çev. Ayhan Işık, Esra Yıldız, ve Salih Kahrıman, c. 82 (Kültür A.Ş., 2019), 525..

⁽⁴⁷⁾ Necmeddin Feyzi Fezyioğlu, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı”, *İÜHF* 16, sy 3-4 (1950): 962.

⁽⁴⁸⁾ Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 161.

⁽⁴⁹⁾ Fezyioğlu, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı”, 963.

⁽⁵⁰⁾ İlyas Yıldırım, “Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, sy 31 (2018): 323..

kanunlaşan, daha sonra Mecelle'nin hükümleri arasına giren husus vakıf akar ve mirî arazilerde şuf'anın söz konusu olup olmayacağıdır. 1017'nci maddeye göre, taşınmaz oldukları hâlde vakıf akarda ve mirî arazide (arazi-i emiriyye) şuf'a hakkı ileri sürülemezdir. Mirî arazinin mülkiyeti mülk arazinin mülkiyetinden farklıdır. Mirî arazinin rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete, kullanılması ve yararlanması reayaya aittir⁽⁵¹⁾. Gerçek sahiplik olmayan yerde şuf'a hakkının ileri sürülmesi mümkün değildir. Galata Mahkemesi önüne gelen bir davada iki ortaklı bir tarla Mehmet adındaki bir şahsa devredilmiş, tarlaya muttasıl arazisi olan Hüseyin Reis, şuf'a talebinde bulunmuştur. Lakin incelemede arazinin mirî arazi olduğu ortaya çıkmış ve Hüseyin Reis'in şuf'a talebi reddedilmiştir⁽⁵²⁾. Keza vakıf akar ve bunun üzerindeki mülk binalar ve ağaçlarda da şuf'a hakkı yoktur. Çünkü bunlar şuf'a söz konusu olduğu zaman menkul hükmünde kabul edilmişlerdir (Mecelle m. 1019). Vakıf arazilerdeki şuf'a talepleri Osmanlı döneminde daha çok mukataalı akarlarda söz konusu olmuştur. Uzun süre kullanım hakkı verilen bu vakıf türünde akarın üzerindeki bina ya da ağaçlar vakıftan yararlananların mülkü olabilir. İşte bu nedenle bu mülk bina ya da ağaçlara ortak olanlar şuf'a hakkına sahip olduklarını düşünmüşlerdir:

“Zeyd ile Amr'ın müşterek olduğu mukataalı bostan yerinde mülk dolaptan hissesini Bekir'e bey' ettikde, Amr, istima etdükte şuf'a davasını eylese istimâ olunur mu?”

El-cevab: Olunmaz amma Zeyd hissesini Amr'ın izinsiz gayre bey'e kâdir değildir. Bu mâkule müşâ yerler ev gibi değildir⁽⁵³⁾.”

⁽⁵¹⁾ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 17. bs (Beta, 2020), 340.

⁽⁵²⁾ “Vilâyet-i Anadolu'da Onikidivân kazâsına tâbi' Sazye nâm karye sâkinlerinden Hüseyin Reis b. İbrahim nâm kimesne mahfil-i kazâda zikri âti tarlaya vâzi'ül-yed olan bâ'is-i hâze'l-kitâb [69b] Mehmed b. Muzaffer nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Mehmed'in yedinde ve taht-ı tasarrufunda olup karye-i mezbûre sınırı dâhilinde vâki' bir taraftan Kavaklı orman ve bir taraftan Ömer nâm kimesne tarlası ve bir taraftan Hasan Bey nâm kimesne tarlası ve bir taraftan İbrahim nâm kimesne tarlası ile mahdûd bir kıt'a tarla gâibûn ani'l-meclis Abdülkâdir ve Muharrem ve Mustafa nâm kimesnelerin ale'l-iştirâki's-seviy taht-ı tasarruflarında olmağla onlar dahi her biri hissesini beşer yüz akçeden cem'an bin beş yüz akçeye zikr olunan tarlayı mezbûr Mehmed'e ma'rifet-i sâhib-i arz ile ferâğ ve tefvîz ve bedel-i tefvîz olan meblağ-ı mezbûru ahz ü kabz etmişler idi lâkin zikr olunan tarla benim tarlama muttasıl olup ben şefî' olmağla ferâğ-ı merkûmu istimâ' ettiğim hinde bilâ-te'hîr taleb-i şuf'a edip müslimîni işhâd etmişidim hâlâ taleb ederim suâl olunsun dedikde gibbe's-suâl mezbûr Mehmed cevâbında fi'l-vâki' zikr olunan tarla müdde'î-i mezbûrun tarlasına muttasıl olup lâkin zikri mürûr eden tarla ar[z]-ı mirî olup şer'an ahkâm-ı şuf'a câriye değildir deyü da'vâ-yı def'le mukâbele edicek isre'l-istinkâk mezbûr Hüseyin sâlifü'z-zikr tarla arz-ı mirî olduğunu itirâf etmeğin arz-ı mirîyede şuf'a câriye olmamağın mücebince mezbûr Hüseyin bî-vech taleb-i şuf'adan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-işrîn min Zilhicce'ti-ş-şerife li sene selâse ve seb'in ve elf.”M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*, çev. Fuat Recep, Salih Kahrıman, ve Mehmet Akman, c. 40 (İSAM, 2012), 354.

⁽⁵³⁾ Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu'ud Fatih Nüshası*, 2:919.

Ebusuud Efendi'nin bu konuya cevabı, yukarıdaki fetvadan da görüldüğü üzere ortağın şu'fa hakkı değil, satışa izin vermeme hakkı bulunduğu olmuştur. Ortağın vakıf evde şu'fa hakkına sahip olmaması, daha üst seviyede şu'fa hakkının kesilmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla vakıf arazide bulunan mülk evini tamir edip satan kişinin komşusunun da şu'fa hakkı bulunmamaktadır⁽⁵⁴⁾.

Vakıf akarın şu'fa'ya konu olamaması akarın ilk hâlinde vakıf mal olması ile mümkündür. Bunun dışında malı satın alan kişi, akarı, şefii daha duruma itiraz etmeden vakfetmiş ve bunu tescil ettirmiş olsa bile şefii usulüne uygun bir şekilde tüm koşulları yerine getirerek şu'fa hakkını talep ettiği durumda malı geri almaya hak kazanır⁽⁵⁵⁾. Keza, alıcı evi alıp mescide çevirse yine de şefii'nin şu'fa hakkı devam eder ve kullanırsa mescidi eve tekrar dönüştürebilir⁽⁵⁶⁾.

Taşınmazın bölünebilir olup olmaması şu'fa hakkının oluşmasında önemli değildir. Değirmen, hamam ya da kuyu gibi bölünemeyen mallarda da şu'fa câridir⁽⁵⁷⁾. Bunun yanında örneğin bir tarlanın bir kısmı bir müşteriye satılsa ve tarlanın bitişik komşusunun şu'fa hakkı olsa, tarlanın satılan kısmı şefinin bulunduğu tarafa isabet etmese bile, şefii, tarlanın satılan kısmını alabilir⁽⁵⁸⁾. Ancak müşterek mülkiyete konu bir taşınmazda, müşterek mülkiyet sahiplerinin kendi aralarında satış yapmaları durumunda şu'fa hakkı kullanılması mümkün değildir (Mecelle m. 1027).

B. Şu'fa Hakkı Talebinde Bulunanın Malının Mülk Akar Olması Şarttır

Özel mülk dışında vakıf akar, mirî arazi ve menkuller üzerinde şu'fa hakkı talebinde bulunulamayacağının yanında bu malların sahibi, mütevellisi, vâkıfı veyahut mutasarrıfı da bitişik komşunun malı üzerinde şu'fa talebinde bulunamaz⁽⁵⁹⁾. Galata Mahkemesi önüne gelen bir davada şu'fa talebinde bulunan Emine bt. Abdullah'ın şu'fa konusu akara bitişik bahçesinin yapılan inceleme ile merhum Sultan Bayezid Han vakfına ait olduğu, bahçenin mukataalı olarak bedel karşılığında Emine Hanım tarafından kullanıldığı ortaya çıkınca talebi mahkeme tarafından reddedilmiştir⁽⁶⁰⁾.

(54) Mustafa Efe, çev., *Fetâva-yı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı* (İstanbul: Huzur Yayınevi, t.y.), cilt 11, 93.

(55) Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâva-yı Feyziye*, ed. Süleyman Kaya (Klasik Yayınları, 2010), 401..

(56) Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 193.

(57) İbrahim Halebi, *Şerh-i Mülteka el-Ebbur (Mevkufat)*, çev. Nedim Yılmaz, c. 3 (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993), cilt 4, 121.

(58) Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Abkam*, cilt 3, 1887.

(59) Efe, *Fetâva-yı Hindiyeye*, cilt 11, 93.

(60) ".....sâlifü'z-zıkr bahçe benim işbu mülk menzilime muttasıl ve mülâsik olup şefi' olduğum ecilden ben târih-i mezbûrda bey'-i mezbûru istimâ' eylediğim hinde bilâ te'hîr taleb-i muvâsebe ve şu'fa edip Müslimin ihşâd eylemişim binâen alâ-zâlık hâlâ bahçe-i merkûmeyi şefi' olduğum cihetle mezbûr Osman Beşe'den taleb eylediğimde vermede te'allül eder suâl olunup aliverilmesi murâdındır dedikte gibbe's-suâl mezbûr Osman Beşe cevabında fi'l-vâkı' bahçe-i mahdûde-i merkûmeyi ber-minvâl-i muharrer târih-i kitâbdan beş gün mukaddem mezbûrân İsmail Ağa ve Fâtıma Hâtun'dan yedi yüz guruş semen-i medfû'a iştirâ ve tesellüm eyleyip ve bahçe-i merkûme müdde'iy-

C. Alıcı ile Satıcı Arasındaki Sözleşmenin Mali Bir Mahiyette Olması Şarttır

Şuf'a hakkının tahakkuk edebilmesi için gerekli olan hususlardan biri de yapılan ivazlı sözleşmenin *mali bir mahiyette* olmasıdır (Mecelle m. 1025). Başka bir deyişle, şuf'a hakkı satım veya satım hükmündeki ivazlı sözleşmelerde, örneğin şartlı bağışlarda geçerlidir (Mecelle m. 1021-1022). Bunların yanı sıra satım hükmünde olan ikâle, selem ve bazı sulh çeşitleri de ivazlı bir sözleşme olarak değerlendirilmektedir. Hanefi mezhebine göre, taşınmazın satımı sırasında bedelin misli veya kıyemi bir karşılığının olması gerekir. Dolayısıyla trampa da satım sözleşmesi çerçevesinde değerlendirilerek şuf'a hakkını doğurabilir⁽⁶¹⁾. Öte yandan ivazsız bağış, miras, vasiyet gibi bir bedelin ödenmediği durumlarda da şuf'a hakkı doğmamaktadır⁽⁶²⁾.

Bir taşınmaza ilişkin olarak mali bir bedel karşılığı yapılan her sözleşmede şuf'a hakkı cereyan etmeyeceği de bilinmelidir. Örneğin katil ile maktulün yakınları arasında yapılan sulh antlaşması neticesi verilen mülk için veya bir eve karşı köle azadında şuf'a hakkı söz konusu değildir⁽⁶³⁾. Yine kira akdi ile kiralanan bir taşınmazda ücret olarak verilen bedel ile şuf'a hakkı ileri sürülemez. Bunun yanında mehir bedeli olarak verilen mülk taşınmazda da şuf'a hakkı doğmaz.

İçinde kiracının bulunduğu taşınmaz satılıyorsa kiracının şuf'a hakkı yoktur. Çünkü kira herhangi bir ortaklık veya komşuluk ilişkisi doğurmaz. Sadece taşınmazın belirli bir süre kullanım hakkının devri söz konusudur. Yapılan ivazlı sözleşme de mülkiyeti devir hususunu içermediği için mali bir bedel karşılığı olma şartını da gerçekleştirmez:

ye-i mezbûre Emine Hâtun'un menziline muttasıl ve mülâsık olduğunu ikrâr lâkin müdde'yye-i mezbûrenin bey'-i merkûmu istimâ' eylediği hinde bilâ te'hîr taleb-i muvâbebe ve şuf'a eylediğini inkâr eylediğinden mâ'adâ bahçe-i merkûmenin arsası merhûm Sultan Bayezid Hân -aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân- Vakfî'ndan olmağla beher sene cânib-i vakfa otuz üç akçe mukâta'ası vardır deyü iddi'â edip ve müdde'yye-i mezbûre hâl minvâl-i muharrer üzere olduğunu ani'l-ikrâr ve'l-inkâr mütereddide olmağla mevlânâ-yı mezkûr dahi husûs-ı mezbûra bî-garaz ehl-i vukûf Müsliminden vakf-ı mezbûrun câbîsi Çorbacızâde el-Hâc Mustafa ve mahalle-i mezbûre imâmı el-Hâc İsmail Efendi ve İsmail Çelebi b. Ali ve Mehmed Çelebi b. Ali nâm kimesnelerden istifsâr ve istihbâr eyledikde fi'l-hakika bahçe-i mahdûd-i merkûmun arsası zevce-i meşrûh-ı merhûm Sultan Bayezid Hân Vakfî'ndan olup beher sene cânib-i vakfa otuz üç akçe mukâta'ası olduğunu müdde'yye-i mezbûre Emine Hâtun muvâcehesinden her biri alâ tarîki'-şehâde haber verip ve bu makûle mukâta'alı arsada şuf'a da'vâsı meşrû' olmadığı kütüb-i vakfiyede mastûr ve mukayyed olmağın mevlânâ-yı mezkûr dahi mezbûre Emine Hâtun'u bilâ vech-i şer'î mezbûr Osman Beşe'ye mu'arazadan ba'de'l-men' vâki' hâli mahallinde ketb ü tahrîr ve ma'an ba's olunan Serrac Yusuf b. Abdullah ve muhzır Sirmakeş Mustafa b. Ahmed ile meclis-i şer'a gelip alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi'l-ibtigâ ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ışrîn min-Şevvâli'l-mükerrrem sene 1137.", M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil* (H. 1137-1138 / 1724-1725), çev. Hüseyin Kılıç ve Salih Kahrıman, c. 63 (Kültür A.Ş., 2019), 218..

(61) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 980.

(62) Dönmez, "Şuf'a", 250.

(63) Efe, *Fetâva-yı Hindîyye*, cilt 11, 90.

“Zeyd mülk menzilini Amr’a semen-i maluma bey’ ve teslim ettikde mukaddema menzil-i mezbûrda müstecir olan Bekir mücerred “Mukaddema müstecir olmakla şirâya velayım” deyu menzil-i mezbûra müdahaleye kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz.”⁽⁶⁴⁾

Ancak kiralanan yer için önceden belli bir bedel üzerinden icare akdi yapılmış ise yahut evlilik öncesi bir mehir belirlenmiş ve belirlenen bu meblağa karşılık taşınmaz devrolunuyor ise bu durumlarda şuf’a hakkının doğduğu kabul edilir⁽⁶⁵⁾.

Şefi’ taşınmazı, satıcı ile müşteri arasındaki sözleşmede kararlaştırılan bedel karşılığında alma hakkına sahiptir. Dolayısıyla satıcının şefi’den daha yüksek bir bedel talep etmesi mümkün değildir.

D. Satılan Malda Satıcının Hiçbir Hakkının Kalmamış Olması Şarttır

Burada önemli olan malın satan kişinin mülkiyetinden tamamen çıkmasıdır. Alan kişinin mülkiyetine dâhil olması aranmaz. Bu durum belirsiz olsa dahi şuf’a sabit olur⁽⁶⁶⁾. Örneğin, satıcının satım sözleşmesinde seçimlik hakkı varsa veya sözleşme fasit bir sözleşme ise, seçimlik hakkın kullanılma ihtimali ve satıcının dava açıp malı geri alma imkânı olduğundan yani satıcının mülkiyet iddiası varlığını sürdürürken, şefii hakkını ileri süremez. Bunun yanında seçimlik hak müşteride yani satın alanda ise şefiin şuf’a hakkı devam eder⁽⁶⁷⁾.

Malın ayıplı çıkması (hıyar-ı ayb) ve malı görme seçimlik hakkı (hıyar-ı rü’yet) şuf’a hakkının ileri sürülmesine engel değildir. Ancak müşteri şuf’a hakkı ileri sürülmeden bu haklarından birini ileri sürerek sözleşmeyi feshederse artık şefiin şuf’a hakkı sabit olmaz⁽⁶⁸⁾.

E. Şefiin Kendi Mülküne Satım Sözleşmesinin Kurulmasından Meşfu Akarı Almasına Kadar Mülkiyetinin Devam Etmesi Şarttır

Örneğin, şefii, şuf’a hakkında ileri sürmesi gereken üç talepten ilk ikisini ileri sürmüş sonra da mülkünü satmış ise şuf’a hakkı sakıt olur⁽⁶⁹⁾. Bunun yanında akar(meşfuunbih) üzerinde kendi mülkiyetinden ufak bir kısım kaldıysa şufa hakkı devam eder. Örneğin mülk üzerinde seçimlik hakkı varsa ya da fasit bir satım sözleşmesi yapmışsa fesih hakkını ileri sürebileceği için mal üzerinde mülkiyet iddiası bulunmaktadır. Bunun yanında meşfu akar, satım sözleşmesi zamanında

⁽⁶⁴⁾ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezyiye*, 401, 402.

⁽⁶⁵⁾ Dönmez, “Şuf’a”, 250..

⁽⁶⁶⁾ Feyzioğlu, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle’de) Şuf’a Hakkı”, 964.

⁽⁶⁷⁾ Efe, *Fetâva-yı Hindiyye*, cilt 14, 91..

⁽⁶⁸⁾ Feyzioğlu, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle’de) Şuf’a Hakkı”, 965.

⁽⁶⁹⁾ Feyzioğlu, 966.

şefiin mülkü olmamalıdır⁽⁷⁰⁾. Yani birbirine bitişik iki akarı olan bir kimse önce birini başkasına satıp daha sonra sattığı akara bitişik komşu olduğunu iddia ederek, sattığı akarda şuf'a iddiasında bulunamaz (Mecelle m. 1039).

F. Şuf'a Hakkı Sahibinin Yapılan Satım Sözleşmesini Açık ya da Örtülü Olarak Rıza Göstermemiş Olması Şarttır

Bir kimse haberi olduğu hâlde, komşusu bulunduğu mal satılırken şuf'a hakkını kullanmamışsa bu hakkı sona ermiştir. Çünkü satıldığını öğrendikten ve isteme imkânı olduktan sonra, istemeyip susarak orayı satın alan yeni komşunun komşuluğuna rıza vermiştir. Böylece bu yeni komşu, şufa hakkı sahibinin razı olması bakımından eski komşu gibi değerlendirilir. Bu da zorunlu olarak şufa hakkını ortadan kaldırır⁽⁷¹⁾.

Şefiin satım sözleşmesine vermiş olduğu rıza, satın alan kişi veya ücret gibi şuf'a hakkının kullanılmasını etkileyebilecek konularda hata hâline istinat ediyor ise, bu durumda açık veya örtülü olarak verilen rızanın geçersiz olduğu kabul edilir ve şuf'a hakkı devam eder⁽⁷²⁾. Satım akdi gerçekleşmeden önce şefiin muhtemel şuf'a hakkından feragat etmesinin hukuki bir değeri bulunmamaktadır⁽⁷³⁾.

G. Şuf'a Hakkı Sahibi, Hakkının Olduğunu İspat Etmelidir

Özellikle bitişik komşu için talep eden herhangi bir delil gösteremezse şuf'a talebi sakıt olur. Eyüp Mahkemesi'nde görülen bir davada satıcıdan malı satın alan Todori'ye satıcının komşusu şuf'a talebinde bulunmuştur. Todori, malı elinde tutmak için kendisinin de şuf'a hakkına sahip olduğunu iddia etmiş ancak mahkemece kanıt istendiğinde, bir şey ileri sürememiştir. Dolayısıyla şuf'a talebi reddedilmiştir⁽⁷⁴⁾.

III. ŞUF'A HAKKININ KULLANILMASI

Şuf'a hakkının kullanılması bahsine gelecek olursak; şuf'a hakkını doğuran üç ihtimalin herhangi birinde şuf'a hakkına sahip birden fazla kişinin bulunması ihtimalinde, her bir şefii payı oranında değil, eşit şartlarda hak elde eder⁽⁷⁵⁾:

“Zeyd'in menziline bir cânibi Amr'ın menziline iki cânibi Bekir'in menziline muttasıl olup Zeyd menzil-i mezburu Beşir'e semen-i maluma bey' ve teslim etmekle Amr ve Bekir ittihaz-ı şuf'a ve şeraitine bittamamiha riayet edip

(70) Efe, *Fetâva-yı Hindiyeye*, cilt 14, 92.

(71) Serahsi, *Mebcut*, cilt 14, 160.

(72) Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerbu Mecelleti'l-Abkam*, cilt 3, 21.

(73) Yıldırım, “Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese”, 325.

(74) M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620)*, çev. Yılmaz Karaca, Rasim Erol, ve Mehmet Akman, c. 24 (İSAM, 2011), 296.

(75) Yıldırım, “Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese”, 327.

menzil-i mezburu şuf'a ile almak murad eyleseler ne vehile alırlar?

El-cevab: Beraber alırlar⁽⁷⁶⁾.

Şefii'nin şuf'a hakkı doğduğu zaman bu hakkını hiçbir gecikme olmaksızın ivedilikle ileri sürmesi gerekmektedir. Talebini ileri sürerken ortaya satılan mal kadar bedeli hemen sunması gerekmez⁽⁷⁷⁾. Talebindeki en ufak bir gecikme şuf'a hakkının sona ermesine neden olacaktır. Bu sebeple Hanefi fıkhı ve mecelle şuf'a hakkının nasıl talep edileceğini detaylı bir şekilde hükme bağlamıştır. Şefii, şuf'a hakkını sıralı olarak üç şekilde talep etmesi gerekir. Bunlar sırasıyla,

- taleb-i muvâsebe,
- taleb-i takrîr ve işhâd ile
- taleb-i husûmet ve temellüktür.

Mecellenin 1029'uncu maddesine göre şefiî satım sözleşmesini ve bedeli duyduğu bir mecliste derhal "*ben mebiin şefiiyim*" veya "*bişşuf'a talep ederim*" demek gibi şuf'a hakkının kullanılması anlamına gelecek bir söz söylemesi gerekir ki, buna taleb-i muvasebe denir⁽⁷⁸⁾. Şefiînin duyuş tarzının taleb-i muvasebede bir önemi yoktur. Başka bir deyişle, satım sözleşmesini doğrudan kendisi duyabileceği gibi, bir başkasından dolayı olarak da öğrenebilir. Örneğin bir davada şefi uzakta iken meşfuû satılmış ancak geri dönüp müşteriye sorduğunda, müşteri malı vermemek için karaladığını iddia etmiştir. Daha sonra mahalleliden işin aslını öğrendiği anda soluğu mahkemede almış ve şahitlerini de yanına getirerek şuf'a talebinde bulunmuştur⁽⁷⁹⁾. Dolaylı öğrenme hâlinde dahi, şefiî, derhal taşınmaz üzerindeki şuf'a hakkını kullanacağını beyan etmelidir. Bir mecliste kullanmayacağını

(76) Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezyiye*, 402.

(77) İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 247.

(78) Madde 1029: "Şefiî'nin akd-i bey'î duyduğu mecliste derhâl ben mebi'in şefiîyim yâhüd biş-şuf'a talep ederim demek gibi taleb-i şuf'aya delâlet eder bir söz söylemesi lâzımdır. Buna taleb-i muvâsebe denir."

(79) "Karye-i İstavros'dan hâssa koruculardan Mehmed Bey b. Abdullah mahfil-i kazâda (...) karye-i merkûmede mülkü mülkûme hâlât olan Kıryako bt. Filipa nâm zimmîyenin evini ben seferde iken Harsefine bt. Ekşino nâm zimmîyeye iştirâ edip seferden geldiğimde merkûme ben kirâ ile aldım satın almadım deyu dâimâ beni mağdûr edip hâlâ haber aldım ki sekiz bin beş yüz akçeye bey'î kat'î ile iştirâ eylediğin istimâ' eylediğimde meclisde hakk-ı şuf'amı ol meclisde olan kimesnelere i'âm edip ve bunda gelip taleb-i muvâsabem haber verdiğim tahrîr olunup sûreti yedime verilmesin ricâ eylerim deyip ve Müslümanlardan Hasan b. Bâli ve Mustafa b. Siyami ve Piyâle b. Abdullah nâm kimesnelere fi'l-hakîka zıkr olunan eve mezbûrun mülkü mülâsıkdır ve hîn-i semâda hakk-ı şuf'amı (...) haber verdi deyu haber verdikleri kayd olundu.", M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*, çev. Rifat Günalan ve Mehmet Canatar, c. 10 (İSAM, 2010), 470.

söyledikten sonra satıcının ya da müşterinin yanında şuf'a talep edemez⁽⁸⁰⁾. Tutarlı olmalıdır. Örneğin Üsküp'ün Kalkandere Kazası ahalisinden olan Bekir Ağa kendi menziline bitişik menzilin başkasına satıldığını öğrenmiş ve dört bir yandan taleb-i muvasebde bulunmuştur. Üsküp Mutasarrafına ve valisine gönderilen bir şukkada Bekir Ağa'nın şuf'a talebinin değerlendirilip ona göre mahkemede hüküm verilmesi istenmiştir:

“Kalkandelen Kazası'na tâbi' Vişkodice Karyesi ahâlîsinden Bekir Ağa'nın menziline muttasıl olan menzili sâhib-i âhara fûrûht eylemiş olduğundan kendüsünün hakk-ı şuf'ası bulunduğu mahallinde bi't-terâfû' icâbının icrâ olunması hususu istid'â olunmuş olmağla keyfiyet muvâfik-i inhâ ile şer'-i şerîf ve meclis ma'rîfetiyile rü'yet olunarak lâhik olacak hükmün icrâsı hususuna himmet buyurulmak siyâkında şukka. Himmet buyuruldu⁽⁸¹⁾.”

(80) “Mahmiye-i İstanbul'da Langa kurbünde Çakırağa mahallesinde sâkin Bogos v. Serkiz nâm [kimesne] mahmiye-i mezbûrede meclis-i şer'-i hatirde zikri âti arsaya vâzî'ül-yed olan işbu bâ'isü's-sifr Acı Kostantin v. Bünyad nâm zimmî muvâçhesindemezbûr Acı Kostantin'e yüz guruşa bey' ve kabz-ı semen etmekle arsa-i mezbûre benim menzilime muttasıl olmağla bey'-i mezbûru istimâ' ettiğimde hîn-i istimâ'da taleb-i şuf'ada muvâsebe edip arsa-i mezbûreye bi-tarîkî'ş-şuf'a ben tâlib olmağla hâlâ mezbûr Acı Kostantin'e suâl olup arsa-i mezbûre için vâlidem mezbûre Aksabet'e semen deyü medfû'u olan meblağ-ı mezbûr yüz guruşu benden ahz u kabz ve arsa-i mezbûrdan kasr-ı yed ve bana bi-tarîkî'ş-şuf'a teslim etmek üzere tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde, gıbbe's-suâl mezbûr Acı Kostantin cevâbında arsa-i mezbûreyi müdde'i-i mezbûrun vâlidisi mezbûre Aksabet'den yüz guruş semen-i medfû'a iştirâ eylediğinden sonra husûs-i mezbûru şühûd mahzarında müdde'i-i mezbûra i'lâm eylediğimde ol dahi arsa-i mezbûreyi şirâyâ tâlib olmayıp şirâdan fâriğ olmağla bu vech üzere iskât-ı şuf'a etmişdir deyü def'le mukâbele edecek gıbbe'l-istintâk ve'l-inkâr mezbûr Acı Kostantin'den def'-i mezbûruna beyyine taleb olundukda Langa'da sâkin Marat v. Kiryako ve Alacacı Hanı'nda sâkin Lefter v. Kalender nâm zimmiler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'e hâzırân olup istişhâd olunduklarında fî'l-hakîka mezbûr Acı Kostantin arsa-i mezbûreyi müdde'i-i mezbûrun vâlidisi mezbûre Aksabet'den yüz guruş semen-i medfû'a iştirâ ettikten sonra bey'-i mezbûru bizim huzûrumuzda müdde'i-i mezbûr yüz guruşa i'lâm eylediğinde ben istemem ve tâlib dahi değilim deyü bizim huzûrumuzda şuf'a da'vâsından fâriğ olup iskât-ı şuf'a eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-tâ'dil ve't-tezkîye şehâdetleri makkûle olup mücebince müdde'i-i mezbûr bi-vech mu'arazadan men' birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî'l-yevmi's-sâmin aşer min-şehri Rebi'ülevvel sene 1116.” M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Rumeli Sadâreti Mabkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*, çev. Coşkun Yılmaz ve Salih Kahrıman, c. 59 (Kültür A.Ş., 2019), 256; M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Üsküdar Mabkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793)*, çev. Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ, ve Yılmaz Karaca, c. 81 (Kültür A.Ş., 2019), 242. Bu ikinci davada müşteri malı satın alırken ıskat-ı şuf'a ile satın aldığı bir hüccet ile ispat ettiği için şefin talebi kabul edilmemiştir.

(81) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, (A.) MKT. DV. 100/39, H-21-02-1273, meseleye ilişkin sicillerden bir örnek: “Kıdvetül-kuzât Resûl Efendi mahfil-i kazâya gelip ben âhar yerde iken civârımda mülkü olan Hanzâde nâm hâtun mülkünü âhara bey' eyleyip ben dahi işittğim sa'atte şuf'a tuttum tahrîr olunmasını talep ederim dedikde takrîr-i talebiyle. Tahrîren fî'l-yevmi'l-hâmîs aşer min-şehri Zilhicce'ti'ş-şerîfe sene elf”, Aydın ve Yılmaz, *Üsküdar*

Taleb-i takrir ve işhad ise, satılan malın (meşfu'un) veya satın alanın yanında iki kişiyi (iki erkek veya bir erkek ve iki kadın) şahit göstererek şuf'a hakkını kullanacağını açıklamaktır⁽⁸²⁾. Ancak müşteri, şefiin bu beyanını ikrar ederse, taleb-i takririn şahitle desteklenmesi şart değildir⁽⁸³⁾. Mecelle'nin 1030'uncu maddesi taleb-i takrir ve işhad'ın nasıl yapılacağını şu şekilde açıklamıştır:

“Şöyle ki iki kişi huzûrunda olarak mebi'in yanında bu akârı filân kimse iştirâ etmiş yâhûd müşterinin yanında sen filân akârı iştirâ etmişsin veyâhûd mebi' henüz bâyi' yedinde ise anın yanında sen filân akârını filâna satmışsın ben ise şu cihetle anın şefiiyim, ve taleb-i şuf'a etmişdim, şimdi dahi taleb ederim, şâhid olunuz demelidir.

Ve eğer şefii uzak mahalde bulunub da bi'z-zât bu vechile taleb-i takrir ve işhâd edemezse birini tevkil eder. Vekil bulamazsa mektûb gönderir.”

Maddeye göre, şuf'a hakkı sahibi, satın alana veya satılan mala uzakta olduğu için bu imkânını kullanamayacak ise öncelikle vekil tutmalı, vekil bulamaz ise mektup göndermek suretiyle de şuf'a hakkını kullanmak istediğini beyan etmelidir. Fetâvâ-yı Fezziye'de de vekil vasıtası ile talep edilmesi uygun bulunmuştur:

“Edirne'de mülk menzili olan Zeyd İstanbul'a geldikde ol menzile muttasıl mülk menzili olan Amr, menzil-i mezburu Bekir'e semen-i maluma Edirne'de bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd, bey'-i mezburu İstanbul'da istimâ ettiği anda taleb-i muvasebe edip ve derakap taleb-i işhâd ve husumet-i şuf'a için Beşir'i tevkil edip Beşir dahi Edirne'ye varıp vekaleten şuf'a dava edip şerait-i şuf'aya bitamamiha riayet edecek menzil-i mezburu şuf'a ile Zeyd için Bekir'den almaya kâdir olur mu? El-cevab: Olur⁽⁸⁴⁾.”

Taleb-i muvasebe ve taleb-i takrir ve işhaddan sonra şefiin meseleyi mahkemeye taşımasına ise taleb-i husumet ve temellük denir (Madde 1031)

Taleb-i muvasebe hemen gerçekleştirilmezse ya da taleb-i takrir ve işhad makul bir süre içinde yerine getirilmezse şuf'a hakkı kaybedilir. Taleb-i husumet süresi ise bir ayla sınırlı olup haklı sebep gösterilmediği takdirde bir aylık süre içinde meselenin mahkemeye taşınmaması hâlinde şuf'a hakkı düşer⁽⁸⁵⁾. İstanbul Mahkemesi'nde görülen

Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591), 10:421.

⁽⁸²⁾ İmam Muhammed'e göre şahit tutma işlemi malın kendisinden istendiği kişinin yanında veya şuf'a konusu malın yanında yapılması gerekir, İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 248.

⁽⁸³⁾ Fezziyî, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı”, 976.

⁽⁸⁴⁾ Şeyhülislam Fezzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziye*, 402.

⁽⁸⁵⁾ *Madde 1032*: “Şefi'eğer taleb-i müvâsebeyi te'hîr ederse meselâ akd-i bey'i duyduğu gibi ol meclisde taleb-i şuf'a etmeyib de başka iş ile yâhûd âhar sadede dâ'ir bir bahis ile meşgûl olmak gibi i'râza delâlet eder bir hâlde bulunursa yâhûd taleb-i şuf'a etmeden ol meclisden kalkarsa hakk-ı şuf'ası sakıt olur.”

bir davada, şeffi, mülkün satıldığını duymuş ancak bir süre suskun kalmış, sonrasında ise ilginç bir şekilde mahkeme kararını var deyip malı müşterinin elinden almıştır. Müşteri şuf'anın bâtil olduğunu öğrenince malı geri almak için dava açmıştır⁽⁸⁶⁾.

Şeffi, satın alınan rızaen malı teslimi ile yahut hâkimin hükmü ile meşfu'un mülkiyetini kazanır (Madde 1036). Dolayısıyla taleb-i husumet zorunlu bir aşama olmayıp malı satın alanın rıza ile malı devretmemesi hâlinde başvurulması gereken bir usuldür. Ancak şeffi, müşteri malı teslim etmeye rıza gösterse dahi taşınmazın mülkiyetini hâkimin hükmü ile kazanma yolunu tercih edebilir⁽⁸⁷⁾. Şeffi dava hakkını kullanmayı tercih ederse mülkiyet hakkı teslim ile değil hâkimin hükmü ile devrolunur. Ankara mutasarrıfına gönderilen bir şukkada malı satan kişi malın teslimine rıza göstermemiş ve mesele mahkemenin sonuçlandırmasına kalmıştır. Ancak mahkeme süreci işlerken Sivrihisar müdürü duyuru ve bildirim yapılmadan malı elinden almış ve müşteriye hapsedmiştir. Yazıda işlemlerin hukuka uygun bir şekilde yapılması ve mahkeme sürecinin işletilmesi istenmiştir⁽⁸⁸⁾.

Şuf'a hakkı sebebiyle açılacak davada yetkili mahkeme taşınmaz malın bulunduğu yer mahkemesidir⁽⁸⁹⁾.

Madde 1033: Şeffi' eğer taleb-i takrîr ve işhâdı velev ki mektûb icrâ edecek kadar vakit geçib de te'hîr ederse hakk-ı şüf'ası sakıt olur.

Madde 1034: Taleb-i takrîr ve işhâddan sonra şeffi' eğer âhar diyârda bulunmak gibi bir özr-i şer'isi yok iken taleb-i husûmeti bir ay te'hîr ederse hakk-ı şüf'ası sakıt olur."

(86) "...sofa ve tabhâne ve örtme ve havluyu müştemil mülk menzilin sekse riyâli guraşa iştirâ ve kabz eylediğimden sonra, menzil-i mezbûrun câr-ı mülâsıkı mezbûr Vartiz bey'-i mezbûru mahmiye-i merkûmede istimâ' eyledikde sükût etmekle mezbûrdan hakk-ı şuf'a sakıt olmuş iken, şerâit-i şuf'a-yı bi tamâmihâ ri'âyet eyledim deyû da'vâ-yı şuf'a edip havâsına tâbi' hâkimü'ş-şer' mu'âveneti ile semen-i mezbûru yedimden almış idi hâlâ mezbûrdan suâl olunup semen-i mezbûru, mezbûra red ve menzil-i mezbûru merkûm Vartiz'den almak murâd ederim, suâl olunsun dedikde gibbe's-suâl mezbûr dahi cevâbında kazıyye minvâl-i muharrer üzre olduğunu ikrâr edicek ikrârı mücebince semen-i mezbûru alıp menzil-i mezbûru mahallinde mezbûr Arutin Ermeni[ye] teslimi mezbûr Vartiz'e tenbîh olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-âşir min Zilka'de sene 1073", M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, çev. Rasim Erol vd., c. 16 (İSAM, 2010), 281..

(87) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 978.

(88) "Osman Ağa'nın takdîm eylediği arzuhalde Sivrihisar'da Ankaralı Taşcıoğlu Kirako'dan almış olduğu bir bâb mülk-i menzile kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Mahmud nâm kimesne şuf'a iddiâsıyla tasarrufuna mâni' olmasından nâşi mukaddemen icrâ olunan muhâkemelerinde mukaddemen haksızlığı tebeyyün eylemiş ise de lâzım gelen ilâm-ı şer'i verilmemiş ve kazâ-i mezbûr müdîri hâne-i mezkûru cebren elinden almak üzere kendisini hapse ilgâ etmiş olduğundan bahisle bi't-terâfu' icrâyı hakkâniyyet olunması hususu istidâ olunmuş olmağla şer'-i şerif ve meclis marifetiyle müdâhale-i merkûmeynin meniyle ber-vech-i hakkâniyyet rü'yet olunarak tebeyyün edecek hâle göre icâbının icrâsıyla keyfiyyetin iş'arı hususuna himmet eylemeleri siyâkında şukka", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.) MKT. DV., 172/34, H-25-03-1277.

(89) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 977.

Malı satın alanın malı teslimi veya hâkim kararı sonrasında şefii malı satın almaktan vazgeçmesi mümkün değildir⁽⁹⁰⁾. Malın teslim edilip edilmemesine göre hasım mevkinde satıcı veya müşteri konulur. Mal henüz teslim edilmemişse hasım satıcı iken, mal teslim edilmişse hasım olarak müşteri gösterilmelidir.

Satıcı ile müşteri arasında olan sözleşme sonrası, mal henüz teslim edilmemiş ve bedel de satıcıya henüz ödenmemişse, hâkimin hükmü üzerine şefii bedeli satıcıya ödeyerek malı satın alır. Mal teslim edilmemekle birlikte bedel ödenmiş ise, şefii malı satıcıdan alır fakat bedeli müşteriye öder⁽⁹¹⁾. Şuf'a hakkı hâkim tarafından kabul edildiği zaman aleyhine hüküm verilen kimse (satıcı ya da müşteri) malın bedeli ödeninceye kadar meşfuuyu elinde tutma hakkına sahiptir⁽⁹²⁾. Yukarıdaki olayda olduğu gibi yetkili kimselerin söz konusu mülkü zor kullanarak zapt etme hakları yoktur.

Mecelle'nin 1037'nci maddesine göre, bir malı şuf'a hakkını kullanarak satın almak, malın satım sözleşmesiyle satın alınması gibidir. Buna göre, bir satım sözleşmesinde alıcının sahip olduğu tüm haklara şefii de sahiptir. Örneğin, hıyar-ı rüyet (malı görmeden alan kimsenin malı görünce cayma hakkına sahip olması) veya hıyar-ı ayıp (ayıp hâlinde cayma hakkı) şuf'a hakkı ile alınan taşınmaz için de kullanılabilir. Müşteri ile satıcı arasındaki satım sözleşmesinde bu hakları kısıtlayıcı hükümlerin şefii açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır⁽⁹³⁾.

Şuf'a hakkı kişiye bağlı olan haklardandır. Şefii, şuf'a hakkını kullanacağını beyan etmiş, başka bir deyişle taleb-i müvâsebe, taleb-i takrîr ve işhâd safhalarını yerine getirmiş ancak müşterinin malı tesliminden veya meseleyi mahkemeye taşımış ise hâkimin hükmünden önce vefat etmiş ise şuf'a hakkı miras yoluyla intikal etmez⁽⁹⁴⁾. Müşterinin taşınmazı rızaen teslimi yahut hâkimin hükmünden sonra şefii ölümü ihtimalinde ise taşınmazın miras yoluyla devri mümkündür. Dolayısıyla mülkiyetin kazanılması için şuf'a hakkının kullanılması için takip edilen üç safhanın da tamamlanması gerekir. Bununla birlikte bu üç safha tamamlanmadan bu sefer müşteri vefat ederse, şefii talebini müşterinin mirasçılara yöneltebilir⁽⁹⁵⁾.

Şefii, şuf'a hakkını kullanmak istediğini hem satıcıya hem de alıcıya duyursa dahi henüz mülkiyet kendisine geçmediğinden, şuf'a hakkına konu taşınmazın (meşfu'un) bitişiğindeki taşınmaz satılırsa, henüz meşfu'un mülkiyetini iktisap etmediğinden o taşınmazla ilgili şuf'a hakkı doğmaz (Mecelle m. 1040).

(90) Yıldırım, "Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese", 329.

(91) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 977.

(92) İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 248.

(93) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 979.

(94) *Madde 1038*: Taleb-i müvâsebe ile ve taleb-i takrîrden sonra müşterinin bi't-terâzi teslimi yâhûd hâkimin hükmü ile şefi' henüz meşfu'a mâlik olmadan fevt olsa hakk-ı şuf'a veresesine intikal etmez.

(95) Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 978 vd.

Aynı derecede bulunan ve şuf'a hakkının tüm şartlarını yerine getirmiş bulunan birden fazla şefii bulunması hâlinde, şuf'a hakkı veren taşınmazın (meşfuun bihin) üzerindeki pay oranları veya bu taşınmazların miktarının bir önemi bulunmayıp yalnızca kişi sayısı (adedi rüus) önem arz eder. Mesela, çıkmaz bir sokakta altı ev bulursa ve bunların üçü bir şahsa diğer üçü de üç ayrı şahsa ait olsa bunlardan birinin satılması hâlinde üç evi olan şahıs ile bir evi olan şahıs eşit derecede şuf'a hakkına sahiptir. Dolayısıyla meşfu, şefiilerin adedi esas alınarak paylaşılır⁽⁹⁶⁾. Eğer bitişik komşulardan biri önce şuf'a hakkını öne sürmüş, aynı statüde bulunan öbür komşu daha sonra bu hakkı ileri sürmüştü, ikinci komşu ilkinin hakkına ortak olur. Bir başka olay olarak, önce komşu hakkını ileri sürmüş, sonra irtifak hakkı sahibi başvuruda bulunmuş ise irtifak hakkı sahibinin önceliği olduğu için sonradan başvurmuş olsa bile öncelikli olarak şuf'a hakkına sahiptir⁽⁹⁷⁾. Tüm bu teorik bilgilerden sonra uygulamada bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Bab Mahkemesi önüne gelen bir davada, Aişe b. Abdullah mahallesinden İbrahim Efendi'ye sahip olduğu evi satar. Bu satımı duyan komşular Müsli Paşa ve Abdülkerim Efendi itiraz edip şuf'a hakkını ileri sürerler. Davada Müsli Paşa'nın itirazı kabul edilirken⁽⁹⁸⁾ Abdülkerim Efendi'nin talebi usulüne uygun itiraz etmediği için bâtil bulunur⁽⁹⁹⁾. Bu durumdan sonra kural olarak bütün mülkü Müsli Paşa'nın alması gerekirken, ev kendisine satılan İbrahim Efendi ile eşit olarak bölüştürülür⁽¹⁰⁰⁾. Burada kanaatimce

(96) Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 1, 760.

(97) İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 249.

(98) M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, çev. Rifat Günalan ve Mehmet Akman, c. 17 (İSAM, 2011), 653.

(99) "Mahmiye-i İstanbul'da Kapıağası mahallesi sükkânından bâ'isü'l-kitâb İbrahim Ağa b. Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de Abdülkerim Efendi b. Mehmed nâm kimesne mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm edip gâibe anî'l-meclis Âişe Hâtun bt. () arsa ve binâsı mülkü olup mahalle-i mezbûrda vâkı' bir taraftan arsa ve binâsı mülküm olan menzil ve bir taraftan kezâlik mezbûr Abdülkerim Efendi'nin mülk menzili ve bir taraftan kezâlik düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfahham vezîr-i rûşen-zamîr Musli Paşa menzili ile mahdûd menziline bin iki yüz esedî guruşa bundan akdem bana bey' ve teslim ve kabz-ı semen edip ben dahi ba'de'l-iştirâ ve t-tesellüm menzilime ilsâk için târih-i kitâbdan on iki gün mukaddem akd günü mâbeyn duvarını deldiğimde mezbûr Abdülkerim Efendi kendi menziline görün taleb-i müvâsebe edip menziline âhardan kimesne olmamağla karındaşı Şaban nâm kimesnenin âhar yerde olan menziline varıp tekrâr taleb edip lâkin benim yanımda yâhud mebi'-i mezbûr yanında taleb-i işhâd etmeyip bilâ-özü üç gün sükût etmekle şuf'ası bâtil olmuşken mezbûr Abdülkerim Efendi mebi'-i mezbûru şuf'a ile alırım deyû bana mu'arazadan hâli değıldir suâl olunup men' olunmak matlûbundur dedikte gıbbe's-suâl mezbûr Abdülkerim Efendi kazıyye minvâl-i muharrer üzere olup yevm-i mezbûrda bey'-i mezbûra vâkıf olup vech-i mübeyyen üzere taleb-i müvâsebe ettiğimden sonra müşteri-i mezbûr yâ mebi'-i mezbûr yanında taleb-i işhâd etmeyip bilâ-özü üç gün sükût ettiğini ikrâr etmeğın mücebince mezbûr Abdülkerim Efendi'nin vech-i mevrûh üzere sükût şuf'ası mubtıl olmağın mezbûr Abdülkerim Efendi vech-i muharrer üzere mu'arazadan men' olunmağın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâbi' min Şa'bâni'l-mu'azzam li sene seb'a ve seb'in ve elf.", Aydın ve Yılmaz, 17:646.

(100) "Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde tahrîri iltimâs olunmağın savb-ı şer'-i celîl-i lâzımüt-tebcilden

Abdülkerim Efendi'nin hakkı bâtıl da olsa saklı tutulmuş, ev iki şefii arasında ikiye bölündüğü için Musli Paşa'nın evin yarısına hakkı olduğu hüküm altına alınmıştır.

Taşınmazın satıldığı müşteri, taşınmaz üzerine bina yapmak, ağaç dikmek, taşınmazı boyatmak veya sıvatomak gibi tasarruflarda bulunursa şuf'a hakkının kullanılmasının ardından şefii müşteriden bunların sökülmesini talep hakkı kabul edilmemiştir. Şefii ya müşteriye taşınmaz bedelinin yanında bu malların veya yapılan harcamanın bedelini de ödeyecektir ya da şuf'a hakkından vazgeçecektir⁽¹⁰¹⁾. Bunun yanında şefii, iddiasını müşteri binayı tamamlamadan ileri sürmüş ve iş mahkemeye taşınmışsa, binanın tamamlanmasının men edilmesini isteyebilir⁽¹⁰²⁾.

mevlânâ Ömer Efendi irsâl olunup ol dahi hâssa mi'mârlarından üstâd Mustafa Halife b. Ali ile Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Kostantınıyye el-mahmiyye mahallâtından Kapıağası mahallesinde vâkî bir taraftan sâbık Şâm-ı şerif defterdârı olan umdetü erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem İbrahim Efendi b. Mehmed mülkü ve bir taraftan ba'zen Dilâver Çavuş hâtonu ve ba'zen düstûr-ı ekrem vezîr-i mükerrrem sa'âdetlü Musli Paşa -dâme birruhû ve feşâ- hazretlerinin mülkleri ve bir taraftan yine paşa-yı mûmâ-ileyh mülkü ve ba'zen Abdülkerim Efendi mülkü ve bir taraftan Âişe Hâton mülkü ile mahdûd menzilin üzerine varıp zeyl-i vesîkada isimleri terkîm olunan müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i mübîn eyledikde mûmâ-ileyh Musli Paşa hazretleri taraf-ı bâhîrîü-ş-şereflerinden husûs-ı âti'l-beyâna nehç-i şer'î ve tarik-i [mer'î] üzere sâbitü'l-vekâle vekîl olan fahrü'l-akrân Halil Bey b. Bâli nâm kimesne meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda takrîr-i kelâm edip menzil-i mahdûd-ı mezbûru mâlike olan mezbûre Âişe bt. Abdullah nâm hâton bundan akdem işbu hâzir bi'l-meclis mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye bin iki yüz kıt'a esedî guruşa bey' ve teslim ettiği müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri istimâ' ettiği anda taleb-i müvâsebe ve ba'dehû vech-i şer'î üzere taleb-i işhâd edip ba'dehû mûmâ-ileyh İbrahim Efendi ile mürâfa'a-i şer'-i şerif olunduğunda işbu yedimde olan hüccet-i şer'iyye mücebince şuf'a hükm olunup ve mezbûr Abdülkerim Efendi'nin şuf'ası bâtıla olup menzil-i mezbûr müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri ile müşârün-ileyh İbrahim Efendi beynele-rinde ale's-sevîy taksîm olunmak lâzım gelmeğîn mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye suâl olunduğundan sonra menzil-i mezbûr mesâha olunup nisfî müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri için ve nisf-ı âharı mûmâ-ileyh İbrahim Efendi için ifrâz olunup mûmâ-ileyh İbrahim Efendi semen-i mezkûrun nisfîni benden alıp menzil-i mezbûrun nisfîni bana teslim eylemesi bi'l-vekâle matlûbumdur dedikde mevlânâ-yı mezbûr mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye suâl eyledikde mûmâ-ileyh İbrahim Efendi dahi kazıyye minvâl-i muharrer üzere olduğu tâli'an ikrâr edip iktisâma tâlib olduğundan sonra mi'mâr-ı mezbûr menzil-i mezbûru vekîl-i merkûm ile müşârün-ileyh İbrahim Efendi muvâcehesinde mesâha eyledikde ...", Aydın ve Yılmaz, 17:573.

(101) Madde 1044: Müşteri binâ-yı meşfû'u boyatmak gibi mâlından bir şey ziyâde eylese şefî'i muhayyerdir, dilerse terk eder, dilerse binânın semeni ile beraber ol ziyâdenin dahi kıymetini verib meşfû'u alır. Ve müşteri akâr-ı meşfû'u üzerine ebniye yapmış yâhûd ağaç gars etmiş ise şefî' muhayyer olub dilerse terk eder ve dilerse akâr-ı meşfû'un semeni ile beraber ebniyenin yâhûd eşcârın kıymetini verib meşfû'u alır; yoksa ebniye yâhûd eşcârı kal' etmek üzere müşteriye cebr edemez.

(102) "Üsküb Kâimmakâmî Câvid Bey'e, Kalkandelen Kazası'na tâbi' Doyridol karyesi sâkinlerinden Kostî'nin takdîm eylediği arzuhalde karye-i mezkûrede kâin mutasarrıf olduğu hânesi ittisâlinde Sinâdin veledi İznayko nâm kimesnenin mutasarrıf olduğu arsasını merkûm kendüsüne haber vermeksizin dîn bahâ ile yine karye-i mezkûre sâkinlerinden Emrullah nâm kimesneye fûruht etmiş ve merkûm dahi arsa-i mezkûre üzerine ebniye inşâ eylemekde olduğundan ve kendüsü arsa-i mezbûrun değeriyle iştirâsına tâlib ve şefî'i ve yedinde da'vâsına muvâfık bir kıt'a fetvâ-yı şerife bulunduğundan bahisle fasl-ı müdde'â oluncaya kadar arsa-i mezkûre ebniye inşâ olunmaması hususu istid'â olunmuş olmağla şer'-i şerif ve meclis ma'rifetiyle rü'yet olunarak lâhik olacak hükm-i şer'inin icrâsıyla keyfiyyetin iş'arı hususuna mübâderet eylemeleri siyâkında şukka" Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.) MKT. DV., 203/61, H-23-03-1278.

IV. ŞUF'ADA HİLE

Bitişik komşuluktan (car-ı mülasıklık) kaynaklanan şuf'a hakkında satıcı ile müşteri şefiin şuf'a hakkını kullanmasına mâni olmak isteyebilirler. Bu durumda birtakım hukuki yollar meşru kabul edilmektedir. Örneğin, satıcı satışa konu taşınmazın, meşfuun bih tarafında kalan dar bir parçayı satım sözleşmesinin dışında tutarak bağışlar ve böylece komşuluğu ortadan kaldırarak şuf'a hakkının doğmasına engel olur. Daha sonra kalan kısım ufak parçanın hibe edildiği kişiye satılır ve sonuç olarak komşunun şuf'a hakkı kalmaz⁽¹⁰³⁾. Başka bir örnek olarak, taşınmazın çok küçük bir parçasının müşteriye yüksek bir fiyattan satılması ve müşterinin, kalan taşınmazın satışında şefii olması sağlanması gösterilebilir. Bu durumda taşınmazın kalan kısmının satışında taşınmazda pay sahibi olanın komşuya göre şuf'a hakkının derecesi daha üstün olduğundan komşu şuf'a hakkını kullanamayacaktır⁽¹⁰⁴⁾:

“Zeyd, mülk menziline Hind'e bey' murad itdikde komşusu Zeyneb'in şuf'asını iskat için menzil-i mezburun arsasında Zeyneb'in menziline ittisali olan canibinden şu kadarı ifraz ve ta'yin ve Hind'e meccanen hibe ve teslim idüp Zeyneb'in menziline ittisali ancak arsa-i mevhubeye kaldıktan sonra menziline Hind'e bey' ve teslim eylese Zeyneb'in şuf'ası sakıt olur mu?”

El-cevab: Olur.⁽¹⁰⁵⁾

Bu fetvada evini başkasına satmak isteyen kişi, mülkünün bitişik komşusuna bakan kısmını satmak istediği kişiye bağışlayıp komşuluk ilişkisini bitirmek ve böylece komşusunun şuf'a talebine engel olmak istemiştir. Başka bir örnek:

“Zeyd, mülk menziline Amr'a semen-i maluma bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd ve Amr hüccet tahrir olunmak için mahkemeye vardıklarında Amr menzil-i mezbura muttasıl mülk menzili olan Bekir'in şuf'asını iskat için semen-i mezbura bir mikdar fülüs ziyade edip badehu ol fülüsü Zeyde verip Zeyd dahi tadyi' eylese böyle etmekle Bekir'in şuf'ası sakıt olur mu?”

El-cevab: Olmaz.⁽¹⁰⁶⁾

Burada satış miktarına bir miktar daha ilave edip bu ilave miktarın harcanması yoluyla yani satış miktarının belirli olması koşulunun gerçekleşmemesi sebebiyle şuf'a hakkını ortadan kaldırmak isteyen taraflara olumsuz yanıt verilmiştir.

Rumeli Sadareti Mahkemesi'nde görülen bir davada ise bir önceki fetvanın konusuna benzer bir hukuku dolanma yöntemi deneyen satıcının iddiası şahitler tarafından çürütülmüş ve şefiin talebi kabul olunmuştur:

⁽¹⁰³⁾ Serahsi, *Mebzut*, cilt 14, 221-222..

⁽¹⁰⁴⁾ Feyzioğlu, “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı”, 992.

⁽¹⁰⁵⁾ Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*, ed. H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), cilt 2, 358.

⁽¹⁰⁶⁾ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 402.

Mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Edirnekapısı kurbunda merhûm Ali Paşa mahallesinde sâkin işbu râfî'ül-kitâb fabri'ül-akrân Rüstem Ağa b. Abdullah ez-zevvâku's-sultânî meclis-i şer'-i refî'ül-erkâna mahalle-i mezbûrede sâkine Şemsimâh bt. Abdullah ve Rıdvan bt. Abdullah nâm hâtunları ihzâr ve mahzarlarında takrîr-i kelâm edip bundan akdem mezbûre Şemsimâh Hâtun mahalle-i merkûmede vâki' led'e'l-abâli ma'lûmetü'l-hudûd olup benim müлк menzilime muttasıl olan menzilini cemî'-i tevâbi' ve levâhıkıyla mezbûre Rıdvan Hâtun'a otuz bin akçeye bey' edip ba'dehû bey'-i mezbûru ben işittiğim hinde sükût etmeyip şuf'a taleb edip hâzır olanları işhâd etmişdim. Hâlâ mezkûre Şemsimâh Hâtun hîn-i bey'de senin menziline muttasıl olan yerin bir zirâ'ını bey' eylemiş idim deyû iskât-ı şuf'a için hilâf-ı vâki' te'allül eder suâl olunsun dedikde, gibbe's-suâl merkûme Şemsimâh fi'l-vâki' hîn-i bey'de zikir olunan menzilin müdde'iyenin menziline muttasıl olan yerinden bir zirâ'ını bey' eylemiş idim deyüp cemî'-i tevâbi' ve levâhıkı bey'ini inkâr edip istişhâd olundukda, hîn-i bey'de hâzır olan udül-ı Müsliminden Mustafa b. Sinan el-müezzîn ve Ahmed b. Abdullah el-a'ser ve Ali b. Osman ve Ahmed b. Mustafa nâm kimesneler li ecliş-şehâde hâzırûn olup fi'l-hakika mezbûre Şemsimâh Hâtun menzil-i mezbûru sâlifüz-zikir Rıdvan Hâtun'a bey' eylediği hinde zikir olunan zirâ'ı alikomayıp mahdûd-ı mezkûru cemî'-i tevâbi' ve levâhıkıyla otuz bin akçeye bey' eylemişdir ve müdde'i-i mezbûr istediği gibi şef'iini taleb ederin deyû menzil-i mezbûr önünde bizi işhâd etmişdir. Biz bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz dediklerinde, mezbûrünün şehâdetleri ba'de't-tâdil hayyiz-i kabûlde vâki'a olup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Tabrîren fi'l-yevmi'r-râbi' min Şa'bân sene isneteyn ve elf⁽¹⁰⁷⁾."

Komşunun şuf'a hakkını düşürmek için başvuru olan bu hileler Ebu Yusuf'a göre caiz, İmam Muhammed'e göre ise mekruhtur. Ancak yaygın olarak kabul gören görüş Ebu Yusuf'un görüşü olup Hanefi mezhebinde de bu görüş kabul görmektedir. Buna göre, bir hakkın düşürülmesi için öncelikle o hakkın doğmuş bulunması gerekir. Henüz doğmamış bir hakkın doğmasına mâni olacak bu tip tasarrufların caiz olduğu kabul edilmektedir⁽¹⁰⁸⁾.

SONUÇ

Sonuç olarak şuf'a hakkı hem İslam hukukunda hem de Osmanlı uygulamasında tartışmalara konu olmuş önemli bir meseledir. Komşunun şuf'a hakkı olduğunu sadece Hanefi. Mezhebi kabul eder. Osmanlı yargısı da Hanefi mezhebinin uygulayıcısı olduğundan komşunun şuf'a hakkı hem sicillerde hem de fetvalarda sıkça sorulan meselelerden biri olmuştur. Hatta fetva mecmuaları incelendiğinde

⁽¹⁰⁷⁾ M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Rumeli Sadâreti Mabkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002 - 1003/M. 1594 - 1595)*, çev. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç, ve Mehmet Akman, c. 12 (İstanbul: İSAM, 2011), 114.

⁽¹⁰⁸⁾ Mustafa Baktır, "Buhâri'nin Sahihindeki 'Kitâbü'l-Hiyel'i Hakkında Bazı Mülahazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 10 (1991): 68 vd.

bazılarında sadece komşunun şuf'a hakkına ilişkin meseleler ve bundan doğan hukuku dolanma yöntemleri sorulmuştur. Şuf'a hakkı mülkiyeti tasarrufu doğrudan sınırlandıran bir kurumdur. Komşuya bu hakkın verilmesi normalde Hanefi mezhebinin mutlak hak anlayışına ters düşmesi ve kabul edilmemesi beklenir. Kanaatimce Hanefi müçtehitler hadislerde "câr" kelimesi kullanıldığı için meselenin pek de yoruma açık olmadığını düşünmüş olmalılardır.

KAYNAKÇA

Ahmed Ziya. *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ve Şerhi ve Zeyli*. İstanbul: Cihan Matbaası, 1329.

Ali Haydar Efendi. *Dürrü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Abkam*. 4 c. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. 17. bs. Beta, 2020.

Aydın, M. Âkif, ve Coşkun Yılmaz, ed. *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*. Çeviren Rıfat Günalan ve Mehmet Akman. C. 17. İSAM, 2011.

———, ed. *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*. Çeviren Baki Çakır, Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan, ve Tahsin Özcan. C. 22. İSAM, 2011.

———, ed. *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620)*. Çeviren Yılmaz Karaca, Rasim Erol, ve Mehmet Akman. C. 24. İSAM, 2011.

———, ed. *Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*. Çeviren Fuat Recep, Salih Kahrıman, ve Mehmet Akman. C. 40. İSAM, 2012.

———, ed. *Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725)*. Çeviren Hüseyin Kılıç ve Salih Kahrıman. C. 63. Kültür A.Ş., 2019.

———, ed. *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618)*. Çeviren Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, ve Mehmet Akman. C. 13. İSAM, 2010.

———, ed. *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*. Çeviren Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, ve Mehmet Akman. C. 16. İSAM, 2010.

———, ed. *İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/M. 1801-1803)*. Çeviren Ayhan Işık, Esra Yıldız, ve Salih Kahrıman. C. 82. Kültür A.Ş., 2019.

———, ed. *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002 - 1003/M. 1594 - 1595)*. Çeviren Rasim Erol, Hüseyin Kılıç, ve Mehmet Akman. C. 12. İstanbul: İSAM, 2011.

———, ed. *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*. Çeviren Coşkun Yılmaz ve Salih Kahriman. C. 59. Kültür A.Ş., 2019.

———, ed. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*. Çeviren Rifat Günalan ve Mehmet Canatar. C. 10. İSAM, 2010.

———, ed. *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793)*. Çeviren Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ, ve Yılmaz Karaca. C. 81. Kültür A.Ş., 2019.

Baktır, Mustafa. “Buhâri'nin Sahihindeki ‘Kitâbü'l-Hiyel’i Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 10 (1991): 59-79.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*. 8 c. Ravza Yayınları, 2018.

Buhari. *el-Camiu's-Sahih*, t.y.

Can, Ali. “Kur’ân ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri ”. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 21 (2013): 203-43.

Çatalcalı Ali Efendi. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*. Editör H. Necati Demirtaş. 2 c. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.

Demirtaş, H. Necati. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu'ud Fatih Nüshası*. C. 2. 2 c. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020.

Dien, Izzi, ve Mawil Y. “Shuf'a”. İçinde *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Brill, 2012.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Şüf'a”. İçinde *DİA*, 39:248-52, 2010.

Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud*, t.y.

Efe, Mustafa, çev. *Fetâva-yı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhi*. 16 c. İstanbul: Huzur Yayınevi, t.y.

Efendi, es-Seyyid Ahmed, ve es-Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi, ed. *Neticetü'l Fetava*. Klasik Yayınları, 2014.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları* 4, sy 4 (1984): 69-78.

Feyzioğlu, Necmeddin Feyzi. “Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şu'fa Hakkı”. *İÜHFİM* 16, sy 3-4 (1950): 958-92.

İbn Abidin. *Reddül Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*. Çeviren Mazhar Taşkesenlioğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.

İbn Rüşd. *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli*

- İslam Hukuku*. Çeviren Ahmed Meylani. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- İbrahim Halebi. *Şerh-i Mülteka el-Ebbur (Mevkufat)*. Çeviren Nedim Yılmaz. C. 3. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- İmam Tahavi. *Tahavi Muhtasarı*. Çeviren Soner Duman. Beka Yayınları, 2013.
- İmam Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*, t.y.
- Oğuzman, M. Kemal, Özer Seliçi, ve Saibe Oktay Özdemir. *Eşya Hukuku*. Gözden geçirilmiş 20. bası. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.
- Özağar, Mehmet Emin, ve Mehmet Görmez, ed. *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 c. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Serahsi. *Mebcut*. Editör Mustafa Cevat Akşit. 31 c. Gümüşev Yayıncılık, 2016.
- Şeyh Bedreddin. *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifu'l-İşârât*. Çeviren Hacı Yunus Apaydın. 2 c. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*. Editör Süleyman Kaya. Klasik Yayınları, 2010.
- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l Fetava*. Editör Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, ve Asuman Erkan. Klasik Yayınları, 2012.
- Yıldırım, İlyas. “Şuf’a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, sy 31 (2018): 317-36.
- Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. Risale Yayınları, 1990.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Sadaret Deavi Evrakı, A.) MKT. DV., 203/61, H-23-03-1278.
Sadaret Deavi Evrakı, A.) MKT. DV., 172/34, H-25-03-1277.
Sadaret Deavi Evrakı, A.) MKT. DV. 100/39, H-21-02-1273.
Hariciye Nezareti Tabirrat, HR. TH, 108/52, H- 26-09-1308.
Dabiliye Mektubi Kalemi, DH. MKT, 982/4, H-25-04-1323.

OSMANLI MEDENİ YARGILAMA HUKUKU'NDA “İKRARIN TECEZZİSİ” MESELESİ

Harun KARAKAYA*

Özet

İkrar geçmişten günümüze değin pek çok hukuki tartışmaya konu olmuş ve hukukun neredeyse her alanından pek çok hukukçu bu mesele üzerinde mesai sarf etmiştir. Bunda, ilgili kavramın ispat hukuku bağlamında sahip olduğu ayrıksı konum önemli bir rol oynamaktadır. İşbu bildirinin merkezinde de “ikrar” müessesinin medeni yargılama hukuku boyutu yer almaktadır. Bildirinin zamansal ve mekânsal sınırlarını Osmanlı dönemi ve coğrafyası oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bildiriye ayrıca bir alt tasnife gidilmemiştir. Osmanlı Medeni Yargılama Hukuku'nda ikrara ilişkin tartışmaların kahir ekseriyetinin tecezzi meselesi üzerinde cereyan ettiği görülmektedir. İkrarın tecezzisi (bölünmesi) sorunu, davalının, davacının iddialarını temelde ikrar etmekle birlikte, ikrarına, uyumsuzluk konusu hukuki ilişkiyi etkileyen bir vakıa yahut vasıf eklemesi durumunda gündeme gelmektedir. Bu kapsamda ikrarın tecezzisinin kabulü, eklenen vakıa veya vasfın davalı tarafından ispatını gerektirmektedir. Aksi yönde bir kabulde ise davalının üzerindeki ispat yükü kalkacaktır. Osmanlı Hukuku'nda ikrarın tecezzisinin kabul edildiği, ancak davalı ile davacı arasında bir güç dengesinin kurulabilmesi amacıyla davalıya “hasılı inkâr” imkânının bahşedildiği görülmektedir. Gerek Osmanlı, gerekse Osmanlı sonrası hukuk literatüründe ikrarın tecezzisi meselesine önemli bir yer ayrıldığı görülmektedir. Bu kapsamda fıkıh kitaplarında, fetva mecmualarında, Tanzimat sonrasında kaleme alınan Mecelle ve Arazi Kanunnamesi şerhlerinde ve dönemin hukuk dergilerinde konunun ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gözlemlenmektedir. Ayrıca konunun uluslararası arenada da dile getirilmesi ve mevzunun bu bağlamda arşiv kayıtlarına yansımaları, ilk bakışta tamamıyla teknik bir alana aitmiş gibi görünen bir hususun “teknik-ötesi” anlamlara da sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bildiri konusu soruna ilişkin Osmanlı hukukçuları arasında cereyan eden tartışmaların Cumhuriyet sonrasında verilen yargı kararlarında

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, iur.harun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2626-1842>.

dahi değerlendirilmesi, konunun ehemmiyetini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Mevcut literatüre bakıldığında, konu hakkında pek çok şey yazılıp çizilmesine rağmen sorunun tarihî arka planıyla birlikte ve tüm yönleriyle ele alınmadığı görülmektedir. Bildiride ikrarın tecezzisi meselesi mümkün merteye tüm yönleriyle ve sonuçlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda söz konusu sorun dört ana başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta ikrar kurumu genel hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde ise ikrarın tecezzisi ilkesinden ne anlaşılması gerektiği ve bu bağlamda Osmanlı Hukuku'nda hâkim olan görüş ortaya konmuş, bunu takip eden üçüncü bölümde ise ikrarın tecezzisi etrafında cereyan eden tartışmalara temas edilmiştir. Dördüncü bölümde Osmanlı sonrasında yaşanan tartışmalara kısaca temas edilmiş ve sonuç bölümünde ise tüm bu izahat kapsamında bir neticeye varılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Hukuku'nda ikrarın bölünebilirliğinin kabulü, ancak buna karşılık davalı tarafa hasılı inkâr imkânının bahşedilmesi yerli ve yabancı hukukçular tarafından "hukuki ve ahlaki" gerekçelerle yoğun bir şekilde eleştirilmiş; Mecelle'nin günün gereklerine uygun bir şekilde tadil edilmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. Ancak günümüz Türk uygulamasında Osmanlı Hukuku'nun benimsediği görüşün ilkesel düzeyde ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir. Bu da ikrarın tecezzisi özelinde Mecelle'nin günün gerekliliklerinin gerisinde kaldığına ilişkin tespitlerin yerinde olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun dışında ikrarın bölünmesi gibi temelde tamamen teknik bir meselenin, ait olduğu hukuk sisteminin "ahlaki" alt yapısına ilişkin kıymetli ipuçları içermesi dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler : Osmanlı Hukuku, İkrar, Tecezzî, Def', Zamanaşımı

GİRİŞ

İnsanoğlunun toplumsal bir varlık olarak yaşamını sürdürmesinin kaçınılmaz sonucu hukuki ihtilaflardır. Bu ihtilafların çözümü bağlamında insan, belli yetkilerle donanmış ve belli bir prosedürü takip eden mercilere yargılama yetkisini tevdi etmiştir. Bu mercilerin takip edecekleri prosedürel süreç bağlamında geçmişten günümüze üzerinde kafa yorulan mevzulardan biri ve belki de en önemlisi davanın taraflarının iddialarını nasıl ispatlayacakları sorunudur. Bu bağlamda davanın taraflarından birinin kendi aleyhine birtakım iddialarda bulunması tarih boyunca hukukçuların dikkatini celbetmiş ve bu kapsamda gerek özel hukuk gerekse kamu hukuku sahasında epeyce mesai harcanmıştır. İşbu çalışmanın merkezinde de bu husus yani "ikrar" müessesesi yatmaktadır.

Çalışmanın zamansal ve mekânsal sınırlarını Osmanlı dönemi ve coğrafyası oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada ayrıca bir alt tasnife gidilmemiştir.

Osmanlı Hukuku'nda ikrar müessesesi ele alındığında, en dikkat çekici konulardan biri ikrarın bölünmesi meselesidir. Bu bağlamda Osmanlıca literatürde ikrara ilişkin tartışmaların kahir ekseriyetinin tecezzi meselesi üzerinden cereyan ettiği görülmektedir. O kadar ki, bu tartışmalar çalışma konusu dönem ile de sınırlı kalmamış ve Cumhuriyet sonrası dönemde verilen yargısal kararlarda dahi bu

tartışmalar etkisini göstermiştir. Ayrıca tecezzi meselesinin ikrar kurumunun pek çok özelliğine ışık tutan yönü, konuyu daha da cazip hâle getirmektedir.

Gerek Osmanlı, gerekse Osmanlı sonrası literatürde ikrarın tecezzisi meselesine önemli bir yer ayrıldığı görülmektedir. Osmanlı Hukuku'nun klasik döneminde kaleme alınan fetva mecmuaları meseleye ilişkin önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca klasik İslam hukuku kaynakları bu fetvaların anlaşılması bağlamında ele alınması gereken başlıca kaynaklardır. Tanzimat sonrası dönemde ise Mecelle ve Arazi Kanunnamesi'ne ilişkin yazılan şerhlerde bu hususun ayrıntılı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Bu kapsamda Ali Haydar Efendi'nin meşhur Mecelle şerhi ile, Arazi Kanunnamesi'ne ilişkin şerhi; Karınabadizade Ömer Hilmi Efendi'nin, Hüseyin Hüsnü Beyin ve Halis Eşref Bey'in Arazi Kanunnamesi'ne ilişkin yazdıkları kıymetli şerhler çalışma konusu bağlamında kıymetli ipuçları sunmaktadır. Bunların yanı sıra muhtelif dergilerde Osmanlı hukukçuları tarafından konunun tartışıldığı da gözlemlenmektedir. Ayrıca Devlet Arşivlerinde çalışma konusu bağlamında kaleme alınan vesikalardan da istifade edilmiştir. Osmanlı sonrasında da konunun çeşitli mahkeme kararları bağlamında tartışıldığı yukarıda ifade edilmişti. Bu kapsamda Ebulula Mardin, Ali Himmet Berki, İsmet Sungurbey, İlhan Postacıoğulları gibi abidevi teorisyenlerin yanı sıra, Yorgaki Effimianidis, Kazım Berker, Şemseddin Temizer gibi kıymetli uygulamacıların mesai sarf ettikleri görülmektedir.

Mevcut hukuk tarihi literatürüne bakıldığında, konu hakkında pek çok şey yazılıp çizilmesine rağmen mevzunun tüm yönleriyle ele alınmadığı görülmektedir. Eldeki çalışmada ikrarın tecezzisi meselesi mümkün merteye tüm yönleriyle ve sonuçlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu kapsamda çalışma dört ana başlığa ayrılmıştır. İlk başlıkta ikrar kurumu genel hatlarıyla ele alınacaktır. İkinci bölümde ise ikrarın tecezzisi ilkesinden ne anlaşılması gerektiği ve bu bağlamda Osmanlı hukukunda hâkim olan görüş ortaya konacak, bunu takip eden üçüncü bölümde ise ikrarın tecezzisi etrafında cereyan eden tartışmalara temas edilecektir. Dördüncü bölümde Osmanlı sonrasında yaşanan tartışmalara kısaca temas edilecek ve sonuç bölümünde tüm bu izahat kapsamında bir netice ortaya konacaktır.

1. Genel Olarak İkrar Müessesesi

İkrar (إقرار) kelimesi Arapça bir kelime olup sözlükte, “*kararlaştırma, dil ile söyleme, ifade, beyan, tasdik, kabul, saklamayıp açıktan söyleme, itiraf, bir nesneyi yerine yerleştirme, bir hayvanın gebeliğinin sabit olması*” gibi anlamlara gelmektedir⁽¹⁾. Bir hukuk kavramı olarak ise “*aleyhine hukuki neticeler husule getirebilen maddi*

(1) MÜTERCİM ASIM, El-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusı'l-Muhit: Kamusu'l-Muhit Tercümesi, haz. Koç, Mustafa / Tanrıverdi, Eyyüp, C:3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, s.2274; ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamus-ı Türki, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317, s.141; MUALLİM NACİ, Lugat-ı Naci, 1.Baskı, Asır Matbaa ve Mücellidhanesi Sahibi Kırkor, İstanbul, 1322, s.100.

veya hukuki bir vakıanın doğruluğunu tasdik⁽²⁾”, “bir kimsenin diğer bir kimsedeki hakkını haber vermesi⁽³⁾”, “kendisinde sıdk ihtimali vacib olan haber⁽⁴⁾” şeklinde tanımlanmaktadır. İkrar kavramı ile ilişkili olan bir başka kavram ise itirafıdır. İtiraf (confession) Batı hukuku literatüründe ceza hukuku ile ilişkili bir kavram olarak ifade edilmektedir⁽⁵⁾. Bu anlamda “*maddi veya hukuki bir olgunun varlığının tasdik*”i özel hukuk ve ceza hukuku bağlamlarında farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Oysa modern Türk hukukunda “ikrar” kapsayıcı bir kavram olarak ceza hukuku ve özel hukuk bağlamlarında kullanılabilir. Mecelle’de ikrar kavramının “*bir hakkın haber verilmesi*” şeklinde tanımlanmış olması ilk bakışta kavramın eski hukukumuzda özel hukukla sınırlı bir kullanım alanı olduğu yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Ancak İslam Ceza hukukunda her suçun ya Allah hakkını ve/veya bir şahıs hakkını ihlal ettiği düşünülüğünde, bu kavramın cezai uyumsuzlukları da ihata ettiği ortaya çıkmaktadır. Eldeki çalışmada ise ikrar kavramının sadece medeni yargılama hukuku boyutuna temas edilecek, İslam ceza yargılaması hukuku bağlamında ikrar kavramının sahip olduğu görünüme ise değinilmeyecektir.

İkrar, kadim dönemlerde, “regina probationum” (delillerin kraliçesi) olarak vasıflandırılmaktaydı⁽⁶⁾. Özel hukuk bağlamında başlarda bir delil olarak kabul edilen ikrar, Roma hukukunda bir feragat muamelesi olarak kabul edilmiş; bu görüş 19. yy’dan itibaren Batı literatüründe hâkim hâle gelmiştir⁽⁷⁾. Ayrıca kimi hukukçular tarafından bu işlem bir tasarruf muamelesi olarak nitelendirilmiştir⁽⁸⁾. Günümüzde ise ikrarın bir delil yahut bir tasarruf muamelesi değil, ispat külfetini ortadan kaldıran usuli bir işlem olduğu görüşü hâkimdir⁽⁹⁾. Nitekim HMK’nin 188. maddesinin birinci fıkrasında tarafların yahut vekillerinin mahkeme önünde ikrar ettiği vakıaların çekişmeli olmaktan çıkacağı ve ispatının gerekmeyeceği belirtilmek suretiyle bu görüş pozitif bir düzenleme hâline gelmiştir.

(2) Türk Hukuk Lügatı, 3.Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s.155.

(3) BİLMEN Ömer Nasuhi, Hukuk-i İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu, C:8, Bilmen Yayınevi, İstanbul, s.39; MERGINANİ Şeyhül-İslam Burhanüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebu Bekir Delilleriyle Hanefi Fıkhı: el-Hidaye, çev: Ahmet Meylani, C:3, Kahraman Neşriyat, İstanbul, s.313.; MAVSİLİ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li-Ta’lilil Muhtar, çev: Mehmet Keskin, C:2, 6.Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013, s.197; ŞEYH NİZAM ve bir heyet, Fetâvâ-yı Hindiyiye (Fetâvâ-yı Alemgiriyye), çev: Mustafa Efe, 1.Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, C:8, 1985, s.183.

(4) BERKİ Ali Himmet, “Kanunlarımızda İkrar ve Hükümü I”, Adliye Ceridesi, S: 21, 1936b, s.1466.

(5) CİHAN Erol, “Ceza Muhakemesi Hukukunda İkrar”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:31, S:1-4, 1965, s.109.

(6) UMAR Bilge, “Muhtevası ve Hukuki Mahiyeti Bakımından İkrar Kavramı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:30, S:1-2, 1964, s.245.

(7) TANRIVER Süha, “Türk Medeni Yargılama Hukukunda İkrarın Bölünüp Bölünemeyeceği Sorunu”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S:1993/2, s.216-218.

(8) TANRIVER, s.217-218; UMAR (1964), s.245.

(9) UMAR (1964), s.246; TANRIVER, s.219.

Bu aşamada Osmanlı hukukunda ikrarın nasıl bir mahiyete sahip olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Mecelle'deki tanıma bakıldığında ikrar kavramının hukuki mahiyetine de işaret edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ikrar bir hakkın “haber verilmesi”dir. Bir başka deyişle Mecelle’ye göre ikrar inşai değil, ihbari bir işlemdir. Fıkıh kitaplarında ikrarın inşai bir yönünün de olduğu ifade edilmişse de, Ali Himmet Berkî'nin isabetle kaydettiği üzere, bu mütalaalar ilim esaslarından çok içtihatlardan çıkarılmıştır⁽¹⁰⁾. Zira haberin inşa olarak nitelenmesi kural olarak mümkün değildir⁽¹¹⁾. Ayrıca ikrarın bir delil olup olmadığı modern hukukçular tarafından epeyce tartışılmışsa da, İslam/Osmanlı Hukuku'nda ikrarın bir delil olduğunda herhangi bir kuşku bulunmamaktadır⁽¹²⁾.

İkrarın tecezzisi meselesine girmeden evvel, bu mesele ile doğrudan ilişkisi olması hasebiyle ikrarın türlerine de temas etmek gerekmektedir⁽¹³⁾.

İkrar, günümüz medeni usul hukukçuları tarafından üç ana başlıkta ele alınmaktadır. Basit ikrar, davalının davacının iddiasını olduğu gibi kabul etmesidir⁽¹⁴⁾. Yani bu ikrarda, davalı davacının iddiasına herhangi bir vasıf yahut vakıa eklememektedir⁽¹⁵⁾. Bundan ötürü de basit ikrarın söz konusu olduğu durumlarda, ikrarın tecezzisini tartışmaya gerek yoktur⁽¹⁶⁾. Mürekkep (Birleşik) ikrar, davalının, davacının iddiasının temelinde yatan hukuki ilişkiyi ikrar etmekle birlikte, mezkur hukuki ilişkinin neticelerinin doğumunu engelleyen, veya onu hükümden düşürülen bir olgu eklemesidir⁽¹⁷⁾. Mesela, davacı daha önce davalıya vermiş olduğu emanetin iadesini talep eder, davalı ise emaneti aldığını ikrarla birlikte, bunu davacıya iade ettiğini iddia ederse, mürekkep ikrar söz konusu olur. Ayrıca birleşik ikrar da bağlantılı ve bağlantısız olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılır⁽¹⁸⁾. Bağlantılı birleşik ikrarda, ikrara eklenen olgu ile ikrar edilen olgu arasında doğal bir irtibat bulunmaktadır⁽¹⁹⁾. Davalının karzen aldım, fakat ödedim demesi örneğinde olduğu gibi. Bağlantısız

(10) BERKİ (1936b), s.1466.

(11) BERKİ (1936b), s.1466.

(12) KOCA Ferhat, “İkrar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:22, İstanbul, 2000, s.38.

(13) Gerek modern hukukta gerekse İslam Hukuku'nda ikrarın farklı kıstaslara göre tasnif edildiği gözlemlenmektedir. Çalışmamız ikrarın tecezzisi (bölünmesi) meselesini konu aldığından, çalışmanın bu kısmında sadece çalışma konusu ile sınırlı olmak üzere ikrar çeşitleri ele alınacaktır. Modern Hukuktaki ikrar tasnifleri için bkz. KİRAZ Taylan Özgür, Medeni Yargılama Hukukunda İkrar, 2.Baskı, Bilge Yayınevi, Ankara, 2013, s.121 vd.

(14) KİRAZ, s.126.

(15) KİRAZ, s.126.

(16) TANRIVER, s.225.

(17) TANRIVER, s.225

(18) Ancak doktrinde bağlantılı birleşik ikrar-bağlantısız birleşik ikrar ayrımının manasız olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Bu doğrultuda bkz. UMAR Bilge (2011) Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Yetkin Yayınları, Ankara, s.525.

(19) KİRAZ, s.142.

birleşik ikrarda ise bu doğal bağ mevcut değildir⁽²⁰⁾. Davalının karzen aldım, fakat davacının da benden olan alacağı ile borcumu takas ettim demesi örneğinde olduğu gibi⁽²¹⁾. Mevsuf ikrarda ise, davalı, davacının ileri sürdüğü vakianın hukuki niteliğinin farklı olduğunu ileri sürmektedir⁽²²⁾. Davacının bir şeyi emaneten verdiğini ileri sürmesine karşılık davalının bunu hibe olarak verildiğini iddia etmesinde olduğu gibi⁽²³⁾. Dolayısıyla ikrarın tecezzisi meselesi bu son iki ikrar türünde yanı mevsuf ve mürekkep ikrarda söz konusu olabilecektir.

İslam/Osmanlı Hukuku'nda ise sarıh ikrar ve delaleten ikrar şeklinde bir tasnife gidilmiştir⁽²⁴⁾. Bu kapsamda sarıh ikrarda davalı davacının iddialarını olduğu gibi kabul etmektedir: "Davacının benden şu kadar alacağı vardır" demesinde olduğu gibi. Delaleten ikrarda ise davalı davacının iddiasını "açıkça" değil delaleten kabul etmektedir. Bu doğrultuda davacının "borcumu ver" şeklindeki sözüne karşılık davalının "onu ödemek için bana mühlet ver", yahut "ben dava konusu borcu sana ödedim" şeklindeki beyanı delaleten ikrardır⁽²⁵⁾.

Buraya kadar ikrarın tanımına, hukuki mahiyetine ve türlerine kısaca temas edilmeye çalışıldı. Çalışmanın devam eden bölümünde, bu izahat bağlamında ikrarın tecezzisi meselesi İslam/Osmanlı hukuku özelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. İkrarın Tecezzisi

İkrarı kısaca tanımladıktan, mahiyetini ve çeşitlerini ortaya koyduktan sonra, ikrarın tecezzisinin ne anlama geldiğini ortaya koymak gerekmektedir.

İkrarın tecezzisi (bölünmesi) yahut adem-i tecezzisi (bölünmemesi), mevsuf yahut mürekkep ikrarın söz konusu olduğu durumlarda, ikrara eklenen vasfın veya vakianın kimin tarafından ispatlanacağına ilişkindir⁽²⁶⁾. Bu kapsamda ikrarın tecezzisini mümkün kabul edersek, ikrara eklenen vasfı veya vakıa bunu iddia edene yani davalıya (müddealeyle) ait olacaktır⁽²⁷⁾. İkrarın tecezzi etmeyeceğinin kabulü ise, ikrara eklenen bu vakıa veya vasfı ispat yükünün ikrar eden davalıya yükletilmemesi sonucunu doğuracaktır⁽²⁸⁾.

Mesela, bir alacak davasında davacı davalıdan satım akdine bağlı alacağını talep ediyor ve davalı bu akdi ikrar etmekle birlikte ödemediğini iddia ediyor; ikrar tecezzi kabul etmez kaidesi benimsendiği takdirde, davalının ikrarı bir bütün olarak kabul edilecek ve davacı ödemenin yapılmadığını ispatla yükümlü olacaktır. İkrar tecezzi

(20) TANRIVER, s.226.

(21) TANRIVER, s.226.

(22) KİRAZ, s.129.

(23) TANRIVER, s.224.

(24) BİLMEN, s.40.

(25) BİLMEN, s.40.

(26) TANRIVER, s. 227.

(27) UMAR (2011), s.521.

(28) TANRIVER, s.228.

eder denirse bu durumda satış sözleşmesinin varlığı ve buna bağlı olarak bir borcun varlığı ikrarla ispatlanmış olacak; ikrara eklenen vakıanın (örnekte ödemenin yapıldığının) davalı tarafından ispatlanması gerekecektir.

İslam Hukuku'na bakıldığında, ikrara eklenen bu vakia veya vasfın def' olarak nitelendirildiği görülmektedir. Def' ise İslam Hukuku'nda ayrıca bir dava olarak kabul edilmiştir ve tıpkı ilk davada olduğu gibi, def' durumunda da def'de bulunanın bu iddiasını ispat etmesi gerekmektedir⁽²⁹⁾. Bir başka deyişle bir def'in ileri sürülmesi durumunda def'de bulunan davalı bunu ispat etmek durumunda kalacaktır. İspat edemezse lehine ikrarda bulunulan eski⁽³⁰⁾ davacıya yemin teklif edilecek, davacının yeminden nükûl etmesi hâlinde de iddiasını ispat etmiş olacaktır⁽³¹⁾. Ancak davacı yemin ederse, davacının asıl davası geri gelecektir⁽³²⁾. Bu noktayı bir örnekle somutlaştırmak meselenin açıklığa kavuşmasını kolaylaştıracaktır. Farz edelim ki, Amr'ın Zeyd'den on bin dirhem alacağı olsun. Amr'ın bu uyuşmazlığı mahkemeye taşınması durumunda Zeyd'in önünde üç seçenek bulunmaktadır: Ya borcu aldığını sarıhan ikrar eder, ya davacının iddiasını inkâr eder, yahut borcu aldığını, ancak borcun bir şekilde sona erdiğini (ödeme, takas vs.) iddia eder. İlk durumda artık davacı için bir ispat zorunluluğu kalmamıştır, dolayısıyla dava davacının lehine sonuçlanacaktır. İkinci ihtimalde ise, davacının iki şekilde inkârda bulunması mümkündür. Hasılı inkâr olarak ifade edilen ilk durumda davalı "böyle bir borcunun bulunmadığını" ileri sürmektedir. Sebebi inkâr olarak ifade edilen ikinci durumda ise borç ilişkisinin varlığı inkâr edilmektedir. İnkâr durumunda davacıdan beyyine sunması istenir, sunamazsa, davalı neyi inkâr etmişse, ona yemin eder⁽³³⁾. Davalı yemin ederse, dava davacının aleyhine, yeminden nükûl ederse, davalının aleyhine sonuçlanır. Üçüncü ihtimalde ise, davalı aslında bir ikrarda bulunmuştur, yani uyuşmazlığın temelinde yatan borç ilişkisini kabul etmiştir. Ancak bu borç ilişkisinin sona erdiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda davalının bu iddiası def' olarak kabul edilecek ve yeni davada davacı olarak bu def'i ispatla yükümlü olacaktır. Bu hâlde eski davalı/yeni davacı ödeme olgusunu ispat ederse dava lehine sonuçlanacak, ispat edemezse eski davacı/yeni davalıya yemin teklif edilecektir. Yeni davalı yemin ederse dava yeni davacının aleyhine neticelenecek, yeminden nükûl ederse (çekinirse) lehine neticelenecektir⁽³⁴⁾.

(29) BİLMEN, s.97.

(30) İslam Yargılama Hukuku'nda def' bir dava kabul edildiğinden, def'de bulunan davalı yeni davada davacı (müddei), ilk açılan davanın davacısı ise davalı (müddealeyleh) konumunda olmaktadır. Bundan dolayı çalışmanın ilerleyen sayfalarında da geçecek olan "eski davacı", "yeni davacı", "eski davalı", "eski davalı" gibi ifadeler bu bağlamda mütalaa edilmelidir.

(31) ALİ HAYDAR EFENDİ, Dürerü'l-Hükkam Şerh-i Mecelletü'l Ahkam, C.4, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1319, s.109-110.

(32) ALİ HAYDAR EFENDİ (1319), s.110.

(33) HACI REŞİD PAŞA, Ruhü'l-Mecelle, C:8, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1328, s.116.

(34) Meseleye ilişkin daha teferruatlı örnekler ve açıklamalar için bkz. ALİ HAYDAR EFENDİ (1319), s.109 vd.

Fetva mecmualarında da bu istikamette verilmiş pek çok fetvaya rastlanılmaktadır. Fetâvâ-yı Feysiye'de yer alan bir fetva şu şekildedir:

"Zeyd, Amr'dan "zimmetinde karzdan şu kadar akçe hakkım olup hattâ ikrâr dabi etmişdin" deyü da'vâ ettikde Amr, "gerçek ikrâr etmişdim lâkin meblağ-ı mezburun şu mikdârı karz, mâ'adâsı ribadır" deyü da'vâ ve Zeyd inkâr edip, Amr'ın müdde'ası sâbit olmasa kavî-i mücerrediyile Zeyd'i def'a kâdir olur mu? El-Cevâb: Olmaz."⁽³⁵⁾

Ayrıca klasik dönemde şer'îye mahkemeleri de aynı doğrultuda hüküm vermektedir. Bu istikamette pek çok hüküm mevcut olmakla birlikte çalışmada iki tanesi ile iktifa edilecektir. 11 Zilkade 1143 tarihli ilk örnekte Hüseyin Ağa, bir miktar arpa ve buğdayı Galata Voyvodası Mustafa Ağa'ya teslim etmesine karşılık ilgili malların bedelini kendisinden alamadığını iddia etmiştir. Mustafa Ağa ise kabzı ikrar etmekle birlikte davacının kendisini ibra ettiğini ileri sürmüştür. Bu son iddiasına ilişkin davalıya beyyine sunması için müddet verilmiş, ancak müddetin sona ermesine rağmen davalı mahkemeye herhangi bir beyyine sunmamıştır. Bunun üzerine, arpa ve buğdayın karşılığı olan doksan kuruşun Mustafa Ağa'dan alınmasına karar verilmiştir⁽³⁶⁾.

22 Zilhicce 1073 tarihli bir diğer karar ise Kasım Paşa Vakfı mütevellisi Mehmet Paşa'nın, ilgili vakfa ait bir dükkanda vaz'ül-yed olan Nikola veled-i Andriya aleyhine açtığı davayı konu edinmektedir. Davacı, Rumeli vilayetine bağlı Gerbeniş kazasında bulunan Kalante isimli köyde çömlükçiler çarşısında bulunan vakıf dükkanının yarısına vaz'ül-yed olan Yorgi'nin vefat etmesi üzerine, dükkan üzerindeki tasarruf hakkının adiyen oğlu Yani'ye geçtiğini, Yani'nin yaşça küçük olmasına rağmen tasarruf hakkını davalı Nikola'ya devrettiğini ve geride herhangi bir çocuk bırakmaksızın öldüğünü, Yani'nin işlemi yaptığı sırada yaşça küçük olduğunu, dolayısıyla da işlemin geçersiz sayılarak hissenin vakfa intikalinin gerektiğini iddia etmiştir. Davalı ise, Yani'nin işlemi gerçekleştirdiği sırada on beş yaşından büyük olduğunu, ayrıca mütevelliden, yani davalıdan bu hususta izin temessükü aldığını belirterek davacının iddiasına ilişkin bir def' ileri sürmüş ve bu def'i ispat için kendisinden delil talep

(35) ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ, Fetâvâ-yı Feysiye, haz. Kaya, Süleyman, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s.286. İkrarın tecezzi edeceğine dair verilen diğer fetvalar, çalışmanın ilgili kısımlarında aktarıldığından bu fetvalara burada ayrıca yer verilmemiştir.

(36) "Rüesâ tâifesinden Hüseyin Reis b. el-Hâc Ahmed sâbikâ Trabzon anbar emini olup hâlâ Galata voyvodası Mustafa Ağa mahzarında merküm Mustafa Ağa Trabzon'da anbar emini olduğu hâlde sefinem ile Trabzon'a isâl eylediğim ma'lûmü'l-keyl hınta ve şâ'iri tamamen kendiyeye teslim edip yedime edâ tezkiresi dahi verdikten sonra kabzımı ikrâr mâ'adâyı inkâr eylediğinden gayri medfû'u olan doksan guruş da'vasından dahi zimmetimi ibrâ ve iskât eylemişidi deyü def'le mukâbele ve def'i isbâta havâle olundukda yirmi gün tamamına değin istimbâl etmekle mebl verilmişidi hâlâ yirmi beş gün tecâvüz edip ikâmet-i beyyineden izbâr-ı acz edip yemin dahi vermemeğın meblağ-ı mezkûr doksan guruşu müdde'î-i mezbûr[a] red ve teslim mezbûr Mustafa Ağa'ya tenbih olunup merküm Hüseyin Reis ziyâde müdde'asını isbâta havâle olunmuşdur." (İstanbul Kadı Sicilleri Cilt: 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), haz. Akman, Mehmet / Coşkun, Ali / Sivridağ, Abdullah, ed: Yılmaz, Coşkun, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2019, s.590.)

edilmiştir. Davalı şahitler vasıtasıyla def'ini ispat etmiş ve yargılama neticesinde mütevellinin muarazadan men edilmesine hükmedilmiştir⁽³⁷⁾.

İlgili husus Mecelle'nin 1631 ve 1632. maddelerinde ise şu şekilde düzenlenmiştir:

“Madde 1631: Def' müdde'â-'aleyh tarafından müdde'inin da'vâsını def' edecek bir da'vâ dermeyân olunmaktır.

Meselâ bir kimse cibet-i karzdan dolayı şu kadar kuruş da'vâ ettikde müdde'â-'aleyh ben onu edâ etmişdim sen beni ondan ibrâ etmişdin veyahut biz sulh olmuştuk yâbhûd bu meblağ karz değildirdi belki sana satmış olduğum falân malın semenidir veyâbhûd filân kimsede alacağım olan ol mikdâr kuruşu sana havâle etmekle sen dahî bana ol meblağı vermiş idin dese müdde'inin da'vâsını def' etmiş olur.”

“Madde 1632: Def'-i da'vâ eden kimse def'ini isbât ettikde müdde'ânın da'vâsı mündefi' olur ve isbât edemediği takdîrde onun talebi ile asıl müdde'î tablif olunur.

Müdde'î yemînden nukûl ederse müdde'â-'aleyhin def'î sâbit olur ve eğer müdde'î yemîn ederse kendisinin asıl da'vâsı 'avdet eder.”

1633.maddede yer alan hüküm ise şu şekildedir: *“Bir kimse diğer bir kimseden şu kadar kuruş alacak da'vâ edip de müdde'â-'aleyh dahî ben seni bu meblağ ile filânın üzerine havâle edip her biriniz dahî havâleyi kabûl etmiş idiniz deyû iddi'â ve bunu*

⁽³⁷⁾ “İsbât-ı tefvîz-i dükkân Medîne-i Eyyûb-i Ensârî'de Kasım Paşa vakfına hâlâ mütevellî olan Mehmed Çelebi meclis-i şer' de zikri âti vakıf dükkânın nisf-1 şâyî'ine vâzî' u'l-yed olduğu şer'an sâbit olan Nikola v. Andriye nâm zimmî muvâcehesinde üzerine da'vâ edip vilâyet-i Rumelî'nde Gerbeniş kazâsı kurâsından Kalarte nâm karyede sâkin mütevellisi olduğum vakf-ı mezbûrdan medîne-i mezbûrda Çömllekçiler sükunda vâkî' lede'l-ahâlî ma'lûmû'l-hudûd olup icâre-i mu'accele ve müecceleli vakıf dükkânın nisf-1 şâyî'ine mutasarrıf olan Yorgi nâm zimmî hâlik oldukda hissesi âdiyyen sagîr oğlu Yani'ye intikâl eyledikten sonra mezbûr Yani hisse-i mezbûreyi hâl-i sığârında mezbûr Nikola'ya ferâğ ve tefvîz ve bilâ-veled hâlik olup ferâğ-ı mezbûr mu'ter[if] olmamağla, ol hisse vakfa intikâl etmişken, mezbûr zimmî bî-vech vaz'-ı yed eder, suâl olunup kasr-ı yedine tenbih olunmak matlûbumdur dedikde gibbe's-suâl mezbûr Nikola cevâbında mezbûr Yani ol hisseyi bana ferâğ ve tefvîz eyledikde on beş yaşını tamâm eyledikten sonra ferâğ ve tefvîz ve ben dahi tefevvüz eylediğimden sonra zabta taslîf etmekle ben dahi zabt için İstanbul'a gelip mezbûrdan izin talep eylediğimden mezbûr dahi yedime iznini hâvî temessük verdi deyû def' ile mukâbele eyledikde gibbe'l-istintâk ve'l-inkâr mezbûr zimmîden def'î için beyyine talep olduğunda udûl-i müslimânden mahmiye-i merkûmede Davud Paşa mahallesi ahâlîsinden Receb b. Abdullah ve Enserci mahallesi ahâlîsinden Mehmed Beşe b. Mustafa nâm kimesneler li ecliş-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup gibbe'l-istişhâd mezbûr Yani on beş yaşını tamâm eyledikten sonra zikr olunan hisseyi bedel-i mezbûr mukâbelesinde mezbûr Nikola zimmîye huzûrumuzda ferâğ ve tefvîz, ol dahi tefevvüz eyledikten sonra izin ve zabtı için İstanbul'a geldikde mütevellî-i mezbûr dahi mezbûr Nikola zimmî yedine iznini hâvî temessük verdi. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyû her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiyye şehâdetleri makbûle olmağın mütevellî-i mezbûr bî-vech mu'arazadan men' olunup mâ vaka'â bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî ve'l-ısrîn min Zilhicceti's-şerife li sene selâse ve seb'in ve elf.” (İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M.1663-1664), haz. Kılıç, Hüseyin / Karaca, Yılmaz / Erol Rasim / Kahrıman, Salih / Recep, Fuat / Atay, Sabri İstanbul Kadı Sicilleri Cilt 16, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2010, s.418.)

muhâlung-aleyh dahî hâzır olduğu hâlde isbât eylese müdde'yi def' ile mütâlebesinden hâlâs olur. Vê eğer muhâlung-aleyh hâzır değilse ânın huzûruna kadar mevkuşen müdde'yi def' eylemiş olur."

Hükümde havale iddiası bahis mevzuu edilmektedir. Bu kapsamda davacı alacak talebinde bulunmakta, davalı ise bunu ikrar etmekle birlikte alacağını havale edildiğini ve havale ödeyicisiyle davacının bunu kabul ettiğini iddia etmektedir. Bu noktada iki ihtimal söz konusudur: İlk ihtimalde havale ödeyicisi mahkemede hazır ve davalı, havale ödeyicisinin huzurunda bunu ispat eder. Bu durumda davalı, davacıyı "def' edip, mütâlebesinden hâlâs olur", yani davacı dava konusu meblağı havale edilenden talep edebilir⁽³⁸⁾. Nitekim Neticetü'l- Fetavâ'da bu bağlamda yer alan bir fetva şu şekildedir:

"Zeyd, 'Amr'dan zimmetinde falân cihetten şu kadar akçe hakkım vardır deyü da'vâ ettikde 'Amr ben seni ol kadar akçe deynim ile Bekir'in üzerine havâle edip her biriniz havâleyi kabûl etmişdiniz." deyü da'vâ ve Zeyd inkâr eylese 'Amr müdde'asını vech-i ser'î üzere Bekir'in huzurunda isbât edince Zeyd'in mütâlebesinden hâlâs olur mu? El-Cevâb: Olur."⁽³⁹⁾

İkinci ihtimalde ise havale ödeyicisi hazır değildir. Bu durumda davalı iddiasını ispat ederse, havale ödeyicisi hazır olana değin, davacıyı def' etmiş olur. Ali Haydar Efendi, bunun davacının davasını durdurmak maksadını taşıdığını; bunun ötesinde davalının, davacının taleplerinden "tamamen" kurtulması gibi bir sonuç doğurmayacağını ifade etmektedir⁽⁴⁰⁾. Peki havale ödeyicisinin hazır bulunmaması hâlinde, davalı havaleyi ispat edemezse ne olacaktır? Ruhu'l Mecelle'de bu durumda davacının tahlif olunacağı, yani kendisine yemin teklif edileceği, yeminden çekinmesi hâlinde ise davalının borçtan kurtulacağı belirtilmektedir⁽⁴¹⁾.

Dolayısıyla Mecelle'de birleşik ikrarlar bakımından ikrarın tecezzi edeceği açıkça ifade edilmiştir. Osmanlı mahkemelerinde de uygulama bu minval üzeredir. Osmanlı Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi tarafından verilen 9 Nisan 1328 tarihli bir kararda bu istikamette şu ifadelere yer verilmiştir:

"İ'lâm-ı mezkûr münderecâtına nazaran mezbûr Ahmed bin Muhammed el-Hûrî'nin Duma kasabasının el-Mezra'a mevki'inde kâin eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi muhtevî ma'lûmu'l-hudûd iki kıt'a tarlaya merkûm Bekir tarafından vukû' bulan müdâhalenin men'ini hâl-i hayâtında talep ve da'vâ ve müdde'â-aleyh Bekri dahî müdde'â-bih arâzînin vâlidesine âid olduğunu ifâde ve inbâ ve şahs-ı sâlis sıfatıyla dâhil-i da'vâ edilen mezbûre Amun dahî münazâ'un-fih arâzîyi ol bâbdaki

(38) ALİ HAYDAR (1319), s.114.

(39) ES-SEYYİD AHMED EFENDİ / ES-SEYYİD HAFIZ MEHMED B. AHMED EL-GEDU-SÎ, Neticetü'l-Fetavâ, haz. Kaya, Süleyman / Algn, Betül / Çelikçi, Ayşe Nagehan / Kaval, Emine, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s.269.

(40) ALİ HAYDAR (1319), s.114.

(41) HACI REŞİD PAŞA, Ruhu'l-Mecelle, C:7, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1328, s.191.

târîh-i memnû'iyetten mukaddem müdde'iden bi'l-iştirâ' mülkü olduğundan müdde'î merkûmun men'-i mu'arazasına karar verilmesini müdde'inin kabz eylediği mahsûlâtın esmâni olan bin iki yüz kuruşun tazmînini talep ve iddi'â eylemeleri üzerine li-ecli'l-muhâkeme ta'yîn kılınan yevm-i muhâkemedede da'vet-i vâkî'âya icâbet etmeyen müdde'â-'aleyhimâdan Bekri'nin muhâfaza-i hukûku zımında vekil-i musahhar ta'yîniyle gıyâben ve şahs-ı sâlis vâlidesi mezbûre Amun huzûrunda vicâben icrâ kılınan muhâkeme netîcesinde müdde'â-'aleyhimâdan Bekri münâza'un-fih arâzideki mülkiyyetini nefy ile vâlidesine 'âid olduğunu dermeyân etmiş ve vâlidesi ol bâbdaki da'vâsını usûlen isbâtтан izhâr-ı 'acze tâlip olduğu yemîni dahî müdde'î merkûm kabûl ve icrâ eylemiş olduğundan müdde'â-'aleyhimâdan Amun kadın ve Bekri'nin münâza'un-fih arâziye vukû' bulan müdâhalelerinin men'ine...⁽⁴²⁾

Mevsuf ikrarlara ilişkin olarak ise Mahkeme-i Temyiz hukuk dairesi reisi Ali Haydar Efendi'nin, Ceride-i Adliye'de neşrettiği bir makalesi oldukça kıymetlidir. Yazar makalesine şu soru ile başlamaktadır: “Müdde'î, müdde'â-'aleyhin sana on beş altun karzen verdim isterim deyû da'vâ ve müdde'â-'aleyh dahî meblağ-ı mezbûru Zeyd'e ver deyû bana vermiş idin, ben dahî âna verdim diye iddi'â eylese müdde'â-'aleyhin şu sözü def' ve bunu isbât etmek hak ve salâhiyeti ona âid midir? Yoksa karzı inkâr olarak akd-i karzı tebyîn ettirmek vazîfesi müdde'îye râci' midir?”⁽⁴³⁾ Yazar, sorunun akabinde müdde'â-'aleyhin bu sözünün def' kabilinden olduğuna işaret eden ve Fetâvâ-yı Ali Efendi'de yer alan şu fetvaya yer vermiştir:

“Zeyd, 'Amr'dan bir husûsun temşiyetiçün rüşvet tarîkiyle sana şu kadar akçe vermişdim deyû da'vâ ettikde 'Amr sen meblağ-ı mezbûru bana Bekr'e ver deyû verip ben dahî emrin üzere Bekr'e vermiştim deyû da'vâ ve müdde'â'sına ikâme-i beyyine edecek Zeyd'i def'a kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur.”

Yazar, fetva metnini aktardıktan sonra, karz akdini tanımlamış⁽⁴⁴⁾, ardından da rüşvet ile karz arasındaki farklılıklara temas etmiştir. Buna göre rüşvet alan, rüşvet verenin işini yapsa dahi, onun verdiği şeye asla malik olamaz⁽⁴⁵⁾. Rüşveti alan kişi, eğer helak olmamışsa aldığı şeyin aynını, helak olmuşsa onun bedelini tazmin etme yükümlülüğü altındadır, rüşveti alan kişinin vefatı hâlinde murisleri de rüşvet olarak alınan şey üzerinde malik olamazlar ve rüşvet olarak alınan şeyi rüşvet verene iade etmek zorundadırlar⁽⁴⁶⁾. Tüm aramalarına rağmen bulamazlarsa rüşvet olarak alınan şeyi tasadduk etmek zorundadırlar⁽⁴⁷⁾. Yazara göre gerek karz akdinde gerekse

⁽⁴²⁾ Ceride-i Adliye, 3.Sene, S:62, s.3002.

⁽⁴³⁾ ALİ HAYDAR, “Mesele-i Hukukiye”, Ceride-i Adliye, S:14, 1326a, s.583.

⁽⁴⁴⁾ “Karz, şol 'akd-i mahsûstur ki misli reddolunmak üzere mâl-ı mislinin âbere def' ve i'tâsi üzerine vârid ve icâb ve kabûl ile mün'âkid ve kabz ile tamâm ve mülkiyyeti müfid olur. Yani müstakriz makrûzu kabz ettikde 'inde't-rafefyn ona mâlik ve müstakrizin zimmetinde makrûzun misli sâbit olur.” (ALİ HAYDAR EFENDİ (1326a), s.583.

⁽⁴⁵⁾ ALİ HAYDAR (1326a), s.583.

⁽⁴⁶⁾ ALİ HAYDAR (1326a), s.583.

⁽⁴⁷⁾ ALİ HAYDAR (1326a), s.583.

rüşvete aracılığın söz konusu olduğu bu durumda, borçlu, borç konusu (veya rüşvet konusu) şeyin helak olması hâlinde bunu tazmin yükümlülüğü altında olduğuna göre; rüşvette havale iddiası def' olarak kabul edilirse, karz akdinde de bunun kabulü gerekmektedir⁽⁴⁸⁾.

Bu hukuki mesele fetvahanenin önüne taşınmış ve fetvahane cevabında davalının bu sözünün def' olduğunda herhangi bir kuşkunun bulunmadığını ifade etmiştir⁽⁴⁹⁾. Bu bağlamda fetvahane Behcetü'l Fetâvâ'da yer alan bir fetvayı ve onun İmadiye'de yer alan Arapça metnini aynen nakletmiştir. Behcetü'l-Fetâvâ'da yer alan fetva ehemmiyetine binaen aşağıya aynen aktarılmıştır:

"Zeyd 'Amr'dan "Sana karz olmak üzere şu kadar akçe vermiştim ver" deyü davâ ettikte 'Amr "Gerçek, sen ol kadar kuruş verdin, lâkin Bekir'e ver deyü emretmenle ben dahî meblağ-ı mezbûru Bekir'e verdim deyü davâ ve müddeâsına ikâme-i beyyine eylese Zeyd'i def'a kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur."⁽⁵⁰⁾

Arapça metnin tercümesi ise şu şekildedir: "Bir başkası hakkında "ben sana on dirhem vermiştim" dese ve karşı taraf da "evet bana vermiştin, fakat falana vermeme emrettin ve ben de ona verdim" dese ve beyyine ikame etse, bu sahîh bir def'dir.⁽⁵¹⁾"

Bu bağlamda şu noktaya işaret etmek gerekmektedir. Yazarın sorusuna temel teşkil eden olayda davalı, davacının bir başkasına vermek üzere kendisine uyuşmazlık konusu meblağı verdiğini iddia etmektedir. Oysa fetvahanenin cevabında geçen ifadelerle bakıldığında davalı parayı aldıktan sonra, ilgili meblağı davacının emriyle bir başkasına devretmektedir. Bu noktada iki durum arasında niteliksel bir farkın olduğu göze çarpmaktadır. Mevcut medeni yargılama hukuku kavramlarıyla ifade edecek olursak kanımızca ilk duruma ilişkin olarak davalının ikrarı mevsuf ikrar, ikinci duruma ilişkin ikrarı ise mürekkep ikrar olarak nitelendirilmelidir.

Fetvahanenin aktarılan cevabı, Osmanlı uygulamasında mevsuf ikrarın da tecezzisini öngörmektedir. Nitekim Behcetü'l- Fetâvâ'da yer alan bir fetvaya konu olan hadisede Zeyd Amr'dan, satmış olduğu sekiz adet beygirin bedelini talep etmiş, Amr ise "beygirleri satın almadığını, beygirlerin Bekir'e verilmek üzere kendisine davacı tarafından verildiğini ve kendisinin de bu beygirleri Bekir'e ulaştırdığını" dava edip, müddeasına beyyine ikame etmiştir. Bu durumda davalı Amr'ın, davacı Zeyd'i def'a kâdir olduğu fetva metninde açıkça ifade edilmiştir⁽⁵²⁾. Bu fetva Osmanlı uygulamasında mevsuf ikrarın da tecezzi ettiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

(48) ÇATALCALI ALİ EFENDİ, Fetâvâ-yı Ali Efendi, İstanbul, 1269, s.431.

(49) ALİ HAYDAR, "Mesele-i Hukukiye", Ceride-i Adliye, S:15, 1326b, s.623.

(50) YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, s.390.

(51) ALİ HAYDAR (1326b), s.623.

(52) "Zeyd Amr'dan "sana sekiz adet bargirimi şu kadar akçeye bey' ve teslim etmiştim, meblağ-ı mezbûru bana ver" deyü dava ettikte Amr sen ol bargirleri bana bey' etmeyip Bekir'e ver deyü vermiş-tin ben dahi alıp Bekir'e verdim" deyü dava ve müddeasına ikamet-i beyyine edince Zeyd'i def'a kâdir olur mu? El-Cevab: Olur." ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, Behcetü'l-Fetâvâ, haz. Kaya, Süleyman / Algin, Betül / Trabzonlu, Zeynep / Erkan, Asuman, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s.390.

Bu başlık altında bir başka önemli hususa daha işaret etmek gerekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda Mecelle ile Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu birlikte yürürlükte bulunmuştur ve aradaki ahengi temin için delillere ilişkin hususlarda Mecelle'ye müracaat edileceği öngörülmüştür⁽⁵³⁾. 1880 seneli Girit Vilayetine Mahsus Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu ise konumuz bakımından dikkat çekicidir. Bu Kanun'un 237. maddesinde “*ikrâr kâbil-i inkisâm olmadığından yalnız bir cibeti kabûl ve öbür cibeti nakzolunamaz*” demek suretiyle Mecelle'nin aksine ikrarın tecezzi edemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Mecelle'nin önceki “genel”, Girit Vilayetine Mahsus Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu'nun ise sonraki “özel” kanun olduğu nazar-ı dikkate alınır, Girit vilayetinde ikrarın tecezzisi ilkesine ilişkin Osmanlı'nın diğer bölgelerinden farklı bir yolun izlendiği sonucuna ulaşılabılır.

Özetle, Osmanlı hukukunda gerek mürekkep ikrarların gerekse mevsuf ikrarların tecezzisi mümkün kabul edilmektedir. Ancak Girit vilayetine has olarak ikrarın tecezzi edemeyeceği ilkesi kabul edilmiştir.

3. İkrarın Tecezzisi İlkesi Kapsamında Yaşanan Tartışmalar

Bu başlık altında ikrarın tecezzisi bağlamında yaşanan tartışmalara yer verilecektir. Bu bağlamda ilk olarak söz konusu ilkenin zamanaşımı ile olan irtibatı noktasında yaşanan tartışmalara, akabinde ise ikrarın tecezzi edip edemeyeceğine ilişkin tartışmalara temas edilecektir.

3.1. İkrarın Tecezzisi İlkesinin Zamanaşımı ile Olan İlişkisi Bağlamında Yaşanan Tartışmalar

İkrarın tecezzisi ilkesine ilişkin yaşanan tartışmalar bağlamında ilk olarak ikrar-zamanaşımı münasebetine ve bundan doğan sorunlara temas etmek gerekmektedir. İkrarın zamanaşımı ile olan ilişkisi bağlamında Mecelle'nin 1674.maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

“Tekaddüm-i zamân ile hak sâkıt olmaz.

Binâen'aleyh mürûruzamân bulunan bir da'vâda müdde'â-aleyh huzûr-ı hâkimde müdde'inin da'vâsı veçhile hâlâ kendisinde hakkı olduğunu sarâhaten ikrâr ve i'tirâf ediverirse mürûruzamâna i'tibâr olunmayıp müdde'â-aleyhin ikrârı mücebince hükmolunur. Ammâ müdde'â-aleyh huzûr-ı hâkimde ikrâr etmeyip de müdde'i ânın diğer mahalde ikrâr etmiş olduğunu da'vâ ederse müdde'inin asıl da'vâsı istimâ' olunmadığı gibi ikrâr da'vâsı dahî istima' olunmaz.

Fakat da'vâ olunan ikrâr mukaddemâ müdde'â-aleyhin ma'rûf olan hat ve hâtemini hâvî bir senede rabt olunup da ol senedin târihinden vakt-i da'vâyâ kadar mürûruzamân müddeti bulunmamış ise o sûrette ikrâr da'vâsı istimâ' olunur.”

⁽⁵³⁾ KAHVECİYAN HAÇİK, “Müruruzaman-ı Şer'i ve Müruruzaman-ı Nizami”, Ceride-i Adliye, S.76, 1913, s.3602.

Madde metninde üç ihtimal ortaya konmuştur. İlk ihtimalde davalı hâkim karşısında davacının hâlâ kendisinde hakkı olduğunu ikrar etmektedir. Bu hâlde zamanaşımı süresi geçmiş olsa dahi hâkim bu ikrara binaen hüküm tesis etmek zorundadır. İkinci ihtimalde davalı, hâkim karşısında herhangi bir ikrarda bulunmamakta, davacı; davalının ikrarının bir başka mahalde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bu durumda davacının ne asıl davası, ne de ikrar davası dinlenir. Üçüncü ihtimalde de mahkeme dışı bir ikrar söz konusudur. Ancak burada davacının elinde ikrar beyanını içeren ve davalıya ait olduğu bilinen imza veya mühür taşıyan bir senet bulunmaktadır. Bu durumda senet tarihiyle davanın açıldığı tarih arasında geçen zamana bakılır. Zamanaşımı süresi geçmemişse ikrar davası dinlenir, aksi hâlde dinlenmez. Kısaca ifade etmek gerekirse, ikrarın zamanaşımının etkisini ortadan kaldırması hâli, davalının hâkim huzurunda davacının hâlâ kendisinde hakkı olduğunu ikrar etmesi durumu ile sınırlıdır.

İkrar ile zamanaşımının ilişkisini ortaya koyan bir başka hüküm ise Arazi Kanunnamesi'nde yer almaktadır. Kanunname'nin ilgili 20. maddesi şu şekildedir:

"Şığâr ile cünûn ve tağallüb ve müddet-i sefer-i ba'îd olan diyârda bulunmak gibi a'zâr-ı şer'iyye-i mu'tebereden biri şer'an tahakkuk etmedikçe on sene bilâ-nizâ' tasarruf olunan tapulu arâziye müte'allik da'vâlar istima' olunmaz ve ol a'zâr-ı mu'teberenin zevâl ve indifâ'î târihinden i'tibâren on seneye kadar arâziye müte'allik de'âvî istimâ' olunup müddet-i mezkûre mürûrunda istimâ' kılınmaz. Fakat müdde'â-aleyh yedinde bulunan arâziyi fuzûlen zabt ve zirâ'at etmiş olduğunu ikrâr ve i'tirâf ederse bu sûrette mürûruzamâna ve tasarrufa i'tibâr olunmayıp ol arâzî sâhibine alverilir."

Aktarılan maddede, küçüklük, delilik, cebir, uzun yolculukta bulunma gibi şer'i özürler bulunmadıkça, üzerinde on sene çekişmesiz olarak tasarrufta bulunulan tapulu arazilere ilişkin davaların mahkeme önünde dinlenmeyeceği hüküm altına alınmıştır. Ancak maddeye göre mezkur zamanaşımı süresi geçse dahi, davalı uyuşmazlık konusu araziye fuzulen zabt ettiğini ve fuzulen üzerinde tarımsal faaliyetlerde bulunduğunu ikrar ederse, zamanaşımının ve tasarrufun etkisi ortadan kalkacaktır. Bu noktada kanun koyucunun zilyetlikle yetinmeyip ziraati de şart koştuğu vurgulanmalıdır⁽⁵⁴⁾.

Osmanlı hukukçuları arasındaki tartışmanın odak noktasını bu madde oluşturmaktadır. Meşhur Osmanlı hukukçularından Karınabadizade Ömer Hilmi, Ahkamü'l-Evkaf isimli eserinde davalının telakki iddiasının zamanaşımını ortadan kaldırmayacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda yazar şu örneği zikretmiştir: *"Meselâ bir kimse bir vakıf akarı diğer kimesne muvâcehesinde bilâ-nizâ' on beş sene bi'l-icâreteyn mutasarrıf olup ba'dehû ol kimesne ol akarı sinin-i mezkûreden mukaddem benim tasarrufumda idi, sen gasben zabt edersin deyû davâ ettikte o kimse dahi fi'l-hakika ol akar mukaddemâ bi'l-icareteyn senin tasarrufunda idi, lâkin ol akarı on beş*

(54) CİN Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 4.Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s.348.

sene akdem bâ-izn-i mütevellî kat'iyen bana ferâğ etmişdin dese müdde'inin da'vâsında olan mürûruzamân mündefî' olmaz. Binâenaleyh o kimseden telakkî müdde'âsına beyyine talep olunmayıp bilâ-beyyine ol akar onun yedinde ibkâ olunur.⁽⁵⁵⁾

Bu görüşe göre, bir vakıf akarı üzerinde on beş sene kira ile tasarrufta bulunan kişi aleyhine, fuzulen işgal iddiasıyla bir dava açılması hâlinde, davalı bu akar üzerinde davacının kendisinden önce kira sebebiyle mutasarrıf olduğunu ikrar ve on beş sene evvel akarın kendisine ferağını iddia etmişse zamanasının etkisi ortadan kalkmayacak, davalıya ferağ işlemi ispat külfeti yüklenmeksizin ilgili akar onun tasarrufunda kalmaya devam edecektir.

Ahkamü'l-Arazi isimli eserinde de Ömer Hilmi Efendi birbirine bağlı şu iki fetvayı nakletmiştir:

"Zeyd arâzî-i emîriyyeden bir tarlayı 'Amr'in muvâcebesinde on sene zabt ve tasarruf edip 'Amr bu müddette bilâ-özür süküüt etmişken hâlâ 'Amr ol tarla sinîn-i merkûmeden mukaddem tapu ile benim tasarrufumdadır deydü da'vâ ve Zeyd, sen ol tarlayı sinîn-i merkûmeden mukaddem izn-i sâhib-i arzla bana ferâğ etmişdin dese 'Amr'in da'vâsı mesmû'a olur mu? El-Cevâb: Olmaz.⁽⁵⁶⁾

"Bu sûrette Zeyd'den ber-vech-i muharrer ferâğ müdde'âsına beyyine talep olunmayıp ol tarla bilâ-beyyine Zeyd'in yedinde ibkâ olunmak lâzım olur mu? El-Cevâb: Olur.⁽⁵⁷⁾

Aktarılan bu iki fetvadın hareketle Ömer Hilmi Efendi'nin bu durumu mirî araziler bakımından da kabul ettiği ifade edilebilir.

Dönemin bir başka meşhur hukukçusu Ali Haydar Efendi ise bu görüşe katılmamaktadır. Arazi Kanunnamesi Şerhi isimli eserinde yazar, 20. madde bağlamında şu soruyu sormaktadır: *"Arâzî-i emîriyyede müdde'iden teferruğu davâ, mürûruzamânı mâni' midir?"* Bu soruya cevap sadedinde bir takım ön sorunlara temas etmekte ve bu bağlamda birtakım sorular yöneltmektedir: Davalının davacının tasarrufundan haberdar olduğuna yönelik ikrarı mirî ve vakıf arazide mürûruzamanın etkisini ortadan kaldıracak mıdır? Daha açık bir ifadeyle, davalının bu sözü bir def' olarak kabul edilip, Mecelle'nin 1632.maddesi uyarınca davalıdan bu teferruğu ispat etmesi mi talep edilmelidir? Yoksa Ömer Hilmi Efendi'nin görüşü kabul edilerek bu hâlde davalı ayrıca bir ispat yükümlülüğü altına sokulmaksızın mevcut hâlin devamına mı karar verilmelidir⁽⁵⁸⁾?

(55) KARİNABADİZE ÖMER HİLMİ, Ahkamü'l-Evkaf, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1307, s.211.

(56) KARİNABADİZE ÖMER HİLMİ, Ahkamü'l-Arazi, El-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul, 1308, s.68.

(57) KARİNABADİZE ÖMER HİLMİ, s.68-69.

(58) ALİ HAYDAR, Şerh-i Cedid Li-Kanuni'l-Arazi, A. Asadoryan Şirket-i Mürettebiyesi Matbaası, İstanbul, 1321, s.118.

Ali Haydar Efendi Fetâvâ-yı Hayriyye isimli esere atıfta bulunarak ilk görüşün kabul edilmesi gerektiğini aktarmaktadır⁽⁵⁹⁾. İlgili fetvada bu durumda davalının bu yöndeki, yani "evet bu mülk senindi lakin ben senden onu satın aldım" şeklindeki ikrarı ile birlikte davalının davacı konumuna geçeceği ve ispat yükünün artık "eski" davalı, yeni davacıda olması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda davalının uyuşmazlık konusu arazi üzerinde tasarrufta bulunduğu zamanın uzunluğu herhangi bir şeyi değiştirmeyecektir ve fetva sahibine göre bu üzerinde durulacak meselelerden dahi değildir⁽⁶⁰⁾. Müellif daha sonra, Fetvahane-i Ali'nin de bu görüşte olduğunu ve şer'iyeye mahkemelerindeki uygulamanın da bu minval üzere cereyan ettiğini aktarmaktadır⁽⁶¹⁾.

Bu mesele kapsamında Ali Haydar Efendi iki hususu ayrıca vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, tartışma konusu olan hususun zamanaşımı süresinin geçtiği durumlarla sınırlı olduğudur⁽⁶²⁾. Yani davalının altı senedir üzerinde tasarrufta bulunduğu bir araziye konu alan bir davada herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Bu dava Mecelle'nin 1632. maddesinde zikredilen şekilde cereyan edecektir. İkinci husus ise davalı "bu arazi senindir ancak üzerinden zamanaşımı müddeti geçtiği için davanı mesmu değildir" şeklinde bir ikrarda bulunmamalıdır⁽⁶³⁾. Bu noktada da ikrarın zamanaşımının etkisini ortadan kaldırdığı hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Nitekim Ceride-i İlmiye'de yer alan bir fetvada şu hükme yer verilmiştir:

"Zeyd, Hind'in Sened-i Hâkânî ile tasarrufunda olan tarlayı yirmi sene tağallüben zabt eylese hâlen Hind ol tarlayı Zeyd'den talep ettikte Zeyd mu'terif iken mücerred "vech-i muharrer üzere yirmi sene zabt etmemle benim için hakk-ı tasarruf sâbit olmuş olur" deyü vermemeye kâdir olur mu? El-Cevâb: Olmaz."⁽⁶⁴⁾

Ayrıca bu noktada bir hususun daha altının çizilmesinde fayda vardır. Tartışmaya konu olan meselede, davanın temelini teşkil eden ilişki önceki mutasarrıf ile yeni mutasarrıf arasındadır. Davalı, uyuşmazlık konusunu teşkil eden "şey"i bir başkasından aldığını iddia ederse, davalının bunu ayrıca ispat etmesine gerek yoktur. Nitekim bu bağlamda verilmiş bir fetvada şu ifadeler yer almaktadır:

"Zeyd, 'Amr'ın yedinde olan menzil için "Bekir-i gâibden semen-i ma'lûma iştirâ' eyledim, ol veçhile mülkümdür" deyü da'vâ ettikte 'Amr "menzil-i mezburu Bekir bana idâ' ve teslîm etmişdi" dese bilâ-beyyine Zeyd'in da'vâsı mündefî'a olur mu? El-Cevâb: Olur."⁽⁶⁵⁾

(59) ALİ HAYDAR (1321), s.118-119.

(60) ALİ HAYDAR (1321), s.121.

(61) ALİ HAYDAR (1321), s.123.

(62) ALİ HAYDAR (1321), s.120.

(63) KILINÇ Ahmet, "Mecelle'ye Göre Zamanaşımı: Uygulamada Görülen Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Mecelle Sempozyumu (Tedvini, Uygulaması ve Günümüze Etkileri), 25-27 Eylül 2017, Bursa, Türkiye Adalet Akademisi, 2017, s.197.

(64) Ceride-İ İlmiyye Fetvaları, haz. Cebeci, İsmail, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s.220.

(65) ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, s.392.

Peki Ömer Hilmi Efendi'nin, "üzerinde durulmayı gerektirmeyecek açıklıkta" bir mesele hakkındaki bu farklı görüşü neye dayanmaktadır? Bu aşamada Arazi Kanunnamesi'nin yukarıya aktarılan 20. maddesinde yer alan "*fuzûlen zabt ve zirâ'at etmiş olduğunu ikrâr ve i'tirâf ederse*" ifadesi gündeme gelmektedir. Ali Haydar Efendi, Ömer Hilmi Efendi'nin görüşlerini bu temelde değerlendirmiştir⁽⁶⁶⁾. Zira Mecelle'nin 112.maddesinde ifade edilen "fuzuli" kavramı, bu hükümlerle birlikte ele alındığında, davalının on seneden beri arazi sahibinin izniyle tasarrufta bulunduğu yöneltik beyanı, fuzulen işgal ettiğini ikrar manasına gelmemektedir⁽⁶⁷⁾. Bunun temelinde de Mecelle'nin 1801.maddesinde hüküm altına alınan kazanın takyidi hususu yatmaktadır. Nitekim ilgili maddede kazanın meseleten takyidine de cevaz verilmiştir. Yazar bu bağlamda müstegallat-ı vakfiyede muvazaa iddiasını örnek olarak sunmaktadır. Bu davaların dinlenebilmesi karşı tarafın ikrarına veya davacının senet ibraz etmesine bağlanmıştır ki, bu husus meseleten takyide örnektir⁽⁶⁸⁾.

Ali Haydar Efendi'ye göre Ömer Hilmi Efendi'nin dayandığı bir başka husus, Mecelle'nin 1674.maddesinde geçen "...*bâlâ*" lafzıdır. Bu hususu biraz daha açmak gerekmektedir. Miri arazi üzerinde on senedir mutasarrıf olan bir şahıs aleyhine, daha önce ilgili arazide mutasarrıf olan başka bir şahıs tarafından fuzuli işgal sebebiyle bir dava açılmış ve davalı davacının önceki tasarrufunu ikrar etmiş ancak on sene evvel bu araziye gerekli izin şartına riayet edilerek davacıdan teferruğ ettiği iddiasında bulunmuştur. Bu hâlde davalı "davacının hâlâ kendisinde hakkı olduğunu" sarahaten ikrar etmiş değildir. Onun ikrar ettiği husus, davacının ilgili arazi üzerinde sahip olduğu "önceki" tasarruf hakkıdır ve bu bağlamda zikredilen ikrar Mecelle'nin 1674. maddesi kapsamında değerlendirilmemelidir. Ancak Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükkam isimli eserinde, burada yer alan "*bâlâ*" lafzını İslam hukukçularının fetvalarında bu şekilde zikredilmiş olmasıyla ilişkilendirmekte, bunun dışında ilgili ifadenin geçmişteki bir hakkı ikrar durumunu bertaraf etmek gibi bir mana taşımadığını ileri sürmektedir⁽⁶⁹⁾. Dolayısıyla, yukarıdaki örnek bağlamında, davalının "önceki" teferruğu ispat etmesi gerekmektedir.

Ancak, Ali Haydar Efendi'nin, Arazi Kanunnamesi Şerhi'nin ilk baskısı ile ikinci baskısı arasında geçen on senelik süreçte fikrini değiştirdiğini de belirtmek gerekmektedir. Nitekim ilgili eserin ilk baskısında meseleye ilişkin şu ifadeler yer verilmiştir:

"Ancak müdde'â-aleyhin müdde'iden telâkki-i tasarrufiddi'â eylemesi arâzî-i miriyye ve mevkûfede mürûruzamânî dâfi' addolunmaz. Şöyle ki müdde'nin tağallüben ve fuzûlen tasarrufiddi'âsına mukâbil müdde'â-aleyh arâzî-i müdde'â-biha müdde'nin taht-ı tasarrufunda iken on sene mukaddem izn-i sâhib-i arzla ondan teferruğ edip ol

(66) ALİ HAYDAR (1321), s.119.

(67) ALİ HAYDAR (1321), s.119.

(68) ALİ HAYDAR (1321), s.119-120.

(69) ALİ HAYDAR (1319), s.305.

vakitten beri mutasarrıfım dedikte bu söz Mecelle'nin 1583.maddesine temessükle ikrâr 'addolunarak teferruğunu isbâta mecbûr tutulamayıp belki mürûruzamân vukû'u mülâbesesiyle müdde'inin davası istimâ' olunamaz. Ve arâzî müdde'â'aleyh yedinde ibkâ olunur. Yani Mecelle'nin 1583.maddesinde muharrer olduğu üzere bir kimsenin yedindeki malı diğer kimsenin şirâya ya istîcâra tâlip olması o mal kendisinin yani o kimsenin mülkû olmadığını ikrâr olduğuna ittîfâku'r-rivâyât bulunduğu gibi Fetâvâ-yı Hayriyye'nin Kitâbû'd-Dâvâsında beyân bulunduğu vecible taleb-i mezkûr ol kimsenin mülkû olduğunu ikrârdir."⁽⁷⁰⁾

Cumhuriyet'in yetiştirdiği kıymetli hukukçulardan İsmet Sungurbey, Eski Vakıfların Temel Kitabı isimli eserinde her iki hukukçunun görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer verdikten sonra, Ömer Hilmi Efendi'nin görüşlerine katıldığını ifade etmiştir⁽⁷¹⁾. Bu bağlamda Ali Haydar Efendi'nin Ömer Hilmi Efendi'nin görüşlerini değerlendirirken zikrettiği argümanları tekrar etmiş ve Fetâvâ-yı Hayriye'de yer alan söz konusu fetvanın Arazi Kanunnamesi'nden iki yüz yıl önce kaleme alındığının altını çizerek, Kanunname'nin ve Mecelle'nin açık hükmü karşısında ilgili fetvada yer alan hükmün artık uygulanamaz hâle geldiğini ifade etmiştir⁽⁷²⁾. Bu kapsamda yazar, Mecelle Mazbatasında yer alan şu ifadeleri aktarmıştır:

"Ve kezâlik bir müçtehidin bir husûsta re'yi nâsa erfak ve maslahat-ı 'asra evfak olduğuna binâen ânın re'yi ile 'amel olunmak üzre emr-i sultânî sâdir olsa ol husûsta hâkim ol müçtehidin re'yine münâfi diğer bir müçtehidin re'yi ile 'amel edemez, ederse hükmü nâfiz olmaz."

Kanımızca da, Ömer Hilmi Efendi'nin ve İsmet Sungurbey'in meseleye ilişkin ileri sürdükleri görüşler Mecelle'nin ve Arazi Kanunnamesi'nin lafzına daha uygundur. Zira ilgili mesele bağlamında davalı, davacının kendisine "hâlâ" bir hakkının olduğunu yahut "hâlen fuzulen zabt ve ziraet ettiğini" ikrar etmemektedir. Her iki kanunda da yer alan benzer ifadelerin "içtihatlarda böyle bir ibarenin yer alması" gibi bir sebeple reddi ise makul görünmemektedir. Fetâvâ-yı Hayriye'deki görüş ise bu kanunlarla açık bir çelişki içindedir ve emr-i sultani ile bir başka görüşün tercih edildiği ortadadır. Dolayısıyla zamanaşımının söz konusu olduğu bir davada, davalı davacının dava konusu üzerinde daha önceden bir hakkının mevcut olduğunu ikrarla birlikte, bu hakkın bir şekilde son bulduğunu bir başka tabirle davacının kendisinde "hâlâ" bir hakkının olmadığını iddia ederse, def'ini ispatla yükümlü olmayacaktır. Bu açıdan, zamanaşımının söz konusu olduğu durumlarda davalının zikredilen ikrarının, Mecelle'nin def'i düzenleyen 1631 vd. maddelerinin uygulanmasını bertaraf edeceği ortadadır. Nitekim İsmet Sungurbey'in de aktardığı üzere, merhum Ömer Nasuhi Bilmen dîşında arazi-i emirîyede telakki iddiasının

(70) ALİ HAYDAR, Şerh-i Cedid Li-Kanuni'l-Arazi, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1311, s.95-96.

(71) KARİNABADİZE ÖMER HİLMİ / SUNGURBEY İsmet, Eski Vakıfların Temel Kitabı, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul, 1978, s.LI vd.

(72) KARİNABADİZE/SUNGURBEY, s.LI-LVI.

zamanaşımını def' etmeyeceği konusunda doktrin hem-fikirdir⁽⁷³⁾. Sonuç olarak bu kapsamda Karınabadizade'nin görüşünün daha münasip olduğu ifade edilebilir.

3.2. İkrarın Tecezzisi İlkesine Yöneltilen Eleştiriler

Çalışmanın bir önceki başlığında yer verilen tartışma, konunun daha ziyade teknik boyutuyla ilişkili olup, bunun ötesinde ikrarın tecezzisi ilkesinin “varlığına” yöneltilmiş bir eleştiriye bu tartışmada rastlamıyoruz. Ancak Tanzimatla birlikte Osmanlı Hukuku yavaş yavaş Batı hukukunun tesiri altına girmeye başlamış ve bu kapsamda bir dizi düzenleme yürürlüğe konmuştur. Ticaret Hukuku düzeninin Fransadan ithali Osmanlı Hukuku'nun Batılılaşmasında önemli bir rol ifa etmiştir. Ancak yabancı bir hukuk düzeninin belli bir hukuki sahada bir küll hâlinde hukuk sistemine sokulması birtakım hukuki sorunları da beraberinde getirmiştir ki bunlardan biri de ikrarın tecezzisi meselesidir.

Bu başlık altında yerli ve yabancı hukukçular tarafından ikrarın tecezzisi ilkesine yöneltilen eleştirilere yer verilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda önce Osmanlı ve Osmanlı sonrası Türk hukukunda yer alan eleştirilere temas edilecek, ardından yabancı hukukçuların Osmanlı hukuku bağlamında ikrarın tecezzisine ilişkin ileri sürdükleri itirazlar aktarılacaktır.

3.2.1. Türk Hukukçular Tarafından Yöneltilen Eleştiriler

Tanzimat ile birlikte yaşanan düalite sorununun üzerinde somutlaştığı meselelerden birinin ikrarın tecezzisi ilkesi olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu doğrultuda ilgili dönemden itibaren ikrarda tecezziyi kabul eden görüşe yöneltilen eleştiriler dönemin hukuki konjonktürünü ortaya koyması bakımından da manidar olacaktır.

Osmanlı Hukuk yazınına bakıldığında farklı mülahazalarla ikrarın tecezzisi ilkesine karşı çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda Giridi Ahmed Saki Bey'in yönelttiği eleştiriler dikkat çekicidir.

“*Kānūn-u Medenîmizde Şâyân-ı Tedkik Bir Mes'ele*” başlıklı makalesinde Ahmed Saki Bey, kanunların toplum içinde mevcut olan ihtilafları hâletme amacı taşıdığını vurguladıktan sonra mevcut kanunların insanın tabiatında mevcut olan birtakım kötü huyları izale veya en azından etkilerini azaltmaya yeterli gelmediğini aktarmaktadır⁽⁷⁴⁾. Hatta ona göre kanunlarda yer alan bazı hükümler “*halkı doğruluktan, hakikati*

(73) HÜSEYİN HÜSNÜ, Arazi Kanunnamesi Şerhi, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul, 1324, s.59; HALİS EŞREF, Külliyyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, Kütüphane-i Cihan Sahibi Mihran, İstanbul, 1316, s.204; KUYUCAKLIZADE ATIF, Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1319, s.109.

(74) GİRİDİ AHMED SAKİ, “Ahlak-ı İçtimaiye Tettebbuatından: Kanun-ı Medenîmizde Şayan-ı Tedkik Bir Mes'ele”, Muhamat, S:43-44, 1334, s.3.

söylemekten uzaklaştırabilir."⁽⁷⁵⁾ Bu bağlamda iki hususu örnek olarak zikretmektedir. İlk örnekte yazar, okuyucudan bir satım ilişkisi içinde "alıcı" konumunda bulunmasını farz etmesini ister. Örnekte alıcı malı almış ve malın bedelini ödemiştir. Kendisinden herhangi bir alacağı bulunmamasına rağmen satıcı kötü niyetle alacak davası açar. İkinci örnekte ise bir iş akdini gündeme getirmektedir. Burada ise işçi kötü niyetlidir ve tüm alacaklarını almasına rağmen işverenine alacak davası açmaktadır. Bu iki durumda alıcı veya işveren eğer hakikati olduğu gibi beyan etme yolunu tercih ederlerse, yani temeldeki borcu kabul etmekle birlikte bunu ödediklerini ileri sürerlerse davayı kaybedeceklerdir. Zira -yukarıda da ayrıntılı bir şekilde izah ettiğimiz üzere- ödeme iddiası bir def' olarak kabul edilecek ve bunu ispat külfeti davalıya ait olacaktır. Hayatın olağan akışı içinde bir işçinin ücretini yahut satın alınan bir şeyin bedelini öderken alıcının yahut işverenin bir şahit buldurması veya ödediği bedel mukabilinde yazılı bir belge alması pek mümkün olmadığından, "doğru söyleyen" davalı davacıya yemin teklif etmek zorunda kalacaktır⁽⁷⁶⁾. Bu aşamada meseleyi ahlaki bir perspektiften ele alan yazar, davacının kötü niyetli olması hâlinde, salt ahlaki kaygılarla yeminden nükûl etmeyeceğini ifade etmektedir⁽⁷⁷⁾. Eğer davacı sırf unutkanlığından ötürü bu davayı açmışsa, yine yemin edecektir⁽⁷⁸⁾. Her ne kadar bu son durumda davacı kötü niyetle hareket etmemişse de, doğruyu söyleme yolunu tercih eden davacı her hâl ve kârda davasını kaybedecektir⁽⁷⁹⁾.

Peki davacı bu durumda ne yapacaktır? Bir başka tabirle doğruyu söyleyen davacı bu davayı kaybetmeye mahkûm mudur? Bu durumu dikkate alan İslam hukuku davacıya bir yol sunmuştur: Hasılı inkâr⁽⁸⁰⁾. Yani davacı, dava sebebini ikrar etmeye gerek duymaksızın, borcunun olmadığını söyleyerek ispat yükünden kurtulabilecektir⁽⁸¹⁾. Ancak bu çözüm, önceki durumun şiddetini azaltmaktan öte bir etkiye sahip değildir⁽⁸²⁾. Zira bu yolu ancak bunu bilenler tercih edebileceklerdir⁽⁸³⁾. Bundan dolayı bu yolun mevcudiyetini bilmeyen sıradan bir vatandaş, mahkeme önünde bildiği her şeyi olduğu gibi anlatma "gafletinde" bulunursa durum yine aleyhine olacaktır. Dolayısıyla yazara göre "hasılı inkâr" yolu insanları gerçeği söylemekten men' edecektir ki bu da kanununun ahlaki hedefleriyle bağdaşmamaktadır⁽⁸⁴⁾.

Makalenin devam eden satırlarında yazar, davalının gerçeği olduğu gibi anlattığı durumda, bu sözlerin bir kısmının ikrar, bir kısmının ise def' olarak nitelenmesi

(75) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.3.

(76) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.3.

(77) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.3.

(78) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.3.

(79) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.3.

(80) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(81) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(82) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(83) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(84) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

yerine tamamının inkâr olarak nitelendirilmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir⁽⁸⁵⁾. Böylelikle kanun, hâlkı doğruları olduğu gibi söylemeye sevk edecek ve kanunun hedeflediği ahlaki gaye bu şekilde gerçekleşmiş olacaktır⁽⁸⁶⁾. Yazar, bu konuda yalnız olmadığını, hatta bu makaleyi bir hâkimden ilhamla kaleme aldığını ifade etmektedir⁽⁸⁷⁾.

Muhamat dergisinde, bu yazıya cevaben Şekib imzasıyla kaleme alınan “Kanun-ı Medenimize Ait Bir Meseleye Cevap” başlıklı makalede, Ahmet Saki Bey’in meseleyi ahlak temelinde alan görüşleri bu dairede kalmak kaydıyla geçerli kabul edilmiştir⁽⁸⁸⁾. Ancak yazara göre ahlaki mütalaaların ötesine geçildiğinde, yani yazarın deyişiyle “*bir mesleğe müdeâir olarak nazar-ı dikkate alınması icâb eden husûsiyyet*” dikkate alındığında Ahmed Saki Bey’in görüşlerinin kayıtsız ve şartsız bir şekilde kabul edilmesi mümkün görünmemektedir⁽⁸⁹⁾. Zira hukuki meseleler söz konusu olduğunda, şekil, esasa nazaran daha ön plandadır hatta bu bağlamda şeklin esasa galebesi dahi söz konusu olabilmektedir⁽⁹⁰⁾. Bu doğrultuda yargılama hukuku, ilgilileri “*üryân bir sûrette izhâr-ı hakta muhtâr bırakmayıp, kendisini birtakım merâsim ve usûle tâbi*” tutmaktadır⁽⁹¹⁾. Yazar, ikrarın tecezzisi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan neticeleri, bu prosedürel süreç bağlamında değerlendirmektedir. Makaleden yazarın, Ahmed Saki Bey’in “*tam bir safvetle*” kaleme aldığı makalesindeki ahlaki mütalaalarına bir itirazının olmadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak Şekib Bey’e göre mesele salt hukuk tekniği bağlamında ele alınmalıdır ve bu bağlamda hukukta esas olan “*ihkâk-ı hak ve izmar-ı nâ-hak*”tır⁽⁹²⁾.

Şekip Bey makalesinin devam eden satırlarında Osmanlı mahkemelerinde ikrarın tecezzisi ilkesinin düzgün bir şekilde uygulanmadığından yakınmaktadır⁽⁹³⁾. Ancak “*ikrar tecezzi etmez*” şeklindeki ilkenin uygulanmamasını da bazı hakların mahkeme nezdinde ortaya çıkmamasına sebep olarak göstermekte ve bu bağlamda cari hesap örneğini vermektedir⁽⁹⁴⁾. Yazar, cari hesabın “*ikrar*” niteliğinde olduğunu ifade ettikten sonra, ikrarın tecezzisi ilkesinin kabulü hâlinde hukukun temel hedefi olan “*ihkâk-ı hakk ve izmar-ı nâ-hakkın*” ortadan kalkacağını ifade etmektedir⁽⁹⁵⁾. Zira davalının ödeme iddiasını ispat maksadıyla sunduğu cari hesaptaki rakamlardan lehine olanlar ikrar olarak kabul edilirken, aleyhine olan rakamları ispat külfeti yine

(85) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(86) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.4.

(87) GİRİDİ AHMED SAKİ, s.5.

(88) ŞEKİP, “Kanun-ı Medenimize Ait Bir Meseleye Cevap”, Muhamat, S:43-44, 1334, s.5.

(89) ŞEKİP, s.5.

(90) ŞEKİP, s.5.

(91) ŞEKİP, s.5.

(92) ŞEKİP, s.5.

(93) ŞEKİP, s.6.

(94) ŞEKİP, s.6.

(95) ŞEKİP, s.6.

kendisine düşecektir⁽⁹⁶⁾. Osmanlı mahkemelerinin ikrarın tecezzisi ilkesinin müfrit bir şekilde uyguladığından şikayet eden müellif, Ahmed Saki Bey'in görüşlerini de tefrit mertebesinde addetmektedir⁽⁹⁷⁾. Zira Ahmed Saki Bey'in "davalının sözlerini ikrar ve def' olmak üzere bölmeyelim, tamamını inkâr olarak kabul edelim" şeklindeki tavsiyesi Mecelle'nin 1632. maddesi ile bağdaşmamaktadır⁽⁹⁸⁾. Bu durum da ilgili teklifin tatbikinin Mecelle değişmeksizin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır⁽⁹⁹⁾. Ancak Şekip Bey de ikrarın tecezzi etmeyeceği şeklindeki kaidenin Medeni Kanunumuza dercini lüzumlu görmekte ve Ahmed Saki Bey'in iyi niyetli tavsiyesini takdir etmektedir⁽¹⁰⁰⁾.

Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası'nda M.S. Adli imzasıyla kaleme alınan bir makalede ikrarın tecezzisi meselesi Ahmed Saki Bey'in makalesinde yer alan örnekler ışığında ifade edildikten sonra⁽¹⁰¹⁾, Şekib Bey'in yukarıdaki makalesi değerlendirilmektedir. Yazara göre Şekib Bey'in kaleme aldığı makale bir cevap değildir. Zira Şekip Bey'in ileri sürdüğü görüşler Ahmed Saki Bey'in görüşlerinden pek de farklı değildir⁽¹⁰²⁾. Nitekim Ahmed Saki Bey'in ikrarın tecezzisi meselesinin ahlaki boyutuna ilişkin yaptığı değerlendirmeler Şekip Bey tarafından da kabul edilmiş, ayrıca yazılı deliller bağlamında Şekip Bey de ikrarın tecezzi etmemesi gerektiğini dile getirmiştir⁽¹⁰³⁾. Şekip Bey makalesinde, her ne kadar Ahmed Saki Bey tarafından ileri sürülen önerinin Mecelle'yle bağdaşmayacağını ifade etmişse de, M.S. Adli Bey'e göre, Ahmed Saki Bey de zaten kanunun ıslah ve tadilini tavsiye etmektedir. Yazar, bu açıdan da her iki yazar arasında bir görüş ayrılığından bahsetmenin olanaksız olduğunu ifade etmektedir⁽¹⁰⁴⁾. Ancak Şekip Bey'in şifahi ikrarlar bağlamında ikrarın tecezzisini kabul etmesi, Adli Bey'e göre pek tutarlı bir tavır değildir. Zira her iki tür ikrar arasında şekil dışında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır, her ikisinin hukuki neticesi de aynıdır⁽¹⁰⁵⁾. Sonuç olarak M.S. Adli Bey, Şekip Bey'in yazısının bir cevap değil, Ahmed Saki Bey'in görüşlerini teyit niteliğinde olduğunu ifade ve Mecelle'nin bu yolda ıslahı zaruretiyi tekrar etmektedir.

Salomon Adato Bey, 1927'de kaleme aldığı bir makalesinde, ikrarın tecezzisi ilkesinin özellikle yazılı ikrarın söz konusu olduğu hâllerde ikrarda bulunan için

(96) ŞEKİP, s.6.

(97) ŞEKİP, s.6.

(98) ŞEKİP, s.6.

(99) ŞEKİP, s.7.

(100) ŞEKİP, s.7.

(101) M.S. ADLİ, "İkrar Kabil-i Tecezzi Midir?" Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, C:4, S:86, 1336, s.1016.

(102) M.S. ADLİ, s.1017.

(103) M.S. ADLİ, s.1017.

(104) M.S. ADLİ, s.1017.

(105) M.S. ADLİ, s.1017.

büyük zorluklara yol açtığını belirtmektedir⁽¹⁰⁶⁾. Bunun sonucunda uygulamacıların muhakeme esnasında “söz gümüşse sükut altındır” sözünün doğruluğunu tasdik ettiklerini aktarmaktadır⁽¹⁰⁷⁾. Yazara göre, ikrarın tecezzi etmesinin bir neticesi olarak taraflar mahkeme huzurunda seçtikleri kelimelere dikkat etmeye mecbur kalmaktadırlar ki bu da hâkimin davada bir hükme varmasını zorlaştırmaktadır⁽¹⁰⁸⁾.

Ali Himmet Berki, Batı hukukunda yer alan “ikrarın tecezzi ettirilmemesi” fikrini doğru bulmaktadır. Zira ikrarın tecezzisi hak ve adalete uygun olmayan birtakım sonuçlar doğurabilmektedir⁽¹⁰⁹⁾. İslam hukuku her ne kadar bunun önüne geçebilmek için müddeaaaleyhe hasılı inkâr imkânı bahşetmişse de uygulamada bu çare pek de başarılı olamamıştır⁽¹¹⁰⁾. Zira bu yol herkes tarafından bilinmemektedir⁽¹¹¹⁾.

Yorgaki Effimianidis Bey, 1939 senesinde yayımlanan bir makalesinde, eski hukukumuzda ikrarın tecezzisinin beraet-i zimmet esasından hareketle vaz’ edildiğini ifade ettikten sonra, Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemde çıkarılan kanunlarda ikrarın tecezzi edip etmeyeceğine ilişkin bir kaidenin yer almadığını, zira mevcut hak ve adalet ilkelerinin her iki taraf arasında bir eşitliği gerektirdiğini, davalının konumunu korumak için ispat yükünün davalı üzerinde bırakılması şeklindeki köklü anlayışın böyle bir tasrihe hacet bırakmadığını ifade etmiştir⁽¹¹²⁾.

Buradaki tartışmalardan hareketle Tanzimat sonrası dönemde ikrarda tecezziyi kabul eden görüşün Osmanlı Hukukçuları arasında tartışılmaya başlandığı neticesine ulaşılabılır. Bu bağlamda özellikle def’ini yazılı bir delille ispatlamaya çalışan davalının dezavantajlı bir konuma sokulduğundan yakınılmıştır. Gerçekten de Mecelle’nin 69. ve 1606. maddeleri uyarınca yazılı ikrarla sözlü ikrar arasında bir fark gözetilmemiş ve 1608. maddede açıkça şu hükme yer verilmiştir: “*Tüccârın mu’teddün-bih olan defterlerindeki kuyûdu dahî ikrâr-ı bi’l-kitâbe kabîlindendir. Meselâ bir tâcir bir kimseye şu kadar kuruş borcu olduğunu kendi defterine kaydetmiş olsa ol kimseye ol kadar borç ikrâr etmiş olup lede’l-hâce ikrâr-ı şifâhisi gibi mu’teber ve mer’î olur.*” Bunun sebebini ise Mecelle’de yer alan ikrar tanımında bulmak mümkündür. Zira ikrar bir başkasının kendisinde olan hakkını haber vermektir. Oysa tacirin tuttuğu defterde kendi lehine kayıtlı olan hususlar “kendisinin bir başkasında olan hakkına” ilişkindir ki bu da ikrar değil “dava” olarak nitelendirilmelidir. Nitekim Mecelle’nin 1613. maddesinde dava bir kimsenin diğer bir kimseden huzur-u hâkimde hakkını talep

(106) ADATO Salomon, “İkrar Tecezzi Kabul Etmez”, İstanbul Barosu Mecmuası, S:6, 1927, s.338.

(107) ADATO, s.338.

(108) ADATO, s.338.

(109) BERKİ Ali Himmet, “Profesör Hirsch’in Konferansı Dolayısıyla”, Adliye Ceridesi, S:16, 1936a, s.1001.

(110) BERKİ (1936a), s.1001.

(111) BERKİ Ali Himmet, “İkrarın Tecezzi ve Adem-i Tecezzisi Meselesi”, Adliye Ceridesi, S:1, 1937, s.8-9.

(112) EFFİMİANİDİS Yorgaki, “(İkrarın Tecezzi Etmemesi) Mutlak Bir Kaide Olarak Kabul ve Tatbik Olunabilir Mi?” Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:4-112, 1939, s.8.

etmesi şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca yazılı ikrarla sözlü ikrar arasında bir ayrıma gitmek de pek makul gözükmemektedir. Zira ispat yükünün dağılımı bakımından iki tür ikrarın farklı ele alınmasını gerektirecek bir zorunluluk bulunmamaktadır⁽¹¹³⁾. Bundan dolayı "ikrarın tecezzi kabul etmesi davalının yazılı bir delille iddiasını ispatladığı durumlarda ikrarda bulunanı daha da dezavantajlı duruma sokar" şeklinde bir hükme ulaşmak makul görünmemektedir.

3.2.2. Yabancılar Tarafından Yöneltilen Eleştiriler

İkrarın tecezzisine imkân tanıyan kaide sadece Türk hukukçular tarafından değil, yabancılar tarafından da eleştirilmiştir. Bu başlık altında bu eleştiriler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu kapsamda ilk karşılaşılan eleştiri Andre Mandelstam'a aittir. Mandelstam, "La Justice Ottomane" isimli eserinde Mecelle'ye de önemli bir yer ayırmıştır. Mecelle'nin aksaklıkları bağlamında zikrettiği hususlardan biri ise ikrarın tecezzisi meselesidir. Mandelstam'ın eleştirileri kıymetli Türk hukukçularından Ebulula Mardin tarafından gündeme taşınmış ve bu eleştirilere ilişkin kıymetli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mandelstam eserinde ikrarın tecezzisi bağlamında bey' akdi örneğini vermiştir. Bu örneğe yukarıda yer verildiğinden, bunun burada tekrarı lüzumsuz olacaktır. Değerlendirmelerinin devam eden satırlarında yazar bu ilkenin tacirler bakımından ayrıca büyük zorluklar yaratacağından şikayet etmekte ve mahkemeye ticari defterlerini sunan bir tacirin dava konusuna ilişkin takas veya mahsubu ortaya koyamadan, defterde borç olarak kaydedilen miktarın borçlusunu olarak tanınacağını ileri sürmektedir⁽¹¹⁴⁾. Bu durumu da "hakim huzurundaki ikrar mukirri ilzam eder. İkrar mukirre karşı tecezzi kabul etmez" şeklindeki Fransız Medeni Kanunu'nun 1354. maddesine ters bulmaktadır⁽¹¹⁵⁾. Ona göre, bu kısa tahlil dahi Mecelle'nin 1632. maddesinin ticari ilişkiler bağlamında yaratacağı karışıklıkları ortaya koymak için yeterlidir⁽¹¹⁶⁾.

Mandelstam'ın bu görüşlerini daha önceki tarihli bir arşiv vesikasında da görmek mümkündür⁽¹¹⁷⁾. İlgili belgede Mandelstam'ın görüşlerinin büyük ölçüde tekrar edildiği gözlemlenmektedir. Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Macaristan sefirleri ile İtalyan sefaretî maslahatgüzaranının imzasıyla Hariciye Nezaretine gönderilen ilgili belgenin, Mandelstam'ın Osmanlı Devleti'nde vazife

(113) TANRIVER, s.237.

(114) MANDELSTAM André, La Justice Ottomane, 1.Baskı, A. Pedone, Paris, 1908, s.104'den akt. MARDİN Ebulula, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2021, s.208.

(115) MANDELSTAM, s.104'ten akt. MARDİN, s.208.

(116) MANDELSTAM, s.104'ten akt. MARDİN, s.208.

(117) BOA., HR. İD., 2037/66, 15/03/1907.

yaptığı döneme ve zikredilen kitabın yayın tarihine yakın olması bunların tek bir elden çıktığına işaret etmektedir. Bu görüşlerin bir takrir şeklinde resmî bir şekle bürünmesi oldukça dikkat çekicidir.

Bu bağlamda, Mecelle'nin ilgili maddesinin yabancılar tarafından niçin bu kadar alaka gördüğü meselesini aydınlatmak gerekmektedir. Mandelstam'ın yukarıya kısaca aktardığımız tenkidinde ticari ilişkilere yapılan vurgu bu meselenin hâlinde kilit noktayı teşkil etmektedir. Nitekim zikredilen arşiv vesikasında bu kapsamda şu ifadeler yer almaktadır:

“Kânûnların bu kifâyetsizliği te'ākub-i zamânla bi't-tab' arttı. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin neşrinden evvel Mehâkim-i Muhtelita tatbik ettikleri kânûnlardaki nevâkısı itmâm için Fransa Kavânîn-i Ticâriyye ve Hukûkiyyesine mürâca'at ederler idi ki zâten bahsolunan kânûnnâmeler bunlardan muktebes olduğu cihetle mürâca'at-ı vâkı'a pek ma'kûl ve becâ idi. Fakat ahkâm-ı fihhiyyenin Mecelle hâlinde tedvininden sonra Mehâkim-i Muhtelita ma'a't-te'essüf eski tariki terk etmeyi lâzımeden zannederek evvelâ bazı usûl-i nâdirede ve bi'l-âhere daha sık bir sûrette ahkâm-ı Mecelle'yi tatbika mübâşeret ettiler. O hâlde ki el-yevm Mecelle'nin tatbiki kazıyyesi bir kâ'ide-i 'umûmiyye hükümünü almak isti'dâdını gösteriyor. Zirde vâzı'u'l-imzâ sefirler daha ziyâde ta'yîn ve tasrih-i maksat için şurasını beyân ederler ki son zamânlarda Mehâkim-i Muhtelita yalnız Ticâret ve Usûl-i Muhâkemât-ı Ticâriyye Kânûnnâmelerinde mevcût noksânı itmâm için Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'ye mürâca'atla kalmayıp 'alê'lekser işbu kânûnnâmeler ahkâm-ı kat'ıyyesine muhâlif olarak Mecelle ahkâmını tatbik etmektedirler...Vaktiyle memleketin ihtiyâcât-ı içtimâ'ıyyesine pek güzel tevâfuk eden işbu ahkâm-ı şer'iyye el-yevm Fransa Kânûnu'ndan alınmış bir Ticâret Kânûnnâmesi'nin 'inde'l-iktizâ itmâm-ı noksânı yolunda merci' ve me'haz olamaz. Yalnız ecânibin değıl bi'l-cümle Memâlik-i Şâhâne ahâlisinin menfa'ati gittikçe tahammül-fersâ bir şekle giren bu hâl ve mevki'ye bir çâre-i âcil taharrisi istilzâm etmektedir.”

Aktarılan metinden anlaşıldığı üzere, buradaki problem Ticaret Kanunnamesi'ndeki eksikliklerin Mecelle hükümleriyle doldurulmasıdır. Zira “ikrarın tecezzi etmeyeceğı” görüşü Fransız Ticaret Kanunu'nda değıl, Fransız Medeni Kanunu'nda yer almaktadır. Osmanlı'da Medeni Hukuk'un tedvini kapsamında yaşanan tartışmalar neticesinde, resepsiyon taraftarlarına karşı kodifikasyon taraftarlarının galip gelmesiyle Mecelle hazırlanmış ve dolayısıyla ikrarın tecezzisi ilkesi kabul edilmiştir. Fransa'dan alınan Ticaret Kanunu üzerine inşa edilen bir düzende karşılaşılan boşlukların yerli ve şeriatı esas alan bir kanunla yani Mecelle ile doldurulması sorunun odak noktasını teşkil etmektedir.

Bundan başka, ilgili belgenin aktarılan kısmının ilk bölümünde daha ecnebilere odaklanılmışken, son bölümünde “sadece ecnebilere değıl”, tüm Osmanlı vatandaşlarının bu “yamalı” düzenden etkileneyeğı söylenmektedir. Burada Osmanlı vatandaşlarının işin içine katılması, kanımızca, yabancı elçilerin gerçek kaygılarını yansıtmaktan ziyade, problemin kapsamını genişletmek ve bu suretle yetkililerin

dikkatini çekmek amacına matuftur. Belgenin geri kalan kısmında devamlı suretle yabancıların vurgulanması, keza verilen örneklerin tamamının yabancılara ilişkin oluşu kanımızı destekler niteliktedir.

İkrarın tecezzisi bağlamında bu belge özelinde bir başka ilginç duruma daha temas etmek gerekmektedir. Bilindiği üzere ikrarın tecezzi ettirilmemesi ilkesi tüm hukuk düzenlerince benimsenmiş bir ilke değildir. Nitekim Alman Usul Hukuku'nda müstakil bir iddianın (ödeme gibi) ikrara eklenmesi hâlinde ikrarın tecezzi edeceği kabul edilmektedir⁽¹¹⁸⁾. İlgili belgede yer alan imzalardan biri ise ilginç bir şekilde Alman sefirine aittir. "Kendi hukukuna ait ilkeleri tenkit eden Alman sefiri" olgusu, bu eleştirilerin, Mecelle'nin -iddia olunan- teknik kusurlarını ortaya koymak maksadından ziyade, yerli bir kanunun kendi ülke vatandaşlarına uygulanmasından duyulan rahatsızlıktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Özetle, yabancıların şikayet ettikleri temel husus, kendi vatandaşlarının taraf oldukları hukuki uyuşmazlıklarda, şer'î hükümlere dayalı Mecelle'nin Fransa menşeli Ticaret Kanunnamesi'ne öncelenmesidir. Bu durum da kendi tabiiyetlerinde bulunan tüccarların menfaatlerinin zedelenmesine yol açmaktadır. Ancak Osmanlı'nın, iç egemenliğinin bir yansıması olarak, kendi mevzuatının bir parçası olan Mecelle'yi hâkim olduğu topraklardaki tüm mahkemelerde uygulamasından, bir başka deyişle uygulama önceliğini "sonraki özel kanun" mahiyetindeki Mecelle'ye ve burada yer alan ilkelere vermesinden daha doğal bir şey yoktur. Zikredilen eleştirilerin resmî bir takrir hâlini alması ise yabancıların Osmanlı'nın iç hukuk düzenine müdahale eğilimini ortaya koyması bakımından oldukça anlamlıdır.

4. Osmanlı Sonrası Dönem

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte, genç rejimin en önemli hedeflerinden biri köklü ve radikal bir hukuk devrimi gerçekleştirmek olmuştur. Bu doğrultuda kapsamlı bir resepsiyon süreci başlatılmış ve Almanya, İsviçre, Fransa gibi modern hukuk sistemlerinden pek çok kanun Türk hukukuna ithal edilmiştir. Medeni Kanun İsviçre'den alınmış⁽¹¹⁹⁾; Medeni Usul Kanunu'nun hazırlanmasında ise Neuchetel Kantonu Medeni Usul Kanunu'ndan, Alman Usul Kanunu'ndan, Fransa Medeni Kanunu'ndan, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'na 1908 senesinde yapılan tadilatlardan istifade edilmiştir⁽¹²⁰⁾. Medeni Usul Kanunu'nun deliller kısmının hazırlanmasında Alman Usul Kanunu dikkate alınmıştır⁽¹²¹⁾. Ticaret Kanunu ise Avusturya, Şili, Cezayir, İtalya, Belçika, İtalya ve Almanya Ticaret Kanunlarından istifade edilerek hazırlanmıştır⁽¹²²⁾.

(118) MARDİN, s.208.

(119) ÖRSTEN ESİRGEN Seda, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", Adalet Dergisi, S:62-63, 2019, s.464.

(120) ÖRSTEN ESİRGEN, s.471.

(121) ÖRSTEN ESİRGEN, s.471.

(122) ÖRSTEN ESİRGEN, s.451.

1926 seneli Ticaret Kanunu'nun 683. maddesinde ikrarın tecezzi etmeyeceği ilkesine "İkrarın heyet-i umumiyesi ya tamamen kabul edilmek veya tamamen reddolunmak lazımdır." demek suretiyle açık bir şekilde yer verilmiştir. Ancak Medeni Usul Kanunu'nda bu meseleye ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Bu durum zikredilen ilkenin kapsamını belirleme hususunda birtakım problemlere yol açmış, mahkeme içtihatlarında yaşanan görüş ayrılığı, meselenin bir tevhid-i içtihat kararına konu olmasına sebep olmuştur. 1931 seneli karar şu şekildedir:

"İkrar tecezzi kabul etmez kaidesinin hususi bir kanun olan Ticaret Kanunu'nda mevzu bulunması hasebiyle ancak mevadd-ı ticariyede mabihü't-tatbik olan kaide-i mezkurenin ticari hadisat ve muamelatın istilzam eylediği hususiyetler nazarı dikkate alınarak tecezzisi mümkün olamayacak ikrarlara tatbiki ruh-u kanuna muvafık olacağı ve şu itibarla müddeaaaleyhin davayı ikrar mahiyetinde olan ifadesinin hitamından sonra tediyenin vukuunu ispat sadedinde vaki' def'inin kendisine ispat ettirilmesi icap edeceği ekseriyetle tekarrür etmiştir."⁽¹²³⁾

Burada Temyiz Mahkemesi üç hususu vurgulamaktadır. İlk olarak, ikrarın tecezzi etmeyeceğine ilişkin prensip, Ticaret Kanunu'nda mevcut olduğundan ancak ticari uyuşmazlıklar bakımından uygulanabilir⁽¹²⁴⁾. İkincisi, zikredilen prensip mutlak olmayıp, bu ilkenin ikrarın tecezzisinin mümkün olmadığı durumlara özgü olarak uygulanması gerekmektedir⁽¹²⁵⁾. Son olarak ise ikardan sonra ödemenin gerçekleştiğine ilişkin def'ler davalıya ispat ettirilmelidir. Bu kararıyla Mahkeme'nin Ticaret Kanunu'nda açıkça ifade edilen ilgili prensibin uygulama sahasını önemli ölçüde daralttığı ifade edilebilir⁽¹²⁶⁾.

Temyiz Mahkemesi'nin bu kararı dönemin hukukçuları tarafından epey eleştirilmiştir. Şemseddin Temizer, bu karar üzerine kaleme aldığı bir makalede, sadece ticari uyuşmazlıklarda değil, tüm hukuki uyuşmazlıklarda ikrarın tecezzi etmemesi gerektiğini savunurken, Kazım Berker ise, ilkenin -uygulama alanının oldukça sınırlı olduğundan bahisle- Ticaret Kanunu'ndan tamamen çıkartılması gerektiğini ifade etmiştir⁽¹²⁷⁾. Nitekim ona göre zikredilen ilkenin her uyuşmazlık için uygulanması garip bazı sonuçlar doğuracaktır. Mesela davacı alacak davası açsa, davalı ise karzen aldığını fakat borcu ödediğini iddia etse; ikrarın parçalanmayacağını kabul etmemiz hâlinde davacı neyi ispat edecektir? Öncelikle karzın varlığını ispat

(123) Temyiz Mahkemesi Heyet-i Umumiyesinin 09/12/1931 tarih ve 48/45 numaralı Tevhid-i İçtihat Kararı, Adliye Ceridesi, S:118, s.29.

(124) ÖZKENT Ali Haydar, "İkrar Parçalanmaz", Hukuki Bilgiler Mecmuası, C:10, S:110-2, 1938, s.5919.

(125) POSTACIOĞLU İlhan, "Mahkeme İçtihatları Bakımından İkrarın Tecezzisi Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:12, S:2-3, 1946, s.613.

(126) POSTACIOĞLU (1946), s.613.

(127) BERKER Kazım, "Borçlar ve Ticaret Kanunlarında Mükerrer ve Birbirine Uymayan Hükümlerin Mevcudiyetinden Tatbikatta Hasıl Olan Zorluklar", Adliye Ceridesi, S:5, 1938, s.591. Gerçekten de 1956 seneli Ticaret Kanunumuzda bu ilke kanun metninden çıkarılmıştır.

edecektir ancak bu zaten ikrar edilmiştir. Davacı bunu ispat edemezse ikrar edilmiş bir akit ispat edilememiş sayılacaktır⁽¹²⁸⁾.

Dönemin hukukçuları ise genel olarak ikrarın tecezzi etmeyeceği görüşünü savunmuşlardır⁽¹²⁹⁾. Zira aksi yönde bir düşünce iyi niyetle hareket edip doğruları olduğu gibi söyleyen davalının dürüstlüğüne cezalandırılmasına yol açacaktır⁽¹³⁰⁾. Ayrıca peşin satımlarda -ikrarın bölünmesi hâlinde ispat yükü davalıda olacağından- ödemenin yapıldığına ilişkin belgeleri hazırlamak ve bunları muhafaza etmek yükümlülüğü doğacaktır, ki bu durumun hayatın olağan akışına aykırı olduğu aşikardır⁽¹³¹⁾. Ancak şurasını belirtmek gerekmektedir ki, tüm bu savlar bağlantılı mürekkep ikrarlar bakımından geçerlidir. Bağlantısız mürekkep ikrarlar bakımından -takas iddiası bir kenara bırakılırsa- ikrarın tecezzi edebileceği konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır⁽¹³²⁾.

Her ne kadar bağlantılı mürekkep ikrarların tecezzisi bakımından doktrindeki hâkim görüş bu minval üzere ise de, bu hususta bir görüş birliğinin bulunduğu bahsetmek de olanaksızdır. Kıymetli Usul Hukukçularımızdan Umar ile Tanrıver, mürekkep ikrarın her iki türü için de ikrarın bölünebilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Zira yazarlara göre, hukuk sistemimizde tarafların gerçeği söyleme yükümlülükleri vardır ve bu bağlamda taraflardan birinin inkâr ile yetinmesi bu ilkeyle çelişmektedir⁽¹³³⁾. Dolayısıyla lehine ikrarda bulunulan kişinin (yani davacının), ikrarda bulunanın ikrarına eklediği vakıanın aksini ispat edememesi üzerine davasını kaybetmesi adalet duygusunu daha ziyade rencide edecektir. Keza ikrarın bir bütün olarak aynı derecede güvenilir olduğuna ilişkin mantıki ve hukuki bir zorunluluk da bulunmamaktadır⁽¹³⁴⁾. Yazılı belgeler için de aynı durum söz konusudur. Belli bir değer üzerinde olan ve bu kapsamda yazılı ispat zorunluluğunun bahis mevzuu olduğu uyuşmazlıklarda davalının yazılı belgeyi hazırlamamış yahut muhafaza etmemiş olması, onun tedbirsizliği olarak yorumlanmalıdır ve davalı tedbirsizliğinin sonuçlarına katlanmalıdır⁽¹³⁵⁾. Peşin satım sözleşmelerine ilişkin olarak ise, satışın peşin ödeme ile yapılması kural olduğundan, aksi ispatlanıncaya dek bu durum bir karine kabul edilmeli ve ödeme iddiası ispatlanmış addedilmelidir⁽¹³⁶⁾.

(128) BERKER, s.590.

(129) BERKİ (1937), s.8-9; KARİNABADİZE/SUNGURBEY, s.XLVIII; POSTACIOĞLU (1946), s.612 vd.; EFFİMİANİDİS, s.5992-5993; SEVİLEN Amato, "İkrar Tecezzi Kabul Etmez", Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:10-82, 1936, s.5028; ÖZKENT, s.5926; SOYLU Muammer, "İkrar Tecezzi Etmediğine Dair Birkaç Söz", Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:4-113, 1939, s.5996.

(130) ÖZKENT, s.5921, BERKİ (1937), s.8.

(131) POSTACIOĞLU İlhan, "Mahkeme Kararları Kroniği: İkrarın Bölünmezliği", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:30, S: 3-4, 1964, s.1059-1060.

(132) TANRIVER, s.238.

(133) TANRIVER, s.235-236.

(134) UMAR (2011), s.523.

(135) TANRIVER, s.237.

(136) TANRIVER, s.237.

Uygulamaya bakıldığında ise, “ikrar tecezzi etmez” ilkesinin çok sınırlı bir alanda tatbik edildiği gözlemlenmektedir. Yargıtay içtihatlarında ikrarın sadece mevsuf ikrarlar bakımından tecezzi etmeyeceği, mürekkep ikrarlar bakımından ise ikrarın tecezzisinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler bir arada ele alındığında çalışma konusu bağlamında Tanzimat’tan bu yana benzer argümanların ileri sürüldüğü görülmektedir. Cumhuriyet’in genç ve devrimci kadrolarının hukuk sahasında gerçekleştirdikleri yeniliklerde birbirinden farklı hukuk sistemlerinden faydalanmaları konu etrafında teorik ve pratik anlamda tartışmaların vukuuna sebep olmuştur. Uygulama ise doktrindeki hâkim görüşle uyum içinde değildir. Türk Yargıtayının içtihatlarına yansıyan ve doktrinde azınlık tarafından kabul edilen görüşün Osmanlı hukuku ile büyük ölçüde örtüşmesi ise dikkat çekici bir noktadır. Bu durum da İslam/Osmanlı hukukunun modern gelişmeler karşısında tümüyle yetersiz kaldığı yolundaki iddiaların geçersizliğini ortaya koymaktadır. Ancak ikrar tecezzi eder görüşünü savunan modern hukukçularla İslam/Osmanlı hukukunun ayrıldığı mühim bir noktanın da altının çizilmesi gerekmektedir. O da İslam/Osmanlı hukukunda davalının hasılı inkârla yetinebilmesidir. Oysa yukarıda da değinildiği gibi ikrarın tecezzi etmesinin temelinde yatan düşünce gerçeği söyleme yükümlülüğüdür ve bu yükümlülük tarafların hasılı inkârla yetinmelerinin önüne geçmektedir. Ancak İslam hukukunda bu imkân davalıya iyi niyetinin ve dürüstlüğüünün bir mükafatı olarak verilmiştir. Bu kapsamda İslam/Osmanlı hukukunda tarafların motivasyonlarına da bir değer atfedildiği ve bu bağlamda usuli bir dengenin kurulmaya çalışıldığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Çalışmada ikrar müessesinin belki de en ilginç tartışmalara sahne olmuş sorunlarından biri olan tecezzi (bölünme) sorunu Osmanlı hukuku odaklı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı hukuku uygulamasında gerek mürekkep gerekse mevsuf ikrarlar bakımından ikrarın tecezzisinin kabul edildiği görülmektedir. Ancak Osmanlı hukuk sisteminin, Batı hukukunun -ve özellikle Fransız hukukunun- etkisine maruz kaldığı Tanzimat sonrası dönemde, bu ilke yerli ve yabancı hukukçuların eleştirilerine hedef olmuş, hatta yabancı temsilciler tarafından kaleme alınan resmî tahrirlerde dahi bu eleştiriler kendine yer bulmuştur. Bu kapsamda ilgili ilkenin benimsenmesi hâlinde davalının dürüstlüğüünün cezalandırılacağı ileri sürülmüş, İslam/Osmanlı hukukunun davalının durumunu hafifletmek için ortaya attığı “hasılı inkâr” yolu ise, tarafları doğruyu söylemekten men’ ettiği gerekçesiyle beğenilmemiştir. Özellikle ticaret hayatına ilişkin olarak ilgili ilkenin çok ağır sonuçlarının olacağı ve bu anlamda Mecelle’nin modern ticari ihtiyaçları karşılamada yetersiz olduğu ileri sürülmüştür.

Cumhuriyet’in ilanından sonra ise, Osmanlı hukukunun sahip olduğu düalist yapının hukuki yeknesaklığı engellediğini ileri süren devrimci kadrolar, farklı hukuk sistemlerinden ithal edilen yasalarla hukuk düzenimizi yine yamalı bir bohça hâline getirmişlerdir. Bu kapsamda her ne kadar “ikrar tecezzi kabul etmez” prensibi

Ticaret Kanunu'nda kendisine açıkça yer bulsa da, bu ilkeye Usul Kanunlarında yer verilmemesi, uygulamada bu ilkenin oldukça dar bir sahada uygulanmasına yol açmıştır. Gelinen aşamada modern mevzuatımızda ikrarın tecezzi kabul etmediğine ilişkin ilkesel bir düzenleme yer almamaktadır. Hatta tam tersine uygulamada, ikrarın kabil-i tecezzi olduğu fikrinin ağır bastığını gözlemlenmektedir. Dolayısıyla gelinen aşamada (mevsuf ikrarlara ilişkin durum bir kenara bırakılırsa) Osmanlı hukukunun ikrarın tecezzisine ilişkin kabul ettiği esasların temelde sabit kaldığı; açık bir kanuni düzenlemenin olduğu durumlarda dahi ikrarın oldukça sınırlı bir alanda bir bütün olarak kabul edildiği ifade edilebilir. Bu da ikrarın tecezzisi bağlamında Mecelle'nin günün gerekliliklerinin gerisinde kaldığı yolunda ileri sürülen görüşlerin yerinde olmadığını ortaya koymaktadır. Modern yazarlar tarafından reddedilen "hasılı inkâr" çaresi ise kanımızca taraflar arasında bir menfaat dengesinin gözetilmesi amacına matuftur. Bir başka deyişle İslam/Osmanlı hukukunun benimsediği sistemde her iki tarafının menfaati pratik çözümlerle dengede tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada temas edilmeye çalışılan teknik tartışmaların her defasında "dürüstlük, iyi niyet, adalet" gibi kavramlarla temellendirilmeye çalışılması oldukça dikkat çekicidir. Bir başka deyişle ikrarın tecezzisi gibi görünüşte oldukça teknik nitelikte bir tartışma, nihayetinde "hukuk-ötesi" kavramlara bağlanmaktadır. Dolayısıyla ikrarın tecezzisi meselesinin bir hukuk sisteminin dayandığı temel ilkelere ilişkin kıymetli ipuçları içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda kıymetli hukukçularımızdan Ebulula Mardin'in, Mecelle'ye yöneltilen çağ-dışılık ithamlarını cevapladıktan sonra kaleme aldığı şu satırlar çalışmamız için belki de en güzel sonuç cümlesi olacaktır:

"...Mecelle'nin asrın ihtiyaçlarına ne bakımdan hakkıyla cevap vermekte kasır kaldığını muarız⁽¹³⁷⁾ tarafından yapılan gelişigüzel, sathi incelemelerle meydana çıkarmak güçtür. Bu kifayetsizliği hükümlerin zatında değil, dışında aramalıdır, daha doğrusu Şark ve Garp hukukunun dayandıkları umdelerde görülen farkı yani ahlak ve menfaat duyguları arasındaki mücadeleyi nazara almalıdır."⁽¹³⁸⁾

KAYNAKÇA

ADATO Salomon, "İkrar Tecezzi Kabul Etmez", İstanbul Barosu Mecmuası, S:6, 1927, s.338-341.

ALİ HAYDAR, Şerh-i Cedid Li-Kanuni'l-Arazi, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1311.

ALİ HAYDAR, Dürerü'l Hükkam fi Şerh-i Mecelletü'l-Ahkam, C:1, Alem Matbaası, İstanbul, 1313.

ALİ HAYDAR, Dürerü'l-Hükkam Şerh-i Mecelletü'l Ahkam, C.4, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1319.

⁽¹³⁷⁾ André Mandelstam kast edilmektedir.

⁽¹³⁸⁾ MARDİN, s.209.

ALİ HAYDAR, Şerh-i Cedid Li-Kanuni'l-Arazi, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyesi Matbaası, İstanbul, 1321.

ALİ HAYDAR, "Mesele-i Hukukiye", Ceride-i Adliye, S:14, 1326a, s.583-585.

ALİ HAYDAR, "Mesele-i Hukukiye", Ceride-i Adliye, S:15, 1326b, s.623.

BERKER Kazım, "Borçlar ve Ticaret Kanunlarında Mükerrer ve Birbirine Uymayan Hükümlerin Mevcudiyetinden Tatbikatta Hasıl Olan Zorluklar", Adliye Ceridesi, S:5, 1938, s.587-595.

BERKİ Ali Himmet, "Profesör Hirsch'in Konferansı Dolayısıyla", Adliye Ceridesi, S:16, 1936a, s.997-1001.

BERKİ Ali Himmet, "Kanunlarımızda İkrar ve Hükümü I", Adliye Ceridesi, S: 21, 1936b, s.1465-1470..

BERKİ Ali Himmet, "İkrarın Tecezzi ve Adem-i Tecezzisi Meselesi", Adliye Ceridesi, S:1. 1937, s.5-11.

BİLMEN Ömer Nasuhi, Hukuk-i İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiye Kamusu, C.8, Bilmen Yayınevi, İstanbul.

Ceride-İ İlmiye Fetvaları, haz. Cebeci, İsmail, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

CİHAN Erol, "Ceza Muhakemesi Hukukunda İkrar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:31, S:1-4, 1965, s.109-129.

CİN Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 4.Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

ÇATALCALI ALİ EFENDİ, Fetâvâ-yı Ali Efendi, İstanbul, 1296.

EFFİMİANİDİS Yorgaki, "(İkrarın Tecezzi Etmemesi) Mutlak Bir Kaide Olarak Kabul ve Tatbik Olunabilir Mi?" Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:4-112, 1939, s.5984-5993.

ES-SEYYİD AHMED EFENDİ / ES-SEYYİD HAFIZ MEHMED B. AHMED EL-GEDUSİ, Neticerü'l- Fetâvâ, haz. Kaya, Süleyman / Algin, Betül / Çelikçi, Ayşe Nagehan / Kaval, Emine, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

GİRİDİ AHMED SAKİ, "Ahlak-ı İçtimaiye Tettebbuatından: Kanun-ı Medenimizde Şayan-ı Tedkik Bir Mes'ele", Muhamat, S:43-44, 1334, s.3-5.

HACI REŞİD PAŞA, Ruhü'l-Mecelle, C:7, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1328.

HACI REŞİD PAŞA, Ruhü'l-Mecelle, C:8, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1328.

HALİS EŞREF, Külliyyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, Kütüphane-i Cihan Sahibi Mihran, İstanbul, 1316.

HÜSEYİN HÜSNÜ, Arazi Kanunnamesi Şerhi, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul, 1324.

İstanbul Kadı Sicilleri Cilt: 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), haz. Akman, Mehmet / Coşkun, Ali / Sivridağ, Abdullah, ed: Yılmaz, Coşkun, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2019.

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M.1663-1664), haz. Kılıç, Hüseyin / Karaca, Yılmaz / Erol Rasim / Kahrıman, Salih / Recep, Fuat / Atay, Sabri İstanbul Kadı Sicilleri Cilt 16, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2010.

KAHVECİYAN HAÇİK, "Müruruzaman-ı Şer'i ve Müruruzaman-ı Nizami", Ceride-i Adliye, S.76, 1913, s.3602-3608.

KARİNABADİZADE ÖMER HİLMİ, Ahkamü'l-Evkaf, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1307.

KARİNABADİZADE ÖMER HİLMİ, Ahkamü'l-Arazi, El-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul.

KARİNABADİZADE ÖMER HİLMİ / SUNGURBEY İsmet, Eski Vakıfların Temel Kitabı, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul, 1978.

KILINÇ Ahmet, "Mecelle'ye Göre Zamanaşımı: Uygulamada Görülen Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Mecelle Sempozyumu (Tedvini, Uygulaması ve Günümüze Etkileri), 25-27 Eylül 2017, Bursa, Türkiye Adalet Akademisi, 2017, s.185-225.

KİRAZ Taylan Özgür, Medeni Yargılama Hukukunda İkrar, 2.Baskı, Bilge Yayınevi, Ankara, 2013..

KOCA Ferhat, "İkrar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:22, İstanbul, 2000, s.38-40.

KUYUCAKLIZADE ATIF, Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1319.

MARDİN Ebulula, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2021.

MAVSİLİ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li-Ta'lili'l Muhtar, çev: Mehmet Keskin, c.2, 6.Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013.

MERGİNANİ Şeyhü'l-İslam Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir, Delilleriyle Hanefi Fikhi: el-Hidaye, çev: Ahmet Meylani, c.3, Kahraman Neşriyat, İstanbul.

M.S. ADLİ “İkrar Kabil-i Tecezzi Midir?” Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, C:4, S:86, 1336, s.1016-1017.

MUALLİM NACİ, Lugat-ı Naci, 1.Baskı, Asır Matbaa ve Mücellidhanesi Sahibi Kirkor, İstanbul, 1322.

MÜTERCİM ASIM, El-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusu'l-Muhit: Kamusu'l-Muhit Tercümesi, haz. Koç, Mustafa / Tanrıverdi, Eyyüp, C:3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖRSTEN ESİRGEN Seda, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri”, Adalet Dergisi, S:62-63, 2019, s.429-480.

ÖZKENT Ali Haydar, “İkrar Parçalanmaz”, Hukuki Bilgiler Mecmuası, C:10, S:110-2, 1938, s.5918-5926.

POSTACIOĞLU İlhan, “Mahkeme İçtihatları Bakımından İkrarın Tecezzisi Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:12, S:2-3, 1946, s.609-626.

POSTACIOĞLU İlhan, “Mahkeme Kararları Kroniği: İkrarın Bölünmezliği”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:30, S: 3-4, 1964, s.1055-1062.

SEVİLEN Amato, “İkrar Tecezzi Kabul Etmez”, Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:10-82, 1936, s.5025-5028.

SOYLU Muammer, “İkrar Tecezzi Etmediğine Dair Birkaç Söz”, Hukuki Bilgiler Mecmuası, S:4-113, 1939, s.5993-5996.

ŞEKİP, “Kanun-ı Medenimize Ait Bir Meseleye Cevap”, Muhamat, S:43-44, 1334, s.5-7.

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamus-ı Türki, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317.

ŞEYH NİZAM ve bir heyet, Fetâvâ-yı Hindiyeye (Fetâvâ-yı Alemgiriyye), çev: Mustafa Efe, c.8, 1.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.

ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ, Fetâvâ-yı Feyziye, haz. Kaya, Süleyman, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

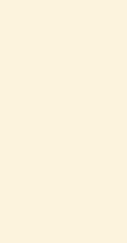
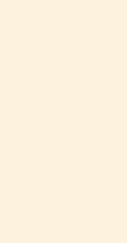
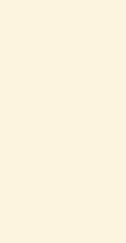
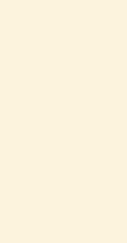
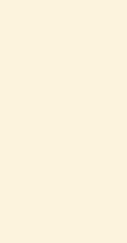
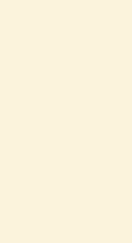
ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, Behcetü'l- Fetâvâ, haz. Kaya, Süleyman / Algin, Betül / Trabzonlu, Zeynep / Erkan, Asuman, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.

TANRIVER Süha, “Türk Medeni Yargılama Hukukunda İkrarın Bölünüp Bölünemeyeceği Sorunu”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S:1993/2, s.212-243.

Türk Hukuk Lügatı, 3.Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991.

UMAR Bilge, "Muhtevası ve Hukuki Mahiyeti Bakımından İkrar Kavramı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:30, S:1-2, 1964, s.244-263.

UMAR Bilge, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

Ahlathıbel Mahallesi
İncek Şehit Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı
06905 Çankaya/ANKARA-TÜRKİYE
T. +90 (312) 489 81 80 · F. +90 (312) 489 81 01
yayin.taa.gov.tr